
श्रीगुरुदेवकीकृपा
सम्भाषण
सदगुरुदेवकी कृपा

[मन्त्र]

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૩૧૬૧ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ રામાયણ

વિષય ૬૪૪૨:૪

॥ श्री ॥

श्रीयुत गोस्वामी तुलसीदासलुप्त

राभायण

शुद्ध गुजराती भाषांतर सहित.

आभा

मूल ग्रन्थकारकृत प्रत्येक ओपार्ध, दोहा, सोरहा, छंद અને ક્ષેપક
કથાઓ વગેરે પણ સ્પષ્ટ અર્થસહિત દાખલ કરવામાં આવ્યા છે;
વળી દરેકે દરેક પ્રસંગના સંપૂર્ણ ઇતિહાસો, તુલસીદાસલગુ
જન્મચરિત્ર, માહાત્મ્ય, રામચંદ્રલગ્ના વનવાસનું
તિથિપત્ર તથા આઠમો ક્ષેપક લલકુશકાંડ
પણ સ્પષ્ટ અર્થસહિત છાપેલ છે.

છાપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર.

રાજગુરુ પંડિત રવિશંકર જીષ્ઠારામ.

મુંબઈ--'તત્ત્વ-વિવેચક' પ્રેસમાં છાપ્યું.

સંવત ૧૯૮૨. સને ૧૯૨૬.

ગુજરાત વિધાપીઠ પ્રધાન્ય
અમદાવાદ
ગુજરાતી ઑપીરાર્થ-સંગ્રહ
૧૩૭૬૧

આ પુસ્તક સંબંધી સર્વે હક પ્રસિદ્ધ કર્તાઓએ સ્વાધીન રાખી સને ૧૮૬૭ ના રૂપ મા
આકટ પ્રમાણે રજીસ્ટર કરાવ્યું છે

મુદ્રક—ભાવ બલા, પદેલરાડ, ઘર નં. ૩૫૪૪ મા " તત્ત્વ-વિવેચક " છાપખાનામાં
રા. યશવંત કાવનાથ પડવળે છાપ્યું, તે રાજ્ય પડિત રવિસંકર વેદારામે
કાળકાદેવી, દુકાન નંબર ૨૨૮ માં પ્રસિદ્ધ કર્યું.

॥ श्री ॥

અર્પણ પત્રિકા.

સર્વ લોકનું કલ્યાણ કરનારા, સર્વ ભૂતોના આશ્રયભૂત, ભૂત,
ભવિષ્ય અને વર્તમાન કાળમાં જૂઠાં જૂઠાં સ્વરૂપોને
ધરનારા, ગરીબોનું પોષણ કરનારા, ભક્તોની ભક્તિથી
તેઓના દાસ બનેલા, નામમાત્રથી તારનારા,
સર્વનો સંહાર કરનારા, સર્વ પ્રાણીઓને
સજનારા, અખણનન્દરૂપ અને
સર્વ પ્રાણીઓપર સરખી દૃષ્ટિ
રાખનારા એવા હે
શ્રીરામ પ્રભુ !
આપનું નામ આ ગ્રંથમાં નાયકરૂપે છે.
તેથી અમે આપને આ ગ્રંથ
અર્પણ કરીએ છીએ.

પ્રસિદ્ધકર્તા

રાજગુરુ પંડિત રવિશંકર જ્યેષ્ઠારામ શર્મા, ત્રિવેદી.

પુસ્તક મળવાનું ઠેકાણું.

પંડિત નારાયણ મૂલજી પુસ્તકાલયના

માલિક

રાજગુરુ પંડિત રવિશંકર જ્યોષ્ઠારામ

એન્ડ સન્સ.

ઠેકાણું:-૨૨૯, કાલકાદેવી રોડ, સુબર્બ, પોસ્ટ નં. ૨.

તથા

એન. ડી. મહેતાની કું૦..

બુકસેલર્સ.

ઠેકાણું:-કાલકાદેવી માતાના મંદિર સામે.

નં. ૩૬૭, સુબર્બ, નં. ૨.

પ્રસ્તાવના.

સવળા સહૃદય લોકોના બાણવામાં છે કે, શ્રીરામભક્તોમાં અઘણી ગોસ્વામી શ્રીતુલસીદાસજીએ સંસ્કૃત નહીં બાણનારા રામભક્તોના હિતને માટે, મોટો બાગ સદા-શિવકૃત રામાયણમાંથી ઉદ્ધૃત કરીને અને કેટલાંએક સ્થલોમાં ચાર વેદ, છ શાસ્ત્ર, પુરાણો તથા સાહિત્ય અથવા ઇત્યાદિનો સાર લઈને પૂર્વાભાષામિશ્રિત વજ્રબાષામાં રચેલી તુલસીકૃત રામાયણ, અર્વાચીન કાલમાં એટલે વિક્રમ સંવત ૧૬૩૧ માં જન્મ પામેલી છતાં પણ પોતાના અલૌકિક મહિમાને લીધે, ભક્તિરસનું અપૂર્વ પોષણ કરનારી હોવાને લીધે, સર્વોત્તમ નાયકવાળી હોવાને લીધે, સાહિત્ય શાસ્ત્રમાં લક્ષિત કરેલા રસા-લંકારાદિકથી ભરપૂર તથા દોષોથી રહિત હોવાને લીધે, તે તે પ્રસંગોમાં આવેલા નવે રસોના આગેદુળ ચિતારને લીધે, વેદશાસ્ત્રાદિક પ્રાચીન તથા સ્મૃતિગ્રંથાદિક અર્વાચીન ગ્રંથોનાં ઉત્તમ તત્વોરૂપી ખજાનાઓથી ભરપૂર હોવાને લીધે અને ભાષા ગ્રંથોમાં સર્વોત્તમપણું ધરાવનારી હોવાને લીધે, કેવળ હિંદુસ્તાનમાં જ નહીં પણ યૂરોપ આદિ દેશોમાં પણ સંપૂર્ણ પ્રખ્યાતિ પામેલી છે. હિંદુસ્તાનમાં રામભક્તોના તથા અભક્ત છતાં પણ વિદ્વત્તા ધરાવનારા લોકોના પ્રત્યેક ઘરમાં બીરાજેલી છે, યૂરોપ આદિ દેશોમાં પણ સવળા વિદ્વાન લોકોનાં પુસ્તકાલયોમાં બીરાજેલી છે, ઇંગ્લિશ, જર્મન તથા ફ્રેન્ચ વગેરે અનેક પ્રૌઢ ભાષાઓમાં ભાષાંતરદ્વારા હાખલ થયેલી છે, વક્તાઓને તથા શ્રોતાઓને તે તે રસોમાં નિમગ્ન તથા શોમાંચિત્ત કરી નાંખી, થોડી વાર ઘર ઘર વગેરેનું તથા શરીરનું ભાન પણ ભૂલાવી દે છે, પોતામાં તાણી ખેંચીને આણેલા નહીં પણ સ્વાભાવિક રીતે રહેલા ગંભીર, સરલ તથા રસિક આશયને લીધે વારંવાર વાંચ્યા છતાં પણ રસજ જોડાને હાથમાંથી મૂકી દેવી ગમતી નથી. ભાષાગ્રંથોના અર્થ સમજવાની થોડીઘણી પણ ઋણપત્તિ ધરાવનારાં નરનારીઓને તેઓની શક્તિ પ્રમાણે આનંદની લૂંટ પાઠવા દે છે, વાંચવા તથા મનન કરવા બેઠેલા વિદ્વાન લોકોને આજ દિવસ સુધી પણ નવીન નવીન આશયોનું સ્ફુરણ આપીને પોતામાં રહેલા અખૂટ જ્ઞાનમય ખજાનાની સૂચના આપે છે, પોતાના રસના એક એક બિંદુથી પણ સહૃદય જનને પ્રેમમગ્ન કરી દે છે, રામભક્તોને તો કલ્પવૃક્ષનું તથા કામધેનુનું પણ કામ કરી દે છે, સવળા સંસારમાં નીતિ આદિ સહુણોથી સર્વોત્તમપણું ધરાવનારા શ્રીરામચન્દ્રજીરૂપ નાયકના ચરિત્ર વર્ણનથી સવળા સંસારમાં ગચ્છાઈ રહેલી છે, સ્ત્રીઓને ખરા પાતિવ્રત્ય ધર્મનું દૃઢ શિક્ષણ આપે છે, પુરુષોને એકપત્નીવ્રતનો ઉપદેશ કરે છે, પુત્રોને માતાપિતાનાં વચન પાળવાની પાકી

કેળવણી આપે છે, ભાઈઓને પરસ્પરમાં અસાધારણ એક રાખવાનો તથા જ્યેષ્ઠ ભાતાને પિતાતુલ્ય ગણવાનો સંપ્રદાય શીખાવે છે, સ્વામીસેવકના ધર્મોનાં અમૂલ્ય તત્વોનો પ્રકાશ કરે છે, અભિમાનીઓને માનહાનિ થવાનું દૃઢ ભવિષ્ય સૂચવે છે, પાપીઓને પાપકર્મોથી નિવૃત્ત કરે છે, રાજાઓને પ્રજાસક્ષણની પદ્ધતિ ભણાવે છે, પ્રજાઓને રાજ-ભક્તિની પદ્ધતિ જણાવે છે, સંબંધીઓને પરસ્પરની સાથે સંપ તથા પ્રેમથી વર્તવાની પ્રેરણા કરે છે, વીર પુરૂષોની વીરતાની વૃદ્ધિ કરે છે, પુરૂષોને સ્ત્રીવશ થઈ જવાથી પાચમાલ થવાની ચેતવણી આપે છે, મિત્રોને મૈત્રી જાળવવાનો પ્રૌઢ પાઠ આપે છે, સર્વ જનોને નીતિનાં મૂલતત્ત્વોમાંથી કદી પણ ભટ્ટ નહીં થવાની દૃઢ ભલામણ કરે છે, વિપત્તિના સમયમાં પણ અડગ ધીરજપૂર્વક ચલ તથા ઉત્સાહ રાખવાનું શીખવવામાં ઉત્તમ પાઠશાળાનું કામ કરે છે, ચારે પુરૂષાર્થોના ચક્રચક્રિત ચમત્કારોને દેખાડે છે, કવિઓની પાસે કાવ્ય-ચમત્કારોના અખૂટ ખજાનાનું કામ કરે છે અને વિદ્વાનોને વિદ્યા-ઓનાં અગણિત તત્ત્વો આપે છે. તુલસીકૃત રામાયણ જેવો અતિ ઉત્કૃષ્ટ ભાષાગ્રન્થ આજ દિવસ સૂધીમાં બીજે કોઈ પણ ગ્રન્થો નથી અને બનશે પણ નહીં, એમ કહીએ તો તેમાં કશું ખોટું નથી.

બે કે આ “તુલસીકૃતરામાયણ” નામના મહા ગ્રંથનાં એક બે ગુજરાતી ભાષાંતરો ગદ્યબંધમાં તથા પદ્યબંધમાં પ્રકટ થઈ ગયાં છે, તોપણ તેઓમાં મૂલ ગ્રંથનો દરેક અંશોથી સંપૂર્ણ ચતુર્થ અભિપ્રાય ભાષાંતર કર્તાઓથી લાવી શકાયો નથી અને કેટલાંએક ભાગોમાં તો મૂલ ગ્રંથના અભિપ્રાયને તથા અન્વયાદિકને ધક્કો પહોંચાડી દીધેલો પણ જોવામાં આવે છે, તેથી આ રામાયણને સ્પષ્ટતાથી ઓપુરૂષો અને બાલકો પણ સમજી શકે અને તેના આશયને સારી રીતે જાણી શકે એ હેતુથી હુમોએ આ મહાન પરીશ્રમ કરી ગુજરાતી બંધુઓની ઈચ્છાને પરીપૂર્ણતા કરી છે.

આ ગ્રન્થમાં જ્યાં જ્યાં ક્ષેપક ભાગો છે, ત્યાં ત્યાં “આ ક્ષેપક છે,” એમ સ્પષ્ટ જણાવીને તેઓનું પણ મૂલ સહિત ભાષાંતર આપેલું છે. આઠમો લવકુશકાંડ કે જે સ્વ-ગો ક્ષેપક છે, તે પણ ભાષાંતરસહિત આપ્યો છે અને તે ઉપરાંત રામચંદ્રજીની લીલાઓનું તિથિપત્ર, ગુંસાઈજી તુલસીદાસજીનું જીવનચરિત્ર અને તુલસીકૃત રામાયણનું માહાત્મ્ય, એઓ પણ ભાષાંતર સહિત આપેલાં છે, કે જેથી સામાન્ય વાચક વર્ગને બીજાં સભાષાંતર પુસ્તકો કરતાં, આ ગ્રન્થમાં કોઈ ભલની ન્યૂનતા જણાય નહીં. એસ્વામી શ્રીતુલસીદાસજીની મૂલ કવિતા બીજાઓએ પાછળથી કાપલ કરેલી ક્ષેપક કવિતાઓ કરતાં કેટલી ઉત્કૃષ્ટ છે, એ વિદ્વાન વાંચનારાઓના ક્યાનમાં સહેજ આવી જાય એમ છે, તેથી તે વિષે અહીં લખવાની કશી જરૂર નથી.

જ્યાં જ્યાં અન્ધાંતરસ્થ કથાઓ લખવાની, શંકા સમાધાનો લખવાની અથવા કોઈ વિશેષ ખુલાસાઓ લખવાની જરૂર જણાઈ છે, ત્યાં ત્યાં નીચે નોટરૂપે તે તે કથાઓ (ઇતિહાસો), શંકા સમાધાનો તથા વિશેષ ખુલાસાઓ પણ આપવામાં આવ્યા છે અને તે તે યોગ્ય સ્થલો ઉપર સુંદર ચિત્રો પણ આપવામાં આવ્યાં છે.

આશા રાખવામાં આવે છે કે, આવા નીતિના ભંડારરૂપ મોક્ષદાયક અન્થને સ્વધર્મપર પ્રીતિ ધરાવનારા આર્ય જનો તેમ જ ગુણુજ્ઞ અનાર્યો પણ પ્રેમ દૃષ્ટિથી જોશે અને ભાષાંતરમાં મનુષ્ય ભુદ્ધિના સ્વભાવ પ્રમાણે કાંઈ ભૂલો આવેલી હોય, તો તેઓની તથા મુક્તે તપાસનારાની ભૂલોની પણ દરગુજર કરશે, એવી આશા રાખવામાં આવે છે. સર્વ ગૃહસ્થો અને વિદ્વાનો આ અન્થને ઉત્તેજન આપી આશ્રય આપશે એવી આશા રાખવામાં આવે છે.

વિક્રમ સવંત ૧૯૮૨, ચૈત્ર શુકલ રામનવમી.

પ્રસિદ્ધકર્તા.

સંસ્થાન ધરમપુર મહારાજના

રાજગુરૂ પંડિત રવિશંકર જીષ્ઠારામ.

અનુક્રમણિકા.

વિષય. પૃષ્ઠાંક.

તુલસીદાસજીનું જીવનચરિત્ર.

મંગલાચરણ. ...	૧
કામને વશ થયેલા તુલસીદાસજીને જીએ કરેલા પુરુષકારથી વિરક્ત થવું. ...	૩
તુલસીદાસજીને પ્રેતની પ્રસન્નતાથી હતુમાનજીની ભેટ. ...	૫
,, રામચન્દ્રજીની ભેટ. ...	૮
,, રામાયણનો પ્રારંભ. ...	૧૦
,, પાંડિતોની સમામાં વિનય... ૧૧	૧૧
,, તીલક માલાનો નાશ કરનાર ચેટકી ભક્ત થયો. ...	૧૪
ભેરવે કરેલી પીઠાથી વિન્હલ થઈ હ- તુમાન બાહુક બનાવ્યો. ...	૧૭
સતીના પતિને રામદુહાધી સજીવન કર્ષો. ...	૧૮
બ્રહ્મદેવના પાતકથી બ્રાહ્મણને મુક્ત કર્ષો. ...	૨૧
નમ થઈ જ્ઞાન કરતી જીએ તુલસી- દાસને રામ દુહાધ કરી ...	૨૪
દીક્ષીના બાદશાહે તુલસીદાસને કેદ કરવાથી હતુમાને કરેલું પરાક્રમ. ૨૬	૨૬
બાદશાહજીનું ચરિત્ર અને ભોક્ષ. ૨૮	૨૮
તુલસીદાસ અને સુરદાસજીના મિલાપ ૩૦	૩૦
તુલસીદાસે કૃશવદાસજીને પ્રેત પીઠાથી મુક્ત કર્યો. ...	૩૨
યાત્રા પ્રસંગમાં પરશુરામે તુલસીદા- સની કરેલી પરીક્ષા. ...	૩૫
તુલસીદાસજીનું સ્વધામે જવું. ...	૩૮
રામાયણ માહાત્મ્ય.	
બાલકાંડ સાત કાંડનું વર્ણન. ...	૩૯
રામાયણ સાંભળવાથી મરણ થએલા પાર્થીને રામ જૂતોએ યમ જૂતોથી જોડાવ્યો. તે જૂતોએ યમ રાજને ફરીબાદ કરી. ...	૪૨

વિષય. પૃષ્ઠાંક.

યમ રાજને જૂતો પ્રત્યે કહેલો રામા- યણનો પ્રભાવ. ...	૪૪
કાશીના રાજને અને દ્રાવીડ દેશના રાજને પુત્ર પુત્રીનાં લગ્ન માટે કરેલી પ્રતિજ્ઞા. ...	૪૮
દ્રાવીડ દેશના રાજની પુત્રીને તુલસી- દાસજીએ પુત્રરૂપે કર્યો. ...	૫૦
માહાત્મ્યની સમાપ્તિ. ...	૫૨

૧ બાલકાંડ.

મંગલાચરણ. ..	૧
શ્રીરામસ્તુતિ. ...	૨
શુક્રચરણવંદના. ...	૩
સત્સંગમહિમા. ...	૬
સંતસમાજની સ્તુતિ ...	૭
દુષ્ટ જનોને નમસ્કાર ...	૮
શુણ્ણદોષમય વિશ્વરચના. ...	૧૦
અંધકર્તાનો વિનય. ...	૧૩
રામકથાશ્રુતનું માહાત્મ્ય. ...	૧૫
અયોધ્યા પુરીને, જનક રાજને તથા હતુમાનજી ઇત્યાદિને વંદના. ...	૨૪
રામનામનો મહિમા. ...	૨૬
તુલસીદાસજીની અનન્ય રામ-ભક્તિ. રામકથા કાણે કોના પ્રત્યે કહી ? તે પ્રસંગ ...	૩૭
માનસસરાવરનું ચમત્કારિક વર્ણન. કથાપ્રસંગ—યાજ્ઞવલ્કય તથા ભર- દ્વાજ મુનિનો સંવાદ. ...	૫૦
શિવજી તથા અગસ્ત્યનો સંવાદ. ...	૫૩
પાર્વતીને રામનો બ્રમ થયો તથા તે- મની પરીક્ષા કરવી. ...	૫૭
પાર્વતીજીને થયેલો પરિતાપ. ...	૫૮
શિવજીએ પાર્વતીજીનો કરેલો લાજ. દક્ષના યજ્ઞમાં જવાની પાર્વતીજીએ માંગેલી વ્યારા. ...	૬૦

વિષય.	પૃષ્ઠાંક.
પાર્વતીજીએ દક્ષના યજ્ઞમાં જઈ કરેલો	
દેહલગ-શિવજીએ વીરભદ્ર આદિ	
હારા યજ્ઞમાં કરેલું વિધ. ...	૬૫
પાર્વતીનો જન્મ. ...	૬૭
નારદજીના ઉપદેશથી તેમણે કરેલી	
તપસ્યા. ...	૭૦
સમ ઋષિઓદ્વારા શિવજીએ કરાવેલી	
પાર્વતીજીની પરીક્ષા ...	૭૬
કામદેવનું પ્રકટ થવું-પ્રાણીમાત્રનું	
તેથી વિવહલ થવું. ...	૮૦
કામદેવનું શિવજી પાસે જવું તથા	
ભસ્મ થવું. ...	૮૩
શિવવિવાહ-શિવજીનું તથા તેમની	
જનનું વિચિત્ર વર્ણન. ...	૮૭
મેનકાને થયેલો આશ્ચર્યચક્રત ખેદ. ...	૯૨
પાર્વતીજીના પૂર્વજન્મની કથાથી થ-	
યેલું શાંતવન. ...	૯૪
કાલિકેય સ્વામીનો જન્મ. ...	૯૬
રામચરિત્ર સાંભળવાની પાર્વતીજીની	
પ્રાર્થના. ...	૧૦૩
શિવ-પાર્વતી વચ્ચે જ્ઞાનચર્ચા. ...	૧૦૮
જલંધરની કથા. ...	૧૧૪
નારદજીનું શિલનિધિ રાજની કન્યાપર	
આસક્ત થવું. ...	૧૨૦
નારદજીએ ભગવાન પાસે માગેલું	
સ્વરૂપ. ...	૧૨૨
વાંદરવેષે નારદજીનું થયેલું હાસ્ય. ...	૧૨૪
નારદે ધંધરને આપેલો શાપ-પ્રભુએ	
તેથી લીધેલો અવતાર. ...	૧૨૫
સ્વયંભુ મુનિની કથા ...	૧૨૯
પ્રતાપભાતું રાજની કથા ...	૧૩૭
કપટ મુનિનું ચરિત્ર. ...	૧૪૦
રાવણ, કુંભકર્ણુ તથા વિભીષણનો જન્મ.	૧૫૪
રાવણ, કુંભકર્ણુ અને વિભીષણનું તપ-	
બ્રહ્માજીએ આપેલું વરદાન. ...	૧૫૫
રાવણને ઉપજેલી દુઃખિ. ...	૧૫૮
(ક્ષેપક.)	
રાજા બલિ તથા વાલીથી રાવણની થ-	

વિષય.	પૃષ્ઠાંક.
ચેલી ફૂગતિ. ...	૧૬૧-૭૨
સહસ્રબાહુથી રાવણની હાર. ...	૧૬૫
રાવણે ઉર્વશીનો હાથ પકડતાં નલ-	
કૂબરથી તેને મળેલો શાપ. ...	૧૬૫
બ્રહ્માજી પાસેથી રાવણે લીધેલો દંડ-	
બ્રહ્માજીનો શાપ. ...	૧૬૬
(ઇતિ ક્ષેપક.)	
સીતાજીની ઉત્પત્તિ. ...	૧૬૭
ગાયન રૂપ ધારણ કરી, ઋષિઓની	
સાથે પૃથ્વીનું બ્રહ્માજી પાસે જવું-	
બ્રહ્માજીએ કરેલી સ્તુતિ. ...	૧૭૧-૭૨
ભગવાને પ્રસન્ન થઈ આપેલું અભય-	
દાન-દશરથ રાજને ત્યાં જન્મ	
અને તેમણે કરેલી પ્રતિજ્ઞા. ...	૧૭૪
(ક્ષેપક.)	
રાજા દિલિપનું રાવણ પ્રત્યે વેર. ...	૧૭૫
કૌશલ્યાની કથા. ...	૧૭૮
(ઇતિ ક્ષેપક.)	
રાજા દશરથે કરેલો યજ્ઞ-યજ્ઞકુંડમાંથી	
દૂધપાક હાથમાં લઈ અગ્નિનું પ્રકટ	
થવું. ...	૧૮૦
યજ્ઞની પ્રસાદીથી રાણીઓએ ગર્ભ	
ધારણ કર્યો. ...	૧૮૧
શ્રીરામચન્દ્રજીનો જન્મ. ...	૧૮૧
શ્રીરામ, લક્ષ્મણ, ભરત તથા શત્રુઘ્નની	
કુંડલી. ...	૧૮૨
કૌશલ્યામાતાએ રામચન્દ્રજીની કરેલી	
સ્તુતિ. ...	૧૮૩
શ્રીરામચન્દ્રજીનું બાલચરિત્ર-રામ-	
જન્મ-મહોત્સવ. ...	૧૮૪
દશરથ રાજાના વંશ વિષે વસિષ્ઠ મુ-	
નિએ કહેલું ભવિષ્ય. ...	૧૮૮
શ્રીરામચન્દ્રજીએ કૌશલ્યા માતાને	
બતાવેલું વિરાટ સ્વરૂપ. ...	૧૯૧
હનુમાનજીનો વાંદરવેષે શ્રીરામને થ-	
યેલો મિલાપ. ...	૧૯૪
શ્રીરામનાં અદ્વિતીય ચરિત્રો. ...	૧૯૫

વિષય.	પૃષ્ઠાંક.
વિશ્વામિત્રે અયોધ્યા જઈ યતની રક્ષા માટે રામચંદ્રજીની કરેલી મગજી. ... ૨૦૦	
પુત્ર સૌપતાં દશરથ રાજને થયેલો શોક. ... ૨૦૧	
તાડકા, મારીય તથા સુબાહુનો શ્રીરામે સંહાર કરી આપેલી ગતિ. ... ૨૦૨	
રામચંદ્રજીનું જનકપુર જવું, અહ-લ્યાનો શાપ મટાડવો. ... ૨૦૪	
શ્રીગંગાજીની ઉત્પત્તિ-સંગર રાજનું જ્ઞાતાં (શ્લોક.) ... ૨૦૫	
વિશ્વામિત્રનું રામ, લક્ષ્મણ સહિત જનકપુર પહોંચવું. ... ૨૧૮	
જનક રાજને વિશ્વામિત્રનો અને રા-મનો મેલાપ. ... ૨૨૧	
જનકપુર જવાને રામચંદ્રજીનું જવું-પુરવાસીઓને તેમનાં દર્શનથી થયેલો આનંદ. ... ૨૨૪	
રામ-જનકનો સંબંધ બધાવા માટે નગર નારીઓની આતુરતા. ... ૨૨૮	
આમમાં રામ-જનકનો દૃષ્ટિમિલાપ-અગાધ પ્રેમ. ... ૨૩૪	
સીતાજીનું પાર્વતીજી પાસેથી વરદાન લઈ પાછાં ફરવું. ... ૨૪૨	
સીતાજીની છબીનું રામચંદ્રજીએ કરેલું વર્ણન. ... ૨૪૩	
બાવના પ્રમાણે શ્રીરામચંદ્રજીએ સ-વૈને દીધેલાં દર્શન ... ૨૪૬	
રામ-લક્ષ્મણના સ્વરૂપનું વર્ણન. ... ૨૪૭	
રામચંદ્રજીનું મુનિઓ સાથે ધનુષ ય-ગમાં જવું. ... ૨૪૯	
રામચંદ્રજીએ સિંહાસનપર બિરાજવું-બીજા રાજાઓને થયેલો ક્ષોભ ... ૨૪૯	
સીતાજીનું અભ્યસ્વરૂપ. ... ૨૫૨	
રાવણ તથા બાણાસુરનો સંવાદ. ... ૨૫૩	
ધનુષ્ય ઉઠાવવામાં રાજાઓનું નિષ્ફલ થવું. ... ૨૫૭	
જનકરાજાએ બતાવેલી નિરાશાથી લક્ષ્મણજીએ કરેલો ક્રોધ. ... ૨૫૯	

વિષય.	પૃષ્ઠાંક.
સ્વયંવર મંડપમાં શ્રીરામે ધનુષને તોડવું. ... ૨૬૬	
સીતાજીએ શ્રીરામચંદ્રજીને પહેરા-વેલી જયમાળ. ... ૨૬૮	
વિકરાળ વેષે પરશુરામનું સભામાં આવવું. ... ૨૭૨	
પરશુરામ અને લક્ષ્મણ વચ્ચે થયેલો સંવાદ. ... ૨૭૫	
રામચંદ્રજીનું વિનયયુક્ત ભાષણ. ... ૨૮૨	
રામચંદ્રજીએ ચઢાડેલું વિષ્ણુધનુષ્ય પરશુરામનું સ્તુતિ કરી વનમાં જવું. ... ૨૮૫	
જનકરાજાએ દશરથ રાજાને મોક-લેલો પત્ર, જનકપુરમાં ભવ્ય મંડપ. ... ૨૮૭	
દશરથરાજાને ત્યાં આનંદોત્સવ. ... ૨૯૩	
દશરથરાજાનું મોટા ઠાઠમાંથી મિથિ-લાપુર જવું. ... ૨૯૭	
દશરથરાજાનો સત્કાર. ... ૩૦૧	
વસિષ્ઠમુનિને રામલક્ષ્મણનો મેલાપ. ... ૩૦૩	
રામ-સીતાનાં લગ્ન માટે પુરવાસી-ઓની ઉત્સુકતા. ... ૩૦૬	
શ્રીરામચંદ્રજીની વરણાગી. ... ૩૧૦	
મિથિલાપુરીમાં મહોત્સવ. ... ૩૧૧	
જનકરાજાએ કરેલો આતિથ્યસત્કાર. ... ૩૧૪	
સીતાજીને મંડપમાં પધરાવતાં થયેલી રચના. ... ૩૧૫	
ભરત, લક્ષ્મણ અને શત્રુઘ્નના વિવાહ. ... ૩૨૦	
રાજા જનકે ગૌદાન વજેરે આપેલી બક્ષીશ. ... ૩૨૨	
રામકલેવા (શ્લોક.) ... ૩૨૭	
દશરથરાજાએ આપેલું મહા ગૌદાન. ... ૩૪૪	
જનકરાજાએ આપેલી પહેરામણી. ... ૩૪૬	
અવધપુર પહોંચવું-ત્યાં થયેલો મંગ-લાચાર. ... ૩૫૫	
અધિક્ષા વજેરે સર્વેનું પૌત્રપૌતાને રચેલો વિદાય થવું. ... ૩૬૧	

વિષય.	પૃષ્ઠાંક.
૨ અયોધ્યાકાંડ.	
મંગલાચરણ.	૩૭૧
શ્રીરામ-સીતાનો વિવિધવિલાસ-વિશ્વાવસુએ કરેલું ગાન તથા નાર-હનું આગમન.	૩૭૩
નારદજીએ શ્રીરામચંદ્રજીની કરેલી રત્નિ (ક્ષેપક.) ...	૩૭૫
રામના રાજ્યાભિષેક વિષે દશરથજીનો મનોરથ.	૩૭૮
રાજ્યાભિષેકની તૈયારી-રાણીવાસમાં આનંદ ...	૩૮૧
દેવતાઓએ સરસ્વતીને મોકલી મંથરા તથા કૈકયીની બુદ્ધિને પમાડેલો મોહ. રામના રાજ્યાભિષેકમાં પડેલું વિઘ્ન-કેકયી તથા મંથરાનો સંવાદ.	૩૮૫
રીસાઇને કૈકયીનું શોક ભવનમાં જવું. દશરથરાજનું આવડું-કોપભવનમાં જઈ કૈકયીને કોપ કરવાનું કારણ પૂછવું. ...	૩૮૭
રામ વનવાસ જાય અને ભરત રાજ્ય ચલાવે એવાં કૈકયીએ માગેલાં વરદાન.	૪૦૦
દશરથને થયેલો વિપાદ-કૈકયીને સમજાવતાં મુચ્છિત થવું. ...	૪૦૫
રામચંદ્રજીએ દશરથરાજ પાસે જઈ આપેલી ધીરજ-પ્રજ્ઞાએ કરેલો ખેદ. રામચંદ્રજીએ માતાની માગેલી રજા માતાજીએ કહેલાં આશીર્વાદો.	૪૦૮
દશરથ રાજને થયેલો શોક-રામચંદ્રજીએ તેમનું કરેલું સમાધાન. ...	૪૧૧
સીતાજીએ રામચંદ્રજીસાથે વનમાં જવાની કરેલી તૈયારી. ...	૪૧૪
રામે તથા રાણીઓએ વનમાં નહિ જવાને સીતાજીને કરેલો આગ્રહ. ...	૪૨૫
સીતાજીએ આપેલો સંતોષદાયક ઉત્તર. ...	૪૨૭
રામ-લક્ષ્મણનો વનવાસમાં બંધી સંવાદ ...	૪૩૬
રામચંદ્રજીનું વનમાં જવું-દશરથરાજ શોકાગ્રસ્ત થતાં સુમતે સમજાવવું-પુરવાસીઓએ કરેલો પરિતાપ. ...	૪૪૦

વિષય.	પૃષ્ઠાંક.
રામચંદ્રજીનું કુંજવેરપુર પહોંચવું-કંદ-મૂળ-ફળ લાઇને શુદ્ધે મળવું. સુમતે સારથીએ પાછા ફરવાની રામને કરેલી વિનંતી.	૪૪૮
રામે સુમત્રને સમજાવી પાછો વાળવો. કેવટથી નાવ મંભાવી રામચંદ્રજીએ ગંગાપાર ઉતરવું.	૪૫૮
ગંગાજીની આશીર્વાદ-શુદ્રાજનું સાથે જવું.	૪૬૦
પ્રયાગરાજમાં ભરદ્વાજનું મળવું. ...	૪૬૨
ભરદ્વાજ મુનિની રજા માગી વિદાય થવું.	૪૬૪
રામચંદ્રજીને વાદિમકન્નપિનો થયેલો મેલાપ.	૪૬૬
રામચંદ્રજીએ ચિત્રકૂટમાં જઈ વસવું. સુમત્રે શુદ્ધે વિદાય કરી અયોધ્યામાં પહોંચવું. ...	૪૭૮
સુમત્રે શુદ્ધે વિદાય કરી અયોધ્યામાં પહોંચવું. ...	૪૮૪
સુમત્રે દશરથ રાજને મળવું અને શોક કરવો. ...	૪૮૬
(ક્ષેપક.)	
અવલુની કથા-દશરથ રાજનું મૃત્યું. ...	૫૦૧-૪
વસિષ્ઠજીનું આગમન-તેમણે પ્રાચીન રાજાઓનું વૃત્તાંત કહી રાણીઓને ધૈર્ય આપવું. ...	૫૦૫
વસિષ્ઠે ભરતને તેડાવવા... ...	૫૦૬
ભરતને પિતાના મૃત્યુથી થયેલો ખેદ-કૈકયીને આપેલો કંપકા. ...	૫૦૮
કુળના મંથરાપર શત્રુને ક્રોધ ઉપજતાં કરેલી શિક્ષા. ...	૫૧૦
ભરતજીને ક્રોધદ્યાનો મેલાપ અને સંવાદ. ...	૫૧૧
ભરતે દશરથ રાજની વિધિસહિત કરેલી ક્રિયા... ...	૫૧૫
વસિષ્ઠે ભરતને રાજ્યગાદીપર એસવા ઉપદેશ સાથે કરેલી ભલામણ ...	૫૧૮
ભરતે ધણાં નજર જોતોને તથા વસિષ્ઠને સાથે લઈ રામપાસે ચિત્રકૂટ-પર જવું. ...	૫૨૬

વિષય.	પૃષ્ઠાંક.
ભરતને યુદ્ધનો થયેલો મેલાપ. ...	૫૩૪
ભરતનું પ્રયાગમાં ભરદ્વાજ સુનિને મળવું. ...	૫૪૪
ભરતે ત્યાંથી ચિત્રકૂટ તરફ વિદાય થવું. ...	૫૫૨
ભરતનું આવવું સાંભળી રામચન્દ્રજીને થયેલો આશ્ચર્ય-લક્ષ્મણજીને ચઢેલો ક્રોધ. ...	૫૬૧
રામે લક્ષ્મણને સમજાવી ભરતનાં કરેલાં વખાણ. ...	૫૬૬
રામ ને ભરતજી વગેરેનો અરસપરસ મેલાપ. ...	૫૭૩
વસિષ્ઠ સુનિનો ઉપદેશ. ...	૫૮૪
જનકરાજાના દત્તોત્તું ચિત્રકૂટમાં આવવું. ...	૫૯૭
દત્તોત્તે ચિત્રકૂટમાંથી હકીકત સાંભળી જનકપુરમાં જવું. ...	૫૯૮
જનકને રામચન્દ્રજી વગેરેનો મેલાપ-વિનયયુક્ત સંભાષણો. ...	૬૦૧
રામે કોલ કિરાતોને ભેટ આપવી. ...	૬૦૪
સુનયના અને કૌશલ્યાની સુખોદક વાતચિત. ...	૬૦૬
જનક અને સીતાજીની ભેટ. ...	૬૦૯
ભરત અને જનકનો સંવાદ. ...	૬૧૬
રામે ભરતને પાઠુકા આપી સર્વ મંડળને વિદાય કરવું. ...	૬૩૪
ભરતજીએ શત્રુધ્વને રાજ સેંપી રામની પાઠુકાઓને રાજગાદી ઉપર પધરાવવી. ...	૬૪૦
ભરતે નંદીઆમમાં જઈ વસવું. ...	૬૪૦
૩ અરણ્યકાંડ.	
મંજલાયરણ. ...	૬૪૫
નયંતે કાગળું ૩૫ લઈ, સીતાજીના પગમાં ચાંચ મારી રામની પરીક્ષા કરવી. ...	૬૪૭
રામે અત્રિ ઋષિને મળવું. ...	૬૪૯
અત્રિ ઋષિએ કરેલી સ્તુતિ. ...	૬૫૦

વિષય.	પૃષ્ઠાંક.
અનસૂયાએ સીતાજીને આપેલી શિખામણ. ...	૬૫૨
વિરાધનો વધ અને શરભંગ સુનિનાં દર્શન. ...	૬૫૭
રામે સુતીકણને મળવું-સુનિયે સ્તુતિ કરવી. ...	૬૬૧
રામને થયેલો અગસ્ત્યઋષિનો મેલાપ. રામે પંચવટી પધારવું. ...	૬૬૭
રામ-લક્ષ્મણવચ્ચે ભક્તિ, વૈરાગ્ય તથા જીવ-ઈશ્વરસંબંધી સંવાદ. ...	૬૭૧
શર્પનખા અને રામનો પરસ્પર સંવાદ. ...	૬૭૩
રામની આગાથી લક્ષ્મણે શર્પનખાનાં નાક-કાન કાપવાં-શર્પનખાએ ખરદ્દપણ પાસે રાવ કરવી-ખરદ્દપણે રામપર વહાણ લઈ જવી. ...	૬૭૫-૭૬
ખરદ્દપણે આદિકનાં રામને હાથે મરણ. ...	૬૮૧
શર્પનખાએ રાવણપાસે ફેરવેલી રડી ઉ-રફરણી કરવી. ...	૬૮૨
રાવણે રથમાં બેસી મારીય પાસે જવું. ...	૬૮૪
રામે સીતાજીને અગ્નિને રવાણીન કરી માયાનાં જાનકી બનાવવાં. ...	૬૮૬
રાવણે મારીય પાસે જઈ પોતાની દુહા ધરતી બજાવતાં મારીયે તેનું કરેલું સમાધાન. ...	૬૮૭
રાવણના આગ્રહથી મારીયે સુવર્ણ-મૃગ થઈ સીતાજીને લલચાવવાં. ...	૬૮૯
રાવણે સંન્યાસીનો વેશ લઈ સીતાજીનું હરણ કરવું. ...	૬૯૩
સીતાજીને જોઈ જટાયુએ રાવણ સાથે કરેલું યુદ્ધ. ...	૬૯૫
જટાયુએ ઈંદ્રદાસા સીતાજીને દૂધપાક-૩૫ પ્રસાદ મોકલવો. ...	૬૯૭
રામને સીતાવિશેષે થયેલો સંતાપ-માનવચરિત્ર. ...	૬૯૯

વિષય.	પૃષ્ઠાંક.
રામે વ્યાકુલ થિતે સીતાજીને શોધતા	
ફરતાં જટાયુને મળવું. ...	૭૦૦
રામે સીતાજીના સમાચાર મેળવી	
જટાયુનું તારણ કરવું. ...	૭૦૧
જટાયુએ રામચન્દ્રજીની કરેલી સ્તુતિ	૭૦૧
કર્મકષ રાક્ષસનું મરણ-રામે જળરીના	
આશ્રમમાં બધું નવધા ભક્તિ સ-	
મગ્ન થવી. ...	૭૦૩-૪
જળરીને સદ્ગતિ દઈ, રામે પંપાસ-	
રોવર બધું પહોંચવું. ...	૭૦૮-૧૧
વસંતઋતુનું વર્ણન. ...	૭૧૨
નારદે રામપાસે બધું પ્રેમસહિત બેઠવું-	
રામ તથા નારદનો સંવાદ. ...	૭૧૩
૪ કિષ્કિન્ધાકાંડ.	
મંગલાચરણ. ...	૭૨૧
હનુમાન અને શ્રીરામચન્દ્રજી વચ્ચે	
સંવાદ. ...	૭૨૩
શ્રીરામચન્દ્રજી અને સુગ્રીવની મૈત્રી.	૭૨૬
વાલી સુગ્રીવના બન્ધનની કથા (સ્થપક.)	૭૨૭
ફુંદુમિ અને વાલીનું પરસ્પર યુદ્ધ-	
શાપની હકીકત (સ્થપક.) ...	૭૩૦
વાલીને મારવાની શ્રીરામચન્દ્રજીની	
પ્રતિજ્ઞા. ...	૭૩૪
તાડવૃક્ષની ઉત્પત્તિ-વાલીને સર્પે આ-	
પેલો શાપ. (સ્થપક.) ...	૭૩૫
સુગ્રીવ અને વાલીનું યુદ્ધ. ...	૭૩૮
રામચન્દ્રજીએ વાલીની છાતીમાં બાણ	
મારવું. ...	૭૩૯
રામ અને વાલીનો સંવાદ-રામે વા-	
લીને પોતાના ધામમાં મોકલવો ૭૪૦-૪૨	
તારાનો વિલાપ-રામે તેને આપેલી	
ધીરજ-સુગ્રીવનો રાજ્યાભિષેક... ૭૪૨	
રામે પ્રવર્ણજી પવેતપર રહેવું. ...	૭૪૪
વર્ષા અને શરદઋતુનું વર્ણન. ...	૭૪૫
રામચન્દ્રજીને સુગ્રીવપર ચ્હેડેશે	
ક્રોધ. ...	૭૪૮

વિષય.	પૃષ્ઠાંક.
સુગ્રીવે વાંદરાઓને મોકલાવવા હનુ-	
માનજીને મોકલવા (સ્થપક.) ...	૭૫૦
લક્ષ્મણજીએ ક્રોધ કરી કિષ્કિન્ધા ન-	
ગર જવું અને ત્યાં તારા તથા સુ-	
ગ્રીવે તેમને પગે પડવું. ...	૭૫૬
સુગ્રીવે રામચન્દ્રજીને મળવું. ...	૭૫૭
સુગ્રીવે સીતાજીને શોધવા વાંદરાઓને	
મોકલવા. ...	૭૫૮
બુગોળનું વર્ણન. ...	૭૬૧
સમુદ્રકિનારે વાંદરાઓએ સંપાતીને	
મળવું. ...	૭૬૬
સંપાતીએ સીતાજીસંબંધી કહેલો	
સંદેશો. ...	૭૭૧
વાંદરાઓએ પોતાની ઉડવાની શક્તિ	
કહેવી. ...	૭૭૪
હનુમાનજીના બન્ધનનું વર્ણન. ...	૭૭૭
સમુદ્ર ઉલ્લંઘન કરવાને જાંબુવાને	
હનુમાનને તૈયાર કરવા. ...	૭૭૮
૫ સુંદરકાંડ.	
મંગલાચરણ. ...	૭૮૩
હનુમાનનો મૈત્રીક તથા સુરસા સાથે	
થયેલો સંવાદ. ...	૭૮૫
જાંબુવાનના વચનથી હનુમાનજીએ	
સમુદ્ર ઉલ્લંઘવો. ...	૭૮૬
હનુમાને સમુદ્રના નિશ્ચિયરને મારી	
લંકા જવું. ...	૭૮૭
હનુમાને લંકાની રાક્ષસીને છતી લંકા	
પહોંચવું. ...	૭૮૮
સીતાજીને મળવાની હનુમાનની	
ઉત્કંઠા. ...	૭૯૦
હનુમાન અને વિભીષણનો સંવાદ. ...	૭૯૧
હનુમાને અશોક વાટિકામાં જવું અને	
ઝાડામાં સંતાપ બેસવું. ...	૭૯૨
અશોકવનમાં રાવણ અને જનકી-	
જીનો સંવાદ. ...	૭૯૩
ત્રિજટાનો સ્વપ્નનું વર્ણન-સીતાજીએ	
ફાળી થઈ વિલાપ કરવો-સુ-	
માટે ત્રિજટાની મદદ માગવી ... ૭૯૬-૯૭	

વિષય.	પૃષ્ઠાંક.
હનુમાને ઝાડપરથી વિંદી દેહવી-ન- નખીજીનો મિલાપ. ...	૭૯૮
સીતા તથા હનુમાનનો સંવાદ. ...	૭૯૯
હનુમાનજીને બૂખ લાગતાં સીતાજીની રજા લઈ અશોક વનને ઉતરડ કરવું. ...	૮૦૨
હનુમાને અક્ષયકુમારને માર્યો—હનુ- માનને નાગપાશથી બાંધીને મેઘ- નાદે રાવણની સભામાં લઈ જવું. ૮૦૩-૦૪	૮૦૩-૦૪
હનુમાન અને રાવણનો સંવાદ. ...	૮૦૫
હનુમાને રાવણને માર મારી પૂછડામાં ફેલેપેટી આગ લગાડવી. ... ૮૦૬-૧૦	૮૦૬-૧૦
હનુમાને લંકા સળગાવવી. (ક્ષેપક.)	૮૧૧
હનુમાને સીતાજી પાસેથી ચૂડામણિ લઈ રામચન્દ્રજીની પાસે જવું. ...	૮૧૩
હનુમાને મધુવનનાં ફલ ખાવાં. ...	૮૧૬
હનુમાને રામચન્દ્રજીને મળવું—ચિત્ત બતાવી સીતાજીની ત્રિથિતિ કહેવી. ...	૮૧૭
રામચન્દ્રજીનું લંકા જવાનું પ્રયાણ. મંદોદરી અને રાવણનો સંવાદ. ...	૮૨૨ ૮૨૪
વિભીષણ અને રાવણનો સંવાદ. ...	૮૨૭
વિભીષણે રામની પાસે જવું. ...	૮૩૩
રામે વિભીષણને રાજ્યતિલક કરવું...	૮૩૬
રામે સમુદ્રને વિનય કરવો. ...	૮૩૭
રામની સેનામાં રાક્ષસે શુકનો વેશ લઈ આવવું અને દંડિત થઈ, લ- ક્ષ્મણનો પત્ર લઈ રાવણપાસે જ- વું અને હકિકત કહેવી. ...	૮૩૯ ૮૪૦
શુક નામના દૂતે રાવણને સમજાવવું. રામે સમુદ્રપર ક્રોધ કરવો—સમુદ્રે તેમને શરણ થવું અને સેતુ બંધાવવા વિનવણી કરવી. ...	૮૪૩-૪૫
૬ લંકાકાંડે.	
અંગલાચરણ. ...	૮૪૯
રામે રામેશ્વરની સ્થાપના કરવી— રામેશ્વરનું આહારમ. ...	૮૫૩
સમુદ્રના વચનથી નહ-નીલનો સેતુ	

વિષય.	પૃષ્ઠાંક.
ખનાવવો—રામચન્દ્રજીએ સમુદ્ર ઉ- તરવું. ...	૮૫૪-૫૬
મંદોદરી અને રાવણનો સંવાદ. ...	૮૫૭
રાવણે રાક્ષસો સાથે સલાહ કરવી...	૮૫૯
રામચન્દ્રજીએ ચન્દ્રોદયનું કરેલું વર્ણન. રામે રાવણના છત્ર-મુગ્ધને ભાંગી નાખવો. ...	૮૬૨ ૮૬૪
શુકસારણે રાવણપાસે વાનરાની સં- ખ્યાનું કરેલું વર્ણન (ક્ષેપક.) ...	૮૬૭
રામે રાવણને અંગદદ્વારા સદેશો મો- કલવો. ...	૮૭૬
અંગદ અને રાવણનો મહાન સંવાદ. અંગદે સભામાં પ્રતિજ્ઞા કરી પગ રોપવો. ...	૮૭૭ ૮૮૦
રાવણ અને મંદોદરીનો સંવાદ. ...	૮૮૩
સીતાજીએ રામચન્દ્રજીનું આચાર્ય મરતક જોવું. ...	૮૮૫
અંગદે પાછું આવવું—એનાં વચન સાં- ભળી રામે વાંદરાઓથી લંકાને ઘેરી યુદ્ધ મચાવવું. ...	૮૮૬ ૮૮૬
માત્યવાન અને રાવણનો સંવાદ. ...	૮૯૫
મેઘનાદના યુદ્ધનું વર્ણન. ...	૮૯૬
લક્ષ્મણજીએ અદ્યુત શક્તિથી કરેલું મહાન યુદ્ધ. ...	૯૦૯
હનુમાને લંકાથી સુષેણ વેદને લાવવો તથા સંજીવની ઔષધી લખને જવું.	૯૧૧
હનુમાનને થએલો કાળનેમી નામના કપટ મુનિનો મેલાપ. ...	૯૧૨
હનુમાને કાળનેમીને મારી સંજીવની ઔષધી લઈ લંકા જવું—માર્ગમાં બરતણનો મેલાપ અને વાતાયિત ઉપરથી થયેલો શોક. ...	૯૧૪ ૯૧૪
હનુમાને લંકા પહોંચવું—લક્ષ્મણજીને થયેલી મરજીની જ્ઞાતિ. ...	૯૧૯
હનુમાને ધૃમ્નાદિ રાક્ષસોનો ક્રોધેલો નાશ—રાવણે કુંભકરણને જગાડી લડવા ઉદ્ધાવો. ...	૯૨૦

વિષય.	પૃષ્ઠાંક.
કુંભકરણે રાવણને સમભવી પાહું	
યુદ્ધમાં જવું. ...	૯૨૨
કુંભકરણનો રામચન્દ્રજીએ કરેલો વધ.	૯૩૦
મેધનાદના યુદ્ધમાં રામે નાગપાશમાં	
બંધાવું-સેન્યે મૂડિછત થવું ...	૯૩૪
મરુડે નાગપાશ ટાળી આનંદ વર્તાવ્યો.	૯૩૭
મેધનાદે કરેલો યજ્ઞનો આરંભ-લક્ષ્મ-	
જીજીએ તેનું બંગાણુ કરીને મેધ-	
નાદને મારવો. ...	૯૩૭-૪૦
સુલોચનાની કથા. (ક્ષેપક) ...	૯૪૧-૬૨
આદિરાવણની કથા. (ક્ષેપક) ...	૯૬૩
નરાંતકની ઉત્પત્તિનું વર્ણન. ...	૯૮૪
રાક્ષસોની સેનાએ તૈયાર થવું. ...	૯૯૭
રાવણે રામ-લક્ષ્મણસાથે યુદ્ધ કરવું.	૧૦૦૯
રાવણે પેતાનો પરાજય થતાં જમને	
માટે યજ્ઞ કરવો. ...	૧૦૫૬
વાંદરાઓએ યજ્ઞનો ભંગ કરી દોડવું-	
રાક્ષસી સેનાસાથે થયેલું યુદ્ધ. ...	૧૦૫૭-૫૯
છિદ્રે રામને માટે રથ મોકલ્યો-રાવણે	
રચેલી માયા. ...	૧૦૬૧
રામ-રાવણનું ભયંકર યુદ્ધ. ...	૧૦૬૪
રાવણને વિભીષણપર સાંભ ફેંકતાં	
રામે કરેલું રક્ષણ-રામને આવેલી	
મૂર્ચ્છા. ...	૧૦૬૭
ત્રિજટા તથા જ્ઞાનકીનો સંવાદ. ...	૧૦૭૩
રામને હાથે રાવણનો વધ-વાંદરા-	
ઓએ રાવણનું માથું લઈ મંદો-	
દરીપાસે પહોંચાડવું ને ત્યાં દેવતા-	
ઓએ કરેલી સ્તુતિ. ...	૧૦૮૦
મંદોદરીનો વિલાપ. ...	૧૦૮૨
રાવણની મરણક્રિયા-વિભીષણનો રા-	
જ્યાભિષેક. ...	૧૦૮૩-૮૪
રામે સીતાજીને સંદેશ કહેવા હનુમા-	
નને લઈ મોકલવા. ...	૧૦૮૫
રામ-જ્ઞાનકીનો મેલાપ-સીતાજીનો	
આશિષપ્રથ. ...	૧૦૮૬-૮૮
દેવતાઓએ કરેલી સ્તુતિ. ...	૧૦૯૦
દશરથને રામચન્દ્રજીનો મેલાપ-છિદ્રે	

વિષય.	પૃષ્ઠાંક.
રામની સ્તુતિ કરવી. ...	૧૦૯૯-૯૨
છિદ્રે અમૃત વરસાવી મરણ પામેલાં	
શંખો તથા વાંદરાઓને જીવતા	
કરવા. ...	૧૦૯૪
રામચન્દ્રજીની સ્તુતિ કરી સદાશિવે	
કૈલાસમાં પધારવું. ...	૧૦૯૫
વિભીષણે આકાશમાં જઈ મણી તથા	
ધરણીઓ વાંદરાઓને હુટાવવાં.	૧૦૯૭
રામે મુખ્ય મુખ્ય વાંદરાઓને સાથે	
લઈ ચિત્રકૂટ વજેરેમાં ફરતાં ફરતાં	
અયોધ્યા પધારવું. ...	૧૦૯૯-૧

૭ ઉત્તરકાંડ.

મંગલાચરણ. ...	૧૧૦૫
અયોધ્યામાં શુભ શુકન. ...	૧૧૦૬
હનુમાને અયોધ્યા જવું અને ભરતને	
મળવું. ...	૧૧૦૮
રામચન્દ્રજીએ કૈંકયી આદિ માતા-	
જીને મળવું. ...	૧૧૧૪
શ્રીરામચન્દ્રજીનો રાજ્યાભિષેક. ...	૧૧૨૦
સીતાજીએ આપેલી માલામાં હનુમાને	
કરેલી રામનામની પરીક્ષા, તેથી	
રાજાઓએ કરેલી હાંસી. ...	૧૧૨૨
વેદોએ અને શિવજીએ શ્રીરામજીની	
કરેલી સ્તુતિ. ...	૧૧૨૪
રામચન્દ્રજીએ સુગ્રીવ વજેરે વાંદરા-	
ઓને વિદાય કર્યા. ...	૧૧૩૦
રામે ગુહ રાજાને વિદાયગીરી આપી. ...	૧૧૩૩
રામના રાજ્યનું ચિત્રાકર્ષક વર્ણન. ...	૧૧૩૪
રામનાં દર્શનમાટે સનકાદિકાએ આ-	
વવું. ...	૧૧૪૩
સનકાદિક સુનિઓએ રામની સ્તુતિ	
કરી બ્રહ્મલોકમાં જવું. ...	૧૧૪૪-૪૬
સંત-અસંતનાં લક્ષણનું રામચન્દ્રજીએ	
કરેલું વિવેચન. ...	૧૧૪૭
રામચન્દ્રજીએ પ્રજાને આપેલો ઉપ-	
દેશ. ...	૧૧૫૨
વસિષ્ઠમુનિની અનન્ય રામભક્તિ. ...	૧૧૫૬

વિષય.	પૃષ્ઠાંક.
ગરુડજીએ કાકજીશુંડિ પાસેથી સાંભ- ળેલી કથાનું વર્ણન. ...	૧૧૬૨
રામાયણનું કથન. ...	૧૧૬૯
કાકજીશુંડિ અને ગરુડનો રામકથાવિષે સંવાદ. ...	૧૧૭૨
કાકજીશુંડિને થયેલો મોઢ. ...	૧૧૭૨
કાકજીશુંડિના પૂર્વજન્મની કથા. ...	૧૧૭૮
કલિયુગનો મહિમા-વિવિધ યાનોપદેશ. ...	૧૧૮૭
રુદ્રાષ્ટક. ...	૧૨૦૮
યાન તથા ભક્તિનો અભેદ. ...	૧૨૧૪
ગરુડે કાકજીશુંડિજીને પૂછેલા પ્રશ્નો અને તેના પ્રત્યુત્તર. ...	૧૨૨૮
અથસમાપ્ત-રામાયણ રત્ન-શ્રવણ- લાભ-કવિવિનય. ...	૧૨૩૫
૮ લવકુશકાંડ.	
કાકજીશુંડિ તથા ગરુડનો સંવાદ. ...	૧૨૪૩
શ્રીરામચંદ્રજીએ યાત્રાએ કાશીપધારવું. ...	૧૨૪૬
રામચંદ્રજીએ મૃગયા કરવા જવું. ...	૧૨૪૮
રામચંદ્રજીએ એક બ્રાહ્મણ તથા એક કુતરાના દુઃખનું કરેલું નિવારણ. ૧૨૫૦-૫૨	
એક ધોળીની વાત સાંભળી, રામે સી- તાજીને વનમાં મૂકી આવવાનું લક્ષમણને કહેવું. ...	૧૨૫૪-૫૫

વિષય.	પૃષ્ઠાંક.
વાલ્મીક ઋષિએ સીતાજીને આપેલી ધીરજ. ...	૧૨૬૦
રામચંદ્રજીનો અશ્વમેધયજ્ઞ કરવાનો મનોરથ. ...	૧૨૬૩
જનકરાજનું રામચંદ્રજીની કરેલી રત્નતિ. ...	૧૨૬૭
વેદાંકત કમ્પો પત્નીસહિત થવાં જોઈએ, એવો અભિપ્રાય. ...	૧૨૭૧
યજ્ઞના અશ્વનું વર્ણન. ...	૧૨૭૩
શત્રુમે સેના લઈ અશ્વસાથે લવણા- સુર ઉપર ચડાઈ કરવી. ...	૧૨૭૪
શત્રુમે અને લવણાસુરનું ભયંકર યુદ્ધ. લવણાસુરનું મરણ. ...	૧૨૭૬
લવ કુશ તથા શત્રુમેનું યુદ્ધ. ...	૧૨૮૭
લવકુશનો વિનય-હનુમાન અને સીતાજીનો મિલાપ. ...	૧૨૯૯
સીતાજીનો પાતાળમાં પ્રવેશ. ...	૧૩૦૧
યજ્ઞસમાપ્તિ-રાજાઓની વિદાયગીરી ...	૧૩૦૨
લક્ષ્મણજીએ પરમધામ પધારવું. ...	૧૩૦૬
રામજીએ પુરવાસીઓને સાથે લઈ સ્વર્ગે પધારવું. ...	૧૩૦૮
વિષેય.	
શ્રીરામવનવાસનું તિથિપત્ર. ...	૧૩૧૩

ચિત્રોની અનુક્રમણિકા.

અંક.	પૃષ્ઠ.
૧ શ્રીરામપંચાયતન ...	૧
૨ ગોસ્વામી શ્રી તુલસીદાસજી કથા પ્રસંગ. ...	૩૮
૩ જન્મોત્સવ-ખાળેલીલા. ...	૧૮૪
૪ વિરાટસ્વરૂપ. ...	૧૮૨
૫ સીતારવચંચર. ...	૨૬૬
૬ રામ-વનવાસ (કેસરધાબેઠ.)	૪૧૧
૭ રામચંદ્ર ગંગોતાર. ...	૪૧૧
૮ સીતાહરણ. ...	૬૮૩
૯ હનુમાનબેઠ. ...	૭૨૩
૧૦ સીતામુદ્રિકાપર્ણ. ...	૭૮૮

અંક.	પૃષ્ઠ.
૧૧ રામેશ્વર સ્થાપન. ...	૮૫૩
૧૨ અંગદવિશ્લિ. ...	૮૭૭
૧૩ રામ-સવણ યુદ્ધ. ...	૧૦૬૪
૧૪ વિભિષણ રાજ્યાભિષેક. ...	૧૦૮૪
૧૫ ભરતબેઠ. ...	૧૧૧૩
૧૬ રામરાજ્યાભિષેક. ...	૧૧૨૦
૧૭ સીતાવાદિમહાસમાગમ. ...	૧૨૬૦
૧૮ રામ અશ્વમેધયજ્ઞ. ...	૧૨૭૩
૧૯ રામ લવકુશયુદ્ધ. ...	૧૨૮૬
૨૦ અયોધ્યાઉદ્ધાર. ...	૧૩૧૦

ગોસ્વામી શ્રીતુલસીદાસજીનું

જીવનચરિત્ર.

દો-વેંકટેશ્વરપદ્મ નમિ, ઊર ધર તુલસીદાસ ॥

જન્મચરિત વર્ણન કરું, મુનત હોત દુઃખ નાશ ॥ ૧ ॥

વેંકટેશનાં ચરણકમળોમાં પ્રણામ કરી, હૃદયમાં ગોસ્વામી શ્રીતુલસીદાસજીનું
ધ્યાન ધરીને, એ ગોસ્વામીનાં ચરિત્રનું વર્ણન કરું છું. આ ચરિત્ર સાંભળવાથી દુઃખોનો
નાશ થાય છે. ॥ ૧ ॥

સો-વંદો સીતારામ, વિમલ ચારુ પદકમલ યુગ ॥

જેહ પ્રભાવ ત્રૈધામ, પૂરિત તુલસીકે ચરિત ॥ ૧ ॥

સીતા રામનાં નિર્મળ અને સુંદર ચરણાવિન્દોને વંદન કરું છું, કે જેઓના પ્રભા-
વથી તુલસીદાસજીનું ચરિત્ર, ત્રૈલોક્યમાં વ્યાપ્ત થઈ રહ્યું છે. ॥ ૧ ॥

જગત મયો નહિ કોય, ગોસ્વામી તુલસી સરિસ ॥

દિયો અર્ધમહિ સ્વોય, રામાયણ રવિ સુરસરી ॥ ૨ ॥

ગોસ્વામી તુલસીદાસજી કે જેણે રામાયણરૂપ ગંગાજીનું નિર્માણ કરીને સર્વ
અધર્મનો નાશ કર્યો છે, તેમના જેવો બીજો કોઈ પણ જગતમાં થયો નથી. ॥ ૨ ॥

આદિ અંત લગિ તામુ, તુલસીદાસ ચરિત્રકો ॥

રસના કરન વિકાસુ, મેરે શક્તિ કહુ નહીં ॥ ૩ ॥

એ તુલસીદાસજીનાં ચરિત્રનો આદિથી અંત સુધી જીભવતે પ્રકાશ કરવાની
મારામાં કશી શક્તિ નથી. ॥ ૩ ॥

પૈ વિચારિતિ ઇતિહાસ, મિયાદાસ નામા કથિત ॥

સત હુલ કહુક પ્રકાશ, તૌન રીતી વર્ણન કરૌં ॥ ૪ ॥

પરંતુ પ્રિયદાસ અને નાભાજી, એઓએ કહેલા વીશ ઇતિહાસોને મેળવી, હું તુલ-
સીદાસજીનાં જીવનચરિત્રનો તે જ રીતથી સજ્જનોની આગળ કાંઈક પ્રકાશ કરું છું. ॥ ૪ ॥

चौ०—राजापुर यमुनाके तीरा । तुलसी तहाँ बसै मतिधारा ॥
 पंडित सकल शास्त्र विज्ञाता । विद्यामें विश्वास अघाता ॥ १ ॥
 भा विवाह आई जब नारी । तासों अतिशय नेह पसारी ॥
 आयो तियहि लेवावन भाई । करी न तुलसी तियहि बिदाई ॥ २ ॥
 नैहरहित तिरिया विरहानी । तदपि न कसो तामु कछु मानी ॥
 आप गये कछु काज बजारा । तब भाई लै भगिनि सिधारा ॥ ३ ॥
 आय पुनि तुलसी जब गेह । विकल भये तिय विन वश नेह ॥
 वर्षन लगो मेह अधराता । बाढयो यमुन प्रवाह अघाता ॥ ४ ॥
 भै विभावरी भूरि अँधेरी । करहु पसारे परत न हेरी ॥
 अर्द्धरात्रि तेहि काम सतायो । चलयो श्वशुर गृह तिह मन लायो ॥ ५ ॥
 बढयो यमुन कर बढो प्रवाहा । पैरि परचो नहिँ भै उरमाहा ॥
 अर्द्ध निशा गोश्वशुर दुवारा । लगे रहै चहुँ वोर किंवारा ॥ ६ ॥

यमुनाएना कीनारापर राजापुर नामनु पुर छे, त्यां धीर बुद्धिवाणा तुलसीदासए रहेता हता. जे तुलसीदासए पंडित, सधणां शास्त्राने ज्ञानारा अने विद्याभां अघात विश्वासवाणा हता. ॥ १ ॥ जेमने ज्यारे विवाह थये, त्यारे तेमने अनी साथे अत्यंत स्नेह थये. ज्यारे सालो तेडवा आव्यो त्यारे तुलसीदासए पोतानी अनी मोकली नही. ॥ २ ॥ अनी पीयर जवाने भाटे धखो हठ क्यो, पख तुलसीदासए तेनु कछु कछु मान्युं नही. पछी तुलसीदासए कोष्ट कामने भाटे जलरभां गया, त्यारे तेमने सालो पोतानी जेनने साथे लछने थाली नीकज्यो. ॥ ३ ॥ तुलसीदासए घेर आव्या, त्यारे त्यां पोतानी अ नही जेवामां आवतां, स्नेहने वश थछ, अत्यंत व्याकुल थया. शेक करतां करतां अधरात थछ. आ समयमां मेघ वरसवा लाज्यो अने यमुनाएमां पूर आव्युं. ॥ ४ ॥ रात जेनी अंधारी थछ गछ के, तेमां हाथ लांयो क्यो. पख देवाय नही. अधरातना समयमां कामदेव जुहु ज संतापवा लागवाथी तुलसीदासए अनीमां चित्त लगानीने ससराने घेर जवा नीकज्यो. ॥ ५ ॥ यमुना लरपूर वझां जतां हतां, तेमां चित्तनी अंदर कशो लय नही धरतां हृदी पडथा अने जे रीते यमुनाने तरीने अधरात नभतां ससराने घेर जछ पहुँच्यो. त्यां जेभेर कमाडो अंध जेवामां आव्यां. ॥ ६ ॥

दो०—गयो पछीती चढनहित, झूलत रहै भुजंग ॥

ताहि पकरि ऊपर गयो, रँग्यो कामके रंग ॥ २ ॥

कामदेवथी अंध थयेता तुलसीदासए, पाछणी दीवालपर जोक अर्थ लटकते हतो तेने डोरी समए, पूछतुं पकडीने ऊपर चढ़ी गया. ॥ २ ॥

चौ०—जाय नारि दिग दियो जगई । मथमैं रही नारि चौआई ॥

चीन्हि बहुरि शंका अति कीन्हि । गिरा बाण सम सो हनि दीन्हि ॥ १ ॥

બિન બિન બિન તોહિં પ્રાણ પિયારે । ચામ હાઢ અતિં નિરસ હમારે ॥
 એસો મન જો લાગત રાખે । તૌ સુધરત તિહરે સબ કાખે ॥ ૨ ॥
 નારિ વૈન શર સમ ડર લાગે । પૂરવ સકલ ગુણ્ય ફલ જાગે ॥
 તુલસિદાસ કહ માનિ ગલાની । હૈ સતિ હૈ સતિ તિય તુવ વાની ॥ ૩ ॥
 બહુરે તુરત મૂકકી નાઈ । મે કાશી તજિ ભવન ગોસાઈ ॥
 બિનતી કિય વિશ્વેશ્વર પાહોં । રામભક્તિ દીજે મોહિં કાહોં ॥ ૪ ॥
 શૂકર ક્ષેત્ર ગયો પુનિ સોઈ । ગુરુ કિયો તહૈં અતિ મુદ મોઈ ॥
 શૂરકો અતિ સેવન તહૈં ઠાયો । રામાયણ અધ્યાત્મહિ પાયો ॥ ૫ ॥
 તુલસીદાસ આયે પુનિ કાશી । મે અનન્ય રઘુનાથ ડપાસી ॥
 ભજન કરત બીલ્યો બહુ કાલા । મે પ્રસન્ન તાપર શશિમાલા ॥ ૬ ॥

તુલસીદાસજીએ ઉપર સ્ત્રીની પાસે જઈ, સ્ત્રીને જગાડી, ત્યાં સ્ત્રી પ્રથમ તેમ જોડી
 ગઈ, પણ પછી જોળખી કહાડી, અત્યંત શંકા લાવીને બાણસમાન વાણી બોલી, ॥ ૧ ॥
 “હે પ્રાણપ્રિય ! તમને ધિક્કાર છે, ધિક્કાર છે, ધિક્કાર છે. તમે હાડકાંઓથી તથા
 આમકાંઓથી બનેલાં મારાં આ નીરસ શરીરમાં જેવું મન લગાવ્યું છે, તેવું જો
 રામમાં લગાવ્યું હોત તે, તમારાં સઘળાં કામે બની જાત.” ॥ ૨ ॥ તુલસીદાસજીને,
 સ્ત્રીનાં વચનો હૃદયમાં બાણો જેવાં લાગ્યાં અને પૂર્વજન્મનાં સઘળાં પુણ્યફલો ભજત
 થયાં, તેથી હૃદયમાં ગ્લામિ માનીને, તુલસીદાસજી બોલ્યા કે, “હે સ્ત્રી ! તારી વાણી
 સત્ય છે, સત્ય છે.” ॥ ૩ ॥ એટલું બોલી, પછી મૂંગાની પેઠે જ ત્યાંથી ચાલી નીકળી,
 ઘર છોડી દઈને કાશી ગયા. ત્યાં જઈ વિશ્વનાથ પાસે વિનતિ કરી કે, “હે નાથ ! મને
 રામભક્તિ આપો. ॥ ૪ ॥ ત્યાંથી તેમણે વારાહક્ષેત્રમાં જઈને પરમ પ્રેમથી એક બ્રાહ્મ-
 ãને શુદ્ધ સ્થાપ્યો અને તે શુદ્ધનું અત્યંત સેવન કરીને અધ્યાત્મરામાયણનો અભ્યાસ
 કર્યો. ॥ ૫ ॥ ફરી ત્યાંથી કાશીમાં આવ્યા અને ત્યાં સમયગ્રાણના અનન્ય ભક્ત થયા.
 ભજન કરતાં ઘણો કાળ વીત્યો ત્યારે સદાશિવ તેમના ઉપર પ્રસન્ન થયા. ॥ ૬ ॥

દો-રામાયણ જઈ હોય તહૈં, સુનનેહુ નિત જાય ॥

કયા સમાપત હૈ ગયે, તહૈં ન પુનિ ઠહરાય ॥ ૩ ॥

કાશીમાં જ્યાં જ્યાં રામકથા ચાલતી હતી, ત્યાં ત્યાં સાંભળવાને માટે નિત્ય જવા
 લાગ્યા અને કથા સમાપ્ત થાય ત્યારે ત્યાં નહીં રહેતાં પાછા પોતાના આસનપર આવવા
 લાગ્યા. ॥ ૩ ॥

ચૌ-વહિર્ષ મહિત દરિહિ જાહિં । કિયે કમંદલુ યક કર માહિં ॥

શૌંચ ક્રિયા કર વર્વેં જો નીરા । વદરી તલ ઢારૈં મતિ ધીરા ॥ ૧ ॥

રહૈં ઇક તહૈં પ્રેત પુરાનૈં । અશુચિ નીર લહિ સો મુલ્ક માનૈં ॥

યહિ વિધિ બીતિ ગયો ફલુ કાલા । યક દિન બોલ્યો પ્રેત કરાલા ॥ ૨ ॥

તોપર અહૈં પ્રસન્ન ગોસાઈ । માંગૈં સબ અપની મન મારૈં ॥

तब मुनि तुलसीदास कह बानी । अहौ कौन तुम परे न जानी ॥ ३ ॥
 सो भाष्यो जानहु मोहि प्रेता । यहि बदरी तरु मोर निकेता ॥
 यहि पर जौन सलिल तुम डारयो । मैं निज सेवा ताहि विचारयो ॥ ४ ॥
 तुलसीदास कहा तुम प्रेता । प्रेत कहा मनुजन कहैं देता ॥
 जानन चाहौ जो मम मन केरी । तौ मुनिये मैं कहौ निवेरी ॥ ५ ॥
 जो रघुवीर दरश मैं पाऊं । जिवत प्रयंत तोर यज्ञ गाऊं ॥
 और कछु मेरे नहि आसा । कछो प्रेत तब भरो हुलासा ॥ ६ ॥

शैबकिया करवाने भाटे हाथमां कभंडल लधने अहुं द्वर जता हता अने शैब-
 क्रिया कथां पछी जे जल अये, ते जल नित्य एक ओरडीना थड उपर नाभी होता होता.
 ॥ १ ॥ जे आठमां एक लुनो प्रेत रह्यो होता, तेने अपवित्र जलथी भाटुं सुभ प्राप्त थनु
 हतुं. आ प्रभाषे कटलोक समय वीततां एक दिवसे जे विकराल प्रेत ओह्यो, के ॥ २ ॥
 “ शुसांछल ! हुं तभारी उपर प्रसन्न थयो छुं, भाटे जे कांछ मनोवांछित होय ते भागी
 ह्यो. ” जे सांझणी तुलसीदासल ओह्यो के “ अहो ! तुं केषु छे ? जे जलवाभां
 आवतुं नथी, भाटे प्रथम तो ते वात कर. ” ॥ ३ ॥ प्रेत ओह्यो के, “ हुं प्रेत छुं. आ
 ओरडीनुं आठ भाटुं स्थानक छे. तमे आ आठ उपर जे जल नाभ्युं, तेथी भारी सेवा
 करी छे जेम धाडुं छुं. ” ॥ ४ ॥ तुलसीदासल ओह्यो के, “ जे प्रेत होय ते भाष्योने
 छुं आपी शके ! जे भारा मननी उत्तंका जलवा भागतो हो तो तने ते सुधी रीते कहुं
 छुं. ॥ ५ ॥ भने जे रामचन्द्रलनां दर्शन भये तो पछी लवतां सुधी तारा शुभोने
 आया कइ. गील कांछ पषु भने आशा नथी. ” जे सांझणीने प्रेत प्रसन्नताथी
 ओह्यो के, ॥ ६ ॥

दो०—राम दरश करवायबो, मोर जोर कछु नाहिं ॥

पै सहाय हित कछु कहौं, यह उपाय तुम काहिं ॥ ४ ॥

“ शुसांछल ! रामचन्द्रलनां दर्शन कराववानुं भाराभां कथुं सामर्थ्य नथी; परंतु
 तभारी सहायता करवाने भाटे जेक उपाय कहुं छुं. ॥ ४ ॥

चौ०—जहँ रामायण सुनन सिधारो । सबके पाछे जाहि निहारो ॥

अति निरधनी दुखी अति दीना । पूरित रोग नयनते हीना ॥ १ ॥

उठै सकल श्रोतनके पाछे । मंद चलत चिरकुट कटि काछे ॥

सो है साँचो पवनकुमारा । तेहि रामायण सुनन अचारा ॥ २ ॥

नेम पवनसुत अस नित धरहीं । श्रवण सदा रामायण करहीं ॥

मिळै तुझें कौनहु उपाई । राम दरशकी करै सहार्हि ॥ ३ ॥

प्रेतवचन मुनि तुलसीदासा । उरमें उमँग्यो अमित हुलासा ॥

ताहि गुरु मुनिमवन सिधारै । कथा सुनन हित सुनत पधारै ॥ ४ ॥

कथा सुनत तहँ लख्यो प्रवीना । अति कुरूप तनु छाम मकीना ॥

દૂરી વૈઠો આંધર એસો । નયનો લલ્યો પ્રેતકાંઈ જૈસો ॥ ૫ ॥

હે મૈ કથા સમાપત જવહીં । શ્રોતા ચલે ભવનકાંઈ તવહીં ॥

રહે વાર કહ્યું વૈઠ ગોસાઈ । ચલ્યો પવનમુત જહકી નાઈ ॥ ૬ ॥

તમે જે સ્થલમાં રામાયણની કથા સાંભળવા બાંધો છો, ત્યાં સર્વની પછવાડે અત્યંત નિર્ધન, દુઃખી, રોગાથી વ્યાપ્ત અને દુઃખતી આંખોવાળો જે જણ બેસે છે, તેને ભેળે. ॥ ૧ ॥ એ જણ સર્વ શ્રોતાઓ ઉડી ગયા પછી ઉઠે છે, મંદ મંદ ચાલે છે અને કમરપર દુપટ્ટો બાંધે છે. એ જણ ખીંચે કોઈ નથી પણ સાક્ષાત્ હનુમાનજી છે. ॥ ૨ ॥ એમને રામાયણ સાંભળવા ઉપર પરમ પ્રેમ છે અને રામાયણ સાંભળવાને નિત્ય નિયમ છે. એ હનુમાનજી ભે તમને કોઈ ઉપાયથી મળશે, તો તે તમને રામચન્દ્રજીનાં દર્શન કરાવી દેશે. ” ॥ ૩ ॥ પ્રેતનાં વચ્ચેનાં સાંભળી, તુલસીદાસજી તુરત પોતાના આસનપર જઈને ત્યાંથી તુરત જ કથા શ્રવણ કરવા ગયા. ॥ ૪ ॥ ત્યાં પ્રેતે જેવો કહ્યો હતો તેવો જ અત્યંત કુરુપડો, દુખળો, મેલો અને આંધળો જેવો એક જણ દૂર પ્રદેશમાં કથા સાંભળવા બેઠેલો ભવામાં આવ્યો, ॥ ૫ ॥ કથા સમાપ્ત થતાં સઘળા શ્રોતાઓ પોતપોતાને ઘેર ગયા, પણ તુલસીદાસજી થોડીકવાર ત્યાં બેઠા રહ્યા તેટલીવારમાં પેલો જણ જકની પેઠે ત્યાંથી ઉડીને ચાલવા લાગ્યો. ॥ ૬ ॥

દો-તુલસિદાસ પંકાંત લહિ, દૌરિ ગહ્યો પદ જાય ॥

છોંઢુ છોંઢુ મોહિં મતિ હુવૈ, સો અસ કહ્યો મુનાય ॥ ૫ ॥

તુલસીદાસજીએ એકાંત ભેઠને તેના ચરણો પકડી લીધા ત્યારે બોલ્યો કે, “ છોડી દે, છોડી દે, મારો સ્પર્શ નહીં કર. ” ॥ ૫ ॥

બો-તુલસી કહ્યો હુદન ના પૈહૌ । લૈહૌ પ્રાણ દરશકી દૈહૌ ॥

કિયો છોદાવન વિવિષ ઉપાઈ । ચપરિ ગહ્યો તુલસી વરિયાઈ ॥ ૧ ॥

મે પ્રસન્ન તબ પવન કુમારા । માંગુ માંગુ અસ વચન ઉચારા ॥

તુલસીદાસ કહ રૂપ દેસ્વાવહુ । મેરે શીશ પાણિ નિજ લાવહુ ॥ ૨ ॥

મેરે ઔર કહ્યું નહિ આસા । હોન ચહૌં રઘુપતિકર દાસા ॥

રામદરશ મોહિં દેહુ કરાઈ । તુમ સમર્થ સબ વિધિ કપિરાઈ ॥ ૩ ॥

તબ માસ્ત નિજરૂપ દિસ્વાયો । તુલસિદાસ કહ વચન મુનાયો ॥

ચિત્રકૂટ કહ ચલહુ પ્રવીના । પૈહૌ રામ દરશ મુલખીના ॥ ૪ ॥

અસ કાહિ કપિ નિજરૂપે દુરાયો । તુલસિદાસ નિજ આશ્રમ આયો ॥

કહ્યું દિનમેં મન મહિં અસ ભયજ । અવૈ ન શિવ દરશન હૈ ગયજ ॥ ૫ ॥

ગયો વિષ્ણુચરનાથ મંદિરૈ । લક્ષ્મણ રૂપ ચહ ચૂડવંદિરૈ ॥

પૈ નહિ દરશન દિયો પુરારી । તુલસિદાસ તજિ આશ સિધારી ॥ ૬ ॥

તુલસીદાસજી બોલ્યા કે, “ હવે તમે છૂટી જવા પામશો નહીં. મારા પ્રાણ વ્યે, અથવા દર્શન આપો. ” હનુમાનજીએ છૂટા થવાના ઘણા ઉપાયો કર્યા પણ તુલસીદાસજી

તો દૃઢપણથી તેમને વળગી જ રહ્યા. ॥ ૧ ॥ આ સમયમાં હનુમાનજીએ પ્રસન્ન થઇને તેમને કહ્યું કે, “માગો, માગો,” તુલસીદાસજીએ કહ્યું કે, “મને આપનું રુપ દેખાડો અને મારા માથાપર આપનો હાથ ધરો. ॥ ૨ ॥ હું રામચન્દ્રજીનો દાસ થવા ઇચ્છું છું. એ ઉપરાંત મને કશી આશા નથી. હે કપિરાજ ! તમે સર્વ પ્રકારથી સમર્થ છો, માટે મને રામચન્દ્રજીનાં દર્શન કરાવો.” ॥ ૩ ॥ આ સાંભળી હનુમાનજીએ પોતાનું રુપ દેખાડીને તુલસીદાસજીને કહ્યું કે, “હે પ્રવીણ ! તમે ચિત્રકૂટમાં ચાલો. ત્યાં તમને રામચન્દ્રજીનું સુખમય દર્શન પ્રાપ્ત થશે.” ॥ ૪ ॥ એટલું કહીને હનુમાનજીએ પોતાનું રુપ છૂપાવી લીધું (અંતર્હિત થઇ ગયા) અને તુલસીદાસજી પોતાના આસનપર આગ્યા. થોડા દિવસમાં ‘હજી મને સદાશિવનું દર્શન પ્રાપ્ત થયું નથી, માટે તે મેળવવું જોઇએ,’ ॥ ૫ ॥ એમ ધારીને તુલસીદાસજી વિશ્વનાથના મંદિરમાં ગયા. ત્યાં પોતાને સદાશિવનાં સાક્ષાત્ દર્શનની ઇચ્છા હતી, પણ તે દર્શન પ્રાપ્ત થયું નહીં, તેથી નિરાશ થઇને તુલસીદાસજી ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા. ॥ ૬ ॥

દો૦—ચિત્રકૂટ કહૈં ચઢ ચલ્યો, પુરકે બાહિર આઈ ॥

મિલ્યો એક મહિસુર તહાં, બોલ્યો વચન બુલાઈ ॥ ૬ ॥

ચિત્રકૂટ જવાનો ઉદ્દેશ ધરી, કાશીમાંથી બહાર નીકળ્યા, તે સમયમાં તેમને એક બ્રાહ્મણ સામે મળ્યો. એ બ્રાહ્મણે બોલાવીને વચન કહ્યું કે, ॥ ૬ ॥

ચૌ૦—કાશી છોડિ અનત મતિ જાહ । इतते गये न तोर निवाह ॥

તુલસિદાસ કહ કિય સેવકાર્ । મે પ્રસન્ન નહિં શંખુ ગોસાર્ ॥ ૧ ॥

સો કહ સત્ય શંખુ મૈં અહર્હ । કાશી છોડિ અનત નહિં રહર્હ ॥

અસ કહિ હર નિજ રૂપ દિસાયો । તુલસિદાસ ચરણન શિર નાયો ॥ ૨ ॥

બહુરિ વચન બોલ્યો કૃતિવાસા । ચિત્રકૂટ ચલુ તુલસિદાસા ॥

કહ્યો પવનમુત હૈ સત સોર્ । રામદરશ પૈહૈ મુદ મોર્ ॥ ૩ ॥

રચિહૈ રામાયણ મુલ શ્રેણી । અધમ ઉધારન યથા ત્રિવેણી ॥

તુલસિદાસ તબ મયો નિહાલા । ચલ્યો ચિત્રકૂટહિ તેહિ કાલા ॥ ૪ ॥

શંકર અપનો રૂપ છિપાયો । તુલસી ચિત્રકૂટ કહૈં આયો ॥

ફટિક શિલા પર વૈટે જાર્ । રામ લષણ લાલસા વદાર્ ॥ ૫ ॥

તાહી સમય તુરંગ સવારે । કહે શિકારી દૈ ધનુ ઢારે ॥

રપટત મુગન શરન કહૈં મારે । હરિત વસન સુંદર તનુ ધારે ॥ ૬ ॥

“કાશી છોડીને બીજા સ્થાનમાં નહીં જાઓ. બીજા સ્થાનમાં જવાથી તમારો નિર્વાહ નહીં થાય.” તુલસીદાસજી બોલ્યા કે, “મેં સદાશિવની સેવા કરી, પણ સદાશિવ મને પ્રસન્ન થયા નહીં, તેથી અહીંથી જાઉં છું.” ॥ ૧ ॥ બ્રાહ્મણ બોલ્યો કે, “હું જ સદાશિવ છું અને કાશી છોડીને બીજા સ્થાનમાં રહેતો નથી.” એમ કહી તેમણે પોતાના સ્વરૂપનું દર્શન આપતાં તુલસીદાસજીએ તેમના ચરણોમાં માથું નમાવ્યું. ॥ ૨ ॥

સદાશિવ બોલ્યા કે, “ તમે ચિત્રકૂટમાં બન્યો. હનુમાનજીએ જે કહ્યું છે, તે સત્ય થશે. તમને સુખસ્વરૂપી રામચન્દ્રજીનું દર્શન પ્રાપ્ત થશે. ॥ ૩ ॥ તમે ત્રિવેણીની પેઠે જ અધમોનો ઉદ્ધાર કરનારી રામાયણ રચશો. ” આ સાંભળી તુલસીદાસજી નિહાલ થયા. ॥ ૪ ॥ સદાશિવે પોતાનું સ્વરૂપ છૂપાવી લીધું અને તુલસીદાસજી તુરત જ ચિત્રકૂટ તરફ ચાલ્યા ચિત્રકૂટમાં જઈ, રામલક્ષ્મણનાં દર્શનની દૃઢ ઇચ્છાથી સ્ફાટિક શિલા ઉપર બેઠા, ॥ ૫ ॥ ત્યાં તેમને તુરત જ ઘોડાઓ ઉપર બેઠેલા, હસ્તોમાં ધનુષબાણવાળા, યુગોની પછવાડે દોડીને બાણો મારતા, હરિત વસ્ત્રોવાળા અને અતિ સુંદર સ્વરૂપોવાળા બે શિકારીઓ ભેવામાં આવ્યા. ॥ ૬ ॥

દોઁ-જાનિ શિકારી શૂપ મુત, રામ રામ કહિ વૈન ॥

તુલસીદાસ પહિતાયકે, મૂંદિ લિયો દોઝ નૈન ॥ ૭ ॥

તુલસીદાસજી એઓને કોઈ શીકારી રાજકુમારો બાણી, પસ્તાઈ, ‘ રામ રામ ’ બોલીને બન્ને નેત્રો વીંચી ગયા. ॥ ૭ ॥

ચૌઁ-નિકસિ ગયે જવ યુગલ સવારા । આય કહ્યો તવ પવનકુમારા ॥

મધુ દરશન પાયો કી નાહિં । દોઝ રામ લષણ તે આહિં ॥ ૧ ॥

તુલસીદાસ કહ જાનિ શિકારી । હાય નયત મૂંદે અવિચારી ॥

અવૈ ન પૂર મહે અભિલાષા । જૈસૌ પવનતનય તુમ માષા ॥ ૨ ॥

તવ હનુમાન કહ્યો અસ વાની । રામઘાટ ચલુ કાલિહ વિજ્ઞાની ॥

મોર મયે તવ તુલસીદાસા । રામઘાટ મો મરો હુલાસા ॥ ૩ ॥

ગારન લગ્યો ન્હાય તહે ચંદન । આય ગયે દોઝ દશરથ નંદન ॥

કહ્યો દેઝ ચંદન મોહિં વાવા । તુલસીદાસ તવ સહજહિ ગાવા ॥ ૪ ॥

ચંદન દેહું ચરવિ અંગમાહિં । રામ લષણ તુમહો કી નાહિં ॥

વાલક કહે સાધુ જગ જેતે । રામ લષણકી મૂરતિ તેતે ॥ ૫ ॥

લે ચંદન દોઝ વાલ સિધારે । પાછે પવનકુમાર પધારે ॥

બોલે વચન દરશ તુમ પાયે । તુલસીદાસ યહ દોહા ગાયે ॥ ૬ ॥

એ બન્ને સવારો નીકળી ગયા પછી હનુમાનજીએ ત્યાં આવીને કહ્યું કે, “ તમને મધુનું દર્શન પ્રાપ્ત થયું કે નહીં ? એ બન્ને રામ લક્ષ્મણ હતા. ” ॥ ૧ ॥ તુલસીદાસજી બોલ્યા કે, “ હાથ, હું તો અવિચારથી એઓને શીકારી બાણીને આંખો વીંચી ગયો હતો. હજી મારી અભિલાષા પૂરી થઈ નથી. આપે જે વચન આપ્યું હતું તે પૂર્ણ કરો. ” ॥ ૨ ॥ હનુમાનજી બોલ્યા કે, “ તમે રામઘાટ ઉપર જાઓ. ” પ્રાતઃકાલ થતાં જ તુલસીદાસજી આનંદથી રામઘાટ ઉપર જઈ, ॥ ૩ ॥ નાહીને ચંદન ઘસવા લાગ્યા. ત્યાં બન્ને દશરથકુમાર બાલકોનો વેષ ધરીને આવ્યા અને બોલ્યા કે, “ બાબા ! અમોને ચંદન આપો. ” તુલસીદાસજી બોલ્યા “ હું જ તમારા શરીરોપર ચંદન લગાવી દઉં છું. તમે રામલક્ષ્મણ છો કે નહીં ? ” બાલકો બોલ્યા કે, “ જગતમાં જે જે સાધુજનો છે, તેઓ

सधया रामलक्ष्मणनी भूर्तिरूप ज छे." ॥ ५ ॥ बंहन लधने जे आलहे। गया पछी
हुनुमानलजे त्यां आवीने, 'तमने रामलक्ष्मणनुं दर्शन भउथुं के नही।' जेम पूछतां
तुलसीदासल होछे। गोव्या के, ॥ ६ ॥

दो०-चित्रकूटके घाटमें, भइ साधुनकी भीर ॥

तुलसिदास चंदन घिसै, तिलक करै रघुवीर ॥ ८ ॥

"चित्रकूटना घाट उपर साधुज्योनी बीड जमी हती, तेमां तुलसीदास बंहन
धसता हता अने रामलक्ष्मण तिलक करता हता." ॥ ८ ॥

बहुरि कखो कर जोरि कै, मुनिये पवनकुमार ॥

देखो चारों बंधुको, सहित राज संभार ॥ ९ ॥

वणी हाथ नेडीने तुलसीदासलजे विज्ञप्ति करी के, "हे पवनकुमार ! सांभयो,
राजसभाजसहित यारे बाधज्योनुं दर्शन करवा धरुंहुं हुं." ॥ ९ ॥

चौ०-पवन तनय कह कलियुग माहीं । अस दरशन होते कहैं नाहीं ॥

तुलसिदास कह कृपा तिहारी । मोहिं न अचरज परत निहारी ॥ १ ॥

कह कपीश कामदा सिधारी । बैहहु काल्हि राम उर धारी ॥

अस कहि कपि अंतर्हित भयऊ । भोर होत तुलसी तहैं गयऊ ॥ २ ॥

बैठ्यो युगल पहर परयंता । आयो दरश देन सियकंता ॥

घनद दिशा रहि धूरि झुपूरी । भो प्रकाश दश आसहु भूरी ॥ ३ ॥

अगणित मत्त मतंग तुरंगा । सो तहैं विविध भौंति रथ संगी ॥

बोलत बहु नकीव गण सोरा । याको कोशल कंत किशोरा ॥ ४ ॥

रथ सवार प्रभु चारिहु भाई । करत पवनसुत पद सेवकाई ॥

तुलसिदास तब आरति साजा । लख्यो नयन भरि रघुकुल राजा ॥ ५ ॥

दै परदक्षिण विहवल भयऊ । रघुपति कर पंकज शिर दयऊ ॥

यहि विधि प्रगत दरश तब पायो । औरनको नहिं भेद लखायो ॥ ६ ॥

हुनुमानल गोव्या के, "आ कलियुगमां जेवां दर्शन कोधने पबु प्राप्त यतां
नथी." तुलसीदासल गोव्या के, "तभारी कृपाधी मने जेवां दर्शन भजे तो पबु तेमां
कथुं आक्षेप नथी." ॥ १ ॥ हुनुमानल गोव्या के, "तसे कामडा नामना स्थानपर
जध, हुदयमां रामचन्द्रलनुं ध्यान धरीने जेसजे." जेटहुं कछी हुनुमानल अन्तर्हित
थरि गया अने तुलसीदासल प्रातःकाल यतां ज ते स्थलमां जध, ॥ २ ॥ रामचन्द्रलनुं
ध्यान धरीने जे पोटोहरसूधी जेहा रक्षा. आ समयमां रामचन्द्रल दर्शन देवा पधायी.
उत्तर दिशामां प्रथम धूण उडती जेवामां आवी. पछी दशे दिशायोमां प्रकाश थरि
भयो. ॥ ३ ॥ पछी अगणित भडो-भत्त हाथीजो, बैराजो तथा विविध प्रकारना रथो
जेवामां आव्या. अनेक नडीजोनां मोडोसंजोमांथी 'जय जय कोशलपति' जेवा
शण्डोना उठ्यारो जाने पढवा लाव्या. ॥ ४ ॥ रथमां जीराजेला यारे बाधज्यो त्यां

છને રહેવા લાગ્યા. ॥ ૧ના જ્યારે સંવત ૧૬૩૧ ના ચૈત્ર માસમાં શમનવત્રી અને લોભવાર આવ્યાં, ત્યારે તે દિવસે તુલસીદાસજીએ આનન્દ પામી, રામચન્દ્રજીનું સ્મરણ કરી, રામાયણ રચવાનો પ્રારંભ કર્યો. અયોધ્યામાં જ બાલકાંડ પૂરો કરીને તુલસીદાસજી પાછા આનન્દપૂર્વક કાશીમાં આવ્યા. ॥૨॥૩॥ ત્યાં આવી, ઉત્તમ માર્ગને જણાવનારા વિનયપત્રિકા તથા ગીતાવલ્લિ આદિ સુંદર ગ્રન્થો પણ રચ્યા. આ પ્રમાણે તુલસીદાસજી સુપ્રમથી બરપૂર થઈ, કાશીમાં રહ્યા હતા, ત્યાં એક પ્રબલ પવિટ્ર કાશીમાં આવ્યો. ॥ ૪ ॥ એ પવિટ્ર કાશીમાં આવી, કાશીના પવિટ્રોને જિતી લેવાની ઇચ્છાથી હુંદુલી વગડાવતાં કાશીરાજે સભા એકઠી કરી અને તેમાં પવિટ્રોને બોલાવ્યા. ॥ ૫ ॥ જે પવિટ્ર કાશીને જિતવા આવ્યો હતો, તેણે સર્વ પવિટ્રોને કહ્યું કે, “ આ સભામાં એક સુખ્ય મધ્યસ્થ સ્થાપો, કે જેના કહેવા ઉપર હાર જિતવો આધાર રહે.” ॥ ૬ ॥

દો-પંડિતકો અસ વૈન સુનિ, કાશીવાસી વિપ્ર ॥

માનિ મહાશ્રમ ચિત્તમે, કહે વચન અતિ છિપ્ર ॥ ૧૩ ॥

પંડિતનાં એ વચનો સાંભળી, સઘળા કાશીવાસી પવિટ્રો ચિત્તમાં મોટો જામ પામીને તુરત બોલ્યા કે, ॥ ૧૩ ॥

ચૌ-ઉત્તર દેવ કાલિહ યહિકેરો । અસ કહિ મે દ્વિજ નિજ નિજ હેરો ॥

કિયો ધ્યાન વિશ્વેશ્વર અયના । મર્યોદા તુવ હાથ ત્રિનયના ॥ ૧ ॥

રાતિ સ્વપ્ન શંકર અસ ભાષો । તુલસી શીશ અજય જય રાષો ॥

પંડિત મુદિત ભૂપ મુહ આયે । સો પંડિતમું વચન સુનાયે ॥ ૨ ॥

તુલસિદાસ સવમાર્હિ પ્રધાનો । જયહુ પરાજય તેહિ શિર આનો ॥

ભૂપ કશો કિમિ સકૈં બુલાઈ । તુલસિદાસ મુહ ચલો સિધાઈ ॥ ૩ ॥

યહ સુનિ લૈ પંડિતન સમાજા । આયો તુલસિદાસ મુહ રાજા ॥

સવનિ કિયો સત્કાર ગોસૌઈ । એક શિષ્યકો કશો બુલાઈ ॥ ૪ ॥

યે તાંબૂલ પાંચ લૈ જાહુ । દેહુ મુદિત પંડિત સવ કાહુ ॥

શિષ્ય તુરત તાંબૂલહિ બાંટા । બચે પાંચ કેહુ પરયો ન ઘાટા ॥ ૫ ॥

યહ પ્રમુતા લલિ પંડિત સૌઈ । બાદ કરનકી આશ્રય લૌઈ ॥

તુલસિદાસ પંડિતહિ બુલાઈ । દૈ રામાયણ કશો બુજાઈ ॥ ૬ ॥

“ આ વાતનો ઉત્તર આવતી કાલે આપીશું, ” આમ કહી, તે સર્વે પવિટ્રો પોતપોતાને ઘેર જઈ, સદાશિવનું ધ્યાન કરી, વિજ્ઞાપિ કરવા લાગ્યા કે, “ હે ત્રિલોચન ! હવે લજ્જા રાખવી તમારા હાથમાં છે.” ॥ ૧ ॥ સદાશિવે શતે સ્વપ્નમાં આવી, તેઓને કહ્યું કે, “ જ્ય પરાજયની વ્યવસ્થા તુલસીદાસના હાથમાં રાખો.” આથી પ્રસન્ન થયેલા પવિટ્રોએ દરબારમાં આવી, કાશીરાજને તથા પેલા પવિટ્રોને કહ્યું, કે, ॥૨॥ “તુલસીદાસજી સર્વમાં પ્રધાન છે. માટે જ્ય પરાજય તેમના કહેવા ઉપર રાખવો.” કાશીરાજ બોલ્યા કે, “ અમે તુલસીદાસજીને અહીં શી રીતે બોલાવી શકીએ ? માટે આજે, તુલ-

સીદાસજીને ઘેર જ જઈએ. ” ૥૩ ॥ આમ બોલી, સર્વ પહિડતોના સમાજને સાથે લઈ, કાચોગજ તુલસીદાસજીને ઘેર આવ્યા. તુલસીદાસજીએ સર્વનો સત્કાર કરી, એક શિષ્યને બોલાવીને કહ્યું, કે, ૥ ૪ ॥ “ નાગરવેલનાં પાંચ પાન લઈને સર્વ પહિડતોને વેહેંચી આપ. ” (શિષ્યે તુરત જ પાંચ પાન લઈને પહિડતોને વેહેંચી આપ્યાં, તોપણ તે શિષ્યના હાથમાં એટલાં ને એટલાં એટલે પાંચનાં પાંચ પાન બચ્યાં. ૥ ૫ ॥ આ પ્રભુતા બોધને પેલા વિદેશી પંડિતે વાદ કરવાની ઇચ્છા છોડી દીધી. પછી તુલસીદાસજીએ એ પંડિતને પાસે બોલાવી, તેના હાથમાં પોતાની કરેલી રામાયણ આપીને કહ્યું કે, ૥ ૬ ॥

દોઢ-સંઘન મંઘન પક્ષ જો, સો દેવહુ યહિમાર્દિ ॥

જો ન હોય તો આઈ રૂત, વાદ કરહુ હમ પાર્દિ ॥ ૧૪ ॥

“ જે કાંઈ મંઘન મંઘન પક્ષ હોય, તે આ પુસ્તકમાં બેઠે દ્યો; જે આમાં ન મળે તો પછી આવીને અમારાથી વાદ કરજો. ” ૥ ૧૪ ॥

બૌ-પંદિત રામાયણ લૈ કીન્હો । ઢેરા ચલિ અવલોકન કીન્હો ॥

સમ્મત શાસ્ત્ર પુરાણન કેરો । રામાયણ મહૈ પંદિત હેરો ॥ ૧ ॥

જૌન પક્ષ પંદિત મન મયજ । સમાધાન તેહિ મહૈ મિલિ ગયજ ॥

જૌન શ્લોક વંદના માર્દી । તાકી હાનિ મર્દ કહ્નુ નાર્દી ॥ ૨ ॥

પહિડતે રામાયણ લઈ, પોતાના ઉતારાપર જઈને તેનું અવલોકન કર્યું. ત્યાં તેમાં જ સઘળાં શાસ્ત્રોનો તથા પુરાણોનો નિર્ણય બોવામાં આવ્યો. ૥ ૧ ॥ પહિડતને જે પક્ષમાં વિવાદ કરવાની ઇચ્છા હતી, તે પક્ષનું સમાધાન તેમાં જ મળી આવ્યું. રામાયણમાં સર્વ શાસ્ત્રોનો સાર છે, એમ જે પ્રથમ વન્દનના શ્લોકમાં કહેવામાં આવ્યું છે, તેની કશી હાનિ થઈ નહીં એટલે સઘળું તેમાં જ છે, એ સિદ્ધિ થયું. એ શ્લોક તથા તેનો અર્થ નીચે પ્રમાણે છે. ૥ ૨ ॥

શ્લોક-નાનાપુરાણનિગમાગમસંમતં યદ્રામાયણે નિગદિતં કચિદન્યતોઽપિ ॥

સ્વાંતમુસ્તાયતુલસીરણુનાયગાથાભાષાનિબંધમતિમંજુલમાતનોતિ ॥ ૧ ॥

“ રામાયણમાં જે કાંઈ કહ્યું છે, તે સર્વને લઈને અને બીજા પક્ષ, રામકથા સમ્મત-પ્રતિ અન્યોમાં અનેક પુરાણોથી વેદોથી તથા શાસ્ત્રોથી સમ્મતિ પામેલું જે કાંઈ છે, તેને પણ કોઈ કોઈ સ્થાનમાં લઈને, તુલસીદાસ કેવલ પોતાના મનના સુખને માટે, રામચંદ્રજીની કથાના આ અતિ સુંદર ભાષાત્મક નિબંધની રચનાનો પ્રારંભ કરે છે. ” ૥ ૧ ॥

બૌ-પંદિત મુહ પરિકર્મા કરજ । તુલસિદાસ પદ રજ શિર ધરજ ॥

નિજ અપરાધહિ ક્ષમા કરાયો । સમામધ્ય યહ શ્લોક સુનાયો ॥ ૩ ॥

પછી એ પહિડતે તુલસીદાસજીના ઘરને પ્રદક્ષિણા કરી, તુલસીદાસજીના ચરણોની રજને માથે ધરી, અને પોતાના અપરાધની ક્ષમા માગીને સ્ત્રીઓમાં નીચેના અર્થવાળો શ્લોક સંમળાવ્યો કે, ૥ ૩ ॥

શ્લોક-આનંદકાનભે કોડપિ તુલસી જંગમસ્તરુઃ ॥

ચરકાવ્યમંજરીભાવાદ્રામપ્રપરભૂષિતા ॥ ૨ ॥

“આ આનંદના વનમાં (કાશીમાં) તુલસી કોઈ અપૂર્વ જંગમવૃક્ષ છે, કે જેની કાવ્યરૂપી મંજરી, ભાવને લીધે સાક્ષાત્ રામચન્દ્રરૂપી જમરથી ચોભા રહી છે.” ॥૨ ॥

ષો-તુલસી શિષ્ય થયો પુનિ સોઈ । અરપ્યો સકલ વસ્તુ વહુતોઈ ॥

રામભક્તિકો કરિ ઉપદેશા । ગયો ગર્વ તજિ કૌશલદેશ ॥ ૪ ॥

પુનિ ચેટકી એક તહૈ આયો । યક યક્ષિણી સિદ્ધિ કરિ લ્યાયો ॥

તેહિ બલ સબ થલ નગર પુજાયો । મહામહત્વ જનનસૌં પાયો ॥ ૫ ॥

યક વૈષ્ણવ કોડ ગયો સકામા । રાઘવો સિદ્ધ તાહિ નિજધામા ॥

સિદ્ધ નારિસૌં મહે મિતાઈ । સાધુ ગયો કૈ તાહિ પરાઈ ॥ ૬ ॥

પછી એ પડિડતે, તુલસીદાસજીના શિષ્ય થઇને પોતાની સઘળી વસ્તુઓ તેમને અર્પિત કરી દીધી. તુલસીદાસજીએ તેને રામભક્તિના ઉપદેશ કર્યો. તે પછી એ પંડિત ગર્વ છોડી દઇને કૌશલદેશમાં ચાલ્યો ગયો. ॥ ૪ ॥ વળી એક ચેટકી (ચાટક ચુકડિયો) ત્યાં આવ્યો, કે જેણે યક્ષિણીના મંત્રને સિદ્ધ કર્યો હતો. એ મંત્રના બલથી તેની સઘળા નગરમાં ખૂબ થઈ અને લોકો તરફથી તેને ઘણી મોટાઈ આપવામાં આવી. ॥ ૫ ॥ કોઈ સકામ વૈષ્ણવ સાધુ તે સિદ્ધની પાસે જતાં, તેણે, તેને પોતાને ઘેર રાખ્યો. એ સિદ્ધની સ્ત્રીની સાથે પેલા વૈષ્ણવને રનેહ થયો અને તેથી તે વૈષ્ણવ, એ સ્ત્રીને લઇને ભાગી જ ગયો. ॥ ૬ ॥

દો-હઠ્યો ચેટકી ખોર જબ, દેઘ્યો નારિ નહિં ધામ ॥

ચોલ્યો યક્ષિણીકો તુરત, કીન્હૈં કોપ અછામ ॥ ૧૫ ॥

પેલો ચેટકી સિદ્ધ પ્રભાતમાં ઉઠ્યો, ત્યારે પોતાના સ્ત્રી ઘરમાં જોવામાં નહીં આવતાં, તેણે અપાર કેાપ કરી, યક્ષિણીને ઘોલાવીને કહ્યું કે, ॥ ૧૫ ॥

ષો-યહિ ક્ષણ નગર શૂપ ગહિ લ્યાવૈ । સાધુ નારિ લે જાન ન પાવૈ ॥

મુનિ યક્ષિણી તુરંતહિ ધાઈ । યુતપર્યંક શૂપ ગહિ લ્યાઈ ॥ ૧ ॥

કહ્યો યક્ષિણી શૂપહિ વૈના । કાશીમહેં કોઈ સાધુ રહૈ ના ॥

તિલક ધોવાય માલ સબ ટોરી । ધરિં દીજૈ મમ કુંડ બટોરી ॥ ૨ ॥

જો અસ કરિહૌ નરપતિ નહીં । તૌ જાનૌ ઘર યમપુર માર્શી ॥

નરપતિ કહ્યો ભવન પહુંચાવહુ । કાલિહિતે નિજ દુકુપ કરાવહુ ॥ ૩ ॥

તુરત શ્રુવન શૂપહિ પઠવાયો । મોર શૂપ શાસન મગડાયો ॥

સાધુન ગલ કંઠી સબ ટોરી । ધોય તિલક કારિકેં વરજોરી ॥ ૪ ॥

સિદ્ધ કુંડ દીજૈ પહુંચાઈ । ઔર વાત નહિં ધને વનાઈ ॥

ચહ મુનિ વૃપ દલ કિયો તયારી । ધોવન કમો તિલક કૈ પારી ॥ ૫ ॥

सोरि तोरि कंठी बहुतेरि । भरथो सिद्धके-हुंदाहि देरी ॥

हाहाकार मच्यो सब काशी । भये संत सब जीव निससी ॥ ६ ॥

“आ क्षुब्धमां न नगरना राजने पकडी लाव, हे जेथी पेलो साधु भारी कीने लई जवा न पाये.” आ साजणतांज यक्षिणी होडी, राजने पलंग संहित ठेकावी लावी ॥ १ ॥ यक्षिणीजे राते राजने कळुं हे, “काशीमां होई साधु रहेवा न पाये जेभ कर अने अने सर्व साधुजोनां तिवडे घावरावी नाथ तथा भाजाजो तोडावीने भास कुपडमां हे'डी देवराव. ॥ २ ॥ जे आ प्रभाजे तुं नही करे तो तारे यमपुरीमां जवुं पडथे.” “भने भारे घेर पडोयाडी हे तो हुं कालथी न तेवे हुं कम ठरी हजो.” ॥ ३ ॥ जेभ राजजे विनत करतां, तेने तुरत घेर पडोयाडी दीधो. प्रभातमां राजजे पोताना सैन्यने हुं कम आ'थे हे, “जलाकारथी साधुजोनां तिवडे घाई नाथी, तेजोना गणाजोमां आंधिबी कपडीजोने तोडीने ॥ ४ ॥ सिद्धकुपडमां पडोयाडी धो. आ हुं कमथी विरुद्ध कशी वात अने जेभ नथी.” हुं कम थतां न राजनी सेना येहेरमां आधी, ते सर्व साधुजोनां तिवडेने पाळीया घावरावी नथाववा लागी ॥ ५ ॥ अने भाजाजोने तोडी तेडीने सिद्धकुपडमां पडोयाडवा लागी. सिद्धकुपड भाजाजोथी बराध गथो. सधणी काशीमां हाहाकार वरती रहेा अने सधगा संत जेवे परम दुःख पाभ्या. ॥ ६ ॥

दो०-कक्षी धूर्त कोल जायकें, तुरत चेटकी काहिं ॥

तुलसिदास माला तिलक, तुम तोगै कत नाहिं ॥ १६ ॥

होई धूताराजे जधने पेक्षा चेटकीने कळुं हे, “तजे तुलसीदासजन्म तिवडे केभ घावरावी नाथता नथी ? अने तेनी भाजाजोने केभ तोडावी नाथता नथी ? ” ॥ १६ ॥

चौ०-मुनि चेटकी सेन सब साजे । चर्यो कोपि बज्रावत बाजे ॥

नगर लोग सब देखन धाये । कोउ वैष्णव तुलसी दिग गाये ॥ १ ॥

माला कंठी तोरन हेतु । आवत किये चेटकी नेतु ॥

तुलसिदास तब गिरा बखानी । जाकर माल तिलक सो जानी ॥ २ ॥

जब चेटकी कुटी नियरायो । तब एक घोर बडेरर आयो ॥

परी फौज उडि सुरसरि माहीं । रही चेटकी तनु शुद्धि नाहीं ॥ ३ ॥

रुधिर बमन बूढत मधिधारा । जस तस कैसो लग्यो किनारा ॥

जाहि कहत तुलसी पद गिरेऊ । मैं अजान संतनसों भिरेऊ ॥ ४ ॥

झपा करहु अपराध हमारा । तुलसी करुणा पागवारा ॥

बचन कक्षी मुसकाइ गोसाईं । संत सेउ लघु जानकी नाई ॥ ५ ॥

खाहु वर्ष भरि साधुन जूठो । तब हैही शुचि है नहिं झूठो ॥

क्रियो चेटकी तैसहि आई । तरी यक्षिणी संगति पाई ॥ ६ ॥

આ સાંભળતાં જ ખેલો ચેટકી સિદ્ધ, સેનાને સઘળ કરી, વાળ વગડાવતો વગડાવતો આવ્યો. નગરના સર્વે લોકો ભેગા થોડયા. કેટલાએક વેંચુવોએ તુલસીદાસજીની પાસે આવીને કહ્યું, કે, ॥ ૧ ॥ “ચેટકી તમારી માળાઓને અને કંઠીને તોડવા આવે છે.” તુલસીદાસજી બોલ્યા કે, “માળા અને તિલક જેનાં છે તેને એ વાતની ચિન્તા હોવી જોઈએ” ॥ ૨ ॥ પેલો ચેટકી તુલસીદાસજીની પર્ણકુટીની પાસે આવ્યો, તે સમયમાં એક એવી ઘોર આધી આવી કે, તેથી સઘળી સેના ઉડીને ગંગાજમાં પડી અને ચેટકીને પણ શરીરનું કંઈ બાન રહ્યું નહીં ॥ ૩ ॥ એ ચેટકી શોહોડામ થી લોહીને વચન કરવા લાગ્યો અને ગંગાજીની મધ્યધારામાં દૂમતાં દૂમતાં માંડ માંડ કીનારા પર આવ્યો. પછી ‘રક્ષા કરો, રક્ષા કરો’ એમ બોલતો બોલતો તુલસીદાસજીનાં ચરણોમાં પડીને બોલ્યો કે, “ મેં અબલુપલુચથી સંતજનોને દુઃખ દીધું છે. ॥ ૪ ॥ મારા અપરાધની ક્ષમા કરો. ” કરુણાના સમુદ્રરૂપ તુલસીદાસજીએ મંદ હાસ્ય કરીને વચન કહ્યું કે, ‘ તું દાસ જનીને સંતજનોની સેવા કરે ॥ ૫ ॥ અને એક વર્ષ સૂધી સાધુઓનું ઉચ્છિદ્ધ ખાદ્ય તો તને પવિત્રતા મળે. આ માટે કહેવું અસત્ય નથી. ’ પેલા ચેટકીએ તે પ્રમાણે જ કરવા માંડ્યું. ચેટકીના સંગથી ચક્ષિણી પણ તરી ગઈ. ॥ ૬ ॥

દો—સંત ચરણ જલ પાન કરિ, સાધુ જૂંઠ નિત લાય ॥

મયો ચેટકી રામકો, દાસ કુવાસ વિહાય ॥ ૧૭ ॥

નિત્ય સંતજનોનાં ચરણોદકનું પાન કરતો અને સાધુઓનું ઉચ્છિદ્ધ ખાતો એ ચેટકી, સઘળી નીચ વાસનાઓને છોડી કંઈને રામચન્દ્રજીને દાસ થયો. ॥ ૧૭ ॥

શ્લોક—મર્દ રામનૌમી યક કાલા । જુરી કુદીમહૈં સંતન માલા ॥

અસવ કિયો મહામુલ્હ છાયો । સિગરી રાજ્ય વિભૂતિ બુલાયો ॥ ૧ ॥

મર્દ મીર મારી તેહિ ઠામા । છાય રશો ફક રામહિ નામા ॥

તહૈં યક હોમ અવધપુર કેરો । આયો તુરત હહાઈ ગનેરો ॥ ૨ ॥

મહામીર વસ દરજ ન પાયો । જન્મ મનોરથ બોલિ મુનાયો ॥

તુલસિદાસપૈં કોઝ કહ આઈ । તુરત ગયો પ્રહુ કાજ વિહાઈ ॥ ૩ ॥

પૂછયો હૈ તૂ કહૈંકો વાસી । સો કહ કૌશલનગર નિવાસી ॥

અવધ નિવાસી મુનત કૂપાલ । મરિ આયે દોઝ નયન વિશાલા ॥ ૪ ॥

હર લગાય મિલિ કુટિ હૈ આઈ । બાર બાર તેહિ કશો બુઝાઈ ॥

યહ વિભૂતિકી પ્રહુ રહુગઈ । નહિ માંવિયો અવધપુર જાઈ ॥ ૫ ॥

મેં જેગે રહુપતિ પદ કેગે । વારાણસી વસૌં કરિ દેરો ॥

પેસો હૈ તુલસી પરમાઝ । કહે મોહિ નહિ હોત અચાઝ ॥ ૬ ॥

એક દિવસે રામનવમીને સમય પ્રાપ્ત થતાં, તુલસીદાસજીની પર્ણકુટીમાં ઘણા સંતજનો એકઠા થયા હતા, મહોત્સવ વર્તી રહ્યા હતા, મહા સુખ વ્યાપી રહ્યું હતું, સઘળી શ્રાવ્યવિભૂતિએ એકઠી કરવામાં આવી હતી, ॥ ૧ ॥ એટલી બીડ જાણી હતી

અને સર્વત્ર રામનામ છાઈ રહ્યું હતું. આ સમયમાં અયોધ્યાનો એક ડેમ (ચમાર), દર્શનના ઘણા ઉત્સાહથી ત્યાં આવ્યો. ॥ ૨ ॥ યોડી બોડને લીધે દર્શન નહીં મળતાં, તેણે પે કાર કયો કે, “ હું તુલસીદાસજીના દર્શનની ઇચ્છાથી આવ્યો, પણ મને તે દર્શન મળ્યું નહીં.” કોઈએ તુલસીદાસજીની પાસે જઈને આ વાત કરતાં તુલસીદાસજીએ પોતાનું કાર્ય છોડી દઈ, બહાર આવીને ડેમને પૂછ્યું કે, ॥ ૩ ॥ “ તું કયાનો રહેવાસી છે.” ડેમ બોલ્યો કે, “ હું અયોધ્યાનો રહેવાસી છું ” આ સાંભળતાં જ તુલસીદાસજીનાં નેત્રોમાં જળ ભરાઈ આવ્યાં. ॥ ૪ ॥ તુલસીદાસજીએ તેને છાતીમાં લગાવી, લેટી, પશુ-કુટીની અંદર લાવી, વારંવાર સમજાવીને કહ્યું કે, “ તું અયોધ્યામાં જઈ, રામચંદ્રજીની પાસે આ વિભૂતિની વાત કરતો નહિ. ॥ ૫ ॥ હું એક રામચંદ્રજીનો દાસ છું અને કાશીમાં આવી રહ્યો છું.” તુલસીદાસજીના આવા આવા અનેક પ્રભાવોનું વર્ણન કરતાં કરતાં માઈ મન તુમ જ થતું નથી. ॥ ૬ ॥

દો-૦-૧૬૦ સમય શ્રી અવધકો, હૈ સૈંગ સંત સમાજ ॥

નાવહિ નાવહિ ચલત થે, નાવ બરાવો સાજ ॥ ૧૮ ॥

એક સમયે તુલસીદાસજી સંતસમાજને સાથે લઈ, અનેક સામે વહાણમાં ભરી, વહાણમાં બેસીને જલમાર્ગથી જ અયોધ્યામાં જવા નીકળ્યા ॥ ૧૮ ॥

ચૌ-૦-સરયૂ ગંગા સંગમ જઈઈ । પહુંવે જવે ગોસાઈ તઈઈ ॥

શૂપ ઘાટ ઘાટી અનુગ્રામા । પૂછયો તુલસી ચારિદું નામા ॥ ૧ ॥

કહે લોક ચલિકૈ સિર નાવત । રામસિંહ જન તુપતિ કહાવત ॥

રામદાસ ઘાટીકર નાઈ । તથા રામપુર બાજત ગાઈ ॥ ૨ ॥

રામઘાટ યદ ગુણો ગોસાઈ । લગત જગત હૈવે ચરિઆઈ ॥

વિન કર દૈ કોડ જાન ન પાવે । તુનહું કો દેવ ઉચિત હૈત ભાવે ॥ ૩ ॥

રામમેય ગુણિ નામ સવનકે । સજલ કોર થે પ્રશ્ન નયનનકે ॥

તુલસિદાસ બોલે મુનકાઈ । દૈ જગત હૈ મોર જવાઈ ॥ ૪ ॥

મુન્યો ગોસાઈ આગમ રાજા । આયો તુરતહિ સહિ સમાજા ॥

વંધો તુલસિદાસ પદ કંજન । લિપ હરેશ કુપતિ દગ અંજન ॥ ૫ ॥

વિનય કિયો ભરિ આનંદ ભારા । હોય નાથ હૈતરી મંડારા ॥

મેરે કંઠ દેહુ પ્રશ્ન કંઠી । કીજૈ મોરિ વસિદ ચિહંડી ॥ ૬ ॥

જ્યાં શરણુનો અને ગંગાજીનો સમાગમ થાય છે, ત્યાં પહોંચી, તુલસીદાસજીએ ત્યાંના લોકોને ઇજાનું, ઘાટનું, ઘાટવાળાનું અને ઘાટની પાસેનાં ગામનું નામ પૂછતાં, ॥ ૧ ॥ લોકો ભાયાં નભાવીને બોલ્યા કે, રાજાનું નામ રામસિંહ છે, ઘાટનું નામ રામ-ઘાટ છે, ઘાટવાળાનું નામ રામદાસ છે અને ગામનું નામ રામપુર છે. ॥ ૨ ॥ શુ સાંઈજી ! આ ઘાટ ઉપર જગત લાગે છે. કર આપ્યા વિના કોઈને પણ અહીંથી જવા દેવામાં આવતો નથી, ઘાટે તમે તમારી ઇચ્છાપ્રમાણે કાંઈક ચેત્ય કર આપો.” ॥ ૩ ॥ આદેશો

નામે રામચન્દ્રવાળાં સાંભળવામાં આવતાં જેમનાં નેત્રોમાં હર્ષાશ્રુનાં બિંદુઓ ભરાઈ આવ્યાં એવા તુલસીદાસજીએ મંદ હાસ્ય કરીને કહ્યું કે, “અમે કર દહને જ અહીંથી તુરંત ચાલીશું.” ॥ ૪ ॥ એ ગામના રાજાએ, તુલસીદાસજીના આવ્યાની ખબર મળતાં જ પોતાના સમાજ સહિત તુરંત ત્યાં આવ્યા તુલસીદાસજીનાં ચરણકમળોમાં માથું નમાવ્યું, કુમતિરૂપ દૃષ્ટિદાષને ટાળવામાં અજનનું કામ કરે એવા ઉપદેશ લીધો ॥ ૫ ॥ અને આનંદ ભરેલી રીતે વિશ્વ કરી કે, “હિ સ્વામી ! અહીં મારા તરફથી એક ભંડારો કરો અને મારા કણ્ઠમાં કંઠી બંધાવો કે જેથી મને અતે વૈકુણ્ઠવાસ મળે.” ॥ ૬ ॥

દો-તુલમિદાસ કરિકે કૃપા, ખંડારા તહૈં દીન ॥

ભૂપદિ દ્રવ્ય લગાયકૈ, અતિ ઉત્સવ તહૈં કીન ॥ ૧૧ ॥

તુલસીદાસજીએ કૃપા કરીને ત્યાં સંતજનોને ભંડારો આપ્યો અને રાજાએ ઘણું દ્રવ્ય ખરચીને મોટો ઉત્સવ કર્યો. ॥ ૧૮ ॥

તુલસિદાસ ઉપદેશને, ખૂપ સહિત સબ દેશ ॥

રઘુપતિ પ્રક્ટ અનન્ય મો, સેવો સંત હવેશ ॥ ૨૦ ॥

તુલસીદાસજીના ઉપદેશથી રાજા સહિત એ સઘળો દેશ રામચન્દ્રજીનો અનન્ય ભક્ત થયો અને સંતજનોની સેવા કરવા લાગ્યો. ॥ ૨૦ ॥

તુલસિદાસકી પાદુકા, ધરયો ભૂપ ગૃહમાર્હિ ॥

ઈષ્ટદેવ સમ્પૂર્ણ પૂજિકૈ, પાયો મોદ સદાર્હિ ॥ ૨૧ ॥

રાજાએ તુલસીદાસજીની પાદુકાઓ ધરમાં રાખી લીધી અને એ પાદુકાઓની ઈષ્ટદેવસમાન પૂજા કરીને સર્વદા આનંદ લેવા માંડ્યો. ॥ ૨૧ ॥

ચૌ-૧૬ દિના નિવસત તેહિ કાશી । ૧૬ ચરિત્ર મયો સુલરાશી ॥

ઐરવનાથ પ્રભાવ અપારા । સો મનમેં અસ કિયો વિચારા ॥ ૧ ॥

મોહિં ગોમર્હિ પૂજત નાર્હિ । દરશાઝં પ્રભાવ યહિ કાર્હિ ॥

અસ ગુણિ તુલસિદાસકે બાહુ । દુસહ પીર પ્રગટયો પ્રદ દાહુ ॥ ૨ ॥

હોત મર્હિ અતિ પીર તહાર્હિ । છૂટત જાન્યો નિજ તતુ કાર્હિ ॥

જતન કોટિ કીનગો મતિધીરા । તબહું ન મિટી બાહુકી ધીરા ॥ ૩ ॥

તબ બાહુકર્કો રચ્યો ગુસાર્હિ । મિટી ગે પીર સ્વપ્નકી નાર્હિ ॥

ઐરવ પર કોપ્યો હનુમાના । ઐરવસોં શિવ વચન લલાના ॥ ૪ ॥

દેહુ રામદાસન દુલ નાર્હિ । તે મોહિં પ્રિય પ્રાણહુતે આર્હિ ॥

સ્વમે તુલસી સો શિવ માળ્યો । મેં ઐરવહિ મુલ્ય મળ રાખ્યો ॥ ૫ ॥

હનહું કો વંદન તુમ કીજે । મોરિ પ્રીતિ અતિશય ગનિ છીજે ॥

તુલસિદાસ તબ આનંદ પાર્હિ । ઐરવકી વંદના બનાર્હિ ॥ ૬ ॥

તુલસીદાસજી કાશીમાં રહે ॥ હતા. ત્યાં એક સુખના સમૂહરૂપ ચરિત્ર થયું. ઐરવનાથ કે જે કાશીમાં મોટા પ્રભાવવાળા છે, તેમણે મનમાં વિચાર કર્યો કે, ॥ ૧ ॥

“ આ ગુમાંઈ મારી પૂજા કરતો નથી. તેથી તેને કાંઈક મારે પ્રભાવ દેખાડું.” આવા વિચારથી ભૈરવનાથે તુલસીદાસજીની ભૂખમાં ઠાઠ આપનારી દુસ્સહ પીડા ઉત્પન્ન કરી દીધી. ॥ ૨ ॥ એ અપૂર્વ પીડા ઉત્પન્ન થતાં તુલસીદાસજીએ ‘આથી દેહ છૂટી જશે’ એમ જાણ્યું. બુદ્ધિને ધીર રાખીને ઘણા ઘણા ચત્રનો કર્યા તો પણ એ પીડા મટી નહીં. ॥ ૩ ॥ આ સમયમાં તુલસીદાસજીએ ‘હનુમાન બાહુક’ બનાવ્યો, કે જેથી બાહુની સઘળી પીડા સ્વપ્નની પેઠે મટી ગઈ. હનુમાનજીએ ભૈરવનાથ ઉપર ક્રોધ કરતાં સદાશિવે ભૈરવનાથને કહ્યું, ॥ ૪ ॥ “ તમારે રામચન્દ્રજીના હાસોને કદી પણ દુઃખ નહીં દેવું. કેમ કે એઓ મને પ્રાણથી પણ અધિક ખ્યારા છે.” પછી સદાશિવે સ્વપ્નમાં આવી, તુલસીદાસજીને કહ્યું કે, “ મેં જ ભૈરવનાથને સુખ્ય ગણ્યું કરીને અહીં સ્થાપેલા છે, ॥ ૫ ॥ તેથી તમે તેને નિત્ય વંદન કરજો. એમ કરવાથી હું બહુ પ્રસન્ન થઈશ.” આ ઉપરથી તુલસીદાસજીએ ‘ભૈરવવંદના’ બનાવી. ॥ ૬ ॥

દો-૦-૨૭૦ કવિત્ત ઉદગ્ર અતિ, બાહુક ચૌઆલીસ ॥

તામુ પ્રભાવ પ્રત્યક્ષ અતિ, અવલોં આંખિન દીસ ॥ ૨૨ ॥

હનુમાન બાહુકમાં અત્યંત ઉદ્વંસ ચુમ્ભાલીશ કવિત્ત છે અને એ કવિત્તાને પ્રભાવ આજ સુધી પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે. ॥ ૨૨ ॥

જો ચૌઆલિસ દિવસ લગિ, હનુપત મંદિર જાય ॥

પાઠ કરે બાહુક સુચિત, વૈટિ સનેમ સુહાય ॥ ૨૩ ॥

જે ચુમ્ભાલીશ દિવસ સુધી હનુમાનજીના મંદિરમાં જઈ, એકાગ્ર ચિત્તથી નિયમ-પૂર્વક હનુમાન બાહુકનો પાઠ કરવામાં આવે તો ॥ ૨૩ ॥

તામુ પ્રેત બાધા સકલ, તનકી મનકી પીર ॥

મેટિ દેત મારુતસુવન, યહ ભાપૈં મતિધીર ॥ ૨૪ ॥

તેથી હનુમાનજી પ્રસન્ન થઈને સઘળી પ્રેત પીડાને તથા શરીરની અને મનની બીજી પણ સઘળી પીડાઓને નષ્ટ કરી નાખે છે. એમ ધીર પુરુષો કહે છે. ॥ ૨૪ ॥

ચૌ-૦-૧૬૦ સમય તુલસી મંદારે । જુરી મેટ જન દિયે અપારે ॥

ચોર ચોરાવનકે હિત આયે । અર્ધે નિશા નિજ ઘાત લગાયે ॥ ૧ ॥

જવહીં ચોર ચોરાવન આવૈં । દ્રૈ બાલક ધનુ શર લે ધાવૈં ॥

ચહિ વિધિ સિગરી રાતિ સિરાની । ચોરન ઉરતે કુમતિ પરાની ॥ ૨ ॥

દોર ચોર તુલસીકે પાયન । પેરે આય ચિત્તમેં અતિચાયન ॥

પૂછયો કો બાલક પ્રશ્ન દોઝ । રૂતે ન આવન પાવત કોઝ ॥ ૩ ॥

તુલસિદાસ પૂછયો વૃત્તાંતા । ચોર કહેં સિગરે હૈ શાંતા ॥

ધન્ય ધન્ય કહિ પુલકિ ગોસાંઈ । ગહે ચોર પાંચન વરિયાઈ ॥ ૪ ॥

હૈગે શિષ્ય તુરંતહિ ચોરા । તુલસિદાસ ઉર મો દુઃખ મોરા ॥

સંપતિ ધરવ ઉચિત્ત રૂત નાંઈ । રામ લખન તાકૈં ધન કાંઈ ॥ ૫ ॥

ધિગ તેહિ જેહિ મસ્ટ પરિશ્રમ મયક । અબહૌં મોર કપટ નહિં ગયક ॥

અસ ગુણિ સંપતિ દિયો હુંટાઈ । કર કરવા કોપીન વિહાઈ ॥ ૬ ॥

એક સમયે તુલસીદાસજીએ ભંડારમાં ઘણી ઘણી લેટો દેવા માંડતાં, ત્યાં અપાર લોકો એકઠા થઈ ગયા. કેટલાએક ચોરો ચોરી કરવાને માટે આવ્યા અને તેઓએ અધરાતે ચોરી કરવાની તજવીજ કરી. ॥ ૧ ॥ ચોર લોકો ચોરવા આવ્યા, તે સમયે જે બાલકો ધનુષ બાણ ધરીને તેઓની સામે દોડયા. ચોર લોકોએ એ સમય પડતો મૂંઝીને બીજે સમયે તજવીજ કરી, તો તે સમયે પણ એ પ્રભાણે જ થયું. આ પ્રભાણે સઘળી રાત વીંતી જતાં, ચોર લોકોની કુબુદ્ધિ ટળી ગઈ. ॥ ૨ ॥ ચોર લોકોએ અત્યંત પ્રેમથી દોડી, તુલસીદાસજીના ચરણોમાં પડીને પૂછ્યું કે, “સ્વામી ! એ જે બાલક કોણ છે ? કે જેઓ અહીં કોઈને પણ આવવા દેતા નથી.” ॥ ૩ ॥ આ સાંભળી તુલસીદાસજીએ વૃત્તાંત પૂછતાં ચોરોએ શાંતપણાથી સઘળી હકીકત કહી સંભળાવી. તુલસીદાસજીએ ‘ધન્ય છે, ધન્ય છે’ એમ કહી રોમાંચિત થઈને બલાત્કારથી ચોરોના પગ પકડયા. ॥૪॥ ચોરો તુરત તુલસીદાસજીના શિષ્ય થઈ ગયા. તુલસીદાસજીના મનમાં દુઃખ ઉત્પન્ન થયું કે, “ અહીં સંપત્તિ રાખવી એ હીક નથી. સંપત્તિ રાખવાથી, રામલક્ષ્મણને પરિશ્રમ પડે છે. જેને રામલક્ષ્મણરૂપી ધન હોય, તેને બીજા ધનનું શું પ્રયોજન છે ? ॥૫॥ મને વારંવાર ધિક્કાર છે, કે જેને માટે પ્રભુને પરિશ્રમ પડયો. હજી સુધી મારામાંથી કપટ ગયું નથી. ” આમ વિચારી, તુલસીદાસજીએ કેવળ કરવો અને કોપીન માત્ર રાખીને, બાકી બીજી સઘળી સંપત્તિ હૂંટાવી દીધી. ॥ ૬ ॥

દો०—કાશીમેં પુનિ યક સમય, મરયો વિમ કોઝ એક ॥

સતી હોન હિત તામ્ર તિય, બૌંધ્યો જતન અનેક ॥ ૨૫ ॥

એક સમયે કાશીમાં કોઈ બ્રાહ્મણ મરી જતાં, તેની સ્ત્રીએ બહુ હઠ પકડીને સતી થવાને માટે અનેક યત્નો કર્યા. ॥ ૨૫ ॥

ચૌ०—ન્હાય પહિરિ પટ નરિયલ લેકૈ । ચલી દેવ દરશન મુલ છૈકૈ ॥

તુલસિદાસ આશ્રમ ગવની । વંધો ચરણ વિમકી રવની ॥ ૧ ॥

ધ્યાન કરત તહૈં રહે ગોસાઈ । બોલે વચન સહજકી નાઈ ॥

હો સૌભાગ્યવતી તૈં નારી । મુનિ સહગમિનીં મિરા ઉચારી ॥ ૨ ॥

એ સ્ત્રી નાહી, વસ્ત્રો પહેરી, હાથમાં નાળીયેર લઈ, આનંદથી દેવદર્શન કરવા ચાલી, ત્યાં માર્ગમાં તુલસીદાસજી સામા મળતાં, તે સ્ત્રીએ તેમના ચરણોમાં પ્રણામ કર્યા. ॥ ૧ ॥ તુલસીદાસજી તો ધ્યાન કરતા કરતા ચાલ્યા આવતા હતા, તેથી તેમણે આસપાસ કંઈ નહીં જોતાં, પોતાની સ્વાભાવિક રીતિ પ્રમાણે બેઠી દીધું કે, “ હે સ્ત્રી, તું સૌભાગ્યવતી રહે. ” આ ઉપરથી નીચે લખેલાં દોહો બોલવામાં આવ્યા છે. ॥-૨ ॥

સાક્ષી—દો०—તુલસી આવત દેસ કરિ, સતી નવાયો શીશ ॥

જવ તુલસી એસે કલો, અમર ચુદ આવીશ ॥ ૨૬ ॥

તુલસીદાસજીને આવતા બેઠ, સતીએ માથું નમાવતાં, તુલસીદાસજીએ બોલી દીધું કે, “ તારું સૌભાગ્ય અખંડ થાઓ. ” ॥ ૨૬ ॥

પતી હમારે ચલિ ગયે, હમહું ચલત વિદાલ ॥

તુલસી તુમરે વચનકો, હોસી કવન હવાલ ॥ ૨૭ ॥

એ સાંભળી સતી બોલી કે, “ મારો પતિ મરી ગયો છે અને હું સતી થવા બહુ છે. હે શુસાંઈ! તમારાં વચનોની હવે શી દશા થશે ? ” ॥ ૨૭ ॥

ચૌ-સત્ય કરો अपनी प्रभु वानी । सती होन हित अहाँ पयानी ॥

જાણ્યો ગોસાંઈ નયન ડગારી । કિયે હતી તિય સતી તયારી ॥ ૧ ॥

अपने वचन सत्यके हेतु । गये जहाँ मृत दाहन नेतु ॥

નયન મૃદિ દોડ મુજા પસારહુ । જય જય સીતારામ ડચારહુ ॥ ૨ ॥

मृतक और चितई जो कोई । आंधर सो विशेषकै होई ॥

જન સમાજ તૈસહિ સબ કીન્હે । સીતારામ મુદિત કહિ દીન્હે ॥ ૩ ॥

जब सब बोले राम दोहाई । मृतकहु बोल्यो हाथ उठाई ॥

“ હે સ્વામી ! તમારું વચન સત્ય કરો. હું તો સતી થવા ચાલી છું. ” આ સાંભળી તુલસીદાસજીએ નેત્રો ઉઘાડી બેઠું, તો ત્યાં સતી થવાની સઘળી તૈયારી બેવામાં આવી. ॥ ૧ ॥ તુલસીદાસજી, પોતાનાં વચનને સત્ય કરવા માટે શ્મશાનમાં ગયા, કે જ્યાં પેલા શબને લઈ જવામાં આવ્યું હતું. તુલસીદાસજીએ પેલી સતીને કહ્યું કે, “ નેત્રો વીંચી, હાથ લાંબા કરી, તારા સ્વામીનું આલિંગન કરીને, જ્ય જ્ય સીતા રામ, જ્ય જ્ય સીતા રામ, એમ વારંવાર ઉચ્ચારણુ કર. ॥ ૨ ॥ આ સમયમાં જે માણસ શબની સામે બેશે, તે હરમેશનો આંધળો થઈ જશે. ” સઘળાં માણસોએ નેત્રો વીંચીને આનંદથી, ‘ સીતા રામ સીતા રામ ’ એમ બોલવા માંડ્યું. ॥ ૩ ॥ જ્યારે પેલી બ્રાહ્મણી અને સઘળા લોકો રામહુદાઈ બોલ્યા, ત્યારે શબ પણ હાથ ઊંચા કરીને બોલ્યું. ॥

दो-तुलसी मरा बोलाइकै, मस्तक धारयो हाथ ॥

हम तौ कछु जानैं नहीं, तुम जानौ रघुनाथ ॥ ૨૮ ॥

તુલસીદાસજી, એ શબને ઉચ્ચારણુ કરાવી, તેના મસ્તકપર હાથ ધરીને બોલ્યા કે, “ હે રઘુનાથજી ! હું તો કશું જાણતો નથી, સઘળું તમે જાણો છો. ” ॥ ૨૮ ॥

दोरि गहो तुलसी चरण, जै जै माच्यो सोर ॥

કોઈક મૂંઝો નયન નહિં, મયો અંધ તેહિ ઝૌર ॥ ૨૯ ॥

મરણ પામેલા બ્રાહ્મણે જીવતો થઈ, ઉઠી, ઢોડીને, તુલસીદાસજીનાં ચરણ પકડ્યાં. જ્ય જ્ય શબ બચાવી રહ્યા. કોઈએક માણસે નેત્રો નહી વીંચ્યાં હતાં, તે એ સ્થલમાં જ આંધળો થઈ ગયો. ॥ ૨૯ ॥

चौ-गहो आय पद ताकी नारी । हरहु नाथ यक आँखि हमारी ॥

एक आँखि पविकी प्रभु दीजै । अपना वचन सस करि लीजै ॥ ૧ ॥

एवमस्तु कहि दियो गोसाई । तैसहि भयो तुरत तेहि ठाई ॥
 पुनि काशी मैं कौनेहु काल । गोहत्या कहूँ लगी कराका ॥ २ ॥
 दियो कुटुंब तासु तब त्यागी । आयो सो तुलसी पद लागी ॥
 कछां जोर कर सुनहु उदारा । लखे लोग नहीं बदन हमारा ॥ ३ ॥
 तुलसिदास बोले तब बैना । राम कहे तनु पाप रहै ना ॥
 हम कुटुंब सब देब मिलई । राम रामतैं कहूँ रट लाई ॥ ४ ॥
 तेहि मुख राम राम रट लागी । तनुते गोहत्या हुत भागी ॥
 तुलसी तासु कुटुंब बुलायो । मंजुल वचन सबन सों गायो ॥ ५ ॥
 राम कहत गोवध अघ भाग्यो । याको वृथा सबै तुम च्याग्यो ॥
 जेहि प्रतीति अब होय तिहारी । सो करलेहु परीक्षा भारी ॥ ६ ॥

પેલી સતીએ આવી, તુલસીદાસજીનાં ચરણ પકડીને વિરસિ કરી કે, “હે
 ગોસ્વામી ! એક મારી આંખ અને એક મારા પતિની આંખ લઇને, આંધળા માણસને
 આપો અને એમ કરીને આપનું વચન સત્ય કરો.” ॥ ૧ ॥ તુલસીદાસજીએ ‘एवमस्तु
 तेम थायो,’ એમ કહેતાં, તુરત જ એ બ્રાહ્મણ તથા બ્રાહ્મણી એક એક આંખે કાણાં
 થઈ ગયાં અને પેલો આંધળો થયેલો માણસ એ આંખે દેખતો થઈ ગયો. એક સમયે
 કાશીમાં કોઈ બ્રાહ્મણને ભયંકર ગોહત્યા લાગી. ॥ ૨ ॥ અને તેથી સઘળા કુટુંબે તેના
 ત્યાગ કરતાં, તે બ્રાહ્મણે તુલસીદાસજીની પાસે આવી, ચરણવંદન કરી, વિરસિ કરી કે,
 “હે સ્વામી ! મને ગોહત્યા લાગી છે, તેથી કોઈ પણ માંડ મોહોડું એતું નથી.” ॥ ૩ ॥
 તુલસીદાસજી બોલ્યા કે, “રામ રામ કહેવાથી શરીરમાં પાપ રહેતું નથી, માટે તું
 ધૂન લગાવીને રામ નામને જપ કર્યાં કર. હું તારાં સઘળાં કુટુંબને તારાથી ભિલાષ
 કરાવી દઈશ.” ॥ ૪ ॥ પેલો બ્રાહ્મણ મોહોડેથી રામ રામ કરવા લાગતાં, તેના શરીર-
 માંથી ગોહત્યા તુરત જ ભાગી ગઈ. તુલસીદાસજીએ, તેના કુટુંબને બોલાવીને મનોહર
 વચનો કહ્યાં, ॥ ૫ ॥ “રામ નામના ઉચ્ચારણને લીધે ગોહત્યા ભાગી ગઈ છે, માટે
 તમે હવે આના વૃથા ત્યાગ કરો છો. તમેને વિશ્વાસ ન આવતો હોય તો જેથી વિશ્વાસ
 આવે એવી કોઈ બારે પરીક્ષા લેયો. ॥ ૬ ॥

दो०—कछो कुटुंबी तासु सब, जो नंदी शिव भौन ॥

याके करको खाय कछु, तौ संदेह है कौन ॥ ३० ॥

સઘળાં કુટુંબીઓ બોલ્યા કે, “જો સદાશિવના મંદિરનો નંદી (પોરીઓ), આના
 હાથનું કાંઈક ખાય, તો પછી અમેને કશો સંદેહ રહે નહીં.” ॥ ૩૦ ॥

चौ०—तब विश्वेश्वर मंदिर माहीं । गये गोसाईं लै तेहि काहीं ॥

નંદીશ્વરસોં વિનય સુનાયો । નામ પ્રભાવ તુમ્હીં સબ ગાયો ॥ ૧ ॥

રામ નામકો યથા પ્રભાજ । તુમ સમાન કોજ જાન ન કાજ ॥

રામ કહત જો અઘ રહિ જાવૈ । તૌ યહિ કર પ્રજ્ઞ કજ્ઞ ન પાવૈ ॥ ૨ ॥

अस कहिकर द्विज कर कृत पेरा । बरि दीन्हो नंदीचर नेरा ॥
 दै किवाँर बाहर प्रह्व बैठै । कौतुक लखन खुरे जन तैते ॥ ३ ॥
 लखै किवाँर खोलि जब जाई । लीन्हो नंदी पेरा खाई ॥
 यक मुखमहँ प्रतीति हितराख्यो । काशीवासी जय जय भाष्यो ॥ ४ ॥
 लिय कुटुंब सब ताहि मिलाई । तुलसिदास महिमा मुख गाई ॥
 एक समय पुनि तुलसिदासा । कछु दिन कियो अवध पुरवासा ॥ ५ ॥
 एक विम बालक तहँ मरेऊ । तुलसी चरण आय सो गिरेऊ ॥
 लोकरीति तुलसी समुझायो । ताके मनमें कछु न आयो ॥ ६ ॥

आ सांभली, तुलसीदासल्लुं, ओ सर्वने साथे लध, विश्वेश्वरना मंदिरमां जध,
 नंदीनी प्रार्थना करी के, “छे नंदीकेश्वर ! राम नामनो प्रभाव तो सधणो तमे ज गायेलो
 छे. ॥ १ ॥ राम नामना प्रभावने जेवो तमे जण्यो छो, तेवो भीलुं केध पछु जण्युं
 नथी. जे राम नामनुं उच्यारण्युं कयां छतां पछु, पाप रक्षी जतुं होय, तो तमे आना
 हाथनुं कथुं आरोग्यो नहि.” ॥ २ ॥ आभ कहीने, पेला गोहत्यावाणा ब्राह्मण्युं करेला
 पेडा नंदीकेश्वरनी पासे धरी दीधा अने तुलसीदासल्लुं भारण्युं गंध करीने जहार पेडा.
 आ कैतुक जेवाने भाटे धखुं भाखुंसे त्यां जेकठां थयां हतां. ॥ ३ ॥ थोडीवार पछी भारण्युं
 जोलीने जेथुं तो त्यां नंदिकेश्वर सधणा पेडा आध जधने, विश्वासने भाटे, जेक पेडा
 मोहोतामां राणी भेलेलो पछु जेवामां आण्यो. सधणा काशीवासी लोक्यो जय जयका-
 रनुं उच्यारण्युं कथुं. ॥ ४ ॥ तुलसीदासल्लुं, ओ ब्राह्मण्युं कुटुंबने जोलावी, राम
 नामनो भक्तिमा गाध संभलाण्यो अने ते सधणांओओ तुलसीदासल्लुंनो भक्तिमा गायो.
 पछी तुलसीदासल्लुं केटलाक दिवसें सूधी पाछा अयोध्यामां रह्या हता, ॥ ५ ॥ ते
 सभये जेक ब्राह्मण्युंनो पुत्र मरी जतां, ते ब्राह्मण्युं आवीने तुलसीदासल्लुंनो अरखोमां
 श्रमने नांज्युं. तुलसीदासल्लुंनो लोक रीतिथी तेने धण्यो धण्यो समजण्यो, पछु तेना
 मनमां कथुं आण्युं नही. ॥ ६ ॥

दो०—लोचि डारिके सो गयो, तुलसिदासके द्वार ॥

खान पान संध्या न किय, तुलसी कियो खंभार ॥ ३१ ॥

ओ ब्राह्मण्युं तो तुलसीदासल्लुंनो द्वारमां होय नाणीने त्यांथी आस्थो गयो,
 तेथी तुलसीदासल्लुंनो आन, संध्या के आनपान कथुं कथुं नही. लारे व्याकुलता थध
 पडी. ॥ ३१ ॥

चौ०—सुमिरण कीन्हो पवन कुमार । अहौ नाथ तुम मोहिं अधारा ॥

हनुमान कह स्वप्ने आई । यहि पर यम कीन्हे जबरई ॥ १ ॥

पै याको हम अवशि जिऐहैं । रामभक्तको शोक मिटैहैं ॥

अस कहि यमपुर गयो कपीश । यम बोल्यो पद नावत शीशा ॥ २ ॥

યમપુર વિપ્રવાહ જિય નાहीं । સ્વોજિ લેહુ સિગરે પુરમાहीं ॥
 સ્વોજ્યો કપિ પાયો નહિ જીવા । તવ યમપુર કરિ કોપ અતિવા ॥ ૩ ॥
 સુમિરિ રામપદ મહિમા સિગરી । લિયો લપેટી લૈગૂરસોં નગરી ॥
 બોલ્યો યમસૂં પવન કુમારા । દેહુ જિયાઈ વિપ્રકો બારા ॥ ૪ ॥
 ના તો તેહિ સૈંગ યમપુર જૈહૈ । મમ પ્રભુ તવ સમ ઔર બૈનેહૈ ॥
 તવ યમ મમરિ કલ્હો કર જોરી । ભાગ્ય મિટાવન શક્તિ ન મોરી ॥ ૫ ॥

તુલસીદાસજીએ, હનુમાનજીનું સ્મરણ કરીને વિનંતિ કરી કે, “હે નાથ ! તમે મારા પ્રાણના આધાર છે.” હનુમાનજીએ સ્વપ્નમાં આવીને તુલસીદાસજીને કહ્યું કે, “યમરાજાએ આ બાલક ઉપર જાણ કરી છે, ॥ ૧ ॥ તો પણ હું આને અવશ્ય જીવતો કરીશ અને તમે કે જે સમભક્ત છો, તેમનો પરિતાપ ટાળી દઈશ.” એટલું કહી, હનુમાનજી તુરંત યમપુરીમાં જતાં યમરાજાએ તેમનાં ચરણોમાં માથું નમાવીને કહ્યું, ॥ ૨ ॥ “આ યમપુરીમાં પ્રાણજીના બાલકનો જીવ નથી, સઘળા પુરમાં શોધી લ્યો.” આ ઉપરથી હનુમાનજીએ સઘળી યમપુરીમાં જોળ કરી, પણ કયાંય એ બાલકનો જીવ જોવામાં આવ્યો નહીં; તેથી છેવટ અત્યંત, કેદ કરી, ॥ ૩ ॥ રામચન્દ્રજીના ચરણોના મહિમાનું સ્મરણ કરી, સઘળી યમપુરીને પૂંછડાથી લપેટી લઈને યમરાજાને કહ્યું કે, “પ્રાણજીના પુત્રને જીવાડી દો, ॥ ૪ ॥ નહીંતર એ બાલકની સાથે સઘળી યમપુરી નષ્ટ થઈ યશે. પ્રભુ, તમારા જેવો બીજો યમરાજા અને બીજો યમપુરી બનાવી લેશે.” યમરાજાએ આથી બચ પામી, હાથ જોડીને કહ્યું કે, “ભાગ્ય ટાળવાની મારામાં શક્તિ નથી. ॥ ૫ ॥

શ્લોક-લિખિતાયા વિધાત્રા તૈલલાટાક્ષરમાલિકા ॥

સા ન ચાલયિતું શકયા દિતિજૈન્નિદશૌરપિ ॥ ૩ ॥ પુરાણાંતરે ॥

પુરાણાંતરમાં કહ્યું છે કે, વિધાત્રાએ લલાટમાં જે વર્ણુમાળા લખેલી હોય, તેને અલાયમાન કરવાને દૈત્યો કે દેવતાઓ પણ સમર્થ નથી.” ॥ ૩ ॥

ચૌ૦-વાયુસુવન તવ કહ મુસકાઈ । યહ સતિ રષ્ટપતિ મક્તિ વિહાઈ ॥

તામે સુન યમરાજ પ્રમાના । કિયો સનાતન વેદ ભલાના ॥ ૬ ॥

આ સાંભળી, હસીને હનુમાનજી બોલ્યા કે, “તમે જે કહ્યું, તે સમભક્તિવગરનાં માણસોને માટે છે; આ વિષયમાં સનાતન વેદપ્રસિદ્ધ પ્રમાણ કહું છું, તે સાંભળો.” ॥ ૬ ॥

શ્લોક-યદ્યાત્રા લિખિતં મારે તન્મૃણ નૈવ જાયતે ॥

ક્ષતે શ્રીરામદાસાનાં પ્રેમાનિર્મરચેતસામ્ ॥ ૪ ॥

વિધાતાએ લલાટમાં જે લખેલું હોય, તે મિથ્યા થતું જ નથી, પરંતુ શ્રીરામચન્દ્રજીના દાસો કે જેઓનાં ચિત્તો રામચન્દ્રજી ઉપરના પ્રેમથી જ ભરપૂર હોય છે, તેઓને એ નિયમ લાગુ પડતો નથી.” ॥ ૪ ॥

દો-તથ યમરાજ હરાયકે, હૈ દ્વિજ બાલક પ્રાન ॥

અરપ્યો આઈ કપીશકો, રાહ્યો અપનો યાન ॥ ૩૨ ॥

આ સાંભળી, ચમરાજએ કરીને, એ બ્રાહ્મણના પુત્રને પ્રાણ કે જે પોતે અત્યંત ગુપ્ત સ્થલમાં રાખ્યો હતો, તે હતુમાનજીને આપી દઈ, પોતાના સ્થાનકને બચાવ કર્યો. ॥ ૩૨ ॥

ષો-દિય કપીશ દ્વિજ પુત્ર જિયાર્હ । સકલ અવધપુર વર્જી વધાર્હ ॥

તુલસિદાસ અતિ આનંદ પાયો । તહાં વસત કહ્યુ કાલ બિતાયો ॥ ૧ ॥

આયો એક વનિક પુનિ કોઝ । રામદરશ લાલચ અતિ સોઝ ॥

તુલસિદાસસોં વિનય સુનાયો । શ્રીરઘુવીર દરશ ચિત્ત ચાયો ॥ ૨ ॥

તુલસિદાસ તથ કહ મુસકાર્હ । યહ તો વાત મહા કઠિનાર્હ ॥

સહજહિ રામ દરશ નહિ હોર્હ । કોટિન જનમ જાતહૈ સોર્હ ॥ ૩ ॥

વનિક કહ્યો હૈ કૌન ઉપાર્હ । તુલસિદાસ તથ કહ્યો બુઝાર્હ ॥

વરછી ગાઢિ ભૂમિમહૈં દેહુ । તાપર કૂદહુ તજિ તનુ નેહુ ॥ ૪ ॥

યાહિ વિધિ દરશ હોડતૌં હોર્હ । ઔર જતન કહ્યુ પૈરન જોર્હ ॥

વનિક કહ્યો યહ તૌં ન અસતિ હૈ । તુલસીદાસ કહ સતી સતી હૈ ॥ ૫ ॥

વનિક ગાઢિ વરછી મહિ માર્હી । ચઢ્યો જાર્હ તરુ કૂદન કાર્હી ॥

મરણ મીતિ કૂચો નહિ જાર્હ । બનિયા વારવાર પછિતાર્હ ॥ ૬ ॥

હતુમાનજીએ બ્રાહ્મણના પુત્રને જીવતો કરી દીધો, સઘળી અયોધ્યામાં વધામણી પડી અને તુલસીદાસજીને મોટો આનંદ પ્રાપ્ત થયો. આ પ્રમાણે તુલસીદાસજીએ અયોધ્યામાં કેટલોક કાલ વીતાડ્યો ॥ ૧ ॥ એક સમયે રામચંદ્રજીનાં દર્શનની અતિ ઉત્કંઠાવાળા કેઈ વાણીઆએ, તુલસીદાસજીની પાસે આવીને કહ્યું કે, “ મને રામચંદ્રજીના દર્શનની ઇચ્છા છે. ” ॥ ૨ ॥ તુલસીદાસજીએ મંદ હારથ કરીને કહ્યું કે, “ એ વાત બનવી તો બહુ કઠણ છે. રામચંદ્રજીનું દર્શન સહજ મળતું નથી, પણ ભજન કરતાં કરતાં કરોડો જન્મ વીતી બાદ ત્યારે મળે છે. ” ॥ ૩ ॥ વાણીઓ બોલ્યો કે, “ કેઈ પણ ઉપાય બતાવો કે જેથી તુરત જ દર્શન પ્રાપ્ત થાય. ” તુલસીદાસજી બોલ્યા કે, “ તું શરીર ઉપરના સ્નેહને છોડી દઈ, ધરતીમાં એક બરછી ખોદી, જે તેનાં ઉપર કૂદી પડે ॥ ૪ ॥ આમ કરવાથી દર્શન મળે તો મળે. બીજે કેઈ પણ ઉપાય જોવામાં આવતો નથી. ” વાણીઓ બોલ્યો કે, “ આ ખોદી વાત તો નથી ? ” તુલસીદાસજી બોલ્યા કે, “ સત્ય છે, સત્ય છે. ” ॥ ૫ ॥ વાણીઓ તો ધરતીમાં બરછી ખોદી, તે ઉપર કૂદી પડવાને માટે ઝાઝ ઉપર ચડ્યો, પણ મરણની પ્રાપ્તિને લીધે તેનાથી કૂદી પડતું ન હતું. આથી એ વાણીઓ વારંવાર પસ્તાવા લાગ્યો. ॥ ૬ ॥

દો-કોઝ ક્ષત્રિય તેહિ પંથ હો, લહ્યો તમાશો જાહ ॥

કહ્યો વનિકસોં કાહ યહ, વૈચ્ય કહ્યો સવ ગાહ ॥ ૩૩ ॥

આ સમયમાં કેઈ ક્ષત્રિય રસ્તામાં ચાલ્યો જતો હતો, તેણે એ તમાસો બેઠને વાણીઆને પૂછ્યું કે, “તું આ શું કરે છે?” વાણીયાએ સઘળી વાત કહી સંભળાવી. ॥૩૩॥

ચૌ-ક્ષત્રિય કહ્યો ઉતરી તુમ આવહુ । કૌન હેતુ તનુ વૃથા ગર્વૌવહુ ॥

મોસોં લેહુ કહુક ધન માઈ । કરહુ જાય રોજગાર બનાઈ ॥ ૧ ॥

વાનિક માનિ ક્ષત્રિયકો વૈના । લૈ ધન તુરત ગયો નિજ પેના ॥

ક્ષત્રિય લિયો મનહિં અનુમાની । મૃષા ન તુલસિદાસકી વાની ॥ ૨ ॥

તરુપર વાઢિ કૂચો વરછીપર । ઉપરહિ રોકિ લિયો તેહિ રણુવર ॥

વજે નગર હુંદુભી અપારા । મયો મુયશ સિગરે સંસારા ॥ ૩ ॥

તામેં પ્રમાણ ગોસાઈંજીકી । મૈં લિખિ દેહૌં સોઈં નીકી ॥

કૌનિહું સિદ્ધિ કિ વિન વિશ્વાસા । વિન હરિમજન ન મવમયનાશા ॥ ૪ ॥

યક દિન ગુરુજૂ ગયે નહાને । મજ્જનહિત જવ નીર સમાને ॥

તહૈં ઇક તિય વિન વસન નહાતી । કહ્યો લાજ મરિ સો વિલખાતી ॥ ૫ ॥

કરિ મમ ઔર પીઠિ યહિ ઠાઈ । ઠાઠો રહુ તોહિં રામ દોહાઈ ॥

તિય મજ્જન કરિકૈં ઘર આઈ । તુલસિદાસ મુનિ રામ દોહાઈ ॥ ૬ ॥

રહે ઠાઠ તેહિ દિન તેહિ ઠાઈ । શપથ વહોર વ તિય વિસરાઈ ॥

મયો શોર સિગરે પુરમાંહીં । આઈ સો તિય બહુરિ તહાઈં ॥ ૭ ॥

ક્ષત્રિયે કહ્યું કે, “તું ઉતરી આવ. તારા પોતાનાં શરીરને વૃથા શામાટે શુભાવે છે? ભાઈ! મારી પાસેથી કાંઈક ધન લે અને જઈને સારી રીતે રોજગાર કર. ॥ ૧ ॥ વાણીયાએ ક્ષત્રિયનાં વચન માની, ધન લઈને તુરત પોતાને ઘેર ચાલ્યો ગયો. ક્ષત્રિયે તો “તુલસીદાસજીની વાણી કહી પણુ મિથ્યા ન હોય” ॥ ૨ ॥ એમ મનમાં નિશ્ચય કરી, ઝાઝ પર ચઢીને બરછી પર ફૂલો, તેટલામાં રામચન્દ્રજીએ તુરત જ ઉપરથી તેને પકડી લીધો. નગરમાં હુંદુભિ વાગ્યાં અને સઘળા સંસારમાં કીર્તિ ફેલાઈ ગઈ. ॥ ૩ ॥ આ વિષયના પ્રમાણરૂપે શ્રીશુસાંધનાં વચનો જ અહીં લખી બતાવું છું કે, વિશ્વાસ વિના સિદ્ધિ થતી નથી અને હરિભજન વિના સંસારનો ભય નહ થતો નથી. ” ॥ ૪ ॥ એક દિવસે તુલસીદાસજી નહાવાને માટે જળમાં પેઠા, ત્યાં કેઈ સ્ત્રી નમ્ર થઈને નહાવા પેઠી હતી, તેણે લખઈ, વ્યાકુલ થઈને કહ્યું કે, “તમને રામ દોહાઈ છે, મારા તરફ પીઠ દઈને ઉભા રહો. ” ॥ ૫ ॥ તુલસીદાસજી પીઠ દઈને ઉભા રહેતાં, પેલી સ્ત્રી નાહી, વસ્ત્ર પહેરીને ઘેર ચાલી ગઈ. તુલસીદાસજી તો આખો દિવસ જળમાં એમ ને એમ પીઠ દઈને ઉભા રહ્યા. ॥ ૬ ॥ કેમકે એ સ્ત્રી જતી વખતે રામ દોહાઈ છૂટયાનું કહેવું ભૂલી ગઈ હતી. સઘળા નગરમાં આ બાબતનો ઠેલાહલ મચી રહેતાં તે સ્ત્રીએ ત્યાં આવીને ॥ ૭ ॥

દો-તુલસિદાસ સૌં વચન કહિ, રામ શપથ તુમકાહિં ॥

જાહુ અપને મવનકો, રૈતે કાજ કહુ નાહિં ॥ ૩૪ ॥

તુલસીદાસજીને કહ્યું કે, “ તમને સમયન્દ્રજીની ઠોઠાઈ છે. તમે પોતાને ઘેર બાંધો. અહીં તમારૂં કશું કામ નથી. ” ૩૪ ॥

તુલસીદાસ જલતે નિકાસ, તબ આયો નિજ મૌન ॥

જલચર પગ પલ નોચિ લિય, કિયો ન ફક પદ ગૌન ॥ ૩૫ ॥

ત્યારે તુલસીદાસજી જલમાંથી નીકળીને પોતાના આસનપર આવ્યા. પાણીમાં લેવા રહ્યા હતા, તે સમયમાં જલચર જ તુલસી તેમનાં ચરણોનાં માંસોને ખાઈ જતા હતા, તો પણ તે પોતે એક પગલું માત્ર પણ ખરચા ન હતા. ॥ ૩૫ ॥

દો—રામ શપથ યદિ ભૌંતિ કી, તાહિ મંદમતિ લોગ ॥

રામ દ્રોહિ ભાષત રહેં, કરિકૈ મૃષા પ્રયોગ ॥ ૩૬ ॥

રામની ઠોઠાઈ આવી રીતની છે. રામદ્રોહી મંદબુદ્ધિવાળા લોકો વારંવાર રામ ઠોઠાઈ લે છે અને પાછી તેને મિથ્યા કરીને વર્તે છે. ॥ ૩૬ ॥

ષો—તુલસીદાસ કર વઢ્યો પ્રમાઝ । મયો વિદિત પુહુમી સવ ઠાંઝ ॥

બાદશાહ દિલ્હીકો વાસી । મુનિ કીરતિ અતિ આનંદરાસી ॥ ૧ ॥

નિજનાયકકો કહ્યો બુલાઈ । તુલસીકો લ્યાડયે લિવાઈ ॥

નાયક ચલ્યો બનારસ આયો । તુલસીદાસકે પદ શિર નાયો ॥ ૨ ॥

હજરત તુલ્હેં બોલાયો સાઈ । ચલ્યો દૂત કહિકૈ તેહિ ટાઈ ॥

તુલસીદાસ તબ કિયો વિચારા । કૌન શાહેતે હેતુ હમારા ॥ ૩ ॥

પૈ જો હમ દિલ્હી નહિં જૈહેં । શાહ અવશિ દરશનહિતે એહેં ॥

તો જિવનકો અતિ દુસ હોઈ । ઉચિત પરૈ ચલિયો મોહિં જોઈ ॥ ૪ ॥

તુલસીદાસ હૈ સાધુ સમાજા । દિલ્હી ગયે મુમિરી રઘુરાજા ॥

શાહ કિયો સાદર સતકારા । પુનિ બોલ્યો અપને દરબારા ॥ ૫ ॥

તુમહિ મુન્યો સાહેબહિ મિલાપી । અજમત દેહુ દેસ્વાય પ્રતાપી ॥

તુલસી કહ્યો રામ હમ જાનૈ । દૂસર સાહેબ ઔર ન માનૈ ॥ ૬ ॥

આવાં આવાં કારણોને લીધે, તુલસીદાસજીનો પ્રભાવ વૃદ્ધિ પામીને, પૃથ્વીપર સર્વત્ર પ્રખ્યાત થયો. દિલ્હીના પાદશાહે, એ આનંદના સમૃદ્ધરૂપ કીર્તિ સાંભળી, ॥ ૧ ॥ પોતાની ફેાજના નાયકને બોલાવીને આજ્ઞા કરી કે, “તુલસીદાસજીને અહીં લઈ આવ.” નાયકે ત્યાંથી કાશીમાં તુલસીદાસજીની પાસે આવી, ચરણોમાં માથું નમાવીને કહ્યું કે, ॥ ૨ ॥ “ સાંઈ ! તમને હજરત બોલાવે છે.” એટલું કહીને તે નાયક ત્યાંથી ચાલ્યો જતાં, તુલસીદાસજીએ વિચાર કર્યો કે, “ પાદશાહને મારું શું પ્રયોજન હોય ? અને મારે પણ પાદશાહનું શું પ્રયોજન છે ? ॥ ૩ ॥ પરંતુ હું દિલ્હીમાં નહિ જઈ તો પાદશાહ કચ્છનને માટે અવશ્ય અહિં આવશે અને તે આવશે તો અહીંનાં તથા માર્ગનાં પ્રાણીઓને આત દુઃખ થશે. માટે મારે જ અહીંથી ત્યાં ચાલી જવું ઉચિત છે.” ॥ ૪ ॥ આવો વિચાર કરી, સાધુઓના સમાજને સાથે લઈ, રામચન્દ્રજીનું સ્મરણ કરીને, તુલ-

સીદાસજી દિહી ગયા. ત્યાં પાદશાહે તેમનો આદર સત્કાર કર્યો અને પછી દરબારમાં બોલાવીને કહ્યું કે, ॥ ૫ ॥ “તમને સાહેબનો મેલાપ થયાનું મેં સાંભળ્યું છે, તો તે વિષયનો આજ મને પણ કાંઈ પ્રતાપ દેખાડો.” તુલસીદાસજી બોલ્યા કે, મહારાજ ॥ હું કેવળ રામ નામ જાણું છું. બીજું કશું જાણતો નથી.” ॥ ૬ ॥

દો-અજમત દેશન હેતુ તહૈં, કીન્હો હૃદ શઠ શાહ ॥

તુલસિદાસ અજમત કરન, કિયો ન મનમેં चाह ॥ ૩૭ ॥

પાદશાહે કરામત બેવાને માટે, શઠતાથી ઘણો હઠ કર્યો પણ તે દેખાડવાની તુલસીદાસજીને કશી ઇચ્છા જ થઈ નહીં. ॥ ૩૭ ॥

ચૌ-શાહ સકોપ કહ્યો તબ વાની । તૂ खिलाफ अजमत अभिमानी ॥

કારાગાર कैद यहि कीजै । राम करत का सो लखि लीजै ॥ ૧ ॥

मुनत शाह शासन मजबूता । कारागार गये लै दूता ॥

तुलसिदास तब कियो विचारा । मोर सहायक पवन कुमार ॥ ૨ ॥

सुमरयो पद रचिकै हनुमाना । सो पद श्रोता मुनहु सुजाना ॥

આથી કોપ કરીને પાદશાહ બોલ્યો કે, “તું ખોટી કરામતનું અભિમાન ધરાવે છે. સીપાઈઓ ! આને બંદીખાનામાં લઈ જાઓ. એનો રામ શું કરે છે ? તે જોઈ લેશું. ॥ ૧ ॥ “પાદશાહની દૃઢ આજ્ઞા સાંભળીને, સીપાઈઓ તુલસીદાસજીને બંદીખાનામાં લઈ ગયા. ત્યાં ‘હનુમાનજી મારી સહાયતા કરશે’ એમ વિચારી, હનુમાનજીનું સ્મરણ કરી, તુલસીદાસજીએ જે એક પદ રચ્યું તે સાંભળો. ॥ ૨ ॥

पद-ऐसो तोहिं न बूझिये हनुमान हठीले । हाँक मुनत दशकंधके भये बंधन ढीले

‘હે મહાવીર હઠીલા ! આવી રીતે મારી ઉપેક્ષા કરવી, એ તમને જાજતું નથી. તમારી હાંક સાંભળીને તો રાવણનાં બંધનો પણ શિથિલ થઈ ગયાં હતાં, ત્યારે બીજાં બંધનોની તો વાત જ શી કરવી હોય ?’

ચૌ-तुलसिदास यह पद रचि गायो । तब हनुमत उर अमरष आयो ॥ ૩ ॥

होत भोर दिल्ली पुर माहीं । कोटिन मर्कट विकट देखाहीं ॥

कोट कैगूरन और हवेली । कलसा दियो अनेकन ठेली ॥ ૪ ॥

शाखामृग यकयक घरमाहीं । प्रविशत लाखन तुरत दिखाहीं ॥

छाल किलामधि साह मकाना । तहँ बाँदर प्रविशे सहसाना ॥ ૫ ॥

तोपन तुपकन यद्यपि मारा । तदपि कीश नहीं हटे हजारा ॥

घुसे कीश बहु शाह जनाने । पकरि बेगमनको अनखाने ॥ ૬ ॥

આ પદ રચીને તુલસીદાસજીએ ગાયું કે, તે જ સમયે હનુમાનજીને પાદશાહ ઉપર ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો. ॥ ૩ ॥ પ્રાતઃકાલ થતાં જ દિહીમાં કરોડો વિકટ વાનરાઓએ દેખાવ દીધો. કોટ ઉપર, કોટના કાંગરાઓ ઉપર તથા હવેલીઓ ઉપર કરોડો વાનરાઓ દેખાવા લાગ્યા ॥ ૪ ॥ અને તેઓ હવેલીઓ ઉપરના કલસોને તોડી ફેડીને ફેડી દેવા

લાગ્યા. એક એક ઘરમાં તુરત લાખ લાખ વાનરાઓ પેસવા લાગ્યા. ॥ ૫ ॥ પાદશાહના લાલ કિલ્લામાં પણ વાનરાઓ પેઠા. એ કે અનેક તોપો અને અનેક બંદૂકો ફાડવામાં આવી, તોપણ વાનરાઓ હઠાડયા હઠયા નહીં. ઘણા ઘણા વાનરાઓ પાદશાહના જનાનામાં પેસી, બેગમોને પકડી, હેરાન કરવા લાગ્યા. ॥ ૬ ॥

દો-ફારિ વસન પટહીન કિય, ચીથિ ચીથિ સબ અંગ ॥

હાહાકાર મચાય દિય, રંગે કોપકે રંગ ॥ ૩૮ ॥

બેગમોનાં અંગોપર નખોથી વીખરડા ભરી, વચ્ચેને ફાડી ફાડીને, બેગમોને વચ-રહિત કરી નાખવા લાગ્યા. કોપના રંગથી રંગાયેલા વાનરાઓએ, દિલ્હીમાં હાહાકાર મચાવી દીધા. ॥ ૩૮ ॥

ચૌ-રહે જૌન દિલ્હીકે વાસી । મયે સકલ તે જીવ નિરાસી ॥

લલિ દુર્દશા શાહ ઘબરાના । સકલ વજીરનકો દુત આના ॥ ૧ ॥

શાસન દીન્હો કરહુ વિચારા । કોહિ હિત માંચો જુલુમ અપારા ॥

હાફિજ દુદ્દ રહ્યો તહૈં યકા । સો કહ કીન્હો અતિ અવિવેકા ॥ ૨ ॥

યક ફકીરકો કૈદ કરાયો । સો અપની અજમત દરશાયો ॥

કરત શાહકે યહી વિચારા । દિલ્હી માચો હાહાકારા ॥ ૩ ॥

યક યક પુરુષ નારિપર કીશા । લાલન લપટી ગયે ફર રીશા ॥

ભાગી વેગમ બિન સુધનીયા । કહત જુદાય ન પગ પૈજનિયા ॥ ૪ ॥

નોચહિં નારિન કેશન કીશા । ભાગત ગિરીં ફૂટિંગે શીશા ॥

માતુ સુતા પિતુ સુત તજિ ભાગે । કોઝ કોઝ સૈંગ ન લિય મય પાગે ॥ ૫ ॥

દિલ્હી પ્રલય હોતિસોં દીસૈ । હજા કિયો મહજા કીસૈ ॥

કારાગાર જાય તબ શાહા । ગિરથો તુરત તુલસી પદમાહા ॥ ૬ ॥

જે કોઈ દિલ્હીવાસીઓ હતા, તેઓ સર્વે વ્યાકુલ થઈ, જીવવાની આશા છોડી બેઠા. પાદશાહે આ દુર્દશા જોઈ, ગભરાઈ, તુરત સઘળા વજીરોને બોલાવીને આજ્ઞા કરી કે, ॥ ૧ ॥ ‘ આ અપાર જુલમ શાથી જામ્યો છે ? તેનો વિચાર કરો. ’ આ સમયમાં એક વૃદ્ધ કાજી હતો, તે બોલ્યો કે, ‘ તમે એક ફકીરને કેદ કર્યો છે. એ મોટો અવિવેક કર્યો છે. ॥ ૨ ॥ એ ફકીરે આ પોતાની કરામત દેખાડી છે. ’ પાદશાહની સભામાં આ વિચાર થતો હતો, એટલામાં તો દિલ્હીમાં વિશેષ હાહાકાર મચ્યો. ॥ ૩ ॥ દરેક પુરુષોને તથા દરેક સ્ત્રીઓને લાખ લાખ વાનરાઓ વળગવા લાગ્યા. બેગમો, ‘ ખોદા ખોદા ’ પોકારી, ઝુંઘણીઓ વગરની અને પગરખાં વગરની જ ભાગવા લાગી, ॥ ૪ ॥ વાનરાઓ સ્ત્રીઓને ખેંચવા લાગ્યા. ભાગવા જતાં પડી જવાથી, સ્ત્રીઓનાં માથાં ફૂટી જવા લાગ્યાં. માથાપો સંતાનોને પડતાં મૂકી મૂકીને ભાગવા લાગ્યાં. ડરને લીધે કોઈ પણ, કોઈને સાથે ન લેવા લાગ્યાં. ॥ ૫ ॥ દિલ્હીમાં પ્રલય થતો હોય એવું દેખાવા લાગ્યું. વાનરાઓએ દિલ્હીના અત્યેક મોહોલાઓમાં હજાઓ મચાવી દીધા. ॥ ૬ ॥

દો०-વિનય કિયો કર જોરિકૈ, અજમત લીનહો દેલિ ॥

અવ વાનરન સમેટિયૈ, પ્રલય હોતિસી લેલિ ॥ ૨૯ ॥

આ સમયમાં પાદશાહે, તુરત બંદીખાનામાં જઈ, તુલસીદાસજીનાં ચરણોમાં પડી, હાથ જોડીને વિનતિ કરી કે, “હવે વાનરાઓને સમેટી લેયો; નહીં તો દિહીમાં પ્રલય જેવું થાય છે.” ॥ ૩૯ ॥

વૌ०-તુલસીદાસ કહ અજમત દેસૌ । રામ ચરિત્ર સકલ જિય લેસૌ ॥

જો ચાહો આપની મહાર્જી । તો ફેરહુ પુર રામ દોહાર્જી ॥ ૧ ॥

યહ દિહી મો હનુમત યાના । વસ તું જાય રવિ દ્વિતિય મકાના ॥

શાહ માનિ શાસન શિર નાર્જી । દિહી ફેરી રામ દોહાર્જી ॥ ૨ ॥

બંદર બંદ મયે જેહિ કાલૈ । તુલસીકો લ્યાયો નિજ આલૈ ॥

કિયો ગોસાર્જીકો સતકારા । દિહી દૂસર રચ્યો મુવારા ॥ ૩ ॥

રામઘાટ રવિ યમુનામાર્જી । દિહી અરપિમુ તુલસી કાર્જી ॥

વસ્યો મુચિત ચિત બાદશાહ તહૈ । તુલસીકો રાખ્યો તેહિ પુરમહૈ ॥ ૪ ॥

મુની સૂરકીરતિ તેહિ મોંતી । દરશન અમિલાષા અધિકારી ॥

પઠૈ બુદ્ધિમાનન વ્રજકાર્જી । આન્યો સૂરદાસ પુરમાર્જી ॥ ૫ ॥

તુલસી સૂર સમાગમ મયજ । રામ કૃષ્ણમય પુર હૈ ગયજ ॥

દોઝ ગયે શાહ દરબારા । બાદશાહા કિય અતિ સતકારા ॥ ૬ ॥

તુલસીદાસજી બોલ્યા કે, “આને કરામત નહીં સમજતાં, આ સઘળું રામચન્દ્રજીનું જ ચરિત્ર છે એમ સમજો. જો તમે પોતાનું બહું ઈચ્છતા હો તો, શહેરમાં રામની દોહાર્જી ફેરવી લો. ॥ ૧ ॥ આ દિહી હવે હનુમાનજીનું સ્થાનક બની છે, માટે તમે કોઈ બીજું સ્થાન રચીને ત્યાં વસો.” પાદશાહે તુલસીદાસજીનાં આ વચનોને સ્વીકાર કરી, દિહીમાં રામચન્દ્રજીની દોહાર્જી ફેરવી દીધી કે, ॥ ૨ ॥ તુરત જ વાનરાઓનો ઉપદ્રવ બંધ પડી ગયો. પાદશાહે તુલસીદાસજીને સારા સ્થાનમાં લાવી, મોટો સત્કાર કરીને બીજી દિહી વસાવી. ॥ ૩ ॥ યમુનાના કીનારાપર રામઘાટ બંધાવીને પહેલી દિહી તુલસીદાસજીને આપી. પાદશાહ પ્રસન્નતાથી નવી દિહીમાં રહ્યો અને તુલસીદાસજીને જુની દિહીમાં રાખ્યા. ॥ ૪ ॥ આ સમયમાં સૂરદાસજીની કીર્તિ પણ જગતમાં બહુ ફેલાઈ રહી હતી, તેથી પાદશાહને તેમનાં દર્શનની પણ અત્યંત ઉત્કંઠા થતાં, તેણે બુદ્ધિમાન વલ્લરોને વ્રજમાં મોકલીને સૂરદાસજીને પણ બોલાવ્યા, ॥ ૫ ॥ તુલસીદાસજીનો અને સૂરદાસજીનો સમાગમ થતાં શહેર રામકૃષ્ણમય થઈ ગયું. જો બન્ને મહાત્માઓ પાદશાહના દરબારમાં ગયા અને ત્યાં પાદશાહે તેઓનો મોટો સત્કાર કર્યો. ॥ ૬ ॥

દો०-શાહ કહ્યો તબ સૂરસોં, દીજૈ ચરિત દેસવાય ॥

સૂર કહ્યો તુલસી ચરિત, લલિ નહિ ગયે અઘાય ॥ ૪૦ ॥

પાદશાહે 'કાંઈક કરામત દેખાડે,' એમ કહેતાં સૂરદાસજીએ કહ્યું કે, "તુલસી-દાસજીનું ચરિત્ર એવા છતાં પણ હજી તમારૂં પેટ નથી ભરાયું ? ॥ ૪૦ ॥

ચૌ-બેટી તુવ જો વસૈ જનાને । તામ્ર ચરિત મુનિયે દોઢ કાને ॥
કૃષ્ણ રાસકી સઘી સુહાર્દ । કૌનેહુ પાપ મન તુવ આર્દ ॥ ૧ ॥
તાહિ પઠાવહુ બ્રજૈ તુરંતા । રાસ કરત જહ રાધાકંતા ॥
જો પરતીતિ હોય નહિં તેરે । તૌ માનિયે વચન અસ મેરે ॥ ૨ ॥
તામ્ર વામ જંઘા તિલ હોઈ । મૂરતિ શ્યામક પોલહિ જોઈ ॥
સાહ મુનત ઊઠિ ગયો જનાને । બેટી કો સો વચન વચાને ॥ ૩ ॥
મુનતહિ મુતા સૂર ઢિગ આર્દ । દૈ તલમુલ તનુ દિયો વિહાર્દ ॥
તામ્ર જંઘતિલ લલ્યો અપોલા । શ્યામ સ્કરૂપહુ લલ્યો કપોલા ॥ ૪ ॥
અચરજ ગુણિ પૂછ્યો તવ સૂરૈ । હેત વચાની હરહુ ભ્રમ પૂરૈ ॥
સૂર કહ્યો યહ સઘી રાસકી । માન કિયો પિય મિલન આસકી ॥ ૫ ॥
મૈંદી ગયો મનાવન યાકો । માન્યો નહિં મનાયકૈ થાકો ॥
તવ મૈં કહ્યો વિયોગિની જૈંદૈ । સોઝ કહ તુહં વિયોગહિ પૈંદૈ ॥ ૬ ॥

તમારા જનાનામાં જે તમારી શાહબદી છે, તેનું ચરિત્ર ધ્યાન દઈને સાંભળો. એ શ્રીકૃષ્ણના રાસની સઘી છે અને કેઈ પાપના યોગથી તમારે ઘેર જન્મી છે. ॥ ૧ ॥ એ શાહબદીને તુરત જ જન્મમાં મોકલી આપો, કે જ્યાં રાધારમજી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન રાસ કરે છે. એ તમને વિશ્વાસ ન આવતો હોય તો, મારૂં વચન માનીને જીવો કે, ॥ ૨ ॥ એ શાહબદીના ડાખા સાથળ ઉપર અમૂલ્ય તલ છે અને ગાલોમાં શ્યામસ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણની મૂર્તિ દેખવામાં આવે છે. "આ વાત સાંભળતાં જ પાદશાહે ઉઠી, જનાનામાં જઈ, શાહબદીના શરીરની તપાસ કરતાં, ॥ ૩ ॥ તેના ડાખા સાથળપર તલ અને કપોલમાં શ્યામ મૂર્તિ ભેવામાં આવ્યાં. ॥ ૪ ॥ આથી પાદશાહે, 'તને સૂરદાસજી બોલાવે છે,' એમ કહેતાં તે તુરત જ સૂરદાસજીની પાસે આવી અને તેણે સૂરદાસજીના હાથના તલામાં મોહાડું રાખીને શરીર છોડી દીધું. આ આશ્ચર્ય માની, પાદશાહે "આનું કારણ કહીને, મારી મોટી બાંતિ ટાળો." એમ વિજ્ઞાપિ કરતાં, સૂરદાસજી બોલ્યા કે, "આ શાહબદી રાસની સઘી છે. ॥ ૫ ॥ એક દિવસ શ્રીકૃષ્ણ નહીં મળવાથી, તે રીસાઈને બેસતાં, હું તેને મનાવવા ગયો હતો. હું મનાવી મનાવીને થાક્યો, પણ તેણે માન્યું નહીં અને મને હાથના તળાને પ્રહાર કર્યો. તું વિયોગિની થશે, એવો મેં શાપ દેતાં, તેણે મને પણ કહ્યું કે, તારી પણ એ જ હશા થશે. ॥ ૬ ॥

દો-આય ગયે તહૈં મિલન હિત, તુરતહિ મદન ગોપાલ ॥

ફર ગહિ જંઘા ધરિ છરી, ચૂમિ કપોલ વિશાલ ॥ ૪૧ ॥

આ સમયમાં મદનગોપાલ (શ્રીકૃષ્ણ), ત્યાં આવી પહોંચ્યા અને તે, તેનો હાથ પકડી, તેના સાથળ ઉપર છડી ધરી, સુંદર કપોલનું ચુંબન કરી, ॥ ૪૧ ॥

જૌં-છિયો લેવાય દનાય પ્રિયાકો । જાન્યો સબ વૃત્તાંત તહૌંકો ॥
 મોહિં કહ્યો તૈં પ્રગટ જગતમેં । તારૈં જનન વિરાજિ ભગતમેં ॥ ૧ ॥
 સસ્ત્રી હોયગી સાહકુમારી । તોહિં મિલિ હૈ તબ તનુ તજિહારી ॥
 સો અમરપવણ મોહિં તલ મારચો । તનુ તજિ યદુપતિધામ સિધારચો ॥ ૨ ॥
 છરીચિન્હ જંધાતિલ સોઈ । ચુંવન કીન્હ કપોહાહિ જોઈ ॥
 શાહ સસઝ ગુણિ અચરજ ત્યાગા । વારહિં વાર સૂર પગ લાગા ॥ ૩ ॥
 રહેં બહુત દિન સૂર ગોસાઈ । કરિ સતસંગ ન મોદ અવાઈ ॥
 યક દિન દોડ બજાર મહૈં બૈઠે । કરિ સતસંગ મોદરસ પૈઠે ॥ ૪ ॥
 શાહ મત્ત માતંગ મહાના । આબત ચલો દુહન દરજાના ॥
 લોગન કહ્યો પરાવ તુરંતા । ના તો કરન ચહત ગજ અંતા ॥ ૫ ॥
 સૂર કહ્યો મૈં જાહુ ગોસાઈ । મૈં રહિસકોં ન અબ યહિ ટાઈ ॥
 મેરે નંદલાલ અતિ વાલક । કિમિ જૈહૈં દુર્ધર ગજવાલક ॥ ૬ ॥
 તૂં બૈઠેં તૌં બૈઠ મહાઈ । ઘનુધર તેરો નાથ ગોસાઈ ॥

મનાવીને, રાસમાં લઈ ગયા. ત્યાંનું સઘળું વૃત્તાંત બાણીને, શ્રીકૃષ્ણ મને કહ્યું કે, તું જગતમાં જન્મી, ભક્તલોકોમાં ગણાઈ, ભક્તિને દૃઢ કરીને, બ્રાહ્મીઓને તારજો ॥૧॥ અને આ સખી પાદશાહની શાહબદી થઈ, તને મળશે તથા મળતાં જ પોતાના શરીરને છોડી દેશે. આ સખીએ કોષને લીધે મને હાથના તળાંને પ્રહાર માર્યો હતો. હવે શરીરનો ત્યાગ કરી, શ્રીકૃષ્ણના ધામમાં ગઈ. ॥ ૨ ॥ શ્રીકૃષ્ણ છડી ધરી હતી, તેથી આના સાથે પર કાળો તલ થયો હતો અને યુગ્મન કર્યું હતું, તેથી કપોલમાં શ્યામભૂતિ લાગી રહી હતી. ” સૂરદાસજીનાં વચનો સાંભળી, સત્ય વાત માની, આશ્ચર્યનો ત્યાગ કરીને પાદશાહ વારંવાર સૂરદાસજીને પગે લાગ્યો. ॥ ૩ ॥ સૂરદાસજી અને તુલસીદાસજી, એ બન્નેને, ત્યાં ઘણા દિવસો સૂધી સતસંગ રહ્યા અને સતસંગના આનંદથી તૃપ્ત જ ન થવા લાગ્યા. એક દિવસે એ બન્ને મહારામાઓ બજારમાં ગેસીને સતસંગના રસનો આનંદ લેતા હતા, ॥૪॥ ત્યાં પાદશાહનો મસ્ત હાથી બજારમાં ચાલ્યો આવતો જોવામાં આવ્યો. લોકો પોકારવા લાગ્યા કે, “ બાગો, બાગો, નહીં તો આ હાથી મારી નાખશે.” ॥ ૫ ॥ સૂરદાસજી બોલ્યા કે, “ ગુસાંઈજી ! હું અહીંથી બાગું છું. મારાથી અહીં ઉભી શકાય નહીં. મારા નંદલાલ કે જે અત્યંત બાલક છે, તે આ મસ્ત હાથીને કેમ શેફી શકે ? ॥ ૬ ॥ તમારી ઇચ્છા હોય તો તમે બલે બેઠા રહો. કેમ કે, તમારો સ્વામી ધનુષધારી છે.” ॥

દોં-મગે સૂર અસ કહિ તહૌં, લીન્હે અંક ગોપાલ ॥

તુલસિદાસ મુસકાઈકે, બૈંઠ મુમિરિ રણુલાલ ॥ ૪૨ ॥

એમ કહી, સૂરદાસજી મદનગોપાલની ભૂતિને ગાદીમાં લઈને ત્યાંથી બાગી ગયા. અને તુલસીદાસજી તો હસી, રામચન્દ્રજીનું સ્મરણ કરીને ત્યાં જ બેઠા રહ્યા. ॥ ૪૨ ॥

જૌં-ધાપો તુલસી સન્મુલ નાગા । અકસ્માત શીશ શર લાગા ॥

મરચો નાગ કરિ ધોર ચિકારા । મો વૃત્તાંત વિદિત સંસારા ॥ ૧ ॥

તુલસી સૂર સમાગમ કરિકે । કાશી આવત મેં મુદ્ધ મરિકે ॥
 એક સમય નાભાજૂ જ્ઞાની । જિન યહ ભક્તમાલ નિરમાની ॥ ૨ ॥
 તે સહ સંતન નેહતા દીન્હો । સિગરે સંત પયાનો કીન્હો ॥
 તુલસીદાસકો ન્યેતા આયો । તવ મનમેં વિચાર અસ લ્યાયો ॥ ૩ ॥
 પંગતિમેં કચ્છો પકવાના । દ્વિજકો સ્વેચ્છો ઉચિત ન જાના ॥
 યહ વિચાર કરિ તહાં ન ગયજ । પવનમુવન તાસોં કહિ દયજ ॥ ૪ ॥
 ભક્તરાજ નાભાકો જાનો । તુરતહિ તહાંકો કરો પયાનો ॥
 હનુમત શાસન મુનત ગોસાઈ । ચલે તુરત ભિક્ષુકની નાઈ ॥ ૫ ॥
 નગર ઓઢલે ઢિગ તહ ગયજ । કૌતુક તહાં માચિ યહ રહેજ ॥
 તહાંકો ઇંદ્રજીત જો રાજા । સો જોરયો વહુ કવિન સમાજા ॥ ૬ ॥

પેલે હાથી, તુલસીદાસજીની સામે દોડ્યો, કે તુરત જ અકસ્માત્ માથામાં બાણ વાગતાં, અચંકર ચિત્કાર કરીને મરી ગયો. આ વૃત્તાંત સઘળા જગતમાં ફેલાઈ ગયું. ॥ ૧ ॥ તુલસીદાસજી, આ પ્રમાણે સૂરદાસજીનો સમાગમ કરી, પૂર્ણ આનંદ લઈને કાશીમાં આવ્યા. એક સમયે મહા જ્ઞાની નાભાજી કે જેણે ભક્તમાલ બનાવેલ છે, ॥૨॥ તેણે સઘળા સંતોને નોતર્યા અને તે ઉપરથી સઘળા સંતો તેને ત્યાં ગયા. તુલસીદાસજીને નોતરૂં આવતાં, તેના મનમાં એવો વિચાર આવ્યો કે, ॥ ૩ ॥ “ પંગતમાં બેસીને કાણું પકવાન જમું, એ બ્રાહ્મણોને ઉચિત નથી.” આવા વિચારથી તુલસીદાસજી ત્યાં જવામાં અટકતાં, હનુમાનજીએ કહ્યું કે, ॥ ૪ ॥ “ નાભાજીને ભક્તરાજ કરી માનો અને તેમને ત્યાં તુરત જાઓ.” હનુમાનજીની આજ્ઞા થતાં તુલસીદાસજી તુરત જ ભિક્ષુકની પેઠે ત્યાંથી ચાલ્યા. ॥ ૫ ॥ એડછા નામના નગરની પાસે પહોંચ્યા, ત્યાં એક કૌતુક એવામાં આવ્યું. ત્યાંના ઇંદ્રજિત નામના રાજાએ ઘણા ઘણા કવિઓનો સમાજ એકઠો કર્યો હતો અને ॥ ૬ ॥

દોઁ—કવિસમાજ શિરતાજ કિય, શ્રીકવિ કેશવદાસ ॥

રામચંદ્રિકા જો વિમલ, કીન્હો જગત પ્રકાશ ॥ ૪૩ ॥

તેમાં શ્રીકેશવદાસજી નામના કવિને સર્વોપરિ સ્થાપ્યા હતા, કે જેમણે જગતમાં શામલદ્રિકા નામના નિર્મેળ અન્યને પ્રકાશ કર્યો છે. ॥ ૪૩ ॥

જૌ—કવિ મંડલી વિલોકિ નરેશા । દીન્હો વિપન નવલ નિદેશા ॥

યહ સહ કવિમંડલી સદાહીં । રહે કૌન વિધિ મમ ઢિગ પાહીં ॥ ૧ ॥

મંત્ર શાસ્ત્ર વિધિ કહ અસ ધાની । મેત યજ્ઞ કીજેં વિધિ ઠાની ॥

યહિ વિધિતે યહ કવિન સમાજા । રહે સહસ વર્ષદુ લગિ રાજા ॥ ૨ ॥

ઇંદ્રજીત તહ અતિ મુસ પાયો । મેત યજ્ઞ વિધિ સહિત કરાયો ॥

સો કવિમંડલયુત નરનાથા । મયે મેત તનુ તજિ યક સાથા ॥ ૩ ॥

રામચંદ્રિકા કેશવ કીઠી । પૂરણ મઈ ન તનુ તજિ દીન્હી ॥

यह वृत्तांत सकल कोउ पाई । तुलसीदासको दियो सुनाई ॥ ४ ॥

सोई कवि केशव वटतर माही । अबलों करत पुकार सदाही ॥

रामचंद्रिकाको लेजाई । व्यावै तुलसीसों शोधवाई ॥ ५ ॥

यह सुनि तुलसीदास तहँ गयऊ । केशव कहत पुकारत भयऊ ॥

केशव तरुते उतरि तुरंता । तुलसी पद पकरयो हरपंता ॥ ६ ॥

कविज्योनी भंडणीने जोध, राजाज्ये अपूर्व आज्ञा करी के, “आ भंडणी सर्वदा भारी पासे रहे ज्येवा कोइ उपाय छे ?” ॥ १ ॥ आ समयमां कोइ भंत्रशास्त्रीज्ये कहुं के, “भंत्रशास्त्रना विधिप्रभाषे तजे प्रेतयज्ञ करे, ते आ सबणा कविज्यो प्रेत भनीने तभारी पासे हलार वर्ष सूधी रहे.” ॥ २ ॥ आथी छंद्रजित राजाज्ये आनंद पात्री, विधिपूर्वक प्रेतयज्ञ कराय्यो हुतो अने तेथी ते राजा कविभंडणी सहित ज्योरी वयते भरषु पात्री, प्रेत भनीने रहे। हुतो ॥ ३ ॥ रामचंद्रिका नामने अन्ध पूरा थया पडेलां जे केशवदासज्येने प्रेतयोनी प्राप्त थई हुती, तेथी कवि वडना आउपर पोकारता हुता के, ‘कोइ पणु जणु रामचंद्रिका लई जईने तुलसीदासज्योनी पासे शुद्ध करानी लावे.’ ॥ ४ ॥ आ वात कोइ भाषुसना जणुवामां आवी हुती, तेथी ते भाषुसे तुलसीदासज्योनी पासे जईने कही. ॥ ५ ॥ आ वात सांभणीने तुलसीदासज्यो तमां गया अने ‘केशवदास, केशवदास’ करीने पोकारवा लाग्या. केशवदासे तुरत जे वड उपरथी उतरि, हुरभातां हुरभातां तुलसीदासज्योना वरषु पकड्यां अने कहुं के, ॥ ६ ॥

दो०—नाथ उचारो मोहिं अब, ग्रन्थ सुधारो सोय ॥

नाहिं बाँच्यो मम कोउ कुमति, हारयो बहु विधि रोय ॥ ४४ ॥

“नाथ । हुवे भारे उद्धार करे अने भारा अन्धने सुधारे. भारी कुभतीने बीषे भारे अंध कोइज्ये वाँच्यो नथी. हुं घणु घणु प्रकाशेथी रोई रोईने हारी गयो छु.” ४४

चौ०—तुलसी कसो विहँसि असवानी । रामचंद्रिका पढ़ मुखखानी ॥

केशव रामचंद्रिका पढेऊ । तुलसी सुनि शोधत मृद बढेऊ ॥ १ ॥

रामचंद्रिका पूरी जबहीं । केशव तरयो जयति कहि तबहीं ॥

नाभा निकट गोसाईं गमने । पंगति समय पहुँचि मुखसमने ॥ २ ॥

लखि नाभा कहु कसो न बानी । लखन रीति तेहि सुमति कोभानी ॥

तुलसी बैठे पंगति छोरा । परी पातरी नीचे ठोरा ॥ ३ ॥

साधु उपानत पातरि नीचे । भरि कीन्हो सम अति मुख सींचे ॥

नाभा निरखि भाव अस ताको । मिल्यो जाय कर गहि मुख छाको ॥ ४ ॥

ताहि मध्यपंगति बैठायो । बार बार चरणन शिर नायो ॥

कहु दिन कीन्हों तहाँ निवासा । करि सतसंगहि लखो हुकासा ॥ ५ ॥

नाभा तासु विमल मति हैरा । भक्तमालमहँ कियो सुपैरा ॥

सुनि ब्रजमंडल यात्रा करनै । तुलसीदास गमन्योमुख भरनै ॥ ६ ॥

તુલસીદાસજીએ હસીને કહ્યું કે, “ તમે આનંદ ધરીને રામચંદ્રિકા બોલો. ” કેશવદાસ રામચંદ્રિકા બોલવા લાગ્યા અને તુલસીદાસજી પરમ પ્રેમથી શુદ્ધ કરવા લાગ્યા. ॥ ૧ ॥ રામચંદ્રિકા પૂરી થઈ તે સમયમાં જ કેશવદાસે, પ્રેતપણાથી મુક્ત થઈ, જ્ય જ્ય શબ્દોનો ઉચ્ચાર કર્યો. તુલસીદાસજી ત્યાંથી નાભાજીની પાસે ગયા, તે બરાબર પંગતના સમયમાં જ પહોંચ્યા. ॥ ૨ ॥ તુલસીદાસજીના મનમાં પ્રથમ કાંઈક સંકેત થયાની વાત નાભાજીના જાણવામાં આવી ગઈ હતી, તેથી નાભાજી તુલસીદાસજીને જોઈને કંઈ પણ બોલ્યા નહીં. તુલસીદાસજી તે પંગત છોડીને ત્યાં બેઠા કે જ્યાં કોઈ સાધુની પાદુકા ઉપર પાતલ પડી હતી. ॥ ૩ ॥ એ પાતલને પાદુકાઓની ઉપર જ બરાબર રાખીને તુલસીદાસજી પરમ આનંદથી જમવા બેસતાં, નાભાજીએ તેમનો ભાવ જોઈ, અતિ આનંદ પામી, ॥ ૪ ॥ ત્યાં જઈ, તેમને મળી, ત્યાંથી ઉઠાડીને પંગતના મધ્યમાં બેસાડ્યા અને તેમના ચરણોમાં વારંવાર માથું નમાવ્યું. તુલસીદાસજીએ નાભાજીને ત્યાં જ કેટલાક દિવસ નિવાસ કરીને સત્સંગનું સુખ લીધું. ॥ ૫ ॥ નાભાજીએ તુલસીદાસજીની શુદ્ધિને અતિ નિર્મળ જોઈ, તેમને પોતાના ભક્તમાલ નામના ગ્રંથમાં ભક્ત શિરોમણિ કરીને લખ્યા. તુલસીદાસજી પ્રસન્ન થઈને ત્રજમંડલની યાત્રા કરવા આવ્યા. ॥ ૬ ॥

દો-નામા જૂ છપ્પય લિલ્યો, મક્તમાલમેં જૌન ॥

મેં સો રૂત લિલિ દૈતહૌં, શ્રોતા સમુદ્ધૌં તૌન ॥ ૪૫ ॥

નાભાજીએ ભક્તમાલમાં જે છપ્પો લખ્યો છે, તે છપ્પો અહીં લખી દઉં છું. એ ઉપરથી શ્રોતાજનોએ સમજી લેવું. ॥ ૪૫ ॥

છપ્પય-ત્રેતા કાવ્ય નિર્બંધ કિયો સતકોટિ રામાયણ ॥

યક અક્ષર ઉચ્ચે વ્રહ્મહત્યાદિ પરાયણ ॥

અવ મક્ત ન મુલ દેન વહુરિ લીલા વિસ્તારી ॥

રામચરણ રસમત્ત રહત અહનિશિ વ્રતધારી ॥

સંસાર અપારકે પારકો મુગમરૂપ નૌકા લ્યો ॥

કલિ કુટિલ જીવ નિસ્તાર હિત વાલ્મીકિ તુલસી મયો ॥ ૧ ॥

જેણે ત્રેતાયુગમાં એક અક્ષરના ઉચ્ચારણમાત્રથી બ્રહ્મહત્યાદિક પાપોને નષ્ટ કરનારી શતકોટિ રામાયણ રચી હતી, તે વાલ્મીકિ મુનિ લીલાનો વિસ્તાર કરી, આ કલિયુગમાં ભક્ત લોકોને સુખ દેવા માટે, રામચંદ્રજીનાં ચરણકમલોના મકરંદથી ભત્ત રહેનારા અને અહર્નિશ શુભ નિયમોનું ધારણ કરનારા તુલસીદાસજીરૂપે અવતર્યા છે, કે જે તુલસીદાસજીએ કલિયુગમાં કુટિલ જીવોના ઉદ્ધારને માટે સંસારરૂપી અપાર સમુદ્રને તારવામાં મુગમ નૌકા (વહાણ) રૂપ તુલસીકૃત રામાયણ રચી છે. ॥ ૧ ॥

દો-તુલસિદાસ યાત્રા કરી, વ્રજ ચૌરાસી કોસ ॥

રામકૃષ્ણ વપુ મેદવિન, મરિ આનંદ રૂર કોસ ॥ ૪૬ ॥

तुलसीदासलये, योरासी केस नहनी यात्रा करी, रामकृष्णनां शरीराभां अखेद
भक्तिथी हृदयने भरपूर करी, ॥ ४६ ॥

चौ०-बहुरि जबै वृन्दावन आये । घाट घाट मज्जन करि भाये ॥
सब मंदिरन दरश करि कीन्हो । ज्ञान गूदरी डेरा कीन्हो ॥ १ ॥
परशुराम तहँ रह्यो महंता । कृष्ण उपासक भाव करंता ॥
लखी गुसाईकी सब रीती । बढी करत सतसंगहि प्रीती ॥ २ ॥
तुलसीदासको करि सतसंगा । नव नव बढत प्रेमसरंगा ॥
परशुरामके मंदिरमाहीं । कृष्णरूप श्रीनाथ सोहाहीं ॥ ३ ॥
बंसी लकुट काछनी काछे । मुकुट माथ माला उर आछे ॥
सोहति मूरति ललित त्रिभंगी । हरणहार हिय राधा संगी ॥ ४ ॥
यक दिन तहँ सब दिनकी नाई । दरश हेत चलि गये गोसाई ॥
परशुराम तहँ रह्यो महंता । तामु परीक्षा चह्यो करंता ॥ ५ ॥
तुलसी करन दंडवत लागे । नूब महंत बोल्यो अनुरागे ॥
मेरे वचन कछुक मुनिलेहू । फरि द्वार दंडवत करेहू ॥ ६ ॥

पाछा वृंदावनमां आवी, अत्येक घाटमां स्नान करी, सधनां मंदिरानां दर्शन
करीने 'ज्ञानगूदरी' नामना स्थानमां उतासि कय्यो. ॥ १ ॥ जे स्थानमां जेक श्रीकृष्णने।
अनन्य भक्त 'परशुराम' नामने भइत हुतो. जे भइत तुलसीदासलानी रीति
जोड, ओहु जे प्रेम वधारीने सतसंग कय्यो. ॥ २ ॥ परशुरामनां मंदिरमां राधाकृष्णनी
सुंदर त्रिभंगी भूर्ति हुती ॥ ३ ॥ के जे अंशीथी, बाकडीथी, काछथी भरतक उपरना
मुकुटथी अने वक्षःस्थलमां धरेद्वी मालाथी अत्यंत मनोहर लागती हुती. ॥ ४ ॥ जेक
दिवसे हृन्नेथना नियम प्रभावे तुलसीदासल दर्शन भाटे त्यां आवतां, परशुराम
भइतने तेमनी परिक्षा लेवानी धर्यो. ॥ ५ ॥ तुलसीदासल दंडवत प्रणाम करवा
लागतां, परशुराम प्रेमथी ओह्यो के, "अथम कांछिक भारी वात सांभणी ह्यो अने
पछी द्वापर दंडवत करे. ॥ ६ ॥

दो०-अपने अपने इष्टके, नमन करे सब कोय ॥

परशुराम विन इष्टके, नवै सो मूरख होय ॥ ४७ ॥

सर्व कोष्ट पोतपोताना छिन्ने नमन करे जे योग्य छे, परंतु जे मायूस पोताना
छिन्ने बिना भीजने नये, ते तो भूषे न गछाय." ॥ ४७ ॥

परशुरामके वचन सुनि, मानत हिये उलास ॥

सीतारमण सैभारिकै, बोल्यो तुलसीदास ॥ ४८ ॥

परशुरामनां वचन सांभणी, हृदयमां प्रसन्न थरि, रामचन्द्रलुनु ध्यान धरीने
तुलसीदासल ओह्यो के, ॥ ४८ ॥

કહા કહૌં છવિ આજુકી, મલે બનેહૌ નાથ ॥

તુલસી મસ્તક તબ નવૈ, ધરો ધનુષ શર હાથ ॥ ૪૯ ॥

“ નાથ ! આજની છળીનાં શાં વખાણુ કરે. ભલા બન્યા છે, પરંતુ તુલસીદાસનું મસ્તક તો તોજ નમે કે, જે હાથમાં ધનુષ બાણુ ધરી લ્યો.” ॥ ૪૯ ॥

દો—મુરલી લકુટ દુરાયકૈ, ધરયો ધનુષ શર હાથ ॥

તુલસી લલિત રુચિ દાસકી, નાથ ભયે રઘુનાથ ॥ ૫૦ ॥

આ સમયમાં રાધાકૃષ્ણ તુલસીદાસની રુચિ બેઠી, તુરત જ મુરલીને અને લાકડીને શ્રુત કરી નાખી, હાથમાં ધનુષ બાણુ ધરી લઈને રામચંદ્રજી બની ગયા. ॥ ૫૦ ॥

ચૌ—યહ પ્રત્યક્ષ દેલ્યો સંસારા । વૃન્દાવન માલ્યો જયકારા ॥

પરશુરામ તુલસી પદ ગહેજ । ધન્ય ધન્ય કહિ આનંદ લહેજ ॥ ૧ ॥

એક દિન જ્ઞાન ગૃહરીમાર્હી । હોતી હરિકી કથા સદાર્હી ॥

ગયે ગોસાઈ શ્રવણ ઉત્સાહા । નિરલે સંતમહંતન કાંહા ॥ ૨ ॥

કોડ ગદીમહૈં બેઠ મહંતા । કોડ ઉચ્ચાસનમહૈં બિલસંતા ॥

ગદીમહૈં બૈઠાવન લાગે । શૂમહૈં બૈઠિ ગયે અનુરાગે ॥ ૩ ॥

કહ્યો ગોસાઈ સવન મુનાઈ । કથા શ્રવણકે દોષ ગનાઈ ॥

કથા મુનત વીરા જે રાહી । તે મલ ભક્ત નરકનમાર્હી ॥ ૪ ॥

કથા મુનત બૈઠે ઉચ્ચાસન । તે અર્જુનતરુ હોત પાપાસન ॥

કથા મુનહિં જે વિના પ્રણામા । તે વિષટ્ક હોત અવધામા ॥ ૫ ॥

કથા મુનત જે સોવત જાની । તે અજગર હોત અભિમાની ॥

જે વાલક સમ આસન બૈઠે । તે મુરુતરૂપ પાપ ફલ પૈઠે ॥ ૬ ॥

સદગા હોઠાએ આ વાત પ્રત્યક્ષ લીડી, વૃન્દાવનમાં જય જયકાર મચી રહ્યો અને પરશુરામ મહંતે તુલસીદાસજીનાં ચરણ પકડી, ધન્ય ધન્ય કહીને આનંદ લીધો. ॥ ૧ ॥ જ્ઞાન ગૃહરીમાં નિત્ય હરિકથા થતી, ત્યાં એક દિવસ શ્રવણના ઉત્સાહથી તુલસીદાસજી ગયા. એ સ્થલમાં અનેક સંતો તથા મહંતો ભોવામાં આવ્યા. ॥ ૨ ॥ કોઈ ઉંચી ઉંચી ગાદીઓપર બેઠા હતા અને કોઈ ઉંચાં આસનોપર બેઠા હતા. એ સંતો તથા મહંતો તુલસીદાસજીને પણ ગાદી ઉપર બેસાડવા લાગ્યા, પરંતુ તુલસીદાસજી પ્રેમને લીધે પૃથ્વીપર જ બેસી ગયા. ॥ ૩ ॥ આ સમયમાં તુલસીદાસજીએ, સર્વ લોકોની સમક્ષ કથાશ્રવણના હોષે સંભળાવ્યા, કે “ જે માણસ કથા સાંભળતાં પાન ખીંડું આવે, તે માણસ નરકમાં પડી, મલનું ભક્ષણ કરે છે. ॥ ૪ ॥ જે માણસ કથા સાંભળતાં ઉંચાં આસનઉપર બેસે, તે પાપી, ખીયાના અથવા સાજડના વૃક્ષનો અવતાર પામે છે. જે માણસ પ્રણામ કર્યા વિના જ કથા સાંભળે, તે પાપી જેરી જાડનો અવતાર પામે છે. ॥ ૫ ॥ જે માણસ કથા સાંભળતાં બાણી બેઠને અક્ષિમાનથી સૂઈ જાય, તે માણસ અજગર થાય છે. જે માણસ વાંચનારાની પાસે, તુલ્ય આસનપર બેસે, તે માણસ શુરુતલપઅમનના દોષને પામે છે. ॥ ૬ ॥

દો-જે નિર્દેં યદુપતિ કયા, અઘરની મનહારિ ॥

તે શતજન્મ પ્રયંતલગિ, શ્વાન હોત દુલ્લકારિ ॥ ૫૧ ॥

ભગવત્કથા કે જે પાપોતું હરણ કરનારી અને અતિ મનોહર છે, તેની જે માણસ નિંદા કરે, તે માણસ સો જન્મ સુધી લોકોને દુઃખ દેનારો કૃતરો થાય છે. ॥ ૫૧ ॥

ચૌ-કથા હોત જે કરે વિવાદા । તે સ્વર સરટ હોત મરયાદા ॥

જે હરિકથા સુનત શઠ નાहीं । હોત નરક લહિ કોલ બનાहीं ॥ ૧ ॥

કથાવિદ્ય કરતે જે દ્રોહી । નરક ભોગિ પુરશૂકર હોહી ॥

યે દશ દોષ તુરંત વિહાર્દ । શ્રીહરિ કથા સુનહુ સ્વ ભાર્દ ॥ ૨ ॥

મુનિકૈ તુલસીદાસકે વૈના । ખરિ આયે જલ પ્રેમિન નૈના ॥

તુંગસન સ્વ દિયો વિહાર્દ । બૈટૈ ભૂમિ કથા શિર નાર્દ ॥ ૩ ॥

હૈગ કથા સમાપત જવર્દી । બોલ્યો સંત એક અસ તવર્દી ॥

ષોડશ કલા કૃષ્ણ સુલસારા । દ્વાદશકલા રામ અવતારા ॥ ૪ ॥

ષોડશ તજિ દ્વાદશ કસ ભજહુ । સમાધાન કરુ નહિ ઘર વ્રજહુ ॥

યહ મુનિ તુલસીદાસ સુલ છાકે । મયે મિલનહાર વસુધાકે ॥ ૫ ॥

રહી દંડ દૈ લગિ મુધિ નાहीं । સૌંચે સંત સલિલ તિનકાहीं ॥

મર્દે સ્વચરી ત્વ ઉટે ગોસાર્દ । પૂંછે સંત મેદ વરિયાર્દ ॥ ૬ ॥

જે માણસ કથા થતી હોય, ત્યાં વિવાદ કરે, તે માણસ ગૌડાનો કે કાઠીડાનો અવતાર પામે છે. જે શઠ માણસ ભગવત્કથા સાંભળે નહીં, તે માણસ નરકમાં પડય, પછી, સુવરનો અવતાર પામે છે. ॥ ૧ ॥ જે દ્રોહી માણસ, કથામાં વિદ્વ કરે, તે માણસ નરકવાસ લોગળ્યા પછી, ડુછરનો અવતાર પામે છે. ભાઈઓ ! આ દશે^૧ દોષોનો ત્યાગ કરીને હરિકથા સાંભળો. ” ॥ ૨ ॥ તુલસીદાસજીનાં આ વચનો સાંભળી, સઘળા પ્રેમી લોકોનાં મેત્રોમાં જળ ભરાઈ આવ્યાં. પછી સઘળાઓ ઉંચાં આસનોને છોડી દઈ, પૃથ્વીપર બેસી, માથાં નમાવીને કથા સાંભળવા લાગ્યા. ॥ ૩ ॥ જ્યારે કથા સમાપ્ત થઈ ગઈ, ત્યારે એક સંત બોલ્યો કે, “હે તુલસીદાસજી ! શ્રીકૃષ્ણાવતાર સોલ કળાનો છે અને રામાવતાર તો બાર કળાનો છે ॥ ૪ ॥ માટે સોળનો ત્યાગ કરીને તમે બારને કેમ ભજો છો ? આ વાતનું સમાધાન કયાં વિના ઘેર જશે નહીં ” આ સાંભળી તુલસીદાસજી તો પરમ સુખ પામી, ધ્યાનમાં છલ્લ થઈને ધરતીપર પડી ગયા. ॥ ૫ ॥ બે ઘડી સુધી કશી શુદ્ધ જ રહી નહીં. સંતોએ એમની ઉપર જલ છાંટતાં, જ્યારે શુદ્ધિ આવી, ત્યારે ઉઠ્યા, સંતજનોએ એ વાતનો ભેદ પૂછતાં, ॥ ૬ ॥

દો-તુલસીદાસ બોલ્યા વચન, યદપિ કહવ નહિ યોગ ॥

તથપિ કહૌં પ્રસંગ વશ, મુનહુ મેદ સ્વ લોગ ॥ ૫૨ ॥

તુલસીદાસજી બોલ્યા કે, “ જો કે આ વાત કહેવા જેવી નથી, તો પણ પ્રસંગને લીધે કહું છું, માટે સર્વે લોકો તેનો મર્મ સાંભળો, ॥ ૫૨ ॥

૧ ગણી જ્ઞેતાં તો નવ થાય છે.

ચૌ૦-રામહિં જાન્યો મૈં લગિ આજુ । અતિકૃપાલુ કોશલમહારાજુ ॥
 તુમ તૌ બારહિં કલા બતાયે । ઈશ્વરકો અતિભાવ દહાયે ॥ ૧ ॥
 મહારાજ પુનિ ઈશ્વર રામા । અવ કિમિ તજૌં તામુ મૈં નામા ॥
 યહ મુનિ જાનિ અનન્ય ઉપાસી । ગદે ચરણ સબ સંત હુલામી ॥ ૨ ॥
 યહિ વિધિ કરત વિવિધ સતસંગા । તુલસી વિપિન બસે રતિરંગા ॥
 પુનિ કહુ કાલમાંહ ચલિ કાશી । તુલસિદાસ આયે મુલરાશી ॥ ૩ ॥
 વિનયપત્રિકા જૌન બનાઈ । તાકો મન્દિરમધ્ય ધરાઈ ॥
 વિનય કિયો સન્મુલ્લ કર જોરી । સત્ય હોય વિનતી જો મોરી ॥ ૪ ॥
 તૌ યહિ માહિં સહી પરિજાવે । મોર દુસહ દુલ્લ દુત મિટિ જાવે ॥
 અસ કહિ કીન્હો બંદ કિવૌંરા । ગયો બહુરિ જબ થો બિનસારા ॥ ૫ ॥
 તુલસી પુસ્તક ગહિ જબ હેરી । મિલી સહી રઘુપતિ કરકેરી ॥
 વિનયમાહૈં તવ પદ યહ કીન્હો । સો મૈં ઇતનેમુક લિલિદીન્હો ॥ ૬ ॥

હું આજ દિવસ સૂધી કૃપાનિધિ રામચન્દ્રજીને કોશલ દેશના મહારાજ જાણ્યો હતો, પણ આજ તમેજી, તેમને ઇશ્વરની ખાર કલાઓરુપ જણાવીને, મારા ભાવને અતિ દૃઢ કરી દીધો. ॥ ૧ ॥ જ્યારે રામચન્દ્રજી મહારાજ છે અને વળી ઇશ્વરની ખાર કલાઓરુપ છે, ત્યારે તો હવે એમનાં નામને હું કેમ જ છોડું ” આ સાંભળી, તુલસીદાસજીને, રામચન્દ્રજીના અનન્ય ઉપાસક જાણીને, સઘળા સંત જનોજી, પ્રેમથી તેમનાં ચરણ પકડયાં. ॥ ૨ ॥ આ પ્રમાણે અનેક સત્સંગો કરતાં, તુલસીદાસજી પ્રેમથી પૂર્ણ થઈને વૃંદાવનમાં રહ્યા. કેટલાક દિવસો પછી ત્યાંથી આવીને પાછા કાશીમાં આવ્યાં. ॥ ૩ ॥ ત્યાં આવી, પોતે વિનયપત્રિકા નામનો જે અથ કર્યો હતો, તેને રામચન્દ્રજીના મંદિરમાં ધરાવી, રામચન્દ્રજીની સામે ઉભી, હાથ જોડીને વિનંતિ કરી કે, આ વિનયપત્રિકા સત્ય હોય, તો ॥૪॥ આમાં આપની સહી થવી જોઈએ, કે જેથી માફ દુરસહ દુઃખ તુરત મટી જાય. ” આમ કહી, ખારણાં બંધ કરીને તુલસીદાસજી ગયા, તે પાછા પ્રાતઃકાલે ત્યાં આવ્યા. ॥ ૫ ॥ ખારણાં ઉઘાડી, પુસ્તક લઈને જોયું, તો તેમાં રામચન્દ્રજીની સહી થયેલી જોવામાં આવતાં, તુલસીદાસજીએ તે અન્યમાં એક પદ કહ્યું, કે જે પદ હું થોડુંક લખી દઉં છું. ॥ ૬ ॥

પદ-તુલસી અનાથકી પરી રઘુનાથહાય સહી હૈ ॥

અનાથ તુલસીના અંથપર રઘુનાથજીના હાથની સહી પડી છે.

દો૦-પુનિ અતિદુસ્તર કાલ લલિ, રામધામકો જાન ॥

તુલસીદાસ વિચાર કિય, બોલ્યો સબન મુજાન ॥ ૫૩ ॥

પછી તુલસીદાસજીએ કાળને અતિ દુસ્તર જોઈ, રામચન્દ્રજીના ધામમાં જવા વિચાર કરીને સઘળા સંતોને કહ્યું કે, ॥ ૫૩ ॥

સહિ ન જાત રઘુપતિ વિરહ, જાન ચહૌં હરિધામ ॥

યહ મુનિકૌ અતિલ્પયિત મે, સકલ સંત મતિધામ ॥ ૫૪ ॥

“ મારાથી રામચન્દ્રજીના વિરહને સહન કરી શકતો નથી, તેથી હું રામચન્દ્રજીના ધામમાં જવા ઇચ્છું છું, ” આ સાંભળી મહા વિવેકી સઘળા સંતો વ્યાકુલ થઈ ગયા. ॥ ૫૪ ॥

તિનહિ દિયો ઉપદેશ મમ, ગ્રંથ વેદમરયાદિ ॥

રામાયણ ગીતાવલી, વિનયપત્રિકા આદિ ॥ ૫૫ ॥

તેઓને, તુલસીદાસજીએ ઉપદેશ આપ્યો કે, “મારા રામાયણ, ગીતાવલી તથા વિનયપત્રિકા આદિ ગ્રંથો વેદમર્યાદાથી ભરપૂર છે. ॥ ૫૫ ॥

તિનહિ મુનહુ સમુદ્ધાનુ મુરુચિ, ચલહુ ગ્રન્થ અનુસાર ॥

અંતસમય ઇટિ મિલહિંગે, દશરથરાજકુમાર ॥ ૫૬ ॥

માટે તે ગ્રંથોને પ્રેમથી સાંભળજો, સમજજો, અને તે ગ્રંથો પ્રમાણે ચાલજો. એમ કરવાથી, અંત સમયે તમેને અવશ્ય રામચન્દ્રજી મળશે. ॥ ૫૬ ॥

અસ કહિ સહજાહિ આયગે, અસી વરુનકે તીર ॥

નયન મૂંદિ તતુ અચલ કિય, મહ સંતનકી ખીર ॥ ૫૭ ॥

એટલું કહી તુરત અસિવરણુના તીર ઉપર આવી, નેત્રા વીંચીને તુલસીદાસજીએ, પોતાના શરીરને અચલ કરી દીધું. આ સમયમાં ત્યાં સંતોની ઘોટી બીડ થઈ. ॥ ૫૭ ॥

બજે નગારે ગગનમે, દેલ્હો પરી વિભાસ ॥

દામિની સૌં ચહું ઓરમે, ચમકયો ચપલ પ્રકાશ ॥ ૫૮ ॥

આકાશમાં ટુંદુભિએ વાગવા લાગ્યાં, ઘોટા પ્રકાશ જોવામાં આવ્યો. અને ચોમેર વીજળીના જેવો એક પ્રકાશ ચમક્યો. ॥ ૫૮ ॥

સંવત સોરહસૈ અસી, અસીવરુનકે તીર ॥

આવળ શુક્રા સપ્તમી, તુલસી તજ્યો શરીર ॥ ૫૯ ॥

વિક્રમ સંવત ૧૬૮૦ ના શ્રાવણ શુદ્ધ ૭ ને દિવસે, અસિવરણુના તીર ઉપર તુલસીદાસજીએ શરીરનો ત્યાગ કર્યો. ॥ ૫૯ ॥

મવસાગરમે નાવ સમ, વિરચિ ગ્રંથ મતિધીર ॥

ચઢ વિમાન ગમનત ધયો, જહું નિવસત રણુવીર ॥ ૬૦ ॥

ભવરૂપી સાગરમાં વહાણનું કામ કરે એવા ગ્રંથોને રચનારા તથા ધીર બુદ્ધિવાળા શ્રીતુલસીદાસજી વિમાનમાં ચઢીને, જ્યાં શ્રીરામચન્દ્રજી વાસ કરતા હતા, તે લોકમાં ચાલ્યા ગયા. ॥ ૬૦ ॥

તુલસીજીવનચરિતકો, હૈ અતિહી વિસ્તાર ॥

કરિ સમાસ ભાષા કહે, અપની મતિ અનુસાર ॥ ૬૧ ॥

શ્રીતુલસીદાસજીનું જીવનચરિત્ર અતિ વિસ્તીર્ણુ છે, તેને મેં મારી બુદ્ધિપ્રમાણે સંક્ષિપ્ત કરીને ભાષામાં વર્ણવ્યું છે. ॥ ૬૧ ॥

મક્ત જનનકે મોદહિત, દિગ્ગ જ્વાલાપ્રસાદ ॥

જીવનચરિત રચ્યો મુયહ, પાવહિ મુનિ અઘ્ઘાદ ॥ ૬૨ ॥

ભક્તજનોના હિતને માટે, જ્વાલાપ્રસાદ પ્રાપ્તથે, તુલસીદાસજી આ જીવનચરિત્ર રચ્યું છે; કે જે સાંભળીને સર્વ લોકો આનંદ પામશે. ॥ ૬૨ ॥

શ્રીયુત ગોસ્વામી શ્રીતુલસીદાસજીનું જીવનચરિત્ર સંપૂર્ણ.

શ્રીગણેશાય નમઃ ।

શ્રીતુલસીદાસકૃત રામાયણનું માહાત્મ્ય.

દો-ગુરુ હરિ હર ગણેશ ઈશ ધી, સુમિરોં તુલસીદાસ ॥

કરત ગોપાલ માહાત્મ્ય શ્રી, રામાયણ સુતરાસ ॥ ૧ ॥

શુર, વિષ્ણુ, સદાશિવ, ગણેશ, સરસ્વતી અને તુલસીદાસજી, એઓનું સ્મરણ કરી, સુખના સમૂહરૂપ તુલસીદાસજીકૃત રામાયણનું, ગોપાલદાસ, માહાત્મ્ય રચે છે. ॥ ૧ ॥

ચૌ-રામાયણ સુરતરુક્ષી છાયા । દુઃખ ભયં દૂર નિકટ જો આયા ॥

સપ્તકાંઠ અસ્તંભ મુહાર્જી । દોહા લઘુ શાસ્ત્રા લખિ છાર્જી ॥ ૧ ॥

શુચિ સોરઠા સીઠકા કોઈ । પત્રી વહુ ચૌપાઈ જોઈ ॥

છંદનકી શોભા અતિ રૂરી । જનુ નવિન અંકુર લખિ પૂરી ॥ ૨ ॥

અક્ષર સુમન રહે ગહગાર્જી । અતિ અદ્ભુત સુગંધ કવિતાર્જી ॥

વિવિધ પ્રકાર અર્થ સો ફલ । શ્રોતા સુમતિ સ્વાદ જાનૈ ભલ ॥ ૩ ॥

ભક્તિ જ્ઞાન વૈરાગ્ય સરસ રસ । બીજ દોય નિર્ણુગરૂ સશુણ અસ ॥

મુનિ મુશુંડ શિવ પ્રથમહિ ગાર્જી । સોઈ ગાર્જી જગ હેતુ ગુર્તાર્જી ॥ ૪ ॥

એઓ રામાયણરૂપી કલ્પવૃક્ષની છાયાના સમીપમાં આવે, તેઓનાં હૃદયો દ્વર થઈ જાય છે. સાત કાંઠો, આ કલ્પવૃક્ષના સ્તંભ છે; દોહાઓ, નાહાની નાહાની સુશોભિત શાખાઓ છે; ॥ ૧ ॥ સોરઠાઓ, મોટી શાખાઓ છે; ચૌપાઈઓ, પાંદડાં છે; છંદોની અતિશયિત શોભા સુશોભિત નવીન અંકુરો છે; ॥ ૨ ॥ અક્ષરો, ઘેરાં પુષ્પો છે; કવિતા, અતિ અદ્ભુત સુગંધ છે; વિવિધ પ્રકારના અર્થો, ફળો છે; સુમતિ શ્રોતાઓ, એ ફળોનો ઉત્તમ સ્વાદ લેનારા છે; ॥ ૩ ॥ ભક્તિ, જ્ઞાન તથા વૈરાગ્ય, એઓ ઉત્તમ રસ છે અને નિર્ણુગ પ્રદક્ષ તથા સશુણ પ્રદક્ષ, એઓ ધીજ છે. પ્રથમ કાકલુશંકરજી તથા સદાશિવે, જે રામાયણ ગાઈ હતી, તેજ રામાયણ, જગતના કલ્યાણને માટે શુસાંઈજીએ ગાયેલી છે. ૪

દો-તુલસીદાસ રામાયણ, નહિં કરતે પરચાર ॥

કલિકે કુટિલ જીવ યે, કો કરતો નિસ્તાર ॥ ૨ ॥

એ તુલસીદાસજી જગતમાં રામાયણનો પ્રચાર ન કરત તો કલિયુગના કુટિલ જીવોનો નિસ્તાર કેણુ કરત ॥ ૨ ॥

ચૌ૦—રામાયણ સુરધેનુ સમાના । દાયક અભિમત ફલ કલ્યાના ॥

ગુણ સમૂહ કવિ સકૈ કૌન ગનિ । જામુ પ્રભાવ સરિસ ચિંતામની ॥ ૧ ॥

રામ અયન રામાયણ આહી । વર્ણિ પાર પાવે કો તાહી ॥

રામાયણ અદ્ભુત ફુલવારી । રામ ધ્રમર ધૂપિત રુવ ભારી ॥ ૨ ॥

શ્રીરામાયણ જેહિ ઘરમાહીં । ભૂત પ્રેત તહૈં ભૂલિ ન જાહીં ॥

નહિં ગતિ તહૈં દરિદ્રહુકેરી । જહૈં શ્રીમહાવીરકી ફેરી ॥ ૩ ॥

યંત્ર મંત્ર સુગનૌતી જેતી । રામાયણમહૈં જાનિય તેતી ॥

પ્રીતિ કરૈ રામાયણમાહીં । તેહિ સમ ભાગ્યવંત કોઝ તાહીં ॥ ૪ ॥

રામાયણ, કામધેનુની પેઠે ઉત્તમ મનોવાંછિત ક્ષેત્રને દેનારી છે. રામાયણ, કે જેનો પ્રભાવ ચિન્તામણિના જેવો છે, ॥ ૧ ॥ તેના ગુણોના સમૂહોની ગણના કોણ કરી શકે ? રામચન્દ્રજીના સ્થાનકરૂપ છે, તેથીજ આ રામાયણ કહેવાય છે. એના મહિમાના વર્ણનનો પાર કેને પ્રાપ્ત થાય ? રામાયણ અદ્ભુત ફુલવારીરૂપ છે, કે જે રામચન્દ્રરૂપી ભ્રમર બેસવાથી અત્યંત શોભી રહે છે. ॥ ૨ ॥ કે જે ઘરમાં રામાયણ હોય, તે ઘરમાં ભૂત, પ્રેત, ભૂલથી પણ જઈ શકે નહીં. જે ઘરમાં દારિદ્ર્યની ગતિ રહેતી નથી. કેમ કે, તેમાં શ્રીહનુમાનજીના હેરાફેરા રહ્યા કરે છે. ॥ ૩ ॥ જે જે મંત્રો, તંત્રો તથા શકુનાવળીઓ છે, તે સઘળાં રામાયણમાં છે. જે માણસ રામાયણ ઉપર પ્રીતિ કરે, તેના જેવો બીજો કોઈ પણ ભાગ્યશાળી ન ગણાય. ॥ ૪ ॥

દો૦—રામાયણ સમ નહિં કોઝ, સવ ઉપમા ઉપમેય ॥

ઉપમા ભાષા ઔરકી, કૈસે કોઝ કવિ દેય ॥ ૩ ॥

રામાયણ સમાન કોઈ નથી. કેમ કે, રામાયણ સર્વનું ઉપમાન છે, પણ કોઈનું ઉપમેય નથી. આ રામાયણને બીજા ભાષાઅન્યની ઉપમા કયો કવિ આપે ? ॥ ૩ ॥

ચૌ૦—ત્રેતામૈં મયે વાલ્મીકિ યુનિ । તે કલ્પિયુગ મયે તુલસીદાસ પુનિ ॥

સત કરોરિ રામાયણ ભાષી । હન મયિ સાર સુસુક્ષ્મ રાક્ષી ॥ ૧ ॥

પ્રથમ કાંઠહૈં ચાલ રસીલા । જન્મ વિવાહ રામકી લીલા ॥

દ્વિતિય અયોધ્યાકાંઠ પ્રકાશ । પિતુ આજ્ઞા રઘુવર વનવાસા ॥ ૨ ॥

પુનિ આરણ્ય કિષ્કિન્ધા ભાષૌ । તહૈં સુપ્રીવ શરણમહૈં રાક્ષૌ ॥

સુન્દર સુન્દરકાંઠ સુહાવન । યુદ્ધકાળમૈં મારેહુ રાવન ॥ ૩ ॥

સપ્તમ ઉત્તર પરમ અનૂપા । ઉત્સવ પ્રમુ કૌશલપૂરભૂપા ॥

તુલસીકૃત રામાયણ યેતી । વિવિધ પ્રકાર કપાહૈં કેતી ॥ ૪ ॥

ત્રેતાયુગમાં જે વાલ્મીકિ યુનિ હતા, તે જ આ કલ્પયુગમાં તુલસીદાસજીએ અવતર્યા હતા. વાલ્મીકિએ શતકોટિ રામાયણ રચી હતી, તેનું મથન કરીને, તુલસીદાસજીએ આ સૂક્ષ્મ રામાયણ બનાવી છે. ॥ ૧ ॥ આ રામાયણનો પહેલો કાંઠ, બાલકાંઠ

કહેવાય છે, કે જેમાં રામચન્દ્રજીના જન્મની અને વિવાહની કથા વર્ણવવામાં આવી છે બીજો કાંડ, અયોધ્યાકાંડ કહેવાય છે, કે જેમાં પિતાની આજ્ઞાથી ગયેલા રામચન્દ્રજીના વનવાસનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. ॥ ૨ ॥ ત્રીજો કાંડ આરણ્યકાંડ અને ચૌથો કાંડ કિષ્કિન્ધાકાંડ કહેવાય છે, કે જેઓમાં અરુણપણના વધનું અને સુગ્રીવને ધરણે લીધાનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. પાંચમો કાંડ, સુંદરકાંડ કહેવાય છે, કે જેમાં હનુમાનજીએ સીતાજીની શોધ કરવાનું તથા ખબર લાવ્યાનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. છઠ્ઠો કાંડ, લંકા-કાંડ કહેવાય છે, કે જેમાં રામચન્દ્રજીના હાથથી રાવણનો વધ થવાનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે ॥ ૩ ॥ અને સાતમો કાંડ, ઉત્તરકાંડ કહેવાય છે, કે જેમાં રામચન્દ્રજીના અતિ ઉત્તમ રાજ્યેત્સવનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. તુલસીકૃત રામાયણ આટલી જ (એ સાત કાંડરૂપ જ) છે, અને તેમાં વિવિધ પ્રકારની કથાઓ કહેવામાં આવી છે. ॥ ૪ ॥

દોઠ-જગ બારિષિકો પાર નહિ, એસોઈ ફૈલાવ ॥

તુલસીદાસ કૃપા કરી, રાવિ રામાયણ નાવ ॥ ૪ ॥

સંસારરૂપી સમુદ્ર કે જે મોટા ફેલાવવાળો તથા અપાર છે, તેનો પાર ઉતરવાને માટે, તુલસીદાસજીએ કૃપા કરીને રામાયણરૂપ વહાણ રચેલ છે. ॥ ૪ ॥

ચૌઠ-શ્રીરામાયણ સ્વર્ગ નિસેની । મક્ત જનનકહૈ આનંદ દેની ॥

શ્રીરામાયણ સદ્ગુણમાતા । અગ્ર જાહિ પદિ હોઈ મુજાતા ॥ ૧ ॥

પાપ સમૂહ તુલકી રાસી । રામાયણ ધનંજય કનકાસી ॥

મોહ યુજ તમ કિરણી તમારી । કામ અગ્નિકહૈ શીતલ બારી ॥ ૨ ॥

રામાયણ શશિ કિરણિ મુહાર્દ । સંત ચકોરનકહૈ મુલદાર્દ ॥

ધન્ય ધન્ય શ્રીતુલસિદાસ બનિ । જગ હિત રામાયણ રાક્ષી બનિ ॥ ૩ ॥

નીચ જૈંચ જેતે નરનારી । શ્રીરામાયણ સબકહૈ પ્યારી ॥

રામાયણ સૌં નેહ લગાવૈ । અઘન અપત્ય સો વિત્ત મુત પાવૈ ॥ ૪ ॥

શ્રીરામાયણ સ્વર્ગલોકની નીસરણીરૂપ છે, ભક્તજનોને આનંદ દેનારી છે, સદ્ગુ-
ણોરૂપી પુત્રોની માતા છે, અગ્ર લોકોને પણ પકડતી જ્ઞાની બનાવી દેનારી છે, ॥ ૧ ॥
પાપોરૂપી રૂના ગંજમાં અગ્નિની કણ્ઠિકારૂપ છે, મોહના સમૂહરૂપી અધકારમાં સર્યના
કિરણરૂપ છે, કામનારૂપી અગ્નિને શાંત કરવામાં શીતલ જળરૂપ છે, ॥ ૨ ॥ અને સંતો-
રૂપી બકોરેને મુખ દેવામાં ચંદ્રની સુંદર કિરણરૂપ છે. તુલસીદાસજીને ધન્ય છે, ધન્ય
છે અને ધન્ય છે, કે જેમણે જગતના હિતને માટે રામાયણ બનાવી છે. ॥ ૩ ॥ જેટલાં
નીચ કે ઉચ નરનારીઓ છે, તેઓને રામાયણ પ્યારી છે. નિર્ધન કે અપુત્ર હોય તે પણ
રામાયણ ઉપર પ્રેમ લગાડે, તો તેને ધનની તથા પુત્રની માસિ થાય છે. ॥ ૪ ॥

દોઠ-રામાયણ સૌં નેહ કિય, સિદ્ધ હોત સબ કામ ॥

હૈ સબકો કલ્યાણદા, પઠ મુન લઘુ વિશ્રામ ॥ ૫ ॥

રામાયણ ઉપર પ્રેમ કર્યાથી સર્વે કાર્યો સિદ્ધ થાય છે, રામાયણ સર્વને કલ્યાણ
દેનારી છે, માટે તેને ભણી તથા સાંભળીને પરમ સુખ થયો. ॥ ૫ ॥

चौ०-निगमादिक सोइ ब्रह्म कर्मंडल । रामायण स्थित गंगाजल ॥

भागीरथी सम तुलसिदास पुनि । भापा प्रचुर कीन्ह जनु सुरधुनि ॥ १ ॥

होति रहै इक ठाँव रामायण । तेहि मग आवत पाप परायण ॥

कल्लुक कानमें परगइ वाता । चलत पंथ कहूँ भयो पपाता ॥ २ ॥

गिरतहि तुरत छुटि तनु गयऊ । तहँ अद्भुत इक अचरज भयऊ ॥

ताहि लेन आये यमदूता । निज पाशन बाँध्यो मजबूता ॥ ३ ॥

अति आतुर हरिजन तहँ आये । छीन लीन बहु त्रास दिखाये ॥

रामायण पै सुनि यह काना । लै जैहँ बैठारि विमाना ॥ ४ ॥

વેદશાસ્ત્રરૂપ બ્રહ્મકર્મ'ડલુમાં રહેલી શતકોટી રામાયણરૂપ દિવ્ય ગંગામાંથી તુલ-
સીદાસજીરૂપ ભગીરથ રાજાએ, આ ભાષામય રામાયણરૂપી ધારા આણેલી છે. ॥ ૧ ॥
એક સ્થાનક પર રામાયણની કથા ચાલતી હતી, ત્યાં કોઈ પાપી માણસ તે રસ્તાથી
નીકળતાં, તેના કાન ઉપર પણ કાંઈક રામાયણની વાત આવી ગઈ, ॥ ૨ ॥ એ પાપી
સાંભળતો સાંભળતો જ ચાલ્યો જતાં, માર્ગમાં પડી જઈને મરણ પામ્યો. આ સમયે
એક મોટું આશ્ચર્ય થયું ! એ જીવને લેવાને માટે આવેલા યમદૂતો, તેને પોતાના
પાશોથી મજબૂત સીતે બાંધવા લાગ્યા હતા, ॥ ૩ ॥ તેટલામાં નાશયજ્ઞના પાર્ષદોએ
તુરત આવી પહોંચી, યમદૂતોને ધમકી આપીને, તે જીવને છીનવી લીધો અને કહ્યું કે,
“ આ જીવે કાનથી રામાયણ સાંભળી છે, માટે આને અમે વિમાનમાં બેસાડીને લઈ
જઈશું.” ॥ ૪ ॥

दो०-रामायण परतापसों, गयो पार्षदन साथ ॥

दूत चले यमके सदन, खीझत मीजत हाथ ॥ ६ ॥

એ જીવ, રામાયણના પ્રભાવથી પાર્ષદોની સાથે ગયો અને ખીજેલા તથા હાથ
ઘસતા યમદૂતો યમ રાજાની પાસે ગયા. ॥ ૬ ॥

चौ०-निज दूतन देखेउ बिलखाता । पूँछी भानुतनय कुशलाता ॥

किन तुमको दीनो दुख भाई । चार चतुर तुम देहु बताई ॥ १ ॥

कहा कहै तुमसों महाराजा । पूछत तुमहिँ न आवत लाजा ॥

कोउ इक मृत्यु लोक बडभागी । तुलसीदास भयो वैरागी ॥ २ ॥

रामकथा रामायण भाषी । सो लोगन घर घर बरि राखी ॥

जे जे विविध भाँति के पापी । मौसाहारी और सुरापी ॥ ३ ॥

ते सब मिलि रामायण सुनिहैं । कहिहैं लिखिहैं पढ़िहैं सुनिहैं ॥

ते नहिँ जैहँ सदन तुझारे । सत्य सत्य नृप वचन हमारे ॥ ४ ॥

પોતાના દૂતોને બ્યાકુલ બેઈ, યમ રાજાએ કુશલ પ્રશ્ન કરી પૂછ્યું કે, “ કે દૂતો !
તમને કેણે દુઃખ લીધું છે ? તે મને કહે.” દૂતો બોલ્યા કે, ॥ ૧ ॥ “ કે મહારાજ !
અમે તમને શું કહીએ. પૂછતાં તમને લાજ આવતી નથી ! મનુષ્ય લોકમાં કોઈએ

તુલસીદાસજી નામનો ભાગ્યશાળી વેરાગી થયો છે, ॥ ૨ ॥ તેણે રામાયણ નામની રામ-કથા રચેલી છે. તે રામકથાને લોકોએ ઘેર ઘેર રાખી છે. જેઓ અનેક પ્રકારના પાપી, માંસાહારી તથા સુરાપાન કરનારા લોકો છે, ॥ ૩ ॥ તેઓ પણ મળીને રામાયણ સાંભળશે, કહેશે, લખશે, બણશે અને વિચારશે, તેથી હવે કોઈ પણ જીવ તમારી નગરીમાં નહીં આવે. હે રાજા ! આ અમારાં વચનો સત્ય માનજો. ॥ ૪ ॥

દોઁ—લેહુ પાન્ય એ અપને, રાજહુ અપને પાસ ॥

અમલ તુમ્હારો ડડો અંબ, મુનિ યમ મયે ડડાસ ॥ ૭ ॥

હવે અમારી પાસેથી જીવોને બાંધવાના પાશો લઈ લ્યો અને તમારી પાસે જ રાખો. પૃથ્વીમાંથી તમારો અમલ ઉઠી ગયો છે.” એ સાંભળી, ઉઠાસ થયેલા યમ રાજા, ॥ ૭ ॥

ચૌઁ—અપની વ્યથા કહે નહિ પાયે । તવ લગિ દૂત ઔર તહેં આયે ॥

કહન લગે રવિમુતસોં રોઈ । તવ ચાકરી ન હમસોં હોઈ ॥ ૧ ॥

જગમેં કહું ન હુકૂમ તિહારો । યહ મુનિ યમ જકિ રહેઝ વિચારો ॥

અહો દૂત મોહિં કહો બુઝાઈ । કિન દીન્હો મમ હુકૂમ ડડાઈ ॥ ૨ ॥

કહા કહેં કહુ કહી ન જાઈ । તુલસિદાસ ઇક મયો ગોસાઈ ॥

તિનકી રામાયણ જગ વ્યાપી । તેરે કીન્હે પવિત્ર સબ પાપી ॥ ૩ ॥

ગયે હમ એક અધમ ગૃહમાર્હી । અતિ દુઃખ મયો જાત કહિ નાહી ॥

તહેં દેખ્યહું ઈક કપિ બલવાના । ડગ્ર રૂપ સદશ હનુમાના ॥ ૪ ॥

હજી પોતાના દુઃખની વાત બોલી શક્યા ન હતા, તેટલામાં તો વળી બીજા હ્રોતો ત્યાં આવી, શેઈ પડીને કહેવા લાગ્યા કે, “ હે યમ રાજા ! તમારી નોકરી અમારાથી બની શકતી નથી. ॥ ૧ ॥ જગતમાં કયાંય પણ તમારો હુકમ રહ્યો નથી.” આ સાંભળી વિચાર કરી, ચક્રિત થઈને યમરાજા બોલ્યા કે, “ અહો હ્રોતો ! મને સમજાવીને કહેા. જગતમાંથી મારો હુકમ કોણે ઉઠાવી દીધો છે ? ” ॥ ૨ ॥ હ્રોતો બોલ્યા કે, “ શું કહીએ ! કશું કહું જતું નથી. તુલસીદાસજી નામનો એક શુસાંઈ થયો છે, તેની રામાયણ જગતમાં વ્યાપી રહી છે. એ રામાયણ સંઘના પાપી લોકોને પવિત્ર કરી દીધા છે. ॥ ૩ ॥ અમે એક પાપીને ઘેર ગયા હતા, ત્યાં અમાને જે દુઃખ થયું, તે કહું જતું નથી. એ ઘરમાં હનુમાનજીના જેવા ઉગ્રરૂપવાળો એક બળવાન વાનરો અમારા એવામાં આવ્યો. ॥ ૪ ॥

દોઁ—પ્રાણનકો ગ્રાહક મયો, તવ હમ મે અતિ દીન ॥

શરણ શરણ તવ શરણ હૈં, સ્તુતિ બહુ વિધિ કીન્હે ॥ ૮ ॥

અમે તો પાપીના પ્રાણ લેવા ગયા હતા, ત્યાં એ વાનરો અમારા પ્રાણોનો ઘરાક થવા માગતાં, અમે, ‘ તમારા શરણાગત છીએ, શરણાગત છીએ ’ એમ બોલી, અત્યંત દીન બની ગયા, અમેએ ઘણા ઘણા પ્રકારથી તે વાનરાની સ્તુતિ કરી. ॥ ૮ ॥

બૌ-૦-ત્વ તો હૈ મસજ કપિરાઈ । હમ સન મુનિ પરતીતિ કરાઈ ॥
 ધરી હોય રામાયણ જહૈવા । કવહૂં મૂઝિ ન જાયહુ તહૈવા ॥ ૧ ॥
 જે શ્રોતા વક્તા રામાયણ । કવહૂં મતિ જાયહુ તેહિ આયન ॥
 અસ હમસૌં કપિ સપથ કરાઈ । તવ છૂટન પાયે મુટુ રાઈ ॥ ૨ ॥
 મુનિ ચમરાજ વહુત ઘવરાયે । નિકટ વુઝાય દૂત સમુદાયે ॥
 નામ રૂપ ગુણ કયા રામકી । કિયડ ન ફેરી તૌન ધામકી ॥ ૩ ॥
 અજામેલકી સુરતિ કરૌજૂ । ઔર ન કહુ ચિત મૌજ ધરૌજૂ ॥
 ચકિ સો રહે દૂત મુનિ વાળી । ધન શ્રીરામાયણ મહારાણી ॥ ૪ ॥

ત્યારે જો વાનરાએ પ્રસન્ન થઈ, અમોને સપથ લેવાવ્યા કે, ‘જે ઘરમાં રામાયણ ધરેલી હોય, તે ઘરમાં ભૂલથી પણ કદી જવું નહીં ॥ ૧ ॥ અને જેઓ રામાયણના શ્રોતા કે વક્તા હોય, તેઓનાં સ્થાનોપર પણ કદી જવું નહીં.’ કે યમ રાજા ! અમોએ આ પ્રભાણે જો વાનરાની પાસે સપથ લીધા, ત્યારે છૂટવા પામ્યા છીએ.” ॥ ૨ ॥ આ સાંભળી, યમ રાજાએ અત્યંત ગભરાઈ, દૂતોને પાસે બોલાવીને સમજાવ્યા કે, “જે ઘરમાં રામચંદ્રજીનાં નામોનું કે રૂપોનું સ્મરણ થતું હોય તથા રામચંદ્રજીની કથા થતી હોય, તે ઘરમાં કદી પણ તમારે ફેરી કરવી નહીં. ॥ ૩ ॥ અભિલેખના વૃત્તાંતનું સ્મરણ કરો. અભિલેખે પુત્રના નામથી નાશયજ્ઞ નામનું ઉચ્ચારણ કરતાં, નારાયણના પાર્ષદો તેને તમારા હાથમાંથી છોડાવીને, વૈકુંઠમાં લઈ ગયા હતા. આ વાતમાં તમારે બીજું કશું પણ ચિત્તમાં લાવવું નહીં.” યમ રાજાની વાણી સાંભળી, દૂતો થાકી ગયા અને બોલ્યા કે, ‘શ્રીરામાયણ મહારાણીને ધન્ય છે.’ ॥ ૪ ॥

દો-૦-રામાયણ તેજશ્વરી, સતભાષા શિર મૌર ॥

યમપુર જાકો કોર હૈ, સમતા કોનહિ ઝોર ॥ ૧ ॥

શ્રીરામાયણ, મોટા પ્રભાવવાળી છે અને બાધાના સત્ય ગ્રંથોમાં શિરતાજરૂપ છે. જેના યમપુરીમાં પણ રુવાબ પડ્યો છે તેના બરાબર, બીજું શું હોય ! ॥ ૬ ॥

બૌ-૦-પાતક મહા લગ્યો કિ ન હોઈ । રામાયણ મુનિ રહૈ ન કોઈ ॥

ચાહે ચારૌં ફલકો સાધન । કહ રામાયણકો અવરાધન ॥ ૧ ॥

રામાયણ મુનિ પાપ પરાને । જિમિહિમન્નતુ મહૈ મન્નક નસાને ॥

કવિયુગ તરન ઉપાય ન કોઈ । રામમજન રામાયણ દોઈ ॥ ૨ ॥

કયા રામાયણકી જહૈ હોઈ । સો ગૃહપર મતિ જાને કોઈ ॥

સો ઘર તીર્થરૂપ સમ ભાવૈ । તહૌં ગયે સબ પાતક નાવૈ ॥ ૩ ॥

પાપવાસ દેહીમહૈ તલલગ । શ્રીરામાયણ મુને ન જલગ ॥

હૃદય પુરાની પુણ્ય હોય જલ । રામાયણમહૈ મન કાગે તલ ॥ ૪ ॥

અમે તેવું મહા પાપ લાગ્યું હોય, તો પણ તે રામાયણના અવલુથી રહેતું નથી. જેને ધર્મ, અથ, કામ અને મોક્ષ, જે આદિ પુરુષાર્થોની ઇચ્છા હોય, તેણે રામાયણનું આરા-

ધન કરવું ઉચિત છે. ॥ ૧ ॥ જેમ હેમંત ઋતુના પવનના અવાજનું શ્રવણ થતાં જ, મન્છરો ભાગી બંધ છે, તેમ રામાયણનું શ્રવણ થતાં જ, પાપો ભાગી બંધ છે. રામનું ભજન અને રામાયણનું શ્રવણ, એ બે સિવાય કલિયુગમાં તરવાનો બીજો એક ઉપાય નથી. ॥ ૨ ॥ જે ઘરમાં રામાયણની કથા થતી હોય, તે ઘરમાં જવું નહીં, એમ યમ રાજાએ પણ પોતાના દૂતોને આજ્ઞા કરી છે. જેમાં રામાયણની કથા થતી હોય, તે ઘર તીર્થરૂપ જ કહેવામાં આવે છે. એ ઘરમાં જવાથી પણ, સઘળાં પાપો નષ્ટ થાય છે. ॥ ૩ ॥ જ્યાંસુધી રામાયણ સાંભળવામાં ન આવે, ત્યાંસુધી જ શરીરનાં પાપો નિવાસ કરે છે. જ્યારે પૂર્વ જન્મનાં પુણ્યોનો ઉદય થાય ત્યારે જ રામાયણમાં મન લાગે છે. ॥ ૪ ॥

દો—રામાયણકે મુનતરી, કૂટિ જાય પ્રેતત્વ ॥

જાકે પઢે મુનેતે, સૂક્ષ્મ હૈ પરતત્વ ॥ ૧૦ ॥

રામાયણનું શ્રવણ મળતાં જ પ્રેતપણું છૂટી બંધ છે અને રામાયણ ભણવાથી તથા સાંભળવાથી પરમ તત્ત્વ સુઝે છે. ॥ ૧૦ ॥

ચૌ—કો જાને રામાયણકો રસ । યહ તો હૈ સંતનકો સરવસ ॥

વનજ સનેહી અલ્પિગ્ન જૈસૈ । ભક્તન મિય રામાયણ તૈસૈ ॥ ૧ ॥

ત્યાગિ ભક્તજન ગ્રંથ અનેકુ । ધારણ કિય રામાયણ પૃકુ ॥

ભક્તન કહૈ હૈ ભક્તિ અનૂપા । રસિક જનન કહૈ હૈ રસરૂપા ॥ ૨ ॥

જ્ઞાનમયી તિન કહૈ જે જ્ઞાની । તુલસી તારણ તરન લ્લાની ॥

કામ ક્રોધ રુજ વશ સંસારા । ઓષધિ રામાયણ અનુસારા ॥ ૩ ॥

રામાયણમહૈ નેહ ન જાકો । જીવત શ્વ સમ જાનિય તાકો ॥

રામાયણ જાકહું મિય નાહી । વૃથા જન્મ તાકો જગમાહી ॥ ૪ ॥

રામાયણના રસને કાણુ બાણુ ? રામાયણ તો સંત જનોનું સર્વસ્વ છે, જેવો ભ્રમરેને કમળ ઉપર સહજ સ્નેહ હોય છે, તેવો ભક્ત જનોને રામાયણ ઉપર સહજ સ્નેહ હોય છે. ॥ ૧ ॥ ભક્ત જનોએ બીજા અનેક ગ્રંથોને છોડી દહને, એક રામાયણનું જ ધારણ કર્યું છે. રામાયણ ભક્ત જનોને અનુપમ ભક્તિરૂપ છે, રસિક જનોને અનુપમ રસરૂપ છે. ॥ ૨ ॥ અને જ્ઞાની લોકોને અનુપમ જ્ઞાનરૂપ છે, તુલસીદાસજીએ તરવાને માટે અને તારવાને માટે જ રામાયણ કરેલી છે. સઘળો સંસાર કે જે કામ તથા ક્રોધરૂપી શેષોને વશ છે, તેને માટે રામાયણ યોગ્ય આધરૂપ છે. ॥ ૩ ॥ જેને રામાયણમાં પ્રેમ ન હોય, તે પ્રાણીને જીવતે મુલો જ સમજવો, જેને રામાયણ ઉપર પ્રેમ ન હોય, તેનો જન્મ તથા જન્મ વૃથા જ છે. ॥ ૪ ॥

દો—રામાયણ અમૃત કથા, લેત ન તાકો સ્વાદ ॥

તિનકો નિશ્વ જાનિયે, હૈ પૂરે દનુજાદ ॥ ૧૧ ॥

જેઓ રામાયણની કથારૂપી અમૃતનો સ્વાદ લે નહીં, તેઓને અવશ્ય પૂરેપૂરા શક્તિસે જ બાણુવા ॥ ૧૧ ॥

ચૌ૦—રામાયણ વિધિ કહૌં વિજારદ । સનસ્કુમાર સૌં ભાષી નારદ ॥
 સહિત વિધાન સુનૈં જો કોઈ । સહજ મુક્તિ પાવૈં નર સોઈ ॥ ૧ ॥
 કાર્તિક માઘ ચૈત્ર હિત લાઈ । નવ દિન કહૈં કથા સુત્રદાઈ ॥ ૨ ॥
 જ્યેષ્ઠમુહૂર્ત સમય હો જવહીં । કર્મ કરૈં શૌચાદિક તવહીં ॥ ૩ ॥
 કરૈં દંતધાવન લટજીરા । મઝ્જન કરૈં ધરૈં મન ધીરા ॥
 પુનિ રામાયણ પુસ્તક અરચૈં । પ્રેમ સહિત ગંધાદિક ચરચૈં ॥ ૪ ॥
 ઐનમો નારાયણ મંત્ર બનીજૈં । ત્રીન આહુતી હોમ કરીજૈં ॥
 મન વચ કર્મ પાપ તનુકરૈં । છૂટિ જાત નહિં આવત નેરૈં ॥ ૫ ॥

હવે રામાયણ સાંભળવાનો વિધિ કહું છું, કે જે વિધિ, મહા પ્રવીણ સનત્કુમારે નારદજીની પાસે કહેલો છે. જે માણસ વિધિપૂર્વક રામાયણનું શ્રવણ કરે, તે માણસ અનાયાસે મુક્તિ પામે છે. ॥૧॥ કાર્તિક, માઘ કે ચૈત્ર, એ ત્રણમાંથી કોઈ મહિનામાં નવ દિવસ સુધી રામાયણનું શ્રવણ કરવું. જ્યારે પાછલી બે ઘડી રાત રહે, ત્યારે ઉઠી, શોચાદિક કર્મ કરી, ॥૨॥ ચોથ વૃક્ષનું દાંતણ કરી, મનમાં ધૈર્ય ધરી, સ્નાન કરી, રામાયણના પુસ્તકનું પ્રેમપૂર્વક ચંદન, પુષ્પાદિકથી પૂજન કરવું ॥૩॥ અને ઐનમો નારાયણના એ મંત્ર યોલીને, અક્ષિમાં ધીની ત્રણ આહુતિઓ હોમથી, આમ કરવાથી કાયિક, માનસિક તથા વાચિક પાપો પાસે આવતાં નથી અને જે પાપો હોય, તેઓ પણ છૂટી જાય છે. ॥ ૪ ॥

દો૦—યા વિધિ રામાયણ વિધિહિં, જે કરિહૈં ચિત લાય ॥

રામધામ તે જાઈહૈં, સંસૃત દુઃખહિં મિટાય ॥ ૧૨ ॥

જે આ પ્રમાણે મન લગાડી, વિધિપૂર્વક રામાયણનું શ્રવણ કરશે, તેઓ સંસારનાં દુઃખોમાંથી છૂટીને રામચન્દ્રજીના ધામને પામશે. ॥ ૧૨ ॥

ચૌ૦—જો કહ્યું કારજકહૈં કોઈ જાઈ । સુમિરિં ચલે સો યહ ચૌપાઈ ॥

પ્રવિશિ નગર કીજૈં સબ કાજા । હૃદય રાખિ કૌશલપુર રાજા ॥ ૧ ॥

જો વિદેશ ચાહૈં કુશલાઈ । તો યહ સુમિરિં ચલૈં ચૌપાઈ ॥

ચઢિ રથ સિયા સહિત દોડ માઈ । ચલે વનહિં અવધાઈ શિરનાઈ ॥ ૨ ॥

મૃત પિશાચ જાહિ જબ લાગે । યહ સોરઠા પડે સો ભાગે ॥

જેને કોઈ ઇમને માટે કોઈ સ્થલમાં જવું હોય, તે માણસ ‘પ્રવિશિ નગર કીજૈં સબ કાજા ॥ હૃદય રાખિ કૌશલપુર રાજા’ એ ચોપાઈનું સ્મરણ કરીને, તે સ્થલમાં પ્રવેશ કરે, તો તેનું કામ સિદ્ધ થાય છે. ॥ ૧ ॥ કુશલની ઇષ્ટા કરી, પરદેશ જવાનું હોય તે સમયે ‘ચઢિ રથ સિયા સહિત દોડ માઈ ॥ ચલે વનહિં અવધાઈ શિરનાઈ’ એ ચોપાઈનું સ્મરણ કરી, પરદેશ જવામાં આવે, તો સર્વ પ્રકારનું કુશલ થાય છે. ॥૨॥ જેને ભૂતનો કે પિશાચનો વળગાડ થયો હોય, તે માણસ, ॥ ૦ ॥

૧ આ ચોપાઈ સુંદરકાંડમાં ૭૮૯ માં ૫૪માં છે. ૨ આ ચોપાઈ અયોધ્યાકાંડમાં ૪૪૫ માં ૫૪માં છે.

सोरठा-वंदौ पवनकुमार, खलवनपावक ज्ञान धन ॥

जामु हृदय आगार, वसहिं राम शर चाप धर ॥ १ ॥

‘वंदौ’ ‘पवनकुमार’ जे ७५२ छेला सोरठानो पाठ करे, ते तेनो वणगाउ टणी
अथ छे. ॥ १ ॥

चौ०-शत्रु निवारण चहौ जो भाई । भाव सहित जपु यह चौपाई ॥

जाके सुमिरणते रिपुनाश । नाम शत्रुहन वेदप्रकाश ॥ १ ॥

यह चौपाई जपे जो कोई । अन्न आदि दुख ताहि न होई ॥

विश्वभरण पोषण कर जोई । ताकर नाम भरत अस होई ॥ २ ॥

जो उत्सव बहु विविध प्रकार । करु यह चौपाई अनुसार ॥

जबते राम व्याहि घर आये । नित नव मंगल मोद बधाये ॥ ३ ॥

जो चाहो जगमें जय भाई । स्थिर है जपु यह चौपाई ॥

सखा धर्म मय अस रथ जाके । जीतनकहै न कतहुँ रिपु ताके ॥ ४ ॥

हैं बहुभाँति कार्य जगमाहीं । रामायण सों सब हैं जाहीं ॥

जे शत्रुआनु निवारण करवानी छेला होय, ते ‘जाके सुमिरणते रिपुनाश ॥
नाम शत्रुहन वेदप्रकाश’ जे चौपाईनो भावसहित जप करवो. ॥ १ ॥ जे भाषुस
विश्वभरण पोषण कर जोई ॥ ताकर नाम भरत अस होई’ जे चौपाईनो जप करे, तेने
अन्न आदिनु दुःख कही पछु थाय नहीं. ॥ २ ॥ जे अनेक प्रकारनो उत्सवोनी छेला
होय, ते ‘जबते राम व्याहि घर आये ॥ नित नव मंगल मोद बधाये’ जे चौपाईनो
जप करवो. ॥ ३ ॥ जे जगतमां जय भेजववानी छेला होय, ते ‘सखा धर्ममय अस
रथ जाके ॥ जीतनकहै न कतहुँ रिपु ताके’ जे चौपाईनो जप करवो, ॥ ४ ॥ जगतमां
अनेक प्रकारनां जे जे कार्यो होय छे, तेओ सबनां रामायणुथी सिद्ध थाय छे, ॥

दो०-सकल भाँति मनकामना, यह दोहा दातार ॥

रामायणमहँ खोजिकरि, करु याको अनुसार ॥ १३ ॥

सर्व प्रकारनी मनकामनाओ सिद्ध करवी होय, ते रामायणुना नीचे छेला
होइलानो जप करवो. ॥ १३ ॥

बह शोभा जु समाज मुख, कहत न बनै खगेश^१ ॥

वरणे शरद क्षेप पुनि, सो रस जान महेश ॥ १४ ॥

चौ०-वरणों एक रुचिर इतिहासा । तुलसिदास जो कीन तमासा ॥

द्राविड अरु काशी महिपाला । कहूँ एकत्र रहे कछु काला ॥ १ ॥

१ आ सोरठा आलकांडमां २५ मा पृष्ठमां छे. २ आ चौपाई आलकांडमां १८७ मा पृष्ठमां छे.
३ आ चौपाई आलकांडमां १८७ मा पृष्ठमां छे. ४ आ चौपाई अयोध्याकांडमां ३७२ मा पृष्ठमां छे.
५ आ चौपाई अयोध्याकांडमां १०५० मां पृष्ठमां छे. ६ आ होइल उत्तरकांडमां ११२१ मा पृष्ठमां छे.

અતિશય પ્રીતિ વડી દોડ માંહીં । મનમેં કપટ લેશ કહુ નાહીં ॥
 ગર્ભવતી દોઝ તૃપનારી । ચલી વાત દુનહુન કહિ દારી ॥ ૨ ॥
 દ્રાવિદ કહી વાત સુખરાણી । મુનહુ તૃપતિ કાશીકે વાસી ॥
 જનમે તવ મુત મુતા હમારે । અથવા મમ મુત મુતા તુમ્હારે ॥ ૩ ॥
 અસ સંયોગ હોય જો નાહ । હમ તુમ કરહિં વિવાહ ઉછાહ ॥
 સોહૈં કરિ યહ વાત દહાઈ । સંતત પ્રીતિ રહી અવ માઈ ॥ ૪ ॥
 મુખદ સમય આયો જવ કોઝ । નિજ નિજ ભવન ગયે તૃપ દોઝ ॥

હવે તુલસીદાસજીએ જે તમારો કર્યો, તેનો એક સુંદર ઇતિહાસ વર્ણવ્યું છે. એક સમયે દ્રાવિડ દેશનો રાજા અને કાશીનો રાજા, એ બે રાજાઓ, કેટલાક સમયસુધી, એક સ્થાનમાં રહ્યા હતા. ॥૧॥ બન્નેને પરસ્પરની સાથે અત્યંત પ્રીતિ વધી હતી અને કોઈના મનમાં લેશ માત્ર પશુ કપટ ન હતું. એ બન્ને રાજાઓની રાણીઓ ગર્ભવતી હતી, તેથી પ્રસંગને લીધે બન્ને રાજાઓ વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાત થઈ. ॥ ૨ ॥ દ્રાવિડ દેશના રાજાએ કહ્યું કે, “હે કાશિરાજ ! તમને પુત્ર આવે અને મને મને પુત્ર આવે અથવા મને પુત્ર આવે અને તમને પુત્રી આવે, તો ॥ ૩ ॥ આપણે પરસ્પરના વહેવાઈ થઈ અને ઉત્સાહથી વિવાહ કરવો.” આ વાત કાશીના રાજાને પસંદ પડતાં, એ બન્ને વચ્ચે શપથથી એ વાતની દૃઢતા થઈ અને પ્રીતિ નિરંતર વધવા લાગી. ॥ ૪ ॥ પછી જ્યારે કોઈ સુખદાયક સમય આવ્યો, ત્યારે બન્ને રાજાઓ પોતપોતાને ઘેર ગયા. ॥

સોરઠા-કન્યા મહિં દુહૈં ઓર, જાની જાત ન દૈવગતિ ॥

કહિ પવ્યો મુત મોર, દ્રવિદ દૂત કાશી ગયે ॥ ૨ ॥

દૈવગતિ વિચિત્ર હોવાને લીધે, કોઈના બાણવામાં આવતી નથી. બન્ને રાજાઓને ઘેર કન્યાઓનો જ જન્મ થયો. પરંતુ દ્રાવિડ દેશના રાજાએ, પોતાના દૂતોને કાશીમાં મોકલીને કાશિરાજને કહેવડાવ્યું કે, “મારે ઘેર પુત્રનો જન્મ થયો છે.” ॥ ૨ ॥

સૌ—યહ છલ હોત મયો જિહિહાઈ । સો વહ હેતુ કહોં મૈં ગાઈ ॥

દ્રાવિદપતિ નિજ ગૃહ આયો જવ । રાની સો અસ કહત મયો તવ ॥ ૧ ॥

જો હોઈ કન્યા દુહૈં ઓરા । તો મૈં પ્રાણ તજવ વરજોરા ॥

મુનિ રાણી રાજા મુલ વાની । મનમેં વહુત મૌંતિ મય માની ॥ ૨ ॥

ઉપરોહિતકો છિહસિ તુલાઈ । તૃપ દુરાય યહ વાત બુલાઈ ॥

મમ અહિવાત તુમ્હારે હાથા । નહિં તૌ મધુ મૈં હોવ અનાથા ॥ ૩ ॥

રાણી દ્રવ્ય દીન્હ નહિં યોરી । મહિં માયાવશ દિજ મતિ મોરી ॥

સેવક સેવકાયન વશ કીન્હેસિ । આદર માન દાન વહુ દીન્હેસિ ॥ ૪ ॥

આ છળ, જે કારણથી થયો, તે કારણ કહ્યું છે, તે સાંભળો. દ્રાવિડ દેશના રાજા. એ ઘેર આવી, કાશીરાજની સાથે થયેલા કરારની વાત સંભળાવીને કહ્યું હતું કે, ॥ ૧ ॥

“ જો તને અને કાશિરાજની રાણીને પણ કન્યા આવશે, તો હું બલાત્કારથી મારા પ્રાણ છોડી દઈશ. ” આ સાંભળી, જેના મનમાં અત્યંત ભય વર્તી રહ્યો હતો, ॥ ૨ ॥ એવી રાણીએ પોતાને પુત્રી પ્રાપ્ત થયા છતાં, પુરોહિતને બોલાવીને કહ્યું કે, “ આ કન્યાના જન્મની વાત રાજાથી શુભ રાખજો. મારું એકેવાતણુ (સૌભાગ્ય) તમારે હાથ છે. જો શુભ નહીં રાખો તો મારે વિધવા દશા ભોગવવી પડશે. ” ॥ ૩ ॥ આમ કહીને રાણીએ પુરોહિતને દ્રવ્ય પણ ઘણું આપ્યું, કે જેથી પુરોહિતની ખુદ્ધિ માયાને વશ થઈ, ભોળી થઈ ગઈ. રાણીએ દાસોને તથા દાસીઓને પણ ઘણા ઘણા આદરભાવો તથા ધનો દઈને, વશ કરી લીધાં ॥ ૪ ॥

દો०-સેવક एक दीन तेहिं, वाराणसी बसाय ॥

तेहिते पाइसि खबरि सब, तब यह किहसि उपाय ॥ १५ ॥

દ્રાવિડના રાજાની રાણીએ, એક સેવકને કાશીમાં મોકલી, ત્યાંના રાજાને કન્યા આપ્યાની સંપૂર્ણ ખબર મેળવી હતી, તેથી તેણે આ ઉપાય કર્યો ॥ ૧૫ ॥

चौ०-पुत्रनाम धरि गुप्त रखायो । द्वादश वर्ष न द्वार दिखायो ॥

विदुषन कहेउ न कोऊ पेखे । व्याह समय सब कोऊ न देखे ॥ १ ॥

मित्र मिळन हितचित अनुराग्यो । नेगि पठे व्याह पुनि माँग्यो ॥

अति आनंद चलयो मग वेगी । काशी नृप पहुँ आये नेगी ॥ २ ॥

नृप मन मुदित पत्रिका बाँची । कै आबो बरात रँगराची ॥

आयो व्याहन द्राविड राजा । खुली बात उपजी अतिलाजा ॥ ३ ॥

क्रोधातुर काशी अवनीश । कह कटिहौं द्राविडकर शीशा ॥

यह मुनि द्राविड अधिक डराने । निज छल समझि समझि पछिताने ॥ ૪ ॥

‘ પુત્ર જન્મે, પુત્ર જન્મે ’ એમ પ્રસિદ્ધ કરાવી, તેને રાજાથી પણ શુભ રાખ્યો. ખાર વર્ષ સૂધી બહાર દેખાડ્યો જ નહીં. ॥ ૧ ॥ બહાર ન દેખાડવાનું કારણ પૂછવામાં આવે, ત્યારે રાણી જણાવતી હતી કે, વિવાહના સમય સૂધી આ પુત્રને કોઈની પણ નજરે ન કરવો, એમ વિદ્વાન જોશીઓએ કહ્યું છે. ” પુત્રનું મોહોડું જોવાને માટે ઉત્કંઠિત થયેલા રાજાએ, પોતાના એક મંત્રીને નાળીએર આપી, કાશિના રાજાની પાસે વિવાહની માગણી કરવા મોકલ્યો. ॥ ૨ ॥ એ મંત્રીએ આનંદથી માર્ગ કાપી, કાશીમાં જઈ, કાશિરાજને મળીને પત્રિકા આપી. કાશિરાજે પત્રિકા વાંચી, મનમાં પ્રસન્ન થઈને કહ્યું કે, “ ગાજતે વાજતે સુંદર જાન લઈને આવો. ” મંત્રીએ ત્યાંથી દ્રાવિડ દેશમાં આવી, રાજાને સમાચાર કહેતાં રાજા જાન કહાડી, પુત્રને પરણાવવા કાશીમાં ગયો, આ સમયમાં ‘ જે વર છે, તે પુરુષ નથી, પણ કન્યા છે ’ એ વાત ખુદ્ધી થઈ ગઈ. આથી દ્રાવિડ રાજાને બહુજ લજ્જા ઉત્પન્ન થઈ. ॥ ૩ ॥ કાશીનો રાજા ક્રોધાતુર થઈને બોલવા લાગ્યો કે, “ દ્રાવિડ રાજાનું માથું કાપી લઈશ. ” આ સાંભળી દ્રાવિડ રાજા અત્યંત ભય પામ્યો અને પોતાના ત્યાંના છળનો વિચાર કરી, કરીને પસ્તાવા લાગ્યો. ॥ ૪ ॥

દો૦—અતિ સખીત અતિ દીન હૈ, મે જહૈં તુલસીદાસ ॥

પાહિ પાહિ કહિ પાંચ પરિ, કહેડ કરૌ દુઃખનાશ ॥ ૧૬ ॥

એ રાજા, અત્યંત ભયથીત તથા અત્યંત દીન થઈ, તુલસીદાસજીની પાસે ગયો અને ત્યાં બઈ, ચરણમાં પડીને બોલ્યો કે, “ રક્ષા કરો, રક્ષા કરો. મારાં દુઃખનો વિનાશ કરો. ” ॥ ૧૬ ॥

ચૌ૦—તવ કાશીનૃપકહૈં બુલવાયો । તુલસિદાસ હિતકર સમુદાયો ॥

સુત કહિ સુતા જો વ્યાહન આયો । હોય પુત્ર તૌ હોય વધાયો ॥ ૧ ॥

જો યહ પુત્ર હોય મહારાજા । કરહિં વિવાહ સાજિ સવ સાજા ॥

તુલસિદાસ વેદી વિરચાઈ । તહૈં ગણેશ ગરૂરી પધરાઈ ॥ ૨ ॥

સિંહાસન પૈ ધરિ રામાયણ । નવ દિન ભર કીન્હી પારાયણ ॥

જો કન્યા વર વેષ બનાયો । તાહીકો સન્મુલ્લ ચૈઠાયો ॥ ૩ ॥

વક્તા આપ સો શ્રોતા ભૈ । દુનિયા તહૈં દેખન સવ ગઈ ॥

કથા સકલ જબ વાંચિ સુનાઈ । તામુ શીશ કર ધરેડ ગોસાઈ ॥ ૪ ॥

આ સમયમાં તુલસીદાસજીએ, કાશીના રાજાને બોલાવી, સમજાવીને કહ્યું કે, “ દ્રા-
વિડ રાજા, પુત્રીને પુત્ર ઠરાવી, પરણાવવા આવ્યો છે, પણ જે પુત્રી છે, તે પુત્ર થઈ બચ
તો પછી વિવાહ કરવામાં કશી હરકત છે ? ” ॥ ૧ ॥ કાશિરાજ બોલ્યો કે, “ મહારાજ !
જો પુત્ર થઈ બચ તો હું સઘળો સાજ સજાવીને વિવાહ કરી આવું ” પછી તુલસીદાસજી-
એ વેદી રચાવી, ગણેશને તથા ગૌરીને પધરાવી, ॥ ૨ ॥ સિંહાસન ઉપર રામાયણનું
પુસ્તક ધરીને, નવ દિવસની પારાયણ આરંભી. જે કન્યાને વરનો વેષ પહેરાવ્યો હતો,
તેને સન્મુખ બેસાડી, ॥ ૩ ॥ પોતે વક્તા થયા અને તે શ્રોતા થઈ. ઘણી ઘણી દુનિયાં ત્યાં
બેવા આવવા લાગી. તુલસીદાસજી, સઘળી કથા વાંચી સંભળાવી, તે કન્યાના માથાપર
હાથ મૂકી પ્રસન્ન થઈ, ॥ ૪ ॥

દો૦—અરુ યહ ચૌપાઈ પઢી, રામહિં સુમિરિ પ્રસન્ય ॥

તિહિ અવસર વર હૈ ગયો, શ્રીરામાયણ ધન્ય ॥ ૧૭ ॥

નીચે લખેલી ચૌપાઈ બોલ્યા, તે સમયે તે કન્યા વર થઈ ગઈ. ‘ શ્રીરામાયણ ધ-
ન્ય છે, ધન્ય છે એમ કાશીમાં સર્વત્ર કહેવાવા લાગ્યું. ॥ ૧૭ ॥

ચૌ૦—“મંત્ર મહામણિ વિષય વ્યાલકે । મેટત કઠિન કુઅંક ‘બાલકે ॥”

રામાયણ જબ કહી શુસાઈ । પ્રગટન હિત કાશી ફિર આઈ ॥ ૧ ॥

આદર કીન્હ ન પંડિત કાઝ । કહૈં જો હમસો કરો ડપાઝ ॥

જહૈં સ્થાન કહૈં તહૈં જાહ । પોથી અબ ન દિલાવહુ કાહ ॥ ૨ ॥

શ્રીઆનંદકાનન બ્રહ્મચારી । હમ શિરમૌર સુમહિમા ભારી ॥

જો યાકો વે આદર કરિહૈં । તૌ હમ સવ કૈ શીશહિ ધરિહૈં ॥ ૩ ॥

ગયે આનંદકાનન પહૈં તત્પર । કરત પ્રસન્ન પ્રસન્ન પરસ્પર ॥

પોથી કી ચર્ચા પુનિ કીન્હી । દેવન હેતુ સો હૈ ધરિ લીન્હી ॥ ૪ ॥

કહુ દિન પદી સહિત અનુરાગન । ગયે ગોસાઈ પોથી માંગન ॥

જ્યારે તુલસીદાસજીએ રામાયણ બનાવી, ત્યારે તેને પ્રકટ કરવા માટે કાશીના સઘળા પંડિતાની પાસે ફેરવી, પણ કોઈ પણ પંડિતે તેને આદર આપ્યો નહીં. છેવટ પંડિતોએ કહ્યું કે, “અમે કહીએ તે ઉપાય કરો. ॥ ૧ ॥ હમણું કોઈને પણ આ પોથી નહીં દેખાડતાં, જ્યાં કહીએ ત્યાં જાઓ. આ કાશી કે જે આનંદ વન કહેવાય છે, તેમાં અમુક સ્થલ પર એક બ્રહ્મચારી છે, એ બ્રહ્મચારી મોટા મહિમાવાળો છે અને અમ લોકોનો શિરોમણિ છે. ॥ ૨ ॥ એ બ્રહ્મચારી જો આ રામાયણનો આદર કરે, તો અમે સર્વે પણ રામાયણને માથે ચડાવી લઈએ.” તુલસીદાસજી તુરત જ પેલા બ્રહ્મચારીની પાસે ગયા. એક બીજાએ પ્રસન્ન થઈને પરસ્પરની પ્રશંસા કરી. ॥ ૩ ॥ પછી તુલસીદાસજીએ પોથીની ચર્ચા કરતાં, તે બ્રહ્મચારીએ જોવા તપાસવા માટે, તે પોથીને પોતાની પાસે રાખી લીધી અને પ્રેમપૂર્વક તેનું અવલોકન કર્યું. કેટલાક દિવસ પછી તુલસીદાસજી તે પોથી માંગવા જતાં ॥ ૪ ॥

દો-પોથી દઈ અરુ અસ કહેઝ, હોઈહૈ આદર લોક ॥

નિજ પ્રમાણ કરિ લિલિ દિયો, યહ અદ્ભુત શ્લોક ॥ ૧૮ ॥

એ બ્રહ્મચારીએ પોથી ઇધને કહ્યું કે, “સર્વે લોકો આ પોથીનો આદર કરશે.” એમ કહી, સહી આપીને એક અદ્ભુત શ્લોક પણ લખી દીધો કે, ॥ ૧૮ ॥

શ્લોક-આનંદકાનને હાસિન્ જંગમસ્તુલસી તરઃ ॥

કવિતામંજરી યસ્યા રામભ્રમરભૂષિતા ॥ ૧ ॥

“આ આનંદ વનમાં (કાશીમાં) ‘તુલસી એ નામનો એક’ જંગમ વૃક્ષ છે, કે જેની કવિતારૂપી મંજરી રામચન્દ્રજીની બ્રમરથી શોભી રહેલી છે.” ॥ ૧ ॥

છં-ધનિ ધન્ય તુલસિદાસ જિન જગ હેતુ રામાયણ મળી ॥

માહાત્મ્ય અમિત ન કહિ સર્કૌ રસ વિષય મહૈં મો મતિ સની ॥

નિજ બુદ્ધિકે અનુસાર કહિ ગોપાલ સદ્ગુરુકી દયા ॥

રઘુવીર યશ્વકી અધિકતા શ્રીસંતજન કરિહૈં મયા ॥ ૧ ॥

તુલસીદાસજી કે જેમણે જગતના કલ્યાણને માટે રામાયણ રચી છે, તેમને ધન્ય છે, ધન્ય છે અને વારંવાર ધન્ય છે. હું એ રામાયણનું માહાત્મ્ય કહેવા સમર્થ નથી. કેમ કે, મારી બુદ્ધિ વિષય રસમાં ડૂબી રહેલી છે. ગોપાલદાસે સદ્ગુરુની દયાથી પોતાની બુદ્ધિપ્રમાણે આ માહાત્મ્ય કહ્યું છે. આમાં શ્રીરામચન્દ્રજીના યશની અધિકતા છે. તેથી સંતજનો મારા ઉપર કૃપા કરીને આ માહાત્મ્યનો સ્વીકાર કરશે. ॥ ૧ ॥

દો-શ્રીમત તુલસીદાસજી, હૈ પ્રસન્ન વર દેહુ ॥

રામાયણ માહાત્મ્યસૌ, હરિજન કરિહૈં સનેહુ ॥ ૧૯ ॥

હે શ્રીયુત તુલસીદાસજી મહારાજ ! પ્રસન્ન થઈને વરદાન આપો કે હરિજનો આ રામાયણ માહાત્મ્ય ઉપર પ્રેમ ધરે. ॥ ૧૯ ॥

સર્વત વસુ નમ નંદ કૂ, માર્ગ શુકુ ગુરુવાર ॥

एकादशिकहैं कीन्ह है, अपनी मति अनुसार ॥ २० ॥

વિક્રમ સંવત ૧૯૦૮ ના માર્ગશીર્ષ, શુદ્ધ ૧૧ ગુરુવારને દિવસે, મેં પોતાની શુદ્ધિ પ્રમાણે આ માહાત્મ્ય રચીને પૂર્ણ કર્યું છે. ॥ ૨૦ ॥

रामकोट श्रीअवधपुर, स्वामी रामप्रसाद ॥

तिनकी महिमा को कहै, विश्वविदित मरयाद ॥ २१ ॥

અયોધ્યાના સમીપમાં, રામકોટમાં સ્વામી રામપ્રસાદજી રહેતા હતા, કે જેનો જગતપ્રખ્યાત મહિમા અને જેની જગતપ્રખ્યાત મર્યાદા, કોઈથી પણ સંપૂર્ણ વર્ણવી શકાય એમ નથી. ॥ ૨૧ ॥

तिनते गादी पांचई, सो स्वामी मैं दास ॥

लवणपुरी मम जन्मक्षिति, रामनगरके पास ॥ २२ ॥

એ, સ્વામીથી પાંચમી ગાદીપર છે, તે મારા માલિક છે અને હું તેમનો દાસ છું. રામનગરની પાસે જે લવણપુરી છે, તે મારી જન્મભૂમિ છે. ॥ ૨૨ ॥

भोज नगर परसिद्ध द्विज, उत्तम पूरणदास ॥

तस्यात्मज गोपाल कृत, यह महात्म्य इतिहास ॥ २३ ॥

* જે પૂરણદાસ નામના પ્રસિદ્ધ ઉત્તમ બ્રાહ્મણ હાલ બોજનગરમાં વસે છે, તેના પુત્ર ગોપાલદાસે આ માહાત્મ્યરૂપ ઇતિહાસ રચેલ છે. ॥ ૨૩ ॥

श्रीतुलसीकृतरामायणतुं शुद्ध गुजराती माहात्म्य संपूर्ण.

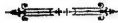
શ્રીગણેશાય નમઃ ।

॥ તુલસીદાસકૃત રાગાયણ ॥

ગુજરાતી ભાષાંતર.

બલકાંડ.

શ્લોકઃ—વર્ણનામર્થસંઘાનાં રસાનાં છંદસામપિ ॥
મંગલાનાં ચ કર્તારૌ વંદે વાળીવિનાયકૌ ॥ ૧ ॥
ભવાનીશંકરૌ વંદે શ્રદ્ધાવિશ્વાસરૂપિણૌ ॥
યામ્યાં વિના ન પડ્યન્તિ સિદ્ધાઃ સ્વાંતઃસ્થમીશ્વરમ્ ॥ ૨ ॥

અક્ષરો, અર્થોના સમૂહો, યુગાર આદિ રસો, ગાયત્રી આદિ છંદો અને મંગલો
એઓને કરનારાં સરસ્વતી અને ગણેશ, એઓને પ્રણામ કરું છું. ॥ ૧ ॥ શ્રદ્ધારૂપ
પાર્વતી અને વિશ્વાસરૂપ શંકર, કે જેઓ વિના, સિદ્ધ હોકો. પણ પોતાની અંદર રહેલા
પરમાત્માને જોઈ શકતા નથી. તેઓને પ્રણામ કરું છું. ॥ ૨ ॥

વન્દે બોધમયં નિત્યં ગુરું શંકરરૂપિણમ્ ॥
યમાશ્રિતો હિ વક્રોપિ ચન્દ્રઃ સર્વત્ર વંચતે ॥ ૩ ॥
સીતારામગુણગ્રામપુણ્યારણ્યવિહારિણૌ ॥
વંદે વિશુદ્ધવિજ્ઞાનૌ કવીશ્વરકવીશ્વરૌ ॥ ૪ ॥

નિત્ય અને અખંડ જ્ઞાનમય સદાશિવરૂપ ગુરુને પ્રણામ કરું છું, કે જેના આશ્ર-
યમાં રહેલો ચંદ્ર વક્ર (વાંકો) છતાં પણ, સર્વ સ્થાનોમાં વંદાય છે. ॥ ૩ ॥ સીતાજીના
અને રામચંદ્રજીના ગુણોના સમૂહરૂપી પવિત્ર વનમાં વિહાર કરનારા અને નિર્મળ
જ્ઞાનવાળા વાલ્મીકિ મુનિને અને હનુમાનજીને પ્રણામ કરું છું ॥ ૪ ॥

૧ ‘હું દોષવાળો છતાં પણ, સદાશિવની કૃપાથી પૂજાપાત્ર થઈશ,’ એવા અભિપ્રાયથી
ગુણાધિજીએ ચંદ્રનો દાખલો આપ્યો છે.

ઉદભવસ્થિતિસંહારકારિણીં કૈશ્વહારિણીમ્ ॥

સર્વશ્રેયસ્કરીં સીતાં નતોહં રામવલ્લભામ્ ॥ ૫ ॥

જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા સંહાર, એઓને કરનારાં, (પરમ શક્તિરૂપ) કલેશોને હરનારાં અને સઘળા કલ્યાણોને કરનારાં શ્રીરામચંદ્રજીનાં પ્યારાં સીતાજીને હું પ્રણામ કરું છું. ॥ ૫ ॥

યન્માયાવશવર્તિવિશ્વમશિલં બ્રહ્માદિદેવામુરા

યત્સત્ત્વાદમૃષેવ ભાતિ સકલં રજ્જૌ યયાહર્ષમઃ ।

યત્પાદઃ પ્લવ્ર એકમેવ હિ ભવાંભોધેસ્તિતીર્ષાવતાં

વંદેઽહં તમશેષકારણપરં રામાશ્રયમીશં હરિમ્ ॥ ૬ ॥

પંચભૂત તથા અહંકાર આદિ સર્વ કારણોથી પર, ‘રામ’ એ નામવાળા મહા-સમર્થ પરમાત્મા કે જેની માયાના તંત્રમાં, બ્રહ્મા આદિ દેવતાઓ તથા દૈત્યો વગેરે સહિત આ સઘળું જગત વર્ત્યા કરે છે, જેમ રજ્જુમાં પ્રતીત થયેલો સર્પ, હમરૂપ છતાં પણ રજ્જુની સત્તાથી સત્ય જેવો દેખાય છે; તેમ જેમાં પ્રતીત થયેલું સઘળું જગત, જેની સત્તાથી સત્ય જેવું દેખાય છે અને સંસારરૂપી સમુદ્રને તરી જવાની ધ્વજાવાળાઓને જેવું ચરણ જ એક વહાણરૂપ છે, તેમને હું પ્રણામ કરું છું. ॥ ૬ ॥

નાનાપુરાણનિગમાગમસમ્પતં યદ્રામાયણે નિગદિતં ક્વચિદન્યતોઽપિ ॥

સ્વાન્તઃમુસ્વાય તુલસીરઘુનાથગાથા ભાષાનિબન્ધમતિમંજુલમાતનોતિ ॥ ૭ ॥

રામાયણમાં જે કાંઈ કહ્યું છે, તે સર્વને લઈને અને બીજા પણ રામકથા સંબંધી ગ્રંથોમાં, અનેક પુરાણોથી, વેદોથી તથા શાસ્ત્રોથી સમ્મતિ પામેલું જે કાંઈ છે, તેને પણ કોઈ કોઈ સ્થલમાં લઈને, તુલસીદાસજી, કેવળ પોતાના મનના સુખને વાસ્તે, રામચંદ્રજીની કથાના આ અતિ સુંદર ભાષાત્મક નિબંધની રચનાનો પ્રારંભ કરે છે. ॥ ૭ ॥

સોઁ—જેહિ સુમિરત સિધિ હોય, ગણનાયક કરિવરવદન ॥

કરહુ અનુગ્રહ સોય, બુદ્ધિરાશિ શુભગુણસદન ॥ ૧ ॥

ઉત્તમ હાથીના જેવા સુખવાળા, બુદ્ધિઓના સમૂહરૂપ અને શુભ શુભોના ધરરૂપ ગણપતિ, કે જેનું સ્મરણ કરવાથી, વાંચિત ફલની સિદ્ધિ થાય છે, તે, મારા ઉપર અનુગ્રહ કરજો. અથવા ઉત્તમ હાથીના જેવા સુખવાળા, બુદ્ધિના સમૂહરૂપ અને શુભ શુભોના ધરરૂપ ગણપતિ, જેનું સ્મરણ કરવાથી સિદ્ધિ પામ્યા છે; તે શ્રીરામચંદ્રજી મારા ઉપર અનુગ્રહ કરજો. ॥ ૧ ॥

૧ કટલાએક આ સોરઠાનો ત્રીજો અર્થ કરે છે કે, “જેનું સ્મરણ કરવાથી ‘સિ’ સીતાજીને ‘ધિ’ ધીરજ મળી, એવા ‘ગણનાયક’ મારાચરના સ્વામી અને ‘કરિવર’ બહુ કરીને ‘વદન’ કહી ન દેખાડનારા રામચંદ્રજી અનુગ્રહથી અને બુદ્ધિઓના સમૂહરૂપ અને શુભ શુભોના ધરરૂપ બનાવો.” પણ આ અર્થ કિલક હોવાથી, તુલસીદાસજીએ ન જ ધાર્યો હોય એવો જણાય છે. વાસ્તવિક જોતાં તે બીજો અર્થ પણ અસંગત જણાય છે. કારણ કે, તેમાં ‘હોય’ એ પદનો યોગ્ય અન્વય થતો નથી.

સો-મૂક હોઈં વાચાલ, પંગુ ચૈં ગિરિવર ગહન ॥

જાસુ કૃપાસુ દયાલ, દ્રવૌ સકલ કલિમલદહન ॥ ૧ ॥

સઘળા કલિયુગ સંબંધી દોષોને યાળી નાખનારા દયાળુ શ્રીરામચંદ્રજી, કે જેની કૃપાથી મૂંગો પણ ઉત્તમ વક્તા બની શકે છે અને લંગડો પણ મોટા ગહન પર્વત ચઢી શકે છે, તે રામચંદ્રજી મારા ઉપર દ્રવીભૂત (કૃપાથી આર્દ્ર) થાઓ^૧. ॥ ૨ ॥

સો-નીલસરોરુહ શ્યામ, તરુણ અરુણ વારિજનયન ॥

કરહુ મમ ઝર ધામ, સદા ક્ષીરસાગર શયન ॥ ૩ ॥

નીલ કમળ જેવા શ્યામ, સુંદર અને તુરતનાં પ્રકુલિત થયેલાં લાલ કમળો જેવાં નેત્રોવાળા આદિ નારાયણ, ક્ષીરસાગરમાં શયન કરનારા છતાં, પણ મારા હૃદયમાં સર્વદા નિવાસ કરો. ॥ ૩ ॥

સો-કુન્દ ઇન્દુ સમ દેહ, ઉમારમણ કરુણાત્રયન ॥

જાહિ દીનપર નેહ, કરહુ કૃપા મર્દનમયન ॥ ૪ ॥

ડોલરના ફૂલ સમાન તથા ચંદ્ર સમાન ઉજ્જવલ શરીરવાળા, પાર્વતીના પતિ, કરુણાના નિવાસરૂપ અને કામદેવનો વિનાશ કરનારા મહાશિવ કે જેમને દીન જનોની ઉપર સ્નેહ છે, તે મારાપર કૃપા કરો. ॥ ૪ ॥

સો-વંદો ગુરુપદ કંજ, કૃપાસિંધુ નરરૂપ હરિ ॥

મહામોહ તમપુંજ, જાસુ વચનરવિકાર નિકર ॥ ૫ ॥

શુર મહારાજ કે જે કૃપાના સચુદરૂપ છે, મનુષ્યરૂપે સાક્ષાત વિષ્ણુ જ છે^૨ અને જેમનાં વચનો મહા મોહરૂપી અંધકારના સમૂહ ઉપર સૂર્યની કિરણોના સમાન છે, તેમનાં ચરણકમળને પ્રણામ કરું છું. ॥ ૫ ॥

ચૌ-વંદો ગુરુપદ પદ્મપરાગા । સુરોચિ સુવાસ સરસ અનુરાગા ॥

અમિય મૂરિમય ચૂરણચારુ । શમન સકલ ભવરુજ પરિવારુ ॥ ૧ ॥

સુકૃત શંભુતનુ વિમલ વિભૂતી । મંજુલ મંગલ મોદ પ્રસૂતી ॥

જન મન મંજુ મુકુર મલ હરણી । કિયે તિલક ગુણગણ વશકરણી ॥ ૨ ॥

શુરનાં ચરણોરૂપી કમળોની રજ, કે જે ઉત્તમ કાંતિવાળી છે, સેવક જનો ઉપર સરસ પ્રેમરૂપી સુગંધવાળી છે, સંસારરૂપી રોગનું તથા તેના કામ, ક્રોધાદિક ઉપદ્રવોનું સંપૂર્ણ શમન કરવામાં અમૃતમૂલી નામની ઔષધિના મનોહર સૂરૂરૂપ છે, ॥ ૧ ॥ પુણ્યવાન સેવકોરૂપી રુદ્રાનાં શરીરો ઉપર નિર્મલ વિભૂતિની પેઠે રહેનારી છે, મનોહર મંગળને તથા આનંદને જન્મ આપનારી છે, લોકોનાં અંતઃકરણોરૂપી સુંદર દર્પણોના મેલને ટાળનારી છે અને લલાટમાં તિલક કરવાથી, શુણોના સમૂહને વશ કરી આપનારી છે, તેને વંદન કરું છું. ॥ ૨ ॥

૧ તુલસીદાસજીએ પોતાને રામચંદ્રજીના ચરિત્રનું વર્ણન કરવામાં મૂંગા સમાન અને કવિની જાેની પદવીના અદવામાં લંગડા સમાન માનીને, આ વિગતિ કરી છે. ૨ વિનયપત્રિકામાં કહ્યું છે કે. વિનયશિક્ષા રામચંદ્રકવિ, સખેનું મક્તિ ન હોય. ૩ શુરને આમન્ય મનુષ્યરૂપ નહોતો પણ ાક્ષાત વિષ્ણુરૂપ જ માનવા, એમ શ્રીમદ્ભાગવતના સપ્તમસ્કંધના પંદરમા અધ્યાયમાં કહ્યું છે.

શ્રીગુરુપદનમ મણિગણજ્યોતિ । સુમિરત દિવ્ય દૃષ્ટિ હિયહોતી ॥

દલન મોહ તમ સો સુમકાસુ । બંદે ભાગ્ય ઉર આવહિં જાસુ ॥ ૩ ॥

ઉવરહિં વિમલ વિલોચન હીકે । મિટહિ દોષ દુઃખ ભવ રજનીકે ॥

સૂઝાહિં રામચરિત મણિમાણિક । ગુપ્ત પ્રગટ જહં જો જેહિં સ્વાનિક ॥ ૪ ॥

શ્રીગુરુનાં ચરણોના નખોરૂપ મણિઓની જ્યોતિ, કે જેનું સ્મરણ કરતાં જ હૃદયમાં દિવ્ય દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય છે અને જે પોતાના પ્રકાશથી મોહરૂપી અંધકારનો નાશ કરે છે તથા મોટા ભાગ્યવાળાઓના હૃદયમાં આવે છે. ॥ ૩ ॥ તે જ્યોતિથી હૃદયના વિવેક તથા વિચારનાં નિર્મલ નેત્રો ઉઘડી જાય છે, સંસારરૂપી રાત્રિથી થતાં દુઃખો તથા દોષો ટળી જાય છે અને જે જાણીમાં (અંધોમાં), રામચંદ્રજીનાં ચરિત્રોરૂપી મણિઓ તથા માણિક્ય ગુપ્ત કે પ્રગટ હોય, તે સધળાં નજર પડે છે. ॥ ૪ ॥

દો-યથા સુઅંજન આંજિ દગ, સાધક સિદ્ધ મુજાન ॥

કૌતુક દેખહિં શૈલ વન, શૂતલ શૂરિ નિધાન ॥ ૧ ॥

જેમ સુસ સાધક લોકો દૃષ્ટિઓમાં સિદ્ધાંજન આંજ, તેથી સિદ્ધ બનીને, સામાન્ય પૃથ્વીમાં અને વિષમ પહાડોમાં તથા જંગલોમાં પણ રહેલા આશ્ચર્યકારી ઘણા ઘણા ગુપ્ત ખજાનાઓને પણ દેખે છે, તેમ સુસ શિષ્ય લોકો, હૃદયનાં નેત્રોમાં ગુરુના ચરણની રજરૂપ અંજન આંજ, તેથી સામર્થ્યવાળા બનીને, પુરાણાદિકમાં, વેદોમાં તથા શાસ્ત્રોમાં પણ રહેલા આશ્ચર્યકારી રામચરિત્રોરૂપ ઘણા ઘણા ગુપ્ત ખજાનાઓને પણ દેખે છે. ॥ ૧ ॥

ચૌ-ગુરુપદ રજ મૃદુ મંજુલ અંજન । નયન અમિય દગદોષ વિમંજન ॥

તેહિકર વિમલ વિવેકવિલોચન । વરણો રામચરિત ભવમોચન ॥ ૧ ॥

વંદો પ્રથમ મહીસુરચરણા । મોહજનિતસંશય સર્વ હરણા ॥

મુજન સમાજ સકલગુણસ્વાની । કરો પ્રણામ સપ્રેમ સુવાની ॥ ૨ ॥

ગુરુનાં ચરણની રજરૂપી નયનામૃત^૧ અંજન, કે જે કોમળ છે, સુંદર છે અને દૃષ્ટિના દોષને તોડી નાખનાર છે, તેથી વિવેકરૂપી દૃષ્ટિને નિર્મલ કરીને, હું સંસારથી સુક્ત કરનારાં રામચરિત્રનું વર્ણન કરું છું. ॥ ૧ ॥ મોહથી ઉપસ્ર થયેલા સધળા સંશયોને દૂર કરનારાં વસિષ્ઠાદિક, આદિ બ્રાહ્મણોનાં ચરણોને વંદન કરું છું અને સધળા સદ્ગુણોની ખાણરૂપ સંતજનોનાં મંડલને પણ પ્રેમસહિત ઉત્તમ સ્તુતિપૂર્વક પ્રણામ કરું છું. ॥ ૨ ॥

સાલુ ચરિત શુભ સરિસ કપાસુ । નિરસ વિશદ ગુણમય ફલ જાસુ ॥

જો સહિ દુઃખ પરછિદ્ધ દુરાવા । વન્દનીય જોહિ જગ યશ પાવા ॥ ૩ ॥

૧ આ દોહામાં 'ગુરુનાં ચરણની રજ' એટલા ભાગને નીચેની ચોપાઈમાંથી ખેંચી લખેને ઉપમેય વાક્ય પણ ગોઠવી લેવું જ પડે છે.

૨ આયુર્વેદમાં લખેલું નયનામૃત નામનું અંજન દૃષ્ટિનાં તિમિર, ડુકાં તથા કક આદિ દોષોને તોડી નાખનાર છે, પણ તીક્ષ્ણ છે અને સુંદર નથી. અને ગુરુના ચરણની રજરૂપી અંજન તો, વિવેકરૂપી દૃષ્ટિના દોષોને તોડી નાખનાર છે અને વળી કોમળ છે તથા સુંદર પણ છે.

મુદમંગલમય સત સમાજૂ । જો જગ જંગમ તીરથરાજૂ ॥
 રામભક્તિ જહૈં સુરસરિ ધારા । મગ્ગસ્વતિ વ્રહ્મ વિચાર પ્રચારા ॥ ૪ ॥
 વિધિનિષેધમય કલિમલ હરની । કર્મકથા રવિનાંદિનિ વરની ॥
 હરિ હર કથા વિરાજત વેની । સુનત સકલ મુદમંગલ દેની ॥ ૫ ॥
 વટ વિશ્વાસ અચલ નિજયર્પા । તીરથરાજ સમાજ સુકર્મા ॥
 સઘહિ સલભ સવ દિન સવ દેશા । સેવત સાદર શમન કલેશા ॥ ૬ ॥
 અકથ અલૌકિક તીરથરાજ । દેય સદ્યફલ પ્રગટ પ્રમાજ ॥

સંતજનો કે જેઓએ કપાસોની પેઠે બાતે અનેક દુઃખોનું સહન કરી, પરાયાં છિદ્રોને^૧ ઢાંકવારૂપ પોતાના સ્વભાવથી જગતમાં વંદનીય યશ મેળવેલ છે; તેઓનાં શુભ ચરિત્રો પણ કપાસ જેવાં જ છે. કેમ કે, એ ચરિત્રો નીરસ^૨ (રસરહિત) છે અને નીરસ છતાં પણ તેઓનાં ફળો નિર્મલ છે તથા શુભમય (દોષમય અને સદ્શુભમય) છે. ॥ ૩ ॥ સંત જનોના આનંદ મંગલમય સમાજ, જગતમાં જંગમ તીરથરાજ (પ્રયાગ) રૂપ છે. કેમ કે, તેમાં રામભક્તિરૂપી ગંગાજીની ધારા^૩ છે, બ્રહ્મવિચાર (બ્રહ્મજ્ઞાન) ના પ્રચારરૂપ સરસ્વતી^૪ છે. ॥ ૪ ॥ કલિયુગના મેલોનું હરણ કરનારી વિધિનિષેધમય કર્મકાંડની કથારૂપ યમુના^૫ છે, સાંભળતાંજ સઘળાં આનંદ મંગલોને દેનારી વિષ્ણુની તથા શિવની કથારૂપ ત્રિવેણી^૬ છે. ॥ ૫ ॥ અને સ્વધર્મ ઉપર અવિચળ વિશ્વાસરૂપ અક્ષય વટ છે. આદરપૂર્વક સેવન કરવાથી કલેશોને શાંત કરનારો આ સંત જનોમાંના સમાજરૂપી પ્રયાગ જંગમ હોવાથી, ઉત્તમ કૃત્યો કરનાર હોવાથી, સર્વ કાલમાં તથા સર્વ દેશોમાં સુલભ હોવાથી અને તુરત જ ફળ દેવારૂપ પ્રગટ પ્રભાવવાળો હોવાથી અલૌકિક છે અને જેનું વર્ણન ન કરી શકાય એવો છે. (તીર્થરૂપ પ્રયાગ તો સ્થાવર હોવાથી, સ્થાવરપણુને લીધે કશું કૃત્ય નહીં કરનાર હોવાથી, મકર સંકાંતિના સમયમાં દુર્લભ હોવાથી, પોતાના દેશમાં જ સુલભ હોવાથી, અને જન્માંતરમાં ફળ દેવારૂપ શુભ પ્રભાવવાળો હોવાથી લૌકિક છે અને લૌકિક હોવાથી જ જેનું વર્ણન કરી શકાય એવો છે.) ॥ ૬ ॥

૧ કપાસો. ગરમીનાં, થંડીનાં, વરસાદનાં, સૂકાવાનાં, ચરખીપર ચઢવાનાં, કંતાવાનાં તથા ધોવાવા વગેરેનાં, અનેક દુઃખોને સહન કરે છે અને સંતજનો, મિશ્નનાં, અપમાનનાં, નિન્દાનાં તથા જપ, તપ વગેરેનાં અનેક દુઃખોને સહન કરે છે. ૨ કપાસો, પરાયાં શરીરનાં છિદ્રોને ઢાંકે છે અને સંતજનો, પરાયા મનના દુર્ગુણોરૂપી છિદ્રોને ઢાંકે છે. ૩ કપાસમાં કશે રસ નથી, એ વાત પ્રસિદ્ધ જ છે. સંતજનોના ચરિત્રોમાં પણ વૈરાગ્યાદિક ધણું હોવાથી વિષયસંબંધી કશે રસ નથી. ૪ અવિચ્છિન્નપણુથી તથા ઉજ્જવલપણુથી રાગ ભક્તિને ગંગાજીનું સાદૃશ્ય આપ્યું છે. ૫ બ્રહ્મવિચારને શુભ હોવાને લીધે સરસ્વતીનું સાદૃશ્ય આપ્યું છે. પ્રયાગમાં સરસ્વતી ગુપ્ત છે. ૬ અમિદોષ કરતું ઇત્યાદિ વિધિરૂપ અને લસણ વગેરેનું બાણ ન કરતું ઇત્યાદિ નિષેધરૂપ કર્મકાંડની વાણી સ્વર્ગનરકાદિકમાં પુનર્જન્મ આપનારી રાવાથી શ્યામ છે, એટલા માટે તેને યમુનાનું સાદૃશ્ય આપ્યું છે. ૭ ગંગા, યમુના અને સરસ્વતી, એ ત્રણે એકઠી ચવાથી ત્રિવેણી થાય છે. તેમ ભક્તિકાંડ, બ્રહ્મકાંડ, તથા કર્મકાંડ, એકઠા ચવાથી વિષ્ણુની તથા શિવની કથા થાય છે, તેથી તે કથાને ત્રિવેણીનું સાદૃશ્ય આપ્યું છે.

દો-મુનિ સમુદ્ગર્હિં જન મુદિત મન, મજ્જિં અતિ અનુરાગ ॥

લહર્હિં ચારિફલ અહત તનુ, સાધુ સમાજ પ્રયાગ ॥ ૨ ॥

લોકો ને સંત જનોના સમાજરૂપી પ્રયાગમાં આનંદયુક્ત મનથી સાંભળીને તથા સમજીને, તેમાં અત્યંત પ્રેમ રાખવારૂપ જ્ઞાન કરે, તે જીવતાં છતાં જ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ, એ ચારે ક્ષેત્રોને મેળવી શકે છે. (તીર્થરૂપ પ્રયાગમાં જ્ઞાન કરવાથી તે સુવા પછી જ ધર્મ આદિ ક્ષેત્રો મેળવી શકાય છે.) ॥ ૨ ॥

ચૌ-મબ્જનફલ દેક્ષિય તત્કાલા । કાક હોર્હિં પિક વકહુ મરાલા ॥

મુનિ આશ્ચર્ય કરે જનિ કોઈ । સતસંગત મહિમા નહિ મોડ ॥ ૧ ॥

વાલ્મીકિ નારદ ઘટયોની । નિજ નિજ મુખન કહી નિજ હોની ॥

જલચર થલચર નમચર નાના । જે જડ ચેતન જીવ જહાના ॥ ૨ ॥

મતિ કીરતિ ગતિ મૂનિ મલાર્હિં । જબ જેહિ યતન જહાં જેહિ પાર્હિં ॥

સો જાનવ સત્સંગ પ્રમાડ । લોકહુ વેદ ન આન ઉપાડ ॥ ૩ ॥

વિનુ સત્સંગ વિવેક ન હોઈ । રામકૃપા વિનુ સુલભ ન સોઈ ॥

સત્સંગત મુદ મંગલ મૂલા । સોઈ ફલ સિધિ સવ સાધન ફૂલા ॥ ૪ ॥

સંત જનોના સમાજરૂપી પ્રયાગમાં જ્ઞાન કરવાનું ક્ષણ તે તુરંત જોવામાં આવે છે. કે તેમાં જ્ઞાન કરવાથી કાગડાઓ^૧, કોકિલ, બની બંધ છે અને બગલાઓ^૨ હંસો^૩ બની બંધ છે. આ સાંભળી કોઈએ આશ્ચર્ય ધરવા જેવું નથી કેમ કે સત્સંગનો મહિમા શુભ નથી. ॥ ૧ ॥ બુદ્ધો કે, વાલ્મીકી^૪, નારદજી^૫ તથા અગસ્ત્ય^૬ એઓએ પોતપોતાના મોહાડાંથી જ પોતપોતાનો વૃત્તાંત કહ્યો છે, તેથી તેઓ પ્રથમ કેવા હતા ? અને પછી સત્સંગ કરવાથી કેવા મહાત્મા થયા ? એ જણાઈ આવે છે. જગતમાં જલંચર^૭,

૧ કટુક વચનો બોલનારા. ૨ મધુર વચનો બોલનારા. ૩ ધૂર્ત લોકો. ૪ શુદ્ધ અંતઃકરણવાળા. ૫ વાલ્મીકિએ રામચંદ્રજીને કહ્યું છે કે ‘હું પ્રથમ પારધિનું કામ કરતો હતો અને અનેક જીવોને મારી, કુટુંબનું પોષણ કરતો હતો. એક દિવસે માર્ગમાં સમર્પિતોનો સમાગમ થતાં, હું તેઓને પણ મારવા તૈયાર થયો, તે વખતે તેઓએ મને કહ્યું કે ‘તું જેઓના પોષણને વારસે આ પાપ કરે છે, તેઓ તારા પાપમાં ભાગીદાર થશે કે નહીં ?’, એ સાંભળીને હું કુટુંબનાં માણસોને પૂછવા ગયો. ‘અમે કોઈ તારા પાપમાં તો ભાગીદાર નહીં થઈએ’ એવો તેઓનો જવાબ સાંભળી, હું પાછો ઋષિઓની પાસે જતાં, તેઓએ મને તમારું નામ જપવાનો ઉપદેશ કર્યો. પછી હું ભૂલથી ‘મરાં મરાં’ એવો જપ કરવા લાગ્યો, પણ તેથી મને આવી ઉત્તમ સ્થિતિ મળી અને આપ મારા સ્થાનપર પધાર્યા. (આનંદમાયણ). ૬ નારદજીએ વેદવ્યાસની પાસે કહ્યું છે કે, “હું પૂર્વ જન્મમાં દાસીપુત્ર હતો. સાધુજનોના સંગથી મારી શુદ્ધિ નિર્મલ થતાં, હું વનમાં તપ કરવા ચાલ્યો ગયો અને ભનનરૂપ તપ કરવા લાગ્યો. મારું એ શરીર છૂટી ગયા પછી, આ જન્મમાં હું બ્રહ્માનો પુત્ર થયો છું. ” (માળવત પ્રમરકંઠ) ૭ અગસ્ત્ય મુનિએ મહાદેવજીને કહ્યું છે કે, “મિત્રાવરુણ નામના એ દેવતાઓએ રંભા નામની અપ્સરા જોવાથી, કામાતુર થઈ, પોતાનું વીર્ય ધડમાં નાખ્યું હતું, તેથી હું જન્મ્યો છું, પણ સત્સંગના પ્રભાવથી ઉત્તમ સ્થિતિ પામી, આપના દર્શનને પ્રાપ્ત થયો છું. ” ૮ ગર્વદને પકડનારો ઝુંડ. (આ કથા શ્રીમદ્ભાગવતના અષ્ટમસ્કંધમાં છે.)

સ્થલચર^૧ તથા આકાશચર^૨ જે કોઈ જડ^૩, કે ચેતન જીવોએ, ૥૨॥ જ્યારે જે યજ્ઞથી, અને જ્યાં, જે કાંઈ જ્ઞાન, કીર્તિ, સદ્ગતિ, ઐશ્વર્ય કે ભલાઈ મેળવેલી છે, તે સધળો સત્સંગનો જ પ્રભાવ છે એમ બાણો. લોકમાં કે વેદમાં સત્સંગ વિના બીજો કોઈ પણ જ્ઞાનાદિકનો ઉપાય નથી ॥ ૩ ॥ સત્સંગ વિના જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું નથી, પણ એ સત્સંગ રામચંદ્રજીની કૃપા વિના સુલભ થતો નથી. સત્સંગ આનંદમંગલ (જ્ઞાન)નું મૂળ છે, માટે તેને જ કૃપાદાતા સમજો. બીજાં શમ, દમ આદિ સાધનો તો કૂલરૂપ છે. ॥ ૪ ॥

શઠ સુધરહિં સત્સંગત પાઈ । પારસપરસિ કુધાતુ સહાઈ ।

વિધિ વશ સુજન કુસંગત પરહી । ફળિ મળિ સમ નિજ ગુણ અનુસરહી ॥૫॥

વિધિ હરિ હર કવિ કોવિદ વાની । કહત સાયુ મહિમા સકુચાની ॥

સો મોસન કહિજાત ન કેસે । શાક વળિક મળિ ગુણગણ જૈસે ॥ ૬ ॥

જેમ લોહું, પારસ મણિનો સ્પર્શ પામીને, સોનું બની જાય છે, તેમ શઠ પણ સંત જનનો સંગ પામીને, સુધરી જાય છે. કદાચ સંત જન દેવચોગને લીધે કુસંગમાં પડી જાય, તો પણ જેમ સર્પના માથા ઉપરનો મણિ સર્પના સંગમાં પડ્યા છતાં, પણ પોતાના વિષહરણના શુભને અનુસરે છે, તેમ તે સંત જન પોતાના પરતાપહરણના શુભને અનુસરે છે. ॥ ૫ ॥ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, સદાશિવ, કવિ અને પંડિતો, જોએની વાણી પણ સાધુ જનોના મહિમાનું સંપૂર્ણ વર્ણન કરી શકતી નથી, ત્યારે તે મહિમા મારાથી કેમ કહો જાય ? જેમ શાક વેચનારા બકાલીથી, મણિના શુભોના સમૂહનું કોઈ રીતે સંપૂર્ણ વર્ણન કરી શકાય નહીં, તેમ મારાથી પણ સાધુ જનોના શુભોના સમૂહનું કોઈ રીતે સંપૂર્ણ વર્ણન કરી શકાય એમ નથી. ॥ ૬ ॥

દો०—વંદો સંત સમાન ચિત, હિત અનહિત નહિં કોય ॥

અંજલિગત શુભ સુમન જિમિ, સમ સુગંધ કરદોય ॥ ૩ ॥

જેમ જોખામાં રહેલાં સુગંધી પુષ્પો, સુગંધ દેવામાં બન્ને હાથને સમાન ગણે છે, પણ પોતાને તોડનારા હાથની ઉપર દ્રેષ કે બળવનારા હાથની ઉપર રોષ રાખીને, સુગંધ દેવામાં ભેદ રાખતાં નથી; તેમ કલ્યાણ કરવામાં સર્વને સમાન ગણનારા અને જોએને કોઈ શત્રુ કે મિત્ર છે જ નહીં એવા સંત પુરુષોને પ્રણામ કરું છું. ॥ ૩ ॥

દો०—સન્ત સરલ ચિત જગતહિત, જાનિ સ્વભાવ સનેહુ ॥

બાલવિનય સુનિ કરિ કૃપા, રામચરણ રતિ દેહુ ॥ ૪ ॥

સતપુરુષોને, સર્વ જગતનું હિત કરવામાં સરલ ચિત્તવાળા અને સ્વાભાવિક સ્નેહ-વાળા બાળીને કહું છું કે આ બાલકની (મારી) વિશ્વસિ સાંભળી, કૃપા કરીને રામના ચરણોમાં પ્રીતિ આપો. ॥ ૪ ॥

૧ ગર્ભદ્ર-હાથી (આ કથા પણ શ્રીમદ્ભાગવતના અષ્ટમસ્કંધમાં છે.) ૨ જટાયુપક્ષી (આ કથા આ ગ્રંથના જ અરણ્યકાંડમાં કહેવામાં આવશે.) ૩ પથ્થરરૂપ થયેલી ગોતમની બી અહલ્યા (આ કથા આ ગ્રંથના આ બાલકાંડમાં જ કહેવામાં આવશે.)

चौ०—बहुरि वंदि खलगण सतभाये । जो बिनु काजदाहिनहुँ बाँये ॥
 પરહિત દાનિ લાભ જિનકેરે । ઝજરે હર્ષ વિશાદ વસેરે ॥ ૧ ॥
 हरि हर यश राकेश राहुस । परअकाज भट सहसबाहुसे ॥
 જે પરદોષ લક્ષહિં સહસાર્થી । પરહિત ઘૃત જિનકે મનમાર્થી ॥ ૨ ॥
 तेज कृशानु रोष महिषेश । अघ अवगुण धन धनी धनेश ॥
 તેજ કૃશાનુ રોષ મહિષેશ । અઘ અવગુણ ધન ધની ધનેશ ॥
 उदयकेतु समहित सबहीके । कुम्भकरण सम सोवतनीके ॥ ३ ॥
 પર અકાજલગિ તનુ પરિહરહીં । કુમ્ભકરણ સમ સોવતનીકે ॥ ૩ ॥
 वंदो खल जस शेष सरोपा । सहसवदन वरणे परदोषा ॥ ४ ॥
 પુન પ્રણવોં પૃથુરાજ સમાના । પર અઘ સુનૈં સહસદશ કાના ॥ ૪ ॥
 बहुरि शक्र सम दिनवों तेही । संतत सुरानीक हित जेहि ॥ ५ ॥
 વહુરિ શક્ર સમ દિનવોં તેહી । સંતત સુરાનીક હિત જેહિ ॥ ૫ ॥
 वचनवज्र जेहि सदा पियारा । सहसनयन परदोष निहारा ॥

ખરા ભાવથી ખળ પુરુષોના સમૂહોને પણ પ્રભુામ કહે છું, કે જે ખળ પુરુષો
 કશા કારણ વિના જમણામાંથી ડાળા થઈ જાય છે, (અનુકૂલમાંથી પ્રતિકૂલ થઈ જાય છે,)
 પરાયા હિતની હાનિને જ પોતાના લાભ માને છે, બીજાઓનું ઉજ્જવલ થઈ જવાથી
 રાજ થાય છે, વસવાથી ખેદ પામે છે, ॥ ૧ ॥ વિષ્ણુની તથા સદાશિવની કીર્તિરૂપી
 ચંદ્રને રાહુની પેઠે નટે છે, (કથામાં વિદ્ય નાખે છે,) ચરાયું ભૂંડું કરવામાં હજાર હાથ-
 વાળા ચોદા જેવા છે, પરાયા દોષોને જોવામાં હજાર નેત્રોવાળા છે, પરાયાં હિતરૂપી
 ઘીને ખરાબ કરવામાં, માંખીની પેઠે પડનારાં અંતઃકરણોવાળા છે, ॥ ૨ ॥ બીજાઓને
 તપાવવામાં અગ્નિસમાન તેજવાળા છે, ક્રોધ કરવામાં મોટા પાઠા જેવા છે, પાપો તથા
 દુર્શુભોરૂપી ધનના ભંડારોને જાળવી રાખવામાં કુબેરજી સમાન છે, સર્વના હિતનો ભંગ
 કરવામાં ઉદય પામેલા ધૂમકેતુજો જેવા છે, કુંભકર્ણની પેઠે સર્વદા સૂતા રહેતા હોય તો
 જ સારા છે, ॥ ૩ ॥ અને જેમ હિમના પથરાઓ (બરફ), પોતે નીચે પડી, પીગળી
 જઈને, પણ ખેડથી પાકેલાં ધાન્યોના વિનાશ કરે છે; તેમ દેહત્યાગસુધી કરીને પણ
 પરાયાં અનિદ્રો કરવામાં ચૂકે નહીં જોવા છે; ખળ પુરુષોને શેષનાગની ઉપમા આપીને
 પ્રભુામ કહે છું. કેમ કે, જેમ શેષનાગ પ્રેમ ધરીને સર્વદા હજાર સુખોથી પ્રભુના શુભોનું
 વર્ણન કર્યા કરે છે, તેમ ખળ પુરુષો, ક્રોધ ધરી, સર્વદા હજાર સુખોથી પરાયા દોષોનું
 વર્ણન કર્યા કરે છે, ॥ ૪ ॥ વળી ખળ પુરુષોને, પૃથુ રાજની ઉપમા આપીને, પ્રભુામ કહે છું.
 કેમ કે, જેમ પૃથુ રાજ દશ હજાર કાનોથી પ્રભુના શુભોનું શ્રવણ કરતા હતા, તેમ ખળ
 પુરુષો દશ હજાર કાનોથી પરાયા દોષોનું શ્રવણ કરે છે. વળી ખળ પુરુષોને ઇંદ્રની
 ઉપમા આપીને વિનવું છું. કેમ કે, જેમ ઇંદ્ર નિરંતર સુરાનીકને, (દેવતાઓનાં સૈન્યને,)
 પોતાના હિતરૂપ માને છે, તેમ ખળ પુરુષો, નિરંતર સુહાનીક (ઉંચી મદિરાને)
 પોતાના હિતરૂપ માને છે. જેમ ઇંદ્ર સર્વદા વજ્ર ઉપર પ્રેમ રાખે છે, તેમ ખળ પુરુષો
 સર્વદા દુર્વચન ઉપર પ્રેમ રાખે છે. ॥ ૫ ॥ અને જેમ ઇંદ્ર હજાર નેત્રોથી જગતની
 રીતભાત જોયા કરે છે, તેમ ખળ પુરુષો હજાર નેત્રોથી પરાયા દોષોને જોયા કરે છે. ॥

દો-ઉદાસીન અરિ મીત હિત, સુનત જરહિં સ્વહરીતિ ॥

જાનિ પાનિ યુગ જોરકર, વિનતી કરહું સમીતિ ॥ ૫ ॥

ઉદાસીન, (ત્રાહેત), શત્રુ કે મિત્ર, એઓમાંથી કોઈનું પણ હિત થયું સાંભળતાં જ મનમાં દગ્ધ થવું, એ અળ પુરુષની રીતિ છે અથવા ઉદાસીન રહેવું, (કોઈની સાથે પણ મેલાપ નહીં રાખવો,) સર્વની સાથે શત્રુતા કરવી અને મિત્રનું હિત થયું સાંભળવામાં આવે, તો પણ મનમાં દગ્ધ થવું, એ અળ પુરુષની રીતિ છે અથવા ઉદાસીન (શિવ) નો અરિ (શત્રુ) જે કામદેવ, તેના મિત્ર જે ભગવાન, તેનું યથા સાંભળતાં જ મનમાં દગ્ધ થવું, એ અળ પુરુષની રીતિ છે અથવા ત્રાહેતની સાથે પણ શત્રુતા કરવી અને મિત્રનું હિત સાંભળવાથી પણ મનમાં દગ્ધ થવું, એ અળ પુરુષની રીતિ છે, એમ બાણી, બન્ને હાથ બેડીને, તેઓને સપ્રેમ વિદ્વસિ કહે હું^૧. ॥ ૫ ॥

ચૌ-મૈં આપળદિશિ કીન નિહોરા । તિન નિજ ઓર ન લાડવ મોરા ॥

પાયસ પાલિય અતિ અનુરાગા । હોહિં નિરામિપ કવહું કિ કાગા ॥ ૧ ॥

વંદોં સંત અસજ્જન ચરણા । દુઃખપ્રદ ઉભય વીચ કુછ વરણા ॥

વિહુરત એક પ્રાણ હરલેહીં । મિલત એક દારુણ દુઃખ દેહીં ॥ ૨ ॥

હું મારા તરફથી અળ પુરુષોની આટલી આટલી નમ્રતા પૂર્વક પ્રાર્થના કરું છું, તો પણ તે અળ પુરુષો, પોતા તરફના કર્તવ્યમાં (નિંદા કરવામાં,) ભૂલ નહીં જ લાવે. ઘણા પ્રેમથી દ્વંધપાક ખવરાવી ખવરાવીને કાગડાઓને પાળીએ, તો પણ કાગડાઓ, કદી પણ માંસભક્ષણને છોડે કે ? ॥ ૧ ॥ સાધુ જનોનાં અને અસાધુ જનોનાં પણ ચરણોને પ્રણામ કરું છું. સાધુઓ અને અસાધુઓ બન્ને દુઃખદાયી છે, પણ તેમાં કાંઈક ફેરફાર છે, તે કહું છું, સાધુ જનો છૂટા પડતાં પ્રાણ લે છે. અને અસાધુઓ મળે છે, ત્યારે દારુણ દુઃખ દે છે. (સાધુઓનો વિયોગ અને અસાધુઓનો સંયોગ દુઃખદાયી છે. ॥ ૨ ॥

ઉપજહિં એક સંગ જલમાહીં । જલજ જોંક નિમિગુણવિલગાહીં ॥

મુઘા મુરા સમ સાધુ અસાધુ । જનક એક જગ જલધિ અગાધુ ॥ ૩ ॥

મલ અનમલ નિજનિજ કરત્તી । લહત મુયશ અપલોક વિમૂતી ॥

મુઘા મુઘાકર સરસરિ સાધુ । ગરલ અનલ કલિમલ સરિવ્યાધુ ॥ ૪ ॥

ગુણ અવગુણ જાનત સવ કોઈ । જો જેહિ ભાવ નીક તેહિ સોઈ ॥

જેમ કમળ અને જળો, એ બન્ને જળરૂપ એક સ્થલમાં સાથે જ ઉત્પન્ન થાય છે, પણ તેઓના ગુણો જૂદા જૂદા છે, એટલે કમળમાં લોહી વધારવાનો અને જળોમાં લોહી ખેંચવાનો ગુણ છે, અને જેમ અમૃત તથા મદિરા એ બન્ને એક અગાધ સમુદ્રમાંથી

૧ જાણુ પાનિ યુગ જોરકર એવો પણ પાઠ છે. એ પાઠમાં એવો અર્થ કરવો કે, ઉપર કહ્યા પ્રમાણે અળ પુરુષોની રીતિ છે, એટલા માટે ગોડલુબર બેસીને, અને બન્ને હાથ બેડીને, તેઓને સપ્રેમ વિદ્વસિ કહે છું. પૂર્વાર્થના ચાર અર્થમાં જે ત્રીજો અર્થ છે, તે કુટરપ છે, એટલા માટે એ અર્થ પ્રસસીદ્ધાસજીનો પારેશો ન હોય એમ જણાય છે.

સાથે જ ઉત્પન્ન થયાં છે, તો પણ તેઓના શુભો જૂદા જૂદા છે, એટલે અમૃતમાં છવાડવાનો અને મદિરામાં ખરાબ કરવાનો શુભ છે; તેમ સાધુ જન અને અસાધુ જન, આ એક અપાર જગતમાં સાથે જ ઉત્પન્ન થયાં છે અથવા એક માળાપથી ઉત્પન્ન થયા હોય, તો પણ તેઓના શુભો જૂદા જૂદા છે, કે જે શુભોનું કેટલુંક વર્ણન કર્યું છે, તથા કેટલુંક હવે પછી કરવામાં આવશે, ॥ ૩ ॥ અમૃત, ચંદ્ર, ગંગાજી અને સાધુજન, એઓએ પોતપોતાનાં કર્તવ્યોથી સુયશની સંપત્તિ જ મેળવી છે અને ઝેર, અગ્નિ, કર્મનાશા' નદી અને પારથી, એઓએ પોતપોતાનાં કર્તવ્યોથી જ અપયશની સંપત્તિ મેળવી છે; માટે વાસ્તવિક જોતાં પોતપોતાનાં કર્મો જ સંત છે અને પોતપોતાનાં કર્મો જ અસંત છે ॥ ૪ ॥ જો કે શુભોને અને દુર્ગુણોને સર્વ કોઈ જાણે છે, તો પણ જે, જેને ભાવે, તે, તેને દીક લાગે છે, (કેટલાએકને સદાચાર જ પસંદ પડે છે અને કેટલાએકને દુરાચાર જ પસંદ પડે છે.) ॥

દો-મલો મલાઈ પૈ લહિં, લહિં નિચાઈ નીચ ॥

સુધા સરાહિય અમરતા, ગરલ સરાહી મીચ ॥ ૬ ॥

ભલા માણસો, ભલાઈથી પ્રખ્યાત થાય છે અને નીચ માણસો, નીચતાથી પ્રખ્યાત થાય છે. અમૃત, અમરપણું કરી દેવારૂપ શુભથી વખણાય છે અને ઝેર, મરણ કરી દેવારૂપ શુભથી વખણાય છે. ॥ ૬ ॥

ચૌ-खलअव अगुण साधु गुणगाहा । उभय अपार उदधिअवगाहा ॥

तेदिते कछु गुण दोष बखाने । संग्रह साग न बिनु पहिचाने ॥ १ ॥

मलेउ पोच सब विधि उपजाये । गनि गुण दोष वेद बिलगाये ॥

कहहि वेद इतिहास पुराना । विधि प्रपंच गुण अवगुण साना ॥ २ ॥

ખળ પુરુષોનાં પાપોનું તથા દુર્ગુણોનું વર્ણન કરવા બેસતું અને સાધુ પુરુષોનાં પુણ્યોનું તથા સદ્ગુણોનું વર્ણન કરવા બેસતું, એ બન્ને કામ, અપાર અને અગાધ સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરવા જેવાં છે અર્થાત્ તેઓનો અંત કે પાર આવે એમ જ નથી અને જો શુભો અને દોષો ઓળખાયા ન હોય તો, શુભોનો સંગ્રહ અને દોષોનો ત્યાગ બની શકે નહીં; એટલા માટે એ શુભોનું અને દોષોનું થોડું થોડું વર્ણન આપ્યું છે. ॥ ૧ ॥ ભલા અને ખૂરા, સઘળા પદાર્થો વિધાતાએ ઉત્પન્ન કરેલા છે અને વેદે શુભ દોષોનું કથન કરીને, તે સઘળા પદાર્થોના વિભાગ કરી દીધા છે. વેદો, ઇતિહાસો અને પુરાણો કહે છે કે, વિધાતાને આ પ્રપંચ શુભ દોષોથી જ ભરેલો છે. ॥ ૨ ॥

दुख मुख पाप पुण्य दिनराती । साधु असाधु सुजात कुजाती ॥

दानव देव ऊंच अरु नीच । अमिय सजीवन माहुर मीच ॥ ३ ॥

૧ નિર્ણયસિન્ધુના પુનરવનયન પ્રકરણમાં, ત્રિસ્થલી સેતુનું વચન છે કે, કર્મનાશાજલસ્પર્શકરતો-લાવિલ્લખનાત્ । ગંઢકીબાહુતરણાત્ પુનઃ સંસ્કારમર્હતિ ॥ કર્મનાશા નામની નદી, કે જે પુણ્યોને નાશ કરનારી છે, તેના જળનો જે સ્પર્શ કરે, કરતોયા નદીનું જે ઉલ્લેખન કરે, કે ગણડી નદીમાં જે, હાથવતે તરે છે, તે દ્વિજને, ફરીવાર જનોઇ દેવાનો સંસ્કાર કરવો જોઇએ.

માયા બ્રહ્મ જીવ જગદીશ । લસ અલસ રંક અવનીશ ॥

કાશી મગ સુરસરિ કર્મનાશ । મરુ માલવ મહિદેવ ગવાશ ॥ ૪ ॥

સ્વર્ગ નરક અનુરાગ વિરાગા । નિગમાગમ ગુણ દોષ વિભાગા ॥

જીવો કે, દુઃખ અને સુખ, પાપ અને પુણ્ય, દિવસ અને રાત્રિ, સાધુ અને અસાધુ, સુખાતિ અને કુખાતિ, દાનવ અને દેવ, ઉચ્ચ અને નીચ, જીવાડનાઈ અમૃત અને મારનાઈ જેર, ॥ ૩ ॥ માયા અને પ્રલય, જીવ અને ઈશ્વર, લક્ષણ અને દુલક્ષણ, રંક અને રાખ, કાશી અને ગધાક્ષેત્ર, ગંગા અને કર્મનાશ, મારવાડ અને માળવા, પ્રાણી અને કસાર્ધ, સ્વર્ગ અને નરક તથા રાગ અને વેરાચ્છેદિ પદાર્થોને, વિધાતાએ એક જ પ્રપંચમાં બનાવ્યા છે અને તેઓના ગુણ દોષોના વિભાગો વેદશાસ્ત્રોએ કરી આપ્યા છે. ॥ ૪ ॥

દો-૦-ઝડ ચેતન ગુણ દોષમય, વિશ્વ કીન્દ કરતાર ॥

સંત હંસ ગુણ ગહર્હિ પય, પરિહરિ વારિ વિકાર ॥ ૭ ॥

કર્તાએ (વિધાતાએ), આ જડ ચેતનરૂપ સઘળું જગત, ગુણ દોષમય જ કરેલું છે. આ પ્રમાણે જગતી મિશ્રિત થયેલા દુધની ઉપમા ધરાવનારા ગુણ દોષમય જગતમાંથી સંત પુરુષોરૂપી હંસો દોષરૂપી જગતો ત્યાગ કરીને, ગુણરૂપી દુધનું જ અહણુ કરે છે. ॥ ૭ ॥

ચૌ-૦-અસ વિવેક જબ દેઈ વિધાતા । તવ તજ દોષ ગુણર્હિ મનરાતા ॥

કાલ સ્વભાવ કર્મ વરિ આઈ । મલેડ પ્રકૃતિ વશ ચુકાઈ મલાઈ ॥ ૧ ॥

સો સુધાર હરિજન જિમિલેહી । દલિ દુઃખ દોષ ત્રિમલયશ દેહી ॥

ચલહુ કરાઈ મલ પાય સુસંગૂ । મિટાઈ ન મલિન સ્વભાવ અમંગૂ ॥ ૨ ॥

જ્યારે દેવ હંસોના જેવી વિવેચન શક્તિ આપે, ત્યારે જ મન દોષોનો ત્યાગ કરીને શુદ્ધોમાં લાગે; કેમ કે ભલા લોકો પણ કાલના, સ્વભાવના અને કર્મોના બળને લીધે માયાને વશ થઈ, ભલાઈને ભૂલી જાય છે. ॥ ૧ ॥ ભલાઈને ભૂલી ગયેલા લોકોને, હરિજનો, એવી રીતે સુધારી લે છે કે, જે રીતે એ લોકો દુઃખોને તથા દોષોને કાપીને, પોતાને સુધારવા બાબતનું નિર્મળ યશ આપે. ભલાઈને ભૂલી ગયેલા લોકો ભલા સત્સંગથી સુધરે છે, પણ સ્વાભાવિક બળતાવાળા દુષ્ટ લોકો તો, સત્સંગને સારી રીતે પ્રાપ્ત થાય તોપણ તેઓના અલંગ મલિન સ્વભાવ ટળતો નથી. ॥ ૨ ॥

લસ સુવેષ જગ વંચક જેઠ । વેષ પ્રતાપ પૂજિયત તેઠ ॥

ઉપરર્હિ અંત ન હોય નિવાહ । કાલનેમિ જિમિ રાવળ રાહ ॥ ૩ ॥

કિયે કુવેષ સાધુ સન્માનૂ । જિમિજગ જામ્બવંત હનુમાનૂ ॥

હાનિ કુસંગ સુસંગત લાહ । લોકહુ વેદ વિદિત સવ કાહ ॥ ૪ ॥

જેઓ જગતને ઠગનારા બળ લોકો છે, તેઓ પણ સાધુઓના જેવો વેશ દેખાડે તો વેષના પ્રભાવથી પૂનાય છે. પણ તેઓના તે ઢોંગ ઉપર સુધી નહીં નહતાં, ઉધાડે થઈ જાય છે. જેમ કે કાલનેમિએ, હનુમાનજીને ઠગવાને વાસ્તે સુનિપણાનો અને રાવણે

સીતાજીને ઠગવાને વાસ્તે સંન્યાસીપણીના ઢાંગ કર્યો હતો, પણ તે ઢાંગ છેવટ સુધી નહીં નભતાં ઉઘાડો થઈ ગયો હતો'. ॥ ૩ ॥ સાધુ પુરુષો જગતમાં કુવેષ ધરી, વિચરતા હોય, તોપણ બંબવાનની પેઠે અને હનુમાનજીની પેઠે પ્રભુ તરફથી અને જગત તરફથી પણ માન પામે છે. કુસંગથી હાનિ થાય છે અને સુસંગથી લાભ થાય છે, એ વાત લોકથી તથા વેદથી સર્વ કોઈના બહુવામાં છે. ॥ ૪ ॥

ગગન ચઢે રજ પવન પ્રસંગા । કીચક મિલિહિ નીચ જલસંગા ॥

સાધુ અસાધુ સદન શુકસારી । મુમિરહિં રામ દેહિં ગણગારી ॥ ૫ ॥

ધૂમ કુસંગતિ કારિષ હોઈ । લિલિય પુરાણ મંત્ર મસિ સોઈ ॥

સોઈ જલ અનલ અનિલ સંધાતા । હોય જલદ જગ જીવનદાતા ॥ ૬ ॥

જ્યોત્સે કે, રજ પણ ઊંચી ગતિવાળા પવનના સંગથી આકાશમાં ચઢે છે અને નીચી ગતિવાળા જળના સંગથી કાઠવરૂપ બની જાય છે. સજ્જનના ધરનાં મેનાં, પોષટ, રામ રામ બોલે છે અને નીચ જનનાં ધરનાં મેનાં, પોષટ ગાળો દીધા કરે છે. ॥ ૫ ॥ ધૂમાડો, ખડ તથા કાંટા વગેરે ખરાબ પદાર્થોના સંગથી મલિન અને નેત્રોને દુઃખ દેનારાં થાય છે, અળતા વગેરે ઉત્તમ પદાર્થોના સંગથી શાહીરૂપ બનીને પુરાણો લખવાના કામમાં આવે છે અને તે જ ધૂમાડો, જળ, અગ્નિ તથા પવનરૂપ ઉત્તમ પદાર્થોના સંગ પામવાથી જગતને જીવન આપનારા મેઘરૂપ બની જાય છે. ॥ ૬ ॥

દો-ગ્રહ મેષજ જલ પવન પટ, પાય કુયોગ મુયોગ ॥

હોય કુવસ્તુ મુવસ્તુ જગ, લક્ષ્મિં મુલક્ષણ લોગ ॥ ૮ ॥

સૂર્ય આદિ ગ્રહ, સુંદ આદિ ઔષધ, જળ, પવન અને વરુ, જ્યોત્સે જગતમાં ખરાબના સંગથી ખરાબ થાય છે અને સારાના સંગથી સારાં થાય છે એ વાત સમજી લોકોના બહુવામાં છે. ॥ ૮ ॥

દો-સમ પ્રકાશ તમ પાલ દુહ, નામ ભેદ વિધિકીન્દ ॥

શશિ પોષક શોષક સમુક્ષ, જગ યશ અપયશ દીન્દ ॥ ૯ ॥

વિદ્યાતાએ શુકલ પક્ષની અને કૃષ્ણ પક્ષની નામથી ન્યૂદાર્ઠ કરી છે, પણ વાસ્તવિક જોતાં, બન્ને પક્ષમાં પ્રકાશ અને અંધકાર સમાન જ છે. આ પ્રમાણે સમાનપણું છે, તો

૧ કાળનેમિએ ઢાંગ કર્યાની કથા, આ ગ્રંથના લેકાકાંડમાં અને રાવણે ઢાંગ કર્યાની કથા આ ગ્રંથના આરણ્યકાંડમાં આવેશે. ૨ લક્ષ્મીકંડીમાં ગ્રહ, સાંખ્ય ગ્રંથના યોગથી સારા ગણાય છે અને કૃત ગ્રંથના યોગથી ખરાબ ગણાય છે; ઔષધ, મધ આદિના યોગથી ઉત્તમ થાય છે અને માંસાદિકના યોગથી ખરાબ થાય છે. જળ, વૈજલ્યવના પાત્રના યોગથી પવિત્ર ગણાય છે અને રહેચ્છના પાત્રના યોગથી અપવિત્ર ગણાય છે. પવન પુષ્પોના યોગથી સુગંધી થાય છે અને મુત્રાદિકના યોગથી દૂર્ગંધી થાય છે. વરુ ભગવન્મૂર્તિના યોગથી પવિત્ર ગણાય છે અને શ્યાદિકના યોગથી અપવિત્ર ગણાય છે. ૩ શુકલપક્ષની પ્રતિપદા અને કૃષ્ણપક્ષની અમાવાસ્યા, એ બન્ને અંધકારમય છે. શુકલ પક્ષની પૂનમ અને કૃષ્ણ પક્ષની પ્રતિપદા, એ બન્ને પ્રકાશમય છે. શુકલ પક્ષની ચતુર્દશી અને કૃષ્ણ પક્ષની દ્વિતીયા એ બન્નેમાં ચંદની તુલ્યતા છે. શુકલ પક્ષની ત્રયોદશી અને કૃષ્ણ પક્ષની તૃતીયા, એ બન્નેમાં ચંદની તુલ્યતા છે આ ક્રમથી સમજી લેવું. શુકલ પક્ષ આગલી રાતમાં અને કૃષ્ણ પક્ષ પાછલી રાતમાં પ્રકાશયુક્ત હોય છે, પ્રકાશની સરાસરીમાં બન્ને પક્ષ તુલ્ય છે.

પણ જગત શુકલ પક્ષને ચન્દ્રનો પોષક સમજીને, તેને યશ આપે છે અને કૃષ્ણ પક્ષને, ચન્દ્રનો શોષક સમજીને, તેને અપયશ આપે છે. (જો કે જગતમાં પંચભૂતાત્મક શરીરાદિકથી સર્વનું સમાનપણું છે, તોપણ પરોપકાર અને પરાપકાર ઉપરથી, યશ અપયશની પ્રાપ્તિ થાય છે.) ॥ ૯ ॥

દો-જહ ચેતન જગ જીવ યુત, સકલ રામમય જાનિ ॥

વંદો સબકે પદકમલ, સદા જોરિ યુગપાનિ ॥ ૧૦ ॥

જડ જીવોથી તથા ચેતન જીવોથી યુક્ત સઘળું જગત રામમય જ છે, એમ બાણી બન્ને હાથ બેઠીને, સર્વનાં ચરણકમળોને પ્રણામ કરે છું. ॥ ૧૦ ॥

દો-દેવ દતુજ નર નાગ રવગ, પ્રેત પિતર ગંધર્વ ॥

વંદો કિન્નર રજનિચર, કૃપા કરહુ અવ સર્વ ॥ ૧૧ ॥

દેવ, દાનવ, નર, નાગ, પક્ષી, પ્રેત, પિતૃ, ગંધર્વ, કિન્નર અને રાક્ષસ, એ સર્વને પ્રણામ કરે છું. હવે એ સઘળાઓ મારા પર કૃપા કરજો. ॥ ૧૧ ॥

ચૌ-આકર ચારિ લાખ ચૌરાસી । જાત જીવ નમ જલ થલ વાસી ॥

સીય રામમય સવ જગ જાનિ । કરોં પ્રણામ સપ્રેમ સુવાની ॥ ૧ ॥

જાન કૃપાકર કિંકર મોહ । સવ મિલ કરહું છાંડિ છલ છોહ ॥

નિજ બલબુધિ ભરોસ મોહિ નાહી । તાતે વિનય કરહુ સવપાહી ॥ ૨ ॥

જરાયુજ^૧, અંડજ^૨, સ્વેદજ^૩ અને ઉદ્ભિજ^૪, એ ચાર પ્રાણીવાળા અને ચોરાશી^૫ લાખ ભતવાળા જે જીવો, આકાશમાં, જલમાં તથા સ્થલમાં રહે છે, તેઓને અને સર્વ જગતને, સીતા રામમય બાણી, ઉત્તમ સ્તુતિપૂર્વક સપ્રેમ પ્રણામ કરે છું. ॥૧॥ સઘળા સ્થાવર જંગમ પ્રાણીઓ, મને પોતાનો કિકર બાણી, સર્વ મળીને મારાપર કૃપા કરે અને છળનો ત્યાગ કરીને પ્રેમાર્દ્ર થાઓ. મને મારા બુદ્ધિબળનો ભરોસો નથી, તેથી સર્વની પાસે વિનય કરે છું ॥ ૨ ॥

કરન ચહો રુપુપતિ ગુણગાહ । લઘુ મતિ મોરિ ચરિત અવગાહ ॥

સૂક્ષ્મ ન ફકૌ અંગ ઉપાઝ । મન મતિરંક મનોરથ રાઝ ॥ ૩ ॥

મતિ અતિ નીચ કંચ રુચિ આછી । ચહિય અમિય જગ જુરે ન છાછી ॥

ક્ષમિહિં સજ્જન મોરિ ઢિઠાઈ । મુનિહિં બાલ વચન મનલાઈ ॥ ૪ ॥

રામચંદ્રજીના ગુણોની કથા કરવા ચાહું છું, પણ મારી મતિ થોડી છે અને રામ-ચંદ્રજીનું ચરિત અતિ ગંભીર છે, તેથી મને કાન્યનું એકે અંગ કે ઉપાય સૂઝતો નથી. માફ મન અને બુદ્ધિ, એઓ શંક છતાં, રાજ થવાનો મનોરથ કરે છે. ॥ ૩ ॥ મારી

૧ જોળ સહિત જ-મનારાં મનુષ્ય તથા પશુ વગેરે પ્રાણીઓ. ૨ ઈંડામાંથી જ-મનારાં પક્ષી તથા સર્પ વગેરે પ્રાણીઓ. ૩ પત્નીનામાંથી ઉત્પન્ન થનારાં માંકડ વગેરે પ્રાણીઓ. ૪ ધરતીને ફેડીને અંકુરરૂપે ઉત્પન્ન થનારાં વૃક્ષાદિક. ૫ વીસ લાખ સ્થાવર, નવ લાખ જલજન્તુ, અગ્નિઆર લાખ કાચળા, દસ લાખ પક્ષી, ત્રીસ લાખ પશુ અને ચાર લાખ વાનર, એ રીતે ચોરાશી લાખ ચોનીઓ ગણવામાં આવે છે.

મતિ અત્યંત નીચ છે, (હ્રુદ્ર માણસના ચરિત્રની કવિતા પણ મારાથી થાય એમ નથી,)
તે છતાં સારી પેઠે જાણ થવાની (રામચરિત્રની કવિતા કરવાની) અભિલાષા રાખું છું.
આ તો જગતમાં છાશ પણ ન મળે, એમ હોય ત્યાં અમૃતની અભિલાષા રાખવા જેવું
છે. પરંતુ સજ્જનો મારા આ ધૃષ્ટપણાની ક્ષમા કરશે અને જેમ માળાપો ખાલકનાં
વચનોને મન દઇને સાંભળે છે, તેમ મારાં વચનોને મન દઇને સાંભળશે. ॥ ૪ ॥

જ્યોં બાલક કહ તોતરિ વાતા । સુનહિં સુદિત મન પિતુ અરુ માતા ॥

હૈંસિદ્ધિં કૂર કુટિલ કુવિચારી । જે પરદૂષણ ભૂષણ ધારી ॥ ૫ ॥

નિજ કવિત્ત કહિ લાગન નીકા । સરસ હોઝ અથવા અતિફીકા ॥

જે પરભણિત સુનત હરણાહીં । તે વર પુરુષ વહુત જગ નાહીં ॥ ૬ ॥

જેમ ખાલક તોતરી વાત કહેતો હોય, તો પણ માતા અને પિતા પ્રેમથી તે વાતને
સાંભળે છે; તેમ હું કાલી બોખડી કવિતા કરીશ, તો પણ સજ્જનો પ્રેમથી સાંભળશે.
જેઓ કૂર, કુટિલ, કુવિચારવાળા અને બીજાઓને દૂષણ દેવારૂપી ભૂષણોને જ ધરનારા
છે, તેઓ તો મારી કવિતા સાંભળીને હાંચી કરશે. ॥ ૫ ॥ પોતાની કવિતા રસવાળી
હોય અથવા અત્યંત ક્ષીકી હોય, તો પણ તે કોને સારી ન લાગે ? (અર્થાત્ પોતાની
કવિતાથી રાજ થનારા તો ઘણા છે,) પરંતુ જેઓ પરાઈ કવિતાનું શ્રવણ કરીને રાજ
થાય એવા ઉત્તમ પુરુષો તો જગતમાં ઘણા નથી. ॥ ૬ ॥

જગ વહુ નર સરિ સર સમ ભાઈ । જે નિજ વાઢ વઢહિં જલ પાઈ ॥

સજ્જન સુકૃત સિંધુ સમ કોઈ । દેવ પૂર વિધુ વાઢહિ જોઈ ॥ ૭ ॥

ભાઈઓ ! નદીઓ અને તળાવો કે જેઓ, પોતામાં પરાયું (વરસાદનું) જળ
પામીને વૃદ્ધિ પામે છે, તેવા પુરુષો (પોતાની કવિતામાં બીજા કવિઓનાં ઉચ્છિષ્ટા
મેળવી દઇને ઉત્કર્ષ માનનારા પુરુષો) તો જગતમાં ઘણા છે, પરંતુ સસુદ્ર કે જે ચંદ્રની
પૂર્ણતા જોઇને વૃદ્ધિ પામે છે તેના જેવા (પરાયો ઉત્કર્ષ જોઇને રાજ થનારા) તો કોઈક
જ પુણ્યાત્મા પુરુષ હોય છે. ॥ ૭ ॥

દો-ભાગ્ય છોટ અભિલાષ વઢ, કરહુ એક વિશ્વાસ ॥

પૈહિં સુખ સુનિ સુજન જન, સ્વલ કરિહિં ઉપહાસ ॥ ૧૨ ॥

મારાં ભાગ્ય છોટાં છે અને રામચંદ્રજીનું ચરિત્ર બનાવી, કવિઓની પંક્તિમાં
દાખલ થવાની અભિલાષા મોટી છે; તો પણ મને એક વિશ્વાસ છે કે, મારી કવિતા
સાંભળીને સુજનો સુખ પામશે અને બળ લોકો ઉપહાસ જ કરશે. ॥ ૧૨ ॥

ચૌ-સ્વલ પરિહાસ હોય હિત મોરા । કાક કહિં કલકંઠ કઠોરા ॥

હૈંસહિં વક દાદુર ચાતકહી । હૈંસહિં મલિન સ્વલ વિમલ વતકહીં ॥ ૧ ॥

કવિત રસિક ન રામપદ નેહુ । તિન્હુકો સુવદ હાસરસ યેહુ ॥

માયા ભણિત મોરિ મતિ થોરી । હૈંસવેયોગ હૈંસ નહિં સ્વોરી ॥ ૨ ॥

કાગડાઓ, કોકિલાના કંઠને કઠોર કહે, બગલાઓ હંસની ચાલ વગેરેની હાંસી કરે અને દેડકાઓ બપૈયાઓના સ્વરની હાંસી કરે, પણ તેથી જેમ કોકિલાની, હંસની અને બપૈયાની અપકીર્તિને બદલે કીર્તિ થાય છે, તેમ બળ લોકોના હસવાથી માંદું હિત જ થશે. કેમ કે મહિલ બુદ્ધિવાળા બળ લોકો નિર્ભય વાત કરવાથી હાંસી કરે છે, એ વાત પ્રસિદ્ધ છે. ॥ ૧ ॥ જેઓ કવિતાના રસની પરીક્ષા કરનારા હશે, પણ રામચંદ્ર-છાંદમાં ચરણોમાં પ્રેમ વગરના હશે, તેઓને આ મારી કવિતા હાસ્ય રસ આપવાથી સુખદાયી થશે. એક તો ભાષાની કવિતા અને વળી મારી બુદ્ધિ થોડી, તેથી હસવા યોગ્ય જ થશે, એ નિસ્સંશય છે અને જે હસવા યોગ્ય હોય, તેની હાંસી થાય, તેમાં પણ ખોટ નથી ॥ ૨ ॥

મધુ પદ પ્રીતિ ન સામુદ્ર નીકી । તિનહિં કથા મુનિ લાગહિ પીકી ॥

હરિ હર પદરતિ મતિ ન કુતરકી । તિનકો મધુર કથા રઘુવરકી ॥ ૩ ॥

રામભક્તિ ભૂષિત જિય જાની । મુનિહિં મુજન સરાહિ મુવાની ॥

કવિ ન હોડ નહિં ચતુર પ્રવીના । સકલ કલા સર્વ વિદ્યા હીના ॥ ૪ ॥

આશ્વર અર્થ અલંકૃત નાના । હ્રન્દ પ્રવન્ધ અનેક વિધાના ॥

ભાવભેદ રસભેદ અપારા । કવિત દોષ ગુણ વિવિધ પ્રકારા ॥ ૫ ॥

કવિત વિવેક એક નહિં મોરે । સત્ય કહોં લિખ કાગજ કોરે ॥

જેઓને પ્રભુનાં ચરણોમાં પ્રીતિ હશે, પણ કવિતા સમજવાનો સારો સંસ્કાર નહીં હોય, તેઓને પણ આ કથા, શ્રવણ કરતાં શીકી લાગશે. જેઓને વિષ્ણુનાં તથા સદાશિવનાં ચરણોમાં પ્રીતિ હશે અને જેઓની બુદ્ધિ પણ કુતર્કવાળી નહીં હોય અર્થાત કવિતા સમજવાનો સારો સંસ્કાર હશે, તેઓને આ રામચંદ્રછાંદની કથા મધુર લાગશે. ॥ ૩ ॥ સુજનો તો, ‘ આ કથા રામભક્તિથી સુશોભિત છે, ’ એમ હૃદયમાં ધારી, શ્રવણ કરશે અને સારી વાણીથી પ્રશંસા પણ કરશે. હું કવિ નથી, વાત કરવામાં ચતુર નથી અને સાહિત્યમાં પણ પ્રવીણ નથી. હં તો સઘળી કાવ્યકલાઓથી તથા વિદ્યાઓથી રહિત જ છું. ॥ ૪ ॥ કવિતામાં દાખલ કરવાના શબ્દો, અર્થો તથા અલંકારો ઘણા પ્રકારના છે, વૃત્તો તથા પ્રબંધો પણ અનેક પ્રકારના છે. ભાવોના તથા રસોના ભેદો પણ અપાર છે અને ત્યાગ કરવાના દોષો તથા લેવાના શુભો પણ વિવિધ પ્રકારના છે, ॥ ૫ ॥ પરંતુ એઓમાંનું એક પણ કવિતાના વિષયનું જ્ઞાન મારામાં નથી. આ વાત હું સત્ય કહું છું અને તે બાબત કોરા કાગળપર મરતું કરી આપવાનું સ્વીકારું છું.

દો-મળિત મોરિ સર્વગુણ રહિત, વિશ્વ વિદિત ગુણ એક ॥

સો વિચાર મુનિહૈં મુજન, જિનકે વિમલ વિવેક ॥ ૧૩ ॥

મારી કવિતા સર્વ શુભોથી રહિત થશે, પણ તેમાં નીચે લખેલો એક જગત પ્રસિદ્ધ શુભ આવશે, કે જેનો વિચાર કરીને નિર્મલ વિવેકવાળા સુજનો શ્રવણ કરશે. ॥ ૧૩ ॥

૧ પુરાણ, ન્યાય, મીમાંસા, ધર્મશાસ્ત્ર, શિક્ષા, કલ્પ, વ્યાકરણ, નિષ્કર્ષ, હંદ, બ્યોતિષ, ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ અને અથર્વવેદ. એ ચૌદ વિદ્યાઓ કહેવાય છે. પુરાણન્યાયમીમાંસા ધર્મશાસ્ત્રાંગમિથિતાઃ ॥ વેદાઃ સ્થાનાનિ વિદ્યાનાં ધર્મસ્ય ચ ચતુર્વેદાઃ (યાજ્ઞવલ્ક્ય સ્મૃતિ આચાર્યાધ્યાય ૧૨૦ક ૩ મે.)

૧૦-હરિમેં રઘુપતિ નામ ઉદારા । અતિ પાવન પુરાણ શ્રુતિસારા ॥
મંગલ ભવન અમંગલ હારી । ઉમા સહિત જોહિ જપુ ત્રિપુરારી ॥ ૧ ॥

મળિત વિચિત્ર મુકવિ કૃત જોડ । રામનામ વિનુ સોહ ન સોડ ॥
વિધુવદની સવખાંતિ સૈવારી । સોહન વસન વિના વર નારી ॥ ૨ ॥

આ કવિતામાં અત્યંત પવિત્ર, શ્રુતિઓના તથા પુરાણોના સારરૂપ, મંગલોના ધરરૂપ, અમંગલોનું હરણ કરનાર અને જેને પાર્વતી સહિત સદાશિવ જાગ્યા કરે છે એવું ઉદાર શ્રીરામચંદ્રજીનું નામ વારંવાર આવશે ॥ ૧ ॥ સારા કવિએ કરેલી વિચિત્ર કવિતા પણ જે રામના નામથી રહિત હોય તે શોભતી નથી. ચંદ્ર જેવા સુખવાળી અને સઘળી રીતે ભૂષણાદિકથી શણગારેલી ઉત્તમ સ્ત્રી પણ વસ્ત્રો વિના શોભેજ નહીં. ॥ ૨ ॥

સવ ગુણ રહિત કુકવિકૃત વાની । રામનાથ યજ્ઞ અંકિત જાની ॥
સાદર કહહિં મુનહિં બુધતાહી । મધુકર સરિસ સંત ગુણગ્રાહી ॥ ૩ ॥
યદપિ કવિત ગુણ એકહુ નાહીં । રામમતાપ પ્રગટ યદિમાહીં ॥
સોડે ભરોસ મોરે મન આવા । કોન સુસંગ વડાપન પાવા ॥ ૪ ॥

કાચા કવિએ કરેલી અને સર્વ ગુણોથી રહિત કવિતા પણ જે રામના નામથી અને યજ્ઞથી ચિહ્નિત ભણુવામાં આવે, તે ભક્તોની પેઠે સારનું જ અહણુ કરનારા વિદ્વાન સંત પુરુષો તે કવિતાને પ્રેમથી વાંચે છે અને સાંભળે છે. ॥ ૩ ॥ જે કે આ કવિતામાં કવિતા સંબંધી એકે ગુણ આવવાનો નથી, તે પણ રામનો પ્રતાપ એવો તે પ્રકટ રીતે આવશે, કે જેથી આ કવિતાને મોટાઈ મળ્યા વગર રહેવાની નથી, એવો મારા મનમાં ભરોસો આવ્યો છે. સુસંગથી કેને મોટાઈ મળી નથી ? ॥ ૪ ॥

ધુમો તજૈ સહજ અરુઆઈ । અગર પ્રસંગ મુગંધ વસાઈ ॥
મળિત મદેસ વસ્તુ મલિ વરણી । રામકથા જગમંગલ કરણી ॥ ૫ ॥
ભુઓ કે, ધુંવાડો પણ અગરના સંગથી પોતાની સ્વાભાવિક કટુતાને છોડી દઈને સુગંધતાને ફેલાવી મૂકે છે. મારી કવિતા અશબ છે, પણ તેમાં જગતનું મંગલ કરનારી રામકથારૂપ ઉત્તમ વસ્તુ વર્ણન કરવામાં આવશે. ॥ ૫ ॥

૬-મંગલ કરનિ કલિમલ હરનિ તુલસી કથા રઘુનાથકી ॥
ગતિકૂર કવિતા સરિતકી જ્યોં પરમ પાવન પાથકી ॥
પ્રમુ સુયજ્ઞ સંગત મળિત મલિ હોઈહિં મુજન મન ભાવની ॥
મવ અંગ મૃતિ મજ્જાનકી સુમિરત મુદાવન પાવની ॥ ૧ ॥

રામકથા કે જે મંગલોને કરનારી અને કલિયુગ સંબંધી મેલોને હરનારી છે, તેનું વર્ણન કરનારી, મારી કવિતાની ગતિ જે કે પવિત્ર જળનું વહન કરનારી નદીની ગતિની પેઠે આડી તેડી થવાની છે, તે પણ જેમ નદી પવિત્ર જળના સંયોગને લીધે સુખનોનાં અંતઃકરણોને ભાવે છે, તેમ મારી કવિતા પણ પ્રભુના ઉત્તમ યશના સંયોગને લીધે સુખનોનાં અંતઃકરણોને ભાવશે જ. વિભૂતિ સ્મરણની છતાં પણ મહાદેવજીના

અંગના સંયોગને લીધે પવિત્ર કરનારી થાય છે અને સ્મરણ કરનારાઓને પણ સુશોભિત લાગે છે. ॥ ૧ ॥

દો-મિય લાગહિ અતિ સવહિ મમ, મળિત રામ યશ સંગ ॥

દારુ વિચાર કિ કરહિ કોડ, બંદિય મલય પ્રસંગ ॥ ૧૪ ॥

મારી કવિતા, રામચંદ્રજીના યશના સંગને લીધે, સર્વ લોકોને પ્રિય લાગશે. મલ-યાચલના સંગને પ્રાપ્ત થયેલા ચંદનને, કોઈ પણ સુગંધ, ‘આ કાષ્ટ છે,’ એમ વિચારે છે ? નથી જ વિચારતો, પણ ઉલટું તેને વંદન કરે છે. ॥ ૧૪ ॥

દો-શામ સુરભિ પય વિશદ અતિ, ગુણદ કરહિ તેહિ પાન ॥

ગિરા ગ્રામ સિય રામ યશ, ગાવહિ સુનહિ સુજાન ॥ ૧૫ ॥

ગાય કાળી હોય, પણ તેનું દૂધ સ્વચ્છ અને અતિશુદ્ધકારી હોય છે, તેથી લોકો તે દૂધ પાન કરે છે. તેમ મારી કવિતા ગ્રામ્ય છે, તો પણ તેમાં સીતા રામની કીર્તિ આવશે તેથી સુશ્રેણ લોકો, તે કવિતાને ગાશે અને સાંભળશે. ॥ ૧૫ ॥

ચૌ-મણિ માણિક મુક્તા હવિ જૈસી । અહિ ગિરિ ગજ શિર સોહ ન તૈસી ॥

નૃપ કિરીટ તરુણી તનુ પાઈ । લહે સકલ શોભા અધિકાઈ ॥ ૧ ॥

તૈસેહિ મુકવિ કવિત બુધ કહૈહીં । ઉપજહિ અનત અનત હવિ લહૈહીં ॥

મક્ત હેતુ વિધિ મવન બિહાઈ । સુમિરત શારદ આવત ધાઈ ॥ ૨ ॥

રામચરિત સર વિનુ અન્હવાયે । સો શ્રમ જાય ન કોટિ ઉપાયે ॥

કવિ કોવિદ અસ હૃદય વિચારી । ગાવહિં હરિગુણ કલિમલ હારી ॥ ૩ ॥

કીન્હે પ્રાકૃત જન ગુણગાના । શિર ધુનિ ગિરા લગત પછતાના ॥

હૃદય સિંધુ મતિ સીપ સમાના । સ્વાતી શારદ કહાઈ સુજાના ॥ ૪ ॥

જો વરષે વર વારિ વિચાર । હોઈ કવિત મુક્તામણિ ચાર ॥

મણિ, માણિક્ય અને ગજમોતી, એઓની કાંતિ, જેવી સ્વાભાવિક હોય, તેવી પણ સર્પના મસ્તક ઉપર, પર્વતના શિખર ઉપર તથા હાથીના માથાંની અંદર શોભતી નથી, પરંતુ રાખના કિરીટને તથા યુવતીનાં શરીરને, પ્રાપ્ત થાય ત્યારે, સ્વાભાવિક કરતાં પણ; સઘળી રીતે અધિક શોભાને પ્રાપ્ત થાય છે; ॥ ૧ ॥ તેમ સારા કવિની કવિતા, જેવી સ્વાભાવિક હોય, તેવી પણ તે કવિને ત્યાં શોભતી નથી; પરંતુ ખીલ વિકાસના સુખને પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે સ્વાભાવિક કરતાં પણ અધિક શોભાને પ્રાપ્ત થાય છે. પંડિતો કહે છે કે, જેમ મણિ, માણિક્ય અને ગજમોતી, એઓ અન્ય સ્થલમાં પેદા થાય છે અને અન્ય સ્થલમાં શોભા પામે છે, તેમ કવિતા પણ અન્ય સ્થલમાં પેદા થાય છે અને અન્ય સ્થલમાં શોભા પામે છે. ભક્ત લોક (કવિ જન) સ્મરણ કરે કે, તુરત જ સરસ્વતી દેવી, પ્રજ્ઞાના ધરને છોડી દઇને તે ભક્તને વાસ્તે દોડી આવે છે, ॥ ૨ ॥ પણ તે દોડી આવેલી સરસ્વતીને ભક્ત લોક રામચરિતૃષી તળાવમાં નવશાયા વગર રહે, તો સરસ્વતીને, તે દોડી આવવાનો પડ્ડિશ્રમ, ખીલ કરોડે ઉપાયો કરતાં પણ જતો નથી,

એમ હૃદયમાં વિચારીને, કવિઓ તથા પંડિતો, કલિયુગના મેલોને હરનારા પ્રભુના ગુણોને ગાય છે. ॥ ૩ ॥ સરસ્વતી દોડી આવીને હાજર થાય, તે સમયે ભક્ત જન (કવિ જન), જો કોઈ રાજા વગેરે પ્રાકૃત જનના ગુણોને ગાય, તો સરસ્વતી મારું કુણાવીને પસ્તાવા લાગે છે. સુસ લોકો કહે છે કે, હૃદયરૂપી સમુદ્રની અંદર રહેલી બુદ્ધિરૂપી છીપમાં, સરસ્વતીરૂપી સ્નાતી ॥ ૪ ॥ જો ઉત્તમ વિચારરૂપ જળ વરસાવે, તો મુંદર કવિતારૂપી ઉત્તમ સુકતારૂપો ઉત્પન્ન થાય. ॥

દો-૦-યુક્તિ વેષ પુનિ પોહિયે, રામચરિત વર તાગ ॥

પરહિં સજન વિમલ ઝર, શોભા અતિ અનુરાગ ॥ ૧૬ ॥

એ કવિતારૂપ સુકતાકલોને, યુક્તિઓરૂપી વીંધણીઓથી વીંધીને, રામચરિતરૂપી ઉત્તમ દોરામાં પરીઓં હોય, તો સજનને અત્યંત શોભા ઉપરના પ્રેમને લીધે, એ માળાને નિર્મલ હૃદયોમાં પહેરી લે છે. ॥ ૧૬ ॥

ચૌ-૦-જો જનમે કલિકાલ કરાલા । કર્તવ્ય વાપસ મેષ મરાલા ॥

ચલત કુપંથ વેદમગ છાંડે । કપટ કલેવર કલિમલ માંડે ॥ ૧ ॥

વંચક ભક્ત કહાય રામકે । કિંકર કેવન કોહ કામકે ॥

તિનમેં પ્રથમ રેલ જગ મોરી । ધૃક ધર્મધ્વજ ધંધક ધોરી ॥ ૨ ॥

કલિકાલમાં જન્મેલા જે લોકો, વેષોથી હંસ જેવા પણ કર્તવ્યોથી કાગડા જેવા છે, વેદમાર્ગને છોડીને, કુમાર્ગોમાં ચાલે છે, કપટમય શરીરોવાળા છે, કલિયુગ સંબંધી મેલોનાં વાસણોરૂપ છે, ॥ ૧ ॥ રામચંદ્રજીના ડગભક્ત કહેવાય છે અને ખરી રીતે સુવર્ણના, કોધના તથા કામદેવના કિંકર છે; તેઓમાં જગતની અંદર પહેલો નંબર મારો છે; કેમ કે હું ધર્મધ્વજોમાં^૧ અચળી છું અને સંસારસંબંધી ધંધાઓના યોગ્ય ઉદાવવામાં જ બલદની પેઠે લાગેલો છું. ॥ ૨ ॥

જો અપન અવગુણ સવ કહૂં । બાદૈ કયા પાર નહિ લહૂં ॥

તાતે મૈ અતિ અલ્પ લ્લાને । ધોરેમેં જાનહીં સયાને ॥ ૩ ॥

સમુજ વિવિધ વિધિ વિનતી મોરી । કોઝ ન કયા મુનિ દેહિ સ્વોરી ॥

પતેહુ પર કરિહિં જો શંકા । મોહિતે અધિકતે જહ મતિ રંકા ॥ ૪ ॥

જો હું મારા સઘળા દુર્શિલો કહેવા લાગું, તો વાતનું લંબાણ વધી જાય અને તેમ છતાં, મારા દુર્શિલોના પાર આવે એમ નથી; તેથી મેં મારા દુર્શિલો બહુ જ થોડા કહ્યા છે. સમજી લોકો થોડું કહેવાથી પણ સમજી લેશે ॥ ૩ ॥ મારી આ ઘણા ઘણા પ્રકારની વિસંતિ સમજી, કોઈ માણસ પણ મારી રચેલી કથા સાંભળીને તેમાં ખોટ કહાડશે નહીં. આટલું બહાર કર્યા છતાં પણ જો કોઈ માણસ શંકા કરે, તો તેને મારા કરતાં પણ અધિક જડ અને કંગાલ બુદ્ધિવાળો સમજવો. ॥ ૪ ॥

૧ મનમાં કપટી, સ્વાર્થ સાધનમાં લંપટ અને નાસ્તિક છતાં, બહારથી ધર્માત્માપણું દેખાડી, લોકોને ઠગનારો જે પુરુષ હોય, તે ધર્મધ્વજ કહેવાય છે.

કવિ ન હોડ નહિં ચતુર કહાજું । મતિ અનુરૂપ રામગુણ ગાજું ॥

કહૈં રઘુપતિકે ચરિત અપારા । કહૈં મતિ મોરિ નિરત સંસારા ॥ ૫ ॥

જોહિ માસ્ત ગિરિ મેરુ ડહાહીં । કહો તૂલ કેહિ લેલે માર્હીં ॥

સમુદ્રત અધિક રામ પ્રભુનાર્હ । કરત કથા મન અતિ કદરાઈ ॥ ૬ ॥

હું કવિ નથી અને મને ચતુર કહેવરાવવા પણ ઈચ્છતો નથી. હું તો મારી બુદ્ધિ પ્રમાણે રામચંદ્રજીના ગુણ ગાવા ઈચ્છું છું. રામચંદ્રજીનું અપાર ચરિત કયાં ? અને સંસારમાં લાગેલી મારી બુદ્ધિ કયાં ? (રામચંદ્રજીનું ચરિત કે જે બ્રહ્માદિકની બુદ્ધિને પણ, પહોંચવા દીએ એમ નથી, તેની પાસે મારી બુદ્ધિ કોણ માત્ર છે ? ॥ ૫ ॥ જે પવન, મેરુ પર્વતને પણ ઉડાવી દીએ એવો હોય, તેની પાસે આકાશનું તૂળ કયા લેખામાં હોય ? મારું મન રામચંદ્રજીના ગુણોની અધિક મોટાઈ સમજે છે, તેથી તેઓની કથા કરવામાં અત્યંત સંકેતવાદ કરે છે. ॥ ૬ ॥

દો०—શારદ શેષ મહેશ વિધિ, આગમ નિગમ પુરાન ॥

નેતિ નેતિ કહિ જાણુ ગુણ, કરહિં નિરંતર ગાન ॥ ૧૭ ॥

સરસ્વતી, શેષ, સદાશિવ, બ્રહ્મા, શાસ્ત્રો, વેદો અને પુરાણો, ‘અમારાથી નથી પહોંચાતું, નથી પહોંચાતું,’ એમ કહેતાં કહેતાં પણ, રામચંદ્રજીના ગુણોને નિરંતર ગાયા કરે છે. ॥ ૧૭ ॥

ષૈ૦—સવ જાનત પ્રથુ પ્રથુતા સોઈ । તદપિ કહે વિન રહા ન કોઈ ॥

તહાં વેદ અસ કારણ રાખા । મજન પ્રભાવ માંતિ બહુ ભાખા ॥ ૧ ॥

એક અનીહ અરૂપ અનામા । અજ સચ્ચિદાનંદ પરધામા ॥

વ્યાપક વિશ્વરૂપ મગવાના । તેડ ધરિ દેહ ચરિત કૃત નાના ॥ ૨ ॥

સો કેવલ ભક્તન હિત લાગી । પરમકૃપાલુ પ્રણત અનુરાગી ॥

જેહિજન પર મમતા અરુ છોહુ । તેહિ કરુણાકર કીન્હ ન કોહુ ॥ ૩ ॥

ગડ્ બહોરિ ગરીબ નિવાજૂ । સરલ સબલ સાહિબ રઘુરાજૂ ॥

બુધ વરણહિં હરિચક્ષ અસ જાની । કરન પુનીત હેતુ નિજ વાની ॥ ૪ ॥

તેહિ બલ મેં રઘુપતિ ગુણગાથા । કહિહોં નાય રામપદ માથા ॥

મુનિહિ પ્રથમ હરિ કીરતિ ગાર્હ । તેહિ મણુ ચલત મુગમ મોહિં માર્હ ॥ ૫ ॥

પ્રભુની પ્રભુતાને સર્વે કોઈ, ‘વર્ણન કરવાને અશક્ય’ જાણે છે, તોપણ કોઈ, યથાશક્તિ તેનું વર્ણન કર્યા વગર રહેલ નથી, તેમ જ વેદે, ધણા પ્રકારેથી ભજનના પ્રભાવનું વર્ણન કર્યું છે, તેથી ‘પ્રભુની અપાર પ્રભુતાનું યથાશક્તિ વર્ણન કરવું, એ પણ એક જાતનું ભજન છે, માટે તે કરવામાં ચૂકવું નહીં,’ એટલું જ કારણ રાખેલું જણાય છે, ॥ ૧ ॥ પરમાત્મા કે જે એક, નામ રૂપથી રહિત, અજન્મા, સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ, સર્વના અધિષ્ઠાનરૂપ, વ્યાપક, સર્વાત્મક અને સર્વ શક્તિસંપન્ન છે, તેમણે રામાવતાર ધરીને, જે કોઈ અનેક પ્રકારનાં ચરિત્રો કરેલાં છે, ॥ ૨ ॥ તે કેવલ ભક્ત લોકોના હિતને

વાસ્તે જ કરેલાં છે અને તે કઠણાનિધાન પ્રભુએ, જે જે ભક્તો ઉપર મમતા અને દયા કદાઈ છે, તેઓના ઉપર કદી પણ ક્રોધ કર્યો નથી, માટે તે પ્રભુ રામચંદ્રજી, પરમ કૃપાળુ, ભક્ત જનોની ઉપર પ્રેમ રાખનારા ॥ ૩ ॥ ભક્તજનોને જતું રહેલું 'યોગાદિક' તથા રાજ્યાદિક^૨ પણ ફરી લાવી દેનારા, ગરીબનિવાજ અને સબલ છતાં પણ સરલ છે, 'તેથી આપણે તેમના યશનું અયથાર્થ વર્ણન કરીશું, તો પણ આપણા ઉપર ક્રોધ નહીં કરે, એમ ધારીને,' વિચક્ષણ લોકો, કેવળ પોતાની વાણીને પવિત્ર કરવા માટે, તેમના યશનું યથાશક્તિ વર્ણન કરે છે. ॥ ૪ ॥ ભાઈઓ ! હું પણ એવી સમજણના બળથી જ રામચંદ્રજીનાં ચરણોમાં માથું નમાવી, રામચંદ્રજીના ગુણોની કથા કહીશ. (જે કે કથા કહેવાની સ્થિતિમાં પહોંચવું, એ બહુ વિષમ છે, તોપણ) વાદબીકિ તથા વ્યાસ આદિ મુનિઓએ રામચંદ્રજીની કીર્તિ ગાવાને જે રસ્તો કરી આપ્યો છે, તે રસ્તે ચાલતાં મને એ સ્થિતિમાં પહોંચવું સુગમ છે. ॥ ૫ ॥

દો०—અતિ અપાર જે સરિતવર, જો નૃપ સેતુ કરાહિ ॥

ચંદિ પિપીલિકા પરમલઘુ, વિનુ શ્રમ પારહિં જાહિ ॥ ૧૮ ॥

બુઓ કે, મોટી નદી અત્યંત અપાર હોય છે, તોપણ તેના ઉપર જે રાજાએ પુલ બાંધી હીધો હોય તો અત્યંત નાહાની કીડી પણ તે પુલ ઉપર ચઢીને વગર શ્રમે સામે પાર પહોંચી ભય છે. ॥ ૧૮ ॥

ચૌ०—યહિ પ્રકાર બલ મનહિં દઢાઈ । કરિહૌં રઘુપતિ કથા મુદાઈ ॥

વ્યાસ આદિ કવિ પુંગવ નાના । જિન સાદર હરિ ચરિત વચ્ચાના ॥ ૧ ॥

ચરણ કમલ વંદૌં સવ કેરે । પુરવહુ સકલ મનોરથ મેરે ॥

કલિકે કવિન કરૌં પરણામા । જિન વરણે રઘુપતિ ગુણગ્રામા ॥ ૨ ॥

આવી સમજણરૂપ બળથી જ, મનને દૃઢ રાખીને, હું શ્રીરામચંદ્રજીની સુંદર કથા કરીશ, વ્યાસ આદિ અનેક મહા કવિઓ, કે જેઓએ આદરપૂર્વક પ્રભુનાં ચરિતો વખાણ્યાં છે, ॥ ૧ ॥ તે સર્વનાં ચરણકમળોને પ્રણામ કંઈ હું. એ વ્યાસાદિક મુગાંતરના મહા કવિઓ, મારા સર્વ મનોરથોને પૂર્ણ કરશે. કાલિદાસ આદિ કલિયુગના કવિઓ, કે જેઓએ રઘુપતિના ગુણોના સમૂહોનું વર્ણન કર્યું છે, તેઓને પણ પ્રણામ કંઈ હું. ॥ ૨ ॥

જે પ્રાકૃત કવિ પરમ સયાને । भाषा जिन हरि चरित बखाने ॥

મયે જે અહિ જે વૈહૈં આગે । પ્રણજં સવહિ કપટ છલ ત્યાગે ॥ ૩ ॥

હોડ પ્રસન્ન દેડ વરદાનૂ । સાધુ સમાજ મળિત સન્માનૂ ॥

જો પ્રવંશ નહિ બુધ આદરહૌં । સો શ્રમ દુષ્ટા બાલ કવિ કરહૌં ॥ ૪ ॥

૧ શ્રીમદ્ભાગવતના પ્રથમસ્કન્ધમાં નારદજીએ વ્યાસને કહ્યું છે. પ્રભુનું ધ્યાન કરનારો ભક્ત કદાચ પુનર્જન્મ પામે, તો પણ પાછો જ્ઞાનને રસ્તે જ ચઢે છે. શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ પણ તથા તં શુદ્ધિયોગે ઇતે પૌર્વદૈશિકમ્ એ શ્લોકથી અર્જુનને એમ જ કહ્યું છે. ૨ સુગ્રીવનું જતું રહેલું રાજ્ય, રામચંદ્રજીએ ફરી અપાવ્યું હતું અને કુવ વગેરેના રાજ્યનું પણ એ પ્રમાણે જ કર્યું હતું, એ વાત પ્રસિદ્ધ છે.

બાષામાં પ્રભુનાં ચરિત્રોનું વર્ણન કરનારા જે પરમ સુત્ર પ્રાકૃત કવિઓ યદ્યપિ થયા છે, હાલ છે અને હવે પછી ઉત્પન્ન થવાના હોય, તે સર્વને પણ, કપટનો અને છળનો ત્યાગ કરીને, પ્રજ્ઞામ કંઈ હું. ॥ ૩ ॥ એઓ પ્રસન્ન થઈ, મને વરદાન આપેા કે, માઈ કાન્ધ સન્નજનોના સમાજમાં સન્માન પામે. એ પ્રબંધને (ગ્રંથને), સન્નજનો આદર ન આપે તો, તે પ્રબંધ કરવાનો પરિશ્રમ વૃથા છે અને મૂર્ખ કવિઓ જ એવો પરિશ્રમ કરે છે. ॥ ૪ ॥

કીરતિ મળિત શ્રુતિ મળિ સોઈ । મુરસરિ સમ સવ કર હિત હોઈ ॥

રામ સુકીરતિ મળિત મદેસા । અસમંજસ અસ મોહિ અંદેશા ॥ ૫ ॥

તુલ્કારી કૃપા મુલમ સોડ મેરે । સિઅનિ મુદાવનિ ટાટ પટોરે ॥

કરડ અનુગ્રહ અસ જિય જાની । વિમલ યશહિ અનુહરે મુવાની ॥ ૬ ॥

કીર્તિ, કવિતા કે લક્ષ્મી, એ જ લક્ષ્મી કહેવાય, કે જે ગંગાજની પેઠે સર્વતું હિત કરનારી થાય. રામચંદ્રજીની કીર્તિ અતિ ઉત્તમ છે અને મારી કવિતા અતિ નિકૃષ્ટ છે, માટે મારી કવિતા, રામચંદ્રજીની કીર્તિનાં વર્ણનને વાસ્તે અયોગ્ય જ કહેવાશે, એવી મને શંકા રહ્યા કરે છે. ॥ ૫ ॥ હે મહા કવિઓ તથા હે કવિઓ ! આપ લોકોની કૃપાથી, મને રામચંદ્રજીની કીર્તિને છાજે એવી વાણી મુલમ થશે. ‘ દેશની વસ્ત્રમાં, શબ્દની સીવણી તે કાંઈ સુશોભિત લાગે ? ન જ લાગે ’ એમ હૃદયમાં બાણી, મારા ઉપર અનુગ્રહ કરજો, કે જેથી મારી વાણી, રામચંદ્રજીના નિર્મલ યશને અનુસરી શકે, એવી ઉત્કૃષ્ટ થાય. ॥ ૬ ॥

દો—સરલ કવિત કીરતિ વિમલ, સોઈ આદરહિ મુજાન ॥

સહજ વૈર વિસરાય રિપુ, જો મુનિ કરહિ વચ્ચાન ॥ ૭ ॥

કવિતા એવી તો સરલ ભેદજે અને કીર્તિ એવી તો વિમલ ભેદજે, કે જેને સાંભળી, વૈરીઓ પણ સહજ વૈરને ભૂલી જઈને વખાણે. એવી કવિતાને અને એવી કીર્તિને જ સુત્ર જનો આદર આપે છે. ॥ ૭ ॥

દો—સો ન હોય વિનુ વિમલ મતિ, મોહિ મતિવલ અતિયોર ॥

કરહું કૃપા હરિ યશ કહૌં, પુનિ પુનિ કહહું નિહોર ॥ ૮ ॥

એવી કવિતા નિર્મલ શુદ્ધિના બળ વિના બની શકે નહીં અને મારી પાસે શુદ્ધિનું બળ બહુ જ થોડું છે, તેથી વારંવાર આજીજી કરીને કહું છું કે, જેથી હું હરિના યશનું વર્ણન સરલ કવિતામાં કરી શકું, એવી મારા ઉપર કૃપા કરજો. ॥ ૮ ॥

દો—કવિ કોવિદ રણુવર ચરિત, માનસ મંજુ મરાલ ॥

બાલવિનય મુનિ મુલુચિ લલિ, મોપર હોહુ કૃપાલ ॥ ૯ ॥

રામચંદ્રજીનાં ચરિત્રરૂપી માનસસરોવરમાં, સુંદર હંસોની ઉપમા ધરાવનારા હે કવિઓ અને હે પંડિતો ! હું કે જે તમારે ખાલક છું, તેનો વિનય, કાને ધરી, અને રામચંદ્રજીનાં ચરિત્રોનું વર્ણન કરવામાં અતિ રુચિ ભેળે, મારા ઉપર દયાળુ થાઓ. ॥ ૯ ॥

સો—વંદો મુનિ પદકંજ, રામાયણ જિન નિર્મયો ॥

સત્તર સહોમલમંજ, દોષરહિત દૂષણ સહિત ॥ ૧૦ ॥

વાદમીકિ મુનિનાં ચરણારવિંદને પ્રણામ કરે છું, કે જે મુનિએ સખર^૧ છતાં પણ
સુકેમલ, તથા સુંદર અને દ્વિપણ્યુકત^૨ છતાં પણ દ્વિપણ્યથી રહિત રામાયણ બનાવેલ^૩ છે. ॥ ૬ ॥

સોં—વંદો ચારીં વેદ, ભવ વારિધિ વોહિત સરિસ ॥

જિનહૈં ન સ્વપ્નેહુ સ્વેદ, વર્ણત રઘુપાતિ વિશ્વદયસ ॥ ૭ ॥

સંસારરૂપી સમુદ્રમાં વહાણોની તુલ્યતા ધરાવનારા આરે વેદોને પ્રણામ કરે
છું, કે જેઓના આશ્રમથી રામચંદ્રજીના સ્વચ્છ વશનું વર્ણન કરતાં સ્વપ્નમાં પણ ખેદ
(ગભરાટ) ઉત્પન્ન ન થાય. ॥ ૭ ॥

સોં—વંદો વિધિપદ રેતુ, ભવસાગર જિન કીન્દ્ર યદ્દ ॥

સત્ત સુધા શશિ ધેતુ, પ્રકટે સ્વલ વિષ વારુણી ॥ ૮ ॥

(વિદ્યાતાનાં ચરણોની રચને વંદું છું, કે જે વિદ્યાતાએ કરેલા આ સંસારરૂપી સમુદ્રમાં
સંતતજનરૂપી અમૃત, ચંદ્ર તથા કામધેતુ પ્રકટ થયેલ છે અને ખલજનરૂપી ઝેર તથા
મહિરા પણ પ્રકટ થયેલ છે. ॥ ૮ ॥

દોં—વિવુધ વિમ બુધ ગુરુ ચરણ, વંદિ કહોં કરજોર ॥

જૈ પ્રસન્ન પુરવહુ સકલ, મંજુ મનોરથ મોર ॥ ૨૨ ॥

દેવો, બ્રાહ્મણો અને પંડિત લોકો, એઓનાં ચરણોને પ્રણામ કરી, હાથ ઝેડી, વિશ્વસિ
કરે છું કે, તમે સર્વ પ્રસન્ન થઈ, મારા સઘળા ઉત્તમ મનોરથોને પૂર્ણ કરાવો. ॥ ૨૨ ॥

જૌં—પુનિ વંદો શારદ સુરસરિત્ત । યુગલ પુનીત મનોહર ચરિતા ॥

મજ્જન પાન પાપ હર ઈકા । કહત મુનત યક હર અવિવિકા ॥ ૧ ॥

ગુરુ પિતુ માતુ મહેશ ભવાની । પ્રણવઝ દીનવંધુ દિનદાની ॥

સેવક સ્વામિ સલા સિયપીકે । હિત નરુપધિ સર્વવિધ તુલસીકે ॥ ૨ ॥

સરસ્વતી અને ગંગાજી કે જેઓ બન્ને, પવિત્રપણામાં અને મનોહર ચરિત્રોમાં
સરખાં છે, પણ એક નહાવાથી તથા પાન કરવાથી, પાપોનું હરણ કરે છે અને એક
કથનથી તથા શ્રવણથી, અવિવેકનું હરણ કરે છે, તેઓને પ્રણામ કરે છું. ॥ ૧ ॥ સદાશિવ

૧ સખર એટલે ખરસટ અથવા કંઠાર. જે સખર હોય તે સુકેમલ તથા સુંદર હોય નહિ, એ
વિશેષ પ્રતીત થાય છે પણ સખર એટલે ખર નામના રાક્ષસ સહિત અર્થાત્ જેમાં ખર રાક્ષસનાં
યુદ્ધ તથા મરણ આદિનું વર્ણન આવે છે એવું, એવો અર્થ કરવાથી તે વિશેષ ટણી જાય છે. આમ
છે, તેથી, આ સોરઠમાં વિરોધાભાસ અલંકાર છે. કુવલયાનંદ કારિકામાં કહ્યું છે કે, આમાસલે વિરોધસ
વિરોધાભાસ કહેવાય. વિરોધ વાસ્તવિક ન હોય, પણ આભાસ માત્ર અને ચમત્કારી હોય, તે વિરોધાભાસ
અલંકાર કહેવાય. ૨ દ્વિપણ્યુકત એટલે પ્રક્રમ ભંગ આદિ કવિતાનાં દ્વિપણ્યોથી યુક્ત. જે દ્વિપણ્યુકત
હોય, તે દ્વિપણ્યુરહિત ઘટે નહિ, એ વિરોધ પ્રતીત થાય છે, પણ દ્વિપણ્યુકત એટલે દ્વિપણ્ય નામના રાક્ષસ
સહિત અર્થાત્ જેમાં દ્વિપણ્ય રાક્ષસના યુદ્ધ તથા મરણાદિકનું વર્ણન આવે છે એવું, એવો અર્થ કરવાથી
તે વિશેષ ટણી જાય છે, માટે આ પણ વિરોધાભાસ અલંકાર છે. ૩ બીજાં ભાષાંતરોમાં તથા
ટીકાઓમાં વિરોધાભાસ અલંકારને છોડી દેખે, ‘સક્ષર સ્કોમલ’ એટલે માખણ જેવું ક્રમભ
ર્ત્તાદિક જે જે લાંબા લાંબા અર્થો કર્યા છે, તે સઘળા અપ્રામાણિક અને ભૂલ ભરેલા છે.

અને પાર્વતી, કે જેઓ, શિક્ષણ આપવામાં શુરૂરૂપ છે, પાલન કરવામાં માતા પિતારૂપ છે, દીન લોકોનાં બંધુ છે અને સર્વ પ્રાણીઓને પ્રતિ દિવસે આત્માદિક આપનારાં છે, તેઓને પ્રણામ કરું છું. સદાશિવ કે જે સમર્થદ્રુના સેવક^૧ છે સ્વામી^૨ છે અને સખા^૩ પણ છે, તે સર્વ પ્રકારે મારામાંથી કશા લાભની ઇચ્છા નહીં રાખનારાં મારા ખરા હિતકારી છે. ॥૨॥

કલિ વિલોક જગહિત હર ગિરિજા । શાવર મંત્ર જાલ જિન સિરિજા ॥

અનમિલ આસર અર્થ ન જાપૂ । પ્રગટ પ્રભાવ મહેશ પ્રતાપૂ ॥ ૩ ॥

સો મહેશ મોપર અનુકૂલા । કરો કથા સુદમંગલ મૂલા ॥

સુમિરિ શિવા શિવ પાય પસાડ । ઘર્ણહું રામચરિત ચિત્ત ચાડ ॥ ૪ ॥

શિવ તથા પાર્વતીએ, જગતને કલિકાલનાં દુઃખોથી પીડાતું જોઈ, શાખર મંત્રોના જાગને ઉત્પન્ન કર્યું છે, કે જે મંત્રજાળ પોતામાં અક્ષરોનો, અર્થનો કે જપનો કશો મેળ નહિ છતાં, કેવળ સદાશિવના પ્રતાપને લીધે, ઉચ્ચારણ માત્રથી પોતાના પ્રભાવને પ્રત્યક્ષ દેખાડી આપે છે. ॥ ૩ ॥ એ સદાશિવ, મારા ઉપર અનુકૂલ છે, તેથી હું આનંદના અને મંગળના મૂળરૂપ કથા કરવા તૈયાર થયો છું, પાર્વતીનું તથા સદાશિવનું સ્મરણ કરી તેઓની કૃપા પામીને, ચિત્તમાં રામનાં ચરિત્રોનું વર્ણન કરવા ચાહું છું. ॥ ૪ ॥

મળિત મોરિ શિવ કૃપા ત્રિભાતી । શશિ મમાજ મિલ સોહ સુગતી ॥

જો યદ્ કથા સનેહ સમેતા । કહિહર્હિ હુનિહર્હિ સમુદ્ધિ સચેતા ॥ ૫ ॥

હોઈહિં રામચરણ અનુરાગી । કલિમલ રહિત સુમંગલ ભાગી ॥

જેમ એકના સમાજથી શુકલ પક્ષની રાત્રિ શોભે, તેમ સદાશિવની કૃપાથી મારી કવિતા શોભશે. જે માણસ, પ્રેમ રાખી, એકાગ્ર ચિત્તથી, આ કથાને કહેશે, સાંભળશે કે સમજશે, તે માણસ, ॥ ૫ ॥ રામનાં ચરણોમાં પ્રીતિવાળો, કલિયુગના મેલોથી રહિત અને ઉત્તમ મંગળોને લોભવનારો થશે. ॥

દો-સપનેહુ સાંચેહુ મોહિ પર, જો હર ગૌરિ પસાડ ॥

તૌ ફુર હોડ જો કહહું સવ, ભાષા મળિત પ્રભાડ ॥ ૨૨ ॥

જે સ્વપ્નમાં પણ મારા ઉપર શિવ પાર્વતીની કૃપા સાથેસાથ થઈ હોય તો, મારી આ ભાષાની કવિતાના પ્રભાવ, મારા કહેવા પ્રમાણે સઘળો સત્ય થશે. ॥ ૨૨ ॥

ચૌ-વંદો અવધપુરી અતિપાવાનિ । સરયૂ સરિ કલિકલુપ નશાવનિ ॥

પ્રણકં પુર નર નારિ વહોરી । મમતા જિનપર પ્રહુદિ ન થોરી ॥ ૧ ॥

સિયનિદક અય ઓઘ નશાયે । લોક વિશોક વનાય દસાયે ॥

વંદો કૌશલ્યા દિશિ પ્રાચી । કીરતિ જામુ સકલ જગ માચી ॥ ૨ ॥

પ્રકટેડ જહૈં રઘુપતિ શશિ ચાર । વિશ્વ સુલ્લદ લલ કમલ તુપાર ॥

દશરથ રાડ સહિત સચ રાની । સુકૃત સુમંગલ મૂરતિ જાની ॥ ૩ ॥

૧ મહાદેવજીએ કહ્યું છે કે, સૌ પ્રમુ મોર ચરાચર સ્વામી, રહુવર સવ ઊર એતરયામી. ૨ પૂજ પારશિવ નાથ સાથા. સમર્થદ્રુએ પાર્થિવલિંગનું પૂજન કરીને, પોતાનું માથું નમાવ્યું. ૩ શેકર પ્રિય મમ મોહિ. ઇત્યાદિ.

કરહું પ્રણામ કર્મ મન વાની । કરહુ કૃપા સુત સેવક જાની ॥

જિનિહિ વિરચિ વહ મયડ વિધાતા । મહિમા અવધ રામ પિતૃ માતા ॥ ૪ ॥

હું અત્યંત પવિત્ર અયોધ્યા પુરીને તથા કલિયુગનાં પાપોને નષ્ટ કરનારી સરયૂ નદીને પ્રણામ કરું છું. વળી અયોધ્યા પુરીનાં નરનારીઓને પણ પ્રણામ કરું છું, કે જેઓના ઉપર રામચન્દ્રજીને ઘણી મમતા હતી ॥ ૧ ॥ અને જે મમતાને લીધે જ રામચન્દ્રજીએ સીતાજીની નિંદા કરનારાં માણસોના પશુ પાપોના સમૂહને નષ્ટ કરી, તેઓ સહિત અયોધ્યાનાં સર્વ માણસોને, પોતે બનાવેલા શોકરહિત ધામમાં વસાવ્યાં. જેની કીર્તિ સર્વ જગતમાં ફેલાઈ રહી છે એવાં કૌસલ્યાજીરૂપ પૂર્વ દિશાને પ્રણામ કરું છું. ॥ ૨ ॥ કે જેમાં જગતને સુખ આપનારા અને ખળરૂપી કમળોને નષ્ટ કરવામાં હિમ જેવા રામચન્દ્રજીરૂપ સુન્દર ચન્દ્રનું પ્રકટય ધયું હતું, સર્વ રાણીઓ સહિત દશરથ રાજા કે જેની મૂર્તિ પુણ્યમય અને મંગળમય જ હતી, ॥ ૩ ॥ તેમને મનથી, કર્મથી તથા વાણીથી પ્રણામ કરું છું, એ દશરથ મહારાજા અને પોતાના પુત્રનો સેવક બાણીને, મારા ઉપર કૃપા કરજો જેઓને સ્વવાર્થી, પ્રદાને પણ મોટાઈ મળી એવાં રામચન્દ્રજીનાં માઆપનો મહિમા પરાકાષ્ટારૂપ છે. ॥ ૪ ॥

સો૦—વંદો અવધ મુઆલ, સત્ય પ્રેમ જેહિ રામપદ ॥

વિહુરત દીનદયાલ, મિયતનુ તૃણ ઇવ પરિહરેડ ॥ ૧ ॥

અયોધ્યાના રાજા દશરથજીને પ્રણામ કરું છું, કે જેમણે રામનાં ચરણોમાં ખરા પ્રેમને લીધે, દીનદયાળુ^૨ રામચન્દ્રજીના વિયોગ થતાં જ, ખ્યારાં શરીરને તરણીની પેઠે છોડી દીધું હતું. ॥ ૬ ॥

ચૌ૦—પ્રણવોં પરિજન સહિત વિદેહ । જાહિ રામપદ ગૂઢ સનેહ ॥

યોગ ભોગમેં રાસેહુ ગોઈ । રામ વિલોકત પ્રગટેડ સોઈ ॥ ૧ ॥

વંદો પ્રથમ ભરતકે ચરણા । જામુ નેમ વ્રત જાય ન વરણા ॥

રામ ચરણ પંકજ મન જામુ । લુલ્ય મધુપ ઇવ તજે ન પામુ ॥ ૨ ॥

પરિવાર સહિત જનક રાજાને પ્રણામ કરું છું, કે જેમનો રામનાં ચરણો ઉપરનો ગૂઢ સ્નેહરૂપ યોગ, ભોગમાં ગુપ્ત રાખ્યા છતાં પણ, રામચન્દ્રજીનાં દર્શન થતાં જ, ખુલ્લો થઈ ગયો હતો અથવા જેમનો, રામનાં ચરણો ઉપરનો ગૂઢ સ્નેહ, યોગમાં અને ભોગમાં ગુપ્ત રાખ્યા છતાં પણ, રામચન્દ્રજીનાં દર્શન થતાં જ ખુલ્લો થઈ ગયો હતો. ॥ ૧ ॥ ત્રણ બાતાઓમાં પ્રથમ ભરતજીનાં ચરણોને પ્રણામ કરું છું, કે જેના નિયમનું અને મતનું વર્ણન જ કરી શકાતું નથી અને જેનું મન રામચન્દ્રજીનાં ચરણકમળમાં ભમરની પેઠે લુપ્ત હોવાથી, એના ચરણના સમીપને છોડતું જ ન હતું. ॥ ૨ ॥

૧ અયોધ્યામાં, એક ધોળીએ સીતાજીની નિંદા કરી હતી, એમ કહેવામાં આવે છે, પણ આ ઉપરથી જણાય છે કે, ખણાં માણસોએ કરી હતી. શ્રીમદ્ભાગવતના નવમસ્કન્ધમાં પણ હિતિ લેખાદ્-બ્રહ્મુક્તાદ્ દુરાચાર્યવર્ણવિદઃ એ શ્લોક છે, તે ઉપરથી જણાય છે કે, ખણાં લોકોએ નિંદા કરી હતી. ૨ દશરથ રાજાના પૂર્વ જન્મમાં તેની દીનતા બેઠ, પ્રભુએ દયાળુપણાથી તેને ઘેર પુત્રરૂપે અવતરવાનું વરદાન આપ્યું હતું. ૩ જનક રાજા રામને બેઠને યોધ્યા છે કે, સહજ વિરામરૂપ મન મોપ, યકિત હોત ગિમિ ચદ્વકોપ ॥ દ્વન્દ્વિ દેવ મન અતિ બનુરાગ, વરવલ આપુલક હિ મન ત્યાગા ॥

વંદો લક્ષ્મણ પદજલજાતા । શીતલ સુખમ ભક્ત સુખદાતા ॥
 રઘુપતિ કીરતિ વિમલ પતાકા । દંઢ સમાન મયો યશ જાકા ॥ ૩ ॥
 શેષ સહસ્ર શીશ જગ કારણ । જો અવતરેહ ભૂમિ મય ટારણ ॥
 સદા સો સાતુકૂલ રહુ મોપર । કૃપાસિન્ધુ સૌમિત્ર ગુણાકર ॥ ૪ ॥
 રિપુસૂદન પદકમલ નમામી । શૂર સુશીલ ભરત અનુગામી ॥
 મહાવીર વિનંજે હનુમાના । રામ જાસુ યશ આપ વસાના ॥ ૫ ॥

લક્ષ્મણ કે જેમને યશ રામચન્દ્રજીની કીર્તિરૂપી નિર્મલ પતાકામાં દંઢસમાન થયો છે, તેમનાં શીતલ, સુન્દર અને ભક્તોને સુખ આપનારાં ચરણકમળને પ્રણામ કરું છું. ॥ ૩ ॥ કૃપાના સમુદ્રરૂપ અને ગુણોની ખાણરૂપ લક્ષ્મણ કે જે પોતે હબાર મસ્તકોવાળા અને જગતના કારણરૂપ શેષનાથ જ પૃથ્વીનો ભય ટાળવાને વાસ્તે અવતર્યા હતાં, તે મારા ઉપર સર્વદા અનુકૂલ રહેજો. ॥ ૪ ॥ શૂર, ઉત્તમ સ્વભાવવાળા અને ભરતજીની સાથે રહેનારા શત્રુધ્વના ચરણકમળને નમસ્કાર કરું છું. મહાવીર હનુમાનજીને વિનંતું છું કે, જેની ઉત્તમ કીર્તિને રામચન્દ્રજીએ શ્રીસુખથી વખાણી હતી. ॥ ૫ ॥

સો-વંદો પવનકુમાર, સલ વન પાવક જ્ઞાનધન ॥

જાસુ હૃદય આગાર, વસહિં રામ શર ચાપ ધર ॥ ૧૦ ॥

રાક્ષસોરૂપી જંગલમાં દાવાનલરૂપ અને મહા જ્ઞાની હનુમાનજીને પ્રણામ કરું છું, કે જેમનાં ત્વદયરૂપી ધરમાં ધનુષ ખાણને ધરનારા રામચન્દ્રજી સર્વદા વસે છે. ॥ ૧૦ ॥
 ચૌ-કપિપતિ કૃષ્ણ નિશાચર રાજા । અંગદાદિ જે સહિત સમાજા ॥

વંદો સવકે ચરણ સુહાયે । અધમ શરીર રામ જિન પાયે ॥ ૧ ॥

રઘુપતિ ચરણ ડણસક જેતે । સ્વગ મૃગ સુર નર અસુર સમેતે ॥

વંદો પદ સરોજ સવકેરે । જે વિલુ કામ રામકે ચેરે ॥ ૨ ॥

સુગ્રીવ, બાંભવાન, વિલીષણ તથા અંગદ આદિ સમાજ, કે જેઓ પોતે અધમ શરીરવાળા છતાં રામને પામ્યા, તે સર્વનાં સુન્દર ચરણોને પ્રણામ કરું છું. ॥ ૧ ॥ પક્ષીઓ, મૃગો, દેવતાઓ, મનુષ્યો તથા અસુરો આદિ જે કોઈ રામચન્દ્રજીના ચરણના ઉપાસક છે અને જેઓ કશી કામના વિના રામના હાસ થયા હતા, તે સર્વનાં ચરણકમલોને વંદું છું. ॥ ૨ ॥

શુક સનકાદિ વ્યાસ મુનિ નારદ । જે મુનિવર વિજ્ઞાન વિશારદ ॥

મળંજં સર્વહિ ધરણિ ધર શીશા । કૃપા કરહુ જન જાન મુક્તીશા ॥ ૩ ॥

જનકસુતા જગજનનિ જાનકી । અતિશય મિય કરુણાનિધાનકી ॥

તાકે યુગ પદ કમલ મનાંજં । જાસુ કૃપા નિર્મલ મતિ પાંજં ॥ ૪ ॥

પુનિ મન વચન કર્ય રઘુનાયક । ચરણકમલ વંદો સર્વ લાયક ॥

રાજિવનયન ધરે ધનુ સાયક । ભક્ત વિપદ મંજન સુખદાયક ॥ ૫ ॥

૧ રામચન્દ્રજીએ હનુમાનજીને કહ્યું છે કે, સુન કપિ તોહિ સમાવ ઉપકારી, નહીં કોઇ સુર નર મુનિ તણધારી ॥

પ્રજાવિદ્યામાં વિવેકજ્ઞ અને મુનિઓમાં ઉત્તમ શુકદેવજી, સનકાદિક, વ્યાસ તથા નારદ મુનિ, એ સર્વને પૃથ્વી ઉપર માથું મૂકીને પ્રણામ કરે હું, હે મુનીશ્વરો ! મને પોતાના દાસ બાણીને મારા ઉપર કૃપા કરો. ॥ ૩ ॥ જનકનાં પુત્રી, જગતનાં માતાજી અને રામચન્દ્રજીનાં અત્યંત પ્યારાં સીતાજીનાં ચરણકમલોની જોડીને મનાવું હું કે, જેની કૃપાથી મને નિર્ભય બુદ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય. ॥ ૪ ॥ વળી કમળો સરખાં નેત્રોવાળા, ધનુષ બાણને ધરનારા, ભક્તોની વિપત્તિઓને ભાંગનારા, ભક્તોને સુખ દેનારા અને સર્વ પ્રકારની યોગ્યતાવાળા શ્રીરામચન્દ્રજીનાં ચરણકમળોને મનથી, વચનથી તથા ક્રિયાથી વંદન કરે હું. ॥ ૫ ॥

દો-ગિરા અર્થ જલ વીંચિ સમ, કહિયત મિત્ર ન મિત્ર ॥

વંદોં સીતારામપદ, મિત્રહિં પરમપ્રિય સ્વિક્ષ ॥ ૨૬ ॥

સીતા અને રામચન્દ્રજી કે જેઓને દીન જન પરમ પ્રિય છે અને જેઓ, વાણી તથા અર્થ અને જળ તથા ભઠરી, એઓની પેઠે કહેવા માત્રમાં મિત્ર છે, પણ વાસ્તવિક રીતે અભિન્ન છે, તેઓનાં ચરણારવિન્દોને પ્રણામ કરે હું. ॥ ૨૪ ॥

ચૌ-વંદોં રામ નામ રઘુવરકે । હેતુ કૃવાનુ માનુ દિપકરકે ॥

વિધિ હરિ હર મય વેદ પ્રાનસો । અગુણ અનૂપમ ગુણનિધાનસો ॥ ૧ ॥

મહામંત્ર જોડે જપત મહેશ્વ । કાલીમુક્તિ દેન ઉપદેશ્વ ॥

મહિમા જામુ જાન ગણરાઝ । પ્રથમ પૂજિયત નામ પ્રભાઝ ॥ ૨ ॥

જાન આદિકવિ નામ પ્રતાપ્ । મયઝ સિદ્ધ કર ઝલટા જાપ્ ॥

સહસ્રનામ સમ મુનિ શિવ વાની । જપ જેઈં પિય સંઘ મવાની ॥ ૩ ॥

હર્ષે હેતુ હેર હર હીકો । કિય ભૂપણ તિય ભૂપણ તીકો ॥

નામ પ્રભાવ જાન શિવ નીકે । કાલકૂટ ફલ દીન અમીકે ॥ ૪ ॥

રઘુવરનું, 'રામ' એ નામ કે જે અવિદ્યારૂપ તૃણને બાળનારા જ્ઞાનરૂપ અગ્નિને, રાગરૂપ અંધકારને ટાળનારા વેરાગ્યરૂપ સૂર્યને અને સંસારરૂપી તાપને શાંત કરનારા ભક્તિરૂપી ચન્દ્રને ઉત્પન્ન કરનાર છે, તેને પ્રણામ કરે હું, અથવા રઘુવરનું 'રામ' એ નામ કે જે અગ્નિ, સૂર્ય તથા ચન્દ્ર, એઓના મિત્રરૂપ છે અર્થાત્ એ ત્રણ દેવ, જેમ જગતનું પાલન કરે છે, તેમ ભક્તજનોનું પાલન કરનાર છે, તેને પ્રણામ કરે હું, અથવા રઘુવરનું 'રામ' એ નામ કે જે બળ લોકોના મનમાં તાપરૂપ અગ્નિને, વીર લોકોના મનમાં ઉત્સાહરૂપ સૂર્યને અને ઉપાસક લોકોના મનમાં શાંતિરૂપ ચન્દ્રને ઉત્પન્ન કરનાર છે, તેને પ્રણામ કરે હું, અથવા રઘુવરનું 'રામ' એ નામ કે, જે અવિદ્યારૂપી બાંધથી ભરેલી સંસારરૂપ મકરસંક્રાંતિમાં અગ્નિની પેઠે તથા સૂર્યની પેઠે હિત કરનાર છે, તેને પ્રણામ કરે હું. અથવા રઘુવરનું 'રામ' એ નામ કે જે પોતામાં રહેલા રકારરૂપ અગ્નિબીજથી, આકારરૂપ સૂર્યબીજથી તથા મકારરૂપ ચન્દ્રબીજથી જડતાને, મોહરૂપી અંધકારને તથા સંસારના તાપોને હરનાર હોવાથી, અગ્નિની, સૂર્યની તથા ચન્દ્રની મૈત્રી

ધરાવે છે, તેને પ્રણામ કરે છું. અથવા રઘુવરનું 'રામ' એ નામ કે જે જીવોને પોતામાં રહેલાં ત્રણ બીજોના જગથી અનુકરમે અગ્નિની, સૂર્યની અને ચન્દ્રની પદવી આપનાર છે, તેને પ્રણામ કરે છું.^૧ એ નામ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા રુદ્રમય હોવાથી, અકાર, ઉકાર તથા મકારમય ઓકાર જેવું છે અથવા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા રુદ્રમય હોવાથી, વેદના પ્રાણ સમાન છે, અને નિર્ગુણ તથા નિરુપમ પરમાત્માને સંયુજીની પેઠે હૃદયમાં ધરી આપે એવું છે. ॥ ૧ ॥

એ નામ મહા મંત્ર છે, કે જેને મહાદેવજી જગ્યા કરે છે અને કાશીમાં મરણ પામેલા જીવોને સુક્તિ દેવાને વારતે, એ નામનો જ ઉપદેશ કરે છે. એ નામના પ્રભાવને ગણપતિ જાણે છે. કેમ કે, પોતે એના પ્રભાવથી જ સર્વ દેવતાઓમાં પ્રથમ પૂજ્ય^૨ છે. ॥ ૨ ॥ વાલ્મીકિ મુનિ, એ નામનો પ્રભાવ જાણે છે. કેમ કે, એ નામનો ભૂલને લીધે ઉલટો જપ (મરાં મરાં) કરવાથી પણ, એમને સિદ્ધિ મળી છે. પાર્વતી પણ એ નામને સદાશિવના કહેવાથી સહસ્ર નામો જેવું જાણી, સહસ્ર નામોને બદલે તે એક નામનું જ ઉચ્ચારણ કરીને, સદાશિવની સાથે જગ્યાં હતાં. ॥ ૩ ॥ એ ઉપરથી પાર્વતીના હૃદયનો અભિપ્રાય તથા પોતાનાં વચન પર વિશ્વાસ ભેદ, હર્ષ પામેલા મહાદેવજીએ, સર્વ સ્ત્રીઓનાં આભારણ રૂપ પાર્વતીને પોતાના શરીરનાં ભૂષણરૂપ કર્યાં. (સદાશિવ પોતે અર્ધનારીશ્વર થયા.) સદાશિવે પણ એ રામ નામનો પ્રભાવ સારી પેઠે જાણ્યો છે. કેમ કે, પોતે રામ નામનું ઉચ્ચારણ કરી વિષનું^૩ પાન કરતાં, તે વિષે પણ, તેમને અમૃતના જેવું રૂણ આપ્યું છે. ॥ ૪ ॥

દોઢ-વર્ષાઋતુ રઘુપતિ મગતિ, તુલસી શાલિ મુદાસ ॥

રામ નામ વર વર્ણ યુગ, શ્રાવણ માદો માસ ॥ ૨૫ ॥

રામચન્દ્રજીની લક્ષ્મિ, વર્ષા ઋતુ છે, તુલસીદાસ ડાંગરનો છોડ છે અને રામ નામના બે ઉત્તમ અક્ષરો, એ છોડને વારતે શ્રાવણ તથા ભાદરવા મહિનારૂપ છે. ॥ ૨૫ ॥

ચૌઠ-આશ્વર મધુર યનોહર દોઝ ॥ વર્ણ વિલોચન જન જિય જોઝ ॥

સુમિરત સુલભ સુસદ સબ કાહ ॥ લોકલાહુ પરલોક નિવાહ ॥ ૧ ॥

૧ આ ચોપાઇના પૂર્વાર્ધના આઠલા અર્થો ઉપરાંત બીજા પણ અનેક કાર્પનિક અર્થો બની શકે એમ છે, પણ તે દિલ્લેષ અર્થો તુલસીદાસજીને અભિમત હોય એમ માની શકાતું નથી. ૨ પ્રથમ પૂજ્યપણાની પદવી લેવાને વારતે, દેવતાઓ પરસ્પરમાં કલહ કરવા લાગતાં, બ્રહ્માએ તેઓને કહ્યું કે, તમારામાંથી પૃથ્વી પ્રદક્ષિણા કરીને જે પ્રથમ મારી પાસે આવે, તેને હું પ્રથમ પૂજ્યની પદવી આપું. આ ઉપરથી સર્વ દેવતાઓ, પોતપોતાનાં વાહનોપર ચઢીને દોડતાં, ઉંદર ઉપર ચઢેલા ગણપતિ પાછળ રહી ગયા અને ગભરાવા લાગ્યા. પછી નારદજીના ઉપદેશથી પૃથ્વીપર, રામ નામ લખી, તે નામને પ્રદક્ષિણા કરીને, બ્રહ્માની પાસે ગયા એટલે બ્રહ્માએ તુરત જ તેમને પ્રથમ પૂજ્ય ઠરાવ્યા. ૩ મહાદેવજી પોતાની સાથે ભોજન કરવાને વારતે પાર્વતીજીને પોકારતાં પાર્વતીજી ભોજ્યાં કે, હું હમણાં વિષ્ણુમહાસ નામનો પાઠ કરે છું, તે પાઠ પૂરો થયા પછી, ભોજન કરવા આવીશ. મહાદેવજીએ કહ્યું કે, સહસ્રનામ તત્ત્વર્ણ્ય રામનામ વરાનને હે સુન્દરી ! રામ એ એક જ નામ હજારો નામો જેવું છે, માટે તેનું ઉચ્ચારણ કરીને જમવા આવો. આ ઉપરથી પાર્વતીએ તે પ્રભાણ કર્યું હતું. ૪ મહાદેવજીએ વિષપાન કર્યાની કથા શ્રીમદ્ભાગવતના અષ્ટમસ્કંધમાં છે.

કહત સુનત સમુદ્રત મુટિ નીકે । રામલક્ષણ સમ પ્રિય તુલસીકે ॥
 વર્ણત વરણ પ્રીતિ વિલગાતી । બ્રહ્મજીવ સમ સહજ સંપાતી ॥ ૨ ॥
 નર નારાયણ સરિસ મુખ્રાતા । જગપાલક વિશેષ જનત્રાતા ॥
 ભક્તિમુતિયકલકરણવિભૂષણ । જગહિત હેતુ વિમલ વિધુપૂષણ ॥ ૩ ॥
 સ્વાદ તોષ સમ મુગતિ મુધાકે । કમઠ શેષ સમ ધર વસુધાકે ॥
 જન મન મંજુ કંજ મધુકરસે । જીહ યશોમતિ હરિ હલધરસે ॥ ૪ ॥

રામ નામના બન્ને અક્ષર મધુર છે, મનોહર છે, બાણે ભક્ત લોકોના હૃદયોમાં રહેનારાં વર્ણાત્મક બે નેત્રો હોય એવા છે, ઉચ્ચારણમાં સઘળા અક્ષરોથી સુગમ હોવાને લીધે, જે કોઈ સ્મરણ કરે, તેઓને સુલભ છે, સર્વ કોઈને સુખ દેનારા છે, આ લોકમાં, લાભરૂપ છે, પર લોકમાં પણ સુક્રિત પર્યંત લાભને (નિર્વાહ કરનારા છે, ॥ ૧ ॥ કહેવામાં સાંભળવામાં તથા સમજવામાં બહુ જ અનુકૂલ લાગે એવા છે, તુલસીદાસને રામ લક્ષ્મણના જેવા પ્રિય છે, વર્ણન કરતાં ‘એઓને વરી લઇએ તો રીક’ એવા પ્રકારની પ્રીતિ જેઓથી અલગ થતી નથી એવા છે, બ્રહ્મ તથા જીવની પેઠે સ્વાભાવિક સંપાતી જ જણાય છે, ॥ ૨ ॥ નરનારાયણની પેઠે પરસ્પર ભાઈ થતા હોય એવા લાગે છે, જગતનું પાલન કરનારા છે, ભક્ત જનોનું તો વિશેષ પાલન કરનારા છે, ભક્તિરૂપી ઉત્તમ જીને કાનોમાં પહેરવાનાં બે ઠાળિયાં હોય એવા છે, જગતનું હિત કરવાને વાસ્તે (અજ્ઞાનરૂપી અંધકાર ટાળવાને વાસ્તે) નિર્મલ ચન્દ્ર અને સૂર્ય ઉદય પામ્યા હોય એવા છે, ॥ ૩ ॥ બાણે સુક્રિતરૂપી અમૃતના સ્વાદ અને સંતોષ હોય એવા છે, કુર્મેની પેઠે અને શેષની પેઠે ભક્તોની યુદ્ધિરૂપ પૃથ્વીને ધરી રાખનારા છે, ભક્તલોકો અંતઃકરણોરૂપી સુંદર કમળોમાં ભ્રમરોની પેઠે રહેનારા છે, આ ભક્ત લોકોની જીભરૂપી યશોદાને શ્રીકૃષ્ણ તથા બલભદ્ર જેવા છે. ॥ ૪ ॥

દો-એક છત્ર એક મુગટમણિ, સર્વ વર્ણન પર જોડ ॥

તુલસી રઘુવર નામકે, વર્ણ વિરાજત દોડ ॥ ૨૬ ॥

રઘુવરના ‘રામ’ એ નામના બે અક્ષરોમાં એક અક્ષર ‘ર’ તો રેફરૂપ હોવાથી સર્વ અક્ષરોનું શિરસ્થાન હોય એવો શોભે છે અને બીજો અક્ષર ‘મ’ અનુસ્વારરૂપ હોવાથી, સર્વ અક્ષરોનો સુકુટ ઉપરનો ભણિ હોય એવો શોભે છે. ॥ ૨૬ ॥

ઘૌ-સમુદ્રતસરિસ નામ અરુ નામી । પ્રીતિ પરસ્પર પ્રમુદ અનુગામી ॥

નામ રૂપ દોડ ર્શ્ન ઉપાધી । અકથ અનાદિ મુસામુદ્ર સાધી ॥ ૧ ॥

કો વહ છોટ કહત અપરાધૂ । મુનિ ગુણ મેદ સમુદ્રહર્ષિ સાધૂ ॥

દેશિય રૂપ નામ આધીના । રૂપ જ્ઞાન નહિ નામ વિહીના ॥ ૨ ॥

રૂપ વિશેષ નામ વિનુ જાને । કરતલ ગત ન પરહિ પહિંચાને ॥

મુમિરિય નામ રૂપ વિનુ દેલે । આવત હૃદય સનેહ વિશેષે ॥ ૩ ॥

નામ રૂપ અતિ અકથ કહાની । સમુદ્રત મુલદ ન પરત વલ્લાની ॥

અગુણસગુણવિચનામમુસાસ્ત્રી । રમય પ્રબોધક ચતુર દુભાસ્ત્રી ॥ ૪ ॥

ઉપરની સમજણથી જોતાં, નામ અને નામી (નામવાન-વ્યક્તિ-રૂપ) તુલ્ય છે અને જેમ સ્વામીને અને સેવકને પરસ્પર સંબંધ હોય છે, તેમ તેઓને પરસ્પર સંબંધ છે.^૧ વેદાંત શાસ્ત્રની રીતિપ્રમાણે સમજણ લેતાં, નામ અને રૂપ, એ બન્ને બ્રહ્મની ઉપાધિ છે, અનિર્વચનીય છે અને અનાદિ છે. ॥ ૧ ॥ આવી રીતનાં નામ અને રૂપ, એ બે પદાર્થોમાં કયો મોટો ? અને કયો છોટો ? એ કોણ કહે ? અને તે કહેવાથી અપરાધી કોણ થાય ? પરંતુ સાધુ પુરુષો મારે નીચેનું કહેવું સાંભળીને, નામના અને રૂપના શુદ્ધોમાં જે ભેદ છે, તેને સમજી લેશે. સૂક્ષ્મ વિચારથી જોઈએ તો, રૂપ, નામને આધીન છે. કેમ કે, નામ વિના રૂપના તત્ત્વનું જ્ઞાન થતું નથી. ॥ ૨ ॥ ઉત્તમ રૂપ (રત્નાદિક) હાથમાં આવ્યું હોય, તો પણ તેનું નામ જાણ્યા વિના જોળખાતું નથી અને રૂપ દીઠા વિના એકલા નામનું સ્મરણ કરીએ, તો રૂપ પણ હૃદયમાં આવે છે અને તેથી તેના ઉપર વિશેષ પ્રીતિ થાય છે. ॥ ૩ ॥ નામની અને રૂપની વાત અત્યંત અકથનીય છે. એ વાત સમજતાં આનંદ આપે છે પણ કહી શકાય એમ નથી. નિર્ગુણ બ્રહ્મ અને સગુણ બ્રહ્મ, એઓ વચ્ચે નામ એ ઉત્તમ સાક્ષી^૨ છે અને તે નામ ચતુર દુષ્પાપીઆની પેઠે આપણને, એ બન્નેનું તત્ત્વ સમજાવે છે. ॥ ૪ ॥

દો-રામ નામ મણિ દીપ ધર, જીહ દેહરી દ્વાર ॥

તુલસી ખીતર વાહિરો, જો ચાહત ઝંજિયાર ॥ ૧૭ ॥

જે અંદર તથા બહાર પણ અજવાળાને ધ્વિષ્ણતા હો તો, જીભરૂપી ડેલીના દ્વારમાં નામરૂપી મણિનો દીવો^૩ ધરી રાખો. ॥ ૨૭ ॥

ચૌ-નામજીહ જપિ જાગહિ યોગી । ચિરતિ ચિરંચિ પ્રપંચ વિયોગી ॥

બ્રહ્મ મુસ્તહિ અનુભવહિ અનૂપા । અકથ અનામય નામ ન રૂપા ॥ ૧ ॥

જાના ચહાંહિ ગૂઢગતિ જેઠ । નામ જીહ જપિ જાનહિ તેઠ ॥

સાધક નામ જપહિ લય લાયે । હોહિ સિદ્ધ અણિમાદિક પાયે ॥ ૨ ॥

જપહિ નામ જન આરતભારી । મિટહિ કુસંકટ હોહિ મુત્તારી ॥

રામમક્ત જગ ચારિ પ્રકારા । મુકૂતી ચારિઝ અનઘ ઉદારા ॥ ૩ ॥

ચહ ચતુરનકો નામ અધારા । જ્ઞાની પ્રમુહિ વિશેષ પિયારા ॥

ચહૈં યુગ ચહૈં શ્રુતિ નામ પ્રમાઠ । કલિ વિશેષ નહિ આન ઉપાઠ ॥ ૪ ॥

યોગીઓ, જીભથી નામનો જ જપ કરી, માયારૂપી નિદ્રામાંથી જાગે છે અને વૈરાગ્યને લીધે, આ સઘળા બ્રહ્માના બનાવેલા પ્રપંચથી દૂર રહે છે. બ્રહ્મસુખ કે જે કેવળ

૧ જેમ સ્વામી વિના સેવક નથી અને સેવક વિના સ્વામી નથી, તેમ નામ વિના વ્યક્તિ નથી અને વ્યક્તિ વિના નામ નથી. નામના આશ્રયથી વ્યક્તિ છે અને વ્યક્તિના આશ્રયથી નામ છે. ૨ જે વચમાં નામ ન હોય તો સગુણ અને નિર્ગુણ વચ્ચેનો ભેદ કદી પણ સમજવામાં આવે નહિ.

૩ ડેલીપર મણિનો દીવો અખંડ રહેવાથી બહાર કે અંદર અંધારૂં થાય જ નહિ, તેમ જીભ ઉપર રામ નામ અખંડ રહેવાથી જગતરૂપ બાહ્ય પદાર્થોમાં કે આત્મારૂપ આંતર પદાર્થમાં કદી વ્યામોહ થાય નહિ, એટલા માટે રામ નામને મણિના દીવાનું રૂપક આપ્યું છે.

અનુભવરૂપ છે, અનુપમ છે, વાણીથી અગમ્ય છે, નિર્દોષ છે અને નામથી તથા રૂપથી રહિત છે, ॥ ૧ ॥ તેનું ગૂઢ તત્ત્વ બાણવાની જેઓને ઈચ્છા હોય, તેઓ જીભથી નામનો જપ કરીને તે તત્ત્વને બાણ છે. સાધક લોકો ચિત્તને યોગ્ય કરી, નામનો જપ કરવાથી જ સિદ્ધ થાય છે અને અણિમા આદિ સિદ્ધિઓને પામે છે. ॥ ૨ ॥ અત્યંત પીડા પામેલા લોકો પણ નામનો જપ કરે, તે તેથી તેઓનાં દુષ્ટ સંકટો મટી જાય છે અને સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. જગતમાં રામ ભક્તો જિજ્ઞાસુ, સાધક, આર્ત, (દુઃખિત) અને જ્ઞાની, એ રીતે ચાર પ્રકારના હોય છે અને તે ચારે પુણ્યવાન, નિર્દોષ અને શ્રેષ્ઠ છે. ॥ ૩ ॥ એ ચારેને બે કે નામનો જ એક આધાર છે, તેપણ તેઓમાંથી જ્ઞાની ભક્ત પ્રભુને વિશેષ પ્યારે છે.^૧ ચારે યુગોમાં અને ચારે વેદોમાં રામ નામનો પ્રભાવ પ્રકટ છે. કલિયુગમાં તે નામ નિના ઉદ્ધારનો બીજો એકે ઉપાય નથી, તેથી નામનો પ્રભાવ વિશેષ છે. ॥ ૪ ॥

દો-સકલ કામના હીન જે, રામભક્તિ રસલીન ॥

નામ સુપ્રેમ પિયૂષ હૃદ, તિનહું કિયે મન મીન ॥ ૨૮ ॥

જેઓ સર્વ કામનાઓથી રહિત થઈને, રામભક્તિના રસમાં લીન થયા છે, તેઓએ નામ ઉપર પ્રેમ રાખવારૂપી અમૃતના દ્રુઢમાં પોતાના મનને માહલારૂપ બનાવી દીધું છે. ॥ ૨૮ ॥

ચૌ-અગુણ સગુણ દોઝ બ્રહ્મ સ્વરૂપા । અકથ અનાદિ અગાધિ અનૂપા ॥

મેરે મત બડ નામ દુહુંતે । કિય જે યુગ નિજવશ નિજ વૃત્તે ॥ ૧ ॥

મૌઢ મુજન જન જાનહિં જનકી । કહહું પ્રતીતિ મીતિ રુચિ મનકી ॥

પાવક યુગ સમ બ્રહ્મ વિવેક । એક દારુગત દેખિય એક ॥ ૨ ॥

ઉભય અગમ યુગ મુગમ નામતે । કહહું નામ બડ બ્રહ્મરામતે ॥

વ્યાપક એક બ્રહ્મ અવિનાશી । સત ચેતન ઘન આનંદરાશી ॥ ૩ ॥

અસ પ્રમુદ હૃદય અછત અવિકારી । સકલ જીવ જગ દીન દુખારી ॥

નામ નિરૂપણ નામ યતનતે । સો પ્રગટત જિમિ મોલ રતનતે ॥ ૪ ॥

નિર્જીણ અને સગુણ એ બન્ને પ્રદાનાં રૂપરૂપો છે, અને તે બન્ને અકથનીય, અનાદિ, અગાધ અને અનુપમ છે, તેપણ મારા મતમાં એ બન્નેથી નામ ચોટું છે. કેમ કે, નામ પોતાના બળથી એ બન્નેને વશ કરી આપે છે. ॥ ૧ ॥ મૌઢ (ચતુર) સુજનો બીજા લોકોનાં મનની બાણી શકે. હું તે મારા મનને જે કાંઈ પ્રતીત થાય છે, જે કાંઈ પ્રસન્ન કરે છે અને જે કાંઈ રુચે છે, તે કહું છું. વિવેકથી બોતાં નિર્જીણ પ્રદા કાષ્ઠની અંદર રહેલા અગ્નિ સમાન છે અને સગુણ પ્રદા પ્રત્યક્ષ દેખાતા અગ્નિ સમાન છે. ॥ ૨ ॥ એ બન્ને

૧ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણે પણ અર્જુનને ચતુર્વિધા મર્જતે માં જનાઃ સુકૃતિનોર્જન ॥ આત્મે જિજ્ઞાસુરયાર્થો જ્ઞાની ચ મરતર્વમ ॥ તેષાં જ્ઞાની મિત્યુક્ત એકમાર્ગર્વિશિષ્યતે ॥ પ્રિયે, હિં જ્ઞાનિનોત્તર્યમર્મં સ ચ મમ પ્રિયઃ એ શ્લોકોથી ચાર પ્રકારના ભક્તો કહ્યા છે અને તેઓમાં જ્ઞાનીની ઉત્તમતા કહી છે.

અગમ્ય છતાં પણ નામથી સુલભ છે, એટલા માટે હું તો નિર્ણય બ્રહ્મથી અને સશુભ બ્રહ્મરૂપ રામથી પણ નામને મોટું કરું છું. જે નિર્ણય બ્રહ્મન્યાયક, એક અવિનાશી, સદ્ગુણ, ચૈતન્યધન અને આનંદરૂપ છે, ॥ ૩ ॥ તે જ નિર્વિકાર પ્રભુ સર્વ પ્રાણીઓનાં હૃદયોમાં, જીવોરૂપે રહેલ છે, તોપણ સર્વ જગતના જીવો, દીન અને દુઃખીઓ છે, (તેનું કારણ પોતાના સ્વરૂપના અજ્ઞાન વિના બીજું કશું નથી.) જે નામના અર્થના નિરૂપણમાં અને નામના જપમાં યત્ન રાખવામાં આવે, તો તેથી, જેમ રત્નથી રત્નનું સૂચ્ય પ્રકટ થાય છે, તેમ પોતાના સ્વરૂપભૂત નિર્ણય બ્રહ્મ પ્રકટ થાય છે. (જાણવામાં આવે છે.) ॥ ૪ ॥

દો-નિર્ણય તે સ્તિભ્રાંતિ વડ, નામ પ્રભાવ અપાર ॥

કહતું નામ વડ રામતે, નિજ વિચાર અનુસાર ॥ ૨૯ ॥

આ રીતે નામ નિર્ણય બ્રહ્મથી મોટું છે અને નામનો પ્રભાવ અપાર છે, એ વાત સિદ્ધ કરી. હવે રામચન્દ્રજી કે જે સશુભ બ્રહ્મ છે, તેથી નામ ઉત્તમ છે, તે વિષે પોતાના વિચારના અનુસારથી કરું છું. ॥ ૨૯ ॥

૧૦-રામ ભક્ત હિત નરતનુ ધારી । સહિ સંકટ કિય સાધુ સુધારી ॥

નામ સપ્રેમ જપત અનયાસા । ભક્ત હોઈ મુદ મંગલ રાસા ॥ ૧ ॥

રામ એક તાપસ તિય તારી । નામ કોટિ સ્તલ કુમતિ સુધારી ॥

ઋષિ હિત રામ મુકેતસુતાકી । સહિત સેન સુત કીન વેવાકી ॥ ૨ ॥

સહિત દોષ દુઃખ દાસ દુરાસા । દલદ્ નામ જિમિ રવિ નિશિ નાસા ॥

મંજેર રામ આપ ભવ ચાપૂ । ભવ ભય મંજન નામ પ્રતાપૂ ॥ ૩ ॥

દેહકવન પ્રથુ કીન સુહાવન । જન મન અમિત નામ કિય પાવન ॥

નિશિચર નિકર દલે રઘુનંદન । નામ સકલ કલિકલુષ નિકંદન ॥ ૪ ॥

રામે ભક્તોના હિતને વાસ્તે મનુષ્ય દેહ ધરી, અનેક સંકટો વેઠીને, ભક્ત લોકોને સુખીઓ કર્યા હતા અને નામ તો પ્રેમપૂર્વક જપ કરનારા ભક્ત લોકોને અનાયાસથી જ આનંદના તથા મંગલના સમૂહરૂપ કરી દે છે. ॥ ૧ ॥ રામે તપસ્વિની એક સ્ત્રીને (અહલ્યાને) તારી હતી અને નામ તો કરોડો અળ લોકોની દુર્ઘૃદ્ધિઓને સુધારી દે છે. રામે ઋષિઓના હિતને વાસ્તે તાટકાને, તેના પુત્ર સહિત તથા સેના સહિત નિશ્શેષ કરી નાખી હતી ॥ ૨ ॥ અને નામ તો, જેમ સૂર્ય, રાત્રિને નિશ્શેષ કરે છે, તેમ દાસલોકોની દુઃખ દોષ સહિત દુરાશાઓને (વિષય તૃષ્ણાઓને) નિશ્શેષ કરી નાખે છે. રામે ભતે સદાશિવનું ધનુષ ભાંગ્યું હતું અને નામ તો પોતાના પ્રભાવથી જ સંસારના બંધને ભાંગી નાખે છે. ॥ ૩ ॥ રામે દંડકારણ્યને પવિત્ર કર્યું હતું તથા શેભાળ્યું હતું અને નામ તો અપરિમિત લોકોનાં અંતઃકરણોને પવિત્ર કરે છે તથા શોભાવે છે. રામચન્દ્રજીએ રાક્ષસોના સૈન્યને કાપ્યું હતું અને નામ તો કલિયુગના સઘળા દોષોને કાપી નાખે છે. ॥ ૪ ॥

દો-શવરી ગીધ મુસેવકન, મુગતિ દીન રઘુનાથ ॥

નામ ઉષારે અમિત સ્તલ, વેદ વિદિત મુળગાય ॥ ૩૦ ॥

રામે બીલડીને, જટાશ્રુ નામના ગૃધ્ર પક્ષીનો અને બીબા પણ સારા સેવકોને

ઉદ્ધાર કર્યો હતો અને નામ તો અપરિચિત પણ લોકોનો ઉદ્ધાર કરે છે. નામના આ શુભોની કથા વેદમાં પ્રસિદ્ધ છે. ॥ ૩૦ ॥

ચૌ૦—રામ સુકંઠ વિભીષણ દોઝ । રાસે શરણ જાન સવ કોઝ ॥
 નામ અનેક ગરીબ નિવાજે । લોક વેદ વર વિરદ વિરાજે ॥ ૧ ॥
 રામ ખાલુ કપિ કટક વટોરા । સેતુ હેતુ શ્રમ કીન ન થોરા ॥
 નામ લેત મવ સિંધુ મુલાઈ । કરહુ વિચાર મુજન મનમાઈ ॥ ૨ ॥
 રામ સકુલ રણ રાવણ મારા । સીય સહિત નિજપુર પશુધારા ॥
 રાજા રામ અવધ રજધાની । ગાવત ગુણ મુર મુનિ વરવાની ॥ ૩ ॥
 સેવક મુમિરત નામ સમીતિ । વિનુ શ્રમ મબલ મોહદલ જીતી ॥
 ફિરત સનેહ મગન મુલ અપને । નામ પ્રસાદ શોચ નહિં સપને ॥ ૪ ॥

રામે સુગ્રીવ અને વિભીષણ, એ બન્નેને જ શરણમાં રાખ્યા હતા, એ વાત સર્વ કોઈના જાણવામાં છે અને નામ તો અનેક ગરીબો પર નિવાજે છે, કે જે નામનું એવું ખીરક લોકમાં અને વેદમાં પ્રસિદ્ધ છે. ॥ ૧ ॥ રામે રીંછોનું તથા વાનરાઓનું સૈન્ય એકઠું કરી, સેતુને વાસ્તે મોટો પરિશ્રમ કરીને, સમુદ્રને સેહેજ તરી શકાય એવા કર્યો હતો અને નામ તો પોતાના ઉચ્ચારણ માત્રથી આખા સંસારરૂપી સમુદ્રને સેહેજ તરી શકાય એવા કરી આપે છે. સુજન લોકો હવે વિચાર કરો કે, રામ અને નામ, એઓમાંથી કોણ શ્રેષ્ઠ છે ? ॥ ૨ ॥ રામે રણમાં કુલ સહિત પોતાના શત્રુ રાવણને મારી, સીતા સહિત પોતાની નગરીમાં (અયોધ્યામાં) પધારી, તે રાજધાનીમાં રાજ્ય કર્યું હતું, કે જે વાતને દેવતાઓ તથા મુનિઓ ઉત્તમ વાણીથી ગાય છે. ॥ ૩ ॥ અને નામ તો પ્રેમથી પોતાનું સ્મરણ કરતાં જ અને પરિશ્રમ વગર જ સેવકોના શત્રુરૂપ મોહને તથા તેની સેનાને છૂતી લે છે તથા નામનું એકપૂર્વક સ્મરણ કરનારા લોકો પણ પોતાના સ્વરૂપ સુખમાં મગ્ન રહીને સર્વત્ર વિચરે છે, કે જે લોકોને નામની કૃપાને લીધે સ્વપ્નમાં પણ શોક પ્રાપ્ત થતો નથી. ॥ ૪ ॥

દો૦—બ્રહ્મારામતે નામ વડ, વરદાયક વરદાન ॥

રામચરિત શતકોટિ મહું, છિય મહેશ જિય જાન ॥ ૩૧ ॥

વર દેનારા બ્રહ્માદિકને પણ વરદાન દેનારું નામ, નિર્શુલ બ્રહ્મથી અને સશુલ બ્રહ્મરૂપ રામથી પણ મોટું છે, કે જે નામને સદાશિવે રામના સો કરોડ શ્લોકના ચરિત્રમાંથી પરમ સારરૂપ જાણીને પ્રહસ્ય કરેલું છે. ૧ ॥ ૩૧ ॥

ચૌ૦—નામ પ્રમાવ શંકુ અવિનાશી । સાજ અમંગલ મંગલરાશી ॥

શુક સનકાદિ સિદ્ધ મુનિ યોગી । નામ પ્રસાદ બ્રહ્મ મુલ્યભોગી ॥ ૧ ॥

૧ શ્રી કરોડને ત્રણથી ભાગ દેતાં, એક કરોડ બચ્યા. એક કરોડને ત્રણથી ભાગ દેતાં એક લાખ બચ્યા. એક લાખને ત્રણથી ભાગ દેતાં એક હજાર બચ્યા. એક હજારને ત્રણથી ભાગ દેતાં એકસો બચ્યા. એક સોને ત્રણથી ભાગ દેતાં એક શ્લોક બચ્યો. એક શ્લોકના બીસ બક્ષરને ત્રણથી ભાગ દેતાં 'રામ' એ નામરૂપ બે બક્ષરો બચ્યા કે જેઓનું મહાદેવે પ્રહસ્ય કર્યું.

નારદ જાનેડ નામ પ્રતાપૂ । જગ મિય હરિ હિં હરિ મિય આપૂ ॥
 નામ જપત પ્રમુ કીન પ્રસાદૂ । ભક્ત શિરોમણિ મયે મહલાદૂ ॥ ૨ ॥
 ધ્રુવ સગલાનિ જપેડ હરિ નામૂ । પાયડ અચલ અનૂપમ ઠામૂ ॥
 સુમિરિ પવનસુત પાવન નામૂ । અપને વશ કરિ રાલેડ રામૂ ॥ ૩ ॥
 અપર અજામિલ ગજગણિકાઝ । મયે મુક્ત હરિનામ પ્રમાઝ ॥
 કહોં કહાંલગિ નામ બઢાઈ । રામ ન સકોં નામ ગુણ ગાઈ ॥ ૪ ॥

અવિનાશી સદાશિવ, અસ્થિમાલા વગેરે અમંગલ સાબવાળા છતાં પણ, નામના પ્રભાવથી મંગલોના સમૃદ્ધિપ થયા છે. શુક તથા સનકાદિક સિદ્ધો, સુનિઓ તથા યોગીઓ પણ, નામની કૃપાથી જ બ્રહ્મસુખના ભોગી થયા છે. ॥૧॥ નારદજી પણ નામનો પ્રતાપ બોલે છે કે જે પ્રતાપથી પોતે, સઘળા જગતના ધ્યારા (આત્મારૂપ) (વિષ્ણુભગવાનના ધ્યારા થયા છે. પ્રહ્લાદજી પણ નામના પ્રભાવથી જ પ્રભુએ કૃપા કરતાં અક્ષોના શિરોમણિ થયા છે. ॥ ૨ ॥ ધ્રુવે પણ દુઃખ પામીને પ્રભુનું નામ જપ્યું હતું તેથી તેમને અવિચલ અને અનુપમ સ્થાન પ્રાપ્ત થયું છે. હનુમાનજીએ પવિત્ર નામનું સ્મરણ કરવાના પ્રભાવથી રામચન્દ્રજીને વશ કરી રાખ્યા હતા. ॥ ૩ ॥ બીજાં પણ અન્નમિલનું પ્રાદાણ, ગળેન્દ્ર હાથી અને પિંગલા વેશ્યા, એઓ, હરિના નામના પ્રભાવથી જ મુક્તિ પામ્યાં છે. હું રામના નામની મોટાઈ કયાંસુધી કહું ? રામ પણ પોતાના નામના શુભોનું સંપૂર્ણ વર્ણન કરી શકે નહોં. ॥ ૪ ॥

દો-રામનામકો કલ્પતરુ, કલિ કલ્યાણ નિવાસ ॥

જો સુમિરત મયે માંગતે, તુલસી તુલસીદાસ ॥ ૩૨ ॥

૧ પ્રહ્લાદજીની કથા શ્રીમદ્ભાગવતના સપ્તમસ્કન્ધમાં છે અને તે જગતપ્રસિદ્ધ છે. ૨ ઉપ નપાદ રાજની એ સ્ત્રીઓ હતી. તેઓમાં મોટી રાણીના પુત્ર ધ્રુવ હતા. એક સમયે ધ્રુવ રાજના ખોળામાં બેસવા જતા હતા, ત્યાં નહાની રાણી પાસે હતી, તેથી રાજાએ ધ્રુવનો અનાદર કર્યો. તેથી રાજા થઇને નહાની રાણીએ (ધ્રુવની સાવકી માએ) ધ્રુવને કહ્યું કે, તું તપ કરીને મારે પેટ અવતાર લે, તો તને રાજાસન મળે. આથી ધ્રુવે બહુજ ગ્લાનિ પામી, પોતાની મતાની રજા લઇ, વનમાં જઇ, નારદજીના ઉપદેશથી બજન કર્યું અને ભગવાને, તેને રાજ્ય તથા અંતે ધ્રુવપદવી આપી. આ કથા શ્રીમદ્ભાગવતના ચતુર્થસ્કન્ધમાં છે. ૩ અન્નમિલ નામનો કોનાજીએ પ્રાદાણ પદ્મથી બ્રહ્મ થઇ, વેશ્યાના ધરમાં જ રહ્યો હતો. તેને વેશ્યાના ઉદરથી જન્મેલા દસ પુત્રોમાં નહાના પુત્રનું નામ નારાયણ હતું. પાપી અન્નમિલે પોતાના મરવાના સમયમાં સ્નેહથી 'હે નારાયણ આવ' એવા શબ્દોના પુત્રને ઓહાવ્યો, પણ તેમાં પ્રભુનું નામ લેવાયથી, તે અન્નમિલને મુક્તિ થઇ હતી. આ કથા શ્રીમદ્ભાગવતના પદ્મસ્કન્ધમાં છે. ૪ ગળેન્દ્ર હાથીને ત્રિકુટાચળના તળાવમાં ઝૂંટે પકડ્યો અને બહુ દુઃખ દોષ, તે વખતે તેણે પ્રભુનાં નામનો જાપ કરવાથી, પ્રભુએ ત્યાં પધારીને, તેને મુક્ત કર્યો હતો. આ કથા શ્રીમદ્ભાગવતના અષ્ટમસ્કન્ધમાં છે. ૫ પિંગલા નામની એક જનકપુત્રની વેશ્યા અરધી રાત સુધી કુંભાર ધરીને બેસી રહી અને પોતાના નીચ ધંધાથી તેની વખ્યા છીપી નહોં. તે સમયમાં દવામેવનું દર્શન મળવાથી, વેશ્યા ઉત્પન્ન થતાં, તે વેશ્યા ભગવાનના જપીને મુક્તિ પામી. આ કથા શ્રીમદ્ભાગવતના એકાદશસ્કન્ધમાં છે.

કલિયુગમાં રામ નામરૂપી કલ્પવૃક્ષ કલ્યાણોના નિવાસરૂપ છે, કે જેનું સ્મરણ કરવાથી તુલસીદાસજી, ભાંગમાંથી (ગાંભમાંથી) તુલસી થયેલ છે. (અધ્યમમાંથી ઉત્તમ થયેલ છે.) ॥ ૩૨ ॥

૧૦—ચઢું યુગ ત્રીન કાલ તિહું લોકા । મયે નામ જપ જીવ વિશોકા ॥

વેદ પુરાણ સંત મત પદ્ધ । સકલ મુકુત ફલ રામ સનેહ ॥ ૧ ॥

ધ્યાન પ્રથમ યુગ મલ્લ યુગ દ્વજે । દ્વાપર પરિતોષિત મધ્ધ પૂજે ॥

કલિ કેવલ મલમૂલ મલીના । પાપપયોનિષિ જનમન મીના ॥ ૨ ॥

નામ કામતરુ કાલ કરાલા । સુમિરત શમન સકલ જગજાલા ॥

રામનામ કલિ અમિમત દાતા । હિત પરલોક લોક પિતૃમાતા ॥ ૩ ॥

નહિ કલિ કર્મ ન ભક્તિવિવેક । રામનામ અવલંબન પદ્ધ ॥

કાલનેમિ કલિ કપટનિધાન । નામ સુમાતિ સમરથ હનુમાન ॥ ૪ ॥

આરે યુગોમાં, ત્રણે કાલમાં અને ત્રણે લોકમાં, જીવો, નામનો જપ કરવાથી, શેષકરહિત થયા છે. વેદ, પુરાણ અને સંત, એઓનો મત એ જ છે કે, રામચન્દ્રજીની પ્રીતિ થાય, એ સધળાં પુણ્યોનું ફળ છે. ॥૧॥ સત્યયુગમાં ધ્યાનથી, ત્રેતાયુગમાં યજ્ઞથી, અને દ્વાપરયુગમાં પૂજનથી ભગવાન પ્રસન્ન થતા હતા, પણ કલિકાલ કે જે વિકરાળ છે, કેવળ પાપોનું જ મૂળ છે, ભલિન છે અને જેથી લોકોનું મન પાપરૂપી સંયુદ્ધમાં માહુલા જેવું યથારહું છે, એવો છે, ॥ ૨ ॥ તેમાં તો નામરૂપ જ કલ્પવૃક્ષ છે, કે જે સ્મરણ કરતાં જ સધળા જગતરૂપી ભળતું શમન કરી નાખે છે. રામ નામ માતૃપિતાની પેઠે કલિયુગમાં ઈષ્ટ વસ્તુ આપે છે અને આ લોકમાં તથા પરલોકમાં પણ હિત કરે છે. ॥૩॥ કલિયુગમાં કર્મ, ભક્તિ કે જ્ઞાન, એ કશું બની શકે એમ નથી, માટે એક રામ નામ જ આશ્રયરૂપ છે. કલિયુગ કપટના ભંડારરૂપ હોવાથી, કાલનેમિ નામનો રાક્ષસ છે અને રામ નામ, એ રાક્ષસને મારવામાં સમર્થ મહા હુદિમાન હનુમાનજી છે. ॥ ૪ ॥

૧૦—રામનામ નરકેશરી, કનકકશિપુ કલિકાલ ॥

જાપક જન મહાદ ભિમિ, પાલહિં દલ સુરસાલ ॥ ૩૩ ॥

રામ નામરૂપી નૃસિંહ, દેવતાઓને પણ સાલનારા કલિકાલરૂપી હિરણ્યકશિપુને મારી, ભયક (જપ કરનારા) આણીરૂપી પ્રલ્હાદનું પાલન કરે છે. ॥ ૩૩ ॥

૧૦—માવ કુમાવ અનલ આલસહું । નામ જપત મંગલ દિશિ દશહું ॥

સુમિરિ સો નામરામગુણગાયા । કરો નાય રહુનાથહિં માયા ॥ ૧ ॥

મોર સુષારહિં સો સવમાંતી । જામુ કૃપા નહિ કૃપા અચાતી ॥

રામ સુસ્વામિ કુસેવક મોસે । નિજ દિશિ દેલ દયાનિષિ પોસે ॥ ૨ ॥

લોકહું વેદ મુસાહલ રીતી । વિનય મુનત પહિચાનલ પ્રીતી ॥

ધની ગરીબ ત્રામ નર નાગર । પંથિત મૂઢ મલીન ઝાજાગર ॥ ૩ ॥

લુકવિલુકવિનિજમતઅનુસારી । વૃપહિ સરાહત સવ નરનારી ॥

સાહુ મુજાન મુછીલ નૃપાલા । રૂઝ અંશ ભવ પરમ કૃપાલા ॥ ૪ ॥
 મુનિ સન્માનહિંસવહિમુવાની । મળિત મક્તિ મતિ મતિ પહિચાની ॥
 યહ પ્રાકૃત મહિપાલ મુમાજ । જ્ઞાનિ શિરોમણિ કોશલરાજ ॥ ૫ ॥
 રીશ્વત રામ સનેહ નિસોતે । કો જગ મંદ મલિન મતિ મોતે ॥

બાવથી, કુબાવથી, ઇર્ષ્યાથી કે આળસથી પણ, નામનો જપ કરવામાં આવે તો, તેથી, હશે દિશાઓમાં કલ્યાણ થાય છે. એટલા માટે સદ્ગુણોના શિરોમણિરૂપ રામ નામનું સ્મરણ કરી, રામચન્દ્રજીને માણું નભાવી, રામચન્દ્રજીના ગુણોની કથા કહું છું. ॥ ૧ ॥ એ રામચન્દ્રજી માફ સર્વ પ્રકારથી મુખારશે, કે જેની કૃપા, ભક્ત લોકોનું કલ્યાણ કરતાં તુલ્ય જ થતી નથી. કૃપાના ભંડારરૂપ ઉત્તમ સ્વામી રામચન્દ્રજી, મારી તરફ નહીં, પણ પોતાની તરફ ભેળને, (પોતાની યોગ્યતા સામું ભેળને,) મારા જેવા કુસેવકને નભાવી લેશે. ॥ ૨ ॥ લોકમાં અને વેદમાં સારા માલેકોની એ જ રીતિ પ્રખ્યાત છે, કે તેઓ વિનય સાંભળીને પ્રીતિને પહિચાને છે. ધનવાન, ગરીબ, ગ્રામ્ય નર, ચતુર નર, પંડિત, મૂઢ, મલિન, કળાજીવાળો, ॥ ૩ ॥ સુકવિ, કુકવિ કે ગમે તે પુરૂષ અથવા સ્ત્રી, એઓ સઘળાં પોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે રાજાની પ્રશંસા કરે છે, ત્યારે, જેનો જન્મ પ્રભુના અંશથી થયેલ હોય છે એવો રાજા, એ સન્નિવન, સુસ, સુશીલ તથા પરમ દયાળુ હોય તો, ॥ ૪ ॥ સર્વની વાણી સાંભળી, તેઓનાં ભાષણ, ભક્તિ, બુદ્ધિ તથા સ્થિતિ, એઓને પીછાનીને સર્વનું સન્માન કરે છે. પ્રાકૃત રાજાનો પણ આ પ્રમાણે સ્વભાવ હોય છે અર્થાત્ સાધારણ રાજા પણ સ્તુતિ કરનારની કદર કરે છે, ત્યારે સુસ શિરોમણિ રઘુરાજ (રામચન્દ્રજી) સ્તુતિ કરનારની કદર કરે તેમાં શું કહેવું ? ॥ ૫ ॥ જગતમાં મારાથી અધિક, મંદ અને મલિન બુદ્ધિવાળો કોણ છે ? કોઈ નથી. (પરંતુ ચિંતા નથી.) કેમ કે રામ કેવળ નિર્ભય સ્નેહથી જ રીઝે છે.

દો-શઠ સેવકની પ્રીતિ રુચિ, રાખિહિં રામ કૃપાણુ ॥

उपल किये जलयान जिहि, सचिव मुमति कपि भायु ॥ ३४ ॥

જેમણે પથરાઓને પણ પાણીમાં તરતા કર્યા હતા અને વાનરાઓને તથા રીંછોને પણ બુદ્ધિમાન બનાવીને મંત્રીઓ કર્યા હતા, તે દયાળુ રામ, મારા જેવા શઠ સેવકની પ્રીતિ ઉપર પણ રુચિ રાખશે અથવા મારા જેવા શઠ સેવકની પણ પ્રીતિ તથા રુચિ રહે એવું કશું. ॥ ૩૪ ॥

दो-हैंहु कहावत सब कहत, राम सहत उपहास ॥

साहत सीतानाथसे, सेवक तुलसीदास ॥ ३५ ॥

હું પોતાને રામભક્ત કહેવરાવું છું, પણ સઘળાઓ કહે છે કે, “ જુઓ તો ખરા ! સીતાપતિ જેવા સ્વામી અને તુલસીદાસ જેવો સેવક, એવો સંયોગ બન્યો છે. ” પરંતુ લોકો તરફથી થતા એ ઉપહાસનું પણ રામચન્દ્રજી સહન કરે છે. ॥ ૩૫ ॥

पै-अति बह मोरि दिवाई खोरी । मुनि अष नरकहु नाक सिकोरी ॥

समुक्ति सहमि मोहिं अपहरअपने । सो मुषि राम कीन नहिं सपने ॥ १ ॥

મુનિ અવલોક મુવિત ચલુ ચાહી । મક્તિ મોરિ મતિ સ્વામિ સરાહી ॥
 કહત નશાઈ હોય અતિ નીકી । રીક્ષત રામ જાનિ જન જીકી ॥ ૨ ॥
 રહત ન મધુ ચિત ત્રૂક કિયેકી । કરત મુરત સૌવાર હિયેકી ॥
 જોહિ અષ વધેલ વ્યાધ જિમિવાલી । ફિર મુકંઠ સોઈ કીન કુચાલી ॥ ૩ ॥
 સોઈ કરતૂત બિમીષણ કેરી । સપનેહું સો ન રામ હિય હેરી ।
 તે મરતહિ મેટત સન્માને । રાજસમા રઘુરાજ વચાને ॥ ૪ ॥

મારી ધૃષ્ટતા અને મારા દોષો, બહુ જ મોટા છે, કે જેઓને સાંભળીને નરક પણ પોતાનું નાક સંકોટે. (છીટ બતાવે.) હું આવી રીતની મારી કરણીને સમજી, પોતાથી જ પોતામાં ડર્યા કહે છું, પણ રામચંદ્રજીએ સ્વપ્નમાં પણ મારી કરણી પર ધ્યાન આપ્યું નથી. ॥ ૧ ॥ સત્પુરૂષો પાસેથી સાંભળી ચિત્તમાં સારી પેઠે વિચાર કરી, વિચાર દૃષ્ટિથી બેઠું છું, ત્યાં જણાય છે કે, મારી ભક્તિ અને મારી માત, રામચંદ્રજીને પસંદ આવી છે. ભાવના કહેવામાં ખરાબ હોય, પણ વસ્તુ તત્ત્વમાં સારી હોય તો રામચંદ્રજી, મનની વાત બાણી લઇને તેથી રીકે છે. ॥ ૨ ॥ ભક્તજને ચૂક કરી હોય, તેનું સ્મરણ પ્રભુના ચિત્તમાં રહેતું નથી, પણ ભક્તના હૃદયમાં જે (અનન્ય ભક્તિ) હોય, તેને પ્રભુ નિત્ય સો વાર યાદ કરે છે, બુઝો કે જેમ પારધી માટે, તેમ, જે પાપને લીધે (ભાઈની સ્ત્રીને ઘરમાં રાખવાના પાપને લીધે,) વાળીને માર્યો, તે જ પાપ પાછું સુઝીવે કર્યું ॥ ૩ ॥ અને તેનું જ પાપ વિભીષણે કર્યું, તોપણ રામચંદ્રજીએ, સ્વપ્નમાં પણ તે વાત ઉપર ધ્યાન આપ્યું નહીં. ધ્યાન આપ્યું નહીં એટલું જ નહીં, પણ સુઝીવ તથા વિભીષણ બંન્નારે ભરતજીને મળ્યા, ત્યારે, અને રાજસભામાં પણ રામચંદ્રજીએ તેઓનાં સન્માનપૂર્વક વખાણ કર્યો. ॥ ૪ ॥

દો—પ્રમુ તરુવર કપિ ઢારપર, તે કિય આપ સમાન ॥

તુલસી કહું ન રામસે, સાહવ શીલનિધાન ॥ ૩૬ ॥

રામચંદ્રજી વૃક્ષની નીચે બીરાજ્યા હોય, તે સમયે પણ વાનરો વૃક્ષની ડાળીઓ ઉપર બેસતા હતા અર્થાત્ વાનરો, સ્વામી સેવકપણીનો કથો વિવેક નહીં રાખતા હતા; તોપણ રામચંદ્રજીએ, તેઓને પોતાના પ્રાણ સમાન રાખ્યા હતા. રામચંદ્રજીના જેવો ભલાઈના સ્થાનકરૂપ બીજો સ્વામી કયાંય મળે એમ નથી. ॥ ૩૬ ॥

દો—રામ નિકાઈ રાવરી, હૈ સબહીકો નીક ॥

જો યહ સાંચી હૈ સદા, તૌ નીકો તુલસીક ॥ ૩૭ ॥

હે રામચંદ્રજી ! આપની ભલાઈ, ઉચ તથા નીચ, સઘળા લોકોને વાસ્તે સર્વોત્તમ તથા એકસરખી છે; એ વાત બે સાચી છે, તો પછી તુલસીદાસજીનું સઘળું સર્વદા બન્યું બન્યું જ છે. ॥ ૩૭ ॥

દો—યહિવિધિ નિજ ગુણ દોષ કહિ, સબહિ બહુરિ શિરનાય ॥

મુમિરિ મવાની સંકરહિ, કહિ કવિ કયા મુશય ॥ ૩૮ ॥

આ પ્રમાણે પોતાના ગુણ દોષ કહી, વળી પણ સર્વને મસ્તક નમાવી અને પાર્વતી સહિત સંકાશિવનું સ્મરણ કરીને, તુલસીદાસ કવિ સુંદર કથા કહે છે. ॥ ૩૮ ॥

શ્લોક-યાજ્ઞવલ્ક્ય જો કયા મુહાર્દિ । ભરદ્વાજ મુનિવરહિ મુનાર્દિ ॥

કહિહોં સોઈ સંવાદ બચાની । મુનહુ સકલ સજ્જન મુખ માની ॥ ૧ ॥

સંસુ કીન યહ ચરિત મુહાવા । વહુરિ કૃપાકર ડર્પહિ મુનાવા ॥

સો શિવ કાકમુશુંદહિ દીન્દા । રામભક્ત અધિકારી ચીન્દા ॥ ૨ ॥

તેહિસન યાજ્ઞવલ્ક્ય મુનિપાવા । તિન પુનિ ભરદ્વાજ પ્રતિ માવા ॥

તે શ્રોતા વક્તા સમ શીલા । સમદર્શી જાનહિં હરિલીલા ॥ ૩ ॥

જાનહિં તીનકાલ નિજજ્ઞાના । કરતલગત આમલક સમાના ॥

ઔરો જે હરિ ભક્ત મુજાના । કહહિં મુનહિં સમજહિં વિધિનાના ॥ ૪ ॥

યાજ્ઞવલ્ક્ય મુનિએ મુનિવર ભરદ્વાજને જે સુંદરકથા સંભળાવી હતી, તે કથારૂપી સંવાદ, જે સંવાદોની પરંપરાથી થયો હતો, તે સંવાદો, હવે કહી સંભળાવું છું. સર્વ સંભળનારો આનંદ રાખીને શ્રવણ કરે. ॥ ૧ ॥ આ સુંદર રામચરિત્ર, પ્રથમ મહાદેવજીએ રચ્યું હતું. એ ચરિત્ર મહાદેવજીએ કૃપા કરીને પાર્વતીજીને સંભળાવ્યું. અને કાકભુશુંદને પણ રામ ભક્ત તથા અધિકારી બાણીને આપ્યું. ॥ ૨ ॥ કાકભુશુંદની પાસેથી યાજ્ઞવલ્ક્ય મુનિને મળ્યું અને યાજ્ઞવલ્ક્યે ભરદ્વાજને કહી સંભળાવ્યું. ઉપર કહેલા શ્રોતા વક્તાઓ, સમાન શીલવાળા હતા, સમ દૃષ્ટિવાળા હતા, પ્રભુની લીલાને બહુનારા હતા. ॥ ૩ ॥ અને ભૂત, ભવિષ્ય તથા વર્તમાન, એ ત્રણે કાલની વસ્તુઓને પોતાની બુદ્ધિના બળથી હસ્તામલકની^૧ પેઠે બાણતા હતા. બીબા પણ જે જે હરિભક્તો અનેક પ્રકારથી કહે છે, સાંભળે છે અને સમજે છે, તેઓ પણ વિચક્ષણ જ હોય છે. ॥ ૩ ॥ ૪ ॥

દો-મૈં પુનિ નિજ ગુરુસન મુનિ, કયા મુસુકર રેત ॥

સમૂશી નહિં તસ બાલપન, તવ અતિ રહેઉં અચેત ॥ ૩૯ ॥

મેં તો સૂકરક્ષેત્રમાં,^૨ મારા ગુરુની પાસેથી, સુંદર કથા સાંભળી હતી, પણ તે સમયે હું બાલકપણાને લીધે બહુ જ અજ્ઞાન હતો, તેથી બરાબર સમજી શકતો ન હતો. ॥ ૩૯ ॥

દો-શ્રોતા વક્તા જ્ઞાનનિધિ. કયા રામકી ગૂઢ ॥

કિમિ સમજ્ઞે યહ જીવજડ, કલિમલ ગ્રસિત વિમૂઢ ॥ ૪૦ ॥

રામની કથા કે જે અત્યંત ગૂઢ છે, તેમાં શ્રોતા અને વક્તા, એ બન્ને, જ્ઞાનના ભંડારરૂપ બેઠાં. આ મૂર્ખ જીવ (હું-તુલસીદાસ) કે જે કલિયુગના મેલોથી અસ્ત છે અને વળી તૃણાઓમાં મોહ પામેલો છે, તે તો કેમ જ સમજી શકે ? ॥ ૪૦ ॥

શ્લોક-તદપિ કહી ગુરુ બારહિંબારા । સમુજ્ઞપરી કહુ મતિ અનુસારા ॥

માષાર્ષંધ કરત મૈં સોઈ । મોરે મન પ્રબોધ જેહિં હોઈ ॥ ૧ ॥

જસ કહુ બુધિ વિવેક બલ મેરે । તસ કહિહોં હિય હરિકે પ્રેરે ॥

નિજ સંદેહ મોહ ભ્રમ હરણી । કરોં કયા ભવસરિતા તરણી ॥ ૨ ॥

૧ હાથમાં આંખમાં નામતું ફળ લઈએ, ત્યારે તેની સમજણી રેખાઓ સ્પષ્ટ દેખાય છે, તેમ જેના અવપત્તે સ્પષ્ટ બચાવ રહે, તે હસ્તામલક જેવું થયું ગણાય.

૨ સૂકરક્ષેત્ર (વારાહક્ષેત્ર,) અબોધ્યાથી પશ્ચિમમાં ૭ કોસ દૂર છે.

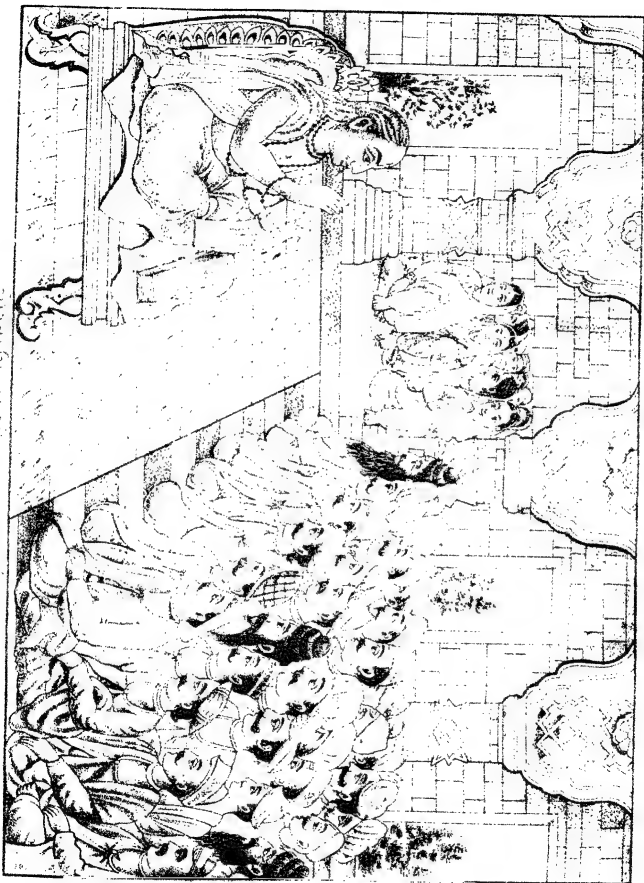
બુધ વિશ્રામ સકલ જન રંજન । રામકથા કલિકલુષ વિનંજન ॥
 રામકથા કલિ પક્ષગ ભરણી । મુનિ વિવેક પાવક કહ અરણી ॥ ૩ ॥
 રામકથા કલિ કામદ ગાર્હ । સુજન સજીવન મૂરિ મુહાર્દ ॥
 સોદ વસુધાતલ સુધા તરંગિનિ । ભવ ધંજન ધ્રમધેક સુવંગિનિ ॥ ૪ ॥
 અમર સેન સમ નરક નિકંદિનિ । સાધુવિબુધ કુલ હિત મિરિનંદિનિ ॥
 સંત સમાજ પયોધિ રમાસી । વિશ્વમાર ધર અચલ ક્ષમાસી ॥ ૫ ॥
 યમગણ મુંદ મસિજગ યમુનાસી । જીવનમુક્તિ હેતુ જનુ કાસી ॥
 રામર્હિ મિય પાવન તુલસીસી । તુલસિદાસ હિત હિય દુલસીસી ॥ ૬ ॥
 શિવ મિય મેકલ શૈલ સુતાસી । સકલ સિદ્ધિ પ્રદ સંપતરાસી ॥
 સદ્ગુણ સુરગણ અંબાદિતિસી । રઘુવર ભક્તિ પ્રેમ પરિમિતિસી ॥ ૭ ॥

હું સમજી શકતો ન હતો, તોપણ શુરુએ મને વારંવાર કથા કહી સંભળાવી, તેથી
 અને મારી બુદ્ધિપ્રમાણે, તેમાં કાંઈક સમજી પડી હતી. મેં શુરુની પાસેથી જે સાંભળ્યું
 છે, તેને હું બાવાના પ્રબંધરૂપે ગોઠવું, કે, જેથી શુરુનું કહ્યું નહીં ભૂલાતાં, મારા મનમાં
 યોગ રહ્યા કરે. ॥ ૧ ॥ મારામાં જેવું તેવું જે કાંઈ બુદ્ધિનું તથા વિવેકનું બળ છે, તે
 પ્રમાણે હું, હૃદયમાં હરિની પ્રેરણા યથાથી કરું છું. રામકથા કે જે આત્મસ્વરૂપના સંદેહને
 તથા તે વિષેના મોહરૂપી જામને હરનારી છે અને સંસારરૂપી મહા નદીમાં વહાણરૂપ છે,
 તેની પશ્ચબદ્ધ રચના કરૂં છું. ॥ ૨ ॥ રામકથા, પંડિત લોકોને વિશ્રામ આપનારી છે,
 કલિયુગ સંબંધી દોષોને ભાંગી નાખનારી છે, કલિયુગરૂપી સર્પ ઉપર ગરુડના મંત્ર જેવી
 છે, વિવેકરૂપી અગ્નિને ઉત્પન્ન કરવામાં અરણીરૂપ છે, ॥ ૩ ॥ કલિયુગમાં કામધેનુરૂપ
 છે, સુબોને, જીવનની મૂડીરૂપ છે, પૃથ્વીમાં અમૃતની નદીરૂપ છે, જન્મ-મરણને
 તોડી નાખનારી છે, જ્ઞાતિરૂપી દેડકાનું ભક્ષણ કરવામાં નાગણીરૂપ છે, ॥ ૪ ॥ નરકોરૂપ
 અમુરોની સેનાનો નાશ કરવામાં તથા સાધુઓરૂપી દેવતાઓના સમૂહનું હિત કરવામાં
 પાર્વતીરૂપ છે, સંતોના સમાજરૂપી સમુદ્રમાં લક્ષ્મી જેવી છે. (સત્યતાવાળી હોવાને લીધે)
 જાલતના ભારનું ધારણ કરવામાં અવિચળ પૃથ્વી જેવી છે, ॥ ૫ ॥ યમદૂતોનાં
 મોહકાંડોને કાળાં કરવામાં યમુના જેવી છે, જીવનમુક્તિ આપવામાં કાશી હોય જેવી
 છે, રામને પ્રિયપણમાં તુલસી જેવી છે, તથા તુલસીદાસજીનું હિત કરવામાં હુલસી
 નામની તેમની માતા જેવી છે, ॥ ૬ ॥ નર્મદાની પેઠે સદાશિવને પ્યારી છે, સંપત્તિઓની
 અભિવૃદ્ધિની પેઠે સર્વ મનોરથોની સિદ્ધિ આપનારી છે, સદ્ગુણોરૂપી દેવતાઓને જન્મ
 આપવામાં અદિતિ જેવી છે. અને રામની પ્રેમલક્ષણા ભક્તિનો પરાકાષ્ઠા જેવી છે. ॥ ૭ ॥

દો-રામકથા મંદાકિની, ચિત્રકૂટ ચિત્ત ચારુ ॥

તુલસી મુખગ સનેહ વન, સિય રઘુવીર વિહાર ॥ ૪૧ ॥

મારાં પવિત્ર ચિત્તરૂપી ચિત્રકૂટમાં રામ કથારૂપી મંદાકિની નદી છે, સુંદર ચેહરૂપી
 વન છે અને તેમાં સીતા તથા રામચન્દ્રજી વિહાર કરે છે. ॥ ૪૧ ॥

શ્રી-રામચરિત ચિન્તામણિ ચારુ । સંત મુમિતિ હિય મુખગ મૃગારુ ॥
 જગમંગલ ગુણગ્રામ રામકે । દાનિ શુક્તિ ધન ધર્મ ધામકે ॥ ૧ ॥
 સદશુર જ્ઞાન વિરાગ યોગકે । વિદુષ વૈદ્ય ભવ મીધ રોગકે ॥
 જનનિ જનક સિયરામ પ્રેમકે । બીજ સકલ વ્રત ધર્મ નેમકે ॥ ૨ ॥
 શમન પાપ સંતાપ શોકકે । મિયપાલક પરલોક લોકકે ॥
 સચિવ મુમતિ ભૂપતિ વિચારકે । કુંભજ લોક ઉદધિ અપારકે ॥ ૩ ॥
 કામ ક્રોધ કલિમલ કરિગણકે । કેસરિ શાવક જનમન વનકે ॥
 અતિથિ પૂજ્ય મિયતમ પુરારિકે । કામદ ધન દારિદ્ર દવારિકે ॥ ૪ ॥
 મત્ર મહામણિ વિષયવ્યાલકે । મેટત કઠિન કુર્ચક ખાલકે ॥
 હરણ મોહ તમ દિનકર કરસે । સેવક શાલિ પાલ જલધરસે ॥ ૫ ॥
 અભિમત દાનિ દેવતરુવરસે । સેવત સુલભ સુખદ હરિહરસે ॥
 સુકવિ શ્રદ્ધ નભ મન ઉડુગનસે । રામમત્ત જન જીવન ધનસે ॥ ૬ ॥
 સકલ સુકૃત ફલ શૂરિ યોગસે । જગહિત નિરુપધિ સાધુ લોગસે ॥
 સેવક મન માનસ મરાલસે । પાવન ગંગ તરંગમાલસે ॥ ૭ ॥

રામનાં ચરિત્રરૂપ સુંદર ચિંતામણિઓ, સત્પુરુષોનો સુખદિઓરૂપી સ્ત્રીઓનાં હૃદયો પર સુંદર શબ્દગારરૂપ છે. રામના શુદ્ધોના સમૂહો, જગતનું મંગલ કરનારા છે. શુદ્ધિ, ધન, ધર્મ તથા પરમ ધામ, એઓને આપનારા છે. ॥ ૧ ॥ જ્ઞાન, વૈરાગ્ય તથા યોગ, એઓનો ઉપદેશ દેવામાં સદશુરરૂપ છે. સંસારરૂપી ભયંકર રોગને ટાળવામાં અશ્વનીકુમારરૂપ છે. સીતારામની પ્રેમભક્તિના માતાપિતારૂપ છે. સઘર્ષાં પ્રતો, ધર્મો તથા નિયમો, એઓના બીજરૂપ છે. ॥ ૨ ॥ પાપ, સંતાપ તથા શોક, એઓને શાંત કરનારા છે. આ લોકમાં તથા પરલોકમાં પ્રિય રક્ષણ કરનારા છે. વિચારરૂપી રામના શુદ્ધિમાન મંત્રીઓ છે. લોકરૂપી અપાર સમુદ્રને વાસ્તે અગસ્ત્ય^૧ મુનિઓરૂપ છે. ॥ ૩ ॥ કામ, ક્રોધ તથા કલિયુગના દોષોરૂપી હાથીઓના સમૂહને મારવા વાસ્તે, ભક્તોનાં અંતઃકરણોરૂપી જંગલોમાં વસનારા સિંહનાં બચ્ચાંઓરૂપ છે. સદાશિવના પૂજ્ય તથા અતિ પ્રિય અતિથિઓરૂપ છે. દારિદ્ર્યરૂપી દાવાનલને ટાળવામાં યથેષ્ઠ મેઘરૂપ છે. ॥ ૪ ॥ વિષયોરૂપી સર્પોને ફર કરવામાં મંત્રોરૂપ તથા મહામણિઓરૂપ છે. વિધાતાએ લલાટમાં લખેલા ખરાબ તથા કઠણ બાળ્યના અક્ષરોને હુંસી નાખનારા છે. સેવકોરૂપી ડાંગરોનું પાલન કરવામાં મેઘ સમાન છે, ॥ ૫ ॥ વાંછિત ફળો દેવામાં કંઈપણ જોવા છે. સેવન કરનારાઓને સુલભપણમાં તથા સુખદાથીપણમાં વિશ્વ તથા સદાશિવ જોવા છે. સારા કવિના ચિત્તરૂપી શરદ્ ઋતુના આકાશમાં તારાબજ જોવા છે. રામભક્ત લોકોને જીવનની મૂડીરૂપ છે, ॥ ૬ ॥ સર્વ પુરુષોનાં ફળોના ઘણા યોગોરૂપ છે. જગતનું છલરહિત પ્રિય કરવામાં સાધુ લોક જોવા છે, સેવકનાં અંતઃકરણરૂપી માનસ સરોવરમાં હંસો જોવા છે અને યવિત્ર કરવામાં ગંધાણના તરંગોના સમૂહો જોવા છે. ॥ ૭ ॥

૧ અગસ્ત્ય મુનિ સમુદ્રને પી ગયા હતા, એ કથા મહાભારતના વન પર્વમાં છે.

દો—કુપય કુતર્ક કુચાલિ કલિ, કપટ દંભ પાલંદ ॥

દહન રામ ગુણગ્રામ જિમિ, ઈષન અનલ મચંદ ॥ ૪૨ ॥

રામના શુભોનો સમૃદ્ધ, કુમાર્જી, કુતર્ક, કુચાલ, કલેશ, કપટ, દંભ તથા પાખંડ, એઓરૂપી કાષ્ટોને બાળવામાં પ્રયત્ન અર્પિત છે. ॥ ૪૨ ॥

દો—રામચરિત રાકેશકર, સરિસ મુલદ સવકાહુ ॥

સજ્જન કુમુદ ચકોર ચિત, હિત વિશેષ વલકાહુ ॥ ૪૩ ॥

રામરૂપી પૂર્ણ અન્દ્રના ચરિત્રોરૂપી કિરણો, સર્વ કોઈને સમાન મુખ દેનારાં છે; પરંતુ સજ્જનોના ચિત્તોરૂપી કુમુદોને (રાત્રિવિકાસી કમળોને) તથા ચકોરોને મોટા લાભરૂપ છે તથા વિશેષ હિતકારી છે. ॥ ૪૩ ॥

જો—કીન્હ મશ્ર જેહિમાંતિ મવાની । જેહિ વિધિ શંકર કહા વસાની ॥

સો સવ હેતુ કહવ મૈ ગાર્હ । કથા મવન્થ વિચિત્ર વનાર્હ ॥ ૧ ॥

જિન યહ કથા મુની નહિ હોર્હ । જનિ આશ્ચર્ય કરૈ મુનિ સોર્હ ॥

કથા અલૌકિક મુનિહિ જેજ્ઞાની । નહિ આશ્ચર્ય કરહિ અસ જાની ॥ ૨ ॥

રામકથાકી મિતિ જગ નાર્હી । અસ પ્રતીતિ તિનકે મનમાર્હી ॥

નાના માંતિ રામ અવતારા । રામાયણ શતકોટિ અપારા ॥ ૩ ॥

કલ્પભેદ હરિચરિત મુહાયે । માંતિ અનેક મુનીશન ગાયે ॥

કરિય ન સંશય અસ ઊર આની । મુનિય કથા સાદર રતિ માની ॥ ૪ ॥

જે હેતુઓથી, પાર્વતીજીએ સદાશિવને પૂછ્યું હતું અને જે હેતુઓથી સદાશિવે વર્ષનપૂર્વક ઉત્તર આપ્યો હતો, તે સઘળા હેતુઓના સંબંધમાં, જે વિચિત્ર કથા છે, તેને પ્રબંધરૂપે બનાવીને કહીશ. ॥ ૧ ॥ જેઓએ, આ કથા સાંભળી ન હોય, તેઓએ સાંભળીને આશ્ચર્ય નહીં માનવું. જે જ્ઞાનીઓ કથા સાંભળે છે, તેઓ “ કથાઓમાં અલૌકિક વૃત્તાંતો પણ હોય છે, ” એમ જાણીને આશ્ચર્ય કરતા નથી. ॥ ૨ ॥ “ જગતમાં રામની કથા આટલી જ છે, ” એવી મિતિ નથી એમ જ્ઞાની લોકોના મનમાં વિદ્યાસ હોય છે. રામના અવતારો અનેક થયા છે, રામાયણ પણ સો કરોડ શ્લોકનું છે અને અપાર છે. ॥ ૩ ॥ જૂદા જૂદા કલ્પોમાં પ્રભુએ કરેલાં જૂદાં જૂદાં સુંદર કૃત્યોને મુનીશ્વરોએ અનેક પ્રકારોથી ગાયાં છે. આમ છે, એટલા માટે હૃદયમાં એ પ્રમાણે નિશ્ચય રાખી, કોઈ સ્થલમાં કોઈ ગ્રંથથી વિરુદ્ધ કથા સાંભળવામાં આવે, તોપણ સંશય કરવો યોગ્ય નથી અને આનંદરૂપ માની, પ્રેમથી કથા સાંભળવી યોગ્ય છે. ॥ ૪ ॥

દો—રામ અનન્ત અનન્ત ગુણ, અમિત કથા વિસ્તાર ॥

મુનિ આશ્ચર્ય ન માનિહૈં, જિનકે વિમલ વિચાર ॥ ૪૪ ॥

રામ પોતે દેશકાલાદિકના પરિચ્છેદથી રહિત છે, રામના શુભો અનંત છે અને તે શુભોના વર્ણન સંબંધી કથાઓનો વિસ્તાર પણ અનંત છે, એટલા માટે નિર્ભય વિચારવાળા લોકોએ, સાંભળીને કશું આશ્ચર્ય માનવું નહીં. ॥ ૪૪ ॥

૧ સત્ય, ત્રેતા, દ્વાપર અને કલિ, એ ચાર યુગો મળીને, એક ચોક્કડી કહેવાય છે, એવી એકાંતેર ચોક્કડીનું એક મન્વંતર કહેવાય છે અને એવાં ચોદ મન્વંતર વીતી બપ ત્યારે બ્રહ્માનો એક દિવસ અથવા કદપ થયો કહેવાય છે.

ચૌ૦—ઈહિ વિધિ સબ સંશય કર દૂરી । શિર ધરિ ગુરુ પદપંકજ ધૂરી ॥
 પુનિ સઘડી બિનવૉં કર જોરી । કરત કયા જેહિ લાગ ન સ્વોરી ॥ ૧ ॥
 સાદર શિવહિ નાય અબ માયા । વરણૌં વિશદ રામગુણ ગાયા ॥
 સંવત સોરહસૌં ઇકતીસા । કરૌં કથા હરિપદ ધરિ શીસા ॥ ૨ ॥
 નૌમી ભૌમવાર મધુમાસા । અવધપુરી યહ ચરિત પ્રકાસા ॥
 જેહિ દિન રામજન્મ શ્રુતિ ગાવહિં । તૌરથ સકલ તહાં ચલિ આવહિં ॥ ૩ ॥
 અમુર નાગ સ્વગ નર મુનિ દેવા । આય કરહિં રઘુનાયક સેવા ॥
 જન્મ મહોત્સવ રચાહિં સુજાના । કરહિં રામ કલ કીરતિ ગાના ॥ ૪ ॥

આ પ્રમાણે, શ્રોતાઓના સર્વ સંશયોને દૂર કરી, તથા યુગ્મના ચરણારવિંદની રચને માથાપર ધરી, ફરીવાર પશુ હાથ બેડીને, સર્વને વિનવું છું કે, જેથી કથા કરતાં, કોઈ પ્રકારનો દોષ ન આવે. ॥ ૧ ॥ હવે પ્રેમપૂર્વક સદાશિવને માથું નમાવી, રામના નિર્મળ ગુણોની કથા વર્ણવું છું. અયોધ્યાપુરીમાં પ્રભુના ચરણારવિંદમાં માથું ધરી, સંવત ૧૬૩૧ સોળસો એકત્રીશના ચૈત્ર માસની ભૌમવાર યુક્ત નવમીને દિવસે, આ રામકથા બનાવવાનો આરંભ કર્યો છે, કે જે દિવસે રામચન્દ્રજીનો જન્મ થયાનું શ્રુતિએ કહે છે, સઘળાં તીર્થ પોતપોતાનાં સ્થલોમાંથી ચાલીને, અયોધ્યામાં આવે છે, ॥ ૨ ॥ ૩ ॥ અસુરો, નાગો, પક્ષીઓ, મનુષ્યો, મુનિઓ તથા દેવતાઓ આવી આવીને રામચન્દ્રજીની સેવા કરે છે અને સુસ લોકો જન્મમહોત્સવની રચના કરી, રામની સુંદર કીર્તિનાં ગાયનો કરે છે. ॥ ૪ ॥

દો૦—મજ્જહિં સજ્જન ટંદ વહુ, પાવન સરઘૂનીર ॥

જપહિં રામ ધરિ ધ્યાન ડર, સુન્દર ક્યામ શરીર ॥ ૪૫ ॥

રામનવમી કે જે, આ ગ્રંથના પ્રારંભનો દિવસ છે, તે દિવસે ઘણા ઘણા સજ્જનોનાં ટોળાંઓ, પવિત્ર સરઘૂના જળમાં સ્નાન કરે છે અને હૃદયમાં સ્થાપાસુંદર શરીરવાળા રામચન્દ્રજીનું ધ્યાન ધરીને જપ કરે છે. ॥ ૪૫ ॥

ચૌ૦—દરશ પરશ મજ્જન અરુ પાના । હરૈ પાપ કહ વેદ પુરાના ॥

નદી પુનીત અમિત મહિમા અતિ । કહ ન સકાહિં શારદા વિમલપતિ ॥ ૧ ॥

રામધામદા પુરી સુહાવનિ । લોક સમસ્ત વિદિત જગપાવનિ ॥

ચાર સ્થાન જગ જીવ અપારા । અવધ તજે તનુ નહિ સંસારા ॥ ૨ ॥

સબ વિધિ પુરી મનોહર જાની । સકલ સિદ્ધિ પ્રદ મંગલવાની ॥

વિમલ કથા કર કીન અરંભા । સુનત નશાયૈં કામ મદ દંભા ॥ ૩ ॥

રામચરિત માનસ યહ નામા । સુનત શ્રવણ પાઙ્ચ વિશ્રામા ॥

મનકરિ વિષય અનલ વન જરઈ । હોય સુસ્તી જો ઇહિસર પરઈ ॥ ૪ ॥

રામચરિત માનસ મુનિભાવન । વિરચેડ શંશુ સુહાવન પાવન ॥

ત્રિવિષ દોષ દુલ્લ દારિદ્ર દાવન । કલિ કુચાલ કુલકલુષ નશાવન ॥ ૫ ॥
 રવિ મહેશ નિજ માનસ રાક્ષા । પાપ મુસમય શિવાસન ભાક્ષા ॥
 તાતે રામચરિત માનસવર । ઘરેડ નામ હિય હેરિ હરષહર ॥ ૬ ॥
 કહૌં કયા સોઈ સુલદ સુહાર્દ । સાદર મુનહુ મુજન મનલાઈ ॥

સરયૂ નદી, દર્શન, સ્પર્શ તથા પાન કરવાથી, પાપોને નષ્ટ કરે છે, એમ વેદ પુરાણો કહે છે, એ અતિ પવિત્ર નદીનો એવો તો અપાર મહિમા છે કે, નિર્મળ યુદ્ધિવાળાં સસ્વતીથી પણ, સંપૂર્ણ કહી શકાતો નથી. ॥ ૧ ॥ અયોધ્યા નગરી, રામનું ધામ દેનારી છે, સુશોભિત છે, સર્વ લોકોમાં પ્રખ્યાત છે, જગતને પવિત્ર કરનારી છે, જેમાં જગતના આરે ખાણના અપાર જીવોમાંથી, કોઈ પણ જીવ મરણ પામે, તેને સંસારનો દેશ રહેતો નથી, એવી છે, ॥ ૨ ॥ સર્વ પ્રકારોથી મનોહર છે, સર્વ સિદ્ધિઓને આપનારી છે અને મંગલોની ખાણરૂપ છે, એમ જાણીને એ નગરીમાં આ નિર્મલ કથા બતાવવાનો આરંભ કર્યો છે, કે જે કથા સાંભળવાથી કામ, મદ અને દંભ, એઓ નષ્ટ થઈ જશે. ॥ ૩ ॥ આ કાવ્યનું નામ ‘રામચરિત માનસ’ છે આ માનસ સરનું, કાનથી શ્રવણ કરવાથી, પણ વિશ્રામ મળે એમ છે. વિષયોરૂપી દાવાગ્રિથી બળેલો મનરૂપી હાથી, જે આ સર (તળાવ)માં પડે, તો સુખી થાય. ॥ ૪ ॥ મહાદેવજીએ રચેલું જે ‘રામચરિત માનસ’ છે, તે પણ સુંદર છે, પવિત્ર છે, મન, વચન તથા કાયાથી થયેલાં પાપોને, દુઃખોને તથા દારિદ્ર્યને નષ્ટ કરનાર છે અને કલિયુગની કુચાલોને તથા દોષોનાં કુલોને પણ નસાડી મૂકનાર છે. ॥ ૫ ॥ મહાદેવજીએ રચીને તે પ્રથમ પોતાના મનમાં રાખ્યું હતું અને પછી સારો સમય મળતાં, પાર્વતીજીને કહ્યું હતું. તેથી સદાશિવે જ હર્ષ ધરી, હૃદયમાં વિચારીને, તેનું ‘રામચરિત માનસ’ એ ઉત્તમ નામ રાખ્યું હતું. ॥ ૬ ॥ એ મહાદેવજીએ રચેલા રામચરિત માનસમાં, જે સુખદાયી અને સુંદર કથા છે, તે જ કથાને હું, આ મારા રામચરિત માનસમાં કહું છું, તે હે સજ્જનો ! પ્રેમપૂર્વક મન લગાવીને શ્રવણ કરો.

દો—જસ માનસ જેહિ વિધિ મયો, જગપ્રચાર જેહિ હેતુ ॥

અવ સોઈ કહૌં પ્રસંગ સવ, મુષિર ડમા વૃષકેતુ ॥ ૪૬ ॥

આ મારા કાવ્યનું જે કારણથી ‘રામચરિત માનસ’ (રામનાં ચરિત્રોરૂપી જળનું માનસ સરોવર,) એ નામ રાખ્યું છે, અને જે કારણથી આ કાવ્યનો જગતમાં પ્રચાર થશે, તે કારણોનો પ્રસંગ, હવે હું શિવ પાર્વતીનું સ્મરણ કરીને કહું છું. ॥ ૪૬ ॥

ચૌ—શંકુ પ્રસાદ મુમતિ હિય હુલસી । રામચરિત માનસ કવિ તુલસી ॥

કરહું મનોહર મતિ અનુહારી । મુજન સુચિત મુનિ લેહુ મુધારી ॥ ૧ ॥

મુમતિ ભૂમિથલ હૃદય અગાધૂ । વેદ પુરાણ વદધિ ઘન સાધૂ ॥

વરણિં રામ મુયશ્ચ વરવારી । મધુર મનોહર મંગલકારી ॥ ૨ ॥

લીલા સમુળ જો કહાંદિ વચાની । સોઈ સ્વચ્છતા કરૈ મલહાની ॥

મેમ મક્તિ જો વરણિ ન જાઈ । સોઈ મધુરતા શીતલતાઈ ॥ ૩ ॥

સો જલ સુકુલ શાલિહિત હોઈ । રામભક્ત જન જીવન સોઈ ॥

મેષા મહિષત સો જલમાવન । સમિટિ શ્રવણ મગ ચલેલ સુહાવન ॥ ૪ ॥

મરેલ સુમાનસ મુચલ ચિરાના । મુસ્તદ કીત રુચિ ચારુ ચિરાના ॥

મહાદેવજીની કૃપાથી, કવિ તુલસીદાસના હૃદયમાં સુસુદ્ધિ ઉદ્ભાસ પામી છે, કે 'હું પણ મારી ભતિ પ્રમાણે રામચરિત માનસ બનાવું.' કે સુબનો! આરા ભાવથી શ્રવણ કરીને આમાં જે કાંઈ મારી બૂલ રહી જાય, તેને સુધારી લેજો. ॥ ૧ ॥ સુસુદ્ધિરૂપ પૃથ્વી છે. મનરૂપી અત્યંત ઉંડું સ્થળ છે. વેદો તથા પુરાણોરૂપી સસુદ્રો છે. સાધુ જનોરૂપી વાદળાંઓ છે. એ વાદળાંઓ, મધુર, મનોહર તથા મંગલકારી રામના ઉત્તમ યથારૂપી મેષ જળની વૃદ્ધિ કરે છે. ॥ ૨ ॥ સશુભ્ર લીલાનું જે વર્ણન કરવામાં આવે છે, તે જ એ જળની સ્વચ્છતા છે, કે જે મેલોની હાનિ કરે છે. વર્ણવી શકાય નહીં એવી જે પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ છે, તે જ મધુરતા અને શીતલતા છે. ॥ ૩ ॥ એ યથારૂપી જળ પુણ્યાત્મા પુરુષોરૂપી ઠાંગરાનું હિત કરે છે અને તે જ રામભક્ત લોકોને જીવાડનારૂં છે. સુસુદ્ધિરૂપી પૃથ્વીપર આવેલું એ પવિત્ર તથા સુંદર શીતલ જળ, સમેટાઈ, વારંવાર શ્રવણ કરવારૂપી રસ્તાથી ચાલી, ॥ ૪ ॥ મારા મનરૂપી ઉંડા ઉત્તમ સ્થલમાં ભરાયું, સ્થિર થયું અને કેટલાક કાલથી જૂનું થતાં સુખદાયી, રુચિકારક અને મનમગમતી શીતલતાવાળું થયું, તેથી માનસ સરોવર જેવું થવાને લીધે તથા મનમાં રહેનારૂં હોવાને લીધે, તેને 'રામચરિત માનસ' કહેવામાં આવ્યું છે. (રામના યથારૂપી માનસ સરોવરના યોગને લીધે, આ કાવ્યને પણ તે જ નામ આપવામાં આવ્યું છે.)

દો—સુઠિ સુંદર સંવાદ વર, વિરચેલ બુદ્ધિ વિચારિ ॥

તેજ્ઞ યહ પાવન સુમગ સર, ઘાટ મનોહર ચારિ ॥ ૪૭ ॥

બુદ્ધિથી વિચાર કરીને, અત્યંત સુંદર તથા ઉત્તમ જે ચાર સંવાદ^૧ ગોઠવવામાં આવ્યા છે, તેઓ જ આ કાવ્યરૂપી પવિત્ર તથા ઉત્તમ માનસ સરના ચાર મનોહર ઘાટ છે. ॥ ૪૭ ॥

જી—સત્ત પ્રબન્ધ સુમગ સોપાના । જ્ઞાન નયન નિરસ્ત મન માના ॥

રણુપતિમહિમા અગુણ અવાધા । વરણબ સોઈ વર વારિ અગાધા ॥ ૧ ॥

રામસીયયશ સલિલ મુષાસમ । ઉપમા વીચિ વિલાસ મનોરમ ॥

પુરજન સપન ચારુ વૌપાર્ણ । યુક્તિ મંજુ મણિ સીપ સુહાર્ણ ॥ ૨ ॥

છન્દ સોરઠા સુંદર દોહા । સોઈ બહુરંગ કમલકુલ સોહા ॥

અર્થ અનૂપ સુમાલ સુમાસા । સોઈ પરાગ મકરન્દ સુમાસા ॥ ૩ ॥

સુકૃત પુંજ મંજુલ અલિ માલા । જ્ઞાનવિરાગ વિચાર મરાલા ॥

ધુનિ અવરેલ કવિત ગુણજાતી । મીન મનોહર તે બહુભાંતી ॥ ૪ ॥

૧ શિવનો અને પાર્વતીનો સંવાદ. કાકશુશુંડીનો અને ગરુડનો સંવાદ. યાજ્ઞવલ્ક્યનો અને બરહ્મજ્ઞનો સંવાદ તથા તુલસીદાસજીનો અને ભક્ત લોકોનો સંવાદ.

અર્થ ધર્મ કામાદિક ચારી । કહ્ય જ્ઞાન વિજ્ઞાન વિચારી ॥
 નવ રસ જપ તપ યોગ વિરાગા । તે સર્વ જલચર ચારુ તદાગા ॥ ૫ ॥
 સુકૃતી સાધુ નામ ગુણજાના । તે વિચિત્ર જલ વિહંગ સમાના ॥
 સંતસમા ચહુદિશિ ઐવરાઈ । શ્રદ્ધાઋતુ વસંત સમ ગાઈ ॥ ૬ ॥
 ભક્તિનિરૂપણવિવિધવિધાના । ક્ષમા દયા દુષ્ણ લતા વિતાના ॥
 સંયમ નિયમ ફૂલ ફલ જ્ઞાના । હરિપદ રતિ રસ વેદ વાના ॥ ૭ ॥
 ઔરો કથા અનેક પ્રસંગા । તે શુક પિક વહુવરણ વિહંગા ॥

કાંઠાંરૂપી સુન્દર સાત પગથીઆં છે, કે જેઓ, જ્ઞાનરૂપી નેત્રોથી જોતાં, મનને પ્રસન્ન કરે એવાં છે. રામચન્દ્રજીનો તથા સીતાજીનો, પ્રાકૃત ગુણોથી રહિત તથા નિર્ભય જે યથા વર્ણ્યો છે, તે અગાધ તથા ઉત્તમ જળ છે. ॥ ૧ ॥ રામચન્દ્રજીના તથા સીતાજીના યથારૂપી અમૃત સમાન જળમાં અનેક પ્રકારના ઉપમાલંકારોરૂપી મનોહર તરંગોનો વિલાસ છે. સુન્દર ચોપાઈઓ, ઘાટી પોયણીઓ છે. કલ્પનાઓરૂપી છીંગા છે અને કલ્પનાઓથી ઉઠેલી યુક્તિઓરૂપી મોતી છે. ॥ ૨ ॥ સુન્દર છંદ, સોરઠા અને ડોહા, એઓરૂપી રંગરંગનાં કમળોનાં સમૂહો શોભી રહ્યા છે, કે જેઓમાં અનુષમ અર્થરૂપી પરાગ છે, સારા અભિપ્રાયોરૂપી મકરંદ છે અને સારી ભાષારૂપી સુવાસ છે. ॥ ૩ ॥ પુણ્યાત્મા લોકોના સમૂહોરૂપી સુન્દર ભ્રમરોની પંક્તિઓ છે. જ્ઞાનના તથા વૈરાગ્યના વિચારોરૂપી હંસો છે. ધ્વનિ, કવિતાઓ, ગુણીભૂત બંગવાળી કવિતાઓ, કવિતાના ગુણો અને કવિતાની જાતિઓ, એઓરૂપી ભાતભાતના મનોહર ભત્સો છે. ॥ ૪ ॥ ધર્મ, અર્થ, કામ, મોક્ષ, જ્ઞાન, વિજ્ઞાનના અનુભવો, નવ રસો, જપ, તપ, યોગ અને વૈરાગ્ય, એઓરૂપી સુન્દર જલચરો છે. ॥ ૫ ॥ રામ નામનું અને રામના ગુણોનું જ્ઞાન કરનારા પુણ્યવાન સાધુઓરૂપી અનેક જાતનાં જલચર પક્ષીઓ છે. સંત લોકોની સભારૂપી ચોતરફ અંબાઓની ઘટા છે. શ્રદ્ધારૂપી વસંત ઋતુ છે. ॥ ૬ ॥ ભક્તિનાં નિરૂપણો, વિવિધ કર્મોનાં નિરૂપણો, ક્ષમા અને દયા, એઓરૂપી વૃક્ષો તથા લતાઓના ઘેરાઓ છે. યમો તથા નિયમોરૂપી પુષ્પો છે. જ્ઞાનરૂપી ફલ છે. વેદે વખાણેલી પ્રભુના ચરણમાં પ્રેમલક્ષણ ભક્તિરૂપી રસ છે. ॥ ૭ ॥ બીજી અનેક પ્રાસંગિક કથાઓરૂપી પોપટ તથા કાચલ વગેરે રંગરંગનાં સ્થલચર પક્ષીઓ છે.

દો-પુલક વાટિકા વાગ વન, મુખ મુવિહંગ વિહાર ॥

માલી મુમન સનેહ જલ, સીંચત લોચન ચારુ ॥ ૪૮ ॥

શ્રવણ કરતાં શરીરોમાં જે રોમાંચો થાય, તેઓરૂપી વાડી, બાગ અને વનો છે, કે

૧ તળાવમાં કમળો થોડાં હોય છે અને પોયણીઓ ઝાઝી હોય છે, તેથી છંદ વગેરેને કમળોનું અને ચોપાઈઓને પોયણીઓનું રૂપક આપ્યું છે. ૨ જનકપુરમાં યુગારનું, શરૂઆતની વાતમાં હાસ્ય રસનું, લક્ષ્મણજીને રાવણના સાંગ વાગવાના સમયમાં કરુણાનું, અપના વધમાં રોદનું, કાકજી-શુંડીના ઇતિહાસમાં અદ્વિજનનું, રણસંબન્ધી માંસાદિકના વર્ણનમાં બીભત્સનું, નાગપાશના બન્ધનમાં બપાનકનું, રણમાં વીરનું અને ઋષિઓના સમાગમમાં શાંતનું આયોદ્ય ચિત્ર આપ્યું છે.

જેઓમાં આનંદરૂપી પક્ષી વિહાર કરે છે, સારા મનરૂપી માળી, નેત્રોરૂપી સુંદર ધડાઓ-
વટે સ્નેહમય (આનંદાશ્રુરૂપ) જળથી, એ વાડી વગેરેમાં સ્થિત કરે છે. ॥ ૪૮ ॥

ચૌ૦—જો ગાવહિં યહ ચરિત સંભારે । તે યહિ તાલ ચતુર રસવારે ॥

સદા મુનહિં સાદર નર નારી । તેડ સરવર માનસ અધિકારી ॥ ૧ ॥

અતિશ્વલ જે વિષયી વક કાગા । રૂહિસર નિકટ ન જાયે અભાગા ॥

શંબુક ભેક શંવાલ સમાના । રૂહિં ન વિષય કયા રસ નાના ॥ ૨ ॥

તેહિ કારણ આવત હિય હારે । કામી કાક વલાક વિચારે ॥

આવત રૂહિસર અતિકઠિનારૂં । રામકૃપા વિનુ આડ ન જારૂં ॥ ૩ ॥

કઠિન કુસંગ કુપંથ કરાલા । તિનકે વચન વ્યાગ્ર હરિ વ્યાલા ॥

ગૃહ કારજ નાના જંજાલા । તેડ અતિ દુર્ગમ શૈલ વિશાલા ॥ ૪ ॥

વન વહુ વિષય મોહ મદ માના । નદી કુતર્ક ભયંકર નાના ॥

રામચરિત્રને જેઓ સંભાળે અને ગાય, તેઓ, આ માનસ સરોવરના અતુર રક્ષકો છે. જે પુરુષો કે સ્ત્રીઓ, સર્વદા આદરથી શ્રવણ કરે, તેઓ, આ માનસ સરોવરના અધિકારી ઉત્તમ દેવતાઓ છે. ॥ ૧ ॥ અત્યંત બળતાવાળા તથા વિષયોમાં લંપટ રહેનારા લોકોરૂપી બગલા અને કાગડાઓ, આ સરોવરના સમીપમાં પણ જવાના નથી. અનેક પ્રકારની વિષયોની કથાના રસો કે જેઓ, શંખલાં, દેડકાં તથા શેવાળ સમાન છે, તેઓ, આ માનસ સરોવરમાં છે જ નહીં. ॥ ૨ ॥ બીયારા કામી લોકોરૂપી કાગડાઓ તથા બગલાઓ, ઉપર કંઠેલું શંખલાં તથા દેડકાં વગેરે પોતાનું ભવ્ય નહીં હોવાથી, હૃદયમાં હારી જઈને, આ સરોવરમાં આવનારા જ નથી, આ સરોવરના સમીપમાં આવતું પણ બહુ કઠણ છે. રામની કૃપા વિના આવી શકાય એમ નથી. ॥ ૩ ॥ કારણ કે, વચમાં નીચ લોકોના સંગરૂપી કઠણ તથા વિકરાલ માર્ગ આડે છે. નીચ લોકોનાં વચનોરૂપી સિંહ, દીપડા તથા સર્પ, મોટી અડચણ કરનારા છે, ઘરનાં કામો તથા અનેક જંગલોરૂપી મોટા મોટા મહા વિષમ પહાડો છે, ॥ ૪ ॥ ઘણા ઘણા વિષયો, મોહ, મદ તથા માનરૂપી ભયંકર જંગલો છે અને અનેક પ્રકારના કુતર્કોરૂપી ભયંકર નદીઓ છે.

દો૦—જે શ્રદ્ધા શંકલ રહિત, નહિં સંતનકર સાથ ॥

તિનકહિં માનસ અગમ અતિ, જિનહિં ન પ્રિય રઘુનાથ ॥ ૪૯ ॥

જેઓ શ્રદ્ધારૂપી ટીમણને સાથે રાખે નહીં, સંત પુરુષોના સાથ લે નહીં અને રામ ઉપર આર રાખે નહીં, તેઓને, આ માનસ સરોવર અત્યંત અગમ્ય છે. ॥ ૪૯ ॥

ચૌ૦—જો કરિ કષ્ટ જાય પુનિ કોઈ । જાતાહિ નીંદ જુદાઈ હોઈ ॥

જદતા જાદ વિષમ સર લાગા । ગયડ ન મજન પાવ અભાગા ॥ ૧ ॥

કરિ ન જાય સર મજન પાના । ફિરિ આવે સમેત અભિમાના ॥

જો વહોરિ કોડ પૂછન આવા । સર નિંદા કર તાહિ મુનાવા ॥ ૨ ॥

સકલ વિગ્ર નહિં વ્યાપહિં તેહી । રામ કૃપાકરિ ચિતવહિં જેહી ॥

સોફ સાદર સર મજ્જન કરહીં । મહાધોર ત્રયતાપ ન જરહીં ॥ ૩ ॥
 તે નર યહ સર તજહીં ન કાઝ । જિનકે રામચરણ મલ માઝ ॥
 જો નહાય ચહ રહિ સર ખાઈ । સો સત્સંગ કરો મન લાઈ ॥ ૪ ॥
 અસ માનસ માનસ ચલચાહી । મઈ કવિ બુદ્ધિ વિમલ અવમારી ॥
 મયો હૃદય આનંદ ઝલાહુ । ઝમગેઝ મેમ પ્રમોદ પ્રવાહુ ॥ ૫ ॥
 ચલી શુભમ કવિતા સરિતાસોં । રામવિમલ યશ જલ ખરિતાસોં ॥
 સરયૂ નામ સુમંગલ મૂળા । લોક વેદ મત મંજુલ કૂળા ॥ ૬ ॥
 નદી પુનીત સુમાનસ નંદિનિ । કલ્પિત તટતર મૂલ નિકંદિનિ ॥

એ કોઈ લોકો સંકટો વેડીને બચ, તોપણ જતાં વેત જ તેઓને નિદ્રારૂપી શરણી
 ઘેરી લે છે અને જહતારૂપી વિષમ ટાઠ, છાતીમાં લાગે છે, કે જેથી, એ સરોવરના
 અમીપમાં ગયા છતાં પણ, અભાગીઆઓથી નાહી શકતું નથી. ॥ ૧ ॥ એ સરોવરમાં
 આન કર્યા વગર જ પાછા ફરીને આવ્યા હોય, તોપણ અભિમાનને સાથે લઈ આવેલા
 હોય છે, તેથી, કોઈ પૂછવા આવે તો, તેને એ સરોવરની નિંદા કહી સંભળાવે છે કે, એ
 સરોવરમાં કંઈ સાર નથી. ॥ ૨ ॥ જેઓ દયાના ભંડારરૂપ રામનું ચિંતન કરે છે, તેઓને,
 કશું વિદ્ય આડે આવતું નથી અને તેઓ જ, પ્રેમપૂર્વક એ સરોવરમાં નહાય છે અને
 નહાવાના પ્રભાવને લીધે, મહા ઘોર ત્રિવિધ^૧ તાપોથી દગ્ધ થતા નથી. ॥ ૩ ॥ જેઓને,
 રામનાં ચરણોમાં બોલા બાવ હોય, તેઓ, કદી પણ આ સરોવરનો ત્યાગ કરતા નથી. હે
 ભાઈઓ ! એ એ સરોવરમાં નહાવાની ઇચ્છા હોય, તો, મન લગાવીને સત્સંગ
 કરો. ॥ ૪ ॥ અથવા મહાદેવજીએ રચેલાં ઉપર કહેલાં વિશેષણોવાળાં રામચરિત માનસને
 નજરે ભેઈ, મારી છુદ્ધિ તેમાં આન કરીને નિર્મલ થઈ, મનમાં આનંદ તથા ઉત્સાહ
 ઉત્પન્ન થયો અને પ્રેમનો તથા પ્રમોદનો પ્રવાહ વૃદ્ધિ પામ્યો, ॥ ૫ ॥ તેથી એ રામચરિત
 માનસમાંથી, આ કવિતારૂપી સુન્દર સરયૂ નદી ચાલી છે, કે જે રામના નિર્મલ યશરૂપી
 જળથી ભરપૂર છે, સઘળાં મંગલોતું મૂલ છે અને લોકના તથા વેદના મતરૂપી જે અતિ
 ઉત્તમ કિનારાઓવાળી છે. ॥ ૬ ॥ માનસ સરોવરની પુત્રી અર્થાત્ સદાશિવે રચેલા
 રામચરિત માનસમાંથી નીકળેલી આ કાવ્યરૂપી પવિત્ર નદી, કલિયુગનાં પાપોરૂપી
 વૃક્ષોનાં અને તુષ્ટીનાં મૂળોને ઉગેડી નાખનારી છે. ॥

દો-શ્રોતા ત્રિવિધ સમાજપુર, ગ્રામ નગર દુહુ કૂલ ॥

સંત સભા અનુપમ અવધ, સકલ સુમંગલ મૂલ ॥ ૫૦ ॥

સુકૃત, સુસુહુ અને વિષયી, એ ત્રણે પ્રકારના આતાઓ, આ સરયૂ નદીના બન્ને
 કિનારાઓપર, નગરોરૂપ, પુરોરૂપ અને ગ્રામોરૂપ છે. સર્વોત્તમ સત્પુરુષોની સભા, આ
 સરયૂના કિનારાપર સઘળાં મંગલોની મૂળભૂત અયોધ્યા નગરી છે. ॥ ૫૦ ॥

૧ કામ, ક્રોધાદિક, અધ્યાત્મ તાપ કહેવાય છે. જ્વરાદિક, આધિભૌતિક તાપ કહેવાય છે અને
 સપાદિ તથા અતિવૃદ્ધિ આદિ, આધિદેવિક તાપ કહેવાય છે. ૨ સરયૂ નદી પણ માનસ સરોવરમાંથી
 નીકળેલી છે, એ વાત પુરાણાદિકમાં પ્રસિદ્ધ છે.

ચૌં-રામભક્તિ મુરસરિ તેહિ ખર્ઈ । મિછી મુકીરતિ સરસુ મુહાર્ઈ ॥
 સાનુજ રામ સમરપણ પાવન । મિલેહ મહાનદ શોણ મુહાવન ॥ ૧ ॥
 યુગવિષ્ ભક્તિ દેશધુનિ ધારા । સોહતિ સહિત મુબિરતિ વિચારા ॥
 ત્રિવિષ્તાપ ત્રાસક ત્રિમુહાની । રામસ્વરૂપ સિંધુ સમુહાની ॥ ૨ ॥
 માનસ મૂલ મિછી મુરસરિહી । મુનત મુજન મન પાવન કરહી ॥
 વિષ્ વિષ્ કયા વિવિષ્ વિમાગા । જનુ સરિ તીર તીર વન વાગા ॥ ૩ ॥
 રમા મહેશ વિવાહ વરાતી । તે જલચર અગણિત બહુ માંતી ॥
 રણુવર જન્ય અનંદ વધાર્ઈ । મૈવર તરંગ મનોહરતાર્ઈ ॥ ૪ ॥

રામના યશસ્વી જળવાળી આ કાવ્યસ્ત્રી સુન્દર સરયૂ, રામભક્તિસ્ત્રી ગંગાજીમાં મળી છે અને લક્ષ્મણ સહિત રામના યુદ્ધસંબંધી પવિત્ર યશસ્વી સુન્દર શોણાદ્ર નદ પણ એ જ ગંગાજીમાં મળ્યો છે. ॥ ૧ ॥ બહેના મધ્યમાં રામભક્તિસ્ત્રી ગંગાજીની ધારા વૈરાગ્યની તથા જ્ઞાનની સાથે શોભી રહી છે. ત્રણે પ્રકારના તાપોનો ત્રાસ આપનારો એ ત્રણે નદીઓનાં ત્રણ સુખોના ઐક્યવાળો સમુદાય, રામના સ્વસ્ત્રી સમુદ્રમાં સમાય છે. ॥ ૨ ॥ રામચરિત માનસસ્ત્રી માનસ સરોવરમાંથી ચાલેલી અને અંતે રામભક્તિસ્ત્રી ગંગાજીમાં મળતી આ મારી કવિતાસ્ત્રી સરયૂ, શ્રવણ કરવામાં આવતાં જ, સુખોનાં અંતઃકરણોને પવિત્ર કરનારી છે. વચમાં વચમાં જે વિચિત્ર કથા વિભાગો છે, તે આ સરયૂના કિનારાપરના બાગો તથા વનો છે. ॥ ૩ ॥ આ સરયૂમાં ઉગ્ગ-મહેધરના વિવાહની બાન, એ અનેક પ્રકારનાં અગણિત જલજંતુઓ છે, રામચંદ્રજીના જન્મની આનંદ વધાઈ, એ આ સરયૂમાં મનોહર ચકરીઓ તથા તરંગો છે. ॥ ૪ ॥

દો-બાલચરિત ચહું બંધુકે, વનજ વિપુલ બહુરંગ ॥

નૃપરાની પરિજન સુકૃત, મધુકર વારિ વિહંગ ॥ ૫૧ ॥

ચારે બાઈઓનાં બાલચરિતો, એ ઘણા ઘણા રંગરંગનાં કમળો છે. પુણ્યવાન રાજા, રાણી અને તેઓનાં પરિજનો, એ, જામરા તથા જલપક્ષીઓ છે. ॥ ૫૧ ॥

ચૌં-સીય સ્વયંસ્વર કયા મુહાર્ઈ । સરિત મુહાવનિ સો છવિહાર્ઈ ॥
 નદી નાવ વડુ પ્રશ્ન અનેકા । કેવટ કુશલ ઉત્તર સવિવેકા ॥ ૧ ॥
 મુનિ અનુકથન પરસ્પર હોઈ । પથિકસમાજ સોહસરિ સોઈ ॥
 ધોરધાર મૃગુનાથ રિસાની । ઘાટ સુબંધ રામ વરવાની ॥ ૨ ॥
 સાનુજ રામ વિવાહ ઉછાહ । સો શુભ ઉર્મગ મુલદ સબ કાહ ॥
 કહત મુનત હરપર્દિ પુલકાર્દિ । તે મુકૂતી જન મુદિત નહાર્દિ ॥ ૩ ॥

૧ કેટલાએક ટીકાકારો કહે છે કે, 'સરયૂ પ્રાચીન છે અને ગંગા અર્વાચીન છે, તેથી ગંગા સરયૂમાં મળેલ છે, પણ સરયૂ ગંગામાં મળેલ નથી,' પણ આ વાત પ્રત્યક્ષ વિરુદ્ધ દોષાયી સ્વીકાર કરવા યોગ્ય નથી.

રામતિલક હિત મંગલસાજા । પર્વ યોગ જનુ ગુરેડ સમાજા ॥

કાઈ કુમતિ કૈકયી કેરી । પરી જાસુ ફલ વિપતિ ઘનેરી ॥ ૪ ॥

સીતાજીના સ્વયંવરની સુંદર કથા, એ આ સરયૂની છાઈ રહેલી ઉત્તમ શોભા છે. શ્રદ્ધાવાન શિષ્યોના અનેક પ્રશ્નો, એ વહાણો છે અને વિવેકથી તથા આતુરીથી ભરેલા શુરુજનના ઉત્તરો, એ વહાણ ચલાવનારા ખલાસીઓ છે. ॥ ૧ ॥ સાંભળ્યા પછી પરસ્પરમાં જે અનુવાદો કરવામાં આવે, તે આ સરયૂના કિનારા પર ઉતરેલા પ્રવાસી લોકો છે. પરશુરામનો ક્રોધ, એ આ નદીનો ઘોર પ્રવાહ છે. રામચંદ્રજીની ઉત્તમ વાણી, એ મજબૂત ઘાટ છે. ॥ ૨ ॥ ભાઈઓ સહિત રામચંદ્રજીના વિવાહનો ઉત્સવ, એ આ નદીના સર્વને સુખ દેનારા વેગ છે. કહેતાં અને સાંભળતાં હર્ષથી રોમાંચિત થઈ જતું, એ આ નદીમાં પુષ્પાત્મા લોકોનું હર્ષપૂર્વક નહાતું છે. ॥ ૩ ॥ રામચંદ્રજીના યોગરાજ્યાભિષેકના પ્રસંગમાં એકઠો થયેલો માંગલિક સાજ, એ આ નદીમાં પર્વણીના યોગથી મળેલો જનસમાજ છે. કેકેયીની દુષ્ટ ભુદ્ધિ, એ આ નદીનો ક્રીચડ છે, રામચંદ્રજીને વાણી વિપત્તિ પડી, એ કેકેયીની દુષ્ટ ભુદ્ધિરૂપી ક્રીચડનું ફળ છે. ॥ ૪ ॥

દો-શમન અમિત ઉત્પાત સવ, ભરત ચરિત જપ યાગ ॥

કલિ અષ સ્વલ અવગુણ કથન, તે જલમલ વક કાગ ॥ ૫૨ ॥

ભરતજીનું જે ચરિત્ર છે, તે સઘળા અપરિમિત ઉત્પાતોને શાંત કરનારા તટ ઉપરના જપ તથા યાગ છે. કલિયુગના સ્વરૂપનું, કલિયુગના દોષોનું તથા ખળ લોકોના દુર્જીથોનું કથન, એ આ નદીમાં શેવાળ, ખગલા તથા કાગડા છે. ॥ ૫૨ ॥

જૈ-કીરતિસરિત છહૌ ઋતુ ફરિ । સમય મુહાવન પાવન મૂરિ ॥

હિમ હિમશૈલ મુતા શિવ વ્યાહ । શિશિર મુલદ પ્રમુ જન્મ ઉછાહ ॥ ૧ ॥

વર્ણન રામ વિવાહ સમાજ । સો મુદમંગલમય ઋતુરાજ ॥

ગ્રીષ્મ દુસહ રામ વનગવન । પંચકથા સ્વર આતપ પવન ॥ ૨ ॥

વર્ષા ઘોર નિશાચર રારી । સુર કુલ શાલિ મુમંગલકારી ॥

રામ રાજ મુલ વિનય વહાઈ । વિશ્વદ મુલદ સોઈ શરદ મુહાઈ ॥ ૩ ॥

સતી શિરોમણિ સિય ગુણગાયા । સોઈ ગુણ અમલ અનૂપમ પાયા ॥

મરત સ્વભાવ મુશીતલતાર્હ । સદા એકરસ વરણિ ન જાઈ ॥ ૪ ॥

રામચંદ્રજીની કીર્તિરૂપ નદી, છએ ઋતુઓથી શોભિત છે, પ્રત્યેક સમયે સોહામણી છે અને બહુ જ પાવત્રતા આપનારી છે. (શિવ પાર્વતીનો વિવાહ, મેનાને તથા નગરવાસી લોકોને થોડી વાર જડતા આપનારો હોવાથી, હેમંત ઋતુરૂપ છે. રામચંદ્રજીનો સુખદાયી જન્મોત્સવ, ફાલ્ગુન માસની પેઠે અગરચન્દન, કેસર વગેરેનો ક્રીચ મચાવનાર હોવાથી, શિશિર ઋતુરૂપ છે. ॥ ૧ ॥ રામચંદ્રજીના વિવાહનો સમાજ, અનેક સંબંધીઓરૂપી પુષ્પોને પ્રકુલિત કરનાર હોવાથી, આનંદમંગલમય વસંત ઋતુરૂપ છે. રામચંદ્રજીનો વનવાસ સર્વને તાપહારક હોવાથી અને તડકાથી તથા તીવ્ર પવનથી

ભરેલી માર્ગની કથાવાળો હોવાથી, હુસ્સહ ઝીખ ઋતુરૂપ છે. ॥ ૨ ॥ ભયંકર રાક્ષસોની હઠાઈ, રાક્ષસોની ગર્જનાથી, શસ્ત્રોરૂપી વીજળીઓના ચમકારાથી, તથા રુધિરની નદીઓનાં પૂરો વગેરેથી સંયુક્ત હોવાને લીધે અને દેવતાઓરૂપી હાંગરના છેડાનું શુભ કરનારી હોવાથી, વર્ષા ઋતુરૂપ છે અને રામનું રાજ્ય સુખ, વિનય તથા મોટાઈ, એઓ લોકોનાં મનરૂપી જળને સ્વચ્છ કરનાર તથા સર્વને સુખ આપનાર હોવાથી, સુંદર ચરદ ઋતુરૂપ છે.) ॥ ૩ ॥ સતી સ્ત્રીઓમાં શિરોમણિતુલ્ય સીતાજીના શુભાની કથા, એ આ નદીની નિર્મળતા અને અનુપમ શુભ છે. ભરતજીનો સર્વદા એકરસ રહેનારો ભલો સ્વભાવ, એ આ નદીની ઉત્તમ શીતલતા છે, કે જેનું વર્ણન બની શકતું નથી. ॥ ૪ ॥

દો-અવલોકનિ બોલનિ મિલનિ, પ્રીતિ પરસ્પર હાસ ॥

ભાયપ મલિ વહું બંધુકી, જલમાધુરી સુવાસ ॥ ૫૩ ॥

ચારે બાદ્યોનું પરસ્પર બોલતું, જોતું, મળતું, પ્રેમ, હસતું અને સર્વોત્તમ સંપ, એ આ નદીના જળની મધુરતા અને સુગંધ છે. ॥ ૫૩ ॥

ચૌ-આરતિ વિનય દીનતા મોરી । લઘુતા લલિત સુવારિ ન खोरी ॥

અદ્ભુત સલિલ સુનત ગુણકારી । આસ પિયાસ મનોમલ હારી ॥ ૧ ॥

રામ સુપ્રેમર્હિ પોષત પાની । હરત સકલ કલિકલુષ ગલાની ॥

ભવ શ્રમ શોષક તોષક તોષા । શમન દુરિત દુઃખ દારિદ્ર દોષા ॥ ૨ ॥

કામ ક્રોધ મદ મોહ નશાવન । વિમલ વિવેક વિરાગ બદાવન ॥

સાદર મજ્જન પાન ક્રિયેતે । મિટર્હિ પાપ પરિતાપ હિયેતે ॥ ૩ ॥

જિન યહ વારિ ન માનસ ધોયે । તિન કાયર કલિકાલ વિગોયે ॥

તૃપિત નિરશિ રવિકર ભવવારી । ફિરર્હિ મૃગા જિમિ જીવ દુઃખારી ॥ ૪ ॥

મારી આર્તિ, વિનય અને દીનતા, એઓ આ નદીના સુંદર જળની હલકાઈ છે. જળમાં હલકાઈ, એ દોષ નથી, પણ મોટો શુભ છે. આ મારી કવિતારૂપી સરયૂ નદીનું રામના યશરૂપી જળ, એનું તો અદ્ભુત છે કે, સાંભળતાં જ શુભકારી થાય છે અને આશારૂપી તરશને તથા મનતા મત્સર આદિ મેલોને નષ્ટ કરે છે. ॥ ૧ ॥ સરયૂનું પાણી રામ ઉપરના પ્રેમરૂપી અંકુરને પુષ્ટ કરે છે, કલિયુગના દોષોરૂપી સઘળી ગ્લાનિનું હરણ કરે છે, સંસારરૂપી શ્રમનું શોષણ કરે છે, સંતોષને પણ પરિપૂર્ણ કરે છે, પાપ, દુઃખ તથા દારિદ્ર્યરૂપી દોષોનું શમન કરે છે. ॥ ૨ ॥ કામ, ક્રોધ, મદ તથા મોહ, એઓને નસાડી મેલે છે અને નિર્મલ વિવેકને તથા વૈરાગ્યને વધારે છે. આમાં આદરપૂર્વક સ્નાન તથા પાન કરવામાં આવે તો હૃદયમાંથી પાપો અને પરિતાપો ટળી જાય છે. ॥ ૩ ॥ જેઓ આ રામચરિત્રરૂપી સરયૂના જળમાં મનને ધોતા નથી, તે કાયરોને કલિકાલ પોતાના શુભામ કરી રાખે છે અને જેમ તરસ્યાં હરિણો, અંજવાનાં પાણીને જોઈ, તેની લાલચથી દુઃખીઆ થઈને ભટક્યા કરે છે, તેમ તેઓ સંસારરૂપી અંજવાનાં પાણીને જોઈ, તેની તૃણાથી દુઃખીઆ થઈને ભટક્યા કરે છે. ॥ ૪ ॥

દો-મતિ અનુહારિ સુવારિ ગુણ, ગણ ગુનિ મન અન્હવાય ॥

સુમિરિ ભવાની શંકરહિ, કહ કાવિ કથા સુહાય ॥ ૫૪ ॥

બુદ્ધિ પ્રમાણે રામચરિત્રફળી જળના શુભોના સમૂહનો વિચાર કરી, તે શુભોમાં મનને નવરાવી અને ભવાનીશંકરનું સ્મરણ કરીને, હવે તુલસીદાસજી કવિ, સુંદર કથાનો આરંભ કરે છે. ॥ ૫૪ ॥

દો-અવ રણુપતિ પદ પંકરુહ, હિય ધરિ પાય પ્રસાદ ॥

કહોં યુગલ મુનિવર્ય કર, વિમલ સુભગ સંવાદ ॥ ૫૫ ॥

હવે રામચંદ્રજીનાં ચરણારવિદોને હૃદયમાં ધરી, તેઓના પ્રસાદ પામી, યાજ્ઞવલ્ક્ય તથા ભરદ્વાજ, એ બે મહા મુનિઓનો, નિર્મલ તથા સુંદર સંવાદ કરું છું. ॥ ૫૫ ॥

દો-મંરદ્વાજ જિમિ પ્રશ્ન કિય, યાજ્ઞવલ્ક્ય મુનિ પાય ॥

પ્રથમ મુખ્ય સંવાદ સોઈ, કહિહોં હેનુ બુઝાય ॥ ૫૬ ॥

ભરદ્વાજ મુનિએ, યાજ્ઞવલ્ક્ય મુનિને પામીને, જે પ્રકારથી પ્રશ્નો કર્યા હતા, તે પ્રકારને જણાવી, પ્રથમ તેઓના જ સંવાદ, કારણ સમજાવીને કરું છું. ॥ ૫૬ ॥

કથાનો આરંભ.

ચૌ-મંરદ્વાજમુનિ વસહિ પ્રયાગા । જિનહિ રામપદ અતિ અનુરાગા ॥

તાપસ શમ દમ દયા નિધાના । પરમારથ પથ પરમ મુજાના ॥ ૧ ॥

માઘ મકર ગત રવિ જબ હોઈ । તીરથપતિહિ આવ સવ કોઈ ॥

દેવ દત્તજ કિન્નર નર શ્રેણી । સાદર મજ્જહિં સકલ ત્રિવેણી ॥ ૨ ॥

પૂજહિં માધવ પદ જલજાતા । પરશિ અસ્યવટ હપિત ગતા ॥

મંરદ્વાજ આશ્રમ અતિપાવન । પરમરમ્ય મુનિવર મનભાવન ॥ ૩ ॥

તહાં હોય મુનિ ઋપય સમાજા । જાહિં જે મજ્જન તીરથરાજા ॥

મજ્જહિં પ્રાત સમેત ડહાહા । કહહિં પરસ્પર હરિગુણ ગાહા ॥ ૪ ॥

રામનાં ચરણોમાં અત્યંત પ્રેમવાળા, શમ, દમ તથા, દયા, એઓના ભંડારરૂપ તપસ્વી અને પરમાર્થના માર્ગમાં પરમ પ્રવીણ ભરદ્વાજ મુનિ, પ્રયાગમાં વસે છે. ॥ ૧ ॥ માઘ મહિનામાં, સૂર્ય, મકર સંક્રાંતિમાં હોય, ત્યારે દેવતાઓ, દૈત્યો, કિન્નરો તથા મનુષ્યો, એ સર્વ ટોળે ટોળાં મળી, પ્રયાગમાં આવે છે અને સર્વે આદરપૂર્વક ત્રિવેણીમાં નહાય છે. ॥ ૨ ॥ વેણીમાધવનાં ચરણારવિદોનું પૂજન કરે છે તથા અક્ષય વડનો સ્પર્શ કરીને, શરીરોમાં રોમાંચિત થાય છે. ત્યાં જે પરમ રમ્ય અને મુનિવરોનાં મનોને પ્રિય લાગે એવો ભરદ્વાજ મુનિનો અતિ પવિત્ર આશ્રમ છે, ॥ ૩ ॥ તેમાં પ્રયાગ જ્ઞાન કરવા વાસ્તે આવેલા એ મુનિઓનો અને ઋષિઓનો મેલાવડો થાય છે. એઓ, પ્રાતઃકાલમાં ઉત્સાહ સહિત સ્નાન કરી, પરસ્પરમાં ભગવદ્ગુણોની કથાઓ કહે છે. ॥ ૪ ॥

દો-બ્રહ્મ નિરૂપણ ધર્મવિધિ, વર્ણહિં તત્ત્વ વિભાગ ॥

કહહિં ભક્તિ ભગવન્તકી, સંયુત જ્ઞાન વિરાગ ॥ ૫૭ ॥

એઓ ભગવદ્ગુણોની કથાઓ કરવા ઉપરાંત, બ્રહ્માનું નિરૂપણ કરનારા ઉત્તરમી-
માંસા શાસ્ત્રની, ધર્મનું નિરૂપણ કરનારા પૂર્વમીમાંસા શાસ્ત્રની અને તત્ત્વોના વિભાગોનું
નિરૂપણ કરનારા સાંખ્ય શાસ્ત્રની ચર્ચા કરીને, છેવટ જ્ઞાન, વૈરાગ્ય સહિત ભગવદ્ભક્તિનું
વ્યાખ્યાન કરે છે. ॥ ૫૭ ॥

ચૌ૦—ઇહિમકાર મરિ મકર નહાઈં । પુનિ સવ નિજ નિજ આશ્રમ જાઈં ॥

મરિ સંવત અસ હોય અનંદા । મકર મજ્જ ગવનહિં મુનિ ઘંદા ॥ ૧ ॥

એકવાર મરિ મકર નહાયે । સવ મુનીજ આશ્રમનિ સિધાયે ॥

યાજ્ઞવલ્ક્ય મુનિ પરમ વિવેકી । મરદ્વાજ રાખેડ પદ ટેકી ॥ ૨ ॥

સાદર ચરજ સરોજ પચારે । અતિ પુનીત આસન વૈઘોરે ॥

કરિ પૂજા મુનિ સુવશ વચ્ચાની । વોલે અતિપુનીત મૃદુ વાની ॥ ૩ ॥

નાથ એક સંશય વડ મોરે । કરતલ વેદ તત્ત્વ સવ તોરે ॥

કહત મોહિં લાગત મવ લાજા । જો ન કહોં વડ હોય અકાજા ॥ ૪ ॥

એઓ સર્વે, આખી મકર સંક્રાંતિમાં, એ પ્રમાણે સ્નાન કરીને પછી પોતપોતાના
આશ્રમોમાં ભય છે. પ્રયાગમાં મકરસ્નાન કરવા ગયેલા મુનિગણોના, પ્રત્યેક વર્ષે તે
ભરદ્વાજના આશ્રમમાં એવો આનંદ થાય છે. ॥ ૧ ॥ એકવાર સઘળા મુનીશ્વરો, આખી
મકર સંક્રાંતિમાં પ્રયાગ સ્નાન કરી, પોતપોતાના આશ્રમો તરફ સધાવતાં, ભરદ્વાજ
મુનિએ, પરમ જ્ઞાની યાજ્ઞવલ્ક્યનાં ચરણ પકડીને, તેમને પોતાના આશ્રમમાં
પધારાવ્યા. ॥ ૨ ॥ ભરદ્વાજે આદરપૂર્વક તેમનાં ચરણકમળ પખારી, અત્યંત પવિત્ર
આસનપર બેસાડી, પૂજન કરી, તેમના ઉત્તમ યશની સ્તુતિ કરીને નીચે પ્રમાણે કોમળ
તથા અત્યંત પવિત્ર વાણીથી વિસતિ કરી કે, ॥ ૩ ॥ “હે નાથ ! મને એક મોટો
સંશય છે. વેદનું સઘળું તત્ત્વ આપના હાથમાં છે, તેથી હું મારા સંશયનું આપની પાસે
નિવેદન કરું છું. જો કે નિવેદન કરતાં મને^૧ ભય અને લાજ^૨ ઉત્પન્ન થાય છે, તોપણ
જો ન કરું તો મોટી હાનિ થાય છે.” ॥ ૪ ॥

દો૦—સંત કહાઈ અસ નીતિ મશ્તુ, શ્રુતિ પુરાણ જો ગાવ ॥

હોય ન વિમલ વિવેક ઝર, ગુરુસન કિયે દુરાવ ॥ ૫૮ ॥

હે પ્રભુ ! સંત પુરુષો એવી નીતિ કહે છે અને વેદ પુરાણો પણ એમ ગાય છે કે,
જો શુરુની પાસે સંશય છૂપાવવામાં આવે, તો કદી પણ હૃદયમાં નિર્ભય જ્ઞાન ઉત્પન્ન
થાય નહીં. ॥ ૫૮ ॥

ચૌ૦—અસ વિચાર મગટોં નિજ મોહૂ । હરહુ નાથ કરિ જન પર છોહૂ ॥

રામનામકર અમિત પ્રમાવા । સન્ત પુરાણ ઉપનિષદ ગાવા ॥ ૧ ॥

સંતત જપત શંકુ અવિનાશી । શિવ ભગવાન જ્ઞાન ગુણ રાક્ષી ॥

આકર ચારિ જીવ જગ અઢહીં । કાશી ગરત પરમપદ લઢહીં ॥ ૨ ॥

૧ રૂપેને ભરદ્વાજ મારી પરીક્ષા લે છે. એમ આપ ધારો, એવી શંકાથી ભય ઉત્પન્ન થાય છે.
૨ આ ભરદ્વાજ વૃદ્ધ છતાં પણ આટલું જાણતો નથી, એમ જણાશે તેથી લાજ ઉત્પન્ન થાય છે.

સોપિ નામ મહિમા મુનિરાયા । શિવ ઉપદેશ કરત કરિ દાયા ॥

રામ કવન પ્રમુ પૂછૌં તોહીં । કહહુ બુઝાય કૃપાનિધિ મોહીં ॥ ૩ ॥

એક રામ અવશેષ કુમારા । તિનકર ચરિત વિદિત સંસારા ॥

નારિ બિરહ દુઃખ સહેઝ અપારા । મયત રોષ રણ રાવણ મારા ॥ ૪ ॥

આવો વિચાર કરી, આપની પાસે માફ અજ્ઞાન પ્રકટ કરું છું. હે સ્વામી ! આ દાસજન ઉપર દયા કરીને, મારા એ અજ્ઞાનને દૂર કરો. સંતજનોએ, પુરાણોએ તથા શ્રુતિઓએ, રામ નામનો અપરિમિત પ્રભાવ ગાયો છે. ॥ ૧ ॥ અને મંગળરૂપ, મોટા ઐશ્વર્યવાળા તથા જ્ઞાનના અને ગુણોના સમૂહરૂપ અવિનાશી સદાશિવ પણ, નિરંતર એ નામનો જપ કર્યા કરે છે. જગતની અંદરના ચારે ખાણોના જીવોમાંના કોઈ પણ જીવ, કાશીમાં મરણ માત્રથી પરમ પદ પામે છે. ॥ ૨ ॥ એ પણ રામ નામનો મહિમા છે. કેમ કે, સદાશિવ, ત્યાં મરનારા જીવોપર દયા કરીને, તેઓના અંત સમયમાં, તેઓને, રામ નામનો ઉપદેશ આપે છે. હે મુનિરાજ ! હે પ્રભુ ! હે દયાનિધિ ! હું આપને પૂછું છું કે, એ રામ કોણ છે ? એ મને સમજાવીને કહો. ॥ ૩ ॥ એક રામ તો અયોધ્યાના રાજાના પુત્ર હતા, કે જેમનું ચરિત્ર સઘળા સંસારમાં પ્રખ્યાત છે. એ રામે સીતાના વિરહનું અપાર દુઃખ સહન કર્યું હતું અને કોપ ઉત્પન્ન થવાથી, રણમાં રાવણને માર્યો હતો. ॥ ૪ ॥

દોઁ-પ્રમુ સોઈ રામ કિ અપર કોઝ, જાહિ જપત ત્રિપુરારી ॥

સત્યધામ સર્વજ્ઞ તુમ, કહહુ વિવેક વિચારી ॥ ૫૯ ॥

હે નાથ ! હે યાજ્ઞવલ્કય મુનિ ! સદાશિવ જેનાં નામને જપે છે, તે રામ એ જ કે બીજો કોઈ રામ છે ? સત્યના સ્થાનકરૂપ અને સઘળું જાણનારા આપ વિવેકથી વિચાર કરીને મને કહો. ॥ ૫૯ ॥

જૌ-જૈસે મિટૈ મોહ ભ્રમ મારી । કહો સો કથા નાથ વિસ્તારી ॥

યાજ્ઞવલ્કય બોલ મુસકાઈ । તુમહિં વિદિત રઘુપતિ પ્રમુતાર્હ ॥ ૧ ॥

રામભક્ત તુમ મન ક્રમ વાની । ચતુરાર્હ તુહારિ મૈં જાની ।

ચાહો મુના રામ ગુણ ગૂઢા । કીન્હો પ્રશ્ન મનહુ અતિ મૂઢા ॥ ૨ ॥

તાત મુનહુ સાદર મન લાઈ । કહૌં રામકી કથા મુઢાઈ ॥

મહામોહ મહિપેશ વિશાલા । રામકથા કાલિકા કરાલા ॥ ૩ ॥

રામકથા શશિકિરણ સમાના । સંત ચકોર કરહિં તેહિ પાના ॥

એસેઈ સંશય કીન્હ મવાની । મહાદેવ તવ કદાં બચાની ॥ ૪ ॥

હે નાથ ! જેથી મારો અજ્ઞાનરૂપી મોટો ભ્રમ ટળી જાય એવી કથા વિસ્તારથી કહો. યાજ્ઞવલ્કય મુનિ હસીને બોલ્યા કે, રઘુપતિની પ્રભુતા તમારા જાણવામાં જ છે. ॥ ૧ ॥ તમે મનથી, વચનથી તથા કર્મથી, રામના ભક્ત છો. મેં તમારી ચતુરાર્હ જાણી. તમે રામના ગૂઢ ગુણોનું શ્રવણ કરવા ઇચ્છો છો, તેથી જાણી જોઈ, અત્યંત મૂઢ જેવા બનીને આવો પ્રશ્ન કરો છો. ॥ ૨ ॥ હે પ્રિય ભરદ્વાજ ! તમે મન લગાવી,

આહરપૂર્વક શ્રવણ કરે. હું તમારી પાસે રામની સુંદર કથા કહું છું. રામની કથા, મહા મોહરૂપી પ્રભલ મહિષાસુરનો વધ કરવામાં વિકરાલ દુર્ગા દેવીરૂપ છે. ॥ ૩ ॥ રામની કથા, ચન્દ્રના કિરણો જેવી આહ્વાદકારક તથા તૃપ્તિ દેનારી છે, કે જેથી સંતોરૂપી ચક્રોરે તેનું પાન કરે છે. પાર્વતીએ પણ તમારા જેવો જ સંશય કર્યો હતો, ત્યારે મહાદેવજીએ વિસ્તારથી રામની કથા કહી હતી, ॥ ૪ ॥

દો—કહોં સો મતિ અનુહાર અવ, ઉમા શંભુ સંવાદ ॥

મયઝ સમય જિહિ હેતુ જિહિ, મુનિ મુનિ મિટાઈ વિષાદ ॥ ૬૦ ॥

હે ભરદ્વાજ મુનિ ! જો શિવ પાર્વતીનો સંવાદ, જે સમયે તથા જે હેતુથી થયો હતો, તે સમયું મારી શુદ્ધિ પ્રમાણે કહું છું, કે જે સાંભળવાથી તમારો મોહનરૂપી ખેદ મટી જશે. ॥ ૬૦ ॥

ચૌ—એકવાર ત્રેતા યુગ માર્હી । શંભુ ગયે કુંભજઋષિ પાર્હી ॥

સંગ સતી જગજનનિ ભવાની । પૂજે ઋષિ અશ્વિલેશ્વર જાની ॥ ૧ ॥

રામકથા મુનિવર્યે બચાની । મુની મહેશ્વર પરમ મુલ્ક માની ॥

ઋષિ પૂછા હરિભક્તિ મુહાર્હી । કહી શંભુ અધિકારી પાર્હી ॥ ૨ ॥

કહત મુનત રણુપતિ ગુણગાથા । કહ્યુ દિન તહાં રહે ગિરિનાથા ॥

મુનિસન વિદા માંગ ત્રિપુરારી । ચલે ભવન સંગ દક્ષકુમારી ॥ ૩ ॥

તેહિ અવસર મંજન મહિમારા । હરિ રણુવંશ લીનહ અવતારા ॥

પિતા વચન તજ રાજ ઉદાસી । દંઢક વન વિચરત અવિનાશી ॥ ૪ ॥

એકવાર ત્રેતા યુગમાં મહાદેવજી, જગતનાં જનની સતી ભવાનીને (દશકન્યાને) સાથે લઈ, અગસ્ત્ય મુનિ પાસે ગયા. અગસ્ત્ય મુનિએ, તેમને સર્વેશ્વર બાણીને, તેમની પૂજા કરી. ॥ ૧ ॥ મુનિએ રામની કથા વર્ણવી અને મહાદેવજીએ તેને પરમ સુખરૂપ માનીને સાંભળી. તેમ જ મુનિએ સુંદર હરિભક્તિ વિષે પૂછતાં, મહાદેવજીએ યોગ્ય અધિકારી મળવાથી, તેમની પાસે હરિભક્તિનું વ્યાખ્યાન કર્યું. ॥ ૨ ॥ મહાદેવજી, રામચન્દ્રજીના ગુણોની કથાનું વર્ણન તથા શ્રવણ કરતાં કરતાં, કેટલાક દિવસો સુધી ત્યાં રહ્યા. પછી અગસ્ત્ય મુનિની રજા માગી, દક્ષની પુત્રી સતીની સાથે કેલાસ તરફ ચાલ્યા. ॥ ૩ ॥ આ અવસરમાં જેણે, પૃથ્વીના ભાર ઉતારવા વાસ્તે, રણુ રાજાના વંશમાં અવતાર લીધો હતો એવા અવિનાશી રામચન્દ્રજી, પિતાનાં વચનથી રાજ્યને ત્યાગ કરી, ઉદાસી થઈને દંડકારણ્યમાં વિચરતા હતા. ॥ ૪ ॥

દો—હૃદય વિચારત જાત હર, કેહિવિધિ દર્શન હોય ॥

ગુપ્તરૂપ અવતરેઝ પ્રમુ, ગયે જાન સબ કોષ ॥ ૬૧ ॥

મહાદેવજી હૃદયમાં વિચાર કરતા જતા હતા કે, “ પ્રભુનું દર્શન કયા પ્રકારથી થાય ? પ્રભુએ ગુપ્ત રૂપે અવતાર ધર્યો છે અને મારા જવાથી, એમને, સર્વ કોઈ, ‘ પ્રભુ છે ’ એમ બાણી જશે. ” ॥ ૬૧ ॥

સો૦—શંકર હર અતિ ક્ષોભ, સતી ન જાનહિં મર્મ સોઈ ॥

તુલસી દર્શન લોભે, મન હર લોચન લાલચી ॥ ૧૧ ॥

મહાદેવજીના મનમાં દર્શનના લોભથી અને ‘રખેને રામને કોઈ બાણી બચ’ એવા ડરથી, અત્યંત ક્ષોભ થવા લાગ્યો, પણ સતી, એ મર્મને નહીં બાણતાં હતાં કે, “મહાદેવજીનાં નેત્રો, રામનાં દર્શનનાં અભિલાષી છે અને મન, પ્રભુના પ્રકટ થવાથી ડરે છે.” ॥ ૧૧ ॥

ચૌ૦—રાવણ મરણ મનુજકર યાંચા । પ્રભુ વિધિ વચન કીન્હચહ સાંચા ॥

જો નહિં જાઉં રહૈ પછતાવા । કરત વિચાર ન વનત વનાવા ॥ ૧ ॥

इहि विधि भये शोचवश ईशा । ताही समय जाय दशशीशा ॥

લીનહ નીચ મારીચહિ સંગા । મયડ તુરત સોઈ કપટ કુરંગા ॥ ૨ ॥

करि छल मूढ हरी वैदेही । प्रभु प्रभाव तस विदित न तेही ॥

મૃગ વધિ વંચુસહિત પ્રભુ આયે । આશ્રમ દેશ નયન જલ છાયે ॥ ૩ ॥

विरह विकल नरइव रघुराई । खोजत विपिन फिरत दोउ भाई ॥

કવહું યોગ વિયોગ ન જાકે । દેશ્વા પ્રગટ વિરહદુઃખ તાકે ॥ ૪ ॥

“રાવણે બ્રહ્માની પાસે મનુષ્યના હાથથી પોતાનું મરણ માગ્યું હતું અને બ્રહ્માએ, તેવા પ્રકારનું તેને વચન આપ્યું છે, તે સત્ય કરવાને વાસ્તે પ્રભુએ, ગુપ્ત રીતે રામાવતાર ધર્મો છે, પણ, પ્રભુના પ્રકટ થઈ જવાની બીકથી, હું નહીં બાંહે તો પસ્તાવો રહી જશે,” એવો વિચાર, મહાદેવજીના મનમાં થવા કરતો હતો, પણ તે વાત બંધ બેસતી ન હતી. ॥ ૧ ॥ મહાદેવજી, આ પ્રમાણે વિચારને વશ થઈ ગયા હતા, તે સમયમાં રાવણ, નીચ મારીચને સાથે લઈને, રામના આશ્રમની પાસે ગયો અને રાવણની અજ્ઞાથી મારીચ, તુરત જ કપટ મુગડપ થયો. ॥ ૨ ॥ રામના પ્રભુપણના મહિમાને નહીં બાણનારા મૂઠ રાવણે, છળ કરીને, સીતાજીનું હરણ કર્યું. રામચન્દ્રજી, મૃગને મારી, લક્ષ્મણજી સહિત પોતાના આશ્રમમાં આવ્યા, પણ આશ્રમને બેઠીને, રામચન્દ્રજીનાં નેત્રો આંસુઓથી છવરાઈ ગયાં. ॥ ૩ ॥ મનુષ્યના જેવી લીલા દેખાડવાને વાસ્તે, વિરહથી વિફલ થયેલા રામચન્દ્રજી અને લક્ષ્મણજી, એ બન્ને ભાઈઓ, સીતાજીની શોધ કરતા કરતા જંગલમાં ફરવા લાગ્યા. જેને કદી કોઈનો યોગ પણ નથી અને વિયોગ પણ નથી એવા અદ્વૈત બ્રહ્મસ્વરૂપ રામચન્દ્રજીને થયેલું વિરહસંબંધી દુઃખ, તે સમયે સહુને પ્રત્યક્ષ એવામાં આવ્યું. ॥ ૪ ॥

દો૦—અતિ વિચિત્ર રઘુપતિ ચરિત, જાનહિં પરમ સુજાન ॥

जे मतिमंद विमोह वश, हृदय धराई कलु आन ॥ ६२ ॥

રામચન્દ્રજીના એવા પ્રકારના અત્યંત વિચિત્ર ચરિતના તાત્પર્યને, પરમ સુઝ લોકો બાણી શકે, પણ જેઓ, મંદ બુદ્ધિવાળા હોય અને મોહને વશ હોય, તેઓ તો, એવું ચરિત બેઠીને, પોતાના હૃદયમાં કાંઈક બીજું જ કલ્પના કરે. (રામચન્દ્રજીને આકૃત મનુષ્યરૂપ જ બાણે.) ॥ ૬૨ ॥

ચૌ-શંસુસમય તેહિ રામહિં દેહ્યા । ઉર ઉપજા અતિ હર્ષ વિશેષ્યા ॥
 મરિ લોચન હ્રિ સિંધુ નિહારી । કુસમય જાન ન કીન્દ્ર ચિન્દ્રારી ॥ ૧ ॥
 જય સચ્ચિદાનંદ જગપાવન । અસ કહિ ચલે મનોજ નશાવન ॥
 ચલે જાત શિવ સતી સમેતા । પુનિ પુનિ હર્ષિત કૃપાનિકેતા ॥ ૨ ॥
 સતિ જો દશા શંસુકી દેહ્યા । ઉર ઉપજા સંદેહ વિશેષ્યા ॥
 શંકર જગતવંધ જગદીશા । સુર નર મુનિ સર્વ નાવત શીશા ॥ ૩ ॥
 તિન નૃપસુતહિ કીન પરણામા । કહિ સચ્ચિદાનંદ પરધામા ॥
 મયે મગન હ્રિ તામુ વિલોકી । અજહુ પ્રીતિ ઉર રહત ન રોકી ॥ ૪ ॥

આ સમયમાં સદાશિવે રામચન્દ્રજીને જોયા અને જોવાથી હૃદયમાં અત્યંત હર્ષ થયો. સદાશિવે, રામચન્દ્રજીની સમુદ્ર જેવી અપાર શોભા, નેત્ર ભરીને જોઈ, પણ ખરાબ સમય બાણીને, (પાસે ઉભેલા રાવણના શુભ બસુસો ચેતી જશે, એમ બાણીને,) કશી ઝાળખાણ પડે એવું કશું નહીં. ॥ ૧ ॥ મનમાં જ 'હે સચ્ચિદાનંદ ! હે જગતપાવન ! જય ! જય !' એટલું બોલીને સદાશિવ ત્યાંથી ચાલતા થયા. કૃપાનિધાન સદાશિવ, સતી સહિત રસ્તામાં ચાલતાં ચાલતાં પણ, વારંવાર આનંદમગ્ન થતા હતા. ॥ ૨ ॥ મહાદેવજીની આ સ્થિતિ જોઈને સતીના મનમાં એક પ્રકારનો સંદેહ ઉત્પન્ન થયો કે, "મહાદેવજી કે જે જગતના વંદનીય છે, જગતના સ્વામી છે અને જેને મનુષ્યો, મુનિઓ તથા દેવતાઓ પણ, માથાં નમાવે છે, ॥ ૩ ॥ તેમણે રાબાના કુંવરને, સચ્ચિદાનંદ પરમ ધામ કહીને પ્રણામ કર્યા એટલું જ નહીં, પણ પોતે તેની કાંતિ જોઈને આનંદમાં મગ્ન થયા અને તે વળી એવા મગ્ન થયા કે, હજી મુઝી તે આનંદ એમના હૃદયમાં શેકાતો નથી, તેનું શું કારણ હશે ? ॥ ૪ ॥

દો-બ્રહ્મ જો વ્યાપક વિરજ અજ, અકલ અનીહ અબેદ ॥

સો કિ દેહ ધરિ હોય નર, જાહિ ન જાનત વેદ ॥ ૬૩ ॥

બ્રહ્મ કે જે વ્યાપક, નિર્મળ, અનમરદિત, અંશરહિત, એકશરહિત તથા ભેદ રહિત છે અને વેદ પણ જેને બાણી શક્તા નથી એવા જે છે, તે કાંઈ દેહ ધરીને માણસ થાય કે ? ॥ ૬૩ ॥

ચૌ-વિષ્ણુ જો સુરહિત નરતનુ ધારી । સોડ સર્વજ્ઞ યથા ત્રિપુરારી ॥
 સ્વોજત સો કિ અજ્ઞાંશ નારી । જ્ઞાનધામ શ્રીપતિ અમુરારી ॥ ૧ ॥
 શંસુ મિરા પુનિ મૃષા ન હોઈ । શિવ સર્વજ્ઞ જાન સર્વ કોઈ ॥
 અસ સંશય મન મયડ અપારા । હોય ન હૃદય પ્રવોધ પ્રચારા ॥ ૨ ॥
 યદ્યપિ પ્રગટ ન કહેડ મવાની । ઠરિ અંતર્યામી સર્વ જાની ॥
 મુનહુ સતી તવ નારિ સ્વમાઝ । સંશય ઉર ન ધરી અસ કાઝ ॥ ૩ ॥
 જામુ કથા કુંભજન્મપિ ગાઈ । મક્તિ જામુ મૈ મુનિહિ મુનાઈ ॥
 સો મમ ઇષ્ટદેવ રણવીરા । સેવક જાહિ સદા મુનિ ધીરા ॥ ૪ ॥
 વિષ્ણુએ, દેવતાઓનાં હિતને વાસ્તે, મનુષ્યાવતાર ધર્યો હોય, તો તે મારા સ્વામી

સદાશિવની પેઠે જ સર્વજ્ઞ હોય. જ્ઞાનના ધામરૂપ, લક્ષ્મીના પતિ અને અસુરોના શત્રુ એ વિષ્ણુ, અજ્ઞાનીની પેઠે સ્ત્રીને શોધતા કરે કે ? ॥ ૧ ॥ પણ સદાશિવનું વચન કદી ખોટું પડતું નથી. સદાશિવ સર્વજ્ઞ છે, એ વાત સર્વના બાહુવામાં છે. ” આ રીતે સતીના મનમાં અપાર સંશય થયો, અને કોઈ રીતે બાધનો પ્રચાર પ્રાપ્ત થઈને, તેમના હૃદયનું સમાધાન થયું જ નહીં. ॥ ૨ ॥ એ કે સતીએ પોતાના મનની વાત પ્રકટ કરી નહીં. તોપણ અંતર્યામી સદાશિવ તે વાત બાહ્યી ગયા. સદાશિવે સતીને કહ્યું કે, “ હે સતી ! સાંભળો. તમારા સ્વભાવ બીજી સ્ત્રીઓના સ્વભાવ જેવો છે. આવો સંશય કદી પણ મનમાં નહીં ધરો. ॥ ૩ ॥ જેની કથા અગસ્ત્ય મુનિએ આપણી પાસે કહી અને જેની ભક્તિનું વ્યાખ્યાન મેં અગસ્ત્ય મુનિને કહી સંભળાવ્યું, તે જ મારા ઈષ્ટદેવ આ રામ છે, કે જેને ધીર મુનિઓ સર્વદા સેવે છે. ॥ ૪ ॥

છં०—મુનિ ધીર યોગી સિદ્ધ સંતત વિમલમન જેહિ ધ્યાવર્હિ ॥

કહિ નેતિ નિગમ પુરાણ આગમ જાસુ કીરતિ ગાવર્હિ ॥

સોઈ રામ વ્યાપક બ્રહ્મ બુવન નિકાયપતિ માયાધની ॥

અવતરેડ અપને ભક્તહિત નિજતંત્ર નિત રઘુકુલમની ॥ ૨ ॥

મુનિઓ, ધીર પુરુષો, યોગીઓ તથા સિદ્ધ લોકો, સર્વદા નિર્ભય મનથી જેનું ધ્યાન કરે છે અને જેની કીર્તિને વેદો, પુરાણો તથા શાસ્ત્રો નેતિ નેતિ (નથી પહોંચાતું, નથી પહોંચાતું) એમ કહીને પણ ગાયા કરે છે. તે જ વ્યાપક, સર્વ પ્રદાતાના પતિ, માયાના સ્વામી તથા નિત્ય સ્વતંત્ર પરમાત્મા પોતાના ભક્ત લોકોના હિતને વાસ્તે, રઘુકુલમણિ રામચન્દ્રરૂપે અવતર્યા છે. ” ॥ ૨ ॥

સો०—લાગ ન ઉર ઉપદેશ, યદપિ કહેડ શિવ બાર બહુ ॥

બોલે વિહૈંસિ મહેશ, હરિમાયા બલ જાનિ જિય ॥ ૧૨ ॥

આ પ્રમાણે સદાશિવે વારંવાર કહ્યું, તો પણ સતીના હૃદયમાં એ ઉપદેશો અસર કરી જ નહીં. ત્યારે સદાશિવ મનમાં પ્રભુની માયાનું બળ બાહ્યી, હસીને બોલ્યા કે, ॥૧૨॥

ષો०—જો તુમ્હરે મન અતિ સંદેહૂ । તૌ કિ ન જાય પરીસા લેહૂ ॥

તબલગ બૈઠ રહૌં વટછાહૌં । જવલગિ તુમ પેહહુ મોહિ પાર્હૌં ॥ ૧ ॥

જૈસે જાય મોહ પ્રમ મારી । કરહુ સો યતન વિવેક વિચારી ॥

ચલી સતી શિવ આયસુ પાર્હૌં । કરહિ વિચાર કરૌં કા માર્હૌં ॥ ૨ ॥

ઈહાં શંકુ અસ મન અનુમાના । દસમુતા કર નહિં કલ્યાણા ॥

મોરેહુ કહે ન સંશય જાહૌં । વિધિ વિપરીત મલાઈ નાહૌં ॥ ૩ ॥

હુઈ સોઈ જુ રામ રચ રાખા । કો કરિ તર્ક બઢાવહિં જ્ઞાખા ॥

અસ કહિ લગે જપન હરિ નામા । ગઈ સતી જહૈં પ્રમુ સુલલામા ॥ ૪ ॥

“ હે સતી ! એ તમારા મનમાં અતિ સંદેહ હોય, તો તમે બોલે બંધને રામની પરીક્ષા શા માટે લેતાં નથી ? તમે રામની પાસે બંધને પાછાં મારી પાસે આવશે, ત્યાંસુધી હું આ વડની છાયામાં બેઠો રહીશ. ” ૧ ॥ જે રીતે તમારા મોહરૂપી મોટો

અમ જતો રહે, તે રીતનું ચલ કરો, પણ જે કરો તે વિવેકથી વિચાર કરીને કરજો ”
પછી સદાશિવની આજ્ઞા પામીને, સતી ત્યાંથી ચાલ્યાં અને માર્ગમાં વિચાર કરવા
લાગ્યાં કે, ‘ હવે કેવો ચલ કરવો ? ’ ॥ ૨ ॥ અહીં સદાશિવે મનમાં અનુમાન કર્યું
કે, “ સતીનું કલ્યાણ થવાનું નથી. મારા કલ્યાણી પણ એના સંશય મટયો નહીં માટે
તેને દૈવ વિપરીત થયું જણાય છે. આમાં સાફ થવાનું નથી. ॥ ૩ ॥ જે રામે રચી
રાખ્યું હશે, તે થશે, તકો કરીને શોકની શાખાઓ કાઢી વધારે ? ” આ પ્રમાણે મનમાં
ઘોઘીને સદાશિવ રામના નામનો જપ કરવા લાગ્યા અને સતી, જ્યાં સુખના ધામરૂપ
રામચન્દ્રજી હતા, ત્યાં ગયાં. ॥ ૪ ॥

દો-પુનિ પુનિ હૃદય વિચાર કર, ધરિ સીતાકર રૂપ ॥

આગે હોઈ ચલિ પંથ તેહિ, જેહિ આવત સુર મૂપ ॥ ૬૪ ॥

સતી, વારંવાર હૃદયમાં વિચાર કરી, સીતાજીનું રૂપ ધરી, જે માર્ગે થઇને
રામચન્દ્રજી આવતા હતા, તે માર્ગે આગળ આગળ ચાલ્યાં. ॥ ૬૪ ॥

ચૌ-લક્ષ્મણ દીક્ષ ઉમાકૃત વેષા । ચકિત્ત હૃદય અમ મયડ વિશેષા ॥

કહિ ન સક્ત કહુ અતિ ગંભીરા । પ્રમુ પ્રભાવ જાનત મતિધીરા ॥ ૧ ॥

સતી કપટ જાનેડ સુર સ્વામી । સમદર્શી સવ અન્તર્યામી ॥

સુમિરત જાહિ મિટે અજ્ઞાના । સોઈ સર્વજ્ઞ રામ મગવાના ॥ ૨ ॥

સતી કીન્હ ચહ તહઉં દુરાજ । દેખહુ નારિ સ્વભાવ પ્રભાજ ॥

નિજ માયાબલ હૃદય લ્લાની । બોલે વિહૈંસિ રામ મૃદુ વાની ॥ ૩ ॥

જોરિ પાણિ પ્રમુ કીન્હ પ્રણામૂ । પિતાસમેત લીન્હ નિજ નામૂ ॥

કહેડ બહોરિ કહાં વૃષકેતૂ । વિપિન અકેલિ ફિરહુ કિહિ હેતૂ ॥ ૪ ॥

સતીએ ધરેલા વેષને જોઈ, લક્ષ્મણજી, ‘ સતીને સીતાના વેષ ધરવાની શી
જરૂર પડી હશે ? ’ એવા વિશેષ ભ્રમથી હૃદયમાં ચકિત થઈ ગયા અને ‘ આમાં કંઈ
અતિ ગંભીર કારણ રહ્યું હશે ’ એવી કલ્પના આવવાથી કંઈ કહી શક્યા નહીં કારણ કે
તે ધીર મતિવાળા હોવાથી, રામના પ્રભાવને જાણતા હતા કે, “ જ્યારે રામ, કંઈક
નવીન ચરિત્ર કરવા ધારે, ત્યારે દેવ કોટિના જીવોની પણ ખુદી ક્યાં વગર રહે
નહીં. ” ॥ ૧ ॥ દેવતાઓના સ્વામી, સમદર્શી અને સર્વના અંતર્યામી રામચન્દ્રજી તો,
સતીના કપટને જાણી ગયા. જેનું સ્મરણ કરવાથી પણ અજ્ઞાન મટી જાય છે, તે રામ
જાગવાન સર્વજ્ઞ હોય એમાં શી નવાઈ ? ॥ ૨ ॥ સતીઓનો સ્વભાવ જુઓ કે, સતીએ
રામચન્દ્રજીની પાસે પણ છળ કરવાની ઇચ્છા કરી. રામચન્દ્રજી હૃદયમાં પોતાની
માયાના બળનાં વખાણ કરી, હસીને બોલ્યા. ॥૩ ॥ અને પોતાનું તથા પોતાના પિતાનું
નામ લઈ, હાથ જોડીને સતીને પગે લાગ્યા. વળી રામચન્દ્રજીએ તેમને પૂછ્યું કે,
વૃષકેતુ (સદાશિવ) ક્યાં છે ? અને તમે શા કારણથી વનમાં એકલાં ફરો છો ? ॥૪॥

૧ વૃષકેતુ એટલે ધ્વજમાં નંદિકેશ્વરના ચિહ્નવાળા. અહીં વૃષકેતુ શબ્દ મૂકવાનો અભિપ્રાય
એ છે કે, વૃષકેતુ એટલે ધર્મની પવન એવો અર્થ પણ થઇ શકે છે, તેથી સતીને જણાવ્યું કે,

દો—રામવચન મૃદુ ગૃહ સુનિ, ઉપજા અતિ સંકોચ ॥

સતી સમીત મહેશપદ્મ, ચર્લી હૃદય વડ શોચ ॥ ૬૫ ॥

રામનું કેમળ પણ મૃદુ અર્થવાળું વચન સાંભળી, સતીના હૃદયમાં ભારે લજ્જા ઉત્પન્ન થઈ. ભય પામેલાં અને હૃદયમાં મોટા શોકથી ઘેરાયેલાં સતી, મહાદેવજીની પાસે જવા ત્યાંથી આવ્યાં. ॥ ૬૫ ॥

ચૌ—મैं शंकर कर कहा न माना । निज अज्ञान रामपहँ आना ॥

જાય ઉતર અવ દેહોં કાહા । ઊર ઉપજા અતિ દારુણ દાહા ॥ ૧ ॥

જાના રામ સતી દુઃખ પાવા । નિજ પ્રભાવ કહ્યું પ્રગટ જનાવા ॥

સતી દીઘ કૌતુક મગજાતા । આગે રામ સહિત સિય આતા ॥ ૨ ॥

ફિરિ ચિતવા પાછે પ્રભુ દેસા । સહિત વંધુ સિય સુંદર વેપા ॥

જહૈં ચિતવહૈં તહૈં પ્રભુ આસીના । સર્વહૈં સિદ્ધ મુનીશ પ્રવીના ॥ ૩ ॥

દેસે શિવ વિધિ વિષ્ણુ અનેકા । અમિત પ્રભાવ એકતે એકા ॥

વંદત ચરણ કરત પ્રભુસેવા । વિવિધ વેપ દેસે સર્વ દેવા ॥ ૪ ॥

‘ મેં શંકરનું કહ્યું ન માન્યું, અને મારાં પોતાનાં અજ્ઞાનથી હું રામચન્દ્રજીની પાસે ગઈ. હવે હું જઈને, શંકરને શો ઉત્તર આપીશ ? ’ આવી રીતેના અત્યંત દારુણ દાહ સતીના મનમાં ઉત્પન્ન થયો. ॥ ૧ ॥ રામે સતીને દુઃખ પામેલાં જાણી, કાંઈક પોતાને પ્રભાવ તેમને પ્રકટ દેખાડ્યો. સતી જે માર્ગમાં જતાં હતાં, તે માર્ગમાં તેમણે ચીતા સહિત તથા લક્ષ્મણજી સહિત રામને પોતાની સામે આવતા જોયા. ॥ ૨ ॥ આ કૌતુક જોઈ, સતીએ પાછું વાળી જોયું, ત્યાં પાછળ પણ સુંદર વેષવાળા રામ, તેવાં જ સીતાજી સહિત અને તેવા જ લક્ષ્મણજી સહિત જોવામાં આવ્યા. પછી સતી, જે જે દિશામાં નજર કરવા લાગ્યાં તે તે સર્વ દિશાઓમાં બીરાજેલા રામચન્દ્રજી જોવામાં આવ્યા અને તેમનું સેવન કરતા પ્રવીણ સિદ્ધો તથા મુનીશ્વરો પણ જોવામાં આવ્યા. ॥ ૩ ॥ એક એકથી અધિક અને અપરિમિત પ્રભાવવાળા શિવ, વિષ્ણુ તથા બ્રહ્મા પણ, અનેક દેખાવા લાગ્યા. ભૂદા વેષોથી રામચન્દ્રજીનાં ચરણોનું વંદન કરતા તથા તેમનું જ સેવન કરતા સર્વ દેવતાઓ પણ જોવામાં આવ્યા. ॥ ૪ ॥

દો—सती विवात्री इंदिरा, देखी अमित अनूप ॥

જોહિ જોહિ વેદ અજાદિ સુર, તેહિ તેહિ તનુ અનુરૂપ ॥ ૬૬ ॥

બ્રહ્માદિક દેવતાઓ, જે જે વેષોથી તથા જેવાં જેવાં શરીરોથી હતા, તેવા તેવા વેષોથી તથા તેવાં તેવાં શરીરોથી (છાજતા વેષોથી તથા છાજતાં શરીરોથી) આવેલી સતી, (પોતે) સરસ્વતી અને લક્ષ્મી, એઓ પણ, સતીને અપરિમિત તથા અનુપમ દેખાવા લાગ્યાં. ॥ ૬૬ ॥

તમારી પતિવ્રતાના ધર્મે પાળવાની ધ્વજ ક્યાં ગઈ ? કે જોઈ તમે સદાશિવ વમર વનમાં એકલાં ફરો છો. કેટલાએક કહે છે કે, પ્રભુએ આ વચનથી સુચવ્યું છે કે, મહાશિવ તમારો ત્યાગ કરી ચૂક્યા છે.

गौ०—देखे जहँतहँ रघुपति जेते । शक्तिन सहित सकल सुर तेते ॥
जीव चराचर जे संसारा । देखे सकल अनेक प्रकारा ॥ १ ॥
पूजहिं प्रभुहि देव बहु वेषा । रामरूप दूसर नहिं देख्ता ॥
अबलोके रघुपति बहुतेरे । सीता सहित न वेष घनेरे ॥ २ ॥
सोई रघुवर सोई लक्ष्मण सीता । देख सती अति भई सभिता ॥
हृदय कंप तनु सुधि कछु नाहीं । नयन मूँदि वैठी मग माहीं ॥ ३ ॥
बहुरि बिलोकेउ नयन उघारी । कछु न दीख तहँ दक्षकुमारी ॥
पुनि पुनि नाय रामपद शीशा । चली तहां जहँ रहे गिरीशा ॥ ४ ॥

सतीअे न्यां न्यां, नेटला नेटला, सीता सहित तथा लक्ष्मण सहित रामने
का, त्यां त्यां अने तेटला तेटला न, पोतपोतानी शक्तिअो सहित सर्व देवताअोने
का. संसारमां ने अनेक प्रकारना अराचर अवे छे, ते सर्व पणु प्रत्येक रामनी
से जेवामां आव्या. ॥ १ ॥ धष्ठा धष्ठा वेषोवाणा तथा अनेक रूपोवाणा देवताअो
भनुं पूजन करता जेवामां आव्या, पणु राम तो सर्वत्र एक प्रकारना रूपवाणा न
वामां आव्या. सीता तथा लक्ष्मण सहित राम, अनेक जेवामां आव्या, पणु ते
वना वेष एक प्रकारना न जेवामां आव्या. ॥ २ ॥ अे न राम, अे न लक्ष्मण
ने अे न सीता, सर्वत्र जेवामां आवतां, सती अत्यंत अयधीत थयां. हृदयमां दुःखा
अ्यां अने तेभने शरीरनी पणु कशी सुध रही नही. आभ थवाथी सती, नेत्रो
अीने भागीमां न भेसी गयां. ॥ ३ ॥ हरी नेत्रो उघाडीने जेअुं, त्यां सतीअे कांई
शु छीं नही, पणु केवल लक्ष्मण सहित राम न जेवामां आव्या. सती, रामनां
श्लोमां भाअुं नभावी, न्यां सदाशिव गिराअ्या हुता त्यां गयां. ॥ ४ ॥

दो०—गई समीप महेश तब, हँसि पूछी कुशलात ॥

लीन्ह परीक्षा कवन विधि, कहहु सत्य सब बात ॥ ६७ ॥

सती, सदाशिवनी पासे जातां, ते समये सदाशिवे हसी दुशल प्रश्न कयां पछी
भने पूछअुं के, “ तमे कया प्रकारथी रामनी परीक्षा लीधी ? सघणी सान्नी बात
अ. ” ॥ ६७ ॥

गौ०—सती समुझ रघुवीर प्रभाऊ । भयवश शिवसन कीन दुराऊ ॥

कछु न परीक्षा लीन्ह गुसाँई । कीन्ह प्रणाम तुम्हारी नाँई ॥ १ ॥

जो तुम कहा सो मृषा न होई । मोरें मन प्रतीत अस सोई ॥

तब शंकर देखेउ धरि ध्याना । सति जो कीन्ह चरित सब जाना ॥ २ ॥

बहुरि राम मायहि शिरनाया । प्रेरि सती जेहि श्रुत कहावा ॥

हरि इच्छा भावी बलवाना । हृदय विचारत संसु सुजाना ॥ ३ ॥

सती कीन सीताकर वेषा । शिव उर भयउ विषाद विशेषा ॥

जो अब करौ सती सन प्रीति । भिटै भक्तिपथ होय अनीति ॥ ४ ॥

રામનો પ્રભાવ સમજાયાથી બચને વશ થયેલાં સતીએ, સદાશિવની પાસે પશુ પોતાની હકીકતને શુભ રાખીને કહ્યું કે, “હે સ્વામી ! મેં કશી પરીક્ષા લીધી નહીં. જોમ આપે પ્રણામ કર્યા તેમ મેં પણ પ્રણામ જ કર્યા. ॥ ૧ ॥ આપ જે કહો, તે કહી પશુ ખોટું ન પડે એવો મારા મનમાં વિશ્વાસ જ છે.” સતીનો જવાબ સાંભળી, સદાશિવે ધ્યાન ધરીને જોયું, ત્યાં સતીએ કરેલાં સઘળાં ચરિત્રો, તેમના જોવામાં આવ્યાં. ॥ ૨ ॥ પછી રામચન્દ્રજીની માયા, કે જેણે પ્રેરણા કરીને સતીને પશુ ખોટું બોલાવ્યાં, તેને માથું નમાવી, મહા જ્ઞાની સદાશિવ હૃદયમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે, ‘હરિની ઈચ્છા અને તેથી બનતું ભાવી સર્વથી બળવાન છે.’ ॥ ૩ ॥ સતીએ સીતાજીનો વેષ ધર્યો હતો, એ વાત ધ્યાનમાં આવવાથી, સદાશિવના હૃદયમાં વિશેષ ખેદ ઉત્પન્ન થયો. એથી સદાશિવ વિચાર કરવા લાગ્યા કે, “જો હવે સતીની સાથે પત્નીપણીની પ્રીતિ રાખું, તો ભક્તિમાર્ગ દૂર થઇ જાય અને મોટી અનીતિ થાય. ॥ ૪ ॥

દોઠ—પરમ પ્રેમ નહિ જાય તજિ, કિયે પ્રેમ વઢ પાપ ॥

પ્રગટ ન કહત મહેશ કહ્યું, હૃદય અધિક સંતાપ ॥ ૬૮ ॥

મને સતી ઉપર પરમ પ્રેમ છે, તેથી પ્રેમનો ત્યાગ થઇ શકતો નથી અને પ્રેમ રાખું તો મોટું પાપ લાગે જોમ છે.” સદાશિવે પોતાનો આ વિચાર પ્રકટ કર્યો નહીં. પશુ તેમને હૃદયમાં બહુ જ સંતાપ થવા લાગ્યો. ॥ ૬૮ ॥

ષોઠ—તવર્હિ શંભુ પ્રભુપદ શિર નાવા । સુમિરત રામ હૃદય અસ આવા ॥

ઈહિતનુ સતિર્હિ મેંટ મોર્હિ નાર્હી । શિવ સંકલ્પ કીન મનમાર્હી ॥ ૧ ॥

અસ વિચાર શંકર મતિધીરા । ચલે મવન સુમિરત રણુવીરા ॥

ચલત ગગન મદ ગિરા સુહાર્દ । જય મહેશ મલિ મક્તિ દ્વાર્દ ॥ ૨ ॥

અસપણ તુમવિન કરૈ કો આના । રામમક્ત સમરથ મગવાના ॥

મુન નમગિરા સતી ઝર શોચૂ । પૂછા શિવર્હિ સમેત સકોચૂ ॥ ૩ ॥

કીન કવળપણ કહહુ કૃપાલા । સત્યવામ પ્રમુ દીનદયાલા ॥

યદપિ સતી પૂછા મહુમાંતી । તદપિ ન કહેઝ ત્રિપુર આરાતી ॥ ૪ ॥

આ સમયમાં સદાશિવે રામના ચરણમાં માથું નમાવી, રામનું સ્મરણ કરતાં તેમના હૃદયમાં એવું આવ્યું કે, “સતીનું હાલ જે શરીર છે, તે શરીરથી તો તેને મારો ભેટ થવાની નથી,” ધીર બુદ્ધિવાળા સદાશિવ, મનમાં આવેો સંકલ્પ કરી, ॥ ૧ ॥ રામનું સ્મરણ કરતા કરતા કેલાસ તરફ ચાલ્યા, ત્યાં માર્ગમાં સ્પષ્ટ આકાશવાણી થઈ કે, “જય જય મહેશ્વર, આપે ભક્તિની દૃઢતા બહુ કરી ॥ ૨ ॥ આપ વિના બીજે કોણ આવેો પશુ લઇ શકે. આપ રામના ઉત્કૃષ્ટ ભક્ત છો, સમર્થ છો અને ઐશ્વર્યવાળા છો.” આવી આકાશવાણી સાંભળવામાં આવતાં સતીના મનમાં શોચ થયો અને તેથી સંકેત્યાતાં સંકેત્યાતાં તેમણે સદાશિવને પૂછ્યું કે, ॥ ૩ ॥ હે કૃપાળુ ! “હે સત્યના સ્થાનકરૂપ ! હે પ્રભુ ! હે હીનદયાળ ! આપે કયો પશુ લીધો ? એ મને કહો.” સતીએ ઘણી ઘણી રીતે પૂછ્યું, પશુ સદાશિવે ઉત્તર જ આપ્યો નહીં. ॥ ૪ ॥

દો-સતી હૃદય અનુમાન કિય, સવ જાના સર્વજ્ઞ ॥

કીન્હ કપટ મૈં શંકુસન, નારિ સહજ જહ અજ્ઞ ॥ ૬૯ ॥

સતીએ હૃદયમાં અનુમાન કર્યું કે, “ સર્વજ્ઞ સદાશિવે માંડે સવળું બાણી લીધું. ”
મેં સદાશિવની સાથે કપટ કર્યું, એ બુંડું કર્યું. સ્ત્રીઓ સ્વાભાવિક રીતે જડ અને અજ્ઞાન
જ હોય છે. ॥ ૬૯ ॥

સો-જલ પય સરિસ વિકાય, દેવહુ પ્રીતિકિ રીતિ મલિ ॥

વિલગ હોય રસ જાય, કપટ ત્વટાઈ પરતહી ॥ ૭૨ ॥

પ્રીતિની ઉત્તમ રીતિ બુઝો કે, દૂધની સાથે મળેલું જળ, દૂધની કીંમતથી જ
વેચાય છે, પણ ખટાઈ પડે તો અલગ થઈ જાય છે અને રસ જતો રહે છે, પ્રીતિથી
થયેલા એકત્વમાં પણ બે કપટરૂપી ખટાઈ પડે, તો તે એકત્વ વીંખાઈ જાય છે. ॥ ૭૨ ॥

ચૌ-હૃદય શોચ સમુદ્ગત નિજ કરણી । ચિંતા અમિત જાય નહિં વરણી ॥

કૃપાસિંધુ શિવ પરમ અગાધા । પ્રગટ ન કહેડ મોર અપરાધા ॥ ૧ ॥

શંકર રુત્વ અવલોકિ મવાની । પ્રમુ મોહિં તજેડ હૃદય અકુલાની ॥

નિજ અગ્રસમુદ્ગિ ન કહુ કહિજાઈ । તપૈ અંવાઈવ ઊર અધિકાઈ ॥ ૨ ॥

સતી સસોચ જાન વૃષકેતૂ । કહેડ કથા મુન્દર મુખહેતૂ ॥

વર્ણત પંચ વિવિધ ઇતિહાસા । ત્રિશ્વનાથ પહુંચૈ કૈલાસા ॥ ૩ ॥

તહૈં પુનિ શંકુ સમુદ્ગ પળ આપન । વૈટે વટનર કરિ કમલાસન ॥

શંકર સહજ સ્વરૂપ સંભારા । લગી સમાધિ અલંક અપારા ॥ ૪ ॥

સતી, પોતાની કરણી સમજીને, હૃદયમાં શોક તથા વર્ણવી જાય નહીં એવી
અપાર ચિંતા કરવા લાગ્યાં કે, “ કૃપાના સમુદ્રરૂપ અને પરમ અગાધ ગભીરતાવાળા
સદાશિવે, મારો અપરાધ પોતાના સુખથી પ્રકટ રીતે કહ્યો નહીં, પણ મનમાં બાણી
લીધેલો છે, તો હવે શું કરડું ? ” ॥ ૧ ॥ સતી સદાશિવની ઇચ્છાને બાણી ગયાં કે,
“ પ્રભુએ મારો પરિત્યાગ કર્યો છે. ” આથી હૃદયમાં ગભરાવા લાગ્યાં. પોતાનો અપરાધ
સમજાયો. અને કરું કહી શકાય એવું રહ્યું નહીં, તેથી કુંભારના નીલાડાની પેઠે અંદર ને
અંદર તપવા લાગ્યાં. ॥ ૨ ॥ સતીને, ચિંતાથી અસ્ત થયેલાં બાણી, સદાશિવે તેમને
હઃખની વાત ભૂલાવી દેવાને વારંતે કેટલીક સુખદાયી કથાઓ કહેવા માંડી. માર્ગમાં
વિવિધ ઇતિહાસોનું વર્ણન કરતાં કરતાં સદાશિવ કૈલાસમાં પહોંચ્યા. ॥ ૩ ॥ શંકરે ત્યાં
જઈ, પોતાનાં પળનું સ્મરણ કરી, વડની નીચે બેસી, કમલાસન વાળી, સ્વાભાવિક પ્રહ-
સ્વરૂપનું સ્મરણ કરી, અખડ તથા અપાર સમાધિ લગાવી દીધી. ॥ ૪ ॥

દો-સતી વસહિં કૈલાસ તવ, અધિક શોચ મન માહિં ॥

મમ ન કોજ જાન કહુ, યુગસમ દિવસ સિરાહિં ॥ ૭૦ ॥

આ સમયે કૈલાસમાં રહેલાં સતી, મનમાં અધિક ચિંતા કરવા લાગ્યાં. મર્મ જરા
પણ કોઈના બાણવામાં ન આવ્યો, પણ સતીના દિવસો એક એક યુગ જેવડા જવા
લાગ્યા. ॥ ૭૦ ॥

ચૌ૦—નિત નવ શોચ સતી ઊર ખારા । કવ જૈહૌં દુઃખસાગર પારા ॥

મૈં જો કીન્હ રઘુપતિ અપમાના । પુનિ પતિ વચન મૃષાકર જાના ॥ ૧ ॥

સો ફલ મોહિં વિધાતા દીનદા । જો કલુ ઓચિત રહા સો કીન્હા ॥

અવ વિધિ અસ વૃણિય નહિં તોહીં । શંકર વિમુલ્લ જિઆવહુ મોહીં ॥ ૨ ॥

કહિ ન જાય કલુ હૃદય ગલાની । મનમહૈં રામહિં સુમિરિ સયાની ॥

જો પ્રભુ દીન દયાલુ કહાવા । આરતહરણ વેદ યજ્ઞ ગાવા ॥ ૩ ॥

તો મૈં વિનય કરહું કર જોરી । છૂટૈ વેગ દેહ અવ મોરી ॥

જો મેરે શિવચરણ સનેહુ । મન ક્રમ વચન સત્ય વ્રત ઘઠુ ॥ ૪ ॥

હૃદયમાં નિત્ય નવા શોકના યોગે વધવા લાગતાં, સતી વિચાર કરવા લાગ્યાં કે, “હું આ હુઃખસ્પી સમુદ્રના પારને ક્યારે પારીશ ? મૈં જે રામચન્દ્રજીનું અપમાન કર્યું અને સ્વામીનાં વચનને મિથ્યા કરી બાણ્યું, ॥ ૧ ॥ તેનું જ દેશ વિધાતાએ અને આપ્યું છે, મારે વાસ્તે જે કાંઈ યોગ્ય હતું તે જ વિધાતાએ કર્યું છે. હે વિધાતા ! હવે તને આપું કરવું યોગ્ય નથી, કે તું શંકરને મારાથી વિમુખ કર્યા છતાં મને ભવતી રાખે છે.” ॥ ૨ ॥ જેના હૃદયની ગ્લાનિ કાંઈ કહી શકાય એમ ન હતી એવાં સુભાણુ સતી, રામનું સ્મરણ કરી, મનમાં કહેવા લાગ્યાં કે, “હે પ્રભુ ! જે તરે દીનદયાળ કહેવાતા હો અને વેદો આપને પીઠાનું હરણ કરનારા કહીને, આપના યજ્ઞ ગાતા હોય તો, ॥ ૩ ॥ હું હાય ભેડીને વિનંતિ કરું છું કે, હવે માફ શરીર જલદી છૂટી બન્ય તો ઠીક. જે મૈં મનથી, ક્રિયાથી તથા વચનથી, સદાશિવના ચરણોમાં જ પ્રેમ રાખ્યો હોય તથા એ જ સત્ય વ્રત પાળ્યું હોય. ॥ ૪ ॥

દો૦—તૌ સમદર્શી સુનિય પ્રભુ, કરો સૌ વેગિ ડપાય ॥

હોય મરણ જેહિં વિનહિં શ્રમ, દુઃસહ વિપતિ વિહાય ॥ ૭૧ ॥

તો, હે સમદર્શી પ્રભુ ! મારી આ વિનંતિ સાંભળીને તુરત એવો ઉપાય કરો કે જેથી વિના શ્રમે માફ મરણ થાય અને આ દુઃસહ વિપત્તિ મટી જાય ” ॥ ૭૧ ॥

ચૌ૦—ઇહિવિધિ દુઃખિત પ્રજેશકુમારી । અકયનીય દારુણ દુઃખ ખારી ॥

વીતે સંવત સહસ સતાસી । તજી સમાધિ શંકુ અવિનાશી ॥ ૧ ॥

રામનામ શિવ સુમિરણ લાગે । જાનેડ સતી જગતપતિ જાગે ॥

જાય શંકુ પદ વંદન કીના । સન્મુલ્લ શંકર આસન દીના ॥ ૨ ॥

લગે કહન હરિકથા રસાલા । દક્ષ પ્રજેશ મયે તોહિ કાલા ॥

દેશ્વા વિધિ વિચાર સબલાયક । દક્ષહિ કીન્હ પ્રજાપતિ નાયક ॥ ૩ ॥

વહ અધિકાર દક્ષ જવ પાવા । અતિ અભિમાન હૃદય તબ આવા ॥

નહિં કોડ અસ જન્મેડ જગમાહીં । પ્રજ્ઞતા પાય જાહિં મદ નાહીં ॥ ૪ ॥

આ પ્રમાણે દક્ષપ્રજાપતિની પુત્રી સતીને, કહી શકાય નહીં એવું ભારે દારુણ દુઃખ વેઠતાં વેઠતાં સત્યાશી હજાર વર્ષ વીતી ગયાં, ત્યારે અવિનાશી સદાશિવે સમાધિ

છોડી. ॥ ૧ ॥ સદાશિવ સમાધિ છોડીને રામના નામનું રમરણ કરવા લાગ્યા, ત્યારે સતીએ સદાશિવને બળેલા બાણી, ત્યાં જઈને તેમના ચરણમાં પ્રણામ કરતાં, સદાશિવ, તેમને પોતાની સામે આસન આપીને, ॥ ૩ ॥ રસ ભરેલી પ્રભુની કથા કહેવા લાગ્યા. આ સમયમાં સતીના પિતા દક્ષપ્રજાપતિને, બ્રહ્માએ, સર્વ પ્રકારથી લાયક બેઠને, તેને સર્વ પ્રજાપતિઓના અધ્યક્ષપણાની પદવી આપી. ॥ ૩ ॥ દક્ષને બ્યારે મોટો અધિકાર મળ્યો, ત્યારે તેના હૃદયમાં અત્યંત અભિમાન આવ્યું. કારણ કે જગતમાં એવો કોઈ જણ જન્મ્યો જ નથી કે, જેને ઐશ્વર્ય મળ્યા છતાં, ગર્વ ન આવ્યો હોય. ॥ ૪ ॥

દો०-દક્ષ લિયે મુનિ બોલ તવ, કરન લગે વડ યાગ ॥

નેવત સાદર સકલ સુર, જાં પાવત મસ્રભાગ ॥ ૭૨ ॥

મોટી પદવી મળતાં, દક્ષપ્રજાપતિ, તે સમયે સર્વ મુનિઓને બોલાવી, મોટો યજ્ઞ કરવા લાગ્યો, એ યજ્ઞમાં આદર સહિત સર્વ દેવતાઓને નોતર્યા કે જેઓને યજ્ઞમાં ભાગ મળે છે. ॥ ૭૨ ॥

ચૌ०-કિન્નર નાગ સિદ્ધ ગંધર્વા । વધુન સમેત ચલે સુર સર્વા ॥

વિષ્ણુ વિરંચિ મહેશ વિદ્યાર્હ । ચલે સકલ સુર યાન વનાઈ ॥ ૧ ॥

સતી વિલોકેઝ ગગન વિમાના । જાત ચલે સુન્દર વિધિ નાના ॥

સુર સુન્દરી કરહિં કલગાના । સુનત શ્રવણ કૂટર્હિ મુનિ ધ્યાના ॥ ૨ ॥

પૂછેઝ કહુ શિવ કહેઝ વગ્ધાની । પિતા યજ્ઞ સુનકર દરપાની ॥

જો મહેશ મોહિં આપણુ દેદીં । કહુ દિન જાય રહોં મિસ ઘર્હોં ॥ ૩ ॥

પતિ પરિચાગ હૃદય દુઃખભારી । કહૈં ન નિજ અપરાધ વિચારી ॥

બોલી સતી મનોહર વાની । મય સંકોચ પ્રેમરસ સાની ॥ ૪ ॥

કિન્નરો, નાગો, સિદ્ધો અને ગંધર્વ લોકો, પોતાપોતાની સ્ત્રીઓ સહિત તે યજ્ઞમાં જવા નીકળ્યા. વિષ્ણુ, બ્રહ્મા અને સદાશિવ, એ ત્રણ સિવાય સઘળા દેવતાઓ પણુ વિમાનોને સજ્જ કરીને આવ્યા. ॥ ૧ ॥ આકાશમાં અનેક પ્રકારનાં સુંદર વિમાનો આવ્યાં જતાં હતાં, તે સતીના બેવામાં આવ્યાં. એ વિમાનોમાં બેઠેલી દેવાંગનાઓ એવાં ગાયનો કરતી હતી કે, જે ગાયનો સાંભળવામાં આવતાં, મુનિઓનાં ધ્યાન પણુ છૂટી બય. ॥ ૨ ॥ સતીએ વિમાનોના જવા વિષે જરાક પૂછતાં, સદાશિવે વિસ્તારથી તેનું કારણ કહી સંભળાવ્યું. પિતાને ઘેર યજ્ઞના પ્રસંગની વાત સાંભળી, રાજી થયેલાં સતી, વિચાર કરવા લાગ્યાં કે, “જો સદાશિવ મને આજ્ઞા આપે તો, આ પ્રસંગના મિત્રથી હું કેટલાક દિવસ પીયર જઈને રહું.” ॥ ૩ ॥ પતિએ પોતાનો પરિચાગ કર્યાનું ભારે દુઃખ સતીના મનમાં હતું, પણુ પોતાના અપરાધનો વિચાર કરીને સતી કશું બોલી શકતાં ન હતાં, પણુ આ પ્રસંગ મજાવાથી, સતીએ, ભયથી, સંકોચથી તથા પ્રેમ-રસથી ભરેલી મનોહર વાણીવતે સદાશિવ પાસે વિસત્તિ કરી કે, ॥ ૪ ॥

૧ જેને ઐશ્વર્ય મળ્યા છતાં ગર્વ આવે નહોં, એવા કોઈ જણનો આ જગતમાં જન્મ થયો નથી, એવો બીજો અર્થ પણુ કરી શકાય છે.

દો-પિતા મવન ઉત્સવ પરમ, જો પ્રમુ આયમુ હોય ॥

તૌ મૈં જાઉં કૃપાયતન, સાદર દેસન સોય ॥ ૭૩ ॥

હે ઇયાના નિધાનરૂપ સ્વામી ! મારા પિતાને ઘેર મોટો ઉત્સવ છે, માટે જો આપની આજ્ઞા હોય તો હું પ્રેમથી તે ઉત્સવ જોવાને વાસ્તે ત્યાં જાઉં. ” ॥ ૭૩ ॥

શ્લોક-કહહ નીક મોરે મન માવા । યહ અનુચિત નહિં નિવત પઠાવા ॥

દક્ષ સકલ નિજમુતા બુલાઈ । હમરે વૈર તુમહું વિસરાઈ ॥ ૧ ॥

બ્રહ્મ સમા હમસન દુઃખમાના । તેહિત અજહું કરહિં અપમાના ॥

જો વિન બોલે જાહુ ભવાની । રહૈં ન શીલ સનેહ ન કાની ॥ ૨ ॥

યદપિ મિત્ર પ્રમુ પિતુ ગુરુ ગેહા । જડ્યે વિન બોલે ન સંદેહા ॥

તદપિ વિરોધમાન જહૈં કોઈ । તહાં ગયે કલ્યાણ ન હોઈ ॥ ૩ ॥

માંતિ અનેક શંભુ સમુજાવા । ભાવી વશ ન જ્ઞાન ઝર આવા ॥

કહ પ્રમુ જાહુ જો વિનહિં બુલાયે । નહિં મલિ વાત હમરે ભાયે ॥ ૪ ॥

સદાશિવ બોલ્યા કે, “ ઠીક છે અને એ વાત મને પણ પસંદ છે, પરંતુ તમારા પિતાએ નોતડું મોકલ્યું નથી, એટલે તેમાં વાંધો છે. દક્ષે પોતાની સઘળી દીકરીઓને બોલાવી છે, પણ તેમાં મારા ઉપરના વૈરને લીધે તમને વિસારી મેલ્યાં છે. (જો કે તમારા ઉપરના સ્નેહને લીધે, મારા ઉપરના વૈરને પણ વિસારી મેલવું જોઈએ.) ॥ ૧ ॥ દક્ષે પ્રજાપતિઓના યજ્ઞની સભામાં મારાથી દુઃખ માન્યું છે, તેથી તે આજ દિવસ સુધી પણ, માંડું અપમાન કર્યાં કરે છે. હે સતી ! જો તમે બોલાવ્યા વગર ત્યાં જશો તો સ્નેહ, શીલ કે નાતો, કશું રહેશે નહીં. ॥ ૨ ॥ જો કે મિત્ર, માલેક, પિતા અને ગુરુ, એઓને ઘેર બોલાવ્યા વિના પણ જવું જ જોઈએ, તો પણ તેઓ જો વૈર રાખતા હોય તો તેઓને ઘેર જવાથી કલ્યાણ થાય ? ” ॥ ૩ ॥ આવા ઘણા ઘણા પ્રકારથી સતીને સમજાવ્યાં, પણ ભાવીની પ્રબળતાને લીધે, સતીના મનમાં તે સમજણ ઉતરી નહીં. આમ થવાથી સદાશિવે વળી પણ કહ્યું કે, “ તમે બોલાવ્યા વગર ત્યાં જાઓ, એ મારા માર્ગ પ્રમાણે સારી વાત નથી. ” ॥ ૪ ॥

દો-કહિ દેસા હર યત્ન બહુ, રહૈં ન દક્ષકુમારિ ॥

દિય મુલ્ય ગણ સંગ તવ, વિદા કિયે ત્રિપુરારિ ॥ ૭૪ ॥

૧ શ્રીમદ્ભાગવતના ચતુર્થસ્કંધમાં કથા છે કે, એક સમયે પ્રજાપતિઓના યજ્ઞની સભામાં બ્રહ્મા આદિ સર્વ દેવતાઓ મેકા હતા. તે સમયે દક્ષપ્રજાપતિને, સભામાં આવતાં, તેને માન આપવા સઘળા સભાસદો ઉભા થયા, પણ બ્રહ્મા અને સદાશિવ ઉભા થયા નહીં. બ્રહ્માને, પોતાના પિતા જાણીને દક્ષે શાંત રહ્યો, પણ પોતાના જમાઈ સદાશિવને નહીં ઉડેલા જોઈ, ક્રોધ કરીને બોલ્યો કે, “ આજથી કોઈ પણ યજ્ઞમાં સદાશિવને ભાગ નહીં દેવામાં આવે ” આ પ્રમાણે સદાશિવને નાતખદાર મૂકીને દક્ષે પોતાને ઘેર ચાલ્યો ગયો. આથી સર્વ ઠેકાણે યજ્ઞ બંધ રહેતાં, દક્ષે પોતાનાં વચનને સાચું પાડવા વાસ્તે પોતાને ઘેર જ યજ્ઞ આરંભ્યો. આ કથાનો વિસ્તાર શ્રીમદ્ભાગવતમાંથી જોઈ લેવો.

सदाशिवे धृष्ट्या यत्नं कृत्वा ज्ञेयं, पञ्च सतीने रडेवानुं गच्छुं नर्ही, तेथी सदा-
शिवे भुञ्ज्यार्धदे। साधे आपीने तेभने विहाय कथां ॥ ७४ ॥

चौ०—पिता भवन जब गई भवानी । दक्षत्रास काहु न सम्मानी ॥

सादर भलेहि मिलि एक माता । भगिनी मिली बहुत मुसुकाता ॥ १ ॥

दक्ष न कछु पूछी कुशलाता । सतिहि विलोकि जरे सबगाता ॥

सती जाय देखेउ तब यागा । कतहुँ न दीख शंभुकर भागा ॥ २ ॥

तब चित चढेउ जो शंकर कहेऊ । प्रभु अपमान समुझ उर दहेऊ ॥

पाछिल दुख न हृदय अस व्यापा । जस यह भयउ महा परितापा ॥ ३ ॥

यद्यपि जग दारुण दुख नाना । सबते कटीन जाति अपमाना ॥

समुझि सो सतिहिं भयउ अतिक्रोधा । बहुविधि जननी कीन प्रबोधा ॥ ४ ॥

सती पीताना पिता दक्षने घेर गयां, पञ्च दक्षना त्रासने लीधे कोधये पञ्च
तेभने यज्ञमंडपमां सम्मान आण्युं नर्ही। इत्त ऐक तेभनी मा, प्रेम सहित तेभने
मन्यां अने गेडेने। पञ्च भट्टुज हसती हसती तेभने भणी ॥ १ ॥ दक्ष तो जरा कुशल
प्रश्न पञ्च न पूछ्युं, ऐटहुं ज नर्ही, पञ्च ते दक्ष, सतीने जेधने कोधये सधगां
गात्रोमां भजवा लाग्ये। सतीये जेधने यज्ञस्थान जेयुं, पञ्च त्यां कथां सदाशिवने।
बाग तेभना जेवामां न आये। ॥ २ ॥ आथी सदाशिवे कडेली वात सतीना यितपर
यदी आथी अने स्वामीनुं अपमान थयुं समझने, सतीने हृदयमां दाह थवा लाग्ये।
जेवुं आ मोहुं दुःख हृदयमां व्याण्युं, तेवुं तो पडेलां मोहुं दुःख पञ्च हृदयमां
व्याण्युं न हुतुं ॥ ३ ॥ जे के जगतमां दारुण दुःखे अनेक छे, तोपञ्च स्वन्नति तरहुं
अपमान, सर्व दुःखोथी वधारे दारुण छे। आवुं समझयाथी, सतीना मनमां अति
कोध उत्पन्न थतां, माताये तेभने धृष्टी रीते समझयां पञ्च ॥ ४ ॥

दो०—शिव अपमान न जाय सहि, हृदय न होत प्रबोध ॥

सकल सभहि इति हटकिकर, बोलीं वचन सक्रोध ॥ ७५ ॥

सदाशिवनुं अपमान सहन नर्ही करी शकायाथी, सतीना मनमां मातानां
वचनोनी कशी असर थई नर्ही। सती, सधणी सभाने भडभडावीने कोध लरेलां वचने।
मोदयां के, ॥ ७५ ॥

चौ०—मुनहु सभासद सकल मुनिदा । कही मुनी जिन शंकरनिदा ॥

सो फल तुरत लहव सब काह । भली भांति पछताय पिताह ॥ १ ॥

संत शंभु श्रीपति अपवादा । मुनिय जहां तहँ अस मरयादा ॥

काटिय तामु जीभ जो बसई । श्रवण मूद नहिं चलिय पराई ॥ २ ॥

जगदातमा महेश पुरारी । जगत जनक सबके हितकारी ॥

पिता मंदमति निंदत तेही । दक्ष शुक्र संभव यह देही ॥ ३ ॥

तजिहौं तुरत देह तेहि हेतु । उर धरि चंद्रमौलि वृषकेतु ॥

अस कह योग अग्नि तनु जारा । भयउ सकल मल हाहाकारा ॥ ४ ॥

“હે સભાસદો ! અને હે સર્વ યુનીશ્વરો ! સાંભળો. જેઓએ શંકરની નિંદા કરી છે અને સાંભળી છે, તેઓ સઘળા એ કર્મનું ફળ તુરત પામે અને મારા પિતા મોટા પસ્તાવામાં પડે. ॥ ૧ ॥ જ્યાં સંત સદાશિવ અને વિષ્ણુ, એઓની નિંદા સાંભળવામાં આવે, ત્યાં એવી મર્યાદા છે કે, જો શક્તિ હોય તો નિંદા કરનારાઓની જીભ કાપી લેવી અને શક્તિ ન હોય તો કાન ઢાંકીને ત્યાંથી દૂર ચાલ્યું જવું. ॥ ૨ ॥ જગતના આત્મા, જગતના પિતા અને સર્વનું હિત કરનારા ત્રિપુરાંતક સદાશિવની, મારા પિતાએ નિંદા કરી છે અને આ મારો દેહ, એ નિંદા કરનારાના વીર્યથી ઉત્પન્ન થયો છે, ॥ ૩ ॥ માટે હૃદયમાં ચંદ્રમૌલિ^૧ વૃષકેતુનું (જેનો ચંદ્ર સુકુટરૂપ છે એવા સદાશિવનું) ધ્યાન ધરીને, તુરત આ દેહને છોડી દઈશ.” આટલું બોલીને સતીએ યોગાગ્રિથી પોતાનું શરીર બાળી નાખ્યું અને તેથી સઘળા યજ્ઞમાં હાહાકાર વર્તી રહ્યો. ॥ ૪ ॥

દો-સતી મરણ મુનિ શંકુ ગણ, લગે કરન મલ્લ સ્ત્રીજ્ઞ ॥

યજ્ઞ વિધ્વંસ વિલોકિ ધૃગ્, રક્ષા કીન્હ યુનીશ્ ॥ ૭૬ ॥

સતીનું મરણ થયું સાંભળી, સદાશિવના પાર્ષદો યજ્ઞનો વિધ્વંસ કરવા લાગ્યા, પણ તે વિધ્વંસ થતો જોઇ, યુનીશ્વર ભૃગુએ યજ્ઞના અગ્નિમાંથી ઋષુ નામના દેવતાઓને ઉત્પન્ન કરી, તેઓના હાથથી માર મરાવી, તે પાર્ષદોને નસાડી મૂકીને યજ્ઞની રક્ષા કરી. ॥ ૭૬ ॥

ચૌ-સમાચાર જવ શંકર પાયે । વીરભદ્ર કર કોપ પઠાયે ॥

યજ્ઞવિધ્વંસ જાય તિન કીન્હા । સકલ સુરન વિધિવત ફલ દીન્હા ॥ ૧ ॥

મહિ જગ વિદિત દક્ષગતિ સોઈ । જગ કહ્યું શંકુ વિમુક્તકી હોઈ ॥

યહ્ન ઇતિહાસ સકલ જગ જાના । તાતે મૈં સંક્ષેપ બસાના ॥ ૨ ॥

સતી મરત હરિસન વર માંગા । જન્મ જન્મ શિવપદ અતુરાગા ॥

તેહિ કારણ હિમગિરિ ગૃહ જાઈ । જન્મી પારવતી તનુ પાઈ ॥ ૩ ॥

જબતે ઉમા શૈલગૃહ આઈ । સકલ સિદ્ધિ સંપતિ તહૈં છાઈ ॥

જહૈં તહૈં મુનિન મુઆશ્રમ કીન્હે । ઉચિત વાસ હિમશૂર દીન્હે ॥ ૪ ॥

નારદજીના કહેવાથી, આ સમાચાર મળતાં, સદાશિવે કોપ કરીને, વીરભદ્ર નામના એક મહા પ્રબળ પાર્ષદને યજ્ઞનો વિધ્વંસ કરવા મોકલ્યો. એ વીરભદ્રે ત્યાં જઈ, યજ્ઞને વિધ્વંસ કર્યો અને સઘળા દેવતાઓને, દક્ષને તથા ઋષિઓને જેવાં જોઇએ તેવાં ફળો આપ્યાં. ॥ ૧ ॥ સદાશિવથી પ્રતિકુળ રહેનારાઓને જેવી મળવી જોઇએ તેવી જ દક્ષને ગતિ મળી. આ ઇતિહાસ સર્વ જગતમાં પ્રસિદ્ધ છે, તેથી મૈં અહીં સંક્ષેપથી કહ્યો છે. ॥ ૨ ॥ સતીએ મરવાના સમયમાં પ્રભુની પાસે વરદાન માગ્યું હતું કે, ‘મને જન્મે

૧ ‘ચંદ્રમૌલિ’ પદમાંથી એવો વ્યંગ્યાર્થ નીકળે છે કે, હું અહીં બળી મરીશ, તો પણ સદાશિવના સુકુટના ચંદ્રમાં રહેલાં અમૃતથી અને સુખશાંતિ મળશે. ધર્મને સુખ મળનાર એવા અર્થવાળા ‘વૃષકેતુ’, એ પદમાંથી એવો વ્યંગ્યાર્થ નીકળે છે કે, સદાશિવ મારા પાતિમત્ત ધર્મે ઉપર બળ આપીને હવે મારા અપરાધની ક્ષમા કરશે.

જન્મમાં સદાશિવના ચરણોમાં પ્રેમ હોજો ' એ કારણથી સતીએ અહીંથી હિમાલયને^૧
 ઘેર જઈને પુનર્જન્મ થયો અને તે જન્મમાં પોતે પાર્વતી કહેવાયાં. ॥ ૩ ॥ જ્યારથી
 હિમાલયને ઘેર પાર્વતીનો જન્મ થયો, ત્યારથી ત્યાં સઘળી સિદ્ધિઓ તથા સઘળી
 સંપત્તિઓ છાંધ રહી, મુનિઓએ હિમાલયમાં ઠેકાણે ઠેકાણે ઉત્તમ આશ્રમે કથાં. અને
 હિમાલયે એ મહાત્માઓને યોગ્ય નિવાસો આપ્યા. ॥ ૪ ॥

દોઁ—સદા મુમન ફલ સહિત સર્વ, દ્રુમ નવ નાના જાતિ ॥

પ્રગટી સુન્દર શૈલ પર, યણિ અકાર બહુ ભાંતિ ॥ ૭૭ ॥

હિમાલય ઉપર સર્વદા પુષ્પોની અને ફળોની સંપત્તિઓવાળી અનેક પ્રકારની
 નવીન નવીન સુંદર વૃક્ષોની જાતિઓ ઉત્પન્ન થઈ, મણીઓની ખાણો પહોં ઘણી ઘણી
 જાતની પ્રકટ થઈ. ॥ ૭૭ ॥

ચૌઁ—સરિતા સર્વ પુનીત જલ વહૈં । સ્વર્ગ મૃગ મધુપ મુક્તી સર્વ રહૈં ॥

સહજ વૈર સર્વ જીવન ત્યાગા । ગિરિપર સર્વ કરહિં અનુરાગા ॥ ૧ ॥

સોહ શૈલ ગિરિજા ગૃહ આયે । જિમિ નર રામ ભક્તિકે પાયે ॥

નિત નૂતન મંગલ ગૃહ તામ્ । બ્રહ્માદિક ગાવહિં યજ્ઞ જામ્ ॥ ૨ ॥

નારદ સમાચાર સર્વ પાયે । કૌતુક હિમગિરિ મેહ સિધાયે ॥

શૈલરાજ બહુ આદર કીન્હા । ચરણ પસાર વરાસન દીન્હા ॥ ૩ ॥

નારિ સહિત મુનિપદ શિર નાવા । ચરણ સલિલ સર્વ ભવન સિચાવા ॥

નિજ સૌભાગ્ય બહુત ગિરિવરણા । મુતા બોલિ મેલી મુનિ ચરણા ॥ ૪ ॥

પવિત્ર જળવાળી સર્વ નદીઓ, તેમાંથી વહેવા લાગી, પક્ષીઓ, મૃગો તથા જમરો,
 એ સર્વ સુખી રહેવા લાગ્યાં, સઘળાં પ્રાણીઓએ પરસ્પરનાં સહજ વૈરો પહોં છોડી
 દીધાં અને હિમાલયપર સર્વ લોકો પ્રેમ કરવા લાગ્યાં. ॥ ૧ ॥ જેમ માણસ, રામ
 ભક્તિની પ્રાપ્તિ થવાથી શોભે, તેમ હિમાલય, પાર્વતીનો જન્મ થવાથી શોભવા લાગ્યો.
 હિમાલયને ઘેર નિત્ય નવીન નવીન મંગલો થવા લાગ્યાં. બ્રહ્માદિક દેવતાઓ પહોં
 હિમાલયની કીર્તિ ગાવા લાગ્યા. ॥ ૨ ॥ આ સઘળા સમાચાર નારદજીને મળવાથી,
 નારદજી કૌતુકને લીધે હિમાલયને ઘેર આવ્યા. હિમાલયે તેમને મોટો આદર સત્કાર
 કર્યો, પગ પખાળીને તેમને ઉત્તમ આસન આપ્યું, ॥ ૩ ॥ પોતાની મેના નામની સ્ત્રી
 સહિત તેમનાં ચરણોમાં માથું નમાવ્યું, એમના ચરણ ધોવાના જળથી સઘળા ઘરમાં
 છંટકાવ કર્યો, એમના આવવાથી પોતાના ભાગ્યની બહુ પ્રશંસા કરી અને પાર્વતીને
 બોલાવીને તેમના ચરણમાં મૂક્યાં. ॥ ૪ ॥

૧ યોગાગ્નિથી બળી જનારને પુનર્જન્મ થાય નહીં, પણ સતીએ વરદાન માગ્યું હતું, તેથી
 તેમનો પુનર્જન્મ થયો એમ સમજવું. અગ્નિથી દગ્ધ થયેલાંઓને હિમાલય બહુ ઉપકારી છે, એ
 યુક્તિ પણ અહીં ધ્યાનમાં રાખવી હિમાલયનો અધિષ્ઠાતા જે દેવ તેને ઘેર પાર્વતીનો જન્મ થયો
 એમ સમજવું. કાલિદાસે કરેલા કુમારસંભવ કાવ્યમાં “અસ્યુતત્સર્વાં દિશિ દેવતાસ્મા હિમાલયો નામ
 વગાધિરાજઃ એ સ્લોક બુલે.

દોઁ-ત્રિકાલજ્ઞ સર્વ મુમ, ગતિ સર્વત્ર તુહ્યારિ ॥

કહો મુતાકેં દોષ ગુણ, મુનિવર હૃદય વિચારિ ॥ ૭૮ ॥

હિમાલયે વિરાસિ કરી કે, હે મુનિવર નારદજી ! આપ ત્રણે કાળને બાણનારા સર્વજ્ઞ છે અને આપની ગતિ સર્વત્ર છે, માટે હૃદયમાં વિચારીને આ ભારી પુત્રીના સંઘળા ભવિષ્યના ગુણ દોષ કહેા. ॥ ૭૮ ॥

ચૌઁ-કહ મુનિ વિરેસ ગૂઢ મૃદુ વાની । મુતા તુહ્યારિ સકલ ગુણ સ્વાની ॥

મુન્દર સહજ મુશીલ સયાની । નામ ઉમા અમ્બિકા ભવાની ॥ ૧ ॥

સબ લક્ષણ સમ્પન્ન કુમારી । હોઈહિ સંતત પિયહિ પિયારી ॥

સદા અચલ યહિકર અહિવાતા । ઇહિતે યશ પૈહિં પિતુ માતા ॥ ૨ ॥

હોઈહૈ પૂજ્ય સકલ જગમાર્હી । યહિ સેવત કલ્પ દુર્લભ નાર્હી ॥

ઈહિકર નામ મુમિરિ સંસારા । તિય ચદિહિં પતિવ્રત અસિ ધારા ॥ ૩ ॥

શૈલ મુલક્ષણિ મુતા તુહ્યારી । મુનહુ જે અવ અવગુણ દુઈ ચારી ॥

અગુણ અમાન માતુ પિતુ હીના । ઉદાસીન સબ સંશય છીના ॥ ૪ ॥

નારદજી હસીને કોમળ તથા ગૂઢ વાણી બોલ્યા કે, “ હે હિમાલય ! તમારી પુત્રી સર્વ ગુણોની આપ્યયૃપ^૧, સ્વાભાવિક સૌન્દર્યવાળી, મુશીલ, અને મહા ચતુર થશે. ઉમા, અંબિકા અને ભવાની ઈત્યાદિ નામે પામશે, ॥ ૧ ॥ સર્વ સુલક્ષણોથી સંપન્ન થશે, સર્વદા પતિને પ્યારી રહેશે, સર્વદા અખંડ એહેવાતણુ પામશે, તમારી તથા મેનાની કીર્તિની વૃદ્ધિ કરશે, ॥ ૨ ॥ સર્વ જગતની પૂજનીય થશે અને આની સેવા કરનારાઓને કશું શુભ દુર્લભ રહેશે નહીં. સંસારમાં સ્ત્રીઓ આના નામનું સ્મરણ કરીને પાતિવ્રત્યૃપી તરવારની ધારાપર ચઢશે. ॥ ૩ ॥ હે પર્વત ! આ રીતે તમારી પુત્રી શુભ લક્ષણોવાળી થશે, પણ તેમાં બે ચાર અવગુણ પણ થશે, તે હવે સાંભળો. આના હાથમાં એવી રેખા પડી છે, કે, જેથી આને ગુણ વગરનો, માન વગરનો, માતા પિતા વગરનો, ઉદાસીન, સર્વ સંશયોથી રહિત, ॥ ૪ ॥

દોઁ-યોગી જટિલ અકામ મન, નગન અમંગલ મેષ ॥

અસ સ્વામી ઇહિકહ મિલહિ, પરી હસ્ત અસરેલ ॥ ૭૯ ॥

ચોગી, જટા ધરનારો, મનમાં કામના વગરનો, નસ અને અમંગળ વેષવાળો પતિ મળશે એવી રેખા આના હાથમાં પડી છે. ” ॥ ૭૯ ॥

ચૌઁ-મુનિ મુનિ ગિરા સય જિય જાની । દુઃખ દંપતિહિ ઉમા હરવાની ॥

નારદહૃ યહ ભેદ ન જાના । દશા એક સમુજ્જત ચિલગાના ॥ ૧ ॥

સકલ સસ્ત્રી ગિરિજા ગિરિ મયના । પુલક શરીર ભરે જલ નયના ॥

હોય ન મૃપા દેવક્રપિ ભાસા । ઉમા સો વચન હૃદય ધરિ રાસા ॥ ૨ ॥

૧ જગદંબા-માયા સત્વગુણ, રજોગુણ અને તમોગુણ, એ ત્રણ ગુણોની સામ્યાવસ્થારૂપ છે, તેથી પણ તેમને સર્વ ગુણોની આપ્યયૃપ કહેવાં ઉચિત છે.

उपजेउ शिव पदकमल सनेहू । मिलन कठिन मन यह संदेहू ॥
जानि कुअवसर प्रीति दुराई । सखी उडंग बैठी पुनि जाई ॥ ३ ॥
झूठि न होय देवकृषि बानी । चोवहिं दंपति सखी सयानी ॥
उर धरि धीर कहै गिरिराज । कहो नाथ का करिय उपाज ॥ ४ ॥

नारदलुनी वाष्पिने हृदयमां सत्य जल्लिने, मेना, हिमालय तथा पार्वतीनी सप्तीजे
जेह पाभ्यां अने पार्वती राख थयां. जे सर्वनां नेत्रोमांथी अश्रुनी धारा आबती
जेवामां आवतां अने शरीरामां रोमांथ जेवामां आवतां, नारदलु सर्वने जेह पाभ्यां
समजवा लाग्या पछु जेजोमां ' पार्वतीने आनंदनां अश्रु आबे छे तथा आनंदही
रोमांथ थयां छे, ' जे लेह नारदलुना समजवामां न आब्यो. सर्वनी दशा जेक हती, पछु
तेजोमां जेकनी समजल्लु जूही हती. ॥ १ ॥ सघणी सप्तीजे, पार्वती, हिमालय अने
मेना, जेजो, शरीरमां रोमांथी अने नेत्रोमां अश्रुजोधी लरपूर धरि गयां. ' नारदलु
जे जाले, ते जेहुं थायज नहो, ' जेम जल्लिने, ते वयन पार्वतीजे, पोताना
हृदयमां धरी राख्युं. ॥ २ ॥ पार्वतीने सदाशिवनां अरक्षकभगमां जेह उत्पन्न थयो,
पछु ' ते अरक्षकभग भगवां कछु छे, ' जेयो संदेह मनमां रडेवा लाग्यो. प्रीति प्रकट
करवानो आ समय नथी, जेम जल्लि, प्रीतिने गुप्त राखवावास्ते पार्वती त्यांथी जेडी,
सप्तीनी पासो जधने तेना जोगामां जेकां. ॥ ३ ॥ ' नारदलुनां वयन जेठां पडवानां
नथी, ' जेम जल्लि, माता, पिता अने सप्तीजे शोच करवा लाग्यां. हिमालये हृदयमां
धीरज धरीने नारदलुने कछु के, "डे नाथ ! कडेा, डवे अभादे शो उपाय करवा ! " ॥ ४ ॥

दो०—कह मुनीश हिमवंत मुन, जो विधिं लिखा लिलार ॥

देव दनुज नर नाग मुनि, कोउ न मेटन हार ॥ ८० ॥

नारदलु जोड्या के, " डे हिमालय ! तमे आंलजो. विधाताजे ललाटमां जे लेख
लख्या डोय, तेजोने टाणवा देव, दानव, नर, नाग के मुनि, केां पछु समर्थ नथी. ॥ ८० ॥

चौ०—तदपि एक मैं कहो उपाई । होय करै जो दैव सहाई ॥

जस वर मैं वरजेउ तुम पाहीं । मिलहि उपहिं कछु संशय नाहीं ॥ १ ॥

जे जे वरके दोष बखाने । ते सब शिवपह मैं अनुमाने ॥

जो विवाह शंकर सन होई । दोषो गुण सम कह सब कोई ॥ २ ॥

जो अहिसेज शयन हरि करहीं । बुध कछु तिनकहँ दोष न घरहीं ॥

भानु कृशानु सर्व रस खाहीं । तिनकहँ मन्द कहत कोउ नाहीं ॥ ३ ॥

शुभ अरु अशुभ सलिल सब बहहीं । मुरसरि कोउ अपावन कहहीं ॥

समर्थकों नहिं दोष गुसाई । रवि पावक मुरसरि की नाई ॥ ४ ॥

तोपछु हुं जेक उपाय अताहुं छु. जे दैव मदद करशे, तो जनी आवशे. में तमारी
पासे जेवा वरनु वरुन कर्तुं. तेवो ज वर पार्वतीने भगशे, जेमां कशे संशय नथी. ॥ १ ॥

હું અનુમાન કરું છું કે, વરમાં મેં જે જે દોષો કહ્યા, તે સઘળા શિવમાં છે. જો શિવની સાથે પાર્વતીનો વિવાહ બની જાય, તો દોષો પણ શુભો જેવા થઈ જાય, એમ સર્વ કોઈ કબૂલ કરશે. ॥ ૨ ॥ વિષ્ણુ સર્પરૂપી શય્યા ઉપર શયન કરે છે, તોપણ વિદ્વાન્ બોલે તેમના ઉપર કર્યો દોષ મૂકતા નથી. સૂર્ય અને અગ્નિ સઘળા રસોનું ભક્ષણ કરે છે, તોપણ તેઓને કોઈ પણ ખરાબ કહેતા નથી. ॥ ૩ ॥ ગંગાજી શુભ તથા અશુભ, સર્વ પ્રકારનાં જીવોનું વહન કરે છે, તોપણ કોઈ બોલે તેને અપવિત્ર કહે છે ? નથી જ કહેતા. હે મહારાજ હિમાલય ! સૂર્ય, અગ્નિ અને ગંગાજી, એઓની પેઠે, સમર્થને કોઈ દોષ છે જ નહીં. ॥ ૪ ॥

દો-જો એસેહિ ર્ષા કરહિં, જહ વિવેક અભિમાન ॥

પરહિ કલ્પભરિ નરક મહૈં, જીવ કિં ર્શ સમાન ॥ ૮૧ ॥

જો કોઈ મૂર્ખ જીવ, વિવેકનું અભિમાન ધરી, એવા સમર્થ બોલોની ઇર્ષ્યા ધરીને પોતે પણ તેવાં કર્મો કરે, તો, કદપ પર્યંત નરકમાં પડે. જીવ, કહી પણ ઇન્દ્ર સમાન થાય કે ? ॥ ૮૧ ॥

ચૌ-સુરસરિ જલ કૃત વારુણિ જાના । કવહું ન સન્ત કરહિં તેહિ પાના ॥

સુરસરિ મિલે સો પાવન કૈસે । ર્શ અનીશહિ અંતર તૈસે ॥ ૧ ॥

શંશુ સહજ સમરથ ભગવાના । ર્હિ વિવાહ સવ વિધિ કલ્યાના ॥

દુરાધ્ય પૈ અર્હિ મહેશુ । આશુતોષ પુનિ કિયે કલેશુ ॥ ૨ ॥

જો તપ કરૈ કુમારિ તુહારી । ભાવિત મેટિ સકૈં ત્રિપુરારી ॥

યદ્યપિં વર અનેક જગમાર્હી । ર્હિ કહૈં શિવ તજિ દૂસર નાહી ॥ ૩ ॥

વરદાયક પ્રણતારતિ મંજન । કૃપાસિંધુ સેવક મનરંજન ॥

રચ્છિત ફલ વિનુ શિવ આરાધે । લહૈ ન કોટિ યોગ જપ સાધે ॥ ૪ ॥

મદિરા, ગંગાજીથી બનાવવામાં આવેલી બધાવામાં આવે, તોપણ સંત જોને તેને કહી પીએ નહીં. પણ એ જ મદિરા, જો ગંગામાં મળી જાય, તો, કેવી પવિત્ર થઈ જાય છે ? આ પ્રમાણે જીવ, ઇન્દ્રના અંશથી બનેલો છે, તોપણ તેને કોઈ ઇન્દ્ર બધું નહીં, પરંતુ એ જ જીવ, જો જ્ઞાન આદિથી ઇન્દ્રરૂપ થઈ જાય, તો, સર્વ બોલે તેને ઇન્દ્ર જ ગણે. જીવમાં અને ઇન્દ્રમાં આટલો ભેદ છે. ॥ ૧ ॥ સદાશિવ સ્વાભાવિક રીતે સમર્થ છે અને ઇન્દ્ર છે, માટે તેમની સાથે વિવાહ બની જાય, તો, સર્વ પ્રકારનું કલ્યાણ થાય. પરંતુ એ સદાશિવ; માંડ પ્રસન્ન કરી શકાય એવા છે. જો કે માંડ પ્રસન્ન કરી શકાય એવા છે, તોપણ, તપ વગેરે કલેશ ભોગવવાથી તુરંત પ્રસન્ન થાય એવા છે. ॥ ૨ ॥ તમારી પુત્રી જો તપ કરે, તો, સદાશિવ, ભાવીને પણ ટાળી શકે એવા છે. જો કે જાતમાં વર અનેક છે, તોપણ તમારી પુત્રીને વાસ્તે સદાશિવ વિના બીજો કોઈ યોગ્ય નથી. ॥ ૩ ॥ શિવ કે જે વરદાન દેનારા ભક્તજનોની પીઠાને ભાંગનારા, કૃપાના

સચ્ચરૂપ અને સેવકોનાં અંતઃકરણોને રાજી કરે એવા છે, તેમનું આરાધન કર્યા વિના કરોડ યોગ અને કરોડ જાપ સાધવામાં આવે, તોપણ વાંચ્છિત ફળ મેળવી શકાતું નથી. ” ॥ ૪ ॥

દો-અસ કહિ નારદ સુમિરિ હરિ, ગિવિજહિ દીન અશ્વીશ ॥

હોરહિ યહિ કલ્યાણ અવ, સંશય તજહુ ગિરીશ ॥ ૮૨ ॥

નારદજીએ એટલું કહી, હારનું સ્મરણ કરી, પાર્વતીને આશિર્વાદ આપીને હિમાલયને કહ્યું કે, “હે પર્વતોના રાજા ! પાર્વતીનું કલ્યાણ થશે. હવે તમે સંશય છોડી દો. ” ॥ ૮૨ ॥

ચૌ-કહિ અસ બ્રહ્મ ભવન મુનિ ગયજી । આગિલ ચરિત મુનિહુ જસ મયજી ॥

પતિહિ ફકાંત પાય કહ મૈના । નાથ ન મૈ સમજેડં મુનિ વૈના ॥ ૧ ॥

જો ઘર વર કુલ હોય અનૂપા । કરિય વિવાહ સુતા અનુરૂપા ॥

નતુ કન્યા વરુ રહે કુમારી । કંત ઉમા મમ પ્રાણપિયારી ॥ ૨ ॥

જો ન મિલિહિ વર ગિરિજહિ યોગૂ । ગિરિ જહ સહજ કહિહિં સવ લોગૂ ॥

સો વિચાર પતિ કરહુ વિવાહ । જેહિ ન બહોરિ હોઈ ઝર દાહ ॥ ૩ ॥

અસ કહ પરી ચરણ હરિ શીશા । બોલે સહિત સનેહ ગિરીશા ॥

વરુ પાવક પ્રગટૈ શશિ માંહીં । નારદ વચન અન્યથા નાંહીં ॥ ૪ ॥

નારદ મુનિ, એટલું બોલીને બ્રહ્મલોકમાં ગયા. હે ભરદ્વાજ ! હવે તે પછી જે ચરિત્ર બન્યું, તે કહું છું, તે સાંભળો. મેનાએ એકાંત મેળવીને, હિમાલયને કહ્યું કે, “હે નાથ ! હું નારદજીના વચનમાં સમજી નથી. ॥ ૧ ॥ ઘર, વર અને કુલ, કન્યાને વાસ્તે જેવાં ભેદોએ તેવાં શ્રેષ્ઠ મળે, તો વિવાહ કરી નાખીએ. બે ન મળે તો કન્યા કુંવારી રહે, એ જ સાઈ છે. હે નાથ ! પાર્વતી મને પ્રાણથી પણ પ્યારી છે. તેથી આમ બોલું છું. ॥ ૨ ॥ બે વર પાર્વતીને લાયક નહીં મળે તો, લોકો કહેશે કે, પર્વત સ્વાભાવિક રીતે જડ છે, તે જડ જ રહેા. હે સ્વામિ ! આમ છે, એટલા માટે, વિચારીને લીકરીના વિવાહ કરાવે, કે જેથી પાછળથી હૃદયમાં બળતરા થાય નહીં. ” ॥ ૩ ॥ એટલું બોલીને, મેના, ચરણોમાં માથું મૂકીને પડતાં, હિમાલય સ્નેહ સહિત બોલ્યો કે, “વખત પર ચંદ્રમાં અગ્નિ પ્રકટ થાય, પણ નારદજીનું વચન કોઈ વખતે પણ અન્યથા થાય નહીં, ॥ ૪ ॥

દો-પ્રિયા સોચ પરિહરહુ સવ, સુમિરહુ શ્રીભગવાન ॥

પારવતી જિન નિર્મયડ, સોઈ કરિહિં કલ્યાણ ॥ ૮૩ ॥

હે પ્યારી ! સમજો શોક છોડી દો અને શ્રીભગવાનનું સ્મરણ કરો. જેણે પાર્વતીને બનાવી છે, તેજ પાર્વતીનું કલ્યાણ કરશે. ॥ ૮૩ ॥

ચૌ-અથ જો તુમહિં સુતાપર નેહુ । તૌ અસ જાય સિસાવન દેહુ ॥

કરે સો તપ જેહિ મિલિહિં મહેશુ । આન ઉપાય ન મિટૈ કલેશુ ॥ ૧ ॥

નારદ વચન સગર્ભ સહેતુ । સુંદર સર્વ ગુણ નિધિ દૃષ્યકેતુ ॥
 અસ વિચાર તુમતજિ સર્વશંકા । સર્વહિ ભાંતિ શંકર અકર્ણકા ॥ ૨ ॥
 મુનિ પતિવચન હર્ષ મનમાંહીં । ગઈ તુરત ઝટિ ગિરિજા પાંહીં ॥
 ઉપહિ ચિલોકિ નયન ભરિવારી । સહિત સનેહ ગોદ બેઠારી ॥ ૩ ॥
 ચારહિ ચાર લેતિ ઊર લાઈ । ગદગદ કંઠ ન કહ્યુ કહિ જાઈ ॥
 જગતમાતુ સર્વજ્ઞ ભવાની । માતુ સુખદ બોલીં મૃદુવાની ॥ ૪ ॥

હવે એ તમને પુત્રી ઉપર સ્નેહ હોય તો, જઈને તેને શીખામણ આપો કે, એ પુત્રી, જેથી સદાશિવ મળે એવું તપ કરે. બીજા કોઈ પણ ઉપાયથી કલેશ મટશે નહીં. ॥ ૧ ॥ ‘નારદજીનું વચન, ઉડા અભિપ્રાયવાળું અને કારણ ભરેલું જ હોયું એમ એ અને સદાશિવ સુંદર છે તથા યુષ્માના ભંડારરૂપ છે.’ એમ વિચારીને, તમે સઘળી શંકા છોડી દો. સદાશિવ સર્વ પ્રકારે કલંક રહિત જ છે.” ॥ ૨ ॥ એ પ્રમાણે પતિનાં વચનો સાંભળી, મનમાં હર્ષ પામેલી મેના, ત્યાંથી તુરત ઉડીને, પાર્વતીની પાસે ગઈ પાર્વતીને બેતાં, મેનાનાં નેત્રોમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં. મેનાએ સ્નેહસહિત પાર્વતીને બોળામાં બેસાડી, ॥ ૩ ॥ મેના, પાર્વતીને વારંવાર છાતીમાં લઈને દાખવા લાગી, પણ ગદગદ કંઠ થઈ જવાને લીધે, કશું બોલી શકતી ન હતી. સર્વને બહુનારાં જગદંબા પાર્વતી, માતાને સુખ આપે એવી કોમળ વાણી બોલ્યાં કે, ॥ ૪ ॥

દો—સુનહુ માતુ મૈં દીલ અસ, સ્વપ્ન મુનાજં તોહિ ॥

સુંદર ગૌર સુવિમ્બર, અસ ઉપદેશૈ મોહિ ॥ ૮૪ ॥

“હે માણ ! સાંભળો. મૈં એક સ્વપ્ન દીકું છે, તેની હકીકત તમને કહી સંભળાવું.” એક સુંદર અને ગૌર વર્ણવાળા ઉત્તમ બ્રાહ્મણે, મને સ્વપ્નમાં એવો ઉપદેશ કર્યો કે, ॥ ૮૪ ॥

ચૌ—કરહુ જાય તપ શૈલકુમારી । નારદ કહા સો સત્ય વિચારી ॥

માતુ પિતહિ પુનિ યહ મત ભાવા । તપ સુખપદ દુલ્લ દોષ નશાવા ॥ ૧ ॥

તપવલ રવ પ્રપંચ વિધાતા । તપવલ વિષ્ણુ સકલ જગ જાતા ॥

તપવલ શંક્રુ કરહિં સંહારા । તપવલ શેષ ધરહિં મહિમારા ॥ ૨ ॥

તપ અધાર સર્વ સૃષ્ટિ ભવાની । કરહુ જાય તપ અસ જિયજાની ॥

મુનત વચન વિસ્મત મહતારી । સ્વપ્ન મુનાયહુ ગિરિહિ હૈંકારી ॥ ૩ ॥

માતપિતહિ વહુવિધિ સમુદ્ધાર્હિ । ચલીં ઉમાં તપહિત હર્ષાઈ ॥

મિય પરિવાર પિતા અરુ માતા । મયે વિકલ મુલ્લ આવ ન બાતા ॥ ૪ ॥

‘હે પર્વતની પુત્રી ! નારદજીએ જે કહ્યું છે, તે સત્ય જ છે, એમ વિચારી, તમે વનમાં જઈને તપ કરો. આ મત જ તમારાં માતા પિતાને પસંદ પડ્યો છે અને તપ જ સુખદાયી છે તથા દુઃખો અને દોષોને નષ્ટ કરનાર છે. ॥ ૧ ॥ બ્રહ્મા, તપના બળથી, સૃષ્ટિ કરે છે, વિષ્ણુ, તપના બળથી, સર્વ જગતનું પાલન કરે છે, સદાશિવ, તપના બળથી,

જાતનો સંહાર કરે છે અને શેષનાગ, તપના બળથી જ, પૃથ્વીનો ભાર ધરે છે. ॥ ૨ ॥
હે પાર્વતી ! તપ જ સઘળી સૃષ્ટિનો આધાર છે, એમ હૃદયમાં નિશ્ચય કરી, તમે જાંને
તપ કરે. ' પુત્રીનાં વચનો સાંભળી, વિસ્મય પામેલી મેનાએ, હિમાલયને બેલાવીને
સ્વમની હકીકત કહી સંભળાવી. ॥ ૩ ॥ ઉમા^૧ ઘણી ઘણી રીતે માતા પિતાને સમજાવી,
હર્ષ ધરીને, તપને વાસ્તે ચાલતાં, ખ્યારાં કુટુંબી જન, પિતા અને માતા, એઓ સઘળાં
એવાં વિદુલ થઇ ગયાં કે, મોહોડામાંથી કશું બાકી શકતાં ન હતાં. ॥ ૪ ॥

દો-વેદશિરા મુનિ આય તવ, સર્વહિ કહા સમુદાય ॥

પારવતી મહિમા મુનત, રહે પ્રબોધહિ પાય ॥ ૮૫ ॥

આ સમયમાં વેદશિરા નામના મુનિએ, ત્યાં આવી, સર્વને સમજાવીને કહ્યું
વેદશિરાના મુખથી, પાર્વતીનો મહિમા સાંભળી, એઓ સર્વ જ્ઞાન પામીને શાંત થયાં. ॥ ૮૫ ॥

ચૌ-ઉરધરિ ઉમા પ્રાણપતિ ચરણા । જાય વિપિન લાગી તપ કરણા ॥

અતિસુકુમારિ ન તતુ તપ યોગૂ । પતિપદ મુમિરિ તજેઝ સર્વ ભોગૂ ॥ ૧ ॥

નિત નવ ચરણ ઉપજ અનુરાગા । વિસરિ દેહ તપહિ મન લાગા ॥

સૈન્વત સહસ મૂલ ફલ સ્વાયે । શાક સ્વાય શતવર્ષ ગૈવાયે ॥ ૨ ॥

કઙ્કુ દિન ભોજન વારિ વતાસા । કિયે કઠિન કઙ્કુ દિન ઉપવાસા ॥

વેલપાત મહિ પરે સુસ્વાઈ । તીન સહસ સૈન્વત સો સ્વાઈ ॥ ૩ ॥

પુનિ પરિહરેઝ મુસ્વાનેઝ પરણા । ઉમાનામ તવ મયઝ અપરણા ॥

દેસિ ઉમહિ તપ ક્ષીણશરીરા । વ્રહ્મગિરા મઙ્ગ ગગન ગૈંધીરા ॥ ૪ ॥

પાર્વતી, પોતાના હૃદયમાં, પ્રાણપતિ સદાશિવનાં ચરણોનું સ્મરણ કરી, વનમાં
જાંને તપ કરવા લાગ્યાં. પાર્વતી અત્યંત સુકુમાર હતાં અને તેમનું શરીર, તપ કરવાને
લાયક ન હતું, તોપણ તેમણે, પતિનાં ચરણોનું સ્મરણ કરી, સર્વ ભોગ છોડી દીધા. ॥ ૧ ॥
પતિના ચરણોમાં નિત્ય નવીન સ્નેહ ઉપજવા લાગ્યો, કેહનું ભાન રહ્યું નહીં અને મન
તપ કરવામાં જ લાગ્યું. હજાર વર્ષ સુધી મૂલ તથા ક્ષણનો આહાર કરીને રહ્યાં. સો વર્ષ
ફક્ત શાક ખાંધને કહાડ્યાં. ॥ ૨ ॥ કેટલાક દિવસ ફક્ત જળ પીને, કેટલાક દિવસ
વાયુનો આહાર કરીને અને કેટલાક દિવસ કઠણ ઉપવાસ કરીને રહ્યાં. ધરતીપર પડેલાં
સૂકાં પાંદડાં તથા વેલા ખાંધને ત્રણ હજાર વર્ષ વ્યતીત કર્યાં. ॥ ૩ ॥ પછી પાંદડાં ખાવાં
પણ છોડી દીધાં, તેથી પાર્વતીનું 'અપણાં' નામ કહેવાવા લાગ્યું. પાર્વતીના શરીરને
તપથી ક્ષીણ થયેલું જોઇ, આકાશમાં ગંભીર બ્રહ્માણી થઈ કે, ॥ ૪ ॥

દો-મયઝ મનોરથ સફલ તવ, મુન ગિરિરાજકુમારી ॥

પરિહર દુસહ કલેશ સર્વ, અર્વ મિલિહર્ષિ ત્રિપુરારી ॥ ૮૬ ॥

૧ હ એટલે હે પાર્વતી ! મા એટલે તપ કરવા જાઓ મા, એમ માતાએ કહ્યું, તેથી પાર્વતીનું
ઉમા એ નામ પડ્યું.

“હે ગિરિરાજની પુત્રી ! સાંભળો. તમારા સઘળા મનોરથ સફળ થયા છે. તપસંબંધી દુસ્સહ કલેશોને છોડી દો. હવે તમને સદાશિવ મળશે. ॥ ૮૬ ॥

ચૌ—અસ તપ કાહુ ન કીન ભવાની । મયે અનેક ધીર મુનિ જ્ઞાની ॥

અબ ઊર ધરહુ અઘ્ઘ વર વાની । સત્ય સદા સંતત શુચિ જાની ॥ ૧ ॥

આવે પિતા બુલાવન જવહીં । હઠ પરિહરિ ધર જાયહુ તવહીં ॥

મિલહિં તુમહિં જબ સપ્ત ઋષીશા । જાનહુ તબ પ્રમાણ વાગીશા ॥ ૨ ॥

મુનત ગિરા વિધિ ગગન વચ્ચાની । પુલક ગાત ગિરિજા હરણાની ॥

ઉમાચરિત મેં સુંદર ગાવા । મુનહુ શંકર ચરિત મુદાવા ॥ ૩ ॥

જવતે સતી જાય તનુ ત્યાગા । તવતે શિવ મન મયડ વિરાગા ॥

જપહિં સદા રઘુનાયક નામા । જહૈં તહૈં મુનહિં રામગુણગ્રામા ॥ ૪ ॥

હે ભવાનિ^૧ ! ધીરો, મુનિઓ, તથા જ્ઞાનીઓ, અનેક થઈ ગયા છે, પણ કોઈએ આતું તપ કર્યું નથી. હવે આ બ્રહ્માની ઉત્તમ વાણીને સર્વદા સાચી અને સર્વદા પવિત્ર બાણીને હૃદયમાં ધરી. ॥ ૧ ॥ જ્યારે તમારો પિતા તમને બોલાવવા આવે, ત્યારે હડ છોડી દઈને તમે ઘેર જાઓ. જો તમને સપ્તર્ષિ^૨ મળે, તો આ સરસ્વતીને પ્રમાણ માનજો. ” ॥ ૨ ॥ બ્રહ્માએ ઉત્તારેલી આ આકાશવાણીનું શ્રવણ થતાં, પાર્વતી હર્ષ પાત્રમાં અને શરીરમાં રોમાંચિત થઈ ગયાં. હે ભરદ્વાજ ! મેં પાર્વતીનું સુંદર ચરિત કહી સંભળાવ્યું. હવે સદાશિવનું મનોહર ચરિત સાંભળો. ॥ ૩ ॥ જ્યારથી સતીએ દક્ષને ઘેર બંધને દેહનો ત્યાગ કર્યો ત્યારથી સદાશિવના મનમાં વૈરાગ્ય થયું. વૈરાગ્યને લીધે, સદાશિવ, સર્વદા રામ નામને જ પ કરવા લાગ્યા અને જ્યાં ત્યાં રામના શુભોના સમૂહનું જ શ્રવણ કરવા લાગ્યા. ॥ ૪ ॥

દો—ચિદાનંદ મુલધામ શિવ, વિગત મોહ મદ કામ ॥

વિચરહિં મહિ ધરિ હૃદય હરિ, સકલ લોક અભિરામ ॥ ૮૭ ॥

ચિદાનંદરૂપ, સુખના ધામરૂપ અને મોહ, મદ તથા કામ જેથી દૂર થઈ ગયા એવા સદાશિવ, હૃદયમાં સર્વ લોકોને પ્યારા રામચંદ્રજીનું ધ્યાન ધરીને, પૃથ્વી ઉપર વિચરતા હતા. (સતીના સ્થલરૂપ કૈલાસને જોઈ, સતીનું સ્મરણ અધિક આવ્યા કરતું હતું, તેથી કૈલાસને છોડીને પૃથ્વીમાં વિચરતા હતા) ॥ ૮૭ ॥

ચૌ—કતહું મુનિન ઉપદેશહિ જ્ઞાના । કતહું રામગુણ કરહિં વચ્ચાના ॥

યદપિ અકામ તદપિ ભગવાના । મક્ત વિરહ દુઃખ દુઃખિત મુજાના ॥ ૧ ॥

ઈહિવિધિ મયડ કાલ બહુ બીતી । નિત નવ હોય રામપદ પ્રીતી ॥

નેમ પ્રેમ શંકર કર દેશ્વા । અવિચલ હૃદય મક્તિકી રેશ્વા ॥ ૨ ॥

૧ વ્યાકરણ મર્યાદા પ્રમાણે ભવાની શબ્દનો અર્થ ‘ સદાશિવની સ્ત્રી ’ એવો થાય છે, તેથી આકાશવાણીએ ભૂત તથા ભવિષ્ય અર્થ લઈને આ સંબોધન આપ્યું છે, એમ સમજવું. ૨ કરપપ, અગ્નિ, વસિષ્ઠ, વિશ્વામિત્ર, ભરદ્વાજ, જમ્ભવ અને ગોતમ, એ સાત સપ્તર્ષિઓ કહેવાય છે.

પ્રગટે રામ કૃતજ્ઞ કૃપાલા । રૂપશીલ નિધિ તેજ વિશાલા ॥
 બહુ પ્રકાર શંકરહિ સરાહા । તુમ વિન અસ વ્રત કો નિરવાહા ॥ ૩ ॥
 બહુવિધિ રામશિવહિ સમુદ્ધાવા । પારવતી કર જન્મ સુનાવા ॥
 અતિ પુનીત ગિરિજાકી કરણી । વિસ્તર સહિત કૃપાનિધિ વરણી ॥ ૪ ॥

સદાશિવ, પૃથ્વી ઉપર કોઈ ઠેકાણે, મુનિઓને જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરતા હતા અને કોઈ ઠેકાણે, રામના ગુણોનું વર્ણન કરતા હતા. જો કે સદાશિવ, નિષ્કામ હતા, તોપણ સુસ હોવાને લીધે, પરમ ભક્ત સતીના વિરહ દુઃખથી દુઃખિત રહેતા હતા. ॥ ૧ ॥ આ પ્રમાણે ઘણા કાલ વીતી ગયો. સદાશિવને રામનાં ચરણોમાં નિત્ય નવી પ્રીતિ થયા કરતી હતી. શંકરના નિયમને, પ્રેમને અને તેમના હૃદયમાં રહેલી અવિચલ ભક્તિની રેખા જોઈને, ॥ ૨ ॥ કૃતજ્ઞ, કૃપાળુ, રૂપના તથા તેજના ભંડારરૂપ અને મોટા તેજવાળા રામચંદ્રજી, સદાશિવની પાસે પ્રકટ થયા. રામચંદ્રજીએ ઘણા પ્રકારથી શંકરની પ્રશંસા કરીને કહ્યું કે, ‘ તમારા વિના ખીલ કોણથી આવાં બ્રહ્મચર્યનો નિર્વાહ કરી શકાય ? કોઈથી પણ કરી શકાય નહીં. ’ ॥ ૩ ॥ હે કૃપાનિધિ ! રામચંદ્રજીએ, ઘણી ઘણી રીતિઓથી સદાશિવને સમજાવીને પાર્વતીનો જન્મ થયાની હકીકત કહી અને પાર્વતીની અતિ પવિત્ર કરણીનું વિસ્તારથી વર્ણન કરીને કહ્યું કે, ॥ ૪ ॥

દો—અવ વિનતી મમ મુનહુ શિવ, જો મોપર નિજ નેહ ॥

જાય વિવાહહુ ચૈલજહિ, યહ મોહિ માગે દેહ ॥ ૮૮ ॥

“ હે સદાશિવ ! જો આપને મારા ઉપર સ્નેહ હોય તો, હવે મારી વિનતિ સાંભળો, હું માગી લઉં છું કે, આપ જઈને પાર્વતીની સાથે વિવાહ કરો, ” ॥ ૮૮ ॥

ચૌ—કહ શિવ યદપિ ઉચિત અસ નહીં । નાથ વચન પુનિ મેટિ ન જાહીં ॥

શિર ધરિ આયમ્નુ કરિય તુમ્હારા । પરમ ધર્મ યહ નાથ હમારા ॥ ૧ ॥

માતુ પિતા ગુરુ પ્રશુકી વાની । વિનહિં વિચાર કરિય મુમ જાની ॥

તુમ સબ માંતિ પરમ હિતકારી । આજ્ઞા શિરપર નાથ તુમ્હારી ॥ ૨ ॥

પ્રશુ તોષેડ મુનિ શંકર વચના । ભક્તિ વિવેક ધર્મ યુત રચના ॥

કહ પ્રશુ હર તુમ્હાર પળ રહેઝ । અવ ઊર રાસેહુ જો હમ કહેઝ ॥ ૩ ॥

અન્તર્ધાન ભયે અસ માસી । શંકર સોઈ મૂરતિ ઊર રાસી ॥

તવહિં સમ ઋષિ શિવ પહિં આયે । બોલે પ્રશુ અસ વચન સુદાયે ॥ ૪ ॥

સદાશિવ બોલ્યા કે, “ હે નાથ ! જો કે આપ જો આજ્ઞા કરો છો, તે ઉચિત નથી, તો પણ આપનું વચન મારાથી ઠેકાય નહીં. આપની આજ્ઞાને માથે ચઢાવવી, એ જ મારો પરમ ધર્મ છે. ॥ ૧ ॥ માતા, પિતા, ગુરુ અને પ્રભુ, એઓનાં વચનોને કશી આનાકાની નહીં કરતાં, શુભ જ ભાણીને સ્વીકારી લેવાં જોઈએ. આપ સર્વ પ્રકારે મારા પરમ હિતકારી છો. હે નાથ ! આપની આજ્ઞાને માથે ચઢાવું છું. ” ॥ ૨ ॥ શંકરનાં વચનો, કે એઓની રચના, ભક્તિથી, વિવેકથી તથા ધર્મથી યુક્ત હતી, તેઓનું શ્રવણ.

કરી, પ્રસન્ન થયેલા રામચંદ્રજીએ, ફરી પણ કહ્યું કે, “હે સદાશિવ ! આપની પ્રતિજ્ઞા રહી છે. હવે મેં જે કહ્યું, તેને હૃદયમાં રાખજો. ” ॥ ૩ ॥ એટલું કહીને રામચંદ્રજી અંતર્ધ્યાન થયા અને સદાશિવે રામચંદ્રજીની તે મૂર્તિને હૃદયમાં ધરી રાખી. આ સમયમાં સપ્તર્ષિઓ સદાશિવની પાસે આવતાં, તેઓને સદાશિવે કહ્યું કે, ॥ ૪ ॥

દો-—પારવતી પહોં જાય તુમ, પ્રેમ પરીક્ષા લેહુ ॥

ગિરિહિ પ્રેરિ પઠવહુ ભવન, દૂરિ કરહુ સંદેહુ ॥ ૮૧ ॥

“તમે પાર્વતીની પાસે જઇને, તેમના પ્રેમની પરીક્ષા લેજો અને તે પછી હિમાલયની પાસે જઈ, તેના સઘળા સંશયોને દૂર કરી, પ્રેરણા કરીને, તેને, પાર્વતીને પોતાને ઘેર યોલાવવા મોકલો. ” ॥ ૮૯ ॥

ચૌ-—ઋષિન ગૌરિ દેસ્વી તહોં કેસી । મૂરતિવંત તપસ્યા જૈસી ॥

બોલે મુનિ મુન શૈલકુમારી । કરહુ કવન કારણ તપ ભારી ॥ ૧ ॥

કેહિ આરાધહુ કા તુમ ચહહુ । હમસન સત્ય મર્મ સબ કહહુ ॥

મુનત ઋષિનકે વચન ભવાની । બોલીં ગૂઢ મનોહર વાની ॥ ૨ ॥

કહત મર્મ મન અતિ સકુચાર્દ । હંસિહો મુન હમારિ જડતાર્દ ॥

મન હઠ પરા ન મુનૈ સિલાવા । ચહત વારિપર ખીતિ ઉઠાવા ॥ ૩ ॥

નારદ કહા સત્ય સોઈ જાના । વિન પંચન હમ ચહાઈં ઉઠાના ॥

દેસિય મુનિ અવિવેક હમારા । ચાહત પતિ શંકર અવિકારા ॥ ૪ ॥

સદાશિવનાં વચનથી, સપ્તર્ષિઓએ જઈ, પાર્વતીને જ્યાં તે ત્યાં તે પાર્વતી, જાણે દેહધારી તપશ્ચર્યા જ હોય એવાં જોવામાં આવ્યાં. ઋષિઓ યોગ્યા કે, “હે પર્વતની પુત્રી ! તમે કયા કારણથી આ ભારે તપ કરો છો ? ॥ ૧ ॥ કેાનું આરાધન કરો છો ? અને કયું કૃણ ઇચ્છો છો ? એ સઘળો મર્મ અમારી પાસે સાચેસાચો કહો. ” ઋષિઓનાં વચન સાંભળીને પાર્વતી ગંભીર તથા મનોહર વાણી યોગ્યાં કે, ॥ ૨ ॥ “તમે મારી મૂર્ખતા સાંભળીને હાંસી કરશો, એમ જાણી, મર્મ કહી દેવામાં માફ મન અત્યંત સંકોચાય છે. (લજાય છે.) માફ મન એવી હઠ પકડી બેઠું છે કે, કોઈની શીખામણુ સાંભળતું નથી અને પાણી ઉપર ભીંતાં ચણુવાની ઇચ્છા કરે છે. ॥ ૩ ॥ નારદજીએ જે કહ્યું છે, તેને જ સત્ય જાણીને હું પાંખો વિના ઉડવાને ઇચ્છુ છું. હે મુનિઓ ! મારો અવિવેક જુઓ કે. હું નિર્વિકાર સદાશિવને પતિ કરવા ઇચ્છું છું. ” ॥ ૪ ॥

દો-—મુનત વચન વિહૈંસે ઋષય, ગિરિસંભવ યહ દેહ ॥

નારદકર ઉપદેશ મુનિ, કહહુ વસે કો મેહ ॥ ૯૦ ॥

પાર્વતીનાં વચનો સાંભળી, સપ્તર્ષિઓ હસીને યોગ્યા કે, “તમે પર્વતની પુત્રી છો, માટે તમારામાં જડતા હોવી જ જોઈએ. કહો કે નારદનો ઉપદેશ સાંભળીને કેાનું શર વશું છે ? અને ઘરમાં કેાણુ રહેલ છે ? ॥ ૯૦ ॥

ચૌ૦—દક્ષ સુતન્હ ઉપદેશિન જાઈ । તિન ફિર ભવન ન દેલા આઈ ॥
 ચિત્રકેતુ કર ઘર ડન ઘાલા । કનકકશિપુકર પુનિ અસ હાલા ॥ ૧ ॥
 નારદ શિલ્લ જો સુનહિં નર નારી । અવશિ ભવન તજિ હોઈં ખિલારી ॥
 મન કપટી તનુ સજ્જન ચીન્હા । આપ સરિસ સબહી ચહ કીન્હા ॥ ૨ ॥
 તેહિકે વચન માનિ વિશ્વાસા । તુમ ચાહત પતિં સહજ ઉદાસા ॥
 નિરગુણ નિલજ કુવેષ કપાલી । અકુલ અગેહ દિગંબર વ્યાલી ॥ ૩ ॥
 કહહુ કવન મુલ અસ વર પાયે । મલ મૂલિહુ ઠગકે બોરાયે ॥
 પંચ કહૈં શિવ સતી વિવાહી । પુનિ અવઢેર મરાડન તાહી ॥ ૪ ॥

નારદે જઈને, દક્ષના પુત્રોને એવો ઉપદેશ આપ્યો હતો કે, જેથી તેઓએ પાછા આવીને ઘર ભેળું જ નહીં,^૧ ચિત્રકેતુ રાજનું પણ નારદે જ ઘર ઘાલ્યું હતું,^૨ પ્રહલાદને અવળું સવળું સમજાવી દઈને, હિરણ્યકશિપુની પણ નારદે જ હુદ્દશા કરી હતી.^૩ ॥ ૧ ॥
 જે સ્ત્રી કે પુરુષ નારદની શીખામણ સાંભળે, તેઓ ઘરખારનો ત્યાગ કરીને, કદી પણ ભીખારી થયા વિના રહેતાં નથી, નારદનું મન કપટી છે અને ઉપરનાં વેશ આદિ ચિન્હો સજ્જનના જેવાં છે. ॥ ૨ ॥ હે પાર્વતી ! તમે, એ નારદનાં વચન સાંભળીને સ્વાભાવિક ઉદાસીનપણ્યથી રહેનારા પતિને ઈચ્છો છો ? શિવ, ગુણોથી રહિત છે, નિર્લેજ છે, ખરાબ વેષને ધરનાર છે, માણસોની ખોપરીઓની માળા પહેરે છે, કુલ રહિત છે, ઘર રહિત છે, નમ્ર રહે છે અને સર્પોને ધારણ કરે છે, ॥ ૩ ॥ તો એવો વર મળવાથી કયું સુખ પ્રાપ્ત થાય ? તે કહેા. તમે ઠગના લોળવ્યાથી બહુ જ ભૂલ ખાધી છે. લોકો કહે છે કે, શિવે સતીની સાથે વિવાહ કરી, પછી તેનો તિરસ્કાર કરીને મરાવી નાખી હતી. ॥ ૪ ॥

દો૦—અવ મુલ સોવન શોચ નહિ, ખીલ માગ ભવ ર્વાઈ ॥

સહજ ઇકાકિનકે ભવન, કહહુ કિ નારિ ર્લટાઈ ॥ ૧૧ ॥

હવે શિવ મોજથી સુધ રહે છે. તેના મનમાં જરા પણ સતીના મરણ બાબતનો પસ્તાવો નથી અને સંસારમાં ભીખ માગીને ખાય છે. જેને સર્વદા એકલો રહેવાની જ ટેવ હોય, તેના ઘરમાં રહેવાથી સ્ત્રી શું ખાટે ? તે કહેા. ॥ ૬૧ ॥

ચૌ૦—અજહું માનહુ કહા હમારા । હમ તુમ કહૈં વર નીક વિચારા ॥

અતિ સુંદર શુચિ મુલદ મુસીલા । માવહિં વેદ જામુ યશ લીલા ॥ ૧ ॥

૧ દક્ષના, સદિ વધારવાને વારતે નારાયણસરમાં તપ કરવા ગયેલા હજારો પુત્રોને, નારદજીએ જ્ઞાનગાન આપીને વિરક્ત કર્યાં હતા અને તેઓ ત્યથી પરમારા જ ચાલી નીકળ્યા હતા, કે જેથી દક્ષને મહા દુઃખ થયું હતું. (શ્રીમદ્ભાગવત પૃષ્ઠકંધ.) ૨ પુત્રના શોકથી પીડિત થયેલા ચિત્રકેતુ રાજાને જ્ઞાન આપીને રાજ્યાદિકનો ત્યાગ કરાવ્યો હતો. (શ્રીમદ્ભાગવત પૃષ્ઠકંધ.) ૩ પ્રહલાદજી માતાના ગર્ભમાં હતા, તે વખતે તેને વિષ્ણુભક્તિનો ઉપદેશ નારદે કર્યો હતો કે, જેથી પ્રહલાદ વિષ્ણુભક્ત થયા હતા અને તેની પંચાતમાં હિરણ્યકશિપુનું ત્સિહના હાથથી મરણ થયું હતું. (શ્રીમદ્ભાગવત સપ્તમસ્કંધ.)

દૂષણ રહિત સકલ ગુણ રાણી । શ્રીપતિ પુર વૈકુંઠ નિવાસી ॥
 અસવર તુમહિ મિલા ઉબઆની । સુનત વિહૈસિ કહ વચન ભવાની ॥ ૨ ॥
 સત્ય કહડુ ગિરિ ભવ તનુ ઇદા । હટ ન છુટૈ છુટૈ વરુ દેશ ॥
 કનકૌ પુનિ પવાળતે હોઈ । જારે સહજ ન પરિહર સોઈ ॥ ૩ ॥
 નારદ વચન ન મૈ પરિહરજં । વસો ભવન ઉજરો નહિ દરજં ॥
 ગુરુકે વચન પ્રતીતિ ન જેઠી । સ્વમહુ મુગમ ન મુલ્લ સિધિ તેહી ॥ ૪ ॥

હજી પણ અમારૂં કહું માનો, અમે તમારે વાસ્તે સારો વર ધારી રાખ્યો છે. વૈકુંઠવાસી લક્ષ્મીના પતિ વિષ્ણુ, અત્યંત રૂપાળો છે, પવિત્ર છે, સુખદાયી છે, સારા સ્વભાવવાળો છે, વેદ પણ જેની કીર્તિને તથા લીલાને ગાય છે એવા છે, ॥ ૧ ॥ દૂષણોથી રહિત છે અને સર્વ શુભોના સમૂહરૂપ છે, માટે તમને એવો પતિ મેળવી આપીએ.” આ પ્રમાણે સમાર્પિઓનાં વચનો સાંભળી, પાર્વતી હાસ્ય કરીને બોલ્યાં કે, ॥ ૨ ॥ “તમે સાચું કહો છો. આ દેહ પર્વતથી જ ઉત્પન્ન થયેલ છે. આહે તો દેહ છુટી જાય, પણ હઠ છૂટવાનો નથી. સોનું કે જે પથ્થરમાંથી પેદા થાય છે, તેને બાળીએ તો પણ, તે પોતાના સહજ સ્વભાવને છોડતું નથી. ॥ ૩ ॥ ભલે મારૂં ઘર વસે, કે ઉત્તર અથવા જય, પણ હું નારદજીનાં વચનો છોડવાની નથી. જેને ગુરુનાં વચનો પર વિશ્વાસ ન હોય, તેને સ્વપ્રમાણ પણ સુખસિદ્ધિ પ્રાપ્ત થતી નથી. ॥ ૪ ॥

દો-મહાદેવ અવગુણ ભવન, વિષ્ણુ સકલ ગુણધામ ॥

જેહિકર મન રમ જાહિસન, તાહિ તાહિસન કામ ॥ ૧૨ ॥

સદાશિવ, ભલે અવશુભોના ઘરરૂપ હોય અને વિષ્ણુ, ભલે સઘળા સદશુભોના ઘરરૂપ હોય, તોપણ મને સદાશિવ ઉપર પ્રેમ લાગ્યો છે. જેનું મન જેના ઉપર રાચે, તેને તેનાથી કામ હોય છે. ॥ ૬૨ ॥

ચૌ-જો તુમ મિલતેડ પ્રથમ મુનીશ । સુનતિડ શિલ્લ તુભારિ ધરિ શીશા ॥

અબ મૈ જન્મ શંકુ હિત ધારા । કો ગુણ દોષહિ કૌરે વિચારા ॥ ૧ ॥

જો તુમ્હરે હટ હૃદય વિશેષી । રહિ ન જાય વિનુ કિયે વરેષી ॥

તૌ કૌતુકિયન આલસ નાહી । વર કન્યા અનેક જગમાહી ॥ ૨ ॥

જન્મકોટિ ભગિ રગર હમારી । વરો શંકુ નતુ રહો કુમારી ॥

તજો ન નારદ કર ઉપદેશ । આપ કહૈ શતવાર મહેશુ ॥ ૩ ॥

મૈ પા પરો કહૈ જગદમ્બા । તુમ ગૃહ ગવનહુ મયડ વિલમ્બા ॥

દેલ્લ પ્રેમ બોલે મુનિ જ્ઞાની । જય જય જય જગદંબ ભવાની ॥ ૪ ॥

હે મુનીશ્વર ! જો તમે અને પ્રથમ મળ્યા હોત તો, હું તમારી શીખામણ સાંભળત અને માથે ચઢાવત. હવે તો હું સદાશિવને વાસ્તે જન્મ હારી ચૂકી છું, માટે શુભ દોષનો વિચાર કેણુ કરે ? ॥ ૧ ॥ જો તમારા મનમાં સગપણ કરી દેવાનો જ હઠ

હોય અને તેમ કયાં વગર ન જ રહેવાય એમ હોત, તો જગતમાં વર તથા કન્યાઓ અનેક છે, માટે તેઓનાં સગપણોની ગોઠવણ કરેા. જેઓને, જે કરવાનું કાતુક લાગ્યું હોય, તેઓને, કરવાનું આલસ્ય હોય જ નહીં. ॥ ૨ ॥ મારો તો કરોડજનમ સુધી પણ શંકરને જ વરવાનો આગ્રહ છે, માટે હું તો શંકરને જ વરીશ અને નહીં વરી શકું તો, કુંવારી જ રહીશ. શંકર જાતે આવીને સો વાર કહે, તોપણ, હું, નારદજીના ઉપદેશને ઊડવાની નથી. ॥ ૩ ॥ હું તમોને પગે પડું છું. તમોને અહીં ઘણો વખત થયો, માટે ઘેર પધારો. ” આ પ્રમાણે પાર્વતીનો સદાશિવ ઉપર પ્રેમ જોઈને, જ્ઞાની મુનિઓ (સમર્પિઓ) બોલ્યા કે, “ હે જગદંબા ! હે ભવાની ! જય જય જય. ॥ ૪ ॥

દો-તુમ માયા ભગવાન શિવ, સકલ જગત પિતૃ માત ॥

નાય ચરણ શિર મુનિ ચલે, પુનિ પુનિ પુલકિત ગાત ॥ ૧૩ ॥

તમે માયારૂપ છો અને સદાશિવ પરમાત્મા છે. તમે જગતનાં માતા પિતા છો. ” એટલું બોલી, પાર્વતીના ચરણોમાં માથું નમાવી, સમર્પિઓ, ગાત્રોમાં વારંવાર રોમાંચિત થતા થતા ત્યાંથી ચાલ્યા. ॥ ૬૩ ॥

ચૌ-જાય મુનિન હિમવંત પઠાયે । કરિ વિનતી ગિરિજહિ ઘર લાયે ॥

વહુરિ સપ્તઋષિ શિવ પહૈં જાઈ । કયા ઉમાકી સકલ મુનાઈ ॥ ૧ ॥

મયે મગન શિવ મુનત સનેહા । હરપિ સપ્તઋષિ મગને ગેહા ॥

મન થિર કર તબ શંશુ મુજાના । લગે કરન રણુનાયક ધ્યાના ॥ ૨ ॥

તારક અસુર મયડ તેહિકાલા । શુજ મતાપ બલ તેજ વિશાલા ॥

તે સબ લોક લોકપતિ જીતે । મયે દેવ મુલ સંપતિ રીતે ॥ ૩ ॥

અજર અમર સો જીતિ ન જાઈ । હારે મુર કર વિવિધ લરાઈ ॥

તબ વિરંચિ સન જાય પુકારે । દેલે વિધિ સબ દેવ દુસારે ॥ ૪ ॥

સમર્પિઓએ હિમાલયની પાસે જઈ, તેને પાર્વતીની પાસે મોકલ્યો. હિમાલય, પાર્વતીની પાસે જઈ તેમને, ઘેર લઈ આવ્યા. પછી સમર્પિઓએ, શિવની પાસે જઈ, પાર્વતીની સઘળી હકીકત કહી સંભળાવી. ॥ ૧ ॥ એ હકીકત સાંભળીને સદાશિવ સ્નેહમગ્ન થયા. સમર્પિઓ, રાજી થઈને, પોતપોતાને ઘેર ગયા, અને સુસ સદાશિવ પોતાનાં મનને, સ્થિર કરીને, રામચંદ્રજીનું ધ્યાન કરવા લાગ્યા. (સમાધિ ચઢાવી બેઠા.) ॥ ૨ ॥ આ સમયમાં તારક નામનો એક અસુર ઉત્પન્ન થયો, કે જે ભુલનાં બળવાળો, પ્રતાપના બળવાળો અને વિશાળ તેજવાળો હતો, એ દૈત્યે, સર્વ લોકોને તથા લોકપાલોને જિતી લેતાં, સર્વ દેવતાઓ સુખથી તથા સંપત્તિથી રહિત થયા. ॥ ૩ ॥ એ અસુર, અજરામર હતો. તેથી, કેાઈથી જિતી શકાયો નહીં. દેવતાઓ, વિવિધ પ્રકારની લડાઈઓ કરીને હારી ગયા, ત્યારે, તેઓએ, બ્રહ્માની પાસે જઈને પોકાર કર્યો. બ્રહ્માએ સર્વ દેવતાઓને ડુંગીઆ લીધા. ॥ ૪ ॥

દો०—સવસન કહા બુઝાય વિધિ, દગ્ગુન નિધન તવ હોઈ ॥

શંકુશુક સંભૂત સુત, રૂઢિ જીતે રણ સોઈ ॥ ૧૪ ॥

પ્રહ્લાદે, સર્વે દેવતાઓને સમભવીને કહ્યું કે, “ જો સદાશિવના વીર્યથી ઉત્પન્ન થયેલો પુત્ર, યુદ્ધમાં એ દૈત્યને જીતી લે, તો જ તે દૈત્યનું મરણ થાય. ॥ ૯૪ ॥

ચૌ०—તદપિ એકમૈં કહહું ઉપાઈ । હોઈહિ ર્શ્વર કરહિ સહાઈ ॥

સતી જો તજી દક્ષ મસ્વદેહા । જન્મી જાય હિમાચલ ગેહા ॥ ૧ ॥

તેજ તપ કીન શંકુ પતિલાગી । શિવ સમાધિ બૈઠે સવ ત્યાગી ॥

યદપિ અહૈ અસર્વજસ ભારી । તદપિ વાત રૂક મુનહુ રમારી ॥ ૨ ॥

પઠવહુ કામ જાય શિવ પાહોં । કરૈ શોભ શંકર મન મારી ॥

તવ રમ જાય શિવહિ શિરનાઈ । કરવારવ વિવાહ વરિ આઈ ॥ ૩ ॥

રૂઢિવિધિ મલેહિ દેવહિત હોઈ । મતિ અતિનીક કહા સવ કોઈ ॥

અસ્તુતિ મુરન કીનહ અતિ હેતૂ । પ્રગટેર વિષમ વાળ રૂપકેતૂ ॥ ૪ ॥

જો કે સદાશિવ જીનો સંગ કરીને પુત્ર ઉત્પન્ન કરે, એ વાત અસંભવિત છે તો પણ હું એક ઉપાય કહું છું. જો ઇશ્વર સહાય આપશે, તો એ ઉપાય સિદ્ધ થશે. સતી કે જેણે, દક્ષના યજ્ઞમાં શરીરનો ત્યાગ કર્યો હતો, તે જઇને હિમાલયને ઘેર જન્મી છે. ॥ ૧ ॥ તેણે સદાશિવને પતિ કરવા વાસ્તે તપ કર્યું છે, પણ સદાશિવ સર્વનો ત્યાગ કરી, સમાધિ ધરી બેઠા છે. જો કે મોટા જોખમનું કામ છે, તોપણ મારી એક વાત સાંભળો. ॥ ૨ ॥ કામદેવને સદાશિવની પાસે મોકલો. કામદેવ, સદાશિવના મનમાં શોભ (વિકાર) ઉત્પન્ન કરે, તો પછી અમે સદાશિવની પાસે જઈ, માથાં નમાવી, બલાત્કારથી પણ વિવાહ કરાવીએ. ॥ ૩ ॥ આવી ગોઠવણથી દેવતાઓનું હિત થશે. ” સઘળા દેવતાઓએ, ‘ આ મત બહુ સારો છે, ’ એમ કહી, ઘણા પ્રેમથી કામદેવની સ્તુતિ કરી, કે તુરંત જ પાંચ આજુબાજો કામદેવ ત્યાં પ્રકટ થયો. ॥ ૪ ॥

દો०—મુરન કહી નિજ વિપતિ તવ, મુનિ મન કીનહ વિચાર ॥

શંકુ વિરોધ ન કુશલ મોહિં, વિરૂંસિ કહેર અસ માર ॥ ૧૫ ॥

દેવતાઓએ, પોતાની વિપત્તિની અને તે ટાળવાના ઉપાયની વાત કહી સંભળાવતાં, કામદેવ મનમાં વિચાર કરી, (આ લોકો, પોતાના સ્વાર્થને વાસ્તે મારો વિનાશ કરવા માગે છે, એવા અભિપ્રાયથી) હસીને બોલ્યો કે, “ મહાદેવની સાથે વિરોધ કરવામાં આફ કલ્યાણ નથી. ” ॥ ૯૫ ॥

ચૌ०—તદપિ કરવ મૈં કાજ તુઝારા । શ્રુતિ કહ પરમ ધર્મ ઉપકારા ॥

પરહિત લાગી તજૈ જો દેહી । સંતત સંત પ્રશંસહિ તેહી ॥ ૧ ॥

અસ કહિ ચલેહ સર્વહિ શિર નાઈ । સુમન ધનુષ કર સહિત મુહાઈ ॥
 ચલત માર અસ હૃદય વિચારા । શિવવિરોધ ધ્રુવ મરણ હમારા ॥ ૨ ॥
 તબ આપન પ્રભાવ વિસ્તારા । નિજવશ કીન્હ સકલ સંસારા ॥
 કોપેહ જર્વહિ વારિચર કેત્ । ક્ષણમહૈં મિટે સકલ શ્રુતિસેત્ ॥ ૩ ॥
 બ્રહ્મચર્ય વ્રત સંયમ નાના । ધીરજ ધર્મ જ્ઞાન વિજ્ઞાના ॥
 સદાચાર જપ યોગ વિરાગા । સમય વિવેક કટક સબ ભાગા ॥ ૪ ॥

તો પણ હું તમારું કામ કરીશ. કેમ કે પરોપકાર એ જ પરમ ધર્મ છે, એમ વેદ કહે છે. જે પ્રાણી પરોપકારને વાસ્તે શરીરનો ત્યાગ કરે, તેને સંત પુરુષો નિરંતર વખાણે છે. ॥ ૧ ॥ આટલું બોલી, સર્વને પ્રણામ કરી, હાથમાં કુંડલનું ધનુષ ધરી, વસંત આદિ સહાયોને સાથે લઈને, કામદેવ ત્યાંથી ચાલ્યો. ચાલતાં ચાલતાં હૃદયમાં તેને વિચાર થયો કે, શિવની સાથે વિરોધ કરવાથી અવશ્ય મારું મરણ થવાનું છે, ॥ ૧ ॥ માટે મારામાં જે કંઈ પ્રભાવ છે, તે સઘળો જગતને દેખાડી લઉં. આવા વિચારથી કામદેવે, તે સમયે પોતાના પ્રભાવનો વિસ્તાર કરી, સર્વ સંસારને પોતાના કળબમાં લઈ લીધો, કામદેવ કોપ્યો કે તે ક્ષણે જ સઘળી વેદમયાદાઓ નષ્ટ થઈ ગઈ. ॥ ૩ ॥ બ્રહ્મચર્ય, મતો, અનેક પ્રકારના સંયમો, ધીરજ, ધર્મ, જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, સહાચાર, જપ, યોગ, વૈરાગ્ય અને સારા સિદ્ધાંતો આદિ વિવેકનું સર્વ સૈન્ય ભાગી ગયું. ॥ ૪ ॥

છં૦—ભાગેહ વિવેક સહાય સહિત સો સુખટ સંયુગ મહિમુરે ॥

સદ્ગ્રંથ પર્વત કંદર નમહૈં જાય તેહિ અવતર દુરે ॥

હૉનિહાર કા કરતાર કો રખવાર જગ खरभर परा ॥

દુડમાય કેહિ રતિનાથ જેહિકો કોપિ ધનુ શર કર ધરા ॥ ૩ ॥

સહાયો સહિત વિવેક ભાગ્યો. રણભૂમિમાંથી મરડાએલા કેટલાએક વિવેકના મોટા થોદાઓ, તે સમયે સદ્ગ્રંથોડી પર્વતોની શુક્રઓમાં છૂપી ગયા અથવા રણભૂમિમાંથી ભાગેલા સદ્ગ્રંથોડી મોટા થોદાઓ, પર્વતોની શુક્રઓમાં ભરાયા અર્થાત્ પર્વતોની શુક્રઓમાં કોઈ ગ્રંથોના વિચાર કરનારાઓ રહ્યા હોય તો હોય. જગત સઘળું ખગલળી ગયું. સર્વ ઠેકાણે પોકાર ઉઠ્યા કે, “ હે ધૃત્વર ! આ તે શું થવાનું છે ? કોણ રક્ષણ કરશે ? એક માયાવાળા તો સઘળા, કામદેવને વશ જ છે, તો હવે બે માથાવાળો કોણ છે ? કે જેના ઉપર કોપ કરીને કામદેવે હાથમાં ધનુષ બાણ લીધાં છે. ” ॥ ૩ ॥

દો૦—જે સર્જીવ જડ ચર અચર, નારિ પુરુષ અસ નામ ॥

તે નિજ નિજ મર્યાદ તજિ, મયે સકલ વશ કામ ॥ ૧૬ ॥

ચત્રાચર જગતમાં જે કોઈ જડ, ચેતન પદાર્થો, સ્ત્રીલિંગ કે પુલ્લિંગ નામવાળા છે, તે સર્વે, પોતપોતાની મર્યાદાઓને છોડી દઈને કામદેવને વશ થઈ ગયા. ॥ ૧૬ ॥

ચૌ૦—સર્વકે હૃદય મદન અભિલાષા । લતા નિહારિ નર્વહિ તરુ શાસવા ॥

નદો ઉમગિ અંબુધિકહૈં ધાઈ । સંગમ કરહિ તલાવ તલાઈ ॥ ૧ ॥

જહં અસ દશા જહનકી વરણી । કો કહ સકૈ સચેતન કરણી ॥
 પશુ પક્ષી નમ જલ થલ ચારી । મયે કામવશ સમય વિસારી ॥ ૨ ॥
 મદન અંધ વ્યાકુલ સબ લોકા । નિશિ દિન નહિ અવલોકહિ કોકા ॥
 દેવ દનુજ નર કિશર વ્યાલા । મેત પિન્નાચ ભૂત વૈતાલા ॥ ૩ ॥
 इनकि दशा नहि कहहु बखानी । सदा कामके चेरे जानी ॥
 सिद्ध विरक्त महामुनि योगी । तेपि कामवश भये वियोगी ॥ ४ ॥

સર્વના હૃદયોમાં કામદેવ સંબંધી અભિલાષાઓ ઉત્પન્ન થઈ. વૃક્ષો, લતાઓને ભેળેને પોતાની શાખાઓ નમાવવા લાગ્યાં, નદીઓ, ઉમંગી ઉમંગીને સમુદ્ર તરફ દોડવા લાગી અને તળાવો, તળાવડીઓનો સમાગમ કરવા લાગ્યાં. ॥ ૧ ॥ જડ પદાર્થોની પણ જ્યારે આ દશા થઈ, ત્યારે ચેતન પદાર્થોની દશાનું તો કેાણુ વર્ણન કરી શકે ? પશુઓ, પક્ષીઓ, આકાશચરો, જલચરો અને સ્થલચરો, સમયને વિસરી જઈને, કામદેવને વશ થઈ ગયા. ॥ ૨ ॥ કામદેવથી આંધળા થયેલા સર્વે લોકો વ્યાકુલ થઈ ગયા. ચક્રવા ચક્રવીઓ, કે જેઓનો સમાગમ દિવસે જ થાય છે, તેઓ પણ, રાત દિવસનો કશેા વિચાર નહીં કરવા લાગ્યાં. દેવતાઓ, દાનવો, મનુષ્યો, કિન્નરો, સર્પો, પ્રેતો, પિશાચો, ભૂતો અને વૈતાલો, ॥ ૩ ॥ એઓ તો, કામદેવના દાસ જ છે, એમ જાણી, તેઓની દશાનું વર્ણન તો છોડી દેવામાં આવે છે. સિદ્ધો, વિરક્તો, મહામુનિઓ અને યોગીઓ, એઓ, શ્રીઓના સંસર્ગથી રહિત છતાં પણ, કામદેવને વશ થઈ ગયા. ॥ ૪ ॥

छं०—भये कामवश योगींश्च तापस पापरनकी को कहे ॥

देखहिं चराचर नारिमय जे ब्रह्ममय देखत रहे ॥

अबला विलोकहिं पुरुषमय जग पुरुष सब अबलामयं ॥

दुइ दंडभरि ब्रह्मांड भीतर कामकृत कौतुक अयं ॥ ४ ॥

યોગીશ્વરો અને તપસ્વીઓ પણ, કામદેવને વશ થઈ ગયા, તો પછી, પામર લોકોની વાત જ શી કરવી હોય. જેઓ, ચરાચર જગતને, બ્રહ્મમય દેખતા હતા, તેઓ પણ, શ્રીમય દેખવા લાગ્યા. શ્રીઓ જગતને પુરુષમય દેખવા લાગી અને પુરુષો જગતને શ્રીમય દેખવા લાગ્યા. સઘળા બ્રહ્માંડમાં બે ઘડી વાર તો કામદેવે, આ ભારે કૌતુક મચાવી મૂક્યું. ॥ ૪ ॥

सो०—धरी न काहू धीर, सबके मन मनसिज हरे ॥

जेहि राखेउ रघुवीर, ते उबरे तेहि कालमहँ ॥ १५ ॥

કેાઇએ ધીરજ ધરી નહીં, કામદેવે સર્વનાં મન હરી લીધાં. જેઓને રામચંદ્રજીએ બચાવ્યા, તેઓ જ તે સમયમાં કામદેવથી બચ્યા. (જ્ઞાન તથા કર્મ તો, પ્રથમ જ ભાગી ગયાં હતાં એટલે કેવળ ભક્તિ જ સાધનરૂપ રહી હતી, એમ સમજવું.) ॥ ૧૫ ॥

चौ०—उभय धरी अस कौतुक भयऊ । जबलगि काम शंभु पहुँ गयऊ ॥

शिवहिं विलोकि सरांकेउ मारु । भयउ यथाविति सब संसारु ॥ १ ॥

મયે તુરત જગ જીવ સુઝારે । જિમિ મદ ઉતર ગયે મદવારે ॥
 રુદ્રદિ દેશ મદન મય માના । દુરાધર્ષ દુર્ગમ ભગવાના ॥ ૨ ॥
 ફિરત લાજ કહ્યું કહિ નહિ જાઈ । મરણ ઠાન મન રચસિ ઉપાઈ ॥
 મગટસિ તુરત રુચિર ઋતુરાજા । કુસુમિત નવ તરુ રાજ વિરાજા ॥ ૩ ॥
 વન ઉપવન વાપિકા તઢાગા । પરમ સુભગ સઘ દિશા વિભાગા ॥
 જહૈ તહૈ જનુ ઉમગત અનુરાગા । દેલિ સુમહુ મન મનસિજ જાગા ॥ ૪ ॥

કામદેવ સદાશિવની પાસે ગયો, ત્યાંસુધીમાં બે ઘડીવાર^૧ તો, આ પ્રમાણે કોતુક થયું. કામદેવ સદાશિવને જોઈને ભય પામ્યો, એટલે સર્વ સંસાર પાછો જેવો હતો, તેવે થઈ ગયો. ॥ ૧ ॥ જેમ નશાગોર લોકો, નશો ઉતરી જતાં, તુરત સ્વસ્થ થાય, તેમ જગતની અંદરના જીવો, કામદેવ ટળી જતાં સ્વસ્થ થયા. મહારુદ્ર કે જે પરાભવ કરવાને તથા પાસે જવાને પણ અશક્ય અને ભગવાન છે, તેમને જોઈ, કામદેવ ભયભીત થયો, ॥ ૨ ॥ પણ તેને તે સ્થલમાંથી પાછું ફરવામાં એવી કોઈ લાજ ઉત્પન્ન થઈ કે, જેનું વર્ણન કરી શકાય નહીં. આથી તેણે, મનમાં મરવાનો જ નિશ્ચય કરીને, વસંતના ઉદય આદિ ઉપાયોની રચના કરી. તુરત સુંદર ઋતુરાજ (વસંત) પ્રકટ થયો. નવીન નવીન ઉત્તમ વૃક્ષો પુષ્પિત થવાથી શોભવા લાગ્યાં. ॥ ૩ ॥ વનો, ઉપવનો, વાવો, તળાવો તથા સર્વ દિશાઓના વિભાગો અત્યંત સુંદર દેખાવા લાગ્યા. જ્યાં ત્યાં એવો પ્રેમ ઉભંગવા લાગ્યો કે, જેને જોઈને સુદલાલ જેવા લોકોનાં અંતઃકરણોમાં પણ, કામદેવની લહેર જાગત થઈ. ॥ ૪ ॥

છં૦-જાગેડ મનોભવ મુજ મન વન સુભગતા ન પૈર કહી ॥

શીતલ સુગંધ સુમંદ માસુત મદન અનલ સલા સહી ॥

વિકસે સરનિ વહુ કંજ ગુંજત પુંજ મંજુલ મધુકરા ॥

કલહંસ પિક શુક સરસ રવ કરિ ગાન નાચઈ અપસરા ॥ ૫ ॥

જેઓનાં મન મરી ગયાં હતાં, તેઓને પણ, કામદેવ જાગત થયો. વનોની શોભા તો વર્ણવી શકાય નહીં એવી થઈ. શીતલતા, મંદતા તથા સુગંધતા, એ ત્રણે શુણ્ણાવાળો પવન, કામદેવરૂપી અગ્નિને ખડું સહાય આપવા લાગ્યો. તળાવોમાં ઘણાં ઘણાં કમળો પ્રકુલિત થયાં. પુષ્પોમાં સુંદર ભ્રમરોના સમૂહો ગુંજાર કરવા લાગ્યા. કલહંસ, બપૈયા તથા પોપટો, રસ ભરેલા શબ્દો કરવા લાગ્યા અને અપ્સરાઓ નાચવા તથા ગાવા લાગી. ॥ ૫ ॥

૧ આ કોતુક, ઘડીભર દિવસથી, ઘડીભર રાત ગયા સુત્રીમાં થયું જણાય છે. કેમ કે, અકવા અકરીઓ પણ રાત દિવસનો કરો વચાર નહીં કરવા લાગ્યાં, એમ કહેવામાં આવ્યું છે. ૨ એશ્વર્ય, ધર્મ, યશ, લક્ષ્મી, જ્ઞાન અને વેરાગ્ય, એ છ ભગ કહેવાય છે અને એ ભગ જેને હેાય, તે ભગવાન કહેવાય છે. પ્રાણીઓની ઉત્પત્તિ, પ્રાણીઓનો પ્રલય, પ્રાણીઓનું પરલોકમાં જવું, પ્રાણીઓનું પરલોકમાંથી આવવું, વિદ્યા અને અવિદ્યા, એઓને જે જાણે, તે ભગવાન કહેવાય એમ પણ એક અંશમાં કહ્યું છે.

દો-સકલ કલા કરિ કોટિ વિધિ, હારેડ સેન સમેત ॥

ચલી ન અચલ સમાધિ શિવ, કોપેડ દ્વદય નિકેત ॥ ૧૭ ॥

સેના સહિત કામદેવ, કરોડો પ્રકારોથી સઘળી કળાઓ કરી કરીને હારી ગયો.
પણ સદાશિવની અચલ સમાધિ ચલિત થઈ નહીં ત્યારે ભારે કોપ્યો. ॥ ૧૭ ॥

ચૌ-દેવ રસાલ વિટપ વર શાખા । તેહિપર ચહેડ મદન મન માખા ॥

સુમન ચાપ નિજ શર સંધાને । અતિ રિસ તાકિ શ્રવણલગિ તાને ॥ ૧ ॥

જાંડે વિશિષ્ઠ વિષમ કર લાગે । છૂટિ સમાધિ શંકુ તથ જાગે ॥

મયડ ર્શ મન સોષ વિશેષી । નયન ઉધાર સકલ દિશિ દેસી ॥ ૨ ॥

સૌરભ પહ્લવ મદન વિલોકા । મયડ કોપ કંપેડ ત્રૈલોકા ॥

તથ શિવ તીસર નયન ઉધારા । ચિતવત કામ મયડ જરિ છારા ॥ ૩ ॥

હાહાકાર મયડ જગ ભારી । હરપે મુર મયે અમુર મુલારી ॥

સમુદ્ધિ કામ મુલ શોચિહિ મોગી । મયે અકંટક સાવક યોગી ॥ ૪ ॥

મનમાં અપાર ક્રોધથી ઘેરાયેલો કામદેવ, એક આંખાના વૃક્ષની સુંદર શાખા
જેઠને તે ઉપર ચઢ્યો. ચઢીને તેણે પોતાના પુષ્પમય ધનુષમાં બાણો સાંધી,
અત્યંત ક્રોધથી તાકી, ધનુષની દોરીને કાન સુધી ખેંચીને ફેંક્યાં. ॥ ૧ ॥ કામદેવે ફેંકેલાં
પાંચે બાણો, સદાશિવની છાતીમાં વાગતાં, સમાધિ છૂટી જવાથી, સદાશિવ બહુત થયા.
સદાશિવના મનમાં વિશેષ હોભ થયો. તેથી તેમણે, નેત્રો ઉઘાડી સઘળી દિશાઓ તરફ
જેઠું, ॥ ૨ ॥ ત્યાં, તેમણે આંખાનાં પાંદડાંઓમાં કામદેવ જોવામાં આવ્યો. આથી
સદાશિવને કોપ ઉત્પન્ન થયો અને તેથી ત્રૈલોક્ય કંપવા લાગ્યું. આ સમયમાં સદાશિવે
પોતાનું ત્રીજું નેત્ર ઉઘાડીને કામદેવની સામે જેઠું, તેટલામાં કામદેવ બળીને ભસ્મ થઈ
ગયો. ॥ ૩ ॥ કામદેવ ભસ્મ થઈ જવાથી, જગતમાં ભારે હાહાકાર વર્તી રહ્યો, દેવતાઓ
ભય પામ્યા, દેવતાઓને ભય પામેલા જેઠું, અસુરો રાજ થયા, કામ લોગમાં સુખ
સમજનારા ભોગી લોકો શોક કરવા લાગ્યા અને સાધકો તથા યોગી લોકો નિષ્કંટક
થયા. ॥ ૪ ॥

છં-યોગી અકંટક મયે પતિ ગતિ મુનત રતિ મૂઢિત મરે ॥

રોદતિ વદતિ બહુભાંતિ કરુણા કરતિ શંકર પદે ગરે ॥

અતિ પ્રેમ કરિ વિનતી વિવિધ વિધિ જોરિ કર સન્મુલ રહી ॥

પ્રમુ આશુતોષ કૃપાલુ શિવ અવલા નિરલિ વાંલે સહી ॥ ૬ ॥

યોગી લોકો નિષ્કંટક થયા, પણ કામદેવની સ્ત્રી રતિ, પતિની ગતિને સાંભળતાં
જ મૂંઢિત થઈ ગઈ. એ રતિ રાત્રી, કળકળતી તથા ઘણી રીતે કંઠ્ય વચ્ચે બોલતી

૧ કાવિદાસે કરેલા કુમારચંભવ નામના કાવ્યમાં પણ કંઈ પ્રમો સંહર સંહરતે એ રજોકથી
આવા પ્રકારનું જ વર્ણન કર્યું છે.

બોલતી, સદાશિવની પાસે ગઈ. રતિ, પતિ ઉપરના અતિ પ્રેમને લીધે, વિવિધ વિનંતિ કરતી કરતી, હાથ બોદીને સામી ઉભી, ત્યારે શીઘ્ર પ્રસન્ન થવાના સ્વભાવવાળા શોભાનાથ, એ અબળાને બોધને બોલ્યા કે, ॥ ૬ ॥

દો-અવતે રતિ તવ નાથકર, હોઈહિ નામ અનંગ ॥

વિનુ વપુ વ્યાપહિ સવહિ પુનિ, મુન નિજ મિલન પ્રસંગ ॥ ૯૮ ॥

હે રતિ ! હવેથી તારા સ્વામીનું ' અનંગ ' નામ થશે અને તે તારો સ્વામી અંગવગર જ સર્વનાં અંતઃકરણોમાં વ્યાપ થશે. હવે તને સ્વામીથી મળવાનો પ્રસંગ ક્યારે આવશે ? તે સાંભળ. ॥ ૯૮ ॥

ચૌ-જવ યદુવંશ કુળ્ળ અવતારા । હોઈહિ હરણ મહા મહિમારા ॥

કુળ્ળતનય હોઈહિ પતિ તોરા । વચન અન્યથા હોઈ ન મોરા ॥ ૧ ॥

રતિ ગવની મુનિ શંકર વાની । કથા અપર અવ કહૌં વસવાની ॥

દેવન સમાચાર જવ પાયે । બ્રહ્માદિક વૈકુંઠ સિધાયે ॥ ૨ ॥

સવ મુર વિષ્ણુ વિરંચિ સમેતા । ગયે જહાં શિવ કૃપાનિકેતા ॥

પૃથક્ પૃથક્ તિન્હ કીન્હ પ્રશંસા । મયે પ્રસન્ન ચન્દ્રઅવતંસા ॥ ૩ ॥

બોલે કૃપાસિધુ વૃષકેતૂ । કહહુ અમર આયહુ કિહિ હેતૂ ॥

કહ વિચિ પ્રશ્ન તુમ અન્તર્યામી । તદપિ ભક્તિવશ વિનવૈં સ્વામી ॥ ૪ ॥

બ્યારે પૃથ્વીનો મોટો ભાર ઉતારવાને વાસ્તે યદુવંશમાં કૃષ્ણાવતાર થશે. ત્યારે તારો પતિ શ્રીકૃષ્ણનો પુત્ર (પ્રદુમ્ન) થશે. મારું વચન અન્યથા થવાનું નથી. ॥ ૧ ॥ સદાશિવની વાણી સાંભળીને રતિ ત્યાંથી ચાલી ગઈ. હવે બીજી કથા વિસ્તારીને કહું છું. બ્રહ્માદિક દેવતાઓને બ્યારે કમદેવ ભસ્મ થઈ ગયાના સમાચાર મળ્યા, ત્યારે એ સર્વ દેવતાઓ, વૈકુંઠમાં વિષ્ણુની પાસે ગયા. ॥ ૨ ॥ અને ત્યાંથી વિષ્ણુ, બ્રહ્મા તથા સર્વ દેવતાઓ, જે સ્થલમાં કૃપાના ભંડારરૂપ સદાશિવ બીરાજતા હતા, તે સ્થલમાં ગયા. સઘળા દેવતાઓએ બૂદી બૂદી સ્તુતિઓ કરતાં ચંદ્રરૂપી સુકુટવાળા સદાશિવ પ્રસન્ન થયા. ॥ ૩ ॥ કૃપાના સમુદ્રરૂપ સદાશિવ બોલ્યા કે, “ હે દેવતાઓ ! તમે શા કારણથી આવ્યા છો ? કહો. ” બ્રહ્મા બોલ્યા કે, “ હે પ્રભુ ! આપ અંતર્યામી હોવાથી સઘળું જાણો છો, તોપણ હું ભક્તિને વશ થઈ અર્થાત્ આપની આજ્ઞાનું ઉઠાંધન નહીં કરવાવાસ્તે વિનંતિ કરું છું કે, ॥ ૪ ॥

દો-સકલ મુરનકે હૃદય અસ, શંકર પરમ ઉછાહ ॥

નિજ નયનન દેસા ચહર્હી, નાથ તુમ્હાર વિવાહ ॥ ૯૯ ॥

“ હે શંકર ! સઘળા દેવતાઓના હૃદયમાં આપના વિવાહનો પરમ ઉત્સાહ છે અને તેઓ આપના વિવાહને પોતાનાં નેત્રોથી જોવા ઇચ્છે છે. ॥ ૯૯ ॥

चौ०—यह उत्सव देखिय भरि लोचन । सो कलु करिय मदनमदमोचन ॥
 काम जारि रतिकहैं वर दीन्हा । कृपासिंधु यह अति भल कीन्हा ॥ १ ॥
 शासति करि पुनि करहि पसाऊ । नाथ प्रभुनकर सहज स्वभाऊ ॥ २ ॥
 पारवती तप कीन्ह अपारा । करहु तासु अब अंगीकारा ॥ ३ ॥
 मुनि विधिवचन सुमिरि प्रभु बानी । ऐसेह होउ कहा सुख मानी ॥
 तब देवन हँदुभी बजाई । वरपि सुमन जय जय सुरसाई ॥ ४ ॥
 अबसर जानि सप्तक्रपि आये । तुरतहि विधि गिरिभवन पठाये ॥
 प्रथम गये जहैं रही भवानी । बोलि वचन मधुर छलसानी ॥ ५ ॥

हे कामदेवने भद्रद्वित करना स्वामी ! देवताओं आपना विवाहोत्सवने नेत्रों लक्ष्मी देणे, जो वी कांछ गोठवण करो. हे कृपासिंधु ! आपे कामदेवने आणीने रतिने ने वरदान आभुं, ते बहुत साईं कथुं छे. ॥ १ ॥ हे नाथ ! शिक्षा करीने पछी प्रसन्न थवुं, जो महात्माओंने सहज स्वभाव होयं छे. पार्वतीने अपार तप कथुं छे, माटे हवे पार्वतीने अंगीकार करो. ” ॥ २ ॥ आ प्रभाणु प्रधानां वयने सांलणी, रामचंद्रजीनां वयने अनु स्मरण करी, आनंद धरीने सदाशिव भोव्या है, ‘बले, जोम थाव्या.’ आ सभयभां देवताओंने हँदुलि वगाव्यां अने ‘हे स्वामी ! नय नय’ जोम भोवीने पुष्पांगी वृष्टि करी. ॥ ३ ॥ सभय लक्ष्मीने सप्तर्षिओं त्यां हार थतां, प्रधाने तुरत नेत्रोने द्विभाषयने घर भोव्या. सप्तर्षिओं प्रथम न्यां पार्वती हतां, त्यां नय, छल्युक्त वयन भोव्या है, ॥ ४ ॥

दो०—कहा हमार न मुनहु तब, नारदकर उपदेश ॥

अब भा झूठ तुम्हार पण, जारेउ काम महेश ॥ १०० ॥

“ हे पार्वती ! तमे नारदने उपदेश भानीने, ते वभते अभाई कथुं सांलणुं नहीं, पणु हवे तमारी प्रतिज्ञा जोटी पडी. केम के सदाशिवे कामदेवने आणी नाथो. ” ॥ १०० ॥

चौ०—मुनि बोली मुसकाई भवानी । उचित कहेउ मुनिवर विज्ञानी ॥

तुम्हरे जान काम हर जारा । अबलगि शंभु रहे सविकारा ॥ १ ॥

हमरे जान सदाशिव योगी । अज अनवद्य अकाम अभोगी ॥

जो मैं शिव सेचउँ अस जानी । प्रीति समेत कर्म मन बानी ॥ २ ॥

तौ हमार पण मुनहु मुनीश । करिहहि सत्य कृपानिधि ईश ॥

तुम जो कहा हर जारेउ मारा । सो अतिबड अविवेक तुम्हारा ॥ ३ ॥

तात अनलकर सहज स्वभाऊ । हिम तेहि निकट जाय नहि काऊ ॥

गये सधीप सो अवज्ञि नशाई । अस मनमथ महेशकी नाई ॥ ४ ॥

सप्तर्षिओंने भोवणुं सांलणी, पार्वती हसीने भोव्यां है, “ हे महा शानी मुनिवरी ! तमे सत्य कहे छे. तमे लक्ष्मीता हरी है, सदाशिव हमणुं सुधी तो सविकार.

હતા પણ હવે કામદેવને બાળી નાખવાથી નિર્ધિકાર થયા છે, ॥ ૧ ॥ પણ હું તો હૃદયે-
સથી બાહ્યું છું કે સદાશિવ યોગી છે, અજન્મા છે, નિર્દોષ છે, નિઃકામ છે, અને ભોગોથી
રહિત છે. જો મેં સદાશિવને એવા બાણીને જ પ્રીતિપૂર્વક મનથી, ક્રિયાથી તથા વચનથી
સેવ્યા હશે, ॥ ૨ ॥ તો, એ કૃપાનિધિ સદાશિવ, મારી પ્રતિજ્ઞાને સત્ય જ કરશે. હે
સુનીશ્વરે ! સાંભળો. તમોએ કહ્યું કે, સદાશિવે કામદેવને બાળ્યો, ' પણ એ તમારો જ
મોટો અવિવેક છે. ॥ ૩ ॥ હે મહાશયો ! અગ્નિનો એવો સહજ સ્વભાવ જ છે કે, ચંડી
કદી પણ તેની પાસે ન જાય અને જાય તો અવશ્ય વિનાશ જ પામે. આ પ્રમાણે
કામદેવ સદાશિવની પાસે જઈ શકે જ નહીં અને જો ગયો તો, મરણ પામ્યો એમાં
શી નવાઈ છે ? ' ॥ ૪ ॥

દો—હિય હરપે મુનિ વચન મુનિ, દેશિ પ્રીતિ વિશ્વાસ ॥

ચલે મવાનિહિ નાઈ શિર, ગયે હિમાચલ પાસ ॥ ૧૦૧ ॥

સપ્તર્ષિઓ પાર્વતીનાં વચનો સાંભળી અને સદાશિવ ઉપર પાર્વતીના પ્રેમને તથા
વિશ્વાસને જોઈને, હૃદયોમાં આનંદ પામ્યા. પછી પાર્વતીને પ્રણામ કરીને તેઓ,
હિમાલયની પાસે ગયા. ॥ ૧૦૧ ॥

ચૌ—સબ પ્રસંગ ગિરિપતિહિ મુનાવા । મદનદહન મુનિ અતિ દુઃખ પાવા ॥

બહુરિ કહેડ રતિકર વરદાના । મુનિ હિમવંત બહુત સુખ માના ॥ ૧ ॥

હૃદય ત્રિચારિ શંસુ પ્રમુતાઈ । સાદર મુનિવર લિયે મુલાઈ ॥

મુદિન મુનસ્વત મુધરી મુહાઈ । વેગિ વેદવિધિ લગ્ન ધરાઈ ॥ ૨ ॥

પત્રિ સપ્તક્રપિન સોઈ દીન્હી । ગાહિ પદ વિનય હિમાચલ કીન્હી ॥

જાય વિધિદિ તિન દીન્હ સો પાતી । બૌચત પ્રીતિ ન હૃદય સમાતી ॥ ૩ ॥

લગન બાંચિ અજ સવહિ મુનાઈ । હરપે મુનિ સબ મુર સમુદાઈ ॥

મુમનટાદિ નમ્મ વાજન વાજે । મંગલ કલશ દશહું દિશિ સાજે ॥ ૪ ॥

સપ્તર્ષિઓએ, હિમાલયને હકીકત કહી સંભળાવતાં, હિમાલય, કામદેવનો દાહ
થયો સાંભળીને અત્યંત ખેદ પામ્યો, પણ પાછી સપ્તર્ષિઓએ જ્યારે રતિને વરદાન
મળવાની હકીકત કહી, ત્યારે તે સાંભળીને બહુ રાજ થયો. ॥ ૧ ॥ હિમાલયે
હૃદયમાં સદાશિવની પ્રભુતાનો વિચાર કરી, પ્રેમપૂર્વક બીજ પણ મુનિઓને પોતાની
પાસે બોલાવી લીધા અને સારો દિવસ, સાં નક્ષત્ર તથા સારી ઘડી જોઈ, જલદી
વેદોક્ત વિધિ પ્રમાણે લગ્ન મુકરર કરી, ॥ ૨ ॥ લગ્નપત્રી લખાવી. હિમાલયે વિનાંત
કરી, પગ પકડીને, તે લગ્નપત્રી સપ્તર્ષિઓને આપતાં, સપ્તર્ષિઓએ જઈને સદાશિવની
પાસે ખેટલા પ્રદાને આપી. લગ્નપત્રી વાંચવાથી પ્રદાના હૃદયમાં પ્રીતિ સમાઈ જ નહીં.

૧ અહીં ચોથી ચોપાઇમાં છેલ્લે જિમિ સંપાતિ નિજવલ્લ ગર્વાઈ એવું પાઠાંતર છે, તેનો અર્થ
એવો છે કે, ' જેમ સંપાતિએ સર્સની પાસે જઈને પોતાની પાંખો ગુમાવી છે. ' આ કથા કિષ્કિન્ધા-
કાંડમાં આવશે.

॥ ૩ ॥ બ્રહ્માએ સર્વ દેવતાઓને એ લક્ષ્મણી વાંચી સંભળાવતાં, સર્વે મુનિઓ તથા દેવતાઓ પ્રસન્ન થયા. આકાશમાંથી પુષ્પવૃષ્ટિ થઈ, વાળં વાગ્યાં અને દશે દિશાઓમાં મંગળ કલશે સાજવામાં આવ્યા. ॥ ૪ ॥

દો-—લગે સંવારન સકલ મુર, વાહન વિવિધ વિમાન ॥

હોઈ શકુન મંગલ શુભગ, કરાઈ અપ્સરા ગાન ॥ ૧૦૨ ॥

સર્વે દેવતાઓ પોતપોતાનાં વાહનોને અને વિમાનોને સુધારવા લાગ્યા, મંગલકારી સુંદર શકુનો થવા લાગ્યા અને અપ્સરાઓ ગાન કરવા લાગી. ॥ ૧૦૨ ॥

ચૌ-—શિવહિ શંભુગણ કરાઈ શૃંગારા । જટા મુકુટ અહિમૌર સંભારા ॥

કુંડલ કંકણ પહિરે વ્યાલા । તનુ વિભૂતિ પટ કેહરિ છાલા ॥ ૧ ॥

શશિ લલાટ સુંદર શિર ગંગા । નયન ત્રીન ઉપવીત મુજંગા ॥

મરલ કંઠ ઊર નરશિર માલા । અશિવ ભેષ શિવધામ કૃપાલા ॥ ૨ ॥

કર ત્રિશૂલ અરુ ઢમરુ વિરાજા । ચલે વૃષભ ચઢિ વાજહિ વાજા ॥

દેવ શિવહિ મુર ત્રિય મુસકાર્ઈ । વરલાયક દુલહિન જગ નાર્ઈ ॥ ૩ ॥

વિષ્ણુ વિરંચિ આદિ મુર વ્રાતા । ચઢિ ચઢિ વાહન ચલે વરાતા ॥

મુરસમાજ સવભાંતિ અનૂપા । નહિ વરાત દૂલહ અનુરૂપા ॥ ૪ ॥

સદાશિવના ગણેા સદાશિવને શબ્દગારવા લાગ્યા. સદાશિવે જટાડૂપી મુકુટ ધર્યો, સર્પોડૂપી કલંગીઓ ધરી અને કુંડલોને તથા કંકણોને ઠેકાણે પાણી સર્પોજ પહેર્યા. પીઠીને બદલે વિભૂતિ લગાવી અને પીતાંબરને બદલે સિંહની છાલ ધરી. ॥ ૧ ॥ લલાટમાં તિલકને બદલે ચંદ્ર શોભવા લાગ્યો. મસ્તક ઉપર ગંગાજી શોભવા લાગ્યાં. ત્રણ નેત્રો ઠીપવા લાગ્યાં. જનોઇને બદલે ત્રણ સર્પોને ધારણ કરવામાં આવ્યા. ગળામાં વિષ ચળકવા લાગ્યું અને કંઠમાં વરમાળાને ઠેકાણે માણસોની યોપરીઓની માળા ધરી લીધી. આ પ્રમાણે અમંગળ વેષવાળા પાણી મંગળના ધામડૂપ કૃપાલુ સદાશિવ તૈયાર થયા. ॥ ૨ ॥ હાથમાં ત્રિશૂલને તથા ડાકલાંને ધારણ કરી, પોઠીઆ ઉપર બીરાજીને સદાશિવ ચાલવા લાગતાં, અનેક વાળંઓ વાગવા લાગ્યાં. સદાશિવને જોઈ, દેવતાઓની સ્ત્રીઓ હસી હસીને વાતો કરવા લાગી કે, “આ વરરાજને લાયક તો જગતમાં એકે કન્યા નથી.” ॥ ૩ ॥ વિષ્ણુ તથા બ્રહ્મા આદિ દેવતાઓ, પોતપોતાનાં વાહનોપર ચઢી જનમાં આવ્યા. દેવતાઓના મંડલોડૂપી જનન, સઘળી રીતે શ્રેષ્ઠ હતી, પણ તે જન વરરાજને લાયક નહીં હતી. ॥ ૪ ॥

દો-—વિષ્ણુ કહા અસ વિહૈંસિ તવ, બોલ સકલ દિશિરાજ ॥

વિલગ વિલગ હોઈ ચલહુ સવ, નિજ નિજ સહિત સમાજ ॥ ૧૦૩ ॥

તેથી વિષ્ણુએ, તે સમયે સઘળા દિશ્પાલોને યોલાવી, હસીને કહ્યું કે, “તમે સર્વ, પોતપોતાના રસાલા સહિત નોખનોખા થઇને આવો. ॥ ૧૦૩ ॥

સૌં-વર અનુહાર વરાત ન મારી । હૈંસી કૌંહહુ પર પુર જારી ॥
 વિષ્ણુ વચન મુનિ મુર મુસકાને । નિજ નિજ સેન સહિત વિલગાને ॥ ૧ ॥
 મનહીં મન મહેશ મુસકાહીં । હરિકે વ્યંગ્ય વચન નહિં જારીં ॥
 અતિ પ્રિય વચન મુનત હરિકેરે । શુંગી પ્રેરિ સકલ ગણ ટેરે ॥ ૨ ॥
 શિવ અનુશાસન મુનિ સબ આયે । પ્રભુપદ જલજ શીશ તિન નાયે ॥
 નાના વાહન નાના ખેલા । વિહૈંસે શિવ સમાજ નિજ દેલા ॥ ૩ ॥
 કોઝ મુલ્ક હીન વિપુલ મુલ્કકાહુ । વિનુ પદ કર કોઝ વહુ પદ વાહુ ॥
 વિપુલ નયન કોઝ નયન વિહીના । હૃષ્ટ પુષ્ટ કોઝ અતિ તનુ ક્ષીના ॥ ૪ ॥

કેમ કે, આ જાન વરને લાયક નથી, તેથી તમે, પરાયા શહેરમાં જઈને હાંસી કરાવશો. ” વિષ્ણુનું વચન સાંભળી, સર્વે દેવતાઓ, મંદ હાસ કરીને, પોતપોતાની સેના સહિત અલગ પડી ગયા. ॥ ૧ ॥ સદાશિવ મનમાં ને મનમાં હસવા લાગ્યા કે, ‘વિષ્ણુની જે વ્યંગ્ય વચન (હાસ્ય વચન) બોલવાની ટેવ છે, તે બધા જ નહીં’ વિષ્ણુનાં અતિ પ્રિય વચનો સાંભળીને સદાશિવે પોતાના ભૂંગી નામના એક પાર્ષદને મોકલીને સર્વે ગણોને બોલાવ્યા. ॥ ૨ ॥ ભૂંગીના મોહોડેથી સદાશિવની આજ્ઞાનું શ્રવણ કરી સઘળા પ્રમથ ગણોએ આવીને સદાશિવનાં ચરણકમળોમાં માથાં નમાવ્યાં. અનેક પ્રકારનાં વાહનોવાળા તથા અનેક પ્રકારના વેષોવાળા પોતાના પાર્ષદોના સમાજને ભેઠ, સદાશિવ હસી પડ્યા. ॥ ૩ ॥ એ પ્રમથ ગણોમાં કેટલાએક મોહોડાં વગરના, કેટલાએક મોટાં મોહોડાંવાળા, કેટલાએક હાથ પગ વગરના, કેટલાએક ઘણા હાથ પગવાળા, કેટલાએક નેત્રો વગરના, કેટલાએક મોટાં નેત્રોવાળા, કેટલાએક હૃષ્ટપુષ્ટ અને કેટલાએક અત્યંત ક્ષીણ શરીરોવાળા હતા. ॥ ૪ ॥

છં-તનુ ક્ષીણ કોઝ અતિ પીન પાવન કોઝ અપાવન તનુ ધરે ॥

ભૂષણ કરાલ કપાલ કર સબ સઘ જોગિત તનુ ભરે ॥

સ્વર શ્વાન મુઝર ગૃમાલ મુલ્ક ગણ મેષ અગણિત કો ગિનૈ ॥

વહુ જિનિસ પ્રેત પિશાચ યોગિ જમાતિ વર્ણત નહિં વનૈ ॥ ૭ ॥

કેટલાએક ક્ષીણ શરીરોવાળા, કેટલાએક અત્યંત પુષ્ટ, કેટલાએક પવિત્ર શરીરોવાળા અને કેટલાએક અપવિત્ર શરીરોવાળા હતા. સઘળાઓએ ચકરાલ જોષરીઓ-૩૫ આભરણો ધર્મી હતાં અને તે જોષરીઓમાંથી નીકળતાં તાલ્લ લોહીથી સર્વનાં શરીરો ખરડાઈ રહ્યાં હતાં, ગધેડા, કુતરા, સૂવર તથા શિયાળોના જેવા મુખવાળા, અગણિત વેષોવાળા અને તરાહતરાહની વિલક્ષણ જીજ્ઞાસુ ધારણ કરનારા પ્રેતોને તથા પિશાચોને કોણ ગણી શકે ? જોગીઓની જમાતોનું તો વર્ણન કરી શકાય એમજ ન હતું. ॥ ૭ ॥

સૌં-નાચહિં ગાવહિં ગીત, પરમ તરંગી મૃત સબ ॥

દેલ્લત અતિ વિપરીત, બોલત વચન વિચિત્ર અતિ ॥ ૧૬ ॥

અત્યંત મોહલાં સઘળાં ભૂતો, નાચતાં હતાં અને ગીતો ગાતાં હતાં. એઓ, દેખાવમાં અત્યંત ખરાબ હતાં પણ વચનો તો અત્યંત વિચિત્ર મોહતાં હતાં. ॥ ૧૬ ॥

ચૌ૦—જસ દૂલહ તસ બની વરાતા । કૌતુક વિવિધ હોઈ મગ જાતા ॥

હાં હિમાચલ રચેડ વિતાના । અતિ વિચિત્ર નહિ જાયં બસાના ॥ ૧ ॥

સૈલ સકલ જહૈં લગિ જગમાર્હી । લઘુ વિશ્વાલ નહિં વરણિ સિરાર્હી ॥

વન સાગર સબ નદી તલાવા । હિમગિરિ સબકહૈં ન્યોત પઢાવા ॥ ૨ ॥

કામરૂપ સુન્દર તતુ ધારી । સહિત સમાજ સહિત નિજ નારી ॥

ગયે સકલ સુ હિમાચલ ગેહા । ગાવહિં મંગલ સહિત સનેહા ॥ ૩ ॥

પ્રથમહિ ગિરિ બહુ ગૃહ સંવરાયે । યથાયોગ્ય જહૈંતહૈં સબ છાયે ॥

પુર શોભા અવલોકિ સુહાર્હ । લાગૈં લઘુ વિરંચિ નિપુણર્હ ॥ ૪ ॥

ગણે આવવાને લીધે, જેવા વરરાજા હતા, તેવી જ બાળ બની. માર્ગમાં જતાં અનેક કોતુકો થવા લાગ્યાં. અહીં હિમાલયે અત્યંત વિચિત્ર મંડપ બનાવ્યો, કે જેનું વર્ણન કરી શકાય નહીં ॥ ૧ ॥ જગતમાં જેટલા નહાના મોટા પર્વતો છે તથા નહાનાં ઓટાં વનો, સાગરો, નદીઓ અને તળાવો છે, તે સર્વને, હિમાલયે નિમંત્રણે મોકલીને બોલાવ્યાં, કે જેઓનું વર્ણન મારાથી બની શકે એમ નથી. ॥ ૨ ॥ નિમંત્રણોથી બોલાવેલાં એ સર્વે, ધન્યા પ્રમાણે સુંદર શરીરો ધરી, પોતપોતાની સ્ત્રીઓ સહિત તથા સમાજ સહિત, હિમાલયને ઘેર ગયાં અને ત્યાં રનેહ બરેલી રીતે માંગલિક ગીતો ગાવા લાગ્યાં. ॥ ૩ ॥ પ્રથમથી જ હિમાલયે સુધારી રાખેલાં ઘણાં ઘણાં ઘરોમાં, તેઓ યથાયોગ્ય રીતે ઉતર્યા. મેહેમાનોની જ્યાં ત્યાં ભારે ગરદી મચી. શહેરની સુંદર શોભા બેતાં તો, એમ જ જણાવા લાગ્યું કે, હિમાલયની ચતુરાઈ પાસે બ્રહ્માની ચતુરાઈ પણ હલકી છે. ॥ ૪ ॥

છં૦—લઘુ લાગિ વિધિકી નિપુણતા અવલોકિ પુર શોભા સહી ॥

વન બાગ કૂપ તહાગ સરિતા સુભગ સબ સક કો કહી ॥

મંગલ વિમુલ તોરણ પતાકા કેતુ ગૃહ ગૃહ સોહર્હી ॥

બાનિતા પુરુષ સુંદર ચતુર છબિ દેલિ મુનિ મન મોહર્હી ॥ ૮ ॥

પુરની શોભા બેતાં, ઉપર પ્રમાણે બ્રહ્માની નિપુણતા પણ હલકી જણાવા લાગી. વનો, બગીચાઓ, ફવાઓ, વાવો, તળાવો અને નદીઓ, એઓની શોભાનું વર્ણન કેણું કરી શકે ? માંગલિક મોટાં મોટાં તોરણોથી, પતાકાઓથી અને ધ્વજોથી પ્રત્યેક ઘર શોભી રહ્યાં હતાં. સ્ત્રીઓની અને પુરુષોની સુંદર અને ચતુર છબીઓ બેઠને, મુનિઓનાં મન પણ મોહ પામે એવી રચના હતી, ॥ ૮ ॥

દો૦—જગદમ્બા જહૈં અવતરી, સો પુર વરણિ ન જાય ॥

ઋદ્ધિ સિદ્ધિ સમ્પતિ સકલ, નિત નૂતન અધિકાય ॥ ૧૦૪ ॥

હિમાલયનું પુર કે જેમાં જગદંબાનો અવતાર થયો હતો, તેનું પૂરું વર્ણન કોઈ

કારે પણ કરી શકાય નહીં. એ પુરમાં સર્વ ઋદ્ધિઓ, સિદ્ધિઓ અને સંપત્તિઓ, નેત્ર નવીન નવીન અને અધિક અધિક થતી હતી. ॥ ૧૦૪ ॥

વૌ૦—નગર નિકટ વરાત જવ આઈ. પુર સ્વરભર શોભા અધિકાઈ ॥

કારિ બનાવ સજિ વાહન નાના. ચલે લેન સાદર અગવાના ॥ ૧ ॥

હિય હરસે સુરસેન નિહારી. હરિહિ દેશિ અતિ મયે સુસારી ॥

શિવસમાજ જવ દેશન લાગે. વિહરિ ચલે વાહન સવ ભાગે ॥ ૨ ॥

ધરિ ધીરજ તહૈ રહે સયાને. બાલક સવ લે જીવ પરાને ॥

ગયે ભવન પૂછહિં પિતુ માતા. કહૈં વચન મય કંપિત ગાતા ॥ ૩ ॥

કહિય વચન કહિ જાય ન વાતા. યમકર ધાર કિપૌં વરિયાતા ॥

વર વૌરાહ વરદ અસવારા. વ્યાલ કપાલ વિભૂષણ ક્ષારા ॥ ૪ ॥

ત્યારે જન, નગરના સમીપમાં આવી, ત્યારે, નગરમાં ભારે ખળભળાટ થવાથી, યોમાની વૃદ્ધિ થઈ. તૈયારી કરી, અનેક પ્રકારનાં વાહનોને સજ્જ કરી, સામૈયું પ્રેમ-પૂર્વક લેવા આવ્યું. ॥ ૧ ॥ સામૈયામાં ગયેલાં લોકો, દેવતાઓની સેનાને જોઈ, હર્ષ થામ્યાં, વિષ્ણુને જોઈને તો બહુ જ રાજી થયાં પણ સદાશિવનો રસાલો જોવા લાગ્યાં, ત્યારે તો, સર્વનાં વાહનો ભડકી ભડકીને ભાગવા લાગ્યાં. ॥ ૨ ॥ ત્યાં સમજી લોકો તો ચીરજ ધરીને ઉભાં રહ્યાં, પણ બાળકો તો સઘળાં જીવ લઈને ભાગ્યાં. ઘેર ગયેલાં બાલકોને, માતા પિતાઓ પૂછવા લાગ્યા, ત્યારે તે બાલકો, લથથી ધૂજતાં ધૂજતાં મોલવા લાગ્યાં કે, “શું કહીએ? કશી વાત કહી શકાય એમ નથી. આ તે યમ રાજની ધાડ આવી છે? કે જન આવી છે? વર ઘેલો છે, બળદ ઉપર બેઠો છે, સર્પોની અને માણસોની યોપરી-મોની માળાઓ પહેરી છે અને આખા શરીરપર ભસ્મ લગાવી છે. ઘરેણાઓમાં બસ એટલું જ છે ॥ ૪ ॥

છં૦—તનુ છાર વ્યાલ કપાલ ભૂષણ નમન જટિલ મયંકરા ॥

સૈંગ ભૂત પ્રેત પિશાચ યોગિની વિકટમુલ રજનીચરા ॥

જો જિયત રહહિં વરાત દેશત પુણ્ય વડ તિનકર સહી ॥

દેશહિ સો ડમા વિવાહ ઘર ઘર વાત અસ લરિકન કહી ॥ ૧ ॥

શરીરપર, ભસ્મ, સર્પો અને યોપરીઓ જ આભૂષણ છે. વર નાગો છે, જટિલ છે અને ભયંકર છે. ભૂતો પ્રેતો, પિશાચો, જોગણીઓ અને વિકરાલ મુખોવાળા રાક્ષસો રાત્રી સાથે છે. જેઓ આ જનને જોઈને જીવતાં રહેશે, તેઓનાં મોટાં પુણ્યો સમજવાં અને તેઓ જ પાર્વતીનો વિવાહ દેખશે.” બાલકો, આવી વાતો ઘેર ઘેર કરવા શાગ્યાં. ॥ ૯ ॥

દો૦—સમુક્ષિ મહેશસમાજ સવ, જનનિ જનક મુસકાહિં ॥

બાલ બુઝાયે વિવિધ વિધિ, નિહર હોહુ દર નાહિં ॥ ૧૦૫ ॥

સદાશિવની જાનતું વર્ણુન સાંભળીને સદ્ગુણાં બાલકોનાં માબાપો હસવા લાગ્યાં અને તેઓએ અનેક પ્રકારેથી બાલકોને સમજાવ્યાં કે, ‘નિર્ભય રહેા, કશો ભય નથી.’ ॥ ૧૦૫ ॥

૧૦૫—લે અગવાન વરાતર્હિ આયે । દિયે સર્વર્હિ જનવાસ મુહાયે ॥
 મૈના શુભ આરતી સૈવારી । સંગ મુમંગલ ગાવર્હિ નારી ॥ ૧ ॥
 કંચનચાર સોહ વર પાની । પરિછન ચર્લીં દર્હિં દરવાની ॥
 વિકટ મેષ જવ રુદ્રર્હિ દેલા । અવલન ઉર મય મયડ વિશેલા ॥ ૨ ॥
 ભાગિ ભવન પૈઠી અતિત્રાસા । ગયે મહેશ જહાં જનવાસા ॥
 મયના હૃદય મયડ દુઃખ મારી । લીનીં બોલિ ગિરીશ કુમારી ॥ ૩ ॥
 અધિક સનેહ ગોદ બૈઠારી । શ્યામ સરોજ નયન મરિ વારી ॥
 જેહિ વિધિ તુમર્હિ રૂપ અસ દીન્હા । તેર્હિં જડ વર વાડર કસ કીન્હા ॥ ૪ ॥

સાંમૈયું જાનને લઈને આપ્યું. સદ્ગુણા જાનૈયાઓને સુંદર જાનીવાસા (ઉતારા) આપ્યા. પાર્વતીની માતા મેનાએ, માંગલિક આરતી શબ્દગારી. મેનાની સાથે બીજી સ્ત્રીઓ પણ માંગલિક ગીતો ગાવા લાગી ॥ ૧ ॥ સુવર્ણના થાળથી શેણી રહેલા હાથ-વાળી અને હર્ષ પામેલી મેના, વરને પોંખવા વાસ્તે ચાલી, પણ ન્યારે વિકટ વેષવાળા રુદ્ર જોવામાં આવ્યા, ત્યારે તો મેનાને અને તેની સાથેની સ્ત્રીઓને હૃદયમાં ભારે ભય ઉત્પન્ન થયો. ॥ ૨ ॥ મેના અત્યંત ત્રાસને લીધે ભાગીને ઘરમાં પેસી ગઈ અને સદાશિવ જ્યાં જાનીવાસો હતો ત્યાં ગયા. હૃદયમાં બહુજ ભારે દુઃખથી ઘેરાયેલી મેના, પાર્વતીને યોદાવી લઈ, ॥ ૩ ॥ અધિક સ્નેહથી ખોળામાં ખેસાડી, પોતાનાં શ્યામ કમળો સરખાં નેત્રોને અશ્રુઓથી ભરપૂર કરી દધને યોદી કે, “હે દીકરી! જે વિધાતાએ તને આપ્યું રૂપ આપ્યું છે, તે જ મૂર્ખ વિધાતાએ તને ઘેલો વર કેમ આપ્યો હશે? ॥ ૪ ॥

૧૦૬—કસ કીન્હ વર વૌરાહ વિધિ જેહિ તુમર્હિ સુંદરતા દર્હ ॥

જો ફલ ચહિય સુરતરુહિ સો વરવસ વવૂરહિ લાગર્હ ॥

તુમ સહિત ગિરિતે ગિરૌં પાવક જરૌં જલનિધિ મઠં પૌં ॥

ઘરજાડ અપયશ્ન હોડ જગ જીવત વિવાહ ન હૌં કરૌં ॥ ૧૦ ॥

જે વિધાતાએ તને સુંદર રૂપ આપ્યું છે, તે જ વિધાતાએ ઘેલો વર કેમ આપ્યો? જે રૂળ, કલ્પવૃક્ષમાં લાગવું જોઈએ, તે રૂળ આવળમાં લાગશે કે શું? હું તને સાથે લઈને, પર્વત ઉપરથી પડતું મૂંઝીશ, અગ્નિમાં બળી મરીશ અથવા સસુદ્રમાં પડીશ. માઝું ઘર જાય અને જગતમાં અપયશ થાય તો પણ લાલે. હું જીવતાં તારો વિવાહ કરી કરવાની નથી.” ॥ ૧૦ ॥

૧૦૭—મર્હ વિકલ અવલા સકલ, દુઃખિત દેશિ ગિરિનારિ ॥

કરિ વિલાપ રોદતિ વદતિ, મુતા સનેહ સૈંભારિ ॥ ૧૦૬ ॥

મેનાને દુઃખિત જોઈને, સદ્ગુણી સ્ત્રીઓ વિકલ જેવી થઈ ગઈ. મેના, દીકરીના સ્નેહને લીધે વિલાપ કરવા લાગી, રાવા લાગી અને ગમે તેમ યોદવા લાગી કે, ॥૧૦૬॥

શ્રી૦—નારદકર મેં કહા બિગારા । મવન મોર જિન વસત ઝજારા ॥
 અસ ઉપદેશ ડમરિં જિન દીન્દા । વૌરે વરહિ લાગિ તપ કીન્દા ॥ ૧ ॥
 સાંચેહુ અનેકે મોહ ન માયા । ડદાસીન ધન ધામ ન જાયા ॥
 પર ઘર ઘાલક લાજ ન મીરા । બૌંઝ કિ જાન પ્રસવકી પીરા ॥ ૨ ॥
 જનનિહિં વિકલ વિલોકિ ભવાની । બોલીં યુતવિવેક મૃદુ વાની ॥
 અસ વિચારિ સોચહુ મતિ માતા । સો ન ટરે જો રચે વિધાતા ॥ ૩ ॥
 કર્મલિસ્ટા જો વાવર નાહુ । તૌ કત દોષ લગાડવ કાહુ ॥
 તુમસન મિટિહિં કિ વિધિકે અંકા । માતુ વ્યર્થ જનિ લેહુ કલંકા ॥ ૪ ॥

“મેં નારદનું શું બગાડ્યું હશે? કે જેણે મારું વસતું ઘર ઉજાડ કર્યું. નારદે પાર્વતીને એવો ઉપદેશ કર્યો કે, જેથી પાર્વતીએ ઘેલા વરને વાસ્તે તપશ્ચર્યા કરી. ॥ ૧ ॥ ખરેખર નારદ કે જે ઉદાસીન છે, ધનથી તથા સ્ત્રીથી રહિત છે અને પરાયાં ઘર ઘાલનારો છે, તેને ઓહ, માયા, લાજ કે ભય ન હોય, એમાં શી નવાઈ? વાંઝણીને પ્રસવની પીડાની શી ખબર પડે?” ॥ ૨ ॥ માતાને વ્યાકુલ થયેલી બેઈ, પાર્વતી વિવેકયુક્ત કોમળ વાણી બોલ્યાં કે, “હે માતા! વિધાતાએ જે રચ્યું હોય, તે તો જ નહીં, એવો વિચાર કરીને શોક નહીં કરો. ॥ ૩ ॥ મારા કર્મમાં ઘેલો પતિ લખાયો છે, તો પછી કોઈને શા માટે દોષ આપો છો? તમારાથી વિધાતાના લેખ ટાળી શકાયો કે? હે માતા! તમે વૃથા દોષ લ્યો મા. ॥ ૪ ॥

છં૦—જનિ લેહુ માતુ કલંક કરુણા પરિહરહુ અવસર નહીં ॥
 દુઃખ સુખ જુ લિસા લિલાર હમરે જાવ જહૈં પાડવ તર્હી ॥
 સુનિ ડપા વચન વિનીત કોમલ સકલ અવજા સોચર્હી ॥
 વહુભાંતિ વિધિહિં લગાય દૂષણ નયનવારિ વિમોચર્હી ॥ ૧૧ ॥

હે માતા! તમે કલંક લ્યો મા. શે કળકળ છેડી ઘો. શે કળકળ કરવાનો આ સમય નથી. મારા લલાટમાં જે કાંઈ સુખ દુઃખો લખાયાં હશે, તેઓને હું જ્યાં જઈશ, ત્યાં પામ્યા વગર રહીશ નહીં.” આ પ્રમાણે પાર્વતીનાં કોમળ તથા વિનય ભરેલાં વચનો સાંભળી, સઘળી સ્ત્રીઓ શોક કરવા લાગી, ઘણા ઘણા પ્રકારથી વિધાતાને દોષ દેવા લાગી અને નેત્રોમાંથી અશ્રુની ધારાઓ ચલાવવા લાગી. ॥ ૧૧ ॥

દો૦—તોહિ અવસર નારદ ક્રપય, ઔ ક્રપિ સપ્ત સમેત ॥
 સમાચાર સુનિ તુહિનગિરિ, ગવને તુરત નિકેત ॥ ૧૦૭ ॥

આ અવસરમાં નારદજી આ સમાચાર સાંભળી, સપ્તર્ષિઓની તથા ધીબજ ઋષિઓની સાથે તુરત હિમાલયને ઘેર આવ્યા. ॥ ૧૦૭ ॥

શ્રી૦—તવ નારદ સર્વહીં સમુદ્ધાવા । પૂરવ કથા પ્રસંગ સુનાવા ॥
 મયના સત્ય સુનહુ મમ વાની । જગદમ્બા તવ સુતા ભવાની ॥ ૧ ॥

અજા અનાદિ શક્તિ અવિનાશિનિ । સદા શંકુ અર્દ્ધાગનિવાસિનિ ॥

જગ સંભવ પાલન લય કારિણિ । નિજ ઇચ્છા લીલાવપુ ધારિણિ ॥ ૨ ॥

જન્મી પ્રથમ દક્ષગૃહ જાઈ । નામ સતી સુંદરતનુ પાઈ ॥

તહૈંઝં સતી શંકરહિ વિવાહી । કથા પ્રસિદ્ધ સકલ જગમાર્હી ॥ ૩ ॥

૧૬૬૧ આવાતિ શિવસંગા । દેવેન્દ્ર રઘુકુલકમલ પતંગા ॥

મયડ મોહ શિવ કહા ન કીન્હા । ભ્રમવશ મેષ સીયકર લીન્હા ॥ ૪ ॥

નારદજીએ સર્વને સમજાવ્યાં અને પૂર્વ કથાનો પ્રસંગ સંભળાવ્યો કે “હે મેના ! મારાં સત્ય વચન શ્રવણ કરો. તમારી દીકરી જગદંબા છે ॥ ૧ ॥ સનાતન કાળથી જ સદાશિવની શક્તિરૂપ છે, જન્મરહિત છે, અનાદિ છે, અવિનાશી છે, સર્વદા સદાશિવના અર્ધ અંગમાં જ રહેનારી છે, જગતનાં ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા પ્રલયને કરનારી છે. અને પોતાની ઈચ્છાથી જ શરીરને ધરનારી છે. ॥ ૨ ॥ આ તમારી પુત્રી, પ્રથમ દક્ષપ્રજાપતિને ઘેર જન્મી હતી, કે જ્યાં પશુ તેનું શરીર અતિ સુંદર હતું. એ જન્મમાં નામ ‘સતી’ હતું અને તેના વિવાહ શંકરની સાથે થયો હતો, કે જે કથા સર્વ જગતમાં પ્રસિદ્ધ છે. ॥ ૩ ॥ એ સતી, એક સમયે સદાશિવની સાથે આવતાં હતાં, ત્યાં માર્ગમાં રામચંદ્રજીનું દર્શન થતાં, તેણે મોહ પામી, સદાશિવનું કહું ન માની, ભૂલથી સીતાનો વેષ લીધો હતો. ॥ ૪ ॥

છં૦—સિય મેષ સતિ જો કીન્હ તેહિ અપરાધ શંકર પરિહરી ॥

હરવિરહ જાય બહોરિ પિતુકે યજ્ઞ યોગાનલ જરી ॥

અવ જનમિ તુમ્હેરે મવન નિજ પતિ લાગિ દારુણ તપ કિયા ॥

અસ જાનિ સંશય તજહુ ગિરિજા સર્વદા શંકરમિયા ॥ ૧૨ ॥

ભૂલને વશ થઈ, સતીનો વેષ લીધો, એટલા જ કારણ ઉપરથી, સદાશિવે ત્યાગ કરતાં, પતિના વિરહથી પીડાયલાં સતીએ પિતાના યજ્ઞમાં જઈ, યોગાગ્નિથી પોતાના શરીરને બાળી નાખ્યું હતું. એ જ સતી, હમણાં તમારે ઘેર જન્મ્યાં છે અને તેમણે, પોતાના પૂર્વ જન્મના પતિ સદાશિવને વાર્તે, દારુણ તપશ્ચર્યા કરી છે, આમ બાણીને તમે સધળા સંશયોને છોડી દો. પાવેની સર્વદા શંકરનાં જ પત્ની છે.” ॥ ૧૨ ॥

દો૦—મુનિ નારદકે વચન તવ, સવકર મિટા વિષાદ ॥

ક્ષણમહૈં વ્યાપેડ સકલ પુર, ઘર ઘર યહ સંવાદ ॥ ૧૦૮ ॥

નારદજીનાં વચનો સાંભળવાથી, સર્વનો ખેદ મટી ગયો અને આ વાત ક્ષણ-માત્રમાં, આખા નગરમાં ઘેર ઘેર ફેલાઈ ગઈ. ॥ ૧૦૮ ॥

ષો૦—તવ મયના હિમવન્ત અનંદે । પુનિ પુનિ પારવતી પદ વંદે ॥

નારિ પુરુષ શિશુ યુવા સયાને । નગર લોગ સવ અતિ હરપાને ॥ ૧ ॥

લગે હોન પુર મંગલ ગાના । સજે સવહિ હાટક ઘટ નાના ॥

મૌંતિ અનેક મૈં જેવનારા । સૂપશાસ્ત્ર જસ કહ્યું વ્યવહારા ॥ ૨ ॥
 સો જેવનાર કિ જાય વરવાની । વસહિ ભવન જેહિ માતુ ભવાની ॥
 સાદર બોલે સકલ બરાતી । વિષ્ણુ વિરંચિ દેવ સબ જાતી ॥ ૩ ॥
 વિવિધ પૌંતિ વૈઠી જેવનારા । લગે પરીસન નિપુણ સુઆરા ॥
 નારિ દંદ સુર જેવત જાની । લગીં દેન ગારી મૃદુ વાની ॥ ૪ ॥

આ સમયે મેનાએ તથા હિમાલયે, પાર્વતીનાં ચરણોમાં પ્રણામ કર્યાં. સ્ત્રીઓ, પુરુષો, બાલકો તથા જીવાનો, જે કોઈ, એ નગરમાં સુસ હતાં, તેઓ સર્વ, અત્યંત રાજ્યમાં. નગરમાં માંગલિક ગીતો ગવાવા લાગ્યાં, સર્વ સ્થલોમાં સુવર્ણના કળશો સાજવામાં આવ્યા અને જેમ પાકશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે, તે પ્રમાણે, જમણવારની અનેક રસોઈઓ થવા લાગી. ॥ ૨ ॥ જે ઘરમાં સાક્ષાત્ જગદંબા વસે છે, તે ઘરની જમણવારે શી રીતે વખાણી બાંધે? વિષ્ણુ, બ્રહ્મા સર્વ જાતના દેવતાઓ કે જેઓ, જનમાં આવ્યા હતા, તેઓને તથા બીજા પણ સઘળી જનને, હિમાલયે લોજનને વાસ્તે બોલાવતાં, ॥ ૩ ॥ જમનારાઓની અનેક પંગતો જમવા બેઠી, પ્રવીણ રસોઈઆઓ પીરસવા લાગ્યા અને સ્ત્રીઓ દેવતાઓને જમવા લાગેલા જાણીને કેમજ ગિરાઓથી ફટાણું દેવા લાગી. ॥ ૪ ॥

છં-ગારી મધુર સુર દેહિં સુન્દરિ વ્યંગ વચન સુનાવહીં ॥

ભોજન કરાહિં સુર અતિ વિલમ્બ વિનોદ સુનિ સુખ પાવહીં ॥

જેવત જો વઢ્યો અનંદ સો સુખ કોટિહૂ ન પૈરે કહ્યો ॥

અચવાય દીન્હે પાન ગવને વાસ જહૈં જાકો રહ્યો ॥ ૧૩ ॥

જેમ જેમ સ્ત્રીઓ મધુર સ્વરોથી ફટાણું દેવા લાગી અને હાસ્ય વચનો સંભળાવવા લાગી, તેમ તેમ દેવતાઓ, એ વિનોદ સાંભળવાના આનંદને લીધે, લોજનમાં અતિ વિલંબ કરવા લાગ્યા, જમવાના સમયમાં જે આનંદ વધ્યો, તે કરોડ મોહોડાંથી પણ કહો બાંધ એમ નથી. જમી રહ્યા પછી, સુખ તથા હાથ ધોવરાવીને સર્વને પાન બીડાં આપવામાં આવ્યાં. પછી સર્વે જાનેયાઓ જ્યાં જ્યાં પોતાના ઉતારા હતા, ત્યાં ત્યાં ગયા. ॥ ૧૩ ॥

દો-બહુરિ સુની હિપવંત કહે, લમ્પ જનાઈ આય ॥

સમય વિલોકિ વિવાહકર, પઠયે દેવ બુલાય ॥ ૧૦૯ ॥

પછી ઋષિઓએ, હિમાલયની પાસે જઈને લમ્પનો સમય બતાવ્યો. હિમાલયે વિવાહનો સમય પ્રાપ્ત થયો બેઠો, સર્વ દેવતાઓને બોલાવ્યા. ॥ ૧૦૯ ॥

શ્લો-બોલિ સકલ સુર સાદર લીન્હે । સવહિ યયોચિત આસન દીન્હે ॥

વેદી વેદવિષાન સૈવારી । મુમંગ મુમંગલ ગાવહિં નારી ॥ ૧ ॥

સિંહાસન અતિદિવ્ય મુહાવા । જાય ન વરણિ વિરંચિ બનાવા ॥

વેટે શિવ વિપ્રન શિર નાઈ । હૃદય મુમિરિ નિજ પ્રમુ રઘુરાઈ ॥ ૨ ॥

બહુરિ મુનીશ્વન સમા બુલાઈ । કર ઘૂંગાર સહી લૈ આઈ ॥

દેસત રૂપ સકલ સુર મોહૈ । વરણે છાંચિ અસ જગ કવિ કો હૈ ॥ ૩ ॥

જગદમ્બિકા જાનિ ભવભામા । સુરન મનહિં મન કીન પ્રજામા ॥

સુન્દરતા મર્યાદ ભવાની । જાય ન કોટિહુ વદન વલાની ॥ ૪ ॥

આદર પૂર્વક સર્વ દેવતાઓને બોલાવી, સર્વને યથાયોગ્ય આસન આપ્યાં, વેદોક્ત વિધિ પ્રમાણે વેદી શણગારી અને સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓ માંગલિક ગીતો ગાવા લાગી. ॥ ૧ ॥ સદાશિવને વાસ્તે, બ્રહ્માએ, અતિ દિવ્ય સુશોભિત સિંહાસન બનાવી શાખું હતું કે જેનું વર્ણન કરી શકાય નહીં. સદાશિવ, બ્રાહ્મણોને પ્રણામ કરી, હૃદયમાં પાતાના પ્રભુ રામચન્દ્રજીનું સ્મરણ કરીને એ સિંહાસન ઉપર બિરાજ્યા. ॥ ૨ ॥ પછી સુનિઓએ પાર્વતીને બોલાવતાં, સખીઓ, ઘૂંગાર ધરાવીને તેમને પધરાવી લાવી. પાર્વતીના રૂપને જોઈ, સર્વ દેવતાઓ મોહ પામ્યા. પાર્વતીના રૂપનું વર્ણન કરી શકે એવો કવિ આખા જગતમાં કોણ છે ? કોઈ નથી. ॥ ૩ ॥ સદાશિવનાં પત્ની પાર્વતીને, જગદંબા બ્રહ્માને સર્વ દેવતાઓએ મનમાં ને મનમાં પ્રણામ કર્યા. પાર્વતી સુંદરતાની ચરાકાષ્ટરૂપ જ હતાં, તેથી કરેડ મોહોડાંવડે પણ તેની સુંદરતા સંપૂર્ણ વર્ણવી શકાય એમ નથી. ॥ ૪ ॥

છં૦-કોટિહુ વદન નહિ વૈન વર્ણન જગ જનનિ શોભા મહા ॥

સકુચર્હિં કદત શ્રુતિ શેષ નારદ મંદમતિ તુલસી કઠા ॥

છાંચિલાનિ માતુ ભવાનિ ગવનિ મધ્ય મંદપ શિવ જહાં ॥

અવલોકિ સકર્હિં ન સકુચિ પતિ પદ કમલ મનમધુકર તહાં ॥ ૧૪ ॥

જગદંબાની ભારે શોભા, કરેડ સુખોથી પણ વર્ણવી બળ્ય એમ નથી, વેદો, શેષનામ અને સરસ્વતી પણ, વર્ણન કરતાં સંકોચાય છે, ત્યારે મંદ બુદ્ધિવાળો તુલસીદાસજી તો શા હિંસાબમાં ? કાંતિની ખાણરૂપ જગદંબા, જ્યાં શિવ બીરાજતા હતા, ત્યાં મધ્ય મંદપમાં પધાર્યા. જગદંબા લાજને લીધે સદાશિવની સામે જોઈ શકતાં ન હતાં, પણ તેમનું મન સદાશિવનાં ચરણકમળોમાં ભ્રમરની પેઠે લાગી રહ્યું હતું. ॥ ૧૪ ॥

દો૦-મુનિ અનુશાસન ગણપતિહિ, પૂજે શંભુ ભવાનિ ॥

કોણ મુનિ સંશય જનિ કરૈ, સુર અનાદિજિય જાની ॥ ૧૧૦ ॥

ત્યાં સદાશિવે અને પાર્વતીએ, સુનિઓની આજ્ઞાથી ગણપતિનું પૂજન કર્યું. સદાશિવના વિવાહથી પહેલાં ગણપતિ સંભવે જ કેમ ? એવી શંકા કોઈએ કરવી નહીં. કેમ કે, તે તે દેવતાઓની પદવીઓ અનાદિ કાળથી ચાલી આવે છે. ॥ ૧૧૦ ॥

બો૦-જસ વિવાહકી વિધિ શ્રુતિ ગર્હૈ । મહામુનિન સો સવ કરવાઈ ॥

ગર્હિ ગિરીશ કુશ કન્યા પાની । શિવર્હિ સમર્પી જાનિ ભવાની ॥ ૧ ॥

૧ ગણપતિ, સર્વ જગતના અધ્યક્ષ હજાર છે, એવો અર્થ લઇએ તો, કશી શંકા ઉત્પન્ન થાય એમ જ નથી.

પાણિગ્રહણ જબ કીન્હ મહેશા । હિય હરષે તબ સકલ મુરેશા ॥
 વેદ મંત્ર મુનિવર ઉચ્ચરહીં । જય જય જય શંકર મુર કરહીં ॥ ૨ ॥
 બાજહીં બાજન વિવિધ વિધાના । મુમનદૃષ્ટિ નમ મંડે વિધિ નાના ॥
 હર ગિરિજા કર મયડ વિવાહ । સકલ યુવન મરિ રહા ઉછાહ ॥ ૩ ॥
 દાસી દાસ તુરગ રથ નાગા । ષેનુ વસન મણિ વસ્તુ વિભાગા ॥
 અન્ન કનકખાજન મરિ યાના । દાયજ દીન ન જાય વસના ॥ ૪ ॥

વિવાહનો વિધિ જે પ્રમાણે વેદમાં લખ્યો છે, તે પ્રમાણે જ મહા મુનિઓએ સમજાવ્યો કરાવ્યો. હિમાલયે, પાર્વતીને સદાશિવની શક્તિરૂપ બાણી, દર્ભ સહિત તેમને હાથ ઝાલીને સદાશિવને સોંપી દીધાં. ॥ ૧ ॥ સદાશિવે પાણિગ્રહણ કર્યું તે સમયમાં સમજાવતાં દેવતાઓ હૃદયમાં હર્ષ પામ્યા. મુનિઓએ વેદમંત્રોના ઉચ્ચાર કર્યા અને દેવતાઓએ ‘જય જય જય શંકર !’ એવા ઉચ્ચારો કર્યા ॥ ૨ ॥ અનેક પ્રકારનાં વાજવા ઘામવા અને આકાશમાંથી અનેક પ્રકારની પુષ્પવૃષ્ટિઓ થઈ સદાશિવને અને પાર્વતીને વિવાહ થતાં, સમજાવતાં પ્રદાંડમાં ઉત્સાહ વ્યાપી રહ્યો. ॥ ૩ ॥ હિમાલયે, દાસીઓ, દાસો, ઘોડાઓ, રથો, હાથીઓ, ગાયો, વગેરે, મણિઓ, અનેક પ્રકારની ખીલ પલ્લુ વસ્તુઓ અને સુવર્ણનાં વાસણો તથા અન્નો, એઓનાં ગાંઠાં ભરીભરીને હાથને આપ્યો કે, જેનું વર્ણન કરી શકાતું નથી. ॥ ૪ ॥

છં—દાઝ દિયો બહુમાંતિ પુનિ કર જોરિ હિમ મૂષર કહ્યો ॥

કા દેઝે પૂરણકામ શંકર ચરણ પંકજ ગદિ રહ્યો ॥

શિવ કૃપાસાગર સ્વશુરકર પરિતોષ સબ માંતિન કિયો ॥

પુનિ ગહેડ પદ પાયોજ મયના પ્રેમ પરિપૂરણ હિયો ॥ ૧૫ ॥

હિમાલયે ઘણી ભાતનો હાથને આપી, ફરી પલ્લુ હાથ ભેડી, ‘હે શંકર ! આપ કે જે પૂર્ણકામ છે, તેમને હું શું આપી શકું ?’ એમ બોલીને સદાશિવનાં ચરણારવિંદ પકડી રાખ્યાં. કૃપાસિંધુ સદાશિવે સર્વ રીતે સસરાને સંતોષ આપ્યો. વળી મેનાએ પ્રેમ ભરેલાં હૃદયથી સદાશિવનાં ચરણકમળ પકડીને વિનંતિ કરી કે, ॥ ૧૫ ॥

દો—નાથ ડમા મમ પ્રાણ સમ, મુહ કિંકરી કરેહુ ॥

સમહુ સકલ અપરાધ અવ, હૈ પ્રસન્ન વરદેહુ ॥ ૧૧૧ ॥

“હે નાથ ! પાર્વતી કે જે મને પ્રાણથી પલ્લુ અધિક પ્યારી છે, તેને આપ આપનાં વરની દાસી કરજો, હવે સર્વ અપરાધોની ક્ષમા કરજો અને પ્રસન્ન થઈને વરદાન દેજો.” ॥ ૧૧૧ ॥

ચૌ—બહુવિધિ શંખુ સામુ સમુદ્ધાર્દ । ગવની મવન ચરણ શિર નાર્દ ॥

જનની ડમા બોલિ તબ લીન્હી । હે ડછંગ મુંદર શિશ્વ દીન્હી ॥ ૧ ॥

કાહુ સદા શંકર પદ પૂજા । નારિ ધર્મ પતિ દેવ ન દુજા ॥

વચન કહત મરિ લોચન વારી । બહુરિ લાય ડર લીન્હ કુમારી ॥ ૨ ॥

કત વિધિ સૃજિ નારિ જગમાહીં । પરાધીન સપને સુત્ર નાહીં ॥

મહા અતિ પ્રેમ વિકલ મહતારી । ધીરજ કીન્હ કુસમય વિચારી ॥ ૩ ॥

પુનિ પુનિ મિલત પરત ગહિ ચરણા । પરમ પ્રેમ કહ્યુ જાય ન વરણા ॥

સવ નારિન મિલિ મેંટિ મવાની । જાય જનનિ ઉર પુનિ લપટાની ॥ ૪ ॥

સદાશિવે, ઘણી રીતે સાસુને સમજાવી. તે માથું નમાવીને ઘરમાં ગઈ. આ સમયે મેનાએ પાર્વતીને પોતાની પાસે બોલાવી લઈ, જોખામાં બેસાડીને સુંદર શિખામણ આપી કે, ॥ ૧ ॥ “હે દીકરી ! સર્વદા શંકરના ચરણોનું પૂજન કરજે, પતિને ઇષ્ટ દેવ-રૂપ ગણવે, એ જ સ્ત્રીઓનો ધર્મ છે. બીજે કોઈ એવો ઉત્તમ ધર્મ નથી.” આટલું બોલતાં નેત્રોમાં પાણી ભરાઈ આવ્યાં, તેથી વળી પાર્વતીને પોતાની છાતીમાં લગાવીને મેના બોલી કે, ॥ ૨ ॥ “જેને પરાધીન હોવાને લીધે સ્વપ્નમાં પણ સુખ નથી એવી સ્ત્રીઓને, વિધાતાએ જગતમાં શામાટે સૃષ્ટિ હશે ?” માતા મેના, અતિ પ્રેમથી વિદુલ થઈ ગઈ, પણ વ્યાકુલ થવાનો સમય નથી, એમ વિચારીને પાછી તેણે ધીરજ ધરી, ॥ ૩ ॥ મેના વારંવાર પાર્વતીને મળવા લાગી અને (જગદંબા બાણી) ચરણ પકડી પકડીને ચરણમાં પડવા લાગી. આ સમયના પરમ પ્રેમનું જરા પણ વર્ણન કરી શકાય એમ નથી. પાર્વતી સર્વ સ્ત્રીઓને મળી તથા ભેટીને પાછાં માતાની પાસે જઈ, તેની છાતીમાં લપટાઈ ગયાં. ॥ ૪ ॥

છં-જનનિહિં બહુરિ મિલિ ચલિ ઉચિત આશીશ સવકાહુ દર્શ ॥

ફિર ફિર વિલોકહિ માતુ તન તબ સસ્ત્રી લૈ શિવ પહૈં ગઈ ॥

યાચક સકલ સંતોષિ શંકર ઉમા સહ મવનહિં ચલે ॥

સવ અમર હરપે સુમન વરણિ નિશાન નય બાજહિં ભલે ॥ ૧૬ ॥

પાર્વતી વારંવાર માતાને મળીને ત્યાંથી આવ્યાં, સર્વ કોઈએ તેમને આશિષ દીધી. પાર્વતી ચાલતાં ચાલતાં પણ મેનાના શરીર સાથે જોવા લાગ્યાં, ત્યારે તેમની સખી તેમને સદાશિવની પાસે લઈ ગઈ. સદાશિવ સઘળા માગણ લોકોને સંતુષ્ટ કરી, પાર્વતી સહિત પોતાના ઘર તરફ સંધાવ્યાં. આ સમયે દેવતાઓ હર્ષ પામ્યા, પુરોહિતો વૃદ્ધિએ થવા લાગી અને આકાશમાં અતિ ઉત્તમ દેવદુન્દુભિઓ વાગવા લાગ્યાં. ॥ ૧૬ ॥

દો-ચલે સંગ હિમવંત તબ, પહુંચાવન અતિહેતુ ॥

વિવિધભાતિ પરિતોષકર, વિદા કીન્હ વૃષકેતુ ॥ ૧૧૨ ॥

હિમાલય, વળાવવાને વાસ્તે અત્યંત પ્રેમથી સાથે આવ્યો અને તેણે, ઘણી ઘણી રીતે રાજ કરીને, સદાશિવને વિદાય કર્યા. ॥ ૧૧૨ ॥

ચૌ-તુરત મવન આયે ગિરિરાઈ । સકલ શૈલ સર લિયે બુલાઈ ॥

આદર દાન વિનય બહુ માના । સબકહૈં વિદા કીન હિમવાના ॥ ૧ ॥

જબહિં શંકુ કૈલાસહિ આયે । મુર સબ નિજ નિજ લોક સિવાયે ॥

જગત માતુ પિતુ શંકુ મવાની । તેહિ શૃંગાર ન કહોં વસાની ॥ ૨ ॥

કરાંહિં વિવિધવિધિ ભોગ વિલાસા । ગણન સમેત વસહિં કૈલાસા ॥

હર ગિરિજા વિહાર નિત નયજ । હિં વિધિ વિપુલ કાલ ચલિ ગયજ ॥૩॥

તવ જન્મેવ પદવદન કુમારા । તારક અમર સમર જિન મારા ॥

આગમ નિગમ પ્રસિદ્ધ પુરાના । વળમુખ જન્મ કર્મ જગ જાના ॥ ૪ ॥

હિંમાલયે તુરત ઘેર આવી, સઘળા પર્વતોને તથા તળાવો વગેરેને બોલાવી, આદરથી, દાનથી તથા વિનયથી બહુ માન આપીને, સર્વને વિદાય કર્યા. ॥ ૧ ॥ સદાશિવ જ્યારે કૈલાસમાં આગ્યા, ત્યારે સર્વ દેવતાઓ પોતપોતાના લોકોમાં ગયા. શિવ પાર્વતી જગતનાં માતા પિતા છે, માટે તેઓના શૃંગારનું વર્ણન કરવું છોડી દઉં છું. ॥ ૨ ॥ શિવ પાર્વતી અનેક પ્રકારના લોગવિલાસ કરવા લાગ્યાં અને ગણો સહિત કૈલાસમાં જ રહ્યાં. એઓને, નિત્ય નવીન વિહાર કરતાં કરતાં, એ જ રીતે મોટા કાળ વ્યતીત થઈ ગયો, ॥ ૩ ॥ ત્યારે છ મોહોડાંવાળા કાર્તિકેય સ્વામીનો જન્મ થયો, કે જે કાર્તિકેય સ્વામીએ યુદ્ધમાં તારકાસુરને માર્યો. કાર્તિકેયનાં જન્મ અને કર્મ, વેદોમાં, શાસ્ત્રોમાં તથા પુરાણોમાં પ્રસિદ્ધ છે અને તેથી જગતમાં પણ વિદિત છે. ॥ ૪ ॥

છં૦—જગ જાન વળમુખ જન્મ કર્મ પ્રતાપ પુરુષારથ મહા ॥

તેહિં હેતુ મૈં દુષકેતુ સુતકર ચરિત સંક્ષપહિ કહા ॥

યહ ઉમા શંશુ વિવાહ જો નર નારિ સુનહિં જો ગાવહીં ॥

કલ્યાણ કાજ વિવાહ યંગલ સર્વદા મુલ પાવહીં ॥ ૧૭ ॥

સદાશિવના પુત્ર કાર્તિકેય સ્વામીનાં જન્મ કર્મ, પ્રતાપ તથા મહાપુરુષાર્થ, જગતમાં પ્રસિદ્ધ છે, તેથી મૈં સંક્ષેપથી કહ્યા. જે સ્ત્રીઓ કે પુરુષો આ શિવ પાર્વતીના વિવાહની કથાને સાંભળશે અને ગાશે, તેઓ સર્વદા વિવાહરૂપી યંગલ કૃત્યમાં કલ્યાણને અને સુખને પ્રાપ્ત થશે. ॥ ૧૭ ॥

દો૦—ચરિત સિંધુ ગિરિજા રમણ, વેદ ન પાવહિ પાર ॥

વરણે તુલસીદાસ કિમિ, અતિ મતિ મંદ ગવૌર ॥ ૧૧૩ ॥

વેદ પણ સદાશિવનાં ચરિત્રરૂપી સમુદ્રનો પાર પામતો નથી, ત્યારે તુલસીદાસ કે જે મંદબુદ્ધિવાળો અને ગભાર છે, તે તો એ સમુદ્રનું કેમ જ વર્ણન કરી શકે ? ॥૧૧૩॥

ચૌ૦—શંશુ ચરિત મુનિ સુરસ સુહાવા । મરદાજ મુનિ અતિ મુલ પાવૌ ॥

વહુ લાલસા કથાપર બાદી । નયન નીર રોમાવલિ ઠાઢી ॥ ૧ ॥

પ્રેમ વિવશ મુલ આવ ન બાની । દશા દેસે હરપે મુનિ જ્ઞાની ॥

અહો ધન્ય તવ જન્મ મુનીશા । તુમહિં પ્રાણ સમ મિય ગૌરીશા ॥ ૨ ॥

શિવ પદ કમલ જિનહિં રતિ નાહીં । રામહિં તે સ્વપ્રહુ ન સુહાદીં ॥

વિનુ છલ વિશ્વનાથ પદ નેહુ । રામમક્તકર લક્ષણ લેહુ ॥ ૩ ॥

શિવ સમ કો રઘુપતિ વ્રત ધારી । વિનુ અથ તજી સતી અસ નારી ॥

પળકારિ રઘુપતિ ભક્તિ દહાઈ । કો શિવ સમ રામહિં મિય માર્હ ॥ ૪ ॥

યાજ્ઞવલ્કયના મુખથી સરસ તથા સુશોભિત સદાશિવનું ચરિત્ર સાંભળી, ભરદ્વાજ મુનિ બહુ સુખ પામ્યા અને તેમને કથા ઉપર બહુ જ લાલસા વૃદ્ધિ પામી. નેત્રોમાં પાણી ભરાઈ આવ્યાં તથા શરીરમાં રોમાવલિ ઉભી થઈ. ॥ ૧ ॥ ભરદ્વાજ મુનિ એવા પ્રેમને પરવશ થઈ ગયા કે, મુખમાંથી કાંઈ વાણી પણ બોલી શકતા ન હતા. ભરદ્વાજની આવી દશા જોઈ, જ્ઞાની યાજ્ઞવલ્કય મુનિ રાજી થયા અને બોલ્યા કે, “હે મુનીશ્વર! અહો! તમારું જન્મ ધન્ય છે. તમને સદાશિવ પ્રાણ સમાન પ્યારા છે. ॥ ૨ ॥ જેને સદાશિવનાં ચરણકમળોમાં પ્રીતિ ન હોય, તેને સ્વપ્નમાં પણ, રામ પ્રિય લાગતા નથી. સદાશિવનાં ચરણકમળોમાં છળ વગરનો સ્નેહ, એ જ રામભક્તનું લક્ષણ છે. ॥ ૩ ॥ સદાશિવ સમાન રામની દૃઢ ભક્તિનું ધારણ કરનારો ખીજો કોણ છે? કે જે સદાશિવે મોટા અપરાધ વગર અથવા કશા સંતાપ વગર જ સતી જેવી સ્ત્રીનો પરિત્યાગ કર્યો હતો. સદાશિવે સતીનો પ્રસંગ ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરીને, રામની ભક્તિને દૃઢ કરી, માટે રામને સદાશિવ સમાન ખીજો કોણ પ્રિય હોય? ॥ ૪ ॥

દો—પ્રથમ કહે મૈ શિવચરિત, વૃક્ષા મર્મ તુમ્હાર ॥

શુચિ સેવક તુમ રામકે, રહિત સમસ્ત વિકાર ॥ ૧૧૪ ॥

મેં પ્રથમ શિવનાં ચરિત્ર કહીને તમારો મર્મ બહુ લીધો, કે તમે રામના પવિત્ર સેવક છે અને સર્વ વિકારોથી રહિત છો. ॥ ૧૧૪ ॥

ચૌ—મૈ જાના તુમ્હાર ગુણ શીલા । કહૌં મુનહુ અવ રઘુપતિ લીલા ॥

મુન મુનિ આજ સમાગમ તોરે । કહિ ન જાય જસમુલ્લ મન મોરે ॥ ૧ ॥

રામ ચરિત અતિ અમિત મુનીશા । કહિ ન સકહિં શત કોટિ અહીશા ॥

તદપિ યથા શ્રુત કહૌં બચાની । મુમિરિ ગિરાપતિ પ્રજ્ઞ ધનુ પાની ॥ ૨ ॥

શારદ દારુ નારિ સમ સ્વામી । રામ સૂત્રધર અંતર્યામી ॥

જેહિપર કૃપા કરહિં જન જાની । કવિ ઝર અજિર નચાવહિં વાની ॥ ૩ ॥

પ્રજ્ઞજ્ઞ કૃપાલુ સોહ રઘુનાથા । વરણોં વિશદ જામુ ગુણાથા ॥

પરમ રમ્ય ગિરિવર કૈલાસ । સદા જહાં શિવ ઝમા નિવાસ ॥ ૪ ॥

મેં તમારા શુભો અને સ્વભાવ બોલ્યા. માટે હવે રામની લીલા કહું છું તે સાંભળો. હે ભરદ્વાજ મુનિ! આજ તમારા સમાગમથી મારા મનમાં જે સુખ થયું છે, તે કહું જતું નથી. ॥ ૧ ॥ હે મુનીશ્વર! રામનું ચરિત્ર અત્યંત અપાર છે, કે જેનું કરોડ શેષનાગો પણ પૂરેપૂરું વર્ણન કરી શકે નહીં. તોપણ વાણીના પતિ અને ધનુષને ધરનારા રામનું સ્મરણ કરી, જેવું મેં સાંભળ્યું છે, તે પ્રમાણે તમારી પાસે વર્ણવીને કહું છું. ॥ ૨ ॥ સરસ્વતી લોકહાની પુતળી સમાન છે અને અંતર્યામી સ્વામી રામ, તેના સૂત્રધાર (દેરાને ધરનારા) છે. રામચંદ્રજી, ભક્ત બહુઈને જે કવિની ઉપર કૃપા કરે, તે કવિના હૃદયરૂપી આંગણમાં સરસ્વતીને નચાવે છે. ॥ ૩ ॥ તે કૃપાળુ રામચંદ્રજીને પ્રણામ કરું છું, કે જેના નિર્ભજ શુભોની કથાનું વર્ણન કરવા ઉલુક્ત થયો છું. પર્વતોમાં ઉત્તમ ધરમ રમ્ય કૈલાસ કે જેમાં સદાશિવ અને પાર્વતીનો નિવાસ છે. ॥ ૪ ॥

દો-સિદ્ધ તપોધન યોગિજન, સુર કિબર મુનિદંદ ॥

વસહિં તહાં મુકુતી સકલ, સેવહિં શિવ મુસકંદ ॥ ૧૧૫ ॥

તેમાં સિદ્ધો, તપોધનો, દેવતાઓ, કિન્નરો તથા મુનિઓના સમૂહો રહે છે અને તે સઘળા પુણ્યશાલીઓ સુખસ્વરૂપ સદાશિવનું સેવન કરે છે, ॥ ૧૧૫ ॥

જૌ-હરિહર વિમુક્ત ધર્મ રતિ નાहीं । તે નર તહાં ન સપનેહું જાहीं ॥

તેહિ ગિરિપર વટ વિટપ વિશાલા । નિત નૂતન મુન્દર સબ કાલા ॥ ૧ ॥

ત્રિવિધ સમીર મુશીતલ છાયા । શિવ વિશ્રામ વિટપ શ્રુતિગાયા ॥

એકવાર તેહિ તર પ્રમુ ગયહ । તહુ બિલોકિ જર અતિ મુલ્ય ભયહ ॥ ૨ ॥

નિજકર ઢાસિ નાગ રિપુ છાલા । વૈટે સહજહિ શંખકુપાલા ॥

કુંદ ઇંદુવર ગૌર શરીરા । મુજ પ્રલંબપરિધન મુનિચીરા ॥ ૩ ॥

તરુણ અરુણ અમ્બુજસમ ચરણા । નસ્વ દ્યુતિ ભક્ત દ્વદય તમ હરણા ॥

મુજંગ ભૂતિ ભૂષણ ત્રિપુરાસી । આનન શરદ ચંદ્ર છાવિ હારી ॥ ૪ ॥

જેઓ વિષ્ણુથી તથા સદાશિવથી વિમુખ હોય અને ધર્મ ઉપર રુચિ વગરના હોય, તે માણસો સ્વપ્નમાં પણ કૈલાસમાં જઈ શકતા નથી, એ પર્વત ઉપર આક્રમણ વડનું આડ છે, કે જે સર્વ કાળમાં નિત્ય નવીન તથા સુંદર રહે છે, ॥ ૧ ॥ શીત, મંદ તથા સુગંધ પવનથી સંયુક્ત રહે છે અને અતિ શીતલ છાયાવાળું છે. તે વૃક્ષ સદાશિવના વિશ્રામનું સ્થલ છે એમ શ્રુતિઓ ગાય છે. એક સમયે સદાશિવ તે વડની નીચે પધાર્યા અને વડને બેઠને હૃદયમાં બહુ આનંદ પામ્યા. ॥ ૨ ॥ આનંદ આવવાથી સહજ કૃપાલુ સદાશિવ, પોતાના હાથથી સિંહની છાલ ખીછાવીને ત્યાં ખીરાવ્યા. ડાહરનાં ફૂલ, ચંદ્ર તથા શંખ, એઓના જેવાં ગૌર શરીરવાળા, લાંબી ભુબ્જોવાળા, વલ્કલ વસ્ત્રોના પરિધાનવાળા, ॥ ૩ ॥ તુરત ખીલેલાં રાતાં કમળો જેવાં ચરણોવાળા, નખોની કાંતિથી ભકતોના હૃદયનાં અંધકારને હરનારા, સર્પો તથા વિભૂતિરૂપી ભૂષણોવાળા, ત્રિપુરાસુરને નાશ કરનારા, સુખની શોભાથી શરદ્ગતુના ચંદ્રની શોભાને હરતા, ॥ ૪ ॥

દો-જટા મુકુટ સુર સરિત શિર, લોચન નલિન વિશાલ ॥

નીલકંઠ લાવળ્પનિધિ, સોહ બાલ વિધુ બાલ ॥ ૧૧૬ ॥

જટારૂપી મુકુટવાળા, મસ્તકમાં ગંગાછાને ધરનારા, વિશાલ નેત્રકમળોવાળા, સ્થામ કંઠવાળા, શોભાના ભંડારરૂપ અને જેના લલાટમાં ખાલચંદ્ર શોભી રહ્યો હોય ॥ ૧૧૬ ॥

જૌ-વૈટે સોહ કામરિપુ કૈસે । ધરે શરીર શાન્તરસ જૈસે ॥

પારવતી મલ અવસર જાની । ગઈ શંખપહૈં માતુ ભવાની ॥ ૧ ॥

જાનિ મિયા આદર અતિ કીન્હા । વામભાગ આસન હર દીન્હા ॥

વૈઠી શિવ સમીપ હરપાઈ । પૂરવ જન્મ કથા ચિત આઈ ॥ ૨ ॥

પતિ હિય હેતુ અધિક અનુમાની । વિહંસિ ઉમા બોલી પ્રિય વાની ॥
 કથા જો સકલ લોક હિતકારી । સોઈ પૂછન ચહ શૈલકુમારી ॥ ૩ ॥
 વિશ્વનાથ મમ નાથ પુરાની । ત્રિશુવન મહિમા વિદિત તુમ્હારી ॥
 ચર અરુ અચર નાગ નર દેવા । સકલ કરહિ પદપંકજ સેવા ॥ ૪ ॥

એવા સદાશિવ બાણે દેહધારી શાંત રસ બેઠો હોય, તેમ ખીરાબ્યા હતા. આ સમયને અતિ ઉત્તમ બાણી, જગદંબા પાર્વતી, સદાશિવની પાસે ગયાં ॥ ૧ ॥ સદાશિવે પ્રિયા બાણીને તેમને બહુ આદર આપ્યો અને પોતાના ડાબા ભાગમાં જે આસન હતું, તે લઈ, તેમને આપીને પોતાની સામે બેસાડ્યાં. પાર્વતી બહુ રાજી થઈને સદાશિવના સમીપમાં બેઠાં અને તે સમયે તેમને પૂર્વજન્મની કથાનું સ્મરણ આવ્યું ॥ ૨ ॥ પોતાના ઉપર સ્વામીનો પ્રેમ અધિક છે, એવું અનુમાન કરી, સર્વ લોકોનું હિત કરનારી કથા પૂછવાની તેમને ઇચ્છા થઈ. આ ઇચ્છાથી હિમાલયનાં પુત્રી પાર્વતી હસીને પ્રિય વાણી બોલ્યાં કે ॥ ૩ ॥ “હે વિશ્વનાથ! હે મારા સ્વામી! હે ત્રિપુરના શત્રુ સદાશિવ! આપનો મહિમા ત્રૈલોક્યમાં પ્રખ્યાત છે. ચર, અચર, નાગ, મનુષ્ય અને દેવતાઓ, એ સર્વે આપના ચરણારવિંદની સેવા કરે છે. ॥ ૪ ॥

દો-પ્રશ્ન સમર્થ સર્વજ્ઞ શિવ, સકલ કલા ગુણ ધામ ॥

યોગ જ્ઞાન વૈરાગ્ય નિધિ, પ્રગટ કલ્પતરુ નામ ॥ ૧૧૭ ॥

હે પ્રભુ! આપ સમર્થ, સર્વજ્ઞ, મંગલરૂપ, સઘળી કળાઓના તથા શુભોના સ્થાન-કરૂપ અને યોગના, જ્ઞાનના તથા વૈરાગ્યના ભંડારરૂપ છો. આપનું નામ પ્રત્યક્ષ કલ્પ-વૃક્ષ જેવું છે ॥ ૧૧૭ ॥

બૌ-જો મોપર પ્રસન્ન સુખરાસી । જાનિય સત્ય મોહિ નિજ દાસી ॥

તૌ પ્રશ્ન હરહુ મોર અજ્ઞાના । કહિ રઘુનાથ કથા વિધિ નાના ॥ ૧ ॥

જામુ ભવન સુરતરુ તર હોઈ । સહ કિ દરિદ્ર જનિત દુઃખ સોઈ ॥

શશિ ભૂષણ અસહૃદય વિચારી । હરહુ નાથ મમ મતિભ્રમ મારી ॥ ૨ ॥

પ્રશ્ન જે મુનિ પરમારથવાદી । કહહિ રામકહૈં બ્રહ્મ અનાદી ॥

શેષ શારદા વેદ પુરાના । સકલ કરહિ રઘુપતિ ગુણ માના ॥ ૩ ॥

તુમ પુનિ રામ નામ દિન રાતી । સાદર જપહુ અનંત અરાતી ॥

રામ જો અવધ નૃપતિ સુત સોઈ । કી અજ અગુણ અલચ્છગતિ કોઈ ॥ ૪ ॥

હે સુખના સમૂહરૂપ! જો આપ મારા ઉપર પ્રસન્ન હો અને મને ખરેખર પોતાની દાસી બાણતા હો તો, રામચંદ્રજીની અનેક પ્રકારની કથાઓ કહીને મારું અજ્ઞાન ટાળો ॥ ૧ ॥ જેનું ઘર કલ્પવૃક્ષની નીચે હોય, તે માણસ દારિદ્ર્યથી ઉત્પન્ન થતાં દુઃખોનું સહન કરે કે? હે ચંદ્રશેખર! હે નાથ! હું કે જે કલ્પવૃક્ષ જેવા આપના આશ્રયમાં રહેલી છું, તેનું અજ્ઞાન ન જ રહેતું બેઠ્યો, એવો વિચાર કરીને આપ મારી શુદ્ધિના મોટા ભરખું હરણ કરો. ॥ ૨ ॥ હે પ્રભુ! જે મોક્ષમાર્ગનું કથન કરનારા મુનિઓ

છે, તેઓ રામને અનાદિ બ્રહ્મ કહે છે. શેષનાગ, સરસ્વતી, વેદો અને પુરાણો, એ સર્વે રામના શુભોને ગાય છે. ॥ ૩ ॥ હે કામદેવના શત્રુ! આપ પશુ પ્રેમથી શત દિવસ રામનું નામ જમ્યા કરો છો. એ રામ તે અયોધ્યાના રાજાના પુત્ર હતા. એ જ કે બીજો કોઈ અજન્મા, નિર્ગુણ અને અલક્ષ્ય ગતિવાળો રામ છે? ॥ ૪ ॥

દો-—જો નૃપતનય તૌ બ્રહ્મ કિમિ, નારિ વિરહ મતિ મોરિ ॥

દેશિ ચરિત મહિમા મુનત, ભ્રમતિ બુદ્ધિ અતિ મોરિ ॥ ૧૧૮ ॥

જે અયોધ્યાના રાજાના કુંવર હતા, તે જ ભે રામ હોય તો, તે પરબ્રહ્મ શી રીતે ઘટે? અને તેમની બુદ્ધિ સ્ત્રીના વિરહથી કેમ ભોળવાવી ભેઈએ? રામનું મનુષ્ય ચરિત્ર ભેતાં અને તેમનો અલૌકિક દિવ્ય મહિમા સાંભળતાં, મારી બુદ્ધિ અત્યંત ભ્રમિત થાય છે. ॥ ૧૧૮ ॥

ચૌ-—જો અનીહ વ્યાપક વિશ્વ કોઝ । કહહુ બુઝાય નાથ મોહિં સોઝ ॥

અજ્ઞ જાનિ રિસ જનિ ઊર ધરહૂ । જોહિવિધિ મોહ મિટૈ સોઝ કરહૂ ॥ ૧ ॥

મૈં વન દીસ રામ પ્રમુતાઈ । અતિભય વિકલ ન તુમહિં સુનાઈ ॥

તદપિ મલિન મન બોધ ન આવા । સો ફલ મલી માંતિ મૈં પાવા ॥ ૨ ॥

અજહૂં કહુ સંશય મન મોરે । કરહુ કૃપા વિનકં કર જોરે ॥

પ્રમુ તવ મોહિં બહુમાંતિ પ્રબોધા । નાથ સો સમુઝિ કરહુ જનિ ક્રોધા ॥ ૩ ॥

તવકર અસ વિમોહ મોહિં નાहीं । રામકથા પર રુચિ મનમાહિં ॥

કહહુ પુનીત રામ ગુણ ગાથા । શુજગરાજ શ્રવણ મુરનાથા ॥ ૪ ॥

હે નાથ ! રામ એટલે બીજો કોઈ ક્રિયાઓથી રહિત અને વ્યાપક પ્રભુ હોય તો તે વિશે મને સમજાવીને કહો. મને અજ્ઞાન બાણી, આપ હૃદયમાં ક્રોધ નહીં કરશો. જેથી મારો મોહ મટે, તે જ ઉપાય કરો. ॥ ૧ ॥ મેં પૂર્વ જન્મમાં, રામની પ્રભુતા ભેઈ હતી, તોપણ મારા મલિન મનમાં બોધ ન આવતાં, મેં અત્યંત લયથી વ્યાકુલ થઈને, તે વાત આપને કહી સંભળાવી ન હતી, કે જેનું ફળ લલી ભાતથી હું ભોગવી ચૂકી છું ॥ ૨ ॥ હજી પણ મારા મનમાં કાંઈક સંશય છે. મારા ઉપર કૃપા કરો. હું હાથ ભેડીને વિનવું છું. હે પ્રભુ ! તે સમયે આપે મને ઘણી ઘણી રીતે સમજાવી હતી, તે છતાં હું અજ્ઞાન રહી છું, તે બાબત મારાપર ક્રોધ નહીં કરશો. ॥ ૩ ॥ મને હાલ તે સમયના જેવું અજ્ઞાન નથી, કે જેથી, મારા મનમાં રામની કથા ઉપર રુચિ ઉત્પન્ન થઈ છે. હે મોટા સર્વોદ્ધૃષ્ટિ આલ્મશ્રેષ્ઠાવાળા દેવાધિદેવ ! મારી પાસે રામના શુભોની પવિત્ર કથા કહો. ॥ ૪ ॥

દો-—વંદો પદ ધર ધરણિ શિર, વિનય કરોં કર જોરિ ॥

વર્ણહુ રણુવર વિશદ યજ્ઞ, શ્રુતિ સિદ્ધાન્ત નિચોરિ ॥ ૧૧૯ ॥

ધરતીપર માથું ઝૂકી, આપનાં ચરણોનું વંદન કરું છું અને હાથ ભેડી વિનવતી કરું છું. માટે વેદના સિદ્ધાંતને નીચાવીને રામના નિર્મલ યજ્ઞનું વર્ણન કરો. ॥ ૧૧૯ ॥

ચૌ૦—યદપિ યોષિતા અન અધિકારી । દાસી મન ક્રમ વચન તુન્હારી ॥
 ગૂઢો તત્ત્વ ન સાધુ દુરાવર્હિ । આરત અધિકારી જૈઈ પાવર્હિ ॥ ૧ ॥
 અતિ આરતિ પૂછૌં સુરરાયા । રઘુપતિ કથા કહહુ કરિ દાયા ॥
 પ્રથમ સો કારણ કહો વિચારી । નિર્ગુણ બ્રહ્મ સગુણ વપુ ધારી ॥ ૨ ॥
 પુનિ પ્રશ્ન કહહુ રામ અવતાર । બાલચરિત પુનિ કહહુ હંદારા ॥
 કહહુ યથા જાનકી વિવાહા । રાજ તજા સો દૂષણ કાહા ॥ ૩ ॥
 વન વસિ કીન્હેડ ચરિત અપારા । કહહુ નાથ જિમિ રાવળ મારા ॥
 રાજ ચૈઠ કીન્હી વહુ લીલા । સકલ કહહુ શંકર સુલશીલા ॥ ૪ ॥

એ કે હું સ્ત્રીભક્તિ હોવાથી, આ વિષય સાંભળવામાં અધિકારી નથી, તોપણ મનથી, કર્મથી અને વચનથી આપની દાસી છું, માટે મને એ વિષય સંભળાવો. જ્યારે આર્ત અધિકારી મળે, ત્યારે સાધુ જનો ગૂઢ તત્ત્વને છૂપાવે જ નહીં. ॥ ૧ ॥ હે દેવા-ધિદેવ ! હું અત્યંત આર્ત થઈને પૂછું છું, માટે મારા પર દયા કરીને રામચંદ્રજીની કથા કહો. પ્રથમ તો વિચાર કરીને તે કારણ કહો, કે જે કારણથી, નિર્ગુણ પરબ્રહ્મ સગુણ શરીરનું ધારણ કર્યું ॥ ૨ ॥ હે પ્રભુ ! પછી રામના જન્મની કથા કહો. પછી રામનું સર્વોત્તમ બાલચરિત્ર કહો. પછી જાનકીના વિવાહની કથા કહો. રામે પોતાની ઉપર કયું દૂષણ આવવાથી રાજ્યનો ત્યાગ કર્યો હતો ? ॥ ૩ ॥ હે પરમ સુખરૂપ સદાશિવ ! રામે વનમાં વસીને જે જે અપાર ચરિત્રો કર્યા, જે રીતે રાવણને માર્યો અને પાછા રાજ્ય પર ખીરાણને જે જે અનેક લીલાઓ કરી, તે સઘળું મારી પાસે કહો. ॥ ૪ ॥

દો૦—વહુરિ કહહુ કરુણાયતન, કીન્હ જો અચરજ રામ ॥

પ્રજાસહિત રઘુવંશ મળિ, કિમિ ગવને નિજધામ ॥ ૧૨૦ ॥

હે કૃપાનિધાન ! રામે જે જે આશ્ચર્યો કર્યા હોય તથા જે રીતે રામ સઘળી પ્રજાસહિત સ્વધામમાં પધાર્યા હોય, તે સઘળું કહો. ॥ ૧૨૦ ॥

ચૌ૦—પુનિ પ્રશ્ન કહહુ સો તત્ત્વવશાની । જેહિ વિજ્ઞાન મગન મુનિ જ્ઞાની ॥
 ભક્તિ જ્ઞાન વિજ્ઞાન વિરાગા । પુનિ સબ વર્ણહુ સહિત વિભાગા ॥ ૧ ॥
 ઔરો રામરહસ્ય અનેકા । કહહુ નાથ અતિ વિમલ વિવેકા ॥
 જો પ્રશ્ન મૈ પૂછા નહિં હોઈ । સોડ દયાલુ રાવહુ જનિ ગોઈ ॥ ૨ ॥
 તુમ ત્રિશ્ચુવન ગુરુ વેદ વશાના । આન જીવ પામર કા જાના ॥
 પ્રશ્ન ઉપા કી સહજ સુહાર્હિ । છલ વિહીન મુનિ શિવ મન ભાઈ ॥ ૩ ॥
 હર હિય રામ ચરિત સબ આયે । પ્રેમ પુલક લોચન જલ છાયે ॥
 શ્રીરઘુનાથ રૂપ હર આવા । પરમાનંદ અમિત સુલ પાવા ॥ ૪ ॥

હે પ્રભુ ! વળી જાની મુનિઓ, જે વિજ્ઞાનમાં મગ્ન રહે છે. તે વિજ્ઞાનનું તત્ત્વ પણ વિસ્તારપૂર્વક કહો. ભક્તિ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને અપરોક્ષ અનુભવ, એઓનું પણ તે

તે વિભાગે સહિત વર્ણન કરે. ॥ ૧ ॥ હે અત્યંત નિર્મલ વિવેકવાળા નાથ ! બીજાં પણ રામનાં જે જે અનેક રહસ્યો હોય, તે કહો. હે હયાળુ ! જે વાત મારા પૂછવામાં રહી ગઈ હોય, તે પણ મારાથી ગુપ્ત રાખશે નહીં ॥ ૨ ॥ આપ ત્રેલોક્યના ગુરૂ છે, એમ વેદ કહે છે. બીજા પામર જીવો શું સમજે ?” આ પ્રમાણે, પાવતીનાં સહજ સુંદર અને છલ રહિત પ્રશ્નો સાંભળીને, સદાશિવના મનમાં બહુ સાડું લાગ્યું, ॥ ૩ ॥ સઘળાં રામચરિત્રો હૃદયમાં આળ્યાં, પ્રેમથી રોમાંચ ઉભાં થયાં, નેત્રોમાં આંસુ આળ્યાં, શ્રીરામચંદ્રજીનું રૂપ હૃદયમાં આળ્યું અને બ્રહ્માનંદરૂપ અમિત સુખ પ્રાપ્ત થયું. ॥ ૪ ॥

દો—મગન ધ્યાન રસ દંડ યુગ, પુનિ મન બાહર કીન્હ ॥

રઘુપતિ ચરિત મહેશ તબ, હર્ષિત વરણે લીન્હ ॥ ૧૨૧ ॥

સદાશિવ જે ઘડીવાર સુધી તો ધ્યાનરૂપ સમાધિમાં જ મગ્ન રહ્યાં. પછી ધ્યાનમાં લીન થયેલા મનને બહાર કઢાડી, આનંદથી રામચંદ્રજીનાં ચરિત્રોની કથા કહેવાને વાસ્તે તેમણે નીચે પ્રમાણે મંગલાચરણ કર્યું. ॥ ૧૨૧ ॥

બૌ—હૂંટો સસ જાહિ વિનુ જાને । જિમિ શુજંગ વિનુ રજુ પહિચાને ॥

જેહિ જાને જગ જાઈ હિરાઈ । જાગે યથા સ્વપ્ન ભ્રમ જાઈ ॥ ૧ ॥

વંદો બાલરૂપ સોઈ રામૂ । સર્વ વિધિ મુલમ જપત જસ નામૂ ॥

મંગલ ભવન અમંગલ હારી । દ્રવૌ સુ દશરથ અજિર વિહારી ॥ ૨ ॥

કરિ પ્રણામ રામહિં ત્રિપુરારી । હરણિ મુધાસમ ગિરા ઉચારી ॥

ધન્ય ધન્ય ગિરિરાજ કુમારી । તુમ સમાન નહિ કોઝ ઉપકારી ॥ ૩ ॥

પૂછેઝ રઘુપતિ કથા પ્રસંગા । સકલ લોક જસ પાવનિ મંગા ॥

તુમ રઘુવીર ચરણ અનુરાગી । કીન્હેઝ પ્રશ્ન જગત હિત લાગી ॥ ૪ ॥

‘જેમ રજજીને નહીં બાણવાથી મિથ્યા સર્પ સાચો લાગે છે, તેમ જેને નહીં બાણવાથી, આ મિથ્યા સંસાર સાચો લાગે છે અને જેમ બાણત અવસ્થા થયાથી સ્વપ્નરૂપ ભ્રમ જતો રહે છે, તેમ જેનો બોધ થયાથી સંસારરૂપ ભ્રમ જતો રહે છે ॥ ૧ ॥ એવા બાલકરૂપ તે રામચંદ્રજીને પ્રણામ કરું છું. જેના નામનો જપ કરવાથી, સઘળા વેદોક્ત વિધિઓ ચરિતાર્થ ઈર્ષબંધ છે એવા, મંગલોના ઘરરૂપ, અમંગલોનું હરણ કરનારા અને દશરથ રાજના આંગણમાં વિહાર કરનારા તે બાલક રામચંદ્રજી, મારા ઉપર કૃપા કરે. ॥ ૨ ॥ સદાશિવ આ પ્રમાણે રામને પ્રણામ કરી આનંદ પામી અમૃત સમાન વાણી બોલ્યા કે, હે હિમાલયની પુત્રી ! તમને વારંવાર ધન્યવાદ આપું છું. તમારા સમાન કોઈ પણ પરોપકારી નથી. ॥ ૩ ॥ તમે રામચંદ્રજીની કથાનો પ્રસંગ પૂછ્યો કે, જે પ્રસંગ ગંગાજીની પેઠે સર્વ લોકોને પવિત્ર કરનાર છે. તમે રામચંદ્રજીનાં ચરણોમાં પ્રેમ ધરી, જગતના હિતને વાસ્તે જ આ પ્રશ્નો કર્યા છે. ॥ ૪ ॥

દો—રામકૃપાતે પારવતિ, સ્વપ્નેહુ તબ મન મારિં ॥

શોક મોહ સંદેહ ભ્રમ, સમ વિચાર કહુ નારિં ॥ ૧૨૨ ॥

હે પાર્વતી ! મારા વિચાર પ્રમાણે રામની કૃપાને લીધે, તમારા મનમાં તે સ્વપ્નમાં પણ શોક મોહ સંદેહ કે ભ્રમ કશું નથી ॥ ૧૨૨ ॥

ચૌ-તદપિ અર્ચકા કીન્હેડ સોઈ । કહત મુનત સવકર હિત હોઈ ॥

જિન હરિકથા મુની નહિ કાના । શ્રવણરન્ધ્ર અહિભવન સમાના ॥ ૧ ॥

નયન ન સંત દરજ નહિ દેખા । લોચન મોરપંખકે લેખા ॥

તે શિર કડ તુંબી સમ તૂલા । જે ન નમત હરિ ગુરુ પદ મૂલા ॥ ૨ ॥

જિન હરિમક્તિ હૃદય નહિ આની । જીવત શબ સમાન તે પ્રાની ॥

જે નહિ કરહિ રામ ગુણ ગાના । જીહ સુ દાદુર જીહ સમાના ॥ ૩ ॥

કુલિશ કઠોર નિદુર સોઈ છાતી । મુનિ હરિચરિત ન જો હરપાતી ॥

ગિરિજા મુનહુ રામકર લીલા । મુર હિત દનુજ વિમોહન શીલા ॥ ૪ ॥

તોપણ તમે જે આ શંકાઓ કરી છે, તે કેવળ કહેનારા અને સાંભળનારા સર્વ લોકોના હિતને વાસ્તે કરી છે. જે લોકોએ, કાનોથી રામચંદ્રજીની કથા સાંભળી નથી, તે લોકોના કાનો, સર્પોના રાક્ષસોએ જેવા છે. ॥ ૧ ॥ જે નેત્રોએ સંત જનોનાં દર્શન નથી કર્યાં, તે નેત્રો મોરપંખના ચાંદલાઓ જેવાં છે. જે મસ્તકો પ્રભુના અને ગુરુના ચરણના મૂળમાં નમે નહીં, તે મસ્તકો કડવાં તુંબડાં સમાન ગણાય છે. ॥ ૨ ॥ જે પ્રાણીઓ હૃદયમાં હરિની ભક્તિને ધારણ કરતા નથી, તેઓ જીવતાં, શબ સમાન છે. જે જીભ રામના ગુણ ગાતી નથી, તે જીભ, દેડકાની જીભ જેવી છે. ॥ ૩ ॥ જે છાતી હરિનાં ચરિત્રો સાંભળીને હરપાતી નથી, તે છાતીને વજના કઠણપણ જેવા કઠણપણવાળી સમજવી. હે પાર્વતી ! રામની લીલા કે જે દેવતાઓનું હિત કરનારી છે અને દૈત્યોને મોહ ઉપજાવનારી છે, તેનું શ્રવણ કરો. ॥ ૪ ॥

દો-રામકથા મુરધેનુ સમ, સેવક સવ મુલ દાન ॥

સંતસમા મુરલોક સમ, કોન મુને અસ જાન ॥ ૧૨૩ ॥

રામની કથા કામધેનુની પેઠે સેવન કરનારા લોકોને સર્વ સુખ આપનારી છે અને તે કથાથી કામધેનુ, સંત જનોની સભામાં રહે છે, માટે સંત જનોની સભા, સ્વર્ગ-લોક જેવી છે. આમ જાણીને રામકથાનું શ્રવણ કેણુ ન કરે ? ॥ ૧૨૩ ॥

ચૌ-રામકથા મુંદર કરતારી । સંશય વિહગ ઉઢાવન હારી ॥

રામકથા કલિ વિટપ કુઠારી । સાદર મુનુ ગિરિરાજ કુમારી ॥ ૧ ॥

રામ નામ ગુણ ચરિત મુદાયે । જન્મ કર્મ અગણિત શ્રુતિ ગાયે ॥

યથા અનંત રામ ભગવાના । તથા કથા કીરતિ ગુણ નાના ॥ ૨ ॥

તદપિ યથા શ્રુતિ જસ મતિ મોરી । કહિહોં દેખિ પ્રીતિ અતિ તોરી ॥

ઉમા પ્રથ તવ સહજ મુદાઈ । મુલદ સંત સંમત મોહિં માર્દ ॥ ૩ ॥

એક વાત નહિ મોહિં મુદાની । યદપિ મોહવશ કહેડ મવાની ॥

તુમ જો કહા રામ કોડ આના । જેહિ શ્રુતિ ગાવ ધરહિ મુનિ ધ્યાના ॥ ૪ ॥

સુંદર રામકથા સંશયોડ્ધી પક્ષીઓને ઉડાવવામાં હાથની તાળી જેવી છે, અને કલિયુગરૂપી આડનું છેદન કરવામાં કુહાડી જેવી છે. હે પાર્વતી! પ્રેમપૂર્વક એ કથાનું શ્રવણ કરો. ॥ ૧ ॥ રામનાં સુંદર નામો, ગુણો, ચરિત્રો, જન્મો અને કર્મો, અગણિત છે, એમ વેદ કહે છે. જેમ રામ ભગવાન પોતા અનંત છે, તેમ તેમનાં કથા, કીર્તિ તથા ગુણો પણ અનંત છે. જો કે અનંત છે, તો પણ, તમારી અતિ પ્રીતિ જોઈને, વેદોમાં ॥ ૨ ॥ કહ્યા પ્રમાણે અને મારી યુદ્ધ પ્રમાણે કહું છું. હે પાર્વતી! તમારા પ્રશ્નો સ્વાભાવિક સુંદર, સુખદાયી અને જેઓને સંતજનો સ્વીકારે એવા છે, તેથી મને ગમ્યા છે. ॥ ૩ ॥ પણ તે પ્રશ્નોમાંની એક વાત જો કે તમે અજ્ઞાનને લીધે કહી છે, તોપણ મને ગમી નથી. તમે પૂછ્યું કે, “જેને શ્રુતિઓ ગાય છે અને જેનું સુનિઓ ધ્યાન કરે છે, તે રામ કેઈ બીજા છે?” એ વાત મને ગમી નથી ॥ ૪ ॥

દો-કહિં મુનિં અસ અધમ નર, ગ્રસે જો મોહ પિશાચ ॥

પાસંદી હરિપદ વિમુક્ષ, જાનિં શ્રૂંત ન સાંચ ॥ ૧૨૪ ॥

મોહરૂપી ભૂતના પ્રબલ વળગાડવાળા, પાસંદી, હરિનાં ચરણોથી વિમુખ અને ખરા ખોટાને નહીં જાણનારા જે અધમ નરો છે, તેઓ જ એવી વાત કહે અને સાંભળે.

ચૌ-અજ્ઞ અકોવિદ અંધ અભાગી । કાઈ વિષય મુકુર મન લાગી ॥

લંપટ કપટી કુટિલ વિશેષી । સપનેહુ સંતસમા નહિં દેલ્લી ॥ ૧ ॥

કહિં તે વેદ અસંમત વાની । જિનહિં ન સૂઝ લાભ નહિં હાની ॥

મુકુર મલિન અરુ નયન વિહીના । રામરૂપ દેલ્હિં કિમિ દીના ॥ ૨ ॥

જિનકે અગુણ ન સગુણ વિવેકા । જલ્પહિં કલ્પિત વચન અનેકા ॥

હરિમાયા વશ જગત પ્રમાર્હી । તિનહિ કહત કહુ અપદિત નાર્હી ॥ ૩ ॥

ઘાતુલ ભૂત વિવશ મતવારે । તે નહિં બોલિં વચન સંભારે ॥

જિન કૃત મહા મોહ મદ પાના । તિનકર કહા કરિય નહિં કાના ॥ ૪ ॥

અજ્ઞાની, ચાતુરી વગરના, શાસ્ત્રોરૂપી ચક્ષુઓથી રહિત હોવાને લીધે આંધળા, અભાગીયા, લંપટ, કપટી, અત્યંત કુટિલ અને જેઓનાં અંતઃકરણોરૂપી દર્પણોમાં વિષયોરૂપી કાજળ લાગેલું હોય તથા જેઓએ સ્વપ્નમાં સંત સભા ન દીડી હોય ॥ ૧ ॥ તથા જેઓને લાભ કે હાનિ સૂજતાં જ ન હોય એવા લોકો જ વેદ વિરુદ્ધ વાણી બોલે. જેઓની, પાસે દર્પણ મલિન હોય અને વળી નેત્રો પણ નહીં જેવાં હોય, તેઓ, પોતાના રૂપને કેમ દેખી શકે ? ન જ દેખી શકે. તેમ જેઓનાં મન મેલાં હોય અને વળી શાસ્ત્રોરૂપી ચક્ષુઓ પણ અધુરી હોય, તે દીન લોકો, રામના રૂપને કેમ દેખી શકે ? ॥ ૨ ॥ જેઓ પોતાને સગુણ, નિર્ગુણનું જ્ઞાન નહીં છતાં, અનેક કલ્પિત વચનો બોલે છે, અને પ્રભુની માયાને વશ થયેલા જગતને ભ્રામવે છે, તેઓને કશું કહેવું અઘટિત નથી. ॥ ૩ ॥ જેઓ પવનના રોગથી પીડાયા હોય, અથવા ભૂતના વળગાડથી પરવશ થયા હોય અથવા મદ પીવાથી મસ્ત થયા હોય, તેઓ વચનો બોલતાં, કરી સંભાળ

રાખે જ નહીં; તેમ જ્યોત્ષ્ણે મહા મોહરૂપી મધનું પાન કરેલું હોય એવા લોકો પણ, વચનો બોલતાં કશી સંભાળ રાખે નહીં, માટે તેઓના બોલવાપર કાન જ ન દેવો ॥૪૮॥

સો—અસ નિજ હૃદય વિચારિ, તજિ સંશય મનુ રામપદ ॥

મુન ગિરિરાજ કુમારિ, ભ્રમ તમ રવિકર વચન મમ ॥ ૧૭ ॥

હે હિમાલયનાં પુત્રી ! આ પ્રમાણે પોતાના હૃદયમાં વિચાર કરી, સંશયોને ત્યાગ કરીને રામનાં ચરણોનું ભજન કરો અને ભ્રમરૂપી અંધકારને નષ્ટ કરવામાં સૂર્યની ઉપમા ધરાવનારાં આરાં વચ્ચેનું શ્રવણ કરો. ॥ ૧૭ ॥

શ્લોક—સગુણર્હિ અગુણર્હિ નર્હિ કહ્યું મેદા । ગાવર્હિ મુનિ પુરાણ બુધ વેદા ॥

અગુણ અરૂપ અલસ અજ જોઈ । મક્ત પ્રેમ વશ સગુણ સો હોઈ ॥ ૧ ॥

જો ગુણરહિત સગુણ સો કેસે । જલ હિમવત્પલ વિલગ નર્હિ જૈસે ॥

જાસુ નામ ભ્રમતિમિર પતંગા । તેહિ કિમિ કહિય વિમોહ પ્રસંગા ॥૨॥

રામ સચ્ચિદાનંદ દિનેશા । નર્હિ તહૈં મોહ નિશા લવલેશા ॥

સહજ પ્રકાશરૂપ ભગવાના । નર્હિ તહૈં પુનિ વિજ્ઞાન વિહાના ॥ ૩ ॥

હર્ષ વિષાદ જ્ઞાન અજ્ઞાના । જીવ ધર્મ અહમિતિ અભિમાના ॥

રામ બ્રહ્મ વ્યાપક જગજાના । પરમાનંદ પરેશ પુરાના ॥ ૪ ॥

સગુણ અને નિર્ગુણ એઓમાં કશો ભેદ નથી, એમ મુનિઓ, પુરાણો, પંડિતો તથા વેદો કહે છે. જે પરમાત્મા અગુણ, અરૂપ, અલક્ષ્ય અને અજન્મા છે, તે જ ભક્તો ઉપરના પ્રેમને વશ થઈને સગુણ થાય છે. ॥ ૧ ॥ ‘જે ગુણોથી રહિત હોય, તે સગુણ કેમ થાય ?’ એ પ્રશ્ન પૂછનારને સાચું પૂછવું કે, ‘જે જળ છે, તે ખરફ કેમ થાય છે ?’ જેમ જળ અને ખરફ જુદાં નથી, તેમ ગુણરહિત અને સગુણ એઓ ભિન્ન નથી. જેનું નામ ભ્રમરૂપી અંધકારને ટાળવામાં સૂર્યરૂપ છે, તેમને મોહનો પ્રસંગ થયો હતો, એ વાત કેમ કહી શકાય ? ॥ ૨ ॥ સચ્ચિદાનંદ રામરૂપી સૂર્યમાં, મોહરૂપી રાત્રિ લવલેશ માત્ર પણ સંભવે જ નહીં. રામ ભગવાન કે જે સહજ પ્રકાશ (જ્ઞાન) રૂપ છે, તેમાં જ્ઞાનનો અભાવ ઘટે જ નહીં. ॥ ૩ ॥ હર્ષ, ખેદ, જ્ઞાન, અજ્ઞાન અને હું હું, એવું અભિમાન (અહંકાર) એ જીવના ધર્મ છે. (જ્ઞાન પરમાત્માનો ધર્મ નથી, પણ પરમાત્માનું સ્વરૂપ જ છે.) રામ કે જે પરબ્રહ્મ છે, વ્યાપક છે, પરમાનંદરૂપ છે, જગત્પ્રસિદ્ધ રીતે પરમેશ્વર છે, અનાદિ છે, ॥ ૪ ॥

દો—પુરુષ પ્રસિદ્ધ પ્રકાશનિધિ, પ્રકટ પરાવર નાથ ॥

રઘુકુલમણિ મમ સ્વામિ સોઈ, કહિ શિવ નાયક માથ ॥ ૧૨૫ ॥

પ્રસિદ્ધ પુરુષ (આત્મા) રૂપ છે, પ્રકાશના (જ્ઞાનના) ભંડારરૂપ છે, સ્વયંપ્રકાશ છે અને પ્રાચીન તથા અર્વાચીન, સર્વ પદાર્થોના અધિષ્ઠાનરૂપ છે, તે જ રઘુકુલ મહિરૂપે પ્રકટ થાય છે અને તે જ આશ સ્વામી છે. (એટલું બોલીને સદાશિવે પોતાનું માથું નમાવ્યું.) ॥ ૧૨૫ ॥

બૌં—નિજ ભ્રમ નહિં સમજાઈ અજ્ઞાની । પ્રભુપર દોષ ધરહિં જડ પ્રાની ॥
 યથા ગગન ઘટ પટલ નિહારી । કંપેડ માનુ કહાઈ કુવિચારી ॥ ૧ ॥
 ચિત્તવન લોચન અંગુલિ લાયે । પ્રગટ યુગલ શશિ તેહિકે માયે ॥
 ડમા રામ વિષયક અસમોહા । નમ તમ ધૂમ ધૂરિ જિમિ સોહા ॥ ૨ ॥
 વિષય કરણ મુર જીવ સમેતા । સકલ ઇકતે ઇક સચેતા ॥
 સવકર પરમ પ્રકાશક જોઈ । રામ અનાદિ અવધપતિ સોઈ ॥ ૩ ॥
 જગત પ્રકાશ્ય પ્રકાશક રામૂ । માયાપીઠ જ્ઞાન ગુણ ધામૂ ॥
 જામુ સત્યતાતે જડ માયા । ભાસ સત્યદેવ મોહ સહાયા ॥ ૪ ॥

અજ્ઞાની જડ પ્રાણીઓ, પોતાની ભૂલને નહીં સમજતાં, પ્રભુ ઉપર દોષ મૂકે છે. જેમ આકાશમાં વાદળાંઓના સમૂહને ભેદ, તેથી પોતાનાં નેત્રોને ઢંકાયેલાં નહીં. સમજતાં અવિચારી લોકો સૂર્યને ઢંકાઈ ગયો કહે છે, તેમ અજ્ઞાની લોકો પોતાનાં અંતઃકરણોને મોહ થયો નહીં સમજતાં, રામને મોહ થયાનું કહે છે. ॥ ૧ ॥ જેમ આંગળીથી નેત્રની પાંપણને દબાવીને ભોનારને, એ ચંદ્ર પ્રતીત થાય છે, પણ એ પ્રતીતિ ચંદ્રના દોષથી નથી થતી પણ પોતાના નેત્રના દોષથી થાય છે. તેમ રામમાં જે મોહાદિકની પ્રતીતિ થાય છે, તે રામના દોષથી નથી થતી પણ ભોનારના મનના દોષથી થાય છે. હે પાર્વતી ! જેમ આકાશમાં અંધકાર, ધૂમાડો અને ધૂળ, ભોવામાં આવે છે, પણ વાસ્તવિક ભોતાં, આકાશને જરા પણ અંધારાદિકનો સંબંધ નથી, તેમ રામમાં અજ્ઞાની લોકોને મોહાદિક ભોવામાં આવે છે, પણ વાસ્તવિક ભોતાં, રામને મોહાદિકનો જરા પણ સંબંધ નથી. ॥ ૨ ॥ વિષયો, ઈંદ્રિયો, દેવતાઓ અને જીવ, એઓ પરસ્પરથી સિદ્ધ થાય છે. (જેમ કે હીવારૂપ વિષયની સિદ્ધિ ચક્ષુથી થાય છે, ચક્ષુની સિદ્ધિ સૂર્યથી થાય છે અને સૂર્યની સિદ્ધિ જીવથી થાય છે, તેમ જ હીવો, ચક્ષુ અને સૂર્ય, એઓથી દૃષ્ટાપણે જીવની સિદ્ધિ થાય છે) પણ એ સર્વની સિદ્ધિ પરમાત્માથી થાય છે અને પરમાત્મા સ્વતઃસિદ્ધ જ છે. જે સ્વતઃસિદ્ધ પરમ પ્રકાશક અને અનાદિ પરમાત્મા છે, તે જ અયોધ્યાના પતિ રામચંદ્રજી છે. ॥ ૩ ॥ જગત્ પ્રકાશ્ય છે અને માયાના સ્વામી, જ્ઞાનસ્વરૂપ તથા સર્વ જગતના અધિષ્ઠાનરૂપ રામ પ્રકાશક છે. માયા મિથ્યા છતાં પણ, અધિષ્ઠાનરૂપ રામની સત્યતાથી જ અજ્ઞાની લોકોને, સત્ય જેવી ભાસે છે. ॥ ૪ ॥

દોં—રજત સીપ મહિં ભાસ જિમિ, યથા માનુકર વારિ ॥

યદપિ મૃષા તિહૂંકાલ સોઈ, ભ્રમ ન સકે કોઈ ટારિ ॥ ૧૨૬ ॥

જેમ છીપમાં પ્રતીત થયેલું રૂપું, ત્રણે કાલમાં મિથ્યા (બાધિત) છતાં પણ લોકોને લોભ ઉત્પન્ન કરે છે અને જેમ સૂર્યનાં કિરણોમાં પ્રતીત થયેલું જળ, ત્રણે કાલમાં મિથ્યા છતાં પણ, હરણોને તરશની શાંતિની આશા આપે છે. ॥ ૧૨૬ ॥

૧૦-હિ વિધિ જગ હરિ આશ્રિત રહૈ । યદાપિ અસત્ય દેત દુઃખ અહૈ ॥
 જો સપને શિર કાઢે કોઈ । વિનુ જાગે દુઃખ દૂર ન હોઈ ॥ ૧ ॥
 જામુ કૃપા અસ ભ્રમ મિટ જાઈ । ગિરિજા સોઈ કૃપાલુ રઘુરાઈ ॥
 આદિ અંત કોઈ જામુ ન પાવા । મતિ અનુમાન નિગમ અસ ગાવા ॥ ૨ ॥
 વિનુ પદ ચલૈ સુનૈ વિનુ કાના । કર વિનુ કર્મ કરૈ વિધિ નાના ॥
 આનનરહિત સકલ રસભોગી । વિનુ વાળી વક્તા બહયોગી ॥ ૩ ॥
 તનુવિનુ પરશ નયનવિનુ દેશ્વા । ગૈઘૈ પ્રાણ વિનુ વાસ અશેશ્વા ॥
 અસ સર્વ માંતિ અલૌકિક કરણી । મહિમા જામુ જાય નહિ વરણી ॥ ૪ ॥

તેમ પરમાત્મામાં પ્રતીત થયેલું આ જગત, ત્રણે કાલમાં આધિત છતાં પણ, અજ્ઞાની લોકોને દુઃખ આપે છે. જેમ સ્વાપ્નમાં કોઈએ માથું કાપ્યું હોય તો, તેનું દુઃખ જાગ્યા વિના દૂર થતું નથી, તેમ આ અજ્ઞાનરૂપી મૂળવાળા જગતથી ઉત્પન્ન થયેલું દુઃખ જ્ઞાન વિના દૂર થતું નથી. ॥ ૧ ॥ હે પાર્વતી ! જેની કૃપાથી આ જગતરૂપી શાંતિ ટળી જાય છે, તે જ પરમકૃપાળુ રામચંદ્ર છે, એ રામનો આદિ કે અંત કોઈને મળ્યો નથી. વેદે પણ પોતાના વિચાર પ્રમાણે કહ્યું છે કે, ॥ ૨ ॥ “એ પરમાત્મા પણ વિના ચાલે છે, જ્ઞાન વિના સાંભળે છે, હાથ વિના અનેક પ્રકારનાં કર્મ કરે છે, યુગ વિના સઘળા રસોને ખાય છે, વાણી વિના ભારે ઝડપથી બોલે છે, ॥ ૩ ॥ ત્વચા વિના સ્પર્શ કરે છે, નેત્ર વિના દેખે છે અને ઘ્રાણ વિના સઘળા ગંધોનું ગ્રહણ કરે છે.” આ પ્રમાણે પરમાત્માની લીલા સર્વ રીતે અલૌકિક છે અને તેનો મહિમા વર્ણવી શકાય એમ નથી. ॥ ૪ ॥

૧૦-જેહિ હિમિ ગાવહિ વેદ બુધ, જાહિ ધરાહિ મુનિ ધ્યાન ॥

સોઈ દશરથ મુત ભક્તહિત, કોશલપતિ ભગવાન ॥ ૧૨૭ ॥

હે પાર્વતી ! વેદો જેને ઉપર પ્રમાણે ગાય છે અને મુનિઓ જેનું ધ્યાન ધરે છે, તે જ પરમાત્મા, ભક્ત લોકોને વાસ્તે દશરથના પુત્ર થઈ, કોશલપતિ કહેવાય છે. ॥ ૧૨૭ ॥

૧૦-કાશી મરત જન્તુ અવલોકી । જામુ નામ બલ કરૌ વિશોકી ॥

સોઈ પ્રજુ પોર ચરાચરસ્વામી । રઘુવર સર્વ ઊર અંતર્યામી ॥ ૧ ॥

વિવસહુ જામુ નામ નર કહૈં । જન્મ અનેક સંચિત અથ દહૈં ॥

સાદર મુમિરણ જો નર કરહૈં । ભવવારિધિ ગોપદ હવ તરહૈં ॥ ૨ ॥

રામ સો પરમાત્મા ભવાની । તહૈં ભ્રમ અતિ અવિહિત તવ વાની ॥

અસ સંશય આનત ઊર મારહૈં । જ્ઞાન વિરામ સકલ ગુણ જારહૈં ॥ ૩ ॥

મુનિ શિવકે ભ્રમભજન વચના । મિટગઈ સર્વ કુતર્કની રચના ॥

મદ રઘુપતિ પદ પ્રીતિ પ્રતીતી । દારુણ અસંભાવના બીતી ॥ ૪ ॥

૧ અપાશિપાદો જવનો પ્રહીતા પદ્યત્યચક્ષુઃ સ શૃણોત્યકર્મઃ ॥ સ જેતિ એકં ન ચ તત્સ્યાસ્તિ વેત્તા તમાહુત્યર્થં પુર્ણં પુરાણમ્ ॥ એ શ્રુતિ છે.

હું કાશીમાં મરતા જીવોને જોઈ, જેના નામના બળથી તેઓને સુકત કઈ હું, તે જ પ્રભુ રઘુવર, મારા અને ચરાચરના સ્વામી છે અને સર્વનાં હૃદયોમાં અંતર્યામીપણે રહેલા છે. ॥ ૧ ॥ માણસ, રોગાદિકથી થયેલી પરવશ સ્થિતિમાં પણ જેના નામનું ઉચ્ચારણ કરે, તો, તે નામ અનેક જન્મોમાં એકાં કરેલાં પાપોને, બાળી નાખે છે અને આદરપૂર્વક જેનું સ્મરણ કરે, તો સંસારરૂપી સમુદ્રને ગાયના પગલાંનાં આબોચીઆની પેઠે તરી જાય છે, ॥ ૨ ॥ તે રામ, પોતે જ પરમાત્મા છે. હે પાર્વતી ! તમે, એ રામને મોહ હોવાનું કહો છો, તો એ તમારું જોલનું જ અસંબંધ છે. જો આ તમારા જેવો સંશય હૃદયમાં આણવામાં આવે, તો જ્ઞાન, વૈરાગ્ય તથા સઘળા ગુણો જતા જ રહે. ॥ ૩ ॥ આ પ્રમાણે સદશિવનાં ભ્રમભંજન વચનો સાંભળી, પાર્વતીને પોતાના મનની સઘળી કુતકોની રચના મટી ગઈ, રામચંદ્રજીનાં ચરણોમાં પ્રીતિ તથા વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થયાં અને ‘રામ પરમાત્મા હશે કે નહીં?’ એવો દારુણ સંશય નષ્ટ થઈ ગયો. ॥ ૪ ॥

દો-પુનિ પુનિ પ્રશ્ન પદ કમલ ગદિ, જોરિ પંકરુહ પાનિ ॥

બોલી ગિરિજા વચનવર, મનહૂં પ્રેમરસ સાનિ ॥ ૧૨૮ ॥

પાર્વતી વારંવાર સદાશિવનાં ચરણકમળોનું ગ્રહણ કરી તથા વારંવાર કમળ સરખા પોતાના હાથ જોડી, બંધે પ્રેમરૂપી રસથી ભીંજાયેલાં હોય એવાં વચનો બોલ્યાં કે, ॥ ૧૨૮ ॥

ચૌ-શશિકરસમ મુનિ ગિરા તુમ્હારી । મિટા મોહ શરદાતપ ભારી ॥

તુમ કૃપાલુ સબ સંશય હરેઝ । રામ સ્વરૂપ જ્ઞાન મોહિ પરેઝ ॥ ૧ ॥

નાથ કૃપા અવ ગયડ વિષાદા । મુક્તી મયડેં પ્રશ્ન ચરણ પ્રસાદા ॥

અવ મોહિ આપની કિંકરિ જાની । યદપિ સહજ જહ નારી અચાની ॥ ૨ ॥

પ્રથમ જો મૈં પૂછા સોડ કહહુ । જો મોપર પ્રસન્ન પ્રશ્ન અહહુ ॥

રામ બ્રહ્મ ચિન્મય અવિનાશી । સર્વ રહિત સબ ઝર પુર વાસી ॥ ૩ ॥

નાથ ધરેડ નરતનુ કેહિહેતુ । મોહિં સમુદ્રાય કહહુ વૃષકેતુ ॥

હમાવચન મુનિ પરમ વિનીતા । રામકથાપર પ્રીતિ પુનીતા ॥ ૪ ॥

“હે નાથ ! અન્દ્રનાં કિરણો જેવી આપની વાણીથી મારો મોહરૂપી શરદ્ ઝટુનો આદે તાપ નષ્ટ થઈ ગયો. આપ કૃપાળુએ મારા સઘળા સંશયો ટાળ્યા. હવે રામનું સ્વરૂપ મારા બહુવામાં આવ્યું ॥ ૧ ॥ હવે આપની કૃપાથી મારો એક ટળી ગયો, હું આપના ચરણના પ્રસાદથી મુક્ત થઈ છું. હવે જો કે હું, સ્વાભાવિક જઠ અને અજ્ઞાની સ્ત્રી ભાતિ છું, તોપણ મને આપની દાસી બહીને, ॥ ૨ ॥ જો આપ મારા ઉપર પ્રસન્ન હો, તો મેં જે પ્રથમ પૂછ્યું છે, તેનો ઉત્તર આપો, હે નાથ ! રામ કે જે સચ્ચિદાનંદ-સ્વરૂપ, અવિનાશી, સર્વ દ્વૈતથી રહિત અને સર્વનાં હૃદયોરૂપી પુરોમાં રહેનારા પરમાત્મા છે ॥ ૩ ॥ તેમણે કયા કારણથી મનુષ્યનું શરીર ધર્યું ? એ વિષય મને સ્તબ્ધ-

વીને કહો.” પાર્વતીનાં, રામની કથા ઉપર પ્રીતિને લીધે અત્યંત પવિત્ર થયેલાં અને
પરમ વિનયથી ભરેલાં વચનો સાંભળી, ॥ ૪ ॥

દો—હિય હરણે કામારિ તવ, શંકર સહજ મુજાન ॥

વહુવિધિ ઝમહિ પ્રસંસિ પુનિ, બોલે કૃપાનિધાન ॥ ૧૨૯ ॥

કામદેવના શત્રુ, સહજ ચાતુરીવાળા અને કૃપાનિધાન સદાશિવ, રાજ થઈ,
ઘણી ઘણી રીતે પાર્વતીની પ્રશંસા કરીને બોલ્યા કે, ॥ ૧૨૯ ॥

સો—મુનુ શુભ કથા ભવાનિ, રામચરિત માનસ વિશલ ॥

કહા મુશુંડિ વસાનિ, મુના વિહગ નાયક ગરુડ ॥ ૧૩૦ ॥

હે પાર્વતી ! ‘રામચરિત માનસ’ નામની શુભ કથા સાંભળો, કે જે કથા કાકભુ-
શુંડીએ કહી હતી અને પક્ષીઓના રાજા ગરુડજીએ સાંભળી હતી. ॥ ૧૩૦ ॥

સો—સોઈ સંવાદ ઉદાર, જહિ વિધિ મા આગે કહવ ॥

મુનહુ રામ અવતાર, ચરિત પરમ મુન્દર અનવ ॥ ૧૩૧ ॥

એ કાકભુશુંડીએ અને ગરુડજીએ ઉત્તમ સંવાદ, જે રીતે થયો હતો, તે પ્રકાર,
આગળ (ઉત્તર કાંડમાં) કહેવામાં આવશે. હમણાં પરમ સુંદર અને નિર્દોષ રામાવ-
તારનું ચરિત્ર સાંભળો. ॥ ૧૩૧ ॥

સો—હરિ ગુણ નામ અપાર, કથા રૂપ અગણિત અમિત ॥

મેં નિજ મતિ અનુસાર, કહોં ઝમા સાદર મુનહુ ॥ ૨૦ ॥

પ્રભુના ગુણો તથા નામો અપાર છે અને કથાઓ તથા રૂપો પણ અગણિત અને
અપરિમિત છે; તોપણ મારી બુદ્ધિ પ્રમાણે કહું છું. હે પાર્વતી ! આદરપૂર્વક શ્રવણ
કરો. ॥ ૨૦ ॥

ચૌ—મુનુ ગિરિજા હરિચરિત મુહાયે । વિપુલ વિશદ નિગમાગમ ગાયે ॥

હરિ અવતાર હેતુ જોહિ હોઈ । હૃદમિત્યં કહિજાય ન સોઈ ॥ ૧ ॥

રામ અતર્ક બુદ્ધિ મન બાની । મત હમાર અસ મુનહુ ભવાની ॥

તદપિ સંત મુનિ વેદ પુરાના । જસ કહ્યું કહાઈ સ્વમતિ અનુમાના ॥ ૨ ॥

તસ મેં મુમુક્ષિ મુનાવડેં તોહીં । સમુક્ષિ પરે જસ કારણ મોહીં ॥

જવ જવ હોય ધર્મકી હાની । વાહાઈં અમુર અવમ અભિમાની ॥ ૩ ॥

કરહિં અનીતિ જાય નહિં વરણી । સીધાઈં વિમ ષેનુ મુર ઘરણી ॥

તવ તવ પ્રમુઘર વિવિધ જાગીરા । હરહિં કૃપાનિધિ સજ્જન પીરા ॥ ૪ ॥

હે રૂડાં મેહોડાંવાળાં પાર્વતી ! રામચંદ્રજીનું સુશોભિત, વિસ્તીર્ણ તથા વિશાળ
ચરિત્ર સાંભળો, કે જે ચરિત્ર, વેદોએ તથા શાસ્ત્રોએ ગાયેલું છે. જે કારણથી પ્રભુને
અવતાર થાય છે, તે કારણ, ‘અમુક હતું અને આતું જ હતું’ એ કહી શકાય એમ
નથી. ॥ ૧ ॥ રામને, બુદ્ધિ, મન કે વાણી પહોંચી શકે એમ નથી, એ જ મારો સિદ્ધાંત.

છે, તેપણ સંતોએ, મુનિઓએ, વેદોએ અને પુરાણોએ, જેવું કાંઈ કારણ પોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે કહ્યું છે; ॥ ૨ ॥ તેવું હું તમને કહી સંભળાવું છું. એ કારણની મને પણ કાંઈ સમજણ પડે છે. જ્યારે જ્યારે ધર્મની હાનિ થાય, અસુરો, અધરો તથા અભિમાનીઓ વૃદ્ધિ પામીને, ॥ ૩ ॥ વર્ણવી જાય નહીં એવી અનીતિ કરે અને પ્રાણીઓ, ગાયો, દેવતાઓ તથા પૃથ્વી સીદાય, (જેઠ પાયે), ત્યારે ત્યારે કૃપાનિધિ પ્રભુ, વિવિધ શરીરો ધરીને, સજ્જનોની પીડાનું હરણ કરે છે.' ॥ ૪ ॥

દો—અસુર માર થાપઈં મુરહિં, રાક્ષહિં નિજ શ્રુતિ સેતુ ॥

જગ વિસ્તારહિં વિશદ યશ, રામજન્મકર હેતુ ॥ ૧૩૦ ॥

અસુરોને મારવા, દેવતાઓને સ્થાપવા, વેદો કે જેઓ, પોતાનાં વચ્ચેનરૂપ છે, તેઓમાં કહેલી મર્યાદાઓનું રક્ષણ કરવું અને જન્મતામાં નિર્મળ યશને વિસ્તાર કરવો, એ રામના જન્મનાં કારણો છે. ॥ ૧૩૦ ॥

ચૌ—સોઈ યશ ગાય ગાય ભવ તરહીં । કૃપાસિન્ધુ જનહિત તતુ ધરહીં ॥

રામજન્મકે હેતુ અનેકા । પરમ વિચિત્ર એકતે એકા ॥ ૧ ॥

જન્મ એક દુઃક હૌં જવાની । સાવધાન મુનિ મુપતિ ભવાની ॥

દ્વારપાલ હરિકે પ્રિય દાઝ । જય અરુ વિજય જાન સબ કોઝ ॥ ૨ ॥

વિપ્રજ્ઞાપસે દોનોં ભાઈ । તામસ અસુર દેહ તિન પાઈ ॥

કનકકશિપુ અરુ હાટકલોચન । જગતવિદિત મુરપતિ મદમોચન ॥ ૩ ॥

વિજયી સમર વીર વિલ્યાતા । ધરિ વરાહ વપુ એક નિપાતા ॥

હોઈ નરહરિ પુનિ દૂસર માગ । જન પ્રહ્લાદ મુયશ વિસ્તારા ॥ ૪ ॥

ભક્તજનો, તે યશને ગાઈ ગાઈને સંસારને તરે છે. કૃપાસિન્ધુ પ્રભુ, ભક્તજનના હિતને વાસ્તે અવતાર ધરે છે. રામના જન્મનાં અનેક કારણો છે અને તેઓ એક એકથી પરમ નિયત છે. ॥ ૧ ॥ કે ઉત્તમ બુદ્ધિવાળાં પાર્વતી, પ્રભુના એક જે જન્મ વિષે કહ્યું છે, તે સાવધાન થઈને સાંભળો. વૈકુણ્ઠમાં નારાયણના જન્મ અને વિજય નામના જે પ્યારા દ્વારપાલો હતા, કે જેઓ, સર્વ કોઈના જાણવામાં છે. ॥ ૨ ॥ એ બન્ને ભાઈઓ, પ્રાણીઓના શાપથી તમેગુણી અસુર શરીરોને પ્રાપ્ત થયા. તેઓમાં એકનું નામ હિરણ્યકશિપુ કહેવાયું અને બીજાનું નામ હિરણ્યાક્ષ કહેવાયું. એ બન્ને ભાઈઓ, જન્મ-

૧ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણે જ્યોત્સને યદા યદા હિ ધર્મસ્ય ગ્લાનિર્મવતિ મારત ॥ અમ્યુત્થા-નમધર્મસ્ય તદાત્માનં સ્વજાયમ્હમ્ ॥ પરિવાણય સાધૂનાં વિનાશાય ચ દુષ્ક્રતામ્ ॥ ધર્મસંસ્થાપનાર્થાય સંભવમિ-યુગે યુગે, એ શ્લોકોમાં આ પ્રમાણે જ કહ્યું છે.

૨ એક સમયે મનકાંદિક ચાર ભાઈઓ, વૈકુંઠમાં ભગવાનનાં દર્શન કરવા ગયા હતા, ત્યાં જય તથા વિજય નામના પાર્વેશોએ તેઓને ભગવાનના દરબારમાં નહીં જવા હેવા વાસ્તે બાંધી છડી કરતાં, તેઓએ, બંનેને શાપ દીધે કે, તમે પૃથ્વીમાં, કામ, ક્રોધ તથા લોભથી ભરપૂર જન્મો પામશો. અને ત્રીજા જન્મમાં મુક્ત થશો. (આ કથા શ્રીમદ્ભાગવતના તુતીયસ્કન્ધમાં વિસ્તારથી વર્ણવેલી છે, તે બેઈ લેવા)

પ્રસિદ્ધ હતા અને તેઓએ ઇન્દ્રના અહંકારને તોડી નાખ્યો હતો. ॥ ૩ ॥ યુદ્ધમાં વિજય પામેલા અને વીરપણાથી પ્રખ્યાત થયેલા હિરણ્યાક્ષને પ્રભુએ વરાહ અવતાર ધરીને માર્યો.^૧ અને હિરણ્યકશિપુને નૃસિંહ અવતાર ધરીને માર્યો.^૨ પ્રભુએ, હિરણ્યકશિપુને મારીને પ્રહ્લાદની ઉત્તમ કીર્તિને વિસ્તાર કર્યો હતો ॥ ૪ ॥

દો-મયે નિશાચર જાય તે, મહાવીર બલવાન ॥

કુંભકરણ રાવણ સુખટ, મુર વિજયી જગજાન ॥ ૧૩૧ ॥

હિરણ્યકશિપુ અને હિરણ્યાક્ષ, એ બન્ને ભાઈઓ, બીજા જન્મમાં જગત્પ્રસિદ્ધ રાવણ અને કુંભકર્ણુ થયા. મહાવીર તથા બળવાન એ રાવણ અને કુંભકર્ણુ, એઓએ, પણુ દેવતાઓને જિતી લીધા હતા. ॥ ૧૩૧ ॥

ચૌ-મુક્ત ન મયડ હતે મગવાના । ત્રીન જન્મ દ્વિજ વચન પ્રમાના ॥

એક વાર ત્રિનકે હિત લાગી । ધરેડ શરીર મક્ત અનુરાગી ॥ ૧ ॥

કશ્યપ અદિતિ તહાં પિતુમાતા । દશરથ કૌશલ્યા વિરુલાતા ॥

એક કલ્પ રૂઢિવિધિ અવતારા । ચરિત પવિત્ર કિયે સંસારા ॥ ૨ ॥

એક કલ્પ મુર દેસ દુસ્વારે । સમર જલંધરસન સવ હારે ॥

શંકુ કીન સંગ્રામ અપારા । દનુજ મહાબલ મૈર ન મારા ॥ ૩ ॥

પરમ સતી અમુરાધિપ નારી । તેદિ બલ તાહિ ન જીત પુરારી ॥

જે કે એઓ, પૂર્વજન્મમાં ભગવાનના હાથથી મરણ પામ્યા હતા, તોપણ જાણણીના શાપ પ્રમાણે, એઓને ત્રીજા જન્મમાં મુક્તિ થવાની હતી, તેથી પૂર્વ જન્મમાં મુક્ત થયા ન હતા. ભકતોપર પ્રેમવાળા પ્રભુએ, એ રાવણનું અને કુંભકર્ણુનું હિત કરવાને વાસ્તે, એક વાર રામાવતાર ધર્યો હતો. ॥ ૧ ॥ દશરથ અને કૌશલ્યા કે એઓ, પૂર્વ જન્મમાં કશ્યપ અને અદિતિ હતાં, તેઓ આ રામાવતારમાં રામચન્દ્રનાં માતા પિતા થયાં હતાં. એક કલ્પમાં એવી રીતે દશરથ રાજાને ઘેર કૌશલ્યાના ઉદરથી અવતાર લઇને, પ્રભુએ, સંસારમાં પવિત્ર ચરિત્રો કર્યાં હતાં. ॥ ૨ ॥ વળી એક કલ્પમાં, યુદ્ધમાં જલંધર દૈત્યના હાથથી હારી જવાને લીધે દુઃખીઆ થયેલા સર્વ દેવતાઓને જોઇ, સદાશિવે અપાર સંગ્રામ કર્યો. પણુ મહા બળવાન જલંધર માર્યો મુલે નહીં. ॥ ૩ ॥ એ દૈત્યની વૃન્દા નામની સ્ત્રી પરમ સતી હતી, તેના પ્રભાવને લીધે, સદાશિવ જલંધરને જિતી શક્યા નહીં. ॥

દો-છલ કરિ દારેડ તામુ વ્રત, મશુ મુર કારજ કીન્દ ॥

જબ તેદેં જાનેડ મર્મ સવ, શાપ કોપકર દીન્દ ॥ ૧૩૨ ॥

૧ વરાહ અવતાર ધરીને હિરણ્યાક્ષને માર્યો, એ કથા શ્રીમદ્ભાગવતના તૃતીયસ્કન્ધમાં વિસ્તારથી વર્ણવેલી છે. ૨ પ્રભુએ નૃસિંહ અવતાર ધરીને હિરણ્યકશિપુને માર્યો અને તેના પુત્ર મહા-ભક્ત પ્રહ્લાદનું રક્ષણ કર્યું એ કથા શ્રીમદ્ભાગવતના સપ્તમસ્કન્ધમાં વિસ્તારથી વર્ણવેલી છે.

આ સમયમાં પ્રભુએ, છળ કપટથી, વૃન્દાના સતીપણાને ભંજ કરી, દેવતાઓનું કાર્ય કરી આપ્યું. આ સંઘળા મર્મ વૃન્દાના બાલુવામાં આવતાં, તેણે કોપ કરીને પ્રભુને શાપ આપ્યો. ॥ ૧૩૨ ॥

ચૌ-તામ્ર શાપ હરિ કીન્દ પ્રમાના । કૌતુક નિધિ કૃપાલુ ભગવાના ॥

તહાં જલંધર રાવણ મયક । રણ દતિ રામ પરમપદ દયક ॥ ૧ ॥

એક જન્યકર કારણ એહા । છેહિલગિ રામ ધરી નરદેહા ॥

મતિ અવતાર કયા પ્રભુ કેરી । મુનિ મુનિ વરણી કવિન ધનેરી ॥ ૨ ॥

નારદ શાપ દીન્દ્ર એક વારા । કલ્પ એક તેહિલગિ અવતારા ॥

ગિરિજા ચકિત મરે મુનિ વાની । નારદ વિષ્ણુમક્ત મુનિ જ્ઞાની ॥ ૩ ॥

કારણ કવન શાપ મુનિ દીન્દ્રા । કા અપરાધ રમાપતિ કીન્દ્રા ॥

યહ પ્રસંગ મોહિ કહહુ પુરાની । મુનિ મન મોહ સો અચરજ મારી ॥ ૪ ॥

તે શાપને કોતુકોના નિધિ દયાળુ પ્રભુએ સ્વીકાર્યો હતો. આથી જે જલંધર હતો, તે રાવણ થયો હતો અને પ્રભુએ રામાવતાર ધરી યુદ્ધમાં તેને મારીને પરમ પદ આપ્યું હતું. ॥ ૧ ॥ એક જન્મમાં પ્રભુને ‘રામ’ નામવાળો મનુષ્ય દેહ ધરવાનું એ કારણ હતું. આવી રીતે પ્રભુની દરેક અવતારકથાઓ મુનિ તથા કવિઓએ ઘણી વર્ણવ કરી છે. ॥ ૨ ॥ એક કલ્પમાં નારદજીએ શાપ આપ્યો હતો, તેથી પ્રભુને એકવાર રામાવતાર ધરવો પડ્યો હતો. આ પ્રમાણે સદાશિવની વાણી સાંભળી, પાર્વતી ચકિત થઈ જઈને બોલ્યાં કે “નારદ મુનિ તો વિષ્ણુના ભક્ત છે તથા જ્ઞાની છે, ॥ ૩ ॥ તેમણે શા કારણથી પ્રભુને શાપ આપ્યો હતો? અને પ્રભુએ શો અપરાધ કર્યો હતો? કે ત્રિપુરના શત્રુ! મને એ પ્રસંગ કહી સંભળાવો. નારદજીના મનમાં મોહ ઉત્પન્ન થયો, એ તો મોહું આશ્ચર્ય છે.” ॥ ૪ ॥

દો-બોલે વિહંસિ મહેશ તવ, જ્ઞાની મૂઢ ન કોય ॥

જેહિ જસ રઘુપતિ કરહિં જવ, સો તસ તેહિ સ્વળ હોય ॥ ૧૩૩ ॥

સદાશિવ હસીને બોલ્યા કે, જનતામાં કોઈ જ્ઞાની પણ નથી અને કોઈ મૂઢ પણ નથી. રામચન્દ્રજી જે સમયે જોને જોવો (જ્ઞાની કે મૂઢ) બનાવે, તે સમયે તે તેવો થઈ જાય છે.” ॥ ૧૩૩ ॥

૧ જલંધર, પોતાની સ્ત્રીના (વૃન્દાના) સતીપણાના પ્રભાવને લીધે, કોઈથી નિર્તી રાકતો નથી, એમ જાણીને, વિષ્ણુ, જલંધરના દારપર સાધુ બનીને બેઠા. વૃન્દાએ, એ સાધુને યુદ્ધની અગર પૂછી તેટલી વારમાં જલંધરના શરીરના ટુકડાઓ, તેની પાસે આવીને પડતાં, વૃન્દા, એટલે વિલાપ કરવા લાગી. સાધુએ કહ્યું કે, તું સતી છે, માટે તારા હાથથી તું આ ટુકડાઓને એકઠી દે એટલે તારા સતીપણાના પ્રભાવથી તારો પતિ જીવતો થશે. વૃન્દાએ, એ પ્રમાણે કર્યું કે, તુરત જલંધર જીવતો થયો. વૃન્દા પ્રેમથી પેલા સાધુનાં ચરણો દાખવા લાગી, એટલે પરપુરુષનો સ્પર્શ થવાથી તેનું સતીપણું નષ્ટ થતાં, સદાશિવે જલંધરને માર્યો. પછી તે સાધુ તથા તે કૃત્રિમ જલંધરનું શરીર અંતર્દેન થઈ ગયાં. વૃન્દાએ વિષ્ણુનું કપટ જાણીને વિષ્ણુને શાપ દીધો કે, તારી સ્ત્રીને મારે સ્વામી હરી નશે અને તું સ્ત્રીના વિરોધથી દુઃખી થઈશ.

સો—કહૌં રામ ગુણ ગાય, भरद्वाज सादर सुनहु ॥

મવર્મજન રઘુનાથ, મજ તુલસી તજ માનમદ ॥ ૨૧ ॥

ચાતુવલ્ક્ય બરદાજને કહે છે કે, રામના ગુણોની કથા કહું છું, તે પ્રેમસહિત સાંભળો અને સંસારનાં બંધનોને તોડનારા રામચન્દ્રજીનું, માનને તથા મદને છોડી દઈને બાજન કરો. ॥ ૨૧ ॥

જૌ—हिमगिरि गुहा एक अति पावनि । बहु समीप सुरसारित मुहावनि ॥

આશ્રમ પરમ પુનીત મુહાવા । દેલિ દેવકૃપિ મન અતિભાવા ॥ ૧ ॥

નિરસ્તિ શૈલસરિ વિપિન વિભાગા । મયત રમાપતિ પદ અનુરાગા ॥

સુમિરત હરિહિ જ્ઞાપગતિ બાંધી । સહજ વિમલ મન લાગિ સમાધી ॥ ૨ ॥

મુનિગતિ દેસ સુરજ દરાના । કામહિં બોલિ કીન્હ સનમાના ॥

સહિત સહાય જાહુ મમ હેતૂ । ચલેત હરપિ ઈય જલચર કેતૂ ॥ ૩ ॥

મુનાસીર મનમહૈં અતિ ત્રાસા । ચહત દેવકૃપિ મમ પુર વાસા ॥

જે કામી લોલુપ જગમાર્હી । કુટિલ કાક ઇવ સચાહિ દરાહી ॥ ૪ ॥

હિમાલયની એક અત્યંત પવિત્ર ગુફા છે, તેના સમીપમાં સુરસારિત મુહાવા વહાં ભય છે અને ત્યાં પરમ પવિત્ર તથા સુશોભિત એક આશ્રમ છે. એ આશ્રમ, જોવામાં આવતાં, નારદજીનાં મનને બહુ ગર્યો. ॥ ૧ ॥ ત્યાં પર્વતના, નદીઓના અને વનોના વિભાગો બેઠા, નારદજીને પ્રભુનાં ચરણમાં અધિક પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો. નારદજીએ, પ્રભુનું સ્મરણ કરી, શાપની^૧ ગાતને રાક્ષી દીધી અને તુરત જ તેમનાં સ્વાભાવિક નિર્મળ મનમાં સમાધિ પ્રાપ્ત થઈ. ॥ ૨ ॥ નારદજીની સમાધિ સ્થિતિ જોઈને ઇંદ્રને ભય ઉત્પન્ન થયો અને તેણે કામદેવને બોલાવી, સન્માન કરીને આજ્ઞા કરી કે, “તું મારા હિતને વારતે તારા સઘળા સહાયોની સાથે નારદજીના આશ્રમમાં જા.” કામદેવ હૃદયમાં રાજ થઈને ત્યાંથી ચાલ્યો. ॥ ૩ ॥ ઇંદ્રના મનમાં મોટો ત્રાસ એટલા માટે થયો કે, નારદજી મોટું તપ કરીને માફે અમરાવતી નગરીનું રાજ્ય લઈ લેવા ઇચ્છે છે? એવી ઇંદ્રના મનમાં શંકા ઉત્પન્ન થઈ હતી. જગતમાં જે કામી અને લોભી લોકો છે, તેઓ, કુટિલ કાગડોની પેઠે સર્વથી ડર્યાં જ કરે એ સ્વાભાવિક છે. ॥ ૪ ॥

દો—मुख हाड ले भाग शठ, श्वान निरस्ति मृगराज ॥

છીનલેઈ જનિ જાન જઠ, તિમિ મુરપતિહિ ન લાજ ॥ ૧૩૪ ॥

મુકું હાડકું ચાવતો શઠ કુતરો, સિહને બેઠ, ‘રખેને આ માફે હાડકું છીનવી લે’ એમ બાણી, એ હાડકાને લઈને ભાગવા માંડે છે, તેમ અમરાવતીનું રાજ્ય કે જે સુનિબનોની દૃષ્ટિથી અતિ તુચ્છ છે, તેને ભાગવતો ઇન્દ્ર, કોઈ સુનિને અધિક તપશ્ચર્યા

૧ નારદજીને દક્ષેના શાપ છે કે, તું જે ધડીથી અધિક કથાંય પણ નહીં કરી શકીશ અહીં જાલ ગતિ બાંધી એનું પાકાન્તર છે, તેના અર્થ ‘શ્વાસની ગતિને બાંધીને અર્થાત પ્રાણાયામ કરીને’ એવો છે.

કરતો જોઈ, 'રખેને આ માફ રાજ્ય લઈ લે' એમ બાણી, સુનિતા તપને બંધ કરવાની યોઠવણ કરે છે. સુનિજનના ભગવદભજનના સુખની પાસે માફ રાજ્યસુખ કથા હિસાબમાં નથી, માટે હું આવી હીલચાલ તે શું કરું છું ? એમ ઇંદ્ર લખતો નથી. ॥ ૧૩૪ ॥

કૌં-તેહિ આશ્રમહિ મદન જવ ગયઝ । નિજ માયા વસન્ત નિર્મયઝ ॥

કુસુમિત વિવિષ વિટપ વહુરંગા । કૂંજહિ કોકિલ ગુંજહિ શૃંગા ॥ ૧ ॥

ચલી મુદાવનિ ત્રિવિષ વયારી । કામ કુશાનુ વદાવ નિહારી ॥

રંભાદિક સુરનારિ નવીના । સકલ અસમશર કલાપવીના ॥ ૨ ॥

કરહિ ગાન વહુ તાન તરંગા । વહુવિધી કીડહિ પાનિ પતંગા ॥

દેલિ સહાય મદન હરવાના । કીન્હેસિ પુનિ પ્રપંચ વિધિ નાના ॥ ૩ ॥

કામકલા કહુ મુનિહિ ન વ્યાપી । નિજ ભય દરેઝ મનોભવ પાપી ॥

સીમ કિ ચાંપ સકૈ કોઝ તામ્ ॥ વઢ રત્નવાર રમાપવિ જામ્ ॥ ૪ ॥

કામદેવે તે આશ્રમમાં જઈ, પોતાની માયાથી વસંતઋતુ ખડી કરી દીધી. અનેક જાતનાં વૃક્ષો, ઘણાં ઘણાં રંગોવાળાં પુષ્પોથી ભરપૂર થઈ ગયાં, કોકિલાઓ, ટોકારા કરવા લાગી, જામરો ગુંબર કરવા લાગ્યા, ॥ ૧ ॥ જેથી કામદેવરૂપ અગ્નિની વૃદ્ધિ થાય એવો અત્યંત મનોહર, શીત, મંદ તથા સુગંધી પવન વાવા લાગ્યો અને કામચોજ સંગંધી સઘળી કળાઓમાં પ્રવીણતા ધરાવનારી જીવાન રંભા આદિ અપ્સરાઓ, ॥ ૨ ॥ અનેક પ્રકારના તાનતરંગોથી ગાયનો કરવા લાગી તથા હાથમાં દડાઓ લઈને અનેક પ્રકારની કીડાઓ કરવા લાગી. કામદેવ પોતાના સહાયોને જોઈ રાજી થયો અને તેણે જીભ પછુ નાના પ્રકારના પ્રપંચો કર્યા. ॥ ૩ ॥ આમ કરતાં પછુ નારદજીના મનમાં કામનાનો લેશ પછુ પ્રવેશ નહિ થતાં, પાપી કામદેવ પોતાના જ પાપથી ડરવા લાગ્યો. લક્ષ્મીના પતિ નારાયણ, જેના રખેવાળ હોય, તેના સીમાડાને કોઈ પછુ દબાવી શકે કે ? ॥ ૪ ॥

દોં-સહિત સહાય સમીત અતિ, માન હારિ મન મૈન ॥

ગેહિસિ જાય મુનિવર ચરણ, કહિ મુઠિ આરત વૈન ॥ ૧૩૫ ॥

પોતાના સહાયો સહિત અત્યંત ભય પામેલો અને મનમાં પોતાની હાર થયેલી ધ્યાનતો કામદેવ, નારદજીનાં ચરણ પકડીને અત્યંત આર્ત વચન બોલવા લાગ્યો. (શ્રામની માજણી કરવા લાગ્યો). ॥ ૧૩૫ ॥

કૌં-ભયઝ ન નારદ મન કહુ રોષા । કહિ પ્રિય વચન કામ પરિતોષા ॥

નાહ ચરણ શિર આયસુ પાઈ । ગયઝ ભવન તવ સહિત સહાઈ ॥ ૧ ॥

મુનિ મુશીલતા આપનિ કરણી । સુરપતિ સભા જાય સવ વરણી ॥

મુનિ સ્વકે મન અચરજ આવા । મુનિહિ પ્રશંસિ હરિહિ શિર નાવા ॥ ૨ ॥

તવ નારદ ગવને શિવ પાઈ । જીતિ કામ અહમિતિ મનમાઈ ॥

માર ચરિત શંકરહિ મુનાવા । અતિમિયજ્ઞાન મહેશ શિલાવા ॥ ૩ ॥

વાર વાર વિનવઈ મુનિ તોઈ । જિમિ યહ કયા મુનાયડ મોઈ ॥

તિમિ જાનિ હરિહિ મુનાયડ કવઈ । ચલેહુ પ્રસંગ દુરાયહુ તવઈ ॥ ૪ ॥

જેના મનમાં જરા પણ કોષ ઉત્પન્ન નહિ થયો હતો એવા નારદજીએ, કામદેવને પ્રિય વચનો બોલીને રાજી કર્યો. કામદેવ, નારદજીનાં ચરણોમાં માથું નમાવી તેમની આજ્ઞા લઈ, સંભળા સહાયો સહિત પોતાને ઘેર ગયો. ॥ ૧ ॥ કામદેવ ઈન્દ્રની સભામાં જઈ, પોતાની કરણીની અને નારદજીની સુશીલતાની સઘળી હકીકત કહી સંભળાવતાં, તે સાંભળી, મનમાં આશ્ચર્ય પામી, સંભળાઓએ નારદજીની પ્રશંસા કરી અને નારાયણને પ્રણામ કર્યા. ॥ ૨ ॥ પછી કામદેવને જિતવાથી જેના મનમાં મોટો અહંકાર આવ્યો હતો એવા નારદજી, સદાશિવની પાસે ગયા અને ત્યાં તેમણે કામદેવનાં ચરિત્રની હકીકત સદાશિવને કહી સંભળાવી. સદાશિવે, નારદજીને અતિ પ્રિય બાણીને શીખામણ દીધી કે, ॥ ૩ ॥ “હે મુનિ ! તમને વારંવાર વિનવીને કહું છું કે, તમે જેમ આ વાત મને સંભળાવી, તેમ કદી પણ વિષ્ણુને સંભળાવશો મા. વિષ્ણુની પાસે પ્રસંગ નિકળે, તોપણ આ વાતને છૂપાવી જ દેજો.” ॥ ૪ ॥

દો-—શંકુ દીન ઉપદેશ હિત, નહિ નારદહિ મુહાન ॥

મરદ્વાજ કૌતુક મુનહુ, હરિદિચ્છા બલવાન ॥ ૧૩૬ ॥

સદાશિવે, હિતકારી ઉપદેશ આપ્યો; પણ નારદજીને ગમ્યો નહિ. હે! ભરદ્વાજ ! કૌતુક સાંભળો. પ્રભુની ઈચ્છા સર્વથી બળવાન છે. ॥ ૧૩૬ ॥

ચૌ-—રામ કીન્હ ચાઈ સો હોઈ । કરૈ અન્યથા અસ નહિ કોઈ ॥

શંકુ વચન મુનિ મનહિ ન માયે । તવ વિરંચિકે લોક સિધાયે ॥ ૧ ॥

एकवार करतल कर वीणा । गावत हरि गुण परम प्रवीणा ॥

क्षीरसिंधु गवने मुनि नाथा । जहँ वस श्रीनिवास श्रुतिमाथा ॥ २ ॥

हराषि मिले उठि रमानिकेता । बैठे आसन ऋषिहि समेता ॥

बोले विहँसि चराचर राया । बहुत दिनहि कीन्ही मुनि दाया ॥ ३ ॥

काम चरित नारद सब भाखे । यद्यपि प्रथम वरजि शिब राखे ॥

अति प्रचंड रघुपतिकी माया । जिहि न मोह अस को जग जाया ॥ ४ ॥

રામ, જે કાંઈ કરવા ધારે, તે થાય છે. રામે જે ધાર્યું હોય તેમાં ફેરફાર કરવા કોઈ પણ સમર્થ નથી. જેને સદાશિવનાં વચનો મનમાં ગમ્યાં નહિ એવા નારદજી, તે સમયે બ્રહ્માના લોકમાં ગયા. ॥ ૧ ॥ એક સમયે નારદજી, હાથમાં વીણા લઈ, પરમ પ્રવીણ-વાદી વિષ્ણુના શ્રણેને ગાતા ગાતા ક્ષીરસાગરમાં ગયા, કે જ્યાં વેદોના પતિ લક્ષ્મી-નિવાસ નારાયણ રહે છે. ॥ ૨ ॥ નારાયણ રાજી થઈ, ઉભા થઈને નારદજીને મળ્યા અને નારદજીની સાથે જ પોતાના આસનપર બીરાજ્યા. ચરાચરના સ્વામી નારાયણ, હસીને બોલ્યા કે, “હે મુનિરાજ ! આજ ઘણું દિવસે દયા કરી, તો આટલા દિવસ આપ કયાં

હતા ?” ॥ ૩ ॥ એ કે સદાશિવે પ્રથમથી જ વારી રાખ્યા હતા, તોપણ તે ઉપર ધ્યાન નહિ આપીને, નારદજીએ સઘળું કામદેવનું ચરિત્ર નારાયણને કહી સંભળાવ્યું. રામચન્દ્રજીની માયા અતિ પ્રચંડ છે. એ માયાથી જેને મોહ ન થાય એવો જગતમાં કોણ જાણે છે ? ॥ ૪ ॥

દો-રુક્ષ વદન કરિ વચન મૃદુ, બોલે શ્રીભગવાન ॥

તુમ્હેરે સુમિરણતે મિટહિ, મોહ માર મદ માન ॥ ૧૩૭ ॥

નારાયણ ભારે મોહોડું રાખીને કોમળ વચનો બોલ્યા કે, “હે નારદજી ! તમારું સ્મરણ કરનારાઓને મોહ, કામદેવ, મદ અને માન મટી જાય છે, ત્યારે તમને પોતાને તો એ મોહાદિક કેમ જ ઉત્પન્ન થાય ? ॥ ૧૩૭ ॥

જો-સુનિ સુનિ મોહ હોય તન તાકે । જ્ઞાન વિરાગ હૃદય નહિં જાકે ॥

બ્રહ્મચર્યવ્રતરત મતિધીરા । તુમ્હાંહિં કિં કરૈં મનોભવ પીરા ॥ ૧ ॥

નારદ કહેડ સહિત અભિમાના । કૃપા તુમ્હારિ સકલ ભગવાના ॥

કરુણાનિધિ મન દીસ્ય વિચારી । ઝર અંકુરેડ ગર્વતરુ ભારી ॥ ૨ ॥

વેગિ સો મ ઢારિહૌં ઉપારી । પળ હમાર સેવન હિતકારી ॥

મુનિકર હિત મમ કૌતુક હોઈ । અવગિ ઉપાય કરવ મૈં સોઈ ॥ ૩ ॥

તવ નારદ હરિપદ શિર નાઈ । ચલે હૃદય અહમિતિ અધિકાર્હ ॥

શ્રીપતિ નિજ માયા તવ પ્રેરી । સુનહુ કઠિન કરણી તિહિ કેરી ॥ ૪ ॥

જેના હૃદયમાં જ્ઞાન તથા વૈરાગ્ય ન હોય, તેના મનમાં મોહ ઉત્પન્ન થાય. આપ કે જે બ્રહ્મચર્ય વ્રતમાં જ નિષ્ઠા ધરાવનારા અને ધીર બુદ્ધિવાળા છે, તેમને કામદેવ પીડા ઉપભવી શકે કે ? ॥ ૧ ॥ નારદજી, અભિમાનથી બોલ્યા કે, “હે ભગવન ! એ સઘળી આપની હયા છે.” કરુણાના ભંડારરૂપ નારાયણે મનમાં વિચારી બેસ્યું કે, “નારદજીને, મનમાં ગર્વરૂપી વૃક્ષનો ભારે અંકુર ઉત્પન્ન થયો છે. ॥ ૨ ॥ એ અંકુરને હું જલદી ઉપેડી નાખીશ. કેમ કે સેવકોનું હિત કરવું, એ મારી પ્રતિજ્ઞા છે. જેથી સુનિનું હિત થાય અને મને ગમ્મત થાય, એવો ઉપાય હું અવશ્ય કરીશ.” ॥ ૩ ॥ જેમને હૃદયમાં અહંકાર બહુ વધ્યો હતો એવા નારદજી, તે સમયમાં નારાયણનાં ચરણોમાં માથું નમાવીને ત્યાંથી ચાલ્યા. નારાયણે, તે સમયે પોતાની માયાને પ્રેરણા કરી. હે ભરદ્વાજ ! હવે તે માયાની કંઠણ કરણી સાંભળો. ॥ ૪ ॥

દો-વિરચેડ મગમહૈં નગર તિહિ, શત યોજન વિસ્તાર ॥

શ્રીનિવાસ પુરતે અધિન, રચના વિવિધ પ્રકાર ॥ ૧૩૮ ॥

માયાએ માર્ગમાં સો થોજનના વિસ્તારવાળું, વૈકુંઠ કરતાં પચ્ચ અધિક શોભાવાળું અને વિવિધ રચનાઓવાળું નગર બનાવ્યું. ॥ ૧૩૮ ॥

જો-સહિં નગર સુન્દર નર નારી । જનુ બહુ મનસિજ રતિ તનુવારી ॥

તેહિ પુર સસૈં શૈલનિધિ રાજા । અગણિત દ્ય મજ સેન સમાજા ॥ ૧ ॥

શત દુરેશ્વસમ વિમલ વિલાસા । રૂપ તેજ લલ નીતિ નિવાસા ॥
 વિશ્વમોહિની તામ્ર કુમારી । શ્રી વિમોહ જિહ્વ રૂપ નિહારી ॥ ૨ ॥
 સો હરિમાયા સર્વ ગુણ સ્વામી । શોભા તામ્ર કિ જાય લક્ષ્મી ॥
 કરૈ સ્વયંવર સો નૃપ બાલ । આયે તહૈ અગણિત મહિપાલા ॥ ૩ ॥
 મુનિ કૌતુકીનગર તિહિ ગયઝ । પુરવાસિનસન વૃક્ષત મયઝ ॥
 મુનિ સર્વ ચરિત શ્રૂપ ગૃહ આયે । કરિ પૂજા નૃપ મુનિ બૈઠાયે ॥ ૪ ॥

એ નગરમાં બધું દેહધારી અનેક કામદેવો અને અનેક રતિઓ હોય એવાં રૂપાળાં પુરુષો અને સ્ત્રીઓ રહેતાં હતાં અને જેની પાસે હાથીઓ, घोडाઓ તથા સેનાના સમાજો અગણિત હતા, એવો 'શીલનિધિ' નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. ॥ ૧ ॥ સૌ ઇંદ્રોના જેવા વેલવ વિલાસવાળા અને રૂપ, તેજ, બળ તથા નીતિ, એઓના નિવાસરૂપ એ રાજાની 'વિશ્વમોહિની' નામે કુંવરી હતી અને તે એવી હતી કે, જેનું રૂપ જોઈને લક્ષ્મી પણ મોહ પામે. ॥ ૨ ॥ બધું સઘળા યુદ્ધોરૂપી રત્નોની ખાણ હોય એવી એ કન્યા સાક્ષાત્ પ્રભુની માથા જ હતી, તેથી તેની શોભા કેમ વર્ણવી બળ ? શીલનિધિ રાજા પોતાની એ કન્યાનો સ્વયંવર કરતો હતો અને તે પ્રસંગમાં અગણિત રાજાઓ ત્યાં આવ્યા હતા. ॥ ૩ ॥ કૌતુકી નારદ મુનિ તે નગરમાં ગયા અને ત્યાંના રહેવાસીઓને પૂછતાં સઘળા વૃત્તાંતની ખબર મળવાથી રાજાને ઘેર આવ્યા. રાજાએ પૂછન કરીને બેસાડ્યા. ॥ ૪ ॥

દો—આનિ દિલ્હાઈ નારદહિ, શ્રૂપતિ રાજકુમારિ ॥

કહહુ નાથ ગુણ દોષ સર્વ, હિં કર હૃદય વિચારિ ॥ ૧૩૨ ॥

રાજાએ પોતાની કુંવરીને બોલાવી, નારદજીને દેખાડીને પૂછ્યું કે, “હે નાથ ! આપ હૃદયમાં વિચાર કરીને આ કન્યાના સર્વ શુભ દોષ કહો,” ॥ ૧૩૬ ॥

બૌ—દેસ રૂપ મુનિ ચિરતિ વિસારી । લડી બાર લગિ રહે નિહારી ॥

લક્ષણ તામ્ર વિલોકિ શ્રુલાને । હૃદય હર્ષ નહિ મગટ લક્ષાને ॥ ૧ ॥

જો હિં વરે અમર સો હોઈ । સમર શ્રુમિ તિહિ જીત ન કોઈ ॥

સેવહિ સકલ ચરાચર તાહી । વરે શૈલનિધિ કન્યા જાહી ॥ ૨ ॥

લક્ષણ સર્વ વિચાર ઊર રાલે । કહુક બનાય શ્રૂપસન ખાલે ॥

મુતા મુલક્ષણ કહિ નૃપ પાહી । નારદ ચલે શોચ મનપાહી ॥ ૩ ॥

કરૌ જાય સોઈ યજ્ઞ વિચારી । જિહ્વ મકાર મોહિ વરે કુમારી ॥

જપ તપ કહુ ન હોય હિં કાલા । હે વિધિ મિલે કવનવિધિ બાલા ॥ ૪ ॥

નારદજી તે એ કન્યાનું રૂપ જોતાં જ વૈરાગ્યને વિસારી મેલી, ઘણીવાર કુંધી તેની સામે જ જોઈ રહ્યા. એ કન્યાનાં લક્ષણો જોઈને બૂલ ખાઈ ગયા. હૃદયમાં બહુ હર્ષ પામ્યા, પણ તે હર્ષને બહેર કયો નહિ. ॥ ૧ ॥ “એ અમર છે, જેને યુદ્ધમાં

કેાઈ જિતી શકે નહિ, એવો છે અને જેને યરાચર સઘળું જગત્ સેવે છે એવો છે, તે આ કન્યાને વરશે,” એમ સમજવું જોઈએ, તેને બદલે એવું સમજ્યા કે, “જેને શીલનિ-
ચિની આ કન્યા વરે, તે ઘણી અમર થાય, જેને સુદમાં કેાઈ પણ જિતી શકે નહિ એવા
થાય અને તેને સઘળું યરાચર જગત્ સેવે.” ॥ ૨ ॥ નારદજીએ સઘળાં લક્ષણોને
વિચાર, પોતાના મનમાં જ રાખી, રાજાની પાસે કાંઈક બનાવટની વાત કરી, અને
છેવટ ‘આ કન્યા શુભલક્ષણવાળી છે,’ એટલુંજ રાજાને જણાવીને પોતે ત્યાંથી
ચાલ્યા. ॥ ૩ ॥ નારદજી, મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે, “હવે હું જઈ વિચાર કરીને
એવા પ્રકારનો યજ્ઞ કરું કે, જે યજ્ઞથી એ કુંવરી મને વરે. આ ઉતાવળનો સમય છે,
તેથી કન્યાની પ્રાપ્તિને વાસ્તે, જપ, તપ તો કશું બની શકે એમ નથી. હે દૈવ! મને એ
કુંવરી શી રીતે મળે ? ॥ ૪ ॥

દો-ઈહિ અવસર વાહિય પરમ, મોખા રૂપ વિશાલ ॥

જો વિલોકિ રીક્ષે કુંવરિ, તવ મેલે જયમાલ ॥ ૧૪૦ ॥

આ સમયમાં તો પરમ શોભા અને અતિ ઉત્તમ રૂપ જોઈએ, કે જેથી રાજ-
કુમારી રીઝીને જયમાળા પહેરાવી દે. ॥ ૧૪૦ ॥

ચૌ-હરિસન માર્ગે સુન્દરતાઈ । હોઈહિ જાત ગઠરુ અતિભાઈ ॥

મોરે હિત હરિસમ નહિ કોઝ । ઇહિ અવસર સહાય સો હોઝ ॥ ૧ ॥

વહુવિધિ વિનય કીન્હ તિહિ કાલા । પ્રગટે પ્રશ્ન કૌતુકી કૃપાલા ॥

પ્રશ્ન વિલોકિ મુનિ નયન જુઢાને । હોઈહિ કાજ હિયે હરષાને ॥ ૨ ॥

અતિ આરતિ કહિ કયા સુનાઈ । કરહુ કૃપા પ્રશ્ન હોહુ સહાઈ ॥

આપન રૂપ દેહુ પ્રમુ મોહી । આન માંતિ નહિ પાવરેં ઓહી ॥ ૩ ॥

નિહિ વિચિ નાય હોઈ હિત મોરા । કરો સો વેગ દાસ મેં તોરા ॥

નિજ માયાવલ દેલિ વિશ્વાલા । હિય હૈસિ વોલે દીનદયાલા ॥ ૪ ॥

વિષ્ણુની પાસે જઈ, સુન્દરતા માણું પણ ત્યાં જવામાં ઘણી વાર લાગી બધ એમ
છે. વિષ્ણુ ભગવાન જેવા મારા કેાઈ પણ હિતકારી નથી, માટે આ અવસરમાં તે
ભગવાન મારા સહાય થાઓ.” ॥ ૧ ॥ નારદજીએ ઘણા ઘણા પ્રકારની વિનતિ કરતાં,
તે સમયે કૌતુકી અને ભક્તનું વાસ્તવિક કલ્યાણ થાય એવી કૃપા કરનારા પ્રભુ,
નારદજીની પાસે પ્રકટ થયા. પ્રભુનાં દર્શનથી નારદજીનાં નેત્રો થંડાં થઈ ગયાં અને ‘હવે
કાર્થની સિદ્ધિ અવશ્ય થશે’ એમ જણાયાથી હૃદયમાં હર્ષ થયો. ॥ ૨ ॥ નારદજીએ
અત્યંત આત્મપણથી પ્રભુને સઘળી હકીકત સંભળાવીને કહ્યું કે, “હે પ્રભુ ! કૃપા કરો
અને સહાય થાઓ. મને આપનું રૂપ આપો તો માફ કાર્યે સિદ્ધ થાય. આપનું રૂપ
મળ્યા વિના, બીજી કેાઈ પણ રીતે હું એ કન્યાને પામી શકું એમ નથી. ॥ ૩ ॥ હે
નાથ ! જે પ્રકારે માફ હિત થાય, તે પ્રકાર જલદી કરો. હું આપનો દાસ છું.” તે દીન-
દયાળુ પ્રભુ, પોતાની માયાનું વિશાળ બળ જોઈ, હૃદયમાં હસીને બોલ્યા કે, ॥ ૪ ॥

દો—જેહિ વિષિ હોઈહિ પરપહિત, નારદ મુનહુ તુમ્હાર ॥

સોઈ હમ કરબ ન આન કહ્નુ, વચન ન મૃષા હમાર ॥ ૧૪૧ ॥

“હે નારદજી! સાંભળો. હું જે પ્રકારથી તમારૂં પરમ હિત થયે, તે પ્રકાર જ કરીશ ખીજું કંઈ કરવાનો નથી. મારૂં વચન મિથ્યા બાણુશે નહિ. ॥ ૧૪૧ ॥

બૌ—કુપય માંગુ રુઝવ્યાકુલ રોગી । વૈદ્ય ન દેડ મુનહુ મુનિ યોગી ॥

ઈહિ વિષિ હિત તુમ્હાર મૈ ઠયજ્ઞ । કહિ અસ અંતરહિત પ્રમુ ખયજ્ઞ ॥ ૧ ॥

માયા બિવસ મયે મુનિ મૃદા । સમુદ્ધી નહિ હરિ મિરા નિમૃદા ॥

ગવન તુરત તહાં ઋષિરાઈ । જહાં સ્વયંવર ભૂમિ બનાઈ ॥ ૨ ॥

નિજ નિજ આસન વૈટે રાજા । બહુ બનાવ કરિ સહિત સમાજા ॥

મુનિ મન હર્ષ રૂપ અતિ મોરે । મોહિં તજિ આન વરહિ નહિ મોરે ॥ ૩ ॥

મુનિ હિત કારણ કૃપાનિધાના । દાંન્દ કુરૂપ ન જાય વસાના ॥

સો ચરિત્ર લલિ કાહુ ન પાવા । નારદ જાનિ સબહિ શિર નાવા ॥ ૪ ॥

હે યોગ કરનારા મુનિ! રોગથી વ્યાકુલ થયેલા રોગી, વૈદ્યની પાસે કુપચ્ચની માંગણી કરે, પણ વૈદ્ય તે કુપચ્ચ આપે નહિ. જેમ વૈદ્ય રોગીનું હિત કરે, તેમ જ હું તમારૂં હિત કરીશ.” એટલાં વચન કહીને પ્રભુ અન્તર્ધાન થઈ ગયા. ॥ ૧ ॥ આયાને લીધે મૂઢ બની ગયેલા નારદ મુનિ, પ્રભુની વાણીનો મૂઢ અર્થ નહિ સમજતાં, તુરત જ ત્યાં ગયા, કે જ્યાં સ્વયંવરની ભૂમિ બનાવી હતી. ॥ ૨ ॥ એ ભૂમિમાં રાજાઓ, અનેક બનાવો કરીને પોતપોતાના સમાજ સહિત પોતપોતાનાં આસનોપર બેઠા હતા. નારદજી તો પોતાનું રૂપ પ્રભુના જેવું દેખતા હતા, તેથી રાજા થતા હતા કે, ‘મારૂં રૂપ સર્વોત્તમ છે, તેથી કન્યા મને છોડીને બીજા કોઈને પણ વરવાળી નથી.’ ॥ ૩ ॥ કૃપાનિધાન પ્રભુએ, નારદજીના હિતને વાસ્તે, તેમને એવું કુરૂપ (વૃદ્ધ વાનરના જેવું રૂપ) આપ્યું હતું કે, જેનું વર્ણન જ કરી શકાય નહિ. પણ આ ચરિત્ર કોઈ રાજાના બાણુવામાં નહતું, તેથી સઘળા રાજાઓએ તેમને નારદ જ બાણીને માથાં નમાવ્યાં. (નારદજી પોતાને વિશ્ણુરૂપ દેખતા હતા, રાજાઓ તેમને મુનિરૂપ જ દેખતા હતા અને રાજકન્યા તેમને વૃદ્ધ વાનર જેવા દેખે એમ હતું) ॥ ૪ ॥

દો—રહે તહાં દુહ રુદ્રગણ, તે જાનહિં સબ મેઝ ॥

વિમરૂપ દેસત ફિરહિં, પરમ કૌતુકી તેઝ ॥ ૧૪૨ ॥

ત્યાં સદાશિવના જે ગણ હતા. (નારદજીએ સદાશિવનો ઉપદેશ માન્યો નહિ, તે દિવસથી સદાશિવે નારદજીના રક્ષણને વાસ્તે ગ્રાસ રીતે પોતાના બે પાર્શ્વોને નારદજીની સાથે લગાવી લીધા હતા.) તેઓ સઘળા એકંદરે બાણુતા હતા, પ્રાણલોના વેવથી સઘળું એતા ફરતા હતા અને બહુ ગમ્મતી હતા. ॥ ૧૪૨ ॥

જૌ૦—જિહિ સમાજ વેટે મુનિ જાઈ । હૃદય રૂપ અહમિતિ અધિકાર્હ ॥
તહૈં વેટે મહેશ્વ ગણ દોઝ । વિમમેષ ગતિ લલ્લે ન કોઝ ॥ ૧ ॥
કરહિં કૂટ નારદહિ મુનાઈ । નીક દીન્હ હરિ મુન્દરતાઈ ॥
રીક્કાહિ રાજકુંવરિ છાબિ દેલી । ઇનહિં વરહિં હરિ જાન વિશેલી ॥ ૨ ॥
મુનિહિં મોહ મન હાથ પરલે । હસહિં શંખગણ અતિ સન્નુ પાયે ॥
યદાપિ મુનહિં મુનિ અટપટિ વાની । સમુશ્ચિ ન પરૈ શુદ્ધિ ભ્રમસાની ॥ ૩ ॥
કાઠુ ન લલ્લ સો ચરિત વિશેલા । સો સ્વરૂપ મુનિ કન્યા દેલા ॥
મર્કટ વદન ભયંકર દેહી । દેવત હૃદય ક્રોધ ખા તેહી ॥ ૪ ॥

‘હું સર્વથી અધિક રૂપાળો છું,’ એમ હૃદયમાં કૂલાતા નારદજી, એ સ્વયંવરની સભામાં જઇને બેઠા, ત્યાં સદાશિવના બે ગણ પશુ બેઠા, કે જેઓ, બ્રાહ્મણોના જેવા વેષવાળા તથા બ્રાહ્મણોના જેવી સ્થિતિવાળા હોવાને લીધે કોઇના પશુ ગ્રાહ્યતામાં આવતા ન હતા. ॥ ૧ ॥ એઓ ગૂઢ અર્થવાણાં વચનોથી નારદજીની મશ્કરી કરતા હતા કે “પ્રભુએ આને સુંદરતા તો બહુ સારી આપી છે, તેથી છળી બેઠને જ રાજકુમારી રીઝશે અને આને જ સાક્ષાત્ વિષ્ણુરૂપ જાણીને વરશે.” ॥ ૨ ॥ નારદજીનું મન તો પરાયા હાથમાં પડવાથી મોહિત થઇ ગયું હતું અને સદાશિવના ગણો અત્યંત સંકેતોથી અંદર અંદર હસતા હતા. એ કે એઓની અટપટી (અનેક અર્થવાણી) વાણી, નારદજીના સાંભળવામાં આવતી હતી. તોપણ નારદજીની બુદ્ધિ ભ્રમિત થઇ ગઇ હતી, તેથી બરાબર સમજવામાં આવતી ન હતી. ॥ ૩ ॥ આ અદ્ભુત ચરિત્રને સભામાં બીજા કોઇએ જાણ્યું ન હતું. રાજકન્યાએ નારદજીનું સ્વરૂપ જોયું, ત્યાં વાનરાના જેવું મોહોડું અને અત્યંત ભયંકર શરીર જોવામાં આવતાં, તેના મનમાં તો તુરત જ ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો. ॥ ૪ ॥

દો૦—સહી સંગ લે કુંવરિ તબ, ચલિ જનુ રાજમરાલ ॥

દેવતિ ફિરે મહીપ સબ, કર સરોજ જયમાલ ॥ ૧૪૩ ॥

આ સમયે જેણે હસ્તક્રમણમાં જયમાળા ધરી હતી એવી રાજકન્યા, નારદજીને પીઠ દઇ, સખીઓને સાથે લઇ, રાજહંસીના જેવી ગતિથી ચાલી અને સર્વ રાજાઓને બેતી બેતી ફરવા લાગી. ॥ ૧૪૩ ॥

જૌ૦—જેહિ દિશિ વેટે નારદ ફૂલી । સો દિશિ તિહિં ન વિલોકેડ મૂલી ॥

પુનિ પુનિ મુનિ ઉસ કહિં અકુલાઈ । દેલિ દશા હરગમ્મ મુસકાઈ ॥ ૧ ॥

ધરિ નૃપ તનુ તહૈં ગયડ કૃપાલા । કુંવરિ ર્ષિ મેલી જયમાલા ॥

૧. આવાં મૂળ વચનોના બીજા અર્થ એવો થાય છે કે, “પ્રભુએ વાનરાના જેવી સુંદરતા આપી છે, એ બહુ સાદું કહ્યું છે. આ છળી બેઠને, રાજકન્યા કદી પશુ રીઝીને વરશે નહિ, પણ વાનર જાણીને મનમાં બળી જ મરશે.” વિષ્ણુ અને વાનર, એ બે, હરિ શબ્દના અર્થ છે. વરશે અને બળી મરશે એ બે ‘વરહિ’ એ ક્રિયાપદના અર્થ છે.

દુલહિન લે ગયે કલ્પિનિવાસા । તૃપસમાજ સર્વ ભયર નિરાસા ॥ ૨ ॥

મુનિ આતિ વિકલ મોહમતિ નાઠી । મણિ ગિરગર્હ કૃટિ જનુ ગાંઠી ॥

તવ હરગણ બોલે મુસકાર્થ । નિજમુલ મુકુર વિલોકકહુ જાર્થ ॥ ૩ ॥

અસ કહ દોડ ભાગે ભય ભારી । વદન દીલ મુનિ વારિ નિહારી ॥

મેષ વિલોક ક્રોધ અતિ વાદા । તિનહિ શાપ દીનહા અતિ ગાદા ॥ ૪ ॥

જે દિશામાં નારદજી બેઠા હતા, તે દિશાની સામે તેા રાજકન્યાએ ભૂલથી પથ બેસું નહિ. નારદજી વારંવાર ઈચ્છા નીચા થતા હતા તથા ગભરાતા હતા અને તેમની એ દશાને જોઈ, સદાશિવના ગણેા હસતા હતા. ॥ ૧ ॥ એ સભામાં પ્રભુ પોતે રાબનું રૂપ ધરીને ધીરાજ્યા હતા, તેમને જોઈ, પ્રસન્ન થયેલી રાજકન્યાએ, તેમના ગળામાં જવમાળા પહેરાવી. લક્ષ્મીના નિવાસરૂપ વિષ્ણુ ભગવાન, કન્યાને લઈ ગયા અને સર્વે રાબાએ નિરાશ થયા. ॥ ૨ ॥ જેની બુદ્ધિ મોહને લીધે નાસી ગઈ હતી એવા નારદજી, જેમ માણસ, વચ્ચના છંદાથી મજ્જિ છૂટી પડતાં, અત્યંત વિદુલ થઈ બન્ય, તેમ અત્યંત વિદુલ થઈ ગયા. આ સમયે સદાશિવના ગણેાએ હસીને તેમને કહ્યું કે, ‘તમે જઈને દર્પણમાં તમારું મોહાડું તો જુઓ.’ ॥ ૩ ॥ એટલું બોલીને બહુ જ ભય પામેલા તે જે શિવપાર્શ્વદો ત્યાંથી ભાગી ગયા. નારદજીએ (દર્પણ નહિ મળવાથી) પોતાનું મોહાડું જળમાં નીહાણી બેસું. પોતાનું કુરૂપ જોઈ, જેનો ક્રોધ અત્યંત વૃદ્ધિ પામ્યા હતા એવા નારદજીએ, તે જે શિવપાર્શ્વદોને અતિ દૃઢ શાપ આપ્યો કે, ॥ ૪ ॥

દો—હોહુ નિશાચર જાય તુમ, કપટી પાપી દોડ ॥

હસેહુ હમર્થિ સો લેડ ફલ, વહુરિ હસેડ મુનિ કોડ ॥ ૧૪૪ ॥

“તમેા બન્ને જઈને કપટી તથા પાપી રાક્ષસો થાઓ, અને મારી મશ્કરી કરી, તેનું ફળ લોગવો. ફરી વાર મુનિજનની મશ્કરી કરી બેજો.” ॥ ૧૪૪ ॥

ચૌ—પુનિ જલ દીલ રૂપ નિજ પાવા । તદપિ હૃદય સંતોષ ન આવા ॥

ફરકત અષર કોપ મનમાર્થી । સપાદિ ચલે કમલાપતિ પાર્થી ॥ ૧ ॥

દેહૌ શાપ કિ મરિહૌ જાર્થ । જગત મોરિ ઉપહાસ કરાર્થ ॥

બીચહિ પંથ મિલે દનજારી । સંગ રમા સોઈ રાજકુમારી ॥ ૨ ॥

બોલે મધુર વચન મુરસાર્થ । મુનિ કહૌ ચલે વિકલકી નાર્થ ॥

મુનત વચન ઉપજા અતિક્રોધા । માયા વશ ન રહા મન બોધા ॥ ૩ ॥

પર સંપદા સકહુ નહિ દેલ્લી । તુમ્હેરે ર્ષર્પા કપટ વિશેષી ॥

મયત સિન્ધુ સ્ત્રહિ વૌરાયહુ । મુરન પ્રેરિ વિષ પાન કરાયહુ ॥ ૪ ॥

નારદજીએ ફરીવાર જળમાં બેસું, ત્યાં પોતાનું અસલનું રૂપ એવામાં આવ્યું, સૌપણ તેમના મનમાં સંતોષ પ્રાપ્ત ન થતાં, મનમાં ભરાયલા ક્રોધને લીધે હેઠા ફરકવા લાગ્યા, આમ ક્રોધાકાંત થયેલા નારદજી, વિષ્ણુની પાસે જવા આવ્યા. ॥ ૧ ॥ અને મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે, “વિષ્ણુએ જગતમાં મારી હાંસી કરાવી, તેથી હું

વિષ્ણુને શાપ આપીશ અથવા મરી જઈને બ્રહ્મહત્યા આપીશ. ” આમ વિચાર કરતા કરતા આલ્યા જતા હતા, ત્યાં રસ્તામાં જ તેમને વિષ્ણુ ભગવાન મળ્યા, કે જેમની સાથે લક્ષ્મીજી હતાં અને પેલી રાજકન્યા પણ હતી. ॥ ૨ ॥ દેવાધિદેવ વિષ્ણુ મધુર વચન બોલ્યા કે, “હે મુનિ! વ્યાકુલની પેઠે કયાં આલ્યા?” એ વચન સાંભળી, નારદજીને અતિ ક્રોધ ઉપજ્યો અને માયાના પ્રભાવને લીધે મનમાં જ્ઞાન રહ્યું જ નહીં. ॥ ૩ ॥ નારદજી બોલ્યા કે, “હે વિષ્ણુ! તમે પરાધ સંપત્તિને દેખી શકતા નથી. તમારા મનમાં ધર્મ તથા કપટ વિશેષ છે. તમે સમુદ્રનું મથન કરવાના સમયમાં, સદાશિવની પાસે દેવતાઓને મોકલી તેમને ઝેર પીવરાવીને કન્યા હતા. ॥ ૪ ॥

દો—અસુર મુરારી વિષ શંકરહિ, આપ રમા મળિ ચારુ ॥

સ્વારય સાધક કુટિલ તુમ, સદા કપટ વ્યવહારુ ॥ ૧૪૫ ॥

અસુરોને મદિરા અને શંકરને ઝેર આપીને, તમે પોતે લક્ષ્મીને તથા કૈસ્તુભ મહિષને લઈ ગયા હતા. તમે સ્વાર્થને સિદ્ધ કરનારા, કુટિલ અને સર્વદા કપટથી જ વ્યવહાર કરનારા છો. ॥ ૧૪૫ ॥

શ્લો—પરમ સ્વતંત્ર ન શિરપર કોઈ । માર્વે મનહિં કરહુ તુમ સોઈ ॥

મહે મંદ મંદહિં મલ કરહુ । વિસ્મય હર્ષ ન હિય કહુ ધરહુ ॥ ૧ ॥

ઢહકિ ઢહકિ પરકે સબ કાહુ । અતિ અશંક મન સદા ઊછાહુ ॥

કર્મ શુભાશુભ તુમહિં ન બાધા । અબલગિ તુમ્હૈં ન કાહુ સાધા ॥ ૨ ॥

મહે ભવન અબ પાયન દીન્હા । પાવહુગે ફલ આપન કીન્હા ॥

બંચેડ મોહિં જબન ધરિ દેહા । સોઈ તનુ ધરહુ શાપ મમ યેહા ॥ ૩ ॥

કાપિ આકૃતિ તુમ કીન્હ હમારી । કરિહિં વીશ સહાય તુમ્હારી ॥

મમ અપકાર કીન તુમ મારી । નારિ વિરહ તુમ હોવ દુઝારી ॥ ૪ ॥

તમે અત્યંત સ્વતંત્ર છો અને તમારે માથે બીજો કોઈ નથી, તેથી જેમ મનમાં આવે તેમ કરો છો. ભક્ષાનું બર્ફ કરો છો અને ઘર નું ભણું કરો છો. આમ કરવામાં કશો શોક કે હર્ષ મનમાં ધરતા નથી. ॥ ૧ ॥ સઘળી પરાધ ચીજોને, ઠગી ઠગીને લઈ લ્યો છો અને તેમ કરતાં છતાં, અત્યંત મેધક રહો છો, એટલું જ નહિ, પણ સર્વદા મનમાં ઉત્સાહ રાખો છો. સારાંશ કે નરસાં કોઈ પણ કસો, તમને બાધ કરતાં નથી અને આજ દિવસ સુધી તમને કોઈએ વશ પણ કરેલ નથી. ॥ ૨ ॥ આજ તમે ઉંચા ધરમાં પગ મૂક્યો છો. (મારા જેવા મુનિજનની સાથે છેતરપિંડી કરી છે) માટે તમે તમારા કર્યાનું ફળ પામશો. તમે જે દેહ ધરીને મારી સાથે ઠગાઈ કરી છે, તે જ દેહ તમારે ધરવો પડશે, એ મારો શાપ છે. ॥ ૩ ॥ તમે મારી વાનરના જેવી આકૃતિ કરી, તેથી વાનરાઓ જ તમને સહાય આપશે. તમે મારો (ઓનો હાનિ) ભારે અપકાર કર્યો છે, માટે તમે પણ, સ્ત્રીના વિયોગથી દુખીઆ થાઓ.” ॥ ૪ ॥

દો-શાપ સ્ત્રીચ ધરિ હરપિ હિય, મજ સુરકારજ કીન્દ ॥

નિજ માયાકી પ્રવચ્ચતા, કરપિ કૃપાનિધિ કીન્દ ॥ ૧૪૬ ॥

કૃપાનિધાન પ્રભુએ, દેવતાઓનાં કાર્ય કરવા માટે, આ નારદજીના આપને, રાજ્ય અને માથે ચઢાવી લીધા અને પછી નારદજીની ઉપરથી, પોતાની માયાની પ્રવચ્ચતા ખેંચી લીધી. ॥ ૧૪૬ ॥

ચૌ-જબ હરિ માયા દૂર નિવારી । નહિ તહૈં રમા ન રાજકુમારી ॥

તવ મુનિ અતિસંભીત હરિચરણા । ગદે પાહિ પ્રણતારતિ હરણા ॥ ૧ ॥

મૃષા હોડ મમ શાપ કૃપાલા । મમ ઇચ્છા કહ દીનદયાલા ॥

મેં દુર્વચન કહેડ વહુ તેરે । કહ મુનિ પાપ પિટાહિં કિમિ મેરે ॥ ૨ ॥

જપહુ જાય શંકર શત નામા । હોઈહિ દ્વદય તુરત વિશ્રામા ॥

કોડ નહિ શિવસમાન પ્રિયમોરે । અસ પ્રતીત ત્યાગહુ જનિ ધોરે ॥ ૩ ॥

કરહિં કૃપા જિહિપર ન પુરારી । સો ન પાવ મુનિ ભક્તિ હમારી ॥

અસ ઝર ધરિ મહિ વિચરહુ જાઈ । અવ ન તુમહિ માયા નિયરાઈ ॥ ૪ ॥

પ્રભુએ, પોતાની માયાને દૂર કરી, તે સમયમાં લક્ષ્મી કે રાજકન્યા, નારદજીના બેવામાં આવ્યાં નહિ. આ સમયમાં અત્યંત ભય પામેલા નારદજી, ભક્ત લોકોની પીડાને હરનાસ પ્રભુનાં ચરણકમળો પકડીને બોલ્યા કે, ॥ ૧ ॥ ‘હે કૃપાળુ! મારો શાપ મિથ્યા થાઓ,’ દીનદયાળુ પ્રભુ બોલ્યા કે, ‘આ શાપ મારી ઇચ્છાથી જ થયો છે.’ નારદજી બોલ્યા કે, ‘આપને મેં ઘણાં દુર્વચનો કહ્યાં, એ મારું પાપ શી રીતે મટે ? ॥ ૨ ॥ પ્રભુ બોલ્યા કે, “તમે જઇને શંકરનાં સો નામોનો જપ કરો,” એટલે તેથી તમારા હૃદયમાં તુરત શાંતિ પ્રાપ્ત થશે. મને શિવ સમાન બીજો કોઈ પણ પ્યારો નથી, એ નિશ્ચયને, ભૂલથી પણ કદી છોડશો મા. ॥ ૩ ॥ હે મુનિ! જેના ઉપર સદાશિવ કૃપા ન કરે, તે પુરૂષ મારી ભક્તિને પ્રાપ્ત થતો નથી. આ વાત હૃદયમાં રાખી, પૃથ્વીમાં જઇને વિચરો, હવે તમારા મનમાં મારી માયા વ્યાપ્ત થશે નહિ.” ॥ ૪ ॥

દો-વહુવિધિ મુનિહિં પ્રવોધિ પ્રમુ, તવ મયે અન્તર્ધાન ॥

સત્યલોક નારદ ચલે, કરત રામ મુજગાન ॥ ૧૪૭ ॥

આ પ્રમાણે ઘણી ઘણી રીતે નારદજીને જ્ઞાન આપીને, રામ અંતર્ધાન થઈ ગયા અને નારદજી, રામના શુભોને આતા આતા સત્યલોક તરફ ચાલ્યા. ॥ ૧૪૭ ॥

ચૌ-હરગણ મુનિહિં જાત પય દેસ્વી । વિગત મોહ મન હર્ષ વિશ્લેસ્વી ॥

અતિ સમીત નારદપૈ આયે । ગદિ પદ આરત વચન મુનાયે ॥ ૧ ॥

૧ નારદજીએ સદાશિવના કહેવાનો અનાદર કર્યો હતો, તેથી પ્રભુએ તેમને સદાશિવનાં નામોનો જપ કરવારૂપ પ્રાપ્તિત બતાવ્યું છે.

હરગણ હમ ન વિષ મુનિરાયા । વઢ અપરાધ કીન્હ ફલ પાયા ॥
 શાપ અનુગ્રહ કરહુ કૃપાલા । બોલે નારદ દીનદયાલા ॥ ૨ ॥
 નિશિચર જાય હોડ તુમ દોડ । વૈભવ વિપુલ તેજ બલ હોડ ॥
 મુજબલ વિશ્વ જિતવ તુમ જબહીં । ધરિહીં વિષ્ણુ મનુજ તનુ તબહીં ॥ ૩ ॥
 સમર મરણ હરિ હાય તુમ્હારા । હોઈહુ મુક્ત ન પુનિ સંસારા ॥
 ચલે યુગલ મુનિ પદ શિરનાઈ । મયે નિશાચર કાલહિ પાઈ ॥ ૪ ॥

સદાશિવના ગણેા નારદજીને રસ્તામાં જતા જોઈ અને તેમને મોહથી રહિત થયેલા તથા મનમાં હર્ષ પામેલા જાણી, અત્યંત ડરતા ડરતા તેમની પાસે આવ્યા અને તેમનાં ચરણ પકડીને બોલ્યા કે, ॥ ૧ ॥ “હે મુનિરાજ ! અમે બ્રાહ્મણ ન હતા, પણ સદાશિવના ગણ હતા. અમેએ કરેલા મોટા અપરાધનું અમેને ક્ષમા મળ્યું. હે કૃપાળુ ! હવે શાપને અનુગ્રહ કરો.” દીન જનો ઉપર ક્ષમા કરનારા નારદજી બોલ્યા કે, ॥ ૨ ॥ “તમે બ્રહ્મા, રાક્ષસો તો થશો જ પરંતુ તમારાં ઐશ્વર્ય, બળ તથા તેજ અધિક થશે. તમે તમારી ભુજબલના બળથી જગતને જિતી લેશો, ત્યારે વિષ્ણુ, મનુષ્ય શરીરને ધારણ કરશે. ॥ ૩ ॥ એ વિષ્ણુના હાથથી યુદ્ધમાં તમારું મરણ થશે. એ મરણથી તમે મુક્તિ જ પામશો, કે જેથી પાછો સંસારનો ફેરો રહેશે નહિ.” એ પ્રમાણે નારદજીનાં વચનો સાંભળી, તેમના ચરણોમાં માથાં નમાવીને બ્રહ્મા જણ ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા અને તેઓ સમય પ્રાપ્ત થતાં રાવણ તથા કુંભકર્ણ નામના રાક્ષસો થયા. ॥ ૪ ॥

દો—એક કલ્પ રૂદિ હેતુ પ્રમુ, લીન્હ મનુજ અવતાર ॥

મુરરંજન સજ્જન મુખદ, હરિ મંજન મૂમાર ॥ ૧૪૮ ॥

દેવતાઓને રાજ કરનારા, સજ્જનોને સુખ દેનારા અને પૃથ્વીના ભારને ભાંગનારા પ્રભુએ, એક કલ્પમાં ઉપર કહેલાં કારણથી મનુષ્યાવતાર (રામાવતાર) લીધો હતો. ॥ ૧૪૪ ॥

ચૌ—રૂદિવિધિ જન્મકર્મ હરિકેરે । મુન્દર મુખદ વિચિત્ર ઘનેરે ॥

કલ્પ કલ્પ પ્રતિ પ્રમુ અવતારહીં । ચારુ ચરિત નાનાવિધ કરહીં ॥ ૧ ॥

તવ તવ કથા મુનીશન ગાર્હ । પરમ વિચિત્ર પ્રવન્ધ વનાર્દ ॥

વિવિધ પ્રસંગ અનૂપ વસ્ત્રાને । કરહિં ન મુનિ આશ્ચર્ય સયાને ॥ ૨ ॥

હરિ અનન્ત હરિકથા અનન્તા । કરહિં મુનિહિ વહુવિધ શ્રુતિ સંતા ॥

રામચન્દ્રકે ચરિત મુદાયે । કલ્પ કોટિ લગિ જાય ન ગાયે ॥ ૩ ॥

યહ પ્રસંગ મૈં કહા મવાની । હરિમાયા મોહરિં મુનિ જ્ઞાની ॥

પ્રમુ કૌતુકી પ્રણત હિતકારી । સેવત મુલમ સકલ દુઃસહારી ॥ ૪ ॥

આ પ્રમાણે પ્રભુનાં જન્મો અને કર્મો ઘણાં છે, વિચિત્ર છે, સુંદર છે અને સુખદાયી છે. પ્રત્યેક કલ્પમાં પ્રભુ રામાવતાર ધરે છે અને તે ધરીને અનેક પ્રકારનાં

મુન્દર ચરિત્રો કરે છે. ॥ ૧ ॥ મુનીશ્વરોએ, પરમ વિચિત્ર પ્રપંધો બનાવીને, બુદ્ધા બુદ્ધા કલ્પોની કથાઓ ગાઇ છે અને વિવિધ તથા અનુપમ પ્રસંગો વર્ણવ્યા છે, માટે તે સાંભળીને મુક્ત લોકોએ આશ્ચર્ય નહિ માનવું. ॥ ૨ ॥ હરિ અનંત છે, તેમની કથાઓ અનંત છે અને તે કથાઓ શ્રુતિઓએ ઘણા પ્રકારથી કહી છે તથા સંતોએ સાંભળી છે. રામચંદ્રજીનાં મુન્દર ચરિત્રો કરોડ કલ્પો સુધી વર્ણવતાં પણ સમાપ્ત થાય એમ નથી. ॥ ૩ ॥ હે પાર્વતી ! હરિની માયા જ્ઞાની મુનિઓને પણ મોહ કરી દે છે, એ પ્રસંગ મેં તમને કહી સંભળાવ્યો. પ્રભુ કૌતુકી છે, ભક્તજનોનું હિત કરનારા છે, સેવા કરવાથી સુલભ છે અને સર્વ દુઃખોને હરનારા છે. ॥ ૪ ॥

સો-સુર નર મુનિ કહ નાહિ, જેહિ ન મોહ માયા પ્રબલ ॥

અસ વિચાર મન માહિ, ખજિય મહામાયાપતિહિ ॥ ૨૨ ॥

સુર, નર કે મુનિ, એઓમાં એવો કોઇ નથી, કે જેને ભગવાનની પ્રબલ માયાએ મોહ ન ઉપજાવ્યો હોય. હે પાર્વતી ! મનમાં આવો વિચાર રાખીને મહામાયાના પતિ ભગવાનનું ભજન કરવું યોગ્ય છે. ॥ ૨૨ ॥

ચૌ-અપર હેતુ મુન શૈલકુમારી । કહૌં વિચિત્ર કથા વિસ્તારી ॥

જિહિ કારણ અજ અગુણ અરૂપા । બ્રહ્મ ભયે કૌશલપુર શૂપા ॥ ૧ ॥

જો પ્રમુ વિપિન ફિરત તુમ દેસા । બંધુ સમેન કિયે મુનિ વેષા ॥

જાસુ ચરિત અવલોકિ મવાની । સની શરીર રહિઝ ચૌરાની ॥ ૨ ॥

અજહું ન છાયા મિટત તુમ્હારી । તાસુ ચરિત મુન ભ્રમ રૂઝ હારી ॥

લીલા કીન્દ જો તેહિ અવતારા । સો સબ કહિહૌં મતિ અનુસારા ॥ ૩ ॥

ભરદ્વાજ મુનિ શંકાવાની । સકુચિ સંમમ ઉમા મુસકાની ॥

લગે બહુરિ વરણે વૃષકેતૂ । સો અવતાર ભયઝ જેહિ હેતૂ ॥ ૪ ॥

હે પાર્વતી ! હવે બીજું કારણ સાંભળો, કે જે કારણથી અજન્મા, નિર્ણય તથા નિરૂપમ પરમાત્મા, અયોધ્યાપુરીના રાજા થયા હતા. આ વિષયની વિચિત્ર કથા વિસ્તારથી કહું છું. ॥ ૧ ॥ જે પ્રભુને બાઈ સહિત મુનિ વેષ ધરીને વનમાં ફરતા તમે જોયા હતા, જેનું ચરિત્ર જોઈને, તમે સતીના શરીરમાં મોટી ભૂલ ખાધી હતી ॥ ૨ ॥ અને સતીના જન્મમાં જેનું ચરિત્ર જોવાથી, થયેલી ભૂલની છાયા હજી પણ, તમારા અંતઃકર્ણમાંથી ટળી નથી, તે પ્રભુનું આતિરૂપી પીડને હરનારું ચરિત્ર સંભળો. એ અવતારમાં પ્રભુએ જે લીલાએ કરેલી છે, તે સઘળી હું મારી યુદ્ધિપ્રમાણે તમને કહી સંભળાવું છું. ॥ ૩ ॥ હે ભરદ્વાજ ! એ પ્રમાણે શંકરની વાણીને સાંભળી, પાર્વતી પ્રેમથી લલ્લ ધરીને જરા હસ્યાં. પછી તે અવતાર જે કારણથી થયો હતો, તે કારણનું સદાશિવ વર્ણન કરવા લાગ્યા. ॥ ૪ ॥

દો-સો મેં તુમસન કહહું સવ, મુન મુનીશ મન લાહ ॥

રામકથા કલિમલ હરણિ, મંગલ કરનિ મુહાહ ॥ ૧૪૯ ॥

હે મુનીશ્વર ! એ સઘળું હું તમને કહી સંભળાવું છું. મન લગાવીને શ્રવણ કરા. રામની કથા કલયુગના મેઘોને હરનારી છે, મંગળોને કરનારી છે અને સુંદર છે. ॥ ૧૪૯ ॥

શ્લોક—સ્વાયંભુવ મનુ અરુ શતરૂપા । જિનતે મહં નરસૃષ્ટિ અનૂપા ॥

દંપતિ ધર્મ આચરણ નીકા । અજહું ગાવ શ્રુતિ જિનકી લીકા ॥ ૧ ॥

નૃપ ઉત્તાનપાદ સુત તામ્સ । ધ્રુવ હરિભક્ત મયો સુત જામ્સ ॥

લઘુસુત નામ પ્રિયવ્રત તાહી । વેદ પુરાણ પ્રશંસત જાહી ॥ ૨ ॥

દેવહૂતિ પુનિ તામ્સ કુમારી । જો મુનિ કર્દમકી અતિ પ્યારી ॥

આદિદેવ પ્રમુ દીનદયાલા । જઠર ઘરેડ જિહિ કપિલ કૃપાલા ॥ ૩ ॥

સાંખ્યશાસ્ત્ર જિન પ્રગટ વચ્ચાના । તત્ત્વવિચાર નિપુણ ભગવાના ॥

તેહિ મનુ રાજ્ય કીન્હ બહુકાલા । પ્રમુ આયમ્સ બહુવિધિ પ્રતિપાલા ॥ ૪ ॥

સ્વાયંભુવ મનુ અને શતરૂપા નામનાં દંપતી, કે જેઓથી આ મનુષ્યોની સર્વોત્તમ સૃષ્ટિ થઈ છે અને જેઓનાં હાંપલ્ય ધર્મનાં ઉત્તમ આચરણની મર્યાદાને શ્રુતિઓ અથવાપિ ગાયા કરે છે, ॥ ૧ ॥ તેમનો ઉત્તાનપાદ નામનો પુત્ર હતો. એ ઉત્તાનપાદ રામનો ધ્રુવ નામનો પુત્ર, હરિભક્ત થયો હતો, સ્વાયંભુવ મનુના નહાના પુત્રનું નામ પ્રિયવ્રત હતું, કે જે પ્રિયવ્રતને વેદો તથા પુરાણો વખાણે છે. ॥ ૨ ॥ સ્વાયંભુવ મનુની દેવહૂતિ નામની પુત્રી હતી અને તે કર્દમ મુનિની સ્ત્રી હતી, કે જેના ઉદરથી આદિદેવ દીનદયાળુ કૃપાળુ પ્રભુએ, કપિલાવતાર ધર્યો હતો. ॥ ૩ ॥ તત્ત્વવિચારમાં પ્રવીણપણું ધરાવનારા એ કપિલ ભગવાને સાંખ્ય શાસ્ત્રને બનાવીને પ્રકટ કર્યું છે. એ સ્વાયંભુવ મનુએ ઘણા કાળ સુધી રાજ્ય કર્યું અને પ્રભુની આજ્ઞાએ ઘણી ઘણી રીતે પાળી. ॥ ૪ ॥

સો—હોય ન વિષય વિરાગ, ભવન વસત ભા ચૌથપન ॥

હૃદય બહુત દુઃખ લાગ, જન્મ ગયડ હરિમક્તિવિન ॥ ૨૩ ॥

વિષયોમાં વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો નહિ અને ઘરમાં રહેતાં જ ચોથી અવસ્થા (અતિવૃદ્ધ અવસ્થા) પ્રાપ્ત થઈ, ત્યારે, સ્વાયંભુવ મનુને મનમાં બહુ ખેદ ઉત્પન્ન થયો. કે, હરિની ભક્તિ જિના મારો જન્મ વીતી ગયો. ॥ ૨૩ ॥

શ્લોક—વરવસ રાજ્ય સુતેહિ તવ દીન્હા । રાનિ સમેત ગમન વન કીન્હા ॥

તીરથવર નૈમિષ વિરુચાતા । અતિપુનીત સાંધક સિધિદાતા ॥ ૧ ॥

વસંતે તહાં મુનિ સિદ્ધ સમાજા । તહેં હિય હર્ષ ચલે મનુરાજા ॥

પન્થ જાત સોહર્હિ મતિધીરા । જ્ઞાનમક્તિ જનુ ધરે શરીરા ॥ ૨ ॥

પહુંચે જાય ષેનુમતિ તીરા । હર્ષિ નહાયે નિર્મલ નીરા ॥

આયે મિલન સિદ્ધ મુનિ જ્ઞાની । ધર્મધુરંધર ક્રપિ મુનિ જાની ॥ ૩ ॥

જહેં તહેં તીરથ રહે મુહાયે । મુનિન સકલ સાદર કરવાયે ॥

કુશ શરીર મુનિપટ પરિધાના । સન્તસમા નિત મુનિર્હિ પુરાના ॥ ૪ ॥

પછી સ્વાયંભુવ મતુ, યુગોને બલાત્કારથી રાજ્ય આપી દઇને, પોતાની રાણી શતરૂપા સહિત વનમાં ગયા. નૈમિષારણ્ય નામનું વિખ્યાત ઉત્તમ તીર્થ, કે જે અત્યંત પવિત્ર છે, સાધકોને સિદ્ધિ આપનારું છે ॥ ૧ ॥ અને જ્યાં સુનિઓનાં અને સિદ્ધ લોકોનાં મંડલો રહે છે તે તરફ હૃદયમાં આનંદ ધરીને સ્વાયંભુવ મતુ ચાલ્યા. માર્ગમાં ચાલ્યાં જતાં ધીર ભુદિવાળાં એ દંપતી, બાણે દેહધારી જ્ઞાન અને ભક્તિ હોય એવાં શોભતાં હતાં. ॥ ૨ ॥ એઓ, નૈમિષારણ્યમાં જઈને ગોમતી નદીને કિનારે પહોંચ્યાં અને રાજ્ય થઈને તેના નિર્મેળ જળમાં નાહ્યાં. ત્યાં કેટલાએક સિદ્ધો, સુનિઓ અને જ્ઞાનીઓ તેમને ધર્મધુરંધર તથા ઋષિ સુનિ જેવા બાણીને મળવા આવ્યા. ॥ ૩ ॥ એ સુનિઓએ, ત્યાંનાં સઘળાં ઉત્તમ તીર્થોમાં તેઓને આદર સહિત યાત્રા કરાવી. દુર્ગલ શરીરવાળા અને સુનિજનોને લાયક વસ્ત્રલ વસ્ત્રોને પહેરતા સ્વાયંભુવ મતુ, નિત્ય સંતોની સભામાં પુરાણ સાંભળવા લાગ્યા. ॥ ૪ ॥

દો-—દ્વાદશ અક્ષર મંત્ર વર, જપહિં સહિત અનુરાગ ॥

વાસુદેવ પદર્પકરુહ, દમ્પતિ મન અતિ લાગ ॥ ૧૫૦ ॥

સ્વાયંભુવ તથા શતરૂપા પ્રેમથી દ્વાદશાક્ષર^૧ મંત્રનો જપ કરતાં હતાં અને તેઓનું મન ભગવાનનાં ચરણકમળોમાં બહુ લાગુ રહેતું હતું. ॥ ૧૫૦ ॥

ચૌ-—કરહિં અહાર શાકફલ કંદા । સુમિરહિં બ્રહ્મ સચ્ચિદાનંદા ॥

પુનિ હરિહેતુ કરન તપ લાગે । વારિ અહાર મૂલ ફલ ત્યાગે ॥ ૧ ॥

હર અભિલાષ નિરંતર હોઈ । દેસ્તિય નયન પરમ પ્રમુ સોઈ ॥

અગુણ અસ્તંદ અનંત અનાદી । જિહિ ચિતવહિં પરમારથ વાદી ॥ ૨ ॥

નેતિ નેતિ જિહિ વેદ નિરૂપા । ચિદાનંદ નિરૂપાધિ નિરૂપા ॥

શંસુ વિંચિ વિષ્ણુ ભગવાના । ઉપજહિં જામુ અંશતે નાના ॥ ૩ ॥

એસ પ્રમુ સેવકવન્ત અહીં । મક્તહેતુ હીલા તનુ ગહીં ॥

જો યહ વચન સત્ય શ્રુતિ માષા । તૌ હમાર પૂરહિં અભિલાષા ॥ ૪ ॥

શાક, ફળ તથા કંદ, એઓનો આહાર કરતાં અને સચ્ચિદાનંદ પ્રહસનું સ્મરણ કર્યા કરતાં એ દંપતી, વળી ભગવાનને વાસ્તે તપ કરવા લાગ્યાં અને તેઓએ, ફળ, મૂળનો તથા જળનો આહાર પણ છોડી દીધો. ॥ ૧ ॥ એઓના મનમાં નિરંતર એવી ઇચ્છા રહેવા લાગી કે, “નિર્ણુ, અખંડ, અનંત તથા અનાદિ પરમ પ્રમુ, કે જેનું પ્રહસાદીઓ ચિતન કરે છે, ॥ ૨ ॥ તેમને નજરે દેખીએ. વેદો, જેનું નેતિ નેતિ કહીને નિરૂપણ કરે છે. જે સચ્ચિદાનંદ, ઉપાધિ રહિત તથા અનુપમ છે અને જેના અંશોથી પ્રહસા, વિષ્ણુ તથા રુદ્ર, અનેક ઉત્પન્ન થયા છે, ॥ ૩ ॥ તે પ્રમુ, સેવકોને વાસ્તે હીલાવત્પાર ધરે છે, એમ શ્રુતિઓમાં બે કહ્યું છે, તે વાત, સત્ય હોય, તો, પ્રમુ અમારી અભિલાષાને પૂર્ણ કરશે.” ॥ ૪ ॥

દો-—ફિલિવિલિ લીલે વર્ષ પડ, સહસ વારિ આહાર ॥

સંવત સસ સહસ પુનિ, રહે સમીર આધાર ॥ ૧૫૧ ॥

આ પ્રમાણે તપ કરતાં અને કેવળ જાળને જ આહાર કરતાં, છ હજાર વર્ષ લીલી ગયાં. પછી એ દંપતી, કેવળ વાયુના જ આધારથી, સાત હજાર વર્ષ સુધી રહ્યાં ॥ ૧૫૧ ॥

જૌ-—વર્ષ સહસ દશ ત્યાગેડ સોડ । ઠાઠે રહે એક પદ દોડ ॥

લિલિ હરિ હર તપ દેલિ અપારા । મનુ સમીપ આયે લુહારા ॥ ૧ ॥

માનહુ વર લુહારાંતિ લુભાયે । પરમ ધીર નહિ લહિ લલાયે ॥

અસ્થિમાત્ર જૈ રહે શરીરા । તદપિ મનાગપિ નહિ મન પીરા ॥ ૨ ॥

મણુ સર્વજ્ઞ દાસ નિજ જાની । ગતિ અનન્ય તાપસ તૂપ રાની ॥

માંગુ માંગુ વર મે નમ વાની । ભરમ ગંભીર કૃપામૃત સાની ॥ ૩ ॥

મૃતફજિઆવનિ ગિરા મુહાઈ । શ્રવણરન્ધ્ર હોડ ડર જબ આઈ ॥

હૃષ્ટ પુષ્ટ તનુ મય મુહાયે । માનહું અલિ મલનતે આયે ॥ ૪ ॥

પછી દશ હજાર વર્ષ સુધી વાયુના આહારને પછુ ત્યાગ કરીને, બન્ને, જોડ પગથી ઉભાં રહ્યાં. મનુનું અપાર તપ જોડને, પ્રજ્ઞા, (વજ્ર તથા રુદ્ર, જોમની પાસે ઘણી વાર આપ્યા ॥ ૧ ॥ અને તેઓએ, ‘વર માગો’ એમ કહીને, ઘણી રીતની લાલચ આપી, પણ પરમ ધીર મનુ ચલાવ્યા ચલાયમાન થયા નહિ. સ્વાયંભુવનું તથા શતરૂપાનું શરીર, કેવળ અસ્થિમાત્ર અવશેષ રહ્યું, પણ તેઓના મનમાં, તે બાબતની જરા પણ પીઠા ગણતરીમાં ન હતી. ॥ ૨ ॥ સર્વજ્ઞ પ્રભુએ, એ તપસ્વી રાજાને અને રાણીને પોતાનાં અનન્ય દાસ બાણી, પરમ ગંભીર અને કૃપારૂપી અમૃતથી ભીંજાવેલી આકાશવાણીથી કહ્યું કે, “વર માગો, વર માગો.” ॥ ૩ ॥ મુવેલાને પણ જવાબે, એવી એ સુંદર આકાશ-વાણી, કાનનાં છિદ્રોમાં થઈને, હૃદયમાં આવતાં, સ્વાયંભુવ અને શતરૂપા એવાં તે હૃદયુષ્ટ શરીરોવાળાં થઈ ગયાં કે, બાણી તે સમયે જ ઘેરથી આપ્યાં હોય ! ॥ ૪ ॥

દો-—શ્રવણ મુઘા સમ લલન મુનિ, પુલક પ્રફુલિત ગાત ॥

લોલે મનુ કર દંડવત્, પ્રેમ ન હૃદય સમાત ॥ ૧૫૨ ॥

કાળેને અમૃત જેવાં લાગતાં એ વચનને સાંભળી, જાતોમાં, ચેત્તોઓથી પ્રફુલિત થયેલા અને જેના હૃદયમાં પ્રેમ સમાતો ન હતો એવા મનુ, દંડવતપ્રણામ કરીને જોવા કે, ॥ ૧૫૨ ॥

જૌ-—મનુ સેવક મુરતરુ મુરધેનુ । લિલિ હરિહર વંદિત પદ રેનુ ॥

સેવત મુલમ સકલ મુલદાયક । પ્રણતપાલ સચરાચર નાયક ॥ ૧ ॥

જો અનાયહિત હમપર નેહુ । તૌ પ્રસન્ન જૈ યહ વર દેહુ ॥

જો સ્વરૂપ લક્ષ શિવ મનમાર્હી । જિહિ કારણ મુનિ યતન કરાર્હી ॥ ૨ ॥

જો મુરુંદિ મન માનસ હંસા । સયુગ અયુગ જેહિ નિગમ પ્રશંસા ॥

દેલિહિ હમ સો રૂપ મરિલોચન । કૃપા કરહુ પ્રણતારત મોચન ॥ ૩ ॥

દંપતિ વચન પરમ મિય લાગે । મૃદુલ વિનીત પ્રેમરસ પાગે ॥
મક્તવત્સલ પ્રમુ કૃપાનિધાના । વિશ્વવાસ પ્રગટે મગવાના ॥ ૪ ॥

“હે સેવકોને કલ્પવૃક્ષરૂપ તથા કામધેનુરૂપ ! જેનાં ચરણોની રજને ધ્રાવ્યા, વિષ્ણુ તથા રુદ્ર વંદન કરે છે એવા, સેવતાં સુલભ થનારા, સર્વ સુખોને દેનારા, અને ભક્તજનોનાં પાલન કરનારા હે સચરાચર જગતના સ્વામી ! સાંભળો. ॥ ૧ ॥ જે આપ આનાથના નાથ હો અને આપને આમારા ઉપર સ્નેહ હોય તો પ્રસન્ન થઈને, એ વરદાન આપો કે, “તમારું જે સ્વરૂપ સંદાશિવના મનમાં વસે છે, જે સ્વરૂપને વાસ્તે મુનિઓ યત્ન કરે છે, ॥ ૨ ॥ જે સ્વરૂપ કાકભુશુંડિના મનરૂપ માનસ સરોવરમાં હંસરૂપ છે અને જે સ્વરૂપને, વેદો સચુષ્ણ તથા નિર્ણય કરીને વખાણે છે, તે સ્વરૂપને અમે નેત્ર ભરીને દેખીએ. હે ભક્તજનોની પીડાને તોડનારા ! આમારાં ઉપર એ કૃપા કરો.” ॥ ૩ ॥ સ્વાયંભુવનાં તથા શતરૂપાનાં કોમળ, વિનયવાળાં તથા પ્રેમરૂપી રસથી ભીંજાયેલાં એ વચનો, બહુ જ પ્રિય લાગતાં, ભક્તવત્સલ, કૃપાનિધાન જગતના નિવાસરૂપ અને મોટા ઐશ્વર્યવાળા પ્રભુ, તેઓની પાસે પ્રકટ થયા. ॥ ૪ ॥

દો-નીલ સરોરુહ નીલ મણિ, નીલ નીરધર ક્યામ ॥

લાજહિં તનુ શોભા નિરસિ, કોટિ કોટિ શત કામ ॥ ૧૫૩ ॥

એ ભગવાનનાં શરીરની, નીલકમળના જેવી, નીલમણિના જેવી અને નીલમેઘના જેવી શ્યામ શોભાને જોઈને, કરોડો કામદેવ પણ, લબ્ધ લાભ એમ હતું. ॥ ૧૫૩ ॥

ચૌ-શરદ મયંક વદનછવિ. સીંવા । ચારુ કપોલ ચિત્રુક દર ગ્રીવા ॥

અધર અરુણ રદ સુન્દર નાસા । વિધુકર નિકર વિનિદક હાસા ॥ ૧ ॥

નવ અંબુજ અંબક છવિ નીકી । ચિતવન લલિત આવતી જીકી ॥

મુકુટિ મનોજ ચાપ છવિ હારી । તિલક લલાટ પટલ દ્યુતિકારી ॥ ૨ ॥

કુંદલ મકર મુકુટ શિર ભ્રાજા । કુટિલ કેશ જનુ મધુપ સમાજા ॥

ઉર શ્રીવત્સ રુચિર વનમાલા । પદિકહાર મૂષળ મણિ જાલા ॥ ૩ ॥

કેહરિ કંધર ચારુ જનેઝ । બાહુ વિમૂષળ સુન્દર તેઝ ॥

કરિ કર સરિસ મુખગ મુજદંડા । કટિ નિર્મળ કર શર કોદંડા ॥ ૪ ॥

શરદ્ ઋતુના ચંદ્ર સમાન કાંતિની પરાકાષ્ટારૂપ સુખવાળા, સુન્દર કપોલ તથા હંડપચીવાળા, સંખના જેવા કંઠવાળા, રાતા હોઠવાળા, રાતા દાંતવાળા, સુન્દર નાસિકાવાળા, જેનું હસવું, શોભાથી ચંદ્રની કિરણોના સમૂહને પિછારતું હતું એવા, ॥ ૧ ॥ નવીન કમળોના જેવી સુન્દર નેત્રોની કાંતિવાળા, જેનું જોવું સર્વના મનને પ્રિય લાગતું હતું એવા, કામદેવના ધનુષની શોભાને હરનારી મુકુટિઓવાળા, લલાટરૂપી પટલમાં ચળકતાં તિલકવાળા, ॥ ૨ ॥ મકરાકૃતિ કુંડલોથી તથા મસ્તકમાં પહેરેલા મુકુટથી શોભી રહેલા, જાણે ભમરોના સમૂહ હોય એવા શ્યામ તથા વાંકા ફેશોવાળા,

વક્ષઃસ્થલમાં શ્રીવત્સથી, વનમાળાથી, પદકથી તથા હારથી ઢીપતા, મહિઓના સમૂહોથી યુક્ત ભૂષણોવાળા, ॥ ૩ ॥ કેસરીનાં જેવી કાંધવાળા, સુંદર જનોઈવાળા, બાહુઓમાં સુંદર આભૂષણોવાળા, હાથીની સુંઠો જેવા લાંબા તથા સુંદર ભુજદંડોવાળા, કટિમાં ભાથાને ધારણ કરતા, હાથમાં ધનુષ બાણને ધરી રહેલા, ॥ ૪ ॥

દો—તહિત વિનિદક પીત પટ, ઉદર રેલ્લ વર તીનિ ॥

નાથિ મનોહર લેત જનુ, યમુન ખંવર છવિ છીનિ ॥ ૧૫૪ ॥

વીજળીને પશુ ધિક્કારે એવાં પીળાં વસ્ત્રોવાળા, ઉદરમાં ઉત્તમ ત્રણ રેખાઓવાળા, બાહુ યમુનાના જળની ચકરીની શેભાને છીનવી લેતી હોય એવી નાભિવાળા, જેનું વર્ણન કરી શકાય નહિ તથા જેમાં મુનિઓનાં અંતઃકરણોરૂપી ભ્રમરો વસે છે ॥ ૧૫૪ ॥

ચૌ—પદ રાજીવ વરણિ નહિં જાહી । મુનિ મન મધુપ વસહિં જિહિમાર્હી ॥

વામ ભાગ શોભિત અનુકૂળ । આદિ શક્તિ છવિનિધિ જગમૂલા ॥ ૧ ॥

જામુ અંશ ઉપજહિં ગુણશાની । અગણિત ઉમા રમા વ્રહ્માની ॥

બ્રુકુટિ વિલાસ જાગુ જગ હોઈ । રામ વામ દિશિ સીતા સોઈ ॥ ૨ ॥

છવિ સમુદ્ર હરિરૂપ વિલોકી । ફકટક રહે નયન પટ રોકી ॥

ચિત્તવહિં સાદર રૂપ અનૂપા । તૃપ્તિ ન માનહિં મનુ શતરૂપા ॥ ૩ ॥

હર્ષ વિવશ તનુ દશા શુભાની । પરે દંડ ઇવ ગર્હિ પદ પાની ॥

શિર પરસે પ્રશ્ન નિજકર કુંજા । તુરત ઉઠાયે કરુણાપુંજા ॥ ૪ ॥

એવાં ચરણકમળોવાળા, કાંતિના સમુદ્રરૂપ અને જેના વામ ભાગમાં કાંતિના ભંડારરૂપ, જગતના મૂળરૂપ, બ્રુકુટિના વિલાસથી જ જગતને ઉત્પન્ન કરનારા, અનુકૂલ તથા ॥ ૧ ॥ જેના અંશોથી શુભોની ખાણરૂપ પાર્વતી, લક્ષ્મી તથા પ્રદ્યાષ્ટી, અનેક ઉત્પન્ન થાય છે એવાં આદિ શક્તિ સીતાજી શેભી રહ્યાં હતાં એવા રામચન્દ્રજીરૂપ પ્રભુને બેઠાં, ॥ ૨ ॥ સ્વાયંભુવ તથા શતરૂપા, પાંચણોને નહિ બીડાવા દેતાં, એક નજરથી નીરખવા લાગ્યાં, પ્રેમથી અનુપમ રૂપ જેવા લાગ્યાં, જેવાથી તૃપ્તિ ન પામવા લાગ્યાં, ॥ ૩ ॥ હર્ષને વશ થઇને દેહની દશાને ભૂલી ગયાં અને ચરણ પકડીને દંડની પેઠે (જેમ લાકડી લાંબી પડે તેમ) પડ્યાં. કરુણાના સમૂહરૂપ રામચન્દ્રજીએ પેતાનાં હસ્તકમળોથી તેઓનાં મસ્તકોને સ્પર્શ કરીને તેઓને તુરત ઉઠાડ્યાં. ॥ ૪ ॥

દો—બોલે કૃપાનિધાન પુનિ, અતિપ્રસન્ન મોહિં જાનિ ॥

મોંગહુ વર જોઈ ભાવ મન, મહાદાનિ અનુમાનિ ॥ ૧૫૫ ॥

પછી કૃપાના ભંડારરૂપ પ્રભુ બોલ્યા કે, “ મને અત્યંત પ્રસન્ન થયેલો બાણી તથા મહાદાની માનીને, તમારી જે કાંઈ ઇચ્છા હોય તે માગો. ” ॥ ૧૫૫ ॥

ચૌ૦—મુનિ પ્રસુવચન જોરિ યુગપાળી । ઘરિ ધીરજ બોલે મૃદુ વાળી ॥
 નાય દેસિ પદકમલ તુમ્હારે । અવ પૂજે સવ કામ હમારે ॥ ૧ ॥
 એક લાલસા બઢિ મનમાર્હી । સુગમ અગમ કાહિજાત સો નાહી ॥
 તુમહિ દેત અતિસુમમ ગુસાઈ । અગમ લાગુ મોહિ નિજ કૃપણાઈ ॥ ૨ ॥
 યથા દરિદ્ર વિબુધ તરુ જાઈ । બહુ સંપતિ માંગત સકુચાઈ ॥
 તામુ પ્રભાવ ન જાને સોઈ । તથા હૃદય મન સંશય હોઈ ॥ ૩ ॥
 સો તુમ જાનહુ અંતર્યામી । પુરવહુ મોર મનોરય સ્વામી ॥
 સકુવ વિદાય માંગુ નૃપ મોહી । મોરે નહિ અદેય કહુ તોહી ॥ ૪ ॥

પ્રભુનાં વચન સાંભળી, બે હાથ બેડી, ધીરજ ધરીને, મનુ, કોમળ વાણી બોલ્યા કે, “હે નાય ! આપનાં ચરણકમળનાં દર્શન થયાં, તેથી, મારા સઘળા મનોરથો પૂર્ણ થઈ ચૂક્યા. ॥ ૧ ॥ મારા મનમાં એક મોટી ઉત્કંઠા છે, તે સુગમ પણ છે અને કઠિન પણ છે, તેથી કહી શકાતી નથી, આપને દેવામાં તે બહુ સુગમ છે, પણ મારી કૃપણતાને લીધે મને અગમ્ય લાગે છે. ॥ ૨ ॥ જેમ દરિદ્ર માણસ કલ્પવૃક્ષની નીચે બેઠો, પણ કલ્પવૃક્ષનો પ્રભાવ નહિ બાણુવાને લીધે, ઘણું ધન માગતાં સંકોચાય છે, તેમ આપના પ્રભાવને નહિ બાણુવાને લીધે, આપની પાસે માગતાં સંકોચાઈ જુ. ॥ ૩ ॥ હે અંતર્યામી ! હે સ્વામી ! આપ એ બાણુ છો, માટે મારો મનોરથ પૂર્ણ કરો.” પ્રભુ બોલ્યા કે, “હે રાજા ! સંકોચ છોડી દઈને મારી પાસે માગો. મારી કોઈ એવી વસ્તુ નથી, કે જે તમને ન દેવાય.” ॥ ૪ ॥

દો૦—દાનિ શિરોમણિ પ્રેમાનિધિ, નાય કહૌં સત ભાવ ॥

ચાહૌં તુમહિ સમાન સુત, પ્રશુસન કવન દુરાવ ॥ ૧૫૬ ॥

મનુ બોલ્યા કે, “હે દાની લોકોના શિરોમણિ ! હે પ્રેમના ભંડારરૂપ નાય ! હું સત્ય ભાવથી કહું છું કે, હું આપના જેવો પુત્ર માગું છું. પ્રભુની પાસે કોણ શુભ રાખે ?” ॥ ૧૫૬ ॥

ચૌ૦—દેસિ પ્રીતિ મુનિ વચન અમોલે । એવ મસ્તુકરુણાનિધિ બોલે ॥

આપ સરિસ સ્વોર્જો કહૌં જાઈ । નૃપ તવ તનય હોવ મૈં આઈ ॥ ૧ ॥

શતરૂપાહિ વિલોકિ કર જોરે । દેવિ માંગુ વર જો રુચિ તોરે ॥

જો વર નાય ચતુર નૃપ માગા । સો કૃપાલુ મોહિ આતિ પ્રિય લાગા ॥ ૨ ॥

પ્રશુ પરન્તુ સુઠિ હોત ઢિઢાઈ । યદાપિ ભક્તિ હિત તુમહિ સુઢાઈ ॥

તુમ વ્રહ્માદિ સકલ જગસ્વામી । વ્રહ્મ સકલ ડર અંતર્યામી ॥ ૩ ॥

અસ સમુદ્રત મન સંશય હોઈ । કહ જો પ્રશુ પ્રમાણ મુનિ સોઈ ॥

બે નિજ ભક્ત નાય તબ અહીં । જો સુખ પાવહિ જો ગતિ લહીં ॥ ૪ ॥

પ્રીતિ બેઠ તથા અભૂચ વચને સાંભળી, પ્રભુ બોલ્યા કે, “તથાસ્તુ,” હું મારા જેવે ક્યાં બંધને શોધું ? હે રાજા ! હું પોતે જ આવીને તમારો પુત્ર થઈશ” ॥ ૧ ॥ શતરૂપાને હાથ બેડી, ઉભેલી બેઠને, વળી પ્રભુ બોલ્યા કે, “હે દેવી ! તમારી

જે રુચિ હોય તે પ્રમાણે વર માગે." શતરૂપા બોલી કે, "હે કૃપાળુ નાથ! રાત્રીએ જે વર માગ્યો તે જ મને બહુ પ્રિય લાગ્યો છે. ॥ ૨ ॥ હે પ્રભુ! જે કે ભક્તિપક્ષથી આપને અનુકૂલ લાગે છે, તોપણ અમારા તરફથી વધારે માગવું, એ બહુ જ ધૂષ્ટતા થાય છે. આપ ધર્માદિક સર્વ જગતના સ્વામી અને સર્વનાં હૃદયોના અંતર્યામી પર-માત્મા છો, ॥ ૩ ॥ એમ સમજીને, મારા મનમાં સંકોચ થાય છે અને તેથી બીજું કંઈ નહીં માગી શકતાં, આપે જે કહ્યું, તેને પ્રમાણ માની લઉં છું. હે નાથ! જેઓ તમારા નિજ ભક્તો છે, તેઓ, જે સુખને, જે ગતિને, જે ભક્તિને, જે આપનાં ચરણમાં રેહેને, જે વિવેકને અને જે રહેણીને પામે છે, ॥ ૪ ॥

દો—સો સુખ સો ગતિ સો ભગતિ, સો નિજ ચરણ સનેહુ ॥

સો વિવેક સો રહિનિ પ્રમુ, મોહિ કૃપાકરિ દેહુ ॥ ૧૫૭ ॥

તે જ સુખ, તે જ ગતિ, તે જ ભક્તિ, તે જ આપના ચરણમાં રેહે, તે જ વિવેક અને તે જ રહેણી, મને કૃપા કરીને આપો." ॥ ૧૫૭ ॥

ચૌ—સુનિ મૃદુ ગૂઢ રુચિર વર વચના । કૃપાસિન્દુ વોલે મૃદુ વચના ॥

જો કહ્યું રુચિ તુમ્હેરે મનમાર્હી । મૈં સો દિનહ સબ સંશય નાર્હી ॥ ૧ ॥

માતુ વિવેક અલૌકિક તોરે । કવહું ન મિટાઈ અનુગ્રહ મોરે ॥

વન્દિ ચરણ મનુ કહેડ વહોરી । અપર ફક બિનતી પ્રમુ મોરી ॥ ૨ ॥

સુત વિષયક તવ પદ રતિ હોઝ । મોહિ વરુ મૂઢ કહે કિન કોઝ ॥

મણિવિનુ ફણિ જિમિ જલવિનુ મીના । મમ જીવન તિમિ તુમહિ અધીના ॥ ૩ ॥

અસ વર માંગ ચરણ ગહિ રહેઝ । એવમસ્તુ કરુણાનિધિ કહેઝ ॥

અવ નુમ મમ અનુશાસન માની । બસહુ જાય સુરપતિ રજવાની ॥ ૪ ॥

શતરૂપાનાં કોમળ, ગૂઢ અર્થવાણાં, સુંદર તથા ઉત્તમ રચનાવાળાં વચનો સાંભળીને પ્રભુ, કોમળ વચન બોલ્યા કે, "તમારા મનમાં જે કાંઈ રુચે છે, તે સઘળું હું આપી ચૂક્યો, એમાં સંશય નથી. ॥ ૧ ॥ હે માતાળ! તમારું અલૌકિક જ્ઞાન મારા અનુગ્રહના પ્રભાવને લીધે કદી પછુ અટશે નહિ." વળી ચરણોમાં વંદન કરીને મનુ બોલ્યા કે, "હે પ્રભુ! એક મારી બીજી વિનતિ છે. ॥ ૨ ॥ લોકો ભલે મને મૂઢ કહેા અથવા કોઈ લોકો મને મૂઢ કેમ કહેતા નથી, તોપણ માણું છું કે જેવો લૌકિક પુત્ર ઉપર પ્રેમ રહે, તેવો જ મને તમારામાં પ્રેમ રહેજે. જેમ મણિ વિના સર્પ અને જળ વિના મત્સ્ય રહી શકે નહીં, તેમ, હું, આપ વિના રહી શકું જ નહીં. અર્થાત્ મારું જીવન આપને જ આધીન રહે એમ થવું જોઈએ." ॥ ૩ ॥ આવો વર માંગીને મનુ, ચરણ પકડી રહેતાં, પ્રભુએ કહ્યું કે, "એવમસ્તુ" હમણાં તમે મારી આજ્ઞા માની ઇન્દ્ર-લોકમાં જઈને રહો. ॥ ૪ ॥

સો—તહું કરિ ભોગ વિજ્ઞાલ, વાત ગયે કુછ કાલ પુનિ ॥

હોઈહુ અવષ ઝુઆલ, તવ મૈં હોવ તુમ્હાર સુત ॥ ૨૪ ॥

ત્યાં ચોટા વેણવો ભોગવી, કેટલોક કાલ વાત્યા પછી તમે અયોધ્યાના રાજા થશો,
તે સમયમાં હું તમારો પુત્ર થઈશ. ॥ ૨૪ ॥

ચૌ—ઈચ્છામય નર વેષ સૈવારે । હૃદ્યે પ્રગટ નિકેત તુમ્હારે ॥
અંશન સહિત દેહ ધરિ તાતા । કરિહૌં ચરિત ભક્ત મુખ દાતા ॥ ૧ ॥
જેહિ મુનિ સાદર નર વડ ભાગી । ભવ તરિહૌં મમતા મદ ત્યાગી ॥
આદિશક્તિ જેહિ જગ ઉપજાયા । સોડ અવતરહિ મારિ યહ માયા ॥ ૨ ॥
પુરુષ મૈ અભિલાષ તુમ્હારા । સત્ય સત્ય પળ સત્ય હમારા ॥
પુનિ પુનિ અસ કહિ કૃપાનિધાના । અન્તર્દ્ધાન ભયે ભગવાના ॥ ૩ ॥
દંપતિ ઊર ધરિ ભક્તિ કૃપાલા । તહિ આશ્રમ નિવસે કહુ કાલા ॥
સમય પાય તનુ તજિ અનયાસા । જાય કીન્હ અમરાવતિ વાસા ॥ ૪ ॥

હે તાત ! હું ઇચ્છામય નરવેષ ધરી, અંશે સહિત તમારે ઘર પ્રકટ થઈશ અને
અંશે સહિત દેહધારી થઈને, ભક્તોને મુખ આપે એવાં ચરિત્રો કરીશ, ॥ ૧ ॥ કે જે
ચરિત્રોને સાંભળી, ભાગ્યશાળી સ્ત્રીપુરુષો મમતાને તથા મદને છોડી દઈને, સંસારને
તરી જશે. જેણે જગત ઉપજાવ્યું છે એવી આ આદિ શક્તિ, મારી માયા પણ અવતાર
ધરશે. ॥ ૨ ॥ હું તમારી સઘળી ઇચ્છા પૂર્ણ કરીશ એ મારી સાચી, સાચી અને સાચી
પ્રતિજ્ઞા છે, ” કૃપાનિધાન પ્રભુ, વારંવાર એ પ્રભાણે કહી, અંતર્દ્ધાન થઈ ગયા. ॥ ૩ ॥
સ્વાયંભુવ અને શતરૂપા હૃદયમાં ભગવાનની ભક્તિ ધરીને, તેજ આશ્રમમાં કેટલાક કાળ
મુદ્ધી રહ્યાં. એઓ સમય પ્રાપ્ત થતાં, અનાયાસથી શરીરોનો ત્યાગ કરી, સ્વર્ગપુરીમાં
જઈને રહ્યાં. ॥ ૪ ॥

દો—યહ ઇતિહાસ પુનીત અતિ, ડમહિં કહડ વૃષકેતુ ॥

ભરદ્વાજ મુનુ અપર પુનિ, રામજન્મ કર હેતુ ॥ ૧૫૮ ॥

હે ભરદ્વાજ ! એ અત્યંત પવિત્ર ઇતિહાસ સદાશિવે પાર્વતીને કહ્યો. હવે રામના
જન્મનું બીજું કારણ કહું છું, તે શ્રવણ કરો. ॥ ૧૫૮ ॥

ચૌ—મુનુ મુનિ કથા પુનીત પુરાની । જો ગિરિજા પ્રતિ શંખુ વચ્ચાની ॥
વિશ્વ વિદિત ઇક કેકય દેશુ । સત્યકેતુ તહૌં વસૈ નરેશુ ॥ ૧ ॥
ધર્મ ધુરંધર નીતિ નિધાના । તેજ પ્રતાપ શીલ વલવાના ॥
તેહિકે ભયે યુગલ સુત વીરા ! સવ યુગ ધામ મહારણધીરા ॥ ૨ ॥
રજધાની જેઠેમુત આહી । નામ પ્રતાપમાનુ અસ તાહી ॥
અપર સુતહિ અરિમર્દન નામા । મુજબલ અતુલ અચલ સંગ્રામા ॥ ૩ ॥
ભાઈહિ ભાઈહિ પરમ મુરીતી । સકલ દોષ છલ વર્જિત પ્રીતી ॥
જેઠે સુતહિ રાજ્ય નૃપ દીન્હા । હરિહિત આપુ મવન વન કીન્હા ॥ ૪ ॥
હે મુનિ ! બુની પવિત્ર કથા સાંભળો, કે જે કથા સદાશિવે પાર્વતીને કહેલી છે.

કેકય નામનો એક જગત્પ્રસિદ્ધ દેશ છે. એ દેશમાં સત્યકેતુ નામનો રાજા હતો. ॥ ૧ ॥ એ રાજા ધર્મધુરંધર, નીતિના નિધાનરૂપ, તેજસ્વી, પ્રતાપી, સારા સ્વભાવવાળો અને બળવાન હતો. એ રાજાને સર્વ ગુણોના સ્થાનકરૂપ અને મોટા રજુમાં ધીરતા રાખનારા એ વીરપુત્રો ઉત્પન્ન થયા. ॥ ૨ ॥ રાજધાની મોટા પુત્રને મળી અને તે મોટા પુત્રનું નામ પ્રતાપભાનુ હતું. ધીબ પુત્રનું નામ અરિમર્દન હતું અને તે પછુ અતુલ ભુજ-બળવાળો તથા સંશ્રામમાંથી પાછી પાની ન દે એવો હતો. ॥ ૩ ॥ બન્ને ભાઈઓને પરસ્પરમાં સર્વ દોષોથી તથા છળથી રહિત પરમ પ્રીતિ હતી, સત્યકેતુ રાજા મોટા દીકરાને રાજ્ય દઈ, પોતે હરિભજનને વાસ્તે વનમાં ગયો. ॥ ૪ ॥

દ્વો-જવ પ્રતાપરવિ મયડ નૃપ, ફિરી દુહાઈ દેશ ॥

પ્રજાપાલ અતિ વેદાવિધિ, કતહું નહીં અથ લશ ॥ ૧૫૯ ॥

જ્યારે પ્રતાપભાનુ, રાજા થયો ત્યારે દેશમાં દુવાઈ કરી, પ્રબળ પાલન વેદોક્ત રીતિ પ્રમાણે થવા લાગ્યું અને કયાંય પાપનો લેશ પછુ રહ્યો નહીં. ॥ ૧૫૯ ॥

ત્રૌ-નૃપ હિત કારક સચિવ મુજાના । નામ ધર્મરુચિ શુક સમાના ॥

સચિવ સયાન વંધુ વલવીરા । આપ પ્રતાપપુંજ રણવીરા ॥ ૧ ॥

સેન સંગ ચતુરંગ અપારા । અમિત મુમટ સવ સમર જુહારા ॥ ૨ ॥

સેન વિલોકિ રાઝ હરષાના । અરુ બાજે ગદગદે નિશાના ॥ ૩ ॥

વિજયહેતુ કટકાઈ વનાઈ । મુદિન સાધિ નૃપ ચલેડ મજાઈ ॥

જહૈં તહૈં પરીં અનેક હરાઈ । જીતે સકલ ભૂપ વરિઆઈ ॥ ૪ ॥

સમ દ્વીપ મુજ વલ વશ કીન્હા । લેલે દંડ છાંદિ નૃપ દીન્હા ॥

સકલ અવનિ મંડલ તેહિ કાલા । એક પ્રતાપભાનુ મહિપાલા ॥ ૫ ॥

એનો ધર્મરુચિ નામનો મંત્રી પછુ રાજનું હિત કરનાર અને શુકાચાર્ય જેવો વિદ્વાન હતો. મંત્રી ચતુર, ભાઈ ભલવાન તથા વીર, અને રાજા પોતે પછુ પ્રતાપના સમૂહરૂપ તથા રજુમાં ધીર હતો, તેથી તેના રાજ્યમાં શી ખામી હોય ? ॥ ૧ ॥ હાથી, ઘોડા, રથો તથા પથાદળો, એ ત્યારે અંગવાળી અપાર સેનામાં યોદ્ધાઓ પછુ અપરિ-મિત તથા સઘળાં યુદ્ધોમાં વિજય પામેલા હતા. સેનાને જોઈ રાજા થયેલા રાજાએ, ॥ ૨ ॥ દિગ્વિજય કરવાને વાસ્તે કટક તૈયાર કર્યું. ઘેરાં વાળંઓ વાગવા લાગ્યાં. સારો દિવસ જોઈ, રાજાએ ગાજતે વાજતે પ્રયાણ કર્યું. જ્યાં ત્યાં અનેક લડાઈઓ થઈ. પછુ સઘળી લડાઈઓમાં આ બળવાન રાજા પ્રતાપભાનુ જ જિત્યો. ॥ ૩ ॥ તેણે ભુજબળથી સાતે દ્વીપને વશ કર્યા અને રાજાએને દંડ લઈ લઈને છોડી મૂક્યા. આ સમયમાં સઘળા ભૂમંડળનો એક પ્રતાપભાનુ જ ચક્રવર્તી રાજા થયો. ॥ ૪ ॥

દ્વો-સ્વવશ વિશ્વ કરિ બાહુબલ, નિજપુર કીન્હ પ્રવેશ ॥

અર્થ ધર્મ કામાદિ સવ, સર્વહિ સમય નરેશ ॥ ૧૬૦ ॥

પ્રતાપભાનુ, પોતાના બાહુબળથી જગતને વશ કરીને પોતાની રાજધાનીમાં

આપ્યો. એ રાજા, અર્થ, ધર્મ તથા કામ આદિ સર્વ પુરુષાર્થોનું સમયોને અનુસરીને સેવન કરવા લાગ્યો. ॥ ૧૬૦ ॥

ચૌ૦—શૂપ પ્રતાપભાનુ વલ પાઈ । કામધેનુ મહ શ્રૂમિ મુહાઈ ॥
 સવ દુઃખ વર્જિત મજા સુખારી । ધર્મ શીલ સુન્દર નર નારી ॥ ૧ ॥
 સચિવ ધર્મરુચિ હરિપદ પ્રીતી । નૃપહિત હેતુ સિંચાવત નીતી ॥
 ગુરુ સુર સન્ત પિતર મહિદેવા । કરૈ સદા નૃપ સવકી સેવા ॥ ૨ ॥
 શૂપ ધર્મ જે વેદ વચ્ચાને । સકલ કરૈ સાદર સુખ માને ॥
 દિનમતિ દેઈ વિવિધ વિધિ દ્વાના । સુને શાસ્ત્ર વર વેદ પુરાના ॥ ૩ ॥
 નાના વાપી કૂપ તડાગા । સુમન વાટિકા સુન્દર બાગા ॥
 વિમખન સુરમખન મુહાચે । સવ તીરથન વિચિત્ર વનાચે ॥ ૪ ॥

પ્રતાપભાનુ રાજાને બળ પ્રાપ્ત થવાથી, પૃથ્વી, કામધેનુની પેઠે સઘળી ઇષ્ટ વસ્તુઓ દેવા લાગી. સઘળી પ્રજા દુઃખોથી રહિત તથા સુખોથી સંયુક્ત રહેવા લાગી અને સઘળાં સ્ત્રી પુરુષો, સુંદર તથા ધર્માત્મા થયાં ॥ ૧ ॥ હરિનાં ચરણોમાં પ્રીતિ રાખનારો ધર્મરુચિ મંત્રી, રાજાને, જેથી કલ્યાણ થાય એવી નીતિ શીખવવા લાગ્યો. ગુરુઓ, દેવતાઓ, સંતો, પિતૃઓ તથા બ્રાહ્મણો, એ સર્વનું રાજા સેવન કરવા લાગ્યો. ॥ ૨ ॥ વેદમાં જે રાજધર્મો વર્ણવ્યા છે, તે સઘળા રાજધર્મોને સુખરૂપ માનીને, રાજા આદરથી પાળવા લાગ્યો. દિવસે દિવસે વિવિધ દ્વાનો દેવા લાગ્યો અને વેદોનું, ઉત્તમ શાસ્ત્રોનું તથા પુરાણોનું નિત્ય શ્રવણ કરવા લાગ્યો. ॥ ૩ ॥ એ રાજાએ સઘળાં તીર્થોમાં તથા બીજાં સ્થલોમાં પણ અનેક સુંદર તથા વિચિત્ર વાવો, ફૂવાઓ, તળાવો, ફૂલવાડીઓ, સુંદર બગીચાઓ, બ્રાહ્મણોનાં ઘરો અને દેવમંદિરો બનાવ્યાં. ॥ ૪ ॥

દો૦—જહંલગિ કહે પુરાણ શ્રુતિ, એક એક સવ યાગ ॥

વાર સહસ્ર સહસ્ર નૃપ, કિયે સહિત અનુરાગ ॥ ૧૬૧ ॥

પુરાણોમાં તથા શ્રુતિઓમાં જે જે યજ્ઞો કરવાનું કહ્યું છે, તેઓમાંનો પ્રત્યેક યજ્ઞ પ્રતાપભાનુએ પ્રેમપૂર્વક હબર હબર વાર કર્યો. ॥ ૧૬૧ ॥

ચૌ૦—હૃદય ન કટ્ટ ફલ અનુસંધાના । શૂપ વિવેકી પરમ મુજાના ॥
 કર જો ધર્મ કર્મ મન વાની । વામુદેવ અર્પિત નૃપ જ્ઞાની ॥ ૧ ॥
 ચઢિ વર વાજિ વાર ફક રાજા । મુગયાકર સવ સાજિ સમાજા ॥
 વિંધ્યાચલ ગમીર વન ગયઝ । મુગ પુનીત વહુ મારત મયઝ ॥ ૨ ॥
 ફિરત વિપિન નૃપ દીસ વરાહ । જન વન દુરેઝ શશિહિ ગ્રસ રાહ ॥
 વહ વિધુ નહિ સમાત મુલમાહી । મનહુ ક્રોધવશ ઝગિલત નાહી ॥ ૩ ॥
 કોલ કરાલ દશન છાવે ગાઈ । તનુ વિશલ પીવર અધિકાઈ ॥
 ધુરધુરાત હય આરવ પાયે । ચકિત વિલોકત કાન ઝઠાયે ॥ ૪ ॥

વિવેકી અને પરમ સુભાષ્ય પ્રતાપભાનુ, યજ્ઞાદિક અનેક ધર્મ કર્મો કરતાં છતાં, યજ્ઞ, તેઓમાંથી કરી કૃષ્ણની ઇચ્છા નહિ રાખતો હતો અને જે કાંઈ કર્મ કરે, તેને પોતે જ્ઞાની હોવાથી પ્રદ્ધાર્પણ કરી દેતો હતો. ॥ ૧ ॥ એ રાજા એક સમયે સૈન્યને તૈયાર કરી, ઉત્તમ ઘોડાપર બેસી, મૃગયા કરવાને વાસ્તે વિન્ધ્યાચલના ગંભીર વનમાં ગયો અને ત્યાં જઈ, ઘણા ઘણા પવિત્ર મૃગોને મારવા લાગ્યો. ॥ ૨ ॥ એ રાજાએ, જંગલમાં ફરતાં ફરતાં એક સૂર દીઠો, કે જે સૂર, બાણે ચંદ્રને ગળી જઈને જંગલમાં છૂપાયેલો અને ચંદ્રનું મોઢું મંડલ મુખમાં નહિ સમાયાથી તેને કહાડી નાખવા માગતો. યજ્ઞ ક્રોધને લીધે નહિ કહાડતો બાણે રાહ હોય એવો ॥ ૩ ॥ મોઢાડામાં રહેલી વિકરાલ દાઢથી જણાતો હતો અને અત્યંત યુદ્ધ, પોડાળાં તથા ઉંચાં શરીરવાળો હતો. એ મોટો સૂર ઘોડાની હાથેણી સાંભળી, સામે ધુરધુરાટ કરવા લાગ્યો અને ચક્રિત થયેલાં નેત્રોથી જોઈને કાનસુરી ચલાવવા લાગ્યો. ॥ ૪ ॥

દો-નીલ મહીધર શિખર સમ, દેશિ વિશાલ વરાહ ॥

ચપરિ ચલેડ હય મુટુકિ નૃપ, હાંકિ ન હોય નિવાહ ॥ ૧૬૨ ॥

સ્થામ પર્વતનાં શિખર જેવા એ મોટા સૂરને જોઈ, રાજાએ, ‘ઘોડાને સેહેજ હાંકવાથી નિર્વાહ નહિ થાય,’ એમ ધારી, ઘોડાને ચાણુક લગાવી, અત્યંત વેગથી તેની સામે દોડાવ્યો. ॥ ૧૬૨ ॥

ચૌ-આવત દેશિ અધિક રવ વાજી । ચલા વરાહ મહત ગતિ ભાજી ॥

તુરત કાંઈ નૃપ શર સંધાના । મહિ મિલિ ગયડ ધિલોકત વાના ॥ ૧ ॥

તકિ તકિ તીર મહીશ ચલાવા । કરિ છલ મુઅર શરીર વચાવા ॥

પગટત દુરત જાય મૃગ ભાગા । રિસવશ ભૂપ ચલેડ સગ લાગા ॥ ૨ ॥

ગયડ દૂરિ ઘન ગહન વરાહ । જહાં નાહિ ગજ વાજિ નિવાહ ॥

અતિ અકેલ વન વહુત કલેશુ । તદપિ ન મૃગ મમ તજે નરેશુ ॥ ૩ ॥

કોલ વિલોકિ ભૂપ વઢવીરા । ભાગિ પૈઠિ ગિરિગુહા ગંભારા ॥

અગમ દેશ નૃપ અતિ પછિતાર્હ । ફિરેડ મહાવન પરેડ ચુલાર્હ ॥ ૪ ॥

મોટો અવાજ કરતા ઘોડાને આવતો જોઈને, તે સૂર પવનના જેવા વેગથી નાઠો. રાજાએ તુરત જ ધનુષમાં બાણ ચલાવ્યું, પણ તે બાણને જોઈને તે સૂર ધરતી-ભર થઈ ગયો. ॥ ૧ ॥ રાજાએ તાકી તાકીને બાણો ચલાવવા માંડ્યાં, પણ સૂરે છળ કરીને, પોતાના શરીરનો બચાવ કરવા માંડ્યો. જરા વારમાં દેખાતો અને જરા વારમાં ગુપ્ત થઈ જતો, એ સૂર ભાગ્યો અને ક્રોધને વશ થયેલો રાજા, તેની પછવાડે ચાલ્યો. ॥ ૨ ॥ સૂર દૂર જઈ ગહન વનમાં પેઠો, કે જ્યાં હાથીથી કે ઘોડાથી જવાય નહીં. રાજા એકલો હતો અને વન ઘણું સંકટોવાળું જેવામાં આવતું હતું, તોપણ રાજાએ એ સૂરનો પીછો છોડ્યો નહિ. ॥ ૩ ॥ સૂર મોટી ધીરજવાળા રાજાને જોઈ, ભાગીને પર્વતની ઉંડી ગુફામાં પેરી ગયો. રાજા, ગુફાના સ્થલને અગમ્ય જોઈ, અત્યંત પરતાઈને પાછો ફર્યો, પણ પાછો ફરતાં મોટા જંગલમાં ભૂલો પડ્યો. ॥ ૪ ॥

દો—સેવદ સ્વિત્ત તૃપિત ક્ષુધિત, રાજા વાજિ સમેત ॥

શ્વોજત વ્યાકુલ સરિત સર, જલ વિનુ મયઝ અવેત ॥ ૧૬૩ ॥

પરિશ્રમથી તથા ખેદથી ગભરાયલો, તરશ્યો, ભૂખ્યો અને જેની સાથે ક્રૂર થોડાજ હતો એવો એ પ્રતાપભાનુ રાજા, વ્યાકુળ થઈને, નદીને કે તળાવને શોધવા લાગ્યો અને જળ વિના અથેત જેવો થઈ ગયો. ॥ ૧૬૩ ॥

ચૌ—ફિરત વિપિન આશ્રમ ઇક દેશ્વા । તેહ વસ તૃપતિ કપટ મુનિ વેષા ॥

જામુ દેશ નૃપ લીન્હ છુદાઈ । સમર સેન તજિ ગયઝ પરાઈ ॥ ૧ ॥

સમય પ્રતાપભાનુ કર જાની । આપન અતિ અસમય અનુમાની ॥

ગયઝ ન ગૃહ મન બહુત ગલાની । મિલા ન રાજહિં નૃપ અભિમાની ॥ ૨ ॥

રિસ ઝર મારિ રંક જિમિ રાજા । વિપિન વસે તાપસકે કાજા ॥

તામુ સમીપ ગવન નૃપ કીન્હા । યદ પ્રતાપરાવિ તેઝ તવ ચીન્હા ॥ ૩ ॥

રાઝ તૃપિત નહિં સો પહિંવાના । દેશ્વ મુવેષ મહામુનિ જાના ॥

ઉતરિ તુરગતે કીન્હ પ્રણામા । પરમ ચતુર ન કહઝ નિજ નામા ॥ ૪ ॥

ફરતાં ફરતાં, તેને, જંગલમાં એક આશ્રમ જોવામાં આવ્યો. એ આશ્રમમાં એક કપટી રાજા, કે જેના દેશને પ્રતાપભાનુએ છીનવી લીધો હતો અને જે, યુદ્ધમાં સેનાને છોડી દઈને નાશી ગયો હતો, તે રાજા, મુનિનો વેષ ધરીને રહ્યો હતો. ॥ ૧ ॥ એ રાજા, પ્રતાપભાનુને અત્યંત સારો અને પોતાનો અત્યંત નકારો સમય ધારીને, મનમાં ઘણી ગ્લાનિને લીધે પોતાને ઘેર ગયો નહોતો અને અભિમાનને લીધે કોઈ ખીલ રાજાની સાથે પણ નહીં મળ્યો હતો. ॥ ૨ ॥ એ રાજા, પોતાના ક્રોધને મારી રાંકની પેઠે જંગલમાં રહેતો હતો અને તપસ્વીના જેવાં કાર્યો કરતો હતો. એ કપટ મુનિની પાસે પ્રતાપભાનુ ગયો અને તેણે, ‘આ પ્રતાપભાનુ છે.’ એમ તુરતજ ઝાળખી કહાડ્યો. ॥ ૩ ॥ પ્રતાપભાનુ કે જે તરશ્યો હતો, તેણે પેલા કપટી રાજાને ઝાળખ્યો નહીં, એટલું જ નહીં પણ તેના ઉત્તમ વેષ જોઈને મહામુનિ જ બળ્યો. પ્રતાપભાનુએ, થોડાપરથી ઉતરીને પ્રણામ કર્યા પણ રાજાનીતિ સંબંધી પરમચાતુરીને લીધે પોતાનું નામ જાહેર કર્યું નહીં. ॥ ૪ ॥

દો—મૂપતિ તૃપિત વિલોકિ તેહ, સરવર દીન્હ દિશ્વાઈ ॥

મજ્જન પાન સમેત હય, કીન્હ તૃપતિ હરપાઈ ॥ ૧૬૪ ॥

કપટ મુનિએ, પ્રતાપભાનુને તરશ્યો જોઈ, એક ઉત્તમ તળાવ દેખાડતાં, પ્રતાપભાનુ, તેમાં થોડા સહિત નાહી તથા જળપાન કરીને શાન્ત થયો. ॥ ૧૬૪ ॥

ચૌ—ગઈ શ્રમ સકલ મુક્તી તૃપ મયઝ । નિજ આશ્રમ તાપસ લે ગયઝ ॥

આસન દીન્હ અસ્ત રવિ જાની । પુનિ તાપસ બોલા મુદુ વાની ॥ ૧ ॥

કો તુમ કસ વન ફિરહુ અકેલે । સુન્દર યુવા જીવપર હેલે ॥

ચક્રવર્તિકે લક્ષણ તોરે । દેશ્વત દયા લાગિ અતિ મોરે ॥ ૨ ॥

નામ પ્રતાપભાનુ અવનીશા । તાસુ સચિવ મૈં મુનહુ મુનીશા ॥
 ફિરત અહેરહિં પરેસ મુલાઈ । બહે ભાગ્ય દેસેડ પગ આઈ ॥ ૩ ॥
 હમકહૈં દુર્લભ દર્શ તુમ્હારા । જાનતહૌં કહુ મલ હોનિહારા ॥
 કહ મુનિતાત મયડ ઐધિયારા । યોજન સત્તર નગર તુમ્હારા ॥ ૪ ॥

પ્રતાપભાનુ, સઘળા શ્રમથી સુકત તથા સુખી થતાં, પેલો કપટી તપસ્વી, તેને પોતાના આશ્રમમાં લઈ ગયો. સૂર્યનો અસ્ત થયો બાણી, પ્રતાપભાનુને આસન આપીને પેલો તપસ્વી કોમળ વાણીથી બોલ્યો કે, ॥ ૧ ॥ “તમે કોણ છો? જંગલમાં એકલા શા માટે ફરો છો? સુંદર બુવાની છતાં તમે જીવન ઉપર કેમ અનાદર કર્યો છો? તમારાં ચક્રવર્તીનાં લક્ષણો જોઈને મને તમારા ઉપર બહુ દયા આવે છે.” ॥ ૨ ॥ પ્રતાપભાનુ બોલ્યો કે, “હે મુનીશ્વર! સાંભળો. હું પ્રતાપભાનુ નામના રાજાના મંત્રી છું. શિકારને વાસ્તે ફરતાં ફરતાં રસ્તો ભટી ગયો છું, પણ મારાં મોટાં ભાગ્ય કે મને આપના ચરણનાં દર્શન થયાં. ॥ ૩ ॥ આપનું દર્શન કે જે દુર્લભ છે, તે મને પ્રાપ્ત થયું તેથી બાણું છું કે માફે ભલું, થવાનું છે.” કપટ મુનિ બોલ્યો કે, “હે તાત! હવે અંધારું થઈ ગયું છે, અને તમારૂં ઘર અહીંથી સત્તર યોજન દૂર છે. ॥ ૪ ॥

દો-નિશા ધોર મંચીર વન, પંથ ન મૂઝ મુજાન ॥

વસહુ આજુ અસ જાનિ તુપ, જાયહુ હોત વિહાન ॥ ૧૬૫ ॥

રાત્રિ ભયંકર છે, વન ગંભીર છે, અને માર્ગ સૂજે એમ નથી, એમ બાણીને તમે આજ અહીં રહો. પ્રાતઃકાલ થતાં જ ચાલ્યા જાવો.” ॥ ૧૬૫ ॥

દો-તુલસી જસ ભવિતવ્યતા, તૈસી મિલૈં સહાય ॥

આપુન આવૈ તાહપૈ, કિ તાહિ તહૌં લે જાય ॥ ૧૬૬ ॥

તુલસીદાસ કહે છે કે, જેવું બનવાનું હોય, તે પ્રમાણે જ સહાય મળે છે, કાં તો જે ભવિષ્ય હોય, તે પોતે ચાલીને આવે છે અથવા જ્યાં પોતાનું સ્થલ હોય, ત્યાં માણુ-સને ખેંચી લે છે. ॥ ૧૬૬ ॥

ચૌ-મહેહિ નાથ આયસુ પરિશીશા । વાંધિ તુરગ તરુ વૈઠ મહીશા ॥

નૃપ વહુભાતિ પ્રશંસેડ તાહી । ચરણ વંદિ નિજ ભાગ્ય સરાહી ॥ ૧ ॥

પુનિ વોલેડ મૃદુ ગિરા મુહાઈ । જાનિ પિતા પ્રમુ કરૌં ઢિઠાઈ ॥

મોહિં મુનીશ મુત સેવક જાની । નાથ નામ નિજ કહહુ વચાની ॥ ૨ ॥

તિહિન જાન નૃપ નૃપહિ સો જાના । શૂપ મુહદ સો કપટસયાના ॥

વૈરી પુનિ ક્ષત્રિય પુનિ રાજા । છલબલ કીન્હ ચૈહૈ નિજ કાજા ॥ ૩ ॥

સમુક્ષિ રાજમુલ દુઃખિત અરાતી । અંવા અનલ ઇવ મુલગૈ છાતી ॥

સરલ વચન નૃપકે મુનિ કાના । વૈર સંભારિ હૃદય હરપાના ॥ ૪ ॥

હે સ્વામી! બહુ સાફ, એમ કહી આજ્ઞાને માથે ચઢાવી થોડાને એક વૃક્ષની

આથે બાંધીને પ્રતાપભાનુ ત્યાં બેઠો. પ્રતાપભાનુએ, તેની ઘણી ઘણી પ્રશંસા કરી, ચરણ વંદન કરીને પોતાનાં ભાગ્યની પ્રશંસા કરીને ॥ ૧ ॥ પછી કોમળ તથા સુન્દર વચન બોલ્યો:—“હે સ્વામી! હું આપને પિતા બાંધીને ઘૃહતા કરું છું. હે સુનીશ્વર! મને પુત્ર તથા સેવક બાંધીને, આપનું નામ તથા હકીકત કહો.” ॥ ૨ ॥ પ્રતાપભાનુએ, તેને ઝોળખ્યો નહિ, પણ તેણે, પ્રતાપભાનુને ઝોળખ્યો. પ્રતાપભાનુ સરલ ચિત્તવાળો હતો અને પેલો તપસ્વી કપટ કરવામાં ચતુર હતો. એ તપસ્વી વૈરી હતો, વળી ક્ષત્રિય હતો, અને વળી રાજા હતો, તેથી છળભળ કરીને પોતાનું કામ સાધવા ઇચ્છતો હતો. ॥ ૩ ॥ એ શત્રુ તપસ્વી, પોતાનાં જતાં રહેલાં રાજ્યસુખને સંભાળીને દુઃખ પામ્યા કરતો હતો અને તેની છાતી કુંભારના નાંભાકાની આગની પેઠે સળગ્યા કરતી હતી. પ્રતાપભાનુનાં સરલ વચનો સાંભળી, વૈરનું સ્મરણ કરીને, તે મનમાં ચણ થયો. ॥ ૪ ॥

દો—કપટ બોરિ વાળી મૃદુલ, બોલેડ યુક્તિ સમેત ॥

નામ હમાર ભિલારિ અવ, નિર્ધન રહિત નિકેત ॥ ૧૬૭ ॥

એ તપસ્વી કપટથી ભરેલી યુક્તિ સહિત વાણી બોલ્યો કે, “મારું નામ ભિખારી છે અને હું હમણું” નિર્ધન છું તથા ઘરખાર વગરનો છું.” ॥ ૧૬૭ ॥

ચૌ—કહ ત્વ જે વિજ્ઞાન નિધાના । તુમ સારિલે મલિત અભિમાના ॥

સદા અપનપૌ રહિં દુરાયે । સવ વિધિ કુશલ કુવેષ વનાયે ॥ ૧ ॥

તિહિતે કહિં સન્ત શ્રુતિદેરે । પરમ અર્કિચન મિય હરિકેરે ॥

તુમસમ અવન ભિલારિ અગેહા । હોત વિરંચિ શિવહિ સંદેહા ॥ ૨ ॥

યોસિ સોસિ તવ ચરણ નમામી । મોપર કૃપા કરિય અવ સ્વામી ॥

સહજ પ્રીતિ શ્રૂપતિકી દેસી । આપ વિષે વિશ્વાસ વિશેસી ॥ ૩ ॥

સંવ પ્રકાર રાજહિં અપનાઈ । બોલેડ અધિક સનેહ જનાઈ ॥

સુન સતિભાવ કહૌ મહિપાલ । ઇહાં વસત બીતે बहुकाल ॥ ૪ ॥

પ્રતાપભાનુ બોલ્યો કે, “જ્ઞાનના લંકારૂપ આપ સરખા પુરુષો અભિમાન વગરના જ હોય છે, સર્વદા પોતાના સ્વરૂપને શુભ જ રાખે છે અને સર્વ રીતે ચતુર છતાં પણ કુવેષ ધરીને રહે છે. ॥ ૧ ॥ એ કારણથી જ સંતો અને ઉપનિષદો કહે છે કે, જેઓ અત્યંત નિષ્કિંચન (નિરભિમાન) હોય, તેઓ પ્રભુને પ્યારા છે. આપના જેવા નિર્ધન અને ઘર વગરના ભીખારીઓને ભેઠ, બ્રાહ્મણને અને શિવને, પણ સંદેહ ઉત્પન્ન થાય છે કે, આ લોકોનું તપ અમારાથી અધિક છે કે નહીં?” ॥ ૨ ॥ આપ ગમે તે હો. હું આપનાં ચરણોને પ્રણામ કરું છું. “હે સ્વામી! હવે મારા પર કૃપા કરો.” પ્રતાપભાનુની સહજ પ્રીતિને તથા પોતા ઉપરના પાત્ર વિશ્વાસને ભેઠ, ॥ ૩ ॥ સર્વ પ્રકારથી તેને પોતતનો કરી લઈ, અધિક સ્નેહ બતાવીને, તપસ્વી બોલ્યો કે, “હે રાજા! સાંભળો. હું સાચા ભાવથી કરું છું. મને અહીં રહેતાં ઘણો કાલ વીતી ગયો છે. ॥ ૪ ॥

દો—અવલમિ મોહિં ન મિલેડ કોડ, મેં ન જનાયે કાહુ ॥

લોક માન્યતા અનલસમ, કરિ તપ કાનન દાહુ ॥ ૧૬૮ ॥

હજી સુધી મને કેઈ પણ પૂછનાર મળ્યો નથી, અને મેં પણ કેઈને જણાવ્યું નથી. કેમ કે લોકમાન્યતા અશ્વિની પેઠે તપરૂપી વનને બાળી નાખે છે. ॥ ૧૬૮ ॥

સો—તુલસી દેવ સુવેષ, મૂલે મૂઢ ન ચતુર નર ॥

સુન્દર કેકી પેલ, વચન સુધાસમ અશન અહિ ॥ ૨૫ ॥

(જેમ મયર પક્ષીઓ રૂપાળાં અને અમૃત જેવું મધુર જ્વલનારાં છતાં પણ, સર્પોનું ભક્ષણ કરવામાં તત્પર હોય છે, તેમ કપટી લોકો પણ, સારા વેષવાળા તથા અમૃત જેવું મધુર જ્વલનારા છતાં પણ, બીજાઓને પાયમાલ કરવામાં તત્પર હોય છે. એવા લોકોને જોઈ, મૂઢ જ ભૂટે છે, એમ નથી, પરંતુ ચતુર નરો પણ ભૂટે છે.) ॥ ૨૫ ॥

ચૌ—તાતે ગુપ્ત રહૌં જગમાર્હી । હરિ તજ કિમપિ પ્રયોજન નાર્હી ॥

પ્રમુ જાનત સવ વિનહિં જનાયે । કહહુ કવન સિધિ લોક રિચાયે ॥ ૧ ॥

તુમ શુચિ સુમતિ પરમ પ્રિય મોરે । પ્રીતિ પ્રતીતિ મોહિંપર તોરે ॥

અવ જો તાત દુરાવૌં તોર્હી । દારુણ દોષ ભૌં અતિ મોર્હી ॥ ૨ ॥

જિમિ જિમિ તાપસ કયૈં ઉદાસા । તિમિ તિમિ તૃપહિ હોય વિશ્વાસા ॥

દેસા સ્વવશ કર્મ મન વાની । તવ બોલા તાપસ વક ધ્યાની ॥ ૩ ॥

નામ હમાર એકતનુ માર્હી । સુનિ તૃપ વોલેડ પુનિ શિર નાર્હી ॥

કહહુ નામકર અર્થ વશાની । મોહિં સેવક અતિ આપન જાની ॥ ૪ ॥

આ કારણથી હું જગતમાં ગુપ્ત જ રહું છું. મને પ્રભુ ભજન વિના બીજું કશું પ્રયોજન નથી. આપણા જણાવ્યા વગર પણ પ્રભુ સઘળું બાંધે છે. લોકોને રીઝાવવાથી શો ફાયદો છે ? કહો. ॥ ૧ ॥ તમે પ્રવિત્ર અને સારી બુદ્ધિવાળા હોવાથી મને બહુ ખ્યાલ લાગે છે, તમને મારા ઉપર પ્રીતિ અને વિશ્વાસ છે. હે તાત ! હવે જો મારી હકીકત તમારાથી ગુપ્ત રાખું તો મને અતિ દુઃખ હોય લાગે. ” ॥ ૨ ॥ જો તપસ્વી જેમ જેમ ઉદાસીન વાતો કરવા લાગ્યો, તેમ તેમ પ્રતાપભાનુને તેના ઉપર વધારે વધારે વિશ્વાસ ખેસતો ગયો. પ્રતાપભાનુને મનથી, વચનથી તથા ક્રિયાથી, પોતાના કબજામાં આવેલો જોઈ, પેલો બકભક્ત તપસ્વી બોલ્યો કે, ॥ ૩ ॥ “હે ભાઈ ! મારું નામ એકતનુ છે.” એ સાંભળી, પ્રતાપભાનુ મારું નમાવીને બોલ્યો કે, “મને પોતાનો અત્યંત સેવક બાંધી, આપ આપના નામનો અર્થ કહો. ॥ ૪ ॥

દો—આદિ સૃષ્ટિ ઉપજી જાવૈ, તવ ઉત્પત્તિ મહ મોરિ ॥

નામ એકતનુ હેતુ તિહિ, દેહ ન ધરી વહોરિ ॥ ૧૬૯ ॥

૧ અમલો, નદીને કિનારે એક પગ હલો કરીને એકાગ્રતાથી બેસે છે અને બીજા મોઢાં આંતરે બેઠા કરી ગય છે, આવી રીતનો જે હાગ ભક્ત હોય, તે બકભક્ત કહેવાય છે.

તપસ્વી યોલ્યો કે, “જે સમયમાં પહેલી સૃષ્ટિ થઈ, તે સમયમાં મારી ઉત્પત્તિ થઈ છે. અને તે પછી મેં બીજી દેહ ધર્યો જ નથી, તેથી મારું નામ એકતત્ત્વ છે. ॥ ૧૯૬ ॥

ચી૦—જનિ આશ્ચર્ય કરહું મનમાર્હી । સુત તપતે દુર્લભ કહુ નાર્હી ॥

તવ વલતે જગ સૃજે વિધાતા । તપવલ વિષ્ણુ ભયે પરિત્રાતા ॥ ૧ ॥

તપવલ શંસુ કરહિં સંહારા । તપતે અગમ ન કહુ સંસારા ॥

ભયડ તૃપાહિ મુનિ અતિ અનુરાગા । કથા પુરાતન કહ સો લાગા ॥ ૨ ॥

કર્મ ધર્મ ઇતિહાસ અનેકા । કરૈ નિરૂપણ વિરતિ વિવેકા ॥

ઉદ્ભવિ પાલન પ્રલય કહાની । કહસિ અમિત આશ્ચર્ય વચ્ચાની ॥ ૩ ॥

મુનિ મહીશ તાપસ વશ ભયડ । આપન નામ કહન તવ લયડ ॥

કહ તાપસ તૃપ જાન્યો તોર્હી । કીન્હોં કપટ લાગુ મલ મોર્હી ॥ ૪ ॥

હે પુત્ર ! આ સાંભળી મનમાં કશું આશ્ચર્ય ધરશે મા. કેમકે તપથી કશું દુર્લભ નથી. તપોબળથી જ બ્રહ્મા જગતને સૃજે છે, તપોબળથી વિષ્ણુ જગતને પાળે છે ॥ ૧ ॥ અને તપોબળથી જ સદાશિવ જગતને સંહાર કરે છે. સંસારમાં તપથી કશું અગમ્ય નથી. ” આ વાત સાંભળી, પ્રતાપભાતુને તેના ઉપર પ્રેમ થયો અને તે તપસ્વી પુરાતન કથાઓ કહેવા લાગ્યો. ॥ ૨ ॥ એ તપસ્વીએ ધર્મ, કર્મ, અનેક ઇતિહાસો, વૈરાગ્ય તથા વિવેક, એઓનાં નિરૂપણ કર્યાં. ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા પ્રલય, એ સંબંધી પણ આશ્ચર્ય-કારી ઘણી ઘણી વાતો વર્ણવી વર્ણવીને કહી. ॥ ૩ ॥ એ સાંભળી, તે તપસ્વીને વશ થઈ ગયેલો પ્રતાપભાતુ, પોતાનું નામ કહેવા લાગતાં તપસ્વી યોલ્યો કે, “રાજા ! હું તને બાંધું છું. તે મારી પાસે પ્રથમ નામ ન બતાવવાનું કપટ કર્યું એ અને સાફ લાગ્યું. ॥ ૪ ॥

સો૦—મુન મહીશ અસનીતિ, જહૈં તહૈં નામ ન કહિં તૃપ ॥

મોહિં તોર્હિપર અતિ પ્રીતિ, પરમ ચતુરતા નિરવિ તવ ॥ ૨૬ ॥

હે રાજા ! સાંભળ. રાજાએ જ્યાં ત્યાં પોતાનું નામ ન બતાવતું, એ નીતિ છે. તારી પરમ ચતુરતા બેઠને મને તારાપર બહુ પ્રેમ આવે છે. ॥ ૨૬ ॥

ચી૦—નામ તુમ્હાર પ્રતાપદિનેશા । સત્યકેતુ તવ પિતા નરેશા ॥

શુર પ્રસાદ સવ જાનિય રાજા । કહિય ન આપન જાનિ અકાજા ॥ ૧ ॥

દેસિ તાત તવ સહજ મુધાર્ । પ્રીતિ પ્રતીતિ નીતિ નિપુનાર્ ॥

અપજિ પરી મમતા મન મોરે । કહહું કથા નિજ વૃક્ષે તોરે ॥ ૨ ॥

અવ પ્રસન્ન મૈં સંશય નાર્હી । માંગ જો ભૂપ ભાવ મન માર્હી ॥

મુનિ સુવચન ભૂપતિ હરપાના । ગહિપદ વિનય કીન્હ વિધિનાના ॥ ૩ ॥

કૃપાસિંધુ મુનિં દર્શન તોરે । ચારિ પદારથ કરતલ મોરે ॥

પશ્ચહિ તથાપિ પ્રસન્ન વિલોકી । માંગિ અગમ વર હોહું વિશોકી ॥ ૪ ॥

તારું નામ પ્રતાપભાતુ છે અને તારા પિતાનું નામ સત્યકેતુ છે. હે રાજા ! મને શુરની કૃપાથી સઘળું બાંધીએ પણ સિદ્ધાઈ બતાવવાથી પોતાને તુકસાન બાંધીને

ગોલીએ નહીં. ॥ ૧ ॥ હે બાપ ! તારી સ્વાભાવિક સરલતાને, પ્રીતિને, વિશ્વાસને તથા નીતિનિયુક્તતાને જોઈ, તારા ઉપર મને મમતા ઉત્પન્ન થઈ છે, તેથી તારા પૂછવા ઉપરથી હું પોતાની વાત કહું છું. ॥ ૨ ॥ હે રાજા ! હવે હું પ્રસન્ન છું, એમાં કશો સંશય નહીં રાખતાં, તારા મનમાં જે ઇચ્છા હોય તે માંગ. ” કપટી યુનિનાં સારાં વચનો સાંભળી, રાજા થયેલો પ્રતાપભાતુ, ચરણ પકડી, અનેક પ્રકારથી વિનંતિ કરીને જોડ્યો કે, ॥ ૩ ॥ “ હે કૃપાના સમુદ્રરૂપ યુનિ ! જો કે આપના દર્શનથી ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ, એ ચારે પુરુષાર્થ મારા હાથમાં છે, તો પણ આપને પ્રસન્ન થયેલા જોઈ, અગમ્ય વર આગીને શોક રહિત થવા ઇચ્છું છું. ॥ ૪ ॥

દો-જરા મરણ દુઃખ રહિત તનુ, સમર ન જીતે કોય ॥

एकछत्र रिपुहीन महि, राज्य कल्पशत होय ॥ १७० ॥

માઈ શરીર જરાથી, મરણથી તથા દુઃખોથી રહિત થાય, મને યુદ્ધમાં કોઈ જિતી શકે નહીં અને પૃથ્વીમાં એકછત્રવાળું તથા શત્રુઓ વગરનું માઈ રાજ્ય સો કલ્પસુધી અખંડ રહે, એ વરદાન માગું છું. ॥ ૧૭૦ ॥

चौ-कह तापस नृप ऐसेइ होऊ । कारण कठिन एक मुन सोऊ ॥

કાલજી તવ પદ નાહિ શીશા । એક વિપ્રકુલ છાંડિ મહીશા ॥ ૧ ॥

તપવલ વિપ્ર સદા બરિયારા । તિનકે કોપ ન કોઝ રલવારા ॥

જો વિપ્રન વશ કરજી નરેશા । તૌ તવ વશ વિધિ વિષ્ણુ મહેશા ॥ ૨ ॥

ચલ ન બ્રહ્મકુલસે બરિઆઈ । સત્ય કહૌં દોઝ મુજા ઝઠાઈ ॥

વિપ્રજ્ઞાપ વિનુ મુતુ મહિપાલા । તોર નાશ નહિ કવનેઝ કાલા ॥ ૩ ॥

હરણ રાઝ વચન મુનિ તામ્ । નાથ ન હોય મોર અવ નાશૂ ॥

તવ પ્રસાદ પ્રમુ કૃપાનિધાના । મોકહૈં સર્વકાલ કલ્યાના ॥ ૪ ॥

તપસ્વી જોડ્યો કે, “ હે રાજા ! એ પ્રમાણે જ થશે, પણ તેમાં એક કઠણ કારણ છે, તે સાંભળ. કાળ પણ તારા પગમાં માયું નમાવશે, ત્યારે બીજાની તો શી વાત કરવી. દક્ષત બ્રાહ્મણોનાં કુળો તને નમશે નહીં. ॥ ૧ ॥ કેમ કે બ્રાહ્મણો તપોબળને લીધે સર્વદા બળવાન છે અને જેના ઉપર બ્રાહ્મણો કોપે, તેનું રક્ષણ કોઈથી કરી શકાતું નથી. હે રાજા ! તું જો બ્રાહ્મણોને વશ કરે તો બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા રુદ્ર પણ તને વશ થાય. ॥ ૨ ॥ હું બન્ને હાથ ઉંચા કરી સાચું કહું છું કે, બ્રાહ્મણોના કુલ ઉપર જખર-દસ્તી ચાલી શકતી નથી. હે રાજા ! સાંભળ કે બ્રાહ્મણોના શાપ વિના તારો કોઈ કાળે પણ નાશ નહીં થાય. ” ॥ ૩ ॥ આ પ્રમાણે કપટી યુનિનાં વચનો સાંભળી, રાજા થઈને પ્રતાપભાતુ જોડ્યો કે, “ હવે મારો નાશ નહીં થાય. હે કૃપાનિધાન પ્રમુ ! આપની કૃપાથી માઈ સર્વ કાલમાં કલ્યાણ થશે, એમ સમજું છું. ” ॥ ૪ ॥

दो-एवमस्तु कहि कपटमुनि, बोला कुटिल बहोरि ॥

विक्रम हमार मुलाय निज, कहहु तौ मोरि न खोरि ॥ १७१ ॥

કપટી મુનિ. ‘એવમસ્તુ એ પ્રભાણુ થાઓ’ એમ કહીને, વળી કુટિલતાથી બોલ્યો કે, “તું વનમાં તારા ભૂલા પડવાની તથા મારા સમાગમની વાત કોઈની પાસે કરીશ તો તેથી મને નુકસાન નથી, પણ તને નુકસાન છે. ॥ ૧૭૧ ॥

શૌન્-તાતે મૈં તોહિં વરજૌં રાજા । કહે કયા તવ પરમ અકાજા ॥
છટે શ્રવણ યહ પરત કહાની । નાશ તુમ્હાર સત્ય મમ વાની ॥ ૧ ॥
યહ પ્રગટે અથવા દ્વિજશાપા । નાશ તોર મુતુ માનુષતાપા ॥
આન ઉપાય નિધન તવ નાહીં । જો હરિહર કોપહિં મનમાર્હી ॥ ૨ ॥
સત્યનાથ પદ ગહિ નૃપ ભાલા । દ્વિજ ગુરુ કોપ કહહુ કો રાલા ॥
રાલૈં ગુરુ જો કોપ વિધાતા । ગુરુ વિરોધ નહિં કોઝ જગન્નાતા ॥ ૩ ॥
જો ન ચલવ હમ કહે તુમ્હારે । હોય નાશ નહિં શોચ હમારે ॥
એકહિં ઢર ઢરપત મન મોરા । પ્રશ્ન મહિદેવ શાપ આતિ ઘોરા ॥ ૪ ॥

માટે હું તને વાંછું કે, તું આ વાત કોઈની પાસે પણ કરજે માં. જે કરીશ તો તને મોટું નુકસાન થશે. હું સત્ય વચન કહું છું કે, આ વાત છઠ્ઠા કાન પર જશે તો તારો વિનાશ થશે. ॥ ૧ ॥ હે પ્રતાપભાનુ રાજા ! આ વાત પ્રકટ થઈ જશે અથવા બ્રાહ્મણોનો શાપ થશે, તો તેથી તારો વિનાશ થશે. જે વિષ્ણુ અને સદાશિવ બન્ને તારા ઉપર મનમાં કોપશે, તોપણ આ બે કારણો શિવાય તારા મરણનો એકે ઉપાય નહીં રહે.” ॥ ૨ ॥ પ્રતાપભાનુ કપટી તપસ્વીનાં ચરણ પકડી બોલ્યો કે, “હે નાથ ! સત્ય કહો છો. બ્રાહ્મણોના અને ગુરુના કોપથી કોણ બચાવી શકે ? જે વિધાતા કોપે તો ગુરુ બચાવે છે પણ ગુરુ કોપે તો જગતમાં કોઈ પણ રક્ષણ કરતું નથી. ॥ ૩ ॥ જે હું આપના કહેવા પ્રમાણે ન ચાલું અને તેથી મારો નાશ થાય તો તેમાં મારે અફસોસ કરવા જેવું કશું નહીં. હે સ્વામી ! એક કરથી માંડે મન ડર્યા કરે છે, કે બ્રાહ્મણોનો શાપ અત્યંત ભયંકર છે. ॥ ૪ ॥

દો-તોહિં વિષ વશ કવન વિધિ, કહહુ કૃપાકરિ સોઈ ॥

તુમ તજિ દીનદયાલુ નિજ, હિનૂ ન દેશૌં કોઈ ॥ ૧૭૨ ॥

બ્રાહ્મણો કયા ઉપાયથી મને વશ થાય, એ કૃપા કરીને કહો. “હે દીનદયાળુ ! હું આપ સિવાય કોઈને માંડે હિત કરનાર દેખતો નથી.” ॥ ૧૭૨ ॥

શૌન્-મુન નૃપ વિવિધ યતન જગમાર્હી । કષ્ટસાધ્ય પુનિ હોહિં કિ નાહીં ॥

અહૈં એક અતિ મુગમ ઉપાઈ । તહાં પરન્તુ એક કઠિનાઈ ॥ ૧ ॥

મમ અધીન યુક્તિ નૃપ સોઈ । મોર જાવ તવ નગર ન હોઈ ॥

આજુ લગે અરુ જવતે ભયર્જ । કાઢકે યહ ગ્રામ ન ગયર્જ ॥ ૨ ॥

જો ન જાવ તવ હોય અકાજૂ । વના આઈ અસમંજસ આજૂ ॥

મુજિ શ્રદ્ધીપ શોલે મુદુ વાની । નાથ નિગમ અસ નીતિ વસાની ॥ ૩ ॥

ઘડે સનેહ લઘુન પર કરહીં । ગિરિ નિજ શિરન સદા તૃણ ધરહીં ॥

જલધિ અગાધિ મૌલિ વહ ફેનૂ । સંતત ધરણિ ધરત શિર રેણૂ ॥ ૪ ॥

કપટી તપસ્વી બોલ્યો કે, “હે રાજા ! સાંભળ. જગતમાં બ્રાહ્મણોને વશ કરવાના ઘણા ઉપાયો છે. પણ તેઓ કષ્ટસાધ્ય છે અને વળી સિદ્ધ થાય કે ન થાય એવા છે. એક ઉપાય અત્યંત સુગમ છે, પરંતુ તેમાં પણ એક મુશ્કેલી છે. ॥ ૧ ॥ હે રાજા ! એ યુક્તિ મારા હાથમાં છે, પણ તારા નગરમાં માફે આવવું બને નહિ એટલે શો ઉપાય ! હું જ્યારથી ઉત્પન્ન થયો છું, ત્યારથી આજ દિવસ સુધીમાં કેાઇને ઘર કે ગામ ગયો નથી. ॥ ૨ ॥ પણ જો તારા નગરમાં ન આવું તો તારૂં કામ બગડી જાય, એ આજ મોટી સાંકડ આવી પડી.” એ સાંભળીને પ્રતાપભાનુ કેમળ વચન બોલ્યો કે “હે નાથ ! વેદમાં એવી નીતિ વર્ણવી છે કે, ॥ ૩ ॥ મોટાઓએ નાનાઓની ઉપર સ્નેહ કરવો જ જોઇએ. જુઓ કે પર્વત, ખડને સર્વદા પોતાના માથાપર ધરે છે. અગાધ સમુદ્ર ક્ષીણને પોતાના માથાપર ધરે છે અને પૃથ્વી રજને સર્વદા પોતાના માથાપર ધરે છે.” ॥ ૪ ॥

દો—અસ કહિ ગહે નરેશ પદ, સ્વામી હોહુ કૃપાલ ॥

મોહિં લાગિ દુઃખ સહિય પ્રશ્ન, સજ્જન દીનદયાલ ॥ ૧૭૨ ॥

એટલું બોલી, પ્રતાપભાનુએ પગ પકડીને, વિનતિ કરી કે, “હે સ્વામી ! મારાપર કૃપાળુ થાઓ. હે પ્રભુ ! હે સજ્જન ! હે દીનદયાળ ! આપ મારે વાસ્તે દુઃખને સહન કરો,” ॥ ૧૭૩ ॥

ચૌ—જાની નૃપતિ અપન અધીના । બોલા તાપસ કપટ પ્રવીના ॥

સસ કહૌં શૂપતિ સુન તોહીં । જગમહૌં નહિં કહુ દુર્લભ મોહીં ॥ ૧ ॥

અવશિ કાજ મૈં કરિહૌં તોરા । મન ક્રમ વચન ભક્ત તૈં મોરા ॥

યોગ યુક્તિ તપ મંત્ર પ્રમાઝ । ફલૈ તવહિં જવ કરિય ઉપાઝ ॥ ૨ ॥

જો નરેશ મૈં કરહું રસોઈ । તુમ પરસો મુહિં જાન ન કોઈ ॥

અજ સુ જો જો મોજન કરઈ । સો સો તવ આયસુ અનુસરઈ ॥ ૩ ॥

પુનિ તિનકે ગૃહ જેમે જોઈ । તવ વશ હોય શૂપ સુન સોઈ ॥

જાય ઉપાય રચહુ તુમ ઇહ । સંવતભરિ સંકલ્પ કરેહ ॥ ૪ ॥

પ્રતાપભાનુને બરાબર પોતાના કબજામાં આવેલો જાણીને, કપટ કરવામાં પ્રવીણતા ધરાવનારો તપસ્વી બોલ્યો કે, હે રાજા ! હું તને સાચું કહું છું. મને જગતમાં કશું દુર્લભ નથી. ॥ ૧ ॥ હું અવશ્ય તારૂં કામ કરી આપીશ. કેમ કે તું મનથી, ક્રિયાથી તથા વચનથી મારો ભક્ત છે. જ્યારે ઉપાય કરીએ ત્યારે જ યોગ, યુક્તિ, તપ અને મંત્ર, એઓના પ્રભાવો ફલિત થાય છે. ॥ ૨ ॥ હે રાજા ! સાંભળ. જો હું રસોઈ કઈ અને મારી કેાઇને પણ ખબર ન પડે, એવી રીતે તું તે રસોઈ પીરસે, તો જો જો કેાઈ તે અજનું લોજન કરે, તે તે સર્વ તારી આજ્ઞાને અનુસરે, ॥ ૩ ॥ એટલું જ નહિ પણ

તે અન્ન જનનારાઓને ઘેર પથ્થ જે જે કાઈ જમે, તે સર્વ પથ્થ તને વશ થઈ જાય. તું જળને એ ઉપાયની ગોઠવણ કર અને એક વર્ષ સુધીનો સંકલ્પ કર કે, ॥ ૪ ॥

દો०—નિત નૂતન દ્વિજ સહમશત, વરહુ સહિત પરિવાર ॥

મૈં તુમ્હરે સંકલ્પ લગિ, દિનહિં કરવ જેવનાર ॥ ૧૭૪ ॥

નિત્ય નવા નવા એક લાખ બ્રાહ્મણ, પરિવાર સહિત જમાડવા. હું તારા એ સંકલ્પને વાસ્તે (નિત્ય રસોઈ તૈયાર કરી આપીશ. ॥ ૧૭૪ ॥

બૌ०—ઈહિવિધિ ધૂપ કષ્ટ આતિ થોરે । હોઈહિ સકલ વિમ વશ તોરે ॥

કહિહિં વિમ હોમ માલ સેવા । તિહિ પ્રસંગ સહજહિ વશ દેવા ॥ ૧ ॥

ઔર એક તોહિં કહૌં લલાઝ । મૈં યહિ મેષ ન આઝ કાઝ ॥

તુમ્હરે ઉપરોહિત કહૌં રાયા । હરિ આનવ મૈં કરિ નિજ માયા ॥ ૨ ॥

તપ બલ તિહિ કરિ આપુ સમાના । રખિહૌં ઇહાં વર્ષ પરમાના ॥

મૈં ધરિ તામુ મેષ સુન રાજા । સબવિધિ તોર સંવાંરવ કાજા ॥ ૩ ॥

ગઈ નિશિ બહુત શયન અવ કીજૈ । મોહિં તોહિં ધૂપ મેટ દિન તીજૈ ॥

મૈં તપબલ તોહિ તુરગ સમેતા । પહુંચૈહૌં સોવતહિં નિકેતા ॥ ૪ ॥

હે રાજા ! આ પ્રકાર કરવામાં પરિશ્રમ બહુ થોડો છે અને તેથી સર્વ બ્રાહ્મણો તને વશ થઈ જાય એમ છે. બ્રાહ્મણો, હોમ, યજ્ઞ અને સેવા કરે છે, તેથી, તેઓને દેવતાઓ સહજ વશ રહે છે. ॥ ૧ ॥ હે રાજા ! એક બીજું હું તને સમજાવી રાખું છું કે હું આ વેષથી કદી તારી પાસે આવીશ નહિ. તારા જે પુરોહિત છે તેને હું મારી માયાથી અહિ હરી લાવીશ ॥ ૨ ॥ અને તપોબળથી મારા જેવો જ કરીને એક વર્ષસુધી અહીં રાખીશ. હું તારા પુરોહિતનો વેષ ધરી, ત્યાં રહીને સર્વ પ્રકારે તારું કામ સુધારીશ. ॥ ૩ ॥ હવે ઝાઝી રાત ગઈ છે. હે રાજા ! શયન કર. હવે તારા અને મારા સમાગમ ત્રીજો દિવસે થશે. તું સૂતો હોઈશ ત્યાં હું મારા તપોબળથી, તને તારા થોડા સહિત તારે ઘેર પહોંચાડી દઈશ. ॥ ૪ ॥

દો०—મૈં આઝ સો મેષ ધરિ, પહિચાનેહુ તબ મોહિં ॥

જબ એકાન્ત જુલાય સબ, કયા સુનાઝં તોહિં ॥ ૧૭૫ ॥

હું તારા પુરોહિતનો વેષ ધરીને આવું અને તને એકાંતમાં બોલાવીને સઘળી વાત સંભળાવું ત્યારે તું મને ઓળખજે. ॥ ૧૭૫ ॥

બૌ०—શયન કીન્હ નૃપ આયસુ માની । આસન જાઈ બેઠ લલજ્ઞાની ॥

શ્રમિત ધૂપ નિદ્રા આતે આઈ । સો કિમિ સોવ સોચ અધિકાઈ ॥ ૧ ॥

કાલકેતુ નિશિચર તહૌં આવા । જિહિ શૂકર જૈ નૃપહિં સુલાવા ॥

પરમમિત્ર તાપસ નૃપ કેરા । જાને સો અતિ કપટ ઘનેરા ॥ ૨ ॥

વેહિકે શત સુત અરુ દશ ખાઈ । સ્વલ અતિ અજય દેવ દુલ્લદાઈ ॥

મયમહિં મૂપ સમર સઘ મારે । વિમ સત સુર સ્વ દુસ્વારે ॥ ૩ ॥

તિહિ સ્વલ પાછિલ બૈર સંભારા । તાપસ નૃપ મિલિ મંત્ર વિચારા ॥

જિહિ રિપુ ક્ષય સોઈ રચેસિ ઉપાજ । ભાવીવશ ન જાન કહ્યું રાજ ॥ ૪ ॥

કપટી સુનિની આજ્ઞાને સ્વીકારી, પ્રતાપભાનુએ શયન કર્યું. કપટ સુનિ પોતાના આસનપર જઈ બેઠો. પ્રતાપભાનુ થાકી રહ્યાં હતા, તેથી તેને બહુ જ ઉંઘ આવી ગઈ પણ જેના મનમાં અત્યંત ખેદ હતો એવા કપટ સુનિને તો નિદ્રા કેમ આવે ? ન જ આવી. ॥ ૧ ॥ કાલકેતુ નામનો રાક્ષસ કે જેણે સુરવર થઈને પ્રતાપભાનુને ભૂલાવ્યો હતો, જે આ કપટ સુનિનો પરમ મિત્ર હતો, તથા ઘણાં ઘણાં છળ કપટ બણતો હતો ॥ ૨ ॥ અને પ્રતાપભાનુએ, દેવતાઓને, બ્રાહ્મણોને તથા સંતોને, દુઃખ પામતા બેઠ, પ્રથમ જેના ખલતા ધરાવનારા કોઈથી નહીં (જતાયેલા અને દેવતાઓને દુઃખ દેનારા સો પુત્રોને તથા દશ ભાઈઓને માર્યા હતા, તે રાક્ષસ, કપટી સુનિની પાસે આવ્યો. ॥ ૩ ॥ તે દુષ્ટ પાછલું વૈર સંભાળી, તપસ્વી રાજાની સાથે મળીને વિચાર કરી રાખ્યો હતો કે, “જેથી આપણા શત્રુ પ્રતાપભાનુને ક્ષય થાય એવો ઉપાય ગોઠવીશું.” ભવિષ્યને લીધે પ્રતાપભાનુને આ કશું બણવામાં આવ્યું ન હતું ॥ ૪ ॥

દોઁ—રિપુ તેજસી અકેલ અપિ, લઘુકર ગનિય ન તાહુ ॥

અજહુ દેત દુસ્વ રવિ શશિર્હિ, શિર અવશેષિત રાહુ ॥ ૧૭૬ ॥

તેજસ્વી શત્રુ એકલો હોય, તો પણ તેને હલકો કરી ગણવો નહીં. જુઓ કે, રાહુ માર્યાં માત્ર અવશેષ રહેલો છતાં પણ, આજ દિવસ સુધી સૂર્ય અને ચન્દ્રને દુઃખ લીધા કરે છે. ॥ ૧૭૬ ॥

ઘૌઁ—તાપસ નૃપ મિજ સસ્વાહિ નિહારી । હરષિ મિલત ઉતિ મયડ સુસ્વારી ॥

મિત્રહિ કહિ સઘ કથા સુનાઈ । યાતુધાન બોલા સુસ્વ પાઈ ॥ ૧ ॥

અવ સાધત રિપુ સુનહુ નરેશા । જો તુમ કીન્હ મોર ઉપદેશા ॥

પરિહારિ સોચ રહહુ તુમ સોઈ । ત્રિતુ ઔષધર્હિ વ્યાધિ વિધિ સ્વોઈ ॥ ૨ ॥

કુલ સમેત રિપુમૂલ બહાઈ । જૌય દિવસ મિલત મૈ આઈ ॥

તાપસ નૃપહિ બહુત પરિતોષી । ચલા મહાકપટી અતિ રોષી ॥ ૩ ॥

માનુષતાપહિ વાજિ સમેતા । પહુંચાયસિ સોવતર્હિ નિકેતા ॥

નૃપહિ નારિપહૈં શયન કરાઈ । હયમૂહ વાંધસિ વાજિ બનાઈ ॥ ૪ ॥

કપટી સુનિ, પોતાના મિત્રને આવેલો બેઠ, હર્ષ પામી, ઉભો થઈને મળ્યો અને બહુ જ સુખ પામ્યો. કપટી સુનિએ, સઘળી હકીકત કહી સંભળાવતાં, આનંદ પામીને રાક્ષસ બોલ્યો કે, ॥ ૧ ॥ “હે રાજા ! સાંભળો. તમે મારા કહેવા પ્રમાણે કર્યું, તેથી હવે શત્રુને હસ્તગત થયેલો સમજો. શોક છોડી દઈને તમે સુધી રહો. વિધાતાએ ઔષધ વિના જ આપણા વ્યાધિને શાંત કર્યો છે. ॥ ૨ ॥ હવે શત્રુને તેના કુલસહિત

જડમૂળથી ઉપેદી નાખી, હું થોથે દિવસ આવીને મળીશ. મહા કપટી અને અતિ કોપી કાલકેતુ રાક્ષસ, તપસ્વી રાજાને ઘણી રીતે ધન્યવાદ આપીને ત્યાંથી આદ્યો, ॥ ૩ ॥ એ રાક્ષસે સૂઈ ગયેલા પ્રતાપભાનુ રાજાને, તેના ઘોડા સહિત ઘેર પહોંચાડી, રાજાને, રાણીની પાસે સૂવાડી દીધો અને ઘોડાને ઘોડારમાં મજબૂત બાંધી દીધો. ॥ ૪ ॥

દો०—રાજાકે ઉપરોહિતર્હિ, હરિ લૈં ગયડ વહોરિ ॥

લૈં રાક્ષસિ ગિરિ સ્વોહર્મે, માયાકરિ મતિ મોરિ ॥ ૧૭૭ ॥

પછી તે રાક્ષસે, પ્રતાપભાનુના પુરોહિતને (ગોરને), તે નગરમાંથી હરી જઈ, તેની બુદ્ધિને ભ્રમિત કરી નાખીને, પર્વતની શુક્રામાં રાખી મેલ્યો. ॥ ૧૭૭ ॥

ચૌ०—આપ વિરચિ ઉપરોહિત રૂપા । પરા જાય તિહિ સેજ અનૂપા ॥

જાગડ નૃપ અન ભયડ વિહાના । દેશિ ભવન અતિ અચરજ માના ॥ ૧ ॥

મુનિમહિમા મનમહૈં અનુમાની । ડટે ગવર્હિ જિહિ જાન ન રાની ॥

કાનન ગયડ વાજિચઢિ તેહી । પુરનરનારિ ન જાનડ કેહી ॥ ૨ ॥

ગયે યામ યુગ ભૂપતિ આવા । ઘર ઘર ઉત્સવ વાલુ વધાવા ॥

ઉપરોહિતહિ દીશ જવ રાજા । ચકિત વિલોકિ મુમિરિ સોડ કાજા ॥ ૩ ॥

યુગસમ નૃપહિ ગયે દિન તીની । કપટી મુનિ પદ રહ મતિ લીની ॥

સમય જાનિ ઉપરોહિત આવા । નૃપહિ મતે મહૈં કહિ સમજાવા ॥ ૪ ॥

અને પોતે પુરોહિતનું રૂપ લઈ, પુરોહિતની શય્યામાં જઈ સૂતો. પ્રતાપભાનુ, પ્રાતઃકાલ થયા પહેલાં જાગ્યો અને પોતાને પોતાના ઘરમાં જોઈ, અત્યંત આશ્ચર્ય પામ્યો. ॥ ૧ ॥ મનમાં મુનિના મહિમાનો વિચાર કરી, શયનમાંથી ઉઠ્યો, કે, જેની રાણીઓને ખબર પડી નહીં. પછી એ જ ઘોડા ઉપર ચઢીને વનમાં ગયો, કે, જે વાતની ગામના કોઈ પુરુષને કે સ્ત્રીને ખબર જ ન પડી. ॥ ૨ ॥ એ પહેાર વીત્યા પછી, પ્રતાપભાનુ, પાછો ગામમાં આવ્યો અને તેથી ઘેર ઘેર ઉત્સવ વર્તી રહ્યો, વધાઈ પડી અને આનંદનાં વાળં વાગ્યાં. પ્રતાપભાનુએ, જ્યારે ગોરને દીકો ત્યારે ચકિત થઈ, તે કાર્યનું સ્મરણ કરીને તેની સામે જોઈ રહ્યો. ॥ ૩ ॥ જેની બુદ્ધિ કપટી મુનિનાં ચરણોમાં લીન થઈ રહી હતી, એવા પ્રતાપભાનુને, ત્રણ દિવસ તો યુગસમાન ગયા. સમય થયો જાણીને પ્રતાપભાનુની પાસે પુરોહિત આવ્યો અને તેણે એકાંતમાં રાજાને સમજાવ્યો. ॥ ૪ ॥

દો०—નૃપ હર્ષે પર્હિચાનિ ગુહ, પ્રમવશ રહા ન ચેત ॥

વરે તુરત જ્ઞત સહસ વર, વિષ કુડમ્બ સમેત ॥ ૧૭૮ ॥

પ્રતાપભાનુ, શુરને ઓળખીને રાજી થયો અને ભ્રમને લીધે જરા પણ ચેતી શક્યો નહીં, તેણે તુરત જ એક લાખ પ્રાણીઓને કુટુંબસહિત જમવા નોતર્યા. ॥ ૧૭૮ ॥

૧૦-ઉપરોહિત જેવનાર બનાઈ । છ રસ ચારિ વિધિ જસ શ્રુતિ ગાઈ ॥
 માયામય તેહિ કીન રસોઈ । વ્યંજન બહુ ગનિ સકૈં ન કોઈ ॥ ૧ ॥
 વિવિધ મૃગનકર આમિષ રાંધા । તેહિ મહૈં વિપ્રમૌસં સ્વલ સાધા ॥
 ભોજન કહૈં સર્વ વિપ્ર બુલાયે । પદ પત્થારિ સાદર વૈઠાયે ॥ ૨ ॥
 પરસન લાગુ જબહિ મહિપાલા । મહિ અકાશવાણી તેહિ કાલા ॥
 વિપ્રવૃન્દ ઉઠિ ઉઠિ ગૃહ જાહુ । હૈં બઢિ હાનિ અન્ન જનિ સ્વાહુ ॥ ૩ ॥
 મયડ રસોઈ યૂસુર માસુ । સર્વ દ્વિજ ઉટે માનિ વિશ્વાસુ ॥
 યૂપ વિકલમતિ મોહ બુલાની । ભાવીવશ ન આવ સુલ્લ વાની ॥ ૪ ॥

પુરોહિતે, છએ^૧ રસોવાળી, ચારે^૨ પ્રકારની રસોઈ, પાક શાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે
 બનાવી. એ માયામય રસોઈમાં, શાક પત્રાદિક તે એટલાં બધાં બનાવ્યાં કે, જેઓની
 કાંઈ ગણતરી જ ન કરી શકે. ॥ ૧ ॥ અનેક ભાતના મૃગોનાં માંસો સંધ્યાં અને તે
 માંસોમાં તે દુદ્ધે, બ્રાહ્મણોનું માંસ મેળવી દીધું. રાત્રીએ, ભોજન કરવાને વાસ્તે
 બ્રાહ્મણોને બોલાવ્યા અને પ્રેમપૂર્વક તેઓના પગ ધોઇને જમવા બેસાડ્યા. ॥ ૨ ॥
 પ્રતાપભાતુ, જ્યારે પીરસવા લાગ્યો, તે સમયમાં આકાશવાણી થઈ કે, “હે બ્રાહ્મણો!
 ઉઠી ઉઠીને ઘેર જાઓ, જમવામાં મોટી હાનિ છે, માટે અન્ન નહીં ખાશો. ॥ ૩ ॥
 રસોઈમાં બ્રાહ્મણોનું માંસ છે.” સર્વે બ્રાહ્મણો આકાશવાણીપર વિશ્વાસ રાખીને ઉઠી
 નિકળ્યા. મોહથી ભૂલાવામાં પડેલી રાત્રીની બુદ્ધિ વિકલ થઈ ગઈ. ભાવીની પ્રબલતાને
 લીધે મોહોદામાંથી કશું બોલી શકાયું પણ નહીં. ॥ ૪ ॥

દો-બોલે વિપ્ર સકોપ તવ, નહિં કહ્યુ કીન્હ વિચાર ॥

જાઈ નિશ્ચાર હોહુ નૃપ, મૂઢ સહિત પરિવાર ॥ ૧૭૯ ॥

બ્રાહ્મણો ક્રોધ પામીને બોલ્યા કે, “હે મૂઢ રાજા! તેં કશો વિચાર કર્યો નહીં,
 માટે તું તારા પરિવાર સહિત રાક્ષસ થઈ જા. ॥ ૧૭૯ ॥

૧૦-ક્ષત્રિવંધુ તૈં વિપ્ર બુલાઈ । ઘાલૈં લિયે સહિત સમુદાઈ ॥

ઈશ્વર રાખા ધર્મ હમારા । જૈહસિ તૈં સમેત પરિવારા ॥ ૧ ॥

સંવત મધ્ય નાશ તવ હોઝ । જલદાતા ન રહૈં કુલ કોઝ ॥

નૃપ મુનિ શાપ વિકલ અતિ ત્રાસા । મહિં બહોરિ વર ગિરા અકાશા ॥ ૨ ॥

વિપ્રહુ શાપ વિચારિ ન દીન્હા । નહિં અપરાધ યૂપ કહ્યુ કીન્હા ॥

ચકિત વિપ્ર સર્વ મુનિ નમવાની । યૂપ ગયે જહૈં ભોજનલાની ॥ ૩ ॥

તહૈં ન અશ્નન નહિં વિપ્ર મુઆરા । ફિરડ રાઝ મન સોચ અપારા ॥

સર્વ પ્રસંગ મહિસુરન મુનાઈ । ત્રસિત પરેડ અવની અકુલાઈ ॥ ૪ ॥

૧ કડવો, તીખો, ખાટો, મીઠો, તુરો અને ખારો. ૨ ભક્ષ્ય, ભોજ્ય, લેણ અને ચોખ્ય.
 કહેણપણવાળા લોક પગેરે ભક્ષ્ય, ફાળ ભાત પગેરે ભોજ્ય, કઢી પગેરે લેણ, સરગવાની શિંગો પગેરે
 ચોખ્ય કહેવાય.

હે કનિઝોમાં અધમ ! તેં અમોને બોલાવીને અમારા પરિવાર સહિત વટલાવવાનું ધાર્યું હતું. પણ ઇન્ધરે અમારો ધર્મ રાખ્યો. તું તારા પરિવાર સહિત નહં થઈ જશે. ॥ ૧ ॥ એક વર્ષની અંદર એવો નાશ થઈ જશે કે, જેથી તારા કુલમાં કેઈ જળ આપનાર પણ નહીં રહે” પ્રતાપભાનુ રાજ, બ્રાહ્મણોના શાપનું શ્રવણ કરી અતિ ત્રાસથી વિદુલ થયો, તે સમયે ફરીવાર આકાશવાણી થઈ કે, ॥ ૨ ॥ “હે બ્રાહ્મણો ! તમોએ આ શાપ વિચારીને આપ્યો નથી. કેમ કે, રાજાએ કશો અપરાધ કર્યો નથી.” આ આકાશવાણીનું શ્રવણ કરી, સર્વે બ્રાહ્મણો ચકિત થયા, અને રાજા જ્યાં રસોઈ થઈ હતી, ત્યાં ગયો. ॥ ૩ ॥ ત્યાં જઈને જોયું તો ત્યાં રસોઈ કે રસોઈ કરનારો બ્રાહ્મણ, કશું જોવામાં આવ્યું નહીં. મનમાં બહુ જ શોક પામેલો રાજા, પાકશાળામાંથી પાછો આવી, બ્રાહ્મણોને સઘળો પ્રસંગ કહી સંભળાવી, ત્રાસ પામી, બ્યાકુળ થઈને ધરતીપર પડ્યો. ॥ ૪ ॥

દો-—મૂપતિ ભાવિ મિટૈ નહિ, યદપિ ન દૂષણ તોર ॥

કિયે અન્યથા હોય નહિ, વિમશાપ અતિ ઘોર ॥ ૧૮૦ ॥

બ્રાહ્મણો બોલ્યા કે, “હે રાજા ! જે ભાવો હોય તે, ટળે જ નહીં. જો કે તારો કશો અપરાધ નથી, તો પણ બ્રાહ્મણોના શાપ એવો અતિ દારુણ છે કે, તે મુખમાંથી નિકળ્યા પછી ફેરવ્યો ફેરવી શકાતો નથી.” ॥ ૧૮૦ ॥

ચૌ-—જો કરિ કપટ છલૈ જગ કાહૂ । દેઈહિ રૈશ અધમ ગતિ વાહૂ ॥

વિમ વચન સુન નૃપ અકુલાના । ઉઠિ પુનિ વિનય કીન્હ વિધિ નાના ॥ ૧ ॥

પુનિ પુનિ પદ ગહિ કહઝ શ્રુઆલા । શાપ અનુગ્રહ કરહુ કૃપાલા ॥

જબ તુમ હોવ નિશાચર જાઈ । બ્રહ્મવંશ તામસ તનુ પાઈ ॥ ૨ ॥

અજર અમર અતુલિત પ્રમુતાઈ । જગ વિહ્યાત વીર દોઝ ખાઈ ॥

હોઈહિ જબહિ પરામભ ચારી । તબ તુમ સેઝવ દેવ પુરારી ॥ ૩ ॥

શિવમસાદ વર પાઈ બહોરી । હોઈહૈ સબ જગ પ્રમુતા તોરી ॥

મિલહિ તોઈહિ જબ સનતકુમારા । તબ તુમ સમુક્ષબ શાપ હમારા ॥ ૪ ॥

જગતમાં જે કેઈ જણ કપટથી કોઈને છેતરે છે, તેને ઇન્ધર, અધમ ગતિ આપે છે. બ્રાહ્મણોનાં વચન સાંભળી, ગભરાયલા રાજાએ, ધરતીપરથી ઊઠી, અનેક પ્રકારથી વિનતિ કરી, ॥ ૧ ॥ અને વારંવાર બ્રાહ્મણોના પગ પકડીને કહ્યું કે “હે કૃપાળુઓ, શાપનો અનુગ્રહ કરો.” બ્રાહ્મણો બોલ્યા કે, “તમો રાક્ષસ તો અવશ્ય થશે, પણ તમોને બ્રાહ્મણના વંશમાં તમોશુણી રાક્ષસ શરીર પ્રાપ્ત થશે. ॥ ૨ ॥ તમો બન્ને ભાઈઓ, જરા વગરના, અમર, અતુલ પ્રભાવવાળા, વીર અને જગતમાં પ્રખ્યાત થશો. જ્યારે તારો ચાર ઠેકાણે પરાભવ થશે, ત્યારે તું સદાશિવનું સેવન કરીશ. ॥ ૩ ॥ પછી સદાશિવની પાસેથી વરદાન મળવાને લીધે, સર્વ જગતમાં તારી પ્રખ્યાત થશે. જ્યારે તને સનતકુમાર મળશે, ત્યારે તું અમારા શાપનું સ્મરણ કરીશ. ॥ ૪ ॥

દો૦—તુમ પૂલંબ નિસ્તાર નિજ, સાદર સુનહુ નરેશ ॥

સવ પરિવાર ઉધાર તબ, હુડૈ સુનિ ઉપદેશ ॥ ૧૮૧ ॥

હે રાજા! ધ્યાન રાખીને સાંભળ. જ્યારે તું સનકાદિકને તારા નિસ્તાર વિષે પૂછીશ, ત્યારે તે સુનિઓના ઉપદેશથી, તારો અને તારા પરિવારનો ઉદ્ધાર થશે. ॥ ૧૮૧ ॥

ચૌ૦—અસ કહિ સવ મહિદેવ સિધાયે । સમાચાર પુરલોગન પાયે ॥

સોચહિ દૂષણ દૈવહિ દેહી । વિચરત હંસ કાક કિય જેહી ॥ ૧ ॥

ઉપરોહિતહિ ભવન પહુંચાઈ । અસુર તપસિહી સ્વર જનાઈ ॥

તિહિ સ્વલ જહૈ તહૈ પત્ર પઢાયે । સજિ સજિ સેન ભૂપ સવ આયે ॥ ૨ ॥

ધેરિન્હ નગર નિશાન વજાઈ । વિવિધ માંતિ નિત હોત લરાઈ ॥

જૂઝે સકલ સુમઝકૈ કરણી । બંધુ સમેત પરેડ નૃપ ધરણી ॥ ૩ ॥

સત્યકેતુ કુલ કોડ ન વાંચા । હિમશાપ કિમિ હોય અસાંચા ॥

રિપુહિ જીત નૃપનગર વસાઈ । નિજ નિજ પુર ગય જય યજ પાઈ ॥ ૪ ॥

એમ કહી, બ્રાહ્મણો આવ્યા ગયા. આ સમાચાર મળવાથી, પ્રતાપભાતુના નગરનાં લોકો શોક કરવા લાગ્યાં અને દૈવ કે જેણે હંસમાંથી કાગડો કરી નાખ્યો, તેને દૂષણ દેવા લાગ્યાં. ॥ ૧ ॥ કાલકેતુએ, પ્રતાપભાતુના પુરોહિતને પર્વતની શુક્રામાંથી ઘેર પહોંચાડી દીધો અને પછી પેલા કપટી સુનિને ખબર આપી. એ ખબરે, જ્યાં ત્યાં પત્રો ભાકલ્યા અને તે પત્રો ઉપરથી સેનાઓ સજ્જ કરી કરીને રાજાઓ આવ્યા. ॥ ૨ ॥ તપસ્વી રાજાએ તથા તેની કુરુમકે આવેલા રાજાઓએ, નગરાં વગડાવીને પ્રતાપભાતુના નગરને ઘેરા લાવ્યો. નિત્ય અનેક પ્રકારની લડાઈઓ થવા લાગી. પ્રતાપભાતુના સઘળા મુલકો પોતપોતાનાં કૃત્યો કરીને ખુબ લડ્યા અને લાઈ સહિત પ્રતાપભાતુ પશુ રજુ-ભૂમિમાં પડ્યો. ॥ ૩ ॥ સત્યકેતુના કુલમાં કોઈ પશુ ન બચ્યો. બ્રાહ્મણોનો શાપ કેમ મિથ્યા થાય ? રાજાઓ, શત્રુને જિતી, પોતાના મિત્ર પેલા કપટી રાજાને તે શહેરમાં રાજા બનાવી, જ્યારે તથા યશને મેળવીને, પોતપોતાની રાજધાનીઓમાં ગયા. ॥ ૪ ॥

દો૦—મરદ્વાજ સુતુ જાહિ જવ, હોત વિધાતા વામ ॥

ધૂરિ મેરુ સમ જનક યમ, તાહિ વ્યાલસમ દામ ॥ ૧૮૨ ॥

હે ભરદ્વાજ! સાંભળો. જ્યારે જેને વિધાતા પ્રતિકૂલ હોય, ત્યારે તેને ધૂળ પશુ મેરુ સમાન, પિતા પશુ યમ સમાન અને દોરી પશુ સર્પ સમાન થઈ પડે છે.

ચૌ૦—કાલ પાઠ ગુનિ સુતુ સોડ રાજા । મયડ નિશાચર સહિત સમાજા ॥

દશશિર તાહિ વીસ બુજદંડા । રાવળ નામ વીર વરવંદા ॥ ૧ ॥

ભૂપ અનુજ અરિમર્દન નામા । મયડ સો કુંભકરણ બલધામા ॥

સચિવ જુ રહા ધર્મરુચિ જાસુ । મયડ વિગાત્ર બંધુ લગુ તાસુ ॥ ૨ ॥

નામ વિભીષણ જેહિ જગજાના । વિષ્ણુમક્ત વિદ્યાન નિષાના ॥
 રહે જે દ્રુત સેવક નૃપ કેરે । મયે નિશ્ચાચર ધોર પનેરે ॥ ૩ ॥
 કામરૂપ સ્વલ જિનસ અનેકા । કુટિલ મર્યકર વિગત વિવેકા ॥
 કુપારહિત હિંસક સબ પાપી । વરણિ ન જાઈ વિષ્ણુપરિતાપી ॥ ૪ ॥

સાંભળો. સારા શુભોવાળો તે પ્રતાપભાનુ રાજા, કાળને પ્રાપ્ત થઈ, પોતાના પરિવાર સહિત રાક્ષસ યોનિને પ્રાપ્ત થયો, પ્રતાપભાનુ, ૬૨ માયાવાળો અને વીશ બુદ્ધિવાળો બંદે વીર રાવણ થયો. ॥ ૧ ॥ એ રાજાનો નહાનો ભાઈ, અરિમર્દન, બળના સ્થાનકરૂપ કુંભકર્ણુ થયો. ધર્મરુચિ નામનો જે મંત્રી હતો, તે, રાવણનો અને કુંભકર્ણુનો નહાનો સાવકો ભાઈ થયો, ॥ ૨ ॥ કે જે 'વિભીષણ' નામથી જગતમાં પ્રખ્યાત છે, રામનો ભક્ત છે અને જ્ઞાનના બંડારરૂપ છે. પ્રતાપભાનુના જે પુત્રો અને સેવકો હતા, તેઓ પણ અત્યંત ભયંકર રાક્ષસો થયા. ॥ ૩ ॥ વિભીષણ સિવાય, એ સઘળા રાક્ષસો, ઇચ્છા પ્રમાણે રૂપ ધરી શકે એવા, બળ, અનેક દુષ્ટ વસ્તુઓને નાખનારા, કુટિલ, ભયંકર, વિવેક વગરના, હિંસક, પાપી, જગતને પરિતાપ આપનારા અને જેઓની દુષ્ટતાનું પૂરેપૂરું વર્ણન બની શકે નહીં એવા થયા. ॥ ૪ ॥

દ્રો-—તપજે યદપિ પુલસ્ત્યકુલ, પાવન અમલ અનૂપ ॥

તદપિ મહીસુર શાપવશ, મયે સકલ અવરૂપ ॥ ૧૮૩ ॥

જે કે, તેઓ, પુલસ્ત્ય યુનિના પવિત્ર, નિર્મલ તથા નિરુપમ કુલમાં ઉત્પન્ન થયા, તે પણ બ્રાહ્મણના શાપને લીધે સર્વે પાપરૂપ જ થયા. ॥ ૧૮૩ ॥

ચૌ-—કીન્દ વિવિષ તપ તીનો માર્દ । પરમ ડગ્ર સો વરણિ ન જાર્દ ॥

ગયડ નિકટ તપ દેસિ વિષાતા । માંગહુ વર પ્રસન્ન મૈ તાતા ॥ ૧ ॥

કરિ ચિનતી પદ ગહિ દશશીશા । વોલા વચન સુનહુ જગદીશા ॥

હમ કાહકર મરહિ ન મારે । વાનર જાત મનુજ દુર વારે ॥ ૨ ॥

પ્રવમસ્ટુ તુમ વદ તપ કીન્દા । મૈ બ્રહ્મા મિલ તોહિ વર દીન્દા ॥

પુનિ મશ્ત કુંભકરણ પહૈ ગયડ । તિહિ વિલોકિ મન વિસ્મય મયડ ॥ ૩ ॥

૧ બ્રહ્માના પુત્ર પુલસ્ત્ય યુનિ, મેરુ પર્વત ઉપર તૃણમિટ્ટના આશ્રમમાં તપ કરતા હતા, ત્યાં અનેક કન્યાઓ આવીને કલકલ કરવા ભાગતાં પુલસ્ત્યે કહ્યું કે, 'જે કન્યા મારી સામે આવશે, તે ગર્ભવતી થઈ જશે. આથી સઘળી કન્યાઓએ ત્યાં જતું બંધ કર્યું. પણ તૃણમિટ્ટની કન્યા બુલશી ત્યાં જતાં, ગર્ભવતી થઈ ગઈ. તેથી વિશ્વવા નામના ઋષિનો જન્મ થયો. વિશ્વવા, કાંઈ ઋષિની કન્યાને પરણ્યા, તેમાંથી કુમેરજીનો જન્મ થયો. કુમેરજીના તપથી પ્રસન્ન થઈને બ્રહ્માએ તેને પુષ્પક વિમાન તથા બંડારીનું અમ્બકશપણું અને પિતાએ રહેવાને વાસ્તે લંકાપુરી આપી, કે જે રાક્ષસોના જતા રહેવાથી ખાલી પડી હતી. કુમેરજીને સર્વોત્તમ થયેલા જોષ, સુમાથી નામના એક રાક્ષસે, પોતાની કેસી નામની કન્યાને વિશ્વવાની પાસે મોકલી, વિશ્વવા કેસીને જોષ પોતાના કે, હું કોઈના સ્તનપામાં પુત્રની ઇચ્છાથી આવી છે, માટે તને ધોર રાક્ષસ પુત્ર થશે. આથી રાવણ વર્ષેની ઉત્પત્તિ ભઈ. (અધ્યાત્મસામાયણ.)

જો યહ સ્વક નિત કરવ અહારા । હુરહે સવ ઉઝાર સંસારા ॥

શારદ મેરિ તામુ મતિ ફેરી । માંગસિ નીદ માસ વટ ફેરી ॥ ૪ ॥

રાવણ કુંભકર્ણુ તથા વિભીષણ, એ ત્રણે ભાઈઓએ, બ્રહ્મા ઉપર, વર્ણવી શકાય નહીં એવી પરમ ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કરી. 'એઓનું તપ જોઈ, બ્રહ્માએ પ્રથમ રાવણની પાસે જઈને કહ્યું કે, "હે બાપ ! વર માગ. હું પ્રસન્ન થયો છું." ॥ ૧ ॥ રાવણ ચરણ પકડી, વિનતિ કરીને યોગ્યતા કે, "હે જગતના ઈશ્વર ! સાંભળો. હું કોઈના માર્યો મરું નહીં, એ વરદાન આપો. તેમાં વાનર અને મનુષ્ય, એ બે જાતને છોડી દેજો. કારણ કે, હું એઓને મારવામાં તો વરદાન વિના પણ સમર્થ છું." ॥ ૨ ॥ બ્રહ્મા યોગ્યતા કે, "તથાસ્તુ તેં મોહું તપ કર્યું. તેથી મેં જાતે આવીને તને વરદાન આપ્યું." પછી બ્રહ્મા, કુંભકર્ણુની પાસે ગયા, પણ કુંભકર્ણુને જોઈને જ મનમાં વિસ્મય પામ્યા કે, ॥ ૩ ॥ "એ આ ખળ નિત્ય આહાર કરશે, તો સર્વ જગત ઉત્તજડ થઈ જશે," કુંભકર્ણુની ઈચ્છા હતી કે, "હું છ મહિના જાગું અને એક દિવસ ઊંઘું," પણ તેની ઈચ્છા પૂર્ણ કરવાથી, જગતનો વિનાશ થશે, એમ ધારી, સરસ્વતીને પ્રેરીને, બ્રહ્માએ તેની ભુદ્ધિ ફેરવી નાખી, તેથી તેણે, છ મહિના સુધી ઊઘવાનું અને એક દિવસ જાગવાનું માન્યું. બ્રહ્માએ તથાસ્તુ એમ કહ્યું. ॥ ૪ ॥

શ્લોક-ગપડ બિમીલણ પાસ તથ, કહા પુત્ર વર માંગ ॥

તેહિ માંગડ મગવંત પદ, કમલ અમલ અનુરાગ ॥ ૧૮૪ ॥

પછી બ્રહ્માએ વિભીષણની પાસે જઈને, 'હે પુત્ર ! વર માગ.' એમ કહેતાં તેણે, ભગવાનનાં ચરણકમળોમાં નિર્મલ પ્રીતિ જ માગી. ॥ ૧૮૪ ॥

શ્લોક-તિનહિ દેહ વર વ્રજા સિધાયે । હરપિત તે અપને મુદ આયે ॥

મયતનુજા મન્દોદરિ નામા । પરમ સુંદરી નારિ લલામા ॥ ૧ ॥

સો મય લીન્ધ રાવણહિ આની । મહ સો વાનુવાન પટરાની ॥

હર્ષિત મયલ નારિ મલિ પાર્ફ । પુનિ દોડ વંધુ વિવાહસિ જાર્ફ ॥ ૨ ॥

વિભીષણને 'તથાસ્તુ' એમ કહી, બ્રહ્મા ત્યાંથી ચાલ્યા અને કુંભકર્ણુને યોગ્ય વરદાન અપાયાથી પ્રસન્ન થઈને પોતાના લોકમાં ગયા. અત્યંત રૂપાળી અને સ્ત્રીઓમાં શિશમણ્ણિ મંદોદરી નામની મયદાનવની પુત્રી હતી, ॥ ૧ ॥ તેને મયદાનવે રાવણને આપી અને તેથી તે રાવણની પટરાણી થઈ. સારી સ્ત્રી મળવાથી પ્રસન્ન થયેલા રાવણે, પછી પોતાના બે ભાઈઓને પણ વિવાહ કર્યો ॥ ૨ ॥

૧ એ સમયે પુષ્પક વિમાનમાં બેસીને પિતાની પાસે આવેલા કુબેરજીને જોઈ, રાવણે પોતાની માતાને પૂછ્યું કે, "આ કોણ છે ?" માતાએ કહ્યું કે, "આ તારો સાવકો ભાઈ છે અને તપ કરીને દેવ પત્ની પામ્યો છે. તારો જન્મ વૃથા જ છે. કે તું આગસુ થઈને ધરમાં જ પડ્યો રહે છે." આથી માનક થતાં, રાવણ કુંભકર્ણુને તથા વિભીષણને સાથે લઈને તપ કરવા ગયો. (વાલ્મીકીય-રામાયણ ઉલ્લેખ) ૨ કેટલાએક દહે છે કે, કુંભકર્ણુને ઈલાસન શેઠું હતું, તેને બદલે બ્રહ્માએ નિદાસન આપ્યું.

દો'૦-વૈરોચનકી ધેવતી, વજ્રજ્વાલ જેહિ નામ ॥

કુંભકર્ણકા તામુ સૈંગ, કિયો વ્યાહ મુલધામ ॥ ૧૮૫ ॥

શૈલૂષહિ ગંધર્વકી, સરમા મુતા સયાન ॥

વ્યાહ વિભીષણકો કિયો, તાકે સૈંગ મુલ માન ॥ ૧૮૬ ॥

વૈરોચનની વજ્રજ્વાલા નામની પૌત્રીની સાથે કુંભકર્ણનો સુખદાયી વિવાહ કર્યો ॥ ૧૮૫ ॥ શૈલૂષ નામના ગંધર્વની સરમા નામની ચતુર પુત્રી હતી, તેની સાથે વિભીષણનો વિવાહ કરી, રાવણ આનંદ પામ્યો. ॥ ૧૮૬ ॥

બૌ'૦-ગિરિ ત્રિકૂટ ઇક સિન્ધુ મક્ષારી । વિષિ નિર્મિત દુર્ગમ અતિભારી ॥

સોઈ મયદાનવ બહુરિ સૈંભારા । કનક રચિત મણિ ભવન અપારા ॥ ૩ ॥

ભોગવતી જસ અહિકુલ વાસા । અમરાવતિ જસ શક નિવાસા ॥

તિનતે અધિક રમ્ય અતિર્વંકા । જગવિરુયાત નામ તિહિ લંકા ॥ ૪ ॥

સસુદ્રની અંદર પ્રજાએ બનાવેલો અને જેના ઉપર કોઈથી જઈ શકાય નહીં એવો અતિ જયો ત્રિકૂટ નામનો પર્વત છે, તેને મયદાનવે બહુ સુધારીને તેની ઉપર જગત્પ્રસિદ્ધ લંકાપુરી બનાવી હતી, કે જેમાં સુવર્ણથી તથા મણિઓથી રચેલાં અપાર ઘરો હતાં. ॥ ૩ ॥ એ નગરી સર્પોની ભોગવતી નામની નગરીથી અને ઇંદ્રની અમરાવતી નામની નગરીથી પણ અત્યંત રમણીય અને અત્યંત વિચિત્ર રચનાવાળી હતી. ॥ ૪ ॥

દો'૦-સાઈ સિન્ધુ ગંભીર અતિ, ચારિત્રુ દિશિ ફિરિ આવ ॥

કનક કોટ મણિ સ્વચિત દૃઢ, વરણિ ન જાય વનાવ ॥ ૧૮૭ ॥

એ નગરીને, આજે તરફ ફરતી સસુદ્રરૂપ અત્યંત ગંભીર આઈ હતી અને મણિ-ઓથી જડેલો મજબૂત કિલ્લો હતો, કે, જેઓનું કોઈથી પૂરેપૂરું વર્ણન જ કરી શકાય નહીં. ॥ ૧૮૭ ॥

દો'૦-હરિમેરિત તિહિ કલ્પ જોઈ, યાતુધાનપતિ હોય ॥

શૂર પ્રતાપી અતુલ બલ, દલ સમેત વસ સોય ॥ ૧૮૮ ॥

પ્રભુની ઇચ્છાથી, તે કલ્પમાં જે કોઈ શૂર, પ્રતાપી તથા અતુલ બળવાળો રક્ષા-સેનો સ્થાપી હોય, તે પોતાના સેન્ય સહિત, તેમાં રહે એવી, તે લંકાના દારપર વર્ણમાળા લખાયેલી હતી. ॥ ૧૮૮ ॥

બૌ'૦-રહે તહાં નિશિચર મટ મોરે । તે સબ સુરન સમર સંહારે ॥

અવ તહાં રહાઈ શકકે. મોરે । રક્ષક કોટિ યક્ષપતિ કેરે ના ॥ ૧ ॥

૧ આ એ કોટી ક્ષેપક છે. ૨ માનસ સરોવરના તટ ઉપર સરમાનો જન્મ થયો, તે વખતે સરોવરનું જળ વધવા માંડતાં, તેની માતાએ 'સરો મા વર્ધિત, તળાવ વધે માં,' એમ કહ્યું હતું, તેથી તે કન્યા સરમા કહેવાઈ હતી.

દશમુલ્ક કવહું સ્વચરિ અસ પાઈ । સેન સાજિ ગઢ ઘેરિસિ જાઈ ॥
 દેસિ વિકટ ભટ બઢિ કટકાઈ । યક્ષ જીવ લૈ ગયે પરાઈ ॥ ૨ ॥
 ફિરિ સઘ નગર દશાનન દેસા । ગયઝ સોચ મુલ ભયઝ વિશેષા ॥
 સુન્દર સહજ અગમ અનુમાની । કીન્હ તહાં રાવણ રજધાની ॥ ૩ ॥
 જિહિ જસ યોગ વાંટ ગૃહ દીન્હે । મુખી સકલ રજનીચર કીન્હે ॥
 એક વાર કુવેર પહૈ ધાવા । પુષ્પક યાન જીત લે આવા ॥ ૪ ॥

એ લંકામાં, પ્રથમ ભાદે લડવૈયા રાક્ષસો રહેતા હતા અને તે સઘળાઓને યુદ્ધમાં દેવતાઓએ માર્યા હતા. હાલ તેમાં ઇંદ્રની પ્રેરણાથી કુબેરજીના એક કરોડ યક્ષો, રક્ષક થઇને રહ્યા હતા. ॥ ૧ ॥ કોઈ દિવસે રાવણને એ ખબર મળતાં, રાવણે સેના તૈયાર કરીને એ ગઢને ઘેરા દાવ્યો. યક્ષો વિકટ યોદ્ધાઓવાળી રાવણની મોટી સેનાને ભેધ, જીવ લઇને ત્યાંથી ભાગી ગયા. १ ॥ ૨ ॥ પછી રાવણે ફરી ફરીને તે સઘણું થહેર ભેધું, ભેવાથી શેષક ટળી ગયો અને વિશેષ આનંદ ઉત્પન્ન થયો. રાવણે એ નગરીને શત્રુઓથી અગમ્ય અને સ્વાભાવિક સુંદર ધારીને, ત્યાં પોતાની રાજધાની કરી. ॥ ૩ ॥ જેઓને જેવાં જેવાં ભેધ્યો, તેઓને તેવાં તેવાં ઘરો બાંધી આપ્યાં અને સઘળા રાક્ષસોને સુખી કર્યા. રાવણ, એક વાર કુબેરજીની ઉપર ચઢી ગયો અને ત્યાં લડાઈ કરી, કુબેરજીની પાસેથી પુષ્પક નામનું વિમાન જિતી આવ્યો. ॥ ૪ ॥

દો-જૌતુકહી કૈલાસ પુનિ, લીન્હસિ જાય ઉઠાય ॥

મનહુ તોલિ નિજ વાહુવલ, ચલા અધિક મુલ પાય ॥ ૧૮૯ ॥

એક સમયે, રાવણે કૌતુકથી બેઠ, કેલાસ પર્વતને ઉઠાવી, પોતાની ભુલજોના બળની તુલના કરી અને તેથી તેને અધિક સુખ પ્રાપ્ત થયું. ॥ ૧૮૯ ॥

ચૌ-મુલ સંપતિ સુત સેન મુહાઈ । જય પ્રતાપ બલ બુદ્ધિ વઢાઈ ॥

નિત નૂતન સઘ વાઢત જાઈ । જિમિ પ્રતિભાભ લોભ અધિકાઈ ॥ ૧ ॥

અતિવલ કુંભકરણ અસ પ્રાતા । જિહિકહૈ નહિ પ્રતિષટ જગ જાતા ॥

કરૈ પાન સોવૈ વટ માસા । જાગત હોઈ તિહું પુર વ્રાસા ॥ ૨ ॥

જો દિન પ્રતિ અહાર કર સોઈ । વિશ્વ વેગિ સઘ ચૌપટ હોઈ ॥

સમર ધીર નહિ જાય વસના । તેહિ સમ અધિક ન કઝ વલવાના ॥ ૩ ॥

વારિદનાદ જેઠ સુત તામ્ । મટમહૈ પ્રથમ લીક જગ જામ્ ॥

જિહિ ન હોય રણ સન્મુલ્ક કોઈ । સુરપુર નિતોહિ પરાવન હોઈ ॥ ૪ ॥

૧ રાવણનું આવડું સાંભળી, કુબેરજીએ લંકાને ખાલી કરી દઇને, અલકાપુરી વસાવી હતી, એમ વાલ્મીકીયરામાયણમાં કથા છે. ૨ રાવણે કેલાસને ઉઠાવતાં, સદાશિવે પગના અંગુઠાથી કેલાસને ઉખાળ્યો, તેથી, વાસે હાથ બ્રાહ્મણતાં રાવણ રાધો હતો, તેથી તેનું નામ રાવણ પડ્યું હતું. પહેલાં દશક-ધર નામ હતું. આ સમયે સદાશિવે, તેને કેટલાંક વરદાન પણ આપ્યાં હતાં. (વાલ્મીકીયરામાયણ ઉત્તરકાંડ.)

જેમ માણસને, પ્રત્યેક લાલે, લોભ વધતો જાય, તેમ રાવણને, સુખ, સંપત્તિ, પુત્રો, સેના, સહાયો, જય, પ્રતાપ, બળ, શુદ્ધિ અને મોટાઈ, એઓ નિત્ય નવાં નવાં વધવા લાગ્યાં. ॥ ૧ ॥ એ રાવણનો અત્યંત બલવાન બાઈ કુંભકર્ણ, કે જેની સામે લડી શકે એવો કોઈ પણ યોદ્ધો જગતમાં જન્મ્યો ન હતો, તે મહિરાપાન કરીને, છ મહિના સુધી સ્થર રહેતો હતો અને જે દિવસે જાગતો હતો તે દિવસે ત્રેલોક્યને ત્રાસ આપતો હતો. ॥ ૨ ॥ અને એ નિત્ય આહાર કરે, તો સઘળું જગત તુરંતજ ઉજાડ થઈ જાય એમ હતું. જેટું થઈ ન કરી શકાય નહીં એવો અને યુદ્ધમાં ધીર એ કુંભકર્ણ, એવો હતો કે, તેનાથી અધિક અથવા તેના બરોબર, બીજો કોઈ પણ બળવાન ન હતો. ॥ ૩ ॥ જગતની અંદર વીર લોકોમાં પહેલો નંબર ગણાતો મેઘનાદ નામનો રાવણનો મોટો પુત્ર હતો, કે જેની સામે જગતમાં કોઈ પણ યોદ્ધા ઉભા રહી શકે એમ નહોતા અને જેને લીધે, દેવલોકમાં નિત્ય ભાગનાશ થઈ પડતી હતી. ॥ ૪ ॥

દો-કુમુલ અકંપન કુલિશરદ, ધૂમ્રકેતુ અતિકાય ॥

एक एक जग जीति सक, ऐसे सुभट निकाय ॥ १९० ॥

હુર્યુખ, અકંપન, વજ્રકેતુ, ધૂમ્રકેતુ અને અતિકાય વગેરે બીજા પણ અનેક યોદ્ધાઓ, રાવણની પાસે હતા અને તેઓમાંનો એક એક પણ સઘળા જગતને જિતી શકે એમ હતું. ॥ ૧૯૦ ॥

चौ-कामरूप जानहि बहु माया । स्वप्नेहु जिनके धर्म न दाया ॥

दक्षमुख बैठे सभा इकवारा । देखि अमित आपन परिवारा ॥ १ ॥

सुप्त समूहजन परिजन नाती । गनैको पार निशाचर जाती ॥

सैन विलोकि सहज अभिमानी । बोला वचन क्रोध मद सानी ॥ २ ॥

सुप्तहु सकल रजनीचर यूया । हमरे वैंरी विबुध वरूया ॥

ते सन्मुख नाहिं करहिं ल्हाई । देखि सबल रिपु जाहिं पराई ॥ ३ ॥

तिनकर भरण एकविधि होई । कहौं बुझाय सुप्तहु अब सोई ॥

द्विज भोजन मख होम सराधा । सबकर जाय करहु तुम बाधा ॥ ४ ॥

એ સર્વે રાક્ષસો પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે રૂપ ધરનારા, મહા માયાવી અને જેઓને સ્વપ્નમાં પણ કોમલતા કે દયા ન હતી એવા હતા. એક સમયે સભામાં બેઠેલા રાવણે પોતાના અમિત પરિવારને, પુત્રોના સમૂહને, કુટુંબના લોકોને, પૌત્રોને તથા કોઈથી ગણી શકાય નહીં એવા બીજા પણ રાક્ષસોને ભેઈ ક્રોધથી તથા અહંકારથી ભરેલી આસા કરી કે, ॥ ૧ ॥ ૨ ॥ “હે રાક્ષસો ! સાંભળો. આપણા દુશ્મન દેવતાઓ, આપણી સામે લડાઈ કરતા નથી અને આપણી પ્રબલતા ભેદને નાશી જાય છે, તેથી તેઓને આપણે મારી શકતા નથી. ॥ ૩ ॥ એઓને મારવાનો એક ઉપાય છે, તે હું તમોને સમજાવીને કહું છું, તે સાંભળો. તમો સર્વે પૃથ્વીમાં જઈ, પ્રાણબુલોજનોને, વડોને, લોકોને તથા શ્રાદ્ધોને અટકાવો ॥ ૪ ॥

दो-सूयाक्षीण बल्हीन मुर, सहजहिं भिक्तिहिं आय ॥

तब मारिखैं कि छाँडिहौं, भकी मांछि अपनाय ॥ १९१ ॥

દેવતાઓ, ક્રુધાથી ક્ષીણ અને બળહીન થઈ, પોતાની મેળે મારી પાસે ઢાંચર થયો. પછી જેમ મને સાંઘે લાગ્યો, તે પ્રમાણે તેઓને કબળમાં લઈને મારી નાખીયા, કે એકી દઈયા.” ॥ ૧૯૧ ॥

જો—મેઘનાદ કહૈં પુનિ હુંકરાવા । દીન સીલ્લ ચલ વૈર વઢાવા ॥

જે સુર સમર ધીર ચલવાના । જિનકે હરિચેકો અભિમાના ॥ ૧ ॥

તિનહિ જીતિ રણ આનિસિ ચાંપી । ઝટિ મુત પિતુ અનુશાસન સાધી ॥

ઈશિવિધિ સવરી આજ્ઞા દીન્હા । આપુન ચહેડ ગદા કર લીન્હા ॥ ૨ ॥

ચલત દશાનન હોલત અવની । ગર્જત મર્મ સ્વત સુરવરની ॥

રાવણ આવત મુનેડ સકોહા । દેવન તકેડ મેઘ ગિરિ સોહા ॥ ૩ ॥

દિક્ષપાલનકે લોક સિધાયે । મુને સકલ દશાનન પાયે ॥

પુનિ પુનિ સિંહનાદ કરિ મારી । દેઈ દેવતન મારિ પ્રચારી ॥ ૪ ॥

પછી રાવણે પોતાના મોટા પુત્ર મેઘનાદને યોદ્ધાવી, બળને તથા વૈરને વધારે એવી બલામણુ કરી કે, “જે જે દેવતાઓ, યુદ્ધમાં ધીર, બળવાન અને લડવાનું અભિમાન ધરાવનારા છે, ॥ ૧ ॥ તેઓને, યુદ્ધમાં જિતી, ખાંધીને અહીં લઈ આવ્યા.” મેઘનાદે, પોતાની આ આજ્ઞા સાંભળી, તૈયાર થઈને, તે આજ્ઞા માથે ચઢાવી. રાવણ, બીજાઓને પણ એ પ્રમાણે આજ્ઞા દઈ, પોતે પણ ગદા લઈને આવ્યો. ॥ ૨ ॥ રાવણ, આલતાં ધરતી મુજવા લાગી. રાવણની ગર્જનાઓ સાંભળવાથી, દેવતાઓની સ્ત્રીઓના ગર્ભો સ્ત્રી જવા લાગ્યા. રાવણને ક્રોધથી આવતો સાંભળી, દેવતાઓ મેઘ પર્વતની શુક્રાઓમાં છૂપાઈ ગયા. ॥ ૩ ॥ રાવણ દિક્ષપાલ દેવતાઓના લોકોમાં ગયો, ત્યાં તેને સ્વર્ગના લોકો ખાલી પડેલા જોવામાં આવ્યા. રાવણે વારંવાર ભારે સિંહનાદો કરી, લલકારી લલકારીને દેવતાઓને ગાળો લીધી. ॥ ૪ ॥

જો—સમદ્રીપ નવલંડ કગિ, સમ્પ પતાક અકાસ ॥

કંપમાન ધરણી ધસત, સરિતપતિન્હ મન ત્રાસ ॥ ૧૯૨ ॥

રાવણના બચથી સાતે દ્વીપ,^૧ નવ ખંડ,^૨ સાત પાતાલ^૩ અને આકાશ કંપવા લાગ્યાં. પૃથ્વી ધડકવા લાગી અને સમુદ્રો પણ મનમાં ત્રાસ પામવા લાગ્યા. ॥ ૧૯૨ ॥

જો—રણ મદમત ફિરૈ જગ ધાવા । પ્રતિમટ સ્વોજત કતહું ન પાવા ॥

નારદ મિકે કહસિ મુસકાઈ । દેવ કહાં મુનિ દેહુ દિસાઈ ॥ ૧ ॥

૧ દ્વીપ, અગ્નિ, વાયુ, નિર્જીવિત, વરુણ, વાયુ, કૃષ્ણ અને પ્રજાપતિ, એ આઠ દિક્ષપાલ કહેવાય છે. ૨ જંબુ, પ્લસ, કાશ્મીરી, કુલ, કૌંચ, શાક અને પુષ્કર, એ નામના સાત દ્વીપ છે. ૩ ઇલા-લ, રમ્બક, હિરણ્યમય, કુરુ, હરિવર્ણ, ભારત, કેટુમાલ, ભદ્રાશ અને કિંપુરુષ, એ નામના નવ ખંડ છે. ૪ અતલ, વિતલ, સુતલ, તલ, તલપતલ, મહાતલ, રસાતલ અને પાતાલ એ નામના સાત પાતાલ છે. ૫ અહીંથી લેપક ભાગ શરૂ થાય છે.

મુનત અનલ નારદહિ ન ભાવા । શ્વેતદ્વીપ તેહિ તુરત પઠાવા ॥

સામર ઉતરિ પાર સો ગયજ । નારિ ઘન્ટ તહે દેસત મયજ ॥ ૨ ॥

તિનસન કહા પતિનપહે જાહુ । કહો કિ આવ નિશાચર નાહુ ॥

તવ મેં તિનહિં જીતિ સંગ્રાયા । હૈ જૈહોં તુમકો નિજ ધામા ॥ ૩ ॥

મુનત વચન થક જરઠ રિસાની । ધાય ચરણ ગહિ ગગન ઉડાની ॥

ગઈ દૂર ધરિ ધરિ સ્વકલ્પોરા । હારા સિંધુ મધ્ય અનિજોરા ॥ ૪ ॥

રાવણુઃ લડાઈના મહથી મતવાળો થઈને જગતમાં ફરવા લાગ્યો, પણ કોઈ જગે, તેને સામી બરાબર ટક્કર લઈ શકે એવો યોદ્ધો શોધતાં પણ મળ્યો નહીં. માર્ગમાં નારદજી મળતાં તેમને રાવણુ હસીને પૂછ્યું કે, “હે મુનિ! દેવતાઓ કયાં છે? એ બતાવો.” ॥ ૧ ॥ નારદજીને, આ વાત સારી લાગી નહીં, તેથી; તેમણે ક્રોધ કરીને તુરત રાવણુને શ્વેતદ્વીપ તરફ મોકલ્યો. રાવણુ, સમુદ્રને ઉતરીને પેલે પાર ગયો, ત્યાં સ્ત્રીઓનું મંડલ તેના બેવામાં આવ્યું. ॥ ૨ ॥ રાવણુ, તે સ્ત્રીઓને કહ્યું કે, “તમે તમારા પતિની પાસે જઈને કહો કે, રાક્ષસોનો રાજા આવ્યો છે. હું તમારા પતિને સંગ્રામમાં જિતીને તમારે મારી નગરીમાં લઈ જઈશ.” ॥ ૩ ॥ એ સાંભળી ક્રોધ પામેલી એક યુદ્ધી સ્ત્રી દોડી રાવણુના પગ પકડી, તેને લઈને આકાશમાં ઉડી, આકાશમાં ફર જઈને, તેણે રાવણુને પકડી પકડીને ઝાટક્યો અને વળી અત્યંત બળથી સમુદ્રમાં ફેંકી દીધો ॥ ૪ ॥

દો-ગયો પતાલ અચેત હોં, મરે ન વ્રહ્માસાદ ॥

સાવધાન ઉઠિ ગર્જ પુનિ, હિયે ન હર્ષ વિપાદ ॥ ૧૯૩ ॥

રાવણુ બેલાન થઈને પાતાલમાં આવ્યો ગયો, પણ વ્રહ્માના વરદાનને લીધે મરણ પામ્યો નહીં. સાવધાન થઈ પાતાલમાંથી ઉડીને પાછી ગર્જના કરવા લાગ્યો અને તેના મતમાં કશો હર્ષ કે ખેદ રહ્યો નહીં. ॥ ૧૯૩ ॥

ચૌ-જીતસિ નાગ નગર સવ જ્ઞારી । ગયો વહુરિ બલિલોક સુરારી ॥

વૈરોચન મુત આદર દયજ । કુલલ વૃક્ષિ તવેં બોલત મયજ ॥ ૧ ॥

તુમહં નિજ સમુહિ ગહિ લીજૈં । ચલિ મહિલોક રાજ્ય અવ કીજૈ ॥

કહ બલિ કનકકશિપુકે મંદન । પહરિ લેહુ તુમ સુસ દુસ સ્વંદન ॥ ૨ ॥

લાગ ઉઠાવન ઉઠા ન કોઈ । યાહી પૌરુષતે જય હોઈ ॥

જિન યહ ધૂષણ અંગ ન ધરિ । તે મટ ગય વક ક્ષણમે મારે ॥ ૩ ॥

તિહિતે મવન જાહુ લે પ્રાના । ચલા તુરત મનમાહિં લજાના ॥

ગ્રામન રાવણ આવત જાના । કિયે દેવકપિસન અધિવાના ॥ ૪ ॥

સ્વેલત રહે નગર શિશુ નાના । નિજવલ તિન્હાઈં દીન્હ મગવાના ॥

ધાઈ ધરા તિન પુર લે આયે । નગર નારિ નર દેસન ધાયે ॥ ૫ ॥

વીસ વાહુ દશકંધર જાઈ । વિધિ યહ ગદનિ કહાંકી આઈ ॥

રાશ્વિન વાંધિ સ્વિજાવહિ મારી । નામ ન કોઈ સહૈં રહ મારી ॥ ૬ ॥

વામન દીસ વહુત સકુવાના । તવ હ્રુદાય દિય કૃપાનિવાના ॥

વલા તુરત નિશાચરનાહા । લાજ શંક કહુ નહિ મનમાહા ॥ ૭ ॥

પછી એ રાવણ, સઘળા નાગલોકને જિતીને બલિ રાજના નગરમાં ગયો. બલિ રાજાએ આદર આપીને કુશલ પૂછતાં, તે બોલ્યો કે, ॥ ૧ ॥ “તમે પણ મારી સાથે આવો, તમારા શત્રુઓને પકડી લ્યો, અને પૃથ્વીપર પાહું રાજ્ય જમાવો.” બલિ રાજાએ કહ્યું કે, “તમે મારા પરદાદા હિરણ્યકશિપુનાં આ ઘરેણાં પહેરી લ્યો, કે જેથી મુખ થાય અને દુઃખનો નાશ થાય” ॥ ૨ ॥ રાવણ, એ ઘરેણાંઓને ઉઠાવવા લાગ્યો. પણ એકે ઘરેણું તેનાથી ઉઠાવી શકાયું નહોતું; બલિ રાજા બોલ્યો કે, “આવા પુરુષાર્થથી જ્યની ઇચ્છા રાખો છો કે ? જેઓએ આ ઘરેણાંઓ અંગે પરધર્મી હતાં, તે ચોદાઓ પણ ક્ષણ માત્રમાં મર્યા ગયા છે, ત્યારે તમે કોણ માત્ર છો ? ॥ ૩ ॥ આમ છે, એટલા માટે તમે જીવ લઈને તમારે ઘેર જાઓ.” મનમાં લભયલો રાવણ, ત્યાંથી તુરત ચાલતો થયો. વામનજી ભગવાને, રાવણને આવતો બાણી અને તેણે, ‘નારદજીની પાસે અભિમાનનાં વચનો કહ્યાં છે,’ ॥ ૪ ॥ એમ બાણીને બલિ રાજના નગરમાં રમતાં કેટલાંએક બાલકોને પોતાનું બળ આપ્યું. એ બાલકો, દોડી, રાવણને પકડીને ગામમાં લાવતાં, નગરનાં સ્ત્રી અને પુરુષો તેને જોવા દોડ્યાં અને જોઈ જોઈને આશ્ચર્ય પામ્યાં કે, ॥ ૫ ॥ “અરે દેવ ! આ વીશ હાથ અને દશ માથાવાળી ઘટના તે કયાંની આવી છે ?” લોકો, રાવણને બાંધીને બહુ ખીજાવવા લાગ્યાં. તે પોતાનું નામ નહાં કહેતો હતો, તેથી તેને લોકોના હાથનો માર પણ બહુ સહન કરવો પડ્યો ॥ ૬ ॥ રાવણ, વામનજીને જોઈને, બહુ લજવા લાગ્યો, ત્યારે કૃપાના નિધાનરૂપ વામનજીએ, તેને છોડાવી દીધો, રાવણ, તુરત ત્યાંથી ચાલ્યો. એના મનમાં કશી લાજ કે શંકા આવી નહોતી ॥ ૭ ॥

દો-અતિ નિર્લજ્જ દયારહિત, હિંસાપર અતિ પ્રીતિ ॥

રાવણવિમુક્ત દશકંઠ શઠ, તાપર વાહત પ્રીતિ ॥ ૧૯૪ ॥

રાવણ અત્યંત નર્વજ, દયા રહિત, હિંસા ઉપર અત્યંત પ્રીતિવાળો, શંક અને તે ઉપરાંત વળી રામથી વિમુખ હતો, તે છતાં, જ્યની ઇચ્છા રાખતો હતો, તો એ એની ઇચ્છા શી રીતે પૂરી થાય ? ॥ ૧૯૪ ॥

દો-મગદ્વાજ મુતુ જાહિ જબ, હોત વિધાતા વામ ॥

મળિહુ કાંચ હુડ જાઈ તબ, લહૈ ન કૌઠી દામ ॥ ૧૯૫ ॥

હે ભરદવાજ મુનિ ! સાંભળો. જ્યારે જેને દેવ પ્રતિકૂલ હોય, ત્યારે તેને મણિ પણ કાચ થઈ જાય છે, કે જેથી એક દોડી પણ ઉપજતી નથી. ॥ ૧૯૫ ॥

ચો-જહં કહું ફિરત દેવ દ્વિજ પાવૈ । દણ્ડ લેઈ બહુ ત્રાસ દિસાવૈ ॥

હૃદિ આચરણ ફિરૈ દિન ગતી । મહામલિન મન સ્વલ ઉત્પાતી ॥ ૧ ॥

વહુરિ તુરત પમ્પાપુર આવા । વાલિ નામ કપિપતિ જેહિ ઠાંવા ॥

અવલોકસિ તિહિ સરસ્વર શોભા । જિહિ લસ મહામુનિન્દ મન લોભા ॥ ૨ ॥

તહાં કપીસ કરૈ નિજ ધ્યાના । દશકંધરહિ દેસ મુસકાના ॥
જાઈ ઠાઠ તહેં મા રજનીશા । ડોકિ વાહુ ગર્જિત મુખ વીશા ॥ ૩ ॥
તવ રાવણ બોલા કરિ ક્રોધા । બકધ્યાની કપિ શઠ વિનુ બોષા ॥
નામ તોર મુન આવૈયેં ખાઈ । દે કપિ યુદ્ધ છાંદિ કંદરાઈ ॥ ૪ ॥

રાવણ ક્ષરતાં ક્ષરતાં જ્યાં જ્યાં દેવતાઓને કે બ્રાહ્મણોને દેખવા લાગ્યો, ત્યાં ત્યાં દંડ લઈને, તેઓને, બહુ ત્રાસ આપવા લાગ્યો. ઉત્પાતી, ખલ અને મહા મહિન મન-વાળો રાવણ, દિવસ રાત ક્ષરવા લાગ્યો અને આવાં આચરણો કરવા લાગ્યો. ॥ ૧ ॥ ક્ષરતાં ક્ષરતાં, તુરત પંચાપુરમાં (કિષ્કિંધામાં) આગ્યો, કે જ્યાં વાલી નામનો વાનરોનો રાજા રહેતો હતો. એ પુર આગળ પંચા નામનું સરોવર છે, તેની શોભા જોવા લાગ્યો. એ સરોવરને જોઈ, થોડા થોડા મુનિઓનાં મન પણ લલચાયા એમ હતું. ॥ ૨ ॥ ત્યાં બેસીને, આત્માનું ધ્યાન કરતો વાલી, રાવણને જોઈને હસ્યો. રાવણ, તેની સામે જઈ, સામે ઉભો રહી ગર્જના કરી, વીશે હાથની ખેલી ઠોકી, ॥ ૩ ॥ ક્રોધ કરીને બોલ્યો કે, “અરે બગલાની પેટે ધ્યાન ધરી બેઠેલા અજ્ઞાની શક વાનર ! હું તારૂં નામ સાંભળી, દોડી આવ્યો છું. તું હુઆઈ છોડી દઈને મારી સામે યુદ્ધ કર. ॥ ૪ ॥

દો—મોહિ જીતે વિન સમરમહૈં, વૃથા ધ્યાન તવ કીશ ॥

કટકટાય કય રજનિચર, રદન તીનસૌ વીશ ॥ ૧૯૬ ॥

“હે વાનર ! મને યુદ્ધમાં જિત્યા વિના તારૂં ધ્યાન વૃથા છે.” આ પ્રમાણે રાવણ, ત્રણસો વાંશ દાંતોની કકડાટી કરીને બોલતાં, ॥ ૧૯૬ ॥

જૌ—તવ વાલી બોલા મુસકાઈ । બલ તુમ્હાર એસેહી ખાઈ ॥

રવિ અંજલિ મૈં દેઉં સમીતી । ઠાઠ રહો મોહિં જાયહુ જીતી ॥ ૧ ॥

વાલી તવ મનમાંહિં વિચારા । શિવ વર દીનહ મૈં નહિં મારા ॥

દશકંધર ઘર જાહુ વિચારી । અજય તુમ્હારિ મુતી વિધિ ચારી ॥ ૨ ॥

દશકંધરહિં બહુત સમુજાવા । કૌનઉં ખાંતિ બોષ નહિં આવા ॥

તવ સકોપ ઝટિ ક્ષપટ કપીશા । દઢ ગહિ કાંસ દાવ દશશીશા ॥ ૩ ॥

અંજલિ દીનહ રવિહિ સન્માની । અચયડ સમ્મ ઉદધિકર પાની ॥

જપડ નામ કંકર મન વાની । તેહિ ક્ષણ સંધ્યા વન્દિ સિરાની ॥ ૪ ॥

વાલી બોલ્યો કે, “હે ભાઈ ! તારૂં બળ એવું જ છે. હું સૂર્યને ભક્તિપૂર્વક અર્ધ આપી લઉં, ત્યાંમુખી બોલો રહે. પછી મને જિતીને જાશે.” ॥ ૧ ॥ વળી ‘આને સહા-શિવે વરદાન દીધું છે, માટે માર્યો મરશે નહીં,’ એમ વિચારીને વાલીએ કહ્યું કે, “હે રાવણ ! તું વિચાર કરીને ઘેર જા. તારી ચાર ઠેકાણે હાર થવાની છે, એમ મેં સાંભળ્યું છે.” ॥ ૨ ॥ રાવણને ઘણું સમજાવ્યો, પણ કોઈ પ્રકારે તેને સમજણ નહીં આવતાં, ક્રોધ પામેલા વાલીએ હડી, અડપથી તેને પકડી લઈને કાખમાં દબાવી લીધો. ॥ ૩ ॥ પછી અર્ધ આપવાથી સૂર્યને મનાવી, સાતે સમુદ્રોનાં જળોનું આચમન લઈ, અનથી તથા વાલીથી શંકરના નામોનો જપ કરી, તુરત સંધ્યાવંદનની સમાપ્તિ કરીને ॥ ૪ ॥

દો—આવા ઘરહિં કપીશ તવ, કાંસલ રહા લંકેશ ॥

શિવિધિ વીત માસ વટ, પાવા વહુત કલેશ ॥ ૧૯૭ ॥

વાલી પોતાને ઘેર આપ્યો. લંકાને પતિ રાવણુ તો, એમને એમ કાખમાં જ હતો. આ પ્રમાણે છે માસ વીતી ગયા અને રાવણુ વાલીની કાખમાં બહુ કલેશ પાડ્યો. ॥ ૧૯૭ ॥

ચૌ—નિત કલેશ વશ કરે ઉપાઈ । તહૈં ન ચલે કહુ આતુરતાઈ ॥

વહુ પ્રસ્વેદ કલ્પરીમહૈં જામા । અધિક કુવાસ કીન્હ તહૈં ધામા ॥ ૧ ॥

કલમલાઈ રિસિ દશનન કાટા । કચકર જીવ મનહુ ભ્રમ ચાટા ॥

एक दिवस रवि अंजलि साजा । कांसवते निकरि दशानन भाजा ॥ २ ॥

તવ પુનિ ધરિ કપીશ સો બાંધા । હે આયો અંગદ કે સાંધા ॥

वीस भुजा दश वीश सुधारा । चरण दोउ पुनि पुनि तेहि मारा ॥ ३ ॥

ધરિ સમેટિ સુમરિ સમ કીન્હા । બાંધિ સેજપર શોભા દીન્હા ॥

अंगद खेलि लात शिर मारा । किलकिलाइ किलकै किलकारा ॥ ४ ॥

રાવણુ, કલેશને વશ થઈ, નિત્ય નીકળવાના ઉપાયો કરતો હતો, પણ રાવણુની કશી કારીગરી ક્ષવતી ન હતી. વાલીની કાખમાં બહુ પસીના જામતાં, ॥ ૧ ॥ અને તેથી બહુ જ ડુંગ્રપણું થતાં, રાવણુ કેપ કરીને ઢાંતોથી બટકું ભર્યું પણ વાલીએ તો બધું કે વાળને કીડા (બૂ) કરડે છે. એક દિવસે સૂર્યને અંજલિ દેવાના સમયમાં રાવણુ કાખમાંથી નીકળીને બાગ્યો, ॥ ૨ ॥ પણ વાલીએ તુરત જ તેને પકડીને બાંધી લીધા. વાલી પોતાના પુત્ર અંગદને ગમ્મત કરાવવાને વાસ્તે, રાવણુને તેની પાસે લઈ જતાં, અંગદે વીસ બુજા અને દશ માથાં લાંબાં કરાવીને, તેઓના ઉપર વારંવાર પોતાના બન્ને પગોની લાતો મારી. ॥ ૩ ॥ વાલીએ, રાવણુને ગાળાકાર ઝૂંમણું જેવો કરી, શોભા તરીકે અંગદના પાલણુ ઉપર બાંધી દેતાં, અંગદે તેનાં માથાંઓમાં ખૂબ લાતો મારી, કે જેથી રાવણુ કીડીઆરી અને કલકલાટ કરવા લાગ્યો. ॥ ૪ ॥

દો—તારા ચીન્હડ રાવણહિં, તિહિ સળ દીન્હ હુદાય ॥

जाहु तुरत लंकेश गृह, बहुरि धरहिं कपिराय ॥ १९८ ॥

એ ચીન્હીઆરી ઉપરથી, વાલીની સ્ત્રી તારાએ, રાવણુને ઝાળખી, તુરત છોડાવી નાખ્યો અને કહ્યું કે, ‘હે લંકેશ ! તું તુરત તારે ઘેર જતો રહે. નહીંતર કપિરાજ ફરીવાર પકડી લેશે.’ ॥ ૧૯૮ ॥

૧ વાલ્મીકીયરામાયણના ઉત્તર કાંડમાં તો લખ્યું છે કે, વાલી થોડી જ વારમાં સધળા સમુદ્રોમાં સંધ્યા કરી આવતો હતો અને રાવણુ પણ થોડી જ વાર સુધી તેની કાખમાં રહેતો હતો.

चौ०—पुनि रावण आवा तिहि ठाई । सहसबाहु जहँ रास बनाई ॥

जलक्रीडा करती सब नारी । विविध भाति शोभा अतिभारी ॥ १ ॥

आय रास मंडल जहँ रेवा । मुर नर नाग करहि तहँ सेवा ॥

जाय दीख रावण मुख नाना । देख विभव अतिशय दुख माना ॥ २ ॥

तहां शंखकर मन्दिर सोहा । जेहि लख महा मुनिन मन मोहा ॥

तुलसी कमलपत्र तहँ आना । बिल्वपत्र अरु पुष्प प्रमाना ॥ ३ ॥

जाकर जल क्षोभेउ दशशीशा । पडउ मंत्र सुमिरे जगदीशा ॥

निलज निशंक गयउ पुनि तहँवां । करि जल केलि सहसमुज जहँवां ॥ ४ ॥

पछी रावण त्यां आये, के ज्यो हजर हाथवाणे। सहस्रार्जुन राज, श्रीज्योनी साथे रास करतो हतो। अत्यंत अने अनेक प्रकारनी शोभावाणी राजनी सवणी ओओ। जलक्रीडा करती हती। ॥१॥ रेवा (नर्मदा) ना जगभां तथा किनारापर रासभंडण करी रहलुं हर्तुं अने देवताओ, नर तथा नागे आचीने सहस्रार्जुननी सेवा करतां हतां सहस्रार्जुननां अहंभुत सुभने तथा अनेक प्रकारना वैभवेने जेध, रावणना मनभां भहुं दुःख थयुं। ॥ २ ॥ त्यां ज्येक सदाशिवनुं मंदिर हर्तुं, के जेने जेध, महा मुनिओ पणु मनभां मोहित थधं लय। रावणें तुलसीपत्र, कमलपत्र, बिल्वपत्र, पुष्पो तथा गीण पणु अनेक सामग्रीओ, शिवपूजनने वास्ते आणी हती। ॥ ३ ॥ रावणें नर्मदाभां जध, जगने शोभावीने तेभां आन कर्तुं अने मंत्रो भणीने सदाशिवनुं ध्यानपूर्वक पूजन कर्तुं। पछी जे निर्दोष अने निशंक रावण, पाछो ते ठेकाणें गयो, के ज्यो सहस्रार्जुन हतो। ॥ ४ ॥

दो०—क्षोभउ जल मुज वीस बल, बूढन लगी समाज ॥

सहसबाहु अति क्रोध मन, मोहिं सम आन को आज ॥ १९९ ॥

रावणें, त्यां जध, पोतानी वीथ लुलज्योना भगथी, नर्मदाना प्रवाहने देखी दीधो अने तेथी जगनी वृद्धि थतां, सहस्रार्जुननुं श्रीमंडल रूपवा दाखुं. 'आज मारा जेवो गीजे ठाणु छे ?' जेभ मनभां कोध पायेला सहस्रार्जुने ॥ १८८ ॥

चौ०—जाय दीख तहँ रावण ठाढा । जामु विपुल मुजबल जल बाढा ॥

चावा प्रबल महाबल भारी । लंकेश्वरको घरसि मचारी ॥ १ ॥

निरखि तियन आचरज विशाला । बांधि राखि कलु दिन हयशाला ॥

लज्जित दुष्ट मष्ट करि रहई । रिस उर मारि कष्ट बहु सहई ॥ २ ॥

सकल आय देखहिं नर नारी । मारहिं लात हसैं दे गारी ॥

नाम न कहै रहै सकुचाना । बहुविधि पूछैं वृषति सुजाना ॥ ३ ॥

नृत्त करै रम्भादिक नारी । दशहु माय दश दीपक बारी ॥

मुनि पुलस्त्य तब जाय छुडावा । पुनि नल शप आइ तिहि पावा ॥ ४ ॥

જેઘને જોયું, ત્યાં રાવણ ઉભેલો જોવામાં આવ્યો, કે જેની ચોટી ભુજબોના બળથી, જળનો પ્રવાહ વધી આવ્યો હતો. મહા પ્રબલ સહસ્રાર્જુન, રાવણને દેખતાં જ તેના ઉપર દોડ્યો અને એ મહા બળવાનને પણ તેણે પકડી લીધો. ॥ ૧ ॥ રાવણને જોઈ, સ્ત્રીઓ ભારે આશ્ચર્ય પામી. સહસ્રાર્જુને કેટલાક દિવસો સુધી રાવણને ઘોડારમાં બાંધી રાખ્યો. દુષ્ટ રાવણ લજ્જિત થઈ, ક્રોધને મનમાં મારીને ચૂપ થઈ રહ્યો અને ત્યાં તેણે ઘણું કષ્ટો વેઠ્યાં. ॥ ૨ ॥ સર્વે સ્ત્રી પુરુષો તેને જોવા આવવા લાગ્યાં અને હસી હસી, લાતો મારી મારીને પરસ્પર તાળીઓ દેવા લાગ્યાં. સહસ્રાર્જુને, તેને ઘણી ઘણી રીતે પૂછ્યું પણ તે લાજને લીધે પોતાનું નામ નહીં બતાવતાં સંકોચાએલો જ રહ્યો. ॥ ૩ ॥ સહસ્રાર્જુનના દરબારમાં રાવણનાં હશે માથાંઓની ઉપર દીવા મૂકીને રેલા આદિ અપ્સરાઓ નૃત્ય કરતી હતી. પછી જ્યારે પુલસ્ત્ય યુનિ સહસ્રાર્જુનના દરબારમાં આવ્યા, ત્યારે રાવણનો ત્યાંથી છુટકારો થયો. ત્યારપછી રાવણને નલકૂબરનો શાપ થયો. ॥ ૪ ॥

દો—મારગ જાતે દીસ અતિ, અનુપમ સુન્દર નારિ ॥

ચંદન પુષ્પસુ પત્ર કર, પૂજન ચલી પુરારિ ॥ ૨૦૦ ॥

માર્ગમાં જતાં રાવણે એક અત્યંત રૂપાળી સ્ત્રી (ઉર્વશીને) દીઠી અને આ સ્ત્રી હાથમાં યંદન તથા પુષ્પપત્રો લઈ શંકરનું પૂજન કરવા બધ છે એમ બોલ્યું. ॥ ૨૦૦ ॥

ચૌ—દેસ ઉર્વશી મન સકુચાની । તવ રાવણ બોલા મૃદુ બાની ॥

કો તુમ નારિ ગમન કહૈં કીન્હા । લજ્જાવશ તિહિ ઉત્તર ન દીન્હા ॥ ૧ ॥

મન મદમત્ત વિચારય કરડ । ધનપતિ પુત્રવધૂ કર ધરડ ॥

ચીન્હ તાહિ અનિ શંકા આઈ । ઘાટ કર્મ કીન્હે પહિતાઈ ॥ ૨ ॥

મન પહિતાય શોચ રૂ મયડ । લંકેશ્વર લંકા મહૈં ગયડ ॥

વિકલ ઉર્વશી અલકાહિ આઈ । નલકૂબર સન વાત જનાઈ ॥ ૩ ॥

દીન્હ શાપ તિન્હ ક્રોધ અપારા । રાવણવંશ હોય સયકારા ॥

ચલી શાપ લંકામે આઈ । દશકંધર વૈઠા જિહિ ટાઈ ॥ ૪ ॥

આગે આય ઠાઠ મા શાપા । નિરસિ દશાનન અતિમય કાંપા ॥

ઉર્વશી રાવણને જોઈને મનમાં સંકોચાતાં, રાવણ કોમળ વાણીથી બોલ્યો કે, “હે સુંદરી ! તું કોણ છે ? અને ક્યાં બધ છે ? ” ઉર્વશીએ લાજને લીધે તેને કશો ઉત્તર આપ્યો નહોતો. ॥ ૧ ॥ મનમાં મદોન્મત્ત રહેનારા રાવણ, કશો વિચાર નહીં કરતાં, એ કુબેરજીના પુત્ર નલકૂબરની સ્ત્રીના હાથ પકડ્યો. (જો કે ઉર્વશી અપ્સરા છે, તે પણ તે દિવસે નલકૂબરની પાસે જતી હતી, તેથી તેને નલકૂબરની સ્ત્રી કહી છે.) પછી ‘ આ ઉર્વશી છે અને નલકૂબરની પાસે બધ છે ’ એમ જાણખવામાં આવતાં, રાવણને મોટી ચંકા ઉત્પન્ન થઈ અને ‘ આ ભૂંડું કામ થયું, કેમ કે નલકૂબર મારો ભત્રીજો થાય, ’ એમ ધસ્તાવો થયો. ॥ ૨ ॥ મનમાં ધસ્તાતો અને અહસોસ કરતો રાવણ લંકામાં

ગયો. વ્યાકુલ થયેલી ઉર્વશીએ, અલકપુરીમાં આવીને તે વાત નલકુબરની પાસે બહેર કરી. ॥ ૩ ॥ નલકુબરે, અપાર ક્રોધને વશ થઈ, રાવણને શાપ આપ્યો કે, 'રાવણના કુલને ક્ષય થઈ જશે.' એ શાપ લંકામાં રાવણની પાસે જઈને ॥ ૪ ॥ આમો ઉભો અને રાવણ તેને બેઈ, અત્યંત ભયથી કંપવા લાગ્યો. ॥

દો—શાપહિ અંગીકાર કરિ, મનમહૈં કીન્હ વિચાર ॥

દળ ઋષિનહસે કીન્હ નહિ, રોષડ લંક મુઆર ॥ ૨૦૧ ॥

રાવણે શાપનો અંગીકાર કરી, મનમાં વિચાર કર્યો કે, “હજી ઋષિઓની પાસેથી હંડ લેવાયો નથી.” આ વિચારથી વેગમાં આવેલા રાવણે ॥ ૨૦૧ ॥

ચૌ—દૂત ચાર પઠયે ઋષિ આશ્રમ । નિરલિ વિસરિ ગય મુનિ અધ્યાતમ ॥

નિરસન તવ પૂછહિ મુનિ હાલા । કહહુ કુશલ લંકેશ મુઆલા ॥ ૧ ॥

કુશલ તામુ યહ મુનહુ મુનીશા । કર તુમસન ચાહત દશદીશા ॥

મુનિ સો વચન મહાભય પાઈ । કરહિં વિચાર વિરતિ વિસરાઈ ॥ ૨ ॥

જિહિ દરબાર નીતિ નહિ ખાઈ । સલમંડલી જુરી તહૈં આઈ ॥

કહુ વિન દિયે નહીં ગતિ આછી । ઘટ ખરિ રુધિર દિયે તનુ તાછી ॥ ૩ ॥

દૂતન સૌપિ કહા મુનિ જ્ઞાની । શૂપહિ જાઈ કહેઝ બાની ॥

ઋષિઓના આશ્રમમાં ચાર દૂત મોકલ્યા. દૂતોને બેઈ, ઋષિઓ સઘળું પ્રશ્નજ્ઞાન જૂલી ગયા. પછી ઋષિઓએ, તેઓને સમાચાર પૂછ્યા કે, ‘કહે! રાવણ કુશલ છે ?’ ॥ ૧ ॥ દૂતો બોલ્યા કે, “રાવણ કુશલ છે, પણ હવે તમે સાંભળો. હે મુનીશ્વર! રાવણ તમારી પાસેથી કર લેવા ઇચ્છે છે.” એ વચન સાંભળીને ઋષિઓ બહુ ત્રાસ પામ્યા તથા વૈરાગ્યને વિસારી મેલીને વિચાર કરવા લાગ્યા કે, ॥ ૨ ॥ “હે ભાઈઓ! જે દરબારમાં નીતિ ન હોય અને ખલ લોકોની મંડલી એકઠી થઈ હોય, ત્યાં કાંઈક હિંધા વિના તો બહું થાય નહીં.” ઋષિઓએ પોતાના શરીરોમાંથી લોહી કઢાડી તેના એક ઘડો ભરીને દૂતોના હાથમાં આપ્યો. ॥ ૩ ॥ એ ઘડો દૂતોના હાથમાં સોંપી, ઋષિઓએ તેઓને કહ્યું કે, “તમે જઈને રાબને કહેા કે, ॥

દો—ઘટ ઉઘરત ક્ષય હોયહહુ, સહિત સકલ પરિવાર ॥

દૂત તુરત ઘટ લે ગયે, લંકાપતિ દરબાર ॥ ૨૦૨ ॥

આ ઘડો ઊઘડતાં, તમે સર્વ પરિવાર સહિત ક્ષય પામશે.” દૂતો, એ ઘડોને તુરત રાવણના દરબારમાં લઈ ગયા. ॥ ૨૦૨ ॥

ચૌ—રાવણ ઘટ લલ્લ પરમ હુલાસા । તવ દૂતન મુનિ વચન પ્રકાસા ॥

મુનિ મુનિ શાપ ઉપજ ઊર દાહ । બોલા ઘટલે ઉચ્ચર જાહ ॥ ૧ ॥

જલન સમેત ધરણિ ધર પહ । જ્ઞાન ન પાવ વાત યહ કેહ ॥

શંકુસભા શ્રુતિ વાદ મૈજારા । પ્રથમૈ રહા જનકસન હારા ॥ ૨ ॥

તેહિ રિસતે તહૈ કુમ્મ પઠાવા । દૂતનસૌં સબ મર્મે બુઝાવા ॥
 હૈ ઘટ જનકનગર તે ગયે । ગાઢત સેવ્રમધ્ય તહૈ મયે ॥ ૩ ॥
 હરિચ્છા તહૈ પર્યો દુકાલા । વિન જલ મે સબ જીવ વિહાલા ॥
 જનક યજ્ઞ રચના તહૈ ટયજ । ચામીકર હલ કર્ષત મયજ ॥ ૪ ॥

રાવણ, ઘડાને બેઠ, બહુ જ રાજ થયો, તે સમયે દૂતોએ, સુનિઓનાં વચનની ખબર આપી. સુનિઓના શાપનું શ્રવણ કરી, જેના હૃદયમાં ઢાઢ ઉત્પન્ન થયો એવા રાવણે, દૂતોને આજ્ઞા કરી કે “ આ ઘડાને લઈ, ઉત્તર દિશામાં જાઓ. ॥ ૧ ॥ ત્યાં જઈ ચલપૂર્વક જનક રાજની નગરીની સામે ધરતીમાં ઢાટી હો અને એ વાત કોઈના પહોં જાણવામાં ન આવે એમ કરો. ” રાવણ એક સમયે સદાશિવની સભામાં વેદાંત વિચારમાં જનક રાજથી ઢાટી ગયો હતો, ॥ ૨ ॥ તે કોષને લીધે, તેણે તે ઘડો જનક રાજના રાજ્યમાં મોકલાવ્યો અને તેના ગૂઢ મર્મ (આથી જનકના નાથ થઈ જશે એ લેહ) દૂતોને સમજાવ્યો. દૂતોએ તે ઘડાને જનકપુરની પાસે લઈ જઈને એક ખેતરમાં ઢાટ્યો, ॥ ૩ ॥ પ્રભુની ઇચ્છાથી, જનકના દેશમાં દુષ્કાલ પડતાં અને જળ નહીં મળવાથી પ્રાણીઓ દુઃખી થવા લાગતાં, જનક રાજએ વૃદ્ધિને વાસ્તે યજ્ઞને આરંભ કર્યો અને સુવર્ણના હજારો યજ્ઞભૂમિ ખેડાવવા માંડી ॥ ૪ ॥

દો-ભૂમિ વિદારણ હોતહી, જગ મંગલ દાતાર ॥

પ્રગટ્યો સિંહાસન સુભગ, અદ્ભુત તેજ અપાર ॥ ૨૦૨ ॥

હજારો પૃથ્વીનું વિદારણ થતાં જ, પૃથ્વીમાંથી અદ્ભુત તથા અપાર તેજવાળું અને જગતને મંગલ આપનારું સુંદર સિંહાસન પ્રકટ થયું. ॥ ૨૦૩ ॥

દો-ચારિ સસ્ત્રી ચારોં તરફ, લીને મુરછલ હાય ॥

મધ્ય શિરાજત ભૂમિજા, પાવન જિહિ મુળનાય ॥ ૨૦૪ ॥

એ સિંહાસનની આરે દિશાઓમાં ચાર સખીઓ, પોતાના હસ્તોમાં મોરછલ ધરીને ઉભી હતી અને મધ્યમાં પવિત્ર શુભોવાળાં તથા પવિત્ર કીર્તિવાળાં ભૂમિપુત્રી (સીતા) બીરાજ્યાં હતાં. ॥ ૨૦૪ ॥

પૌ-દેસિ વિદેહ વિનય તબ ઠાની । મરિ તુરત કન્યા મુલ્લદાની ॥

સલ્લિન સહિત સિંહાસન સોઈ । અન્તર મયો ચકિત સબ કોઈ ॥ ૧ ॥

રોદન મુનત મુનેના રાની । લીન ઉઠાય ગોદ મુલ્લ માની ॥

રામ જાનકી ધર્ષો પુનીતા । નારદ આઈ કહ્યો તબ સીતા ॥ ૨ ॥

સકલ લોકપતિ પ્રજા મુલ્લરાસી । સો મિલિહૈ વર નિત અવિનાશી ॥

જનકમુતા નિત શાઢત કૈસે । શુરુપસકર ચંદા જૈસે ॥ ૩ ॥

બાલ હૃદ્દ યૌવન નર નારી । લાગહિ સબૈ પ્રાણતે પ્યારી ॥

પુનિ નૃપ નિપુન પદન બૈઠાઈ । અચિરકાલ સબ વિધા પાઈ ॥ ૪ ॥

જનક રાજાએ, એ જોઈને વિનતિ કરી, કે તરત સુખ દેનારાં ભૂમિપુત્રી કન્યા થઈ ગયાં અને સખીઓ સહિત સિંહાસન અંતર્હિત થઈ ગયું. આથી, સર્વ હોકા ચકિત થઈ ગયાં. ॥ ૧ ॥ જનક રાજાની સુનયના નામની રાણીએ, એ કન્યાનું રોડું સાંભળીને તેમને પોતાના યોગામાં લીધાં અને પરમ સુખ માન્યું. જનક રાજાએ, એ કન્યાનું (જનકી) નામ રાખ્યું, પણ નારદજીએ આવીને તેમને (સીતા) એ નામથી કહ્યાં ॥ ૨ ॥ નારદજીએ, જનક રાજાને કહ્યું કે, ‘જે સર્વ હોકના સ્વામી, નિત્ય, અવિનાશી તથા સુખના સમૂહરૂપ પરમાત્મા છે, તે આ કન્યાના વર થશે’ એ કન્યા, જેમ શુકલ પક્ષમાં ચંદ્ર વધે, તેમ નિત્ય વધવા માંડ્યાં. ॥ ૩ ॥ ખાલક, વૃદ્ધ અને જીવાન, જે કોઈ સ્ત્રી, પુરુષો હતાં, તે સર્વને, પ્રાણથી પણ પ્રિય લાગવા માંડ્યાં. પ્રવીણ જનક રાજાએ ભણવા બેસાડતાં, તે કન્યા થોડા સમયમાં સઘળી વિદ્યા આ શીખી ગયાં. ॥ ૪ ॥

દો—एक समय मिथिलेश अति, शंकर कर तप कीन्ह ॥

आय कह्यो वर मांग शिव, तब तृप विनती कीन्ह ॥ २०५ ॥

એક સમયે, મિથિલા નગરીના પતિ જનક રાજાએ, શંકર ઉપર યોટી તપશ્ચર્યા કરી, તે ઉપરથી શંકરે પધારીને ‘વર માંગો’ એમ કહેતાં, જનક રાજાએ વિનતિ કરી કે, ॥ ૨૦૫ ॥

દો—नाथ जपहु दिन रैन जिहि, श्रुति जेहि नेति बखान ॥

तिहि देख्यो निज नयनमें, यह वरदान न आन ॥ २०६ ॥

“હે નાથ ! આપ દિવસ રાત જેના નામને જપ કરો છો અને જેને શ્રુતિએ નેતિ નેતિ કહેતાં છતાં પણ વર્ણવે છે, તેને હું મારાં નેત્રોથી પ્રત્યક્ષ દેખું, એ વરદાન આપો, મારે બીજું કશું જોઈતું નથી.” ॥ ૨૦૬ ॥

દો—मुनि शिव दीन्हों धनुष पुनि, कही बात समझाय ॥

पूजहु याकों नेम करि, मिलिहैं भगवत आय ॥ २०७ ॥

જનક રાજાની વિનતિ સાંભળી, સદાશિવે તેમને એક ધનુષ આપી, સમજાવીને વાત કહી કે, “આ ધનુષનું તમારે નિત્ય નિયમ પૂર્વક પૂજન કરવું. તમને ભગવાન પોતાની મેળે આવીને મળશે.” ॥ ૨૦૭ ॥

ચો—मुनि विदेह प्रसूहित अनुरागे । नित्य नेम करि पूजन लागे ॥

यक दिन मिय सेवा दिग जाई । लीलहिं लीनो धनुष उठाई ॥ १ ॥

देखि जनक अति अचरज माना । तेहि छिन तहां कठिन पण ठाना ॥

जो यह शिवको चाप चढ़ावै । सोई जनकमुताकहँ पावै ॥ २ ॥

मुनहु कथा अब रावण केरी । गये दूत घट राखि सबेरी ॥

चारी ठाँव हारा लंकेश । देवनको सब देत कलेश ॥ ३ ॥

૧ જીવના લીધાનું નામ સીતા છે. એ લીધામાંથી ઉત્પન્ન થયાં, તેથી તે પણ સીતા કહેવાયાં.
૨ અહીં સુધી શ્લોક છે.

રવિ શશિ પવન વરુણ વનુષારી । અગ્નિ કાલ યમ સર્વ અધિકારી ॥

કિન્નર સિદ્ધ મનુજ સુર નાગા । હૃદિ સર્વહીકે પન્થહિ લાગા ॥ ૪ ॥

બ્રહ્મસૃષ્ટિ જહૈંછગિ તનુષારી । દશમુખ વશવર્તી નર નારી ॥

આયમ્મુ કરહિં સકલ મયમીતા । નવહિં આય નિત ચરણ વિનીતા ॥ ૫ ॥

સદાશિવનું હિતકારી બોલતું સાંભળી, પ્રસન્ન થયેલા જનક રાજા, નિત્ય નિયમ પૂર્વક, તે ધનુષનું પૂજન કરવા લાગ્યા. એક દિવસે સીતાજીએ, સેવાના સમીપમાં જઈ, લીલાભાત્રથી તે ધનુષને ઉઠાવી લીધું. ॥ ૧ ॥ આ બેઈ, અત્યંત આશ્ચર્ય માનતાં જનક રાજાએ ત્યાં જ બંને તે સમયે જ કંઠે પ્રતિજ્ઞા લીધી કે, “જે પુરુષ સદાશિવના આ ધનુષને ચઢાવશે, તે જ મારી કન્યાને વરશે.” ॥ ૨ ॥ હવે રાવણની કથા સાંભળો. ઘડાને ધરતીમાં ફાટી, ત્યાંથી ગયેલા દુતોએ, રાવણને ઘડો ફાટવાની ખબર આપી. રાવણને ચાર ઠેકાણે પરાજય થયો અને તેમ થયા છતાં પણ, રાવણ દેવતાઓને બહુ દુઃખ દેવા લાગ્યો. ॥ ૩ ॥ ૩ ॥ રાવણ, હઠ વાપરી, ધનુષ ધરીને, સૂર્ય, ચંદ્ર, પવન, વરુણ, અગ્નિ, કાલ, યમ, સર્વ અધિકારીઓ, કિન્નરો, સિદ્ધો, મનુષ્યો, દેવતાઓ અને નાગો, એઓની પછવાડે જ લાગ્યો. ॥ ૪ ॥ બ્રહ્માની સૃષ્ટિમાં જે કોઈ ઈશ્વરો કે પુરુષો હેઠલારી છે, તેઓ સઘળાં રાવણના તંત્રમાં વર્તવા લાગ્યાં, ભયભીત થઈને રાવણની આજ્ઞાને સ્વીકારવા લાગ્યાં અને નિત્ય નમ્રતાથી રાવણનાં ચરણોને પ્રણામ કરવા લાગ્યાં. ॥ ૫ ॥

દો-મુજબલ વિન્ધિ વચ્ચકર, રાજસિ કજ ન સ્વતંત્ર ॥

મંદલીક મહૈં રાવણહિ, રાજ્ય કૌરૈ નિજ મંત્ર ॥ ૨૦૮ ॥

રાવણ, બુદ્ધિઓના બળથી જગતને વશ કરી, કોઈને પણ સ્વતંત્ર નહીં રાખતાં, માંડલિક રાજાઓમાં પણ પોતાના વિચાર પ્રમાણે જ રાજ્ય કરવા લાગ્યો. ॥ ૨૦૮ ॥

દો-દેવ યક્ષ ગન્ધર્વ નર, કિન્નર રાજ કુમારિ ॥

જોતિ વરી નિજ વાહુબલ, વહુ મુન્દરિ વર નારિ ॥ ૨૦૯ ॥

જે રાવણ, દેવતાઓને, યક્ષોને, ગંધર્વોને, કિન્નરોને અને રાજાઓને, પોતાના બાહુબળથી જિતીને બહુ જ રૂપાળી અને ઉત્તમ ઈશ્વરો ગણાય એવી તેઓની કન્યાઓને વર્યાં. ॥ ૨૦૯ ॥

સો-ઇન્દ્રજીતસન જો કહુ કહજુ । સો સર્વ જનુ પહલેકરિ રહજુ ॥

પ્રથમહિં જિનકો આયમ્મુ દોન્હા । તિન્હકર ચરિત મુનહુ જો કીન્હા ॥ ૧ ॥

દેવલત મીમરૂપ સર્વ પાપી । નિશ્ચિવર નિકર દેવ પરિતાપી ॥

કરહિં ઉપદ્રવ અમુર નિકાયા । નાના રૂપ ધરહિં કરિ માયા ॥ ૨ ॥

જિહિવિધિ હોય ધર્મ નિર્મૂલા । સો સર્વ કરહિં વેદ મતિકૂલા ॥

જિહિ જિહિ દેવ ધેનુ દિજ પાવહિં । નગર ગ્રામ પુર આગ લગાવહિં ॥ ૩ ॥

શુભ આચરણ કતહું નહિં હોઈ । વેદ વિષ ગુરુ માન ન કોઈ ॥

નહિં હરિ મક્કિ યજ્ઞ જપ દાના । સપનહુ સુનિય ન વેદ પુરાના ॥ ૪ ॥

ઇંદ્રજિતને રાવણ જે કાંઈ કહેતો હતો, તે સઘનું ઇંદ્રજિતે બાણે પ્રથમથી જ કરી રાખ્યું હોય એવું જણાતું હતું. રાવણે પ્રથમ જે રાક્ષસોને ધર્મનો વિઠ્ઠલ કરવાની આજ્ઞા આપી હતી, તેઓએ જે કાંઈ કર્યું તે હવે સાંભળો. ॥ ૧ ॥ તે દેખતાં જ ભયંકર રૂપોવાળા, પાપી અને દેવતાઓને પરિતાપ આપનારા એ રાક્ષસોના સમૂહોએ અનેક રૂપો ધરી તથા અનેક માયાઓ કરીને ભારે ઉપદ્રવ વર્તાવી મૂક્યો. ॥ ૨ ॥ વેદથી પ્રતિકૂલ ચાલનારા એ રાક્ષસો, જે જે ઉપાયોથી, ધર્મ નિર્મૂલ થાય, તે સઘળા ઉપાયો કરવા લાગ્યા, અને જે જે દેશમાં, નગરમાં, પુરમાં કે ગ્રામમાં પ્રાણીઓને કે માણસોને દેખવા લાગ્યા, તે તે દેશને, નગરને, પુરને અને ગ્રામને અગ્નિથી સળગાવી દેવા લાગ્યા. ॥ ૩ ॥ સઘળાં સ્થળોમાં શુભ આચરણો બંધ થઈ ગયાં. વેદને, પ્રાણીઓને કે ગુરુને કોઈ માનવા ન લાગ્યાં. હરિભક્તિ, યજ્ઞ, જપ કે દાન કયાંય રહ્યાં જ નહીં. વેદોને તથા પુરાણોને સ્વપ્નમાં પણ કોઈ ન સાંભળે, એમ થઈ ગયું. ॥ ૪ ॥

છં-જપ યોગ વિરાગા તપ મલ્લ ભાગા શ્રવણ મુનૈ દશગ્રીવા ॥

આપુહિ ઉઠિ ઘાવૈ રહૈ ન પાવૈ ધરિ સવ ઘાલૈ સ્વીસા ॥

અસ પ્રપ્ત અચારા મા સંસારા ધર્મ મુનિય નહિં કાના ॥

તિહિ વહુ વિધિ ત્રાસે દેશ નિકાસૈ જો કહ વેદપુરાના ॥ ૧૮ ॥

રાવણ, જ્યાં જ્યાં જપને, યોગને, વૈરાગ્યને, તપને કે યજ્ઞને કાને સાંભળવા લાગ્યો, ત્યાં ત્યાં જાતે દોડી, પહોંચીને એ સર્વને ભાંગી નાખવા લાગ્યો. જપ વગેરે કયાંય રહ્યાં નહીં, જ્યાં જ્યાં જોવામાં આવ્યાં ત્યાં ત્યાં રાવણે, કોપ કરી, મારી પકડીને, સર્વ નષ્ટ કરી નાખ્યાં. આ પ્રમાણે સંસારમાં સઘળો આચાર ભ્રષ્ટ થઈ ગયો. ધર્મ કયાંય કાને સાંભળવામાં આવે એમ પણ ન રહ્યું. જે કોઈ વેદની કે પુરાણોની વાતો કરે, તેઓને કહાડી મૂકવામાં આવ્યા અને એ રીતે દેશેદેશમાં ભારે ત્રાસ વર્તી રહ્યો. ॥ ૧૮ ॥

સો-વરણિ ન જાય અનીતિ, ઘોર નિશાચર જો કરહિં ॥

હિંસાપર અતિ પ્રીતિ, તિનકે પાપહિ કવન મિતિ ॥ ૨૭ ॥

ભયંકર રાક્ષસોએ કરવા માંડેલી અનીતિઓનું વર્ણન જ કરી શકાય નહીં એવું થયું. હિંસા ઉપર અત્યંત પ્રેમ રાખનારા રાક્ષસોનાં પાપોનો શો માપ હોય ? ॥ ૨૭ ॥

૧ રાવણ, કુબેરજીને, વરુણને તથા યમને જિત્યા પછી, ઇન્દ્રને જિતવા ગયો. ત્યાં ગોડી લગાઈ થઈ. એ લડાઈમાં ઇન્દ્ર રાવણને પકડી લેવાની તેજારી કરતો હતો, તેજામાં મેષનાદે ઇન્દ્રને પકડી લીધો. મેષનાદે પકડેલા ઇન્દ્રને લંકામાં લાવી, કેદ કરતાં પ્રહારો ત્યાં આપી, મેષનાદેને અનેક વરદાન તથા અમેય શક્તિ આપીને તેના બદલમાં ઇન્દ્રને છોડાવ્યો હતો. મેષનાદેને 'ઇન્દ્રજિત' એ નામ પણ પ્રદાન આપ્યું હતું. (વાલ્મીકીય રામાયણ ઉત્તરકાંડ.)

ચૌ—વાટે વહુ જાલ જોર જુવોરી । જે લખપટ પરધન પરમારી ॥
 માનહિં માતુ પિતા નહિં દેવા । સાધુનસોં કરવાવહિં સેવા ॥ ૧ ॥
 ઝિનકે યહ આચરણ ભવાની । તે નિશિચર સમ જાનહુ માની ॥
 અતિશય દેસિ ધર્મકી દાની । પરમ સમીત ધરા અહુલાની ॥ ૨ ॥
 ગિરિસરિ સિંધુ ખાર નહિં મોહી । જસ મોહિં ગરુજ એક પરદ્રોહી ॥
 સકલ ધર્મ દેલહિં વિપરીતા । કહિં ન સકેં રાવણ ભય ખીતા ॥ ૩ ॥
 ધેનુરૂપ ધરિ હૃદય વિચારી । ગઈ તહોં જહૈં સુર મુનિ જ્ઞારી ॥
 નિજ સંતાપ મુનાયસિ રોઈ । કાહુતે કહુ કાજ ન હોઈ ॥ ૪ ॥

ખળ, ચોર, જુગારી, પરધનલંપટ અને પરચીલંપટ, એઓનો વધારો થયો. કોઈ લોકો, માતાને પિતાને કે દેવને ન માનવા લાગ્યા અને સાધુ લોકોની પાસે નોકરી કરાવવા લાગ્યા. ॥ ૧ ॥ હે પાર્વતી ! આ દેવળ રાક્ષસોને વાસ્તે જ સમજવાનું નથી. જે કોઈ લોકો આવાં દુરાચરણો કરે, તેઓને રાક્ષસો જેવા જ સમજવા. ધર્મની અત્યંત હાનિ થયેલી બેઈ, અત્યંત ભયભીત થયેલી પૃથ્વી, ગભરાવા લાગી કે, ॥ ૨ ॥ “પર્વતોનો, નદીઓનો કે સમુદ્રોનો મને એવો ભાર નથી, કે જેવો પરદ્રોહી લોકોનો ભાર થઈ પડ્યો છે. સઘળા ધર્મો વિપરીત એવામાં આવતાં છતાં પણ, રાવણના ભયને લીધે કોઈ યોદ્ધા શકતું નથી, પણ હવે મારે શું કરવું ?” ॥ ૩ ॥ પૃથ્વી હૃદયમાં વિચાર કરી, ગાયત્રી રૂપ ધરીને, જ્યાં દેવતાઓ તથા મુનિઓ એકઠા થઈને બેઠા હતા, ત્યાં ગઈ. ત્યાં જઈ રોઈ પડીને, તેણે પોતાનું દુઃખ સંભળાવ્યું, પણ કોઈથી કશું કામ બની શકે એવું એવામાં આવ્યું નહીં. ॥ ૪ ॥

છં—સુર મુનિ ગંધર્વા મિલિકર સર્વા ગયે વિરંચિકે લોકા ॥

સૅંગ ગોતનુ ધારી ભૂમિ વિચારી પરમ વિકલ ભય શોકા ॥

બ્રહ્મા સવ જાના મન અનુમાના મેરો કહુ ન વસાઈ ॥

જાકરિ તૈં દાસી સો અવિનાશી હમરો તોર સહાઈ ॥ ૧૧ ॥

પછી દેવતાઓ, મુનિઓ તથા ગંધર્વો એ સર્વે મળીને, મેરુ પર્વત ઉપર જ્યાં બ્રહ્માની સભા છે, ત્યાં ગયા. ભયથી તથા શોકથી અત્યંત વ્યાકુલ થયેલી અને ગાયના રૂપવાળી પૃથ્વી પણ તેઓની સાથે ગઈ. બ્રહ્માએ સઘળું બાણી, મનમાં વિચાર કરીને પૃથ્વીને કહ્યું કે, ‘મારાથી કશું બની શકે એમ નથી. તું જેની દાસી છે, તે અવિનાશી ભગવાન જ તારી અને અમારી સહાયતા કરશે. ॥ ૧૯ ॥

સો—ધરણિ ધરહુ મન ધીર, કહ વિરંચિ હરિપદ મુમિરિ ॥

જાનત જનકી પીર, મધુ મંજહિં દારુણ વિપતિ ॥ ૨૮ ॥

હે પૃથ્વી ! મનમાં ધીરજ ધર અને ભગવાનનાં ચરણનું સ્મરણ કર. ભગવાન, બહુ લોકોની પીડાને બાણ છે, તેથી તારી તથા અમારી દારુણ વિપત્તિને નહ કરશે. ॥ ૨૮ ॥

બૌ-વૈટે સુર સબ કરહિં વિચારા । કહૈં પહ્યે પ્રમુ કરિય પુકારા ॥
 પુર વૈકુંઠ જાન કહ કોઈ । કોઈ કહ પયનિધિ મહૈં વસ સોઈ ॥ ૧ ॥
 જાકે હૃદય ભક્તિ જસ પ્રીતી । પ્રમુ તિહિ પ્રગટ સદા યહ રીતી ॥
 તિહિ સમાજ ગિરિજા મૈં રહજ । અવસર પાય વચન ઇક કહજ ॥ ૨ ॥
 હરિ વ્યાપક સર્વત્ર સમાના । પ્રેમતે પ્રગટ હોહિં મૈં જાના ॥
 દેશ કાલ દિશિ વિદિશહુ માર્હીં । કહહુ સો કહૌં જહૌં પ્રમુ નાર્હીં ॥ ૩ ॥
 અગજગમય સબ રહિત વિરાગી । પ્રેમતે વહુ પ્રગટૈં જિમિ આગી ॥
 મોર વચન સબકે મન માના । સાધુ સાધુ કહિં બ્રહ્મ વલ્લાના ॥ ૪ ॥

બ્રહ્માનાં વચન સાંભળી, સર્વ દેવતાઓ, બેસીને વિચાર કરવા લાગ્યા કે, “પ્રભુને કયાં દેખીએ ! અને કયાં બધને પોકાર કરીએ ?” કેટલાએક, ‘પ્રભુ વૈકુંઠમાં વસે છે, માટે ત્યાં બધએ’ એમ કહ્યું. અને કેટલાએક, ‘પ્રભુ ક્ષીરસાગરમાં વસે છે, માટે ત્યાં બધએ’ એમ કહ્યું. ॥ ૧ ॥ હે પાર્વતી ! વાસ્તવિક તો એ છે કે, જેના હૃદયમાં જેવી ભક્તિ હોય, તેના હૃદયમાં તે પ્રમાણે પ્રભુ સર્વદા વસે છે. હું પણ તે સમયે એ સભામાં હતો, તેથી અવસર બેઠને એક વાત બોલ્યો કે, ॥ ૨ ॥ “હરિ સર્વત્ર સમાન રીતે વ્યાપક છે અને તે પ્રેમથી પ્રકટ થાય છે, એમ બાહ્યું છે. દેશ, કાલ, દિશાઓ અને પુણ્યાઓ, એઓમાં કયે સ્થલે પ્રભુ નથી ? તે કહો. ॥ ૩ ॥ અચર્યરમય છતાં, સર્વથી અગ્રગા રહેનારા અને જેને કોઈના પણ લેપ લાગતો નથી એવા પ્રભુ, જેમ અરણ્યથી અગ્નિ પ્રકટ થાય છે, તેમ પ્રેમથી પ્રકટ થાય છે.” હે પાર્વતી ! માફ વચન સર્વ દેવતાઓના મનમાં ઠીક લાગ્યું અને બ્રહ્માએ તો, ‘સાફ સાફ’ એમ કહીને મારાં વચનની પ્રશંસા કરી. ॥ ૪ ॥

દો-સુનિ વિરંચિ મન હર્ષ તનુ, પુલક નયન વહ નીર ॥

અસ્તુતિ કરત સજોર કર, સાવધાન મતિ ધીર ॥ ૨૧૦ ॥

માફ વચન સાંભળી, મનમાં હર્ષ પામેલા, શરીરમાં શેમાંચિત થયેલા અને જેનાં નેત્રોમાંથી ઘણાં આનંદાશ્રુ ચાલવા લાગ્યાં એવા બ્રહ્મા, પોતાની પુદ્ગિને સાવધાન તથા ધીર કરી, હાથ બેઠીને નીચે પ્રમાણે સ્તુતિ કરવા લાગ્યા, ॥ ૨૧૦ ॥

છં-જય જય સુરનાયક જન મુલદાયક પ્રણતપાલ ભગવંતા ॥

ગો દ્વિજ હિતકારી જય અમુરારી સિંધુમુતા પ્રિય કંતા ॥

પાલન સુર ધરણી અદ્રુત કરણી મર્મ ન જાને કોઈ ॥

જો સહજ કુપાલા દીનદયાલા કરહુ અનુગ્રહ સોઈ ॥ ૨૦ ॥

હે દેવતાઓના રક્ષક ! હે મનુષ્યોને સુખ દેનારા ! હે પ્રણામ કરનારાઓનું પાલન કરનારા ! હે માતા એશ્વર્યવાળા ! હે ગાયોનું તથા બ્રાહ્મણોનું કિત કરનારા ! હે અમુરોના શત્રુ ! હે લક્ષ્મીલના પ્રિય પતિ ! જય જય. આપ જ દેવતાઓનું તથા પૃથ્વીનું પાલન કરનારા છો, જેનું રક્ષણ કોઈના પણ બાજુવામાં આવતું નથી એવા

છો, સ્વાભાવિક કૃપાળુ છો, અને દીન કથાળુ છો, માટે આપના એ સઘળા શુભો પ્રમાણે અમારા ઉપર અનુગ્રહ કરો. ॥ ૨૦ ॥

છં-જય જય અવિનાશી સર્વ ઘટ વાસી વ્યાપક પરમાનંદા ॥

અવિગતિ ગોત્રીતા ચરિત પુત્રીતા માયારહિત મુકુંદા ॥

જિહ્વાજી અતિ અનુરાગી વિગત મોહ મુનિ વૃંદા ॥

નિશિ વાસર ધ્યાવર્હિ હરિગુણ ગાવર્હિ જયતિ સચ્ચિદાનંદા ॥ ૨૧ ॥

હે અવિનાશી ! હે સર્વના હૃદયોમાં અંતર્યામીપણથી રહેનારા ! વ્યાપક ! હે પરમાનંદ ! જેને મનની કે વાણીની ગતિ પહોંચી શકતી નથી એવા ! હે પવિત્ર ચરિત્રોવાળા ! હે આચાર્ય રહિત ! હે શોભા આપનારા ! જય જય. જેમાં લાગી રહેવાથી જગતમાં વૈરાગ્ય પામેલા અને ભક્તિમાં અત્યંત પ્રેમવાળા મુનિઓના સમૂહો, શોભથી રહિત થઈને, રાત દિવસ ક્યાન કર્યા કરે છે તથા શુભો ગાયા કરે છે એવા હે સચ્ચિદાનંદ હરિ ! જય જય ॥ ૨૧ ॥

છં-જેહિ સૃષ્ટિ જપાઈ ત્રિવિધ બનાઈ સંગ સહાય ન દૂજા ॥

સો કરહુ અઘારી ચિત્ત હમારી જાનિય ભક્તિ ન પૂજા ॥

જો ભવ ભય મંજન જન મન રંજન મંજન વિપતિ વચ્ચા ॥

મન ક્રમ વચ વાની છાંદિ સયાની શરણ સકલ સુરગૃયા ॥ ૨૨ ॥

જેણે, સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરે તથા ત્રિશુભાત્મક બનાવી છે, જેને, સૃષ્ટિ આદિ કરવામાં કોઈ પણ બીજા સહાયની અપેક્ષા નથી, જે સંસારના ભયને ટાળનારા છે, જે ભક્તજનોનાં મનને રાજી કરનારા તથા વિપત્તિઓના સમૂહોને તોડનારા છે અને પાપોના શત્રુ છે, તે પ્રભુ આ સમયમાં અમારી સૂઝ લેયો. અમે કશી ભક્તિને કે પૂજાને બાજુતા નથી. આ સઘળા દેવતાઓનાં યુગ્મો, મનથી, કર્મથી તથા વચનથી ડહાપણનું અભિમાન છોડી દઈને આપને શરણે પડેલાં છે. ॥ ૨૨ ॥

છં-શારદ શ્રુતિ શોષા ઋષય અશેષા જાકહૈં કોઝ ન જાના ॥

જેહિ દીન પિયારે દેવપુકારે દ્રવૌ સો શ્રીભગવાના ॥

ભવ વારિધિ મંદર સર્વવિધિ મુંદર ગુણ મંદિર સુલ્લ પુંજા ॥

મુનિ સિદ્ધ સકલ સુર પરમ મયાતુર નમત નાથ પદ કંજા ॥ ૨૩ ॥

જેને, સરસ્વતી, શ્રુતિઓ, શેષનાગ તથા સર્વે ઋષિઓ, એઓમાંથી કોઈએ પણ સંપૂર્ણ બાંધ્યા નથી, જેને, દીનકથાળુ કરીને વેદ પુકારે છે, જે, સંસારરૂપી સમુદ્રને મથી નાખવામાં મંદરાચલરૂપ છે અને જે, મુંદર શુભોના ધરરૂપ તથા સુખના પુંજરૂપ છે, તે શ્રીભગવાન, અમારા ઉપર કૃપા કરો. હે નાથ ! મુનિઓ, સિદ્ધલોકો તથા સર્વે દેવતાઓ, અત્યંત ભયથી વ્યાકુલ થઈને આપના ચરણારવિહમાં પ્રણામ કરે છે. ॥ ૨૩ ॥

દ્વો-જાનિ સમય સુર શ્રૂમિ મુનિ, વચન સમેત સનેહ ॥

ગગન ગિરા મંમીર મહ, હરણ શોક સંદેહ ॥ ૨૪ ॥

ભય પામેલા દેવતાઓ, પૃથ્વી અને મુનિઓ એઓનાં સ્નેહભરિત વચનો ધ્યાનમાં લઈ પ્રભુએ ચિંતાને તથા સંદેહને દૂર કરનારી ગંભીર આકાશવાણીથી કહ્યું કે, ॥ ૨૧૧ ॥

શ્લોક-જનિ દરપદુ મુનિ સિદ્ધ મુરેષા । તુંમહિં લાગિ ધરિહૌં નર વેશા ॥
અંશન સહિત મનુજ અવતારા । લેહૌં દિનકર વંશ હદારા ॥ ૧ ॥
કશ્યપ અદિતિ મહાતપ કીન્હા । તિનકહૈં મૈં પૂરવ વર દીન્હા ॥
તે દશરથ કૌશલ્યા રૂપા । કૌશલપુરી પ્રગટ નરભૂપા ॥ ૨ ॥
તિનકે ગૃહ અવતરિહૌં જાઈ । રઘુકુલ તિલક સો ચારદુ ભાઈ ॥
નારદ વચન સત્ય સબ કરિહૌં । પરમશક્તિ સમેત અવતરિહૌં ॥ ૩ ॥
હરિહૌં સકલ ભૂમિ ગરુઆઈ । નિર્ભય હોડ દેવ સમુદાઈ ॥
ગગન બ્રહ્મવાણી મુનિ કાના । તુરત ફિરે મુર હૃદય હુદાના ॥ ૪ ॥
તબ બ્રહ્મા ધરણિહિં સમુદાવા । અભય ભઈં મરોસ જિય આવા ॥

“હે દેવતાઓ ! હે મુનિઓ ! હે સિદ્ધો ! તમે ડરો મા. હું તમ લોકોને વાસ્તે મનુષ્ય વેષ ધરીશ. હું અતિ ઉત્તમ સૂર્યવંશમાં મારા અંશે સહિત મનુષ્યાવતાર ધરીશ. ॥ ૧ ॥ કશ્યપ અને અદિતિએ મોહું તપ કરતાં, મેં પૂર્વે તેઓને વરદાન આપ્યું છે. એઓ હાલ અયોધ્યા નગરીમાં દશરથ અને કૌશલ્યારૂપે અવતર્યા છે અને તેઓ મનુષ્યોમાં ઉત્તમ છે. ॥ ૨ ॥ રઘુકુલમાં એઓને ઘેર હું, ચાર ભાઈઓરૂપે અવતરીશ અને નારદજીનાં વચનને સત્ય કરીશ. પૃથ્વીમાં મારો અવતાર થશે અને મારી પરમ શક્તિનો પણ અવતાર થશે. ॥ ૩ ॥ સર્વે દેવતાઓ નિર્ભય થાઓ. હું પૃથ્વીનો ભાર ઉતારીશ.” આ પ્રમાણે આકાશવાણી સાંભળીને હૃદયમાં થંડા થયેલા સર્વે દેવતાઓ, મેરુ પર્વત ઉપરની સભામાંથી તુરત પાછા ફર્યા. ॥ ૪ ॥ બ્રહ્માએ પૃથ્વીને સમભવી, તેથી તે, નિર્ભય થઈ અને તેના મનમાં ભરોસો આવ્યો. ॥

શ્લોક-વિરંચિ નિજ લોકહિ ગયૈ, દેવન રહે સિલાય ॥

વાનર તનુ ધરિ ધરણિ મહૈ, હરિપદ સેવહુ જાય ॥ ૨૧૨ ॥

“તમે પૃથ્વીમાં વાનરોના અવતાર ધરીને ત્યાં પ્રભુનાં ચરણોનું સેવન કરજો.” એમ દેવતાઓને ભલામણ કરીને, બ્રહ્મા, પોતાના બ્રહ્મલોકમાં ગયા અને પછી કિષ્કિન્ધાનો પ્રદેશ કે જે પોતાના લોકરૂપ જ હતો, તેમાં ભંજવાનના રૂપથી અવતર્યા. ॥ ૨૧૨ ॥

શ્લોક-મયે દેવ સબ નિજનિજ ધામા । મુમિ સહિત મનમહૈં વિશ્રામા ॥

જો કહ્યુ આયસુ બ્રહ્મે દીન્હા । હવૈં દેવ વિલમ્બ ન કીન્હા ॥ ૧ ॥

વનચર દેહ ધરી સિતિમાહીં । અનુકિત શલ મત્તપ તિન પાહીં ॥

ગિરિ તરુ નરુ આયુષ સબ વીરા । હરિ મારગ ચિત્તહીં રુપવીરા ॥ ૨ ॥

ગિરિ કાનન જઈ તહૈં મરિપૂરી । રહ નિજ નિજ સેના રવિ રૂરી ॥
 ચહૈં સવ ચરિત મુના વિદુધારી । જનમતહીં હત કરન વિષારી ॥ ૩ ॥
 વસત સકલ યમ વણ રતિવંસી । કહ સકિહૈંહિ મોહીં વિધ્વંસી ॥
 તથાપિ સજગ રહે કા હાની । દિયે અમુર કરિ કહ્યું તહૈં થાની ॥ ૪ ॥

દેવતાઓ, મનમાં વિશ્વામ પાત્રીને પોતપોતાના લોકોમાં ગયા અને પૃથ્વી પણ પોતાને ઠેકાણે ગઈ. રાજા થયેલા દેવતાઓએ, જે કાંઈ પ્રહારોએ, આજ્ઞા કરી હતી, તે પ્રમાણે કરશે. વિલંબ નહીં કરતાં, ॥ ૧ ॥ પૃથ્વી ઉપર વાનરોના તથા રીંછોના અવતાર લીધા અને તે અવતારોમાં અતુલ બળે તથા અતુલ પ્રતાપે મેળવ્યા. પર્વતો, વૃક્ષો તથા નખોડપી આયુધોવાળા અને રણમાં ધીરતા ધરાવનારા એ સર્વે વીર વાનરો અને રીંછો, પ્રભુના અવતારવાની રાહ જોવા લાગ્યા. ॥ ૨ ॥ એ વાનરો તથા રીંછો, પર્વતોમાં તથા વનોમાં જ્યાં ત્યાં પોતપોતાની ઉત્તમ સેનાઓ રચીને રહ્યા અને તેઓથી પૃથ્વી ભરપૂર થઈ ગઈ. આ સઘનું ચરિત્ર સાંભળવામાં આવતાં, રાવણે વિચાર કર્યો કે, “વિષ્ણુ અવતરશે કે, હું તુરત જ તેને મારી નાખીશ. ॥ ૩ ॥ સઘળા સૂર્યવંશીઓ કે જેઓ મારા કબજામાં છે, તેઓ મને મારી શકવાના છે કે? જો કે તેઓ કશું કરી શકવાના નથી, તોપણ, સાવચેત રહેવામાં શું નુકશાન છે?” આવા વિચાર કરીને, રાવણે, સર્વત્ર રાક્ષસોનાં થાણાં ખેંસાડી દીધાં ॥ ૪ ॥

દો-ઉત્પત્તી વા મરણ જબ, જાકર જિહિવિધિ હોય ॥

કર સમેત વૃત્તાન્ત સો, પહુંચાવે સવ સોય ॥ ૨૧૩ ॥

થાણાવાળાઓને હુકમ કર્યો કે, “જે જે રાજાના દેશમાં જે પ્રમાણે જેનો જન્મ કે મૃત્યુ થાય, તે સઘળી હકીકત મને સઘળાઓએ પહોંચાડવી અને તે તે રાજાઓની ખાસેથી કર લઈને પણ મને પહોંચાડવો.” ॥ ૨૧૩ ॥

બૌ-મયે દિલીપ ભૂપ જબ આઈ । જાપિ અમુર સવ દિયે ઉઠાઈ ॥

મુનિ રાવળ બલ દેશન આવા । દ્વિજ લલિ સવ રાનિન ચૈઠાવા ॥ ૧ ॥

પદ પૂજત નિજ રૂપ દિશ્વાવા । માર્ગીં રાનિ પરમ મય પાવા ॥

પુનિ રાવળ સરયૂ તટ આયો । અર્ચત તંદુલ નૂપતિ ચલાયો ॥ ૨ ॥

પૂછેસિ લોગન કહડ બસાની । સિંહ ગાય પકરી વન આની ॥

તાતે જાલિ જીઘ્ર હમ મેરે । શત શર સમ લાગે હરિ કેરે ॥ ૩ ॥

મુનિ દશમુલ મન અચરજ આવા । દેશા જાય મૃતક વન પાવા ॥

સમુક્ષિ પ્રતાપ ગયો નિજ ધામા । નૂપ સન ચરિત કહ્યો નૂપવામા ॥ ૪ ॥

બ્યારે સૂર્યવંશમાં ‘દિલીપ’ નામનો રાજા ઉત્પન્ન થયો, ત્યારે તેણે પોતાના દેશ માંથી રાક્ષસોનાં સઘળાં થાણાં ઉઠાડી મેલ્યાં. આ સાંભળી રાવણ આશ્ચર્યનો વેષ લઈ

દિલીપનું બળ જોવા આવ્યો. દિલીપ હાજર નહીં હતો, તેથી દિલીપની રાણીઓએ રાવણને પ્રાર્થણા બાળી, પોતાની પાસે બેસાડ્યો. ॥ ૧ ॥ રાણીઓ, પગ પૂજવા લાગી તે સમયે રાવણે, પોતાનું રૂપ દેખાડતાં, રાણીઓ પરમ લય પામીને પોતપોતાના અવાસોમાં ભાગી ગઈ. રાવણ, પાછો સરયૂના કિનારા પર આવ્યો. આ વાતને જાણી ગયેલા દિલીપ રાજાએ, પૂજન કરતાં ચોખ્ખાના ચોડાક દાણા ફેંક્યા, ॥ ૨ ॥ લોકોએ ચોખ્ખાના દાણા ફેંકવાનું કારણ પૂછતાં દિલીપે કહ્યું કે, “એક સિંહ જંગલમાં ગાયને પકડી છે, તે કારણે લીધે મેં અદિતી ચોખ્ખાના દાણા ફેંક્યા છે. એ દાણાઓ, સિંહને સો બાણુ જેવા થઈને વાગશે.” ॥ ૩ ॥ આ વાત સાંભળી, બહુ જ આશ્ચર્ય પામેલા રાવણે વનમાં જઈને જોયું તો ત્યાં મરણ પામેલો સિંહ નજરે જોવામાં આવ્યો. આથી રાવણ, દિલીપ રાજાના પ્રતાપને સમજી જઈને, પોતાને ઘેર આવ્યો ગયો. દિલીપ રાજા મહેલમાં આવ્યો ત્યારે રાણીઓએ સઘળી હકીકત કહી સંભળાવી. ॥ ૪ ॥

દો-રાવણકૃત મુનિ અવધપતિ, અંજલિ મરિ જલ લીનહ ॥

પવનમંત્ર પઠિ ક્રોધયુત, દક્ષિણ દિશિ તજ દીનહ ॥ ૨૧૪ ॥

રાવણનો અપરાધ સાંભળી, અયોધ્યાના પતિ દિલીપ રાજાએ, અંજલીમાં જળ લઈ, પવનનો મંત્ર ભણી ક્રોધથી દક્ષિણ દિશા તરફ ફેંક્યું. ॥ ૨૧૪ ॥

દો-મયે વિશિષ્ઠ દશ લક્ષ તથ, કહ નૃપ લંકાહિ જાહુ ॥

સહિત ત્રિકૂટ સમુદ્રમે, બોરિ ફિરહુ તિહિ નાહુ ॥ ૨૧૫ ॥

એ જળમાંથી દશ લાખ બાણો ઉત્પન્ન થતાં, દિલીપે તેઓને આજ્ઞા કરી કે, “તમે લંકામાં જઈ, ત્રિકૂટ પર્વત સહિત લંકાને તથા તેના સ્વામી રાવણને સમુદ્રમાં ડૂબાવી દઈને પાછાં અહીં આવો. ॥ ૨૧૫ ॥

ચૌ-ચલે મુ વિશિષ્ઠ પવનગતિ મોરી । ડલટન લગે નગર ચહું ઓરી ॥

મયતનયા દોડકર તથ જોરી । કીન્દી વિવિધ વિનય નહિ ધોરી ॥ ૧ ॥

દે દુહાઈ નૃપ બોલી એસે । યહું નહિ નૃપતિ લરત તુમ કૈસે ॥

બાળ ચલે દિલીપ પહું આયે । સમક્ષ સોચ તે રહે ચુપાયે ॥ ૨ ॥

હિહિ વિધિ બહુત ગયો જબ કાલા । કૌશલપુર રઘુ મયો નૃપાલા ॥

મારુત બાળ લંકા ગૃહ ઢાયે । વનિતા વિનય વચન મુનિ આયે ॥ ૩ ॥

પુનિ રાજા અજ મયે બલધારી । મન્નો યુદ્ધ રાવણસો મારી ॥

અનિલ અસ્તે કટક સમેતા । દીનહ તાહિ પહુંચાય નિકેતા ॥ ૪ ॥

તેજવાન લલિત રહા ચુપાઈ । તેહિ પાછે મયે દશરથ આઈ ॥

પવનની ગતિનો પણ તિરસ્કાર કરે જોવી ગતિથી તે બાણો, ત્યાંથી આવ્યાં. એઓથી લંકા નગર ત્યારે તરફ ઉથલપાથલ થવા લાગતાં, મંદોદરીએ બંને હાથ જોડી, બાણી ભણી વિનવત કરી ॥ ૧ ॥ અને દિલીપની હુકમ દઈને કહ્યું કે, ‘અહીં કોઈ રાજા

નથી, તે છતાં તમે કેમ લડાઈ કરો છો ?' આથી બાણે પાછાં ફરીને દિલીપની પાસે આવ્યાં અને દિલીપ પશુ સમજી જઈને રૂપ થઈ ગયો. ॥ ૨ ॥ આ વાતને ધણે કાલ વીતી ગયા પછી અયોધ્યામાં રઘુ નામનો રાજા થયો. રાવણે કર માગ્યો ત્યારે, તેણે પવનનાં બાણેથી લંકાનાં ઘરો પાડી નાખ્યાં. રઘુનાં બાણે પશુ મેંદોદરીની વિનતિ સાંભળીને પાછાં રઘુની પાસે આવ્યાં. ॥ ૩ ॥ પછી અયોધ્યામાં અજ રાજાએ, વાયવ્યાશ્રથી રાવણને તેના સૈન્ય સહિત ઉડાવીને લંકામાં પહોંચાડી દીધો. ॥ ૪ ॥ અજ રાજાને તેજસ્વી જાણીને, રાવણ, પછીથી રૂપ રહ્યો. અજ રાજા પછી અયોધ્યામાં દશરથનું રાજ્ય થયું. ॥

દો-દશ સહસ્ર રવિ કર લલૈ, દશૌ દિશ રથ જાહિ ॥

દશશિર રિપુ પ્રગટ સુવન, કહિયે દશરથ તાહિ ॥ ૨૧૬ ॥

એ રાજાને દશ હજાર સૂર્યની કિરણોના જેવા દેખાવવાળો રથ, દશે દિશાઓમાં અપ્રતિબદ્ધ રીતે જતો હતો અને તેમના પુત્રો દશ માથાવાળા રાવણને મારનાર થવાના હતા, તેથી એ રાજાનું દશરથ નામ હતું. ॥ ૨૧૬ ॥

દો-સુનિ રાવણ નિજ દૂત મુલ, માંગિ પઠાયો દળ ॥

હરિશ્ચર પ્રેરે શૂપ કહિ, જહ્યો કપાટ પ્રચળ ॥ ૨૧૭ ॥

રાવણે દશરથનું રાજ્ય સાંભળી, દૂતોને મોકલીને તે દ્વારા હંડની માગણી કરતાં, દશરથ રાજાએ વિશ્વનું અસ્ત્ર મૂકીને લંકાના પ્રચંડ દરવાજા બંધ કરી દીધા. ॥ ૨૧૭ ॥

જો-જો રાવણ પટ લેઈ ઉધારી । તૌ હમ કર દેવહિં વિન રારી ॥

મંદિર દ્વાર મૂદિ સબ ગયે । રાવણસે નહિં ઉઘરત મયે ॥ ૧ ॥

ઉપરે નહીં પરાજૈ માની । ગયે બાળ ફિર ત્વપ રજધાની ॥

તબ રાવણ નખવાત વિચારી । વિપિન જાય કીન્હસિ તપ ખારી ॥ ૨ ॥

વરં કૂહિ બ્રહ્મા જબ ભાષા । બોલા તબ દશમુલ અમિલાષા ॥

દશરથ ત્વપતિ વીર્યતે કોઈ । જગમેં પુત્ર પ્રગટ નહિં કોઈ ॥ ૩ ॥

સુનિ સ્ત્રષ્ટા મનમેં દુલ્ખ માના । પુલ્કમસ્તુ કહિ કીન્હ પયાના ॥

તબ દશમુલ કૌશલપુર ગયડ । કૌશલ્યહિ હર લાલત મયડ ॥ ૪ ॥

સહિત મૈજુષા સાગર જાઈ । રાધોમચ્છ દિહસિ સૌપાઈ ॥

અને કહેવશબ્દ કે 'જે રાવણ, લંકાનાં દ્વાર ઉઘાડી શકે તે હું લડાઈ કર્યાં વગર કર આપું.' લંકાના બંધ થઈ ગયેલા દરવાજા, રાવણથી ઉઘાડી શકાયા જ નહોં, ॥ ૧ ॥ તેથી રાવણ પોતાને પરાભવ થયો માનીને પાછો દશરથની રાજધાનીમાં ગયો જ નહોં. પછી રાવણે આકાશચાણીને તથા બ્રહ્માના વરદાનનો વિચાર કરી, વનમાં જઈને, ભારે તપ કર્યું ॥ ૨ ॥ બ્રહ્મા 'વરં કૂહિ' વર માગ એમ બોલતાં રાવણે પોતાની ઇચ્છા જાહેર કરી કે, 'જગતમાં દશરથના વીર્યથી કેઈ પણ પુત્ર ઉત્પન્ન થાય.' ॥ ૩ ॥ રાવણની માગણી સાંભળીને એક પામેલા બ્રહ્મા, લગાસ્ટુ એમ કહીને આદેશ ગયા. પછી રાવણ કૌશલપુર

નામના શહેરમાં જઈને ત્યાંના રાજાની કુંવારી કૌશલ્યાને હરી લાવ્યો. ॥ ૪ ॥ જેમાં કૌશલ્યાને રાખી હતી, તે પેટી રાવણે રાઘવ નામના મત્સ્યને સોંપી દીધી. ॥

દો-ચતુરાનન ધરિ રૂપ તવ, રાવણકો તહૈં જાય ॥

સુતા માંગ લાયે તુરત, રાક્ષી વનમેં લાય ॥ ૨૧૮ ॥

બ્રહ્માએ, રાવણનું રૂપ ધરી, રાઘવ મત્સ્યની પાસે જઈ, તે કન્યા તુરત માગી લીધી, અને પછી તે કૌશલ્યાને વનમાં લાવીને રાખી. ॥ ૨૧૮ ॥

ચૌ-વનમેં ધરિ વિધિ ગય નિજ લોકા । તહૈં સુમંત પટ ખોલ વિલોકા ॥

કન્યાત બોલે મૃદુ વાની । તુમ હો કિનકી સુતા સયાની ॥ ૧ ॥

તવ કૌશલ્યા ગિરા ઉચારી । હમ હૈં કૌશલરાજ કુમારી ॥

નહિ જાના કો વનમેં લાવા । સુનિ સુમંત હિય અતિ મુલ્ક પાવા ॥૨॥

હે આયે કૌશલપુર તામા । રોદન હોત રહા નૃપધામા ॥

જાય મૈંજુષા ભૂપહિં દીના । જિહિવિધિ મિલા સો વર્ણન કીના ॥૩॥

બોલે નૃપ તુમ કોહો તાતા । કહ સુમંત સુનિયે પ્રશ્ન બાતા ॥

અવધપુરી નૃપ દશરથ નામા । ધર્મધુરંધર સવ ગુણ ધામા ॥ ૪ ॥

વનમાં રાખીને બ્રહ્મા, પોતાના લોકમાં જતાં, દશરથના મંત્રી સુમંત્રે આવી પેટી ખોલીને જોયું ત્યાં, અંદર કૌશલ્યા જેવામાં આવી, સુમંત્રે તું કોની પુત્રી છે? એમ પૂછતાં ॥ ૧ ॥ કૌશલ્યા ખાલી કે, હું કૌશલ રાજાની કુંવરી છું. મને વનમાં કેણે લાવ્યું? એ હું જાણતી નથી? એ સાંભળી, હૃદયમાં આનંદ પામેલા સુમંત્ર, ॥ ૨ ॥ તે કન્યાને કૌશલપુરમાં લાવ્યો. કે જ્યાં તેના ખોવાઈ જવાને લીધે રૂદન થઈ રહ્યું હતું સુમંત્રે જઈને, તે પેટી કૌશલ રાજાને સોંપી અને જે રીતે હાથ લાગી હતી, તેની હકીકત કહી. ॥ ૩ ॥ રાજાએ, ‘તમે કેણુ છો?’ એમ પૂછતાં સુમંત્રે જણાવ્યું કે, “હે રાજા! મારી વાત સાંભળો. અયોધ્યામાં ધર્મધુરંધર અને સઘળા સદ્ગુણોના સ્થાનકરૂપ દશરથ રાજા છે, ॥ ૪ ॥

દો-તામ્ર સચિવ મૈં સુનહુ નૃપ, સુન અતિ મયડ ઉછાહ ॥

કહો કિ અવ યહિ પુત્રિકર, કરિહૈં તિનહ સૅંગ વ્યાહ ॥ ૨૧૯ ॥

તેને હું મંત્રી છું.” રાજાએ એ સાંભળી, બહુ જ ઉત્સાહ ધરીને, સુમંત્રને કહ્યું કે “હું આ મારી કન્યા, તમારા રાજા દશરથને પરણાવીશ.” ॥ ૨૧૯ ॥

ચૌ-તુરતે નેગી વિમ પઠાવા । નૃપકે ટીકા આય ચઢાવા ॥

ચલી ધરાત વિપુલ નરનાહા । બઢી ધૂમસે મયડ વિવાહા ॥ ૧ ॥

વિરઘાસનકી સુતા સયાની । સો સુમંત વ્યાહી મુલ્કદાની ॥

બ્યાહ કીન પુનિ ધર ફિર આયે । નમર નારિ નર અવિ મુલ્ક પાયે ॥ ૨ ॥

પુનિ કૈકયી સુમિત્રા રાની । વ્યાહીં દશરથ સુધર સયાની ॥
 યહ સબ રુચિર ચરિત મૈં ભાચા । અબ સો સુનહુ જો બીચહિ રાચા ॥ ૩ ॥
 અવધપુરી રઘુકુલમણિ રાઝ । વેદવિદિત તિહિ દશરથ નાઝ ॥
 ધર્મધુરંધર ગુણનિધિ જ્ઞાની । હૃદય ભક્તિ મતિ સારંગપાની ॥ ૪ ॥

એમ કહીને તેણે તુરત જ બ્રાહ્મણોની સાથે નાળીએર એકલી દીધું, બ્રાહ્મણોએ અયોધ્યામાં જઈ, દશરથ રાજાને ચાંડલો કર્યો. દશરથ રાજાની મોટી ભાન કાશલ પુરમાં વિવાહને વાસ્તે આવી અને મોટી ધામધુમથી વિવાહ થયો. ॥ ૧ ॥ ગર્ગ કુલના વિરધાસન નામના બ્રાહ્મણની એક ચતુર તથા સુખ આપે એવી કન્યા હતી, તેની સાથે સુમેત્રનો પણ વિવાહ થયો, વિવાહ કરીને સર્વ પાછા ઘેર આવ્યા અને તેથી શહેરનાં સૌ પુરુષોને પરમ સુખની પ્રાપ્તિ થઈ. ॥ ૨ ॥ પછી દશરથ રાજાએ કૈકેયી અને સુમિત્રા નામની બે ચતુર રાજકન્યાઓની સાથે વિવાહ કર્યો. આ સઘળું સુંદર ચરિત્ર મેં કહ્યું. હવે જે ચરિત્ર વચમાં રાખી દીધું છે, તે સાંભળો. ॥ ૩ ॥

અયોધ્યાપુરીના રાજા દશરથ રઘુકુલમાં મણિરૂપ, જેનું યશ વેદમાં પણ પ્રખ્યાત છે એવા, ધર્મધુરંધર, ગુણોના ભંડારરૂપ, જ્ઞાની, હૃદયમાં ભક્તિવાળા અને જેની બુદ્ધિ ભગવાનમાં જ રહેલી હતી એવા હતા. ॥ ૪ ॥

દ્વો-કૌશલ્યાદી નારિ પ્રિય, સબ આચરણ પુનીત ॥

પતિ અનુકૂલ સુમેમ દહ, હરિ પદ કમલ વિનીત ॥ ૨૨૦ ॥

એ રાજાની કૌશલ્યા આદિ પ્રિય સ્ત્રીઓ, સર્વ આચરણોથી પવિત્ર હતી, પતિને અનુકૂલ રહેતી હતી, પ્રભુનાં ચરણકમળોમાં દહ પ્રેમવાળી હતી અને વિનયવાળી હતી. ॥ ૨૨૦ ॥

ત્રો-એક વાર શૂપતિ મનમાંહીં । મહિ ગલાનિ મેરે સુત નાહીં ॥

ગુરુગૃહ ગયે તુરત મહિલા । ચરણ લાગિ કરિ વિનય વિશાલા ॥ ૧ ॥

નિજ દુઃખ સુખ તૃપ ગુરુહિ સુનાયહ । કહ વસિષ્ઠ બહુવિધિ સમુદ્ધાયહ ॥

ધરહુ ધીર હોઈં સુત ચારી । ત્રિશ્વવન વિદિત ભક્ત ભય હારી ॥ ૨ ॥

૧ અહીં સુધી 'પ્રયમ સો કારણ કહહુ વિચારી ॥ નિર્ગુણ બ્રહ્મ સગુણ વ્યુ ધારી' એ પાર્વતીના પહેલા પ્રશ્નનો ઉત્તર પૂર્ણ થયો. ૨ દશરથ રાજાની શાંતા નામની કન્યાને, અંગદેશના રામાપાદ રાજાએ દગપુત્રી કરીને રાખી હતી. એક સમયે અંગદેશમાં દુષ્કાળ પડ્યો. ત્યારે બ્રાહ્મણોએ રાજાને કહ્યું કે, વિભાંડકના પુત્ર શુંગી આવે તો વરસાદ થાય. વિભાંડકના કરને લીધે શુંગીને ભાવવાની કાંઈની હિમ્મત ચાલી નહીં, ત્યારે કટલીએક વેશ્યાએ વિભાંડકની ચેરકાળરીના સમયમાં તે વનમાં ગઈ. શુંગી એઓને તપસ્વી જાણી, તેઓની પાસે જતાં, તે વેશ્યાઓ છલ કરીને શુંગીને રામાપાદના શહેરમાં લાવી આવી વરસાદ થયો. રાજાએ શાંતા શુંગીને પરચારી વિભાંડક આ સઘળું બવિષ્ જાણતા હતા, તેથી ચુપ રહ્યા. વસિષ્ઠના કહેવાથી દશરથે એ શુંગીને અંગ દેશમાંથી બોલાવ્યા હતા અને પ્રથમ અશ્વમેધ કરીને પછી પુત્રોત્તિ કરી હતી. (વાલ્મીકીય રામાયણ બાલકાંડ.)

શૃંગીસપિહિ વસિષ્ઠ બુલાવા । પુત્ર લાગિ શુભ યજ્ઞ કરાવા ॥
 મક્તિસહિત મુનિ આહુતિ દીન્હે । પ્રગટે અગિનિ ચારુ કર લીન્હે ॥ ૩ ॥
 જો વસિષ્ઠ કહ્યું હૃદય વિચારા । સકલ કાજ મા સિદ્ધ હુમ્દારા ॥
 યહ હવિ બાંટ દેહુ નૃપ જાઈ । યથા યોગ્ય જિહિ ભાગ બનાઈ ॥ ૪ ॥

એક સમયે દશરથ રાજાને મનમાં ખેદ ઉત્પન્ન થયો કે, ‘મારે પુત્ર નથી,’ એ વ્હાનિને લીધે, રાજાએ તુરત વસિષ્ઠ ગુરુને ઘેર જઈ, પગે લાગી, ઘણી વિનતિ કરીને, ॥ ૧ ॥ પોતાને જે રાજ્યસંબંધી સુખ અને પુત્રસંબંધી દુઃખ હતું, તે કહી સંભળાવ્યું. વસિષ્ઠ મુનિ ઘણી રીતે સમજાવીને બોલ્યા કે, હે રાજા ! ધીરજ રાખો, તમને ત્રેલોક્યમાં પ્રખ્યાત અને ભકતોના ભયને હરનારા ચાર પુત્રો પ્રાપ્ત થશે.’ ॥ ૨ ॥ વસિષ્ઠે, શૃંગી ઋષિને બોલાવ્યા અને તે દ્વારા રાજાને પુત્ર પ્રાપ્ત કરાવવા વાસ્તે, પુત્રેષ્ટિ નામનો યજ્ઞ કરાવ્યો.^૨ શૃંગી ઋષિએ, ભક્તિપૂર્વક આહુતિઓ હોમતાં, યજ્ઞના કુંડમાંથી ઢેહધારી અગ્નિ પ્રકટ થયો, કે જેના હાથમાં દૂધપાકનું પાત્ર હતું ॥ ૩ ॥ એ અગ્નિએ, દશરથ રાજાને કહ્યું કે, વસિષ્ઠ મુનિએ જે કાંઈ હૃદયમાં ધાર્યું છે તે સઘળું તમારું કાર્ય સિદ્ધ થયું છે, હે રાજા ! તમે અન્તઃપુરમાં જઈ જેમ યોગ્ય લાગે તેમ વિભાગો કરીને, આ દૂધપાક, તમારી રાણીઓને વહેંચી આપો.” ॥ ૪ ॥

દો—તવ અદૃશ્ય પાવક મયે, સકલ સમહિ સમુદાય ॥

પરમાનંદ મગન નૃપ, હવે ન હૃદય સમાય ॥ ૨૨૧ ॥

આ પ્રમાણે સઘળી સભા સમજે એવી રીતે રાજાને કહી, અગ્નિદેવ, અંતર્દાન થઈ ગયા. દશરથ રાજા પરમ આનંદમાં મગ્ન થયા અને તે આનંદ તેમના હૃદયમાં નહીં સમાઈ શક્યો. ॥ ૨૨૧ ॥

ચૌ—તવહિ રાવ મિય નારિ બુલાઈ । કૌશલ્યાદિ તહાં ચલિ આઈ ॥

અર્ધભાગ કૌશલ્યાદિ દીન્હા । ઉભય ભાગ આધે કર કીન્હા ॥ ૧ ॥

કૈકૈકૈકૈ સો નૃપ દયક । રહૃત સો ઉભય ભાગ પુનિ મયક ॥

કૌસલ્યા કૈકયી હાત ધરિ । દીન્હ સુમિત્રહિ મન મસજ કરિ ॥ ૨ ॥

ઈહિવિધિ ગર્ભસહિત સવ નારી । મયક હૃદય હર્ષિત મુખ મારી ॥

જા દિનતે દરિ ગર્ભદિ આયે । સકલ લોક મુખ સંપતિ છાયે ॥ ૩ ॥

મંદિર મહૈં સવ રાજહિ રાની । શોભા શીલ તેજ ગુણ સ્વાની ॥

મુલયુત કલ્પક કાલ ચલિ ગયક । જિહિ પ્રમુ પ્રગટ સો અવસર મયક ॥ ૪ ॥

રાજાએ, તે સમયે કૌશલ્યા આદિ ત્રિય રાણીઓને, બોલાવતાં, તેઓ ત્યાં હાજર થઈ. રાજાએ, દૂધપાકમાંથી અરધો ભાગ કૌશલ્યાને આપી, બાકીના બે ભાગ કરીને હાથમાં લીધા. ॥ ૧ ॥ એ બે ભાગમાંથી એક ભાગ કેકેયીને આપ્યો. બાકી જે ચતુર્થાશ્રૂપ એક ભાગ રહ્યો, તેના વળી બે ભાગ કરી, એક ભાગ કૌશલ્યાના, અને એક ભાગ કેકેયીના હાથમાં આપી, મનની પ્રસન્નતા કરી, તેઓના હાથથી, તે બે ભાગ સુમિત્રાને

આપાળ્યા. ॥ ૨ ॥ આ પ્રમાણે થવાથી, એ ત્રણે રાણીઓ ઝર્જવતી થઈ. સર્વના હૃદયોમાં ભારે હર્ષ અને ભારે સુખ ઉત્પન્ન થયાં. જે દિવસથી પ્રભુ ગર્ભમાં આળ્યા, તે દિવસથી સર્વ લોકોમાં સુખ અને સંપત્તિ છાઈ રહ્યાં, કે જેઓ, રાક્ષસોના ડરથી ઉચ્છિન્ન થઈ ગયાં હતાં. ॥ ૩ ॥ બાણે શોભા, શીલ, તેજ અને ગુણ, એઓની ખાણે હોય એવી રાણીઓ, આવાસોમાં શોભવા લાગી. આનંદથી ભરેલો કેટલોક કાલ વ્યતીત થતાં, પ્રભુના જન્મનો સમય પ્રાપ્ત થયો. ॥ ૪ ॥

દો-—યોગ લગ્ન ગ્રહ વાર તિથિ, સકલ મયે અનુકૂલ ॥

ચર અરુ અચર મુહર્ષ યુત, રામજન્મ સુખ મૂલ ॥ ૨૨૨ ॥

આ સમયમાં યોગ, લક્ષ, થડો, વાર તથા તિથિ, એ સર્વ અનુકૂલ થયાં અને સત્યરાચર જગતમાં સર્વત્ર હર્ષ ફેલાઈ રહ્યો. કારણ કે, રામનું જન્મનું સર્વના સુખનું મૂલ હતું. ॥ ૨૨૨ ॥

ચૌ-—નવમી તિથિ મધુમાસ પુનીતા । શુક્ર પક્ષ અભિજિત હરિ પ્રીતા ॥
મધ્ય દિવસ અતિ શ્રીત ન ધામા । પાવન કાલ લોક વિશ્રામા ॥ ૧ ॥
શ્રીતલ મંદ સુરભિ બહ વાઝ । હર્ષિત સુર સંતન મન વાઝ ॥
વન કુસુમિત ગિરિ ગણ મળિયાગ । સ્વર્ગ સકલ સરિતામૃત ધારા ॥ ૨ ॥
સો અવસર વિરંચિ જબ જાના । ચલે સકલ સુર સાજિ વિમાના ॥
ગગન વિમલ સંકુલ સુર યુવા । ગાવહિ ગુણ ગંધર્વ વરુથા ॥ ૩ ॥
વર્ષહિ સુમન મુ અંજલિ સાજી । ગહગહ ગગન દુન્દુભી વાજી ॥
અસ્તુતિ કરહિ નામ મુનિ દેવા । બહુવિધિ લાવહિ નિજનિજ સેવા ॥ ૪ ॥

પવિત્ર ચૈત્ર માસના શુકલપક્ષની નોમને દિવસ, કે જે ભગવાનને પ્રિય છે, તે દિવસનો અભિજિત મુહૂર્તવાળો, પવિત્ર, અનુષ્ઠાશીત અને લોકોને વિશ્રામ આપનારો મધ્યાહ્ન કાલ પ્રાપ્ત થતાં, ॥ ૧ ॥ શ્રીતલ, મંદ તથા સુગંધ પવન વાવા લાગ્યો, દેવતાઓ પ્રસન્ન થવા લાગ્યા, સંત જનોનાં મનો રાજ થવા લાગ્યાં, વનો પ્રકુલિત થયાં, પર્વતો ઉપર અભિયોના સમૂહો નિકળવા લાગ્યા અને સઘળી નદીઓ, અમૃતની ધારા જેવાં જળોને વહેવા લાગી. ॥ ૨ ॥ આ અવસર જ્યારે પ્રજ્ઞાના જાણવામાં આળ્યો, ત્યારે; પ્રજ્ઞા, સર્વ દેવતાઓ સહિત, વિમાનો સજ્જ કરીને અયોધ્યામાં આળ્યા. નિર્મલ આકાશ, દેવતાઓના યથોચી ભરપૂર થઈ ગયું. ગંધર્વોનાં ટોળાં, ભગવદ્ગુણો ગાવા લાગ્યાં, ॥ ૩ ॥ દેવતાઓ અંજલીઓમાં પુષ્પો લઈ લઈને તેઓની વૃદ્ધિ કરવા લાગ્યા, આકાશમાં ઘેરાં હુંદુભિઓ વાગવા લાગ્યાં, નાગો, મુનિઓ તથા દેવતાઓ સ્તુતિ કરવા લાગ્યા અને તેઓ પોતપોતાની તરફની ઘણી ઘણી સેવાઓ લાવવા લાગ્યા. ॥ ૪ ॥

દો-—સુર સમૂહ વિનતી કરી, પહુંવે નિજ નિજ ધામ ॥

જગ નિવાસ મહુ પ્રગટડ, અશિલ લોક વિશ્રામ ॥ ૨૨૩ ॥

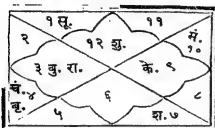
॥ श्रीरामचंद्रजन्मकुंडली ॥

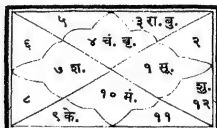
॥ श्रीलक्ष्मणजन्मकुंडली ॥

॥ श्रीभरतजन्मकुंडली ॥

॥ श्रीशत्रुघ्नजन्मकुंडली ॥

देवताओंना समूहो विनति करीने, पोतपोतानां स्थानकोमां गया, ते समयमां
७७ गतना निवासइय अने सर्व लोकाने आनंद आपनारा प्रभु प्रकट थया.
(७७-म्या.) ॥ २२३ ॥

कुंडलीवर्णन—घनाक्षरी कवित्त ॥

चैत सित नौमी सोम नपत पुर्ववसु है शुल योग कौलव करण शुभकारी है ॥
कर्कहै लगन तहां सौहैं गुरु चंद्र दोउ शनिहैं तुलाके घन केतु रिपुहारी है ॥ रसिक-
विहारी राम कुंडली अनूप ऐसी विशद विचित्र या विधाता निरधारीहै ॥

दो०—भरत जन्म ग्रह रामते, ध्रुव न्यारे ध्रुव येक ॥

यह विभेद सो जानिहैं, जिनके विमल विवेक ॥ २ ॥

चैत शुक्ल दशमी नखत, पुष्प भौम दिन जान ॥

गंड योग तैतिल करण, भरत सुजन्म प्रमान ॥ ३ ॥

राम धर्म सो भरत तन, खेचर एक समस्त ॥

भरत कुंडली कुल कलित, विधि इमि लिखि प्रशस्त ॥ ४ ॥

पुनि लक्ष्मण रिपुदमनको, जन्म एकही संग ॥

याते एकहि लय ग्रह, एक पांचहु अंग ॥ ५ ॥

चैत शुक्ल एकादशी, अश्लेषा बुधवार ॥

वृद्धि योग गर करणमे, दुहु जन्म, निरधार ॥ ६ ॥

લષણ શત્રુહન લગ્ન ગ્રહ, રામ સરિસ સબ ઢાન ॥
 ચઢ્ઢ કુંડલી યાહિં વિધિ, વિધિ વિરચિત શુભ દાન ॥ ૭ ॥
 વિધિ વિરચિત વર પત્રિકા, મિશ્રદ વિચિત્ર લલામ ॥
 લલિત વસિષ્ઠ સુર ગુરુ સહિત, મુદિત મુમિરિ ડર રામ ॥ ૮ ॥

છં૦ ચૌ૦—મયે પ્રગટ કૃપાલા દીનદયાલા કૌશલ્યા હિતકારી ॥
 હર્ષિત મહતારી મુનિ મન હારી અદ્વૈતરૂપ નિહારી ॥
 લોચન અભિરામા તનુ ધન ક્યામા નિજ આયુત મુજચારી ॥
 ભૂષણ વનમાલા નયન વિજ્ઞાલા શોભા સિંધુ સ્વરારી ॥ ૨૪ ॥

દીનદયાલુ અને સર્વ લોકોનું પરમહિત કરનારા કૃપાલુ રામચંદ્રજી, પ્રકટ થતાં, તેઓને જ્યાં લાગે એવું, મેઘની પેઠે શ્યામ, સુંદર, ચાર ભુજઓમાં શંખ, ચક્ર, ગદા તથા પદ્મ, એઓથી યુક્ત, અનેક ભૂષણોથી તથા વનમાલાથી શોભતું, વિજ્ઞાન નેત્રોવાળું, શોભાના સમુદ્ર જેવું, ભવિષ્યમાં રાક્ષસોને નષ્ટ કરનારું અને મુનિઓનાં અંતઃકરણોનું પશુ હરણ કરે એવું એમનું અદ્ભુત રૂપ ભેઠું, માતાજી કૌશલ્યા બહુ જ હર્ષ પામ્યાં ॥ ૨૪ ॥

છં૦—કહ દુહું કર જોરી અસ્તુતિ તોરી કિહિવિધિ કરોં અનંતા ॥
 માયા ગુણ જ્ઞાનાતીત અમાના વેદ પુરાણ મનંતા ॥
 કરુણા ગુણ સાગર સબ ગુણ આગર જિહિ ગાવહિ શ્રુતિ સંતા ॥
 સો મમ હિત લાગી જન અનુરાગી પ્રગટ મયે શ્રીકંતા ॥ ૨૫ ॥

માતાજી બન્ને હાથ ભેડીને બોલ્યાં કે, “હે અનંત ! હું શી રીતે આપની સ્તુતિ કરી શકું ? આપ કે જે વેદોના તથા પુરાણોના કહેવા પ્રમાણે માયાના શુભોથી તથા ઇંદ્રિયો સંબંધી જ્ઞાનોથી અતીત છે, પરિવ્રજેદોથી રહિત છે, કરુણાના તથા દિવ્ય શુભોના સાગરરૂપ છે, સર્વ પ્રદાનમાં અધિષ્ઠાનરૂપ છે, ભકતો ઉપર પ્રેમ રાખનારા છે, લક્ષ્મીના પતિ છે અને જેને શ્રુતિઓ તથા સંતો ગાયા કરે છે એવા છે, તે માટે હિત કરવાને વાસ્તે પ્રકટ થયા છે. ॥ ૨૫ ॥

છં૦—બ્રહ્માંડ નિકાયા નિર્મિત માયા રોમ રોમ પ્રતિ વેદ કહે ॥
 મમ ડર સો વાસી યહ ઉપહાસી સુનત ધીર મતિ ધિર ન રહે ॥
 ઉપજા જબ જ્ઞાના મશ્ત મુલકાના ચરિત બહુત વિધિ કીન્હ ચહે ॥
 કહિ કથા સુનાઈ માત બુઝાઈ જિહિપ્રકાર સુત મેમ લહે ॥ ૨૬ ॥

વેદ કહે છે કે, માયાએ બનાવેલાં પ્રદ્વાંડોના સમૂહો, આપના રામ રામમાં રહ્યાં છે એવા આપ, મારા ગર્ભમાં વસ્યા, માટી હાંસી જેવી વાત છે અને તે વાત સાંભળીને, ધીર પુરુષોની બુદ્ધિ પશુ સ્થિર ન રહે એવું છે,” જ્યારે કૌશલ્યાને જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું.

ત્યારે પ્રભુએ, મંદ હાસ્ય^૧ કરીને, તે જ્ઞાનને મંદ કરી નાખ્યું. કેમ કે પ્રભુ, માયાથી અનેક ચરિત્રો કરવા ધારતા હતા. પછી પ્રભુએ, જેવા પ્રકારથી પુત્રપ્રેમ પ્રાપ્ત થાય તેવા પ્રકારથી, પૂર્વ જન્મની કથા સંભળાવીને માતાજીને સમભવ્યાં. ॥ ૨૬ ॥

છં૦—માતા પુનિ બોલી સો મતિ ઢોલ્કી તજહુ તાત યહ રૂપા ॥

કીજૈ શિશુલીલા અતિમિયશીલા યહ મુલ પરમ અનૂપા ॥

મુનિ વચન મુજાના રોદન ટાના હોય બાલક મુરખૂપા ॥

યહ ચરિત જો ગાવહિ હરિપદ પાવહિ તે ન પરહિ ભવકૂપા ॥ ૨૭ ॥

પ્રભુના મંદ હાસ્યને લીધે, જેની જ્ઞાન યુદ્ધિ કાંઈક ચલિત થઈ ગઈ, એવાં કાશલ્યા; ફરી બોલ્યાં કે, “હે તાત ! આ દિવ્યરૂપને છોડી દઈ, સ્વાભાવિક રીતે અત્યંત પ્રિય લાગનારી બાલલીલા કરો. આપની બાલલીલા જોવી, એ જ અમોને પરમ અનુપમ મુખ છે.” માતાનાં વચન સાંભળી, પરમ ચતુર દેવાધિદેવ પ્રભુ, બાલકરૂપ થઈને રેવા લાગ્યા. જે લોકો, આ ચરિત્રને જાણે, તેઓ સંસારરૂપી ક્ષ્વામાં નહીં પડતાં, પ્રભુનાં ધામને પામશે. ॥ ૨૭ ॥

દો૦—વિમ ષેનુ મુર સંત હિત, લીન્દ મનુજ અવતાર ॥

નિજ ઇચ્છા નિર્મિત તનૂ, માયા ગુણ ગોપાર ॥ ૨૨૪ ॥

હે પાર્વતી ! પ્રભુએ બ્રાહ્મણોના, ગાયોના, દેવતાઓના અને સંતજનોના હિતને વાસ્તે, મનુષ્યને અવતાર ધર્યો. માયાના શુભેથી તથા ઈંદ્રિયેથી પર છતાં અર્થાત્ દેહાદિકના સંબંધથી રહિત છતાં પણ, પોતાની ઈચ્છાથી મનુષ્યનું શરીર બનાવી લીધું^૨. ॥ ૨૨૪ ॥

ચૌ૦—મુનિ શિશુરૂદન પરમ પ્રિય બાની । સંભ્રમ ચલિઆઈ સબ રાની ॥

હર્ષિત જહૈ તહૈ ધાઈ દાસી । આનંદ મગન સકલ પુરવાસી ॥ ૧ ॥

દશરથ પુત્ર જન્મ મુનિ કાના । માનહુ બ્રહ્માનંદ સમાના ॥

પરમ પ્રેમ મન પુલક શરીરા । ચાહત ઉઠન કરત મતિધીરા ॥ ૨ ॥

જાકર નામ મુનત શુભ કોઈ । મોરે ગૃહ આવા પ્રભુ સોઈ ॥

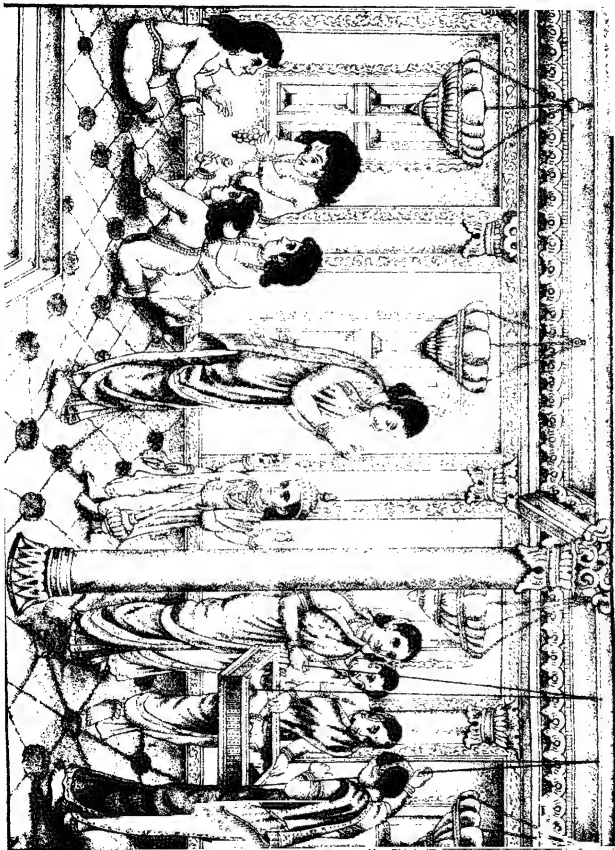
પરમાનંદ પૂરિ મન રાજા । કહા બુલાય વજાવહુ બાજા ॥ ૩ ॥

ગુરુ વસિષ્ઠકહૈ ગયડ હૈકારા । આયે દ્વિજન સહિત તૃપ દ્વારા ॥

અનુપમ બાલક દેલિ ન જાઈ । રૂપરાશિ ગુણ કહિ ન સિરાઈ ॥ ૪ ॥

અત્યંત પ્રિય વધામણી સાંભળીને તથા બાલકનું રેાતું સાંભળીને, સઘળી રાણીઓ સંભમથી ત્યાં આવી આવી. ઠાસીઓ વધામણી દેવાને વાસ્તે, જ્યાં ત્યાં દોડવા લાગી અને સઘળા પુરવાસી લોકો, આનંદમાં ભગ થયા. ॥ ૧ ॥ દશરથ રાજા, કાનથી

૧ શ્રીમદ્ભાગવતના દ્વિતીયસ્કંધમાં ‘હાસો જનોન્માલ્લરી ચ માયા’ એ શ્લોકથી ભગવાનના હાસ્યને આશાનું સ્વરૂપ જ કહ્યું છે. ૨ અહીં પાર્વતીના ખીન્ન પ્રશ્નોના ઉત્તર પૂર્ણ થાય છે.

પુત્રનું જન્મ સાંભળતાં જ બ્રહ્માનંદમાં સમાઈ ગયા હોય એવા થઈ ગયા. મનમાં પરમ પ્રેમથી અને શરીરમાં શેમાંથોથી વ્યાપ્ત થયેલા રાજાએ, ઉઠવાની ઇચ્છા કરી અને ઉઠવાને વાસ્તે હર્ષવિષ્ણુ થયેલી પોતાની બુદ્ધિને સ્થિર કરી. ॥ ૨ ॥ ‘અહો ! તેમનું નામ સાંભળતાં જ કંઈયણુ થાય છે, તે પ્રભુ, મારે ઘેર પધાર્યા.’ એવા પ્રકારના પરમ આનંદથી જેનું મન ભરપૂર થઈ ગયું હતું એવા દશરથ રાજાએ, આજ્ઞા કરી કે, “વસિષ્ઠજીને બોલાવો અને વાળાં વગડાવો.” ॥ ૩ ॥ વસિષ્ઠ ગુરુને ઘેર રાજાનું તેડું જતાં, વસિષ્ઠ મુનિ અનેક બ્રાહ્મણો સહિત રાજદ્વારમાં આવ્યા. અનુપમ ખાલકને જોઈ, વસિષ્ઠનાં નેત્રો તુલિ જ ન પામ્યાં અને ખાલકનાં રૂપનું તથા શુણોના સમૂહનું વર્ણન પણ પૂરેપૂરું નહીં કરી શકાય એમ તેમને જણાયું. ॥ ૪ ॥

દો-તબ નાંદીમુખ શ્રાદ્ધ કરિ, જાતકર્મ સબ કીન્હ ॥

હાટક ધેનૂ વસન મણિ, નૃપ વિપ્રન કહૈં દીન્હ ॥ ૨૨૫ ॥

પછી રાજાએ નાંદીશ્રાદ્ધ કરીને, પુત્રોનો જાતકર્મસંસ્કાર કર્યો અને બ્રાહ્મણોને સુવર્ણ, ગાયો, વગેરે તથા મણિઓ આપ્યાં. ॥ ૨૨૫ ॥

ચૌ-ધ્વજ પતાક તોરણ પુર છાવા । કહિ ન જાય જસ ભાંતિ બનાવા ॥

મુમન વૃષ્ટિ આકાશતે હોઈ । બ્રહ્માનંદ મગન સબ કોઈ ॥ ૧ ॥

વૃંદ વૃંદ મિલિ ચલીં લુગાઈ । સહજ શૃંગાર કિયે ઊઠિ ખાઈ ॥

કનક કલશ મંગલ ભરિ થારા । ગાવત પૈઠહિં ભૂપ દુઆરા ॥ ૨ ॥

કરિ આરતી નિહાવરિ કરહીં । વાર વાર શિશુ ચરણન પરહીં ॥

માગથ સૂત બંદિ ગણ ગાયક । પાવન યશ ગાવહિં રઘુનાયક ॥ ૩ ॥

સર્વસ દાન દીન્હ સબ કાહ । જિહિ પાવા રાસવા નહિં તાહ ॥

મૃગમદ ચંદન કુમકુમ કીચા । મવી સકલ વીથિન વિચ વીચા ॥ ૪ ॥

સઘળી અયોધ્યામાં ધ્વજ, પતાકા તથા તોરણો છાઈ રહ્યાં. એઓ, જે પ્રકારથી બનાવવામાં આવ્યાં, તે પ્રકારનું વર્ણન જ કરી શકાતું નથી. આકાશમાંથી પુષ્પોની વૃષ્ટિઓ પડવા લાગી અને સર્વે માણસો બ્રહ્માનંદમાં નિમગ્ન હોય એવાં થઈ ગયાં. ॥ ૧ ॥ નગરની સ્ત્રીઓ ઉતાવળને લીધે સહજ શબ્દગાર ધરી, રાજદ્વારમાં જવાને વાસ્તે ઉઠી ઉઠીને ઢોડવા લાગી અને ટોળેટોળાં મળીને રાજદ્વાર તરફ ચાલી, સુવર્ણના કળશો લઈ તથા માંગલિક પદાર્થોથી ભરેલા થાળો લઈ, ગાતી ગાતી રાજમંદિરમાં પેઠી. ॥ ૨ ॥ સઘળી સ્ત્રીઓ, આરતી કરી કરીને, નોછાવર કરવા લાગી અને વારંવાર ખાલકનાં ચરણોમાં પડવા લાગી. વહીવંત્યા, પૌરાણિક, સ્તુતિપાઠક (ભાટ ચારણ) અને ગવૈયાઓ, રઘુનાથજીના પવિત્ર યશને ગાવા લાગ્યા. ॥ ૩ ॥ સર્વ લોકોએ, પોતાની પાસે જે જે કાંઈ હતું, તે ખીજાઓને આપી દીધું. જેઓને મળ્યું, તેઓએ પણ તે પોતાની પાસે નહીં રાખતાં ખીજાઓને આપી દીધું. સઘળી ગલીઓમાં વચોવચ કંતૂરીનો, ચંદનનો અને કેસરનો કીચ મચી રહ્યો. ॥ ૪ ॥

દો-ગૃહ ગૃહ વાજ વધાવ શુભ, પ્રગટ મયે મુલકંદ ॥

દર્ષવંત સબ જહૈં તહૈંદિ, નગર નારિ નર દુન્દ ॥ ૨૨૬ ॥

સુખમૂલરૂપ પ્રભુ, પ્રકટ થતાં, ઘેર ઘેર વધાઈ પડી, શુભ વાતો વાગવા લાગ્યાં અને નગરમાં સર્વ ઠેકાણે સ્ત્રીઓ તથા પુરુષોના સમૂહો આનંદસંયુક્ત ફરવા લાગ્યાં. ॥ ૨૨૬ ॥

બો-કેકયસુતા સુમિત્રા દોઝ । મુન્દર સુત જન્મત મૈ સોઝ ॥

વહ મુલ સંપતિ સમય સમાજા । કહિ ન સકૈ શારદ અહિરાજા ॥ ૧ ॥

અવધપુરી સોહૈં રૂઢિમાંતિ । પ્રશુદિ મિલન આઈ જનુ રાતી ॥

દેસિ માનુ જનુ મન સકુચાની । તદપિ બનિ સંધ્યા અનુમાની ॥ ૨ ॥

અગર ધૂપ જનુ બહુ અંધિયારી । ઝંઘે અબિર મનહું અરુણારી ॥

મંદિર મણિ સમૂહ જનુ તારા । નૃપ ગૃહ કલશ સો ઇન્દુ ઉદારા ॥ ૩ ॥

મવન વેદ ધ્વનિ અતિ મૃદુ વાની । જનુ સ્વગ મુલર સમય મુલસાની ॥

કૌતુક દેસ પતંગ મુલાના । એક માસ તિહિ જાત ન જાના ॥ ૪ ॥

કેકેયી અને સુમિત્રા, એઓએ પણ સુંદર પુત્રોને જન્મ આપ્યો. આ અવસરની સુખસંપત્તિનું વર્ણન સરસ્વતીથી કે શેષનાગથી પણ કરી શકાય નહીં. ॥ ૧ ॥ આ સમયમાં અયોધ્યાપુરી, જાણે પ્રભુને મળવા આવેલી રાત્રિ, સૂર્યને જોઈ મનમાં સંકોચાવાને લીધે સંધ્યા બની જઈને ઉભેલી હોય એવી શોભવા લાગી. ॥ ૨ ॥ કેમ કે તેમાં અગરના ધૂપનો ધૂમાડો, અંધકાર જેવો, ઉડતો ચાલતો, રતાશ જેવો, સુંદર મણિઓના સમૂહો, તારા જેવા, રાજમંદિર ઉપરનો કલશ, સુંદર ચંદ્ર જેવો ॥ ૩ ॥ અને રાજમંદિરની અંદર ઉત્થારણ કરવામાં આવતા વેદમંત્રોનાં ધ્વનિઓ તથા લોકોનાં કોમળ વચનો, પક્ષીઓના મધુર શબ્દો જેવાં લાગતાં હતાં. આ કૌતુક જોઈ, સૂર્ય પણ પોતાની ગતિને ભૂલી જઈને ત્યાં થોભી રહ્યા, તેથી એક માસ જેટલો વખત વીતી જતાં પણ, તે વાતની કોઈને ખબર ન પડી, ॥ ૪ ॥

દો-માસ દિવસકા દિવસ મા, મર્મ ન જાનૈ કોઈ ॥

રથસમેત રવિ થાકઝ, નિશા કવન વિધિ હોઈ ॥ ૨૨૭ ॥

એક મહિનાનો એક દિવસ થયો, પણ તે મર્મ કોઈના જાણવામાં આવ્યો નહીં. સૂર્ય, પોતાના રથ સહિત અયોધ્યા ઉપર જ ખોભરી રહ્યા એટલે પછી રાત્રિ કેમ જ પડે ? ॥ ૨૨૭ ॥

બો-યહ રહસ્ય કાહૂ નહિ જાના । દિનમણિ ચલે કરત મુળ ગાના ॥

દેસિ મહોત્સવ મુર મુનિ નાગા । ચલે મવન વર્ણત નિજ માગા ॥ ૧ ॥

૧ સૂર્યના ખોભરવાની વાત કોઈના જાણવામાં ન આવી અને દુક્ત ગુસાંછળના જ જાણવામાં આવી, તેનું કારણ ‘સુદ્ધ હિ રામચરિત મણિમાનિક’ એ ગોપાલમાં રપદ છે.

औरो एक कहौं निज चोरी । मुनु गिरिजा अति दृढ मति तोरी ॥

काकभृगुंढि संग हम दोऊ । मनुजरूप जाने नहिं कोऊ ॥ २ ॥

परमानंद प्रेम सुख फूले । बीथिन फिराई मगन मन थूले ॥

यह सब चरित जानै सोई । कृपा रामकी जापै होई ॥ ૩ ॥

तिहि अवसर जो जिहि विधि आवा । दीन्ह भूप जो जिहि मन भावा ॥

गज रथ तुरंग हेम गो हीरा । दीन्ह नृप नाना विधि चीरा ॥ ૪ ॥

સૂર્ય, ઉત્સવ જોવાનો આનન્દ લેવા અયોધ્યા ઉપર ખોલરી રહ્યા. એ રહસ્ય કોઈએ જાણ્યું નહીં. પછી પોતાના વંશનો મહોદય જોઈ, રાજ થયેલા સૂર્યનારાયણ, રામના ગુણો ગાતા ગાતા ત્યાંથી ચાલ્યા. દેવતાઓ, મુનિઓ અને નાગ લોકો પણ, એ મહોત્સવનું દર્શન મળવાથી, પોતાનાં સહભાગ્યોનું વર્ણન કરતા કરતા ત્યાંથી પોતપોતાને ઘેર ગયા. ॥ ૧ ॥ હે પાર્વતી ! તમારી ભુદ્ધિની અતિ દૃઢતા જોઈને, હું મારી પણ એક ગુપ્ત વાત કહું છું, તે સાંભળો. ૧ કાકભુગુંડિ અને હું, એ બન્ને, કોઈ ન જાણે એવી રીતે મનુષ્યરૂપ ધરીને તે સમયે અયોધ્યામાં ગયા હતા, ॥ ૨ ॥ પરમાનંદમાં મગ્ન થઈ થતા પ્રેમસુખથી પ્રકુલિત થઈને ગલીગલીમાં ફર્યા હતા અને મનના મગ્ન-પણાને લીધે થરીરનું ભાન પણ ભૂલી ગયા હતા. જેના ઉપર રામની કૃપા હોય, તે જ આ અમારાં ચરિત્રને જાણી શકે. ॥ ૩ ॥ એ અવસરમાં જે જે કોઈ, જેવા જેવા પ્રકારથી આવ્યા અને જેને જેને, જે જે કાંઈ જોઈતું હતું, તેને તેને, તેવા તેવા પ્રકારથી, તે તે વસ્તુઓ, રાજાએ આપી, હાથીઓ, ઘોડાઓ, રથો, સુવર્ણ, ગાયો, હીરા તથા વસ્ત્રો, દશરથ રાજાએ અનેક અનેક પ્રકારનાં આપ્યાં. ॥ ૪ ॥

दो०-मन संतोष सवनके, जहँ तहँ देत अशीश ॥

सकल तनय चिर जीवहू, तुलसिदासके ईश ॥ २२८ ॥

સર્વ લોકો, મનમાં સંતુષ્ટ થઈને, સર્વ જગોમાં આશિર્વચનો આપવા લાગ્યાં કે, “હે રાજા ! દાસજનોનું રક્ષણ કરનારા તમારા સર્વે પુત્રો ચિરંજીવ રહો.” ॥ ૨૨૮ ॥

चौ०-कलुक दिवस बीते इहिभांती । जात न जानहिं दिन औ राती ॥

नामकरणकर अवसर जानी । भूप बोलि पठये मुनि ज्ञानी ॥ १ ॥

करि पूजा भूपति अस भाखा । धरिय नाम जो मुनि गुनि राखा ॥

इनके नाम अनेक अनूपा । मैं नृप कहव स्वमति अनुरूपा ॥ २ ॥

जो आनंद सिंधु सुखरासी । सीकरते त्रैलोक्य सुपासी ॥

सो सुखधाम राम अस नामा । अखिल लोक दायक विश्रामा ॥ ૩ ॥

विश्व भरण पोषण कर जोई । ताकर नाम भरत अस होई ॥

जाके सुभिरनते रिपु नाशा । नाम शत्रुह्न वेद प्रकाशा ॥ ૪ ॥

૧ ‘જે વાત મારા પૂજવાથી બહાર રહી ગઇ હોય, તે પણ કહેજે’ એમ પાર્વતીએ વિનવિ કરી હતી, તેથી સદાશિવે આ ગુપ્ત વાત કહી છે.

આ પ્રમાણે રાત દિવસ ગયાની, કોઇને ખબર પહોં ન પડે, એવી રીતે, આનંદથી કેટલાક દિવસો વ્યતીત થઈ ગયા. રાજાએ, નામકરણ સંસ્કારનો સમય પ્રાપ્ત થયો જાણી, મહા રાત્રી વસિષ્ઠ મુનિને બોલાવી, ॥ ૧ ॥ પૂછ કરીને કહ્યું કે, ‘હે મુનિ! મારા કુંવરોનાં આપે ધારી રાખ્યાં હોય તે પ્રમાણે નામ રાખો.’ વસિષ્ઠ બાલ્યા કે, “તમારા મોટા કુંવરનાં, જેઓને કોઇની પણ ઉપમા લાગુ પડે નહીં એવાં અનેક નામો છે. એઓમાંથી હું મારી પુત્રિ પ્રમાણે કહું છું. ॥ ૨ ॥ આ જ્યેષ્ઠ કુમાર આનંદના સમુદ્રરૂપ છે, સુખોના સમૂહરૂપ છે, સર્વ લોકોને વિશ્રામ આપનાર છે અને એના આનંદની કળાઓથી જ ત્રૈલોક્ય આનંદ પામે છે, એટલા માટે એમનું, સુખના સ્થાનકરૂપ ‘રામ’ એ નામ રાખું છું. ॥ ૩ ॥ આ બીજો કુમાર સધળા જગતનું ભરણું પોષણ કરવાને સમર્થ થશે, એવા હેતુથી તેનું ‘ભરત’ નામ રાખું છું. આ ત્રીજા કુંવરના સ્મરણથી જ શત્રુઓ નષ્ટ થઈ જશે, માટે વેદોક્ત રીતિ પ્રમાણે તેનું ‘શત્રુ’ નામ રાખું છું. ॥ ૪ ॥

દો—લક્ષણ ધામહિ રામપ્રિય, સકલ જગત આધાર ॥

ગુરુ વસિષ્ઠ તિહિ રાખજ, લક્ષ્મણ નામ ઉદાર ॥ ૨૨૧ ॥

વસિષ્ઠ મુનિએ, રાજાના ત્રીજા કુંવરને શુભ લક્ષણોના સ્થાનકરૂપ, સર્વ જગતના આધાર (શેષનાગ) રૂપ અને રામના પ્રેમના પાત્રરૂપ જાણીને, તેનું ‘લક્ષ્મણ’ એ ઉત્તમ નામ રાખ્યું. ॥ ૨૨૧ ॥

પૌ—ધરે નામ ગુરુ હૃદય વિચારી । વેદતત્ત્વ ત્વ તવ મુત ચારી ॥

મુનિ જન ધન સર્વસ શિવ પ્રાના । બાલકેલિરસ તિહિ મુલ માના ॥ ૧ ॥

બાલહિતે નિજ હિત પતિ જાની । લક્ષ્મણ રામ ચરણ રતિ માની ॥

ભરત શત્રુહન દોનોં ખાઈ । પ્રમુદ સેવક જસ પ્રીતિ બઢાઈ ॥ ૨ ॥

શ્યામ ગૌર મુન્દર દોડ જોરી । નિરખાઈ છાબિ જનની તૃણ તોરી ॥

ચારિત્ર શીલ રૂપ ગુણ ધામા । તદાપિ અધિક મુલસાગર રામા ॥ ૩ ॥

હૃદય અનુગ્રહ ઇન્દુ પ્રકાશ । સૂચત કિરણ મનોહર હાસા ॥

કવહું ઉછંગ કવહું વર પાલન । માતુ દુહારીંહિ કહિ પ્રિય લાલન ॥ ૪ ॥

આરે કુંવરોનાં નામ પાડી, હૃદયમાં વિચાર કરીને, વસિષ્ઠ ગુરુ બાલ્યા કે, “હે રાજા! તમારા આરે કુંવરો વેદોના તત્ત્વરૂપ છે, મુનિઓના ધનરૂપ છે, ભક્તજનોના સર્વસ્વરૂપ છે, સદાશિવના પ્રાણરૂપ છે અને બાલલીલામાં રુચિ ધરાવનારા કાકણશુંડિના મુખરૂપ છે. ॥ ૧ ॥ લક્ષ્મણ, બાલ્યાવસ્થાથી જ રામને પોતાના હિતકારી સ્વામી સમજીને, તેમના ચરણમાં પ્રીતિ રાખશે; અને ભરત તથા શત્રુઘ્ન, એ બે બાઈઓ, પરસ્પર સ્વામી સેવકના જેવી પ્રીતિ વધારશે.” ॥ ૨ ॥ પુત્રોની બે ભેડી, કે જેઓમાં એક શ્યામ સુંદર અને બીજી ગોરી હતી, તેઓની કાંતિને ભેળ, ‘રખેને દૃષ્ટિ દોષ લાગે’ એવા ભયથી, માતાઓ તરણાં તોડવા વગેરે દૂચકા કરતી હતી. બે કે આરે બાઈઓ, શીલના, રૂપના અને શુણોના સ્થાનકરૂપ હતા, તેમણે તેઓમાં રામ અધિક શુણોવાળા

હોવાથી, સર્વને સુખના સમુદ્રરૂપ બધાતા હતા. ॥ ૩ ॥ રામના હૃદયમાં રહેલા અનુગ્રહરૂપી ચંદ્રના પ્રકાશને મનોહર હાસ્યરૂપી કિરણો સૂચવતી હતી. કૌશલ્યા, રામને કોઈ સમયે ખોળામાં લઈ રમાડવા લાગ્યાં, કોઈ સમયે ચુંદર પાલણીમાં ઝુલાવવા લાગ્યાં અને કોઈ સમયે પ્રિય પુત્ર કહીને લાડ લડાવવા લાગ્યાં. ॥ ૪ ॥

દો-—વ્યાપક બ્રહ્મ નિરંજનહિ, નિર્ગુણ વિગત વિનોદ ॥

સો પ્રમુ પ્રેમ ભક્તિ વશ, કૌશલ્યાકી ગોદ ॥ ૨૩૦ ॥

રામ કે જે વ્યાપક, નિર્લેપ, નિર્શુષ્ક અને કીડારહિત શુદ્ધ પરમાત્મા જ છે, તે પ્રમુ, પ્રેમને અને ભક્તિને વશ થઈ, કૌશલ્યાની ગોદમાં ખેલવા લાગ્યા. ॥ ૨૩૦ ॥

ચૌ-—કામકોટિ છવિ શ્યામ શરીરા । નીલકુંજ વારિદ ગંભીરા ॥

અરુણ ચરણ પંકજ નલ જોતી । કમલદલન વૈટે જનુ મોતી ॥ ૧ ॥

રોલ કુલિશ ધ્વજ અંકુશ સોહૈ । નૃપુર ધુનિ મુનિ મન મોહૈ ॥

કટિ કિકિણી ઉદર ત્રય રેલા । નાભિ ગંભીર જાન જિહિ દેલા ॥ ૨ ॥

શ્વજ વિશાલ ભૂષણ યુત મૂરી । હિય હરિ નલ શોભા અતિ રૂરી ॥

ઉર માણિ હાર પદિકી શોભા । વિપ્રચરણ દેલત મન લોભા ॥ ૩ ॥

કંચુ કંઠ અતિ ચિત્રુક મુહાઈ । આનન અમિત મદન છવિ છાઈ ॥

દુહ દુહ દશન અષર અરુણારે । નાસા તિલક કો વરણે પારે ॥ ૪ ॥

મુન્દર શ્રવણ મુચાર કપોલા । અતિ પ્રિય મધુર મુતોતરિ ચોલા ॥

નીલ કમલ દોડ નયન વિશાલા । વિકટ મુકુટિ લટકન વર ચોલા ॥ ૫ ॥

ચિક્ષણ કવચ કુંચિત ગમ્મુઆરે । બહુ પ્રકાર રવિ માતુ સૈવારે ॥

પીત શંગુલિયા તનુ પહિરાઈ । જાનુ પાણિ વિચરત મહિ માર્ઘે ॥ ૬ ॥

રૂપ સકહિ નહિ કહિ શ્રુતિ શેષા । સો જાને સ્વપ્રહુ જિન દેલા ॥

રામના શ્યામચુંદર શરીરની કાંતિ, કરોડ કામદેવના જેવી, નીલ કમળના જેવી અને મેઘના જેવી ગંભીર હતી. રાતા ચરણોની ઉપર રહેલા નખો, બાજુ લાલ કમલપત્રોની ઉપર ચોતી ખેડેલાં હોય એવા શોભતા હતા અથવા જેમ લાલ કમળપત્રોની ઉપર રાખેલાં ચોતી, કમળ પત્રોની ઝાંઘથી લાલ દેખાય તેમ બાલ ચરણોની ઉપર રહેલા નખો, સફેદ છતાં પશુ, ચરણોની ઝાંઘથી લાલ દેખાતા હતા. ૧ ॥ ૧ ॥ ચરણોમાં દેખાતક વજ્ર, ધ્વજ અને અંકુશ શેષી રહ્યાં હતાં. ચરણોમાં પહેરેલાં ઝાંઝરોનો ધ્વનિ, સાંભળીને મુનિઓનાં મન પશુ મોહિત થતાં હતાં. કટિમાં કટિ-

૧ આ તદ્દશુષ્ક અલંકાર છે. કુવલયાનંદકારિકામાં કહ્યું છે કે, “તદ્દશુષ્કઃ સ્વગુણત્યાગાદન્યવીયગુણ-પ્રદઃ પોતાના ગુણનો ત્યાગ કરી, અન્યથા ગુણનું ગ્રહણ, એ તદ્દશુષ્ક અલંકાર કહેવાય છે.” લાલ ચરણોની ઝાંઘવાળા નખો બાજુ લાલ કમળોની ઝાંઘવાળાં ચોતી હોય એવા લાગતા હતા, એમ મહાનુસારી અર્થ કરતાં ઉત્પ્રેક્ષાનું અને તદ્દશુષ્કનું મિશ્રણ થાય છે.

મેખલા અને ઉદર ઉપર ત્રણ રેખાઓ (વલીઓ) દીપી રહી હતી. નાભિની ગંભીરતા તે જેણે દીઠી હોય તેનાથી જ (નાભિમાં અનંત વર્ષો સુધી ભમેલા પ્રદ્વાથી જ) વર્ણવી શકાય એવી હતી. ॥ ૨ ॥ ભુભઓ વિશાલ હતી. શરીરપર અનેક ભૂષણો દીપતા હતાં. દૃષ્ટિદોષ નહીં લાગવાને વાસ્તે છાતીપર પહેરાવેલા સિંહ નખોની શોભા અત્યંત મનોહર હતી. વક્ષસ્થળમાં મણિઓનો હાર, પદક, ભૂથ લાંછન (ભૂથ ઋષિએ મારેલી લાતનું ચિન્હ) એઓની શોભા જોનારાઓનાં અંતઃકરણોને લલચાવતી હતી. ॥ ૩ ॥ કંઠ શંખની પેઠે શોભતો હતો. હડપચી, અત્યંત સુંદર હતી. મોઢોડાપર, અપરિમિત કામદેવોની શોભા છાઈ રહી હતી. બખ્ખે દાંત, લાલ હોઠ, નાસિકા અને તિલક, એઓનાં વર્ણનનો પાર કોઈ પણ ન પામી શકે એમ હતું. ॥ ૪ ॥ કાન તથા કપોલ (ગાલ), અતિ સુંદર હતાં. બોલતું, અત્યંત મ્હાફું, મીઠું તથા તોતકું હતું. જે વિશાલ નેત્રો, નીલ કમળોની શોભા ધરાવતાં હતાં. ભમરો, વાંકી હતી. લલાટપર સુંદર વાળ લટકતા હતા. ॥ ૫ ॥ ચીકણા તથા વાંકા ગર્ભસંબંધી કેશોને માતાજી ઘણા પ્રકારથી ગોઠવીને ગુંથતાં હતાં. શરીરમાં માતાજી, પીઠું ઝબકું પહેરાવતાં હતાં. આવા સ્વરૂપવાળા રામચંદ્રજી, ગોઠણવતે અને હાથવતે પૃથ્વીપર રીખવા લાગતાં, સર્વને આનંદ થવા લાગ્યો. ॥ ૬ ॥ શ્રુતિ કે શેષનાગ પણ, એ સ્વરૂપનું પૂરું વર્ણન કરી શકે એમ ન હતું. જેણે સ્વપ્નમાં પણ એ સ્વરૂપને જોયું હોય, તેના જ (ભક્ત જનના જ) અનુભવમાં આવે એમ હતું. ॥

દો-સુલ સંદોહર્ષિ મોહપર, જ્ઞાન ગિરા ગોતીત ॥

દંપતિ અતિશય પ્રેમવશ, કર શિશુ ચરિત પુનીત ॥ ૨૩૧ ॥

આનંદના સમૂહરૂપ રામચંદ્રજી, માયાથી પર તથા મનથી વાણીથી ઇન્દ્રિયોથી અગમ્ય છતાં પણ, માતાપિતાના પરમ પ્રેમને આધીન થઇને પવિત્ર બાલચરિત્ર કરવા લાગ્યા. ॥ ૨૩૧ ॥

ચૌ-ઈહિવિધિ રામ જગત પિતૃ માતા । કૌશલપુર વાસિન સુલ દાતા ॥

જિન રણુનાથ ચરણ રતિ માની । તિનકી યહ ગતિ પ્રગટ ભવાની ॥ ૧ ॥

રણુપતિ વિમુલ્લ યતન કર કોરી । કવન સકે ભવવન્ધન છોરી ॥

જીવ ચરાચર વશકે રાખે । સૌ માયા પ્રમુસૌં ભય ખાલે ॥ ૨ ॥

શુકુટિ વિલાસ નચાવે જાહી । અસ પ્રમુ છાંડિ ભજિય કહુ કાહી ॥

મન ક્રમ વચન છાંડિ ચતુર્ગઈ । મજત કૃપા કરિહૈં રણુર્ગઈ ॥ ૩ ॥

ઈહિવિધિ શિશુ વિનોદ પ્રમુ કીન્દા । સકલ નગર વાસિન સુલ દીન્દા ॥

લે ઝહંગ કબહૂં હલરાવૈં । કબહૂં પાલન ઘાલિ મુલાવૈં ॥ ૪ ॥

જગતના માતાપિતા રામચંદ્રજી, આ પ્રમાણે અયોધ્યાના નિવાસિઓને સુખ દેવા લાગ્યા. હે પાર્વતી! જેઓએ, રામચંદ્રજીનાં ચરણોપર પ્રેમ કર્યો હોય, તેઓને, અયોધ્યાના નિવાસિઓના જેવી જ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય. ॥ ૧ ॥ રામથી વિમુખ રહેનારો

કયે પ્રાણી, કરોડ યજ્ઞથી પણ, પોતાના આત્માને સંસારરૂપી બંધનમાંથી મુક્ત કરી શકે ? જેણે ચર તથા અચર, સઘળા જીવોને વશ કરી રાખ્યા છે, એવી માયા પણ, જેથી ભય પામે છે ॥ ૨ ॥ અને જેની બુદ્ધીને વિલાસ, તે માયાને ન્યાવ્યા કરે છે, તે પ્રભુને છોડીને બીજા કોને ભજીએ ? કહેા. મનથી, કર્મથી, તથા વચનથી, ડહાપણનો મિથ્યા ડોળ તણ દઇને, જે કોઇ ભજે, તેના ઉપર રામચંદ્રજી કૃપા કરે છે, ॥ ૩ ॥ આ પ્રમાણે પ્રભુએ, બાલવિનાદ કર્યા અને સર્વ નગરવાસી જનોને સુખ દીધાં. નગરનાં લોકો પણ, કોઇ સમયે પ્રભુને જોવામાં લઇને ખેલાવતાં હતાં અને કોઇ સમયે પાલજીમાં પોઢાડીને ઝુલાવતાં હતાં. ॥ ૪ ॥

દો-પ્રેમ મગન કોશલ સુતા, નિશિ દિન જાત ન જાન ॥

સુત સનેહ વશ માતૃ સવ, બાલચરિત કર ગાન ॥ ૨૩૨ ॥

પ્રેમમાં મગ્ન થયેલાં કૌશલ્યા, રાત દિવસોના જવાને નહીં જાણતાં હતાં. એ જ પ્રમાણે પુત્રોના સ્નેહને વશ થયેલી સર્વ માતાઓ પણ, રાત દિવસની ગતિને નહીં જાણતી હતી અને બાલચરિત્રોનાં ગીતો ગાતી હતી. ॥ ૨૩૨ ॥

ચૌ-એક વાર જનની અન્હવાયે । કરિ ગુંગાર પલના પૌઢાયે ॥

નિજ કુલ ઈષ્ટદેવ ભગવાના । પૂજા હેનુ કીન્હ પકવાના ॥ ૧ ॥

કરિ પૂજા નૈવેદ્ય ચઢાવા । આપ ગઈ જઈ પાક વનાવા ॥

બહુરિ માતૃ તહૈવા ચલિ આઈ । ભોજન કરત દીલ સુત જાઈ ॥ ૨ ॥

ગઈ જનનિ શિશુપહૈં ભયભીતા । દેલા બાલક શયન પુનીતા ॥

બહુરિ આય દેલા સુત સોઈ । હૃદય કેપ મન ધીર ન હોઈ ॥ ૩ ॥

ઈઠાં ઝઠાં દોઈ બાલક દેલા । મતિભ્રમ મોરિ કિ આન વિશેલા ॥

દેલિ રામ જનની અકુલાની । મધુ હૈસિ દીન્હ મતુર મુસકાની ॥ ૪ ॥

એક સમયે રામચંદ્રજીને નવરાવી, શબ્દગાર ધરાવી, પાલજીમાં પોઢાડીને કૌશલ્યા રઘુકુલના ઇષ્ટદેવ નારાયણની પૂજા કરવાને વાસ્તે ગયાં. ॥ ૧ ॥ ત્યાં પૂજા કરી તથા તૈયાર કરી રાખવામાં આવેલા પકવાણાનું નૈવેદ્ય ધરાવી, જ્યાં રસોઈ બનાવી હતી, તે સ્થલમાં ગયાં અને ત્યાંથી ફરીને પાછાં નારાયણના મંદિરમાં આવ્યાં, ત્યાં પોતાના પુત્ર રામચંદ્રજીને તે નૈવેદ્ય આરોગતા દીઠા. ॥ ૨ ॥ આથી ભય પામેલાં કૌશલ્યા પાછાં પાલજીની પાસે ગયાં. ત્યાં રામચંદ્રજીને પાલજીમાં પવિત્ર બીજાનાપર પોઢેલા દીઠા. વળી પાલજી આગળથી પાછાં ફરીને નારાયણના મંદિરમાં આવ્યાં, તે તે મંદિરમાં પણ રામચંદ્રજી જોવામાં આવ્યા. કૌશલ્યાનું હૃદય કેપવા લાગ્યું અને મનમાં ધીરજ રહી નહીં. ॥ ૩ ॥ એક, મંદિરમાં અને એક, પાલજીમાં, એ રીતે બે બાલક જોવામાં આવતાં, ‘આ તે મારી બુદ્ધિને ભાંતિ થઈ છે ? કે આમાં કોઈ બીજો પ્રકાર છે ?’ એમ કૌશલ્યા ગભરાવા લાગ્યાં. કૌશલ્યાને ગભરાતાં જોઈ, પ્રભુ રામચંદ્રજીએ મધુર પ્રકારથી હસી દીધું. ॥ ૪ ॥

દોઁ-દિશરાવા નિજ માતહી, અદ્ભુત રૂપ અલખદ ॥

રોમ રોમ પ્રતિ લાગડ, કોટિ કોટિ બ્રહ્મણ્ડ ॥ ૨૩૩ ॥

રામચંદ્રજીએ, એક સમયે માતાજીને પોતાનું અદ્ભુત અખંડ વિરાટરૂપ દેખાડ્યું, કે જેના રામ રામમાં કોટિ કોટિ બ્રહ્માંડો ભરેલાં હતાં. ॥ ૨૩૩ ॥

ચૌઁ-અગણિત રવિ શશિ શિવ ચતુરાનન । बहु गिरि सरित सिंधु महिकानन ॥

કાલ કર્મ ગુણ દોષ સ્વભાવ । સો દેશ જો મુના ન કાઠ ॥ ૧ ॥

દેશી માયા સર્વવિધિ ગાદી । અતિ સમીત જોરે કર ઢાદી ॥

દેશા જીવ નચાવે જાહી । દેશિ ભક્તિ જો છોરે તાહી ॥ ૨ ॥

તત્તુ પુલકિત મુલ્લ વચન ન આવા । નયન હુંદિ ચરણન શિર નાવા ॥

વિસ્મયવન્તિ દેશિ મહતારી । મયે વહુરિ શિશુ રૂપ સ્વરારી ॥ ૩ ॥

અસ્તુતિ કરિ ન જાય મય માના । જગત પિતા મૈં મુતકર જાના ॥

હરિ જનનિર્હિં बहुविधि समुद्धारि । यह जनि कतहुँ कहसि किन मारि ॥ ૪ ॥

માતાજીએ, એ વિરાટરૂપમાં, સૂર્ય, ચંદ્ર, શિવ, બ્રહ્મા, પર્વતો, નદીઓ, સમુદ્રો, પૃથ્વીઓ, વનો, કાળો, કર્મો, શુભો, દોષો અને સ્વભાવો અગણિત દીઠાં. જે પદાર્થો, કદી સાંભળ્યા પછી ન હતા, તેઓ પછી દીઠા. ॥ ૧ ॥ સર્વ પ્રકારોથી પ્રબળતા ધરાવનારી માયા કે જે જીવોને નચાવે છે, તેને પછી અત્યંત ભયભીત થયેલી અને હાથ જોડીને ઉભેલી દીઠી. જેઓને માયા નચાવતી હતી એવા જીવોને દીઠા અને તે જીવોને માયાના બંધનમાંથી મુક્ત કરનારી ભક્તિને પછી દીઠી, ॥ ૨ ॥ આ રૂપ જોઈ, શરીરમાં રામાંચિત થયેલાં અને જેમના મુખમાંથી કશાં વચનો પછી નીકળી શકતાં ન હતાં એવાં માતાજીએ, આંખો ભીંચી ચરણમાં માથું નમાવ્યું. માતાજીને વિસ્મય પામેલાં જોઈ, રામચંદ્રજી પાછા બાલકરૂપ યદ્યગયા. ॥ ૩ ॥ માતાજી, સ્તુતિ પછી ન કરી શક્યાં અને ભય પામવા લાગ્યાં કે, 'મૈં જગતના પિતાને પુત્ર કરી માન્યા છે, એ મારો અપરાધ છે.' આ સમયમાં રામચંદ્રજીએ, ઘણી રીતથી તેમને સમજાવ્યાં અને ભલામણ કરી કે, 'હે માતાજી ! આ વાત કોઈ જગે પછી કહેશે નહીં.' ॥ ૪ ॥

દોઁ-बार बार कोशलमुता, विनय करै करजोरि ॥

અવ જનિ કવહું વ્યાપરિ, પ્રમુ મોર્હિ માયા તોરિ ॥ ૨૩૪ ॥

કોશલ્યા, હાથ જોડીને વારંવાર વિનય કરવા લાગ્યાં કે, 'પ્રભુ ! આપની માયા હવે પછી કદી પછી મારા હૃદયમાં વ્યાપ ન થાય એવી કૃપા કરો.' ॥ ૨૩૪ ॥

ચૌઁ-बालचरित हरि बहुविधि कीन्हा । अति आनंद दासनको दीन्हा ॥

કાલુક કાલ વીતે સર્વ મોર્હિ । વહે મયે પરિજન મુલ્લદાર્હિ ॥ ૧ ॥

ચૂઢાકરન કીન્હ ગુરુ આર્હિ । વિપ્રન बहुत दक्षिणा पार्ह ॥

પરમ મનોહર ચરિત અપારા । કરત ફિરવ ચારહ મુકુમારા ॥ ૨ ॥

મન કમ વચન અગોચર જોઈ । દશરથ અજિર વિચર પ્રશ્ન સોઈ ॥
 ભોજન કરત બુલાવત રાજા । નહિં અર્થે તજિ બાલ સમાજા ॥ ૩ ॥
 કૌશલ્યા જબ બોલન જાઈ । ટુપકિ ટુપકિ પ્રશ્ન ચલહિં પરાઈ ॥
 નિગમ નેતિ શિવ અંત ન પાવા । તાહિ ધરે જનની દૃઢિ ધાવા ॥ ૪ ॥
 ધૂસર ધૂરિ મરે તનુ આયે । મૂપતિ હૈંસકૈં કંઠ લગાયે ॥

રામચંદ્રજીએ, ઘણા ઘણા પ્રકારનાં ખાલચરિત્રો કર્યાં અને તેથી દાસ લોકોને અતિ આનંદ આપ્યો. કેટલોક કાલ વીતતાં, સ્વજનોને સુખ દેનારા ચારે ભાઈઓ, મોટા થયા. ॥ ૧ ॥ વસિષ્ઠ ગુરુજીએ, ચારે ભાઈઓના ચૌલસંસ્કાર (ખાળકેશ ઉતરાવવાના સંસ્કાર) કરાવ્યા. બ્રાહ્મણોને ઘણી ઘણી દક્ષિણાઓ મળી. ચારે ભાઈઓ, પરમ મનોહર અને અપાર ચરિત્રો કરતા કરતા ફરવા લાગ્યા. ॥ ૨ ॥ જે પ્રભુ મનથી, કર્મથી તથા વચનથી અગમ્ય છે, તે પ્રભુ દશરથ રાજાના આંગણમાં વિચરવા લાગ્યા. રાજા, લોજન કરવાના સમયમાં બોલાવે, ત્યારે પશુ, પ્રભુ, ખાલકોના સમાજને છોડીને નહીં આવવા લાગ્યા. ॥ ૩ ॥ કૌશલ્યા, બોલાવવા બંધ ત્યારે પશુ, નાચી નાચીને દૂર ભાગી જવા લાગ્યા. વેદ પશુ નેતિ નેતિ એવાં વાક્યોથી જેને પહોંચવાની પોતાની અશક્તિ બતાવે છે અને સદાશિવ પશુ જેના અંતને પામ્યા નથી એવા પ્રભુને, પાછળ દોડી, માતાજી, બહા-ત્કારથી પકડે છે. ॥ ૪ ॥ ધૂળથી ખરડાયેલા શરીરવાળા પ્રભુ, કૌશલ્યાના હાથથી પકડાઈને આવતાં, રાજા, હસીને તેમને પોતાના ગળામાં લગાવે છે. ॥

દો-ભોજન કરત ચપલ ચિત, રૂતરૂત અવસર પાય ॥

માજિ ચલેં કિલકાત મુલ, દધિ ઓદન લિપટાય ॥ ૨૩૫ ॥

રામચંદ્રજી લોજન પશુ ચપલ ચિત્તથી કરે છે અને આમતેમ જોતાં, લાગ જાયે તો કીકીયાટી કરી, ૧ દહીં ભાતથી ખરડાયેલે મોહોડે જ ભાગી બંધ છે. ॥ ૨૩૫ ॥

ચૌ-બાલ ચરિત અતિ સરલ મુહાયે । શારદ શેષ શંકુ શ્રુતિ ગાયે ॥

૧યકદિન એક સલૂકા આવા । નૃપકે દ્વારે કૌશ નચાવા ॥ ૧ ॥

દેલિ રામ ઠાની મચલાઈ । કહ કિ મોહિં કપિ દેહુ મૈંગાઈ ॥

મૂપ મૈંગાય દેન વહુ લાગે । તદપિ ન લેત રૂદન પુનિ આગે ॥ ૨ ॥

તબ વસિષ્ઠ બોલે મુસુકાઈ । મુનહુ નૃપતિ યહ અવ મન લાઈ ॥

નૃપ મુમીવ નિકટ કપિરાઈ । કિષ્કિધામે રહત સદાઈ ॥ ૩ ॥

૧ સવૈયા-તનુકી યુતિ ધ્યામ સપેહ, લોચન કંજકિ મંજુલતાદ હૈં । અતિ સુન્દર સોહત મૂરિ મરે, છબિ મૂરિ અમંગકી દરિ મરે ॥ દમકે દતિયાં યુતિ દામિનિ સી, કિલકેં કલ બાલવિનોદ કરે । અવધેશકે બાલક ચારિ સદા, તુલસીમનમંદિરમેં બિહૈં.

૨ સવૈયા-કબહૂં શિશિ માંગત આઢ કરે, કબહૂં પ્રતિયિબિ નિહાર હૈં । કબહૂં કરતાલ વજાયકે નાચત, માનુ સબે મન મોદ મરે ॥ કબહૂં રિસિઆય કહેં દટકે પુનિ, લેત સોઈ જેહિ લાગિ મરે । અવધેશકે બાલક ચાર સવા, તુલસીમનમંદિરમેં બિહૈં ॥ ૩ અહીંથી ક્ષેપક શરૂ થાય છે.

તામુ નિકટ તુમ દૂત પઠાવહુ । આદરસે તુમ તિનૈં બુલાવહુ ॥
 સુનત ભૂપ મટ ભૂરિ પઠાયે । સકલ સુકંઠ પાસ ચલિ આયે ॥ ૪ ॥
 જો નૃપ કહ્યો સુ વર્ણન કીન્હા । સુનિ સુકંઠ તુરતહિ કપિ દીન્હા ॥
 લે આયે મન્દિર હરષાઈ । દેલ્હિ રામ ઊર લીન લગાઈ ॥ ૫ ॥
 જહૈં જહૈં खेले રામ મુરંગા । તહૈં તહૈં કપિ રાલૈં નિજ સંગા ॥
 યક દિન રામ પતંગ ડહાઈ । દેવલોક સો પહુંચી જાઈ ॥ ૬ ॥
 તહૈં હરિ મુત જયન્તકી નારી । અતિ વિચિત્ર સો ચંગ નિહારી ॥

રામચંદ્રજીનાં બાલચરિત્રો, અતિ સરલ તથા સુશોભિત છે અને તેઓને સરસ્વતી, શેષનાગ, સદાશિવ તથા શ્રુતિઓ પણ ગાય છે. એક દિવસ એક બ્રહ્મણી-આએ આવી, રાજદ્વારમાં વાનરો નચાવતાં, ॥ ૧ ॥ રામચંદ્રજીએ જોઈ હઠ લઈને કહ્યું કે, ‘મને વાનરો મંગાવી આપો.’ રાજા, ઘણા ઘણા વાનરાઓને મંગાવી દેવા લાગ્યા, પણ રામ તેઓમાંના કોઈ પણ વાનરાને પસંદ નહીં કરતાં રેવા લાગ્યા. ॥ ૨ ॥ આ જોઈ, વસિષ્ઠ મુનિ હસીને બોલ્યા કે, ‘હે રાજા ! હવે ધ્યાન દઈને સાંભળો. સુગ્રીવની પાસે એક વાનર છે અને તે સર્વદા કિષ્કિંધામાં રહે છે. ॥ ૩ ॥ તમે, સુગ્રીવની પાસે ફત મોકલીને પ્રેમથી તે વાનરાને આહ્વાન મંગાવી લ્યો.’ વસિષ્ઠનાં વચન સાંભળી, રાજાએ, ઘણા ફતો મોકલ્યા અને તેઓ સઘળા સુગ્રીવની પાસે ગયા. ॥ ૪ ॥ એઓએ, દશરથ રાજાના કહેલા સમાચાર સુગ્રીવને પાસે કહી સંભળાવતાં, સુગ્રીવે તે વાનરા, તુરત આપી દીધો. રાજા થયેલા ફતો, તે વાનરાને અયોધ્યામાં લઈ આવતાં, રામે તે વાનરાને જોઈને પોતાની છાતીમાં લગાવ્યો. ॥ ૫ ॥ રામચંદ્રજી જ્યાં રમવા જાય, ત્યાં ત્યાં તે વાનરાને પોતાની સાથે જ રાખવા લાગ્યા. એક દિવસે, રામે, પતંગ ઉડાવતાં, તે પતંગ છેક દેવલોક સુધી પહોંચ્યો. ॥ ૬ ॥ ઈંદ્રના પુત્ર જંથતની સ્ત્રીએ, એ અતિ વિચિત્ર પતંગને જોઈ, ॥

દો०—મનમે કીન્હ વિચાર ઇમિ, જામુ ગુઢી અસ આહિ ॥

સો પૂરુષ કસ હોયપૌં, હૈંસિ ગહિ લીન્હેસિ તાહિ ॥ ૨૩૬ ॥

મનમાં વિચાર કર્યો કે, “આ પતંગ જેનો છે, તે પુરુષ કેવો હશે ?” આવો વિચાર કરી, તે પતંગને તેણે પકડી રાખ્યો. ॥ ૨૩૬ ॥

ષો०—તબ મધુ દનૂમાનતે ભાલી । દેલ્હો કિન પતંગ ગહિ રાલી ॥

તુરત પવનમુત જાય નિહારી । દેહુ છાંદિ પુનિ મિરા ઊચારી ॥ ૧ ॥

બોલી જામુ ચંગ યહ નીકી । દર્શન કરહુ આશ યહ જીકી ॥

તાહીતે મેં યાકો ગહેઝ । આઈ અનિલમુત મધુતે કહેઝ ॥ ૨ ॥

મુનિ હરિ કહ્યો કહ્યો તુમ જાઈ । ચિત્રકૂટ મહૈં દેલ્હ દિલ્હાઈ ॥

દનૂમાન ચલિ તાસો ભાલા । દિશસિ છાંદિ મન કરિ અભિલાષા ॥ ૩ ॥

તબ રઘુનાથ લૈંચિ સો લીન્હી । નિસિ ગૃહ આય વિચારુ કીન્હી ॥

ત્યારે રામચંદ્રજીએ, હનુમાનજીને કહ્યું કે, “જીવો, પતંગ કોણે પકડી રાખ્યો છે?” હનુમાનજીએ, તુરત દેવલોકમાં જઈ, જોઈને જયંતની સ્ત્રીને કહ્યું કે, “પતંગને છોડી દો.” ॥ ૧ ॥ જયંતની સ્ત્રી બોલી કે, “જેનો આ અતિ ઉત્તમ પતંગ છે, તેનું દર્શન કરવાની મારા મનમાં ઉત્કંઠા છે, તેથી મેં આ પતંગ પકડી રાખ્યો છે,” હનુમાનજીએ, આવીને તે વાત રામચંદ્રજીને કહેતાં, ॥ ૨ ॥ તે સાંભળીને રામચંદ્રજી બોલ્યા કે, “તમે જઈને જયંતની સ્ત્રીને કહો કે, ચિત્રકૂટમાં દર્શન દેશું.” હનુમાનજીએ, પાછા દેવલોકમાં જઈ, જયંતની સ્ત્રીને તે પ્રમાણે કહેતાં, જયંતની સ્ત્રીએ, મનમાં દર્શનની અભિલાષા ધરીને, તે પતંગને છોડી દીધો. ॥ ૩ ॥ પછી રામચંદ્રજીએ, તે પતંગને ખેંચી લઈ, રાતે ઘેર આવીને વિચાણું કર્યું ॥

દો—વિવિધ ચરિત રઘુનાથકે, કોકવિ પાવૈ પાર ॥

વર્ણન કીન્હે સિદ્ધ મુનિ, નિજ નિજમતિ અનુસાર ॥ ૨૩૭ ॥

રામચંદ્રજીનાં ચરિત્રો અપાર છે, માટે તેઓના પારને કયો કવિ પામી શકે? એ ચરિત્રો, સિદ્ધોએ અને મુનિઓએ, પોતપોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે વર્ણવેલાં છે. ॥ ૨૩૭ ॥

ચૌ—એક દિવસ ચક્ર વાનિક આવા । વેચન હિત નંગ નૃપહિ દિસ્વાવા ॥

લે રઘુનાથ કૂપર્મે દારા । દેવ વહે હૈંસિ ભૂપ ઉચારા ॥ ૧ ॥

તુરતે વૃક્ષ કૂપતે જામા । લાગે લાલ અમોલક તામા ॥

ફરત ફરત પુનિ લાગત ભારી । લેલે જાત સકલ નર નારી ॥ ૨ ॥

સાત દિવસ ભડ લૂટવિશેલી । પુનિ સો વિટપ પરા નહિ દેલી ॥

એક દિન એક વાધક ચલિ આવા । અદ્ભુત પક્ષી નૃપહિ દિસ્વાવા ॥ ૩ ॥

દેસિ રામ લે દીન ઉઢાઈ । બોલા સ્વગ સોઈ દીન્હ મૈંગાઈ ॥

મુનિ પ્રસુ તામુ પક્ષ મહિ ગારા । મા તરુ તુરત જમેં જલ દારા ॥ ૪ ॥

એક દિવસ, અયોધ્યામાં નંગ વેચવા આવેલા કોઈ વેપારીએ, એક નંગ દશરથ રાજાને દેખાડતાં રામચંદ્રજીએ, તે નંગ પોતાના હાથમાં લઈને કુવામાં નાખી દીધું. રાજાએ, હસીને કહ્યું કે, “એજ નંગ લાવી આપો.” ॥ ૧ ॥ તુરત જ કુવામાંથી એક ઝાડ ઉત્પન્ન થયું, કે જેમાં અમૂલ્ય નંગો જ પ્રત્યેક શાખાઓપર લાગ્યાં હતાં. એ ઝાડમાંથી નંગો પાકી પાકીને ખરી પડવા લાગ્યાં અને બીજાં નવાં નવાં ઉત્પન્ન થવા લાગ્યાં. તે નંગોને શહેરનાં સઘળાં સ્ત્રી પુરુષો લઈ જવા લાગ્યાં. ॥ ૨ ॥ આ મોટી હૂંટ સાત દિવસ સુધી ચાલી. આઠમે દિવસે એ ઝાડ જોવામાં આવ્યું નહીં. એક દિવસ એક પારથી અયોધ્યામાં આવ્યો અને તેણે, રાજાને એક અદ્ભુત પક્ષી દેખાડ્યું ॥ ૩ ॥ રામચંદ્રજીએ, એ પક્ષીને જોઈ, ઉઠાડી મેલતાં, પારથી બોલ્યો કે, “મને એ જ પક્ષી પાછું લાવી આપો.” પારથીનું વચન સાંભળી, રામચંદ્રજીએ, એ પક્ષીનું એક પીછું ધરતીપર પડ્યું હતું, તેને ધરતીમાં ઘાટ્યું અને તેના ઉપર જળ રેડ્યું કે તુરત જ ઝાડ બની ગયું. ॥ ૪ ॥

दो०—लगत फूल फूटत तुरत, निकसत उडत बिहँग ॥

बैठत महलन घरन पर, धावत बालन संग ॥ २३८ ॥

ओ आठमां तुरत न कुल लाव्यां अने ह्यो कूटतां न, तेओमांथी अनेक पक्षीओ नीकणी नीकणीने उडवा लाव्यां. ओ पक्षीओ मेडेवापर तथा धरोपर ओसवा लाव्यां. ॥ २३८ ॥

दो०—पुरवासिन पाले सकल, देखे विहग अनूप ॥

मुनि मुनि तहँ लेले गये, देश देश के भूप ॥ २३९ ॥

सधणा नगरवासीओओ, ओ अनुपम पक्षीओ ओयां अने पाव्यां. देशोदेशना राजओ पणु सांभणी सांभणीने त्यांथी लई गया. ॥ २३९ ॥

चौ०—एक दिवस एक शूकर आवा । मधुर घुराय प्रभु सन्मुख धावा ॥

गहि पद पटक्को भूमि भुजासु । छूटन भयो दिव्य वपु ताम्बु ॥ १ ॥

अस्तुति कर निज कथा सुनाई । हरिभक्तन नहि शीश नवाई ॥

नृपसे शूकरको तनु पायो । लखि तव दश भयो मन भायो ॥ २ ॥

यक दिन एक सिंहने धाई । गही सु ब्राह्मणकी शुभ गाई ॥

पांच बाण मारे प्रभु पावन । लगत भयो गन्धर्व सुधावन ॥ ३ ॥

पाय रूप निज कथा सुनाई । नारद हास्य दे अस पाई ॥

प्रभुके दश मिटे दुख भारे । कहि अस गयो लोक निज भारे ॥ ४ ॥

एक दिवस प्रभु सरयूमाहीं । अनुज सखन युत मुदित नहांहीं ॥

असुर एक रावण कर भेरा । मकरूप धरि मुखमें गेरा ॥ ५ ॥

निकसे सपदि ताहि प्रभु मारी । मुनि पुरजन सब भये सुखारी ॥

यक दिन सखन सहित रघुवीरा । खेलत भये सरयु के तीरा ॥ ६ ॥

विहँग रूप धरि रावण आवा । घात पाय शठ चडत उठावा ॥

जानि राम विनु फर शर मारा । गिरा जाय निज लंक मझारा ॥ ७ ॥

सात दिवस पर मूच्छा जागी । समुझि प्रताप लाज उर लागी ॥

ओक दिवस, ओक सुवर आव्यो अने ते पुधवारी करीने रामचंद्रलुनी साथे डोडयो. रामचंद्रलुओ, हाथवते पग पकडीने तेने धरतीपर पछाडयो के, तुरत न प्राणु मुक्त थई, दिव्य शरीरवाणो थई गयो. ॥ १ ॥ तेओ स्तुति करीने पोतानी हकीकत संभणावी के, “हु राजा हतो, पणु में हरिभक्तोने मायुं नहि नमाव्युं हतुं, तेथी भने सुवरनुं शरीर प्राप्त थयुं हतुं. आज, आपनां दर्शनथी, माई मनमानतुं कार्य थयुं.” ॥ २ ॥ ओक दिवस, ओक सिंहे डोडीने ब्राह्मणुनी ओक सुंदर गायने पकडतां रामचंद्रलुओ, तेने पांच बाणुथी माथी ओटले तुरत न सुंदर गंधर्व अनी गयो. ॥ ३ ॥ तेओ पोतानुं ३५ पाभीने हकीकत कही संभणावी के, “हे प्रभु! नारदलुनी हांसी करवाथी

મને સિંહનો જન્મ પ્રાપ્ત થયો હતો. આજ, આપનાં દર્શનથી માફ ભારે હુઝ ટળી ગયું.” એમ કહીને તે ગંધર્વ પોતાના લોકમાં ગયો. ॥ ૪ ॥ એક દિવસ રામચંદ્રજી, પોતાના નહાના ભાઈઓની અને મિત્રોની સાથે આનંદથી સરયૂમાં નહાતા હતા, ત્યાં રાવણના મોકલવાથી આવેલો એક અસુર, મધરનું રૂપ ધરીને રામચંદ્રજીને ગળી ગયો. ॥ ૫ ॥ રામચંદ્રજી, ગુરત તેને ભારીને તેના પેટમાંથી બહાર નિકળ્યા. આ વાત સાંભળી, નગરનાં સર્વે લોકો સુખ પામ્યાં. એક દિવસ, રામચંદ્રજી, મિત્રો સહિત સરયૂના કિનારાપર રમતા હતા, ॥ ૬ ॥ ત્યાં રાવણ, પક્ષીનું રૂપ ધરીને આવ્યો. એ શક, લાગ એકને રામચંદ્રજીને ઉઠાવી જવા ઇચ્છતો હતો, તેટલામાં તેને ઝાળખી લઈને, રામચંદ્રજીએ, એક રૂળો વગરનું બાણ માર્યું કે જેથી તે રાવણ, પોતાની લંકામાં જઈને પડ્યો. ॥ ૭ ॥ રાવણને સાત દિવસે મૂર્છા ઉતરી અને રામનો પ્રતાપ, યાદ આવવાથી હૃદયમાં લજ્જા ઉત્પન્ન થઈ. ॥

ચૌ-જિનકર મન ફનસન નહિ રાતા । તે જગ વંચિત કિયે વિધાતા ॥

મયે કુમાર જબહિં સવ ભ્રાતા । દીન્હ જનેઝ ગુરુ પિતુ માતા ॥ ૧ ॥

ગુરુગ્રહ ગયે પઢન રઘુગર્હ । અલ્પ કાલ વિદ્યા સવ પાર્હ ॥

જાકી સહજ શ્વાસ શ્રુતિ ચારી । સો હરિ પઢ યહ કૌતુક ભારી ॥ ૨ ॥

વિદ્યા વિનય નિપુણ ગુણ શીલા । રેલ હિ રેલ સકલ નૃપલીલા ॥

કરતલ બાલ ધનુષ અતિ સોહા । દેવત રૂપ ચગચર મોહા ॥ ૩ ॥

નિજ વીથિન વિહરહિં સવ માર્હ । યકિત હોહિં સવ લોગ લુગાર્હ ॥

એઓનું મન, રામનાં ચરિત્રોમાં લાગે નહીં, તેઓને, જગતમાં વિધાતાએ ઠગેલા સમજાવા. જ્યારે એ ચારે ભાઈઓ, અગીઆર અગીઆર વર્ષના થયા, ત્યારે, ગુરુ, પિતા અને માતા, એઓએ મળીને, તેઓને જનોઈ લીધાં. ॥ ૧ ॥ રામચંદ્રજી ગુરુને ઘેર ભણવા ગયા અને ત્યાં તેમણે, થોડા કાળમાં જ સઘળી વિદ્યાઓ મેળવી લીધી. ચારે વેદો, જેના સહજ શ્વાસરૂપ છે, તે પરમાત્મા ભણવા લાગ્યા, એ મોટું આશ્ચર્ય છે. ॥ ૨ ॥ વિદ્યા, વિનય, ગુણ અને શીલ, એઓથી સંપન્ન થયેલા પ્રવીણ રામચંદ્રજી, રાજવીલાઓના સઘળા ખેલ કરવા લાગ્યા. હાથમાં સુશોભિત ધનુષ બાણને ધરનારા રામનાં સ્વરૂપને જોઈ, ચરાચર જગત મોહિત થઈ જવા લાગ્યું ॥ ૩ ॥ ચારે ભાઈઓ, જે જે ગલીમાં રમવા લાગ્યા, તે તે ગલીનાં સર્વે પુરુષો તથા સ્ત્રીઓ થકિત થઈ જવા લાગ્યાં, ॥

દો-કોશલપુર વાસિહિ નર, નારિ દ્વદ્ અઠ્ઠ બાલ ॥

પ્રાણહિંતે પ્રિય લાગતે, સવકો રામકૃપાલ ॥ ૨૪૦ ॥

અયોધ્યામાં રહેનારાં પુરુષો, સ્ત્રીઓ, વૃદ્ધો અને બાલકો, એ સર્વને, કૃપાળુ રામચંદ્રજી, પ્રાણથી પણ અધિક પ્રિય લાગતા હતા. ॥ ૨૪૦ ॥

चौ०—बंधु सखा सब लेहि बुलाई । वनमृगया नित खेलहि जाई ॥
 पावन मृग मारहि जिय जानी । दिनप्रति नृपहि दिखावैं आनी ॥ १ ॥
 जे मृग राम वाणके मारे । ते तनु तजि सुरलोक सिधारे ॥
 अनुज सखा सँग भोजन करहीं । मातु पिता आज्ञा अनुसरहीं ॥ २ ॥
 जिहिविधि सुखी होय सब लोग । करहि कृपानिधि सोइ संयोग ॥
 वेद पुराण सुनहि मन लाई । आपु कहहि अनुजहि समुझाई ॥ ३ ॥
 प्रात काल उठिकै रघुनाथा । मातु पिता गुरु नावहि माथा ॥
 आयसु मांगि करहि पुरकाजा । देख चरित हरषहि मन राजा ॥ ४ ॥

રામચંદ્રજી, સઘળા બાઈઓને તથા મિત્રોને બોલાવી, નિત્ય વનમાં શિકાર ખેલવા પધારતા હતા. ત્યાં પવિત્ર મૃગોને મારી, અયોધ્યામાં લાવીને નિત્ય દશરથ રાજાની નજરે કરતા હતા. ॥ ૧ ॥ રામચંદ્રજી, મૃગોને પોતાના હાથથી મારી, તેઓને સ્વર્ગગતિ આપતા હતા અને તેથી પોતાના મનમાં શિકારને એક જાતના શુભરૂપ સમજતા હતા. જે જે મૃગો રામનાં બાણોથી મરતાં હતાં, તે સઘળાં, પશુશરીરોને છોડી દઈને સ્વર્ગલોકમાં જતાં હતાં. કૃપાનિધિ રામચંદ્રજી, બાઈઓની અને મિત્રોની સાથે બિરાજીને ભોજન કરતા હતા, માતા પિતાની આજ્ઞાને અનુસરતા હતા, ॥ ૨ ॥ જેઓથી સર્વ લોકો સુખી થાય, એવી જ ગોઠવણો કરતા હતા, એકાદ ચિત્તથી વેદોનું તથા પુરાણોનું શ્રવણ કરતા હતા, પોતે, નહાના બાઈઓને, વેદ પુરાણોનું રહસ્ય સમજાવતા હતા, ॥ ૩ ॥ પ્રાતઃકાલમાં ઉઠીને માતાને, પિતાને તથા ગુરુને પ્રણામ કરતા હતા અને એઓની આજ્ઞા માગીને મુલકી કામો કરતા હતા. આ ચરિત્ર બોધને રાજા મનમાં હર્ષ પામતા હતા. ॥ ૪ ॥

दो०—व्यापक अकल अनीह अज, निर्गुण नाम न रूप ॥

भक्त हेत नाना विधिहि, करत चरित्र अनूप ॥ २४१ ॥

આ રીતે રામચંદ્રજી કે જે વ્યાપક, અખંડ, ક્રિયાઓથી રહિત, અજન્મા, નિર્ગુણ અને નામ રૂપોથી રહિત સાક્ષાત્ પરમાત્મા જ હતા, તે પોતે, લોકોને વાસ્તે અનેક પ્રકારનાં અનુપમ ચરિત્રો કરતા હતા. १ ॥ ૨૪૧ ॥

चौ०—यह सब चरित कहा मैं गाई । आगिल कथा सुनहु मन लाई ॥

विश्वामित्र महामुनि ज्ञानी । बसहि विपिन शुभ आश्रम जानी ॥ १ ॥

तहैं जप यज्ञ योग मुनि करहीं । अति मारीच सुबाहुहि डरहीं ॥

देखत यज्ञ निशाचर धावहि । करहि उपद्रव मुनि दुख पावहि ॥ २ ॥

गाधितनय मन चिंता व्यापी । हरि विन मरहि न निश्चिर पापी ॥

तब मुनिवर मन कीन्ह विचारा । प्रभु अवतरे हरण महिभारा ॥ ३ ॥

इहि मिस देखौ प्रभु पद जाई । करि विनती आनौं दोउ भाई ॥

ज्ञान विराग सकल गुण अयना । सो प्रभु मैं देखहु भरि नयना ॥ ४ ॥

આ સઘળું ચરિત્ર, મેં વહીવીને કહ્યું. હવે તે પછીની કથા એકાગ્ર ચિત્તથી સાંભળો. જ્ઞાની વિશ્વામિત્ર મુનિ, વનની અંદર એક સિદ્ધાશ્રમ નામના આશ્રમમાં, તે આશ્રમને, શુભ જાણીને વસતા હતા. ॥ ૧ ॥ ત્યાં જય, યજ્ઞ તથા યોગ કરતા હતા, પણ મારીય અને સુબાહુ નામના બે રાક્ષસોથી ડરતા હતા. એ રાક્ષસો, યજ્ઞ થતો જોતાં જ ઢોડી આવતા હતા અને ત્યાં એવા અનેક ઉપદ્રવો કરતા હતા કે, જેઓથી વિશ્વામિત્ર દુઃખ પામે. ॥ ૨ ॥ વિશ્વામિત્રના મનમાં ચિંતા વ્યાપી કે, નારાયણ વિના આ પાપી રાક્ષસો મરશે નહીં. પછી મુનિએ, મનમાં વિચાર કર્યો કે, “પૃથ્વીનો ભાર ઉતારવા વાસ્તે પ્રભુ અવતર્યા છે, ॥ ૩ ॥ તો હું આ મિષ્ટથી તેમના ચરણોનાં દર્શન કરું અને વિનતિ કરીને બન્ને ભાઈઓને અહીં લઈ આવું.” જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને સઘળા દિવ્ય એવા જે શુભો, તેઓના સ્થાનકરૂપ તે પ્રભુને નેત્ર ભરીને નિરખું. ॥ ૪ ॥

दो०—इहि विधि करत मनोरथ हि, जात न लागी बार ॥

करि मज्जन सरयू सलिल, गये भूप दरबार ॥ २४२ ॥

વિશ્વામિત્ર મનોરથો કરતા કરતા ચાલ્યા અને મનોરથોમાં ચિત્ત લાગી જવાને લીધે, તેમને અચોક્ષ્મામાં પહોંચતાં પણ વાર લાગી નહીં. વિશ્વામિત્ર, સરયૂમાં નાહીને રાજના દરબારમાં ગયા. ॥ ૨૪૨ ॥

चौ०—मुनि आगमन सुना जब राजा । मिलन गयउ ले विप्र समाजा ॥

करि दंडवत मुनिहि सन्मानी । निज आसन बैठारे आनी ॥ १ ॥

चरण पखारि कीन्ह अति पूजा । मो सम आज धन्य नहि दूजा ॥

विविध भांति भोजन करवावा । मुनिवर हृदय हर्ष अति पावा ॥ २ ॥

पुनि चरणन मेले सुत चारी । राम देखि मुनि विरति विसारी ॥

भये मगन देखत मुख शोभा । जनु चकोर पूरण शशि लोभा ॥ ३ ॥

तब मन हर्षि वचन कह राज । मुनि अस कृपा कीन्ह नहि काऊ ॥

किहि कारण आगमन तुम्हारा । कहहु सो करत न लावहु वारा ॥ ४ ॥

असुर समूह सतावहि मोहीं । मैं याचन आयउँ नृप तोहीं ॥

अनुज समेत देहु रघुनाथा । निशिचर वध मैं होव सनाथा ॥ ५ ॥

મુનિનું આવવું સાંભળી, દશરથ રાજા, વસિષ્ઠ આદિ બ્રાહ્મણોના મંડલને સાથે લઈ, મુનિને મળવા, રાણીવાસમાંથી બહાર આવ્યા. દશરથે દંડવત કરી, મુનિને સન્માન આપી, રાજગૃહમાં લાવીને પોતાના આસનપર બેસાડ્યા. ॥ ૧ ॥ પછી યગ પપાળીને

૧ વિશ્વામિત્ર, પોતાના તપના પ્રભાવથી, રાક્ષસોને મારવા સમર્થ હતા, પણ બાર વર્ષનો યજ્ઞ આરંભી બેઠા હતા, તેથી ક્રોધ કરી શકાય એમ ન હતું, તેને લીધે, રામને અને લક્ષ્મણને આશ્રમમાં લાવવા વિચાર કર્યો.

ઘણી ઘણી પૂજા કરી. ‘આજ મારા સમાન બીજો કોઈ ધન્ય નથી,’ એવા વચનથી અભિનંદન આપ્યું અને વિવિધ પ્રકારથી લોજન કરાવ્યું કે જેથી મુનિ હૃદયમાં બહુ હર્ષ પામ્યા. ॥ ૨ ॥ પછી રાજાએ, પોતાના ચારે પુત્રો, મુનિના ચરણોમાં મૂક્યા. મુનિ રામને જોઈ, વૈરાગ્યને ભૂલી ગયા. જેમ ચક્રાર પક્ષી, પૂનેમના ચંદ્રની શોભાને જોઈ, મગ્ન થાય. તેમ મુનિ, રામના મુખની શોભા જોઈને મગ્ન થયા. ॥ ૩ ॥ પછી રાજા, હર્ષ પામીને વચન બોલ્યા કે, “હે મુનિ! આપે આવી કૃપા તો કદી કરી જ નથી. આપનું પધારતું શા કારણથી થયું છે? તે કહો. આપ જે કંઈ આજ્ઞા કરશો, તે પ્રમાણે કરવામાં હું વિલંબ નહીં કરું.” ॥ ૪ ॥ વિશ્વામિત્ર બોલ્યા કે, “હે રાજા! અસુરોના સમૂહો દુઃખ દે છે, તેથી હું આપની પાસે, રામ તથા લક્ષ્મણને મારાગવા આવ્યો છું.” તેથી લક્ષ્મણ સહિત રામચંદ્રજીને મારા હાથમાં સોંપા કે જેથી હું રાક્ષસોના વધ કરાવીને સનાથ થાઉં. ॥ ૫ ॥

દો-દેહુ શૂપ મન ઈર્ષિત હિ, તજહુ મોહ અજ્ઞાન ॥

ધર્મ સુયશ નૃપ તુમકહૈ, इनकहै अति कल्याण ॥ ૨૪૨ ॥

હે રાજા! પ્રસન્ન થઈને મને તમારા બે પુત્રો આપો. ‘એઓ રાક્ષસોને શી રીતે મારી શકશે?’ એવા મોહને અને અજ્ઞાનને છોડી દો. હે રાજા! આમ કરવાથી તમને ધર્મની તથા સુયશની પ્રાપ્તિ થશે અને તમારા પુત્રોનું પણ મોટું કલ્યાણ થશે (વિદ્યાઓ, અશ્વો તથા સ્ત્રીઓ મળશે.) ॥ ૨૪૩ ॥

જૌ-સુન રાજા અતિ અપ્રિય વાની । હૃદય કમ્પ મુખ ઘૃતિ કુમલાની ॥

चौयेपन पायउ सुत चारी । विम वचन नहीं कहउ विचारी ॥ ૧ ॥

માંગહુ શ્રુમિ ષેતુ ધન કોષા । સર્વસ દેવેં આજ સહ રોષા ॥

देह प्राणते प्रिय कछु नाहीं । सोउ मुनि देहूँ निमिष यक माहीं ॥ ૨ ॥

સહ સુત પ્રિય મોહિં પ્રાણકિનાઈ । રામ દેત નહિં બનૈ ગુસાઈ ॥

कहै निशिवर अति घोर कठोरा । कहै सुंदर सुत परम किशोरा ॥ ૩ ॥

મુનિ વૃષ ગિરા પ્રેમ રસ સાની । હૃદય હર્ષ માના મુનિ જ્ઞાની ॥

तव वसिष्ठ बहुविधि समुझावा । वृष संदेह नाशकहै पावा ॥ ૪ ॥

અતિ આદર દોષ તનય બુલાયે । હૃદય લાહ બહુખાંતિ સિલાયે ॥

मेरे प्राणनाथ सुत दोऊ । तुम मुनि पिता आन नहीं कोऊ ॥ ૫ ॥

વિશ્વામિત્રની એ અત્યંત અપ્રિય વાણીનું શ્રવણ કરીને, દશરથ રાજા, હૃદયમાં કુળવા લાગ્યા અને તેમના મુખની કાંતિ કરમાઈ ગઈ. રાજા બોલ્યા કે, “મને જોથી અવસ્થામાં (અત્યંત વૃદ્ધાવસ્થામાં) ચાર પુત્ર પ્રાપ્ત થયા છે. હે મુનિ! આપે જે મારાજી કરી, તે વિચારીને કરી નથી. ॥ ૧ ॥ પૃથ્વી, ગાયો, ખજાનો તથા માંડે સર્વસ્વ મારો, તો તે પણ હું આજ આપવા તૈયાર છું. હે મહારાજ! કોષને સહન કરશો. (કોષ નહીં કરશો.) દેહથી અને પ્રાણથી વધારે બીજું કશું પણ પ્રિય હોતું નથી,

તે તે પણુ એક નિમેષમાં આપી દેવા તૈયાર છું, ॥ ૨ ॥ પરંતુ હે સ્વામી ! મારા પુત્ર રામ કે જે મને પ્રાણુ જેવા પ્રિય છે, તે મારાથી આપી શકશે નહીં. અત્યંત ઘોર તથા કઠોર રાક્ષસો કયાં ? અને અત્યંત ક્રિશોર અવસ્થાવાળા મારા સુંદર પુત્રો કયાં ?” ॥ ૩ ॥ પુત્રોની ઉપરના પ્રેમરસથી ભીંભયેલી રાજની વાણી સાંભળીને, વિશ્વામિત્ર, પોતાના હૃદયમાં હર્ષ પામ્યા. પછી વસિષ્ઠ મુનિએ, વચન પાળવાની રથુકુલની પદ્ધતિ, રામના અવતારનું કારણ અને વિશ્વામિત્રના તપનો પ્રભાવ, એ સઘળું સમજાવીને રાજને સંદેહ દૂર કર્યો, ॥ ૪ ॥ રાજાએ, અતિ આદરથી બન્ને પુત્રોને યોલાવી, તેઓને છાતીમાં ઘાલી, ઘણી ઘણી શીખામણુ આપીને વિશ્વામિત્રને કહ્યું કે, “આ બન્ને પુત્રો, મારા પ્રાણના સ્વામી છે, પણુ હવે આપ આ પુત્રોના પિતા છો. આપ વિના બીજો કોઈ નથી.” ॥ ૫ ॥

દો—સૌંપે भूषति ऋषिहि सुत, बहुविधि देइ अशीश ॥

जननी भवन गये प्रभू, चले नाइ पद शीश ॥ २४४ ॥

રાજાએ, પુત્રોને ઋષિના હાથમાં સૌંપી, ઘણા ઘણા આશિર્વાદો આપ્યા. પછી રામ અને લક્ષ્મણુ માતાઓના અવાસોમાં જઈ, તેઓને પ્રણામ કરીને ત્યાંથી આલ્યા. ॥ ૨૪૪ ॥

સો—पुरुष सिंह दोउ वीर, हरषि चले मुनि भय हरण ॥

कृपासिंधु मतिधीर, अखिल विश्व कारण करण ॥ २९ ॥

કૃપાના સમુદ્રરૂપ, ધીરબુદ્ધિવાળા અને સર્વ જગતનાં કારણોને પણુ બનાવનારા બન્ને મહાવીર પુરુષસિંહો (રામ અને લક્ષ્મણુ), હર્ષ ધરી, મુનિના ભયને દૂર કરવાને માટે આલ્યા. ॥ ૨૯ ॥

चौ—चलत विदा कीन्ह हनुमाना । मिलिहौं बनहि कह्यो भगवाना^१ ॥

अरुण नयन उर बाहु विशाला । नील जलज तनु श्याम तमाला ॥ १ ॥

कटि पट पीत कसे वर भाया । रुचिर चाप शायक दुहुँ भाया ॥

श्याम गौर सुन्दर दोउ भाई । विश्वामित्र महानिधि पाई ॥ २ ॥

प्रभु ब्रह्मण्य देव मैं जाना । मोहित पिता तजे भगवाना ॥

चले जात मुनि दीन दिखाई । मुनि ताटका क्रोध करि घाई ॥ ३ ॥

एकहि बाण प्राण हर लीन्हा । दीन जान तेहि निजपद दीन्हा ॥

तब ऋषि निज नायहि जिय चीन्हा । विद्यानिधिकहँ विद्या दीन्हा ॥ ४ ॥

जाते लाग न झुषा पियासा । अतुलित बल तनु तेज प्रकाशा ॥

રસ્તે આલતાં ‘હવે વનમાં મળીશું’ એમ કહીને હનુમાનજીને વિદાય કર્યા. રાતાં નેત્રોવાળા, વિશાલ વક્ત્રાસ્થલવાળા, લાંબી ભુજાઓવાળા, નીલ કમળના જેવી તથા

તમાલના જેવી શ્યામ ભૂર્તિવાળા, ॥ ૧ ॥ જેમણે પીળા કુપટાથી કસેલી કમર ઉપર ઉત્તમ ભાષાં લગાવી લીધાં હતાં એવા અને હસ્તોમાં ધનુષ બાણ ધારણ કરવાથી શોભતા રામચંદ્રણ, લક્ષ્મણની સાથે વિશ્વામિત્રની પછવાડે ચાલ્યા. વિશ્વામિત્ર, પોતાને, શ્યામ અને ગૌર શરીરોવાળા એ બન્ને રાજકુમારો મળવાથી, મોટા નિધિઓ મળવાના જેટલું સુખ માનવા લાગ્યા. ॥ ૨ ॥ વિશ્વામિત્ર, મનમાં બોલવા લાગ્યા કે, 'પ્રભુએ, મારા હિતને વાસ્તે પિતાનો ત્યાગ કર્યો, તેથી પ્રભુ, ખરેખર બ્રહ્મણ્ય દેવ છે.' માર્ગમાં ચાલતાં વિશ્વામિત્રે, તેઓને તાટકા નામની રાક્ષસી દેખાડી, તેની હકીકત કહેવા માંડી, તેટલામાં તો મુનિનો અવાજ સાંભળતાં જ, ક્રોધથી તે રાક્ષસી તેઓની સામે હોડી. ॥ ૩ ॥ રામચંદ્રણએ એક જ બાણથી તે રાક્ષસીના^૧ પ્રાણ લીધા અને તેને દીન બાણીને પોતાનું ધામ આપ્યું. વિશ્વામિત્રે, રઘુનાથજીને પોતાના નાથ બાદવા અને એ કે તે રઘુનાથજી વિદ્યાઓના લંડારૂપ હતા, તોપણ તેમને, અહા તથા અતિબહા નામની વિદ્યાઓ આપી, ॥ ૪ ॥ કે જે વિદ્યાઓથી ભૂખ કે તરશ લાગે નહીં અને શરીરમાં અતુલ બળનો તથા તેજનો પ્રકાશ થાય. ॥

દો-આયુષ સકલ સર્પિકે, પ્રમુ નિજ આશ્રમ આનિ ॥

કન્દ મૂલ ફલ મોજનહિ, દિયે મક્તહિત જાનિ ॥ ૨૪૬ ॥

વિશ્વામિત્ર મુનિએ, રામચંદ્રજીને સઘળી અસ્ત્રવિદ્યાઓ^૨ આપી, પોતાના આશ્રમમાં લાવી. અદ્ય સેવાથી પણ ભક્તોનું હિત કરનારા બાણીને, કંદ, મૂળ તથા ફળ, ભોજન કરવાને વાસ્તે આપ્યાં. ॥ ૨૪૫ ॥

ચૌ-પ્રાત કહા મુનિસન રઘુરાઈ. નિર્ભય યજ્ઞ કરહુ તુમ જાઈ ॥

હોમ કરન લાગે મુનિ જ્ઞારી. આપુ રહે મલ્લકી રત્નવારી ॥ ૧ ॥

મુનિ મારીચ નિશાચર કોહી. લે સહાય ધાવા મુનિ દ્રોહી ॥

વિદુ ફર વાળ રામ તેહિ મારા. શત યોજન ગા સાગર પારા ॥ ૨ ॥

પાવક શર મુવાહુ પુનિ મારા. અનુજ નિશાચર કટક સંહારા ॥

મારિ અમુર દ્વિજ નિર્ભય કારી. અસ્તુતિ કરહિ દેવ મુનિ જ્ઞારી ॥ ૩ ॥

તહૈ પુનિ કહુક દિવસ રઘુરાયા. રહે કીન્દ વિપ્રન પર દાયા ॥

મક્તિ હેતુ બહુ કથા પુરાના. કહૈ વિપ્ર યદ્યપિ પ્રમુ જાના ॥ ૪ ॥

તવ મુનિ સાદર કહા બુઝાઈ. ચરિત એક દેશ્વિય પ્રમુ જાઈ ॥

ધનુષયજ્ઞ મુનિ રઘુકુલનાથા. હર્ષિ ચલે મુનિવરકે સાથા ॥ ૫ ॥

૧ આ તાટકા સંકેત નામના ચક્ષુની દીકરી હતી, અને તેણે બ્રહ્માના વરદાનથી દશ હજાર લાથીઓના જેટલું બળ મેળવ્યું હતું. આનો જંબના પુત્ર સુન્દની સાથે વિવાહ થયો હતો, અને તેણે, મારીચ તથા સુપ્તાહ નામના બે પુત્રોને જન્મ આપ્યો હતો. અગસ્ત્ય મુનિએ, ક્રોધ અપ-શબ્દને લીધે, સુન્દને મારી નાખતાં, તાટકા તથા તેના પુત્રો, અગસ્ત્યને આર્ષજવા દોડ્યાં હતાં અને તે ઉપરથી અગસ્ત્યે, તેઓને રાક્ષસ યદ્જનવાનો શાપ દીધો હતો. (વાલ્મીકીય રામાયણ બાલકાંડ.)

૨ વિશ્વામિત્રે જે અસ્ત્રો આપ્યાં, તેઓનાં નામ વાલ્મીકીય રામાયણના બાલકાંડમાં છે.

આશ્રમ એક દીલ મગમાર્હી । સ્વગ મૃગ જીવ જન્તુ તહૈં નાર્હી ॥

પૂછા મુનિહિ શિલા મધુ દેસી । સકલ કયા કૃષિ કહી વિશેસી ॥ ૬ ॥

પ્રભાતમાં રામચન્દ્રજીએ, વિશ્વામિત્રને કહ્યું કે, ‘તમે નિર્ભય રહીને યજ્ઞ કરો.’ મુનિજીની મંડલી હોમ કરવા લાગી અને પોતે રામ તથા લક્ષ્મણ, યજ્ઞનું રક્ષણ કરવા ઉભા રહ્યા. ॥ ૧ ॥ આ વાત સાંભળતાંજ, મુનિદ્રાહી મારીય, રાક્ષસોને સાથે લઈને યજ્ઞ ઉપર દોડ્યો આવતો હતો, તેને, રામચન્દ્રજીએ, કૃષ્ણ વગરના બાણના પ્રહારથી સો ચોખ્ખા દૂર ફેંકી દીધા કે જેથી તે સમુદ્રને પેલે કિનારે જઈ પડ્યો. (લંકાના પ્રદેશમાં પડ્યો.) ॥ ૨ ॥ પછી, રામચન્દ્રજીએ, અગ્નિના અગ્નથી સુબાહુને માર્યો અને તેટલી વારમાં લક્ષ્મણજીએ, તે રાક્ષસોના સૈન્યનો સંહાર કરી નાખ્યો. દેવતાઓનાં તથા મુનિઓનાં મંડલો, રાક્ષસોને મારી, પ્રાણોને નિર્ભય કરનારા રામચન્દ્રજીની સ્તુતિ કરવા લાગ્યાં. ॥ ૩ ॥ રામચન્દ્રજી, કેટલાક દિવસો સુધી ત્યાં રહ્યા અને રહીને, પ્રાણોની ઉપર ક્રયા કરી. જો કે રામચન્દ્રજી સઘળું જાણતા હતા, તો પણ પ્રાણોએ, ભક્તિને વાસ્તે, તેમને ઘણી ઘણી પ્રાચીન કથાઓ સંભળાવી. ॥ ૪ ॥ પછી એક દિવસે ત્રેમથી વિશ્વામિત્રે કહ્યું કે. “જનક રાજાને ત્યાં ધનુષનો મોટો યજ્ઞ ચાલે છે, માટે આપની મરજી હોય તો ત્યાં જઈને તે મહોત્સવ જોઈએ.” આ વાત સાંભળી, રામચન્દ્રજી રાજા જઈને તે મુનિવરની સાથે આવ્યા. ॥ ૫ ॥ માર્ગમાં એક આશ્રમ જોવામાં આવ્યો, કે જેમાં પક્ષી, મૃગ કે બીજાં પણ કોઈ જીવજંતુ હતાં જ નહીં. ત્યાં પડેલી એક શિલાને જોઈને, રામચન્દ્રજીએ તેની હકીકત પૂછતાં, વિશ્વામિત્રે, વિસ્તારથી તેની સઘળી કથા કહી સંભળાવી. ॥ ૬ ॥

દો—ગૌતમ નારી શાપ વશ, ઉપલ દેહ ધરિ ધીર ॥

ચરણમલ રજ ચાહતી, કૃપા કરહુ રણુવીર ॥ ૨૪૬ ॥

૧ એક સમયે અહલ્યા નામની એક પરમ સુંદરીને ઉત્પન્ન કરીને, બ્રહ્માએ, થાપણરૂપે ગૌતમ મુનિને સોંપી દીધી. ઇંદ્રાદિક દેવતાઓ પણ ધ્વજા કરતા હતા કે, એ સુંદરી બ્રહ્મા આમને દેશે. કેટલાક દિવસો પછી, બ્રહ્મા, ગૌતમના આશ્રમમાં ગયા, ત્યાં અહલ્યાને જેવી આપી હતી. તેની જ દીઠી. આથી રાજ થયેલા બ્રહ્માએ તે અહલ્યા, ગૌતમને જ આપી દીધી. એક દિવસ ગૌતમની ગેરહાજરીના લાભ લઈ, ઇંદ્રે ગૌતમનું રૂપ ધરી, અહલ્યાનો ભોગ કર્યો અને અહલ્યા ‘આ ઇંદ્ર છે,’ એમ જાણતાં છતાં પણ, કશું બોલ્યાં નહીં. ઇંદ્ર આશ્રમથી બાહાર નિકળ્યો, તે વખતે બહારથી આવતા ગૌતમે, તેને દીડો. ગૌતમે, બન્નેની દુષ્ટતાનો વિચાર કરીને ઇંદ્રને નપુંસક ચર્ધ જવાનો શાપ આપ્યો અને અહલ્યાને શિલારૂપ ચર્ધ જવાનો શાપ આપ્યો. પછી ગૌતમે, અહલ્યાપર અનુચ્છેદ કર્યો કે, બ્યારે તને રામના ચરણની રજનો સ્પર્શ થશે, ત્યારે તારો ઉદાર થશે. આ કારણથી અહલ્યા, શિલારૂપે ગૌતમના આશ્રમમાં પડી હતી. ઇંદ્ર નપુંસક ચર્ધજતાં, પિતૃઓએ ઘેટાના ઝાંડકાંશ ખવરાવીને, તેની ચિકિત્સા કરી. (વાલ્મીકીય રામાયણ બાલકાંડ) ગૌતમના શાપથી ઇંદ્રના શરીરમાં સહજ ભગ ચર્ધ થયાં, તે પાછાં, યજ્ઞ કરવાના પ્રભાવથી સહજ નેત્રોરૂપ થયાં, એમ પણ કહેવાય છે. શ્રીમદ્ભાગવતના નવમસ્કંધમાં લખ્યું છે કે, અહલ્યા મોહગત્ય ગોત્રનાં બ્રહ્મક્ષત્રિયની કન્યા હતી અને તેના બાહુનું નામ દિવાદાસ હતું. કુમારિલ ભટ્ટે તો અહલ્યાનાં અને ઇંદ્રનાં વર્તતાંને એક ભાતનું રૂપ જ ઠરાવ્યું છે. ચૌખાસિદ્ધમાં અહલ્યાને અપ્સરા કહી છે.

હે રઘુવીર ! જૌતમ ઋષિની શ્રી અહલ્યા, શાપને વશ થવાથી શિલાનો દેહ ધરી,
ધીરજ રાખીને, આપના ચરણકમળની રજને ઇચ્છે છે, માટે તેના ઉપર કૃપા કરો. ॥ ૨૪૬ ॥

છં૦-પરસત પદ પાવન શોક નશાવન પ્રગટ મૈં તપપુંજ સહી ॥

દેવત રઘુનાયક જનમુખદાયક સન્મુખ હો કર જોર રહી ॥

અતિ પ્રેમ અધીરા પુલક શરીરા મુલ નહિં આવૈ વચન કહી ॥

અતિશય વહભાગી ચરણન લાગી યુગલ નયન જલધાર વહી ॥ ૨૮ ॥

રામચંદ્રજીએ, તુરત જ તે શિલાપર પોતાનું ચરણારવિંદ અડાડ્યું. શોકને નષ્ટ કરનારા ચરણોના સ્પર્શ થતાં જ, તપના પુંજ જેવી અહલ્યા પ્રકટ થઈ. તે અહલ્યા, લોકોને સુખ આપનારા રામચંદ્રજીને ભેઈ, હાથ ભેડી, સામે ઉભી, અને અતિ પ્રેમથી અધીર થઈ ગઈ. શરીરમાં શેમાંચિત થઈ ગઈ અને મોઢાડામાંથી ઘોલવાને પણ અશક્ત થઈ ગઈ. મહા ભાગ્યશાળી એવી અહલ્યા, રામચંદ્રજીને પગે લાગીને પોતાનાં બન્ને નેત્રોમાંથી જળની ધારાને ચલાવવા લાગી. ॥ ૨૮ ॥

છં૦-ધીરજ મન કીન્હા પ્રમુકહૈં ચીન્હા રઘુપતિ કૃપા ભક્તિ પાર્ઈ ॥

અતિ નિર્મલ વાળી અસ્તુતિ ઠાની જ્ઞાન ગમ્ય જય રઘુરાઈ ॥

મૈં નારિ અપાવન પ્રમુ જગપાવન રાવળ રિપુ જન મુલ દાર્ઈ ॥

રાજિવ લોચન ભવ ભય મોચન પાર્હિ પાર્હિ શરણહિ આઈ ॥ ૨૯ ॥

તેણે મનમાં ધીરજ ધરીને પ્રભુને ઝાળખ્યા અને પ્રભુની કૃપાથી, તેને ભક્તિ પ્રાપ્ત થઈ. તેણે અતિ નિર્મલ વાણીથી સ્તુતિ કરી કે, “હે જ્ઞાનથી બાણવામાં આવે એવા રઘુરાજ ! જય જય. હે પ્રભુ ! હું અપવિત્ર શ્રી ભક્તિ છું, પણ આપ સર્વ જગતને પવિત્ર કરો એવા છો. હે રાવણના રિપુ ! હે ભક્તજનોને સુખ આપનારા ! હે કમળ સરખાં નેત્રોવાળા ! હે સંસારથી મુક્ત કરનારા ! હું શરણે આવી છું. માંડે રક્ષણ કરો, રક્ષણ કરો. ॥ ૨૯ ॥

છં૦-મુનિ શાપ જો દીન્હા અતિ મલ કીન્હા પરમ અનુગ્રહ મૈં માના ॥

દેવજૈં મરિ લોચન હરિ ભવ મોચન યૈં લાભ શંકર જાના ॥

વિનતિ પ્રમુ મોરી મૈં અતિ મોરી નાથ ન વર માંગૌં આના ॥

પદ કમલ પરાગા રસ અનુરાગા મમ મન મધુપ કરૈ પાના ॥ ૩૦ ॥

મને, મુનિએ જે શાપ આપ્યો, તે માંડે બહુ ભલું કર્યું અને મોટો અનુગ્રહ કર્યો એમ માનું છું. આપ કે જે, સંસારથી છોડાવનારા ભગવાન છો, તેમને નેત્રભરી નિરખું છું, એ શાપના પ્રભાવથી જ બન્યું છે. શંકરે પણ આપનાં દર્શનને જ લાભરૂપ ગણેલું છે. હે પ્રભુ ! મારી વિનતિ સાંભળો. હે નાથ ! હું અત્યંત લોળી છું, તેથી બીલું કંઈ પણ નહીં માગતાં, એટલું જ માગું છું કે, મારો મનરૂપી ભ્રમર, આપના ચરણ-કમળની રજના રસનું અખંડ પ્રેમથી પાન કર્યા કરે. ॥ ૩૦ ॥

છં૦—જિહિ પદ સુર સરિતા પરમ પુનીતા પ્રગટ મર્ડે શિવ શીશ ધરી ॥

સોઈ પદપંકજ પૂજત અજ જિહિ મમ શિર ધરેડ કૃપાલુ હરી ॥

ઈહિ માંતિ સિધારી ગૌતમનારી વાર વાર હરિ ચરણ પરી ॥

જો અતિ મન ભાવા સો વર પાવા મૈ પતિલોક અનન્દ મરી ॥ ૩૧ ॥

જેમાંથી પ્રકટ થયેલી પરમ પવિત્ર ગંગાને, મહાદેવજીએ શિરપર ધરેલી છે અને જેને પ્રદક્ષા પણ પૂજે છે, તે ચરણકમળ, આપ કૃપાળુ ભગવાને, મારા શિર ઉપર ધર્યું!!” આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરી, વારંવાર રામચંદ્રજીના ચરણોમાં પડી, મનમાં અત્યંત સાફ લાગે એવું વરદાન મેળવી, ગૌતમની સ્ત્રી અહલ્યા, ત્યાંથી ચાલીને આનંદ ભરેલી રીતે પતિના લોકમાં ગઈ. ॥ ૩૧ ॥

દો૦—અસ પ્રશ્નસુ દિનવન્ધુ હરિ, કારણરહિત કૃપાલ ॥

તુલસિદાસ શઠ તાહિ મજ, છાંદ કપટ જંજાલ ॥ ૨૪૭ ॥

તુલસીદાસ કહે છે કે, હે શઠ મન! દીનબંધુ પ્રભુ રામચંદ્રજી, આવી રીતે ભકતોની ઉપર નિષ્કારણ કૃપા કરનારા છે, માટે, સઘળા કપટમય સંસારના બંબલને છોડી દઇને તેનું ભજન કર. ॥ ૨૪૭ ॥

ષો૦—ચલે રામ લક્ષ્મણ મુનિ સંગા । ગયે જહાં જગપાવનિ ગંગા ॥

અનુજસહિત પ્રશ્ન કીન્હ પ્રણામા । બહુ પ્રકાર મુલ પાયડ રામા ॥ ૧ ॥

પુનિ સુરસરિ ઉત્પતિ રણુરાઈ । કૌશિકસન પૂછા શિર નાઈ ॥

કહ મુનિ પ્રશ્ન તવ કુલ ઇક રાજા । નામ સગર તિહું લોક વિરાજા ॥ ૨ ॥

તિહિકે યુગ ભામિનિ મુકુમારી । નામ કેશિની સુમતિ પિયારી ॥

સવ પ્રકાર મુલ સમ્પતિ બ્રાજા । મુત વિહીન મન વિસ્મય રાજા ॥ ૩ ॥

એક સમય ભામિનિ દોડ સાથા । ગય વન તનય હેતુ રણુનાથા ॥

સઘન કલ્પતરુ સુન્દર નાના । તહૈં ધૃગુમુનિ તપ તેજ નિધાના ॥ ૪ ॥

રામ તથા લક્ષ્મણ, ત્યાંથી વિશ્વામિત્રની સાથે ચાલ્યા. ચાલતાં ચાલતાં જંગલો-વિની ગંગાજીને કિનારે આવ્યા. લક્ષ્મણસહિત રામચંદ્રજીએ, ગંગાજીને, પ્રણામ કર્યા અને ત્યાં તે બન્ને ભાઈઓને બહુ આનંદ પ્રાપ્ત થયો. ॥ ૧ ॥ પછી રામચંદ્રજીએ, વિશ્વામિત્રને માથું નમાવી, ગંગાજીની ઉત્પત્તિ વિષે પૂછતાં, વિશ્વામિત્ર બોલ્યા કે, તમારા કુલમાં સગર નામના એક રાજા હતો અને તેણે, ત્રૈલોક્યમાં મોટી શોભા મેળવી હતી. ॥ ૨ ॥ એ રાજાને, કેશિની અને સુમતિ નામની બે પ્યારી તથા સુકેમળ અંગેવાળી સ્ત્રીઓ હતી. જે કે, સર્વ પ્રકારની સુખસંપત્તિ શોભી રહી હતી, તેપણુ પુત્ર નહોં હોવાથી, તે રાજાના મનમાં ખેદ થયા કરતો હતો. ॥ ૩ ॥ એક સમયે એ સગર રાજા, પુત્રને વાસ્તે બન્ને રાણીઓને સાથે લઈ, વનમાં ગયો, કે જે વનમાં, કલ્પવૃક્ષો જેવાં ઝુંદર અનેક સઘન વૃક્ષો હતાં અને તપના તથા તેજના ભંડારરૂપ ભૂચુ મુનિ વપ્રથર્થા કરતા હતા. ॥ ૪ ॥

દો—સહિત નારિ નૃપ મુદિત મન, રહે વર્ષ શત એક ॥

કીન્હે તપ વલ દેલિ મૃગુ, અસ્તુતિ કીન્હ અનેક ॥ ૨૪૮ ॥

વન ભેવાથી આનંદ પામેલો સગર રાજા, ત્યાં, ક્ષીઓસહિત સો વર્ષ મુધી રહ્યો અને તેણે, ભૃશું તપોબલ ભેધને, તેમની અનેક પ્રકારની સ્તુતિ કરી. ॥ ૨૪૮ ॥

ચૌ—કહિનિજ દુઃખ પ્રણામ નૃપ કીન્હા । દે અશીશ તવ મુનિ વર દીન્હા ॥

નૃપ રાનીસન મુનિ અસ ખાસા । કેહિ સ્વવર જો જિહિ અભિલાસા ॥૧॥

મુનિ મુનિ વચનશીશ તિન નાવા । દેહુ નાથ જો અતિ મન ભાવા ॥

એકહિ કહ્યો એક મુત હોના । દૂસરિ સાઠિ સહસ્રગુણ હોના ॥ ૨ ॥

હરષિત ભયો શુભગ વર પાઈ । પાંચિ જોરિ ચરણન શિર જાઈ ॥

સહિત ભામિની અવધર્મિ આયે । હરષ સહિત કહુ દિવસ ગંવાયે ॥ ૩ ॥

લગ્ન સુવરિ સુન્દર સુખદાઈ । નાથ કેશિ અસમંજસ સ્વાઈ ॥

મુમતિ પ્રસવ એક તૂમ્બરિ સોઈ । ભયે મુત પ્રગટે કહે મુનિ જોઈ ॥ ૪ ॥

નિરસે મુત હરષિત સવ હોઈ । મંગલ ચાર કિયે સવ કોઈ ॥

હરષ સહિત દિય દાન નરેશુ । પૂજિ વિપ્ર ગુરુ ગૌરિ ગણેશુ ॥ ૫ ॥

ઘૃત ઘટ સુન્દર વિવિધ મૈંગાયે । તે સવ મુત નૃપ તિન મહં નાયે ॥

એક દિવસે રાજાએ, પોતાના દુઃખનું નિવેદન કરી, પ્રણામ કરતાં, ભૃશુ મુનિએ, આશિર્વાદ આપીને વરદાન માગવાનું કહ્યું. મુનિએ, રાજાની રાણીઓને કહ્યું કે, “તમેને, જે કાંઈ ઇચ્છા હોય, તે પ્રમાણે માગી લ્યો,” ॥ ૧ ॥ મુનિનું વચન સાંભળી, રાણીઓએ, માથાં નમાવી, ‘આપને જે યોગ્ય જણાય તે આપો.’ એમ કહેતાં, મુનિ બોલ્યા કે, “એકને એક પુત્ર આવશે અને એકને સાઠ હજાર પુત્રો આવશે.” મુનિનાં વચન સાંભળી, ‘હે નાથ! આપ અમેને અત્યંત ભાવનું વરદાન આપો છો,’ એમ કહી, મુનિનાં ચરણોમાં માથાં નમાવી, કેશિનીએ એક પુત્ર માગ્યો અને સુમતિએ સાઠ હજાર પુત્રો માગ્યા. ॥ ૨ ॥ મુનિએ ‘તથાસ્તુ’ કહ્યું. ઉત્તમ વરદાન મળવાથી રાજા થયેલો સગર રાજા, હાથ ભેડી, મુનિનાં ચરણોમાં માથું નમાવી, ક્ષીઓસહિત પોતાની અયોધ્યા નગરીમાં આવ્યો અને ત્યાં, આનંદ ભરેલી રીતે, કેટલાક દિવસો કહાડ્યા. ॥ ૩ ॥ કેશિનીએ, સારા લગ્નમાં અને સુખદાયી ઘડીમાં, અસમંજસ નામના પુત્રને જન્મ આપ્યો. સુમતિએ, એક ટુંબડું જશ્યું અને તેમાંથી મુનિના કહેવા પ્રમાણે, છોટા છોટા સાઠ હજાર પુત્રો ઉત્પન્ન થયા. ॥ ૪ ॥ એ સર્વ પુત્રોને ભેઈ, રાજા થયેલા સગર રાજાએ, સઘળા મંગલાચાર કર્યા. પ્રજાઓમાં પણ સર્વત્ર આનંદ વર્તી રહ્યો. રાજાએ, હર્ષ ધરી, પ્રાદાણોની, ગુરુઓની, દેવીની તથા ગણપતિની પૂજા કરીને, દાનો આપ્યાં. ॥ ૫ ॥ પછી, ઘીથી ભરેલા અનેક સુંદર ઘડાઓ મંગાવીને, રાજાએ, તેઓમાં પોતાના સાઠ હજાર પુત્રોને રાખ્યા, કે જેથી, તેઓ, સંપૂર્ણ રીતે ઉછરી આવ્યા. ॥

દો-યહિવિધિ મયે સકલ સુત, પૂજે સવ મન કામ ॥

જાય દિવસ નિશિ હર્ષ વશ, સુનહુ રામ ઘનશ્યામ ॥ ૨૪૯ ॥

આ પ્રમાણે, સગર રાજાના સર્વ પુત્રો ઉછર્યા, મનની સઘળી કામના, પરિપૂર્ણ થઈ અને રાત્રિઓ તથા દિવસો, આનંદમાં જવા લાગ્યા. હે મેઘ સરખી સ્થામ કાંતિવાળા રામચંદ્રજી ! તે પછીની કથા સાંભળો. ॥ ૨૪૯ ॥

ચૌ-પુરજન સવ ઘર ઘરનિ નરેશુ । અતિ આનંદ તનુ મિટા કલેશુ ॥

બાલકેલિ કર મયે કુમારા । લીલા કરૈ અગમ સંસારા ॥ ૧ ॥

હોયૈં મુકાજ સકલ મન ચીતે । યહિ મુખ વસત વહુત દિન બીતે ॥

સરયૂ નદી અવધ જે અહૈં । વિમલ સલિલ ઉત્તર તટ વહૈં ॥ ૨ ॥

મજા લોકે બાલક નાના । નિત ઝટિ તહાં કરૈ અસ્નાના ॥

અસમંજસ તહૈં તરની આની । તિનહિં ચઢાય ચોર નિજ પાની ॥ ૩ ॥

મયે મજા સવ પરમ દુસ્વારી । બાલક વધ મુનિ સુનહુ સ્વારી ॥

સકલ મયે જહૈં વૈઠ નૃપાલા । બોલે વચન નાય પદ માલા ॥ ૪ ॥

તુમ નૃપ વહો મજા પ્રતિપાલા । સુત તુમ્હાર મા સવકર કાલા ॥

તજવ દેશ હમ સુતહુ નરેશુ । બિના તજે નહિ મિટાહિ કલેશુ ॥ ૫ ॥

ગામના લોકોને અને રાજાની સર્વ સ્ત્રીઓને, શરીરોમાં અત્યંત આનંદ થયો. સઘળાં દુઃખો ટળી ગયાં. રાજકુમારો, સંસારમાં કયાંય ન થતી હતી એવી અગમ્ય બાલકીડાઓ કરવા લાગ્યા. ॥ ૧ ॥ સઘળાં કાર્યો, ઉત્તમ થવા લાગ્યાં અને તેઓને જોઈ, સર્વની મનોવૃત્તિઓ પ્રસન્ન રહેવા લાગી. આ પ્રમાણે, સર્વને સુખમાં રહેતાં, ઘણા દિવસો વ્યતીત થઈ ગયા. અયોધ્યાના સમીપમાં નિર્મળ જળવાળી સરયૂ નદી, કે જે ઉત્તર તરફ વહે છે, ॥ ૨ ॥ તેમાં પ્રજા લોકનાં અનેક બાલકો, નિત્ય, પ્રભાતમાં ઉઠી ઉઠીને, સ્નાન કરવા જતાં હતાં. એક દિવસે, એ બાલકો, નહાતાં હતાં, તે સમય રાજાના મોટા કુંવર અસમંજસે, ત્યાં વહાણ લાવી, સર્વ બાલકોને, તે વહાણમાં ચઢાવીને, પાણીમાં ડૂબાવી દીધાં. ॥ ૩ ॥ હે રામચંદ્રજી ! સાંભળો. બાલકોનો નાશ થયો સાંભળી, પ્રજા બહુ દુઃખિત થઈ. સઘળા લોકોએ, જ્યાં સગર રાજા બેઠા હતા, ત્યાં જઈ, ચરણોમાં માથાં નમાવી, વિજ્ઞાપિ કરી કે, ॥ ૪ ॥ “હે રાજા ! આપ સઘળી પ્રજાનું પાલન કરવા ઈચ્છો છો, પણ, તમારો પુત્ર, સઘળી પ્રજાનો કાળ ઉત્પન્ન થયો છે. હે રાજા ! સાંભળો. અમે આ દેશને છોડી દેશું. દેશને ત્યાગ કર્યા બિના કલેશ મટે એમ નથી. ॥ ૫ ॥

દો-તવ સુત કીન્હે પાપ વહુ, મારે બાલક વૃન્દ ॥

તુમકહૈં પ્રાણ સમાન યહ, સકલ મજન કહૈં મન્દ ॥ ૨૫૦ ॥

તમારા પુત્રે, ઘણાં પાપો કર્યા અને ઘણાં ઘણાં બાલકોને માર્યા. તમને, સઘળી પ્રજા પ્રાણ સમાન છે, પણ તમારો પુત્ર, સઘળી પ્રજાનો શત્રુ છે. ॥ ૨૫૦ ॥

चौ०—प्रजा गिरा सुनि धीरज दीन्हा । सुतहिं देशते बाहर कीन्हा ॥
 तासु तनय जग विदित प्रभाऊ । गुणनिधि अंशुमान तिहि नाऊ ॥ १ ॥
 बसत हृदय नृपके सो कैसे । सुनि मन मीन सलिल रहै जैसे ॥
 गये प्रजा सब निज निज धामा । भये बिलांकि मन गुण विश्रामा ॥ २ ॥
 बहुरि नृपति मन कीन्ह बिचारा । आय भयउ पन चौथ हमारा ॥
 हित मंत्री गुरु सुतहि बुलाये । हिमगिरि विंध्य मध्य तब आये ॥ ३ ॥
 रुचिर वेदिका एक बनाई । देखत बनै वरणि नहिं जाई ॥
 मख अरंभ कर छाडे तुरगा । वेगवन्त जिमि देखिय उरगा ॥ ४ ॥

सगर राज्ञे, प्रजानी बाण्णी सांभणी, तेज्जोने, धीरज आपो ज्ञेने असमंजसने
 देशनिकाह कथे, असमंजसने पुत्र अंशुमान, जगतमां प्रख्यात प्रभाववाणे ज्ञेने
 शुष्माना लंडारइप हतो. ॥ १ ॥ छे लरदाज सुनि ! जेभ भाछलांनुं मन जलमां वसे,
 तेभ, सगर राज्ञनुं मन, अंशुमानमां वसतुं हतुं. असमंजस देशमांथी गया पछी,
 सर्व प्रजनां लोको, पोतपोताने घेर गयां ज्ञेने तेज्जोनां अंतःकरणे, राज्ञना शुष्माने
 जेधने विश्राम पाभ्यां. ॥ २ ॥ पछी सगर राज, पोताने अत्यंत वृद्धपणुं प्राप्त
 थ्याने विचार करी, स्नेहीज्जोने तथा पुत्रोने जेलावी, हिमजयना ज्ञेने विन्ध्याथलना
 मध्यदेशमां आये, ॥ ३ ॥ त्यां तेजे, कोर्धथी पषु वरुणी शकाय नहो जेवी सुंदर
 वेदी भनावी, यज्ञने आरंभ करीने घोडो छोडयो. जे अश्वमेधने घोडो, सर्पना जेवा
 वेगथी पृथ्वीमां इरवा लाये. ॥ ४ ॥

दो०—सुरपति सुन भय दारुण हि, मनमहँ कर अनुमान ॥

आन तुरंग तब लीन्हऊ, मर्म न काहू जान ॥ २५१ ॥

‘रज्जेने सगर राज, भाइ राज्ञ लछ लेवा धारतो छाय,’ जेवी शंकाथी, धंद्रना
 मनमां दारुण लय उत्पन्न थतां, धंद्रे, रुपकीथी घोडाने डरी लीघो. आ वात कोर्धना
 पषु जणुवामां न आवी. ॥ २५१ ॥

चौ०—रखाउ आनि कपिलमुनि पाहीं । कउ न जान काहुहि गम नाहीं ॥

जुगवत रहे जे सुमट सयाने । ले तुरंग रह किनहुँ न जाने ॥ १ ॥

तिन सब आन कही नृप पाहीं । महाराज हम कहत डराहीं ॥

तीन्ह तुरग कोई जान न कोई । कहा करिय जे आयसु होई ॥ २ ॥

सुनत वचन नृप विस्मय पाये । सकल सुतन कहै तुरत पठाये ॥

जाहु तुरग तुम हेरहु जाई । सकल चले चरण न शिर नाई ॥ ३ ॥

१ असमंजस, पूर्वजन्मतो योगी हतो, तेजे राज्ञमांथी निकजवाने वास्ते, भाछोने भायां,
 पषु राज्ञमांथी निकजवाना समयमां, सर्व भाछोने, योगजथी लवतां करीने, जेयोभाभां
 मोक्षतां हतां. (श्रीभट्टभागवत नवमस्कंध.)

सुरपति सम देखिय सब बीरा । सकल धनुर्धर अति रणधीरा ॥
तिनहि चलत धरणी अकुलाई । बलि पशु जीव भये सब आई ॥ ४ ॥
सुपन वाटिका उपवन बागा । सरित वापिका कूप तडागा ॥
नगर गांव तापस थल नाना । गिरि कन्दर कानन अस्थाना ॥ ५ ॥

धन्डे, कौष्ठने पशु भणर न पडे जेवी रीते, घोडाने, कपिल मुनिना आश्रमभां
लावीने राज्या, सगर राजना प्रवीषु योद्धाया, के जेयो, घोडानुं रक्षषु करवाने वास्ते
गया हुता, तेजोना जलुवाभां पशु न आव्युं के, 'घोडाने कौषु लध गयो ? अने घोडा
क्यां गयो.' ? ॥ १ ॥ जे बोकोजे, पाछा आवी, सगर राजने कहुं के, 'हि महाराज !
अमो वात करतां डरीजे छीजे. आपना घोडाने कौषु जलु केकौ लध गयो. ? कौष्ठने
पशु भरी भणर नथी. हुवे शुं करहुं ? जेम आशा करो, तेम करीजे.' ॥ २ ॥ जेजोनां
वयनो सांभणी, विरमय पामेला सगर राजजे, तुरत पोताना साठे हुज्जर पुत्रोने
जोलावी, आशा करी के, 'जलु, अने घोडानी शोध करो.' सर्वे पुत्रो, पितानां
यरखोभां माथां नभावीने आल्या. ॥ ३ ॥ जे सधगा राजकुमारो, वीर, धन्ड जेवां
भणवान, धन्ड जेवा हेभाववाणा, रखुभां अत्यंत धीर अने महा धनुषधारी हुता,
जेजोना आलवाथी, पृथ्वी व्याकुल थवा लागी अने सधगा लुवो, यज्ञभां पशुजोनी
पेठे तेजोना हाथथी भरवा लाया. ॥ ४ ॥ कुवराडीजो, उपवनो, भगीयाजो, नदीजो,
वावो, क्वाजो, तगावो, नगरो, गामो, सुनीश्वराना अनेक आश्रमो, पर्वतानी शुक्षजो,
अने वनना प्रदेशो, ॥ ५ ॥

दो०—यहिविधि खोजेहु तुरंग तिन, आये भूपति पाहिं ॥

चरण माथही नाइ कहि, खोज अश्वकी नाहिं ॥ २५२ ॥

जेजोभां, सर्वत्र घोडानी शोध कथां छतां पशु, कशो पत्तो नहीं भणतां, ते साठ
हुज्जर कुपदोजे, पाछा आवी, राजना यरखोभां माथां नभावीने कहुं के, 'क्यांय पशु
घोडानो पत्तो भणतो नथी.' ॥ २५२ ॥

बो०—खोदहु माहि सुत करहि पठाये । चले सकल पूरव दिशि आये ॥

तिनके कर जिमि कुलिश समाना । योजनभर खोदहिं बलवाना ॥ १ ॥

देखि अतुल बल दब डराने । गरि हैं कहि विरंचि सन्माने ॥

शोधत मही पताल सब आये । दिग्गज देखि एक शिर नाये ॥ २ ॥

तिन पूछा सब कथा सुनाये । बहुरि सकल दक्षिण दिशि आये ॥

इहि विधि पुनि दूसर गज देखा । अति उतंग सो बिमल विशेखा ॥ ३ ॥

ताहु बहु मणाम पुनि कीन्हे । चलै सुनत पश्चिम चित दीन्हे ॥

सीसर देख मरदक्षिण कीन्हा । पुनि उत्तर दिशि सोषहि लीन्हा ॥ ४ ॥

दिग्गज श्वेत निरखि मुख पाये । सकल कपिल मुनिपहँ पुनि आये ॥

खोजत मही पार नहि पावा । शोभा चहुँदिशि जलधि मुहावा ॥ ५ ॥

સગર રાજાએ, 'હે પુત્રો! ત્યારે પૃથ્વીને ખોદો,' એવી આજ્ઞા કરીને પાછા મોકલતાં તેઓ, ત્યાંથી ચાલીને પૂર્વ દિશામાં આવ્યા. એઓના હસ્ત, વજ્ર સમાન હતા, તેથી એ બલવાન લોકોના હાથોથી, પૃથ્વી, નિત્ય એક ચોજનભર ખોદાવા લાગી. ॥ ૧ ॥ એઓનું બળ, અતુલ એક, ઠર પામેલા દેવતાઓ, બ્રહ્માની પાસે જતાં, દેવતાઓને, બ્રહ્માએ, સમજાવ્યા કે, 'એ સઘળા નષ્ટ થઈ જશે.' સગરના પુત્રો તો, પૃથ્વીમાં શોધતાં શોધતાં પાતાલમાં આવ્યા. ત્યાં એક દિગ્ગજને^૧ એક, તેને પગે લાગ્યા, ॥ ૨ ॥ દિગ્ગજના પૂછવાથી, તેને સઘળી વાત સંભળાવીને, તેઓ, સઘળા દક્ષિણ દિશામાં આવ્યા. એ પ્રમાણે જ પાછો બીજો દિગ્ગજ એવામાં આવ્યો કે, જે અત્યંત ઉંચો તથા અત્યંત નિર્મલ હતો. ॥ ૩ ॥ તેને પણ, પ્રણામ કરી તથા તેની વાતો સંભળીને પાછા પશ્ચિમ દિશામાં આવ્યા. ત્યાં ત્રીજો દિગ્ગજ એવામાં આવતાં, તેને પ્રદક્ષિણા કરીને ત્યાંથી ઉત્તર દિશામાં ઘોડાની શોધ કરવા લાગ્યા, ॥ ૪ ॥ ત્યાં, ચૈત દિગ્ગજને એક, સુખ પામ્યા અને ત્યાંથી દુરતાં દુરતાં, એ સાઠ હજાર કુમારો, કપિલ મુનિની પાસે આવ્યા. શોધ કરવામાં પૃથ્વીનો પાર ન આવ્યો, પણ, તેઓએ, ચારેકોર બહુ ખોદું, તેથી ચારે દિશાઓમાં અનેક સસુદ્રોની સુંદર ખાડીઓ થઈ ગઈ. ॥ ૫ ॥

દો-—દેશિન આય તુરંગ તવ, બાંધા મુનિવર પાસ ॥

બોલે વચન સકોપ કર, બાંધા સવકર નાસ ॥ ૨૫૩ ॥

એઓ, કપિલ મુનિના આશ્રમમાં આવ્યા, ત્યાં કપિલ મુનિના સમીપમાં ઘોડો બાંધેલો એવામાં આવતાં, સર્વનો નાથ થવાનું ભવિષ્ય હતું, તેથી તે સર્વે, કોપથી નીચે પ્રમાણે વચનો બોલ્યા. ॥ ૨૫૩ ॥

બૌ-—શોધા મહિ હમ ચારિત કોધા । રે રે દુષ્ટ વહુત તોહિં શોધા ॥

કોડ કહ ચોર દીલ વહુ હોઈ । હિસમ છલી ઔર નહિં કોઈ ॥ ૧ ॥

પર ધન લે પતાલ પુનિ આયો । તસ્કર મુનિવર મેષ બનાયો ॥

કોડ કહે યહ મુનિવર નાહીં । સમુક્ષિ દેલ લક્ષણ મન માંહીં ॥ ૨ ॥

કોડ કહ વક તપ કીન્હ અપારા । અહો દુષ્ટ લે તુરંગ હમારા ॥

મુનત વચન મુનિ ચિતવા જવહી । મયે મસ્મ સબ ક્ષણમેં તવહીં ॥ ૩ ॥

ડમા વચન જેહિ સમુક્ષિ ન બોલા । મુધા હોઈ વિષ તિલ્ત અમોલા ॥

પાવક જાન ધરહિં કર માની । જરહિં કાહિ નહિ અતિ અમિમાની ॥ ૪ ॥

જાનિ ગરલ જો સંગ્રહ કરહીં । મુનહુ રામ તે કાહ ન મરહીં ॥

ઝોષ કરે વિનુ કિયે બિચારા । મયે સફલ તેહિતે જરિ છારા ॥ ૫ ॥

ઈહાં નૃપતિ અંશુમાન બુલાયે । નહિં આયે સબ તિનહિં પઠાયે ॥

૧ પૂર્વ આદિ આઠ દિશાઓમાં, અતુલબળી ઐરાવત, પ્રણરીક, વામન, કૃષ્ણ, અંબલ, બ્રહ્મદેવ, સાર્વભૌમ અને સુપ્રતીક, એ નામના આઠ દિગ્ગજો છે, એમ પુરાણકારો માને છે.

“અમોએ, પૃથ્વીના ચારે ખુણાઓ શોધ્યા, તેઓમાં રે દુષ્ટ ! તને બહુ જ શોધ્યો છે. કેટલાએક બોલ્યા કે, આપણો ઘણા ઘણા ચોરો દીઠા, પણ આના જેવો કોઈ પણ છલ કપટી ભેવામાં આવ્યો નથી. ॥ ૧ ॥ આ ચોર પરાયું ધન લઈને, પાતાલમાં આવ્યો છે અને વળી સુનિવરનો વેષ ધરી બેઠેલો છે, કેટલાએક બોલવા લાગ્યા કે, આ, સુનિવર નથી. આનાં લક્ષણો ઉપરથી મનમાં વિચાર કરી લ્યો. ॥ ૨ ॥ કેટલાએક કહેવા લાગ્યા કે, અરે દુષ્ટ ! તે અમારો થોડો લઈને બગલાની પેઠે અપાર તપ માંડ્યું છે.” આ વચનો સાંભળીને કપિલ સુનિએ, તેઓની સામે ભેડ્યું કે, તે જ ક્ષણમાં, તેઓ સઘળા, ભસ્મ થઈ ગયા. ॥ ૩ ॥ હે પાર્વતી ! જેઓ વિચાર કર્યા વગર વચનો બોલે, તેઓને અમૃત પણ ઝેર થઈ જાય અને સીકું પણ કડતું થઈ જાય. જેઓ, જાણી ભેદને અશિને હાથમાં ધરે, તે, અભિમાની પ્રાણીઓ, બળી ગયા વગર કેમ રહે ? ॥ ૪ ॥ હે રામ ! સાંભળો, કે જેઓ, જાણી ભેદને, ઝેરનો સંગ્રહ કરે, તેઓ, મરણ પામ્યા વગર કેમ રહે ? એ સાઠ હજાર રાજકુમારોએ, વિચાર કર્યા વગર, ક્રોધ કર્યો, તેથી તેઓ સર્વે, બળીને ભસ્મ થઈ ગયા. ॥ ૫ ॥ અયોધ્યામાં સગર રાજાએ, પોતાના મોકલેલા સર્વ પુત્રો પાછા નહીં આવતાં, અંશુમાનને બોલાવી, ॥

દો—દીન્હી નૃપતિ અગ્નીશ તવ, અતિ હિત બારહિં વાર ॥

વેગ ફિરો લે તુરત સુત, મેરે પ્રાણ અધાર ॥ ૨૫૪ ॥

અતિ સ્નેહથી વારંવાર આશીર્વાદ આપીને આજ્ઞા કરી કે, “હે મારા પ્રાણના આધારરૂપ પૌત્ર ! તું થોડાંને અને મારા પુત્રોને લઈને જલદી પાછો આવ.” ॥ ૨૫૪ ॥

ચૌ—ચલે નાઈ પદ શીશ કુમાર । વિષ્ણુમક્ત હિત કુલ ઝનિયારા ॥

જહૈં જહૈં દેસ સુનિનકે ધામા । પૂંછિ સ્વર કરિ દંઢ પ્રણામા ॥ ૧ ॥

પન્નગપતિ સન પાય અગ્નીશ । ચહુ દિગ્ગજ કહૈં નાયડ શીશા ॥

યહિ વિધિ શોધત મગમહૈં જાતા । મિલે ગરુડ સુપતીકર બ્રાતા ॥ ૨ ॥

ચરણ પરત તવ આશિશ દયજ । જરે સકલ જિહિવિધિ સો કશજ ॥

સુન તિહિ વચન શોચ બયો મારી । દિયે સ્વગેશ દિસાય સુવારી ॥ ૩ ॥

અંશુમાન તહૈં મજ્જન કીન્હા । ક્રમ ક્રમ સર્વાહૈં જલાંજલિ દીન્હા ॥

બહુરિ ગરુડ બોલા સુન બ્રાતા । મૈં તોહિં કહૈં કરિય યક વાતા ॥ ૪ ॥

વિષ્ણુ ભક્તોની ઉપર પ્રેમ રાખનારો એ કુલદીપક અંશુમાન, સગર રાજાના આશ્રમે ભેવામાં આવ્યા, ત્યાં ત્યાં, બમર પૂછી, દંડવત પ્રણામ કરીને આગળ ચાલવા લાગ્યો. ॥ ૧ ॥ પાતાલમાં શેષ ભેવામાં આવતાં, તેમની પાસેથી આશીર્વાચન લઈ તથા ચારે દિગ્ગજોને માથાં નમાવી, એ પ્રકારથી જ શોધતો શોધતો, માર્ગમાં જતો હતો. ત્યાં તેને, સુમતિના ભાઈ (સાઠ હજારના મામા) ગરુડજી મળ્યા. ॥ ૨ ॥ અંશુમાન પગે પડતાં, ગરુડજીએ આશિષ દીધી અને સાઠ હજાર જણ બળી ગયાની પણ સઘળી હકીકત કહી સંભળાવી. એ સાંભળી અંશુમાનને મોટો શોક ઉત્પન્ન થયો. ગરુડજીએ,

જલાશય દેખાડતાં, ॥ ૩ ॥ અંશુમાને તેમાં સ્નાન કરીને અતુલમથી સાઠ હજાર કાકાઓને જલાંજલિઓ આપી. પછી ગરુડછા બોલ્યા કે, “હે ભાઈ! હું તને એક વાત કહું છું, તે સાંભળ. ॥ ૪ ॥

સોં—કર સુત સોઈ ઉપાય, ગંગા આર્વહિ અવનિ મહૈં ॥

દર્શનતે અઘ જાય, મલ્લન કીન્હે પરમ મુલ્લ ॥ ૨૦ ॥

હે પુત્ર ! તું એવો ઉપાય કર, કે જે ઉપાયથી, ગંગાછા પૃથ્વી ઉપર આવે, ગંગાછાનાં દર્શનથી પાપો નષ્ટ થાય છે અને સ્નાનથી પરમ સુખ થાય છે. ॥ ૩૦ ॥

ષોં—ષષ્ઠિસહસ તરિહૈં પહી વિધિ । ગંગા પાય પરમ પાવનિ નિધિ ॥

મુનિ અસ વચન હૃદય મન માયે । સહિત ગરુડ મુનિવર પહૈં આયે ॥ ૧ ॥

તવ સ્વર્ગેશ મુનિચરણન નાયડ । પૂરવ કથા સકલ મુનિ ગાયડ ॥

આયમ્મુ દડ તુરગ મુનિ દીન્હા । હરાલિ હૃદય નિજ અશ્વહિ ચીન્હા ॥ ૨ ॥

નગર સમીપ ગરુડ પહુંચાઈ । ગયે ભવન નિજ તવ રધુગાઈ ॥

ઈહાં તુરગ લે નૃપ શિર નાઈ । ષષ્ઠિસહસ મુનિ કથા મુનઈ ॥ ૩ ॥

વિસ્મય હર્ષ વિવસ નૃપ મયડ । કીન્હા યજ્ઞ દાન વહુ દયડ ॥

વહુવિધિ નૃપતિ રાજ્ય પુનિ કીન્હા । પ્રજાલોગ કહૈં અતિ મુલ્લ દાન્હા ॥ ૪ ॥

પવિત્રપણાનાં લેહારરૂપ ગંગાછાનું જળ મળવાથી જ, આ સાઠ હજારનો ઉદ્ધાર થશે. “આ વચનો સાંભળી, પ્રસન્ન થયેલો અંશુમાન, ગરુડછાની સાથે કપિલ મુનિની પાસે આવ્યો. ॥ ૧ ॥ ગરુડછા, કપિલ મુનિનાં ચરણોમાં પડતાં, કપિલ મુનિએ, સઘળો પહેલો વૃત્તાંત સંભળાવી, ઘોડો આપીને અંશુમાનને આજ્ઞા દીધી. અંશુમાન પોતાના ઘોડાને ઝોળખીને, મનમાં રાજી થયો. ॥ ૨ ॥ ગરુડછાએ, અંશુમાનને ઘોડા સહિત અયોધ્યાના પાદરમાં પહોંચાડી દેતાં, અંશુમાને ઘેર આવી, સગર રાજાને, પ્રણામ કરી, કપિલ મુનિના કહ્યા પ્રમાણે, સાઠ હજારની હકીકત કહી સંભળાવી. ॥ ૩ ॥ આથી, શોકને અને હર્ષને વશ થયેલા (પુત્રોનાં મરણથી શોકને અને ઘોડો મળવાથી હર્ષને વશ થયેલા) સગર રાજાએ, યજ્ઞ પૂરો કર્યો, ઘણાં ઘણાં દાનો આપ્યાં અને તે પછી ઘણા દિવસ સુધી રાજ્ય કરીને પ્રજા લોકોને અતિ સુખ આપ્યું. ॥ ૪ ॥

દોં—અંશુમાન હિત રાજ્ય દે, મન હરિપદ નિજ લાગ ॥

ગયડ સગર તપ કાજ વન, હૃદય અધિક અનુરાગ ॥ ૨૨૫ ॥

પછી, સગર રાજા, અંશુમાનને રાજ્ય આપી, પોતાનાં મનને હરિનાં ચરણોમાં લગાવી, હૃદયમાં તપ ઉપર ઘણો પ્રેમ ધરીને, તપ કરવાને વાસ્તે વનમાં ગયો. ॥ ૨૨૫ ॥

ષોં—તામુ દિલીપ તનય નૃપ મયડ । વન તપ હેતુ ઉતર દિશિ ગયડ ॥

ઊહાં અગમ તપ કીન્હ નૃપાલા । મયે કાલવશ ગય કહુ કાલા ॥ ૧ ॥

કહહું દિલીપ કવન પ્રમુતાઈ । સેર્વાઈ સકલ શૂપ જિહિ આઈ ॥

જુગવત જિહિ નિત મુરપતિ રહૈ । કવિ માહિમા તિહિ કિહિ વિધિ કર્હૈ ॥ ૨ ॥

નામ ભગીરથ સુત મયો જાસૂ । પિતૃ સમ પ્રીતિ અધિક હિય તાસૂ ॥

તિનહિં બોલિ તૃપ દીન્હેઝ રાજૂ । આપ ચલ ઊઠિ તપકે કાજૂ ॥ ૩ ॥

મનમહૈં કરત પંચ અનુમાના । મુરસરિ આવ તજઝેં નતુ પ્રાના ॥

નિજ મન તન દીન્હેઝ તિમિ દેઝં । ફિરિ નિજ નગરક નામ ન લેઝં ॥ ૪ ॥

અંશુમાનને, દિલીપ નામનો પુત્ર થયો. અંશુમાન, દિલીપને રાજ્ય દઈ, ગંગાછને વાસ્તે ઉત્તર દિશામાં તપ કરવા ગયો અને ત્યાં જઈ, અતિ કઠિન તપ કરતાં કરતાં, કેટલેક કાળે મૃત્યુને વશ થયો. ॥ ૧ ॥ દિલીપની પ્રભુતાનું કેટલુંક વર્ણન કહે ? સર્વે રાજાઓ, અયોધ્યામાં આવીને દિલીપને સેવતા હતા અને ઇંદ્ર પણ હસ્તેશ તેને માન આપ્યા કરતો હતો, એવા દિલીપનો મહિમા, કવિથી શી રીતે પૂરેપૂરા વર્ણવી શકાય ? ॥ ૨ ॥ દિલીપને ભગીરથ નામનો પુત્ર થયો, એને પણ, પિતાની પેઠે જ પ્રબળ ઉપર અધિક પ્રેમ હતો. દિલીપ, ભગીરથને ગંગાછનાં વિષયની સઘળી વ્રાત સમજાવી, રાજ્ય આપીને પોતે તપ કરવા વાસ્તે ચાલ્યો. ॥ ૩ ॥ માર્ગમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે, “કાં તો હું ગંગાછને પૃથ્વીપર લાવીશ અને કાં તો દેહનો ત્યાગ કરી દઈશ. હું મારાં મનને તથા વચનને પિતાની પેઠે જ ગંગા તરફ લગાવી દઈશ અને જો ગંગા નહીં આવે તો, અયોધ્યાનું નામ પણ નહીં લઉં.” ॥ ૪ ॥

સો—યહિ વિધિ કરત વિચાર, તૃપ કીન્હે તપ પ્રવલ તપ ॥

વીતેઝ સમય અપાર, દેહ તજિ કઝ પ્રગટ નહિં ॥ ૩૧ ॥

આ પ્રમાણે દૈવ વિચાર રાખીને, દિલીપે, પ્રબલ તપ કર્યું. તપ કરતાં કરતાં અપાર સમય વીતી જવાથી, દિલીપનું શરીર પડી ગયું, પણ ગંગાછ કાંઈ પ્રકટ થયાં નહીં. ॥ ૩૧ ॥

પો—જિહિ મુરસરિ લગ તનુ તજિ મૂપા । સો તજિ મૂઢ પિયહિં જલ કૂપા ॥

ઈહાં ભગીરથ અસ મન મયઝ । પિતૃન આવ વહુ દિન ચલિ ગયઝ ॥ ૧ ॥

કકુત્સ્થનામ તનય ઇક રહઝ । દીન્હ રાજ્ય વહુ નીતિ કહેઝ ॥

કહિ સબ કથા પૂર્વ સુત પાંહી । દીન અશીસ ચલે નર નાંહી ॥ ૨ ॥

નિફસત નગર શકુન મલ પાયે । અતિહિ નિબિઢ વન જહૈં તૃપ આયે ॥

દેસિ ભગીરથ વન સુખ પાવા । મુરસરિ હિત તપકહૈં મન લાવા ॥ ૩ ॥

એક ચરણ દોઝ મુજા ઊઠાયે । રવિ સન્મુલ ચિતવહિં મન લાયે ॥

વર્ષ સહસ વીતિ ઇહિ માંતી । જાત ન જાનૈ દિન અરુ રાતી ॥ ૪ ॥

દેસિ ડગ્ર તપ અજ ચલિ આયે । બોલે વચન તૃપહિ મન માયે ॥

વહિ તૃપતિ જો લે વરદાના । કરિ પ્રણામ કહ તૃપહિ મુજાના ॥ ૫ ॥

જો માંગો સો જાનત અહહ । મોસન માંગન પ્રશુ કિમિ કહહ ॥

જે ગંગાછને વાસ્તે, રાજાઓએ, શરીરો છોડ્યાં છે, તેનો ત્યાગ કરીને, મૃદ લેાકે

કુવાનાં પાણી પીએ છે. અયોધ્યામાં ભગીરથના મનમાં આવ્યું કે, ‘ઘણા દિવસો ચાલ્યા ગયા, પણ પિતાજી પાછા આવ્યા નહીં.’ ॥ ૧ ॥ ભગીરથને કકુત્સ્થ નામનો એક પુત્ર હતો, તેને રાજ્ય આપી, ઘણી ઘણી રાજ્યનીતિ સમજાવી અને ગંગાજીના સંબંધની પહેલી હકીકત કહી સંભળાવી, આશિષ આપીને ભગીરથ પણ, તપ કરવા ચાલ્યો. ॥ ૨ ॥ અયોધ્યામાંથી નિકળતી વખતે, તેને બહુ જ શુદ્ધ શકુનો થયા. ભગીરથ જ્યાં અત્યંત ઘાતું વન હતું, ત્યાં આવ્યો. એ વનને ભેઈ, જેને આનંદ પ્રાપ્ત થયો એવા ભગીરથે, ગંગાજીને વાસ્તે તપ કરવામાં મન લગાવ્યું, ॥ ૩ ॥ ભગીરથ, એક પગે ઉભો રહી, બન્ને ભુજાઓ ઉંચી રાખી, સૂર્યની સામે દૃષ્ટિ રાખીને એકાગ્રતાથી તપ કરવા લાગ્યો. તપ કરતાં કરતાં, હજાર વર્ષ વીતી ગયાં. ભગીરથને રાત દિવસો જવાની ખબર પણ ન પડી. ॥ ૪ ॥ ભગીરથનું ઉગ્ર તપ ભેઈ, ધ્રુવા ત્યાં આવ્યા. ધ્રુવાએ, ભગીરથને પ્રિય વચન કહ્યું કે, ‘તું જે કાંઈ ઇચ્છતા હોય, તે વરદાન માગી લે.’ પ્રવીણ ભગીરથ, પ્રભુમ કરીને બોલ્યો કે, ॥ ૫ ॥ “હું જે ઇચ્છું છું તે આપ બલો છો, તે છતાં મને માગવાનું કેમ કહે છે ? ॥

દો-તદપિ કહૌં પ્રશ્ન દેહુ વર, સવ સંતનકહૌં વૃદ્ધિ ॥

દસર માંગૌં જોરિ કર, ગંગા આર્વાહિ નિદ્ધિ ॥ ૨૫૬ ॥

એ કે મારે બોલવું ઉચિત નથી, તોપણ કહું છું કે, સંત લોકોની વૃદ્ધિ થવાનું વરદાન આપો, અને બીજું પણ હાથ ભેડી માગું છું કે, સુખના બંડારૂપ ગંગાજી પૃથ્વી ઉપર આવે.” ॥ ૨૫૬ ॥

ચૌ-एवमस्तु कह पुनि विधि कहही । सुरसरि देहुँ राखिको सकही ॥

छूट जाय पुनि तुरत रसातल । फिरहि न नृपति बहुरि सुन भूतल ॥ १ ॥

तिहिते एक कहीं तोहि पाहीं । अति दयालु शंकर मनमाहीं ॥

सोइ शिव रखहि देवसरि आजू । उनहि जपे तब हुइहै काजू ॥ २ ॥

अस कहि विधि अंतरहित भयऊ । बहुरि भगीरथ शिव पहुँ गयऊ ॥

विबुध वर्ष अंगुष्ठ अधारा । बार बार शिव नाम उचारा ॥ ३ ॥

शिव दयालु प्रगटे तब आई । हाथ जोरि नृप विनय सुनाई ॥

मैं राखव सुरसरि कहैं ईशा । बहुरि रमापति ध्यान करीशा ॥ ४ ॥

ધ્રુવાએ, તથાસ્તુ કહીને કરી, કહ્યું કે, “હે રાજા ! સંભળ. હું ગંગાજી આપું, પણ ગંગાજીને કોણુ ધરી શકશે ? ગંગાજી, મારા લોકમાંથી છૂટીને તુરત પાતાલમાં જતી રહેશે, તો, પાછી ધરતીપર નહીં આવે. ॥ ૧ ॥ આથી તને એક ઉપાય બતાવું છું. સદાશિવ કે જે મનમાં અત્યંત દયાળુ છે, તે ગંગાજીને ધારણ કરી શકે એમ છે. હે રાજા ! સદાશિવનો જપ કરવાથી, તારું કાર્ય સિદ્ધ થશે.” ॥ ૨ ॥ એટલું કહીને, ધ્રુવા, અંતર્હિત થઈ જતાં, ભગીરથ, શિવની પાસે આવ્યો. દેવતાઓનાં વર્ષ સુધી અંશુકાને આધારે ઉભો રહીને, તેણે, વારંવાર સદાશિવનાં નામોનું ઉચ્ચારણ કર્યું. ॥ ૩ ॥ આથી દયાળુ સદાશિવ, પ્રકટ થતાં, રાજાએ, હાથ ભેડીને વિનંતિ સંભળાવી. રાજાની વિનંતિ

સાંભળી, 'હું ગંગાને ધારણ કરીશ,' એટલું યાદીને સદાશિવ, ભગવાનનું ધ્યાન કરવા લાગ્યા. ॥ ૪ ॥

દો-૦—ઝહાં દેવસરિ શિવવચન, મુનિ મન કીન્હ વિચાર ॥

જાઉં રસાતલ શિવ સહિત, જાત ન લાવોં વાર ॥ ૨૫૭ ॥

શિવનાં વચન સાંભળીને, બ્રહ્મલોકમાં જ ગંગાજીએ વિચાર કર્યો કે, 'હું શિવને પણ સાથે લઈ, રસાતલમાં જતી રહીશ અને જતાં, વાર પણ લગાડીશ નહીં.' ॥ ૨૫૭ ॥

ચૌ-૦—અન્તર્યામી શિવહિ ઉપાઈ । નિજ શિર જટ સો અગમ બનાઈ ॥

ઈહાં ભગીરથ અસ્તુતિ કીન્હી । મુનિ મૃદુ ગિરા હાંડિ વિધિ દીન્હી ॥ ૧ ॥

છૂટે શોર મયલ જગ ભારી । ચકિત દેવ અહિ દિગ્ગજ ચારી ॥

મુરસરિ મુનિ હરજટા સમાની । વર્ષે એક તહૈં રહીં ભવાની ॥ ૨ ॥

કૌતુક દેલ સકલ મુર હરપે । કહ જય જયતિ મુમન વહુ વરપે ॥

વહુરિ ભગીરથ મુખિરણ કીન્હા । હારિ જટા શિવ બુન્દક દીન્હા ॥ ૩ ॥

તિહિતે મહૈં ત્રીનિ મુનિ ધારા । એક ગઈ નમ એક પતારા ॥

ગઈ નમ સોઈ કિ અધકી નાશિની । દેવન ધરા નામ મન્દાકિની ॥ ૪ ॥

અંતર્યામી સદાશિવે, ગંગાજીનું અભિમાન ઉતારવા વાસ્તે, ઉપાય રચી રાખ્યો, તે એ કે, પોતાના મસ્તક ઉપર અગમ્ય જટા બનાવી રાખી. પૃથ્વીમાં ભગીરથ સ્તુતિ કરવા લાગતાં, તેનાં કોમળ વચનો સાંભળીને, બ્રહ્માએ, બ્રહ્મલોકમાંથી ગંગાને ઓડી દીધાં. ॥ ૧ ॥ ગંગાજી છૂટતાં, જગતમાં ભારે શોર મચી રહ્યો અને દેવતાઓ, શેષનાગ તથા દિગ્ગજે પણ, ચકિત થઈ ગયા. ગંગાજી કે જે સદાશિવની પત્ની કહેવાય છે, તે એક વર્ષ સુધી સદાશિવની જટામાં જ સમાઈ રહ્યાં. ॥ ૨ ॥ સઘળા દેવતાઓ, આ કૌતુક જોઈને રાજી થયા અને જય જય કહીને ઘણી ઘણી પુષ્પવૃષ્ટિઓ કરવા લાગ્યા. પછી ભગીરથે, ગંગાજીને જટામાંથી મુક્ત કરવાને, સદાશિવનું સ્મરણ કર્યું, ત્યારે સદાશિવે, પોતાની જટામાંથી ગંગાજીનું જળ, એક એક બિંદુ માત્ર નીકળે, તેટલી જટા ઓડી, ॥ ૩ ॥ જટામાંથી નીકળેલાં ગંગાજીની ત્રણ ધારાઓ પ્રકટ થઈ, તેઓમાંથી એક ધારા આકાશમાં અને એક ધારા પાતાળમાં ગઈ. પાપોને નષ્ટ કરનારી જે ધારા આકાશમાં ગઈ, તેનું દેવતાઓએ, 'મંદાકિની' નામ રાખ્યું ॥ ૪ ॥

સો-૦—દૂસરિ ગઈ પતાલમેં, નામ પ્રભાવતિ હરણ દુલ્હ ॥

ત્રીસરિ ગંગા સોઈ મહ, સવ સંતનકો કરન મુલ્હ ॥ ૩૨ ॥

દુઃખોનું હરણ કરનારી, ત્રીજી ધારા પાતાલમાં ગઈ, તેનું 'પ્રભાવતી' નામ કહેવાયું. ત્રીજી ધારા, પૃથ્વી ઉપર રહી, તે 'ગંગા' એ નામથી જ ઓળખાવા લાગી. ગંગાજીની સર્વ ધારાઓ, સંતજનોને સુખ આપનારી છે, ॥ ૩૨ ॥

દો-સાલલ પ્રવાહ નિરવિ નૃપતિ, ઊર અતિ ખયડ અનન્દ ॥

જેસે ઝમઢત સિંધુ તથ, પૂર્ણ કલા લલિ ચન્દ ॥ ૨૫૮ ॥

જેમ પુનેમના ચંદ્રને ચઢતો જોઈ, સસુદ્ર, જળની વૃદ્ધિથી ભરપૂર થાય છે, તેમ ગંગાના પ્રવાહને ચઢતો જોઈ, ભગીરથ, હૃદયમાં આનંદથી ભરપૂર થયો. ॥ ૨૫૮ ॥

ચૌ-આય ભગીરથ પુનિ શિર નાયે । બોલી મુરસરિ વચન મુહાયે ॥

વેગવન્ત નૃપ રથ લે આનૂ । સુભગ તુરગ શુભ ગતિ જિમિ માનૂ ॥૧॥

તિહિ રથ ચઢિ નૃપ ચલુ મમ આગે । ચલિહીં મે તવ પાછે લાગે ॥

મુનિ નૃપ દિવ્ય તુરગ રથ આના । ચલે હૃદય મુમિરત ભગવાના ॥ ૨ ॥

ચલી અગ્ર કરિ નૃપતિહિ મુરસરિ । દેવ મુદિત મન મુપન સ્મર કરી ॥

ચલત તેજ કછુ વરણિ ન જાઈ । દૃટહિં ગિરિ તરુ શૈલ મુહાઈ ॥ ૩ ॥

કરૈ કુલાહલ વિધિ વહુ માંતી । કમઠ નક્ર સ્પષ વ્યાલ સો માતી ॥

મજ્જન કરહિ દેવ તહૈં આઈ । મુનિ ગતિ સિદ્ધ રહે શવ છાઈ ॥ ૪ ॥

ભગીરથે, આવીને માથું નમાવતાં, ગંગાજી, સુંદર વચનો બોલ્યાં કે, “હે રાજા ! સૂર્યના ઘોડા જેવા શુભ ગતિવાળા સુંદર ઘોડાઓથી જોડેલો એક રથ લાવી, ॥ ૧ ॥ તે રથમાં ચઢીને, તમે મારી આગળ ચાલો. હું તમારા રથની પાછળ પાછળ ચાલી આવીશ.” રાજા, ગંગાજીનું વચન સાંભળી, દિવ્ય ઘોડાઓવાળો રથ લાવી, તેમાં ચઢી, ભગવાનનું સ્મરણ કરતો કરતો આગળ ચાલ્યો, ॥ ૨ ॥ ભગીરથ રાજાએ, મોહોડા આગળ ચાલવા માંડયું, અને તેની પાછળ ગંગાજી ચાલ્યાં. દેવતાઓ, આનંદથી પુષ્પવૃષ્ટિઓ કરવા લાગ્યા. જેનું વર્ણન કરી શકાય નહીં એવા વેગથી ગંગાજી ચાલવા લાગતાં, પર્વતો ઉપરનાં વૃક્ષો તથા શિખરો દૃટવા લાગ્યાં. ॥ ૩ ॥ અનેક પ્રકારનો જળનો કોલાહલ મચી રહ્યો. કાચળા, મધરો, મત્સ્યો તથા સર્પો, મતવાળાં થયેલાં દેખાવા લાગ્યાં. દેવતાઓ, સ્નાન કરવાને વાસ્તે આવવા લાગ્યા. મહિમા સાંભળીને સિદ્ધ લોકો, કિનારાઓપર આશ્રમો બનાવવા લાગ્યા. ॥ ૪ ॥

સો-તર્પણ કર મન લાય, હર્ષ હૃદય નહિ જાત કહિ ॥

દરશનતે અગ્ર જાય, તરૈ તુરત મુનિ જન કહૈં ॥ ૧૩ ॥

મહાત્માઓ, જળથી એકાગ્રતાપૂર્વક પિતૃઓનાં તર્પણ કરી, હૃદયમાં અવર્ણનીય હર્ષ ધરવા લાગ્યા. મુનિઓ, દર્શનથી, પાપો ટળી જવાની તથા સંસારમાંથી તુરત નિસ્તાર થઈ જવાની વાતો કરવા લાગ્યા. ॥ ૩૩ ॥

સો-મજ્જન કર હરણાય, મુર અજાદિ સનકાદિ ઋષિ ॥

પાન કરત અગ્ર જાય, અસ મત સર્વ કોઝ કહૈં ॥ ૧૪ ॥

બ્રહ્મા આદિ દેવતાઓ તથા સનકાદિક ઋષિઓ, નાહી નાહીને રાજ થવા લાગ્યા અને પાન કરવાથી જ નહીં, પરંતુ દર્શન કરવાથી પણ પાપો નષ્ટ થાય, જેમ ઠેઠલાએક કહેવા લાગ્યા. ॥ ૩૪ ॥

बौ०—कैरै जो मज्जन जप मन लाई । तिनकी महिमा कहि न सिगई ॥
 रथपर जात सोह नृप कैसे । तेजवन्त रवि देखिय जैसे ॥ १ ॥
 लांघत झेल सुहावन देश । पाछे सुगसरि अग्र नरेशा ॥
 हरिद्वार सामिप जब आये । तीर्थ देख सुरसरि मन भाये ॥ २ ॥
 तीर्थ निरखि मन भयो सुखारी । आदि प्रयाग पहुँचि अग्रहारी ॥
 तहँ मज्जन कीन्हें दुख जाई । बहुरि देवसरि काशी आई ॥ ३ ॥
 सो शिवपुरी सहज सुखदाई । वरणि न जाय मनोहरताई ॥
 औरो तीर्थ विविध विधि जानी । गई तहा किमि कहौं बखानी ॥ ४ ॥
 मग लोगनको करत सनाथा । जाई चली इहिविधि रघुनाथा ॥

ये कैथ, जेकात्र चित्तथी गंगाएलुमां स्नान तथा जप करे, तेना भक्तिमा वर्द्धये
 न न जय. रथपर यहीने आगण जेतो भगीरथ राज, सूर्यना जेवो तेजस्वी देभावा
 लाये. ॥ १ ॥ पर्वतानुं अने सुंदर प्रदेशानुं उल्लंघन करता भगीरथ राज, आगण
 याववा लाया अने गंगाएल पबु, जेवी न रीने तेनी पाछग याववा लाया. ज्यादे
 गंगाएल हरिद्वारनी पासो आयां, त्यादे तीर्थस्थल जेधने, तेभना मनमां प्रसन्नता
 यध. ॥ २ ॥ तीर्थ जेवाथी मनमां प्रसन्न थयेवा पापहारिणी गंगा, आदि प्रयागमां
 पहुँचायां के जयां स्नान करवाथी सबणां दुःखो टगी जय छे. पछी गंगाएल, सदाशिवनी
 राजधानी काशीमां आयां, ॥ ३ ॥ के जे काशीनी मनोहरतानुं पुरेपुरे वर्द्धन भनी
 थके जेभ न थी. भीजां पबु अनेक तीर्थस्थलाने जावुनी जावुने गंगाएल, ते ते
 स्थलापर गयां. हुं जेजोनुं वर्द्धन शी रीते करी थकुं ? ॥ ४ ॥ छे रामचंद्रएल, मार्गमां
 बीकाने सनाथ करतां गंगाएल, जे रीते यावुनी यावुने, ॥

दो०—मिलि जाय पुनि उदधिपई, सिंधु हृदय सुख मान ॥

लगे कहन भगीरथहि, तुम सम धन्य न आन ॥ २५९ ॥

समुद्रमां जध भयां. समुद्र, हृदयमां प्रसन्न थधने भगीरथ राजने कडेवा
 लाये के, " भीजे कैथ पबु तभारा जेवो धन्य नथी. ॥ २५८ ॥

बौ०—कीन्हों अस जो करहि न कोई । तप महिमा बल कस नहिं होई ॥
 सगरसुतनय तरे तत्काला । हर्षवन्त सब भये नृपाला ॥ १ ॥
 अब लों रहै कुलमें काऊ । तिनके संग तरे अब सोऊ ॥
 तुम समान नृप अवर न भयऊ । जग विख्यात अचल यश लयऊ ॥ २ ॥
 सकल सुरन तहँ संग विधाता । नृपसन आय कही सब बाता ॥
 धन्य भगीरथ जग यश लयऊ । तुम समान नृप अवर न भयऊ ॥ ३ ॥

१ प्रमाण, धृति.—सितासिते सरिते यत्र संगते नवप्राप्तासो दिवमुत्पलन्ति ॥ ये वै तन्वां १ विवजन्ति
 वीरास्ते जनासोऽजसृत्स्वं भजन्ते ॥ १ ॥

આપનિ સત્ય પ્રતિજ્ઞા કિયજી । સમ્મત વેદ જનન મુલ્લ દયજી ॥
 મંગાસાગર સબ કોઈ કહીં ॥ અવ જલૂક દેલત રાવિ દરહીં ॥ ૪ ॥
 માગીરથી નામ અરુ કહીં ॥ મુર મુર સિદ્ધ નાગ વજ્ર લહીં ॥
 કહ વિધિ અસ નિજ લોક સિધાયે । યહાં મગીરથ અતિ મુલ્લ પાયે ॥ ૫ ॥

આવું કામ કોઇએ કર્યું નથી અને કોઈ કરશે પણ નહીં. તપના મહિમાના બળથી આવું કામ કેમ ન થાય ? થવું જ જોઇએ. સગરના સાઠે હબર પુત્રો તુરત જ તરી ગયા છે અને તેથી તમારા પૂર્વજ સઘળા રાજાઓ હર્ષિત થયા છે ॥ ૧ ॥ તમારા કુલમાં આજ દિવસ સુધી જે કોઈ તથા વગર રહ્યો હશે, તેનો પણ સાઠ હબરની સાથે ઉદ્ધાર થઈ ચૂક્યો. તમારા જેવો બીજો કોઈ પણ રાજા થયો નથી અને કોઈએ પણ તમારા જેવી જગત્પ્રસિદ્ધ અવિચળ કીર્તિ મેળવી નથી.” ॥ ૨ ॥ સર્વ દેવતાઓ સહિત બ્રહ્મા પણ ત્યાં આવ્યા. તેમણે પણ આવીને ભગીરથને સઘળી વાત કહી કે, “હે ભગીરથ ! તમને ધન્ય છે. તમે જગતમાં મોટી કીર્તિ મેળવી. બીજો કોઈ પણ તમારા સમાન રાજા થયો નથી. ॥ ૩ ॥ તમે પોતાની પ્રતિજ્ઞા સત્ય કરી અને લોકોને ગંગાજીના યોગથી વેદોક્ત શોધસુખની સગવડ કરી આપી. સર્વે લોકો, આ સ્થાને ‘ગંગાસાગર’ કહેશે અને જેમ સૂર્યના દર્શનથી ધ્રુવડ ડરે છે, તેમ ગંગાસાગરનાં દર્શનથી પાપો ડરશે. ॥ ૪ ॥ ગંગાજીનું નામ ‘ભાગીરથી’ કહેવાશે અને તે નામ સાંભળતાં, દેવતાઓ, સિદ્ધ લોકો તથા નાગ લોકો, તમારા યશનું પણ સ્મરણ કરશે.” આટલું કહીને બ્રહ્મા, પોતાના લોકમાં ગયા. ભગીરથ રાજા, આ લોકમાં અતિ સુખ પામ્યાપાપા.

છં-પાયો અમિત મુલ્લ બહુરિ પૂજા, મુરસારિહિ મન લાયકૈ ॥

તવ દીનહ આશિષ મુદિત મંગા, નૃપ મયલ મુલ્લ પાયકૈ ॥

રિહિમાંતિ મુનિ મંગા કયા, તવ રામ રવિ ચરણ નયે ॥

કહ દાસ તુલસી રામ લષણર્હિ, મહા મુનિ આશિષ દયે ॥ ૩૨ ॥

ભગીરથે, અમિત આનંદ પામી, મનને જ્યેષ્ઠા કરીને વળી પણ ગંગાજીની પૂજા કરતાં, પ્રસન્ન થયેલાં ગંગાજીએ, ભગીરથને આશીર્વાચન આપ્યાં. ભગીરથ, સુખ પામીને પોતાને ઘેર ગયા. આ પ્રમાણે ગંગાજીની કથા સાંભળીને રામ તથા લક્ષ્મણ, પ્રેમથી વિશ્વામિત્રને થયેલાં અને વિશ્વામિત્રે તેઓને આશીર્વાદ આપ્યા. ॥ ૩૨ ॥

દો-કૌશિક આશિસ અમિય સમ, પાય હર્ષ રઘુરાજ ॥

મધુ સંશય સવ રિમિ ગઈ, લવા નિરલિ જિમિ વાજ ॥ ૨૬૦ ॥

અમૃત જેવા વિશ્વામિત્રના આશીર્વાદથી, રામચંદ્રજી રાજ થયા. જેમ બાળપણથી બકલી નાશી જાય, તેમ વિશ્વામિત્રનાં વચનથી રામનો સંશય નાશી ગયો. ॥ ૨૬૦ ॥

૧ ગંગાજી, માર્ગમાં જહનુરાજની યજ્ઞસામગ્રીને તાણી ગયાં હતાં, તેથી જહનુ ક્રોધ કરી, ગંગાને પી ગયા હતા, પણ પાછો ભગીરથે સ્મૃતિ કરી, તે ઉપરથી જહનુએ પોતાના જંગમથી ગંગાને પાછાં કહાડ્યાં હતાં, તેથી જહનુની પણ કહેવાય છે. (વાલ્મીકીય રામાયણ બાલકાંડ.)

દો-આશિસ મુષા સમાન મુનિ, હરષે શ્રીરત્નનાથ ॥

મશ્વ મુલ્લ પાય કન્યો પુની, સ્નાન સહિત મુનિનાથ ॥ ૨૬૧ ॥

વિશ્વામિત્રની અમૃત સમાન આશિષ સાંભળી, રાણ થયેલા રામચંદ્રજીએ, મુખ પાત્રીને વિશ્વામિત્રની સાથે ગંગાજીમાં સ્નાન કર્યું. ॥ ૨૬૧ ॥

ચૌ-રામ નામતે સંશય જાઈ. દેહ ધરેકર નાટક ખાઈ ॥

ગાધિમુતન સઘ કથા મુનાઈ. જિહિ પ્રકાર મુરસરિ મહિ આઈ ॥ ૧ ॥

તથ મશ્વ ઋષિન સમેત અન્હાયે. વિવિધ દાન મહિદેવન પાયે ॥

હરષિ ચલે મુનિ દ્વન્દ સહાયા. વેગ વિદેહ નગર નિયરાયા ॥ ૨ ॥

પુરસ્મ્યતા રામ જલ દેલી. હર્ષે અનુજ સમેત વિશેલી ॥

વાપી કૂપ સરિત રસ નાના. સલિલ મુષાસમ યણિ સોપાના ॥ ૩ ॥

ગુંજત મંજુ મત્ત રસ મૃંગા. કૂજત કલ્પ વહુ વરણ વિહંગા ॥

ધરણ વરણ વિકસે જલજાતા. વિવિધ સમીર સદા મુલ્લદાતા ॥ ૪ ॥

જેનાં નામથી જ બીજા હોડોના સંશયો ટળી જાય છે એવા રામચંદ્રજીને, કોઈ વાતનો સંશય હોવો સંભવે જ નહીં, તોપણ મનુષ્યદેહ ધર્યો હતો, તેથી, તેમણે સંશયાદિક પૂછવારૂં નાટક જ કર્યું હતું. રામચંદ્રજીએ સંશય જણાવીને પૂછ્યું, તે ઉપરથી વિશ્વામિત્રે, જે પ્રકારથી ગંગાજી પૃથ્વી ઉપર આવ્યાં છે, તે પ્રકાર સંબંધી સઘળી કથા, રામચંદ્રજીને કહી સંભળાવી. ॥ ૧ ॥ રામચંદ્રજી, ઋષિઓ સહિત, ગંગાજીમાં નાહ્યા અને નાહીને, તેમણે, બ્રાહ્મણોને અનેક દાનો આપ્યાં. રામચંદ્રજી, પ્રસન્ન થઈ, ઋષિઓના સમૂહની સાથે ત્યાંથી ચાલ્યા અને ચાલતાં તુરત જ જનક રાજાના નગરના સત્રીપમાં પહોંચ્યા. ॥ ૨ ॥ લક્ષ્મણ સહિત રામ, જે નગરની રમણીયતા જોઈને, બહુ પ્રસન્ન થયા. ત્યાં વાવ, ફવા, નદીઓ તથા અનેક તળાવો આદિ જલાશયોમાં, જળ અમૃત જેવું હતું, પગથીઆં મણિઓથી બાંધેલાં હતાં, ॥ ૩ ॥ મકરંદથી મત્ત થયેલા જમરો, સુંદર ગુંબર કરતા હતા, અનેક વર્ણોવાળાં પક્ષીઓ, મધુર શબ્દો કરતાં હતાં, રંગરંગનાં કમળો પ્રકુલિત થઈ રહ્યાં હતાં, અને સર્વદા સુખ આપનારો શીતલ, મંદ તથા સુગંધી પવન ચાલતો હતો. ॥ ૪ ॥

દો-મુમન વાટિકા બાગ વન, વિપુલ વિહંગ નિવાસ ॥

ફૂલત ફલત મુપલ્લવિત, સોહત પુર ચઢું પાસ ॥ ૨૬૨ ॥

નગરની આદે તરફ ફૂલવાડીઓ પ્રકુલિત થઈ રહી હતી, ફૂલવાડીઓ પછી ફળના બાગો, ફળોથી નખી રહ્યા હતા અને બાગો પછી વનો, સુંદર પહોળોથી શોભી રહ્યાં હતાં. ફૂલવાડીઓમાં, બાગોમાં તથા વનોમાં, અનેક પક્ષીઓ નિવાસ કરી રહ્યાં હતાં. ॥ ૨૬૨ ॥

ચૌ૦-બનેં ન વર્ણત નગર નિકાર્દે । જહાં જાય મન તહાં હુમાર્દે ॥
 ચારુ બજાર વિચિત્ર અટારી । મણિમય વિધિ જનુ સ્વફર સંવારી ॥૧॥
 ધાનિક વણિક વર ધનદ સમાના । બેઠે સકલ વસ્તુ લે નાના ॥
 ચૌહટ સુન્દર ગલી સુહાર્દે । સંતત રહાર્દે મુગંધ સિચાર્દે ॥ ૨ ॥
 મંગલમય મંદિર સબ કેરે । ચિત્રિત જનુ રતિનાથ ચિતેરે ॥
 પુર નર નારિ શુભગ શુચિ સન્તા । ધર્મશીલ જ્ઞાની ગુણવન્તા ॥ ૩ ॥
 અતિ અનૂપ જહૈં જનક નિવાસુ । ત્રિકપર્દિ વિવુષ વિલોકિ વિલાસુ ॥
 હોત ચક્રિત ચિત કોટ વિલોકી । સકલ શુવન શોભા જનુ રોકી ॥ ૪ ॥

હે પાર્વતી ! એ નગરની શોભા, વર્ણવી બધે એમ નહોતી. જ્યાં જઈએ ત્યાં મન લલચાય એવી રચના હતી. સુંદર બજાર અને વિચિત્ર મણિમય અગાશીઓ, બાજુ બાજુએ, પોતાના હાથથી ગોઠવેલી હોય એવી શોભતી હતી. ॥ ૧ ॥ કુબેરજીના જેવા ધનવાન ઉત્તમ વેપારીઓ, અનેક પ્રકારની સઘળી વસ્તુઓને લઈ બેઠા હતા. સુંદર, ચોટાં અને મુશે ભિન ગલીઓ, હમેશ મુગંધી જળથી છંટકાવ પામેલાં જ રહેતાં હતાં. ॥ ૨ ॥ સર્વ લોકોનાં મંગલમય ઘરો, બાજુ કામદેવરૂપી ચિતારાએ ચિત્રેલાં હોય એવાં દેખાતાં હતાં. શહેરનાં સઘળાં સ્ત્રી પુરુષો, સુંદર, પવિત્ર, સજ્જન, ધર્માત્મા, જ્ઞાની અને શુભવાન હતાં. ॥ ૩ ॥ ત્યાં, જનક રાજાને હરબાર તે એવો અતિ અનુપમ હતો કે તેના વૈભવોને બેઠ, દેવતાઓ પણ, મનમાં ધાકી જતા હતા. કોટને બેઠ, સર્વે લોકો ચિત્તમાં ચક્રિત થઈ જતાં હતાં અને તે કોટ, બાજુ સઘળા ત્રૈલોક્યની, શોભાને એકઠી કરીને બનાવ્યો હોય એવો હતો. ॥ ૪ ॥

દો૦-વલ્લ ધામ મણિ પુરટ પટ, સુપટિત નાના માંતિ ॥

સિય નિવાસ સુંદર સદન, શોભા કિમિ કહિ જાતિ ॥ ૨૬૩ ॥

ઉજ્જવલ ઘરો ઉપર મણિઓની અને સુવર્ણનાં પત્રાંઓની નાના પ્રકારની ઉત્તમ ઘટનાઓ કરી હતી. જેમાં, સીતાજી રહેતાં હતાં, તે સુંદર નિવાસની શોભા તે કેમ જ કહી બધે ! ॥ ૨૬૩ ॥

ચૌ૦-સુખટ દ્વાર સબ કુલિજ કપાટા । શૂપ ખીર નટ માગધ માટા ॥

વની વિશાલ વાજી ગજ જાલા । હય ગજ રથ સંકુલ સબ કાલા ॥ ૧ ॥

શૂર સચિવ સેનપ વહુ તેરે । નૂપ ગૃહ સરિસ સદન સબકેરે ॥

પુર બાહિર સર સરિત સમીપા । ઉતરે જહૈં તહૈં વિપુલ મહીપા ॥ ૨ ॥

દેશિ અનૂપ એક અંબારાર્દે । સબ સુવાસ સબ માંતિ સુહાર્દે ॥

કૌશિક કહડ મોર મન માના । ર્હાર્દે રાહિય રઘુવીર સુજાના ॥ ૩ ॥

મલહિ નાથ કહિ કૃપાનિકેતા । ઉતરે તહૈં મુનિ હંદ સમેતા ॥

વિશ્વામિષ્ઠ મહામુનિ આયે । સમાચાર મિથિલા પતિ પાયે ॥ ૪ ॥

ચહેરના સઘળા હરવાળાઓ, સુંદર હતા અને તેઓમાં વજ્ર જેવાં દૃઢ કમાટા હતાં. ચહેરમાં રાજાઓની, નટોની વહીવંચાઓની અને ભાટોની, ભીડ ભગી રહી હતી. મોટી મોટી થોડારો તથા ગજથાલાઓ ઢીપી રહી હતી. સર્વ કાલમાં થોડાઓની, હાથીઓની તથા રથોની ગરદી રહેતી હતી. ॥ ૧ ॥ અને પ્રધાન, શૂર સેનાધિપાત્રો ધણા હતા. તથા રાજના ઘરસરખાં ધણાં ઘરો હતાં. ચહેરથી બહાર, તળાવોની અને નદીની આસપાસ, જ્યાં ત્યાં મોટા મોટા રાજાઓ ઉતર્યા હતા. ॥ ૨ ॥ ત્યાં એક આંખાઓની અનુપમ ઘટા મુગંધમય અને સર્વ પ્રકારોથી સુંદર જેવામાં આવતાં, વિશ્વામિત્ર બોલ્યા કે, “હે રામચન્દ્રજી ! આ જગ્યા મારા મનને પસંદ પડે છે, માટે અહીં જ રહી જઈએ.” ॥ ૩ ॥ “હે સ્વામી ! બહુ સારું” એમ કહીને રામચન્દ્રજીએ, ત્યાં મુનિઓના સમૂહ સહિત ઉતારો કર્યો. જનક રાજાને, વિશ્વામિત્ર આવ્યાના સમાચાર મળ્યા. ॥ ૪ ॥

દો-સંગ સચિવ શુચિ શ્રી મટ, મૂસુરવગ ગૃહ જાતિ ॥

ચલે મિલન મુનિ નાયકાદિ, મુદિત રાઝ મલિ ભાંતિ ॥ ૨૬૪ ॥

એ સમાચાર મળતાં જ, જનક રાજા, આનંદ પામી, પોતાની સાથે પવિત્ર મંત્રીઓને, ધણા ધણા થોડાઓને, ઉત્તમ ઉત્તમ પ્રાદાણોને, શુર લોકન અને ભાયાતોને લઈ, બહી ભાતથી વિશ્વામિત્રને મળવા આવ્યા. ॥ ૨૬૪ ॥

ચો-કીન્હ પ્રણામ ધરણિ ધરિ માથા । દીન્હ અશીશ મુદિત મુનિનાથા ॥

વિપ્રહંદ સવ સાદર વંદે । જાનિ ભાગ્ય વહ રાઝ અનંદે ॥ ૧ ॥

કુચલ પ્રશ્ન કહિ બારહિં બારા । વિશ્વામિત્ર નૃપહિં ચૈત્રાગ ॥

તિહિ અવસર આયે દોઝ માર્હે । મયે રહે દેવન ફુલવાર્હે ॥ ૨ ॥

શ્યામ ગૌર મૃદુ વયસ કિશોરા । લોચન મુસલ વિશ્વ ચિત્ત ચોરા ॥

ઝટે સકલ જબ રઘુપતિ આયે । વિશ્વામિત્ર નિકટ ચૈત્રાયે ॥ ૩ ॥

મય સવ મુસ્તી દેસિ દોઝ બ્રાતા । બારિ વિલોચન પુરકિત ગાતા ॥

મૂરતિ મધુર મનોહર દેસી । મયઝ વિદેહ વિદેહ વિશેસી ॥ ૪ ॥

જનક રાજાએ, પૃથ્વીપર માથું ધરીને પ્રણામ કરતાં, મહામુનિ વિશ્વામિત્રે, આનંદથી તેમને આશીર્વાચનો આપ્યાં. રાજાએ, સર્વ પ્રાદાણોને પણ આદરપૂર્વક પ્રણામ કર્યા અને પ્રાદાણોના સમાગમને જ મોટાં ભાગ્યરૂપ માની, હૃદયમાં આનંદ ધર્યો. ॥ ૧ ॥ વિશ્વામિત્રે, વારંવાર કુશલ પ્રશ્નો કરીને રાજાને ખેડાડ્યા. તે સમયમાં શ્યામ તથા ગૌરવર્ણવાળા, કૈમળ તથા કિશોર અવસ્થાવાળા, નેત્રોને સુખ દેતારા અને જગતનાં ચિત્તોને ચોરનારા રામ તથા લક્ષ્મણ, એ બન્ને ભાઈઓ, ત્યાં આવ્યા, કે જેઓ, પ્રથમ કૂલવાડી જેવાને માટે નિકળી ગયા હતા. રામચન્દ્રજી આવતાં, સર્વે લોકો ઉભા થયા. વિશ્વામિત્રે, એ બન્ને ભાઈઓને પોતાના સમીપમાં ખેડાડ્યા. ॥ ૨ ॥ ૩ : એ બન્ને ભાઈઓને ભેઈ સર્વે લોકો, આનંદ પાડ્યાં અને નેત્રોમાં જળથી તથા ગાત્રોમાં રોમાંચથી સુકૃત થઈ ગયાં. જનક રાજા, કે જે વિદેહના વંશમાં ઉત્પન્ન થવાથી તથા દેહના અભિમાનથી રહિત હોવાથી, વિદેહી કહેવાતા હતા, તે તો રામચન્દ્રજીની મધુર મનોહર મૂર્તિને ભેઈ, સાક્ષાત્ વિદેહ જ થઈ ગયા. (દેહનું શબ્દ જ લેલી ગયા) ॥ ૪ ॥

દો-પ્રેમ મગન મન જાનિ નૃપ, કરિ વિવેક મતિ ધીર ॥

બોલજ મુનિ પદ નાઈ શિર, ગદ્ગદ ગિરા ગૌંધીર ॥ ૨૬૫ ॥

રાજા, પોતાનાં મનને પ્રેમરસમાં મગ્ન થયેલું બાણી, તે મનને વિવેક બુદ્ધિથી (પ્રજ્ઞાવિદ્યાથી) ધીર કરી, મુનિનાં ચરણોમાં માથું નમાવીને ગદ્ગદ કંઠથી ગંધીર સ્વરવાળી વાણી બોલ્યા કે, ॥ ૨૬૫ ॥

ચૌ-કહહુ નાથ સુન્દર દોડ બાલક । મુનિકુલ તિલક કિ નૃપ કુલપાલક ॥

બ્રહ્મજુ નિગમ નેતિ કહિ ગાવા । ઉભય મેષ ધરિ સોઈ કિ આવા ॥ ૧ ॥

સહજ વિરાગ રૂપ મન મોરા । યકિત હોત જિમિ ચંદ્ર ચકોરા ॥

તાતે પ્રશ્ન પૂછોં સદમાઝ । કહહુ નાથ જનિ કરહુ દુરાઝ ॥ ૨ ॥

ઇનહિ વિલોકત અતિ અનુરાગા । વરવસ બ્રહ્મ મુલ્હિ મન ત્યાગા ॥

કહ મુનિ વિહૈસિ કહણ નૃપ મીકા । વચન તુમ્હાર ન હોય અલીકા ॥ ૩ ॥

યે મિય સવહિ જહાંલગિ પ્રાની । મન મુસકારિં રામ મુનિ વાની ॥

રણુકુલ મણિ દશરથકે જાયે । મમ હિત લાગિ નરેશ પઢાયે ॥ ૪ ॥

હે નાથ ! આ બે બાલકો, મુનિ કુલના તિલકરૂપ છે ? કે કોઈ રાજકુલના પાલક છે ? પરમાત્મા કે બેને વેદો, નેતિ નેતિ કહીને ગાય છે, તે જ પોતે આ બે સ્વરૂપ ધરીને આબ્યા છે કે શું ? ॥ ૧ ॥ માફ મન કે બે સહજ વૈરાગ્યથી ભરેલું છે, તે પણ જેમ ચન્દ્રને ભેઈ, ચક્રોર ચક્રિત થઈ જાય, તેમ આ બાલકોને ભેઈ, ચક્રિત થઈ જાય છે, તેથી હું ખરા ભાવથી પૂછું છું. “હે નાથ ! હે પ્રભુ ! કહેા. હુપાવશેા નહોં. ॥ ૨ ॥ આ બાલકોને ભેતાં જ, મારા મનમાં એવો પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો છે કે, તે પ્રેમે બલાત્કારથી મારાં મનને પ્રજ્ઞાવિચારનાં સુખનો ત્યાગ કરાવી દીધો છે.” વિશ્વામિત્ર, હસીને બોલ્યા કે, “હે રાજા ! તમે જે કહેા છો, તે ખરાખર કહેા છો. તમારૂં વચન મિથ્યા હોય જ નહોં ॥ ૩ ॥ જગતની અંદરનાં સઘળાં પ્રાણીઓને, સર્વથી જે પ્રિય છે, તે આ છે.” મુનિની વાણી સાંભળીને, રામચન્દ્રજી જરાક હસ્યા. ૨ વિશ્વામિત્ર બોલ્યા કે “આ બે બાલકો, રણુકુલમણિ દશરથ રાજાના કુવરો છે અને તેઓને, દશરથ રાજાએ, મારા હિતને વાસ્તે મારી સાથે મોકલેલા છે. ॥ ૪ ॥

દો-રામ લષણ દોડ બંધુ વર, રૂપ શીલ વલ ધામ ॥

મલ્લ રાજહ સવ સાલ્હિ જગ, જીતિ અમુર સંગ્રામ ॥ ૨૬૬ ॥

૧ વિતાત પુત્ર : પ્રિય : પુત્રાત પિત્ર : પિતાત્પ્રિયમ્ । ફ્રિયાત્ર પ્રિય : પ્રાણ : પ્રાણાત્મા પર : પ્રિય : । ધનથી પુત્ર પ્રિય છે, પુત્રથી શરીર પ્રિય છે, શરીરથી ઇંદ્રિય પ્રિય છે, ઇંદ્રિયથી પ્રાણ પ્રિય છે અને પ્રાણથી પણ આત્મા પ્રિય છે. આત્માથી અધિક કોઈ પણ પ્રિય નથી. (વિદ્યારણ્યકૃત વેદાંત-પંચદશી.) ૨ વિશ્વામિત્ર, માફ પરબ્રહ્મપણું રાજાને જણાવી દેવા લાગ્યા છે, પણ હજી મારે ધણું અનુષ્ઠાન કરવાનાં છે, તેથી પરબ્રહ્મપણું જણાવી દેવાનો આ સમય નથી, એમ સૂચવવાને રામચન્દ્રજી જરાક હસ્યા. ૩ રામચન્દ્રજીનો અભિપ્રાય સમજી લઈ, વિશ્વામિત્ર પશ્ચિત્તે મહાભાષીને બોલ્યા કે:—

રામ લક્ષ્મણ નામના આ બે ભાઈઓ, ઉત્તમ રૂપના, ઉત્તમ શીલના અને ઉત્તમ બળના સ્થાનકરૂપ છે. એઓએ, સઘળું જગત બાંધે એમ, સંગ્રામમાં રાક્ષસોને જિતીને, મારા યજ્ઞનું રક્ષણ કર્યું છે.” ॥ ૨૬૬ ॥

ચૌ૦—મુનિ તવ ચરણ દેશિ કહ રાઝ । કહિ ન સર્કો નિજ પુણ્ય મખાઝ ॥
સુન્દર શ્યામ ગૌર દોઝ ખ્રાતા । આનંદહ્રદે આનંદદાતા ॥ ૧ ॥
इनकी प्रीति परस्पर पावनि । कहि न जाय मनभाव मुहावनि ॥
सुनहु नाथ कह मुदित विदेह । ब्रह्म जीव इव सहज सनेह ॥ २ ॥
પુનિ પુનિ પ્રમુહિ ચિતય નરનાહ । પુલકિ ગાત ઊર અધિક ઊઠાહ ॥
मुनिहिं प्रसंसि नाइ पदशीशा । चलउ लिवाय नगर अवनीशा ॥ ३ ॥
સુન્દર સદન સુસદ સબ કાલા । તહાં વાસ છે દીનહ મુઆલા ॥
करि पूजा सब विधि सेवकाई । गयउ राउ गृह विदा कराई ॥ ४ ॥

જનક રાજ બોલ્યા કે, “હે મુનિ ! આજ આપનાં ચરણોનાં દર્શન થયાં, તેથી હું મારાં મોટાં પુણ્ય સમબળું છું અને તે પુણ્યોના પ્રભાવનું વર્ણન કરી શકતો નથી. સુંદર શ્યામ અને ગૌર શરીરવાળા આ બે ભાઈઓ, આનંદને પશુ આનંદ આપનારા છે. ॥ ૧ ॥ આ બે ભાઈઓને, પરસ્પરમાં જે પ્રીતિ છે, તે વર્ણવી શકાય નહીં એવી છે, પવિત્ર છે, મનને પ્રિય લાગે એવી છે અને સુંદર છે. હે નાથ ! સાંભળો. જેમ બ્રહ્મ અને જીવ, પરસ્પર સ્વાભાવિક સંબંધવાળા છે, તેમ આ બે ભાઈઓ પશુ, પરસ્પર સ્વાભાવિક સ્નેહવાળા હોય એવા જણાય છે.” ॥ ૨ ॥ રામ લક્ષ્મણને જેવાથી, ગાત્રોમાં દોમાંચિત થયેલા અને હૃદયમાં સીતાજીના સગપણને વાસ્તે અધિક ઉત્સાહ પામેલા જનક રાજ, જે પ્રમાણે બોલી, વિશ્વામિત્રની પ્રશંસા કરી, તેમના ચરણોમાં માથું નમાવી, વિશ્વામિત્ર આદિ સર્વને પોતાની સાથે લઈને, પોતાના નગરમાં પધાર્યા ॥ ૩ ॥ અને ત્યાં સર્વ કાલમાં સુખદાયી એક સુંદર મકાનમાં તેઓને ઉતારો આપી, સર્વ પ્રકારથી તેઓની પૂજા, સેવા તથા સરભરા કરી, રજા લઈને પોતાને ઘેર ગયા. ॥ ૪ ॥

દો૦—ऋषय संग रघुवंश मणि, कर भोजन विश्राम ॥

बैठे प्रभु भ्राता सहित, दिवस रहा भरि याम ॥ २६७ ॥

રઘુવંશમાં મહિતુલ્ય રામચન્દ્રજી, એ ઉતારામાં ઋષિઓની સાથે ભોજન કરી, વિશ્રામ લઈ. લક્ષ્મણજીની સાથે બેઠા. આ સમયે દિવસ એક પોહાર અવશેષ રહ્યો હતો. ॥ ૨૬૭ ॥

ચૌ૦—लघण हृदय लाकसा विशेषी । जाय जनकपुर जाइय देखी ॥

प्रभु भय बहुरि मुनिहिं सकुचाही । प्रगट न कहहिं मनहिं सुसकाही ॥ १ ॥

૧ રામચન્દ્રજીએ પોતે. રઘુવંશમહિ જતાં, બ્રાહ્મણોની સાથે ભોજન કરવા વચેરથી પોતાનું નિશ્ચિન્ન પશુ દેખાડ્યું છે. ૨ રાક્ષસોને મારવા વચેરના પ્રસંગને લીધે, રામચન્દ્રજીને વિશ્રામનો અવસર મળ્યો જ નહોતો, તે આજે જ મળ્યો, એમ દેખાડવાને વાસ્તે વિશ્રામ લેવાનું કહ્યું છે.

રામ અનુજ મનકી ગતિ જાની । મક્તવલ્લતા હિય દુલસાની ॥
 પરમ વિનીત સકુચ મુસકાઈ । બોલે ગુરુ અનુશાસન પાઈ ॥ ૨ ॥
 નાય લવણ પુર દેશન ચહર્હી । મધુ સંકોચ દર પ્રગટ ન કહર્હી ॥
 જો રાઝર અનુશાસન પાઝં । મગર દસ્વાય તુરત લૈ આઝં ॥ ૩ ॥
 મુનિ મુનોશ કહ વચન સપીતી । કસ ન રામ રાઝહુ અસ નીતી ॥
 ધર્મસેતુ પાલક તુમ તાતા । પ્રેમ વિવસ સેવક મુલ્લ દાતા ॥ ૪ ॥

હવે ‘જઈને જનકપુર જોઈ આવીએ,’ એવી લક્ષ્મણના મનમાં (વશેષ^૧ લાલચા હતી, પણ લક્ષ્મણ રામચન્દ્રની બીકને લીધે તથા વિશ્વામિત્રની પાસે કહેવામાં લાલવાને લીધે, સુખથી કહી શકતા ન હતા અને મનમાં હસ્યા કરતા હતા. ॥ ૧ ॥ લક્ષ્મણના મનની સ્થિતિ જાણવામાં આવવાથી તથા પોતાના હૃદયમાં પણ ભક્તવાત્સલ્યતા (લક્ષ્મણને રાજી કરવાની અથવા મિથિલા વાસીઓને રાજી કરવાની ઉત્કંઠા) ઉભરાવા લાગવાથી, પરમ નમ્રતાવાળા રામચન્દ્ર, આજ્ઞા લેવાને સમય જોઈ, સંકોચાતા સંકોચાતા, વિશ્વામિત્રની પાસે જઈ, હસીને બોલ્યા કે, ॥ ૨ ॥ “હે નાય ! લક્ષ્મણ, શહેર જોવાને ઇચ્છે છે, આપના સંકોચને લીધે અને ડરને લીધે, પોતાની ઇચ્છાને પ્રગટ કરી શકતા નથી, માટે જો આપની આજ્ઞા મળે, તો, હું, લક્ષ્મણને નગર દેખાડીને પાઝે તુરત લઈ આવું.” ॥ ૩ ॥ રામચન્દ્રનાં વચન સાંભળી, તેમના ક્ષણ માત્રના વિચારને પણ અસહ્ય માનતા વિશ્વામિત્ર મુનિ, બોલ્યા કે, “હે તાત ! તમે ધર્મની મર્યાદાઓના રક્ષક છો, ભક્તોના પ્રેમને માટે પરતંત્ર છો અને સેવકોને સુખ આપનારા છો, માટે આવી પદ્ધતિ કેમ ન રાખો ? (આવી પદ્ધતિ રાખો જો આપને ધટે જ છે.) ॥ ૪ ॥

દોઢ-જાય દેલિ આવહુ નગર, મુલ્લ નિધાન દોઢ માર્હ ॥

કાઠુ સફલ સર્વકે નયન, મુન્દર વદન દિલ્હાઈ ॥ ૨૬૮ ॥

તમો બન્ને લાઈઓ કે જેઓ, સુખના ભંડારરૂપ^૨ છે, તેઓ, નગરમાં જઈ તમારાં સુંદર મુખો દેખાડી, મિથિલાવાસી સર્વ લોકોનાં નેત્રોને સફળ કરે અને નગર જોઈને આવે. અથવા નગર કે જે (જનપ્રી તથા ઉર્મિલા વગેરેના હોવાથી) તમારા સુખના સ્થાનકરૂપ છે, તેને જોઈ આવે અને ધનુષ ન ઉપાડી શકનારા રાજાઓનાં મોઢાંડાં જોવાથી નિપ્પલ થયેલા લોકોનાં નેત્રોને તમારાં મુખો દેખાડી સફળ કરી આવે. ॥ ૨૬૮ ॥

૧ રામના કરતાં લક્ષ્મણને વધારે ઇચ્છા હતી, એમ દેખાડવાને વાસ્તે અથવા પ્રથમ સામાન્ય ઇચ્છા હતી અને પછી વિશેષ ઇચ્છા થઈ હતી, એમ દેખાડવાને વાસ્તે વિશેષ શબ્દ છે. ૨ તમારા જગ્યાથી અગ્રેને વિચાર દુઃખ થશે, એમ જણાવવાને વાસ્તે ‘સુખના ભંડારરૂપ છે,’ એમ કહ્યું છે. ૩ મૂલ વાક્યમાં જાય દેલિ આવહુ નગર એમ છે. આમાં જાય એ શબ્દ મોભતાં, વિશેષની સંભાવનાથી મુનિ નગર શબ્દને બૂલી ગયા દેલિ આવહુ એમ બોલ્યા, ત્યારે કાંતિ મળતાં વળી નગર શબ્દ બોલ્યા.

જૌ૦—મુનિપદ કમલ વંદિ દોડ બ્રાતા । ચલે લોક લોચન મુલદાતા ॥
 બાલક દંદ દેલિ અતિ શોભા । લગે સંગ લોચન મન લોભા ॥ ૧ ॥
 પીતલસન પરિકર કટિ માથા । ચારુ ચાપ શર સોહત હાથા ॥
 તનુ અનુહરત મુચંદન खોરી । ક્યામ ગૌર મનોહર જોરી ॥ ૨ ॥
 કેશરિ કંધર બાહુ વિશાલા । ઊર અતિ રુચિર નાગ મળિમાલા ॥
 મુખગ શ્રવણ સરસીરુહ લોચન । વદન મયંક તાપત્રય મોચન ॥ ૩ ॥
 કાનન કનક ફૂલ છલિ દેહી । ચિતવત ચિતહિ ચોર જનુ લેહી ॥
 ચિતવનિ ચારુ બુકુટિ વર વાંકી । તિલક રેલ શોભા જનુ ચાકી ॥ ૪ ॥

બન્ને ભાઇઓ, વિશ્વામિત્રનાં ચરણકમળોને પ્રણામ કરી, મિથિલા વાસીઓનાં નેત્રોને સુખ દેવા ચાલ્યા. રામ લક્ષ્મણ અત્યંત શોભા ભેળ, જેઓનાં નેત્રો અને અંતઃકરણો લલચ્યાયાં એવાં નગરનાં ખાલકો, ટોળેટોળાં એઓની સાથે ચાલ્યાં. ॥ ૧ ॥
 શ્યામ તથા ગૌરવર્ણવાળી એ મનોહર ભેડી, કટી ઉપર પીળા દુપટ્ટાઓથી તથા ભાથાઓથી, હસ્તોમાં સુંદર ધનુષ્ય ધોળોથી અને શરીરોમાં શરીરોને અનુસરતા ચંદનના લેપનથી શોભી રહી હતી. ॥ ૨ ॥ એ બન્ને ભાઇઓની કાંધો, કેસરીના જેવી હતી, ખાડુઓ વિશાલ હતા, વક્ષઃસ્થલો અતિ સુંદર ગજઓતીની માળાઓથી શોભી રહ્યાં હતાં, કાન, સુંદર હતા, નેત્રો, કમળો જેવાં હતાં. સુખોદ્ગ્રી યંદ્રો, લોકોને ત્રણે તાપોથી મુક્ત કરે એવા હતા. ॥ ૩ ॥ કાનોમાં પહેરેલાં સુવર્ણકુલોની કાંતિ, બધે બેનારાઓનાં ચિત્તોને ચોરી લેતી હોય એવી દેખાતી હતી. ભેડું મનોહર હતું. બુકુટિઓ ઉત્તમ તથા વાંકી હતી. તિલકોની રેખાઓ બધે સઘળી શોભાઓમાં ચક્રવર્તીપણું ધરાવતી હોય એવી હતી. ॥ ૪ ॥

દો૦—રુચિર ચૌતની મુખગ શિર, મેચક કુંચિત કેશ ॥

નલ શિલ મુન્દર વન્ધુ દોડ, શોભા સકલ મુદેશ ॥ ૨૬૯ ॥

સુંદર મસ્તકોપર ચાર યુષ્માવાળી ટોપીઓ યગકતી હતી અને કેશો, શ્યામ તથા વાંકા હતા. બન્ને ભાઇઓ, નખોથી તે શિખા પર્યંત સુંદર હતા અને બધે સઘળી શોભાઓના સ્વદેશ હોય એવા દેખાતા હતા. ॥ ૨૬૯ ॥

જૌ૦—દેલન નગર શૂપમુત આયે । સમાચાર પુરવાસિન પાયે ॥

ધાયે ધામ કામ સલ ત્યાગે । મનહું રંક નિધિ લૂટન લાગે ॥ ૧ ॥

નિરલિ સહજ મુન્દર દોડ માર્દ । હોહિં મુલ્લી લોચન ફલ પાર્દ ॥

યુવતી મલન ક્ષરોલન લાગી । નિરલિં રામરૂપ અનુરાગી ॥ ૨ ॥

કહાહિં પરસ્પર વચન સમીતી । સલિ ઇન કોટિ કામ છલિ જીતી ॥

મુર નર અમુર નામ મુનિમાર્દી । શોભા અસ કહું મુનિયત નાર્દી ॥ ૩ ॥

૧. નીરનુ વર્ણન, કટિથી માંડીને કરનુ ભેળએ, એવી શાસ્ત્રમર્પણ છે, તેને અનુસરી, કટિથી વર્ણન કરી રહ્યું છે.

વિષ્ણુ ચારિ શુજ વિધિ શુલ ચારી । વિકટ ભેષ મુલ પંચ પુરારી ॥

અપર દેવ અસ કો જગમાર્હી । ફહિ છવિ સલિ પટતરિયે જાઈ ॥ ૪ ॥

રાજકુમારો (રામ અને લક્ષ્મણ,) નગર ભેગા આબ્યાની ખખર મળતાં, મિથિ-લાવાસી હોકા, ઘરોને તથા સવળાં કામ કાળેને છોડી દઈ, જેમ રાંકા, લંઘાર લૂટવા દોડે, તેમ દોડ્યાં. ॥ ૧ ॥ સહજ સુંદરવાળા એ બે ભાઈઓને ભેળ, સર્વે હોકા, નેત્રોનાં ફળની પ્રાપ્તિ થવાથી સુખી થયાં. યુવતીઓ, ઘરોના ઝરખાઓપર ચઢી, રામના રૂપને ભેગા લાગી અને ભેળ ભેળને પ્રીતિયુક્ત થવા લાગી. ॥ ૨ ॥ યુવતીઓ, ‘કેણ કહે છે ? અને કેણ સાંભળે છે ?’ એ વિષેનું કશું ધ્યાન નહીં રાખતાં, પરસ્પરમાં ભાલવા લાગ્યાં કે, “હે સખિ ! આની કાંતિએ, કરોડ કામદેવોની કાંતિને જિતી લીધી છે. સુર, અસુર, નર, નાગ કે સુનિ, એઓમાં કોઈની પણ આવી શોભા આપણે સાંભળી”, નથી. ॥ ૩ ॥ વિષ્ણુ, ચાર ભુજઓવાળા છે, બ્રહ્મા, ચાર ગુખોવાળા છે અને શંકર, વિકટ વેષવાળા તથા પાંચ મુખોવાળા છે, માટે તેઓ, બેડાળ હોવાને લીધે, આના ઉપમાનરૂપ થઈ શકે, એમ જ નથી. ત્યારે હવે જગતમાં એવો કયો દેવ રહ્યો, કે જેની કાંતિથી આ બે રાજકુમારોની કાંતિની સરખામણી કરીએ ? ॥ ૪ ॥

દોઢ-વય કિશોર મુલમા સદન, ક્યામ ગૌર મુલ ધામ ॥

અંગ અંગ પર વારિયે, કોટિ કોટિ શતકામ ॥ ૨૭૦ ॥

આ બે રાજકુમારો, કે જેઓ, કિશોર અવસ્થાવાળા, પરમ શોભાના સ્થાનકરૂપ, ક્યામ તથા ગૌરવર્ણવાળા અને આનંદના ધામરૂપ છે, તેઓના એક એક અંગ ઉપરથી સેકડે કરોડ કામદેવોની બહિહારી કરીએ છીએ. ॥ ૨૭૦ ॥

ષો-કરહુ સલ્લી અસ કો તનુધારી । જો ન મોહ યહ રૂપ નિહારી ॥

કલ સપ્રેમ ચોલી મૃદુ વાની । જો મૈ સુના સુ સુતહુ સયાની ॥ ૧ ॥

યે દોહ તુપ દશરથકે ઢોટા । ચાલ મરાલનિકે કલ જોટા ॥

મુનિ કૌશિક મલકે રલવારે । જિન રણ અજય નિશાચર મારે ॥ ૨ ॥

ક્યામગાત કલકંજ વિલોચન । જો મારીચ મુશુજ મદ મોચન ॥

કૌશલ્યા મુત સો મુલ સ્વાની । રામ નામ ધનુ શાયક પાની ॥ ૩ ॥

ગૌર કિશોર ભેષ વર કાછે । કર શર ચાપ રામકે પાછે ॥

લક્ષ્મણ નામ રામ લહુ ભ્રાતા । મુત સલિ તામુ મુખિના ધાતા ॥ ૪ ॥

હે સખી ! કહો એવો દેહધારી કેણ છે ? કે જે આ બે કુમારોનાં રૂપને ભેળ, શોભા ન પામે ?” કોઈ સ્ત્રી પ્રેમ ભરેલી કોમળ વાણી બોલી કે, “હે સખી ! સાંભળ મેં બે સાંભળ્યું છે, તે કહું છું. ॥ ૧ ॥ આ બંને જણ દશરથ રાજાના પુત્રો છે, કે જેઓ,

૧ આને ભેળ આપણે કામાતુર થઈ ગયા છીએ, એમ કહેવામાં શરમાય છે, તેથી પ્રકાર-તરથી કહે છે, ૨ યુવતીઓ કે જેઓનો ધરમાં બેસી રહેવાનો જ ધર્મ છે, તેઓથી, બીજાની શોભાને ભેગાનું કશું સકાય નહીં, તેથી સાંભળ્યાનું કહે છે.

બાલ રાજકુસોની ભેડી જેવા મનોહર છે. રણમાં કોઇથી જિતી શકાય નહીં એવા રાક્ષસોને મારીને, વિશ્વામિત્ર સુનિના યજ્ઞનું રક્ષણ કરનારા આ બે કુમાર છે. ॥ ૨ ॥ આ બે શ્યામ ગાત્રવાળા, સુંદર કમળો જેવાં નેત્રોવાળા અને હાથમાં ધનુષ બાણથી શોભી રહ્યા છે, તે કોશલ્યાના પુત્ર રામચંદ્ર છે. આ રામ, સુખની ખાણરૂપ છે અને તેમણે મારીચના અને સુબાહુના મહાને નષ્ટ કરેલ છે. ॥ ૩ ॥ હે સખી! સાંભળ! આ બે ઔરવલ્લ્યાવાળા છે, કિશોર અવસ્થાવાળા છે અને ઉત્તમ વેષ ધરીને તથા હાથમાં ધનુષ બાણ ધરીને રામની પાછળ ઉભા છે, તેમનું નામ લક્ષ્મણ છે. રામના એ નહાના ભાઈ છે અને એમની માતાનું નામ સુમિત્રા છે. ॥ ૪ ॥

દો-વિષ કાજ કરિ બંધુ દોડ, મગ મુનિવધૂ ઉધારિ ॥

આયે દેવન આપ મલ, મુનિ હરષીં સવ નારિ ॥ ૨૭૧ ॥

આ બન્ને ભાઈઓ, વિશ્વામિત્રના યજ્ઞની રક્ષા કરીને અને માર્ગમાં ગૌતમની સ્ત્રી અહલ્યાના ઉદ્ધાર કરીને અહીં ધનુષનો યજ્ઞ જેવા આભ્યા છે.” આ વાત સાંભળી (રામને સ્ત્રીઓના પશુ ઉદ્ધારક બાણીને) સઘળી સ્ત્રીઓ રાજ થઈ. ॥ ૨૭૧ ॥

ચૌ-દેવ રામ હવિ કોઈક કહઈ. યોગ્ય જાનકી યહ વર અહઈ ॥

જો સલિ इनहिं देख नरनाहू. पण परिहरि हठ करै विवाहू ॥ ૧ ॥

કાઢ કહ इन्है नृपति पहिचाने। मुनि समेत सादर सम्माने ॥

सखि परन्तु पण राउ न तजई। विधिवश इति अविवेकहि भजई ॥ ૨ ॥

કવ કહ જો भल अहै विघाता। सबकहँ मुनिय उचित फलदाता ॥

तौ जानकिहि मिलै वर एहू। नाहिं न आली यह संदेहू ॥ ૩ ॥

જો વિધિ वश अस वने संयोगू। तौ कृतकृत्य होय सब लोगू ॥

सखि हमरे अति आरति ताते। कवहुँक यह आवै इहि नाते ॥ ૪ ॥

રામની કાંતિ બેઠને, કોઈ, સ્ત્રી કહેવા લાગી કે, “ભનકોને ચોચ તો આ વર છે. હે સખી! જે જનક રાજા, આને દેખે તો પોતાનો પ્રતિજ્ઞારૂપ હઠ છોડી દઈને જરૂર આની સાથે જ ભનકોનાં લગ્ન કરે.” ॥ ૧ ॥ કોઈ સ્ત્રી બોલી કે, “રાજાએ આને ઝોળખ્યા છે અને સુનિઓની સાથે એમનું આદર સન્માન પશુ કર્યું છે. પરંતુ જનક રાજા, પોતાની પ્રતિજ્ઞા છોડે એમ જણાતું નથી. રાજા તો દેવગતિને લીધે હઠ ધરીને અવિવેકમાં જ રહેશે.” ॥ ૨ ॥ કોઈ સ્ત્રી બોલી કે, “હે સખી! જે વિધાતા શબ્દો હશે અને આપણા સાંભળ્યા પ્રમાણે સર્વને ઉચિત ફળ આપનારો હશે, તો ભનકોને આ વર જ મળશે, એમાં કશો સંદેહ નથી. ॥ ૩ ॥ જે દેવની ઈચ્છાથી એવો સંયોગ બની ગયો, તો સર્વ લોકો, પ્રસન્ન થાય એમ છે હે સખી! હું તો એટલા માટે અત્યંત ઉત્કંઠા રાખું છું કે, જે ભનકોની સાથે શ્યામના વિવાહ થાય તો, તે સંબંધને લીધે, એ રામ, કોઈ દિવસ પશુ અહીં આવે. ॥ ૪ ॥

દો-નાહિત હમ કહૈં સુનહુ સલિ, इनकर दर्शन दूरि ॥

यह संघट तब होय जब, पुण्य पुराकृत भूरि ॥ २७२ ॥

નહીં તો, હે સખી ! આપણને એમનાં દર્શન દૂર જ છે. એ આપણી ધારણી ઘટના બની જાય, તો આપણાં પૂર્વ જન્મનાં મોટાં પુણ્યો સમજવાં." ॥ ૨૭૨ ॥

चौ-बोली अपर कहउ सखि नीका । यह विवाह सम्मत सबहीका ॥

कउ कह शंकर चाप कठोरा । यह श्यामल मृदुगात किशोरा ॥ १ ॥

सब असमंजस अहै सयानी । यह मुनि अपर कहै मृदु बानी ॥

सखि इनकहै कउकउ अस कहहीं । बड़ प्रभाव देखत लघु अहहीं ॥ २ ॥

परसि जासु पदपंकज धूरी । तरी अहल्या कर अत्र भूरी ॥

सो कि रहैं बिनु शिबधनु तोरे । यह प्रतीति परिहरिय न भोरे ॥ ३ ॥

जिहि विरंचि रचि सीय सैवारी । तिहैं श्यामल बर रचउ विचारी ॥

तासु वचन मुनि सब हरबानी । ऐसेइ होउ कहहि मृदु बानी ॥ ૪ ॥

ખીલ ઓ બોલી કે, “હે સખિ ! તુ સાચું કહે છે. આ વિવાહ સર્વને સંમત છે.” કોઈ ઓ બોલી કે, “હે સખી ! સદાશિવનું ધનુષ અત્યંત કઠણ છે, અને શ્યામ સુંદર રામ, કોમળ શરીરવાળા છે, તથા કિશોર વયના છે, ॥ ૧ ॥ એ મોટી ભાંજગડ છે અને અયોગ્યતા છે.” એ સાંભળીને ખીલ ઓ કોમળ વયન બોલી કે, ‘હે સખી ! કોઈ કોઈ લોકો, આ રામના સંબંધમાં એમ બોલે છે કે, રામ કેળવણીમાં નહાના છે, પણ એનો પ્રભાવ મોટો છે. ॥ ૨ ॥ મોટા દોષવાળી અહલ્યા પણ, જેનાં ચરણારવિંદની રજના રૂપથી તરી ગઈ, તે કાંઈ સદાશિવનું ધનુષ તોડ્યા વિના રહે ? અવશ્ય તોડશે જ. એ વિદ્યાસને ભૂલથી પણ છોડવો નહીં. ॥ ૩ ॥ જેણે સીતાને સંભાળી સંભાળીને રચેલ છે, તે વિધાતાએ જ વિચારીને સીતાને વાસ્તે, આ શ્યામસુંદર વર ગોઠવી રાખેલ છે, એમ સમજો.” આ વચનો સાંભળીને, સર્વ ઓઓ રાલ થઈ, અને કોમળ વાણીથી, ‘तथास्तु, तथास्तु’ એમ બોલવા લાગી. ॥ ૪ ॥

दो-हिय हरषहि वरषहि सुमन, सुमुखि सुलोचनि वृन्द ॥

जाहिं जहाँ जहै बंधु दोउ, तहैं तहैं परमानन्द ॥ २७३ ॥

સુંદર મુખોવાળી^૧ અને સુંદર નેત્રોવાળી^૨ ઓઓ, હૃદયમાં રાલ થઈને, પુષ્પોની વૃદ્ધિઓ કરવા લાગી અને એ બે ભાઈઓ, મિથિલાપુરીના જે જે સ્થલમાં જવા લાગ્યા, ત્યાં ત્યાં એવે જ પરમ આનંદ વર્તી રહેવા લાગ્યો. ॥ ૨૭૩ ॥

૧ મુખોથી રામની પ્રશંસા કરવા લાગી, તેથી ઓઓને સુંદર મુખોવાળી કહી છે. ૨ નેત્રોથી રામનાં નખશોષ દર્શન કરવા લાગી, તેથી ઓઓને સુંદર નેત્રોવાળી કહી છે. ૩ રામનાં કોમળ ચરણો, પૃથ્વીની કઠિનતાનું સહન નહીં કરી શકે, એમ ધારીને અથવા માંગલિક પુષ્પોની વૃદ્ધિ કરવાથી, રામનું જનકીની સાથે વિવાહ મગલ થાય એમ ધારીને અથવા પરસ્ત્રીઓની સાથે નહીં એનાના સ્વભાવવાળા રામ, પુષ્પો પડવાથી ઊંચી નજર કરી જુવે તો આપણે કૃતાર્થ થઈએ, એમ ધારીને ઓઓ ઝરંખાઓપરથી પુષ્પોની વૃદ્ધિઓ કરવા લાગી.

ચૌ૦—પુર પૂરવ દિશિ ગયે દોડ માર્દ । જહાં ધનુષ મલ્લ શૂમિ બનાઈ ॥
 અતિ વિસ્તાર ચારુ ગચ ઢારી । વિમલ લેદિકા રુચિર સૈવારી ॥ ૧ ॥
 ચહું દિશિ કંચન મંચ વિશાલ । રવે જહાંં બૈઠે મહિપાલા ॥
 તિહિ પાલે સમીપ ચહું પાસા । અપર મંચ મંડલી ચિલાસા ॥ ૨ ॥
 કલ્પક ઉંચ સબ માંતિ સુહાર્દ । બૈઠહિ નગર લોગ સબ આર્દ ॥
 તિનકે નિકટ વિશાલ સુહાયે । ધવલ ધામ વહુ વરણ બનાયે ॥ ૩ ॥
 જહંં બૈઠી દેખાઈ પુર નારી । યથાયોગ્ય નિજ કુલ અનુહારી ॥
 પુરબાલક કહિ કહિ મૃદુ વચના । સાદર પ્રમુદ્ધિ દિસ્તાવહિ રચના ॥ ૪ ॥

ખજે ભાઈઓ, નગરની પૂર્વ દિશામાં ગયા, કે જ્યાં ધનુષ્યના યજ્ઞની ભૂમિ બનાવી રાખી હતી. એ ભૂમિમાં ચોટા વિસ્તારવાળી, સુંદર મહિષોથી જડેલી અને અત્યંત સુંદર નિર્મલ વેદી બનાવવામાં આવી હતી. ॥ ૧ ॥ ચારે તરફ રાજાઓને યેસવાને વાસ્તે સુવર્ણના વિશાલ કોથો ગોઠવી રાખ્યા હતા. એ કોથોની પછવાડે નજદીકમાં જ ચોમેર ખીબા કોથોની સર્વ પ્રકારથી સુંદર અને કાંધક ઊંચી પંક્તિ ગોઠવી રાખી હતી, કે જેની ઉપર મંત્રીમંડલનાં લોકોને યેસાડવાને ઠરાવ થયો હતો. ॥ ૨ ॥ વળી એ પંક્તિથી કાંધક ઉપરના ભાગમાં શહેરનાં સર્વ લોકોને યેસાડવાને વાસ્તે અતિ સુંદર ખીબા કોથોની ગોઠવણ કરવામાં આવી હતી. એ કોથોની પાસે વિશાલ, સુશે. ભિત અને ઘણી ભતના રંગોવાળા ઉજ્જવલ ગોખો બનાવી રાખ્યા હતા, ॥ ૩ ॥ કે જેઓમાં શહેરની ઓંચો, પોતપોતાના કુલની રીતિ પ્રમાણે યથાયોગ્ય યેસીને સઘળી ક્રિયા જોઈ શકે. શહેરનાં બાલકો, કે જેઓ સાથે જ ફરતા હતાં, તેઓ, પ્રેમ ભરેલાં કામલ વચનો બોલી બોલીને, રામચંદ્રજીને એ સ્થલની સમગ્રી રચના દેખાડવા લાગ્યાં. ॥ ૪ ॥

દો૦—સબ સિથું ઇહિ મિસ પ્રેમ વસ, પરસિ મનોહર માત ॥

તનુ પુલકહિ અતિ હર્ષ હિય, દેલિ દેલિ દોડ ખાત ॥ ૨૭૪ ॥

પ્રેમને વશ થયેલાં સર્વ બાલકો, એ પ્રમાણે રચના દેખાડવાના બહાનાથી, ખજે ભાઈઓનાં મનોહર ગાત્રોનો સ્પર્શ કરીને તથા તે બન્નેને જોઈ જોઈને, હૃદયોમાં અતિ હર્ષ પામતાં હતાં અને શરીરોમાં રોમાંચિત થતાં હતાં. ॥ ૨૭૪ ॥

ચૌ૦—સબ સિથુ રામ પ્રેમ વશ જાને । પ્રીતિ સમેત નિકેત વચાને ॥

નિજ નિજ રુચિ સબ લેહિ બુલાઈ । સહિત સનેહ જાઈં દોડ માર્દ ॥ ૧ ॥

રામ દિસ્તાવહિ અનુજાઈ રચના । કહિ મૃદુ મધુર મનોહર વચના ॥

લલ નિમેષ મહંં શુવન નિકાયા । રવે જામુ અનુશાસન માયા ॥ ૨ ॥

મલ્લ હેતુ સોઈ દીનદયાલા । ચિતવત ચકિત ધનુષ મલ્લ શાલા ॥

કૌતુક દેલિ ચલે ગુરુપાર્દી । જાનિ હિલ્મ્મ ત્રાસ મનમાર્દી ॥ ૩ ॥

જામુ ત્રાસ ઢર કહંં ઢર હોઈ । મજન પ્રભાવ દિસ્તાવત સોઈ ॥

કહિ વાર્તે મૃદુ મધુર સુહાર્દ । કિયે વિદા બાલક વરિઆર્દ ॥ ૪ ॥

રામચન્દ્રજીએ સર્વે બાલકોને પ્રેમ વશ બાણીને, પ્રાતિપૂર્વક તે તે સ્થલોનાં જવાણુ કર્યાં. સર્વે બાલકો, પોતપોતાની રુચિ પ્રમાણે, તે તે સ્થલો જોવાને વાસ્તે બોલાવી લેવા લાગ્યાં અને રામ, લક્ષ્મણ, સ્નેહ સહિત તે તે સ્થલોમાં જવા લાગ્યા. ॥ ૧ ॥ રામચન્દ્રજી, કોમળ, મધુર તથા મનોહર વચ્ચેના બોલી બોલીને, લક્ષ્મણજીને તે તે સ્થલની રચના દેખાડવા લાગ્યા. માયા, જેની આજ્ઞાથી લવભાત્રમાં અને નિરોષભાત્રમાં અનેક ધ્વજાંડોના સમૂહોને રચે છે. ॥ ૨ ॥ તે હીનદયાળુ રામચન્દ્રજી, ભકતોને વાસ્તે જ વિસ્મય દેખાડી દેખાડીને, ધનુષના યજ્ઞની શાળા જોવા લાગ્યા. રામચન્દ્રજી, કૌતુક ભ્રેષ, વિલંબ થયો બાણીને મનમાં વિશ્વામિત્રથી ડરતા ડરતા, વિશ્વામિત્રની પાસે જવા ત્યાંથી પાછા ફર્યા, ॥ ૩ ॥ જેના ડરથી, ડર પણ, ડરી ભય, તે રામચન્દ્રજી, પોતાના ભકતોથી ડરીને, ભજનનો પ્રભાવ જ દેખાડે છે, જ્યેમ સમજવું. રામચન્દ્રજીએ, કોમલ, મધુર તથા સુંદર વાતો કહીને સર્વ બાલકોને બલાત્કારથી વિદાય કર્યાં. ॥ ૪ ॥

દો-સમય સમેય વિનીત અતિ, સકુચ સહિત દોડ માઈ ॥

ગુરુપદ પંકજ નાય શિર, વૈટે આયસુ પાઈ ॥ ૨૭૫ ॥

અત્યંત નમ્રતાવાળા, નગર જોવામાં વાર લાગી જવાથી ડરતા અને ઝુનિઓને સંઘ છોડીને જવાથી સંકોચ પામતા બન્ને ભાઈઓ, વિશ્વામિત્રના ચરણારવિંદોમાં માથાં નમાવી, તેમની આજ્ઞા પામીને પાસે બેઠા. ॥ ૨૭૫ ॥

ઘૌ-નિશિ પ્રવેશ મુનિ આયસુ દીનહા । સવહી સંધ્યા વંદન કીનહા ॥

કહત કયા ઇતિહાસ પુરાની । રુચિર રજાનિ યુગ યામ વિહાની ॥ ૧ ॥

મુનિવર શયન કીનહ તબ જાઈ । લગે ચરણ ચાંપન દોડ માઈ ॥

જિનકે ચરણ સરોરુહ લાગી । કરત વિવિધ જપ યોગ વિરાગી ॥ ૨ ॥

તે દોડ બંધુ પ્રેમ જનુ જીતે । ગુરુ પદ કમલ પલોટત પ્રીતે ॥

બાર બાર મુનિ આજ્ઞા દીનહી । રઘુવર જાય શયન તબ કીનહી ॥ ૩ ॥

ચાંપત ચરણ લવણ ડર લાયે । સમય સમેય પરમ મુલ પાયે ॥

પુનિ પુનિ પ્રશ્ન કહ સોવહુ તાતા । પૌંદે ઘરિ ડર પદ જલજાતા ॥ ૪ ॥

રાત્રિ પડતાં, વિશ્વામિત્રે, આજ્ઞા આપી અને સર્વેએ સંધ્યાવંદન કર્યા પછી, ઝુનિએ, જૂના જૂના ઇતિહાસોની કથા કહેવા માંડી અને તે સાંભળતાં, રામે અને લક્ષ્મણે, તે સુંદર રાત્રિ, બે પોહોરની પેઠે વ્યતીત કરી. અથવા રામચન્દ્રજીના મનમાં ચીતાળ સંબંધી શૃંગારરસ ભરપૂર્વ થઈ ગયો હતો, તેથી ઝુનિએ કહેવા માંડેલી ઇતિહાસોની કથાઓ તેમને જૂની જ લાગી અને તે કથાઓના પ્રસંગમાં વ્યતીત થયેલી બે પોહોર રાત્રિ સારી લાગી, પણ તે પછીની બે પોહોર રાત્રિ, શી રીતે કહાકવી ? જ્યેમ વિચાર થઈ પડ્યો. ॥ ૧ ॥ પછી વિશ્વામિત્રે જઈને શયન કરતાં, બન્ને ભાઈઓ, તેમના ચરણ સાંભવા લાગ્યા. યોગી અને વિરાગી બોલે, જેઓનાં ચરણોની સેવા

મળવાને વાસ્તે અનેક પ્રકારના જોપો કરે છે, ॥ ૨ ॥ તે બે બાઈઓ, બાણે પ્રેમથી જિતાર્થ ગયા હોય, તેમ, પ્રીતિથી વિશ્વામિત્રના ચરણકમળોને ચાંપવા લાગ્યા. વિશ્વામિત્રે, જ્યારે જ્યારે વારંવાર આજ્ઞા આપી ત્યારે, રામચન્દ્રજીએ, ત્યાંથી ઉઠી, શયનચૂકમાં જઈને શયન કર્યું. ॥ ૩ ॥ આ સમયે લક્ષ્મણજી, ‘રખેને નિદ્રા ઉઠી બય,’ એવી બીકથી તથા ‘રખેને મારા કંઠે હાથોથી કામળ ચરણો કષ્ટ પામે,’ એવા પ્રેમથી, કામળ રીતે રામચન્દ્રજીનાં ચરણો ચાંપવા લાગતાં, રામચન્દ્રજીએ, પરમ સુખ પામીને તેમને પોતાની છાતીમાં દાખ્યા. રામચન્દ્રજીએ, ‘હે બાપ ! સૂઈ બાઓ, સૂઈ બાઓ’ એમ વારંવાર આજ્ઞા કરી, ત્યારે લક્ષ્મણજી પોતાના હૃદયમાં તેમનાં ચરણકમલોનું ધ્યાન ધરીને પોઠ્યા. ॥ ૪ ॥

દો-ઉઠે લષળ નિશિ વિગત સુનિ, અરુણ શિશ્વા ધુનિ કાન ॥

ગુરુતે પહેલે જગતપતિ, જાગે રામ મુજાન ॥ ૨૭૬ ॥

કુકડાઓના ધ્વનિઓ સાંભળવામાં આવતાં, રાત્રિને વ્યતીત બાણીને લક્ષ્મણજી, શયનમાંથી ઉઠ્યા અને પ્રવીણ રામચન્દ્રજી પણ, વિશ્વામિત્રથી પહેલાં બાગ્યા. ॥૨૭૬॥

ચૌ-સકલ શૌચ કરિ જાય નહાયે । નિસ નિબાહિ ગુરુહિ શિર નાયે ॥

સમય જાનિ ગુરુ આયસુ પાઈ । લેન પ્રસૂન ચલે દોડ માઈ ॥ ૧ ॥

શૂપ બાગ વર દેવડ જાઈ । જઈ વસન્ત ઋતુ રહી લુખાઈ ॥

લાગે વિટપ મનોહર નાના । વરણ વરણ વર વેલિ વિતાના ॥ ૨ ॥

નવ પલ્લવ ફલ સુમન સુહાયે । નિજ સંપતિ સુર રુત્વ લજાયે ॥

ચાતક કોકિલ કીર ચકોરા । કૂજત વિહંગ નચત કલ મોરા ॥ ૩ ॥

મધ્ય બાગ સર સોહ સુહાવા । મણિ સોપાન વિચિત્ર બનાવા ॥

વિમલ સલિલ સરસિજ બહુરંગા । જલ સ્વગ કુંજત ગુંજત મૃંગા ॥ ૪ ॥

બન્ને બાઈઓ, હંતધાવનાદિક સર્વ પ્રકારનાં શારીર શૌચ કર્મને પહોંચી લઈને નાહ્યા અને નિત્ય કર્મો પહોંચી લઈ, વિશ્વામિત્રની પાસે જઈને તેમને પગે લાગ્યા પછી બન્ને બાઈઓ, પૂજનો સમય થયો બાણી, ગુરુની આજ્ઞા લઈ, પુષ્પો લેવાને વાસ્તે આઠ્યા. ॥ ૧ ॥ જઈને રાજાને ઉત્તમ બાગ અથવા બાગોમાં રાજા જેવો બાગ બોયો કે જેમાં વસંત ઋતુ, બાણે પોતે લલચાઈને રહી હોય એમ જણાતું હતું, રંગ રંગની વિસ્તીર્ણ ઉત્તમ લતાઓ, (ચિષરીત રતિમાં આસક્ત થયેલી નાયિકાઓની પેઠે) અનેક મનોહર વૃક્ષોને લપટાયેલી હતી, ॥ ૨ ॥ નવપલ્લવોથી, ફળોથી તથા પુષ્પોથી શોભી રહેલ વૃક્ષો, પોતાની સંપત્તિઓથી, કલ્પવૃક્ષોને પણ લબાવતાં હતાં, તે તે ઋતુઓમાં આનંદ આનંદનારા બપેશા, કોચલ, પોષટ તથા ચકોર, આદિ પક્ષીઓ, શબ્દ કરતાં હતાં અને મધ્યરો સુંદર નૃત્યો કરતા હતા. ॥ ૩ ॥ સુંદર બાગના મધ્યમાં એક મનોહર તળાવ

૧. સેવા હોડનામાં, ગુરુની પાસેથી કાઈ વસ્તુ લેવામાં અને ગુરુને ઘેર ભોજન કરવામાં, ગુરુ જ્યારે વારંવાર આજ્ઞા કરે, ત્યારે જ તે આજ્ઞા સ્વીકારવી, એવી જાણમર્મદા છે.

હતું, જેમાં મણિઓનાં વિચિત્ર પગથીઆંઓ બાંધ્યાં હતાં, જળ બહુ જ નિર્મલ બહુ
હતું, રંગ રંગનાં કમળો ખીલી રહ્યાં હતાં, રંગ રંગનાં જળચર પક્ષીઓ, મનોહર
શબ્દો કરતાં હતાં અને રંગ રંગનાં કમળોની પરાગો ઉડવાથી, રંગ રંગના બનેલા જમરો
સુંબરવ કરતા હતા. ॥ ૪ ॥

દો—બાગ તઢાગ વિલોકિ પ્રસુ, હર્ષે વંધુ સમેત ॥

પરમ રમ્ય આરામ મહ, જો રામહિં મુલ્લ દેત ॥ ૨૭૭ ॥

લલમણુ સહિત રામચન્દ્રજી, જો બાગનાં તળાવને જોઈને બહુ પ્રસન્ન થયા. જે બાગો
જગતને સુખ આપનારા રામને પણ સુખ આપ્યું, તે બાગ, પરમ રમ્ય હોય જ. ॥ ૨૭૭ ॥

ષો—વહુંદિશિ ચિતે પૂછિ માલીગન । લગેલેન દલ ફૂલ મુદિત મન ॥

તિહિ અવસર સીતા તહૈ આઈ । ગિરિજા પૂજન જનનિ પઠાઈ ॥ ૧ ॥

સંગ સહી સવ સુભગ સયાની । ગાવત ગીત મનોહર વાની ॥

સર સમીપ ગિરિજાગૃહ સોહા । વરણિ ન જાય દેશિ મન મોહા ॥ ૨ ॥

મજ્જન કરિ શર સહી સમેતા । ગઈ મુદિત મન ગૌરિ નિકેતા ॥

પૂજા કીન્હ અધિક અનુરાગા । નિજ અનુરૂપ સુમગ વર માંગા ॥ ૩ ॥

પ્રક સહી સિય સંગ વિહાઈ । ગઈ રહી દેશન ફુલ વાઈ ॥

તિહિ દોડ વંધુ વિલોકડ જાઈ । પ્રેમ વિવસ સીતાપહૈ આઈ ॥ ૪ ॥

ત્યાં સીતાજીના આવવાની રાહ જોતા રામચન્દ્રજી, સીતાનાં દર્શનની આતુરતાથી
આદે દિશાઓમાં નજર કરવા લાગ્યા અને માળીઓને પૂછવાથી સીતાજીના આવવાના
સમયો બહુવામાં આવતાં, મનમાં આનંદ પામીને પત્રો તથા પુષ્પો લેવા લાગ્યા
માતાજીએ, ગૌરીનું પૂજન કરવા ઓકલેલાં સીતાજી, આ અવસરમાં ત્યાં આવ્યાં ॥ ૧ ॥
સીતાજીની સાથે સઘળી સુંદર અને સુલભ સખીઓ હતી અને તેઓ, એવાં ગીતો
ગાતી હતી કે, જેથી સરસ્વતીના મનનું પણ આકર્ષણ થાય. ત્યાં, એક જરા દૂરના
ખીબ તળાવના સમીપમાં, સુંદર જગદંબાનું મંદિર હતું, કે જેનું વર્ણન બની શકતું
નથી અને જેને દેખતાં જ મન મોહિત થઈ જાય એમ હતું. ॥ ૨ ॥ સીતાજી, સખીઓ
સહિત જો તળાવમાં સ્નાન કરી, આનંદ બરેલાં મનથી, ગૌરીના મંદિરમાં ગયાં. ત્યાં
જઈ, તેમણે ગૌરીની અધિક પ્રેમથી પૂજા કરી અને પોતાને લાયક તથા શ્રેષ્ઠ વર
માગ્યા. (વર શબ્દથી પતિરૂપ અર્થ લઈએ તો લઈ શકાય છે, પણ તેમ કરવાથી
સીતાનાં સમર્થાંકપણાંની કાંઈક હાનિ થાય છે.) ॥ ૩ ॥ સીતાજીની સખીઓમાંની એક
સખી કે જે સીતાજીથી છૂટી પડીને ફૂલવાડી જોવા (ફૂલવાડીમાં કોઈ પણ પુરૂષ
આવેલ હોય તો તેને દૂર કરવા) ગઈ હતી, તે આ બંને ભાઈઓને વાડીમાં જોઈ,
પ્રેમને લીધે પરત્વર થઈ જવાથી, તેઓને કશું નહીં કહી શકતાં, ફક્ત બહાર કરવાને
વાસ્તે સીતાજીની પાસે ચાલી આવી. ॥ ૪ ॥

૧ અધિક પ્રેમથી પૂજા કરવાનું કારણ જો કહેવામાં આવે છે કે, જનક રાજાએ, એક વર્ષ
સુધી ધનુર્વ્યઠ કરવાનો પણ લીધો હતો, તેમાં ફક્ત એક જ દિવસ બાકી રહેવાથી સીતાજી વિશેષ
આતુર થયાં હતાં.

દો-તામ્ર દશા દેહી સલિન, પુલકગાત જલનૈન ॥

કહુ કારણ નિજ હર્ષકર, પૂછહિં સબ મૃદુ વૈન ॥ ૨૭૮ ॥

એ સખીની, શરીરમાં શેમાંચિત થવારૂપ તથા નેત્રોમાંથી જળ ચાલવારૂપ દશા બેઠ, બીજી સઘળી સખીઓએ, તેને કામળ વચનોથી પૂછ્યું કે, 'તને આવડો હર્ષ થયેલો છે, તેનું કારણ કહે' ? ॥ ૨૭૮ ॥

ષો-દેવન બાગ કુંવર દોડ આયે । વય કિશોર સબ માંતિ મુદાયે ॥

શ્યામ ગૌર કિમિ કહૌં બલ્વાની । ગિરા અનયન નયન વિનુવાની ॥ ૧ ॥

મુનિ હરષીં સબ સલ્વી સયાની । સિય હિય અતિ ઉત્કંઠા જાની ॥

એક કહૌં તૃપ મૃત તે આલી । મુને જુ મુનિસૈંગ આયે કાલી ॥ ૨ ॥

જિન નિજ રૂપ મોહની ઢારી । કાંનહે સ્વવશ નગર નર નારી ॥

વર્ણત છવિ જહૌં તહૌં સબ લોગૂ । અવશિ દેલિયે દેવન યોગૂ ॥ ૩ ॥

તામ્ર વચન અતિ સિયહિ મુદાને । દરશ લાગિ લોચન અકુલાને ॥

ચલી અગ્રકરિ મિયસલિ સોઈ । પ્રીતિ પુરાતન લલૈ ન કોઈ ॥ ૪ ॥

પેલી સખી બેલી કે, “કોઈ એ રાજકુમારો બાગ બેવાર આવ્યા છે. એઓ કિશોર અવસ્થામાં છે તથા સર્વ પ્રકારથી સુંદર છે. એક શ્યામ છે અને બીજો ગૌર છે. હું એઓનાં વખાણ શી રીતે કરી શકું ? કેમ કે મારી વાણી નેત્ર વગરની છે અને નેત્રો વાણી વગરનાં છે. (જેને બોલવાનું સામર્થ્ય છે, તેને દેખવાનું સામર્થ્ય નથી અને જેને દેખવાનું સામર્થ્ય છે, તેને બોલવાનું સામર્થ્ય નથી. જેણે બોલેલ હોય તે જ વર્ણન કરી શકે. મારી વાણી કશું કહી શકે એમ નથી. બે નેત્રો બોલવાનું સામર્થ્ય ધરાવતાં હોય, તો તેઓથી જ કહી શકાય એમ છે અર્થાત્ એ રાજકુમારો બેવાને જ ચોખ્ખ છે.)” ॥ ૧ ॥ આ વાત સાંભળી, પ્રવીણ સખીઓ, રાજી થઈ અને તે સમયે તેઓના બહુવામાં આવ્યું કે, ‘એ રાજકુમારોને નજરે બેવામાં આપણના કરતાં સીતાજી વિશેષ ઉત્કંઠિત થયેલ છે.’ એક સખી બેલી કે, “હે સખીઓ ! તે એ જ રાજકુમારો છે, કે જેઓ, ગઈ કાલે વિશ્વામિત્રની સાથે આવેલા સાંભળવામાં આવ્યા છે. ॥ ૨ ॥ એઓએ, પોતાનાં રૂપની મોહિની નાખીને, શહેરનાં સઘળાં સ્ત્રી પુરુષોને વશ કર્યા છે. સર્વે લોકો (પતિવ્રતાઓ પણ) જ્યાં ત્યાં એ રાજકુમારોની છબીનું વર્ણન કરે છે,

૧ સીતાજી, એને દેખીને વ્યાકુલ ન થાય એટલા વારંતે અથવા મંદિરમાં ધ્યાન કરીને બેઠેલાં સીતાજીને ધ્યાનમાં વિલેપ ન થાય એટલા વારંતે અથવા સઘળાં સખીઓ પોતે પણ સખીની એવી દશા બેઠને શેમાંચિત થઈ ગઈ હતી તેથી કામળ વચનોથી પૂછ્યું. ૨ ‘ફલ તોડે છે અથવા ફલ લેવા આવ્યા છે,’ એમ કહેવાથી રાજકુમારોના ગેરવમાં કાંઈક હાનિ પહેંચે, માટે ‘બાગ બેવા આવ્યા છે,’ એમ કહ્યું. ૩ અહીં સામુદ્રિક લક્ષણોનું કથન કર્યું સમજવું. ૪ મહામાના સોયતી છે, તેથી તેઓમાં કશું નિર્માદપણું નહીં હોય એમ જણાવ્યું છે. ૫ એઓએ જેઓના ઉપર મોહિની નાખી છે, તેઓ પણ, એઓને વશ થઈ ગયા છે, ત્યારે એઓ, જેઓને પોતાના અંગમાં રાખે, તેઓની તો શી વાત કરવી ! એમ જણાવ્યું છે.

માટે એઓને અવશ્ય નજરે જોવા જોઈએ છીએ. અર્થાત્ જોવા યોગ્ય છે.” ॥ ૩ ॥ આ સખીનું વચન સીતાજીને બહુ જ પ્રિય લાગ્યું અને તેથી મનમાં ધારેલો માર્ગ ખુલ્લો થતાં, સીતાજીનાં નેત્રો દર્શનને વાસ્તે બહુ આતુર થયાં. જે પ્રિય સખી પ્રથમ જોઈ આવી હતી, તેને જ મોહોડાં આગળ કરીને સીતાજી ત્યાંથી ચાલ્યાં. સીતાજીની અને રામની અનાદિ કાળની પ્રીતિ છે, તેને કોઈ બાણતું ન હતું અથવા એ સખી, સીતાજીની અને રામની પુરાતન પ્રીતિનું જ સ્વરૂપ હતી, એ વાત કોઈના બાણવામાં ન હતી અથવા જે પ્રીતિથી, મન ઘણા દિવસ થયા ભરપૂર થઈ રહ્યું છે, તેને કોઈ ન બાણે તો ઠીક, એમ સીતાજી ધ્યાનમાં હતાં. ॥ ૪ ॥

દો-સુમિરિ સીય નારદ વચન, ઉપજી પ્રીતિ પુનીત ॥

ચકિત વિલોકિત સકલ દિશિ, જનુ શિશુ મૃગી સમીત ॥ ૨૭૯ ॥

મનમાં નારદજીનાં^૧ વચનનું સ્મરણ આવવાથી, સીતાજીને પવિત્ર પ્રીતિ ઉત્પન્ન થઈ, પણ તે પ્રીતિને સખીઓથી છૂપાવવાને વાસ્તે સીતાજી ભય પામેલી બાલમૃગીની^૨ પેઠે ચકિત થઈને સઘળી દિશાઓ તરફ જોયા કરતાં હતાં. ॥ ૨૭૯ ॥

ચૌ-કંકણ કિંકણિ નૃપુર ધુનિ મુનિ । કહત લષણ સન રામ હૃદય મુનિ ॥

માનહું મદન દુંદુભી દીન્દી । મનસા વિશ્વ વિજયકહું કીન્દી ॥ ૧ ॥

અસ કાહિ ફિર ચિતયે તેહિ ઓરા । સિયમુલ શશિ મયે નૈન ચકોરા ॥

મયે વિલોચન ચારુ અચંચલ । મનહું સકુચિ નિમિ તજડ હગંચલ ॥ ૨ ॥

દેલિ સીય શોભા મુલ પાવા । હૃદય સરાહત વચન ન આવા ॥

જનુ વિરંચિ સવ નિજ નિપુનાઈ । વિરંચિ વિશ્વકહું પ્રગટ દિલ્લાઈ ॥ ૩ ॥

સુંદરતા કહું સુંદર કરઈ । છવિ ગૃહ દીપ શિલા જનુ વરઈ ॥

સવ ઉપમા કવિ રહે જુઠારી । કિહિ પટતરિય વિદેહ કુમારી ॥ ૪ ॥

રામચન્દ્રજી, કંકણોને તથા ઝાંઝોની ધુધરીઓને શબ્દ સાંભળી, હૃદયમાં વિચાર કરીને, લક્ષ્મણજીને કહેવા લાગ્યા કે, ‘કામદેવે સઘળાં જગતને જિતી લેવાની ઇચ્છા કરીને નગારાં પર ડોકો દીધો હોય એવું જણાય છે.’ ॥ ૧ ॥ એટલું કહીને રામચન્દ્રજી વળી જે તરફથી શબ્દ થયો, તે તરફ જોવા લાગતાં, તેમનાં નેત્રો, જેમ ચન્દ્રપર, ચક્રોર લાગે, તેમ, સીતાજીના યુગ્મપર લાગી ગયાં. રામચન્દ્રજીનાં સુંદર નેત્રો, કે જેઓ, સીતાની શોધમાં ચંચલ હતાં, તેઓ, એવાં તો અચંચલ અને નિર્ભય વજરનાં થઈ ગયાં કે, બાણે તેઓની પાંપણોમાં રહેનારો નિમિ રાખ, પોતાના સંતાનનું (સીતાજીનું) શૃંગાર માધુર્ય જોઈ, લલ્લથી સંકોચાઈ, પાંપણોને છોડી દઈને ભાગી જ

૧ તેમને પ્રથમ કૃષ્ણવાડીમાં રામચન્દ્રજીથી દષ્ટિ મિલાપ થશે. અને પછી તેમની સાથે તમારો વિવાહ થશે’ એમ નારદજી કહી ગયા હતા. ૨ જેમ બાળમૃગી હાંસાવાળાઓથી ડરે, તેમ સીતાજી, સખીઓના ચેતી જવાથી ડરતાં હતાં, એમ જણાવવાને વાસ્તે બાલમૃગીની ઉપમા આપી છે.

અચો હોય.' ॥ ૨ ॥ રામચંદ્રજી, સીતાજીના મુખની શોભા જોઇને મુખ પામ્યા અને તે સમયે ઉત્પન્ન થયેલાં સ્તંભાદિક સાત્ત્વિક ભાવોથી,^૩ કશું યોલી નહીં શકતાં, હૃદયથી વખાણ કરવા લાગ્યા કે, “ આ તે બ્રહ્માએ પોતાની સઘળી ચાતુરી એકઠી કરીને જગતને પ્રકટ દેખાડી છે કે શું ? ॥ ૩ ॥ જેમ અને સુંદર પદાર્થોથી ભરેલાં ઘરને, દીવાની શિખા વધારે સૌંદર્ય આપે છે, તેમ આ સુંદરી અનેક સૌંદર્યોથી ભરેલી બ્રહ્માની ચાતુરીને પણ સૌંદર્ય આપે છે કે શું ? કવિઓએ, જે ઉપમાઓ કહેલી છે, તે સઘળી ખીલ સીઓને લાગુ પડી જવાથી, ઉચ્છિદ્ર થઈ ગઈ છે, માટે આ જનક રાજાની કુંવરીને કેાની ઉપમા લગાવું ?”

દો—સિય શોભા હિય વરણિ પ્રસુ, આપનિ દશા વિચારિ ॥

બોલે શુચિ મન અનુજ સન, વચન સમય અનુહારિ ॥ ૨૮૦ ॥

રામચંદ્રજી, એ પ્રમાણે હૃદયમાં સીતાજીની શોભાનું વર્ણન કરી, પોતાની દશાને વિચાર કરી, પવિત્ર^૩ મનથી, લક્ષમણજીને તે સમયે અનુસરતાં વચને કહેવા લાગ્યા કે, ॥ ૨૮૦ ॥

ચૌ—તાત જનક તનયા યહ સોઈ । ધનુષ યજ્ઞ જેહિ કારણ હોઈ ॥

પૂજન ગૌરિ સર્લા લેઆઈ । કરત પ્રકાશ ફિરતિ ફુલવાઈ ॥ ૧ ॥

જાસુ વિલોકિ અલૌકિક શોભા । સહજ પુનીત મોર મન સોભા ॥

સો સબ કારણ જાન વિષાતા । ફરકહિં સુભગ અંગ સુતુ આતા ॥ ૨ ॥

રઘુવંશિન કર સહજ સ્વમાઝ । મન કુપંથ પગ ઘરે ન કાઝ ॥

મોહિં અતિશય પ્રતીતિ જિય કેરી । જિહિ સ્વપ્નહૂં પરનારિ ન હેરી ॥ ૩ ॥

જિનકે લહાહિં ન રિપુ રણ પીઠી । નહિં લાવહિં પર તિય મન દીઠી ॥

મંગન લહાહિં ન જિનકે નાહીં । તે નરવર થોરે જગમાહીં ॥ ૪ ॥

“હે તાત ! તે જનકી આ જ છે, કે જેને વાસ્તે ધનુષનો યજ્ઞ થાય છે. સખીઓ

૧ જનકના પૂર્વજ નિમિ રાજાએ, યજ્ઞ કરવાની ઇચ્છાથી વસિષ્ઠને યોલાવ્યા હતા. વસિષ્ઠ, વરણ કરાવીને ઈર્ષને લાં યજ્ઞ કરાવવા ચાલ્યા જતાં, નિમિએ, ખીજને પુરોહિત સ્થાપીને યજ્ઞ કરી લીધો. વસિષ્ઠ, ઈર્ષે લોકમાંથી આવી, તકરાર કરવા લાગતાં, રાજાએ, તેમને દર્શન પણ દીધું નહીં. વસિષ્ઠે રાજાને શરીર પડી જવાનો શ્રાપ દીધો અને રાજાએ પણ, વસિષ્ઠને શરીર પડી જવાનો શ્રાપ દીધો. વસિષ્ઠે ખીજા હૃદને ધારણ કર્યો. બ્રાહ્મણોએ, નિમિ રાજાને જીવાડવાનો ચત્રન કરતાં- નિમિ રાજાએ, માણસોનાં નેત્રોની પાપણેમાં નિમેષરૂપે રહેવાનું સ્વીકાર્યું. (શ્રીમદ્ભાગવત નવમ, ૨૬૪). ૨ સ્તંભઃ સ્વેદોડય રોમાંચઃ સ્વરસંગોડય વેપયુઃ ॥ વૈવર્ચ્યમ્પ્રુ પ્રલય ક્વચિદ્દો સાત્ત્વિકા મતાઃ ॥ ૧ ॥ નાયકને, નાયિકાનું દર્શન થતાં, અને નાયિકાને, નાયકનું દર્શન થતાં, અંતઃકરણની વૃત્તિના ક્ષેત્રને લીધે, શરીરમાં સ્તબ્ધપણું, પસિનો, રોમાંચ, સ્વરનો લંગ, કંપ, વર્ણનું બદલાઈ જવું, આંસુ અને પ્રલીનપણું, એ જે આઠ આનુભાવો ધાય છે. તે સાત્ત્વિક કહેવાય છે. (સાહિત્યદર્પણ પરિચ્છેદ ૩ બે.) ૩ ‘પવિત્ર મનથી’ એ શબ્દ જોડેલા મારે છે કે, જે વાત લક્ષમણજીની પાસે કહેવા લાયક ન હતી, તે પણ કહી.

ઝોરીનાં પૂજનને વાસ્તે; જોને અહીં લાવેલી છે, કે જેની કાંતિથી આખી કૂલવાધી, કાંતિમય થઈ ગઈ છે ॥ ૧ ॥ અને જેની દિવ્ય શોભાને જોઈ, માફ મન, સહજ પવિત્ર છતાં પણ, ચલાયમાન થઈ ગયું છે. હે ભાઈ! સાંભળો. આનું શું કારણ છે? તે દેવ જાણે, પણ મારાં જમણાં અંગે શુભદાયક રીતે ફરકવા લાગ્યાં છે. ॥ ૨ ॥ રઘુવંશી ક્ષત્રિયોના સહજ સ્વભાવ એ છે કે, તેઓ, મનથી પણ કદી કુમાર્ગમાં પગ મૂકે નહીં. મને મારાં મનનાં અત્યંત વિશ્વાસ છે કે, તે સ્વપ્નમાં પણ પરત્ની તરફ પ્રવૃત્તિ કરે નહીં. ॥ ૩ ॥ જેઓની પીઠને, રણમાં શત્રુઓ દેખે નહીં, જેઓનું મન, પરત્ની તરફ પ્રવર્તે નહીં અને માગણ લોકો, જેઓના સુખથી નકાર શબ્દને સાંભળે જ નહીં એવા ઉત્તમ નરો, જગતમાં થોડા જ હોય છે.” ॥ ૪ ॥

દો०—કરત વતકહી અનુજસન, મન સિય રૂપ લુભાન ॥

મુલ્ક સરોજ મકરંદ છવિ, કરત મધુપ ઇવ પાન ॥ ૨૮ ॥

રામચન્દ્રજી, આ પ્રમાણે લક્ષ્મણજીથી વાતો કરતા હતા, પણ મન સીતાજીના રૂપમાં લોભાઈ ગયું હતું, તેથી જેમ જમર, કમળના મકરંદનું પાન કરે, તેમ નેત્રાથી સીતાજીનાં સુખની છબીનું પાન કરતા હતા. ॥ ૨૮ ॥

ચૌ०—ચિતવત ચકિત ચહૈં દિશિ સીતા । તૃપ કિશોર કહૈં મન ચીતા ॥

જહૈં વિલોકિ મૃગશાવકનયની । તહૈં જનુ વરણ કમલ સિત સેની ॥ ૧ ॥

લતા ઓઠ તવ સરિન લલાયે । ડ્યામલ ગૌર કિશોર મુહાયે ॥

દેસિ રૂપ લોચન લલચાને । હરખે જનુ નિજ નિધિ પહિચાને ॥ ૨ ॥

યેક નયન રઘુપતિ છવિ દેસી । પલકનહૂ પરિહરી નિમષી ॥

અધિક સનેહ દેહ મહ મોરી । શરદ શશિહિ જનુ ચિતવ ચકોરી ॥ ૩ ॥

લોચન મયુ રામહિં ઝર આની । દીન્દે પલક કપટ સયાની ॥

જવ સિય સરિન પ્રેમવશ જાની । કહિ ન સકહિ કહુ અતિ સકુચાની ॥ ૪ ॥

સીતાજી પણ, ચકિત રીતે ચારે દિશાઓમાં જોતાં હતાં કે, ‘મનમાં ચિતવેલા રાજકિશોર’ (રાજકુમાર) ક્યાં ગયા? મૃગના બચ્ચાના સરખાં નેત્રોવાળાં તે સીતાજી, જે જે દિશામાં જોતાં હતાં, તે તે દિશામાં જાણે ધોળાં કમળોની પંક્તિની વૃદ્ધિ થતી હોય, એમ દીસતું હતું ॥ ૧ ॥ આ સમયમાં સખીઓએ, શ્યામ તથા

૧ લક્ષ્મણજીને પીઠને શત્રુઓએ રણમાં દીઠી ન હતી, લક્ષ્મણજીનું મન, પરત્નીઓમાં પ્રવર્તતું ન હતું અને લક્ષ્મણજીએ, સેવા માગનારા શુરેન્નને, કદી પણ સેવાની ના પાડી ન હતી, તેથી આ સ્તુતિ લક્ષ્મણજીને લાગુ પાડતી. કેમ કે, રામ પોતે, પોતાનાં વખાણ કરે નહીં, એમ કેટલાએક કહે છે. ૨ એક તો રાજકુમાર અને વળી કિશોર તેથી, સ્વતંત્ર હોય જ, એ દર્શાવ્યું છે. ૩ મિત્રતાના આવવાળા દૃષ્ટિ ક્ષેત્રપણાવાળી થાય, એમ શાઓમાં કહ્યું છે, તેથી ધોળાં કમળોની વૃદ્ધિ થયા એવું દીસતું હતું, એમ કહ્યું છે. અહીં મૂળમાં કમલ સુત સેની એવો પણ પાઠ છે, તેનો અર્થ એવો થાય છે કે, રામ એવામાં આવતા ન હતા, હાંસુધી એક નિમેષ, અઘાનાં સૂકડા વર્ષ વીત્યા એવો જણાવે હતા.

ગૌર વર્ણવાળા અને કિશેર અવસ્થાવાળા તે સુંદર રાજકુમારોને, સાનથી, લતાઓના નિકુંજની અંદર દેખાડયા. ॥ ૨ ॥ સીતાજીનાં નેત્રો, રામનાં રૂપને જોઈ, જેમ જતો રહેલો પોતાનો બંધાર જોળખવામાં આવતાં, લલચાય, તેમ લલચાયાં અને તે છબીને જોઈ, તેમાં જ થાકી ગયાં. (છબીમાં એવાં ફસાઈ ગયાં કે, તેમાંથી બહાર નીકળવાને અશક્ત જ થઈ ગયાં.) તથા નેત્રોની પાંપણોએ પશુ, નિમેષ કરવા છોડી દીધા. જેમ ચક્રોરી શરદ્ સતુના ચન્દ્રને જોઈ, અતિ સ્નેહને લીધે, દેહનું બાન ભૂલી જાય, તેમ સીતાજી, રામચન્દ્રને જોઈ, અતિસ્નેહને લીધે, દેહનું બાન ભૂલી ગયાં અથવા જેમ, શરદ્સતુના તાપથી ગભરાયેલી ચક્રોરી, ચન્દ્રને જોઈ, શીતલતા મળવાથી, દેહનું બાન ભૂલી જાય, તેમ, પિતાની પ્રતિજ્ઞારૂપ તાપથી ગભરાયેલાં સીતાજી, રામચન્દ્રને જોઈ, શાંતિ મળવાથી, દેહનું બાન ભૂલી ગયાં. ॥ ૩ ॥ પ્રવીણ સીતાજીએ, નેત્રારૂપી દ્વારથી, રામચન્દ્રજીને પોતાના હૃદયમાં લેઈ લેઈને, બહુ તેમને, પાછા ન નીકળવા દેવા હોય તેમ, પાંપણોરૂપી કમાડ બીડી દીધાં. (પરમાનંદનો અનુભવ થવાથી, સીતાજી નેત્રો વીંચી ગયાં.) જ્યારે સખીઓ, સીતાજીને પ્રેમવશ થયાં બહુ ઘઈ, ત્યારે સીતાજી, અત્યંત સંકોચને લીધે, તેઓની પાસે કશું બોલી શક્યાં નહીં. ॥ ૪ ॥

દો०—લતામૃદ્ધતે પ્રગટ મયે, તિહિ અવસર દોડ માઈ ॥

વિકસે જનુ યુગ વિમલ વિધુ, જલદ પટલ વિલગાઈ ॥ ૨૮૨ ॥

આ અવસરમાં, જેમ એ ચન્દ્ર, વાદળાંઓના સમૂહને ચીરીને બહાર નીકળે તેમ બન્ને ભાઈઓ, લતામંડપને ચીરીને^૧ બહાર પ્રકટ થયા. ॥ ૨૮૨ ॥

ચૌ०—શ્વોભાર્સીવ મુખગ દોડ વીરા । નીલ પીત જલજાત શરીરા ॥

કાકપક્ષ શિર સોહત નીકે । ગુચ્છે વિચ વિચ કુસુમ કલીકે ॥ ૧ ॥

માલ તિલકશ્રમ વિન્દુ મુહાયે । શ્રવણ મુખગ મૂષણ છવિ છાયે ॥

વિકટ બુકુટિ કચ ધૂન્વરવારે । નવ સરોજ લોચન રતનારે ॥ ૨ ॥

ચારિ વિષુક નાસિકા કપોલા । હાસ વિલાસ લેત જનુ મોલા ॥

મુલ છવિ કહિ ન જાય મોહિ પાઈ । જો વિલોકિ વહુ કામ લજાઈ ॥ ૩ ॥

ઉર મળિમાલ કંબુ કલ ગ્રીવા । કામ કલમ કર મુજબલ સર્વા ॥

મુમન સમેત વામ કર દોના । સાવર કુમર સર્વો મુઠિ લોના ॥ ૪ ॥

એ બન્ને વીરો, શોભાની સીમારૂપ હતા અને ઉત્તમ ભાવ્યવાળા હતા. એકનું શરીર ક્યામ કમળ જેવું અને બીજાનું શરીર ગૌર કમળ જેવું હતું. બન્નેનાં મસ્તકો-પર વાળોનાં પટિયાં શોભી રહ્યાં હતાં. અને તે પટિયાંઓના મધ્યમાં પુષ્પોની કળિઓના શુદ્ધાઓ શોભી રહ્યા હતા. ॥ ૧ ॥ બન્નેનાં લલાટે, તિલકોથી તથા કોમળતાને લીધે પસીનાના બિંદુઓથી શોભી રહ્યાં હતાં. કાનોમાં પહેરેલાં સુંદર ભૂષણોની

૧ લતામંડપના દ્વાર સુધી નહીં જતાં, સીતાનાં દર્શનની ઉતાવળને લીધે, લતામંડપને ચીરીને બહાર નીકળ્યા.

કાંતિ છાઈ રહી હતી ભમરો વાંકી હતી કેથ, વાંકા ખીલતાઆળા હતા. નેત્રો, નવીન કમળો જેવાં તથા રક્ત હતાં. ॥ ૨ ॥ હડપચી, નાસિકા અને કપોલ, સુંદર હતાં. મંદ હાસ તો બધું જોનારાઓને ખરીદી લેતો હોય એવો જણતો હતો. જેને જોઈને, અનેક કામદેવો પશુ લભઈભય, એવી સુખોની છબીનું તો મારાથી વર્ણન જ બની શકે નહીં. ॥ ૩ ॥ વક્ષઃસ્થલોમાં, મધિઓની માળાઓ પહેરી હતી. કંઠે શંખોના જેવા સુંદર હતા, ભુભાઓ, બધું કામદેવરૂપી હાથીના બચ્ચાંની સુઠા હોય એવી અને બળની સીમાઓ-રૂપ હતી, એક સખી, બીજી સખીને કહેવા લાગી કે, ‘આ શ્યામ સુંદર વર્ણવાળા રાજકુમાર કે જોના ડાબા હાથમાં પુષ્પોથી ભરેલો ફૂનો’ છે, તે તો બહુ રૂપાળા છે.’ ॥ ૪ ॥

દો-કેહરિ કટિ પટ પીત ધર, મુસમા શીલ નિધાન ॥

દેલિ માનુકુલ ભૂષણહિં, વિસરા સલ્લિન અપાન ॥ ૨૮૩ ॥

કેસરીના જેવી કટીપર પીળાં વસ્ત્રને ધારણ કરનારા અને પરમ શોભાના તથા સુશીલના ભંડારરૂપ રામચંદ્રજીને જોઈને, સીતાજીની સઘળી સખીઓ પશુ શરીરોનાં બાન ભૂલી ગઈ. ॥ ૨૮૩ ॥

ઘૌ-ધરિ ધીરજ એક સલ્લી સયાની । સીતાસન લોકી ગહિ પાની ॥

બહુરિ ગૌરિકર ધ્યાન કરેહ । ભૂપ કિશોર દેલ કિન લેહ ॥ ૧ ॥

સકુચિ સીય તલ નૈન ઉધારે । સન્મુલ દોડ રણસિંહ નિહારે ॥

પરવક્ષ સલ્લિન લલ્લી જલ સીતા । મયે ગરુજ જલ સલ કહિં સમીતા ॥ ૨ ॥

પુનિ આલલ શ્રદ્ધિ વિરિયાં કાલી । અસ કહિં મન વિહૈંસિ ફક આલી ॥

મૂઠ ગિરા મુનિ સિય સકુચાની । મયે વિલમ્બ માતુ મય માની ॥ ૩ ॥

ધરિ લલ ધીર રામ ઉર આની । ફિરી આપનપો વિતુલજ જાની ॥

એક ચતુર સખી, શરીરનું બાન ભૂલાઈ ગયા છતાં પશુ, પાછી ધીરજ ધરી, સીતાજીનો હાથ પકડીને જોલી કે, “તમને ગૌરીના ધ્યાનનો અભ્યાસ થઈ ગયો છે કે શું ? કે જેથી ફરી વાર પશુ ગૌરીનું ધ્યાન કરવા લાગ્યાં છો. સન્મુખ ઉભેલા રાજકુમારોને શા માટે જોઈ લેતાં નથી ? અથવા ગૌરીનું જે ધ્યાન કરો છો, તે અહીંથી ચાલીને પછી કરજો. હમણાં આ રાજકુમારોને શા માટે જોઈ લેતાં નથી ? અથવા આ રાજકુમારોનું” દર્શન જ ગૌરીના ધ્યાનનું ફળ છે, માટે હવે ગૌરીનું ધ્યાન કરવાની શી

૧ જેમ પુષ્પોના ફૂલોને ડાબા હાથમાં ધર્યો છે, તેમ તમને પશુ ડાબા ઝાંગમાં ધરીશ અને પુષ્પોની પેટે જ તમારી સંભાળ રાખીશ, એમ સીતાજીને સૂચવવા વાસ્તે રામચંદ્રજીએ પુલકો ફૂલો ધર્યો હતો. ૨ સીતાજીએ, નેત્રો વાંચ્યાં હતાં, તેથી, સાનથી સમજાવાય એમ ન હતું. અને રામચંદ્રજીએ, સન્મુખ ન હોવાને લીધે જિંઘા સ્વસ્થી વાત પશુ કરી શકાય એમ ન હતું; તેથી હાથ પકડીને કહે છે. ૩ ‘રામ’ એ સન્દર્શી ભતિ સેન-ધની યોગ્યતા અને ‘કુમાર’ એ સન્દર્શી અવસ્થા સંભ-ધની યોગ્યતા બધુંલે છે.

જરૂર છે ? સન્મુખ ઉભેલા રાજકુમારોને શા માટે ભેધ લેતાં નથી ?" ॥ ૧ ॥ સખીનાં વ્યંગયુક્ત વચનો સાંભળી, સીતાએ (મારો પ્રેમ સખીના બહુવામાં આવી ગયો,) એવી લજ્જાથી સંકેચાધને નેત્રો ઉઘાડ્યાં અથવા સખીનાં વચનો સાંભળી, સીતાએ અધુરાં નેત્રો ઉઘાડ્યાં, પણ સંપૂર્ણ ઉઘાડ્યાં નહીં અને સામે ઉભેલા બન્ને રઘુસિંહોને જોયા. સખીએ, સીતાને પરવશ થયેલાં બાહી, માતાજીની બીકને લીધે પરસ્પરમાં વાતો કરવા લાગી કે, ॥ ૨ ॥ ઘેર જવાને વિલંબ થઈ ગયો છે, ' ફરી આવતી કાલે આ સમયે આવજો, ' એમ કહીને એક સખી મનમાં હસવા લાગી. સખીની ગૂઢ વાહી સાંભળીને, સીતાજી, સંકેચાયાં અને વિલંબ થયો બાહીને, માતાજીથી ડરવા લાગ્યાં. ॥ ૩ ॥ સીતાજી, મોટી ધીરજ ધરી, હૃદયમાં રામને રાખી લઇને, ત્યાંથી પાછાં ફર્યા અને પોતાનાં શરીરને પિતાને આધીન બાહીને, (પિતા અને તે વરને આપી શકે છે, એમ બાહીને,) ચિંતા કરવા લાગ્યાં. ॥

દો-દેવન મિત્ર યુગ વિહંગ તરુ, ફિરતિ વહોરિ વહોરિ ॥

નિરલિ નિરલિ રઘુવીર હાથિ, વાઢી પ્રીતિ ન યોરિ ॥ ૨૮૪ ॥

મુગેને, પક્ષીઓને તથા વૃક્ષોને જોવાના બહાનાથી, વારંવાર પાછું વાળી જોવા લાગ્યાં અને આ પ્રમાણે રઘુવીરની છબીને નિરખી નિરખીને, પ્રીતિની અપાર વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યાં. (યજ્ઞ રક્ષણ વગેરે કાર્યોથી રામની વીરતા સાંભળવામાં આવી હતી, પણ નજરે જોતાં, કામળતા કેખાતી હતી, તેથી તેમની છબીને વારંવાર જોતાં હતાં. કેમકે ધનુષને તોડવાના કામમાં વીરતાનું સુખ્ય પ્રયોજન હતું અને તેથી જ, અર્થ સિદ્ધ થાય એમ હતું. ' રઘુવીર ' એ શબ્દ પણ વીરતા બતાવનારો છે. પોતાનું અંતઃકરણ રામચન્દ્રજીમાં લાગી રહ્યું હતું, તેથી ફરી ફરીને જોતાં હતાં, એવો શુંમારાનુસારી અર્થ લેવો પણ અતિ યોગ્ય છે.) ॥ ૨૮૪ ॥

૧ 'રઘુસિંહ' શબ્દ વીરતાનો સૂચવનારો છે, રામ ધનુષ તોડે તો કીક, એવી સીતાજીના મનમાં જે ઇચ્છા હતી, તે ઇચ્છા, રામની વીરતાથી જ પૂર્ણ થાય એમ હતું. ૨ 'ચાલો' એવો વિચારનો શબ્દ નહીં બોલતાં, ચાતુરી વાપરીને ' ફરી આવતી કાલે આ સમયે આવજો, ' એવો સંચોગનો શબ્દ બોલી, પણ તેથી 'તમારું' મન રાજકુમારપર મોહિત થઈ ગયું છે, ' એમ સચિત થઈ જવાથી મનમાં હસવા લાગી. અથવા એ સખીએ, બીજી સખીઓને 'ફરી આવતી કાલે આ સમયે આવજો, ' એમ કહીને, 'આ વખતે સીતાજીને એકલાં ઉભા હો, ' એવી સૂચના આપી અને એ સૂચનાના ચત્કરથી પોતે મનમાં હસવા લાગી. અથવા 'ફરી આવતી કાલે આ સમયે આવજો, ' એ વચનથી, એમ સચિત કહ્યું કે, ' આજ તમે વિલંબ કર્યો છે, તેથી માતાજી આવતી કાલે તમને અહીં આવવા નહીં લે. ' આવી ગૂઢ સૂચના કરીને મનમાં હસી. અથવા રામને, 'ફરી આવતી કાલે આ સમયે આવજો, ' એમ કહેવાથી, 'તમે સીતાપર આસક્ત થયા છો, ' આવી ગૂઢ સૂચના કરીને મનમાં હસી. અથવા રામને ' ફરી આવતી કાલે આ સમયે અહીં આવજો, ' એ વચનથી સચિત કહ્યું કે, 'તમે રાજકુમારમાં આસક્ત થઈને વાર લગાડી, તેથી તમને આવતી કાલે ગુરુ અહીં આવવા દે. ' આવી ગૂઢ સૂચના કરીને મનમાં હસી. આ પ્રમાણે 'ફરી આવતી કાલે આ સમયે અહીં આવજો' એ વાક્યમાંથી અનેક ધ્વનિઓ નીકળે છે, પણ અંશકલાએ ગૂઢ ગિતા એમ કહેવાથી તેઓમાંથી અનુક્રમ પવન ધારેલો છે અથવા બીજો કોઈ ધારેલો છે, ' એ પરીક્ષા કરવાનું વિદ્યાનેનું કામ છે.

ચૌ-જાનિ કઠિન શિવચાપ વિસૂરતિ । ચઢી રાણિ ઊર ક્યામલ મૂરતિ ॥

મધુ જવ જાત જાનકી જાની । મુલ સનેહ શોભા ગુણ સ્થાની ॥ ૧ ॥

પરમ મેમમય મૃદુ મસિ કીન્હી । ચારુ ચિત્ર ખીતર ઊલિ લીન્હી ॥

ગઈ મવાની મવન મહોરી । વન્દિ ચરણ ચોલી કર જોરી ॥ ૨ ॥

જય જય જય ગિરિરાજ કિશોરી । જય મહેશ મુલચંદ્ર ચકોરી ॥

જય ગજવદન પદાનન માતા । જગત જનનિ દામિનિ દ્યુતિ ગાતા ॥ ૩ ॥

નહિ તવ આદિ મધ્ય અવસાના । અમિત પ્રભાવ વેદ નહિ જાના ॥

મવ મવ વિમવ પરામવ કારિણિ । વિશ્વ વિમોહનિ સ્વવશવિહારિણિ ॥ ૪ ॥

સદાશિવના ધનુષને કંઠણ બાણીને અને રામની મૂર્તિને કોમળ બાણીને ચિંતા કરતાં હતાં, પણ વીરતાનો નિશ્ચય કરી, રામની શ્યામ સુંદર મૂર્તિને પોતાના હૃદયમાં ધરીને ત્યાંથી આલ્યાં. સુખ, સ્નેહ, શોભા અને ગુણો, એઓની^૧ ખાણુપણ સીતાજીને જતાં બાણીને, ॥ ૧ ॥ રામચન્દ્રજીએ, પરમ સ્નેહરૂપ કોમળ શાહીથી સીતાજીની મૂર્તિનાં સુંદર ચિત્રને, પોતાનાં અંતઃકરણમાં ઝોળખી લીધું.^૨ સીતાજી, પાછાં જગદંબાના મંદિરમાં જઈ, તેમનાં ચરણોમાં પ્રણામ કરી, હાથ ભેડી, સ્તુતિ કરવા લાગ્યાં કે, ॥ ૨ ॥ “હે પર્વતોના રાજાની^૩ પુત્રી ! જય, જય, જય. હે મહેશ્વરનાં^૪ સુખરૂપી ચન્દ્રનું પાન કરવામાં ચકોરી જેવાં ! જય. હે ગણપતિનાં અને કાર્તિકેયનાં માતા^૫ ! જય. હે જગતનાં માતા^૬ ! હે વીજળીની પેઠે ચળકતાં ગાત્રોવાળાં ! જય. ॥૩॥ તમારાં આદિ, મધ્ય કે અંત છે જ નહીં. તમારા અપરિમિત પ્રભાવને, વેદે પણ સંપૂર્ણ રીતે બાણ્યે નથી. (કારણ કે, માયા અનિર્વચનીય છે, એવો વેદનો સિદ્ધાંત છે.) તમે

૧ દેખિય સીય શોભા મુલ પાવા, એ વાક્યથી સુખની ખાણુપણ. અધિક સનેહ વેદ મદ મોરી એ વાક્યથી સ્નેહની ખાણુપણ, સુંદરતા કહું સુંદર કરઈ એ વાક્યથી શોભાની ખાણુપણ અને દેશન પ્રિયહ મુગ વિહગ તરુ ફિત્ર મહોરિ મહોરિ એ વાક્યથી ચતુરાઈ વચેરે ગુણોની ખાણુપણ જણાવેલું છે. ૨ એ શાહીમાં કાષ્ઠ પ્રકારની કઠોરતા હોય, તો સીતાજીનાં કોમળ અંગોને ખેદ કરે, એટલા માટે ‘કોમળ શાહીથી’ એમ કહ્યું છે. ૩ સીતાજીને ધનુષના દૂટવામાં સંકલ્પ વિકલ્પ હતા, તેથી તેમણે, રામની મૂર્તિને હૃદયમાં સ્મરણથી ધરી હતી, પણ આખખી લીધી ન હતી અને રામચન્દ્રજીને તો, ધનુષ તોડવાનો નિશ્ચય જ હતો, તેથી તેમણે, સીતાજીની મૂર્તિને હૃદયમાં ઝોળખી જ લીધી, એમ કહ્યું છે. જેમ નાયક નાયિકાને બંધનમાં લે છે, તેમ નાયિકા, નાયકને બંધનમાં લઈ ચકતી નથી, એ ભાવ પણ આ ઉપરથી જણાય છે. ૪ પર્વત કે જેનું શરીર પરોપકારને વાસ્તે જ છે, તેનાં તમે પુત્રી છો, માટે મારો ઉપકાર કરશો, એવો ધ્વનિ છે. ૫ તમે મહેશ્વરનાં પત્ની છો, તેથી મારો ઉપકાર કરવાને સમર્થ છો, એવો ધ્વનિ છે. ૬ તમે સિદ્ધિના પતિ ગણપતિના માતા છો, માટે મને કાર્યસિદ્ધિ આપશો અને જેમ તમે કાર્તિકેયને, તારકાસુરનો વધ કરવાની શક્તિ આપી હતી, તેમ રામને ધનુષ તોડવાની શક્તિ આપશો, એવો ધ્વનિ છે. ૭ તમે જન્મતાં માતા હોવાથી, મારાં પણ માતા છો, માટે મારું દિત કરશો, એવો ધ્વનિ છે.

અંસારનાં ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા પ્રલય, એઓને કરનારાં છે,^૧ જગતને મોહિત કરનારાં છે^૨ અને સ્વચ્છંદ રીતે વિહાર કરનારાં છે.^૩ ॥ ૪ ॥

દો-પતિદેવતા સુતીય મહં, માતુ પ્રથમ તવ રેષ ॥

મહિમા અમિત ન કહિ સકહિં, સહસ શારદા શેષ ॥ ૨૮૫ ॥

હે માતાજી ! સઘળી ઉત્તમ પતિવ્રતા સ્ત્રીઓમાં આપનું નામ પ્રથમ ગણાય છે. (હું પણ આપની પાસે પતિવ્રત્યની જ માગણી કરું છું.) આપનો અપાર મહિમા, હજાર સરસ્વતીઓથી કે હજાર શેષનાગોથી પણ વધુવી શકાય એમ નથી. ॥ ૨૮૫ ॥

ચૌ-સેવત તોહિં સુલભ ફલ ચારી । વરદાપિનિ ત્રિપુરારિ પિયારી ॥

દેવિ પૂજિ પદ કમલ તુભારે । મુર નર મુનિ સર્વ હોહિં મુત્તારે ॥ ૧ ॥

મોર મનોરથ જાનહુ નીકે । વસહુ સદા ઊર પુર સર્વહીકે ॥

ફીનહું પ્રગટ ન કારણ તેહી । અસ કહિ ચરણ ગહે વૈદેહી ॥ ૨ ॥

વિનય પ્રેમવશ મહં મવાની । સર્વો માલ મૂરતિ મુસકાની ॥

સાદર સિય પ્રસાદ ઊર ધરેઝ । બોલિ ગૌરિ હિય હર્ષ મરેઝ ॥ ૩ ॥

મુન સિય સત્ય અશીશ હમારી । પૂજહિ મન કામના તુભારી ॥

નારદ વચન સદા શુચિ સાંચા । સો વર મિલહિ જાહિ મન રાંચા ॥ ૪ ॥

હે વરદાન દેનારાં ! હે ત્રિપુરને^૪ નષ્ટ કરનારા સદાશિવનાં પ્યારાં ! આપનું સેવન કરવાથી, ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ, એ ચારે ક્ષણ સુલભ થાય છે. હે દેવી ! આપનાં ચરણકમલોનું પૂજન કરવાથી, દેવતાઓ, મનુષ્યો અને મુનિઓ, સર્વે સુખી થાય છે. ॥ ૧ ॥ આપ, સર્વદા સર્વનાં હૃદયોમાં રહેલાં છે, તેથી મારા ઉત્તમ મનોરથને બાળુ છો. આ કારણથી, હું મારા મનોરથનું પ્રકટતાથી નિવેદન કરતી નથી. ” આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરીને સીતાજીએ, જગદંબાનાં ચરણ પકડ્યાં. ॥ ૨ ॥ સીતાજીના વિનયને તથા પ્રેમને વશ થયેલાં જગદંબાએ, સીતાજીને પહેરાવવાને વાસ્તે, જે પ્રસાદરૂપ માળા હાથમાં લીધી હતી, તે માળા હાથમાંથી સરકી પડી અને તેથી જગદંબાની મૂર્તિએ મંદ હાસ્ય કર્યું.^૫ અથવા જગદંબાને, પહેરાવવાને વાસ્તે, સીતાજીએ, હાથમાં

૧ તમે કે જે જગતની ઉત્પત્તિ વગેરેને કરનારાં છે, તેમને માફ કલ્યાણ કરવામાં અને મારાં પાપોનો નાશ કરવામાં શો પરિશ્રમ છે ? ૨ જે જગતને મોહ ઉપજાવે તેને, મારા પિતાને, રામમાં મોહિત કરી દેવામાં શી મોટી વાત છે ? ૩ સ્વચ્છંદ રીતે વિહાર કરનારાં છે, તેથી મારી કર્મ રેખાને ફેરવી નાખવામાં સ્વતંત્ર છે. ૪ જેમ સદાશિવે, ત્રણ પુરને નષ્ટ કર્યાં હતાં, તેમ તમે, રામના વિશ્વાસને, ધનુર્બાંધરૂપી પણુને અને ધનુષની કઠોરતાને નષ્ટ કરો. ૫ જે દેશમાં દેવતાની મૂર્તિ હાસ્ય કરે, તે દેશના રાજનું અનિષ્ટ થાય, એમ વારાહ સંહિતા વગેરે ગ્રંથોમાં લખ્યું છે, તે પ્રમાણે અહીં પણુ જનક રાજનું અનિષ્ટ થવાનું છે. કારણ કે, જનક રાજનાં પુણ્યની મૂર્તિરૂપ સીતાજી, જનકને છોડીને અયોધ્યામાં પધારશે. ગુસંધિજી પણુ લખે છે કે, ‘જનક સુકૃત મૂર્તિ વૈવેહી,’ આ વાત મને છે, તેથી શાઅ મર્થદાને પણુ કરો વિરોધ આવતો નથી. અથવા જે દેશમાં દેવમૂર્તિ અકરમાત હાસ્ય કરે, તે દેશના રાજનું અનિષ્ટ થાય, પણુ અહીં તો મૂર્તિ સકારણ હતી, તેથી રાજનું કયું અનિષ્ટ નહીં થાય, એમ સમજવું.

જે માળા લીધી હતી, તે સીતાજીના, રામમાં આસક્તપણુને લીધે, હાથમાંથી પડી જતાં, જગદંબાની મૂર્તિએ હાસ્ય કર્યું. અથવા સીતાએ, પહેરાવવા ધારેલી જાંતી માઝા એટલે આકાશી રંગની માળાને બોધ, 'આ આકાશ જેવા સ્થામ સુંદર પતિને વરવાની ઇચ્છાથી, માળા પણુ એવા જ રંગની પહેરાવે છે,' એમ બાણી, જગદંબાની મૂર્તિએ હાસ્ય કર્યું. અથવા સીતાજી, પોતે, પરમ શક્તિરૂપ છતાં પણ, મનુષ્ય દેહનું નાટક કરવાને વાસ્તે, હું કે જે તેના અંશરૂપ છું, તેને, વિનવે છે, એમ સમજીને જગદંબાએ, મન્દ હાસ્ય કર્યું, કે જેથી તેમનાં ગળામાં ધરેલી માળા ખસી ગઇ. અથવા પાર્વતી, અર્ધ શરીરરૂપ હોવાથી, સીતાજીએ પહેરાવેલી માળા, તેમના ગળામાંથી ખસી પડી, તેથી જગદંબાએ, મન્દ હાસ્ય કર્યું. અથવા જાંતી માઝા એટલે પથ્થરની મૂર્તિ પણ, પ્રેમની અધિકતા તથા ગૂઢતા બોધને મન્દ હાસ્ય કરવા લાગી. સીતાજીએ, પ્રસાદી માળાને આદર-પૂર્વક પોતાના હૃદયપર ધરી લેતાં, હૃદયમાં હર્ષથી ભરપૂર થયેલાં જગદંબા બોલ્યાં કે, ॥ ૩ ॥ "હે સીતા ! મારી સત્ય આશિષ સાંભળો. તમારી મનકામના પૂર્ણ થશે. નારદજીનું વચન, સર્વદા પવિત્ર છે, અને સાચું છે. (કે જેનો મને પણ અનુભવ થયો છે.) તમારું જેમાં મન લાગ્યું છે, તે જ વર મળશે. ॥ ૪ ॥

છંડ—મન જાહિ રાવો મિલહિ સો વર સહજ સુન્દર સાંવરો ॥

કરુણા નિધાન સુજાન શીલ સનેહ જાનત રાવરો ॥

ઈહિ માંતિ ગૌરિ અશીશ સુનિ સિય હિય હર્ષિત અલી ॥

તુલસી ભવાનિહિ પૂજિ પુનિ પુનિ મુદિત મન મંદિર ચલી ॥ ૩૨ ॥

જેમાં તમારું મન લાગ્યું છે, તે જ સહજ સુંદર, સ્થામ વર્ણવાળો, કરુણાના ભંડારરૂપ, ચતુર અને તમારા શીલને તથા સ્નેહને બાણનાર વર મળશે. " આ પ્રમાણે પાર્વતીની આશિષ સાંભળી, સખીઓ સહિત હૃદયમાં પ્રસન્ન થયેલાં સીતાજી, વારંવાર પાર્વતીનું પૂજન કરી, આનંદ ભરેલાં મનથી ઘેર ગયાં. ॥ ૩૩ ॥

સો—જાનિ ગૌરિ અનુકૂલ, સિય હિય હર્ષ ન જાય કહિ ॥

મંજુલ મંગલ મૂલ, વામ અંગ ફરકન લગે ॥ ૩૫ ॥

પાર્વતીને અનુકૂલ બાણવાથી, સીતાજીના મનમાં જે હર્ષ થયો, તેનું વર્ણન કહી શકાતું નથી. સીતાજીનાં, મંગળને સૂચવનારાં સુંદર ડાબાં અંગે પણ ફરકવા લાગ્યાં ॥ ૩૫ ॥

ચૌ—હૃદય સરાહત સીય હુનાઈ । ગુરુ સમીપ ગવને દોઝ ખાઈ ॥

રામ કહા સબ કૌશિક પાઈ । સરલ સ્વભાવ હુઆ છલ નાઈ ॥ ૧ ॥

મુમન પાય મુનિ પૂજા કીન્દી । પુનિ અશીશ દોઝ માઈન દીન્દી ॥

સફલ મનોરથ હોય તુસારે । રામ લષણ મુનિ ખયે સુતારે ॥ ૨ ॥

કરિ ભોજન મુનિવર વિજ્ઞાની । લગે કહન કહુ કથા પુરાની ॥

વિગત દિવસ મુનિ આયસુ પાઈ । સંધ્યા કરન ચલે દોઝ ખાઈ ॥ ૩ ॥

પ્રાચી દિશિ શશિ ડગેઝ સુહાવા । સિય મુલ સરિસ દેલ સુલ પાવા ॥

બહુરિ વિચાર લીન્દ મનમાંહી । સીય વદન સમ હિયકર નાઈ ॥ ૪ ॥

રામ અને લક્ષ્મણ, બન્ને ભાઈઓ, હૃદયમાં સીતાજીનાં રૂપને વખાણતા વખાણતા ગુરુની (વિશ્વામિત્રની) પાસે ગયા. રામે, પોતાના સરલ સ્વભાવને લીધે, સઘળી વાત વિશ્વામિત્રની પાસે કહી. જો કે ગુરુની પાસે કહેવા જેવી ન હતી, તો પણ તેમાં જરા પણ છળ કે કષ્ટ રાખ્યું નહીં. ॥ ૧ ॥ પુષ્પા મળવાથી, મુનિએ દેવપૂજા કરી અને બન્ને ભાઈઓને આશિષ લીધી કે, ‘ તમારા સર્વે મનોરથો સફળ થાઓ, ’ આ આશીર્વાદ સાંભળી, બન્ને ભાઈઓ રાજી થયા. ॥ ૨ ॥ મહા જ્ઞાની વિશ્વામિત્ર મુનિએ, લોભન કરીને થોડીક જુની કથા કહી સંભળાવી. દિવસ વ્યતીત થતાં, બન્ને ભાઈઓ, મુનિની આજ્ઞા લઈને, સંકથાવંદન કરવા ગયા, ॥ ૩ ॥ પૂર્વ દિશામાં સુન્દર ચંદ્ર ઉગતાં, રામ, તેને, સીતાજીના સુખ જેવો જોઈ સુખ પામ્યા કે જે સુખ, સીતાજીનું સુખ દેખવાથી પ્રાપ્ત થયું હતું. (વિરહી નાયક બીજા પદાર્થોમાં નાયિકાનાં અંગોનું સાદૃશ્ય જોઈ, તેથી વિરહનું વિનોદન કરે, એ સ્વાભાવિક છે.) પણ રામ, પાછળથી મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે, “ ચંદ્ર, સીતાના સુખ જેવો નથી. ॥ ૪ ॥

દો-જન્મ સિંધુ પુનિ વંધુ વિષ, દિન મલીન સકલંક ॥

સિય મુલ્લ સમતા પાવ કિમિ, ચન્દ્ર વાપુરો રંક ॥ ૨૮૬ ॥

ચંદ્ર તો, ક્ષાર સમુદ્રમાંથી ઉત્પન્ન થયો છે, વિષનો ભાઈ છે, દિવસનો મલિન રહે છે અને કલંકવાળો છે, માટે તે બીચારો રંક, સીતાના સુખની ઉદ્યપણાને કેમ પાગી શકે ? ન જ પાગી શકે ॥ ૨૮૬ ॥

ચૌ-ઘટે વઢે વિરહિન દુલ્લ દાર્દૃ. પ્રસૈ રાહુ નિજ સંધિહિ પાર્દૃ ॥

કોક શોક પ્રદ પંકજ દ્રોહી. અવગુણ વહુત ચન્દ્રમા તોહી ॥ ૧ ॥

વૈદેહી મુલ્લ પટતર દીન્હે. હોય દોષ વહ અનુચિત કીન્હે ॥

સિયમુલ્લ છવિ વિષુવ્યાજવત્તાની. ગુરુપર્દૈં ચલે નિશા વહિ જાની ॥ ૨ ॥

કરિ શુનિ ચરણ સરોજ પ્રણામા. આયસુ પાય કીન્હ વિશ્રામા ॥

વિગત નિશા રઘુનાયક જાગે. વંધુ વિલોકિ કહન અસ લાગે ॥ ૩ ॥

ઉગે અરુણ અવલોકહુ તાતા. પંકજ કોક લોક મુલ્લદાતા ॥

વોલે લખણ જોરિ યુગ પાની. પ્રમુ પ્રભાવ સૂચક મૃદુ વાની ॥ ૪ ॥

ચંદ્ર વધે ઘટે છે, વિરહી લોકોને દુઃખ દે છે, ચક્રવાક પક્ષીઓને શોક આપે છે, કમલોનો દ્રોહી છે અને તે તે ચન્દ્રને લાગ મળતાં રાહુ, ગળી જાય છે, માટે ચન્દ્રમાં તો ઘણા અવગુણો છે. ॥ ૧ ॥ જો ચન્દ્રને, સીતાના સુખની ઉપમા આપવામાં મોટો દોષ છે, મેં ચન્દ્રને સીતાના સુખની સાથે સરખાવ્યો, એ અયોગ્યતા કરી છે,” આ પ્રમાણે ચંદ્રની નિન્દારૂપ દ્વારથી સીતાજીના સુખનાં વખાણ કરી, રાત્રિને વધારે ગયેલી જાણીને, ગુરુની પાસે ગયા, અથવા વિરહની રાત્રિ બહુ મોટી થઈ પડશે, એમ જાણી, કાલકોષ કરવાને વાસ્તે ગુરુની પાસે ગયા. અથવા સખીએ, પ્રાતઃકાલે પાછું વાડીમાં આવવાનું કહ્યું છે અને વચમાં રાત મોટી આવી પડી છે, માટે જો શુરુ કૃપા કરે, તો

રાતને દિવસ બની બધાં જોવી આશાથી, શુરુની પાસે ગયા. અથવા રાત્રિને યોટી બાણીને, મનથી શુરુની યોટલે સૂર્યની પાસે ગયા અર્થાત સૂર્યનું ધ્યાન કરવા લાગ્યા, તે જોવી આશાથી કે, સૂર્ય તુરત ઉગે અને તુરત પ્રભાત થાય. ॥ ૨ ॥ સુનિર્નાં ચરણકમલોભાં પ્રણામ કરી, તેમની આજ્ઞાથી વિશ્રામ કર્યો, પણ રામચન્દ્રજીની આખી રાત બગતાં બગતાં જ ગઈ. રામચન્દ્રજી, લક્ષ્મણને જોઈ બોલ્યા કે ॥ ૩ ॥ “હે ભાઈ! જીવે. કમલોને, ચક્રવાકોને અને સર્વ લોકોને, સુખ આપનારો અરુણોદય થઈ ચૂક્યો છે.” લક્ષ્મણજી હાથ જોડી, રામના પ્રભાવને સૂચવનારી કોમલ વાણી બોલ્યા કે, ॥ ૪ ॥

દો—અરુણોદય સકુચે કુસુદ, ઉડુગળ જ્યોતિ મલીન ॥

જિમિ તુમ્હાર આગમન મુનિ, મયે તૃપતિ બલ હીન ॥ ૨૮૭ ॥

“જેમ આપના આવવાથી રાજાઓ, સંકેતાર્થ ગયા છે તથા ઝાંખા પડી ગયા છે, તેમ અરુણના ઉદયથી, કુસુદો, સંકેતાર્થ ગયાં છે અને તારાગણો ઝાંખા પડી ગયા છે. ॥ ૨૮૭ ॥

ચૌ—નૃપ સબ નચત કરહિં ઝજિયારી । ટારિ ન સકહિં ચાપ તપ ખારી ॥

કમલ કોક મધુકર સ્વગ નાના । હરખે સકલ નિશા અવસાના ॥ ૧ ॥

ઐસહિં પ્રમુ સબ ભક્ત તુમ્હારે । હોઈહિં દૂટે ધનુષ મુસારે ॥

ઉગે માનુ વિનુ શ્રમ તપ નાશા । દુરે નચત જગ તેજ પ્રકાશા ॥ ૨ ॥

રવિ નિજ ઉદય વ્યાજ રણુરાયા । પ્રમુ પ્રતાપ સબ નૃપન દિસાયા ॥

તવ યુજ બલ મહિમા ઉદઘાટી । પ્રગટી ધનુ વિષટન પરિપાટી ॥ ૩ ॥

બંધુ વચન મુનિ પ્રમુ મુસકાને । હો શુચિ સહજ પુનીત અન્હાને ॥

નિત્ય ક્રિયા કરિ શરુપહૈં આયે । ચરણ સરોજ શુભગ શિરનાયે ॥ ૪ ॥

સતાનંદ તવ જનક બુલાયે । કૌશિક મુનિપહૈં તુરત પઠાયે ॥

જનક વિનય તિન આય મુનાઈ । હરખે બોલ લિયે દોઝ ખાઈ ॥ ૫ ॥

જેમ નક્ષત્રો, પ્રકાશ કરે છે, પણ ભારે અંધકારને ટાળી શકતાં નથી, તેમ સર્વ રાજાઓ, પોતાની છટા બતાવે છે, પણ પ્રબલ ધનુષને તોડી શકતા નથી. જેમ રાત્રિને અંત થતાં, કમલો, ચક્રવાક પક્ષીઓ, જમરો તથા બીજાં બીજાં પક્ષીઓ, પ્રસન્ન થશે, ॥ ૧ ॥ તેમ ધનુષને અંત થતાં, આપના સર્વે ભક્તો પ્રસન્ન થશે. જેમ સૂર્ય ઉગતાં, શ્રમ વગર જ અંધકાર નષ્ટ થઈ જશે, નક્ષત્રો અસ્ત પામશે અને જંગલમાં તેજ પ્રકાશ થશે, તેમ યજ્ઞશાળામાં આપનું પધારતું થતાં, શ્રમ વગર જ ધનુષ તૂટી જશે, અદેખા રાજાઓ, અસ્ત પામશે અને જંગલમાં આપની કીર્તિને પ્રકાશ થશે. ॥ ૨ ॥ હે રામચન્દ્રજી ! સૂર્યે, પોતાના ઉદયના મિષથી, રાજાઓને આપનો પ્રતાપ દેખાડવાની જ ગોઠવણ કરી હોય એમ જણાય છે. હું ધારું છું કે, સ્વયંવરમાં ધનુષને તોડવાનો પ્રસંગ આપના ભુજબળના મહિમાને બહેર કરવાને વાસ્તે જ પ્રકટયો છે.” ॥ ૩ ॥ ભાઈનાં વચનો સાંભળી, રામચન્દ્રજી જશક હસ્યા અને પછી સહજ પવિત્ર છતાં

પણ નાહીને પવિત્ર થયા. નિત્ય કર્મ પહોંચી લક્ષ્મી, શુરુની (વિશ્વામિત્રની) પાસે આવ્યા અને આવીને, તેમનાં ચરણકમલોમાં હુંદર માથું નમાવ્યું. ॥ ૪ ॥ આ સમયમાં જનક રાજાએ, પોતાના પુરોહિત શતાનંદને બોલાવીને તેમને તુરત (પછુનો એક જ દિવસ અવશેષ રહ્યો હતો, તેથી) વિશ્વામિત્રને બોલાવવા મોકલ્યા. શતાનંદે આવીને જનક રાજાની વિજ્ઞાપિ સંભળાવતાં, વિશ્વામિત્રે પ્રસન્ન થઈને રામને તથા લક્ષ્મણને પોતાની પાસે બોલાવ્યા. ॥ ૫ ॥

દો—સતાનંદ પદ વંદિ પ્રમુ, વૈટે ગુરુપદ જાય ॥

ચલહુ તાત મુનિ કહણ તવ, પઠવા જનક બુલાય ॥ ૨૮૮ ॥

રામ, શતાનંદનાં ચરણોમાં પ્રણામ કરીને શુરુની પાસે બેઠા. શુરુએ કહ્યું કે, હે તાત ! ચાલો. જનક રાજાએ, આપને બોલાવવાને વાસ્તે શતાનંદને મોકલ્યા છે. ॥ ૨૮૮ ॥

ચૌ—સીય સ્વયમ્બર દેશિય જાઈ । ईश काहियौ देहि बढाई ॥

લવણ કહા યશ માજન સોઈ । नाथ कृपा तव जापर होई ॥ ૧ ॥

हरषे मुनि सब मुनिवर बानी । दीन्ह अशीश सबहि मुख मानी ॥

मुनि मुनि वृंद समेत कृपाला । देखन चले धनुष मख शाला ॥ ૨ ॥

रंगभूमि आयि दोऊ भाई । अस मुधि सब पुरवासिन पाई ॥

चले सकल गृहकाज विसारी । बालक युवा जरठ नर नारी ॥ ૩ ॥

देखी जनक भीर भई भारी । भुवि सेवक सब लिये हँकारी ॥

तुरत सकल लोगनपहँ जाहू । आसन उचित देहु सब काहू ॥ ૪ ॥

તેથી જઈને સીતાનો સ્વયંવર જોઈએ. “ ઇશ્વર કેાણુ જાણુ કેાને મોટાઈ આપશે.”

લક્ષ્મણ બોલ્યા કે, “ હે નાથ ! જેના ઉપર આપની કૃપા હશે, તે જ યશસ્વં પાત્ર થશે.” ॥ ૧ ॥ (વિશ્વામિત્ર બોલી ગયા છે કે, સફળ મનોરથ હોદિ તુમ્હારે) લક્ષ્મણની ઉત્તમ વાણી સાંભળીને, સર્વે ઋષિઓ, રાજા થયા અને સર્વેએ આનંદ માનીને આશીર્વાદ દીધા. પછી રામચંદ્રજી, મુનિઓના સમૂહ સહિત ધનુષના ચત્રની શાળા જોવા આવ્યા. ॥ ૨ ॥

જન્ને બાઈઓ, રંગભૂમિમાં (સ્વયંવર મંડપમાં) આવે છે, જોવી સઘળા નગરવાસીઓને ખબર મળતાં, બાલક, જુવાન તથા વૃદ્ધ, સઘળાં સ્ત્રીઓ, અને પુરુષો, પોતપોતાનાં ઘરનાં સર્વ કામોને છોડી દઈને જોવા આવ્યાં. ॥ ૩ ॥

જનક રાજાએ, લોકોની બારે બીડ થયેલી જોઈ, પોતાના પવિત્ર સેવકોને બોલાવી લીધા અને તેઓને આજ્ઞા કરી કે, “ તુરત સર્વ લોકોની પાસે જાઓ અને સર્વ કોઈને યોગ્ય બેઠકો આપો.” ॥ ૪ ॥

દો—કહિ મૃદુ વચન વિનીત તિન, बैठारे नर नारि ॥

• उत्तम मध्यम नीच लघु, निज निज थल अनुहारि ॥ ૨૮૯ ॥

જનકના સેવકોએ, સ્ત્રીઓને તથા પુરુષોને નમ્રતા ભરેલાં કોમલ વચનો કહીને તે તે બેઠકોપર બેસાડ્યાં. ઉત્તમ, મધ્યમ, કનિષ્ઠ તથા હલકા લોકો પણ, પોતપોતાને હાથક સ્થલોપર બેઠાં. ॥ ૨૮૯ ॥

बौ०—राजकुंवर तिहि अवसर आवे । मनहुँ मनोहरता छवि छाये ॥

गुण सागर नागर वर वीरा । सुन्दर इयामल गौर शरीरा ॥ १ ॥

राज समाज विराजत करे । उडुगण महुँ जनु युग बिबु पूरे ॥

जिनकी रही भावना जैसी । प्रभु मूरति देखी तिन तैसी ॥ २ ॥

देखहिं भूप महा रण धीरा । मनहुँ वीररस घरे शरीरा ॥

ढरे कुटिल नृप प्रभुहि निहारी । मनहुँ भयानक मूरति भारी ॥ ३ ॥

रहे असुर छल जो नृप वेषा । तिन प्रभु प्रगट कालसम देखा ॥

पुरवासिन देखे दोऊ भाई । नर भूषण लोचन मुखदाई ॥ ४ ॥

आ अवसरमां जाछे मनोहरतानी छपी न छार्थ रह्यो होय जेवा, शुष्माना समुद्ररूप, उत्तम वीर अने स्थाम सुंदर तथा गौर वस्त्रेवाणा राम लक्ष्मण त्यां आब्या. ॥ १ ॥ जे जने बाधज्या, जेभ ताराभंडलमां पुनेमना चंद्रोनी जेकी शोभे, तेभ, राजज्याना भंडलमां शोभवा लाग्या. जे भंडलमां, जेना मनमां जेवी भावना हती, तेने ते प्रभाषे, रामचंद्र-लनी भूर्तिनां दर्शन थयां. ॥ २ ॥ जे राजज्या, रघुमां धीरता धरावनारा मोटा थोढ़ाज्या हता, तेज्याज्ये, रामचंद्रलने जाछे देह धरीने साक्षात् वीर रस न आवेल होय जेवा हीहा. जे राजज्या, कुटिल मनवाणा हता, तेज्याज्ये, जाछे भयानक रसनी न प्रचंड भूर्ति होय जेवा हीहा. ॥ ३ ॥ जे असुर, छगथी राजज्योना वेष धरीने जेहा हता, तेज्याज्ये साक्षात् काल समान जेटले जाछे अत्यक्ष रौद्र रस न होय जेवा हीहा. नगर-वासीज्याज्ये जे भन्ने बाधज्योने, भाष्योना शृंगाररूप अने नेत्रोने सुभ आभनारा हीहा. ॥ ४ ॥

दो०—नारि बिलोकहिं हर्ष हिय, निज निज रुचि अनुरूप ॥

जनु सोहत शृंगार धरि, मूरति परम अनूप ॥ २९० ॥

शुवतीज्या, हृदयमां राल थधने, पोतपोतानी रुचि प्रभाषे जेवा लागी, त्यां तेज्याने तो, जाछे परम मनोहर भूर्ति धरीने साक्षात् शृंगार रस न शोभी रह्यो होय जेवा देखावा लाग्या. ॥ २९० ॥

बौ०—विदुषन प्रभु विराट मय दीसा । बहु मुख कर पग लोचन शीघ्रा ॥

जनक जाति अवलोकहिं कैसे । सजन सगे प्रिय लागत जैसे ॥ १ ॥

सहित विदेह बिलोकहिं रानी । शिशुसम प्रीति न जात बखानी ॥

योगिन परम तत्त्वमय भाषा । शान्त शृद्ध सम सहज प्रकाशा ॥ २ ॥

हरि भक्तन देखे दोऊ भ्राता । इष्टदेव इव सब मुख दाता ॥

रामहिं चितव भाव जिहि सीया । सो सनेह मुख नहिं कयनीया ॥ ३ ॥

उर अनुभवति न कहिसक सोऊ । कवन प्रकार कहै कबि कोऊ ॥

इहि विधि रहा जाहि जस भाऊ । तिहि तस देखेऊ कोञ्जलराऊ ॥ ४ ॥

વિકાન્ લોકોએ તો, રામચંદ્રજીને ઘણાં મુખોવાળા ઘણાં હસ્તોવાળા, ઘણાં ચરણોવાળા, ઘણાં નેત્રોવાળા અને ઘણાં મસ્તકોવાળા, વિરાટરૂપમય જ દીકાં^૧. (સહજ સ્ત્રીર્ષા પુરુષઃ સદ્સાક્ષઃ સદ્સપાત્ એ મંત્રમાં વિરાટ પ્રભુને, હજારો મસ્તકોવાળા, હજારો નેત્રોવાળા અને હજારો ચરણોવાળા કહ્યા છે.) જનક રાજાની જાતના લોકોએ, પરમ પ્રિય, સજ્જન અને સમ્બન્ધીરૂપ દીકા. ॥૧॥ જનક રાજા સહિત રાણીઓએ, અવર્ણનીય પ્રેમને લીધે, બાલક સમાન દીકા. યોગીઓએ શાંત, શુદ્ધ, અખંડ અને સ્વયંપ્રકાશ સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મરૂપ જ દીકા. (આમાં શાંત રસનો ભાવ કર્યો છે.) ॥ ૨ ॥ હરિભક્ત લોકોએ, એ બંને બાઈઓને, પરમ સુખદાથી અને જે જે સ્વરૂપોના પોતે ઉપાસક હતા, તે તે સ્વરૂપ જ હોય એવા દીકા. (આ અદ્ભુત રસ છે.) સીતાજી, જે ભાવથી, જે સ્નેહથી અને જે સુખથી, રામને જોતાં હતાં, તે ભાવનું, તે સ્નેહનું અને તે સુખનું તો વર્ણન જ બની શકે એમ નથી. ॥ ૩ ॥ સીતાજી પોતે પણ, એ અનુભવનું વર્ણન કરી શકે નહીં, ત્યારે કોઈ કવિ તો તે અનુભવનું કયા પ્રકારથી વર્ણન કરી શકે ? આ પ્રમાણે જેને, જેવો ભાવ હતો, તેણે, તે પ્રમાણે રામચંદ્રજીને દીકા. ॥ ૪ ॥

દો—રાજત રાજ સમાજમેં, કોશલરાજ કિશોર ॥

સુંદર ક્યામલ ગૌર તનુ, વિશ્વ વિલોચન ચોર ॥ ૨૧૧ ॥

સ્થામ સુંદર તથા ગૌર શરીરવાળા અને જગતનાં નેત્રોની ચોરી કરનારા (લાવણ્યને લીધે સર્વનાં નેત્રોને, પોતાના તરફ ખેંચનારા) કેસલ રાજકુમારો, (રામ અને લક્ષ્મણ,) રાજાઓની સભામાં શોભવા લાગ્યા^૨. ॥ ૨૬૧ ॥

ચૌ—સહજ મનોહર મૂરતિ દોજ । કોટિ કામ ઉપમા લગુ સોજ ॥

શરદ્ ચંદ નિન્દક મુલ્લ નીકે । નીરજ નયન ભાવતે જીકે ॥ ૧ ॥

ચિતવનિ ચારુ માર મદ્દ હરની । ભાવત હૃદય જાય નહિં વરની ॥

કલ કપોલ શ્રુતિ કુંડલ લોલા । વિષુક અધર સુન્દર મૃદુ વોલા ॥ ૨ ॥

કુમુદ્ વંધુ કર નિન્દક હાસા । મુકુટી વિકટ મનોહર નાસા ॥

માલ વિશ્વાલ તિલક સ્ત્રલકાર્હી । કચ વિલોકિ અલિ અવાલિ લજાર્હી ॥

પીત ચૌતની શિરન મુહાર્હી । કુમુમ કલી વિચ વીચ વનાર્હી ॥

રેસ્તા રુચિર કંઙુ કલ ગ્રીવા । જનુ ત્રિશુવન મુલમાકી સીવા ॥ ૪ ॥

બન્નેની મૂર્તિઓ, એવી તો સ્વાભાવિક મનોહર હતી કે, તેઓને આપવામાં આવેલી

૧ કંઠલાએક માને છે કે, વિરાટ સ્વરૂપમય દરીનમાં. કવિએ બીભત્સ રસનો ભાવ રાખ્યો છે. ૨ આ દોહામાં ચોરપણાનો અદ્ભુત ચમત્કાર દેખાડ્યો છે. જે ચોર, આંખોનાં કાનજીને ચોરી જાય, તે સર્વ ચોરામાં શ્રેષ્ઠ ગણાય, ત્યારે જે ચોર આંખોની જ ચોરી કરે, તેના શ્રેષ્ઠપણાનું શું કરવું ? ચોર, રાજસભાથી છુપાતા જ રહે અને આ ચોર તો, રાજસભાના મધ્યમાં બીરાજે છે. ચોર, સતે ચોરી કરે અને આ ચોરાએ તો, દિવસની, તેમાં વળી નેત્રોની અને તેમાં વળી સર્વનાં નેત્રોની ચોરી કરી છે, આટલે તેઓને કાણુ કૃપે ? અને કાણુ પકડે ?

કરોડ કામદેવોની ઉપમા પણ હલકી ગણાય. સુખો, શરદ્ ઋતુના ચંદ્રની પણ નિંદા કરે એવાં સુંદર હતાં. નેત્રો, કમળોની પેઠે લોકોનાં મનને પ્રિય લાગે એવાં હતાં. ॥૧॥ એઓતું સુંદર ભોતું, તો કામદેવના અભિમાનને હરનારું તથા મનોહર હતું કે, જેનું વર્ણન કર્યું બચ નહીં. કાનોમાં પહેરેલાં કુંડલો, સુંદર ગાલ ઉપર ચંદાયમાન થયા કરતાં હતાં. હડપચી તથા હોઠ, સુંદર હતા. વચનો, કોમલ હતાં. ॥ ૨ ॥ હાસ્ય, ચંદ્રની પણ નિંદા કરે એવો હતો, જુકુટીઓ, ટેહેડી હતી. નાસિકાઓ, મનોહર હતી. વિશાલ લલાટોમાં તિલક, ઝળકી રહ્યાં હતાં. કેશોની પંક્તિને ભેઈ, જમરોની પંક્તિ પણ લબાય એમ હતું, ॥ ૩ ॥ મસ્તકોપર, પીળી ચોકકાર ટોપીઓ શોભી રહી હતી. ટોપીઓની વચમાં વચમાં, પુષ્પોની કળીઓ લગાવી દીધી હતી. ત્રણ ત્રણ રેખાઓવાળા કંઠો, ચંપોની પેઠે શોભતા હતા અને રેખાઓને લીધે બધે ત્રૈલોક્યની પરમ શોભાના સીમાડા હોય એવા જણાતા હતા. ॥ ૪ ॥

દો—કુંજર માણ કંઠા કલિત, ઊર તુલસીકી માલ ॥

દૃષમકંઠ કેહારિ ઠવનિ, બલ નિધિ બાહુ વિશાલ ॥ ૨૨૨ ॥

ગળામાં નવીન ગજાઓતીના કંઠા અને વક્ષઃસ્થલોમાં તુલસીની માળાઓ પહેરેલી હતી. (આથી રાજકુમારપણું અને સુનિઓના ચેલાપણું સ્પષ્ટ દેખાતું હતું.) કાંધો, બળધોના જેવી અને ચાલ કેસરીઓના જેવી હતી. બાહુઓ, વિશાલ અને બળના ભંડારરૂપ હતા. ॥ ૨૨૨ ॥

ષો—કાટિ તૂળીર પીત પટ વાંધે । કર શ્રર ધનુષ વામ કર કાંધે ॥

પીત યજ્ઞ ઉપવીત મુહાર્હ । નલ શિલ્પ મંત્રુ મહા છવિ છાર્હ ॥ ૧ ॥

દેશિ લોગ સબ મયે મુલારે । ફકટક લોચન ટરે ન ટારે ॥

હરષે જનક દેશિ દોજ માર્હ । મુનિપદ કમલ ગહે તબ જાર્હ ॥ ૨ ॥

કરિ બિનતી નિજ કયા મુનાર્હ । રંગ અવનિ સબ મુનિર્હિ દિલ્વાર્હ ॥

જર્હે જર્હે જાય કુંવર વર દોજ । તર્હે તર્હે ચકિત ચિતવ સબ કોજ ॥ ૩ ॥

નિજ નિજ રવિ રામર્હિ સબ દેશા । કજ ન જાન કજુ મર્મ વિશેશા ॥

મલિ રચના નૃપસન મુનિ કહજ । રાજા મુદિત મહામુલ લયજ ॥ ૪ ॥

પીળા દુપટ્ટાઓથી કસેલી કમરોપર બાથા બાંધ્યા હતા. હસ્તોમાં બાણો ધરી હતાં. ડાબી કાંધોપર ધનુષો રાખ્યાં હતાં. પીળા વર્ણનાં જનોઈ શોભી રહ્યાં હતાં. આ પ્રભાણે બધે બાહુઓનાં શરીરોમાં નખોથી તે શિખાપર્યંત ચોટી સુંદર કાંતિ છાઈ રહી હતી. ॥ ૧ ॥ સર્વે આણુઓ, ભેષ ભેષને સુખ પામવા લાગ્યાં અને તેથી તેઓનાં નેત્રો, નિમેષોથી રહિત થઈને એવાં ચોટ્યાં કે, ખસેડ્યાં પણ ખસે નહીં. એ બધે બાહુઓને ભેષને, હર્ષ પામેલા જનક સંબંધે, વિશ્વામિત્રની પાસે જઈ, તેમનાં

ચરણકમળો પકડી, ॥ ૨ ॥ વિનતિ કરીને પોતાની હકીકત^૧ સંભળાવી અને સર્વે સુનિઓને રંજભૂમિ દેખાડી. એ બન્ને કુંવરો, જ્યાં જ્યાં જવા લાગ્યા, ત્યાં ત્યાં, સર્વે લોકો, ચકિત થઈ થઈને ભેવા લાગ્યાં. ॥ ૩ ॥ જેઓને, જેવી જેવી રુચિ હતી, તેઓને તે તે પ્રમાણે રામનાં દર્શન થયાં, પણ એ પ્રમાણે દર્શનો થયાનું જે વિશેષ કારણ (ધર્મિરત્ય) હતું, તે કોઈના બાણવામાં ન આવ્યું. વિશ્વામિત્રે રંજભૂમિ બોધને, ‘બહુ સારી રચના થઈ છે,’ એમ જનક રાજાને કહેતાં, ધનુષ તૂટવાની આશા બંધા-યાથી, જનક રાજા પ્રસન્ન થયા અને મનમાં ઓડી શાંતિ પામ્યા. ॥ ૪ ॥

દો-સબ મંચનતે મંચ ફક, સુંદર વિશ્વદ વિશાલ ॥

મુનિ સમેત દોઢ બંધુ તહે, બૈઠારેં મહિપાલ ॥ ૨૧૩ ॥

એક કોચ કે જે સહજા કોચો કરતાં સુંદર, સ્વચ્છ અને વિશાલ હતો, તે ઉપર જનક રાજાએ, બન્ને બાઈઓને, સુનિઓ સહિત બેસાડયા. ॥ ૨૬૩ ॥

ચૌ-મસુહિ દેવ સવ નૃપ હિય હારે । જનુ રાકેશ ઉદય મયે તારે ॥

અસ પ્રતીત સબકે મનમાંહીં । રામ ચાપ તોરવ સક નાંહીં ॥ ૧ ॥

વિનુ મંજજ ભવ ધનુષ વિશાલ । મેલિહિ સીય રામ ઝરમાલ ॥

અસ વિચાર ગવનહુ ઘર માર્હી । જય પ્રતાપ વલ તેજ ગૈવાર્હી ॥ ૨ ॥

વિહૈસે અપર શૂપ મુનિ વાની । જે અવિવેક અંધ અભિમાની ॥

તોરે ધનુષ વ્યાહ અવગાહા । વિનુ તોરે કો કુંવરિ વિવાહા ॥ ૩ ॥

એક વાર કાલહુ કિ ન હોર્હી । સિય હિત સમર જિતવ હમ સોર્હી ॥

યહ મુનિ અપર શૂપ મુસકાને । ધર્મ શીલ હરિમત્ત સયાને ॥ ૪ ॥

જેમ પૂનેમના ચંદ્રનું દર્શન થતાં, તારાઓ ઝાંખા પડી જાય, તેમ રામચન્દ્રજીનું દર્શન થતાં, સર્વે રાજાઓ ઝાંખા પડી ગયા. સર્વે રાજાઓના મનમાં એવી પ્રતીતિ બેઠી કે, “રામ ધનુષને તોડી શકશે, એમાં કશો શક નથી. ॥ ૧ ॥ અને કદાચ સદાશિવનું ધનુષ ઓટું હોવાથી, રામ, તેને નહીં તોડી શકે, તો પણ, સીતા, રામના જ ગળામાં જ્યમાળા નાખી દેશે એ નિસ્સંદેહ છે.” આવા વિચારથી કેટલાએક રાજાઓ, ‘હે બાઈઓ ! આપણે, જયને, પ્રતાપને, બળને તથા તેજને શુભાવી મુક્યાં જ છે, માટે ઘેર ચાલો,’ ॥ ૨ ॥ એમ બોલવા લાગતાં, તે સાંભળી, અવિવેકથી આંધળા

૧ એક કથા એવી ચાલે છે કે, સીતાજી, પિતાને, ધનુષની પૂજા કરવા જવાને નિત્ય પરિશ્રમ પડતો બોધ, ધનુષને ઉપાડીને ઘેર લાવ્યાં હતાં. બીજી કથા એવી ચાલે છે કે, સીતાજીની મા, ધનુષને નહીં ઉપાડી શકવાથી, ધનુષવાળા ખુણાને છોડી દઈને પૂજા કરવાના ધરના બાકીના ત્રણ ખૂણા લીધી શકતાં હતાં, પણ એક દિવસે માતાને બદલે લીધવા ગયેલાં સીતાજીએ, ધનુષને ઉપાડીને ચારે ખૂણા લીધ્યા હતા. ત્રીજી કથા એવી ચાલે છે કે, રમતાં રમતાં સીતાજીના હાથની અડધા ભાગવાથી, ધનુષ પૈતાના કાષ્ઠાથી ખસી ગયું હતું, આથી જનકે, પણ લીધો હતો કે, એક વર્ષની અંદર ધનુષને તોડે, તેને, સીતાજી પરજીવી દેવાં.

થયેલા બીજા અભિમાની રાજાઓ, હસીને બોલવા લાગ્યા કે, “કોઈ જણ ધનુષને તોડશે, તોપણ તેના વિવાહ થવો મુશ્કેલ છે, ત્યારે ધનુષ તોડ્યા વિના તો જનકની કુંવરીને કોણ પરણી શકે એમ છે ? ॥ ૩ ॥ એક વાર તો બંને યમ રાજા કાં ન હોય, પણ અમે, તેને, સીતાને વાસ્તે જિતી દેશું.” આ સાંભળી સુભણ, હરિભક્ત અને ધર્મતિમા બીજા રાજાઓ, હસીને બોલવા લાગ્યા કે, ॥ ૪ ॥

સો-સીય વિવાહ રામ, ગર્વ દૂર કરિ વૃષનકે ॥

જિત કો સક સંગ્રામ, દશરથકે રણ બાંકુરે ॥ ૩૬ ॥

“ સર્વે રાજાઓના ગર્વને તોડી નાખીને રામ જ સીતાને પરણ્યો. દશરથ રાજાના આ રણખંડા કુંવરોને સંગ્રામમાં કોણ જિતી શકે એમ છે ? ॥ ૩૬ ॥

ચૌ-વૃથા મરહુ જનિ ગાલ બજાઈ । મનમોદક નહિં મૂલ્લુ બુઝાઈ ॥

શિશ્વ હમારિ મુત્તુ પરમ પુનીતા । જગદમ્બા જાનહુ જિય સીતા ॥ ૧ ॥

જગત પિતા રઘુપતિહિ વિચારી । મરિ લોચન છવિ લેહુ નિહારી ॥

સુંદર મુસલ સકલ ગુણ રાસી । યહ દોઝ બંધુ શંસુ ઝરવાસી ॥ ૨ ॥

મુધા સમુદ્ર સમીપ વિહારી । મૃગજલ નિરલ્પ મરહુ કત ધારી ॥

કરહુ જાય જાકો જોઈ ભાવા । હમ તૌ આજ જન્મ ફલ પાવા ॥ ૩ ॥

અસ કહ મલે મૂપ અનુરાગે । રૂપ અનૂપ વિલોકન લાગે ॥

દેલ્હિં મુર નમ ચઢે વિમાના । વરણિં મુમન કરહિં કલ ગાના ॥ ૪ ॥

ગાલ બળવીને (ખકવાદ કરીને) વૃથા મરે નહિ. મનના લાડુઓથી ભૂખ મટે જ નહીં. અમારી પવિત્ર શિષ્યામણુ સાંભળે અને મનમાં બંધો કે સીતા જગદંબા છે, ॥ ૧ ॥ અને રામ જગત્પિતા છે. આમ વિચાર કરી, નેત્ર ભરીને રામના શોભા જોઈ લ્યો. આ બન્ને બાઈઓ સુંદર છે, સુખદાયી છે, શુભોના સમૃદ્ધરૂપ છે. અને સદાશિવના હૃદયમાં રહેનારા છે. ॥ ૨ ॥ સમીપમાં રહેલા અમૃતના સમુદ્રને છોડી કંઈ, મિથ્યા દેખવામાં આવતાં ઝાંઝવાનાં જળોને સારુ શા માટે ઠોડી મરે છે ? તમેને જેમ ગમે તેમ કરો. અમેએ તો, આજ જન્મનું ફળ મેળવી લીધું છે.” ॥ ૩ ॥ આ પ્રમાણે બહા રાજાઓ બોલવા લાગ્યા અને સ્નેહથી રામચંદ્રજીનાં અનુપમ રૂપને જોવા લાગ્યા. આ સમયમાં ધનુર્ભંગોત્સવ જોવાને માટે વિમાનોમાં બેસીને આવેલા દેવતાઓ, રામને જોઈ, પુષ્પોની વૃદ્ધિઓ કરવા લાગ્યા અને સુંદર ગાયનો ગાવા લાગ્યા. ॥ ૪ ॥

દો-જાનિ મુઞ્ઞવસર સીય તથ, પઠવા જનક શ્રુલાય ॥

ચતુર સત્ત્વી મુન્દર સકલ, સાદર ચર્છી લિવાય ॥ ૨૯૪ ॥

પછી જનક રાજાએ, સારો અવસર બાંધીને સીતાજીને બોલાવવાને વાસ્તે તેડું મોકલ્યું અને તે ઉપરથી સઘળી સુંદર અને ચતુર સખીઓ, સીતાજીને લઈને રંભભૂમિ તરફ ચાલી. ॥ ૨૯૪ ॥

બૌ૦—સિય શોભા નહિ જાય ચલાની । જગદંબિકારૂપ ગુણ સ્વાની ॥

ઉપમા સકલ મોહિ લઘુ લાગી । પ્રાકૃત નારિ અંગ અનુરાગી ॥ ૧ ॥

સીય વરણિ તિહિ ઉપમા દેઈ । કુકવિ કહાય અયશ કો હેઈ ॥

જો પટતરિય તીય સમ સીયા । જગ અસ યુવતિ કહાઈ કમનીયા ॥ ૨ ॥

ગિરા મુશ્વર તનુ અર્દ્ર ભવાની । રતિ અતિ દુશ્વિત અતનુપતિ જાની ॥

વિષ વારુણી વંદુ મિય જેહી । કહિય રમા સમ કિમિ વેદેહી ॥ ૩ ॥

જો હવિ મુધા પયોનિધિ હોઈ । પરમ રૂપ મય કચ્છપ સોઈ ॥

શોભા રજુ મંદર શૃંગારુ । મયે પાણિ પંકજ નિજ મારુ ॥ ૪ ॥

૩૫ની અને શુભાની આશરૂપ જગદંબા સીતાજીની શોભા વખાણી બધ જ નહીં. સઘળી ઉપમાઓને, કવિઓએ પ્રાકૃત સ્ત્રીઓનાં અંગોમાં લગાવી દીધેલી છે. તેથી તે ઉપમાઓને, સીતાજીનાં અંગોમાં લાગુ પાડતાં, તે ઉપમાઓ અને ક્ષુદ્ર લાગે છે. ॥ ૧ ॥ એ ક્ષુદ્ર ઉપમાઓથી સીતાજીનું વર્ણન કરીને કુકવિ કહેવાવાની અપકીર્તિ કોણ લે? જો સીતાજીની ઉપમા કોઈ સ્ત્રીને આપીએ, તો પણ તે ખોટું ગણાય. કેમ કે જગતમાં કંઈ યુવતી સીતાજી જેવી સુંદર છે? કોઈ નથી. ॥ ૨ ॥ કદાચ સરસ્વતીને, પાર્વતીને, રાતને અને લક્ષ્મીને, સીતાજીની ઉપમા આપીએ, તો તે પણ લાગુ પડે એમ નથી. કેમ કે, સરસ્વતી, બહુ બોલનારા છે, પાર્વતી, અર્ધા શરીરવાળાં છે, રતિ પોતાના પતિ કામદેવને શરીરથી રહિત થયે બાણીને અત્યંત દુઃખિત જ રહે છે અને લક્ષ્મીનાં, વિષ તથા મદિરા પ્રય બંધુઓ છે, માટે એ સરસ્વતી વગેરેને સીતાજી સમાન કેમ કહી શકાય? ॥ ૩ ॥ જો કાંતિ જ અમૃતનો સમુદ્ર અને, સર્વોત્તમ રૂપ જ કચ્છપાવતાર અને, શોભા જ નેતરૂ અને, શૃંગાર રસ જ મંદરાચલ અને તથા કામદેવ જ પોતાના હસ્તકમળવડે મથન કરે, ॥ ૪ ॥

દૌ૦—ઈહિવિધિ ઉપજે કલિ જબ, સુંદરતા મુલ મૂલ ॥

તદપિ સકોચ સમેત કવિ, કહાઈ સીયસમ તૂલ ॥ ૨૯૬ ॥

અને એવા પ્રકારની ગાઠવણથી સુંદરતાનાં તથા સુખનાં મૂલરૂપ લક્ષ્મી ઉત્પન્ન થાય, તે:પણ તે લક્ષ્મીને, સીતા સમાન કહેવામાં કવિઓને સંકેતાત્મક પડે એમ હતું. ॥ ૨૯૫ ॥

બૌ૦—ચર્છી સંગ લે સસ્વી સયાની । ગાવત ગીત મનોહર વાની ॥

સોહ નંબલ તનુ સુન્દર સારી । જગત જનનિ અતુલિત હવિ મારી ॥

શૂષણ સકલ મુદેશ મુહાયે । અંગ અંગ રવિ સસ્ત્રિન બનાયે ॥

રંગમુખિ જબ સિય પગુધારી । દેલ રૂપ મોહે નર નારી ॥ ૨ ॥

હરવિ મુરન દુન્દુભી વજાઈ । વર્ષિ પ્રસૂન અપ્સરન ગાઈ ॥

પાણિ સરોજ સોહ જય માલા । ઔચક ચિતૈ સકલ મહિપાલા ॥ ૩ ॥

સીય ચકિત ચિત રામહિ ચાહા । મયે મોહવશ સબ નરનાહા ॥

મુનિ સપીપ બેઠે દોઝ માર્હ । લગે લલકિ લોચન નિધિ પાર્હ ॥ ૪ ॥

ચતુર સખીઓ, સીતાજીને પોતાની સાથે લઈ, મનોહર વાણીથી ગીતો ગાતી ચાલી. સીતાજીના નવલ શરીરપર એવી તો સુંદર સાડી શોભતી હતી કે, બધે તે સાડી જ જગતમાં ભારે અને અતુલિત શોભાઓની માતા હોય. અથવા સઘળી સખીઓ નવલ શરીરવાળી અને સુંદર હતી, પણ તેઓમાં જગદંબાડૂપ સીતાજીની શોભા તો અતુલિત અને ભારી જ હતી. અથવા જગતમાં જે રતિ, સરસ્વતી, લક્ષ્મી તથા પાર્વતી વગેરે સ્ત્રીઓ, નવલ શરીરવાળી અને સુંદર છે. તેઓમાં, સીતાજી અતુલિત અને ભારે શોભાવાળાં હોય એ સ્વતઃસિદ્ધ જ છે. અથવા તે સમયમાં સઘળી સખી-ઓની નવલ અને સુંદર આકૃતિઓમાં જગદંબાડૂપ સીતાજીની જ ભારી અને અતુલિત શોભા ઝળકી રહી હતી. અથવા નવલ શરીરવાળાં અને સર્વ અંગોમાં સુંદરતા ધરાવનારાં જગદંબા સીતાજી, બધે પોતે જ ભારે તથા અતુલિત છબીડૂપ હોય એવાં દેખાતાં હતાં. અથવા નવીન, ઝીણી અને સુંદર સાડીમાંથી જગદંબાની ભારી તથા અતુલિત છબી ઝળકી રહી હતી. (આ પ્રમાણે અનેક અર્થો થાય છે, પણ તેઓમાં પહેલાં અર્થ સર્વથી ઉત્તમ છે. કારણ કે બીજા અર્થોમાં એક તરફ સીતાજીનાં શરીરનું વર્ણન કરી શૃંગારનું ખંડન કરી નાખવું, એ કવિઓના સંપ્રદાયથી વિરુદ્ધ છે. અથવા શુસાંઈજી મહા ભક્ત છે. તેથી વર્ણનમાં શૃંગારનો આવિર્ભાવ થઈ જતાં તુરત જ તેનું ખંડન કરી નાખવું, એ તેમને ઉચિત જ હતું) ॥ ૧ ॥ સખીઓએ, સીતાજીનાં પ્રત્યેક અંગોમાં ગોઠવી ગોઠવીને ધરાવેલાં સર્વ આભૂષણો સીતાજીનાં અંગોડૂપી સારા પ્રદેશોને પ્રાપ્ત થવાથી અધિક શોભા પામ્યાં હતાં. જ્યારે સીતાજી, રંજભૂમિમાં પધાર્યા ત્યારે તેમનાં ડૂપને એધને સઘળાં સ્ત્રીપુરુષો મોહિત જ થઈ ગયાં, ॥ ૨ ॥ દેવતાઓએ, આનંદથી હુંડુભિઓ વગાડ્યાં અને અમ્સરાઓએ પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરીને ગાયત્રી કર્યાં. સર્વે રાજાઓ, સીતાજીના હસ્તકમલમાં શોભી રહેલાં જયમાળાને ઉચક ચિત્તથી જોવા લાગ્યા. ॥ ૩ ॥ સીતાજી તો ચક્રિત થયેલાં ચિત્તથી રામને જ ચહાતાં હતાં, પણ સઘળા રાજાઓ, તેમને એઈ મોહવશ થઈ ગયા હતા. જેમ માણસનાં નેત્રો, ધનના બંધારને દેખીને તેમાં એક ટસપણાથી લાગી જાય, તેમ સીતાજીનાં નેત્રો, સુનિઓના સમીપમાં એડેલા રામ લક્ષ્મણને દેખીને એક ટસથી તેઓમાં લાગી ગયાં. ॥ ૪ ॥

દો—ગુરુ જન કાજ સમાજ બહિ, દેલિ સીય સકુચાનિ ॥

લગી વિલોકન સલિન તન, રણુવીરહિ ઝર આનિ ॥ ૨૧૬ ॥

ગુરુ જનોની લાજને લીધે અને સભા બહુ મોટી દેખવાને લીધે, સંકેશચાલેલાં સીતાજી, રામચંદ્રજીને હૃદયમાં ધરી લઇને, સખીઓનાં શરીરો તરફ જોવા લાગ્યાં. ॥ ૨૧૬ ॥

જૌ—રામરૂપ અહ સિયલ્લવિ દેલિ । નરનારિન પરિહરિ નિમેલી ॥

સોચર્હિ સ્કલ કહત સકુચાર્હી । વિધિસન વિનય કરર્હિ મનમાર્હી ॥ ૧ ॥

હરુ વિધિ વેગ જનક જહતાર્હી । મતિ હમારિ અસ દેહુ મુહાર્હી ॥

વિનુ વિચાર પળ તજિ નરનાહુ । સીય રામકર કરર્હિ વિવાહુ ॥ ૨ ॥

જગ ભલ કહાહિ માવ સવ કાહુ । હટ કીન્હે અન્તર ઝર દાહુ ॥

યહ લાકસા મગન સવ લોચુ । વર સૌંવરો જાનકી યોચુ ॥ ૩ ॥

સઘળાં સ્ત્રી પુરુષો, રામનાં રૂપને અને સીતાજીની છબીને બોધ, નિષેધોના ત્યાગ કરીને, જનક રાજની પ્રતિજ્ઞાને વાસ્તે અકસોસ કરવા લાગ્યાં, પણ મનની વાત રાજની પાસે કરવામાં સંકેત્ય આવવાથી મનમાં ને મનમાં વિધાતાની પાસે વિનંતિ કરવા લાગ્યાં કે, ॥ ૧ ॥ “હે વિધાતા ! જનક રાજની મૂર્ખતાને જલદી હરી લે અને અમારી આ સારી બુદ્ધિ જનક રાજને કે કે જેથી જનક રાજ, કથો વિચાર કર્યા વગર જ પોતાની પ્રતિજ્ઞાને છોડી દઇને સીતાજીને, રામની સાથે પરણાવી દે. ॥ ૨ ॥ આમ કરવાથી સઘળું જગત્ સાફ કર્યું કહેશે અને સર્વના મનમાં સાફ લાગશે. ધનુષ તોડે તો જ કન્યા દેવી, એવો હઠ રાજવાથી હૃદયમાં દાહ જ થશે.” સઘળાં લોકો, એ જ લાલસામાં મગ્ન થઈ ગયાં અને ‘આ સ્થામ સુંદર વર જ બનકીને યોગ્ય છે,’ એમ કહેવા લાગ્યાં ॥ ૩ ॥

પૌ^૧—રાવળ બાણાસુર તવ આયે । દેલ લોગ અતિશય ભય પાયે ॥

સકલ પરસ્પર કરહિ વિચારા । અબ ધૌ કહા કરસિ કરતારા ॥ ૧ ॥

આ^૨ સમયમાં રાવણ અને બાણાસુર ત્યાં આવતાં, તેઓને બોધ, અત્યંત ભય પામવા લાગેલાં સર્વે લોકો, પરસ્પરમાં વિચાર કરવા લાગ્યાં કે, “હવે કેાણ બાણે દેવ શું કરશે ? ॥ ૧ ॥

ક૦—યાકે દક્ષ શીશ વીસવાહુ ઢોલૈં શૈલ મનો યાકે એક શીશ વાહુ દીરધ હજાર હૈં
દોનોં લાલ ચંદનકો દીનહૈં ત્રિપુણ્દ્ર બાલ પહરે રુદ્રાક્ષ માલ છાયે તન છાર હૈં
દોનોં અતિબલી માયો દોનોં જગ જિતિ પાયો દોનોં ભય દેત દેલે તન વિકરાર હૈં
દોનોં ધનુ તોરૈં તાકો કૌનૈં ઉપાય હાય શ્લોક તે ઉધારકો અધાર કરતાર હૈં ॥ ૧ ॥

દશ માથાવાળો અને વીસ હાથવાળો એક જણ પહાડની ચેડે ડાલે છે અને એક માથાવાળો તથા હબાર લાંબા હાથવાળો બીજો જણ પણ તેવો જ છે. બન્નેએ લલાટમાં લાલ ચંદનનાં ત્રિપુંડો કર્યાં છે, રુદ્રાક્ષોની માળાઓ પહેરી છે અને આખા શરીરમાં ભસ્મ લગાવી દીધી છે. બન્ને અત્યંત બળવાન છે, બન્ને સર્વ જગતને જિતનારા છે, બન્ને ભયંકર દેખાવવાળા છે અને બન્નેનાં શરીરો વિકરાળ છે. આ બન્ને જણ, ધનુષને તોડી નાખે એવા છે. જો કદાચ તોડી નાખે તો પછી શો ઉપાય છે ? હાય હાય ! આ શોકમાંથી ઉદ્ધારનો આધાર કેવળ ધનુષ જ છે.” ॥ ૧ ॥

પૌ^૧—તવ રાવળ બોલ્યો હરષાઈ । કહૌં સિયા સો દેહુ બતાઈ ॥

ધનુષ તોર લે જાવૈં અવર્હી । બોલો બાણાસુર અસ તવર્હી ॥ ૨ ॥

શુર ધનુ ધરયો વિચારત નહીં । મારત કાહે ગાલ કૃપાઈ ॥

શુપ રાસલ અતિ મર્વ સુરારી । તવ રાવળ મુનિ વાત ઉચારી ॥ ૩ ॥

આ સમયે રાવણ હરખાધને બોલ્યો કે, “ સીતા ક્યાં છે ? મને બતાવી દો. હું ધનુષ તોડીને હમણાં જ સીતાને લઈ જઈશ.” બાણાસુર બોલ્યો કે, ॥ ૨ ॥ “ અરે રાવણ ! આ ધનુષ આપણા ગુરુ સદાશિવનું છે, તેનો વિચાર નહીં કરતાં, તું વૃથાજ ગાલ કેમ બળવે છે. હે દેવતાઓના શત્રુ ! તું બારે ગર્વ રાખતો દેખાય છે.” એ સાંભળી રાવણ બોલ્યો કે, ॥ ૩ ॥

ક૦—મેરે મુજદંડનતે દેલિલંક લંક દંડ ભાજિવ્રહ્માણદહુ તે કાલકીન્હો ગૌન હૈ ॥

પરમ પ્રચળ નવલખંડમેં અલખંડ ફૈલો પેલિકે પ્રતાપ માર્તંડહોલૈ મૌન હૈ ॥

દેત દેત દંડ ધનનાથ મયે દ્રવ્યહીન મુનત કોદંડ ચંડ ઇન્દ્રમાનો જોન હૈ ॥

બાહુકળ્લજ્જદંડસો સુમેરુ તોલ્યોજાય સ્વીનમુળ્લમાલીકો કોદંડ ગર્વ કૌન હૈ ॥૨॥

“ મારા ભુજદંડોથી બ્રહ્માંડને ટુકડે ટુકડા થઈ જવાનું ધારી, કાળ પણ એક ઘડીની અંદર બ્રહ્માંડમાંથી બાગી ગયો છે. મારા અખંડ અને પરમ પ્રચંડ પ્રતાપને, નવે ખંડોમાં ફેલાયલો જોઈ, સૂર્ય પણ મૌન ધરીને ક્યાં કરે છે. કુબેર પણ મને દંડ આપીને ધનહીન થઈ ગયો છે. મારાં ધનુષનો ટંકાર સાંભળી, ઈંદ્ર પણ કંપે છે. મેં મારા બાહુઓફી દંડો ઉપર મેરુ પર્વતને પણ છત્રની પેઠે તોલ્યો હતો, ત્યારે સદાશિવનાં આ સડેલાં ધનુષને તોડવામાં શો અહંકાર છે ? ” ॥ ૨ ॥

ક૦—જોઈ ભગવાન વરદાન દાતા તીનો લોક ।

તીન પાંચ પૃથ્વીહેત વેષ વડ લીન્હો હૈ ॥

આયે તાત પાસ ચીન્હો તાપૈ ના નિરાસ કીન્હો ।

દીનો દાન લીન્હો કુનોમાણિ રોષ બીનો હૈ ॥

માલ્યો પિતુ લીજૈ મોઈ દાની દાન દ્રવ્યતુલ્ય ।

હૌદી પાનિ દોઈ પાલરકે તોલી દીન્હો હૈ ॥

પર્વ સર્વરીસ જાતૈં સર્વ યશ સર્વ ભાલૈં ।

રે રે તેરો એસો ગર્વ હૌહુ નાહી કીન્હો હૈ ॥ ૩ ॥

ચૌ૦—બાણાસુર તલ કલ્હો રિસાઈ । હે તુમ વડે અસુર અન્યાઈ ॥

“ બે ભગવાન, ત્રૈલોક્યને વરદાન દેનારા છે, અને જેમણે પૃથ્વીને વાસ્તે મોટો વામનાવતાર લીધો હતો, તે ભગવાન, જ્યારે મારા પિતાની (બલિ રાજાની) પાસે આવ્યા, ત્યારે મારા પિતાએ, તેમને ઝોળખી કહાડ્યા તોપણ નિરાશ ન કર્યા. જ્યારે ભગવાને ત્રણ પગલાં જ પૃથ્વી માગી, ત્યારે મારા પિતાએ કોષ કરીને કહ્યું કે, જેવો હું મોટો દાતા છું, તે પ્રમાણેજ મારી પાસેથી ઘણું દ્રવ્ય માગવું જોઈએ. હે રાવણ ! આ સમયમાં મારા પિતાને હક કરતા જોઈ, મેં જળ લાવીને મારા પિતાના હાથમાં આપ્યું હતું અને મારા પિતાએ, ભગવાનને દાન આપ્યું હતું. આ પ્રમાણે બેની પાસે પૂનેમનો ચંદ્ર પણ હલકો ગણાય, એવી અમારી કીર્તિ સર્વ લોકોમાં ગવાય છે, તે છતાં અમે તો કોઈ દિવસે તારા જેવો ગર્વ કર્યો નથી. ॥ ૩ ॥

ખાણાસુર ક્રોધ કરીને બોલ્યો કે, “અરે રાક્ષસ ! તું મોટો અન્યાયી છે. ॥

તવ રાવણ બોલા—

સ૦—એકહિ શીશકિ કૌન ધરયો સિગરો જગ યોં સરસોં સમ સોહૈ ॥

તોં નહીં શેષકે વેશ શરીરમેં સૂક્ષ્મ કીન્હ અભૂષણ જોહૈ ॥

સો શિવવાસ કિયે જિહિ શૈલસોં કૌલ મયો કર એકહિકોહૈ ॥

હૌં નહિ ગર્વ કરોં કરૈ કોન પ્રસંગત જાહિ હરી રહતો હૈ ॥ ૧ ॥

રાવણ બોલ્યો કે, “શેષનાગ કે જેણે એક માથાના યુષ્મા ઉપર જ સઘળાં જગતને સર્વવના દાણાની પેઠે ધર્યું છે, તે શેષનાગને પણ જેણે, પોતાના શરીર ઉપર સૂક્ષ્મ આભૂષણરૂપ બનાવી લીધેલા છે, એવા સદાશિવને રહેવાના કૈલાસ પર્વતને, મેં એક જ હાથથી કેળીઆની પેઠે ઉપાડ્યો હતો, માટે હું શા માટે ગર્વ ન કરું ? હું ગર્વ ન કરું ત્યારે ખીન્ને કેાણુ કરે ? સદાશિવ પણ સર્વદા મારા બળની જ પ્રશંસા કર્યા કરે છે.” ॥ ૧ ॥

તવ વાણાસુર બોલા—

સ૦—પીન પિનાક પુરારિકો યોં વિરચ્યો વિધિ લેકર વજ્રકો સાર હૈ ॥

યાકિ ન જાનત તેં ગુસ્તા નહિં સીસ ગૈનં ગુન્યો પૂરો ગૈવાર હૈ ॥

આપનો ગર્વ ગૈવામનકો ધનુ તારનકો શઠ કીન્હ વિચાર હૈ ॥

જો વઢકૈં વલતે વલકૈં અવલોકતહૈં સો તો નાઝકો વાર હૈ ॥ ૨ ॥

ખાણાસુર બોલ્યો કે, “આ સદાશિવનું પિનાક નામનું યુદ્ધ ધનુષ પ્રહ્લાએ, વજ્રને સાર લઈને બનાવેલું છે. તું આ ધનુષનાં ભારેપણાંને જાણતો નથી અને મારી શીખામણ માનતો નથી, માટે મોટો ગભાર દેખાય છે. અરે શઠ ! તે પોતાના ગર્વને શુભાવવાને વારતે જ ધનુષ તોડવાનો વિચાર કર્યો છે. તું જે બળના પ્રભાવથી વૃદ્ધિ પામીને જ્યેષ્ઠ છે, તે બળ હજામના વાળ સમાન છે.” ॥ ૨ ॥

ચૌ૦—ધનુષ તોર તોરહુ મદ તોરૌં । પુરી ઉઠાય વારિનિધિ ચોરૌં ॥

અસ કહિ ધનુષ ઉઠાવન લાગા । ઉઠયો ન તવ કહ વાળ અમાગા ॥ ૧ ॥

રાવણ બોલ્યો કે, “અરે ખાણાસુર ! ધનુષ તોડીને પછી તારા મદને પણ તોડીશ અને તારી નગરીને ઉઠાવીને સસુદ્રમાં ડૂબાવી દઈશ.” આટલું બોલીને રાવણ ધનુષને ઉપાડવા લાગ્યો, પણ ઉપડયું નહીં, ત્યારે ખાણાસુર બોલ્યો કે, “અરે અભાગિયા ! ॥ ૧ ॥

સ૦—કર જો કરમેં કડલાશ લિયો કસકૈં અવ નાક સિકોરતહૈ ॥

દડ તાલન વીસ ઝુજા ગ્રહરાય કૈં ધનુકો ક્રક કોરતહૈ ॥

તિલ એક હલૈં ન હલૈં વસુધા રિસ પીસ કૈં દાંતન તોરતહૈ ॥

મનમેં યહ ઠીક મયા હમરે મદ કાકો મહેશ ન મોરતહૈ ॥ ૩ ॥

તે જે ભળથી કેલાસને હાથમાં ઉપાડ્યો હતો, તે ભળ કર. હવે તું શા માટે નાક સંકોટે છે. તું વીશ લુબ્ધઓથી તાળી પાડાં, સઘળી લુબ્ધઓનું ભરે વાપરીને ધનુષને હલાવવાનું પ્રયત્ન કરી ચૂક્યો, પણ ધનુષ જરા પણ નહીં હાલતાં ફક્ત પૃથ્વી જ હાલી છે. તું હજી પણ કોપથી દાંત ભીર્યા કરે છે, પણ મારા મનમાં પાકો નિશ્ચય છે કે, સદાશિવ, કોનો મઠ તોડતા નથી ! સર્વના મઠને તોડી નાખે છે. ॥ ૩ ॥

શ્લોક—યહ કહ ધનુ પરદક્ષિણ કરકૈ । વાણાસુર નિકસ્યો મુદ્ધ ભરકૈ ॥
તથ રાવણ બોલા રિસિ પાર્ષ । જાદૂ યાર્ષે પરત દિશ્વાર્ષ ॥ ૧ ॥
વૈસર્ષ લે જાઝં સિય અર્ષી । મર્ષ અકાશવાણી યહ તર્ષી ॥
તથ કુંભીનસિ કન્યા જોર્ષ । લિયે જાત મધુ દાનવ સોર્ષ ॥ ૨ ॥
મુન રાવણ બોલા દુલ પાર્ષ । તાકો લાઝં અર્ષી હુદર્ષ ॥
અસ કહિ તુરત ગયો અસુરારી । મયે સમાકે વૃપતિ મુલારી ॥ ૩ ॥

એટલું બોલી, ધનુષને પ્રદક્ષિણ કરી, રાજી થઇને બાણાસુર ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. રાવણ, કોપ કરી બોલ્યો કે, “ મને ધનુષમાં કાંઇ બહુ જેવું જણાય છે, ॥ ૧ ॥ માટે હું તો હમણાં ધનુષને તોડ્યા વગર, એમ જ સીતાને લઈ જઈશ.” આ સમયમાં આકાશવાણી થઇ કે, “ હે રાવણ ! તારી કુંભીનસી નામની પુત્રીને, મધુ નામનો દાનવ હરી જાય છે. (મેઘનાદ યજ્ઞમાં છે, વિભીષણ તપ કરવા ગયેલા છે અને કુંભકર્ણુ સુતો છે.) ” ॥ ૨ ॥ એ આકાશવાણીનું શ્રવણ કરી, અત્યંત ખેડ પામીને રાવણ બોલ્યો કે, ‘ હમણાં જ હું મારી કન્યાને દાનવના હાથમાંથી છોડાવી લાવું, ’ આટલું બોલીને રાવણ તુરત ત્યાંથી ચાલતો થયો અને તેથી સભાના સર્વે રાજાઓ આનંદ પામ્યા. ॥ ૩ ॥

શ્લોક—તથ વંદીજન જનક બુલાયે । બિરદાવલી કહત ચલિ આયે ॥
કહ વૃપ જાય કહો પળ મોરા । ચલે ખાટ હિય હર્ષ ન થોરા ॥ ૪ ॥

આ સમયમાં જનક રાજાએ, બંદીઓને (બાટોને) બોલાવ્યા અને તેઓ, પૂર્વ પુરુષોની બિરુદાવલી (કીર્તિનાં વર્ણનની કવિતાઓ) બોલતા બોલતા આવ્યા. ૧ રાજાએ, આજ્ઞા કરી કે, ‘ મારો પણ સભામાં બહેર કરો. ’ આથી હૃદયમાં મોટો આનંદ પામી, સભામાં બંધને, ॥ ૪ ॥

શ્લોક—બોલે વંદી વચન વર, મુનહુ સકલ મહિપાલ ॥
પળ વિદેહકર કહર્ષિ હમ, મુજા ઉઠાય વિશાલ ॥ ૨૧૭ ॥

તે બાટો, ઉત્તમ વચનો બોલ્યા કે, ‘ હે સર્વ રાજાઓ ! સાંભળો. અમે હાથ ઉઠા કરીને જનક રાજાની પ્રતિજ્ઞાને બહેર કરીએ છીએ. ॥ ૨૧૭ ॥

૧ બહો મુખી શ્લોક છે. ૨ બોલાવવાથી આવ્યાનું કારણ એ કે, તેઓ, રામનાં રૂપને જોઇને કેહનું ભાન બૂલી ગયા હતા.

ચૌ૦-નૃપ મુજ બલ વિષુ શિવ ધનુ રાહુ । ગરુડ કઠોર વિદિત સઘ કાહુ ॥
 રાવળ બાળ મહા મટ મારે । દેસિ શરાસન રાવર્હિ સિંધારે ॥ ૧ ॥
 સો પુરારિ કોદંડ કઠોરા । રાજસમાજ આજ જિહિં તોરા ॥
 ત્રિશુલ જય સમેત વૈદેહી । વિનાહિ વિચારિ વરે દટિ તેહી ॥ ૨ ॥
 મુનિ પળ સકલ મૂપ અભિલાષે । મટ માની અતિશય મન માલે ॥
 પરિકર વાંધ ઉઠે અકુલાઈ । ચલે દૃષ્ટદેવન શિર નાઈ ॥ ૩ ॥
 તમકિં તાકિ તકિ શિવધનુ ધરહીં । ઉઠઈ ન કાંટિ માંતિ બલ કરહીં ॥
 જિનકે કહુ વિચાર મનમાર્હી । ચાપ સમીપ મહીપ ન જાહીં ॥ ૪ ॥

“સદાશિવનું આ કઠોર ધનુષ્ય, કે જે, રાજાઓના ભુજબળરૂપી ચંદ્રને ગળી જવામાં રાહુરૂપ છે, જેનું ભારેપણું તથા કઠોરતા, સર્વના જાણવામાં છે અને મહા પ્રબલ પોદ્ધા રાવણ તથા બાણાસુર, જેને જોઈને જ ભાગી ગયા છે, ॥ ૧ ॥ તે ધનુષને, આજ આ રાજસભામાં જે કોઈતોડશે તેને ત્રૈલોક્યના વિજય સહિત સીતા, રાવ રેકનો કથો વિચાર કર્યા વિના અવશ્ય વરશે. (ધનુષ તોડવાથી ત્રૈલોક્યના વિજયની કીર્તિ મળશે અને સોતા પણ મળશે,)” ॥ ૨ ॥ ભાટ લોકોનાં મોહોડાંથી આ પ્રતિજ્ઞા સાંભળી, સર્વે રાજાઓને ઈચ્છા થઈ અને તેઓમાં જેઓ, પોતાને પ્રબલ લડવૈયા માનતા હતા, તેઓને તો અત્યંત કોપ પણ ઉત્પન્ન થયો. રાજાઓ, પોતપોતાની કમરો બાંધી, વ્યાકુલ થઈને ઉભા થયા અને પોતપોતાના દૃષ્ટદેવોને માથાં નમાવી અથવા આકુલતાને લીધે દૃષ્ટદેવોને પણ માથાં નહીં નમાવીને ધનુષ તરફ વાલ્યા. ॥ ૩ ॥ એઓ, ઉત્સાહ ધરીને, તાકીને તથા ચક્રાસીને, સદાશિવના ધનુષને ઉઠાવવા લાગ્યા. પરંતુ કરોડ રીતનાં મળ કરતાં છતાં પણ તેઓમાંથી કોઈ પણ, ધનુષને, ઉઠાવી શક્યા નહોં. જે રાજાઓના મનમાં કાંઈ પણ જ્ઞાન હતું, તેઓ તો ધનુષની પાસે પણ ગયા નહોં. ॥ ૪ ॥

દો૦-અમકિ ધરહિં ધનુ મૂઢ નૃપ, ઉઠઈ ન ચલહિં લજાય ॥

મનહું પાય મટ બાહુબલ, અધિક અધિક ગરુઆય ॥ ૨૧૮ ॥

મૂઢ રાજાઓ, ઉત્સાહ ધરી ધરીને ધનુષને ઉઠાવવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. પણ જેમ જેમ પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા, તેમ તેમ જાણે તે ધનુષ, અનેક સુભટોનાં ભુજબળોને પોતામાં લઈ લેવાથી અધિક અધિક ભારે થતું હોય, એવું જણાવાથી, કોઈથી પણ ઉઠાવી શકાયું નહીં અને તેથી લજાઈ લજાઈને, સર્વે રાજાઓ પાછા ફરવા લાગ્યા. ॥ ૨૧૮ ॥

ચૌ૦-મૂપ સહજ દશ દેહિ વારા । લગે ઉઠાવન દરે ન દારા ॥

હગે ન શંકુ શરાસન કૈસે । કામી વચન સતીમન જૈસે ॥ ૧ ॥

સઘ નૃપ મયે યોગ વપદાસી । જૈસે વિનુ વિરાગ સંન્યાસી ॥

કીરતિ વિજય વીરતા મારી । ચલે ચાપ કર સર્વસ હારી ॥ ૨ ॥

શ્રીહત મયે હાર હિય રાજા । બૈઠે નિજ નિજ જાય સમાજા ॥

નૃપન વિલોકિ જનક અકુલાને । બોલે વચન રોષ જનુ સાને ॥ ૩ ॥

દ્રીપ દ્રીપકે ભૂપતિ નાના । આયે સુનિ હમ જો વળ ઠાના ॥

દેવ દનુજ ધરિ મનુજ શરીરા । વિપુલ વીર આયે રણધીરા ॥ ૪ ॥

એક એક રાજા તો શું પણ એકી વખતે દશ હજાર રાજાઓ ઉઠાવવા લાગે તો પણ ઉઠાવ્યું ઉઠે નહીં એવું એ સદાશિવનું ધનુષ, જેમ કામી લોકોનાં વચનોથી સતીનું મન ડગે નહીં, તેમ રાજાઓનાં પ્રયત્નોથી ડગ્યું નહીં. ॥ ૧ ॥ જેમ સંન્યાસીઓ, વૈરાગ્ય નહીં હોવાથી હાંસીના પાત્ર થાય, તેમ સર્વે રાજાઓ, ધનુષ ના ઉઠાવી શકાયથી હાંસીનાં પાત્ર થયા અને કીર્તિ, વિજય તથા ભારે વીરપણા આદિ પોતાનાં સર્વ-સ્વને, ધનુષની સાથે જ છોડી દઇને ત્યાંથી પાછા ફર્યા. ॥ ૨ ॥ હૃદયમાં હારી જવાથી નિસ્તેજ થયેલા રાજાઓ, પાછા પોતપોતાના મંડલમાં જઇને બેઠા. સઘળા રાજાઓને અશક્ત બેઠે, ગભરાયેલા જનક રાજાએ, કોપચુકતના જેવો દેખાવ કરીને ભાષણ કર્યું કે, ॥ ૩ ॥ “ દ્રીપ દ્રીપના અનેક રાજાઓ, મારી પ્રતિજ્ઞાનું શ્રવણ કરીને અહીં આઠ્યા છે અને રણમાં પીરતા ધરાવનારા મોટા વીર દેવતાઓ તથા દૈત્યો પણ, મનુષ્ય શરીરો ધરી ધરીને આઠ્યા છે, પરંતુ ॥ ૪ ॥

દો—કુંવરિ મનોહરિ વિજય વઢિ, કીરતિ અતિ કમનીય ॥

પાવનહાર વિરંચિ જનુ, રચડ ન ધનુ દમનીય ॥ ૨૧૯ ॥

તેઓમાંના કોઇને પણ, ધનુષનો ભંગ કરનારો અને તે કરીને વિજય સંભળી અત્યંત ઇર્ષ્યા યોગ્ય તથા મનોહર મોટી કીર્તિ, જેવી મારી ડુંવરીને મેળવનારો વિદ્યાતાએ રચ્યો જ નથી^૧. ॥ ૨૬૯ ॥

ચૌ—કહહુ કાહિ યહ લામ ન ખાવા । કાહુ ન શંકર ચાપ ચઢાવા ॥

રહા ચઢાડવ તોરવ ખાઈ । તિલમર ભૂમિ ન સકડ હુઢાઈ ॥ ૧ ॥

અવ જનિ કડ માલૈ મટ માની । વીર વિહીન મહી મૈ જાની ॥

તજહુ આશ નિજ નિજ ગૃહ જાહુ । લિલા ન વિધિ વૈદેહિ વિવાહુ ॥ ૨ ॥

સુકૃત જાય જો પળ પરિહરજં । કુંવરિ કુમારિ રહે કા કરજં ॥

જો જનિ ત્યોં વિનુ મટ મુઝૈં ખાઈ । તૌ પળ કરિ હોં ત્યો ન હૈસાઈ ॥ ૩ ॥

જનક વચન સુનિ સવ નર નારી । દેસિ જાનકી મયે દુલારી ॥

માવે લખન કુટિલ મૈં મૈં । રદપુટ ફરકત નયન રિસોઝૈં ॥ ૪ ॥

હે ભાઈઓ ! મારે કહેવું બેઠાએ કે, ઇન્દ્રને, કોઇને પણ, આ લાભ દેવો ગમ્યો નથી, કે જેથી, કોઈ પણ, આ શિવનાં ધનુષને ચઢાવી શક્યો નહીં. ચઢાવવું અને તોડવું તો એક તરફ રહ્યું, પરંતુ ધરતીથી તિલ માત્ર ઉઠ્યું કરવાને પણ કોઈ સમર્થ થયો નહીં ॥૧॥ હવે કોઈએ પણ વીરપણાનું અભિમાન ધરાવીને મારા ઉપર ક્રોધ કરવો નહીં મને નિશ્ચય થયો કે, પૃથ્વી, વીર પુરુષોથી રહિત (નિર્વાર) જ છે. હવે આશા છોડી

૧ રામચન્દ્રજીને અહાંએ રચ્યા નથી, તેથી જનક રાજાનું આ વચન કોપથી બોલાયા છતાં પણ, ખાઈ જ પડવાનું છે. (આપ પ્રગટ મયે વિધિ ન બનાવે.)

થો અને પોતપોતાને ઘેર બાંધ્યો, વિધાતાએ જનકીના પ્રારબ્ધમાં પરણવાનું લખ્યું જ નથી. ॥ ૨ ॥ જો હું પ્રતિજ્ઞાનો ત્યાગ કરું તો મારાં પુણ્યોનો નાશ થાય અને ન કંઈ તો કુંવરી કુંવારી જ રહી બચ. હવે શું કરું? જો પૃથ્વી વીર પુરુષોથી રહિત છે, એમ મેં પ્રથમથી બણ્યું હોત તો, હું આવી પ્રતિજ્ઞા લઈને મારી હાંસી કરાવત નહીં. ” ॥ ૩ ॥ સર્વ સ્ત્રીઓ તથા પુરુષો, જનક રાજનાં વચનો સાંભળી, સીતાજીની સામે બેઠાં બેઠાં હઃખ પામવા લાગ્યાં. આ સમયમાં લક્ષ્મણજીને કોષ ચઢતાં, તેમની ભુકુટીઓ વાંકી થઈ ગઈ, હોઠ ફરકવા લાગ્યા અને નેત્રો લાલ થઈ ગયાં. ॥ ૪ ॥

દો०—કહિ ન સકત રઘુવીર ડર, લગે વચન જનુ વાળ ॥

નાય રામ પદ કમલ શિર, બોલે ગિરા પ્રમાણ ॥ ૩૦૦ ॥

લક્ષ્મણ, રામચંદ્રજીના ડરને લીધે બોલી શકતા ન હતા, પણ જનક રાજનાં વચનો, તેમને હૃદયમાં બાણ સમાન લાગ્યાં. લક્ષ્મણ, અંતે રામચંદ્રજીનાં ચરણોમાં માથું નમાવી, પ્રામાણિક વચનો બોલ્યા કે, ॥ ૩૦૦ ॥

ચૌ०—રઘુવંશિનમહૈ જહૈ કોર હોઈ । તિહિ સમાજ અસ કહાહિ ન કોઈ ॥

કહી જનક જસ અનુચિત વાની । વિદ્યમાન રઘુકુલમણિ જાની ॥ ૧ ॥

મુનહુ માનુકુલ પંકજ માનૂ । કહૌં સ્વભાવ ન કહુ અમિમાનૂ ॥

જો રાઝર અનુશાસન પાઝં । કંદુક ઇવ બ્રહ્માણ્ડ ઝઝાઝં ॥ ૨ ॥

કાચે ઘટ જિમિ ઢારૌં ફોરી । સકૌં મેરુ મૂલક ઇવ તોરી ॥

તવ પ્રતાપ મહિમા ભગવાના । કા વાપુરો પિનાક પુરાના ॥ ૩ ॥

નાથ જાનિ અસ આયમ્હ હોઝ । કૌતુક કરૌં વિલોકિય સોઝ ॥

કમલનાલ જિમિ વાપ ચઢાવૌં । શત યોજન પ્રણામ લે ધાવૌં ॥ ૪ ॥

જ્યાં રઘુવંશી ક્ષત્રિયોમાંનો કોઈ પણ જણ હોય, ત્યાં, સભાની અંદર કોઈ પણ આતું ન બેઠે, કે જેવું, આ જનક રાજ, રામચંદ્રજીને આ સભામાં હાજર બાણતાં છતાં પણ અયોગ્ય ભાષણ કરે છે. ॥ ૧ ॥ હે સૂર્યવંશરૂપી કમળને પ્રકુલિત કરવામાં સૂર્યરૂપ રામચંદ્રજી ! સાંભળો. હું સ્વાભાવિક વાત કહું છું. કશા પણ અભિમાનથી કહેતો નથી. જો આપની આજ્ઞા મળે તો હું બ્રહ્માંડને ઢાળી પેઠે ઉઠાવી લઈ, ॥ ૨ ॥ જેમ કાચા ઘડને ફેડી નાખે, તેમ ફેડી નાખું અને મેરુ પર્વતને પણ, જેમ મૂળાને તોડી લે, તેમ તોડી લઉં. હે મહારાજ ! જ્યારે આમ છે, ત્યારે આપના પ્રતાપના મહિમાની આગળ આ બાપડું સહેલું, બુટું પિનાક ધનુષ શા હિસાબમાં છે? ॥ ૩ ॥ જો આજ્ઞા આપો તો આ ધનુષને ચઢાવી, કમળના નાલની પેઠે હાથમાં લઈને સો ચોજન સુધી દોડવો બાલ. હે નાથ ! આમ બાણીને મને આજ્ઞા મળવી બેઠાં. હું જે કૌતુક કરું, તે આપ બોલો કરો. ॥ ૪ ॥

દો०—તોરૌં છત્રક દંડ જિમિ, તવ પ્રતાપ બલ નાથ ॥

જો ન કરૌં પ્રશ્ન પદ શપથ, પુનિ ન ધરૌં ધનુ હાથ ॥ ૩૦૧ ॥

હે સ્વામી ! હું આપના પ્રતાપના બળથી, આ ધનુષને, યોધાસામાં ઉગતા મીઠા-
ડીના ટોપની' પેઠે તોડી નાખું. હું જે બોલું છું, તે પ્રમાણે ન કરી શકું તો, આપના
ચરણના શપથ ખાધને કહું છું કે, ફરી હું કોઈ દિવસ પણ હાથમાં ધનુષ ધરું
જ નહીં. ॥ ૩૦૧ ॥

ચૌ—લષણ સકોપ વચન જબ બોલે । ડગમગાનિ મહિ દિગ્ગજ ઢોલે ॥

સકલ લોક સબ ભૂપ ઢરાને । સિય હિય હર્ષ જનક સકુચાને ॥ ૧ ॥

ગુરુ રઘુપતિ સબ મુનિ મનમાર્હી । મુદિત મયે પુનિ પુનિ પુલકાર્હી ॥

સૈનહિ રઘુપતિ લષણ નિવારે । પ્રેમ સમેત નિકટ વૈઠારે ॥ ૨ ॥

વિશ્વામિત્ર સમય શુભ જાની । બોલે અતિ સનેહ મૃદુવાની ॥

ઉઠહુ રામ મંજહુ ભવ ચાપૂ । મેટહુ તાત જનક પરિતાપૂ ॥ ૩ ॥

મુનિ ગુરુ વચન ચરણ શિર નાવા । હર્ષ વિષાદ ન કહુ ઊર આવા ॥

ઠાઠ મયે ડઠિ સહજ મુખાયે । ઠવનિ યુવા મૃગરાજ લજાયે ॥ ૪ ॥

લક્ષ્મણ, આ પ્રમાણે કેાપ ભરેલાં વચનો બોલવા લાગતાં, પૃથ્વી, ડગમગવા
લાગી. દિગ્ગજો, ડોલવા લાગ્યા. સર્વ લોકો અને રાજાઓ, ડરવા લાગ્યા. સ્ત્રીતાલ, હૃદ-
યમાં રાલ થયાં. જનક રાજા સંકોચાયા, ॥ ૧ ॥ અને વિશ્વામિત્ર, રામ તથા સર્વે મુ-
નિઓ, મનમાં પ્રસન્ન થઈને વારંવાર રોમાંચિત થવા લાગ્યા. રામચંદ્રજીએ, સાનથી
લક્ષ્મણજીને વારીને, પ્રેમ ભરેલી રીતે પોતાની પાસે બેસાડ્યા. ॥૨॥ વિશ્વામિત્ર, શુભ
સમય બાણી, અત્યંત રનેહથી કેામળ વચન બોલ્યા કે, “હે રામ ! ઉઠો, સદાશિવનાં
ધનુષને બાંગો અને જનક રાજાના પરિતાપને મટાડો. ” ॥ ૩ ॥ રામચંદ્રજી શુરનાં
વચન સાંભળી, તેમનાં ચરણોમાં માથું નમાવી, હૃદયમાં કશેા હર્ષ કે ખેદ નહીં લાવતાં,
સહજ સ્વભાવથી જ ઉઠીને ઉભા થયા અને ઉભાની શૈલીથી, બુવાન સિંહને પણ
લબવે એવા દેખાવા લાગ્યા. ॥ ૪ ॥

દો—ઉદિત ઉદય ગિરિ મંચ પર. રઘુવર બાલ પતંગ ॥

વિકસે સન્ત સરોજ વન, હરષે લોચન મુંગ ॥ ૩૦૨ ॥

કોચરૂપી ઉદયાચલ ઉપર, રામચંદ્રજીની બાલ સૂર્ય ખડો થતાં, સંતોરૂપી કમ-
ળનાં વનો પ્રકુલિત થયાં, લોકોનાં નેત્રોરૂપી બમરો હર્ષ પામ્યા. ॥ ૩૦૨ ॥

ચૌ—નૃપનકેરિ આશા નિશિ નાશી । વચન નચત અવલી ન પ્રકાશી ॥

માનિ મહીપ કુમુદ સકુચાને । કપટી ભૂપ જલૂક લુકાને ॥ ૧ ॥

મયે વિશોક કોક મુનિ દેવા । વરવર્હિ મુમન જનાવર્હિ સેવા ॥

ગુરુપદ વંદિં સહિત અનુરાગા । રામ મુનિનસન આયમુ માગા ॥ ૨ ॥

૧ ગૂજરાત:-કૂતરાનો કાન. કાઠીઆવાડ:-મીઠાંની બળા. પારથી લોક:-કૂતરાનો ટોપ.
સં. છનાક.

સહજાઈ ચલે સકલ જગસ્વામી । મત્ત મંત્રુ કુંજર વર ગામી ॥
 ચલત રામ સઘ પુર નર નારી । પુલક પૂરિ તનુ બયે સુસારી ॥ ૩ ॥
 વંદિ પિતર સુર સુકૃત સંભારે । જો કહ્યુ પુણ્ય પ્રભાવ હમારે ॥
 તો શિવ ધનુષ મૃગાલકિ નાઈ । તોરહિ રામ ગણેશ શુસાઈ ॥ ૪ ॥

રાજાઓની આશાડૂપી રાત્રિ નહ થઈ, રાજાઓનાં પ્રલાપ વચનોડૂપી નક્ષત્રોની પંક્તિ અસ્ત પામી, અભિમાની રાજાઓડૂપી કુસુદો સંકોચાયાં, કપટી રાજાઓડૂપી ભૂવડો છૂપાઈ ગયાં, ॥ ૧ ॥ સુનિઓ તથા દેવતાઓડૂપી ચક્રવાકો શોક રહિત થયા અને દેવતાઓડૂપી બ્રાહ્મણો, પુંપાંજલિઓ આપીને, સેવાને નિવેદન કરવા લાગ્યા. સર્વ જગતના સ્વામી રામચંદ્રજી, પ્રેમપૂર્વક શુરુનાં ચરણોતું વંદન કરી, સુનિઓની પાસે આજ્ઞા માગી, ॥ ૨ ॥ સ્વાભાવિક રીતે ડૂપાળી, મહોન્મત્ત મોટા હાથીના જેવી ચાલથી ધનુષ તરફ ચાલ્યા. રામચંદ્રજી, ધનુષ તરફ ચાલતાં, મિથિલા નગરીનાં સઘનાં શ્રી પુરુષો, આનંદથી શરીરોમાં રોમાંચિત થઈ ॥ ૩ ॥ (પતુઓને તથા દેવતાઓને પ્રજ્ઞામ કરી, પુણ્યોતું સ્મરણ કરીને ગણેશની સ્તુતિ કરવા લાગ્યાં કે, “ હે ગણેશ ! હે સ્વામી જી અમારાં પુણ્યોનો કાર્ધ પણ પ્રભાવ હોય તો, રામ, સદાશિવનાં ધનુષને કમળની હાંડીની પેઠે તોડી નાખજો.” ॥ ૪ ॥

દો-રામહિ પ્રેમ સમેત લલિ, સલિન સમીપ બુલાઈ ॥

સીતા માતુ સનેહ વશ, વચન કહે ચિલસાઈ ॥ ૩૦૩ ॥

સીનાળનાં માતાજી સુનયના, રામચંદ્રજીને પ્રેમપૂર્વક જોઈ, સખીને પોતાની પાસે બોલાવી, સ્નેહને વશ થઈ, વ્યાકુલપણથી કહેવા લાગ્યાં કે, ॥ ૩૦૩ ॥

ચૌ-સલિ સઘ કૌતુક દેખનહારે । જેઠ કઠાવત હિતુ હમારે ॥

કજ ન બુઝાય કંઈ તૃપપાર્હી । યહ બાલક અસ હઠ મલ નાહી ॥ ૧ ॥

રાવણ બાળ છુઆ નહિં ચાપા । હૌરે સકલ શૂપ કરિ દાપા ॥

સો ધનુ રાજકુંવર કર દેહી । બાલ મરાલ કિ મંદર લેહી ॥ ૨ ॥

શૂપ સયાનપ સકલ સિરાની । સલિ વિધિ ગતિ કહ્યુ જાત ન જાની ॥

બોલી ચતુર સલ્હી શુદુ બાની । તેજવંત લઘુ ગનિય ન રાની ॥ ૩ ॥

કહૈ કુંમજ કહૈ સિંધુ અપારા । સોલેહ મુયશ સકલ સંસારા ॥

રવિ મંદલ દેખત લઘુ લાગા । હૃદય જામુ ત્રિશુવન તમ ભાગા ॥ ૪ ॥

“ હે અભ ! જેઓ અમારા હેતુ કહેવાય છે, તેઓ સઘનાં, તમાસો જ્ઞાનારાં જ છે, જ્યેઓમાં કાર્ધ પણ રાજાને સમજાવીને કહેતું નથી કે, આ બાલક છે, આનાથી આવો હઠ કરવો, એ સાંઈ ન કહેવાય. ॥ ૧ ॥ જેને, રાવણ અડકી પણ થકયો નહોં અને જેથી સર્વ રાજાઓ, બળ કરી કરીને હારી ગયા, તે ધનુષને, રાજા, કુંવરના હાથમાં દેવા પારે છે. બાલ હંસ મંદરાચલને ઉપાડી શકે કે ? ॥ ૨ ॥ હે સખી ! રાજાની સઘળી ચતુરતા જતી રહી છે. વિષ્ણુતાની કરી ગતિ બાણી ભતી નથી. ” ચતુર સખી કોમળ

વચન બોલી કે, “હે રાણી! તેજસ્વીને છોટો ગણવો નહીં. ॥ ૩ ॥ અગત્ય સુનિ કયાં? અને અપાર સસુદ્ર કયાં? પણ અગત્ય સુનિએ, તે સસુદ્રને પી બધું સુકાવી નાખીને સઘળા જગતમાં અપાર યશ મેળવ્યો છે. સૂર્યમંડલ દેખવામાં નહાતું લાગે છે, પણ તેના ઉદયથી ત્રૈલોક્યનો અંધકાર નાસી જાય છે. ॥ ૪ ॥

દો-—યંત્ર પરમ લઘુ જાસુ વશ, વિધિ હરિ હર મુર સર્વ ॥

મહામત્ત ગજરાજકર્ણ, વસકર અંકુશ સર્વ ॥ ૩૦૪ ॥

મંત્ર બહુ જ નહાનો હોય છે, પણ તેથી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ તથા સર્વ દેવતાઓ, વશ થાય છે. અંકુશ નહાનો છતાં પણ, મહા મહોન્મત્ત ગજરાજને વશ કરે છે. ॥ ૩૦૪ ॥

ચૌ-—કામ કુસુમ ધનુ સાયક લીન્હે । સકલ ધુવન અપને વશ કીન્હે ॥

દેવિ તજિય સંશય અસ જાની । મંજવ ધનુષ રામ મુતુ રાની ॥ ૧ ॥

સત્ત્વી વચન મુનિ ભડ પરતીતી । મિટા વિષાદ વઢી અતિ પ્રીતિ ॥

તથ રામહિં વિલોકિ વૈદેહી । સમય હૃદય વિનવત જિહિ તેહી ॥ ૨ ॥

મનહીં મન મનાય અકુલાની । હોડ પ્રસન્ન મહેશ ભવાની ॥

કરહુ સફલ અપની સેવકાઈ । કરિ હિત હરહુ ચાપ શુરુઆઈ ॥ ૩ ॥

ગળનાયક વરદાયક દેવા । આજુ લગે કીની તવ સેવા ॥

વારવાર વિનતી મુનિ મોરી । કરહુ ચાપ ગરુતા અતિ યોરી ॥ ૪ ॥

કામદેવ, કૂલનાં ધનુષવાળો તથા કૂલનાં બાણોવાળો છે, તોપણ તેણે, સઘળાં બ્રહ્માંડને પોતાના કબજામાં કરી લીધું છે. હે મહારાણી! આમ બાણીને સંશય છોડી દો. રામ, અવશ્ય ધનુષને તોડી નાખશે. ” ॥ ૧ ॥ સ્ત્રીનાં વચન સાંભળી, જનકની રાણીને વિશ્વાસ આવ્યો, ખેડ ટળી ગયો અને પ્રીતિ અત્યંત વૃદ્ધિ પામી. આ વૈદેહી (સીતા), રામચંદ્રજીને ભેઈ, સંદેહથી વ્યાકુલ થયેલાં હૃદયવડે ભયભીતની પેઠે, જેની તેની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યાં ॥ ૨ ॥ અને મનમાં ને મનમાં મનાવવા લાગ્યાં કે, “હે શિવ! હે પાર્વતી! પ્રસન્ન થાઓ. મેં જે આપની સેવા કરી છે, તેને સફલ કરો અને મારા પર સ્નેહ ધરી, ધનુષનાં ભારેપણાંને હરી લ્યો. ॥ ૩ ॥ હે ગણપતિ! હે વર દેનારા દેવ! મેં આજ સુધી તમારી સેવા કરી છે, માટે આ, મારી, વારંવારની વિનંતિનું શ્રવણ કરી, ધનુષનાં ભારેપણાંને બહુ જ ઝાણું કરી નાખો. ” ॥ ૪ ॥

દો-—દેલિ દેલિ રઘુવીર તનુ, મુર મનાવ ધર ધીર ॥

ધરે વિલોચન પ્રેમ જલ, પુલકાવલી શરીર ॥ ૩૦૫ ॥

સીતાજી, રામચંદ્રજીનાં કામળ શરીરને ભેઈ ભેઈ, ધીરજ ધરી ધરીને, દેવતાઓને મનાવવા લાગ્યાં, નેત્રોમાં પ્રેમજળથી ભરપૂર થઈ જવા લાગ્યાં અને શરીરમાં ઓઠ રોમાંચોથી વ્યાપ્ત થવા લાગ્યાં. ॥ ૩૦૫ ॥

૧ વૈદેહી શબ્દથી ધ્વનિ થાય છે કે તે સમયે સીતાજીને શરીરનું આનંદ પણ રહ્યું ન હતું.

ચૌ-નીકે નિરસિ નયન भरि शोभा । पितु पण सुमिरि बहुरि मन लोभा ॥
 अहह तात दाहण हठ ठानी । समुझत नहिं कहु लाम न हानी ॥ १ ॥
 सचिव सभय सिख देइ न कोइ । बुध समाज बढ अनुचित होइ ॥
 कहैं धनु कुलिशहु चाहि कठोरा । कहैं श्यामल मृदुगात किशोरा ॥ २ ॥
 विधि किहि भौंति धरों उर धीरा । सिरस सुमन किमि वेधाहि हीरा ॥
 सकल सभाकी मति भइ भोरी । अब मोहिं शंभु चाप गति तोरी ॥ ३ ॥
 निज जडता लोगन पर डारी । होहु हरुअ रघुपतिहि निहारी ॥
 अति परताप सीय मनमाहि । लव निमेष युग सम चलि जाहि ॥ ४ ॥

નેત્ર ભરી, રામની શોભાને નિરખી નિરખીને પ્રસન્ન થતાં અને વળી પિતાના પશુતું સ્મરણ કરી, મનમાં શોભ પામતાં સીતાજી, સ્વગત બોલવા લાગ્યાં કે, “ ખેડની વાત છે કે, મારા પિતાએ, દારૂણ પ્રતિજ્ઞા લીધી છે, અને તે પ્રતિજ્ઞાને લીધે, પિતા, લાભમાં પણ કશું સમજતા નથી અને હાનિમાં પણ કશું સમજતા નથી. ॥ ૧ ॥ કોઈ મંત્રીઓ પણ ડરના માર્યા શીખામણ હેતા નથી. પંડિતોના મંડલમાં ખરી વાત ન સમજાવવી એ મોટું અયોગ્ય થાય છે. જેની કઠોરતાને વજ્ર પણ ઈચ્છે છે, એવું ધનુષ કયાં ? અને શ્યામ સુંદર કોમળ ગાત્રોવાળા કિશોર રામચંદ્રજી કયાં ? ॥ ૨ ॥ હે દૈવ ! હું હૃદયમાં શી રીતે ખીરજા ધરી શકું ? સરસડાતું ફૂલ હીરાને કેમ વીધી શકશે ? સઘળી સભાની બુદ્ધિ અવિવેકી થઈ ગઈ છે, માટે હે શંકરનાં ધનુષ ! હવે તો હું તારે શરણે છું. ॥ ૩ ॥ તું રામને ભેઈ પોતાની જડતાને લોકોની ઉપર નાખી દઈને હળવું થજે. ” આ પ્રમાણે સીતાજી મનમાં પરિતાપ પામવા લાગ્યાં અને તેમને લવ તથા નિમેષ પણ યુગ સમાન થઈ વીતવા લાગ્યાં. ॥ ૪ ॥

દો-प्रसुहि चिते पुनि चितै महि, राजत लोचन लोल ॥

खेलत मनसिज मीन युग, जनु विधुमंडल डोल ॥ ३०६ ॥

જસ વારમાં રામચંદ્રજીની સામે ભેટાં અને જરા વારમાં સંકોચાઈને પૃથ્વીની^૧ સામે ભેટાં, સીતાજીનાં અપલ નેત્રો બાજે ચંદ્રતા મંડલમાં^૨ કામદેવનાં વાહનરૂપ બે માછલાં રમતાં હોય એવાં શોભવા લાગ્યાં. ॥ ૩૦૬ ॥

चौ-गिरा अकलिनि मुखपंकज रोकी । प्रगट न लाज निशा अवलोकी ॥

लोचन जल रहु लोचन कोना । जैसे परम कृपण कर सोना ॥ १ ॥

૧ જ્યારે સીતે દુઃખ ઉત્પન્ન થાય, ત્યારે માતાની સામે જીવે અને માતાની સમક્ષમાં વરની સામે ભેટાં પણ લગાય, એ સ્વાભાવિક છે. સીતાજી, પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થયાં છે, તેથી પૃથ્વી તેમની મા છે. કેટલાંએક કલ્પના કરે છે કે, ધનુષને તોડીને પૃથ્વીનો ભાર ઉતારો, એવી સૂચના દેવાને વાસ્તે સીતાજી, પૃથ્વીના સામે જીવે છે. ૨ સીતાજીના મુખને ચન્દ્રમણ્ડલ કહાયું છે. ચન્દ્ર કામદેવનો મિત્ર છે, તેથી અને વળી ચન્દ્ર, જલમય છે, તેથી, તેમાં કામદેવનાં વાહનોનો વિહાર સંભવે છે.

સકુચી વ્યાકુલતા વઢિ જાની । ધરિ ધીરજ પ્રતીતિ ડર આની ॥
 તન મન વચન મોર પન સાંચા । રઘુગતિ પદ સરોજ મન રાંચા ॥ ૨ ॥
 તૌ ભગવાન સકલ ડર વાસી । કરહિ મોહિ રઘુગતિકી દાસી ॥
 જિહિકે જિહિપર સત્ય સનેહ । સો તિહિ મિલત ન કછુ સંદેહ ॥ ૩ ॥
 પ્રશ્ન તન ચિતૈ પ્રેમ પળ ટાના । કૃપાનિધાન રામ સવ જાના ॥
 સિયહિ બિલોકિ તકે ધનુ કૈસે । ચિતવ ગરુડ લઘુ વ્યાલહિ જૈસે ॥ ૪ ॥

સીતાજીના યુગ્મરૂપી કમળમાં રહેલી વાણીરૂપી ભ્રમરી, બાણે લાજરૂપી રાત્રિને
 બેઠને, એ કમળમાં જ શેકાર્ધ રહેવા ઇચ્છતી હોય, તેમ બહાર નીકળવું બંધ કરી બેઠી
 અને જેમ અતિ કૃપણના હાથમાં આવેલું સોનું, યુગ્મામાં જ રહે, તેમ સીતાજીનાં
 અશ્રુઓ, નેત્રોના યુગ્માઓમાં જ ભરાઈ રહ્યાં. ॥ ૧ ॥ સીતાજી, પોતામાં વ્યાકુલતા
 થયેલી બાણીને સંકેતોચાયાં અને વળી ધીરજ ધરીને મનમાં વિશ્વાસ ધરવા લાગ્યાં કે,
 “ મારાં તન, મન, વચન અને પણુ બે સત્ય છે, અને મેં માફ મન, બે રામચંદ્રજીના
 ચરણકમળમાં જ રાખ્યું છે, ॥ ૨ ॥ તો સર્વના અંતર્યામી પરમેશ્વર, મને રામચંદ્રજીની
 દાસી કરશે. જેને, જેના ઉપર ખરો સ્નેહ હોય, તેને, તે પ્રાપ્ત થાય છે, એમાં કશો સંદેહ
 નથી, ” ॥ ૩ ॥ આ પ્રમાણે સીતાજીએ, રામચંદ્રજીના શરીરને બેઠ, પ્રેમરૂપી પણુ
 હઠ કર્યો અને સીતાજીનો સધળો અભિપ્રાય, રામચંદ્રજીના બાણવામાં આવ્યો. આથી
 રામચંદ્રજી, સીતાજીની સામે બેઠને પછી જેમ ગરુડજી, નાહાના સર્પ ઉપર તાકે,
 તેમ ધનુષ ઉપર તાકવા લાગ્યા. ॥ ૪ ॥

દો-લવણ ભરવડ રઘુવંશમણિ, તાડ હરકોદંડ ॥

પુલક ગાત બોલે વચન, ચરણ ચાપ વ્રજ્જળ ॥ ૩૦૭ ॥

રામચંદ્રજી, સદાશિવના ધનુષ ઉપર તાકતા બેવામાં આવ્યા કે તે વખતે લક્ષ્મ-
 ણજી, શેમાંચિત થઈ, ચરણવતે પૃથ્વીને દાબીને^૧ વચન બોલ્યા કે, ॥ ૩૦૭ ॥

જૌ-દિશિ કુંજરહુ કમઠ અહિકોલા । ધરહુ ધરણિ ધરિ ધીર ન ઢોલા ॥

રામ ચહાઈ શંકર ધનુ તોરા । હોહુ સજગ મુનિ આયમુ મોરા ॥ ૧ ॥

ચાપ સમીપ રામ જવ આયે । નર નારિન મુર મુકૂત મનાયે ॥

સવકર સંશય અહ અજ્ઞાનૂ । મંદ મહીપનકર અભિમાનૂ ॥ ૨ ॥

મૃગુપતિ કેરિ ગર્વ ગરુઆઈ । મુર મુનિવરન કેરી કદરાઈ ॥

સિયકર શોચ જનક પછતાવા । રાનિનકર દારુણ દુલ દાવા ॥ ૩ ॥

શંકુ ચાપ વહ બોહિત પાઈ । ચઢે જાય સવ સંગ બનાઈ ॥

રામ વાહુ વલ સિંધુ અપારા । ચહત પાર નહિ કોડ કન્હારા ॥ ૪ ॥

૧ પ્રથમ બોલ્યા હતા, ત્યારે પૃથ્વી ડાબગી ગઈ હતી, તેથી આ સમયે પૃથ્વીને ચરણવતે
 દાબીને બોલ્યા.

“હે દિગ્ગજે ! હે કચ્છપ ! હે શેષનાગ ! હે વારાહ ! હ્રમણાં રામચંદ્રજી, સદાશિ-
વનાં ધનુષને તોડવા ઇચ્છે છે, માટે મારી આજ્ઞા સાંભળીને, તમે સર્વે સાવધાન રહેજો.
ધીરજથી પૃથ્વીને ધારણ કરજો, ડાલજો માં.” ॥ ૧ ॥ રામચંદ્રજી જ્યારે ધનુષની
પાસે આવ્યા, ત્યારે સર્વે સ્ત્રીઓ અને પુરુષો, પોતાનાં પુણ્યોને તથા દેવતાઓને મના-
વવા લાગ્યાં. સર્વે લોકોના સંશયો તથા અજ્ઞાનો, મૂર્ખ રાજાઓનાં અભિમાનો, ॥ ૨ ॥
પરશુરામનો ગર્વ તથા મોટાઈ, દેવતાઓના તથા મુનિઓના મનનો ભય, સીતાજીની
ચિંતા, જનક રાજાનો પરતાવો અને જનક રાજાની રાણીઓનું દાવાનલ જેવું ઢાઢુણ હ્રઃખ,
॥ ૩ ॥ એઓ સઘળાં સાથે મળી સદાશિવનાં ધનુષરૂપી વહાણમાં ચઢ્યાં અને તે
વહાણમાં ચઢીને રામચંદ્રજીના બાહુબળરૂપી અપાર સમુદ્રનો પાર પામવા ઇચ્છવા
લાગ્યાં. પણ કોઈ કીનારો હાથ લાગ્યો જ નહીં. ॥ ૪ ॥

દો-રામ વિલોકે લોગ સવ, ચિત્ર લિખેસે દેવ ॥

ચિત્ર સીય કૃપાયતન, જાની વિકલ વિશેષ ॥ ૩૦૮ ॥

કૃપાનિધાન રામચંદ્રજીએ, જોયું, ત્યાં સર્વે લોકો, ચિત્રમાં આગળેલાં જેવાં થઈ
રહેલાં જેવામાં આવ્યાં અને સીતાજી તો સર્વથી પણ અધિક વ્યાકુલ થયેલાં જેવા-
માં આવ્યાં. ॥ ૩૦૮ ॥

ચૌ-દેવી વિપુલ વિકલ વૈદેહી । નિમિષ વિદાત કલ્પ સમ તેહી ॥

તૃપિત વારિ વિનુ જો તનુ ત્યાગા । મુષ્કરૈ કા મુધા તઢાગા ॥ ૧ ॥

કા વર્ષા જવ કૃષી મુલાને । સમય ચૂક પુનિ કા પછતાને ॥

અસ જિય જાન જાનકી દેવી । પ્રશ્ન પુલકે લલિત પ્રીતિ વિશેષી ॥ ૨ ॥

શુભદિ પ્રણામ મનહિ મન કીન્હા । અતિ લાવલ ડઠાય ધનુ લીન્હા ॥

દમકડ દામિનિ ત્રિમિ ધન લયજ । પુનિ ધનુ નમમંદલ સમ ભયજ ॥ ૩ ॥

લેત ઢઢાવત સૈંચત ગાઢે । કાહુ ન લલ્લા દેવ સવ ઠાઢે ॥

તેહિ જ્ઞાન મધ્ય રામ ધનુ તોરા । ખરે મુલન ધુનિ ધોર કઠોરા ॥ ૪ ॥

સીતાજીને અત્યંત વ્યાકુલ થયેલાં જોઈ અને તેમના એક એક નિમિષને, કલ્પ
સમાન થઈ પડતો જોઈ, રામચંદ્રજીના મનમાં થયું કે, “તરસ્યો પ્રાણસ જળ વિના
મરી જાય, તો પછી તેને અમૃત જેવા મીઠા જળના તળાવમાં નાખવાથી પણ શું વળે ?
॥ ૧ ॥ જેડ સૂકાઈ ગયા પછી વૃષ્ટિ શા ઉપયોગની થાય ? સમય ચૂક્યા પછી પરતાવો
શા કામનો ?” આ પ્રમાણે વિચાર કરી, ફરીવાર સીતાજીની સામે જોઈ, તેમની પ્રીતિ
વિશેષ જેવામાં આવવાથી રોમાંચિત થઈ, ॥ ૨ ॥ મનમાં ને મનમાં વસિષ્ઠ આદિ ગુરુ-
જનોને પ્રજ્ઞામ કરીને, રામચંદ્રજીએ, અત્યંત ઝડપથી ધનુષને ઉપાડી લીધું. જેમ વીજળી,
અમક્રીને વાદળામાં અદૃશ્ય થઈ જાય, તેમ તે ધનુષ, અમક્રીને રામના હાથમાં અદૃશ્ય
થઈ ગયું અને યોડી જ વારમાં દોરી ચઢાવાઈને ઝેંચાવાથી પાછું આકાશ મંડલની પેઠે
ગોળ દેખાવા લાગ્યું. ॥ ૩ ॥ સર્વે લોકો ઉભાં ઉભાં જોતાં હતાં, પણ તે ધનુષ કયાં

લેવામાં આપ્યું ? ક્યારે ચઢાવવામાં આપ્યું ? અને ક્યારે અત્યંત ખેંચવામાં આપ્યું ? એ કોઇએ પણ કીડું નહીં. એ જ ક્ષણમાં, રામચંદ્રજીએ ભરાભર મધ્યમાં ધનુષને તોડી નાખતાં, તેના ઘોર અને કઠોર ધ્વનિથી સઘળું બ્રહ્માંડ ભરપૂર થઈ ગયું, ॥ ૪ ॥

છં-ભરિ ધુવન ધોર કઠોર રવ રવિ વાજિ તજ મારગ ચલે ॥

ચક્રાર્હિ દિગ્ગજ ઢોલ મહિ અહિ કોલ કૂરમ કલમલે ॥

સુર અસુર મુનિકર કાન દીન્હે સકલ વિકલ વિચારહીં ॥

કોદંડ સ્વંહર રામ તુલસી જયતિ વચન ઉચારહીં ॥ ૩૪ ॥

આખા બ્રહ્માંડમાં, એ ધનુષનો એવો તો ઘોર અને કઠોર શબ્દ ભરપૂર થયો કે, તેથી સૂર્યના ઘોડાઓ ભડકી, માર્ગ છોડીને ચાલવા લાગ્યા. દિગ્ગજો, ચીસો પાડવા લાગ્યા, પૃથ્વી, ઓલવા લાગી અને શેષનાગ, વારાહ તથા કન્ધપ, થરથરવા લાગ્યા. સુરો, અસુરો તથા મુનિઓ, કાનો ઉપર હાથ મૂકી વિદ્વલ થઈને વિચારવા લાગ્યા અને જ્યારે બાહ્યવામાં આપ્યું કે, 'રામચંદ્રજીએ ધનુષ બાંધ્યું,' ત્યારે સર્વે જય જય શબ્દોના ઉચ્ચાર કરવા લાગ્યા. ॥ ૩૪ ॥

સો-શંકર ચાપ જહાજ, સાગર રઘુવર વાહુવલ ॥

ચૂડે સકલ સમાજ, ચઢ જે પ્રથમહિં મોહવશ ॥ ૩૭ ॥

હોકોના સંશયો તથા અજ્ઞાનો આદિ જે સમાજ, પ્રથમ મોહને લીધે શંકરના ધનુષરૂપી વહાણમાં ચઢ્યો હતો, તે સઘળો સમાજ, રામચંદ્રજીના બાહુબલરૂપી સાગરમાં વહાણ સહિત ડૂબી ગયો. ॥ ૩૭ ॥

ઘૌ-પ્રમુ દોડ સ્વંહર ચાપ મહિ ઢારે । દેલિ લોગ સવ મયે સુલારે ॥

કૌશિક રૂપ પયોનિધિ પાવન । પ્રેમવારી અવગાહ સુહાવન ॥ ૧ ॥

રામરૂપ રાકેશ નિહારી । બઢી બીચિ પુલકાવલિ ભારી ॥

બાજે નમ ગહગહે નિશાના । દેવવધુ નાસહીં કર ગાના ॥ ૨ ॥

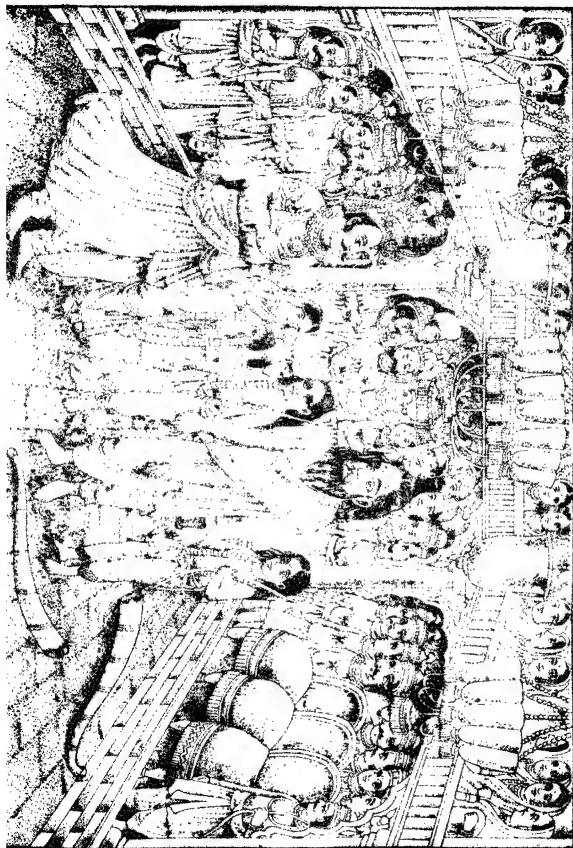
બ્રહ્માદિક સુર સિદ્ધ મુનીશા । પ્રમુહિ પ્રશંસહિં દેહિં અશીશા ॥

વરણિં સુમન રંગ વહુ માલા । ગાવહિં કિન્નર ગીત રસાલા ॥ ૩ ॥

રહી ધુવન ભરિ જય જય વાની । ધનુષ મંગ ધુનિ જાત ન જાની ॥

મુદિત કહહિં જહૈં તહૈં નર નારી । મંજર રામ શંકુ ધનુ ભારી ॥ ૪ ॥

રામચંદ્રજીએ, ધનુષના બે કટકા ધરતીપર નાખી કીધા, ત્યારે તે બોઈને સર્વે હોકો સુખ પામ્યાં. પ્રેમરૂપી અગાધ જળથી ભરેલા વિદ્યામિત્રરૂપી પવિત્ર અને સુશોભિત સસુદ્રમાં રોમાંચોની પંક્તિરૂપ ભારે મોબાઓ, ॥ ૧ ॥ રામચંદ્રજીરૂપી પૂનેમના ચંદ્રનો પ્રકાશ થયો બોઈને, બહુ જ ઉછળવા લાગ્યા. આકાશમાં દેવ હુંદુભિઓનો ભારે ગડગડટ થવા લાગ્યો. અસરાઓ, ગાયનો તથા નૃત્યો કરવા લાગી. ॥ ૨ ॥ બ્રહ્માદિક દેવતાઓ, સિદ્ધો તથા મુનીશ્વરો, રામચંદ્રજીની પ્રશંસા કરી, આશીર્વાચનો આપીને, રંગ-

h. p. p.

રંગની પુષ્પોની માળાઓની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા અને કિન્નરો, રસિક ગીતો ગાવા લાગ્યા. ॥૩॥ બ્રહ્માંડમાં જ્ય જ્ય વાણી એવી તો ભરપૂર થઈ ગઈ કે, તેથી ધનુષના ભાંગવાનો શબ્દ કયાં ગયો ? એ બાણુવામાં પણ ન આંચું. પ્રસન્ન થયેલી સ્ત્રીઓ, જ્યાં ત્યાં વાતો કરવા લાગી કે, ‘રામે સદાશિવનું બારે ધનુષ ભાંગ્યું.’ ॥ ૪ ॥

દો-—બંદી માગધ સૂત ગણ, વિરદ વદહિં મતિ ધીર ॥

કરહિં નિહાવર લોગ સખ, હય ગય ધન મણિ ચીર ॥ ૩૦૯ ॥

ધીર બુદ્ધિવાળા બંદીજનો, વહીવંચાઓ તથા પૌરાણિક લોકો, પૂર્વ પુરુષોત્તી બીરૂદાવલીઓ બોલવા લાગ્યા અને સર્વે લોકો, ઘોડાઓની, હાથીઓની, ધનૌની, મણિઓની તથા ઉત્તમ વસ્ત્રોની નોંધાવરો કરવા લાગ્યા. ॥ ૩૦૯ ॥

ૐ-—શ્રાંશ મૃદંગ શંખ સહનાઈ । મેરિ ઢોલ દુંદુભી મુહાઈ ॥

વાજહિં વહુ વાજને મુહાયે । જહૈં તહૈં યુવતિન મંગલ ગાયે ॥ ૧ ॥

સચ્ચિન સહિત અતિ હર્ષિત રાની । સૂચત ધાન પરા જનુ પાની ॥

જનક લહે મુલ શોચ વિહાઈ । પૈરત થકે થાહ જનુ પાઈ ॥ ૨ ॥

શ્રીહત મયે મૂપ ધનુ દ્રટે । જૈસે દિવસ દીપ છબિ છૂટે ॥

સિય હિય મુલ વરણે કેહિ માંતી । જનુ ચાતકિ પાઈ જલ સ્વાતી ॥ ૩ ॥

રામહિં લષણ વિલોકત કૈસે । શશિહિં ચકોર કિશોરક જૈસે ॥

સતાનંદ તબ આયમુ દીન્હા । સીતા ગમન રામપહૈં કીન્હા ॥ ૪ ॥

સુંદર ઝાંઝ, મૃદંગ, શંખ, શરણાઈ, ભેરી, ઢોલ અને દુંદુભિઓ વગેરે અનેક વાજીઓ મનોહર રીતે વાગવા લાગ્યાં. સ્ત્રીઓ જ્યાં ત્યાં માંગલિક ગીતો ગાવા લાગી, ॥ ૧ ॥ જેમ સૂકાવા લાગેલું ધાન્ય, વરસાદ પડવાથી પ્રકુલિત થાય, તેમ સખીઓ સહિત જનક રાજની રાણી, પ્રકુલિત થઈ. જેમ બેપીઓ માણસ, વિશ્રામનું સ્થાનક મળવાથી શોકનો ત્યાગ કરીને સુખ પામે, તેમ જનક રાજ, ચોગ્ય સંબંધ મળવાથી શોકનો ત્યાગ કરીને સુખ પામ્યા. ॥ ૨ ॥ જેમ, રાત્રિ તૂટતાં દિવાઓ નિસ્તેજ થઈ જાય, તેમ ધનુષ તૂટતાં રાજાઓ, નિસ્તેજ થઈ ગયા. જેમ સ્વાતીનું જળ મળવાથી બપોયજીને પ્રાપ્ત થયેલું સુખ, કોઈ રીતે વર્ણવી શકાય નહીં, તેમ કારેલો મનોરથ, પાર પડવાથી સીતાજીના હૃદયમાં જે સુખ પ્રાપ્ત થયું, તે પણ કોઈ રીતે વર્ણવી શકાય નહીં. એ સુખનું વર્ણન કેમ બની શકે ? ॥ ૩ ॥ જેમ ચક્રોરનો બાલક, ચંદ્રને ભેઈ રહે, તેમ લક્ષ્મણજી, રામને ભેઈ રહ્યાં. આ સમયમાં શતાનન્દ મુનિએ, આજ્ઞા કરતાં, સીતાજી, રામચંદ્રજીની પાસે જવા આવ્યાં. ॥ ૪ ॥

દો-—સંગ સત્વી સુંદરિ ચતુર, ગાવહિં મંગલ ચાર ॥

ગવની બાલ મરાલ ગતિ, મુલમા અંગે અપાર ॥ ૩૧૦ ॥

સુંદર અને ચતુર સખીઓ, મંગલાચાર ગાતી ગાતી, સીતાજીની સાથે ચાલી. બાલ હંસીના જેવી ચાલવાળાં અને અંગમાં અપાર પરમ શોભાવાળાં સીતાજી, સખી-

ज्योना मध्यमां, जेम धष्ठी छणीज्योना मध्यमां मढा छणी शोखे, तेम शोख-
वा लाज्यां. ॥ ३१० ॥

चौ०—सखिन मध्य सिय सोहति कैसी । छवि गण मध्य महा छवि जैसी ॥

करसरोज जयमाल मुहाई । विश्व विजय शोभा जनु छाई ॥ १ ॥

तनसँकोच मन परम उछाहू । गूढ प्रेम लखि परै न काहू ॥

जाय समीप रामछवि देखी । गहि जनु कुँवरि चित्र अवरेखि ॥ २ ॥

चतुर सखी लखि कही बुझाई । परि रावहु जयमाल मुहाई ॥

मुनत युगल करमाल उठाई । प्रेमविवश पहिराइ न जाई ॥ ३ ॥

सोहत जनु युग जलज सनाला । शशिहि समीत देत जयमाला ॥

गावहिं छवि अवलोकि सहेली । सिय जयमाल राम उर मेली ॥ ४ ॥

सीतालज्जे, हस्तकमलमां लीधेदी जयभाणा, लज्जे त्रैलोक्य विजयनी शोभा
छाही रही होय जेवी दीसती हती. लज्जने लीधे शरीरने संकोच करतां, मनमां परम
उत्साहवाणां अने जेने गूढ प्रेम कोधना लज्जवामां आवतो न हुतो जेवां सीताल
रामना समीपमां जध, रामनी छणी जेधने, लज्जे चित्रमां आणजेलां होय जेवां यध
अयां. ॥ १, २ ॥ यतुर सखीज्जे, सीताने समजनीने कछुं के, “ सुंदर जयभाणा
पडेरावे. ” सखीनुं वयन सांलणी, जन्ने हाथथी भाणा उच्यी करी, पछु, प्रेमवश्य-
पछुने लीधे पडेरावी शकाती न हती. ॥ ३ ॥ जयभाणा देवामां, प्रेमथी परवश
अवाने लीधे अने लज्जने लीधे, संकोचाती सीतालज्जा जे हाथइपी नाण सहित कम-
णोनी लोडी, लज्जे रामना सुभइपी यंद्रने जेधने, संकोचाती होय जेवी शोभावा लागी.
सीतालज्जी, आ समयनी छणी जेधने, सखीज्जे गावा लागी अने पछी सीतालज्जे,
सावधान यधने रामना गणामां जयभाणा नाणी. ॥ ४ ॥

सो०—रघुवर उर जयमाल, देखि देव वरषहिं मुमन ॥

सकुचे सकल झुआल, जनु विलोकि रवि कुमुदगण ॥ ३८ ॥

रामना वक्षःस्थलमां जयमालाने जेधने, देवताज्जे पुष्पोगी वृष्टि करवा लाज्या
अने सर्वे राज्ञज्जे, जेम सूर्यने जेधने कुमुदे संकोचाय, तेम संकोचाया. ॥ ३८ ॥

चौ०—पुर अरु व्योम बाजने बाजे । खल भये मलिन साधु सब गाजे ॥

सुर किन्नर नर नाग मुनीश । जय जय कह सब देहिं अशीश ॥ १ ॥

नाचहिं गावहिं विबुध वधूती । बार बार कुमुदावलि छूटी ॥

जहँ तहँ दिग वेदध्वनि करहीं । बंदी बिरदावलि उच्चरहीं ॥ २ ॥

मही पताल नाकयश व्यापा । रामवरी सिय भंजेऊ चापा ॥

करहिं आरती पुर नर नारी । देहिं निछावरि विच विसारी ॥ ३ ॥

सोहत सीय रामकी जोगी । छवि शृंगार मनहुँ इक ठौरी ॥

सखी कहहिं मञ्जुपद गहू सीता । करति न चरण परश अति भीता ॥ ४ ॥

નગરમાં અને આકાશમાં વાળાં વાગવા લાગ્યાં. ખલ રાજાઓ, મહિન (કાળા) થઈ ગયા, સર્વ સજ્જનો ગાવા લાગ્યા. દેવતાઓ, કિજરો, મનુષ્યો, નાગો તથા સુનીશ્વરો આદિ સર્વે, જ્ય જ્ય કહીને આશીષો દેવા લાગ્યા. ॥ ૧ ॥ દેવાંગનાઓ નાચવા તથા ગાવા લાગી, વારંવાર પુષ્પ વૃષ્ટિઓ પડવા લાગી. આદ્યો, સર્વ સ્થલોમાં વેદધ્વનિ કરવા લાગ્યા અને બંદીઓનો બીરુદાવલી બોલવા લાગ્યા. ॥ ૨ ॥ ધનુષને ભાંગીને સીતાને વરવાની રામની કીર્તિ, પૃથ્વીમાં, પાતાલમાં તથા સ્વર્ગમાં વ્યાપી અને મિથિલાનાં સર્વે સ્ત્રી પુરુષો આરતી કરવા લાગ્યાં તથા ધનની સંભાળને છોડી દહને નોછાવરો દેવા લાગ્યાં. ॥ ૩ ॥ સીતા અને રામ, એઓની ભેડી, બહેણે શોભા અને શુંગારરસ, એઓની ભેડી, એક સ્થલમાં ઉભી હોય એવી શોભવા લાગી. સખીઓ, સીતાજીને, રામનાં ચરણોનો સ્પર્શ કરવાનું કહેવા લાગી, પણ સીતાજી અત્યંત ડરને લીધે ચરણસ્પર્શ ન કરવા લાગ્યાં ॥ ૪ ॥

દો-ગૌતમ તિય ગતિ મુરતિ કરિ, નહિ પરશતિ પદ પાનિ ॥

મન વિહૈસે રણવંશમાણિ, પ્રીતિ અલૌકિક જાનિ ॥ ૩૧૧ ॥

ગૌતમની સ્ત્રી (અહલ્યાની) ગતિનું સ્મરણ કરીને સીતાજી હાથવટે રામનાં ચરણોનો સ્પર્શ નહીં કરતાં હતાં^૧. સીતાજીની પ્રીતિનું આ અલૌકિકપણું બહુ દેવાથી, રામચંદ્રજી, મનમાં ને મનમાં હસવા લાગ્યા. ॥ ૩૧૧ ॥

ચૌ-તબ સિય દેસિ ભૂપ અભિલાષે । કૂર કુપૂત મૂઢ મન માલે ॥

ઉઠિ ઉઠિ પહર સનાહ અભાગે । જહૈ તહૈ ગાલ વજાવન લાગે ॥ ૧ ॥

લેહુ હુઢાય સીય કહૈ કોઝ । ધરિ મારહુ વૃષ બાલક દોઝ ॥

તોરે ધનુષ ચાહ નહિ સરઈ । જીવત હમહિ કુવૈરિ કો વરઈ ॥ ૨ ॥

જો વિદેહ કહુ કરૈ સહાઈ । જીતહુ સમર સહિત દોઝ ભાઈ ॥

સાધુ ભૂપ બોલે મુનિ વાની । રાજ સમાજહિ લાજ લજાની ॥ ૩ ॥

યશ પ્રતાપ વીરતા વઢાઈ । નાક પિનાક હિ સંગ સિંચાઈ ॥

સોઈ શૂરતા કિ અવ કહુ પાઈ । અસ બુધિ તૌ વિધિ મુંહ મસિલાઈ ॥ ૪ ॥

૧ જેમ પાપાણુરૂપ અહલ્યા, રામના ચરણના સ્પર્શથી સ્ત્રી બની ગઈ હતી, તેમ મારા હાથના કંકણના તથા વીંટીઓના મણિઓ કે જેઓ એક જાતના પાપાણુ છે, તેઓ રમ્પેને સ્ત્રીઓરૂપ બની જાય ? અને રમ્પેને તે સ્ત્રીઓ, રામના પ્રેમની ભાગીદાર થાય ? એવી શંકાથી, સીતાજી, ચરણસ્પર્શ નહીં કરતાં હતાં. અહીં કટલાએક એવો કાલ્પનિક અર્થ કરે છે કે, “ રામચંદ્રજીએ, અવતાર ધરતી વખતે સીતાજીને વચન આપ્યું હતું કે હું તમારા સિવાય બીજી કોઈ પણ સ્ત્રીના સ્પર્શ નહીં કરું. આમ છતાં, રામચંદ્રજીએ, ચરણથી અહલ્યાનો સ્પર્શ કર્યો હતો, તેથી સીતાજી, તે વાતનું સ્મરણ આપવા વાસ્તે, રામના ચરણનો સ્પર્શ નહીં કરતાં હતાં. ” પણ આ કલ્પના અપ્રમાણિક અને અનુચિત છે. કારણ, રામચંદ્રજીએ, સ્ત્રીભાવથી અહલ્યાનો સ્પર્શ નથી કર્યો અને વળી અહલ્યા ઋષિ પત્ની હતાં, તેથી રામચંદ્રજીની ઉપર ખોટો આરોપ મૂકવામાં કંટલા દોષ છે ? એ વિચારનું બેધએ. ‘ ગૌતમ ’ એટલે અધિકાર નોતો રહ્યો એવો અર્થ કરીને બીજી પણ એક બે કલ્પનાઓ કરનામાં આવે છે, પણ તે કલ્પનાઓ કિલ્લ છે, અપ્રમાણિક છે અને વળી શુંસાધજીની કવિતાનાં ઉચ્ચત્વને હાનિ પહોંચાડનારી છે, તેથી ત્યાજ્ય જ છે.

આ સમયમાં, સીતાજીને જોઇને, રાજાઓ, ઇચ્છા કરવા લાગ્યા અને જેઓ કૂર કુપુત્ર તથા મૂઢ હતા, તે અભાગિયાઓ, ઉઠી ઉઠી, અખતરે પહેરીને, જ્યાં ત્યાં ગાલે બળવવા લાગ્યા. ॥ ૧ ॥ કોઈ તો કહેવા લાગ્યા કે, “ સીતાને છીનવી લેયો, આ બન્ને રાજકુમારોને પકડીને મારી નાખો, ધનુષ તોડ્યા છતાં પણ, એઓની કાર્યસિદ્ધિ નહીં થાય, અમે જીવતાં છતાં, જનકની કુંવરીને કોણ વરી શકે ? ॥ ૨ ॥ જો જનક એઓની કાંઈ સહાયતા કરશે, તો આ બન્ને ભાઈઓની સાથે જનકને પણ, યુદ્ધમાં જીતી લેશું ” આ વચનો સાંભળીને ભલા રાજાઓ બેસવા લાગ્યા કે, “ આ રાજસમાજમાં તે લાજ પણ આવતાં લાગતી હોય એમ જણાય છે. ॥ ૩ ॥ તમારાં યશ, પ્રતાપ, વીરતા મોટાઈ અને નાક, એઓ તો સહાશિવના ધનુષની સાથે જ તુટી ગયા. તમારી શૂરતા, જે પ્રથમ હતી, તે જ છે કે હમણાં કયાંયથી નવી મળી છે ? તમારી આવી બુદ્ધિને જોઇને જ વિધાતાએ, તમારાં મોઢાંઓપર શાહી લગાવી લીધી છે ॥ ૪ ॥

દો—દેસદુ રામહિં નયન भर, तजि इर्षा मद मोह ॥

લષણ રોષ પાવક પ્રવલ, જાનિ શલભ જાનિ હોહ ॥ ૩૧૨ ॥

ધ્યાનિ, મદને તથા મોહને છોડી દઇ, નેત્ર ભરીને રામનાં દર્શન કરે. લક્ષ્મણના ક્રોધ રૂપી પ્રબલ અગ્નિમાં બાણી જોઇને પતંગીઆઓરૂપ નહીં થાઓ. ॥ ૩૧૨ ॥

चौ—बैनतेय बलि जिमि चह कागू । जिमि शश चहहिं नाग अरि भागू ॥

જિમિ ચહ કુશલ અકારણ કોહી । શુભ સંપદા ચૈં શિવદ્રોહી ॥ ૧ ॥

લોભી લોભુષ કીરતિ ચહહી । અકલંકતા કિ કામી લહહી ॥

हरिपद विमुख परम गति चाहा । तस तुम्हार लालच नरनाहा ॥ २ ॥

કોલાહલ મુનિ સીય સકાની । સહી લિવાય ગઈ જહૈં રાની ॥

राम सुभाय चले गुरुपार्हीं । सियसनेह वर्णत मनमार्हीं ॥ ३ ॥

રાનીન સહિત સોચવરી સીયા । અવધોં વિધિહિ કહા કરણીયા ॥

भूप वचन मुनि इत उत तर्हीं । लषण रामवर बोल न सकहीं ॥ ४ ॥

અરે રાજાઓ ! જેમ કાગડાઓ, ગરુડજીના ભક્ષ્યની ઇચ્છા કરે; સસલાઓ સિંહના ભાગની ઇચ્છા કરે; કારણુ વગર ક્રોધ ધરનાર લોકો, કુશલની ઇચ્છા કરે; શિવ-દ્રોહી લોકો, સુખસંપત્તિની ઇચ્છા કરે; ॥ ૧ ॥ લોભી તથા લાલચુ લોકો ક્રીત્તની ઇચ્છા કરે; કામી લોકો, નિષ્કલંકપણાંની ઇચ્છા કરે અને હરિથી વિમુખ રહેનારાં લોકો સુક્તિની ઇચ્છા કરે; તેમ તમે સીતાના ઇચ્છા કરો છો. ” ॥ ૨ ॥ આ કોલાહલ સાંભળીને સીતાજી, ભયભીત થતાં, સખીઓ તેમને રાણીની પાસે લઇ ગઇ. રામચંદ્રજી તો, રાજાઓના વાદથી કંથે વિકાર નહીં પામતાં, મનમાં સીતાજીના રનેહનું વર્ણન કરતા કરતા, ગુરુની પાસે ગયા ॥ ૩ ॥ રાણીઓ અને સીતાજી, શોક કરવા લાગ્યાં કે, ‘ હવે વિધાતાએ શું કરવું ધાર્યું હશે ? ’ લક્ષ્મણજી, રાજાઓનાં વચનો સાંભળી, આમ તેમ તાકવા લાગ્યા, પણ રામના ડરને લીધે કશું બોલી શકતા ન હતા. ॥ ૪ ॥

દો-અરુણ નયન મુકુટિ કુટિલ, ચિતવન વૃપન સકોપ ॥

મનહુ મત્ત ગજ ગણ નિરલિ, સિંહ કિશોરહિ ચોપ ॥ ૩૧૩ ॥

જેમ સિંહ બચ્ચો, પોતાના સ્વાભાવિક વીરપણાથી મદોન્મત્ત હાથીઓના સમૂહની સામે જુવે, તેમ લક્ષ્મણ, કૌપથી કુટિલ થયેલી બુકુટીઓવાળાં અને વિશેષ લાલ થયેલાં નેત્રોવડે, રાજાઓની સામે જોવા લાગ્યા ॥ ૩૧૩ ॥

ચૌ-સર ભર દેલિ વિકલ નર નારી । સવ મિલિ દેહિ મહીપન મારી ॥

તેહિ અવસર મુનિ શિવધનુ મંગા । આયે મૃગકુલ કમલ પતંગા ॥ ૧ ॥

દેલિ મહીપ સકલ સકુચાને । બાજ જપટ જનુ લવા લુકાને ॥

ગૌર શરીર મૂતિ મલિ ખ્રાજા । માલ વિશાલ ત્રિપુણ્ડ વિરાજા ॥ ૨ ॥

શશિ જટા શશિવદન મુહાવા । રિસવશ કહુક અરુણહૈ આવા ॥

મુકુટી કુટિલ નયન રિસ રાતે । સહજાહિ ચિતવત મનહું રિસાતે ॥ ૩ ॥

વૃશભકંઠ ઉર બાહુ વિશાલા । ચારુ જનેઝ માલ મૃગશાલા ॥

કટિ મુનિ વસન તૂળ દુહ વાંધે । ધનુ શર કર કુટાર કલ કાંધે ॥ ૪ ॥

ખળભળાટ થતો જોઈ, વિદુલ થયેલાં સ્ત્રીઓ અને પુરુષો, સર્વ મળીને, રાજાઓને ગાળો દેવા લાગ્યાં. આ અવસરમાં પોતાના ગુરુ સદાશિવના ધનુષનો લંગ થયો સાંભળી કૌપથી બ્યાસ થયેલા, બૃગુકુલરૂપી કમળને પ્રકુલિત કરવામાં સૂર્યરૂપ પરશુરામભૃત્ય ત્યાં આવ્યા. ॥ ૧ ॥ જેમ, બાજને જોઈને ચક્રોમાં છૂપાવા લાગે, તેમ, પરશુરામને જોઈને સઘળા

૧ કુસાંબુ રાજના પુત્ર ગાધિ રાજાએ, પોતાની દીકરી સત્યવતી, ભૃગુ કુલના ઋચીક ઋષિને પરણ્યા હતાં. એક સમયે સત્યવતીએ અને સત્યવતીની માએ, પુત્રને વાસ્તે પ્રાર્થના કરતાં ઋચીક, સત્યવતીને વાસ્તે બ્રહ્મમંત્રોથી અને સાસુને વાસ્તે ક્ષત્રિય મંત્રોથી દ્વિધાક તૈયાર કરીને નહાવા ગયા, સત્યવતીની માએ, સત્યવતીના દ્વિધાકને શ્રેષ્ઠ જાણી, તે દ્વિધાક પોતે આધો અને પોતાનો દ્વિધાક સત્યવતીને ખવડાવ્યો. આ વાત જાણવામાં આવતાં, ઋચીકે સત્યવતીને કહ્યું કે, તને ક્ષત્રિય ધર્મેવાળો અને તારી માને બ્રાહ્મણ ધર્મેવાળો પુત્ર પ્રાપ્ત થશે. પછી સત્યવતીએ પ્રાર્થના કરવા ઉપરથી, ઋચીક બોલ્યા કે, તારો પુત્ર નહીં પણ પૌત્ર ક્ષત્રિય ધર્મેવાળો થશે. આથી સત્યવતીને જમદગ્નિ નામે પુત્ર થયા અને જમદગ્નિને વસુભાન આદિ સૌ પુત્રોમાં છેલ્લા પુત્ર પરશુરામ થયા. ગાધિ રાજાને વિશ્વામિત્ર નામે પુત્ર થયો. એક સમયે હૈહય વંશના સહસ્રાર્જુન રાજાએ, જમદગ્નિની કામધેનુનું હરણ કરતાં, પરશુરામ સહસ્રાર્જુનને મારીને, તે ગાય પાછી લાવ્યા. જમદગ્નિએ, રાજાના વધનું પ્રાપ્તિ કરાવવા વાસ્તે પરશુરામને એક વર્ષ સુધી તીવ્રયાત્રા કરવા મોકલ્યા હતા. પરશુરામ, યાત્રા કરીને આવ્યા પછી એક દિવસે તેમની ગેરહાજરીનો લાભ લઈ, સહસ્રાર્જુનના પુત્રાએ આવીને જમદગ્નિને મારી નાખતાં, પરશુરામે પૃથ્વીને નિઃક્ષત્રિય કરવાની પ્રતિજ્ઞા લઈ, સર્વ ક્ષત્રિયોને મારી, કરુણેશમાં લોહીના નવ કુંડો કર્યા અને યજ્ઞ કરીને પૃથ્વી બ્રાહ્મણોને આપી દીધી. પરશુરામે ક્ષત્રિયોનો પ્રલય કરી નાખતાં, ક્ષત્રિયોની સ્ત્રીઓએ પાછળથી બ્રાહ્મણોનાં બીજાં પુત્રોને મહણ કરીને પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યાં. આથી તે વખતના ધણુ ખરા ક્ષત્રિયો બ્રાહ્મણોનાં બીજાંથી જ ઉત્પન્ન થયેલા હતા. સૂર્ય વંશમાં એક રાજા, સ્ત્રીનો વેષ પહેરીને રહેવાથી પરશુરામના હાથથી બચી ગયો હતો, તેના વંશમાં હસરથ રાજા ઉત્પન્ન થયા હતા. (શ્રીમદ્ભાગવત નવમસ્કંધ)

રાજાઓ, આમ તેમ છૂપાવા લાગ્યા. ગૌર શરીરવાળા, ચંદ્ર જેવા સુશોભિત સુખવાળા છતાં પણ ક્રોધને લીધે કાંઈક રક્ત થયેલા સુખવાળા, કુટિલ બુદ્ધિઓવાળા, સ્વાભાવિક દેખાવમાં ક્રોધયુક્ત દેખાય એવી અને વળી ક્રોધથી વધારે રાતી થયેલી આંખોવાળા, ॥ ૨ ॥ ૩ ॥ બળદના જેવી કાંધવાળા, વિશાલ છાતીવાળા, વિશાલ ભુજઓવાળા, સુંદર જનોઈ, માળા તથા મૃગચર્મ, એઓને ધરનારા, જેણે વલ્કલ વસ્ત્રોથી કસેલી કટી ઉપર એ ભાથા બાંધ્યા હતા એવા, હાથમાં ધનુષ બાણવાળા, કાંધપર ધરેલા વિકરાલ કુહાડાવાળા. ॥ ૪ ॥

દો—સન્ત મેષ કરણી કઠિન, વરણિ ન જાય સ્વરૂપ ॥

ધરિ મુનિ તનુ જનુ વીરરસ, આયે જહૈં સવ ભૂપ ॥ ૩૧૪ ॥

સંતાના વેષવાળા છતાં, કઠણ કરણી કરનારા, જેના સ્વરૂપનું વર્ણન કરી શકાય નહીં એવા અને જાણે સાક્ષાત્ વીર રસ જ મુનિનો દેહ ધરીને અવતર્યો હોય એવા દેખાતા પરશુરામ, રાજાઓના સમાજમાં આવ્યા. ॥ ૩૧૪ ॥

ચૌ—દેશત મૃગુપતિ મેષ કરાલા । ઉટે સકલ ભય વિકલ બુલાલા ॥

પિતુ સમેત કહિ કહિ નિજ નામા । લગે કરન સવ દંડ પ્રણામા ॥ ૧ ॥

જેહિ સ્વભાવ ચિતવહિં હિત જાની । સૌ જાને જનુ આયુ છુટાની ॥

જનક વહોરિ આય શિર નાવા । સીય બુલાય પ્રણામ કરાવા ॥ ૨ ॥

આશિષ દીન્હ સર્વો હરપાની । નિજ સમાજ લેગઈં સયાની ॥

વિશ્વામિત્ર મિલે પુનિ આઈ । પદસરોજ મેલે દોઝ માઈ ॥ ૩ ॥

રામ લષણ દશરથને ઢોટા । દીન અશીશ જાન મલિ જોટા ॥

રામહિં ચિતૈં રહે થકિ લોચન । રૂપ અપાર માર મદ મોચન ॥ ૪ ॥

પરશુરામજીનો વિકરાલ વેષ જોઈ, બચથી વિદુલ થયેલા સર્વે રાજાઓ ઉભા થયા અને પોત પોતાના પિતાઓનાં નામે સહિત પોતાનાં નામે^૧ બોલી બોલીને સર્વે હંડવત પ્રણામ કરવા લાગ્યા. ॥ ૧ ॥ પરશુરામ, જે રાજાને, પોતાનો સ્નેહી જાણીને તેની સામે સ્વાભાવિક રીતે જોતા હતા, તે રાજા પણ, પોતાનાં આયુષ્યનો અંત આવ્યા જેવું સમજતો હતો. પછી જનક રાજાએ આવીને માથું નમાવ્યું અને સીતાજીને બોલાવીને તેમને પણ પગે લગાડ્યાં. ॥ ૨ ॥ પરશુરામે સીતાજીને, અખંડ સૌભાગ્યની આશિષ આપતાં, સઘળી ચતુર સખીઓ રાજી થઈને સીતાજીને પોતાના સમાજમાં તેડી ગઈ. પછી વિશ્વામિત્ર મુનિ, આવીને મળ્યા અને તેમણે, ખત્રે ભાઈઓને પરશુરામજીના ચરણકમળમાં મેલીને કહ્યું કે, ॥ ૩ ॥ “ આ રામ અને લક્ષ્મણ. દશરથ રાજાના પુત્રો છે. ” પરશુરામે સારી જોડ જાણીને તેઓને આશિષ લીધી, પરશુરામ, રામની સામે તો

૧ અભિવાદન કરવામાં પિતાઓનાં નામ પણ લેવાં જોઈએ, એમ ધર્મશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે, તેથી અશ્વત્થા, અમોઘાક્ષણના પુત્રો છીએ, માટે અમોને મારવા નહીં. એમ જણાવવાને વાસ્તે, રાજાઓએ પોતપોતાના પિતાઓનાં નામે લીધાં.

એક નજરથી જોઈ રહ્યા અને તેમનાં નેત્રો કામદેવના મદને પશુ તોડી નાખે એવા રામના અપાર રૂપમાં એવાં મગ્ન થઈ ગયાં કે, તેમાં જ થાકી રહેવાથી પાછાં નીકળી શકતાં ન હતાં. ॥ ૪ ॥

દો-બહુરિ વિલોકિ વિદેહ સન, કહહુ કહા અતિ ખીર ॥

પૂછત જાન અજાન જિમિ, વ્વાપંડ કોપ શરીર ॥ ૩૧૫ ॥

પછી કોપથી વ્યાપ્ત થયેલા શરીરવાળા પરશુરામજીએ, જનક રાજાની સામે જોઈ પોતે જાણતાં છતાં પણ, અજાણતા બનીને પૂછ્યું કે, ‘અહીં આવડી બધી બીડ કેમ છે?’ ॥ ૩૧૫ ॥

ચૌ-સમાચાર કહિ જનક સુનાયે । જેહ કારણ મહીપ સવ આયે ॥

સુનત વચન કિર અનત નિહારે । દેલે વાપ સંડ મહિ ઢારે ॥ ૧ ॥

અતિ રિસ બોલે વચન કઠોરા । કહ જડ જનક ધનુષ્ય કેહિ તોરા ॥

વેગિ દિલાડ મૂઠ નતુ આજૂ । ઝલટૈં મહિ જહૈ લગ તવ રાજૂ ॥ ૨ ॥

અતિ ઢર ઉતર દેત નૃપ નાહીં । કુટિલ ધૂપ હરપે મનમાહીં ॥

સુર મુનિ નામ નગર નર નારી । શોચહિ સકલ ત્રાસ ઝર ખારી ॥ ૩ ॥

મન પહિતાત સોય મહતારી । વિધિ સંવારિ સવ વાત વિગારી ॥

મૃગુપતિ કર સ્વભાવ મુનિ સીતા । અર્દ્ધ નિમેષ કરવ સમ વીતા ॥ ૪ ॥

જનક રાજાએ, જે કારણથી સર્વે રાજાઓ આવ્યા હતા, તે કારણ કહી સંભળાવ્યું. જનકનાં વચન સાંભળી, પરશુરામજીએ બીજી તરફ જોયું ત્યાં ધરતીપર ફેંકેલા ધનુષના બે ટુકડા જોવામાં આવ્યા. ॥ ૧ ॥ આથી અત્યંત ક્રોધ કરીને પરશુરામ કઠોર વચનો બોલ્યા કે, “અરે મૂર્ખ જનક! બોલી દે. આ ધનુષ કોણે તોડ્યું છે? અરે મૂઠ! મને જલદી બતાવ નહોતર, આજ, જેટલા સુધી તારૂં રાજ્ય છે, તેટલા સુધીની પૃથ્વીને ઉલટ પાલટ કરી નાખીશ.” ॥ ૨ ॥ જનક રાજા, અત્યંત લયને લીધે ઉત્તર નહીં આપતાં, કુટિલ રાજાઓ, જનકનું અનિષ્ઠ થવાનું ધારીને રાજી થવા લાગ્યા અને દેવ-તાઓ, મુનિઓ, નાગો તથા મિત્રિકા પુરીનાં સઘળાં માણસો, હૃદયમાં મોટો ત્રાસ ધરીને ચિંતા કરવા લાગ્યાં. ॥ ૩ ॥ સીતાજીનાં માતાજી મનમાં ખેદ કરવા લાગ્યાં કે, ‘હાય હાય! દૈવે સઘળી વાત સુધારીને પાછી બગાડી દીધી, પરશુરામજીના સ્વભાવની હકીકત સાંભળીને સીતાજીને અર્ધા નિમેષ પણ કલ્પ સમાન જણાવા લાગ્યો. ॥ ૪ ॥

દો-સમય વિલોકે લોક સવ, જાન જાનઠી ખીર ॥

હૃદય ન હર્ષ વિષાદ કહુ, બોલે શ્રીરણીર ॥ ૩૧૬ ॥

જેના હૃદયમાં કયો હર્ષ કે ખેદ આવ્યો જ ન હતો એવા રામચંદ્રજી, સર્વ લોકોને ત્રાસ પામેલાં જોઈ, અને સીતાજીને પણ શંકા પામેલાં જોઈને બોલ્યા કે, ॥ ૩૧૬ ॥

બૌ-નાથ શંકુ ધનુ મંજનિ હારા । હુદૈ કોઝ યક દાસ તુમ્હારા ॥
 આયસુ કહા કહિય કિન મોહી । મુનિ રિસાય બોલે મુનિ કોહી ॥ ૧ ॥
 સેવક સો જો કરૈ સેવકાઈ । અરિ કરની કર કરિય લરાઈ ॥
 મુનહુ રામ જોહિ શિવધનુ તોરા । સહસ બાહુ સમ સો રિપુ મોરા ॥ ૨ ॥
 સોવિ લગાય વિહાઈ સમાજા । નતુ મારે જૈઈ સબ રાજા ॥
 મુનિ મુનિ વચન લવણ મુસકાને । બોલે પરશુધર હિ અપમાને ॥ ૩ ॥
 વહુ ધનુહી તોરેઝ લરિકાઈ । કબહૂં ન અસરિસ કીન્હ ગુસાઈ ॥
 હિંધ ધનુ પર મમતા કેહિ હેતુ । મુનિ રિસાય કહ મૃગુકુલ કેતુ ॥ ૪ ॥

“હે નાથ ! હે પરશુરામજી ! આ સદાશિવના ધનુધને ભાંગી નાખનારો આપનો કોઈ એક દાસ જ હશે. શી આજ્ઞા છે ? આપ મને શામાટે કહેતા નથી ?” આ વચન સાંભળી કોપી પરશુરામ વિશેષ ક્રોધ કરી બોલ્યા કે, ॥ ૧ ॥ “જે સેવા કરે, તે સેવક કહેવાય પણ જેણે શત્રુનું કામ કર્યું હોય તે સેવક કેમ કહેવાય ? જેણે શત્રુના જેવું કૃત્ય કર્યું હોય તેની સામે તો લડાઈ કરવી જ યોગ્ય છે. હે રામ ! સાંભળો. જેણે આ સદાશિવનું ધનુષ તોડ્યું છે, તેને તો હું મારો સહસ્રાર્જુન રાજા બેવો શત્રુ જ સમજી લઉં. ॥ ૨ ॥ એ મારા શત્રુએ, આ રાજસમાજને છોડી દઈને અલગ થતું જોઈએ. નહોતર સર્વે રાજાઓ માર્યા જશે. ” પરશુરામનાં વચનો સાંભળીને લક્ષ્મણજી હસ્યા અને જેઓથી પરશુરામનું અપમાન થયેલું ગણાય એવાં વચનો બોલ્યા કે, ॥ ૩ ॥ “હે સ્વામી ! અમેએ બોલ્યાવસ્થામાં ઘણાં ઘણાં ધનુષો તોડી નાખ્યાં છે, પણ આપે આવી રીસ કદી કરી નથી. આપનો, આ ધનુધને વાસ્તે આવડી મમતા રાખવાનો શો હેતુ છે ? ” બૃથ કુળના ક્ષત્રવંશ પરશુરામ મુનિ ક્રોધથી બોલ્યા કે, ॥ ૪ ॥

દૌ-રે તૃપ બાલક કાલવશ, બોલત તોહિં ન સંભાર ॥

ધનુહીં સમ ત્રિપુરારિ ધનુ, વિદિત સકલ સંસાર ॥ ૩૧૭ ॥

૧ આ જગે એમ કહેવામાં આવે છે કે, પૂર્વે પરશુરામજીએ સર્વ રાજાઓનાં તથા દેવતાઓનાં ધનુષો લઇને પોતાનાં સ્થાનક પર એકઠાં કર્યા હતાં. આ ધનુષોના ભારથી તથા ‘આ ધનુષો ક્રોધ રાક્ષસાદિકના હાથમાં જશે તો પ્રલય વર્તી રહેશે, એવી ધાર્તાથી, પૃથ્વી બ્રાહ્મણીનું રૂપ લઇને અને શેષનાગ બાલકનું રૂપ લઇને પરશુરામની પાસે આવ્યાં. પૃથ્વીએ કહ્યું કે, ‘હે મહારાજ ! મારો પુત્ર બાલકયાગો છે, તેથી ક્રોધ બ્રાહ્મણો અમેને સેવા કરવા રાખતા નથી અને તેથી અમે ભૂખે મરીએ છીએ. જો આપ, આ બાલકની ઉપર ક્ષમા રાખવાનું વચન આપીને મને સેવા કરવા વાસ્તે રાખો તો રહું.’ આ સાંભળી પરશુરામે હા પાડીને તેઓને રાખ્યાં. એક સમયે પરશુરામ બહાર ગયા હતા ત્યારે તે બાલકરૂપ શેષનાગે, સઘળાં ધનુષો ભાંગી નાખ્યાં. પરશુરામે આ જોઈ વિસ્મય પામીને તે બ્રાહ્મણીને તથા તે બાલકને પોતાને ત્યાંથી રજા દીધી. આ સમયે પેલા બાલકે શેષનાગ ચઢીને કહ્યું હતું કે, “હું સદાશિવનું ધનુષ ભાંગતું રહી ગયું છે અને રામચંદ્રજી ભાંગશે તે વખતે આપણુ વચ્ચે વાતચીત થશે. ” આ શબ્દો સ્મરણ આપવાને વાસ્તે લક્ષ્મણજી આમ બોલ્યા છે.

“ અરે રાજના પુત્ર ! તને કાળ આવી પહોંચેલો છે, તેથી તું બાલવામાં સંભાળ રાખતો નથી. સદાશિવનું ધનુષ કે જે સર્વ જગતમાં પ્રખ્યાત છે, તે પીળું ધનુષો સમાન ગણાય કે ? ॥ ૩૧૭ ॥

ચૌ૦—લવણ કહા હૈંસિ હમરે જાના । સુનહુ દેવ સવ ધનુષ સમાના ॥
કા ક્ષતિ લાખ જીર્ણ ધનુ તોરે । દેસા રામ નયંકે મોરે ॥ ૧ ॥
હુવત દૂટ રણપતિહિ ન દોષૂ । મુનિ વિન કાજ કરિય કત રોષૂ ॥
બોલે ચિતય પરશુકી ઓરા । રે શઠ મુનેસિ સ્વભાવ ન મોરા ॥ ૨ ॥
બાલક જાનિ વધોં નહિં તોહી । કેવલ મુનિ જઠ જાનહિ મોહીં ॥
બાલ બ્રહ્મચારી અતિ કોહી । વિશ્વાવિદિત ક્ષત્રિયકુલ દ્રોહી ॥ ૩ ॥
મુજબલ ભૂમિ ભૂપ વિન કીનહી । વિપુલવાર મહિ દેવન દીનહી ॥
સહસબાહુ મુજ છેદનહારા । પરશુ વિલોકિ મહીપ કુમારા ॥ ૪ ॥

લક્ષ્મણ હસીને બોલ્યા કે, “ હે મહારાજ ! અમારા બાણવામાં તો સઘળા દેવતાઓનાં ધનુષો ભરાબર છે. આ સહેલું જીવું ધનુષ તોડવાથી શી હાનિ કે શો લાભ થયો છે ? ॥ ૧ ॥ રામ તો આ ધનુષને નવું બાણી ચકાસી બેતા હતા, તેટલામાં તો સ્પર્શ કરતાં જ તૂટી ગયું છે. રામનો વાંક નથી. હે મુનિ ! વ્યર્થ ક્રોધ શા માટે કરો છો ? ” આ સાંભળી, કુહાડાની સામે બેઠને પરશુરામ બોલ્યા કે, “ અરે શઠ ! મારો સ્વભાવ તારા સાંભળવામાં આવ્યો નથી ? ॥ ૨ ॥ હું, તને બાલક બાણીને મારી નાખતો નથી. અરે જઠ ! તું મને એકલો મુનિ બાણ છે કે શું ? હું બાલબ્રહ્મચારી છું, અતિ ક્રોધી છું, જગતમાં પ્રખ્યાત છું અને ક્ષત્રિયોનાં કુલોને વેરી છું. ॥ ૩ ॥ મੈં મારી ભુલઓના બળથી પૃથ્વીને નિઃક્ષત્રિય કરી હતી અને ઘણી ઘણી વાર બ્રાહ્મણોને આપી દીધી હતી. અરે રાજકુમાર ! સહસ્રાર્જુનની હબર ભુલઓને છેદન કરનારા આ કુહાડાને નજરે લો. ॥ ૪ ॥

દો૦—માતુ પિતહિ જાનિ શોચવશ, કરસિ મહીપ કિશોર ॥

ગર્ભનકે અર્ધક દલન, પરશુ મોર અતિ ધોર ॥ ૩૧૮ ॥

અરે રાજના દીકરા ! તું તારાં માબાપને રોવરાવ નહોં. આ મારા અત્યંત ઘોર કુહાડાએ ગર્ભમાં રહેલાં ક્ષત્રિયોનાં બાલકોને પણ કાપી નાખ્યાં છે. ॥ ૩૧૮ ॥

ચૌ૦—બિહૈંસિ લવણ બોલે મૃદુ વાની । અહો મુનીશ મહામટ માની ॥

પુનિ પુનિ મોહિં દિશ્વાય કુઠારા । ચહત ઝડાવન ફૂંકિ પહારા ॥ ૧ ॥

ઈહાં કુહાડવતિયા કોઝ નાહીં । જો તર્જનિ દેશ્વત મરિજાહીં ॥

દેલિ કુઠાર શરાસન વાના । મૈં કહુ કહા સહિત અભિમાના ॥ ૨ ॥

મૃગકુલ સમક્ષ જનેઝ વિલોકી । જો કહુ કહો સહોં રિસ રોકી ॥

મુર મહિમુર હરિજન અરુ ગાર્હ । હમરે કુલ ઇનપર ન શુરાર્હ ॥ ૩ ॥

बषे पाप अपकीरति हरे । मारतहु पाँपरिय तुमहरे ॥
કોટિ કુલિશ સમ વચન તુમહારા । ત્રયા ધરહુ ધનુ વાળ કુટારા ॥ ૪ ॥

લક્ષ્મણ, હસીને કેમળ વાણી બોલ્યા કે, “ અહો ! આપ તો સુનીશ્વર થઇને મોટા લઠવેયાનું અભિમાન ધરાવતા જણાઓ છો અને મને વારંવાર કુહાડો દેખાડીને હુંકથી પાહાડને ઉડાડી દેવા ઇચ્છો છો. ॥ ૧ ॥ અહીં કોઈ પતકાળાનું નેયું નથી, કે જે આંગળી ચીંધવાથી જ બળી જાય. ૧ આપના કુહાડાને તથા ધનુષ બાણને જોઈને મારાથી કાંઈક અભિમાનનું વચન બોલાઈ ગયું છે, ॥ ૨ ॥ પણ હમણાં આપનું આ જનોઈ જોવાથી ૨ આપને ભૃગુકુલના પ્રાક્ષણ બાણીને કહ્યું હતું કે, આપ જે કાંઈ કહેશો તે સઘળું હું, મારા કોષને રોકીને સહન કરી લઈશ. દેવતા, પ્રાક્ષણ, હરિજન અને ગાય, જોએના ઉપર શૂરતા વાપરવાની અમારા કુલની રીતિ જ નથી. ॥ ૩ ॥ જોએને મારવાથી પાપ લાગે અને અપકીર્તિ પણ થાય. એટલા માટે અમે આપથી હાર્યા જ છીએ. જો આપ મારો તોપણ આપને પગે પડીએ. જો કે આપ પૂજ્ય છો, તોપણ મારે કહેવું પડે છે કે, આપની વાણી કરોડ વજ્ર જેવી કઠોર છે, અને આપ ધનુષ બાણને તથા કુહાડાને વૃથા જ ધરો છો. અથવા આપ પ્રાક્ષણ છો, તેથી આપનું શાપરૂપ વચન જ કરોડ વજ્રના જેટલું કામ કરે એમ છે; તે છતાં આપ કુહાડાને અને ધનુષ બાણને ધારણ કરો છો, તે નિષ્ફલ છે. ॥ ૪ ॥

दो०—जो विलोकि अनुचित कहेउँ, समहु महामतिधीर ॥

મુનિ સરોષ મૃગુવંશમાળિ, બોલે ગિરા ગંભીર ॥ ૩૧૯ ॥

હે ધીર તથા મોટી બુદ્ધિવાળા મુનિરાજ ! આપનાં શસ્ત્રો જોઈને, મેં જે કાંઈ અનુચિત કહ્યું છે, તેની ક્ષમા કરજો. ” આ સાંભળી કોષ પામેલા પરશુરામ ગંભીર વચન બોલ્યા કે, ॥ ૩૧૯ ॥

चौ०—कौशिक मुनहु मंद यह बालक । कुटिल कालवश निज कुलघालक ॥

માનુવંશ રાકેશ કલંકુ । નિપટ નિરંકુશ અબુધ અશંકુ ॥ ૧ ॥

કાલકવર હુરૂં સળમાર્હી । કહોં પુકારિ સોરિ મોહિ નાર્હી ॥

તુમ હટકે જો ચહહુ ઉબારા । કહિ પ્રતાપ બલ રોષ હમારા ॥ ૨ ॥

લવણ કહેડ મુનિ મુયશ તુમહારા । તુમહિ અછતકો વરણે પારા ॥

અપને મુલ તુમ અપની કરની । વાર અનેક માંતિ બહુ વરની ॥ ૩ ॥

નહિ સંતોષ તો પુનિ કહુ કહહુ । જનિ રિસ રોંકિ દુસહદુલ સહહુ ॥

વીરવચિ તુમ ધીર અહોમા । ગારી દેત ન પાવહુ શોમા ॥ ૪ ॥

૧ પતકાળાનાં નેયાં (નવાં લાગેલાં ફળ) ની સામે કાંઈ છોકરાં આંગળી ચીંધતાં હોય, તો તે બખટે, તેઓની મા તેઓને વઢે છે કે, ‘ આંગળી ચીંધો માં. આંગળી ચીંધવાથી નેયાં બળી જશે. ’ ૨ જનોઈમાં જે અલગાઈ થાય છે, તેના પ્રકારો ઉપરથી પ્રાક્ષણોનાં ગોત્રો વરતી શકાય છે.

“ હે વિશ્વામિત્ર ! સાંભળો. આ બાલક મંદ બુદ્ધિવાળો, કુટિલ, કાલને વશ થયેલો, પોતાના કુલને વિનાશ કરે એવો, સૂર્યવંશરૂપી ચંદ્રમા કલંકરૂપ છે, નફ્ટ છે, નિરંકુશ છે, મૂર્ખ છે અને બીક વગરનો છે. ॥ ૧ ॥ આ બાલક ક્ષણમાત્રમાં કાળના કાળીઆરૂપ થઈ જશે. હું પોકારી પોકારીને કહું છું. પછી મારો વાંક ગણવો નહીં. જો તમે આનો ખ્યાલ ચલાતા હો તો, આને મારા પ્રતાપની, બળની અને રોષની હકીકત સંભળાવીને અટકાવો. ” ॥ ૨ ॥ લક્ષ્મણ બોલ્યા કે, “ હે મુનિ ! આપ હાજર છતાં, આપની સુકીર્તિનું બીજો કોણ વર્ણન કરે ? આપ, આપના મોહોડાથી જ આપની કરણીનું અનેક વાર તથા અનેક પ્રકારથી વર્ણન કરી ચૂક્યા છો. ॥ ૩ ॥ હજી પણ વર્ણન કરવાથી આપને સંતોષ ન થયો હોય તો ફરીવાર કાંઈક વર્ણન કરો. આપ કોધને રોકીને દુસ્સહ દુઃખનું સહન કરો મા. આપ કે જે વીર વૃત્તિવાળા, ધીર અને અક્ષોબ્ય છો, તે, આ પ્રમાણે ગાળો ભાંડવાથી શેષા પામતા નથી. ॥ ૪ ॥

દો—શૂરસમર કરणी करहिं, कहि न जनावहिं आपु ॥

विद्यमान रण पाइ रिपु, कायर कथहिं मलापु ॥ ३२० ॥

શૂર પુરુષો, યુદ્ધમાં જે કાંઈ કરવાનું હોય, તે કરે, પણ કયાં પહેલાં કહી જણાવે નહીં. યુદ્ધમાં શત્રુ ઉભેલો જોવામાં આવે, ત્યારે બકવાદ કરવો, એ તે કાયરનું લક્ષણ છે. ॥ ૩૨૦ ॥

चौ—तुमतौ काल हांकिं जनु लावा । बार बार मोहिं लागि बुलावा ॥

मुनत लषणके वचन कठोरा । परशु सुघारि धरेउ कर घोरा ॥ १ ॥

अब जनि देहु दोष मोहिं लोगू । कटुवादी बालक वषयोगू ॥

बाल बिलोकि बहुत मैं बाँचा । अब यह मरणहार भा साँचा ॥ २ ॥

करकुठारमें अकरन कोही । आगे अपराधी गुरुद्रोही ॥

उतर देत छांडौं विन मारे । केवल कौशिक शील तुम्हारे ॥ ३ ॥

ननु इहि काटि कुठार कठोरे । गुरुहिं उक्कण होतैउँ श्रम थोरे ॥

આપ તો બંધુ કાળને સાથે તેડી આવ્યા હો, તેમ મારે વાસ્તે તેને વારંવાર બોલાવ્યા કરો છો. ” લક્ષ્મણનાં કઠોર વચનો સાંભળી, પરશુરામજી બચંકર કુહાડાને સ્વનજ કરી, હાથમાં લઈને બોલ્યા કે, ॥ ૧ ॥ “ હવે કોઈ લોકો મને દોષ દેશે મા. આ કડવું બોલનારો બાલક મારી નાખવાને જ યોગ્ય છે. બાલક બંધીને મેં ઘણીવાર સુધી બચાવ્યો, પણ હવે ખરેખર મરનાર જ થયો છે. ॥ ૨ ॥ હે વિશ્વામિત્ર ! મારા હાથમાં કુહાડો તૈયાર છે, હું કારણ વગર પણ કે. ધ કરું એવો હું તેમાં વળી અપરાધી તથા શુદ્ધોહી એવો આ બાળક બડબડ કરતો મારી સામે ઉભેલો છે, ત છતાં પણ હું તેને માર્યા વગર મૂકી દઉં છું, તે કેવળ તમારા બલપણથી જ, ॥ ૩ ॥ નહીંતર આ કઠોર કુહાડાથી કાપી નાખીને હું થોડા શ્રમે જ શુરના ઝણથી સુકત થયો હોત. ॥

દો-ગાધિમુવન કહ દ્વદય હૈંસિ, મુનિહિ હરિ અરે સ્મૃત ॥

અયમય સ્તંદેહ ઝલ્લ જિમિ, અજહૈં ન વૃક્ષ અવૃક્ષ ॥ ૩૨૧ ॥

વિશ્વામિત્ર હસીને સ્વગત યોલ્યા, કે, “ પરશુરામને, પ્રભુ શત્રુ લાગે છે અથવા સહયુગ્ લીલું લીલું જ લાગે છે. જે પ્રભુએ, વજ્રસારમય ધનુષને શેરડીના સાંઠાની પેઠે લાંગી નાંખ્યું, તેને, અજ્ઞાની પરશુરામ, હજી સુધી ઝોળખતા નથી” ॥ ૩૨૧ ॥

ચૌ-કહેવ લષણ મુનિ શીલ તુમ્હારા । કોનહિં જાન વિદિત સંસારા ॥

માતા પિતૃહિં ઉત્ક્રુણ મયે નીકે । ગુરુત્ક્રુણ રહા શોચ વદ જીકે ॥ ૧ ॥

સો જનુ હમરે માથે કાઢા । દિન ચલિ ગયે વ્યાજ વહુ વાઢા ॥

અવ આનિય વ્યવહારિયા બોલી । તુરત દેવ મૈં થૈલી સ્થોલી ॥ ૨ ॥

મુનિ કહુ વચન કુઠાર મુધારા । હાહા કહિ સબ લોગ પુકારા ॥

મૃગુવર પરશુ દિલ્લાવહુ મોહી । વિમ વિચારિ વચૌં તૃપદ્રોહી ॥ ૩ ॥

મિલે ન કવહું મુખટ રણ ગાઢે । દ્વિજ દેવતા ઘરહિકે વાઢે ॥

અનુચિત કહિ સબ લોગ પુકારે । રઘુપતિ સૈનહિ લષણ નિવારે ॥ ૪ ॥

લક્ષ્મણ યોલ્યા કે, “ હે મુનિ ! આપનું શીલ કે જે આખા સંસારમાં પ્રખ્યાત છે, તેને કેાણ નથી જાણતું ? આપ માતા પિતાના કરજથી સારી રીતે મુક્ત થયા છે, પણ હવે આપના ઉપર એક શુરનું કરજ પાડી રહ્યું છે, કે જેને વાસ્તે આપના હૃદયમાં સંતાપ રહ્યા કરે છે. ॥ ૧ ॥ એ કરજ જાણે અમારે માથેથી જ કુઠાડવું હોય એમ માત્રમ પડે છે, એ કરજને ઘણા દિવસો વીતી ગયા છે. તેથી વ્યાજ પણ બહુ વધી ગયું હશે. હવે એ લેણદારને (આપના શુરને) અથવા કેાઈ હીસાખવાળાને બોલાવો, એટલે એ કરજ હું તુરત જ થેલી યોલીને વ્યાજ સહિત ચૂકાવી આપું. ” ॥ ૨ ॥ લક્ષ્મણનાં કઠોર વચનો સાંભળી, પરશુરામ કુઠાડાને સુધારવા લાગતાં, સર્વે લોકો હાહાકાર પોકારવા લાગ્યા. લક્ષ્મણ યોલ્યા કે, “ હે પરશુરામ ! મને કુઠાડો શું દેખાડો છો ? તમે રાત્રીઓના દ્રોહી છતાં પણ, બ્રાહ્મણ છો, એમ વિચારીને તમને બચવા દઈ હું. ॥ ૩ ॥ તમને કહી પણ કેાઈ રણવીર પ્રબલ યોદ્ધા મળ્યા જણાતા નથી.

૧ એક દિવસે પરશુરામની મા રેણુકા જલ ભરવા ગઈ હતી, ત્યાં નદીમાં કાઈ ગંધર્વને ઝીઝીની સાથે વિહાર કરતો જોઈ, તેમાં કંઈક મન લલચાયાથી, તેમને વાર લાગી. જમદગ્નિએ આ માનસિક વ્યભિચાર જાણી, ક્રોધયુક્ત થઈને પરશુરામથી મોટા સધળા પુત્રોને રેણુકાને વધ કરવાની આજ્ઞા કરી. ક્રોધએ પણ વધ કરવાની હા પાડી નહીં, ત્યારે જમદગ્નિએ, પરશુરામને આજ્ઞા કરી કે, તમે તમારા સધળા બાઈઓને તથા માને પણ મારી નાખો. પરશુરામે, તુરત જ સર્વને મારી નાખ્યાં. આથી જમદગ્નિએ, પ્રસન્ન થઈ, વર માગવાનું કહેતાં, પરશુરામે માગ્યું કે, ‘ બાઈઓ તથા મા જીવતાં યાજ અને કોઈને આ વાતનું રમરણ પણ ન રહે. ’ જમદગ્નિએ તથાજી કહીને તપોબળથી સર્વને જીવતાં કર્યાં, પરશુરામે સદસર્જનના પુત્રોએ, પોતાના પિતા જમદગ્નિને મારી નાંખ્યા હતા, તેથી રેણુકા બહુ જ વિલાપ કરતાં હતાં, તેમને જ્ઞાત કરવાને વાસ્તે, પૃથ્વીને એકવીસ વાર નિઃશ્વાસ કરી હતી. (શ્રીમદ્ભાગવત નવમસ્કંધ.)

અક્ષરેવ તો પોતાના ઘરમાં જ વીર હોય છે.” લક્ષ્મણ, આ પ્રમાણે બોલતા હતા, તેથી સર્વ લોકો, ‘આ અયોગ્ય થાય છે, આ અયોગ્ય થાય છે,’ એમ પોકારવા લાગ્યાં, તેથી રામચન્દ્રભાઈએ, સ્નાન કરીને લક્ષ્મણને વાર્યા. ॥ ૪ ॥

દો—લષણ ઉતર આહુતિ સરિસ, મૃગુવર કોપ કૃશાનુ ॥

વદત દેલિ જલ સમ વચન, બોલે રણકુલ બાનુ ॥ ૩૨૨ ॥

પરશુરામનાં કોપરૂપી અગ્નિને, લક્ષ્મણના ઉત્તરારૂપી આહુતિઓથી વૃદ્ધિ પામતો બેઈ, રામચન્દ્રભાઈ, જળસમાન વચનો બોલ્યા કે, ॥ ૩૨૨ ॥

ચો—નાથ કરહુ બાલક પર છોહુ । સૂધ દૂધ મુલ્લ કરિય ન કોહુ ॥

જોપૈ પ્રમુ મમાવ કહુ જાના । તૌકિ વરાવરિ કરત અયાના ॥ ૧ ॥

જો લરિકા કહુ અનુચિત કરહીં । ગુરુ પિતુ માતુ મોદ મન भरहीं ॥

કરિય કૃપા શિશુ સેવક જાની । તુમ સમશીલ ધીર મુનિ જ્ઞાની ॥ ૨ ॥

રામ વચન મુનિ કહુક જુઢાને । કહિ કહુ લષણ વહુરિ મુમુકાને ॥

હૈસત દેલિ નલ્લશિલ્લરિસ વ્યાપી । રામ તોર ખ્રાતા વઢ પાપી ॥ ૩ ॥

ગૌર શીર ર્યામ મનમાહીં । કાલકૂટ મુલ્લ પયમુલ્લ નાહીં ॥

સહજ ટેઢ અનુહરે ન તોહીં । નીચ મીચ સમ લલૈ ન મોહીં ॥ ૪ ॥

હે સ્વામી ! બાલકપર કૃપા કરો. હજી એના મોહોડામાં ચોખું દૂધ જ છે, માટે આપે કોષ નહીં કરવો બેઈએ. બે એ અજ્ઞાન બાલક, આપના પ્રભાવને કાંઈ પણ બાણતો હોય, તો આપની બરાબરી કરે કે ? ॥ ૧ ॥ બે બાલક, કાંઈ અનુચિત વાત કરે, તો પણ ગુરુ, પિતા તથા માતા, મનમાં આનંદ જ ધરે, એ સ્વાભાવિક છે. આપ કે જે શાંતિશીલ, ધીર, મુનિ અને જ્ઞાની છો, તે આ બાલકને પોતાનો સેવક બાણીને કૃપા કરો. ” ॥ ૨ ॥ આ પ્રમાણે રામનાં વચનો સાંભળીને પરશુરામ કાંઈક થંડા પડ્યા. ત્યાં વળી લક્ષ્મણ કાંઈક બોલીને હસવા લાગ્યા. લક્ષ્મણને હસતા બેઈ, જેને નખોથી શિખાપર્યંત કોષ વ્યાપ્યો એવા પરશુરામ બોલ્યા કે, “હે રામ ! તારો ભાઈ મોટો પાપી છે. ॥ ૩ ॥ શરીરમાં ગૌર છે પણ મનમાં કાળો છે. એના મોહોડામાં ઝેર જ છે. દૂધ તો મુદલ જ નથી. સ્વાભાવિક રીતે વક્ર છે, તને અનુસરતો નથી, પણ હું કે જે મૃત્યુ સમાન છું, તેને એ નીચ ઓળખતો નથી. ॥ ૪ ॥

દો—લષણ કહેઝ હૈસિ મુનહુ મુનિ. ક્રોધ પાપકર મૂલ ॥

જેહિ વશજન અનુચિત કરહિં, વરાહિં વિશ્વ પ્રતિકૂલ ॥ ૩૨૩ ॥

લક્ષ્મણ હસીને બોલ્યા કે, “હે મુનિ ! સાંભળો. ક્રોધ, સઘળાં પાપોનું મૂળ છે, કે જે ક્રોધને વશ થયેલો માણસ, અનુચિત કૃત્યો કરે છે, અને જગતથી ઉલટો થાય છે. ॥ ૩૨૩ ॥

ચૌ૦—મैं तुम्हार अनुचर सुनिराया । परिहारि कोप करिय अब दाया ॥
 टूट चाप नहीं जुग्राहि रिसाने । बैठिय होइहि पाँय पिराने ॥ १ ॥
 जो अति भिय तौ करिय उपाई । जोरिय कोउ बड़ गुणी बुलाई ॥
 बोलत लषणाहिं जनक डराहीं । मष्टकरहु अनुचित भलनाहीं ॥ २ ॥
 थर थर कांपहिं पुर नर नारी । छोट कुमार खोट बड़ भारी ॥
 भृगुपाति सुनि सुनि निर्भय वानी । रिस तनु जरै होय बल हानी ॥ ३ ॥
 बोले राम हिं देह निहोरा । बचौ विचारी बंधु लघु तोरा ॥
 मन मलीन तनु सुंदर कैसे । विषरस भर कनक घट जैसे ॥ ४ ॥

હે સુનિરાજ ! હું આપનો અનુચર છું, માટે ક્રોધનો ત્યાગ કરીને હવે ક્ષમા કરો
 તૂટેલું ધનુષ ક્રોધ કરવાથી કાંઈ સંધાશે નહીં. હવે આપ બેસી જાઓ. આપના પાં
 ડુઃખતા હશે. ॥ ૧ ॥ જો એ ધનુષ આપને બહુ જ પ્યારું હોય તો ઉપાય કરીએ અં
 ક્રોધ મોટા કારીગરને બોલાવીને સંધાવીએ. ” લક્ષ્મણના બોલવાથી જનક રાજા ક્ષ
 મ અને તેથી તેણે લક્ષ્મણને કહ્યું કે, ‘ ચૂપ કરો. અનુચિત બોલતું બહું નથી. ’ ॥ ૨ ॥
 મિથિલાનાં સર્વે માણસો, થરથર કંપતાં કંપતાં બોલવા લાગ્યાં કે, ‘ છોટા કુમારમાં બ
 ભારે ખોટ (અપલક્ષ્ય) છે. ’ લક્ષ્મણનાં નિર્ભય વચનો સાંભળીને પરશુરામભ
 શરીર ક્રોધથી બળવા લાગ્યું અને જેમ જેમ બળવા લાગ્યું, તેમ તેમ બળની હાનિ થવ
 લાગી. ॥ ૩ ॥ પરશુરામ, રામને માન આપીને બોલ્યા કે, “ હું એને તારો નહાનો ભા
 જાણીને બચાવું છું. આ તારો ભાઈ મનમાં મલિન અને શરીરમાં સુંદર હોવાથી, જેરન
 રસથી ભરેલા સુવર્ણના કલશ જેવો છે. ” ॥ ૪ ॥

દો૦—સુનિ લક્ષ્મણ बिहैसे बहुरि, नयन तररे राम ॥

गुरु समीप गवने सकुचि. परिहारि वाणी वाम ॥ ३२४ ॥

આ સાંભળીને લક્ષ્મણ, વળી હસવા લાગ્યા, પણ તે સમયે રામચન્દ્રજીએ
 નેત્રેથી ધમકાવ્યા, તેથી આડું બોલતું છોડી દઈ, સંકોચાઈને વિશ્વામિત્રની પાસે
 ગયા. ॥ ૩૨૪ ॥

ચૌ૦—अतिविनीत मृदु शीतल वानी । बोले राम जोरि युग पानी ॥

सुनहु नाथ तुम सहज मुजाना । बालक वचन करिय नहीं काना ॥ १ ॥

वररे बालक एक स्वभाऊ । इनहिं न संत विदूषहिं काऊ ॥

तिन नाहीं कळु काज बिगारा । अपराधी मैं नाथ तुम्हारा ॥ २ ॥

कृपा कोष बध बंध गुसाई । मोपर करिय दासकी नाई ॥

कहिय वेगे जेहि विधिरिस जाई । सुनिनायक सोइ करिय उपाई ॥ ३ ॥

कह सुनि राम जाय रिस कैसे । अजहु बंधु तब बितव अनैसे ॥

इहिके कंट कुठार न दीन्हा । तौ मैं कहा कोष कर कीन्हा ॥ ४ ॥

રામચંદ્રજી બન્ને હાથ ભેડી, અત્યંત નમ્રતા ભરેલી કોમલ તથા શીતલ વાણી બોલ્યા કે, “હે નાથ ! સાંભળો. આપ સ્વભાવથી જ ચતુર છો, માટે આપે બાલકનાં વચનોને કાનપર નહીં ધરવાં બોધ્યો. ॥ ૧ ॥ વૃદ્ધનો અને બાલકનો સ્વભાવ એકસરખો હોય છે, તેથી એઓને કોઈ સત્પુરુષે દૂધભૂષા દેતા નથી. વળી લક્ષ્મણે, આપનું કશું કામ બગાડ્યું નથી. હે નાથ ! આપનો અપરાધી તો હું છું ॥ ૨ ॥ હે સ્વામી ! મને ઘાસ સમજી, ઘાસની રીતિ પ્રમાણે મારાપર કૃપા, ક્રોધ, વધ, કે બંધ જે કાંઈ કરતું હોય તે કરો. હે મુનીશ્વર ! જેથી આપનો ક્રોધ ઉતરી જાય, તે ઉપાય જલદી કહો, એટલે તે પ્રમાણે કરીએ.” ॥ ૩ ॥ પરશુરામ બોલ્યા કે, “હે રામ ! મારો ક્રોધ કેમ જાય ? તારો ભાઈ હજી સુધી આડવાણથી જોયા કરે છે. એના ગળા ઉપર કુહાડો દીધો નથી, ત્યાં સુધી મેં કોપ કરીને શું કર્યું ? ॥ ૪ ॥

દો—ગર્ભ શ્રવણે અવનિપ રવનિ, મુનિ કુઠાર ગતિ થોર ॥

પરશુ અલત દેસૌં જિયત, વૈરી ભૂપ કિશોર ॥ ૩૨૫ ॥

જે કુહાડાની ઘોર ઉમ્મતા સાંભળીને રાજાઓની રાણીઓના ગર્ભો સંવી જાય છે. તે કુહાડો હાથમાં હયાત છતાં, હું ક્ષત્રિય પુત્ર એવા વૈરીને, જીવતો દેખું છું, એ કેવી અકસોસની વાત છે ? ॥ ૩૨૫ ॥

પા—બૈ ન હાથ દૈ રિસ છાતી. મા કુઠાર કુંઠિત નૃપઘાતી ॥

મયલ વામ વિધિ ફિરેડ સ્વમાઝ. મોરે હૃદય કૃપા કસકાઝ ॥ ૧ ॥

આજી દૈવ દુલ્હ દુસહ સદાવા. મુનિ સૌમિત્ર વિહૃસિ શિર નાવા ॥

બાડ કૃપા મૂરતિ અનુકૂલા. બોલત વચન ઝરત જનુપૂલા ॥ ૨ ॥

જોપૈ કૃપા જરૈ મુનિ ગાતા. ક્રોધ મયે તનુ રાજ વિઘાતા ॥

દેલિ જનક હઠ બાલક પહુ. કીન્હ ચહત જડ યમપુર મેહુ ॥ ૩ ॥

વેગિ કરહુ કિન આંલિન ઓટા. દેલત છોટ સ્વોટ નૃપ ઢોટા ॥

બિહૈસે લવણ કહા મુનિ પાર્શી. મૃદિય ઔલ કતહું કોડ નાર્શી ॥ ૪ ॥

મારો હાથ ઉપડતો નથી અને ક્રોધથી છાતી બળી જાય છે. રાજાઓનો પ્રલય કરનારો આ કુહાડો તે છું કે યદ્ય જયો કે શું ? કે વિઘાતા વિપરીત થયો કે શું ? સ્વભાવ ફરી ગયો કે શું ? મારા હૃદયમાં ઘ્યા કયાંથી ? અને કેવી ? ॥ ૧ ॥ આજ દેવે મને દુસ્સહ દુઃખ વેડાવ્યું.” આ વચનો સાંભળી, લક્ષ્મણજી હસી, મારું નમાવીને બોલ્યા કે, “આપની અનુકૂલ ભૂતિરૂપી વૃક્ષમાંથી, કૃપારૂપ વાયુથી પ્રેરાઈને વચનોરૂપી પુષ્પો ઝરવા લાગ્યાં હોય એમ જણાય છે અથવા હવે આપની ભૂતિ ભલી કૃપાથી અનુકૂલ થઈ, તેથી આપ જે બોલો છો, તે ફૂલ ઝરતાં હોય એમ જણાય છે. ॥ ૨ ॥ હે મુનિ ! આપનાં ગાત્રો, કૃપાથી પશુ બળી જાય છે, ત્યારે ક્રોધના સમયમાં તો તેઓનો બચાવ દૈવ ગતિથી જ થતો હોવો બોધ્યો.” પરશુરામ બોલ્યા કે, હે જનક ! આ

૧ ‘મુનીશ્વર તથા મુસાઈ’ ઇલાદિ સંબોધનથી સૂચવે છે કે, તમારે પાનમાં જ મગ રહેવું બોધ્યો અને ઇન્દ્રિયોને વશ રાખવી બોધ્યો. ૨ (કે તો કર કંપત)

બાલકનેા હઠ બુવો. એ મૂર્ખને, ચમપુરીમાં ઘર કરવાની ઈચ્છા થઈ છે, ॥ ૩ ॥ એને, જલદી મારી નજરથી દૂર કરો. આ રાજકુમાર દેખાવમાં છોટો છે, અને મનમાં ખોટો છે. "લક્ષ્મણએ, હસીને સુનિને કહ્યું કે, "આપ પોતાની જ આંખો વીંચી રાખો એટલે કયાંય કોઈ પણ નહીં દેખવામાં આવે. " ॥ ૪ ॥

દો—પરશુરામ તવ રામમતિ, બોલે વચન સક્રોધ ॥

સંઘ શરાસન તોરિં શઠ, કરાસિ હમાર પ્રબોધ ॥ ૩૨૬ ॥

આ સમયમાં પરશુરામે, રામને, ક્રોધ ભરેલાં વચનો કહ્યાં કે, "અરે શઠ ! તું સદાશિવનાં ધનુષને તોડીને હવે મને સમજાવે છે કે ? ॥ ૩૨૬ ॥

ચૌ—બંધુ કહૈ કટુ સમ્મત તોરે । તૂ છલ વિનય કરત કર જોરે ॥

કરુ પરતોષ મોર સંગ્રામા । નાર્હિત છાંડુ કહા ઉવ રામા ॥ ૧ ॥

છલ તજિ કરહુ સમર શિવ દ્રોહી । બંધુસહિત નતુ મારોં તોહી ॥

શુગુપતિ કહરીં કુઠાર ઉઠાયે । મન મુસકાહિં રામ શિર નાયે ॥ ૨ ॥

ગુનહુ લ્ષણકર હમપર રોષુ । કતહું મુઘાર્હિં હુતે વડ દોષુ ॥

ટેઢ જામિ સંકાસવ કાહુ । વક્ર ચંદ્ર મહિં ગ્રસે ન રાહુ ॥ ૩ ॥

રામ કહેહ રિસ તજિય મુનીશા । કર કુઠાર આગે યહ શીશા ॥

જોહિરિસજાફરિય સોડ સ્વામી । મોહિં જાનિ આપન અનુગામી ॥ ૪ ॥

તારો ભાઈ, તારી સંમતિથી જ કડવાં વચનો બોલે છે અને તું છળથી હાથ ભેડીને વિનંતિ કરે છે. કાં તો તું સંગ્રામ કરીને મને સંતોષ દે. જો એમ ન કરવું હોય તો તું પોતાને, 'રામ' એ નામથી કહેવરાવવું છોડી દે. (રામ એ માઈ નામ તે લઈ લીધું છે, એ છોડી દે.) ॥ ૧ ॥ અરે શિવના દ્રોહી ! છળ છોડી હથિને યુદ્ધ કર. નહીંવર હું તને તારા ભાઈ સહિત મારી નાંખીશ. " એમ બોલીને પરશુરામે હાથમાં કુહાડો ઉઠાવતાં, રામ હસી માથું નમાવીને મનમાં બોલ્યા કે, ॥ ૨ ॥ "આનાથી તો ચુનાહ બેચા વિના જ મારા ઉપર ક્રોધ થાય છે, કોઈ ટેકાણે સીધાપણું રાખવાથી પણ મોટું નુકસાન થાય છે. જો ટેકેડાઈ (વાંકાઈ) બેવામાં આવે, તો સર્વ ડરે છે. વાંકા ચંદ્રને સહુ પણ ગળતો નથી. " ॥ ૩ ॥ આ પ્રમાણે વિચાર કરીને રામ બોલ્યા કે, "હે મુનીશ્વર ! ક્રોધ છોડી દો, માઈ માથું આપના કુહાડા આગળ રાખું છું. હે સ્વામી ! મને આપનો અનુચર બાણીને જેમ આપની રીસ ઉતરે તેમ કરો. ॥ ૪ ॥

દો—પ્રઘ્ન સેવકહિ સમરકસ, તજહુ વિપ્રવર રોષ ॥

મેષ વિલોકિ કહેસિ કહ્નુ, બાલક હુ નહિં દોષ ॥ ૩૨૭ ॥

સ્વામી અને સેવક એઓ વચ્ચે યુદ્ધ તે હોય ? હે બ્રાહ્મણોમાં ઉત્તમ ! રોષ છોડી દો. આજે આપનો વેષ ભેઈને કાંઈક કહ્યું, તેમાં તેનો દોષ નથી. ॥ ૩૨૭ ॥

બૌં—દેસિ કુઠાર વાળ ધનુષારી । મૈં ઝરકહિ રિસ વીર વિચારી ॥
 નામ જાન પૈં તુમહિં ન ચિન્હા । વંશ સ્વભાવ ઉતર તેહિ દીન્હા ॥ ૧ ॥
 જો તુમ અવતેહ મુનિકી નાઈ । પદરજ શિર શિશુ ધરત ગુસાઈ ॥
 ક્ષમહુ ચૂક અનજાનત કેરી । ચહિય વિમ્મ ઉર કૃપા ઘનેરી ॥ ૨ ॥
 હમહિં તુમહિં સરવરિ કસ નાથા । કહહુતૌ કહૌં ચરણ કહૌં માથા ॥
 રામ માત્ર લુધુ નામ હમારા । પરશુ સહિત વઢનામ તુમ્હારા ॥ ૩ ॥
 દેવ એક ગુણ ધનુષ હમારે । નવ ગુણ પરમ પુનીત તુમ્હારે ॥
 સવ પ્રકાર હમ તુમસન હારે । ક્ષમહુ વિમ્મ અપરાધ હમારે ॥ ૪ ॥

વિચાર કરો કે, આપને, કુહાડાને તથા ધનુષને ધારણ કરતા બોઈ, વીર ધારીને બાલકે ઓકરમત કરી છે. એ બાલક આપને નામથી તો બોલે છે, પણ આપને, ઝોળ-ખતો નથી, તેથી તેણે વંશના સ્વભાવને અનુસરીને આપને ઉત્તર લીધા છે. ॥ ૧ ॥ હે ગુસાઈ! બે આપ મુનિની રીતિ પ્રમાણે આઠ્યા હોત તો, એ બાલક આપના ચરણની રજને માથા ઉપર ધરત. અબણ્યાની ભૂલની ક્ષમા કરો, બ્રાહ્મણના હૃદયમાં કૃપા ઘણી જ બોઈએ. ॥ ૨ ॥ હે નાથ! અમારો અને તમારો સરવાળો કયાંથી મળે. ? પણ કયાં અને માથું કયાં ? કહો, (અમો પગને ઠેકાણે અને આપ માથાને ઠેકાણે છો.) માફ તો ફક્ત ‘રામ’ એટલું જ નહોતું નામ છે અને આપનું તો ‘પરશુરામ’ એવું મોટું નામ છે. ॥ ૩ ॥ હે દેવ! અમારી પાસે તો ધનુર્વિદ્યારૂપ એક જ ગુણ છે અને તે ગુણ હિંસારૂપ હોયને લીધે અપવિત્ર પણ ગણાય, પરંતુ આપની પાસે તો પરમ પવિત્ર નવ ગુણો છે. અમો સર્વ પ્રકારે તમારાથી હારેલા જ છીએ. હે બ્રાહ્મણ! અમારા અપરાધની ક્ષમા કરો. ” ॥ ૪ ॥

દોં—વાર વાર મુનિ વિપવર, કહા રામસન રામ ॥

બોલે મુગુપતિ સરુષદૈ, તુહૈં વંધુસમ વામ ॥ ૩૨૮ ॥

રામે, પરશુરામને વારંવાર મુનિ અને વિપવર કહ્યા, તેથી કોધાકાંત થઈને પરશુ-રામ બોલ્યા કે, “ તું પણ તારા ભાઈ જેવો જ કુટિલ છે. ॥ ૩૨૮ ॥

બૌં—નિપટહિ દ્વિજકર જાનહુ મોહીં । મૈં જસ વિમ્મ મુનાવહું તોહીં ॥

ચાપ શ્રુવા શર આહુતિ જાનૂ । કોપ મોર અતિ ધોર કુશાનૂ ॥ ૧ ॥

સમિધ સેન ચતુરંગ મુહાઈ । મહા મહીપ મયે પશુ આઈ ॥

મૈં હિ પરશુ કાટિ વાલિ દીન્હા । સમર યજ્ઞ જગ કોટિન કીન્હા ॥ ૨ ॥

૧ આ વાક્યથી રામચંદ્રજી પરશુરામનું તેજ પોતામાં ફરી લીધું, એમ કહેવાય છે. ૨ કામ-જતા, તપ, સંતોષ, ક્ષમા, વજ્રાથી સંહિતપણું, નિતેન્દ્રિયપણું, દયા, મનનો નિયંત્ર અને આત્મચાન, એ નવ ગુણો સમજવા આ ઉપરાંત કલ્પના કરીને ‘નવ તાંતણાવાળું’ જનોઈ તમારી પાસે છે અને જેજ નવને ગુણાકાર આપતાં નવના નવ જ આઠ્યા કરે છે, તેમ તમારા ગુણો એકસરખા જ રહે છે,’ ઇત્યાદિક જે અર્થ કરવામાં આવે છે, તે સમજા અર્થો, પૂરો વિચાર કર્યો વગરના છે.

મોર પ્રભાવ વિદિત નહિ તોરે । બોલેસિ નિદરી વિપ્રકે મોરે ॥
 મંજેઝ ચાપ દાપ વદ વાદા । અહમિતિ મનહું જિત જગ ઢાદા ॥ ૩ ॥
 રામ કહા મુનિ કહહુ વિચારી । રિસ અતિ વડિ લઘુ ચૂક હમારી ॥
 હ્રુઅતહિ દૂટ પિનાક પુરાના । મૈ કેહેહેતુ કરૌ અભિમાના ॥ ૪ ॥

તું મને ચોખ્ખો બ્રાહ્મણ કરી બાણ છે, પણ હું જેવો બ્રાહ્મણ છું, તે તને કહી
 સાંભળાવું છું. સાંભળ ! હું અત્યંત ઘોર ક્રોધરૂપી અગ્નિની ઉપાસના કરું છું. મારી પાસે
 ધનુષરૂપી સરવો છે અને બાણરૂપી આહુતિઓ હોમવાના મંત્રો છે. ॥ ૧ ॥ હાથી,
 ઘોડા, રથ અને પ્યાદલ, એ ચારે અંગવાળી સેનાને સમિધરૂપ સમજીને, ક્રોધરૂપી
 અગ્નિદાત્રમાં બાણરૂપી મંત્રોથી હોમી દઉં છું. મારા એ યજ્ઞમાં મોટા મોટા રાજાઓ-
 રૂપી પશુઓ, બાંધવામાં આવ્યાં હતાં, અને મેં તેઓને આ કુહાડાથી કાપી કાપીને
 બલિદાનરૂપ કરેલાં છે. મેં જગતમાં એવા યુદ્ધયજ્ઞો કરોડોવાર કર્યાં છે. ॥ ૨ ॥ મારો
 પ્રભાવ, તારા બાણવામાં નથી, તેથી તું મને ભૂલથી બ્રાહ્મણ સમજી, નિર્ભય રહીને બોલો
 છે. ધનુષ તોડવું, એ મોટો દાવ તારે હાથ લાગી ગયો છે, તેથી તું અહંકાર ધરીને
 ‘જગતને છુટી ઉલો છે,’ એમ માને છે. ” ॥ ૩ ॥ રામ બોલ્યા કે, “હે મુનિ ! વિદ્યા-
 રીને બોલો. આપની રીસ બહુ મોટી છે અને અમારી ચૂક બહુ નહાળી છે. સદાશિવત્વ
 આ પિનાક ધનુષ તો હાથથી સ્પર્શ કરતાં જ તુટી ગયું છે, માટે હું શા કારણથી
 અભિમાન ધરું ? ॥ ૪ ॥

દો—જો હમ નિદરહિં વિપ્ર વાદિ, સત્ય મુનહુ મૃગુનાથ ॥

તૌ અસકો જગ મુમટ જેહિ, મયવશ નાવહિં માથ ॥ ૩૨૧ ॥

હે ભૃગુપતિ ! સાંભળો. હું સત્ય કહું છું કે, જો અમો આપને બ્રાહ્મણ કહીને
 આપથી ન ઠરતા હોઈએ તો પછી જગતમાં એવો કોણ પ્રબલ થોદ્ધો છે, કે જેની
 પાસે અમો ભયભીત થઈને માથું નમાવીએ ॥ ૩૨૧ ॥

જૌ—દેવ દનુજ મૃપતિ મટ નાના । સમ વલ અધિક હોઝ વલવાના ॥

જો રણ હમહિં પ્રચારૈ કોઝ । હરૈં મુલેન કાલ કિન હોઝ ॥ ૧ ॥

ક્ષત્રિય તનુધરિ સમર સફાના । કુલ કલંક તેહિ પામર જાના ॥

કહૌ સ્વમાવ ન કુલહિ પ્રશંસી । કાલહુ ઢરૈં ન રણ રઘુવંશી ॥ ૨ ॥

વિપ્ર વંશકી અસ પ્રશુતાઈ । અમય હોય જો તુમહિં ઢરાઈ ॥

મુનિ મૃદુ ગૂઢ વચન રઘુપતિકે । ઉધરે પટલ પરશુધર મતિકે ॥ ૩ ॥

રામ રમાપતિ કર ધનુ લેહુ । રૈવંહુ ચાપ મિટૈ સન્દેહુ ॥

દેત ચાપ આપુહિ વદ ગયઝ । પરશુરામ મન વિસ્મય મયઝ ॥ ૪ ॥

દેવતાઓ, દેત્યો તથા ક્ષત્રિય જાતના અનેક યોદ્ધાઓ ભડે અમારા જેવા બળવાન
 અથવા અમારાથી અધિક બળવાન હોય, તોપણ એઓમાંના કોઈને અમોને શસ્ત્રમાં

ઉતારે તો અમે તેની સામે ખુશીથી લડીએ. પછી તે સાક્ષાત્તયમ રાજા કાં ન હોય.
 ॥ ૧ ॥ જે પુરુષ ક્ષત્રિય જાતમાં અવતરીને યુદ્ધથી ડરે, તેને કુલમાં કલંકરૂપ અને
 પામર જ સમજાવે, હું આ મારી જાતને વાસ્તે કહેતો નથી, પણ કુલની પ્રશંસા કરીને
 કહું છું. રઘુવંશી પુરુષ રણમાં કાળથી પણ ડરે નહીં, ॥ ૨ ॥ ક્ષત્રિય વંશથી પણ બ્રાહ્મણ
 વંશની મોટાઈએ છે કે, આપ લોકોથી જે ડર તે પોતે સઘળી રીતે નિર્ભય થઈ
 બચ છે અથવા જે નિર્ભય હોય, તે પણ આપ લોકોથી ડરે છે, અથવા આપ લોકોની
 કૃપાથી જે નિર્ભય થયેલ છે, તે જ આપ લોકોને ડરાવે છે.” રામચંદ્રજીનાં આ કોમળ
 તથા જૂઠ અર્થવાળાં વચન સાંભળવાથી, પરશુરામની બુદ્ધિ આડાં જે પટલો (કમાડો
 અર્થાત્ત આંજાનો) હતાં, તે ઉઘડી ગયાં. ॥ ૩ ॥ આથી પરશુરામ બોલ્યા કે, “હે
 રામ ! આ વિષ્ણુનું ધનુષ કે જે મારા હાથમાં છે, તેને આપ લ્યો અને ખેંચીને ચઢાવો
 કે, જેથી મારો સંદેહ ટળી જાય, ” આમ બોલીને પરશુરામે રામના હાથમાં ધનુષ દેતાં,
 તે પોતાની મેળે જ ચઢી ગયું અને તેથી પરશુરામના મનમાં વિસ્મય થયો.^૧ અથવા
 રામના હાથમાં ધનુષ દેતાં, પરશુરામનો પોતાનો ઈશ્વરાંશ પણ રામમાં ચઢી ગયો અને
 તેથી પરશુરામના મનમાં વિસ્મય થયો. ॥ ૪ ॥

દો-જાના રામમભાવ તથા, પુલકિ પ્રફુલ્લિત ગાત ॥

જોરિ પાણિ બોલે વચન, પ્રેમ ન હૃદય સમાત ॥ ૩૩૦ ॥

રામનો પ્રભાવ જાણવામાં આવતાં, ગાત્રોમાં રોમાંચિત તથા પ્રકુલિત થયેલા અને
 જેના હૃદયમાં પ્રેમ સમાતો ન હતો, એવા પરશુરામ, હાથ બેડીને વચન બોલ્યા કે, ॥૩૩૦॥

ચૌ-જય રઘુવંશ વનજ વત માનુ । ગહન દનુજ કુલ દહન કૃશાનુ ॥

જય મુરખેનુ વિપ્ર હિતકારી । જય મદ મોહ કોહ ભ્રમ હારી ॥ ૧ ॥

વિનય શીલ કરુણા ગુણસાગર । જયતિ વચન રચના અતિ નાગર ॥

સેવક સુલદ સુભગ સબ અંગા । જય શરીર છાવિ કોટિ અનંગા ॥ ૨ ॥

કહા કરૌં મુલ્લ એક પ્રશંસા । જય મહેશ મન માનસ હંસા ॥

અનુચિત વહુત કહેવૈં અજ્ઞાતા । ક્ષમહુ ક્ષમા મંદિર દોડ પ્રાતા ॥ ૩ ॥

કહિ જય જય જય રઘુકુલ કેતુ । ધૃગુપતિ ગયે વનહિં તપ હેતુ ॥

અપમય કુટિલ મહિપ ડરાને । જહૈં તહૈં કાયર ગર્વહિં પરાને ॥ ૪ ॥

૧ આ ત્રીજા અર્થથી એમ કહેવામાં આવે છે કે, રામચંદ્રજીએ પોતાના વક્ષસ્થલમાં રહેલું
 ભુગુણાંજન (ભુગુએ લાત માર્યાનું ચિહ્ન) દેખાડી, ક્ષત્રિયવંશથી પણ બ્રાહ્મણવંશની મોટાઈ જાતાવીને,
 જાણવું કે, તમારા પૂર્વજના પ્રભાવથી નિર્ભય થયેલો હું (વિષ્ણુ) આપને ડરાવું છું. રવચનાદિકથી
 રામ વિષ્ણુનો અવતાર છે, એમ નિશ્ચય થયા છતાં પણ, કમીથી તે નિશ્ચય કરવા માટે પરશુરામ
 બોલ્યા કે-૩ એમ કહેવાય છે કે, “વિષ્ણુએ પરશુરામને ધનુષ આપીને કહ્યું હતું કે, આ ધનુષને જે
 ચઢાવે તેને, મારો પૂર્ણ અવતાર જાણવો અને તમારે તપ કરવા વનમાં ચાલ્યા જવું. ધનુષ તો પોતાની
 મેળે ચઢી ગયું, તેથી પરશુરામ રામચંદ્રજીને પણ પર એટલે સાક્ષાત્ત પૂર્ણપુરુષોત્તમ જાણીને
 વિસ્મય પામ્યા.”

“હે રઘુવંશરૂપી કમળવનને પ્રકુલિત કરવામાં સૂર્યરૂપ ! હે દેવોનાં કુલોરૂપી વનોને બાળવામાં અગ્નિરૂપ ! જય. હે દેવતાઓનું, ગાયોનું તથા બ્રાહ્મણોનું હિત કરનારા ! હે મહા, મોહ, ક્રોધ તથા ભ્રમ, ઝેરોને હરનારા ! જય જય. ॥ ૧ ॥ હે વિનય, શીલ, કરુણા તથા શુભો, ઝેરોના સમુદ્રરૂપ ! હે વચનની રચનામાં અતિ ચતુર ! જય જય. હે સેવકોને સુખ આપનારા ! હે સર્વ અંશોમાં સૌંદર્યવાળા ! હે કરોડ કામદેવોના જેવી શરીરની કાંતિવાળા ! જય જય. ॥ ૨ ॥ હું એક સુખથી આપની કેટલી પ્રશંસા કરી શકું ? હે સહાશિવના મનરૂપી માનસ સરોવરમાં હંસરૂપ ! જય જય. એ અજ્ઞાનને લીધે ધણું ધણું અનુચિત કહ્યું છે, પણ ક્ષમાના ધરરૂપ આપ બંને ભાઈઓ, તે વિશે ક્ષમા કરજો. ॥ ૩ ॥ હે રઘુકુલના ધ્વજરૂપ, જય જય જય.” એ પ્રમાણે સ્તુતિ કરીને પરશુરામ તપ કરવાને વનમાં ચાલ્યા ગયા. પરશુરામ ચાલ્યા જતાં કુટિલ રાજાઓ, પોતાની કલ્પનાથી જ રૂઝ્યા અને ઠરી, કાયર થઈને જ્યાં ત્યાં ભાગી ગયા. ॥ ૪ ॥

દો-દેવન દીન્હી દુંદુભી, પ્રશુપર વર્ષહિં ફૂલ ॥

હવેં નર નારી સવ, મિટા મોહ મય શૂલ ॥ ૩૩૧ ॥

દેવતાઓએ હુંદુલીઓ વગાડ્યાં, આકાશમાંથી રામચંદ્રજીની ઉપર પુષ્પોની વૃષ્ટિ થઈ, મિથિલા પુરીનાં સર્વે માણસો હર્ષ પામ્યાં અને સર્વનાં મોહ, ભય તથા શૂળ (પીડા) મટી ગયાં. ॥ ૩૩૧ ॥

ચૌ-અતિ ગહગહે બાજને બાજે । સર્વહિં મનોહર મંગલ સાજે ॥

યૂથ યૂથ મિલિ સુમુલિ સુનયની । કરહિં ગાન કલ કોકિલ વયની ॥ ૧ ॥

મુલ વિદેહકર વરણિ ન જાઈ । જન્મ દરિદ્ર મનહું નિષિ પાઈ ॥

વિગત ત્રાસ મદ સીય સુસારી । જનુ વિધુ ઉદય ચકોર કુમારી ॥ ૨ ॥

જનક કીન્હ કૌશિકહિ પ્રણામા । પ્રશુપસાદ ધનુ મંજેવ રામા ॥

મોહિં કૃતકૃલ કીન દુહુંભાઈ । અબ જો ઉચિત સો કરિય શુસાઈ ॥ ૩ ॥

કહ મુનિ મુન નરનાહ મવીના । રહા વિવાહ ચાપ આધીના ॥

દૂટતહી ધનુ મયત વિવાહ । મુર નર નાગ વિદિત સવ કાહ ॥ ૪ ॥

આ સમયમાં ઘેરાં વાળં વાગવા લાગ્યાં, સઘળાં માણસોએ મંગલ સાજ સજવા માંડ્યા. સુંદર નેત્રોવાળી અને કોકિલાઓના જેવા મધુર સ્વરોવાળી સ્ત્રીઓ ટોળેટોળાં મળીને ગીતો ગાવા લાગી. ॥ ૧ ॥ જેમ જેમ દરિદ્ર માણસને નિષિ મળવાથી અવશ્ય-નીય સુખ થાય, તેમ જનકરાજાને રામચંદ્રજીરૂપ જમાઈ મળવાથી અવશ્યનીય સુખ થયું અને સીતાજી, સઘળે ત્રાસ મટી જવાથી, જેમ ચંદ્રને ઉદય થવાથી, ચંદ્રોર કુમારી સુખી થાય, તેમ સુખી થયાં. ॥ ૨ ॥ જનક રાજાએ, વિશ્વામિત્રને પ્રશુપ્રમ કરીને કહ્યું કે “ રામે આપની કૃપાથી જ ધનુષ ભાંચ્યું છે, અને એ બંને ભાઈઓએ, મને કૃતાર્થ કર્યો છે. હે સ્વામી ! હવે જે ઉચિત હોય તે કરવાની આજ્ઞા કરો.” ॥ ૩ ॥ જનક રાજાનાં વચન સાંભળી, વિશ્વામિત્રે કહ્યું કે, “ હે પ્રવીણ રાજા ! સાંભળો. વિવાહ ધનુષને આધીન હતો, તેથી ધનુષ તૂટતાંજ થઈ ગયો છે અને તે, દેવતાઓ, અનુષ્યો તથા નાગો વગેરે ભણે છે. ॥ ૪ ॥

દો-તદપિ જાય તુમ કરહુ અવ, યથા વંશ વ્યવહાર ॥

શ્રુષ્ઠિ વિપકુલ દૃઢ ગુરુ, વેદ વિદિત આચાર ॥ ૩૩૨ ॥

તોપણ તમે હવે કુલની રીતિને અનુસરીને તથા બ્રાહ્મણોને, કુલવૃદ્ધોને અને શુરુઓને પૃથ્વીને વિવાહના સંબંધમાં વેદોક્ત આચાર કરો. ૧ ॥ ૩૩૨ ॥

ચૌ-દૂત અવધપુર પઠવહુ જાઈ । આને તૃપ દશરથ હિ બુલાઈ ॥

શ્રુદિત રાઝ કહ મહેહિ કુપાલા । પઠયે દૂત અવધ તેહિ કાલા ॥ ૧ ॥

બહુરિ મહાજન સકલ બુલાયે । આય સવનિ સાદર શિરનાયે ॥

હાટ ઘાટ મંદિર સુર વાસા । નગર સંવારહુ ચારહુ પાસા ॥ ૨ ॥

હરણિ ચલે નિજ નિજ ગૃહ આયે । પુર પરિચારક બોલ પઠાયે ॥

રવહુ વિચિત્ર વિતાન બનાઈ । શિરધરિ વચન ચલે સત્તુ પાઈ ॥ ૩ ॥

પઠયે બોલ ગુણી તિન નાના । જો વિતાન વિધિ કુશલ મુજાના ॥

વિધિહિ વંદિ તિન કીન્હ અરંભા । વિરચે કનક કેદલી સંભા ॥ ૪ ॥

અયોધ્યામાં દૂતો મોકલો, કે જેઓ ત્યાં જઈ, દશરથ રાજાને અહીં બોલાવી આવે. ૧ ॥ જનક રાજાએ પ્રસન્ન થઈ, ‘મહારાજ ! બહુ સારું’ એમ કહીને તુરત જ અયોધ્યા તરફ દૂતોને રવાના કર્યાં. ૨ ॥ પછી જનક રાજાએ શહેરના સઘળા મહાજનને બોલાવતાં તે સઘળાઓએ હાજર થઈને જનક રાજાને માથાં નમાવ્યાં. જનક રાજાએ, મહાજનોને આજ્ઞા કરી કે, “નગરમાં એમરે બબરો, રાજમાર્ગો, ઘરો તથા દેવમંદિરો, જેઓને શણગારો.” ૩ ॥ સર્વે મહાજનો પ્રસન્ન થઈ, તે આજ્ઞાને માથે ચઢાવીને પોતપોતાને ઘેર આવ્યા. પછી જનક રાજાએ, શહેર સુધારાના ઉપરીઓને બોલાવીને વિચિત્ર મંડપ બનાવવાની આજ્ઞા કરતાં, તેઓ તે આજ્ઞાને માથે ચઢાવી, સંતોષ પામીને ત્યાંથી ગયા. ૪ ॥ એ લોકોએ, ગુણવાન, પ્રવીણ તથા મંડપ રચવામાં કુશલતા ધરાવનારા કારીગરોને મોકલ્યા. કારીગરોએ, બ્રહ્માને પ્રણામ કરી, મંડપ રચવાનો આરંભ કર્યો. કેળના થાંભલાઓને બદલે સુવર્ણના થાંભલાઓ ગોઠવ્યા. ૫ ॥

દો-હરિત મણિને પત્ર ફલ, પદ્મરાગને ફૂલ ॥

રચના દેશિ વિચિત્ર અતિ, મન વિરંચિકે મૂલ ॥ ૩૩૩ ॥

હરિત રંગવાળા મહિઓનાં પાંદડાં તથા ફળો બનાવ્યાં અને પદ્મરાગોનાં (માં-જીકોનાં) પુષ્પો બનાવીને, એવી તો અતિ વિચિત્ર રચના કરી કે, જેને જોઈને બ્રહ્મા પણ મનમાં ભૂલી જાય. ૧ ॥ ૩૩૩ ॥

૧ ફૂલવાડીમાં સ્વયંવર વિવાહ થયો, રાજસભામાં ધનુર્ભ્રમરૂપ પશુ વિવાહ થયો અને હવે વૈદિક વિવાહ થાય છે. વલી રાજા ઉર દયામળ મૂર્તિ એ વાક્યથી સ્વયંવર વિવાહ અને દ્વલતહી ધનુ ભયલ વિવાહ એ વાક્યથી પશુ વિવાહ કહેવામાં આવ્યો છે.

ચૌ૦—વેણુ હરિત મણિમય સવ કીન્હે । સરલ સપર્ણ પરહિં નહિં જીન્હે ॥
 કનક કલિત અહિવાલ બનાઈ । લલિત નહિં પૈ સપર્ણ મુહાઈ ॥ ૧ ॥
 તેહિક રચિપતિ વંધ બનાયે । વિચ વિચ મુકતાદામ મુહાયે ॥
 માણિક મરકત કુલિશ પિરોજા । ચીરકોર પતિ રચે સરોજા ॥ ૨ ॥
 કિયે ધુંગ બહુરંગ વિહંગા । ગુંજહિં કુંજહિં પવન પ્રસંગા ॥
 મુરમતિમા સ્વંમન ગાહિ કાઠી । મંગલ દ્રવ્ય લિયે સવ ઠાઠી ॥ ૩ ॥
 ચૌકે માંતિ અનેક પુરાયે । સિંદુર મણિમય પરમ મુહાયે ॥

સઘળા વાંસો પશુ હરિત મણિઓના બનાવ્યા અને તેઓ એવા તો સીધા તથા પાદાંવાળા બનાવ્યા કે, જેઓ બીજાઓથી ‘ આ કૃત્રિમ છે’ એમ ન જોળખી શકાય. સુવર્ણની જ નવી અને પાદાંવાળી નાગવેલો બનાવી કે, જેઓ કદી પશુ કૃત્રિમ જાણી શકાય નહીં. ॥ ૧ ॥ એઓમાં પચ્ચીની રચના કરી, તેઓના બંધ બનાવ્યા અને તેઓમાં વચમાં વચમાં સુંદર ચોતીની માળાઓ લગાવી દીધી. માણિક્ય, નીલમણિ, હીરા અને પીરોજા, એઓને વીંધી તથા કેતરી, પચ્ચી કરીને, તેઓનાં કમળો બનાવ્યાં. ॥ ૨ ॥ રંગરંગનાં કમરો અને પક્ષીઓ બનાવ્યાં અને તેઓ પવનના યોગથી ઝુંબાર કરે, તથા ચીંચી કરે એવી ગોઠવણ કરી. થાંભલાઓમાં, દેવતાઓની મૂર્તિઓ કેતરી કહાડી, કે જેઓ હસ્તોમાં હાંડી વગેરે માંગલિક પદાર્થો લઈને, ઉભેલી જોવામાં આવે. ॥ ૩ ॥ ભાતભાતના અનેક ચોક પૂર્થા કે, જેઓ સિંદોરીયા રંગના મણિઓથી ગોઠવેલા હોવાથી અત્યંત શોભવા લાગ્યા. ॥

દો૦—સૌરભ પલ્લવ શુભગ મુઠિ, કિયે નીલમણિ કોર ॥

હેમવૌર મરકત ઘવરિ, લસત પાદમય ઢોર ॥ ૩૩૪ ॥

નીલમણિઓને કેતરી, અતિ સુંદર આંખાનાં પલ્લવો બનાવ્યાં અને તેઓમાં રેશમી દોરાઓથી સુવર્ણમય ચોર અને નીલ વિમલ કાચી કેરીઓ (ખાખરીઓ) લટકાવી દીધી. ॥ ૩૩૪ ॥

ચૌ૦—રચે રુચિર વર વન્દનવારે । મનહુ મનોભવ પંદ સૈવારે ॥

મંગલ કલશ અનેક ધરાયે । ધ્વજ પતાક પટ ચમર મુહાયે ॥ ૧ ॥

દીપ મનોહર મણિમય નાના । જાય ન વરણિ વિચિત્ર વિતાના ॥

જેહિ મંદપ દુલહિન વૈદેહી । સો વરણે અસ મતિ કવિ કેહી ॥ ૨ ॥

દૂલ્હ રામરૂપ ગુણસાગર । સો વિતાન તિહું લોક ઉજામર ॥

જનક ભવનકી શોભા જૈસી । મુહ મુહ મતિ પુર દેલિય તૈસી ॥ ૩ ॥

જેહિ તિરહુતિ તેહિ સમય નિહારિ । તેહિ લગુ લગે મુવન દશચારી ॥

જો સંપદા નીચ મુહ સોહા । સો વિલોકિ મુરનાયક મોહા ॥ ૪ ॥

જાણે કામદેવે, કામીઓરૂપી મૃગોને પકડવા કાંસીઓ નાંખી હોય એવાં સુંદર અને ઉત્તમ તોરણો ગોઠવ્યાં. અનેક મંગલ કલશો ધર્મ અને સુંદર ચમરો તથા ધ્વજ

પતાકાએ લગાવી દીધાં. ॥ ૧ ॥ અનેક પ્રકારના મજ્જિમય દીવાઓ તથા વિચિત્ર ઉલેચો ગોઠવવામાં આવ્યાં, કે જેઓનું વર્ણન બની શકતું નથી. જે મંડપમાં કન્યા સીતાણ, પરણવા બીરાજવાનાં છે, તેનું વર્ણન કરી શકે એવી કથા કવિની બુદ્ધિ હોય ? ॥ ૨ ॥ જેમાં રૂપના અને ગુણોના સચુદ્વર રામચંદ્રણ પરણવા બીરાજવાના છે, તે મંડપ ત્રેલોક્યમાં સર્વથી શ્રેષ્ઠ હોવો જ જોઈએ. જનક રાજાના દરબારમાં જેવી શોભા હતી તેવી જ પુરવાસીઓનાં પ્રત્યેક ઘરોમાં દેખાવા લાગી. ॥ ૩ ॥ જેઓએ, તે સમયમાં જનકપુરી દીકી હોય, તેઓને તેની આગળ ચૌદે ભુવન હલકાં જ લાગે. જનક પુરીમાં નીચ લોકોનાં ઘરોમાં પણ જે સંપત્તિ શોભતી હતી, તે સંપત્તિ જેવાથી ઇંદ્રને પણ મોહ થાય એવી ગોઠવણ બની. ॥ ૪ ॥

દો-વસે નગર જેહિ લક્ષિ કરિ, કપટ નારિ વર મેષ ॥

તેહિ પુરકિ શોભા કહત, સકુચૈ શારદ શેષ ॥ ૩૨૫ ॥

જે નગરમાં સાક્ષાત્ લક્ષ્મીણ, માયાથી સ્ત્રીના વેષ ધરીને (સીતાણનું રૂપ ધરીને) રહ્યાં હતાં, તે નગરની શોભાનું વર્ણન કરતાં, સરસ્વતી અને શેષનાગ પણ સંકોચાય તેમાં શી નવાઈ ? ॥ ૩૩૫ ॥

ચૌ-પહુંચે દૂત રામપુર પાવન । હરષે નગર વિલોકિ મુહાવન ॥

ભૂપદાર તિન સ્વર જનાઈ । દશરથ નૃપ મુનિ લિયે બુલાઈ ॥ ૧ ॥

કરિ પ્રણામ તિન પાતી દીન્હી । મુદિત મહિપ આપ ઝઠિ લીન્હી ॥

વારિ વિલોચન બૌચત પાતી । પુલકિ ગાત આઈ મરિ છાતી ॥ ૨ ॥

રામ લષણ ઝર કરવર ચીઠી । રહિ ગયે કહત ન સ્વાદી મિઠી ॥

પુનિ ધરિ ધીર પત્રિકા બૌચી । હરષી સમા વાત મુનિ સૌચી ॥ ૩ ॥

સ્વેલત રહે તહાં મુધિ પાઈ । આયે મરત સહિત દોઝ માર્દ ॥

પૂછત અતિ સનેહ સકુચાઈ । તાત કહાંતે પાતી આઈ ॥ ૪ ॥

જનક રાજાએ મોકલેલા દૂતો, પવિત્ર અયોધ્યા નગરીમાં પહોંચ્યા અને તે નગરીની શોભા જોઈને રાજી થયા. જેઓએ દરબારમાં ખબર જણાવતાં, દશરથ રાજાએ તે ખબર સાંભળીને તેઓને પોતાની પાસે બોલાવી લીધા. ॥ ૧ ॥ એ દૂતોએ, પ્રણામ કરીને કુમકુમપત્રિકા આપતાં, દશરથ રાજાએ, પોતે ઉઠીને તે લીધી. પત્રિકા વાંચતાં દશરથ રાજાનાં નેત્રો જળથી અને ગાત્રો રોમાંચથી વ્યાપ્ત થતાં, તેમની છાતી ભરાઈ આવી. ॥ ૨ ॥ રામ તથા લક્ષ્મણ, હૃદયમાં હતા અને તેઓના વિવાહની પત્રિકા હાથમાં હતી, તેથી છાતી ભરાઈ આવતાં દશરથ રાજાને બોલતાં બોલતાં થોડીવાર મુઠી રહી જરૂં પડ્યું. ઠીક કે અઠીક કાંઈ પણ બોલી શક્યા નહોં. પછી ખીરજ ધરીને, પત્રિકા વાંચી અને તેથી સાંભળવામાં આવેલી વાત સાચી પડતાં, સઘળી સભામાં હર્ષ વ્યાપી રહ્યો. ॥ ૩ ॥ ભરતણ અને શત્રુઘ્ન, જ્યાં રમતા હતા, ત્યાં આ ખબર મળવાથી તે બન્ને ભાઈઓ રાજાની પાસે આવ્યા, ભરતણએ અત્યંત સ્નેહથી સંકોચાઈને પૂછ્યું કે “ કે પિતાણ ! પત્રિકા ક્યાંથી આવી છે ? ॥ ૪ ॥

દો—કુશલ પ્રાણપ્રિય બંધુ દોડ, અહિં કહહુ કેહિ દેશ ॥

મુનિ સનેહ સાને વચન, બાંચી બહુરિ નરેશ ॥ ૩૨૬ ॥

અમારા પ્રાણપ્રિય બન્ને બાધ્યો કુશલ છે ? હાલ તેઓ કયા દેશમાં છે ? તે કહેા. ” ભરતજીનાં સ્નેહ ભરેલાં વચનો સાંભળીને દશરથ રાજાએ, ફરીવાર તે પત્રિકા વાંચી સંભળાવી. ॥ ૩૩૬ ॥

ચૌ—મુનિ પાતિ પુલકે દોડ પ્રાતા । અધિક સનેહ સમાત ન ગાતા ॥

પ્રીતિ પુનીત ભરતકી દેશી । સકલ સમા મુલ લહેડ વિશેલી ॥ ૧ ॥

તથ ત્વ દૂત નિકટ વૈઠારે । મધુર મનોહર વચન ઉચારે ॥

મહ્યા કહહુ કુશલ દોડ વારે । તુમ નીકે નિજ નયન નિહારે ॥ ૨ ॥

શ્યામલ ગૌર ધરે ધનુ બાધ્યા । વય કિશોર કૌશિક મુનિ સાધ્યા ॥

પહિચાનેહુ તો કહહુ સ્વમાઝ । મેમ વિવશ પુનિ પુનિ કહ રાઝ ॥ ૩ ॥

જા દિનતે મુનિ ગયે લિવાઈ । તવતે આજ સાંચ મુધિ પાઈ ॥

કહહુ વિદેહ કવન વિધિ જાને । મુનિ પ્રિય વચન દૂત મુસકાને ॥ ૪ ॥

પત્રિકા સાંભળીને ભરતજી તથા શત્રુઘ્ન, બન્ને બાધ્યો, રોમાંચિત થઈ ગયા. સ્નેહ અધિક હોવાથી એઓનાં ગાત્રોમાં સમાધો નહીં. ભરતજીની પવિત્ર પ્રીતિ જોઈને સમગ્રી સભાને વિશેષ સુખ પ્રાપ્ત થયું. ॥ ૧ ॥ પછી દશરથ રાજા, હૃતોને પોતાના સમીપમાં બેસાડી, મધુર તથા મનોહર વચનો બોલ્યા કે, “ હે બાધ્યો ! વાત કરો. અમારા બન્ને બાલકો કુશલ છે અને તેઓને તમેાએ નેત્રોવતે સારી રીતે જોયા છે ? ॥ ૨ ॥ એકનું શરીર શ્યામ છે અને બીજાનું ગૌર છે. બન્ને બાધ્યો, ધનુષોને તથા બાધ્યાઓને ધારણ કરે છે, કિશોર અવસ્થામાં છે અને વિશ્વામિત્ર મુનિની સાથે છે. તમેા જોળખતા હો તો તેઓના સ્વભાવ વિષે પણ વાત કરો. ” પ્રેમથી પરવશ થયેલા દશરથ રાજા, વારંવાર કહેવા લાગ્યા કે, ॥ ૩ ॥ “ જે દિવસથી વિશ્વામિત્ર, એઓને અહીંથી તેડી ગયા છે, તે દિવસ પછી, એઓની સાચી ખબર આજ મળી છે. વાત કરો. જનક રાજાએ, તેઓને કઈ રીતે જોળખ્યા ? ” દશરથ રાજાનાં પ્રિય વચનો સાંભળીને હૃતો હસ્યા. ॥ ૪ ॥

દો—મુનહુ મહીપતિ મુકુટ મણિ, તુમ સમ ધન્ય ન કોઝ ॥

રામ લષણ જિનકે તનય, વિશ્વ વિભૂષણ દોઝ ॥ ૩૨૭ ॥

અને પછી બોલ્યા કે, “ હે રાજાઓના શિરોમણિ ! સાંભળો. આપ કે જેમને, જગતના આભૂષણરૂપ રામ અને લક્ષ્મણ, એ બે પુત્રો છે, તેમના જેવો બીજો કોઈ પણ ધન્ય નથી. ॥ ૩૩૭ ॥

૧ દશરથ રાજાએ, પ્રેમવશ થઈ જવાથી હૃતોને બાધ કહીને બોલાવ્યા છે.

ચૌ૦—પૂંછન યોગ ન તનય તુમ્હારે । પુરુષ સિંહ તિહૂંપુર હજિયારે ॥
 જિનકે યશ પ્રતાપકે આગે । શશિ મલીન રવિ શીતલ લાગે ॥ ૧ ॥
 તિનકહૂં કહિય નાય કિમિ ચીન્હે । દેલિય રવિહિ કિ દીપક લીન્હે ॥
 સીય સ્વયંવર ધૂપ અનેકા । સિમિટે મુખટ ઇકતે ઇકા ॥ ૨ ॥
 શંઘુ શરાસન કાહુ ન ટારા । હારે સકલ ધૂપ વરિયારા ॥
 તીન લોકમેં જે મટ માની । સબકી શક્તિ શંઘુ ઘનુ માની ॥ ૩ ॥
 સકૈ ઉઠાય મુરામુર મેરુ । સોહ હિય હારિ ગયહ કરિ ફેરુ ॥
 જેહિ કૌતુક શિવ શૈલ ઉઠાવા । સોહ તેહિ સભા પરામખ પાવા ॥ ૪ ॥

પુરુષોમાં સિંહતુલ્ય અને ત્રૈલોક્યમાં અજવાળું કરે એવા આપના પુત્રો કે
 જેઓના યશની આગળ ચન્દ્ર પણ મલિન લાગે, અને જેઓના પ્રતાપની આગળ સૂર્ય
 પણ શીતલ લાગે એમ છે, તેઓને ઝોળખવામાં ખીબા કોઇને પૂછવાની જરૂર પડે
 એમ નથી. ॥ ૧ ॥ હે સ્વામી ! આપ કહો છો કે, “ તેઓને શી રીતે ઝોળખ્યા ? ”
 સૂર્યને ઝોળખામાં, કે ઝોળખવામાં કોઇને ઠીવો લેવાની જરૂર પડે છે ? સીતાના સ્વયંવરમાં
 અનેક રાજાઓ એકઠા થયા હતા અને તેઓ સઘળા એક એકથી અધિક બળવાન
 હતા, ॥ ૨ ॥ તોપણ સદાશિવના ધનુષને કોઈ ખસેડી પણ શક્યા નહીં. સઘળા બળવાન
 રાજાઓ, ધનુષથી હારી ગયા. ત્રણે લોકોમાં જે કોઈ ચોદાપણું અભિમાન ધરાવનારા
 છે, તે સઘળાઓની શક્તિને સદાશિવના ધનુષે ભાંગી નાંખી. ॥ ૩ ॥ મેરૂને ઉઠાવી શકે
 એવા દેવતાઓ તથા દૈત્યો પણ હૃદયમાં હારી, ફેરા ખાઇને ચાલ્યા ગયા. જેણે કૌતુકથી
 સદાશિવના પર્વતને ઉપાડ્યો હતો, તે (રાવણ) પણ ધનુષ ન ઉપાડી શકાયાથી એ
 સભામાં પરાભવ પામ્યો. ॥ ૪ ॥

દો૦—તહાં રામ રઘુવંશ મણિ, મુનિય મહા મહિપાલ ॥

મંજેહ વાપ પ્રયાસ વિનુ, જિમિ ગજ પંકજ નાલ ॥ ૩૩૮ ॥

હે મહારાજ ! સાંભળો. એ સભામાં રઘુવંશમણિ રામચંદ્રજીએ, જેમ હાથી
 કમળનાં નાળને ભાંગી નાંખે, તેમ પ્રયાસ વગર જ ધનુષ ભાંગી નાંખ્યું. ॥ ૩૩૮ ॥

ચૌ૦—મુનિ સરોષ મૃગુનાયક આયે । વહુત માંતિ તિન આંલ દિલાયે ॥
 દેલિ રામ બલ નિજ ઘનુ દીન્હા । કરિ વહુ ચિનય ગમન વન કીન્હા ॥ ૧ ॥
 રાજન રામ અતુલ બલ જૈસે । તેજ નિવાન લષણ પુનિ તૈસે ॥
 કંપર્હિ ધૂપ વિલોકત જાકે । જિમિ ગજહર કિશોર કે તાકે ॥ ૨ ॥
 દેવ દેલિ તવ બાલક દોઝ । અવનિ આંલતર આવ ન કોઝ ॥
 દૂત વચન રચના પ્રિય લાગી । પ્રેમ પ્રતાપ વીર રસ પાગી ॥ ૩ ॥
 સભા સમેત રાહ અનુરાગે । દૂતન દેન નિહાવરિ લાગે ॥
 કહિ અનીતિ તિન મૂંદેહ કાના । ધર્મ વિચારિ સબહિ મુલ માના ॥ ૪ ॥

આ વાત સાંભળવામાં આવતાં, પરશુરામજી ક્રોધ કરીને ત્યાં આવ્યા અને તેમણે ઘણી ઘણી રીતે આંખ ડેખાડી. (ડારે પણ દીધો.) પરંતુ છેવટે તે પરશુરામજી રામચન્દ્રજીનું જળ ભેઈ, તેમને પોતાનું ધનુષ આપી, ઘણી ઘણી વિનતિ કરીને વનમાં ચાલ્યા ગયા. ॥ ૧ ॥ હે મહારાજ ! જેવા રામચન્દ્રજી અતુલ બળના અને તેજના નિધાનરૂપ છે, તેવા જ લક્ષ્મણજી પણ છે. જેમ હાથીઓ, સિંહનાં બચ્ચાંને ભેઈ, કંપવા લાગે, તેમ રાજાઓ, લક્ષ્મણજીને ભેઈને, કંપવા લાગ્યા હતા. ॥ ૨ ॥ હે મહારાજ ! આપના બંને બાલકોને ભોંયા પછી, આખી પૃથ્વીમાં એઓના જેવો કોઈ પણ નજરે આવે એમ નથી. ” પ્રેમ, પ્રતાપ અને વીર રસ, ^૧ એઓથી ભરપૂર હૃતોની વચન રચના રાજાને અને સભાસહોને પ્રિય લાગી. ॥ ૩ ॥ સભાસહો સહિત દશરથ રાજા, પ્રસન્ન થઈને હૃતોને નોછાવર દેવા લાગ્યા, પણ હૃતોએ, ‘ નોછાવર લેવી એ અનીતિ છે, ’ એમ કહીને કાન ઉપર હાથ મૂક્યા. એઓના ધર્મનો વિચાર કરીને, રાજા તથા સભાસહો આનંદ પામ્યા. ॥ ૪ ॥

દો—તબ હાથે શૂપ વસિષ્ઠ કહૈં, દીનહ પવિકા જાઈ ॥

કયા મુનાઈ ગુરુહિ સબ, સાદર દૂત બુલાઈ ॥ ૩૨૯ ॥

પછી દશરથ રાજાએ ઉઠી, વસિષ્ઠની પાસે જઈને, તેમના હાથમાં પત્રિકા આપી, અને પ્રેમસહિત હૃતોને બોલાવીને, સઘળી વાત કહી સંભળાવી. ॥ ૩૩૯ ॥

ચૌ—મુનિ બોલે મુનિ અતિ મુખ પાઈ । પુણ્યપુરુષકો મહિ મુખ છાઈ ॥

જિમિ સરિતા સાગર મહૈં જાહીં । યદ્યપિ તાહિ કામના નાહીં ॥ ૧ ॥

તિમિ મુખ સંપતિ વિનહિ બુલાયે । ધર્મશીલ પહૈં જાયૈં મુખાયે ॥

તુમ ગુરુ વિમ ધેનુ મુર સેવી । તસ પુનીત કૌશલ્યા દેવી ॥ ૨ ॥

મુકૂતી તુમ સમાન જગમાહીં । બયો ન હૈ કોઝ હોનિહુ નાહીં ॥

તુમતે અધિક પુણ્ય બદ કાકે । રાજન રામ સરિસ મુત જાકે ॥ ૩ ॥

વીર વિનીત ધર્મ વ્રતધારી । ગુણસાગર બાલક વર ચારી ॥

તુમ કહૈં સર્વ કાલ કલ્યાના । સજહુ બરાત બજાય નિશાના ॥ ૪ ॥

વસિષ્ઠ મુનિ, અત્યંત રાજી થઈને બોલ્યા કે પુણ્યાત્મા પુરુષોને સઘળી પૃથ્વી સુખથી જ ભરેલી છે. જેમ સમુદ્રને નદીઓના મળવાની ઇચ્છા નહીં છતાં પણ નદીઓ, સમુદ્રમાં જાય છે, ॥ ૧ ॥ તેમ ધર્માત્મા પુરુષોને, સુખ સંપત્તિની ઇચ્છા નહીં છતાં પણ સુખ, સંપત્તિઓ બોલાવ્યા વગર, સ્વાભાવિક રીતે જ ધર્માત્મા પુરુષોની પાસે જાય છે. આપ, ગુરુઓની, બ્રાહ્મણોની તથા દેવતાઓની સેવા કરનારા છો અને મહારાણી કૌશલ્યા પણ તેવાં જ પવિત્ર છે. ॥ ૨ ॥ જગતમાં આપના જેવો કોઈ પણ પુણ્યવાન થયો નથી અને થવાનો પણ નથી. હે મહારાજ ! આપ, કે જેમને રામ જેવા પુત્ર છે,

^૧ જવનિ જાંતર જાવ ન કોઝ એ વચન પ્રેમ ભરેલું છે. ઘણિ મલીન રવિ જીતલ લાગે એ વચન પ્રતાપ ભરેલું છે અને મંજેર ચાપ પ્રવાસવિહુ, જિમિ ગજ પંકજનાભ એ વચન વીર રસથી ભરેલું છે.

તેથી વધારે પુણ્ય કેનું હોય ? ॥ ૩ ॥ તમારા ચારે બાલકો, વીર, વિનય પામેલા ધર્મને તથા મતોને ધરનાશ અને શુભોના સમુદ્રરૂપ છે. તમારૂં સર્વ કાલમાં કલ્યાણ છે. નગારાંપર ડંકો દેવરાવીને જન તૈયાર કરો. ॥ ૪ ॥

દો-ચલેલ વેગિ મુનિ ગુરુ વચન, મહેરિ નાય શિર નાય ॥

ભૂપતિ ગમને ભવન તલ, દૂતરિ વાસ દિવાય ॥ ૩૪૦ ॥

શુરનાં વચન સાંભળી, હે સ્વામી ! ‘ બહુ સાડું’ એમ કહી, માથું નમાવી, ત્યાંથી ઉઠી, હોતોને ઉતારો દેવરાવીને, દશરથ રાજા, પોતાના આવાસમાં ગયા. ॥ ૩૪૦ ॥

ચૌ-રાજા સવ રનિવાસ બુલાઈ. જનક પત્રિકા બાંચ મુનાઈ ॥

મુનિ સંદેહ સકલ હરષાની. અપર કથા સવ ભૂપ વસાની ॥ ૧ ॥

પ્રેમ પ્રફુલ્લિત રાજાઈ રાની. મનહુ શિલ્પિન મુનિ વારિદ વાની ॥

મુદિત અશીશ દેહિ ગુરુ નારી. અતિ આનંદ મગન મહતારી ॥ ૨ ॥

લેહિ પરસ્પર અતિ પ્રિય પાતી. હૃદય લગાય જુઠાવહિં છાતી ॥

રામ લષણકી કીરતિ કરણી. વારહિં વાર ભૂપવર વરણી ॥ ૩ ॥

મુનિપ્રસાદ કહિ દ્વાર સિધાયે. રાનિન તલ મહિદેવ બુલાયે ॥

દિયે દાન આનન્દ સમેતા. ચલે વિપવર આશિષ દેતા ॥ ૪ ॥

દશરથ રાજાએ, સર્વે રાણીઓને બોલાવી, જનક રાજાની પત્રિકા વાંચી સંભળાવી. જનક રાજાને સંદેશો સાંભળીને સર્વ રાણીઓ હર્ષ પામી. પછી રાજાએ, તેઓને બીજી પણ સર્વ હકીકત કહી સંભળાવી. ॥ ૧ ॥ જેમ મેઘની ગર્જના સાંભળીને, સઘળી મયૂરીઓ (ટેલો) પ્રેમથી પ્રફુલ્લિત થાય, તેમ રાજાની વાણી સાંભળીને, સઘળી રાણીઓ પ્રેમથી પ્રફુલ્લિત થઈ. શુર જનની સ્ત્રીઓ પ્રસન્ન થઈને આશિષ દેવા લાગી અને કૌશલ્યા અત્યંત આનંદમાં મગ્ન થયાં. ॥ ૨ ॥ સઘળી રાણીઓ, અતિ પ્રિય પત્રિકાને પરસ્પરના હાથમાંથી લઈ લઈ, હૃદયમાં લગાવીને, છાતીઓને થંડી કરવા લાગી. રાજાએ, તેઓની પાસે વારંવાર રામ લક્ષ્મણની કીર્તિનું અને કરણીનું ઉત્તમ વર્ણન કર્યું. ॥ ૩ ॥ ‘ આ સઘળો વિશ્વામિત્રનો પ્રસાદ છે,’ એમ કહી, રાજા કચેરીમાં પધાર્યા. રાણીઓએ, બ્રાહ્મણોને બોલાવી, આનંદ પૂર્વક દાનો આપ્યાં. બ્રાહ્મણો, આશિષો દેતા દેતા ત્યાંથી ગયા. ॥ ૪ ॥

સો-યાચક લિય હંકારિ, દીનહ નિછાવરિ કોટિ વિધિ ॥

ચિરંજીવ હુ મુત ચારિ, ચક્રવર્તિ દુશરત્થકે ॥ ૩૯ ॥

પછી રાણીઓએ, ચાચક લોકોને બોલાવીને, તેઓને પણ કરોડો પ્રકારની નોછા-વરો દીધી. “ ચક્રવર્તી દશરથ રાજાના ચારે કુંવરો ચિરંજીવ રહો.” ॥ ૩૯ ॥

ચૌ-કહત ચલે પહરે પટ નાના. હરાષિ હને ગહગહે નિશાના ॥

સમાચાર સવ લોગન પાયે. લાગે ઘર ઘર હોન વધાયે ॥ ૧ ॥

શુભ ચારી દશ ભરેલ જહાહ. જનકમુતા રઘુવીર વિવાહ ॥

સુનિ શુભ કથા લોગ અનુરાગે । મગ મૂઠ મલી સંવારન લાગે ॥ ૨ ॥

યથાપિ અવધ સદૈવ મુદાવન । રામપુરી મંગલમય પાવન ॥

તદપિ પ્રીતિકી રીતિ મુદાર્દ । મંગલ રચના રચી બનાર્દ ॥ ૩ ॥

ધ્વજ પતાક પટ ચામર ચારુ । છાવા પરમ વિચિત્ર વજારુ ॥

કનક કલશ તોરણ મણિજાલા । હરદ દૂબ દધિ અક્ષત માલા ॥ ૪ ॥

એમ બોલતા ચાચક લોકો, અનેક પ્રકારનાં ઉત્તમ વસ્ત્રો પહેરીને, દરબારમાંથી ગયાં. આનંદથી ઘેરાં નગારાં વાગવા લાગ્યાં. સર્વ લોકોને ખબર મળતાં, ઘેર ઘેર વધા-મણીઓ હોવા લાગી. ॥ ૧ ॥ ચૌદે ભુવન, ઉત્સાહથી ભરપૂર થયાં. સીતાલુના અને રામચન્દ્રલુના વિવાહની શુભ વાત સાંભળી, પ્રેમથી ભરપૂર થયેલાં લોકો, માર્ગોને, ગલીઓને અને ઘરોને, સુધારવા લાગ્યાં. ॥ ૨ ॥ જો કે રામચન્દ્રલુની પુરી અયોધ્યા, સર્વદા મંગલમય, પવિત્ર અને સુશોભિત છે, તોપણ પ્રીતિની રીતિને અનુસરીને સુશો-ભિત મંગલ રચના રચવામાં તથા બનાવવામાં આવી. ॥ ૩ ॥ બનારોમાં પરમ વિચિત્ર ધ્વજ પતાકાનાં વજોની અને ચામરોની શોભા છાઇ રહી. સુવર્ણમય કલશો, મણિઓની બાળીવાળાં તોરણો, હળદર, દૂર્વા, દહીં, અક્ષત અને માળા, ॥ ૪ ॥

દો-મંગલમય નિજ નિજ ભવન, લોગન રચે વનાય ॥

વીંધી સીંચી ચતુરસમ, ચૌકે ચારુ પુરાય ॥ ૩૪૧ ॥

ઇત્યાદિક માંગલિક પદાર્થો, લોકોએ પોતપોતાનાં ઘરોમાં બનાવીને ગોઠવ્યા. સુગંધી જળોથી રસ્તાઓમાં છંટકાવ કરવામાં આવ્યા. મુંદર ચોક પૂરવામાં આવ્યા. ॥ ૩૪૧ ॥

ચૌ-જહૈં તહૈં યૂથ યૂથ મિલિ ભામિનિ । સજિ નવસમ સકલ ધૃતિ દામિનિ ॥

વિદ્યુવદની મૃગશાવક લોચનિ । નિજ સ્વરૂપ રતિમાન વિમોચનિ ॥ ૧ ॥

ગાવર્હિ મગલ મંજુલ વાની । સુનિ કરલવ કલકંઠ લજાની ॥

મૂપ ભવન કિમિ જાય વરનાના । વિશ્વ વિમોહન રચેડ વિતાના ॥ ૨ ॥

મંગલ દ્રવ્ય મનોહર નાના । રાજત બાજત વિપુલ નિશાના ॥

કતહું વિરદ બંદી ઉચ્ચરહીં । કતહું વેદ ધુનિ મૂચર કરહીં ॥ ૩ ॥

ગાવર્હિ મુંદરિ મંગલ ગીતા । લે લે નામ રામ અરુ સીતા ॥

બહુત ઉછાહ ભવન આતિ થોરા । માનહુ ઉમઢ વલા ચહું ઓરા ॥ ૪ ॥

વીજળી જેવી કાંતિવાળી, ચંદ્ર જેવાં સુખોવાળી, મૃગના બચ્ચાંનાં જેવાં નેત્રો-વાળી અને પોતાનાં ચાન્દ્રચંદ્રી રતિને પણ માન છોકાવી દેનારી સઘળી સ્ત્રીઓ, સોળે શણગાર સજી, જ્યાં ત્યાં ટોળેટોળાં મળી, ॥ ૧ ॥ એવી મનોહર વાણીથી માંગલિક ગીતો ગાવા લાગી કે, જે સાંભળીને, મુંદર અવાજોવાળી કેકિલાઓ પણ, લબઘ ગઇ. રાજદ્વારમાં સઘળાં જગતને આહિત કરે એવો મંડપ, બનાવવામાં આવતાં રાજદ્વારની જે શોભા થઇ, તે શી રીતે વખાણી બનય? ॥ ૨ ॥ અનેક પ્રકારની મનોહર માંગલિક વસ્તુઓ શોભવા લાગી. મોટાં નગારાં (નાજતો) વાગવા લાગ્યાં, કેટલાક બંદીજન

(બાટચારણ) લોકો નિર્ભય થયે ઉચ્ચારવા લાગ્યા અને કેટલાક પ્રાણીઓ વેદોના ધ્વનિ કરવા લાગ્યા. ॥ ૩ ॥ સ્ત્રીઓ રામનાં અને સીતાજીનાં નામો લઈ લઈને, માંગલિક ગીતો ગાવા લાગી. ઉત્સાહ તો મોટો હતો, અને તેની આગળ મકાનો નહાનાં હતાં, તેથી બધે તે ઉત્સાહ, ઉભરાઈને ચારેકોર ચાલ્યો હોય એવું જણાવા લાગ્યું. ॥ ૪ ॥

દો-શોમા દશરથ ભવનકી, કો કવિ વરણે પાર ॥

જહાં સકલ સુર શીશમણિ, રામ લીન અવતાર ॥ ૩૪૨ ॥

દશરથ રાજાનું રાજદ્વાર, જેમાં સર્વ દેવતાઓના શિશોમણિ રામચન્દ્રજીએ, અવતાર લીધો છે, તેની શોભાને કથો કવિ સંપૂર્ણ રીતે વર્ણવી શકે ? ॥ ૩૪૨ ॥

ષો-શૂપ ભરત પુનિ લિયે બુલાઈ. હય ગય સ્યંદન સાજહુ જાઈ ॥

ચલહુ વેગિ રઘુવીર વરાતા. મુનત પુલક પૂરે દોઝ ખ્રાતા ॥ ૧ ॥

ભરત સકલ સાહની બુલાયે. આયમુ દીનહ મુદિત ઉઠિ ધાયે ॥

રુચિ રુચિ જીન તુરગ તિન સાજે. વર્ણ વર્ણ વર વાજિ વિરાજે ॥ ૨ ॥

મુખગ સકલ મુઠિ ચંચલ કરણી. અયજિમિ જરત ધરત પશુ ધરની ॥

નાના જાતી ન જાઈં બચાને. નિદરિ પવન જનુ ચહત ઉઠાને ॥ ૩ ॥

તિન સવ હયલ મયે અસવારા. ભરત સરિસ સવ રાજકુમારા ॥

સવ સુંદર સવ શૂષણ ધારી. કર શર ચાપ તૂળ કટિ ભારી ॥ ૪ ॥

રાજાએ, ભરતજીને બોલાવી લઈને આજ્ઞા કરી કે, “ તમે જઈને ઘોડા, હાથી તથા રથ, એઓને સજ્જ કરાવો અને જલદી રામની જનમમાં ચાલો.” આ આજ્ઞા સાંભળી, ભરત તથા શત્રુઘ્ન, બન્ને ભાઈઓ, રોમાંચોથી ભરપૂર થઈ ગયા. ॥ ૧ ॥ ભરતજીએ સઘળા દરોગાઓને બોલાવીને આજ્ઞા દેતાં, તેઓ આનંદ પામી, ઉઠીને સઘળા સૈન્યને સજ્જ કરવા હોજ્યા. જે જે રંગના ઘોડાને, જે જે રંગના સાજા ભેઈંએ, તે તે રંગના સાજા સજ્જવવામાં આવ્યા. રંગરંગના ઉત્તમ ઘોડાઓ, શોભવા લાગ્યા. ॥૨॥ એ ઘોડાઓ સર્વ પ્રકારની અતિ સુંદર ચંચલ ચાલોથી, એવા ચાલવા લાગ્યા કે, બધે પૃથ્વીને, ધગધગતા લોહાથી બનેલી સમજીને, તે ઉપર પગ મૂકવામાં સંકેતચાતા હોય ? બધે પવનનો તિરસ્કાર કરીને (પવનથી પશુ અધિક) ઉડવા ચઢાતા હોય ? એવા એ નાખનોખી બોતોના ઘોડાઓનાં વખાણુ જ બની શકે એમ ન હતું. ॥ ૩ ॥ એ ઘોડાઓની ઉપર ભરતજી જેવા સઘળા છેલ રાજકુમારો સ્વાર થયા. એ સઘળા છેલોએ, સઘળાં સુંદર ભૂષણુ ધર્યાં હતાં, હસ્તોમાં ધનુષ બાણુ ધર્યાં હતાં અને કટ્ટીઓ ઉપર ભારે ભાથાઓ બાંધ્યા હતા. ॥ ૪ ॥

દો-છરે છલીલે હયલ સવ, શૂર મુજાન નવીન ॥

યુગ પદચર અસવાર પ્રતિ, જે અસિ કલા પ્રવીન ॥ ૩૪૩ ॥

એ શૂરા, પ્રવીણ, જીવાન અને છેલછલીલા સઘળા છેલો, ઘોડાઓની ઉપર ચઢતાં પ્રત્યેકની પાસે, ખડ્ગયુદ્ધમાં પ્રવીણતા ધરાવનારા બંને આદલ ચાલવા લાગ્યા. ॥ ૩૪૩ ॥

चौ०—बाधे विरद बीर रण गाढे । निकसि भये पुर बाहिर ठाढे ॥
 फेरहिं चतुर तुरंग गति नाना । हर्षहिं ध्वनि मुनि पणव निशाना ॥ १ ॥
 रथ सारथिन विचित्र बनाये । ध्वज पताक मणि भूषण छाये ॥
 चमर चारु किंकिणि धुनि करहीं । भानुयान शोभा अपहरहीं ॥ २ ॥
 श्याम करण अगणित हय होते । ते सब रथन सारथिन जोते ॥
 सुंदर सकल अलंकृत सोहैं । जिनहिं विलोकत मुनि मन मोहैं ॥ ३ ॥
 जो जल चलहिं थलहिंकी नाई । टाप न बूढ वेग अधिकारि ॥
 अख शस्त्र सब साज बनाई । रथी सारथिन लिये बुलाई ॥ ४ ॥

नोअनोआं भिइहो धरनारा अने गाढ रथुआं वीरता धरावनारा ओ राखकुभादो,
 शङ्करथी अछार नीकणीने ठेका, आतुरीथी घोडाओने अनेक गतिओमां हेरववा लाग्या
 अने ठाढोना तथा नगारांओना अवाओ सांभणीने राखु यवा लाग्या. ॥ १ ॥ सारथि-
 ओओ, विचित्र रथो तैयार कर्था. अने तेओने ध्वजा पताकाओथी, आभरोथी तथा
 भक्षुभय अलंकारोथी शब्दुगर्था. ओओमां सुंदर घुघरीओना अणुकार थर् रक्षा हुता,
 ओवा शब्दुगारेला रथो, सूर्यना रथनी शोभाने पणु हरवा लाग्या. ॥ २ ॥ सुंदर, शब्दु-
 गारेला अने ओओने ओके ओके कान श्याम हुतो, ओवा अगणित घोडाओ, सारथि-
 ओना हाथथी रथोमां ओसाधने ओवा शोभवा लाग्या के, तेओने ओधने, मुनिओनां
 अंतःकरणे पणु मोहित थर् गथां. ॥ ३ ॥ ओ घोडाओ अणुमां पणु स्थलनी पेठे
 आवे ओवा अने वेगनी अधिकताने लीधे ओओनी तराफ इमे न नही ओवा हुता.
 सारथिओओ, रथोने अओथी, शओथी तथा सधणा सानेथी सालने, तेओमां ओस-
 वाने वास्ते, रथी लोकेने ओलाओ. ॥ ४ ॥

दो०—चढ चढ रथ बाहर नगर, लागी जुरन बरात ॥

होत शकुन सुंदर सबहि, जो जेहि कारज जात ॥ ३४४ ॥

रथोमां यही यहीने शङ्करथी अछार, अन ओकही यवा लागी. ओ ओ भाषुस, ओ
 ओ कामने वास्ते अथ, ते ते भाषुसनां, ते ते काम सिद्ध थाय, ओवां सधणां शकुने
 थवा लाग्यां. ॥ ३४४ ॥

चौ०—कलित करिवरन परी अँबारि । कहि न जात जेहि भांति सँवारि ॥

चले मत्त गजघंट विराजे । मनहु सुभग सावन घन गाजे ॥ १ ॥

बाहन अपर अनेक विधाना । शिबिका सुभग सुखासन याना ॥

तिन चढि चले विमवर हुंदा । जनु तनु धरे सकल श्रुति छंदा ॥ २ ॥

मागध सूत बंदि गुण गायक । चले यान चढि जो जेहि लायक ॥

वेसर ऊँट वृषभ बहु जाती । चले वस्तु भरि अगणित भांती ॥ ३ ॥

कोटिन कांवर चले कहारा । विविध वस्तुको वरणे पारा ॥

चले सकल सेवक समुदाई । निज निज साज समाज बनाई ॥ ४ ॥

કેળવાયલા ઉત્તમ હાથીઓપર અંબાડીઓ ધરવામાં આવી, એ અંબાડીઓ, જે પ્રકારથી શણગારેલી હતી, તે પ્રકારનું વર્ણન જ કરી શકાતું નથી. ઘંટાઓથી શે.ખી રહેલા અને ચાલવા લાગેલા સુંદર હાથીઓ, બાજુ શ્રાવણના મેઘ ગાળતા હોય, તેમ ગાળવા લાગ્યા. ॥ ૧ ॥ અનેક ગોઠવણોવાળાં બીજાં વાહનો, અને સુંદર પાલખીઓ તથા સુખપાલો વગેરે ચાલે પણ સજ્જ થયાં. બાજુ સર્વ વેદોના દેહધારી છંદો હોય એવા જણાતા અનેક ઉત્તમ બ્રાહ્મણો, તેઓપર ચઢીને ચાલ્યા. ॥ ૨ ॥ વહીવંચાઓ, પૌરાણિક લોકો, સ્તુતિપાઠકો તથા શુભગાયક લોકો પણ, પોતપોતાને છાત્રે એવાં વાહનોપર ચઢીને ચાલ્યા. જેઓ ઉપર અગણિત પ્રકારોની વસ્તુઓ ભરવામાં આવી હતી, એવાં ભતભતનાં ખચચરો, ઉંટો તથા બલદો પણ ચાલવા લાગ્યાં. ॥ ૩ ॥ ભોઈ લોકો, વિવિધ વસ્તુઓથી ભરેલી કશેડો કાવડો લઈને ચાલવા લાગ્યા, કે જેઓનું વર્ણન કરતાં કોઈ પાર પામે નહીં. સઘળા સેવકોના સમુદાય પણ, પોતપોતાના સાજ-સમાજને ઠાઠમાઠ કરીને રવાના થયો. ॥ ૪ ॥

દો-સવકે ઝર નિર્ભર હરષ, પૂરિત પુલક શરીર ॥

કવહિં દેલિયે નયન ભરિ, રામ લષણ દોઝ વીર ॥ ૩૪૫ ॥

સર્વનાં હૃદયોમાં ભારે હર્ષ વ્યાપી રહ્યો હતો, સર્વનાં શરીરો, શેખાંચોથી ભરપૂર થઈ ગયાં હતાં, અને સર્વે લોકો, બોલતા હતા કે, “રામ અને લક્ષ્મણ, જે બે ભાઈઓને, નેત્રો ભરીને ક્યારે દેખીએ ?” ॥ ૩૪૫ ॥

જો-ગરજહિં ગજવંટા ધુનિ ધોરા । રથરવ વાજિ હૌસ ચહું ઓરા ॥

નિવરિ ધનહિં ધૂમરહિં નિશાના । નિજ પરાવ કહુ મુનિય ન કાના ॥ ૧ ॥

મહા ભીર ભૂપતિકે દ્વારે । રજ હૈ જાત પષાણ પંવારે ॥

ચઢી અદારિન દેલિહિં નારી । લિયે આરતી મંગલ ધારી ॥ ૨ ॥

ગાવહિં ગીત મનોહર નાના । અતિ આનંદ નહિં જાત બચાના ॥

તબ મુમંત દુહ સ્યન્દન સાજી । જોતે રવિ હય નિન્દક વાજી ॥ ૩ ॥

દોઝ રથ સચિર ભૂપપહું આને । નહિં શારદ પ્રતિ જાહિં બચાને ॥

રાજ સમાજ એક રથ સાજા । દૂસર તેજપુંજ અતિ ખ્રાજા ॥ ૪ ॥

હાથીઓ, ગર્જના કરતા હતા, હાથીઓના ઘંટો, ઘેર ધ્વનિ કરી રહ્યા હતા, રથોના ગડગડાટ બમી રહ્યો હતો, એમરે ઘોડાઓના હણુહણુટ વ્યાપી રહ્યા અને મેથોનો પણ તિરસ્કાર કરે એવી નોખતો ગડગડતી હતી, તેથી પોતાની કે પરાઈ વાત કાનેથી જરા પણ સંભળાઈ શકતી નહોતી. ॥ ૧ ॥ રાજદ્વારમાં એવી મોટી બીડ બમી કે, જેથી પથરાની લાઠીઓ પણ રાજરૂપ થઈ જવા લાગી, શહેરની સ્ત્રીઓ, આરતી-ઓને તથા માંગલિક દ્રવ્યોના થાળોને લઈ, ભેવાને વાસ્તે અગાશીઓપર ચઢીને અનેક પ્રકારનાં માંગલિક ગીતો ગાવા લાગી. ॥ ૨ ॥ એઓનાં હૃદયોમાં વ્યાપી રહેલો અતિ આનંદ વર્ણવી શકાય એવો નહોતો. આ સમયમાં સુમંત્રે, જે રથોને સાજ, તેઓમાં

સૂર્યના ઘોડાઓનો પશુ તિકસ્કાર કરે એવા ઘોડાઓ બેડીને, ॥ ૩ ॥ તે બન્ને રથ, રાબાની પાસે હાજર કર્યા કે બેઓનું પ્રત્યેકનું વર્ણન, સરસ્વતીથી બની શકે નહીં. એક રથ રાબાને લાયક સામગ્રીઓથી સાબર્યો હતો અને તેજના પુંખથી અત્યંત દીપ્તો બીબે રથ, બ્રાહ્મણને લાયક સામગ્રીઓથી સાબર્યો હતો. ॥ ૪ ॥

દો—તેહિ રથ રુચિર વસિષ્ઠ કહૈ, હર્ષ ચઢાઈ નરેશ ॥

આપુ ચઢેડ સ્યન્દન સુમિરિ, હર ગુરુ ગૌરિ ગણેશ ॥ ૩૪૬ ॥

દશરથ રાબાએ, બીબા સુંદર રથમાં, હર્ષથી વસિષ્ઠ મુનિને ચઢાવી, પોતે સદાશિવનું, શુરુનું, પાર્વતીનું તથા ગણેશનું સ્મરણ કરીને, પહેલા રથમાં ચઢ્યા. ॥ ૩૪૬ ॥

ચૌ—સહિત વસિષ્ઠ સોહ નૃપ કૈસે । મુરગુરુ સંગ પુરન્દર જૈસે ॥

કરિ કુલરીતિ વેદવિધિ રાઝ । દેલિ સવહિ સવ ભાંતિ બનાઝ ॥ ૧ ॥

સુમિરિ રામ ગુરુ આયમ્મ પાઈ । ચલે મહીપતિ શંખ બજાઈ ॥

હર્ષે વિરુધ વિલોકિ બરાતા । વર્ષહિં સુમન સુમંગલ દાતા ॥ ૨ ॥

ભયડ કોલાહલ હય ગજ ગાજે । વ્યોમ બરાત બાજને બાજે ॥

મુર નર નારિ સુમંગલ ગાઈ । સરસરાગ બાજહિં સહનાઈ ॥ ૩ ॥

ઘંટ ઘંટ ધ્વનિ વરાણિ ન જાહીં । સરૌં કૌરૌં પાયક કહરાહીં ॥

કરહિં વિદૂષક કૌતુક નાના । હાસ કુશલ કલગાન મુજાના ॥ ૪ ॥

જેમ બૃહસ્પતિની સાથે, ઈંદ્ર શેખે, તેમ, વસિષ્ઠની સાથે દશરથ રાબા શેખવા લાગ્યા. રાબાકુલની રીતિ પ્રમાણે તથા વેદના વિધિ પ્રમાણે, સઘનું વિધાન કરી, સેના વગેરેનો સર્વ પ્રકારનો બંદોબસ્ત નજરે બેઠે લઈ, ॥ ૧ ॥ રામનું સ્મરણ કરી, શુરુની આજ્ઞા લઈ, શંખનાદ કરાવીને ચાલ્યા. દેવતાઓ, જન બેઠેને રાણ થયા અને મંગલ-કારી પુષ્પોની વૃષ્ટિઓ કરવા લાગ્યા. ॥ ૨ ॥ હાથીઓની તથા ઘોડાઓની ગર્જનાઓથી ભારે કોલાહલ વ્યાપી રહ્યો, આકાશમાં અને જનમાં વાજ વાગવા લાગ્યાં, દેવતાઓની તથા મનુષ્યોની સ્ત્રીઓ માંગલિક ગીતો ગાવા લાગી, ઉત્તમ ઉત્તમ રાગોથી શરણુધર્યો વાગવા લાગી, ॥ ૩ ॥ ધંટોના તથા ઘુઘરીઓના અવાજે વર્ણવ્યા બધ નહીં એવા થવા લાગ્યા. સેવકોના હાથોમાં નેળના ઝુંડાઓ, પવનથી ઝપાટા દેવા લાગ્યા, હાસ્ય રસમાં તથા સુંદર ગાયનોમાં પ્રવીણતા ધરાવનારા વિદૂષક લોકો, અનેક પ્રકારનાં કૌતુકો કરવા લાગ્યા. ॥ ૪ ॥

દો—સુરૈંગ નચાવહિં કુંવર વર, અંકાનિ મૃદૈંગ નિશાન ॥

નાગર નટ ચિતવહિં ચકિત, ડિગહિં ન તાલ વિતાન ॥ ૩૪૭ ॥

કુંવરો, મૃદંગોના તથા નગારાઓના શબ્દોનું શ્રવણ કરી કરીને ઘોડાઓને નચાવવા લાગ્યા અને ચતુર લોકો તથા નટ લોકો, એ ઘોડાઓના નાચને તાલની પદ્ધતિથી જરા પણ ભટ્ટ નહીં થતો બેઠે, ચકિત થઈ જવા લાગ્યા. ॥ ૩૪૭ ॥

ચૌ૦—વનૈ ન વર્ણત વની વરાતા । હોર્હિ શકુન સુંદર મુખ દાતા ॥
 ચારા ચાલ વામ દિશિ લેહી । મનરે સકલ મંગલ કહિ દેહી ॥ ૧ ॥
 દાહિન કાગ મુલેત મુહાવા । નકુલ દરશ સબ કાહુ ગાવા ॥
 સાનુકૂલ બૈ ત્રિવિધ વચારી । સવટ સવાલ આવ વર નારી ॥ ૨ ॥
 લોવા ફિરિ ફિરિ દર્શ દિશવા । મુરમી સન્મુલ શિશુહિ પિયાવા ॥
 ક્ષેમ કરી કહ ક્ષેમ વિશેષી । ક્યામા વામ મુતરુ પર દેખી ॥ ૩ ॥
 સન્મુલ આયડ દધિ અરુ મીના । કર પુસ્તક દુડ વિપ પ્રવીના ॥
 મુગ માલા દાહિન દિશિ આઈ । મંગલમય જતુ દીન્હ દિશાઈ ॥ ૪ ॥

જનનું વર્ણન મારાથી બની શકતું નથી. જનને સુંદર તથા સુખદાયી શકુને થવા લાગ્યા. નીલકંઠ પક્ષીઓ, જાણે સઘળું સુમંગળ કહી દેતાં હોય, તેમ પોતપોતાને ચારો લઇને, ડાબી દિશા પકડવા લાગ્યાં. ॥ ૧ ॥ જમણી તરફ સુંદર ખેતરોમાં ખેડેલા કાગડાં જોવામાં આવ્યાં. સર્વે માણસોને નોળીઆંઓનાં દર્શન થયાં. શીત, મંદ તથા સુગંધી પવન સાનુકૂલ વાવા લાગ્યો. કાખમાં ખાલકોવાળી અને માથાપર જળ ભરેલા કલશોવાળી ઉત્તમ સ્ત્રીઓ સન્મુખ મળી. ॥ ૨ ॥ તેતરો વારંવાર દર્શન દેવા લાગ્યાં. વાછડાંઓને ધવરાવતી ગાયો સન્મુખ મળી. ક્ષેમકરી (દેવી) નામની ચકલી, કદ્યા-લુની વિશેષતા સૂચવવા લાગી. શ્યામા નામની ચકલી, ડાબી તરફ ઉત્તમ ઝાડ ઉપર ખેડેલી જોવામાં આવી. ॥ ૩ ॥ દહીં અને માછલાં સામાં આવતાં જોવામાં આવ્યાં, હાથમાં પુસ્તકોવાળા બે પ્રવીણ ગ્રાહ્યો, સામા મળ્યા અને જાણે સઘળું મંગલમય દેખાડી દેતી હોય એવી મૃગોની પંક્તિઓ જમણી તરફ ઉતરી. ॥ ૪ ॥

દો૦—મંગલમય કલ્યાણમય, અભિમત ફલ દાતાર ॥

જતુ સબ સાંચે હોન હિત, મયે શકુન ફક વાર ॥ ૩૪૮ ॥

મંગલમય મંગલોનું નિર્વિદ્વપણું જણાવનારાં અને વાંછિત ફળ દેનારાં સઘળાં શકુને, જાણે પોતપોતાની સાચાઇને વાસ્તે એક બીજાની હરીફાઈ કરતાં હોય તેમ એકી વખતે થવા લાગ્યાં. ॥ ૩૪૮ ॥

ચૌ૦—મંગલ શકુન મુગમ સબ તાકે । સગુણ બ્રહ્મ સુંદર મુત જાકે ॥
 રામ સરિસ વર દુલહિન સીતા । સમથી દશરથ જનક પુનીતા ॥ ૧ ॥
 મુનિ અસ વ્યાહ શકુન સબ નાચે । અવ કીન્હે વિરંચિ હમ સાંચે ॥
 ફિહિ વિધિ કીન્હ વરાત પયાના । હય ગજ ગાજહિ હનર્હિ નિશાના ॥ ૨ ॥
 આવત જાનિ માનુ કુલ કેતૂ । સરિતન જનક બંધાયડ સેતૂ ॥
 બીચ બીચ વર વાસ મુહાયે । મુર પુર સરિસ સંપદા છાયે ॥ ૩ ॥
 અન્નન જ્ઞયન વર વસન મુહાયે । પાવર્હિ સબ નિજ નિજ મન ખાયે ॥
 મિત નૂતન મુલ લલિત અનુકૂલા । સકલ વરાતિન મંદિર મૂલા ॥ ૪ ॥

જેના સુંદર સચણ પ્રદ્ધ રામચન્દ્રજી પુત્ર છે, તેને સઘળાં મંગળકારી શકુને સુલભ જ હોય, એમાં શી નવાઈ ? જેમાં રામ સરખા વર, સીતાજી જેવાં વહુ, અને દશરથ તથા જનક જેવા પવિત્ર વેહેવાઈઓ હતા, ॥ ૧ ॥ એવા વિવાહની ખબર મળવાથી સઘળાં શકુને નાચવા લાગ્યાં કે, “ હવે વિધાતાએ અમોને સાચાં કર્યાં.” આ પ્રમાણે બન ચાલવા લાગી. હાથી, ઘોડાઓ ગાજવા લાગ્યા. અને નગારાંઓ પર ડંકા દેવાવા લાગ્યા. ॥ ૨ ॥ સૂર્ય વંશના ધ્વજરૂપ દશરથ રાજાને, આવતા બાણી, જનક રાજાએ રસ્તાની નદીઓપર પુલ બંધાવી દીધા અને વચમાં વચમાં સુંદર ઉતારાઓ બનાવી દીધા; કે, જેઓમાં સ્વર્ગ લોકના જેવી સંપત્તિઓ છાઈ રહી હતી. ॥ ૩ ॥ સર્વ જાનૈયાઓ, આ પ્રત્યેક ઉતારાઓમાં, પોતપોતાને મન ભાવતાં સુંદર ભોજનોને, શયનોને તથા ઉત્તમ ઉત્તમ વસ્ત્રોને પામવા લાગ્યા અને એવી રીતે નિત્ય નવું અતુલ સુખ મળતું બોધ, પોતાનાં ઘરોને વિસરી જવા લાગ્યા. ॥ ૪ ॥

દો-આવત જાનિ બરાત વર, સુનિ ગહગહે નિશાન ॥

સજિ ગજ રથ પદચર તુરગ, લેન ચલે અગવાન ॥ ૩૪૯ ॥

ઉત્તમ જાનને આવતી બાણી, અને તેના ઘેરા નિશાનોના અવાજને સાંભળી, જનક પુરીમાંથી હાથી, ઘોડા, રથો તથા પ્યાદળોવાળી મોટી સેનાને સજ્જ કરી, તે જાનને લેવાને વાસ્તે સામૈયું ચાલ્યું. ॥ ૩૪૯ ॥

ચૌ-કનક કલશ કલ કોપર ધારા । માજન લલિત અનેક પ્રકારા ॥

ખેરે મુધા સમ સર્વ પકવાને । ખાંતિ ખાંતિ નહિ જાયં બચાને ॥ ૧ ॥

ફાલ અનેક વર વસ્તુ સુહાર્દ । દરપિ મેંટ દિત મૂપ પઠાર્દ ॥

મૂષળ વસન મહા મણિ નાના । સ્વગ મૃગ હય ગજ વહુ વિધિ યાના ॥ ૨ ॥

મંગલ શકુન સુગંધ સુહાર્દ । બહુત ખાંતિ મહિપાલ પઠાર્દ ॥

દધિ ચિડરા ઉપહાર અપારા । ખરિ ખરિ કાંચરિ ચલે કહારા ॥ ૩ ॥

અગવાનન જબ દોસ્ર બરાતા । ઊર આનંદ પુલક ખરે ગાતા ॥

દેલ્હિ બનાવ સહિત અગવાના । મુદિત બરાતિન દુને નિસાના ॥ ૪ ॥

એ સામૈયાંની સાથે, જનક રાજાએ, સુવર્ણના કલશો, સુંદર રૂપાના થાળો અને સઘળી જાતનાં અમૃત જેવાં પકવાનોથી ભરેલાં ઘીબાં પણ અનેક પ્રકારનાં પાત્રો, જાનને વાસ્તે મોકલાવ્યાં. ભાતભાતના એવા પદાર્થો મોકલ્યા, કે જેઓ વર્ણવ્યા બધ નહીં. ॥ ૧ ॥ જનક રાજાએ, હર્ષ ધરી, અનેક જાતનાં ફળો તથા સુશોભિત વસ્તુઓ, મહારાજ દશરથને ભેટ તરીકે મોકલી. આભૂષણો, વસ્ત્રો, અનેક મોટાં મણિઓ, પક્ષીઓ, મુગો, ઘોડાઓ, હાથીઓ, ઘણાં પ્રકારનાં વાહનો, ॥ ૨ ॥ માંગલિક શકુનના પદાર્થો અને સુંદર સુગંધી પણ ભાતભાતની મોકલીઓ. હર્ષ અને પહુવા આદિ ઘીજી પણ અપાર સામગ્રીઓને કાવડોમાં ભરી ભરીને લોઈ લોકો ચાલ્યા. ॥ ૩ ॥ સામૈયાંવાળાઓએ, જ્યારે જાનને દીઠી, ત્યારે તેઓ હૃદયોમાં આનંદથી અને ગાત્રોમાં શેમાંથી ભરપૂર થયા. જાનનાઓએ, સામૈયાંને મોટા ઠાઠમાઠવાળું બોધ રાજી થઈને નગારાં વગડાવ્યાં, ॥ ૪ ॥

દો-—હરણિ પરસ્પર મિલન હિત, કહ્યુક ચલે વગમેલ ॥

જનુ આનંદ સમુદ્ર દુઃ, મિલત વિહાઈ સુવેલ ॥ ૩૫૦ ॥

જન અને સામૈયું, રાજ થઈ, પરસ્પરને વાસ્તે થોડી થોડી હઠ મૂકીને આલ્ય જેમ કિનારાઓને છોડી દઇને આનંદના જે સમુદ્રે પરસ્પરને મળવા આલ્યા હોય એમ તેઓ શોભવા લાગ્યાં. ॥ ૩૫૦ ॥

ચૌ-—વરણિ સુમન સુર સુંદરિ ગાવર્હિ । મુદિત દેવ દુંદુભી વજાવર્હિ ॥

વસ્તુ સકલ રાક્ષી વૃષ આગે । વિનય કીન્હ તિન અતિ અનુરાગે ॥ ૧ ॥

પ્રેમ સમેત રાડ સવ લીન્હા । મૈ વકશીશ યાચકન દીન્હા ॥

કરિ પૂજા માન્યતા વડાઈ । જનવાસે કહૈં ચલે લિવાઈ ॥ ૨ ॥

વસન વિચિત્ર પાંવવડે પરહી । દોલિ ધનદ ધનમદ પરિહરહી ॥

અતિ સુંદર દીન્હેડ જનવાસા । જહૈં સવ કહૈં સવ ખાંતિ સુપાસા ॥ ૩ ॥

જાની સિય વરાત પુર આઈ । કહ્યુ નિજ મહિમા પ્રગટ જનાઈ ॥

હૃદય સુમિરિ સવ સિદ્ધિ બુલાઈ । શૂપ પહુનઈ કરન પઠાઈ ॥ ૪ ॥

દેવતાઓની ઋત્યો, પુષ્પની વૃષ્ટિઓ કરી કરીને ગાવા લાગી, દેવતાઓ, રાજ થઇને હુંદુભિઓ વગાડવા લાગ્યા, સામૈયાંવાળાઓએ, અત્યંત પ્રેમથી વિનય કરીને સઘળી વસ્તુઓ દશરથ રાજની પાસે ધરી, ॥ ૧ ॥ દશરથ રાજએ, પ્રેમ ભરેલી રીતે સઘળી વસ્તુઓ લીધી અને પછી તે વસ્તુઓ, જાનૈયાઓને બક્ષીસ દેવામાં આવી તથા કેટલીક યાચક લોકોને પણ આપી. સામૈયાંવાળાઓ, જનને, પૂજન, માન્યતા તથા મોટાઈ આપી, જાનીવાસામાં લઈ આલ્યા. ॥ ૨ ॥ જાનૈયાઓને આલવાના રસ્તામાં, વિચિત્ર વસ્ત્રો ધીછાવવામાં આવ્યાં હતાં, કે જેઓને ભેઈ, કુએરજ પણ ધનના મદને છોડી દે એવો અતિ સુંદર જાનીવાસો (ઉતારો) આપ્યો, કે જેમાં, સર્વ લોકને સર્વ પ્રકારનો આનંદ વિશ્રામ મળે. ॥ ૩ ॥ સીતાજીએ, જનને નગરમાં આવી જાણીને, કાંઈક પોતાનો મહિમા પ્રકટ કર્યો, તે એ કે, હૃદયમાં સ્મરણ કરવા માત્રથી સઘળી સિદ્ધિઓને યોલાવીને તેઓને દશરથ રાજની પદોણાગત કરવા મોકલી. ॥ ૪ ॥

દો-—ઋષિ સિધિ સિય આયસુ સુનત, ગઈ જહૈં જનવાસ ॥

લિયે સંપદા સકલ સુલ, સુરપુર મોગવિલાસ ॥ ૩૫૧ ॥

સીતાજીની આજ્ઞાનું શ્રવણ કરીને ઋષિઓ જાનીવાસામાં ગઈ, અને ત્યાં તેઓએ ઇંદ્ર લોકનાં સઘળાં સુખો, સઘળી સંપત્તિઓ, અને સઘળા લોગવિલાસો, હાજર કરી દીધા. ॥ ૩૫૧ ॥

ચૌ-—નિજ નિજ વાસ વિલોકિ વરાતી । સુર સુલ સકલ સુલભ સવ ખાંતી ॥

વિભવ મેદ કહ્યુ કાહુ ન જાના । સકલ જનક કર કરહિં વચાના ॥ ૧ ॥

સિય મહિમા રણુનાયક જાની । હરણે હૃદય હેતુ પહિવાની ॥

પિતુ આગમન સુનત દોડ ભાઈ । હૃદય ન અતિ આનંદ સમાઈ ॥ ૨ ॥

સકુચત કહિ ન સકહિં ગુરુ પાર્હી । પિતુ દર્શન લાલચ મનપાર્હી ॥
 વિશ્વામિત્ર વિનય વહુ દેહી । ઉપજા ઊર સન્તોષ વિશેલી ॥ ૩ ॥
 હરષિ બંધુ દોડ હૃદય લગાયે । પુલકિ અંગ લોચન જલ છાયે ॥
 ચલે જહાં દશરથ જનવાસે । મનહુ સરોવર તકે પિવાસે ॥ ૪ ॥

જનવાળાઓએ, પોતપોતાના અવાસોમાં સઘળાં દિવ્ય સુખોને, સર્વ પ્રકારથી સુલભ દીઠાં, પણ વૈભવોનો ભેદ કોઈના બાણવામાં નહીં આવતાં, સર્વે લોકો, જનક રાજાનાં વખાણ કરવા લાગ્યાં. ॥ ૧ ॥ રામચન્દ્રજી, સીતાજીના મહિમાને બાણી અને તેથી તેમનાં હૃદયને સ્નેહ પીછાનીને અથવા પોતે સાસરીઆંઓને ધનુષ તોડવારૂપ મહિમા દેખાડ્યો હતો, તે પ્રમાણે જ સીતાજીએ, સાસરીઆંઓને ઋદ્ધિ તથા સિદ્ધિ દેખાડવારૂપ મહિમા દેખાડ્યો, એ સીતાજીનાં હૃદયનું તત્ત્વ બાણી લઈને, રામચન્દ્રજી પ્રસન્ન થયા. પિતાનું આવડું સાંભળતાં જ રામના અને લક્ષ્મણના હૃદયમાં, ચોટા આનંદ નહીં સમાતો હતો, ॥ ૨ ॥ પણ મનમાં ઉત્પન્ન થયેલી પિતાનાં દર્શનની લાલચને, તેઓ સંકોચને લીધે વિશ્વામિત્રની પાસે રહી શકતા ન હતા. એઓનો બહુ વિનય ભેદ, જેમના હૃદયમાં વિશેષ સંતોષ ઉત્પન્ન થયો એવા વિશ્વામિત્ર સુનિએ, ॥ ૩ ॥ તે બન્ને ભાઈઓને, પોતાની છાતીમાં લગાડ્યા અને તે સમયે વિશ્વામિત્રનાં અંગે, શેમાંઓથી અને નેત્રો, જળથી વ્યાસ થઈ ગયાં. પછી વિશ્વામિત્ર તથા એ બન્ને ભાઈઓ, જેમ તરશ્યાં માણસની પાસે બંધ, તેમ દશરથ રાજાના બનીવાસામાં ગયા. ॥ ૪ ॥

દો—પૂપ વિલોકે જવહિં મુનિ, આવત મુતન સમેત ॥

ઉઠે હર્ષ મુખ સિંધુમહૈ, ચલે યાદસી લેત ॥ ૩૫૨ ॥

જ્યારે વિશ્વામિત્રને પુત્રો સહિત આવતા જોયા, ત્યારે દશરથ રાજા, બાણે સુખરૂપી સસુદ્રની પરાકાષ્ટા પામ્યા હોય એવા થઈને આનન્દથી ઉભા થયા. ॥ ૩૫૨ ॥

ચૌ—મુનિહિ દંઢવત કીન્હ મહીશા । વાર વાર પદ રજ ધરિ શીશા ॥

કૌશિક રાઝ લિયે ઊર લાઈ । કહિ અશીશ પૂંછી કુશલાઈ ॥ ૧ ॥

પુનિ દળ્ઢવત કરત દોડ ભાઈ । દેખ નૃપતિ ઊર મુખ ન સમાઈ ॥

મુત હિય લાય દુસહ દુલ્હ મેટે । મૃતક શરીર પ્રાણ જનુ મેટે ॥ ૨ ॥

પુનિ વસિષ્ઠ પદ શિર તિન નાયે । મેમ મુદિત મુનિવર ઊર લાયે ॥

વિમ્બ વૃન્દ વન્દે દોડ ભાઈ । મનભાવતિ અશીશ તિન પાઈ ॥ ૩ ॥

મરત સહાનુજ કીન્હ પ્રણામા । લિયે ડઢાય લાય ઊર રામા ॥

હરષે લષણ દેલિ દોડ બ્રાતા । મિલે મેમ પરિ પૂરણ ગાતા ॥ ૪ ॥

દશરથ રાજાએ, વિશ્વામિત્રને પ્રણામ કરી, વારંવાર તેમનાં ચરણની રજને માથે ચઢાવી. વિશ્વામિત્રે, દશરથ રાજાને, પોતાની છાતીમાં લગાવી, આશિષ આપીને કુશલ પૂછ્યું, ॥ ૧ ॥ પછી રામને અને લક્ષ્મણને ડંડવત કરતા ભેદ, રાજાના મનમાં સુખ

સમાયું નહીં. જેમ મરણ પામેલું શરીર, પાછા પ્રાણ મળવાથી સચેત થાય, તેમ પુત્રોના મળવાથી સચેત થયેલા રાજાએ, પુત્રોને છાતીમાં લગાવી, દુઃસહ દુઃખ છોડી દીધું. ॥ ૨ ॥ પછી બન્ને બાઈઓએ, વસિષ્ઠ મુનિનાં ચરણોમાં માથાં નમાવતાં, પ્રેમપૂર્વક પ્રસન્ન થયેલા વસિષ્ઠ મુનિએ, તેઓને પોતાની છાતીમાં લગાવ્યા. પછી બન્ને બાઈઓએ, બ્રાહ્મણોના સમૂહને પ્રણામ કરી, તેઓના મનભાવતા આશીર્વાદો લીધા. ॥ ૩ ॥ ભરતે અને શત્રુઘ્ને પ્રણામ કરતાં, રામચન્દ્રજીએ તેઓને બેઠા કરી, પોતાની છાતીમાં લગાવ્યા. ભરતને અને શત્રુઘ્નને જોઈ, લક્ષ્મણજી રાજ થયા અને પ્રેમથી ભરપૂર થયેલાં ગાત્રોવતે તેઓને મળ્યા. ॥ ૪ ॥

દો-પુર જન પરિજન જાતિ જન, યાચક પંચી મીત ॥

મિલે યથાવિધિ સર્વહિ પ્રમુ, પરમ કૃપાલુ વિનીત ॥ ૩૫૩ ॥

અયોધ્યાની પ્રજાને, પોતાનાં પરિજનોને, પોતાની જાતનાં લોકોને, યાચકોને, મંત્રીઓને અને મિત્રોને, પરમ કૃપાળુ તથા પરમ નમ્રતાવાળા રામચન્દ્રજી, યથાયોગ્ય રીતે મળ્યા. ॥ ૩૫૩ ॥

ચૌ-રામહિં દેસિં બરાત જુઢાની । પ્રીતિકિ રીતિ ન જાય લ્હાની ॥

નૃપ સમીપ સાર્હિં સુત ચારી । જન ધન ધર્માદિક તન્નુ ધારી ॥ ૧ ॥

સુતન સહિત દશરથ કહૈં દેસી । મુદિત નગર નરનારિ વિશેસી ॥

સુમન વર્ષિં સુર હનહિં નિશાના । નાકનદી નાચહિં કર ગાના ॥ ૨ ॥

સતાનંદ અરુ વિપ્ર સચિવ ગન । માગધ સૂત વિદુષ વંદીજન ॥

સહિત બરાત રાઝ સન્માના । આયમ્મ માંગ ફિરે અગવાના ॥ ૩ ॥

પ્રથમ બરાત લખતે આઈ । તાતે પુર પ્રમોદ અધિકાર્હ ॥

બ્રહ્માનંદ લોગ સર્વ લહર્હી । બૈદે દિવસ નિશિ વિધિસન કહર્હી ॥ ૪ ॥

રામચન્દ્રજીને જોઈ, જાન પ્રસન્ન થઈ, કે જે સમયની પ્રીતિની રીતિનું વર્ણન જ બની શકતું નથી. દશરથના સગીપમાં ચાર પુત્રો, જાણે દેહધારી ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ હોય એવા શોભવા લાગ્યા. ॥ ૧ ॥ પુત્રો સહિત દશરથ રાજાને જોઈ, મિથિલા પુરીનાં સર્વે સ્ત્રી પુરુષો, (વિશેષ આનંદ પામ્યાં. દેવતાઓ, પુરુષની વૃષ્ટિઓ કરીને હુંદુભિઓ બળવવા લાગ્યા અને અપ્સરાઓ, નાચ તથા ગાયનો કરવા લાગી. ॥ ૨ ॥ શતાનંદ, બ્રાહ્મણો, મંત્રીઓ, વહીવંત્યાઓ, પૈરાણિકો, વિદ્વાનો અને ભાટ લોકો, જેઓ સામ્રાજ્યમાં આવ્યા હતા, તેઓ, જાન સહિત દશરથ રાજાનું સન્માન કરી, આજ્ઞા મારીને ત્યાંથી પાછા ફર્યા. ॥ ૩ ॥ જાન સુમુહૂર્તના દિવસથી પહેલાં આવી, તેથી મિથિલા પુરીમાં મોટો આનંદ વર્તી રહ્યો. સર્વે લોકો, બ્રહ્માનંદના જેવું સુખ મળવાથી, બ્રહ્માની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યાં કે, “હમણાંના દિવસો અને રાત્રિઓ વૃદ્ધિ પામે એમ કરજો.” ॥ ૪ ॥

દો-રામ સીય શોભા અવધિ, મુકુત અવધ દોઝ રાજ ॥

જહે તહે પુરજન કહર્હિં અસ, મિલિ નર નારિ સમાજ ॥ ૩૫૪ ॥

શહેરમાં રહેનારાં સર્વે સ્ત્રી પુરુષોનાં મંડલો, જ્યાં ત્યાં મળીને વાતો કરવા લાગ્યાં કે, “ રામ તથા સીતા, શોભાની પરાકાષ્ટારૂપ છે, દશરથ રાજા તથા જનક રાજા પુણ્યોની પરાકાષ્ટારૂપ છે. ॥ ૩૫૪ ॥

૧૦-જનક સુકૃત મૂરતિ વૈદેહી । દશરથ સુકૃત રામ ધરિ દેહી ॥

इन सम काहु न शिव आराधे । काहु न इन समान फल साधे ॥ १ ॥

इन सम कोउ न भयउ जगमाहीं । है न कतहु अब होनेउ नाहीं ॥

हम सब सकल सुकृतकी राशी । भये जगजन्म जनकपुर वासी ॥ २ ॥

जिन जानकी राम छवि देखी । को सुकृती हम सरिस विशेषी ॥

पुनि देखब रघुवीर विवाहु । लेव भली विधि लोचन लाहु ॥ ३ ॥

कहहि परस्पर कोकिल वयनी । यह विवाह बढलाहु सुनयनी ॥

बड़े भाग्य विधि बात बनाई । नयन अतिथि हुईहैं दोउ भाई ॥ ૪ ॥

સીતા, જનક રાજાનાં પુણ્યોની મૂર્તિ છે, રામ દશરથ રાજાનાં પુણ્યોના સમૂહરૂપે દેહ ધરીને અવતર્યા હોય એવા છે. આ લોકોના જેવું કોઈએ શિવનું આરાધન કર્યું નથી અને આ લોકોના જેવું કોઈએ કંઈ પણ દુષ્ટ મેળવ્યું નથી. ॥ ૧ ॥ આ લોકોના જેવું જગતમાં કોઈ થયું નથી, કયાંય છે નહીં અને હવે પછી થવાનું પણ નથી. આપણે સર્વે પણ જનક પુરમાં જન્મ પામ્યાં છીએ તથા જનક પુરમાં રહીએ છીએ, તેથી પુણ્યોના સમૂહરૂપ જ છીએ ॥ ૨ ॥ આપણે સીતાની અને રામની છબી દીડી, માટે આપણા સમાન જગતમાં કોણ ભાગ્યશાળી છે? હજી પણ રામના વિવાહને જોઈ, ભલી ભાતે નેત્રોના લાભ લઇશું.” ॥૩॥ કોકિલાઓના જેવા મધુર સ્વરોવાળી સ્ત્રીઓ, પરસ્પરને કહેવા લાગી કે, “ હે સખી! હે સુનયની! આ વિવાહ, મોટા લહાવરૂપ છે. દેવે આપણાં મોટાં ભાગ્યથી, આ ગોઠવણ કરી છે. બન્ને ભાઈઓ, વારંવાર આપણાં નેત્રોના મેહેમાન થશે. ॥ ૪ ॥

दो०-बारहिवार सनेह वश, जनक बुलाउब साय ॥

लेन आई हैं बंधु दोउ, कोटि काम कमनीय ॥ ३५५ ॥

જનક રાજા, સ્નેહને લીધે સીતાને વારંવાર અયોધ્યામાંથી તેડાવશે અને પાછા સીતાજીને અહીંથી તેડી જવાને વાસ્તે કરોડ કામદેવો જેવા રૂપાળા બન્ને ભાઈઓ અહીં આવશે. ॥ ૩૫૫ ॥

૧૦-विविध भांति हुईहैं पहुनाई । भिय न काहि अस सासुर माई ॥

तब तब रामलवणहिं निहारी । हुईहैं सब पुर लोग सुखारी ॥ १ ॥

सखि जस रामलवण कर जोटा । तैसेइ भूप संग दुइ ढोटा ॥

झ्याम गौर सब अंग सुहाये । ते सब कहहि देख जे आये ॥ २ ॥

कहा एक मैं आलु निहारे । जनु विरंचि निज हाथ सँवारे ॥

भरत राम एक हि अनुहारी । सहसा लखि न सकहि नर नारी ॥ ૩ ॥

લષણ શત્રુસૂદન એક રૂપા । નવ શિખતે સવ અંગ અનૂપા ॥

મનભાવહિં મુલ્લ વરણિ ન જાहीं । ઉપમા કહ ત્રિભુવન કોઝ નાहीं ॥ ૪ ॥

એઓની અનેક પ્રકારની મેહેમાનીઓ થશે. હે સખી! આતું સાસરું કોને પ્યાડું ન લાગે? જ્યારે રામ, લક્ષ્મણ અહીં આવશે, ત્યારે તેઓને જોઈ, શહેરનાં સર્વ માણસો સુખ પામશે. ॥ ૧ ॥ હે સખી! જેવા રામ લક્ષ્મણને જોઈ છે, તેવા જ દશરથ રાજાની પાસે બીજો એક જોટો છે. જેઓ જોઈ આવ્યા, તેઓ સઘળા, કહે છે કે, એ જોટામાં પણ એકનું અંગ રથામ સુંદર છે. અને બીજાનું અંગ ગૌર છે. ॥ ૨ ॥ એક જણ વાત કરતો હતો, કે હું આજ જોઈ આવ્યો છું, એઓને વિધાતાએ જાણે પોતાના જ હાથથી બનાવ્યા હોય એવા છે. ભરતનો અને રામનો અણસાર એવા તો એક બીજાને મળતો છે કે, કોઈ સ્ત્રી કે પુરુષ સહસા ઓળખી શકે નહીં. ॥ ૩ ॥ લક્ષ્મણ અને શત્રુઘ્ન પણ એક સરખા જ રૂપવાળા છે અને નખોથી તે શિખાપર્યંત સર્વ અંગોમાં અનુપમ છે. એઓનાં દર્શનનું સુખ મનમાં રહ્યા કરે છે, પણ તેનું વર્ણન કરી શકાતું નથી. કારણ કે, ત્રૈલોક્યમાં પણ એ ચાર ભાઈઓનું કોઈ ઉપમાન જ નથી. ॥ ૪ ॥

છં—ઉપમા ન કોઝ કહ દાસતુલસી કતહુ કવિ કોવિદ કહે ॥

બલ વિનય વિદ્યા શીલ શોભા સિંધુ ઇન સમ યે અહે ॥

પુર નારિ સકલ પસારિ અંચલ વિધિહિ વચન મુનાવહી ॥

વ્યાહિય મુચારિઝ માઈ રહિપુર હમ મુમંગલ ગાવહી ॥ ૩૬ ॥

એઓનું કયાંય કોઈ પણ ઉપમાન જ નથી, એટલે પછી કવિ કે વિદ્વાન કયા પ્રકારથી તેઓનું વર્ણન કરી શકે? બલ, વિનય, વિદ્યા, શીલ તથા શોભા, એઓના સમુદ્રરૂપ એ ચાર ભાઈઓ, પોતે પોતા જેવા જ છે.” શહેરની સ્ત્રીઓ, છેડા પાથરીને વિદ્યાતાની પ્રાર્થના કરવા લાગી કે, “હે વિદ્યાતા! ચારે ભાઈઓના વિવાહ આ નગરમાં થાય અને અમે મંગલ ગીતો ગાઈએ એવી કૃપા કરજો.” ॥ ૩૫ ॥

સો—કહહિં પરસ્પર નારિ, વારિ વિલોચન પુલક તન ॥

સલિ સવ કરવ પુરારિ, પુણ્ય પયોનિધિ ભૂપ દોઝ ॥ ૪૦ ॥

નેત્રોમાં હૃદયશ્રુઓવાળી અને શરીરોમાં રેખાંચિત થયેલી સ્ત્રીઓ, પરસ્પરને કહેવા લાગી કે, “બન્ને રાજાઓ, પુણ્યોના સમુદ્રરૂપ છે, માટે સદાશિવ સઘળા મનોરથ પરિપૂર્ણ કરશે.” ॥ ૪૦ ॥

ચૌ—રહિ વિધિ સકલ મનોરથ કરહીં । આનંદ ઉમંગિ ઉમંગિ ઉર ભરહીં ॥

જે તૃપ સીય સ્વયંવર આયે । દેલિ બંધુ તિન સવ મુલ્લ પાયે ॥ ૧ ॥

કહત રામયજ્ઞ વિશદ વિશાલા । નિજ નિજ ભવન ગયે મહિપાલા ॥

ગયે ચીત કહ્નુ દિન રહિ માંતી । પ્રમુદિત પુરજન સકલ બરાતી ॥ ૨ ॥

મંગલ મૂલ લગન દિન આવા । હિમ ઋતુ અગ્રહન માસ મુહાવા ॥

ગ્રહ તિથિ નલ્લત યોગ વર વારુ । લગન શોધિ વિધિ કીન વિચારુ ॥ ૩ ॥

પૈઠે દીનહ નારદસન સોઈ । ગની જનકકે ગણકન જોઈ ॥

મુની સકલ લોગન યહ બાતા । કહૌં જ્યોતિષી અપર વિષાતા ॥ ૪ ॥

સઘળાં પુરવાસીઓ, આ પ્રમાણે મનોરથો કરતાં હતાં, અને વારંવાર આનંદ ઉભંગવાથી તેઓની છાતી ભરાઈ આવતી હતી. સીતાજીના સ્વયંવરમાં જે રાજાઓ આવ્યા હતા, તેઓ, આ ચારે ભાઈઓને જોઈને સુખ પામ્યા ॥ ૧ ॥ અને રામની વિશાળ તથા સ્વચ્છ કીર્તિનું વર્ણન કરતા કરતા પોતપોતાને ઘેર ગયા. ॥ ૨ ॥ હેમંત ઋતુના સુશોભિત માર્ગશીર્ષ માસમાં મંગલોના મૂળદ્વય લગ્નનો દિવસ આવ્યો. બ્રહ્માએ, અહ, તિથિ, નક્ષત્ર, યોગ તથા વાર, એઓનો વિચાર કરી, ॥ ૩ ॥ લગ્ન સમય સુકરર કરીને, તે લગ્નપત્રિકા નારદજીના હાથથી, જનક રાજાને મોકલી આપી. ત્યાં, જનક રાજાના જોશીઓએ, જે લગ્નસમય વિચારી રાખ્યો હતો, તે જ તેમાં આવ્યો. આ સાંભળી સર્વ લોકો કહેવા લાગ્યા કે, “ જોશીઓ પણ ખીબા વિધાતા છે.” ॥ ૪ ॥

દો-ધેનુ ધૂલિ વેલાવિમલ, સકલ સુમંગલ મૂલ ॥

વિષ્ણુન કહેડ વિદેહસન, જાનિ સમય અનુકૂલ ॥ ૩૫૬ ॥

બ્રાહ્મણોએ, અનુકૂલ સમય વિચારીને જનક રાજાને કહ્યું હતું કે, “ ગોધૂલિક લગ્નનો સમય નિર્મલ છે અને સઘળાં શુભ મંગલોનું મૂળ છે.” ॥ ૩૫૬ ॥

ચૌ-ઉપરોહિતહિ કહેડ નરનાહા । અવ વિલમ્બકાર કારણ કાહા ॥

શતાનન્દ તબ સચિવ બુલાયે । મંગલ કલશ સાજિ સબ લાયે ॥ ૧ ॥

શંશ નિશાન પળવ બહુ બાજે । મંગલ કલશ શકુન સબ સાજે ॥

મુખમ મુઆસિનિ ગાવહિ ગીતા । કરહિં વેદ ધુનિ વિષ્ણુ પુનીતા ॥ ૨ ॥

કેન ચલે સાદર રૂહિ માંતી । ગયે જહાં જનવાસ બરાતી ॥

કૌશલપતિકર દેશ સમાજૂ । અતિ લઘુ લગે તિનહિ સુરરાજૂ ॥ ૩ ॥

મયડ સમય અવ ધારિય પાંડુ । યહ મુનિ પરા નિશાનન ઘાડુ ॥

ચુરહિં પૂછિકર કુલવિધિ રાજા । ચલે સંગ મુનિ સાજ સમાજા ॥ ૪ ॥

જનક રાજાએ પુરોહિતને કહ્યું કે, “ હવે ભવંબ કરવાનું શું કારણ છે ?” આથી પુરોહિત શતાનંદ મુનિએ, મંત્રીઓને બોલાવ્યા, અને તેઓ સઘળા, મંગલ કળશ સાજીને લાવ્યા. ॥ ૧ ॥ શંખ, નગારાં તથા ઢોલ વાગવા લાગ્યાં, (વવાહના આરંભનાં સર્વ શકુનો સહિત મંગલ કલશે સાજવામાં આવ્યા, સુવાસિનીઓ માંગલિક ગીતા ગાવા લાગી અને બ્રાહ્મણો, પવિત્ર વેદધ્વનિઓ કરવા લાગ્યા. ॥ ૨ ॥ આ પ્રમાણે મંત્રીઓ, જનને બોલાવી લાવવા વાસ્તે, જ્યાં જનનો જનીવાસો હતો, ત્યાં ગયા. સર્વે મંત્રીઓને દશરથનું સભામંડલ જોવામાં આવતાં ઇંદ્રનું સભામંડલ પણ હલકું જણાયું. ॥ ૩ ॥ ‘ સમય થયો છે. પધારીઓ’ એવી એ લોકોની વિનિતિ સાંભળી નગારાંઓ ઉપર ડંકા પડ્યા. દશરથ રાજા વસિષ્ઠને કુલવિધિ પૂછી, સાજ સજીને મુનિઓની સાથે આલ્યા. ॥ ૪ ॥

દો-ભાગ્ય વિભવ અવધેશકર, દેખિ દેવ બ્રહ્માદિ ॥

લગે સરાહન સહસમુલ્લસ, જાનિ જન્મ નિજ વાદિ ॥ ૩૫૭ ॥

પ્રજ્ઞાદિક દેવતાઓ પશુ દશરથ રાજાના ભાગ્યવૈભવને જોઈ, તેનું વર્ણન કરવામાં અશક્ત પશુને લીધે, પોતાના જન્મને વ્યર્થ ગણીને શેષનાગનાં વખાણ કરવા લાગ્યા કેમ કે શેષનાગ, હજાર સુખોવાળા હોવાથી થોડું પશુ વર્ણન કરી શકે ॥ ૩૫૭ ॥

ચૌ-સુરન સુમંમલ અવસર જાના । વર્ષહિં સુમન વજાય નિશાના ॥

શિવ બ્રહ્માદિક વિબુધ વરૂથા । ચંદે વિમાનન નાના યૂથા ॥ ૧ ॥

પ્રેમ પુલક તનુ હૃદય ઉછાહુ । ચલે ચિલોકન રામ વિવાહુ ॥

દેસ જનકપુર સુર અનુરાગે । નિજ નિજ લોક સર્વહિ લગુ લાગે ॥ ૨ ॥

ચિતવહિં ચકિત વિચિત્ર ચિતાના । રચના સકલ અલૌકિક નાના ॥

નગર નારિ નર રૂપનિધાના । સુધર સુધર્મ સુશીલ સુજાના ॥ ૩ ॥

તિનહિં દેસ સર્વ સુર પુર નારી । મયે નચત જનુ વિધુ ઉજિયારી ॥

વિધિહિ મયઝ આશ્ચર્ય વિશેષી । નિજ કરની કહુ કતહું ન દેસી ॥ ૪ ॥

દેવતાઓએ, સુમંગલને અવસર જાણી, પુષ્પોની વૃષ્ટિઓ કરી, અને હુંદુભિ વગાડ્યાં. પ્રેમથી શરીરોમાં રોમાંચિત થયેલા અને હૃદયમાં ઉત્સાહથી વ્યાપ્ત થયેલા શિવ તથા બ્રહ્મા આદિ દેવતાઓ, પોતાનાં અનેક યૂથોને સાથે લઈ, વિમાનોમાં ચઢીને રામને વિવાહ જોવા ચાલ્યા. જનક પુરને જોઈ, સર્વ દેવતાઓને, પોતપોતાનાં સુવનો હાલકાં જણાવા લાગ્યાં. ॥ ૧ ॥ ૨ ॥ દેવતાઓ, વિચિત્ર મંડપની અલૌકિક અને અનેક પ્રકારની સઘળી રચના જોઈને ચકિત થવા લાગ્યા. મિથિલાનાં સર્વ સ્ત્રી, પુરુષો, કે જેઓ, રૂપના ભંડારરૂપ સુધક, ધર્માત્મા, સુશીલ અને સુજાણ હતાં, ॥ ૩ ॥ તેઓને જોઈને, દેવલોકનાં સર્વ સ્ત્રી પુરુષો, ચંદ્રના પ્રકાશમાં રહેલાં નક્ષત્રોના જેવાં થઈ ગયાં. બ્રહ્મા પશુ મિથિલામાં કશી પોતાની રચના નહીં જોવામાં આવતાં, વિશેષ આશ્ચર્ય પામ્યા. (મિથિલામાં સીતાજીની માયાથી જ સઘળી રચના ખડી થઈ હતી.) ॥ ૪ ॥

દો-શિવ સમુદાયે દેવ સર્વ, જનિ આશ્ચર્ય મુલાહ ॥

હૃદય વિચારહુ ધીર ધરિ, સિય રપુવીર વિવાહુ ॥ ૩૫૮ ॥

મિથિલાની રચનાને જોઈ, આશ્ચર્ય પામતા સર્વ દેવતાઓને, સદાશિવે સમજાવ્યા કે, આશ્ચર્યથી ભૂલો મા, ધીરજ ધરી, હૃદયમાં વિચાર કરો કે, આ સીતાજીનો અને રામચંદ્રજીનો વિવાહ છે, માટે આમાં જે કાંઈ આશ્ચર્ય થાય તે થોડું છે. ॥ ૩૫૮ ॥

ચૌ-જિનકર નામ લેત જગમાહીં । સકલ અમંગલ મૂલ નશાહીં ॥

કરતલ હોહિં પદારથ ચારી । તે સિય રામ કહેઝ કામારી ॥ ૧ ॥

હિહિ વિધિશંકુ સુરન સમુદાયવા । પુનિ આગે વર વસહ ચલાવા ॥

દેવન દેસે દસરથ જાતા । મહા મોદ મન પુલકિત ગાતા ॥ ૨ ॥

સાધુ સમાજ સંગ મહિદેવા । જનુ તનુ ઘરે કરાહિ મુરસેવા ॥
 સોહત સાથ સુભગ સુત ચારી । જનુ અપવર્ગ સકલ ઘનુધારી ॥ ૩ ॥
 મરકત કનક વરણ વર જોરી । દેશિ મુરન મહ પ્રીતિ ન થોરી ॥
 પુનિ રામહિ વિલોકિ હિય હર્ષે । નૃપહિ સરાહિ મુપન વહુ વર્ષે ॥ ૪ ॥

જેઓનું નામ લેવાથી જગતમાં સઘળાં અમંગલોનાં મૂલ નષ્ટ થઈ જાય છે અને આરે પુરુષાર્થો, હસ્તગત થાય છે, તે આ સીતા રામ છે.” કામદેવના શત્રુ સદાશિવે,
 ॥ ૧ ॥ એ પ્રમાણે કહી, દેવતાઓને સમજાવ્યા અને પછી પોતાનો ઉત્તમ વૃષભ (નંદી) આગળ ચલાવ્યો. દેવતાઓ, દશરથ રાજાને વેહેવાઈને ઘેર જતા જોઈ, મનમાં બહુ આનંદને લીધે, શરીરમાં રોમાંચિત થઈ ગયા. ॥ ૨ ॥ દશરથ રાજાની સાથે સજ્જનોના સમાજ અને બ્રાહ્મણો હતા, તેઓ, બાણે સાક્ષાત્ સુખ જ દેહધારી થઈને, દશરથ રાજાને સેવતું હોય એવા જણાતા હતા. સાથે રહેલા અતિ સુંદર આર કુંવરો, બાણે સાયુજ્ય, સાદિ, સામીપ્ય અને સાલોક્ય નામના આર પ્રકારના મોક્ષી^૧ દેહધારી થઈને આવ્યા હોય એવા જણાતા હતા. ॥ ૩ ॥ રામચંદ્રજીની અને ભરતજીની મરકત મણિ જેવી શ્યામ જોડીને અને લક્ષ્મણજીની તથા શત્રુઘ્નની સુવર્ણ જેવી ગૌર જોડીને જોઈને, દેવતાઓને બહુ પ્રીતિ ઉત્પન્ન થઈ. તેઓમાં પછુ રામને જોઈને વિશેષ રાજ્ય થયેલા દેવતાઓ, દશરથ રાજાનાં વખાણ કરી કરીને ઘણાં પુષ્પો વરસાવવા લાગ્યા. ॥ ૪ ॥

દો-રામરૂપ નવ શિવ સુભગ, વારહિ વાર નિહારિ ॥

પુલકિ ગાત લોચન સજલ, ઉમા સહિત ત્રિપુરારિ ॥ ૩૫૯ ॥

પાર્વતી સહિત સદાશિવ રામચંદ્રજીના નખોથી તે શિખા પર્યંત અતિ સુંદર રૂપને વારંવાર જોઈને, શરીરમાં રોમાંચોથી અને નેત્રોમાં હર્ષાશ્રુઓથી વ્યાપ્ત થવા લાગ્યા. ॥ ૩૫૯ ॥

ચૌ-કેકિ કંઠણુતિ ક્યામલ અંગા । તહિત વિનિંદક વસન મુરંગા ॥

વ્યાહ વિભૂષણ વિવિધ બનાયે । મંગલ મય સર્વ ખાંતિ મુહાયે ॥ ૧ ॥

શરદ વિમલ વિધુ વદન મુહાવન । નયન નવલ રાજીવ લજાવન ॥

સકલ અલૌકિક સુંદરતાઈ । કહિ ન જાય મનહીં મન માર્હ ॥ ૨ ॥

બંધુ મનોહર સોહાઈ સંગા । જાત નચાવત ચપલ તુરંગા ॥

રાજકુંવર વર વાજિ નચાવહિ । વંશ પ્રશંસક વિરદ મુનાવહિ ॥ ૩ ॥

જેહિ તુરંગપર રામ વિરાજે । ગતિ વિલોકિ સ્વગ નાયક લાજે ॥

કહિ ન જાય સર્વ ખાંતિ મુહાવા । વાજિ મેષ જનુ કામ બનાવા ॥ ૪ ॥

૧ પ્રજ્ઞના રૂપમાં જોડાઈ જવું, એ સાયુજ્ય મોક્ષ, પ્રજ્ઞના જીવું એશ્વર્ય ધરાવવું એ સાદિ મોક્ષ, પ્રજ્ઞના સમીપમાં રહેવું, એ સામીપ્ય મોક્ષ અને પ્રજ્ઞના લોકમાં રહેવું, એ સાલોક્ય મોક્ષ કહેવાય છે.

મયૂરના કંઠની કાંતિ જેવા શ્યામ સુંદર અંગોવાળા, વીજળીને પશુ ધિક્કારે એવા, કેસરી વાદાવાળા, વિવિધ પ્રકારોથી બનાવેલાં વિવાહ સંબંધી માંગલિક ભૂષણોથી સર્વ રીતે શોભી રહેલા, ॥ ૧ ॥ શરદ્ ઋતુના નિર્મલ ચંદ્ર જેવા સુશોભિત મુખવાળા અને નેત્રોથી નવીન કમલોને પશુ લજાવનારા રામચન્દ્રજીની સઘળી આલૌકિક સુંદરતા, સર્વ લોકોના મનમાં ને મનમાં જ રકુર્યા કરે, એવી હતી, પશુ કોઇથી વર્ણવી શકાય એવી ન હતી. ॥ ૨ ॥ સાથે શોભી રહેલા ભરત, લક્ષ્મણ તથા શત્રુઘ્ન, એ ત્રણે ભાઈઓ, અપલ ઘોડાઓને નચાવતા જતા હતા. રાજકુવરો ઉત્તમ ઘોડાઓને નચાવતા હતા અને વંશની પ્રશંસા કરનારા ચારણ તથા ભાટો, તે કુંવરોને ધીરુદાવતા હતા. ॥ ૩ ॥ જે ઘોડાપર રામચન્દ્રજી ધીરાજ્યા હતા, તે ઘોડાની ગતિ જોઈને, ગરુડજી પશુ લાજે એમ હતું. જાણે કામદેવ ઘોડાનું રૂપ ધરીને આગ્યે હોય એવા જણાતા એ અતિ સુંદર ઘોડાનાં વખાણુ કર્યા જાય એવાં ન હોતાં ॥ ૪ ॥

છં—જનુ વાજિ મેષ બનાય મનસિજ રામ હિત અતિ સોહર્ષ ॥

અપનેર્હિ વય વલ રૂપ ગુણ ગતિ સકલ ભુવન વિમોહર્ષ ॥

જનમ ગતિ જિન જદાવ જોતિ મુમોતિ માણિક મણિ ભગે ॥

કિકિણિ લલામ લગામ લલિત વિલોકિ મુર નર મુનિ ઠગે ॥ ૩૬ ॥

પોતાના જ રૂપથી, અવસ્થાથી, બળથી, શુભોથી તથા ગતિથી, સર્વ જગતને આક્રિષ્ટ કરનારો એ ઘોડો, જાણે રામચન્દ્રજીને વાસ્તે ઘોડાનું રૂપ ધરીને પ્રગટ થયેલો કામદેવ હોય એવો શોભતો હતો. એ ઘોડા ઉપરની જડાવ જીન, કે જેમાં ઉત્તમ ઓતીઓ, માણિક્યો તથા મણિઓ લગાવેલાં હતાં, તે પોતાની કાંતિથી બહુ જ ઝગમગતાં હતાં અને ઘુઘરીઓના શુભાઓવાળી, એ ઘોડાની લગામને જોઈને તેા દેવતાઓ, મનુષ્યો તથા મુનિઓ પશુ, અકિત થાય એમ હતું. ॥ ૩૬ ॥

દો—મશુ મન મર્હિ લયલીન મન, ચલત વાજિ હિષિપાવ ॥

મૂષિત હડગણ તહિત ઘન, જનુ વર વરહિ નચાવ ॥ ૩૬૦ ॥

પ્રભુની સવારીને લીધે, અદ્ભુત શોભા પામેલો એ ઘોડો, પોતાના મનને પ્રભુના મનમાં લીન કરીને ચાલતો હતો. જાણે, નક્ષત્રોથી અને વીજળીથી શોભી રહેલો મેઘ મયૂરને નચાવતો હોય, તેમ ભૂષણોથી અને પીળા વાદાથી શોભી રહેલા પ્રભુ, એ ઉત્તમ ઘોડાને નચાવતા હતા. ॥ ૩૬૦ ॥

ચૌ—જેહિ વર વાજિ રામ અસવારા । તેહિ શારદહુ ન વરણે પારા ॥

શંકર રામરૂપ અનુરાગે । નયન પંચ દશ અતિ પ્રિય લાગે ॥ ૧ ॥

હરિ હિત સહિત રામ જવ જોહે । રમા સમેત રમાપતિ મોહે ॥

નિરલિ રામ હિષિ વિધિહરવાને । ઔઠ નયન જાનિ પહતાને ॥ ૨ ॥

મુરસેનપ ઝર વહુત હજાહુ । વિધિતે જ્યોદે લોચન લાહુ ॥

રામર્હિ ચિતૈ મુરેશ મુજાના । ગૌતમ શાપ પરમ હિત માના ॥ ૩ ॥

દેવ સકલ સુરપતિર્હિ સિદ્ધાર્હી । આજ પુરંદર સમ કોઝ નાર્હી ॥

મુદિત દેવગણ રામર્હિ દેહ્વી । નૃપ સમાજ દુહૃં હર્ષ વિશેહ્વી ॥ ૪ ॥

જે ઘોડા ઉપર રામચન્દ્રજી સ્વાર થયા હતા, તે ઘોડાના વર્ણનના પારને સરસ્વતી પણ ન પામી શકે. આ સમયના રામચન્દ્રજીના રૂપને પરમ ભક્તિથી જોવા લાગેલા સદાશિવને (પાંચ મુખવાળા હોવાથી) પોતાનાં પંદર નેત્રો દર્શનમાં અત્યંત ઉપયોગી થવાથી બહુ જ પ્રિય લાગ્યાં. ॥ ૧ ॥ લક્ષ્મીની સાથે આવેલા લક્ષ્મીના પતિ વિષ્ણુ પણ પ્રેમથી રામચન્દ્રજીના રૂપને જોઈને, લક્ષ્મીસહિત મોહિત થઈ ગયા. રામની છબીને જોઈને મનમાં હર્ષ પામતા બ્રહ્મા, (ચાર મુખવાળા હોવાથી) પોતાનાં આઠ નેત્રોને સદાશિવનાં નેત્રો કરતાં ઓછાં બાળીને પસ્તાવા લાગ્યા. ॥ ૨ ॥ દેવતાઓના સેનાપતિ કાર્ત્તિકેય સ્વામી, (છ મુખવાળા હોવાથી,) પોતાનાં નેત્રોને બ્રહ્માનાં નેત્રોથી દોઢા લાભ મળવાને લીધે, બહુ રાજ થવા લાગ્યા. રામનાં સ્વરૂપને હજાર નેત્રોથી જોતા પ્રવીણુ ઇંદ્ર મહારાજ, પોતાને મળેલા ગૌતમ મુનિના શાપને, પરમ ઉપકારી માનવા લાગ્યા. (ઇંદ્ર અહલ્યાનો સંગ કર્યો હતો, તેથી ગૌતમે ક્રોધથી, તેને શરીરમાં હજાર ભગ થઈ જવાનો શાપ દીધો હતો. આ શાપથી થયેલા હજાર ભગો, યજ્ઞ કરવાના પ્રભાવથી હજાર નેત્રોરૂપ થયાં હતાં.) ॥ ૩ ॥ સ્વર્ણના દેવતાઓ, પણ ઇંદ્રને વખાણવા લાગ્યા કે, આજ ઇંદ્ર સમાન બીજો કોઈ પણ ભાગ્યશાળી નથી. જેથી બન્ને વેડેલાઈઓના સમાજમાં ભારે હર્ષ વ્યાપી રહ્યો હતો, એવા રામને જોઈ, સર્વે દેવતાઓ પ્રસન્ન થયા. ॥ ૪ ॥

છં૦—અતિ હર્ષ રાજ સમાજ દુહૃં દિશિ હુંદુમ્બી બાજર્હિ ઘની ॥

વર્ષર્હિ મુમન સુર હરાધિ કહિ જય જયાતિ જય રણુકુલ મની ॥

રહિ માંતિ જાન વરાત આવત બાજને બહુ બાજર્હી ॥

રાનિ મુઆસિનિ બોલ પરિછન હેતુ મંગલ સાજર્હી ॥ ૩૭ ॥

બન્ને તરફના રાજસમાજમાં અતિ હર્ષ વ્યાપી રહ્યો, ઘણાં હુંદુભિઓ વાગવા લાગ્યાં અને દેવતાઓ રાજ થઈ, ‘ જય જય જય, રણુકુલમણિ ’ એમ બોલીને પુષ્પો વરસાવવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે, આવતી જાનને વાળંઓના ભારે શબ્દોથી નજીક આવેલી બાળીને, રાણી સુનયના, સુવાસિનીઓને બોલાવી, પોંખવાને વાસ્તે માંગલિક સાંભે સજવા લાગ્યાં. ॥ ૩૭ ॥

દો૦—સજિ આરતી અનેક વિધિ, મંગલ સફલ સંવારિ ॥

ચર્લી મુદિત પરિછન કરન, ગજગામિનિ વર નારિ ॥ ૩૬૧ ॥

હાથણીઓના જેવી ચાલવાળી ઉત્તમ ઓંઓ, અનેક પ્રકારથી આરતીને તથા બીજા પણ સઘળા માંગલિક પદાર્થો સાજી, આનંદથી પોંખવાને વાસ્તે તૈયાર થઈ. ॥ ૩૬૧ ॥

ચૌ૦—વિષુવદની મૃગશાવક લોચનિ । સબ નિજ તનુ છાવિ રતિ મદમોચનિ ॥

પહેરે વરન વરન વર ચીરા । સકલ વિષુષણ સજે શરીરા ॥ ૧ ॥

સકલ સુમંગલ અંગ બનાયે । કરહિં ગાન કલકંઠ લજાયે ॥
 કંકણ કિકિણિ નૂપુર બાજહિં । ચાલ વિલોકિ કામગજ લાજહિં ॥ ૨ ॥
 બાજહિં વાજન વિવિધ પ્રકારા । નખ અરુ નગર સુમંગલ ચારા ॥
 શચી શારદા રમા ભવાની । જે સુરતિય શુચિ સહજ સયાની ॥ ૩ ॥
 કપટ નારિ વર ભેષ બનાઈ । મિર્છી સકલ રનવાસહિ આઈ ॥
 કરહિં ગાન કલમંગલ વાની । હર્ષ વિવસ સબ કાહુ ન જાની ॥ ૪ ॥

ચંદ્ર જેવાં સુખોવાળી, મૃગોનાં ભચ્યાંઓનાં જેવાં નેત્રોવાળી, પોતાનાં શરીરોની શોભાથી કામદેવની સ્ત્રી રતિના મદને પશુ ઉતારાવી નાખનારી, જેઓએ, રંગરંગનાં ઉત્તમ વસ્ત્રો પહેર્યા હતાં તથા શરીરોમાં સર્વ ભૂષણો સજ્યાં હતાં એવી, ॥ ૧ ॥ અંગોમાં સર્વ માંગલિક ચિહ્નોથી યુક્ત થયેલી, કોકિલાઓને પશુ લબ્ધે એવા મધુર સ્વરોથી ગાયન કરતી અને જેઓનો ચાલને જોઈને કામદેવનો હાથી પશુ લબ્ધ જાય એવી સ્ત્રીઓનાં કંકણોની અને નૂપુરોની ધ્રુવરીઓનો ઝમકાર થવા લાગ્યો ॥ ૨ ॥ અને આકાશમાં તથા શહેરમાં મંગલાચારનાં વિવિધ પ્રકારનાં વાજાંઓ વાજવા લાગ્યાં. આ સમયમાં સ્વાભાવિક ચતુરતાવાળી તથા પવિત્ર ઇદ્રાણી, સરસ્વતી, લક્ષ્મી અને પાર્વતી આદિ દેવતાઓની સ્ત્રીઓ પશુ, ॥ ૩ ॥ માયાથી મનુષ્ય જાતની ઉત્તમ નારીઓનાં રૂપો ધરી, રાણીવાસમાં આવી, સઘળી બીજી સ્ત્રીઓની સાથે મળી જઈને, સુંદર વચ્ચેનોથી માંગલિક ગીતો ગાવા લાગી. સઘળી બીજી સ્ત્રીઓ, હર્ષને લીધે ભાન ભૂલી ગઈ હતી, તેથી તે દેવાંગનાઓને કોઈએ પશુ જાણી નહોતી. ॥ ૪ ॥

છં૦—કોજાન કેહિ આનંદ વશ સબ બ્રહ્મવર પરિછન ચર્છી ॥

કલગાન મધુર નિશાન વરણહિ સુમનસુર શોભા મલી ॥

આનંદકંદ વિલોકિ દૂલહ સકલ હિય હર્ષિત મઈ ॥

અંબોજ અંબક અંબુ ડમગિ સુઅંગ પુલકાવલિ છઈ ॥ ૩૮ ॥

એવા આનંદમાં કેાણ, કેાણુને જાણે ? આનંદને વશ થયેલી સઘળી સ્ત્રીઓ, બ્રહ્મ-વરને (રામચંદ્રજીને) પોંખવા ચાલી. સુંદર ગાયનો થવા લાગ્યાં, મધુર સ્વરનાં વાજાંઓ વાગવા લાગ્યાં, દેવતાઓ પુષ્પવૃષ્ટિઓ કરવા લાગ્યા, શોભા બહુ સારી વર્તી રહી, આનંદના કંદરૂપ વર રાજાને જોઈને સઘળી સ્ત્રીઓ હૃદયોમાં હર્ષ પામી અને તેથી સર્વ સ્ત્રીઓનાં નેત્રકમળોમાં જળ ભરાઈ આવ્યું તથા શરીરોમાં રોમાવલી ખડી થઈ. ॥ ૩૮ ॥

દો૦—જો સુખમા સિયમાતુ મન, દેલિ રામવર ભેષ ॥

સો ન સકાઈ કહિ કલ્પ શત, સહસ શારદા શેષ ॥ ૩૯ ॥

રામચંદ્રજીના ઉત્તમ વેષને જોઈને, સીતાજીનાં માતાજીના મનમાં, જે સુખ ઉત્પન્ન થયું, તેને, સો કલ્પ સુખી હજાર સરસ્વતીઓ કે હજાર શેષનાગો પશુ, વર્ણવી શકે નહીં. ॥ ૩૯ ॥

શ્લોક-નયન નીર હાટિ મંગલ જાની । પરિછન કરહિં મુદિત મન રાની ॥
 વેદ વિદિત અરુ કુલ વ્યવહારુ । કીન્હ મહી વિધિ સવ પરિચારુ ॥ ૧ ॥
 પંચ શબ્દ ધ્વાને મંગલ ગાના । પટ પાંવડે પરહિં વિધિ નાના ॥
 કરિ આરતી અર્ધ્ય તિન દિન્હા । રામ ગમન મંદપ તથ કીન્હા ॥ ૨ ॥
 દશરથ સહિત સમાજ વિરાજે । વિભવ વિલોકિ લોકપતિ લાજે ॥
 સમય સમય મુર વર્ષહિં ફૂલા । જ્ઞાતિ પઠહિં મહિમુર અનુકૂલા ॥ ૩ ॥
 નમ અરુ નગર કુલાહલ હોઈ । આપન પર કહુ મુને ન કોઈ ॥
 હિં વિધિ રામ મંદપહિ આયે । અર્ધ્ય દેજ આસન બૈઠાયે ॥ ૪ ॥

રાણીએ, નેત્રોમાં આવેલાં અશ્રુઓને માંગલિક સમયને લીધે નીચે નહીં પડવા દેતાં, પાંપણોમાં જ દોડી રાખીને પ્રકુલિત મનથી પોંખાણું કર્યું. સઘળી પરિચારક સ્ત્રીઓની સાથે મળીને, વેદોક્ત વ્યવહાર તથા કુલોચિત વ્યવહાર પણ ભલી ભાતથી કર્યો. ॥ ૧ ॥ ઘંટા, શેખ, વાંસળી, તૂટી અને નગારાં એ પાંચ જાતનાં વાજાંઓના પાંચ પ્રકારના શબ્દો વ્યાપી રહ્યા. વેદધ્વનિ, અંદિધ્વનિ, ગીતધ્વનિ, જયધ્વનિ અને તાલધ્વનિ, એ પાંચ પ્રકારના ધ્વનિઓ પણ ફેલાઈ રહ્યા. રામચંદ્રજીનાં ચરણ ધરાવવાને વાસ્તે અનેક પ્રકારનાં ઉત્તમ ઉત્તમ વસ્ત્રો, રસ્તામાં ખીછાવી મૂક્યાં હતાં. સાસુએ પોંખી, આરતી કરીને અર્ધ્ય આપ્યો, અને તે પછી રામચંદ્રજી મંડપમાં પધાર્યા. ॥ ૨ ॥ દશરથ રાજા, પોતાના મુશોભિત મંડલ સહિત આવતાં, તેમના વૈભવને જોઈ, ઇંદ્રાદિક લોકપાલ દેવતાઓ પણ, લજવા લાગ્યા. દેવતાઓ, સમયે સમયે પુષ્પો વરસાવવા લાગ્યા, આદ્યો, ખરા ચિત્તથી શાંતિના પાઠો બોલવા લાગ્યા. ॥ ૩ ॥ આકાશમાં તથા નગરમાં, એવો કોલાહલ વ્યાપી રહ્યો કે, જેથી પરાયું કે પોતાનું પણ બોલવું, કર્યું કાને પડે નહીં. આ પ્રકારથી રામચંદ્રજી, મંડપમાં પધારતાં, તેમને અર્ધ્ય આપી આસનપર બેસાડ્યા. ॥ ૪ ॥

છં-બૈઠારિ આસન આરતી કરિ નિરવિ વર મુલ પાવહીં ॥

મણિ વસન શ્રૂષણ શ્રૂરિ વારહિં નારિ મંગલ ગાવહીં ॥

બ્રહ્માદિ મુર વર વિમ મેષ બનાય કૌતુક દેવહીં ॥

અવલોક રવિ કુલ કમલ રવિ છવિ સફલ જીવન લેવહીં ॥ ૩૯ ॥

સર્વે સ્ત્રીઓ, રામચંદ્રજીને આસનપર બેસાડી, આરતી કરી, નિરખી નિરખીને સુખ પામવા લાગી, ઘણાં મહિઓની, વસ્ત્રોની તથા ભૂષણોની ઘોળ કરવા લાગી અને મંગળ ગીતો ગાવા લાગી. બ્રહ્માદિક દેવતાઓ, આદ્યોનાં રૂપો ધરી, કૌતુક જોવા લાગ્યા અને સૂર્યવંશરૂપી કમળને પ્રકુલિત કરવામાં સૂર્યરૂપ રામચંદ્રજીની છબી જોઇને, પોતાનાં જીવનને સફલ ગણવા લાગ્યા. ॥ ૩૯ ॥

દો-નાઝ બારી બાટ નટ, રામ નિહાવર પાય ॥

મુદિત અસીશહિં નાય શિર, હર્ષ ન હૃદય સમાય ॥ ૩૯૩ ॥

નાઈ લોકો, ખવાસ લોકો, ભાટો અને નટો, રામ ઉપર કરવામાં આવેલી નોખા-
વરેને પાત્રી, પ્રસન્ન થઈ, આશિષ દઈ, માયાં નમાવવા લાગ્યા અને તેઓનાં હૃદયોમાં
આનંદ સમાયો નહીં. ॥ ૩૬૩ ॥

શ્લોક-મિલે જનક દશરથ અતિ પ્રીતી । કરિ લૌકિક વૈદિક સર્વ રીતી ॥

મિલત મહા દોડ રાજ વિરાજે । ઉપમા યોજ યોજ કવિ લાજે ॥ ૧ ॥

લહી ન કતહું હાર હિય માની । ઇન સમ યે ઉપમા ઊર આની ॥

સમધી દેશ દેવ અનુરાગે । સુમન વરણ યશ ગાવન લાગે ॥ ૨ ॥

જગ વિરંચિ ઉપજાવા જન્મે । દેશે સુને વ્યાહ વહુ તન્મે ॥

સકલ માંતિ સમ સાજ સમાજૂ । સમ સમધી દેશે હમ આજૂ ॥ ૩ ॥

દેવ ગિરા મુનિ સુંદર સૌંચી । પ્રીતિ અલૌકિક દુહું દિશિ માંચી ॥

દેત પાંવડે અર્ચ્ય મુહાયે । સાદર જનક મંડપહિ લ્યાયે ॥ ૪ ॥

જનક રાજા, અને દશરથ રાજા, સઘળી વૈદિક તથા લૌકિક રીતિઓ કરીને, અતિ
પ્રેમથી મળ્યા. મળેલા બન્ને મહારાજા, શોભવા લાગતાં, ત્યાં બેઠેલા કવિઓ, ઉપમાઓ
શોધવા લાગ્યા, ॥ ૧ ॥ પણ શોધતાં શોધતાં ક્યાંય નહીં મળવાથી, હૃદયમાં હારી જઈ,
લજ્જિત થઈને ધારવા લાગ્યા કે, “આ બે રાજાઓ જેવા, આ બે, રાજાઓ જ છે.” એ
બે વેહેવાઈઓને ભેઈ, રાજા થયેલા દેવતાઓ, પુરુષની વૃષ્ટિઓ કરી કરીને, યશ ખાવા
લાગ્યા. દેવતાઓ, સ્પષ્ટ રીતે બોલવા લાગ્યા કે, ॥ ૨ ॥ “બ્રહ્માએ જ્યારથી જન્મત
ઉત્પન્ન કર્યું છે, ત્યારથી આપણે ઘણા ઘણા વિવાહો દીઠા છે તથા સાંભળ્યા છે, પણ સર્વ
રીતે સમાન સાજવાળા, સમાન સમાજવાળા અને સમાન કુલાદિકવાળા સંબંધીઓ તો,
આજ જ બેવામાં આવ્યા છે.” ॥ ૩ ॥ દેવતાઓની સુંદર તથા સાચી વાણી સાંભળ-
વાથી બન્ને તરફ અલૌકિક પ્રીતિ જામી. જનક રાજા, પટ્ટવઓ બીછાવતા બીછાવતા
અર્ધે હાથે, આદર પૂર્વક દશરથ રાજાને મંડપમાં લઈ આવ્યા. ॥ ૪ ॥

શ્લોક-મંડપ વિલોકિ વિચિત્ર રચના રુચિરતા મુનિ મન હરે ॥

નિજ પાણિ જનક મુજાન સર્વ કહું આનિ સિંહાસન ધરે ॥

કુલ દૃષ્ટ સરિસ વસિષ્ઠ પૂજે વિનય કરિ આશિશ લહી ॥

કૌશિક હિ પૂજત પરમ પ્રીતિકિ રીતિ તૌ ન પૈરે કહી ॥ ૪૦ ॥

મંડપની વિચિત્ર રચનાને અને રુચિરતાને ભેઈને, મુનિઓનાં મન પણ વિસ્મય
પામવા લાગ્યાં. પ્રવીણ જનક રાજાએ, સર્વને વારતે પોતાના હાથથી સિંહાસનો
લાવી લાવીને સવને બેસાડ્યા. વસિષ્ઠ મુનિને કુલના ઈષ્ટ દેવની પેઠે પૂજા, વિનય
કરીને, તેમની આશિષ લીધી અને તે પછી વિશ્વામિત્રની પણ પૂજા કરી પરંતુ
વિશ્વામિત્રની પૂજામાં, તેણે જે પરમ પ્રીતિની રીતિ વાપરી, તેનું તો વર્ણન જ બની
શકતું નથી. (કેમ કે સુખ્યત્વે કરી, વિશ્વામિત્ર, આ કાર્યના સંપાદક હતા. ॥ ૪૦ ॥

દોઁ-વામદેવ આદિક ઋષય, પૂજત મુદિત મહીશ ॥

દિયે દિવ્ય આસન સર્વાહિ, સર્વસન લહી અશીશ ॥ ૩૬૪ ॥

જનક રાજાએ, વામદેવ આદિ સર્વે ઋષિઓને, આનંદથી પૂજી, તે સર્વને દિવ્ય આસનો આપ્યાં, અને સર્વની પાસેથી આશિષે લીધી. ॥ ૩૬૪ ॥

ચૌઁ-બહુરિ કીન્હ કૌશલ પતિ પૂજા । જાનિ ર્શ સમ ભાવ ન દૂજા ॥

કીન્હ જોરિ કર વિનય વડાઈ । કહિ નિજ ભાગ્ય વિમલ વહુતાઈ ॥ ૧ ॥

પૂજે શૂપતિ સકલ બરાતી । સમ સમષી સાદર સર્વ ભાંતી ॥

આસન ઉચિત દિયે સર્વ કાહુ । કહૌં કહા મુલ્લ એક ઉછાહુ ॥ ૨ ॥

સકલ બરાત જનક સનમાની । દાન માન વિનતી વર વાની ॥

વિષિ હરિ હર દિશિ પતિ દિન રાજ । જો જાનિં રઘુવીર પ્રભાજ ॥ ૩ ॥

કપટ વિમલર મેષ બનાયે । કૌતુક દેલ્લિં અતિ સચુ પાયે ॥

પૂજે જનક દેવ સમ જાને । દિયે મુઆસન વિનુ પાહિચાને ॥ ૪ ॥

પછી દશરથ રાજાને બીજા ભાવથી નહીં પણ ઇન્દ્ર સમાન ભાવનાથી જ માનીને, જનક રાજાએ, તેમની પૂજા કરી, હાથ ભેડી, વિનય કરીને મોટાઈ આપી અને તેમની સાથે સંબંધ થવાથી પોતાનાં ભાગ્યના વૈભવની મહત્તા વખાણી. ॥ ૧ ॥ પછી સઘળા બ્રાહ્મણોને, સંબંધી સમાન ગણી, પ્રેમથી સઘળી રીતે તેઓની પૂજા કરી, અને સર્વને ઉચિત આસનો આપ્યાં. આ સમયના ઉત્સાહનું વર્ણન એક મુખથી શી રીતે બની શકે ? ॥ ૨ ॥ જનક રાજાએ, સઘળી જાનને, દાનથી, માનથી, વિનયથી તથા ઉત્તમ વચનોથી સન્માન આપ્યું. રામના પ્રભાવને જાણનારા, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, સદાશિવ, દિક્પાલો અને સૂર્યનારાયણ, માયાથી પોતાને છૂપાવી, બ્રાહ્મણોના વેષ ધરી, કૌતુક ભેવા આપ્યા, તેઓને ઓળખ્યા વગર પણ, જનક રાજાએ, દેવસમાન ગણી, પૂજીને, સુંદર આસનો આપ્યાં ॥ ૩ ॥ ૪ ॥

છંઁ-પહિવાનકો કેહિ જાન સર્વાહિ અપાન મુષિ મોરી મર્ડે ॥

આનંદ કંદ વિલોકિ દૂલ્હ ઉભય દિશિ આનંદ મર્ડે ॥

મુર લલ્લે રામ મુજાન પૂજે માનસિક આસન દયે ॥

અવલોકિ સરલ સ્વભાવ પ્રસુકો વિબુધ મન પ્રમુદિત મયે ॥ ૪૧ ॥

કાણુ કેને જાણુ કે ઓળખે એમ હલું ? સર્વે લોકો, પોતાનાં શરીરોનું ભાન પણ ભૂલી ગયાં હતાં. આનંદના સમુદરે વરરાજાને ભેળે, ખન્ને પક્ષમાં આનંદ છવાઈ રહ્યો. પ્રવીણ રામચન્દ્રજીએ, દેવતાઓને ઓળખી કહાડી, તેઓની માનસિક પૂજા કરીને પછી તેઓને માનસિક આસનો આપ્યાં. દેવતાઓ, રામચન્દ્રજીના સ્વભાવની સરલતા ભેળેને મનમાં પ્રસન્ન થયા. ॥ ૪૧ ॥

દોઁ-રામચન્દ્ર મુલ્લચન્દ છાવિ, લોચન ચારુ ચકોર ॥

કરત પાન સાદર સકલ, પ્રેમ પ્રમોદ ન થોર ॥ ૩૬૫ ॥

અત્યંત આનંદ પામેલાં સર્વે લોકો, આદરપૂર્વક નેત્રોરૂપી સુંદર ચંદ્રેર પક્ષી-
ઓદ્ધારા, રામચન્દ્રના સુખરૂપી ચન્દ્રની કાંતિને પીવા લાગ્યાં ॥ ૩૬૫ ॥

ઘૌં-સમય વિલોકિ વસિષ્ઠ બુલાયે । સાદર શતાનંદ મુનિ આયે ॥
વેગ કુંવરિ કષ આનહુ જાઈ । ચલે મુદિત મુનિ આયમુ પાઈ ॥ ૧ ॥
રાની મુનિ ઉપરોહિત બાની । પ્રમુદિત સચિન સમેત સયાની ॥
વિમ વધૂ કુલ વૃદ્ધ બુલાઈ । કારિ કુલ રીતિ મુમંગલ ગાઈ ॥ ૨ ॥
નારિ મેષ જે સુરવર ભામા । સકલ સુભાગ્ય સુંદરી ક્યામા ॥
તિનહિં દેલ સુલ પાવહિં નારી । વિનુ પહિંચાન પ્રાણતે પ્યારી ॥ ૩ ॥
વાર વાર સન્માનહિં રાની । ઉમા રમા શારદ સમ જાની ॥
સીય સંવારિ સમાજ બનાઈ । મુદિત મંદપહિં ચર્છાં ઊવાઈ ॥ ૪ ॥

સમય એઈ, વસિષ્ઠ મુનિએ બોલાવતાં, શતાનન્દ મુનિ, તે આજ્ઞાનું શ્રવણ કરીને
આગ્યા. વસિષ્ઠ મુનિએ, 'કન્યાને તુરત પધરાવી લાવો,' એમ આજ્ઞા કરતાં શતા-
નન્દ મુનિ આનન્દથી કન્યાને પધરાવી લાવવા ગયા. ॥ ૧ ॥ સુભલ રાણીએ, શતાન-
ન્દનાં વચન સાંભળી, રાજી થઈ, સખીઓ સહિત, ધ્રુવજ્યોત્સ્નાની સ્ત્રીઓને, તથા કુલની
વૃદ્ધ સ્ત્રીઓને બોલાવી, સંપ્રદાય પ્રમાણે, કુલની રીતિ કરીને, માંગલિક ગીતો
ગાયાં ॥ ૨ ॥ સરસ્વતી તથા લક્ષ્મી આદિ મોટા મોટા દેવતાઓની સ્ત્રીઓ, કે જેઓ
સ્વાભાવિક સૌંદર્યવાળી અને સોળ સોળ વર્ષની અવસ્થાઓવાળી હતી, તેઓને એઈ,
સર્વે સ્ત્રીઓ, સુખ પામી અને નહીં ઓળખતાં છતાં પણ, તેઓના ઉપર પ્રાણથી પણ
અધિક પ્યાર કરવા લાગી. ॥ ૩ ॥ રાણીએ, એઓને પાર્વતી સમાન, લક્ષ્મી સમાન
અને સરસ્વતી સમાન ગણીને વારંવાર સન્માનો આપ્યાં. સઘળી સ્ત્રીઓ, સીતાજીને
શબ્દગારી, સઘળા પ્રકારની યોગ્ય ગોઠવણ કરી, આનંદથી મંડપમાં લઈ ચાલી. ॥ ૪ ॥

છં-ચલિં લ્યાય સીતહિ સચી સાદર સજિ મુમંગલ ભામિની ॥

નવ સસ સાજે સુંદરી સવ મત્ત કુંજર ગામિની ॥

કલગાન મુનિ મુનિ ધ્યાન ત્યાગહિં કામ કોકિલ લાજહીં ॥

મંજીર નૂપુર કલિત કંકણ તાલ ગતિ વર વાજહીં ॥ ૪૨ ॥

જેઓએ, સોળે શબ્દગાર સજ્યા હતી એવી અને મહોન્મત્ત હાથીના જેવી ગતિ-
વાળી સઘળી સુંદર સખીઓ, સીતાજીને આદર પૂર્વક સઘળાં સુમંગલો સભવી લક્ષને,
ચાલી. એ સ્ત્રીઓનાં સુંદર ગીતો સાંભળીને, મુનિઓ પણ, ધ્યાનને છોડી દેવા લાગ્યા
અને કામદેવની કેકિલાઓ પણ લગવા લાગી. ચાલવાની ચાતુરીને લીધે, તેઓનાં સુંદર
ગાંઝર, લંગર અને કંકણો, ઉત્તમ તાલની રીતિ પ્રમાણે જ શબ્દ કરવા લાગ્યાં. ॥ ૪૨ ॥

દો-સોહતિ બનિતા હંદમહં, સહજ મુહાવાનિ સીય ॥

છબિ લલના ગણ મધ્યજનુ, મુસમાતિય કમનીય ॥ ૩૬૬ ॥

સ્વાભાવિક સુંદરતાવાળાં સીતાલ, સઘળી ઓળોના વૃન્દમાં એવાં શોભવા લાગ્યા છે, બાણે ઓરૂપ બનેલી સાધારણ શોભાઓના મધ્યમાં શોભતી હોયની શું ? એવી ઓરૂપે બનેલી સુન્દર પરમ શોભા શોભવા લાગી. ॥ ૩૬૬ ॥

ચૌ—સિય સુંદરતા વરણિ ન જાઈ । લગ્ન માતિ બહુત મનોહરતાઈ ॥

આવત દેલિ બરાતિન સીતા । રૂપ રાશિ સબ માતિ પુનીતા ॥ ૧ ॥

સબહિ મનહિ મન કીન્હ પ્રણામા । દેલિ રામ મયે પૂરણ કામા ॥

હરપે દશરથ સુતન સમેતા । કહિ ન જાય ઉર આનંદ જેતા ॥ ૨ ॥

સુર પ્રણામ કર વરણિ ફૂલા । મુનિ અશીશ ધુનિ મંગલ મૂલા ॥

ગાન નિશાન કુલાહલ ભારી । મેમ પ્રમોદ નગર નર નારી ॥ ૩ ॥

ઈહિ વિધિ સીય મંદપહિ આઈ । પ્રમુદિત શાંતિ પદહિ મુનિરાઈ ॥

તેહિ અવસર કરિ વિધિ વ્યવહારુ । દુહૈ કુલ ગુરુ સબ કીન્હ અચારુ ॥ ૪ ॥

સીતાલની સુંદરતા વર્ણવી જાતી નથી. કેમ કે, ભારી ભતિ થોડી છે અને એની મનોહરતાને પાર ન હતો. રૂપના સમૂહરૂપ અને સર્વ રીતની પવિત્રતાવાળાં સીતાલને આવતાં બેઠ, ॥ ૧ ॥ સઘળા બંનેયાઓએ મનમાં ને મનમાં, તેમને, પ્રણામ કર્યા. રામ-અંદ્રલ પરમાનંદ પામ્યા અને પુત્રો સહિત દશરથ રાજા તો હૃદયમાં જેટલા આનંદ પામ્યા, તેટલા આનંદનું વર્ણન જ કરી શકાતું નથી. ॥ ૨ ॥ સર્વ દેવતાઓ, પ્રણામ કરીને પુષ્પો વરસાવવા લાગ્યા, મુનિઓ, મંગલનાં મૂળરૂપ વેદોક્ત આશીર્વાચનોના ધ્વનિઓ કરવા લાગ્યા, ગાયનોથી અને વાજાઓથી ભારે કોલાહલ મચી રહ્યો અને શહેરનાં ત્રી પુરુષોમાં પ્રમોદ તથા પ્રેમ જ દેખાવા લાગ્યો. ॥ ૩ ॥ આ પ્રમાણે સીતાલ મંડપમાં આવતાં, પરમ હર્ષ પામેલા મુનિઓ, શાંતિના પાઠો કરવા લાગ્યા. આ સમયમાં બંને પક્ષના કુલ ગુરુઓએ, સર્વ વ્યવહારના વિધિઓ તથા કુલાચારો કર્યા. ॥ ૪ ॥

છં—આચાર કરિ ગુરુ ગૌરી ગણપતિ મુદિત વિપ પુજાવર્ધી ॥

સુર પ્રકટ પૂજા લેહિ દેહિ અશીશ મુનિ મુલ પાવર્ધી ॥

મધુપર્ક મંગલ દ્રવ્ય જો જેહિ સમય મુનિ મનમૈં ચૈહ ॥

મરિ કનક કોપર કલશ સબ કર લિયે પરિચારક રૈહ ॥ ૪૩ ॥

બ્રાહ્મણોએ, કુલાચાર કરાવીને આનંદથી શુરતું, પાર્વતીનું અને ગણપતિનું પૂજન કરાવ્યું. દેવતાઓએ પ્રત્યક્ષ થઈ, એ પૂજાઓનું અહણ કરીને આશિષો આપી, કે જેઓને સાંભળવાથી, સર્વને સુખ પ્રાપ્ત થયું. મુનિઓ, જે સમયે, જે દહીં તથા મધરૂપ મધુપર્કની અને રત્ન, ફલ, ફૂલ તથા દૂધ વગેરે માંગલિક દ્રવ્યોની ઇચ્છા કરવા લાગ્યા, તે જ સમયે, તે સઘળા પદાર્થોને, સુવર્ણનાં તથા રૂપાનાં પાત્રોમાં ભરીને સેવક લોકો દ્વારા કરવા લાગ્યા, ॥ ૪૩ ॥

છં૦—કુલ રીતિ પ્રીતિ સમેત રવિ કહિ દેત સર્વ સાદર કિયે ॥

રહિ માંતિ દેવ પુજાય સીતહિ સુખગ સિદ્ધાસન દિયે ॥

સિય રામ અવલોકન પરસ્પર પ્રેમ કાહુ ન લલિ પૈરે ॥

મન બુદ્ધિ વર વાળી અગોચર પ્રગટ કવિ કેસ કૈરે ॥ ૪૪ ॥

સૂર્યનારાયણ, કે જે મુનિનું રૂપ ધરીને ત્યાં આવ્યા, તે જ પોતે પ્રીતિપૂર્વક પોતાના કુલની રીતિઓ અતાવતા હતા અને બીજા મુનિઓ, પ્રેમથી તે પ્રમાણે કરાવતા હતા. આ પ્રમાણે, દેવતાઓનું પૂજન કરાવીને, સીતાજીને સુંદર સિદ્ધાસન દેવામાં આવ્યું. સીતાજીનાં અને રામનાં પરસ્પરની સામે જોવામાં, જે અલૌકિક પ્રેમ હતો, તે મનનાં, બુદ્ધિના કે વાણીના અવિષયરૂપ હોવાથી, કોઈના પણ જાણવામાં આવતો ન હતો, ત્યારે કવિ તો તેને કેમ જ પ્રકટ કરી શકે ? ॥ ૪૪ ॥

દો૦—હોમ સમય તનુ ધરિ અનલ, અતિ હિત આહુતિ લેહિ ॥

વિષ વેષ ધરિ વેદ સર્વ, કહિ વિવાહ વિધિ દર્શિ ॥ ૩૬૭ ॥

હોમના સમયમાં અગ્નિદેવે પ્રત્યક્ષ દેહધારી યજ્ઞને, અતિ પ્રેમથી આહુતિઓ લીધી. સઘળા વેદો, કે જેઓ મુનિઓનાં રૂપ ધરીને આવ્યા હતા, તેઓએ સઘળો વિવાહનો વિધિ અતાવ્યો. ॥ ૩૬૭ ॥

ચૌ૦—જનકપાટમહિષી જગ જાની । સીય માતુ કિમિ જાય બલાની ॥

સુયશ સુકૃત સુખ સુંદરતાઈ । સર્વ સમેટિ વિધિ રચી બનાઈ ॥ ૧ ॥

સમય જાન મુનિવરન બુલાઈ । સુનત મુખાસિની સાદર લ્યાઈ ॥

જનક વામ દિશિ સોહ મુનયના । હિમગિરિ સંગ બની જનુ મયના ॥ ૨ ॥

કનક કલશ મણિ કોપર રૂરે । શુચિ સુગંધ મંગલ જલ પૂરે ॥

નિજ કર મુદિત રાઝ અરુ રાની । ધરે રામકે આગે આની ॥ ૩ ॥

પદહિ વેદ મુનિ મંગલ વાની । ગગન સુમન જ્ઞરિ અવસર જાની ॥

વર વિલોકિ દંપતિ અનુરાગે । પાંચ પુનીત પત્થારન લાગે ॥ ૪ ॥

જનક રાજની પટરાણી મુનયના, કે જે સીતાજીની માતા હોવાથી, જગતપ્રસિદ્ધ હતાં અને જાણે બ્રહ્માજી, જગતની એકદરનાં સઘળાં સુયશને, પુરુષને, સુખને અને સૌંદર્યને એકઠાં કરીને બનાવ્યાં હોય એવાં હતાં, તેમનાં વખાણ શી રીતે કર્યાં જાય ? ॥ ૧ ॥ સમય જાણીને મુનિઓએ, જે રાણીને બોલાવતાં, સુવાસિનીઓ આદરપૂર્વક તેમને મંડપમાં લઈ આવી. જનક રાજની વામ દિશામાં એઠેલાં મુનયના, જાણે હિમાલયના વામ ભાગમાં મેના હોય એવાં શોભવા લાગ્યાં. ॥ ૨ ॥ પ્રસન્ન થયેલા રાજાએ, અને રાણીએ, પવિત્ર, સુગંધી તથા માંગલિક જળથી ભરેલો, સુંદર સુવર્ણ તથા અભિમય કલશ અને તેવી જ ઝારી, પોતાના હાથથી આણીને, રામની પાસે ધર્યાં. ॥ ૩ ॥ મુનિઓ વેદના માંગલિક મંત્રો જાણવા લાગ્યા, અવસર જાણીને દેવતાઓ, આકાશમાંથી પુષ્પની વૃષ્ટિઓ કરવા લાગ્યા અને વરને જોઈ, રાજા થયેલાં દંપતી, (રાજા તથા રાણી,) વરનાં પવિત્ર ચરણને ધોવા લાગ્યાં ॥ ૪ ॥

છં०—લાગે પલ્લારન પાંચ પંકજ મેમ તનુ પુલકાવલી ॥

નમ નગર ગાન નિશાન જયધુનિ ઉમગી જનુ ચહું દિશિ ચલી ॥

જો પદસરોજ મનોજ અરિ ઝર સરસ દૈવ વિરાજહીં ॥

જેહિ સુકૃત સુમિરત વિમલતા મન સકલ કલિમલ ભાજહીં ॥ ૪૫ ॥

જે પરશિ મુનિ વનિતા લહી ગતિ રહી જો પાતક મરે ॥

મકરન્દ જિનકો શંભુ શિર શુચિતા અવધિ સુરવર નરે ॥

કરિ મધુપ મુનિ મન યોગિ જન જેહિ સેરે અભિમત ગતિ લહે ॥

તે પદ પલ્લારત ભાગ્ય ભાજન જનક જય જય સવ કરે ॥ ૪૬ ॥

પ્રેમથી, શરીરોમાં રોમાંચિત થયેલાં રાજ તથા રાણી, રામચંદ્રજીના પગ પખારવા લાગતાં, આકાશમાં તથા નગરમાં ગાયનધ્વનિ, વાદ્યધ્વનિ, અને જયધ્વનિ થવા લાગ્યાં અને તેઓ, ત્યાં નહીં સમાતાં, આરે દિશાઓમાં આઘ્યા હોય એવા જણાવા લાગ્યા. રામચંદ્રજીનાં ચરણકમળો, કે જેઓ, સદાશિવના હૃદયરૂપી તળાવમાં સર્વદા ખીરાજે છે, જેઓ, રમરણ કરતાં જ મનને પુણ્યરૂપ તથા નિર્મળ-તાવાળું કરીને કલિયુગના સઘળા મેલોને નષ્ટ કરી નાખે છે, ॥ ૪૫ ॥ જેઓના સ્પર્શથી જ પાતકયુક્ત અહલ્યાને પણ પરમ ગતિની પ્રાપ્તિ થઇ હતી, જેઓનો મકરંદ સદા-શિવના મસ્તક ઉપર વસે છે, જેઓની પરમ પવિત્રતાને દેવતાઓ પણ વર્ણવે છે અને જેઓમાં પોતાનાં અંતઃકરણોને, ભ્રમરોરૂપ કરીને મુનિ જનો, તથા યોગી જનો, મનોવાંછિત ફળ પામે છે, તે ચરણકમળોને, ભાગ્યના પાત્રરૂપ જનક રાજ, પખારવા લાગતાં, સર્વે લોકો, જય, જય, શબ્દોનું ઉચ્ચારણ કરવા લાગ્યાં. ॥ ૪૬ ॥

છં०—વર કુંવર કર તલ જોરિ શાશ્વોચાર દોઝ કુલશુર કરે ॥

મયો પાણિગ્રહણ વિલોકિ વિધિ સુર મનુજ મુનિ આનંદ ભરે ॥

સુખ મૂલ દૂલહ દેસિ દંપતિ પુલક તનુ ફુલતેં હિયે ॥

કરિ લોક વેદ વિધાન કન્યાદાન વૃષ ધૂપન દિયે ॥ ૪૭ ॥

વરનો અને કન્યાનો હાથેવાળો મેળવી, અને તરફના કુલ શુરુઓએ ગોત્રોચ્ચાર કર્યાં. વિધિપૂર્વક પાણિગ્રહણ થયું જોઇને, દેવતાઓ, મુનિઓ તથા મનુષ્યો, આનંદથી ભરપૂર થયાં. જનક રાજ તથા તેમની રાણી, સુખના મૂલરૂપ વરને જોઇને શરીરોમાં રોમાંચિત થયાં તથા હૃદયોમાં ઉદ્દાસ પામ્યાં. રાજાઓમાં ભૂષણરૂપ જનક રાજાએ, લોકની તથા વેદની રીતિ કરીને કન્યાદાન આપ્યું.^૧ ॥ ૪૭ ॥

૧ વસિષ્ઠ મુનિએ, દશરથ રાજાના ગોત્રોચ્ચારમાં નીચે પ્રમાણે વંશાવળી આપી. ૧ યજ્ઞા. ૨ મરીચિ. ૩ કર્કષપ. ૪ સૂર્ય. ૫ વૈવસ્વત મનુ. ૬ ઇન્દ્રાકુ. ૭ કુક્ષિ. ૮ વિકુક્ષિ. ૯ બાહુ. ૧૦ અનરુપ્ય ૧૧ પૃથુ. ૧૨ ત્રિશંકુ. ૧૩ ધૃષ્ટમાર. ૧૪ યુવનાય. ૧૫ માંધાતા. ૧૬ સુસંધિ. ૧૭ કુવસંધિ. ૧૮ ભરત. ૧૯ અસિત. ૨૦ સગર. ૨૧ અસમંજસ. ૨૨ અંશુમાન. ૨૩ દિલીપ. ૨૪ ભગીરથ. ૨૫ કકુત્સ્થ. ૨૬ રઘુ. ૨૭ પ્રવૃક્ષ અથવા કથમાપપાદ. ૨૮ શંખણ. ૨૯ સુહર્ષન.

છં૦-હિમવંત જિમિ ગિરજા મહેશહિ હરિહિ શ્રીસાગરદર્શ ॥

તિમિ જનક રામહિં સિય સમર્પીં વિશ્વ કલકીરતિ નર્દ ॥

વર્ષોં કરૈં વિનય વિદેહ કિયો વિદેહ મૂરતિ સાંવરીં ॥

કરિ હોમ વિધિવત ગાંઠ જોરી હોન લાગીં ખાંવરીં ॥ ૪૮ ॥

જેમ, હિમાચલે, સદાશિવને પાર્વતીનું કન્યાદાન આપીને અને સમુદ્રે, વિષ્ણુને લક્ષ્મીનું કન્યાદાન આપીને જગતમાં સુંદર તથા નવીન કીર્તિ મેળવી હતી, તેમ જનક રાજાએ, રામચન્દ્રજીને સીતાજીનું કન્યાદાન આપીને, જગતમાં સુંદર તથા નવીન કીર્તિ મેળવી. રામચન્દ્રજીની સ્થાપ સુંદર ભૂતિએ, વિદેહ (જનક) રાજાને ખરેખર વિદેહ જ (દેહના ભાવથી રહિત જ) કરી નાખ્યા હતા, તેથી તે રાજા, વિનતિ તો શી રીતે કરી શકે ? વિધિ પ્રમાણે હોમ કરાવી, છેડાછેડી ખાંધી અને તે પછી વર-કન્યાની ચોરીના ફેરા ફરવાની ક્રિયા થવા લાગી. ॥ ૪૮ ॥

દો૦-જયધ્વનિ બંદી વેદધ્વનિ, મંગલ ગાન નિજાન ॥

મુનિ હર્ષહિં વર્ષહિં વિબુધ, સુરતરુ સુમનસુજાન ॥ ૩૬૮ ॥

જયધ્વનિ, બંદિજનના શબ્દો, વેદધ્વનિઓ, મંગલ ગાયનોના શબ્દો અને વાળાં-ઓના શબ્દો, એઓને સાંભળી, પ્રવીણ દેવતાઓ, રાજા થવા લાગ્યા અને કલ્પવૃક્ષનાં પુષ્પો વરસાવવા લાગ્યા. ॥ ૩૬૮ ॥

ચૌ૦-કુંવરિ કુંવર કલ ખાવરિ દેહીં । નયન લાખ સબ સાદર લેહીં ॥

જાય ન વરણિ મનોહર જોરી । જો ઉપમા કહ્યુ કહિય સો થોરી ॥ ૧ ॥

રામસીય સુંદર પરિછાહીં । જગમગાય મણિ સ્વંમન માહીં ॥

મનહુ મદન રતિધરિ બહુ રૂપા । દેવહિં રામ વિવાહ અનૂપા ॥ ૨ ॥

દરશ લાલસા સકુચ ન થોરી । પ્રગટત દુરત બહોરી બહોરી ॥

મયે મગન સબ દેવનહારે । જનક સમાન અપાન વિસારે ॥ ૩ ॥

પ્રમુદિત મુનિન ખાંવરી ફેરી । નેમસહિત સબ રીતિ નિવેરી ॥

રામ સીય શિર સિંદુર દેહીં । શોખા કહિ ન જાત વિધિ કેહી ॥ ૪ ॥

અરુણ પરાગ જલજ ખરિ નીકે । શશિહિ ભૂષિ અહિલોખ અમીકે ॥

બહુરિ વસિષ્ઠ દીનહ અનુશાસન । વરદુલહિન બૈઠે રૂક આસન ॥ ૫ ॥

૩૦ અગ્નિવર્ણ. ૩૧ શીઘ્રમ. ૩૨ મરુ. ૩૩ પ્રશુશ્રુક. ૩૪ અંબરીષ. ૩૫ નહુષ. ૩૬ યથાતિ. ૩૭ નાભાગ. ૩૮ અજ. ૩૯ હસરથ. અને ૪૦ રામચન્દ્રજી. (વાલ્મીકીય રામાયણ આલકાંડ સર્ગ ૭૦ મે.) શ્રાતાન્દ મુનિએ જનક રાજાના ઓત્રાચ્ચારમાં નીચે પ્રમાણે વંશાવળી આપી, ૧ નિમિ. ૨ મિથિ. ૩ જનક. (આના સર્વ વંશએ જનક કહેવાયા.) ૪ ઉદાવસુ. ૫ નંદિવર્ધન. ૬ સુકેતુ. ૭ દેવરાત. ૮ બૃહદ્રથ. ૯ મહાવીર. ૧૦ સુધૃતિમાન. ૧૧ ધૃષ્ટકેતુ. ૧૨ હર્ષથ. ૧૩ મરુ. ૧૪ પ્રતીધક. ૧૫ કીર્તિરથ. ૧૬ દેવમીઠ. ૧૭ વિબુધ. ૧૮ મહિષ્ઠક. ૧૯ કીર્તિરાન. ૨૦ મહારોમા. ૨૧ સ્વર્ણરોમા. ૨૨ હરવરોમા. ૨૩ શિરધ્વજ (સીતાજીનો પિતા.) (વાલ્મીકીય રામાયણ આલકાંડ, સર્ગ ૬૧ મે.)

૧ શ્લોક-સીતા કન્યામિત્રાં રાજન્ યથા શક્ત્યુપલક્ષ્તામ્ । તુમ્યં કાર્યયમગોત્રાય વર્તાં રામ સમાશ્રય ॥૧॥

કન્યા અને વર (સીતા અને રામ), ચોરીના ફેરા ફરવા લાગતાં, સર્વે લોકો પ્રેમથી નેત્રોના લાલ લેવા લાગ્યાં. એ મનોહર બોડી, વણુવી બાય બોવી નહોતી. કેમ કે, એને જે ઉપમા આપીએ, તે ન્યૂન જ થાય એમ હતું. ॥ ૧ ॥ મણિમય થાંભ-લાઓમાં ઝગમગતાં રામનાં અને સીતાનાં સુંદર પ્રતિબિંબો, બધે રામનો અને સીતાનો અનુપમ વિવાહ એવાને વાસ્તે, અનેક શરીરો ધરીને આવેલાં કામદેવ અને રતિ હોય એવાં દેખાતાં હતાં. ॥૨ ॥ ફેરા ફરતાં, મણિમય થાંભલાઓમાં દેખતાં અને પાછાં નીકળી જતાં રામનાં અને સીતાનાં પ્રતિબિંબો બધે કામદેવ અને રતિ, દર્શનની ઇચ્છાથી વારંવાર પ્રકટ થતાં હોય અને પાછાં એઓની સુંદરતાથી લલિત થઈને વારંવાર છૂપી જતાં હોય એવાં દેખાવા લાગ્યાં. એ પ્રતિબિંબોને જોઈ, સર્વે લોકો આનંદમગ્ન થવા લાગ્યાં અને જનક જેવાઓ તો પોતાનાં શરીરોની સૂષ્ણ પણુ ભૂલી જવા લાગ્યા. ॥ ૩ ॥ પ્રસન્ન થયેલા સુનિઓએ વર કન્યાનાં જોડાંને ચોરીના ફેરા ફરવ્યા અને નિયમ પ્રમાણે સઘળી રીતિ સંપૂર્ણ કરી. પછી રામચંદ્રજી સીતાજીના સંથામાં સિંદૂર લગાવતાં, તે સમયની જે શોભા થઈ, તે કોઈ પ્રકારથી કહી શકાય એવી ન હતી. ॥ ૪ ॥ રામચંદ્રજીની ડાળી હથેલીમાં રહેલો સિંદૂર, બધે સુંદર કમળમાં રહેલો લાલ પરાગ હોય, એવો શોભતો હતો અને સુખ ઉપર સંથામાં સિંદૂર લગાવતો રામચંદ્રજીનો જમણો ભુજાંગ, બધે અમૃતની લાલચથી ચંદ્રને શણગારવા લાગેલો સર્પ હોય, એવો જણાતો હતો. ફેરા ફરાઈ રહ્યા પછી વસિષ્ઠ સુનિની આજ્ઞાથી વર અને વહુ એક આસનપર બેઠાં. ॥ ૫ ॥

છં૦—બેઠે વરાસન રામ જાનકિ મુદિત મન દશરથ મયે ॥

તનુ પુલાકે પુનિ પુનિ દેલિ અપને સુકૃત સુરતરુ ફલ લયે ॥

મરિ સુવન રહા ઉછાહ રામ વિવાહ મા સબ હી કહા ॥

કેહિ માંતિ વરણિ સિરાત રસના એક યહ મંગલ મહા ॥ ૪૯ ॥

રામ અને સીતા, એક આસનપર બેસતાં, દશરથ રાજા મનમાં આનંદ પામ્યા અને એઓને વારંવાર જોઈ જોઈ, શરીરમાં રોમાંચિત થઈને, ખરેખર પોતાના પુષ્પ-રૂપી કલ્પવૃક્ષનાં ફળ જ લેવા લાગ્યા. જગતમાં ઉત્સાહ ભરપૂર થઈ રહ્યો. રામનો અને સીતાનો વિવાહ થયો, એમ સર્વત્ર કહેવાવા લાગ્યું. એ વિવાહરૂપ મંગલ, મળું હતું અને મારી જીભ એક જ છે, માટે તેનું યથાસ્થિત વર્ણન શી રીતે કરી શકાય ॥ ૪૯ ॥

છં૦—તવ જનક પાય વસિષ્ઠ આયસુ વ્યાહ સાજ સૈભારિકૈ ॥

માંદવી શ્રુતકીર્તિ ઉર્મિલા કુંવરિ લઈ હંકારિકૈ ॥

કુશકેનુ કન્યા પ્રથમ જો મુળશીલ સુલ શોભામયી ॥

સવ રીતિ પ્રીતિ સમેત કરિ સો વ્યાહિ નૃપ ભરતહિ દયી ॥ ૫૦ ॥

આ સમયમાં જનક રાજાએ વસિષ્ઠની આજ્ઞા મેળવી, બીજા વિવાહોના પણુ સઘળો સાજ તૈયાર કરાવી લઈને, માંદવી, શ્રુતકીર્તિ તથા ઉર્મિલા નામની ત્રણ કન્યાઓને બોલાવી લીધી. એઓમાં પોતાના ભાઈ કુશધ્વજની મોટી કન્યા માંદવી કે જે સુભમ,

શીલમય, સુખમય અને શોભામય હતી. તેને, સઘળા પ્રકારની રીત અને પ્રીતિ સહિત ભરતજીને પરણાવી દીધી. ॥ ૫૦ ॥

છં૦-જાનકી લઘુમગિનિ જો સુંદર ચિરોમણિ જાનિકૈ ॥

સો જનક દીન્હી વ્યાહ લવણહિં સકલવિધિ સન્માનિકૈ ॥

જેહિ નામ શ્રુતકીરતિ સુલોચનિ સુમુક્ષિ સવણુ આગરી ॥

સો દર્દે રિપુસૂદનહિં ભૂપતિ રૂપ શીલ ઝજાગરી ॥ ૫૧ ॥

સીતાજીની સુનયના માતાના ગર્ભથી ઉત્પન્ન થયેલાં નહાની બેન હર્મિલા, કે જે સુંદરીઓમાં શિરોમણિ હતી, તેને જનક રાજાએ, સર્વ વિધિપૂર્વક તથા સન્માનપૂર્વક લક્ષ્મણજીની સાથે પરણાવી. કુશલ્લજની બીજી પુત્રી શ્રુતકીર્તિ કે જે સુંદર સુખવાળી, સુંદર નેત્રાવાળી, સર્વ શુભોથી સંપન્ન અને રૂપથી તથા શીલથી જગત્રપસિદ્ધ હતી, તેને, જનક રાજાએ શત્રુઘ્નની સાથે પરણાવી. ॥ ૫૧ ॥

છં૦-અનુરૂપ વર દુલહિનિ પરસ્પર લલિ સકુચ હિય હર્ષહીં ॥

સવ મુદિત સુંદરતા સરાહહિં સુમન સુરગણ વર્ષહીં ॥

સુન્દરી સુંદર વરણ વર સહ એક મંડપ રાજહીં ॥

જનુ જીવ અરુ ચારિત્ર અવસ્થા વિશુન સહિત વિરાજહીં ॥ ૫૨ ॥

વરો, પોતાને યોગ્ય વહુઓને બેઠાં, અને વહુઓ, પોતાને યોગ્ય વરોને બેઠાં, હૃદયમાં આનંદ પામ્યાં અને વારંવાર બેવામાં લગ્નગીતો સંકોચવા લાગ્યાં. પ્રસન્ન થયેલાં સર્વ, સુંદરતાનાં વખાણ કરવા લાગ્યાં અને દેવતાઓ, પુણ્યો વરસાવવા લાગ્યાં, એક મંડપમાં સુંદર વર્ણોવાળા વરોની સાથે બેઠેલી ચાર સુંદરીઓ, બાણે જીવના હૃદયમાં 'સાક્ષી', 'પ્રાસ', 'તૈજસ', અને 'વિશ્વ', એઓની સાથે રહેલી 'તુરીયા', સુધુષિ, સ્વપ્ન અને બ્રહ્મ નામની ચાર અવસ્થાઓ હોય એવી શોભવા લાગી. ॥ ૫૨ ॥

દો૦-મુદિત અવધપતિ સકલ સુત, વધુન સમેત નિહારિ ॥

જનુ પાયે મહિપાલ મણિ, ક્રિયન સહિત ફલ ચારિ ॥ ૩૬૧ ॥

અયોધ્યાના અધિપતિ દશરથ રાજા, વહુઓ સહિત ચાર પુત્રોને બેઠાં, બાણે અનુષ્ઠાન, ઉદ્યોગ, રતિ અને વિરતિ (વિરક્તતા), એ ચાર ક્રિયાઓ સહિત, ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ, એ ચારે પુરુષાર્થોને પ્રાપ્ત થયા હોય તેમ પ્રસન્ન થયા. ॥ ૩૬૬ ॥

જો૦-જસ રણુવીર વ્યાહ વિધિ વરણી । સકલ કુંવર વ્યાહે તેહિ કરણી ॥

કહિ ન જાય કહુ દાહજ ખૂરી । રહા કનક મણિ મંડપ પૂરી ॥ ૧ ॥

કંબલ વસન વિચિત્ર પટોરે । માંતિ માંતિ વહુ મોલ ન થોરે ॥

ગજ રથ તુરંગ દાસ અરુ દાસી । ધેનુ અલંકૃત કામ દુષાસી ॥ ૨ ॥

૧ કૃત્ય, ૨ સુધુષિનો અભિમાની. ૩ સ્વપ્નનો અભિમાની. ૪ બ્રહ્મનો અભિમાની.
૫ જીવ-સુકતની સ્થિતિ.

વસ્તુ અનેક કરિય કિમિ લેલા । કહિ ન જાય જાનહિં જિન દેલા ॥
 લોકપાલ અવલોક સિદ્ધાને । લીન્હ અવધ પતિ સર્વ મુલ માને ॥ ૩ ॥
 દીન્હ યાચકન્હ જો જેહિ ભાવા । ઉચરા સો જનવાસે આવા ॥
 તથ કર જોરિ જનક યદુ વાની । બોલે સર્વ વરાત સન્માની ॥ ૪ ॥

રામચન્દ્રજીના વિવાહના જે વિધિનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું, તે વિધિ પ્રમાણે જ ભરતનો, લક્ષ્મણનો અને શત્રુઘ્નનો વિવાહ થયો. જનક રાજાએ, દેવાને વાસ્તે જે ઘણા ઘણા દાનને તૈયાર કર્યો, તે કહ્યો બીજા એમ નહોતો. સુવર્ણોથી અને મણિઓથી મંડપ ભરપૂર થઈ રહ્યા. ॥ ૧ ॥ ઘણી કીમતનાં ઘણાં ઘણાં ઉત્તનાં વસ્ત્રો, ભાતભાતનાં રેશમી વસ્ત્રો, હાથીઓ, રથો, ઘોડાઓ, દાસો, દાસીઓ, શબ્દગારેલી કામધેનુઓ જેવી ગાયો અને બીજી પશુ અનેક વસ્તુઓ, દાનમાં દેવામાં આવી. ॥ ૨ ॥ એ વસ્તુઓ, કહી બીજા એમ નથી અને તેઓનું લેખું પશુ શી રીતે કરી શકીએ ? જેઓએ ભેંચું હોય તેઓ જ ભણે. દાનને ભેંઈ, લોકપાલ દેવતાઓ પશુ વખાણવા લાગ્યા અને તે દાનને ભેંઈ, દશરથ રાજાએ સર્વ પ્રકારનું સુખ માન્યું. ॥ ૩ ॥ યાચક લોકોએ, પોતપોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે જે કંઈ માગ્યું, તે સઘળું દશરથ રાજાએ તેમાંથી આપ્યું અને આપતાં આપતાં જે કંઈ અવશેષ રહ્યું, તે બીનીવાસામાં આવ્યું. જનક રાજાએ દાનને આપી, હાથ ભેડી, કામળ વાણીથી બાપણ કહ્યું અને સઘળી બાનનું સન્માન કર્યું. ॥ ૪ ॥

છં-સન્માન સકલ વરાત આદર દાન વિનય વડાયકૈ ॥

પ્રમુદિત મહા મુનિ દ્વંદ વંદે પૂજિ પ્રેમ લહાયકૈ ॥

શિર નાય દેવ મનાય સર્વસન કહત કર સંપુટ કિયે ॥

સુર સાધુ ચાહત ભાવસિંધુ કિ તોષ જલ અંજલિ દિયે ॥ ૫૨ ॥

આદરથી, દાનથી, વિનયથી અને મોટાઈ આપવાથી, સઘળી બાનનું સન્માન કર્યું. આનંદ પામેલા મહા મુનિઓના સમૂહનું પ્રેમથી લાડ લડાવીને પૂજન કર્યું, અને સર્વ દેવતાઓને ભક્તક નમાવી મનાવ્યા, પછી જનક રાજાએ હાથ ભેડી, સર્વને કહ્યું કે, “દેવતાઓ અને સર્વજનો, પૂર્ણ કામ હોવાથી, ધનાદિકને ઇચ્છતા નથી, પશુ કેવળ ભાવને જ ઇચ્છે છે. અપાર જળથી ભરપૂર સમુદ્ર, એક એકલિમાત્ર જલનો અર્થ દેવાથી પ્રસન્ન થાય કે ? ન જ પ્રસન્ન થાય. પરંતુ અર્થ દેનારાના ભાવથી પ્રસન્ન થાય છે.” ॥ ૫૩ ॥

છં-કર જોરિ જનક બહોરિ વંધુ સમેત કૌશલ રાયસો ॥

બોલે મનોહર વયનસાનિ સનેહ શીલ મુખાયસો ॥

સમ્બન્ધ રાજન રાવરે હમ વહે અર્થ સર્વ વિધિ મયે ॥

યહ રાજ રાજ સમાજ સેવક જાનવી વિનુ ગય લયે ॥ ૫૪ ॥

યહ દારિકા પરિચારિકા કરિ પાલવી કરુણાર્મ ॥

અપરાધ ભ્રમિયો બોલ પઠયો વહુત હમ ટીઢિ દર્ ॥

પુનિ માનુકુલ શ્રૂષણ સકલ સન્માન વિધિ સમષી કિયે ॥

કહિ જાત નહિ વિનતી પરસ્પર પ્રેમ પરિપૂરણ હિયે ॥ ૫૫ ॥

પછી બંધુઓ સહિત જનક રાજા, દશરથ રાજાની સામે હાથ જોડી, સ્નેહથી અને બહા સ્વભાવથી ભરેલાં મનોહર વચ્ચનો બોલ્યા કે, “હે મહારાજ ! આપની સાથે સન્મન્ધ થવાથી અમે સર્વ પ્રકારે મોટા થયા છીએ. આ સઘળા રાજસમાજને આપના બીન પગારના સેવકરૂપ જાણશે. ॥ ૫૪ ॥ હે દયાળુ મહારાજ ! આ અમારી કન્યાઓને સેવા કરનારી ગણીને, તેઓનું પરિપાલન કરજો. અમારા અપરાધની ક્ષમા કરજો. આપને અમેએ અહીં જોડાવ્યા, એ મોટી ધૃષ્ટતા કરી છે.” પછી સૂર્ય કુલના ભૂષણરૂપ દશરથ રાજાએ પોતાના સંબંધી જનક રાજાનું સર્વ પ્રકારથી સન્માન કર્યું. દશરથ રાજાએ તથા જનક રાજાએ, પ્રેમથી પરિપૂર્ણ હૃદયોવલે પરસ્પર એ વિનંતિ કરી, તેનું વર્ણન બની શકે એમ નથી. ॥ ૫૫ ॥

છં૦—ટુંદારકા ગણ સુમન વર્ષહિં રાઝ જનવાસહિ ચલે ॥

દુન્દુમી જય પુનિ વેદ ધ્વનિ નમ નગર કૌતૂહલ મલે ॥

તવ સચિન મંગલગાન કરત મુનીશ આયસુ પાયકૈ ॥

દુલહ દુલહિનિન સહિત સુન્દરિ ચલી કોવર લ્યાયકૈ ॥ ૫૬ ॥

દેવતાઓ, પુષ્પની વૃષ્ટિઓ કરવા લાગ્યા. દશરથ રાજા, બનીવાસે પધાર્યા. હુંદુ-ભિઓના શબ્દોથી, જય શબ્દોથી અને વેદધ્વનિઓથી, આકાશમાં અને નગરમાં ભારે ઠોતુક થયું; પછી સુંદર સખીઓ, વસિષ્ઠની આજ્ઞા મેળવી, ભાંગલિક ગીતા ગાતી ગાતી વર વહુઓને કષ્ણસાર જમાડવાને વાસ્તે, રાણીવાસમાં પધરાવી ગઈ. ॥ ૫૬ ॥

દો૦—પુનિ પુનિ રામહિં ચિતવ સિય, સકુચત મન સકુચૈન ॥

હરત મનોહર મીન છવિ, પ્રેમ પિયાસે નૈન ॥ ૩૭૦ ॥

સીતાજી, રામચંદ્રજીને, વારંવાર જોવામાં, લાજથી સંકોચાવા લાગ્યાં. પણ તેમનું મન ન સંકોચાવા લાગ્યું. પ્રેમનાં તરસ્યાં સીતાજીનાં નેત્રો, વારંવાર અપલતા કરતાં માંછલાંઓનાં મનોહર શોભાનું હરણ કરવા લાગ્યાં. ॥ ૩૭૦ ॥

ચૌ૦—કયામશરીર સ્વભાવ સુહાવન । શોભા કોટિ મનોજ લજાવન ॥

પાવકયુત પદ કમલ સુહાયે । મુનિ મન મધુપ રહત જહૈં જાયે ॥ ૧ ॥

પીત પુનીત મનોહર ધોતી । હરત બાલરવિ દામિનિ જોતી ॥

કલકિકિણિ કટિમૂત્ર મનોહર । વાહુવિશાલ વિભૂષણ સોહર ॥ ૨ ॥

પીતજનેઝ મહા છવિ દેઈ । કરમુદ્રિકા ચોર ચિત લેઈ ॥

સોહત વ્યાહ સાજ સવ સાજે । ઝર આયત સવ ભૂષણ રાજે ॥ ૩ ॥

પીત ઉપરના કાંચાસોતી । દુહૈં આચરન્દિ લગે મળિ મોતી ॥

નયનકમલ કલકુંડલ કાના । વદન સકલ સૌંદર્ય નિધાના ॥ ૪ ॥

સુન્દર શુક્રુટિ મનોહર નાસા । ભાલતિલક શુચિ રુચિર નિવાસા ॥

સોહત મૌર મનોહર માયે । મંગલમય મુક્તામળિ ગાયે ॥ ૫ ॥

શ્યામચુંદર શરીરવાળા, સ્વાભાવિક શોભાથી જ કદોડે કામદેવેને લલિત કરનારા, મુનિઓનાં અંતઃકરણોરૂપી જમરાના નિવાસરૂપ અને અળતાથી રંગેલાં ચુંદર ચરણકમળોવાળા, ॥ ૧ ॥ બાલ સૂર્યની તથા વીજળીની કંતિનું હરણ કરનારી પીળા રંગની મનોહર પવિત્ર ધોતીવાળા, ચુંદર ઘુઘરીઓવાળા, કંઠોરાથી મનનું હરણ કરતા, બાણબંધ આદિ ભૂષણોથી શોભતા વિશાલ બાહુઓવાળા, ॥ ૨ ॥ અત્યંત દીપતા પીળા જનોઈવાળા, આંગળીમાં પહેરેલી વીંટીથી સર્વ લોકોનાં ચિત્તોની ચોરી કરતા, સઘળા વિવાહ સંબંધી સાજથી શોભતા, વિસ્તીર્ણ વક્ત્રસ્થલમાં હાર આદિ સર્વ ભૂષણોથી દીપતા, ॥ ૩ ॥ જનોઈની પેઠે ઘોડે નાખેલા અને જેના બન્ને છેડાઓમાં મણિઓ અને મોતીઓ લગાવ્યાં હતાં એવા પીળા ઉપરણાવાળા, કમળો જેવાં નેત્રોવાળા, કાનોમાં ચુંદર કુંડલોવાળા, સઘળા સૌંદર્યના ભંડારરૂપ સુખવાળા, ॥ ૪ ॥ ચુંદર ખુકટીઓવાળા, મનોહર નાસિકાવાળા, લલાટમાં રુચિરતાના નિવાસરૂપ તિલકવાળા, મસ્તકમાં પહેરેલા મંગલમય અને મોતીઓથી તથા મણિઓથી જડેલા મનોહર ચુકટથી શોભતા, ॥ ૫ ॥

છં૦-ગાંધે મહામણિ મૌર્યમંજુલ અંગ સર્વ ચિત્ત ચોરહીં ॥

પુરનારિ અતિ સુંદરી વરણિ વિલોકિ સર્વ તૃણ તોરહીં ॥

મણિ વસન ભૂષણ વારિ આરતિ કરીહં મંગલ ગાવહીં ॥

સુર સુમન વરણિં સુત માગધ બંદિ સુયશ સુનાવહીં ॥ ૫૭ ॥

અને તેવા ચુકટની ગાંધવાળાં અંગોથી સર્વનાં ચિત્તોને ચોરતા રામચંદ્રજીને જોઈ તથા વર્ણુવીને ‘ રખેને આપની મીઠી નજર પડે, ’ એવી શંકાથી નગરની સઘળી ચુંદર સ્ત્રીઓ, ખડકાખી નાખવાના ટુચકા કરવા લાગી. મણિઓની, વસ્ત્રોની તથા આભૂષણોની ઘેળ કરવા લાગી. આરતી કરવા લાગી અને માંગલિક ગીતો ગાવા લાગી. દેવતાઓ, પુષ્પની વૃષ્ટિઓ કરવા લાગ્યા અને સૂત, માગધ તથા બંદિજનો, કીર્તિ સંભળાવવા લાગ્યા. ॥ ૫૭ ॥

છં૦-કોહરહિ આને કુંવર કુંવરિ સુઆસિનિન્હ સુખ પાયકૈ ॥

અતિ પ્રીતિ લૌકિક રીતિ લાગીં કરણ મંગલ ગાયકૈ ॥

લહિ કૌરિ ગારિ સિલાવ રામહિ સીયસન શારદ કહૈં ॥

રનિવાસ હાસ વિલાસ રસવશ જન્મકો ફલ સર્વ લહૈં ॥ ૫૮ ॥

સુવાસિનીઓ, કુંવરોને અને કુંવરીઓને, આનંદથી રાણીવાસમાં લાવી, માંગલિક ગીતો ગાઈ ગાઈને અતિ પ્રેમથી લૌકિક રીતિઓ કરવા લાગી. રામને, સીતાજીના સુખમાં કષ્ટસાર દેવાની રીત, પાર્વતી શિખાવવા લાગ્યાં અને સીતાજીને, રામના સુખમાં કષ્ટસાર દેવાની રીત, સરસ્વતી બતાવવા લાગ્યાં. રાણીવાસની સઘળી સ્ત્રીઓએ, આ હાસ્ય વિલાસના રંગમાં મગ્ન થઈને જ-મનું કૃણ લીધું. ॥ ૫૮ ॥

છં૦-નિજ પાણિમણિમહૈં દેતિ પ્રતિમૂરતિ સ્વરૂપ નિધાનકી ॥

ચાલતિ ન સુજવહ્ની વિલોકનિ વિરહવશ મહિ જાનકી ॥

કૌતુક વિનોદ પ્રમોદ પ્રેમ ન જાય કહિ જાનહિં અલી ॥

વર કુંવરિ સુંદર સકલ સચિન લિવાય જનવાસહિં ચલી ॥ ૫૧ ॥

સીતાજી, કષ્ટસાર જમાડવી વખતે, પોતાના હાથનાં કંકણોનાં મણિમાં રૂપના ભંડારરૂપ રામચંદ્રજીનાં પ્રતિબિંબને જોઈ, તેની સાથે જોઈ કહેવા લાગ્યાં અને 'રખેને તે દૂર થઈ જાય, ' એવી ચંકાથી, હાથને ચલાયમાન ન કરવા લાગ્યાં. આ કૌતુક, વિનોદ, આનંદ અને પ્રેમ, કહ્યાં જાય નહીં, પણ ત્યાં બેઠેલી સખીઓને બરાબર જણવામાં આવ્યાં. પછી સઘળી સુંદર સખીઓ, વર કન્યાઓને લઈ જાનીવાસામાં પહોંચાડવા આવી. ॥ ૫૬ ॥

છં—તેહિ સમય મુનિય અશીશ જહૈં તહૈં નગર નખ આનંદ મહા ॥

ચિર જિયહુ જોરી ચારુ ચારિત મુદિત મન સવહી કહા ॥

યોગીન્દ્ર સિદ્ધ મુનીશ દેવ વિલોકિ પ્રસુ દુન્દુભિ હની ॥

ચલે હરપિ વરપિ પ્રમૂન નિજ નિજ લોક જય જય જય મની ॥ ૬૦ ॥

આ સમયમાં જ્યાં ત્યાં આશિષો સંભળાવા લાગી. આકાશમાં તથા શહેરમાં મોટો આનંદ વ્યાપી રહ્યો. સર્વે યોગીંદ્રો, સિદ્ધો તથા મુનીશ્વરો, આનંદયુક્ત મનથી 'આરે સુન્દર જોડીઓ ચિરંજીવ રહો, ' એમ કહેવા લાગ્યા. દેવતાઓ, રામચંદ્રજીને જોઈ, આનંદથી હુંડલિઓ વગાડી, પુંપની વૃષ્ટિઓ કરી, અને 'જય, જય, જય, ' એમ બોલીને પોતપોતાના લોકોમાં ગયા. ॥ ૬૦ ॥

દો—સહિત વધૂટિન કુંવર સવ, તવ આયે પિતુ પાસ ॥

શોભા મંગલ મોદ મરિ, ડમગેડ જનુ જનવાસ ॥ ૩૭૧ ॥

પછી સઘળા કુંવરો, વહુઓની સાથે પિતાની પાસે આવતાં, જાનીવાસો જાણે શોભાથી, મંગળથી તથા આનંદથી ભરપૂર થઈને ઉતરાઈ જતો હોય એવો દેખાવા લાગ્યો. ॥ ૩૭૧ ॥

ચૌ—પુનિ જેવનાર મયડ વહુ માંતી । પઠયે જનક બુલાય વરાતી ॥

પરત પાંવડે વસન અનૂપા । મુતન સમેત ગમન ક્રિય મૂળા ॥ ૧ ॥

સાદર સવકે પાંવ પચારે । યથાચોગ્ય પીઠન વૈઠારે ॥

ધોયે જનક અવધપતિ ચરણા । શીલ સનેહ જાય નહિં વરણા ॥ ૨ ॥

બહુરિ રામપદ પંકજ ધોયે । જે હર હૃદય કમલમહૈં ગોયે ॥

તીનોં માર્હ રામ સમ જાની । ધોયે ચરણ જનક નિજ પાની ॥ ૩ ॥

આસન ઉચિત સવહિ નૃપ દીન્હે । બોલિ સુપકારી સવ લીન્હે ॥

સાદર લોગે પરન પનવારે । કનક કીલ મણિ પરણ સૈવારે ॥ ૪ ॥

પછી ઘણા પ્રકારની રસોઈઓ તૈયાર થતાં, જનક રાજાએ જાનને બોલાવી. આરે કુંવરો સહિત દશરથ રાજા, રસ્તામાં બીજાવેલાં સુંદર વસ્ત્રોપર પગલાં મૂકતા મૂકતા વેઢેવાઈને ઘેર પધાર્યા. ॥ ૧ ॥ પ્રેમપૂર્વકે સર્વના પગ પખાળીને, સર્વને યથાયોગ્ય

આ સનોપર બેસાડ્યા. જનક રાજાએ, દશરથ રાજાના પગ પખાળતી વખતે, જે સ્વભાવ અને રનેહ હેખાડ્યો, તેનું વર્ણન કરી શકાય એમ નથી. ॥ ૨ ॥ પછી રામચંદ્રજીનાં ચરણો કે જેઓ સદાશિવના હૃદયકમળમાં પણ શુભ રીતે રહે છે, તેઓને જનક રાજાએ પખાળ્યા. જનક રાજાએ, ભરત, લક્ષ્મણ તથા શત્રુઘ્ન, એ ત્રણ ભાઈઓને પણ રામ સમાન ગણીને તેઓના ચરણો પણ પોતાના હાથથી પખાળ્યા. ॥ ૩ ॥ સર્વે જનૈયાઓને યોગ્ય આસનો અપાયા પછી, સઘળા રસોઇઆઓને પીરસવા બોલાવ્યા, જનૈયાઓની આગળ પ્રેમથી પત્રાવળીઓ ધરવામાં આવી, કે જે પત્રાવળીઓ મણિમય પાંદડાંઓથી અને સુવર્ણમય સળીઓથી બનાવવામાં આવી હતી. ॥ ૪ ॥

દો०-સુપોદન સુરમી સરપિ, સુન્દર સ્વાદુ પુનીત ॥

સળમહૈં સવકો પરસિ ગયે, ચતુર સુઆર વિનીત ॥ ૩૭૨ ॥

ચતુર અને નમ્રતાવાળા રસોઇઆઓ, ક્ષણ ભાત્રમાં સર્વને, દાળ, ભાત અને સુંદર સ્વાદિષ્ટ તથા પવિત્ર ગાયનું ઘી પીરસી ગયા. (પ્રથમ હલકું જમવાનું વેદક શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે, તે પ્રમાણે પ્રથમ દાળ ભાત પીરસ્યાં.) ॥ ૩૭૨ ॥

ચૌ०-પંચકર્વલિકર જૈવન લાગે । ગારિગાન મુનિ અતિ અનુરાગે ॥

માંતિ અનેક પરે પકવાના । મુધાસરિસ નહિં જાઈંં બચાના ॥ ૧ ॥

પરસન લગે સુઆર મુજાના । વ્યંજન વિવિધ નામ કો જાના ॥

ચારમાંતિ મોજન વિધિ ગાર્હ । એક એક વિધિ વંરણિ ન જાર્હ ॥ ૨ ॥

છરસ રુચિર વ્યંજન મહુજાતી । એક એક રસ અગણિત માંતી ॥

જૈવત દેહિં મધુર ધ્વનિ ગારી । લૈં લૈં નામ પુરુષ અરુ નારી ॥ ૩ ॥

સમય મુદ્દાવનિ ગારિ વિરાજા । હૈંસત રાઝ મુનિ સાહિત સમાજા ॥

ફિલિવિધિ સવહી મોજન કીનહા । આદર સહિત આચમન લીનહા ॥ ૪ ॥

જનૈયાઓ, ધર્મશાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે પાંચ પ્રાણાહુતિઓ આપીને જમવા લાગ્યા અને સ્ત્રીઓનાં, કુટાણાંઓ સાંભળી સાંભળીને અહુ રાજ થવા લાગ્યા. પછી અમૃત સરખાં અનેક જાતનાં પકવાણો પીરસવામાં આવ્યાં, કે જેઓનાં વખાણ પૂરેપૂરાં કરી શકાય જ નહીં. ॥૧॥ પ્રવીણ રસોઇઆઓ વિવિધ પ્રકારનાં શાક, બાજી વગેરે વ્યંજનો પીરસવા લાગ્યા, કે જે વ્યંજનોનાં નામો પણ, જમનારાઓના જણવામાં ન હતાં, ભક્ત્ય, લોભ્ય, લેહ્ય અને ચોષ્ય, એમ ચાર પ્રકારનાં લોભ્યો, વિધિપૂર્વક પીરસવામાં આવ્યાં, કે જેઓમાંના એકાદનું પણ વર્ણન બની શકે નહીં. ॥ ૨ ॥ છ રસોવાળાં અને ઘણી જાતનાં વ્યંજનો પીરસવામાં આવ્યાં, કે જેઓમાં એક એક રસ બીજા રસોના મિશ્રણથી અગણિત પ્રકારનો બન્યો હતો. જનૈયાઓ જમવા લાગતાં, વેહેવાઇના પક્ષની સ્ત્રીઓ, જનનાં પક્ષનાં સ્ત્રી પુરુષોનાં નામો લઈ લઇને મધુર અવાજેથી કુટાણાં ગાવા લાગી. ॥ ૩ ॥ સમયાનુસારથી ત્રીઠી લાગતી આગેને સાંભળી સાંભળીને દશરથ રાજા સમાજ સહિત હસવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે સઘળા જનૈયાઓએ પ્રેમથી ભોજન કર્યું અને ભોજન થઈ રહ્યા પછી આચમન લીધાં. ॥ ૪ ॥

दो०-दंड पान पूजे जनक, दशरथ सहित समाज ॥

जनवासे गमने मुदित, सकल भूप शिरताज ॥ ३७३ ॥

जनक राजाये, पान पीडीये आपीने समाज सहित दशरथ राजानुं सम्मान कथुं. पछी सर्व राजायेना शिरामणि दशरथ राजा आनंद पामता पामता जनीवासे गयो. ॥ ३७३ ॥

रामकलेवा.

दो०-भोर भये अपने कुमारको, जनक वेगि बुलवाये ॥

मुनिकै पितु सँदेश लक्ष्मीनिधि, सखन सहित तहँ आये ॥ ३७४ ॥

प्रभात यतां, जनक राजाये, पोताना कुंवरेने जलदी बोलाव्या. पितानी आज्ञा सांभणी, जनकने पाटनी कुमार लक्ष्मीनिधि, पोताना भित्रो सहित त्यां हाजर थयो. ॥ ३७४ ॥

सादर किये प्रणाम चरण छुई, लखि बोले मिथिलेश ॥

गमनहु तात तुरति जनवासे, जहँ श्रीअवध नरेश ॥ ३७५ ॥

लक्ष्मीनिधि, प्रेम सहित जनक राजानां यरखेना रक्ष करीने, प्रणाम करतां जनक राजाये, तेने जेधने आज्ञा करी के, “हे तात ! जनीवासामां महाराज दशरथनी पासो तुरत जाव्या. ॥ ३७५ ॥

विनय मुनाय राय दशरथसों, पाय रजाय सचेतू ॥

आनहु चारिउ राज कुमारन, करन कलेऊ हेतू ॥ ३७६ ॥

अने ते महाराजने मास तरङ्गी विनति संभगावी, तेमनी आज्ञा भेजवीने याये राजकुमारने कलवो जमवाने वास्ते संभगाथी तेडी लावो. ॥ ३७६ ॥

यह मुनि शीश नाय लक्ष्मीनिधि, भरि उर मोद उर्मगा ॥

सखन समेत मंद हँसि गमने, चढि चढि चपल तुरंगा ॥ ३७७ ॥

पितानी आज्ञा सांभणी, माथुं नभावी, हृदयमां आनंदथी तथा उभंगथी भरपूर थयेवो लक्ष्मीनिधि, मंद हास्य करी, अपल घोडापर खीने, भित्रो सहित जनीवासो तरङ्ग खाव्यो. ॥ ३७७ ॥

कलनि देखावत यह थिरकावत, करत अनेक तमासे ॥

मुदु मुसकात वतात परस्पर, पहुँचि गये जनवासे ॥ ३७८ ॥

लक्ष्मीनिधि वगेरे कुंवरे, घोडायेने नयावता नयावता, कणाये देखाउता देखाउता, अनेक तमासा करता करता, मंद, हास करता करता अने परस्परनी साथे वातो करता करता जनीवासे पहुँच्यो. ॥ ३७८ ॥

सखन सहित तहँ उत्तरि तुरंगते, मिथिलापतिके वारे ॥

चारिहु सुतसुत अवध राजको, सादर जाय जुहारे ॥ ३७९ ॥

મિથિલા પતિના કુંવરોએ, ત્યાં મિત્રો સહિત ઘોડાઓ ઉપરથી ઉતરી, અંદર જઈ
આરે કુમારો સહિત મહારાજ દશરથને જીતાર કર્યા. ॥ ૩૭૬ ॥

અતિ મુખ નિધિ લક્ષ્મીનિધિકો લલિ, સલ્લન સહિત સત્કારે ॥

રઘુકુલ દીપ મહીપ હાથ ગહિ, નિજ સમીપ વૈઠારે ॥ ૩૮૦ ॥

રઘુકુલદીપક દશરથ રાજાએ, અતિ સુખના ભંડારરૂપ લક્ષ્મીનિધિના, મિત્રોસહિત
સત્કાર કર્યા અને તેના હાથ પકડીને તેને પોતાની પાસે બેસાડ્યો ॥ ૩૮૦ ॥

તેહિ હિન સાનુજ નિરલિ રામ છલિ, સલ્લન સહિત મુખ માને ॥

લક્ષ્મીનિધિ મુલ દરશ પાપકૈ, રામહુ નૈન જુઠાને ॥ ૩૮૧ ॥

તે જ ક્ષણે ભરત આદિ ભાઈઓ સહિત રામની છબી જોઈને, લક્ષ્મીનિધિ, મિત્રો-
સહિત આનંદ પામ્યો અને રામનાં નેત્રો પણ, લક્ષ્મીનિધિના સુખને જોઈને
કંડાં થયાં. ॥ ૩૮૧ ॥

તલ શ્રીનિધિ કર જોરિ મૂપસોં, કોમલ બૈન ઉચારે ॥

કરન કલેઝ હેત પઠાવો, ચારિહુ રાજ દુલારે ॥ ૩૮૨ ॥

લક્ષ્મીનિધિએ, હાથ જોડી, દશરથ રાજાને કોમળ વચ્ચનોથી અરજ કરી કે, કલવો
જમવાને વારતે આપના આરે રાજકુમારોને મોકલો. ॥ ૩૮૨ ॥

મુનિ મૃદુ વચન પ્રેમ રસસાને, દશરથ મૃદુ મુસકાને ॥

ચારિહુ કુંવર બુલાય વેગહી, વિદા કિયે મુલ માને ॥ ૩૮૩ ॥

દશરથ રાજાએ, પ્રેમરસથી ભરેલાં વચ્ચનો સાંભળી, રાજ ધર્મ, મંદ હાસ્ય કરી,
આરે કુમારોને જલદી બોલાવીને વિદાય કર્યા. ॥ ૩૮૩ ॥

જનક નગરકી જાન તયારી, સૈવક સલ મુલ પાગે ॥

નિજ નિજ પ્રસુહિ સંવારન લાગે, લૈ મૂવળ વરવાગે ॥ ૩૮૪ ॥

જનકના નગરમાં જવાની તૈયારી બાણીને, સર્વ સેવકો આનંદમગ્ન થયા અને ભૂષ-
ણોને તથા વરવાઘાઓને લઈને પોતપોતાના માલિકોને શબ્દગારવા લાગ્યા. ॥ ૩૮૪ ॥

રઘુનંદન શિર પાગ જરકસી, લસી ત્રિમંગી વાંધી ॥

તિમિ નૌરંગી ઝુકી કલંગી, રુચિ રુચિ પૈંજાને સાધી ॥ ૩૮૫ ॥

રામચંદ્રજીના મસ્તકપર ત્રણ લટવાળી જરકસી પાધ, સુંદર પેચ બનાવીને બાંધી,
અને તેમાં નવરંગી કલંગી ઝુકાવી દીધી. ॥ ૩૮૫ ॥

દો-વરણ સકૈ કો રામકો, અનુપમ દૂલહ મેષ ॥

જેહિ લલિ શિવ સનકાદિકો, રહત ન તનહિ સરેષ ॥ ૩૮૬ ॥

રામનો અનુપમ વરરાજાનો વેષ કે જેને જોઈને, શિવ તથા સનકાદિકને પણ
પોતાનાં શરીરોનું ભાન રહે નહીં, તેનું વર્ણન કૌણ કરી શકે ? ॥ ૩૮૬ ॥

ઈમિ સજિ અનુજ સહિત રઘુનંદન, ચારો રાજ દુલારે ॥

પડે ડમંગન વહે તુરંગન, અંગન વસન સૈંભારે ॥ ૩૮૭ ॥

આ પ્રમાણે નહાના બાઈઓ સહિત સજ્જ થઈ, અંગેપર સુંદર વસ્ત્રો ધરી, રામ-ચંદ્રજી, મોટી ઉમંગથી ઘોડા ઉપર ચઢ્યા. ભરતજી, લક્ષ્મણજી તથા શત્રુઘ્ન પણ, મોટી ઉમંગથી પોતપોતાના ઘોડાઓપર સ્વાર થયા. ॥ ૩૮૭ ॥

જે રઘુવંશી કુંવર લાડિલે, પશુ કહૈં પ્રાણપિયારે ॥

ચઢેં તુરંગ સંગ તેડ ગમને, રામ સંગ મતવારે ॥ ૩૮૮ ॥

રઘુવંશી ક્ષત્રિયોના બીજા પણ લાડિલા કુંવરો, કે જેઓ, રામચન્દ્રજીને પ્રાણ જેવા પ્યારા હતા, તેઓ પણ મતવાળા થઈ, ઘોડાઓ ઉપર ચઢીને રામચન્દ્રજીની સાથે ચાલ્યા. ॥ ૩૮૮ ॥

રામ વામદિશિ શ્રીલક્ષ્મીનિધિ, સખન સહિત તેડ સોહૈં ॥

ચંચલ વાગે કિયે તુરિતકી, વારેં કરત હૈંસોહૈં ॥ ૩૮૯ ॥

રામની ડાબી તરફ સખાઓ સહિત લક્ષ્મીનિધિ, ચંચલ ઘોડાની વાઘને પકડતો અને તુરત તુરતની વાતો કરીને હસાવતો હસાવતો તથા હસતો હસતો ચાલ્યો. ॥ ૩૮૯ ॥

જગવંદન જેહિ નામ જાહિરો, રઘુનંદનકો વાજી ॥

તાકો ગુણ છવિ કહૈં લૌં વરણૌં, જોહિ હોત ગુન રાજી ॥ ૩૯૦ ॥

રામનો ઘોડો, કે જેનું જગત્પ્રસિદ્ધ 'જગવંદન' નામ હતું, અને જેને જોઈને મન રાજી થાય એમ હતું, તેના ગુણોનું અને કાંતિનું કયાંસુધી વર્ણન કરું ? ॥ ૩૯૦ ॥

જિત રુલ પાવૈં તિત પહુંચાવૈં, છન આવૈં છન જાવૈં ॥

જિમિજિમિ થમિયમિ થિરકિ ખૂમિપર, ગતિન તતિન દરશાવૈં ॥ ૩૯૧ ॥

એ ઘોડો, જ્યાં રામની મરજી થાય, ત્યાં પહોંચાડે એવો અને ક્ષણ માત્રમાં બધ તથા આવે એવો હતો. એ ઘોડો, ઠમકી ઠમકી, નાચી નાચી, ઠડકી ઠડકીને પૃથ્વીપર અનેક પ્રકારની ચાલો દેખાડતો હતો. ॥ ૩૯૧ ॥

ફાંદત ચંચલ ચારુ ચૌકડી, ચપલહુકે ચલ જાપૈં ॥

મરત કુંવરકો તુરંગ રંગીલો, વરણિ જાય કહુ કાપૈં ॥ ૩૯૨ ॥

ભરતજીનો રંગીલો ઘોડો, ચંચલ તથા સુંદર રીતે કુદવામાં અને ચોકડી ભરવામાં એવો ચતુર હતો કે, ચંપલ માણસની આંખોને પણ આંજી નાખે. એની શોભાનું વર્ણન કોણથી કરી શકાય ? ॥ ૩૯૨ ॥

ચંપા નામ ચાલ ચટકીલી, જેહિ પર રિપુહન ભાયે ॥

સવ સમાજકે અગે નિરતૈં, મોર કુરંગ લજાયે ॥ ૩૯૩ ॥

જેના ઉપર શત્રુઘ્ન બેઠા હતા, તે ચંપા નામનો ચટકીલી ચાલવાળો ઘોડો, સર્વ મંડલની આગળ નાચ કરતો ચાલ્યો આવતો હતો અને મયૂરોને તથા હરિણોને પણ લજાવતો હતો. ॥ ૩૯૩ ॥

જો કહું નેકહુ હાથ ડઠાવત, કઈ હાય ડઠિં જાતો ॥

બાર બાર ચુલુકારિ દુલારત, તાહુ પૈ ન જુઠાતો ॥ ૩૯૪ ॥

એ ઘોડો, જરાક હાથ ઉંચો થતાં જ કેટલાક હાથપર ઉડી બંધ એવો હતો અને વારંવાર કુચકાર કરવાથી તથા ખ્યાર કરવાથી પશુ ઠંડો પડે નહીં એવો હતો. ॥ ૩૯૪ ॥

લલ્લત્તી ઘોંઘા લષણલાલકો, બાંકો નિપટ ચલાંકો ॥

ઉઢિ ઉઢિ જાત વાયુ મંદલકો, પરત ન પગ મહિ તાકો ॥ ૩૯૫ ॥

લક્ષ્મણનો લખ્ખી નામનો ઘોડો, ભારે કુક્કડ, ભારે ચાલાક અને વારંવાર વાયુના મંદલને ઠેકી બંધ તોપણ જેનો પગ ધરતીપર પડે નહીં એવો હતો. ॥ ૩૯૫ ॥

તરફરાય ઉઢિ જાય પરતહૈ, લક્ષ્મીનિધિ હય પાहीं ॥

ઉચિત વિચાર હૈસે રઘુવંશી, રામહુ મૃદુ મુસુકાहीं ॥ ૩૯૬ ॥

એ ઘોડો, ચમકી ચમકી, ઉડી ઉડીને લક્ષ્મીનિધિના ઘોડાપર જતો હતો, તેથી આ ઠીક થાય છે' એમ વિચારી, રઘુવંશીઓ હસતા હતા અને રામચંદ્રજી મંદ, હાસ્ય કરતા હતા. ॥ ૩૯૬ ॥

તકિ તુરંગકી ચંચલતાई, લષણકી દેસિ ચડાई ॥

નિમિવંશી રઘુવંશી સિગરે, ઠગિસે રહે વિકાई ॥ ૩૯૭ ॥

એ ઘોડાની ચંચલતાને અને લક્ષ્મણની ચલાધને ભેળને, નિમિવંશી તથા રઘુવંશી સ્વભાવ ક્ષત્રિયો, વિસ્મિત થઇને વેચાઈ બંધ એમ હતું. ॥ ૩૯૭ ॥

રામ આદિ જે કુંવર લાઢિલે, તેડ લલિ ભરે ઝલાહૈ ॥

રીક્ષિ રીક્ષિ તહૈ લષણ લાલકો, વારહિ વાર સરાહૈ ॥ ૩૯૮ ॥

રામચંદ્રજી વગેરે લાડીલા કુમારો, ઉત્સાહ ભરેલી રીતે લખ્ખી ઘોડાને ભેળ, રીઝી રીઝીને વારંવાર લક્ષ્મણનાં વખાણ કરતા હતા. ॥ ૩૯૮ ॥

इमि मग होत विलास विविध विष, विपुल वाजने वाजै ॥

मुनत नकीव पुकार नगर तिय, चढि बैठी दरवाजै ॥ ३९९ ॥

આ પ્રમાણે માર્ગમાં વિવિધ વિનોદો થતા હતા, અનેક વાળંઓ વાગતાં હતાં અને નકીઓ પોકારતા હતા. વાળંઓના તથા નકીઓના શબ્દોને સાંભળી, શહેરની સ્ત્રીઓ ભેવાને વાસ્તે ઘરોના દરવાજાઓપર આવી ઉભી. ॥ ૩૯૯ ॥

कोउ तिय निरखि वदनकी मुखमा, अति मुखमहँ सौ पागी ॥

भरी सनेह देह मुखि नाहीं, राम रूप अनुगामी ॥ ४०० ॥

કોઈ સ્ત્રી, રામના સુખની પરમ શોભા ભેળ, રામના રૂપમાં જ સ્નેહ ઉત્પન્ન થવાને લીધે અત્યંત સુખમાં મગ્ન થઈ અને તેને દેહની સૂષ્ણ પશુ ન રહી. ॥ ૪૦૦ ॥

कोउ तिय देखि अतूला दुल्हा, अति सनेह तनु भूला ॥

फूला नैन मैन मन भूला, लागि प्रीतिको हुला ॥ ४०१ ॥

કોઈ સ્ત્રી અતુલ્ય કુંવરને (રામને) ભેળ, અતિ સ્નેહથી દેહનું ભાન ભૂલી ગઈ. તેનાં નેત્રો પ્રકુલિત થઈ ગયાં, મનને અમદેવે ભભાવી દીધું અને હૃદયમાં પ્રેમની બરછી વાગી. ॥ ૪૦૧ ॥

કોઝ ઘૂંઘટ પટ खोली सुन्दरी, मणि सुंदरी है पानी ॥

देखत दूल्ह रूप रामको, आनंद सिन्धु समानी ॥ ४०२ ॥

કોઈ પતિવ્રતા સુંદરી, રામને પ્રકટ નહીં જોતાં, હાથમાં મણિની વીંટી લઈ, તેમાં રામચંદ્રજીનું વરરાજપણાનું રૂપ જોઈને આનંદસમુદ્રમાં મગ્ન થઈ ગઈ. ॥ ૪૦૨ ॥

कोज मूरति लखि सांवरी, तोरति दृण मुख पाग ॥

माधुरि मूरतिमें पगी, निज मूरति मुख त्याग ॥ ४०३ ॥

કોઈ કામિની, રામની સ્થામ સુંદર મૂર્તિ જોઈ, સુખમાં મગ્ન થઈ, નજર લાગવાની શંકાથી, તરજી કાપવા લાગી અને મધુર મૂર્તિમાં જોવી તો લીન થઈ ગઈ કે, તેણે પોતાના શરીરના સુખનું ભાન છોડી જ દીધું. ॥ ૪૦૩ ॥

कोज रघुनंदन छवि विलोकि, कै बोलि सुन सखि वैना ॥

राजकुंवार ये करन कलेऊ, जात जनकके पेना ॥ ४०४ ॥

કોઈ ઓ, રામની છબી જોઈને, બોલી કે, હે સખીઓ ! મારી વાત સાંભળો. આ રાજકુંવરો, જનક રાજાને ત્યાં કલેવો જમવાને વાસ્તે જાય છે. ॥ ૪૦૪ ॥

इनको श्रीनिधि गये लिवाई, आये चारहु बेटा ॥

रंगभीने रघुवंशी छैला, दशरथ राज दुल्हटा ॥ ४०५ ॥

જોજોને, લક્ષ્મીનિધિ, બોલાવવા ગયો હતો, તે હવે તેડી જાય છે. આ રઘુવંશી, છેલ્લે અને રંગભીના ચારે ભાઈઓ, દશરથ રાજાના કુંવરો છે. ॥ ૪૦૫ ॥

धनि यह भाग्य हमारो प्यारी, जिन भरि नैन निहारे ॥

नत दर्शन दुर्लभ दूल्हके, रविकुल प्राण पियारे ॥ ४०६ ॥

આપણે નેત્રો ભરીને, આ રાજકુંભારોને જોયા, તેથી આપણે ધન્ય ભાગ્ય છીએ. નહીંતર સૂર્યવંશના પ્રાણુઆરા આ કુંવરોનું દર્શન મળે જ નહીં. ॥ ૪૦૬ ॥

भाग सोहाग आज भल पायो, श्रीमिथिलेशकी बेदी ॥

सुन्दर श्याम माधुरी मूरति, जिन जिन भुजभर भेटी ॥ ४०७ ॥

મિથિલા પતિનાં પુત્રી સીતાજીએ, શ્યામ સુંદર મધુર મૂર્તિનું પાણિગ્રહણ કરીને આજ ભલું ભાગ્ય અને ભલું સૌભાગ્ય મેળવ્યું. ॥ ૪૦૭ ॥

बोली अपर सखी सुतु सजनी, भली बात बनि आई ॥

हमहुँ चलै सब जनक महलको, हंसिये इन्हें हँसाई ॥ ४०८ ॥

ખીજ સખી બોલી કે, “હે સજની ! સાંભળ, બહુ સારો પ્રસંગ બની આવ્યો છે. ચાલો આપણે પણ સઘળી જનકના મહેલમાં જઈએ અને આ કુંભારોને હસીએ તથા હસાવીએ.” ॥ ૪૦૮ ॥

इमि दुहु बातें करत परस्पर, भई प्रेमवश वाया ॥

सुनत जात मुसकात अनुज युत, कृपासिंधु श्रीरामा ॥ ४०९ ॥

આ પ્રમાણે પ્રેમને વશ થયેલી સખીઓની પરસ્પરમાં થતી વાતોને સાંભળી
કૃપાના સચુદ્રરૂપ રામચંદ્રજી, ભાઇઓ સહિત હસતા હસતા વ્યાધ્યા. ॥ ૪૦૬ ॥

દ્વાર સમીપ દેખિ અતિ સુન્દર, મળિમય ચૌક સૈવારે ॥

રાજકુંવર રઘુવંશિનકે તહે, ટાઢ ભયે મતવારે ॥ ૪૧૦ ॥

દ્વારના સમીપમાં અતિ સુન્દર મણિમય ચોક પૂરેલા બેઠ, મતવાળા રઘુવંશી
કુમારો ત્યાં ઉભા રહ્યા. ॥ ૪૧૦ ॥

ઉપર જાય લહિ સિયા માતુકી, નગર સુવાસિન નારી ॥

કંચન કલશ સજે શિર ઉપર, પલ્લવ દીપ સૈવારી ॥ ૪૧૧ ॥

નગરની સુવાસિની સ્ત્રીઓએ, ત્યાં બેઠ, સીતાજીનાં માતાની આજ્ઞા લઈ, સુવર્ણના
કલશો ભરી, પલ્લવોના બેવી આકૃતિઓવાળા હીવાઓ સજ્જ કરીને, તે કળશો
મસ્તકે ઉપર લીધા. ॥ ૪૧૧ ॥

ગાવત મંગલ ગીત મનોહર, કરલે કંચન ચારી ॥

પરિછન ચર્લીં હેતુ રઘુવરકી, વહુ આરતી સૈવારી ॥ ૪૧૨ ॥

હીવાઓને, સોનાના થાળોમાં ધરી, તે થાળોને હાથમાં લઈ, ઘણી આરતીઓની
ગોઠવણ કરીને, મનોહર ગીતો ગાતી ગાતી, મહા રાજકુમારોને પોષવા આવી. ॥ ૪૧૨ ॥

જાય સમીપ નિહારી રામ છવિ, દગ આનંદ જલ બાઢી ॥

છકિત રહીં વર વદન વિલોકતિ, ચકિત રહીં તહે ટાઢી ॥ ૪૧૩ ॥

સમીપમાં જતાં જ રામની શોભાને બેઠ, નેત્રોમાં આનંદનાં અશ્રુ ભરાઈ આવતાં,
ત્યાં જ ઉભી રહી અને રાજકુમારોનાં સુન્દર સુખોને બેઠ, છકિત તથા ચકિત
થઈ રહી. ॥ ૪૧૩ ॥

રામ રૂપ રંગિ ગઈ રંગીલી, લલિત દુલ્હ સુલ્હ સારા ॥

તન મન રહ્યો સરેલ ન કાહ, કો કરે મેગલચારા ॥ ૪૧૪ ॥

એ રંગીલી સ્ત્રીઓ, સર્વ સુખમય વરરાજા રામચંદ્રજીનાં રૂપને બેઠ, તેમાં જ
રંગાઈ અઈ. કોઈને પણ પોતાનાં તન, મનની સૂધ રહી નહીં એટલે પછી મંગલાચાર
કેણુ કરે ? ॥ ૪૧૪ ॥

પ્રેમ પયોધિ મગન સવ પ્યારી, ધરિ પુનિ ધીરજ ખારી ॥

પરછન અલી મલી વિષ કીન્હો, રોકિ વિલોચન વારી ॥ ૪૧૫ ॥

પ્રેમરૂપી સચુદ્રમાં મગ્ન થયેલી સઘળી પ્યારી સખીઓએ, પાછી ભારે ધીરજ
ધરી, નેત્રોનાં જળોને રોકીને, ભલી ભાતથી આરતી વગેરે વિધિ કર્યો. ॥ ૪૧૫ ॥

લક્ષ્મીનિધિ તથ ઉતરિ તુરંગતે, ચારિત કુંવર ઉતારે ॥

પાણિ પકરિ રઘુનંદનજીકો, ખીતર મહલ સિધારે ॥ ૪૧૬ ॥

લક્ષ્મીનિધિ, થોડા ઉપરથી ઉતરી, આરે કુંવરોને ઉતારી, રામચંદ્રજીને હાથ
પકડીને તેમને મેહેલની અંદર પધરાવી ગયો. ॥ ૪૧૬ ॥

जहँ पिकवैनी सब सुख ऐनी, बैठ सुनेना रानी ॥

इन्द्राणीकी कौन चलावै, लखि रति रूप लुभानी ॥ ४१७ ॥

ये भेडेलभां कैयलना जेवा मधुर स्वरवाणी, सुभना निधानइप सुनयना राणी
भेडां हतां, के जेना इपने जेध, धंदाणीनी तो शी वात करवी ! परंतु रति पखु दोषार्ध
जदी हती. ॥ ४१७ ॥

चंद्रमुखी चहुँ वोर विराजै, कोउ कर चमर चलावै ॥

कोउ सखि देखि रामकी शोभा. आरति मंगल गावै ॥ ४१८ ॥

सुनयनानी येतरइ थंद्र जेवां सुभेवाणी श्रीओ, उली हती, तेओभां कौधं श्रीओ,
हाथभां यमर लधने तेनी सेवा करती हती; अने कौधं श्रीओ, रामनी शोभाने जेध
विस्मित थवाथी, भंगल आरती गाती हती. ॥ ४१८ ॥

तेहि छन तहां गये रघुनंदन, मन फंदन वर वेषा ॥

देखत उठी सकल रनिवासै, रह्यो न तनुहि सरेषा ॥ ४१९ ॥

आ समयभां जेनाशओनां मनने आंधी लेनारा वेषवाणा रामथ-द्रल, त्यां पधा-
रतां, तेभने जेध, राणीवासनी सधणी श्रीओ, उठी उली थध. ते वभते कौधने पखु
शरीरानुं जान न रह्यु. ॥ ४१९ ॥

करि आरति वारी मणि भूषण, सादर पांय पखारे ॥

चारि रंगके चारि सिंहासन, चारिहु वर बैठारे ॥ ४२० ॥

आरती करी, मखिओनी तथा लूषओनी घेण करी, प्रेम सहित पग पभाणीने
आरे वराने, आर रंगनां सिंहासनो पर भेसाड्या. ॥ ४२० ॥

लखि छवि ऐना सामु सुनैना, एकहु पलक तजैना ॥

भूली चैना बोलि सकैना, कहत बनैना वैन ॥ ४२१ ॥

आसु सुनयना, रामथ-द्रलनां इपने जेध, आंभनी पांपछोना जेक पखु निमेष
नह्यो करवा लागी, शरीरनी सूध लूली गध अने सुभभांथी जेक वाड्य पखु न
जोली थकी. ॥ ४२१ ॥

तकि जकि रही तनक नहि डोलै, मगन महामुद माहीं ॥

राम रूप रँगि गई रँगौली, आंसु बहे हग जाहीं ॥ ४२२ ॥

जे रंगीली, मोटा आनंदभां मग्न थध जवाथी सगभग थध गध, जरा पखु अखित
थवा न लागी, रामना इपभां रंगाध गध अने तेनां नेत्रेभांथी आंसु बालवा लाग्या. ४२२

इमि तहँ दशा विलोकि सामुकी, राम गुनत मन माहीं ॥

काह भयो यह आलु रानिको, पूछत भे सकुचाहीं ॥ ४२३ ॥

आसुनी आवी दशा जेधने, रामथ-द्रल विचारभां पडी गथा के, 'आज ते आ
राणीने थुं थध गथुं छे ?' पखु पूछवाभां संकोथावा लाग्या. ॥ ४२३ ॥

चतुर सखी चित चरचि राम सों, बोली मधुरी वानी ॥

यह तुम्हार गुणहै सब कालन, और न कछु उर आनी ॥ ४२४ ॥

એક ચતુર સખી, રામના વિચારને જાણી લઇને, મધુર વાણીથી બોલી કે, “હે લાલ! સુનયનાની આ સ્થિતિ થઇ છે, એ તમારો જ ગુણ છે, બીજું કશું નથી.” ॥ ૪૨૪ ॥

સુનત વચન યહ તુરત ધીર ધરિ, જગી સુનૈના રાની ॥

બાર બાર વહુ લીન વલૈયા, ચૂમિ કપોલન પાની ॥ ૪૨૫ ॥

આ વચન કાને પડતાં, સુનયના, તુરત જ ધીરજ ધરી, સાવચેત થઇને વારંવાર ઘણાં ઘણાં મીઠાં લેવા લાગી અને મુખનું તથા હસ્તનું સુંબન કરવા લાગી. ॥ ૪૨૫ ॥

માધુરિ મૂરતિ સાંવાલિ મૂરતિકી, વૃણ તોરતિ રાની ॥

રીક્ષિ રીક્ષિ તહૈં રામ રૂપ પૈ, બિનહી મોલ વિકાની ॥ ૪૨૬ ॥

એ સુનયના, શ્યામસુંદર મૂર્તિની છટા ભેઇને મીઠી નજર પડવાની શંકાથી તણુ-સલાં કાપવા લાગી અને ત્યાં રામનાં રૂપ ઉપર રીઝી રીઝીને મૂલ્ય વિના વેંચાઈ હોય એવી થઈ ગઈ. ॥ ૪૨૬ ॥

પુનિ કર જોરિ રામસૌં રાનીં, બોલી અતિ મૃદુ મોઈ ॥

ઉઠહુ લાલ અવ કરહુ કલેઝ, જો જો રુચિ હિય હોઈ ॥ ૪૨૭ ॥

પછી એ રાણીએ, હાથ ભેડી, રામચંદ્રજીને અતિ કોમલ વચનથી કહ્યું કે, “હે લાલ ! હવે ઉઠો, અને આપને જેવી રુચિ હોય તે પ્રમાણે ભોજન કરો.” ॥ ૪૨૭ ॥

યહ મુનિ સખન સમેત ઉઠે તહૈં, ચારહુ રાજદુલારે ॥

મરી ભાગ્ય અનુરાગ સુનૈના, નિજકર પૌવ પસારે ॥ ૪૨૮ ॥

આ સાંભળી, ચારે રાજકુમારો મિત્રો સહિત ઉભા થયા. મહા ભાગ્યશાળી સુનયનાએ, પ્રેમને લીધે પોતાના હાથવતે તેઓના પગ પખાળ્યા. ॥ ૪૨૮ ॥

રચના અધિક પદકકે પીઠન, બૈઠારે સવ માર્દ ॥

કંચન ચારી મૃદુલ મુહારી, પરસી વિવિધ મિઠાઈ ॥ ૪૨૯ ॥

વિચિત્ર રચનાવાળા મણિમય પાટલાઓ ઉપર એ ચારે ભાઈઓને બેસાડ્યા અને તેઓને સુંદર સુવર્ણની થાળીઓમાં ભત ભતની મિઠાઈઓ પીરસી. ॥ ૪૨૯ ॥

રુચિ અનુરૂપ ભૂપ મુત જૈવત, પવન દુલાવૈં સાસુ ॥

બુક્ષિ બુક્ષિ રુચિ વિંજન પરસૈં, વરણિ ન જાય દુલાસુ ॥ ૪૩૦ ॥

રાજ કુમારો, રુચિ પ્રમાણે ભોજન કરવા લાગતાં, સાસુ પંખા કરવા લાગી અને રુચિ પૂછી પૂછીને શાક ભાણ વગેરે વ્યંજનો પીરસવા લાગી. આ ઉદ્દાસનું વર્ણન જ બની શકતું નથી. ॥ ૪૩૦ ॥

સ્વાદ સરાહિ પાય પુનિ અંચયે, સલિયન પાન સ્વવાયે ॥

બૈઠ પહરિ પોસાક સખન યુત, વિવિધ મુગંધ લગાયે ॥ ૪૩૧ ॥

રાજકુમારોએ, સ્વાદનાં વખાણ કરતાં, ભોજન કરીને આયમન કર્યાં. સખીઓએ, સર્વને પાનની બીડીઓ ખવરાવી. પછી સર્વ કુમારો, પોશાક ધરીને બેઠા અને સખીઓએ, તેઓને અત્તર આદિ અનેક સુગંધો લગાવ્યા. ॥ ૪૩૧ ॥

દોઠ-રાજ પૈન સઘ ચૈન યુત, રાજૈં રાજકુમાર ॥

જિનકો હાસ વિલાસ લલિ, લાજહિં લાલન માર ॥ ૪૩૨ ॥

આ પ્રમાણે સર્વ આનંદોથી ભરપૂર થયેલા રાજકુમારો, રાજભવનમાં બીરાજ્યા કે જેઓનાં હાસ્ય વિલાસને જોઇને લાખો કામદેવ પણ લાજે એમ હતું. ॥ ૪૩૨ ॥

તેહિ ઔસર મુધિ પાય સર્વાંમુલ, લક્ષ્મીનિધિકી નારી ॥

નામ સિદ્ધિ પરસિદ્ધિ જામુ ગુણ, રૂપ શ્રીલ હજિયારી ॥ ૪૩૩ ॥

ભાગ મુહાગ ભરી મુઠિ સુંદરિ, નવ જોવન મતવારી ॥

રસિકન રીતિ પ્રીતિ પરવીની, રતિહિ લજાવન હારી ॥ ૪૩૪ ॥

અતિ ગુણવાન નિધાન રૂપકી, સઘ વિધિ મુમગ સયાની ॥

લક્ષ્મીનિધિકી પ્રાણ પિયારી, નિમિ કુલકી મહરાની ॥ ૪૩૫ ॥

અલબેલી સર હજ રઘુવરકી, બડી સનેહ શૃંગારી ॥

પ્રીતમ પ્રીતિ નિવાહનહારી, રામરૂપ રિઝવારી ॥ ૪૩૬ ॥

ચંચલ ચલન ચહૂં દિશિ ચિતવતિ, દેલનકો અતુરાર્હ ॥

ભરી ઉમંગ સંગ સલિયન લૈ, તુરત રામ ઢિગ આઈ ॥ ૪૩૭ ॥

આ અવસરમાં લક્ષ્મીનિધિની સિદ્ધિ નામની ઓ, કે જે શુભોથી તથા રૂપથી પ્રસિદ્ધ હતી, ઉજ્જવલ શીલવાળી હતી, ॥ ૪૩૩ ॥ સુંદર લાભ્યથી તથા સૌભાગ્યથી ભરપૂર હતી, નવીન યૌવનથી મતવાળી હતી, રસિકોની પ્રીતિ રીતિમાં પ્રવીણ હતી, સૌન્દર્યથી રતિને પણ લાગે એવી હતી, ॥ ૪૩૪ ॥ અત્યંત શુભવાળી હતી, રૂપના નિધાનરૂપ હતી, સર્વ પ્રકારોથી સુંદર તથા સુન્દર હતી, લક્ષ્મીનિધિને પ્રાણથી પણ પ્યારી હતી, નિમિ કુલની ભવિષ્યની મહારાણી હતી, ॥ ૪૩૫ ॥ અલબેલી હતી, રામ-ચંદ્રજીને સાજાની ઓ થતી હતી, ભારે સ્નેહવાળી તથા ભારે શૃંગારવાળી હતી, પ્રિય તમના પ્રેમનો નિર્વાહ કરનારી હતી, રામના રૂપથી રીએલી હતી, ॥ ૪૩૬ ॥ અંચલ ચક્ષુઓથી ચારે દિશાઓમાં ખબર મેળવવાને વાસ્તે જોયા કરતી હતી અને રામને જોવાને વાસ્તે આતુર હતી. તે પોતાને સખીના મુખથી ખબર મળતાં, તુરત જ, સખી-ઓને સાથે લઈ, ઉમંગ ભરી રામની પાસે આવી. ॥ ૪૩૭ ॥

વદન વંદ અરવિંદ લિયે કર, વિહૈંસત મંદર સોહૈ ॥

રાજકુવર કર પકાડિ લાડિઝી, બોલી તાકે તિરઝોહૈ ॥ ૪૩૮ ॥

યહ ચિત ચોર કિશોર શૂપકે, વહે ચોર તુમ પ્યારે ॥

મુરતિ હમારિ શુલાય સાંવરે, સામુ સમીપ સિધારે ॥ ૪૩૯ ॥

ચંદ્ર જેવાં મુખવાળી, રસ ભરેલી રીતે સુંદર મંદ હાસ્ય કરતી અને જેણે હાથમાં કમળ ધર્યું હતું એવી એ લાડીલી રામચંદ્રજીનો હાથ પકડી, આડી આંખથી જોઇને જોલી કે, ॥ ૪૩૮ ॥ “હે પ્યારા રાજકુમાર! તમે ચિત્તની ચોરી કરનારા હોવાથી મોટા ચોર છો. હે શ્યામચુંદર! અમને ચાઠ પણ નહીં કરતાં, સામુની પાસે જ ગેસી રહો છો.” ॥ ૪૩૯ ॥

હલદી વાત કહૌ જિન પ્યારી, આપન દોષ દુરાર્હ ॥

તુમહીં રહિહ છિપાય છવીલી, મુનત હમારિ અવાઈ ॥ ૪૪૦ ॥

હમ આયે તુમ મહલન ખીતર, તુમહિં ન પર્યો જનાઈ ॥

મલૌ સદન તુમ્હારો હૈ પ્યારી, જહૈં સબ જાહિં સમાઈ ॥ ૪૪૧ ॥

રામચન્દ્રજી બોલ્યા કે, “હે ભામિની ! તમે પોતાના વાંકને છૂપાવીને હલદી વાત કરો છો. હે છવીલી ! તમે જ અમારૂં આવડું સાંભળીને છૂપાઈ રહ્યાં હતાં. ॥ ૪૪૦ ॥ અમે તમારા મેહેલમાં આવ્યા, તોપણ તે વાતની તમને ખબર ન રહી. હે પ્યારી ! તમારૂં ઘર તો બહુ સાફ છે, કે જેમાં સઘળું સમાઈ જાય છે.” ॥ ૪૪૧ ॥

મુનત રામકે વચન લાડિલી, બોલી મુદુ મુસકાર્હ ॥

તુમરે ધરકી રીતિ લાલજૂ, યહાં ન ચલી ચલાઈ ॥ ૪૪૨ ॥

રામનાં વચન સાંભળી, સિદ્ધિ, કોમળ હાસ્ય કરીને બોલી કે, “હે લાલજી ! તમારા ધરની જે રીત છે, તે અહીં ચલાવી શકાય એમ નથી.” ॥ ૪૪૨ ॥

સામુ મુનૈનાકે સમીપ મહૈં, દેત જવાબ બનૈના ॥

પાનિ પકર રણુનંદનજીકો, ગઈ લેવાય નિજ એના ॥ ૪૪૩ ॥

સામુ મુનયનાના સમીપમાં, બરાબર જવાબ કઈ શકાય નહીં, એટલા માટે, તે સિદ્ધિ, રામચન્દ્રજીને હાથ પકડીને બીજા કુમારોની સાથે પોતાના અવાસમાં તેડી ગઈ. ॥ ૪૪૩ ॥

ચારિ સિંહાસન દૈ તહૈં આસન, મરી દુલાસન પ્યારી ॥

બારહિં બાર નિહારિ વદન છાવિ, બહુ આરતી ઉતારી ॥ ૪૪૪ ॥

મેલિ મુકંટ માલતી માલા, વસનનિ અતર લગાયો ॥

અંચરસો મુસ પોંછિ રામકો, નિજકર પાન ચવાયો ॥ ૪૪૫ ॥

ત્યાં પ્યારવાળી સિદ્ધિએ, ચારે કુમારોને, ચાર સિંહાસનો આપી, ઉઠાસથી વારં-વાર તેઓનાં મુખોની શોભા બેઠને તેઓને ઘણી ઘણીવાર આરતી ઉતારી, ॥ ૪૪૪ ॥ તેઓના કંઠોમાં માલતીની માળાઓ પહેરાવી, વસ્ત્રોપર અત્તર લગાવ્યાં અને પોતાના છેડાથી રામનું મુખ લુધને, પોતાના હાથથી જ પાન ખવરાવ્યાં. ॥ ૪૪૫ ॥

લલિત લવંગ કપૂર સંગ ધરિ, કોડ સલિ પાન લગાવૈ ॥

કોડ કર પીકદાન લિયે ઠાઠી, કોડ સલિ ચપર ડુલાવૈ ॥ ૪૪૬ ॥

કોઈ સખી, સુંદર લવિંગ અને બીમસેની બરાસ નાખીને, પાન બીડી બનાવવા લાગી, કોઈ સખી પીકદાની લઈને પાસે ઉભી અને કોઈ સખી ચમર ટોળવા લાગી. ૪૪૬

જે નિમિરાજ નેવત મુનિ આઈ, કોટિન રાજકુમારી ॥

રામ મિલનકી વઢી લાલસા, કહિ ન સકૈ સકુચારી ॥ ૪૪૭ ॥

તિન યહ મુન્યો કિ સિદ્ધ સદનમેં, આયે ચારિદુ માર્હ ॥

દુરતૈ પહુંચીં સબહી પ્યારી, જાનિ સબૈ મુલદાર્હ ॥ ૪૪૮ ॥

જનક રાજને ત્યાં, રાજકુમારોનું નિમંત્રણ સાંભળી, રામને મળવાની યોદી લાલસાથી, જે અનેક રાજકન્યાઓ, રાજમહેલમાં આવી હતી, પણ સંકેતને લીધે યોદી થકતી ન હતી, ॥ ૪૪૭ ॥ તેઓને ખબર મળી કે, સિદ્ધિના અવાસમાં ચારે ભાઈઓ આવ્યા છે, એ ખબર મળતાં, તે સઘળી ત્રિય સખીઓ, સુખદાયક સમય બાણીને, સિદ્ધિના અવાસમાં જઈ પહોંચી. ॥ ૪૪૮ ॥

देखि राजकुँवरि सब आई, राम दरशकी प्यासी ॥

अति सन्मान कियो सबहीको, सिद्धि सदन सुखरासी ॥ ४४९ ॥

સુખના સમૃદ્ધરૂપ રામચંદ્રજીએ, સઘળી રાજકન્યાઓને, પોતાના દર્શનનાં તૃષ્ણાથી આવેલી બેઠને, સિદ્ધિના અવાસમાં જ સર્વને ઘણું સન્માન આપ્યું. ॥ ૪૪૯ ॥

मगिन मौर पर मोतिन कलंगी, अलबेली अति सोहै ॥

राज तियनकी कौन चलावै, मुनियनको मन मोहै ॥ ४५० ॥

રામચંદ્રજીના મણિમય સુકુટમાં અલબેલી ચોતાની કલંગી, એવી શોભા રહી હતી કે, જેથી મુનિઓનાં મન પણ, મોહિત થઈ બંધ, ત્યારે રાજકીઓની તથા રાજકન્યાઓની તો શી વાત કરવી. ॥ ૪૫૦ ॥

दो०—मन लोभा शोभा निराखि, भई विवस सुकुमारि ॥

चकित लकित सब रह गई, तन मन दशा विसारि ४५१ ॥

રામની શોભા બેઠ, મન લોભાઈ જવાને લીધે સઘળી રાજકન્યાઓ, પરવશ થઈ ગઈ, ચકિત થઈ ગઈ, છકિત થઈ ગઈ અને તન-મનની દશાને પણ ભૂલી ગઈ. ॥ ૪૫૧ ॥

जो तिय मान अनूप रूप निज, रहीं स्वरूप गुमानी ॥

तेहि लखि राम वदनकी मुखमा, विनही मोल विकानी ॥ ४५२ ॥

જે ઓળી, પોતાના અનુપમ રૂપના અભિમાનથી જ ભરી હતી, તેઓ પણ, રામના સુખની પરમ શોભા બેઠને, મૂલ્ય વિના જ વેચાઈ ગઈ. ॥ ૪૫૨ ॥

अति सुकुमारि राजकुमारि, सिद्धि सहित अनुरागी ॥

तह प्यारी गारी रघुवरको, देन दिवावन लागी ॥ ४५३ ॥

એ અત્યંત સુકુમાર સઘળી રાજકન્યાઓ, સિદ્ધિ સહિત પ્રેમમાં નિમગ્ન થઈ ગઈ. એ સમયમાં સિદ્ધિ, રામચંદ્રજીને કૃતાણું દેવા તથા દેવરાવવા લાગી. ॥ ૪૫૩ ॥

एक सखी कह सुनहु लालजी, यह स्वरूप कह पायो ॥

कानन मुन्यो काम अति सुंदर, की तुमको सोई जायो ॥ ४५४ ॥

એક સખી યોદી કે, “હે લાલજી ! સાંભળો, તમે આનું સ્વરૂપ ક્યાંથી મેળવ્યું છે ?” અને કાને સાંભળ્યું છે કે, કામદેવ બહુ રૂપાળો છે, તેથી અમે પૂછીએ છીએ કે, ‘તમે કામદેવના પુત્ર છો ?’ ॥ ૪૫૪ ॥

बोली सिद्धि सुनहु रघुनंदन, तुम हमारा ननदोई ॥

एक बात तुमसों हम पूछै, लाल न राखहु गोई ॥ ४५५ ॥

સિદ્ધિ બોલી કે, “હે રઘુનંદન ! સાંભળો, હે લાલણ ! તમે અમારા નણ્ણદોઈ છો, તેથી અમે તમને એક વાત પૂછીએ છીએ. તમે એ વાતને ગુપ્ત રાખશો મા. ॥ ૪૫૫ ॥

હોત વ્યાહ સમ્બંધ સવનકો, અપને જાતિહિ માર્હી ॥

નિજ બહિની શૃંગી ઋષિકો તુમ, કૈસે દિયો વિવાહી ॥ ૪૫૬ ॥

કોં ઝનકો મુનીષ લૈ ભાગ્યો, કોં વોઈ સૈંગ લાગી ॥

एती बात बतावहु लालन, तुम रघुवंश अदागी ॥ ૪૫૭ ॥

સર્વનો વિવાહ સંબંધ પોતપોતાનાં જાતમાં થાય છે, તે છતાં તમે તમારી જોડેન શાંતાને, શૃંગી ઋષિની સાથે કેમ પરણવા દીધી ? ॥ ૪૫૬ ॥ એ શૃંગી ઋષિ, શાંતાને લઈને ભાગ્યો હતો ? કે શાંતા એની સાથે લાગી હતી ? હે લાલણ ! આ વાત અમને કહી બતાવો. તમારો રઘુવંશ તો નિષ્કલંક છે.” ॥ ૪૫૭ ॥

लषण कह्यो यह मुनहु लाविली, जेहि विधि जहँ लिखि दीन्ह ॥

तहँ संयोग होत है ताको, व्याह तौ कर्म अधीन ॥ ૪૫૮ ॥

कहँ हम राजकुँवर रघुवंशी, कहँ विदेह वैरागी ॥

भयो हमारो व्याह तुमारे, विधि गति मनैको भागी ॥ ૪૫૯ ॥

औरो एक हास उर आवै, अचरज है सबकाहु ॥

तुम तौ हौ सिधि वै लक्ष्मीनिधि, नारि नारिभो व्याह ॥ ૪૬૦ ॥

લક્ષ્મણ બોલ્યા કે, “ હે લાડિલી ! સાંભળો, વિધાતાએ, જેને વાસ્તે જેવું લખી દીધું હોય, તેને, તેવો સંયોગ મળે છે. વિવાહ તો કર્મને આધીન છે. ॥ ૪૫૮ ॥ જીવોને અમે રઘુવંશી રાજકુમારો કયાં ? અને વૈરાગી વિદેહ રાજા કયાં ? તમે કે જેઓ વૈરાગ્યો છે, તેઓને ત્યાં અમારો વિવાહ થયો. વિધાતાની ગતિની કોને ખબર પડે છે ? ॥ ૪૫૯ ॥ બીજી પક્ષ એક હસવાની વાત મારા મનમાં આવી છે, અને તે સર્વને આશ્ચર્ય આપે એવી છે. તમે સિદ્ધિ છો અને તમારો પતિ લક્ષ્મીનિધિ, એ શબ્દ તો સ્ત્રીવાચક છે. ” ॥ ૪૬૦ ॥

एक सखी कह मुनह लालजी, तुमहिँ सकहि को जीती ॥

जाहिर अहै सकल जगमारहिँ, तुमरे घरकी रीती ॥ ૪૬૧ ॥

अति उदार करतूति दार सब, अवध पुरीकी बामा ॥

खीर खाय पैदा सुत करती, पतिकर कछु नहिँ कामा ॥ ૪૬૨ ॥

એક સખી બોલી કે, “ હે લાલણ ! તમે સાંભળો. તમને કોણ જિતી શકે ? તમારા ઘરની રીતિ, સઘળા જગતમાં જાહેર છે. ॥ ૪૬૧ ॥ અયોધ્યા પુરીની સઘળી સ્ત્રીઓ, અતિ અદ્ભુત કરામતવાળી છે. કારણ કે, જેઓ દૂધપાક ખાઈને જ દીકરા પેદા કરે છે. અને તેઓને દીકરા પેદા કરવામાં સ્વામીઓનો કશો ઉપયોગ જ રહેતો નથી. (રામ, લક્ષ્મણ વગેરેની ઉત્પત્તિનો વિચાર કરીને આ હાંસી કરી છે.) ॥ ૪૬૨ ॥

સહી વચન સુન તવ રણુનંદન, બોલે મુદુ મુસકાર્તે ॥
આપન ચાલ છિપાવહુ પ્યારી, કહહુ આનકી વાર્તે ॥ ૪૬૩ ॥
કોહ નહિં જન્મે માતુ પિતા વિન, બંધી વેદકી નીતી ॥
તુમરે તો મહિતે સવ ઉપજૈ, અસ હમરે નહિ રીતી ॥ ૪૬૪ ॥

સખીનાં એ વચન સાંભળીને, લક્ષ્મણજી, મંદ હાસ્ય કરતા કરતા બોલ્યા કે, “હે પ્યારી ! તમે પોતાની વાત છૂપાવીને બીજાની શું વાતો કરો છો ? ॥ ૪૬૩ ॥ કોઈ પણ માતા પિતા વિના જન્મે જ નહીં, એ વેદની મર્યાદા મજબૂત છે, પણ તમારા શહેરમાં તો સર્વ પૃથ્વીમાંથી પેદા થાય છે. અમારે ત્યાં એવી રીતિ નથી. (સીતાજીની ઉત્પત્તિનો વિચાર કરીને આ હાંસી કરી છે.) ॥ ૪૬૪ ॥

બોલી ચંદ્રકલા તેહિ ઔસર, પરમ ચતુર સુકુમારી ॥
સિદ્ધિ કુંવરિ કી લહુરી મગિની, લક્ષ્મીનિધિકી સારી ॥ ૪૬૫ ॥
લરિકાઈં તે રહ્યો લાલજી, તુમ તપસ્વિન સંગ માર્હી ॥
યે છલ હંદ ફંદ કહૈં પાયે, સત્ય કહો હમ પાર્હી ॥ ૪૬૬ ॥
કી મુનિ નારિનકે સૈંગ સીચે કી નિજ મગિની પાસૈં ॥
મીઠો સીઠો સ્વાદ લાલજી, વિન ચાચે નહિં ભાસૈં ॥ ૪૬૭ ॥

આ અવસરમાં પરમ ચતુર અને સુકુમાર અંગેવાળી ચંદ્રકળા, કે જે સિદ્ધિના નહાની બેઠેન અને લક્ષ્મીનિધિની સાળી હતી, ॥ ૪૬૫ ॥ તે બોલી કે, “હે લાલજી ! તમે તો બાલકપણથી જ મુનિઓની સોબતમાં રહ્યા છો. તે છતાં, તમને આ છલકંદ ક્યાંથી આવડ્યા ? એ અમને કહો. ॥ ૪૬૬ ॥ આ તે નારદ મુનિની સોબતથી શીખ્યા છો ? કે તુમારી બેન શાંતાની પાસેથી શીખ્યા છો ? હે લાલજી ! કેમ કે આરા મીઠા સ્વાદનું જ્ઞાન આખ્યા વિના થવું સંભવતું નથી. ” ॥ ૪૬૭ ॥

બોલે ભરત મલી કહ સજની, તુમ હુતો અવૈ કુમારી ॥
વર્ણહુ પુરુષ સંગકી વાર્તે, સો કહૈં સીચેહુ પ્યારી ॥ ૪૬૮ ॥
રહે મુનિન સૈંગ જ્ઞાન સિચનકો, સો સવ મુને મુનાયે ॥
કામિનિ કામકલા અવ સીચન, હમ તુમરે ઢિગ આયે ॥ ૪૬૯ ॥

ભરતજી બોલ્યા કે, “હે સખી ! તમે ઠીક કહો છો. પણ તમે જ જવાબ આપો કે, હજી સુધી તમે કુંવારાં છો, તે છતાં, આ પુરુષોના સંગની વાતો કરો છો, તે ક્યાંથી શીખ્યાં છો ? ॥ ૪૬૮ ॥ અમે જ્ઞાન શીખવાને વાસ્તે, મુનિઓની સોબતમાં રહ્યા હતા. તે સઘણું જ્ઞાન, અમેએ સાંભળ્યું છે અને મુનિઓએ સંભળાવ્યું છે. હે કામિની ! હવે અમે કલા શીખવાને વાસ્તે તમારી પાસે આવ્યા છીએ. ॥ ૪૬૯ ॥

સિદ્ધિ કહ્યો તવ મુનહુ ભરતજી, એસે તુમ ન ચલાવૌ ॥
તુમરી તૌ મનતી સાધુનમૈ, કોક વાત કા જાનૌ ॥ ૪૭૦ ॥

સિદ્ધિ યોલી કે, “હે ભરતજી ! તમે આમ નહીં યોલો. તમારી ગણતરી સાધુ-
ઓમાં છે તમે સંસારની વાતોમાં શું સમજો ? ” ॥ ૪૭૦ ॥

ભરત કહ્યો તુમ સાંચિ કહતહૌ, હમ સાધુ પરકાજી ॥

ऐसी सेवा करौ कामिनी, जामैं होंय हम राजी ॥ ४७१ ॥

आये ऐन अपूरव योगी अस, निज मन गुणि लीजे ॥

अधर सुधारसको दै भोजन, अतिथे पूजन कीजे ॥ ४७२ ॥

ભરતજી યોલ્યા કે, “ તમે સાચું કહો છો. અમે સાધુ છીએ અને સાધુ હોવાથી
પરાયમાં કામો સિદ્ધ કરીએ છીએ. માટે તમે અમારી એવી સેવા કરો કે, જેમાં અમે
રાજ થઈએ. ॥ ૪૭૧ ॥ તમારે ઘર અપૂર્વ યોગી આવ્યા છીએ, એમ મનમાં સમજ
લ્યો અને અધરાસતરુપી ભોજન આપીને અતિથિઓનો સત્કાર કરો. ” ॥ ૪૭૨ ॥

एक सखी यहै सुनहु सबै मिलि, इनकी एक बढाई ॥

ऋषि मख राखन गये कुंवर ये, तहँ हम अस सुधिपाई ॥ ४७३ ॥

इनको सुन्दर देख काम वश, तिया ताढका आई ॥

सो करतूति न भई लालसों, मारेहु तेहि खिसियाई ॥ ४७४ ॥

એક સખી યોલી કે, “ સર્વે મળીને આ રાજકુમારોની મોટાઇ સાંભળો. અમને
ખબર મળી છે કે, આ કુંવર ઋષિના યજ્ઞનું રક્ષણ કરવાને વાસ્તે ગયા હતા. ॥ ૪૭૩ ॥
એમને રુપાળા જોઈ, એક તાટક નામની સ્ત્રી કામદેવને વશ થઈ આવી હતી. ત્યાં આ
લાલજીથી એ સ્ત્રીનું ધારેલું કામ બની શક્યું નહીં, તેથી બીજાઈને પછી એને મારી
જ નાખી. ” ॥ ૪૭૪ ॥

बोले रिपुहन सुनहु भामिनी, नाहक दोष न दीजै ॥

जो करतूति बनी नहिँ उनते, सो हमसे भरि लीजै ॥ ४७५ ॥

विन जाने करतूति सबनको, तुम्हरे घरभो व्याहू ॥

सोउ पछिताव न रही पियारी, अब करि येहु समाहू ॥ ४७६ ॥

जाके हित तुम रोष बढावहु, सो मति करहु उपाई ॥

वैसिन सेवामें तुम्हरे हम, हाजिर चारिउ भाई ॥ ४७७ ॥

શત્રુઘ્ન યોલ્યા કે, “હે ભામિની ! નાહક દોષ યો મા. અમારાથી જે કર્તવ્ય બન્યું
નહીં, તે હવે અમારી પાસેથી ભરી લ્યો. ॥ ૪૭૫ ॥ અમારું કર્તવ્ય બાધ્યા (વના અમારો
સર્વનો વિવાહ તમારો ઘર થયો છે, તેથી તમો પસ્તાતાં હશે. તો હવે અમારું કર્તવ્ય
જોઈ લ્યો, કે જેથી તે વિષે પસ્તાવો રહે નહીં. ॥ ૪૭૬ ॥ જેથી તમારા મનને શંકા
રહ્યા કરે એવો રસ્તો નહીં લ્યો, જેથી તમારી શંકા ટળી બચ એવી તમારી સેવા કર-
વાને અમે આરે બાંધ્યા હાજર છીએ. ” ॥ ૪૭૭ ॥

सुनि वाणि रिपुदवन लालकी, बोली कोउ सकुमारी ॥

कहैं पाई एती चतुराई, कहिये लाल विचारी ॥ ४७८ ॥

કી કહું મિલી નારિ ગુણ આગર, કી ગણિકન સંગ કીન્હો ॥

તીનો ખાઈનતે તુમ્હેરે મહૈં, લલિયતુ ચિહ્ન નવીનો ॥ ૪૭૯ ॥

યત્રુદ્ધનાં વચન સાંભળીને કોઈ વનિતા બોલી કે, “હે લાલજી ! તમે આ ચતુરાઈ કયાંથી શીખ્યા છે ? એ વચારીને કહો. ॥ ૪૭૮ ॥ કાં તો તમને સદૃશ્યોવાળી કોઈ સ્ત્રી મળી છે અને કાં તો તમે ગણિકાની સોબત કરો છે. કેમ કે ત્રણે બાઈઓ કરતાં, તમારામાં નહું ચિહ્ન બેવામાં આવે છે. ” ॥ ૪૭૯ ॥

રિપુદ્ધન કહ બલ કહ્યો ધામિની, બેદિયા બેદાહિ જાનૈ ॥

ગણિકા નારિન હૂંતે સૌગળ, તુમ્હૈં અધિક હમ માનૈ ॥ ૪૮૦ ॥

હમરો તુમ્હેરો ચિહ્ન લાલિકી, એકૈ ખાંતિ લલવાઈ ॥

તાતે સસી હમારિ તુમ્હારી, ચાહી અવશિ સગાઈ ॥ ૪૮૧ ॥

યત્રુદ્ધ બોલ્યા કે, “હે બામિની ! તમે સાચું કહો છો. લેદીઆને જ લેદની ખબર પડે. અમે તમને ગણિકાથી પણ સોગણાં અધિક સમજીએ છીએ. ॥ ૪૮૦ ॥ હે લાલિકી ! અમારાં અને તમારાં ચિહ્નો એક સરખાં જ બેવામાં આવે છે, તેથી અમારી અને તમારી સગાઈ અવશ્ય થવી જોઈએ. ” ॥ ૪૮૧ ॥

મુનિ નવ ઉક્તિ કી વાતૈં, બોલી સિધિ મુકુમારી ॥

મુનિયે રસિકરાય રધુનંદન, આનંદ કંદ વિહારી ॥ ૪૮૨ ॥

અતિ અમિરામ કામહૂ મોહત, મૂરતિ દેહી તુમ્હારી ॥

કૈસે વચી હૌયગી તુમતે, અવધપુરીકી નારી ॥ ૪૮૩ ॥

નવીન ઉક્તિઓવાળી વાતો સાંભળીને મુકુમારો સિદ્ધિ બોલી કે, “હે રસિકરાજ ! હે રધુનંદન ! હે આનંદના કંઠ ! હે વિહારી ! મારી વાત સાંભળો. ॥ ૪૮૨ ॥ આ તમારી મૂર્તિ કે જે કામદેવને પણ શોભિત કરે એવી અત્યંત સુંદર છે, તેને જોઈને અયોધ્યાની સ્ત્રીઓ તમારાથી કેમ બચી હશે ? ” ૪૮૩ ॥

દો—યૌં કહિ રહી તુપાય સુન્દરી, સિદ્ધિ કુંવારિ મુલ એના ॥

તાકો હાય પકરિ રધુનંદન, બોલે અતિ શુદ્ધ વૈના ॥ ૪૮૪ ॥

જસ મર્યાદા જગતકી, વાંધિ દિયો કરતાર ॥

રાજા રંક યતી સતી, કરત સોઈ વ્યોહાર ॥ ૪૮૫ ॥

અનુચિત ઉચિત વિચારિ હોગ સર્વ, તહૈં તસ રાખત ભાવા ॥

તુમતૌ અપને કસ જાનતિહૌં, સર્વહીકે રસ ચાવા ॥ ૪૮૬ ॥

એટલું બોલીને સુખના સ્થાનકરૂપ સિદ્ધિમુકુમારી ચૂપ રહેતાં, સમચન્દ્રજી, તેનો હાથ પકડીને અતિ મધુર વચનો બોલ્યા કે, ॥ ૪૮૪ ॥ “પરમેશ્વરે જગતની જેવી મર્યાદા બાંધી દીધેલી છે, તે પ્રમાણે જ રાજા, રંક, સંન્યાસી અને સતી, વ્યવહાર કરે છે. ॥ ૪૮૫ ॥ સર્વ લોકો, યોગ્યાયોગ્યનો વિચાર કરીને ત્યાં તેવો ભાવ રાખે છે. તમે તો

સર્વના સ્વભાવને તમારા પોતાના સ્વભાવ જેવો જ બહો છે, તેથી તમે જેવાં રસિક છો, તે પ્રમાણે સર્વને રસિક બાણુતાં હશે. ” ॥ ૪૮૬ ॥

યહ મુનિ ભરત લષણ રિપુસૂદન, હૈસે સકલ દૈ તારી ॥

સિદ્ધિ આદિ સવ રાજકુમારી, તેડ અતિ મહં સુસારી ॥ ૪૮૭ ॥

આ સાંભળી ભરત, લક્ષ્મણ તથા શત્રુઘ્ન, એ સર્વ, પરસ્પરને તાળી ઢધને હસ્થા અને સિદ્ધિ આદિ સઘળી રાજકન્યાઓ તેથી અત્યંત પ્રસન્ન થઈ ॥ ૪૮૭ ॥

તે તુમ સબૈ પ્રેમકી મૂરતિ, સૂરતિકી બલિહારી ॥

સિદ્ધિ આદિ સવ રાજકુમારી, મોહિં પ્રાણહુ તે પ્યારી ॥ ૪૮૮ ॥

તુમરે હિય અભિલાષ આણુ જો, સો ભાંતિ પુજૈ હૈં ॥

લોકકિ લાજ બચાય ભાડિલી, તુમતે વિલગ ન હૈહૈં ॥ ૪૮૯ ॥

હમ સવ ભાંતિ તુમ્હારે સાંવલિ, તુમ સવ ભાંતિ હમારી ॥

સત્ય સત્ય યે સત્ય વચન મમ, માનહુ રાજકુમારી ॥ ૪૯૦ ॥

વળી રામચંદ્રજી બોલ્યા કે, “હે સખીઓ ! હે સિદ્ધિ વગેરે સર્વ રાજકુમારીઓ ! તમે સઘળી પ્રેમની ભૂતિરૂપ છો. તમારથી બલિહારી જઈએ. તમે અને પ્રાણથી પણ અધિક અધિક પ્યારી છો. ॥ ૪૮૮ ॥ તમારાં અંતઃકરણોમાં જે જે અભિલાષા છે, તે તે અભિલાષા પૂર્ણ કરીશ. હે લાડીલીઓ ! લોક લાજને અચાવતાં, અમે તમારથી અલગ નહીં જ રહેશું. ॥ ૪૮૯ ॥ હે સુંદરિઓ ! અમે સઘળી રીતે તમારા છીએ અને તમે સઘળી રીતે અમારી છો. હે રાજકુમારિઓ ! આ મારાં વચનને તમે સત્ય સત્ય અને સત્ય જ માનજો.” ॥ ૪૯૦ ॥

દા૦-રઘુનંદનકે વચન મુનિ, ખુલ ગયે હૃદય કિંવાર ॥

બલ્યો પ્રેમ સવ તિયનકે, તનિકહુ નહિં સંભાર ॥ ૪૯૧ ॥

રામચંદ્રજીનાં વચનો સાંભળી, સર્વ સ્ત્રીઓનાં હૃદયોનાં કમાડો ઉઘડી ગયાં. (અજ્ઞાનો ટળી ગયાં.) સર્વ સ્ત્રીઓને પ્રેમ વધ્યો અને શરીર વગેરેની જરા પણ સંભાળ રહી નહીં. ॥ ૪૯૧ ॥

પુનિ ધરિ ધીરજ અલી મલી વિધિ, જોરિ પંકરૂહ પાની ॥

સિદ્ધિ આદિ સવ રાજકુમારી, બોલીં અતિ મૃદુ બાની ॥ ૪૯૨ ॥

ધન્ય ભાગ્ય હમરે રઘુનંદન, હમતે વઢ કોઢ નાહા ॥

ઝૂટત રહી જગતસાગરમેં, રાસિ લીન્હ ગાહિ બાહીં ॥ ૪૯૩ ॥

પ્રતિ ઉપકાર હોત નહિં હમતે, જસ તુમ કીન્હે હુ પ્યારે ॥

ચંદ્ર સમાન હોય નહિં કબહું, જુરહિં હજારન તારે ॥ ૪૯૪ ॥

જેહિ જેહિ યોનિ કરમવશ હમકો, જનમ વિધાતા દેહી ॥

તહૈં તહૈં રસિકરાય રઘુનંદન, તુમહી મિલહુ સનેહી ॥ ૪૯૫ ॥

વલુ વિધિ કોટિન કરૈ યાતના, યા તનુ છનુ છનુ છૂટૈ ॥

હમરી તુમરી લગન લાઢિલે કૌનો જન્મ ન દૂટૈ ॥ ૪૯૬ ॥

પછી પરપરમાં સખીઓ એવી સિદ્ધિ આદિ સઘળી રાજકન્યાઓ, ધીરજ ધરી, ભલા પ્રકારથી કમળો જેવા હાથ ભેડીને, અતિ કૌમળ વાણી બોલી કે, ॥ ૪૯૨ ॥ “હે રધુનંદન ! અમે ધન્ય ભાગ્ય છીએ. અમારાથી જગતમાં કોઈ પણ મોટું નથી. અમે સંસારરૂપી સમુદ્રમાં ડળી જતી હતી, ત્યાંથી તમે બાંહ પકડીને બચાવી લીધી છે. ॥ ૪૯૩ ॥ હે ખ્યારા ! તમે જે કાંઈ ઉપકાર કર્યો છે, તેનો બદલો અમારાથી વાળી શકાય એમ નથી. હજારો તારાઓ ભેળા થાય, તોપણ કદી ચંદ્રની બરાબરી કરી શકે કે ? ॥ ૪૯૪ ॥ હે રસિકરાજ રધુનંદન ! વિધાતા, અમેને અમારાં કમા પ્રમાણે જે જે અવતાર આપે, તે તે અવતારમાં અમેને તમે જ રનેહી મળજો. ॥ ૪૯૫ ॥ હે લાડિલા ! વિધાતા, આહે તો અમેને કરોડો પ્રકારનાં દુઃખો આપે અથવા ક્ષણે ક્ષણે અમારાં શરીરો છૂટી જાય, તોપણ અમેને તમારામાં પ્રાપ્ત થયેલો પ્રેમ, કોઈ પણ જન્મમાં ન તૂટે એટલું માગીએ છીએ. ॥ ૪૯૬ ॥

મુનિ વાની કરુણારસ સાની, રધુવર અંતર જાની ॥

મન માન્યો સવ રાજકુમારિન, કહિ કહિ કોમલ વાની ॥ ૪૯૭ ॥

અંતર્યામી રામચંદ્રજીએ, કરુણારસથી ભરેલી વાણી સાંભળી, કૌમળ વચનો બોલી બોલીને સર્વ રાજકુમારિઓનાં મન મનાવ્યાં. ॥ ૪૯૭ ॥

સવસોં વિદા માંગિ રધુનંદન, અનુજ સહિત પગ ધારે ॥

નિકસે માનહુ સિદ્ધિ મહલતે, ચારિ ચંદ્ર છવિવારે ॥ ૪૯૮ ॥

સર્વની રજા માગીને, સિદ્ધિના રાજમેહેલમાંથી, રામચંદ્રજી આદિ ચારે ભાઈઓ નિકળ્યા, તે બધે એ મેહેલમાંથી શોભાવાળા ચાર ચંદ્રો નિકળ્યા હોયની શું ! એવા શોભવા લાગ્યા. ॥ ૪૯૮ ॥

દો-વિદા સાસુસે હોય પુનિ, આયે સવ જનવાસ ॥

વઢત છિનહિં છિન જનકપુર, આનંદ પરમ હુલાસ ॥ ૪૯૯ ॥

રામચંદ્રજી આદિ ચારે ભાઈઓ, ફરીવાર સાસુની પાસેથી વિદાય થઈ, જાનીવાસે આવ્યા. જનક પુરમાં ક્ષણે ક્ષણે આનંદ અને પરમ ઉલ્લાસ વધવા લાગ્યા. ॥ ૪૯૯ ॥

રામકલેવા સમાપ્ત.^૧

૧-નિત નૂતન મંગલ પુરમાર્હી । નિમિષ સરિસ દિન યામિનિ જાર્હી ॥

બહે ભોર શૂપતિ મણિ જાગે । યાચક ગુણ ગણ ગાવન લાગે ॥ ૧ ॥

દેશ કુંવર વર વધુન સમેતા । કિમિ કહિ જાય મોદ મન જેતા ॥

પ્રાતક્રિયા કરિ ગયે શુરુ પાર્હી । મહા પ્રમોદ પ્રેમ મનમાર્હી ॥ ૨ ॥

કરિ પ્રણામ પૂજા કર જોરી । બોલે ગિરા અમિય જનુ વોરી ॥

તુમ્હરી કૃપા મુનિય મુનિ રાજા । મયઝ આજ મમ પૂરણ કાજા ॥ ૩ ॥

અવ સવ વિપ બુલાય ગુસાર્દ । દેહુ ઘેનુ સવ ભાંતિ બનાર્દ ॥

મુનિ ગુરુ કરિ મહિપાલ બહાર્દ । પુનિ પઠયે મુનિ હંદ બુહાર્દ ॥ ૪ ॥

જનક પુરમાં નિત્ય નિત્ય મંગલ વત્તાવા માંડયું અને રાત્રિ દિવસો, નિમેષની પેઠે વ્યતીત થવા લાગ્યાં. મોટે પરાક્રમીએ દશરથ રાજા બન્યા અને યાચક લોકો, તેમજ શુભોના સમૂહોને ગાવા લાગ્યા. ॥ ૧ ॥ કુંવરોને ઉત્તમ વહુઓસહિત ભેઈ, રાજના મનમાં જેટલો આનંદ થયો, તેટલો શી રીતે કહ્યો જાય ? જેમના મનમાં મોટો આનંદ વ્યાપી રહ્યો હતો એવા દશરથ રાજા, પ્રાતઃકાલની ક્રિયાઓ કરી, વસિષ્ઠ ગુરુની પાસે જઈ ॥ ૨ ॥ પ્રણામ કરી, પૂજા કરી, હાથ ભેડીને બાણે અચૂતના રસમાં ભીંજાવી હોય એવી વાણી બોલ્યા કે, “હે મુનિરાજ ! સાંભળો, આજ આપની કૃપાથી મારું કાર્ય પૂરું થયું છે. ॥ ૩ ॥ હે સ્વામી ! હવે સર્વ પ્રાદ્યબોને બોલાવી, તેઓને સર્વ પ્રકારે શબ્દગારેલી ગાયનાં દાનો આપો.” રાજાનાં વચનો સાંભળી, તેમની પ્રશંસા કરીને વસિષ્ઠજીએ, મુનિઓના સમૂહોને બોલાવ્યા. ॥ ૪ ॥

દો—વામદેવ અરુ દેવ ઋષિ, વાલ્મીકિ જાબાલિ ॥

આયે મુનિવર નિકર તવ, કૌશિકાદિ તપશાલિ ॥ ૫૦૦ ॥

વસિષ્ઠના બોલાવવાથી વામદેવ, નારદજી, વાલ્મીકિ, બાબાલિ અને વિશ્વામિત્ર આદિ મહા તપસ્વી મુનિવરોનો સમૂહ, દશરથ રાજાની પાસે આવ્યો. ॥ ૫૦૦ ॥

ચૌ—દંદ પ્રણામ સવહિ નૃપ કીન્હા । પૂજિ સપ્રેમ વરાસન દીન્હા ॥

ચારિ લક્ષ વર ઘેનુ મૈંગાર્દ । કામમુરારિ સમ શીલ મુમાર્દ ॥ ૧ ॥

સવ નિષિ સકલ અલંકૃત કીન્હી । મુદિત યદીપ ઋષિન કહૈં દીન્હી ॥

કરત વિનય બહુ વિધિ નર નાહુ । લહેઝ આજુ જગજીવન લાહુ ॥ ૨ ॥

પાઈ અશીશ મુનીશ અનંદા । લિયે બોલિ પુનિ યાચક હંદા ॥

કનક વસન મણિ હય ગજ સ્પન્દન । દિયે વૃશ્ચિ રુચિ રવિકુલ નંદન ॥ ૩ ॥

ચલે પદત ગાવત ગુણ ગાથા । જય જય જય દિનકર કુલનાથા ॥

ઈહિ વિધિ રામ વિવાહ લહાહુ । સકૈ ન વરણિ સહસ મુલ જાહુ ॥ ૪ ॥

રાજાએ, સર્વને દંડવત્પ્રણામ કરી, પ્રેમથી પૂછને ઉત્તમ આસનો આપ્યાં. પછી કામધેનુના જેવા સ્વભાવવાળી સુંદર ચાર લાખ ગાયો મગાવી, ॥ ૧ ॥ તેઓને સઘળી રીતે શબ્દગારી, આનંદથી તે ઋષિઓને આપીને, ‘આજ મેં જગતમાં જીવવાનો લાભ લીધો.’ એમ ઘણો ઘણો વિનય કર્યો. ॥ ૨ ॥ ઋષિઓના આશીર્વાદ મેળવીને, તે પછી વળી આનંદથી યાચક લોકોના સમૂહોને બોલાવ્યા. રાજાએ, યાચકોની રુચિ ભેઈ ભેઈને તેઓને સુવર્ણ, વસ્ત્રો, મણિઓ, ઘોડાઓ, હાથીઓ અને રથો આપ્યા. ॥ ૩ ॥ યાચક લોકો, ‘હે સૂર્યવંશીઓના અધિપતિ ! જય, જય, જય,’ એમ બોલી, શુભોની ગાથાઓ બોલતા બોલતા ત્યાંથી ગયા. આ પ્રમાણે, રામચંદ્રજીનાં (વવાહનો ઉત્સવ થયો, કે જેનું હજાર મુખોવાળાથી પણ વધુન બની શકે નહીં. ॥ ૪ ॥

દો-વાર વાર કૌશિક ચરણ, શીશ નાય કહ રાડ ॥

યહ સવ મુખ મુનિરાજ તવ, કૃપા કટાક્ષ પ્રભાડ ॥ ૫૦૧ ॥

દશરથ રાજાએ, વારવાર વિશ્વામિત્રનાં ચરણોમાં માથું નમાવીને કહ્યું કે, “હે મુનિરાજ ! મને જે આ મુખ મળ્યું, તે સઘળું આપનાં કૃપા કટાક્ષનો પ્રભાવ છે.” ૫૦૧

ચૌ-जनक सनेह शील करतूती । नृप सब भांति सराह विभूती ॥

નિત ઉઠિ બિદા અવધપાતિ માંગા । રાજાહિં સહિત જનક અનુરાગા ॥ ૧ ॥

નિત નૂતન આદર અધિકાર્હિ । દિન પ્રતિ સહસ્રભાંતિ પહુનાર્હિ ॥

નિત નવ નગર અનંદ ઉછાહુ । દશરથ ગમન મુદ્દાય ન કાહુ ॥ ૨ ॥

बहुत दिवस बीते इहि भांती । जनु सनेह रजु बँधे वराती ॥

કૌશિક શતાનંદ તવ જાર્હિ । કહી વિદેહ તૃપહિ સમુજ્ઞાર્હિ ॥ ૩ ॥

अब दशरथ कहँ आयसु देहु । यद्यपि छाँडि न सकहु सनेहु ॥

મહેહિ નાથ કહિ સચિવ બુલાયે । કહિ જયજીવ શીશ તિન નાયે ॥ ૪ ॥

દશરથ રાજા જનક રાજાનાં શ્રેહ, શીલ, કામ અને સંપત્તિ, એઓનાં સર્વ રીતે વખાણ કરવા લાગ્યા. એ રાજા, દરરોજ ઉઠીને વિદાય માગતા હતા, પણ જનક રાજા, રોહને લીધે વિદાય નહીં આપતા હતા. ॥ ૧ ॥ દરરોજ નિત્ય નવીન આદરની અધિકતાથી અનેક પ્રકારની મેહેમાનીઓ કરવામાં આવતી હતી. નગરમાં નિત્ય નવો આનંદ અને ઉત્સાહ જામી રહ્યો હતો. દશરથ રાજાનું જરું કોઈને પણ ગમતું ન હતું. ॥ ૨ ॥ આ પ્રમાણે જનકની પ્રીતિરુપી દોરોથી ઓંધાઈ રહેલી જાનને ઘણા દિવસો વીતી જતાં, એક દિવસ વિશ્વામિત્ર અને શતાનંદ, એઓએ જઈ, જનક રાજાને સમજાવીને કહ્યું કે, ॥ ૩ ॥ જો કે તમે રોહ છોડી શકતા નથી, તોપણ હવે દશરથ રાજાને આજ્ઞા આપો.” જનક રાજાએ, ‘હે સ્વામી ! ત્યારે બલે, એમ કહીને મંત્રીઓને બોલવતાં, મંત્રીઓએ આવી, ‘જય, ચિરંજીવ’ એમ કહીને માથાં નમાવ્યાં. ॥ ૪ ॥

દો-अवध नाथ चाहत चलन, भीतर करहु जनाव ॥ ॥

મયે પ્રેમવશ સચિવ મુનિ, વિમ્પ સભાસદ રાવ ॥ ૫૦૨ ॥

જનક રાજાએ, મંત્રીઓને, “હવે દશરથ રાજા અહીંથી વિદાય થવા ઇચ્છે છે, માટે રાણિવાસમાં જઈને ખબર આપો.” એમ આજ્ઞા કરતાં, મંત્રીઓ, બ્રાહ્મણો, સભાસદો, અને પટવતો, પ્રેમવશ થઈ ગયા. ॥ ૫૦૨ ॥

ચૌ-पुरवासी मुनि चली वराता । पूँछत विकल परस्पर बाता ॥

સત્ય ગમન મુનિ સવ બિલખાને । મનહૂં સાંજ સરાસિજ કુંભજાને ॥ ૧ ॥

जहँ जहँ आवत बसे वराती । तहँ तहँ सीध चला बहु भांती ॥

વિવિધ ભાંતિ મેવા પકવાના । ખોજન સાજ ન જાય લખાના ॥ ૨ ॥

भरि भरि बसह अपार कहारा । पठये जनक अनेक सुआरा ॥

તુરંગ લાલ રથ સહસ પચીસા । સકલ સર્વોરે નલ અલ શીશા ॥ ૩ ॥

મત્ત સહસદશ સિંધુર સાજે । જિનહિ દેલિ દિશિ કુંજર લાજે ॥

કનકવસન મણિ ખરિ ખરિ યાના । મહિષી ઘેનુ વસ્તુ વિધિ નાના ॥ ૪ ॥

પુરવાસીઓ, જનને ચાલવાનું સાંભળી, વ્યાકુલ થઈને પરસ્પરને પૂછવા લાગ્યાં અને જવાની ખરી ખબર સાંભળીને, સાયંકાલનાં કમળોની પેઠે કરમાઈ જવા લાગ્યાં. ॥ ૧ ॥ જનક રાજાએ, રસ્તામાં જનના ઉતારાઓ મુકરર કરીને, તે તે ઉતારાઓમાં અનેક પ્રકારના સીધા, વિવિધ શેવા, યકવાંના તથા લોજનની સામગ્રીઓ, અગાઉથી મોકલી દીધી, કે જેઓનાં વખાણુ કર્યું જાય એમ નથી. ॥ ૨ ॥ એ સઘળી સામગ્રીઓ લાવી ઘણા ઘણા બળધોપર નાંખીને તથા ભોઈ લોકો પાસે ઉપકાવીને રવાના કરી અને અનેક રસોઈઓ પણુ મોકલ્યા. જનક રાજાએ, બીજી વાર પણુ નખોથી તે માથાપર્યંત શણગારેલા એક લાખ થોડા, પચીશ હજાર રથ, ॥ ૩ ॥ જેઓને જોઈને દિગ્ગજો પણુ લાજે એવા સાજેલા દશ હજાર મદોનમત્ત હાથીઓ, ગાડાંઓ ભરી ભરીને સુવર્ણ, વસ્ત્રો તથા મણિઓ અને એવી જ રીતે ગાયો, ભેંસો તથા બીજી પણુ અનેક જાતની વસ્તુઓ દાયજામાં આપી. ॥ ૪ ॥

દો-દાહજ અમિત ન સકિય કહિ, દોહ વિદેહ બહોરિ ॥

જો અવલોકત લોકપતિ, લોક સંપદા યોરિ ॥ ૫૦૩ ॥

જનક રાજાએ, આ બીજીવારના દાયજો એટલો બધો અપરિમિત આપ્યો કે, જેનું લેખું કરી શકાય નહીં અને જેને જોઈને ઇદ્રાદિક લોકપાલોના લોકોની સંપત્તિઓ પણ અલ્પ લાગે. ॥ ૫૦૩ ॥

ચૌ-સબ સમાજ હરિ માંતિ બનાઈ । જનક અવધપુર દીનહ પઠાઈ ॥

ચલિહિ વરાત સુનત સબ રાની । વિકલ મીન ગણ જનુ લઘુ પાની ॥ ૧ ॥

પુનિ પુનિ સીય ગોદ કરિ લેહી । દેહ અશીશ સિખાવન દેહી ॥

હોહ હહુ સંતત પિયહિ પિયારી । ચિર અહિ વાત અશીશ હમારી ॥ ૨ ॥

સામુ સ્વશુર શુરુ સેવા કરહુ । પતિ રૂઝ લલિ આયસુ અનુસરહુ ॥

અતિ સનેહુ વશ સર્ણી સયાની । નારિ ધર્મ સિલ્લવહિ મૃદુ વાની ॥ ૩ ॥

સાદર સકલ કુંવરિ સમુદ્ધાઈ । રાનિન વાર વાર ઝર લાઈ ॥

બહુરિ બહુરિ મેટહિ મહતારી । કહહિ વિરંચિ રચી કત નારી ॥ ૪ ॥

આ પ્રમાણે જનક રાજાએ સઘળો રસાલો તૈયાર કરીને અયોધ્યા તરફ ચાલતો ક્યો. સઘળી રાણીઓ, જનને ચાલવાનું સાંભળતાં, થોડાં પાણીમાં રહેલાં માછલાંઓની પેઠે વિદુલ થઈ, ॥ ૧ ॥ સીતાજીને વારંવાર યોગામાં લેવા લાગી, આશિષો દેવા લાગી અને શીખામણો દેવા લાગી કે, “તમે, તમારા પતિને સર્વદા પ્યારાં રહેજો, લાંબા કાળ સુધી એહેવાતણુ ભોગવજો, ॥ ૨ ॥ સાસુઓની, સસરાની તથા શુરુની સેવા કરજો અને પતિનો સ્વભાવ જાણી લઈ, તેની આજ્ઞાને અનુસરજો.” પ્રવીણ સખીઓ પણ, અત્યંત રનેહને વશ થઈ, કોમળ વાણીથી સ્ત્રીઓના ધર્મો શીખવવા લાગી. ॥ ૩ ॥

માતાઓ, સઘળી કુંવરીઓને પ્રેમથી વારંવાર છાતીમાં લગાવી, સઘળી રીતો સમજાવવા લાગી. સુનયના, વારંવાર મળી મળીને બોલવા લાગી કે, “વિધાતાએ ઓળખાતો શા માટે બનાવી હશે ?” ॥ ૪ ॥

દો-તેહિ અવસર ખાઈન સહિત, રામ ખાનુ કુલ કેતુ ॥

ચલે જનક મંદિર મુદિત, વિદા કરાવન હેતુ ॥ ૫૦૪ ॥

આ સમયમાં સૂર્યકુલના ધ્વજરૂપ રામચંદ્રજી વિદાય કરાવવાને વાસ્તે ભાઈઓ સહિત પ્રસન્ન મનથી જનક રાજના દરબાર તરફ ચાલ્યા. ॥ ૫૦૪ ॥

ચૌ-ચારિત્ર ખાઈ સુભાય સુભાયે । નગર નારિ નર દેશન ધાયે ॥

કોઝ કહ ચલન ચહત હરિ આજુ । કીન્હ વિદેહ વિદાકર સાજુ ॥ ૧ ॥

લેહુ નયન ભર રૂપ નિહારી । પ્રિય પાહુને મૂપ મુત ચારી ॥

કો જાને કેહિ મુકુત સયાની । નયન અતિથિ કીન્હે વિધિ આની ॥ ૨ ॥

મરણ શીલ જિમિ પાવ પિયુષ્વા । મુરતરૂ લહે જન્મ કર મૂલ્વા ॥

પાવ નારકી હરિ પદ જૈસે । ઇનકર દર્શન હમકો તૈસે ॥ ૩ ॥

નિરલિ રામ શોભા ઊર ધરહુ । નિજ મન ફળિ મૂરતિ મળિ કરહુ ॥

ઈહિ વિધિ સર્વહિ નયન ફલ દેતા । ગયે કુંવર સર્વ રાજ નિકેતા ॥ ૪ ॥

સ્વભાવથી જ શોભી રહેલા એ ચારે ભાઈઓને, જોવાને વાસ્તે નગરનાં સઘળાં માણસો દોડ્યાં. કોઈ કહેવા લાગ્યાં કે, “જન આજ જ ચાલવા ઇચ્છે છે અને જનક રાજાએ વિદાયગીરીની સામગ્રી તૈયાર કરી લીધી છે.” અથવા કોઈ કહેવા લાગ્યાં કે, “વિદેહ રાજ (જનક રાજ), આ જાનને ચલાવવા ઇચ્છે છે પણ તેણે આ પોતાના વિદેહપણાને (દેહાભિમાનથી રહિતપણાને-જ્ઞાનીપણાને) વિદાય કરવાની જ તૈયારી કરી છે. જન ચાલવાથી વિદેહ રાજ જ્ઞાનને ભૂલી જઈને વિયોગથી આતુર થઈ જશે.” અથવા કોઈ કહેવા લાગ્યાં કે, “વિદેહ રાજ આજ જાનને ચલાવવા ઇચ્છે છે અને વિદાયગીરીની તૈયારી કરે છે, માટે ખરેખર વિદેહ જ છે. દેહાભિમાનથી રહિતપણાને લીધે, તેને પોતાના શરીરનું પણ જાન નથી, ત્યારે આપણું હૃદયનું જાન તો કયાંથી જ હોય, ?” ॥ ૧ ॥ કોઈ ઓળખી કહેવા લાગી કે, “આપણા પ્રિય મેહેમાન ચારે રાજકુમારોનાં રૂપોને નેત્રો ભરી જોઈ લેયો. કોણ જોણે વિધાતાએ આપણાં કયાં પુણ્યોથી આ રાજકુમારોને લાવી આપણાં નેત્રોના અતિથિરૂપ કર્યો છે ?” ॥ ૨ ॥ કોઈ કહેવા લાગ્યાં, કે, “જેમ મરવાના સ્વભાવવાળા પ્રાણીઓને અમૃત મળી જાય, તેમ જન્મથી ભૂખે મરતાં માણસોને કલ્પવૃક્ષ મળી જાય અને જેમ નરકના જીવોને હરિનું પદ મળી જાય તેમ આપણને આ રાજકુમારોનું દર્શન મળ્યું છે.” ॥ ૩ ॥ કોઈ કહેવા લાગ્યાં કે, “રામની શોભાને જોઈને હૃદયમાં ધરી લેયો અને પોતાનાં અંતઃકરણરૂપી સર્પની ઉપર રામની મૂર્તિને મણિની પેઠે રાખી લેયો.” આ પ્રમાણે સર્વે લોકોને નેત્રોનું ક્ષણ આપતા ચારે કુમારો જનકરાજના દરબારમાં ગયા. ॥ ૪ ॥

દો—રુપસિંધુ સર્વ વંધુ લલિત, હરણિ ઉઠી રનિવાસુ ॥

કરહિં નિહાવરિ આરતી, મહામુદિત મન સાસુ ॥ ૫૦૫ ॥

રુપના સમુદ્રોરુપ એ ચારે બાઈઓને બેઠ, રાણીવાસની બીઓ, હર્ષથી ઉભી થઈ. મનમાં બહુ જ રાહ થતી સાસુ, નોંધાવર અને આરતી કરવા લાગી. ॥ ૫૦૫ ॥

ચૌ—દેશિ રામ છવિ અતિ અનુરાગીં । પ્રેમ વિવસ પુનિ પુનિ પદલાર્ગીં ॥

રહી ન લાજ પ્રીતિ ઉર છાઈ । સહજ સનેહ વરણિ કિમિ જાઈ ॥ ૧ ॥

ભાઈન સહિત ઉવટિ અન્હવાયે । છ રસ અશન અતિહેતુ જિમાયે ॥

બોલે રામ સુઅવસર જાની । શીલ સનેહ સકુચમય વાની ॥ ૨ ॥

રાહ અવધપુર ચહત સિધાયે । વિદા હોનહિત હમહિં પઠાયે ॥

માતુ મુદિત મન આયસુ દેહ । બાલક જાનિ કરવ નિત નેહ ॥ ૩ ॥

મુનત વચન વિલસેહ રનિવાસુ । બોલિ ન સકહિં પ્રેમવશ સાસુ ॥

હૃદય લગાય કુંવરિ સર્વ લીનહી । પતિન સૌંપિ વિનતી અતિ કીનહી ॥ ૪ ॥

રામની શોભાને બેઠ, અત્યંત પ્રેમ પામેલી સાસુ, પ્રેમથી પરવશ થઈને, વારંવાર પગે પડવા લાગી અને હૃદયમાં પ્રેમ વ્યાપ્ત થવાને લીધે, તેને લાજ પણ રહી નહીં. આવો સ્વાભાવિક સ્નેહ શી રીતે વર્ણવેા જાય ? ॥ ૧ ॥ સાસુએ ભરત આદિ બાઈઓ સહિત રામને, અભ્યંગસ્નાન કરાવ્યું અને પછી ઘણા પ્રેમથી છએ રસોવાળું લોજન જ માડયું. રામ આરે અવસર બાણી, શીલથી, સ્નેહથી તથા સંકોચથી ભરેલી વાણી બોલ્યા કે, ॥ ૨ ॥ “ અમારા રાજા, આજ અયોધ્યા તરફ સધાવવાનું થારે છે અને તેમણે અમોને વિદાય થવાને વાસ્તે તમારી પાસે મોકલ્યા છે. હે માતાજી ! મનમાં આનંદ રાખીને આજ્ઞા આપો. અમોને બાલક બાણીને સર્વદા પ્રેમ રાખતાં રહેશો. ” ॥ ૩ ॥ રામનાં વચનો સાંભળી, સઘળો રાણીવાસ વ્યાકુલ થઈ ગયો અને પ્રેમને વશ થયેલી સાસુ તો, બોલવાને પણ અશક્ય થઈ ગઈ. રાણીએ, સઘળી કુંવરીઓને છાતીમાં લઈ, પતિઓને સોંપીને અત્યંત વિનતિ કરી. ॥ ૪ ॥

છં—કરિ વિનય સિય રામહિં સમર્પી જોરિ કર પુનિ પુનિ કહૈ ॥

બલિ જાઉં રામ સુજાન તુમ કહૈ વિદિત ગતિ સર્વકી અહૈ ॥

પરિવાર પુરજન મોહિં રાજહિ પ્રાણમિય સિય જાનવી ॥

તુલસી મુશીલ સનેહ લલિત નિજ કિંકરિ કરી માનવી ॥ ૬૧ ॥

સાસુએ વિનતિ કરી, સીતાજીને રામચંદ્રજીના હાથમાં સોંપી, હાથ બેડીને વારંવાર કહ્યું કે, “ હે પ્રવીણ રામ ! તમારા ઉપરથી વારી જાઉં સર્વની સ્થિતિ તમારા બાણવામાં જ છે. આ સીતા કે જે મને, રાજાને, કુટુંબને તથા નગરનાં લોકોને પણ ખ્યારી છે, તેના સ્નેહનો અને શીલને વિચાર કરીને, તમે તેને પોતાની દાસી કરીને માનજો. ॥ ૬૧ ॥

સો—તુમ પરિપૂરણ કામ, જાનિ શિરોમણિ ભાવપ્રિય ॥

જન ગુણગ્રાહક રામ, દોષદલન કરુણાયતન ॥ ૪૧ ॥

હે રામચંદ્રજી ! આપ પૂર્ણ કામ છે, જ્ઞાની લોકોના શિરોમણિ છે, ભાવથી જ પ્રસન્ન થનારા છે, લોકોના શુભોનું ગ્રહણ કરનારા તથા દોષોને ત્યાગ કરનારા છે અને કરુણાના ધરુપ છે, માટે આપને વધારે શો ભલામણ કરવી હોય ? ॥ ૪૧ ॥

ચૌ—અસ કહિ રહી ચરણ ગહિ રાની । પ્રેમપંક જનુ ગિરા સમાની ॥

મુનિ સનેહ સાની વર વાની । बहुविधि राम सामु सम्मानी ॥ ૧ ॥

રામ વિદા માંગત કર જોરી । કીન્હ પ્રણામ બહોરિ બહોરી ॥

પાય અશીશ બહુરિ શિર નાઈ । ભાડન સહિત ચલે રહુરાઈ ॥ ૨ ॥

મંજુ મધુર મૂરતિ સર આની । મૈં સનેહ શિથિલ સવ રાની ॥

પુનિ ધીરજ ધરિ કુંવરિ હૈંકારી । બાર બાર મેંદહિ મહતારી ॥ ૩ ॥

પહુંચાવાઈં ફિર મિલઈંં બહોરી । બઢી પરસ્પર પ્રીતિ ન થોરી ॥

પુનિપુનિ મિલત સલિન બિલગાઈં । બાલવત્સ જનુ થેનુ લબાઈં ॥ ૪ ॥

આટલું બોલીને રાણી, રામનાં ચરણ પકડી રહી અને તેની વાણી તે બાજુ પ્રેમ-રૂપી કીચમાં સમાઈ ગઈ હોય, તેવી થઈ જવાને લીધે વધારે પ્રકટ થઈ શકી જ નહીં. સામુની સ્નેહ ભરેલી ઉત્તમ વાણી સાંભળીને, રામચંદ્રજીએ, તેનું ઘણું સન્માન કર્યું. ॥૧॥ રામચંદ્રજી, હૃથ બેઠી, વિદાય માગી, વારંવાર પ્રણામ કરી, આશિસ્ લઈ, વળી પછુ માથું નમાવીને, ત્યાંથી બાહ્યો સહિત ચાલ્યા. ॥ ૨ ॥ સઘળી રાણીઓ, રામની સુંદર અને મધુર મૂરતિને હૃદયમાં ધરી, સ્નેહને લીધે સર્વ અંગોમાં શિથિલ થઈ ગઈ. પછી માતાઓ, કુંવરીઓને બોલાવી, વારંવાર ભેટવા લાગી. ॥ ૩ ॥ કુંવરીઓને પહોંચાડવા માંડી, પછુ કુંવરીઓ, વારંવાર ફરીને મળવા લાગી. પરસ્પર અત્યંત પ્રીતિ વધી. જેમ નહાની વાછડીઓ, ગાયોને મળે, તેમ કુંવરીઓ, સખીઓથી જુદી પડીને વારંવાર માતાઓને ભેટવા લાગી. ॥ ૪ ॥

દો—પ્રેમવિવસ નર નારિ સવ, સલિન સહિત રનિવાસ ॥

માનહુ કીન્હ બિદેહપુર, કરુણા વિરહ નિવાસ ॥ ૫૦૬ ॥

સખીઓ સહિત રાણીઓ અને ખીલું પછુ સઘળાં નર નારીઓ, પ્રેમથી પરવશ થઈ ગયાં. આ સમયે બાજુ જનકના પુરમાં કરુણાએ અને વિરહે જ નિવાસ કર્યો હોય એવું જણાવા લાગ્યું. ॥ ૫૦૬ ॥

ચૌ—શુક સારિક જાનકી જિઆયે । કનક પીંજરન રાલિ પઢાયે ॥

વ્યાકુલ કહઈં કહાં વૈદેહી । મુનિ ધીરજ પરિહૈં ન કેહી ॥ ૧ ॥

મયે વિકલ સ્વગ મુગ ફહિ માંતી । મનુજદશા કૈસે કહિ જાતી ॥

બંધુ સમેત જનક તબ આયે । પ્રેમ ઉર્મીંગિ લોચન જલ છાયે ॥ ૨ ॥

સીય બિલોકિ ધીરતા આગી । રહે કહાવત પરમ વિરાગી ॥

લીન્હ રાઝ ડર લાય જાનકી । મિટી મહા મર્યાદ જ્ઞાનકી ॥ ૩ ॥

સમુદ્ધાવત સબ સચિવ સપાને । કીન્હ વિચાર અનઅવસર જાને ॥

બારહિં બાર મુતા ડર લાઈ । સજિ મુન્દર પાલકી મૈગાઈ ॥ ૪ ॥

જે મેનાં પોપટોને, સીતાજીએ, સોનાનાં પાંજરાંઓમાં રાખીને પાંખ્યાં હતાં અને પઢાવ્યાં હતાં, તેઓ પણ, વ્યાકુલ થઈને બોલવા લાગ્યાં કે, “હે સીતાજી ! કયાં જાઓ છો ?” આ સાંભળીને કોની ધીરજ ન છૂટી જાય ? ॥ ૧ ॥ આ પ્રમાણે પક્ષીઓ તથા પશુઓ પણ વ્યાકુલ થઈ ગયાં, ત્યારે માણસોની દશાનું તો કેમ જ વર્ણન બની શકે ? આ સમયમાં બંધુઓ સહિત જનક રાજ ત્યાં આવ્યા. એમનાં નેત્રોમાં પણ પ્રેમની વૃદ્ધિથી જળ ભરાઈ આવ્યાં. ॥ ૨ ॥ જનક રાજ કે જે પોતાને પરમ વૈરાગ્યવાન કહેરાવતા હતા, તેમની ધીરજ પણ સીતાજીને બેવાથી ભાંગી ગઈ. રાજાએ, સીતાજીને પોતાની છાતીમાં લગાવ્યાં, તે સમયે તેમના બ્રહ્મજ્ઞાનની મોટી મર્યાદા મટી ગઈ. ॥ ૩ ॥ સર્વ મંત્રીઓ રાજાને સમજાવવા લાગ્યા અને રાજાએ, તે ઉપરથી ‘આ રોવાનો સમય નથી,’ એમ વિચાર કરીને ધીરજ ધરી. પછી સીતાજીને વારંવાર છાતીમાં લગાવી, તેમને વાસ્તે સુંદર પાલખી મગાવીને તૈયાર કરવી. ॥ ૪ ॥

દો-મેમ વિવસ નર નારિ સબ, જાનિ મુલમ્મ નરેશ ॥

કુંવરિ ચઢાઈ પાલકી, મુમિરે સિદ્ધ ગણેશ ॥ ૫૦૭ ॥

સઘળાં નર નારીઓ, પ્રેમથી પરવશ થઈ ગયાં. રાજાએ, સાડે લગ્ન જાણી, સીતાજીને પાલખીમાં ચઢાવીને સિદ્ધ ગણેશનું સ્મરણ કર્યું. ॥ ૫૦૭ ॥

ચૌ-બહુ વિધિ ભૂપ મુતા સમુદ્ધાઈ । નારિ ધર્મ કુલરીતિ સિવાઈ ॥

દાસી દાસ દિયે બહુતેરે । શુચિ સેવક જે પ્રિય સિયકેરે ॥ ૧ ॥

સીય ચલત વ્યાકુલ પુરવાસી । હોહિં શકુન શુભ મંગલરાશી ॥

ભૂમુર સચિવ સમેત સમાજા । ચલે સંગ પહુંચાવન રાજા ॥ ૨ ॥

રય ગજ વાજિ બરાતિન સાજે । મુનિ ગઘગહે બાજને બાજે ॥

દક્ષરય વિપ્ બોલિ સબ લીન્હે । દાન માન પરિપૂરણ કીન્હે ॥ ૩ ॥

ચરણ સરોજ ધૂરિ ધરિ શીશા । મુદિત મહીપતિ પાય અશીશા ॥

મુમિરિ ગજાનન કિય પયાના । મંગલમૂલ શકુન મયે નાના ॥ ૪ ॥

રાજાએ, ઘણી ઘણી રીતે સીતાજીને સમજાવ્યાં અને સ્ત્રીધર્મની તથા કુલની રીતિ શીખાવી. સીતાજીને, ઘણાં ખ્યારાં હતાં એવી દાસીઓ, દાસો તથા ઘણા ઘણા પવિત્ર સેવકો આવ્યા. ॥ ૧ ॥ સીતાજી સધાવતાં, પુરવાસી લોકો વ્યાકુલ થયાં. તેમ મંગળોનાં સમૂહરૂપ હોય એવાં શુભ શકુનો થવા લાગ્યાં અને બ્રાહ્મણોથી તથા મંત્રીઓથી વીંટા-યેલા જનક રાજ, સમાજને સાથે લઈ, વળાવવાને સાડે સાથે આવ્યા. ॥ ૨ ॥ જાનૈયા-

૧ સચ્ચોપાસક લોકોના સિદ્ધાંતમાં જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય, ભક્તિનાં સાધન છે. ભક્તિ પ્રાપ્ત થયા પછી, તેનાં સાધનો છૂટી જાય, એ સ્વાભાવિક જ છે. સીતાજી રામની ભક્તિનું જ સ્વરૂપ છે.

ઝોઝો, કન્યાઝોની પાલખીઝોને આવતી સાંભળી, રથોને, હાથીઝોને તથા ઘોડાઝોને સાંભળે નગારાંઝોપર ડંકા દેવરાવ્યા. ઘેરાં વાજ્યાં વાજવા લાગ્યાં. દશરથ રાજાએ, સર્વે બ્રાહ્મણોને બોલાવી, હાનોથી તથા માનોથી પરિપૂર્ણ કર્યાં. ॥ ૩ ॥ બ્રાહ્મણોનાં ચરણકમળોની રજને માથાપર ધરી, તેઓની આશિસો પામી, રાજા થયેલા દશરથ રાજાએ, ગણપતિનું સ્મરણ કરીને, પ્રયાણ કર્યું. પ્રયાણના સમયમાં મંગળના મૂળરુપ અનેક શુભ શકુનો થયાં. ॥ ૪ ॥

દો-સુર પ્રસૂન વર્ષહિં હરણિ, કરહિં અપ્સરા ગાન ॥

ચલે અવધપતિ અવધપુર, મુદિત બજાય નિશાન ॥ ૫૦૮ ॥

દેવતાઓ આનંદથી પુષ્પની વૃદ્ધિઓ કરવા લાગ્યા, અપ્સરાઓ, ગાયનો કરવા લાગી અને દશરથ રાજા, પ્રસન્ન થઈ, નગારાં વગાડવીને આયોધ્યા તરફ સધાવ્યા. ૫૦૮

ચૌ-નૃપ કરિ વિનય મહાજન ફેરે । સાદર સકલ માંગને ટેરે ॥

ભૂષણ વસન વાજિ ગજ દીન્હે । પ્રેમ પોષ ઠાઢે સવ કીન્હે ॥ ૧ ॥

બાર બાર વિરદાવલિ ભાષી । ફિરે સકલ રામહિં ઝર રાક્ષી ॥

બહુરિ બહુરિ કૌશલપતિ કહહીં । જનક પ્રેમવશ ફિરા ન ચહહીં ॥ ૨ ॥

પુનિ કહ ભૂપતિ વચન મુહાયે । ફિરિય મહીપ દૂર બઢિ આવે ॥

રાઝ વહોરિ ઝતરિ ભયે ઠાઢે । પ્રેમમવાહ વિલોચન બાઢે ॥ ૩ ॥

તવ વિદેહ બોલે કર જોરી । વચન સનેહ મુધા જતુ બોરી ॥

કરૌં કવનવિધિ વિનય મુહાઈ । મહારાજ મોહિં દીન્હે બઢાઈ ॥ ૪ ॥

દશરથ રાજાએ, વળાવવા આવેલા મહાજનોને, વિનય કરીને પાછા વાળ્યા અને પછી આદરથી સર્વે માગણુ લોકોને બોલાવી, ભૂષણો, વસ્ત્રો, ઘોડાઓ તથા હાથીઓ આપી, પ્રેમને વધારીને, સર્વેને ઉભા રાખ્યા. ॥ ૧ ॥ માગણુ લોકો, વારંવાર ખીરુદાવળી બોલી રામચન્દ્રજીના હૃદયમાં રાખીને ત્યાંથી પાછા ફર્યા. દશરથ રાજા, જનક રાજાને વારંવાર પાછા વળવાનું કહેતા હતા, પણ જનક રાજા એહને વશ હોવાને લીધે, પાછા વળવાની ઇચ્છા નહીં કરતા હતા. ॥ ૨ ॥ વળી દશરથ રાજાએ, પ્રેમથી, જનક રાજાને કહ્યું કે, “હે રાજાજી ! પાછા વળો. બહુ દૂર આવ્યા છો.” આથી પણ જનક, પાછા નહીં વળતાં, દશરથ રાજા, વાહનપરથી ઉતરીને ઉભા રહ્યા અને તેમનાં નેત્રોમાં પ્રેમાશ્રુનો પ્રવાહ વૃદ્ધિ પામ્યો. ॥ ૩ ॥ આ સમયમાં જનક રાજા, હાથ જોડી, બાણુ રનેહરૂપી અમૃતમાં ભીંભળ્યાં હોય એવા વચનો બોલ્યા કે, “હું કયા પ્રકારથી સુંદર વિનતી કરું ? હે મહારાજ ! આપે મને મોટાઈ આપી છે.” ॥ ૪ ॥

દો-કૌશલપતિ સમધી સજન, સન્માને સવ ખાંતિ ॥

મિલન પરસ્પર વિનય અતિ, પ્રીતિ ન હૃદય સમાતિ ॥ ૫૦૯ ॥

દશરથ રાજાએ, સુજન સંબંધી જનક રાજાનું સર્વ રીતે સન્માન કર્યું. પરસ્પર મળવાથી અને અતિ વિનયથી હૃદયમાં સમાય નહીં એવી પ્રીતિ થઈ. ॥ ૫૦૯ ॥

ચૌ૦—મુનિ મંડલી જનક શિર નાવા । આશિર્વાદ સબહિ સન પાવા ॥

સાદર પુનિ મેટે જામાતા । રૂપ સ્ત્રીલ ગુણનિધિ સવ ખાતા ॥ ૧ ॥

જોરિ પંકરૂહ પાણિ મુહાયે । બોલે વચન પ્રેમ જનુ છાયે ॥

રામ કરોં કેહિ માંતિ પ્રશંસા । મુનિ મહેશ મન માનસ હંસા ॥ ૨ ॥

કરહિ યોગ યોગિ જેહિ લાગી । કોહ મોહ મમતા મદ ત્યાગી ॥

વ્યાપક વ્રજ અલસ અવિનાશી । ચિદાનંદ નિર્ગુણ ગુણરાશી ॥ ૩ ॥

મન સમેત જેહિ જ્ઞાન ન બાની । તરકિ ન સર્કહિ સકલ અનુમાની ॥

મહિમા નિગમ નેતિ કરિ કહરીં । જો તિહું કાલ એક રસ અહરીં ॥ ૪ ॥

જનક રાજ, મુનિનાં મંડલને માથું નમાવી, સર્વના આશીર્વાદ લઇને, રૂપ, શીલ તથા શુષ્ણના ભંડારરૂપ ચારે જમાઈઓને મળ્યા. ॥ ૧ ॥ સુંદર કમળો જેવા હાથ ભેડી, બાણે પ્રેમથી જ છાઈ રહ્યાં હોય એવાં વચનો બોલ્યા કે, “હે રામચન્દ્ર ! હે મુનિઓના તથા મહાદેવના મનરૂપી માનવ સરોવરમાં હંસની પેઠે વીરાજનારા ! હું કઈ રીતથી તમારી પ્રશંસા કરું ? ॥ ૨ ॥ આપ કે જે વ્યાપક, અલસ, અવિનાશી, ચિદાનંદ, નિર્ગુણ, સર્વ જગતના અધિષ્ઠાનરૂપ, સર્વ આનંદોના મૂળરૂપ તથા ત્રણે કાળમાં અખંડ એકરસ છો, જેને પામવા વારતે યોગીઓ, કેધને, મોહને, મમતાને તથા મદને છોડી દઇને યોગ કરે છે, ॥ ૩ ॥ જેને ઇન્દ્રિયો કે મન બાણી શકતાં નથી, જેના તર્ક કરવાને સઘળા તર્ક-શાસ્ત્રીઓ પણ અસમ્મથ છે અને જેના મહિમાને, વેદ નેતિ નેતિ કરીને કહે છે, તે આપ. ॥ ૪ ॥

દો૦—નયન વિષય મોકહૈં બયડ, શો સમસ્ત સુખમૂલ ॥

સબહિ લાભ જગજીવ કહૈં, મયે ઇશ અનુકૂલ ॥ ૫૧૦ ॥

મારાં નેત્રોના વિષયરૂપ થયા છે. (મને પ્રત્યક્ષ થયા છે.) આપે, મારા તરફ અનુકૂલ થઈને જગતના સઘળા જીવોને લાભ આપ્યો છે. ॥ ૫૧૦ ॥

ચૌ૦—સર્કહિ માંતિ મોંહિ દીનહ વડાઈ । નિજ જન જાનિ લીનહ અપનાઈ ॥

હોઈ સહસ્રદશ શારદ શેષા । કરહિ કલ્પ કોટિક ભરિ લેસ્વા ॥ ૧ ॥

મોર ભાગ્ય રાઝર ગુણ ગાથા । કહિ ન સિરાહિ મુનિય રઘુનાથા ॥

મેં કહ્નુ કહૈં એક બલ મોરે । તુમ રીઝહુ સનેહ મુઠિ થોરે ॥ ૨ ॥

બાર બાર માંગો કર જોરે । મન પરિહારૈ ચરણ જનિ મોરે ॥

મુનિ વર વચન પ્રેમ જનુ પોષે । પૂરણ કામ રાય પરિતોષે ॥ ૩ ॥

કરિ વર વિનય સમુર સન્માને । પિતુ કૌશિક વશિષ્ઠ સમ જાને ॥

વિનતી વહુરિ ભરતસન કીન્હી । મિલિ સપ્રેમ પુનિ આશિષ દીન્હી ॥ ૪ ॥

આપે મને પોતાનો દાસ બાણી, શરણે લઈને, સર્વ પ્રકારે મોટાઈ આપી છે. દશ હજાર સરસ્વતી કે દશ હજાર શેષનાગ હોય અને તેઓ કરોડો કદપ સુધી લેખાં કર્યાં

કરે, ॥ ૧ ॥ તોપણ મારાં બાળ્યેનું અને આપની ગુણ કથાનું પૂરેપૂરું વર્ણન કરી શકે નહીં. હે રામચંદ્ર ! સાંભળો. હું જે કાંઈ કહું છું, તે મારા એક બળથી કહું છું અને તે બળ એ છે કે, આપ અત્યંત યોગ્ય સ્નેહથી પણ રીજો છો, ॥ ૨ ॥ હાથ ભેડીને વારંવાર માથું છું કે, મારું મન ભૂલથી પણ આપના ચરણોના ત્યાગ ન કરે.” જાણે પ્રેમથી જ પોષણ પામેલા હોય એવાં સસરાનાં વચનો સાંભળી, પૂર્ણકામ રામચંદ્રજીએ, તેમને રાજી કર્યા. ॥ ૩ ॥ અને પિતા સમાન, વસિષ્ઠ સમાન તથા વિશ્વામિત્ર સમાન ગણી,^૧ વિનય કરીને, સન્માન આપ્યું. પછી જનક રાજાએ, હરતલની પાસે વિનતી કરી અને પ્રેમપૂર્વક મળીને આશીસ્ દીધી. ॥ ૪ ॥

દો-મિલે લ્પણ રિપુસૂદનહિં, દીન્હ અશીશ મહીશ ॥

મયે પરસ્પર પ્રેમ વશ, ફિરિ ફિરિ નાવહિં શીશ ॥ ૫૧૧ ॥

એજ રીતે જનક રાજાએ, લક્ષ્મણને તથા શત્રુઘ્નને મળીને આશીર્વાદ આપ્યા. જનક રાજાએ તથા જમાઈઓએ, પરસ્પરના પ્રેમને વશ થઈ, વારંવાર માથાં નમાવ્યાં. ॥ ૫૧૧ ॥

ચૌ-વાર વાર કરિ વિનય વડાઈ. રણુપતિ ચલે સંગ સવ માઈ ॥

જનક ગહે કૌશિક પદ જાઈ. ચરણ રેણુ શિર નયનન લાઈ ॥ ૧ ॥

મુનુ મુનીશ વર દર્શન તોરે. અગમ ન કહ્યુ પ્રતીતિ મન મોરે ॥

જો મુલ્ય મુયશ લોકપતિ વહઈ. કરત મનોરથ શકુલત અહઈ ॥ ૨ ॥

સો મુલ્ય મુયશ મુલભમોઈ સ્વામી. સવ વિધિ તવ દર્શન અનુગામી ॥

કીન્હ વિનય પુનિ પુનિ શિર નાઈ. ફિરે મહીપતિ આશિષ પાઈ ॥ ૩ ॥

ચલી વરાત નિશાન વજાઈ. મુદિત છોટ વહ સવ સમુદાઈ ॥

રામહિં નિરલિ ગ્રામ નર નારી. પાય નયન ફલ હોઈ મુલારી ॥ ૪ ॥

રામચંદ્રજી, વારંવાર વિનય કરી તથા મોટાઈ આપીને સર્વ બાઈઓની સાથે ચાલ્યા. જનક રાજાએ, વિશ્વામિત્રનાં ચરણને પકડી અને ચરણની રજને માથાપર તથા આંખોપર લગાવી, વિનતી કરી કે, ॥ ૧ ॥ “હે મુનીશ્વર ! હે સ્વામી ! સાંભળો. આપનાં દર્શનથી મને કશું અગમ્ય નથી, એમ મારા મનમાં વિશ્વાસ છે. લોકપાલ દેવતાઓ પણ, જે સુખને અને જે સુયશને ઇચ્છે છે, અને ઇચ્છવામાં પણ પોતાને નાલાયક સમજીને સંકેતાય છે, ॥ ૨ ॥ તે સુખ અને તે સુયશ મને મુલભ છે. કેમ કે, તે સઘળું સુખ તથા સુયશ આપનાં દર્શનના અનુચરુપ છે.” આ પ્રમાણે વિનય કરી, વારંવાર માથું નમાવી, આશીર્વાદ લઈને જનક રાજા પાછા વળ્યા. ॥ ૩ ॥

૧ સીતાજી અને પોતે ભિન્ન નથી, તેથી રામે, જનકને પિતાવ્રુત્ત ગણ્યા. વસિષ્ઠે, બ્રહ્મવિદ્યા આપી હતી અને જનક રાજાએ, બ્રહ્મવિદ્યારૂપ સીતાજી આપ્યાં, તેથી રામે, જનકને વસિષ્ઠવ્રુત્ત ગણ્યા. વિશ્વામિત્રે, બ્રહ્મા તથા અતિબ્રહ્મા નામની વિદ્યાઓ આપી હતી અને જનક રાજાએ, સઘળી વિદ્યાઓનાં અધિષ્ઠાત્રી સીતાજી આપ્યાં, તેથી રાજા જનકને વિશ્વામિત્રવ્રુત્ત ગણ્યા.

નિશાનો બળવીને જાન ચાલતી થઈ. નહાનાં મોટાં સર્વે લોકો પ્રસન્ન થયાં. ગામડાં-
ઓનાં નર તથા નારીઓ, રામને જોઈ, નેત્રોનાં ફળ પામીને સુખી થવા લાગ્યાં. ॥ ૪ ॥

દો-વીચ વીચ વર વાસ કર, મગ લોગન મુલ દેત ॥

અવધ સમીપ પુનીત દિન, પહુંચે આય જનેત ॥ ૫૧૨ ॥

વયમાં વયમાં ઉત્તમ મુકામો કરતી અને માર્ગમાં લોકોને સુખ આપતી આપતી
તે જાન, શુભ દિવસે અયોધ્યાના સમીપમાં આવી પહોંચી. ॥ ૫૧૨ ॥

ચૌ-હને નિશાન પળવ બહુ વાજે । મેરિ શંખ ધુનિ હય ગય ગાજે ॥

જ્ઞાંજ મૃદંગ ડિમડિમી મુહાઈ । સરસ રાગ વાજે સહનાઈ ॥ ૧ ॥

પુર જન આવત અકનિ વરાતા । મુદિત સકલ પુલકાવલિ ગાતા ॥

નિજ નિજ સુંદર સદન સંવારે । હાટ વાટ ચૌહટ પુર દ્વારે ॥ ૨ ॥

ગલી સકલ અરગજા સિંચાઈ । જહૈં તહૈં ચૌકૈ ચારુ પુરાઈ ॥

બના બજાર ન જાત બચાના । તોરણ કેતુ પતાક વિતાના ॥ ૩ ॥

મુફલ પુંગ ફલ કદલિ રસાલા । રોપે વકુલ કદંબ તમાલા ॥

લગે મુખમ તરુ પરસત ધરણી । મણિમય આલવાલ કલ કરણી ॥ ૪ ॥

ઘણાં ઘણાં નીશાનો વાગવા લાગ્યાં, ઢોલ તથા શંખ આદિ વાજ્યાં. શબ્દો
થવા લાગ્યા, હાથીઓ તથા ચોડાઓ ગાજવા લાગ્યા. સુંદર ઝાંઝ, મૃદંગ, ડિમડિમી
તથા શરણાઈ, સરસ રાગોથી વાગવા લાગ્યાં. ॥ ૧ ॥ જાનને આવતી સાંભળી, મનમાં
હર્ષ પામેલાં અને શરીરોમાં રોમાંચિત થયેલાં અયોધ્યાનાં લોકો, પોતપોતાનાં સુંદર
ઘરોને, હાટોને, માર્ગોને, ચોટાઓને અને નગરનાં દ્વારોને શયજીવારવા લાગ્યાં. ॥ ૨ ॥
સઘળા માર્ગોમાં કેશરી ચંદનના છંટકાવ કરવામાં આવ્યા. જ્યાં ત્યાં સુંદર ચોકો પૂર-
વામાં આવ્યા. બજાર તો એવી સુંદર બની કે, જેનાં વખાણ જ કરી શકાય નહીં.
ચોતરફ તોરણો, ધ્વજો, પતાકાઓ તથા ઉલ્લેચો લગાવી દેવામાં આવ્યા. ॥ ૩ ॥
રસ્તાઓની બાજુઓમાં ફળવાળાં સોપારીનાં વૃક્ષો, કેળો, આંબાઓ, બોલસરીઓ,
કદળો અને તમાલો રોપવામાં આવ્યા. એ સુંદર વૃક્ષો, ધરતીનો સ્પર્શ કરતાં જ ચોટી
ગયાં અને ફળોના બોલબોધી નમી નમીને પૃથ્વીનો સ્પર્શ કરવા લાગ્યાં. વૃક્ષોને,
મણિઓના સુંદર ક્યારાઓ આંધવામાં આવ્યા. ॥ ૪ ॥

દો-વિવિધ માંતિ મંગલ કલશ, ગૃહ ગૃહ રચે સંભારી ॥

સુર બ્રહ્માદિ સિંહાંહિ સવ, રણુવર પુરી નિહારિ ॥ ૫૧૩ ॥

ઘેર ઘેર અનેક પ્રકારના મંગલ કલશો બનાવી બનાવીને ગોઠવવામાં આવ્યા.
અયોધ્યાની શેઠાને જોઈને બ્રહ્માદિક સર્વે દેવતાઓ પણ વખાણવા લાગ્યા. ॥ ૫૧૩ ॥

ચૌ-યુષ ભવન તેહિ અવસર સોહા । રચના દેલિ મદન મન મોહા ॥

મંગલ શકુન મનોહરતાઈ । ઋષિ સિધિ મુલ સંપદા મુહાઈ ॥ ૧ ॥

જનુ હજાહ સવ સહજ સુહાયે । તનુ ધરિ ધરિ દશરથ ગૃહ આયે ॥
 દેસન હેતુ રામ વૈદેહી । કહો લાલસા હોય ન કેહી ॥ ૨ ॥
 યૂથ યૂથ મિલિ ચર્લી સુઆસિનિ । નિજ છબિ નિદરહિં મદન વિલાસિનિ ॥
 કલશ સુમંગલ સજી આરતી । ગાવહિં જનુ બહુ મેપ ભારતી ॥ ૩ ॥
 મૂપતિ ભવન કુલાહલ હોઈ । જાય ન વરણિ સમય મુલ્લ સોઈ ॥
 કૌશલ્યાદિ રામ મહતારી । પ્રેમ વિવશ તનુ દશા વિસારી ॥ ૪ ॥

એ અવસરમાં રાજદ્વારની તો એવી શોભા બની કે, જેની રચનાને જોઈ, કામ-
 દેવનું મન પણ મોહિત થઈ જાય. મંગલકારી શકુનો, મનોહરતા, ઋદ્ધિ, સિદ્ધિ, સુખ
 તથા ઉત્તમ સંપત્તિઓ, ॥ ૧ ॥ એ સઘળાં બાજે ઉત્સાહને લીધે સહજ સુંદર શરીરો
 ધરી ધરીને દશરથ રાજને ઘેર આવેલા હોય એવાં જણાવા લાગ્યાં. રામનાં અને
 સીતાનાં દર્શનની કોને લાલસા ન હોય ? કહો. ॥ ૨ ॥ પોતાના શોભાથી કામદેવની
 સ્ત્રી રતને પણ લગવનારી સુવાસિનીઓ માંગલિક કલશોને તથા આરતીઓને સાળ,
 ટોળે-ટોળાં મળીને ચાલી અને તેઓ બાજે ઘણાં રૂપો ધરીને સરસ્વતી ગાતી હોય
 એવી જણાવા લાગી. ॥ ૩ ॥ દરબારમાં કોલાહલ મચી રહ્યો. આ સમયનાં સુખનું
 વર્ણન કર્યું જાય નહીં. કૌશલ્યા આદિ રામચન્દ્રજીની માતાઓ, પ્રેમથી પરવશ થઈ,
 દેહની દશાને પણ ભૂલી ગઈ. ॥ ૪ ॥

દો-દિયે દાન વિપ્રન વિપુલ, પૂજિ ગણેશ પુરારિ ॥

મમુદિત પરમ દરિદ્ર જનુ, પાય પદારથ ચારિ ॥ ૫૧૪ ॥

જેમ પરમ દરિદ્ર માણસો, ધર્મ આદિ ચારે પુરુષાર્થોની પ્રાપ્તિ થવાની સાંભળી
 રાજ થાય, તેમ ચારે પુત્રોનું આવકું સાંભળી, રાજ થયેલી માતાઓએ, ગણપતિનું
 તથા શંકરનું પૂજન કરીને પ્રાર્થણાને ઘણાં ઘણાં દાનો આપ્યાં. ॥ ૫૧૪ ॥

ચૌ-પ્રેમ પ્રમોદ વિવસ સવ માતા । ચલહિં ન શરણ શિથિલ સવ ગાતા ॥

રામ દરશ હિત સવ અનુરાગી । પરિચ્છન સાજ સજન સવ લારી ॥ ૧ ॥

વિવિધ વિધાન વાજને વાજે । મંગલ મુદિત મુમિત્રા સાજે ॥

હરદ દૂધ દધિ પહ્લવ ફૂલા । પાન પુંગ ફલ મંગલ મૂલા ॥ ૨ ॥

અક્ષત અંકુર લોચન લાજા । મંજુલ મંજરિ તુલસિ વિરાજા ॥

હ્રોહે પુરટ ઘટ સહજ સુહાયે । મદન સકુચ જનુ નીંદ બનાયે ॥ ૩ ॥

શકુન મુગંધ ન જાહિં બચ્ચાની । મંગલ સકલ સજહિં સવ રાની ॥

રત્ની આરતી વિવિધ વિધાના । મુદિત કરહિં કલ મંગલ ગાના ॥ ૪ ॥

પ્રેમથી તથા આનંદથી પરવશ થવાને લીધે સઘળાં ગાત્રો શિથિલ થઈ જવાથી
 થયે નહીં ચાલી શકતાં છતાં પણ, રામનાં દર્શનને વારતે સંપૂર્ણ આતુર થયેલી સઘળી
 માતાઓ, પોંખવાના સઘળા સાંજે સજવા લાગી. ॥ ૧ ॥ અનેક પ્રકારનાં વાળં વાગવા

લાગ્યાં. પ્રસન્ન થયેલાં સુમિત્રા, હળદર, આદિ માંગલિક પદાર્થો તૈયાર કરવા લાગ્યાં, મંગળના મૂળરૂપ હળદર, દૂર્વા, દહીં, પલ્લવો, પુષ્પો, પાન, સોપારી, ॥ ૨ ॥ અક્ષત, જ્વારા, ગોરોચન, શાળની ધાણી, કામળ તથા સુશોભિત તુલસી તથા તેનાં માંજરા, બાજુ કામદેવે કામની સુંદરતાથી લગ્નર્થને છૂપાવા વાસ્તે ઉડાં સ્થાનો બનાવી રાખ્યાં હોય એવા રત્ન જડેલા સ્વાભાવિક સુંદર સુવર્ણના કળશો, ॥ ૩ ॥ શકુનો અને જેઓનાં વખાણ કરી ન શકાય નહીં એવા સુગંધો તૈયાર કર્યાં. સઘળી રાણીઓ, સર્વ મંગલો સહ વિવિધ પ્રકારોથી આરતીઓ કરી, આનન્દથી સુંદર તથા માંગલિક ગીતો ગાવા લાગી. ॥ ૪ ॥

દો-કનક ચાર ખરિ મંગલન્હ, કમલ કરવિ લિયે માત ॥

ચર્લી મુદિત પરિછન કરન, પુલક પલ્લવિત ગાત ॥ ૫૧૫ ॥

હર્ષ પામેલી અને ગાત્રોમાં રોમાંચોથી પ્રકુલિત થયેલી માતાઓ, સુવર્ણના થાળોમાં માંગલિક પદાર્થો ભરી, તે થાળોને કમળો જેવા હસ્તોમાં લઇને પોંખવાને વાસ્તે આવી. ॥ ૫૧૫ ॥

ષો-ધૂપ ધૂમ નભમેચક ખયજ ॥ સાવન ઘન ઘર્મડ જનુ હયજ ॥

સુરતરુ સુમન માલ સુર વર્ષહિં । મનહુ બલાક અવલિ મન કર્ષહિં ॥ ૧ ॥

મંજુલ મણિમય વંદન વારે । મનહુ પાક રિપુ ચાપ સંવારે ॥

મગટહિં દુરહિં અટનપર ખામિનિ । ચારુ ચપલ જનુ દમકહિં દામિનિ ॥ ૨ ॥

દુન્દુભિ ધુનિ ઘન ગરજહિં ધોરા । યાચક ચાતક દાદુર મોરા ॥

સુર સુગંધ શુચિ વર્ષહિં વારી । સુખી સકલ ક્રષિ પુર નર નારી ॥ ૩ ॥

સમય જાનિ ગુરુ આયસુ દીન્દા । પુર પ્રવેશ રપુ કુલ મણિ કીન્દા ॥

મુમિરિ શંસુ ગિરિજા ગણરાજા । મુદિત મહીપતિ સહિત સમાજા ॥ ૪ ॥

ધૂપોના ધૂવાડાઓથી આકાશ કાળું થઈ જવાને લીધે, બાજુ શ્રાવણ માસનો ધમ. ઘોર મેઘ છાઈ રહ્યો હોય એવું જ દેખાવા લાગ્યું, દેવતાઓએ, વરસાવવા માંડેલી કદપ વૃક્ષના શ્વેત પુષ્પોની માળાઓ, બાજુ બગલાઓની પંક્તિઓ હોય તેમ અંતઃકરણોને ખેંચવા લાગી, ॥ ૧ ॥ રંગરંગનાં મણિઓથી બનાવેલાં સુંદર તોરણો બાજુ ઈંદ્રધનુષો ખેંચાયાં હોય એવાં દેખાવા લાગ્યાં, અગાશીઓપર હરહર કરવાથી પ્રગટ થતી અને છૂપી જતી કામિનીઓ, બાજુ સુંદર અને ચપલ વીજળીઓ ચમકતી હોય એવી દેખાવા લાગી ॥ ૨ ॥ દુન્દુભિઓનો નાદ, મેઘની પ્રબલ ગર્જના જેવો સંભળાવા લાગ્યો, યાચક લોકો બાજુ બપેયા, દેડકા અને મોર હોય એવા જાણવા લાગ્યા. દેવતાઓના હસ્તોથી

૧ જેમ બપેયાઓ, મેઘનાં દર્શનની ઇચ્છા રાખે, તેમ યાચકો, રામનાં દર્શનની ઇચ્છા રાખતા હતા, તેથી બપેયા જેવા, જેમ દેડકાઓ એકતાર અવાજથી બોલે, તેમ યાચકો એકતાર અવાજથી જમના પવન કરતા હતા, તેથી દેડકા જેવા અને જેમ મોર પક્ષીઓ, ટલ કરે, તેમ યાચકો, ટલ કરતા હતા, તેથી મોર જેવા જાણવા લાગ્યા.

પડતું પવિત્ર તથા સુગંધી જળ, જાણે વરસાદ થતો હોય એવું જણાવા લાગ્યું અને તેથી સઘળાં અયોધ્યા પુરીનાં નર તથા નારીઓ, ધાન્યોના છોડોની પેઠે સુખી થવા લાગ્યાં. ॥ ૩ ॥ સારો સમય જોઈ, વસિષ્ઠ સુનિએ આજ્ઞા દેતાં પ્રસન્ન થયેલા રઘુ કુલમાં મહિ-
રુપ દશરથ રાજાએ, સદાશિવનું, પાર્વતીનું, તથા ગણપતિનું સ્મરણ કરીને પોતાના રસાલા સહિત અયોધ્યામાં પ્રવેશ કર્યો. ॥ ૪ ॥

દો०—હોહિ શકુન વર્ષહિં સુમન, સુર દુન્દુભી બજાય ॥

વિવુષ વધૂ નાવહિં મુદિત, મંજુલ મંગલ ગાય ॥ ૫૧૬ ॥

આ સમયે સારાં શકુનો થયાં, પુષ્પોની વૃષ્ટિએ પડવા લાગી, દેવતાઓ દુન્દુ-
ભિએ વગાડવા લાગ્યા અને અપ્સરાઓ પ્રસન્ન થઈને નાચવા લાગી તથા સુંદર માંગ-
લિક ગાયનેા ગાવા લાગી. ॥ ૫૧૬ ॥

ચૌ०—માગષ સૂત વંદિ નટ નાગર । ગાવહિં યશ તિહૂલોક ઝજાગર ॥

જય ધુનિ વિમલ વેદ વર વાની । દશ દિશિ સુનિય સુમંગલ સ્વાની ॥ ૧ ॥

વિપુલ બાજને બાજન લાગે । નમ સુર નગર લોગ અનુરાગે ॥

વને વરાતી વરણિ ન જાઈ । મહા મુદિત મન મુલ ન સમાઈ ॥ ૨ ॥

પુર વાસિન તવ રાઝ જુહારે । દેસત રામહિં મયે સુલારે ॥

કરહિં નિહાવરિ મણિમય ચીરા । વારિ વિલોચન પુલક શરીરા ॥ ૩ ॥

આરાતિ કરહિં મુદિત પુર નારી । હરણહિં નિરલિ કુંવર વર ચારી ॥

શિવિકા સુભગ ચૌહાર ઝપારી । દેસિ દુલહિનિન્દ હોહિં સુલારી ॥ ૪ ॥

આતુરીવાળા વહીવંતા, પૌરાણિક, ભાટ તથા નટો, ત્રણે લોકમાં પ્રસિદ્ધિ થયેલી કીર્તિને ગાવા લાગ્યા, જ્યેષ્ઠવનિ તથા નિર્મળ, ઉત્તમ અને સુમંગલોની ખાણરૂપ વેદ-
ધ્વનિ દશે દિશાઓમાં સંભળાવા લાગ્યો, ॥ ૧ ॥ મોટાં મોટાં વાળંઓ વાગવા લાગ્યાં,
અને આકાશમાં દેવતાઓ તથા અયોધ્યામાં ખાણસો, પ્રેમયુક્ત થવા લાગ્યાં. એ જાનનું
વર્ણન બની શકે નહીં. સર્વત્ર આનંદ વર્તી રહ્યો અને સુખ, લોકોના અંતઃકરણોમાં
નહીં સમાવાથી ઉભરાતું હોય એવું જણાવા લાગ્યું. ॥ ૨ ॥ આ સમયે પુરવાસીઓ,
દશરથ રાજાને જુહાર કરી, રામનાં દર્શન કરીને સુખ પામ્યા, અનેક મહિઓની તથા
વજ્રોની નોંછાવરો કરવા લાગ્યા અને નેત્રોમાં અશ્રુઓથી તથા શરીરમાં રોમાંચોથી
વ્યાપ્ત થયા. ॥ ૩ ॥ હર્ષ પામેલી નગરની સ્ત્રીઓ, આરતી કરી, ચારે ઉત્તમ કુંવરોને
જોઈ, પરમ હર્ષ પામી અને પાલખીઓ ઉપરના સુંદર પડદા ઉઘાડી ઉઘાડી, કુમાર-
પત્નીઓને જોઈ જોઈને સુખ પામવા લાગી. ॥ ૪ ॥

દો०—ફહિ વિષિ સવહી દેત મુલ, આયે રાજદુઆર ॥

મુદિત માટુ પરિચન કરહિં, વધુન સમેત કુમાર ॥ ૫૧૭ ॥

આ પ્રમાણે સર્વને સુખ આપતા રાજકુમારો, રાજદ્વારમાં આવ્યા. હર્ષ પામેલી
માતાઓ, વહુઓ સહિત કુમારોને પોંખવા લાગી. ॥ ૫૧૭ ॥

चौ०—करहि आरती बारहि बारा । प्रेम प्रमोद कहै को पारा ॥

भूषण मणि पट नाना जाती । करहि निछावरि अगणित भांती ॥ १ ॥

बहुन समेत देखि सुत चारी । परमानंद मगन महतारी ॥

पुनि पुनि सीय राम छवि देखी । मुदित सकल जगजीवन लेखी ॥ २ ॥

सखि सीय मुख पुनि पुनि चाही । गान करहि निज मुकृत सराही ॥

वरषहि सुमन क्षणहि क्षण देवा । नाचहि गावहि लावहि सेवा ॥ ३ ॥

देखि मनोहर चारिउ जोरी । शरद उपमा सकल हँदोरी ॥

देत न बनहि निपट लघु लागी । इक टक रही रूप अनुरागी ॥ ४ ॥

માતાઓએ વારંવાર આરતી કરી અને અનેક જાતનાં અગણિત ભૂષણોની, મણિ-
ઓની તથા વસ્ત્રોની નોંછાવરો કરી. આ સમયના પ્રેમનો અને આનન્દનો પાર કોણ
વર્ણવી શકે ? ॥ ૧ ॥ માતાઓ, વહુઓ સહિત ચાર પુત્રોને ભેઈ, પરમ આનન્દમાં મગ્ન
થઈ અને વારંવાર સીતાની તથા રામની શોભા ભેઈને, પરમ આનન્દ માનવાં ઉપરાંત
જગતમાં પોતાના જીવનને પણ સફલ થયું ગણવા લાગી. ॥ ૨ ॥ કૌશલ્યા વગેરેની
સખીઓ વારંવાર સીતાજીનાં મુખને ભેઈ, પોતાનાં ભાગ્યની પ્રશંસા કરવા લાગી અને
ગાવા લાગી. દેવતાઓ, ક્ષેત્રે ક્ષેત્રે પુષ્પો વરસાવવા લાગ્યા, નાચવા લાગ્યા, ગાવા
લાગ્યા અને સેવા લાવવા લાગ્યા. ॥ ૩ ॥ સરસ્વતી ચારે મનોહર ભેડીઓને ભેઈ,
તેઓને વાસ્તે સઘળી ઉપમાઓને શોધવા લાગી, પણ કોઈ ઉપમા યોગ્ય નહીં લાગતાં,
અત્યંત હલકી જ જણાવાથી છેવટ ઉપમા દેવાનો આગ્રહ છોડી દઈ, નિમેષ વગરની
દૃષ્ટિથી એ ભેડીઓનાં રૂપમાં જ આસક્ત થઈ રહી. ॥ ૪ ॥

दो०—निगम नीति कुल रीति कर, अर्घ्य पांखडे देत ॥

बहुन सहित सुत परछि सब, चलीं लिवाय निकेत ॥ ५१८ ॥

સઘળી માતાઓ, વેદની નીતિ તથા કુલની રીતિ કરી, અર્ધ્યો આપી, વહુઓ
સહિત પુત્રોને પોંખી, પાંચરેલાં પટાંખરા ઉપર ચરણો મૂકાવતી મૂકાવતી રાજમંદિરમાં
લઈ ચાલી. ॥ ૫૧૮ ॥

चौ०—चारी सिंहासन सहज मुहाये । जनु मनोज निज हाथ बनाये ॥

तिन पर कुँअरि कुँवर बैठारे । सादर पाँय पुनीत पखारे ॥ १ ॥

धूप दीप नैवेद्य वेद विधि । पूजे वर दुलहिनि मंगल निधि ॥

बारहि बार आरति करहीं । व्यजन चारू चामर शिर ढरहीं ॥ २ ॥

वस्तु अनेक निछावरि होहीं । भरीं प्रमोद मातु सब सोहीं ॥

पावा परम तत्त्व जनु योगी । अमृत लहि जनु सन्तत रोगी ॥ ३ ॥

जन्म रंक जनु पारस पावा । अँधहि लोचन लाभ मुहावा ॥

मूक वदन जस शरद छाई । मानहु समर शूर जय पाई ॥ ४ ॥

ભણે કામદેવે પોતાના હાથથી બનાવ્યાં હોય એવાં ચાર સ્વાભાવિક સુંદર સિંહાસનો ઉપર, મંગળના લંકારરૂપ કુંવરોને તથા વહુઓને બેસાડી, આદર સહિત તેઓનાં પવિત્ર ચરણો પધાળી, ॥ ૧ ॥ વેદોક્ત વિધિ પ્રમાણે ધૂપ, દીપ તથા નૈવેદ્ય આદિથી પૂજન કરી, વારંવાર આરતી કરવા લાગી, મસ્તકોપર સુંદર ચમરો ઢાળવા લાગી, ॥ ૨ ॥ અનેક વસ્તુઓની નોછાવરો કરવા લાગી અને એથી સઘળી માતાઓ, આનંદથી ભરપૂર થઇને શોભવા લાગી. યોગીને પરમતત્ત્વ મળવાથી જે સુખ થાય, રોગી માણસોને અમૃત મળવાથી જે સુખ થાય, ॥ ૩ ॥ જન્મથી દરિદ્ર એવાં માણસોને, પારસ મણિ મળવાથી જે સુખ થાય, આંધળા માણસોને સુંદર નેત્રો મળવાથી જે સુખ થાય, મૂંગાં માણસોને સુખમાં સરસ્વતી છાઈ રહેવાથી જે સુખ થાય અને શૂર માણસોને યુદ્ધમાં વિજય મળવાથી જે સુખ થાય, ॥ ૪ ॥

દો—ઈહિ મુક્તે શ્રત કોટિ ગુણ, પાવર્હિ માતુ અનંદ ॥

માઇન સહિત વિવાહ ઘર, આયે રઘુકુલ ચંદ ॥ ૫૧૯ ॥

તે સુખથી, પણ સો કરોડગણું સુખ, માતાઓને પ્રાપ્ત થયું, કે જે સમયે રામ-ચંદ્રજી ભાઈઓ સહિત પરણીને પધાર્યા. ॥ ૫૧૯ ॥

દો—લોક રીતિ જનની કરહિં, વર દુલહિનિ સકુચાહિં ॥

મોદ વિનોદ વિલોકિ વહ, રામ મનહિં મુસકાહિં ॥ ૫૨૦ ॥

માતાઓ, લોક રીતિ કરવા લાગતાં, વર કન્યાઓ લબવા લાગ્યાં. માતાઓને મોટો વિનોદ તથા આનંદ પ્રાપ્ત થયો બોધ, રામચંદ્રજી મનમાં મંદહાસ્ય કરવા લાગ્યા. ॥ ૫૨૦ ॥

જો—દેવ પિતર પૂજે વિધિ નીકી । પૂજી સકલ કામના જીકી ॥

સવહિ વંદિ માંગર્હિ વરદાના । માઇન સહિત રામ કલ્યાના ॥ ૧ ॥

અંતર હિત મુર આશિષ દેહીં । મુદિત માતુ અંચલ મરિ લેહીં ॥

શ્રૂપતિ બોલિ વરાતિન્હ લીન્હે । યાન વસન મણિ શ્રૂષણ દીન્હે ॥ ૨ ॥

આપમ્મ પાય રાસિ ડર રામહિં । મુદિત ગયે સવ નિજ નિજ ધામહિં ॥

પુર નર નારિ સકલ પહિરાયે । ઘર ઘર વાજર્હિ અનંદ વધાયે ॥ ૩ ॥

યાચક જન યાચર્હિ જોઈ જોઈ । પ્રમુદિત રાઝ દેહિં સોઈ સોઈ ॥

સેવક સકલ વજનિયાં નાના । પુરણ કિયે દાન સનમાના ॥ ૪ ॥

દેવતાઓની તથા પિતૃઓની ભઠ્ઠી ભાતથી પૂજાઓ કરવામાં આવી, જેને જેને જે જે કામના હતી, તેની તેની તે તે કામના, પરિપૂર્ણ કરવામાં આવી અને બંદીજનો દેવતાઓની પાસે ભાઈઓ સહિત રામના કંઠ્યાણરૂપ વરદાન માગવા લાગ્યા. ॥ ૧ ॥ અંતર્ધાનરૂપે ઉભેલા દેવતાઓ આશીર્વચનો લેવા લાગી. દશરથ રાજાએ, બાનૈયાઓને બોલાવી, સર્વને વાહનો, વસ્ત્રો, મણિઓ તથા લૂપણો આપ્યાં. ॥ ૨ ॥ બાનૈયાઓ રાજા થઈ, આજ્ઞા લઈ, હૃદયોમાં રામને રાખીને પોતપોતાને ઘેર ગયા. પછી રાજાએ,

અયોધ્યાનાં સઘળાં નરનારીઓને પહેરામણી આપી. ઘેર આનંદનાં વાળંએ વાગવા લાગ્યાં ॥ ૩ ॥ યાત્રક લોકો જે જે કાંઈ માગવા લાગ્યા, તે સઘળું રાજ, આનંદ ભરેલાં મનથી આપવા લાગ્યા. સઘળા સેવકોને તથા અનેક વાળંવાળાઓને પણ રાજ્યો, દાનથી તથા સન્માનથી સંતુષ્ટ કર્યાં. ॥ ૪ ॥

દો०—દેહિ અશીશ જુહારિ સવ, ગાવહિં ગુણ ગણ ગાય ॥

તવ ગુરુ શ્રુસર સહિત ગૃહ, ગમન કીન્હ રણુનાથ ॥ ૫૨૧ ॥

સર્વે લોકો આશિષો દઈ જુહાર કરી, શુભોની ગાથાઓ ગાતા ગાતા ઘેર ગયા. પછી મહારાજ દશરથ શુરુઓની સાથે તથા પ્રાદ્યશુભોની સાથે રાણીવાસમાં પધાર્યાં. ॥ ૫૧૧ ॥

જો०—જો વસિષ્ઠ અનુશાસન દીન્હા । લોકવેદ વિધિ સાદર કીન્હા ॥

શ્રુસર મીર દેશિ સવ રાની । સાદર ડઠી ભાગ્ય વડ જાની ॥ ૧ ॥

પાંચ પત્થારિ સકલ અન્હવાયે । પૂજ મળી વિધિ શ્રૂપ જીવાયે ॥

આદર દાન પ્રેમ પરિ પોષે । દેત અશીશ ચલે મન તોષે ॥ ૨ ॥

વહુ વિધિ કીન્હ ગાયિ સુત પૂજા । નાથ મોહિં સમ ધન્ય ન દૂજા ॥

કીન્હ પ્રશંસા શ્રૂવતિ શ્રૂરી । રાનિન સહિત કીન્હ પગ ધૂરી ॥ ૩ ॥

મીતર ભવન દીન્હ વરવાસુ । મન જુગાવત રહ ત્વ રનિવાસુ ॥

પૂજે ગુરુ પદ કમલ વહોરી । કીન્હ વિનય મન પ્રીતિ ન થોરી ॥ ૪ ॥

ત્યાં વસિષ્ઠ મુનિએ જેમ આજ્ઞા કરી, તે પ્રમાણે તેમણે લોકવિધિ તથા વેદવિધિ કર્યાં. સઘળી રાણીઓએ, પ્રાદ્યશુભોની બીડ જોઈ, પ્રેમ સહિત ઉઠી, પોતાનાં ઘાટાં લાગ્ય જાણી, ॥ ૧ ॥ સર્વ પ્રાદ્યશુભોને પણ પાખાળી નવરાખ્યા અને રાજ્યો, ભલી ભાતથી પૂજાને તેઓને જમાવ્યા તથા આદરથી, દાનથી અને પ્રેમથી સંતુષ્ટ કર્યાં. સર્વે પ્રાદ્યશુભો સંતુષ્ટ મનથી આશીર્વાદો દેતા દેતા ત્યાંથી ગયા. ॥ ૨ ॥ પછી રાજ્યો, વિશ્વામિત્રની પૂજા કરીને કહ્યું કે, “હે નાથ ! આપની કૃપાથી, શીજે કોઈ પણ મારા જેવો ધન્ય નથી,” આ પ્રમાણે ઘણી પ્રશંસા કરી અને પછી રાજ્યો તથા રાણીઓએ, તેમના ચરણની રચને માથે ચડાવી. ॥ ૩ ॥ રાજ્યો, વિશ્વામિત્રને રાણીવાસમાં જ ઉતારે આપ્યો, કે જેથી પોતાનું અને રાણીઓનું મન નિત્ય દર્શનને લાભ મળવાથી આનંદયુક્ત રહે. તે પછી રાજ્યોએ ઘણી પ્રીતિથી શુરુ વસિષ્ઠનાં ચરણકમળોની પૂજા કરી અને ઘણું ઘણું વિનય કર્યો. ॥ ૪ ॥

દો०—વચુન સમેત કુમાર સવ, રાનિન સહિત મહીશ ॥

પુનિ પુનિ વંદત ગુરુ ચરણ, દેત અશીશ મુનીશ ॥ ૫૨૨ ॥

વહુઓ સહિત સઘળા કુમારો અને રાણીઓ સહિત રાજ્ય, વારંવાર શુરુનાં ચરણોને પ્રણામ કરવા લાગ્યા અને મુનીશ્વર શુરુ વસિષ્ઠ, તેઓને આશિષો દેવા લાગ્યા. ॥ ૫૨૨ ॥

ચૌ૦-વિનય કીન્હ ઉર અતિ અનુરાગે । મૃત સંપદા રાખિ સવ આગે ॥
 નેગ માગ મુનિ નાયક લીન્હા । આશિર્વાદ બહુત વિધિ દીન્હા ॥ ૧ ॥
 ઉર ધરિ રામહિ સીય સમેતા । હરષિ કીન્હ ગુરુ ગમન નિકેતા ॥
 વિમવધૂ સવ મૂપ બુલાઈ । વીર ચારૂ મૂષળ પહિરાઈ ॥ ૨ ॥
 બહુરિ બુલાય મુઆસિન લીન્હી । રૂચિ વિચારિ પહિરાવનિ દીન્હી ॥
 નેગી નેગ યોગ સવ લેહી । રૂચિ અનુરૂપ મૂપ મળિ દેહી ॥ ૩ ॥
 મિય પાહુને પૂજ્ય જે જાને । મૂપતિ મલી ખાંતિ સન્માને ॥
 દેવ દેસિ રઘુવીર વિવાહ । વરષિ પ્રસૂન પ્રશંસિ ઉછાહ ॥ ૪ ॥

રાજાએ, અત્યંત પ્રેમ ભરેલાં મનથી વિનય કરીને પુત્રો તથા સઘળી સંપત્તિઓ શુરુની આગળ ધરતાં શુરુએ ક્રક્ત પોતાનો રીતસરનો લાગો જ માગી લીધો અને ઘણા પ્રકારના આશીર્વાદો આપ્યા. ॥ ૧ ॥ વસિષ્ઠ શુરુ સીતા સહિત રામને હૃદયમાં ધરી, રાજા યદને પોતાને ઘેર ગયા. પછી રાજાએ સઘળી બ્રાહ્મણોની સ્ત્રીઓને બોલાવીને, તેઓને સુંદર વસ્ત્રો તથા આભૂષણો પહેરાવ્યાં. ॥ ૨ ॥ પછી સુવાસિનીઓને બોલાવી, પ્રત્યેકની રૂચિ ભેદ ભેદને, તેઓને પહેરામણી આપી. લાગાવાળા સર્વે લોકો, લાગા પ્રમાણે જ લેવા લાગ્યા પણ રાજાઓના શિરોમણિ દશરથ રાજાએ, પોતાનાં મનની ઉમંગ પ્રમાણે, તેઓને આપ્યું. ॥ ૩ ॥ જે પ્યારા પદોણાઓ પૂજવા યોગ્ય જણાયા, તેઓનું રાજાએ, બહુ ભાતથી સન્માન કર્યું. દેવતાઓ, રામચંદ્રજીના વિવાહને ભેદ, પુષ્પની વૃષ્ટિઓ કરીને ઉત્સાહથી પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. ॥ ૪ ॥

દો૦-ચલે નિશાન વજાય મુર, નિજ નિજ પુર મુલ પાય ॥

કહત પરસ્પર રામ યશ, હર્ષ ન હૃદય સમાય ॥ ૫૨૩ ॥

જેઓનાં હૃદયોમાં હર્ષ સમાતો નહોતો એવા દેવતાઓ, સુખ પામી, દુઃકૃષ્ણો વગાડી, પરસ્પરમાં રામના યશનું વર્ણન કરતા કરતા, પોતપોતાના લોકોમાં ગયા. ૫૨૩

ચૌ૦-સવ વિધિ સવહિ સમુદિત નરનાહ । રહા હૃદય ધરિ પ્રીરિ ઉછાહ ॥

જહૈં રનિવાસ તહાં પગુ ધારે । સહિત વધૂટિન કુંવર નિહારે ॥ ૧ ॥

લિયે ગોદ કરિ મોદ સમેતા । કો કહિ સકૈ મયડ મુલ જેતા ॥

વધૂ સમેમ ગોદ બૈઠારી । બાર બાર હિય હરષિ દુલારી ॥ ૨ ॥

દેસિ સમાજ મુદિન રનિવાસ । સવકે ઉર આનંદ કિય વાસ ॥

કહેડ મૂપ જિમિ મયડ વિવાહ । મુનિ મુનિ હર્ષ હોત સવ કાહ ॥ ૩ ॥

જનક રાજ ગુણ શીલ બઢાઈ । પ્રીતિ રીતિ સંપદા મુહાઈ ॥

બહુવિધિ મૂપભાટ જિમિ વરણી । રાની સવ પ્રમુદિત મુની કરણી ॥ ૪ ॥

સઘળી રીતે સર્વનું સન્માન કરી, હૃદયમાં આનંદથી ભરપૂર થઈ રહેલા દશરથ રાજાએ, રાણીવાસમાં પધારી, વહુઓ સહિત કુંવરોને બોલા ॥ ૧ ॥ અને આનંદથી તે કુંવરોને બોળામાં બેસાડ્યા. આ સમયમાં રાજાને જેટલું સુખ ઉપજ્યું, તેટલા સુખનું

કોણ વર્ણન કરી શકે ? રાજાએ, પ્રેમથી વહુઓને પણ ખોળામાં લીધી. વહુઓ, સસ-
રાનું હેત જોઈ જોઈને હૃદયોમાં હર્ષ પામી. ॥ ૨ ॥ આ સમાજને જોઈ, રાણીવાસને
એવો આનંદ થયો કે, જાણે સર્વનાં હૃદયોમાં આનંદે પોતાનો ખાસ નિવાસ જ કર્યો
હોય. રાજા, કુંવરોના વિવાહ થયાની હકીકત કહેવા લાગ્યા અને સાંભળી સાંભળીને
સર્વ કોઈના મનમાં આનંદ થવા લાગ્યો. ॥ ૩ ॥ જેમ ભાટ વર્ણવે, તેમ દશરથ રાજાએ,
જનક રાજાના શુભોત્તું, શીલતું, મોટાઈતું, પ્રીતિતું, રીતિતું અને સુંદર સંપત્તિઓનું
વર્ણન કર્યું. જનક રાજાની કરુણી સાંભળીને, સર્વ રાણીઓ રાજી થઈ. ॥ ૪ ॥

દો-સુતન સમેત નહાઈ તૃપ, બોલિ લિયે ગુરુ જ્ઞાતિ ॥

ખોજન કીન્હ અનેક વિધિ, ઘરી પાંચ ગઈ રાત્રી ॥ ૫૨૪ ॥

રાજાએ, પોતાના પુત્રો સહિત નાહી, શુરુ જનને તથા ભાયાતોને બોલાવી, અનેક
પ્રકારનું લોજન કર્યું, ત્યાં પાંચ ઘડી રાત ગઈ. ॥ ૫૨૪ ॥

ચૌ-મંગલ ગાન કરાઈં વર ખામિનિ । મહિ સુલ મૂલ મનોહર યામિનિ ॥

અર્ચે પાન સબ કાહન પાયે । ઐંગ મુગંધ ધૂધિત લલિછાયે ॥ ૧ ॥

રામહિ દેલિ રજાયસુ પાઈ । નિજ નિજ ભવન ચલે શિર નાઈ ॥

પ્રેમ પ્રમોદ વિનોદ બહાઈ । સમય સમાજ મનોહરતાઈ ॥ ૨ ॥

કહિ ન સકાઈં શ્રુતિ સારદ શેષ । વેદ વિરંચિ મહેસ ગણેશ ॥

સો મૈં કહૌં કવન વિધિ વરણી । ધૂમિ નાગ શિર ધરૈં કિ ધરણી ॥ ૩ ॥

તૃપ સબ ખાંતિ સબહિ સનમાની । કહિ મૃદુ વચન બુલ્હાઈ રાની ॥

વધૂ લરકિની પર ઘર આઈ । રાલેઝ નૈન પલકકી નાઈ ॥ ૪ ॥

ઉત્તમ સ્ત્રીઓ માંગલિક ગીતો ગાવા લાગતાં, એ રાત્રિ મનોહર અને સુખના
મૂળરૂપ થઈ. આવ્યમન થયા પછી સર્વને પાનપીઠાં વેહેંચવામાં આવ્યાં. સુગંધ લગાવી
શણગારવાથી સર્વનાં અંગોમાં કાંતિ છાઈ રહી. ॥ ૧ ॥ સર્વે લોકો, રામને જોઈ, રાજા
મેળવી, માથાં નમાવીને પોતપોતાને ઘેર ગયા. આ સમયના પ્રેમનું, આનંદનું, વિનો-
દનું, શ્રેષ્ઠપણું અને મનોહરપણું, ॥ ૨ ॥ મંત્રો, ઉપનિષદો, સરસ્વતી, શેષનાગ,
બ્રહ્મા, સદાશિવ અને ગણપતિ પણ વર્ણન કરી શકે નહીં, ત્યારે હું તો કેમ જ વર્ણન
કરી શકું ? અણેશિયું પૃથ્વીના ભારને માથાપર ધરી શકે ? ॥ ૩ ॥ રાજાએ, સર્વ પ્રકારથી
સર્વને સન્માન આપીને રાણીઓને બોલાવીને કોમલ વચન કહ્યાં કે, “વહુઓ બાલક
છે અને પર ઘરમાં આવી છે, માટે જેમ પાંપણે આંખોને રાખે છે, તેમ વહુઓને
રાખજો. ॥ ૪ ॥

દો-લરિકા શ્રમિત નીંદવજ, જ્ઞપન કરાવહુ જાઈ ॥

અસ કહિ મે વિશ્રામ મુદ્ધ, રામચરણ ચિત્ત લાઈ ॥ ૫૨૫ ॥

કુંવરો થાકી રહ્યા છે અને નિદ્રાને વશ થઈ રહ્યા છે, માટે જઈને એઓને
પોલાડો.” એમ કહી, રામનાં ચરણને ચિત્તમાં લગાવીને, દશરથ રાજા પોતાના વિશ્રામ-
ઘરમાં પધાર્યા. ॥ ૫૨૫ ॥

ચૌ૦—મૂપ વચન સુન સહજ મુહાયે । જડિત કનક મણિ પલંગ હસાયે ॥
 મુભગ મુરખિ પય ધેનુ સમાના । કોમલ કલિત સુપેતી નાના ॥ ૧ ॥
 ઉપવરહન વર વરણિ ન જાहीं । સ્નગ મુગંધ મણિ મંદિર માર્હી ॥
 રત્નદીપ મુઠિ ચારૂ ચૈદોવા । કહત ન વનૈ જાન જેહિ જોવા ॥ ૨ ॥
 સેજ રુચિર રચિ રામ ડડાયે । પ્રેમ સમેત પલંગ પૌદાયે ॥
 આજ્ઞા પુનિ પુનિ ભાઈન દીની । નિજ નિજ સેજ શયન તિન કીની ॥ ૩ ॥
 દેસિ શ્યામ મૃદુ મંજુલ ગાતા । કહાઈ સપ્રેમ વચન સવ માતા ॥
 મારગ જાત મયાવનિ મારી । કોહિ વિધિ તાત તાડુકા મારી ॥ ૪ ॥

રાજનાં સહજ સુંદર વચનો સાંભળીને રાણીઓએ, મહિલોની જડતરવાળા સોનાના પલંગો બીછાવ્યા. પલંગો ઉપર સુંદર ગાયના દૂધનાં શીથળ જેવી સફેદ, કોમલ અને નવીન તળાઈઓ બીછાવી. ॥ ૧ ॥ જેઓનું વર્ણન થઈ શકે નહીં એવાં યોશીકાં તથા ગાલમસુરીયાં મૂક્યાં. મહિમય ઘરોમાં માળાઓનો, સુગંધોનો, ચકચકિત રત્નમય દિવાઓનો અને સુંદર ઉલ્લેઓનો એવો ભભકો કરાવ્યો કે, જેનું વર્ણન બની શકે જ નહીં, જેણે નજરે જોયેલ હોય તે જ જાણે. ॥ ૨ ॥ સુંદર શય્યા ગોઠવી, પ્રેમ ભરેલી રીતે રામને ઉઠાડીને પલંગપર લોટાડ્યા. રામે, ભાઈઓને વારંવાર આજ્ઞા આપી, એટલે તેઓએ પણ પોતપોતાના પલંગોપર શયન કર્યાં. ॥ ૩ ॥ સઘળી માતાઓ, રામનાં શ્યામ સુંદર અને કોમલ શરીરને જોઈ, પ્રેમ ભરેલી વાણીથી, તેમને કહેવા લાગી કે, “હે તાત ! તમે માર્ગમાં જતાં મહા ભયંકર તાટકાને કેવી રીતે મારી ? ॥ ૪ ॥

દો૦—ઘોર નિશાચર વિકટ મટ, સમર ગને નહિં કાહુ ॥

મારે સહિત સહાય કિમિ, સ્વલ મારીચ સુવાહુ ॥ ૫૨૬ ॥

સુદમાં કેાઇને પણ ગણે નહીં એવા બળ તથા મહા વિકટ લડવૈયા મારીએને તથા સુબાહુને તેઓના સહાયો સહિત શી રીતે માર્યા ? ॥ ૫૨૬ ॥

ચૌ૦—મુનિ પ્રસાદ બલિ તાત તુમ્હારે । ઈશ અનેક કરબરે ટારે ॥

મલ્લ રલ્લવારી કર દુહું માર્હૈ । ગુરુ પ્રસાદ સવ વિદ્યા પાર્હૈ ॥ ૧ ॥

મુનિ તિય તરી લગત પગ ધૂરી । કીરતિ રહી સુવન મરિ પુરી ॥

કમટ પીઠ પવિ કૂઠ કઠોરા । નૃપ સમાજ મહૈ શિવ ધનુ તોરા ॥ ૨ ॥

વિશ્વ વિજય યશ જાનકિ પાર્હૈ । આયે મ્હવન વ્યાહિ સવ માર્હૈ ॥

સકલ અમાનુષ કર્મ તુમ્હારે । કેવલ કૌશિક કૃપા મુશારે ॥ ૩ ॥

આજુ સકલ જગ જન્મ હમારે । દેસિ તાત વિષુ વદન તુમ્હારે ॥

જે દિન ગયે તુમ્હાર્હૈ વિનુ દેસે । સો વિરંચિ જનિ પાર્હૈ લેસે ॥ ૪ ॥

હે પુત્ર ! વિશ્વામિત્રના પ્રસાદના બળથી, ઈશ્વરે તમારાં સઘળાં વિદ્યા ટાળ્યાં. તમે અને ભાઈઓએ, યશનું રક્ષણ કરી, શુરુની કૃપાથી સઘળી વિદ્યાઓ મેળવી. ॥ ૧ ॥

તમારા પગની રજનો સ્પર્શ થતાં જ ગૌતમની સ્ત્રી અહુદ્યા તરી ગઈ, તેથી તમારી કીર્તિ જગતમાં ભરપૂર થઈ રહી છે, તમે રાજાઓની સભામાં કાચબાની પીઠ જેવું, વજ્ર જેવું અને પર્વતના શિખર જેવું કઠોર સદાશિવનું ધનુષ તોડ્યું. ॥ ૨ ॥ તમને ત્રૈલોક્યના વિજયની કીર્તિ અને તેની સાથે સીતાજીની પ્રાપ્તિ થઈ. તમે સર્વે ભાઈઓ પર-છીને ઘેર આવ્યા. તમારાં આ સઘળાં કામો માણસોથી તો કહી બની શકે નહીં. કેવલ વિદ્યાભિન્નની કૃપાથી જ એ સઘળાં કામો બની આવ્યાં છે. ॥ ૩ ॥ આજ તમારું ચંદ્રના સરયું મુખ જોવાથી જગતમાં અમારો જન્મ સફળ થયો છે. તમારાં દર્શન વગરના અમારા જે દિવસો ગયા, તેઓને વિદાતાએ આજ લેખે લગાડ્યા છે.” ॥ ૪ ॥

દો-રામ પ્રતોષીં માતુ સવ, કહિ વિનીત વર વૈન ॥

સુમિરિ શંકુ ગુરુ વિષ પદ, કિયે નીંદ વશ નૈન ॥ ૫૨૭ ॥

સઘળી માતાઓએ, રામચંદ્રજીને આ પ્રમાણે નમ્રતા ભરેલાં સુંદર વચ્ચેના કહી, સંતુષ્ઠ કર્યાં, તે સમયમાં રામચંદ્રજીએ, સદાશિવનાં, ગુરુનાં તથા બ્રાહ્મણોનાં ચરણોનું સ્મરણ કરીને પોતાનાં નેત્રોને નિદ્રાવશ કર્યાં. ॥ ૫૨૭ ॥

ચૌ-નીંદહુ વદન સોહ સુઠી લોના । મનહુ સાંઝ સરસીરૂહ સોના ॥

ઘર ઘર કરહીં જાગરણ નારી । દેહિં પરસ્પર મંગલ મારી ॥ ૧ ॥

પુરી વિરાજત રાજત રજની । રાની કહાંહિં વિલોકોકહુ સજની ॥

સુંદર વયુન સામુ લે સોઈ । ફણિપતિ જનુ શિરમણિ ઉર મોઈ ॥ ૨ ॥

પ્રાત પુનીત કાલ પ્રમુ જાગે । અરૂણ ચૂડવર વોલન લાગે ॥

વંદી માગષ ગુણગણ ગાયે । પુરજન દ્વાર જુહારન આયે ॥ ૩ ॥

વંદિ વિમ સુર ગુરુ પિતુ માતા । પાય અશીશ મુદિત સવ પ્રાતા ॥

જનનિન્દ સાદર વદન નિહારે । ભૂપતિસંગ દ્વાર પગુ ધારે ॥ ૪ ॥

રામચંદ્રજી નિદ્રાને વશ થતાં, તેમનું અત્યંત લાવણ્યવાળું મુખ જાણે સાચંકાળનું ઈંદીવર કમળ હોય એવું શોભવા લાગ્યું. એ રીતે અયોધ્યામાં સ્ત્રીઓએ પરસ્પરને મસ્કરીની ગાળો દેતાં, ઘેર ઘેર આનંદથી ઘણીવાર સુધી બાગરણ કર્યાં. ॥ ૧ ॥ રાણીઓ સખીઓને કહેવા લાગી કે, “હે સખીઓ ! જુવો. અયોધ્યા પુરી રાતે પણ કેવી શોભી રહી છે ?” જેમ મોટા સર્પો, પોતાનાં મસ્તકો ઉપરનાં મણિઓને પણ હૃદયોમાં લગાવીને સુવે તેમ સાસુઓ વહુઓને હૃદયોમાં લગાવીને સૂતી. ॥ ૨ ॥ પવિત્ર પ્રાતઃકાલમાં ઉત્તમ કુકડાઓ, બોલવા લાગતાં, રામચંદ્રજી બગ્યા, ભાટો તથા વહીવં-ચાઓ શુભોના સમૂહો ગાવા લાગ્યા અને નગરનાં લોકો જુહાર કરવાને વાસ્તે દ્વારમાં આવ્યાં. ॥ ૩ ॥ સર્વે ભાઈઓ, બ્રાહ્મણોને, દેવતાઓને, ગુરુઓને તથા માતાપિતાને પ્રણામ કરી, તેઓના આશીર્વાદ લઈ રાજ થયા. માતાઓએ, પ્રેમપૂર્વક તેઓનાં મોઝાંઝાં બેચાં અને પછી તેઓ રાજની સાથે બહાર પધાર્યાં. ॥ ૪ ॥

દો-કીન્દ શૌચ સવ સહજ શુચિ, સરિત પુનીત નહાઈ ॥

પ્રાતક્રિયા કરિ તાત પહૈં, આયે ચારિત માર્દ ॥ ૫૨૮ ॥

સર્વ પ્રકારનું શરીર શૌચ કરી, પોતે સ્વાભાવિક પવિત્ર છતાં, પવિત્ર નદીમાં (સરયૂમાં) નાહી, સંધ્યાવંદન આદિ પ્રાતઃકાલની ક્રિયાઓ કરીને ચારે ભાઈઓ, પિતાને પાસે આવ્યા. ॥ ૫૨૮ ॥

ચૌ—ભૂપ વિલોકિ લિયે ઊર લાઈ. વૈઠે હરાષિ રજાયસુ પાઈ ॥

देखि राम सब सभा जुडानी । लोचन लाभ अवधि अनुमानी ॥ १ ॥

પુનિ વશિષ્ઠ મુનિ કૌશિક આયે । સુભગ આસનનહ મુનિ વૈઠાયે ॥

सुतन समेत पूजि पद लागे । निरखि राम दोउ गुरु अनुरागे ॥ २ ॥

કહાહિ વસિષ્ઠ ધર્મ ઇતિહાસા । મુનહિં મહીપ સહિત રનિવાસા ॥

मुनि मन अगम गाधिसुत करणी । मुदित वसिष्ठ विपुलविधि वरणी ॥ ३ ॥

બોલે વામદેવ સર્વ સાંચી । કીરતિ કલિત લોકતિહું માંચી ॥

मुनि आनंद भयउ सब काह । राम लषण उर अधिक उछाह ॥ ४ ॥

રાજાએ, તેઓને જોઈને છાતીમાં લગાવ્યા. તેઓ, રાજા થઈ, આજ્ઞા પામીને બેઠા. રામને જોઈ, સઘળી સભા જાણે પોતાનાં નેત્રોના લાભની પરાકાષ્ઠા પ્રાપ્ત થઈ માનતી હોય તેમ પ્રસન્ન થઈ. ॥ ૧ ॥ પછી વસિષ્ઠ અને વિશ્વામિત્ર, સભામાં આવતાં, રાજા, તેઓને સુંદર આસનોપર બેસાડી, પૂજાને પુત્રોસંહિત પગે લાગ્યા. બન્ને શુરુઓ, રામને જોઈ, પ્રસન્ન થયા. ॥ ૨ ॥ વસિષ્ઠ મુનિ, ધર્મસંબંધી ઇતિહાસો કહેવા લાગ્યા અને રાજા, રાણીઓ સહિત સાંભળવા લાગ્યા. વિશ્વામિત્રની તપશ્ચર્યા આદિ કરણી કે જે મુનિઓને અગમ્ય છે, અને તેઓનાં અંતઃકરણોને પણ અગમ્ય છે, તેનું વસિષ્ઠ મુનિએ પ્રસન્ન થઈ, વિસ્તારથી વર્ણન કરી સંભળાવ્યું.^૧ ॥ ૩ ॥ વર્ણન થઈ રહેતાં વામદેવ મુનિ બોલ્યા કે, “આ સઘળી વાત સાચી છે. એવી કરણીથી વિશ્વામિત્રની કીર્તિ ત્રેલોક્યમાં ફેલાઈ રહી છે.” વામદેવનાં વચન સાંભળી, સર્વે કોઈને આનંદ થયો અને રામને તથા લક્ષ્મણને તેથી હૃદયમાં અધિક પ્રસન્નતા થઈ. ॥ ૪ ॥

દો—મંગલ મોદ ઉછાહ નિત, જાહિ દિવસ હિહ માનિ ॥

उमंगी अवध आनंद भरि, अधिक अधिक अधिकाति ॥ ५२९ ॥

આ પ્રમાણે દિવસો નિત્ય મંગળથી, આનંદથી અને ઉત્સાહથી જવા લાગ્યા; અયોધ્યા, ઉમંગથી તથા આનંદથી ભરપૂર થઈને પ્રતિ દિવસ અધિક અધિક ઉજળતી હોય એવી દેખાવા લાગી. ॥ ૫૨૯ ॥

ચૌ—સુદિન સાધિ કર કંકન છોરે । મંગલ મોદ વિનોદ ન ચોરે ॥

नित नव सुख सुर देखि सिद्दाहीं । अवध जन्म चाहहि विधि पाहीं ॥ १ ॥

વિશ્વામિત્ર ચલન નિત ચહાઈ । રામ સમેમ વિનય વશ રહાઈ ॥

दिन दिन सद्गुण भूषति भाऊ । देख सराह महामुनि राज ॥ २ ॥

૧ વિશ્વામિત્રનાં ચરિત્રનું વર્ણન, વાલ્મીકીય રામાયણના બાલકાંડમાં વિસ્તારથી કરેલું છે, તે જોઈ લેવું.

માંગત વિદા રાઝ અનુરાગે । સુતન સમેત ઠાઠ મયે આગે ॥
 નાથ સકલ સંપદા તુમ્હારી । મૈં સેવક સમેત સુત નારી ॥ ૩ ॥
 કરવ સદા લરિકન પર છોહૂ । દરશન દેત રહવ મુનિ મોહૂ ॥
 અસ કહિ રાઝ સહિત સુત રાની । પરે ચરણ મુલ આવ ન વાની ॥ ૪ ॥
 દીન્હ અશીશ વિમ બહુ માંતી । ચલે ન પ્રીતિ રીતિ કહિ જાતી ॥
 રામ સમેય સંગ સવ માર્ગે । આયમુ પાય ફિરે પહુંચાર્ગે ॥ ૫ ॥

સારો દિવસ જોઈ, ઘણાં મંગલો, આનંદો તથા વિનોદો કરીને મીઠાલ છોડ્યાં-
 દેવતાઓ, નિત્ય નવીન નવીન મુખો જોઈ, વખાણવા લાગ્યા અને વિધાતાની પાસે
 અયોધ્યામાં જન્મ દેવાની માગણી કરવા લાગ્યા. ॥ ૧ ॥ વિશ્વામિત્ર દરરોજ સધાવવાનું
 મન કરતા હતા, પણ રામચંદ્રજીનાં પ્રેમ ભરેલા વિનયને વશ થઈ રહેતા હતા. દિવસે
 દિવસે રાજાના સદ્ગુણોને અને ભાવને જોઈને, મહા મુનિ વિશ્વામિત્ર વખાણ કરતા
 હતા. ॥ ૨ ॥ વિશ્વામિત્રે, જવાની રજા માગતાં, પ્રીતિવાળા દશરથ રાજા, પુત્રો સહિત
 આગળ ઉભા રહીને બોલ્યા કે “હે નાથ ! આ રાજાની સઘળી સંપત્તિઓ આપની છે
 અને હું મારા પુત્રોની તથા સ્ત્રીઓની સાથે આપનો સેવક છું. ॥ ૩ ॥ સર્વદા બાળકો
 ઉપર દયા કરતા રહેજો અને પ્રસંગે મને દર્શન આપતા રહેજો.” આટલું બોલીને પુત્રો
 સહિત તથા રાણીઓ સહિત વિશ્વામિત્રના પગમાં પડ્યા. પ્રેમને લીધે ગદગદપણું
 થવાથી, મોઝોડામાંથી વચને પણ નીકળતાં ન હતાં. ॥ ૪ ॥ વિશ્વામિત્ર ઘણી ઘણી
 આશિષો આપીને ત્યાંથી સધાવ્યા. આ સમયની એમની પ્રીતિની રીતિનું વર્ણન કર્યું
 જતું નથી. સર્વ બાઈઓ સહિત રામચંદ્રજી, પ્રેમથી, એમને વળાવવા ગયા અને
 વળાવી આજ્ઞા લઈને પાછા આવ્યા. ॥ ૫ ॥

દો-રામ રૂપ ભૂપતિ મગતિ, વ્યાહ ઉછાહ અનંદ ॥

જાત સરાહત મનહિં મન, મુદિત ગાધિફૂલચંદ ॥ ૫૩૦ ॥

રામના રૂપનાં, રાજાની ભક્તિનાં અને વિવાહ સંબંધી ઉત્સાહનાં તથા આનંદનાં,
 મનમાં ને મનમાં વખાણ કરતા વિશ્વામિત્ર મુનિ, માર્ગમાં પ્રસન્ન થતા જતા હતા. ૫૩૦

ચૌ-વામદેવ રણકુલ ગુરુ જ્ઞાની । બહુરિ ગાધિસુત કથા બલ્લાની ॥

મુનિ મુનિ મુચ્ચ મનહિં મન રાઝ । વર્ણેત આપન પુણ્ય મખાઝ ॥ ૧ ॥

બહુરે લોગ રજાયમુ મયઝ । સુતન સમેત વૃષતિ ગૃહ ગયઝ ॥

જહૂં તહૈં રામ વ્યાહ યશ ગાવા । સયશ પુનીત લોક તિહૂં છાવા ॥ ૨ ॥

આયે રામ વ્યાહ ઘર જવતે । વસૈં અનંદ અવધ સવ તવતે ॥

પ્રમુ વિવાહ જસ મયઝ ઉછાહૂ । સકહિં ન વરણિ ગિરા અહિનાહૂ ॥ ૩ ॥

કવિ કુલ જીવન પાવન જાની । રામ સીય યશ મંગલલ્લાની ॥

તેહિતે મૈં કહુ કહા બલ્લાની । કરન પુનીત હેતુ નિજ વાની ॥ ૪ ॥

મહા જ્ઞાની વામદેવ અને વસિષ્ઠ મુનિઓ, ફરી પણ વિશ્વામિત્રની કથાનું વર્ણન
 કર્યું. રાજા, વિશ્વામિત્રની કીર્તિનું શ્રવણ કરીને મનમાં ને મનમાં પોતાનાં પુણ્યના

પ્રભાવની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. (કે એવા મહાત્મા મારે ત્યાં પધાર્યા હતા.) ॥ ૧ ॥
પછી સર્વ સંભાનું વિસર્જન થયું અને રાજા, પુત્રો સહિત પોતાના અવાસમાં પધાર્યા.
જ્યાં ત્યાં રામનો યશ ગવાવા લાગ્યો. અને તે પવિત્ર યશ ત્રૈલોક્યમાં છાઈ રહ્યો. ॥ ૨ ॥
રામચન્દ્રજી, જ્યારથી પરણીને ઘેર પધાર્યા ત્યારથી સઘળો આનંદ અયોધ્યામાં જ
વસવા લાગ્યો, (કે જે પ્રથમ મિથિલામાં પશુ રહેતો હતો.) રામચન્દ્રજીના વિવાહમાં,
જે આનંદોત્સવ થયો, તેનું વર્ણન કરવાને સરસ્વતી તથા શેષનાગ પશુ અસમર્થ છે, ॥૩॥
રામના અને સીતાના યશને કવિકુલના જીવનરુપ, પવિત્ર અને મંગલની ખાણરુપ
જાણી, મેં પોતાની વાણીને પવિત્ર કરવા વાસ્તે તે યશનું થોડુંક વર્ણન કર્યું છે. ॥ ૪ ॥

છંડ-નિજ ગિરા પાવન કરણ કારણ રામ યશ તુલસી કહ્યો ॥

રઘુવીર ચરિત અપાર વારિષિ પાર કવિ કવને લહ્યો ॥

ઉપવીત વ્યાહ ઉછાહ મંગલ મુનહિં સાદર ગાવહીં ॥

વૈદેહિ રામ પ્રસાદતે જન સર્વદા સુખ પાવહીં ॥ ૬૨ ॥

મેં પોતાની વાણીને પવિત્ર કરવા વાસ્તે, રામના યશનું થોડુંક વર્ણન કર્યું છે
રામના ચરિત્રરૂપી અપાર સમુદ્રનો પાર કયા કવિએ લીધો છે ? રામનાં જનોઈ અને
વિવાહ સંબંધી આનંદ મંગલને, જે માણસો પ્રીતિથી ગાશે, તેઓ, સીતા રામના
પ્રસાદથી સર્વદા સુખ પામશે. ॥ ૬૨ ॥

૧ અહીં સં. ૧૮૪૮ માં છપાયેલા પુસ્તકમાં નીચે પ્રમાણે એક છંદ તથા ત્રણ દોહા અધિક છે.

છંદ-મુનિ ગાય કહ્યોં ગિરિશ કન્યા ધન્ય અધિકારી સહો ॥

નિત પ્રીતિ અનુપમ મુનત હરિગુણ ભક્તિ અનુપમ તે લહીં ॥

રઘુવીર પદ અનુરાગ જલ લોભામિ લેગિ વુજાવહીં ॥

યહ જાનિ તુલસીદાસ મન કમ વચન હરિગુણ ગાવહીં ॥ ૬૩ ॥

હે ભરદ્વાજ ! આ કયા કહી, મહાશિવ બોલ્યા કે, “ હે પર્વત રાજાનાં પુત્રી ! મેં કયા કહી
અને તમે સાંભળ્યા. બાળ્યશાળી અધિકારીઓ, નિલ પ્રેમથી હરિના અનુપમ ગુણો સાંભળાને
અનુપમ હરિભક્તિને ગ્રહણ કરે છે ” રામચન્દ્રજીનાં ચરણમાં પ્રીતિ થવારૂપી જળ લોભારૂપી અગ્નિને
તુરત યુગાવી દે છે, એમ જાણીને, હું મનથી, કર્મથી તથા વચનથી, હરિના ગુણ ગાઉં છું.
(આ છંદનું અસંબંધપણું સ્પષ્ટ જણાઈ જ રહે છે.) ॥ ૬૩ ॥

દોહા-કઠિન કલિમલ પ્રસિત તનુ, સાધન કલ્પક ન હોઈ ॥

યહ વિચારિ વિશ્વાસ કરિ, હરિ મુમિરે વુષ સોઈ ॥ ૫૩૧ ॥

‘ કઠિન કલિયુગનો મેલોથી ઝરત થયેલાં શરીરવાળા જીવોને હરિ રમરણ વિના ખીજું કશું
મુક્તિનું સાધન નથી, ’ એમ વિચારી, વિશ્વાસ રાખીને જે પુરુષ, હરિનું રમરણ કરે, તે જ પંડિત
ગણાય છે. ॥ ૫૩૧ ॥

સોરઠા-મન હરિપર અનુરાગ, કરહુ ત્યાગિ નાના કપટ ॥

મહા મોહ નિશિ જાણુ, સોવત વીતે કાલ બહુ ॥ ૫૩૨ ॥

હે મન ! અનેક પ્રકારોનાં કપટોનો સાગ કરીને હરિના ચરણમાં પ્રેમ કર અને મહામોહરૂપી
રાત્રિમાંથી જાગ્રત થા. સત્તાં સત્તાં બહુ કાલ વીતી ગયો છે. ॥ ૫૩૨ ॥

सो०—सिय रघुवीर विवाह, जे समेस सादर सुनहिं ॥

तिनकहैं सदा उछाह, मंगलायतन राम यश ॥ ४२ ॥

जेन्ना प्रेमथी अने आदरथी सीता रामना, विवाहनां प्रकरणनुं श्रवण करशे,
तेन्नाने रामनुं यथा ४ सर्वदा उत्साहरूप अने मंगलाना स्थानकरूप थशे. ॥ ४२ ॥

दो०—व्याह चरित रघुनाथके, मुख उपजावन हार ॥

तिनकी मैं टीका करी, कलु निजमति अनुसार ॥ ५३३ ॥

सीय सहित मूरति सुघर, मृदुल मनोहर श्याम ॥

हिय ज्वालापसादके, बसो आन श्रीराम ॥ ५३४ ॥

इति बालकाण्ड सम्पूर्ण ।

बालकांड समाप्त.

॥ श्रीः ॥

→*श्रीगोस्वामी*

तुलसीदासकृत रामायण ॥

गुजराती भाषांतर.

अयोध्याकांड.

પંડિત નારાયણ મૂલજી,

બુકસેલર.

ઠેકાણું:-કાલકાદેવી રોડ, સુબર્ષ, નં. ૨.

દરેક જાતનાં હિંદી સંસ્કૃત અને ગુજરાતી પુસ્તકો મળશે.

એન. ડી. મહેતાની કું.,

બુકસેલર્સ.

ઠેકાણું:-૩૬૭, કાલકાદેવી રોડ, સુબર્ષ, નં. ૨.

દરેક જાતનાં ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી પુસ્તકો મળશે, જથ્થાબંધ લેનારને ચાઝ કમીશન મળશે.

ત્રીગણેશાય નમઃ ।

॥ હાલસીદાસકૃત રામાયણ ॥

ગુજરાતી ભાષાંતર.

અયોધ્યા કાંડ.

શ્લોકઃ—યસ્યાંકે ચ વિભાતિ શ્રુધરસુતા દેવાપગા મસ્તકે ।

માલે બાલવિધુર્ગલે ચ ગરલં યસ્યોરસિ વ્યાહરાદ્ ॥

સોયં શ્રુતિવિશ્રૂષણઃ સુરવરઃ સર્વાધિપઃ સર્વદા ।

શર્વઃ સર્વગતઃ શિવઃ શશિનિભઃ શ્રીશંકરઃ પાતુ મામ્ ॥ ૧ ॥

જેના ખોળામાં પાર્વતી, મસ્તકમાં ગંગા, લલાટમાં બાલ ચંદ્ર, ગળામાં જેર અને વક્ષઃસ્થલમાં શેષનાગ શેષે છે એવા વિભૂતિરૂપી શશુગારવાળા, દેવતાઓમાં શ્રેષ્ઠ, સર્વના અધિપતિ, મોહને કાપનારા. સર્વવ્યાપક અને ચંદ્ર જેવી ઉજ્જવલ કાંતિવાળા સદાશિવ માફ રક્ષણ કરે. ૧ ॥ ૧ ॥

શ્લોકઃ—પ્રસન્નતાં યા ન ગતાભિવેકતસ્તથા ન મમ્લૌ વનવાસદુઃસ્વતઃ ॥

મુક્તાંબુજશ્રી રઘુનંદનસ્ય મે સદાસ્તુ સા મંજુલમંગલપદા ॥ ૨ ॥

રામચંદ્રજીનાં સુખારવિન્દની શોભા, કે જે અભિપેક્ષ સાંભળવાના સુખથી પ્રકુલિત

૧ સદાશિવ, માનસ રામાયણના આચાર્ય છે, તેથી મુક્તાંબુજએ, પોતાના અન્યની નિર્વિદ્ધ સમાપ્તિને વાસ્તે અને પ્રચારને વાસ્તે, ‘તે મારી રક્ષા કરે,’ એમ સ્વવિષય આશીર્વાદાત્મક મંમથાચરણ કર્યું છે.

થઈ ન હતી અને વનવાસના દુઃખથી ગ્લાનિ પામી ન હતી, તે શોભા, સર્વદા મને ઉત્તમ મંગળ આપો.^૧ ॥ ૨ ॥

શ્લોક:-નીલામ્બુજદયામલકોમલાંગં સીતાસમારોપિતવામભાગમ્ ॥

પાપૌ મહાસાયકચારૂચાર્પં નમામિ રામં રઘુવંશનાથમ્ ॥ ૩ ॥

નીળ કમળની પેટે શ્યામ તથા સુંદર અંગોવાળા, હસ્તોમાં મોટાં ધનુષને તથા બાણને ધરનારા, રઘુવંશના દેવામી અને જેમના ડાબા હાગમાં સીતાજી બીરાજ્યાં છે એવા રામચંદ્રજીને પ્રણામ કરું છું. ॥ ૩ ॥

દોઠ:-શ્રીગુરુ ચરણ સરોજ રજ, નિજ મન મુકુર મુષારિ ॥

વળેહું રઘુવર વિશદ યશ, જો દાયક ફલ ચારિ ॥ ૧ ॥

શ્રીગુરુના ચરણકમળની રજથી પોતાનાં મનરૂપી દર્પણને મુષારીને, રામચંદ્રજીના (અથવા ભરતજીના) નિર્મલ યશનું વર્ણન કરું છું, કે જે યશ આદે પુરુષાર્થિને આપનાર છે.^૨ ॥ ૧ ॥

ચૌઠ:-જવતે રામ વ્યાહિ ઘર આયે । નિત નવ મંગલ મોદ વધાયે ॥

શ્રવન ચારિ દશ ભૂષર ભારી । મુકુત મેઘ વર્ષદિ મુલ વારી ॥ ૧ ॥

ઋષિ સિધિ સંપતિ નદી મુહાર્દ । ઉમગિ અવધિ અંબુધિ કહૈં આર્દ ॥

મણિ ગણ પુર નર નારિ મુજાતી । શુચિ અમોલ સુંદર સવ માંતી ॥ ૨ ॥

કહિ ન જાય કહુ નગર વિભૂતી । જનુ ઇતની વિરંચિ કરતૂતી ॥

સવ વિધિ સવ પુર લોગ મુલ્હારી । રામચન્દ્ર મુલ્હન્દ્ર નિહારી ॥ ૩ ॥

મુદિત માતુ સવ સહી સહેલી । ફલિત બિલોકિ મનોરથ વેલી ॥

રામ રૂપ ગુણ શીલ સ્વભાજ । પ્રમુદિત હોદિ દેલ મુનિરાજ ॥ ૪ ॥

૧ અર્થેન્દ્રા કાંડમાં રાત્ર્યાભિષેક અને વનવાસ, એ બેનું વર્ણન છે, માટે શુસાંધિજીએ, અહીં તે વર્ણનને અનુકૂલ ધ્યાન કર્યું છે. અભિપ્રાય એ છે કે, રામનાં મુખની શોભા, કે જે રાત્ર્યાભિષેકમાં અને વનવાસમાં પણ એકરસ જ રહી હતી, તે મારા રાત્ર્યાભિષેકના તથા વનવાસના વર્ણનને નિવિઘ્ન તથા એકરસ રીતે સમાપ્ત કરે. ૨ જે કે બાલકાંડમાં ગુરુ પદ રજ સદુ મંજુલ બંજન, એ ચોપાઈ આવી ગઈ છે, તેથી આ ચોપાઈ પુનરુક્તિ દોષવાળી લાગે છે, તેા પણ બાલકાંડની ચોપાઈમાં વિવેકને નિર્મલ કરવાનું કહ્યું છે અને અહીં મનને નિર્મલ કરવાનું કહ્યું છે, તેથી પુનરુક્તિ નથી એમ સમજવું. અથવા હ પ્રકારની શરણાગતિઓમાં કાર્પણ્ય પણ એક જાતની શરણાગતિ છે, માટે કાર્પણ્યથી વારંવાર એકની એક વાત કહેવામાં દોષ નથી. અથવા મન નિર્મલ થયું હોય તેા પણ તેના ભરેસા રહેતો નથી, તેથી ફરીવાર નિર્મલ કરવું એ ઉચિત જ છે. અથવા પ્રથમ રામના યશનું વર્ણન કરવાને વારતે મનને સુધાર્યું હતું અને અહીં ભરતજીના યશનું વર્ણન કરવાને વારતે મનને સુધાર્યું છે, એમ સમજવું. અથવા રામચંદ્રજીના રાત્ર્યાભિષેકમાં બહુ વિદ્વો થયા છે, તેમ રખેને મારા પ્રત્યમાં પણ થાય, એવી શંકાથી, ફરીવાર મનને નિર્મલ કર્યું છે. અથવા રામચંદ્રજીના રાત્ર્યાભિષેકનાં વિદ્વોનું સ્મરણ આવવાથી શુસાંધિજીનું મન શોકગ્રસ્ત થયું છે, તેથી તેને અહીં ફરીવાર સુધાર્યું છે.

ન્યારથી રામચંદ્રજી, પરણીને ઘેર આવ્યા, ત્યારથી નિત્ય નવીન મંગળો તથા આનંદો વધવા લાગ્યાં. લોકોનાં પુણ્યોરૂપી વાહણોએ ચાંદ લુવનરૂપી મોટા પર્વતોપર સુખરૂપી જળની વૃષ્ટિ કરવા લાગતાં, ॥ ૧ ॥ તે પર્વતોમાંથી ચાંદેલી ઋદ્ધિ, સિદ્ધિ, તથા સંપત્તિરૂપી સુંદર નદીઓ બાજુ ઉમંગીને અયોધ્યારૂપી સમુદ્રમાં આવી હોય એમ જણાવા લાગ્યું કે જે અયોધ્યારૂપી સમુદ્રમાં નર નારીઓરૂપી સારી જાતની, પવિત્ર, અમૃત્ય અને સઘળી રીતે સુંદર મણિઓના સમૃદ્ધો હતા. ॥ ૨ ॥ અયોધ્યાની વિભૂતિ જરા પણ વર્ણવી શકાય એવી હતી જ નહીં. કારણ કે, તે બાજુ વિધાતાની ચાતુરીની પરાકાષ્ઠા હોય એવી જણાતી હતી. નગરનાં સર્વ માણસો, રામચંદ્રજીના સુખરૂપી ચંદ્રને જોઈ, સર્વ પ્રકારનાં સુખ પામતાં હતા. ॥ ૩ ॥ સઘળી માતાઓ તથા તેઓની સખી સાહેલીઓ, પોતાના મનોરથરૂપી વેલને ફલિત થયેલી જોઈ, આનંદ પામતી હતી. વસિષ્ઠ મુનિ પણ, રામના રૂપને, ગુણોને, શીલોને તથા સ્વભાવને જોઈ, પ્રસન્ન થતા હતા. ॥ ૪ ॥

દો०—સબકે उर अभिलाष अस, कहहिं मनाय महेश ॥

आप अछत युवराज पद, रामहिं देहिं नरेश ॥ २ ॥

“ મહારાજ હશરથ, પોતાની હયાતીમાં રામચંદ્રજીને યુવરાજનું પદ આપે તો ઠીક.” એવી સર્વ લોકોના મનમાં અભિલાષા હતી અને તેથી સર્વે લોકો સદાશિવને પૂજીને તેવા પ્રકારની જ પ્રાર્થના કરતાં હતાં. ॥ ૨ ॥

अथ विश्वावसु गन्धर्वका गान तथा नारदागमनकी कथा.

દો०—यक दिन विश्वावसु तहां, कियो गान गन्धर्व ॥

मुनि प्रसन्न है स्वपुर तेहि, कह्यो रहन हित सर्व ॥ ३ ॥

दो०—सो कह इन्द्र निदेश विन, मैं न सकत रहि अन्त ॥

कह्यो कैकयी वसतहै, हमरे बल सुरकन्त ॥ ४ ॥

એક દિવસે વિશ્વાવસુ નામના ગંધર્વે, અયોધ્યામાં ગાયન કર્યું, તેથી પ્રસન્ન થઇને રાજા વગેરે સર્વ લોકોએ, તેને અયોધ્યામાં રહેવાનું કહ્યું. ॥ ૩ ॥ વિશ્વાવસુએ ઉત્તર આપ્યો કે, “ ઈંદ્રની આજ્ઞા વિના મારાથી કયાંય રહી શકાય નહીં.” આ સાંભળીને કેકેયી બોલી કે, “ અમારા બળથી જ ઈંદ્ર સ્વર્ગમાં રહે છે.” ॥ ૪ ॥

दो०—हमरे आवत रिस करत, अस तुम गये मुटाय ॥

पठई पत्रिका बाँच कर, मुनि वृष रहे चुपाय ॥ ५ ॥

૧ સમુદ્રનાં મણિઓ તો કાઢી ખરાબ જાતનાં, અપવિત્ર યોગ મૂલ્યવાળાં અને અસુંદર પણ થાય છે, પણ અયોધ્યારૂપ સમુદ્રનાં મણિઓ તો, સર્વે સારી જાતનાં, પવિત્ર, અમૃત્ય અને સઘળી રીતે સુંદર છે, એમ બાંધીરેકે આપ્યો છે. ૨ અહીંથી ક્ષેપક શરુ થાય છે.

આમ યોલીને કેકથીએ^૧, ઇંદ્રની ઉપર ચીઠ્ઠી લખી મોકલી કે, “હે ઇંદ્ર ! વિશ્વાવસુ અમારે ત્યાં આવે, તેમાં તું રીસ કરે છે, એટલો બધો તું અભિમાની થઈ ગયો છે.” ? આ ચીઠ્ઠી વાંચી તથા સાંભળીને ઇંદ્ર ચૂપ થઈ રહ્યો. ॥ ૫ ॥

દો-મનમેં સમુદ્ધે કૈકયી, લિલ પઠયે વચ વંક ॥

હમરિલ લાગી ઘાત તવ, હમહૂં દેવ કલંક ॥ ૬ ॥

પણ તેણે મનમાં વિચાર કરી રાખ્યો કે, “કેકયીએ વંક વચનો લખી મોકલ્યાં છે, માટે જ્યારે મારો દાવ આવશે, ત્યારે હું તેને કલંક આપીશ.” ॥ ૬ ॥

દો-લિલ પઠયો વિશ્વાવસુહિ, કર્યો કહૈ નૃપ જોય ॥

વિદા કરૈં તવ આડ્યો, સમજ્ઞ વૃદ્ધ મતુ સોય ॥ ૭ ॥

પછી ઇંદ્રે વિશ્વાવસુને લખી મોકલ્યું કે, “જેમ દશરથ રાજા કહે તેમ કરજે અને જ્યારે વિદાય કરે ત્યારે આવજે. આ ચીઠ્ઠી ઉપરથી તું સઘળું સમજી લેજે.” ॥૭॥

દો-વર્ષ અઠારહકી સિયા, સત્તાઇસકે રામ ॥

કીની મન અભિલાષ તવ, કરનો હૈ સુર કામ ॥ ૮ ॥

સીતાજી, અઠાર વર્ષનાં થયાં અને રામ, સત્યાવીશ વર્ષના થયા, તે સમયમાં તેઓએ ઇચ્છા કરી કે, “હવે દેવતાઓનું કામ કરવું.” ॥ ૮ ॥

જૌ-અતિ આનંદ અવધપુર વાસી । પ્રાતન સહિત દેલિ મુલ રાસી ॥

एक वार जानकी समेता । बैठे प्रभु निज रूचिर निकेता ॥ १ ॥

મુજ પ્રલંબ જર નયન વિશાલા । પીત વસન તનુ ક્યામ તમાલા ॥

कोटि मनोज देखि छवि मोहा । सीता कर चामर वर सोहा ॥ २ ॥

૧ સહ્યાદ્રિ પાસેના કરવીર પુર નામના શહેરમાં ધર્મદત નામનો એક બ્રાહ્મણ રાતે પૂજનની સામગ્રી લઈને દેવપૂજન કરવા જતો હતો. ત્યાં તેને એક વિકરાલ રાક્ષસી જોવામાં આવતાં, તેણે બચ્ચીત થઈને તે રાક્ષસીની ઉપર તુલસીદાસયુક્ત પાણી છાટ્યું. આથી નિષ્પાપ થયેલી તે રાક્ષસી પ્રભુભ કરીને યોલી કે, “હું સૌરાષ્ટ્ર દેશના રહેવાસી મિશુ નામના બ્રાહ્મણની સ્ત્રી હતી. હું સર્વદા સ્વામીથી વિરુદ્ધ ચાલતી હતી, પોતે મિથિલ બાંધને સ્વામીને સડું ભોજન દેતી હતી અને સ્વામી જે કાંઈ કહે, તેથી પ્રતિકૂલ જ કરતી હતી. મારા સ્વામીએ વિચાર કરીને એવી ટેવ રાખી કે, જે કામ કરવાની પોતાની રચિ હોય, તે કામ કરવાની ના જ પાડે. હું સ્વામીના કષ્ટાથી વિપરીત કરતી હતી, તેથી સ્વામીના મનોરથ પૂર્ણ થવા લાગ્યા. છેવટ મારાથી કંટાળીને સ્વામીએ પત્નીએ વિવાહ કરતાં, એ ઝેર બાંધને શરીરના ત્યાગ કર્યો. હું એ પ્રમાણે સ્વામીથી વિરુદ્ધ આચરણ કરવારૂપ પાપથી અનેક દુષ્ટ અવતારોમાં ફરી ફરીને હાલ રાક્ષસી થઈ છું. હવે મારા ઉદ્ધારનો ઉપાય કરો.” આ સાંભળી પેલા દયાળુ ધર્મદત બ્રાહ્મણે, પોતાના એ ત્રાતનું અર્ધું ફળ તેને આપ્યું અને દ્વાદશાક્ષર મંત્રથી તેના ઉપર અભિષેક કર્યો. આથી તે રાક્ષસી રાક્ષસપણમાંથી મુક્ત થઈ, વિમાનમાં બેસીને સ્વર્ગમાં ગઈ અને તે પાછી પોતાના પુણ્યનો ક્ષય થતાં દશરથ રાજાની રાણી કેકયી થઈ. (આનંદરામાયણ.)

તેહિ અવસર મુનિ નારદ આયે । સુર હિત લાગિ વિરંચિ પઢાયે ॥
 તેજ પુંજ કરતક શુભ વીણા । હરિ ગુણ ગણ ગાવત લય લીના ॥ ૩ ॥
 દેસિ રામ સહસા ઝઠિ ધાયે । કરત દંડવત મુનિ ઝર લાયે ॥
 સાદર નિજ આસન બૈઠારે । જનક મુતા તવ ચરણ પત્થારે ॥ ૪ ॥
 તેહિ ચરણોદક ભવન સિંચાવા । જગ પાવન હરિ શીશ ચઢાવા ॥
 મુન મુનિ વિષય નિરત જે પ્રાની । હમ સારિસે દેહ અભિમાની ॥ ૫ ॥
 તિન કહૈં સત સંગતિ જબ હોઈ । કરહિ કૃપા જાપર પ્રમુ સોઈ ॥
 તાકો મુનિ નાહિન ભવ આગે । જેહિ વિનુ દેતુ સંત મિય લાગે ॥ ૬ ॥
 તાતે નારદ મૈં બડ ભાગી । યદ્યપિ ગૃહ કુદુમ્બ અનુરાગી ॥

અયોધ્યાનાં રહેવાશી લોકો, સુખના સમૃદ્ધિ રામચન્દ્રજીને અને તેમના ભાઈઓને ભેઈ, અત્યંત આનંદ પામતાં હતાં. એક સમયે લાંબી ભુજાઓવાળા વિશાલ વૃક્ષઃસ્થલવાળા, પીળાં વાળોવાળા, તમાલ સરખા શ્યામ સુંદર શરીરવાળા અને બેળી શોભાને ભેઈને કરોડ કામદેવ પણ મોહિત થઈ ભય એવા રામચન્દ્રજી, પોતાના સુંદર અવાસમાં સીતાજી સહિત બેઠા હતા અને સીતાજી, હાથમાં સુંદર ચામર લઈને તેમના ઉપર ઢોળતાં હતાં. ॥ ૧ ॥ ૨ ॥ આ સમયમાં દેવતાઓના હિતને વાસ્તે બ્રહ્માએ મોકલવાથી નારદ મુનિ ત્યાં આવ્યા, તેમના પુંજરૂપ, હાથમાં સુંદર વીણાવાળા અને વીણાના લયથી એકાગ્ર થઈને હરિના શુભોનું ગાયન કરતા નારદજીને આવતાં ભેઈ, ॥ ૩ ॥ રામચન્દ્રજી તુરંત ઉભા થઈને તેમની સામે ગયા. રામચન્દ્રજીએ હંકવત કરતાં, નારદજીએ, તેમને છાતીમાં લગાવ્યા. રામચન્દ્રજીએ, આદરપૂર્વક તેમને પોતાના આસનપર બેસાડ્યા અને સીતાજીએ, તેમનાં ચરણ પાખાળ્યાં. ॥ ૪ ॥ જગતને યજિત કરનારા રામચન્દ્રજીએ, તે ચરણોદક પોતાના અવાસમાં છંટાવી તથા પોતાને માથે ચઢાવી નારદજીને કહ્યું કે, “હે મુનિ ! સાંભળો. મારા સરખા જે પ્રાણીઓ વિષયોમાં આસક્ત થઈ રહ્યાં છે અને દેહાભિમાની છે, ॥ ૫ ॥ તેઓને આપ જેવા સંત જનોનો સમાગમ, જ્યારે પ્રભુની કૃપા થઈ હોય, ત્યારે જ મળે. હે મુનિ ! જેઓને, આ લોક સંબંધી કશા સ્વાર્થ વિના સંત લોકો પ્રિય લાગતા હોય, તેઓને યદી સંસારનો ફેરા રહેતો નથી. ॥ ૬ ॥ હે નારદજી ! જો કે હું ઘરમાં તથા કુટુંબમાં આસક્ત છું, તોપણ આપના સમાગમથી કૃતાર્થ થયો છું.” ॥

દોઁ—મુનિ પ્રમુ વચન મધુર મિય, કરિ વિચાર મુનિ ધીર ॥

પરમ કૃપાલુ લોક હિત, કસ ન કહો રઘુવીર ॥ ૯ ॥

પ્રભુનાં મધુર તથા પ્રિય વચનો સાંભળી, ધીર મુનિ નારદજી, વિચાર કરીને બોલ્યા કે, ‘હે રઘુવીર ! આપ કે જે પરમ કૃપાળુ છો, તે લોકનાં કલ્યાણ વાસ્તે આવાં વચન કેમ ન કહો ? ॥ ૮ ॥

ચૌ૦—કહ મુનિ તવ મહિમા રઘુરાયા । મૈં જાનોં કહુ તુમ્હરીહિ દાયા ॥
 વચન કલ્પો પ્રાકૃતકી નાઈ । યામેં નહિ કહુ ઘટેહુ ગુસાઈ ॥ ૧ ॥
 પ્રભુ યહ તુમહિં સદા બનિ આઈ । નિજ લઘુતા જન કરિ બઢાઈ ॥
 સહજ સ્વભાવ પ્રણત અનુરાગી । નર તનુ ધરેડ દાસ હિત લાગી ॥ ૨ ॥
 માયા ગુણ ગો જ્ઞાન અતીતા । અજિત નામ સો દાસન્હ જીતા ॥
 જેહિ પ્રભુ સમ અતિશય કોડ નાहीं । વ્યાપક અજ સમાન સબ માર્હી ॥ ૩ ॥
 ડર ચરાચર મેલિ જો સોવા । અસ્તન પાન લાગિ સોઈ રોવા ॥
 નામ રૂપ વપુ વર્ણ ન બેદા । અવિગત અકલ નેતિ કહ વેદા ॥ ૪ ॥
 નિર્મમ મુક્ત નિરામય જોઈ । દશરથ મુત કહ ગાડ્ય સોઈ ॥
 જપ તપ યોગ યજ્ઞ વ્રત દાના । વિમલ વિરાગ જ્ઞાન વિજ્ઞાના ॥ ૫ ॥
 કરાઈ યતન મુનિ પાવહિં કોઈ । દેશ્વા પ્રગટ ભક્ત વશ સોઈ ॥
 હઠ વશ શઠ બહુ સાધન કરહીં । ભક્તિ હીન ભવસિંદુ ન તરહીં ॥ ૬ ॥

હે રઘુનાથજી ! હું તમારી દયાથી જ તમારા મહિમાને થોડોક બાંધું છું. હે
 સ્વામી ! આપ, પ્રાકૃત માણસની પેઠે બોલો, તેમાં કાંઈ આપની ન્યૂનતા થાય નહીં.
 ॥ ૧ ॥ હે પ્રભુ ! આપ પોતાની લઘુતા કરે અને દાસ જનને મોટાઈ આપો એ વાત
 સર્વદા આપને જ શોભા આપનારી છે. આપ કે જે સહજ સ્વભાવથી દીન જનોનાં
 ઉપર પ્રેમ રાખનારા પ્રભુ છે, તેમણે દાસ જનના હિતને વાસ્તે જ મનુષ્યાવતાર ધર્યો
 છે. ॥ ૨ ॥ આપ ‘અજિત’ એ નામથી કહેવાતાં છતાં, આપને દાસ લોકોએ જિતી
 લીધા છે. આપ કે જે માયાના ગુણોથી તથા ઇંદ્રિયોના જ્ઞાનથી અતીત છે, પ્રભુ છે,
 વ્યાપક છે, અજન્મા છે, સર્વમાં સમાન છે અને જેનાથી કોઈ શ્રેષ્ઠ કે સમાન નથી
 ॥ ૩ ॥ અને જે યરાચર જગતને પેટમાં ચેલીને પોઢ્યા હતા, તે જ આપ માતાના
 સ્તનના પાનને વાસ્તે રાંચા હતા, એ કેલું આશ્ચર્ય છે. આપ કે જે નામથી, રૂપથી,
 શરીરથી, વર્ણથી તથા ભેદથી રહિત છે, સર્વથી અદૂર છતાં અકલનીય છે, વેદે પણ
 નેતિ નેતિ કરીને ગાયેલા છે, ॥ ૪ ॥ મમતાથી રહિત છે, નિત્ય મુક્ત છે, નિર્દોષ છે,
 તેજ આપ દશરથના પુત્ર કહીને ગવાઓ છે, જપ, તપ, યોગ, યજ્ઞ, વ્રત, દાન, નિર્મલ
 વૈરાગ્ય, જ્ઞાન તથા વિજ્ઞાન આદિ ॥ ૫ ॥ અનેક યત્નો કરતાં મુનિઓમાં પણ કોઈક જ
 જેને પામે છે, તે આપ, સ્પષ્ટ રીતે ભક્તોને વશ દેખાઓ છે. શઠ લોકો હઠને
 વશ થઈ, ભક્તોને ત્યાગ કરીને ખીન્ન ઘણાં સાધનો કરે છે, તોપણ સંસારરૂપી સમુદ્રને
 તરી શકતા નથી. ॥ ૬ ॥

દો૦—જાનિ સકહુ તે જાનહુ, નિર્ગુણ સગુણ સ્વરૂપ ॥

મમ હિય પંકજ મુંગ ઇવ, વસહુ રામ નરરૂપ ॥ ૧૦ ॥

આપનાં નિર્ગુણ સ્વરૂપને તથા સગુણ સ્વરૂપને, જેઓ, બાંધી શકતા હોય, તેઓ,
 ભલે બાંધે, પણ હું તો કોઈ સ્વરૂપને બાંધતો નથી, એટલા માટે, પ્રાર્થના કરું છું કે,
 આ આપજી રામ નામવાળું મનુષ્યરૂપ, મારા હૃદયરૂપ કમળમાં બ્રમરની પેઠે વસે. ॥ ૧૦

ચૌ-બ્રહ્મ ભવન મેં રહ્યો કૃપાલા । ગાવત તવ ગુણ દીન દયાલા ॥

અસ ઇચ્છા ઉપજી મનમાર્હી । વહુ દિન ગયે લક્ષે પદ નાર્હી ॥ ૧ ॥

યદ્યપિ પ્રભુ સર્વત્ર સમાના । સગુણ રૂપ મોરે મન માના ॥

અવધ ચલત વિરંચિ મોહિં જાના । કીન્હી વિનય લાગિ મમ કાના ॥ ૨ ॥

પ્રભુ જાનત સવ અંતર્યામી । ભક્ત વચ્છલ વિનતી યદ્ સ્વામી ॥

જેહિ હિત લીન્હ મનુજ અવતારા । નાય તાહિ અવ કરિય સંભારા ॥ ૩ ॥

મુનત વચન રઘુપતિ મુસકાને । મુનિ અજહૂં વિરંચિ ભય માને ॥

કહેહુ તાત બ્રહ્મહિં સમુદ્ધાર્હી । કહુ દિન ગયે દેલિહોં આર્હી ॥ ૪ ॥

બાર બાર ચરણન શિર નાર્હી । બ્રહ્માનંદ ન હૃદય સમાર્હી ॥

રામ રૂપ ઊર ધરિ મુનિ નારદ । ચલે કરત ગુણ ગાન વિશારદ ॥ ૫ ॥

તવ રઘુપતિ સીતહિ સમુદ્ધાર્હી । પૂર્વ કથા સવ હેતુ મુનાર્હી ॥

સુર હિત લાગિ સો કરિય ઉપાર્હી । ચલિયે વન પરિહરિ ઠકુરાર્હી ॥ ૬ ॥

હે કૃપાળુ ! હે દીનદયાળુ ! હું બ્રહ્મલોકમાં રહીને આપના શુભોને ગાતો હતો, તે સમયમાં મારા મનમાં ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઈ કે, ઘણા દિવસ થયા, પ્રભુ રામચંદ્રજીનાં ચરણ લીકાં નથી. ॥ ૧ ॥ જો કે પ્રભુ, નિર્ગુણરૂપે સર્વત્ર વ્યાપક છે, તોપણ સશુભરૂપ મારાં મનને પ્રિય લાગે છે, માટે હું અયોધ્યામાં બંધને દર્શન કરું.” મને અયોધ્યામાં આવતો લાગ્યો, બ્રહ્માએ પકળે આવી, મારા કાનમાં આપની પાસે કરવાની વિનંતિ કરી છે કે, ॥ ૨ ॥ “હે પ્રભુ ! હે સ્વામી ! હે નાય ! જો કે આપ અંતર્યામી હોવાથી સઘળું જાણો છો અને વળી ભક્તવત્સલ છો, તોપણ આતુરતાને લીધે, વિનંતી કરીએ છીએ કે, આપે જે કારણથી મનુષ્ય અવતાર ધર્યો છે, તે કારણનું હવે સ્મરણ કરો.” ॥ ૩ ॥ નારદજીનાં વચન સાંભળી રામચંદ્રજી મંદ હાસ્ય કરીને જોવા દે, “હે તાત ! હે નારદજી ! હજીપણ બ્રહ્મા ભય રાખે છે કે, તમે બ્રહ્માને સમજાવીને કહો કે, થોડાક દિવસ પછી આપ અહીં આવીને જે થશે તે જોશો.” ॥ ૪ ॥ રામનાં વચન સાંભળી, ચરણોમાં મસ્તક નમાવી, અને હૃદયમાં રામનાં રૂપને ધરી લઈ, જેના હૃદયમાં બ્રહ્માનંદ સમાતો ન હતો એવા વિચક્ષણ નારદ મુનિ, રામચંદ્રજીના શુભોનું ગાયન કરતા ત્યાંથી ચાલ્યા. ॥ ૫ ॥ પછી રામચંદ્રજીએ, રાવણાદિકેનો વધ કરવા આદિ સર્વ કારણો સહિત, પૂર્વ કથા કહીને સીતાજીને સમાજભવ્યાં કે, “હવે કેવલાઓનાં હિતને વાસ્તે તે ઉપાય કરો અને રાજ્યનો ત્યાગ કરીને વનમાં ચાલો.” ॥ ૬ ॥

દો-જગ સંભવ સ્થિતિ પ્રલય, જાકી પ્રુકુટિ વિલાસ ॥

સો પ્રભુ યત્ન વિચારત, કેહિ વિધિ નિશિચર નાસ ॥ ૧૧ ॥

જેવી બુકટીના વિલાસથી જ જગતમાં ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલય થાય છે, તે પ્રભુ રામચંદ્રજી, યજ્ઞથી વિચાર કરવા લાગ્યા કે, “રાક્ષસોના વિનાશ કયા પ્રકારથી કરવો ? ॥ ૧૧ ॥

ચૌ-૦-૧૬૬ સમય સર્વ સહિત સમાજા । રાજ સભા રઘુરાજ વિરાજા ॥
 સકલ સુકૃત મૂરતિ નર નાહુ । રામ સુયશ મુનિ અધિક ઉછાહુ ॥ ૧ ॥
 તૃપ સર્વ રહિં કૃપા અભિલાષે । લોકપ રહિં પ્રીતિ રૂપ રાસે ॥
 ત્રિમુવન ત્રીન કાલ જગમાર્હી । મૂરિ ભાગ્ય દશરથ સમ નાર્હી ॥ ૨ ॥
 મંગલ મૂલ રામ સુત જાસુ । જો કહ્યુ કહિય થોર સર્વ તાસુ ॥
 રાય સુભાય મુકુર કર લીન્હા । વદન વિલોકિ મુકુટ સમ કીન્હા ॥ ૩ ॥
 શ્રવણ સમીપ મયડ સિત કેશ । મનહું જરડપન અસ ઉપદેશ ॥
 તૃપ યુવરાજ રામકહું દેહુ । જીવન જન્મ લાહુ કિ ન લેહુ ॥ ૪ ॥

એક સમયે દશરથ રાજા, સર્વ સમાજ સહિત, રાજસભામાં બીરાજતા હતા. બહુ સઘળાં પુણ્યોની મૂર્તિ હોય એવા એ દશરથ રાજા, રામની ઉત્તમ કીર્તિ સાંભળીને બહુ પ્રસન્ન થતા હતા. ॥ ૧ ॥ સર્વ રાજાઓ, એમની કૃપાને ઇચ્છતા હતા અને લોકપાલ દેવતાઓ પણ, એમની પ્રીતિને તથા મરજીને રાખતા હતા. ત્રણ લોકમાં, ત્રણ કાલમાં અને સઘળાં પ્રલંકમાં પણ દશરથ રાજા જેવો કોઈ પણ મહા ભાગ્યશાળી ન હતો, ॥ ૨ ॥ જેને મંગળના મૂળરૂપ રામચંદ્રજી જેવા પુત્ર હતા. તેને વાસ્તે જે કંઈ કહીએ, તે સઘળું થોડું છે. સભામાં બીરાજેલા દશરથ રાજાએ, રાજ સ્વભાવથી પોતાના હાથમાં દર્પણ લીધું અને તેમાં સુખ ભેઠ, પોતાના મુકુટ સમે કયો. ॥ ૩ ॥ તે વખતે, કાન ઉપર એક સફેદ વાળ, તેમના બેવામાં આવ્યો. એ વાળ પોતે, બહુ વૃદ્ધપણું ભેધને, ‘હે રાજા ! રામને, યૌવરાજ્ય આપીને જીવનનો તથા જન્મનો લાભ શા માટે લેતા નથી ?’ એમ ઉપદેશ કરતો હોય, એવો જણાયો. ॥ ૪ ॥

દો-૦-યહ વિચાર ઊર આનિ તૃપ, સુ દિન સુ અવસર પાય ॥

પ્રેમ પુલકિ તનુ મુદિત મન, ગુલહિં સુનાયડ જાય ॥ ૧૨ ॥

આ વિચારને હૃદયમાં લાવી, પ્રેમથી શરીરમાં રેમાંચિત થયેલા અને મનમાં હર્ષિત થયેલા, સારો દિવસ તથા સારો અવસર પ્રાપ્ત થતા, વસિષ્ઠની પાસે જઈને, તેમને પોતાના વિચાર જણાવ્યો કે, ॥ ૧૨ ॥

ચૌ-૦-કહઈ શુવાલ મુનિય મુનિ નાયક । મયે રામ સર્વ વિધિ સર્વ લાયક ॥ ૧ ॥

સેવક સચિવ સકલ પુર વાસી । જે હમરે અરિ મિત્ર ઉદાસી ॥ ૧ ॥

સર્વહિ રામ મિય જેહિવિધિ મોહી । પ્રશ્ન અશીશ જનુતનુ પરિ સોહી ॥

વિમ સહિત પરિવાર ગુસાર્હી । કરહિં છોહ સર્વ રૌરેહિ નાર્હી ॥ ૨ ॥

જે ગુરુ ચરણ રેણુ શિર ધરહીં । તે જન સકલ વિમવ વશ કરહીં ॥

મોહિં સમ યહ અનુભવહિં ન દૂજે । સર્વ પાયડ રજ પાવનિ પૂજે ॥ ૩ ॥

અર્વ અભિલાષ એક મન મોરે । પૂજિહિ નાથ અનુગ્રહ તોરે ॥

મુનિ પ્રસન્ન લલિત સહજ સનેહુ । કહેડ નરેશ રજાયસુ દેહુ ॥ ૪ ॥

“હે સુનીશ્વર ! સાંભળો. રામ સર્વ પ્રકારથી લાયક થયા છે. રામ, જેવા મને પ્રિય છે, તેવા જ, અમારા સઘળા સેવકોને, મંત્રીઓને, પુરવાસીઓને, મિત્રોને, શત્રુઓને તથા ઉદાસીનોને પણ પ્રિય છે. ॥ ૧ ॥ રામ, બાલો આપનો આશીર્વાદ જ, દેહધારી થઈને પ્રાપ્ત થયો હોય એવા શોભે છે. હે સ્વામી ! જેવો આપ, રામના ઉપર પ્રેમ ધરાવો, તેવો જ પ્રેમ, બ્રાહ્મણો સહિત મારા સઘળો કુટુંબ વર્ગ પણ, તેમના ઉપર ધરાવે છે. ॥ ૨ ॥ જેઓ, મસ્તકોપર શુરુનાં ચરણની રજને ધરાવે છે, તેઓ, સઘળા વૈભવોને વશ કરે છે, એ અનુભવ મારા જેવો બીજા કોઈને પણ નથી. કેમ કે, હું આપના ચરણની રજને, પૂજવાથી જ સઘળું પામ્યો છું. ॥ ૩ ॥ હે નાથ ! હવે મારા મનમાં એક મનોરથ થયો છે, તે પણ આપના અનુગ્રહથી પૂર્ણ થશે.” રાજાને સ્વાભાવિક પ્રેમવાળા બેઠા, પ્રસન્ન થયેલા વસિષ્ઠ સુનિ બોલ્યા કે, “હે રાજા ! જે કાંઈ કહેવું હોય, તે કહે. હું આજ્ઞા આપીશ. ॥ ૪ ॥

દો—રાજા રાવર નામ યશ, સર્વ અભિમત દાતાર ॥

ફલ અનુગામી મહિષ મણિ, મન અમિલાષ તુમ્હાર ॥ ૧૩ ॥

હે રાજા ! તમારું નામ અને તમારો યશ જ સર્વને વાંછિત ફળો આપનાર છે. હે રાજાઓના શિરોમણિ ! તમારા મનમાં જે અભિલાષા થઈ હોય, તેની પાસે સઘળાં ફળો દાસરૂપ જ છે. ॥ ૧૩ ॥

ચૌ—સર્વ વિધિ ગુરુ પ્રસન્ન જિય જાની । વોલેડ રાડ વિહંસિ મૃદુ વાની ॥

નાથ રામ કરિયે યુવરાજૂ । કહિય કૃપા કર કરિય સમાજૂ ॥ ૧ ॥

મોહિં અછત યહ હોય ઉછાહ । લહાઈં લોગ સર્વ લોચન લાહ ॥

પ્રમુ પ્રસાદ શિવ સર્વ નિવાહીં । યહ લાલસા એક મન મારીં ॥ ૨ ॥

પુનિ ન શોચ તનુ રહવ કિ જાઝ । જેહિ ન હોય પાછે પછિતાઝ ॥

મુનિ મુનિ દશરથ વચન સુહાયે । પંગલ મોદ મૂલ મન ભાયે ॥ ૩ ॥

મુનુ તૃપ જામુ વિમુક્ત પછિતાહી । જામુ યજન વિનુ જરનિ ન જાહી ॥

મયે તુમ્હાર તનય સોઈ સ્વામી । રામ પુનીત પ્રેમ અનુગામી ॥ ૪ ॥

દશરથ રાજા, શુરુને સઘળી રીતથી પ્રસન્ન બાણી, હસીને કોમળ વાણી બોલ્યા કે, “હે નાથ ! એ આપ કૃપા કરો, તો, રામને યુવરાજ કરવા વિધેની સભા કરીએ, ॥ ૧ ॥ મારી હયાતીમાં એ ઉત્સવ થાય અને તે બેઠાને સર્વ લોકો, નેત્રોના લાભ લે. આપની કૃપાએ, મારા સઘળા શુભ મનોરથોને પૂર્ણ કર્યા છે. હવે મારા મનમાં આ એક જ લાલસા છે. ॥ ૨ ॥ જેથી કોઈ જાતનો પાછળ પસ્તાવો ન રહે, એવી એ લાલસા પૂર્ણ થઈ જાય, તો પછી, મારા દેહ રહે કે જાય, તેની કશી ચિંતા જ નહીં.” દશરથ રાજાનાં સુંદર અને મંજળનાં તથા આનંદનાં મૂલરૂપ એ વચનો પ્રિય લાગતાં, વસિષ્ઠ બોલ્યા કે, ॥ ૩ ॥ “હે રાજા સાંભળો. જેથી વિમુખ રહેનારાં લોકો પસ્તાય છે અને જેના ભજન વિના હૃદયની બળતરા ટળતી નથી, તે પવિત્ર પ્રેમને અનુસરનારા

સ્વામી રામચન્દ્રજી, પોતે જ તમારા પુત્ર છે, માટે તમને પસ્તાવો રહેવાનો સંભવ જ નથી. ॥ ૪ ॥

દો-વેગિ વિલમ્બ ન કરિય નૃપ, સાજિય સવઈ સમાજ ॥

મુદિન મુર્મંગલ તવહિં જવ, રામ હોહિં યુવરાજ ॥ ૧૪ ॥

હે રાજા ! જલદી કરો. વિલંબ નહીં કરો. અભિષેકની સમગ્રી સામગ્રી તૈયાર કરો. ” જે દિવસે રામ, યુવરાજ થાય, તે દિવસને જ સારો અને માંગલિક દિવસ સમજવો. ॥ ૧૪ ॥

ચૌ-મુદિત મહીપતિ મંદિર આયે । સેવક સચિવ મુમંત બુલાયે ॥

કહિ જય જીવ શીશ તિન નાયે । મૂપ મુર્મંગલ વચન મુનાયે ॥ ૧ ॥

મમુદિત મોહિં કહેડ ગુરુ આજૂ । રામહિં રાય દેહુ યુવરાજૂ ॥

જો પંચડ મતિ લાગૈ નીકા । કરહુ હર્ષિ હિય રામહિં ટીકા ॥ ૨ ॥

મંત્રી મુદિત મુનત પ્રિય વાની । અભિમત વિરવ પરેડ જનુ પાની ॥

બિનતી સચિવ કરહિં કર જોરી । જિયહુ જગત પતિ વરિસ કરોરી ॥ ૩ ॥

જગ મંગલ મલ કાજ વિચારા । વેગિય નાથ ન લાઇય વારા ॥

નૃપતિ મોદ મુનિ સચિવ મુખાષા । વઢત વૌંડ જનુ લહી મુશાષા ॥ ૪ ॥

રાજાએ, આથી પ્રસન્ન થઈ, ઘેર આવીને સુમંત્રને, સેવકોને તથા મંત્રીઓને બોલાવ્યા. એઓએ, હાજર થઈ, ‘જય ચિરંજીવ,’ એમ કહી, આમાં નમાવતાં, રાજાએ, તેઓને માંગલિક વાત સંભળાવી કે, ॥ ૧ ॥ “આજ ગુરુએ પ્રસન્ન થઈને કહ્યું છે કે, ‘હે રાજા ! રામને યૌવરાજ્ય આપો.’ હવે જો, આ વિચાર તમને પંચને સારો લાગે, તો રાજા થઈને રામને યૌવરાજ્યનું તિલક કરો.” ॥ ૨ ॥ જે કામની ઘણા દિવસથી મંત્રીઓને પણ ઇચ્છા જ હતી, તે કામ સંબંધી રાજાની પ્રિય વાણી સાંભળીને, જેમ ધાન્યના છોડવાઓ, વરસાદના પડવાથી પ્રકુલિત થાય, તેમ સર્વ મંત્રીઓ પ્રકુલિત થયા. મંત્રીઓએ હાથ જોડીને વિનતી કરી કે, “હે જગતના સ્વામી મહારાજ ! આપ કરોડ વર્ષ જીવો. ॥ ૩ ॥ જેથી જગતનું કલ્યાણ થાય એવું આ ઉત્તમ કાર્ય કરવું ધાર્યું, એ બહુ સારું કર્યું છે. હે નાથ ! હવે શીઘ્રતા કરો. વિલંબ નહીં કરો.” સચિવોનું સુભાષણ સાંભળીને રાજાને આનંદ, સારી શાખાનો આશ્રય પામેલા વેલાની પેઠે વૃદ્ધિ પામ્યો. ॥ ૪ ॥

દો-કહેડ મૂપ મુનિરાજ કર, જોડ જોડ આયમુ હોય ॥

રામ રાજ્ય અભિષેક હિત, વેગિ કરહુ સોઈ સોય ॥ ૧૫ ॥

રાજાએ, વસિષ્ઠ મુનિને કહ્યું કે, “રામના રાજ્યાભિષેકને વાસ્તે આપની આજ્ઞા હોય તો, તે અભિષેકના સંબંધમાં, જે જે, કંઈ સામગ્રી જોઈએ, તે તે, તૈયાર કરાવો.” ॥ ૧૫ ॥

૧ આથી સચિત કર્યું કે, ‘યુવરાજ થવું, એ રામને આધીન છે, તમારે આધીન નથી.’

ચૌ૦—હર્ષિ ધૃતીશ કહેડ મૃદુ વાની । આનહુ સકલ સુતીરથ પાની ॥
 ઓષધ મૂલ ફૂલ ફલ પાના । કહે નામ ગાનિ મંગલ નાના ॥ ૧ ॥
 ચામર ચરમ વસન વહુ ભાંતી । રોમ પાટ પટ અગણિત જાતી ॥
 મણિ ગણ મંગલ વસ્તુ અનેકા । જો જગ યોગ ભૂપ અભિષેકા ॥ ૨ ॥
 વેદ વિદિત કહિ સકલ વિધાના । કહેડ રચહુ પુર વિવિધ વિતાના ॥
 સકલ રસાલ પુંગિ ફલ કેરા । રોપહુ વીથિન પુર ચહું ફેરા ॥ ૩ ॥
 રચહુ મણુ મણિ ચૌકઈ ચારુ । કહેડ બનાવનિ વેગિ વજારુ ॥
 પુજહુ ગણપતિ ગુરુ કુલ દેવા । સર્વવિધિ કરહુ ભૂમિ સુર સેવા ॥ ૪ ॥

રાજા થયેલા વસિષ્ઠ મુનિએ, કેામળ વાણીથી રાજાને કહ્યું કે, ‘સર્વ ઉત્તમ તીર્થોનાં પાણી મગાવો.’ એ ઉપરાંત પશુ ગણી ગણીને અનેક ઔષધીઓનાં, મૂળોનાં, ફળોનાં પુષ્પોનાં તથા પદ્મોનાં નામ બતાવ્યાં. ॥ ૧ ॥ ભાતભાતનાં ચામરો, મૃગ આદિનાં ચર્મો, વસ્ત્રો, ઉનનાં વસ્ત્રો, અગણિત ભાતનાં રેશમી વસ્ત્રો, મણિઓના સમૂહો અને બીજી પશુ અનેક માંગલિક વસ્તુઓ, કે જેઓ, જગતમાં રાજ્યાભિષેકના કામમાં આવશ્યક છે ॥ ૨ ॥ અને વેદોનાં શતપથ આદિ બ્રાહ્મણોમાં સંપૂર્ણ વિધાનથી કહેલ છે, તેઓને તૈયાર કરવાનું કહીને, વળી વસિષ્ઠ મુનિએ કહ્યું કે, “શહેરમાં વિવિધ પ્રકારના મંડપો બનાવો. ક્ષણ સહિત આંખાના વૃક્ષો, સોપારીનાં વૃક્ષો અને કેળનાં વૃક્ષો, શેહેરના પ્રત્યેક ભાગોમાં એભેર રેાપાવો. ॥ ૩ ॥ સુંદર મણિઓના રમણીય ચોક પૂરાવો. જલદી બાહરને શણગારો. ગણપતિનું, ગુરુઓનું તથા કુલદેવતાનું પૂજન કરો. સર્વ પ્રકારથી બ્રાહ્મણોની સેવા કરો. ॥ ૪ ॥

દો૦—ધ્વજ પતાક તોરન કલશ, સજહુ તુરગ રથ નાગ ॥

શિર ધરિ મુનિ વર વચન સર્વ, નિજ નિજ કાજહિ લાગ ॥ ૧૬ ॥

ધ્વજો, પતાકાઓ, તોરણો કલશો, ઘોડાઓ, રથો તથા હાથીઓ, એઓને, સજ્જ કરો. ” સર્વ મંત્રી વગેરે લોકો, વસિષ્ઠ મુનિનાં વચનોને માથે ચઢાવીને પોતપોતાનાં કામો કરવા લાગ્યા. ॥ ૧૬ ॥

ચૌ૦—જો મુનીશ જોહિ આયસુ દીન્હા । સો તેહિ કાજ પ્રથમ જનુ કીન્હા ॥

વિપ્ર સાધુ સુર પૂજત રાજા । કરત રામ હિત મંગલ કાજા ॥ ૧ ॥

મુનત રામ અભિષેક સુદાવા । બાજ ગહગહા અવધ વધાવા ॥

રામ સીય તનુ શકુન જનાયે । ફરકઈ મંગલ અંગ સુદાયે ॥ ૨ ॥

પુલકિ સપ્તેમ પરસ્પર કહઈ । ભરત આગમન સૂચક અહઈ ॥

ભયે વહુત દિન અતિ અવસેરી । શકુન પ્રતીતિ મેંટ મિય કેરી ॥ ૩ ॥

ભરત સરિસ મિય કો જગમાઈ । ઇહ સગુન ફલ દૂસર નાઈ ॥

રામહિ બંધુ સોચ દિન રાતી । અંઢન્હી કમઠ હૃદય જોહિ ભાંતી ॥ ૪ ॥

વસિષ્ઠ મુનિએ, જે જે માણસને, જે જે કામ કરવાની આજ્ઞા કરી, તે તે માણસે, એવી આલાકીથી, તે તે કામો કર્યાં કે, બાણે પ્રથમથી જ કરી મૂકેલાં હોય. દશરથ રાજા, રામચન્દ્રનાં કલ્યાણને વાસ્તે, બ્રાહ્મણોની, સાધુઓની તથા દેવતાઓની પૂજાઓ કરવા લાગ્યા અને સઘળાં માંગલિક કાર્યો કરવા લાગ્યા. ॥ ૧ ॥ રામના રાજ્યાભિષેકની વાત સાંભળવામાં આવતાં જ અયોધ્યામાં વધાઈનાં ઘેરાં વાળં વાગવા લાગ્યાં. રામચન્દ્રજીના અને સીતાજીના શરીરમાં શુભ શકુનો થવાં લાગ્યાં અને મંગળને સૂચવનારાં સુશોભિત ઝંજો ફરકવા લાગ્યાં.^૧ ॥ ૨ ॥ રામ અને સીતા રોમાંચિત થઈ, પરસ્પરમાં કહેવા લાગ્યાં કે, “આ શકુનો ભરતજીના આવવાને^૨ સૂચવે છે. ભરતજીને, પોતાને મોસાળ ગયે ઘણા દિવસ થયા છે, તેથી ચિંતા થાય છે, પણ આ શકુનોથી જણાય છે કે, “યારા ભરતજીની ભેટ થશે.” ॥ ૩ ॥ આપણને જગતમાં ભરતજી સમાન બીજો કોણ વહાલો છે ? એનો પ્રેમ સંપાદન થાય એ જ સદ્ગુણોનું ફળ છે, બીજું નથી.” જેમ જળમાં રહેલો કાચબો, જળથી બહાર રેતીમાં મૂકેલાં પોતાનાં ઇંડાંઓનું રાત દિવસ હૃદયમાં ચિન્તન^૩ કર્યાં કરે, તેમ રામચન્દ્રજી, મોસાળ ગયેલા પોતાના બાઈઓ (ભરત અને શત્રુઘ્ન) નું ચિન્તન કરતા હતા. ॥ ૪ ॥

દો-—યહિ અવસર મંગલ પરમ, મુનિ હરપેઝ રનિવાસ ॥

શોભિત લલિત વિષ્ણુ વહત જનુ, વારિધિ કીચિ વિલાસ ॥ ૧૭ ॥

આ અવસરમાં અત્યંત માંગલિક વધામણી સાંભળવામાં આવતાં, જેનો આનંદ ઉછળવા લાગ્યો એવો રાણીવાસ, પૂનેમના ચંદ્રને જોઈ, જેમાં લહરીઓ ઉઠવા લાગી હોય એવા સસુદ્રની પેઠે શોભવા લાગ્યો. ॥ ૧૭ ॥

ચૌ-—પ્રથમ જાય જિન વચન મુનાયે । શ્રૂષણ વસન મૂરિ તિન પાયે ॥

પ્રેમપુલકિ તનુ મન અનુરાગી । મંગલ સાજ સજન સબ લાગી ॥ ૧ ॥

ચૌકડ ચારૂ મુમિત્રા પૂરી । મળિમય વિવિધ ભાંતિ અતિ હરી ॥

આનંદ મગન રામ મહતારી । દિયે દાન વહુ વિપ હૈકારી ॥ ૨ ॥

પૂર્જી ગ્રામ દેવિ મુર નાગા । કહેઝ વહોરિ દેન વલિ ભાગા ॥

જેહિ વિધિ હોય રામ કલ્યાનૂ । દેહુ દયા કરિ સો વરદાનૂ ॥ ૩ ॥

ગાવહિ મંગલ કોકિલ વયની । વિષ્ણુ વદની મૃગ શાવક નયની ॥

જે માણસે, પ્રથમ જઈને રાણીવાસમાં વધામણી દીધી, તેને, ઘણાં ઘણાં ભૂષણો તથા વસ્ત્રો મળ્યાં. સઘળી રાણીઓ, પ્રેમથી શરીરોમાં રોમાંચિત અને અંતઃકરણોમાં

૧ જો કે રાજ્યાભિષેકથી બ્રહ્મ થવાને લીધે, લોક દૃષ્ટિથી તે વખતે રામનું અને સીતાનું મંગલ થયું નથી, તોપણ વાસ્તવિક જોતાં, રાવણાદિકના વધથી અખણ યકવર્તિપણું મળવાના આરંભથી મહામંગલ થયું છે, એમ સમજવું. ૨ ભરત તથા શત્રુઘ્ન, ઘણા દિવસ થયા મોસાળમાં એટલે કેકયોના પીયરમાં ગયા છે, એમ કહેવામાં આંખું નથી, પણ તે આ ઉપરથી સમજ લેવું. ૩ આ ભેટ ચિત્રકૂટમાં થશે. ૪ કાચબો, પોતાનાં ઇંડાંઓને રેતીમાં મૂકે છે, અને પોતે જળમાં રહે છે. ઇંડાંઓને ચિન્તનથી જ પોપણ મળે છે.

હર્ષિત થઈ, સઘળા મંગળ સાંભળે સજવા લાગી. ॥ ૧ ॥ સુમિત્રાએ, મણિમય અનેક ભાતના હુંદર ચોકો, અત્યંત રુઢી રીતે પૂરાવ્યા. રામની માતા, આનંદમાં મગ્ન થઈ, ઘણા બ્રાહ્મણોને યોદ્ધાવી યોદ્ધાવીને દાનો દેવા લાગ્યાં, ॥ ૨ ॥ આમદેવીઓનાં, દેવતાઓનાં તથા નાગોનાં પૂજનો કરવા લાગ્યાં અને વળી તે દેવતાઓની માનતાઓ કરવા લાગ્યાં, કે, “જે પ્રકારથી રામનું કલ્યાણ થાય, તેવા પ્રકારનાં વરદાનો, હયા કરીને આપો, એટલે તમોને અમુક અમુક બલિલાગે દેવામાં આવશે.” ॥ ૩ ॥ કૌકિલાઓના જેવા સ્વરોવાળી, ચંદ્રો જેવાં સુખોવાળી અને મૃગોનાં બચ્ચાઓના જેવાં નેત્રોવાળી ઓઓ, માંગલિક ગીતો ગાવા લાગી. ॥

દો०—રામ રાજ્ય અભિષેક સુનિ, હિય હરષે નર નારિ ॥

લગે મુમંગલ સજન સબ, વિધિ અનુકૂલ વિચારિ ॥ ૧૮ ॥

સર્વે નરો અને નારીઓ, રામનો રાજ્યાભિષેક સાંભળવાથી રાજી થઈ, પોતાના ઉપર દેવની અનુકૂલતા થઈ ધારીને, માંગલિક સાંભળે સજવા લાગ્યાં. ॥ ૧૮ ॥

ચૌ०—તવ નર નાહ વસિષ્ઠ બુલાયે । રામ ધામ સિંહ દેન સિંહાયે ॥

ગુરુ આગમન મુના રણુનાથા । દ્વાર આય નાયક પદ માથા ॥ ૧ ॥

સાદર અર્ધ્ય દેઈ ઘર આને । સોરહ માંતિ પૂજિ સન્માને ॥

ગહે ચરણ સિય સહિત બહોરી । બોલે રામ કમલ કર જોરી ॥ ૨ ॥

સેવક સદન સ્વામિ આગમનુ । મંગલ મૂલ અમંગલ દમનુ ॥

તદપિ યચિત જનુ બોલી સમીતિ । પઠડપ કાજ નાથ અસિ નીતિ ॥ ૩ ॥

પ્રમુતા તજ પ્રમુ કીન્હ સનેહુ । મયડ પુનીત આજ મમ મેહુ ॥

આયમુ હોઈ સો કરડ ગોસાઈ । સેવક લહઈ સ્વામિ સેવકાઈ ॥ ૪ ॥

પછી દશરથ રાજાએ, વસિષ્ઠ મુનિને યોદ્ધાવી, સંયમ પાળવા વગેરેની શીખામણ દેવાને વાસ્તે રામચંદ્રજીના દરબારમાં મોકલ્યા. રામચંદ્રજીએ, ગુરુને પધાર્યા સાંભળી, દરવાજા સુધી સામે આવીને, તેમનાં ચરણમાં માથું નમાવ્યું, ॥ ૧ ॥ અને આદર પૂર્વક અર્ધ્ય આપી, ઘરમાં લઈ આવી, યોદ્ધોપચારવાળા સન્માનથી પૂજીને, પોતે તથા સ્ત્રીતાલજીએ તેમનાં ચરણ પકડ્યાં. રામચંદ્રજી, કમળ જેવા હાથ ભેડીને યોદ્ધા કે ॥૨॥ “સેવકને ઘેર સ્વામીનું પધારણ થાય, એ મંગળોનાં મૂળરૂપ છે અને અમંગળોને નષ્ટ કરનાર છે, તોપણ ઉચિત તથા નીતિ તો એ છે કે, સ્વામીએ પ્રેમપૂર્વક સેવકને પોતાની પાસે યોદ્ધાવી લેવો અથવા જે કાંઈ કામ હોય, તે કહેવરાવી મોકલવું. ॥ ૩ ॥ આપે પોતાની મોટાઈ છોડી દઈને, મારા ઉપર સ્નેહ કર્યો, તેથી આજ માફ ઘર પવિત્ર થયું છે. હે સ્વામી ! જે આજ્ઞા હોય તે કહો. હે સ્વામી ! આજ્ઞા પાળવાથી સેવકપણીને લાયક રહે છે.” ॥ ૪ ॥

દો०—મુનિ સનેહ સાને વચન, મુનિ રણુવરહિ પ્રશંસ ॥

રામ કસ ન તુમ કહહુ અસ, હંશ વંશ અવતંત ॥ ૧૯ ॥

રામચન્દ્રજીનાં સ્નેહ ભરેલાં વચનો સાંભળી, વસિષ્ઠ મુનિએ, રામચન્દ્રજીની પ્રશંસા કરી કે, “હે રામચન્દ્રજી ! તમે કે જે સૂર્યના વંશના આલ્મષણુરૂપ છો, તે આવા વચનો કેમ ન કહે ? ” ॥ ૧૯ ॥

ચૌ૦—વરણિ રામ ગુણ શીલ સ્વભાજ । બોલે પ્રેમ પુલકિ મુનિરાજ ॥

મૂપ સજેઝ અભિષેક સમાજ્ઞ । ચાહત દેન તુમહિ યુવરાજ્ઞ ॥ ૧ ॥

રામ કરહુ સવ સંયમ આજ્ઞ । જો વિધિ કુશલ નિવારૈ કાજ્ઞ ॥

ગુરુ શિર દેઈ રાયપહૈં ગયજ । રામ હૃદય અસ વિસ્મય ભયજ ॥ ૨ ॥

જન્મે એક સંગ સવ માર્હ । મોજન શયન કેલિ લરિકાર્હ ॥

કરન વેષ ઉપવીત વિવાહા । સંગ સંગ સવ ભયજ ઉહાહા ॥ ૩ ॥

વિમલ વંશ યહ અનુચિત એકુ । અનુજ વિહાય વઢેહિ અભિષેકુ ॥

મશ્ચ સપેમ પછિતાનિ મુહાર્હ । હરેઝ ભગત મનકી કુટિલાર્હ ॥ ૪ ॥

વસિષ્ઠ મુનિ, રામના ગુણોની, શીલની અને સ્વભાવની પ્રશંસા કરી, પ્રેમથી રોમાંચિત થઈને બોલ્યા કે, “દશરથ રાજા, તમને યૌવરાજ્ય દેવા ઇચ્છે છે અને અભિષેક સંબંધી સામગ્રી સજાવા લાગ્યા છે. ॥ ૧ ॥ હે રામચન્દ્રજી ! તમે આજ સંયમ કરજો. (અલ્પચર્યથી તથા જતેન્દ્રિયપણથી રહેજો.) કે જે કરવાથી કાર્ય નિર્વિઘ્નપણે સંપૂર્ણ થાય.” આ પ્રમાણે બલામણુ કરીને વસિષ્ઠ મુનિ, ત્યાંથી રાજાની પાસે ગયા, પણ રામચન્દ્રજીના મનમાં સંકેત થયો કે, ॥ ૨ ॥ “સર્વે ભાઈઓ, માતાઓના દૂધ-પાકના ભક્ષણરૂપ એક કારણથી જ જન્મેલા છીએ, બાલકપણમાં ભોજન, શયન તથા ક્રીડાઓ સાથે રહીને જ કરી છે અને વળી સર્વનાં કર્ણવેષ, જનોઈ તથા વિવાહ આદિ સર્વ ઉત્સવો પણ સાથે જ થયા છે. ॥ ૩ ॥ તે છતાં નહાના ભાઈઓને છોડી દઈને મોટા ભાઈનો જ અભિષેક થાય, એ એક વાત નિર્મળ આ વંશમાં અયોગ્ય^૨ છે. આતું પ્રભુનું પ્રેમ સહિત જે પસ્તાતું છે, તે ભક્તોના મનની કુટિલતાનું હરણુ કરે. ॥ ૪ ॥

દો૦—તેહિ અવસર આયે લષણ, મગન પ્રેમ આનંદ ॥

સન્માને પ્રિય વચન કહિ, રઘુ કુલ કૈરવ ચંદ ॥ ૨૦ ॥

આ અવસરમાં પ્રેમમાં અને આનંદમાં મગ્ન થયેલા લક્ષ્મણજી, ત્યાં આવતાં રઘુકુલરૂપી કૈરવને પ્રકુલિત કરવામાં ચંદ્રતુલ્ય રામચન્દ્રજીએ, પ્રિય વચનો કહીને તેમનું સન્માન કર્યું. ॥ ૨૦ ॥

ચૌ૦—બાજિહિં બાજન વિવિધ વિધાના । પુર પ્રમોદ નહિં જાય લ્લાના ॥

મરત આગમન સકલ મનાવહિં । આવહિં વેગ નયન ફલ પાવહિં ॥ ૧ ॥

હાટ બાટ ઘર ગલી અથાર્હ । કહિહિં પરસ્પર લોગ લુગાર્હ ॥

૧ જો વિધિ કુશલ નિવારે કાજ, એ વાક્યનો બીજો ભવિષ્ય સૂચક અર્થ એવો થાય છે કે, ‘એ દેવ આ કામને નિર્વિઘ્ન ઉતરવા આપે તો.’ ૨ આવા વિચારથી જ રામચન્દ્રજી રાજ્ય છોડીને વનમાં ગયા હોય એમ લાગે છે.

કાલિ લગન ખલિ કેતિક વારા । પૂજહિ વિધિ અભિલાષ હમારા ॥ ૨ ॥

કનક સિંહાસન સીય સમેતા । બૈઠહિં રામ હોઈ ચિત ચેતા ॥

સકલ કહહિં કબ હોઈહિ કાલી । વિગ્ન મનાવહિં દેવ કુચાલી ॥ ૩ ॥

તિનહૈં મુઘાય ન અવધ બધાવા । ચૌરહિં ચાંદિનિ રાત ન ભાવા ॥

શારદ વોલિ વિનય સુર કરહીં । બારહિં વાર પૌવલે પરહીં ॥ ૪ ॥

અનેક પ્રકારનાં વાર્તાઓ વાગવા લાગ્યાં, શહેરમાં કોઈથી પણ વર્ણવી શકાય નહીં એવો આનંદ વર્તી રહ્યો અને સર્વે લોકો, દેવતાઓની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યાં કે, ‘ભરતજી, જલદી આવે અને નેત્રોનાં ક્ષણે પ્રાપ્ત થાય.’ ॥ ૧ ॥ બજાર, વાટ, ઘર, ગલી અને બેઠકો, એઓમાં લોકો, પરસ્પર વાતો કરવા લાગ્યાં કે, “આવતી કાલનું શુભ લગ્ન કયે સમયે આવશે, કે જેમાં વિધાતા આપણા મનોરથને પૂર્ણ કરશે. ॥ ૨ ॥ જ્યારે સીતા સહિત રામ, સુવર્ણના સિંહાસનપર બેસાશે, ત્યારે આપણા ચિત્તમાં સુખ થાય.” આ પ્રમાણે સર્વે લોકો, ‘પ્રભાત ક્યારે થશે એમ કહેવા લાગ્યાં, પણ સ્વાર્થી હોવાને લીધે કુચાલ અલાવનારા દેવતાઓ, રામના રાજ્યાભિષેકમાં વિગ્ન પાડવાને વાસ્તે, વિઘ્નેશ્વરીની માનતાઓ કરવા લાગ્યા. ॥ ૩ ॥ દેવતાઓને, અયોધ્યામાં થતો આનંદ ગમ્યો નહીં. ચાંદની રાત, ચૌર લોકોને ગમે નહીં, એ સ્વાભાવિક જ છે. દેવતાઓએ વિઘ્નેશ્વરીને બોલાવી, વારંવાર તેના ચરણોમાં પડીને વિનંતિ કરી કે, ॥ ૪ ॥

દોઁ-વિપતિ હમારિ વિલોકિ વઢિ, માતુ કરિય સોઈ આજ ॥

રામ જાહિ વન રાજ તજ, હોય સકલ સુર કાજ ॥ ૨૧ ॥

“હે માતાજી ! અમારી મોટી વિપત્તિ બેઠને તમે આજ^૧ એવું કરો; કે જેથી રામ રાજ્યનો ત્યાગ કરીને વનમાં જાય અને સર્વ દેવતાઓનાં કાર્યો સિદ્ધ થાય. ॥૨૧॥

ચૌઁ-મુનિ સુર વિનય ટાઢિ પછિતાતી । મયડ સરોજ વિપિન હિમ રાતી ॥

દેલિ દેવ પુનિ કહૈં નિહોરી । માતુ તોહિં નહિ ચોરિડ ચોરી ॥ ૧ ॥

વિસ્મય હર્ષ રહિત રઘુરાજ । તુમ જાનહુ સબ રામ પ્રમાજ ॥

જીવ કર્મ વશ દુઃખ સુખ ભાગી । જાઈય અવધ દેવ હિત લાગી ॥ ૨ ॥

બાર બાર ગહિ ચરણ સકોચી । ચલી વિચાર વિવિધ મતિ પોચી ॥

જંચ નિવાસ નીચ કર તૂતી । દેલિ ન સકહિં પરાઈ વિમૂતી ॥ ૩ ॥

આગિલ કાજ વિચારિ બહોરી । કરિહિં ચાહ કુશલ કવિ મોરી ॥

હર્ષિ હૃદય દશરથ પુર આઈ । જનુ ગ્રહ દશા દુસહ દુઃખદાઈ ॥ ૪ ॥

સરસ્વતી, દેવતાઓની વિનંતિ સાંભળીને સ્તબ્ધ થઈ ગઈ અને પરતાવા લાગી કે, ‘હે રામ ! અયોધ્યાથી કમળ વનમાં મારે હેમંત ઋતુની રાત્રિરૂપ થવું પડશે.’ દેવતાઓએ, વારંવાર પ્રેમ બતાવીને કહ્યું કે, ‘હે માતાજી ! એમ કરવામાં તમને કોષ

૧ આજ કહેવાનો અભિપ્રાય એ છે કે, જે કાલ થશે તેો કામ બગડી જશે.

નહીં લાગે. ॥ ૧ ॥ કેમ કે, રામ, હર્ષથી તથા શોકથી રહિત જ છે. રામના સઘળા પ્રભાવને તમે જાણો છો. જીવો^૧ તો, પોતપોતાના કર્મો પ્રમાણે સુખ દુઃખોને લોગવે જ. દેવતાઓના હિતને વાસ્તે અયોધ્યામાં બાંધો. ॥ ૨ ॥ દેવતાઓએ, વારંવાર ચરણોમાં પડીને સરસ્વતીને સંકેતમાં નાખી, તેથી તે અનેક પ્રકારે ખોટા વિચારો^૨ ધરીને ચાલી. ઉચ પદવીઓવાળા, પણ નીચ કૃત્યોવાળા, દેવતાઓ, પરાધ સંપત્તિને બેઈ શકે જ નહીં. ॥ ૩ ॥ ‘હમણાં તો કવિઓ ભારી નિંદા કરશે, પણ ભવિષ્યમાં જે કામો થશે, તેઓના વિચાર કરી, તે કુશલ કવિઓ પણ ભારી ચાહના કરશે.’ એ પ્રમાણે વિચાર કરી, હૃદયમાં રાજ થતી સરસ્વતી, બાણે કોઈ દુસ્સહ અને દુઃખદાયી અહઠશા આવી હોય તેમ અયોધ્યામાં આવી. ॥ ૪ ॥

દો—નામ મંથરા મંદ મતિ, ચેરિ કૈકેયી કેરી ॥

અયજ્ઞ પિટારિ તાહિ કરિ, ગઈ નિરામતિ ફેરિ ॥ ૨૨ ॥

કૈકેયીની એક મંથરા નામની દાસી, મંદ બુદ્ધિવાળી હતી, તેથી તેની બુદ્ધિને ફેરવી, તેને ભવિષ્યમાં અપયથની પેટીરૂપ કરીને સરસ્વતી, ત્યાંથી ચાલી ગઈ.^૩ ॥૨૨॥

ચૌ—દેશિ મંથરા નંગર વનાવા । મંજુલ મંગલ બાજ વધાવા ॥

પૂછેસિ લોગન કાહ ઉઢાહ । રામ તિલક મુનિ ભા ઊર દાહ ॥ ૧ ॥

કરૈ વિચાર કુબુદ્ધિ કુજાતી । હોઈ અકાજ કવન વિધિ રાતી ॥

દેશિ લાગિ મધુ કુટિલ કિરાતી । જિમિ ગૈવ તકૈ લેઝ કેહિ ભાંતી ॥ ૨ ॥

મરત માતુ પહૈ ગઈ બિલ્ખાની । કા અનમનિ હાંસિ હૈંસિ કહ રાની ॥

ઉત્તર ન દેઈ સો લેઈ ઉસામૂ । નારિ ચરિત કરિ ઢારતિ આંમૂ ॥ ૩ ॥

હૈંસિ કહ રાનિ ગાલ વઢ તોરે । દીન્હ લખન સિલ્હ અસ મન મોરે ॥

તવહુ ન બોલિ ચેરિ વઢિ પાપિનિ । છાંડઈ શ્વાસ કારિ જનુ સાંપિનિ ॥ ૪ ॥

મંથરાએ જેમાં સુંદર માંગલિક વધાર્ધનાં વાન્ત વાગી રહ્યાં હતાં, એવી અયોધ્યાને બોધને, કોઈ અયોધ્યાના રહેવાશીને પૂછ્યું કે, ‘આ શો ઉત્સવ છે?’ એ માણસના કહેવાથી, રામને રાજ્ય તિલક થવાની ખબર સાંભળીને મંથરાના મનમાં ભારે દાહ ઉત્પન્ન થયો. ॥ ૧ ॥ દુષ્ટ બુદ્ધિવાળી, કુટિલ^૪ અને કુબાત એવી મંથરા, ‘આજની

૧ અયોધ્યાનાં માણસો દુઃખી થશે, તેનું શું કરવું? એમ પૂછે તો તેનો ઉત્તર આપે છે. ૨ જનપુરની પોથી પ્રમાણે, જે પાઠ અમે રાખ્યો છે, તેનો અર્થ છે. બીજા પુસ્તકોમાં ‘વિભુષ મતિ પોથી.’ પાઠ છે, તેનો અર્થ એ છે કે, દેવતાઓની ખોટી મતિનો વિચાર કરીને. ૩ પોતાથી અયોધ્યાવાસીઓનું દુઃખ બેઈ શકાય નહીં, એટલા માટે ચાલી ગઈ. અયોધ્યાવાસીઓની ઉપર પોતાની કરામત ચાલી શકે નહીં, એટલા માટે કેકય દેશથી આવેલી મંથરાની બુદ્ધિ ફેરવીને ચાલી ગઈ. કહેવાય છે કે, કેકય દેશના રાજ્યએ, એક યુગને માથે, તેથી તે યુગની સાસુ કે જે પશ્ચિમી હતી, તેણે રાજ્યને કહ્યું હતું કે હું તારા જમાઈના પ્રાણ લઈશ. આ મંથરા યદિ. મંથરા પૂર્વ જન્મમાં એક ગંધર્વી હતી, એમ કહેવાય છે. ૪ શિકાર કરનારા લોકો, અંગેને કુટિલ (વાંકો) રાખી, શિકારને તાકે છે. મંથરા પણ એક ભતનો શિકાર જ કરવાની છે, તેથી તેને, ‘કુટિલ’ એ વિશેષણ આપ્યું છે.

રાતમાં કયા પ્રકારથી અર્કાર્ય થાય ?' એમ વિચાર કરવા લાગી અને જેમ કુટિલ બીલડી, આડ પર લાગેલ મધપુડાંને ભેઈ, હવે તેને કઈ રીતે તથા કયારે લઈ લેજી ? એમ તાંકયા કરે, તેમ રામના અભિષેકને કયારે ટાળી નાણું ? તથા કઈ રીતે ટાળી નાણું ? એમ તાંકવા લાગી ॥ ૨ ॥ એ મંથરા મનમાં દુઃખી થઈને તથા લોંઠી પડીને કૈકેયીની પાસે ગઈ. કૈકેયીએ, હસી હસીને, 'આજ તું અનયની (જેઠ પામેલી) કેમ દેખાય છે ?' એમ પૂછતાં, મંથરા, ઉત્તર નહીં કેતાં, સ્ત્રીચરિત્ર કરીને નિસાસા મૂકવા લાગી તથા નેત્રામાંથી આંસુ પાડવા લાગી. ॥ ૩ ॥ કૈકેયીએ હસીને કહ્યું કે, 'તું બહુ બોલકી છે, તેથી લક્ષ્મણે તને શિક્ષા કરી હશે, એમ મને લાગે છે' તો પછી મોટી પાપણી એવી એ હાસી કર્યું નહીં બોલતાં, બંધે કાળોતરી નાગણુ હોય તેમ નીસાસા મૂકવા લાગી. ॥ ૪ ॥

દો—સમય રાત્રિ કહ કહસિ કિ ન, કુશલ રામ મહિપાલ ॥

લષણ ભરત રિપુદમન સુનિ, મા કુવરી ઝરશાલ ॥ ૨૨ ॥

આથી બધ પામીને કૈકેયી બોલી કે, 'તું કેમ બોલતી નથી ?' રામ, દશરથ રાજા, લક્ષ્મણ, ભરત અને શત્રુઘ્ન, એઓ કુશલ છે કે કેમ ? આ પ્રશ્નમાં રામનું પહેલું નામ સાંભળીને કુખ્ખના મનમાં ભારે સાલ જેતું દુઃખ ઉત્પન્ન થયું. ॥ ૨૩ ॥

ચૌ—કત શિષ દેઈ હમહિ કોઝ માઈ । ગાલ કરવ કોહિકર બલ પાઈ ॥

રામહિ છાંડિ કુશલ કેહિ આજૂ । જાહિ નરેશ દેઈ યુવરાજૂ ॥ ૧ ॥

મયઝ કોશલહિ વિધિ અતિ દાહિન । દેસત ગર્વ રહત ઝર નાહિન ॥

દેસહુ કસ ન જાય સવ શોભા । જો અવલોકિ મોર મન ક્ષોભા ॥ ૨ ॥

પૂત વિદેશન શોચ તુહારે । જાનતિહો વશ નાહ હમારે ॥

નીંદ બહુત પ્રિય સેજ તુરાઈ । લલહુ ન મૂપ કપટ ચતુરાઈ ॥ ૩ ॥

સુનિ પ્રિય વચન મલિન મન જાની । છુકી રાત્રી અવરહુ અરગાત્રી ॥

પુનિ અસ કવહુ કહસિ ઘર ફોરી । તવ ધરિ જીમ કઠાવોં તોરી ॥ ૪ ॥

કુખ્ખ મંથરા બોલી કે, “હે માતા !’ અમને કોઈ પછુ શા માટે શિક્ષા કરે ? હું કેાનું બળ રાખીને બોલકી થાઉં ? આજ રામ વિના બીજા કેાનું કુશળ છે ? કે જે રામને દશરથ રાજા યૌવરાજ્ય આપે છે. ॥ ૧ ॥ આજ વિધાતા કૌશલ્યાને અત્યંત અનુકૂલ થયેલ છે. હવે કૌશલ્યાને ભેઈને કોઈના પછુ મનમાં ગર્વ રહેશે નહીં. તમે જઈને કૌશલ્યાની શોભાને કેમ નજરે જોતાં નથી ? કે જે શોભાને ભેઈને મારા મનમાં ક્ષોભ થયો છે. ॥ ૨ ॥ તમારો પુત્ર પરદેશમાં છે, તેને વાસ્તે તમે ચિન્તા કરતાં નથી અને બંધો છે કે, દશરથ રાજા ‘મારા કુખ્ખમાં છે.’ તમને પતિની ચચ્ચામાં ઊઘડું જ બહુ પ્યાઈ છે. તમે રાજની કપટ ભરેલી ચાતુરી બંધુતાં નથી. ॥ ૩ ॥ કૈકેયીએ, જે કે એ પોતાના પક્ષનાં વચનો સાંભળ્યાં, તો પછુ તે, મંથરાને મેલા મનવાળી

૧ પેઢેલાં વાક્યનો ઉત્તર આપે છે. ૨ રામની કુશલતા પૂછી છે, તે ઉપર કહે છે.

બાણીને તેના ઉપર શુરસે થઇને ઉતરી પડી કે, ‘હે ઘરફેાડી ! ચૂપ રહે.’ હવે તું આતું કહી પણ બોલીશ તો, હું તારી જીભ છોટાવી નાખીશ. ॥ ૪ ॥

દો-કાને ચેરે કૂબરે, કુટિલ કુચાલી જાનિ ॥

તિય વિશેષ પુનિ ચેરિ કહિ, ધરત માતુ મુસુકાનિ ॥ ૨૪ ॥

કાણાં, લંગડાં, કુખડાં અને કુબ્જતાનાં માણસો, કુટિલ અને કુચાલવાળાં જ હોય છે, એમ મારા બાણવામાં છે. તેઓમાં વળી તું સ્ત્રી અને વળી ઘાસી છે, માટે તારામાં વિશેષ કુટિલતા અને વિશેષ કુચાલ હોવી જ જોઇએ.” એટલું બોલીને ભરતજીની આ કૈંકેથી જરાક હસી. ॥ ૨૪ ॥

ચૌ-મિયવાદિનિ સિલ્હ દીન્હેઝ તોહી । સ્વપનેહુ તોપર કોપ ન મોહી ॥

મુદિન મુમંગલ દાયક સોઈ । તોર કહા ફુર જા દિન હોઈ ॥ ૧ ॥

જેઠ સ્વામિ સેવક લણુ મોઈ । યહ દિનકર કુલ રીતિ મુહોઈ ॥

રામ તિલક જો સાંચહુ કાલી । દેહ માંગુ મન ભાવત આલી ॥ ૨ ॥

કૌશલ્યા સમ સબ મહતારી । રામહિં સહજ સ્વભાવ પિયારી ॥

મોર પર કરહિં સનેહ વિશેષી । મૈં કરિ પ્રીતિ પરીક્ષા દેલી ॥ ૩ ॥

જો વિધિ જન્મ દેઈ કરિ છોહુ । હોહુ રામ સિય પૂત પતોહુ ॥

પ્રાણતે અધિક રામ પ્રિય મોરે । તિન્હેકે તિલક છોમ કસ તોરે ॥ ૪ ॥

વળી કૈંકેથી બોલી કે, “હે પ્રિય બોલનારી ! મેં તને આ સજા કરી છે. તારા ઉપર મને સ્વપ્નમાં પણ ક્રોધ ન ચઢે. તારૂં કહેલું જે દિવસે સાચું પડશે, (રામને અભિપ્રેક્ષ થશે,) તે દિવસને હું ઉત્તમ મંગલદાયક સમજીશ. ॥ ૧ ॥ મોટો ભાઈ, સ્વામી થાય અને નહાના ભાઈઓ, તેના સેવક થઇને રહે, એ જ સૂર્યવંશની રીતિ છે અને તે ઉત્તમ છે. હે સખી ! જો તારા કહ્યા પ્રમાણે કાલે જ રામને તિલક થશે, તો હું તને મનગમતું ધન્યમ આપીશ. ॥ ૨ ॥ રામને પોતાના સહજ સ્વભાવથી જ સઘળી માતાઓ કૌસલ્યા સમાન ખ્યારી છે. મારા ઉપર તો રામ વિશેષ સ્નેહ કરે છે, એ વાતની મેં પરીક્ષા લઈ જોઈ છે. ॥ ૩ ॥ હું માણું છું કે, ‘વિધાતા, મને સીતા રામના પ્રસંગથી છૂટી ન પાડે. કદાચ મને બીજો અવતાર આપે, તો પણ દયા કરીને રામ જેવો પુત્ર અને સીતાજી જેવી વહુ આપજો.’ રામ મને પ્રાણથી પણ અધિક ખ્યાર છે. તેમનાં તિલકથી તને આવડો અર્થો ક્ષોભ કેવો ?” ॥ ૪ ॥

દો-ધરત શપથ તોઈ સત્ય કહૂં, પરિહારિ કપટ દુરાડ ॥

હર્ષ સમય વિસ્મય કરસિ, કારણ મોઈ મુનાડ ॥ ૨૫ ॥

૧ દેવમાયાની કાંઈક છાયા પડવાથી બોલે છે. ૨ જો કાલે જ તિલક થવાનું હોય, તો અને અખર પછા વખર રહે જ નહીં. ૩ રામના તિલકના વધામણી આપી, તેથી ઘાસીને અહલે સખી કહી બોલાવે છે. માયાથી શુદ્ધિ પણ જાણ થઈ છે, તેથી પણ સખી કહી બોલાવે છે. ૪ તું મારી ઘાસી છે, તેથી જોના ઉપર મને પ્રેમ હોય તેનું બહુ થવાથી તને આનંદ થવો જોઇએ, તેને અહલે ક્ષોભ કેમ થયો છે ?

તને ભરતના સોગંદ છે, છલ કપટ છોડી દઇને સાચું બોલજે. તું પ્રસન્ન થવાના સમયમાં દુઃખ માને છે, તેનું જે કારણ હોય, તે સંભળાવ.” ॥ ૨૫ ॥

૧૦—૧કહિ વાર આશ સવ પૂજી । અવ કહ્યુ કહવ જીમ કરિ દ્વજી ॥
 ફોરે યોગ કપાલ અભાગા । મલ્લ કહત દુઃખ રોરહિ લાગા ॥ ૧ ॥
 કહિં કૂંઠિ કુરિ વાત બનાઈ । તે પ્રિય તુમહિં કરુદ મૈં માઈ ॥
 હમહું કહવ અવ ઠકુર સુહાતી । નાહિત મૌન રહવ દિન રાતી ॥ ૨ ॥
 કરિ કુરૂપ વિધિ પરવશ કીન્હા । વવાસો લુનિય લહિય જો દીન્હા ॥
 કોઝ તુપ હોઝ હમહિં કા હાની । ચેરિ છાંઢિ અવ હોવ કિ રાની ॥ ૩ ॥
 જારડ યોગ સ્વભાઝ હમારા । અનમલ દેશિ ન જાઈ તુમ્હારા ॥
 તાતે કહ્યુક વાત અનુસારી । કમિય દેવિ વાઢિ ચૂક હમારી ॥ ૪ ॥

મંથરા બોલી કે, “ પહેલી વખતના બોલવામાં જ મારી બધી આશા પૂરી થઈ ગઈ, હવે જ્યારે હું બીજી જીભ^૧ બનાવી લઉંશ, ત્યારે જ કાંઈ બોલીશ. ભલી વાત કહેતાં તમને દુઃખ લાગ્યું, તેથી માફ આ અભાગિયું કપાલ^૨ ફેડવા યોગ્ય જ છે. ॥૧॥ હે મારી મા ! જેઓ તમારી પાસે બોલી સાચી વાત બનાવીને કહે, તેઓ તમને વહાલાં લાગે છે અને હું ખરી જ વાત કહું છું, તેથી કડવી લાગ્યું છે. હું હવેથી તમને ગમશે એવી જ વાત કહીશ. નહીંતર રાત દિવસ મુંગી રહીશ. ॥ ૨ ॥ મને વિષાતાએ એક તો કડ્ડપડી કરી છે અને વળી પરવશ (દાસી) બનાવી છે. વાળું હોય તે લણાય અને દીધું હોય તે લેવાય, રામ કે ભરત, ગમે તે રાજા થાઓ. તેમાં મને શી હાનિ છે ? હું કાંઈ દાસી મટીને હવે રાણી^૩ થવાની છું ? ॥૩॥ તમારું અકલ્યાણ મારાથી દેખી શકાતું નથી, એ મારે સ્વભાવ છે અને તે બાળી નાખવા જેવો જ છે. ^૪હે રાણી ! તમારું અકલ્યાણ જોઈને તમને ચેતાવવા વાસ્તે મેં થોડીક^૫ વાત ઉચારી, એ મારી બોલી ચૂક થઈ છે, તેની ક્ષમા કરજો.” ॥ ૪ ॥

૧૦—ગૂઢ કપટ પ્રિય વચન સુનિ, તીય અઘર વ્રુધિ રાની ॥

સુરમાયા વશ વૈરિનિહિં, સુદ્ધ જાનિ પતિ આનિ ॥ ૨૬ ॥

ગૂઢ રૂપવાળાં પ્રિય વચનો સાંભળી, સ્ત્રીભક્તિ અને વળી હલકી પુદ્ધિવાળા કૈકેયી, દેવતાઓની માયાને વશ થઈ, વૈરિણી (મંથરા) ને હિતકારી જાણીને, તેના ઉપર વિશ્વાસ પામી. ॥ ૨૬ ॥

૧ જે હું પાછી એની એ વાત બોલીશ, તો મારી જીભ છોટી લેવામાં આવશે, તેથી બીજી જીભ બનાવી રાખવાની જરૂર છે. બીજી જીભ નહીં હોય લાંબુથી નહીં બોલું. ૨ કપાલમાંથી ભાગ્ય તો રામના તિલકની તેજારી થતાં જ નીકળી ગયું છે. ૩ જેને રાણીમાંથી દાસી બની જતું પડશે, તે પોતાની હાનિ માનતી નથી, જ્યારે હું જ્ઞા માટે માનું ? મારી દાસી પદવી તો સદૃશી નીચ છે, માટે મારે કાંઈ પદવીથી ઉતરવું પડે એમ નથી. ૪ જેનું બહું થતું હોય, તે જ બહું માને તો પછી બીજાએ જ્ઞા માટે એક ધરાવે ? ૫ ધણી છે, તેમાંથી થોડીક ઉચારી.

ચૌ૦—સાદર પુનિ પુનિ પૂછતિ ઓહી । સવરી ગાન યુગી જનુ મોહી ॥
 તસ મતિ ફિરી અહૈં જસિ ભાવી । હર્ષિત ચેરિ બાત મલિ ફાવી ॥ ૧ ॥
 તુમ પૂછહુ મૈં કહત દરાઝં । ધર્યો મોર ઘર ફોરી નાઝં ॥
 સજિ પ્રતીતિ વહુ વિધિ ગદિ છોલી । અવધ સાહ સાતી તવ બોલી ॥ ૨ ॥
 મિય સિય રામ કહા તુમ રાની । રામહિં તુમ મિયસો ફુર વાની ॥
 રહે પ્રથમ અવ તે દિન બીતે । સમઝ ફિરે રિપુ હોહિં પિરીતે ॥ ૩ ॥
 માનુ કમલ કુલ પોષનિ હારા । વિનુ જર જારિ કરૈં સોઝ છારા ॥
 જર તુમ્હારિ ચહ સવતિ ઉઝારી । રૂંધહુ કરિ ઉપાય વર વારી ॥ ૪ ॥

મંથરાનાં વચનોમાં મોહ પામેલી હોવાથી, બાણે બીલડીના ગાયનમાં મોહ પામેલી હરિણી^૧ હોય એવી લાગતી કેકેથી, આદરથી વારંવાર એ જ વાત પૂછવા લાગી. જે પ્રમાણે બાવી હતું, તે પ્રમાણે કેકેથીની બુદ્ધિ ફરી જતાં મંથરા રાજી થઈ અને તેની વાત બરાબર ફાવી. ॥ ૧ ॥ મંથરા બોલી કે, ‘તમે પૂછો છે. પણ હું કહેતા બીલું છું. કેમ કે, તમે માફે ‘ઘરફેડી’ એવું નામ પડ્યું છે.” આ પ્રમાણે કેકેથીને, પોતાની ઉપર વિશ્વાસ એસાડી, પોતાની વાતને પોતાના મનમાં ઘણી ઘણી રીતે છાલી છાલી, બરાબર ઘડીને અયોધ્યાની સાડસતી પનોતી^૨ જેવી મંથરા બોલી કે, ॥ ૨ ॥ “હે રાણી ! તમે કહ્યું કે, મને સીતા તથા રામ પ્રિય છે, અને હું સીતાને તથા રામને પ્રિય છું,” એ વાત સાચી, પણ તે પ્રથમ હતી. હવે તે દિવસ વીતી ગયા છે. સમય ફરે ત્યારે મિત્ર પણ શત્રુ થઈ જાય છે. ॥ ૩ ॥ જુવો કે, સૂર્ય કમળોનાં ફૂલને પોષણ આપનાર છે, પણ જ્યારે કમળનું મૂળ ઉખડી ગયું હોય, ત્યારે તે જ સૂર્ય, કમળને બાળીને બરમ કરી નાખે છે. તમાફે મૂળ તમારી શોકયે ઉખેડી નાખ્યું છે, માટે ઉપાયરૂપી ઉત્તમ જળનો ઉપયોગ કરીને તે મૂળને દૃઢ કરો. ॥ ૪ ॥

દો૦—તુમહિં ન શોચ સુહાગ બલ, નિજ વશ જાનહુ રાઝ ॥

મન મલીન મુહૈં મીઠ નૃપ, રાઝર સરલ સ્વભાઝ ॥ ૨૭ ॥

તમને, સૌભાગ્યના બળને લીધે કશે વિચાર નથી અને રાજા, મારા કબજામાં છે, એમ બાણે છો. રાજા, મોહોડે મીઠા છે, પણ મનમાં મલિન છે. તમારો સ્વભાવ, સરલ છે, તેથી તમે રાજાનાં કપટને બાણી શક્યાં નથી. ॥ ૨૭ ॥

ચૌ૦—ચતુર ગૌંધીર રામ મહતારી । બીચ પાય નિજ વાત સંભારી ॥
 પઠયે ભરત શૂંપ નનિ ઔરે । રામ માત મત જાનવ રૌરે ॥ ૧ ॥

૧ હરિણી નથી બાણી કે, બીલડી, મને મારવાને વારતે મીઠા સ્વરથી ગાય છે, તેમ કેકેથી પણ નથી બાણી કે, મંથરાની વાત દુઃખદાયક છે. ૨ શનૈશ્વરો યક્ષ મહેશ્વર્યો, તથાએવાણિ મહેત્ કનિષ્ઠા । ચેત્સાવશે વા પ્રયમે દ્વિતીયે, ક્ષ્મા પનોતી કથિતા મુનીન્દ્રે. ॥ ૧ ॥ આરમ્ભ, પહેલા તથા બીજા શ્રીનાં, સાઠસાત વર્ષે તેા મોટી પનોતી કહેવાય છે.

સેવર્હિ સકલ સવતિ મોર્હિ નીકે । ગરવિત ભરત માતુ બલ પીકે ॥
 શાલ તુમ્હાર કૌશલહિ માર્હિ । કપટ ચતુર નર્હિ હોઈ જનાઈ ॥ ૨ ॥
 રાજહિ તુમપર પ્રીતિ વિશેષી । સવતિ સ્વભાવ સર્કર્હિ નર્હી દેશી ॥
 રચિ પ્રપંચ ભૂપહિ અપનાઈ । રામ તિલક હિત લગન ભરાઈ ॥ ૩ ॥
 યહિ કુલ યચિત રામકર્હ ટીકા । સર્વહિ સુહાય મોર્હિ સુઠિ નીકા ॥
 આગિલ બાત સમુદ્ધિ ઢર મોહી । દૈવ દેવ ફિર સો ફલ ઓહી ॥ ૪ ॥

રામની મા કેવી ચતુર અને ગંભીર છે, કે તેણે લાગ મેળવીને પોતાની ધારણા પાર પાડી છે. દશરથ રાજાએ, ભરતને મોસાલ મોકલી દીધા છે, તો એ કામ રામની માના પ્રપંચથી થયું છે, એમ તમે સમજો. ॥ ૧ ॥ કૌશલ્યા સમજે છે કે, ‘સઘળી સોકયો, મને સારી રીતે સેવે છે, પણ ભરતની મા, પતિના પ્રેમરૂપ બળને લીધે, ગર્વિષ્ઠ થઈને, મને ગણકારતી નથી.’ હે મારી મા ! કૌશલ્યાના મનમાં તમારું મોટું સાલ છે, પણ એ દ્રેષભાવ, તેની કપટયુક્ત ચાતુરીને લીધે જાણી જતો નથી. ॥ ૨ ॥ દશરથ રાજાની, તમારા ઉપર વિશેષ પ્રીતિ છે, એ કૌસલ્યાથી શોકયના સ્વભાવને લીધે દેખી શકાતી નથી. તેથી કૌસલ્યાએ, પ્રપંચ રચી, રાજાને પોતાના કરી લઈને, રામના તિલકને વાસ્તે મૂહૂર્ત મુકરર કરાવ્યું છે. ॥ ૩ ॥ રામને તિલક થાય, એ સૂર્યવંશને છાજતું છે, સર્વને ગમે છે અને મને પણ બહુ ગમે છે, પરંતુ ભવિષ્યનો (ભવિષ્યમાં તમારા અધિકારના ભંગનો), વિચાર આવવાથી, મને ડર લાગે છે. હું ઇચ્છું કે, ‘જે તમને અનિષ્ટ ફળ આપવા ઇચ્છે છે, તેને જ દેવ અનિષ્ટ ફળ આપે. ॥ ૪ ॥

દો—રચિ પચિ કોટિક કુટિલપન, કીન્હેસિ કપટ પ્રવોષ ॥

કહેસિ કથા શત સવતિકિ, જેહિ વિધિ બાઢ વિરોષ ॥ ૨૮ ॥

આ પ્રમાણે મંથરાએ, કરોડો કુટિલપણાં ગોઠવી ગોઠવીને, કેકેયીને, કૌસલ્યાનું કપટ સમજાવ્યું અને જે પ્રકારથી વિરોધ વધે, તે પ્રકારથી પૂર્વ કાળની સેકડો શોકયોનો (ચિત્રકેતુની રાણીઓનો તથા ધ્રુવની અપર માતા વગેરેનો) ઇતિહાસ કહી સંભળાવ્યો. ॥ ૨૮ ॥

ચૌ—ભાવી વશ પ્રતીત ડર આઈ । પૂછિ રાનિ પુનિ શપથ દેવાઈ ॥

કા પૂછહુ તુમ અવહું ન જાના । નિજ હિત અનહિત પથ પર્હિચાના ॥ ૧ ॥

ભયડ પાસ દિન સજત સમાજૂ । તુમ પાર્હિ સુધિ મોર્હિસન આજૂ ॥

સ્વાઈય પહિરિય રાજ તુમ્હારે । સત્ય કહે નર્હિ દોષ હમારે ॥ ૨ ॥

જો અસત્ય કહ્યુ કહવ બનાઈ । તૌ વિધિ દેશહિ હમર્હિ સજાર્હ ॥

રામર્હિ તિલક કાલ્હ જો ભયડ । તુમ કર્હ વિપતિ બીજ વિધિ બયડ ॥ ૩ ॥

રેલ સ્વાઈય કર્હૌં બલ ભાસ્વી । મામિનિ મહિદુ દૂષકી માસ્વી ॥

જો સુત સહિત કરહુ સેવકર્હિ । તૌ ઘર રહહુ ન આન ઉપાર્હિ ॥ ૪ ॥

ભાવતવ્યતાને લીધે હૃદયમાં વિશ્વાસ બેસવાથી, કેકેયી, સોગંદ ઈઈ ઈધને, વારંવાર, 'આ તું ખરી વાત કહે છે કે ?' એમ પૂછવા લાગતાં, મંથરા બોલી કે, તું શું પૂછે છે ? હજી પણ કાંઈ સમજી નહીં ? પણ પણ પોતાના હિતને અને અહિતને ઓળખે છે. ॥ ૧ ॥ રામને યૌવરાજ્ય આપવા વિષેની સલાહ ભરાયાને એક પખવાડીઈ વીંતી ગયું અને એક પખવાડીઈ થયા સામગ્રીઓ સંભળે છે, તે છતાં તને આજ મારી પાસેથી ખબર મળી, તો હવે વિચાર કર કે, દશરથ રાજામાં કપટ ન હોય તો તારી પાસે શા માટે છૂપાવે ? જો કે સત્ય કહેવાથી કોઈનો બીગાડ થતો હોય, તો સત્ય કહેવામાં પણ દોષ છે, તો પણ તારા રાજ્યમાં હું આઈ પીઈ છું, તેથી મને સત્ય કહેવામાં દોષ નથી. ॥ ૨ ॥ જો આ બાબતમાં હું બનાવીને કાંઈ પણ અસત્ય કહું, તો પરમેશ્વર મને શિક્ષા કરે. જો આવતી કાલે, રામને તિલક થયું, તો વિધાતાએ તારે વાસ્તે વિપત્તિનું બીજ વાવી દીધું, એમ સમજાવે. ॥ ૩ ॥ હે ભામિની ! હું વિધાતાની પેઠે રેખા ખેંચીને પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહું છું કે, તું હવે દૂધની માંખી થઈ છે. (જેમ દૂધમાંથી માંખીને કઢાડીને ફેંકી દે છે, તેમ તને રાજ્યમાંથી કઢાડીને ફેંકી દેશે.) જો તું, તારા પુત્ર સહિત દાસપણું કરીશ, તો જ તું ઘરમાં રહેવા પામીશ. બીજે કોઈ ઉપાય નહીં રહે. ॥ ૪ ॥

દો-કદુ વિનતહિ દીનહ દુર, તુમહિ કૌશિલા દેવ ॥

મરત વંદિ ગૃહ સેઝહિં, લષણ રામકે નેવ ॥ ૨૯ ॥

જેમ કદુએ, વિનતાને દુઃખ દીધું^૧ હતું, તેમ કૌસલ્યા, તને દુઃખ દેશે, ભરત કેદખાતું સેવશે, અને લક્ષ્મણ, રામની પાસે નાયબ થઈને રહેશે. ॥ ૨૯ ॥

ચૌ-કેકય સુતા સુનત કહુ વાની । કહિન સકૈ કહુ સહમિ મુખાની ॥

તનુપસેવ કદલી જિમિ કાંપી । કુવરી દશન જીમ તબ ચાંપી ॥ ૧ ॥

કહિ કહિ કોટિક કપટ કહાની । ધીરજ ધરહુ મવાંધસિ રાની ॥

કીન્હેસિ કઠિન પઢાય કુપાટ । ફિરિ ન નવહ જિમિ ઉકાટે કુકાટ ॥ ૨ ॥

ફિરા કર્મ મિય લાગી કુવાલી । વકિહિ સરાહહ માનિ મરાલી ॥

સુન મંથરા વાત ફુર તોરી । દહિન આંસિ નિત ફરકહ મોરી ॥ ૩ ॥

દિન પ્રતિ દેવહું રાતિ કુસુમને । કહઉં ન તોહિં મોહ વશ અપને ॥

કહા કહૌં સહિ સુધ સ્વભાક । દાહિન વામ ન જાનોં કાક ॥ ૪ ॥

૧ સર્પોની મા કદુ અને ગરુડની મા વિનતા, એ બંને, કશ્યપની સ્ત્રીઓ હતી. એઓને, પરસ્પરમાં વિવાદ થયો. કદુએ કહ્યું કે, સર્પના ઘોડાઓનાં પૂછાં સ્થાપ છે અને વિનતાએ કહ્યું કે, સફેદ છે. આમાં જે હારે તે દાસી થાય એવી બોલી થઈ. કદુએ સર્પોને શીખવ્યું, તેથી સર્પો બધાં સર્પના ઘોડાઓનાં પૂછાંઓમાં સક્ષમ રૂપોથી વળગી રહેતાં, પૂછાં સ્થાપ દેખાયાં. વિનતા હારીને દાસીપણું કરવા લાગી. ૫ઠી ગરુડે આ વાત જાણી સર્પોને અમૃત લાવી દેવાની પ્રતિજ્ઞા કરીને, માતાને દાસીપણામાંથી છોડાવી. સર્પો, પોતાને માટે ગરુડ મારફત મગાવેલો અમૃતનો કુંબ, દુનૌપર મૂકવીને નહાવા ગયા, ત્યાં ઇંદ્ર એ કુંબને ઉઠાવી ગયો. સર્પો, આવીને દુર્ભાને આટવા લાગ્યા, તેથી તેઓની જીભો ચીરાઈને બચે, થઈ ગઈ. અમૃત મૂકવાને લીધે તે દિવસથી દર્બો પવિત્ર ગણાય છે. (મહાભારત.)

આ કડવી વાત સાંભળતાં કૈકેયી કશું પણ ન બોલી શકે એવી થઈ ગઈ, ભયથી સૂકાઈ ગઈ, શરીરમાં પસીનાથી ભાંજાઈ ગઈ અને ફેળની પેઠે કંપવા લાગી. કૈકેયીની આ સ્થિતિ જોઈ, કુષ્મણ્ડે પોતાની જાણ, હાંત વચ્ચે દાખી. ॥ ૧ ॥ (કૈકેયીના દુઃખથી દુઃખિત થઈને અથવા કૈકેયીના મનમાં પોતાના કહેવાની અસર થઈ જાણીને અથવા કૈકેયીને હવે દુઃખની ખબર પડી, એમ જાણીને, મંથરાએ, પોતાની જાણ હાંત તળે દાખી.) કપટસંબંધી કરોડો વાતો કહી કહીને કુષ્મણ્ડે છેવટ કહ્યું કે, “હે રાણી ! ધીરજ ધર. હું તને સઘળો રસ્તો બતાવીશ.” મંથરાએ, કપટવાળા કઠણ પાઠો ભણાવીને કૈકેયીને એવી કરી મેલી કે, તે પાછી સૂકાઈ ગયેલા કાષ્ઠની પેઠે વાળી વળે જ નહીં. ॥ ૨ ॥ ભાગ્ય ફરી ગયું અને કુચાલ પ્રિય લાગી, તેથી કૈકેયી, જેમ હંસણી, બગલીને વખાણે, તેમ મંથરાને વખાણવા લાગી. કૈકેયી બોલી કે, “હે મંથરા ! તારી વાત ખરી છે. મારી જમણી આંખ નિત્ય ફરક્યા કરે છે ॥ ૩ ॥ અને નિત્ય રાતે ખરાબ સ્વપ્નો દેખું છું, પણ મારી મૂર્ખતાથી તારી પાસે વાત કરતી નથી. હે સખી ! શું કહું, મારા સ્વભાવ સીધો છે, તેથી હું કશું ડાખું જમણું સમજતી નથી. (આ શત્રુ કે મિત્ર છે, એમ જાણતી નથી.) ॥ ૪ ॥

દો-અપને ચલત ન આજુ લગિ, અનમલ કાહુક કીન્હ ॥

કોહિ અઘ ઇકહિ વાર મોહિ, દૈવ દુસહ દુલ દીન્હ ॥ ૩૦ ॥

મે માફ ચાલતાં આજ દિવસ સુધી કોઈનું પણ ભૂલું કશું નથી, તે છતાં કોણ જાણે કયા પાપના યોગથી દૈવે મને એકસામંદ આ દુરસહ દુઃખ આપ્યું ? ॥ ૩૦ ॥

ચૌ-નૈહર જન્મ ભરવ વરૂ જાઈ । જિયત ન કરવ સવતિ સેવકાઈ ॥

અરિવશ દેવ જિયાવત જાહી । મરણ નીક તેહિ જીવન ચાહી ॥ ૧ ॥

દીન વચન કહ વહુ વિધિ રાંની । મુનિ કુવરી તિય માયા ઠાની ॥

અસ કસ કહક માનિ મન ઝના । મુલ મુહાગ તુમ કહૈં દિન દૂના ॥ ૨ ॥

જેહિ રાઝર અતિ અનમલ તાકા । સો પાહિં યહ ફલ પરિપાકા ॥

જવતે કુમત મુના મૈં સ્વામિનિ । મુલ ન વાસર નીંદ ન યામિનિ ॥ ૩ ॥

પૂછેહુ ગુણિન્હ રેલ તિન્હ સ્વાંચી । ભરત મુઆલ હોહિં યહ સાંચી ॥

મામિનિ કરહુ તૌ કહેડં ઝપાઝ । હૈં તુઝારી સેવા વશ રાઝ ॥ ૪ ॥

જન્મભર પીયરમાં જઈને રહેલું એ સાફ છે, મારે હું તેમ કરીશ, પણ જીવતે જીવે શોકથી સેવા નહીં કરું. વિધાતા, જેને શત્રુના કબજામાં રાખીને જીવાડે છે, તેને, મરવું જ સાફ છે. જીવવું જોઈએ જ નહીં. ” ॥ ૧ ॥ આ પ્રમાણે રાણીએ, ઘણા ઘણા પ્રકારનાં દીન વચનો કહેતાં, તે વચનો સાંભળી, કુષ્મણ્ડ, સ્ત્રીચરિત્ર ગોઠવીને બોલી કે, “હે રાણી ! મનમાં જોઈ મારીને આમ શું બોલો છો ? તમારું સુખ અને સૌભાગ્ય દિવસે દિવસે બમણું છે. (આમાંથી એવો અર્થ પણ નીકળે છે કે, તમારું સુખ અને સૌભાગ્ય હવે બે દિવસ પણ નહીં રહે) ॥ ૨ ॥ જેણે તમારું ભૂલું કરવાનું

૩૯૪

તુલસીદાસકૃત રામાયણ.

ખાડું છે, તેને જ પૂરેપૂરું અનિદ્ર કળ મળશે. હે મહારાણી ! મેં જ્યારથી રામના તિલક સંબંધી દુષ્ટ વિચાર સાંભળ્યો છે, ત્યારથી મને દિવસની ભૂખ લાગતી નથી અને રાતે નિદ્રા આવતી નથી. ॥ ૩ ॥ મેં જોશીએને પૂછી જોતાં, તેઓએ ગણિત કરી, રેખા ખેંચીને કહ્યું છે કે, ' ભરત રાજ થશે. ' આ વાત સાચી છે. હે ભામિની ! જો તમે કહો તો હું એક ઉપાય કહું. જો કે એ ઉપાય કઠિન છે, તોપણ દશરથરાજ, તમારી સેવાને વશ છે, તેથી બની જાય. " ॥ ૪ ॥

દો-—પરડ કૂપ તવ વચનપર, સકૌં પૂત પતિ ત્યાગિ ॥

કહસિ મોર દુલ દેરિવ બઢ, કસ ન કરવ હિત લાગિ ॥ ૩૧ ॥

કેકેયી બોલી કે, “હું તારા વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખી કૂવામાં પડતું હત્યે, તો પડીશ અને પુત્રનો કે પતિનો ત્યાગ કરવો પડશે, તો તે પણ્ય કરીશ. કારણ કે, તું માંડ દુઃખ જોઇને કહે છે. હું મારા હિતને વાસ્તે તારું કહું કેમ નહીં કરું ? ॥ ૩૧ ॥

ચૌ-—કુષરી કરિ કુલ્લકી કૈકેયી । કપટ છુરી ઊર પાહન ટેઈ ॥

લગ્ન ન રાનિ નિકટ દુલ કૈસે । ચરડ હરિત તળ બલિ પથુ જૈસે ॥ ૧ ॥

મુનત વાત મૃદુ અત કટોરી । દેતિ મનહું મયુ માહુર ઘોરી ॥

કહરે ચેરિ મુખિ અહરે કિ નાહી । સ્વામિનિ કહેડ કયા મોહિ પાર્હી ॥ ૨ ॥

દુર વરદાન બૂપસન થાતી । માંગહુ આજુ જુઠાવહુ છાતી ॥

મુતહિ રાજ્ય રામહિં વનવાસુ । દેહુ લેહુ સખ સવતિ હુઝાસુ ॥ ૩ ॥

બૂપતિ રામ કાપથ જથ કરે । તથ માંગેહુ જેહિ વચન ન ટરે ॥

હોડ અકાજ આજ નિશિ ચીતે । વચન મોર પ્રિય માનહુ જીતે ॥ ૪ ॥

કુબ્જાએ ભરતને રાજ્ય અપાવવારૂપી યજ્ઞમાં, કેકેયીને નીચ બલિદાનરૂપ (પશુરૂપ) જ કરવી ધારીને, પોતાની કપટરૂપી છરીને હૃદયરૂપી પાપાણ (સલી) પર ધસી, તેજ કરવા માંડી. જેમ યજ્ઞમાં મારવા આવેલો બલિપશુ, સમયમાં આવેલા શ્રુત્યને નહીં ડેખતાં, લીલું ખડ ચર્ચા કરે, તેમ કેકેયી, તુરત જ મોટો અનર્થ થવાના અપાર દુઃખને નહીં ડેખતાં, પોતાના સ્વાર્થ ઉપર જ લક્ષ્ય રાખી રહી. ॥ ૧ ॥ કુબ્જા, બધે મધમાં ઘોળીને જેર ડેતી હોય, તેમ સાંભળવામાં કોમળ પણ પરિણામમાં બહુ ખરાબ ઉતરે એવી વાત બોલી કે, “ હે રાણીજી ! તમે મારી પાસે એક વાત કહી હતી, તેનું તમને સ્મરણ છે કે નહીં ? ॥ ૨ ॥ તમારાં બે વરદાન દશરથ રાજ પાસે થાપણરૂપે રહેલ ’ છે, તો આજ એ બન્ને વરદાન માગીને છાતીને ઠંડી કરો. એક વરદાનમાં ભરતને

૧ કુબ્જાએ યાદી આપી કે, દંડકારણ્યમાં તિમિધવજ રાજના વૈજયંત નગરની પાસે શંખરા-સુરની સામે ઈંદ્રને યુદ્ધ થતાં, દશરથ રાજ, તમને સાથે લઇને ઈંદ્રને સહાય આપવા ગયા હતા. યુદ્ધમાં રાત પડી ગઈ. દેવોએ ધણી વીરોને મારી, દશરથને પણ અત્યંત જખમી કરી, મૃતિ કરી નાખ્યા અને તેમના સારથીને પણ મારી નાખ્યો. આ સમયમાં તમે રથને રણબૃથિ દૂર હાંકી બળિને સ્વામીની રક્ષા કરી. મૂઠાં ઉતરતાં મહારાજ, તમને બે વરદાન માગી સેવાનું કહ્યું. તમે કહ્યું કે, જ્યારે હું માથું ત્યારે દેજો. હમણાં એ બન્ને વરદાન તમારી પાસે થાપણ રાખું છું. ’ રાજાએ,

રાજ દેવરાવીને અને બીજા વરદાનમાં રામને વનવાસ દેવરાવીને સઘળી સોકથોના ઉદાસને (આનંદને) હરી વ્યો.^૧ ॥ ૩ ॥ ઈશરથ રાજા, જ્યારે રામના સોગંદ ખાઈને હા પાડે ત્યારે જ માગજો, કે જોથી વાત પાછી ફરે નહીં. જો આજની રાત જો પ્રમાણે એ વરદાન લીધા વગર ગઈ, તો કાલે તમારું મોટું અનિષ્ટ થશે. આ મારાં વચ્ચેનો પ્રાણ કરતાં પણ આરાં ગણજો. ” ॥ ૪ ॥

દો—વહ કુવાત ફરિ પાતકિનિ, કશો કોપ ગૃહ જાહુ ॥

કાજ સંભારેહુ સજગ સઘ, સહસા જનિ પતિ યાહુ ॥ ૩૨ ॥

પાપણી કુખ્તજો, કેકેયીના મનમાં મોટો અનર્થ ઠસાવીને, કેકેયીને કહ્યું કે, “કોપના ધરમાં જઈને સુવે અને હોંશીઆરીથી સઘળું કામ સંભારે, ઉતાવળ કરીને એકદમ પતિનો વિશ્વાસ કરજો મા. ” ॥ ૩૨ ॥

ચૌ—કુવરિહિં રાનિ માણ મિય જાની । વાર વાર વહિ બુદિ વલાની ॥

તોહિં સમ હિત ન મોર સંસારા । વહે જાતકર મયસિ અધારા ॥ ૧ ॥

જો વિધિ પુરવ મનોરથ કાલી । કરૌં તોહિં વસ્ત્રપૂતરિ આલી ॥

બહુ વિધિ ચેરિહિ આદર દેઈ । કોપ ભવન ગમની કૈકેઈ ॥ ૨ ॥

વિપતિ વીજ વર્ષા ઋતુ ચેરી । મુઈ મહ કુમતિ કૈકેયી કેરી ॥

પાઈ કપટ જલ અંકુર જામા । વર દોડ દલ દુલ્લ ફલ પરિણામા ॥ ૩ ॥

કોપ સમાજ સાજિ સઘ સોઈ । રાજ્ય કરત નિજ કુમતિ વિગોઈ ॥

રાસર નગર કુલાહલ હોઈ । યહ કુવાલિ કહુ જાન ન કોઈ ॥ ૪ ॥

કેકેયી, કુખ્તજોને પ્રાણ સમાન ગણી, વારંવાર તેની બુદ્ધિનાં વખાણ કરીને બોલી કે, “હે મંથરા ! આખા જગતમાં તારા જેવું બીજું કોઈ પણ માણસ, મારું હિતકારી નથી. હું કે જે દુઃખરૂપી નદીમાં તણાઈ જતી હતી, તેને તું આધારરૂપ થઈ છે. ॥ ૧ ॥ હે સખી ! જો હૈવ આવતી કાલે મારા મનોરથને પૂર્ણ કરશે, તો હું તને આંખની પુતળી (કીકી) સમાન રાખીશ.” આ પ્રમાણે ઘણી ઘણી રીતે કાચીને માન આપીને, કેકેયી કોપ ભવનમાં ગઈ. ॥ ૨ ॥ મંથરારૂપી વર્ષા ઋતુમાં કેકેયીની કુમતિરૂપ ભૂમિની અંદર વવાયેલું વિપત્તિરૂપ વૃક્ષનું બીજ, કપટરૂપ જળને પ્રાપ્ત થઈ, અંકુરીત થયું, વરદાનોના જોટારૂપી એ પાંદડાંવાળું થયું અને તે પરિણામમાં દુઃખરૂપ ફળ જ આપશે. ॥ ૩ ॥

તે વાત સ્વીકારી લીધી હતી. માટે આ સમયમાં જો એ વરદાન માગે. ” (વાલ્મીકીય રામાયણ અયોધ્યાકાંડ) કોઈલોકો કહે છે કે, “રથની ધરી તુડી જતાં, કેકેયીએ તે હિંદમાં હાથ નાખીને ધરીને ખરાબર કરી હતી, તેથી રાજાએ, પ્રસન્ન થઈને એ વરદાન માગવાનું કહ્યું હતું, ” આ પ્રમાણે જ બીજા પણ કેટલીએક દંતકથાઓ કહેવામાં આવે છે, તે સઘળી અપ્રમાણિક છે.

૧ ‘સઘળી શોકયો વિધવા થાઓ.’ એવો ભવિષ્ય સૂચક અર્થ પણ આમાંથી નીકળે છે. ૨ રાજાઓના બનાવખાતામાં એક બૂદ્ધ જ કોપગૃહ રાખવામાં આવતું હતું, જે રાણી, રીસાઈ હોય, તે, એમાં જઈને સુવે, એવી ચાલ હતી. નહાંતર અનેક રાણીઓમાં કોણ રીસાઈ છે ? એ ખબર પણ ન પડે.

રાખ્ય કરતી એવી પોતાની કુમતિએ જ ખરાબ કરેલી કેકેયી, સઘળી કોપની સામગ્રી સળેને કોપ ભુવનમાં સૂતી. અયોધ્યામાં તો રામના અભિષેકનો કોલાહલ થઈ રહ્યો હતો. અંતઃપુરમાં ઉત્પન્ન થયેલી આ ગડબડને, કોઈ જરા પણ બાંધતું ન હતું. ॥ ૪ ॥

દો—પ્રમુદિત પુર નર નારિ સવ, સજહિં સુમંગલ ચાર ॥

યક પ્રવિશહિં યક નિર્ગમહિં ભીર મૂપ દરવાર ॥ ૩૩ ॥

અયોધ્યાનાં સર્વે નર નારીઓ, આનંદથી સુંદર મંગલાચાર સળ કારવીને દશરથ રાજના દરબારમાં એક પછી એક જતાં હતાં અને એક પછી એક નીકળતાં હતાં; એઓને લીધે રાજદરબારમાં ભીડ જામી રહી હતી. ॥ ૩૩ ॥

ચૌ—બાલ સસ્તા મુનિ હિય હરવાહીં । મિલિ દશ પાંચ રામપહૈં જાહીં ॥

પ્રમુ આદરહિં પ્રેમ પહિચાની । પૂછહિં કુશલ સેમ મૃદુ વાની ॥ ૧ ॥

ફિરહિં ભવન મિય આયમુ પાઈ । કરત પરસ્પર રામ વઢાઈ ॥

કો રણુવીર સરિસ સંસારા । શીલ સનેહ નિબાહન હારા ॥ ૨ ॥

જેહિ જેહિ યોનિ કર્મ વશ પ્રમહીં । તહૈં તહૈં રૈશ દેહિં યહ હમહીં ॥

સેવક હમ સ્વામી સિય નાહુ । હોય નાત યહ ઓર નિબાહુ ॥ ૩ ॥

અસ અમિલાષ નગર સવ કાહુ । કેકય મુતા હૃદય અતિ દાહુ ॥

કોન કુસંગતિ પાય નશાઈ । રહૈં ન નીચ મતે ચતુરાઈ ॥ ૪ ॥

રામના બાલમિત્રો, અભિષેકની વાત સાંભળી, રાજ થઈ, દશ પાંચ મળીને રામની પાસે જતાં, રામે, તેમનો પ્રેમ ઝાળખી, આદરથી કોમળ વાણીવડે તેઓને શ્રેમ કુશળ પૂછ્યું. ॥ ૧ ॥ પછી તેઓ પ્યારા રામની આશા લઈ, ત્યાંથી પાછા ઘેર આવીને, પરસ્પરમાં રામની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા કે, “શીલને અને એહને નભાવનારો સંસારમાં રામ જેવો કોણ છે ? કોઈ નથી. ॥ ૨ ॥ આપણે પોતાનાં કષ્ટોને લીધે, જે જે અવતા-રોમાં ભમીએ, ત્યાં ત્યાં ઈશ્વર આપણને એ જ ફળ આપજો કે, “આપણે સેવક થઈએ, અને રામ, આપણા સ્વામી થાય એ પ્રમાણે છેવટલગણ એ જ નાતો આપ્યો બય. ॥ ૩ ॥ અયોધ્યામાં સર્વ કોઈને આવેા અભિલાષ હતો. કૃત કેકેયીના હૃદયમાં જ અતિ દાહ હતો. કુસંગાત પ્રાપ્ત થતાં કોણ નષ્ટ થતું નથી ? નીચનો અભિપ્રાય સ્વીકારવામાં આવતાં ચતુરાઈ રહે જ નહીં. ॥ ૪ ॥

દો—સાંજ સમય સાનન્દ નૃપ ગયડ કૈકયી ગેહ ॥

ગમન નિઠરતા નિકટ કિય, જનુ ધરિ દેહ સનેહ ॥ ૩૪ ॥

અભિષેકની તૈયારીથી અત્યંત રાજ થયેલા દશરથ રાજ, બાળે સ્નેહ દેહતું ધારણ કરીને કઠોરતાની પાસે જતા હોય, તેમ સાંજ સમયે કેકેયીના અવાસમાં ગયા. ॥ ૩૪ ॥

ચૌ—કોપ ભવન મુનિ સહુચે રાઝ । મય વશ આગે પરૈં ન પાંઝ ॥

મુરપતિ વસહિં વાહુ વલ જાકે । નરપતિ રહૈં સકલ રૂઝ તાકે ॥ ૧ ॥

સો મુનિ તિય રિસ ગયડ મુત્વાઈ । દેસહુ કામ પ્રતાપ વઢાઈ ॥

શૂલ કુલિશ અસિ ઐંગવનિહારે । તે રતિનાથ સુમન શર મારે ॥ ૨ ॥
સમય નરેશ મિયાપહૈં ગયઝ । દેવિ દશા દુઃખ દારૂણ ભયઝ ॥
ભૂમિ શયન પટ મોટ પુરાના । દિયે ઢારિ તનુ ભૂષણ નાના ॥ ૩ ॥
કુમતિહિ કસ કુવેષતા ફાવી । અન અહિં વાત સૂચ જનુ ભાવી ॥
જાય નિકટ નૃપ કહ મૃદુ વાની । પ્રાણમિયા કેહિ હેતુ રિસાની ॥ ૪ ॥

કેકેયીને, કોપલુવનમાં સુતેલી સાંભળીને, દશરથ રાજા, સંકેત પામ્યા અને ભયને લીધે તેમનો પગ પથ્થુ આગળ પડી શકે નહીં, એમ થયું. ઇંદ્ર પથ્થુ જેના બાહુ-બળથી રાજ્ય કરતો હતો અને સઘળા રાજાઓ, જેની મરજી જેતા રહેતા હતા, ॥ ૧ ॥ તે મહારાજ પથ્થુ સ્ત્રીને રીસ ચઢી સાંભળીને સુકાઈ ગયા. કામદેવના પ્રતાપને અને કામદેવની મહત્તાને જીવો. જેઓ, સદાશિવના ત્રિશૂલના, ઇંદ્રના વજ્રના અને જગ-દંબાના અડ્ડાના પ્રહારોને પથ્થુ સહન કરનારા હોય છે, તેઓ પથ્થુ, કામદેવનાં પુષ્પમય બાણોથી માર્યા બન્યા છે. ॥ ૨ ॥ ભય પામેલા દશરથ રાજા, ખ્યાદીની પાસે ગયા, અને તેની દશા જોઈને દારૂણ દુઃખ પામ્યાં. કેકેયી, પોતાનાં શરીરપરનાં અનેક પ્રકારનાં ભૂષણોને ફેંકી દઈ, બાંડાં અને જૂનાં વસ્ત્રો પેહરીને બીછાના વગરની પૃથ્વીપર સૂતી. ॥ ૩ ॥ કેકેયીનો કુવેષ, બળે, તેનો ભવિષ્ય, વિધવાપથ્થુને પ્રથમથી સૂચવતો હોય એવો દીસવા લાગ્યો. રાજા, કેકેયીના સમીપમાં જઈને કામળ વચન બોલ્યા કે, “હે પ્રાણપ્રિયા ! તું શા માટે રીસાઈ છે ?” ॥ ૪ ॥

છં૦—કેહિ હેતુ રાનિ રિસાની પરશત પાનિ પતિહિ નિવારઈ ॥

માનહુ સરોષ ભુઅંગ ભામિન વિષમ માંતિ નિહારઈ ॥

દોહ વાસના રસના દશન વર મર્મ ઠાહર દેવઈ ॥

તુલસી નૃપતિ ભવિતવ્યતા વશ કામ કૌતુક પેવઈ ॥ ૧ ॥

“હે પ્રાણપ્રિયા ! તું શા માટે રીસાઈ છે ?” એમ બોલતા દશરથ રાજાએ, હાથ પકડતાં, કેકેયીએ હાથને તરછોડી નાખ્યો. વરદાનોની બે વાસનાઓરૂપી બે જીભો-વાળી કેકેયીરૂપી ગુસ્સે થયેલી નાગણ, બળે ડંશ કરવાને વાસ્તે મર્મસ્થલને^૧ જેતી હોય તેમ કરડી નજરથી જેવા લાગી. અને કામદેવ, ભાવીને વશ થયેલા તે દશરથ રાજાને, કૌતુકથી જેવા લાગ્યો. ॥ ૧ ॥

સ૦—વાર વાર કહ રાહ, મુમુક્ષિ મુલોચનિ પિક વચનિ ॥

કારણ મોહિં મુનાહ, ગજ ગામિનિ નિજ કોપ કર ॥ ૧ ॥

રાજા, વારંવાર કહેવા લાગ્યા કે, હે મુંદર મુખવાળી ! હે મુંદર નેત્રોવાળી ! હે કોકિલાના જેવાં મધુર વચનો બોલનારી ! અને હે હાથીના જેવી ચાલવાળી ! મને તારા કોપનું કારણ સંભળાવ. ॥ ૧ ॥

ચૌ૦—અનહિત તોર મિયા કેહિ કીન્હા । કેહિ દુઃ શિર કેહિ યમ વહ લીન્હા ॥
 કહુ કેહિ રંકાહિ કરૌં નરેશુ । કહુ કેહિ નૃપાહિ નિકારૌં દેશુ ॥ ૧ ॥
 સકો તોર આરિ અમરહ મારી । કહા કીટ વપુરે નર નારી ॥
 જાનસી મોર સ્વભાવ વરોરુ । મન તવ આનન ચંદ્ર ચકોરુ ॥ ૨ ॥
 મિયા પ્રાણ સુત સર્વસ મોરે । પરિજન પ્રજા સકલ વશ તોરે ॥
 જો કહુ કહો કપટ કરિ તોહીં । મામિનિ રામ શપથ શત મોહીં ॥ ૩ ॥
 વિહૈંસિં માંઘુ મન ભાવતિ બાતા । શ્રૂષણ સાજ મનોહર ગાતા ॥
 ઘરી કુવરી સમુશ્ચિ જિય દેરૂ । વેગ મિયા પરિહરહુ કુવેષુ ॥ ૪ ॥

હે પ્યારી ! તારૂં કાણે અનિદ્ર કર્યું છે ? એવો બે માથાંવાળો કાણુ છે ? અને યમ રાજા કેને બોલાવી લેવા માગે છે ? તે કહે. કયા રંકને રાજા બનાવું ? અથવા કયા રાજાને દેશનિકાલ કરૂં ? ॥ ૧ ॥ દેવ પશુ બે તારો શત્રુ હોય, તો તેને મારી શકું, ત્યારે ક્રીડા જેવાં નર તથા નારીઓની તો વાત જ શી કરવી ! હે સુંદર સાથળો-વાળી ! તું મારા સ્વભાવને જાણે છે કે, હું જાણે તારા મુખરૂપી ચંદ્રનું અમૃત પીવાને આતુર રહેનારો ચક્રોર હોઉં, એવો છું ॥ ૨ ॥ હે પ્યારી ! મારા પ્રાણ, મારા પુત્રો, મારું સર્વસ્વ, મારા સેવકો અને મારી પ્રજા, એ સઘળું તારે વશ છે. હે બામિની ! હું બે તારી પાસે કાંઈ પશુ કપટ રાખીને બોલતો હોઉં, તો મને રામના સોવાર સોગંદ છે. ॥ ૩ ॥ તું હસીને મનભાવતી વાત માગી લે અને સુંદર શરીરોપર ભૂષણો ધર. મનમાં સમય કુસમયના વિચાર કરી બે. મારી એક એક ઘડી ખરાબ બન્ય છે, તેનો વિચાર કરી બે. હે પ્યારી ! આ ખરાબ વેષને જલદી છોડી દે.” ॥ ૪ ॥

દો૦—યહ સુનિ મન શુણિ શપથ વઢિ, વિહૈંસિ ઉઠી મતિ મંદ ॥

શ્રૂષણ સજત વિલોકિ મૃગ, મનહું કિરાતિનિ ફંદ ॥ ૩૫ ॥

મંદ બુદ્ધિવાળી કૈકેયી, આ વચનો સાંભળી, ‘રાજાએ, મોટામાં મોટા સોગંદ લીધા, માટે હવે ચિન્તા નથી.’ એમ મનમાં ધારી, હસીને ઉઠી અને જાણે બીલડી, શ્રુગને જોઈ, જાળ બીછાવતી હોય, તેમ રાજાને જોઈ, ભૂષણો પહેરવા લાગી. ॥ ૩૫ ॥

ચૌ૦—પુનિ કહ રાઝ સુહૃદ જિય જાની । મેમ પુલકી મૃદુ મંજુલ વાની ॥

મામિનિં ભયહ તોર મન ભાવા । ઘર ઘર નગર અનંદ વધાવા ॥ ૧ ॥

રામહિં દેહું કાલિ યુવરાજૂ । સજહુ સુલોચનિ મંગલ સાજૂ ॥

દલકિ ઉઠેહ સુનિ હૃદય કઠોરા । જનુ હુઈ ગયહ પાક વર તોરા ॥ ૨ ॥

પેસિહિ પીર વિહૈંસિ તેહિ ગોઈ । ચોર નારિ જિમિ પ્રકટ ન રોઈ ॥

લલ્લહિ ન શૂપ કપટ ચતુરાર્હ । કોટિ કુટિલ મણિ ગુરુ પઢાર્હ ॥ ૩ ॥

૧ આમાં ભરતને રાજા બનાવું, રામને, દેશનિકાલ કરૂં અને હું મરવાનો છું, એવો ભવિષ્ય-સૂચક અર્થ બની ગય છે.

યથાપિ નીતિ નિપુણ નર નાહુ । નારિ ચરિત જલનિષિ અવગાહુ ॥

કપટ સનેહ વઢાય વઢોરી । બોલી વિહૈસિ નૈન મૂંહ મોરી ॥ ૪ ॥

પછી રાજા, તેને પોતાની હિત કરનારી બાણી, પ્રેમથી રામાચિત થઈને, સુંદર કોમળ વાણી બોલ્યા કે, “હે ભામિની ! તારૂં મનભાવતું થયું છે. નગરમાં ઘેર ઘેર આનંદ વધાઈઓ બની રહી છે. ॥ ૧ ॥ હે સુંદર નેત્રોવાળી ! કાલે રામને ચૌવરાજ્ય આપવાનો હું, માટે માંગલિક સાજ સજા.” જે માણસનાં પાકેલાં ગુંમડાંને કોઈનો સ્પર્શ થતાં, તે જેમ ચમકી જાય, તેમ કઠોર હૃદયવાળી કેકેયી, રાજાનાં આ વચનો સાંભળતાં ચમકી ગઈ, ॥ ૨ ॥ પણ તેણે એ ચમકવાને હસીને ગુપ્ત રાખી દીધું. જેમ ચોરની સ્ત્રી અથવા ચોરી કરનારી સ્ત્રી, પ્રકટ રોષ થકે નહીં, તેમ દગાથી ભરેલાં મન-વાળી કેકેયી, પોતાના હૃદયના કંપને સ્પષ્ટ બતાવી શકી નહીં. કંઈક કુટિલોમાં પણ શિરોમણિ ગણાય એવી મેહેતી-ભાઈ, (મંથરાએ,) બાણી રાખેલી કેકેયીની તે કપટ ભરેલી ચતુરાઈને દર્શાવે રાજાએ, બાણી નહીં. ॥ ૩ ॥ જો કે રાજા, નીતિમાં નિપુણ હતા, તોપણ સ્ત્રીચરિત્રરૂપી સમુદ્રમાં ડૂબી ગયા. પછી કેકેયી કપટ ભરેલાં સ્નેહ વધારી હસી તથા નેત્રોને અને મુખને ભરોડી (કટાક્ષ કરીને) બોલી કે:- ॥ ૪ ॥

દોઠ-માંગ માંગપૈ કહહુ મિય, કવહું લેહુ ન દેહુ ॥

દેન કહેવ વરદાન દુહ, તેવ પાવત સંદેહુ ॥ ૩૬ ॥

“હે પ્યારા ! મને ‘ માગ માગ ’ એમ કહો છો, પણ કદી કશું દેતા દેતા તો નથી. તમે ધણા દિવસો પહેલાં બે વરદાનો દેવાનું કહ્યું છે, પણ મને તો એ મળવામાં પણ સંદેહ છે.” ॥ ૩૬ ॥

ચૌઠ-જાનહુ મર્મ રાઝ હૈસિ કહૈં । તુમહિં કુહાવ પરમ મિય અહૈં ॥

યાતી રાક્ષી ન માંગેઝ કાઝ । વિસરિ ગયઝ મોહિં મોર સ્વમાઝ ॥ ૧ ॥

ઝૂંટહુ હમહિં દોષ જનિ દેહુ । દુઝકે ચારિ માંગિ કિં ન લેહુ ॥

રણુકુલ રીતિ સદા ચલિ આઈ । માણ જાહિં વરૂ વચન ન જાઈ ॥ ૨ ॥

નહિં અસત્ય સમ પાતક પુંજા । ગિરિ સમ હોહિં કિં કોટિક ગુંજા ॥

સત્ય મૂલ સબ સુકૃત સુહાયે । વેદ પુરાણ વિદિત મનુ ગાયે ॥ ૩ ॥

તેહિપર રામ શપથ કરવાઈ । સુકૃત સનેહ અવધિ રણુરાઈ ॥

વાત દઢાય કુમતિ હૈસિ બોલી । કુમતિ વિહૈંગ કુલહ જનુ સ્વોલી ॥ ૪ ॥

રાજા હસીને બોલ્યા કે, “હું તારા ભેદને સમજ્યો છું. તને રીસાનું એ ધણું પ્યારું લાગે છે, મારી પાસે થાપણ રાખેલાં વરદાનો કોઈ દિવસે થાપાટે માગ્યાં નહીં ? હું તો મારા ભૂલકણુ સ્વભાવને લીધે એ વાત જ ભૂલી ગયો છું. ॥ ૧ ॥ મને ખોટો દોષ

૧ જેમ કુતરીનો વેપ બધું, સુસાદરનાં વસ્ત્રો ચોરવા ગયેલી કોઈ સ્ત્રી, સુસાદરના હાથથી ભાકડી વાગ્યા છતાં પણ પ્રકટ રોષ થકે નહીં તેમ વ્યભિચારિણી સ્ત્રી, ભરના દુઃખને બેધને પ્રકટ રોષ થકે નહીં.

નહીં દે. વરદાન તો બેનાં ચાર કેમ માગી હોતી નથી, ? હૃન્મેશની રઘુકુલની રીતિ ચાલી આવે છે કે, પ્રાણુ જાય, પશુ વચન ન જાય. ॥ ૨ ॥ પાપોના જે મોટો ગંજ થાય છે તે પશુ અસત્યના જેટલો નથી. કરોડો ચણોડીઓ એકઠી થાય, તોપણ પર્વત સમાન થાય કે ? સત્ય જ સઘળાં ઉત્તમ પુણ્યોનું મૂળ છે, એમ વેદોમાં તથા પુરાણોમાં પ્રસિદ્ધ છે અને મનુએ પણ કહ્યું છે. ॥ ૩ ॥ તે તો વળી એટલા ઉપરાંત મને પુણ્યોના અને સ્નેહના અવધિરૂપ રામના સોગંદ ખવરાવ્યા છે, માટે તારે કશી ચિન્તા રાખવા જેવું નથી. ” હુદ્દ યુદ્ધિવાળી કેકેયી, આ પ્રમાણે પોતાની વાતને મજબૂત કરાવીને જાણે શિકારી બીલડી, બાજ પક્ષિણીને, તેની આંખો ઉપરની અંધારી ટોપી ઉતારી નાખીને યુદ્ધી મૂકતી હોય, તેમ પોતાની હુદ્દિને યુદ્ધી મૂકી, હસીને બોલી. ॥ ૪ ॥

દો-—શૂપ મનોરથ મુખગવન, મુલ મુવિહંગ સમાજ ॥

મિહિનિ જિમિ છાંદન ચહત, વચન મયંકર વાજ ॥ ૩૭ ॥

રાજના મનોરથરૂપી સુંદર વનમાં રહેનારાં સુખોરૂપી ઉત્તમ પક્ષીઓની ઉપર કેકેયીરૂપી બીલડીએ, વચનરૂપી ભયંકર બાજને છોડવા ઇચ્છા કરી. ॥ ૩૭ ॥

ચૌ-—મનહુ પ્રાણમિય ભાવત જીકા । દેહુ એક વર ભરતહિ ટીકા ॥

વર દૂસર માંગોં કર જોરી । પુરવહુ નાથ મનોરથ મોરી ॥ ૧ ॥

તાપસ વેષ વિશ્લેષ ઉદાસી । ચૌદેહ વર્ષ રામ વનવાસી ॥

મુનિ મુદુ વચન શૂપ હિય શોક । શશિકર છુઅત નિકલ જિમિ કોક ॥ ૨ ॥

ગયલસહમિ કહ્યુ કહિ નહિં આવા । જનુ સચાન વન જ્વપટેડ લાવા ॥

વિવરન મયલ નિપટ નરપાલુ । દામિનિ હનેહુ મનહુ તરુતાલુ ॥ ૩ ॥

માથે હાથ મૂંદિ દોડ લોચન । તનુ ધરિ શોચ લાગુ જનુ શોચન ॥

મોર મનોરથ મુરતરુ ફૂલા । ફરત કિરનિ જિમિ હતેડ સમૂલા ॥ ૪ ॥

અવધ ઉજારિ કીન્હ કૈકેઈ । દીન્હેસિ અચલ વિપતિકૈ નેઈ ॥

“હે પ્રાણપ્રિય ! સાંભળો. મારા મનને ભાવતું આ છે કે, ‘એક વરદાનમાં ભરતને રાજ્યતિલક આપો. હે નાથ ! બીજું વરદાન હાથ ભેડી^૨ માગું છું, માટે તમે મારા મનોરથને પૂર્ણ કરો. ॥ ૧ ॥ રામ તપસ્વીને વેષ^૩ ધરી, વિશેષ ઉદાસી^૪ થઈને

૧ પ્રાણપ્રિય કહેવાનો ભાવ એ છે કે, આ સમયમાં કેકેયી પ્રાણુની બૂખી છે. ૨ પહેલું વરદાન માગવામાં હાથ નહીં ભેડ્યા હતા અને બીજું વરદાન માગવામાં હાથ ભેડ્યા, તેનું કારણ એ છે કે, આ બીજું વરદાન અગમ્ય છે. અથવા પહેલા વરદાનમાં ધન જ લેવું હતું અને બીજા વરદાનમાં પ્રાણુ લેવા છે, તેથી વધારે નમ્ર થઈ. ૩ તપસ્વીનો વેષ ધરાવવાનું કારણ એ છે કે, રામ વનમાં એવા વેષના અભ્યાસથી સાત્વિક વૃત્તિવાળા થઈ જાય, તો પછી તેમને ફરી રાજ્યની વાસના જ ન હોઈ. ૪ વિશેષ ઉદાસીનતાનું કારણ એ છે કે, ઉદાસીનતા તો વિશ્વાભિનાદિને પણ છે, પરંતુ એઓની સાથે વાહનાદિક રહે છે, અને તેઓ એક કેકાણે નિવાસ પણ કરી શકે છે. રામે તો વિશેષ ઉદાસી રહેવું એટલે સાથે કશું રાખવું નહીં અને કયાંય એક કેકાણે રહેવું પણ નહીં. આમ કરવાથી અતિ વેરાગ્ય થાય એટલે પછી રાજ્યની બરા માત્ર રપૂઠા ન રહે.

‘ઐહ વર્ષ સુધી’ વનમાં રહે.” એ પ્રાણપ્રિય ! ઇત્યાદિ કેમળ વિશેષજ્ઞોવાળાં વચનો સાંભળી, જેમ ચંદ્રને કેમળ કિરણોના સ્પર્શ થતાં પશુ, ચક્રવાક વિદુલ થઈ જાય છે તેમ રાજા, હૃદયમાં શોકથી વિદુલ થઈ ગયા. ॥ ૨ ॥ જંગલમાં બાળે, સપાટામાં, લીધેલાં તેતરની પેઠે ભયભીત તથા બોલવાને પશુ અચકત થઈ ગયા અને વીજળીથી હથ્થાયેલા તાડની પેઠે અત્યંત નિવર્ણુ થઈ ગયા. માથે હાથ દબ, આંખો વીંચીને શોક કરતા રાજા, બાંહે શોક, પોતે જ દેહ ધરીને શોક કરવા લાગ્યો હોય એવા જણાવા લાગ્યા. ॥ ૩ ॥ હાય હાય !! મારા પુષ્પિત થયેલા મનોરથરૂપી કલ્પ વૃક્ષને, ફળિત થવાના સમયમાં આ કેકેયીરૂપી હાથહીએ મૂળથી ઉખેડી નાખ્યો. હાય હાય !! કેકેયીએ અયોધ્યાને ઉભજડ કરીને તેને અચલ વિપત્તિનું ખીજ આપ્યું. ॥ ૪ ॥

દો-કવને અવસર કા મયડ, ગયડ નારિ વિશ્વાસ ॥

યોગ સિદ્ધિ ફલ સમય જિમિ, યતિહિ અવિધ્યા નાસ ॥ ૩૮ ॥

આ તે કયા અવસરમાં કેમ જાની ગયું ? જેમ સંન્યાસી, યોગ સિદ્ધિના ફળના સમયમાં અવિધાના વિશ્વાસથી નષ્ટ થાય છે, તેમ હું, મનોરથની સિદ્ધિના સમયમાં, ઝીના વિશ્વાસથી નષ્ટ થયો. ” ॥ ૩૮ ॥

ચૌ-ઈહિવિચિ રાઝ મનહિ મન જ્ઞાસ્વા । દેશિ કુર્માતિ કુમતિ મન માસ્વા ॥

મરત કિ રાઝર પૂત ન હોઈ । આનેહુ મોલ વિસાહિ કિ મોઈ ॥ ૧ ॥

જો મુનિ શર સમ લાગ તુજારે । કાહે ન બોલેહુ વચન સંભારે ॥

દેહુ ઝતર અવ કરહુ કિ નાઈ । સત્ય સંઘ તુમ રઘુકુલ માર્હી ॥ ૨ ॥

દેન કહેઝ અવ જનિ વર દેહુ । તજહુ સત્ય જગ અપયશ લેહુ ॥

સત્ય સરાહિ કહેઝ વર દેના । જાનેહુ લે ઇહિ માંગિ ચવેના ॥ ૩ ॥

શિચિ દવીચિ બલિજો કહુ માષા । તનુ ધનુ તજેઝ વચન પળ રાસ્વા ॥

અતિ કહુ વચન કહતિ કૈકેયી । માનહુ લોન જરેપર દેયી ॥ ૪ ॥

આ પ્રમાણે મનમાં ને મનમાં દુઃખી થતાં રાજાને બોઈ, કુચાલવાળી અને કુણુ-દ્વિતાળી કેકેયી, મનમાં અત્યંત ક્રોધ પામીને બોલી કે, “ રામ જ તમારો દીકરો છે અને ભરત તે તમારો દીકરો નથી કે ? મને શું વેશ્યાને ત્યાંથી ખરીદીને લાગ્યા છે ? ॥ ૧ ॥ બે સાંભળવાથી મારા વચનો તમને બાણુ જેવાં લાગતાં હોય તો તમે પ્રથમથી જ સંભાળીને કેમ બોલતા નથી ? હવે જવાબ દો અને મારા કદ્યા પ્રમાણે કરશો કે, નહીં ?^૧ રઘુ કુલ કે જે પોતાનાં વચનને પાળનાર છે, તેમાં તમે, જન્મેલા છો. ॥ ૨ ॥

૧ ઐહ વર્ષ માગવાનું એ કારણ છે કે, વનવાસમાં લાંબી મુદત વીતવાથી પ્રજનો પશુ તેમના ઉપર રોહ ન રહે અને ભરતનું મૂળ દૃઢ થઈ જાય. પછી રામ આવે તોપણ શું કરી શકે ? શહેરમાં ન રહેવાનું કારણ એ છે કે, બે રામ શહેરમાં રહેશે તો કંઈ પશુ શીટર નાગશે. ૨ સુખના સમયમાં દુઃખ થયું. ૩ રાજપુરવાળી પોથીમાં અવ કહુ ને બદલે બહુકહુ પાઠ છે, તેના અર્થ એવા થાય છે કે, ‘ તમારા કુલની રીતિનું અનુકરણ કરશો કે નહીં ? ’

તમે મને વર દેવાનું કહ્યું છે, છતાં હો માં અને સત્યનો ત્યાગ કરો તથા જગતમાં અપયશ હો. તમે સત્યનાં વખાણ કરીને વર દેવાનું કહ્યું, તે વખતે “કેકેયી કાંઈ એવેણું (હાળીઆ વગેરે આપવાનો પદાર્થ) મારગે એમ બાણ્યું હતું ? ” ॥ ૩ ॥ શિબિ^૧ રાજા, દ્વીપીય ઋષિ^૨ અને બલિ^૩ રાજા, એઓથી જે કાંઈ વચન બોલાઈ ગયું, તે વચનરૂપી પ્રતિજ્ઞાને પાળવા વાસ્તે, તેઓએ શરીરનો અને ધનનો પણ ત્યાગ કર્યો હતો.” આ પ્રમાણે કેકેયી, બાણ્ય બળ્ય ઉપર લૂણ દેતી હોય, તેમ અત્યંત કડવાં વચનો બોલવા લાગતાં, ॥ ૪ ॥

દો-ધર્મ ધુરંધર ધીર ધરિ, નયન ઉધારે રાય ॥

શિર ધુનિ લીન્હ ઉસાસ અસિ, મારેસિ મોર્હી ઉઢાય ॥ ૩૯ ॥

ધર્મધુરંધર દશરથ રાજા ધીરજ ધરી, નેત્રો ઉઘાડી, માથું ધુણવી, નીસાસો મૂડીને ધારવા લાગ્યા કે, ‘ હાય ! મને કેકેયીએ કમોતે માર્યો.’ ॥ ૩૯ ॥

ચૌ-આગે દેલિ જરત રિસ ખારી । મનહુ રોપ તરવાર ઉધારી ॥

મૂઠિ કુબુદિ ધાર નિટુરાર્હ । ધરી કૂવરી સાન બનાર્હ ॥ ૧ ॥

લલ્લી મહિપ કરાલ કઠોરા । સત્ય કિ જીવન લેહિ મોરા ॥

બોલેલ રાઝ કઠિન કારિ છાતી । વાળી સવિનય તામુ મુહાતી ॥ ૨ ॥

મિયા વચન કસ કહસિ કુમાંતી । રીતિ પ્રતીતિ પ્રીતિ કારિ હાંતી ॥

મોરે ભરત રાય દુહુ આંસી । સત્ય કહૌં કારિ શંકર સાક્ષી ॥ ૩ ॥

અવશિ દૂત મૈં પઠલબ પ્રાતા । પેહર્હિ વેગ મુનત દોલ પ્રાતા ॥

મુદિન સોષિ સવ સાજ સજાર્હ । દેહું ભરતકો રાજ બજાર્હ ॥ ૪ ॥

૧ ઈંદ્ર બાળ્યું અને અગ્નિ હોલાતું ૩૫ ધરીને શિબિ રાજાની પરીક્ષા લેવા ગયા હતા. બાળ્યની ઝપટથી આગેલા હોલા, શિબિ રાજાના યોગામાં આવીને બેસતાં, બાળ્ય બોલ્યો કે, ‘ હે રાજા ! હું ભૂખથી મરું છું અને મારા મરવાથી માંડે કુટુંબ પણ મરી જશે, માટે તમે હોલાને છોડી દો,’ રાજા બોલ્યા કે, “ હું શરણાગતનો ભાગ નહીં કરું. આના બદલામાં તારે જે કાંઈ એકંદ્રું હોય તે લે. ” બાળ્ય બોલ્યો કે, “ આ હોલા બરોબર તમારું માંસ તમે તોળી આપો, ” રાજાએ કંઠાના એક પક્ષમાં હોલાને મૂકી, બીજા પક્ષમાં પોતાનું માંસ કાપી કાપીને મૂકવા માંડ્યું પણ બ્યારે શરીરનું માંસ એના બરાબર ન થયું ત્યારે પોતાનું માથું કાપવાની તૈયારી કરી. પછી ઈંદ્ર પોતાનું ૩૫ ધરી, રાજાને હાથ પકડ્યો અને અગ્નિ તથા ઈંદ્ર, રાજાના શરીરને સાળું કરી, વરદાન દહને ચાલ્યા ગયા. (મહાભારત.) ૨ ઈંદ્ર વૃત્રાસુરના હાથથી હારી જતાં, તે ઇન્દ્રને નારાયણે કહ્યું કે, ‘ તું દ્વીપીય ઋષિના હાડકામાંથી વજ્ર નામનું અસ્ત્ર બનાવીને, તેથી વૃત્રાસુર માર, તો મરે. આ ઉપરથી ઈંદ્ર, દ્વીપીયની પાસે જઈ, તેમને વચનથી બાંધી લઈને, તેનાં હાડકાંની માગણી કરતાં, દ્વીપીયે હા પાડીને, યોગથી પોતાનું શરીર છોડી દીધું. ઈંદ્ર દ્વીપીયનાં હાડકાંઓનું વજ્ર બનાવીને તેથી વૃત્રાસુરને માર્યો. (શ્રીમદ્ભાગવત પૃષ્ઠકંઠ.) ૩ વામનજીએ બલિ રાજાની પાસે જઈ, ત્રણ પગલાં યુધ્ધી માગ્યાં અને રાજાએ, તે આપવાનું સ્વીકારી લીધું. પછી વામનજી, બે પગલાંમાં સમગ્ર ત્રેલોક્ય આપી ભેટાં, રાજાએ, ત્રીજા પગલાને બદલે પોતાનું માથું આપવા કહ્યું. આથી વામનજીએ પ્રસન્ન થઈ, તેને પાતાળમાં મોકલી દીધો અને ત્રેલોક્યનું રાજ્ય ઈન્દ્રને આપ્યું. (શ્રીમદ્ભાગવત અષ્ટમસ્કંધ.)

પણ મોહોડા આગળ કોધથી બળતી અને બાણે કોધરૂપી ઉઘાડી તરવાર જ હાથ એવી કેકેયી ભેવામાં આવતી હતી, તેથી બાલી શકતા નહતા. કુબુદ્ધિરૂપી મહુવાળી, નિષ્કુરતારૂપી ધારવાળી અને કુબ્જરૂપી સરાણીઆએ સહુને મૂકેલી કેકેયી-રૂપી વિકરાળ તથા કઠોર તરવારને ભેઈ, ॥ ૧ ॥ રાજા ધારવા લાગ્યા કે, ‘ખરેખર, આ કેકેયી મારા પ્રાણ લેશે કે શું ?’ ‘અથવા મારૂં સત્ય લેશે ? કે મારા પ્રાણ લેશે ?’ પછી રાજા પોતાની છાતીને કઠણ કરી, કેકેયીને સુહાચ એવી વિનય સહિત વાણી બોલ્યા કે, ॥ ૨ ॥ “હે ખ્યારી ! મર્યાદાની, વિશ્વાસની અને પ્રીતિની હાનિ કરીને તું આવાં દુષ્ટ વચનો કેમ બોલે છે ? ભરત ? અને રામ, એ બન્ને મારી આંખો છે. હું સદાશિવને સાક્ષી રાખીને સત્ય કહું છું. ॥ ૩ ॥ હું અવશ્ય પ્રાતઃકાલમાં દ્રુત મોકલીશ એટલે દ્રુતનું કહેતું સાંભળતાં જ ભરત તથા શત્રુઘ્ન, એ બન્ને ભાઈઓ, તુરત અહીં આવશે. પછી સારો દિવસ ભેઈ, સઘળી સામગ્રી તૈયાર કરાવીને ગાજતે વાજતે પ્રસિદ્ધ રીતે ભરતને રાજ્ય આપીશ. ॥ ૪ ॥

દો-—લોભ ન રામહિં રાજ્ય કર, बहुत भरत पर प्रीति ॥

मैं बड़ छोट विचार कर, करत रहेऊँ नृप नीति ॥ ૪૦ ॥

રામને રાજ્યનો લોભ નથી, એટલું જ નહીં પણ તેમને ભરત ઉપર પ્રીતિ છે, તેથી તે ભરતની જ ચઢતી ધન્ય છે. કેવળ હું જ મોહોડા નહાનાનો વિચાર કરીને રાજ્ય નીતિ પ્રમાણે કરવા ધારતો હતો. ॥ ૪૦ ॥

चौ-—राम शपथ शत कहौं स्वभाऊ । राम मातु कछु कहेउ न काऊ ॥

मैं सब कीन्ह तोहिं विन पूछे । ताते परयो मनोरथ छूछे ॥ १ ॥

रिस परिहरि अब मंगल साजू । कछु दिन गये भरत युवराजू ॥

एकहि बात मोहिं दुख लागी । वर दूसर असमंजस मांगा ॥ २ ॥

अज हूं हृदय जरत तेहि आंचा । रिस परिहास कि सांचहु सांचा ॥

कहु तजि रोष राम अपराधू । सब कोउ कहै राम सुठि साधू ॥ ३ ॥

तुहं सराहसि करसि सनेह । अब सुनि मोहिं भयउ संदेह ॥

जामु स्वभाव अरिहि अनुकूल । सो किमि करहि मातु प्रति कूल ॥ ૪ ॥

રામના સોગંદ ખાધને હું ખરેખર કહું છું કે, આ વિષયમાં રામની માએ, અને કહી કશું પણ કહ્યું નથી. પરંતુ મેં તને પૂછ્યા વગર, આ સઘળું કહ્યું, તેથી મારો મનોરથ વ્યર્થ ગયો છે. ॥ ૧ ॥ હવે તું કોધ છોડી દધને માંગલિક સાજ કર. થોડાક

૧ લોક લગ્નરૂપ મર્યાદાની, પિતા પુત્રનું અનિષ્ટ કરે જ નહીં એવા વિશ્વાસની અથવા રામ ભરતનું અનિષ્ટ કરે જ નહીં એવા વિશ્વાસની અથવા રામને જે તારા ઉપર વિશ્વાસ છે તેની અથવા મને જે તારા ઉપર વિશ્વાસ છે તેની અને રામ ઉપર જે તારી પ્રીતિ છે, અથવા તારા ઉપર જે મારી પ્રીતિ છે અથવા તારો તથા મારો જે પ્રેમ સંબંધ છે તેની હાનિ કરીને. ૨ કેકેયીને ખ્યાર દેખાડવાને વારતે અહીં ભરતનું નામ પ્રથમ લીધું છે.

દિવસ પછી ભરત યુવરાજ થયો. મને એક વાતનું જ હું બાંચું છે, તે વાત એ છે કે, તે બીજું વરદાન અયોગ્ય માગ્યું છે. ॥ ૨ ॥ એ માગણીની આંચથી હજી સૂધી હૃદય બળ્યા કરે છે. તે શેષથી માગ્યું છે ? હાંસી કરવા વાસ્તે માગ્યું છે ? કે સાચે સાચું માગ્યું છે ? તે કહી દે. સાચે સાચું માગ્યું હોય તો કોષને છોડી દઈને વાત કર કે રામનો શો અપરાધ છે ? સર્વે લોકો તો રામને અત્યંત મહાત્મા કહે છે. ॥ ૩ ॥ આગળ તો તું પણ રામનાં વખાણ કરતી હતી અને રામના ઉપર રનેહ રાખતી હતી તેથી હમણાં તારાં વચનો સાંભળીને મને સંદેહ ઉત્પન્ન થાય છે કે કાં તો રામનો કાંઈ અપરાધ છે અથવા તારી ખુદ્દિ નષ્ટ થઈ છે. રામ કે જેનો સ્વભાવ શત્રુઓને પણ અનુકૂલ છે, તે માતાને અપરાધ કેમ જ કરે ! ॥ ૪ ॥

દો०—મિયા હાસ રસ પરિહરહુ, માંહુ વિચાર વિવેક ॥

જેહિ દેસોં અવ નયન મરિ, મરત રાજ્ય અભિષેક ॥ ૪૧ ॥

હે ખ્યારી ! હાંસી કરી હોય તો તેને છોડી દઈ વિવેકથી વિચાર કરીને બીજાં વરદાન માગ કે જેથી હું ભરતના રાજ્યાભિષેકને બેઈ શકું. ॥ ૪૧ ॥

ચૌ०—જિઅઈ મીન વરુ વારિ વિહીના । મણિવિન ફણિક જિયહિ દુસ દીના ॥

કહજેં સ્વભાવ ન હલ મન માર્હી । જીવન મોર રામવિનુ નાર્હી ॥ ૧ ॥

સમુક્ષિ દેસુ જિય મિયા પ્રવીના । જીવન રામ દરશ આધીના ॥

મુનિ મૃદુ વચન કુમતિ અતિ જરઈ । મનહુ અનલ આહુતિ ઘૃત પરઈ ॥ ૨ ॥

કહઈ કરહુ કિન કોટિ ઉપાયા । ર્હાં ન લાગહિ રાઝરિ માયા ॥

દેહુ કિ લેહુ અયશ કરિ નાર્હી । મોહિંન બહુત પ્રપંચ મુદ્દાર્હી ॥ ૩ ॥

રામ સાધુ તુમ સાધુ સયાને । રામ માતુ બલિ સવ પહિચાને ॥

જસ કૌશિલા મોર મલ તાકા । તસ ફલ ડનહિ દેઝ કરિસાકા ॥ ૪ ॥

હું મનમાં કશો છળ નહીં રાખતાં સ્વાભાવિક વાત કહું છું કે, કદાચ માછલું પાણી વગર પણ ઢીન થઈને જીવે અને સર્પે મહિષ વગર પણ ઢીન થઈને જીવે; પરંતુ હું રામ વગર ઢીન અવસ્થામાં કદી જીવવાનો નથી. ॥ ૧ ॥ હે પ્રવીણ ખ્યારી ! તું તારા મનમાં વિચાર કરી બે. માફે જીવન રામના દર્શનને આધીન છે.” આ પ્રમાણે રામનાં કોમળ વચનો સાંભળવાથી કેકેયીએ સળગી કે બાણે ધીની આહુતી પડવાથી અગ્નિની જ્વાળા સળગી હોય. ॥ ૨ ॥ કેકેયી બોલી કે, “તમે કશોડા ઉપાય કેમ કહેતા નથી ? અને કરતા નથી ? અહીં તમારી માયા લાગુ પડે એમ નથી. કાં તો મને માફે માગ્યું આપો અને કાં તો ના પાડીને અપકીર્તિ લ્યો. મને ઝાઝો પ્રપંચ ગમતો નથી. ॥ ૩ ॥ રામ, ભલા છે, તમે પણ ભલા તથા પ્રવીણ છો અને રામની મા પણ ભલી છે, એ સઘળું હું બાણું છું. જેવું કૌસલ્યાએ માફે ભણું વિચાર્યું છે, તેવું જ હું તેને ગાઈ બજાવીને કળ આપીશ. ॥ ૪ ॥

દો०—હોત માત મુનિ વેષવર, જો ન રામ વન જાઈ ॥

મોર મરન રાઝર અયશ, તૃપ સમુક્ષિય મનમાર્હી ॥ ૪૨ ॥

હે રાજા ! તમે તમારા મનમાં નક્કી સમજી રાખજો કે, જો પ્રાતઃકાલ થતાં જ રામ સુનિનો વેષ પહેરીને વનમાં નહીં જાય, તો માફ મરણ છે અને તમારી અપકીર્તિ છે.” ૪૨

ચૌ-અસ કહિ કુટિલ મરે ઝટિ ઠાઠી । માનહુ રોષ તરંગિનિ વાઢી ॥

પાપ પહાર પ્રગટ મરે સોઈ । મરી ક્રોધ જલ જાડ ન જોઈ ॥ ૧ ॥

દોડ વર કૂલ કઠિન હઠ ધારા । ખૈવર કુબરી વચન પ્રચારા ॥

ઢાહત ભૂપ રૂપ તરૂ મૂલા । ચલી વિપતિ વારિધિ અનુકૂલા ॥ ૨ ॥

લક્ષ્મી નરેશ વાત સવ સાંચી । તિયમિત્ર મીચ શીશ પર નાચી ॥

ગહિ પદ વિનય કનિહ બૈઠારી । જનિ દિનકર કુલ હોસિ કુઠારી ॥ ૩ ॥

માંશ માથ અવહીં દેઝં તોહીં । રામ વિરહ જનિ મારસિ મોહીં ॥

રાસુ રામકહૈં જેહિ તેહિ માંતી । નારિત જરાહિ જન્મ મરિ છાતી ॥ ૪ ॥

આ પ્રમાણે કહી, કુટિલ કેકેથી ઉઠીને ઉભી જ થઈ. પાપરૂપી પહાડથી પ્રગટ થયેલી, ક્રોધરૂપી જળથી અત્યંત ભરપૂર હોવાને લીધે, જોઈ પણ શકાય નહીં એવી, ૧૧૧ વરદાનોરૂપી એ કિનારાઓવાળી, કંઠથી હંકરૂપી પ્રવાહવાળી અને હૃદયમાં ઠસી રહેલાં કુખ્ખનાં વચનોરૂપી ચક્રીઓવાળી, તેની ક્રોધરૂપી પૂર આવેલી નહી, જાણે રાજા રૂપી વૃક્ષનાં મૂળોને ઉખેડતી ઉખેડતી, વિપત્તિરૂપ સસુદ્રની સામે ચાલી હોય એવું જણાવા લાગ્યું. ॥ ૨ ॥ રાજાએ, કેકેથીની સઘળી વાતને સાચી જાણી અને ‘આ કેકેથી નથી પણ કેકેથીના મિષથી મારા માથા ઉપર મૂલ્યુ જ નાચે છે,’ એમ ધારી, પગ પકડી, તેને નીચે એસાડીને વિનતી કરી કે, “સૂર્યવંશરૂપી વૃક્ષને કાપી નાખવામાં તું કુહાડી-રૂપ થા માં, ॥ ૩ ॥ જો તું માફ માથું માગે, તો તે પણ તને હુમણું જ આવું, પરંતુ તું રામનો વિરહ આપીને મને મારી નાખ માં, ગમે તે પ્રકારથી પણ રામને અહીં રાખ, નહીંતર જ-મારા સૂધી તારૂં હૃદય અગ્નિ કરશે.” ॥ ૪ ॥

દો-દેસી વ્યાધિ અસાધિ નૃપ, પરેઝ ધરણિ ધુનિ માથ ॥

કરત પરમ આરત વચન, રામ રામ રઘુનાથ ॥ ૪૨ ॥

જ્યારે જાણવામાં આવ્યું કે, ‘આ વ્યાધિ અસાધ્ય છે,’ ત્યારે રાજા, માથું ધૂણાવીને ધરતી પર પડી ગયા અને ‘હે રામ ! હે રામ ! હે રઘુનાથ !’ એવા પ્રકારનાં પરમ આર્ત વચનો બોલવા લાગ્યા. ॥ ૪૩ ॥

ચૌ-વ્યાકુલ રાઝ શિથિલ સવ ગાતા । કરિનિ કલ્પતરૂ મનહું નિપાતા ॥

કંઠ સુસ મુસ આવ ન વાની । જન્ન પાઠીન દીન વિન પાની ॥ ૧ ॥

પુનિ કહ કહ કઠોર કૈકૈઈ । મનહું ઘાય મહ માહુર દેઈ ॥

જો અંતહુ અસ કરતવ રહેઝ । માંશ માંશ કેહિકે બલ કહેઝ ॥ ૨ ॥

દુર કિ હોઈં યક સમય સુઆલૂ । હૈસવ ઠઠાઈ કુલાહવ ગાલૂ ॥

૧ માથું દેવાથી કેવળ મારો જ નાશ થશે અને રામના વનવાસથી તો, સર્વ કુટુંબને મરણથી મથુ અધિક દુઃખ થશે, એમ ધારીને રાજાએ માથું દેવાનું કહ્યું.

દાનિ કહા ઉઘ અરુ કૃપનાર્ઈ । હોઈ કિ ક્ષેમ કુશલ રૌતાર્ઈ ॥ ૩ ॥

છાંદહુ વચન કિ ધીરજ ધરહૂ । જનિ અવલા ઇવ કરુણા કરહૂ ॥

તનુ તિય તનય ધામ ધન ધરની । સત્ય સંઘ કહૈ તૃણ સમ વરની ॥ ૪ ॥

રાજા વ્યાકુલ થઈ ગયા, સર્વ ગાત્રોમાં શિથિલ થઈ ગયા અને તેથી બાજુ હાથ-
છાંદહુ પાડી નાખેલા કલ્પવૃક્ષ હોય એવા જણાવા લાગ્યા. કંઠ સૂકાઈ ગયો, મોઢોડા-
માંથી અક્ષર કહાડવાની પશુ શક્તિ રહી નહીં અને તેથી બાજુ પાણી વગર દીન થયેલા
મત્સ્ય હોય એવા દેખાવા લાગ્યા. ॥ ૧ ॥ વળી કેંકેયી, બાજુ જખમમાં ઝેર લગાવતી
હોય તેમ તીખાં તથા કઠોર વચન બોલી કે, “ બે છેવટમાં તમારે આમ કરવાનું હતું,
તો મને ‘ માગ્ય માગ્ય,’ એમ શા આધારથી કહ્યું હતું ? ॥ ૨ ॥ હે રાજા ! એક સમયે
પરસ્પરથી વિરુદ્ધ બે કામ થાય કે ? જેમ ખડખડ હસતું અને ગાલ કુલાવવા, એ
બેવાનાં એકી વખતે બને નહીં, અને જેમ વીર કહેવરાવતું અને શરીરનું ક્ષેમ કુશલ
ચહાતું, એ બેવાનાં એકી વખતે બને નહીં. તેમ દાની કહેવરાવતું અને કૃપણતા કરવી
એ બેવાનાં પણ એકી વખતે બની શકે નહીં. ॥ ૩ ॥ કાં તો તમારૂં વચન છોડી દો અને
કાં તો સત્ય તથા ધીરજ રાખો. સ્ત્રીની પેઠે રુવો મા, શાઓમાં કહ્યું છે કે, સત્યવાદી પુરુ-
ષોને શરીર, સ્ત્રીઓ, પુત્રો, ઘર, ધન અને પૃથ્વી, એ સઘળું તરણા સમાન છે.” ॥ ૪ ॥

દોઁ—મર્મ વચન મુનિ રાઝ કહ, કલુક દોષ નહિં તોર ॥

લોગેઝ તોહિં પિશાચ જિમિ, કાલ કહાવત મોર ॥ ૪૪ ॥

આ પ્રમાણે કેંકેયીનાં મર્મલેદક વચનો સાંભળીને, રાજા બોલ્યા કે, તારો કશે
દોષ નથી. મારો જે મૃત્યુ આવ્યો છે, તે જ તને પિશાચની પેઠે વળગીને આવું
બોલાવે છે. ॥ ૪૪ ॥

ચૌઁ—વહત ન ભરત શૂપ પદ મોરે । વિધિ વશ કુમતિ વસી ડર તોરે ॥

સો સબ મોર પાપ પરિણામૂ । મયડ કુઠાહર જેહિ વિધિ વામૂ ॥ ૧ ॥

મુવશ વસહિં ફિર અવધ મુહાર્ઈ । સબ ગુણ ધામ રામ પ્રમુતાર્ઈ ॥

કરિહાર્ઈ માર્ઈ સકલ સેવકાર્ઈ । હોઈહિં તિહુ પુર રામ વહાર્ઈ ॥ ૨ ॥

તોર કલંક મોર પછિતાઝ । મુષહુ ન મિટહિ ન જાઈહિ કાઝ ॥

અવ તોહિં નીક લાગુ કર સોર્ઈ । લોચન ઓટ બૈટું મુલ્લ ગોર્ઈ ॥ ૩ ॥

જૌ લૌં જિયૌં કહો કર જોરી । તૌં લૌં જનિ કલુ કહસિ વહોરી ॥

ફિરિ પછિતૈહસિ અંત અમાગી । મારસિ ગાય નહારુ લાગી ॥ ૪ ॥

ભરત, ભૂલથી પશુ રાજા પદની ઇચ્છા કરે એમ નથી. આ તો કેવળ દેવગતિથી
તારા હૃદયમાં ડુંકુંદિ ઉત્પન્ન થઈ છે. આ સઘળો મારાં પાપોનું જ પરિણામ છે, કે
જેથી મને અયોગ્ય ઠેકાણે (ભરતની ગેરહાજરીમાં) વિધાતા વિરુદ્ધ થયેલા છે. ॥ ૧ ॥
અયોગ્ય પશુ ફરીથી સારી રીતે વસશે, સર્વ શુભોના ધામરૂપ રામનું રાજ્ય પશુ થશે,
સઘળા ભાઈઓ, રામની સેવા પશુ કરશે, અને ત્રૈલોક્યમાં રામની મોટાઈ પશુ થશે, ॥ ૨ ॥

પરંતુ તારા ઉપરનો કલંક અને માંદો પસ્તાવો. જીવતાં સૂધી કોઈ પ્રકારે જશે નહીં અને મુવા પછી પણ ટળશે નહીં. હવે જેમ તને સાઈં લાગે તેમ કર, પણ મોહોડું છૂપાવીને મારી આંખોથી અદીક થા. ॥ ૩ ॥ હાથ ભેડીને કહું છું કે, હું જ્યાંસૂધી જીવું, ત્યાંસૂધી મને કાંઈ પણ કહીશ મા. હે અભાગણી ! તું છેવટ અવશ્ય પસ્તાશે. કેમ કે તું સિંહને વાસ્તે ગાયને મારી નાખે^૧ છે ॥ ૪ ॥

દો-પરેડ રાજ કહિ કોટિ વિધિ, કાહે કરસિ નિદાન ॥

કપટ સયાનિ ન કહતિ કહુ, જાગતિ મનહું મશાન ॥ ૪૫ ॥

આ પ્રમાણે ‘તું આણું કારણ શા માટે પેદા કરે છે?’ ઇત્યાદિ કરોડ પ્રકારનાં વચનો કહીને રાજ, ધરતીપર પડી ગયા, પણ કપટ કરવામાં પ્રવીણતા ધરાવનારી કેકેયી મસાણુ જગાવનારાની^૨ પેઠે કશું બોલી નહીં. ॥ ૪૫ ॥

ચૌ-રામ રામ રટ વિકલ યુઆલુ । જિમિ વિતુ પંચ વિહંગ વિહાલુ ॥

હૃદય મનાવ ખોર જનિ હોઈ । રામહિં જાઈ કહાહિ જનિ કોઈ ॥ ૧ ॥

ઉદય કરહુ જનિ રવિ રધુકુલ ગુર । અવધ વિલોકિ શૂલ હોઈહિ ઉર ॥

શૂપ પ્રીતિ કૈકેયિ નિટુરાર્હ । ઉમય અવધિ વિધિ રચી બનાઈ ॥ ૨ ॥

વિલપત નૃપતિ મયડ મિનુસારા । વીળા વેળ શંલ ધ્વનિદ્વારા ॥

પદાહિં ભાટ ગુણગાવર્હિ ગાયક । સુનત નૃપહિ જનુ લાગર્હિ શાયક ॥ ૩ ॥

મંગલ સકલ મુહાર્હિ ન કૈસે । સહગામિનિર્હિ વિભૂષણ જૈસે ॥

તેહિ નિશિ નૌંદ પરી નર્હિ કાહુ । રામ દરશ લાલસા ઉછાહુ ॥ ૪ ॥

કવહિ ઉદય રવિ હોય વિહાના । દેશવ નયનન કૃપાનિધાના ॥

ગજ આરુઢ રામ સિયસંગા । શોભા તનુ શત કોટિ અનંગા ॥ ૫ ॥

કરત મનોરથ રૈનિ રિસાની । પ્રાત પ્રગટ જાગે મુનિ જ્ઞાની ॥

રાજા (વિહુલ થઈને ‘રામ, રામ,’ એમ વારંવાર બોલવા લાગ્યા. પાંખોવગરનાં પક્ષની પેઠે બેહાલ થવા લાગ્યા અને હૃદયમાં પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા કે, “પ્રભાતજ થએ માં અને કોઈ પણ જણુ રામની પાસે જઈને આ વાત કહી દેએ માં ॥ ૧ ॥ હે રધુકુલના મૂલ પુરુષ સૂર્યનારાયણ ! તમે ઉદય પામશેા માં, નહીંતર અયોધ્યાની હાલત બોધેને તમારા હૃદયમાં પરિતાપ થશે.” આ સમયમાં વિષાદાત્મે બાણે રાજાના પ્રેમની અને કેકેયીની કઠોરતાની પરાકાષ્ઠા બનાવીને ગોડવી હોય એવું દેખવા લાગ્યું. ॥ ૨ ॥

૧ સિંહ કોઈનું માર્યું ખાય નહીં, તેથી સિંહને વાસ્તે ગાયની હત્યા કરનારને પસ્તાવો થયા વિના રહે નહીં, તેમ ભરત, આ રીતે તાઈ અપાવેલું રાજ્ય લેનાર નથી, તેથી ભરતને વાસ્તે આ અનર્થ ઉભો કરવાથી તને પસ્તાવો થયાવગર નહીં રહે. અથવા એવું ચાંમડાની વાદળાનું નામ પણ છે. તેથી એવો અર્થ થાય છે કે, જેમ વાદળાને વાસ્તે ગાયની હત્યા કરનારને પસ્તાવો થાય, તેમ ભરતનાં રાજ્યની મજબૂતીને વાસ્તે રામને દેશવટો આપ્યાથી તને પસ્તાવો થશે. ૨ મસાણુ જગાવનારો માણસ, જે બોલે તો તેની સિદ્ધિ નષ્ટ થઈ જાય છે.

રાજને વિદ્યાપ કરતાં કરતાં પ્રભાત થઈ ગયું. રાજદ્વારમાં વીણાઓ, વેણુઓ અને શંખો, ઝેંઓના ધ્વનિઓ થવા લાગ્યા. ભાટ લોકો, કવિતાઓ બોલવા લાગ્યા અને ગવેશાઓ, શુભોનાં ગાયનો કરવા લાગ્યા. આ સઘળા અવાજો કાન ઉપર આવતાં, રાજને, પોતાની ઉપર બાણોની વૃષ્ટિ પડતી હોય એવું જણાવા લાગ્યું. ॥ ૩ ॥ જેમ સહગમન કરવાને (સતી થવાને), તૈયાર થયેલી સ્ત્રીને, આલૂપણો ગમે નહીં, તેમ રાજને, એ સઘળાં મંગળો ગમ્યાં નહીં. એ રાત્રિમાં કોઈ પણ અયોધ્યાવાસીને નિદ્રા આવી ન હોતી, કારણ કે, સર્વને રામનાં દર્શનની લાલસા અને ઉત્સાહ મનમાં વ્યાપી રહ્યાં હતાં. ॥૪૧॥ ‘ક્યારે પ્રાતઃકાલ થાય? અને ક્યારે સૂર્યોદય થાય? કે આપણે નેત્રાથી સો કરોડ કામદેવના જેવી શરીર શોભાવાળા, કૃપાના ભંડારરૂપ સીતા સહિત રામચંદ્ર-જીને, હાથી ઉપર બીરાજેલા દેખીએ?’ ॥ ૫ ॥ આવા મનોરથો કરતાં કરતાં સર્વની રાત્રિ અતીત થઈ ગઈ અને પ્રાતઃકાલ થતાં જ્ઞાની વસિષ્ઠ મુનિ પણ બગ્યા.

દો-—દ્વાર ખીર સેવક સચિવ, કહાંહિ ઉદય રવિ દેસ ॥

જાગે અજહું ન અવધપતિ, કારણ કવન વિશેષ ॥ ૪૬ ॥

દ્વારપર સેવકોની અને મંત્રીઓની ભીડ ભરી ગઈ. સર્વે લોકો, સૂર્યનો ઉદય થયો એઈ કહેવા લાગ્યા કે, “હજી સૂધી મહારાજ દશરથ બગ્યા નથી, તો તેનું આસ કારણ શું હશે? ॥ ૪૬ ॥

ચા-—પિછલે પહર શૂપ નિત જાગા । આજ હપહિં બઢ અચરજ લાગા ॥

જાહુ સુમંત જગાવહુ જાઈ । કીજિય કાજ રજાયમુ પાઈ ॥ ૧ ॥

ગયે સુમંત તવ મંદિર માહીં । દેલિ ખયાબન જાત ડરાહીં ॥

ધાય લાય જનુ જાય ન હેરા । માનહું વિપતિ વિષાદ વસેરા ॥ ૨ ॥

પૂછ કોડ ન ઉત્તર દેઈ । ગયે જોહિ ભવન શૂપ કૈકેઈ ॥

કહિ જયજીવ બૈઠ શિર નાઈ । દેલિ શૂપ ગતિ ગયડ સુલ્હાઈ ॥ ૩ ॥

શોચ વિકલ વિવરન મહિ પરેઝ । માનહું કમલ મૂલ પરિહરેઝ ॥

સચિવ સખીત સકૈ નહિ પૂછી । બોલી અશુભ મરી શુભ છૂછી ॥ ૪ ॥

રાજ નિત્ય રાત્રિના પાછલા પહોરમાં ઉઠે છે અને આજ નથી ઉઠ્યા, તેથી અમોને મોટું આશ્ચર્ય લાગે છે. હે સુમંત ! તમે અંદર જાઓ, જઈને રાજને જગાડો અને તેમની આજ્ઞા લઈ આવો એટલે કામકાજ ચલાવીએ. ॥૧૧॥ આ પ્રમાણે મંત્રીઓ વગેરેના કહેવાથી સુમંત, રાજમંદિરમાં ગયો, પણ તે મંદિરનો ભયાનક દેખાવ જોઈને, મનમાં ડરો. એ મંદિર જોયું બધું નહીં એવું અને જાણે સાચું ખાવા દોડતું હોય તથા વિપત્તિના અને ખેદના નિવાસરૂપ હોય એવું જણાતું હતું. ॥ ૨ ॥ પૂછતાં પણ કોઈએ કશો ઉત્તર આપ્યો નહીં, તેથી સુમંત તે અવાસમાં ગયો, કે જ્યાં રાજ અને કેકેયી હતાં. ‘જય ચિરંજીવ,’ એમ બોલી, માથું નમાવીને સુમંત ત્યાં ગેઠો, પણ રાજની સ્થિતિ જોઈને સુકાઈ ગયો. ॥૩॥ શોકથી વિઘ્ન અને વિષય થયેલા રાજ, જાણે મૂળથી ઉગેડીને ફેંદી લીધેલું કમળ હોય તેમ ધરતીપર પડ્યા હતા. મંત્રી સુમંત તો, ડરને લીધે કંઈ પૂછી શક્યો નહીં, ત્યારે અશુભથી ભરેલી અને શુભને નષ્ટ કરનારી કેકેયી બોલી કે, ॥૪૧॥

દો—પરિ ન રાજહિ નીંદ નિશિ, હેતુ જાન જગદીશ ॥

રામ રામ રટિ મોર કિય, કલ્હો ન મર્મ મહીશ ॥ ૪૭ ॥

“કારણી તો પરચેશ્વરને ખબર પશુ રાજાને, રાતની નિદ્રા આવી નથી અને રામ, રામ, કરતાં પ્રભાત થઈ ગયું છે. રાજાએ, મને પોતાનો કથો ભેદ જણાવ્યો નથી. ॥ ૪૭ ॥

ચૌ—આનહુ રામહિ વેગ બુલાર્હી । સમાચાર તથ પૂછહુ આર્હી ॥

ચલેહુ સુમંત રાજ રુઝ જાની । લલ્હી કુચાલિ કીન્હ કહુ રાની ॥ ૧ ॥

શોચ વિકલ મગ પરહ ન પાંડ । રામહિ બોલિ કહર્હિ કા રાજ ॥

ઝર ઘરિ ધીરજ ગયહુ દુઆરિ । પૂછર્હિ સકલ દેલિ મન મારે ॥ ૨ ॥

સમાધાન કરિ સો સબ હીકા । ગયહુ જહાં દિનકર કુલ ટીકા ॥

રામ સુમંતહિ આવત દેલા । આદર કીન્હ પિતા સમ લેલા ॥ ૩ ॥

નિરલિ વદન કહ ભૂપ રજાર્હી । રધુકુલ દીપહિ ચલેહુ લિવાર્હી ॥

રામ કુમાંતિ સચિવ સૈંગ જાર્હી । દેલિ લોગ જહૈ તહૈ બિલસાર્હી ॥ ૪ ॥

આમ છે, એટલા માટે રામને જલદી અહીં બોલાવી લાવો અને પછી આવીને સમાચાર પૂછો. ” આ વાત સાંભળતાં છતાં રાજા કશું બોલ્યા નહીં, તેથી રામને બોલાવી લાવવામાં રાજાની ગર્ભિત સંમતિ બાણીને સુમંત ત્યાંથી ચાલ્યો, પશુ મનમાં કદવના કરવા લાગ્યો કે, ‘રાણીએ, કાંઈક કુચાલ ચલાવી દેખાય છે. ॥૧॥ રાજા, રામને બોલાવીને શું કહેશે ? ’ આવા વિચારથી વિદુલ થયેલો અને જેના પગ, માર્ગમાં આગળ વધતા ન હતા એવા સુમંત, ધીરજ ધરીને દ્વારપર જતાં તેને મનમાં કાંઈક દુઃખ પામેલો બોધને, સર્વે લોકો પૂછવા લાગ્યા. ॥ ૨ ॥ સુમંત, સર્વતું સમાધાન કરીને જ્યાં રામ બીરાજ્યા હતા, ત્યાં ગયો, કે, સુમંતને આવતો બોધ, રામચંદ્રજીએ તેને પિતા સમાન લેખીને આદર આપ્યો. ॥ ૩ ॥ સુમંત, રામનું યુધ બોધ, રાજાની આજ્ઞા સંભળાવી, તેમને સાથે લઈને ચાલ્યો. રામને, કથા કાંઠ માઠ વગર, પગે પાળા જ મંત્રીની સાથે જતા બોધ, લોકો, જ્યાં ત્યાં બેઠ પામવા લાગ્યા. ॥ ૪ ॥

દો—જાય દીસ રધુવંશમણિ, નરપતિ નિપટ કુસાજ ॥

સહમિ પેરેહુ લલિ સિંહનિર્હિ, મનહુ વૃદ્ધ ગજરાજ ॥ ૪૮ ॥

રામે, કેકેથીના સ્થાનમાં જઈને બેયું, ત્યાં, બાણે સિંહજીને બોધ, ભય પામીને વૃદ્ધ ગજરાજ પડ્યો હોય, તેમ ઘણી જ ખરાબ હાલતથી ધરતીપર પડેલા દશરથ રાજા બોવામાં આવ્યા. ॥ ૪૮ ॥

૧ રાજાએ ગર્ભિત સંમતિ જણાવી. તેનું કારણ એ કે, રામની કામજાતાને લીધે અને મારી આક્રમણને લીધે કદાચ કેકેથી હાં છોડી દે અથવા રામ માંડ દુઃખ બોધને વનમાં ન ભય. ૨ સુમંતે મનમાં બાણી કે, “મહારાજને કેકેથી અધિક ખારી છે અને તે કહે કે, મને રાજાએ બેદ જણાવ્યો નથી. અહીં કોઈ ત્રીજો માણસ પશુ નથી, કે જેના સંકેતથી ન બોલે, માટે રાણીની વાતમાં કાંઈક ભેદ છે.

ચૌ—સૂઝહિં અધર જરહિં સબ અંગૂ । મનહુ દીન મણિહીન યુવંગૂ ॥
 સરૂપ સમીપ દીસ કૈકેઈ । માનહુ મીંચ ધરી ગિનિ લેઈ ॥ ૧ ॥
 કરુણામય મૃદુ રામ સ્વભાજ । પ્રથમ દીસ દુઃખ સુના ન કાઝ ॥
 તદપિ ધીર ધરિ સમય વિચારી । પૂછી મધુર વચન મહતારી ॥ ૨ ॥
 મોહિં કહુ માતુ તાત દુઃખ કારણ । કરિય જતન જેહિં હોય નિવારણ
 સુનહુ રામ સબ કારણ પહ્ । રાજહિં તુમપર વહુત સનેહુ ॥ ૩ ॥
 દેન કહેવ મોહિં દો વરદાના । માંગેહું જો કુછ મોહિં સુહાના ॥
 સો સુનિ મયડ ધૂપ ઝર શોચૂ । છાંડિ ન સકહિં તુહાર સંકોચૂ ॥ ૪ ॥

રાજાના હોઠ સૂકાઈ ગયા હતા, સઘળાં અંગે પરિતપ્ત થયાં હતાં અને મણિથી રહિત થયેલા સર્પના જેવી દીન સ્થિતિ દેખાતી હતી. પાસે બેઠેલી, ગુસ્સે થયેલી અને બાળુ સાક્ષાત્ મરણ દશા જ કાળની ધડીએ ગાળી લેતી હોય એવી લાગતી કેકેયી ભેવામાં આવી. ॥ ૧ ॥ કરુણામય અને કોમળ સ્વભાવવાળા રામચંદ્રજીએ, જો કે પોતે પહેલાં કોઈ પણ દુઃખ દીઠું કે સાંભળ્યું ન હતું, તોપણ સમયનો વિચાર કરી, ધીરજ ધરીને મધુર વચનથી કેકેયીને પૂછ્યું કે, ॥ ૨ ॥ “હે માણ ! મને મારા પિતાના દુઃખનું કારણ કહો, એટલે ઉપાય કરવામાં આવે, કે જેથી દુઃખનું નિવારણ થાય.” કેકેયી બોલી કે, “હે રામ ! સાંભળો. રાજાને, તમારા ઉપર જે બહુ સ્નેહ છે, તે જ આ સઘળા દુઃખનું કારણ છે. ॥ ૩ ॥ રાજાએ, મને બે વરદાન દેવાનું કહ્યું હતું, તેથી જે કાંઈ મને ગમ્યું, તેની મેં માગણી કરી. મારી માગણી સાંભળીને, રાજાના મનમાં ચિંતા ઉત્પન્ન થઈ છે અને તેનાથી તમારા સંકોચ છોડી શકાતો નથી. ॥ ૪ ॥

દો—સુત સનેહુ ઇત વચન જત, સંકટ પરેડ નરેશ ॥

સકહુ તૌ આયસુ ધરહુ શિર, મેટહુ કઠિન કલેશ ॥ ૪૯ ॥

એક તરફથી તમારા સ્નેહ છોડી શકાતો નથી અને બીજી તરફથી અપાયેલું વચન છોડી શકાતું નથી. તેથી રાજા, સંકટમાં પડ્યા છે. જો તમારાથી બની શકે તો પિતાની આજ્ઞાને માથે ચઢાવીને સઘળો કલેશ મટાડો.” ॥ ૪૯ ॥

ચૌ—નિધરક બૈઠિ કહૈ કટુ વાની । સુનત કઠિનતા આતિ અકુલાની ॥

જીમ કમાન વચન શર નાના । મનહુ મહિપ મૃદુ લચ્છ સમાના ॥ ૧ ॥

જનુ કઠોરપન ધરે શરીરુ । શિસહ ધનુષ વિદ્યા વર વીરુ ॥

સબ પ્રસંગ રણપતિહિ સુનાઈ । બૈઠિ મનહુ તનુ ધરિ નિટુરાઈ ॥ ૨ ॥

મન મુસકાહિં બાનુકલ બાનૂ । રામ સહજ આનંદ નિધાનૂ ॥

બોલે વચન વિગત સબ દૂષણ । મૃદુ મંજુલ જનુ વાગ વિધૂષણ ॥ ૩ ॥

૧ અહીં કેકેયી બંધથી એમ કહે છે કે, ‘તમે રખેને નહીં માનો,’ એવી શંકાથી જ રાજા, તમને કહેવામાં સંકોચાય છે.

સુન જનની સોહ સુત બડ ભાગી । જો પિતુ માતુ વચન અતુરાગી ॥

તનય માતુ પિતુ પોષનિહારા । દુર્લભ જનનિ સકલ સંસારા ॥ ૪ ॥

કેકેયી, બેધડક બેસીને એવી તીક્ષ્ણ વાતો કરતી હતી કે, જે વાતોને સાંભળીને સાક્ષાત્ કઠોરતા પશુ ગભરાઈ જાય. ॥ ૧ ॥ જાણે કઠોરતા પોતે જ દેહ ધરી, ઉત્તમ વીર બનવાને વાસ્તે રાબરૂપી ક્રોધનિશાન ઉપર જીભરૂપી ક્રમાનમાંથી વચ્ચેનરૂપી અનેક પ્રકારનાં બાણો ફેંકી ફેંકીને ધનુષ્ય વિદ્યાનો અભ્યાસ^૧ કરતી હોય એવી દેખાતી. કેકેયી, રામને સઘળો પ્રસંગ સંભળાવીને, જાણે દેહધારી નિહુરતા જ હોય તેમ બેઠી. ॥ ૨ ॥ સૂર્યવંશના સૂર્યરૂપ અને સહજ આનંદના નિધાન રામચંદ્રજી, જાણે સરસ્વતીનાં પશુ આભૂષણ એવાં ક્રોધન, સુંદર અને સર્વ દ્રવ્યોથી રહિત વચ્ચેના બોલ્યા કે, ॥ ૩ ॥ “હે માણ ! સાંભળો. જે પુત્ર, માતા પિતાનાં વચ્ચેનાં સ્નેહવાળો હોય, તે જ પુત્ર ભાગ્યશાળી થાય છે. હે માણ ! માતા પિતાનું સઘળી રીતે પોષણ કરનારો પુત્ર સર્વ સંસારમાં દુર્લભ છે. ॥ ૪ ॥

દો—મુનિગણ મિલન વિશેષ વન, સર્વહિ ખાંતિ હિત મોર ॥

તોહિ મહૈં પિતુ આયસુ વહુરિ, સંમત જનની તોર ॥ ૫૦ ॥

વનમાં વિશેષ કરી અનેક મુનિઓનો સમાગમ થશે, એ માફે સર્વ પ્રકારનું હિત છે. હે માણ ! તેમાં વળી પિતાની આજ્ઞા છે, અને તે ઉપરાંત વળી તમારી સંમતિ છે, તો તેથી વધારે બીજું શું બોધે ? ॥ ૫૦ ॥

ચૌ—ભરત પ્રાણ પ્રિય પાવહિં રાજૂ । વિધિ સર્વવિધિ મોહિં સન્મુલ આજૂ ॥

જો ન જાહું વન એસેહુ કાજા । પ્રથમ ગનિય મોહિં મૂઠ સમાજા ॥ ૧ ॥

સેવહિં અંદ કલ્પતરુ ત્યાગી । પરિહરિ અમૃત લેહિં વિષ માંગી ॥

તેઝ ન પાય અસ સમય જુકાહિં । દેહુ વિચારી માતુ મનમાહિં ॥ ૨ ॥

અંબ એક દુઃખ મોહિં વિશેસી । નિપટ વિકલ નર નાયક દેસી ॥

યોરિહિ વાત પિતહિ દુઃખ મારી । હોતિ પ્રતીતિ ન મોહિં મહતારી ॥ ૩ ॥

રાજ ધીર ગુણ હદધિ અગાધૂ । મા મોહિતેં કહુ બહ અપરાધૂ ॥

જાતે મોહિ કહુ કહત ન રાજૂ । મોર શપથ તોહિં કહુ સતિ ભાજૂ ॥ ૪ ॥

ભરત કે જે મને પ્રાણ સમાન પ્રિય^૨ છે, તેને રાજ્ય મળશે, માટે આજ સર્વ પ્રકારે હૈવ મને અનુકૂલ થયેલ છે. આટલા બધા^૩ લાભો થતાં છતાં, જો હું વનમાં ન જાઉં, તો પછી મૂઠ લોકોની મંડલીમાં માફે નામ પહેલું જ ગણાય. ॥ ૧ ॥ જેઓ કદાચ વૃક્ષનો ત્યાગ કરીને એરડાનું સેવન કરતા હોય અને અમૃતનો ત્યાગ કરીને એર માગી

૧ જે કઠોર મનવાળો હોય, તે જ ક્રોધન નિશાનની ઉપર શસ્ત્રપાત કરે અને જે શીખ્યો ન હોય પણ શીખતો હોય, તે જ વારંવાર બાણ ચલાવે. ૨ પ્રાણના સુખથી જ સર્વે સુખી થાય છે, માટે પ્રાણને સુખ મળે તેથી વધારે કંઈ સુખ છે ? ૩ મુનિઓનો સમાગમ, તીર્થદર્શન, માતાપિતાનાં વચનનું પાલન અને ભરતનું રાજ્ય.

લેતા હોય, એવા મૂર્ખ લોકો પણ, આવો સમય હાથ આવતાં ચૂકે નહીં. હે માણ ! મનમાં વિચાર કરી જૂવો. ॥ ૨ ॥ હે માતાણ ! મારા મનમાં એક મોટું દુઃખ છે તે એ કે, રાજાને અત્યંત વિદૂલ દેખું છું. વાત નહાની છે અને પિતાને દુઃખ મોટું છે, તેથી મને આ ‘ દુઃખનું ક્ષત મારા ઉપરનો સ્નેહ જ કારણ છે. ’ એવો વિશ્વાસ આવતો નથી. ॥૩॥ મારાથી કોઈ એવો મોટો અપરાધ થયો છે ? કે જેને લીધે ધીરજવાળા અને ગુણોના અગ્રાંધ સમુદ્રરૂપ રાજા, મને કશું કહેતા નથી. તમને મારા સોગંદ છે. સત્ય ભાવથી વાત કહો. ॥ ૪ ॥

દો०—સહજ સરલ રઘુવર વચન, કુમતિ કુટિલકર જાન ॥

ચલે જોકે જિમિ વ્રક ગતિ, યદ્યપિ સલિલ સમાન ॥ ૫૧ ॥

જેમ જળ સીધું છતાં પણ તેમાં લોહી ચુંસનારી જલો, વાંકી ગતિથી જ ચાલે છે, તેમ રામચંદ્રનાં વચનો, સ્વાભાવિક સરલ છતાં, દુષ્ટ બુદ્ધિવાળી કૈકયી, તેઓને કુટિલતાવાળા જ સમજે, કે મને ભ્રમવાવા વાસ્તે જ રામ આવાં મધુર વચનો બોલે છે. ॥ ૫૧ ॥

ચૌ०—રહસી રાનિ રામ રૂઝ પાઈ । બોલી કપટ સનેહ જનાઈ ॥

શ્રપથ તુહાર ભરત કૈ આના । હેતુ ન દૂસર મૈ કહ્યુ જાના ॥ ૧ ॥

તુમ અપરાધ યોગ નહિ તાતા । જનની જનક વંશુ મુલ દાતા ॥

રામ સત્ય તુમ જો કહ્યુ કહહુ । તુમ પિતુ માતુ વચન રત અહહુ ॥ ૨ ॥

પિતહિ બુઝાય કહો બલિ સોઈ । ચૌથેપન જેહિ અયશ ન હોઈ ॥

તુમ સમ મુવન મુકૂત જેહિ દીન્હે । ડચિત ન તામુ નિરાદર કીન્હે ॥ ૩ ॥

લાગઈ કુમુલ્લિ વચન શુભ કૈસે । મગહ ગયાદિક તીરથ જૈસે ॥

રામહિ માતુ વચન સબ ખાયે । જિમિ મુરસરિગત સલિલ મુહાયે ॥ ૪ ॥

રામની મરજી બેઠ, રાજ થયેલી કૈકયી, મોટો સ્નેહ દેખાડીને બોલી કે, “ જો રાજાના ખેદનું બીજું કોઈ કારણ, મારા બાણવામાં હોય, તો મને તમારા તથા ભરતના સોગંદ. ॥ ૧ ॥ હે પુત્ર ! તમે અપરાધને યોગ્ય જ નથી. તમે તો માતાઓને, પિતાને તથા બંધુઓને સુખ દેનારા છો. હે રામ ! તમે જે કોઈ કહો છો, તે સત્ય છે. તમે માતા પિતાના વચનમાં ખરા પ્રેમવાળા છો. ॥ ૨ ॥ વારી બાં, તમે તમારા પિતાને સમજાવીને કહો કે, વૃદ્ધ અવસ્થામાં અપયશ ન લ્યો. જે સત્યરૂપ પુણ્યે તમારા જેવા પુત્ર આપ્યા છે, તે પુણ્યનો અનાદર કરવો યોગ્ય નથી. ॥ ૩ ॥ હુંકા મોહોડાંવાળી કૈકયીનાં શુભ વચનો અપવિત્ર મગધદેશમાં રહેનારાં ગયા આદિ તીર્થો જેવાં જણાવા લાગ્યાં. જેમ ગંગાજીમાં આવડું ગટરનું જળ પણ લોકોને સાફ લાગે છે, તેમ માતાના મોહોડામાં આવેલા દુષ્ટ વચનો પણ રામને સારાં લાગ્યાં. ॥ ૪ ॥

દો०—ગઈ મૂર્છા રામહિ મુમિરિ, રૂપ ફિરિ કર્વત લીન્હ ॥

સચિવ રામ આગમન કહિ, વિનય સમય સમ કીન્હ ॥ ૫૨ ॥

રાજાએ, મૂર્છા ઉતરી જતાં, રામનું સ્મરણ કરી, પડખું ફેરવ્યું, ત્યારે મંત્રીએ, સમયાનુસાર વિનય કરીને તેમની પાસે રામનું આવડું બહેર કર્યું. ॥ ૫૨ ॥

ચૌ૦—અવનિપ અકાનિ રામ પશુધારે । ધરિ ધીરજ તથ નૈન હયારે ॥
 સજિવ સંભારિ રાઝ બૈઠારે । ચરણ પરત નૃપ રામ નિહારે ॥ ૧ ॥
 છિયે સનેહ વિકલ હર લાઈ । ગઈ મણિ મનહુ ફળિક ફિરિ પાઈ ॥
 રામહિં ચિતૈ રહે નરનાહુ । ચલા વિલોચન વારી પ્રવાહુ ॥ ૨ ॥
 શોકવિવસ કહ્યુ કહૈ ન પારા । હૃદય લગાવત વારહિ બારા ॥
 વિધિહિ મનાવ રાઝ મનમાર્હી । જેહિ રઘુનાય ન કાનન જાર્હી ॥ ૩ ॥
 મુમિરિ મહેશહિં કહૈહિં નિહોરી । વિનતી મુનહુ સદાશિવ મોરી ॥
 આશુતોષ તુમ અવદર દાની । આરતિ હરહુ દીનજન જાની ॥ ૪ ॥

રાજાએ, જ્યારે રામને આઠ્યા સાંભળ્યા, ત્યારે ધીરજ ધરીને આંખે ઉઘાડી. મંત્રીએ, સંભાળ કરીને રાજાને બેસાડયા. રાજાએ, રામને પોતાના ચરણોમાં પડતા દીઠા. ॥ ૧ ॥ જેમ સર્પ, જતા રહેલા મહિને પાછો પામીને સ્નેહથી વિદ્વલ થાય, તેમ રામને પામીને સ્નેહથી વિદ્વલ થયેલા રાજાએ, રામને છાતીમાં લગાવ્યા. રાજા, રામની સામે જ જોઈ રહ્યા અને તેમનાં નેત્રોમાંથી અશ્રુનો પ્રવાહ ચાલવા લાગ્યો. ॥ ૨ ॥ શોકથી પરવશ થયેલા રાજા, કશું કારણ કહી શકતા ન હતા, રામને વારંવાર છાતીમાં લગાવતા હતા અને જેથી રામ, વનમાં ન બંધાયેલી મનમાં ને મનમાં વિધાતાની પ્રાર્થના કરતા હતા. ॥ ૩ ॥ વળી રાજા, સદાશિવનું સ્મરણ કરીને આદરપૂર્વક મનમાં જ તેમની પ્રાર્થના કરતા હતા કે, “હે સદાશિવ ! અમારી વિનતિ સાંભળો. આપ તુરંત પ્રસન્ન થનારા છો અને મોટા દાની છો, માટે મને દીનજન બોલ્યોને મારી પીડા હરો.” ॥ ૪ ॥

દો૦—તુમ પ્રેરક સબકે હૃદય, સો મતિ રામહિં દેહુ ॥

વચન મોર તજિ રહૈં ઘર, પરિહરિ શીલ સનેહુ ॥ ૫૩ ॥

આપ સર્વનાં હૃદયોને પ્રેરનારા છો, માટે રામને એવી બુદ્ધિ આપો, કે, જેથી રામ, મારાં વચનને તથા મારા શીલ સ્નેહને પણ છોડી દહને ઘેર રહે. ॥ ૫૩ ॥

ચૌ૦—અયશ હોઝ વરુ મુયશ નશાઝં । નરક પરી વરુ મુરપુર જાઝં ॥

સબ દુઃખ દુસહ સહાવહુ મોહી । લોચન ઓટ રામ જનિ હોહી ॥ ૧ ॥

અસ મન ગુણઈ રાઝ નહિં બોલા । પીપર પાન સરિસ મન ઢોલા ॥

રઘુપતિ પિતહિ પ્રેમવશ જાની । પુનિ કહ્યુ કહૈં માતુ અનુમાની ॥ ૨ ॥

દેશ કાલ અવસર અનુસારી । બોલે વચન વિનીત વિચારી ॥

તાત કહૈં કહ્યુ કરહુ ઢિઠાઈ । અનુચિત ક્ષમવ જાનિ લરિકાઈ ॥ ૩ ॥

અતિ લઘુ વાત લાગિ દુઃખ પાવા । કાહે ન મોહિં કાહિ પ્રથમ જનાવા ॥

દેલિ ગુસાઈહિં પૂછેઝ માતા । મુનિ પ્રસંગ મયે શીતલ ગાતા ॥ ૪ ॥

જગતમાં ભલે મારી અપકીર્તિ થાય, કીર્તિ ભલે નષ્ટ થઈ બંધાય, સ્વર્ગલોક ભલે જતો રહે, ભલે નરકમાં પડું અને ભલે મને સઘળાં દુઃસહ દુઃખો સહન કરાવે, પણ રામ મારાં નેત્રોથી દૂર ન થાય એવી કરુણા કરે. ॥ ૧ ॥ આ પ્રમાણે મનમાં કલ્પનાઓ

કરતા દશરથ રાજા, કશું બોલ્યા નહીં, પણ તેનું મન પીપળાનાં પાનની પેઠે ડોલવા લાગ્યું. રામચંદ્રજી, પિતાને પ્રેમવશ બાણી અને ‘વળી કેકેથી કાંઈ બોલશે તો પિતાને અધિક દુઃખ થશે.’ ॥ ૨ ॥ એમધારી, કેશને, કાલને તથા અવસરને અનુસરી,^૧ વિચાર કરીને નત્ર વચનો બોલ્યા કે, “હે પિતાજી ! હું કાંઈક બોલું છું, તે જો કે, ધૃષ્ટતા જ કઈ છે, તોપણ મારું બાલકપણું બાણીને એ અયોગ્યતાની ક્ષમા કરશે. ॥ ૩ ॥ આપ આવી અત્યંત હલકી વાતને વાસ્તે દુઃખ પામો છો, તો આ વાત મને પ્રથમ જ શા માટે કહી બાણી નહીં ? આપને જોઈને એ જે કાંઈ પૂછ્યું, તેનો ઉત્તર માતાના સુખથી સાંભળીને, મારાં અંગે શીતલ થયાં છે. ॥ ૪ ॥

દો०—મંગલસમય સનેહ વશ, શોચ પરિહરિય તાત ॥

આયસુ દેદ્ય હર્ષિં હિય, કહિ પુલકે પ્રસુ ગાત ॥ ૫૪ ॥

હે પિતાજી ! આપ મંગળના સમયમાં સ્નેહને વશ થઈને શોક કરો છો, માટે એ શોકને છોડી દો અને હૃદયમાં હર્ષ ધરીને મને આજ્ઞા આપો.” આમ બોલતા રામચંદ્રજી, શરીરમાં રામોચિત થઈ ગયા.^૨ ॥ ૫૪ ॥

ચૌ०—ધન્ય જન્મ જગતીતલ તાસુ । પિતહિ પ્રમોદ ચરિત મુનિ જાસુ ॥

ચારિપદારથ કરતલ તાકે । મિય પિતુ માતુ પ્રાણસમ જાકે ॥ ૧ ॥

આયસુ પાલિ જન્મ ફલ પાઈ । પેહોં વેગહિ હોવ રજાઈ ॥

વિદા માતુસન આર્વો માંગી । ચલિહો બહુરિ બનહિ પગ લાગી ॥ ૨ ॥

અસ કહિ રામ ગમન તવ કીન્હા । શૂપ શોક વશ ઉતર ન દીન્હા ॥

નગર વ્યાપ ગઈ વાત સુતીછી । હ્રુગત વહી જનુ સવ તનુ વીછી ॥ ૩ ॥

મુનિ મયે વિકલ સકલ નરનારી । બેલિ વિટપ જિમિ દેસિ દવારી ॥

જો જહૈં મુનૈં ધુનૈં શિર સોઈ । વડ વિષાદ નહિં ધીરજ હોઈ ॥ ૪ ॥

પૃથ્વીમાં જેનાં ચરિત્રને સાંભળીને, પિતાને આનંદ થાય, તે પુત્રના જન્મને ધન્યવાદ છે. જેને, માતા પિતા પ્રાણ સમાન પ્રિય હોય, તેને ધર્મ, અર્થ, કામ તથા મોક્ષ, એ ચારે પુરુષાર્થો હસ્તગત છે, ॥ ૧ ॥ આપની આજ્ઞા પાળી, જન્મની સફળતા^૩ કરીને હું જલદી આવીશ. હવે આજ્ઞા આપો, માતાની પાસેથી વિદાય માગી આવું. ચાલવાના સમયમાં ફરીવાર આપને પગે લાગીને આલીશ.” ॥ ૨ ॥ આમ કહીને, રામચંદ્રજી ત્યાંથી ગયા. શોકને વશ થયેલા રાજાએ, કર્યો ઉત્તર નહીં આપ્યો. જેમ વીંછીનું જેર પ્રવેશ થતાં જ, સર્વ શરીરમાં વ્યાસ થઈ જાય, તેમ આ અતિ તીક્ષ્ણ વાત તુરત જ નગરમાં ફેલાઈ ગઈ. ॥ ૩ ॥ જેમ વૃક્ષો અને લતાઓ, દાવાનળને કેળીને વ્યાકુલ થઈ જાય, તેમ સર્વે નર નારીઓ, આ વાત સાંભળીને વ્યાકુલ થઈ ગયાં. જ્યાં જ્યાં જેઓએ સાંભળ્યું, ત્યાં ત્યાં તેઓ માથું ધુણાવી મોટો ખેદ ધરવા લાગ્યાં. કોઈને પણ ધીરજ રહી નહીં. ॥ ૪ ॥

૧ અયોધ્યાની સ્થિતિને, ઉપદ્રવના કાળને અને વનવાસમાં પ્રેમ દેખાડવાના અવસરને અનુસરી. ૨ વનમાં જવાનો હર્ષ બતાવ્યો. ૩ રાવણાદિકને મારવાથી જન્મની સફળતા થાય.

દો-મુલ્લ મુલ્લાહિં લોચન શ્રવહિં, શોક ન હૃદય સમાઈ ॥

માનહુ કરુણારસ કટક, ઉતરા અવધ બજાઈ ॥ ૫૫ ॥

‘સર્વમાં મોહોડાં સૂકાવા લાગ્યાં. નેત્રોમાંથી અશ્રુઓ પડવા લાગ્યાં અને હૃદયોમાંથી શોક ઉભરાવા લાગ્યો, બાલુ સાક્ષાત્ કરુણા રસની સેના જ ટંકો બનાવીને અયોધ્યામાં ઉતરી હોય, એવો દેખાવ થઈ રહ્યો. ॥ ૫૫ ॥

ચૌ-મલિ બનાઈ વિધિ વાત વિગારી । જહૈં તહૈં દેહિં કૈકેયી ગારી ॥

યહિ પાપિનિહિ બુદ્ધિકા પરેઝ । છાય ભવનપર પાવક ધરેઝ ॥ ૧ ॥

નિજકર નયન કાઢિ ચહ દીલા । ઢાર સુધા વિષ વાહત ચીલા ॥

કઠિન કઠોર કુબુદ્ધિ અમાગી । મઈ રણવંશ વેળુ બન આગી ॥ ૨ ॥

પાલવ બૈઠિ પેઢ યહિ કાઢા । મુલ્લમૈં શોક ઢાટ ધરિ ઢાટા ॥

સદા રામ યહિ પ્રાણ સમાના । કારણ કવન કુટિલપન ઢાના ॥ ૩ ॥

સત્ય કહહિં કવિ નારિ સ્વભાઝ । સર્વવિધિ અગમ અગાધ દુરાઝ ॥

નિજ પ્રતિવિમ્બ મુકુર ગહિ જાઈ । જાનિ ન જાય નારિગતિ મારી ॥ ૪ ॥

‘વિધાતાએ, સારી રીતે બનાવેલી વાતને, પાછી બગાડી નાખી,’ એમ અક્ષરોસ કરતાં લોકો, જ્યાં ત્યાં કેકેયીને ગાળો દેવા લાગ્યાં કે, “એ પાપણીને, આ તે શું સૂઝયું ? કે, તેણે છાલેલા ઘરમાં આગ મૂકી દીધી. ॥ ૧ ॥ એ પાપણી, રામને કઢાડીને સુખ લેવા માગે છે, તો એ માગણી પોતાના જ હાથથી, નેત્રોને કઢાડીને જોવાને ધન્યા કરવા બરાબર છે અને અમૃતનો ત્યાગ કરી, ઝેરની ચાપણી કરવા બરાબર છે. કઠણ કરતાં પણ વધારે કઠણ કુબુદ્ધિવાળી એ અભાગણી રણુકુલરૂપી, વાંસોના વનમાં આગરૂપ થઈ છે. ॥ ૨ ॥ એણે પોતે, જે ડાળ ઉપર બેઠી હતી, તે ડાળ જ કાપી છે. (બરતનું જ ભૂંડું કંઈ છે.) અને સુખમાં શોકનો દઢ સમૂહ ઉભો કરી દીધો છે. સર્વદા રામ એને પ્રાણ જેવા પ્યારા હતા, તે છતાં, એણે, કયા કારણથી આનું કુટિલપણું કંઈ હશે ? ॥ ૩ ॥ સ્ત્રીઓનો સ્વભાવ સર્વ પ્રકારે અગમ્ય અને અગાધ કપટમય છે, એમ કવિએ કહે છે, તે સત્ય છે. દર્પણમાં પડેલું પોતાનું પ્રતિબિંબ, કદાચ પકડી શકાય, પણ સ્ત્રીઓની ગતિ તો કદી ન જ બાણી શકાય. ॥ ૪ ॥

દો-કાહ ન પાવક જરિ સકૈ, કા ન સમુદ્ર સમાય ॥

કા ન કરૈ અબલા પ્રબલ, કેહિં જગ કાલ ન રાય ॥ ૫૬ ॥

જગતમાં અગ્નિ, કેને બાળી શકતો નથી ? સમુદ્ર કેને સમાવી શકતો નથી ? કાળ કેને ખાતો નથી ? અને પ્રબલ થયેલી અબલા શું કરતી નથી ? ॥ ૫૬ ॥

ચૌ-કા મુનાય વિધિ કહા મુનાવા । કા દિલાઈ ચહ કાહ દિલાવા ॥

एक कंहिं भल भूपन कीन्हा । वरविचार नहिं कुमतिहि दीन्हा ॥ १ ॥

૧ બાના અપવાદ આ છે કે, અગ્નિ, જીવને બાળી શકતો નથી. ૨ સમુદ્ર, અમરસને સમાવી શકતો નથી. ૩ કાળ કાર્તિને ખાતો નથી અને સ્ત્રી, પતિ વિના પુત્રને ઉત્પન્ન કરી શકતી નથી.

જો હટ મયડ સકલ દુસ્ત્ર માજન । અબલા વિવસ જ્ઞાન ગુણગાજન ॥
 એક ધર્મ પરમિતિ પહિવાને । નૃપહિં દોષ નહિ દેહિ સયાને ॥ ૨ ॥
 શિવિ દધીચિ હરિચંદ કહાની । એક એક સન કહિં બલાની ॥
 એક ભરત કર સમ્મત કહીં । એક જ્ઞાન ભાવ સુનિ રહીં ॥ ૩ ॥
 કાન મુંદિ કર રદ ગહિ જીહા । એક કહિં યહ વાત અલીહા ॥
 સુકૃત જાહિ અસ કહત તુભારે । રામ ભરત કહીં પ્રાણ પિયારે ॥ ૪ ॥

વિધાતાએ, કેવું સંભળાવીને પાછું કેવું સંભળાવ્યું ? અને કેવું દેખાડીને પાછું કેવું દેખાડ્યું ?” કેટલાએક બોલવા લાગ્યા કે, “હૃદ્ય શુદ્ધિવાળી કેંકેથીને, રાજાએ, વિચાર કર્યા વગર વરદાન આપ્યું, એ સાંઠું ન કર્યું ॥ ૧ ॥ કે જેથી હક ઉત્પન્ન થતાં, રાજા, ઝીને વશ થઈને સહળાં દુઃખોના પાત્રરૂપ થયા અને તેમનો, લોકપ્રસિદ્ધ જ્ઞાન-રૂપી શુભ જતો રહ્યો.” કેટલાએક પ્રવીણ લોકો, ધર્મનું પ્રમાણ પીછાનીને, રાજાને દોષ ન દેવા લાગ્યા. ॥ ૨ ॥ કોઈ લોકો પરસ્પરમાં શિબિ રાજા, દધીચિ ઋષિ અને હરિશ્ચંદ્ર રાજા, એઓની કથાઓનું વર્ણન કરવા લાગ્યા. કોઈ લોકો, કહેવા લાગ્યા કે, “આ પ્રપંચમાં ભરતની પણ સમ્મતિ છે.” કેટલાએક લોકો, આ વાત ઉદાસીન ભાવથી સાંભળી રહેવા લાગ્યા. ॥ ૩ ॥ કોઈ લોકો, કાન ઉપર હાથ મૂકી, જીભને ઢાંતો વચ્ચે દાખીને કહેવા લાગ્યા કે, “આ કામમાં ભરતની સંમતિ હોવાનું કહે છે, પણ એ વાત ખોટી છે. આવી ખોટી વાત કરવાથી, તમારાં પુણ્યો જતાં રહે છે. ભરતને, રામ તો પ્રાણ સમાન પ્યારા છે. ॥ ૪ ॥

દો—ચંદ્ર સુવર્ણ વરુ અગ્નિકળ, સુધા હોય વિષ તૂલ ॥

સપનેહું કબહું ન કરહિં કહ્યું, ભરત રામ પ્રતિકૂલ ॥ ૫૭ ॥

વખતપર ચંદ્રમાંથી પણ અગ્નિના કણો ઝરે અને અમૃત પણ ઝેરતુલ્ય થઈ જાય, પરંતુ ભરત તો સ્વપ્નમાં પણ કદી કશું રામનું ભૂંડું કરે નહીં.” ॥ ૫૭ ॥

જ્યો—એક વિધાતાહિ દૂષણ દેહી । સુધા દિલ્લાય દીનહ વિષ જેહી ॥

સ્વરભર નગર સોચ સબ કાહ । દુસહ દાહ જર મિયા જહાહ ॥ ૧ ॥

વિપ્રવધૂ કુલમાન્ય જઠેરી । જો મિય પરમ કૈકેયીકેરી ॥

લગી દેન શિશ્વ શીલ સરાહી । વચન બાળ સમ લાગહિં તાહી ॥ ૨ ॥

ભરત ન મોહિં મિય રામ સમાના । સદા કહ્યું યહ સબ જગજાના ॥

કરહુ રામપર સહજ સનેહ । કેહિ અપરાધ આજુ બન દેહ ॥ ૩ ॥

કબહું ન કિયહુ સવતિ આરેસ । પ્રીતિ પ્રતીતિ જાન સબ દેસ ॥

કૌશલ્ય અવ કાહ વિગારા । તુમ જેહિ લાગિ વજા પુર પારા ॥ ૪ ॥

૧ સુખ સંભળાવીને દુઃખ સંભળાવ્યું અને આનંદ દેખાડીને શોક દેખાડ્યો. ૨ શિબિ રાજાની તથા દધીચિ ઋષિની કથા, પ્રથમ લખી છે. હરિશ્ચંદ્ર રાજા વિશ્વામિત્રની દક્ષિણને પૂરી કરવા વાસ્તે ચાંડાલના હાથમાં લેવાયા હતા, એ કથા માકેડેયપુરાણ તથા ભગવતી ભાગવત આદિ ગ્રંથોમાં વિસ્તારથી લખી છે, અને આજ કાલ નાટકોમાં પણ ભજવી આતાવાય છે, તેથી અતિ પ્રસિદ્ધ છે.

કોઈ લોકો, વિધાતાને દૂષણ દેવા લાગ્યાં કે, જેણે અમૃત ચખાડીને જેર ઠીકું, સમગ્ર અયોધ્યા નગર ખળભળી ગયું, સર્વનાં હૃદયોમાં અસહ્ય શોક તથા અસહ્ય દાહ ઉત્પન્ન થયા અને ઉત્સાહો ટળી ગયા. ॥ ૧ ॥ બ્રાહ્મણોની સ્ત્રીઓ અને રજુ કુલની માન્ય તથા વૃદ્ધ સ્ત્રીઓ કે જેઓ, કેકેયીને બહુ પ્યારી હતી, તેઓ, કેકેયીનાં સ્વભાવનાં વખાણ કરીને, કેકેયીને શીખામણ દેવા લાગી, પણ તેઓનાં વચનો કેકેયીને ખાણે. જેવાં તીક્ષ્ણ જણવા લાગ્યાં. ॥ ૨ ॥ એ સ્ત્રીઓ, કેકેયીને કહેવા લાગી કે, “આગળ તો સર્વ જગત્ બાણે એવી રીતે, તું, ‘મને, રામ જેવા ભરત પણ પ્યારા નથી,’ એમ હંમેશા બોલતી હતી અને રામ ઉપર સ્વાભાવિક રીતે પણ કરતી હતી, તો આજ હવે કયા અપરાધથી, તું, રામને વનવાસ આપે છે ? ॥ ૩ ॥ વળી તું શોકયોની સાથે કદી પણ આડવાઈ (ભિન્નભાવ) કરતી નહીં. શોકયોની ઉપર તને જે પ્રેમ અને વિશ્વાસ હતો, તે આખા દેશના જણવામાં છે. હમણાં કૌશલ્યાએ, તારું શું બગાડ્યું છે ? કે જેને વાસ્તે તે અયોધ્યાની ઉપર વજ્રપાત જેવું દુઃખ નાખ્યું છે ॥ ૪ ॥

દો-સીય કિ પિયસંગ પરિહરહિં, લષણ કિ રહિહિં ધામ ॥

રાજ કિ ધૂંજવ ભરતપુર, ત્વપ કિ જિયહિં વિનુ રામ ॥ ૫૮ ॥

વિચાર તો કર કે, સીતા, રામના સંગને છોડી દેશે કે ? લક્ષ્મણ ઘેર રહેશે કે ? ભરત અયોધ્યાનું રાજ્ય કરશે કે ? અને દશરથ રાજા, રામ વિના જીવશે કે ? ॥ ૫૮ ॥

ષો-અસ વિચારિ ઉર છાંદહુ કોહુ । શોક કલંક કોટ જનિ હાહુ ॥

ભરતહિ અવશિ દેહુ યુવરાજુ । કાનન કષન રામકર કાજુ ॥ ૧ ॥

નાહિન રામ રાજ્યકે ખૂલે । ધર્મધુરીણ વિષયસ રૂલે ॥

ગુરુદ્ધ વસહિં રામ તજિ ગેહુ । ત્વપસન અસ વર દૂસર લેહુ ॥ ૨ ॥

જો નહિ લગિહુ કહે હમારે । નહિ લાગહિ કહુ હાથ તુષારે ॥

જો પરિહાસ કીન્હ કહુ હોઈ । તો કહિ પ્રગટ જનાવહુ સોઈ ॥ ૩ ॥

રામ સરિસ સુત કાનન યોગુ । કહા કહાહિં સુનિ તુમકાઈં લોગુ ॥

ઉઠહુ વેગિ સોઈ કરહુ ઉપાઈ । જેહિવિધિ શોક કલંક નશાઈ ॥ ૪ ॥

આમ વિચારી, હૃદયમાંથી ક્રોધનો ત્યાગ કર અને શોકના તથા કલંકના ક્રોધના-રૂપ થા માં. તારે આગ્રહ જ હોય તો ભરતને અવશ્ય યૌવરાજ્ય દે. પરંતુ રામને વનવાસ દેવાનું શું પ્રયોજન છે ? ॥ ૧ ॥ તું રામના અહીં રહેવાથી કરતી હો તો, અમે કહીએ છીએ કે, રામ, રાજ્યના બુખ્યા નથી. પણ ધર્મતાઓમાં અગ્રણી છે અને સંસાર સંબંધી સુખોમાં અરુચિવાળા છે. તે છતાં તું કરતી હો તો, ‘રામ, ધરનો ત્યાગ કરીને શુરુને ઘેર રહે, એવું રાજાની પાસેથી બીજું વરદાન લે. ॥ ૨ ॥ એ તું અમારૂં કહ્યું નહીં માને, તો તારે હાથ કશું પણ નહીં આવે. જો આ માગણી કરીને તે કોઈ પ્રકારની હાંસી જ કરી હોય, તો હવે પ્રગટ કરીને જણાવી દે. અરે ! ॥ ૩ ॥ રામ જેવો યુગ કાંઈ વનવાસને થોમ્મ હોય ? સર્વ લોકો, રામના વનવાસની વાત સાંભળીને તને શું કહેશે ?

જલદી ઉઠ અને તેવો ઉપાય કર કે જેથી કુટુંબનો શોક અને તારા ઉપરનું કલંક દૂર થઈ જાય ॥ ૪ ॥

છં૦—જહિ માંતિ શોક કલંક જાય ઉપાય કરિ કુલ પાલહૂ ।

હવિફેરિ રામહિં જાત વન જનિ વાત દૂસરિ ચાલહૂ ॥

જિમિ માનુ વિનુ દિન પ્રાણવિન તનુ ચન્દ્ર વિનુ જિમિ યામિની ।

તિમિ અવધ તુલસીદાસ પ્રમુ વિન સમુક્ષિપૌં જિય મામિની ॥ ૨ ॥

જેથી શોક અને કલંક દૂર થાય, એવો ઉપાય કરીને, કુલનું પાલન કર, રામ, ભે ન માને, તોપણ તેને હઠ કરીને વનમાં જતા પાછા વાળ અને હવે બીજી વાત ચલાવ માં. હે ભામિની ! તું મનમાં નહીં સમજ કે, જેવી સૂર્ય વિના દિવસની, પ્રાણુ વિના શરીરની અને ચંદ્ર વિના રાત્રિની દશા થાય છે, તેવી જ રામ વિના અયોધ્યાની દશા થશે. ॥ ૨ ॥

સો૦—સચિન સિંહાવન દીન્હ, મુનત મધુર પરિણામ હિત ॥

તેહિ કહુ કાન ન કીન્હ, કુટિલ પ્રવોધી કૂવરી ॥ ૨ ॥

ભે કે સખીઓએ, આ પ્રમાણે શીખામણુ દીધી અને તે શીખામણુ, સાંભળતાં મીઠી તથા પરિણામમાં પણ હિતકારી હતી; તોપણ કુટિલ કુખ્જાએ ભણાવી રાખેલી કેટલીએ, તે શીખામણુ પર જરા કાન પણ દીધો નહીં ॥ ૨ ॥

ચૌ૦—ઉતરુ ન દેઈ દુસહ રિસ રુઝી । મૃગિન્હ ચિતવ જનુ વાધિન ધૂંઝી ॥

વ્યાધિ અસાધિ જાનિ તિન ત્યાગી । ચર્છીં કહત મતિમંદ અભાગી ॥ ૧ ॥

રાજ્ય કરત યહિ દૈવ વિગોઈ । કીન્હેસિ અસ જસ કરહિ ન કોઈ ॥

યહિવિધિ વિલપહિં પુર નરનારી । દેહિં કુચાલિહિ કોટિક ગારી ॥ ૨ ॥

જરહિં વિષમજ્વર લેહિં ઉસાસા । કવન રામ વિનુ જીવન આસા ॥

વિપુલ વિયોગ પ્રજા અકુલાની । જનુ જલચર ગણ સૂચત પાની ॥ ૩ ॥

અતિ વિપાદ વશ લોગ લુગાર્હી । ગયે માતુપહં રામ ગુસાર્હી ॥

મુઝ પ્રસન્ન ચિત ચૌગુન ચાઝ । મિટા સોચ જનિ રાઝર્હી રાઝ ॥ ૪ ॥

કાન દીધો નહીં, એટલું જ નહીં, પણ દુસ્સહ રોષથી રુઝ થયેલી કેટલી, જેમ ભૂખી વાઘણ, મૃગલીઓને જીવે, તેમ તે સખીઓને ભેવા લાગી. સખીઓ, કેટલીના આ રોગને અસાધ્ય બાણી, કેટલીને છોડી દઈ, તેને મંદ યુદ્ધિવાળી તથા અભાગણી કહેતી કહેતી, ત્યાંથી ચાલી નીકળી. ॥ ૧ ॥ “કેટલીને દૈવે રાજ્ય કરતાં વગેવાળી છે. કેટલીએ તો એવું કર્યું કે, જેવું કોઈ ન કરે.” એ પ્રમાણે વિલાપ કરવા લાગેલાં અયોધ્યાનાં સહળાં બી પુરુષો, કુચાલવાળી કેટલીને કરોડો ગાળો દેવા લાગ્યાં. ॥ ૨ ॥ બાણે વિષમ જ્વરથી વેરાયાં હોય તેમ નીસાસા મૂકવા લાગ્યાં અને કહેવા લાગ્યાં કે, “હવે રામ વિના જીવવાની આશા કોને છે ?” જેમ પાણી સૂકાતાં, મત્સ્ય આદિ જલચર જંતુઓ, વ્યાકુલ થાય, તેમ જ રામના દુઃસહ વિયોગથી પ્રભુ વ્યાકુલ થઈ. સહળાં બી પુરુષો, અત્યંત

ખેદને વશ થઈ ગયાં. ॥ ૩ ॥ આ સમયમાં, ભરત વિના, પોતાનો રાજ્યાભિષેક થવામાં જે શોચ હતો, તે શોચ ટળી જવાથી, જેનું સુખ પ્રસન્ન દેખાતું હતું એવા અવતારનું પ્રયોજન સિદ્ધ કરવાનો સમય આવવાથી, જેના ચિત્તમાં ચોગણો ઉત્સાહ વર્તી રહ્યો હતો અને વનમાં જવામાં રાજની ગર્ભિત સંમતિ એવામાં આવવાથી, જેની સહળી ચિંતા ટળી ગઈ હતી એવા રામચંદ્રજી, પોતાની માતા કૌસલ્યાની પાસે ગયા. ॥ ૪ ॥

દો०-નવ ગયંદ રघुवंश મળિ, રાજ્ય અહાન સમાન ॥

છૂટ જાનિ વન ગમન મુનિ, રૂર આનંદ અધિકાન ॥ ૫૯ ॥

જેમ બંધનમાંથી છૂટી વનમાં જવાનું થતાં, ભુવાન હાથી, હૃદયમાં અધિક આનંદ પામે, તેમ રાજ્યમાંથી છૂટ મળી જાણી, અને પિતાની વનમાં જવાની ગર્ભિત આજ્ઞાને સાંભળી, રામ હૃદયમાં અધિક આનંદ પામ્યા હતા. ॥ ૫૯ ॥

ચૌ०-રघुकुल તિલક જોરિં દોહ હાથા । મુદિત માતુ પદ નાયડ માયા ॥

દીનહ અશીશ લાઈ રૂર લીનહે । મૂળ વસન નિહાવરિ કીનહે ॥ ૧ ॥

બાર બાર મુખ ચૂમતિ માતા । નયન નેહ જલ પુલકીત ગાતા ॥

ગોદ રાસિ પુનિ હૃદય લગાયે । શ્રવત પ્રેમ રસ પયદ મુહાયે ॥ ૨ ॥

પ્રેમ પ્રમોદ ન કહુ કહિ જાઈ । રંક ધનદ પદવી જતુ પાઈ ॥

સાદર સુંદર વદન નિહારી । બોલી મધુર વચન મહતારી ॥ ૩ ॥

કહહુ તાત જનની બલિહારી । કબહિ લગ્ન મુદમંગલકારી ॥

મુકુત શીલ મુલસીવ મુહાઈ । જન્મલાભ લઈ અવધિ અઘાઈ ॥ ૪ ॥

રામચંદ્રજીએ, પ્રસન્ન અંતઃકરણથી ખન્ને હાથ જોડી, માતાના ચરણોમાં માથું નમાવતાં, માતાએ, આશિષો આપીને, તેમને છાતીમાં લગાવ્યા અને લૂષણોની તથા વસ્ત્રોની નોંછાવરો કરી. ॥ ૧ ॥ માતા, વારંવાર રામના સુખનું ચુસ્મન કરવા લાગ્યાં માતાનાં નેત્રોમાં સ્નેહનાં જળ ભરાઈ આવ્યાં અને ગાત્રોમાં રોમાંચ ઉભાં થયાં. રામને ખોળામાં લઇને, પાછા છાતીમાં લગાવ્યા, તે સમયમાં વાત્સલ્ય રસને લીધે, કૌસલ્યાનાં સ્તનોમાંથી સુંદર દૂધ સ્રવવા લાગ્યું, ॥ ૨ ॥ રાંકને કુબેરજીની પદવી મળતાં, જેવો પ્રેમ અને આનંદ થાય, તેવો જ, કૌસલ્યાને, રામનું આલિંગન મળતાં, પ્રેમ અને આનંદ થયો. આ આનંદ એવો થયો કે, જે વર્ણુઓ જાન્ય નહીં. કૌસલ્યા પ્રેમપૂર્વક રામનાં સુંદર સુખને જોઈને, મધુર વચનો બોલ્યાં કે, ॥ ૩ ॥ “હે પુત્ર ! હું તમારા ઉપર બલિહારી જાણી છું. આનંદ મંગલ કરનારું, પુણ્યની, શીલની તથા સુખની પરાકાષ્ટાકૃપ અને અયોધ્યાને જન્મારાનો લાભ મળવા જેવી તૃપ્તિ આપનારું તમારા યૌવરાજ્યભિષેકનું શુભ લક્ષ ક્યારે છે ? તે કહો. ॥ ૪ ॥

દો०-જેહિ ચાહત નરનારિ સવ, અતિ આરત પહિ માંતિ ॥

જિમિ ચાતક ચાતકિ તૃપિત, તૃષ્ટિ શરદ ઋતુ સ્વાતિ ॥ ૬૦ ॥

જેમ અત્યંત તરસ્યાં થયેલા બપૈયા અને બપીયણો, શરદ ઋતુનાં સ્વાતી નક્ષત્રની

વૃદ્ધિને ઈચ્છે, તેમ સર્વે નર નારીઓ, અત્યંત ઉત્કંઠિત થઈને, તમારા ચૌવરાજ્યાભિષેકને ઈચ્છે છે. ॥ ૬૦ ॥

ચૌ૦—તાત જાઝેં બલિ વેગિ નહાહુ । જો મનભાવ મધુર કહુ સ્વાહુ ॥

પિતૃ સમીપ તવ જાયહુ મૈયા । મૈં વડિ વાર જાય બલિ મૈયા ॥ ૧ ॥

માતૃ વચન સુનિ અતિ અનુકૂલા । જનુ સનેહ સુરતરૂકે પૂલા ॥

સુખ મકરંદ ભરે શ્રી મૂલા । નિરલિ રામમન ભ્રમર ન મૂલા ॥ ૨ ॥

ધર્મ ધુરીન ધર્મગતિ જાની । કહેવ માતૃસન અતિ મૃદુલાની ॥

પિતા દીન મોહિં કાનન રાજૂ । જહૈં સવ માંતિ મોર વડ કાજૂ ॥ ૩ ॥

આયસુ દેહુ મુદિત મન માતા । જેહિ મુદ મંગલ કાનન જાતા ॥

જનિ સનેહ વશ ઢરપસિ મોરે । આનંદ અમ્બ અનુગ્રહ તોરે ॥ ૪ ॥

હે પુત્ર ! વારી જાહો. તુરત નહાઈ દેવો અને મનભાવતું કાંઈક મીઠું મીઠું જમી દેવો. હે બાઈ ! માતા બલીહારી જાય. ઘણું મોટું થઈ ગયું છે, માટે જમી લઈને પછી પિતાની પાસે જાએ. ॥ ૧ ॥ જે જાણે સ્નેહરૂપી કલ્પવૃક્ષનાં પુષ્પો હોય એવાં માતાનાં અત્યંત અનુકૂલ વચનો સાંભળી તથા સુખરૂપી મકરંદથી ભરેલા રાજ્યરૂપી કમળને જોઈને પણ રામનો મનરૂપી ભ્રમર ભૂલ્યો નહીં. ॥ ૨ ॥ (તેઓમાં લલચાયો નહીં.) ધર્મનું ધારણ કરનારા રામચંદ્રજી, ધર્મનું સ્વરૂપ વિચારીને માતાની પાસે અત્યંત કામળ વાણી બોલ્યા કે, “પિતાએ મને વનનું રાજ્ય આપ્યું છે, કે જેમા માંડે સઘળી રીતે મોટું કામ સિદ્ધ થશે. ॥ ૩ ॥ હે માતાજી ! મનને પ્રસન્ન રાખીને મને આજ્ઞા દો, કે જેથી વનમાં જતાં આનંદભંગલ થાય. લોળાપણથી સ્નેહને વશ થઈને જરા પણ ગભરાશે માં. હે માતા ! તમારા અનુગ્રહથી સર્વ આનંદ છે. ॥ ૪ ॥

દો૦—વર્ષ ચારિદશ વિપિન વસિ, કરિ પિતૃ વચન પ્રમાન ॥

આય પૌંય પુનિ દેલિહોં, મન જનિ કરસિ મલાન ॥ ૬૧ ॥

ચાર અને દશ વર્ષો સુધી વનમાં રહી અને તેથી પિતાની આજ્ઞાનું પાલન કરી, પાછો આવ્યોને તમારાં ચરણોનાં દર્શન કરીશ. મનમાં જરા પણ ગ્લાનિ ધરશે માં.” ૬૬

ચૌ૦—વચન વિનીત મધુર રઘુવરકે । શરસમ લગે માતૃ ઝર કરકે ॥

સહમિ સુલિ સુનિ શીતલવાની । જિહિ જવાસપર પાવસ પાની ॥ ૧ ॥

કહિ ન જાય કહુ હૃદય વિષાદ્ । મનહુ મૃગી સુનિ કેહરિ નાદ્ ॥

નયન સજલ તતુ થરથર કાંપી । માંજહિં ચાપ મીન જનુ માપી ॥ ૨ ॥

ધરિ ધીરજ સુત વદન નિહારી । ગદગદ વચન કહત મહતારી ॥

તાત પિતહિ તુમ પ્રાણ પિયારે । દેલ મુદિત નિત ચરિત તુહારે ॥ ૩ ॥

રાજ્ય દેન કહૈં શુભ દિન સાધા । કહેવ જાન વન કેહિ અપરાધા ॥

તાત સુનાવહુ મોહિં નિદાનુ । કો દિનકર કુલ ભયવ કુશાનુ ॥ ૪ ॥

રામચંદ્રજીનાં વચનો નમ્રતાવાળાં અને મધુરતાવાળાં છતાં પણ, માતાજીના હૃદયમાં બાણ જેવાં લાગીને કષ્ટ દેવા લાગ્યાં. એ શીતલ વાણી સાંભળીને, માતાજી ભય પામ્યાં અને જેમ વરસાદનું ઠંડું પાણી પડવાથી પણ જવાસો સૂકાય છે, તેમ સૂકાઈ ગયાં. ॥ ૧ ॥ હૃદયમાં કહ્યો ન જાય એવો કાંઈક ખેદ થયો અને જેમ સિંહનો નાક સાંભળવાથી મૃગલી ભયભીત થઈ જાય, તેમ ભયભીત થઈ ગયાં. નેત્રોમાં જળ ભરાઈ આવ્યું અને શરીર થરથર કંપવા લાગવાથી, બાણે, કુંઠિ (ગિલ) ઉપરનો લોટ ખાવા જતાં, વિધાઈ ગયેલી અથવા વરસાદનાં નવાં જળનું ક્ષીણ ખાવાથી વિદૂલ થયેલી માછલી હોય એવાં દેખાવા લાગ્યાં. ॥ ૨ ॥ કૌસલ્યા, ધીરજ ધરી, પુત્રનું સુખ જોઈ, ગદગદ સ્વરથી વચન બોલ્યાં કે, “ હે તાત ! તમે તમારા પિતાને પ્રાણ સમાન ખ્યારા છતાં, અને વળી તેમણે તમારું હંમેશનું શુભ ચરિત્ર જોઈ, રાજ થઈને, ॥૩॥ તમને રાજ્ય દેવાનો શુભ દિવસ મુકરર કર્યાં છતાં, આજ તમારા કથા અપરાધથી તમને વનમાં જવાનું કહ્યું ? તેનું કારણ અને કહી સંભળાવો. સૂર્ય વંશને બાળી નાખવા સાડે અગ્નિરૂપ કોણ થયું છે ? ” ॥ ૪ ॥

દો-નિરાશિ રામ રૂઝ સચિવ મુત, કારણ કહેવ હુસાય ॥

મુનિ પ્રસંગ રહિ મૂકજિમિ, દશા વરણિ નહિ જાય ॥ ૬૨ ॥

રામ, પોતાના સુખથી માતાનો દોષ કહેવાનું અયોગ્ય ધારીને ચૂપ રહેતાં રામની મરજી જોઈને મંત્રીના પુત્રે, કૌસલ્યાને કારણ કહી સંભળાવ્યું. એ પ્રસંગને સાંભળીને કૌસલ્યા મુંગાં જેવાં થઈ ગયાં. આ સમયની તેમની દશા વર્ણવી શકાય એમ નથી. ॥૬૨॥

ચૌ-રાશિ ન સકહિ ન કહિ સક જાહ । તુહૂં માંતિ ઉર દારુણ દાહ ॥

લિખત મુષાકર લિખિગા રાહ । વિધિગતિ વામ સદા સબ કાહ ॥ ૧ ॥

ધર્મ સનેહ ઉભય મતિ ઘેરી । મડ ગતિ સાંપ છઠ્ઠદર કેરી ॥

રાશોં મુતહિ કરોં અનુરોધૂ । ધર્મ જાય અરુ વંધુ વિરોધૂ ॥ ૨ ॥

કહોં જાન વન તો બઢિ હાની । સંકટ સોચ વિકલ મડ રાની ॥

બહુરિ સમુજિ તિય ધર્મ સયાની । રામ ભરત દોઢ મુત સમ જાની ॥ ૩ ॥

સરલ સ્વભાવ રામ મહતારી । બોલિ બચન ધીર ધરિ મારી ॥

તાત જાઝેં બલિ કાંનેહ નીકા । પિતુ આયમુ સબ ધર્મક ટીકા ॥ ૪ ॥

રામને રહેવાનું પણ નહીં કહી શકાતાં અને જવાનું પણ નહીં કહી શકાતાં બન્ને પ્રકારે કૌસલ્યાના હૃદયમાં દારુણ દાહ ઉત્પન્ન થયો. કૌસલ્યા બોલ્યાં કે, “ આ તો ચંદ્રને આળખવા જતાં, રાહુ આળખાઈ ગયો. ” સર્વદા સર્વ કાંઈને માટે દેવની ગતિ ઉભરી જ છે. ” ॥૧॥ કૌસલ્યાની મતિ, ધર્મ અને સ્નેહ, એ બન્નેથી ઘેરાઈ જવાને લીધે, સુખમાં છહુંદરને પકડી બેઠેલા સર્પના જેવી ગતિને પ્રાપ્ત થઈ. ” કૌસલ્યા મનમાં વિચાર

૧ રાજ્ય મળવાનું હતું, ત્યાં વનવાસ મળ્યો, ૨ સર્પ, છહુંદરને મૂકે તો આંધળો થાય અને ખાસ તો મરી જાય અથવા કટી પણ થાય. એ પરથી જ સર્પ જળનો આશ્રય કરે, તો જેમ એ પીડાથી મુક્ત થાય, તેમ કૌસલ્યા પણ જો ધૈર્યનો આશ્રય કરે તો, એ પીડાથી મુક્ત થાય.

કરવા લાગ્યાં કે, “હું જો સ્નેહ ધરીને પુત્રને રાખું, તો પતિની આજ્ઞાનો ભંગ થવાથી, મારો પાતિવ્રત્ય ધર્મ બચે તથા ભરતની સાથે વિરોધ પણ થાય ॥ ૨ ॥ અને જો વનમાં જવાનું કહું, તો મોટી હાનિ થાય.” કેસલ્યા, આ પ્રમાણે સંકટથી અને શોકથી પરવશ થઇ ગયાં. પછી સરલ સ્વભાવવાળાં પ્રવીણ રામચંદ્રજીનાં માતાજી, પાતિવ્રત્ય ધર્મને સર્વોત્તમ સમજી અને ભરત તથા રામ, એ બન્ને પુત્રોને સમાન બાણી, ॥ ૩ ॥ ભારે ધીરજ ધરીને, વચન બોલ્યાં કે, “હે પુત્ર ! બલિહારી બાળ : તમે બહુ સારો નિશ્ચય કર્યો છે. પિતાની આજ્ઞા માનવી, એ સર્વ ધર્મોનાં તિલકરૂપ છે. ॥ ૪ ॥

દો-રાજ દેન કહિ દીન વન, મોહિં ન સોચ દુઃખ લેશ ॥

તુમ વિન ભરતિહિ ભૂપતિહિ, પ્રજહિ પ્રવંડ કલેશ ॥ ૬૩ ॥

રાજાએ, તમને રાજ્ય દેવાનું કહીને વન દીધું, તે બાબતનો મને જરા પણ અફસોસ નથી, પણ તમારા વિના ભરતને, રાજાને તથા પ્રબળને, પ્રવંડ કલેશ થશે, એ બાબતનો અફસોસ થાય છે. ॥ ૬૩ ॥

ચૌ-જો કેવલ પિતુ આયસુ માતા । તૌ જનિ જાહુ જાનિ વહિ માતા ॥

જો પિતુ માતુ કહેહ વન જાના । તૌ કાનન શત અવધ સમાના ॥ ૧ ॥

પિતુ વન દેવ માતુ વન દેવી । સ્વર્ગ મૃગ ચરણ સરોરુહ સેવી ॥

અંતહુ જચિત નૃપહિ વનવાસુ । વય વિલોકિ હિય હોત હરાસુ ॥ ૨ ॥

વડ ભાગી વન અવધ અભાગી । જો રઘુવંશ તિલક તુમ ત્યાગી ॥

જો સુત કહૌ સંગ મોહિં લેહુ । તુભારે હૃદય હોય સંદેહુ ॥ ૩ ॥

પૂત પરમ પ્રિય તુમ સવ હીકે । પ્રાણ પ્રાણકે જીવન જીકે ॥

તે તુમ કહહુ માતુ વન જાઝું । મૈ સુનિ વચન બૈઠિ પહિતાઝું ॥ ૪ ॥

હે તાત ! જો^૧ વનમાં જવાની કેવલ પિતાની જ આજ્ઞા હોય, તો હું કે જે માતા છું, તેને પિતા, અધિક^૨ બાણીને બાળ્યો નહોતો, પરંતુ જો પિતાએ તથા માતાએ, (કેકેયીએ,) બન્નેએ મળીને વનમાં જવાનું કહ્યું હોય, તો વનને સો અયોધ્યા સમાન સમજો^૩ ॥૧॥ વનમાં વનદેવ, પિતાની પેઠે તમારું રક્ષણ કરશે, વનદેવી માતાની પેઠે તમારું રક્ષણ કરશે અને પશુઓ તથા પક્ષીઓ, તમારા ચરણક્રમણનાં સેવક થઇ રહેશે. રાજાને, છેવટ^૪ તો વનવાસ જ યોગ્ય છે, પરંતુ તમારી જીવાન અવસ્થાને બોધને, મારું મન ગભરાય છે. ॥ ૨ ॥ હે રઘુવંશના તિલકરૂપ પુત્ર ! હું વનને ભાગ્યશાળી સમજું છું, કે, જેમાં તમે પધારશો અને અયોધ્યાને અભાગાળી સમજું છું, કે, જેનો તમે ત્યાગ કરશો. હે પુત્ર ! જો હું કહું કે, ‘મને સાથે લ્યો, તો તમારા હૃદયમાં સંદેહ^૫ ઉત્પન્ન

૧ રામે કેકેયીનું નામ લીધું ન હતું, પણ મંત્રીના પુત્રે લીધું છે, તે ઉપર કહે છે. ૨ પિતૃવંશ ગુણ માતા મૌલેષણાતિરિચ્યલે (મનુસ્મૃતિ). ૩ અહીં પોતાની આજ્ઞાથી કેકેયીની આજ્ઞાને અધિક જણાવી. માતૃવંશ ગુણ માન્યા વિમાતા ધર્મવીરુદ્ધા. ૪ વૃદ્ધ અવસ્થામાં. ૫ કેસલ્યા પાતિવ્રત્ય ધર્મમાં સમજે છે કે નહીં ? એવો સંદેહ ઉત્પન્ન થાય.

થાય. ॥ ૩ ॥ હે પુત્ર ! તમે કે જે કેવળ મને જ નહીં, પણ સર્વને પરમ પ્રિય છો, પ્રાણના પણ પ્રાણરૂપ છો અને જીવોના પણ જીવનરૂપ છો, તે કહો છો કે, ‘હે માતા ! વનમાં જાઉં છું, અને હું વચન સાંભળીને પસ્તાયા કરું છું, એ કેવી વાત છે ? આ સમયમાં મારે તો મરવું જ ભેદાયે. ॥ ૪ ॥

દો०—યહ વિચારિ નહિં કરહું હઠ, સૂંઠ સનેહ બહાય ॥

માનિ માતુકર નાતવલિ, સુરત વિસર જનિ જાય ॥ ૬૪ ॥

હું પસ્તાયા કરીશ પણ મરવાની નથી, એમ વિચારી, ‘જોટો’ સ્નેહ બતાવીને સાથે આવવાનો હઠ કરતી નથી. પણ એટલી આરજ કરું છું કે, માતાના નાતાને બદલાવાનું ગળીને માંડે સ્મરણ વિસારભો માં. ॥ ૬૪ ॥

‘ચૌ’—શુક સોમ રવિ ધનદ યમાદિક । રક્ષા કરહિં તુમ્હારિ અનાદિક ॥

રામ દળ્હકારણ્ય નિવાસી । તુમહિં દેહિં યે સબ સુખ રાસી ॥ ૧ ॥

અગ્રિ વાયુ અરુ ધ્રુમ પુનીતા । ઋષિ મુલ્હચુત સબ મંત્ર વિનીતા ॥

તુમહિં આચમન કરત સદાંહીં । રક્ષા કરહિં રામ બલિ જાહીં ॥ ૨ ॥

સર્વ લોક પ્રભુ સબ જગકારી । વિધિ ઋષિ ગણ સબ જે અસુરારી ॥

વનવાસી રણુન્દન તોહીં । પાલ્હીં કૃપાકરહિં યહ મોહીં ॥ ૩ ॥

ઋતુ સાગર શ્રુતિ દ્વીપરુ લોકા । દિશા આદિ તુમ કાહિં વિશોકા ॥

કરહિં રામ અરુ નાના મંગલ । દેહિં બહુરિ તબ મિટ્હિં અમંગલ ॥ ૪ ॥

યહ કહિ સુતશિર અક્ષત શેષા । જનની કરિ કીન્હીં શુભ વેષા ॥

ચંદનાદિ સબ ગંધ લગાયે । રામ માથ મહં અતિ મન ખાયે ॥ ૫ ॥

શુક, ચંદ્ર, સૂર્ય, કુબેર અને યમ, ઇત્યાદિ દેવતાઓ તમારી રક્ષા કરશે. હે રામ ! જે કોઈ દંડકારણ્યમાં રહેનારા છે, તેઓ સર્વે, તમને સુખોના સમૂહ દેશે. ॥ ૧ ॥ અગ્રિ, વાયુ, યજ્ઞોના ધૂમાડા અને ઋષિઓના સુખોમાંથી નીકળેલા સર્વે શુભ ઉપદેશવાળા વેદમંત્રો, સર્વદા આચમન કરવાના સમયમાં તમારી રક્ષા કરશે. ॥ ૨ ॥ હે રામ ! બલિહારી બાળો. હે રામ ! સર્વ જગતના પ્રભુ તથા સર્વ જગતના કર્તા બ્રહ્મા, સર્વે ઋષિગણો અને સર્વ દેવતાઓ, વનવાસમાં તમારું રક્ષણ કરશે. એઓ મારા ઉપર તમારું રક્ષણ કરવા રુપ કૃપા કરશે. ॥૩॥ છ ઋતુઓ, સાત સમુદ્રો, ચાર વેદ, સાત દ્વીપો, ત્રણ લોક અને ઈશ દિશાઓ, ઇત્યાદિ સર્વે તમને શોક રહિત કરશે, અનેક પ્રકારનાં મંગલો દેશે અને અમંગલોનો વિનાશ કરશે. ॥ ૪ ॥ આમ કહીને કૌસલ્યાએ, રામના મસ્તક ઉપર અક્ષત છાંટયા, શેષા દીધી અને પછી શુભ વેષ ધરાવીને રામનાં સુંદર અંગો ઉપર ચંદન આદિ સર્વ સુગંધો લગાવ્યા. ॥ ૫ ॥

દો०—બાંધ ઔષધી શુજનમેં, દેવી દેવ મનાય ॥

વિદા કિયે રણુવંશ મણિ, દક્ષા કહી નહિં જાય ॥ ૬૫ ॥

૧ જોટો સ્નેહ એટલા માટે કે, વનમાં જવાનું સાંભળીને પણ હૃદય ફાટી પડ્યું નહીં.
૨ આ શ્લોક છે

કૌસલ્યાએ, દેવતાઓને મનાવી, બુદ્ધાઓ ઉપર મૂર્છા તથા જખમ વગેરેને દૂર કરનારી ઔષધીઓને બાંધી કદને રામચંદ્રજીને વિદાય કર્યાં. આ સમયની કૌસલ્યાની દશાનું વર્ણન કહી શકાય એમ નથી.^૧ ॥ ૬૫ ॥

ચૌ-દેવ પિતર સર્વ તુમહિં ગુસાર્હિં । રાત્રિહિં પલક નયનકી નાર્હિં ॥

અવધિ અંબુ મિય પરિજન મીના । તુમ કરૂણાકર ધર્મ ધુરીના ॥ ૧ ॥

અસ વિચારી સોઈ કરહુ ઉપાર્હિં । સર્વહિં જિયત જેહિ મેટહુ આર્હિં ॥

જાહુ મુલેન વનહિં બલિજાઝં । કરિ અનાથ જન પરિજન ગાઝં ॥ ૨ ॥

સર્વકર આજુ મુકુત ફલ વીતા । ઉભય કરાલ કાલ વિપરીતા ॥

બહુવિધિ વિલપિ ચરણ લપટાની । પરમ અભાગિનિ આપુહિ જાની ॥ ૩ ॥

દારૂણ દુસહ દાહ ઝર વ્યાપા । વરણિ ન જાય વિલાપ કલાપા ॥

રામ ઉઠાય માતુ ઝર લાર્હિં । કહિ મૃદુ વચન બહુરિ સમુદ્ધાર્હિં ॥ ૪ ॥

હે રામચંદ્રજી ! સર્વે દેવતાઓ તથા પિતૃઓ, તમને, જેમ પાંપણો, નેત્રોને રાખે છે, તેમ રાખજો. તમારા વનવાસની ચૌદ વર્ષની અવધિ જળરૂપ છે અને તમારાં પ્યારાં પરિજનો માછલાંરૂપ છે, એમ સમજજો.^૨ તમે કરુણાની ખાણરૂપ છો અને ધર્મનું ધારણ કરનારા છો. ॥ ૧ ॥ અવધિને જળરૂપ, પરિજનોને માછલાંરૂપ અને પોતાને કરુણાના નિધાનરૂપ વિચારીને એવો ઉપાય કરજો કે, જેથી સર્વે પરિજનો જીવતાં હોય તેટલામાં જ આપ આવીને તેઓને મળો.^૩ ગુરુજન, પરિજન અને ગામ, એઓને અનાથ^૪ કહીને સુખેથી વનમાં પધારો. ॥૨॥ વારી જાઉં. આ જ સર્વનાં પુણ્યોનાં ફળો વીતી ગયાં છે, અને વિપરીત ભયંકર કાળ પ્રાપ્ત થયો છે. ” કૌસલ્યા, આ પ્રમાણે ઘણાં વિલાપ કરી, પોતાને અભાગણી સમજીને રામના ચરણોમાં વળગી રહ્યાં ॥ ૩ ॥ હૃદયમાં દુઃસહ અને દારૂણ દાહ વ્યાપતાં, તેમણે, જે જે અનેક વિલાપો કર્યા તેઓનું મારાથી વર્ણન બની શકતું નથી. રામે, માતાને ઉકાડીને છાતીમાં લગાવ્યાં અને વળી પણ કૌમળ વચનો કહીને સમજાવ્યાં. ॥ ૪ ॥

દ્વો-સમાચાર તેહિ સમય મુનિ, સીય ઝડી અકુલાય ॥

જાય સાસુ પદ કમલયુગ, વંદિં વૈઠિ શિરનાય ॥ ૬૬ ॥

આ સમયમાં સીતાજી, રામને વનવાસ મળ્યાના સમાચાર સાંભળી, વ્યાકુલ થઈ, પોતાના અવાસમાંથી ઉઠીને, સાસુની પાસે ગયાં અને સાસુનાં ચરણકમળોમાં પ્રણામ કરી, માથું નમાવીને બેઠાં^૫ ॥ ૬૬ ॥

૧ અહીં ક્ષેપક પૂરું થાય છે. ૨ જેમ જળ, જતું રહ્યા પછી માછલાં કાણુ માત્ર જીવે નહીં, તેમ ચૌદ વર્ષની અવધિ વીતી ગયા પછી તમારા દર્શનમાં એક કાણુ વિલંબ થશે તો પરિજનો જીવશે નહીં. અવધિરૂપ જળ વડી જતાં જ, પરિજનો મરણ પામશે. એમ સમજજો. ૩ અવધિ વીતી ગયા પછી આવવાને જરા પણ વિલંબ કરશે, તો પરિજનો મરી જશે. ૪ કૌસલ્યાની આ વક્રોક્તિ છે. ૫ વિપતિમાં મર્યાદા રહેતી નથી. નહીંતર પતિ અને સાસુ, વાત કરતાં હોય, ત્યાં વહુ કેમ પાસે જાય ?

ચૌ૦-મેં જુનિ પુત્ર વધૂ મિય પાઈ । રૂપ રાશિ ઘુણ શીલ મુહાઈ ॥
 નયન પુતરિ રૂપ પ્રીતિ બઢાઈ । રાલેઝેં માણ જાનકિહિ લાઈ ॥ ૧ ॥
 કલ્પલેલિ જિમિ વહુવિધિ લાલી । સીંચિ સનેહ સલિલ પ્રતિપાલી ॥
 ફૂલત ફલત મયડ વિધિ વામા । જાનિ ન જાય કાહ પરિણામા ॥ ૨ ॥
 પલેંઝ પીઠ તજિ ગોદ હિંદોરા । સિય ન દીન્હ પગુ અવનિ કઠોરા ॥
 જિયન મૂરિ જિમિ જુગવત રહજં । દીપ બાતિ નહિં ટારન કહજં ॥ ૩ ॥
 સોઈ સિય ચલન ચહત વન સાયા । આયસુ કહા હોઈ રઘુનાયા ॥
 ચન્દ્ર કિરણિ રસ રસિક ચકોરી । રવિરૂપ નૈન સકૈં કિમિ જોરી ॥ ૪ ॥

રૂપના સમૃદ્ધરૂપ અને જીભોથી તથા શીલથી શોભી રહેલાં આ સીતા, જ્યારથી મારાં મિય વહુ થયાં છે, ત્યારથી મેં એમને નેત્રની કીકી જેવાં ગણીને પ્રેમથી પાળ્યાં છે, અને પ્રાણ સમાન કરીને રાખ્યાં છે. ॥ ૧ ॥ જેમ ઘણા પ્રકારનાં લાઠ કરીને રાખેલી અને સ્નેહપૂર્વક જળ સીંચીને ઉછેરેલી કલ્પ વૃક્ષની લતા, પુષ્પિત થઇને ફળ દેવાને લાયક થાય, તે સમયમાં દૈવ વિપરીત થઇ જાય, તેમ સીતામાં ક્ષણિત^૧ થવાના સમયમાં મને પણ દૈવ વિપરીત થયેલ છે. દૈવ શું કરવા ધારે છે ? એ પરિણામ કોઇનાં જાણવામાં આવતો નથી. ॥ ૨ ॥ આજ દિવસ સૂધીમાં પલંગ, સિંહાસન, ખોખો, કે હાંડોળાખાટ એજોને છોડીને, સીતાએ કઠોર પૃથ્વીપર પગ પથ્થુ મૂકયો નથી. જેમ જીવન મૂડીને અથવા સંજીવની ઔષધીને સંભાળવામાં આવે, તેમ એમની સંભાળ કરતી રહી છું અને મેં એમને દીવાની વાટ સમારવા^૨ સરખું પણ કામ કહ્યું નથી ॥ ૩ ॥ હે રામચંદ્રજી ! એ સીતા આજ આપની સાથે વનમાં આવવા ઇચ્છે છે, તો હવે આપની શી આજ્ઞા છે ? તે કહો. ચંદ્રની^૩ કિરણોના રસમાં રૂચિ ધરાવનારી ચંદ્રોરી સૂર્યના રુક્ષ કિરણોની સામે નજર પણ કેમ કરી શકે ? ॥ ૪ ॥

દો૦-કરિ કેહરિ નિશિચર ચરહિં, દુષ્ટજંતુ વનમૂરિ ॥

વિષ વાટિકા કિ સોહ મુત, સંગ સજીવન મૂરિ ॥ ૬૮ ॥

વનમાં હાથીઓ, સિંહો તથા રાક્ષસો વગેરે દુષ્ટ પ્રાણીઓ, ઘણા ઘણા ફરતા હોય છે. હે પુત્ર ! જેરી વૃક્ષોની વાડીમાં સંજીવન મૂળી નામની ઔષધી, દાખલ કરવી શોભે કે ? ॥ ૬૮ ॥

ચૌ૦-વનહિત કોલ કિરાત કિશોરી । રવી વિરંચિ વિષય મુલ મોરી ॥

પાહન કુમિ જિમિ કઠિન સ્વમાજ । તિનહિં કલેશ ન કાનન કાઝ ॥ ૧ ॥

કૈ તાપસ તિય કાનન યોગૂ । જિન તપ હેતુ તજા સબ મોગૂ ॥

સિય વન બસહિ તાત કેહિમાંતી । ચિત્રલિલે કપિ દેસિ દરાતી ॥ ૨ ॥

૧ કોઈ સંતાનની ઇચ્છાથી બોલતાં હોય એમ જણાય છે. ૨ જ્યાં હજારો દાસીઓ હોય, ત્યાં વહુને વાટ સમી કરવાનું કહેવાનું નથી, માટે આમ બોલવાની ઈચ્છાની એક રીતિ છે એમ સમજવું. ૩ સીતાનાં અભિપ્રાયનું નિવેદન કરીને, હવે પોતાના અભિપ્રાયનું નિવેદન કરે છે.

સુર સર સુભવ વનજ વન ચારી । ઢાબરયોગકિ હંસકુમારી ॥

અસ વિચાર જસ આયસુ હોઈ । મૈં સિલ્લદેહૈં જાનકિહિ સોઈ ॥ ૩ ॥

જો સિય ભવન રહૈ કહ અંબા । મોહિં કહૈ હોઈ માળ અવલંબા ॥

સુનિ રઘુવીર માતુ મિયવાની । શીલ સનેહ મુઘા જનુ સાની ॥ ૪ ॥

કેળીઓની અને બિહુ લોકોની કન્યાઓને જ વિધાતાએ વનને વાસ્તે સરજેલી છે, કે જેઓને વિષય સુખોનું જ્ઞાન જ હોતું નથી. જેઓને સ્વભાવ વીંછી તથા સૂર્ય આદિ પથરાના ક્રીડાઓના જેવો કંઈક હોય, તેઓને વનમાં કરો! કલેશ હોતો નથી. ॥ ૧ ॥ કાં તો તપસ્વી લોકોની સ્ત્રીઓ, વનને યોગ્ય હોય છે, કે જેઓએ તપને વાસ્તે સઘળા લોગો છોડી દીધેલા હોય છે. હે પુત્ર ! સીતા કે જે ચિત્રમાં આળખેલા વાનરાથી પણ ડરે છે, તે વનમાં શી રીતે રહી શકશે ? ॥ ૨ ॥ માનસ સરોવરના સુંદર કમળ વનમાં ફરનારી હંસકુમારી, ગંઢા એવા પાખરાને લાયક ગણાય કે ? આમ વિચારીને જેવી આજ્ઞા કરો, તે પ્રમાણે હું સીતાને શીખામણ આપું. ॥ ૩ ॥ બે સીતા ઘેર રહે, તો મને પણ પ્રાણ રાખવાનો કાંઈક આધાર મળે.” બધે સ્વાભાવિક સ્નેહરૂપી અમૃતમાં બીંબેલી હોય એવાં માતાનાં પ્રિય વચનોને સાંભળી રામચંદ્રએ. ॥ ૪ ॥

દો-કહિ મિય વચન વિવેકમય, કીન્હ માતુ પરિતોષ ॥

લગે પ્રવોચન જાનકિહિ, પ્રગટ વિપિન મુળદોષ ॥ ૬૧ ॥

વિવેકમય પ્રિય વચનો કહીને, માતાને સંતોષ આપ્યો અને પછી પોતે જ પ્રગટ^૧ રીતે સીતાને વનના ગુણ દોષો સમજાવવા લાગ્યા. ॥ ૬૯ ॥

ચૌ-માતુ સમીપ કહત સકુચાર્હી । બોલે સમય સમૃદ્ધિ મનમાર્હી ॥

રાજકુમારિ સિલાવનિ સુનહુ । આનખાતિ જિય જનિ કહુ ગુનહુ ॥ ૧ ॥

આપન મોર નીક જો ચહહુ । વચન હમાર માન ઘર રહહુ ॥

આયસુ મોરિ સાસુ સેવકાર્હી । સવ વિધિ મામિનિ ભવન મહાર્હી ॥ ૨ ॥

યદિતે અધિક ધર્મ નહિં દુજા । સાદર સાસુ શ્વશુરપદ પૂજા ॥

જવ જવ માતુ કરહિં મુધિં મોરી । હોઈહિ પ્રેમ વિકલ મતિ મોરી ॥ ૩ ॥

તવ તવ તુમ કહિ કથા પુરાની । સુન્દરિ સમજાયહુ મૃદુવાની ॥

કહૌં સ્વભાવ શપથ શત મોહિં । સુમુલિ માતુહિત રાઝૌં તોર્હી ॥ ૪ ॥

રામચંદ્રે, માતાના સમીપમાં બોલવાને સંકોચાતા હતા તોપણ મનમાં વિપત્તિ કાળને વિચાર કરીને બોલ્યા કે, “ હે રાજકુમારી^૨ ! મારી શીખામણ સાંભળો. પણ

૧ રાજદરબારમાં અનેક સુખો ભોગવનારાં અને તેવાં સુખોની ઇચ્છા રાખવાની ટેવવાળાં સીતાજી, વનના રક્ષ પદાર્થોને નજરે પણ કેમ બેઠી શકે ? ૨ પ્રકટ શબ્દનો ભાવ એ છે કે, મનમાં તો સીતાને સાથે લઈ જવાની ઇચ્છા છે અને તેથી પોતે કશી હરકત સમજતા નથી. ૩ રાજકુમારી કહેવાનો ભાવ એ છે કે, રાજા પરમ ધીર હોય છે, તેની તમે પુત્રી છો, આટલો તમારે પણ ધીરજ રાખવી બેઠી.

મારા બોલવા ઉપરથી બીજું કાંઈ (તમારા ઉપર મારી અરુચિ) સમજશે નહીં. ॥૧॥
તમારૂં અને મારૂં લઘુ ચઢાતાં હો તો, મારૂં કહું માનીને ઘેર રહો. મારી આજ્ઞા છે કે, ”
સાસુની સેવા કરો. હે ખ્યારી ! શ્રી તો ઘરમાં જ રહે, તેમાં સર્વ પ્રકારનું સાફ છે. ॥ ૨ ॥
બીજો કોઈ પણ ધર્મ પ્રેમપૂર્વક સાસુ સસરાનાં ચરણોની પૂજા કરવાથી અધિક નથી.
હે સુંદરિ ! લોળી બુદ્ધિવાળાં માતાજી, બ્યારે બ્યારે મારૂં સ્મરણ કરવાથી પ્રેમ વિહ્વલ
થઈ જાય, ॥ ૩ ॥ ત્યારે ત્યારે, તમે, કૌમળ વાણીથી જૂના જૂના ઇતિહાસો કહીને,
તેમની આત્માસના કરજો. હે સુંદર મુખવાળાં ! હું સૈંકડો સોગંદ લઇને ખરેખર કહું
હું કે, તમને મારાં માતાજીને વાસ્તે જ ઘેર રાખું છું. ॥ ૪ ॥

દો-ગુરુ શ્રુતિ સમ્મત ધર્મફલ, પાડ્ય વિનહિં કલેશ ॥

હટ વશ સવ સંકટ સહે, ગાલવ નહુષ નરેશ ॥ ૭૦ ॥

મારૂં કહું માનવાથી વેદોક્ત અને જેમાં ગુરુ પણ સંમતિ આપે એવા ધર્મના
ફળને કલેશ ભોગવ્યા વિના જ પ્રાપ્ત થશે. હઠ પકડવાથી ગાલવ^૧ મુનિને અને લહુષ^૨
રાજાને ઘણાં સંકટો વેઠવાં પડ્યાં છે. ॥ ૭૦ ॥

ચૌ-મૈં પુનિ કરિ પ્રણામ પિતૃ વાની । વેગિ ફિરબ સુન મુમુક્ષિ સયાની ॥

દિવસ જાન નહિ લાગહિ વારા । સુંદરિ શિખવન સુનહુ હમારા ॥ ૧ ॥

જો હટ કરહુ પ્રેમ વશ વામા । તૌ તુમ દુલ્લ પાવહુ પરિણામા ॥

કાનન કઠિન મયંકર મારી । ધોર ઘામ હિમ વારિ વયારી ॥ ૨ ॥

કુશ કંટક મગ કંકર નાના । ચલવ પયાદે વિન પદ ત્રાના ॥

ચરણ કમલ મૃદુ મંજુ તુહારે । મારગ અગમ ભૂમિધર મારે ॥ ૩ ॥

કંદર સ્વોહ નદી નદ નારે । અગમ અગાધ ન જાહિ નિહારે ॥

માલુ વાય વૃક કેહરિ નાગા । કરહિં નાદ સુનિ ધીરજ ભાગા ॥ ૪ ॥

હે પ્રવીણ સુંદરિ ! હું પિતાની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તીને પાછો જલદી આવીશ.
દિવસો જતાં વાર લાગશે નહીં. હે સુંદરિ ! મારી શીખામણ ધ્યાન દઇને સાંભળો. ॥૧॥

૧ ગાલવ મુનિ, વિશ્વામિત્રનો શિષ્ય હતો, તેણે વિદ્યા ભણીને ગુરુ દક્ષિણા આપવાનો હઠ કરતાં,
વિશ્વામિત્ર બોલ્યા કે, જેઓનો એક એક કાન કાળો હોય એવા આઠસો ઘોડા લાવી દો. ગાલવ ચિંતા
કરતો કરતો, ગરુડજીની સાથે યયાતિ રાજાની પાસે ગયો. યયાતિએ, ઘોડા ન હોવાથી એક કન્યા
દઇને કહ્યું કે, જે ખસો ઘોડા આપે, તેને આ કન્યામાં પુત્ર ઉત્પન્ન કરવા દેવો. પ્રસવ થયા પછી
પણ આ કન્યા, કન્યા જ રહેશે. પછી ગાલવ તે કન્યાને લઈજઈ, ત્રણ રાત્રીઓથી ત્રણ પુત્ર
ઉત્પન્ન કરાવી, હસો ઘોડા લાવ્યો અને ખસો ન મળ્યા, તેના બદલામાં તેણે એ કન્યા જ વિશ્વામિત્રને
આપી દીધી. ૨ કાષ્ઠ સમયે, ઈંદ્ર બ્રહ્મહત્યાના ડરથી જૂપી જતાં, મોટાં પુણ્યથી નહુષ રાજા ઈંદ્ર
થયો હતો. નહુષે, ઈંદ્રાણીનો ભોગ કરવાની ઇચ્છા કરી. ત્યારે ઇન્દ્રાણીએ હઠ પકડીને કહ્યું કે, જો
બ્રાહ્મણએ ઉપાડેલી પાલખીપર બેસીને આવો, તો હું તમારી શી થાઉં. રાત્રીએ, બ્રહ્મણે
બોલાવી, પાલખીમાં લગાવી, તેમાં પોતે બેસીને આવ્યો, ને ચાલતાં શીઘ્રતાને વાસ્તે અગસ્ત્યના
માથામાં પગ માર્યો. તેથી અગસ્ત્યે શાપ દીધો કે, ‘તું અજગર થઇને પૃથ્વીપર પડ.’ આથી નહુષ
અજગર થઇને પડ્યો. (મહાભારત વન પર્વ.)

જે પ્રેમને વશ થઇને તમે અવળો હડ કરશો, તો પરિણામે દુઃખ પામશો. વન, ઉગ્ર તડકાથી, ઠંડીથી, વરસાદથી અને પવનથી બહુ જ કંઠશુ તથા ભયંકર હોય છે. ॥ ૨ ॥ માર્ગમાં અનેક અનેક દલી, કાંટા અને કાંકરા હોય છે. વનમાં જોડા પહેરીને નહીં, પણ ઉઘાડે પગે જ ચાલવું પડશે. તમારા પગ, કમળો જેવા કોમળ તથા સુંદર છે. માર્ગ અગમ્ય હોય છે અને વળી તેમાં મોટા મોટા પર્વતોના ભાગોમાં ચઢકડું ઉતરડું પડે છે. ॥ ૩ ॥ શુક્રાચ્ચો તથા ખોયાણો જોઇ પણ ન જાય એવી જાડી હોય છે. નદીઓ, નદો તથા નાળાઓ, અગાધ હોય છે. રીછો, વાઘો, નહારો, સિંહો અને હાથીઓ એવી ગર્જના કરતા હોય છે કે, જે સાંભળવાથી ધીરજ નષ્ટ થઈ જાય. ॥ ૪ ॥

દો—ભૂમિ શયન વલ્કલ વસન, અશન કંદ ફલ મૂલ ॥

તેકિ સદા સર્વ દિન મિલહિં, સમય સમય અનુકૂલ ॥ ૭૧ ॥

પૃથ્વી ઉપર સૂવું પડે, વલ્કલ વસ્ત્રો પહેરવાં પડે અને કંદ મૂળ, તથા ફળ ખાવાં પડે. એ કંદ આદિ ભક્ષ્યો પણ સર્વદા સર્વ દિવસોમાં મળે કે ? ન પણ મળે. જ્યારે જેનો સમય હોય ત્યારે જ તે મળે. ॥ ૭૧ ॥

ચૌ—નર અહાર રજનીચર કરહીં । કપટ વેષ વિધિ કોટિક ધરહીં ॥

ભાગદ્ અતિ પહાડકર પાની । વિપિન વિપતિ નહિ જાય વત્સાની ॥ ૧ ॥

વ્યાલ કરાલ વિહંગ વન ધોરા । નિશિચર નિકર નારિ નર ચોરા ॥

દરપહિં ધીર ગહન સુધિ આયે । મૃગલોચનિ તુમ ખીરુ સુભાયે ॥ ૨ ॥

હંસગમનિ તુમ નહિ વનયોશુ । મુનિ અપયશ મોહિં દેહિં લોશુ ॥

માનસ સલિલ સુધા પ્રતિપાલી । જિયફકિ લવણ પયોધિ મરાલી ॥ ૩ ॥

નવરસાલ વન વિરહન શીલા । સોહકિ કોકિલ વિપિન કરીલા ॥

રહહુ ભવન અસહૃદય વિચારી । ચંદ્રવદનિ દુલ્હ કાનન ભારી ॥ ૪ ॥

જંગલમાં રાક્ષસો, માણસોને ખાઈ જાય છે અને કરોડો પ્રકારનાં કપટ ભરેલાં રૂપો ધરે છે. પહાડોનું પાણી, મોટા રોગ ઉત્પન્ન કરે છે. વનની વિપત્તિઓ, એવી ભયંકર છે કે, જેઓનું વર્ણન પણ બની શકે નહીં. ॥ ૧ ॥ જંગલમાં વિકરાલ સર્પો અને ભયંકર પક્ષીઓ નજરે પડે છે. રાક્ષસો, સ્ત્રીઓને અને પુરુષોને ચોરી જાય છે. ધીર પુરુષો પણ જેઓનું સ્મરણ કરતાં જ ડરે એવાં વનો હોય છે. હે મૃગલોચનિ ! તમે તો સ્વભાવિક રીતે જ ખીકશુ છો, માટે વનમાં કેમ અને ? ॥ ૨ ॥ હે હંસગમનિ ! તમે વનને લાયક નથી. તમને વનમાં લઈ જાઉં, તો તે વાત સાંભળીને લોકો મારી અપકીર્તિ કરે. માનસ સરોવરના અમૃત જેવી પાણીથી ઉછરેલી હંસી, ખારા સસુદ્રમાં છૂલી શકે કે ? ॥ ૩ ॥ નવીન આંખાવાડીઓમાં વિહાર કરવાના સ્વભાવવાળી કેાચલ, જંગલના ટેકરાઓમાં શોભે કે ? આ પ્રમાણે હૃદયમાં વિચારીને ઘેર રહો. હે ચંદ્રસુખી ! વનમાં ભારે દુઃખ છે. ॥ ૪ ॥

દો—સહજ સુહદ ગુણ સ્વામિ સિલ્હ, જો ન કરહિ હિતમાની ॥

સો પછિતાઈ અઘાઈ ઝર, અવશિ હોઈ હિતહાની ॥ ૭૨ ॥

જેઝો, સ્વાભાવિક સ્નેહી, શુદ્ધ અને સ્વામી, જેઝોની શીખામણને હિતરૂપ માનીને સ્વીકારે નહીં, તેઝો અવશ્ય હૃદયમાં પરતાય છે અને તેઝોના હિતની હાનિ પણ અવશ્ય થાય છે.” ॥ ૭૨ ॥

ચૌ—મુનિ મૃદુવચન મનોહર પિયકે । લોચન નલિન ભરે જલ સિયકે ॥
શીતલ સિલ્લ દાહક ભઈ કૈસે । ચક્રહિ શરદ ચાંદની જૈસે ॥ ૧ ॥
ઉતરુ ન આવ વિકલ વૈદેહી । તજન ચહત શુચિ સ્વામી સનેહી ॥
વરવસ રોકિ વિલોચન વારી । ધરિ ધીરજ ઉર અવનિ કુમારી ॥ ૨ ॥
લાગિ સામુપગ કહ કર જોરી । સમવિ દેવિ બહિ અવિનય મોરી ॥
દીન્હ પ્રાણપતિ મોહિ સિલ્લ સોઈ । જિહિ વિધિ મોર પરમહિત હોઈ ॥ ૩ ॥
મૈં મુનિ સમૃદ્ધિ દીલ્લ મનમાઈ । પિય વિયોગ સમ દુલ્લ જગ નાઈ ॥

સ્વામીનાં ‘ચંદ્રમુખી’ ઇત્યાદિક મનોહર વિશેષણોથી ભરેલાં વચનો સાંભળીને પણ સીતાણ નેત્રકમળોમાં અશ્રુઝોથી ભરપૂર થઈ ગયાં. જેમ, ચંદ્રવાકીને શરદ્ ઋતુની શીતલ ચાંદની પણ દાહક થાય છે, તેમ સીતાણને રામની શીતલ શિખામણ પણ દાહક (પરિતાપ આપનારી) થઈ ॥ ૧ ॥ પવિત્ર સ્નેહી સ્વામી ત્યાગ કરવાને ઇચ્છે છે, જેમ ધારી, સીતાણ, વ્યાકુલ થઈ ગયાં અને ઉત્તર પણ સૂઝ્યો નહીં. પછી પૃથ્વીનાં પુત્રી^૧ સીતાણ, ધીરજ ધરી, બલાત્કારથી નેત્રોનાં જળને દોડી, સાસુને પગે લાગી, હાથ જોડીને બોલ્યાં કે, ॥ ૨ ॥ “હે દેવી ! હું આપની સમક્ષમાં સ્વામીની સાથે વાત કરું છું, એ મારી માટી જેઝોનીની ક્ષમા કરજો. પ્રાણનાથે મને જેથી માંડે પરમ હિત થાય જેવી શીખામણ આપી ॥ ૩ ॥ પણ મેં મનમાં મજબૂત વિચાર કરી રાખ્યો છે કે, જગતમાં પતિના વિયોગ સમાન બીજું કોઈ પણ દુઃખ નથી.

દો—પ્રાણનાથ કરુણાયતન, સુંદર સુલદ મુજાન ॥

તુમ વિન રણુકુલ કુમુદ વિધુ, સુરપુર નરક સમાન ॥ ૭૩ ॥

હે પ્રાણનાથ ! હે કરુણાના નિવાસરૂપ ! હે સુંદર ! હે સુખદાથી ! હે સુખાણ ! હે રણુકુલરૂપી કુસુદને પ્રકુલિત કરવામાં ચંદ્રરૂપ ! તમારા વિના મને સ્વર્ગ નગર પણ નરક સમાન છે. ॥ ૭૩ ॥

ચૌ—માતુ પિતા મગિનિ પ્રિય માઈ । પ્રિય પરિવાર મુદ્દ સમુદાઈ ॥
સાસુ સ્વશુર શુર સજન સહાઈ । સુત સુંદર સુશીલ સુલદાઈ ॥ ૧ ॥
જહૈંલગિ નાથ નેહ અરુ નાતે । પ્રિય વિનુ તિય તરણિ હુંતે તાતે ॥
તતુ ધન ધામ ધરણિ પુર રાજૂ । પતિ વિરીન સબ શોક સમાજૂ ॥ ૨ ॥
મોગ રોગ સમ મૂષળ મારૂ । યમયાતના સરિસ સંસારૂ ॥
પ્રાણનાથ તુમ વિનુ જગમાઈ । મોકહૈં સુલદ કતહું કોઝ નાઈ ॥ ૩ ॥

૧ પૃથ્વીનાં પુત્રી કહેવાનો બાવ એ છે કે, તેમાં પૃથ્વીના જેવી ધીરજ છે.

જિય વિનુ દેહ નદી વિન વારી । તૈસિય નાય પુરુષ વિન નારી ॥

નાથ સકલ સુખ સાથ તુમ્હારે । શરદ વિમલ વિષ્ણુ વદન નિહારે ॥ ૪ ॥

હે નાથ ! માતા, પિતા, બેન, મિત્ર ભાઈ, મિત્ર કુટુંબ, સંબંધીઓનો સમુદાય, સાસુ, સસરા, ગુરુ, સ્વજન, સહાય અને સુશીલ તથા સુખદાયી સુંદર પુત્ર, ઇત્યાદિકના જેટલા જેટલા રનેહો અને નાતાઓ છે, ॥ ૧ ॥ તેઓ સઘળા, સ્ત્રીને પતિની ગેરહાજરીમાં સૂર્યથી પણ અધિક પરિતાપદાયી છે. સ્ત્રીને, શરીર, ધન, ઘર, પૃથ્વી, નગર અને રાજ્ય, એઓ સર્વ પણ પતિવિના શોકના સમાજરૂપ છે. ॥ ૨ ॥ લોગ રાગસમાન છે, ભૂષણ ભારસમાન છે અને સંસાર, યમ લોકની પીડા સમાન છે. હે પ્રાણનાથ ! મને આપ વિના આખા જગતમાં ક્યાંય પણ અને કાંઈ પણ સુખદાયી નથી. ॥ ૩ ॥ હે નાથ ! જેમ જીવ વિના દેહ શેલે નહીં અને જળ વિના નદી શેલે નહીં પણ ભયંકર જ લાગે, તેમ પતિ વિના સ્ત્રી પણ શેલે નહીં, એટલું જ નહીં પણ ભયંકર જ લાગે. હે સ્વામી ! આપનું શરદ જતુના નિર્મળ ચંદ્ર જેવું સુખ ભોવામાં આવે, તે જ સઘળું સુખ છે અને તે આપની સાથે આવવાથી જ મળે. ॥ ૪ ॥

દો-—સ્વગ મૃગ પરિજન નગર વન, વલકલ વિમલ ટુકૂલ ॥

નાથ સાથ સુર સદન સમ, પર્ણશાલ સુખમૂલ ॥ ૭૪ ॥

આપની સાથે રહેવાથી મને પશુ અને પક્ષીઓ, પરિજન જેવાં જાણીએ, વન નગર જેવું જાણીએ, વલકલો, નિર્મળ રેશમી વસ્ત્રો જેવાં જાણીએ અને પર્ણશાળા દેવતાઓના નિવાસ જેવી સુખદાયક લાગશે. ॥ ૭૪ ॥

ચૌ-—વનદેવી વનદેવ હદારા । કરિહૈં સાસ જ્વશુર સમ સારા ॥

કુશ કિસલય સાયરી સુહાર્દ । પ્રમુ સૈંગ મંજુ મનોજ તુરાર્દ ॥ ૧ ॥

કંદ મૂલ ફલ અમિય અહાર । અવધ સૌધ સત સરિસ પહાર ॥

ક્ષણ ક્ષણ પ્રભુપદ કમલ વિલોકી । રહિહૈં મુદિત દિવસ જિમિ કોકી ॥૨॥

વન દુસ્વ નાય કહે વહુતેરે । મય વિષાદ પરિતાપ ધનેરે ॥

પ્રમુ વિયોગ લવલેશ સમાના । હોઈ ન સવ મિલ કૃપાનિધાના ॥ ૩ ॥

અસ જિય જાન સુજાન શિરોમનિ । લેડ્ય સંગ મોઈ હાડિય જનિ ॥

વિનતી વહુત કર્કે કા સ્વામી । કરુણામય હર અંતર્યામી ॥ ૪ ॥

હદાર વનદેવીઓ અને વનદેવો, સાસુ સસરાનો અર્થ સારશે. આપની સાથે રહેવાથી મને ઈર્ષની અને પાંદડાંઓની શય્યા પણ કામળ અને સુંદર, કામશય્યા જેવી જ જાણીએ ॥ ૧ ॥ કંદ, મૂળ અને ફળ, એઓનો આહાર, અમૃતસમાન જાણીએ. અને પહાડો, અયોધ્યાના સેંકડો એકેલો સમાન લાગશે. જેમ ચક્રવાકી, દિવસને ભેડને, ક્ષણે ક્ષણે હર્ષિત રહ્યા કરે છે, તેમ હું આપના ચરણાવિંદને ભેઈ, અત્યેક ક્ષણમાં આનંદયુક્ત રહીશ. ॥ ૨ ॥ હે કૃપાનિધાન ! આપે અત્યંત ભયથી,^૧ ખેદથી^૨ તથા પરિતાપથી^૩

૧ કરાહે નાદ મુનિ ધીજ માગા, એ ભય બતાવ્યો છે. ૨ પૃથ્વીપર શયન કરવું ઇત્યાદિક ખેદ બતાવ્યો છે. ૩ લાગે બળિ પહારે પાની એ પરિતાપ બતાવ્યો છે.

ભરેલાં ઘણાં ઘણાં વન સંબંધી દુઃખો કહ્યાં; પરંતુ તે દુઃખો સઘળાં મળીને પણ આપના વિયોગ સંબંધી દુઃખના એક લવલેશ સમાન પણ થઈ શકે એમ નથી. ॥ ૩ ॥ હે પ્રવીણ લોકોના શિરોમણિ ! મનમાં આ પ્રમાણે જાણીને મને સાથે લેયો. મારો પરિત્યાગ કરો માં. હે સ્વામી ! આપ કરુણામય છો અને વળી અંતર્યામી છો, માટે આપની પાસે ઝાઝી વિનંતિ શું કરું ? ॥ ૪ ॥

દો०-રાખિય અવધ જો અવધલગિ, રહત જાનિયે પ્રાન ॥

દીનવંધુ સુંદર મુલદ, શીલ સનેહ નિધાન ॥ ૭૬ ॥

હે દીનબંધુ ! હે સુંદર સુખ દેનારા ! હે સ્વાભાવિક સ્નેહના ભંડારરૂપ ! આપની ચૌદ વર્ષ સૂધીની જે જે વનવાસની અવધિ છે, તે પૂરી થતાં સૂધી મારા પ્રાણ રહેશે, એવો જો આપને નિશ્ચય હોય, તો મારો પરિત્યાગ કરીને વનમાં પધારો. ॥ ૭૫ ॥

ચૌ०-મોહિ મગ ચલત ન હોઈ હારી । ક્ષણ ક્ષણ ચરણ સરોજ નિહારી ॥

સઘહિ માંતિ પિય સેવા કરિહૌં । મારગજનિત સકલશ્રમ હરિહૌં ॥ ૧ ॥

પૌંચ પત્થારિ વૈઠ તરૂ છાહીં । કરિહૌં વાઝ મુદિત મનમાહીં ॥

શ્રમકળસહિત ડ્યામ તનુ દેલે । કહૌં દુલ્લ સમઝ પ્રાણપતિ પેલે ॥ ૨ ॥

સમમહિ તૃણતરૂ પલ્લવ ડાસી । પૌંચ પલોટિહિ સઘનિશિ દાસી ॥

વાર વાર મૃદુ મૂરતિ જોહી । લાગહિ તાપ વચારિ ન મોહી ॥ ૩ ॥

કો પ્રમુ સૈંગ મોહિં ચિતવનિ હારા । સિંહ વહુહિ જિમિ શશક સિયારા ॥

મૈં મુકુમારિ નાથ વનયોગુ । તુમહિં ડચિત તપ મો કહૌં મોગુ ॥ ૪ ॥

આપનાં ચરણારવિંદનું દર્શન, ક્ષણે ક્ષણે મળ્યા કરશે, તેથી મને માર્ગમાં ચાલતાં જરા પણ કંટાળો આવશે નહીં. હે પ્યારા ! હું વનમાં સર્વ પ્રકારે આપની સેવા કરીશ. આપને માર્ગમાં ચાલવાથી જે પરિશ્રમ થયો હશે, તેને મટાડીશ ॥ ૧ ॥ અને પગ પખાળી, વૃક્ષની છાયામાં બેસી, આનંદ ભરેલાં મનથી આપને પંખો કરીશ. હે પ્રાણપતિ ! આપનું પસીનાની કણીઓવાળું શ્યામસુંદર શરીર જોયા કરીશ, ॥ ૨ ॥ તેથી મને દુઃખ કયાં જોવામાં આવશે ? કયાંય નહીં આવે. આ દાસી, સપાટ ધરતીપર ખડની અને વૃક્ષનાં પલ્લવોની શય્યા બીછાવી દઈને, તે ઉપર આખી રાત આપની પગચાંપી કરશે. મને વારંવાર આપની કોમળ મૂર્તિનું દર્શન મળ્યા કરવાથી કયાંય બીજો પવન પણ નહીં લાગે ॥ ૩ ॥ હું આપની સાથે રહેતી હોઇશ એટલે પછી મારી સામે નજર કરવાની પણ કોની તાકાત છે ? શશલાઓ, કે શીયાળો સિંહની સ્ત્રીની સામે જોઈ પણ શકે કે ? હું શું સુકુમાર શરીરવાળી છું ? અને આપ શું વનને લાયક છો ? આપ શું તપને લાયક છો ? અને હું શું લોગને લાયક છું ? ॥ ૪ ॥

૧ હું દીન છું, માટે મને છોડી દેવાથી તમારાં નામને બદો લાગશે. ૨ સુખદાયી છતાં મારા સુખમાં શા માટે પ્રતિબંધ કરો છો ? ૩ સ્વાભાવિક સ્નેહના ભંડારરૂપ છો, તે છતાં મારા ઉપરનો સ્નેહ કેમ છોડી દો છો ? ૪ રાક્ષસો, સ્ત્રીઓને ચોરી ભય છે, એમ રામચંદ્રજીએ કહ્યું છે, તેનો ઉત્તર આપે છે. ૫ હવે ગમનિ તુમ નહિ બન યોગુ એમ રામચંદ્રજીએ કહ્યું છે, તેનો ઉત્તર આપે છે.

દો-એસેહુ વચન કઠોર સુનિ, જો ન હૃદય વિલગાન ॥

તૌ પ્રથુ વિષમ વિયોગ દુઃખ, સહિહૈં પામર પ્રાન ॥ ૭૬ ॥

આપે, મને 'ઘેર રહો', ઇત્યાદિક જે કઠોર વચનો કહ્યાં, તે સાંભળીને, બે, આ હૃદય નહીં ચીરાઈ ગયું હોય, તો, આ પામર પ્રાણો, તે હૃદયમાં રહીને આપના વિયોગરૂપ વિષમ દુઃખનું સહન કરશે. (હૃદય ચીરાઈ ગયું છે, માટે તેમાં પ્રાણ રહેવાનો સંભવ જ નથી.) ॥ ૭૬ ॥

ચૌ-અસ કહિ સીય વિકલ મહિ મારી । વચન વિયોગ ન સક્કી સંભારી ॥

દેશિ દશા રઘુપતિ જિય જાના । હૃદ રાસે રાસૈં નહિં પ્રાના ॥ ૧ ॥

કહેડ કૃપાલુ માનુકુલ નાથા । પરિહરિ શોચ ચલહુ વન સાથા ॥

નહિં વિષાદકર અવસર આજૂ । વેગિ કરહુ વન ગમન સમાજૂ ॥ ૨ ॥

કહિ મિયવચન મિયા સમુદ્ધાર્જી । લગે માતુપદ આશિષ પાર્જી ॥

વેગિ મજા દુઃખ મેટહુ આર્જી । જનનીં નિટુર વિસર જનિ જાર્જી ॥ ૩ ॥

ફિરહિ દશા વિધિ બહુરિકિ મોરી । દેશિહૈં નયન મનોહર જોરી ॥

સુદિન મુઘરી તાત કવ હોર્જી । જનનીં જિયત વદન વિધુ જોર્જી ॥ ૪ ॥

એટલું જ બોલીને સીતાજી બહુ જ વિધુલ થઈ ગયાં. પ્રત્યક્ષ વિયોગનું તો શું પણ વિયોગનાં વચનોનું પણ સહન કરી શક્યાં નહીં. સીતાજીની દશા બેઘને, રામચંદ્રજીએ મનમાં બણ્યું કે, “જે હું સીતાને હઠથી અહીં રાખીશ, તો સીતા પોતાના પ્રાણ રાખશે નહીં.” ॥ ૧ ॥ કૃપાળુ રામચંદ્રજી બોલ્યા કે, “હે ખ્યારી ! શોકને છોડી દઈને મારી સાથે વનમાં ચાલો. આજ બેઘનો સમય નથી.” જલદી વનમાં જવાનો સાજ તૈયાર કરો. ” ॥ ૨ ॥ રામચંદ્રજીએ, પ્રિય વચનોથી સીતાજીને રાજી કરી, માતાજીને પગે લાગીને તેમના આશીર્વાદ લીધા. માતાજી બોલ્યાં કે, “વેહેલા વેહેલા આવીને પ્રભાતમાં દુઃખોને ટાળજો, અને કઠોર માતાને વિચારજો માં. ॥ ૩ ॥ કેવ મારી આ દશાને ફેરવીને બીજી દશા ક્યારે કરે ? કે જે દશામાં હું મારા નેત્રોવતે, આ મનોહર બેઘીને પાછી લેજું ! હે પુત્ર ! એવો સારો દિવસ અને સારી લડી ક્યારે આવે ? કે જેમાં આ જીવતી હોય ? અને તેને તમારા અખંડ દર્શન થાય ? ॥ ૪ ॥

દો-બહુરિ વચ્છ કહિ લાલ કહિ, રઘુપતિ રઘુવર તાત ॥

કવહિં બુલાય લગાય ઉર, હર્ષિં નિરશિહૈં ગાત ॥ ૭૭ ॥

હવે કરી ક્યારે વત્સ કહી, લાલ કહી, રઘુપતિ કહી, રઘુવીર કહી અને તાત કહી,^૩ બાલાની, છાતીમાં લગાવી, હર્ષિત થઈને આ તમારાં ગાત્રો કેળીયા. ’ ॥ ૭૭ ॥

૧ લોકો કહેશે કે, રામજી છોડવાથી ગભરાય છે. વળી પ્રયાણમાં ખેદ કરવો પણ ચોગ્ય નથી. ૨ કઠોર એટલા માટે કે વનમાં જવાની આજ્ઞા દઈ હું પણ પ્રાણ છોડી દેતી નથી. ૩ વારંવાર એનું એ કહેવાથી માતાથી અધિક વ્યાકુલતા જણાય છે.

ચૌ-લલિ સનેહ કાતરિ મહતારી । વચન ન આવ વિકલ ભઈ भारी ॥

રામ પ્રબોધ કીન્હ વિધિનાના । સમય સનેહ ન જાય વચ્ચાના ॥ ૧ ॥

તવ જાનકી સાસુ પગલાગી । મુનિય માય મૈં પરમ અભાગી ॥

સેવા સમય દેવ દુઃખ દીન્હા । મોર મનોરથ સફલ ન કીન્હા ॥ ૨ ॥

તજવ છોમ જનિ છાંડિય છોહ । કર્મ કઠિન કહ્યુ દોષ ન મોહ ॥

મુનિ સિય વચન સાસુ અકુલાની । દશા કવન વિધિ કહૌં વચ્ચાની ॥ ૩ ॥

બારહિંબાર લાય ઊર લીન્હી । ધરિ ધીરજ સિલ્હ આશિષ દીન્હી ॥

અચલ હોલ અહિંવાત તુલ્હારા । જબલગિ ગંગ યમુન જલ ધારા ॥ ૪ ॥

માતાજીને સ્નેહથી પરવશ થયેલાં બેઠ, અને અત્યંત વિદ્વલતાને લીધે તેમનાં વચનોને પણ નહીં આવતાં બેઠ, રામચંદ્રજીએ, તેમને અનેક પ્રકારેથી સમજાવ્યાં. આ સમયના સ્નેહનું આરાથી વર્ણન કરી શકાતું નથી. ॥૧॥ પછી સીતાજી, સાસુને પગે લાગીને બોલ્યાં કે, “હે મા ! હું બહુ જ ભાગ્ય રહિત છું, કેમ કે, મને, તમારી સેવા કરવાના સમયમાં દેવે, દુઃખ લીધું અને મારા મનોરથોને સફળ કર્યાં નહીં, ॥ ૨ ॥ દુઃખનો ત્યાગ કરો, પણ અમારા ઉપર દયાનો ત્યાગ નહીં કરશો. મારાં કર્મ જ કઠણ છે. મારો કથો દોષ નથી.” સીતાજીનાં વચનો સાંભળી, સાસુને વિદ્વલપણાંની જે દશા થઈ, તેનું હું કઈ રીતે વર્ણન કરું ? ॥ ૩ ॥ સાસુએ, સીતાજીને વારંવાર છાતીમાં લગાવી, ધીરજ ધરી, શિખામણ દઈને, આશિષ લીધી કે, “તમારું સૌભાગ્ય જ્યાંસુધી ગંગાના અને યમુનાના જળની ધારા રહે, ત્યાંસુધી અખંડ રહેશે. ॥ ૪ ॥

દો-સીતહિ સાસુ અશીશ સિલ્હ, દીન્હ અનેક પ્રકાર ॥

ચલી નાઈ પદ પદ્મશિર, અતિહિત બારહિંબાર ॥ ૭૮ ॥

સાસુએ સીતાજીને અનેક પ્રકારેથી શીખામણો તથા આશિસો લીધી. પછી સીતાજી, અત્યંત હેતથી, સાસુનાં ચરણકમળોમાં વારંવાર માથું નમાવીને ત્યાંથી ચાલ્યાં ૭૮

ચૌ-સમાચાર જબ લક્ષ્મણ પાયે । વ્યાકુલ વિલલિલિ વદન ઊઠિ ધાયે ॥

કંપ પુલક તનુ નયન સમીરા । ગદ્ય ચરણ અતિ પ્રેમ અધીરા ॥ ૧ ॥

કહિ ન સકત કહ્યુ ચિતવત ટાઢે । મીન દીન જનુ જલતે કાઢે ॥

સોચ હૃદય વિધિ કહા હો નિહારા । સવ મુલ મુકુત સિરાન હમારા ॥ ૨ ॥

મોકહૈં કહા કહવ રણનાથા । રલિહિં ભવન કિં લેહિં સાથા ॥

રામ વિલોકિ બંધુ કર જોરે । દેહ ગેહ સવ તુળસમ તોરે ॥ ૩ ॥

બોલે વચન રામ નયનાગર । શીલ સનેહ સરલ મુલ સાગર ॥

તાત પ્રેમવશ જનિ કદરાહ । સમુદ્રિ હૃદય પરિણામ ઊઝાહ ॥ ૪ ॥

રામને વનમાં જવાની આજ્ઞા થયાની ખબર, જ્યારે લક્ષ્મણજીને મળી, ત્યારે લક્ષ્મણજી લેવાઈ ગયેલે મોઢાડે ઉભા થઈને, રામની પાસે ઉતાવળથી આવ્યા. શરીર કંપનું હતું, શોમાંય ઉભાં થઈ ગયાં હતાં અને નેત્રોમાંથી જળ વહ્યું હતું. આવી

રીતે અત્યંત પ્રેમથી અધીરા થયેલા લક્ષ્મણએ આવીને, રામના પગ પકડ્યા ॥ ૧ ॥
પણ કંઈ ગોલી શકતા ન હતા, ઉભા ઉભા બેતા હતા, બાજુ જળમાંથી બહાર કઢા-
ડેલા મત્સ્ય હોય તેમ દીન થઈ ગયા હતા. અને “હે વિધાતા ! હવે શું થશે ? માફ
સઘળું સુખ અને સઘળું પુણ્ય જતું રહ્યું. ॥૨॥ મને રામ, શું કહેશે ? ઘેર રાખશે ? કે સાથે
લઈ જશે ?” એવા એવા પ્રકારોની ચિંતા કરતા હતા. રામે, લક્ષ્મણને, ઘર તથા
દેહ આદિ સઘળા પદાર્થોને તરણા સમાન ગણી, (સર્વથી વિરક્ત થઈ,) હાથ ભેડી,
ઉભેલા બેઠા. ॥ ૩ ॥ નીતિમાં નિપુણ, સરલ સ્વભાવવાળા, સ્વાભાવિક સ્નેહવાળા
અને સુખના સસુદ્રરૂપ રામચન્દ્રેણ બોલ્યા કે, “ પ્રેમને વશ થઈને ગભરાઓ મા,
હૃદયમાં સમજો કે, પરિણામે આનંદ થઈ રહેશે.

દો—માતૃ પિતા ગુરુ સ્વામિ સિંચ, શિર ઘર કરહિ સુમાય ॥

લહેડ લાભ તિન જન્મકે, નતરુ જન્મ જગ જાય ॥ ૭૯ ॥

એઓ, માતાની, પિતાની, ગુરુની અને સ્વામીની શીખામણને, સારા ભાવથી
માથે ચઢાવી લે, તેઓ, પોતાના જન્મનો લાભ લે છે; નહીંતર જગતમાં જન્મ વૃથા
બળ્ય છે. ॥ ૭૯ ॥

ચૌ—અસ જિય જાનિ સુનહુ શિષ માઈ । કરહુ માતૃ પિતૃ પદ સેવકાઈ ॥

ભવન ભરત રિપુસૂદન નાહીં । રાઝ દુદ્ધ મમ દુલ્હ મનમાહીં ॥ ૧ ॥

મેં વન જાઉં તુમહિં છે સાથા । હૈંઈ સર્વવિધિ અવધ અનાથા ॥

ગુરુ પિતૃ માતૃ પ્રજા પરિવાર । સર્વકહૈં પરડ દુસહ દુલ્હ માર ॥ ૨ ॥

રહહુ કરહુ સર્વકર પરિતોષ । નતરુ તાત હો રહૈ વદદોષ ॥

જામ્નુ રાજ્ય પ્રિયપ્રજા દુલ્હારી । સો વૃષ અવસિ નરક અધિકારી ॥ ૩ ॥

રહહુ તાત અસ નીતિ વિચારી । સુનત લષણ મયે વ્યાકુલ મારી ॥

સિયરે વચન સૂચિ ગયે કૈસે । પરસત તુહિન તામરસ જૈસે ॥ ૪ ॥

હે ભાઈ ! આમ બાણીને, મારી શીખામણ સાંભળો. માતા પિતાનાં ચરણોની
સેવા કરો. ભરત અને શત્રુઘ્ન ઘેર નથી, રાજા વૃદ્ધ છે અને તેમના મનમાં માફ દુઃખ
છે. ॥ ૧ ॥ બે હું તમને સાથે લઈને વનમાં જાઉં, તો અયોધ્યા સર્વ પ્રકારે અનાથ થઈ
બાળ્ય, અને ગુરુ, માતા, પિતા, પ્રજા તથા પરિવાર, એ સર્વને ભારે અસહ્ય દુઃખ થઈ
પડે. ॥ ૨ ॥ આમ છે, એટલા માટે ઘેર રહો અને સર્વને શાંત રાખ્યા કરો. હે તાત !
નહીંતર મોટો અનર્થ થશે. જેના રાજ્યમાં રાજભક્ત પ્રજા દુઃખ પામે, તે રાજા અવશ્ય
નરકનો અધિકારી થાય છે. ॥ ૩ ॥ હે તાત ! આ પ્રમાણે નીતિનો વિચાર કરીને ઘેર
રહો. ” રામનાં વચનો સંભળતાં જ લક્ષ્મણ, બહુ વ્યાકુલ થઈ ગયા. જેમ હિમ,

૧ સીતાજી તો અધાગિના છે, તેથી એમને સાથે જવાનો અધિકાર છે, પણ હું તો દાસ છું,
તેથી મારે તો આજ્ઞા માનવી જ પડશે. ૨ ઘેર રહેવાનું કહીને એ નીતિ દેખાડશે. ૩ સાથે લઈ
જવાની હા પાડીને સ્નેહાદિક દેખાડશે. ૪ યસ્ય રાષ્ટ્રે પ્રજાઃ સર્વાઃ કલ્યેતે સાઞ્યસાધુભિઃ ॥ તસ્ય મત્સ્ય
વદન્તિ કીર્તિશુભગોર્વણિઃ ॥ (શ્રીમદ્ભાગવત પ્રથમસ્કન્ધ-૫.)

શીતલ છતાં પશુ, તેના સ્પર્શથી કમળ સૂકાઈ જાય છે, તેમ રામનાં વચનો શીતલ છતાં, પશુ તેઓના શ્રવણથી લક્ષ્મણજી સૂકાઈ ગયા. ॥ ૪ ॥

દો०—હવે ન આવત પ્રેમવત્સ, ગદે ચરણ અકુલાય ॥

નાથ દાસ મૈં સ્વામિ તુમ, તજહુ તૌ કહા વસાય ॥ ૮૦ ॥

પ્રેમને વશ થવાથી, કશો ઉત્તર નહીં આપતાં ગભરાઈ, ચરણ પકડીને બોલ્યા કે, “હે નાથ ! હું દાસ છું. અને આપ સ્વામી છો. મને છોડી દો તો માફ શું જોર બળ છે ? ॥ ૮૦ ॥

ચૌ०—દીનહ મોહિં શિશ્વ નીક ગુસાઈં । લાગિ અગમ અપની કદરાઈં ॥

નર વર ધીર ધર્મ ધુરધારી । નિગમ નીતિકે તે અધિકારી ॥ ૧ ॥

મૈં શિશુ પ્રમ્થ સનેહ પ્રતિપાલા । મંદર મેરુ કિ છેડેં મરાલા ॥

ગુરુ પિતુ માતુ ન જાનહૂં કાહુ । કહૈં સ્વભાવ નાથ પતિયાહુ ॥ ૨ ॥

જહૈંલગિ નાથ સનેહ સગાઈં । પ્રીતિ પ્રતીતિ નિગમ નિજગાઈં ॥

મોરે સવડેં એક તુમ સ્વામી । દીનબંધુ હર અંતર્યામી ॥ ૩ ॥

ધર્મનીતિ ઉપદેશિય તાહી । કીરતિ મૂર્તિ સુગતિ પ્રિય જાહી ॥

મન ક્રમ વચન ચરણ રતિ હોઈં । કૃપાસિંધુ પરિ હરિય કિ સોઈં ॥ ૪ ॥

હે સ્વામી ! આપે અને સારી શીખામણુ દીધી, પશુ તે શીખામણુ મારી અશક્તતાને લીધે મારાથી ન પાળી શકાય એવી લાગે છે. જે ઉત્તમ મનુષ્યો, ધીર હોય અને ધર્મની ધોસરીને ઉપાડી શકે એવા હોય, તેઓ, વેદશાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે, રાજ્યનીતી ચલાવવાના અધિકારી છે, ॥ ૧ ॥ પશુ હું કે જે બાળક છું અને આપે જ, સ્નેહથી પાળેલો એવો હું આપનો દાસ છું, તેને અધિકાર નથી. હું સ કંઈ મંદરાચલને કે મેરુ પર્વતને ઉપાડી શકે કે ? હું ચુરુને, પિતાને કે માતાને, કોઈને બાંધતો નથી. આ હું સ્વાભાવિક રીતે કહું છું ॥ ૨ ॥ આપ વિશ્વાસથી માની લેજો હે નાથ ! હે દીનબંધુ ! હે હૃદયના અંતર્યામી ! જેટલા જેટલા સ્નેહો, જેટલી જેટલી સગાઈઓ, જેટલી જેટલી પ્રીતિઓ અને જેટલા જેટલા વિશ્વાસો, આપનાં વચનરૂપ વેદે ગાયેલા છે, તે સર્વ, મારે તો આપ જ છો. ॥ ૩ ॥ જેઓને, કીર્તી, લક્ષ્મી અને સદ્ગતિ પ્રિય હોય, તેઓને, ધર્મનીતિનો ઉપદેશ આપો. હે કૃપાસિંધુ ! જેને મનથી, કર્મથી અને વચનથી, આપના ચરણમાં જ રૂચિ હોય, તેને છોડી દેવાય કે ?” ॥ ૪ ॥

દો०—કરુણાસિન્ધુ સુવંધુકે, સુનિ મૃદુચન વિનીત ॥

સમક્ષાયે હર લાય પ્રમ્થ, જાનિ સનેહ સમીત ॥ ૮૧ ॥

કરુણાના સમુદ્રરૂપ રામચંદ્રજીએ, પ્રિય ભાઈનાં નમ્રતા ભરેલાં કોમળ વચનો સાંભળી, સમીત બાળી, સ્નેહથી છાતીમાં લગાવી. સમભવીને કહ્યું કે, ॥ ૮૧ ॥

ચૌ०—માંગહુ વિદા માતુસન જાઈં । આવહુ વોગિ ચલહુ વન માઈં ॥

મુદિત મયે સુનિ રઘુવર વાની । મયહુ લાભ વહ ગઈ વહ હાની ॥ ૧ ॥

हराषित हृदय मातुपह आये । मनहु अंब फिर लोचन पाये ॥
जाय जननि पग नायउ माथा । मन रघुनंदन जानकि सांथा ॥ २ ॥
पूछेउ मातु मलिन मन देखी ! लषण कही सब कथा विशेषी ॥
गई सहमि सुनि वचन कठोरा । मृगी देखि दव जनु चहुँ ओरा ॥ ३ ॥
लषण लखैउभा अनरथ आजू । यह सनेह वश करव अकाजू ॥
मांगत विदा समय सकुचार्हीं । जान संग विधि कहहिं कि नार्हीं ॥ ४ ॥

“हे भाई ! तभारां मातालुनी पासेथी रत्न भागीने जलही आवे अने वनभां
आवे।” रामचंद्रलुनी बाणी सांभलीने, “आज भोटी लाभ थये अने भोटी हान
टणी गइ,” ॥ १ ॥ जेभ जलणी, लक्ष्मणलु अहु राख थया, जेभ आंधये। इरी आंभो
भगवाथी राख थाय, तेभ राख थयेला लक्ष्मणलु, आनंद भरेला हृदयथी, सुमित्रानी
पासे गया। जधने तेभणु सुमित्राना यरखोभां भायुं नभायुं। मन तो राम अने
सीतालु, जेजोनी साथे ज हतुं। लक्ष्मणलुना मननी स्थिति जेधने, (जवाभां व्यजता
जेधने,) ॥ २ ॥ माताजे पूछतां, लक्ष्मणलुजे विस्तारथी सधणी हकीकत कही संभा-
णावी। जेभ भृगुली आरे तरइ हावानणने जेधने गभराध जाय, तेभ सुमित्रा, दुःख
हाथी वात सांभलीने गभराध गयां। ॥ ३ ॥ लक्ष्मणलुजे, माताने गभराध जेधने
जधयुं के, “आज अनर्थ थये। मातालु, स्नेहने बीधे अकार्य करे (मने वनभां
नहिं जवा दे) मने रामनी साथे जवानी रत्न डेशे के नही ! जेभ जलणीने लक्ष्मणलु
रत्न भागतां संकेआवा लाग्या। ॥ ४ ॥

दो०—समुझि सुमित्रा राम सिय, रुप मुशील स्वभाउ ॥

वृषसनेह लखि धुनेउ शिर, पापनि दीन्ह कुदाउ ॥ ८२ ॥

राम अने सीतानां रुप तथा शीलने विचार करी, अने तेजोना उधर राजना
प्रेमने विचार करी, सुमित्राजे भायुं धुंधावीने कहुं के, “आहे ! पापणीजे बादे
हगे। दीधो।” ॥ ८२ ॥

चौ०—धीरज धरेउ कु अवसर जानी । सहज मुहद बोली मृदुवानी ॥

तात तुझारि मातु वैदेही । पिता राम सब भांति सनेही ॥ १ ॥

अवध तहाँ जहँ राम निवास । तहँ दिवस जहँ भानु प्रकास ॥

जो पै सीय राम वन जाहीं । अवध तुझार काज कछु नार्हीं ॥ २ ॥

गुरु पितु मातु बंधु सुरसाई । सेइये सकल प्राणकी नाई ॥

राम प्राणप्रिय जीवन जकि । स्वारथ रहित सखा सब हीके ॥ ३ ॥

पूजनीय प्रिय परम जहांते । सब मानिये रामके नाते ॥

अस जिय जानि संग वन जाहु । लेहु तात जगजीवन लाहु ॥ ४ ॥

पछी सुमित्रा, अयोध्या समथ जलणी, सहज प्रेमथी डोभण बाणी ओल्यां के,

“हे पुत्र लक्ष्मण ! सधणी रीते स्वाभाविक स्नेहवाणां सीतालुने, तभारी माता समजे

અને તેવા જ સ્નેહવાળા રામચંદ્રજીને તમારા પિતા સમજો. ॥ ૧ ॥ જ્યાં, રામને નિવાસ થાય, તે સ્થલને જ અયોધ્યા સમજો. કેમ કે, જ્યાં સૂર્ય ઉગે, ત્યાં દિવસ હોય છે. જો સ્ત્રીતા અને રામ વનમાં જાય, તો તમારૂં અયોધ્યામાં કશું કામ નથી ॥ ૨ ॥ શુરુ, પિતા, માતા, બેચ બાતા, દેવ અને સ્વામી, એઓને પ્રાણુસમાન ગણીને તેઓની સેવા કરવી. રામ, સર્વને પ્રાણુથી પણ વધારે પ્રિય છે, જીવોના જીવનરૂપ છે અને કશે સ્વાર્થ નહીં છતાં સર્વના મિત્ર છે. ॥ ૩ ॥ જેટલા જેટલા પરમ પ્રિય અને પૂજનીય છે. તેઓનું પરમ પ્રિયપણું અને પૂજનીયપણું રામના સંબંધથી જ બાજવું. (ખરી રીતે આત્મા જ પરમ પ્રિય છે તથા પૂજનીય છે અને જો આત્મા છે, તે જ રામ છે.) હે તાત ! આ પ્રમાણે સમજી, તેમની સાથે વનમાં જાઓ અને જગતમાં જીવનનો લાભ લ્યો. ॥ ૪ ॥

દોઢ-ધૂરિ માગ્ય માજન મયલ, મોહિં સમેત બલિજાલ ॥

જો તુષારે મન છાંદિ છલ કીન્હ રામપદ ટાલ ॥ ૮૩ ॥

આજ તમે અને તમારી મા, હું બન્ને, ચોટા ભાગ્યનાં પાત્રરૂપ થયાં. કારણ કે, તમે કશે છળ નહીં રાખતાં, રામના ચરણમાં મન લગાવ્યું. બલિહારી બળ ॥ ૮૩ ॥

ઘોઠ-પુત્રવતી યુવતી જગ સોઈ । રણુવર મક્ત જાશુ મુત હોઈ ॥

ન તરુ વાંસ મલિ વાદિ વિયાની । રામ વિમુલ્લ મુતતે હિત દાની ॥ ૧ ॥

તુષારે હિ માગ રામ વન જાહી । દૂસર હેતુ તાત કહુ નાહી ॥

સકલ મુકુત કર વડ ફલ યેહ । રામ સીય પદ સહજ સનેહ ॥ ૨ ॥

રાગ રોષ ર્ષા મદ મોહ । જનિ સ્વમે ર્નકે વશ હોહ ॥

સકલ મકાર વિકાર વિહાઈ । મન ક્રમ વચન કરહુ સેવકાઈ ॥ ૩ ॥

તુમ કહૈં વન સવ માંતિ મુપાસ । સૈંગ પિતુ માતુ રામ સિય જાસ ॥

જેહિ ન રામ વન લહૈં કલેશુ । મુત સોઈ કરહુ યૈ ઉપદેશુ ॥ ૪ ॥

જગતમાં તે જ સ્ત્રી પુત્રવતી ગણાય કે, જેનો પુત્ર રામભક્ત હોય, જો પુત્ર રામભક્ત ન હોય, તો વાંઝણી જ સારી છે. જો પુત્ર રામથી વિમુખ હોય, તો, તેથી હિતની હાનિ થાય છે. ॥ ૧ ॥ માટે તેવા પુત્રની માને વૃથા વીચાણી જ સમજવી હે તાત ! તમારાં ચોટાં ભાગ્યને લીધે જ રામ વનમાં જાય છે.^૨ એમના વનમાં જવામાં બીજું કશું કારણ નથી. રામ અને સ્ત્રીતા, એઓનાં ચરણોમાં સહજ સ્નેહ થાય, એ જ સહળાં પુણ્યોનું ચોટું ફળ છે. ॥ ૨ ॥ હે પુત્ર ! તમે સ્વપ્નમાં પણ રાગને, રોષને,

૧ જો કે 'વીચાણી' એ શબ્દનો પ્રયોગ પશુજાતિના પ્રસવમાં જ થાય છે, તેથી અહીં અનુચિત લાગે છે; તોપણ રામથી વિમુખ લોકો, પશુસમાન જ છે, તેથી એ શબ્દ અનુચિત નથી, એમ સમજવું. ૨ પાપી રાક્ષસોનો ભાર પૃથ્વી ઉપર છે અને પૃથ્વીનો ભાર શેષનાગ ઉપર છે. તમે શેષનાગનો અવતાર છો. રામ, પૃથ્વીનો ભાર ઉતારશે એટલે તમારા ઉપરનો ભાર ટળી જશે; માટે તમારો ભાગ્યોદય થયો છે, એમ સૂચવ્યું છે. અથવા તમને વનમાં ધણી સેવા કરવાનો લાગ મળશે, તેથી તમારો ભાગ્યોદય થયો છે, એમ સૂચવ્યું છે.

દ્વિધાનિ, મદને કે મોહને, વશ થએ માં. સર્વ પ્રકારના વિકારોને છોડી દઇને, મનથી, કર્મથી તથા વચનથી, સીતા રામની જ સેવા કરએ. ॥ ૩ ॥ તમને વનમાં સર્વ પ્રકારનું સુખ છે. કારણ કે, રામ તથા સીતા, એ, પિતા તથા માતા જ તમારી સાથે છે. જે પ્રકારથી રામને વનમાં કંઈ દુઃખ થાય નહીં તે પ્રમાણે કરએ, એ માટે ઉપદેશ છે. ॥ ૪ ॥

છં-ઉપદેશ યહ જેહિ તાત તુસ્મરે રામ સિય મુલ પાવર્હી ॥

પિતુ માતુ પ્રિય પરિવાર પુર મુલ મુરતિ વન વિસરાવહી ॥

તુલસી મમુહિ શિલ્લ દેઈ આયસુ દીનહ પુનિ આશિષ દર્દ ॥

રતિ હોડ અવિરલ અમલ સિય રણુવીર પદ નિત નિત નર્દ ॥ ૩ ॥

જે પ્રકારથી રામ અને સીતા, સુખ પામે, તે પ્રકારે વર્તએ, એ તમને મારી શીખામણ છે. વનમાં માતા, પિતા, પ્રિય પરિવાર અને નગર, એઓના સુખના સ્મરણને ભૂલી જએ. ” સુમિત્રાએ, લક્ષ્મણને, આ પ્રમાણે શીખામણ દઈ, આજ્ઞા દઈને, વળી આશિષ દીધી કે, “ તમને સીતારામનાં ચરણોમાં અખંડ, નિર્મળ અને નિત્ય નિત્ય નવી પ્રીતિ હોએ. ॥ ૩ ॥

સો-માતુ ચરણ શિર નાય, ચલે તુરિત શંકિત હિયે ॥

વા ગુરુ વિષમ તુરાય, મનહુ ભાગ મુગ ભાગ વશ ॥ ૩ ॥

લક્ષ્મણ, માતાનાં ચરણોમાં માથું નમાવીને બાણે ભાગ્યને લીધે વિષમ બળને તોડીને, જેમ હરિણ, ભાગ્યે હોય, તેમ તુરત ચાલ્યા; પણ જેમ તે હરિણ, પાછો બીજા કોઈ પ્રતિબંધથી હૃદયમાં શંકિત રહે, તેમ, ‘ રણેને પિતા ના પાડે,’ એવા ભયથી હૃદયમાં શંકિત રહ્યા. ॥ ૩ ॥

ચૌ-ગયે લષણ જહ જાનકિ નાથા । મયે મન મુદિત પાય પ્રિય સાથા ॥

વંદિ રામ સિય ચરણ મુહાયે । ચલે સંગ ત્વ મંદિર આયે ॥ ૧ ॥

કહઈ પરસ્પર પુર નર નારી । મલિ બનાય વિધિ વાત વિગારી ॥

તનુ કૃષ્ણ મન દુલ્લ વદન મલીને । વિકલ મનહું માલવી મધુ છીને ॥ ૨ ॥

કરમી જઈ શિર ધુનિ પછિતાઈ । જિમિ વિનુ પંચ વિહંગ અકુલાઈ ॥

મહ ચઢિ મીર મૂપ દરવારા । જાય ન વરણિ વિષાદ અપારા ॥ ૩ ॥

સચિવ ઝઠાય રાડ બૈઠારે । કહિ પ્રિય વચન રામ પશુ ધોર ॥

સિય સમેત દોડ તનય નિહારી । વ્યાકુલ મયડ મુમિપતિ મારી ॥ ૪ ॥

લક્ષ્મણ, પાછા રામની પાસે ગયા અને તેમનો પ્રિય સાથ મળવાથી, મનમાં પ્રસન્ન થયા. સીતાજીનાં અને રામનાં સુંદર ચરણોમાં પ્રણામ કરી, તેઓની સાથે ચાલી, રાજમંદિરમાં આવ્યા ॥ ૧ ॥ અયોધ્યાનાં સઘળાં નર નારીઓ, પરસ્પરમાં કહેવા લાગ્યાં કે, “ દેવે સાઈ કરીને પાછું કેવું બગાડયું છે ? ” સર્વે માણસો, શરીરોમાં દુબળાં થઈ ગયાં હતાં, મનમાં દુઃખિત થયાં હતાં, મલિન મોહોડાંઓવાળાં થઈ ગયાં હતાં, જેઓની પાસેથી મધ છીનવી લેવામાં આવ્યું હોય, એવી મધમાંથીઓની પેઠે, વિદૂલ થયાં હતાં. ॥ ૨ ॥ હાથ ધસતાં હતાં, માથાં ધુણવીને પસ્તાવે કરતાં હતાં અને પાંખો

વગરનાં પક્ષીઓની પેઠે વ્યાકુલ થયાં હતાં. રાજદરબારમાં લોકોની મોટી ભીડ થઈ આ સમયને, લોકોને અપાર ખેદ વર્ણવેલા જાય એમ નથી. ॥ ૩ ॥ મંત્રીઓએ, રાજને ધરતીપરથી ઉઠાડીને બેસાડયા અને 'રામ પધાર્યા છે,' એવા પ્રિય વચન કહ્યાં. રાજા એ પુત્રોને અને સીતાજીને જોઈ, બહુ જ વ્યાકુલ થયા. ॥ ૪ ॥

દો-સીય સહિત મૃત મુખગ દોડ, દેશ દેસી અકુલાય ॥

બારહિં બાર સનેહ વશ, રાડ લિયે ઊર લાય ॥ ૮૪ ॥

સીતા સહિત બન્ને સુંદર પુત્રોને જોઈ જોઈ, ગભરાઈ ગભરાઈને સ્નેહને વશ થયેલા રાજાએ, તેઓને વારંવાર છાતીમાં લગાવ્યાં ॥ ૮૪ ॥

ચૌ-સકઈ ન બોલિ વિકલ નર નાહુ । શોક જનિત ઊર દારણ દાહુ ॥

નાઈ શીશ પદ અતિ અનુરાગા । ઉઠિ રઘુનાથ વિદા તવ માંગા ॥ ૧ ॥

પિતુ અશીશ આયમુ મોહિં દીજૈ । હર્ષ સમય વિસ્મય કત કીજૈ ॥

તાત કિયે પ્રિય પ્રેમ પ્રસાદુ । યશ જગ જાય હોય અપવાદુ ॥ ૨ ॥

મુનિ સનેહ વશ ઉઠિ નર નાહા । વૈઠારે રઘુપતિ ગહિ બાંહા ॥

મુનહુ તાત તુમકંહ મુનિ કહૈં । રામ ચરાચર નાયક અહૈં ॥ ૩ ॥

શુભ અરુ અશુભ કર્મ અનુહારી । ર્શ દેહ ફલ હૃદય વિચારી ॥

કરૈ જો કર્મ પાવ ફલ સોઈ । નિગમ નીતિ અસ કહ સબ કોઈ ॥ ૪ ॥

દશરથ રાજા હૃદયમાં શોકથી ઉત્પન્ન થયેલા દારુણ દાહને લીધે વિદુલ થ જવાથી કશું બોલી શકતા ન હતા. આ સમયમાં રામચંદ્રજીએ, ઉઠી, અતિપ્રેમથી ચરણોમાં માથું નમાવી, રજા માગી કે, ॥ ૧ ॥ “હે પિતાજી ! મને આશિસ્ આપો. હર્ષના સમયમાં શા માટે ખેદ કરો છો ? હે તાત ! અમે કે જેઓ આપને પ્રિય છીએ, તેઓના ઉપર, આ સમયમાં પ્રેમ અને પ્રસાદ કરવાથી યશ જ રહેશે અને જગતમાં નિન્દા થશે. ” ॥ ૨ ॥ રામજી બોલવું સાંભળી, સ્નેહને વશ થયેલ રાજાએ ઉઠી, ખાંડ પકડીને રામને બેસાડયા અને કહ્યું કે, “હે પુત્ર ! સાંભળો મુનિએ કહે છે કે, રામ સચરાચર જગતના સ્વામી છે. ॥ ૩ ॥ (આપ ઈશ્વર છો, માટે આ સમયમાં જે યોગ્ય હોય, તે કરવું, એ આપનું કામ છે.) ઈશ્વર શુભાશુભ કર્મોને અદ્ધ સરી, હૃદયમાં વિચાર કરીને, પ્રાણીઓને ફળ આપે છે અને જે કરે, તેને જ ફળ ન પ્રાપ્તિ થાય છે એવો વેદનો સિદ્ધાંત છે, એમ સર્વે કોઈ કહે છે. ॥ ૪ ॥

દો-ઔર કરૈ અપરાધ કોડ, ઔર પાપ ફલ ભોગ ॥

અતિ વિચિત્ર ભગવંત ગતિ, કો જગ જાને યોગ ॥ ૮૫ ॥

પણ મારી બાબતમાં તો અપરાધ કોઈ કરે અને ફળ કોઈ ભોગવે, એવું વિપરીત બન્યું છે. (અપરાધ કેટલીએ કર્યો છે અને ફળ હું ભોગવું છું.) જગતમાં આપને અત્યંત વિચિત્ર ગતિને બાજીવાને કોણ સમર્થ છે ? કોઈ નથી. ” ॥ ૮૫ ॥

૧ આ સમયમાં ‘રખેને રાજા હમણું જ મરી જાય’ એમ ધારીને, રામચંદ્રજી રાજા હૃદયમાં, કાંઈક પોતાના ઈશ્વરત્વનું બાન કરાવ્યું, તેથી રાજાએ કહ્યું છે.

चौ०-राम राम राखन हित लागी । बहुत उपाय किये छल त्यागी ॥
 लखा राम रख रहत न जाने । धर्म धुरंधर धीर सयाने ॥ १ ॥
 तब वृष सीय लाय उर लीन्ही । अतिही बहुत भांति सिख दीन्ही ॥
 कहि बनके दुख दुसह सुनाये । सासु श्वसुर पितु सुख समुझाये ॥ २ ॥
 सिय मन रामचरण अनुरागा । घर न सुगम बन अगम न लागा ॥
 औरहुँ सब हि सीय समुझाई । कहि कहि विपिन विपति अधिकाई ॥ ३ ॥
 सचिव नारि गुरु नारि सयानी । सहित सनेह कहहि मृदु वानी ॥
 तुम कहूँ तौ न दीन बनवास । करहु जो कहहि श्वशुर गुरु सासु ॥ ४ ॥

રાજાએ, રામને રાખવાને વાસ્તે ખરા અંતઃકરણથી ઘણા ઉપાયો^૧ કર્યા પણ રામ કે જે ધર્મધુરંધર, ધીર અને પ્રવીણ છે, તેમની, રહેવાની નહીં, પણ જવાની જ મરણ જોવામાં આવી. ॥ ૧ ॥ ત્યારે રાજાએ, સીતાજીને, પોતાની છાતીમાં લગાવ્યાં, અત્યંત ઘણા ઘણા પ્રકારની શીખામણ દીધી, વનનાં દુઃસ્વહ દુઃખો કહી સંભળાવ્યાં અને સાસુ સસરાની પાસે તથા પિતાની પાસે રહેવાનાં સુખો સમજાવ્યાં. ॥ ૨ ॥ પણ સીતાજીનું મન, રામનાં ચરણોમાં જ અત્યંત પ્રેમયુક્ત હતું, તેથી તેમને ઘર ગમ્યું નહીં અને વનનો અણગમો થયો નહીં. બીજાં સઘળાંઓએ પણ વનનાં દુઃખોની અધિકતા કહી કહીને સીતાજીને સમજાવ્યાં પણ તેઓનું સમજાવવું પણ વ્યર્થ ગયું. ॥ ૩ ॥ મંત્રીઓની ઓળખે, તથા શુરપત્નીએ, સ્નેહ સહિત કોમળ વાણીથી સીતાજીને કહ્યું કે, “હે પ્રવીણ જનકી ! રાજાએ, તમને તો વનવાસ દીધો નથી, માટે સસરા, શુર અને સાસુ, જે કહે છે, તે કરો.” ॥ ૪ ॥

दो०-शिव शीतल हित मधुर मृदु, मुनि सीतहि न मुहानि ॥

शरद चंद्र चांदिनि लगत, जनु चकई अकुलानि ॥ ८६ ॥

એઓની શીતલ, હિતકારી, મધુર અને કોમળ શીખામણ પણ સીતાજીને ગમી નહીં. જેમ શરદ્ગુણના ચંદ્રની શીતલ તથા કોમળ ચાંદની લાગવાથી પણ ચક્રવાકી ગભરાય (તેમ તે ઓઓની શીતલ તથા કોમળ શીખામણથી પણ સીતાજી ગભરાયાં.) ॥ ૮૬ ॥

चौ०-^१सीय सकुच वन उतर न देई । सो मुनि तमकि उठी कैकेई ॥

मुनि पटभूषण भाजन आनि । आगे घर बोली मृदु वानी ॥ १ ॥

वृषहि माणमिय तुम रघुवीरा । शील सनेह न छाडहि भीरा ॥

मुकुत मुयस परलोक नशाऊ । तुमहिं जान वन कहहि न काऊ ॥ २ ॥

૧ પ્રથમ ‘રાજા રામ કહે જોદિ તેહિ માતી’ તથા ‘મરત હિ ભગસિ વેહું યુવરાજ’ એ રીતે દેકેથીને સમજાવવારૂપ લૌકિક ઉપાય કર્યા અને પછી ‘વિધિ હિ મનાવ રાઝ મનમાંથી, જોદિ રજનાથ ન કાનન જાઈ’ તથા ‘સુમિરિ મહેષ હિ કહ નિહોરી’ એ યોગાઇઓમાં કહ્યા પ્રમાણે, દૈવી ઉપાયો પણ કર્યા, ઇત્યાદિ સમજી લેવું.

અસ વિચારિ સોઈ કરહુ જો ભાવા । રામ જનનિ સિલ્લ મુનિ મુલ્લ પાવા ॥

ભૂપહિ વચન વાળ સમ લાગે । કરહિં ન પ્રાણ પયાન અભાગે ॥ ૩ ॥

‘ સીતા, લક્ષ્મણી ઉત્તર દેતાં નથી, ’ એવું સ્ત્રીઓનું બોલતું સાંભળી, ‘ રખેને સીતા અહીં રહી જાય, ’ એવી શંકાથી કૈકયી, અમકી ઉઠી, અને તુરત જ વલ્કલ વસ્ત્રો, તુલસીની માળા વગેરે ભૂષણો અને તુંબડાં વગેરે પાત્રો, કે જેઓ, મુનિજનને લાયક છે, તેઓને લાવી, આગળ ધરીને કોમલ વાણી બોલી કે, ॥ ૧ ॥ “ હે રામચંદ્રજી ! તમે રાજાને પ્રાણપ્રિય છો, તેથી સ્વાભાવિક રીતે હની સાંકડને લીધે, રાજા, તમને છોડશે નહીં. પુણ્ય, પરલોક અને સુકીર્તિ નષ્ટ થઈ જાય, તોપણ રાજા, તમને કદી પણ વનમાં જવાનું કહેનાર નથી. ॥ ૨ ॥ આમ છે, એટલા માટે હવે તમે વિચાર કરી, તમારા મનને ગમતું હોય તે કરો. ” કૈકયીની શીખામણ સાંભળીને, રામ હર્ષ પામ્યા, પણ રાજાને તે વચનો બાણ જેવાં લાગતાં, રાજા તો મનમાં એમ જ બોલવા લાગ્યા કે, “ આ મારા અભાગિયા પ્રાણ જતા નથી. ॥ ૩ ॥

ચૌ૦-જબ મુનિ વસન રામ તન ધારે । નર નારી લલિત મયે દુલારે ॥

પહેરે લષણ વસન તનુ માર્હીં । સીય ગઈ લલિત સહમિ તહાર્હીં ॥ ૪ ॥

હાથ કિયે વલ્કલ મુકુમારી । ઠાઠી મરે લાજ ઝર મારી ॥

પહર ન જાનત મન અકુલાની । રામ ઓર લલિત કહ મૃદુ વાની ॥ ૫ ॥

મુનિ જન કોહિ વિધિ વાંધત ચીરા । સો નહિ મૈં જાનત રઘુવીરા ॥

અસ કહ ચલ્યો નૈન બહિ વારી । મુનિ પ્રમુડે ધીર ધરિ મારી ॥ ૬ ॥

નિજ કરસો પહરાવન લાગે । લલિત નર નારિ મહા દુલ્લ પાગે ॥

તબ વસિષ્ઠ ઉઠિ કિયો નિવારણ । સિય નહિ કરિહૈં યહ પટ ધારણ ॥ ૭ ॥

રામચંદ્રજીએ જ્યારે વલ્કલ વસ્ત્રો પહેર્યા ત્યારે તે જોઈને નર નારીઓ બહુ દુઃખ પામ્યાં. લક્ષ્મણજીએ, પણ શરીરપર વલ્કલ વસ્ત્રો પહેર્યાં. સુકુમાર સીતાજી તો વલ્કલ વસ્ત્રોને નજરે દેખતાં જ ભયભીત થઈ ગયાં, ॥ ૪ ॥ પણ તેઓને હાથમાં લઈ પહેરવાને વાસ્તે ઉભાં થયાં અને હૃદયમાં બહુ જ લજવા લાગ્યાં. પોતે જો વસ્ત્રોને પહેરી જાણતાં ન હતાં, તેથી ગભરાઈ, રામની તરફ જોઈ કોમળ વાણીથી ॥ ૫ ॥ “ હે રઘુવીર ! મુનિજનો, કઈ રીતે વલ્કલ વસ્ત્રો પહેરે છે ? તે હું જાણતી નથી. ” આમ બોલીને, નેત્રોમાંથી અશ્રુઓ ચલાવવા લાગતાં, તે વચનો સાંભળી, ભારે ધીરજ ધરી, ઉભા થઈને ॥ ૬ ॥ રામચંદ્રજી, પોતાના હાથથી પહેરાવવા લાગતાં, તે જોઈને નર નારીઓ મોટા દુઃખમાં નિમગ્ન થયાં. આ સમયમાં વસિષ્ઠ મુનિએ ઉઠીને અટકાવ કર્યો કે, “ સીતા, આ વસ્ત્રોને ધારણ નહીં કરે. ॥ ૭ ॥

દો૦-મુન્દર ભૂષણ વસન યુત, સિતા ચલહિ પ્રમુદ સાથ ॥

મુનિ વસિષ્ઠકે વચન તબ, તજે વસન રઘુનાથ ॥ ૮૭ ॥

પણ સુંદર ભૂષણોને તથા વસ્ત્રોને પહેરીને સિતા રામની સાથે જશે.” વસિષ્ઠ મુનિનાં વચન સાંભળીને રામચંદ્રજીએ વલ્કલ વસ્ત્રો પહેરાવવાં છોડી દીધાં.^૧ ॥ ૮૭ ॥

લોગ વિકલ મૂર્ચ્છિત નર નાહુ । કાહ કરિય કહ્નુ સૂક્ષ્મ ન કાહુ ॥

રામ તુરત મુનિ વેષ બનાઈ । ચલે જનક જનનિહિ શિર નાઈ ॥ ૧ ॥

લોકો વિદુલ થઈ ગયાં અને રામ મૂર્છિત થઈ ગયા. ‘હવે શું કરીએ? કશું સૂઝતું નથી!’ એમ સર્વે માણસો, બોલાવા લાગ્યાં. રામચંદ્રજી, તુરત મુનિનો વેષ ધરી, માતાપિતાને માથું નમાવીને ત્યાંથી ચાલ્યા. ॥ ૧ ॥

દો—સજિ વન સાજ સમાજ સવ, વનિતા વંધુ સમેત ॥

વંદિ વિમ ગુરુ ચરણ પ્રથુ, ચલે કરિ સવહિ અચેત ॥ ૮૮ ॥

રામચંદ્રજી, વનને છાજતો સઘળો સમાજ સજી, બ્રાહ્મણોનાં તથા ગુરૂનાં ચર-
ણોમાં પ્રણામ કરી, સર્વને શોકથી બેભાન કરી, સીતાજીની અને લક્ષ્મણજીની સાથે ચાલ્યા. ॥ ૮૮ ॥

ચૌ—નિકસિ વસિષ્ઠ દ્વાર મયે ઠાઠે । દેલે રામ વિરહ દવ બાઠે ॥

કહિ મિય વચન સકલ સમુદ્ધાયે । વિમ વૃંદ રઘુવીર બુલાયે ॥ ૧ ॥

ગુરુસન કથિ વરણસન દીન્હે । આદર દાન વિનય વશ કીન્હે ॥

યાચક દાન માન સંતોષે । મીત પુનીત પ્રેમ પરિપોષે ॥ ૨ ॥

દાસી દાસ બોલાય વહોરી । ગુરુહિ સૌંપિ બોલે કર જોરી ॥

સબકૈ સાર સંભાર ગુસાઈ । કરવ જનક જનનીકી નાઈ ॥ ૩ ॥

બારહિં બાર જોરિ યુગ પાની । કહત રાવ સવ સન મૃદુ વાની ॥

સોઈ સવ ભાતિ મોર હિતકારી । જાતે રહાઈં મુઆલ મુખારી ॥ ૪ ॥

રાજદ્વારમાંથી નીકળી, વસિષ્ઠ મુનિના દરવાજાપર ઉભા રહ્યા, ત્યાં જોવામાં આવ્યું કે, ‘સર્વે લોકોને વિરહરૂપી દાવાગ્નિ વૃદ્ધિ પાગ્યે છે.’ રામચંદ્રજીએ, પ્રિય વચનો કહી કહીને સર્વ લોકોને સમજાવ્યા ॥ ૧ ॥ અને પછી બ્રાહ્મણોના સમૂહને બોલાવી, ગુરુને કહીને બ્રાહ્મણોને ચૌદ વર્ષ સૂધી ભોજન ખરચ ચલાવવાનું દ્રવ્ય આપાવ્યું. બીજા લોકોને પણ આદર દેવાથી તથા વિનયથી સંતોષીને, પછી ચાચક લોકોને દાન માનથી સંતોષ્યા અને તે પછી મિત્રોને પણ પવિત્ર પ્રેમથી રાજી કર્યા. ॥ ૨ ॥ પછી પોતાનાં સઘળાં દાસી દાસોને બોલાવી, ગુરુના હાથમાં સૌંપી, હાથ જોડીને બોલ્યા કે, “હે ગુરૂમહારાજ ! જેમ માતા પિતા બાલકોની સાર સાંભાળ લે, તેમ આપ, આ સઘળાંઓની સાર સંભાળ લેજો.” ॥ ૩ ॥ એ પ્રમાણે રામચંદ્રજી, વારંવાર બન્ને હાથ જોડી, સર્વે લોકોને કામળ વાણીથી કહેવા લાગ્યા કે, “જેથી રાજ સુખી રહે, તે કામ કરજો અને તેવાં કામ કરનારાઓને, હું મારા હિતકારી ગણીશ. ॥ ૪ ॥

દો—માતુ સકલ મેરે વિરહ, જેનિ ન હોઈં દુલ્હ દીન ॥

સોઈ ઉપાય તુમ કરહુ સવ, પુર જન પરમ મવીન ॥ ૮૯ ॥

भारी सवणी भाताओ, भारा विचोगमां जे उपायेथी दुःखी तथा दीन न थाय
ते उपाये करजे. हे पुरवासीओ ! तमेा सर्व परम प्रवीणु छी, भाटे वधारे छुं
कहेबु ?" ॥ ८८ ॥

चौ०—यहि विधि राम सबहि समुझावा । गुरुपद पब हर्षि शिर नावा ॥
गणपति गौरि गिरीश मनाई । चले अशीश पाय रघुराई ॥ १ ॥
राम चलत अति भयउ विषाद । कहि न जाय पुर आरत नाद ॥
कुशकुन लंक अवध अति शोक । हर्ष विषाद विवश सुर लोक ॥ २ ॥
गइ मूर्छा तब भूपति जागे । बोलि सुमंत कहन अस लागे ॥
राम चले वन प्राण न जाहीं । कोहिं सुख लागि रहे तनु माहीं ॥ ३ ॥
यहिते कवन विथा बलवाना । जो दुख पाय तजहि तनु प्राना ॥
पुनि धरि धीर कहै नर नाहू । ले रथ संग सखा तुम जाहू ॥ ४ ॥

आ प्रभाषे सर्वने समझावी, आनंदथी गुरुनां घरछांमां भाथुं नभावी, गण-
पतिने, पार्वतीने अने सहशिवने भनावी, सर्वनी आशीस लधने त्यांथी आल्या. ॥ १ ॥
रामचंद्रलना आलवाना समथमां पुरवासीओने अत्यंत जेद थयो, आभा शंकरमां
बल्योये न अथ ज्योवा आर्त नाइ थर्ध रह्यो. लंकांमां मृत्युसूचक अपशकुनो थयां, अयो-
ध्यामां अत्यंत शोक व्यापी रह्यो अने देवताओ, पोटानां कर्तव्यनी सिद्धि जेधने
अत्यंत राख थया तथा पोटानां कर्तव्यथी अयोध्यामां विपत्ति थयेली जेधने अत्यंत
जेद पक्ष पाओ. ॥ २ ॥ आ समथमां भूर्छा उतरि जतां सयेत थयेला राज, सुमंत्रने
जोलावीने कहेवा लाओ हे, “ राम वनमां गया अने भारा प्राणु जता नथी. आ प्राणु
ते कथा सुधने वारते शरीरमां लागी रह्यो कुशे ? ॥ ३ ॥ आथी वधारे कध पीडा भल-
वत्तर डोली कुशे ? हे जेथी प्राणु दुःख पाभीने शरीरने छोडी दे. ” वणी धीरज
धरीने राज जाल्यो हे, “ हे सुमंत्र ! तुं रथ लध, रामनो महदगार थधने जा. ॥ ४ ॥

दो०—सुति सुकुमार कुमार दोउ, जनक सुता सुकुमारि ॥

रथ चढाय दिखराय वन, फिरहि गये दिन चारि ॥ ९० ॥

अत्यंत सुकुमारपणवाणा भन्ने कुमारने तथा सुकुमारी सीताने, रथमां बढावी
वन डेगडावीने आरेक दिवस जतां पाछी करी आव. ॥ ९० ॥

चौ०—जो नहि फिरहि धीर देउ भाई । सत्य संघ दृढ व्रत रघुराई ॥
तौ तुम विनय करेहु कर जोरी । फेरिय प्रभु मिथिलेश किशोरी ॥ १ ॥
जब सिय कानन देखि डराई । कहेहु मोरि सिख अवसर पाई ॥
सामु भवुर अस कहेउ सँदेशू । पुत्रि फिरिय वन बहुत कलेशू ॥ २ ॥
पितृ गृह कबहुँ कबहुँ समुहारी । रहेउ जहां रुचि होय तुहारी ॥
इहि विधि करेहु उपाय कदम्बा । फिरइ तौ होइ प्राण अवलम्बा ॥ ३ ॥
नार्हित मोर मरण परिणामा । कहु न बसाय भयो विधि वामा ॥
अस कहि मूर्च्छित परयो महिराउ । राम लवण सिय आन दिखाऊ ॥ ४ ॥

બન્ને ભાઈઓ ધીર છે અને વળી રામ તો સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા તથા દૃઢ મતવાળા છે, તેથી તેઓ બે પાછા ન કરે તો તું હાથ બેઠી, રામની પાસે વિનતી કરજે કે, 'હે પ્રભુ ! જનક રાજાની' કુંવરીને પાછાં મોકલો.' ॥ ૧ ॥ જ્યારે સીતા, વનને બેઠીને ડરે, ત્યારે તું લાગ બેઠીને આ મારા શીખવેલા અક્ષરો બોલજે કે, તમારાં સાસુએ તથા સસરાએ તમને પાછાં ફરવાનું કહેવરાવ્યું છે. હે પુત્રિ ! વનમાં ઘણાં દુઃખ છે, માટે પાછાં ઘેર ચાલો, ॥ ૨ ॥ કોઈ સમયે પિતાને ઘેર અને કોઈ સમયે સાસરે એમ જ્યાં તમારી રુચિ હોય ત્યાં રહેજો.' હે સુમંત્ર ! આ પ્રમાણે અનેક ઉપાયો કરજે. કેમે કરી સીતા પાછાં આવે તો, મારા પ્રાણોને આધાર મજો. ॥ ૩ ॥ નહીં તો પરિણામે માઈ મરણ જ છે. હાય હાય ! મારાથી કશું બની શક્યું નહીં. વિધાતા પ્રતિકૂલ થઈ ગયો." આમ કહીને રાજા, 'અરે ! કોઈ રામને, લક્ષ્મણને અને સીતાને, અહીં લાવીને મારી નજરે કરો,' એમ બોલતા બોલતા મૂંઝેલ થઈને ઘરતીપર પડ્યો. ॥ ૪ ॥

દો—પાય રજાયસુ નાય શિર, રથ અતિ વેગ બનાય ॥

મગડ જહાં વાહર નગર, સીય સહિત દોડ માય ॥ ૧૧ ॥

સુમંત્ર મંત્રી, રાજાની આજ્ઞા લઈ, માથું નમાવી, અતિ ઝડપથી રથને તૈયાર કરી, તે રથને લઈને, નગર બહાર ગયો, કે જે સ્થલમાં સીતા સહિત બન્ને ભાઈઓ હતા. ॥૬૧

ચૌ—તવ સુમંત નૃપ વચન મુનાયે । કરિ વિનતી રથ રામ ચઢાયે ॥

ચઢિ રથ સીય સહિત દોડ માઈ । ચલે હૃદય અવધહિ શિર નાઈ ॥ ૧ ॥

ચલત રામ લલિ અવધ અનાથા । વિકલ લોગ લાગે સબ સાયા ॥

કૃપાસિન્ધુ બહુ વિધિ સમુદ્ધાવહિં । ફિરહિં પ્રેમ વશ પુનિ ફિરિ આવહિં ॥૨॥

લાગત અવધ મયાવનિ ભારી । માનહુ કાલ રાતિ ઔધિયારી ॥

ધોર જંતુ સમ પુર નર નારી । ઢરપહિં એકહિ એક નિહારી ॥ ૩ ॥

ઘર મશાન પરિજન જનુભૂતા । સુત હિત મીત મનહુ યમદૂતા ॥

વાગનહ વિટપ વેલિ કુશિલાહીં । સરિત સરોવર દેલિ ન જાઈ ॥ ૪ ॥

સુમંત્રે, રાજાનાં વચનો સંભળાવી, વિનતિ કરીને રામચંદ્રજીને રથમાં બેસાડ્યા. સીતા સહિત બન્ને ભાઈઓ, રથમાં ચઢી હૃદયથી અયોધ્યાને પ્રણામ કરીને ચાલ્યા. ॥૧॥ રામના ચાલવાના સમયમાં અયોધ્યા અનાથ થઈ ગઈ, અને અયોધ્યાનાં સર્વ લોકો વિહ્વલ થઈને સાથે ચાલ્યાં. કૃપાના સસુદ્રરૂપ રામચંદ્રજી, તે લોકોને સમભવવા લાગતાં, તે લોકો પાછા ફરવા લાગ્યાં, પણ પ્રેમને વશ થઈને પાછાં રામની પાસે આવવા લાગ્યાં. ॥ ૨ ॥ અયોધ્યા, જાણે અંધારી કાલ રાત્રિ હોય એવી ભયંકર દીસવા લાગી. શેઢેરનાં સ્ત્રીપુરુષો, પરસ્પરને ઘોર પ્રાણીઓ જેવાં દેખીને એકથી એક ડરવા લાગ્યાં. ॥ ૩ ॥ ઘરો, મસાણો જેવાં, પરિજનો, ભૂત પ્રેતો જેવાં અને પુત્રો, સ્નેહીઓ

૧ જનક રાજાની કુંવરી કહેવાતો અભિપ્રાય એ છે કે, 'હું જનક રાજાને શો જવાબ દઈશ ?' ૨ જે રપદ પ્રણામ કરે, તે લોકો કંપના કરે કે, 'અયોધ્યામાં હજી પ્રીતિ છે અને રાજ્ય છોડવામાં કલેશ થાય છે,' તેથી હૃદયથી પ્રણામ કર્યો.

તથા મિત્રો, યમદૂતો જેવાં જણાવા લાગ્યા. આગેમાં વૃક્ષો તથા લતાઓ, કરમાઈ ગયાં અને નદીઓ તથા તળાવો, એવાં જાય નહીં એવાં ભયંકર દેખાવા લાગ્યાં ॥ ૪ ॥

દો०—હથ ગય કોટિન્હ કેલિ મૃગ, પુર પશુ ચાતક મોર ॥

પિક રથાંગ શુક સારિકા, સારસ હંસ ચકોર ॥ ૧૨ ॥

હાથીઓ, ઘોડાઓ, કરોડો કીડા કરવાનાં પશુઓ, નગરનાં ગાય, હેંસ વગેરે પશુઓ, બપૈયાઓ, મોર, કૈયલ, રથાંગ, પોપટ, મેનાઓ, સારસો, હંસો તથા ચક્રોશ, ॥ ૬૨ ॥

ચૌ०—રામ વિયોગ વિકલ સર્વ ટાઢે । જહૈં તહૈં મનહુ વિચિ લિલિ કાઢે ॥

નગર સકલ જનુ ગહવર ભારી । સ્વગ મૃગ વિપુલ સકલ નર નારી ॥ ૧ ॥

વિધિ કૈકયી કિરાતિનિ કીન્હી । જોહિ દવ દુસહ દશહુ દિશિ દીન્હી ॥

સહિ ન સકે રઘુવર વિરહાંગી । ચલે લોગ સર્વ વ્યાકુલ ભાંગી ॥ ૨ ॥

સર્વહિ વિચાર કીન્હ મનમાર્હી । રામ લષણ સિય વિન મુલ નાર્હી ॥

જહાં રામ તહૈં સર્વ સમાજુ । વિનુ રઘુવીર અવધ કેહિ કાજુ ॥ ૩ ॥

ચલે સાથ અસમંત્ર દઢાઈ । મુર દુર્લભ મુલ સદન વિહાઈ ॥

રામ ચરણ પંકજ મિય જિનર્હી । વિષય ભોગ વશ કરહિં કિ તિનર્હી ॥ ૪ ॥

એ સર્વે, રામના વિયોગથી વિહ્વલ થઈ જવાને લીધે; જાણે ચિત્રોમાં આગળેલાં હોય તેમ જ્યાં ત્યાં જેમનાં તેમ સ્થિર થઈ રહ્યાં. સઘળું અયોધ્યા નગર જાણે ભયંકર જંગલ હોય એવું જણાવા લાગ્યું. સઘળાં નર નારીઓ જાણે અનેક જંગલી પશુ પક્ષીઓ હોય એવાં જણાવા લાગ્યાં ॥ ૧ ॥ અને કૈકયી, જાણે વિદ્યાતાએ લીલડી રચી હોય. એવી જણાવા લાગી, કે જેણે દશે દિશાઓમાં દુરસહ દાવાનલ લગાવી દીધો. રામના વિરહરૂપી દાવાનળનું સહન નહીં કરી શકાયાથી, અત્યંત વ્યાકુલ થયેલાં લોકરૂપી પશુ પક્ષીઓ, અયોધ્યારૂપી જંગલમાંથી ભાગવા લાગ્યાં. ॥ ૨ ॥ સઘળાંઓએ, મનમાં વિચાર કર્યો કે, “ રામ, લક્ષ્મણ અને સીતા, એઓ વિના સુખ નથી. જ્યાં રામ હોય, ત્યાં જ સઘળો સમાજ શોભે. રામ વગર અયોધ્યામાં શું કામ છે ? ” ॥ ૩ ॥ આ પ્રમાણે મજબૂત વિચાર કરી, સર્વે લોકો દેવતાઓને પશુ ન મળે એવાં સુખોને તથા ધરોને છોડી દઈને, રામની સાથે ચાલ્યાં. જેઓને રામનાં ચરણારવિદ પ્રિય હોય, તેઓને વિષય ભોગો વશ કરી શકે કે ? ॥ ૪ ॥

દો०—બાલક વૃદ્ધ વિહાય ગૃહ, લોગ લોગ સર્વ સાથ ॥

તમસા તીર નિવાસ કિય, પ્રથમ દિવસ રઘુનાથ ॥ ૧૩ ॥

સર્વે લોકો, બાલકોને તથા વૃદ્ધોને ધરોમાં છોડી દઈને સાથે ચાલ્યાં. રામચન્દ્ર-જીએ, તમસા નામની નદીને કિનારે પહેલો ઉતારો કર્યો. ॥ ૬૩ ॥

ચૌ०—રઘુપતિ પ્રજા પ્રેમ વશ દેલી । સદય હૃદય દુલ્લભ મયલ વિશેષી ॥

કરુણામય રઘુનાથ ગુસાઈ । વેગિ પાય અર્હિ પીર પરાઈ ॥ ૧ ॥

કહિ સમેમ મૃદુ વચન મુહાયે । બહુ વિધિ રામ લોગ સમજાયે ॥

કિયે ધર્મ ઉપદેશ ધનેરે । લોગ પ્રેમ વશ ફિરહિ ન ફેરે ॥ ૨ ॥

શીલ સનેહ છાંદિ નહિ જાઈ । અસમંજસ વશ મયે રણુરાઈ ॥
લોગ શોક શ્રમ વશ ગયે સોઈ । કહુક દેવ માયા મતિ ગોઈ ॥ ૩ ॥
જવહિ યામ યુગ યામિની બીતી । રામ સચિવ સન કહેડ સમીતી ॥
સ્વોજ મારિ રથ હાંકહુ તાતા । આન ઉપાય બનૈ નહિ વાતા ॥ ૪ ॥

દયાળુ રામચંદ્રજી, પ્રભને, પ્રેમવશ થઈ, દુઃખ પામતી ભેઈ, હૃદયમાં તેઓના દુઃખથી વિશેષ દુઃખ પામ્યા. સ્વામી રામચંદ્રજી, પોતે કરુણામય હોવાથી, પરાધ પીડાને જલદી જ પ્રાપ્ત થાય, એ સ્વાભાવિક છે. ॥૧॥ રામચંદ્રજીએ, પ્રેમ ભરેલાં સુંદર કોમળ વચનો કહી કહીને, ઘણી ઘણી રીતે લોકોને સમજાવ્યાં અને તેઓને ઘણા ઘણા રાજ-સેવા આદિ ધર્મોના ઉપદેશો કર્યા, તોપણ પ્રેમને વશ થયેલાં એ લોકો, પાછાં વાળ્યા વળ્યાં નહીં ॥ ૨ ॥ સ્વાભાવિક રીતે જાણી શકાતો ન હતો^૧ અને તેઓને સાથે લઈ જવાય એમ પણ ન હતું, તેથી રામચંદ્રજીને સુઝવણુ થઈ પડી. શોકને તથા શ્રમને વશ થયેલાં લોકો, સુધ ગયાં અને દેવતાઓએ પણ, કંઈક તેઓની યુદ્ધિને મોહિત કરી દીધી.^૨ ॥ ૩ ॥ એ પોહોર રાત જતાં, રામે પ્રેમથી સુમંત્રને કહ્યું કે, ‘હે તાત ! હવે રથને આડો અવળો ચલાવી, તેના રસ્તાનો કશો પતો ન મળે એવો તેને હાંકજે, કે જેથી પ્રભાતે ખરી દિશા નહીં જાણવામાં આવતાં, આ લોકો, પાછા વળી જાય. લોકોને પાછા વાળવાનો ખીણે કોઈ ઉપાય બની શકે એમ નથી. ॥ ૪ ॥

દોઠ—રામ લષણ સિય યાન ચદિ, શંકુ ચરણ ચિત લાય ॥

સચિવ ચલાયડ તુરત રથ, ઇત ઉત સ્વોજ દુરાય ॥ ૧૪ ॥

રામ, લક્ષ્મણ તથા સીતા, અર્ધ રાતે જ શંકરનાં ચરણોનું સ્મરણ કરી,^૩ રથમાં ચઢતાં, સુમંત્રે, (લોકોને, રથ, કંઈ દિશામાં ગયો છે ? એની ખબર ન પડવા દેવાને વાસ્તે) રથને ઉલટો સુલટો ચલાવી, ગતિનાં ચિન્હોને નષ્ટ કરી નાખીને પછી યોગ્ય રસ્તે ચલાવી દીધો. ॥ ૬૪ ॥

ચૌઠ—જાગે સકલ લોક મયે મોરુ । ગયે રણુનાથ મયો અતિ શોરુ ॥

રથકર સ્વોજ કતહું નહિ પાવહિ । રામ રામ કહિ ચહું દિશિ ધાવહિ ॥ ૧ ॥

મનહુ વારિ નિધિ બૂડ જહાજૂ । મયડ વિકલ બડ વનિક સમાજૂ ॥

ઁકાહિ ઁક દેહિ ઉપદેશૂ । તજે રામ હમ જાનિ કલેશૂ ॥ ૨ ॥

નિંદહિ આપુ સરાહહિ મીના । ષિગ જીવન રણુવીર વિહીના ॥

જો પૈ મિય વિયોગ વિધિ કોનહા । તૌ કસ મરણ ન માંગે દીનહા ॥ ૩ ॥

યહિ વિધિ કરત વિલાપ કલાપા । આયે અવધ મરે પરિતાપા ॥

વિષમ વિયોગ ન જાય વચ્ચાના । અવધિ આશ સવ રાચહિ પ્રાના ॥ ૪ ॥

૧ કઠોર વચનો કહી શકાતાં ન હતાં. ૨ યુદ્ધિ, મોહિત થવાથી, જેઓને અર્ધ રાતે રામચંદ્રજીની હિલચાલની ખબર પણ નહીં પડી. ૩ સદાશિવ, ઈશ્વર હોવાથી અથવા રાત્રિમાં ચાલતાં સદાશિવના ગણેથી કોઈ વિઘ્ન ન થાય એટલા વાસ્તે અથવા સદાશિવ અર્થોધ્યાવાસીઓની રક્ષા કરે, એટલા વાસ્તે અથવા મોર્ગમા મંગલ થવા વાસ્તે અથવા સદાશિવના બ્રહ્મ રાવણને મારવાની ઇચ્છા છે, તેથી તેમાં સદાશિવની સંમતિ લેવા વાસ્તે સદાશિવનાં ચરણોનું સ્મરણ કર્યું.

પ્રભાત થતાં, સર્વે લોકો, જાગ્યાં અને જાગતાં જ, તેઓમાં, ‘રામચંદ્રજી જતા રહ્યા, જતા રહ્યા,’ એવો મોટો કોલાહલ થઈ રહ્યો. રથ ખરેખર કઈ દિશામાં ગયો ? એનો પતો નહીં મળતાં, તેઓ, રામ, રામ, કહીને, ચારે દિશાઓમાં ફેરવવા લાગ્યાં. ॥૧॥ જાણે સમુદ્રમાં વહાણ ડૂબવાના સમયમાં, તેમાં જેઠેલા અને બચથી વિપુલ થઈને કોલાહલ ચલાવી રહ્યાં હોય એવા તે વાણીઆ લોકો દીસવા લાગ્યાં. એક એકને ઉપદેશ દેવા લાગ્યાં કે, રામચંદ્રજીએ, કલેશ જાણીને આપણને છોડી દીધાં. ॥૨॥ એ લોકો, પોતાની નિંદા કરીને માછલાંઓને વખાણવા લાગ્યાં કે, “માછલાંઓ પાણીવિના જીવતાં નથી, માટે તેઓનાં જીવનને ધન્ય છે અને આપણે તો રામ વિના પણ જીવીએ છીએ, માટે આપણાં જીવનને ધિક્કાર છે.” જો વિદ્યાતાએ આપણને પ્રિય માણસોનો વિયોગ આપ્યો તો, હવે એ વિદ્યાતા, આપણને માગ્યું મરણ શા માટે નથી આપતો ?” ॥૩॥ આ પ્રમાણે અનેક પ્રકારના વિલાપો કરતાં અને પરિતાપથી ભરપૂર થયેલાં તે લોકો, પાછાં અયોધ્યામાં આવ્યાં. એઓને, રામચંદ્રજીના વિષમ વિયોગનું જે દુઃખ થયું, તેનું મારાથી વર્ણન કરી શકાતું નથી. સર્વે લોકોએ, રામચંદ્રજીના પાછા આવવાની અવધિ ઉપર આશા રાખીને પ્રાણ રાખ્યા. ॥૪॥

દોઠ—રામ દરશ હિત નેમ વ્રત, લગે કરન નર નારિ ॥

મનહુ કોક કોકી કમલ, દીન વિહીન તમારિ ॥ ૧૫ ॥

સઘળાં સ્ત્રી અને પુરુષો, રામનાં દર્શનને વાસ્તે નિયમે તથા વ્રતો કરવા લાગ્યાં અને જાણે સૂર્યનાં દર્શનથી રહિત થયેલાં ચક્રવાકો તથા કમળો હોય એવાં દીન દેખાવા લાગ્યાં. ॥૬॥

ચૌઠ—સીતા સચિવ સહિત દોઝ ભાઈ । શૃંગવેર પુર પહુંચે જાઈ ॥

उतरे राम देवसरि देखी । कीन्ह दंडवत हर्ष विशेषी ॥ १ ॥

લવણ સચિવ સિય કિયે પ્રણામ । સવહિ ભાંતિ સુખ પાયડ રામા ॥

गंग सकल मुद मंगल मूला । सब सुख करनि हरनि सब भूला ॥ २ ॥

કહિ કહિ કોટિક કયા પ્રસંગ । રામ વિલોકત ગંગ તરંગ ॥

सचिवहि अनुजहि मियहि सुनाई । विबुध नदी महिमा अधिकाई ॥ ३ ॥

મજ્જન કીન્હ પન્ય શ્રમ ગયડ । શુચિ ચલ પિયત મુદિત મન ભયડ ॥

सुमिरत जाहि मिटाई श्रम भार । तेहि श्रम यह लौकिक व्यवहार ॥ ४ ॥

સીતા અને સુમંત્ર, એઓ સહિત બન્ને ભાઈઓ, શૃંગવેર પુરના સમીપમાં જઈ પહોંચ્યા, રામચંદ્રજીએ, ગંગાજીને જોઈ, રથમાંથી ઉતરી, અત્યંત આનંદથી ગંગાજીને દંડવત કર્યા. ॥૧॥ લક્ષ્મણજી, સીતાજી અને સુમંત્ર, એઓએ પણ પ્રણામ કર્યાં ગંગાજી સર્વ આનંદમંગીઓનાં મૂળરૂપ છે, સઘળાં સુખો દેનારાં છે અને સંતાપોને

૧ કેટલાએક કહે છે કે, ‘મીનો’ એ નામની નિલ્દોની જાતિનાં વખાણ કરવા લાગ્યા કારણ કે, તેઓને, વનમાં રામનાં દર્શન થશે, એવો અર્થ પણ થાય. પરંતુ એ અર્થ, અસંગત છે. કેમ કે, જિન જીવન રુબીર વિહીન, એમ પાછળથી કહ્યું છે, માટે જેનું મરણ થઈ જાય, તેનો જ દાખલો જોઈએ.

હરનારાં છે, માટે તે સ્થલમાં રામચંદ્રજી, સઘળી રીતે સુખ પામ્યાં. ॥ ૨ ॥ રામચંદ્રજી, લક્ષ્મણજી વગેરેને કરોડો કથાઓના પ્રસંગો કહી કહીને ગંગાજીના તરંગોને ભેગા લાગ્યા. ત્યાં લક્ષ્મણજીને, મંત્રીને અને સીતાજીને, રામચંદ્રજીએ ગંગાજીના મહિમાના અધિકપણાનું વર્ણન કહી સંભળાવ્યું. ॥ ૩ ॥ જ્ઞાન કરવાથી, રામનો માર્ગસંબંધી પરિશ્રમ ટળી ગયો અને પવિત્ર જળ પીવાથી મનમાં આનંદ થયો. રામ, કે જેના સ્મરણમાત્રથી જ જન્મ મરણાદિકનો ભારે શ્રમ મટી જાય છે, તેમને શ્રમ થયાનું વર્ણન લૌકિક વ્યવહારથી જ કરવામાં આવે છે. ॥ ૪ ॥

દો-શુદ્ધ સત્ત્વિદાનંદ મય, રામ માત્ર કુલ કેતુ ॥

ચરિત કરત નર અનુહરત, સંસૃતિ સાગર સેતુ ॥ ૧૬ ॥

શુદ્ધ સત્ત્વિદાનંદમય અને સૂર્યવંશના ધ્વજરૂપ રામચંદ્રજી, મનુષ્યાવતારને અનુસરીને જે જે ચરિત્રો, કરે છે, તે સઘળાં ચરિત્રો સંસારરૂપી સમુદ્રમાં સેતુ (પુલ) રૂપ છે. ॥ ૯૬ ॥

ચૌ-યહ મુધિ ગૃહ નિષાદ જવ પાર્ષ । મુદિત લિયે પ્રિય બંધુ કુલાર્ષ ॥

હે ફલ ફૂલ મેંટ મરિ મારા । મિલન ચલેડ હિય હર્ષ અપારા ॥ ૧ ॥

કારિ દંડવત મેંટ ધરિ આગે । પ્રમુહિ વિલોકત અતિ અનુરાગે ॥

સહજ સનેહ વિવસ રઘુર્ષા । પૂછી કુશલ નિકટ બેઠાર્ષ ॥ ૨ ॥

નાથ કુશલ પદ પંકજ દેસે । મયજ ભાગ ભાજન જન લેસે ॥

દેવ ધરણિ ધન ધામ તુષારા । મૈં જન નીશ સહિત પરિવારા ॥ ૩ ॥

કૃપા કરિય પુર ધારિય પાંડ । યાપિય જન સવ લોગ સિંહાંક ॥

કહેડ સત્ય સવ સલા મુજાના । મોહિં દીનિ પિતુ આયસુ આના ॥ ૪ ॥

શૃંગવેર પુરના રાજા શુદ્ધ નામના ભિદ્ધને, જ્યારે રામચંદ્રજીના આવવાની ખબર મળી, ત્યારે તે શુદ્ધ, આનંદ પામી, પોતાના પ્રિય બંધુઓને યોલાવી, ભેટ કરવાનાં ફળ ફૂલોની ભારના ટોપલાઓ ભરાવી, હૃદયમાં અપાર હર્ષ પામતો, પામતો, મળવાને વાસ્તે આવ્યો. ॥ ૧ ॥ રામની પાસે જઈ, ઠંડવત્ કરી, મોહોડા આગળ ભેટો ધરીને અત્યંત પ્રેમથી રામને નિરખવા લાગ્યો. સ્વાભાવિક રીતે જ તે વશ થયેલા રામચંદ્રજી, શુદ્ધને પોતાના સમીપમાં બેસાડીને કુશલ પ્રશ્નો પૂછવા લાગ્યા. ॥ ૨ ॥ શુદ્ધ બોલ્યો કે, “હે નાથ ! આપના ચરણારવિન્દુ દર્શન મળ્યું, એ જ સર્વ પ્રકારનું કુશલ છે. આજ હું ભાગ્યના ધાત્રરૂપ થયો છું અને ભક્તજનોના લેખામાં આવ્યો છું. હે દેવ ! પૃથ્વી, ધન તથા ઘર, એ સઘળું આપનું જ છે. મારા પરિવાર સહિત, હું તો આપનાં નીચ કાચો કરનારો (દાસ) છું. ॥ ૩ ॥ કૃપા કરીને શૃંગવેર પથારી અને મને ભક્તજન કરીને સ્થાપો, કે જેથી પુરનાં સર્વ લોકો રાજા થાય.” રામચંદ્રજી બોલ્યા કે, “હે પ્રવીણ મિત્ર ! તમે જે કહ્યું, તે સઘળું સાચું છે, પણ મને પિતાએ, બીજી રીતની આજ્ઞા લીધી છે. ॥ ૪ ॥

૧ ઉત્તમનું સેવન એકલાં નહીં કરવું બ્રહ્મણે, એટલા માટે પ્રિય બંધુઓને યોલાવ્યા.

દો૦—વર્ષ ચારિ દસ વાસ વન, મુનિ વ્રત વેષ અહાર ॥

ગ્રામ વાસ નહિ ઉચિત મુનિ, ગૃહહિ મયલ દુલ્લ ભાર ॥ ૧૭ ॥

ચૌદ વર્ષ સુધી મુનિ વ્રતથી, મુનિ વેષથી અને કૃળ મૂલાદિકના આહારથી વનમાં રહેવાની આશા કહી છે; માટે ગામમાં^૧ વાસ કરવો ઉચિત નથી, ” આ સાંભળીને શુકને ભારે દુઃખ ઉત્પન્ન^૨ થયું. ॥ ૬૭ ॥

ચૌ૦—રામ લવણ સિય રૂપ નિહારી । કહર્હિ સમેમ ગ્રામ નર નારી ॥

તે પિતુ માતુ કહૌ સલિ કૈસે । જિન પઠયે બાલક વન એસે ॥ ૧ ॥

એક કહર્હિ મલ ભૂપતિ કીન્હા । લોચન લામ હમર્હિ વિધિ દીન્હા ॥

તવ નિવાદ પતિ ઉર અનુમાના । તરુ શિશુપા મનોહર જાના ॥ ૨ ॥

હે રઘુનાથ હિ ઠાંવ દિલ્વાવા । કહેલ રામ સવ ભાંતિ મુદ્દાવા ॥

પુર જન કરિ જુહાર ઘર આયે । રઘુવર સંધ્યા કરન સિધાયે ॥ ૩ ॥

ગૃહ સૈંભારિ સાયરી ઢસાર્દ । કુશ કિસલય મય મૃદુલ મુદ્દાર્દ ॥

શુચિ ફલ મૂલ મધુર મૃદુ જાની । દોના ભરિ ભરિ રાલસિ આની ॥ ૪ ॥

શુંગવેર પુરનાં સ્ત્રી પુરુષો, રામનાં, લક્ષ્મણનાં અને સીતાજીનાં રૂપને જોઈને પ્રેમથી વાતો કરવા લાગ્યાં કે, “હે મિત્રા ! હે સખીઓ ! જેઓએ આવાં બાલકોને વનમાં મોકલ્યાં છે, તે માભાપ કેવાં હશે ? તે કહેા.” ॥ ૧ ॥ વળી એક એકને કહેવા લાગ્યાં કે, “દશરથ રાજાએ બહુ સારું કયું છે, કે જેથી વિધાતાએ આપણને પણ નેત્રોના લાભ આપ્યો.” રામનાં વચનથી, શુક રાજાએ, હૃદયમાં વિચાર કરી, એક શીશુમનાં ઝાઝને જોઈ, તેને મનોહર બાણી, ॥ ૨ ॥ ત્યાં રામચન્દ્રજીને તેડી જઈને કેાણું દેખાડયું. રામચન્દ્રજી બોલ્યા કે, “આ જગ્યા ઉતારાને વાસ્તે સર્વ રીતે સારી છે.” ગામનાં લોકો, જુહાર કરીને પાતપોતાને ઘેર ગયાં અને રામચન્દ્રજી, સંધ્યા કરવા વાસ્તે ગંગાજીને કીનારે પધાર્યા. ॥ ૩ ॥ શુક રાજાએ, દર્શોની અને પાંદડાઓની કૌમળ તથા સુંદર શય્યા ઘણી સંભાળથી બનાવી દીધી અને મીઠાં, કૌમળ તથા પવિત્ર કૃળ ખૂણોને તપાસી, તેઓના દૂનાઓ લરી લરીને આગળ રાખ્યા. ॥ ૪ ॥

દો૦—સિય સુર્મત પ્રાતા સહિત, કંદ મૂલ ફલ લાય ॥

શયન કીન્હ રઘુવંસ મણિ, પૌંય પલોટત ખાય ॥ ૧૮ ॥

રામચન્દ્રજી, સંધ્યાવંદન કરી આવી, સીતાજી, સુમંત્ર તથા લક્ષ્મણજી સહિત કંદ, મૂળ તથા કૃળને આરોગીને શયન કરતાં લક્ષ્મણજી, તેમનાં ચરણ હાથવા લાગ્યા. ॥ ૬૮ ॥

૧ શુંગવેર ગામ હતું, તેથી (ગામમાં વાસ કરવો ઉચિત નથી, એમ કહ્યું, કિષ્કિન્ધાપુર છે, તેથી સુમીલને પુર ન જાવ ત્યાં વાર વરેલા, એમ કહેશે અને લંકા નગર છે, તેથી વિભીષણને પિતા લલન ને નગર ન જાકું, એમ કહેશે. બિષ્મને ગામમાં રહેવું જ ઉચિત છે. ૨ દુઃખ એ કે, આવા સુક્રમારો ઉપર આવો બોલો મૂક્યો છે અથવા ઘેર લઈ જવાની ઇચ્છા હતી, પણ તે પાર પડી નહીં, તેથી દુઃખ થયું.

૧૦-ઉટે લષણ મધુ સોવત જાની । કહિ સચિવહિ સોવન મૃદુ વાની ॥
 કહુક દૂરિ સજિ વાળ શરાસન । જાગન છગે વૈઠિ ધીરાસન ॥ ૧ ॥
 ગૃહ બુઝાય પાહર પ્રતીતી । ઠાંવ ઠાંવ રાસે અતિ પ્રીતી ॥
 આપુ લષણ પહૈં વૈઠેઝ જાઈ । કટિ ભાથા શર ચાપ ચઢાઈ ॥ ૨ ॥
 સોવત મધુહિ નિહારિ નિષાદ । મયડ પ્રેમ વશ હૃદય વિષાદ ॥
 તનુ પુલકિત જલ લોચન વહૈં । વચન સમેમ લષણ સન કહૈં ॥ ૩ ॥
 ભૂપતિ મવન સ્વભાવ મુહાવા । મુરપતિ સદન ન પટતર પાવા ॥
 મણિમય રચિત ચારુ ચૌવારે । જનુ રતિ પતિ નિજ હાથ સૈવારે ॥ ૪ ॥

પ્રભુને પોદી અયા ભાણી, ત્યાંથી ઉઠીને, લક્ષ્મણજીએ, ખડું જ ધીરા સ્વરથી
 સુમંત્રને સૂવાનું કહ્યું. પછી પોતે જરા છેટે ધનુષ બાણ સજ્જ કરી, ગોઠણપર બેસીને
 ભગવા લાગ્યા. ॥ ૧ ॥ ગુહ રાત્રીએ, વિશ્વાસપાત્ર પહેરેગીરોને બોલાવી, અત્યંત પ્રેમથી
 ઠેક ઠેકાણે ઉભા રાખ્યા, અને પોતે પણ ઠેકમાં બાથા બાંધી, ધનુષ બાણ ચઢાવી,
 લક્ષ્મણજીની પાસે જઈને બેઠા, ॥ ૨ ॥ પ્રભુને પોટેલા ભેઈ, પ્રેમને વશ થયેલા ગુહ
 રાત્રીને હૃદયમાં બેઠ થયો, શરીર રોમાંચિત થઈ ગયું અને નેત્રોમાંથી આંસુ વહેવા
 લાગ્યાં. એ ગુહ પ્રેમસહિત લક્ષ્મણજીની પાસે બોલ્યો કે, ॥ ૩ ॥ “હશરથ રાત્રીનું ઘર
 કે જે સ્વાભાવિક સુંદર છે, જેને ઈંદ્રના ઘરની ઉપમા પણ લાગુ ન પડે એવું છે, મહિ-
 મય અને સારી રીતે ગોઠવેલી ચાખારીઓવાળું છે, બધું કામદેવે, પોતાના હાથથી
 બનાવ્યું હોય એવું છે. ॥ ૪ ॥

૧૦-શુચિ મુવિચિત્ર મુખોગ મય, મુમન મુગન્ધ મુવાસ ॥

પલ્લંગ મંડુ મણિ દીપ જહૈં, સવ વિધિ સકલ મુપાસ ॥ ૧૧ ॥

અત્યંત પવિત્ર તથા વિચિત્ર લોગોથી ભરપૂર છે, પુષ્પોના તથા અત્તર આદિના
 મુગંધોવાળું છે, મહિમય સુંદર પલંગોવાળું છે, સંપૂર્ણ રીતે સઘળા આનંદોને આપે
 એવું છે, ॥ ૧૧ ॥

૧૦-વિવિધ વસન ઉપધાન તુરાઈ । હીર ફેન મૃદુ વિશદ મુહાઈ ॥
 તહૈં સિયરામ જયન નિશિ કરહૌં । નિજ છવિ રતિ મનોજ મદ હરહૌં ॥ ૧ ॥
 તે સિય રામ સાયરી સોયે । શ્રમિત વસન બિન જાહિં ન જોયે ॥
 માત પિતા પરિજન પુર વાસી । સત્તા મુશીલ દાસ અહ દાસી ॥ ૨ ॥
 જુગવહિં જિનીહ પ્રાણકી નાઈ । મહિ સોવત સો રામ મુસાઈ ॥
 પિતા જનક જમ વિદિત પ્રભાઝ । શ્વસુર મુરેશ સત્તા રણરાઝ ॥ ૩ ॥
 રામચન્દ્ર પતિ સો વૈદેહી । સોવત મહિ વિધિ વામ ન ફેહૌં ॥
 સિય રણુવીર કિ કાનન યોગુ । કર્મ પ્રધાન સત્ય કહ કોગુ ॥ ૪ ॥

અને દૂધના શીશુ જેવી સફેદ, કેમળ તથા મુશોભિત તળાઈઓથી, ઝાંઝીકા-
 ઝાંઝી તથા વિચિત્ર વસ્ત્રોથી શુદ્ધ છે, તેમાં રહે શયન કરનારાં અને પોતાની ચોભાથી

કામદેવના તથા રતિના મઠને હરનારાં ॥૧॥ તે જ આ સીતા અને રામ, આજ હર્ષના ખીછાનાપર સૂતાં છે અને પાસે એકે રાજવંશ જેવામાં આવતું નથી, એ મારાથી બેઠું હતું નથી. માતા, પિતા, પરિજનો, પુરવાસીઓ, સારા સ્વભાવવાળા મિત્રો, દાસો તથા દાસીઓ, ॥૨॥ જેની પ્રાણસમાન સંભાળ રાખે, તે સ્વામી રામચંદ્રજી, ધરતીપર પોઢ્યા છે. જ્ઞાનથી જગત્પ્રસિદ્ધ પ્રભાવવાળા જનક રાજા જેના પિતા છે ઇંદ્રના મિત્ર દશરથ રાજા, જેના સસરા છે ॥૩॥ અને રામચંદ્રજી, જેના પતિ છે એવાં આ સીતાજી, ધરતીપર પોઢ્યાં છે. અહો ! જગતમાં વિધાતા જેને પ્રતિકૂલ ન થાય એવો કોણ છે ? કોઈ નથી. સીતા અને રામચંદ્રજી વનને લાયક હોય કે ! લોકો સત્ય કહે છે કે, ‘સર્વ કરતાં પ્રારબ્ધ સુખ્ય છે.’ ॥ ૪ ॥

દો०—કેકય નંદિનિ મંદ મતિ, કઠિન કુટિલ પળ કીન્હ ॥

જેહિ રઘુનંદન જાનકિ હિ, સુખ અવસર દુઃખ દીન્હ ॥ ૧૦૦ ॥

મંદ બુદ્ધિવાળી કેકેયીએ, કઠિણ અને કુટિલ હૃદય પકડીને, રામને તથા સીતાને, સુખના સમયમાં દુઃખ દીધું છે. ॥ ૧૦૦ ॥

ચૌ०—મરે દિનકર કુલ વિટપ કુટારી । કુમતિ કીન્હ સવ વિશ્વ દુસ્વારી ॥

મરણ વિષાદ વિષાદ હિ મારી । રામ સીય મહિ જયન નિહારી ॥ ૧ ॥

બોલે લખમ મધુર મૃદુ બાની । જ્ઞાન વિરાગ ભક્તિરસ સાની ॥

કાહુ ન કોઢ સુખ દુઃખકર દાતા । નિજ કૃત કર્મ ભોગ સવ પ્રાતા ॥ ૨ ॥

યોગ વિયોગ ભોગ મલ મંદા । હિત અનાહિત મધ્યમ ભ્રમ મંદા ॥

જન્મ મરણ જઈ લગિ જગ જાલૂ । સંપતિ વિપતિ કર્મ અરુ કાલૂ ॥ ૩ ॥

ધરણિ ધામ ધન પુર પરિવાર । સ્વર્ગ નરક જઈ લગિ વ્યવહાર ॥

દેશિય મુનિય મુનિય મનમાંહીં । માયાકૃત પરમારથ નાહીં ॥ ૪ ॥

કેકેયી સૂર્યવંશરૂપી ઝાડને કાપવામાં કહાડીરૂપ થઈ છે. તેણે પોતાની કુમતિથી સઘળા જગતને દુઃખી કર્યું છે.” આ પ્રમાણે રામને અને સીતાને, ધરતીપર સૂતેલાં જેવાથી, ગ્રહ રાજાના મનમાં ભારે ખેદ થયો. ॥૧॥ લક્ષ્મણજી, જ્ઞાન રસથી, વૈરાગ્ય રસથી અને રસથી ભીંજાયેલી કોમળ તથા મધુર વાણી બોલ્યા કે, “હે ભાઈ ગ્રહ ! કોઈ પણ કાઠને સુખ દુઃખ આપનાર નથી. સર્વે લોકો, પોતપોતાનાં કરેલાં કર્મોનાં ફળોને લોગવે છે. ॥ ૨ ॥ યોગ, વિયોગ, ભોગ, સાઈ, નરક, હિત, અહિત અને મધ્યમ સ્થિતિ, એ સઘળું આંતિનાં ફેરુપ છે. સઘળા જગતરૂપી જાળમાં જે કોઈ જન્મ, મરણ, સંપત્તિ, વિપત્તિ, કર્મ, ફળ અને કાળ છે. ॥ ૩ ॥ પૃથ્વી, ઘર, ધન, પુર, પરિવાર, સ્વર્ગ, નરક અને સઘળો વ્યવહાર જેવામાં, સાંભળવામાં, કે બાંધવામાં આવે છે, તે તથા સઘળું જગત્ પણ માયાની જ બનાવટ છે, વાસ્તવિક નથી. ॥ ૪ ॥

દો०—સ્વમે હોય ચિત્તારી તૃપ, રંક નાક પતિ હોય ॥

જાગે લાભ ન હાનિ કહુ, તિમિ પ્રપંચ કિલ જોય ॥ ૧૦૧ ॥

જેમ સ્વપ્નમાં રાજા, બીજારી થઇ બંધ છે અને રાંક, ઇંદ્ર બની બંધ છે, પણ બાળ્યા પછી તેઓને કયો લાભ કે કશી હાનિ નથી અર્થાત્ જેમ સ્વપ્નના પ્રપંચ મિથ્યા છે, તેમ જ આ સઘળો બ્રહ્મતનો પ્રપંચ પણ મિથ્યા જ છે, એમ વિચાર કરવો. ॥૧૦૧

ષો-અસ વિચાર નહિં કીજિય રોષુ । કાઠુહિ વાદિ ન દેહય દોષુ ॥

મોહ નિષ્ઠા સર્વ સોવનિ હારા । દેસહિં સ્વપ્ન અનેક પ્રકારા ॥ ૧ ॥

યહિ જગ યામિનિ જાગહિં યોગી । પરમારથી પ્રપંચ વિયોગી ॥

જાનિય તર્હિં જીવ જગ જાગા । જવ સર્વ વિષય વિલાસ વિરાગા ॥ ૨ ॥

હોય વિવેક મોહ પ્રમ ભાગા । તવ રણુનાથ ચરણ અનુરાગા ॥

સત્તા પરમ પરમારથ एहू । મન કમ વચન રામ પદ નેહૂ ॥ ૩ ॥

રામ બ્રહ્મ પરમારથ રૂપા । અવિગત અલક્ષ અનાદિ અનૂપા ॥

સકલ વિકાર રહિત ગત મેદા । કહિ નિત નેતિ નિરુપહિં વેદા ॥ ૪ ॥

આવો વિચાર રાખીને શેષ રાખો મા અને કોઈને પણ વૃથા દોષ આપો મા. સર્વે લોકો મોહરૂપી રાત્રિમાં સૂતા છે અને તેથી અનેક પ્રકારનાં સ્વપ્નનાં દેખ્યા કરે છે. ॥ ૧ ॥ આ મોહરૂપી રાત્રિમાં પરમાર્થી અને પ્રપંચના સંબંધથી ભુક્ત થયેલા યોગીઓ જ જાગે છે. આ રાત્રિમાં જીવને ત્યારે જાગેલો સમજવો, કે જ્યારે સર્વ વિષયોના વિલાસોમાં વિરક્ત થાય, ॥ ૨ ॥ જ્યારે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય અને મોહાત્મક જમ ભાંગી બંધ ત્યારે રામચન્દ્રજીનાં ચરણોમાં પ્રેમ થાય છે. હે મિત્ર ! મનથી, કર્મથી અને વચનથી, રામનાં ચરણોમાં, પ્રેમ થાય, એજ પરમ પુરુષાર્થ છે. ॥૩॥ ચેષ્ટાઓથી રહિત, અલક્ષ્ય, અનાદિ, અનુપમ, જન્મ આદિ સર્વ વિકારોથી રહિત અને દ્વૈતથી રહિત પરમાર્થરૂપ બ્રહ્મ કે જેનું વેદો, સર્વજ્ઞ નેતિ નેતિ કરીને અર્થાત્ દૃશ્યમાત્રનો બાધ કરીને નિરુપજી કરે છે તે પોતે રામચન્દ્રજી જ છે. ॥ ૪ ॥

દો-મક્ત શ્રૂમિ મૂસુર મુરમિ, મુર હિત લાગિ કૂપાલ ॥

કરત ચરિત ધરિ મનુજ તન, મુનત મિટીહિં જગ જાલ ॥ ૧૦૨ ॥

કૃપાલુ પ્રજા, ભક્તોનાં, પૃથ્વીનાં, બ્રાહ્મણોનાં, ગાયનાં અને દેવતાઓનાં હિતને વાસ્તે મનુષ્ય શરીર ધરીને ચરિત્રો કરે છે, કે જે ચરિત્રો સાંભળવાથી, મોહરૂપી બળ મટી બંધ છે. ॥ ૧૦૨ ॥

ષો-સત્તા સમુક્ષિ અસ પરિહરિ મોહુ । સિય રણુવીર ચરણ રતિ હોહુ ॥

કહત રામ શુભા મિતુ સારા । જાગે જગ મંગલ દાતારા ॥ ૧ ॥

સકલ શૌચ કરિ રામ અન્હાયે । શુજિ મુપાન વટ ક્ષીર મૈંગાયે ॥ ૨ ॥

અનુજ સહિત શિર જટા બનાયે । દેસિ મુપંત નૈન જલ છાયે ॥ ૩ ॥

હૃદય વાહ અતિ વંદન મલીના । કહ કર જોરિ બચન અતિ દીના ॥

નાથ કહેવ અસ કૌશલ નાયા । લે રથ જાહુ રામકે સાથા ॥ ૩ ॥

વન દિશાય સુરસરી અન્હવાઈ । આનહુ ફેરિ બેગિ દોડ માઈ ॥

લવણ રામ સિય આનહુ ફેરિ । સંશય સકલ સંકોચ નિવેરી ॥ ૪ ॥

હે મિત્ર ! આ પ્રમાણે સમજી, મોહનો ત્યાગ કરો અને સીતા રામનાં ચરણોમાં જ રૂચિ રાખો. આ પ્રમાણે રામના શુભોત્તું વર્ણન કરતાં, પ્રભાત થઈ ગયું અને જમતને મંગળ આપનારા રામચન્દ્રજી જાગ્યા. ॥ ૧ ॥ પવિત્ર અને સુખજી રામચન્દ્રજીએ, લક્ષ્મણની સાથે દંતધાવન આદિ સર્વ પ્રકારનું શોચ કરી, જ્ઞાન કરી, વડનું છીર મંગાવીને જટાઓ બનાવતાં અર્થાત્ માથા ઉપરના વાળોમાં, એ છીર લગાવતાં, તે જોઈને સુમંત્રના નેત્રો, આંસુઓથી ભરપૂર થઈ ગયાં, ॥ ૨ ॥ હૃદયમાં દાહ ઉત્પન્ન થયો અને સુખ મલિન થઈ ગયું. સુમંત્ર, હાથ જોડી, દીન વચનો બોલ્યો કે, “હે નાથ ! મહારાજ કથારથે, મને આજ્ઞા કરી છે કે, ‘રથ લઈને રામની સાથે જા. ॥ ૩ ॥ અને વન દેખાડી તથા મંગાળમાં નવરાવીને પાછા બન્ને ભાઈઓને જલદી અયોધ્યામાં તેડી લાવ.’ (સીતાજીનાં નામનું વિસ્મરણ થતાં યાદ કરીને કહે છે કે,) સઘળા સંશયોતું અને સંકોચનું નિવારણ કરી, રામને, લક્ષ્મણને અને સીતાને, પાછાં લઈ આવ. ” ॥ ૪ ॥

દો-—ટુપ અસ કહેડ ગુસાંડે જસ, કાશિય કરૌં બલિ સોઈ ॥

કરિ વિનતી પાંચન પરેડ, દીન બાલ જિમિ રોઈ ॥ ૧૦૩ ॥

હે સ્વામી ! મહારાજે આ પ્રમાણે કહ્યું છે, તો હવે આપ જેમ કહેા, તેમ કરો. સુમંત્ર, આ પ્રમાણે વિનતી કરીને પગમાં પડ્યો અને દીન બાલકની પેઠે શેષ પડ્યો.

ચૌ-—તાત કૃપા કર કીજિય સોઈ । જાતે અવધ અનાય ન હોઈ ॥

મંત્રિ હિ રામ ડઠાય પ્રબોધા । તાત ધર્મ મગ તુમ સબ સોધા ॥ ૧ ॥

શિવિ દધીચિ હરિચંદ નરેશ્વા । સહે ધર્મ હિત કોટિ કલેશ્વા ॥

રંતિદેવ બલિ શ્રૂપ સુજાના । ધર્મ ધરેડ સહિ સંકટ નાના ॥ ૨ ॥

ધર્મ ન દૂસર સત્ય સમાના । આગમ નિગમ પુરાણ વચાના ॥

મૈં સોઈ ધર્મ મુલમ કરિ પાવા । તજે તિહું પુર અપયશ લાવા ॥ ૩ ॥

સંભાવિત કહૈં અપયશ લાહુ । મરન કોટિ સમ દારુણ દાહુ ॥

તુમ સન તાત બહુત કહ કહજં । દિયે ઉતર ફિર પાતક લહજં ॥ ૪ ॥

વળી સુમંત્ર બોલ્યો કે, “હે નાથ ! એ જ કૃપા કરો, કે જેથી અયોધ્યા અનાથ ન થાય. ” રામચન્દ્રજીએ, સુમંત્રને ઉઠાડીને સમજાવ્યો કે, “હે તાત ! તમે ધર્મના સઘળા ભાગો શોધી શોધીને બહુલા છે. ॥ ૧ ॥ શિગિ રાજ, દધીચિ ઋષિ અને હરિ-ચન્દ્ર રાજ, એઓએ ધર્મ પાળવાને વાસ્તે, કેવાં કેવાં કરોડો સંકટો સહન કર્યા છે. બલવાન અને પ્રવીણ રંતિદેવ રાજાએ, પણ કેવાં અનેક સંકટો સહન કરીને ધર્મ

૧ હું કેવો અભાગીઓ છું કે, ‘રામચંદ્રજીને પાદો મેં રામના મસ્તકપર જટા દીડી, એમ ધારીને અથવા હવે રામ, તુરત અયોધ્યામાં નહીં આવે,’ એમ ધારીને સુમંત્રને આંસુ આવ્યાં. ૨ રંતિ દેવ રાજ બહુ ઉદાર અને ધર્માત્મા હોવાને ક્ષીપે નિર્ધન હતા અને પોતાને વાસ્તે આવતું પણ પૂરેપૂરું મેળવી શકતા નહતા. એક સમયે ૪૮ ઉપવાસ થઈ ગયા પછી જમવાની તૈયારી કરતા

પાળ્યો હતો? ॥ ૨ ॥ બીજો કોઈ પણ ધર્મ, સત્યસમાન નથી, એમ શાસ્ત્રોમાં તથા પુરાણોમાં કહ્યું છે. એ સત્યરૂપી ધર્મ, કે જે મને પિતાદ્વારા સેહેજ પ્રાપ્ત થયો છે, તેને છોડી દઉં, તો ત્રેલોક્યમાં મારો અપયશ ફેલાય. ॥૩॥ પ્રતિષ્ઠિત માણસને એ અપયશની પ્રાપ્તિ થાય તો તે કશોડ મરણો જેવા ઠાકને ઉત્પન્ન કરે છે. હે તાત ! તમે કે જે મારા પિતા સમાન છો, તેમને હું ઝાંઝું થું કહું ? તમારા જેવા મોટાની સાથે ઉત્તર દેવાથી પણ પાપ લાગે. ॥ ૪ ॥

દો-પિતૃ પદ ગહિ કહિ કોટિ નતિ, વિનય કરવ કર જોરિ ॥

ચિંતા કવનિહું વાતકી, તાત કરિય જનિ મોરિ ॥ ૧૦૪ ॥

મારા પિતાનાં ચરણો પકડી, મારા કશોડ, પ્રણામો કહી, મારીવતી હાથ બેડીને વિનતિ કરએ કે, ‘હે તાત ! મારી કથી વાતની ચિંતા કરશે નહીં.’ ॥૧૦૪॥

ચૌ-તુમ પુનિ પિતૃ સમ અતિ હિત મોરે । વિનતી કરૌ તાત કર જોરે ॥

સવ વિધિ સોઈ કરતવ્ય તુમારે । દુલ ન પાવ પિતૃ શોચ હમારે ॥ ૧ ॥

મુનિ રઘુનાથ સચિવ સંવાદ । મયડ સપરિજન વિકલ નિષાદ ॥

પુનિ કહ્યું કહી લષણ કડ વાની । પ્રશ્ન વરજેડ વડ અનુચિત જાની ॥ ૨ ॥

સક્રુચિ રામ નિજ શપથ દિવાઈ । કહવ ન તાત લષણ હરિકાઈ ॥

કહ મુમંત પુનિ શ્રુપ સંદેશ । સહ ન સકહિ સિય વિપિન કલેશ ॥૩॥

જોહિ વિધિ અવધ આવ ફિરિ સીયા । સોઈ રઘુનાથ તુમહિં કરનીયા ॥

ન તર નિપટ અવલંબ વિહીના । મૈં ન જિયવ જિવિ વિનુ જલ મીના ॥૪॥

હે તાત ! તમે પણ મારા પિતા સમાન છો અને મારા હિતકારી છો, માટે હાથ બેડીને તમારી પાસે પણ વિનતિ કરું છું કે, જે કરવાથી અમારા શોકને લીધે પિતા દુઃખ ન પામે, તે જ તમારે સર્વ પ્રકારે પોતાનું કર્તવ્ય સમજવું.” ॥૧॥ રામચન્દ્રજીનો અને મંત્રીનો સંવાદ સાંભળવાથી, શુદ્ધ રાજા, પોતાના પરિજન સહિત વિદ્યુલ થઇ ગયો. પછી લક્ષ્મણજી, કૈકેયીની બાબતમાં કાંઈક કઠણ વચન બોલતાં રામચન્દ્રજીએ બહુ અનુચિત બાણીને તેમને અટકાવ્યા. ॥ ૨ ॥ રામચન્દ્રજીએ સંકેત પામી, પોતાના સોગંદ દઇને, સુમંત્રને કહ્યું કે, “હે તાત ! લક્ષ્મણજીએ છોકરમત કરીને, જે કાંઈ કહ્યું તે કંથું ત્યાં જઇને બોલશે નહીં.” ॥ ૩ ॥ વળી સુમંત્ર, રાજાનો સંદેશો કહેવા લાગ્યો કે,

હતા, તેટલામાં કોઈ ભૂખ્યો અભ્યાગત આવતાં, તેને પોતાના અન્નમાંથી ભાગ આપીને બાકીનું જમવા બેસતા હતા, તેટલામાં કોઈ અધમ માણસો કુતરાઓનાં ટાળાં સહિત ત્યાં આવીને પોતાને વાસ્તે તથા કુતરાઓને વાસ્તે પણ અન્ન માગ્યું. રાજા સધળું અન્ન આપી દઇને માત્ર પાણી પીવાની તૈયારી કરતા હતા અને પાણી પણ એકને જ પૂરું થાય તેટલું હતું. આ સમયમાં એક ચાંડાલે આવીને પાણી માગતાં, રાજાએ, તે પણ આપી દીધું. એ તથા, જે અભ્યાગત થયા હતા, તેઓ માણસો નહીં હતા, પણ રાજાની પરીક્ષા લેવાને દેવતાઓ માણસોનું રૂપ ધરીને આવ્યા હતા. તેઓએ પ્રસન્ન થઇને વરદાન માગવાનું કહેતાં, રાજાએ, સર્વેને પીડારહિત કરવા માટે સર્વ જગતની પીડા પોતે ખાંચી લીધી હતી. (શ્રીમદ્ભાગવત નવમસ્કંધ.)

“હે રઘુનાથજી ! સીતા, વનના કલેશોને નહીં સહન કરી શકે, માટે જેમ કરવાથી ત
પાછાં અચોધ્યામાં આવે તેમ આપે કરવું બેઠબે. રાજાએ કહ્યું કે, “ બે સીતા પાછાં
નહીં આવે, તો, હું અત્યંત આધાર વગરનો થઈ જવાને લીધે, જેમ જલવિના મત્સ્ય ન
છવે, તેમ નહીં છવું. ॥ ૪ ॥

દો०—મયિ કે શ્વશુરે સકલ સુખ, જવહીં જહાં મન માન ॥

તવ તહૈં રહવ સુલેન સિય, જવ લગ વિપતિ વિહાન ॥ ૧૦૫ ॥

સીતાને પીયરમાં પણ સઘળું સુખ છે અને સાસરામાં પણ સઘળું સુખ છે માટે
આ ચૌદ વર્ષરૂપી વિપત્તિ ટળતાં સૂધી સીતા, જ્યારે, જ્યારે, જ્યાં જ્યાં પોતાનું મન
માને, ત્યારે ત્યારે ત્યાં ત્યાં સુખેથી રહે. ” ॥ ૧૦૫ ॥

ચૌ०—વિનતી શૂપ કોન્હ જેહિ માંતિ । આરતિ પ્રીતિ ન સો કાહે જાતી ॥

પિતુ સૈદેશ મુનિ કૃપા નિધાના । સિયહિ દીન્હ શિષ કોટિક નાના ॥ ૧ ॥

સામુ શ્વશુર ગુરુ પ્રિય પરિવાર । ફિરહુ તૌ સવ કર મિદાહિ સ્વંમાર ॥

મુનિ પતિ વચન કહતિ વૈદેહી । મુનહુ પ્રાણપતિ પરમ સનેહી ॥ ૨ ॥

પ્રમુ કરુણામય પરમ વિવેકી । તતુ તજિ રહત છાંહ કિમિ છેકી ॥

પ્રમા જાઈ કહૈં માનુ વિહાર્દ । કહૈં ચંદ્રિકા ચંદ્ર તજિ જાઈ ॥ ૩ ॥

પતિહિ પ્રેમ મય વિનય મુનાઈ । કહત સચિવ સન ગિરા મુમાઈ ॥

તુમ પિતુ શ્વશુર સરિસ હિતકારી । ઉતરુ દેજૈં ફિરિ અનુચિત મારી ॥ ૪ ॥

રાજાએ, જેવી પ્રીતિથી અને જેવી આસ્તિથી વિનતિ કહી છે, તે પ્રીતિ અને તે
આસ્તિ મારાથી કહી જતી નથી. ” રામચન્દ્રજીએ સુમંત્રના મોહોડાથી પિતાને સંદેશે
સાંભળીને, સીતાજીને અનેક પ્રકારની શીખામણ હાથે કહ્યું કે, ॥ ૧ ॥ “ જો તમે પાછાં
વળો, તો સાસુ, સસરા તથા પ્રિય પરિવાર, એ સર્વનું દુઃખ ટળી જાય. ” પતિનાં વચન
સાંભળીને સીતાજી બોલ્યાં કે, “ હે પરમ સ્નેહી પ્રાણપતિ ! આપ કરુણામય અને
પરમ વિવેકી છો, માટે સાંભળો. ॥ ૨ ॥ છાયા શરીરનો ત્યાગ કરીને છેરી રહી શકે ?
પ્રભા સૂર્યને છોડી હાથે કયાં જાય ? અને ચાંદની ચન્દ્રને છોડી હાથે કયાં જાય ? ॥ ૩ ॥
આ પ્રમાણે પતિને, પ્રેમમય વિનતિ સંભળાવીને પછી સીતાજીએ, સુમંત્રને સુંદર
વચનો કહ્યાં કે, “ તમે, મારા પિતા જેવા અને સસરા જેવા જ, મારા હિતકારી છો.
તેથી હું આપને ઉત્તર આપું, એ મોટી બેઘદબી ગણાય, તો પણ ॥ ૪ ॥

દો०—આરત વશ સન્મુલ મહર્ડૈં, વિલગ ન માનવ તાત ॥

આરજ મુત પદ કમલ વિનુ, વાદિ જહાં લાગિ નાત ॥ ૧૦૬ ॥

હું:ખને લીધે હું તમારી સામે ઉત્તર દેવા તૈયાર થઈ છું. હે તાત ! મારી
બેઘદબી ગણશે નહીં. પતિના ચરણારવિન્દના નાતા વિના બાકીના સઘળા નાતાઓ
વૃથા જ છે. ॥ ૧૦૬ ॥

જો-પિતુ વૈભવ વિલાસ મેં દીઠા । તુપ મણિ મુકુટ મિલત પદ પીઠા ॥
 સુલ નિધાન અસપિતુ ગૃહ મોરે । પિય વિદીન મન ભાષ ન મોરે ॥ ૧ ॥
 શ્વશુર ચક્રવૈ કોશલ રાજ । શુવન ચારિ દશ પ્રગટ પ્રભાજ ॥
 આગે હોય જેહિ સુરપતિ લેઈ । અર્ધ સિંહાસન આસન દેઈ ॥ ૨ ॥
 શ્વશુર પતાહશ અવધ નિવાસ । મિય પરિવાર માતુ સમ સાસ ॥
 વિન્નુ રણુપતિ પદ પદ્ય પરાગા । મોહિ કોઝ સ્વપ્રેમુ સુલદ ન લાગા ॥ ૩ ॥
 અગમ પંથ વન શ્રુમિ પહારા । કરિ કેહરિ સર સરિત અપારા ॥
 કોલ કિરાત કુરંગ વિહંગા । મોહી સવ સુલદ પ્રાણપતિ સંગા ॥ ૪ ॥

પિતાના વૈભવોના વિલાસ મેં દીઠા, કે જે પિતાના ચરણપીઠમાં અનેક રાજાઓના મુકુટોના મણિઓ આથડતા હતા. એવા સુખનું નિધાન મારા પિતાનું ઘર પણ પતિ વિના મારા મનને ગમતું નથી. ॥ ૧ ॥ જેનો પ્રભાવ ચૌદે લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે અને જેને ઈંદ્ર પણ સામે આવી તેડી જીતને પોતાનું અર્ધું સિંહાસન આપે છે. એવા ચક્રવર્તી મહારાજ કોસલરાજ (દશરથ), મારા સસરા છે, ॥ ૨ ॥ તે પણ રામચંદ્રજીના વિના મને સ્વપ્નમાં પણ સુખદાયી લાગતા નથી. એવો સસરો, અયોધ્યારૂપ નિવાસ, પ્રિય પરિવાર અને માતા જેવી સાસુઓ, એઓ કોઈ પણ રામચંદ્રજીના ચરણકમળની રજવિના મને સ્વપ્નમાં પણ સુખદાયી જણાતાં નથી, ॥૩॥ અગમ્ય માર્ગો, વનભૂમિ, પહાડો, હાથીઓ, સિંહો, અપાર નદીઓ તથા તળાવો, સૂર્યો, ચિત્તો, મૃગો અને પક્ષીઓ, એ સર્વ મને પ્રાણનાથના સાથમાં સુખદાયી લાગે છે. ॥ ૪ ॥

દો-સાસ શ્વશુર સન મોર દુતિ, વિનય કરવ પરિ પાંચ ॥

મોર શોચ જનિ કરિય કહ્યું, મેં વન સુખી સ્વભાય ॥ ૧૦૭ ॥

તમે મારી વતી સાસુ સસરાને પગે પડી વિનતિ કરજો કે, “ હું વનમાં સારી પેઠે સુખી છું, માટે મારે વાસ્તે ચિન્તા કરશે નહીં. ॥ ૧૦૭ ॥

જો-પ્રાણનાથ મિય દેવર સાથા । વીર યુરીન ઘરે ઘનુ માથા ॥

નહિ મગ શ્રમ ધ્રમ દુલ મન મોરે । મોહિ લગિ સોચ કરિય જનિ મોરે ॥૧૧ ॥

મુનિ મુમંત સિય શીતલ વાની । મયડ વિકલ જનુ કણિ મણિ હાની ॥

નૈન સૂક્ષ્મ નહિ મુનહિ ન કાના । કહિ ન સકાહિ કહ્યું અતિ અકુલાના ॥૨॥

રામ પ્રબોધ કીન્હ બહુ માંતી । તદપી હોત નહિ શીતલ જાતી ॥

જતન અનેક સાય હિત કીન્હે । ઉચિત ઉતર રણુનંદન દીન્હે ॥ ૩ ॥

મેટિ જાય નહિ રામ રજાઈ । કઠિન કર્મ ગતિ કહ્યું ન બસાઈ ॥

રામ લષણ સિય પદ શિર નાઈ । ફિરેડ વનિક જનુ મૂરિ મૈવાઈ ॥ ૪ ॥

વીરોમાં અગ્રણી અને ધનુષ ભાથાને ધરનારા પ્રાણનાથ અને વળી તેવા જ હીયર લક્ષ્મણ, એઓની સાથે હું છું, તેથી મારા મનમાં માર્ગના શ્રમનું દુઃખ કે લગ કહ્યું નથી. મારે વાસ્તે બલથી પણ ચિંતા કરશે નહીં. ” ॥ ૧ ॥ સુમંત્ર, આ પ્રમાણે સીતા-

જીની શીતલ વાણી સંભળીને જેનો મણિ જતો રહ્યો હોય એવા સર્પની પેઠે વ્યાકુલ થઈ ગયો. આંખે સૂણે નહીં, કાને સંભળાય નહીં અને મોઢાંમાંથી કંઈ યોલી પણ શકાય નહીં, એમ અત્યંત ગભરાઈ ગયો. ॥૨॥ સુમંત્રે, પોતે, રામની સાથે જવાને વાસ્તે પણ અનેક ચત્નો કર્યા પણ રામે, તેને યોગ્ય ઉત્તર આપ્યા કે, “તમારે મહારાજને છોડી દેવા નહીં બેઠજો. ॥૩॥ મારી સાથે ચૌદ વર્ષ સુધી રહેવાની તમને મહારાજની આજ્ઞા પણ મળી નથી. ઇત્યાદિ.” “રામની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરી શકાય એમ નથી.” એમ વિચાર કરીને સુમંત્ર, રામનાં, લક્ષ્મણનાં તથા સીતાજીનાં ચરણોમાં માથું નમાવી, જેમ પોતાની સુડી શુભાવીને વાણીઓ પાછે ફરે, તેમ ત્યાંથી પાછો ફર્યો. ॥૪॥

દો—રય હાંકેહ હય રામ તન, હેરિ હેરિ હિહિનાહિ ॥

દેસ નિષાદ વિષાદ વશ, ધૂનહિ શીશ પછિતાહિ ॥ ૧૦૮ ॥

સુમંત્રે રથને પાછો હાંક્યો પણ રથના ઘોડા રામચંદ્રજીના શરીરની સામે બેઠ બેઠને હણહણવા લાગ્યા. ॥ આ બેઠ શુદ્ધ રાજ, બેઠને વશ થઈ, માથું ધુણાવીને ખસ્તાવા લાગ્યો કે, ॥ ૧૦૮ ॥

બૌ—જાસુ વિયોગ વિકલ પથુ એસે । પ્રજા માતુ પિતુ જીવહિ કૈસે ॥

વર વસ રામ સુમંત પઠાયે । સુર સરિ તીર આપ ચલિ આવે ॥ ૧ ॥

માંગી નાવ ન કેવટ આના । કહૈ તુલ્હાર મર્મ મૈં જાના ॥

ચરણ કમલ રજ કહૈ સવ કહૈ । માનુષ કરન મૂરિ કહુ અહૈ ॥ ૨ ॥

હુઅત ચિલા મડ નારિ મુહાઈ । પાહનતે ન કાઠ કઠિનાઈ ॥

તરનિહ મુનિ ઘરની હોઈ જાઈ । વાટ પૈ મોરિ નાવ હઢાઈ ॥ ૩ ॥

યાહિ પ્રતિપાલજૈં સવ પરિવારુ । નહિ જાનૂ કહુ ઔર કબારુ ॥

જો પ્રથુ અવાસિ પારંગા ચહહુ । મોહિ પદ પસ પત્થારન કહહુ ॥ ૪ ॥

“જેના વિયોગથી પથુઓ પણ આવાં વિઘ્ન થઈ જાય છે, તેના વિયોગમાં માતા પિતા અને પ્રજા, શી રીતે જીવી શકશે?” રામચંદ્રજી, બલાત્કારથી સુમંત્રને પાછો વાળીને પોતે ગંગાજીના કિનારા પર આવ્યા. ॥ ૧ ॥ ત્યાં આવીને રામચંદ્રજીએ, મછવો માગ્યો, પણ મછવાવાળો,^૧ મછવાને નહીં લઈ આવતાં, બોલ્યો કે, “હું આપનો મર્મ બાંધું છું.” સર્વે લોકો કહે છે કે, આપના ચરણની રજ, માણસ બનાવી દેવાની કોઈ જડીબુટ્ટી છે. ॥ ૨ ॥ એ રજનો સ્પર્શ થતાં જ, શિલા, સ્ત્રી બની ગઈ હતી, ત્યારે મારા મછવાને સ્ત્રી બની જતાં કેટલીવાર લાગે? કાષ્ટ, કાંઈ પથરા કરતાં કંઠજી હોતું નથી. બે મારા મછવો, સુનિની સ્ત્રી બની જાય, તો પછી મછવો, ઉડી જાતાં, મારી કમાઈના માર્ગે બંધ પડી જાય. ॥ ૩ ॥ હું આ મછવા ઉપરથી જ મારા સઘળા પરિવારનું પાલન કરું છું. બીજો

૧ બાવ એ છે કે, ઘોડાઓ, સુમંત્રની પાસે વિનતિ કરવા લાગ્યા કે, એમને આ સ્વામંસુદર મૂર્તિના વિયોગ કરાવો નહીં. ૨ આ મછવાવાળો બીજો કોઈ નહીં, પણ શુદ્ધ રાજ જ સમજવો, એમ કેટલાએક કહે છે અને એ વાત સિદ્ધ કરવાને વાસ્તે, કેટલીએક મુકિતો પણ આપે છે, પરંતુ બુદ્ધિજીનાં વચનોનો પૂર્વાપર કેમ બેતાં, એ મછવાવાળો કોઈ બીજો જ હતો એમ જણાય છે.

કોઈ ઉદ્ધોગ મને આવડતો નથી. જો આપ અવશ્ય પહેલેપાર જવા ઇચ્છતા હો તો, મને આપનાં ચરણારવિન્દ પખારવા આજ્ઞા કરો. ॥ ૪ ॥

છં૦-પદ પદ ધોય ચઢાય શીશ ન નાથ ઉતરાઈં ચહૌં ॥

મોહિં રામ રાઝરિ આન દશરથ શપથ સબ સાંચી કહૌં ॥

વરુ તીર મારહિં લવણપૈ જબ લગ ન પાંવ પસારિહૌં ॥

તબ લગ ન તુલસીદાસ નાથ કૃપાલુ પાર ઉતારિહૌં ॥ ૪ ॥

હું આપનાં ચરણારવિન્દ ધોઇને તે જળને માથે ચઢાવવા ઇચ્છું છું. મછવાનું નૂર લેવા ઇચ્છતો નથી. (આપ ભવસાગરથી તારનારા છો, અને હું નદીથી તારનારો છું, તેથી નૂર લેવાનો નહિ.) હે રામચન્દ્રજી, મને આપની આજ્ઞા અને દશરથ રાજાના સોગંદ.^૧ હું સઘળું સાચું કહું છું. હે દયાળુ સ્વામી ! ચાહે તો લક્ષ્મણજી મને તીર મારે તોપણ જ્યાંસૂધી આપનાં ચરણ નહીં પખાઈ ત્યાંસૂધી પેલેપાર નહીં ઉતારી. ॥ ૪ ॥

સો૦-મુનિ કેવટકે વૈન, પ્રેમ છોપે અટપટે ॥

વિહૈસે કરુણા પ્રેન, ચિતૈ જાનકી લવણ તન ॥ ૪ ॥

મછવાવાળાનાં પ્રેમથી લપટાયલાં અટપટાં વચનો સાંભળી, કરુણાના સ્થાનકરૂપ રામચન્દ્રજી, સીતાની અને લક્ષ્મણજીની તરફ જોઇને હસ્યા.^૨ ॥ ૪ ॥

ચૌ૦-કૃપાસિંહુ બોલે મુસકાઈં । સોઈં કરુ જેહિ નાવ ન જાઈં ॥

વેગ આનિ જલ પાંચ પસારું । હોત વિલમ્બ ઉતારહુ પારુ ॥ ૧ ॥

જામુ નામ મુમિરત યક વારા । ઉતરહિં નર ભવસિંહુ અપારા ॥

સો કૃપાલુ કેવટહિ નિહોરા । જેહિ જગ કિયે તિહું પગહુતે થોરા ॥ ૨ ॥

પદ નરુ નિરસ દેવસરિ હરખી । મુનિ પ્રમુ વચન મોહ મતિ કરખી ॥

કેવટ રામ રજાયમુ પાવા । પાનિ કઠડતા ભર લે આવા ॥ ૩ ॥

વર્ષિં મુમન મુર સકલ સિહાઈં । યહિ સમ પુણ્ય પુંજ કોડ નાઈં ॥

અતિ આનંદ ઉમગિ અનુરાગા । ચરણ સરોજ પસારન હાગા ॥ ૪ ॥

કૃપાના સમુદ્રરૂપ રામચન્દ્રજી, હસીને જોડ્યા કે, “જે રીતે તારાં વહાણને હાનિ ન પહેચે તે પ્રમાણે કર. જલદી પાણી લાવીને પગ ધો. વિવંજ થાય છે. અમોને જલદી પાર ઉતારી દે. ॥૧॥ જેના નામનું એકવાર સ્મરણ કરવાથી પણ માણસો અપાર

૧ કોઈએમ પણ અર્થ કરે છે કે, જો તમે કોઈજગરદસ્તી વાપરો, તમને દશરથ રાજાના સોગંદ છે. ભાવ આ છે કે, દશરથ રાજાએ સત્યને વાસ્તે જ તમારો સાગ કર્યો છે. તો હું પણ સત્યને વાસ્તે જ ચરણ ધોવાવિના પાર નહીં ઉતારી. ૨ સીતાજીની સામે જોવાનું કારણ એ છે કે, તમારા પિતાએ, મારા તથા લક્ષ્મણજીના પગ, કન્યાઓ ઘડને ધોયા છે, અને મછવાવાળો તે મદતમાં ધોવા માગે છે. લક્ષ્મણજીની સામે જોવાનો ભાવ એ છે કે, આ મછવાવાળો તમારી સેવામાં આગ્રીદાર થવા ઇચ્છે છે. અથવા આપને તો ગુહને જ ચતુર જાણતા, પણ આ તો ગુહના ચાકર નોકરો પણ ચતુર છે.

ભવસાગરનો પાર પામે છે અને જેણે વામનાવતારમાં પોતાનાં પગલાં આગળ ત્રેલોક્યને પણ અદ્ય કરી નાખ્યું હતું, તે કૃપાળુ પ્રભુ, મછવાવાળાની ઝરજ લોચવવા લાગ્યા. ॥ ૨ ॥ ગંગાળ, રામચન્દ્રજીના ચરણના નખને ભેઈ, તેને પોતાનું જન્મસ્થાન બાણીને રાણ થયાં, પણ રામચન્દ્રજીનાં વચનો સાંભળી, ગંગાજીની બુદ્ધિમાં મુંઝવણ આવી. 'મછવાવાળો રામની આજ્ઞા મળતાં, લોકડાની કથરોટમાં' પાણી ભરીને લાગ્યો. ॥ ૩ ॥ આ સમયમાં સર્વ દેવતાઓ, પુષ્પોની વૃદ્ધિ કરીને વખાણવા લાગ્યા કે, 'આ મછવાવાળો જેવો પુષ્પોનો સમૂહરૂપ કોઈ પણ નથી.'^૩ મછવાવાળો અત્યંત આનંદથી અને વૃદ્ધિ પામેલા પ્રેમથી રામચન્દ્રજીનાં ચરણારવિદ ધોવા લાગ્યો. ॥ ૪ ॥

દો-પદ પસાર જલ પાન કરિ, આપ સહિત પરિવાર ॥

પિતર પાર કરિ પ્રશ્નહિ પુનિ, મુદિત ગયડ લે પાર ॥ ૧૦૯ ॥

મછવાવાળો, રામચન્દ્રજીના પગ પખારી, પોતે પોતાના પરિવાર સહિત તે ચરણોદકનું પાન કરી, પોતાના પિતૃઓને ઉદ્ધાર કરીને પછી આનંદથી રામચન્દ્રજીને, લક્ષ્મણજીને તથા સીતાજીને, મછવામાં બેસાડીને ગંગાજીને સામે પાર લઈ ગયો. ૧૦૯

જૌ-ઉતરિ ઠાઠ મયે મુરસરી રેતા । સીય સપ મુદ્દ લષણ સમેતા ॥

કેવટ ઉતર દંડવત કીન્હા । પ્રશ્ન સકુચે હિહિ કહ્યું નહિં દીન્હા ॥ ૧ ॥

પિય હિયકી સિય જાનનિ હારી । માણિ મુંદરી મન મુદિત ઉતારી ॥

કહેડ કૃપાલુ લેહુ ઉતરાઈ । કેવટ વરણ ગૌં અકુલાઈ ॥ ૨ ॥

નાથ આજ મૈં કાહ ન પાવા । મિટે દોષ દુલ દારિદ દાવા ॥

બહુત કાલ મૈં કીન્હ મજૂરી । આજ દીન્હ વિધિ વનિ મરિ પૂરી ॥૩॥

અવ કહ્યું નાથ ન ચાહિય મોરે । દનિ દયાલુ અનુગ્રહ તોરે ॥

ફિરતી વાર મોહિં જો દેવા । સો પ્રસાદ મૈં શિર ધરિ લેવા ॥ ૪ ॥

સીતા, લક્ષ્મણ અને શુક્ર, એઓથી સંયુક્ત રામ, મછવામાંથી ઉતરીને ગંગાજીની રેતીમાં ઉભા રહ્યા. મછવાવાળાએ ઉતરીને ઠંડવત કરતાં, રામ સંકોચાયા કે 'આને કાંઈ દેવાયું નહીં.' ॥ ૧ ॥ આ સમયમાં પતિના હૃદયને બાણુનારાં સીતાજીએ, આનંદથી તુરત પોતાની મહિમય મુદ્રિકા (વીંટી) આંગળીમાંથી ઉતારી. રામચન્દ્રજીએ, મછવાવાળાને, 'આ નૂર છે,' એમ કહેતાં, મછવાવાળો વ્યાકુલ થઈ, ચરણ પકડીને બોલ્યો કે, ॥ ૨ ॥ "હે નાથ ! આજ મને શું મળ્યું નથી ?" મારાં પાપો, દુઃખ અને દારિદ્ર્ય

૧ હોત વિલંબ હતારહુ પાક એ વચન સાંભળી, ગંગાજીએ બાણું કે, રામ મારી પાસેથી જલદી જતા રહેવા ઇચ્છે છે, તેથી ગંગાજીને મુંઝવણ થઈ. અથવા ગંગાજી ધારતાં હતાં કે, રામ પગથી જ મારા જળમાં ચાલે, તો મને ચરણસ્પર્શનો બહુ આનંદ આવે, પણ રામે મછવામાં બેસવાનો વિચાર કર્યો, તેથી ગંગાજીને મુંઝવણ થઈ. આ પ્રમાણે બીજી પણ અનેક કલ્પનાઓ બની શકે છે. ૨ જો કથરોટ નહીં ટળી જાય, તો મછવા પણ નહીં ટળી જાય, એવી પરીક્ષા લેવા સારુ કથરોટમાં પાણી લાગ્યો. ૩ જે ચરણો, મુનિઓને ધ્યાનમાં પણ અગમ્ય છે, તે ચરણોને આ મછવાવાળો પ્રલક્ષ્ય થાય છે, માટે એના જેવો બીજો કોઈ પણ પુષ્પોના સમૂહરૂપ નથી.

1. The first part of the document is a list of the names of the persons who have been appointed to the various offices of the city of New York.

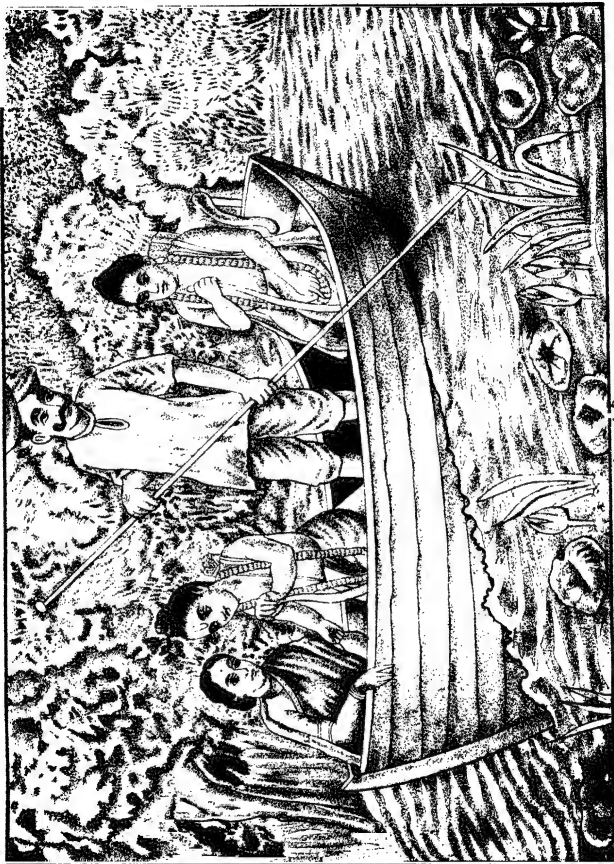
2. The second part of the document is a list of the names of the persons who have been appointed to the various offices of the city of New York.

3. The third part of the document is a list of the names of the persons who have been appointed to the various offices of the city of New York.

4. The fourth part of the document is a list of the names of the persons who have been appointed to the various offices of the city of New York.

5. The fifth part of the document is a list of the names of the persons who have been appointed to the various offices of the city of New York.

ચિત્ર ૭

સમયક ગણતાર.

હળી ગયાં, તો, એ ઉપરાંત બીજું શું હોય ? મેં ઘણા કાળથી જે મજૂરી કરી છે, તેનો વિધાતાએ આજ પૂરેપૂરા બદલો આપ્યો, કે અને અને મારા પૂર્વજોને પણ, સંસાર-માંથી પાર ઉતારવાનો આવો લાગ આપ્યો. આથી ઉપરાંત નર શું હોય ? ॥ ૩ ॥ હે નાથ ! હે દીન દયાળુ ! આપનો અનુગ્રહ મળ્યો, તો હવે બીજું કશું મારે જોઈતું નથી. આપ વનવાસમાંથી પાછા ફરતી વખતે, જે પ્રસાદ મને આપશે, તે પ્રસાદને હું માથે ચઢાવીશ. ૧ ॥ ૪ ॥

દો-બહુત કીન્હ પ્રશ્ન લષણ સિય, નહિં કહ્યું કેવટ લેઈ ॥

વિદા કીન્હ કરુણા યતન, મક્તિ વિમલ વર દેઈ ॥ ૧૧૦ ॥

રામચન્દ્રજીએ, લક્ષ્મણજીએ તથા સીતાજીએ, ઘણું ઘણું કહ્યું, પણ મહાવા-વાળાએ કશું લીધું નહીં. ૨ રામચન્દ્રજીએ વિમલ ભક્તિરૂપ વરદાન આપીને, તેને વિદાય કર્યો. ॥ ૧૧૦ ॥

ચૌ-તવ મજ્જન કરિ રણુ કુલ નાથા । પૂજી પાર્થિવ નાયક માથા ॥

સિય સુરસરિ હિ કશા કર જોરી । માતુ મનોરય પુરવહુ મોરી ॥ ૧ ॥

પતિ દેવર સંગ કુશલ બહોરી । આય કરહું જેહિ પૂજા તોરી ॥

મુનિ સિય વિનય પ્રેમ રસ સારી । મહ તવ વિમલ વારિ વર વારી ॥ ૨ ॥

મુન રણુવીર મિયા વૈદેહી । તવ પ્રભાવ જગ વિદિત ન કેહી ॥

લોકપ હોઈ વિલોકત તોરે । તોહિ સેવહિ સવ સિધિ કર જોરે ॥ ૩ ॥

મુમ જો હમહિ વહિ વિનય મુનાઈ । કૃપા કીન્હ મોહિ દીન્હ બઢાઈ ॥

તદપિ દેવિ મેં દેવ અશીશા । સફલ હોન હિત નિજ વાગીશા ॥ ૪ ॥

પછી રામચન્દ્રજીએ, આન કરી, પાર્થિવ લિંગનું પૂજન કરીને માથું નમાવ્યું. સીતાજીએ, હાથ જોડીને ગંગાજીની પ્રાર્થના કરી કે, “હે માતાજી ! મારા મનોરથ પૂરા કરજો, ॥ ૧ ॥ કે જેથી હું મારા પતિની સાથે તથા દેવરની સાથે, હોમકુશલ આવીને તમારી પૂજા કરું.” સીતાજીની પ્રેમ રસમાં ભીંજાયેલી વાણી સાંભળીને, તે વખતે ગંગા-જીએ, નિર્મળ જળમાંથી ઉત્તમ વાણી કહી કે, ॥૨॥ “હે રામચન્દ્રજીનાં પ્યારાં સીતાજી ! સાંભળો. તમારા પ્રભાવને જગતમાં કોણ જાણતું નથી ? તમારી કૃપાદૃષ્ટિથી જ તે તે દેવતાઓ, લોકપાલોની પદવીને પામતા ગયા છે અને સઘળી સિદ્ધિઓ, હાથ જોડીને તમને સેવે છે. ॥ ૩ ॥ હે દેવી ! તમે જે માટી વિનતિ સંભળાવી, તે કૃપા કરીને મને આટાઇ જ દીધી છે.” તો પણ મારી વાણીને સફળ કરવા વાસ્તે તમને આશિસ આપું છું કે, ॥ ૪ ॥

૧ આપે, મારા પૂર્વજોને જલ પાર કર્યા અને મેં આપને ગંગાપાર કર્યા, તો આ કામમાં આપ અને હું બરાબર છીએ, માટે હાલ મારાથી નર લેવાય નહીં. મારે મારા પૂર્વજો સહિત એક વાર જ ઉતરવું હતું, તે હું ઉતરી ચૂક્યો. આપને હજી બીજી વાર ઉતરવાનું રહ્યું છે, માટે હું બીજી વાર ઉતારીને નર લઈશ. ૨ જો હું રામની પાસેથી ત્રણ માણસનું નર લઈશ, તો રામ, મારી પાસે, અને તથા મારા અનેક પૂર્વજોને ઉતરવાનું નર મામશે, માટે રામની પાસેથી નર ન જ લેવું, એ સાફ છે, એમ વિચારીને મહાવાળાએ નર લીધું નહીં.

દો-પ્રાણનાથ દેવર સહિત, કુશલ કૌશલ આય ॥

પૂજાહિ સબ મન કામના, સુયશ રહિ જગ છાય ॥ ૧૧૧ ॥

“તમે તમારા પ્રાણનાથની અને દેવરની સાથે, ક્ષેમ કુશલ અથોધ્યામાં આવશે, તમારી સઘળી મનકામનાઓ પૂર્ણ થશે, અને તમારો સુયશ સર્વ જગતમાં છાઈરહેશે.”

ઘો-ગંગ વચન મુનિ મંગલ મૂલા । મુદિત સીપ સુર સરિ અનુકૂલા ॥

તવ પ્રમુ ગુહાહિ કહેડ ઘર જાહ । મુનત સૂવ મુવ ભા ડર દાહ ॥ ૧ ॥

દીન વચન ગુહ કહ કર જોરી । વિનય મુનહુ રઘુકુલમણિ યોરી ॥

નાથ સાથ રહિ પંથ દિશાઈ । કરિ દિન ચાર ચરણ સેવકાઈ ॥ ૨ ॥

જોહિ વન જાય રહવ રઘુરાઈ । પરનકુટી મૈ કરવ મુહાઈ ॥

તથ મોહિ કહૈ જર દેવ રજાઈ । સોહ કરિ હૌં રઘુવીર દુરાઈ ॥ ૩ ॥

સહજ સનેહ રામ લલિત તામ । સંગ લીન્હ ગુહ હૃદય હુલામ ॥

મુનિ ગુહ જ્ઞાતિ બોલિ સબ લીન્હે । કરિ પરિતોષ વિદા સબ કીન્હે ॥ ૪ ॥

મંગળના મૂળરૂપ ગંગાજનું વચન સાંભળી, ગંગાજને અનુકૂલ બાણીને, સીતાજી પ્રસન્ન થયાં, પછી રામચન્દ્રજીએ, શુક રાજને, ‘ઘેર બાળો,’ ક્ષેમ આજ્ઞા કરતાં, શુક રાજનું મોહોડું લેવાઈ ગયું અને હૃદયમાં દાઢ ઉત્પન્ન થયા. ॥ ૧ ॥ શુક રાજજી, હાથ જોડીને દીન વચનો કહ્યાં કે, “હે રઘુકુલ મહિ ! મારી વિનતિ સાંભળો હું આપની સાથે રહી, મારી દેખાડી, ચાર દિવસ ચરણોની સેવા કરી, ॥ ૨ ॥ જે વનમાં આપ જઈને રહેશો, તે વનમાં સુંદર પર્ણકુટી બનાવી દઈને, પછી જેમ મને આજ્ઞા કરશો, તે પ્રમાણે કરીશ. મને રઘુવીરની દુવાહી.” ॥ ૩ ॥ રામચન્દ્રજીએ, સ્વાભાવિક સ્નેહ જોઈને, શુકને સાથે લીધો અને તેથી શુકનું હૃદય પ્રસન્ન થયું. શુકે, પોતાના સર્વ જ્ઞાતિઓને જાણાવી, સર્વને રાજી કરીને વિદાય કર્યાં. ॥ ૪ ॥

દો-તવ ગણપતિ શિવ મુમિરિ પ્રમુ, નાઈ સુરસરિહિ માય ॥

સસ્વા અનુજ સિય સહિત વન, ગમન કીન્હ રઘુનાથ ॥ ૧૧૨ ॥

પછી ગણપતિનું તથા શિવનું સ્મરણ કરી, ગંગાજને પ્રણામ કરીને, રામચન્દ્રજી, શુકની, લક્ષ્મણની અને સીતાજીની સાથે, વન તરફ ચાલ્યા. ॥ ૧૧૨ ॥

ઘો-તેહિ દિન મયડ વિટપત વામ । લષણ સસા સબ કીન્હ મુપામ ॥

પ્રાત પ્રાકૃત કરિ રઘુરાઈ । તીરથ રાજ દીશ પ્રમુ જાઈ ॥ ૧ ॥

સચિવ સત્ય શ્રદ્ધા મિય નારી । માધવ સરિસ મીત હિતકારી ॥

ચારિ પદારથ મરા મૈદાહ । પુણ્ય પ્રદેશ દેશ અતિ ચાર ॥ ૨ ॥

ક્ષેત્ર આગમ ગઢ ગાઢ મુહાવા । સ્વપ્રેમ નહિ પ્રતિપચ્છિ ન પાવા ॥

સેન સકલ તીરથ વર વીરા । કલુષ અનીક દલન રણ વીરા ॥ ૩ ॥

સંગમ સિંહાસન મુઠિ સોહા । છત્ર અક્ષય વટ મુનિ મન મોહા ॥

ચમર ચમુજ અરુ ગંગ તરંગા । દેશ હોત રક્ષ દારિદ બંધા ॥ ૪ ॥

તે દિવસે, રામચન્દ્રજી, એક વૃક્ષની નીચે, રાત રહ્યા અને લક્ષ્મણજીએ તથા શુક રાજાએ, સ્થાનાદિક સૂધારીને તેમને શય્યા ગોઠવી આપી તથા કંઠ મૂલાદિક લાવી આપ્યાં. પ્રભાત થતાં જ રામચન્દ્રજીએ, પ્રભાતનાં કૃત્યો કરી, સર્વ સહિત ત્યાંથી ચાલીને તીર્થના રાજાનાં (પ્રયાગનાં) દર્શન કર્યાં, ॥ ૧ ॥ કે જે તીર્થરાજ સત્યરૂપી મંત્રીવાળો, શ્રદ્ધારૂપી પ્રિય રાણીવાળો, વેણી માધવ જેવા હિતકારી મિત્રોવાળો, ચાર પુરુષાર્થરૂપી ભરપૂર ખળનાઓવાળો, પવિત્ર પ્રદેશોરૂપી અતિ સુંદર દેશોવાળો, ॥૨॥ જેમાં પાપોરૂપી શત્રુઓ સ્વપ્નમાં પણ જઈ શકે નહીં. ॥ ૨ ॥ એવા અગમ્ય ક્ષેત્રરૂપી મજાલુત તથા સુશોભિત કિલ્લાવાળો, સર્વ તીર્થોરૂપી મહાપ્રબલ સેનાવાળો, પાપોરૂપી શત્રુઓને તોડી નાખવાના સંગ્રામમાં ધીરતાવાળો, ॥૩॥ સંગમરૂપી અતિ સુંદર સિંહાસનવાળો, સુનિઓનાં અંતઃકરણોને પણ મોહિત કરે એવા અક્ષય વટરૂપી છત્રવાળો, ચમુનાના અને ગંગાના તરંગોરૂપી ચામરોવાળો, દર્શન માત્રથી પણ દુઃખોના તથા હારિદ્ર્યનો ભંગ કરનારો, ॥ ૪ ॥

દો-સેવર્હિ સુકૃતી સાધુ શુચિ, પાવર્હિ સર્વ મન કામ ॥

વંદી વેદ પુરાણ ગણ, કહર્હિ વિમલ ગુણ ગ્રામ ॥ ૧૧૩ ॥

જેનું સેવન કરવાથી, પવિત્ર તથા પુણ્યવાન સાધુ પુરુષોરૂપી સેવકો, સઘળાં મન ધારેલાં ક્ષોને પ્રાપ્ત થાય છે એવો અને વેદો તથા પુરાણોના સમૂહોરૂપી ળંદ્રીજનો જેના નિર્મલ શુભોના સમૂહને ગાયા કરે છે એવો છે. ॥ ૧૧૩ ॥

ઞૌ-કો કહિ સકહિ પ્રયાગ પ્રમાઝ । કલુષ પુંજ કુંજર મૃગ રાઝ ॥

અસ તીરથ પતિ દેશ્વિ સહાવા । મુલ સાગર રધુવર મુલ પાવા ॥ ૧ ॥

કહિ સિય લષણર્હિ શુદ્ધિ સુનાઈ । શ્રીમુલ તીરથ રાજ બઢાઈ ॥

કરિ પ્રણામ દેસત વન બાગા । કહત મહાતમ અતિ અનુરાગા ॥ ૨ ॥

યહિ વિધિ આઈ વિલોકી વેની । સુમિરત સકલ સુપંગલ દેની ॥

મુદિત નહાય કીન્હ શિવ સેવા । પૂજિ યથાવિધિ તીરથ દેવા ॥ ૩ ॥

તથ પ્રમુ ભરદ્વાજ પહૈ આયે । કરત દંઢવત મુનિ હર લાયે ॥

મુનિ મન મોદ ન કલુ કહિ જાઈ । બ્રહ્માન્દ રાશિ જનુ પાઈ ॥ ૪ ॥

પ્રયાગ કે જે પાપોરૂપી હાથીઓના સમૂહને તોડવામાં સિંહરૂપ છે, તેના પ્રભાવનું પૂરેપૂરું વર્ણન કોણ કરી શકે ? રામચન્દ્રજી પોતે સુખોના સમુદ્રરૂપ છતાં પણ, આવા તીર્થરાજને ભેળને સુખ પામ્યા. ॥ ૧ ॥ રામચન્દ્રજીએ, શ્રીસુખથી સીતાજીને લક્ષ્મણજીને, અને શુક રાજાને પ્રયાગની મોટાઈ કહી સંભળાવી. પછી પ્રણામ કરી વનોને તથા બાગોને ભેતા અને અત્યંત પ્રેમથી પ્રયાગના મહાત્મ્યનું વર્ણન કરતા કરતા આગળ ચાલ્યા. ॥ ૨ ॥ આ પ્રમાણે આવી, સ્મરણ માત્રથી જ સઘળાં સુમંગલોને દેનારી ત્રિવેણીનાં દર્શન કર્યાં. ત્યાં આનંદથી નહીં, સહાશિવની સેવા કરી અને વેણી માધવ આદિ તીર્થદેવોની યથાવિધિ પૂજા કરી. ॥ ૩ ॥ પછી રામચન્દ્રજી, ભરદ્વાજ મુનિને પાસે

આન્યા. હંકવત કરતાં જ મુનિએ, તેમને છાતીમાં લગાવ્યા. ભરદ્વાજના મનમાં, બાણે પ્રદ્યાનંદનો સમૂહ પ્રાપ્ત થયો હોય, એવો આનંદ થયો, કે જે કહ્યો બોલો નથી. ॥ ૪ ॥

દો-દીનંદ અશ્વીશ મુનીશ ઊર, અતિ આનંદ અધિકાન ॥

લોચન ગોચર મુકુત ફલ, સનહુ કિયે વિધિ આન ॥ ૧૧૪ ॥

ભરદ્વાજે, હૃદયમાં અત્યંત આનંદની અધિકતાથી આશિસ દીધી અને રામને બાણે વિધાતાએ સર્વ પુણ્યોનાં ફળને પ્રત્યક્ષ કર્યું હોય એવા માન્યા. ॥ ૧૧૪ ॥

ચૌ-કુશલ પ્રશ્ન કરિ આસન દીનંદે । પૂજિ પ્રેમ પરિપૂરણ કીનંદે ॥

કંદ મૂલ ફલ અંકુર નીકે । દિયે આન મુનિ મનહુ અમીકે ॥ ૧ ॥

સીય લષણ જન સહિત મુહાયે । અતિ રુચિ રામ મૂલ ફલ સ્વાયે ॥

મયે વિગત શ્રમ રામ સુસ્વારે । ભરદ્વાજ મૃદુ વચન ઉચારે ॥ ૨ ॥

આજ સફલ તપ તીરય ત્યાગૂ । આજ સફલ જપ યોગ વિરાગૂ ॥

સફલ સકલ શુભ સાધન સાજૂ । રામ તુમહિં અવલોકત આજૂ ॥ ૩ ॥

લાભ અવધિ મુલ્લ અવધિ ન દૂજી । તુમ્હારે દરશ આશ સવ પૂજી ॥

અવ કરિ કૃપા દેહુ વર પહુ । નિજ પદ સરસિજ સહજ સનેહુ ॥ ૪ ॥

મુનિએ, તેઓને, કુશલ પ્રશ્નો પૂછી, આસનો આપી, પૂળને, પછી પોતાના પ્રેમને કૃતાર્થ કરી, અને બાણે સાક્ષાત્ અમૃત જ હોય એવાં અતિ સુંદર કંદ, મૂળ, ફળ તથા અંકુરો આરોગવાને વાસ્તે લાવી આપ્યાં. ॥૧॥ સીતાજી, લક્ષ્મણજી અને શુભ, એઓની સાથે રામચન્દ્રજીએ, અત્યંત રુચિથી એ સુંદર ફળ તથા મૂલાદિક ખાધાં. શ્રમ મટી જઈને જ્યારે રામચન્દ્રજી સુખ પામ્યા, ત્યારે ભરદ્વાજ મુનિ બોલ્યા કે, ॥ ૨ ॥ “હે રામચન્દ્રજી ! આજ આપનાં દર્શન મળવાથી, મારાં તપ, તીર્થ તથા ત્યાગ, સફળ થયાં છે, જપ, યોગ તથા વૈરાગ્ય, સફળ થયાં છે અને બીજાં સઘળાં શુભ સાધનોનો સમૂહ પણ આજ સફળ થયો છે. ॥ ૩ ॥ આપનાં દર્શન સિવાય બીજા કોઈ પણ લાભની કે સુખની ધરાકાશ નથી. આપનાં દર્શનથી, મારી સઘળી આશાઓ પૂર્ણ થઈ. હવે કૃપા કરીને એ વરદાન આપો કે, મને આપનાં ચરણચરિત્રમાં સ્વાભાવિક રીતે રહ્યા કરે. ॥૪॥

દો-કર્મ વચન છાઉં છલ, જબ લગિ જન ન તુમ્હાર ॥

તબ લગિ મુલ્લ સ્વપ્નેહું નહિ, કિયે કોટિ ઉપચાર ॥ ૧૧૫ ॥

ત્યાંસુધી માણસ સઘળા છલોને છોડી દઈને, મનથી, કર્મથી તથા વચનથી, આપનો ભક્ત ન થાય, ત્યાંસુધી કરોડો ઉપચારો કરતાં છતાં પણ, સ્વપ્નમાં પણ સુખ ન પામે. ” ॥ ૧૧૫ ॥

ચૌ-મુનિ મુનિ વચન રામ સફુવાને । માવ મક્તિ આનંદ અધાને ॥

તબ રઘુવર મુનિ મુણ્ણ મુહાવા । કોટિ માંતિ કહિ સઘરિ મુનાવા ॥ ૧ ॥

સો વડ સો સઘ ગુણમળ ગેહુ । જેહિ મુનીશ તુમ આદર દેહુ ॥

મુનિ રઘુવીર પરસ્પર નવહીં । વચન અગોચર મુલ્લ અનુભવહીં ॥ ૨ ॥

યહ મુષિ પાય પ્રયાગ નિવાસી । બડ તાપસ મુનિ સિદ્ધ ઉદાસી ॥
 મરદ્વાજ આશ્રમ સબ આયે । દેલન દશરથ મુવન મુદાયે ॥ ૩ ॥
 રામ પ્રણામ કીન્હ સબ કાહ્ । મુદિત મયે લહિ લોચન લાહ્ ॥
 દેહિં અમીશ પરમ મુલ પાઈ । ફિરે સરાહત મુંદરતાઈ ॥ ૪ ॥

મુનિનાં વચનો સાંભળીને, રામ સંકેત્યાયા અને તેમની ભાવવાળી ભક્તિના આનંદથી તૃપ્ત થયા. પછી રામચન્દ્રજીએ, સર્વને મુનિની મુશોભિત ઉત્તમ કીર્તિ અનેક પ્રકારથી કહી સંભળાવીને કહ્યું કે, ॥ ૧ ॥ “હે મુનિશ્વર ! જેને, આપ આદર આપો, તે માણસ, સઘળા શુણોના સમૂહના ઘરડૂપ થાય છે.” મુનિ અને રામ, પરસ્પરને પ્રણામ કરવા લાગ્યા અને જેનું વર્ણન કરી શકાય નહીં એવાં સુખનો અનુભવ કરવા લાગ્યા. ॥૨॥ આ અખર મળતાં, પ્રયાગ નિવાસી સર્વ બ્રહ્મચારીઓ, તપસ્વીઓ, મુનિઓ, સિદ્ધો અને ઉદાસીઓ, મુંદર દશરથ કુમારોનાં દર્શન કરવાને વાસ્તે ભરદ્વાજના આશ્રમમાં આવ્યા. ॥૩॥ રામચન્દ્રજીએ, સર્વને પ્રણામ કર્યા અને એ સઘળાઓ, નેત્રોનો લાભ લઇને મનમાં રાજી થયા, પરમ સુખ પામી, આશિષો દેવા લાગ્યા અને રામ તથા લક્ષ્મણની મુંદરતાનાં વખાણ કરીને ત્યાંથી પાછા ફર્યા. ॥ ૪ ॥

દો-રામ કીન્હ વિશ્રામ નિશિ, પ્રાત પ્રયાગ અન્હાય ॥

ચલે સહિત સિય લષણ જનુ, મુદિત મુનિહિં શિર નાય ॥ ૧૧૬ ॥

રામચન્દ્રજી, રાતે ત્યાં જ વિશ્રામ કરી, પ્રભાતે પ્રયાગમાં નાહી, આનંદથી મુનિને પ્રણામ કરી, સીતાજીની લક્ષ્મણજીની તથા શુહની સાથે, ત્યાંથી ચાલવા તૈયાર થયા. ૧૧૬

ચૌ-રામ સપ્રેમ કહેડ મુનિ પાહીં । નાથ કહિય હમ કોહિ મગ જાહીં ॥

મુનિ મન વિહંસિ રામ સન કહહીં । મુગમ સકલ મગ તુમકહં અહીં ॥૧॥

સાય લાગ મુનિ શિષ્ય બુલાયે । મુનિ મન મુદિત પવાસક આયે ॥

સબન્હિ રામ પદ પ્રેમ અપારા । સબહિ કહૈં મમુ દીલ્હ હમારા ॥ ૨ ॥

મુનિ બડ ચારિ સંગ તબ દીન્હે । જિન બડુ જન્મ મુકુત સબ કીન્હે ॥

કારિ પ્રણામ ક્રાષિ આયમ્ પાઈ । પ્રમુદિત હૃદય ચલે રધુરાઈ ॥ ૩ ॥

ગ્રામ નિકટ જબ નિસરહિં જાઈ । દેલ્હિં દરશ નારિ નર ધાઈ ॥

હોહિં સનાથ જન્મ ફલ પાઈ । ફિરહિં દુલિત મન સગ પઠાઈ ॥ ૪ ॥

રામચન્દ્રજીએ, પ્રેમ ભરેલી રીતે, “હે નાથ હવે અમે કયે રસ્તેથી જઈએ ?”

એમ મુનિને પૂછતાં, મુનિએ હસીને કહ્યું કે, “આપને સઘળા માર્ગો મુગમ છે.” ॥૧॥

પછી મુનિએ, સાથે મોકલવાને વાસ્તે શિષ્યોને યોલાવતાં, પચાસેક શિષ્યો, મનમાં

રાજી થતા થતા આવ્યા. સર્વને રામનાં ચરણોમાં અપાર પ્રેમ હતો, તેથી સર્વ યોલવા

લાગ્યા કે, “આ માર્ગે અમારો જોયેલો છે.” ॥ ૨ ॥ ભરદ્વાજે એઓમાંથી ચાર શિષ્યો,

રામની સાથે આવ્યા, કે જેઓએ ઘણા ઘણા જન્મોમાં સર્વ પુણ્યો કર્યા હતાં. રામ-

ચન્દ્રજી, પ્રણામ કરી, મુનિની આજ્ઞા લઈ, હૃદયમાં પ્રસન્ન થતા થતા ત્યાં આવ્યા. ॥૩॥

રામ, રસ્તામાં જ્યારે, કોઇ ગામની પાસે થઇને નીકળવા લાગ્યા, ત્યારે, તે તે ગામનાં નર નારીઓ, દર્શન કરવાને વાસ્તે દોડી દોડીને આવવા લાગ્યાં. દર્શન કરવારૂપ જન્મ-બરતું ફળ પામીને સનાથ થવા લાગ્યાં અને શરીરોથી સાથે નહીં જવાયાને લીધે દુઃખિત થઇ અંતઃકરણોને રામની સાથે જ મોકલીને પાછાં ફરવા લાગ્યાં. ॥ ૪ ॥

દો-વિદા ક્રિયે વટૂ વિનય કરિ, ફિરે પાઈ મન કામ ॥

ઉતરિ નહાયે યમુન જલ, જો શરીર સમ રૂપામ ॥ ૧૧૭ ॥

રામચન્દ્રજીએ, વિનય કરીને ભરદ્વાજના ચારે શિષ્યોને વિદાય કરતાં, તેઓ, મન-વાંછિત કામનાઓને પ્રાપ્ત થઇને પાછા ફર્યા. પછી રામચન્દ્રજી, યમુનાને ઉતરીને યમુ-નાના જળમાં નાહ્યા, કે જે જળ પોતાના શરીર જેવું જ રૂપામ હતું. ॥ ૧૧૭ ॥

ચો-સુનત તીર વાસી નર નારી । ધાયે નિજ નિજ કાજ વિસારી ॥

લષણ રામસિય સુંદરતાઈ । દેલિ કરાઈ નિજ ભાગ્ય વઢાઈ ॥ ૧ ॥

અતિ લાલસા સર્વાઈ મનમાર્હી । નાંવ ગાંવ વૃક્ષત સકુચાર્હી ॥

જે તિન્હમહૈ વય વૃદ્ધ સયાને । તિન્હ કરિ યુક્તિ રામ પહિવાને ॥ ૨ ॥

સકલ કથા તિન્હ સર્વાઈ સુનાઈ । વનહિ ચલે પિતુ આયસુ પાઈ ॥

સુનિ સવિષાદ સકલ પછિતાર્હી । રાનિ રાય કીન્હ મલ નાર્હી ॥ ૩ ॥

તેહિ અવસર તાપસ યક આવા । તેજપુંજ લગુ વયસ મુહાવા ॥

કવિ અલખિત ગતિ વેષ વિરાગી । મન ક્રમ વચન રામ અનુરાગી ॥ ૪ ॥

અબર મળતાં જ યમુનાનાં તીરોમાં રહેનારાં માણસો, પોતપોતાનાં કામોને છોડી દઇ, દોડીને દર્શન કરવા આવ્યાં અને રામની, લક્ષ્મણની તથા સીતાની સુંદરતાને જોઇને, પોતાનાં ભાગ્યોનાં વખાણ કરવા લાગ્યાં. ॥ ૧ ॥ સર્વે લોકોના મનમાં, નામ અને ગામ પૂછવાની અત્યંત લાલસા થઇ, પણ પૂછતાં સંકોચ થવા લાગ્યો. એઓમાં, જે ડાહ્યા વૃદ્ધ લોકો હતા, તેઓએ, પ્રથમથી સાંભળવામાં આવેલી હકીકત ઉપરથી, નજર પહોંચાડીને રામને ઓળખ્યા. ॥ ૨ ॥ એ વૃદ્ધ લોકોએ, બીજા લોકોને સઘળી વાત કહી સંભળાવી કે, ‘રામ, પિતાની આજ્ઞાથી વનમાં જાય છે.’ આ સાંભળીને સર્વે લોકો, ખેદ પામી, પરતાવા લાગ્યાં કે, ‘રાણીએ અને રાજાએ, સાંડે કર્યું નથી.’ ॥ ૩ ॥ આ અવસરમાં તેજના પુંજ જેવો, નહાની અવસ્થાવાળો, વિદ્વાન, વેરાગીના વેષવાળો અને મનથી, કર્મથી તથા વચનથી રામમાં પ્રેમ ધરાવનારો એક તપસ્વી, અચાનક રામની પાસે આવ્યો. ॥ ૪ ॥

દો-સજલ નયન તનુ પુલક નિજ, ર્ષ્ટ દેવ પર્હિવાનિ ॥

પેરે દંડ જિમિ ધરણિ તલ, ન દશા ન જાય વચ્ચાનિ ॥ ૧૧૮ ॥

નેત્રોમાં અશ્રુઓથી અને ગાવેમાં રોમાંચોથી ભ્રમીત થયેલો એ તપસ્વી, રામને પોતાના ઇષ્ટદેવ બાણી લઇ, ધરતીપર દંડની પેઠે પડ્યો. આ સમયની તેની દશાનું વર્ણન કરી શકાતું નથી. ॥ ૧૧૮ ॥

ચૌ-રામ સમેમ બુલકિ ઉર લાવા । પરમ રંક જનુ પારસ પાવા ॥

મનહુ પ્રેમ પરમારથ દોઝ । મિલત ઘરે તનુ કહ સવ કોઝ ॥ ૧ ॥

બહુરિ લષણ પાયન સો લાગા । લીન્હ ઉઠાય ઈર્મીન અનુરાગા ॥

પુનિ સિય ચરણ ધુરિ ધરિ શીશા । જનનિ જાનિ ચિથુ દીન્હ અશીશા ॥૨॥

કીન્હ નિષાદ દંડવત તેહી । મિલેડ મુદિત લલિ રામ સનેહી ॥

પિયત નૈન પુટ રુપ પિયુષા । મુદિત મુઅન્ન પાય જિમિ મૂષા ॥ ૩ ॥

તે મિતુ માતુ કહહુ સલિ કેસે । જિન પઠયે વન બાલક એસે ॥

રામ લષણ સિય રુપ નિહારી । હોઈ સનેહ વિકલ નર નારી ॥ ૪ ॥

રામચન્દ્રજીએ, પ્રેમથી રામાંચિત થઈને એ તપસ્વીને^૧ છાતીમાં લગાવ્યો. જેમ પરમ દરિદ્ર માણસ, પારથ મહિને પામીને, રાજ થાય, તેમ તે તપસ્વી, રામને પામીને રાજ થયો, કામને અને તે તપસ્વીને મળેલા બેઠ, સર્વ લોકો કહેવા લાગ્યા કે, ‘આ તે પ્રેમ અને પરમાર્થ, એ બન્ને દેહધારી થઈને પરસ્પરને મળ્યા છે કે શું ?’ ॥ ૧ ॥ પછી તે તપસ્વી, લક્ષ્મણજીને પળે લાગતાં, લક્ષ્મણજીએ, સ્નેહથી ઉમંગીને, તેને છાતીમાં લગાવ્યો. તે પછી, એ તપસ્વીએ, સીતાજીનાં ચરણોની રજને, માથે ચઢાવતાં, જગદંબા સીતાજીએ, તેને બાલક બાળીને આશીર્વચનો આપ્યાં. ॥ ૨ ॥ ભિલ્લોના રાજા શુકે, એ તપસ્વીને દંડવત કર્યા અને તે તપસ્વી, શુકને રામનો સ્નેહી બાળીને, આનંદથી મળ્યો. એ તપસ્વી રામના રૂપરૂપી અમૃતને પોતાનાં નેત્રારૂપી દ્વનાઓ વતે પીવા

૧ આ તપસ્વીનું નામ કે અહીં આવવા સંબંધી કશો વૃત્તાંત, વાલ્મીકીય રામાયણુ આદિ કોઈ પણ ગ્રંથમાં મળતાં નથી, અને યમુના તીરવાસી લોકોની પરસ્પરની વાતોની વચમાં, આ તપસ્વીના આવવાની હકીકત આપી છે, તે અસંગત જણાય છે. આમ છે, તેથી અહીં અનેક કલ્પનાઓ થાય છે. કોઈ કહે છે કે, “આ તપસ્વી અગ્નિ દેવ છે. આના આવવાથી રામચન્દ્રજીએ, શુકને રાજ આપી. જો આ ન હોય તો રામચન્દ્રજી ત્રણ મૂર્તિ જ રહી જાય અને ત્રણ જણને સાથે ચાલવાની શાઅમાં મના છે. અથોધ્યાથી મુમંત્રની સાથે ચાર જ હતાં ! ડુંગરે પુરથી શુક સાથે હોવાથી અહીં સૂધી ચાર જ હતાં. અહીં અગ્નિ આવી મળ્યો કારણ કે રામ અગ્નિના હવિમાંથી પ્રકટ થયા છે. તેથી અગ્નિ રક્ષા કરતો હતો અને અહીંથી તો વળી સાથે જ રહ્યો, આ કારણથી આની વિદાય લખી નથી. આ કારણથી જ સુગ્રીવની મિત્રતામાં અગ્નિને સાક્ષી રાખેલ છે, જે નિકટવર્તી હોય તેને જ સાક્ષી રખાય. દંડકારણ્યમાં રામચન્દ્રજીએ, અગ્નિને જ થાપણુ તરીકે સીતાજી સોપેલાં છે, કેમ કે, થાપણુ પણ નિકટને જ સોંપામ. ગુસાંઈજીએ પણ અહીં તેજનો પુંજ કર્યો છે અને વળી છેવટ મુદિત મુઅન્ન પાય જિમિ મૂષા, એમ કહ્યું છે, તો તેજ અને કુધા, એ બે અગ્નિના જ ધર્મ છે,” કોઈ કહે છે કે, “ચિત્રકૂટમાં અગસ્ત્યનો શિષ્ય એક તપસ્વી રહેતો હતો તે રામચન્દ્રજીનું આવવું સાંભળી. પશુંકૂટી-માંથી હીને યમુના તટમાં આવી મળ્યો.” કોઈ કહે છે કે, “ચિત્રકૂટ પર્વત જ તપસ્વીનું રૂપ ધરીને રામને લેવાને વાસ્તે સામે આવ્યો.” કોઈ કહે છે કે, “ગુસાંઈજીએ અહીં પોતાની જ ધ્યાનની હકીકત આપી છે. કેમ કે, યમુનાના દક્ષિણ કિનારાપરતું રાજાપુર સ્થાન ગુસાંઈજીના નિવાસરૂપ હતું. તેથી ધ્યાનમાં પોતાનું જ રામચન્દ્રજીની સાથે મળવું અને દંડવત અહીં બતાવેલ છે. આ કારણને લીધે. આ કથા, પ્રસંગથી છૂટી ગઈ છે. ત્યારે ગુસાંઈજી, ધ્યાનમાંથી નામુત થયા, ત્યારે પાછો તે વિતુ શવ્તુ કહે સલિ કેસે, ઇત્યાદિ પ્રસંગ મેળવીને ચાલ્યા છે.”

લાગ્યો અને જેમ લાગ્યો માણસ, સાફે લોજન પામીને રાજ થાય, તેમ રાજ થવા લાગ્યો. ॥ ૩ ॥ સ્ત્રીઓ, પરસ્પરમાં વાતો કરવા લાગી કે, “હે સખી! જેઓએ આવાં બાલકોને વનમાં મોકલ્યાં છે, તે માળાપ કેવા હશે ? કહો.” સર્વે નર નારીઓ રામનાં, લક્ષ્મણનાં તથા સીતાનાં રૂપને જોઈ, સ્નેહથી વિદુલ થવા લાગ્યાં. ॥ ૪ ॥

દો—તવ રઘુવીર અનેક વિધિ, સર્વહિ સિંચાવન દીનહ ॥

રામ રજાયસુ શીશ ધરિ, ભવન ગમન તેઈ કીનહ ॥ ૧૧૯ ॥

પછી રામચન્દ્રજીએ પોતાના મિત્ર ગ્રહ રાજાને અનેક પ્રકારની શીખામણ આપીને પાછો ફરવાનું કહેતાં, ગ્રહ રાજા, રામની આજ્ઞાને માથે ચઢાવી પોતાને ઘેર ગયો.

ચૌ—પુનિ સિય રામ લષણ કર જોરી । યમુનહિં કીનહ પ્રણામ બહોરી ॥

ચલે સંસીય મુદિત દોડ માઈ । રવિતનયા કર કરત બઢાઈ ॥ ૧ ॥

પથિક અનેક મિલહિં મરુ જાતા । કહહિં સમેમ દેલિ દોડ બ્રાતા ॥

રાજ મુલક્ષણ અંગ તુઘારે । દેલિ શોચ હિય હોત હમારે ॥ ૨ ॥

મારગ ચલહુ પયા દેહિં પાંચે । જ્યોતિષ ઝૂઠ હમારે માંચે ॥

અગમ પંથ મિરિ કાનન ભારી । તેહિમહં સાચ નારી મુકુમારી ॥ ૩ ॥

કરિ કેહરિ વન જાયન જોઈ । હમ સંગ ચલહિં જો આયસુ હોઈ ॥

જાવ જહાં લગિ તહં પહુંચાઈ । ફિરવ બહોરિ તુઘૈં શિર નાઈ ॥ ૪ ॥

પછી રામચન્દ્રજીએ, સીતાજીએ તથા લક્ષ્મણજીએ, હાથ જોડીને યમુનાજીને પ્રણામ કર્યા. સીતા સહિત બન્ને ભાઈઓ, પ્રસન્ન થઈ, સૂર્યને પુત્રી^૧ યમુનાજીની પ્રશંસા કરતા કરતા ત્યાંથી ચાલ્યા. ॥ ૧ ॥ માર્ગમાં જતા અનેક મુસાફરો, તેઓને મળવા લાગ્યા. જે મુસાફરો આ બન્ને ભાઈઓને, જોઈને પ્રેમથી કહેવા લાગ્યા કે, “તમારાં અંગોમાં રાજાઓનાં સુંદર સાસુદ્રિક ચિહ્નો જોઈને, અમારાં હૃદયોમાં કેટલાક વિચારો ઉત્પન્ન થાય છે. ॥ ૨ ॥ તમે ઉઘાડા પગોથી, માર્ગમાં ચાલો છો, તેથી અમેાએ જોયેલા જ્યોતિષ અથો (સાસુદ્રિક અથો) ખોટા પડી નાથ છે. કેમ કે તમારા જેવા સાસુદ્રિક લક્ષણોવાળા, ઉઘાડે પગે તો શું ? પણ વહાન વગર પણ નહીં જોઈએ. માર્ગ અગમ્ય છે અને પર્વતો તથા જંગલો પણ ભારે ભારે છે, તેમાં તમારી સાથે મુકુમારી આ છે, જે પણ નવાઈ જેવું છે. ॥૩॥ વનમાં હાથીઓ અને સિંહો એવા એવા છે કે, જેઓ જોયા ન નાથ, આમ છે, એટલા માટે જો આજ્ઞા હોય તો અમે તમારી સાથે ચાલીએ. તમેાને બ્યાંસૂધી જવું હોય ત્યાંસૂધી પહોંચાડી, તમેાને પ્રણામ કરીને ત્યાંથી પાછા ફરીશું.” ॥૪

દો—યહિ પૂછહિં પ્રેમ વશ, પુલક ગાત જલ નૈન ॥

કૃપાસિંધુ ફેરહિં તિનૈ, કહિ વિનીત મૃદુ વૈન ॥ ૧૨૦ ॥

પ્રેમને વશ થવાથી, શરીરોમાં રોમાંચોથી અને નેત્રોમાં અશ્રુઓથી ભરપૂર થયેલા

^૧ રામ-લક્ષ્મણ સૂર્યવંશી છે અને યમુના સૂર્યની પુત્રી છે, માટે રામ-લક્ષ્મણની તે મોટી ફાદ થાય, તેથી તેની પ્રશંસા કરી.

સુસાદર લોકો, સાથે ચાલી ચાલીને, આ પ્રમાણે પૂછવા લાગતાં, કૃપાસિંધુ રામચન્દ્રજી,
નમ્રતા ભરેલાં કોમળ વચ્ચનો કહીને, તેઓને પાછા વાળવા લાગ્યા. ॥ ૧૨૦ ॥

ચૌ૦—જે પુર ગાંવ બસહિં મગ માર્હીં । તિનહિં નાગ સુર નગર સિદ્ધાર્હીં ॥

કેહિ મુકૂતી કેહિ ઘરી વસાયે । ધન્ય પુણ્ય મય પરમ મુદ્ધાયે ॥ ૧ ॥

જહૈં જહૈં રામ ચરણ ચલિ જાર્હીં । તિનહ સમાન અમરાવતિ નાર્હીં ॥

પુણ્યપુંજ મગ નિકટ નિવાસી । તિનહિં સરાહહિં સુરપુર વાસી ॥ ૨ ॥

જે મરિ નયન વિલોકહિ રામહિં । સીતા લષણ સહિત ઘનશ્યામહિં ॥

જે સર સરિત રામ અવગાહહિં । તિનહૈં દેવસરિ સરિત સરાહહિં ॥ ૩ ॥

જેહિ તર તર પ્રસુ વૈઠહિં જાઈ । કરાહિ કલ્પતરુ તામુ બડાઈ ॥

પરશિ રામ પદ પદ્ય પરાગા । માનત મૂમિ મૂરિ નિજ માગા ॥ ૪ ॥

રામ, લક્ષ્મણ અને સીતાજી, માર્ગમાં જે જે થંડેરની કે ગામની પાસે ઉતારો કરતાં હતાં, તે તે થંડેરોને તથા ગામોને, નાગલોક તથા દેવલોક પણ વખાણતા હતા કે, “આ ધન્ય, પુણ્યમય અને પવિત્ર સ્થલોને કયા પુણ્યાત્માઓએ, કઈ ઘડીમાં વસાવ્યાં હશે? ॥ ૧ ॥ જ્યાં જ્યાં રામનાં ચરણો ચાલીને જાય, તે તે સ્થાન સમાન, ઇંદ્રની નગરી પણ ગણાય નહીં.” રામના માર્ગના સમીપમાં રહેનારા જે લોકો, સીતા તથા લક્ષ્મણ સહિત ઘનશ્યામ રામને, નેત્રો ભરીને જેવા પામ્યા, તેઓનાં પુણ્યોનાં પુંજોને દેવપુરના રહેવાસીઓ પણ વખાણવા લાગ્યા. ॥ ૨ ॥ જે સરોવરોમાં કે જે નદીઓમાં રામ નહાતા હતા, તે સરોવરોને અને તે નદીઓને માનસ સરોવર તથા ગંગાજી પણ વખાણતાં હતાં. ॥ ૩ ॥ રામ જે વૃક્ષોની નીચે જઈને યેસતા હતા, તે વૃક્ષોને, કલ્પવૃક્ષ પણ વખાણતાં હતાં. પૃથ્વી પણ રામનાં ચરણક્રમણી રજનો સ્પર્શ મળવાથી, પોતાનાં ભાગ્યને મોટાં માનતી હતી. ॥ ૪ ॥

દો૦—ઝાઈ કરાહિં ધન વિબુધ ગણ, વરણહિં સુમન સિદ્ધાઈ ॥

દેશત ગિરિ વન વિહૈંગ મૃગ, રામ ચલે મગુ જાર્હિં ॥ ૧૨૧ ॥

રામચન્દ્રજી, પર્વતોને, વનોને, પક્ષીઓને તથા મૃગોને જોતા જોતા, જે માર્ગમાં ચાલતા હતા, તે માર્ગમાં વાઢળાંઓ છાયા કરતાં હતાં અને દેવતાઓ, રાજા ધર્મિ પુષ્પોની વૃદ્ધિઓ કરતા હતા. ॥ ૧૨૧ ॥

ચૌ૦—સીતા લષણ સહિત રઘુરાઈ । ગાંવ નિકટ જવ નિસરહિં જાર્હીં ॥

મુનિ સવ વાલ વૃદ્ધ નર નારી । ચલહિં તુરત ગૃહ કાજ વિસારી ॥ ૧ ॥

રામ લષણ સિય રૂપ નિહારી । પાય નૈન ફલ હોહિં સુખારી ॥

સજલ વિલોચન પુલકિ શરીરા । સવ મયે મગન દેશિ દોડ વીરા ॥ ૨ ॥

વાર્ણિ ન જાય દશા તિન કેરી । લહિ જતુ રંકન્દ સુર મણિ ઢેરી ॥

એકન એક બોલ સિલ્લ દેહીં । લોચન લાહુ લેહુ છિન પહીં ॥ ૩ ॥

રામહિં દેલ્લ એક અનુરાગે । ચિતવત ચલે જાર્હીં સૈંગ લાગે ॥

એક નૈન મગ છાલિ ઝર આની । હોહિ સિધિલ તતુ મન વર વાની ॥ ૪ ॥

સીતાજી અને લક્ષ્મણજી, જોજો સહિત રામચન્દ્રજી, જે જે ગામની પાસેથી નીકળતા હતા, તે તે ગામનાં બાલક, વૃદ્ધ તથા જુવાન માણસો, ખબર સાંભળતાં જ તુરત ઘરનાં કામોને છોડી દેખે, દર્શન કરવા જતાં હતાં. ॥ ૧ ॥ અને રામનાં, લક્ષ્મણજીનાં તથા સીતાજીનાં રૂપને જોવાથી, નેત્રોનાં રૂબેરૂબ પ્રાપ્ત થવાથી સુખી થતાં હતાં. અને ભાઈઓને જોઈ, સર્વે લોકો પ્રેમમગ્ન થઈને નેત્રોમાં અશ્રુઓથી તથા શરીરોમાં શોભાથી વ્યાપ્ત થતા હતા. ॥ ૨ ॥ જેવી જિતામણિઓના સમૂહને પ્રાપ્ત થઈ, રાંક લોકોની દશા થાય, તેવી રામને, લક્ષ્મણને તથા સીતાજીને જોઈને તે તે ગામોનાં લોકોની દશા થતી હતી, કે જેનું વર્ણન બની શકતું નથી. જો માણસો પરસ્પરને બોલાવીને શીખામણ દેતાં હતાં કે, “આ કણમાં જ નેત્રોના લાલ મળે છે, માટે લઈ લ્યો.” ॥ ૩ ॥ રામને જોઈ, પ્રેમવશ થયેલાં કેટલાંએક માણસો ભોતાં ભોતાં સાથે ચાલવા લાગ્યાં. કેટલાંએક માણસો, રામની ઉત્તમ છબીને નેત્રોના માર્ગથી હૃદયમાં પધારવીને શિથિલ શરીરોવાળાં, શિથિલ મનોવાળાં તથા શિથિલ વચ્ચનોવાળાં થઈ જતાં હતાં. ૪ ॥

દો-૦-૧૬૬ દેવિ વટ છાંહ મલ, ઢાસિ મુદુલ તુળ પાત ॥

કહર્હિ ગવાંડય છિનક શ્રમ, ગમ નવ અર્હિ કિ પ્રાત ॥ ૧૨૨ ॥

કેટલાંએક લોકો વડની સુંદર છાયા જોઈ, તેની નીચે કેમળ ખડ તથા પાંદડાં ખીછાવીને રામને કહેતા હતા કે, જરા વાર અહીં જ રોકાઈને પરિશ્રમને મટાડો અને હવે અહીંથી આજે જ ચાલજો અથવા રાત્રીએ ચાલજો. ॥ ૧૨૨ ॥

ચૌ-૦-૧૬૭ એક કલસ ભરી આનહિ પાની । ઈંચડય નાય કહર્હિ મુદુ બાની ॥

મુનિ પ્રિય વચન પ્રીતિ અતિ દેશ્વી । પરમ કૃપાળુ મુશીલ વિશેશ્વી ॥ ૧ ॥

જાની શ્રમિત સીય મનમાર્હી । ધરિક વિલમ્બ કીન્હ વટ છાંહી ॥

મુદિત નારી નર દેશ્વર્હિ શોભા । રૂપ અનૂપ નૈન મન લોભા ॥ ૨ ॥

યક ટક સવ સોઈર્હિ ચહું ઓરા । રામચંદ્ર મુલચંદ્ર ચકોરા ॥

તરુણ તમાલ વરણ તતુ સોહા । દેશ્વર કોટિ મદન મન મોહા ॥ ૩ ॥

દામિનિ વરણ લવણ મુઠિ નીકે । નલ્લ શિશ્વ મુખગ ભાવતે જોકે ॥

મુનિ પટ કવિન કસે તૂળીરા । સોહર્હિ કર કમલન ધનુતીરા ॥ ૪ ॥

કેટલાંએક લોકો, કળશો ભરી, પાણી લાવીને, કેમળ વચ્ચનો કહેતા હતા કે, “હે નાય ! પાણી પીઓ.” પરમ કૃપાળુ તથા અત્યંત મુશીલ રામચન્દ્રજી, જોજોનાં પ્રિય વચ્ચનો સાંભળી તથા અતિ પ્રીતિ જોઈ. ॥ ૧ ॥ અને પોતાના મનમાં સીતાજીને શ્રમિત થયેલાં બાણીને વડની છાયામાં ઘડીક જોભારતા હતા. નર તથા નારીઓ, શોભા જોઈને રાજી થતાં હતાં અને તેઓનાં નેત્રો તથા અંતઃકરણો, અનુપમ રૂપમાં લોભાઈ જતાં હતાં. ॥ ૨ ॥ તેથી તેઓ, ચોમેર ઉભાં રહી, નિમેષ વગરની દૃષ્ટિઓથી જોવા લાગતાં, રામચન્દ્રજીના મુખરૂપી ચંદ્રની આમા ચક્રોરો હોય જોવાં શોભતાં હતાં. (આ રામચન્દ્રજીની જ લીલા છે, કે ચોમેર ઉભેલાંઓને મુખ જ દેખાય પણ પીઠ ન દેખાય.)

રામનું નવીન તમાલના જેવા વર્ણવાળું શરીર એવું શોભતું હતું કે, જેને ભેતાં, કરોડે કામદેવ પણ, મનમાં મોહિત થઈ જાય. ॥ ૩ ॥ વીજળી જેવા અત્યંત સુંદર વર્ણવાળા, નખોથી તે શિખા પર્યંત સુંદર, કંઠણ વઢકલ વસ્ત્રોનું ધારણ કરનારા અને જેણે ભાથા બાંધ્યા હતા તથા જેના હસ્તકમળમાં ધતુષ બાણ શોભી રહ્યાં હતાં એવા લક્ષ્મણ, પણ સર્વનાં અંતઃકરણોને ભાવવા લાગ્યા. ॥ ૪ ॥

દો-—જટા મુકુટ શીશનિ મુખગ, ઉર મુજ નયન વિશાલ ॥

શરદ પર્વ વિષુ વદન, વર, લસત સ્વેદ કળ જાલ ॥ ૧૨૩ ॥

મસ્તકપર જટાઓરૂપી મુકુટોવાળી, સુંદર, વિશાળ બુબ્બોવાળી, વિશાળ નેત્રોવાળી, શરદ ઋતુની પૂનેમના ચન્દ્ર જેવા ઉત્તમ સુખોવાળી અને જેનાં સુખોપર પસીનાની કણીઓના સમૂહ શોભી રહ્યા હતા. ॥ ૧૨૩ ॥

ચૌ-—વરણ ન જાય મનોહર જોરી । શોભા બહુત મોરિ મતિ થોરી ॥

રામ લષળ સિય સુંદરતાર્દ । સબ ચિતવર્હિ ચિત મન માતિ લાર્દ ॥ ૧ ॥

થકે નારિ નર પ્રેમ પિયાસે । મનહું મૃગી મૃગ દેલિ દિયાસે ॥

સીય સમીપ ગ્રામ તિય જાર્હી । પુછત અતિ સનેહ સકુચાર્હી ॥ ૨ ॥

બાર બાર સબ લાગર્હિ પાંચે । કહર્હિ બચન મૃદુ સરલ મુહાયે ॥

રાજ કુમારિ વિનય હમ કરર્હી । તિય સ્વભાવ કહુ પૂછત ડરર્હી ॥ ૩ ॥

સ્વામિનિ અવિનય ક્ષમવ હમારી । વિલગ ન માનવ જાનિ ગૈવારી ॥

રાજ કુંવર દોડ સહજ સલોને । ઇનતે લહિ શ્રુતિ મરકત સોને ॥ ૪ ॥

એવી એ રામ લક્ષ્મણની મનોહર ભેડી, મારાથી વર્ણવી શકાતી નથી. કેમ કે, તેની શોભાં ઘણી હતી અને મારી યુદ્ધિ થોડી છે. રામ, લક્ષ્મણ અને સીતાલ, એઓની સુંદરતાને સર્વ લોકો મન, યુદ્ધિ તથા ચિત્ત લગાવીને એવા લાગ્યાં. ॥ ૧ ॥ પ્રેમનાં તરશ્યાં નરનારીઓ, જેમ મૃગો અને મૃગીઓ, દીવાને ભેળને તેમાં એકાગ્ર થઈ જાય, તેમ રામ વગેરેના રૂપને ભેળને તેમાં એકાગ્ર થઈ ગયાં. ગામોની સ્ત્રીઓ પૂછી એવાને વાસ્તે સીતાલના સમીપમાં જવા લાગી, પણ અત્યંત રેતેહને લીધે પૂછવામાં સંકોચાવા લાગી. ॥ ૨ ॥ એ સ્ત્રીઓ, વારંવાર પગે લાગીને કોમળ, સરલ, સુશોભિત વચનોથી બોલે છે કે, “હે રાજકુમારી ! અમે વિનંતિ કરી, સ્ત્રીઓના સ્વભાવ પ્રમાણે પૂછવા ઇચ્છીએ છીએ, પણ પૂછતાં ડરીએ છીએ. ॥ ૩ ॥ હે સ્વામિની ! હે સુંદર સુખવાળાં ! અમારા અવિનયની ક્ષમા કરજો અને અમેને ગમાર જાણીને બેઅહળી ગણશે માં, આ બન્ને રાજકુમારો એવા સ્વાભાવિક શોભાવાળા છે કે જાણે નીલ મણિ-ઓએ અને સુવર્ણોએ એઓની પાસેથી જ શોભા લીધી હોય. ॥ ૪ ॥

દો-—શ્યામલ ગૌર કિશોર વર, સુંદર સુલમા એન ॥

શરદ સર્વરી નાથ મુલ, શરદ સરોહ નૈન ॥ ૧૨૪ ॥

શ્યામ તથા ગૌર શરીરોવાળા, કિશોર અવસ્થાવાળા, સર્વોત્તમ સુંદર, પરમ શોભાના સ્થાનરૂપ, શરદ ઋતુના ચન્દ્ર સરખાં સુખોવાળા, શરદ ઋતુનાં કમળો સરખાં નેત્રોવાળા.

चौ०—कोटि मनोज लजावनि हारे । मुमुक्षि कहो को अहहि तुझारे ॥
 मुनि सनेह मय मंजुल बानी । सकुचि सीय मन महुँ मुमुकानी ॥ १ ॥
 तिनहि विलोक विलोकति धरनी । दहुँ सकोच सकुचति वर वरनी ॥
 सकुचि सप्रेम बाल मृग नयनी । बोलि मधुर वचन पिक बयनी ॥ २ ॥
 सहज स्वभाव सुभग तनु गोरे । नाम लषण लघु देवर मोरे ॥
 बहुरि वदन विधु अंचल दाँकी । पिय तन चितै भौंह करि बाँकी ॥ ३ ॥
 खंजन मंजु तिरीछे नयननि । निज पति कहेउ तिनहि सिय सैननि ॥
 भइ मुदित सब ग्राम वधूटी । रंकन राय राशि जनु लूटी ॥ ४ ॥

અને કશેડ કામદેવોને પણ લબ્ધવનારા જે આ બે રાજકુમારો છે, તેઓ, તમારે કોણ થાય છે ? તે કહેા. ” સીતાજી, શ્રીઓની સુંદર સ્નેહમય વાણી સાંભળી, લબ્ધને મનમાં હસ્યાં કે, ॥ ૧ ॥ ‘છે તો ગમાર, પણ ભારે ચાતુરીથી પૂછે છે.’ એ શ્રીઓને જોઈ, ઉત્તમ વર્ણવાળાં સીતાજી, પૃથ્વી તરફ જોવા લાગ્યાં અને બે પ્રકારના સંકેતથી^૧ સંકેતવાવા લાગ્યાં. શુભનાં અર્થનાં સરખાં નેત્રોવાળાં અને કોકિલાની પેઠે મધુર સ્વર-વાળાં સીતાજી, લબ્ધને પ્રેમ સહિત બોલ્યાં કે, ॥ ૨ ॥ “આ જે સરલ સ્વભાવવાળા, સુંદર અને ગૌર શરીરવાળા છે, તેમનું નામ લક્ષ્મણ છે અને તે મારા નાહાના દેવર^૨ છે.” પછી સીતાએ, વસ્ત્રના છેડાને પોતાના ચન્દ્ર જેવા યુગ્મની આડો રાખી, (લાજ કાઢી, રામચન્દ્રજીની તરફ જોઈ, ॥ ૩ ॥ જામર વાંકી કરી, ખંજન પક્ષી જેવાં સુંદર આડાં નેત્રોની સાતથી) તે શ્રીઓને આ રામ મારા પતિ છે, એમ જણાવ્યું. જેમ રાંકો ધનના ઢગલાની લૂંટ મળવાથી પ્રસન્ન થાય તેમ ગામડાંની સમગ્રી શ્રીઓ, સીતાજીની વાત સાંભળીને તથા જાણીને પ્રસન્ન થઈ. ॥ ૪ ॥

दो०—अति सप्रेम सिय पाँय परि, बहु विधि देहि अशीश ॥

सदा मुहागन होहु तुम, जब लगि महि ओह शीश ॥ १२५ ॥

એ શ્રીઓ, અત્યંત પ્રેમથી સીતાજીના પગમાં પડીને ઘણી ઘણી રીતની આશિસો દેવા લાગી કે, “જ્યાંસુધી શેષનાગના માથા ઉપર પૃથ્વી રહે, ત્યાંસુધી તમે અખંડ સૌભાગ્ય ભોગવજો.” ॥ ૧૨૫ ॥

चौ०—पारवती सम पति प्रिय होहु । देवि न हम पर छाँडव छाहु ॥

पुनि पुनि विनय करहि कर जोरी । जो यहि मारग फिरिय बहोरी ॥ १ ॥

दर्शन देव जानु निज दासी । लखीं सीय सब प्रेम पियासी ॥

मधुर बयन कहि कहि परितोषी । जनु कुमुदनी कौमुदी पोषी ॥ २ ॥

^૧ જે નદી કહું તો આ શ્રીઓ હાસ થશે, અને કશીય તો મારી માતા પૃથ્વી પાસે છે, તેથી મયાદાનો બંગ થશે, એ બે પ્રકારનો સંકેત થયો. શ્રીઓનો સ્વભાવ છે કે, લાજની વાત સાંભળીને પૃથ્વીની સામે જુએ અને પ્રત્યક્ષ રીતે પતિ બતાવવામાં લજ્જા. ૨ નાહાના દેવર છે, એમ કહેવાથી જણાવ્યું કે, માથી મોઢા પણ એક (ભરતજી) મારા દેવર છે.

તર્હિ લષણ રણુવર રુઝ જાની । પૂછેડ મગુ લોગન મૃદુ વાની ॥
 સુનત નારિ નર મયે દુઝારી । પુલાકેત ગાત વિલોચન વારી ॥ ૩ ॥
 મિટા મોદ મન મયે મલીને । વિધિ નિધિ દીન્હ લેત જતુ છીને ॥
 સમુજિ કર્મ ગતિ ધીરજ કીન્હા । સોધિ સુગમ મગુ તિન્હ કહિ દીન્હા ॥૪॥

અને જેમ પાર્વતી, સદાશિવને ખ્યારાં છે, તેમ તમે તમારા પતિને ખ્યારાં રહેજો. વળી એ સ્ત્રીઓ, વારંવાર હાથ જોડીને વિનતિ કરવા લાગી કે, “હે દેવી ! અમારા ઉપર દયા રાખજો, દયાનો ત્યાગ કરશે માં અને જે વનમાં ફરીને પાછાં આ રસ્તે આવે તો, ॥ ૧ ॥ અમેને પોતાની દાસી જાણીને દર્શન દેજો.” સીતાજીએ, સર્વ સ્ત્રીઓને પ્રેમની તરશી જાણીને, જેમ ચાંદની, કુસુદિનીઓને સંતુષ્ટ કરે, તેમ મધુર વચનો કહી કહીને સર્વને સંતુષ્ટ કરી, ॥ ૨ ॥ પછી રામચન્દ્રજીની મરજી જોઈ, લક્ષ્મણજી, કોમળ વાણીથી લોકોને માર્ગ પૂછવા લાગતાં, સઘળાં નરનારીઓ દુઃખ પામ્યાં, ગાત્રોમાં રોમાંચિત થઈ ગયાં અને નેત્રોમાં અશ્રુઓથી યુક્ત થઈ ગયાં. ॥ ૩ ॥ આનંદ મટી જઈને, સર્વના મનમાં એવો ખેદ થયો કે જાણું વિધાતાએ ઘણું ધન દઈને છીનવી લીધું હોય. પછી સર્વે લોકોએ કર્મની ગતિ સમજીને ધીરજ ધરી અને નક્કી કરીને સુગમ માર્ગ જતાવી દીધો. ॥ ૪ ॥

દો-લષણ જાનકી સહિત વન, ગમન કીન્હ રણુનાથ ॥

ફેરે સવ પ્રિય વચન કહિ, લિયે લાય મન સાથ ॥ ૧૨૬ ॥

લક્ષ્મણજી તથા સીતાજી, એઓ સહિત રામચન્દ્રજી, વન તરફ ચાલ્યા અને તેમજો પ્રિય વચનો કહીને, સર્વને પાછાં વાળ્યાં, પણ સર્વના અંતઃકરણોને તો સાથે જ લઈ લીધાં. ॥ ૧૨૬ ॥

ચૌ-ફિરત નારિ નર અતિ પછતાહીં । દેવહિ દોષ દેહિં મનમાહીં ॥

સહિત વિપાદ પરસ્પર કહીં । વિધિ કરતવ ઝલટે સવ અહીં ॥ ૧ ॥

નિપટ નિરંકુશ નિડુર નિશંકુ । જેહિ શશિ કીન્હ સરુજ સકલંકુ ॥

રુપ કલ્પતરુ સાગર સ્વારા । તેહિ પડયે વન રાજકુમારા ॥ ૨ ॥

જો પૈં જનહિ દીન્હ વન વાસુ । કીન્હ વાદિ વિધિ ધોગ વિલાસુ ॥

એ વિચરહિં મગ વિન પદ્માના । રવે વાદિ વિધિ વાહન નાના ॥ ૩ ॥

એ મહિ પરાહિ ઢાસિ કુશ પાતા । સુભગ સેજ કત મજત વિધાતા ॥

તરુ વર વાસ જનહીં વિધિ દીન્હા । ધવલ ધામ રવિ પવિ શ્રમ કીન્હા ॥૪ ॥

નર નારીઓ પાછાં ફરતાં બહુ પસ્તાવા લાગ્યાં, મનમાં દૈવને દોષ દેવા લાગ્યાં અને ખેદને લીધે પરસ્પરમાં કહેવા લાગ્યાં કે, “વિધાતાનાં સઘળાં કર્તવ્યો ઉલટાં જ છે. ॥ ૧ ॥ અત્યંત નિરંકુશ, નિડુર અને નિશંક એવી જે વિધાતાએ, ચન્દ્રને રોગી તથા કલંકવાળો કર્યો છે, કલ્પને વૃક્ષ બનાવેલ છે અને સસુદ્રને ખારો કર્યો છે, તે વિધાતાએ, આ રાજકુમારોને વનમાં મોકલ્યા છે. ॥૨॥ જો વિધાતાએ, આ લોકોને વનવાસ

આપ્યો, તો પછી તેણે, સઘળા ભોગ વિલાસો વૃથા જ બનાવ્યા છે, જો આ લોકો, ઉઘાડા પગોથી વનમાં ફરે છે, તો પછી વિધાતાએ, અનેક પ્રકારનાં વાહનો વૃથા જ રચ્યા છે, ॥ ૩ ॥ જો આ લોકો, દહેનિ તથા પાંદડાઓને ખીછાવી સૂવે છે, તો પછી વિધાતાએ સુંદર શય્યાઓ શામાટે ઉત્પન્ન કરી હશે? જો વિધાતાએ આ લોકોને ઉત્તમ વૃક્ષોની નીચે વાસ દીધો છે, તો પછી તેણે અતિ ઉત્તમ વસ્ત્રો બનાવવાનો શ્રમ વૃથા જ કર્યો છે. ॥ ૪ ॥

દો०—જો यह મુનિ પટ ધર જટિલ, સુંદર મુઠિ મુકુમાર ॥

વિવિધ માંતિ ભૂષણ વસન, વાદિ કિયે કરતાર ॥ ૧૨૭ ॥

જો આ અતિ સુંદર રાજકુમારોને વસ્ત્રો પહેરતા તથા જટા ધરતા કર્યા છે, તો પછી વિધાતાએ અનેક પ્રકારોનાં ભૂષણો તથા વસ્ત્રો વૃથા જ બનાવ્યાં છે. ॥ ૧૨૭ ॥

ચૌ०—જો यहि कंद मूल फल खाहीं । वादि सुधादि अशन जग माहीं ॥

एक कहहिं यह सहज स्वभाये । आप प्रगट भये विधि न बनाये ॥ १ ॥

जहैं छगि वेद कही विधि करनी । श्रवण नयन मन गोचर बरनी ॥

इनहि देख विधि मन अनुरागा । पटतर योग बनावन लागा ॥ २ ॥

कीन्ह बहुत श्रम एक न आये । तेहि ईर्षा वन आनि दुराये ॥

एक कहहैं हम बहुत न जानहिं । आपुहि परम धन्य करि मानहिं ॥

ते पुनि पुण्यपुंज हम लेखे । जे देखहि देखि हीं जिन देखे ॥

અને જો આ લોકો કંદ, મૂળ, ફળ ખાધને રહે છે, તો જગતમાં અમૃત આદિ ભોજનો વૃથા જ છે, " કેટલાંએક નર નારીઓ કહેવા લાગ્યાં કે, " આ સહજ સુંદર ત્રણે જણાં પોતાથી જ પ્રકટ થયાં છે, એઓને વિધાતાએ બનાવેલાં નથી. ॥ ૧ ॥ વેદમાં જેટલી જેટલી વિધાતાની, સૃષ્ટિઓ કહેલી છે, તેઓ સઘળી યૌદ્ધ ભુવનમાં સમાયલી છે, કે જે સૃષ્ટિઓમાંની, કેટલીક આપણના સાંભળવામાં, કેટલીક ભવામાં અને કેટલીક વિચારવામાં તથા વર્ણવવામાં આવે છે, તો એ યૌદ્ધ ભુવનોમાં શોધીશોધીને ભુવો, કે કયાંય આવા પુરુષો અને આવી સ્ત્રી છે, ॥ ૨ ॥ આ બે ભાઈઓને અને સીતાજીને ભેળને, પ્રથમ તો વિધાતા મનમાં રાજ થઈ હશે અને તેથી એઓના જેવી બીજી સૃષ્ટિ બનાવવા લાગી હશે, પણ અત્યંત શ્રમ કરતાં છતાં પણ, એઓના જેવી એક પણ સૃષ્ટિ નહીં બનાવી શકાયાથી ઉલટી ઇર્ષ્યાને વશ થઈ હશે, કે જેથી આ લોકોને વનમાં જ દાખલ કરીને બીજા લોકોની નજરથી ગુપ્ત રાખ્યાં છે. " ॥ ૩ ॥ કેટલાંએક બોલવા લાગ્યાં કે, " અમે આજ સમજીએ નહીં, પણ આ લોકોનાં દર્શનથી અમે પોતાને પરમ ધન્ય માનીએ છીએ. અમારા લેખામાં તો એમ છે, કે જે લોકોએ, આ લોકોને દીઠાં છે, જે લોકો દેખશે અને જે લોકો દેખે છે, તેઓ સર્વ પુણ્યોના સમૂહરૂપ છે. " ॥ ૪ ॥

દો०—यहि विधि कहि कहि वचन प्रिय, लेहि नयन भरि नीर ॥

किमि चलिह मारग आगम, मुठि मुकुमार शरीर ॥ १२८ ॥

“ આ અત્યંત સુકુમાર શરીરાવાળાં ત્રણ માણસો વનના વિશ્વમ માર્ગોમાં કેમ ચાલી શકશે ? ” એમ પ્રિય વચ્ચનો કહી કહીને સર્વ લોકો નેત્રોમાં આંસુ લાવવા લાગ્યા.

ચૌ-નારિ સનેહ બિકલ વણ હોઈં । ચકઈં સાંજ સમય જનુ સોઈં ॥
મૃદુ પદ કમલ કવિન મથુ જાની । ગહવરિ હૃદય કહઈં વર વાની ॥ ૧ ॥
પસરત મૃદુલ ચરણ અરુણારે । સકુચત મહિ જિમિ હૃદય હમારે ॥
જો જગદીશ્વરે ઈનહિં વન દીન્હા । કસ ન સુમનમય મારગ કીન્હા ॥ ૨ ॥
જો માંગે પાડ્ય વિષિ પાઈં । પ્રસ્થિયહિ સલિ આંલિનમાઈં ॥
જે નર નારિ ન અવસર આયે । તિન સિય રામ ન દેલન પાયે ॥ ૩ ॥
મુનિ સ્વરૂપ વૃક્ષહિં અકુલાઈં । અવ લગ ગયે કહાં લગ ભાઈં ॥
સમરથ ધાય વિલોકહિ જાઈે । પ્રમુદિત ફિરહિં જન્મ ફલ પાઈે ॥ ૪ ॥

સનેહથી વિદુલ થયેલી સ્ત્રીઓ, બાણે સાંજના સમયની ચકવાકીઓ હોય એવી દેખાવા લાગી. એ સ્ત્રીઓ, રામનાં, લક્ષ્મણનાં તથા સીતાનાં ચરણોને કમળો જેવાં ક્રોમળ બાણી, અને માર્ગને કઠણ બાણીને ગદ્ગદ હૃદયથી સુંદર વચ્ચનો બોલવા લાગી કે, ॥ ૧ ॥ “ જેમ આપણાં હૃદયો, એઓનાં ક્રોમળ તથા રક્તપણાવાળાં ચરણોને જોઈને ગભરાય છે, તેમ એ ચરણોને સ્પર્શ પામીને, પૃથ્વી પણ ગભરાતી હશે, કે જો જગદીશ્વરે આ લોકોને વનવાસ આપ્યો, તો તેણે મારા વન સંબંધી માર્ગોને પુષ્પમય જ શા માટે નહીં બનાવ્યા હોય ? ॥૨॥ હે સખી ! જે આપણે વિધાતાની પાસેથી માગ્યું લઈ શકીએ એવી હોઈએ, તો એ લોકોને આપણી આંખોમાં જ રાખી લઈએ. (પૃથ્વી, પ્રાર્થના કરીને વિધાતાની પાસેથી એઓને લઈ આવી છે, માટે તેણે તો એઓને પોતાની આંખોમાં જ રાખવા જોઈએ.) ” જે સ્ત્રી પુરુષોને એ અવસરમાં નહીં આવી શકાયાર્થી^૧, સીતાનાં, રામનાં અને લક્ષ્મણનાં દર્શન ન થયાં, ॥ ૩ ॥ તેઓ એઓના સ્વરૂપની શોભા સાંભળી, વ્યાકુલ થઈને ‘ હે ભાઈઓ ! એઓ આટલી વારમાં ક્યાંસુધી પહોંચ્યા હશે ? ’ એમ પૂછવા લાગ્યાં અને તેઓમાં, જેઓ સમર્થ હતાં, તેઓ દોડી પહોંચી, દર્શન કરી, જન્મનું ફળ પામી, રાજ થઈને પાછાં ફર્યા. ॥ ૪ ॥

દો-અબલા બાલક વૃદ્ધ જન, કર મીંજહિ પછિતાઈં ॥

હોઈં પ્રેમ વણ લોગ સવ, રામ જહાં જહૈં જાઈં ॥ ૧૨૯ ॥

સ્ત્રીઓ, બાલકો, અને વૃદ્ધ લોકો, જેઓથી દોડીને પહોંચી શકાયું નહીં, તેઓ હાથ ધસવા લાગ્યાં અને ખસતાવા લાગ્યાં. રામચન્દ્રજી, જ્યાં જ્યાં જવા લાગ્યા, ત્યાં ત્યાં સર્વે લોકો પ્રેમવશ થવા લાગ્યાં. ॥ ૧૨૯ ॥

૧ જે નર નારિન અવસર ભાયે, તિન સિય રામ ન દેલન પાયે, એ વાક્યનો કટલાએક એવો અર્થ પણ કરવા મારે છે કે, ‘ જેઓ, એ અવસરમાં સંસારમાં આવ્યાં ન હતાં અર્થાત્ જન્મ્યાં જ ન હતાં, તેઓને સીતા રામનાં દર્શન મળ્યાં નહીં ’ પણ આ અર્થ તે પછીની ચોપાછી મળતો રહેતો નથી.

ચૌ૦—ગાંવ ગાંવ અસ હોઈ અનંદ । દેલિ માનુ કુલ કૈરવ ચંદ ॥

જે કહ્યુ સમાચાર મુનિ પાવહિં । તે તુષ રાનિહિં દોષ લગાવહિં ॥ ૧ ॥

કહહિં એક અતિ મલ નર નાહુ । દીનહ હમહિં જિન લોચન લાહુ ॥

કહહિં એક પરસ્પર લોગ હુગાઈ । વાતેં સરલ સનેહ મુઠાઈ ॥ ૨ ॥

તે પિતુ માતુ ધન્ય જિન જાયે । ધન્ય સો નગર જહાંતે આયે ॥

ધન્ય સો દેશ શલ વન ગાઝં । જહૈં જહૈં જાહિ ધન્ય સો ઠાઝં ॥ ૩ ॥

મુલ પાયલ વિરંચિ રવિ તેહી । એ જોહિકે સવ માંતિ સનેહી ॥

રામ લષણ સિય કથા મુઠાઈ । રહી સકલ મગ કાનન છાઈ ॥ ૪ ॥

રામચન્દ્રજીને જોવાથી, ગામો ગામમાં જોવો આનંદ થવા લાગ્યો કે જે લોકો, સાંભળવા ઉપરથી રામના વનવાસની કાંઈ પણ હકીકત બાબત લાગ્યા, તેઓ, કેકયીની ઉપર દોષ મૂકવા લાગ્યા. ॥ ૧ ॥ કેટલાએક બોલવા લાગ્યા કે, “દશરથ રાજા બહુ ભલા છે કે જેણે આપણને નેત્રોનો લાભ આપ્યો.” શ્રી પુરુષો પરસ્પરમાં સ્નેહ ભરેલી સરલ વાતો કરવા લાગ્યાં કે, “જેઓએ, આ ત્રણ જણોને જન્મ આપ્યો છે, તેઓનાં માતા પિતાઓને ધન્ય છે, જ્યાંથી આ ત્રણ જણાં આવ્યાં છે, તે નગરને ધન્ય છે અને આ ત્રણ જણાં જ્યાં જ્યાં જાય, તે તે દેશને, પર્વતને, વનને, ગામને અને સ્થાનકને પણ ધન્ય છે. ॥ ૩ ॥ આ ત્રણ જણાં, જેઓનાં સઘળી રીતે સ્નેહી હોય, તેઓને ઉપજ કરીને પણ ધન્યને સુખ મળ્યું હશે.” રામ, લક્ષ્મણજી અને સીતાજી, જેઓના સંબંધની આવી આવી સુંદર વાતો સઘળા ભાગોમાં અને વનમાં ફેલાઈ રહી. ॥ ૪ ॥

દો૦—યહિ વિધિ રઘુકુલ કમલ રવિ, મગ લોગન મુલ દેત ॥

જાહિ ચલે દેલત વિપિન, સિય સૌમિત્ર સમેત ॥ ૧૨૦ ॥

સીતાજી અને લક્ષ્મણજી, જેઓથી સંયુક્ત રામચન્દ્રજી, આપ્રમાણે માર્ગનાં લોકોનો સુખ દેતાં દેતાં અને જંગલોને ભેતાં ભેતાં આગળ ચાલવા લાગ્યાં. ॥ ૧૨૦ ॥

ચૌ૦—આગે રામ લષણ પુનિ પાછે । તાપસ વેષ વિરાજત કાછે ॥

ઉભય વીચ સિય સોહિતિ કૈસી । બ્રહ્મ જીવ વિચ માયા જૈસી ॥ ૧ ॥

બહુરિ કહૈં છવિ જસ મન વસૈં । જનુ મધુ મદન મધ્ય રતિ લસૈં ॥

ઉપમા બહુરિ કહૌં જિય જોહી । જનુ બુધ વિદુ વિચ રોહિણિ સોહી ॥ ૨ ॥

મધુ પદ રેલ વીચ વિચ સીતા । ધરતિ ચરણ મગ ચલતિ સમીતા ॥

સીય રામ પદ અંક વરાયે । લષણ ચલહિં મગુ દાહિન લાયે ॥ ૩ ॥

રામ લષણ સિય પ્રીતિ મુઠાઈ । વચન અગોચર કિમિ કહિ જાઈ ॥

લગ મૃગ મગન દેલિ છવિ હોઈ । લિયે ચોર ચિત રામ વટોઈ ॥ ૪ ॥

પહેરેલા તપસ્વીના વેશથી, શોભી રહેલા રામ, આગળ ચાલ્યા, રામની પછ-પાડે સીતાજી ચાલવા લાગ્યાં અને સીતાજીની પછવાડે રામના જેવા જ વેશવાળા

લક્ષ્મણ ચાલવા લાગ્યા. જેમ પ્રહાના અને જીવના મધ્યમાં માયા શોભે, તેણે રામના અને લક્ષ્મણના મધ્યમાં સીતાજી શોભવા લાગ્યાં. ॥ ૧ ॥ વળી મારા મનમાં જેવી એ છળી આવી છે, તે પ્રમાણે વર્ણન કરું છું કે, જેમ વસંત અને કામદેવ, એઓના મધ્યમાં રતિ શોભે, તેમ સીતાજી શોભતાં હતાં. વળી પણ મનથી વિચારીને ઉપમા આપું છું કે, જેમ યુધ્ધ અને ચન્દ્ર, એઓના મધ્યમાં રાહિણી શોભે, તેમ સીતાજી શોભતાં હતાં. સીતાજી, રામનાં ચરણોનાં પગલાંઓની વચ્ચેમાં ખીતાં ખીતાં પગ મૂકતાં ચાલતાં હતાં કે, રણેને આ પગલાંઓ મારાં પગલાંઓથી દબાઈ જાય. લક્ષ્મણજી, રામનાં અને સીતાજીનાં બન્નેનાં પગલાં બચાવીને માર્ગમાં તે પગલાંઓથી જમણી તરફ ચાલતા હતા. કે જેથી એ પગલાંઓને પ્રદક્ષિણા થઈ જાય. ॥ ૨ ॥ રામ, લક્ષ્મણજી અને સીતાજી, એઓની પરસ્પરમાં પ્રીતિ, વાણીના વિષયરૂપ જ ન હતી, તેથી તે કેમ વર્ણવી જાય ? રામની છળીને જોઈને, પશુ પક્ષીઓ પણ મગ્ન થતાં અને રામે, તેઓનાં ચિત્તો એવી રીતે ચોરી લીધાં હતાં કે, જેથી તેઓ પણ રામની પછવાડે વટેમાર્ગ થતાં હતાં. અથવા રામ વટેમાર્ગે છતાં પણ, સર્વનાં ચિત્તોને ચોરતા હતા, ત્યારે પોતે શબ્દ-ગારાથી યુક્ત હોવાના સમયમાં ચોરે તેની તો વાત જ શી કરવી હોય ? ॥ ૩ ॥ અથવા જે ચોર કોઈ ગામમાં રહેતો હોય, તેણે ચોરેલા પદાર્થોનો પત્તો મળી શકે, પણ વટે-માર્ગે ચોરેલા પદાર્થોનો પત્તો મળે જ નહીં. એ રીતિ છે, તે પ્રમાણે વટેમાર્ગે રામે, જેઓનાં ચિત્તો ચોરી, તેઓને, પોતાનાં ચિત્તોનો પાછો પત્તો મળ્યો જ નહીં. ॥ ૪ ॥

દો-જિન જિન દેસે પથિક મિય, સિય સમેત દોડ માય ॥

भव गज अगम अनंद तेय, विनु श्रम रहे सिराय ॥ १३१ ॥

જે જે વટેમાર્ગેઓએ, પ્યારાં સીતાજી સહિત બન્ને ભાઈઓને જોયા, તે સઘળા વટેમાર્ગેઓ, સંસારરૂપી વિષમ માર્ગોનો કયા શ્રમ વગર આનંદથી જ પાર પામી ગયા. અથવા જે જે પ્રાણીઓએ, પ્રવાસી છતાં પણ, પ્યારા લાગતાં સીતાજી સહિત બન્ને ભાઈઓને જોયા, તેઓ સંસારરૂપી વિષમ માર્ગોનો કયા શ્રમ વગર આનંદથી પાર પામી ગયા. અથવા જેઓ સંસારરૂપી વિષમ માર્ગોના આનંદરૂપ માનતા હતા, તેઓ પણ શ્રમ વગર તે માર્ગોનો પાર પામી ગયા. (જેઓ પોતે, પ્રવાસી હતા, તેઓનાં દર્શનથી ખીજાઓનો સંસાર માર્ગોનો પ્રવાસ ટળી ગયો.) ॥ ૧૩૧ ॥

चौ-अज हूँ जासु उर स्वप्नेहूँ काउ । वस हि राम सिय लषण बटाऊ ॥

राम धाम पथ पाइ हि सोई । जो पथ पाव कबहुँ मुनि कोई ॥ १ ॥

तब रघुवीर श्रमित सिय जानी । देखि निकट वट शीतल पानी ॥

तहँ वसि कंद मूल फल खाई । प्रात नहाय चले रघुराई ॥ २ ॥

देखत वन सर शैल मुहाये । बाल्मीकि आश्रम प्रभु आये ॥

राम दीख मुनि वास मुहावन । छंदर गिरि कानन जल पावन ॥ ३ ॥

सरनि सरोज बिटप वन फूले । गुजत मंजु मधुप रस भूले ॥

खग मृग विपुल कुलाहल करहीं । रहित बैर प्रमुदित मन चरहीं ॥ ४ ॥

આજ પશુ પ્રવાસી રામ, લક્ષ્મણ અને સીતાજી, સ્વપ્નમાં પશુ જેઓના હૃદયોમાં વસે, તેઓ, રામના ધામના માર્ગને પામે, કે જે માર્ગને કેઈ મુનિ પશુ ક્યારેક જ પામે છે. ॥ ૧ ॥ આ સમયમાં રામચંદ્રજી, સીતાજીને શ્રમિત થયેલાં બાણી, સમીપમાં કેઈ વડને અને શીતલ પાણીને જોઈ, ત્યાં નિવાસ કરીને કંઠ, મૂલ તથા ક્ષણ ખાધાં. પ્રભાત થતાં, પાછા નાહી ઘોડને ત્યાંથી ચાલ્યા. ॥ ૨ ॥ રામચંદ્રજી, સુંદર વનોને, તળાવોને અને પર્વતોને જોતા જોતા વાલ્મીકિ મુનિના આશ્રમમાં આવ્યા. રામચંદ્રજી, વાલ્મીકિને સુંદર આશ્રમ દીઠો, કે જ્યાં પર્વતો તથા વનો શોભી રહ્યાં હતાં, જળો અત્યંત પવિત્ર હતાં, ॥ ૩ ॥ સરોવરોમાં કમળો તથા વનોમાં વૃક્ષો ખીલી રહ્યાં હતાં, મકરંદમાં મોહ પામેલા જમરો; મનોહર ગુંચર કરી રહ્યા હતા અને પશુ, પક્ષીઓ ભારે કોલાહલ કરી રહ્યાં હતાં તથા સ્વાભાવિક વૈરને છોડી દઈને આનંદથી વિચરતાં હતાં. ॥ ૪ ॥

દો-શુચિ સુંદર આશ્રમ નિરવિ, હરષે રાજિવ નૈન ॥

મુનિ રઘુવર આગમન મુનિ, આગે આયે લૈન ॥ ૧૩૨ ॥

એ પવિત્ર તથા સુંદર આશ્રમને જોઈ, કમળનાં સરખાં નેત્રોવાળા રામચંદ્રજી હર્ષ પામ્યા. મુનિઓ, રામચંદ્રજીનું આવતું સાંભળી, તેમને લેવાને વાસ્તે સામે આવ્યા.

ચૌ-મુનિ કહૈં રામ દંડવત કીન્હા । આશીર્વાદ વિપવર કીન્હા ॥

દેશિ રામ છવિ નયન જુઠાને । કરિ સન્માન આશ્રમહિ આને ॥ ૧ ॥

મુનિવર અતિથિ પ્રાણમિય પાયે । તવ મુનિ આસન દિયે મુહાયે ॥

કંદ મૂલ ફલ મધુર મૈંગાયે । સિય સૌમિત્ર રામફલ સ્વાયે ॥ ૨ ॥

વાલ્મીકિ મન આનંદ ભારી । મંગલ મૂરતિ નયન નિહારી ॥

તવ કર કમલ જોરિ રઘુરાઈ । બોલે વચન શ્રવણ મુખદાર્દ ॥ ૩ ॥

તુમ ત્રિકાલ દર્શી મુનિ નાથા । વિશ્વ બદર જિમિ તુહારે હાથા ॥

અસ કહિ મધુ સવ કથા સ્વાની । જેહિ જેહિ માંતિ દીન વન રાની ॥ ૪ ॥

રાત્રે, મુનિઓને દંડવત કર્યા અને મુનિઓએ, તેમને આશીર્વાદ આપ્યા. રામની છબી જોઈને, મુનિઓનાં નેત્રો ઠંડાં થયાં. મુનિઓ, રામને સન્માન આપીને આશ્રમમાં લઈ આવ્યા. ॥ ૧ ॥ વાલ્મીકિએ, પ્રાણપ્રિય અતિથિને આવ્યા જોઈ, તેમને સુંદર આસનો આપ્યાં અને મીઠાં મીઠાં કંઠ મૂળ તથા ક્ષણ મગાવી દીધાં. સીતાએ, લક્ષ્મણજી અને રામચંદ્રજી, તે કંઠ, મૂળ તથા ક્ષણ ખાધા. ॥ ૨ ॥ નેત્રોથી મંગલમૂર્તિને જોઈ, વાલ્મીકિના મનમાં, મોટો આનંદ થયો. પછી રામચંદ્રજી, હસ્તકમળ જોડી, કાનને પ્રિય લાગે એવાં વચનો બોલ્યા કે, ॥ ૩ ॥ “હે મુનિવર! આપ ત્રિકાલદર્શી છો અને સદ્યં જગત આપના હાથમાં યોર જેવું છે. (જગતનો કેઈ પશુ ભાગ

૧ મૂળમાં આસન ને બદલે આશ્રમ એવો પશુ પાડે છે, તો તેને એવો અર્થ છે કે, મુનિઓ લે સમય સુધીનો જે જે કાંઈ પોતાનો જપ, તપ વગેરેનો પરિશ્રમ હતો, તેનું રામને અર્પણ કરવાનું ઉદ્ધાપન કર્યું.

આપથી અભણ્યો નથી), તોપણ હું આપને મારી હકીકત કહી સંભળાવું છું.” આમ કહીને પોતાને, કૈકયીએ, જે જે પ્રકારથી વનવાસ આપ્યો હતો, તે સઘળા પ્રકારોની હકીકત કહી સંભળાવી. ॥ ૪ ॥

દો-તાત વચન પુનિ માતૃ હિત, માઈ ભરત અસરાડ ॥

મો કહૈં દર્શ તુમ્હાર પ્રસુ, સબ મમ પુણ્ય મમાડ ॥ ૧૩૩ ॥

“હે સ્વામી ! પિતાનું વચન પળાયું, માતાનું હિત થયું, ભરત જેવા ભાઈને રાજ્ય મળ્યું અને મને આપનું દર્શન મળ્યું, એ સઘળો મારાં પૂર્વકૃત પુણ્યનો પ્રભાવ છે, એમ સમજી છું. ॥ ૧૩૩ ॥

ચૌ-દેવિ પાય મુનિ રાય તુહારે । મયે મુકુત સબ સફલ હમારે ॥

અબ જહૈં રાડર આયમુ હોઈ । મુનિ ઉદ્દેગ ન પાવહિં કોઈ ॥ ૧ ॥

મુનિ તાપસ જિનતે દુઃખ લહૈં । તે નરેશ વિન પાવક દહૈં ॥

મંગલ મૂલ વિમ પરિતોષુ । દહઈ કોટિ કુલ મૂરુર રોષુ ॥ ૨ ॥

અસ જિય જાન કહિય સોઈ ઠાઠ । સિય સૌમિત્ર સહિત તહૈં જાઝૈં ॥

તહૈં રચિ હચિર પરણ તુળ શાલા । વાસ કરૌ કલ્પ કાલ કૃપાલા ॥ ૩ ॥

સહજ સરલ મુનિ રઘુવર વાની । સાચુ સાચુ વોલે મુનિ જ્ઞાની ॥

કસ ન કહહુ અસ રઘુ કુલ કેતૂ । તુમ પાલક સંતત શ્રુતિ સેતૂ ॥ ૪ ॥

હે મુનિરાજ ! આજ આપનાં ચરણોનાં દર્શન મળવાથી મારાં સઘળાં પુણ્યો સફળ થયાં છે. હવે જ્યાં આપ આજ્ઞા કરો, તે સ્થલમાં રહું. જ્યાં રહેવાથી કોઈ પણ મુનિનો ઉદ્દેગ ન થાય એવું સ્થલ બતાવો. ॥ ૧ ॥ જે ક્ષત્રિયથી મુનિ જનો અને તપસ્વી લોકો દુઃખ પામે, તે ક્ષત્રિય અગ્નિના પશુ ભસ્મ થઈ જાય છે. બ્રાહ્મણોનો સંતોષ, મંગળના મૂળરૂપ છે અને બ્રાહ્મણોનો રોષ કરોડ કુલોનો દાહ કરે છે ॥ ૨ ॥ હે કૃપાળુ ! આવો વિચાર કરીને મને સ્થાનક બતાવો એટલે હું સીતા સહિત તથા લક્ષ્મણ સહિત ! ત્યાં જાઉં અને ત્યાં પાંદડાંઓની તથા ખડની સુંદર શાળા બનાવીને કેટલાક સમય સુધી નિવાસ કરું. ॥૩॥ “રામચંદ્રની સ્વાભાવિક સરલ વાણી સાંભળી.” બહુ સારું બહુ સાઈ એમ કહીને જ્ઞાની વાલ્મીકિ મુનિ બોલ્યા કે, “હે રઘુકુલના ધ્વજરૂપ રામચંદ્ર આપ આવું કેમ ન કહેા. આપ વેદોક્ત મર્યાદાઓને સંવેદા પાળનારા છો, તેથી આવું બોલવું આપને યોગ્ય જ છે. ॥ ૪ ॥

છં-શ્રુતિ સેતુ પાલક રામ તુમ જગદીશ માયા જાનકી ॥

જો મુજતિ જગ પાલતિ હરતિ રૂઝ પાઈ કૃપા નિધાનકી ॥

જો સહજ શીશ અહીશ મંહિધર લપળ સચરાચર ધની ॥

મુર કાજ ધરી નર રાજ તનુ ચલે દલન સલ નિશિચર અની ॥ ૫ ॥

હે રામ ! આપ વેદોક્ત મર્યાદાઓના પાલક પરમાત્મા છો. સીતા સાક્ષાત માયા છે, કે જે આપની ઇચ્છા બોધને જગતનાં સહિ, સ્થિતિ તથા સંહાર કરે છે. જે સહસ્ર

મસ્તકોવાળા, પૃથ્વીનું ધારણ કરનારા અને સચરાચર જગતના ધણી શેષનાગ છે, તે આ લક્ષમણ છે. તમે દેવતાઓનાં કાર્યને વાસ્તે ક્ષત્રિયોમાં અવતારો ધરી, દુષ્ટ રાક્ષસોન્મી સેનાઓના વિનાશ કરવાને વાસ્તે ચાલ્યા છો. ॥ ૫ ॥

સો-રામ સ્વરૂપ તુહાર, વચન અગોચર બુદ્ધિ પર ॥

અવિગતી અકથ અપાર, નેતિ નેતિ જેહિ નિગમ કહ ॥ ૫ ॥

હે રામચંદ્ર ! તમારૂં સ્વરૂપ વાણીના વિષયરૂપ નથી, બુદ્ધિથી પર છે, અલક્ષ્ય છે. કહી શકાય નહીં એવું છે અને અપાર છે કે જેને વેદોએ પણ નેતિ નેતિ કહીને નિષેધોના અવધિ રૂપે કહેલું છે. ॥ ૫ ॥

બૌ-જગ પેશન તુમ દેશન હારે । વિધિ હરિ શંભુ નચાવન હારે ॥

તેહ ન જાનિહાર્દ મર્મ તુહારા । ઔર તુમહિ કો જાનનહારા ॥ ૧ ॥

સો જાને જેહિ દેહુ જનાઈ । જાનત તુમ્હૈ તુમહિ હોઈ જાઈ ॥

તુહારી કૃપા તુમહિ રણુનંદન । જાનત ભક્ત ભક્તિ ઊર ચંદન ॥ ૨ ॥

ચિદાનંદ મય દેહ તુમ્હારી । વિગત વિકાર જાન અધિકારી ॥

નર તનુ ધરહુ સન્ત મુર કાજા । કહહુ કરહુ જસ પ્રાકૃત રાજા ॥ ૩ ॥

રામ દેશિ મુનિ ચરિત તુહારે । જહ મોહાઈ બુધ હોઈ મુશ્કારે ॥

તુમ જો કહહુ કરહુ સબ સાંચા । જસકા છિય તસ ચાહિય નાચા ॥ ૪ ॥

જગત કૌતુકરૂપ છે અને આપ તે કૌતુકને ભેનારા છો અથવા જગત દૃશ્ય છે અને આપ તેના દ્રશ્ય છો. આપ બ્રહ્માને, વિષ્ણુને તથા શિવને પણ માયાથી નચાવનાર છો. બ્રહ્માદિક પણ આપના મર્મને બાણી શકતા નથી, ત્યારે આપને બાણી શકે એવો બીજો તો કોણ હોય ॥ ૧ ॥ જેને આપ જાણી હો. તે જ આપને બાણ છે અને આપને જે બાણે, તે આપરૂપ જ થઈ બાય છે. હે રામચંદ્ર ! જેઓએ, સર્વ તાપોને દુર કરનારા ભક્તિરૂપ ચંદનને હૃદયમાં લગાવ્યું હોય, તે ભક્તો, તમારી કૃપાથી જ તમને બાણ છે. ॥ ૨ ॥ તમારૂં સ્વરૂપ ચિદાનંદમય છે અને નિર્વિકાર છે, એમ અધિકારી લોકો બાણ છે. તમે સંત જનોનાં અને દેવતાઓનાં કાર્યને વાસ્તે મનુષ્યાવતાર ધર્યો છો, માટે જેમ પ્રાકૃત ક્ષત્રિય બોલે અને કરે, તે પ્રમાણે બોલો છો અને કરો છો. ॥ ૩ ॥ હે રામચંદ્ર ! તમારાં ચરિત્રોને બોધ તથા સાંભળીને જડ લોકો, ઉલટા મોહઅસ્ત થઈ બાય છે, અને વિકાનો મુખ પામે છે. તમે જે કાંઈ કહો છો અને કરો છો, તે સઘળું તમને જાણે છે. કેમ કે, જેવો વેષ પહેર્યો હોય તે પ્રમાણે નાચવું બોધ્યું. ॥ ૪ ॥

દો-પૂંછેહ મોહિં કિ રહૌં કહૌં, મૈં કહતે સકુચાઈ ॥

જૈં ન હોહ તૈં દેહૌં કહિ, તુમહિ દિસા હૌં ટાઈ ॥ ૧૩૪ ॥

૧ જે રામચંદ્ર થઈને વનવાસનાં દુઃખો પામ્યા, તે પરમેશ્વર હોય કે ? એવી રીતે મોહઅસ્ત થઈ બાય છે.

આપ મને પૂછો છો, કે 'તમે ક્યાં રહો છો?' પણ હું તેનો ઉત્તર દેતાં સંકેત્યાવું છું. જ્યાં આપ ન હો, તે સ્થાનક મને કહી બતાવો એટલે પછી હું આપને રહેવાની જગ્યા બતાવું? ॥ ૧૩૪ ॥

ચૌ—મુનિ મુનિ વચન પ્રેમ રસ સાને । સકુચિ રામ મન મહું મુસકાને ॥
વાલ્મીકિ હૈંસિ કહાં બહોરી । વાળી મધુર અમિય રસ વોરી ॥ ૧ ॥
મુનહુ રામ અવ કહૌં નિકેતા । વસહુ જહૌં સિય લષણ સવેતા ॥
જિનકે શ્રવણ સમુદ્ર સમાના । કથા તુહારિ મુખગ સરિ નાના ॥ ૨ ॥
બરહિં નિરંતર હોહિં ન પૂરે । તિનકે હૃદય સદન તવ રૂરે ॥
લોચન ચાતક જિન કરિ રાखે । રહિં દરશ જલધર અભિલાखે ॥ ૩ ॥
નિદરહિં સિંધુ સરિત સર વારી । રૂપ વિંદુ લહિં હોહિં મુસ્વારી ॥
તિનકે હૃદય સદન રઘુનાયક । વસહુ લષણ સિય સહ મુલદાયક ॥ ૪ ॥

મુનિનાં પ્રેમરસથી ભીંભયેલાં વચનો સાંભળી, રામચંદ્રજી, સંકેત્યાધને મનમાં હસ્યા. વાલ્મીકિ મુનિ હસીને બહુ અમૃતના રસમાં ઓળેલી હોય એવી મધુર વાણીથી ફરી બોલ્યા કે, ॥ ૧ ॥ “હે રામ! તમને સીતાજી સહિત તથા લક્ષ્મણજી સહિત રહેવાનાં સ્થલો બતાવું છું, તે સાંભળો. જેઓના કાનોડી સમુદ્ર તમારીઓ કથાડી અનેક ઉત્તમ નદીઓનો નિરંતર સમાગમ પામતાં છતાં પણ, પૂરાઈ રહેતા નથી, ॥ ૨ ॥ તેઓનાં હૃદયો, તમારા રહેવાને વાસ્તે ઠંડાં ઘરો છે, હે સુખદાયી રઘુનાયક જેઓએ નેત્રોડી બપૈયાઓને આપડી મેઘના દર્શનમાં જ ઉત્કંઠિત રાખ્યા છે. ॥ ૩ ॥ અને જેઓ સંસારના વિષયોડી સમુદ્રોનાં, નદીઓનાં અને તળાવોનાં મુખોડી જળોને ધિક્કારી, આપના બ્રહ્મસ્વડી અમૃત સમુદ્રના એક બિંદુને પામીને પણ સુખી રહે છે, તેઓનાં હૃદયોડી સ્થાનકોમાં, આપ સીતાજી સહિત તથા લક્ષ્મણજી સહિત નિવાસ કરો. ॥ ૪ ॥

દો—યશ તુહાર માનસ વિમલ, હંસિની જીહા જામુ ॥

મુક્તાહલ ગુણ ગણ વુગર્હિ, વસહુ રામ હિય તામુ ॥ ૧૩૫ ॥

હે રામ! જેઓની જિહ્વાડી હસી તમારા યશડી નિર્મલ માનસ સચેવરમાંથી તમારા ગુણોના સમૂહોડી ઓતીઓને ચઢે છે, તેઓનાં હૃદયોમાં નિવાસ કરો. ॥ ૧૩૫ ॥

ચૌ—પ્રમુ પ્રસાદ શુચિ સહજ મુવાસા । સાદર જામુ લહે નિત નાસા ॥

તુમર્હિ નિવેદિત ભોજન કરહીં । પ્રમુપ્રસાદ પટ ભૂષણ ધરહીં ॥ ૧ ॥

શ્રીશ નવર્હિ મુર ગુરુ દ્વિજ દેખી । પ્રીતિ સહિત કરિ વિનય વિશેલી ॥

કર નિત કરહીં રામ પદ પૂજા । રામ ભરોસ હૃદય નહિં દૂજા ॥ ૨ ॥

ચરન રામ તીરથ ચલિ જાહીં । રામ વસહુ તિનકે મનમાંહીં ॥

મંત્ર રાજ નિત જપહીં તુહારા । પૂજર્હિં તુમર્હિં સહિત પરિવારા ॥ ૩ ॥

તર્પણ હોમ કરહિં વિધિ નાના । વિમ જિવાય દેહિં બહુ દાના ॥

તુમતે અધિક ગુરુહિ જિય જાની । સકલ ભાવ સેવહિં સનમાની ॥ ૪ ॥

જેઓ પ્રેમપૂર્વક આપના પ્રસાદના પવિત્ર તથા સ્વાભાવિક સુગંધનું નાસિકાથી ગ્રહણ કરે છે અને આપને નિવેદન કરેલાં અન્નનું લોભન કરે છે, આપનાં પ્રસાદી વસ્ત્રોને તથા ભૂષણોને પોતાનાં અંગોપર ધરે છે, ॥ ૧ ॥ દેવતાઓને, ચુરુને તથા બ્રાહ્મણોને બેઠાં માથાં નમાવે છે તથા તેઓની પાસે પ્રીતિસહિત વિશેષ વિનય કરે છે, હસ્તોપતે નિરંતર આપનાં ચરણોનું પૂજન કરે છે, હૃદયમાં બીજા કોઈને નહીં પણ આપનો જ ભરોસો રાખે છે. ॥ ૨ ॥ અને પગથી ચાલીને આપનાં તીર્થોમાં જાય છે, તેઓનાં અંતઃકરણોમાં નિવાસ કરે. જેઓ પોતાના પરિવાર સહિત આપનાં નામરૂપી ઉત્તમ મંત્રનો જપ કરે છે, આપને જ પૂજે છે, ॥ ૩ ॥ ધર્મશાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે અનેક પ્રકારથી તર્પણ તથા હોમો કરે છે, ઘણાં દાનો આપીને બ્રાહ્મણોને જમાડે છે, હૃદયમાં ચુરુને આપનાથી પણ અધિક ભણી, સર્વ ભાવથી સન્માન આપીને સેવે છે. ॥ ૪ ॥

દો—સબ કરિ માંગહિં એક ફલ, રામ ચરણ રતિ હોડ ॥

તિનકે મન મંદિર વસહુ, સિય રઘુનંદન દોડ ॥ ૧૩૬ ॥

અને સર્વ ધર્મો કરીને આપનાં ચરણોમાં અર્પેક પ્રીતિ રહેવારૂપ એક ફળને જ માગે છે, તેઓનાં હૃદયોરૂપી મંદિરોમાં આપ બસે બાઈઓ, સીતા સહિત રહે. ॥ ૧૩૬ ॥

ચૌ—કામ ક્રોધ મદ માન ન મોહા । લોભ ન ક્ષોભ ન રાગ ન દ્રોહા ॥

જિનકે કપટ ન દંભ ન માયા । તિનકે હૃદય વસહુ રઘુ રાયા ॥ ૧ ॥

સબકે પ્રિય સબકે હિતકારી । સુખ દુઃખ સરિસ પ્રશંસા ગારી ॥

કહહિં સત્ય પ્રિય વચન વિચારી । જાગત સોવત શરણ તુહારી ॥ ૨ ॥

તુમહિં છોડ ગતિ દૂસરિ નહીં । રામ વસહુ તિનકે ઝરમાહીં ॥

જનની સમ જાનહિં પર નારી । ધન પરાય વિષતે વિષ ભારી ॥ ૩ ॥

જે હર્ષહિં પર સમ્મતિ દેખી । દુઃખિત હોહિં પર વિપતિ વિશેષી ॥

જિનહિં રામ તુમ પ્રાણ પિયારે । તિનકે ઝર શુભ સદન તુહારે ॥ ૪ ॥

હે રઘુનાથજી । જેઓને કામ, ક્રોધ, માન, મોહ, લોભ, રાગ, દ્રોહ, કપટ, દંભ અને માયા નથી, તેઓનાં હૃદયોમાં નિવાસ કરે. ॥ ૧ ॥ જેઓ સર્વને પ્રિય હોય, સર્વનું હિત કરતા હોય, સુખને તથા દુઃખને સમાન ગણી, હર્ષ, શોકથી રહિત હોય, પ્રશંસાને ગાળ જેવી સમજતા હોય, વિચારીને સત્ય તથા પ્રિય વચનો બોલતા હોય ભગતાં તથા સૂતાં પણ આપને જ શરણે રહેતા હોય. ॥ ૨ ॥ અને આપ વિના બીજા કોઈને પણ ગતિરૂપ ન ગણતા હોય તેઓનાં હૃદયમાં નિવાસ કરે. જેઓ પરસ્પરીને માતા સમાન ગણતા હોય, ॥ ૩ ॥ પર ધનને વિષ કરતાં પણ વધારે દુઃષ્ટ સમજતા હોય, પરાધ વિપત્તિને બેઠને વિશેષ બેઠ પામતા હોય અને આપને પ્રાણ કરતાં પણ અધિક પ્રય માનતા હોય, તેઓનાં હૃદયો, આપને વાસ્તે યોગ્ય ઘર છે. ॥ ૪ ॥

દો—સ્વામિ સલા પિતૃ માતૃ ગુરુ, જિનકે સબ તુમ તાત ॥

તિનકે મન મંદિર વસહુ, સીય સહિત દોહ બ્રાત ॥ ૧૩૭ ॥

હે તાત ! જેઓને આપ જ સખાડપ, માતા પિતાડપ અને સર્વ સુજનોડપ હો, તેઓનાં અંતઃકરણોડપી મંદિરોમાં સીતાસહિત આ બન્ને ભાઈઓ નિવાસ કરો. ॥૧૩૭॥

ચૌ—અવગુણ તજિ સબકે ગુણ ગહર્હી । વિમ ધેનુ હિત સંકટ સહર્હી ॥

નીતિ નિપુણ જિનકી જગ લીકા । ઘર તુહાર તિનકે મન નીકા ॥ ૧ ॥

ગુણ તુહાર સમુદ્ધર્હિ નિજ દોસુ । જેહિ સબ ભાંતિ તુહાર ભરોસુ ॥

રામભક્ત મિય લાગર્હિ જેહિ । તેહિ ઊર વસહુ સહિત વૈદેહી ॥ ૨ ॥

જાતિ પાંતિ ધન ધર્મ વડાઈ । મિય પરિવાર સદન સમુદાઈ ॥

સબ તજિ રહર્હિ તુમર્હિ લવલાઈ । તાકે હૃદય વસહુ રઘુરાઈ ॥ ૩ ॥

સ્વર્ગ નરક અપવર્ગ સમાના । જહૈં તહૈં દીક્ષ ધરે ધનુ વાના ॥

મન ક્રમ વચન જો રાઝર ચેરા । રામ કરહુ તાકે ઊર હેરા ॥ ૪ ॥

જેઓ, અવગુણોનો ત્યાગ કરીને સર્વના ગુણોનું ગ્રહણ કરતા હોય, ગાયોને વાસ્તે તથા પ્રાણીઓને વાસ્તે સંકટોને સહન કરતા હોય અને જેઓની નિપુણતા બરેલી પદ્ધતિ જગતમાં મર્યાદાડપ ગણાતી હોય તેઓનાં અંતઃકરણો આપને વાસ્તે સુંદર ધરો છે. ॥ ૧ ॥ જેઓ આપના ગુણોને તથા પોતાના દોષોને સમજતા હોય, જેઓને સર્વ પ્રકારે આપનોજ ભરોસો હોય અને જેઓને આપના ભક્ત જનો પ્રિય લાગતા હોય, તેઓનાં હૃદયોમાં સીતાજી સહિત રહેા. ॥ ૨ ॥ જેઓ, ભત્ત, પંક્તિ, ધન, ધર્મ, ચોટાઈ, પ્રિય પરિવાર અને ધરના સમુદાય, એ સર્વને છોડી દઈ, આપમાં જ ચિત્ત લગાવીને રહેતા હોય, તેઓનાં હૃદયોમાં નિવાસ કરો. ॥ ૩ ॥ હે રામચંદ્રજી ! જેઓ સ્વર્ગને, નરકને તથા શોક્ષને પણ ભક્તિના આધક બાબુવાથી, સમાન ગણતા હોય, સર્વ સ્થલોમાં ધનુષ્ય બાણને ધરનારા આપને જ દેખતા હોય અને મનથી, ક્રિયાથી તથા વચનથી, આપના જ દાસ રહેતા હોય તેઓનાં હૃદયોમાં નિવાસ કરો. ॥ ૪ ॥

દો—જાહિ ન વાહિય કવહૂં કહુ, તુમ સન સહજ સનેહ ॥

વસહુ નિરન્તર તામુ ઊર, સો રાઝર નિજ મેહ ॥ ૧૩૮ ॥

જેઓને કદી કશું પણ બેઠતું ન હોય અને સર્વદા આપની સાથેજ સહજ સ્નેહ હોય, તેઓનાં હૃદયોમાં નિરંતર નિવાસ કરો. જેઓનાં હૃદયો આપનાં પોતાનાં ઘર છે.

ચૌ—યહિ વિધિ યુનિવર ઠાંવ દિસાયે । વચન સમેમ રામ મન માયે ॥

કહ યુનિ સુનહુ બાનુ કુલ નાયક । આશ્રમ કહૌં સમય સુખદાયક ॥ ૧ ॥

ચિત્રકૂટ ગિરિ કરહુ નિવાસુ । તહૈં તુહાર સબ ભાંતિ મુપાસુ ॥

શૈલ સુહાવન કાનન ચારુ । કરિ કેહરિ મૃગ વિહૈંમ વિહારુ ॥ ૨ ॥

નદી પુનીત પુરાણ વસાની । અત્રિ તીય નિજ તપ વલ આની ॥

સુરસરિ ધાર નામ મંદાકિનિ । જો સબ પાતક પોતક ઢાકિનિ ॥ ૩ ॥

અગ્નિ આદિ મુનિવર તહૈં વસહીં । કરહિ યોગ જપ તપ તનુ કસહીં ॥

ચલહુ સફલ શ્રમ સવકર કરહુ । રામ દેહુ ગૌરવ ગિરિવરહુ ॥ ૪ ॥

આ પ્રમાણે વાલ્મીકિ મુનિએ સ્થાનકેા બતાવ્યાં અને તે પ્રેમ ભરેલાં વચનો રામને સારાં લાગ્યાં. પછી વાલ્મીકિ બોલ્યા કે, “હે સૂર્યવંશના નાયક! સર્વ સ્ત્રીઓમાં સુખ આપે એવો આશ્રમ બતાવું છું. ॥ ૧ ॥ ચિત્રકૂટ^૧ પર્વતમાં નિવાસ કરો. ત્યાં આપને સર્વ પ્રકારની સગવડ થશે. એ સુંદર પર્વતમાં વનો બહુ સારાં છે. હાથીઓ, સિંહો, મૃગો અને પક્ષીઓ વિહાર કરે છે, ॥ ૨ ॥ ત્યાં પુરાણોએ વખાણેલી અને અગ્નિ ઋષિની સ્ત્રી અનસૂયાએ તપોભગથી આણેલી^૨ ગંગાજની ધારારૂપ પવિત્ર મંદાકિની નદી છે, કે જે મંદાકિની, પાપોરૂપી બાલકોને ખાઈ જવાને વાસ્તે ડાકણરૂપ છે. ॥ ૩ ॥ ત્યાં અગ્નિ આદિ મુનિવરો વસે છે અને યોગ, જપ તથા તપ કરીને શરીરોનું કર્પણ કરે છે. રામચંદ્રજી ત્યાં પધારીને સર્વ મુનિઓના તપરૂપી પરિશ્રમને સફલ કરો અને ઉત્તમ પર્વતને શ્રેષ્ઠતા આપો.” ॥ ૪ ॥

દો०—ચિત્રકૂટ મહિમા અમિત, કહી મહા મુનિ ગાઈ ॥

આય અન્હાને સરિત વર, સીય સહિત દોડ ખાઈ ॥ ૧૨૯ ॥

વાલ્મીકિએ ચિત્રકૂટના અમિત મહિમાનું વર્ણન કર્યું, તેથી સ્ત્રીતાલ સહિત બન્ને બાંધ્યો, ત્યાંથી ચાલ્યા અને ચિત્રકૂટમાં આવીને નહાયા. ॥ ૧૩૯ ॥

ચૌ०—રઘુવર કહેડ લષણ મલ ઘાટુ । કરહું કતહુ અવ ઠાહર ઠાટુ ॥

લષણ દીસ પય ઉતર કરારા । ચહું દિશિ ફિર્યો ઘનુષ જિમિ નારા ॥ ૧ ॥

નદી પનચ શર શમ દમ દાના । સકલ કલુષ કલિ સાડજ નાના ॥

ચિત્રકૂટ જનુ અચલ અહેરી । ચૂક ન ઘાત માર મુઠ મેરી ॥ ૨ ॥

અસ કહિ લક્ષ્મણ ઠાવ દિસાવા । થલ વિલોકિ રઘુપતિ મન ભાવા ॥

રમેડ રામ વન દેવન જાના । ચલે સહિત મુરપતિ પરધાના ॥ ૩ ॥

કોલ કિરાત મેષ ધરિ આયે । રચેડ પર્ણતુળ સદન સુહાયે ॥

વર્ણિ ન જાયૈં મંડુ દુહ શાલા । એક લલિત લઘુ એક વિશાલા ॥ ૪ ॥

રામચંદ્રજીએ, લક્ષ્મણજીને કહ્યું કે, “ઘાટ બહુ સારો છે. હવે કયાંય રહેવાનું ઠેકાણું ગોઠવો.” લક્ષ્મણજી, એ મંદાકિનીના જળને ઉતરી, કટાર ભૂમિને જોઈને બોલ્યા

૧ આ પર્વત વિધ્યાચળનો પાછલો ભાગ છે. પ્રયાગથી સાઠ માઇલ દૂર ખાંદના જિલ્લામાં છે અને ત્રણ માઇલના ઘેરાવમાં છે. ચિત્રકૂટની નીચે પચોણી અને મંદાકિની નામની બે નદીઓ વહે છે, રામનવમીને દિવસે અને દિવાલીને દિવસે ત્યાં પૂજા થાય છે. ૨ વૃદ્ધ ઋષિઓને ગંગાજમાં નહાવા જવાનો ખુદ પરિશ્રમ પડતો જોઈ, તેઓનું કંઈ મટાડવાને વાસ્તે અનસૂયાએ તપ કરીને ગંગાજની ધારા ત્યાં આણેલી છે, તે મંદાકિની કહેવાય છે, રઘુવંશ કાવ્યના તેરમા સર્ગમાં પણ કહ્યું છે કે,

અગ્નિવેકાચ તપોધનાનાં સપર્ષિહસ્તોઘ્રુતહેમપદમામ્ ।

પ્રવર્તયામાસ કિલાવુસ્યા ત્રિલોતસં ત્ર્યંબકમૌલિમાલામ્ ॥ ૫૧ ॥

કે, “ અહીં ચોમેર ધનુષના આકારથી જળ ફરી વળેલું હોવાને લીધે, નદી ધનુષની દોરી જેવી છે. ॥ ૧ ॥ આ ચિત્રકૂટ પર્વતરૂપ મજ્જુત શીકારી શમ, હમ, તથા દાન-રૂપ બાણોથી સર્વ પાપો તથા કલેશોરૂપી અનેક સિંહોને એક જ મૂકમાં મારી લે અને તેમાં એકવાર પશુ ચૂકે નહીં એમ લાગે છે. ” ॥ ૨ ॥ આમ કહીને લક્ષ્મણએ સ્થલ દેખાડતાં, તે સ્થલ એવાથી રામનું મન પ્રસન્ન થયું. એ સ્થલ, રામને પસંદ પડ્યું બાણીને સર્વે ઇદ્રાદિક દેવતાઓ ભેળા થઈને ત્યાં આવ્યા. ॥ ૩ ॥ દેવતાઓએ કોળીઓના તથા બિલોના વેશ ધરી, ત્યાં આવીને પાંદડાંઓની તથા ખડની બે અતિ સુંદર શાળાઓ બનાવી દીધી. એ બન્ને સુંદર શાળાઓનું વર્ણન બની શકે એમ નથી. એઓમાં એક મોટી બનાવી હતી. બન્નેનું સૌન્દર્ય સરખું જ હતું. ॥ ૪ ॥

દો-—લષણ જાનકી સહિત પ્રભુ, રાવત પર્ણ નિકેત ॥

સોહ મદન મુનિ મેષ જનુ, રતિ ઋતુરાજ સમેત ॥ ૧૪૦ ॥

પર્ણશાળામાં બીરાજેલા લક્ષ્મણ તથા બનકી સહિત રામચંદ્રજી, બાણે રતિથી તથા વસંતથી સંયુક્ત કામદેવ મુનિને વેષ ધરીને બેઠા હોય એવા શોભવા લાગ્યા. ૧૪૦

ચૌ-—અમર નાગ કિન્નર દિગપાલા । ચિત્રકૂટ આયે તેહિ કાલા ॥

રામ પ્રણામ કીન્હ સબ કાહુ । મુદિત દેવ લહિ લોચન લાહુ ॥ ૧ ॥

વર્ષિં સુમન કહ દેવ સમાજુ । નાથ સનાથ મયે હમ આજુ ॥

કરિ વિનતી દુસ દુસહ મુનાયે । હર્ષિત નિજ નિજ ગેહ સિધાયે ॥ ૨ ॥

ચિત્રકૂટ રધુનંદન છાયે । સમાચાર મુનિ મુનિ મુનિ આયે ॥

આવત દેસિ મુદિત મુનિં વંદા । કિન્હ દંડવત રધુકુલ વંદા ॥ ૩ ॥

મુનિ રધુવરહિ લાય ઉર લેહીં । સફલ હોન હિત આશિષ દેહીં ॥

સિય સૌમિત્ર રામ છબિ દેસહિં । સાધન સકલ સફલ કરિ લેસહિં ॥ ૪ ॥

આ સમયમાં દેવતાઓ, નાગો, કિન્નરો તથા દિક્ષાલો ચિત્રકૂટમાં આવ્યા. રામચંદ્રજીએ, એ સર્વ દેવતાઓને પ્રણામ કર્યા. દેવતાઓ નેત્રોના લાલ લઈને પ્રસન્ન થયા. ॥ ૧ ॥ એ દેવતાઓ, પુષ્પોની વૃદ્ધિ કરીને બોલ્યા કે, “ હે નાથ ! અમે આજ આપના અહીં આવવાથી અનાથ મટીને સનાથ થયા છીએ. ” પછી વિનતિ કરી, પોતાને રાવણાદિકથી થતું દુઃસ્સહ દુઃખ સંભળાવી, રાજી થઈને પોતપોતાને ઘેર ગયા. ॥ ૨ ॥ ‘ રામચંદ્રજી ચિત્રકૂટમાં રહ્યા છે, ’ એ સમાચાર સાંભળી, સાંભળીને અનેક મુનિઓ ત્યાં આવ્યા, મુનિઓના સમૂહોને આવતા બેઠ, રામચંદ્રજીએ, તેઓને હંડવત કર્યા. ॥ ૩ ॥ મુનિઓએ, રામચંદ્રજીને છાતીમાં લગાવી, પોતાની વાણીને સફલ કરવા માટે અશીર્વાદો આપ્યા અને સીતાજીની, લક્ષ્મણજીની તથા રામચંદ્રજીની છબી બેઠને પોતાનાં સપ્તર્ષી જપ, તપ આદિને સફળ થયેલાં માન્યાં. ॥ ૪ ॥

દો-—યથાયોગ સન્માની પ્રભુ, વિદા કિયે મુનિ વૃન્દ ॥

કરહિ યોગ જપ યજ્ઞ તપ, નિજ આશ્રમનિ સ્વછન્દ ॥ ૧૪૧ ॥

रामचन्द्रलज्जे, यथायोग्य मान आपीने सर्वे ऋषिज्योने विहाय कथां. जे ऋषिज्यो
पोतपोताना आश्रमोभां यथेष्ट रीते योग, जप, यज्ञ तथा तप करवा लाग्या. ॥ १४१ ॥

चौ०—यह सुधि कोल किरातन्ह पाई । हर्षे जनु नव निधि घर आई ॥

कंद मूल फल भरि भरि दोना । चले रंक जनु लूटन सोना ॥ १ ॥

उन महीं जिन देखे दोउ भ्राता । और तिनहिं पूछहिं मशु जाता ॥

कहत सुनत रघुवीर बढ़ाई । आय सबन देखे दोउ भाई ॥ २ ॥

करहिं जुहार भेट धरि आगे । प्रभुहिं विलोकत अति अनुरागे ॥

चित्र लिखेसे जहँ तहँ ठाढे । पुलक शरीर नयन जल बाढे ॥ ३ ॥

राम सनेह मगन सब जाने । कहि मिय वचन सकल सन्माने ॥

प्रभुहिं जुहार बहोरी बहोरी । वचन विनीत कहहिं कर जोरी ॥ ४ ॥

रामना आववाणी डोलीज्योने अने बिब्लोने अजर भगतां जेम, नवे निधिज्यो घर
आववाथी भाष्यो राख थाय, तेम राख थयेला जे लोको, कंदोना, भूषोना तथा इणोना
इनाज्यो भरी भरीने, जेम शंको सोनानी छुंट करवा जाय, तेम रामचन्द्रलज्जां दर्शन
करवा गया. ॥ १ ॥ जे लोकोभां, जेज्यो, जे बाधज्योने जेया हुता, तेज्योने भीम लोको
रस्ताभां रामना रूप वगेरेनी हकीकत पूछता हुता. रामनी भोटार्धनुं वर्धन करता करता
तथा ते वर्धनने सांभगता सांभगता आवीने सर्वेज्यो जे बाधज्योने जेया ॥ २ ॥ अने
जुहार करीने आगण लेटो धरी. अत्यंत प्रेमथी प्रभुने जेवा लागेला जे लोको, जेतां
जेतां, चित्रभां आणजेलाज्योनी पेटे ज्यो त्यों उला रक्षा. शरीरभां रोमांचित थर्
गया. अने नेत्रोभां अश्रुज्योथी भरपूर थर् गया. ॥ ३ ॥ रामे, सर्वने स्नेहभां भक्त
थयेला जखी, प्रीय वचने जोली जोलीने सर्वने मान आप्युं. जे लोको, वारंवार
जुहार करी, हाथ जोलीने नअता भरेलां वचने जोल्या के. ॥ ४ ॥

दो०—अब हम नाथ सनाथ सब, भये देख प्रभु पांय ॥

भाग्य हमारे आगमन, राउर कोशल राय ॥ १४२ ॥

“डे नाथ! आपनां यरखोनां दर्शन भगवाथी, हुवे अभो सधणा सनाथ थया
छीजे. डे डेअलनाथ! आपनुं अर्द्धा पधारवुं अभारां भाग्यथी ज थयुं छे. ॥ १४२ ॥

चौ०—धन्य भूमि वन पंथ पहारा । जहँ जहँ नाथ पाँव तुम धारा ॥

धन्य विहंग मृग कानन चारी । सफल जन्म भये तुमहिं निहारी ॥ १ ॥

हम सब धन्य सहित परिवारा । देखि नयन भरि दरश तुम्हारा ॥

कीन्ह वास भल ठाम विचारी । यहां सकल ऋतु रहव सुखारी ॥ २ ॥

हम सब, भांति करब सेवकाई । करि केहरि अहि वाय बराई ॥

वन बेहद गिरि कंदर खोहा । सब हमार प्रभु पगु पगु जोहा ॥ ३ ॥

जहँ तहँ तुमहिं अहेर खिलाउब । सर निर्झर सब ठाम दिखाउब ॥

हम सेवक परिवार समेता । नाथ न सकुचव आयसु देता ॥ ४ ॥

હે નાથ ! જ્યાં જ્યાં આપે ચરણ ધર્યા હશે તે પૃથ્વી, તે વનો, તે માર્ગો અને તે પહાડો ભાગ્યશાળી ગણાય. જંગલોમાં ફરનારાં પક્ષીઓ અને મૃગો પણ ભાગ્યશાળી, કે જેઓને જન્મ, આપનાં દર્શનથી સફળ થયો. ॥ ૧ ॥ નેત્રો ભરી, આપનું દર્શન કરવાથી, અમો અમારા પરિવાર સહિત સર્વ કૃતાર્થ થયા છીએ. સ્થાનક વિચારીને અહીં આપે નિવાસ કર્યો, એ બહુ સાફ કર્યું છે. આ સ્થળમાં સઘળી જીવજો સુખદાયક રહે છે. ॥ ૨ ॥ અમો સઘળી રીતે આપની સેવા કરી શું અને હાથીઓથી, સિંહોથી, સર્પોથી તથા વાઘોથી બચાવ કરીશું. હે પ્રભુ ! વનોનાં વિકટ સ્થાનો, પર્વતોની શુક્રાઓ અને યોધાઓ, એ સર્વે પગલે પગલે અમારાં ભેગેલાં છે. ॥ ૩ ॥ તે તે જગાઓમાં આપને શીકાર ખેલાવીશું, અને સરોવરો તથા ઝરણાઓનાં સ્થાનો દેખાડીશું. અમો અમારા પરિવાર સહિત આપના દાસ છીએ, માટે આજ્ઞા કરવામાં કશો સંકેત ધરશો નહીં. ॥ ૪ ॥

દો-વેદ વચન મુનિ મન અગમ, તે પ્રશ્ન કરુણા પેન ॥

વચન કિરાતનકે મુનત, જિમિ પિતુ બાલક વૈન ॥ ૧૪૩ ॥

પ્રભુ રામચન્દ્રજી, કે જે વેદોનાં વચનોને, તથા મુનિઓનાં અંતઃકરણોને પણ અગમ્ય છે, તે પ્રભુ પોતે કરુણાના સ્થાનકરૂપ હોવાથી જેમ પિતા બાલકોનાં વચનો સાંભળે, તેમ ભિન્ન લોકોનાં વચનો સાંભળવા લાગ્યા. ॥ ૧૪૩ ॥

ચૌ-રામહિં કેવલ પ્રેમ પિયારા । જાનિ લેહુ જો જાનનિહારા ॥

રામ સકલ વનચર પરિતોષે । કહિ મૃદુ વચન પ્રેમ પરિતોષે ॥ ૧ ॥

વિદા કિયે શિર નાય સિધાયે । પ્રશ્ન ગુણ કહત મુનત ઘર આયે ॥

યહિવિધિ સીયસહિત દોઝ ભાઈ । બસહિં વિપિન મુર મુનિ સુખદાઈ ॥ ૨ ॥

જવતે આય રહે રઘુનાયક । તવતે મો વન મંગલદાયક ॥

ફૂલહિં ફલહિં વિપટ વિધિનાના । મંજુ લલિત વર વેલિ વિતાના ॥ ૩ ॥

મુરતરુ સરિસ સ્વભાવ મુદાયે । મનહુ વિબુધ વન પરિહારિ આયે ॥

ગુંજત મંજુલ મધુકર શ્રેની । ત્રિવિધ વચાર બહે સુખ દેની ॥ ૪ ॥

રામને બીજું કશું નહિ પણ કેવળ પ્રેમ જ ત્યારે છે. જે બાબુનારા હો, તે આ ઉપરથી બાબી લ્યો. રામે કોમળ વચનો કહીને સઘળાં વનચરોને રાજી કર્યા અને તેઓના પ્રેમની વૃદ્ધિ કરી. ॥ ૧ ॥ રામચન્દ્રજીએ, જ્યારે તે લોકોને વિદાય કર્યા ત્યારે તે લોકો, માથાં નમાવીને ત્યાંથી ચાલ્યાં અને રામચન્દ્રજીના શુભોત્તર વર્ણન તથા શ્રવણ કરતાં કરતાં પોતપોતાને ઘેર ગયાં. આ પ્રમાણે દેવતાઓને તથા મુનિઓને સુખ દેનારા અને ભાઈઓ, સીતા સહિત તે વનમાં રહ્યા. ॥ ૨ ॥ જ્યારથી રામચન્દ્રજી આવીને રહ્યા, ત્યારથી વન મંગળદાયક થયું, અનેક પ્રકારનાં વૃક્ષો પુષ્પિત તથા ફલિત થયાં લતાઓના મંડપો ઉત્તમ અને અતિ સુંદર બન્યા. ॥ ૩ ॥ વૃક્ષો બધા દેવતાઓનાં વનને છોડી દઈને કલ્પવૃક્ષો આવ્યાં હોય તેમ સ્વાભાવિક સુંદર દેખાવા લાગ્યાં. પુષ્પોમાં

બ્રમરેની પંક્તિઓ સુંદર શુંબર કરવા લાગી. સુખદાયી, શીતલ, મંદ તથા સુગંધ પવન વાવા લાગ્યો. ॥ ૪ ॥

દો—નીલકંઠ કલકંઠ શુક, ચાતક ચક્ર ચકોર ॥

માંતિ માંતિ બોલિં વિહંગ, શ્રવણ સુખદ ચિત્ત ચોર ॥ ૧૪૪ ॥

મયૂર, કૌયલ, પોપટ, અપૈયા, ચક્રવાક અને ચકોર આદિ ભાતભાતનાં પક્ષીઓ, કાનને સુખ આપે અને ચિત્તને ચોરે એવા સ્વરોથી શબ્દ કરવા લાગ્યાં. ॥ ૧૪૪ ॥

ચૌ—કરિ કેહરિ કાપિ કોલ કુરંગા । વિગત વૈર વિહરિં ઇક સંગા ॥

ફિરત અહોર રામ છવિ દેવી । હોઈ મુદિત મૃગ હૃદ વિશેષી ॥ ૧ ॥

વિબુધ વિપિન જહૈં લગિ જગમાહીં । દેવી રામ વન સકલ સિદ્ધાહીં ॥

સુરસરિ સરસ્વતિ દિનકર કન્યા । મેકલ મુતા ગોદાવરિ ધન્યા ॥ ૨ ॥

સવ સર સિંધુ નદી નદ નાના । મંદાકિનિ કર કરહિં બલાના ॥

ઉદય અસ્ત ગિરિ અરુ કૈલાસ । મંદર મેરુ સકલ સુર વાસ ॥ ૩ ॥

શૈલ હિમાચલ આદિક જે તે । ચિત્રકૂટ યજ્ઞ ગાવહિં તે તે ॥

વિન્ધ્ય મુદિત મનસુલ ન સમાઈ । વિનુ શ્રમ વિપુલ બડાઈ પાઈ ॥ ૪ ॥

હાથીઓ, સિંહો, વાનરો, સૂવરો અને હરિણો, સ્વાભાવિક વૈર છોડી દહને પરસ્પરની સાથે ફરવા લાગ્યાં. મૃગોના સમૂહો શિકાર કરવા ફરતા રામચંદ્રજીની છબી બેઠી, દિવ્ય જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવાથી પોતાને મોક્ષના અધિકારી થયેલા બાણીને વિશેષ રાજ થયા લાગ્યા અથવા ॥ ૧ ॥ મૃગો, રામચંદ્રજીના હાથમાં ધનુષ બાણ દેખતાં છતાં પણ મૂર્તિનું આધુર્ય બેઠને પ્રસન્ન થવા લાગ્યા. જગતમાં જેટલાં જેટલાં દેવતાઓનાં વનો છે, તેઓ સઘળાં રામચંદ્રજીના વનની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. ગંગા, સરસ્વતી, યમુના, નર્મદા અને ગોદાવરી ઇત્યાદિ પવિત્ર નદીઓ ॥ ૨ ॥ સર્વ સ્ત્રીવરો, સહુદ્રો, સામાન્ય નદીઓ અને અનેક નદો પણ, મંદાકિનીનાં વખાણ કરવા લાગ્યાં. ઉદ્યાચલ, અસ્તાચલ, કૈલાસ, મંદરાચલ, સર્વ દેવતાઓના નિવાસરૂપ ચેરુપર્વત ॥ ૩ ॥ અને હિમાલય આદિ જેટલા પર્વતો છે, તેઓ સર્વે ચિત્રકૂટના યજ્ઞને ગાવા લાગ્યાં. વિંધ્યાચલ પણ પોતાને શ્રમ વગર ચોટાઈ મળવાથી એવો આનંદ પામ્યો કે, જે આનંદ મનમાં સમાતો. ન હતો. (ચિત્રકૂટ વિન્ધ્યાચલનો જ એક ભાગ છે.) ॥ ૪ ॥

દો—ચિત્રકૂટકે વિહંગ મૃગ, વેલિ વિટપ ત્વળ જાતિ ॥

પુણ્યપુંજ સવ ધન્ય અસ, કહાઈ દેવ દિન રાતિ ॥ ૧૪૫ ॥

“ચિત્રકૂટનાં પક્ષીઓ, મૃગો, લતાઓ, વૃક્ષો અને ખડની ભતિઓ, એ સર્વે પણ ભાગ્યશાળી છે અને પુણ્યોના સમૂહરૂપ જ છે” એમ દેવતાઓ પણ રાત દિવસ કહેવા લાગ્યા. ॥ ૨૪૫ ॥

ચૌ૦—નૈનવંત રઘુપતિહિ વિલોકી । પાય નૈન ફલ હોર્હિ વિશ્વોકી ॥
 પરશિ ચરણ રજ અચર મુલારી । મયે પરમ પદકે અધિકારી ॥ ૧ ॥
 સો વન શૈલ સ્વભાવ મુહાવન । મંગલમય અતિ પાવન પાવન ॥
 મહિમા કહૌં કવન વિધિ તામ્ । મુલ સાગર જહૌં કોન્હ નિવામ્ ॥ ૨ ॥
 પય પયોધિ તજિ અવધિ વિહાડ । જહૌં સિય રામ લષણ રહે આર્હ ॥
 કહિ ન સકાહિ મુલભાજસ કાનન । જો શત સહસ હોર્હિ સહસાનન ॥ ૩ ॥
 સો મૈં વરણિ કહૌં વિધિ કેહી । ઢાવર કમઠ કિ મંદર લેહી ॥
 સેવહીં લષણ કર્મ મન વાની । જાય ન શીલ સનેહ લ્લાની ॥ ૪ ॥

નેત્રોવાળાં પ્રાણીઓ, રામચંદ્રજીને જોઈ, નેત્રોનાં ક્ષણ પામીને શોક રહિત થયાં, અને સ્થાવરો, રામચંદ્રજીનાં ચરણોની રજાને સ્પર્શ કરીને સુખી તથા પરમપદનાં અધિકારી થયાં, ॥ ૧ ॥ જેમાં સુખના સમુદ્રરૂપ પ્રભુએ નિવાસ કર્યો તે સ્વાભાવિક સુંદર, મંગલમય અને અત્યંત પવિત્ર એ પર્વતના મહિમાને હું કયા પ્રકારથી કહી શકું ? ॥ ૨ ॥ સીતા અને રામ, ક્ષીરસાગરને તથા અયોધ્યાને પણ છોડી દઇને જ્યાં આવી રહ્યાં, તે વનમાંજ સુખ થયું, તેનું વર્ણન લાખ શેષનાગોથી પણ કરી શકાય નહીં. ॥ ૩ ॥ એ સુખનું હું શી રીતે વર્ણન કરી શકું ? મેલા પ્રાણીના ખાડામાં રહેનારો કાચો મંદરાચલને ઉપાડી શકે ? લક્ષ્મણજી, કિષ્કિંધી, મનથી અને વાલ્મીકી રામનું સેવન કરવા લાગ્યા. એ લક્ષ્મણજીના સ્વાભાવિક સ્નેહનાં વખાણુ કહ્યાં જતાં નથી. ॥ ૪ ॥

દો૦—ક્ષણ ક્ષણ લલિત સિય રામ પદ, જાનિ આપુર નેહ ॥

કરત લષણ સપને ન ચિત, બંધુ માતુ પિતુ ગેહ ॥ ૧૪૬ ॥

લક્ષ્મણજી ક્ષણેક્ષણે સીતાનાં અને રામનાં ચરણોને જોઈ તથા તેઓનો પોતાની ઉપર સ્નેહ જાણીને સ્વપ્નમાં પણ બંધુઓને, માતાને, પિતાને કે ઘરને નહીં સંભારતા હતા. ॥ ૧૪૬ ॥

ચૌ૦—રામ સંગ સિય રહિં મુલારી । પુર પરિજન ગૃહ મુરતિ વિસારી ॥
 ક્ષણ ક્ષણ પિય વિશુ વદન નિહારી । પ્રમુદિત મનહૈં ચકોહ કુમારી ॥ ૧ ॥
 નાહ નેહ નિત વદત વિલોકી । હર્ષિત રહત દિવસ જિમિ કોકી ॥
 સિય મન રામ ચરણ અનુરાગા । અવધ સરસ સમ વન મિય લાગા ॥ ૨ ॥
 વર્ણકુટી મિય પ્રીતમ સંગા । મિય પરિવાર કુરંગ વિહંગા ॥
 સાસ ન્હમુરસમ મુનિ તિય મુનિવર । અશન અમિય કંદ મૂલ ફર ॥ ૩ ॥
 નાય સાથ સાથરી મુહાર્હ । મયન શયન શત સમ મુલદાર્હ ॥

લોકપ હોહિ વિલોકત જામ્ । તેહિ કિ મોહ સક વિષય વિલામ્ ॥ ૪ ॥
 સીતાજી પણ પુરનું, પરિજનનું તથા ઘરનું સ્મરણ ભૂલી જઇને રામની સાથે આનંદથી રહેતાં હતાં અને ક્ષણે ક્ષણે રામનાં સુખને જોઈ, જેમ યંદ્રને જોઇને ચક્રોડી આનંદ પામે, તેમ આનંદ પામતાં હતાં. ॥ ૧ ॥ પતિના સ્નેહને પ્રતિદિવસ વૃદ્ધિ પામતો જોઈ, જે

દિવસને બેઠને ચક્રવાકી હર્ષિત રહે, તેમ હર્ષિત રહેતાં હતાં. એમનું મન રામનાં ચર-
ણોમાં એવું પ્રતિયુક્ત હતું કે, જેથી તેમને તે વન, હજાર અયોધ્યાઓ જેવું પ્રિય લાગતું
હતું. ॥૨॥ પતિ સાથે હોવાથી પર્ણકુટી, રાજમહેલ જેવી પ્રિય લાગતી હતી, મૃગો તથા
પક્ષીઓ પરિવાર જેવાં પ્રિય જણાતાં હતાં, સુનિપત્તિઓ, અને સુનિઓ સાસુ સસરા
જેવાં લાગતાં હતાં અને કંઠ, મૂળ તથા કૂળ અમૃત લોજન જેવાં જણાતાં હતાં. ॥ ૩ ॥
સ્વામી સાથે હોવાથી, દર્ભ તથા પાંદડાંઓની શય્યા પણ સેંકડો કામશયનો જેવી સુખ-
દાયી લાગતી હતી. જેની કૃપાદષ્ટિથી સાધારણ જીવો પણ લોકપાલની પદવી પામે છે
તે સીતાજીને વિષયોના વિલાસો મોહિત કરી શકે કે ? ॥ ૪ ॥

દો-મુમિરત રામર્હિ તજર્હિ જન, તૃણ સમ વિષય વિલાસુ ॥

રામ મિયા જગ જનનિ સિય, કહ્યુ ન આચરજ તાસુ ॥ ૧૪૭ ॥

ભક્તજનો, જેના સ્મરણમાત્રથી વિષય વિલાસોને તરણાં સમાન ગણીને છોડી દે છે,
તે રામનાં ખ્યારાં જગદંબા સીતા, વિષય વિલાસોને છોડી દે તેમાં કશું આશ્ચર્ય નથી. ૧૪૭

ચૌ-સીય લષણ જેહિ વિધિ મુલ્લ લહર્હી । સોર્ડે રઘુનાથ કરૈ જોઈ કહર્હી ॥

કહર્હી પુરાતન કથા બચાની । સુનર્હી લષણ સિય અતિ મુલ્લ માની ॥ ૧ ॥

જવ જવ રામ અવધ મુધી કરર્હી । તવ તવ વારિ વિલોચન ભરર્હી ॥

મુમિરિ માતુ પિતુ પરિજન ભાર્ । ભરત સનેહ શીલ સેવકાર્ ॥ ૨ ॥

કૃપાસિંધુ પ્રશ્નુ હોર્હી દુલ્હારી । ધીરજ ધરર્હી કુસમય વિચારી ॥

લલિત સિય લષણ વિકલ હૈ જાર્હી । જિમિ પુરુષરિ અનુસર પરિચાર્હી ॥ ૩ ॥

મિયા બંધુ ગહિ લલિત રઘુનંદન । ધીર કૃપાલુ ભક્ત ઉર ચંદન ॥

લગે કહન કહ્યુ કથા પુનીતા । સુનિ મુલ્લ લહર્હી લષણ અરુ સીતા ॥ ૪ ॥

સીતા અને લક્ષ્મણજી જે પ્રકારે સુખ પામે અને જેમ કહે તેમજ રામચંદ્રજી
કરવા લાગ્યા રામચંદ્રજી પુરાતન કથાઓ કહેતા હતા અને લક્ષ્મણજી તથા સીતા,
અત્યંત સુખ માનીને તે સાંભળતાં હતાં. ॥૧॥ જ્યારે જ્યારે અયોધ્યાનું સ્મરણ આવતું
હતું, ત્યારે ત્યારે રામચંદ્રજીનાં નેત્રો અશ્રુઓથી ભરાઈ જતાં હતાં. જ્યારે જ્યારે પિતા,
માતા, પરિજન, ભાઈઓ, ભરતજીનો સ્વાભાવિક સ્નેહ અને સેવા, એઓનું સ્મરણ આવતું
હતું, ત્યારે, ત્યારે ॥૨॥ કૃપાસિંધુ રામચંદ્રજી હૃદય પામતા હતા પણ કુસમય વિચાર
કરીને પાછી ધીરજ ધરતા હતા. રામચંદ્રજીની એ સ્થિતિને જોઈ, સીતા તથા લક્ષ્મણજી
વિદુલ થઈ જતાં હતાં. જેમ યુરૂષની સ્થિતિને તેની છાયા અનુસરે, તેમ સીતાજી અને
લક્ષ્મણજી રામની સ્થિતિને અનુસરતાં હતાં. ॥ ૩ ॥ ધીર, કૃપાળુ અને ભક્તજનોનાં
હૃદયોને ચંદનની પેઠે શીતલ કરનારા રામચંદ્રજી, સીતાજીની અને લક્ષ્મણજીની સ્થિતિ
જોઈને કેઈ પવિત્ર કથા કહેવા લાગતા હતા અને તે કથા સાંભળીને લક્ષ્મણજી તથા
સીતાજી સુખ પામતાં હતાં. ॥ ૪ ॥

દો-રામ લષણ સીતા સહિત, સોહત પર્ણ નિકેત ॥

જિમિ વાસવ વસ અમર પુર, શર્ચી જયન્ત સમેત ॥ ૧૪૮ ॥

લક્ષ્મણ તથા સીતાજી, એઓથી સંયુક્ત રામચંદ્રજી પશ્ચિમદીમાં એવા શેખરતા હતા કે, બાજુ જયંત અને ઇંદ્રાણી એઓથી સંયુક્ત ઇંદ્ર અમરાવતીમાં વસતો હોય. ॥૧૪૮

ચૌ૦—જુગાવહીં પ્રશ્ન સિય અનુજહિ કૈસે । પલક વિલોચન ગોલક જૈસે ॥

સેવહીં લષણ સીય રઘુવીરહીં । જિમિ અવિવેકી પુરુષ શરીરહીં ॥ ૧ ॥

इहि विधि प्रभु वन बसहीं सुखारी । खग मृग मुर तापस हितकारी ॥

फहेजँ राम वन गमन सुहावा । सुनहु सुमंत अवध जिमि आवा ॥ २ ॥

फिरेउ निषाद प्रभुहि पहुँचाई । सचिव सहित रथ देखेउ आई ॥

मंत्री विकल विलोकि निषाद । कहि न सकै जस भयउ विषाद ॥ ३ ॥

राम राम सिय लषण पुकारी । परेउ भूमितल व्याकुल भारी ॥

देख दखिन दिशि हय हिहिनाहीं । जिमि विनु पंख विहंग अकुलार्हीं ॥ ४ ॥

જેમ પાંપણ નેત્રોનાં ગોલકોની સંભાળ રાખે છે, તેમ રામચંદ્રજી સીતાજીની અને લક્ષ્મણજીની સંભાળ રાખતા હતા અને જેમ અજ્ઞાની માણસો શરીરનું સેવન કરે છે તેમ સીતાજી અને લક્ષ્મણજી, રામચંદ્રજીનું સેવન કરતાં હતાં. ॥ ૧ ॥ પક્ષીઓનું, પશુઓનું, દેવતાઓનું તથા તપસ્વીઓનું હિત કરનારા રામચંદ્રજી, આ પ્રમાણે આનંદથી વનમાં રહ્યા, રામના વનગમન સંબંધી સુંદર કથા કહી. હવે સુમંત્ર અયોધ્યામાં ગયો, તે કથાનું શ્રવણ કરો. ॥ ૨ ॥ ભિલ્લોનો રાજા શુક, રામચંદ્રજીને પહોંચાડીને પાછો આવ્યો. ત્યાં ગંગાજીના કિનારાપર સુમંત્ર સહિત રથ તેના જોવામાં આવ્યો. સુમંત્રને વ્યાકુલ બેઠું શુકના મનમાં જે ખેડ ઉત્પન્ન થયો, તેનું વર્ણન બની શકે એમ નથી. ॥૩॥ સુમંત્ર, હે રામ ! હે રામ ! ‘હે સીતા ! હે લક્ષ્મણ !’ એમ પૂકારતો પૂકારતો અતિ વ્યાકુલ થઈને ધરતીપર લોટતો હતા અને ઘોડાઓ દક્ષિણ દિશા તરફ બેઠું બેઠુંને હણહણતા હતા તથા પાંખો વગરનાં પક્ષીઓની પેઠે વ્યાકુલ થતા હતા. ॥ ૪ ॥

દો૦—નહિં તૂળ ચરહિં ન પિયહિં જલ, મોચન લોચન વારિ ॥

વ્યાકુલ ભયउ નિષાદ ગણ, રઘુવર વાજિ નિહારિ ॥ ૧૪૯ ॥

એ ઘોડાઓ ખડ ચરતા નહીં હતા, પાણી પીતા નહીં હતા અને નેત્રોમાંથી અશ્રુઓને ચલાવ્યા કરતા હતા. રામચંદ્રજીના ઘોડાઓની આ દશા બેઠું, સર્વે ભિલ્લો વ્યાકુલ થઈ જતા હતા. ॥ ૧૪૯ ॥

ચૌ૦—ધરિ ધીરજ તવ કહાહિ નિષાદ । અવ સુમંત પરિહરહુ વિષાદ ॥

तुम पंडित परमारथ ज्ञाता । बरहु धीर लखि वाप विधाता ॥ १ ॥

विविध कथा कहि कहि मृदु वाती । रथ बैठार्यों वर बस आनी ॥

शोक शिथिल रथ सकहि न हांकी । रघुवर विरह पीर उर बांकी ॥ २ ॥

तरफराहिं मगु चलहिं न घोरे । वन मृग मनहुं आणि रथ जेरे ॥

अबकि परहिं फिर चितवहिं पीछे । राम वियोग विकल दुख तीछे ॥ ३ ॥

જો કહ રામ લષણ વૈદેહી । હિકરિ હિકરિ હય હેરહિં તેહી ॥

વાજિ વિરહ ગતિ કિમિ કહિ જાતી । વિનુ મણિ ફણિક વિકલ જેહિ આતી ૪

આ સમયમાં શુદ્ધ ત્યાં આવી, ધીરજ ધરીને કહ્યું કે, “ હે સુમંત્ર ! હવે ખેદ છોડી દો. તમે પંડિત છો અને પરમાર્થ જાણનારા છો, માટે વિધાતાને પ્રતિકૂલ થયો જાણી, ધીરજ ધરો.” ॥ ૧ ॥ શુદ્ધ કેમળ વાણીથી અનેક કથાઓ કહી કહી, સુમંત્રને રથ ઉપર લાવી બેસાડ્યો, પણ તેના હૃદયમાં રામચંદ્રજીના વિરહની વિષમ ખીડ હતી તેથી શોકને લીધે અંગે શિથિલ થઈ જવાથી, તે રથ હાંકી શકતો ન હતો. ॥ ૨ ॥ ઘોડાઓ તડફડતા હતા, જાણે જંગલી હરિણોને લાવીને રથમાં બેઠ્યા હોય, તેમ માર્ગમાં નહિ ચાલતા હતા, પાછા હઠતા હતા, પાછું વાળી વાળીને જોતા હતા અને રામના વિયોગનાં તીક્ષ્ણ દુઃખથી વિપુલ થઈ રહ્યા હતા. ॥ ૩ ॥ બે કોઈ પણ માણસ રામનું, લક્ષ્મણનું કે સીતાજીનું નામ બોલે, તો ઘોડાઓ હણહણી હણહણીને તેની સામે જોયા કરતા હતા. જેમ મણિથી રહિત થયેલા સર્પો વિપુલ થઈ જાય, તેમ રામથી રહિત થયેલા ઘોડાઓ વિપુલ થઈ ગયા હતા. જોઓની વ્યાકુલતાનું કણેન કેમ કહી શકાય ? ॥ ૪ ॥

દો-મયે નિપાદ વિપાદ વશ, દેવત સચિવ તુરંગ ॥

બોલિ સુસેવક ચારિ તવી, દિયે સારથી સંગ ॥ ૧૫૦ ॥

સુમંત્રના ઘોડાઓને જોઈ, ખેદને વશ થયેલા શુદ્ધ રાજાએ, પોતાના આર સેવકોને જાણાવીને સુમંત્રની સાથે રવાના કર્યા. ॥ ૧૫૦ ॥

ચૌ-ગૃહ સારથિ હિ ફિયોં પહુંચાઈ । વિરહ વિપાદ વરણિ નહિ જાઈ ॥

ચલે અવધ કે રથહિ નિપાદા । હોત ક્ષણહિ ક્ષણ મગન વિપાદા ॥ ૧ ॥

સોચ સુમંત વિકલ દુઃખ દીના । ધિક જીવન રણુવીર વિહીના ॥

રહિ ન અંતહુ અધમ શરીર । યશ ન લહેવ વિહુરત રણુવીર ॥ ૨ ॥

મયે અયશ અઘ માજન માના । કૌન હેતુ નહિ કરત પયાના ॥

અહહ મંદ મતિ અવસર ચૂકા । અજહુ ન હૃદય હોત દુર્ડ દૂકા ॥ ૩ ॥

મીંજી હાય શિર ધુનિ પછતાઈ । ફિરે વનિક જીમિ મૂરિ ગર્વાઈ ॥

વિરદ બાંધ વર વીર કહાઈ । ચલે સુમંત જનુ સમર પરાઈ ॥ ૪ ॥

શુદ્ધ, સુમંત્રને વળાવીને પાછો ફરતાં, તેના મનમાં જે ખેદ થયો, તે વર્ણવેા જાય એમ નથી. સુમંત્ર રથની સાથે આર ભિલ્લોને લઈને અયોધ્યા તરફ ચાલ્યો અને કણે કણે ખેદમાં ડૂબી જવા લાગ્યો. ॥ ૧ ॥ દુઃખથી દીન અને વિપુલ થયેલો સુમંત્ર, શોક કરવા લાગ્યો કે, “ રામ વિના જીવનને ખિન્નાર છે. આ અધમ શરીર, અંતે તો રહેવાનું જ નથી, તે છતાં તેણે રામથી જૂદા પડવાના સમયમાં પ્રાણનો ત્યાગ કરી દેવાનો યશ લીધો નહીં. ॥ ૨ ॥ આ પ્રાણ, અપયશનો અને દુઃખનો પાત્ર થયા છતાં, હજી સૂધી આ કારણથી પ્રયાણ નહીં કરતો હોય ? હાય ! હાય ! ! મેંદ બુદ્ધિવાળો હું મરવાનો અવસર સૂકી ગયો. હજી સૂધી પણ હૃદય ટુકડેટુકડા થઈ જતું નથી.” ॥ ૩ ॥ આ પ્રમાણે શોક કરતો સુમંત્ર, હાય બસી, માથું ધુણાવી, પરતાઈને જેમ સુડી સુમાવીને વાણીઓ

પાછો ચાલે અને જેમ પ્રતિજ્ઞા લઈ ઉત્તમ વીર કહેવાઇને સુદમાં ગયેલો સુભટ હાર
ખાઇને જ્યાંથી પાછો ચાલે તેમ પાછો ચાલ્યો. ॥ ૪ ॥

દો-વિમ વિવેકી વેદ વિદ, સંમત સાધુ મુજાતિ ॥

જિમિ ઘોલે મદ પાન કર, સચિવ સોચ તિહિ ખાંતિ ॥ ૧૫૧ ॥

જેમ વિવેકી, વેદને જાણનારો, સાધુ પુરુષોમાં માન પામતો અને ઉત્તમ ભતિવાળો
પ્રાણજી, મધપાન કરીને પસ્તાવો કરે, તેમ સુમંત્ર રામથી જુદો પડીને પસ્તાવો કરતો
હતો. ॥ ૧૫૧ ॥

ચૌ-જિમિ કુલીન તિય સાધુ સયાની । પતિ દેવતા કર્મ મન વાની ॥

રહૈ કર્મ વશ પરિહરિ નાહુ । સચિવ હૃદય તિમિ દારુણ દાહુ ॥ ૧ ॥

લોચન સજલ દષ્ટિ મરે થોરી । મુને ન શ્રવણ વિકલ મતિ મોરી ॥

મૂલ્લહિ અધર લાગિ મૂંહ લાટી । જીય ન જાય રર અવધ કપાટી ॥ ૨ ॥

વિવરણ મયો ન જાય નિહારી । મારેસિ મનહું પિતા મહતારી ॥

હાનિ ગલાનિ વિપુલ મન વ્યાપી । યમપુર પંથ શોચ જિમિ પાપી ॥ ૩ ॥

વચન ન આવ હૃદય પછિતાર્હ । અવધ કહા મેં દેલવ જાર્હ ॥

રામ રહિત રથ દેલહિ જોર્હ । સક્કુચહિ મોહિ વિલોકત સોર્હ ॥ ૪ ॥

જેમ મનથી, ક્રિયાથી, વચનથી, પતિને જ ઈષ્ટદેવરૂપ માનનારી, ભલી અને સુભણ
કોઈ કુલીન સ્ત્રી, કર્મના યોગને લીધે, પતિનો ત્યાગ કરીને હૃદયમાં દારુણ દાહ પામે, ॥૧॥
તેમ સુમંત્ર રામથી છુટો પડીને હૃદયમાં દારુણ દાહ પામતો હતો. નેત્રો, જળ ભરાઈ
આવવાથી જોવાને અશક્ત થઈ ગયાં હતાં, કાન સાંભળી શકતા ન હતા, યુદ્ધ વિકલ
તથા ભયભાત થઈ ગઈ હતી, હોઠ મૂકાતા હતા અને મોહોડું રથમાં થઈ ગયું હતું. ॥૨॥
આ પ્રમાણે સઘળાં મરણનાં ચિહ્નો થયા છતાં પણ ચૌદ વર્ષની અવધિરૂપ કમાડ આડું
આવી પડીને સુમંત્રના પ્રાણોને હૃદયથી બહાર નીકળવા હેતુ ન હતું. જેમ કોઈ માણસ
માતા પિતાની હત્યા કરવાથી વિવર્ણ થાય, તેમ સુમંત્ર, રામની સાથે નહીં જવાયાથી
વિવર્ણ થઈ ગયો હતો, તે જોયું જાય એમ ન હતું. મનમાં હાનિ^૧ અને ગ્લાનિ^૨ બહુ જ
વ્યાપ્ત થવાથી જેમ પાપી પોતાના પાપોનું સ્મરણ આવવાથી યમપુરીના માર્ગમાં શોક
કરતો જાય, તેમ સુમંત્ર અયોધ્યાના માર્ગમાં શોક કરતો જતો હતો. ॥ ૩ ॥ મોહોડામાંથી
વચન નીકળી શકતાં ન હતાં અને હૃદયમાં પરિતાપ થતો હતો કે, “હું અયોધ્યામાં
જઈને શું દેખીશ ? જેઓ આ રથને રામવગરનો દેખશે, તેઓ મને જોઈને સંકોચાશે. ॥૪॥

દો-પાય પૂછિહિ મોર્હિ જવ, વિકલ નગર નર નારિ ॥

ઉતર દેવ મેં સવહિ તવ, હૃદય વજ્ર ચૈઠારિ ॥ ૧૫૨ ॥

જ્યારે અયોધ્યાનાં વિદ્વલ થયેલાં નર નારીઓ દોડી દોડીને ‘રામ ક્યાં છે ?’ એમ
મને પૂછશે, ત્યારે હું મારાં હૃદયને વજ્રમય કરીને સર્વને ઉત્તર આપીશ. ॥ ૧૫૨ ॥

૧ રામચંદ્રજી વનમાં ગયા એ હાનિ. ૨ પોતે મંત્રી છતાં પણ, પોતાથી કશું બની શક્યું
નહીં, એ ગ્લાનિ.

ચૌ૦—પૂછિં દીન દુઃખિત સવ માતા । કહવ કાહ મૈં તિનહિં વિષાતા ॥
 પુછિહિં જવહિં લષણ મહતારી । કહિહૌં કવન સંદેશ સુઝારી ॥ ૧ ॥
 રામ જનનિ જબ આઈ ધાઈ । સુમિરિ વચ્છ જનુ ધેનુ લવાઈ ॥
 પૂછત ઉતર દેવ મૈં તેહી । ગયે વન રામ લષણ વૈદેહી ॥ ૨ ॥
 જેહ પૂછહિ તેહિ ઉત્તર દેવા । જાય અવધ અવ યહ યજ્ઞ લેવા ॥
 પૂછિં જવહિ રાઝ દુઃખ દીના । જીવન જામુ રામ આધીના ॥ ૩ ॥
 દેહૌં ઉતર કવન મુંહ લાઈ । આયઁ કુંવર કુશલ પહુંચાઈ ॥
 સુનત લષણ સિય રામ સંદેશુ । તૂળ હવ તનુ પરિહરવ નરેશુ ॥ ૪ ॥

જ્યારે દીન અને દુઃખિત સઘળી માતાઓ પૂછશે, ત્યારે હે વિષાતા! હું તેઓને શેા ઉત્તર આપીશ. જ્યારે લક્ષ્મણનાં માતાલુ પૂછશે, ત્યારે હું કયેા સુખદાયી સંદેશ આપીશ. ॥ ૧ ॥ જેમ નાનાં વાછડાંનું સ્મરણ કરીને તાલુ વીધાયથી ગાય ઠોડી આવે, તેમ રામનાં માતાલુ ઠોડ્યાં આવીને મને પૂછશે, ત્યારે મારે તેમને ઉત્તર દેવેા પડશે કે, ‘રામ, લક્ષ્મણ તથા સીતાલુ વનમાં ગયાં.’ ॥ ૨ ॥ જે ઠોડાં પૂછશે, તેને એ જ ઉત્તર દેવેા રહેા છે અને હવે અયોધ્યામાં જઈને એજ યજ્ઞ લેવાનો છે. દુઃખથી દીન થયેલા અને જેનું જીવન રામને જ આધીન છે એવા મહારાજ જ્યારે પૂછશે, ત્યારે હું તેમને શું મોહોડું લઈને ઉત્તર આપીશ? ॥ ૩ ॥ એમ જ કહેવું પડશે કે, ‘કુંવરને કુશલ રીતે પહોંચાડી આવ્યેા છું.’ લક્ષ્મણના, સીતાના અને રામના સમાચાર સાંભળતાં જ રાજ પોતાના શરીરને તરણાંની પેઠે છેડી દેશે. ॥ ૪ ॥

દો૦—હૃદય ન વિદરત પંક જિમિ, વિહુરત પ્રીતમ નીર ॥

જાનત હૌં મોહૌં દીનહ વિધિ, યહ યાતના શરીર ॥ ૧૫૩ ॥

જેમ પાણીનો વિયોગ થતાં, કાદવ ફાટી બધ છે, તેમ ખ્યારા રામચંદ્રજીનો વિયોગ થતાં, મારી છાતી કેમ ફાટી પડતી નથી? હું ધારું છું કે, વિષાતાએ મને આ શરીર યમયાતના જેવી પીડા ભોગવવાને વાસ્તે જ આપ્યું છે. ॥ ૧૫૩ ॥

ચૌ૦—ઈહિ વિધિ પંથ કરત પછતાવા । તમસા તીર તુરત રથ આવા ॥

વિદા કિયે કરિ વિનય નિષાદુ । ફિરે પાંચ પરિ વિકલ વિષાદુ ॥ ૧ ॥

પૈતત નગર સચિવ સકુચાઈ । જનુ મારેસિ ગુરુ બ્રાહ્મણ ગાઈ ॥

બૈઠ વિટપતર દિવસ ગૈવાવા । સાંઝ સમય તબ અવસર પાવા ॥ ૨ ॥

અવધ પ્રવેશ કીનહ ઍધિયારે । પૈઠ મવન રથ રાક્ષી દુઆરે ॥

જિન જિન સમાચાર સુનિ પાયે । શ્રૂપ દ્વાર રથ દેશ્વન આયે ॥ ૩ ॥

રથ પહંચાનિ વિકલ લલિત ઘોરે । ગરહિં ગાત જિમિ આતપ ઘોરે ॥

નગર નારિ નર વ્યાકુલ કૈસે । નિષટત નીર મીન ગળ જૈસે ॥ ૪ ॥

સુમેત્ર, આ પ્રમાણે હૃદયમાં પરતાતો હતો, ત્યાં રથ તુરત તમસા નદીને કીનારે આવી પહોંચ્યો. સુમેત્રે વિનય કરીને આરે બિલ્લોને વિદાય કર્યાં. બિલ્લો, પગે લાગી,

જેઠથી વિહલ થઇને ત્યાંથી પાછા ફર્યા. ॥૧૧॥ અયોધ્યામાં પ્રવેશ કરવામાં સુમંત્રને ઝોવા સંકેત થયો કે, જાણે તે પોતે ગુરુની, પ્રાહ્મણની કે ગાયની હલ્યા કરીને આવ્યો હોય. આવા સંકેતને લીધે તેણે, ગામ બહાર ઝાડ નીચે બેસીને દિવસ ગાળ્યો. ॥ ૨ ॥ જ્યારે સાંજ પડી, ત્યારે લાગ મળવાથી તેણે અંધારે અંધારે અયોધ્યામાં પ્રવેશ કર્યો. સુમંત્ર રથને દરબારના દરવાજામાં ઉભો રાખીને અંદર ગયો. જેણે જેણે સમાચાર સાંભળ્યા, તે તે લોકો, રાજદ્વારમાં રથ જોવા આવ્યાં. ॥ ૩ ॥ રથને ઓળખવાથી તથા ઘોડાઓને વ્યાકુળ બતાવીને તે લોકોનાં ગાત્રો જેમ વરસાદના કરા તડકામાં પીગળવા લાગે, તેમ પીગળવા લાગ્યાં. નગરનાં નર નારીઓ જેમ પાણી ખૂટવાથી માછલાં વ્યાકુળ થાય, તેમ વ્યાકુળ થવા લાગ્યાં. ॥ ૪ ॥

दो०—सचिव आगमन सुनत सब, विकल भई रनिवास ॥

भवन भयंकर लागतेहि, मानहुँ प्रेत निवास ॥ १५४ ॥

મંત્રીનું આવડું સાંભળવામાં, આવતાં, સઘળો રાણીવાસ વિફલ થયો. રાણીવાસનું મકાન એવું ભયંકર જાણાવા લાગ્યું કે, જાણે રમશાન હોય. ॥ ૧૫૪ ॥

चौ०-अति आरत सब पूछहि रानी । उतर न आव विकल भइ वानी ॥

सुनै न श्रवण नयन नहिं सुझा । कहहु कहां नृप जेहि तेहि बूझा ॥ १ ॥

दासिन्ह दीख सचिव विकलाई । कौशल्या गृह गई लिवाई ॥

जाय सुमंत दीख कस राजा । अभिय रहित जनु चंद्र विराजा ॥ २ ॥

अशन न शयन विभूषण हीना । परेउ भूमि तल निपट मलीना ॥

लेई उसांस सोच इहि भांती । सुरपुरतै जनु खसेउ ययाती ॥ ३ ॥

राम राम कह राम सनेही । पुनि कह राम लषण वैदेही ॥

लेइ शोच भरि क्षण क्षण छाती । जनु जेर पंख परिउ संपाती ॥ ४ ॥

રાણીઓ અત્યંત આર્ત થઇને સઘળી હકીકત પૂછવા લાગી પણ સુમંત્રની જીભ પર કશે ઉત્તર આવી શકે એ નહીં. સુમંત્રની વાણી વિકલ થઈ ગઈ, કાન સાંભળવામાં અશક્ત થઈ ગયા અને નેત્રો ભેવામાં અશક્ત થઈ ગયાં. સુમંત્ર જેને તેને પૂછવા લાગ્યો કે, ‘રાજા ક્યાં છે?’ ॥૧॥ જ્યારે દાસીઓએ સુમંત્રની વિકળતા જોઈ, ત્યારે તેઓ તેને હાથ પકડીને ઠોકાસલાના અવાસમાં તેડી ગઈ, સુમંત્રે ત્યાં જઈને રાજાને જોયા કે જે અસૂતથી રહિત થયેલા ચંદ્ર જેવા જેખાતા હતા, મારા લોભનનો, શયનનો તથા ભૂષણનો ત્યાગ કરી અત્યંત મલિન હાલતથી ધરતી પર પડ્યા હતા, શોકને લીધે ઉંચા ઉંચા શ્વાસ લેતા હતા, તેથી બાજુ સ્વર્ગમાંથી પાછો ધરતી પર આવી પડેલો થયાતિ’ રાજા હોય એવા હીસતા હતા, ॥૩॥ ‘હે રામ ! હે રામ ! હે રામ ! હે રામ ! હે રામ ! હે રામ ! હે રામ ! હે રામ ! હે રામ !

૧ યાયાતિ રાજા અનેક યજ્ઞો કરી, ઈંદ્ર જેવું ઐશ્વર્ય પામીને સ્વર્ગમાં જતાં, ઇંદ્ર તેમને પૂછ્યું કે, તમે કયા કર્મો કરવાથી અહીં આગ્યો છો ? રાજાએ અભિમાન ધરીને પૌતાનાં સહજાં પુણ્યેનું વર્ણન કર્યું, તેથી પુણ્યો ક્ષીણ થઈ જતાં, ઇંદ્ર તેમને ધક્કેલીને પૃથ્વીપર નાખ્યા હતા. (મહાભારત આદિપર્વ.)

હે લક્ષ્મણ ! હે સીતા ! ‘ એમ બોલતા હતા, ક્ષણે ક્ષણે છાતી ભરાઈ આવવાથી ડુસકાં લેતા હતા અને જેમ પાંખેથી બળી જવાથી સંપાતિ પડતો, તેમ પડતો હતા. ॥ ૪ ॥

દો-દેલિ સચિવ જય જીવ કહિ, કીન્હેસિ દંડ પ્રણામ ॥

મુનત ઉડે વ્યાકુલ નૃપતિ, કહ મુમંત કહૈં રામ ॥ ૧૫૫ ॥

સુમંત્રે રાજને ભેઈ, ‘ જય જીવ ’ એમ કહીને પ્રણામ કર્યા. સુમંત્રનો અવાજ સાંભળતાં જ રાજ વ્યાકુલ થઈને ઉઠ્યા અને પૂછવા લાગ્યા કે, ‘ હે સુમંત્ર ! રામ કયાં છે ? તે કહે. ’ ॥ ૧૫૫ ॥

ચૌ-ભૂપ મુમંત્ર લીન્હ ઉર લાઈ । વૃદત કલુ અધાર જનુ પાઈ ॥

સહિત સનેહ નિકટ વૈઠારી । પૂછત રાઝ નયન ભરી વારી ॥ ૧ ॥

રામ કુશલ કહ સત્તા સનેહી । કહૈં રઘુનાથ લષણ વૈદેહી ॥

આનેહુ ફેર કિ વનહિં સિધાયે । મુનત મુમંત નયન જલ છાયે ॥ ૨ ॥

શોક વિકલ પુનિ પૂછ નરેશુ । કહુ સિય રામ લષણ સંદેશુ ॥

રામ રૂપ ગુણ શીલ સ્વભાઝ । મુમિરિ મુમિરિ ઉર શોચત રાઝ ॥ ૩ ॥

રાજ્ય મુનાય દીન્હ વનવાસુ । મુનિ મન ભયઝ ન હર્ષ હરાસુ ॥

સો મુત વિહુરત ગયે ન પ્રાના । કો પાપી જગ મોહિં સમાના ॥ ૪ ॥

રાજ સુમંત્રને પોતાની છાતીમાં લગાવી, જેમ ખૂડતો માણસ કોઈક આધાર હાથ આવી જતાં, કાંઈક સ્થિર થાય, તેમ કાંઈક સ્થિર થયા. પછી તેમણે સુમંત્રને સ્નેહ ભરેલી રીતે પાસે બેસાડી, નેત્રોમાં પાણી લાવીને પૂછ્યું કે, ॥૧॥ “ હે સ્નેહી સખા ! રામ કુશલ છે ? વાત કર. રામ, લક્ષ્મણ અને સીતા કયાં છે ? એઓને ફેરવીને તું પાછાં લાવ્યો છે ? કે એઓ વનમાં ચાલ્યાં ગયાં ? ” રાજનાં વચનો સાંભળી, સુમંત્રનાં નેત્રોમાં પાણી ભરાઈ આવ્યાં. શોકથી વિહુલ થયેલા રાજએ વળી પૂછ્યું કે, ॥૨॥ “ સીતાએ, રામે અને લક્ષ્મણે, શા સંદેશ આપ્યા છે ? તે કહે. ” રાજ, રામના રૂપને શુભોને, સુશીલને તથા સ્વભાવને સંભારી સંભારીને હૃદયમાં શોક કરવા લાગ્યા કે, ॥ ૩ ॥ “ હાય ! મેં રાજ્ય દેવાનું સંભળાવીને વનવાસ દીધો. રાજ્ય મળવાનું સાંભળીને જેના મનમાં હર્ષ થયો ન હતો અને વનવાસનું સાંભળીને પણ જેના મનમાં શોક ન થયો, તે પુત્રનો વિયોગ થતાં પણ મારા પ્રાણ ન ગયા, માટે જગતમાં મારા જેવો યાપી કોણ ? કોઈ નહીં. ” ॥ ૪ ॥

દો-સત્તા રામ સિય લષણ જહૈં, તહાં મોહિં પહૈંવાઝ ॥

નાહિત ચાહત ચલન અબ, પ્રાણ કહૈં સત ભાઝ ॥ ૧૫૬ ॥

વળી સુમંત્રને કહેવા લાગ્યા કે, “ હે સખા ! રામ, લક્ષ્મણ અને સીતા જ્યાં હોય ત્યાં મને પહોંચાડ. નહીંતર હમણાં જ મારા પ્રાણ નીકળી જવાની ઇચ્છા કરે છે. હું સત્ય બાવથી કહું છું. ” ॥ ૧૫૬ ॥

ચૌ-પુનિ પુનિ પૂછત મંત્રિહિ રાઝ । પ્રીતમ મુવન સંદેશ મુનાઝ ॥

કરહુ સત્તા સોહ વેગ ડપાઝ । રામ લલન સિય નૈન દિલાઝ ॥ ૧ ॥

સચિવ ધીર ધરિ કહ શ્રુદુ બાની । મહારાજ તુમ પંદિત જ્ઞાની ॥
 ધીર સુધીર ધુરંધર દેવા । સાધુ સમાજ સદા તુમ સેવા ॥ ૨ ॥
 જન્મમરણ સર્વ સુખદુઃખ ભોગા । હાનિ લાભ પ્રિય મિલન વિયોગા ॥
 કાલ કર્મ વશ હોઈ ગુસોઈ । વરવસ રાત દિવસકી નોઈ ॥ ૩ ॥
 સુખ હર્ષહિં જડ દુઃખ વિલખાઈ । દોડ સમ ધીર ધરહિં મન માઈ ॥
 ધીરજ ધરહુ વિવેક વિચારી । છાંદિય શોચ સકલ હિતકારી ॥ ૪ ॥

રાજા વારંવાર સુમંત્રને કહેવા લાગ્યા કે, “ મારા અતિ પ્રિય પુત્રોના સમાચાર સંભળાવ. હે મિત્ર ! એવો જલદી ઉપાય કર કે, જેથી હું રામની પાસે પહોંચું. મને રામ, લક્ષ્મણ અને સીતા નજરે દેખાડ. ॥ ૧ ॥ ” સુમંત્ર ધીરજ ધરી, કોમળ વાણી બોલ્યો કે, “ હે મહારાજ ! તમે પંડિત છો, વીર છો, જ્ઞાની છો, ધીર પુરુષોમાં અગ્રણી છો અને દેવસ્વરૂપ છો. તમે સાધુઓના સમાજનું સર્વદા સેવન કર્યું છે. ॥ ૨ ॥ હે સ્વામી ! જન્મ, મરણ, સુખનો ભોગ, દુઃખનો ભોગ, હાનિ, લાભ પ્રિયનો યોગ અને પ્રિયનો વિયોગ, એ સઘળું કાળને અને કર્મને આધીન છે. જેમ રાત્રિ દિવસ બલાત્કારથી થયા કરે છે તેમ જન્મ મરણાદિક તથા સુખદુઃખાદિક બલાત્કારથી થયા કરે છે. ॥ ૩ ॥ મૂર્ખ માણસ, સુખથી રાજ થાય છે અને દુઃખથી ખેદ પામે છે, પણ ધીર પુરુષ તો બન્નેને પોતાના મનમાં સમાન જ ગણે છે. હે સર્વનું હિત કરનારા મહારાજ ! વિવેકથી વિચાર કરીને ધીરજ ધરો અને શોકનો ત્યાગ કરો. ॥ ૪ ॥

દોઠ—પ્રથમ વાસ તમસા ભયડ, દૂસર મુરસરિ તીર ॥

નહાય રહે જલ પાન કરિ, સીય સહિત દોડ વીર ॥ ૧૫૭ ॥

એઓનો પહેલો ઉતારો તમસા નદીને કિનારે અને બીજો ઉતારો ગંગાજીને કિનારે થયો હતો. સીતા સહિત બન્ને ભાઈઓ, પહેલા ઉતારામાં નાહી, જલપાન કરીને જ રહ્યા હતા. ॥ ૧૫૭ ॥

ચૌ—કેવટ કીન્હ બહુત સેવકાઈ । સો યામિનિ શૃંગવેર ગૌગાઈ ॥

હોત પ્રાત વટ ફીર મૈંગાવા । જટા મુકુટ નિજ શીશ બનાવા ॥ ૧ ॥

રામ સલા તબ નાવ મૈંગાઈ । પ્રિયહિં ચઢાઈ ચહે રઘુરાઈ ॥

લષણ બાળ ધનુ ધરે બનાઈ । આપુ ચહે પ્રથુ આયસુ પાઈ ॥ ૨ ॥

વિકલ વિલોકિ મોહિં રઘુવીરા । બોલે મધુર વચન ધરિ ધીરા ॥

તાત પ્રણામ તાત સન કહહ । બાર બાર પદ પંકજ ગહહ ॥ ૩ ॥

કરબ પૌંચ પરિ વિનય બહોરી । તાત કરિય જનિ ચિન્તા મોરી ॥

વન મગ મંગલ કુશલ હમારે । કૃપા અનુગ્રહ પુણ્ય તુમ્હારે ॥ ૪ ॥

બીજી રાતે શુહ રાજાએ ઘણી ઘણી સેવા કરી. એઓએ, એ રાત્રિ શૃંગવેર પુરમાં જ કહાડી. પ્રાતઃકાલ થતાં, રામે અને લક્ષ્મણે, વડનું છીર મગાવીને, પોતાનાં મસ્તકોપર જટાફળી મુકુટો બનાવ્યા. ॥ ૧ ॥ પછી શુહ રાજાએ, મહલો મંગાવતાં, રામચંદ્રજી તેમાં

સીતાને ચઢાવીને પછી પોતે ચઢ્યા. લક્ષ્મણજી ધનુષ ખાણુને સંભાળથી સંભળ કરી, હાથમાં ધરી, 'રામની આજ્ઞા લઈને પાછળથી ચઢ્યા.' ॥ ૨ ॥ રામચંદ્રજી મને વ્યાકુલ થયેલો જોઈ, ધીરજ ધરીને મધુર વચ્ચેના બોલ્યા કે, "હે તાત ! પિતાજીને મારા પ્રણામ કહેજો અને મારી વતી વારંવાર તેમનાં ચરણ પકડજો. પગમાં પડી, મારી તરફથી વિનંતિ કરજો કે, ॥ ૩ ॥ "હે પિતાજી, અમારી ચિંતા કરશો નહીં. આપનાં કૃપા, અનુગ્રહ અને પુણ્ય, એઓથી વનના માર્ગમાં અમેને આનંદમંગલ છે. ॥ ૪ ॥

છં-તુલસીરે અનુગ્રહ તાત કાનન જાત સવ મુલ પાઈ હૌ ॥

પ્રતિપાલિ આયસુ કુશલ દેશન પાય પુનિ ફિર આઈ હૌ ॥

જનની સકલ પરિતોષ પરિ પરિ પાંચ કરિ વિનતી ધની ॥

તુલસી કરેહુ સોઈ યજ જેહિ વિધિ કુશલ રહ કૌશલ ધની ॥ ૬ ॥

હે પિતાજી ! આપના અનુગ્રહથી હું વનમાં જતાં સર્વ પ્રકારથી સુખ પામીશ. આપની આજ્ઞા પાળી રહ્યા પછી, આપનાં ચરણોને કુશલ જોવાને વાસ્તે ફરી અયોધ્યામાં આવીશ. 'હે સુમંત્ર ! વળી મારી તરફથી સઘળી માતાઓનાં ચરણોમાં પડી, તેઓને રાજી કરીને વિનંતિ કરજો કે, સર્વદા એતું યજ રાખજો કે, 'જેથી મહારાજ કુશલ રહે.' ॥ ૬ ॥

સો-ગુરુ સન કહવ સંદેશ, વાર વાર પદ પઞ્ચ ગહિ ॥

કરવ સોઈ ઉપદેશ, જેહિ ન શોચ મોહિં અવધપતિ ॥ ૬ ॥

ગુરુ વસિષ્ઠ મુનિનાં ચરણકમળોને વારંવાર પકડી, સંદેશો કહેજો કે, 'જેથી મહારાજ મારો શોક ન કરે એવો ઉપદેશ કરતા રહેજો.' ॥ ૬ ॥

ચૌ-પુર જન પરિજન સકલ નિહોરી । તાત મુનાયહુ વિનતી મોરી ॥

સોઈ સવ ભાંતિ મોર હિતકારી । જાસે રહૈં મુઆલ મુસ્વારી ॥ ૧ ॥

કહવ સંદેશ મરતકે આયે । નીતિ ન તજવ રાજ્યપદ પાયે ॥

પાલહુ પ્રજહિ કર્મ મન વાની । સેયહુ માતુ સકલ સમ જાની ॥ ૨ ॥

ઔર નિવાહવ ભાયપ ભાઈ । કરિ પિતુ માતુ ચરણ સેવકાઈ ॥

તાત ભાંતિ તેહિ રાસવ રાઝ । સોચ મોર જેહિ કરાઈ ન કાઝ ॥ ૩ ॥

લષણ કહેઝ કહુ વચન કઠોરા । વરાજિ રામ પુનિ મોહિં નિહોરા ॥

વાર વાર નિજ શપથ દિવાઈ । કહવ ન તાત લષણ ભરિકાઈ ॥ ૪ ॥

હે તાત ! પુરવાસી લોકોને અને કુટુંબને મારા તરફથી પ્રેમ બતાવી મારી વિનંતિ સંભળાવજો કે, 'જેથી રાજા સુખી રહે, તેજ સર્વ પ્રકારે મારું હિત છે અને જે રાજાને સુખી રાખશે તેજ મારો હિતકારી છે.' ॥ ૧ ॥ ભરત આવે ત્યારે ભરતને સંદેશો કહેજો

૧ અહીં સુધી પોતાનો દેશ હતો, પણ હવે પરાયો દેશ આવ્યો છે, એમ જાણીને લક્ષ્મણજી ધનુષ ખાણુને સંભાળથી સંભળ કરીને હાથમાં ધર્યાં.

કે, 'હે ભાઈ! રાજ્યપદ પામીને નીતિને ત્યાગ કરશે માં,' ક્રિયાથી, મનથી તથા વાણીથી પ્રજાનું પાલન કરજો. સઘળી માતાઓને સમાન જાણીને તેઓની સેવા કરજો, ૧૧૧ ॥ ભાઈપણાંને નિર્વાહ કરજો, માતા પિતાનાં ચરણોની સેવા કરજો અને મહારાજને એવી રીતે રાખજો કે, જેથી કદી પણ મારે શોક ન કરે.' ॥ ૩ ॥ લક્ષ્મણ કાંઈક કઠણ વચ્ચે બોલતા હતા, પણ રામચંદ્રજીએ તેમને અટકાવી મારા તરફ પ્રેમ બતાવી, વારં-વાર પોતાના સોગંદ કંઈને મને કહ્યું કે, 'હે તાત ! લક્ષ્મણની આ છાકરમતની વાત ત્યાં કહેશે માં.' ॥ ૪ ॥

દો-કરિ પ્રણામ કહ્યું કહન લિય, સિય મર્હ શિશિલ સનેહ ॥

થકિત વચન લોચન સજલ, પુલક પલ્લવિત દેહ ॥ ૧૫૮ ॥

પછી સીતાજીએ પ્રણામ કરીને કાંઈક કહેવાની ઇચ્છા કરી, પણ હૃદય સ્નેહથી શિથિલ થઈ જવાને લીધે તેમની વાણી બંધ થઈ ગઈ, નેત્રોમાં જળ ભરાઈ આવ્યાં અને શરીર રોમાંચિત થઈ ગયું ॥ ૧૫૮ ॥

ચૌ-તેહિ અવસર રઘુવર રુઝ પાઈ । કેવટ પારહિ નાવ ચલાઈ ॥

રઘુકુલ તિલક ચલે રૂઝિ માંતી । દેવેજી ઠાઠ કુલિશ ધરિ છાતી ॥ ૧ ॥

મેં આપન કિમિ કહૌં કલેશુ । જિયત ફિરેજીં હૈ રામ સંદેશુ ॥

અસ કહિ સચિવ વચન રહગયડ । હાનિ ગલાનિ શોચ વશ મયડ ॥ ૨ ॥

સુનત સુમંત વચન નર નાહુ । પેરડ વરણિ ડર દારુગ દોહુ ॥

તલફત વિષમ મોહ મન માપા । માજા મનહુ મન મીન કહૌં બપા ॥ ૩ ॥

કરિ વિલાપ સવ રોવહિં રાની । મહા વિપતિ કિમિ જાય વચ્ચાની ॥

સુનિ વિલાપ દુઃખહુ દુઃખ લાગા । ધીરજહુ કર ધીરજ ભાગા ॥ ૪ ॥

આ સમયમાં મહાવાળાઓએ રામની આજ્ઞા લઈ, મહાવાને સામા પાર તરફ ચલાવી દીધા. આ પ્રમાણે રામચંદ્રજી ત્યાંથી ચાલ્યા અને મેં છાતીને વજ જેવી કરીને ઉભા ઉભા બેઠા કર્યું. ૧૧૧ ॥ હું મારાં દુઃખની તો વાતજ કેમ કરી શકું ? કેમ કે જ્યાં મરી જતું બેઠાએ, ત્યાં જીવતા રહી રામના સંદેશા લઈને પાછો ફર્યો છું." સુમંત આટલાં વચ્ચે બોલીને રહી ગયો અને હાનિના તથા ગ્લાનિના શોકને વશ થઈ ગયો. ॥ ૨ ॥ સુમંતનાં વચ્ચે સાંભળી હૃદયમાં ઠાડણ ઠાડ ઉત્પન્ન થવાથી, રાજા ધરતીપર પડી જયા અને મન, વિષમ મોહને વશ થવાથી, જાણે વર્ષા ઋતુના જળનું ફીણ પેટમાં બાંધ થવાથી મત્સ્ય તડકડતો હોય, તેમ તડકડવા લાગ્યા. ॥ ૩ ॥ સઘળી રાણીઓ વિલાપો કરી કરીને રોવા લાગી. આ સમયની મહા વિપતિ કેમ વર્ણવી બય ? જેઓને સાંભળી દુઃખીને પણ દુઃખ ઉત્પન્ન થાય અને ધીરજની પણ ધીરજ ભાગી બાય એવા વિલાપો થવા લાગ્યા. ॥ ૪ ॥

૧ તમને પિતાની આજ્ઞાથી રાજ્યપદ મળ્યું છે, તેથી નીતિપૂર્વકજ મનેહું મણાય, આટો તેનો ત્યાગ કરશે માં.

દો-મયડ કુલાહલ અવધ અતિ, સુનિ નૃપ રાઝર સોર ॥

વિપુલ વિદ્યેન વન પરેડ નિશિ, માનહૂં કુલિશ કઠોર ॥ ૧૫૯ ॥

રાજમહેલમાં રાણીઓના રેવાનો કોલાહલ ઉડતાં, તે સાંભળવામાં આવવાથી આખી અયોધ્યામાં એવો કોલાહલ ઊડી રહ્યો કે, ભણે ધણાં પક્ષીઓથી ભરેલાં વનમાં રાતે કઠોર વજ્રપાત થવાથી પક્ષીઓનો કોલાહલ થયો હોય. ॥ ૧૫૯ ॥

ચૌ-પ્રાણ કંઠ ગત મયડ મુઆલૂ । મણિ વિહીન જિમિ વ્યાકુલ વ્યાલૂ ॥

ઇન્દ્રિય સકલ વિકલ મડે ખારી । જનુ સર સરસિજ વન વિનુ વારી ॥ ૧ ॥

કૌશલ્યા નૃપ દીસ મલાના । રવિ કુલ રવિ અયયો જિય જાના ॥

ઝર ધરિ ધીર રામ મહતારી । બોલી વચન સમય અનુહારી ॥ ૨ ॥

નાથ સમુશ્ચિ મન કરિય વિચાર । રામ વિયોગ પયોધિ અપાર ॥

કર્ણ ધાર તુમ અવધિ જહાજૂ । ચઢેડ સકલ પ્રિય વણિક સમાજૂ ॥ ૩ ॥

ધીરજ ધરિય તૌ પાડ્ય પાર । નાહિંત બૂઢિત સબ પરિવાર ॥

જો જિય ધરિય વિનય પિયમોરી । રામ લષણ સિય મિલહિં બહોરી ॥ ૪ ॥

જેમ સૂર્ય, મણિ વિના વ્યાકુલ થઈ બન્ય, તેમ રામ વિના વ્યાકુલ થયેલા દશરથ રાજા કંઠપ્રાણ થઈ ગયા. જેમ તળાવમાં જળ વગર કમળનો, વ્યાકુલ થઈ બન્ય, તેમ રાજાના શરીરમાં રામ વગર સઘળી ઇંદ્રિયો વ્યાકુલ થઈ ગઈ. ॥ ૧ ॥ કૌસલ્યાએ, રાજાને ગ્લાનિ પામેલા ભેધને, સૂર્યકુલના સૂર્યને આશર્યેજ ભણ્યો. કૌસલ્યા ધીરજ ધરી, સમયને અનુસરતાં વચનો બોલ્યાં કે, ॥૨॥ “હે નાથ ! મનમાં સમજીને વિચાર કરો કે, રામના વિયોગરૂપી અપાર સમુદ્રમાં જે ચૈાદ વર્ષની અવધિરૂપ વહાણ છે, તેમાં સઘળા કુટુંબરૂપી વાણીઓનો સમૂહ ચઢેલા છે અને તે વહાણના સુખાણી આપ છો. ॥ ૩ ॥ આપ બે ધીરજ ધરશે, તો, પાર આવશે અને નહીં ધરો તો સઘળો પરિવાર રૂપી જશે. હે સ્વામી ! બે મારી વિનતિને હૃદયમાં ધરશે, તો રામ, લક્ષ્મણ અને સીતા પાછાં પ્રાપ્ત થશે.” ॥ ૪ ॥

દો-મિયા વચન મૃદુ ગૂઢ સુનિ, ચિતયડ આંશિ ડ્યારિ ॥

તલફત મીન મલીન જનુ, સીંચિત શીતલ વારિ ॥ ૧૬૦ ॥

કૌસલ્યાનાં કોમળ તથા ગૂઢ અર્થવાળાં વચનો સાંભળીને રાજાએ આંખોએ ઉઘાડીને ભેંયું. જેમ તડકડતાં હીન મત્સ્ય ઉપર શીતલ જળ સીંચાવાથી તે મત્સ્ય કાંઈક સ્વસ્થ થાય, તેમ વિહ્વળ થયેલા રાજા, કૌસલ્યાનાં વચનો સાંભળી, કાંઈક સ્વસ્થ થયાં. ॥૧૬૦॥

ચૌ-ધરિ ધીરજ ઝઠિ બૈઠિ મુઆલૂ । કહુ સુમંત કહૈં રામ કૃપાલૂ ॥

કહાં લષણ કહૈં રામ સનેહી । કહૈં મિય પુત્ર વજૂ વૈદેહી ॥ ૧ ॥

વિલપત રાઝ વિકલ બહુ માંતિ । મડે યુગ સરિસ સિરાત ન રાતી ॥

તાપસ અંધ શાપ સુધિ આઈ । કૌશલ્યહિ સબ કયા મુનાઈ ॥ ૨ ॥

રાજા ધીરજ ધરી, ઊંઠીને બેઠા થયા અને વળી સુમંતને પૂછવા લાગ્યા કે, “કૃપાણુ રામ-કયાં છે ? લક્ષ્મણ કયાં છે ? સ્નેહી રામ કયાં છે ? ખ્યારા પુત્રનાં વહુ સીતા કયાં છે ?” વિહ્વળ થયેલા દશરથ રાજા વિલાપ કરવા લાગ્યા અને રાત્રિ કેમ કરી નહીં વીતવાથી

યુગ જેવડી થઈ પડી. આ સમયમાં આંધળા તપસ્વીના આપતું કમરણ આવતાં, રાત્રીએ તે સઘળી હકીકત કૌસલ્યાને કહી સંભળાવી. ॥ ૨ ॥

શ્રવણની કથા.

एक समय मुन प्रिये सयानी । मृगयाकी मेरे मन आनी ॥
सब मृगयाकर साज सजाई । गयउँ वनहिँ सँग सेन मुहाई ॥ ३ ॥
रैनि समय बेतस वन तीरा । बैठो सरवर तट मति घीरा ॥
ताहि समय लिये घट करमें । सरवन आये जलहित सरमें ॥ ४ ॥
तुंबा जलमें जबहिँ डुबायो । भयो शब्द मेरे मन आयो ॥
जान्यो मृग तब धनुष सँभारा । लक्ष्य वेध कर तेहि उरमारा ॥ ५ ॥
लाग्यो हिये शब्द हा कीन्हो । यह मानुष तब मैंने चीन्हो ॥
गयो निकट तब लखी दुखपायो । सरवन मोसे बचन सुनायो ॥ ६ ॥
शोच करहु मत नृपति हमारी । जो मैं कहउँ करहु यहि वारी ॥
मैं सरवन सेनहु पितु माता । नयन बिहीन दोउ मुखदाता ॥ ७ ॥
तिन्हैं नृपाने अधिक सतायो । लेन हेत जलको हों आयो ॥

હે' પ્રવીણ પ્રિયા ! સાંભળો, મને એક સમયે મૃગયાનું મન થતાં, હું મૃગયાની સઘળી સામગ્રી સજ્જ કરાવી, સેનાને સાથે લઇને વનમાં ગયો હતો. ॥ ૩ ॥ હું રાતે સરોવરના તટ ઉપર નેતરના વનમાં યુદ્ધિને ધીરજ રાખીને બેઠો હતો, તે સમયમાં શ્રવણ નામનો એક પુરૂષ હાથમાં તુંબડું લઈ, પાણી ભરવાને વાસ્તે સરોવરમાં આંચો. ॥ ૪ ॥ તેણે તુંબડું પાણીમાં ડૂબાવતાં, ભડભડ શબ્દ થયો અને તે શબ્દ મારા કાનપર આંચો. મેં એ મૃગનો શબ્દ બાણી, ધનુષ તૈયાર કરીને શબ્દવેધી બાણ તેની છાતીમાં માર્યું. ॥ ૫ ॥ બાણ હૃદયમાં વાગતાં, તેણે 'હાય' એવો શબ્દ કર્યો અને તે શબ્દ ઉપરથી, 'આ માણસ મરણ્યો,' એમ મેં બોલ્યું. હું તેની પાસે ગયો અને એકાદ બહુ હું બાણો, શ્રવણે મને કહ્યું કે, ॥ ૬ ॥ "હે રાત્રી ! મારો શોક કરો માં, પણ આ સમયમાં હું જેમ કહું તેમ કરો. મારું નામ શ્રવણ છે અને હું સુખદાયક માતા પિતાની સેવા કરું છું, કે જે બંને આંધળાં છે. ॥ ૭ ॥ એઓએ તરશને લીધે મને પાણી ભરી લાવવાને વાસ્તે બહુ કહ્યું, તેથી હું પાણી લેવાને વાસ્તે અહીં આંચો. ॥

दो०—सो तुमने अज्ञानसे, नृप मम मारेउ बान ॥

याहि खँचिये देहसे, निकसत चाहत मान ॥ १६१ ॥

રાત્રી ! હું આવીને પાણી ભરતો હતો, ત્યાં તમે મને બાણ માર્યું. હવે આ બાણ મારી છાતીમાંથી ખેંચી દ્યો, મારા પ્રાણ નીકળી જવાની ઇચ્છા કરો છે. ॥ ૧૬૧ ॥

चौ०—अरु तुम मन शंका मत आनो । मेरी कही सत्यहि मानो ॥

परईक बाव हिये मम लावहु । मम पितु मातु निकट तम जावहु ॥ १ ॥

तिनकी हितसों नीर पिवाई । पाछे कहियो मम समुझाई ॥

करहीं न शोच करहु उपदेश । सत्य संघ रघुवश नरेश ॥ २ ॥

अब तुम दीजे बाण निकारी । सुन दशरथ दुःखित भये भारी ॥

हियसे जबहि निकारो बाणा । ओंकार कह छांड़्यो माणा ॥ ३ ॥

नृप दशरथ घट लियो उठाइ । तिहिके मातु पिता दिग जाइ ॥

प्यावन लगे निर बितु वानी । तब बोले दम्माति दुख मानी ॥ ४ ॥

हुं ब्राह्मण नथी, भाटे तमे ब्रह्महत्यानी शंका राख्यो मां, माई कहुं सत्यज मानो, पणु ओके वात हुदयमां लाव्यो के, तमे भारां माभापनी पासे बन्ध्यो, ॥ १ ॥ तेजोने स्नेहथी पाण्णी पीवरावीने पछी भारी आ हकीकत संभणावळो अने तेजो शोक न करे ज्यो उपदेश करळो. हे सत्य प्रतिज्ञावाणा रघुवंशी राजा ! ॥ २ ॥ हुवे तमे भारी छातीमांथी पाणु भेंथीने कडाडी ज्यो, ” हे कौसल्या ! हुं श्रवणमां ज्यो वचनो सांभणीने भहुं दुःख पाव्यो. में ज्यारे तेनी छातीमांथी पाणु भेंथी कडाडुं त्यारे तेजो छेकारने। उच्यार करीने प्राणु छोड्यो. ॥ ३ ॥ पछी हुं तुंभहुं उपाडीने तेनां माभापनी पासे गथो. हुं कथुं गोल्या वगर पाण्णी पावा लाव्यो, त्यारे ते रंगती दुःख पात्रीने गोल्यां के, ॥ ४ ॥

दो०—पुत्र न बोलत आज तुम, हमसे सुन्दर वैन ॥

कारण कवन सो कहहु तुम, जासों हो जिय चैन ॥ १६२ ॥

“हे पुत्र ! तुं आब अमारी साथे सुंदर वचनो ओलतो नथी, तेनुं शुं कारण छे ? ते कहे, ज्येथी अमारा जवने सुख थाय. ॥ १६२ ॥

चौ०—विन बोले हम पियहि न नीरा । सुन भये दशरथ अधिक अघीरा ॥

समाचार सब दिये सुनाई । पर धरणि दोऊ अकुलाई ॥ १ ॥

पुत्र पुत्र कहि रोवन लागे । मो सन कहने लगे अभाग ॥

जहां पुत्र तहँ देख दिखाई । तब मैं तिन कहँ गयचँ लिवाई ॥ २ ॥

पुत्र उठाय गोद महतारी । रोवन लगि शब्द कर भारी ॥

पुनि दोउन यह बात सुनाई । दीजे नृपति चिता बनवाई ॥ ३ ॥

सुनि मैंने रच दीन्ह बनाई । बैठ पुत्र सहित दोउ जाई ॥

योग अग्निमें निज तनु जारा । मरण समय अस वचन उचारा ॥ ४ ॥

तुं गोल्या वगर अमो पाण्णी नही पीज्यो.” आ वचनो सांभणीने हुं भहुं गल-राख्यो. पछी में सधणी हकीकत संभणावी देतां, तेजो भन्ने, गलराधने धरती पर पड्यां ॥ १ ॥ अने “हे पुत्र ! हे पुत्र ! कहीने सेवा लाव्यां. ज्योको अने कहुं के, “हे अभागिया ! ज्यो अमारे पुत्र पड्यो होय त्यां अमोने लई जडने भलाव.” हुं तेजोने ते स्थणमां लई गथो. ॥ २ ॥ आता, पुत्रना शयने जोगाभां लई, बाई बीसो.

પાડીને રાવા લાગી. પછી એએએ મને કહ્યું કે, “હે રાજા ! ચિતા બનાવી દો ” એ સાંભળી મેં ચિતા બનાવી દેતાં પુત્રનાં શબને લઈને એ બંને જણાં ચિતામાં બેઠાં અને તેએએ શોગામિથી પોતાનાં શરીરો બાળી નાખ્યાં. મરવાના સમયમાં એએ બોલ્યાં કે, ૪

દો-જિમિ હમ પુત્ર વિયોગમેં, દશરથ ત્યાગે પ્રાણ ॥

એસેહી તનુ તજહુ તુમ, માનહુ વચન પ્રમાણ ॥ ૧૬૨ ॥

“હે દશરથ ! જેમ અમે પુત્રના વિયોગથી પ્રાણત્યાગ કરીએ છીએ, તેમ તું પણ પુત્રના વિયોગથીજ પ્રાણત્યાગ કરીશ. આ અમારાં વચનને સત્ય માનજે.” ॥૧૬૩॥

ચૌ-અસ કહ તાપસ ગયે સુર લોકા । મેરે મન છાયો અતિ શોકા ॥

પુનિ મેં નિજ મન કનિહ વિચારા । વિનુ સમક્ષે ઋષિ વચન ઉચારા ॥ ૧ ॥

પુત્ર નહીં કોઝ ગેહ હમારે । કિમિ સાગરિં તનુ વચન તુમ્હારે ॥

શોચ વિદાય ગેહ મેં આયો । અવ તક તુમકો નહીં સુનાયો ॥ ૨ ॥

સાંચ મહ વોહ અવ સવ વાતા । ગયે વન સીય રામ સહ બ્રાતા ॥

પ્રાણ પિયારે વનહિં સિધારે । અવ તક પ્રાણ વન ગયે હમારે ॥ ૩ ॥

અવ મુસ કૌન મિલૈ જગમાર્હી । જેહિતે પ્રાણ ન તનુતે જાર્હી ॥

રામ લવણ સિય કાનન જાર્હી । અવ તક પ્રાણ રહે તનુ માર્હી ॥ ૪ ॥

હે કૌસલ્યા ! એટલું બોલીને એ તપસ્વીએ સ્વર્ગલોકમાં ગયાં. મારા મનમાં બહુજ શોક વ્યાપ્ત થયો. પછી મેં મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે, “આ તપસ્વીએ સમજ્યા વગરજ બોલ્યાં છે. ॥ ૧ ॥ કેમ કે, મારે ઘર કોઈ પુત્ર નથી, એઓના કહેવાથી કોઈ માફ શરીર છૂટી જાય છે ?” આમ વિચાર કરી, શોકને ત્યાગ કરીને હું પાછો ઘરમાં આવ્યો. મેં આજ દિવસ સુધી આ વાત તમને સંભળાવી ન હતી. ॥ ૨ ॥ હાલ એ સંભળી વાત સાચી પડી. રામ, સીતા અને લક્ષ્મણ વનમાં ગયાં છે. એ પ્રાણપ્રિય ત્રણ જણાં વનમાં ગયાં છે, તે છતાં હજી સૂધી મારા પ્રાણ ગયા નથી. ॥ ૩ ॥ આ પ્રાણને જગતમાં હવે કયું સુખ પામવું હશે ? કે જેથી શરીરને છોડી જતા રહેતા નથી. રામ લક્ષ્મણ અને સીતા વનમાં જાય અને હજી સુધી પ્રાણ મારા શરીરમાં રહે, એ કેવી વાત ? ॥ ૪ ॥

દો-મિય સરવનકી કયાસે, અવ મોહિ રહ્યો ન ધીર ॥

પુત્ર વિના જે નહિં જિયે, ઘન ઘન તે નર ધીર ॥ ૧૬૪ ॥

હે કૌસલ્યા ! શ્રવણની વાત યાદ આવવાથી, હવે મારી ધીરજ રહેતી નથી જેઓ પુત્ર વિના જીવે નહીં, તે ધીર નરોને ધન્યવાદ છે. ૧ ॥ ૧૬૪ ॥

ચૌ-મયો વિકલ્લ વર્ણત ઇતિહાસા । રામ રહિત ધિક જીવન આસા ॥

સો તનુ રાસિ કરચ મેં કાહા । જોહિ ન પ્રેમ પળ મોર નિબાહા ॥ ૧ ॥

હા રણુનંદન માણ પિરીતે । તુમ વિન જિયત વહુત દિન ચીતે ॥

હા જાનકી લષણ હા રણુવર । હા પિતૃહિત ચિત ચાતક જલધર ॥ ૨ ॥

ધતિહાસનું વર્ણન કરતાં કરતાં રાજા વિદ્યુજ થઇ ગયા અને બોલવા લાગ્યા કે,
“રામ વિના જીવનની આશાને ધિક્કાર છે. તે શરીરને રાખીને હું શું કરું ? કે, જેણે
મારા પ્રેમરૂપી પણને છેવટ સુધી પૂરું પાળ્યું નહીં. ॥ ૧ ॥ હે રણુનંદન ! હે પ્રાણપ્રિય !
હાય હાય, મને તમારા વગર જીવતાં ઘણા દિવસો વીતી ગયા. હે સીતા ! હે લક્ષ્મણ !
હે રામ ! હે પિતાનું હિત કરનારા ! હે મારા ચિત્તરૂપી અપૈયાને મેઘની પેઠે તૃપ્ત કર-
નારા ! હાય, હાય, હાય, હાય.” ॥ ૨ ॥

દો-રામ રામ કહ રામ કહ, રામ રામ કહ રામ ॥

તનુ પરિહરિ રણુવર વિરહ, રાડ ગયે સુર ધામ ॥ ૧૬૫ ॥

રામના વિહરથી વ્યાકુળ થયેલા દશરથ રાજા, ‘હે રામ ! હે રામ ! હે રામ !
હે રામ ! હે રામ ! હે રામ !’ એમ છ વાર બોલી, શરીરને ત્યાગ કરીને દેવ લોકમાં
ગયા. ॥ ૧૬૫ ॥

ચૌ-જિન મરણ ફલ દશરથ પાવા । અંહ અનેક અમલ યજ્ઞ છાવા ॥

જિયત રામ વિદ્યુ વદન નિહારી । રામ વિરહ કરિ મરણ સૈવારી ॥ ૧ ॥

શોક વિકલ સર્વ રોવહિ રાની । રૂપ શીલ બલ તેજ ભવાની ॥

કરહિં વિલાપ અનેક પ્રકારા । પરહિં ભૂમિ તલ વારહિં વારા ॥ ૨ ॥

વિલપહિં વિકલ દાસ અરુદાસી । ઘર ઘર રુદન કરહિં પુરવાસી ॥

અથયો આજ ભાનુકુલ ભાનૂ । ધર્મ અવધિ ગુણ રૂપ નિધાનૂ ॥ ૩ ॥

ગારી સકલ કૈકયી દેહી । નયન વિહીન કીન જગ જેહી ॥

હિહિ વિચિવિલ પતરૈનિવિહાની । આયે સકલ મહા મુનિ જ્ઞાની ॥ ૪ ॥

જેના નિર્મળ યજ્ઞ અનેક ધ્રુવાંડોમાં છવાઇ રહ્યા છે એવા દશરથજીએ જીવવાનું
તથા મરવાનું ફળ પ્રાપ્ત કર્યું. કારણ જીવતાં તેઓએ રામચન્દ્રજીના ચંદ્રસમાન ગુણનાં
દર્શન કીધાં તથા રામચંદ્રજીના વિરહમાં મરી પોતાના મરવાને સફળ કર્યું. ॥૧॥ સઘળી
રાણીઓ શોકમાં વિકળ થઇને રડવા લાગી તથા તેના રૂપ, શીલ બળ તથા તેજનું વ-
ખાણ કરવા લાગી. આ રીતે અનેક પ્રકારે વિલાપ કરતી તેઓ વારંવાર પૃથ્વીપર પડતી
હતી. ॥ ૨ ॥ દાસ તથા દાસીઓ વ્યાકુલ થઇ વિલાપ કરવા લાગ્યાં તથા નગરમાં રહે-
નારાં સઘળાં ઘેર ઘેર રડવા લાગ્યાં તથા કહેવા લાગ્યાં કે, આજે ધર્મની સીમા તથા ગુણ
અને રૂપના નિધાન રૂપ સૂર્યવંશના સૂર્યનો અસ્ત થઇ ગયો. ॥ ૩ ॥ કૈકેયી કે જેણે
સંસારને આ પ્રમાણે બંધ કરી દીધો, તેને સઘળા ગાળો દેવા લાગ્યા. આ રીતે વિલાપ
કરતાં કરતાં સઘળી રાત વીતી ગઇ તથા પ્રાતઃકાળ થતાં મહાજ્ઞાની મુનીશ્વર (વસિષ્ઠજી)
ત્યાં પધાયા. ॥ ૪ ॥

૧ રાજાને સ્વર્ગવાસ મળ્યા પછી મોક્ષ ન મળ્યો, તેનું કારણ એ છે કે, તેણે ૯૬ રીતે અનેક
પુણિ નહોં પછી ભેદપુણિ રાખી હતી. અથવા મનમાં રામનો અભિપ્રેય કરવાની ઇચ્છા રહી ગઈ
હતી, તેથી સ્વર્ગ લોકમાં ગયા. રામનો રાજ્યાભિષેક થયા પછી મુક્તિ પામશે.

દો-તથ વશિષ્ઠ્યુનિ સમયસમ, કહિ અનેક રૂતિહાસ ॥

શોક નિવારણ સર્વહિંકર, નિજવિજ્ઞાનપ્રકાશ ॥ ૧૬૬ ॥

ત્યાર પછી વસિષ્ઠ મુનિએ સમયાનુસાર અનેક ઇતિહાસો કહી પોતાના જ્ઞાનના પ્રકાશવટે સ્વળાનો શોક ટાળ્યો. ॥ ૧૫૪ ॥

૧ વસિષ્ઠજીએ કહ્યું કે, હે કૌસલ્યા ! તારે ધણું દુઃખ કરવું ભેદિએ નહિ. દુઃખ સુખ પ્રારબ્ધને અનુસાર સ્વળાઓ ભોગવે છે. એકને બીજાનું દુઃખ સાંભળવાથી તથા જોવાથી દુઃખ થાય છે. આ માટે હું તને રાજાઓની કથા તથા કંઈએક જ્ઞાન કહું છું, જેથી તારું અજ્ઞાન દૂર થાય. જો રાજા સુહોત્ર કેવો હતો કે જેના રાજ્યમાં ઇન્દ્ર સુવર્ણનો વરસાદ વરસાડ્યો હતો, સારી નદીઓમાં સ્વળાં જીવ જંતુઓ સુવર્ણનાં હતાં તથા જેણે આ સ્વર્ણ સુવર્ણ યજ્ઞમાં બ્રાહ્મણોને દક્ષિણા તરીકે આપી દીધું હતું. આવા રાજા જે દશરથથી પણ અધિક યજ્ઞસ્વી હતો, તેને પણ મૃત્યુએ ઊઝાડ્યો નહિ. વળી સાંભળ કે રાજા મરુત એવો ધર્માત્મા હતો કે, જેનો યજ્ઞ ઇન્દ્રથી પણ વધારે હતો તથા તેના રાજ્યમાં પૃથ્વી ખેડ્યા વિના અન્યથી પરિપૂર્ણ હતી. એવા રાજાને પણ વિકાળ કાળે ઊઝાડ્યો નહિ. વળી જો કે અંગદેશને રાજા બૃહદ્રથ કેવો પુણ્યશાળી તથા ઉદાર હતો. એકવાર એણે મોટી ધામધૂમથી યજ્ઞ કર્યો તથા તેની દક્ષિણામાં દશલાખ રૂપેત ઘોડાઓ, દશલાખ કન્યાઓના સંપૂર્ણ આભૂષણ સહિત દશલાખ હાથીઓ, સુવર્ણની સાંકળથી શોભતા એવા એક કરોડ બળદો તથા એક સહસ્ત્ર ગાય ઇલાદિ આપ્યું હતું. એવા રાજાને પણ મરવું પડ્યું. શિખિ રાજા જે આખી પૃથ્વીનો રાજા હતો તથા જેણે પોતાનું સર્વસ્વ દાન કરી દીધું હતું, તેમ જ રાજા ભરતજી કે જેણે હજાર અશ્વમેધ તથા સો રાજસૂય યજ્ઞ કર્યા હતા, દક્ષિણામાં અસંખ્ય ધન જેણે કપ્પવ ઋષિને આપ્યું હતું તથા રાજા બીરીથ જે ગંગાજીને લાવ્યા હતા તથા જેણે દશલાખ કન્યાદાન, પુષ્કળ ધન તથા સુવર્ણ સહિત કર્યું હતું તે, તેમ જ રાજા દિલીપ કે જેણે રતન સહિત પૃથ્વી દાનમાં આપી હતી તથા જેણે પુરોહિતને દક્ષિણામાં એક હજાર હાથી આપ્યા હતા તથા જેનાં યજ્ઞમાં ગંધર્વ ગાન કરતા હતા તે, તેમ જ રાજા માંધાતા કે જેણે એક દિવસમાં પૃથ્વી જીતી લીધી હતી તથા જેણે સો અશ્વમેધ અને સો રાજસૂય યજ્ઞ કર્યા હતા તથા બ્રાહ્મણોને દશ યોજન લાંબી તથા એક યોજન પહોળી સુવર્ણની માછલી દાનમાં આપી હતી, તે સ્વળા કાળને વશ થયા. વળી રાજા યયાતિ કે જેણે સો પ્રધાન યજ્ઞ તથા સો વાજપેય યજ્ઞ કરી ત્રણ સુવર્ણના પર્વતો દક્ષિણામાં આપ્યા હતા તથા અંતે પુત્રને રાજ્ય દઇ જે વનમાં આદ્યો ગયે. હતો તે તથા રાજા અંબરીષ જે પ્રજાપાલનશીલ તથા ધર્મમૂર્તિ હતો તથા જેણે બ્રાહ્મણોને યજ્ઞ દક્ષિણામાં દશલાખ રાજાઓનું દાન કર્યું હતું તે તથા રાજા શશિચંદ્ર કે જેને દશલાખ પુત્ર હતા તથા જે અતિશય દાન કરવાવાળો હતો તે, તેમ જ રાજા ગય કે જેણે એક હજાર વર્ષસુધી દરે, પાંચભાસ, આતુર્ભાસ તથા અશ્વમેધ કર્યા હતા તથા જેણે દશ વ્યામ લાંબી, વીસ વ્યામ પહોળી પૃથ્વી સુવર્ણથી ભરી બ્રાહ્મણોને દક્ષિણામાં આપી હતી તથા કરોડો ગોદાન કર્યાં હતાં તથા જેના વંશમાં સગર થયો હતો કે જેનો યજ્ઞ સ્વર્ગ સુધી જવાઇ રહ્યો હતો તે તેમ જ રાજા પૃથુ જે મોટો પ્રજાશીલ હતો તેના સમયમાં પૃથ્વીપર ધન ધાન્ય પુષ્પ પત્ર પોતાની મેજે ઉત્પન્ન થતાં હતાં તથા ભ્યારે જળમાં યાત્રા કરતો ત્યારે સમુદ્ર તથા નદી સ્તંભિત થઇ જતી તથા જેણે યજ્ઞમાં સુવર્ણના એકવીસ પર્વતો દાન કર્યા હતા. આ તેમ જ બીજા અન્ય રાજાઓ કે જેની સાક્ષી આપવાવાળી પૃથ્વી રહેલી છે તેઓ કયાં ગયા ? શરીરનો સંગ નાશવાન છે, સંપત્તિમાં દુઃખ ભરેલું છે, સંયોગની સાથે વિશેષ પણ્ય રહેલો જ છે તથા જે ઉત્પન્ન થયું છે તેનો નાશ પણ અવશ્ય થાય છે. આ શરીર ક્ષણ ક્ષણમાં ઝોલું થાય છે પણ કેમવામાં આવતું નથી. વળી યોવન, ધન, ઐશ્વર્ય તથા પુત્રાદિમાં કલાપિ મોહ કરવો નહિ. જેમ નદીમાં બે લોકાંઝા પોતાપોતાની મેજે તણાતાં તણાતાં એકાં મળી જાય છે તથા ફરી જુદાં પડી

ચૌ૦—તેલનાવ ભરિ તૃપતનુ રાસા । દૂત બુલાઈ વહુરિ અસ માસા ॥
 ધાવહુ વેગિ ભસ્તપહૈં જાહુ । તૃપસુધિ કતહૈં કહહુ જનિ કાહુ ॥ ૧ ॥
 ઇતનૈં કહહુ ભરતસન જાઈ । ગુરુ બુલાઈ પઠણ દોડ માઈ ॥
 મુનિ મુનિ આયમુ ધાવન ધાણ । ચલે વેગિ વરવાજિ લજાણ ॥ ૨ ॥
 અનરથ અવધ અરંભેડ જવતે । કુશકુન હોઈ ભરતકહૈં તવતે ॥
 દેસહિં રાતિ ભયાનક સપના । જાગિ કરહિં કટુ કોટિકલપના ॥ ૩ ॥
 વિષ જેવાઈ દેહિં દિન દાના । શિવઅભિષેક કરહિં વિધિનાના ॥
 માંગિં હૃદય મહેશ મનાઈ । કુશલ માતુ પિતુ પરિજન માઈ ॥ ૪ ॥

વસિષ્ઠજીએ તેલની કોઠી ભરાવી તેમાં રાજના શરીરને રખાવ્યું તથા દૂતોને બો-
 લાવીને કહ્યું કે, તમે જલદી કોઠી ભરતની પાસે જાવ તથા રાજના મરણની ખબર
 કોઠીને પણ કહેશો નહિ. ॥ ૧ ॥ ભરતજીની પાસે જઈ તેને એટલું જ કહેવું કે ગુરુએ
 બેઠે બાઈઓને બોલાવ્યા છે. મુનીશ્વરની આજ્ઞા સાંભળતાં જ તેઓ એકદમ દોડ્યા તથા
 એવા વેગથી ગયા કે, જેની ચાલથી મુંઢર થાય પણ લગઈ ગયા. ॥ ૨ ॥ જ્યારથી
 અધોધામાં અનર્થ થવાનો આરંભ થયો, ત્યારથી ભરતને અપશકુન થવા લાગ્યા. રાત્રિને
 વિષે તે ભયંકર સ્વપ્ન જોવા લાગ્યા તથા જાગતાં કરોડો નકારા શોકયુક્ત વિચારો કરવા
 લાગ્યા. ॥ ૩ ॥ તેઓ દિવસના પ્રાર્થણાને ભોજન કરાવી દાન આપતા હતા તથા અનેક
 પ્રકારે અભિષેક કરતા હતા. મનમાં શિવજીને મનાવી તેઓ માતા, પિતા, બાઈઓ તથા
 કુટુંબીઓનું કુશળ માગતા હતા. ॥ ૪ ॥

દો૦—ઈહિવિધિ શોચત ભરતમન, ધાવન પહુંચે આઈ ॥

ગુરુઅનુશાસન શ્રવણ મુનિ, ચલે ગણેશ મનાઈ ॥ ૧૬૭ ॥

ભરતજી આ રીતે મનમાં શોક કરતા હતા. એટલામાં દોડતા દોડતા દૂત આવી
 પહોંચ્યા. પછી ગુરુની આજ્ઞાને કાનવડે શ્રવણ કરી ગણેશજીને મનાવી તેઓ દૂતોની
 સાથે આવ્યા. ॥ ૧૬૭ ॥

ચૌ૦—ચલે સમીર વેગ હય હાંકે । લાંઘત સરિત શૈલ વન વાંકે ॥

હૃદયશોચ વડ કહુ ન મુહાઈ । અસ જાનહિં જિય જાઝૈં ડહાઈ ॥ ૧ ॥

એક નિમેષ વરપસમ જાઈ । ઇહિવિધિ ભરત અવધ નિયરાઈ ॥

જય છે. આ રીતે મનુષ્યનું સ્ત્રી પુત્રાદિની સાથે મળવું છે. જેમ કાષ્ઠ વટેમાગુ માર્ગમાં છાયાને લીધે
 એસે તથા ફરી વિશ્રામ કરી ચાલવા માટે તેવો જ પ્રાણીઓનો સંસારમાં સમાગમ છે. સધળા દેહો
 પંચતત્ત્વમાંથી બન્યા છે તથા મરણ પછી તેનો પંચતત્ત્વમાં લય થાય છે. એમાં પરતાવું શા માટે
 બેઠાં ? મનુષ્યને જેટલો જેટલો રનેહ વધારે હોય છે, તેટલા તેટલા જ શોકના અંકુરો હૃદયમાં
 રોપાય છે. જેમ નદીનો પ્રવાહ જે જાય છે તે ફરી પાછો આવતો નથી. તે જ પ્રમાણે દિવસ તથા
 રાત્રિ પ્રાણીઓનું આયુષ્ય લઈને ફરી પાછાં આવતાં નથી. જે દિવસથી પ્રાણી ગર્ભમાં આવ્યું છે,
 તે જ દિવસથી તે પ્રાણીને મૃત્યુ નિર્માણ થઈ ચુક્યું છે. માટે કરીને શોકને વારંવાર યાદ કરવો નહિ
 એ ગોપબિન્દુ જે આ રીતે તમે જાણો છો તે જાણીને તમારું પડોશમાં ગરબાં કિલ્લો મારો.

અશકુન હોઈ નગર પઢારા । રટહિં કુખાંતિ કુલેત કરારા ॥ ૨ ॥

સ્વર શૃગાલ ચોઈ પ્રતિકુલા । મુનિ મુનિ હોઈ ભરતમન શૂલા ॥

શ્રીહત સર સરિતા વન વાગા । નગર વિશેષ ભયાવન લાગા ॥ ૩ ॥

સ્વગ મૃગ હય ગજ જાઈ ન જોઈ । રામવિયોગકુરોગવિગોઈ ॥

નગર નારિ નર નિપટ દુસ્વારી । મનહું સવનિ સવ સંપતિ હારી ॥ ૪ ॥

યવનના સમાન વેગથી ઘોડાઓને હાંકી, ઓઠી ઓઠી વાંકી નદીઓ, પહાડો તથા સરોવરને ઝોળંગી તેઓ જતા હતા. મનમાં અતિશય શોક હતો, તેથી કંઈ પણ ગમતું નહતું. તેમના મનમાં એમ આવતું હતું કે, ઉડીને જવાતું હોય તો કેવું સાઈ ॥ ૧ ॥ તેમને એક એક નિમેષ વર્ષ જેવો જતો હતો. આ પ્રમાણે ચાલતાં ચાલતાં ભરતે અયોધ્યાના સમીપમાં આપ્યા. અયોધ્યામાં પ્રવેશ કરવાના સમયમાં અપશકુને થવા લાગ્યાં. અશુભ સ્થાનમાં જેઠેલો કાગડો અનિષ્ટ શબ્દ બોલવા લાગ્યો ॥ ૨ ॥ અને ગધેડાઓ તથા શીઆળીયાઓ પણ પ્રતિકૂલ બોલવા લાગ્યા. એ શબ્દો સાંભળી સાંભળીને ભરતે જના હૃદયમાં વ્યથા થવા લાગી. સરોવરો, નદીઓ, વનો તથા બાગો, શેલાશી રહિત થયેલાં દેખાયાં અને અયોધ્યા પણ અત્યંત ભયંકર જણાવા લાગી. ॥ ૩ ॥ પણ પક્ષીઓ, ઘોડાઓ તથા હાથીઓ ભેઠ શકાય નહીં એવા દેખાવા લાગ્યા. રામના વિયોગરૂપી કુરોગે સઘળું ખરાબ કરી નાખ્યું હતું. નગરનાં નર નારીઓ અત્યંત દુઃખીઓ અને સઘળાં સઘળી સંપત્તિને હારી ગયાં હોય એવાં દેખાતાં હતાં. ॥ ૪ ॥

દો—પુરજન મિલિંહ ન કહિંહ કલુ, ગવિંહ જુહારિં જાઈ ॥

ભરત કુશલ પૂછિ ન સકિંહ, ભય વિષાદ મનમાર્હી ॥ ૧૬૮ ॥

ભરતે જના શહેરનાં માણસો મળવા લાગ્યાં પણ તેઓ કશું નહીં બોલતાં જુહાર કરી કરીને ચાલ્યાં જવા લાગ્યાં. ભરતે, મનમાં ભયને લીધે અને ખેદને લીધે કોઈને પૂછી શકતા પણ ન હતા. ॥ ૧૬૮ ॥

ઓ—હાટ વાટ નહિં જાય નિહારી । જનુ પુર દહું દિશિ લાગિ દવારી ॥

આવત મુત મુનિ કૈકેયિ નંદિનિ । હરષી રવિ કુલ જલરુહ વાંદિનિ ॥ ૧ ॥

સજિ આરતી મુદિત ઉઠિ ધાઈ । દ્વારહિ ખેટ ભવન લે આઈ ॥

ભરત દુસ્થિત પરિવાર નિહારા । માનહુ મુહિન વનજ વન મારા ॥ ૨ ॥

કૈકેયી હર્ષિત શહિ માંતી । મનહુ મુદિત દવ લાય કિરાતી ॥

મુતહિ સશોચ દેસિ મન મારે । પૂછાતિ નૈહર કુશલ હમારે ॥ ૩ ॥

સકલ કુશલ કહિ ભરત મુનાઈ । પૂછી નિજ કુલકી કુશલાઈ ॥

કહુ કહૈં તાત કહાં સવ માતા । કહૈં સિય રામ લવણ મિય પ્રાતા ॥ ૪ ॥

અયોધ્યાના બહાર આગે પણ જોયા જતા ન હતા. અણે સઘળા શહેરમાં દશે દિશાઓમાં દાવામિ લાગી ગયો હોય એવું દેખાતું હતું. સૂર્યકુલરૂપી કમળને સંકુચિત કરવામાં આંદોલન થયેલી કેકેયી, પોતાના પુત્ર ભરતે જના આવતા સાંભળી રાજ થઈ,

આનંદથી ઉભી થઇ, ॥ ૧ ॥ આરતી સહ, દોડી પહોંચી, દ્વારમાં જ લેટીને પોતાના અવાસમાં લઈ આવી. ભરતજીએ પરિવાર મંડલને જાણે હિમ પડવાથી માર્યું ગયેલું કમળવન હોય એવું દુઃખિત હીંડું ॥૨॥ અને કેકેયીને જાણવનમાં આગ લગાવીને ઉભેલી બીલડી રાજ થતી હોય તેમ રાજ થતી દીડી. ભરતજીને શોકચુકત જોઈ, કેકેયીએ પોતાનું મન મારીને ભરતજીને પૂછ્યું કે, ॥ ૩ ॥ “મારા પીયરમાં સર્વ કુશલ છે ?” ભરતજીએ યોગાણમાં સર્વનું કુશલ કહી સંભળાવીને પોતાના કુલની કુશલતા પૂછી કે, “હે માતાજી ! કહો, મારા પિતાજી ક્યાં છે ? મારી સઘળી માતાઓ ક્યાં છે ? સીતાજી, પ્રિય ભાઈ રામ અને લક્ષ્મણ ક્યાં છે ?” ॥ ૪ ॥

દો—સુનિ સુત વચન સનેહ મય, કપટ નીર મરી નૈન ॥

ભરત શ્રવણ મન શૂલ સમ, પાપિની બોલી વૈન ॥ ૧૬૯ ॥

પુત્રનાં સ્નેહ ભરેલાં વચનો સાંભળી, પાપણી કેકેયી કપટથી નેત્રોમાં પાણી લાવી, ભરતજીના કાનોને તથા અંતઃકરણને શૂલ જેવાં લાગે એવાં વચનો ગોલી કે, ॥ ૧૬૯ ॥

ચૌ—તાત વાત મૈં સકલ સંભારી । મર્દ મંથરા સહાય વિચારી ॥

કલુક કાજ વિધિ બીચ વિગોરેડ । મૂપતિ મુરપતિ પુર પડુ ધોરેડ ॥ ૧ ॥

મુનત ભરત મયે વિકલ વિવાદા । જનુ સહમેડ કરિ કેહરિ નાદા ॥

તાત તાત હા તાત પુકારી । પરેડ મૂમિતલ વ્યાકુલ મારી ॥ ૨ ॥

ચલત ન દેસન પાયડેં તોહીં । તાત ન રામહિં સૌપેડ મોહીં ॥

બહુરિ ધીર ધરી હટે સંભારી । કહુ પિતુ મરણ હેતુ મહતારી ॥ ૩ ॥

મુનિ સુત વચન કહતિ કેકેયી । મર્મ પોંછિ જનુ માહુર દેઈ ॥

આદિ હિતે સબ અપની કરણી । કુટિલ કઠોર મુદિત મન વરણી ॥ ૪ ॥

“હે તાત ! મૈં સઘળી ગોઠવણ સારી રીતે કરી રાખી છે અને તેમાં મંથરાએ વિચારથી મને મદદ આપી છે. વચમાં વિધાતાએ કાંઈક બગાડી નાખ્યું છે, તે એ કે, રાજા દેવલોકમાં પધારી ગયા છે.” ॥ ૧ ॥ આ વાત સાંભળતાં જ ભરતજી ખેડથી વિદુલ થયા અને જેમ સિંહના નાદથી હાથી ભયભીત થઈ જાય તેમ ભયભીત થઈ ગયા. ભરતજી, ‘હે પિતાજી ! હે પિતાજી !’ એમ પોકારી, બહુ જ વ્યાકુલ થઈને ધરતીપર પડ્યા ॥ ૨ ॥ અને વિલાપ કરવા લાગ્યા કે, ‘હે પિતાજી ! હે પિતાજી ! આપ સ્વર્ગમાં પધાર્યા, તે વખતે હું આપને જોવા પામ્યો નહીં અને આપે મને રામચંદ્રજીના હાથમાં પણ સોંપ્યો નહીં.’ પછી ધીરજ ધરી શરીરની સંભાળ કરી, ઉઠીને ભરતજીએ કેકેયીને પૂછ્યું કે, “હે માતાજી ! મારા પિતાજીનું મરણ શા કારણથી થયું ? તે કહો,” ॥ ૩ ॥ પુત્રનું વચન સાંભળીને કેકેયી જાણે જાણે સાફસુફ કરીને અંદર ઝેર લગાવતી હોય તેમ ગોલવા લાગી. કઠોર મનવાળી કેકેયીએ આદિથી અંત સૂધીની પોતાની સઘળી કરણી આનંદથી કહી સંભળાવી. ॥ ૪ ॥

દો—ભરતહિ વિસરેડ પિતુ મરણ, મુનત રામ વન ગૌન ॥

હેતુ આપનો જાન જીય, ચકિત રહે ધરિ મૌન ॥ ૧૭૦ ॥

ભરતજી, રામનો વનવાસ સાંભળીને પિતાનાં મરણને તો ભૂલી જ ગયા અને પોતાને જ અનર્થના કારણરૂપ સમજી, મૌન ધરીને બેસી ગયા. ॥ ૧૭૦ ॥

ચૌ—વિકલ વિલોક સ્તત્ત્વિ સમુદ્ભવતિ । મનહૂં જરેપર લોગ લગાવતિ ॥
તાત રાઝ નહિ સોચન યોગુ । બઢઈ સુકૃત યશ કીન્હેઝ મોગુ ॥ ૧ ॥
જીવત સકલ જન્મ ફલ પાયે । અંત અમરપતિ સદન સિધાયે ॥
અસ અનુમાનિ શોચ પરિહરહુ । સહિત સમાજ રાજ્ય પુર કરહુ ॥ ૨ ॥
મુનિ સ્તુતિ સહ મેઝ રાજકુમારા । પાકે ક્ષત જન્તુ લાગ અંગારા ॥
ધીરજ ધરિ મરિ લેહિં ઉસાંસા । પાપિનિ સઘહિ માંતિ કુલ નાસા ॥ ૩ ॥
જોપૈ કુરુચિ રહી અસ તોહીં । જન્મત કાહે ન મારેસિ મોહીં ॥
પેઢ કાટિ તૈં પછવ સીંચા । મીન જીયન હિતવારિ ઝલીંચા ॥ ૪ ॥

પુત્રને શોકથી વ્યાકુલ બેઠું, કેકેયી બાણે બળેલા અંગપર લુણ લગાવતી હોય તેમ પુત્રને સમજાવવા લાગી કે, “હે પુત્ર ! રાજા શોક કરવાને યોગ્ય નથી. કારણ કે, તેમણે જીવતાં માતાં પુણ્યો કરી લીધા છે. માટી કીરતિ મેળવી લીધી છે, અને માટા ભોગ ભોગની લીધા છે, ॥૧॥ જીવતાં, જન્મનાં સઘળાં ક્ષણો પામ્યા છે અને અંતે દેવલોકમાં પધાર્યા છે, એમ બાણી શોક કરવો છોડી દો અને સઘળા સમાજ સહિત અયોધ્યાનું રાજ્ય કરો.” ॥ ૨ ॥ ન બાણે પાકેલા જખમપર બળબળતા અંગારા મૂકવામાં આવ્યા હોય એવાં વચનોને સાંભળી, ભરતજી બહુ ત્રાસ પામ્યા. પછી ધીરજ ધરી, લાંબા નીસાસા મૂકીને બોલ્યા કે, “હે પાપણી ! તે સર્વ પ્રકાશથી^૧ કુલનો નાશ કર્યો. ॥ ૩ ॥ બે તારી આવી ખરાબ ધારણા જ હતી, તો મને જન્મતી વખતે જ શા માટે મારી ન નાખ્યો ? તે ઝાડને કાપી નાખીને પાંદડાંને પાણી સીંચ્યું અને માછલાંને જીવાડવાને વાસ્તે પાણી ઉલેચી નાખ્યું.” ॥ ૪ ॥

દો—હંસ વંશ દશરથ જનક, રામ લવણમે માય ॥

જનની તૂ જનની મૈં, વિધિતે કહા વસાય ॥ ૧૭૧ ॥

મને સૂર્યવંશ જેવું કુલ મળ્યું, દશરથ જેવા પિતા મળ્યા અને રામ, લક્ષ્મણ જેવા ભાઈઓ મળ્યા, એ સઘળું સાંઈ થયું, પણ તું જેવી માતા મળી, એ બહુ ભૂંડું થયું. વિધાતાએ મને તારા જેવી માતા આપી, એ તે શું કર્યું ? હે મા ! તું ખરેખર તારી મા જેવી જ નીવડી છે.” ॥ ૧૭૧ ॥

૧ રાગનું મરણ રામચન્દ્રજીનું વનગમન અને કુલની પરમ્પરાથી વિરુદ્ધ નહાના બાળને રાજ્ય.
૨ ઝાડને ઠેકાણે દશરથને, પાણીને ઠેકાણે રામને અને પાંદડાંને તથા માછલાંને ઠેકાણે ભરતજીને સમ-જવા. ૩ કેકેયીના પિતાને એક ઋષિએ વરદાન આપ્યું હતું કે, તું સર્વ પ્રાણીઓની બોલી સમજી શકશિ. પરંતુ કાંઈને કહેશે તો મરી જશે. એક રાતે રાણી સહિત રાજા સૂતા હતા, સાં એક કીડીની વાત સાંભળીને રાજાને હસતું આવ્યું. રાણીએ રાજાને હાં કરીને પૂછતાં રાજાએ કહ્યું કે, બે હું. બતાવીશ તો મરી જશિ. રાણીએ કહ્યું કે, ગમે તેમ થાય પણ મને બતાવો. આ ઉપરથી રાણીને પરિત્યાગ કર્યો હતો. (વાલ્મીકીય રામાયણ અયોધ્યાકાંડ.)

૧૦-જલેતે કુપતિ કુપત મન ઠયક । સ્વંદ સ્વંદ હોઈ હૃદય ન ગયક ॥
 વર માંગત મન મરે ન પીરા । જરિ ન જીહ મુંહ પરેહુ ન કીરા ॥ ૧ ॥
 મૂપ પ્રતીતિ તોરિ કિમિ કીન્દી । મરણ કાલ વિધિ મતિ હર લીન્દી ॥
 વિધિહુ ન નારિ હૃદયગતિ જાની । સકલ કપટ અઘ અવગુણ સ્વાની ॥ ૨ ॥
 સરલ સુશીલ ધર્મ રત રાજ । સો કિમિ જાનહિ તૈય સ્વભાજ ॥
 અસકો જીવ જંતુ જગમાહી । જેહિ રઘુનાય પ્રાણ મિય નાહી ॥ ૩ ॥
 મે અતિ અહિત રામ તેડ તોહી । કો તૂ અહસિ સત્ય કહુ મોહી ॥
 જો હસિ સોહસિ મુંહમસિ લાઈ । આંસિ ઓટ કઠિ વૈઠહુ જાઈ ॥ ૪ ॥

હે હૃદયુદ્ધિવાળી ! જે વખતે તે, તારા મનમાં નીચ વિચાર કર્યો, તે વખતે જ તારું હૃદય ટુકડે ટુકડા કેમ ન થઈ ગયું ? વરદાન માગતાં તારા મનમાં પીડા કેમ ન થઈ ? તારી જીભ કેમ ન બળી ગઈ ? અને તારા મોઢોડામાં ક્રીડા કેમ પડ્યા નહીં ? ॥ ૧ ॥
 રાજાએ તારો વિશ્વાસ કેમ કર્યો ? મરણ કાલ ટુકડો આવવાને લીધે વિધાતાએ રાજાની યુદ્ધિ જ હરિ લીધી. વિધાતાએ પણ સ્ત્રીઓનાં હૃદયની ગતિ જાણી નથી. સ્ત્રીઓ સર્વ કપટોની, સર્વ પાપોની અને સર્વ અવગુણોની ખાણોરુપ જ છે. ॥ ૨ ॥ રાજા કે જે સરલ, સુશીલ અને ધર્માત્મા હતા, તે સ્ત્રીના સ્વભાવને શી રીતે જાણી શકે ? જગતમાં એવો જીવ કોણ છે ? કે જેને રામ પ્રાણપ્રિય ન હોય. ॥૩॥ (માણસોની તો શી વાત કરવી ?) તે રામનું તારાથી અત્યંત અહિત થયું, માટે મને સાચું બતાવ કે તું કોણ છે ? તું જે હો તે હો, પણ હવે કાળું મોઢોડું કર. અહીંથી ઉઠી, મારી નજરથી દૂર જઇને બેસ. ॥૪

દો-રામ વિરોધી હૃદયતે, પ્રગટ કીન્દ વિધિ મોહી ॥

મો સમાન કો પાતકી, વાદિ કહૌં કહુ તોહી ॥ ૧૭૨ ॥

તારું હૃદય કે જે રામનું વિરોધી છે, તેમાંથી વિધાતાએ મને જન્મ આપ્યો છે, માટે મારા સમાન બીજો કોણ પાપી ? તને જે કાંઈ કહું છું તે વૃથા છે. ॥ ૧૭૨ ॥

૧૦-સુનિ શત્રુઘ્ન માતુ કુટિલાઈ । જરહિ ગાત રિસ કહુ ન વસાઈ ॥
 તેહિ અવસર કુવરી તહૌં આઈ । વસન વિમૂષણ વિવિધ વનાઈ ॥ ૧ ॥
 લલિત રિસ મરેડ લવણલણુ મારી । વરત અનલ ઘૃત આહુતિ પારી ॥
 હુમકી લાત તકિ કૂબર મારા । પરિ મુંહ મરિ મહિ કરત પુકારા ॥ ૨ ॥
 કૂબર દૂટેડ ફૂટ કપારુ । દલિત દશન મુલ રુધિર પ્રચારુ ॥
 આહ દર્શ મૈં કાહ નશાવા । કરત નીક ફલ અન હસ પાવા ॥ ૩ ॥
 સુનિરિપુહન લલિત નલ્લશિલ્લલોટી । લગે વસીટન ધરિ ધરિ ચોટી ॥
 મરત દયાનિધિ દીન્દ કુહારી । કૌસલ્યાપૈ ગયે દોઝ મારી ॥ ૪ ॥

હેકેલીની કુટિલતા સાંભળીને શત્રુઘ્નનાં માત્રે બળવા લાગ્યાં અને એવી રીતે ચલી કે, જેમાં કશું બાકી જ નહીં. આ સમયમાં કુપ્ત મંથરા અનેક પ્રકારનાં વસ્ત્રોથી તથા અપભ્રંશોથી બની કણી ચમકા કરીને ત્યાં આવી. ॥ ૧ ॥ લક્ષ્મણજીના નહાના બાઈ શત્રુ-

મને કોઇ જેમ ધીની આહુતિ પડવાથી અગ્નિ પ્રજ્વલિત થાય તેમ કુખ્ખને એવાથી પ્રજ્વલિત થતાં, શત્રુને લાત ઉપાડી બરાબર તાકીને કુખ્ખને એવી મારી કે, તેથી કુખ્ખ હાય હાય કરતી મોહોડાબર પડી ॥ ૨ ॥ કુખ્ખાની બંધ ત્રુટી ગઇ, કપાળ ફૂટી પડ્યું, દાંત પડી ગયા અને મોહોડામાંથી લોહી વહેવા લાગ્યું. કુખ્ખ પોકાર કરવા લાગી કે, “હાય દૈવ ! મેં શું બગાડ્યું છે ? મને સારું કરતાં આતું ફળ મળ્યું !” ॥ ૩ ॥ કુખ્ખનો પોકાર સાંભળી, તેને નબથી તે માથાસૂધી ખોટી બેઠને શત્રુને તેના ચાટલો પકડી પકડીને ધરતીપર ઘસેડવા માંડી. દયાના લંડારરુપ ભરતજીએ તેને છોડાવી અને તે પછી બન્ને ભાઈઓ કૌશલ્યાની પાસે ગયા. ॥ ૪ ॥

દો—મલિન વસન વિવરણ વિકલ, કુશ શરીર દુઃખ ભાર ॥

કનક વરન વર વેલી વન, માનહું હની તુષાર ॥ ૧૭૨ ॥

કૌશલ્યા મલિન વસ્ત્રોવાળાં, બગડી ગયેલા વર્ણવાળાં વિપ્લવ અને દુઃખના બોલાથી દુર્બળ શરીરવાળાં હોવાથી, જાણે વનમાં હિમે બાળી નાખેલી સોનેરી રંગની ઉત્તમ વેલ હોય એવાં દીસતાં હતાં. ॥ ૧૭૩ ॥

ચૌ—ભરતહિ દેલિ માતુ ઉઠિ ઘાઈ । મૂર્ચ્છિત અવનિ પરિ શૈ આઈ ॥

દેલત ભરત વિકલ મયે મારી । પરે ચરણ તન દશા વિસારી ॥ ૧ ॥

માતુ તાત કહૈં દેહુ દિલ્લાઈ । કહૈં સિય રામ લષણ દોડ મારી ॥

કૈકૈયિ કત જન્મી જગ માંજા । જો જન્મી મૈં કાહે ન વાંજા ॥ ૨ ॥

કુલ કલંક જોહિ જન્મેડ મોહી । અપયશ માજન મિયજન દ્રોહી ॥

કો ત્રિશ્વવન મોહિં સરિસ અમાગી । ગતિ અસ તોરિ માતુ જોહિ લાગી ॥ ૩ ॥

પિતુ સુર પુર વન રઘુકુલ કેતુ । મૈં કેવલ સબ અનરય હેતુ ॥

ધિક મોહિં મયડ વેળુ વન આગી । દુસહ દાહ દુઃખ દૂષણ માગી ॥ ૪ ॥

ભરતને બેઠ કૌસલ્યા ઉભાં થઈને સામાં દોડ્યાં, પશુ ચકરી આવવાથી મૂર્છિત થઈને ધરતીપર પડી ગયાં. માતાને બેઠને ભરતજી વિપ્લવ થઈ ગયા અને શરીરનું ભાન ભૂલી જઈને તેમનાં ચરણોમાં પડ્યા. ॥ ૧ ॥ ભરતજી બોલ્યા કે, “હે માતાજી ! મારા પિતાજીને દેખાડો. સીતાજી અને બન્ને ભાઈ રામ લક્ષ્મણ કયાં છે ? કેટલી જગતમાં શા માટે જન્મી હશે ? ॥ ૨ ॥ અને જન્મી તો વાંઝણી કેમ ન રહી ? કે જેણે કુલના કલંકરુપ, અપયથના પાત્રરુપ અને પ્રિયજનોનો દ્રોહ કરનારાં આ શરીરને જન્મ આપ્યો છે. ત્રૈલોક્યમાં મારા જેવા અભાગિયો કોણ છે ? જેણે વાસ્તે તમને આ દશા પ્રાપ્ત થઈ છે. ॥ ૩ ॥ પિતા સ્વર્ગમાં ગયા અને રામ વનમાં ગયા. કેવળ જો સ્વલ્પ, અનર્થોના હેતુ હું હું. હું કે જે કુલરૂપી વાંસના વનને બાળવામાં આગરુપ થયો હું અને દુઃસહ દાહ, દુઃખ અને દુષણ એઓને જ લોગવનારા થયો હું, તેને ધિક્કાર છે.” ॥ ૪ ॥

દો—માતુ ભરતકે વચન મૃદુ, મુનિ મુનિ હવી સંપારિ ॥

લિયે ઉઠાય લગાય હર, લોચન મોચતિ વારિ ॥ ૧૭૪ ॥

ભરતજીનાં કોમળ વચ્ચેના સાંભળી, શરીરની સંભાળ કરીને, કૌસલ્યા પાછાં ઉભાં થયાં. એમણે નેત્રોમાંથી આંસુ ચલાવતાં ચલાવતાં ભરતજીને ઉઠાડીને, છાતીમાં લગાવ્યા. ॥ ૧૭૪ ॥

ચૌ૦—સરલ સ્વભાવ માય ડર લાયે । અતિ હિત મનહું રામ ફિરિ આયે ॥

મૈંટેવ બહુરિ લષણ લઘુ માર્હૈ । શોક સનેહ ન હૃદય સમાર્હૈ ॥ ૧ ॥

દેસિ સ્વભાવ કહત સબ કોર્હૈ । રામ માતુ અસ કાહે ન હોર્હૈ ॥

માતા મરત ગોદ બૈઠારે । આંસુ પોંછી મૃદુ વચન ઉચારે ॥ ૨ ॥

અજહું વચ્છ લલિ ધીરજ ધરહૈ । કુસમય સમુક્ષિ શોક પરિહરહૈ ॥

જાનિ માનહું જીય હાનિ ગલાની । કાલ કર્મ ગતી અપાદિત જાની ॥ ૩ ॥

કાહુહિ દોષ દેહુ જાનિ તાતા । મા મોર્હિ સબ વિધિ વામ વિધાતા ॥

જો એસે દુઃખ મોર્હિ જિયાવા । અજહું કો જાને કા તેહિ માવાં ॥ ૪ ॥

માતાજીએ સરલ સ્વભાવથી ભરતજીને છાતીમાં લગાવ્યા અને બાંહે રામ પાછા આવ્યા હોય એવી રીતનું હેત દેખાડ્યું. પછી શત્રુઘ્ન માતાને મળતાં શોક અને સ્નેહ હૃદયમાં સમાયા જ નહીં. ॥ ૧ ॥ કૌસલ્યાના સ્વભાવને જોઈ, સર્વે કોઈ કહેવા લાગ્યાં કે, રામચંદ્રજી આવા સરલ સ્વભાવવાલા કેમ ન હોય ? કૌસલ્યા ભરતજીને જોળામાં બેસાડી, એમનાં આંસુઓ લુપ્ત નાખીને કોમળ વચ્ચેના બોલ્યાં કે, ॥ ૨ ॥ “હે પુત્ર ! હજી પણ પીરજ ધરો. કુસમય બાણીને શોકનો ત્યાગ કરો. કાળજી અને કર્મની ગતિ વિષરીત છે, એમ બાણી હૃદયમાં હાનિ કે ગ્લાનિ માનો માં. ॥ ૩ ॥ હે પુત્ર ! કોઈને પણ દોષ આપો માં, વિધાતા સર્વ પ્રકારે મને જ પ્રતિકૂલ થયો છે, કે જે આવા દુઃખમાં પણ મને જીવતી રાખે છે. કોણ બાંહે હજી પણ એ વિધાતાને શું ગમતું હશે ? ॥ ૪ ॥

દો૦—પિતુ આયસુ ભૂષણ વસન, તાત તજે રઘુવીર ॥

વિસ્મય હર્ષ ન હૃદય કહુ, પરિહર વલ્કલ ચીર ॥ ૧૭૫ ॥

હે પુત્ર ! રામે પોતાની આજ્ઞાથી ભૂષણોનો અને વસ્ત્રોનો ત્યાગ કરી, વલ્કલ વસ્ત્રો પહેર્યાં. અભિષેક સાંભળવાથી એમને કાંઈ હર્ષ થયો ન હતો અને વનવાસ સાંભળવાથી કંશે શોક થયો ન હતો. ॥ ૧૭૫ ॥

ચૌ૦—મુલ્લ પ્રસન્ન મન રાગન રોષુ । સબ કર સવ વિધિ કર પરિતોષુ ॥

ચલે વિપિન મુની સિય સંગલાગી । રહી ન રામ ચરણ અનુરાગી ॥ ૧ ॥

મુનતહિ લષણ ચલે ઉઠિ સાથા । રહે ન યત્ર કિયે રઘુનાથા ॥

તવ રઘુપતિ સબહી શિર નાર્હૈ । ચલે સંગ સિય અરુ લઘુ માર્હૈ ॥ ૨ ॥

રામ લષણ સિય બનાહિ સિધાયે । ગઈ ડન સંગ નહિ પ્રાણ પઢાયે ॥

યહ સબ માઈન આંચિન આગે । તડ ન તજત તનુ જીવ અમાગે ॥ ૩ ॥

મોર્હિ ન લાજ નિજ નેહ નિહારી । રામ સરિસ મુત મૈં મહતારી ॥

જિયે મરે મલ ભૂપતિ જાના । મોર હૃદય શત કુલિશ સમાના ॥ ૪ ॥

મુખ પ્રસન્ન હતું. મનમાં રાગ કે દ્રેષ હતો જ નહીં. સર્વ રીતે સર્વને સંતોષીને રામ સંધાવવા લાગતાં, તે સાંભળીને સીતાજી સાથે જવા તૈયાર થયાં. બહુ બહુ સમ-
ભવ્યાં પણ રામના ચરણો ઉપર પ્રેમને લીધે રહ્યાં નહીં. ॥ ૧ ॥ લક્ષ્મણ તો સાંભળતાં જ ઉઠીને સાથે ચાલ્યા. રામે ઘણો યત્ન કર્યો તો પણ અહીં રહ્યા નહીં. પછી રામ, સર્વને પ્રણામ કરી, લક્ષ્મણને અને સીતાને સાથે લઈને વનમાં ગયા. ॥ ૨ ॥ આ રીતે રામ, લક્ષ્મણ અને સીતા વનમાં ગયાં. પણ હું તેઓની સાથે ગઈ નહીં અને મારા પ્રાણોને પણ મેં તેઓની સાથે મોકલ્યા નહીં. આ સઘળું મારી આ આંખો આગળ થયું, તો પણ અભાગીઓ જીવ શરીરનો ત્યાગ કરતો નથી. ॥ ૩ ॥ મને મારો સ્નેહ બેઠને લાજ નથી થતી, પણ રામ જેવા પુત્રની હું કઠોર હૃદયવાળી મા છું, એમ બાણીને લાજ થાય છે. રાજાએ તો સારી રીતે જીવી બહુ. અને મરી પણ બહુ. પરંતુ મારું હૃદય સો વજ જેવું કઠણ છે. ” ॥ ૪ ॥

દો-કૌશલ્યાકે વચન મુનિ, ભરત સહિત રનિવાસ ॥

વ્યાકુલ વિલપત રાજગૃહ, માનહું શોક નિવાસ ॥ ૧૭૬ ॥

કૌશલ્યાનાં વચનો સાંભળી ભરતજી સહિત સઘળો રાણીવાસ વ્યાકુલ થઈને વિલાપ કરવા લાગ્યો કે, જેથી બહુ શોકનો જ નિવાસ હોય એવો જણાવા લાગ્યો. ૧૭૬

ચૌ-વિલપિં વિકલ ભરત દોડ માર્ગે । કૌશલ્યા લિય હૃદય લગાર્ગે ॥

માંતિ અનેક ભરત સમજાયે । કહિ વિવેક વર વચન મુહાયે ॥ ૧ ॥

ભરતહુ માતૃ સકલ સમુજાર્ગે । કહિ પુરાણ શ્રુતિ કયા મુહાર્ગે ॥

છલ વિહીન શુચિ સરલ મુવાની । બોલે ભરત જોરિ યુગ પાની ॥ ૨ ॥

જો અઘ માત પિતા ગુરુ મારે । ગાય મોઠ મહિ મુરપુર જારે ॥

જો અઘ તિય બાલક વધ કિન્હે । મીત મહીપતિ માહુર દીન્હે ॥ ૩ ॥

જે પાતક ડપપાતક અહીં । કર્મ વચન મન ભવ કવિ કહીં ॥

તે પાતક મોહિં હોડ વિધાતા । જો યહ હોય મોર મત માતા ॥ ૪ ॥

ભરતજી અને શત્રુઘ્ન બન્ને બાઈઓ વિદ્વલ થઈને વિલાપ કરવા લાગતાં કૌશલ્યાએ તેઓને છાતીમાં લગાવી, ઉત્તમ વિવેકથી શોભી રહેલાં વચનો કહીને, અનેક પ્રકારે ભરતજીને સમજાવ્યા. ॥ ૧ ॥ ભરતજીએ પણ પુરાણોની તથા શ્રુતિઓની સુંદર કથાઓ કહીને સઘળી માતાઓને શાંત કરી, પછી ભરતજી મનને હાથ બેડી છલ વગરની પવિત્ર અને સરલ વાણી બોલ્યા કે, ॥ ૨ ॥ “હે માતાજી ! જો રામચંદ્રજીને વનવાસ દેવામાં મારો કાંઈ પણ ભત હોય તો માતાની, પિતાની કે શુરુની હત્યા કરવાથી, ગોશાળાને તથા ક્ષત્રપુરીને આગવાથી. સ્ત્રીનો કે આળકનો વધ કરવાથી, તથા મિત્ર કે રાજાને ઝેર દેવાથી ॥ ૩ ॥ જે પાપ લાગે તથા વિદ્વાનોએ કર્મથી, મનથી તથા વચનથી થતાં જે અને ઉપપાપો કહેલાં છે, તે સઘળાં પાપો વિધાતા મને લગાવ્યો. ॥ ૪ ॥

દો-જે પરિ હરિ હર ચરણ, મજહિં મૃત ગણ ધોર ॥

તિનકી ગતિ મોહિં દેડ વિધિ, જો જનની મત મોર ॥ ૧૭૭ ॥

હે માતાજી ! રામચંદ્રજીને વનવાસ દેવામાં મારો મત હોય તો, જેઓ વિષ્ણુનાં તથા શિવનાં ચરણોનો ત્યાગ કરીને ભયંકર ભૂતોના ગણોને ભજે, તેઓની ગતિ વિધાતા મને દેજો. ॥ ૧૭૭ ॥

ચૌ-વેચર્હિ વેદ ધર્મ દુહિ લેહીં । વિશુન પરાવ પાપ કહિ દેહીં ॥
કપટી કુટિલ કલહ મિય ક્રોધી । વેદવિદૂષક વિશ્વ વિરોધી ॥ ૧ ॥
લોભી લમ્પટ લોભ પ ચારા । જે તાકર્હિ પર ધન પર દારા ॥
પાવડે મૈં તિનકર ગતિ ધોરા । જો જનનીં યહ સમ્મત મોરા ॥ ૨ ॥
જે નહિં સાધ સંગ અનુરાગે । પરમારથ પથ વિમુક્ત અમાગે ॥
જે ન ભજર્હિ હરિ નર તનુ પાર્હ । જિનર્હિ ન હરિ હર મુરસ મુહાર્હ ॥ ૩ ॥
તજી શ્રુતિ પંથ વામ પથ ચલર્હીં । વંચક વિરચિ મેષ જગ છલર્હીં ॥
તિન્હકી ગતિ સંકર મોર્હીં દેવ । જનનીં જો યહ જાનૌં મેઝ ॥ ૪ ॥

જો રામને વનવાસ દેવામાં મારો સમ્મત હોય તો, જેઓ દ્રવ્ય લઈને વેદ ભણાવે અથવા વેદની પાસાયણ કરે, જેઓ ચાડી કરીને પરાયાં પાપોને ગતાની આપે, જેઓ કુટિલ, કલ્યાણથી રાજ થનારા, ક્રોધી, વેદનિંદક, જગતના વિરોધી, ॥ ૧ ॥ લોભી, વિષયલંપટ તથા ચપળ આચારવાળા હોય અને જેઓ પર ધનની, કે પર સ્ત્રીની ઉત્કંઠા રાખે તેઓની જે ગતિ થાય, તે ગતિને હું પાસું, જો અહીં થયેલી ખટપટમાં મારો કાંઈ પણ ભાગ હોય તો ॥ ૨ ॥ જે અભાગિયાઓ સાધુઓના સંગમાં પ્રેમ ન કરે, જેઓ પરમાર્થના માર્ગથી વિમુખ રહે, જેઓ મનુષ્ય શરીર પાસીને હરિને ભજે નહીં, જેઓને વિષ્ણુના તથા શિવના સુયશની કથા ગમે નહીં, જેઓ વેદમાર્ગને છોડી દઈને ઉલટા માર્ગોમાં અથવા શક્તિ પંથમાં પ્રવર્તે અને જેઓ કળાઈ ભરેલા વેષો ધરીને, જગતને ઠગે, તેઓની જે ગતિ થાય, તે ગતિ સદાશિવ મને આપજો. ॥ ૪ ॥

છં-મન વચન કર્મ કૃપાયતન કર દાસ મૈં મુન માતુરી ॥
ઊર વસત રામ મુજાન જાનત પ્રીતિ ઓ છલ ચાતુરી ॥
અસ કહત લોચન બહત જલ તન પુકલ નલ લેલત મહી ॥
હિય લાય લિયે બહોરિ જનનીં જાનિ પ્રમુ પદ રત સહી ॥ ૭ ॥

હે માતાજી ! સાંભળો હું મનથી, વચનથી તથા ક્રિયાથી, રામચંદ્રજીનો હાસ છું, મહાપ્રવીણ રામચંદ્રજી, કે જે સર્વના હૃદયોમાં વસે છે, તે સર્વની પ્રીતિને, છળને તથા ચાતુરીને બાણ છે. ” આમ બોલતાં બોલતાં ભરતજીનાં નેત્રોમાંથી પાણી ચાલવા લાગ્યાં, શરીર રોમાંચિત થઈ ગયું અને ભરતજી નખવડે ધરતી ખેાતરવા લાગ્યા. માતાજીએ ભરતજીને ખરેખર રામનાં ચરણોમાં પરમ રુચિવાળા બાણીને ફરીવાર છાતીમાં લગાવ્યા ॥ ૭ ॥

દો-માતુ ભરતકે વચન મુનિ, સાંચે સરલ મુભાય ॥

કહત રામ પ્રીયતાત તુમ, સદા વચન મન કાય ॥ ૧૭૮ ॥

કૌશલ્યાએ ભરતજીનાં સાચાં અને સ્વાભાવિક સરજતાવાળાં વચનો સાંભળીને કહ્યું કે, “ હે પુત્ર ! તમે સર્વદા મનથી, વચનથી તથા ક્રિયાથી, રામ ઉપર પ્રેમ ધરાવો છો અને તેવી જ રીતે રામ તમારા ઉપર પ્રેમ ધરાવે છે. ॥ ૧૭૮ ॥

ચૌ૦-રામ પ્રાણતે પ્રાણ તુષ્ઠારે । તુમ રઘુપતિ પ્રાણતે પ્યારે ॥

વિષ્ણુ વિષ યુવૈ શ્રવૈ હિમ આગી । હોર્હિ વારિ ચર વારિ ચિરામી ॥ ૧ ॥

મયે જ્ઞાન વરુ મિટૈ ન મોહુ । તુમ રામર્હિ પ્રતિકૂલ ન હોહુ ॥

મત તુષ્ઠાર અસ જો જગ કહર્હી । સો સપનેહુ મુલ્લ મુગતિ ન લહર્હી ॥ ૨ ॥

અસ કહિ માતુ ભરત હિય લાયે । થન પય શ્રવર્હિ નયન જલ છાયે ॥

કરત વિલાપ વિપુલ હિર્હિ ભાંતી । બૈટે વીતિ ગઈ સબ રાતી ॥ ૩ ॥

વામદેવ વસિષ્ઠ યુનિ આયે । સચિવ મહાજન સકલ બુલાયે ॥

મુનિ બહુ ભાંતિ ભરત ઉપદેશે । કહિ પરમારથ વચન મુદેશે ॥ ૪ ॥

તમને રામ પ્રાણથી પ્યારા છે અને રામને તમે પ્રાણથી પ્યારા છે. કહાવ્ય ચંદ્ર વિષ્ણુને આવ કરે, હિમ અગ્નિનો આવ કરે, જલચર જંતુઓ જળ ઉપર અરુચિ ધરે ॥ ૧ ॥ અને જ્ઞાન થયા છતાં પણ મોહ ન મટે, તોપણ (એ અસંભવિત બનાવો અને તોપણ) તમે રામથી પ્રતિકૂલ થાઓ, એ કદી અને જ નહીં. ” ॥ ૨ ॥ આમ કહીને કૌશલ્યાએ ભરતજીને છાતીમાં લગાવ્યા. આ સમયે કૌશલ્યાનાં સ્તનોમાંથી દૂધ અવવા લાગ્યું અને નેત્રોમાં જળ ભરાઈ આવ્યું. આ પ્રમાણે ઘણા વિલાપો કરતાં બેઠા બેઠા જ સઘળી રાત વ્યતિત થઈ ગઈ. ॥ ૩ ॥ પ્રભાતમાં વામદેવ યુનિ તથા વસિષ્ઠ યુનિ આવ્યા. એઓએ સર્વ મંત્રિઓને તથા મહારાજાને બોલાવી ભરતજીને ઘણી ઘણી રીતના ઉપદેશોથી શાંત કરી, દેશકાળને અનુસરતાં વચનો કહ્યાં કે, ॥ ૪ ॥

દો૦-તાત હૃદય ધીરજ ધરહુ, કરહુ જો અવસર આજુ ॥

ઉટે ભરત ગુરુ વચન મુનિ, કરન લગે સબ કાજુ ॥ ૧૭૯ ॥

“હે તાત ! હૃદયમાં ધીરજ ધરો અને આજ જે કાર્ય કરવાનો સમય છે, તે કાર્ય કરો. ” ભરતજી ગુરુઓનાં વચન સાંભળી, ઉભા થઈને સર્વ કાર્યો કરવા લાગ્યા. ॥ ૧૭૯ ॥

ચૌ૦-તુપ તનુ વેદ વિહિત અન્હવાવા । પરમ વિચિત્ર વિમાન બનાવા ॥

ગહિ પદ ભરત માતુ સબ રાક્ષી । રહીં રામ દર્શન અભિલાક્ષી ॥ ૧ ॥

ચંદન અગર ખાર બહુ આયે । અમિત અનેક મુગંધ મુહાયે ॥

સરયૂ તટ રવિ ચિતા બનાઈ । જનુ મુર પુર સોપાન મુહાઈ ॥ ૨ ॥

યા વિધિ દાહ ક્રિયા સબ કીન્હી । વિધિવત ન્યાય તિલાંજલિ દીન્હી ॥

શોષ સ્પૃતિ સબ વેદ પુરાના । કીન્હ ભરત દશ ગાત્ર વિધાના ॥ ૩ ॥

જહૈં જસ મુનિવર આયમુ દીન્હી । તહૈં તસ સહસ ભાંતિ સબ કીન્હી ॥

મયે વિશુદ્ધ દિયે સબ દાના । ધેન વાજિ ગજ વાહન નાના ॥ ૪ ॥

ભરતજીએ રાજાના શબને તેલની કોઠીમાંથી કહાડીને સ્નાન કરાવ્યું અને તેને શ્મશાનમાં લઈ જવા વાસ્તે પરમ વિચિત્ર પાલખી તૈયાર કરાવી. ભરતજીએ ચરણ પકડીને સઘળી માતાઓને સહગમન કરવાથી (સતી થવાથી) અટકાવી અને તેઓ રામનાં દર્શનની ઉત્કંઠાને લીધે સહગમન નહીં કરતાં જીવતી રહી. ॥ ૧ ॥ ચંદનના ઝૂને

અગરુના ભારાઓ અને બીજા પશુ અનેક તથા અમિત સુંદર સુગંધી પદાર્થો આવી પહોંચ્યા. સરયૂના કિનારાપર બાજે સ્વર્ગપુરમાં ચઢવાની સુંદર નિસરણી હોય એવી ચિતા બનાવીને ॥ ૨ ॥ રાજાની સર્વ હાહુક્રિયા કરી અને વિધિપૂર્વક નાહીને તિલાંજલિ દીધી. સઘળાં ધર્મશાસ્ત્રોને તથા વેદપુરાણોને શોધી, ભરતજીએ દશગાત્ર વિધાન (જેથી પ્રેતને પિંડાત્મક દેહ પ્રાપ્ત થાય એવો દશ દિવસ સુધીનો વિધિ કર્યો.) ॥ ૩ ॥ જે જે કર્મમાં મુનિવરોએ જે જે આજ્ઞા કરી, તે તે કામમાં તે તે આજ્ઞા કરતાં હનાર-ગણું વિધાન કર્યું. સૂતક ઉત્તર્યા પછી સર્વ પ્રકારનાં દાનો આપ્યાં. ગાયો, ઘોડાઓ, હાથીઓ, બીજાં પશુ અનેક વાહનો. ॥ ૪ ॥

દો—સિંહાસન ધૂષણ વસન, અન્ન ધરણિ ધન ધામ ॥

દિવે ભરત લહિ ભૂમિ સુર, મે પરિપૂરણ કામ ॥ ૧૮૦ ॥

સિંહાસનો, ભૂષણો, વસ્ત્રો અન્નો, પૃથ્વી, ધનો અને ઘરો ઇત્યાદિ ઘણાં ઘણાં દાનો ભરતજીએ આપ્યાં અને તે દાનો લેવાથી બ્રાહ્મણો પૂર્ણકામ (જેઓને પાછી કથાંય પશુ ચાત્રના કરવી ન પડે) એવા થયા. ॥ ૧૮૦ ॥

ચૌ—પિતૃહિત ભરત કીન્હ જસ કરણી । સો મુખ લાલ જાઈ નહિ વરણી ॥

મુદિન શોષિ મુનિવર તહૈં આયે । સકલ મહાજન સચિવ બુલોયે ॥ ૧ ॥

બેઠે રાજસભા સબ જાઈ । પઠયે બોલિ ભરત દોડ ભાઈ ॥

ભરત વસિષ્ઠ નિકટ બેઠારે । નીતિ ધર્મમય વચન ઉચારે ॥ ૨ ॥

પ્રથમ કયા સબ મુનિવર વરણી । કૈકેયી કુટિલ કીન્હ જસ કરણી ॥

ધૂષ ધર્મ વ્રત સત્ય સહારા । જેહિ તનુ પરિહરિ પ્રેમ નિવાહા ॥ ૩ ॥

કહત રામ ગુણ શીલ સ્વભાજ । સજલ નયન પુલકે મુનિરાજ ॥

બહુરિ લષણ સિય પ્રીતિવસ્ત્રાની । શોક સનેહ મગન મુનિ જ્ઞાની ॥ ૪ ॥

પિતાના પરલોક સંગંધી કલ્યાણને વારતે ભરતજીએ જે ક્રિયા કરી તેનું વર્ણન લાખ મોહોડાંથી પશુ કર્યું બાય એનું ન હતું. પછી સારો દિવસ જોઈ, વસિષ્ઠ મુનિએ દરબારમાં આવીને સર્વ મહાજનોને તથા મંત્રીઓને બોલાવ્યા. ॥ ૧ ॥ સઘળી સભા એકા પછી વસિષ્ઠ મુનિએ ભરતજીને તથા શત્રુઘ્ને સભામાં તેડાવી, પાસે બેસાડી, નીતિથી અને ધર્મથી ભરેલું ભાષણ શરુ કર્યું. ॥ ૨ ॥ પ્રથમ કૈકેયીએ જે કુટિલ કરણી કરી હતી, તેનું સંપૂર્ણ વર્ણન આપ્યું. પછી રાજા કે, જેણે શરીરનો ત્યાગ કરીને પ્રેમનો નિર્વાહ કર્યો તેમના ધર્મનાં, વ્રતાનાં તથા સત્યનાં વખાણ કર્યો. ॥ ૩ ॥ પછી રામના ગુણોની, શીલની અને સ્થિતિની પ્રશંસા કરી કે જે કરતાં વસિષ્ઠ મુનિનાં નેત્રોમાં પાણી ભરાઈ આવ્યું તથા શરીરમાં શેમાંય ઉભાં થયાં. પછી લક્ષ્મણજી અને સીતાજીની રામ ઉપરની પ્રીતિનાં વખાણ કર્યાં અને તે વખાણ કરતાં વસિષ્ઠ મુનિ જ્ઞાની છતાં પશુ શોકમાં તથા સ્નેહમાં મગ્ન થઈ ગયા. ॥ ૪ ॥

દો—મુનહુ ભરત ભાવી પ્રબલ, બિલસિ કહે મુનિનાય ॥

હાનિ લામ જીવન મરણ, યજ્ઞ અપયજ્ઞ વિધિ હાય ॥ ૧૮૧ ॥

પછી વસિષ્ઠ મુનિ વ્યાકુલ થઈને અથવા વિશેષ વિચાર કરીને બોલ્યા કે, “હે ભરત ! સાંભળો. ભાવી સર્વથી પ્રબલ છે. હાનિ, લાભ, જીવન મરણ, યશ અને અપ. યશ, એ સઘળું દેવતા હાથમાં છે. ॥ ૧૮૧ ॥

ચૌ—અસ વિચારિ કેહિ દીજિય દોષુ । વ્યર્થ કાહિ પર કીજિય રોષુ ॥

તાત વિચાર કરહુ મનમાર્હી । શોચ યોગ દશરથ નૃપ નાર્હી ॥ ૧ ॥

શોચિય વિમ જો વેદ વિહીના । તજિ નિજ ધર્મ વિષય લવ છીના ॥

શોચિય નૃપહિ જો નીતિ ન જાના । જેહિ ન પ્રજા પ્રિય પ્રાણ સમાના ॥ ૨ ॥

શોચિય વૈશ્ય કૃપણ ધનવાનુ । જો ન અતિથિ શિવ ભક્તિ મુજાનુ ॥

શોચિય શૂદ્ર વિમ અપમાની । મુસ્તર માન પ્રિય જ્ઞાન શુમાની ॥ ૩ ॥

શોચિય પુનિ પતિ વંચક નારી । કુટિલ કલહ પ્રિય ઇચ્છાચારી ॥

શોચિય વડુ નિજ વ્રત પરિહરૈ । જો નહિં ગુરુ આયમ્હ અનુસરૈ ॥ ૪ ॥

આમ વિચારી ભેદજ્ઞે ત્યાં, કેને વ્યર્થ દોષ દંધજ્ઞે અને કેનાપર વ્યર્થ ક્રોધ કરીએ ? હે તાત ! મનમાં વિચાર કરો કે, દશરથ રાજાનો કોઈ રીતે પણ શોક કરવો યોગ્ય નથી. ॥ ૧ ॥ જે બ્રાહ્મણ વેદથી રહિત રહે અને સ્વધર્મનો ત્યાગ કરીને તુચ્છ વિષયોમાં આસક્ત રહે, તેનો શોક કરવો ભેદજ્ઞે. જે રાજા નીતિને ન બાળતો હોય અને જેને પ્રભ, પ્રાણ સમાન પ્રિય ન હોય તેનો શોક કરવો ભેદજ્ઞે. ॥ ૨ ॥ જે વૈશ્ય, ધનવાન છતાં કૃપણ હોય અને સમજી છતાં અતિથીઓની તથા સદાશિવની ભક્તિથી રહિત હોય, તેનો શોક કરવો ભેદજ્ઞે. જે શૂદ્ર, બ્રાહ્મણોનું અપમાન કરતો હોય, બહુ બોલનારો હોય, માનમાં રુચિવાળો હોય અને જ્ઞાનના અભિમાનવાળો હોય, તેનો શોક કરવો ભેદજ્ઞે. ॥ ૩ ॥ જે સ્ત્રી પતિને ઠગનારી, કુટિલ, કળ્યાપર પ્રેમ રાખનારી અને યથેષ્ટ રીતે વર્તનારી હોય, તેનો શોક કરવો ભેદજ્ઞે. જે બ્રહ્મચારી, પોતાના બ્રહ્મચર્ય વ્રતને છોડી દે અને શુરુની આજ્ઞાને ન અનુસરે, તેનો શોક કરવો ભેદજ્ઞે. ॥ ૪ ॥

દો—શોચિય ગૃહી જો મોહ વશ, કરૈ ધર્મ પથ ત્યાગ ॥

શોચિય યતી પ્રપંચ રત, વિગત વિવેક વિરાગ ॥ ૧૮૨ ॥

જે ગૃહસ્થ, મોહને વશ થઈને ધર્મમાર્ગનો ત્યાગ કરે, તેનો શોક કરવો ભેદજ્ઞે. જે સંન્યાસી, ખટપટમાં રુચિવાળો હોય અને વૈરાગ્યથી તથા બ્રહ્મજ્ઞાનથી રહિત હોય, તેનો શોક કરવો ભેદજ્ઞે. ॥ ૧૮૨ ॥

ચૌ—વૈશ્વાનસ સોરૈ શોચન યોગુ । તપ વિહાય જેહિ ભવૈ મોગુ ॥

શોચિય પિથુન અકારણ ક્રોધી । જનનિ જનક ગુરુ બંધુ વિરોધી ॥ ૧ ॥

૧ વ્યાકુલતાથી સૂચવે છે કે, ભવિષ્યની સામે માફ બળ પણ કશું ચાલી શકેલું નહીં. ૨ આ પ્રસંગમાં હાનિ વગેરે સઘળી વાંતો બની ગઈ છે. અયોધ્યાવાસીઓને હાનિ થઈ છે, દેવતાઓને તથા વનવાસીઓને લાભ થયો છે, વિભીષણને તથા સુગ્રીવને જીવન મળ્યું છે, દશરથનું તથા વાળી વગેરેનું મરણ થયું છે, ભરતજી તથા લક્ષ્મણજી વગેરેનો યશ થયો છે અને કેકેયીનો તથા મંથરાનો અપમાન થયો છે.

સબ વિધિ શોચિય પર અપકારી । નિજ તનુ પોષક નિર્દય મારી ॥
 શોચિય લોભ નિરત રત કામી । મુર શ્રુત નિંદક પર ધન સ્વામી ॥ ૨ ॥
 શોચનીય સબહી વિધિ સોઈ । જો ન છાંદિ છલ હરિ જન હોઈ ॥
 શોચનીય નહિ કોશલ રાઝ । મુવન ચારિ દશ પ્રગટ પ્રભાઝ ॥ ૩ ॥
 મયજ ન અહૈ ન અવ હોનિહારા । શૂપ ભરત જસ પિતા તુષારા ॥

વિધિ હરિહરમુરપતિ દિશિ નાયા । વર્ણઈ સબ દશરથ ગુણ ગાયા ॥ ૪ ॥

જે વાનપ્રસ્થ^૧, તપને છોડી ઇધને લોગોમાં રુચિ ધરાવતો હોય, તેનો શોક કરવો જોઈએ. જે માણસ ચાહીએ, કારણ વગર ક્રોધ કરનારો અને માખાપનો, શુરનો તથા બંધુઓનો વિરોધી હોય, તેનો શોક કરવો જોઈએ. ॥ ૧ ॥ જે બીજાઓનો અપકાર કરનારો હોય, પોતાના શરીરનું જ પોશણ કરતો હોય અને અત્યંત નિર્દય હોય, તેનો સર્વ પ્રકારે શોક કરવો જોઈએ. જે લોભમાં લાગેલો, અત્યંત કામી, દેવતાઓની તથા શાસ્ત્રોની નિંદા કરનારો તથા પરાયાં ધનનો માલેક થઈ બેઠેલો હોય, તેનો શોક કરવો જોઈએ. ॥ ૨ ॥ જે છળને છોડી ઇધને હરિજન ન થયો હોય, તેનો સર્વ પ્રકારે શોક કરવો જોઈએ. મહારાજ દશરથનો તો કોઈ રીતે પણ શોક કરવો યોગ્ય નથી. કેમ કે, તેમનો પ્રભાવ ચૌદે ભુવનોમાં પ્રસિદ્ધ છે. ॥ ૩ ॥ હે ભરત ! જેવા તમારા પિતા મહારાજ દશરથ હતા, તેવો બીજો કોઈ રાજા થયો નથી, છે નહીં અને હવે પછી થશે પણ નહીં. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ, ઇંદ્ર અને ઈકપાલો, એ સર્વે પણ મહારાજ દશરથના શુભાનું વર્ણન કરે છે. ॥ ૪ ॥

દો०—કહહુ તાત કેહિ માંતિ કોઝ, કરહિ બઢાઈ તામુ ॥

રામ લષણ તુમ શત્રુહન, સરિસ મુઅન શુચિ જામુ ॥ ૧૮૩ ॥

હે તાત ! કહો કે, એ દશરથ રાજાની મોટાઈનું કોઈ પણ શી રીતે વર્ણન કરી સકે ? કે જેના રામ, લક્ષ્મણ, તમે અને શત્રુજ જેવા ચાર પવિત્ર પુત્રો છે. ॥ ૧૮૩ ॥

ચૌ०—સબ પ્રકાર શૂપતિ બઢભાગી । વાદિ વિષાદ કારિય તેહિ લાગી ॥

યહ મુનિ સમુજિ શોચ પરિહરહુ । શિર ધરિ રાજ રજાયમુ કરહુ ॥ ૧ ॥

રાજ રાજપત તુમકહૈં દીનહા । પિતા વચન ફુર ચાહિય કીનહા ॥

તજે રામ જેહિ વચનહિ લાગી । તન પરિહેરેઝ રામ વિરહાગી ॥ ૨ ॥

નૃપહિ વચન પ્રિય નહિ પ્રિયમાના । કરહુ તાત પ્રિય વચન પ્રમાના ॥

કરહુ શીશ ધરિ શૂપ રજાઈ । હૈ તુમ કહૈં સબ માંતિ મહાઈ ॥ ૩ ॥

પરશ્વરામ પિતુ આજ્ઞા રાચી । મારી માતુ લોક સબ સારી ॥

તનય યયાતિહિ યૌવન દયઝ । પિતુ આજ્ઞા અષ અયશ ન મયઝ ॥ ૪ ॥

મહારાજ દશરથ સર્વ પ્રકારે ભાગ્યશાળી જ થઈ ગયા છે, માટે તેમને વાસ્તે ખેદ

૧ ધર્મશાસ્ત્રોમાં લખ્યું છે કે, ગૃહસ્થને પત્યાસના વર્ષથી પંચોતેરમા વર્ષ સુધી વાનપ્રસ્થ આશ્રમનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે અને તે પછી સંન્યાસનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે. વાનપ્રસ્થ આશ્રમ કલિયુગમાં નિષિદ્ધ છે. ૨ એ તુ શ્રી વિરયેકં પરહિતે તે કે ન જાનીસહે (ભતૃહરિ નીતિશ્લોક.)

કરવો એ વૃથા છે. આ મારી વાત કાને ધરી તથા સમજીને શોકનો ત્યાગ કરો અને મહારાજ જે આજ્ઞા કરી ગયા છે, તેને માથે ચઢાવીને રાજ્ય કરો. ॥ ૧ ॥ રાજાએ રાજ્યપદ તમને આપ્યું છે માટે તમારે પિતાનાં વચનને સત્ય કરવું જોઈએ, કે જે વચન પાળવાને વાસ્તે જ મહારાજે રામનો ત્યાગ કર્યો છે અને રામના વિરહરૂપી અગ્નિથી દેહનો ત્યાગ કર્યો છે. ॥ ૨ ॥ મહારાજને પોતાનું વચન જ આજ્ઞા લાગ્યું હતું પણ પ્રાણ પ્રિય નહીં લાગ્યા હતા. હે તાત ! હે ભરતજી ! તમે પણ એ જ કારણથી પિતાનું પ્રિય વચન પ્રમાણ કરો. રાજાની આજ્ઞાને માથે ચઢાવીને રાજ્ય કરો. તમારામાં સર્વ રીતે રાજ્ય કરવાની યોગ્યતા છે અને તમને સઘળું અનુકૂળ છે. ॥ ૩ ॥ પરશુરામજીએ પિતાની આજ્ઞા પાળવાને વાસ્તે જ પોતાની માતાને મારી નાખી હતી કે, જે વાત સર્વ લોકોના જાણવામાં છે. યચાતિ રાજાના નહાના પૂરુએ પિતાની આજ્ઞા પાળવા વાસ્તે જ પોતાનું યૌવન પિતાને આપી દીધું હતું, કે જેથી પાપની કે અપયથની પ્રાપ્તિ ન થઈ. ૪

દો—અનુચિત ઉચિત વિચાર તજિ, જે પાલહિં પિતૃ વૈન ॥

તે માજન સુલ્ય સુયશકે, વસહિં અમરપતિ પેન ॥ ૧૮૪ ॥

જે પુરુષ યોગ્ય અયોગ્યનો કશો વિચાર નહીં કરતાં, પિતાનાં વચનો પાળે, તે પુરુષ સુખના તથા સુયથના પાત્રરૂપ થાય છે અને અંતે તેનો ઇંદ્ર પુરીમાં નિવાસ થાય છે. ॥ ૧૮૪ ॥

ચૌ—અવશિ નરેશ વચન ફુર કરહુ । પાલહુ મજા શોક પરિહરહુ ॥

સુર પુર વૃષ પાહિ પરિતોષુ । તુમ કહૈં સુકૃત સુયશ નહિં દોષુ ॥ ૧ ॥

વેદ વિદિત સંમત સબ હીકા । જેહિ પિતૃ દેહ સો પાવૈ ટીકા ॥

કરહુ રાજ્ય પરિહરહુ ગલાની । માનહુ મોર વચન હિત જાની ॥ ૨ ॥

સુનિ સુલ્ય લહ્વ રામ વૈદેહી । અનુચિત કહ્વ ન પંડિત કેહી ॥

કૌશલ્યાદિ સકલ મહતારી । તેહ મજા સુલ્ય હૌહિ સુલ્યારી ॥ ૩ ॥

૧ શુક્રાચાર્યની કન્યા દેવયાની અને વૃષપર્વા નામના દેવેયોના રાજાની કન્યા શર્મિષ્ઠા, એ બંને સ્નાન કરવા થઈ હતી, ત્યાં બંનેનાં કપડાં જલ્દાઈ જતાં, કળથો થયો. શર્મિષ્ઠા દેવયાનીને કૂવામાં પકડે દઇને ચાલી ગઈ યચાતિ રાજાએ હાથ પકડીને તેને બહાર કઢાડી. દેવયાનીએ યચાતિની સાથે જ પરજીવાની પ્રતિજ્ઞા કરીને પિતાની પાસે સર્વ વૃત્તાંત કહ્યું. શુક્રાચાર્યે રીસાઇને ઉચાળા ભરતાં, વૃષપર્વાએ તેમને મનાવ્યા અને શર્મિષ્ઠાને દેવયાનીની દાસી કરી દીધી. દેવયાનીને ન્યારે યચાતિ રાજાની સાથે પરજીવાવામાં આવી, ત્યારે શુક્રાચાર્યે રાજાને મના કરી કે શર્મિષ્ઠાની સાથે વિહાર કરવો નહીં. રાજાએ હા પાડી પણ અંતે શર્મિષ્ઠાની સાથે વિહાર કર્યો. શર્મિષ્ઠાને પણ પુત્રો આવ્યા. આ વાત જાણવામાં આવતાં દેવયાનીએ પોતાના પિતાની પાસે તે વાત કરી. શુક્રાચાર્યે રાજાને વૃદ્ધ થઈ જવાનો શ્રાપ આપતાં, રાજા તુરંત જ વૃદ્ધ થઈ ગયો. રાજાએ ધણી પ્રાર્થના કરી ત્યારે શુક્રાચાર્ય યોદ્ધા કે, જે કોઈ બીજાને જીજી તારી વૃદ્ધ અવસ્થા લઇને, તને પોતાની જીવાન અવસ્થા આપશે, તો તે બદલે થઈ શકશે. રાજાએ, દેવયાનીના તથા શર્મિષ્ઠાના પુત્રોની પાસે જીવાનીની માગણી કરતાં, કાઇએ ન આપી પણ શર્મિષ્ઠાના નહાના પુત્ર પૂરુએ પોતાની જીવાની પિતાને આપી. આ કારણથી પિતાએ તેને રાજ્ય આપ્યું અને ધણી કાલ પછી પોતાની વૃદ્ધ અવસ્થા લઇને જીવાન અવસ્થા પૂરુને પાછી આપી. (શ્રીમદ્ભાગવત નવમસ્કંધ.)

પ્રેમ તુહાર રામકર જાનહીં । સો સવ વિધિ તુમ સન મલ માનહીં ॥

સૌપેહુ રાજ્ય રામકે આયે । સેવા કરહુ સનેહ સુહાયે ॥ ૪ ॥

તમે અવશ્ય રાજાનાં વચનને સત્ય કરો, પ્રભુનું પાલન કરો અને શોક છોડી દો. તમે આમ કરશો તેથી સ્વર્ગમાં દશરથ રાજા પ્રસન્ન થશે અને તમને પણ પુણ્યની તથા યશની પ્રાપ્તિ થશે, અને કશો દોષ લાગશે નહીં. ॥ ૧ ॥ કેમ કે, વેદમાં લખ્યું છે અને ળીર્ણ સર્વ શાસ્ત્રોમાં સંમત છે કે, જેને પિતા રાજ્યતિલક આપે, તેને જ મળે, આમ છે. મારાં વચનોને હિતરૂપ જાણીને માનો, રાજ્ય કરો અને ગ્લાનિ છોડી દો. ॥ ૨ ॥ તમને રાજ્યાસનપર બેઠા સાંભળીને રામ તથા સીતા પણ પ્રસન્ન થશે અને કોઈ પંડિતો પણ 'તમે અયોગ્ય કર્યું' એમ કહેશે નહીં. કૌશલ્યા આદિ સઘળી માતાઓ પણ પ્રભુને સુખ થયું જોઈને રાજી થશે. ॥ ૩ ॥ માતાઓ, તમારા અને રામના પરસ્પર પ્રેમને જાણે છે, તેથી સર્વ પ્રકારે, તમને રાજ્ય મળવાથી સાઈ જ માનશે. જ્યારે રામ આવે ત્યારે તેમને રાજ્ય સોંપી દઈને સેવા કરશો તો સ્નેહની શોભા છે અને સર્વદા રાજ્ય કરશો તો પણ કશી ધર્મની હાની નથી. " ॥ ૪ ॥

દો-કીજિય ગુરુ આયસુ અવશિ, કહઈં સચિવ કર જોરિ ॥

રઘુપતિ આયે ઉચિત જસ, તવ તસ કરવ વહોરિ ॥ ૧૮૫ ॥

મંત્રીઓએ પણ હાથ જોડીને કહ્યું કે, 'અવશ્ય ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે કરો.' રામચંદ્રજી આવે ત્યારે ફરી જેમ યોગ્ય જણાય તે પ્રમાણે કરજો. " ॥ ૧૮૫ ॥

ઘો-કૌશલ્યા ધરિ ધીરજ કહઈં । પૂત પથ્ય ગુરુ આયસુ અહઈં ॥

સો આદરિય કરિય હિત માની । તજિય વિષાદ કાલ ગતિ જાની ॥ ૧ ॥

વન રઘુપતિ સુર પુર નર નાહુ । તુમ હિ માંતિ તાત કદરાહુ ॥

પરિજન પ્રજા સચિવ સવ અમ્બા । તુમહિ સુત સવકર અવલમ્બા ॥ ૨ ॥

લલિ વિધિ વામ કાલ કઠિનાઈ । ધીરજ ધરહુ માતુ બલિ જાઈ ॥

શિર ધરિ ગુરુ આયસુ અનુસરહુ । પ્રજા પાલિ પુરજન દુલ દરહુ ॥ ૩ ॥

ગુરુકે વચન સચિવ અભિનંદન । સુનત ભરત હિય હિત જનુ વંદન ॥

સુની વહોરિ માતુ વર વાની । શીલ સનેહ સરલ રસ સાની ॥ ૪ ॥

કૌશલ્યાએ પણ ધીરજ ધરીને કહ્યું કે, " ગુરુની આજ્ઞા પવિત્ર છે, તથા ન્યાય-યુક્ત છે, માટે તેને હિતરૂપ માનીને સ્વીકારી લ્યો અને કાળની ગતિને જાણીને બેઠાને ત્યાગ કરો. ॥ ૧ ॥ હે પુત્ર ! રામ વનમાં છે, રાજા સ્વર્ગમાં પધાર્યા છે, અને તમે આ પ્રમાણે ગભરાઓ છો. હે ભરતજી ! હવે પરિજનને, પ્રભુને, મંત્રીઓને અને સઘળી માતાઓનો આશ્રયરૂપ તમે જ છો. ॥ ૨ ॥ દેવનાં પ્રતિકૂલપણ્યને અને કાળના કઠણ-પણ્યને જોઈ ધીરજ ધરો. હે પુત્ર ! વારી જાઉં. ગુરુની આજ્ઞાને માથે ચઢાવીને તેને જ અનુસરો અને પ્રભુનું પાલન કરીને પુરવાસીઓનાં દુઃખોને દાળો. " ॥ ૩ ॥ બીજાઓને

૧ મંત્રીઓએ ભરતજીના મનનો મર્મ જાણ્યો ન હતો, તેથી તેઓએ પિતા તરફથી કહ્યું કહ્યું, નહીં પણ વસિષ્ઠ મુનિની વાતને જ પ્રુષ્ટિ આપી.

તો હૃદયમાં ચંદનના લેપનની પેઠે શીતળ લાગે એવાં યુરુનાં વચનોને, તથા મંત્રી લોકોનાં અભિવંદનોને સાંભળી તથા સરલ અને જાણુ સ્નેહરૂપી રસમાં ભીંભવેલી હોય એવી માતાજીની ઉત્તમ વાણી સાંભળીને ભરતજી તો વ્યાકુલ થઈ ગયા. ॥ ૪ ॥

છં૦—સાની સરલ રસ માતૃ વાણી સુનિ ભરત વ્યાકુલ ભયે ॥

લોચન સરોરુ શ્રવણ સીંચત વિરહ ડર અંકુર નયે ॥

સો દશા દેશ્વત સમય તેહિ વિસરિ સર્વહિ મુદિ દેહકી ॥

તુલસી સરાહત સકલ સાદર સીમ સહજ સનેહકી ॥ ૮ ॥

માતાજીની સરલ અને સ્નેહથી ભરેલી વાણી સાંભળીને ભરતજી વ્યાકુલ થયા અને નેત્રોમાંથી ઝરવા લાગેલાં જળોથી જાણુ હૃદયમાં જામેલા વિરહના નવા અંકુરને સેચન આપતા હોય એવા જણાવા લાગ્યા. ભરતજીની આવી દશા જોઈને તે સમયમાં સર્વે લોકો પોતાના દેહનું ભાન પણ ભૂલી ગયાં અને આદરથી ભરતજીના, પરાકાષ્ટારૂપ સ્વભાવિક સ્નેહનાં વખાણ કરવા લાગ્યાં. ॥ ૮ ॥

સો૦—ભરત કમલ કર જોરિ, ધર્મ ધુરંધર ધીર ધરિ ॥

વચન અમિય જનુ બોરિ, દેત ઉચિત ઉત્તર સર્વહિ ॥ ૭ ॥

પછી ધર્મધુરંધર ભરતજીએ ધીરજ ધરી, સર્વની સામે હસ્તક્રમણ બેઠી, જાણુ અમૃતમાં જોળેલાં હોય એવાં વચનોથી સર્વને નીચે પ્રમાણે યોગ્ય ઉત્તર આપ્યો. ॥૭॥

ચૌ૦—મોહિ ઉપદેશ દીન્હ ગુરુ નીકા । પ્રજા સચિવ સંમત સર્વહીકા ॥

માતૃ ઉચિતપુનિન આયસુ દીન્હા । અવાશિ શીશ ધરિ ચાહૌં કીન્હા ॥ ૧ ॥

ગુરુ પિતૃ માતૃ સ્વામિ હિતવાની । સુનિ મન મુદિત કરિય મલ જાની ॥

ઉચિતકિ અનુચિત કિયે વિચાર । ધર્મ જાય શિર પાતક માર ॥ ૨ ॥

તુમ તૌ દૈદુ સરલ સિખ સોઈ । જો આચરત મોર હિત હોઈ ॥

યથપિ યહ સમુજ્જત હૌ નીકે । તદપિ હોત પરિતોષ ન જીકે ॥ ૩ ॥

અવ તુમ વિનય મોરિ સુનિલેહુ । મોહિ અનુહરત સિલાવન દેહુ ॥

ઉત્તર દેહુ ક્ષમવ અપરાધુ । દુઃખિત દોષ ગુણ ગણિ ન સાધુ ॥ ૪ ॥

અને યુરુએ બહુ સારો ઉપદેશ આપ્યો અને વળી તેમાં પ્રજાની તથા મંત્રીઓની સંમતિ છે. વળી માતાજીએ પણ યોગ્ય આજ્ઞા આપી કે, જેને હું અવશ્ય માથે ચઢાવવાની જ ઇચ્છા રાખું. ॥ ૧ ॥ યુરુ, પિતા, માતા અને સ્વામી એઓની હિતકારી વાણી સાંભળી, તેને યોગ્ય જ ધારી, આનંદ ભરેલાં મનથી તે પ્રમાણે કરવું જ જોઈએ. જે એઓની આજ્ઞામાં યોગ્ય અયોગ્યનો વિચાર કરવામાં આવે, તો ધર્મ જાય અને માથે મોઢું પાપ ચોટે ॥ ૨ ॥ તમે તો એવી સરલ શીખામણ આપો છો કે, જે પ્રમાણે કરવાથી માઈ હિત થાય. આ વાત જો કે, હું સારી પેઠે સમજું છું તોપણ મારા જીવને

૧ સર્વવર્માનપરિત્યગ્ય માતૃકે શરણં વ્રજ એ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાનાં વાક્ય પ્રમાણે ભરતજી પિતાની, માતાની તથા યુરુ વગેરેની આજ્ઞા પાળવારૂપ ધર્મેનું ઉલ્લંઘન કરીને રામચંદ્રજીને અરજીગત થવા ઇચ્છે છે.

સંતોષ થતો નથી. ॥ ૩ ॥ હવે તમે મારી વિનંતિ સાંભળી લ્યો અને પછી મને છાને
એવી શીખામણ આપો. હું ઉત્તર આપું છું, તેની ક્ષમા કરજો. કેમ કે, સજ્જનો દુઃખી
માણસોના ગુણ દોષોને ગણતા નથી. ॥ ૪ ॥

દો-પિતૃ સુર પુર સિય રામ વન, કરન કહહુ મોહિં રાજ ॥

ચહિતે જાનહુ મોર હિત, કૈ આપન બઢ કાજ ॥ ૧૮૬ ॥

અમારા પિતા સ્વર્ગ લોકમાં ગયા છે. સીતા તથા રામ વનમાં ગયાં છે અને આપ
લોકો અને રાજ્ય કરવાનું કહેા છે, તો તેમાં આપ લોકોએ માફ હિત ધાર્યું છે ? કે
કોઈ આપ લોકોનું મોટું કાર્ય સિદ્ધ થવાનું ધાર્યું છે ? ॥ ૧૮૬ ॥

ચૌ-હિત હમાર સિય પતિ સેવકાઈ । સો હહિ લીનહ માતૃ કુટિલાઈ ॥

મૈં અનુમાન દીલ જગ માહીં । આન ઉપાય મોર હિત નાહીં ॥ ૧ ॥

શોક સમાજ રાજ કેહિ લેલે । લષણ રામ સિય પદ વિનુ દેલે ॥

વાદિ વસન વિનુ ભૂષણ મારુ । વાદિ વિરતિ વિનુ બ્રહ્મ વિચારુ ॥ ૨ ॥

સરુજ શરીર વાદિ બહુ મોગા । વિનુ હરિ ભક્તિ વાદિ જપયોગા ॥

જાય જીવ વિનુ દેહ સુહાઈ । વાદિ મોરિ સવ વિનુ રણુરાઈ ॥ ૩ ॥

જાહું રામ પહૈં આયસુ દેહુ । એક હિ અંક મોર હિત યેહુ ॥

મોહિં તૃપ કરિ આપન હિત ચહહુ । સો સનેહ જડતા વશ કહહુ ॥ ૪ ॥

માફ હિત તો એ જ છે, રામચંદ્રજીની સેવા કરવી. પરંતુ એ હિત મારી માતાની
કુટિલતાએ હરી લીધું છે. મેં અનુમાન કરીને નિશ્ચય કરી લીધો છે કે, જગતમાં રામ-
ચંદ્રજીની સેવા વિના ખીજો કોઈ પણ મારા હિતનો ઉપાય નથી. ॥ ૧ ॥ રામ, સીતા
અને લક્ષ્મણ, એઓનાં ચરણોનાં દર્શન વિના રાજ્ય કે જે શોકના જ સમાજરૂપ છે,
તે શા હિસાબમાં છે ? જેમ વએ વિના ભૂષણોનો સમૂહ વૃથા છે, વૈરાગ્ય વિના બ્રહ્મ-
વિચાર વૃથા છે, ॥ ૨ ॥ શરીરનાં આરોગ્યપણું વિના બહુ ભોગો વૃથા છે, હરિની ભક્તિ
વિના જપ તથા યોગ વૃથા છે. અને જીવ વિના સુંદર શરીર પણ વૃથા છે, તેમ રામ
વિના માફ સઘળું વૃથા છે. ॥ ૩ ॥ હું રામની પાસે જાઉં. મને આશા આપો. રામની
પાસે જવું એજ એક આંકડે (આટાએ) માફ કલ્યાણ છે. આપ લોકો પોતાના કાંઈ
હિતની ઇચ્છા રાખીને મને રાજ થવાનું કહેતા હો તો, એ આપ લોકોનું કહેવું મારા
ઉપરના સ્નેહથી થતી ભૂલને લીધે જ છે. ॥ ૪ ॥

દો-કૈકેયી સુત કુટિલ મતિ, રામ વિમુલ્લ ગત લાજ ॥

તુમ ચાહત સુલ્લ મોહ વશ, મોસે અધમકે રાજ ॥ ૧૮૭ ॥

હું કૈકેયીનો પુત્ર, કુટિલ બુદ્ધિવાળો, રામથી વિમુખ અને લાજવગરનો છું,
માટે મારા જેવા અધમનો રાજ્ય સોંપવાથી આપ લોકો કાંઈ સુખની ઇચ્છા રાખતા
હો તો તે ઇચ્છા કેવળ ભૂલથી જ થાય છે. ॥ ૧૮૭ ॥

ચૌ૦-કહૈં સાંચ સબ સુનિ પતિયાહુ । વાહિય ધર્મ શીલ નર નાહુ ॥
 મોહિ રાજ્ય હટિ દેહહુ જબહીં । રસા રસાતલ જાહિ તવહીં ॥ ૧ ॥
 મો સમાન કો પાપ નિવાસી । જેહિ લગિ સીય રાહ વનવાસી ॥
 રાય રામ કહૈં કાનન દીન્હા । વિરહુત ગમન અમરપુર કીન્હા ॥ ૨ ॥
 મૈ શટ શટ અબ અનરથકર હેતુ । બૈઠિ જાત સબ સુનહુ સચેતુ ॥
 વિનુ રઘુવીર વિલોકિય વાસુ । રયે પ્રાણ સહિ જગ ઉપહાસુ ॥ ૩ ॥
 રામ પુનીત વિષય રસ રુલે । હોલુપ મૂપ મોગકે મૂંલે ॥
 કહૈં લગિ કહૈં હૃદય કઠિનાઈ । નિદરિ કુલિશ જેહિ લહી બઢાઈ ॥ ૪ ॥

હું સર્વે સાચું કહું છું. તે સર્વે તમે ખરેખરે માનજો. રાજા તો ધર્માત્મા જોઈએ.
 મને જો હઠથી રજ્ય આપશે તો તે સમયે જ પૃથ્વી રસાતલમાં જતી રહેશે. ॥ ૧ ॥
 મારા જેવો બીજો કેાણ પાપાત્મા છે, કે જેને વાસ્તે સીતા અને રામ, વનવાસી થયાં
 છે. રાજાએ, રામને વનવાસ દીધો તથા રામનો વિયોગ થતાં જ સ્વર્ગવાસ કર્યો. ॥ ૨ ॥
 અને હું કે જે સઘળા અનર્થના કારણરૂપ છું, તે અહીં બેઠો બેઠો સાવધાનીથી સઘળી
 વાતો સાંભળ્યા કરું છું, માટે કેવો નિર્લજ્જ છું ! આ રામના નિવાસને રામ વગરનો
 બેતાં છતાં, મારા પ્રાણ રહે છે, એ ખરેખર જગતમાં થતા ઉપહાસનું સહન કરીને જ
 રહે છે. જગતમાં ઉપહાસ થતો હશે કે, ॥ ૩ ॥ ‘ ભરતના લંપટ પ્રાણે રામરૂપી પવીત્ર
 વિષયના રસમાં અરુચિવાળા છે, અને રાજકીય ભોગોના ભૂખ્યા છે. ’ હું મારા હૃદયનું
 કંઠણપણું કયાંસુધી કહું ! કે જે હૃદયે કંઠણપણામાં વળનો પણ તિરસ્કાર કરી, શ્રેષ્ઠતા
 મેળવી છે. ॥ ૪ ॥

દો૦-કારણ તે કારજ કઠિન, હોઈ દોષ નહિ મોર ॥

કુલિશ અસ્થિતેં ઉપલતે, હોહ કરાલ કઠોર ॥ ૧૮૮ ॥

કારણમાં જેટલું કંઠણપણું હોય તે કરતાં કાર્યમાં વધારે કંઠણપણું હોય, એ સ્વાભા-
 વિક જ છે. એમાં મારો કશો દોષ નથી. (કેકેયીના કરતાં મારામાં કંઠણપણું વધારે
 હોતું જ જોઈએ.) બુલો કે અસ્થિઓથી ઉત્પન્ન થયેલું વજ્ર અસ્થિઓથી વધારે કંઠણ
 છે અને પથ્થરોથી ઉત્પન્ન થયેલું વિકરાલ લોહોડું પથ્થરોથી વધારે કઠોર છે. ॥ ૧૮૮ ॥

ચૌ૦-કૈકેયી ભવ તનુ અનુરાગે । પામર પ્રાણ અઘાય અમાગે ॥

જો મિય વરહ પ્રાણ મિય લાગે । દેલ્લબ સુનબ વહુત અબ આગે ॥ ૧ ॥

લષણ રામ સિય કહૈં વન દીન્હા । પઠઈ અમરપુર પતિ હિત કીન્હા ॥

હીન્હ વિધવપન અપયશ આપૂ । દીન્હેઝ પ્રજાહિ શોક સંતાપૂ ॥ ૨ ॥

મોહિ દીન્હ મુલ મુયશ મુરાજુ । કીન્હ કૈકેયી સબકર કાજુ ॥

હિ પર મોર કહા અબ નીકા । તેહિ પર દેન કહહુ તુપ ટીકા ॥ ૩ ॥

કૈકેયિ જટર જનિમ જગ માર્હી । યહ મોહિ કહૈં કહ્યુ અનુચિત નાર્હી ॥

મોર વાત સબ વિધિહિ બનાઈ । પ્રજા પાંચ કત કરહુ સહાઈ ॥ ૪ ॥

મારા પામર પ્રાણો કૈકેયીથી ઉત્પન્ન થયેલા આ શરીરમાં પ્રેમ ધરી બેઠા છે, માટે ખરેખર અભાગ્યથી જ ભરપૂર છે. આ પ્રાણોને જે જગત્પ્રિય રામચંદ્રજીનો વિરહ પ્યારો લાગ્યો તો હવે એઓ આગળ જતાં, ઘણું દેખશે અને ઘણું સાંભળશે. ॥ ૧ ॥ રામ, લક્ષ્મણ તથા સીતા, એઓને વનવાસ દીધો, પતિને સ્વર્ગપુરમાં મોકલીને પતિનું હિત કર્યું, પોતે વિધવાપણને તથા અપયશને ગ્રહણ કર્યો, પ્રજાને શોક તથા સંતાપ આપ્યો ॥ ૨ ॥ અને મને આણું સુખ, આવો સુયશ તથા આણું સુરાન્ય આપ્યું. તો આ રીતે કૈકેયીએ માફ સઘળું કામ કરી આપ્યું છે. હવે આ ઉપરાંત કયું કલ્યાણ કરવું અવશેષ રહ્યું છે? આટલાં બધાં કલ્યાણ ઉપરાંત વળી આપ લોકો મને રાજ્યતિલક દેવાનું કહો છો. મારાં ભાણ્યોદયની શી વાત કરે? ॥ ૩ ॥ હું જગતમાં કૈકેયીના ઉદરથી જન્મ્યો છું, માટે મને આ કોઈ પણ કલંક અયોગ્ય નથી. વિધાતાએ મારે વાસ્તે સમગ્ર બનાવી દીધું છે, તો હવે તમે પ્રજા પંચ શા માટે મારી સહાયતા કરવાનો પરિશ્રમ કરો છો બાકી શું રહ્યું છે? ॥ ૪ ॥

દો-ગ્રહ ગ્રહીત પુનિ વાત વશ, તેહિ પર વીંછી માર ॥

તાહિ પિયાર્હ વારુણી, કહહુ કવન ઉપચાર ॥ ૧૮૯ ॥

એક તો એડ વળગ્યું હોય, તેમાં વળી સન્નિપાત થયો હોય, તેમાં વળી વાંછી કરાયો હોય અને તે ઉપરાંત વળી મધ પીવરાવવામાં આવે તો પછી બચવાનો કયો ઉપાય રહે? તે કહો ॥ ૧૮૯ ॥

ચૌ-કૈકેયિ મુઅન યોગ જગ જોઈ । ચતુર વિરંચિ દીનહ મોહિ સોઈ ॥

દશરથ તનય રામ લહુ માર્હી । દીનહ મોહિ વિધિ વાદિ બઢાર્હી ॥ ૧ ॥

તુમ સબ કહહુ કઢાવન ટીકા । રાય રાજ સ્વહી કહૈં નીકા ॥

ઉતર દેહું કેહિ વિધિ કેહિ કેહી । કહહુ સુલેન યથારુચિ જેહી ॥ ૨ ॥

મોહિ કુમાતુ સમેત વિહાર્હી । યહો કાંહિ દિકો કીનહ મહાર્હી ॥

મોહિ વિતુ કો સચરાચર માર્હી । જેહિ સિય રામ પ્રાણ મિય નાર્હી ॥ ૩ ॥

પરમ હાનિ સબ કહ બઢ લાહુ । અદિન મોર નહિ દૂષણ કાહુ ॥

સંશય શીલ પ્રેમ વશ અહહુ । સર્વે ઉચિત સબ જો કહ્યુ કહહુ ॥ ૪ ॥

જગતમાં કૈકેયીના દીકરાને જે આપણું બેઠ્યો, તે જ ચતુર વિધાતાએ મને આપ્યું છે. પરંતુ મને દશરથના પુત્રપણાંની અને રામના નહાના કાષ્ઠપણાંની જે ઓટાઈ વિધાતાએ આપી છે, તે વ્યર્થ જ આપી છે. ॥ ૧ ॥ તમે સર્વ લોકો મને રાજ્યતિલક કરાવવાનું કહો છો એ સાંભળ્યું તેમ રાજા કહેવાનું તથા રાજ્યાદીપર બેસવું સર્વને માફ લાગે, એ સ્વાભાવિક જ મનાય એવું છે, માટે હું કોને કોને કહ કહ રીતે ઉત્તર આપું?

૧ કૈકેયીના ઉદરથી જન્મ થવારૂપી એડ વળગ્યું છે, પિતાનાં મરણરૂપી સન્નિપાત થયો છે, રામના વનવાસરૂપી વીંછી કરાયો છે, અને તે ઉપરાંત વળી આ રાજ્યરૂપી મધ પીવરાવવા માગ્યો છે માટે હવે મારે બચવાનો એક ઉપાય નથી.

જેની જેની જેવી જેવી રુચિ હોય, તે તે લોકો, તેવી તેવી રુચિ પ્રમાણે સુખથી કહો ॥ ૨ ॥ મને અને મારી દુષ્ટ માતાને બાદ કરીને કહો કે, 'કોઈએ કહી પણ આવી બહાઈ કરી છે !' સચરાચર જગતમાં મારા સિવાય બીજો કોણ હોય ? કે જેને સીતા અને રામ પ્રાણ સમાન પ્રિય ન હોય ? જેથી મને મોટી હાનિ થાય છે, તે જ (રાજ્ય) તમો સર્વને મોટા લાભરૂપ દેખાય છે^૧. એ માફ દુર્દેવ જ છે. એમાં બીજા કોઈને હોષ દેવાય એવું નથી. (ભરતને રામ ઉપર ખરો પ્રેમ હશે કે નહીં ?) એવી રીતના સંશયને અને મારી ઉપરના સ્વાભાવિક પ્રેમને વશ છે, તેથી તમો સર્વે જે કાંઈ કહો છો તે સઘળું યોગ્ય જ છે. ॥ ૪ ॥

દ્વો-રામ માતૃ સ્મૃતિ સરલ ચિત્ત, મોપર પ્રેમ વિશેલી ॥

કહાંઈ સ્વભાવ સનેહ વશ, મોરિ દીનતા દેવી ॥ ૧૯૦ ॥

રામનાં માતાજી કૌશલ્યા અત્યંત સરલ સ્વભાવવાળાં છે અને મારાપર વિશેષ પ્રેમ ધરાવે છે, તેથી સ્વાભાવિક રીતે જ વશ થઈને તથા મારી દીનતા જોઈને, તે પણ જે કાંઈ કહે છે, તે સઘળું યોગ્ય જ છે. ॥ ૧૯૦ ॥

ત્રૌ-ગુરુ વિવેક સાગર જગ જાના । જિનહિં વિષ્ણુ કરં વદર સમાના ॥

મોકહં તિલક સાજ સજિ સોજ । ભાવિધિ વિમુક્ત વિમુક્ત સવ કોજ ॥૧॥

પરિહરિ રામ સીય જગમાર્હી । કો નહિં કહાંઈ મોર મત નાર્હી ॥

સો મેં મુનવ સહવ મુસ્ત માની । અંતહુ કીચ તહાં જહાં પાની ॥ ૨ ॥

હર ન મોહિં જગ કહૈકિ પોચૂ । પરલોકહુ કર નાહિં ન શોચૂ ॥

એકે વઢ ડર દૂસહ દવારી । મોહિં લગિમે સિય રામ દુખારી ॥ ૩ ॥

જીવન લાહુ લખણ મલ પાવા । સવ તજિ રામ ચરણ મન લાવા ॥

મોર જન્મ રઘુવર વન લાગી । ક્ષૂંઠ કાહ પછિતાઝે અમાગી ॥ ૪ ॥

પરંતુ શુરુ વસિષ્ઠ મુનિ કે જે જગપ્રસિદ્ધ રીતે વિવેકના સાગરરૂપ છે અને જેને સઘળું જગત્ (ભૂત, ભવિષ્ય તથા વર્તમાન) હાથમાં રહેલાં ધોરની પેઠે સર્વ અંશે પ્રત્યક્ષ છે, તે પણ મારે સાફ રાજ્યતિલકના સાજ સજવાનું ચાહે છે, એ આશ્ચર્ય છે. જેને દૈવ વિમુખ હોય તેને સર્વ કોઈ વિમુખ થાય, એ સ્વાભાવિક જ છે. ॥ ૧ ॥ જગતમાં કેવળ, રામ અને સીતા, એઓ વિના બીજું કોણ માણસ નહીં કહે કે, “કેકેથીએ ઉઠાવેલી ખટપટમાં ભરતની સંમતિ નથી ?” સર્વે માણસોનું એ બોલવું મારે શાંતિ રાખીને સાંભળવું અને સહન કરવું જ. કેમ કે, જ્યાં પાણી હોય ત્યાં અંતે કાદવ થાય જ. (મારા સંબંધથી ખટપટ ઉઠી છે તેથી મારી અપકીર્તિ થવી જોઈએ.) ॥ ૨ ॥ જગત્ મને ખરાબ કહેશે, તેથી પણ હું બીતો નથી અને માફ પરલોકમાં અકલ્યાણ થશે, તેને પણ મને શોક નથી, પરંતુ મારા હૃદયમાં એક દુઃસહ દાવાસિ સળગ્યા કરે છે, તે એ છે

૧ રામના વનવાસથી મને એકને હાનિ થઈ છે. બાકી દેવતા વગેરે સર્વ જગતને તો રાવણ વધાઈથી મોટો લાભ થવાનો છે, એવું ભવિષ્યનું સૂચન પણ આ વચનમાંથી નીકળે છે.

કે, 'મારે માટે સીતા અને રામ દુઃખી થયાં છે.' ॥ ૩ ॥ જીવનનો લાભ તો એક લક્ષ્મણજીએ જ સારી રીતે મેળવ્યો, કે જેણે સર્વને છોડી દઈને રામના ચરણમાં જ વિચ્છ લગાવી દીધું. મારે જન્મ તો રામને વનવાસ કેવાને વાસ્તેજ થયો હશે, માટે હું અભાગિયો શા માટે જીકો પસ્તાવો કર્યાં કરું છું. ॥ ૪ ॥

દો—આપનિ દારુણ દીનતા, સઘર્ષિ કહોં સમુદાય ॥

દેસે વિન રઘુવીર પદ, જિયકી જરનિ ન જાય ॥ ૧૧૧ ॥

હવે હું મારી દારુણ દીનતા સર્વને સમજાવીને કહું છું કે, રામચંદ્રજીનાં ચરણા-રવિન્દનાં દર્શન કર્યાં વિના મારા જીવની બળતરા મટે એમ નથી. ॥ ૧૬૧ ॥

ચૌ—આન ઉપાય મોહિં નહિં સૂઝા । કો જિયકી રઘુવર વિન વૂઝા ॥

પ્રકર્ષિ આંક યહૈં મનમાંહીં । પ્રાતકાલ ચલિહોં પ્રમુ પાહીં ॥ ૧ ॥

યદ્યપિ મૈં અનમલ અપરાધી । મૈં મોહિં કારણ સકલ ઉપાધી ॥

તદપિ શરણ સન્મુલ્લ મોહિં દેસી । ક્ષમિ સઘ કરિ હૈંહિં કૃપા વિશેસી ॥ ૨ ॥

શીલ સકુચિ સુઠિ સરલ સ્વભાજ । કૃપા સનેહ સદન રઘુરાજ ॥

અરિ હુક અનમલ કીન્દ ન રામુ । મૈં શિશુ સેવક યદ્યપિ વામુ ॥ ૩ ॥

તુલ્લપૈ પાંચ મોર મલ માની । આયસુ આશિલ્લ દેહુ સુવાની ॥

જેહિ સુનિ વિનય મોહિં જનજાની । આવહિં બહુરિ રામ રજધાની ॥ ૪ ॥

મને મારા જીવની બળતરા ટાળવાનો બીજો કોઈ પણ ઉપાય સૂઝતો નથી. રામ-ચંદ્રજી વિના મારા જીવની બળતરા બીજા કોઈથી પણ બાણી શકાય એવી નથી. હવે તો મારા મનમાં એક જ નિશ્ચય આવ્યો છે, તે એ કે, 'રામની પાસે જવાને સારૂ પ્રભા-તમાં જ અહીંથી ચાલીશ.' ॥ ૧ ॥ જો કે હું દુષ્ટ છું, અપરાધી છું અને આ સઘળી ઉપાધિ મારે માટે જ થઈ છે, તોપણ રામચંદ્રજી મને શરણ આવેલો જોઈ, સર્વ વાતની ક્ષમા કરીને મારાપર વિશેષ કૃપા કરશે. ॥ ૨ ॥ રામચંદ્રજી સ્વાભાવિક સંકોચવાળા, અત્યંત સરલ સ્વભાવવાળા અને કૃપા તથા સ્નેહના ઘરડપ છે, તેથી જો કે હું બાળક સેવક વિરુદ્ધ છું, તોપણ મારા ઉપર કૃપા તથા સ્નેહ કર્યાવગર રહેશે નહીં. ॥ ૩ ॥ રામે કોઈ શત્રુનું પણ હુંડું કર્યું નથી. તમો પ્રભાપંથ લોકો પણ મને સારૂ લગાડવા વાસ્તે સારી વાણીથી આજ્ઞા તથા આશિર્વાદ આપો કે જેથી રામ મારી વિનવી સાંભળીને તથા મને પોતાને દાસ જાણીને પાછા રાજધાનીમાં આવે. ॥ ૪ ॥

દો—યદ્યપિ જન્મ ક્રમાતુ તે, મૈં શઠ સદા સદોષ ॥

આપન જાનિ ન ત્યાગિ હૈં, મોહિં રઘુવીર મરોસ ॥ ૧૧૨ ॥

જો કે મારે જન્મ દુષ્ટ માતાથી થયો છે, અને હું પણ સર્વદા શઠ તથા દોષોવાળો છું, તોપણ મને પોતાનો જાણીને નહીં છોડી દે, એવો મને રામચંદ્રજીનો ભરોસો છે. ॥ ૧૬૨ ॥

જૌ૦—ભરત વચન સઘ કહૈં મિયલાગે । રામ સનેહ સુધા જન્ન પાગે ॥
 લોગ વિયોગ વિષમ દુઃખ દાગે । મંત્ર સજીવ સુનત જન્ન જાગે ॥ ૧ ॥
 માતુ સચિવ શુરુ પુર નર નારી । સકલ સનેહ વિકલ ભયે ભારી ॥
 ભરતહિ કહાંઈ સરાહિં સરાહીં । રામ પ્રેમ મૂરતિ તનુ આહીં ॥ ૨ ॥
 તાત ભરત અસ કાહિ ન કહહુ । પ્રાણ સમાન રામ મિય અહહુ ॥
 જો પામર અપની જડતાઈ । તુમહિં સુગાઈ ગાતુ કુટિલાઈ ॥ ૩ ॥
 સો શઠ કોટિક પુરુષ સમેતા । વસહિં કલ્પ શાત નરક નિકેતા ॥
 અહિ અઘ અવગુણ મણિ નહિ ગહઈ । હરૈ ગરલ દુઃખ દારિદ્ર દહઈ ॥ ૪ ॥

જાણે રામચન્દ્રજીના સ્નેહરૂપી અમૃતમાં બીજાવેલાં હોય એવાં ભરતજીનાં વચનનાં સર્વ લોકોને પ્રીતિ લાગ્યાં. રામના વયોગરૂપી વિષમ દુઃખથી દગ્ધ થયેલાં સર્વે માણસો જાણે ભરતજીની વાણીરૂપી સજીવન મંત્રથી પાછી ચેતના પામ્યાં હોય એવાં જણાવા લાગ્યાં. ॥ ૧ ॥ માતાઓ, મંત્રીઓ, ગુરુઓ અને શહેરનાં સર્વે સ્ત્રી પુરુષો, સ્નેહથી અત્યંત વ્યાકુલ થયાં અને ભરતજીની પ્રશંસા કરી કરીને કહેવા લાગ્યાં કે, ‘ભરતજી તો કેવળ રામના પ્રેમની જ મૂર્તિ છે.’ સર્વે લોકોએ ભરતજીને કહ્યું કે, ॥ ૨ ॥ “હે તાત ! હે ભરતજી ! તમે આતું કેમ ન કહો ? આતું બોલતું તમને ઘટે જ છે. કેમ કે, તમે રામને પ્રાણ સમાન પ્રિય છે. જે પામર અને શઠ લોકો પોતાની મૂર્ખતાને લીધે, તમારી માતાની કુટિલતામાં કાંઈ પણ તમારો હાથ છે, એમ કહેશે. ॥૩॥ તેઓ પોતાની સો પહેડીઓ સહિત સો કલ્પપર્યંત નરકમાં નિવાસ કરશે જો કે મણિને સર્પનેા સંબંધ હોય છે, તો પણ મણિ સર્પનાં પાપોતું કે દુર્યોણાનું ગ્રહણ નહીં કરતાં ઉલટો એરતું હરણ કરે છે અને લોકોનાં દુઃખોને તથા દારિદ્ર્યને બાળી નાખે છે, તેમ તમે કેકેથીના સંબંધવાળા છતાં પણ, તેનાં પાપોતું તથા દુર્યોણાનું ગ્રહણ નહીં કરતાં ઉલટા સર્વ જનના સંતાપને હરવા તથા દુઃખોને અને રામવિરહરૂપી દારિદ્ર્યને બાળી નાખવા તૈયાર થયા છે, ॥ ૪ ॥

દૌ૦—અવાશિ ચલિય વન રામ પહૈં, ભરત મંત્ર બલ કનિહ ॥

શોક સિંધુ વૂડત સઘાહિ, તુમ અવલમ્બન દીનહ ॥ ૧૯૩ ॥

હે ભરતજી ! અવશ્ય રામની પાસે વનમાં ચાલો. તમે આ વિચાર બહુ સારો કર્યો છે અને આ વિચારથી, શોકરૂપી સમુદ્રમાં ડુગતાં સર્વ લોકોને આધાર (ટેકો) આપ્યો છે. ” ॥ ૧૯૩ ॥

જૌ૦—બા સઘકે મન મોદ ન થોરા । જન્ન ઘન ધુનિ સુનિ ચાતક મોરા ॥
 ચલવ પ્રાત સુનિ નિરણય નીકે । ભરત પ્રાણ મિય ભયે સઘહીકે ॥ ૧ ॥
 મુનિહિ વંદિ ભરતહિ શિરનાઈ । ચલે સકલ ઘર વિદા કરાઈ ॥
 ધન્ય ભરત જીવન જગમાહીં । શીલ સનેહ સરાહત જાહીં ॥ ૨ ॥
 કહાંઈ પરસ્પર ભા વડ કાજૂ । સકલ ચલનકર સાજાહિં સાજૂ ॥
 જેહિ રાસહિં ઘર રહુ રસવારી । સો જાને જન્ન ગર્દન મારી ॥ ૩ ॥

કોણ કહ રહન કહિય નહિં કાહુ । કો ન ચૈહ જગજીવન લાહુ ॥

કોહિ ન ભાવ લક્ષ્મણસિય રામુ । સવકો મિય હિય સદા સકામુ ॥ ૪ ॥

એમ શ્રેષ્ઠનો ધ્વની સાંભળવાથી બપૈયાઓના અને મોરોના મનમાં ધણો આનંદ થાય, તેમ ભરતજીનાં વચનો સાંભળવાથી સર્વ લોકોના મનમાં ધણો આનંદ થયો. પ્રાતઃકાલમાં જ પ્રયાણ કરવાનો ઉત્તમ નિશ્ચય સાંભળવાથી ભરતજી, સર્વ લોકોને પ્રાણસમાન પ્યારા લાગ્યા. ॥ ૧ ॥ સર્વે લોકો, સુનિઓને પ્રણામ કરી, ભરતજીને માથાં નમાવી, રબ લઈને, પોતપોતાના ઘર તરફ ચાલ્યાં અને જતાં જતાં, ‘જગતમાં ભરતજીનું જીવન ધન્ય છે.’ એમ બોલી બોલી તેમના શીલની અને રેનેહની પ્રશંસા કરવા લાગ્યાં. ॥ ૨ ॥ ‘આજ મોટું કામ થયું,’ એમ બોલતાં સર્વે લોકો પોતપોતાને ઘેર જઈને ચાલવાની સામગ્રીઓ સજવા લાગ્યાં. એ લોકો, કે જેઓને ઘરનું રક્ષણ કરવા વાસ્તે અયોધ્યામાં રહેવાનું કહેવા લાગ્યા. તેઓ જાણે ગર્દન મરાતા હોય એવું દુઃખ માનવા લાગ્યા. ॥ ૩ ॥ કેટલાએક ભલા લોકો બોલવા લાગ્યા કે, “કોઈને પણ ઘેર રહેવાનું કહેા માં. કેમકે જગતમાં જીવનનો લાભ મેળવવાની કોને તૃષ્ણા ન હોય ? લક્ષ્મણ, રામ અને સીતા કોને પ્રિય ન હોય ? એઓ સર્વને પ્રિય છે. માટે એઓનાં દર્શનની સર્વદા સર્વના હૃદયમાં ઈચ્છા હોય જ.” ॥ ૪ ॥

દો—જરો જરો સુસમ્પતિ સદન સુખ, સુહૃદય માતુ પિતુ ભાય ॥

સન્મુલ્લ હોત જો રામ પદ, કરૈ ન સહજ સહાય ॥ ૧૯૪ ॥

કેટલાંએક બોલવા લાગ્યા કે, “તે ઉત્તમ સંપત્તિ, ઘર, સુખ, સંબંધીઓ, માતા પિતા અને ભાઈઓ, બળી જાઓ, કે જેઓ, રામના ચરણાવિહની સન્મુખ થવામાં સ્વાભાવિક સહાયતા ન કરે.” ॥ ૧૯૪ ॥

ચૌ—ઘર ઘર વાહન સાજહિં નાના । હર્ષત હૃદય પ્રભાત પયાના ॥

ભરત જાય ઘર કીન્હ વિચાર । નગર વાજિ ગજ ભવન મંદાર ॥ ૧ ॥

સમ્પતિ સવ રઘુપતિકી આહી । જો વિતુ યતન ચલોં તજિ તાહી ॥

તૌ પરિણામ ન મોરિ ખલાઈ । આપ શિરોમણિ સ્વામી દુહાઈ ॥ ૨ ॥

કરહિ સ્વામી હિત સેવક સોઈ । દૂષણ કોટિ દેઈ કિન કોઈ ॥

અસ વિચારિ મુચિ સેવક બોલે । જો સ્વપ્નેહુ નિજ ધર્મ ન હોલે ॥ ૩ ॥

કહિ સવ ધર્મ મર્મ સવ માલા । જો જેહિ કાયક સો તહૈ રાલા ॥

કરિ સવ યતન રાલિ રલ્લવરે । રામ માતુ પહૈ ભરત સિધારે ॥ ૪ ॥

ઘેર ઘેર અનેક વાહનો સજા થવા લાગ્યાં. પ્રભાતમાં પ્રયાણ કરવાની ખબર મળવાથી, લોકોના હૃદયમાં આનંદ વર્તી રહ્યો. ભરતજીએ ઘરમાં જઈને વિચાર કર્યો કે, ॥ ૧ ॥ “નગર, ઘોડા, હાથીઓ, ઘરો અને ભંડારો જે કાંઈ છે, તે સઘળી રામજીની સંપત્તિ છે. માટે તેનાં રક્ષણનો યોગ્ય બંદોબસ્ત કર્યા વિના તેને છોડી દઈને આમ ને આમ ચાલ્યો જાઉં તો પરિણામે માઈ સાઈ ન થાય અને હું મારા શિરોમણી

૧ મૂલમાં વાપશિરોમણિ એવો પણ પાઠ છે તેનો અર્થ એ છે કે, હું પાપીઓનો શિરોમણિ ગણાઈશ.

રામચન્દ્રજીનો જ દ્રોહી કહેવાઈ. ॥ ૨ ॥ ખીબા લોકો કરોડો દૂધણા આપે, તેપણુ તે દૂધણાને નહીં ગણકારતાં જેથી સ્વામીનું હિત થાય, એવું કામ કરે, તે જ ખરા સેવક કહેવાય છે. ” આમ વિચારીને ભરતજીએ સ્વપ્નમાં પણુ સેવક ધર્મથી ચલિત નહીં થનારા કેટલાએક પવિત્ર સેવકોને બોલાવી, ॥ ૩ ॥ સેવા ધર્મનો ઉપદેશ કરી, પોતાના મનનો સઘળો અભિપ્રાય જણાવીને જેઓ જે જે કામને યોગ્ય હતા, તેઓને તે તે કામમાં રાખ્યા. સર્વ યત્નોથી તે તે કાર્યોના રક્ષકોને રાખવાનો ખંદોખસ્ત કરીને ભરતજી કોશલ્યાની પાસે ગયા. ॥ ૪ ॥

દો—આરત જનની જાનિ સબ, ભરત સનેહ સુજાન ॥

કહેડ વનાવન પાલકી, સુખદ સુખાસન યાન ॥ ૧૯૫ ॥

સનેહને સારી પેઠે બાણનારા ભરતજીએ સઘળી માતાઓને રામના વિયોગથી દુઃખિત થયેલી બાણીને તેઓને વાસ્તે સુખદાર્થી પાલખીઓ અને સુખપાલો વગેરે વાહનો સન્ન કરવાની આજ્ઞા કરી. ॥ ૧૯૫ ॥

ચૌ—ચક ચર્કઈ ઇવ પુર નારી । ચહત પ્રાત ડર આરત ભારી ॥

જગત સબ નિશિ ભયડ વિહાના । ભરત બુલાયે સચિવ સુજાના ॥ ૧ ॥

કહેડ લેહુ સબ તિલક સમાજૂ । વનહિ દેવ મુનિ રામહિ રાજૂ ॥

વેગિ ચલહુ મુનિ સચિવ જુહારે । તુરત તુરંગ રથ નાગ સૈવારે ॥ ૨ ॥

અરૂંધતી અરુ અગ્નિ સમાઝ । રથ ચઢિ ચલે પ્રથમ મુનિ રાઝ ॥

વિમ વૃંદ ચઢિ વાહન નાના । ચલે સકલ તપ તેજ નિધાના ॥ ૩ ॥

નગર લોગ સબ સજિસજિ યાના । ચિત્રકૂટકો કીન્હ પ્રયાના ॥

શિશિકા મુભગ ન જાય બચાની । ચઢિ ચઢિ ચલત મરે સબ રાની ॥ ૪ ॥

જેમ ચક્રવાકો અને ચક્રવાકીઓ, પરસ્પરના વિરહની મોટી પીડાને લીધે પ્રભાતની વાટ જીવે, તેમ શેહેરનાં નર નારીઓ, હૃદયમાં રામના વિરહની મોટી પીડાને લીધે પ્રભાતની રાહ બેવા લાગ્યાં સર્વે લોકોને ઉત્સાહથી આખી રાત બગતાં બગતાં પ્રભાત થઈ ગયું. ભરતજીએ, પ્રવીણ મંત્રીઓને બોલાવી આજ્ઞા કરી કે, ॥ ૧ ॥ “સઘળી રાજ્યતિલકની સામગ્રી સાથે લઈ લ્યો અને જલદી ચાલો. મુનિ મહારાજ વનમાં જ રામને રાજ્ય આપશે. ” ભરતજીની આજ્ઞા સાંભળી, જુહાર કરી, ત્યાંથી જઈને મંત્રીઓએ તુરત જ ઘોડાઓ, રથો અને હાથીઓ સન્ન કરાવ્યા. ॥ ૨ ॥ અરૂંધતીને અને અગ્નિહોત્રની સામગ્રીને સાથે લઈ વસિષ્ઠ મુનિ પ્રથમ રથમાં ચઢીને ચાલ્યા. તપના અને તેજના ભંડારરૂપ ખીબા સઘળા બ્રાહ્મણો પણુ જૂઠાં જૂઠાં વાહનોપર ચઢીને ચાલતા થયા. ॥ ૩ ॥ સઘળા શેહેરનાં લોકોએ પણુ વાહનોને સન્ન કરી, ચિત્રકૂટ તરફ પ્રયાણ કર્યું. સઘળી રાણીઓ પણુ જેઓનું વર્ણન કરી શકાય નહીં એવી સુંદર પાલખીઓમાં તથા સુખપાલોમાં ચઢી ચઢીને ચાલતી થઈ. ॥ ૪ ॥

દો—સૌંપિ નગર શુચિ સેવકન્હ, સાદર સવહિં ચલાય ॥

મુમિરિ રામ સિય ચરણ તબ, ચલે ભરત દોડ ભાય ॥ ૧૯૬ ॥

ભરતજી તથા શત્રુઘ્ન બન્ને ભાઈઓ, પવિત્ર સેવકોને અયોધ્યાના રક્ષણની બલામણુ કરી, સર્વે લોકોને પ્રેમપૂર્વક આલતાં કરી, પોતે પણ સીતાજીનાં તથા રામચન્દ્રજીનાં ચરણોનું સ્મરણ કરીને આલતા થયા. ॥ ૧૯૬ ॥

ચૌ-રામ દરશ વશ સર્વ નર નારી । જનુ કરિ કરિનિ ચલે તકિ વારી ॥

વન સિય રામ સમુક્ષિ મનમાર્હી । સાનુજ ભરત પયાદેહિ જાર્હી ॥ ૧ ॥

દેશિ સનેહ લોગ અનુરાગે । જતરિ ચલે હય ગય રથ ત્યાગે ॥

જાય સમીપ રાશિ નિજ ઢોલી । રામ માતુ મૃદુ વાળી ઢોલી ॥ ૨ ॥

તાત ચઢહુ રથ બલિ મહતારી । હોઈહિ મિય પરિવાર દુઝારી ॥

તુહારે ચલત ચલેહિ સર્વ લોગુ । સકલ શોક કૃશ નહિ મગ યોગુ ॥ ૩ ॥

શિર ધરિ વચન ચરણ શિર નાઈ । રથ ચઢિ ચલત મયે દોડ માર્હી ॥

તમસા પ્રથમ દિવસ કરિ વાસુ । દુસર ગોમતિ તીર નિવાસુ ॥ ૪ ॥

જેમ ગરમીના દિવસોમાં હાથીઓ અને હાથણીઓ જળની ઉત્કંઠાથી આવે, તેમ સર્વે નરનારીઓ રામનાં દર્શનની ઉત્કંઠાથી આલવા લાગ્યાં. ‘વનમાં સીતાજી અને રામચન્દ્રજી પગે પાળાં આવે છે,’ એમ સમજીને શત્રુઘ્ન સહિત ભરતજી પણ પાળા જ આલવા લાગ્યા. ॥ ૧ ॥ આ રનેહ બેઠને પ્રેમયુક્ત થયેલાં સર્વે માણસો પણ ઘોડાઓને, હાથીઓને તથા રથોને છોડી દઈ, તેઓ ઉપરથી ઉતરીને પાળાં જ આલવા લાગ્યાં. આ દશા બેઠ, રામનાં માતાજી પોતાના માહા રાજને ભરતજીના સમીપમાં ઉભો રખાવી, કામળ વાણી બોલ્યાં કે, ॥ ૨ ॥ “હે તાત ! હે ભરતજી ! રથમાં ચઢે. હું વારી બઠી. તમે પાછા આવો છો, તેથી પ્રિય પરિવાર દુઃખી થાય છે. તમે સવાર થઈને આવો તો સર્વે લોકો સવાર થઈને આવે. શોકથી હૃદય થઈ થયેલાં આ સર્વે માણસો, માર્ગમાં પગે પાળાં આલવાને લાયક નથી.” ॥ ૩ ॥ કૌશલ્યાજીનાં વચનોને માથે ચઢાવી, તેમનાં ચરણોમાં મસ્તક નમાવી બન્ને ભાઈઓ ત્યાંથી રથમાં બેસીને આવ્યા. પહેલો સુક્ષ્મ તમસા^૧ નદીને કિનારે કર્યો અને બીજો સુક્ષ્મ ગોમતી^૨ નદીને કિનારે કર્યો. ૪

દો-પય અહાર ફલ અન્નન ઇક, નિશિ ભોજન સર્વ લોગ ॥

કરત રામ હિત નેમ વ્રત, પરિહરિ ભૂષણ મોગ ॥ ૧૯૭ ॥

સર્વે લોકો દિવસમાં ફક્ત એકવાર દૂધ પીને અથવા ફલાહાર કરીને રહેતાં હતાં, રાત્રિએ ભોજન કરતાં હતાં અને રામચન્દ્રજીનાં દર્શનને સારૂ ભૂષણોને તથા ભોજનોને છોડી દઈ નિયમો તથા વ્રતો પાળતાં હતાં. ॥ ૧૯૭ ॥

ચૌ-સર્ફ તીર વસિ ચલે વિહાને । શૃંગવેર પુર સર્વ નિયરાને ॥

સમાચાર સર્વ મુને નિષાદા । હૃદય વિચાર કરૈ સવિષાદા ॥ ૧ ॥

કારણ કવન ભરત વન જાર્હી । હૈ કલુ કપટ ભાવ મનમાર્હી ॥

૧. તમાસા નદી ધાધરાની એક શાખા છે. આ નદી અયોધ્યાથી સોલ માઇલ દૂર નીકળી આજમગદની આગળ વધીને સરયૂમાં મળે છે. ૨. ગોમતી નદી પીળી ખાંતની પાસે એક તળાવમાંથી નીકળી, લખનૌર વગેરેની પાસે થઈ ૪૮૨ માઇલ ચાલીને સરયૂમાં મળે છે.

જોપૈ જિન ન હોતિ કુટિલાર્હિ । તૌ કત લીન્હ સંગ કટકાર્હિ ॥ ૨ ॥
જાનર્હિ સાનુજ રામર્હિ મારી । કરૌ અકંટક રાજ્ય મુસારી ॥
મરત ન રાજનીતિ ઉર આની । તવ કલંક અવ જીવન હાની ॥ ૩ ॥
સકલ મુરામુર જુરર્હિ જુઝારા । રામર્હિ સમર ન જીતનહારા ॥
કા આચરજ મરત અસ કરર્હી । નર્હિ વિષવેલી અમિય ફલ ફરર્હી ॥ ૪ ॥

સેના સહિત ભરતભ, સર્ધ^૧ નામની નદીના કિનારાપર ઉતારે કરી, પ્રભાતમાં ત્યાંથી ગાલ્યા, તે શૂંગવેર^૨ પુરની નજદીકમાં પહોંચ્યા. ॥ ૧ ॥ શુદ્ધ રાત્ર, ભરતભના આવવાના સમાચાર^૩ સાંભળી, એક પામીને હૃદયમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે, “આ ભરતભ, કયા કારણથી વનમાં ભતા હશે । અવશ્ય એમના મનમાં કંઈ કષ્ટ ભાવ હોવો જોઈએ. જો મનમાં કુટિલતા ન હોય તો પોતાની સાથે સેના થા માટે લીધી હોય ? ॥ ૨ ॥ એમણે મનમાં ધાર્યું હશે કે, રામને અને લક્ષ્મણને મારી નાખી, સુખી થઈને નિષ્કંટક રાજ્ય કરે. ભરતભએ રાજનીતિ ઉપર લક્ષ્ય આપ્યું નથી. ચૈાદ વર્ષ સૂધી રાજ્ય કરત તો ફક્ત કલંકજ લાગત, પણ હવે તો ભવનની પણ હાનિ થશે. ॥૩॥ કેમકે દેવતાઓના તથા દૈત્યોના સઘળા વિચારો એકઠા થાય, તોપણ રામને શુદ્ધમાં જિતી શકે એમ નથી. ભરતભ આવું કામ કરવા ધારે તેમાં શી નવાઈ ? કેમ કે, ભેરની લતામાંથી અમૃતફળ ઉત્પન્ન થાય જ નહીં. (કેકેયીનો ઢિકરો કહી પણ ભલો હોયજ નહીં. ”) ॥ ૪ ॥

દો-અસ વિચારી ગુહ જ્ઞાતિ સન, કહેહ સજગ સવ હોહુ ॥

હથવાસા બોરહુ તરણિ, કીજિય ઘાટા રોહુ ॥ ૧૯૮ ॥

ભિલોના અધિપતી શુદ્ધ રાત્રએ આ પ્રમાણે વિચાર કરી, પોતાના ભતભાઈઓને આજ્ઞા કરી કે, “સઘળા સાવધાન થઈ જાઓ. હલીસાઓને તથા મછવાઓને જળમાં ડુબાવી દો અને સઘળા ઘાટોને રોકી ઉલો. ॥ ૧૯૮ ॥

ચૌ-હોર્હિ સજાઈલ રોકહુ ઘાટા । ઠાઠહુ સકલ મરણકે ઠાટા ॥

સન્મુલ્લ લોહ મરતસન લેહુ । જિયત ન મુરસરિ ઉત્તરન દેહુ ॥ ૧ ॥

સમર મરણ પુનિ મુરસરિ તીરા । રામ કાજ ક્ષણમંદુ શરીરા ॥

મરત માર્હિ તૃપ મેં જન નીચૂ । બઢે માગ્ય અસ પાઈય મીચૂ ॥ ૨ ॥

સ્વામિ કાજ કરિર્હો રણ રારી । ધ્રુવ યશ લેહું મુવન દશચારી ॥

તજહુ પ્રાણ રણુનાથ નિહોરે । દુહું હાથ મુદ મોદક મોરે ॥ ૩ ॥

સાધુ સમાજ ન જાકર લેલા । રામભક્તિ ઉર જાસુ ન રેલા ॥

જાય જીયત જગ સો મહિ મારુ । જનની યૌવન વિટપ કુઠારુ ॥ ૪ ॥

૧ ગંગાભના અને ગોમતીના મધ્યમાં સર્ધ નદી છે એ નદી લગભગ ૨૩૦ માઈલ ચાલી, જૈનપુરથી ૧૦ માઈલ દૂર ગોમતીમાં મળે છે. ૨. શૂંગવેર હાલ સંગરુર કહેવાય છે અને તે પ્રયાગના પ્રાંતમાં છે. ૩ જેઠ વદિ ચોથને રોજ આ સમાચાર સાંભળ્યા, એમ માનવામાં આવે છે.

તમે સઘળા સાવચેત થઈ ઘાટો રોકી લ્યો અને યુદ્ધમાં મરણીઆ થઇને લડવાની ગોઠવણ કરો. ભરતની સામે હાથીઆરો ઉપાડો. આ સેનાને જીવતાં જીવત ગંગાજી ઉતરવા ન આપો. ॥૧૧॥ એક તો યુદ્ધમાં મરતું છે, વળી ગંગાજીનો કિનારો છે અને વળી રામનું કામ છે. આ શરીર તો ક્ષણભંગુર જ છે. ભરત, રામનો ભાઈ છે અને વળી રાજા છે અને હું તો એક નીચ જ ન છું. ભરતના હાથથી મરણ તો મોટાં લાગ્યથી જ મળે. ॥ ૨ ॥ હું સ્વામીના કાર્યને વાસ્તે મોટો સંગ્રામ મચાવીશ અને ચૌદે ભુવનોમાં અવિચળ યથ મેળવીશ. હું રામચંદ્રજીને વાસ્તે મારા પ્રાણનો ત્યાગ કરીશ.^૧ મારા તો બન્ને હાથમાં આનંદના લાડુ છે. (જિતવાથી રામની પ્રસન્નતા થશે અને મરવાથી પરમપદની પ્રાપ્તિ થશે.) ॥ ૩ ॥ જે પુરુષની સાધુઓના સમાજમાં ગણતરી ન હોય અને જેના હૃદયમાં રામભક્તિની રોષા ન હોય, તે પુરુષ, વ્યર્થ જ જીવે છે. પૃથ્વીના ભારરુષ છે અને માતાના યૌવનરુપી વૃક્ષનું છેદન કરવામાં કુહાડારુષ જ છે. ॥ ૪ ॥

દો—વિગત વિષાદ નિષાદ પુનિ, સવહિ વઢાય ઉઝાહ ॥

સુમિરિ રામ માગેહૈં તુરત, તરકસ ધનુષ સનાહ ॥ ૧૧૧ ॥

પછી શુદ્ધ રાજાએ પેદને છેડી દઇ, સર્વ ભાઇઓના મનમાં ઉત્સાહ વધારી, રામનું સ્મરણ કરીને તુરત ધનુષ અને બજતર સાગ્યાં. ॥ ૧૮૮ ॥

ચૌ—વેગહિ માઈ સજહુ સંજોઝ. સુનિ રજાય કદરાય ન કોઝ ॥

મલે નાથ સવ કહહિં સહર્ષા. એકહિ એક વઢાવહિં કર્પા ॥ ૧ ॥

ચલે નિષાદ જુહારી જુહારી. શૂર સકલ રણ રુચૈં મુરારી ॥

સુમિરિ રામ પદ પંકજ પનહી. માથા બાંધ વઢાવહિં ધનુહી ॥ ૨ ॥

આંગરિ પહિરિ કુંડિ શિર ધરહિં. ફરસ વૉસ સેલ સમ કરહિં ॥

એક કુશલ અતિ ઓઢન શ્વાંડે. કૂદહિં ગગન મનહૈં ક્ષિતિ છાંડે ॥ ૩ ॥

નિજ નિજ સાજ સમાજ બનાઈ. ગુહ રાઝ તહિં જુહારહિં જાઈ ॥

દેવ્વી મુખટ સવ લાયક જાને. લે લે નામ સકલ સન્માને ॥ ૪ ॥

શુદ્ધે સર્વ બિલ્લોને કહ્યું કે, ‘હિ ભાઇઓ ! યુદ્ધની સામગ્રીઓ તુરત સજજ કરો અને મારી આજ્ઞા સાંભળીને કોઈપણ પાછી પેની ધરશે માં.’ આ પ્રમાણે શુદ્ધનાં વચન સાંભળી, સર્વે બિલ્લા ‘બહુ સાડું મહારાજ !’ એમ હર્ષથી બોલ્યા. એક એકના ઉત્સાહને વધારવા લાગ્યા. ॥ ૧ ॥ અને શુદ્ધને જીહ્વાર કરી કરીને ત્યાંથી ચાલ્યા. રણમાં દેત્રોના જેવી શોભા ધરાવનારા એ સઘળા શૂરાઓએ, રામના ચરણારવિંદનાં પગરખાઓનું સ્મરણ કરી ભાથા આંધ્યા, ધનુષો ચલાવ્યાં, ॥ ૨ ॥ બજતરો પહેર્યા અને માથાં-ઓપર રક્ષણને વાસ્તે કુંડીઓ ધરી. સર્વે બિલ્લો, કુહાડાઓને બરછીઓને તથા બે ધારાં ખડગોને સાફસુક કરવા લાગ્યા. ઢાલ તરવારના પટા ખેલવામાં અત્યંત પ્રવિણતા ધરાવનારા કેટલાએક વીરો, જાણુ પૃથ્વીને છેડી દઇને આકાશમાંજ કુદતા હોય એવા દેખાવા લાગ્યા. ॥ ૩ ॥ સર્વે બિલ્લોએ પોતપોતાના સાજને તથા સમાજને બનાવી,

શુક રાજાની પાસે જઇને જીહાર કર્યો. સઘળા સુભટોને જોઇ અને તેઓને ભરતજીની સામે લડવાને લાયક બાણી, શુક રાજા સર્વનાં નામો લઇ, સન્માન આપીને બોલ્યો કે, ॥૪૫॥

દો०—માઈદુ લાવદુ ઘોસ જનિ, આજુ કાજ વડ મોહુ ॥

સુનિ સરોસ બોલે સુમટ, વીર અધીર ન હોહુ ॥ ૨૦૦ ॥

“હે ભાઈઓ ! કોઈપણ મનમાં ફગો રાખશે માં. કેમ કે, આજ માઈ મોહું કામ છે.” શુક રાજાનું બોલવું સાંભળી, મહા કોપી સુભટો બોલ્યા કે, “હે વીર ! અધીર નહીં થાઓ.” ॥ ૨૦૦ ॥

ચૌ०—રામ પ્રતાપ નાથ વલ તોરે । કરહિ કટક વિનુ મટ વિનુ ધોરે ॥

જિયત પાંવ નહિ પાછે ઘરહીં । રૂંડ મુંડમય મેદિની કરહીં ॥ ૧ ॥

દીસ નિષાદ નાથ મલ ટોલૂ । કહેવ વજાવ જુઝાઝ ટોલૂ ॥

ઈતના કહત છીંક મડ બાયે । કહેવ શકુનિ યન્હ લેત મુઘાયે ॥ ૨ ॥

વૂઠ એક કહ શકુન વિચારી । ભરતહિ મિલિય ન હોઈહિ રારી ॥

રામહિ ભરત મનાવન જાહીં । શકુન કહે અસ વિગ્રહ નાહીં ॥ ૩ ॥

સુનિ ગુહ કહે નીક કહ વૂઠા । સહસા કરિ પછતાહિ વિમૂઠા ॥

ભરત સ્વભાવ શીલ વિનૂ વૂઠે । વડિ હિત હાનિ જાનિ વિનુ જૂઠે ॥ ૪ ॥

હે નાથ ! અમે રામના પ્રતાપથી અને તમારાં બળથી, આ સેનાને, યોદ્ધાઓ વગરની તથા યોદ્ધાઓ વગરની કરી નાખશું. જીવતાં સુધી પાછી પેની નહીં ધરીએ અને શત્રુઓનાં શરીરોથી તથા માથાંઓથી પૃથ્વીને રૂંડસુરૂંડ કરી મેલશું.” ॥ ૧ ॥ શુક રાજાએ, પોતાની સેનાના વ્યૂહને અતિ ઉત્તમ જોઈ, આજ્ઞા કરી કે, ‘લશ્કરી હાલ (જીજાઉ) બળવો.’ શુક રાજાએ જેવી ઠાલ બનાવવાની આજ્ઞા કરી કે, તેજ સમયે ડાળી તરફથી છીંક થઈ. આ છીંક ઉપરથી શકુનાવલી લોકો બોલ્યા કે, ‘છીંક સારી દિશામાં થઈ છે.’ ॥ ૨ ॥ એક યુદ્ધો શકુનાવલી વિચાર કરીને બોલ્યો કે, ‘ભરતજીની સાથે મેળાપ કરો, લડાઈ થશે નહીં, આ છીંક કહે છે કે, ભરત, રામને મનાવવા જાય છે અને લડાઈ થવાની નથી.’ એ વચન સાંભળી, શુક રાજા બોલ્યો કે, ॥ ૩ ॥ “યુદ્ધો ઠીક કહે છે. સહસ્રા કામ કરવાથી મૂઠ લોકોને પરતાવું પડે છે. ભરતના શીલને તથા સ્વભાવને જાણ્યા વિના અને કેશ, કાળને જાણ્યા વિના, લડાઈ કરવાથી હિતની મોટી હાનિજ થાય. ૪

દો०—ગદ્ગદ ઘાટ મટ સિમિટ સવ, લેવ મર્મ મિલિ જાય ॥

બુદ્ધિ મિત્ર અરિ મધ્ય ગતિ, તવ તસ કરવ ઉપાય ॥ ૨૦૧ ॥

તમે સઘળા યોદ્ધાઓ મળી, ઘાટને રોકીને ઉભા રહો, હું ભરતની પાસે જઈ, તેને મળીને સઘળો મર્મ લઈ આપું છું. ભરત, મિત્ર શત્રુ કે ઉદાસીન^૧ જાણવામાં આવશે એટલે પછી યોગ્ય જણ્યા પ્રમાણે ઉપાય કરીશું. ॥ ૨૦૧ ॥

૧ ‘વીર પુરુષો અધીર થાય નહિ.’ એવો અર્થ પણ કરી શકાય છે. ૨ જેને શત્રુ પણ ન હોય અને મિત્ર પણ ન હોય, તે ઉદાસીન કહેવાય છે.

चौ०—लखव सनेह स्वभाव मुहाये । वैर प्रीति नहिं दुरत दुराये ॥
 अस कहि भेंट सँजोवन लागे । कंद मूल फल खग मृग मणि ॥ १ ॥
 मीन पीन पाठीन पुराने । भरि भरि भार कहारन आने ॥
 मिलन साजसजि मिलन सिधाये । मंगल मूल शकुन शुभ पाये ॥ २ ॥
 देखि दुरते कहि निज नामू । कीन्ह मुनीश हि दंड प्रणामू ॥
 जानि राम मिय दीन्ह अस्तीशा । भरतहि कहेउ बुझाय मुनीशा ॥ ३ ॥
 राम सखा मुनि स्यंदन त्यागा । चले उत्तरि उमगत अनुरागा ॥
 गांव जाति गुह नाम मुनाई । किन्ह जुहार माथ महिलाई ॥ ४ ॥

प्रथम तो सारा स्वभावशील स्नेह लक्ष्मण आवश्ये. वैर के प्रीति छुपाव्यां छुपावी शकतां नथी. " आभ भोलीने शुद्ध लेटनी सामग्रीयो तैयार करवा लाव्यो. लेट हेवाने कंद, मूल, क्षण, पक्षीयो तथा मृगो मंगलाव्यां. ॥ १ ॥ पुष्ट भाखलांयोनी सुकवल्लीयोनी कवडो बरी बरीने लोछां लोछां लाव्या. भगवानी सामग्रीने सज्ज करवी, शुद्ध राज, भरतलने भगवा आव्यो, ते समये तेने मंगलनी सूचना आपनारां शुभ शकुनो थयां. ॥ २ ॥ शुद्ध राजको द्वारथी वसिष्ठ मुनिने जेष्ठ, पोतानुं नाम भोलीने दंडवत् प्रक्षाम कथां. वसिष्ठे शुद्धने रामनो मित्र लक्ष्मीने आशीर्वाद दीधा अने भरतलने सम-जवीने कथुं के, ॥ ३ ॥ ' आ बिहलोनो राज शुद्ध, रामनो मित्र छे. ' भरतल शुद्धने रामनो मित्र सांभलतां रथने छोडी, डेका उत्तरी पडीने स्नेहथी उभंगता उभंगता पगे पाणाज आलीने तेनी पासे आव्या. शुद्धे पोतानुं गाभ, जल तथा नाम संभलावी, धरतीपर माथुं भूमीने भरतलने जुहार कथां. ॥ ४ ॥

दो०—करत दंडवत देखि तेहि, भरत लीन्ह उर लाय ॥

मनहुं लषण सन भेट भई, हर्ष न हृदय समाय ॥ २०२ ॥

शुद्धने दंडवत करतो जेष्ठ, भरतलने तेने छातीमां लगावी वीधो अने जेष्ठे लक्ष्म-लनो सभागभ थयो डोय ज्येवो तेना सभागभने मान्यो. भरतलना हृदयमां आनंद सभायो नहि. ॥ २०२ ॥

चौ०—भेंटत भरत ताहि अति प्रीति । लोग सिद्धाहि प्रेमकी रीति ॥

धन्य धन्य ध्वनि मंगल मूला । सुरसराहि तेहि वर्षहिं फूला ॥ १ ॥

लोक वेद सब भांतिहि नीचा । जासु छौह छुई लेइय सींचा ॥

तेहि भरि अंक राम लघु भ्राता । मिलत पुलक परिपूरित गाता ॥ २ ॥

राम राम कहि जो जमुहारीं । तिनहिं न पाप पुज समुहारीं ॥

इहि तौ राम लाय उर लीन्हा । कुल समेत जग पाहन कीन्हा ॥ ३ ॥

करनाश जल सुरसरि परई । तेहि को कहहु शीश नहिं धरई ॥

उत्तरा नर नर नर नर नर नर । उत्तरा नर नर नर नर नर ॥ ४ ॥

ભરતજી શુકને અત્યંત પ્રેમથી મળ્યા, તે જોઇને લોકો પ્રેમની રીતીની પ્રશંસા કરવા લાગ્યાં અને દેવતાઓ, ‘ ધન્ય, ધન્ય, ’ શબ્દોનું ઉચ્ચારણ કરી, પુષ્પોની વૃદ્ધિ કરવા લાગ્યા તથા વખાણવા લાગ્યા કે, ॥ ૧ ॥ “ ભિક્ષ કે જે લોકની તથા વેદની રીતિ પ્રમાણે પણ સર્વ પ્રકારે નીચ છે અને જેનો સ્પર્શ થતાં પણ છાંટ લેવી પડે છે, તેને રામના નાહના ભાઈ ભરતજી, આથમાં ઘાલી મળે છે અને મળતાં સર્વ ગાત્રોમાં શામાં-ચોથી ભરપૂર થઈ જાય છે. ॥ ૨ ॥ જે માણસ બગાડુ આવતાં પણ, રામ રામ કહે તેને પાપનો સમૂહ પણ કશી હરકત કરી શકતો નથી. આ ભિક્ષને તો રામચન્દ્રજીએ પોતે પણ છાતીમાં લગાવી, જગતમાં કુલ સહિત પવિત્ર કરી દીધો’ છે. ॥ ૩ ॥ કર્મનાશા નામની નદીનું જળ કે જે અસ્પૃશ્ય છે, તે પણ ગંગાજીમાં પડે, ત્યારે જગતમાં તેને કોણ માથે ધરે નહિ ? સર્વ ધરે. વાલ્મીકિ મુનિ ‘ મરાં, મરાં ’ એવી રીતે ઉલટાં નામનો જપ કરવાથી, બ્રહ્માસમાન થયા છે, એ વાત જગત્પ્રસિદ્ધ છે. ॥ ૪ ॥

દો—શ્વપચ સવર ત્વશ યવન જહ, પામર કોલ કિરાત ॥

રામ કહત પાવન પરમ, હોત ધ્રુવન વિરુયાત ॥ ૨૦૩ ॥

ચાંડાલ, ભિક્ષ, ખુરાસાની, મ્લેચ્છ, પામર, કોળી અને મચ્છીમાર, એ અત્યંત અપવિત્ર જડ લોકો પણ, રામનામનું ઉચ્ચારણ કરવાથી, પરમ પવિત્ર અને જગતમાં પ્રખ્યાત થાય છે. ॥ ૨૦૩ ॥

ચૌ—નહિ અચરજ યુગ યુગ ચલિ આઈ । કેહિ ન દીનહ રણુવીર બહાઈ ॥

રામ નામ મહિમા સુર કહાઈ । મુનિમુનિ અવધ લોક સુખ લહાઈ ॥ ૧ ॥

રામ સત્સહિ મિલિ ભરત સમેમા । પૂછાઈ કુશલ સુમંગલ સેમા ॥

દેસિ ભરત કર શીલ સનેહ । ખા નિષાદ તેહિ સમય વિદેહ ॥ ૨ ॥

સકુચ સનેહ મોદ મન બાઢા । ભરતહિ ચિતવત ઇક ટક ઢાઢા ॥

ધરિ ધીરજ પદ વંદિ વહોરી । વિનય સમેપ કરત કરજોરી ॥ ૩ ॥

કુશલ મૂલ પદ પંકજ દેલે । મૈં તિહું કાલ કુશલ નિજ લેલે ॥

અવ પ્રમુ પરમ અનુગ્રહ તોરે । સહિત કોટિ કુલ મંગલ મોરે ॥ ૪ ॥

આ વાત કાંઈ આશ્ચર્યરૂપ નથી. કેમ કે, યુગે યુગમાં ચાલી આવી છે. રામચન્દ્રજીએ, કોને મોટાઈ આપી નથી ?” આ પ્રમાણે દેવતાઓ, રામનાં નામના મહિમાનું વર્ણન કરતા હતા, તે સાંભળી સાંભળીને અયોધ્યાનાં લોકો, સુખ પામવા લાગ્યાં. ॥ ૧ ॥ ભરતજી રામના મિત્ર શુક રાજાને મળીને પ્રેમપૂર્વક તેનું કુશળ, મંગળ તથા ક્ષેમ પૂછવા લાગ્યા. ભરતજીના સ્વભાવને તથા શીલને જોઈને, તે સમયમાં શુક રાજા, પોતાના શરીરનું ભાન પણ ભૂલી ગયો. ॥ ૨ ॥ શુકના મનમાં પોતાનાં પહેલાં કર્તવ્યથી સંકેત્ય વૃદ્ધિ પામ્યો અને ભરતજીની પદ્ધતિથી સ્નેહ તથા આનંદ વૃદ્ધિ પામ્યો. ઉભો ઉભો એકાગ્ર દૃષ્ટિથી ભરતજીને જ જોયા કરતા, શુક રાજાએ, ધીરજ ધરી, ભરતજીનાં ચર-ણોમાં ફરીવાર પ્રણામ કરી, હાથ જોડીને પ્રેમપૂર્વક વિનંતિ કરી કે, ॥ ૩ ॥ “ આપનાં ચરણાલિંગ કે જેઓ સર્વ કલ્યાણોનાં મૂળરૂપ છે, તેઓનું દર્શન મળવાથી જ હું ત્રણ

કાળમાં માફ કુશલ માનતો હતો. હે પ્રભુ ! હવે તો આપનો પરમ અનુગ્રહ પ્રાપ્ત થવાથી, માફ અને મારી કરાડો પેઢીઓનું કલ્યાણ થયું સમનું છે. ॥ ૪ ॥

દો-સમુદ્ધિ મોરિ કરતુતિ કુલ, પ્રમુ મહિમા નિજ જોય ॥

જો ન મજે રઘુવીર પદ, જગ વિધિ વંચિત સોય ॥ ૨૦૪ ॥

મારાં કર્તવ્યોનો, મારાં કુલનો અને રામચંદ્રજીના મહિમાનો મનમાં વિચાર કરીને જે પુરૂષ જગતમાં રામચંદ્રજીનાં ચરણોને લાગે નહીં, તેને હવે કહેલો જ સમજવો. ॥ ૨૦૪ ॥

ચૌ-કપટી કાયર કુમતિ કુજાતી । લોક વેદ વાહર સબ માંતી ॥

રામ કીન્હ આપન જવહીતે । મયડં મુવન મૂષળ તવહીતે ॥ ૧ ॥

દેસી પ્રીતિ મુનિ વિનય મુહાર્ફ । મિલે વહોરિ લષળ લઘુ માર્ફ ॥

ફહ નિષાદ નિજ નામ મુવાની । સાદર સકલ જુહારિ રાની ॥ ૨ ॥

જાનિ લષળ સમ દેહિં અશીશા । જિયહુ મુસી સત લાલ વરીસા ॥

નિરલિ નિષાદ નગર નર નારી । મયે મુસી જનુ લષળ નિહારી ॥ ૩ ॥

ફર્હિં લહેડ યહિ જીવન લાહુ । મેંટેહુ રામ ભાય મરિ વાહુ ॥

મુનિ નિષાદ નિજ ભાગ્ય વઢાઈ । પ્રમુદિત મન લે ચલેડ લિવાઈ ॥ ૪ ॥

હું કે જે કપટી છું, કાયર છું, કુબુદ્ધિ છું, કુભતિ છું અને સર્વ પ્રકારે લોકથી તથા વેદથી બહિષ્કૃત છું, તે જ્યારથી રામચંદ્રજીના હાથથી પોતાનો કરારો છું, ત્યારથી સર્વ જગતના ભુષણરૂપ થયો છું. ॥ ૧ ॥ શુદ્ધની પ્રીતિને જોઈ તથા તેની સુશોભિત વિનતિને સાંભળી, લક્ષ્મણજીના નહાના ભાઈ શત્રુજ પશુ તેને મળ્યા. શુદ્ધ રાજાએ, પોતાનું નામ લઈ, કામળ વાણીથી આદરપૂર્વક સઘળી રાણીઓને પણ જુહાર કર્યા. ॥ ૨ ॥ રાણીઓ, શુદ્ધને લક્ષ્મણજીસમાન જાણીને આશીર્વાદ દેવા લાગી કે, ‘કરોડ વર્ષ સુધી ચિરંજીવ રહેા.’ અયોધ્યાનાં નર નારીઓ, જેમ લક્ષ્મણજીને જોઈ પ્રસન્ન થાય, તેમ શુદ્ધને જોઈને પ્રસન્ન થયાં. ॥ ૩ ॥ એઓ કહેવા લાગ્યાં કે, ‘જગતમાં આ શુદ્ધ રાજાએ જીવનનો ખરો લાલ લીધો. કારણ કે રામના ભાઈ ભરતજી, એને બાથમાં ઘાલીને મળ્યા.’ પોતાનાં ભાગ્યની મોટાઈ સાંભળી સાંભળીને મનમાં પ્રસન્ન થતો શુદ્ધ રાજા, સર્વને પોતાનાં સ્થાનપર લઈ આવ્યો. ॥ ૪ ॥

દો-સનકારે સેવક સકલ, ચલે સ્વામિ સુખ પાય ॥

ધર તરુ સર વાગ વન, વાસ બનાયડ જાય ॥ ૨૦૫ ॥

સઘળા સેવકો કે જે શુદ્ધની તૈયારી કરી, ચારેકોર ઘાટો રોકીને ઉભા હતા, તેઓને શુદ્ધરાજાએ સાનથી સમજાવ્યા. એટલે તેઓ શુદ્ધની આજ્ઞા પામી, ઘાટોને છોડી દઈને વૃક્ષોની નીચે તથા તળાવોના, ખાગોના અને વનોના સમીપમાં ભરતજીની સેનાને વાસ્તે ધર તથા ઉતારાઓ બનાવવામાં લાગી ગયા. ॥ ૨૦૫ ॥

ચૌ-મૃગવેર પુર ભરત દીક્ષ જવ । મયે સનેહ વસ અંગ સિથિલ તવ ॥

સોહત દિયે નિષાદહિ લાગુ । જનુ તનુ ધરે વિનય અનરાગુ ॥ ૧ ॥

इहि विधि भरत सैन सब संग। दीख जाय जग पावनि गंगा ॥
 राम घाट कहँ कीन्ह प्रणाम। भा मन मुदित मिले जनु रामा ॥ २ ॥
 करहि प्रणाम नगर नर नारी। मुदित ब्रह्ममय वारि निहारी ॥
 करी मज्जन मांगहिं करजोरि। रामचंद्र पद प्रीति न थोरी ॥ ३ ॥
 भरत कहेउ सुरसरी तव रेनु। सकल सुखद सेवक सुरघेनु ॥
 जोरि पाणि मांगहिं वर येहु। सीय राम पद सहज सनेहु ॥ ४ ॥

જ્યારે શૃંગવેર પુર ભેવામાં આપ્યું, ત્યારે ભરતજી, સ્નેહને વશ થવાથી સઘળાં અંગેમાં શિથિલ થઇ ગયા. અંગે શિથિલ થવાને લીધે, શુદ્ધતા ખસા ઉપર હાથ મૂકી, ચાલવા લાગેલા ભરતજી, બાજુ દેહધારી વિનય અને દેહધારી સ્નેહ જ હોય એવા શોભવા લાગ્યા. ॥ ૧ ॥ આ પ્રમાણે ભરતજીએ સઘળી સેનાસહિત ચાલ્યા જઇને, જગત્પાવની ગંગાજીનાં દર્શન કર્યા, ત્યાં તેમણે રામ ઘાટને પ્રણામ કર્યા અને પ્રણામ કરતી વખતે બાજુ સાક્ષાત્ રામચન્દ્રજી જ મળ્યા હોય એવો તેમના મનમાં આનંદ થયો. ॥ ૨ ॥ ગંગાજીનું પ્રહ્મમય જળ ભેવાથી પ્રસન્ન થયેલાં અયોધ્યાનાં નર નારીઓ પ્રણામ કરવા લાગ્યાં અને નાહી નાહી, હાથ ભેડીને રામચન્દ્રજીનાં ચરણોમાં ઘણો પ્રેમ માગવા લાગ્યાં. ॥ ૩ ॥ ભરતજીએ વિનંતિ કરી કે, 'હે દેવતાઓની નદી ! તમારી રજ સર્વ સુખોને દેનારી છે, અને સેવક લોકોને તો સાક્ષાત્ કામધેનુરૂપ છે.' હું હાથ ભેડીને એ જ વરદાન માગું છું કે, 'મને સીતા રામનાં ચરણચરિત્રોમાં સ્વભાવિક અખંડ સ્નેહ રહે.' ॥ ૪ ॥

दो०—इहि विधि मज्जन भरत करि, गुरु अनुशासन पाय ॥

मातु नहानी जानि सब, डेरा चले लिबाय ॥ २०६ ॥

ભરતજી, એ પ્રમાણે વરદાન માગી, શુરુની આજ્ઞાથી આન કરીને 'જ્યારે સઘળી માતાઓ આન કરી ચૂકી,' એમ બાણવામાં આપ્યું, ત્યારે ડેરાએ લઇને ત્યાંથી ચાલ્યા. ૨૦૬

चौ०—जहँ तहँ लोगन डेरा कीन्हा। भरत शोध सबही कर लीन्हा ॥

गुरु सेवा करि आयसु पाई। राम मातु पहुँ गये दोउ भाई ॥ १ ॥

चरण चांपि कहि कहि मृदु वानी। जननी सकल भरत सन्मानो ॥

भाइहि सौंपि मातु सेवकाई। आपु निषादहि लीन्ह बुलाई ॥ २ ॥

चले सखा करसों कर जोरे। शिथिल शरीर सनेह न थोरे ॥

पूछत सखहि सो ठांव दिखाऊ। नेकू नैन मन जरनि जुढाऊ ॥ ३ ॥

जहँ सियराम लषण निशि सोये। कहत भरे जल लोचन कोये ॥

भरत वचन सुनि भयउ विषाद। तुरत तहाँ ले गयऊ निषाद ॥ ४ ॥

સેનાનાં લોકોએ શૃંગવેર પુરની આસપાસ જ્યાં ત્યાં ઉતારાઓ કર્યા અને ભરતજીએ, તે સઘળા ઉતારાઓની તપાસ કરી લીધી, પછી બન્ને ભાઈઓ, શુદ્ધની સેવા કરી, તેમની આજ્ઞા લઇને, કાશ્યાપજીની પાસે ગયા. ॥ ૧ ॥ ભરતજીએ ચરણો આંપી, કામળ

વચ્ચેના બોલી બોલીને સઘળી માતાઓને સન્માન આપ્યું. પછી માતાઓની સેવાનું કામ શત્રુઘ્ને સોંપી, પોતે શુદ્ધ રાજને બોલાવી, ॥ ૨ ॥ હાથવતે તે પરમ મિત્રને હાથ પકડીને ત્યાંથી ચાલ્યા. ઘણા સ્નેહને લીધે શરીરમાં શિથિલ થઈ ગયેલા ભરતભાઈએ શુદ્ધને પૂછ્યું કે, “ જે સ્થાનમાં રાતે સીતા, રામ અને લક્ષ્મણ ॥ ” એ સર્વ સૂતાં હતાં, એ સ્થાન કયાં છે ? તે સ્થાન મને દેખાડો, એટલે એ સ્થાનને બેઠને મારાં મનની બળતરાને શાંત કરે. ” ॥ ૩ ॥ આમ બોલતાં બોલતાં ભરતભાઈનાં નેત્રોના યુષ્માઓમાં જળ ભરાઈ આવ્યું. ભરતભાઈનાં વચ્ચેનાં સાંભળી, જેના મનમાં એક ઉત્પન્ન થયેા એવો શુદ્ધ રાજ, ભરતભાઈને તે સ્થાનમાં લઈ ગયેા કે, ॥ ૪ ॥

દો-જેઈ શિશુપા પુનીત તરુ, રઘુવીર કિય વિશ્રામ ॥

અતિ સનેહ સાદર ભરત, કીન્હેડ દળદ પ્રણામ ॥ ૨૦૭ ॥

જે શિશુમનાં પવિત્ર વૃક્ષની નીચે રામચંદ્રભાઈએ વિશ્રામ કર્યો હતો. તે શિશુમનાં પવિત્ર વૃક્ષવાળાં સ્થળને અત્યંત સ્નેહવાળા ભરતભાઈએ, લક્ષિતપૂર્વક દણ્ડવતપ્રણામ કર્યા. ॥ ૨૦૭ ॥

ચૌ-કુશ સાયરી નિહારી સુહાર્દ । કીન્હ પ્રણામ પ્રદક્ષિણ લાર્દ ॥

ચરણ રેણુ રજ આંચિન લાર્દ । વનૈ ન કહત પ્રીતિ અધિકાર્દ ॥ ૧ ॥

કનક બિન્દુ દુર્દ ચારિક દેલે । રાલે શીશ સીય સમ લેલે ॥

સજલ વિલોચન હૃદય ગલાની । કહત સલા સન વચન સુવાની ॥ ૨ ॥

શ્રીહત સીય વિરહ યુતિ હીના । યથા અવધ નર નારિ મલીના ॥

પિતા જનક દેડ પટતર કેહી । કર તલ ભોગ યોગ જગ જેહી ॥ ૩ ॥

શ્વશુર માનુ કુલ માનુ સુઆલુ । જેહિ સિદ્ધાત અમરાવતિ પાલુ ॥

પ્રાણ નાથ રઘુનાથ ગુસાર્દ । જો વડ હૌત સો રામ વડાર્દ ॥ ૪ ॥

ભરતભાઈએ, એ સ્થલમાં સુંદર દર્શનમય શય્યાનાં દર્શન કરી, પ્રદક્ષિણા કરીને પ્રણામ કર્યા અને રામનાં ચરણોને સ્પર્શી પામેલી તે સ્થલની રજને પોતાની આંખોપર લગાવી. આ સમયનાં પ્રીતિની અધિકતાનું મારાથી વર્ણન કરી શકાતું નથી, ॥ ૧ ॥ એ શય્યામાં સીતાભાઈનાં વસ્ત્રોની સોનેરીના બેચાર તારના ટુકડા વળગી રહ્યા હતા, તેઓને બેઠ, સીતાભાઈ સમાન ગણીને ભરતભાઈએ, પોતાને માથે ચઢાવ્યા. જેમનાં નેત્રોમાં જળ ભરાઈ આવ્યું અને હૃદયમાં ગ્લાનિ ઉત્પન્ન થઈ, એવા ભરતભાઈ, કેમજા વાણીથી શુદ્ધ રાજને કહેવા લાગ્યા કે, ॥ ૨ ॥ “ જેમ અયોધ્યાનાં નર તથા નારીઓ, રામના વિરહથી નિસ્તેજ અને શોભા વગરના થઈ ગયાં છે. તેમ આ સોનેરીના તારો પણ સીતાભાઈના વિરહથી નિસ્તેજ અને શોભા વગરના થઈ ગયા છે. જનક રાજ કે જેને કોઈ પણ ઉપમા હઈ શકાય નહીં, એવા છે અને યોગ તથા જગત્સંબંધી ભોગ પણ જેના હાથમાં છે. ॥ ૩ ॥ તેનાં પુત્રી, ધંદ્ર પણ તેની પ્રશંસા કરે છે એવા સૂર્યવંશી હથરથ રાજનાં વહુ કે જેણે આપેલી મોટાઈથી જ દેવ આદિ લોકો મોટા થયા છે તથા થાય છે એવા રામચંદ્રભાઈ મહારાજનાં પત્ની અને. ॥ ૪ ॥

દો૦—પતિ દેવતા મુતીય માણ, સીય સાથરી દેલિ ॥

વિદરત દ્વદય ન હરિ મમ, પવિતે કઠિન વિશેલિ ॥ ૨૦૮ ॥

પતિવ્રતા સ્ત્રીઓમાં શિરોમણિરૂપ સીતાજીની આ શય્યાને બેઠને પણ હાય ! હાય ! માફે હૃદય કાટી પડતું નથી તેથી જણાય છે કે, આ હૃદય વજ કરતાં પણ વધારે કઠણ છે. ॥ ૨૦૮ ॥

ચૌ૦—લાલન યોગ લષણ લઘુ લોને । મયે ન માઈ અસ અહિં ન હોને ॥

પુર જન મિય પિતુ માતુ દુલારે । સિય રઘુવીરહિં માણ પિયારે ॥ ૧ ॥

મૃદુ મૂરતિ મુકુમાર સ્વભાજ । તાત વાઝ તનુ લાગિ ન કાજ ॥

તે વન વસહિં વિપતિ સવ માંતી । નિદરે કોટિ કુલિશ યહ છાતી ॥ ૨ ॥

રામ જનમિ જગ કીન્હે ઝજાગર । રૂપ શીલ મુલ સવ ગુણ આગર ॥

પુરજન પરિજન ગુરુ પિતુ માતા । રામ સ્વભાવ સવહિં મુલ દાતા ॥ ૩ ॥

વૈરિઝ રામ વડાઈ કરહીં । બોલનિ મિલાનિ વિનય મન હરહીં ॥

શારદ કોટિ કોટિ શત શેષા । કરિ ન સકહિં મધુ ગુણ ગણ કોલા ॥૪॥

લાડ કરવા યોગ્ય અને રૂપાળા એવા મારા નહાના ભાઈ લક્ષ્મણ, કે જેના જેવો ભાઈ થયો નથી તથા થવાનો પણ નથી, જેના ઉપર શેહેરનાં લોકોને પરમ પ્રીતિ છે, જેને માતા પિતા બહુજ લાડ લઠાવતાં હતાં, જે સીતાને તથા રામચંદ્રજીને પ્રાણથી પણ અધિક પ્યારા છે, ॥ ૧ ॥ જે કૌભાજ શરીરવાળા તથા સુકુમાર સ્વભાવવાળા છે, અને જેના શરીરને કદી ગરમ પવન પણ લાગ્યો નથી, તે લક્ષ્મણ, સર્વ પ્રકારની વિપત્તિઓને સહન કરીને મારે સાફ વનમાં વસે છે. હાય ! હાય ! આ મારી છાતી કઠણપણામાં કરોડ વજનો પણ તિરસ્કાર કરે એવી છે. ॥ ૨ ॥ પ્રભુ રામચંદ્રજી કે જેણે જન્મીને જગતને કલ્યાણમય કર્યું છે, જે પોતે રૂપ, શીલ તથા સુખ આદિ ગુણોથી સર્વોત્કૃષ્ટ છે, જેના સ્વભાવ શેહેરનાં લોકોને, પરિજનોને, શુર્યોને, માતાપિતાને તથા સર્વને સુખદાયી છે, ॥ ૩ ॥ વૈરીઓ પણ જેની પ્રશંસા કરે છે, જેનું યોલવું, મળવું તથા વિનય, મનનું હરણ કરનાર છે, જેના ગુણોના સમૂહોનું લેખું કરોડ સરસ્વતીથી કે સો કરોડ શેષ નાગોથી પણ કરી શકાય એમ નથી. ॥ ૪ ॥

દો૦—મુલ સ્વરૂપ રઘુવંશ મણિ, મંગલ મોદ નિધાન ॥

તે સોવત કુશ ડાસિ મહિ, વિધિ ગતિ અતિ વલવાન ॥ ૨૦૯ ॥

અને જે પોતે સુખસ્વરૂપ છે તથા મંગલના અને આનંદના ભંડારરૂપ છે, તે રામચંદ્રજી, પૃથ્વી ઉપર દર્શી બીજાવીને શયન કરે છે. અહો ! દેવની ગતિ અતિ બળવાન છે. ॥ ૨૦૯ ॥

ચૌ૦—રામ મુના દુલ્લ કાનન કાજ । જીવન તરુ જિમિ જુગવત રાજ ॥

પલક નયન ફણિમણિજેહિ માંતી । જુગવહિં જનનિ સકલ દિન રાતી ॥ ૧ ॥

તે અવ ફિરત વિપિન પદચારી । કંદ મૂલ ફલ ફૂલ અહારી ॥

ધિક કૈકેયી અમંગલ મૂલા । મયાસિ પ્રાણ પ્રીતમ પ્રતિકૂલા ॥ ૨ ॥
 મૈં ધિક્ ધિક્ અવરુદધિ અભાગી । સર્વ ઉત્પાત ઉમય જેહિ લાગી ॥
 કુલ કલંક કરિ મૃગેઝ વિધાતા । સાઈં દ્રોહ મોહિં કીન્હ કુમાતા ॥ ૩ ॥
 મુનિ સમેમ સમુદ્ધાય નિષાદ્ । નાથ કરિય કત વાદિ વિષાદ્ ॥
 રામ તુમહિ પ્રિય તુમ પ્રિય રામહિ । યહ નિર્જોસ દોષ વિધિ વામહિ ॥ ૪ ॥

રામચંદ્રજી કે જેણે કદી કાનથી પણ દુઃખ સાંભળ્યું ન હતું, જેને દશરથ રાજા જીવનનાં વૃક્ષની પેઠે સંભાળતા હતા અને સઘળી માતાઓ, જેમ પાંપણો નેત્રોનું રક્ષણ કરે તથા સર્પો મહિનું રક્ષણ કરે, તેમ રાત દિવસ જેનું રક્ષણ કરતી હતી, ॥ ૧ ॥ તે રામચંદ્રજી, હમણાં જંગલોમાં પગે પાળા ફરે છે અને કંઠ, મૂળ, ક્ષણ તથા ફૂલ, એઓનો આહાર કરે છે. સર્વ અમંગલોનાં મૂલરૂપ કેકેયીને ધિક્કાર છે, કે જે પોતાના પ્રાણનાથ દશરથ રાજાથી પણ પ્રતિકૂલ થઈ. ॥ ૨ ॥ હું કે જે પાપોના સમુદ્રરૂપ તથા અભાગિયો છું, તેને પણ ધિક્કાર છે કે જેને વાસ્તે આ સઘળો ઉત્પાત થયો છે અને વિધાતાએ કુલના કલંકરૂપ જ ઉત્પન્ન કર્યો છે. મારી દુષ્ટ માતાએ અને સ્વામી દ્રોહી બનાવી દીધો છે.” ॥ ૩ ॥ આ પ્રમાણે ભરતજીનો વિલાપ સાંભળીને ગુહરાજાએ, તેમને સમભળ્યા કે, “હે નાથ ! આપ શા માટે વ્યર્થ ખેડ કરો છો ? રામ, તમને પ્રીય છે, અને તમે, રામને પ્રીય છો, એ વાત અવશ્ય છે. આ દોષ બીજા કોઈને નથી પણ કેવળ પ્રતિકૂલ થયેલી વિધાતાનો જ છે. ॥ ૪ ॥

છં—વિધિ વામકી કરળી કઠિન જેહિ માતુ કીન્હી વાવરી ॥

તેહિ રાતિ પુનિ પુનિ કરહિં પ્રમુ સાદર સરાહન રાવરી ॥

તુલસી ન તુમસોં રામ પ્રીતમ કહતહોં સૌહેં કિયે ॥

પરિણામ મંગલ જાનિ અપને આનિયે ધીરજ હિયે ॥ ૮ ॥

પ્રતિકૂલ થયેલી વિધાતાની કરણી જ કઠણ, કે જેણે તમારી માતાને બાવરી બનાવી દીધી, રામ અહીં હતા, તે રાતે વારંવાર પ્રેમપૂર્વક આપનાં વખાણ કરતા હતા. રામને તમારા સમાન બીજો કોઈ પણ અત્યંત પ્રિય નથી, એ હું સોગંદ આઈને કહું છું. પરિણામે સાઈં જ થશે, એમ બાણીને આપના હૃદયમાં ધીરજ ધરો. ॥ ૮ ॥

સો—અંતર્યામી રામ, સકુચ સમેમ કૃપાયતન ॥

ચલિય કરિય વિશ્રામ, યહ વિચાર દહ આનિ મન ॥ ૯ ॥

રામ અંતર્યામી છે, સંકોચવાળા છે, પ્રેમવાળા છે અને કૃપાના ધરરૂપ છે, માટે કશી ચિન્તા નથી, એવો દૃઢ નિશ્ચય ધરીને ચાલો અને વિશ્રામ કરો.” ॥ ૯ ॥

ચૌ—સલા વચન મુનિ ઊર ધારિ ધીરા । વાસ ચલૈ મુમિરત રઘુવીરા ॥

યહ મુધિ પાય નગર નર નારી । ચલે વિલોકન આરત મારી ॥ ૧ ॥

૧ મૂલમાં ‘નિદેશ’ એવો પણ પાઠ છે. તેનો અર્થ એવો કરવો કે, રામ તમને પ્રિય છે અને તમે રામને પ્રિય છો, એ વાત નિદેશ છે.

પરદાસિળ કરિ કરહિ પ્રણામા । દેહિ કૈકેયિહિ खोरि નિકામા ॥
 મરિ મરિ વારિ વિલોચન લેહી । વામ વિધાત હિ દૂષણ દેહી ॥ ૨ ॥
 પક સરાહહિ ભરત સનેહુ । કોઝ કહ તુપતિ નિવાહેઝ નેહુ ॥
 નિંદહિ આપ સરાહિ નિષાદહિ । કોકહિ સકૈ વિમોહ વિષાદહિ ॥ ૩ ॥
 હિ વિધિરાતિલોગ સબ જાગા । મ્હાનુસાર શુદારા લાગા ॥
 ગુરુહિ સુનાવ ચઢાઈ સુહાઈ । નહ નાવ સબ માતુ ચઢાઈ ॥ ૪ ॥
 દંડ ચારિ મહૈં મે સબ પારા । ઉતરિ ભરત તવ સવહિ સૈંભારા ॥૦॥

ભરતજી મિત્રના વચ્ચેના સાંભળી હૃદયમાં ધીરજ ધરી, રામનું સ્મરણ કરતા કરતા ઉતારા તરફ ચાલ્યા. ‘રામચંદ્રજીની શય્યા હજી સુધી આખાદ છે, અને તે ભરતજીએ જોઈ,’ એવી ખબર મળવાથી નગરનાં સર્વે નર નારીઓ બહુજ આતંક ધઈને, તે શય્યાને જોવા વાસ્તે ગયાં. ॥ ૧ ॥ સર્વે માણસો શય્યાને જોઈ, પ્રદક્ષિણાઓ કરી કરીને પ્રણામ કરવા લાગ્યાં કેકેયીને અત્યંત દોષ દેવા લાગ્યાં અને નેત્રોમાં પાણી લાવી લાવીને વિપરીત વિધાતાને પશુ દ્રવ્ય દેવા લાગ્યાં, એવામાં કેટલાએક ભરતના સ્નેહી પ્રશંસા કરવા લાગ્યા, કેટલાએક દશરથ રાજાએ સ્નેહનો નિર્વાહ કર્યાની વાતો કરવા લાગ્યા અને કેટલાએક પોતાની નિન્દા કરીને શુદ્ધના વખાણ કરવા લાગ્યા. ‘આ સમયના મોહનું ખેદનું કયો કવિ વર્ણન કરી શકે ?’ આ પ્રમાણે સર્વે લોકો આખી રાત જાગ્યાં ॥ ૩ ॥ પ્રાતઃકાલ થતાંજ સેનાની રીતિ પ્રમાણે સરસામાન ઉપાડી લઈને ઉતારાના પ્રદેશો સળગાવી દેવામાં આવ્યા. શુરને સુંદર મછવામાં ચઢાવીને પછી નવા મછવાઓમાં સઘળી માતાઓને ચઢાવી. ॥ ૪ ॥ ચાર ઘડીમાંજ સર્વે લોક ગંગાજીને ઉતરીને પાર થયાં. ભરતજીએ સામે કાંઠે ઉતરીને સર્વની સંભાળ કરી લીધી. ॥ ૪ ॥ ૦ ॥

દો—માત ક્રિયા કરિ માતુ પદ, વંદિ ગુરુહિ શિર નાય ॥

આગે કિયે નિષાદ ગણ, દીન્હેઝ કટક ચલાય ॥ ૨૧૦ ॥

ભરતજીએ પ્રાતઃકાલની ક્રિયાઓ કરી લઈ, માતાઓનાં ચરણોમાં પ્રણામ કરી, શુરને દંડવત્ કરી અને બિલ્લ લોકોને આગળ કરીને સેના ચલાવી દીધી. ॥ ૨૧૦ ॥

ચૌ—કિયઝ નિષાદ નાય અગુ આઈ । માતુ પાલકી સકલ ચલાઈ ॥

સાથ બુલાઈ માર્ગે લગુ લીન્હા । વિપ્રન સાહિત ગમન ગુરુ કીન્હા ॥ ૧ ॥

આપ સુસ્સરિહિ કીન્હ પ્રણામુ । સુમિરે લષણ સાહિત સિય રામુ ॥

ગમને ભરત પયા દેહિ પાયે । કોતલ સંગ જાહિં દુરિ આયે ॥ ૨ ॥

કહિં સુસેવક વારહિ વારા । હોડય નાય અન્ધ અસવારા ॥

રામ પયા દેહિ પાંવ સિધાયે । હમ કહૈં રથ ગજ વાજિ ન માયે ॥ ૩ ॥

શિર મર જાઝૈં ઉચિત અસમોરા । સવતે સેવક ધર્મ કઠોરા ॥

દેલિ ભરત ગતિ સુનિ મૃદુવાની । સવ સેવક ગણ કરહિં ગલાની ॥ ૪ ॥

ભિલ્લોના રાજા શુદ્ધને આગેવાન કરીને માતાઓની સઘળી પાલખીઓને ચાલતી કરી. શત્રુમને પોતાની સાથે લઈ, આદ્યજી સહિત રવાના થયા. ॥ ૧ ॥ ભરતજી, ગંગા-

જીને પ્રણામ કરી, લક્ષ્મણ સહિત સીતા રામનું સ્મરણ કરી, પગે પાળાજ આલ્યા. સેવક લોકો દોડતલ ઘોડાને દોરીને ભરતજીની સાથે આલ્યા. “હે નાથ ! ઘોડાપર સ્વાર થાઓ.” ॥ ૨ ॥ એમ સેવક લોકો વારંવાર કહેવા લાગતાં, ભરતજીએ, તેઓને કહ્યું કે, “રામચંદ્રજી અહીંથી પગે પાળાજ સધાવ્યા છે, માટે અમને રથ ઘોડા કે હાથી શોધે નહીં. ॥ ૩ ॥ તે માટે અહીંથી માથાભર ચાલવું જોઈએ. કેમ કે, સર્વ ધર્મોથી સેવકનેા ધર્મ કષ્ટ પડે. પણ માથાથી ચાલી શકાયજ નહિ તો શો ઉપાય ?” ભરતજીની સ્થિતિને જોઈને તથા તેમની કામળ વાણી સાંભળીને, સઘળા સેવકો મનમાં ગ્લાનિ પામ્યા. ॥૪॥

દો-—ભરત તીસરે પહર કરૂં, કીન્હ પ્રવેશ પ્રયાગ ॥

કહત રામ સિય રામ સિય, ઉમગિ ઉમગિ અનુરાગ ॥ ૨૧? ॥

ત્રીજો પહોર થતાં ભરતજી પ્રયાગમાં પહોંચ્યા અને રનેહથી ઉમંગી ઉમંગીને ‘સીતા રામ, સીતા રામ,’ એમ બોલવા લાગ્યા. ॥ ૨૧૧ ॥

ચૌ-—ફલકા ફલકત પાંચન કૈસે । પંકજ કોસ ઓસ કજ જૈસે ॥

મરત પયાદેહિ આયે આજૂ । મયે દુઃખિત મુનિ સકલ સમાજૂ ॥ ૧ ॥

સવિધિ સિતા સિત નીર અન્હાને । દિયે દાન મહિમુર સન્માને ॥ ૨ ॥

દેસત શ્યામલ ધવલ હિલોરે । પુલક શરીર મરત કર જોરે ॥

સકલ કામપદ તીરથ રાજ । વેદ વિદિત જગ પ્રગટ પ્રભાજ ॥ ૩ ॥

માંગોં ખીચ ત્યાગ નિજ ધરમૂ । આરત કાહિ ન કરહિં કુકરમૂ ॥

અસ જિય જાનિ મુજાન મુદાની । સફલ કરો જગ યાચક વાની ॥ ૪ ॥

જેઠા વગર ચાલવાને લીધે ભરતજીના ચરણોમાં પડેલા ફેડલાઓ, જાણે કમળના પોટાઓની ઉપર તુષારનાં બિન્દુઓ હોય એવા શોભવા લાગ્યા. ‘આજ ભરતજી પ્યાદા આલ્યા આવ્યા,’ એ વાત સાંભળીને સઘળા સમાજના મનમાં દુઃખ ઉત્પન્ન થયું. ॥ ૧ ॥ ભરતજીએ આવીને ખગર લીધી, તે સમયે સર્વે લોકો, ત્રિવેણીમાં નાહી ચૂકયાં હતાં. ભરતજીએ ત્રિવેણીની પાસે આવીને પ્રણામ કર્યા. ગંગાજીના તથા યમુનાજીના સંગમના જળમાં વિધિપૂર્વક આન કર્યું અને દાનો આપીને બ્રાહ્મણોનું સન્માન કર્યું. ॥ ૨ ॥ ગંગાજીનાં ઘોળાં અને યમુનાજીનાં શ્યામ કલ્લોલોને જોઈ, શરીરમાં રોમાંચિત થઈ ગયેલા ભરતજીએ, બે હાથ જોડીને પ્રાર્થના કરી કે, “હે તીર્થરાજ ! હે સઘળી કામનાઓને પૂર્ણ કરનારા ! હે વેદમાં તથા લોકમાં પ્રખ્યાત પ્રભાવવાળા ! ॥ ૩ ॥ હું પોતાના ધર્મનેા ત્યાગ કરીને તમારી પાસે બીખ^૧ માણું છું. ‘દુઃખી માણસ કયું કુકર્મ ન કરે ?’ એમ

૧ ક્ષત્રિયને જે કે બીખ માગવાનો ધર્મશાસ્ત્રમાં નિષેધ છે, તોપણ સર્વધર્માન્ પરિજિજ્ઞ મામેકં શરણં વ્રજ, એ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાંનાં વચન પ્રમાણે ભરતજી ક્ષત્રિય ધર્મનેા લાગ કરીને કેવળ શરણુ વચ્ચે ગતિનીજ બીખ માગે છે, તેથી કશો દોષ નથી. અથવા શુરુએ શાન્તગાદીપર બેસવાની આદા કરી હતી, તેને પાળવારૂં પોતાના ધર્મનેા ત્યાગ કરીને બીજી કશી નહિ પણ શરણુગતિની બીખ માગે છે, માટે કશો દોષ નથી.

બાણીને આ યાચકની (મારી) વાણીને જગતમાં સફલ કરે. તમે સુભાષ છે અને મહાદાની છો. ॥ ૪ ॥

દો-અર્થ ન ધર્મે કામ રુચિ, ગતિ ન ચહૌં નિર્વાણ ॥

જન્મ જન્મ રતિ રામ પદ, યહ વરદાન ન આન ॥ ૨૧૨ ॥

મને ધનમાં, ધર્મમાં કે કામમાં રૂચી નથી. તેમ હું મોક્ષ પદની પણ ઇચ્છા કરતો નથી.^૧ મને જન્મોજન્મમાં રામનાં ચરણારવિન્દમાં રૂચી થાય, એજ વરદાન ભેધએ છીએ. બીજું કશું ભેધતું નથી. ॥ ૨૧૨ ॥

ચૌ-જાનહિ રામ કુટિલ કરી મોહી । લોગ કહૈં ગુરુ સાહવ દ્રોહી ॥

સીતા રામ ચરણ રતિ મોરે । અનુ દિન બઢૈ અનુગ્રહ તોરે ॥ ૧ ॥

જલદ જન્મ મરિ મુરતિ વિસારે । યાચત જલ પવિ પાહનહારે ॥

ચાતક રટનિ ઘટે ઘટિ જાઈ । બઢૈ પ્રેમ સબ માંતિ મલાઈ ॥ ૨ ॥

કનકહિ બાન ચઢૈ જિમિ દોહ । તિમિ પ્રીતમ પદ નેમ નિવાહે ॥

મરત વચન મુનિ માંજ ત્રિવેની । મરે મૃદુ વાણિ મુર્મંગલ દેની ॥ ૩ ॥

તાત મરત તુમ સબ વિધિ સાધુ । રામ ચરણ અનુરાગ અગાધુ ॥

વાદિ ગલાનિ કરહુ મનમાર્હી । તુમ સમ રામહિ પ્રિય કોઝ નાઈ ॥ ૪ ॥

રામ મને કુટિલ બાણે, લોકો મને ગુરુ સાહેબનો દ્રોહી^૨ કરે, તો પણ ભલે પરંતુ તમારા અનુગ્રહથી મને દિવસે દિવસ સીતા રામનાં ચરણોમાં પ્રીતિ વધ્યા કરે^૩, એટલીજ ઇચ્છા છે. ॥ ૧ ॥ એ કદાચ મેઘ જન્મ ભરમાં અપૈયાને લૂલીજ ભય અને અપૈયો જળ માગે, ત્યારે પણ વજ્ર જેવા કરા ફેંકે, કે જેઓથી અપૈયાનાં અંગો પણ તૂટી ભય, તો પણ અપૈયો, એ પોતાની મેઘ ઉપરની પ્રીતિને ઓછી કરે, તો સ્નેહની પદ્ધતિ ઓછી થઈ ભય છે, માટે મેઘ તરફથી ગમે તેવું સંકટ પડતાં છતાં પણ, અપૈયો મેઘ તરફ પોતાની પ્રીતિને વધારતો ભય, ॥ ૨ ॥ તેમાંજ સર્વ પ્રકારે અપૈયાની ઉત્તમતા છે. તેમ પ્રભુ તરફથી ગમે તેવો અનાદર થાય તથા ગમે તેવાં સંકટો દેવામાં આવે, તો પણ સેવક, પ્રભુ ઉપરની પોતાની પ્રીતિને ઓછી નહિ કરતાં વધારતો ભય, તો તેમાં સેવકની શોભા છે. જેમ જેમ સુવર્ણને અગ્નિ વધારે વધારે બાળે છે, તેમ તેમ સુવર્ણ વધારે વધારે રંગ લેતું ભય છે. તેમ પ્રભુ જેમ જેમ વધારે કષ્ટ આપે, તેમ તેમ સેવકે, વધારે વધારે ભક્તિ કરવી ભેધએ. પ્રભુના ચરણમાં ધરેલા પ્રેમનો નિર્વાહ કરવાની એજ પદ્ધતિ છે.” ભરત-જાનાં વચનો સાંભળી, ત્રિવેણીમાંથી મંગલદાયી કામળ વાણી પ્રકટ થઈ કે, ॥ ૩ ॥ “હે તાત ! હે ભરત તમે સર્વ પ્રકારે સાધુ છો. તમને રામના ચરણોમાં અવ્યક્ત પ્રેમ છે. મનમાં વ્યર્થ ગ્લાનિ કરવી છોડી દો. રામને તમારા સમાન કોઈ પણ પ્રિય નથી. ॥ ૪ ॥

૧ અર્થત નિષ્કામપણાથી સેવા કરવી, એ સેવકનો ધર્મ અહીં દેખાડ્યો છે. ૨ ગુરુની આજ્ઞા મानी નહિ. તેથી મને ગુરુદ્રોહી પણ ભલે કહે. ૩ ‘રામ મારાપર પ્રસન્ન થાય,’ એવું નહિ માગતાં, રામના ચરણોમાં પ્રીતિ માગી, તેવું કારણ એ છે કે, સેવક સ્વામીની પોતા ઉપર રૂચિની પણ ઇચ્છા નહિ રાખતાં, સ્વામી ઉપર આત્મક ભાવ રાખે, એ સેવકનો પરમ ધર્મ છે.

દો-તતુ પુલકે હિય હર્ષ મુનિ, વેણિ વાચન અનુકૂલ ॥

ભરત ધન્ય કહિ ધન્ય કહિ, નમ મુર વર્ષહિ ફૂલ ॥ ૨૧૩ ॥

ત્રિવેણીમાંથી નીકળેલાં અનુકૂલ વચનો કાને પડતાં, ભરતજીનું શરીર શોભાચિત થઈ ગયું અને મન હર્ષથી વ્યાપ્ત થઈ ગયું. દેવતાઓ, ‘ભરતજીને ધન્ય છે, ધન્ય છે,’ એમ કહી કહીને આકાશમાંથી પુષ્પની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. ॥ ૨૧૩ ॥

ચૌ-મમુદિત તીરથરાજ નિવાસી । વૈશ્વાનસ સર્વ ગૃહી ઉદાસી ॥

કહહિ પરસ્પર મિલિ દશ પાંચા । ભરત સનેહ શીલ શુચિ સાંચા ॥ ૧ ॥

મુનત રામ ગુણ ગાન મુહાયે । મરદ્વાજ મુનિવર પહેં આયે ॥

દંડ પ્રણામ કરત મુનિ દેખે । મૂર્તિવંત ભાગ્ય નિજ લેખે ॥ ૨ ॥

ધાય ઉઠાય લાય ઉર લીન્હે । દીન્હ અશીશ કૃતારથ કીન્હે ॥

આસન દીન્હ નાય શિર બેઠે । ચહત સકુચ મૃદ જનુ મજિ પેઠે ॥ ૩ ॥

મુનિ પૂજવ કહુ યહ વઢ શોચૂ । બોલે ઋષિ લલિ શીલ સંકોચૂ ॥

મુનહુ ભરત હમ સર્વ મુષિપાઈ । વિધિ કરતવ પર કહુ ન વસાઈ ॥ ૪ ॥

પ્રયાગમાં રહેનારા સર્વ વાનપ્રસ્થો, ગૃહસ્થો અને સંન્યાસીઓ, ત્રિવેણીની વાણી સાંભળીને તથા ભરતની ભક્તિ જોઈને રાજી થયા અને દશ, પાંચ મળીને પરસ્પરમાં કહેવા લાગ્યા કે, ‘ભરતની પ્રીતિ, સુશીલતા અને પવિત્રતા ખરેખરાં છે.’ ॥૧॥ ભરતજી, રામના ગુણનાં સુંદર ગાયનો સાંભળતા સાંભળતા ભરદ્વાજ મુનિની પાસે આવ્યા. દંડ-વત્રશ્રુમ કરતા ભરતજીને જોઈ, ભરદ્વાજે તો તેમને પોતાના દેહધારી ઉત્તમ ભાગ્યરુપજ માન્યા. ॥ ૨ ॥ ભરદ્વાજે ઠોડી પહેાંચી, ભરતજીને પૃથ્વી ઉપરથી ઉઠાડી લઈ, પોતાની છાતીમાં લીધા અને આશીર્વાદ દઈને કૃતાર્થ કર્યાં તથા આસન આપ્યું. જેમ નરજી કામ કરીને ઘરમાં ભાગી આવેલો ખાલક, માતા, પિતાની પાસે, ‘તે કાંઈ ન પૂછે, તો ઠીક,’ એવી ઇચ્છાથી માથું નીચું કરીને બેસે, તેમ ભરતજી ભરદ્વાજની પાસે માથું નીચું કરીને બેઠા. ॥ ૩ ॥ ‘ભરદ્વાજ મુનિ કાંઈક પૂછશે તો કેમ થશે ?’ એવી ભરતજીના મનમાં મોટી ચિન્તા હતી. ભરદ્વાજ મુનિ ભરતજીનાં શીલને અને સંકેતોને જોઈને બોલ્યા કે, ‘હિ ભરતજી ! સાંભળો, મને સઘળી ખબર મળી છે. દેવનાં કર્તવ્ય ઉપર કોઈનું કશું પણ ચાલતું નથી. ॥ ૪ ॥

દો-તુમ ગલાનિ જિય જાનિ કરહુ, સમુક્ષિ માતુ કરતૂતિ ॥

તાત કેકયિહિ દોષ નહિ, ગઈ ગિરા મતિ ધૂતિ ॥ ૨૧૪ ॥

હે તાત ! તમારી માતાનું કર્તવ્ય સમજીને અંતઃકરણમાં ગ્લાનિ ધરો માં, કેમ કે, એમાં કેકેયીને દોષ નથી. સરસ્વતી, કેકેયીની બુદ્ધિને બગાડી ગઈ હતી. ॥ ૨૧૪ ॥

ચૌ-યહહુ કહત મલ કહહુ ન કોઝ । લોક વેદ વુષ સમંત દોઝ ॥

તાત તુષાર વિમલ યજ્ઞ ગાઈ । પાઈહિ લોકહુ વેદ વડાઈ ॥ ૧ ॥

લોક વેદ સમ્મત સર્વ કહઈ । જેહિ પિતુ રાજ્ય દેઈ સોઈ લઈ ॥

રાજ સત્ય વ્રત તુષારિં બુઝાઈ । દેત રાજ્ય મુલ ધર્મ વડાઈ ॥ ૨ ॥

રામ ગમન વન અનરથ મૂળા । જો મુનિ સકલ વિશ્વ મૈ શૂળા ॥

સો ભાવી વશ રાનિ અયાની । કર કુચાલી અંતહુ પછિતાની ॥ ૩ ॥

તહેંહ તુઠ્ઠાર અલ્પ અપરાધૂ । કહૈ સો અધમ અયાન અસાધૂ ॥

કરતેહ રાજ્ય તુમહિં નહિ દોષૂ । રામહિં હોત સુનત સંતોષૂ ॥ ૪ ॥

મહારાજ દશરથ, રામને વનવાસ નહીં આપતાં ક્રૂર તમને રાજ્ય લેવાનું કહેત, તો તે વાતને કોણ ચોગ્ય ન કહેત ? કેમ કે, પિતા સ્વતંત્ર હોવાને લીધે નહાના પુત્રને પણ રાજ્ય આપી શકે છે, અને માટા પુત્રને પણ રાજ્ય આપી શકે છે, ॥ ૧ ॥ એ બન્ને વાત લોક સંમત છે, વેદ સંમત છે, અને વિદ્વજ્ઞન સંમત પણ છે. પરંતુ હે તાત ભરતજી ! તમે પ્રાસ થયેલાં રાજ્યને પણ છોડી દઈ, રામની સેવા કરવા માગો છો, માટે લોક તથા શાસ્ત્ર પણ તમારા નિર્મલ યશને ગાંધને ઉલ્કર્ષ પામશે. પિતા, જે પુત્રને રાજ્ય આપે, તે પુત્ર રાજ્ય લે, એ વાત લોક સંમત છે અને વેદ સંમત પણ છે, એમ સર્વ પંડિતો કહે છે. સત્યવાદી મહારાજ દશરથ, તમને ગોલાવીને રાજ્ય દેત, તોપણ સુખની અને ધર્મની વૃદ્ધિ થાત, એ વાત નિરસંશય છે. ॥ ૨ ॥ પરંતુ રામનું વનમાં જવું થયું, એ અનર્થનું મૂળ થયું, કે જે સાંભળવાથી સર્વ જગતમાં પીડા વ્યાપી રહી છે. તમને રાજ્ય અપાવું હોત, તો તેમાં કેંકેથીએ કશી કુચાલ કરી કહેવાત નહિ, પણ તે અજ્ઞાન રાણીએ ભાવીના કબજામાં આવી જઈને, રામને વનવાસ અપાવ્યો, એ કુચાલ કરી કહેવાય છે, કે જે કુચાલથી પરીણામે, તેને પણ પરતાવું પડ્યું છે. ॥ ૩ ॥ આમાં જેઓ તમારો અદ્ય અપરાધ પણ ગણે, તેઓ અધમ, અજ્ઞાન અને અસાધુજ ગણાય. તમે રાજ્ય કરત, તોપણ તમારો કયો દોષ ન ગણાત અને રામ પણ એ વાત સાંભળીને રાજ્ય થાત. ॥ ૪ ॥

દો-અવ અતિ કીન્હે ભરત મલ, તુમહિં ઉચિત મત છહુ ॥

સકલ સુમંગલ મૂલ જગ, રઘુવર ચરણ સનેહુ ॥ ૨૧૫ ॥

હે ભરતજી ! તમે હમણાં જે વિચાર કર્યો છે, તે તો વળી બહુજ સાશિ છે, અને તમને એવો વિચારજ ઘટે છે. રામચંદ્રજીનાં ચરણોમાં સ્નેહ રાખવો, એ જગતમાં સઘળાં સુમંગલોનું મૂળ છે. ॥ ૨૧૫ ॥

ઘૌ-સો તુઠ્ઠાર ધન જીવન પ્રાના । શૂરિ ભાગ્ય કો તુમહિં સમાના ॥

યહ તુઠ્ઠાર આચરજ ન તાતા । દશરથ સુવન રામ મિય ખાતા ॥ ૧ ॥

મુનહુ ભરત રઘુપતિ મનમાંહીં । પ્રેમ પાત્ર તુમ સમ કોઝ નાહીં ॥

લષણ રામ સીતહિ અતિ પ્રીતિ । નિશિ સબ તુમહિં સરાહત વીતિ ॥ ૨ ॥

જાના મર્મ અન્હાત પ્રયાગા । મગન હોહિં તુઠ્ઠારે અનુરાગા ॥

તુમ પર અસ સનેહ રઘુવરકે । મુલ જીવન જગ જશ જહ નરકે ॥ ૩ ॥

યહ ન અધિક રઘુવીર વઢાઈ । પ્રણત કુદુમ્બ પાલ રઘુરાઈ ॥

તુમ તૌ ભરત ધોર મત યેહુ । ધરે દેહ જતુ રામસનેહુ ॥ ૪ ॥

એ પ્રેમનેજ તમે, તમારા ધનરૂપ, જીવનરૂપ અને પ્રાણરૂપ ગણો છો, માટે તમારા જેવો બીજો કોણ મહાભાગ્યશાળી છે ? હે તાત ! તમે કે જે હશરથના પુત્ર અને રામના પ્રિય ભાઈ છો, તેમને રામનાં ચરણોમાં આવો પ્રેમ હોય, એ કાંઈ આશ્ચર્ય ગણાય નહિ. ॥ ૧ ॥ હે ભરતજી ! સાંભળો. રામચંદ્રજીના મનમાં પણ તમારા જેવો પ્રેમના પાત્રરૂપ બીજો કોઈ નથી. અહીં લક્ષ્મણ, રામ અને સીતા એઓની આખી રાત, અત્યંત પ્રેમથી તમારા વખાણ કરતાં કરતાંજ વીતી ગઈ હતી. ॥ ૨ ॥ નિત્ય પ્રયાગજ્ઞાન કરવાને લીધે, મારું મન નિર્ભય થયું છે, તેથી મેં તમારા ઉપરની રામની પ્રીતિનું તત્ત્વ જાણ્યું છે, કે રામ તમારા ઉપરના પ્રેમમાંજ મગ્ન છે. અથવા રામ પ્રયાગ જ્ઞાન કરતા હતા, તે સમયે કોઈ બ્રાહ્મણે જંબૂદ્વીપે મરતલ્લહે એવા સંકલ્પ વાક્યનું ઉચ્ચારણ કરતાં, તેમાં તમારાં નામને સંબંધ આવવાથી, રામ તમારા ઉપરના પ્રેમમાં મગ્ન થઈ ગયા હતા, તેથી મેં તમારા ઉપરની રામની પ્રીતિનું તત્ત્વ જાણ્યું છે. જેવો જગતમાં અજ્ઞાની પ્રાણીઓને વિષય સુખ ઉપર અને જીવવા ઉપર સ્નેહ હોય છે, તેવાજ રામને તમારા ઉપર સ્નેહ છે. ॥ ૩ ॥ તમે કે જે ભાઈ છો, તેમના ઉપર રામચંદ્રજી એવા પ્રેમનું પાલન કરે છે, એ કાંઈ મોટી વાત નથી. કેમ કે, રામચંદ્રજી તો ભક્ત ઉપર પણ અને ભક્તજનના કુટુંબ ઉપર પણ એવાજ પ્રેમનું પાલન કરનારા છે. હે ભરતજી ! મને તો એમ લાગે છે કે, તમે તો જાણે રામચંદ્રજીના સાક્ષાત્ દેહધારી સ્નેહજ અનેલા હો. એવા છો. ॥ ૪ ॥

દોઁ—તુમ કોહ ભરત કલંક યહ, હમ સવકો ઉપદેશ ॥

રામભક્તિ રસ સિદ્ધિ હિત, આ યહ સમય ગણેશ ॥ ૨૧૬ ॥

હે ભરતજી ! તમારા ઉપરનો મિથ્યા કલંક અમને સર્વને આ સમયમાં ભક્તિ-માર્ગના ઉપદેશરૂપ થયો છે અને રામભક્તિરૂપ રસની સિદ્ધિને વાસ્તે સિદ્ધગણેશરૂપ થયો છે. (તમારા ઉપર આ મિથ્યા કલંક ન આવ્યો હોત તો ભક્તિમાર્ગ કેવો છે ? અને ભક્તિની સિદ્ધિ કેમ થાય ? એ વાત અમારા જાણવામાં જ ન આવત.) ॥ ૨૧૬ ॥

ચૌઁ—નવ વિષ્ણુ વિમલ તાત યશ તોરા । રઘુવર કિંકર કુમુદ ચકોરા ॥

ઉદય સદા અય ર્હિ કવ હૂંના । ઘટહિ ન જગ નમ દિન દિન દૂના ॥૧॥

કોક વિલોકિ પ્રીતિ અતિ કરહીં । પ્રશુ પ્રતાપ રવિ છવિ હિ ન હરહીં ॥

નિશિ દિન મુલ્લદ સદા સવ કાહુ । પ્રસહિ ન કેકયિ કર તવ રાહુ ॥ ૨ ॥

પૂરણ રામ સમેમ પિયૂષા । મુરુ અપમાન દોષ નહિ દૂષા ॥

રામભક્તિ અવ અમિય અષાહુ । કીન્હેઝ મુલમ મુષા વમુષાહુ ॥ ૩ ॥

શૂપ ભગીરથ મુરસરિ આની । મુમિરત સકલ મુમંગલ સ્વાની ॥

દશરથ ગુણ ગણ વરણિ ન જાહીં । અધિક કહા જેહિ સમ જગ નાહીં ॥ ૪ ॥

હે તાત ! તમારા યશરૂપી નવો નિર્મલ ચંદ્ર રામભક્તોરૂપી કુસુદોને પ્રકુક્ષિત કરવા વાસ્તે અને રામભક્તોરૂપી ચકોરોને પરમ આનંદ દેવાને વાસ્તે ઉદય પામ્યો છે,

૧ વેલો પારદ નામના રસની સિદ્ધિને વાસ્તે સિદ્ધગણેશનું આરાધન કરે છે.

તે સર્વદા ઉદય પામેલોજ રહેશે. કદી પણ અસ્ત પામશે નહીં અને ક્ષીણ પણ થશે નહીં. ॥ ૧ ॥ પરન્તુ જગત્સુપી આકાશમાં દિવસે દિવસે બમણી વૃદ્ધિ પામતો રહેશે. એ તમારા યશસ્વી ચંદ્રને જોઈ, સર્વ લોકોડીપી ચક્રવાકો તેના ઉપર અત્યંત પ્રીતિ કરશે. પ્રસિદ્ધ ચંદ્રની કાંતિને સૂર્ય હરી લે છે પણ તમારા યશસ્વી ચંદ્રની કાંતિને રામચંદ્રજીને પ્રતાપડીપી સૂર્ય હરશે નહિ. ચંદ્ર રાતેજ સુખ આપે છે, અને તમારા યશસ્વી ચંદ્ર તો દિવસે તથા રાતે પણ સુખ આપશે. ચંદ્ર વિરહી લોકોને દુઃખ દે છે અને તમારો યશસ્વી ચંદ્ર તો સર્વને સુખ આપશે. ચંદ્રને રાહુ ગળી જાય છે, પણ તમારા યશસ્વી ચંદ્રને કેકેયીનાં કર્તવ્યડીપી રાહુ ગળી શકશે નહીં. ચંદ્રમાં રહેલું અમૃત, અપૂર્ણ થઈ જાય છે, ॥ ૨ ॥ પણ તમારા યશસ્વી ચંદ્રમાં રહેલું રામપ્રેમડીપી અમૃત કદી પણ અપૂર્ણ થશે નહીં. ચંદ્ર ગુરુનું (બૃહસ્પતિનું) અપમાન કરવાડીપી દોષથી દૂષિત થયો નથી. આ તમારા યશસ્વી નિર્મલ નવીન ચંદ્રે તો પૃથ્વીમાં પણ રામભક્તિડીપી અમૃતને સુલભ કરી દીધું, તેથી સર્વે લોકો, એ અમૃતથી પરમ તૃપ્તિ પામશે. ॥ ૩ ॥ તમારા પૂર્વજ ભગીરથ રાજાએ, સ્મરણ માત્રથીજ સઘળાં સુમંગલો દેનારી ભાગીરથીને પૃથ્વીમાં ચલાવી છે અને તમે, સ્મરણમાત્રથીજ સઘળાં સુમંગલો દેનારી રામભક્તિને પૃથ્વીમાં ચલાવી છે. હશરથ રાજાના ગુણો પણ વર્ણવ્યા જાય એમ નથી. કેમ કે, જગતમાં એમના બરોબર પણ કોઈ નથી, ત્યારે અધિક તો કયાંથીજ હોય ? ॥ ૪ ॥

દો-જામુ સનેહ સકોચ વશ, રામ પ્રગટ મયે આય ॥

જે હર દિય નૈનન્હ કબહૂં, નિરલે નાહિ અઘાય ॥ ૨૧૭ ॥

મહારાજ હશરથના સ્નેહને અને સંકેતને વશ થઈ નેજ પ્રભુ રામચંદ્રજી પૃથ્વીમાં આવીને પ્રકટ થયા છે, કે જે રામચંદ્રજીને, મહાદેવજી હૃદયમાં નેત્રોથી નિરખતા નિરખતા તૃપ્તિ પામતા નથી. ॥ ૨૧૭ ॥

ચૌ-કીરતિ વિષુ તુમ કીન્હ અનૂપા । જહૈં બસ રામ પ્રેમ મુગરુપા ॥

તાન ગલાનિ કરહુ જિય જાયે । ડરહુ દરિદ્રહિ પારસ પાયે ॥ ૧ ॥

મુનહુ ભરત હમ ફ્રીટ ન કહર્હી । ઉદાસીન તાપસ વન રહર્હી ॥

સબ સાધન કર સફલ મુહાવા । લષણ રામ સિય દર્શન પાવા ॥ ૨ ॥

તેહિ ફલ કર ફલ દર્શ તુહારા । સહિત પ્રયાગ મુભાગ હમારા ॥

ભરત ધન્ય તુમ જગ યશ લયઝ । કહિ અસ પ્રેમ મગન મુનિ મયઝ ॥ ૩ ॥

મુનિ મુનિ વચન સખાસદ હરષે । સાધુ સરાહિ મુમન સુર વરષે ॥

ધન્ય ધન્ય ધુનિ ગગન પ્રયાગા । મુનિ મુનિ ભરત મગન અનુરાગા ॥ ૪ ॥

૧ ચંદ્રે રાજસ્ય કરવાથી મહોન્મત થઈને બૃહસ્પતિની સ્ત્રી તારાનું હરણ કર્યું હતું, એ ગુરુનું અપમાન કર્યું હતું, કે જેને વાસ્તે દેવતાઓને અને દાનવોને તારકામય નામનો મહા સંશ્રામ થયો હતો. (શ્રીમદ્ભાગત તથા હરિવંશ.) ૨ ભરતજીએ રાજ્ય કરવાની વસિષ્ઠની તથા ઝેશ્વરનાની આજ્ઞા, તેમને સમજાવી તથા યોગ્ય ઉપદેશ દઈને નહીં માની અને પાછાં પોતાની ધારણાથી તેમને પ્રસન્ન કર્યાં તેથી ગુરુનનું અપમાન કર્યું ગણાય નહીં.

હે તાત ! તમે તમારી કીર્તિરૂપી અનુપમ ચંદ્ર પ્રગટ કર્યો છે, કે જેમાં રામપ્રેમ રૂપી મૃગ નિવાસ કરી રહ્યો છે. રામની ભક્તિ પ્રાપ્ત થયા છતાં તમે જે મનમાં અપયથ વગેરેની ઘ્વાની રાખો છો, તે વ્યર્થ જ છે. પારસમણિ હાથ લાગ્યા પછી દારિદ્ર્યનો ડર રાખવો ઘટે કે ? ॥ ૧ ॥ હે ભરતભ ! સાંભળો. અમો ઉદાસીન, તપસ્વી અને વનમાં રહેનારા છીએ, તેથી નિરપૃહ હોવાને લીધે ખોટું યોદ્ધીને કોઈની પશુ ખુશામત કરીએ નહીં. અમોને પ્રથમ જે લક્ષમણ, રામ અને સીતા, એઓનું દર્શન મળ્યું, તે શમ, દમ તથા તપ આદિ સઘળાં સાધનોનું ઉત્તમ ફળ મળ્યું, એમ સમજીએ છીએ ॥ ૨ ॥ અને હાલ જે તમારું દર્શન મળ્યું, તે લક્ષમણ, રામ અને સીતા, એઓનાં દર્શનનું ફળ મળ્યું સમજીએ છીએ. (રામ, સીતા અને લક્ષમણ, એઓનાં દર્શન કરતાં પશુ એઓના ભક્તનું દર્શન મળતું હૃદય છે.) આજ તમારું દર્શન મળવાથી સઘળા પ્રયાગનું અને અમારું ધન્ય ભાગ્ય છે. હે ભરતભ ! તમે ધન્ય છો, તમે જગતમાં યોદ્ધી કીર્તિ મેળવી. ” એટલું યોદ્ધીને ભરદ્વાજ મુનિ, પ્રેમમાં મગ્ન થઈ ગયા. ॥ ૩ ॥ મુનિનાં વચનો સાંભળી સર્વ સભાસદો પ્રસન્ન થયા, દેવતાઓ સારી રીતે વખાણી વખાણીને પુષ્પો વરસાવવા લાગ્યા, આકાશમાં તથા પ્રયાગમાં ધન્ય ધન્ય ધ્વનિ ફેલાઈ રહ્યો અને તે ધ્વનિને સાંભળી સાંભળીને ભરતભ પ્રેમમાં મગ્ન થઈ ગયા. ॥ ૪ ॥

દો०—પુલક ગાત હિય રામ, સિય સજલ સરોરુદ નૈન ॥

કરિ પ્રણામ મુનિ મંદલિહિ, બોલે ગદ ગદ વૈન ॥ ૨૧૮ ॥

ગાત્રોમાં રોમાંચોથી, હૃદયમાં સીતા રામથી અને નેત્રકમળોમાં જળથી યુક્તથયેલા ભરતભ, મુનિઓની મંડલીને પ્રણામ કરીને ગદગદ કંઠથી વચનો બોલ્યા કે, ॥ ૨૧૮ ॥

ચૌ०—મુનિ સમાજ અરુ તીરથરાજ । સાંચેહુ શપથ અઘાઈ અકાજૂ ॥

યહિ થલ જો કહ્યુ કહિ બનાઈ । યહિ સમ નહિં કહ્યુ અથ અથમાઈ ॥ ૧ ॥

તુમ સર્વસ કહૌં સતિ ભાઝ । ઊર અંતર્યામી રઘુરાઝ ॥

મોહિં ન માતુ કર તબ કરશોચુ । નાહિં દુઃખ જિય જગ જાનાહિં પોચુ ॥ ૨ ॥

નાહિન ડર વિગરહિ પરલોકુ । પિતહુ મરે કર નાહિં ન શોકુ ॥

સુકૃત મુયસ મરિ મુવન મુહાયે । લક્ષ્મણ રામ સરિસ મુત પાયે ॥ ૩ ॥

રામ વિરહ તજિતતુ ક્ષણમંગૂ । મૃપ શોચ કર કવન પ્રસંગૂ ॥

રામ લષણ સિય વિનુ પગ પનહીં । કરિ મુનિ વેષ ફિરહીં વન વનહીં ॥ ૪ ॥

અહીં મુનિઓનો સમાજ છે અને વળી પ્રયાગ ક્ષેત્ર છે, તેથી આવા સ્થલમાં સાચા સોગંદ લઈએ, તોપણ પૂરેપૂરું પાપ લાગે એમ છે. કેમ કે, માણસ સાચેસાચી વાત કરવા લાગે, તોપણ તે વાતના સર્વ અંશોમાં સત્યતા આવી શકે જ નહીં. આ સ્થલમાં જે કોઈ બનાવટની વાત કહેવામાં આવે, તો તે સમાન બીલું કાંઈ પશુ પાપ કે બીલું કાંઈ પશુ અધમતા નથી. ॥ ૧ ॥ હું સત્યભાષ કરું છું. તમે સર્વસ છો અને અંતર્યામી રામચંદ્રભ હૃદયની સઘળી વાત જાણે છે. મને મારી માતાનાં કર્તવ્યનો શોક નથી. જગત મને અધમ જાણે, તેનું પશુ મારા મનમાં દુઃખ નથી. ॥ ૨ ॥ મને મારો

પરલોક બગડવાનો પશુ ડર નથી અને પિતાનું મરણ થવાનો પશુ શોક નથી. હથરથ રાજાએ પુણ્યેથી ઉત્પન્ન થયેલા સુંદર યશથી જગતને ભરપૂર કરીને અને રામ લક્ષ્મણ જેવા પુત્રોને પ્રાપ્ત થઈને ॥ ૩ ॥ અંતે રામના વિરહથી ક્ષુભિત થઈ રહ્યા ત્યાગ કર્યો છે માટે તેમનો શોક કરવાનું કશું કારણ જ નથી. મને શોકનું કારણ તો એ છે કે, મારે વાસ્તે રામ, લક્ષ્મણ અને સીતા સુનિઓનો વેષ ધરી, ઉઘાડે પગે વને વનમાં ફરે છે. ॥૪॥

દો૦—અજિન વસન ફલ અજન મહિ, શયન હાસિ કુશ પાત ॥

વસિ તરુતર નિત સહત દિમ, આતપ વર્ષા વાત ॥ ૨૧૯ ॥

મૃગચર્મોડ્ડી વસ્ત્રોને ધરે છે, કુળોનું ભક્ષણ કરે છે, પૃથ્વીપર દર્ભ તથા પાંદડાં બીછાવીને શયન કરે છે, વૃક્ષોની નીચે નિવાસ કરે છે અને ટાઢ તડકા, વરસાદ તથા પવન, એઓને સહન કરે છે. ॥ ૨૧૯ ॥

ચૌ૦—યહ દુઃખ દાહ દર્હ નિત છાતી । મૂલ ન વાસર નીંદ ન રાતી ॥

યહ કુરોગકર ઔષધિ નાહીં । સોધેઉં સકલ વિશ્વ મનમાહીં ॥ ૧ ॥

માતુ કુમતિ વદહ અધમૂલા । તેહિ હમાર હિત કીંહ વસૂલા ॥

કલિ કુકાટ કર કીંહ કુચૂં । ગાદિ અવધ પદિ કઠિન કુમૂં ॥ ૨ ॥

મોહિ લગિ યહ કુઠાટ તેહિ ઠાટા । ઘાલેસિ સવ જગ વારદવાટા ॥

મિટૈ કુરોગ રામ ફિર આયે । વસહિ અવધ નહિ આન ઉપાયે ॥ ૩ ॥

મરત વચમ મુનિ મુનિ મુલ પાઈ । સવહિ કીંહ વહુ માંતિ વદાઈ ॥

તાત કરહુ જનિ શોચ વિશેષી । સવ દુઃખ મિટહિ રામપદ દેસી ॥ ૪ ॥

આ દુઃખથી મારી છાતી નિરંતર બળ્યા કરે છે, દિવસે ભૂખ લાગતી નથી અને રાતે નિદ્રા આવતી નથી. મેં મારા મનથી સઘળા જગતમાં તપાસ કરી, નિશ્ચય કર્યો છે કે, “ મારા આ ખરાબ રોગનું યોગ્ય કયાંય છેજ નહીં. ॥ ૧ ॥ સઘળાં પાપોના મૂળભૂત મારી માતારૂપી સુતાદે મારે વાસ્તે કુમતિરૂપ કુહાડો તૈયાર કરી, કલેશરૂપી દુષ્ટ કાષ-માંથી ખરાબ ગોઠવણરૂપ કુચંત્ર (અભિચારિક ચંત્ર—મરફી ઉત્પન્ન કરનાર નીચ દેવનું પુતળું) ઘડી કહાડીને એ વરદાન માગવારૂપી કઠણ દુષ્ટ મંત્રો ભણીને અયોધ્યામાં ઢાટ્યું છે, ॥ ૨ ॥ કે જેથી આ પ્રબલ પીડા ઉત્પન્ન થઈ છે. મારી માતાએ મારે વાસ્તે આ ખરાબ ગોઠવણ કરીને સઘળા જગતને ખારેવાટ કરી દીધું છે. આ જે ખરાબ દરદ ઉત્પન્ન થયું છે, તે જે રામ પાછા અયોધ્યામાં આવે, તો જ મટે એમ છે. બીજા કોઈ પશુ ઉપાયથી અયોધ્યા આબાદ રહે એમ નથી. ” ॥ ૩ ॥ ભરતજીનાં વચનો સાંભળી, ભરદ્વાજ પ્રસન્ન થયા, અને સર્વ લોકોએ, ભરતજીની પ્રશંસા કરી. ‘ હે તાત ! વિશેષ શોક કરો માં. રામનાં ચરણારવિન્દાનું દર્શન મળવાથી સઘળાં દુઃખો ટળી જશે. ’ ॥ ૪ ॥

દો૦—કરિ મવોષ મુનિવર કહેડ, અતિથિ માળામિયા હોહુ ॥

કંદ મૂલ ફલ ફૂલ હમ, દેહિં લેહુ કર છોહુ ॥ ૨૨૦ ॥

એ રીતે સમજાવીને ભરદ્વાજે કહ્યું કે, ‘ તમે મારા પ્રાણપ્રિય મહેમાન છો, માટે મારાપર પ્રેમ કરીને હું જે કંદ, મૂલ, ફળ, તથા ફૂલ આપું તેઓનો સ્વીકાર કરો. ’ ॥૨૨૦॥

ચૌ૦—મુનિ મુનિવચન ભરત હિય શોચૂ । ઉભય કુઅવસર કઠિણ સક્ષોચૂ ॥
 જાનિ ગુરુઅ ગુરુ ગિરા બહોરી । ચરણ વંદિ બોલે કર જોરી ॥ ૧ ॥
 શિર ધરિ આયમુ કરિય તુહારા । પરમ ધર્મ યહ નાથ હમારા ॥
 ભરત વચન મુનિવર મન માયે । શુચિ સેવક તબ નિકટ બુલાયે ॥ ૨ ॥
 ચાહિય કિન્હ ભરત પહુનાઈ । કન્દ મૂલ ફલ આનહુ જાઈ ॥
 મલે નાથ કહિ તિન્હ શિર નાયે । પ્રમુદિત નિજ નિજ કાજ સિધાયે ॥ ૩ ॥
 મુનિહિ શોચ પાહુન બડ નેવતા । તસ પૂજા ચાહિય જસ દેવતા ॥

મુનિ ઋદ્ધિસિદ્ધ આણિ માદિક આઈ । આનમુ હોય સો કરૈં ગુસાઈ ॥ ૪ ॥

મુનિઓનાં વચન સાંભળી, ભરતજીના મનમાં ચિન્તા ઉત્પન્ન થઈ કે, “આ તીર્થ-
 ક્ષેત્રમાં પ્રાણીઓનો કશે પદાર્થ કેમ લઈ શકાય ? અને જો નહીં લઈ તો મુનિના વચનનું
 અપમાન કયાનો દોષ લાગશે. લેવાનો સમય નથી અને ન લેવામાં પણ બહુ સંકેત
 થાય છે.” પછી ભરતજી સર્વ ધર્મોથી શુરની આજ્ઞાને વલવત્તર બાણી, મુનિના ચરણોમાં
 પ્રણામ કરી, હાથ જોડીને બોલ્યા કે, ॥ ૧ ॥ “હે નાથ ! આપની આજ્ઞાને માથે ચઢા-
 વીને તે પ્રમાણે કરવું, જો અમારો પરમ ધર્મ છે.” ભરતજીનું બોલવું મુનિનાં મનને
 બહુ પ્રિય લાગ્યું. પછી મુનિએ પવિત્ર સેવકોને પોતાની પાસે બોલાવીને આજ્ઞા કરી
 કે, ॥ ૨ ॥ “આપણે ભરતજીની પરોણાગત કરવી જોઈએ, માટે જઈને કંઠ, મૂળ તથા
 કૂળ લાવો.” જો પ્રમાણે મુનિની આજ્ઞા સાંભળીને સેવકો બોલ્યા:—“હે નાથ ! બહુ
 સાઈ” એમ કહી, માથાં નમાવી રાજી થઈને પાતપોતાનાં કામ કરવા ગયા. ॥ ૩ ॥ ભર-
 તજી વિચાર કરીને સ્વગત બોલવા લાગ્યા કે, “શોટા મેહેમાનોને નોતયાં છે, જેવો દેવ,
 તે પ્રમાણે તેની પૂજા કરવી જોઈએ.” મુનિનું સ્વગત લાપણ સાંભળી, અણ્ણિમા આદિ
 ઋદ્ધિ સિદ્ધિઓ ત્યાં હાજર થઈને બોલી કે, “હે સ્વામી ! આપ જેમ આજ્ઞા કરો, તે
 પ્રમાણે કરીએ.” ॥ ૪ ॥

દો૦—રામ વિરહ વ્યાકુલ ભરત, સાનુજ સકલ સમાજ ॥

પહુનાઈ કર હરહુ શ્રમ, કહેહુ મુદિત મુનિરાજ ॥ ૨૨૧ ॥

મુનિએ રાજી થઈને આજ્ઞા કરી કે, “ભરતજી શત્રુ અને તેઓનો સઘળો સમાજ
 રામના વિરહથી વ્યાકુલ છે, માટે તે સર્વની પરોણાગત કરીને સર્વનો શ્રમ મટાડો.” ૨૨૧

ચૌ૦—ઋદ્ધિ સિદ્ધિ શિરધરિ મુનિવર બાની । વહ મગિનિ આપુહિ અનુમાની ॥
 કહાઈ પરસ્પર સિદ્ધિ સમુદાઈ । અતુલિત અતિથિ રામ લગુ માઈ ॥ ૧ ॥
 મુનિ પદ વંદિ કરિય સોઈ આજૂ । હોઈ મુર્ખી સબ રાજ સમાજૂ ॥
 અસ કહિ રુચિર રવે ગૃહ નાના । જો વિલોકિ વિલખાઈ વિમાના ॥ ૨ ॥
 ભોગ વિભૂતિ મૂતિ મરી રાલે । દેવત જિનહિં અમર અમિલાયે ॥
 દાસી દાસ સાજ સબ લીન્હે । જુગવત રહાઈ મનહિં મન દીન્હે ॥ ૩ ॥
 સબ સમાજ સજિ સિદ્ધિ પલમાઈ । જો મુલ સપનેહુ મુર પુર નાઈ ॥
 મથમહિં વાસ દિયે સબ કેહી । મુંદર મુલદ યથા રુચિ જેહી ॥ ૪ ॥

ઋદ્ધિઓ તથા સિદ્ધિઓ, મુનિવરની વાણીને માથે ચઢાવી, પોતાને મહા ભાગ્ય-
શાળી માનવા લાગી. સિદ્ધિઓ, પરસ્પરમાં યોદ્ધાવા લાગી કે, “રામના નહાના ભાઈ
ભરતજી, મોટા મેહેમાન છે, ॥૧॥ માટે આપણે આજ મુનિનાં ચરણોમાં પ્રણામ કરીને
એતું કરવું કે, જેથી સઘળો રાજસમાજ સુખી થાય,” આ પ્રમાણે વાતચિત કરીને,
અનેક પ્રકારનાં મુંઢર ઘરો રચ્યાં, કે જેઓને જોઈને, વિમાનો પણ લલ્લઈ જાય.
॥ ૨ ॥ એ ઘરોમાં ઘણા ઘણા વૈભવો તથા ઐશ્વર્ય ભરી દીધાં. કે જેઓને જોઈને, દેવ-
તાઓને પણ ઇચ્છા થાય. દાસીઓ તથા દાસો વગેરે સઘળો સાજા પણ પ્રત્યેક ઘરમાં
સાજી દીધો. એ દાસો તથા દાસીઓ એવાં હતાં કે, મેહેમાનોનાં મનની વાતને પોતાના
મનથી જ જાણી લઈને, તેઓની ઇચ્છા પ્રમાણે સઘળી સગવડ કરી આપે. ॥ ૩ ॥
સિદ્ધિઓએ પલભાત્રમાં સઘળો સમાજ સાજ્યો, કે જે સમાજમાં રહેલાં સુખો ઇંદ્ર-
લોકમાં પણ ન હોય અને સ્વપ્નમાં પણ પ્રાપ્ત ન થાય. પ્રથમ જેવી જેની રુચિ હતી, તે
પ્રમાણે સઘળા સેનાના લોકોને મુંઢર તથા સુખદાયી નિવાસો આપ્યા. ॥ ૪ ॥

દોઠ-વહુરિ સપરિજન ભરત કહૈ, ઋષિ આયમ્મ અસ દીનહ ॥

વિધિ વિસ્મયદાયક વિભવ, મુનિવર તપ બલ કીનહ ॥ ૨૨૨ ॥

પછી મુનિવર એવા ભરદ્વાજ મુનિએ, ભરતજીને અને તેમનાં પરિજનને, જે
સ્થાનકોમાં જવાની આજ્ઞા આપી, એ સ્થાનકોમાં પ્રવ્રાને પણ વિસ્મય આપે એવો
વૈભવ, પોતાનાં તત્ત્વોબળથી કર્યો હતો. ॥ ૨૨૨ ॥

ઘૌઠ-મુનિ પ્રભાવ જબ ભરત વિલોકા । સબ લગુ લગે લોકપતિ લોકા ॥

મુલ્લ સમાજ નહિં જાત બચાની । દેલ્લત વિરતિ વિસરહિં જ્ઞાની ॥ ૧ ॥

આસન શયન મુલસન વિતાના । બન વાટિકા વિહૈંગ મૃગનાના ॥

મુરમિ ફૂલ ફલ અભિય સમાના । વિમલ જલાશય વિવિધ વિધાના ॥ ૨ ॥

અશન પાન શુચિ અમલ અમીસે । દેલ્લિ લોગ સકુવાત જમીસે ॥

મુર મુરમી મુરતરુ સબ ફીકે । લલ્લિ અમિલાષ મુરેશ શ્ચીકે ॥ ૩ ॥

ઋતુ વસંત વહ ત્રિવિધ વચારી । સબ કહૈં મુલમ પદારથ ચારી ॥

સક ચંદન વનિતાદિક મોગા । દેલ્લિ હર્ષ વિસ્મય વશ લોગા ॥ ૪ ॥

મુનિનો પ્રભાવ જેવામાં આવતાં, ભરતજીને સર્વ લોકપાલોનાં લોકો પણ હલકાં
લાગ્યાં. એ સ્થલનો મુખસમાજ વર્ણવ્યો જાય નહીં એવો હતો, કેમ કે, તેને જોઈને
જ્ઞાનીઓ પણ વૈરાગ્યને ભૂલી જાય એમ હતું. ॥ ૧ ॥ આસનો, શયનો, મુંઢર વસ્ત્રો,
ઉલેચો, મુંઢર ચંદરવા, વનો, વાડીઓ, પક્ષીઓ, અનેક પ્રકારનાં પશુઓ, સુગંધી પુષ્પો,
અમૃત જેવાં ફળો, અનેક પ્રકારની ગોઠવણોવાળાં નિર્મલ (સરોવરો) જલાશયો, ॥ ૨ ॥
અમૃત જેવા પવિત્ર તથા નિર્મલ ખાવાના પદાર્થો, એઓને જોઈને સર્વે લોકો અને સં-
ન્યાસીઓ જેમ ભેરથી અંચકાય તેમ અંચકાવા લાગ્યા, કેમ કે, રામના વિયોગના સમ-
યમાં આપણથી દિવ્ય લોગો કેમ લોગવાય ? એમ સર્વના મનમાં આવ્યું. અને તેઓ
કેવળ કંઈ, મૂળ તથા ફળજ લેતા, પ્રત્યેક અવાસની આગળ કામધેનુઓ તથા કદંબવૃક્ષો

ગોઠવાઇ ગયાં હતાં, કે જેઓને ભેઇને ઈંદ્રને તથા ઇંદ્રાણીને અભિલાષ ઉત્પન્ન થાય અથવા કામધેતુ, કલ્પવૃક્ષો, ઇંદ્ર અને ઇંદ્રાણી, એ સર્વના મનમાં પણ જેઓને ભેઇ અભિલાષ થાય એવા પદાર્થો, એ સ્થાનમાં ગોઠવાયા હતા. ॥ ૩ ॥ વસંતઋતુ વ્યાપી રહી હતી, શીતલ, મંદ તથા સુગંધ યવન વાતો હતો. ભક્ષ્ય, ભોજ્ય, લેહ્ય અને ચોષ્ય, એ ચારે પ્રકારના પદાર્થો, સર્વને સહજ રીતે મળતા હતા. માળા ચંદન તથા સ્ત્રી આદિ ભોગો પણ હાજર હતા, કે જેઓને ભેઇને સર્વે લોકો, હર્ષને તથા ખેદને વશ થઇ ગયાં. (ભોગોની પ્રાપ્તિથી હર્ષ થયો અને રામના વિરહમાં આવી ઉત્તમ વસ્તુઓની પ્રાપ્તિથી ખેદ થયો.) ॥ ૪ ॥

દો-સંપત ચર્કઈ भरत चक्र, मुनि अयमु खेलवार ॥

તેહિ નિશિ આશ્રમ પીંજરા, રાલે મા મિનુસાર ॥ ૨૨૩ ॥

(જેમ કોઈ ખેલાડી ચક્રવાકીને અને ચક્રવાકને રાતે એક પાંજરામાં પૂરી રાખે, તોપણ તેઓ રાત્રિમાં વિષુદ્ધાં રહેવાનાં જ સ્વભાવવાળાં હોવાને લીધે પરસ્પરને પ્રસંગ પામે નહીં, તેમ મુનિની આજ્ઞાએ, ભોગ સંપત્તિને અને ભરતજીને આશ્રમમાં એક સ્થલમાં પૂરી રાખ્યા, તોપણ તે રાતમાં અથવા રામના વનવાસનાં ચૌદ વર્ષરૂપી મહા-રાત્રિ હોવાને લીધે, તેઓના સ્પર્શાદિક સંબંધ પણ થયો જ નહિ.) મુનિની આજ્ઞારૂપી ખેલાડીએ સંપત્તિરૂપી ચક્રવાકીને અને ભરતજીરૂપી ચક્રવાકને તે રાતે આશ્રમરૂપી પાંજરામાં પૂરી રાખ્યાં, તોપણ તેઓ પરસ્પરને સંબંધ પામ્યા વગરનાં જ રહ્યાં અને એવી ને એવી સ્થિતિમાં પ્રભાત થઇ ગયું. ॥ ૨૨૩ ॥

चौ-कीन्ह निमज्जन तीरय राजू । नाइ मुनिहि शिर सहित समाजू ॥

ઋષિ આયમુ અવીશ શિરરાસ્ટ્રી । કરિ દંઢવત વિનય બહુ ભાષી ॥ ૧ ॥

પથગતિ કુશલ સાય સબ લીન્હે । ચલે ચિત્રકૂટહિ ચિત દીન્હે ॥

રામ સલા કર દીન્હે લાગૂ । ચલત દેહ ધીર જતુ અનુરાગૂ ॥ ૨ ॥

નહિ પદ ત્રાણ શીશ નહિ છાયા । પ્રેમ નેમ વ્રત ધર્મ અપાયા ॥

લવણ રામ સિય પંચ કહાની । પૂછત સલહિ કહત મૃદુ વાની ॥ ૩ ॥

રામ વાસ થલ વિટપ વિલોકે । ઉર અનુરાગ રહત નહિ રોકે ॥

દેલિ દશા સુર વર્ષાઈ કૂલા । મરે મૃદુ શ્રીમ સુમંગલ મૂલા ॥ ૪ ॥

ભરતજીએ પ્રભાતમાં ત્રિવેણીમાં આન કરી સમાજ સહિત મુનિને પ્રણામ કરી, મુનિની આજ્ઞાને તથા આશીર્વાદને માથે ચઢાવી, ફરીવાર દંડવતપ્રણામ કરી અને ઘણાં વિનય વચ્ચેનાં બોલીને ॥ ૧ ॥ માર્ગે જાણવામાં ચતુરતા ધરાવનારા લોકોને સાથે લીધા અને એકાગ્ર મન કરીને ચિત્રકૂટ તરફ પ્રયાણ કર્યું. રામના મિત્ર શુક રાજાની કાંધ પર હાથેનો ટેકો ધરી, આલવા લાગેલા ભરતજી, જાણે દેહધારી પ્રેમ ચાલતો હોય એવા જાણવા લાગ્યા. ॥ ૨ ॥ ભરતજીએ પગમાં પગરખાં પહેર્યાં નહીં હતાં. મસ્તક પર છત્રાદિકથી કશી છાયા પણ નહીં ધરી હતી. નિષ્કપટ રીતે પ્રેમ, નિયમ, મત અને ધર્મ જ રાખ્યાં હતાં, માર્ગમાં કોમળ વાણીથી શુક રાજાને, લક્ષ્મણની, રામચંદ્રજીની અને સીતાજીની

અને પોતે પણ કહેતા હતા, ॥ ૩ ॥ માર્ગમાં રામના નિવાસનાં સ્થાનોને તથા વૃક્ષોને જોઇને ભરતજીનાં હૃદયનો પ્રેમ શેકતાં છતાં પણ નહીં શેકાતો હતો. ભરતજીની દશાને જોઈ, દેવતાઓ પુનઃપ્રવૃત્તિ કરવા લાગ્યા અને માર્ગની પૃથ્વી પણ કંટકાદિકથી રહિત, કામળ તથા આનંદનાં મૂળરૂપ થઈ ગઈ. ॥ ૪ ॥

દો-કિયે જાહિં છાયા જલદ સુખદ વહૈં વરવાત ॥

તસ મગ મયલ ન રામ કહૈં, જસ મા ભરતહિ જાત ॥ ૨૨૪ ॥

વાદળાઓ છાયા કરતાં કરતાં સાથે ચાલવા લાગ્યાં અને સુખદાયી ઉત્તમ પવન પણ વાવા લાગ્યો. એ માર્ગે રામચંદ્રજીને વાસ્તે પણ જેવો નહીં થયો હતો, તેવો ભરતજીને વાસ્તે થયો.^૧ ॥ ૨૨૪ ॥

ચૌ-જહ ચેતન જગ જીવ ઘનેરે । જે ચિતયે પ્રમુ જિન પ્રમુ હેરે ॥

તે સવ મયે પરમ પદ યોગૂ । ભરત દરજ્જ મેટેલ મવ રોગૂ ॥ ૧ ॥

યહ વહિ વાત ભરતકી નાહીં । સુમિરત જિનહિં રામ મનમાહીં ॥

વારેક રામ કહત નર જેઠુ । હોત તરણ તારણ સમ તેઠુ ॥ ૨ ॥

ભરત રામ મિય પુનિ લધુ ખ્રાતા । કસ ન હોય મગુ મંગલ દાતા ॥

સિદ્ધ સાધુ મુનિવર અસ કહીં । ભરતહિ નિરલિખિ હર્ષ હિય લહીં ॥ ૩ ॥

દેલિ મખાવ સુરેશહિ શોચૂ । જગમલ મહેલિ પોચકહ પોચૂ ॥

ગુરુસન કહેલ કરહુ પ્રમુ સોઈ । રામહિં ભરતહિં મેટ ન હોઈ ॥ ૪ ॥

માર્ગમાં જડ તથા ચેતન અનેક જીવો, કે જેઓએ રામને જોયા હતા અને જેઓને રામે જોયા હતા, તેઓ, તે સમયે જ પરમ પદના અધિકારી થઈ ગયા હતા, પણ તેઓની જે કાંઈ અવિદ્યા અવશેષ રહી ગઈ હતી, તે ભરતજીનાં દર્શનથી ટળી ગઈ.^૨ ॥૧॥ ભરતજી, કે જેનું રામ પણ મનમાં સ્મરણ કરતા હતા, તેમનાં દર્શનથી જીવોની અવિદ્યા ટળી જાય, એ કાંઈ મોટી વાત નથી. જે માણસ, એકવાર ‘રામ’ એમ કહે છે, તે પણ

૧ રામચંદ્રજી, પોતાના ભક્તની સેવાથી જેવા પ્રસન્ન થાય છે, તેવા પોતાની સેવાથી પ્રસન્ન થતા નથી, માટે પૃથ્વી તથા પવન આદિ દેવતાઓએ ભરતજીની સેવા કરી ભરતજીએ પ્રથમ વસિષ્ઠાદિકની પાસે માગ્યું હતું કે, ‘રામ વનમાંથી પાછા આવ્યો, એવા આશીર્વાદ આપો,’ આથી ભરતજીને સકામ જાણીને તથા તેથી પોતાનાં કાર્યની હાનિ સમજીને દેવતાઓએ પ્રયાગથી પહેલાના માર્ગમાં વિશ્વ કર્યું હતું, કે જે, ‘સલ્લકા સલ્લકત પાવન કૈભે,’ એ ચોપાઈથી કહેવાઈ ગયું છે. પછી ભરતજીએ પ્રયાગમાં આવી બીજું કર્યું નહીં માગતાં કેવળ રામની ભક્તિ માગી તેથી ભરતજીને નિષ્કામ જાણીને, દેવતાઓ સહાયતા કરવા લાગ્યા. ભરતજીને માર્ગાદિકની અતુલતા થવામાં મુનિઓ તરફની મહેમાની પણ કારણરૂપ હતી, એમ સમજવું. ૨ પરમેશ્વરનાં દર્શનથી, પરમપદનો અધિકારી પ્રાપ્ત થાય, પણ અવિદ્યાનો નાશ તો પરમેશ્વરના ભક્તના સમાગમથી જ થાય, એમ આ દેહમાં ભક્તનું આધિક્ય દેખાડ્યું છે. નિરપૂર ભક્તના સમાગમથી નિરપૂરપણું જ પ્રાપ્ત થાય અને તેથી અવિદ્યાનો નાશ થાય એ સદેજ સમજાય એવું છે.

પોતે તરે છે અને બીજાઓને પણ તારે છે, ॥ ૨ ॥ “ભરતજી, રામને ખ્યાર છે અને વળી તેમના નહાના ભાઈ છે, માટે તેમને અત્યંત સુખદાયી માર્ગ કેમ ન થાય ?” એમ સિદ્ધા સાધુઓ તથા મુનિવરો પરસ્પરમાં યોલવા લાગ્યા અને ભરતજીને નિરખી નિરખીને હૃદયમાં હર્ષ ધરવા લાગ્યા. ॥ ૩ ॥ ભરતજીના પ્રભાવને જોઈ, ‘રખેને રામને અયોધ્યામાં પાછા તેડી જાય, એવી ઇંદ્રના મનમાં ચિન્તા ઉત્પન્ન થઈ. કેમ કે, ભલા પુરુષને સઘળું જગત્ ભલું જ લાગે અને ખરાબ પુરુષને સઘળું જગત્ ખરાબ જ લાગે. (સ્વાર્થી પુરુષ પોતાના સ્વાર્થ ઉપર જ લક્ષ્ય રાખે.) આ ચિન્તાથી ઇંદ્રે બૃહસ્પતિને કહ્યું કે, “હે પ્રભુ એવો ઉપાય કરો કે, જેથી રામનો અને ભરતજીનો સમાગમ ન જ થાય. ॥ ૪ ॥

દો-રામ સકોચી પ્રેમ વશ, ભરત સુપ્રેમ પયોધિ ॥

બની વાત વિગરન ચહત, કરિય યતન છલ શોધિ ॥ ૨૨૫ ॥

રામ સંકોચવાળા છે તથા પ્રેમને વશ છે અને ભરત પ્રેમના સમુદ્રરૂપ છે, માટે રખેને આપણી બનેલી વાત બગડી જાય. રામ, માતા વગેરેની પાસેથી તો નીકળી આવ્યા છે, પણ ભરત, રામને પાછા તેડી જવા ધારે છે, માટે શોધીને એવો છલ તથા ચત્ન કરો, કે જેથી રામ વનમાંજ રહે. ॥ ૨૨૫ ॥

ચૌ-વચન મુનત સુર શુર મુસકાને ! સહસ નૈન વિન લોચન જાને ॥

કહ શુર વાદિ સ્તોમ છલ છાંડુ ! યહાં કપટ કરિ હોઈહિ માંડુ ॥ ૧ ॥

માયાપતિ સેવક સન માયા ! કરિયત ઝલટ પૈર મુરરાયા ॥

તવ કણ્ઠ કીન્હ રામ રુત્વ જાની ! અવ કુચાલ કરિ હોઈહી હાની ॥ ૨ ॥

મુન મુરેશ રઘુનાથ સ્વભાજ ! નિજ અપરાધ રિસાહિં ન કાજ ॥

જો અપરાધ ભક્તકર કરઈ ! રામ રોષ પાવક સો જરઈ ॥ ૩ ॥

લોકહુ વેદ વિદિત ઇતિહાસા ! યહ મહિમા જાનઈ દુર્વાસા ॥

ભરત સરિસકો રામ સનેહી ! જગ જપુ રામ રામ જપુ જેહી ॥ ૪ ॥

ઇંદ્રના વચનો સાંભળીને બૃહસ્પતિ હસ્યા અને તેમણે તે હંભર નેત્રોવાળા ઇંદ્રને પણ આંધળો જ (અજ્ઞાની જ) બોલ્યો. બૃહસ્પતિએ કહ્યું કે, “હે ઇંદ્ર ! વૃથા વૃથા ઇંધ્યોને અને છળને છોડી દો. હવે અહીં ભરતજીની ઉપર કપટ કરવાથી તમારી ફરજતી જ થશે. ॥ ૧ ॥ પ્રભુ કે જે માયાના પતિ છે, તેમના સેવક ઉપર માયા કરવામાં આવે, તો તે માયા, ઉલટીને કરનારની ઉપર જ પડે. તે વખતે તો રામની મરજી બાણીને આપણે સરસ્વતીને મોકલવા વગેરે માયા કરી હતી, પણ આ વખતે કુચાલ કરવાથી હાનિ જ થશે. ॥ ૨ ॥ હે દેવતાઓના સ્વામી ! સાંભળો. રામનો સ્વભાવ એવો છે કે, રામ જો કોઈ પુરુષ પોતાનો અપરાધ કરે, તો ક્રોધ કરતા નથી, પણ જો પોતાના ભક્તનો અપરાધ કરે, તો તેને પોતાના ક્રોધરૂપી અગ્નિથી બાળી નાખે છે. ॥ ૩ ॥ રામના આવા મહિમાના ઇતિહાસો લોકમાં અને વેદમાં પણ પ્રખ્યાત છે. દુર્વાસા મુનિ, જે મહિમાને

પૂરેપૂરો બાણ છે.' ભરતજીના જેવો બીજો કોણ રામનેા રનેહી છે ? કેાઈ નથી. સઘળું જગત રામને જપે છે અને રામ ભરતને જપે છે. ॥ ૪ ॥

દો-મનહુ ન આનિય અમરપતિ, રઘુવર ભક્ત અકાજ ॥

અયશ લોક પરલોક દુઃખ, દિન દિન શોક સમાજ ॥ ૨૨૬ ॥

હે ઇંદ્ર ! રામના ભક્તનું અનિષ્ટ કરવાનું મનમાં પણ નહીં ધારતું બેઠ્યો. રામના ભક્તનું અનિષ્ટ કરવાનું ધારવાથી પણ આ લોકમાં અપયશ, પરલોકમાં દુઃખ અને દિવસે દિવસે શોકનો સમૂહ જ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૨૨૬ ॥

ચૌ-મુન મુરેશ ઉપદેશ હપારા । રામહિં સેવક પરમ વિચારા ॥

માનત મુલ્લ સેવક સેવકાઈ । સેવક વૈર વૈર અધિકાઈ ॥ ૧ ॥

યથાપિ સમ નહિ રાગ ન રોષુ । ગહાઈ ન પાપ પુણ્ય નહિ દોષુ ॥

કર્મ પ્રધાન વિશ્વ કરિ રાલા । જો જસ કરાહિ સો તસ ફલ ચાલા ॥૨॥

તદપિ કરાહિ સમ વિષમ વિહારા । ભક્ત અભક્ત હૃદય અનુસારા ॥

અગુણ અલેખ અમાન એક રસ । રામ સગુણ ભયે ભક્ત પ્રેમ વશ ॥ ૩ ॥

રામ સલા સેવક કવિ રાલી । વેદ પુરાણ ભરત સબ સારલી ॥

અસ જિય જાનિ તજહુ કુટિલાઈ । કરહુ ભરત પદ પ્રીતિ મુદાઈ ॥ ૪ ॥

હે ઇંદ્ર ! મારો ઉપદેશ સાંભળો. રામને પોતાના સેવક બહુજ પ્યારા છે. રામ, સેવકની સેવા કરવાથી પોતાની સેવા કરી માને છે અને સેવકની સાથે વૈર કરવાથી પોતાની સાથે મોટું વૈર કર્યું સમજે છે. ॥ ૧ ॥ જો કે, રામ, સમ બુદ્ધિવાળા છે, રાગથી તથા દ્વેષથી રહિત છે અને પાપનું, પુણ્યનું કે દોષનું કર્મ ગ્રહણ કરતા નથી. કેમ કે, પોતે જ જગતમાં કર્મને સુખ્ય કરી રાખ્યું છે, તેથી જે જેનું કરે છે, તેને તેનું ફળ મળ્યા કરે છે, ॥ ૨ ॥ તોપણ ભક્તના હૃદયના વિચાર પ્રમાણે રામ લીલા કરે છે અને અભક્તના હૃદયના વિચાર પ્રમાણે વિષમ લીલા કરે છે. રામ જો કે નિર્જુણ, અલક્ય, અપ્રત્યેય અને એકરસ પરબ્રહ્મ જ છે, ॥ ૩ ॥ તોપણ ભક્તોના પ્રેમને વશ થઈને જ્યારે સચુલ્લેપે અવતરે છે, ત્યારે ભક્તજનની મરજી રાખે છે, એ વાતમાં સઘળા વેદો, પુરાણો તથા સાધુઓ સાક્ષી છે. આ પ્રમાણે મનમાં સમજીને કુટિલતાનો ત્યાગ કરેા અને ભરતના ચરણોમાં સુંદર પ્રેમ ધરેા. ॥ ૪ ॥

૧ અંબરીષ રાજાને એવો નિયમ હતો કે, એકાદશીનું વ્રત કરી દ્વાદશીમાં બ્રાહ્મણને જમાડીને પારણું કરવું. એક સમયે, દુર્વાસા ઋષિ નેતરનાં સ્વીકાર કરીને યમુનામાં નહાવા ગયા, પણ તે સમયે દ્વાદશી થોડીજ અવશેષ હતી. સમયનું ઉલ્લંઘન થવાના બચ્ચી રાજાએ, બ્રાહ્મણોને પૂછીને જાણ પીવારૂપ પારણું કર્યું. પછી દુર્વાસા નાહીને આવ્યા, તેમણે રાજાએ કરેલાં પારણુંને જાણી લઈ, ક્રોધથી રાજાને મારી નાખવા વાસ્તે પોતાની જટામાંથી ચતુર ઉત્પન્ન કરીને રાજાની ઉપર મોકલ્યો. આ સમયમાં પ્રજાએ, અંબરીષની રક્ષા કરવા વાસ્તે રાખેલું સુદર્શન ચક્ર, તે ચતુરને બાળી નાખીને દુર્વાસાની પછવાડે થયું. ભાગતા દુર્વાસા ત્રેલોક્યમાં ધૂમી ધૂમીને પાઝાં પ્રજાનાં વચનથી અંબરીષની શરણે આવ્યા, ત્યારે રાજાએ પ્રાર્થનાથી ચક્રની પીઝા શોત કરી, પ્રેમપૂર્વક દુર્વાસાને જમાડીને વિદાય કર્યા. (શ્રીમદ્ ભાગવત નવમસ્કંધ.)

દો-રામભક્ત પરહિત નિરત, પરતુલ્લ દુલ્લી દયાલ ॥

મક્ત શિરોમણિ ભરતલે, જનિ હરપદ્મ સુરપાલ ॥ ૨૨૭ ॥

હે દેવતાઓનાં પાલન કરનારા ! ભરત કે જે રામના ભક્ત છે, પશ્ચાત્ દિત કરવા-
માંજ રુચિ ધરાવનારા છે, પરનાં દુઃખથી દુઃખી થાય એવા છે, દયાળુ છે અને રામ-
ભક્તોમાં શિરોમણિ છે, તેનાથી કશું અનિષ્ટ થવાની શંકા રાખો જ માં. ॥ ૨૨૭ ॥

ચૌ-સલસિંધુ પ્રમુ સુર હિતકારી । ભરત રામ આયમ્ અનુસારી ॥

સ્વારથ વિવસ વિકલ્લ તુમ હોહ । ભરત દોષ નહિ રાડર મોહ ॥ ૧ ॥

મુનિ સુરવર સુર શુરુ વર વાની । મા પ્રબોધ મન મિટી ગલાની ॥

વર્ષિ પ્રમુન હર્ષિ સુરરાજ । લગે સરાહન ભરત સ્વમાજ ॥ ૨ ॥

શિ વિષિ ભરત ચલે મગુજારી । દશા દેસ મુની સિદ્ધ સિહારી ॥

જબહિ રામ કહિ લેહિં ઉસાસા । અમગત પ્રેમ મનહુંં ચહુંં પાસા ॥ ૩ ॥

દ્રવહિં વચન મુનિ કુલિશ પવાના । પુર જન પ્રેમ ન જાય વચનાના ॥

બીચ વાસ કરિ યમુનહિં આયે । નિરાલિ નીર લોચન જલ છાયે ॥ ૪ ॥

રામચંદ્રજી પોતાની પ્રતિજ્ઞાને પાળનારા તથા દેવતાઓના હિતકારી છે અને ભર-
તજી, રામચંદ્રજીની આજ્ઞાને જ અનુસરનારા છે, માટે દેવતાઓનાં કાર્યને કશી હરકત
આવશે નહીં. તમે તો સ્વાર્થને વશ થઈને વ્યાકુલ થઈ ગયા છો, માટે કુતર્ક કરો છો,
ભરતમાં કોઈ દોષ નથી, કેવળ તમોને જ મોહ ઉત્પન્ન થયો છે. ” ॥ ૧ ॥ આ પ્રમાણે
બૃહસ્પતિની ઉત્તમ વાણીથી, જ્ઞાન ઉત્પન્ન થતાં અને મનની ગ્લાનિ મટી જતાં, ઈંદ્ર
રાજી થઈ, પુષ્પોની વૃદ્ધિ કરીને ભરતજીના સ્વભાવને વખાણવા લાગ્યો. ॥ ૨ ॥ આ
પ્રમાણે ભરતજી માર્ગમાં ચાલ્યા જતા હતા, એમની દશા જોઈને મુનિઓ તથા સિદ્ધો
પ્રશંસા કરતા હતા. જ્યારે ભરતજી, ‘રામ’ એમ કહીને નીસાસો મૂકતા હતા, ત્યારે
જાણે આરે પાસ પ્રેમ ઉમંગતો હોય એવું જણાતું હતું. ॥ ૩ ॥ ભરતજી એવાં વચનો
બોલતા હતા કે, જે સાંભળીને વજ્ર તથા પાષાણ પથ્થુ પીગળી જાય. અયોધ્યાવાસી
લોકોને પ્રેમ પથ્થુ વખાણ્યો જાય એવો ન હતો. ભરતજી, વચમાં નિવાસ કરીને યમુના-
જીને કિનારે આવ્યા. યમુનાનાં જલને જોઈને તેમનાં નેત્રો અશ્રુઓથી વ્યાપ્ત થઈ ગયાં. ૪

દો-રઘુવર વરણ વિલોકી વર, વારિ સમેત સમાજ ॥

હોત વિરહ વારિધિ મગન, વહે વિવેક જહાજ ॥ ૨૨૮ ॥

રામના વર્ણુ એવાં વર્ણુવાળાં યમુનાનાં જળને જોઈ, ભરતજી, સર્વ સમાજ સહિત
વિરહરૂપી સમુદ્રમાં ડુબી ગયા, પથ્થુ પાછા વિવેકરૂપી વહાણોપર ચઢ્યા. (પીરજ
ધરીને સ્થિર રહ્યા.) ॥ ૨૨૮ ॥

ચૌ-યમુન તીર તેહિ દિન કરિ વામ્ । મયડ સમય સમ સઘહિ મુપાસ ॥

રાતિહિ ઘાટ ઘાટકી તરણી । આઈ અગણિત જાંચ ન વરણી ॥ ૧ ॥

પ્રાત પારમે પકહિ લેવા । તોપે રામ સલાકી સેવા ॥

ચલે અન્હાઈ નદિહિ ચિર નાઈ । સાથ નિષાદ નાથ કષ્ટુ માર્ઠે ॥ ૨ ॥

આગે મુનિવર વાહન આછે । રાજ સમાજ જાંય સવ પાછે ॥

તેહિ પાછે દોડ બંધુ પિયાદે । શૂષણ વસન વેષ શુદિ સાદે ॥ ૩ ॥

સેવક સચિવ મુદ્દદ સવ સાથા । મુમિરત લષણ સીય રણુનાયા ॥

જહૈં જહૈં રામ વાસ વિશ્રામા । તહૈં તહૈં કરહિં સમેપ પ્રણામા ॥ ૪ ॥

તે દિવસે સર્વેએ યમુનાના કિનારાપર નિવાસ કર્યો. સમય પ્રમાણે સર્વને ઉતારા પાગરણ વગેરેની સુખની પ્રાપ્તિ થઈ. રાતમાં ભાતભાતનાં અનેક વહાણો આવી ઉભા રહ્યાં કે, જેઓનું વણું બની શકે નહીં. ॥ ૧ ॥ પ્રભાતમાં સર્વે લોકો, એક જ ખેડે ગંગાજીને સામે કીનારે ઉતર્યાં. આ શુદ્ધ રાત્રીએ કરેલી સેવાથી, સર્વ લોકો પ્રસન્ન થયા. ભરતજી, પ્રભાતમાં નાહી, યમુનાને પ્રણામ કરી, પોતાની સાથે શુદ્ધ રાત્રીને અને શત્રુ-ક્ષને લઈને ત્યાંથી ચાલ્યા. ॥ ૨ ॥ સુંદર વાહનપર બીરાજેલા વસિષ્ઠ મુનિ, હરોલમાં ચાલ્યા. તેમની પછવાડે સહજી સેના ચાલવા લાગી અને સેનાની પછવાડે ભરતજી તથા શત્રુક્ષ ઉઘાડે પગે ચાલવા લાગ્યા. ભરતજીનાં ભૂષણો, વસ્ત્રો તથા વેષ, એ બહુ જ સાદાં હતાં. ॥ ૩ ॥ જેમની સાથે સર્વ સેવકો, સચિવો અને સમ્બન્ધીઓ હતા એવા અને સીતાજીનું, રામનું તથા લક્ષ્મણજીનું સ્મરણ કરતા ભરતજી, જ્યાં જ્યાં માર્ગમાં રામના વાસનાં સ્થલ અને વિશ્રામસ્થલો આવતાં હતાં, ત્યાં ત્યાં પ્રેમથી પ્રણામ કરીને આગળ ચાલતા હતા. ॥ ૪ ॥

દો-મગુવાસી નર નારિ મુનિ, ધામ કામ તજિ ઘાઈ ॥

દેવિ સ્વરૂપ સનેહ વક્ષ, મુદિત જન્મ ફલ પાઈ ॥ ૨૨૯ ॥

માર્ગવાસી નર નારીઓ ભરતજીને આવ્યા સાંભળી સાંભળી, ઘરનાં કામોને છોડી દઈ, દોડી દોડીને ભરતજીનાં ઈશન કરવા જતાં હતાં અને ભરતજીનાં સ્નેહવશ સ્વરૂપને ભેઈ, જન્મ તથા મરણનું ફળ મળ્યું સમજીને રાજ થતાં હતાં. ॥ ૨૨૯ ॥

ચૌ-કહાઈ સમેપ ફક ફક પાર્હી । રામ લષણ સચિ હોઈ કિ નાર્હી ॥

વય વધુ વર્ણ રૂપ સોઈ આલી । શીલ સનેહ સરિસ સમ ચાલી ॥ ૧ ॥

વેષ ન સો સચિ સીય ન સંગા । આગે અની ચલી ચતુરંગા ॥

નાઈ પ્રસન્ન મુલ્લ માનસ સ્વેદા । સચિ સંદેહ હોત યહિ ભેદા ॥ ૨ ॥

તામુ તર્ક તિયગણ મન માની । કહાઈ સકલ તોઈ સમ ન સયાની ॥

તેહિ સરાહિ વાળી પુર પૂજી । ચોલી મધુર વચન તિય દૂજી ॥ ૩ ॥

કહિ સમેપ સવ કયા પ્રસંગુ । જેહિ વિચિ રામ રાજ્ય રસમંગુ ॥

મરતહિ બહુરિ સરાહન લાગી । શીલ સનેહ સ્વભાવ સુખાગી ॥ ૪ ॥

એ લોકો પ્રેમ ભરેલી રીતે એક એકને કહેતાં હતાં કે, “હે સખી ! આ રામ લક્ષ્મણ તો નહીં હોય ? હે સખી ! આ બે ભાઈઓનાં અવસ્થા, શરીર, રૂપ, વર્ણ, શીલ, સ્નેહ અને ચાલ, એઓ તો રામ લક્ષ્મણના જેવાં જ છે. ॥ ૧ ॥ પરંતુ વેષ બીજી રીતનો છે, સાથે સીતાજી નથી, આગળ ચતુરંગિણી સેના ચાલી જાય છે, સુખ પ્રસન્ન નથી

અને મનમાં ખેદ જણાય છે. એટલા લેહ ઉપરથી મનમાં સંદેહ ઉત્પન્ન થાય છે.” ॥૨૧॥ એક સખીની એવા પ્રકારની કલ્પનાને સ્વીકાર કરીને, બીજી સ્ત્રીઓ યોદ્ધા કે, “ તારા સમાન કોઈ પણ ચતુર નથી.” આ રીતે પ્રશંસા કરીને, વાણીનો સત્કાર કરીને બીજી સ્ત્રીએ તે રીતે મધુર વચનોથી પ્રેમપૂર્વક સઘળી હકીકત કહી સંભળાવી, કે ॥ ૩ ॥ જે રીતે રામચંદ્રજીના રાજ્યરસનો ભોગ થયો હતો. એ સ્ત્રી હકીકત કહીને ભરતજીના શીલનાં, સ્નેહનાં, સ્વભાવનાં તથા ભાગ્યનાં વખાણુ કરવા લાગી કે, ॥ ૪ ॥

દો-ચલત પયાદે સ્વાત ફલ, પિતા દીન તજિ રાજ ॥

જાત મનાવન રઘુવરહિ, ભરત સરિસ કો આજ ॥ ૨૩૦ ॥

“ ભરતજી, પિતાજીએ આપેલાં રાજ્યને છોડી દઈ, પગે પાળા કેવળ ક્ષલાહાર કરતા કરતા, રામચંદ્રજીને મનાવવા બંધ છે, માટે આજ ભરતજી એવો બીજો કોણ છે ? ॥ ૨૩૦ ॥

ચૌ-ભાયપ ભક્તિ ભરત આચરણૂ । કહત મુનત દુલ્લ દૂષણ હરણૂ ॥

જો કહ્યુ કહિય યોર સહિ સોઈ । રામ વન્ધુ અસ કાહે ન હોઈ ॥ ૧ ॥

હમ સબ સાનુજ ભરતહિ દેલે । મયે ધન્ય યુવતી જન લેલે ॥

મુનિ ગુણ દેલિ દશા પછિતાઈ । કૈકેયિ જનનિ યોગ મુત નાઈ ॥ ૨ ॥

કોઈ કહ દૂષણ રાનિહુ નાહિન । વિધિ સબ કીન્હ હમહિ જો દાહિન ॥

કહૈ હમ લોક વેદ વિધિ હીની । લઘુ તિય કુલ કરતૂતિ મલીની ॥ ૩ ॥

વસહિ કુદેશ કુગાંવ કુવામા । કહ યહ દરશ પુણ્ય પરિણામા ॥

અસ અનંદ અચરજ પ્રતિગામા । જનુ મરુ ધૂમિ કલ્પતરુ જામા ॥ ૪ ॥

હે સખી ! ભરતજીની ભક્તિ, આચરણુ અને ભાઈ ઉપરનો સ્નેહ, એઓનું વર્ણન કરતાં તથા શ્રવણુ કરતાં પણ દુઃખો તથા દૂષણો નહ થઈ બંધ એમ છે. ભરતજીને વાસ્તે જે કંઈ પ્રશંસા કરીએ તે સઘળી યોગી છે. હે સખી ! ભરતજી, રામના ભાઈ છે, માટે એવા કેમ ન હોય ॥ ૧ ॥ આપણને સર્વને શત્રુ સહિત ભરતજીનાં દર્શન થયાં, તેથી આપણે ભાગ્યશાળી સ્ત્રીઓનાં લેખામાં આવેલી છીએ.” ભરતજીના શુભો સાંભળી, તથા દશા ભેઈ, સ્ત્રીઓ પસ્તાવા લાગી કે, “ આ કેકેયીના ઉદરમાં ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય પુત્ર નથી.” ॥ ૨ ॥ કેટલીએક કહેવા લાગી કે, “ એમાં કેકેયીનો દોષ નથી. એ સઘળું દેવે જ કર્યું છે, કે જે દેવ, આપણને અનુકૂલ છે. આપણે સ્ત્રીઓ, કે જેઓ, લોકના તથા વેદના નિધિથી રહિત છીએ. હલકાં કુલોવાળી છીએ, મલિન કર્તવ્યોવાળી છીએ, કુદેશમાં તથા કુઝામોમાં રહેનારી છીએ અને ખરાબ તથા આડી ચાલવાળી જ છીએ, ॥ ૩ ॥ તેઓ કયાં ? અને પુણ્યોના પરિણામરૂપ આ દર્શન કયાં ?” જેવાં નિર્જલ દેશોમાં કલ્પ-વૃક્ષ જામવાથી આનંદ અને આશ્ચર્ય ઓપી રહે, તેવાં પ્રત્યેક ગામોમાં ભરતજીનાં દર્શનથી આનંદ અને આશ્ચર્ય ઓપી રહ્યા. ॥ ૪ ॥

દો-ભરત દરશ દેલત જુલે, મમ લોગન્હ કર ભાગ ॥

જનુ સિમ્હાસન પર, મયલ, વિધિ વસ મુલમ પ્રયાગ ॥ ૨૩૧ ॥

ભરતજીની મૂર્તિ જોવાથી માર્ગનાં લોકો, પોતાનાં ભાગ્યોને જોવાં ખુલેલાં માનવા લાગ્યાં કે, જાણે સિંહલદ્વીપનાં રહેનારાંઓ દેવયોગથી પોતાના તે જ દ્વીપમાં પ્રયાગ સુલભ થવાને લીધે પોતાનાં ભાગ્યોને ખુલેલાં માનતાં હોય તેમ માનવા લાગ્યાં. ॥૨૩૧॥

૧૦—નિજ ગુણસહિત રામ ગુણ ગાથા । સુનત જાઈં સુમિરત રઘુનાથ ॥

તીરથ મુનિ આશ્રમ સુર ધામા । નિરત્નિનિમજ્જઈં કરાઈં પ્રણામા ॥ ૧ ॥

મનહીં મન માંગઈં વર યેહુ । સીય રામ પદ પથ સનેહુ ॥

મિલઈં કિરાત કોલહ વનવાસી । વૈશ્વાનસ વડુ યતી ઉદાસી ॥ ૨ ॥

કરિ પ્રણામ પૂછઈં જેહી તેહી । કેહિ વન લવણ રામ વૈદેહી ॥

તે પ્રમુ સમાચાર સવ કહઈં । ભરતહીં દેલિ જન્મ ફલ લહઈં ॥ ૩ ॥

જે જન કહઈં કુશલ હમ દેલે । તે પ્રિય રામ લવણ સમ પેલે ॥

ઈહિ વિધિ વૃક્ષત સવહિ સુવાની । સુનત રામ વનવાસ કહાની ॥ ૪ ॥

પોતાના ગુણો સહિત રામના ગુણોની ગાથાઓને લોકોનાં મુખોથી સાંભળતા અને રામનું સ્મરણ કરતા ભરતજી, માર્ગમાં તીર્થોને, મુનિઓનાં આશ્રમોને તથા દેવસ્થાનોને જોઈ, યથાયોગ્ય સ્નાન તથા પ્રણામ કરતા કરતા ચાલવા લાગ્યા, ॥ ૧ ॥ સ્નાનાદિક કરી, મનમાં ને મનમાં એ જ વરદાન માગવા લાગ્યા કે, ‘સીતા રામના ચરણારવિન્દમાં અખંડિત સ્નેહ રહ્યા કરે.’ માર્ગમાં જે કોઈ ભિક્ષો, કાળીઓ, વનવાસીઓ, વાનપ્રસ્થો, બ્રહ્મચારીઓ, સંન્યાસીઓ કે ઉદાસીઓ મળવા લાગ્યા, ॥ ૨ ॥ તેઓને પ્રણામ કરી કરીને ભરતજી પૂછવા લાગ્યા કે, ‘રામ, લક્ષ્મણ તથા સીતા કયા વનમાં છે?’ એ લોકો રામચંદ્રજીના સઘળા સમાચાર કહેવા લાગ્યાં. અને ભરતજીને જોઈને જનમારાનું કૃપા મેળવવા લાગ્યાં. ॥૩॥ ‘સીતા તથા લક્ષ્મણજી સહિત રામચંદ્રજીને અમોએ કુશલ જોયા છે,’ એમ કહેનારાં લોકોને, ભરતજી, રામ લક્ષ્મણના જેવા પ્યારા દેખાવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે સર્વેને સુંદર વાણીથી પૂછતા અને રામના વનવાસની હકીકતો સાંભળતા ભરતજી, ॥ ૪ ॥

૧૦—તેહિ વાસર વસ પ્રાતહી, ચલે સુમિરિ રઘુનાથ ॥

રામદરશકી લાલસા, ભરત સરિસ સવ સાથ ॥ ૨૩૨ ॥

તે દિવસે માર્ગમાંજ નિવાસ કરી, પ્રભાતમાં રામનું સ્મરણ કરીને ત્યાંથી ચાલ્યા. જેવી ભરતજીને રામનાં દર્શનની લાલસા હતી, તેવી જ તેમની સાથેના સઘળા સમાજને હતી. ॥ ૨૩૨ ॥

૧૦—મંગલ શકુન હોઈં સવ કાહુ । ધર કહિં મુલદ વિલોચન ઘાહુ ॥

ભરતહિ સહિત સમાજ ઉછાહુ । મિલિહઈં રામ મિટહિ દુલ્લદાહુ ॥ ૧ ॥

કરત મનોરથ જસ જિય જાકે । જાઈં સનેહ મુરા સવ છાકે ॥

શિથિલ અંગ પગ ઢગમગહોલઈં । વિહ્વલ વચન પ્રેમ વશ બોલઈં ॥ ૨ ॥

રામ સત્તા તેહિ સમય દિલ્લાવા । શૈલ શિરોમણિ સહજ મુદાવા ॥

જામ્ણુ સમીપ સરિત પય તીરા । સીય સમેત વસહિં દોડ વીરા ॥ ૩ ॥

દેલિ કરાહિં સબ દંદ પ્રણામ । કહિ જય જાનકિ જીવન રામા ॥

પ્રેમ મગન અસ રાજ સમાજ્ઞ । જન ફિરિ અવધ ચકે રણુરાજ્ઞ ॥ ૪ ॥

માર્ગમાં સર્વ લોકોને માંગલિક શુક્રનો થવા લાગ્યાં. પુરુષોનાં જમણાં નેત્રો તથા જમણી હાથો અને સ્ત્રીઓનાં ડાબાં નેત્રો તથા ડાબી હાથો દ્વંદ્વ લાગ્યાં. એથી ભરતજીને તથા તેમની સાથેના સમાજને ઉત્સાહ થયો કે, 'રામ મળશે અને દુઃખરૂપ દાહ ટળી જશે.' ॥ ૧ ॥ પ્રત્યેક લોકો જેના મનમાં જેવું હતું, તેવા મનોરથો કરવા લાગ્યાં. સર્વે લોકો બહુ સ્નેહરૂપી મહિરાથી મત્ત થયાં હોય, તેમ ચાલવા લાગ્યાં. એઓનાં અંગે શિથિલ થઈ જવા લાગ્યાં, ચરણો, માર્ગમાં ડગમગ ડાલવા લાગ્યા, અને વચનો પણ પ્રેમની પરવશતાને લીધે વિદૂલ બોલાવા લાગ્યાં ॥ ૨ ॥ આ સમયમાં રામના મિત્ર શુહ રામજી, પર્વતોમાં શિરોમણિ અને સ્વાભાવિક રમણીય ચિત્રકૂટ પર્વત દેખાડયો કે જેમાં સીતા સહિત રામ તથા લક્ષ્મણ, નદીના પ્રવાહના કીનારાના સમીપમાં રહેલા છે. ॥ ૩ ॥ ચિત્રકૂટને જોઈ, સર્વે લોકોએ દંડવતપ્રણામ કર્યાં અને 'હે જનકીના જીવનરૂપ રામચંદ્રજી! જય, જય,' એવા ઉચ્ચારો કર્યા. સઘળો રાજસમાજ એવો તો પ્રેમમાં મગ્ન થઈ ગયો કે, બહુ રામચંદ્રજી પાછા ફરીને અયોધ્યા તરફ ચાલ્યા હોય ? ॥ ૪ ॥

દો-૦-ભરત પ્રેમ તેહિ સમય જસ, તસ કહિ શકૈ ન શેષુ ॥

કવિહિ અગમ જિમિ બ્રહ્મ સુલ્લ, અહ મમ મલિન જનેષુ ॥ ૨૩૩ ॥

એ સમયે ભરતજીના મનમાં જે પ્રેમ થયો તેનું વર્ણન શેષનાગ પણ કરી શકે નહીં એટલે કવિઓને તો જેમ અહન્ટાથી તથા મમતાથી મલિન રહેનારા લોકોને બ્રહ્મસુખ અગમ્ય છે, તેમ એ વર્ણન અગમ્ય જ થઈ પડ્યું. ॥ ૨૩૩ ॥

ચૌ-૦-સકલ સનેહ સિથિલ રણુવરકે । ગયે કોસ દુહ દિનકર દરકે ॥

જલ થલ દેલિ વસે નિશિ વીતે । કાન્હ ગમન રણુનાથ પિરીતે ॥ ૧ ॥

વહાં રામ રજની અવશેલા । જાગી સીય સ્વપ્ન અસ દેલા ॥

સહિત સમાજ ભરત જન્મુ આયે । નાથ વિયોગ તાપ તનુ તાયે ॥ ૨ ॥

સકલ મલિન મન દીન દુઃખારી । દેખી સામુ આન અનુહારી ॥

મુનિ સિય સ્વપ્ન ભરે જલ લોચન । મયે શોચ વશ શોચ વિમોચન ॥ ૩ ॥

લષણ સ્વપ્ન યહ નીક ન હોઈ । કઠિન કુચાહ મુનાહિ કોઈ ॥

અસ કહિ વંધુ સમેત અન્હાને । પૂજિ પુરારિ સાધુ સનપાને ॥ ૪ ॥

રામના સ્નેહને લીધે અંગેમાં શિથિલ થયેલા સર્વે લોકો, સૂર્યાસ્ત થયા પછી પણ એક એ કોસ નીકળી ગયાં. પછી માર્ગમાં સાફ સ્થલ તથા સાફ જલ જોઈ, નિવાસ કરીને રાત્રિ વીત્યા પછી, સર્વે લોકોએ રામ ઉપરના પ્રેમને લીધે, ત્યાંથી પ્રયાણ કર્યું. ॥ ૧ ॥ રામચંદ્રજી, પોતાના આશ્રમમાં થોડીક રાત અવશેષ રહેતાં બાગ્યા. એ સમયમાં

સીતાજીએ, પોતાના જોવામાં આવેલાં સ્વપ્નની હકીકત સમચંદ્રજીની પાસે કહી કે, “જાણે આપના વિચારોના તાપથી, શરીરમાં તમ થયેલા ભરતજી, સમાજ સહિત આવેલા હોય એમ જોવામાં આવ્યું. ॥ ૨ ॥ સર્વે લોકો, મલીન, દીન મનવાળાં તથા દુઃખીઆં જોવામાં આવ્યાં અને સાસુઓ, જાણે ધીજી જ પ્રકારના (વિષવાપણના) વેષવાળી હોય એવી જોવામાં આવી. ” સમચંદ્રજી, પોતે સર્વના શોકને દૂર કરનારા છતાં પણ, સીતાજીના સ્વપ્નની હકીકત સાંભળી, શોકને વશ થવાથી નેત્રોમાં અશ્રુઓથી વ્યાસ થઈ, ॥ ૩ ॥ હે લક્ષ્મણ ! આ સ્વપ્ન સાઈં નિવડવાનું નથી, કાંઈક પણ કંઈક અનિષ્ઠ સંભળાવ્યા વગર રહેશે નહીં, એમ કહી, લક્ષ્મણજી સહિત નાહી અને પછી શિવપૂજન કરીને સાધુઓનું સન્માન કરવા લાગ્યા. ॥ ૪ ॥

છં૦—સન્માનિ સુર મુનિ વંદિ બેઠે ઉતર દિશિ દેશ્વત મયે ॥

નમ ધૂરિ સ્વગ મૃગ ધૂરિ ભાગે વિકલ પ્રશ્ન આશ્રમ ગયે ॥

તુલસી ઉઠે અવલોકિં કારણ કાઠ વીત ચક્રિત રહે ॥

સર્વ સમાચાર કિરાત કોલનહ આય તેહિ અવસર કહે ॥ ૧૦ ॥

દેવતાઓનું તથા મુનિઓનું પૂજન કરીને તેઓને પ્રણામ કરી, ઘેઠા ઘેઠા ઉત્તર દિશા તરફ જોવા લાગ્યા, ત્યાં આકાશ, રજથી છવાઈ ગયેલું દીડું અને ઘણાં ઘણાં મૃગો તથા પક્ષીઓ ભયભીત થઈને પોતાના આશ્રમ તરફ લાગ્યાં આવતાં જોવામાં આવ્યાં. (આનું શું કારણ હશે ?) હશે એમ ચક્રિત થયેલા સમચંદ્રજી, કારણનો નિશ્ચય કરવા માટે ઉભા થયા, તેટલામાં ભીલ્લીઓ તથા કોળીઓએ આવીને, ભરતજીના આવવાના સમાચાર કહ્યા. ॥ ૧૦ ॥

સો૦—મુનત મુર્મગલ વૈન, મન પ્રમોદ તનુ પુલક મર ॥

શરદ સરોરુહ નયન, તુલસી મરે સનેહ જલ ॥ ૧૦ ॥

એઓના મોહોડાંથી ભરતજીના આવવાના અતિ પ્રિય સમાચાર સાંભળી, સમચંદ્રજી મનમાં પ્રસન્ન થયા. શરીરમાં રોમાંચોના સમૂહથી વ્યાસ થયા અને શરદ ઋતુનાં કમળો જેવાં તેમનાં નેત્રો સ્નેહનાં અશ્રુઓથી ભરપૂર થઈ ગયાં. ॥ ૧૦ ॥

ચૌ૦—બહુરિ શોચ વશ મયે સિય રમનૂ । કારણ કવન મરત આગમનૂ ॥

એક આઈ અસ કહા વહોરી । સૈન સંગ ચતુરંગ ન થોરી ॥ ૧ ॥

સો મુનિ રામહિં મા અતિ સોચૂ । રૂંતિ પિતુ વચ ઉત વંધુ સકોચૂ ॥

મરત સ્વભાવ સમુશ્નિ મન માર્હીં । પ્રશ્ન ચિતાહિતિથિપાવત નાર્હીં ॥ ૨ ॥

સમાધાન તબ મા યહ જાને । મરત કહે મે સાધુ સયાને ॥

લષણ લલેહ પ્રશ્ન હૃદય સ્ખંભારુ । કહત સમય નીતિ વિચારુ ॥ ૩ ॥

વિનુ પૂછે કહુ કહુ ગુસૈઈ । સેવક સમય ન દીઠ દિઠાઈ ॥

તુમ સર્વેશ્વર ચિરોમણિ સ્વામી । આપુનિ સમુશ્નિ કહૌં અનુભામી ॥ ૪ ॥

જરાવાર પછી સમચંદ્રજી, શોકને વશ થઈ, વિચાર કરવા લાગ્યા કે, “ભરતજી કયા કારણથી આવતા હશે ? રખેને મારાં માતાજીએ, ભરતજીના સમચંદ્રજીને લેગ કર્યો

હોય ? અથવા તો રખેને ભરતજીને અને શત્રુદ્ધને પરસ્પર વિરોધ થયો હોય ? અથવા રખેને કોઈ ત્રીજા રાજાએ, રાજ્ય હખાવી લીધું હોય ? અથવા રખેને સઘળી પ્રજા ભરતજીથી ફરી ખેટી હોય ? ” આ સમયમાં એક બિલ્લે આવીને રાજાને ખબર આપી કે, “ ભરતજીની સાથે ચારે અંગોવાળી ચોટી સેના છે, ” ॥ ૧ ॥ આ સાંભળી, ‘ રખેને ભરતજી, મને પાછો અયોધ્યામાં તેડી જવા આવતા હોય ? ’ એમ ધારી રામના મનમાં બહુ જ ઝુંઝવણ આવી. કેમ કે, એક તરફથી ભેટાં, પિતાના વચન પ્રમાણે ચૌદ વર્ષ સૂધી અયોધ્યામાં ન જ જઈ શકાય એમ હતું અને બીજી તરફથી ભેટાં, ભરતજીની પ્રાર્થનાનો અંગીકાર ન કરવામાં પણ સંકોચ હતો. મનમાં પરમ ભક્તપણુરૂપ ભરતજીના સ્વભાવનો વિચાર કરીને, તેની પ્રાર્થનાની શી રીતે ના પાડી શકાશે ? એવા સંકોચને લીધે, રામચંદ્રનું ચિત્ત, વનવાસથી દેવતાઓનું હિત કરવામાં સ્થિરતા ન ધરવા લાગ્યું. પણ પછીથી એમ બાણુવામાં આવ્યું કે, ॥૨૨॥ ‘ ભરતજી સાધુ છે, અને સુબાણુ છે, તેથી મારા કદા પ્રમાણે જ ચલાશે, ’ તેથી ચિત્તનું સમાધાન થયું. લક્ષ્મણજી, રામચંદ્રજીનાં ચિત્તને ચલાયમાન થતું ભેઈ, નીતિનો વિચાર કરીને સમયાનુસાર બોલ્યા કે, ॥ ૩ ॥ ‘ હે પ્રભુ ! હું આપના પૂછ્યા વિના કાંઈક કહેવા ધાડું છું, તેની ક્ષમા કરશો. કેમ કે, સેવકજન સમય ભેઈને કાંઈક ધૃષ્ટતા કરે, એ ધૃષ્ટતા ગણાય નહીં. હે સ્વામી ! આપ સર્વજ્ઞ તથા લોકોના શિરોમણિ છે, તેથી આપને કશું સમજાવતું હોય જ નહીં ’ તોપણુ સેવક એવો હું મારા મનની સમજણ પ્રમાણે કહું છું ॥ ૪ ॥

દોઁ—નાય મુદ્દદ મુઠિ સરલ ચિત્ત, શીલ સનેહ નિધાન ॥

સર્વ પર પ્રીતિ પ્રતીતિ જિય, જાનિય આપુ સમાન ॥ ૨૩ ॥

આપ સર્વના મિત્ર, અત્યંત સરલ ચિત્તવાળા, શિલના તથા સ્નેહના ભંડારરૂપ અને સર્વની ઉપર પ્રીતિ તથા વિશ્વાસવાળા છે, તેથી સર્વનાં ચિત્તોને પોતાના ચિત્ત જેવાં સરલ જ બાણુ છે. ॥ ૨૩ ॥

ચૌઁ—વિષયી જીવ પાય પ્રમુતાઈ । મૂઢ મોહ વશ હોઈ જનાઈ ॥

મરત નીતિરત સાધુ મુજાના । મશ્ત પદ પ્રેમ સકલ જગ જાના ॥ ૧ ॥

તેઝ આજ રાજ્ય પદ પાઈ । ચલે ધર્મ મર્યાદ મિટાઈ ॥

કુટિલ કુબંધુ કુઝવસર તાકી । જાનિ રામ વનવાસ ઇકાકી ॥ ૨ ॥

કારિ કુર્મંત્ર મન સાજિ સમાજૂ । આયે કરન અકળક રાજૂ ॥

કોટિ પ્રકાર કલપિ કુટિલાઈ । આયે દલ વટોરિ દોઝ મારી ॥ ૩ ॥

જો જિય હોતિ ન કપટ કુચાલી । કેહિ મુહાતિ રથ વાજિ ગજાલી ॥

મરતહિ દોષ દેઈ કો જાયે । જગ વૌરાય રાજ્ય પદ પાયે ॥ ૪ ॥

વિષયી જન રાજ્યનું ઐશ્વર્ય પામીને મૂઢ થાય અને મોહને વશ થઈને કોઈને પોતા સમાન ગણે નહીં, એ સ્વાભાવિક છે. ભરત નીતિમાં રુચિ ધરાવનાર, સાધુ, ચતુર અને આપના ચરણોમાં પ્રેમ રાખનાર છે, એ વાત સર્વ જગતના બાણુવામાં છે, ॥ ૧ ॥ તોપણુ તે જ ભરત હાલ રાજ્યપદ પામવાથી, ધર્મની મર્યાદા છોડીને ચાલે, એ પણ

સંભવિત છે. આથી હું ધાઈ છું કે, એ કુટિલ અને કુળન્ધુ ભરત, આપને વનવાસમાં એકલા જાણી. ॥ ૨ ॥ આપનો ખરાબ સમય જોઇ, નીચ વિચાર કરી, પોતાની સાથે સેના લઇને, પોતાનાં રાજ્યને નિષ્કંટક કરવા આવે છે. (સુદ્ધ કરી, આપને મારી નાખવા આવે છે.) એ બંને ભાઈઓ કરોડ પ્રકારની કુટિલતાઓને જોઈથી, સેના એકઠી કરીને આવ્યા છે. ॥ ૩ ॥ જો ભરતના મનમાં કપટ અને કુચ્ચાલ ન હોય તો, રથોની ઘોડાની અને હાથીઓની પંક્તિને પોતાની સાથે લાવવી કોને ગમે ! ભરતને વૃથા દોષ કોણ આપે ! ખરૂં જોતાં, આ દોષ રાજ્યપદનો જ છે. રાજ્યપદ મળવાથી, સર્વ લોકો ઉન્નત થઈ જાય, એ સ્વાભાવિક જ છે. ॥ ૪ ॥

દો-શશિ ગુરુ તિયગામી નહુષ, ચહેડ ધૂમિ મુર યાન ॥

લોક વેદતે વિમુક્ષ મા, અધમ કો વેણુ સમાન ॥ ૨૩૫ ॥

ચંદ્રમાએ, રાજ્યપદ પામીને બૃહસ્પતિની સ્ત્રીનું હરણ કરી, તેનો સંગ કર્યો હતો.^૧ નહુષ રાજાએ, ઇંદ્રની પદવી પામીને, આદ્યજ્ઞોની પાસે પાલખી ઉપડાવી હતી.^૨ વેન રાજા, રાજ્યપદ પામીને, લોકથી તથા વેદથી વિમુખ થયો હતો,^૩ કે જેથી, તેના જેવો કોઈ પણ અધમ ગણાતો નથી. ॥ ૨૩૫ ॥

ચૌ-સહસ્ર વાહુ મુરનાય ત્રિશંકુ । કેહિ ન રાજ મદ દીનહ કલંકુ ॥

મરત કીનહ યહ ઉચિત ડપાઝ । રિપુ ક્રુણ રંક ન રાસવહિ કાઝ ॥ ૧ ॥

એક કીનહ નહિ મરત મલાઈ । નિદેરે રામ જાનિ અસહાઈ ॥

સમુક્ષિ પરહિ સો આજ વિશેષી । સમર સરોષ રામ મુલ્લ દેસી ॥ ૨ ॥

ઇતના કહત નીતિ રસ મૂલ્લા । રણ રસ વિટપ પુલક મિસિ ફૂલ્લા ॥

મશુ પદ વંદિ શીશ રજ રાસી । બોલે સત્ય સહજ બલ માષી ॥ ૩ ॥

૧ ચન્દ્ર રાજસ્ય યરા કર્યા પછી, ગર્વ પામીને તારા નામની બૃહસ્પતિની સ્ત્રીનું હરણ કર્યું હતું અને તારામાં તેને લુપ્ત નામનો પુત્ર ઉત્પન્ન થયો હતો. ચન્દ્રની પાસેથી બૃહસ્પતિને તારા પાછી અપાવવાને વારતે, દેવતાઓને અને દેવોને, કારકામય નામનો મોટો સંગ્રામ થયો હતો. (શ્રીમદ્ભાગવત નવમસ્કંધ) ૨ ઇંદ્ર, વૃત્રાસુરની આઠહત્યાથી બાળીને એક હજાર વર્ષ સુધી માનસ સરોવરના કમળમાં ભરાઈ બેઠો હતો, તે સમયે ત્રેલોક્યને અનાથ નહીં રાખવાને વારતે બૃહસ્પતિએ દેવતાઓની સમ્મતિથી નહુષ રાજાને ઇંદ્રની પદવીપર સ્થાપી હતો. આથી ગર્વ પામીને નહુષે ઇન્દ્રાણીને પોતાની સ્ત્રીઆપર આવવાનું કહેવરાવતાં ઇન્દ્રાણીએ બૃહસ્પતિની સહાઈથી તેને કહેવરાવ્યું કે, જો તમે આદ્યજ્ઞોની પાસે પાલખી ઉપડાવી, તેમાં બેસીને મારી પાસે આવો, તો તમારી માગણીનો સ્વીકાર કરે, આથી નહુષે સમ ઋષિઓને બોલાવી, તેઓની પાસે પાલખી ઉપડાવી. ઋષિઓ ધીરે ધીરે ચાલવા લાગતાં, કામાંધ નહુષે, તેઓમાંના એકના માથામાં પાટું મારીને કહ્યું કે, સર્પ સર્પ, એટલે જલદી ચાલ, જલદી ચાલ. આથી ઋષિએ ક્રોધ કરીને તેને અજગર યવાનો શાપ આપતાં, તે અજગર થઇને પૃથ્વીપર પડ્યો હતો અને તેનો લાંબો કાળે મહારાજ યુધિષ્ઠિરે ઉદ્ધાર કર્યો હતો. (મહાભારત વન પર્વ.) ૩ અંગરાજના પુત્ર વેન રાજાએ, રાજ્યપદ પામી ડાંડી પીઠાવીને યસાદિક ધર્મો બંધ કર્યા હતા, અને પોતાનું પૂર્વન કરવાની સર્વ લોકોને આજ્ઞા કરી હતી. આથી આદ્યજ્ઞોએ હુકારથી તેને મારી નાખ્યો હતો. (શ્રીમદ્ભાગવત ચતુર્થસ્કંધ.)

અનુચિત નાથ ન માનવ મોરા । ભરત હમહિ ઉપચાર ન યોરા ॥

કહૈં હગિ સહિય રહિય મન મારે । નાથ સાથ ધનુ હાય હમારે ॥ ૪ ॥

સહસ્ત્રાર્જુન રાજા,^૧ ઇન્દ્ર^૨ અને ત્રિશંકુ રાજા,^૩ એઓએ પણ રાજ્યપદથી ઉન્નત-
બનીને મોટા મોટા અનર્થો કર્યા હતા. રાજ્યમંદે કોને કલંક આપ્યું નથી ? ‘શત્રુને
કરજને, કદી પણ અને જરા પણ, અવશેષ ન રાખવાં;’ ॥ ૧ ॥ એ વાત ઉપર ધ્યા
આપીને ભરતે, આ ઉપાય રચ્યો છે. રાજનીતિ ગમે તેમ હોય, પણ ભરતે એક વા
સારી કરી નથી, તે એ છે કે, આપને સહાય વગરના જાણીને, આપનો તિરસ્કાર કર
ધાર્યો છે. આજ યુદ્ધમાં આપનું ક્રોધ ભરેલું સુખ જોઇને, ભરતના સમજવામાં આવ
કે, “આપ સહાય છો કે અસહાય છો ?” ॥ ૧ ॥ એટલું યોલતાં યોલતાં, લક્ષ્મણ
નીતિના રક્ષને ભૂલી ગયા અને તેમના શરીરમાં વીર રસરૂપી વૃક્ષ, રોમાંચોના મિષ
પ્રકુલિત થયું. આથી લક્ષ્મણ, રામના ચરણોમાં પ્રણામ કરી, તે ચરણોની રજ
માથે ચઢાવી, પોતાનું સ્વાભાવિક બળ જણાવતાં બોલ્યા કે, “હે નાથ ! મારા યોદ્ધા
અયોગ્ય ગણ્યો નહીં.” ॥ ૩ ॥ હું આપની સાથે છતાં, ભરત, આપને અસહાય ગ
છે, એ કાંઈ ભરતે માંડે થોડું અપમાન કર્યું નથી, માટે મન મારીને કયાંસુધી સહ
કર્યાં કરવું ? એક તો આપ મારી સાથે છો અને વળી મારા હાથમાં ધનુષ છે, માટે
શિકર છે ? ॥ ૪ ॥

દો-સાત્રિ જાતિ રઘુકુલ જનમ, રામ અનુજ જગ જાન ॥

લાતહુ મારે ચઢત શીર, નીચકો ધૂરિ સમાન ॥ ૨૩૬ ॥

હું જાતે ક્ષત્રિય છું, વળી રઘુકુલમાં જન્મ્યો છું અને વળી આપનો નહાનો ભ
છું, માટે યુદ્ધ કરીને અપમાનનો બદલો શા માટે ન લઉં ? ધૂળ કે જે સર્વથી નીચ
તેને જો કોઈ લાત મારે, તો તે પણ બદલો લેવાને વાસ્તે તેના માથાપર ચઢે છે, એ વ
જગપ્રસિદ્ધ છે.” ॥ ૨૩૬ ॥

૧. દત્તાત્રેયની કૃપાથી હજાર હાથ અને મોટું બળ પામેલો સહસ્ત્રાર્જુન રાજા, એક દિવસે
તાની સેના સહિત જમદગ્નિના આશ્રમમાં ગયો. ત્યાં જમદગ્નિએ પોતાની કામધેનુની સહાયતાથી
રાજાની તથા તેની સેનાની અપૂર્વ અને મોટી મહેમાનગીરી કરી. રાજાએ, કામધેનુથી આશ્ચર્ય પામ
જમદગ્નિને કહ્યું કે, તમારી ગાય મને આપો. જમદગ્નિએ ના પાડતાં. મોટા મદવાળો સહસ્ત્રાર્જ
બલાકારથી ગાય છોડી લઇને ત્યાંથી ચાલતો ગયો. આ વાતની જમદગ્નિના પુત્ર પરશુરામને ખ
પડતાં, તેમણે પાછળ જઇને કુહાડાથી સહસ્ત્રાર્જુનને કાપી નાખ્યો હતો. (શ્રીમદ્ભાગવત નવ
સ્કંધ.) ૨ ઇન્દ્ર રાજ્યના મદથી અહલ્યાનો સંગ કર્યો હતો તથા બીજાં પણ હુકુત્યો કર્યા હ
૩ ત્રિશંકુ રાજાને રાજ્ય મદથી એવી ઇચ્છા થઈ કે, હું સદેહે સ્વર્ગમાં જાઉં એવો યજ્ઞ કરાવો. તે
આ ઇચ્છા વસિષ્ઠ ઋષિએ જણાવતાં, તેમણે શાસ્ત્રવિરુદ્ધ કર્મ કરવાની ના પાડી, આથી ત્રિશંકુ
વસિષ્ઠના પુત્રો પાસે જઈ, તેવા યજ્ઞ કરાવવાની પ્રાર્થના કરતાં, તેઓએ ત્રિશંકુને શુરના વચન
અવિશ્વાસી બોધને ચાંડાલ ચર્ષિ જવાનો શ્લાપ આપ્યા. ચાંડાલ થયેલા ત્રિશંકુએ વિશ્વામિત્રની પ
જઈ, તેવો યજ્ઞ કરાવવાની પ્રાર્થના કરતાં, વિશ્વામિત્રે વસિષ્ઠના દ્વેષથી તેવો યજ્ઞ કરવાનો આ
કર્યો, એ યજ્ઞમાં દેવતાઓ ભાગ લેવા નહીં આવતાં, વિશ્વામિત્રે તપોબળથી ત્રિશંકુને સદેહે સ્વર્ગ
મેઠલી દીધો પણ દેવતાઓએ તેને ધક્કેલીને ત્યાંથી ઉધે માથે ફેંકા દેતાં વિશ્વામિત્રે નવું સ્વર્ગ બ
પીને તેને તેમાં રાખ્યો. (વાલ્મીકીય રામાયણ, બાલકાંડ.)

ચૌ૦—હટિ કર જોરી રજાયસુ માંગા । મનહુ કીર રસ સોવત જાગા ॥
 વાંધિ જટા શિર કસિ કટિ માથા । સાશિ શરાસન સાયક હાથા ॥ ૧ ॥
 આજુ રામ સેવક યશ લેહું । ભરતહિં સમર સિંહાવન દેહું ॥
 રામ નિરાદર કર ફલ પાઈ । સોવહિં સમર સેજ દોડ ભાઈ ॥ ૨ ॥
 આય બના મલ સકલ સમાજૂ । મગટ કરૌં રિસિ પાછિલ આજૂ ॥
 જિમિ કરિ નિકર દલે મુગરાજૂ । લેઈં લપેટિ લવાજિમિ વાજૂ ॥ ૩ ॥
 તૈસેહિ ભરતહિ સૈન સમેતા । સાનુજ નિદરિ નિપાતૌં સેતા ॥
 જો સહાય કર શંકર આઈ । તદપિ હતૌં રણ રામ દુહાઈ ॥ ૪ ॥

એટલું બોલી લક્ષ્મણએ ઉભા થઈ, હાથ જોડીને યુદ્ધ કરવાની રજા માગી. માથાપરની જટા મળ્યુત કરી બાંધી, કમર કચ્છી, માથાબંધણાં બાંધ્યાં અને હાથમાં ધનુષબાણ ધર્યાં. આ સમયે લક્ષ્મણ, બાણે વીર રસજ સૂતો બાગ્યો હોય, જોવા દેખાવા લાગ્યા. ॥ ૧ ॥ લક્ષ્મણ બોલવા લાગ્યા કે, “આજ રામના ખરા સેવકપણાને યશ લઉં અને યુદ્ધમાં ભરતને પૂરતી શિક્ષા આપું. આજ એ બન્ને બાઇઓ (ભરત તથા શત્રુઘ્ન), રામના તિરસ્કારનું ફળ પામીને, રણશય્યામાં શયન કરશે. ॥ ૨ ॥ આજ સઘળા સંયોગ સારા બની આવ્યો છે, હું મારી પાછલી રીસને આજ પ્રકટ કરીશ. જેમ સિંહ, હાથીઓના સમૂહને તોડીને ધરતીપર પાડે અને જેમ બાજ પક્ષી ચકલીઓના સમૂહને ઝપાટામાં લઇને ધરતીપર પાડે, ॥ ૩ ॥ તેમ હું ભરતને, શત્રુઘ્નને તથા તેઓની સેનાને તોડીને રણક્ષેત્રમાં પાડી દઈશ. મને રામના સોગંદ છે, કે જો આજ પોતે શંકર આવીને ભરતને સહાયતા આપશે, તોપણ હું ભરતને માર્યા વગર છોડીશ નહીં અથવા શંકર જો ભરતની સહાયતા કરવા આવશે, તો તેમને રામહુવાહી આપી, ભરતથી અલગ પાડીને ભરતને મારી નાખીશ.” ॥ ૪ ॥

દો૦—અતિ સરોષ ભાવે લષણ, લખિ મુનિ શપથ પ્રમાન ॥

સમય લોક સર્વ લોકપતિ, જાહત મમરિ મગન ॥ ૨૨૭ ॥

લક્ષ્મણને એ પ્રમાણે, અત્યંત ક્રોધથી બોલતા જોઈ, અને તેમના સાચા શપથોને સાંભળી, લોકો અને લોકપાલ દેવતાઓ, બધા પાંચા અને બધાના માર્યા તુરત ત્યાંથી ભાગી જવાનો વિચાર કરવા લાગ્યા. ॥ ૨૩૭ ॥

ચૌ૦—જગ મૈ મગન ગગન મૈ વાની । લષણ બાહુ બલ વિપુલ વલ્લાની ॥

તાત પ્રતાપ પ્રભાવ તુહ્યારા । કો કહિ સકૌ કો જાનનિહારા ॥ ૧ ॥

અનુચિત યચિત કાજ કહ્યું હોઈ । સમુક્ષિ કરિય મલ કહ સર્વ કોઈ ॥

સહસા કરિ પાછે પછિતાહી । કહઈં વેદ બુધ તે બુધ નાઈ ॥ ૨ ॥

મુનિ મુર વચન લષણ સકુચાને । રામ સીય સાદર સનમાને ॥

કહી તાત તુમ નીતિ મુહાઈ । સર્વતે કઠિન રાજપદ ભાઈ ॥ ૩ ॥

જો પૈંચવત માતાહિ તૃપ તેઈ । નાહિન સાધુ સમા જિન સેઈ ॥

મુનહુ લષણ મલ ભરત સરીલા । વિધિ પ્રપંચ મઈં મુના ન દીલા ॥ ૪ ॥

સઘળું જગત્ ભયમાં નિમગ્ન થઈ જતાં, દેવતાઓએ આકાશ વાણીથી લક્ષ્મણના મોટા બાહુબળનાં વખાણ કરી લક્ષ્મણને કહ્યું કે, “હે તાત ! તમારા પ્રતાપ અને પ્રભાવને કોણ વર્ણવી શકે ? અને જાણનારો પણ કોણ છે ? કોઈ નથી. ॥ ૧ ॥ યોગ્ય કે અયોગ્ય, જે કાંઈ કામ હોય, તેને સમજીને કરવામાં આવે, તો સર્વે લોકો સાંઝે કહે. પણ જો સહસ્ર કરવામાં આવે, તો તેથી પસ્તાવું જ પડે.” લોક અને વેદ પણ કહે છે કે, “જે માણસ પાછળથી પસ્તાવું પડે, એવું કામ કરે, તે માણસ બુદ્ધિમાન ન ગણાય,” ॥ ૨ ॥ દેવતાઓની વાણી સાંભળીને, લક્ષ્મણ ભગતાં, રામે તથા સીતાજીએ, પ્રેમપૂર્વક માન આપીને તેમને કહ્યું કે, “હે તાત ! તમે જે નીતી કહી, તે બરાબર કહી છે, હે ભાઈ ! રાજમદ સર્વથી કઠણ છે. ॥ ૩ ॥ જેઓએ સાધુઓની સભાનું સેવન ન કર્યું હોય એવા રાજાઓ, રાજમદને પીએ, કે તુરત જ મત્ત થઈ જાય છે. હે લક્ષ્મણ ! સાંભળો. બ્રહ્માની સઘળી સૃષ્ટિમાં કોઈ પણ બીજો, ભરત જેવો ભલો કોઈ નથી અને સાંભળ્યો પણ નથી. ॥ ૪ ॥

દો—ભરતહિ હોય ન રાજ મદ, વિધિ હરિ હર પદ પાય ॥

કવહુંકિ કાંજી શીકરહિ, ક્ષીર સિંધુ બિલગાય ॥ ૨૩૮ ॥

ભરતને, રાજ્ય તો શું ? પણ બ્રહ્માનું, વિશ્વનું કે સદાશિવનું પદ મળે, તોપણ મદ ઉત્પન્ન થાય એમ નથી. ક્ષીર સાગર કદી પણ કાંઈના બિન્દુથી ફાટી જાય કે ? ૨૩૮

ચૌ—તિમિર તરુણ તરણિહિં સક ગિલ્હૈં । ગગન મગન મક્કુ મેઘહિં મિલ્હૈં ॥

ગોપદ જલ વૂઢહિં ઘટ યોની । સહજ ક્ષમા વરુ છાંઢહિં છોની ॥ ૧ ॥

મશ્ક કૂંક વરુ મેરુ ઉઢાઈ । હોઈ ન ત્વપ મદ ભરતહિ માર્હૈં ॥

લષણ તુષાર શપથ પિતુ આના । શુચિ સુવંધુ નહિં ભરત સમાના ॥ ૨ ॥

સગુણ ક્ષીર અવગુણ જલ તાતા । મિલે રચૈં પરપંચ વિષાતા ॥

ભરત હંસ રવિ વંશ તઢાગા । જનનિ કીન્હ ગુણ દોષ વિભાગા ॥ ૩ ॥

ગર્હિ ગુણ પય તજિ અવ ગુણવારી । નિજ યશ જગત કીન્હ ઝજિયારી ॥

કહત ભરત ગુણ શીલ સ્વમાઝ । પ્રેમ પયોધિ મગન રઘુરાઝ ॥ ૪ ॥

વખતપર અંધકાર મધ્યાહ્ન કાળના સૂર્યને ગળી શકે, આકાશ મેઘમાં મગ્ન થઈને મળી જાય, અગસ્થ્ય સુનિ ગાયના પગલાંનાં આઘોચિયામાં ડૂબી જાય, પૃથ્વી પોતાની સ્વાભાવિક ક્ષમાને છોડી દે ॥ ૧ ॥ અને મચ્છર પોતાની કૂંકથી મેરુ પર્વતને ઉડાવી દે અર્થાત્ એ અસંભવિત વાતો પણ વખતપર બની જાય, પણ ભરતને રાજમદ તો કદી પણ પ્રાપ્ત થાય જ નહીં. હે લક્ષ્મણ ! તમારા સોગંદ અને પિતાની આજ્ઞા લઈને કર્તું હું કે, ભરત જેવો બીજો કોઈ પણ પવિત્ર અને ઉત્તમ ભાઈ ન હોય. ॥ ૨ ॥ હે તાત ! વિષાતાએ શુભોદ્ગી દૂધને અને દોષોદ્ગી જળને મેળવીને આ પ્રપંચ રચ્યો છે, પણ તે પ્રપંચમાં સૂર્યવંશોદ્ગી તળાવમાં ભરતોદ્ગી હંસે જન્મ ધરીને, તે શુભોદ્ગી દૂધનું અને દોષોદ્ગી જળનું પૃથક્કરણ કરી દીધું છે. ॥ ૩ ॥ ભરતે શુભોદ્ગી દૂધને ગ્રહણ કરીને અને દોષોદ્ગી જળને ત્યાગ કરીને, પોતાના યશથી જગતને પ્રકાશિત કરી મેલ્યું છે.” આ પ્રમાણે ભરતજીના શુભોનું, ભલોઈનું અને સ્વભાવનું વર્ણન કરતાં કરતાં રામચંદ્રજી પ્રેમોદ્ગી સમુદ્રમાં મગ્ન થઈ ગયા. ॥ ૪ ॥

દો-મુનિ રણુવર વાણી વિબુધ, દેલિ ભરત પર હેતુ ॥

સકલ સરાહત રામસૌ, પ્રભુ કો કૃપાનિકેતુ ॥ ૨૩૯ ॥

દેવતાઓ, રામચંદ્રજીની વાણી સાંભળીને અને ભરતજી ઉપર પ્રેમ ભેધને, રામ-ચંદ્રજીની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા કે, રામચંદ્રજી સમાન કૃપાના ભંડારરૂપ બીજા કયો સ્વામી છે ? કોઈ નથી. ॥ ૨૩૯ ॥

ચૌ-જો ન હોત જગ જન્મ ભરતકો । સકલ ધર્મધુર ધરણિ ધરતકો ॥

કવિ કુલ અગમ ભરત ગુણગાથા । કો જાનૈ તુમ વિન રણુનાથા ॥ ૧ ॥

લવણ રામ સિય મુનિ મુર વાણી । અતિ મુલ્ય લહેત ન જાય બચાની ॥

યહાં ભરત સબ સહિત મુહાયે । મંદાકિની પુનીત અન્હાયે ॥ ૨ ॥

સરિત સમીપ રાલિ સબ લોગા । માંગિ માતુ ગુરુ સચિવ નિયોગા ॥

ચલે ભરત જહૈ સિય રણુરાઈ । સાથ નિષાદ નાથ લણુ ભાઈ ॥ ૩ ॥

સમુદ્ધિ માતુ કરતબ સકુચાઈ । કરત કુતર્ક કોટિ મનમાઈ ॥

રામ લવણ સિય મુનિ મમ નાઝ । ઝડિ જનિ અનત જાઈ તજિ ઠાઝ ॥ ૪ ॥

જે જગતમાં ભરતનો જન્મ ન થયો હોત, તો સર્વ ધર્મોની ધોંસરીને અને પૃથ્વીને કોણુ ધરત ? હે રામચંદ્રજી ! ભરતના ગુણોની કથા કે જે કવિઓના સમૂહોને પણ અગમ્ય છે, તેને આપ વિના બીજા કોણુ બાણી શકે ?” ॥ ૧ ॥ આ પ્રમાણે દેવતાઓની વાણી સાંભળીને, લક્ષ્મણ, રામ તથા સીતાજી, એકું તો અત્યંત સુખ પામ્યાં કે, જેનું વર્ણન કર્યું બંધ નહીં. ભરતજી, કે જે સૈન્ય લધને આવ્યા આવતા હતા, તે મંદાકિનીના કિનારા પર આવી, સર્વ લોકોસહિત તેના પવિત્ર જલમાં નાહ્યા ॥ ૨ ॥ પછી, સર્વ લોકોને નહીના સમીપમાં રાખી, માતાઓની, ગુરુની તથા મંત્રીઓની આજ્ઞા માગી, ગ્રહ રાજાને તથા શત્રુધ્વને પોતાની સાથે લઈ, તે તરફ આવ્યા કે, જે તરફ સીતા સહિત રામચંદ્રજી રહ્યા હતા. ॥ ૩ ॥ માતાએ કરેલા કામને સંભારી, સંકોચાતા ભરતજી, મનમાં અનેક કુતર્કો કરવા લાગ્યા કે, “ રામ, લક્ષ્મણ અને સીતા, મારા નામને સાંભળતાં જ રખેને પોતાનાં સ્થાનકનો ત્યાગ કરી, ત્યાંથી ઉઠીને બીજે ઠેકાણે આવ્યાં બંધ ?” ॥ ૪ ॥

દો-માતુ મતેમ જાનિ મોહિ, જો કલુ કરહિ સો થોર ॥

અય અવગુણ તજિ આદરહિ, સમુદ્ધિ આપની ઓર ॥ ૨૪૦ ॥

એઓ, મને, મારી માતાના મતમાં બાણીને, જે કાંઈ કરે, તે થોડું છે. પરંતુ એઓ, પોતાની, તરફ ભેધ, મારાં પાપનો તથા અવગુણોનો ત્યાગ કરશે, તો મને આહર આપ્યાવગર રહેશે નહીં. ॥ ૨૪૦ ॥

ચૌ-જો પરિહરહિ મલિન મન જાની । જો સન્માનહિ સેવક માની ॥

મોરે શરણ રામકી પનહી । રામ મુસ્વામિ દોષ સબ જનહી ॥ ૧ ॥

જગ યશ્ન ભાજન ચાતક મીના । નેમ પ્રેમ નિજ નિપુન નવીના ॥
 અસ મન મુનત ચલે મગુ જાતા । સકુચિ સનેહ શિથિલ સવ ગાતા ॥ ૨ ॥
 ફેરતિ મનહુ માતુકૃત ધોરી । ચલત ભક્તિવલ ધીરજ ધોરી ॥
 જવ સમુદ્ધર્ષિ રઘુનાથ સ્વભાજ । તવ પથ પરત ઉતાવલ પાજ ॥ ૩ ॥
 ભરત દશા તેહિ અવસર કૈસી । જલ પ્રવાહ જલ અલિગતિ જૈસી ॥
 દેલિ ભરત કર શોચ સનેહ । ભા નિષાદ તેહિ સમય વિદેહ ॥ ૪ ॥

રામ, મને મલીન મનવાળો બાણીને છોડી દે, તોપણ ભલે અથવા સેવક માનીને આદર આપે તોપણ ભલે, મારે તો રામનાં પદત્રાણ જ (પગરખાં જ) શરણુરૂપ છે. રામ તો ભલા સ્વામી છે. જે કોઈ દોષ હોય તે મારા જ છે. ॥ ૧ ॥ જગતમાં બપૈયા અને માછલાં જ યથાના પાત્રરૂપ છે. કેમ કે, એઓ એક તરફથી અને જલ તરફથી, પોતાનો અનાદર થાય, તોપણ પોતા તરફના નિત્ય નિત્ય નવીન થતા નિયમને અને પ્રેમને અનિચળ રાખે છે. ” આ પ્રમાણે મનમાં કલ્પનાઓ કરતા અને સ્નેહથી સર્વ જાત્રામાં શિથિલ થઈ જતા, ॥ ૨ ॥ ભરતજી સંકોચાઈ સંકોચાઈને માર્ગમાં ચાલવા લાગ્યા. ભરતજીને બધું તેમની માતાએ કરેલો અપરાધ પાછો ફેરવતો હોય અને ધીરજ દેવામાં ધુરંધર ભક્તિનું બળ આગળ ચાલવા ધકેલતું હોય, એવી સ્થિતિ દેખાવા લાગી. ભરતજી જ્યારે રામના સ્વભાવનું સ્મરણ કરવા લાગ્યા, ત્યારે તેમના પગ રસ્તામાં ઉતાવળથી પડવા લાગ્યા. ॥ ૩ ॥ જેમ જળના પ્રવાહમાં જળની ચકરી, પાછળ હઠતી પણ દેખાય અને આગળ વધતી પણ દેખાય, તેમ તે સમયે ભરતજીની ગતિ પાછળ હઠતી પણ દેખાવા લાગી અને આગળ વધતી પણ દેખાવા લાગી. તે સમયે ભરતજીના શોકને અને સ્નેહને બેધ, વિસ્મય પામતા શુદ્ધ રાજાને પોતાના શરીરનું ભાન પણ રહ્યું નહીં ॥ ૪ ॥

દો-ભગે હોન મંગલ શકુન, મુનિ ગુનિ કહત નિષાદ ॥

મિટિહિ શોચ હોઈહિ હરષ, મુનિ પરિણામ વિષાદ ॥ ૨૪૧ ॥

આ સમયમાં શુભસૂચક પક્ષીઓના શબ્દોરૂપી શકુનો થવા લાગતાં, તેઓને સાંભળી, વિચાર કરી લઈને, શુદ્ધ રાજા બોલ્યો કે, “ શોક મટશે અને હર્ષ થશે, પણ પરિણામે પાછો ખેડ જ (રામનો વિયોગ જ) રહેશે. ” ॥ ૨૪૧ ॥

ચૌ-સેવક વચન સત્ય સવ જાને । આશ્રય નિકટ જાય નિયરાને ॥

ભરત દીલ્લ વન શૈલ સમાજ્ઞ । મુદિત હ્રુધિતજનુ પાપ મુનાજ્ઞ ॥ ૧ ॥

ઈતિ મીતિ જનુ મજા દુસ્વારી । ત્રિવિધ તાપ પીડિત ગ્રહ ભારી ॥

જાઈ મુરાજ મુદેશ મુસ્વારી । હોઈ ભરત ગતિ તેહિ અનુહારી ॥ ૨ ॥

રામ વાસ વન સંપતિ મ્રાજા । મુસ્તી મજા જનુ પાપ મુરાજા ॥

સચિવ વિરાગ વિવેક નરેશ્વ । વિપિન મુહાવન પાવન દેશ્વ ॥ ૩ ॥

મટ યમ નિયમ શૈલ રજધાની । શાંતિ મુમતિ શુચિ મુંદરિ રાની ॥

સકલ અંગ સંપન્ન મુરાજ । રામ ચરણ આશ્રિત ચિત વાજ ॥ ૪ ॥

શુદ્ધ રાજાનાં વચનને સંપૂર્ણ રીતે સત્ય માનતા ભરતજી, રામના આશ્રમના સમીપમાં આવી પહોંચ્યા અને જેમ ભૂખ્યા માણસ, અન્નને પામીને રાજ થાય, તેમ વનના તથા પર્વતના મંડલને જોઈને રાજ થયા. ॥ ૧ ॥ જેમ અતિ વૃદ્ધિ આદિ ઇતિથી^૧ ભય પામેલી, ત્રણે પ્રકારના તાપોથી પીડાયેલી અને શનૈશ્વર આદિ દુષ્ટ યજ્ઞોના મારથી બહુ જ દુઃખ પામેલી પ્રજા સારા દેશમાંનાં, સારાં રાજ્યમાં જઈ, સુખી થાય તેમ, અપયશથી ભય પામેલા, રામના વિરહથી પીડાયેલા અને મંથરાની તથા કેકેયીની કુચ્ચાલથી બહુ જ દુઃખ પામેલા ભરતજી, ચિત્રકૂટમાં રામના આશ્રમના સમીપમાં જઈ, સુખ પામ્યા. ॥ ૨ ॥ જેમ પ્રજા સારાં રાજ્યને પામીને સુખ સંપત્તિથી શોભી રહે, તેમ જો વન રામના નિવાસને પ્રાપ્ત થઈને સુખ સંપત્તિથી શોભી રહ્યું હતું. જો વનરૂપી સુંદર તથા પવિત્ર દેશમાં ચિત્રકૂટરૂપી રાજધાનીમાં વૈરાગ્યરૂપી મંત્રીવાળો, ॥ ૩ ॥ યમ, નિયમો-રૂપી યોદ્ધાઓવાળો અને શાંતિ તથા સુમતિરૂપી પવિત્ર તથા સુંદર રાણીઓવાળો વિવેકરૂપી રાજા, રાજ્ય કરતો હતો. સર્વ અંગોની સંપત્તિવાળો જો ઉત્તમ રાજા, ચિત્તમાં ચાહેલ રામનાં ચરણોનો આશ્રય લઈ. ॥ ૪ ॥

દો-જીતિ મોહ મહિપાલ દલ, સહિત વિવેક શુઆલ ॥

કરત અકંટક રાજ પુર, સુખ સંપદા સુકાલ ॥ ૨૪૨ ॥

મોહરૂપી રાજાને તેના કામ, કોષાદિ સૈન્યની સાથે જીતી લઈ, ચિત્રકૂટરૂપી રાજધાનીમાં નિષ્કંટક રાજ્ય કરતો હતો, તેથી ત્યાંનાં લોકોને સુખ, સંપત્તિ અને સારો સમય વર્તી રહ્યાં હતાં. ॥ ૨૪૨ ॥

ચૌ-વન પ્રદેશ મુનિ વાસ ઘનેરે । જનુ પુર નગર ગાંવ ગણ સ્થેરે ॥

વિપુલ વિચિત્ર વિહંગ મૃગ નાના । પ્રજા સમાજ ન જાય ચલાના ॥ ૧ ॥

સગદા કરિ હરિ વાપ ચરાહા । દેશ મહિષ વ્રક સાજિ સરાહા ॥

વૈર વિહાય ચરહિં ઇક સંગા । જહૈં તહૈં મનહુ સૈન ચતુરંગા ॥ ૨ ॥

શરના શરહિં મત્ત ગજ ગાર્જાહિં । મનહુ નિશાન વિવિધ વિધિ બાજહિં ॥

ચક ચકોર ચાતક શુક પિકગન । કૂજત મંજુ મરાલ મુદિત મન ॥ ૩ ॥

અલિગળ ગાવત નાચત મોરા । જનુ સુરાજ મંગલ ચેહૈં ઓરા ॥

બેલિં વિટપ તૃણ સફલ સફૂલા । સવ સમાજ મુદ મંગલ મૂલા ॥ ૪ ॥

જો વનરૂપી દેશમાં, તે તે પ્રદેશોમાં, મુનિઓના, જે ઘણા ઘણા આશ્રમો હતા, તેઓ, જાણે શેડેશ, મહાલો, ગામો અને ગામડાંઓ હોય, એવા દેખાતા હતા. અનેક પ્રકારનાં વિચિત્ર પક્ષીઓ અને મૃગોરૂપી પ્રજાઓનો સમાજ હતો, કે જેનું વર્ણન કર્યું જતું નથી. ॥ ૧ ॥ ગેંડા, હાથીઓ, સિંહો, વાઘો, સૂવરો, પાંડાઓ અને નહારો, વૈરને

૧ અતિવૃદ્ધિ, અનાવૃદ્ધિ, દીક, ઉંદર, પોપટ, સ્વદેશના રાજાની ચઢાઈ અને પરદેશના રાજાની ચઢાઈ, જો સાત ઇતિઓ કહેવાય છે. અતિશુદ્ધિલાઘુષ્ટિઃ શલમા મૂષકાઃ શુકાઃ ॥ સ્વર્ચકં પરચર્ચકં ચ હસતાં રૂતવઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૧ ॥

છોડી દઈ, વખાણવા લાયક પદ્ધતિ પકડીને, તે તે સ્થલોમાં પરસ્પરની સાથે ફરતા હતા, તે બંને ચતુર્ંગિણી સેના ફરતી હોય એવું દેખાતું હતું. ॥ ૨ ॥ ઝરતાં ઝરણાંઓના અવાજો, અને મદોન્મત હાથીઓની ગર્જનાઓ, બંને વિવિધ નગારાંઓના અવાજો થતા હોય એમ લાગતું હતું. ચક્રવાક, ચક્રોર, બપૈયા, પોપટ, કેકિલો તથા હંસો આનંદ ભરેલાં મનથી મધુર અવાજો કરતા હતા, ભ્રમરો ગુંબર કરતા હતા ॥ ૩ ॥ અને મયૂરો નાચતા હતા, તેથી બંને એ સારા રાજ્યમાં ચોમેર વાદ્યધ્વનિઓ, ગાયનો અને નૃત્યો જામી રહ્યા હોય એવું દેખાતું હતું. પુષ્પિત તથા ફલિત લતાઓ, વૃક્ષો અને તેઓની પાસેના નહાનાં તુલ્યો, બંને આનંદ મંગલના મૂલરૂપ સ્ત્રીઓનો, પુરુષોનો અને ખાલકોનો મેલાવડો હોય એવાં દેખાતાં હતાં. ॥ ૪ ॥

દો-રામ શૈલ શોભા નિરખિ, भरत हृदय अति प्रेम ॥

તાપસ તપ ફલ પાઈ જિમિ, मुखी सिराने नेम ॥ ૨૪૩ ॥

રામના પર્વતની શોભાને જોઈ, ભરતજીના મનમાં અત્યંત પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો. જેમ તપસ્વી, તપનાં ફળને પ્રાપ્ત થઈ, નિયમોના શ્રમથી મુક્ત થઈને સુખી થાય, તેમ ભરતજી, એ સ્થળને પ્રાપ્ત થઈ, રસ્તાના શ્રમથી મુક્ત થઈને સુખી થયા. ॥ ૨૪૩ ॥

चौ-तब केवट ऊंचे चढि घाई । कही भरत सन भुजा उठाई ॥

નાથ દેશિયત વિટપ વિશાલ । પાકર જંબુ રસાલ તમાલા ॥ ૧ ॥

તિન તરુ वरन मध्य बट सोहा । मंजु विशाल देखि मन मोहा ॥

નીલ સઘન પલ્લવ ફલ લાલા । અવિચલ છાંહ મુલદ સવ કાલા ॥ ૨ ॥

मानहु तिमिर अरुणमय राशी । विरची विधि सकेलि मुख मासी ॥

તેહિ તરુ સરિત સમીપ ગુસાઈ । રઘુવર પર્ણ કુટી જહું છાઈ ॥ ૩ ॥

तुलसी तरुवर विविध मुहाये । कहूँ कहूँ सिय कहूँ लपण लगाये ॥

વટ છાયા વેદિકા બનાઈ । સિય નિજ પાણિ સરોજ મુહાઈ ॥ ૪ ॥

આ સમયમાં શુદ્ધ રાજાએ ઢોડી, ઉંચે ચઢી, ચોમેર નજર ફેરવી, તપાસ કરી, હાથ ઉંચો કરીને ભરતજીને કહ્યું કે, “ હે નાથ ! આ જે પીપળો, બંબૂડો, આંગો અને તમાલ, આદિ મોટાં મોટાં વૃક્ષો, જેવામાં આવે છે, ॥ ૧ ॥ અને તે ઉત્તમ વૃક્ષોના મધ્યમાં, જે, સ્વચ્છ, વિશાલ, દેખતાં જ મનને મોહિત કરે એવો, સ્થામ, સઘન પલ્લવોવાળો, લાલ ફળોવાળો, અવિચળ છાયાવાળો, સર્વ કાળમાં સુખ દેનારો ॥ ૨ ॥ અને બંને વિધાતાએ અંધકારને તથા અરુણ (સૂર્યોદયથી પહેલાંની રતાશ) ને મિશ્રિત કરી, ત્રેલોક્યની શોભાનો એકઠો જથ્થો ગોઠવ્યો હોય એવો એક સુંદર વડ જેવામાં આવે છે, તે વડની નીચે નદીના સમીપમાં રામચંદ્રજીની પર્ણશાળા શોભી રહી છે. ॥ ૩ ॥ એ પર્ણશાળાના સમીપમાં કોઈ કોઈ સ્થલમાં સીતાજીએ, અને કોઈ કોઈ સ્થલમાં લક્ષ્મણજીએ લગા-મેલા તુલસીના ઉત્તમ શેષાઓ જેવામાં આવે છે અને વડની છાયામાં સીતાજીએ, પોતાનાં હસ્તકમળથી બનાવેલી સુંદર વેદિકા (એકક) જેવામાં આવે છે. ॥ ૪ ॥

દો-જહૈં વૈઠૈં મુનિ ગણ સહિત, નિત સિય રામ મુજાન ॥

મુનિહિં કયાં ઇતિહાસ સહ, આગમ નિગમ પુરાન ॥ ૨૪૪ ॥

પ્રવીણ સીતાજી અને રામચંદ્રજી, મુનિઓના સમૂહની સાથે નિત્ય એ એકકપર ખીરાજે છે, અને સર્વ ઇતિહાસ, વેદ, શાસ્ત્ર તથા પુરાણ, એઓની કથાઓ સાંભળે છે. ॥ ૨૪૪ ॥

ચૌ-સત્તા વચન મુનિ ચિટપ નિહારી । ઝમગેઝ ભરત વિલોચન વારી ॥

કરત પ્રણામ ચલે દોઝ માઈ । કહત પ્રીતિ શારદ સકુચાઈ ॥ ૧ ॥

હર્ષહિં નિરખિ રાખ પદ અંકા । માનહૂં પારસ પાયઝ રંકા ॥

રજ શિર ધરિ હિય નૈનનિ લાવહિં । રઘુવર મિલન સરિસ મુલ પાવહિં ॥ ૨ ॥

દેલિ ભરત ગતિ અકથ અતીવા । પ્રેમ મગન રગ મૃગ જહ જીવા ॥

સત્તાહિ સનેહ વિવસ મગુ મૂલા । કહિ મુર્ખંથ મુર વર્ષહિં ફૂલા ॥ ૩ ॥

નિરખિ સિદ્ધ સાધક અનુરાગે । સહજ સનેહ સરાહન લાગે ॥

હોત ન ભૂતલ ભાવ ભરતકો । અચર સચર ચર અચર કરતકો ॥ ૪ ॥

ગુહનાં વચનો સાંભળી અને તે વડને જોઈ, ભરતજીનાં નેત્રોમાં જળ ભરાઈ આવ્યાં. ખન્ને ભાઈઓ, એ વડને પ્રણામ કરતા કરતા, એવી પ્રીતિથી ચાલ્યા કે, જે પ્રીતિનું વર્ણન કરવામાં સરસ્વતી પણ સંકોચાય. જેમ રાંક માણસ, પારશ મણિને પારીને રાજ થાય, ॥ ૧ ॥ તેમ ભરતજી, રામચંદ્રજીનાં પગલાંનાં ચિન્હોને જોઈ રાજ થયા. અને એ પગલાંની રજને માથે ચઢાવી તથા હૃદયમાં અને નેત્રોમાં લગાવી, રામચંદ્રજીનો સમાગમ થવા જેટલું સુખ પામ્યા. ॥ ૨ ॥ વર્ણન કરી શકાય નહીં એવી ભરતજીની દશાને જોઈ, પક્ષીઓ, પશુઓ તથા વૃક્ષ આદિ જડ જીવો પણ, પ્રેમમાં અત્યંત મગ્ન થયા. ગુહ રાજા સ્નેહને વશ થઈ જવાથી, માર્ગ ભૂલી જતાં, દેવતાઓ માર્ગ ખતાવીને પુષ્પવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. ॥ ૩ ॥ ભરતજીની સ્થિતિ જોઈ, સિદ્ધ લોકો તથા સાધક લોકો, પ્રેમને વશ થઈ, ભરતજીના સ્વાભાવિક સ્નેહની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા કે, “જે પૃથ્વીમાં ભરતજીનો પ્રેમભાવ ન હોત તો વૃક્ષ આદિ અચર જીવોને રોમાંચ આદિ ચર જીવના ધર્મવાળા અને મુનિ આદિ ચર જીવોને દેહના ભાનરહિતપણાં આદિ અચર જીવના ધર્મવાળા કોણ કરત ? અથવા દેવતાઓ કે જેઓ ચર છતાં, સ્વાર્થ જડ હોવાથી, અચર જેવા થઈ ગયા છે, તેઓને માર્ગ ખતાવવારૂપ ચરના ધર્મવાળા અને ગુહ રાજા કે જે ચર છે, તેને, માર્ગના ભાનરહિતપણારૂપ અચરના ધર્મવાળો કોણ કરત ?” ॥ ૪ ॥

દો-પ્રેમ અમિય મંદર વિરહ, ભરત પયોધિ મૈખીર ॥

મયિ પ્રગટે મુર સાધુ હિત, કૃપાસિંધુ રઘુવીર ॥ ૨૪૫ ॥

કૃપાના સમુદ્રરૂપ રામચંદ્રજીએ ભરતરૂપી ગંભીર સમુદ્રને વિરહરૂપી મંદરાચળથી મથીને સાધુઓરૂપી દેવતાઓને સાડ, પ્રેમરૂપી અમૃત પ્રકટ કર્યું. ॥ ૨૪૫ ॥

૧૦-સત્તા સમેત મનોહર જોડા । લલ્લેહ ન લલ્લણ સઘન વન ઓડા ॥
 ભરત દીલ્લ મશ્ત આશ્રમ પાવન । સકલ સુમંગલ સદન સુદાવન ॥ ૧ ॥
 કરત પ્રવેશ મિટા દુલ્લ દાવા । જનુ યોગી પરમારય પાવા ॥
 દેલ્લે ભરત લલ્લણ મશ્ત આગે । પૂછત વચન કહત અનુરાગે ॥ ૨ ॥
 શીશ જડા કટિ મુનિપદ બાંધે । તૂળ કસે કર શર ધનુ કાંધે ॥
 વેદી પર મુનિ સાધુ સમાજ । સીય સહિત રાજત રઘુરાજ ॥ ૩ ॥
 લલ્લકલ વસન જટિલ તનુ શ્યામા । જનુ મુનિ વેષ કીન્હ રતિ કામા ॥
 કર કમલનહ ધનુ સાયક ફેરત । જીકી જરનિ હરત હૈંસિ હેરત ॥ ૪ ॥

શુદ્ધ રાજ સહિત ભરતજી તથા શત્રુઘ્ન, સઘન વનથી દંકાર્થ ગયા હતા, તેથી લક્ષ્મણજીએ તેઓને દીઠા નહીં. ભરતજીએ, રામચંદ્રજીનો સર્વ સુમંગલોના ઘરરૂપ સુંદર આશ્રમ દીઠો. ॥ ૧ ॥ જેમ મોક્ષ મળવાથી યોગીનો દુઃખરૂપી દાવાનલ મટી જાય, તેમ એ આશ્રમમાં પ્રવેશ કરવાથી ભરતજીનો દુઃખરૂપી દાવાનલ મટી ગયો. રામચંદ્રજીની આગળ, તેમના પૂછવા ઉપરથી, સ્નેહપૂર્વક વાતો કરતા લક્ષ્મણજીને ભરતજીએ દીઠો. ॥ ૨ ॥ વેદિકા ઉપર મુનિઓના અને સાધુઓના સમાજમાં સીતાજી સહિત ખીરાબેલા, મસ્તકપર જટાવાળા, વલ્કલ વસ્ત્રથી બાંધેલી કટિપર કસેલાં ભાધાંઓવાળા, હાથમાં બાણવાળા અને કાંધપર ધનુષવાળા રામચંદ્રજીને પણ દીઠો. ॥ ૩ ॥ રામચંદ્રજી વલ્કલ વસ્ત્રોવાળા હતા અને સીતાજી પણ વલ્કલ એટલે શ્રેષ્ઠ તથા સુંદર વસ્ત્રોવાળાં હતાં. રામચંદ્રજી જટિલ શરીરવાળા તથા સ્થામ હતા અને સીતાજી પણ છૂટેલા કેશવાળાં હોવાથી જટિલ શરીરવાળાં તથા શ્યામા (સોળ વર્ષની અવસ્થાવાળાં) હતાં. રામચંદ્રજી, ધનુષ બાણ ઉપર હસ્તક્રમણ ફેરવતાં હતા અને સીતાજી પણ રામનાં ધનુષ બાણ ઉપર હસ્તક્રમણ ફેરવતાં હતાં. આથી જાણે મુનિનો વેષ ધરીને રતિ સહિત કામદેવ બેઠો હોય એવા દેખાતા સીતા સહિત રામચંદ્રજી, મંદ હાસ્યપૂર્વક એવાથી, ચેતાની પાસે બેઠેલા લોકોનાં અંતઃકરણોના પરિતાપને હરતા હતા. ॥ ૪ ॥

૧૦-લસત મંજુ મુનિ મંડલી, મધ્ય સીય રઘુચંદ ॥

જ્ઞાન સખા જનુ તનુ ધરે, ભક્તિ સત્ત્વિદાનંદ ॥ ૨૪૬ ॥

મહાત્મા મુનિઓની મંડલીનાં મધ્યમાં ખીરાબેલાં સીતાજી અને રામચંદ્રજી, જાણે જ્ઞાનની સખામાં દેહ ધરીને ખીરાબેલાં ભક્તિ અને પરમાત્મા હોય એવાં શોભતાં હતાં. ॥ ૨૪૬ ॥

૧૦-સાનુજ સત્તા સમેત મગન મન । વિસરે હર્ષ શોક સુલ્લ દુલ્લગન ॥

પાહિ નાથ કહિ પાહિ ગુસાર્થ । મુલ્લ પરે લકુટકી નાર્થ ॥ ૧ ॥

વચન સમેમ લલ્લણ પહિવાને । કરત પ્રણામ ભરત જિય જાને ॥

૧ લકારને આકાર સંયુક્ત લેખી અને લકારનો તથા રકારનો અભેદ ગણીને, આ અર્થ કરવામાં આવ્યો છે, પણ તે કિલ્લ તો છે જ, માટે તે અર્થને છોડી દઇને, સીતાપરત્વે નહીં, પણ કેવળ રામપરત્વે જ આ ચોપાઈનો અર્થ કરવો એ સાચું છે.

બંધુ સનેહ સરસ હિંદિ ઓરા । ઉત સાહવ સેવા વર જોરા ॥ ૨ ॥
મિલિ ન જાય નહિં ગુદરત વનઈ । મુકવિ લવણ મનકી ગતિ મનઈ ॥
રહે રાલિ સેવાપર ભાઠ । ચઢી ચંગ જનુ સૈંચ સિલાહ ॥ ૩ ॥
કહત સમેમ નાઈ મહિમાથા । ભરત પ્રણામ કરત રઘુનાથા ॥
ઠઠે રામ મુનિ પ્રેમ અધીરા । કહું પટ કહું નિવેગ ધનુ તીરા ॥ ૪ ॥

શત્રુઘ્નથી તથા ગુહ રાબાથી સંયુક્ત ભરતજી, રામચંદ્રજીને જોઈ, પ્રેમમગ્ન મન-
વાળા થઈ ગયા, હર્ષને, શોકને, સુખને તથા દુઃખોનાં સમૂહને પણ ભૂલી ગયા અને
હે નાથ ! રક્ષા કરો. હે ગુલાંઈ ! રક્ષા કરો. ’ એમ બોલતા બોલતા, રામચંદ્રજીની
આગળ લાકડીની પેઢે ધરતીપર પડયા, ॥ ૧ ॥ લક્ષ્મણજીએ, ભરતજીનાં પ્રેમ ભરેલાં
વચનો, સ્વર ઉપરથી જોળખ્યાં અને તેટલામાં પ્રણામ કરતા ભરતજીને પણ દીઠા, પરંતુ
લક્ષ્મણજીને એક તરફથી રામચંદ્રજીની સેવા બલવત્તર રીતે ખેંચતી હતી અને બીજી
તરફથી ભરતજી ઉપરનો આતુરનેહ બલવત્તર રીતે ખેંચતો હતો, ॥ ૨ ॥ તેથી લક્ષ્મણજી
ભરતજીને મળી પણ શક્તા ન હતા અને અલગ પણ રહી શક્તા ન હતા. વિદ્વાન્
લોકોએ આ સમયની લક્ષ્મણજીનાં મનની આવી દોલાયમાન સ્થિતિ વર્ણવેલી છે. છેવટ
એમ બોલાવી, ચઢેલા પતંગને ખેંચી લેતાં, પોતાના શરીરને પતંગ તરફ નહીં જવા દેતાં,
પગના દાબથી પૃથ્વી ઉપર જ શરીરનો બોલે રાખીને ઉભા રહે, તેમ લક્ષ્મણજી પોતાની
વૃત્તિને ભરતજી ઉપરથી ખેંચી લેતાં, મનને ભરતજી તરફ નહીં જવા દેતાં, વિચારના
દાબથી સેવા ઉપર જ મનનો બોલે રાખીને રહ્યા. ॥ ૩ ॥ પછી લક્ષ્મણજી, પ્રેમપૂર્વક
પૃથ્વીપર માથું નમાવીને બોલ્યા કે, “ હે પ્રભુ ! હે રામચંદ્રજી ! ભરતજી આપને
પ્રણામ કરે છે. ” એ સાંભળી, રામચંદ્રજી, પ્રેમથી અધીરા બનીને એવી ઝડપથી ઉભા
થયા કે, જેથી વસ્ત્ર કયાંય પડી ગયું, ભાથા કયાંય પડી ગયા અને ધનુષ બાણ પણ કયાંય
પડી ગયાં. ॥ ૪ ॥

દોઁ—વરવસ લિયે ઝડાય ઝર, લાયે કૃપાનિધાન ॥

ભરત રામકી મિલનિ લલિ, વિસરે સવાહિ અપાન ॥ ૨૪૭ ॥

કૃપાના ભંડારરૂપ રામચંદ્રજીએ, બલાતકારથી ભરતજીને ધરતીપરથી ઉઠાડી લઈને,
પોતાની છાતીમાં લીધા. ભરતજીનો અને રામચંદ્રનો મિલાપ સમયનો અપૂર્વ પ્રેમ
જોઈ, સર્વે લોકો પોતાનાં શરીરોનાં ભાન ભૂલી ગયાં. ॥ ૨૪૭ ॥

ચૌઁ—મિલન પ્રીતિ કિમિ જાય વલ્લાની । કવિ કુલ અગમ કર્મ મન વાની ॥

પરમ પ્રેમ પૂરણ દોઝ માર્કે । મન બુધિ ચિત અહમિત વિસરાઈ ॥ ૧

કહહુ સુમેમ પ્રગટ કો કરઈ । કેહિ છાયા કવિ માતિ અનુસરઈ ॥

કવિહિ અર્થ આસર બલ સાંચા । અનુહર તાલ ગતિહિ નટ નાચા ॥ ૨ ॥

અગમ સનેહ ભરત રઘુવરકો । જહૈં ન જાહિ મન વિધિ હરિ હરકો ॥

સો મૈં વરણિ કહૌં કેહિ માંતી । વાજ સુરાગ કિ માંડરિ તાંતી ॥ ૩ ॥

મિલનિ વિલોકિ ભરત રઘુવરકી । સુરાગણ સમય ધુકધુકી ઘરકી ॥

સમજાયે સુર ગુરુ જહ જાગે । વરણિ પ્રસૂન પ્રજ્ઞસન લાગે ॥ ૪ ॥

એઓની મળવા સમયની પ્રીતિ, કે જે કવિઓનાં કુલોને ક્રિયાથી, વાણીથી તથા મનથી પણ અગમ્ય છે. તેનું મારાથી કેમ વર્ણન કરી શકાય ? પરમ પ્રેમથી પૂર્ણ થયેલા રામ અને ભરતજી, એ બંને ભાઈઓ, મનને, બુદ્ધિને, ચિત્તને તથા અહંકારને પણ ભલી ગયા (શરીરાદિકનું તમામ ભાન વિસરી ગયા.) ॥ ૧ ॥ એ પ્રેમને કયો કવિ વર્ણનથી પ્રગટ કરી શકે ? એ પ્રેમની છાયાનું પણ કયા કવિની મતિ ગ્રહણ કરી શકે ? જેમ નટ, તાલની ગતિને અનુસરીને નાચે છે, તેમ કવિ, ખરેખર શબ્દાર્થના બળને અનુસરી વર્ણન કરે છે પણ અહીં રામનો તથા ભરતનો પ્રેમ તો, કોઈ પણ શબ્દાર્થમાં આવી શકે એમ નથી, તેથી કવિ તેનું વર્ણન કેમ જ કરી શકે ? ॥ ૨ ॥ ભરતજીનો અને રામનો અગમ્ય સ્નેહ, કે જેમાં પ્રજ્ઞાનું, વિજ્ઞાનું કે સદાશિવનું મન પ્રવૃત્ત થઈ શકે એમ નથી, તેનું વર્ણન મારા જેવા અદ્ય મતિવાળાથી કેમ બની શકે ? ગાંડરની ઉનના દોરામાંથી સારો રાગ નીકળે કે ? ॥ ૩ ॥ ભરતજીનો અને રામચંદ્રજીનો મિલાપ એઈ દેવતાઓનાં હૃદયો, ‘ રમેને ભરતજીની પ્રાર્થનાથી રામ પાછા અયોધ્યામાં ગય ’ એવા ભયને લીધે અત્યંત થડકવા લાગ્યાં. આ સમયમાં યૃદુસ્વતિએ સમજાવવા ઉપરથી સમજેલા મૂર્ખ દેવતાઓ, પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરીને પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. ॥ ૪ ॥

દો-મિલિ સપ્રેમ રિપુસૂદનર્હિ, કેવટ મેટેડ રામ ॥

શૂરિ માગ્ય મેટે ભરત, લક્ષ્મણ કરત પ્રણામ ॥ ૨૪૮ ॥

રામચંદ્રજી, શત્રુઘ્ને મળીને પછી પોતાના પરમ મિત્ર ગુહ રાજાને મળ્યા. લક્ષ્મણજીએ મહાભાગ્યશાળી ભરતજીને મળીને પ્રજ્ઞામ કર્યા. ॥ ૨૪૮ ॥

ચૌ-મેટેડ લવણ લલકિ લઘુ માર્હ । વહુરિ નિપાદ લીન્હ ઉર લાર્હ ॥

પુનિ મુનિ ગણ દોડ માર્હન વંદે । અમિમત આશિષ પાર્હ અનંદે ॥ ૧ ॥

સાનુજ ભરત ડમંગિ અનુરાગા । ધરિ શિર સિય પદ પથ પરાગા ॥

પુનિ પુનિ કરત પ્રણામ ઉઠાયે । શિર કર કમલ પરશિં વૈઠાયે ॥ ૨ ॥

સીય અશીશ દીન્હ મનમાર્હી । મગન સનેહ દેહ મુષિ નાર્હી ॥

સવ વિધિ સાનુકૂલ લલિ સીતા । મે અસોચ ઉર અપઢર વીતા ॥ ૩ ॥

કોડ કહુ કહૈ ન કોડ કહુ પૂછા । પ્રેમ મરા મન નિજ ગતિ છૂછા ॥

તેહિ અવસર કેવટ ધીરજ ધરિ । જોરિ પાણિ વિનવત પ્રણામ કરિ ॥ ૪ ॥

લક્ષ્મણજી બહુ જ પ્રેમ દેખાડીને પોતાના નાના ભાઈ શત્રુઘ્ને મળ્યા અને તે પછી ગુહ રાજાને છાતીમાં દાખીને મળ્યા. પછી ભરતજી અને શત્રુઘ્ન, એ બન્ને ભાઈઓ, મુનિઓને પગે લાગ્યા અને તેઓની પાસેથી વાંછિત આશીર્વાચનો મેળવીને આનંદ પામ્યાં ॥ ૧ ॥ શત્રુઘ્ન સહિત ભરતજી, પ્રેમની વૃદ્ધિને લીધે સીતાજીનાં ચરણારવિન્દની રજને, પોતાના મસ્તકપર ધરી, વારંવાર પ્રજ્ઞામ કરવા લાગતાં, સીતાજીએ તેમને ઉઠાડ્યા અને તેમનાં મસ્તકપર હસ્તકમળ ધરીને તેમને પાસે બેસાડ્યા. ॥ ૨ ॥ સ્નેહમાં મગ્ન

થવાથી દેહતું બાન પણ નહીં રહેવાને લીધે સુખથી કશું નહીં બોલી શકાતાં સીતાજીએ, તેમને મનમાં ને મનમાં જ આશીર્વાદ દીધા. સીતાજીને સર્વ પ્રકારે સાનુકૂલ જોઈ, ભરતજી, શોકથી રહિત થયા અને તેમના મનમાં જે બોટો ડર હતો, તે ટળી ગયો. ૥૩૩ ॥ સર્વનાં અંતઃકરણો પ્રેમથી ભરપૂર થઈ જવાને લીધે, તે સલામાં કોઈ પણ કશું કહેતું ન હતું. અને કોઈ પણ કશું પૂછતું ન હતું. તે સમયમાં શુક^૧ રાજાએ ધીરજ ધરી, હાથ ભેડી, પ્રણામ કરીને વિરમિત કરી કે, ॥ ૪ ॥

દો-નાથ સાથ મુનિ નાથકે, માતૃ સકલ પુર લોગ ॥

સેવક સેનપ સચિવ સર્વ, આયે વિકલ વિયોગ ॥ ૨૪૯ ॥

“હે નાથ ! માતાઓ, પુરનાં સઘળાં લોકો, સેવકો, મંત્રીઓ અને સેનાપતિઓ, વસિષ્ઠ મુનિની સાથે આવેલાં છે અને તે સર્વે આપના વિયોગથી વ્યાકુલ થઈ રહ્યાં છે.” ॥ ૨૪૯ ॥

ચૌ-સીલ સિંહુ મુનિ ગુરુ આગમનૂ । સીય સમીપ રાસિ રિપુદમનૂ ॥

ચલે સવેગ રામ તેહિ કાલા । ધીર ધુરંધર દીન દયાલા ॥ ૧ ॥

ગુરુહિ દેશ સાતુજ અનુરાગે । દંડ પ્રણામ કરન પ્રશ્ન લાગે ॥

મુનિવર ધાય લિયે ઊર લાઈ । પ્રેમ ડમગિ મેંટે દોડ ખાઈ ॥ ૨ ॥

પ્રેમ પુલાકિ કેવટ કહિ નામૂ । કીન્હ દૂરિતે દળ પ્રણામૂ ॥

રામ સલા ક્રમિ વરવસ મેંટે । જનુ મહિ લુટત સનેહ સમેટે ॥ ૩ ॥

રઘુપતિ ભક્તિ સુમંગલ મૂલા । નમસરાહિ સુર વર્ષહિ ફૂલા ॥

યહિ સમ નિપટ નીચ કોડ નાહી । વઢ વશિષ્ઠસમ કો જગમાહી ॥ ૪ ॥

શીલના સમુદ્રરૂપ, ધીર પુરુષોમાં અગ્રણી અને દીનદયાળુ રામચંદ્રજી, શુરતું આવતું સાંભળી, શત્રુધ્વને સીતાજી પાસે રાખી, તુરત જ ત્યાંથી ઉઠીને ઉતાવળા ઉતાવળા તેમની સામે ગયા.^૩ ॥ ૧ ॥ ભાઈઓ સહિત રામચંદ્રજી, શુરને જોઈ, પ્રેમથી દંડવત્ પ્રણામ કરવા લાગતાં, શુરજી, તેમને પોતાની છાતીમાં લગાવ્યા. શુરવસિષ્ઠ મુનિ પ્રેમથી ઉમંગીને, ખજે ભાઈઓને (રામને અને લક્ષ્મણજીને) મળ્યા. ॥ ૨ ॥ શુક રાજાએ પ્રેમથી રોમાંચિત થઈ, પોતાનું નામ બોલીને દૂરથી દંડવત્પ્રણામ કરતાં,^૪ વસિષ્ઠ

૧ શુક રાજાને મૂળમાં કેવટ નામ એટલા માટે આપ્યું છે કે, તેણે પ્રેમરૂપી સમુદ્રમાં મગ્ગ થયેલાં સર્વે લોકોને બહાર કહાડ્યા. ૨. ભરતજી સાથે આવવાનું નહીં કહેતાં વસિષ્ઠ મુનિની સાથે આવેલાં છે, એમ કહેવાનું કારણ એ છે કે, મુનિનું નામ સાંભળીને, રામ, પ્રેમરૂપી સમુદ્રમાંથી બહાર નીકળે, ભરતજીના સર્વે લોકો સહિત આવવાને આજ્ઞા ભંગરૂપ ન સમજે અને તેઓની સાથા આવવા ઉઠે. ‘વસિષ્ઠની સાથે આવ્યાં છે,’ એમ કહેવાથી દશરથ રાજાનું પરલોકગમન પણ સુચવાય છે. ૩ રામ પ્રેમમાંથી નીકળીને સાવધાન થયા, તેથી ‘ધીર પુરુષોમાં અગ્રણી’ એ વિશેષણ આપ્યું છે અને એઓની દીનતા બાધીને, તેઓની સામે જવામાં જરા પણ દીલ કરી નહીં, તેથી ‘દીનદયાળુ’ એ વિશેષણ આપ્યું છે. ૪ શુક રાજા વસિષ્ઠની સાથે જ આવ્યો હતો, તોપણ તેને એ વાતનું બાન રહ્યું નહીં તેથી પ્રણામ કર્યાં. અથવા રામનો સમાગમ કરાવવાના હર્ષથી પ્રદુષિત થઈ, વસિષ્ઠની સાથે મળવાને વાસ્તે પ્રણામ કર્યાં.

સુનિ, તેને રામનેા મિત્ર જાણીને બલાહારથી, પૃથ્વી ઉપર લોટતાં સ્નેહને એકઠો કરી, ઉપાડી લેતા હોય એવી રીતે મળ્યા. રામની ભક્તિ જ સુમંગલના સુલરૂપ છે, કે, જેણે લિલ્લ જાતનાં અતિ નીચ શુદ્ધરાજને પણ વસિષ્ઠ સુનિની સાથે મળવા લાયક કર્યા. ૥૩૥ આકાશમાં ઉલેલા દેવતાઓ પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરી પ્રશંસા કરવા લાગ્યા કે, “ જો કે લિલ્લ સમાન જગતમાં કોઈ અત્યંત નીચ નથી અને વસિષ્ઠ સમાન જગતમાં કોઈ પણ ઉત્તમ નથી, તોપણ ॥ ૪ ॥

દો-જેહિ લલિ લણહુંતે અધિક, મિલે મહા સુનિ રાઝ ॥

સો સીતા પતિ મજનકો, પ્રગટ પ્રતાપ પ્રમાઝ ॥ ૨૫૦ ॥

મહા સુનિરાજ વસિષ્ઠ, આ લિલ્લને જોઈ, તેને લક્ષ્મણથી પણ અધિક ગણીને મળ્યા, એ દેવલ રામચંદ્રજીના લજનના પ્રતાપનો પ્રગટ પ્રભાવ છે. ” ॥ ૨૫૦ ॥

ચૌ-આરત લોક રામ સવ જાના । કરુણાકર સુજાન મગવાના ॥

જો જેહિ માંતિ રહા અમિલાષી । તેહિ તેહિકી તૈસી રુચિ રાસી ॥ ૧ ॥

સાનુજ મિલ પલમહૈં સવ કાહ । કીન્હ દૂરિ દુઃખ દારુણ દાહ ॥

યહ બડિ બાત રામકૈ નાહીં । જિમિ ઘટ કોટિ એક રવિ છાહીં ॥ ૨ ॥

મિલિ કેવટ હિ ઉમંગિ અનુરાગા । પુરજન સકલ સરાહહિં ભાગા ॥

દેસિ રામ દુઃખિત મહતારી । જનુ સુવેલિ અવલી હિમ મારી ॥ ૩ ॥

પ્રથમ રામ મેંટી કૈકેયી । સરલ સ્વભાવ ભક્તિ મટિ મેંઈ ॥

પગપર કીન્હ પ્રવોધ બહોરી । કાલ કર્મ વિધિ શિર ધરિ खोरी ॥ ૪ ॥

દયાળુ પ્રભુ રામચંદ્રજીએ, સર્વે માણસોને દુઃખી બધ્યાં, તેથી જે જે માણસની જેવી જેવી ઇચ્છા હતી, તે તે માણસની, તેવી તેવી ઇચ્છાને પાર પાડી. ॥ ૧ ॥ લક્ષ્મણ સહિત રામચંદ્રજીએ, પોતાનો દિવ્ય શક્તિથી એક પલમાં જ સર્વને મળીને સર્વનાં દુઃખોને તથા દારુણ દાહને દૂર કર્યા. આ પ્રમાણે કરવું, એ કાંઈ રામચંદ્રજીને મોટી વાત નથી. એક જ સૂર્ય, જળથી ભરેલા કરોડો ઘડાઓમાં એકી વખતે પ્રતિબિંબારૂપે દેખાય, તેમાં શી નવાઈ ? ॥ ૨ ॥ રામચંદ્રજી પ્રેમના ઉમંગને લીધે, ફરીવાર પણ શુદ્ધ રાજને મળ્યા, કે જે જોઈને સઘળાં અયોધ્યાવાસીઓ શુદ્ધના ભાગ્યનાં વખાણ કરવા લાગ્યાં. રામચંદ્રજીએ સઘળી માતાઓને કે, જાણે હિમે ખાળી નાખેલી સુંદર લતાઓની પંક્તિઓ હોય એવી દુઃખીત લીડી. ॥ ૩ ॥ રામ, માતાઓમાં પ્રથમ કૈકેયીને મળ્યા કે જે કૈકેયીની બુદ્ધિ પાછળથી સરલ સ્વાભાવવાળી અને ભક્તિથી ભીંજાયેલી થઈ ગઈ હતી. રામે કૈકેયીના પગમાં પડી, તેને ઘણી ઘણી રીતે શાંત કરી અને સઘળો દોષ, કાલ, કર્મ અને દેવ, એઓના ઉપર મૂક્યો. ॥ ૪ ॥

દો-મેંટી રણુવર માનુ સવ, કરિ પ્રવોધ પરિતોષ ॥

અંબ રૂંચ આધીન જગ, કાહુ ન દેહ્ય દોષ ॥ ૨૫૧ ॥

૧ શુદ્ધ રાજાએ વસિષ્ઠનો સમાગમ કરાવ્યો, તેનો આનંદ, જણાવવાને વાસ્તે રામ ખીજ વાર તેને મળ્યા.

રામે, સઘળી માતાઓને મળીને કહ્યું, ‘હે માતાઓ ! સઘળું જગત ઈન્દ્રરાધીન છે, માટે કાંઈને પણ દોષ દેવો નહીં, એવી રીતે યોધ આપીને સંતુષ્ટ કરી. ॥ ૨૫૧ ॥

ચૌ—ગુરુ તિય પદ વંદે દોઢ માઈ । સહિત વિમ્ભ તિય જે સૈંગ આઈ ॥

ગંગ ગૌરિ સમ સર્વ સન્માની । દેહિ અશિષ મુદિત મુદુ વાની ॥ ૧ ॥

ગહિ પદ લગે મુમિત્રા અંકા । જનુ મેંટી સંપતિ અતિ રંકા ॥

પુનિ જનની ચરણ ન દોઢ પ્રાતા । પરે પ્રેમ વ્યાકુલ સર્વ ગાતા ॥ ૨ ॥

અતિ અનુરાગ અંબ ઊર લાયે । નયન સનેહ સલિલ અન્હવાયે ॥

તેહિ અવસર કર હર્ષ વિષાદ્ । કિમિ કવિ કહૈ મૂક જિમિ સ્વાદ્ ॥ ૩ ॥

મિલિ જનનિહિ સાતુજ રઘુરાજ । ગુરુ સન કહેડ કિ ધારિય પાંડ ॥

પુરજન પાય મુનીશ નિયોગૂ । જલ થલ તકિ તકિ ઉતરે લોગૂ ॥ ૪ ॥

બન્ને ભાઈઓએ શુરુની સ્ત્રી અરૂંધતીનાં અને બીજી પણ જે કોઈ પ્રાણીઓની સ્ત્રીઓ તેમની સાથે આવી હતી, તેઓનાં પણ ચરણોમાં પ્રણામ કર્યાં તથા સર્વને ગંગા સમાન તથા પાર્વતી સમાન સન્માન આપ્યું. એ સઘળી વિમ્ભ પત્નીઓએ આનંદ પામી, કોમળ વાણીથી આશીર્વાદ દીધા. ॥ ૧ ॥ બન્ને ભાઈઓએ, સુમિત્રાનાં ચરણ પકડતાં, સુમિત્રાએ, જેમ અત્યંત રાંક માણસ સંપત્તિને ભેટીને રાજ થાય, તેમ રાજ થઈને એ બન્ને પુત્રોને ખોળામાં બેસાડ્યા. ॥ ૨ ॥ પછી પ્રેમથી વ્યાકુલ થયેલા સર્વ માતૃવાળા બન્ને ભાઈઓ, કૌશલ્યાનાં ચરણોમાં પડતાં, કૌશલ્યાએ, અતિ પ્રેમથી તેઓને છાતીમાં લગાવ્યા અને નેત્રોમાંથી ચાલવા લાગેલાં સ્નેહાશ્રુઓથી નવરાવી દીધા. જેમ મુંગા માણસથી સ્વાદનું વર્ણન કરી શકાય નહીં, તેમ કોઈ પણ કવિથી આ અવસરના હર્ષનું અને ખેડનું વર્ણન કરી શકાય નહીં. ॥ ૩ ॥ લક્ષ્મણ સહિત રામચન્દ્રજીએ, માતાઓને મળીને શુરુને વિસ્મિત કરી કે, ‘અમારા આશ્રમમાં પધારો’ અયોધ્યાવાસી લોકોએ, વસિષ્ઠની આજ્ઞા લઈ, જલ તથા સ્થલ ભેઈ ભેઈને જુદા જુદા ઉતારા કર્યા. ॥ ૪ ॥

દો—મહિ મુર મંત્રી માતુ ગુરુ, ગને લોક લિયે સાથ ॥

પાવન આશ્રમ ગમન કિય, ભરત લષણ રઘુનાથ ॥ ૨૫૨ ॥

પ્રાણીઓ, મંત્રીઓ, માતાઓ અને શુરુ ઇત્યાદિ ગણેલાં માણસોને સાથે લઈ, ભરતજી, લક્ષ્મણજી અને રામચન્દ્રજી, પવિત્ર આશ્રમમાં ગયા. ॥ ૨૫૨ ॥

ચૌ—સીય આય મુનિવર પમ લાગી । ઊચિત અશિષ લહી મન માંગી ॥

ગુરુ પત્નિહિ મુનિ તિયન્હ સમેતા । મિલિ સપ્રેમ કહિ જાય ન જેતા ॥ ૧ ॥

વંદિ વંદિ પદ સિય સર્વ હીકે । આશિષ વચન લહે મિય જીકે ॥

સામુ સકલ જશ સીય નિહારી । મુંદેડ નયન સહમિ મુકુમારી ॥ ૨ ॥

પરી વધિક વશ મનહું મરાઝી । કાહ કીન્હ કરતાર કુચાલી ॥

તિન્હ સિયનિરાસ નિપટ દુલ પાવા । સો સર્વ સહિય જો દૈવ સહાવા ॥ ૩ ॥

જનક સુતા તથા ડર ધરિ ધીરા । નીલ નલિન લોચન ખરિ નીરા ॥

મિલિ સકલ સામુન્દ્ર સિય જાઈ । તેહિ અવસર કરુણામાહિ છાઈ ॥ ૪ ॥

સીતાજીએ આવી શુરુને પ્રણામ કર્યા અને તેમની પાસેથી મનમાનતા યોગ્ય આ-
શીર્વાદો મેળવ્યા. પછી સીતાજી, શુરુપત્નીને તથા બીજી પણ વિપ્રપત્નીઓને મળતાં
તે સમયમાં જેટલો પ્રેમ દેખાયો, તેટલા પ્રેમનું વર્ણન જ બની શકતું નથી. ॥ ૧ ॥
સીતાજીએ, સર્વ વિપ્રપત્નીઓને વારંવાર પ્રણામ કરી, તેઓની પાસેથી મનમાનતાં આ-
શીર્વચનો લીધાં. સઘળી સાસુઓએ જ્યારે સીતાજીને ભેળ્યાં, ત્યારે તેઓ, સીતાજીનાં
સુકુમાર શરીરપર પડેલાં વનવાસનાં કષ્ટથી ગ્લાનિ પામીને નેત્રો વીંચી ગઈ. ॥ ૨ ॥
સુકુમાર સીતાજી પણ સઘળી સાસુઓને ભેઈ, જેમાં કાંઈ પણ વિશેષ સરભરા બની શકે
નહીં એવી વનવાસની સ્થિતિથી ગભરાઈને નેત્રો વીંચી ગયાં. સાસુઓ, સીતાજીને ભેઈ
બહુ દુઃખ પામીને કહેવા લાગી કે, “આ તે વિધાતાએ કેવી કુચાલ કરી છે ? કે જેથી
સીતાજી પારધીના કબજામાં પડેલી હંસીના જેવું દુઃખ વેઠે છે. શું કરીએ ? દેવ જે કાંઈ
સહન કરાવે તે સહન કરવું જ પડે.” ॥ ૩ ॥ પછી જેનાં નીલ કમળો જેવાં નેત્રોમાં જળ
ભરાઈ આવ્યું હતું એવાં સીતાજી હૃદયમાં ધીરજ ધરી, સામે જઈને સઘળી સાસુઓને
મળ્યાં. આ અવસરમાં સઘળી વનભૂમિમાં બાણે કરુણારસ છાઈ રહેલા હોય એવું
દેખાવા લાગ્યું. ॥ ૪ ॥

દોઠ-લાગિ લાગિ પગ સવન સિય, મેટતિ અતિ અનુરાગ ॥

હૃદય અશીર્વાહિ પ્રેમ વશ, રહિહો મરી મુહાગ ॥ ૨૫૨ ॥

સીતાજી સઘળી સાસુઓને પગે લાગી લાગીને અતિ સ્નેહથી મળવા લાગ્યાં અને
સાસુઓ પ્રેમને વશ થયેલાં હૃદયથી “તમારું સૌભાગ્ય અખંડ રહે,” એવી આશીર્શો
દેવા લાગી. ॥ ૨૫૩ ॥

ષોઠ-વિકલ સનેહ સીય સવ રાની । બૈઠન સર્વહિં કર્ણો ગુરુ જ્ઞાની ॥

કહિ જગગતિ માયિક મુનિ નાથા । કહે કલ્લુક પરમારથ માથા ॥ ૧ ॥

વ્રષ કર મુર પુર ગમન મુનાવા । મુનિ રહુનાથ દુસહ દુઃખ પાવા ॥

મરણ હેતુ નિજ નેહ વિચારી । મયે અતિ વિકલ ધીરવુર ધારી ॥ ૨ ॥

કુલિશ કઠોર મુનત કડુ બાની । વિલપત લવણ સીય સવ રાની ॥

શોક વિકલ અતિ સકલ સમાજૂ । માનહું રાજ અકાજેલ આજૂ ॥ ૩ ॥

મુનિવર બહુરિ રામ સમુદાયે । સહિત સમાજ મુરસરિત અન્દાયે ॥

વ્રત નિરંત્રુ તેહિ દિન પ્રસુ કીન્દા । મુનિહુ કહે જલ કાહુ ન લીન્દા ॥ ૪ ॥

સીતાજી અને સઘળી રાણીઓ, સ્નેહથી વ્યાકુલ થઈ જતાં, જ્ઞાની વસિષ્ઠ મુનિએ
સર્વને ભેસવાનું કહી, જગતની સ્થિતિનું માયાજન્યપણું (મિથ્યાપણું-આધિતપણું)
વર્ણવીને, જીવની અને બ્રહ્મની એકતા વિષે પણ થોડીક વાત કરી. ॥ ૧ ॥ પછી વસિષ્ઠ
મુનિએ દશરથ રાજાનો સ્વર્ગવાસ થયાની ખબર આપતાં, તે સાંભળીને રામચન્દ્રજી
ધીરધુરંધર છતાં પણ, દુઃસ્વહુ દુઃખ પામ્યા અને પોતાની ઉપરના સ્નેહને જ રાખ્યા

મરણના કારણરૂપ વિચારીને અત્યંત બ્યાકુલ થયા. ॥ ૨ ॥ વસિષ્ઠની રાજાના મરણ સંબંધી વજ્રથી પથ્થુ કઠોર કટુ વાણી સાંભળીને લક્ષ્મણ તથા સીતાજી વિલાપ કરવા લાગ્યાં અને તેઓના વિલાપથી સઘળી રાણીઓ પણ વિલાપ કરવા લાગી. સઘળો સમાજ શોકથી એવો તો અતિ બ્યાકુલ થયો કે, બાણે તે દિવસે જ રાજાનું મરણ થયુંહોય. ॥ ૩ ॥ પછી વસિષ્ઠ મુનિએ યોગ વચ્ચેનાથી શાંતિ આપતાં રામચંદ્રજીએ, સર્વ સમાજ સહિત મંદાકિનીમાં આન કર્યું. વસિષ્ઠે, જલ લેવાનું કહ્યું, તો પથ્થુ કાઠએ જલ લીધું નહીં. ॥ ૪ ॥

દો०—મોર મયે રણુનંદનહિં, જો મુનિ આયસુ દીનહ ॥

શ્રદ્ધા ભક્તિ સમેત પ્રશ્ન, સો સબ સાદર કીનહ ॥ ૨૫૪ ॥

પ્રભાત થતાં વસિષ્ઠે જે જે કાંઈ આજ્ઞા કરી, તે પ્રમાણે રામચંદ્રજીએ શ્રદ્ધાપૂર્વક તથા ભક્તિપૂર્વક આદરથી રાજાની સઘળી પારલૌકિક ક્રિયાઓ કરી. ॥ ૨૫૪ ॥

ચૌ०—કરિ પિતુક્રિયા વેદ જસ વરણી । મયે પુનીત પાતક તમ તરણી ॥

જામ્ણુ નામ પાવક અથ મૂલા । મુમિરત સકલ મુર્મંગલ મૂલા ॥ ૧ ॥

શુદ્ધ સો મયજ સાધુ સંમત અસ । તીરથ અવગાહન મુરસરિ જસ ॥

શુદ્ધ મયે દુઃ વાસર વીતિ । બોલે ગુરુ સન રામ પિરીતે ॥ ૨ ॥

નાથ લોગ સબ નિપટ દુસ્વારી । કંદ મૂલ ફલ અમ્બુ અહારી ॥

સાનુજ ભરત સચિવ સબ માતા । દેલિ મોહિં પલ જીમિ યુગ જાતા ॥ ૩ ॥

સબ સમેર પુર ધારિય પાઠ । આપુ યહાં અપરાવતિ રાઝ ॥

વહુત કહેઉં સબ કિયેઉં ઢિઠાઈ । ડચિત હોય તસ કરિય ગુસાઈ ॥ ૪ ॥

પાપોડ્ડી અંધકારને નષ્ટ કરવામાં સૂર્યરૂપ રામચંદ્રજી, કે જેનું નામ પણ પાપોનાં મૂળોને બાળી નાખવામાં અગ્નિરૂપ છે અને સ્મરણ કરતાં જ સર્વ સુમંગળોના મૂળરૂપ થાય છે, તે પોતે વેદમાં કહ્યા પ્રમાણે પિતાની ક્રિયાઓ કરીને પવિત્ર થયા. ॥ ૧ ॥ ‘રામચંદ્રજી, પિતાની ક્રિયાઓ કરી, પવિત્ર થયા.’ એમ લોક રીતિપ્રમાણે કહેવું જોઈએ, પણ સાધુઓના મત તો એવો છે કે, જેમ તે તે પર્વોમાં બીજાં તીર્થો ગંગા-જીમાં આન કરવાથી પવિત્ર થાય છે, તેમ પારલૌકિક ક્રિયાઓ, રામચંદ્રજીના હાથના સંબંધ પામવાથી પવિત્ર થઈ. લોક રીતિ પ્રમાણે શુદ્ધ થયા પછી, જે દિવસ વીત્યા, ત્યારે રામચંદ્રજીએ પ્રેમથી ગુરુની પાસે કહ્યું કે, ॥ ૨ ॥ “હે નાથ ! સર્વ લોકો દક્ષ કંદ, મૂળ, ફળ તથા જળ, એઓના આધારથી જ રહેવાને લીધે, બહુ જ દુઃખી થાય છે અને શત્રુક્ર, ભરત, મંત્રીઓ તથા સઘળી માતાઓનું, એક એક પલ મને જોઈને યુગ સમાન વીતે છે, ॥ ૩ ॥ માટે આપ સર્વ સમાજ સહિત અયોધ્યામાં પધારો. આપ અહીં છો અને રાજા દેવલોકમાં પધાર્યાં છે તેથી અયોધ્યા રક્ષક વિના દુઃખી થતી હશે. મારે આપને ઘણું કહેવું, એ પણ સઘળું ધૃષ્ટતા કરવા જેવું છે, માટે હે સ્વામી ! જેમ ચોચ હોય તે પ્રમાણે કરો. ॥ ૪ ॥

દો०—ધર્મસતુ કરુણાયતન, કસ ન કહહુ અસ રામ ॥

લોગ દુસ્વિત દિન દુઃ દરશ, દેલિ લહાઈં વિશ્રામ ॥ ૨૫૫ ॥

વસિષ્ઠ યુનિ બોલ્યા કે, “હે ધર્મની મર્યાદારૂપ અને કરુણાના ધરરૂપ શમશ્ર-
ન્દ્રજી ! તમે આહું કેમ ન કહો ? તમે આહું કહો, એ તમને ઘટે જ છે, પરંતુ હુઃખિત
હોઠો એક દિવસ સુધી આપનાં દર્શન કરીને વિશ્રામ લેશે.” ॥ ૨૫૫ ॥

चौ०-राम बचन सुनि सभय समाजू । जनु जल निधि महीं विकल जहाजू ॥
 सुनि सुनि गिरा सुमंगल मूला । भयउ मनहुँ मारुत अनुकूला ॥ १ ॥
 पावन पय तिहुँ काल अन्हाहीं । जेहि विलोकि अघ ओघ नशाहीं ॥
 मंगल मूरति लोचन भरि भरि । निरखहि हरषि दंडवत करि करि ॥ २ ॥
 राम शैल वन देखन जाहीं । जैहँ सुख सकल सकल दुख नाहीं ॥
 श्ररना श्ररहीं सुधा सम वारी । त्रिविध ताप हर त्रिविध बयारी ॥ ३ ॥
 विटप बेली तृण अगणित जाती । फल मसून पल्लव बहु भाती ॥
 सुंदर शिला सुखद तरु छाहीं । जाय वरणि छावि वन केही पाहीं ॥ ४ ॥

સર્વ સમાજ પ્રથમ રામનાં વચન સાંભળીને, જેમ સમુદ્રમાં વહાણ પ્રતિકૂલ પવનથી વ્યાકુલ થાય, તેમ વ્યાકુલ થઈ ગયો, પણ પછી સુમંગલના મૂલરૂપ વસિષ્ઠનાં વચનો સાંભળીને જેમ વહાણ અનુકૂલ પવન મળવાથી સ્વસ્થ થાય, તેમ સ્વસ્થ થયો. વધારે દિવસ રહેવાનું મળવાથી રાજ થયેલા ॥ ૧ ॥ સર્વે લોકો, નિત્ય મંઠાકિનીનું પવિત્ર જળ કે જેનું દર્શન કરવાથી પાપોના સમૂહ નષ્ટ થઈ બધાં જોતું છે, તેમાં ત્રણે કાલમાં (પ્રભાતે, મધ્યાહ્ને તથા સાયંકાલે) નાહી, મંગલમય રામચન્દ્રજીનું નેત્રે ભરી ભરી દર્શન કરી, રાજ થઈ અને તેમને વારંવાર કંઠવત્ કરી કરીને, ॥૨॥ રામચન્દ્રજીના પર્વતનાં વનને જોવા જવા લાગ્યાં કે, જ્યાં સર્વ પ્રકારનું સુખ હતું અને દુઃખ તે કોઈ પ્રકારનું હતુંજ નહીં. એ વનમાં ઝરણાંઓ અમૃત જેવું જળ ઝરતાં હતાં, શીતલ, મંદ તથા સુમંથ્ર પવન, ત્રણે પ્રકારના તાપોને ટાળતો હતો, ॥ ૩ ॥ વૃક્ષો, લીતાઓ તથા તુષ્ણો અગ્નિષ્ઠિત બનતાં હતાં, વૃક્ષો તથા લીતાઓ, ઘણા પ્રકારનાં ફળોથી, પુષ્પોથી, તથા પહોવાથી ઝુકી રહ્યા હતાં, શિલાઓ બહુ સુંદર હતી, વૃક્ષોની છાયાઓ સુખદાયી હતી, શોભા કોઈ પણ કવિથી વર્ણવી શકાય એવી ન હતી. ॥ ૪ ॥

दो०-सरित सरोरुह जल बिहंग कूजत गुंजत भुंग ॥

वैर विगत बिहरत विपिन, मृग विहंग बहु रंम ॥ २५६ ॥

નદીઓમાં કમળો ખીલી રહ્યાં હતાં, તથા જળનાં પક્ષીઓ મધુર શબ્દો કરી રહ્યાં હતાં, સમરો ઝુંબાર કરી રહ્યા હતા અને રંગ રંગનાં પશુઓ તથા પક્ષીઓ વેર છોડી દધને પરપરની સાથે વિહાર કરતાં હતાં. ॥ ૨૫૬ ॥

चौ०-कोल किरात भिन्न बनवासी । मधु शुचि सुंदर स्वादु सुधासी ॥
 भरि भरि पर्णपुटी रवि करी । कंद मूल फल अंडुर जूरी ॥ १ ॥
 सबहि देहि करि विनय प्रणामा । कहि कहि स्वादु भेद गुण नामा ॥
 देहि जोग बड़ मोल न लेई । फेरत रामदुहाई देई ॥ २ ॥

કહહિ સનેહ મગન મુદુ વાની । માનત સાધુ પ્રેમ પહિવાની ॥

તુમ સુકૃતી હમ નીચ નિષાદા । પાવા દરશન રામ પ્રસાદા ॥ ૩ ॥

હમહિ અગમ અતિ દર્શ તુભારા । જસ મરુ ધરણિ દેવસરિ ધારા ॥

રામ કૃપાલુ નિષાદ નિવાજા । પરિજન પ્રજા ચહિય જસ રાજા ॥ ૪ ॥

એ વનમાં રહેનારા કોળીઓ, કિરાતો તથા બિલ્લો, પાંદડાંઓના સુંદર ઢીઢીઆઓ બનાવી, તેઓમાં અમૃત જેવાં સ્વાદિષ્ટ તથા પવિત્ર સુંદર મધને ભરી ભરી તથા કંઠ, મૂળ, કૂળ, અને અંકુર, એઓનાં જથાને એકઠા કરી કરી, ॥ ૧ ॥ વિનયપૂર્વક પ્રણામ કરી, તે સર્વ વસ્તુઓનાં નામ, ભેદ, સ્વાદ તથા ગુણ, કહી કહીને અયોધ્યાવાસી લોકોને આપવા લાગ્યા. અયોધ્યાવાસી લોકો તે તે પદાર્થોનું શું શું મૂલ્ય આપવા લાગ્યા પણ તે કોળી વગેરે વનવાસી લોકો, કશું નહીં લેવા લાગ્યા અને એ કોઇએ વસ્તુઓને પાછી ફેરવે, તો તેને રામ દુહાઈ દેવા લાગ્યા. ॥ ૨ ॥ મૂલ્યવગર એ વસ્તુઓ લેવાની ના પાડનારા લોકોને, એ જંગલી લોકો, પ્રેમમાં મગ્ન થઈ, કોમળ વાણીથી કહેવા લાગ્યા કે, “તમે શા માટે લેતા નથી ? સાધુઓ, પ્રેમ ઓળખીને સ્વીકારી લે એવી રીતિ છે. તમે પુષ્પાત્મ છે અને અમે તો નીચ બિલ્લો લોકો છીએ. અમેને રામની કૃપાથી જ આપ લોકોનું દર્શન પ્રાપ્ત થયું છે. ॥ ૩ ॥ જેમ મારવાડની પૃથ્વીમાં ગંજાભૂમિ ધારા અતિ દુર્લભ છે. તેમ અમેને આપ લોકોનું દર્શન અતિ દુર્લભ છે. કૃપાળુ રામચન્દ્રજી, શુદ્ધની ઉપર નીવાળ્યા છે, તો આપ લોકો અમારાપર નીવાળો. કેમ કે, જેવો રાજા હોય, તેવી જ પ્રજા ભેષેએ. ॥ ૪ ॥

દો—યહ જિય જાનિ સકોચ તત્ત્વિ, કરિય છોહ લલિ નેહુ ॥

હમહિ કૃતારથ કરન લગિ, ફલ તુમ અંકુર લેહુ ॥ ૨૫૭ ॥

આ પ્રમાણે બાણી, અમારો સ્નેહ ભેઈ, સંકોચને છોડી દઇને અમારાપર દયા કરો. આપ લોકો અમેને કૃતાર્થ કરવાને વાસ્તે ક્ષેણ, તૃણો તથા અંકુરોનો સ્વીકાર કરો. ॥ ૨૫૭ ॥

ચૌ—તુમ પ્રિય પાહુન વન પગુ ધારે । સેવા યોગ ન ભાગ હમારે ॥

દેવ કહા હમ તુમહિ ગુસાર્હ । ફૂંધન પાત કિરાત મિતાર્હ ॥ ૧ ॥

યહ હમાર અતિ વઢ સેવકાર્હ । લેહિ ન વાસન વસન ચુરાર્હ ॥

હમ જહ જીવ જીવ ગણ યાતી । કુટિલ કુચાલી કુમતિ કુજાતી ॥ ૨ ॥

પાપ કરત નિશિ વાસર જાહીં । નહિ પટકહિ નહિ પેટ અવાહીં ॥

સપનેહુ ધર્મ બુદ્ધિ કસ કાઝ । યહ રણનંદન દરશ પ્રયાઝ ॥ ૩ ॥

જવતે પ્રમુ પદ પશ નિહારે । મિટે દુસહ દુલ દોષ હમારે ॥

વચન મુનત પુરજન અનુરાગે । તિનકે ભાગ્ય સરાહન લાગે ॥ ૪ ॥

આજ તમે અમારા પ્યારા મેહેમાંનાં વનમાં પધાર્યા છો. અમે તમારી સેવાને બાંધક થઈએ એવાં અમારા ભાગ્ય નથી. અમે આપ લોકોને શું આપી શકીએ ? બિહ

લોકોની બાઈબંધાઈ તો લોકડાંની અને પાંદડાંની જ હોય. ॥ ૧ ॥ અમારી મોટામાં મોટી સેવા તો એ જ સમજે કે, અમે તમારાં વાસણોને અને વસ્ત્રોને ચોરી જતા નથી. અમે અનેક જીવોનો હિંસા કરનારા, કુટિલ, કુબુદ્ધિ અને કુબલતવાળા મૂર્ખ પ્રાણીઓ છીએ. ॥ ૨ ॥ અમારાં રાત દિવસો, પાપ કર્મો કરતાં જ વીતે છે, પણ અમેને કમરપર પહેરવાનાં કપડાં કે પેટમાં ખાવાની પૂરી રોટી પણ મળતી નથી. જો અમેને સ્વપ્નમાં પણ કદી ધર્મબુદ્ધિ થતી હોય, તો તે રામચન્દ્રજીનાં દર્શનનો પ્રભાવ છે. ॥ ૩ ॥ જ્યારથી અમે, રામચન્દ્રજીનાં ચરણકમળ જોયાં છે, ત્યારથી અમારાં દુસ્સહ દુઃખો અને દોષો ટળી ગયા છે.” આ પ્રમાણે જંગલી લોકોનાં વચનો સાંભળી, અયોધ્યા વાસીઓ પ્રેમથી તેઓનાં ભાગ્યની પ્રશંસા કરવા લાગ્યાં. ॥ ૪ ॥

છં૦—લગે સરાહન ભાગ સવ અનુરાગ વચન મુનાવર્હી ॥

બોલનિ મિલનિ સિય રામ ચરણ સનેહ લલિત મુલ પાવર્હી ॥

નર નારિ નિદરહિં નેહ નિજ મુનિ કોલ મિલનકી ગિરા ॥

તુલસી કૃપા રણુવંશ મણિ કી લોહલે નૌકા તરા ॥ ૧૧ ॥

સર્વે અયોધ્યાવાસીઓ જંગલી લોકોનાં ભાગ્યોને વખાણવા લાગ્યાં, તેઓને પ્રેમ ભરેલાં વચનો સંભળાવવા લાગ્યાં અને તેઓનાં બોલવાને, મળવાને તથા સ્તીતા તથા રામના ચરણઉપરના સ્નેહને જોઈ, સુખ પામવા લાગ્યાં. અયોધ્યાવાસી નર નારીઓ કાળીઓની અને ભિલ્લીની વાણી સાંભળી, રામ ઉપરના યોગ્ય સ્નેહની નિન્દા કરવા લાગ્યાં અને કહેવા લાગ્યાં કે, જેમ લોકું વહાણની મદદથી સમુદ્રને તરી જાય છે, તેમ આ નીચ લોકો પણ, રામચન્દ્રજીની કૃપાની મદદથી સંસારરૂપી સમુદ્રને તરી ગયા છે. ॥ ૧૧ ॥

સો૦—વિહરહિં વન ચહું ઓર, પ્રતિદિન પ્રમુદિત લોગ સબ ॥

જલ જ્યોં દાદુર મોર, મયે પીન પાવસ પ્રથમ ॥ ૧૨ ॥

જેમ પહેલા વરસાદના જળને પામીને પુષ્ટ થયેલા ઢેઠકા અને મોર આનંદથી નિત્ય વનમાં વિહાર કરે, તેમ રામના સમાગમથી પુષ્ટ થયેલાં સર્વે અયોધ્યાવાસી પ્રાણુસો આનંદથી દિવસે દિવસ વનમાં વિહાર કરવા લાગ્યાં. ॥ ૧૨ ॥

ચૌ૦—પુર નર નારિ મમન અતિ પ્રીતી । વાસર જાહિં પલક સમ રીતિ ॥

સીય સામુ પ્રતિ વેષ વનાઈ । સાદર કરહિં સરિસ સેવકાઈ ॥ ૧ ॥

લક્ષ્મી ન મર્મ રામ વિનુ કાહુ । માયા સબ સિય માયા નાહુ ॥

સીય સામુ સેવા વશ કીન્હી । તિન્હુ લહિ મુલ શિલ આશિષ દીન્હી ૨

લક્ષ્મી સિય સહિત સરલ દોલ માર્હી । કુટિલ રાનિ પછિતાનિ અર્પાઈ ॥

અવ જિયમેં યાચતિ કૈકેઈ । મહિ ન વીચ વિધિ મીચુ ન દેઈ ॥ ૩ ॥

લોકહું વેદ વિદિત કવિ કહર્હી । રામ વિમુલ્લ થલ નરક ન લહર્હી ॥

યહ સંશય સબકે મન માર્હી । રામ ગમન વિધિ અવધ કિ નાર્હી ॥ ૪ ॥

પ્રેમમાં અત્યંત મગ્ન થયેલાં અયોધ્યાનાં નર તથા નારીઓને દિવસે પલકની પેઠે વીતી જવા લાગ્યા, સ્તીતાળ પોતાની જોડલી સાસુઓ હતી, તેટલાં રૂપો ધરીને પ્રેમપૂર્વક

તેઓની સેવા કરવા લાગ્યાં, ॥ ૧ ॥ પણ એ મર્મની રામ વિના બીજા કોઈને ખબર પડી નહીં. જે જે કોઈ માયા છે, તે સીતાજીનું સ્વરૂપ છે. અને રામ સીતાજીના પતિ છે, તેથી રામ માયાને બાજુએ એમાં કશી નવાઈ નહીં. સીતાજીએ, સઘળી સાસુઓને સેવાથી વશ કરી લીધી અને સાસુઓએ સુખ પામીને સીતાજીને શિખામણો તથા આશિસો દીધી. ॥૨॥ જેના મનમાં પ્રથમ બહુ જ કુટિલતા હતી, એવી કેકેથી, સીતાજીના, રામની અને લક્ષ્મણજીની સરલતા જોઈને, બહુ જ પસ્તાવા લાગી અને તેથી આ સ્ત્રમયે મનમાં મરણ માગવા લાગી કે, ‘મને પૃથ્વી માર્ગ કેમ દેતી નથી ? અને વિધાતા મરણ કેમ દેતી નથી ?’ ॥ ૩ ॥ આ વાત, લોકમાં તથા વેદમાં પ્રખ્યાત છે અને વિદ્વાનો પણ કહે છે કે, “જે માણસ રામથી વિરુદ્ધ હોય, તેને નરકમાં પણ જગ્યા મળતી નથી.” સર્વ લોકોના મનમાં એવો સંશય વર્તવા લાગ્યો કે, ‘રામ અયોધ્યામાં પધારશે કે નહીં ?’ ॥૪॥

દોઁ-નિશિ ન નીંદ નહિં ખૂલ દિન, ભરત વિકલ સ્થિતિ શોક ॥

નીચ કીચ વિચ મગન જસ, મીનહિં સલિલ સંકોચ ॥ ૨૫૮ ॥

જેમ થોડા પાણીવાળા કાદવમાં ડૂબેલા મત્સ્યને પાણીના સંકોચને લીધે ગભરાટ ઉત્પન્ન થાય, તેમ ‘રામ આવશે કે નહીં ?’ એવા સંશયમાં ડૂબેલા ભરતજીને રામની પ્રતિજ્ઞાના દૃઢપણાનો વિચાર આવવાથી ગભરાટ ઉત્પન્ન થયો. એ ગભરાટથી અત્યંત વ્યાકુલ થયેલા ભરતજીને રાતની નિદ્રા ન આવવા લાગી અને દિવસે ભૂખ ન લાગવા લાગી. ॥ ૨૫૮ ॥

ચૌઁ-કીન્હ માતુ મિસ્ર કાલ કુચાલી । ઈતિ ખીતિ જસ પાતક શાલી ॥

કેહિ વિધિ હોય રામ અમીષેકુ । મોહિં અવ કલત ઉપાય ન એકુ ॥ ૧ ॥

અવશિ ફિરહિં ગુરુ આયસુ માની । મુનિ પુનિ કહવ રામ રુચિ જાની ॥

માતુ કહે વહુરહિં રણુરાજ । રામ જનનિ હટ કરવ કિ કાજ ॥ ૨ ॥

મોહિં અનુચરકર કેતિક વાતા । તેહિ મહીં કુસમય વામ વિધાતા ॥

જો હટ કરો તો નિપટ કુકર્મ । હરગિરિતે શુરુ સેવક ધર્મ ॥ ૩ ॥

એકો યુક્તિ ન મન ઠહરાની । સોચત ભરતહિ રૈન વિહાની ॥

માત અન્હાય પ્રશ્નહિ શિર નાઈ । બૈઠત પઠયે ઋષય બુલાઈ ॥ ૪ ॥

ભરતજી, મનમાં વિચાર કરતા હતા કે જેમ “કાળ, પાકવા આવેલા ધાન્ય ઉપર અતિવૃષ્ટિ આદિ ઇતિના મિષથી કુચાલ કરે છે, તેમ એ કાળે રામને અપાવા લાગેલાં રાજ્ય ઉપર મારી માતાના મિષથી કુચાલ કરી છે. હવે રામનો અભિષેક કયા પ્રકારથી થાય ? હાલ મને એકે ઉપાય સૂઝતો નથી. ॥ ૧ ॥ જે શુરુ આજ્ઞા કરે, તો રામ અવશ્ય પાછા ફરે, પણ શુરુ તો રામની મરણ જોઈને બેસીશો. કૌશલ્યા કહે, તો પણ રામ અવશ્ય પાછા ફરે, પણ કૌશલ્યા પોતાની ઉપર સ્વાર્થીપણાનો કલંક આવવાથી બીતાં ન હોય, તેથી તે હઠ કરીને કહે કે ? કૌશલ્યા રામને પાછા ફરવાનો હઠ કરે, એ સંભવતું જ નથી, ॥ ૨ ॥ ત્યારે હું તો માત્ર અનુચર છું, તેથી રામની પાસે માફ વાજન તો કેટલુંક

પડે ? તેમાં વળી હાલ મારો સમય ખરાબ છે, અને હેવ પ્રતિકૂલ છે તેથી મારું કશું મનાવાનો સંભવ જ નથી. જો હું રામની પાસે હક કહું તો તે સેવા ધર્મથી અત્યંત વિરુદ્ધ હોવાને લીધે, મોટું કુકર્મ કર્યું જ ગણાય. સેવકનો ધર્મ કેલાસ પર્વતથી પણ વધારે ભારે છે. કેલાસ ધરવો સુગમ છે પણ સેવકનો ધર્મ ધરવો સુગમ નથી.” ॥ ૩ ॥ આ પ્રમાણે વિચાર કરતાં ભરતજીના મનમાં એકે યુક્તિ બેઠી નહીં, પણ વિચારમાં ને વિચારમાં આખી રાત વીતી ગઈ. ભરતજી પ્રભાતમાં ઊઠી, આન કરી, માથું નમાવીને રામની પાસે બેઠા હતા, ત્યાં, તેમને વસિષ્ઠ મુનિએ પોતાની પાસે બોલાવ્યા. ॥ ૪ ॥

દો-ગુરુ પદ કમલ પ્રણામ કર, બેઠે આયમ્ન પાય ॥

વિમ મહાજન સચિવ સર્વ, જુરે સખાસદ આય ॥ ૨૫૯ ॥

ભરતજી, ગુરુનાં ચરણોમાં પ્રણામ કરી, આજ્ઞા પામીને તેમની પાસે બેઠા. આ સમયમાં બ્રાહ્મણો, મહાજનો, મંત્રીઓ તથા બીજા પણ સર્વ સભાસદો, ત્યાં એકઠા થયા. ॥ ૨૫૯ ॥

ચૌ-બોલે મુનિવર સમય સમાના । મુનિહુ સખાસદ ભરત મુજાના ॥

ધર્મ હુરીળ માતુ કુલ બાનૂ । રાજા રામ સ્વવશ્ન ભગવાનૂ ॥ ૧ ॥

સત્ય સંઘ પાલક શ્રુતિ સેતુ । રામ જન્મ જગ મંગલ હેતુ ॥

ગુરુ પિતુ માતુ વચન અનુસારી । સ્વલ દલ દલન દેવ હિતકારી ॥ ૨ ॥

નીતિ પ્રીતિ પરમારથ સ્વારથ । કોડ ન રામ વિન જાન યથારથ ॥

વિધિ હરિ હર શશિ રવિ દિગ્પાલા । માયા જીવ કર્મ કલિકાલા ॥ ૩ ॥

અહિપ મહિપ જહૈ લગિ પ્રમુતાઈ । યોગ સિદ્ધિ નિગમાગમ ગાઈ ॥

કરિ વિચાર જિય દેસહુ નીકે । રામ રજાય શીશ સર્વ હીકે ॥ ૪ ॥

મુનિવર વસિષ્ઠજી, સમયાનુસાર બોલ્યા કે, “હે સભાસદો ! હે સુબ્રહ્મ ભરતજી ! મારા વચન સાંભળો. સૂર્યવંશમાં સૂર્યરૂપ રાજા રામચંદ્રજી, ધર્મપુરુષ છે, સ્વતંત્ર છે, સર્વ ઐશ્વર્યથી સંપન્ન છે, ॥ ૧ ॥ પ્રતિજ્ઞાને કદી પણ ભિથ્યા ન થવા દે એવા છે, વેદની મર્યાદાને પાળનારા છે, ગુરુ, પિતા તથા માતા, એઓનાં વચનોને અનુસરનારા છે, ખલ લોકોનાં સૈન્યોને નષ્ટ કરનારા છે અને દેવતાઓનું હિત કરનારા છે. ॥ ૨ ॥ રામનો જન્મ, જગતના કલ્યાણને સારૂ જ થયો છે. રામ, નીતિ ઉપર પ્રીતિ રાખનારા છે અને સ્વાર્થનું તથા પરમાર્થનું રામ વિના બીજા કોઈને પણ સ્વાર્થ જ્ઞાન નથી. હૃદયમાં સારી પેઠે વિચાર કરીને જીવેા કે, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ, ચંદ્ર, સૂર્ય, દિગ્પાલો, માયા, જીવ અને અવિદ્યા આદિ કલેશો, કાળ, ॥૩॥ શેષનાગ, રાક્ષસો, વેદશાસ્ત્રોમાં કંઈલી યોગસિદ્ધિઓ અને બીજા પણ જે જે કોઈ પ્રભુત્વવાળા છે, તે સર્વને માથે રામની આજ્ઞા છે. ॥ ૪ ॥

દો-રાસે રામ રજાય રુસ, હમ સર્વકર હિત હોય ॥

સમુશ્ચિ સયાને કરહુ અવ, સર્વ મિલિ સંમત સોય ॥ ૨૬૦ ॥

રામની આજ્ઞા અને રામનાં મરજી રાખવાથી આપણુ સર્વનું હિત થશે, એ વાતને મનમાં સંખી, હવે તમે સર્વ પ્રવીણ લોકો મળીને એકમત કરો. ॥ ૨૬૦ ॥

ચૌ૦—સબ કહેં સુલદ રામ અભિષેકુ । મંગલ મૂલ મોદ મગ એકુ ॥
 કેહિ વિધિ અવધ ચલહિં રઘુરાઈ । કહહુ સમ્પન્નિ સોઈ કૌં ઉપાઈ ॥ ૧ ॥
 સબ સાદર મુનિ મુનિવર વાની । નય પરમારય સ્વારય સાર્ની ॥
 ઉચર ન આવ લોગ મયે મોરે । તથ શિર નાય ભરત કર જોરે ॥ ૨ ॥
 માનુ વંશ મયે શૂપ ઘનેરે । અધિક એકતે એક વહેરે ॥
 જન્મ હેતુ સબ કહેં પિતુ માતા । કર્મ શુભાશુભ દેઈ વિધાતા ॥ ૩ ॥
 દલિ દુલ્લ સજે સકલ કલ્યાના । અસ અશીશ રાહર જગ જાના ॥
 સો ગુસાઈ જેહિ વિધિ ગતિ છેકી । મુકેં કો ટાર ટેક જો ટેકી ॥ ૪ ॥

રામને અભિષેક સર્વને પ્રિય અને રામની મરણ રાખવી, એ એક જ સર્વને મંગળના તથા આનંદના કારણરૂપ માર્ગ છે, તે હવે રામ કયા પ્રકારથી અયોધ્યામાં આવે ? એ વિષે વિચાર કરીને કહેા, એટલે તે પ્રમાણે ઉપાય કરીએ. ” ॥ ૧ ॥ સર્વે લોકોએ નીતિથી, પરમાર્થથી તથા સ્વાર્થથી ભરેલી વસિષ્ઠની વાણી સાંભળી, પણ તેને ઉત્તર કોઇને સૂચ્યો નહીં, તેથી સર્વે લોકો મુંઝાવા લાગતાં, તે સમયે ભરતજી હાથ જોડીને યોદ્ધા કે, ॥ ૨ ॥ “ સૂર્યવંશમાં ઘણા રાજાઓ થઈ ગયા છે, કે જેઓ એકથી એક અધિક સામર્થ્યવાળા હતા. એ રાજાઓને તેઓનાં માતા પિતાઓએ જન્મ આપ્યા હતા અને કર્મોના અનુસારથી શુભાશુભ ફેલા વિધાતાએ આપ્યાં હતાં, ॥ ૩ ॥ પણ એઓમાંનાં કેટલાએકનાં કર્મજન્ય અશુભોને પણ ટાળી નાખીને જેણે સકલ કલ્યાણ કર્યો હતાં, તે તે એક આપનો આશીર્વાદ જ, એ વાત જગત્પ્રસિદ્ધ છે. આ પ્રમાણે આપ સ્વામી કે જેમણે વિધાતાના એકાને પણ છેદી નાખ્યા છે, તેમણે રામની મરણ જ રાખવાનો જે સિદ્ધાંત કર્યો છે, તેને ટાળવાને કોણ સમર્થ છે ? કોઈ નથી. ॥ ૪ ॥

દ્વો૦—સૂક્ષ્મ મોહિં ઉપાય અવ, સો સબ મોર અમાગ ॥

મુનિ સનેહમય વચન ગુરુ, ઊર ઉપજા અનુરાગ ॥ ૨૬૧ ॥

વિધાતાના લેખોને પણ ટાળી નાખવાના સામર્થ્યવાળા આપ હાલ મને ઉપાય પૂછો છો, એ સઘળું માર્ગ જ દુર્ભાગ્ય છે. ” આ પ્રમાણે ભરતજીનાં સ્નેહમય વચનો સાંભળીને જેના મનમાં અતિ પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો એવા વસિષ્ઠ મુનિ યોદ્ધા કે. ॥ ૨૬૧ ॥

ચૌ૦—તાત વાત ફુર રામ કૂપાર્હી । રામ વિમુલ્લ સિધિ સપનેહુ નાર્હી ॥

સકુચૌં તાત કહત ફક વાતા । અર્ધ તજહિં બુધ સર્વસ જાતા ॥ ૧ ॥

તુમ કાનન ગમનહું દોડ માર્હી । ફેરિય લક્ષ્મણ સીય રઘુરાઈ ॥

મુનિ શુભ વચન હર્ષ દોડ મ્રાતા । મયે પ્રમોદ પરિપૂરણ ગાતા ॥ ૨ ॥

મન પ્રસન્ન તતુ તેજ વિરાજા । જનુ જિય રાહ રામ મયે રાજા ॥

અહુત લાભ લોગન લઘુ હાની । સમ દુલ્લ સુલ્લ સબ રોવહિં રાની ॥ ૩ ॥

૧ વસિષ્ઠ મુનિએ વૈવસ્વત મનુની દીકરીને દીકરા બનાવી દીધો હતો, એ કથા શ્રીમદ્ભાગવતના નવમસ્કંધમાં છે. આવા પ્રકારના વસિષ્ઠના માહાત્મ્યની ખીલ પણ અનેક કથાઓ પુરાણોમાંથી મળે છે.

કહિં ભરત મુનિ કહા સો કીન્હે । ફલ જગ જીવન અભિમત દીન્હે ॥

કાનન કરઉં જન્મ ભરિ વાસુ ॥ ૪ ॥

“હે તાત ! તમારી વાત સાચી છે. પણ મારાથી જે કાંઈ બન્યું હતું, તે સઘળું રામની કૃપાથી જ બન્યું હતું. રામથી વિમુખ રહેનારાને સ્વપ્નમાં પણ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થતી નથી,” હે ભરતજી ! એક વાત કહેતાં હું સંકોચાઉં છું, પણ ‘સર્વસ્વ જતું રહેતું હોય ત્યાં અર્ધાને’ જતું કરવાથી બાકીના અર્ધાનો બચાવ થતો હોય તો તે પંડિતે કરવો, એવી નીતિ છે, તેથી કહું છું કે, ॥ ૧ ॥ તમે તથા શત્રુઘ્ન, બન્ને ભાઈઓ, વનમાં જવાનું સ્વીકારો તો લક્ષ્મણને, સીતાને અને રામને અહીંથી પાછાં ફેરવીએ.” વસિષ્ઠનાં શુભ વચનો સાંભળીને ભરત તથા શત્રુઘ્ન બન્ને ભાઈઓ હર્ષ પામ્યા, તેઓનાં ગાત્રો પ્રમોદથી પ્રકુલિત થયેલાં એવામાં આવ્યાં ॥ ૨ ॥ અને મનમાં થયેલી પ્રસન્નતાથી શરીરમાં એવું તેજ દીપવા લાગ્યું કે, બાણે રાજા જીવતા થયા હોય અને રામ રાજા થયા હોય. વસિષ્ઠના કલા પ્રમાણે થયે તો તેથી લાભ ઘણો છે અને હાનિ થોડી છે, એમ સર્વે લોકો માનવા લાગ્યા અને રાણીઓ તો, ‘એમ થવાથી જેટલું સુખ થાય, તેટલું જ દુઃખ થાય,’ એમ માનીને રોવા લાગી. ॥ ૩ ॥ ભરતજી બોલ્યા કે, “હે મુનિનાથ ! આપે જેમ કહ્યું તેમ જ કરો. એમ બને તો મને આપે જગતમાં જીવવાનું અભિષ્ટ ફળ આપ્યું, એમ સમઘ્યું. ચૌદ વર્ષ સૂધી તો શું પણ જન્મભર સૂધી વનમાં રહેવાને તૈયાર છું. આથી ઉપરાંત મને બીજું કશું સુખ નથી. ॥ ૪ ॥

દો-અન્તર્યામી રામ સિય, તુમ સર્વજ્ઞ સુજ્ઞાન ॥

જો ફુર કહીં તૌ નાથ નિજ, કીજિય વચન પ્રમાન ॥ ૨૬૨ ॥

રામ તથા સીતા અંતર્યામી છે અને આપ સર્વજ્ઞ તથા સુજ્ઞ છે, તેથી મારા અંતઃકરણની શુદ્ધતા, સીતાના, રામના તથા આપના બાણવામાં હોવી જ એઈએ. હે નાથ ! આપ જો મને ખરા દિલથી આ વાત કહેતા હો તો, આપનાં વચનને પ્રમાણ (સત્ય) કરો. ” ॥ ૨૬૨ ॥

ચૌ-ભરત વચન મુનિ દેસિ સનેહૂ । સભા સહિત મુનિ મયડ વિદેહૂ ॥

ભરત મહા મહિમા જલ રાસી । મુનિ મતિ તીર ઢાદિ અબલાસી ॥ ૧ ॥

ગા ચહ પાર ચતન હિય હેરા । પાવત નાબ ન વોહિત વેરા ॥

ઝૌર કરહિ કો ભરત બઢાઈ । સરસિ સીપ કિમિ સિંધુ સમાઈ ॥ ૨ ॥

૧ વસિષ્ઠ મુનિ પોતે, ભરતજીની શુદ્ધતાને અંતઃકરણથી બાણે છે, પણ તે શુદ્ધતાને સર્વ લોકમાં પ્રખ્યાત કરવા વાસ્તે, બાણી એઈને ભરતજીની પરીક્ષા લે છે. અથવા ભગવદ્ભક્તોને અભિપ્રાય ત્રિકાલદર્શિથી પણ બાણી થકોતો નથી, તેથી ભરતજીનાં અંતઃકરણની શુદ્ધતાનો નિશ્ચય કરવા વાસ્તે, પરીક્ષા લે છે. ૨ સર્વનામે સમુત્પન્ને અર્ધે ત્યજતિ પંથિતઃ ॥ રામચન્દ્રજી વનમાં રહે, એ અયોધ્યાનાં લોકોને સર્વસ્વ હાનિ છે. અને ભરતજી વનમાં રહે, એ અર્ધ હાનિ છે. અથવા રામ વાસ્તવિક હકદાર હોવાથી પૂર્ણ રાજા છે અને ભરતજી તો એ સમયમાં ફક્ત નામના જ રાજા છે, તેથી રામને સર્વસ્વરૂપ અને ભરતજીને અર્ધરૂપ ગણીને કહે છે.

મરત મુનિહિ મન મીતર પાયે । સહિત સમાજ રામપહ્ન આયે ॥

મશ્ત્ર પ્રણામ કરિ દીન્હ મુઆસન । બૈઠે સબ મુનિ મુનિ અનુશાસન ॥ ૩ ॥

બોલે મુનિવર વચન વિચારી । દેશ કાલ અવસર અનુહારી ॥

મુનહુ રામ સર્વજ્ઞ મુજાના । ધર્મ નીતિ ગુણ જ્ઞાન નિધાના ॥ ૪ ॥

ભરતજીનાં વચનોને સાંભળી તથા તેમનો સ્નેહ જોઈ, વસિષ્ઠ મુનિ અને સર્વ સભાસદો, પોતાના ઘેઠનું ભાન ભૂલી ગયા. ભરતજીના મોટા મહિમારૂપી સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરવાને ઉત્સુક થયેલી (મહિમારૂપી સમુદ્રનો તલસ્પર્શ કરવાને ઉત્ક્રાંત થયેલી) વસિષ્ઠની બુદ્ધિ, તળાંનો સ્પર્શ નહીં કરી શકતાં, વચમાંથી જ પાછી ધકેલાઈને સ્ત્રીની પેઠે કિનારા ઉપર જ ઉભી રહી. ॥ ૧ ॥ આ પ્રમાણે તળાંસૂધી નહીં પહોંચી શકતાં તેણે પાછી સામે પાર પહોંચવાની ઇચ્છા કરી અને હૃદયથી થતો શોધ્યાં, પરન્તુ તેને કોઈ વહાણ, મછવો કે હોડી મળ્યાં જ નહીં. (મોટું મધ્યમ કે નહાનું કોઈ સાધન જ મળ્યું નહીં.) આ પ્રમાણે ભરતજીના મોટા મહિમાને, વસિષ્ઠની બુદ્ધિ પણ પહોંચી શકી નહીં, ત્યારે બીજો તો કોણ જ પહોંચી શકે. (સંપૂર્ણ રીતે જાણી શકે.) તળાવની છીપ સમુદ્રના અંતને કેમ પહોંચી શકે ? (જો તળાવની છીપને સમુદ્રમાં નાખવામાં આવે, તો તે વચમાંથી પાછી ધકેલાઈને જે કિનારાપરથી નાખી હોય, તે કિનારાપર જ આવે, પણ સમુદ્રનાં તળાંને કે સામા પારને પહોંચી શકે નહીં.) ॥ ૨ ॥ વસિષ્ઠ મુનિ ભરતજીનાં મનની ઐદરનો ખરો ભાવ જાણી, સર્વ સભાજ સહિત રામનીપાસે આવ્યા. રામચન્દ્રજીએ, પ્રણામ કરી, આસન ઠીધું અને મુનિની આજ્ઞાથી સર્વે લોકો ત્યાં જોડાયા. વસિષ્ઠ મુનિ વિચાર કરી, દેશને, કાલને તથા પ્રકરણને અનુસરતાં વચનો બોલ્યા કે, “ હે રામ ! સાંભળો. આપ, સર્વજ્ઞ છો, સુજાણ છો ધર્મમાં તથા નીતિમાં નિપુણ છો, જ્ઞાનના ભંડારરૂપ છો. ॥ ૪ ॥

દો—સબકે ઉર અન્તર વસહુ, જાનહુ ભાવ કુખાઝ ॥

પુર જન જનની મરત હિત, હોય સો કારિય ઉપાઝ ॥ ૨૬૩ ॥

સર્વ પ્રાણીઓનાં હૃદયોની અંદર વસે છે, અને ભાવ કુલાવને જાણે છે તેથી જો કે આપથી કશું અજાણ્યું નથી, તો પણ વ્યવહારને અનુસરીને કહું છું કે, જેથી અયોધ્યાવાસીઓનું, માતાઓનું અને ભરતનું હિત થાય એવો ઉપાય કરો. ॥ ૨૬૩ ॥

બૌ—આરત કહાઈ વિચાર ન કાઝ । મુજ્જ જુઆરિહિ આપન દાઝ ॥

મુનિ મુનિ વચન કહત રહુરાઝ । નાથ તુઝારેહિ હાથ ઉપાઝ ॥ ૧ ॥

સબકર હિત રુઝ રાઝર રાઝે । આયમુ કિયે મુદિત ફુર મારે ॥

મયમ જો આયમુ મોકહૈં હોઈ । માયે માન કરૌં સિલ્લ સોઈ ॥ ૨ ॥

મુનિ જેહિ કહૈં જસ હોય રજાઈ । સો સબ માંતિ કરહિ સેવકાઈ ॥

કહ મુનિ રામ સત્ય તુમ મારા । મરત સનેહ વિચાર ન મારા ॥ ૩ ॥

તેહિતે કહૌં મહોરી મહોરી । મરત મક્તિ મહ મમ મતિ મોરી ॥

મોરે જાન મરત રુચિ રાઝી । જો કીજિય સો શુભ શિવ સારી ॥ ૪ ॥

જેમ જુગારી લોકોને પોતાનો દાવ જ સૂએ, તેથી તેઓ પોતાના ધાર્યા પ્રમાણે પાસે પડવાનું માગે પશુ પાસે તો જેમ પડવાનો હોય, તેમ જ પડે. તેમ આર્ત લોકોને પોતાનો સ્વાર્થ જ સૂએતો હોય છે, તેથી તેઓ પોતાના ધાર્યા પ્રમાણે કરી દેવું માગે, પશુ જેની પાસે માગણી કરવામાં આવે, તે ધણીએ તો જે યોગ્ય હોય, તે જ કરવું જોઈએ, એ વાત આપે ધ્યાનમાં રાખવી. આર્ત (દુઃખી) લોકો પોતાના સ્વાર્થની જ વાત કહે, પશુ તેમાં યોગ્યોયગ્યનો કરો વિચાર ન કરે, એ સ્વાભાવિક જ છે.” વસિષ્ઠનાં વચનો સાંભળી, રામચન્દ્રજી બોલ્યા કે, ॥ ૧ ॥ હે નાથ ! એ ઉપાય આપને હાથ જ છે. કેમ કે, આપની મરજી મારાથી કે ભરત વગેરે કોઈથી પણ લોપી શકાય એમ નથી, આપની મરજી રાખવાથી જ અમારું સર્વતું કલ્યાણ છે, માટે હું સત્ય કહું છું કે, આપ પ્રસન્ન થઈને જે આજ્ઞા કરવી હોય તે કરો, પ્રથમ તો મને જે આજ્ઞા કરવાની હોય, કે શીખામણુ દેવાની હોય તે કહો. એટલે હું તે આજ્ઞાને તથા શીખામણુને માથે ચઢાવી લઈને તે પ્રમાણે કરું ॥ ૨ ॥ અને પછી જેને જેને આપની જેવી જેવી આજ્ઞા થાય, તે તે પ્રમાણે, તેઓ પશુ સઘળી રીતે આપની સેવા કરે.” વસિષ્ઠ બોલ્યા કે, “હે રામ ! આપે જે કહ્યું તે સત્ય છે. ભરતની ઉપર મને જે રનેહ છે, તેણે મારા એકે વિચાર રહેવા દીધો નથી, ॥૩॥ તેથી હું આપને અહીંથી પાછા ફરવાનું વારંવાર કહું છું. ભરતની ભક્તિથી મારી ખુદ્ધિ વિચાર વગરની થઈ ગઈ છે, તેથી મારા બાણવામાં તો એમ જ છે કે, ભરતની મરજી રાખીને જે કાંઈ કરો, તે ઠીક છે. હું સદાશિવને સાક્ષી રાખીને કહું છું. ॥ ૪ ॥

દો—ભરત વિનય સાદર મુનિય, કરિય વિચાર બહોરિ ॥

કરવ સાલુમત લોકમત, તૃપનય નિગમ નિચોરિ ॥ ૨૬૪ ॥

ભરતની વિનતિ પ્રેમપૂર્વક સાંભળી લ્યો અને પછી વિચાર કરીને જે કાંઈ સાધુ-મતથી, લોકમતથી, રાજમતથી, તથા વેદના અભિપ્રાયથી અવિરુદ્ધ હોય, તે શોધી લઈને તે પ્રમાણે કરો.” ॥ ૨૬૪ ॥

ચૌ—ગુરુ અનુરાગ ભરતપર દેલી । રામ હૃદય આનંદ વિશેલી ॥

ભરતહિ ધર્મ દુરંધર જાની । નિજ સેવક તન માનસ વાની ॥ ૧ ॥

બોલે ગુરુ આયમ્ અનુકૂલા । વચન મંત્રુ મૃદુ મંગલ મૂલા ॥

નાથ શયથ પિતૃ ચરણ દુહર્ષ । મયહ ન શ્રવન ભરત સમ માર્ષ ॥ ૨ ॥

જો ગુરુ પદ અંબુજ અનુરાગી । તે લોકહુ વેદહુ બહુ ભાગી ॥

રાહર જાપર અસ અનુરાગુ । કો કહિ સકૈ ભરત કર ભાગુ ॥ ૩ ॥

લલિત લગુ વંદુ બુદ્ધિ સકુચાર્ષ । કરત વદન પર ભરત બહાર્ષ ॥

ભરત કહાર્ષિ સોકિયે મહાર્ષ । અસ કહિ રામ રહે અરગાર્ષ ॥ ૪ ॥

૧ આથી એમ જણાવ્યું છે કે, ભરત વગેરે આર્ત લોકો હોવાથી ગમે તેવી માગણી કરે, પશુ આપને જે કાંઈ અવિરુદ્ધ જણાય. તે જ કરવું.

રામચન્દ્રજી, ભરતની ઉપર ચુરનો પ્રેમ જોઈ, હૃદયમાં વિશેષ આનંદ પામ્યા (કે, હવે ચુરને મારો ન્યાય પોતાના હાથમાં નહીં રાખતાં, ભરતના હાથમાં સોંપી દીધો છે, એ બહુ સારું થયું છે.) ભરતજીને ધર્મધુરંધર અને મનથી, વાણીથી તથા ક્રિયાથી પોતાના પરમ સેવક જાણીને, ॥ ૧ ॥ રામચન્દ્રજી, ચુરની આજ્ઞાને અનુસરી, સુંદર, કૌમળ તથા મંગળનાં મૂળરૂપ વચ્ચેનાં જોવા કે, “હું આપના સોગંદ અને પિતાના ચરણની હવાહી લઈને સત્ય કહું છું કે, આખા સંસારમાં કોઈ પણ ભરત જેવો ભાઈ થયો જ નથી. ॥ ૨ ॥ જે પુરૂષ આપના ચરણારવિન્દમાં પ્રેમવાળો હોય તે પુરૂષ લોક રીતિપ્રમાણે તથા વેદ રીતિપ્રમાણે મહાભાગ્યશાળી કહેવાય, ત્યારે આપનો જેના ઉપર આવો પ્રેમ છે, તે ભરતના મહા ભાગ્યની તો વાત જ શી કરવી ? ભરતના મહા ભાગ્યનું વર્ણન પણ કોણ કરી શકે ? ॥ ૩ ॥ ભરતને નાના ભાઈ જાણી, તેમના મોઢોડાપર તેમની પ્રસંસા કરવામાં મારી ભુદ્ધિ સંકોચાય છે. ભલે જે કાંઈ ભરત કહે, તે કરવાને સ્વીકાર કરું છું.” એટલું જોલીને રામ ચૂપ થઈ ગયા. ॥ ૪ ॥

દો-તબ મુનિ બોલે ભરત સન, સબ સંકોચ તજિ તાત ॥

કૃપાસિંધુ પ્રિય વંડુ સન, કહહુ હૃદયકી વાત ॥ ૨૬૫ ॥

આ સમયે વસિષ્ઠ મુનિએ ભરતજીને કહ્યું કે, “હે તાત ! હવે સઘળો સંકોચ છોડી દઇને, કૃપાના સમુદ્રરૂપ પ્રિયબંધુ (રામચન્દ્રજી) ની પાસે તમારા હૃદયની વાત કહે.” ॥ ૨૬૫ ॥

ચૌ-મુનિમુનિ વચન રામ રુલ પાઈ । ગુરુ સાહવ અનુકૂલ અઘાઈ ॥

લલિ અપને શિર છબ છર મારુ । કહિ ન સકહિ કહુ કરત વિચારુ ॥ ૧ ॥

પુલક શરીર સખા મયે ઠાઠે । નીરજ નયન નેહ જલ બાઠે ॥

કહવ મોર મુનિ નાય નિબાહા । ઇહિતે અધિક કહૌં મૈં કાહા ॥ ૨ ॥

મૈં જાનોં નિજ નાય સ્વભાઝ । અપરાધિહુપર કોહ ન કાઝ ॥

મોપર કૃપા સનેહ વિશેષી । સેલત હુનસ કબહૂં નહિં દેસી ॥ ૩ ॥

શિશુપનતે પરિહરેઝ ન સંમૂ । કબહૂં ન કીન્હ મોર ન મંગૂ ॥

મૈં મદ્દ કૃપા રીતિ જિય જોહી । હારેઝ સેલ જિતાયઝ મોહી ॥ ૪ ॥

ભરતજી, ચુરનાં વચન સાંભળી, રામની મરજી જોઈ, રામની તથા ચુરની અનુકૃતાથી તૃપ્ત થઈ, અને ન્યાય કરવાનો સઘળો મોઢો જોળે પોતાને માથે આવી પડેલો જોઈ, કંઈ જોલી નહીં શકતાં વિચારમાં પડી ગયા. ॥ ૧ ॥ જેનું શરીર રોમાંચિત થઈ ગયું અને નેત્રકમળોમાંથી સ્નેહનાં અશ્રુઓ ચાલવા લાગ્યાં એવા ભરતજી, સભામાં ઉભા થઈને જોવા કે, “જે કાંઈ મારે કહેવાનું હતું, તે મહામુનિ વસિષ્ઠજીએ કહી દીધું છે. (કરવ સાધુમત લોકમત ॥ નૃપનય નિગત નિચોરી) તો હવે હું એથી ઉપરાંત શું કહું ? ॥ ૨ ॥ હું મારા સ્વામીનો સ્વભાવ જાણું છું, કે તે અપરાધી ઉપર પણ કદી ક્રોધ કરત નથી અને મારા ઉપર બહુ જ કૃપા તથા સ્નેહ રાખે છે. મેં એમને જોલતાં પણ કોઈની ઉપર રીસ કરતાં જોયા નથી. ॥ ૩ ॥ મેં બાલ્યાવસ્થાથી માંડીને એમનો સંગ છોડયો

નથી, એમણે કહી પણ મારી ધૂલોનો લંગ કર્યો નથી. મેં મારા મનમાં પ્રભુની કૃપાની રીતિ બોધ લીધી છે. એમણે બેલ બેલતાં પણ પોતે હારીને મને જિતાવ્યો છે. ॥ ૪ ॥

દો०—મહં સનેહ સકોચ વશ, સન્મુખ કહેવું ન વૈન ॥

દરશન વૃત્તિ ન આજ લગિ, પ્રેમ પિયાસે નૈન ॥ ૨૬૬ ॥

હું પણ સ્નેહને તથા સંકેતને વશ થઈને કહી પણ એમની મરજ સામે બોલ્યો નથી. પ્રેમને લીધે તરસ્યાં રહેતાં મારાં નેત્રોને આજ દિવસ સૂધી એમના દર્શનથી વૃત્તિ થઈ નથી. ॥ ૨૬૬ ॥

બૌ०—વિધિ ન સકેડ સહિ મોર દુલારા । નીચ વીચ જનની મિસુપારા ॥

ફાઈ કહત મોહિં આજુ ન શોભા । અપની સમૃદ્ધિ સાધુ શુચિ કોભા ॥ ૧ ॥

માતુ મંદમૈં સાધુ સુચાલી । ઊર અસ આનત કોટિ કુચાલી ॥

ફરૈં કિ કોદવ વાલિ સુચાલી । મુક્તા પ્રસવ કિ શંબુકતાલી ॥ ૨ ॥

સપનેહુ દોષ કલેશ ન કાહુ । મોર અમાગ ઉદધિ અવગાહુ ॥

ચિનુ સમુજે નિજ અથ પરિપાકુ । જારેડ જાય જનનિ કહૈં કાકુ ॥ ૩ ॥

હૃદય હેરિ હારેવું સવ ઓરા । ઇકાદિ માંતિ મહેદિ મલ મોરા ॥

ગુરુ ગુસૈંડ સાહવ સિય રામુ । લાગત મોહિં નીક પરિણામુ ॥ ૪ ॥

‘નીચ વિધાતા આપ તરફથી થતાં મારાં લાડને સહન કરી શકાયો નથી, તેણે મારી માતાના મિષથી મારા અને આપના વચ્ચે અંતર (દુરત્વ) પાડી દીધું’ એમ બોલવામાં પણ આજ મારી શોભા નથી. કેમ કે, એથી હું મારી માતા ઉપર દોષ મૂકું છું અને પોતાને નિર્દોષ જણાવું છું, એમ કહે છે. પોતાનાં મનથી પોતાને સાધુ અને પવિત્ર સમજવાથી કોઈ પણ પુરુષ સાધુ કે પવિત્ર ગણાયો છે ? ॥ ૧ ॥ ‘મારી માતા હુદ્દ અને હું તો સાધુ તથા સુચાલવાળો,’ એવી કલ્પના કરવા જતાં, તે કલ્પનાના કદોડ પ્રતિબંધો હૃદયમાં આવે છે. કોદરાનો છોડ કહી પણ ભાત-આખાડપી ફળ આપે કે ? અને તળાવની છુદ્દ છીપ, કહી પણ માતીને ઉત્પન્ન કરે કે ? (કુમાતા પુત્રને જન્મ આપે કે ?) મને આ કલેશ થયો, ॥ ૨ ॥ તેમાં હું સ્વપ્નમાં પણ બીજા કોઈની ઉપર દોષ મૂકતો નથી. મારાં દુર્ભાગ્યડપી અપાર સચુદ્ધ ઉમટયો, તેમાં બીજાં કોણનો અપરાધ ગણું ? હું પોતાનાં પાપોના જ પરિપાકને નહીં સમજતા મારી માતાને વૃથા વૃથા શામટે બાળું ? ॥ ૩ ॥ હું હૃદયમાં વિચારો કરી કરીને સર્વ તરફથી હારી ગયો છું. હવે તો ‘મારા વસિષ્ઠ જેવા પરમ સમર્થ ગુરુ છે અને સીતા, રામ જેવા પરમ સમર્થ સ્વામી છે, તેથી પરિણામ સાડું ઉતરશે એવો ભરોસો રાખવાડપી એક જ પ્રકાર મને મારા ઉત્કૃષ્ટ હિતરૂપ લાગે છે.’ ॥ ૪ ॥

દો०—સાધુ સમા પ્રમુ ગુરુ નિકટ, કહૌં મુથલ સતિ ખાડ ॥

પ્રેમ પ્રપંચ કિ ક્ષૂંટ ફુર, જાનહિં મુનિ રઘુરાડ ॥ ૨૬૭ ॥

૧ આથી એમ સૂચિત થાય છે કે, હું ફક્ત દર્શન કરવા જ આવ્યો છું. કશું કહેવાને સાડું આવ્યો નથી. જેમ આતા હોય તેમ કહું.

સાધુઓની સભા બેઠી છે, પ્રભુ તથા શુર સમીપમાં છે અને વળી આ સ્થાનક તીર્થરૂપ છે, તેથી હું જે કાંઈ કહું છું, તે સત્ય ભાવથી કહું છું. હું પ્રેમથી બોલું છું, પ્રપંચથી બોલું છું, બોલું બોલું છું કે સાચું બોલું છું, એ વાતને શુર તથા સ્વામી બાંધે છે. ॥૨૬૭॥

ચૌ—ભૂપતિ મરણ પ્રેમ પળ રાખી । જનની કુમતિ જગત સર્વ સાચી ॥

દેખિ ન જાહિ વિકલ મહતારી । જરહિં દુસહ જ્વર પુર નર નારી ॥ ૧ ॥

મહીં સકલ અનરથકર મૂલ । મો મુનિ સમુદ્ધિ સહીં સર્વ શૂલ ॥

મુનિ વન ગમન કીન્હ રઘુનાથા । કરિ મુનિ મેષ લષણ સિય સાથા ॥ ૨ ॥

વિનુ પનહી અરુ પ્યાદેહિ પાંચે । શંકર સાચિ રહ્યો રહિ ઘાયે ॥

વહુરિ નિહારિ નિષાદ સનેહુ । કુલિશ કઠિન ઝર મયડ ન વેહુ ॥ ૩ ॥

અવ સર્વ આંચિન્હ દેલેહ આહિ । જિયત જીવ જઠ સર્વે સહાઈ ॥

જિનહિં નિરચિ મયુ સાંપિન વીછી । તજાહિં વિષમ વિષ તાપસુ તીછી ॥ ૪ ॥

રાજા પોતાના પ્રેમરૂપ પશુનો નિર્વાહ કરીને મરણ પામ્યા છે, તેથી તે બાબતનો અને અફસોસ નથી અને મારી માતા કુણ્દિવાળી છે, એ સર્વ જગતના બાળવામાં આવ્યું છે, તેથી તે વિષે મારે કશું બોલવાનું નથી. પરંતુ આ બીજી સઘળી માતાઓ આપના વિયોગથી વ્યાકુલ થઈ રહી છે અને અયોધ્યાનાં સઘળાં નર, નારીઓ પણ દુસ્સહ પરિતાપ પામે છે, એ મારાથી બેયું જતું નથી. ॥ ૧ ॥ હું જ સઘળા અનર્થનું મૂળ છું, એમ સાંભળીને તથા સમજીને સઘળા લોકધિક્કારને સહન કરતો હતો, પણ ‘રામચંદ્રજી, સીતાજીની અને લક્ષ્મણજીની સાથે, મુનિનો વેષ ધરી, ॥ ૨ ॥ ઉઘાડે પગે પ્યાદા પ્યાદા જ વનમાં ગયા છે,’ એ વાત સાંભળીને તો ઘવાઈ જ ગયો છું, કે જે વિષયના સાક્ષી સહાચિવ છે. એ ઘાવ ઉપરાંત વળી મેં શુદ્ધ રાજાને સ્નેહ જોયો કે, તે શુદ્ધ રાજા અને રામચંદ્રજીનો શત્રુ બાંધીને પ્રાણ દેવા તૈયાર થયો, તેથી મારી છાતી ફાટી પડવી જ બેઠાંથી પણ વજ જેવી કઠણ હોવાથી ફાટી નથી. ॥ ૩ ॥ જે વાત સાંભળી હતી, તે વાત હાલ નજરે જોવામાં આવી, તે છતાં પણ આ મૂર્ખ જીવ, સઘળું સહન કરાવીને જીવતો રહે છે. જેઓને બેઠને માર્ગના વીંછીઓ તથા સર્પો પણ, પોતાનાં તીવ્ર દુઃખ દેનારાં બેરને ઓડી દે. ॥ ૪ ॥

દો—તેજ રઘુનંદન લષણ સિય, અનહિત લાગે જાહિ ॥

તામુ તનય તજિ દુસહ દુઃખ, દૈવ સહાઈ કાહિ ॥ ૨૬૮ ॥

તે રામ, લક્ષ્મણ અને સીતા, જે કેંકેયીને શત્રુરૂપ લાગ્યાં, તેના પુત્રને ઓડી દબને દેવ બીજા કોને દુઃસહ દુઃખ સહન કરાવે ? ॥ ૨૬૮ ॥

ચૌ—મુનિ અતિવિકલ મરત વર વાની । આરતિ પ્રીતિ વિનય નય સારી ॥

શોક મગન સર્વ સમા રૂંધાર । મનહું કમલ વન પર્યો તુષાર ॥ ૧ ॥

કાહિ અનેક વિધિ કથા પુરાની । મરત પ્રવોષ કીન્હ મુનિ જ્ઞાની ॥

બોલે વચિત વચન રઘુનન્દુ । દિન કર કુલ કૈરવ વન ચંદુ ॥ ૨ ॥

તાત જાય જનિ કરહુ ગલાની । ईश अधीन जीव गति जानी ॥
 तीन काल त्रिभुवन मत मोरे । पुण्य श्लोक तात वस तोरे ॥ ३ ॥
 उर आनत तुमपर कुटिलाई । जाय लोक परलोक नशाई ॥
 दोष देहि जननिहि जड़ तेई । जिन गुरु साधू सभा नहि सेई ॥ ४ ॥

અત્યંત વ્યાકુલ થયેલા ભરતજીની આર્તપણાથી, પ્રીતિથી, વિનયથી તથા નીતિથી ભરેલી 'ઉત્તમ વાણી સાંભળીને, શોકમાં મગ્ન થયેલી સઘળી સલા જોવી સૂકાયેલી જોવામાં આવી કે, બાણે હિમ પડવાથી બળી ગયેલું કમલવન હોય. ॥ ૧ ॥ આ સમયમાં જ્ઞાની વસિષ્ઠ મુનિએ અનેક પ્રકારના પ્રાચીન ઇતિહાસો સંભળાવીને ભરતજીને સમજાવ્યા. પછી સૂર્યવંશરૂપી કુમુદિનોને પ્રકુલ્લિત કરવામાં ચંદ્રરૂપ રામચંદ્રજી, યોગ્ય વયનો જોડયા કે, ॥ ૨ ॥ "હે તાત ભરતજી ! જીવોનાં સુખ-દુઃખાદિક ઇન્ધિરને આધીન છે, એમ સમજીને, તમારા જીવને વૃથા ગ્લાનિ આપે નહિ, મારા ધારવા પ્રમાણે ત્રણે કાલમાં અને લોકમાં તમે પવિત્ર કીર્તિને વશ કરી લીધી છે. ॥ ૩ ॥ જે માણસ, મનથી પણ તમારા ઉપર કુટિલતાનો આરોપ મૂકે, તેનો આ લોક અને પરલોક, બન્ને બગડી બચ એમ છે. તેમ જ માતાને પણ તેઓ જ દોષ દેશે, કે જેઓએ શુરું તથા સાધુસંઘાનું સેવન નહીં કર્યું હોય. ॥ ૪ ॥

दो०—मिटहिं पाप परपंच सब, अखिल अमंगल भार ॥

लोक सुयश परलोक सुख, सुमिरत नाम तुम्हार ॥ २६९ ॥

તમારાં નામનું સ્મરણ કરતાં જ લોકોનો સઘળો પાપસમૂહ તથા સઘળો અમંગલજોનો ભાર મટી જશે, આ લોકમાં સુયશ પ્રાપ્ત થશે અને પરલોકમાં સુખ પ્રાપ્ત થશે. ॥ ૨૬૯ ॥

चौ०—कहौं स्वभाव सत्य शिव साखी । भरत भूमि रहै राउर राखी ॥

तात कुतर्क करहु जनि जाये । बैर प्रेम नहि दैर दुराये ॥ १ ॥

मुनि गण निकट विहंग मृग जाहीं । बाधक वधिक विलोकि पराहीं ॥

हित अनहित पशु पक्षिउ जाना । मानुष तनु गुण ज्ञान निधाना ॥ २ ॥

तात तुमहि मैं जानों नीके । करौं कहा असमंजस जीके ॥

राखेउ राउ सत्य मोहि त्यागी । तनु परिहरेउ प्रेमपण लागी ॥ ३ ॥

तासु वचन भेटत मन शोचू । तेहिते अधिकें तुम्हार सकोचू ॥

तापर गुरु मोहिं आयसु दीन्हा । अवशि जो कहो सो कीन्हा ॥ ४ ॥

હે ભરતજી ! શિવને સાક્ષી રાખીને સત્ય બાવથી કહું છું કે, હવે પૃથ્વી તમારી

૧ સો શુનિ સમુક્તિ સદૈં સ્વ શૂલ એ આર્ય વચન છે. મદ્દ સતેહ સંજોષ વશ એ પ્રીતિ વચન છે. અને શુલ શુદ્ધૈં શાશ્વત સિય રામ એ વિનય વચન છે. નીતિ તે સઘળાં વચનોમાં ભરપૂર જ છે.

રાખી જ રહે એમ છે' હે તાત ! વૃથા કુતર્કો કરો નહીં. વૈર અને પ્રેમ છૂપાવ્યા છૂપતાં જ નથી. ॥ ૧ ॥ પક્ષિઓ તથા પશુઓ, સુનિઓની પાસે જાય છે અને સિંહાદિકને તથા પારખીઓને જોઈને ભાગી જાય છે. પશુ પક્ષિઓ પણ પ્રેમને તથા વૈરને જાણે છે, ત્યારે મનુષ્યોનાં શરીરો, કે જેઓ, શુભોના ભંડારરૂપ છે, તેઓ કેમ ન જાણે ? ॥ ૨ ॥ હે તાત ! હું તમને મારાપર પરમ પ્રેમવાળા જાણું છું, પણ શું કરું ? મારા મનમાં મોટી ઝુંઝવણ પ્રાપ્ત થઈ છે, તે જો છે કે, પિતાએ મારા ત્યાગ કરીને સત્ય રાખ્યું છે, તથા પ્રેમરૂપી પણ રાખવા વાસ્તે શરીર પણ છોડી દીધું, ॥ ૩ ॥ તો તેમનાં વચનને મિથ્યા કરવામાં માફ મન સંકોચાય છે અને તે કરતાં પણ તમને નારાજ કરવામાં વધારે સંકોચાય છે. આવી સાંકડ આવી પડતાં, શુરુએ મને તમારા કહેવા પ્રમાણે કરવાની આજ્ઞા કરી છે, માટે અવશ્ય જે કાંઈ તમે કહેા, તે કરવાને ઇચ્છું છું. ॥ ૪ ॥

દો-મન પ્રસન્ન કરિ સકુચ તજ, કહહુ કરૌં સોઈ આજ ॥

સસ સંઘ રઘુવર વચન, સુનિ ખા મુલ્લી સમાજ ॥ ૨૭૦ ॥

તમે પોતાનાં મનને પ્રસન્ન કરી તથા સંકોચનો ત્યાગ કરીને કહેા એટલે હું તે પ્રમાણે આજ જ કરું." સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા રામચંદ્રજીનાં વચનો સાંભળીને સધળી સહા આનંદ પામી. ॥ ૨૭૦ ॥

ચૌ-સુરગણ સહિત સભય સુર રાજૂ । સોવહિં ચાહત હોન અકાજૂ ॥

કરત વિચાર બનત કહ્નુ નાહીં । રામ શરણ સવગે મનમાર્હી ॥ ૧ ॥

બહુરિ વિચાર પરસ્પર કહ્નહીં । રઘુપતિ ભક્ત ભક્તિવશ અહ્નહીં ॥

સુખિકર અંબરીષ દુર્વાસા । મે સુરપતિ નિપટ નિરાસા ॥ ૨ ॥

સહે સુરન્દ્ર બહુ કાલ વિષાદા । નરહરિ ક્રિયે પ્રગટ પ્રહ્લાદા ॥

લગિ લગિ કાન કહ્નહિં ધુનિ માથા । અવ સુર કાજ ભરતકે હાથા ॥ ૩ ॥

આન ઉપાય ન દેલિય દેવા । માનત રામ મુસેવક સેવા ॥

હિય સમેપ સુમિરહુ સવ ભરતહિં । નિજ મુળ શીલ રામવશ કરતહિં ॥ ૪ ॥

પણ દેવતાઓ સહિત ઇંદ્ર, ડરી જઇને વિચાર કરવા લાગ્યેા કે, હવે આપણું કામ ભગડવાની અણી ઉપર આવ્યું છે. 'વિચાર કરતાં છતાં પણ, કોઈ રસ્તો સૂઝ્યો નહીં, તેથી સર્વે દેવતાઓ મનથી રામને શરણે ગયા ॥ ૧ ॥ અને વળી પરસ્પર કહેવા લાગ્યા કે, 'રામચંદ્રજી ભક્તની ભક્તિને વશ છે.' (ભક્તની ભક્તિ કરવાથી પ્રભુ વશ થાય છે.) અંબરીષ રાજાની અને દુર્વાસાની હકીકતનું સ્મરણ કરીને દેવતાઓ તથા ઇંદ્ર, તમામ નિરાશ થયા ॥ ૨ ॥ પૂર્વે દેવતાઓએ હિરણ્યકશિપુનાં દુષ્ટપણાંથી થતો

હું અંગીકાર કરી ચૂક્યા છું, કે જેમ તમે કહેા, તેમ કરું. હવે જો હું વનમાં નહીં જાઉં, તો પૃથ્વીનો ભાર ઉતરશે નહીં અને તેથી પૃથ્વી રસાતલમાં જતી રહેશે. અથવા હમણાં ચૌદ વર્ષ સુધી તો પૃથ્વીનું તમે પાલન કરશો, તો જ પૃથ્વી રહેશે. એમ રામ-દ્રજીએ, પોતાનો ઉડા અભિપ્રાય આપ્યો છે.

એક ઘણા કાળ સુધી વેઠયો હતો પણ તેઓનાથી કશું થઈ શક્યું ન હતું. જ્યારે પરમ ભક્ત મહાદાહજીએ ભક્તિપૂર્વક વિનંતિ કરી, ત્યારે નૃસિંહજી પ્રગટ થયા હતા. દેવતાઓ, માયાં હલાવી, એક બીજાના કાનોમાં મોહોડાં ઘાલીને કહેવા લાગ્યા કે, ‘હવે દેવતાઓનું કામ ભરતને હાથ છે.’ ॥ ૮ ॥ દેવતાઓને થીએ કરશે ઉપાય નહીં સૂઝતાં, રામના સેવકની સેવાને અધિક માનીને, તેઓ પરસ્પરમાં કહેવા લાગ્યા કે, “હવે સર્વે પોતાનાં હૃદયોમાં પ્રેમપૂર્વક ભરતનું સ્મરણ કરો, કે જે ભરતે, પોતાના ગુણોથી અને શીલથી, રામને વશ કરી લીધા છે,” ॥ ૪ ॥

દો-સુનિ સુરમત સુરગુરુ કહેડ, બલ તુમ્હાર વડ માગ ॥

સકલ સુમંગલ મૂલ જગ, ભરત ચરણ અનુરાગ ॥ ૨૭૧ ॥

દેવતાઓના અભિપ્રાય સાંભળી, બૃહસ્પતિએ દેવતાઓને કહ્યું કે, “એમ કરો તો તમારાં સર્વોત્તમ મોટાં ભાગ્ય ગણાય.” ભરતનાં ચરણોમાં પ્રેમ કરવો, એ આ જગતમાં સઘળા ઉત્તમ કલ્યાણોનું મૂળ છે. ॥ ૨૭૧ ॥

ચૌ-સીતા પતિ સેવક સેવકાર્હ । કામધેનુ શત સારિસ સુહાર્હ ॥

ભરત ભક્તિ તુમ્હરે મન આર્હ । તજહુ શોચ વિધિ વાત બનાર્હ ॥ ૧ ॥

દેસિ દેવપતિ ભરત પ્રમાજ । સહજ સનેહ વિવસ રપુરાજ ॥

મન ચિર કરહુ દેવ ઢર નાર્હી । ભરતહિ જાનિ રામ પરિછાર્હી ॥ ૨ ॥

સુનિ સુરગુરુ સુર સંમત શોચ । અંતર્યામી પ્રહુહિ સકોચ ॥

નિજ શિર ભાર ભરત જિય જાના । કરત કોટિ વિધિ ડર અનુમાના ॥ ૩ ॥

કરિ વિચારિ મન દીન્હી ઠીકા । રામ રજાયસુ આપનિ નીકા ॥

નિજ પન તજિ રાલેડ પન મોરા । છોહ સનેહ કીન્હ નર્હિ યોરા ॥ ૪ ॥

રામના સેવકની સેવા સેકડો કામધેનુઓના જેવું ફળ આપે છે. તમારાં અંતઃ-કરણોમાં ભરતની ભક્તિ કરવાનું આવ્યું, માટે હવે ચિંતા છોડી દો. દેવે વાત બનાવી રાખી જ છે, એમ સમજો ॥ ૧ ॥ હે દેવતાઓના પતિ ઈશ્વર ! ભરતનો પ્રભાવ જુવો. રામચંદ્રજી ભરતના સ્વાભાવિક સ્નેહને વશ થઈ ગયા છે. હે દેવતાઓ ! તમારાં મન સ્થિર કરો. હવે કરશે ડર નથી. ભરતને રામના પડછાયારૂપ જ જાણો. (જેમ પડછાયો શરીરને અનુસરીને ક્રિયા કરે છે, તેમ ભરત રામના મતને અનુસરીને જ બોલશે.) ॥૨॥ બૃહસ્પતિની અને દેવતાઓની ઐકમત્યની વાતો સાંભળી, અંતર્યામી પ્રભુ રામચંદ્રજી પણ, પોતાના હૃદયના ગંભીર અભિપ્રાય તેઓના જાણવામાં આવી જવાથી ચંકાયાયા. ભરતજી સઘળા બોળને પોતાના માથાપર આવેલો જાણી. હૃદયમાં અનેક પ્રકારના અનુભાનો કરવા લાગ્યા. ॥ ૩ ॥ વિચાર કરીને તેમણે મનમાં દૃઢ નિશ્ચય કર્યો કે, “ રામચંદ્રજીની આજ્ઞા માનવી એ જ ઠીક છે, કેમ કે, રામચંદ્રજીએ પોતાના પશુને છોડી દધને (પોતાની વાત રાખવાનું છોડી દધને) મારી વાત રાખવાનું સ્વીકાર્યું, એ કાંઈ થોડો સ્નેહ કે થોડી દયા કરી નથી ॥ ૪ ॥

દો૦—કીન્હ અનુગ્રહ અમિત અતિ, સવ વિધિ સીતા નાથ ॥

કરિ પ્રણામ બોલે ભરત, જોરિ જલજ યુગ હાથ ॥ ૨૭૨ ॥

રામચંદ્રજીએ, મારા ઉપર અપરિમિત અને મોટામાં મોટો અનુગ્રહ કર્યો છે, આવો નિશ્ચય કરી, પ્રણામ કરી, હાથ જોડીને ભરતજી બોલ્યા કે, ॥ ૨૭૨ ॥

ચૌ૦—કહવું કહાવું અવ કા સ્વામી । કૃપા અંબુ નિધિ અંતર્યામી ॥

ગુરુ પ્રસન્ન સાહિબ અનુકૂળા । મિટી મલિન મન કલ્પિત શૂળા ॥ ૧ ॥

અપહર ઢરેઉં ન શોષ સમૂલે । રવિહિ ન દોષ દેવ દિશિ બૂલે ॥

મોર અમાગ માતુ કુટિલાઈ । વિધિ ગતિ વિષમ કાલ કઠિનાઈ ॥ ૨ ॥

પાંચ રોપિ સવ મિલ મોહિ ઘાલા । પ્રણતપાલ પન આપન પાલા ॥

યહ નરૂં રીતિ ન રાઝરિ હોઈ । લોકહુ વેદ વિદિત નહિ મોઈ ॥ ૩ ॥

જગ અનમલ મલ એક ગુસાઈ । કહિય હોઈ મલ કામુ મલાઈ ॥

દેવ દેવ તરુ સરિસ સ્વભાઝ । સન્મુલ વિમુલ ન કાહુઈ કાઝ ॥ ૪ ॥

હે કૃપાના સમુદ્રરૂપ અંતર્યામી સ્વામી ! હવે મારા મોઢાડાંથી શા માટે કહેવરાવો છો ? તે તમે જ કહો. મારા ઉપર ગુરૂ પ્રસન્ન છે અને આપ અનુકૂળ છો, તેથી મારી તો મલીન મનની કલ્પનાથી ઉભી થયેલી વિપત્તિઓ ટળી ગઈ છે. ॥૧॥ હું કલ્પિત ડરથી ડરતો હતો, પણ હવે શોક કે શોકનું કારણ કશું રહ્યું નથી. હે દેવ ! જેમ દિશા ભુલી જઈએ, તેમાં સૂર્યનો દોષ નથી હોતો, પણ પોતાનો દોષ હોય છે, તેમ મારા શોકમાં કોઈનો દોષ ન હતો, પણ મારો જ દોષ હતો. મારૂં હુલાંચ, મારી માતાની કુટિલતા, દેવની ગતિ અને કાલની વિષમતા, ॥ ૨ ॥ એ સઘળાંઓએ મળી મારા પંચ પકડીને મને પછાડ્યો હતો, પણ આપે પોતે, ભક્તવત્સલ હોવાથી મને ઉગારી લીધો છે. આ આપની પદ્ધતિ નવી કે છાની નથી પણ લોકમાં અને વેદમાં પ્રખ્યાત જ છે. જગતમાં ભૂંડાનું પણ ભણ કરે, એવા આપ એક જ છો. ॥ ૩ ॥ કહો ભલા, જગતમાં બીજા કોણથી ભલાઈ થાય છે ? આપનો સ્વભાવ કલ્પવૃક્ષના જેવો છે, કે જે સ્વભાવથી, આપ કોઈ પણ શરણાગત થયેલાને કદી પણ વિમુખ (નિરાશ) કરતા નથી. ॥ ૪ ॥

દો૦—જાય નિકટ પરિવાનિ તરુ, છાંહ જ્ઞાન સવ શોષ ॥

માંગત અભિમત પાવ ફલ, રાઝ રંક મલ પોષ ॥ ૨૭૩ ॥

જે કોઈ રાજ, રાંક ભલા કે ભૂંડો પણ પ્રાણી, કલ્પવૃક્ષને ઝાળખીને તેની છાયાની પાસે જાય, તો તેના સઘળા શોકો શાંત થઈ જાય છે અને તે પ્રાણી જે કાંઈ અલીપ્ટ ફળને માગે છે, તે ફળને પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૨૭૩ ॥

ચૌ૦—લલિ સવવિધિ ગુરુ સ્વામિ સનેહ । મિટેઝ ક્ષોભ નહિ મન સંદેહ ॥

અવ કરુણાકર કીજિય સોઈ । જન હિત પ્રમુ ચિત ક્ષોભ ન હોઈ ॥ ૧ ॥

જો સેવક સાહિબહિ સકોચી । નિજ હિત ચહૈ તામુ મતિ પોચી ॥

સેવક હિત સાહિબ સેવકાઈ । કરૈં સકલ મુલ ક્ષોભ વિહાઈ ॥ ૨ ॥

સ્વારથ નાથ ફિરે સવહીકા । કિયે રજાય કોટિ વિધિ નીકા ॥

યહ સ્વારથ પરમારથ સારુ । સકલ સુકૃત ફલ સુગતિ ગૂંગારુ ॥ ૩ ॥

દેવ એક વિનતી સુનિ મોરી । ઉચિત હોય તમ કરવ બહોરી ॥

તિલક સમાજ સાજિ સવ આના । કરિય સફલ પ્રમુ જો મન માના ॥ ૪ ॥

સઘળી રીતે મારા ઉપર ગુરુને તથા આપને સ્નેહ જોઈને મારો શોભ મટી ગયો છે અને મારા મનમાં કરો! સંદેહ રહ્યો નથી. હે કરુણાનિધાન ! હવે બીજી કાંઈ નહીં પણ, તે જ કરો, કે જેથી મારે વાસ્તે આપના ચિત્તમાં શોભ ન થાય. ॥ ૧ ॥ જે સેવક, સ્વામીને સંકેચમાં નાખીને પોતાના હિતની ઇચ્છા કરે, તેની મતિ અધમ જ ગણાય છે. જે સેવક, સર્વ સુખોને તથા લોભને છોડી દીધે, કેવળ સ્વામીની સેવા જ કરે. તો તેમાં સેવકનું કલ્યાણ છે. ॥ ૨ ॥ આપ અહીંથી પાછા અયોધ્યામાં પધારો, એમાં અમારો સર્વનો સ્વાર્થ છે અને અમે આપની આજ્ઞા માનીએ, તેમાં અમારું સર્વનું કલ્યાણ છે, આપની આજ્ઞા માનવી, એ જ સ્વાર્થનો તથા પરમાર્થનો સાર છે, સર્વ પુણ્યોનાં ફળરૂપ છે અને લક્ષિતના શબ્દગારરૂપ છે, ॥ ૩ ॥ પરંતુ હે દેવ ! એક મારી વિનતિ સાંભળો અને પછી જેમ યોગ્ય હોય, તે પ્રમાણે કરો. જો આપના મનમાં આવે, તો મેં આપને વાસ્તે સઘળો રાજ્ય તિલકનો સરંજામ આણ્યો છે, તેને સફલ કરો ॥ ૪ ॥

દો—સાનુજ પડય મોહિં વન, કીજિય સવહિ સનાથ ॥

નતરુ ફેરિયે બંધુ દોડ, નાથ ચઢોં મૈં સાથ ॥ ૨૭૪ ॥

હે નાથ ! મને શત્રુદ્ધ સહિત વનમાં મોકલીને આપ સર્વ અયોધ્યાવાસીઓને સનાથ કરો (અયોધ્યામાં રાજ્ય કરો.) અને એમ નહીં તો લક્ષ્મણને તથા શત્રુદ્ધને અયોધ્યામાં મોકલો અને હું આપની સાથે વનમાં આવું. ॥ ૨૭૪ ॥

ચૌ—નતરુ જાહિં વન તીનઉં ભાઈ । બહુરિય સીય સહિત રઘુરાઈ ॥

જેહિ વિધિ પ્રમુ પ્રસન્ન મન હોઈ । કરુણા સાગર કીજિય સોઈ ॥ ૧ ॥

દેવ દીનહ સવ મોપર મારુ । મોરે નીતિ ન ધર્મ વિચારુ ॥

કહૌં વચન સવ સ્વારથ હેતુ । રહત ન આરતકે ચિત્ત ચેતુ ॥ ૨ ॥

ઉતર દેઈ સુનિ સ્વામિ રજાઈ । સો સેવક લલિ લાજ લજાઈ ॥

અસ મૈં અવગુણ ઉદધિ અગાધુ । સ્વામિ સનેહ સરાહત સાધુ ॥ ૩ ॥

અવ કૃપાલુ મોહિં સોમત ભાવા । સકુચિ સ્વામિ મન જાહિ ન પાવા ॥

પ્રમુ પદ શપથ કહૌં સતિ ખાઝ । જગ મંગલ હિત એક ઉપાઝ ॥ ૪ ॥

અથવા એમ નહીં તો અમે ત્રણે ભાઈઓ, વનમાં જઈએ અને આપ સીતાજી સહિત પાછા અયોધ્યામાં પધારો. હે કરુણાસાગર ! જેમ કરવાથી આપનું મન પ્રસન્ન થાય, તે પ્રમાણે કરો ॥ ૧ ॥ હે સ્વામી ! આપે સઘળો બોલો મારા ઉપર મૂક્યો છે પણ મને નીતિનો કે ધર્મનો વિચાર નથી. હું સ્વાર્થને વાસ્તે, સઘળાં વચનો બોલું છું. આર્ત

માણસના ચિત્તમાં યોગ્યયોગ્યનું જ્ઞાન ન રહે, એ સ્વાભાવિક જ છે. ૥૧૨ ॥ જે સેવક, કોઈ વિષયનો સ્વામીએ આજ્ઞા કરતાં, તેની સામે ઉત્તર દે તે સેવકને જોઈને લાજ પણ લગઈ જાય છે. (એ સેવકને નિર્લાજ જ સમજવો.) હું સ્વામીનાં આજ્ઞાની સામે ઉત્તર દેવા આદિ અવશ્યોના અગાધ સમુદ્રરૂપ છું અને સ્વામી (એવા આપ,) મારા સ્નેહને સાચો કહીને વખાણો છો, એ આશ્ચર્ય છે. ૥ ૩ ॥ હે કૃપાનાથ ! હવે છેવટે મને એ જ મત સારો લાગે છે કે, જેથી આપનું મન કોઈ રીતે સંકોચ ન પામે તેમ કરો. આ વચન હું આપનાં ચરણોના સોગંદ લઈ સત્ય ભાવથી કહું છું કે, આપની ઈચ્છામાં કોઈ પ્રકારનો પ્રતિબંધ ન કરવો, એ એક જ, જગતના કલ્યાણનો ઉપાય છે. ૥ ૪ ॥

દો-મમ્ પ્રસન્ન મન સકુચ તજિ, જો જેહિ આયમ્ દેવ ॥

સો શિર ધરિ ધરિ કરહિ સવ, મિટ.હિ અનટ અવરેવ ॥ ૨૭૫ ॥

હે સ્વામી ! આપ મનમાં પ્રસન્ન થઈ, સંકોચનો ત્યાગ કરીને જેને જેને, જે જે આજ્ઞા કરો, તે તે સર્વ, તે તે આજ્ઞાને માથાપર ધરીને, તે તે પ્રમાણે વર્તે, કે જેથી મુંઝવણ અને ગુંચવણ મટી જાય. ” ૥ ૨૭૫ ॥

ચૌ-મગત વચન શુચિ મુનિ હિય હરષે । સાધુ સગાહિ મુપન સુર વર્ષે ॥

અસમંજસ વશ અવશ નિવાસી । પ્રમુદિત મન તાપસ વનગ્રાસી ॥ ૧ ॥

ચુપરહિંગે રઘુનાથ સકોચી । પ્રમુ ગતિ દેલિ સમા સવ શોચી ॥

જનક દૂત તેહિ અવસર આયે । મુનિ વસિષ્ઠ મુનિ વેગ બુલાયે ॥ ૨ ॥

કરિ પ્રણામ તિન રામ નિહારે । વેપ દેલિ મયે નિપટ દુઝારે ॥

દૂતહિ મુનિવર પૂછી વાતા । કહહુ વિદેહ ભૂપ કુશલાતા ॥ ૩ ॥

મુનિ સકુચાય નાય મહિ માયા । બોલે ચરવર જોરે હાયા ॥

બ્રહ્મવ રાઝર સાદર સાઈ । કુશલ હેતુ સો મયડ મુસાઈ ॥ ૪ ॥

ભરતજીનાં પવિત્ર વચનો સાંભળી, સાધુઓ હૃદયમાં હર્ષ પામીને વખાણવા લાગ્યા, દેવતાઓ, પુંપવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા, અયોધ્યાવાસીઓ મુંઝવણને વશ થયાં, તપસ્વીઓ તથા વનવાસીઓ મનમાં આનંદ પામ્યા, ૥ ૧ ॥ રામચન્દ્રજી મનમાં સંકોચ પામીને ચૂપ રહી ગયા અને રામચન્દ્રજીની સ્થિતિ જોઈને સઘળી સભા વિચારમાં પડી ગઈ. આ અવસરમાં જનક રાજાના દૂતો ત્યાં આવ્યા અને તેઓના આવવાની ખબર થતાં, વસિષ્ઠ મુનિએ, તુરત તેઓને પાસે યોલાવ્યા. ૥ ૨ ॥ એ દૂતોએ પ્રણામ કરીને રામને જોયા. રામનો વેષ જોઈને તેઓ મનમાં બહુ જ દુઃખ પામ્યા. વસિષ્ઠ મુનિએ એ દૂતોને વાત પૂછી કે, “ વિદેહ રાજા (જનક રાજા) કુશલ તો છે ના ? તે કહે: ” ૥ ૩ ॥ દૂતો વસિષ્ઠનું વચન સાંભળી, સંકોચાઈ, પૃથ્વીપર માથા નમાવી, હાથ જોડીને બોલ્યા કે, “ હે સ્વામી મહારાજ ! આપનું પ્રેમપૂર્વક આ જે પૂછ્યું છે, તે જ અમારા સ્વામી જનક રાજાના કુશળનું કારણ છે. અથવા આપ પ્રેમપૂર્વક જનક રાજાનું કુશલ પૂછો છો, પણ જે કુશલના કારણરૂપ છે, તે તો (રામ તો), ગુસાંઈ બનીને બેઠા છે એટલે પછી કુશલ ક્યાંથી જ હોય ? અથવા આપે જે ‘ વિદેહ ’ કહીને પૂછ્યું, તે વિદેહ પણ જ (દેહાભિ-

માનથી રહિતપણું જ) અમારા રાજના કુશલનું કારણ છે. જો જનક રાજ દેહાભિમાની હોત, તો તેમની પશુ દશરથ રાજના જેવી જ કથા થઈ હોત. ॥ ૪ ॥

દો-નાહિત કૌશલનાથકે, સાથ કુશલ ગઈ નાથ ॥

મિથિલા અવધ વિશેષતે, જગ સર્વ ભયડ અનાથ ॥ ૨૭૬ ॥

બીજી રીતે અમારે એમ જ કહેવું જોઈએ કે જનક રાજનું કુશલ દશરથ રાજની સાથે જ ગયું છે. કેમ કે, દશરથ રાજના જવાથી, સઘળું જગત્ અનાથ થયું છે અને તેમાં મિથિલા તથા અયોધ્યા તો વિશેષે કરી અનાથ થયેલ છે. ॥ ૨૭૬ ॥

ચૌ-કૌશલ પતિ ગતિ મુનિ જન કૌરા । મયે સર્વ લોગ શોચ વશ બૌરા ॥

જેહિ દેશા તેહિ સમય વિદેહ । નામ સર્વ અસ લાગુ ન કેહ ॥ ૧ ॥

રાનિ કુચાલિ મુનત મહિપાલહિ । સૂજન કહુ જસ મણિ વિનુ વ્યાલહિ ॥

ભરત રાજ રઘુવર વનવાસુ । મા મિથિલેશહિ હૃદય હરાસુ ॥ ૨ ॥

નૃપ બુજે બુધ સચિવ સમાજૂ । કહહુ વિચારિ ઉચિતકા આજૂ ॥

સમુક્ષિ અવધ અસમંજસ દોઝ । ચલિય કિ રહિય ન કહ કહુ કોઝ ॥ ૩ ॥

નૃપતિ ધીર ધરી હૃદય વિચારી । પઠયે અવધ ચતુર ચર ચારી ॥

બુક્ષિ ભરત સત માઝ કુમાઝ । આયહુ વેગિ ન હોહિ લલાઝ ॥ ૪ ॥

હે મહામુનિ ! દશરથ રાજનો સ્વર્ગવાસ સાંભળીને જનક રાજનાં સર્વે માણસો શોકને વશ અને વ્યાકુલ થઈ ગયાં હતાં. દશરથ રાજની માઠી ખબર સાંભળવામાં આવી, તે સમયે, જેઓએ વિદેહ રાજને જોયા હતા, તેઓમાંના કોઈને પશુ એ રાજનું 'વિદેહ' એ નામ સાંતું જણાયા વગર નહીં રહ્યું હતું. કેમ કે, વિદેહ રાજ (જનક રાજ) ખરેખર વિદેહ જ એટલે દેહના માનથી રહિત જ બની ગયા હતા. ॥ ૧ ॥ કેંકેયીની કુચાલ સાંભળીને, જેમ સર્પને મણિ વિના કશું સૂએ નહીં, તેમ જનક રાજને કશું પશુ સૂઝતું ન હતું. ભરતજીના રાજ્યની અને રામના વનવાસની ખબર સાંભળીને, જનક રાજના હૃદયમાં મોટો ખેદ થયો. ॥ ૨ ॥ જનક રાજએ પંડિતોના તથા મંત્રીઓના સમાજને, 'હવે શું કરવું યોગ્ય છે ? તે વિચારીને કહેા,' એમ પૂછતાં, 'અયોધ્યામાં જવામાં પશુ હરકત છે અને ન જવામાં પશુ હરકત છે,' એમ સમજીને કોઈએ પશુ કશો ઉત્તર આપ્યો નહીં. ॥ ૩ ॥ પછી જનક રાજએ ધીરજ ધરી, મનમાં વિચાર કરીને ચાર ચતુર જાણુસોને અયોધ્યામાં જવાની આજ્ઞા કરી અને કહ્યું કે, 'ભરતનો રામ ઉપર ભાવ છે કે કુભાવ છે ?' એ જાણીને તુરત પાછા આવજો અને આ લેહ કોઈના પશુ જાણવામાં ન આવે એવી સાવચેતી રાખજો. ॥ ૪ ॥

દો-ગયે અવધ ચર ભરત ગતિ, બુક્ષિ દેશિ કરતૂતિ ॥

ચલે ચિત્રકૂટહિ ભરત, ચાર ચલે તિરહૂતિ ॥ ૨૭૭ ॥

એ જાણુસોએ અયોધ્યામાં જઈ, ભરતજીની સ્થિતિની પૂછપાછ કરી અને ભરતજીનાં કાચો પશુ જોયાં. પછી ભરતજી ચિત્રકૂટ તરફ ચાલ્યા અને જાણુસો જનક પુરી તરફ ચાલ્યા. ॥ ૨૭૭ ॥

चौ०—दूतन आय भरतकी करणी । जनक समाज यथामति बरणी ॥
 मुनि गुरु पुरजन सचिव महीपति । भये सब शोच सनेह विकल अति ॥ १ ॥
 धरि धीरज करि भरत बढ़ाई । लिये सुभट साहनी बुलाई ॥
 घर पुर देश राखि रखवारे । हय गय रथ बहु यान सँवारे ॥ २ ॥
 दुघरी साधि चले तत्काल । किय विश्राम न मगु महिपाला ॥
 भोरहि आज नहाय प्रयागा । चले यमुन उतरन सब लागा ॥ ३ ॥
 खबर लेन हम पठये नाथा । तिन्ह कहि अस महि नायउ माथा ॥
 साथ किरात छसातक दीन्हे । मुनिवर तुरत विदा चर कीन्हे ॥ ४ ॥

બસુસોએ આવીને જનક રાજની સભામાં ભરતજીની કરણીનું પોતાની બુદ્ધિ-
 પ્રમાણે વર્ણન કર્યું. એ સાંભળી, ગુરુ, નગરવાસીઓ, મંત્રીઓ તથા રાજ, એ સર્વે શોકથી
 અત્યંત વ્યાકુલ થઈ ગયાં. ॥ ૧ ॥ પછી જનક રાજએ ધીરજ ધરી, સભાની વચમાં
 ભરતજીનાં વખાણ કરી, યોદ્ધાઓવાળી સેના બોલાવી, ઘરમાં પુરમાં અને દેશમાં રક્ષકો
 રાખી, હાથી, ઘોડા તથા રથ આદિ અનેક વાહનો સજ્જ કરી, ॥૨॥ યોગ્ય મુહૂર્ત બોધને
 ત્યાંથી ચિત્રકૂટ તરફ પ્રયાણ કર્યું. માર્ગમાં વિશ્રામ નહીં લેતાં, આજ પ્રભાતમાં પ્રયાગ-
 સ્નાન કરીને ત્યાંથી આવ્યા છે. સઘળો રસાલો યમુનાજીને ઉતરવા લાગ્યો, ॥ ૩ ॥ તે
 સમયે, જનક રાજએ ત્યાંથી અહીંની ખબર લેવાને વાસ્તે અમોને મોકલ્યા છે.” આટલું
 કહીને તે દૂતોએ, પૃથ્વીપર માથાં નમાવતાં વસિષ્ઠ મુનિએ, તુરત છ સાતેક ભોમીઆ
 ભિલેલો સાથે આપીને તે દૂતોને ત્યાંથી વિદાય કર્યા. ॥ ૪ ॥

दो०—मुनत जनक आगमन सब, हर्षेउ अवध समाज ॥

रघुनंदनहिं सकोच बड़, सोच विवस मुरराज ॥ २७८ ॥

જનક રાજનું આવવું સાંભળીને સઘળો અયોધ્યાવાસી સમાજ રાજ થયો^૧. પણ
 રામચન્દ્રજી તો ભરતજીના આવવાથી જેટલા સંકોચાયા હતા, તે કરતાં પણ વધારે
 સંકોચાયા^૨ અને ઇંદ્ર તો શોકને વશ જ થઈ ગયો.^૩ ॥ ૨૭૮ ॥

चौ०—गरइ गलानि कुटिल कैकेयी । काहि कहै केहि दूषण देई ॥

अस मन आनि मुदित नर नारी । भयउ बहोरि रहब दिन चारी ॥ १ ॥

इहि प्रकार गत वासर सोऊ । प्रात अन्हान लगे सब कोऊ ॥

करि मज्जन पूजहिं नर नारी । गणपति गौरि पुरारि तमारी ॥ २ ॥

रमा रमण पद बँदि बहोरी । विनवहिं अंजलि अंचल जोरी ॥

राजा राम जानकी रानी । आनँद अवधि अवध रजधानी ॥ ३ ॥

૧ હવે રામ અવશ્ય પાછા ફરશે, એમ ધારીને. ૨ ભરતને માંડ માંડ સમજાવ્યા છે, પણ હવે
 જનક રાજને શી રીતે સમજાવવા ? એમ ધારીને, ૩ ભરત રામને પાછા ફરવી જશે, એ ચિન્તા
 મઠી ગઈ, પણ હવે જનક રાજ, રામને પાછા ફરવાનું કહેશે તેનું શું કરવું ? એમ ધારીને.

સુવસ વસૈ ફિર સહિત સમાજા । ભરતદિ રામ કરહિં યુવરાજા ॥

इहि मुख सुधा सींच सब काहू । देव देहु जगजीवन लाहू ॥ ४ ॥

કુટિલતા કરનારી કેકેયી, ગ્લાનીને લીધે દુખળી થઈ ગઈ, પણ કેને કહે ? અને કેને દોષ આપે ? હવે એ ચાર દિવસ વધારે રહેવાનું થયે, એમ ધારીને સઘળાં નર નારીઓ રાજ થવા લાગ્યાં. ॥ ૧ ॥ અહીં આ પ્રમાણે તે દિવસ વ્યતીત થયે, પ્રભાત થતાં સર્વે નર, નારીઓ નહાવા લાગ્યાં અને નાહીને ગણપતિ, દેવી, શંકર તથા સૂર્ય, એઓનું પૂજન કરવા લાગ્યાં. ॥૨॥ વિષ્ણુના ચરણોમાં વારંવાર પ્રણામ કરી, પુરુષો હાથ ભેડીને અને સ્ત્રીઓ છેડા પાથરીને વિનવવા લાગ્યાં કે, “હે દેવ ! આનંદના અવધિરૂપ રામ, રાજા થાય, સીતા રાણી થાય, અયોધ્યા રાજધાની થાય, ॥ ૩ ॥ સર્વ સમાજ પાછો સુખથી વસે અને રામ, ભરતને યૌવરાજ્ય આપે, એ સુખરૂપી અમૃતનું અમે સર્વેની ઉપર સન્ન્યન કરો અને એમ કરીને અમેને જગતમાં જીવનનો લાલ આપો. ॥ ૪ ॥

दो०—गुरु समाज भाइन सहित, राम राज पुर होऊ ॥

अछत राम राजा अवध, मरीय मांगु सब कोऊ ॥ २७९ ॥

રામ, અયોધ્યામાં ગુરુ, સમજ અને લાઇઓ, એઓની સલાહથી રાજ્ય કરે અને અમે રામની હયાતીમાં અયોધ્યામાં મરણ પામીએ,” એમ લોક માગવા લાગ્યા. ॥૨૭૯॥

चौ०—मुनि सनेहमय पुरजन बानी । निंदहि योग विरति मुनि ज्ञानी ॥

इहि विधि नित्य कर्मकरि पुरजन । रामहिं करहिं प्रणाम मुदित मन ॥ १ ॥

ऊंच नीच मध्यम नर नारी । लहहिं दरश निज निज अनुहारी ॥

सावधान सबही सन्मानहिं । सकल सराह कृपानिधानहिं ॥ २ ॥

लरकाई ते रघुवर बानी । पालत प्रीति रीति पहिबानी ॥

शील संकोच सिंधु रघुगऊ । सुमुख सुलोचन सरल स्वभाऊ ॥ ३ ॥

कहत राम गुण गण अनुरागे । सब निज भाग सराहन लागे ॥

हम सब पुण्यपुंज जग धोरे । जिनहिं राम जानत कर मोरे ॥ ४ ॥

અયોધ્યાવાસીઓની ભક્તિમય વાણી સાંભળીને મુનિઓ તથા જ્ઞાનીઓ, પોતાના ભક્તિરહિત યોગની અને જ્ઞાનની નિન્દા કરવા લાગ્યા. અયોધ્યાવાસીઓ, એ પ્રમાણે નિત્ય કર્મ કરી, આનંદયુક્ત મનથી રામને પ્રણામ કરતાં હતાં. ॥ ૧ ॥ ઉંચ, મધ્યમ અને નીચ, એ સઘળાં નર નારીઓ પોતપોતાને યોગ્ય દર્શનનો લાભ લેતાં હતાં. રામ-ચંદ્રજી, સાવધાન રહીને સર્વે લોકોનું સન્માન કરતા હતા અને સર્વે લોકો, કૃપાના નિધાનરૂપ રામચંદ્રજીની પ્રશંસા કરતાં હતાં. ॥ ૨ ॥ રીતિ જોળખીને સર્વની પ્રીતિનું પાલન કરવું, એવી રામચંદ્રજીને બાલ્યાવસ્થાથી જ ટેવ હતી, શીલના તથા સંકોચના સમુદ્રરૂપ અને સરલ સ્વભાવવાળા રામચંદ્રજી, સર્વને અનુકૂલ રહેતા હતા અને સર્વની ઉપર કૃપા દ્રષ્ટિ રાખતા હતા. ॥ ૩ ॥ લોકો પ્રેમથી રામના ગુણોને ગાતા હતા. સર્વે પોતપોતાનાં ભાગ્યોની પ્રશંસા કરવા લાગ્યાં કે, “જગતમાં આપણ સર્વ અયોધ્યાવાસીઓનાં પુરુષોના અમૂલ્ય યોગ ગણાય ? કે જેઓને રામચંદ્રજી પોતાનાં કરી માને છે.” ॥ ૪ ॥

દો०-પ્રેમ મગન તેહિ સમય સઘ, મુનિ આવન મિથિલેશ ॥

સહિત સભા સમ્પ્રમ ઉઠે, રવિકુલ કમલ દિનેશ ॥ ૨૮૦ ॥

આ સમયમાં જનક રાજાનું આવતું સાંભળીને સર્વે માણસો પ્રેમ મગ્ન થઈ ગયાં. સૂર્યવંશરૂપી કમળને પ્રકુલિત કરવામાં સૂર્યરૂપ રામચંદ્રજી, જનક રાજાનું આવતું સાંભળીને સંશયપૂર્વક સર્વ સભાસહિત ઉભા થયા. ॥ ૨૮૦ ॥

ચૌ०-આગે ગમન કીન્હ રઘુનાથા । માફ સચિવ ગુરુ પુરજન સાયા ॥

ગિરિબર દીલ જનક તૃપ જવહીં । કરિ પ્રણામ ત્યાગા રથ તવહીં ॥ ૧ ॥

રામ દરશ લાલસા ઉછાહુ । પથ શ્રમ લેશ કેશ ના કાહુ ॥

મન તહૈં જહૈં રઘુવર વૈદેહી । વિનુ મન તન દુલ્હ મુલ મુષિ કેહી ॥૨॥

આવત જનક ચલે રૂહિ ભાંતી । સહિત સમાજ પ્રેમ મતિ પાતી ॥

આયે નિકટ દેશિ અનુરાગે । સાદર મિલન પરસ્પર લાગે ॥ ૩ ॥

લગે જનક મુનિ ગણ પગ વંદન । ઋષિન પ્રણામ કીન્હ રઘુનંદન ॥

માફન સહિત રામ મિલિ રાજહિ । ચલે લિવાય સમેત સમાજહિ ॥ ૪ ॥

ભાઈઓ, મંત્રીઓ શુરુ તથા અયોધ્યાવાસીઓ, એઓને સાથે લઈને રામચંદ્રજી જનક રાજાને લેવાને આગળ ચાલ્યા. જનક રાજાએ, જ્યારે ચિત્રકુટને દીકો, ત્યારે તેને પ્રણામ કરી, રથમાંથી ઉતરી પડીને પાળા ચાલ્યા ॥ ૧ ॥ સર્વના મનમાં રામચંદ્રજીનાં દર્શનની લાલસા હતી. અને તેને લીધે ઉત્સાહ હતો, તેથી કોઈને જરાપણ માર્ગનો શ્રમ કે કલેશ પ્રાપ્ત થયો ન હતો. જ્યાં રામચંદ્રજી અને સીતા હતાં, ત્યાં જ સર્વનું મન હતું મન અન્ય સ્થલમાં હોય, ત્યાંસુધી શરીરનાં સુખ દુઃખોનું કોને ભાન રહે ? ॥ ૨ ॥ જેની યુદ્ધિ પ્રેમમાં મગ્ન થઈ હતી એવા જનક રાજા, એ રીતે સર્વ સમાજ સહિત આવતા હતા. એમને પાસે આવેલા બેઠ, સર્વે માણસો પ્રેમ સહિત અને આદર સહિત પરસ્પરને મળવા લાગ્યા. ॥ ૩ ॥ જનક રાજા, વસિષ્ઠ આદિ મુનિઓના ચરણોમાં પ્રણામ કરવા લાગ્યા અને રામ જનક રાજાની સાથે આવેલા શતાનંદ આદિ મુનિઓને પ્રણામ કરવા લાગ્યા. ભાઈઓ સહિત રામ, જનક રાજાને મળી, તેમના સર્વ સમાજ સહિત તેમને લઈ ચાલ્યા. ॥ ૪ ॥

દો०-આશ્રમ સાગર જ્ઞાંત રસ, પૂરણ પાવન પાથ ॥

સૈન મનહુ કરુણા સરિત, લિયે જાત રઘુનાથ ॥ ૨૮૧ ॥

રામચંદ્રજી બંધે શાંતરસરૂપી પવિત્ર જળથી ભરપૂર, પોતાના આશ્રમરૂપી સમુદ્રમાં જનક રાજાની સેનારૂપી કરુણારસમય^૧ નદીને લઈ જતા હોય એવા દેખાવા લાગ્યા. ॥ ૨૮૧ ॥

ચૌ०-વોરતિ જ્ઞાન વિરાગ કરારે । વચન સશોક મિલત નદ નારે ॥

સોચ હસાંસ સમીર તરંગા । ધીરજ તટ તલ્હર કર મંગા ॥ ૧ ॥

૧. સઘળી સેના અત્યંત શોકમગ્ન હતી, તેથી તેને કરુણા રસરૂપી જળવાળી નદીનું રૂપક આપ્યું છે.

વિષમ વિષાદ તુરાવતિ ધારા । મય અમ મૈવરાવર્ત અપારા ॥

કેવદ બુધ વિદ્યા વદિ નાવા । શકહિ ન સ્વેહિ એક નહિ આવા ॥ ૨ ॥

વનચર કોલ કિરાત વિચારે । થકે વિલોકિ પથિક હિય હારે ॥

આશ્રમ હદધિ મિલી જબ જાઈ । મનહુ ઉઠેહુ અંબુધિ અંકુલાર્ધ ॥ ૩ ॥

શોક વિકલ દોહ રાજ સમાજા । રહા ન જ્ઞાન ન ધીરજ હાજા ॥

રૂપ રૂપ ગુણ શીલ સરાઈ । શોચઈ શોક સિંધુ અવગાઈ ॥ ૪ ॥

એ કરુણા રસમય નદી, મુનિઓનાં જ્ઞાન તથા વૈરાગ્યરૂપી કિનારાઓને તોડતી જતી હતી^૧ અયોધ્યાવાસીઓનાં શોક સહિત વચનોરૂપી બીજી નદી તથા નાળાંઓ મળવાથી વૃદ્ધિ પામતી જતી હતી, ॥૧॥ શોકરૂપી પવનથી ઉઠતા નિઃશ્વાસોરૂપી તરંગો વાળી હતી, ધીરજરૂપી કીનારાપરનાં ઉત્તમ વૃક્ષોને ઉખેડી નાખતી હતી, વિષમ ખેદ-રૂપી ઉતાવળી ધારવાળી હતી અને ભય^૨ તથા સંભ્રમરૂપી^૩ અપાર ચકરીઓવાળી હતી. વસિષ્ઠ આદિ વિદ્વાન લોકોરૂપી ખલાસીઓ બ્રહ્મવિદ્યારૂપી પોતાનાં મોટાં વહાણને તેમાં ખેડવા ધારતા હતા, પણ તે નદી બહુ એસવાળી હોવાથી, એકે યુક્તિ હાથ નહીં લાગવાને લીધે ખેડી શકતા ન હતા.^૪ ॥ ૨ ॥ જંગલમાં ફરનારા કોળી તથા ભિલ વગેરે ગરીબ પ્રવાસીઓ, એ નદીને ઉતરી જવા ઇચ્છતા હતા, પણ એધને થાકી જતા હતા તથા હિન્મત હારી જતા હતા.^૫ એ નદી જ્યારે આશ્રમરૂપી સમુદ્રમાં જઈને મળી ત્યારે તે સમુદ્ર બાજુે વ્યાકુલ થઈને ઉઠી નીકળ્યો હોય એવો કેળાવા લાગ્યો. (શાંત રસવાળા આશ્રમમાં કરુણારસવાળી સેના આવવાથી ગભરાટ મચી રહ્યો.) ॥ ૩ ॥ બન્ને રાજ-સમાજ ચોકથી વ્યાકુલ થઈ ગયા. કોઈને પણ જ્ઞાન, ધીરજ કે લાજ રહ્યાં નહીં. સર્વે માણસો, દશરથ રાજાનાં રૂપ, શુભો અને સ્વભાવ, એઓનાં વખાણ કરી, શોકરૂપી સમુદ્રમાં ડૂબી જઈ, વિલાપ કરવા લાગ્યાં. ॥ ૪ ॥

છં૦-અવગાહિ શોક સમુદ્ર શોચઈ નારિ નર વ્યાકુલ મહા ॥

દે દોષ સકલ સરોષ બોલઈ વામ વિધિ કીન્હો કહા ॥

મુર સિદ્ધ તાપસ યોગિ જન મુનિ દશા દેસિ વિદેહકી ॥

તુલસી ન સમરય કોહ જો તરિ સકૈ સરિત સનેહકી ॥ ૧૨ ॥

શોકરૂપી મહા સમુદ્રમાં ડૂબી જઈ, નર નારીઓ વિલાપ કરવા લાગ્યાં અને કોષ-થી વિષાતાને દોષ દઈ, બોલવા લાગ્યાં કે, ‘આ તે દુષ્ટ વિધાતાએ શું કર્યું?’ કેવલાઓ, સિદ્ધ લોકો, તપસ્વીઓ અને યોગી લોકો, એઓમાંના પણ કોઈ, જનક રાજાની શોક ભરેલી દશાને એધને, સનેહરૂપી નદીને તરી શકે, એવો રહ્યો નહીં. ॥ ૧૨ ॥

૧ સેનાના શોકને એધને, મુનિઓનાં જ્ઞાન, વૈરાગ્ય પણ નષ્ટ થઈ જતાં હતાં. ૨ ‘હવે કાણુ બાજુે વિષાતા શું કરશે?’ એવા પ્રકારનો ભય. ૩ ‘રામચંદ્રજી પાછા ફરશે કે નહીં ફરે?’ એવા પ્રકારનો સંભ્રમ. ૪ વસિષ્ઠ આદિ જ્ઞાનીઓ બ્રહ્મવિદ્યાના ઉપદેશથી સર્વને શાંત કરવા ધારતા હતા, પણ તે વખતે કશો ઉપદેશ લાગુ પડે એવું તેઓને જણાતું ન હતું. ૫ સેનાને શોકાચરત એધને, શોકાંત થઈ ગયેલા ભિલ વગેરે લોકો, શોકને છોડી કેવા ઇચ્છતા હતા, પણ કેમે કરી શોક નહીં મટતાં, થાકીને હિન્મત હારી જતા હતા. તેઓની ધીરજ પણ નહીં રહેતી હતી.

સો૦—કિયે અમિત ઉપદેશ, જહં તહં લોગન મુનિ વરન ॥

ધીરજ ધરિય નરેશ, કહેડ વશિષ્ઠ વિદેહ સન ॥ ૧૨ ॥

મુનિવરેએ તે સ્થલમાં, લોકોને શાંત કરવાને સાડ, અમિત ઉપદેશો દીધા. વસિષ્ઠ મુનિએ જનક રાજને કહ્યું કે, 'હે રાજા ! ધીરજ ધરે.' ॥ ૧૨ ॥

ચૌ૦—જામુ જ્ઞાન રાવિ ભવનિશિ નાશા । વચન કિરણ મુનિ કમલ વિકાશા ॥

તેહિ કિ મોહ મહિમા નિયરાર્હ । યહ સિય રામ સનેહ બહાર્હ ॥ ૧ ॥

વિષયી સાધક સિદ્ધ સયાને । ત્રિવિધ જીવ જગ વેદ બલાને ॥

રામ સનેહ સરસ મન જામુ । સાધુ સભા બહુ આદર તામુ ॥ ૨ ॥

સોહ ન રામ પ્રેમ વિનુ જ્ઞાનુ । કર્ણધાર વિનુ જિમિ જલ યાનુ ॥

મુનિ બહુ વિધિ વિદેહ સમજાયે । રામ ઘાટ સબ લોગ નહાયે ॥ ૩ ॥

સકલ શોક સંકુલ નર નારી । સો વાસર બીતેડ વિનુ વારી ॥

પશુ સ્વગ મૃગન્દ ન કીન્દ અહારા । પ્રિય પરિજનકર કવન વિચારા ॥ ૪ ॥

જનક રાજ કે જેની સંસારરૂપી રાત્રિનો પ્રહાવિઘાટૂપી સૂર્યથી નાશ થઈ ગયો હતો અને જેનાં વચનરૂપી સૂર્યનાં કિરણોએ શુકદેવજી આદિ મુનિઓરૂપી કમળોને મોહરૂપી રાત્રિનો નાશ કરીને ખીલાવ્યાં હતાં, તે રાજાની પાસે મોહનો મહિમા પહોંચી પશુ શકે કે ? આમ છતાં પશુ, તે રાજા શોકથી વ્યાકુલ થઈ ગયા, એ કેવળ સીતા, રામ અને ઉપરના સ્નેહનો પ્રભાવ છે. ॥ ૧ ॥ જગતમાં વિષયી, મુમુક્ષુ અને મુક્ત, એમ ત્રણ પ્રકારના જીવો વેદે કહેલા છે, પશુ એઓમાં જેને મનમાં રામ ઉપર સ્નેહ હોય, તેને સાધુઓની સભા મોટો આદર આપે છે. ॥ ૨ ॥ જેમ ખલાસી વિના વહાણ શોભે નહીં, તેમ રામ ઉપર પ્રેમ વિના જ્ઞાન પશુ શોભે નહીં. વસિષ્ઠે જનક રાજને ઘણા ઘણા પ્રકારેથી સમજાવ્યા. સર્વે લોકોએ રામઘાટ ઉપર સ્નાન કર્યું. ॥ ૩ ॥ સર્વે નર નારીઓ શોકથી વ્યાકુલ થઈને રહ્યાં હતાં, તેથી તેઓને એ દિવસ જલ વિના વ્યતીત થયો. એ દિવસે કોઈ પશુ, પક્ષી તથા મૃગ એઓએ પશુ આહાર કર્યો નહીં, ત્યારે પ્યારવાળા પરિજનોને તો વિચાર જ શો કરવો હોય ? ॥ ૪ ॥

દો૦—દોડ સમાજ નિમિ રાજ રધુ, રાજ નહાને પ્રાત ॥

બૈટે સબ વિટપ તર, મન મલીન કુશ ગાત ॥ ૨૮૨ ॥

નિમિ રાજ અને રધુ રાજ, એ બન્નેના સમાજે પ્રભાતમાં નાદા અને પછી શોકગ્રસ્ત અંતઃકરણોથી તથા દુર્બલ ગાત્રોથી સર્વે વડનાં ઝાડ નીચે બેઠા. ॥ ૨૮૨ ॥

ચૌ૦—જે મહિમુર દશરથ પુર વાસી । જે મિથિલાપતિ નગર નિવાસી ॥

હંસ વંશ ગુરુ જનક પુરોધા । જિન્દ જગમગ પરમારથ જોધા ॥ ૧ ॥

લગે કહન ઉપદેશ અનેકા । સહિત ધર્મ નય વિરતિ વિવેકા ॥

કૌશિક કહિ કહિ કથા પુરાની । સમજાર્હ સબ સભા સુવાની ॥ ૨ ॥

તથ રઘુનાથ કૌશિકહિ કહેઝ । નાથ કાલ વિન જલ સવ રહેઝ ॥
 મુનિ કહૈં ઉચિત કહત રઘુરાઈ । ગયઝ વીતિ દિન પહર અઢારૈ ॥ ૩ ॥
 અવિ રુલ લલિત કહ તિરહુતિ રાજૂ । યહૌં ઉચિત નહિં અશન અનાજૂ ॥
 કહા મૂપ મલ સવહિ મુહાને । પાય રજાયમુ ચલે નહાને ॥ ૪ ॥

અયોધ્યાવાસી બ્રાહ્મણો, મિથિલાવાસી બ્રાહ્મણો, સૂર્યવંશના પુરોહિત વસિષ્ઠ મુનિ અને જનક રાજાના પુરોહિત શતાનંદ મુનિ કે જેઓએ જંગલમાં પરમાર્થનો માર્ગ શોધ્યો હતો, ॥૧॥ તેઓએ લોકોને ધર્મ, નીતિ, વિનય અને વિવેક સહિત અનેક ઉપદેશો કર્યા. વિશ્વામિત્ર મુનિએ, મધુર વાણીથી પ્રાચીન ઇતિહાસો કહીને સઘળી સભાને સમભવી. ॥ ૨ ॥ રામચન્દ્રજીએ, વિશ્વામિત્રને કહ્યું કે, “હે નાથ ! ગઈ કાલે સર્વે માણસો, પાણી વગર રહ્યાં છે.” વિશ્વામિત્ર બોલ્યા કે, “રામચન્દ્રજી ઠીક કહે છે. આજ સર્વે લોકોએ કંઈ પણ આહાર કરવો બંધીએ. આજ અઢી પોહોર દિવસ વ્યતીત થઈ ગયો છે.” ॥૩॥ વિશ્વામિત્રની મરજી બોધ, જનક રાજા બોલ્યા કે, “અહીં અમ્મનું લોજન કરતું ઉચિત નથી,” જનક રાજાનું બોલતું સર્વને સાંઝે લાગ્યું. સર્વે માણસો, રજા લઈને નહાવા લાગ્યાં. ॥૪॥

દો-તેહિ અવસર ફલ ફૂલ દલ, મૂલ અનેક પ્રકાર ॥

લે આયે વનચર વિપુલ, મરિ મરિ કૌંવરિ માર ॥ ૨૮૩ ॥

આ અવસરમાં ભિલ્લ વગેરે વનચર લોકો, કાવડોમાં અનેક પ્રકારનાં ફળો, પુષ્પો, તથા મૂળો, એઓના મોટા મોટા ટોપલાઓ ભરી ભરીને ત્યાં લઈ આવ્યા. ॥ ૨૮૩ ॥

ચૌ-કામદમે ગિરિ રામ પ્રસાદા । અવલોકત અપિ હરત વિષાદા ॥

સર સરિતા વન મૂમિ વિમાગા । જનુ ઉમગત આનંદ અનુરાગા ॥ ૧ ॥

વેલિ વિટપ સવ સફલ સફૂલા । ચોલત રવગ મૃગ અતિ અનુકૂલા ॥

તેહિ અવસર વન અધિક ઉછાહ । ત્રિવિધ સમીર મુલદ સવ કાહ ॥ ૨ ॥

જાડ ન વરણિ મનોહરતાઈ । જનુ મહિ કરત જનક પહુનાઈ ॥

તથ સવ લોગ નહાય નહારૈ । રામ જનક મુનિ આયમુ પારૈ ॥ ૩ ॥

દેલિ દેલિ તરુવર અનુરાગે । જહૈં તહૈં પુર જન ઉતરન લાગે ॥

દલ ફલ ફૂલ કન્દ વિધિ નાના । પાવન સુંદર મુદ્રા સમાના ॥ ૪ ॥

રામની કૃપાથી સઘળો ચિત્રકૂટ સઘળું પૂરું પાડે એવો થયો હતો, એટલું જ નહીં, પરન્તુ એતાં પણ સઘળા ખેટને હરી લે એવો સુંદર ભની રહ્યો હતો. તળાવો, નદીઓ અને વનભૂમિઓના વિભાગો, બધે ચોમેર પ્રેમ જ ઉભંગતો હોય એવા દેખાતા હતા. ॥ ૧ ॥ સર્વે લોકો તથા વૃક્ષો, પુષ્પોથી તથા ફળોથી ઝૂકી રહ્યાં હતાં. પક્ષીઓ તથા મૃગો, અત્યંત અનુકૂલ શરૂદો કરતાં હતાં. આ અવસરમાં વનમાં અધિક આનંદ વ્યાપી રહ્યો હતો. શીતલ મેદ તથા સુગંધી પવન, સર્વને સુખ આપતો હતો. ॥ ૨ ॥ મનોહરતા વર્ણવી બધી એવી ન હતી. પૃથ્વી બધે જનક રાજાને મેહેમાની દેવી હોય એમ જણાતું હતું. સર્વે માણસો નાહી નાહી, રામની, જનક રાજાની તથા વસિષ્ઠ મુનિની

આજ્ઞાથી ॥ ૩ ॥ સારાં સારાં વૃક્ષોને બેઠને, તેઓની નીચે પ્રેમથી તે તે સ્થલોમાં ઉતારા કરવા લાગ્યાં. પવિત્ર, સુંદર અને અમૃતસમાન અનેક પ્રકારનાં પાંદડાંઓ, ફળો, ફૂલો તથા કંદ., ॥ ૪ ॥

દો-સાદર સબ કહૈં રામ ગુરુ, પઠયે મરિ મરિ માર ॥

પૂજિ પિતર સુર અતિથિ ગુરુ, લગે કરન ફલહાર ॥ ૨૮૪ ॥

એઓના ભારાઓ ભરાવી ભરાવીને, રામચન્દ્રજીએ તથા વસિષ્ઠ મુનિએ, સર્વના ઉતારાઓમાં યોગદયા. સર્વ લોકોએ, પિતૃઓની, દેવતાઓની, અતિથીઓની તથા ગુરુઓની પૂજા કરીને, તે કંદ મૂળ તથા ફળ વગેરેના આહાર કર્યાં. ॥ ૨૮૪ ॥

ચૌ-હ્રિ વિધિ બીતે વાસર ચારી । રામ નિરખિ નર નારિ મુસારી ॥

દુહૈં સમાજ અસ કચિ મનમાંહીં । બિનુ સિય રામ ફિરબ મલ નાહીં ॥ ૧ ॥

સીતા રામ સંગ વનવાસુ । કોટિ અમરપુર સરિસ મુપાસુ ॥

પરિહરિ લપળ રામ વૈદેહી । જૈહિ ઘર ભાવ વામ વિધિ તેહી ॥ ૨ ॥

દાહિન દેવ હોહ જબ સબહી । રામ સમીપ વસિય વન તવહી ॥

મંદાકિનિ મજ્જન તિહૈં કાલા । રામદરશ મુદ મંગલ માલા ॥ ૩ ॥

અટન રામ ગિરિ વન તાપસ થલ । અશન અમિય સમ કંદ ફૂલ ફલ ॥

મુલ સમેત સંવત દુહૈં સાતા । પલસમ હોહિં ન જાનિય જાતા ॥ ૪ ॥

આ પ્રમાણે ચાર દિવસ વ્યતીત થયા. નર નારીઓ રામનાં દર્શન કરી કરીને આનંદ પામવા લાગ્યાં. બન્ને સમાજોના મનમાં એવી રુચિ વર્તી રહી કે, સીતાજી અને રામચન્દ્રજી વિના અહીંથી પાછું ફરવું સાડું નથી. ॥ ૧ ॥ એઓની સાથે વનમાં રહેવું પડે તોપણ તે આપણને કશોક સ્વર્ગ પુરોનાં જેવું સુખદાયી થાય. લક્ષ્મણજી, રામચન્દ્રજી અને સીતાજી, એઓને વનમાં છોડીને, જેઓને, ઘેર જવાનો લાવ થાય તેઓને, વિધાતા પ્રતિકુલ જ છે, એમ સમજવું. ॥ ૨ ॥ રામ વનમાં વસે, તો આપણે પણ રામની પાસે વનમાં જ રહીએ, ત્યારે જ આપણને સર્વને વિધાતા અનુકુલ થયેલો ગણાય. મંદાકિનીમાં ત્રણ વખત સ્નાન કરીશું, આનંદ મંગલોના સમૂહના સમૂહરૂપ રામના નિત્ય દર્શન કરીશું, ॥ ૩ ॥ રામના પર્વતના વનોમાં તથા તપસ્વીઓના આશ્રમોમાં વિચરશું અને અમૃત જેવાં કંદ, મૂળ તથા ફલ, એઓનો આહાર કરીશું. આવી રીતે આનંદ કરતાં, ચૌદ વર્ષ પલની પેઠે વ્યતીત થઈ જશે, તે બાણવામાં પણ નહીં આવે. ” ॥ ૪ ॥

દો-હ્રિ મુલ યોગ ન લોગ સબ, કહૈં કહૈં અસ ભાગ ॥

સહજ સ્વભાવ સમાજ દુહુ, રામ ચરણ અનુરાગ ॥ ૨૮૫ ॥

કેટલાંએક માણસો કહેવા લાગ્યાં કે, “ આપણે સર્વ આ સુખને લાયક જ નથી. આપણાં એવાં ભાગ્ય કયાં છે ? કે, આપણને એવું સુખ મળે. ” આ રીતે બન્ને સમાજનાં સદ્ગનાં માણસો, સહજ સ્વાભાવથી રામનાં ચરણોમાં પ્રેમને લીધે ॥ ૨૮૫ ॥

ચૌ૦—હિ વિધિ સકલ મનોરથ કરહીં । બચન સપ્રેમ સુનત મન હરહીં ॥
 સીય માતુ તેહિ સમય પઠાઈ । દાસી દીઁઝ સુઝવસર આઈ ॥ ૧ ॥
 સાવકાશ સુનિ સબ સિય સાસુ । આઈં જનક રાજ રનિવાસુ ॥
 કૌશલ્યા સાદર સન્માની । આસન દીન્હ સમય સમ આની ॥ ૨ ॥
 શીલ સનેહ સરસ દુહું ઓરા । દ્રવહીં દેલિ સુનિ કુલિશ કઠોરા ॥
 પુલક શિથિલ તનુ વારિ વિલોચના મહિ નસ લિલન લગીં સબ સોચન ॥ ૩ ॥
 સબ સિય રામ પ્રેમકી મૂરતિ । જનુ કરુણા વહુ વેષ વિસૂરતિ ॥
 સીય માતુ કહ વિધિ બુધિ બાંકી । જેહિ પય ફેનુ ફોરિ પવિ ટાંકી ॥ ૪ ॥

મનોરથ કરતાં હતાં અને પરસ્પરનાં પ્રેમ ભરેલાં વચનો સાંભળીને પરસ્પરનાં અંતઃકરણોનું આકર્ષણ થતું હતું. આ સમયમાં સીતાજીનાં માતાજી, સુનયનાએ મોકલેલી એક દાસી, કૌશલ્યાદિક રામની માતાઓને સાવકાશ બેઠેલી બેઠેને, પાછી સુનયનાની પાસે આવી. ॥ ૧ ॥ એ દાસીના કહેવાથી, સીતાજીની સઘળી સાસુઓને સાવકાશ બેઠેલી સાંભળીને જનક રાજનો સઘળો રાણીવાસ કૌસલ્યાની પાસે આવ્યો. કૌશલ્યાએ સર્વને આદર સહિત સન્માન આપ્યું અને સમયાનુસાર આસનો મંગાવી આપ્યાં. ॥૨॥ બન્ને તરફનો પરસ્પરની ઉપર સ્વાભાવિક સ્નેહ એવો તો વર્તી રહ્યો કે, જેનું વર્ણન સાંભળીને કઠોર વજ્ર પાંચ પીગળી બન્ય. શરીરોમાં રોમાંચિત થઈ જવાથી શિથિલ થયેલી બન્ને પક્ષની સર્વે સ્ત્રીઓના, નેત્રોમાંથી આંસુઓ ઝરવા લાગ્યાં. નખોથી ધરતીને ખોતડવા લાગી તથા શોક કરવા લાગી ॥ ૩ ॥ અને તેથી બંને સીતા, રામ ઉપરના પ્રેમની જ મૂર્તિઓ હોય તથા કરુણા જ અનેક રૂપો ધરીને ચિન્તા કરવા લાગી હોય, એવી દેખાવા લાગી. સીતાજીનાં માતાજી બોલ્યાં કે, “વિદ્વાતાની બુદ્ધિને વાંકી જ કહેવી બેઠીએ કે જેણે દૂધનાં શીશુને વજ્રનો ધાવ મારીને ફેડ્યાં છે.” અથવા હીરાની મજબૂતીને ફેડવા દૂધનાં શીશુને લાગ લગાવ્યો છે.” ॥ ૪ ॥

દો૦—સુનિય સુધા દેલિય ગરલ, સબ કરતૂતિ કરાલ ॥

જહૈં તહૈં કાક ઉલૂક વક, માનસ મુકૂત મરાલ ॥ ૨૮૬ ॥

વિદ્વાતાનાં સર્વ કામો ખરાબ છે. બુવો કે અમૃત ક્ષત સાંભળવામાં જ આવે છે અને જેર નજરે જોવામાં આવે છે.^૪ કાગડાઓ, ધૂવડો તથા બગલાઓ, જ્યાં ત્યાં પેદા થાય છે અને હંડો તો ક્ષત માનસ સરોવરમાં જ પેદા થાય છે.^૫ ॥ ૨૮૬ ॥

ચૌ૦—સુનિ સશોચ કહ દેવિ સુમિત્રા । વિધિ ગતિ અતિ વિપરીત વિચિત્રા ॥

જો સુજિ પાલેં હૈરેં વહોરી । બાલ કેલિ સમ વિધિ ગતિ મોરી ॥ ૧ ॥

૧ જે શુદ્ધ એકાદશીને દિવસે. ૨ દૂધનાં શીશુ જેવા મુકામળ દશરથ રાજાના પ્રાણોને મોટા આપકાલદષ્ટી વજ્રનો ધાવ મારીને ફેડ્યા છે. ૩ હલ્કથી પ્રાપ્ત થયેલી રામનાં રાજ્યની મજબૂતીને ફેડવા અજાણનાં વચનનો લાગ લગાવ્યો છે. ૪ રાજ્ય સાંભળવામાં જ આવ્યું પછી વન તો નજરે જોવામાં આવ્યું. ૫ નીચ માણસો ધણાં થાય છે અને સારાં માણસો ક્વચિત જ જોવામાં આવે છે.

કૌશલ્યા કહ દોષ ન કાહુ । કર્મ વિવસ દુઃખ મુઃખ સતિ કાહુ ॥
કઠિન કર્મ ગતિ જાન વિધાતા । સો શુભ અશુભ કર્મ ફલ જ્ઞાતા ॥ ૨ ॥
ઈશ રજાય શીશ સબ હીકે । ઉત્પતિ થિતિ લય વિષદુ અમીકે ॥
દેવિ મોહ વશ શોચિય વાદી । વિધિ પ્રપંચ અસ અચલ અનાદી ॥ ૩ ॥
ભૂપતિ જિયવ મરણ ડર આની । શોચિય સચિ લચિ નિજ હિત દ્વાની ॥
સીય માતુ કહ સત્ય સુવાની । મુકુતી અવધિ અવધ પતિ રાની ॥ ૪ ॥

એ વચનો સાંભળી, સુમિત્રા બોલ્યાં કે, “ખરું કહો છો. વિધાતાની ગતિ અત્યંત વિપરીત અને વિચિત્ર છે. જીવે કે, વિધાતા જગતને સજીવે તથા પાણીને પાછી પોતે જ નષ્ટ કરી નાંખે છે. માટે વિધાતાની ગતિ બાલકની રમત જેવી વિચાર વગરની જ જણાય છે.” ॥૧॥ કૌશલ્યા બોલ્યાં કે, “કેઈને દોષ દેવા જેવું નથી. સુખ, દુઃખ, લાભ તથા હાનિ, પોતાનાં કર્મ પ્રમાણે જ થાય છે. કર્મોની ગહન ગતિને વિધાતા જાણે છે અને તેથી તે કર્મ પ્રમાણે જ શુભ, અશુભ ફળ આપે છે. ઈશ્વરની આજ્ઞા, સર્વને માથે છે. બ્રહ્મા ઉત્પત્તિ કરે છે, વિષ્ણુ પાલન કરે છે, રુદ્ર સંહાર કરે છે, ઝેર પ્રાણ લઈ લે છે અને અમૃત જીવન આપે છે, ॥ ૨ ॥ પણ એ સર્વને માથે ઈશ્વરની આજ્ઞા છે. (એ ઈશ્વરની આજ્ઞા હોય, તો જ તેઓ, પોતપોતાનાં કામો કરી શકે છે.) હે મહારાણી ! આપણે મોહને વશ થઈને વૃથા જ શોક કરીએ છીએ. કેમ કે વિધાતાના આ પ્રપંચમાં અનાદિ કાલથી એમ જ ખનતું આવે છે. ॥ ૩ ॥ રાજાએ (દશરથ રાજાએ) તો જીવી પણ જાણ્યું છે અને મરી પણ જાણ્યું છે. હે સખી ! આપણે જે શોક કરીએ છીએ, તે કેવળ આપણુ હિતની હાનિ જોવામાં આવવાથી જ કરીએ છીએ.” સુનથના બોલ્યાં કે, “તમારી આ શાંત વાણી સત્ય છે. તમે અયોધ્યા પતિની રાણી છો અને સર્વ પુણ્યાત્માઓમાં શ્રેષ્ઠ છો, તેથી આવું બોલો, એ તમને ઘટે છે.” ॥ ૪ ॥

દો—લષણ રામ સિય જાહિં વન, બલ પરિણામ ન પોચ ॥

ગહવરહિય કહ કૌશિલા, મોહિં ભરતકર શોચ ॥ ૨૮૭ ॥

કૌશલ્યા ગદ્ગદ હૃદયથી બોલ્યાં કે, “લક્ષ્મણ, રામ અને સીતા, વનમાં જવાથી ખરાબ પરિણામ નહીં આવે પણ સાડું પરિણામ જ આવશે, પરંતુ મારા મનમાં એક વાતનો શોક છે, તે એ કે, ભરત રામના વિયોગને સહન નહીં કરી શકે. ॥ ૨૮૭ ॥

ચૌ—ઈશ મસાદ અશીશ તુહારી । મુત મુત વધૂ દેવસરિ વારી ॥

રામ શપથ મૈ કીન્દ ન કાઝ । સો કરિ સચી કહૌં સતિ બાઝ ॥ ૧ ॥

ભરત શીલ ગુણ વિનય બઢાઈ । ભાયપ ભક્તિ ભરોસ મઢાઈ ॥

કહત શારદદુક્કી મતિ હીચે । સાગર સીપ કિ જાહિં ડહીચે ॥ ૨ ॥

જાનો સદા ભરત કુલ દીપા । વારંવાર મોહિં કણહુ મહીપા ॥

કસે કનક મણિ પારસ પાયે । પુરુષ પરચિયે સમય મુહાયે ॥ ૩ ॥

અનુચિત આજ કહવ અસ મોરા । શોક સનેહ સયાનપ મોરા ॥

મુનિ મુરસરિ સમ પાવન વાની । મૈ સનેહ સિથિલ સબ રાની ॥ ૪ ॥

ધૈર્યની કૃપાથી અને તમારી આશિષથી મારા આરે પુત્રો તથા આરે પુત્રોની વહુઓ ગંગાજલ સમાન નિર્મળ છે, પરંતુ તેઓમાં ભરતની જે ભલાઈ છે; તે તો કાંઈ અપૂર્વ જ છે. હે સખી ! મેં રામના સોગંદ કદી લીધા નથી, તે લઈને સત્ય ભાવથી કહું છું કે, ॥ ૧ ॥ ભરતનાં શીલ, શુભો, વિનય, મોટાઈ, જ્ઞાતુરનેહ, ભક્તિ, ભરોસો અને ભલાઈ, એઓનું વર્ણન કરવામાં સરસ્વતીની બુદ્ધિ પણ અશક્ત થઈ બચ એમ છે. છીપથી સમુદ્ર ઉલ્લેચાય કે ? ॥ ૨ ॥ ભરત કુલદીપક છે, એમ હું હૃન્મેશથી બાણું છું અને મારી પાસે રાજ્યે પણ વારંવાર કહું છે. જેમ કસોટીથી સુવર્ણની અને ઝવેરીના હાથમાં આવવાથી મહિની પરીક્ષા થાય છે, તેમ સમય આવવાથી પુરુષની યોગ્યતાની પરીક્ષા થાય છે. ॥ ૩ ॥ આજ મારે આમ બોલવું પણ અયોગ્ય છે. કેમ કે, ભરતના હાથમાં અધિકાર આંચો છે, તેથી આ બોલવું ખુસામત ભરેલું તથા પ્રપંચ ભરેલું બહુાય એમ છે. પરંતુ શોકને લીધે અને રોનેહને લીધે, મારામાં હઠાપણ થોડું રહ્યું છે, તેથી બોલાઈ બચ છે.” કૌશલ્યાની ગંગાજલ સમાન પવિત્ર વાણીને સાંભળી સઘળી રાણીઓ, રોનેહથી શિથિલ થઈ ગઈ. ॥ ૪ ॥

દો—કૌશલ્યા કહ ધીર ધરિ, સુનહુ દેવિ મિથિલેશિ ॥

કો વિવેક નિધિ વલ્લભાદિ, તુમહિં શકૈં ઉપદેશિ ॥ ૨૮૮ ॥

કૌશલ્યા ધીરજ ધરીને ફરી બોલ્યાં કે, “હે મહારાણી ! હે મિથિલેશ્વરી ! સાંભળો. તમે કે જે જ્ઞાનના સમુદ્રરૂપ મહારાજ જનકનાં પત્ની છે. તેમને કેણુ ઉપદેશી શકે ? (સઘળું બહુનારને વધારે શું સમજાવવું હોય ?) ॥ ૨૮૮ ॥

ચૌ—રાની રાવસન અવસર પાઈ. અપની ભાંતિ કહૃષ સમુજ્ઞાઈ ॥

રાસિય લષણ ભરત ગમનહિં વન । જો યહ મત માને મહીપ મન ॥ ૧ ॥

તૌ મલ યતન કરવ મુવિચારી । મોરે શોચ ભરત કર મારી ॥

ગૂઢ સનેહ ભરત મનમાહીં । રહેં નીક મોહિં લાગત નાહીં ॥ ૨ ॥

લલિ સ્વભાવ મુનિ સરલ સુવાની । સવ મૈ મગન કરુણ રસ સાની ॥

નમ પ્રસૂન જ્ઞરિ ધન્ય ધન્ય મુનિ । સિથિલ સનેહ સિદ્ધ યોગી મુનિ ॥ ૩ ॥

સવ રનિવાસ થકિત લલિ રહેઝ । તવ ધરિ ધીર મુમિત્રા કહેઝ ॥

દેવિ દણ્ડ યુગ યામિનિ વીતી । રામ માતુ મુનિ ઉઠી સમ્પ્રીતી ॥ ૪ ॥

તોપણુ હું અરજ કરું છું કે, યોગ્ય સમય બોધને, તમારી પોતાની તરફથી જનકે રાજાને સમજાવ્યો કે, લક્ષ્મણને રાખો અને તેમની વતી સેવા કરવાને વાસ્તે ભરતને રામની સાથે વનમાં મોકલો.” આ મત બો રાજાના મનમાં ઉતરે તો સારી પેઠે વિચાર કરીને આ વિષયમાં સારી પેઠે ચલ કરો. ॥ ૧ ॥ મારા મનમાં ભરતની બહુ ચિન્તા રહે છે. ભરતના મનમાં રામ ઉપર છાનો રોનેહ છે, તેથી ભરત અયોધ્યામાં રહે, તેમાં મને ઠીક લાગતું નથી. ॥ ૨ ॥ કૌશલ્યાના સરલ સ્વભાવને બોધ તથા તેમની સરલ વાણીને સાંભળી, સઘળી રાણીઓ, કરુણા રસમાં મગ્ન થઈ ગઈ. આમશમાંથી પુષ્પવૃદ્ધિ પડવા લાગી, દેવતાઓ ધન્ય ધન્ય થઈ ઉચ્ચારવા લાગ્યા અને સિદ્ધો, યોગીઓ તથા

મુનિઓ પશુ સ્નેહથી શિથિલ થઈ ગયા. ॥ ૩ ॥ સઘળો રાણીવાસ ચકિત થઈને બેઈ રહેતાં તે સમયે ધીરજ ધરીને મુનિના બોલ્યાં કે, “હે દેવી કૌશલ્યા ! એ ઘડી રાત વીતી ગઈ છે.” એ સાંભળી પ્રેમવાળાં કૌસલ્યાએ ઉઠી ઉભાં થઈ. ॥ ૪ ॥

દો०-વેગિ પાંચ ધારિય થલહિ, કહ સનેહ સતિભાય ॥

હમરે તૌ અબ રૂંશ ગતિ, કી મિથિલેશ સહાય ॥ ૨૮૯ ॥

સ્નેહથી તથા સત્ય બાવથી મુનયનાને કહ્યું કે, “આપ આપના ઉતારાપર તુરત પધારો. અમારે તો હવે શંકર સહાય છે અથવા જનક રાજ સહાય છે.” ॥ ૨૮૯ ॥

ચૌ०-લલિ સનેહ મુનિ વચન વિનીતા । જનક પ્રિયા ગાહિ પાંવ પુનીતા ॥

દેવિ ઉચિત અસ વિનય તુમ્હારી । દશરથ ઘરાનિ રામ મહતારી ॥ ૧ ॥

મમ્મુ અપને નીચહું આદરહીં । અગ્નિ ધૂમ ગિરિ શિર ત્વળ ઘરહીં ॥

સેવક રાઝ કર્મ મન વાનીં । સદા સહાય મહેશ ભવાનીં ॥ ૨ ॥

રૌરે અંગ યોગ જગ કોહૈં । દીપ સહાય કિ દિનકર સોહૈં ॥

રામ જાય વન કરિ મુરકાજૂ । અચલ અવધ પુર કરિહીં રાજૂ ॥ ૩ ॥

અમર નાગ નર રામ વાહુ લલ । સુલ્લ વસિહીં અપને અપને થલ ॥

યહ સવ યાજ્ઞવલ્ક્ય કહિ રાલા । દેવિ ન હોય મૃપા ઋષિ ભાષા ॥ ૪ ॥

કૌશલ્યાનો સ્નેહ બેઈ તથા નમ્રતા ભરેલાં વચનો સાંભળી, મુનયના, તેમના પગ પકડીને બોલ્યાં કે, “હે મહારાણી ! આપ કે જે દશરથ રાજનાં પત્ની અને રામચન્દ્રજીનાં માતૃશ્રી છે, તેમને આવો વિનય ઉચિત જ છે. ॥ ૧ ॥ મહાશય માણસો પોતાનાં કરી માનેલાં નીચ માણસોને પશુ આદર આપે, એમાં કશી નવાઈ નહીં. જુવો કે અગ્નિ, ધૂમાડાને અને પર્વત, ત્યા ખડને, પોતાના માથાપર ધરે છે, રાજ, તો મનથી ક્રિયાથી તથા વાણીથી, તમારા સેવક છે. સર્વદા સહાય કરનાર તો સદાશિવ અને પાર્વતી જ છે. ॥ ૨ ॥ જગતમાં આપની ઉપમાને લાયક બીજું કોણ છે ? દેવો સૂર્યને સહાય આપી શકે કે ? રામચંદ્રજી વનમાં જઈ દેવતાઓનાં કાર્યો સિદ્ધ કરીને પછી અયોધ્યામાં અવિચળ રાજ્ય કરશે. ॥ ૩ ॥ દેવતાઓ, નાગ લોકો તથા મનુષ્યો, રામના બાહુબળના પ્રભાવથી, પોતપોતાનાં સ્થાનકોમાં આનંદથી નિવાસ કરશે. આ સઘળી વાત યાજ્ઞવલ્ક્ય મુનિએ અમને પ્રથમથી કહી રાખી છે. હે મહારાણી ! ઋષિનું કહેલું કહી પશુ મિથ્યા ન થાય.” ॥ ૪ ॥

દો०-અસ કહિ પગુ પરિ પ્રેમ અતિ, સિય હિત વિનય મુનાય ॥

સિય સમેત સિય માનુ તવ, ચલી સુઆયમુ પાય ॥ ૨૯૦ ॥

મુનયના, આ પ્રમાણે કહી, અત્યંત પ્રેમથી પગમાં પકડી, ‘એ આપની આજ્ઞા હોય તો હું સીતાને અમારે ઉતારે તેડી બાઉ,’ એવી વિજ્ઞાપિત કરી, કૌશલ્યાની આજ્ઞા મેળવી, સીતાજીને સાથે લઈને ત્યાંથી પોતાને ઉતારે ગયાં. ॥ ૨૯૦ ॥

૧ સંબંધીઓની જીઓ, ખરખરો કરવા અથવા મોહોડાં વળાવવા આવી હોય, ત્યારે તે ક્રિયા થઈ રહ્યા પછી ધરની જીઓએ પ્રથમ ઉઠીને તે ઓને રળ દેવી, એવો લોકસમપ્રદાય છે.

કૌ૦—મિય પરિજનહિ મિલી વૈદેહી । જો જેહિ માંતિ યોગ તસ તેહી ॥
 તાપસ વેષ જાનકીહિ દેહી । મયે સબ વિકલ વિષાદ વિશેહી ॥ ૧ ॥
 જનક રામ ગુરુ આયસુ પાઈ । ચલે થલહિ સિય દેહી આઈ ॥
 હીન્હ લાય ઊર જનક જાનકી । પાહુનિ પાવાનિ મેમ પ્રાણકી ॥ ૨ ॥
 ઊર ઊમગેઝ અંત્રૂધિ અનુરાગૂ । મયડ મૂપ મન મનહુ પ્રયાગૂ ॥
 સિય સનેહુ વડુ વાઢત જોહા । તાપર રામ મેમ શિશુ સોહા ॥ ૩ ॥
 ચિરંજીવ મુનિ જ્ઞાન વિકલ જનુ । વૂઢત મયડ જ્ઞાન અવલંબનુ ॥
 મોહ મગન મતિ નહિ વિદેહકી । મહિમા સિય રઘુવર સનેહકી ॥ ૪ ॥

સીતાજી, પોતાનાં પાસાં પરિજનોમાં, જેને જેવી રીતે મળતું જોઈએ, તેને તેવી રીતે મળ્યાં. સીતાજીનો તપસ્વીનીના જેવો વેષ જોઈ, સર્વ માણસો અતિ ખેદથી વ્યાકુલ થયાં. ॥ ૧ ॥ જનક રાજ, રામચંદ્રજીની અને વસિષ્ઠ મુનિની આજ્ઞા લઈ, પોતાને ઉતારે આવ્યા. એમણે સીતાજીને જોઈ, પોતાની છાતીમાં લગાવ્યાં, કે જે સીતાજી, કેવળ પવિત્ર પ્રેમ પીવાની પરાણાગતને જ ઇચ્છતાં હતાં. ॥ ૨ ॥ જનક રાજના હૃદયમાં વાત્સલ્ય રસરૂપી સમુદ્ર, સર્વત્ર વ્યાપ્ત થઈ જતાં, તે રાજાનું હૃદય જાણે પ્રયાગ હોય એવું થઈ ગયું. કેમ કે, જેમ પ્રલયના સમુદ્રથી ઘેરાઈ ગયેલા પ્રયાગમાં, તે સમયે અક્ષય વટ સમુદ્રના જળની ઉપર વધે છે, તેમ વાત્સલ્ય રસથી ઘેરાયેલા હૃદયમાં, તે સમયે સીતાજી ઉપરનો તેમના જગદંબાપણાને લીધે પ્રેમલક્ષણા ભક્તિરૂપ સ્નેહ, વાત્સલ્ય રસની ઉપર વધે. જેમ એ જ સમયે અક્ષય વટની ઉપર એક સુશીલિત બાલક ઉદય પામે છે, તેમ સીતાજી ઉપરના પ્રેમલક્ષણા ભક્તિરૂપ સ્નેહની ઉપર, રામ ઉપરનો પ્રેમલક્ષણા ભક્તિરૂપ સુંદર સ્નેહ ઉદય પામે. ॥ ૩ ॥ અને જેમ એ જ સમયે સમુદ્રમાં ડૂબવા લાગેલા તથા તેથી જોભાન થઈ ગયેલા ચિરંજીવી માર્કંડેય મુનિ, એ બાલકના અવલંબનથી બચી બચ છે, તે વાત્સલ્ય રસમાં ડૂબવા લાગેલું તથા શિથિલ થયેલું જનક રાજાનું શ્રદ્ધાજ્ઞાન, રામ ઉપરના પ્રેમલક્ષણા ભક્તિરૂપ સ્નેહના અવલંબનથી બચી ગયું. જનક રાજાનું શ્રદ્ધાજ્ઞાન, વાત્સલ્યરસરૂપી મોહમાં ડૂબતું બચી ગયું, એ કેવળ સીતાજી ઉપર અને રામચંદ્રજી ઉપર પ્રેમલક્ષણા ભક્તિરૂપ સ્નેહનો મહિમા સમજવો.^૧ (જાનીનું જ્ઞાન બાલ બન્યાં ઉપરના સાંસારિક વાત્સલ્યરસમાં ડૂબતું હોય, તે કેવળ સગુણ પરમેશ્વર ઉપરના પ્રેમલક્ષણા ભક્તિરૂપ સ્નેહના અવલંબનથી બચે છે, એ વાત શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ છે.) ॥ ૪ ॥

દો૦—સિય પિતુ માતુ સનેહ વશ, વિકલ ન સકી સંભારિ ॥

ઘરણિ મુતા ધીરજ ઘરેઝ, સમય મુર્ખમ વિચારિ ॥ ૨૧૧ ॥

૧ નરનારાયણે માયાથી દેખાડેલા પ્રલયના સમુદ્રમાં ડૂબી જતાં, માર્કંડેય મુનિ, તે સમયે જોવામાં આવેલા વડના એક પાંદડાંના પડિયામાં પોટેલા બાલકરૂપ પ્રભુના પ્રભાવથી બચ્યા હતા, એ કથા શ્રીમદ્ભાગવતના દ્વાદશસ્કન્ધમાં વિસ્તારથી વર્ણવેલી છે.

પૃથ્વીનાં^૧ પુત્રી સીતાજી, પ્રથમ તો માતા-પિતાના સ્નેહને વશ થઈ જવાથી પોતાનાં શરીરની પણ સંભાળ રાખી શક્યાં નહીં, પરંતુ તેમણે પછીથી સમયને તથા ઉત્તમ ધર્મને વિચાર કરીને ધીરજ ધરી લીધી. ॥ ૨૯૧ ॥

ષો-તાપસવેષ જનક સિય દેહી । ખયડ પ્રેમ પરિતોષ વિશેહી ॥

પુત્રિ પવિત્ર કિયે કુલ દોડ । મુયશ ધવલ જગ કહ સવ કોડ ॥ ૧ ॥

જિત મુરસારી કીરતિ સરિતોરી । ગવન કીન્હ વિધિ અંદ કરોરી ॥

ગંગ અવનિ થલ તીન બહેરે । રૂપિ કિયે સાધુ સમાજ ઘેરે ॥ ૨ ॥

પિતુ કહ સત્ય સનેહ સુવાની । સીય સકુચિ મન મનહુ સમાની ॥

પુનિ પિતુ માતુ લીન્હ રૂ લાઈ । શિષ આશિષ દિત દીન્હ મુહાઈ ॥ ૩ ॥

કહતિ ન શીય સકુચિ મનમાઈ । રૂમાં વસવ રજની મલ નાઈ ॥

લલિ રૂચ રાનિ જનાયડ રાડ । હૃદય સરાહત શીલ સ્વમાડ ॥ ૪ ॥

સીતાજીને તપસ્વીનીના જેવા વેષવાળાં જોઈ, જનક રાજાને ખડું જ પ્રેમ તથા સંતોષ ઉત્પન્ન થયો. આથી જનક રાજા બોલ્યા કે, “હે પુત્રી ! તમે બન્ને કુલોને (મારાં કુલને તથા દશરથ રાજાનાં કુલને) પવિત્ર કર્યાં છે. જગતમાં સર્વ લોકો, તમારી ઉજ્જવલ કીર્તિ ગાશે. ॥ ૧ ॥ તમારી કીર્તિરૂપી નદીએ, ગંગાજીને પણ જીતી લીધાં છે. કેમ કે ગંગાજીએ એક બ્રહ્માંડમાં ગતિ કરી છે અને પૃથ્વીમાં હરિદ્વાર, પ્રયાગ તથા સાગરસંગમ, એ ત્રણ મોટાં સ્થાન કરેલાં છે અને તમારી કીર્તિરૂપ નદીએ તો, કરોડો બ્રહ્માંડોમાં ગતિ કરી છે અને પૃથ્વીમાં સાધુઓના સમાજોરૂપી ઘણાં ઘણાં મોટાં સ્થાનો કર્યાં છે.” ॥ ૨ ॥ જનક રાજાએ, સ્નેહ ભરેલી સત્ય વાણી કહેતાં, તે સાંભળીને લજાયેલાં સીતાજી જાણે મનમાં ને મનમાં સમાઈ ગયા હોય એવાં દેખાવા લાગ્યાં. વળી પણ માતા પિતાએ સીતાજીને છાતીમાં લગાવી, હિતકારી સુંદર શીખામણો તથા આશિષો સંભળાવી. ॥ ૩ ॥ સીતાજી, સંકોચથી કહેતાં નહીં હતાં, પણ મનમાં વિચાર કરતાં હતાં કે ‘રાતનું^૨ અહીં રહેતું સાડું નથી.’ સીતાજીની મરજી જાણી લઈને રાણીએ, રાજાને કહેતાં, રાજાએ હૃદયમાં સીતાજીના શીલ સ્વભાવની પ્રશંસા કરી. ॥ ૪ ॥

દો-બાર બાર મિલિ મેંદિ સિય, વિદા કીન્હ સનમાનિ ॥

કહી સમય સિર મરત ગતિ, રાનિ સયાનિ સુવાનિ ॥ ૨૯૨ ॥

સીતાજીને વારંવાર મળી, લેટીને તથા સન્માન આપીને વિદાય કર્યાં. પછી કૌશલ્યાએ ભલામણ કરી હતી, તે પ્રમાણે પ્રવીણ રાણીએ, સમય જોઈને જનક રાજાની પાસે આરી વાણીથી ભરતજી વિષે વાત કરી. ॥ ૨૯૨ ॥

૧ ‘પૃથ્વીનાં પુત્રીએ’ એ વિશેષણથી સીતાજીમાં પણ પૃથ્વીના જેવી જ ધીરજ ધરવાનું સામર્થ્ય છે, એમ સૂચવ્યું છે. ૨ માતા પિતાની પાસે રાત રહેવાથી, રામચન્દ્રજીની સેવામાં વિશેષ પડે અને વળી ચૌદ વર્ષના પતિની સાથેના વનવાસમાં એક દિવસની ખલેલ પડે, તેથી રાત રહેવાની મરજી કરી નહીં.

૧૦-સુનિ મૂપાલ ભરત વ્યવહાર । સોન સુગંધ મુધા શશિ સાર ॥

મૃદે સજલ નૈન પુલકે તન । મુયશ સરાહન લગે મુદિત મન ॥ ૧

સાવધાન મુત્તુ મુમુક્ષિ સલોચનિ । ભરત કથા ભવ બંધ વિમોચનિ ॥

ધર્મરાજ નય બ્રહ્મ વિચાર । યહાં યથા મતિ મોર પ્રચાર ॥ ૨ ॥

સો મતિ મોરિ ભરત મહિ માર્હી । કહૈ કાહ છલિ છૂઅત ન છાર્હી ॥

વિધિગણપતિ અહિપતિ શિવ શારદા કવિ કોવિદ બુધ બુદ્ધિ વિશારદ ॥ ૩ ॥

ભરત ચરિત કીરતી કરતૂતી । ધર્મશીલ ગુણ વિમલ વિભૂતી ॥

સમુદ્ગત સુનત સુખદ સર્વ કાહ । શુચિ સુરસરિ રુચિ નિદરિ મુધાહ ॥ ૪ ॥

ભરતજીનો વ્યવહાર કે જે બાણે સુવર્ણના, સુગંધના, અમૃતના અને ચન્દ્રના સાર-રૂપ^૧ હોય એવો હતો, તેનું શ્રવણ કરી, નેત્રોમાં જળ ભરાઈ આવતાં, જનકે રાજાએ નેત્રો વીંચી લીધાં. ॥ ૧ ॥ શરીરમાં રોમાંચિત થયેલા જનકે રાજા આનંદયુક્ત મનથી ભરતજીના સુયશની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. જનકે રાજા બોલ્યા કે, “હે સુંદર સુખવાળાં સુનયના ! સાવધાન થઈને સાંભળો. ભરતજીની વાત કરવાથી પણ સંસારનાં બંધનો તુટી જાય છે. મારી મતિ ધર્મ વિચારમાં, રાજનીતિ સંબંધી વિચારમાં અને બ્રહ્મવિચારમાં સુક્ષ્મચક્તિથી યથાશક્તિ પ્રવર્તી શકે છે, ॥ ૨ ॥ પણ ભરતજીના મહિમાનો તો જરા સ્પર્શ પણ કરી શકતી નથી. બ્રહ્મા, ગણપતિ, શેષનાગ, શિવ, સરસ્વતી, કવિઓ, પંડિતો અને નિપુણ બુદ્ધિવાળા વિદ્વાનો, એઓની બુદ્ધિઓ પણ, ભરતજીના મહિમાનો સ્પર્શ કરવાને અશક્ત છે, તો હું તો શું કરું ? ॥ ૩ ॥ ભરતજીનાં ચરિત્ર, કીર્તિ, કામો, ધર્મ, સ્વભાવ અને ગુણો, એઓની નિર્મલ વિભૂતિ, સર્વ કોઈને શ્રવણ કરવામાં અને સમજવામાં સુખદાયી છે, અને ગંગાજીની પવિત્રતાને તથા અમૃતના સ્વાદને પણ ધિક્કારે (હઠાવે) એવી છે. ॥ ૪ ॥

૧૦-નિરવધિ ગુણ નિરુપમ પુરુષ, ભરત ભરત સમ આનિ ॥

કહી સુમેરુ સુમેરુ સમ, કવિ કુલ મતિ સકુચાનિ ॥ ૨૧૨ ॥

ભરતજી અપાર ગુણોવાળા છે અને નિરુપમ પુરુષ છે. જેમ મેરુપર્વત, મેરુપર્વત જેવો છે, તેમ ભરતજી, ભરતજી જેવા જ છે. તેમને બીજા કોઈની પણ ઉપમા આપી શકાય એમ નથી. કવિઓના સમૂહની બુદ્ધિ પણ એમ બાણીને તથા એમ કહીને વર્ણન કરવામાં પોતાનું અશક્તપણું બતાવે એમ છે. ॥ ૨૬૩ ॥

૧૦-અગમ સર્વહિ વરણત વર વરણી । જિમિ જલ હીન મીન મયુ ઘરણી ॥

ભરત અમિત મહિમા સુન રાની । જાનર્હિ રામ ન સર્કર્હિ બલાની ॥ ૧ ॥

૧ ભરતનો વ્યવહાર સોનાની પેઠે જેમ જેમ કસોટીમાં ચઢે, તેમ તેમ વધારે દીપનારો, કરતૂરી આદિ સુગંધ પદાર્થની પેઠે પોતાની સાથે સંબંધ રાખનારાને પણ પોતાનો અત્યંત આપનારો, અમૃતની પેઠે મુક્તિ દેવાદારા મરણથી બચાવનારો અને ચન્દ્રની પેઠે આહ્વાદ આપનારો તથા પ્રતિદિવસ વૃદ્ધિ પામનારો હોવાથી, તેમાં સુવર્ણના, સુગંધના અમૃતના તથા ચન્દ્રના સારભૂત હોવાથી ઉત્તેજા કરી છે.

વરણિ સમેમ ભરત સત ભાજ । તિય જિયકી રુચિ લલિત કહ રાજ ॥
 બહુરહિ લલણ રામ વન જાહીં । સવ કર મલ સવકે મનમાહીં ॥ ૨ ॥
 દેવિ પરન્તુ ભરત રઘુવરકી । પ્રીતી પ્રતીતિ જાય નહિં તરકી ॥
 ભરત સનેહ અવધિ મમતાકે । યદ્યપિ રામ સીંવ સમતાકે ॥ ૩ ॥
 પરમારથ સ્વારથ સુલ સારે । ભરત ન સપનેહુ મનહુ નિહારે ॥
 સાધન સિદ્ધ રામ પદ નેહુ । મોહિં લલિત પરત ભરત મત દહુ ॥ ૪ ॥

હે વરવર્ણિની ! જેમ જળવગરનો પૃથ્વીનો માર્ગ, માછલાંઓને અગમ્ય છે, તેમ, ભરતજીનો મહિમા સઘળા વર્ણન કરનારાઓને અગમ્ય છે. હે રાણી ! સાંભળો. રામચન્દ્રજી પશુ, ભરતજીના અમિત મહિમાને જાણે છે, ॥ ૧ ॥ પરન્તુ વર્ણન કરી શકે એમ નથી. ” આ પ્રમાણે પ્રેમ ભરેલી રીતે ભરતજીના સત્યભાવનું વર્ણન કરી, રાણીની રુચિ જોધને રાજ બોલ્યા કે, “ હે રાણી ! લક્ષ્મણજી પાછા ફરે અને ભરતજી રામચન્દ્રજીની સાથે વનમાં જાય, એ વાત સર્વને ઠીક લાગે છે અને સર્વના મનમાં છે, ॥ ૨ ॥ પરન્તુ ભરતજીનો અને રામચન્દ્રજીનો, જે પરસ્પરની ઉપર પ્રેમ તથા વિશ્વાસ છે, તે તર્કમાં આવે એમ નથી, તેથી તે વિષે કોઈ પશુ કશું બોલતા નથી. જો કે રામચન્દ્રજી, સમતાના સીમાડારૂપ છે, (રાગ દ્રેષથી અત્યંત રહિત છે) તોપણ ભરતજીની ઉપર, જે તેમને સ્નેહ છે, તે સમતાના અવધિરૂપ છે. ॥ ૩ ॥ ભરતજી પશુ સ્વાર્થનાં તથા પરમાર્થનાં સઘળાં સુખોની સામે મનથી સ્વપ્રભાં પશુ નહીં જોતાં, રામચન્દ્રજીનાં ચરણો ઉપરના સ્નેહને જ સર્વ સાધનોના રૂપરૂપ સમજે છે. આથી મને ભરતજીનો અભિપ્રાય એવો જણાય છે કે, ॥ ૪ ॥

દો-ભોરે હુ ભરત ન પેલિહરિ, સપનેહુ રામ રજાય ॥

કરિય ન શોચ સનેહ વશ, કહેવ ધૂપ બિલસાય ॥ ૨૯૪ ॥

“ ભરતજી, કદી ભૂલથી પશુ અને સ્વપ્રભાં પશુ રામચન્દ્રજીની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરશે નહીં. આમ છે, એટલા માટે તમે સ્નેહને વશ થઈને કદી ચિન્તા કરો નહીં, ” જનક રાજાએ પ્રેમથી વ્યાકુલ થઈને આટલી વાત રાણીની પાસે કહી. ॥ ૨૯૪ ॥

ચૌ-રામ ભરત ગુણ ગણત સુપ્રીતી । નિશિ દંપતિહિ પલક સમ વીતી ॥

રાજ સમાજ પ્રાત યુગ જાગે । ન્હાય ન્હાય સુર પૂજન લાગે ॥ ૧ ॥

ગયે નહાય ગુરુપદ રઘુરાઈ । વંદિ ચરણ બોલે રૂલ પાઈ ॥

નાથ ભરત પુરજન મહતારી । શોચ વિકલ વનવાસ દુલારી ॥ ૨ ॥

સહિત સમાજ રાઝ મિથિલેશુ । બહુત દિવસ મયે સહત કલેશુ ॥

ઝચિત હોય તસ કીજિય નાથા । હિત સવહી કર રૌરે હાથા ॥ ૩ ॥

અસ કહિ અતિ સકુચે રઘુરાજ । મુનિ પુલકે લલિત શીલ સ્વભાજ ॥

તુમ વિન રામ સકલ સુલ સાજા । નરક સરિસ દુહૃતરાજ સમાજા ॥ ૪ ॥

એ રાજાને અને રાણીને રામચંદ્રજીના અને ભરતજીના શુભેાનું પ્રેમપૂર્વક વર્ણન કરતાં કરતાં આખી રાત એક પળની પેઠે વીતી ગઈ. પ્રાતઃકાલ થતાં બન્ને રાજસમાજે બાળ્યા અને નાહી નાહીને દેવતાઓનાં પૂજનો કરવા લાગ્યા. ॥ ૧ ॥ રામચંદ્રજી નાહી, ચુરની પાસે બર્ધ, પ્રણામ કરી, આજ્ઞા મેળવીને યોદ્ધા કે “હે નાથ ! ભરત, પુરવાસીઓ અને માતાઓ, શોકથી વ્યાકુલ થઈ રહ્યાં છે અને વનમાં રહેવાથી દુઃખી છે. ॥ ૨ ॥ તેમ જ મિથિલાના પતિ જનક રાજ પણ ઘણા દિવસ થયા કષ્ટ વેડે છે. આમ છે, એટલા માટે હવે આપે જેમ યોગ્ય હોય તેમ કરવું ભેઈએ. સર્વનું હિત આપના હાથમાં છે.” ॥ ૩ ॥ એટલું યોદ્ધાને રામચંદ્રજી અત્યંત સંકેત્યાયા. વસિષ્ઠ મુનિ રામચંદ્રજીના શીલ સ્વભાવને ભેઈને રામાંચિત થઈ જઈને યોદ્ધા કે, “હે રામચંદ્રજી ! બન્ને રાજસમાજોને આપ વિના સઘળી સુખસામગ્રી નરક સમાન છે. ॥ ૪ ॥

દો—માળ પ્રાણકે જીવકે, જિય સુલકે સુલ રામ ॥

તુમ તજી તાત સુહાત ગૃહ, જિનહિં તીનહિ વિધિ વામ ॥ ૨૯૫ ॥

આપ કે જે પ્રાણના પણ પ્રાણરૂપ, જીવના પણ જીવરૂપ અને સુખના પણ સુખરૂપ છો, તેમને છોડીને જેઓને ઘર ગમે, તેઓને વિધાતા જ પ્રતિકૂલ થયો છે, એમ સમજવું. ॥ ૨૯૫ ॥

ચૌ—સો સુલ કર્મ ધર્મ જરિ જાઝ । જહૈં ન રામ પદપંકજ માઝ ॥

યોગ કુયોગ જ્ઞાન અજ્ઞાન । જહૈં ન રામ પ્રેમ પરધાન ॥ ૧ ॥

તુમ વિન દુલ્હી મુલ્હી તુમ તેહી । તુમ જાનહુ જો જિય જેહિ કેહી ॥

રાઝર આયમુ શિર સબ હીકે । વિદિત કૃપાલહિ ગતિ સબ નીકે ॥ ૨ ॥

આપુ આશ્રમહિ ધારિય પાંઝ । મયે સનેહ શિથિલ મુનિ રાઝ ॥

કરિ પ્રણામ તબ રામ સિધાયે । ઋષિ ધરિ ધીર જનકપહૈં આયે ॥ ૩ ॥

રામ વચન ગુરુ વૃપહિ મુનાયે । શીલ સનેહ સ્વભાવ સુહાયે ॥

મહારાજ અવ કીજિય સોઈ । સબ કર ધર્મ સહિત હિત હોઈ ॥ ૪ ॥

જેમાં આપનાં ચરણારવિન્દોમાં પ્રેમ ન હોય, તે સુખ, તે કર્મ, અને તે ધર્મ, કશું થઈ જાશે. જેમાં આપ ઉપરનો પ્રેમ પ્રધાન હોય, તે યોગને કુયોગરૂપ અને જ્ઞાનને અજ્ઞાનરૂપ કહેવાં ભેઈએ. ॥ ૧ ॥ સર્વે માણસો તમારા વિના દુઃખી છે અને તમારાથી જ સુખી થાય એમ છે. જેના જેના મનમાં જે જે વૃત્તિ હોય, તેના તેના મનની, તે તે વૃત્તિને આપ જાણો છો. આપની આજ્ઞા સર્વની આથા ઉપર છે, તેથી અમે તો આદ્યા જઈશું. આપના વિયોગથી સર્વની જે કાંઈ સ્થિતિ છે, તે આપ કૃપાજીના જાણવામાં જ છે. ॥ ૨ ॥ આપ આશ્રમમાં પધારો,” એટલું યોદ્ધાને વસિષ્ઠ મુનિ, રનેહથી શિથિલ થઈ ગયા. રામચંદ્રજી, વસિષ્ઠ મુનિને પ્રણામ કરીને, પોતાના આશ્રમમાં પધાર્યા અને વસિષ્ઠ મુનિ, ધીરજ ધરીને જનક રાજની પાસે આવ્યા. ॥ ૩ ॥ શીલથી, રનેહથી તથા સ્વભાવથી સુંદર રામચંદ્રજીનાં વચનો કહી સંભળાવીને વસિષ્ઠે, જનક રાજને કહ્યું કે, “હે મહારાજ ! હવે જે કરવાથી સર્વનું ધર્મસહિત હિત થાય, તે કરો. ॥ ૪ ॥

દો-જ્ઞાન નિધાન મુજાન શુચિ, ધર્મ ધીર નર પાલ ॥

તુમ વિન અસર્મજસ રામન, કો સમર્થ હિ કાલ ॥ ૨૧૬ ॥

આપ કે જે જ્ઞાનના કાંકારરૂપ, નિયુષ્ટ, પવિત્ર અને ધર્મ પાળવામાં ધીરતાવાળા રાજા છે, તેમના વિના, આ સમયમાં સર્વની મુંઝવણને મટાડવાને બીજો કોણ સમર્થ છે ? ” ॥ ૨૯૬ ॥

ચૌ-મુનિ મુનિ વચન જનક અનુરાગે । લલિત ગતિ જ્ઞાન વિરાગ વિરાગે ॥

શિથિલ સનેહ ગુણત મનમાર્હી । આયે યહાં કીન મલ નહીં ॥ ૧ ॥

રામહિ રાય કહેહ વન જાના । કીન્હ આપુ મિય પ્રેમ પ્રમાના ॥

હમ અવ વનતે વનહિ પઠાઈ । પ્રમુદિત ફિરવ વિવેક બઢાઈ ॥ ૨ ॥

તાપસ મુનિ મહિમુર ગતિ દેહી । મયે પ્રેમ વશ વિકલ વિશેલી ॥

સમય સમુશ્ચિ ધરિ ધીરજ રાજા । ચલે ભરત પહું સહિત સમાજા ॥ ૩ ॥

ભરત આય આગે હો લીન્હા । અવસર સરિસ મુઆસન દીન્હા ॥

તાત ભરત કહ તિરહુતિ રાઝ । તુમહિ વિદિત રઘુવીર પ્રમાઝ ॥ ૪ ॥

વસિષ્ઠ મુનિનાં વચનો સાંભળી, જનક રાજા એવા તો પ્રેમમાં મગ્ન થઈ ગયા કે, કે જે પ્રેમની ગતિને જોઈને, જ્ઞાન તથા વૈરાગ્ય પણ, જનક રાજાથી વિરક્ત થયાં હોય, એવું જણાવા લાગ્યું. ॥ ૧ ॥ જનક રાજા સ્નેહથી શિથિલ થઈ મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે, “ અહીં આવ્યા, એ આપણે સાડે કર્યું નથી. દશરથ રાજાએ તો પોતાથી રામને વનમાં જવાનું કહેવાઈ જતાં, છેવટ શરીરનો ત્યાગ કરી ઘરને પોતાના પ્યારા ઉપરના પ્રેમનો નિર્વાહ કર્યો અને અમે તો હવે રામને એક વનમાંથી બીજા વનમાં મોકલી અને તેમ કર્યા છતાં પણ સ્વસ્થ રહેવાથી મોટા જ્ઞાની કહેવાઈને અહીંથી પાછા ફરીશું. (રામને પાછા ફેરવી શકીશું નહીં અને શરીરનો પણ ત્યાગ કરીશું નહીં, તેથી અમેએ, અહીં આવ્યા, એ સાડે કર્યું નથી.) ” ॥ ૨ ॥ તપસ્વીઓ, મુનિઓ અને બ્રાહ્મણો, જનક રાજાની દશા જોઈ, પ્રેમને વશ થઈને અત્યંત વ્યાકુલ થયા. જનક રાજા, સમય વિચારી ધીરજ ધરીને ભરતજીને પાસે ગયા. ॥ ૩ ॥ ભરતજીએ સામા તેડવા જઈ, તેમને અંદર તેહી આવીને સમયાનુસાર સારાં આસનો આપ્યાં. જનક રાજા બોલ્યા કે, “ હે તાત ભરતજી ! રામચંદ્રજીનો સ્વભાવ તમારા બાળપણમાં છે. ॥ ૪ ॥

દો-રામ સત્ય વ્રત ધર્મ રત, સવ કર શીલ સનેહુ ॥

સંકટ સહત સકોચ વશ, કરિય જો આયમુ દેહુ ॥ ૨૧૭ ॥

સત્ય વ્રતવાળા અને ધર્મ ઉપર રુચિવાળા રામચંદ્રજી, આપણુ સર્વની ઉપરના સ્વાભાવિક સ્નેહને લીધે, સંકોચવશ થઈ, સંકટને સહન કરે છે, માટે હવે જેમ આજ્ઞા આપો, તેમ કરીએ. ” ॥ ૨૯૭ ॥

ચૌ-મુનિ તનુ પુલક નયન ભરિ વારી । બોલે ભરત ધીર ધરિ મારી ॥

પ્રમુ મિય પૂજ્ય હિતા સમ આપૂ । કુલ ગુરુ સમ હિત માય ન વાપૂ ॥ ૧ ॥

કૌશિકાદિ મુનિ સહિત સમાજૂ । જ્ઞાન અમ્બુનિધિ આપુ ન આજૂ ॥
 શિશુ સેવક આયસુ અનુગામી । જાનિ મોહિં સિલ્લ દેશ્ય સ્વામી ॥ ૨ ॥
 હ્રિ સમાજ થલ વૃક્ષવ રાહર । જ્ઞાન મલિન મૈં વોલ્લવ વાહર ॥
 છોટે વદન કહૈં વડિ વાતા । ક્ષમવ તાત લલિત વામ વિધાતા ॥ ૩ ॥
 આગમ નિગમ પ્રસિદ્ધ પુરાના । સેવા ધર્મ કઠિન જગ જાના ॥
 સ્વામિ ધર્મ સ્વારથહિ વિરોધૂ । વૈર અન્ધ પ્રેમહિ ન પ્રવોધૂ ॥ ૪ ॥

જનક રાજાનાં વચન સાંભળી, શરીરમાં રોમાંચોથી અને નેત્રોમાં અશ્રુઓથી વ્યાસ થયેલા ભરતજી, ભારે ધીરજ ધરીને બોલ્યા કે, હે સ્વામી ! આપ અમારા માલિક છો, પ્રિય છો, પિતાની પેઠે માનનીય છો તથા જ્ઞાનના સમુદ્રરૂપ છો અને કુલગુરુ વશિષ્ઠજી પણ અમારા જોવા હિતકારી છે કે, જેવાં માતા પિતા પણ ન હોય. ॥ ૧ ॥ તે ઉપરાંત વળી વિશ્વામિત્ર આદિ મુનિઓ તથા મંત્રી મંડલ પણ અહીં હાજર છે. આમ છે, તો હવે મને બાલક, સેવક તથા આજ્ઞાનુસારી બાણીને, જે કાંઈ શીખામણ દેવાની હોય તે દો. ॥ ૨ ॥ હે તાત જનક રાજા ! હું કે જે મલિન જ્ઞાનવાળો તથા જેને સંગતિ ભરેલું બોલતાં પણ આવડતું નથી જોવો છું, તે આવા મોટા સમાજમાં, મોટા સ્થલમાં અને વળી આપના જેવા પૂછનારની સમક્ષમાં નહાનાં મોહોડાંથી મોટી વાત કહું છું, પણ મારા ઉપર હાલ દૈવ પ્રતિકૂલતાનો વિચાર કરીને આપ લોકો ક્ષમા કરશે. ॥ ૩ ॥ વેદોમાં, શાસ્ત્રોમાં તથા પુરાણોમાં પ્રસિદ્ધ છે અને જગતમાં પણ પ્રસિદ્ધ છે કે, સેવાધર્મ સર્વ ધર્મોથી કઠણ છે. જેમ શ્રવણ જ્ઞાન વગરના બેઠેરાને દર્શનમાં જ પ્રેમ હોય છે અને દૃષ્ટિજ્ઞાનવગરના, આંધળાને સાંભળવામાં જ પ્રેમ હોય છે, તેથી ગાયનની અને નાચની સભામાં બંનેના પ્રેમને પરસ્પર વિરોધ છે, તેમ સેવા ધર્મને અને સ્વાર્થને પરસ્પર વિરોધ છે. ॥ ૪ ॥

દો—રાલિ રામ રૂઝ ધર્મવ્રત, પરાધીન મોહિં જાનિ ॥

સબકે સંમત સર્વ હિત, કરિય પ્રેમ પહિંચાનિ ॥ ૨૯૮ ॥

મને પરાધીન બેઠેલે સેવા ધર્મને જ આધીન બાણીને, તમો, રામની મરજી રાખો, રામના ધર્મ વ્રતને રાખી અને રામનો પ્રેમ જોળખી, જે કાંઈ સર્વજનું હિત બધુથ તથા સર્વ સંમત થાય, તે કરો. ॥ ૨૯૮ ॥

ચૌ—મરત વચન મુનિ દેલિ સ્વભાજ । સહિત સમાજ સરાહત રાજ ॥

મુગમ અગમ મૃદુ મંજુ કઠોરા । અર્થ અમિત અતિ આશ્વર યોરા ॥ ૧ ॥

જ્યોં મુલ મુકુર મુકુર નિજ પાળી । મહિ ન જાય અસ અદ્વિત વાળી ॥

મૂપ મરત મુનિ સાધુ સમાજૂ । ગયે જહાં વિબુધ કુમુદ દિવ રાજૂ ॥ ૨ ॥

મુનિ મુખિ શોચ વિકલ સબ લોગા । મનહુ મીન ગળ નવ જલ યોગા ॥

દેવ પ્રથમ કુલ ગુરુ મતી દેલ્લી । નિરલિ વિદેહ સનેહ વિશેષી ॥ ૩ ॥

રામભક્તિ મય મરત નિહારિ । મુર સ્વારથી હહરિ હિય હારિ ॥

સબ કહૈં રામ પ્રેમમય પેલા । મયે અલેલ શોચ વલ્લ લેલા ॥ ૪ ॥

ભરતજીનાં વચનો કે જોઓ સાંભળવામાં સુગમ તથા મૃદુ મંજુલ હતાં, પણ યાળવામાં ગહન તથા કઠોર હતાં અને અમિત અર્થવાળાં છતાં, થોડા અક્ષરોવાળાં હતાં, તેઓને સાંભળી તથા તેમનો પોતાનો સ્વભાવ જોઈ, સર્વ સમાજ સહિત જનક રાજ પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. ॥૧॥ જેમ સુખનું પ્રતિબિમ્બ હાથમાં પડેલાં દર્પણમાં રહેલું છતાં પણ, ગ્રહણ કરવાને અશક્ય હોવાથી, અદ્ભુત છે, તેમ ભરતજીની વાણી કે જે વક્તાના સાન્નિધ્યવાળી છતાં, તાત્પર્યની ગંભીરતાને લીધે, ગ્રહણ કરવાને અશક્ય હોવાથી, અદ્ભુત હતી, તેનું શ્રવણ કરી, ભરતજીને સાથે લઈ, રાજા, મુનિઓ તથા સાધુ સમાજે, જ્યાં દેવતાઓ રૂપી કુસુદોને પ્રકુલિત કરવામાં ચંદ્રરૂપ^૧ રામચંદ્રજી ખીરાજતા હતા, ત્યાં ગયા. ॥ ૨ ॥ ‘જે કાંઈ નિશ્ચય થવો હશે, તે આજ થઈ જશે.’ એવી ખબર સાંભળવામાં આવતાં સર્વે લોકો, જેમ વર્ષાઋતુના નવીન જળના યોગથી, માછલાંઓ વ્યાકુલ થઈ ભય, તેમ વ્યાકુલ થઈ ગયા. ‘તુમ વિન રામ સકલ સુખ સાજા ॥ નરક સરિસ દુહુ રાજ સમાજા’ એ પ્રથમનાં વચન ઉપરથી વસિષ્ઠના વિચાર જોઈ, વસિષ્ઠના સ્નેહથી પણ જનક રાજના સ્નેહને વિશેષ જોઈ ॥ ૩ ॥ તથા ભરતજીને રામ ભક્તિમય જ જોઈ, સ્વાર્થી દેવતાઓ, હાથ હાથ કરીને હૃદયમાં હારી જ ગયા. સર્વે લોકોને રામના પ્રેમમય જોઈ, દેવતાઓ અપરિમિત શોકને વશ થઈ ગયા. ॥ ૪ ॥

દોઠ-રામ સકોચી પ્રેમ વશ, કહ સશોચ સુર રાજ ॥

રચહુ પ્રપંચહિ પંચ મિલિ, નાહિત મયઝ અકાજ ॥ ૨૧૧ ॥

ચિન્તાતુર થયેલા ઇંદ્ર દેવતાઓને કહ્યું કે, “રામ સંકોચવાળા છે અને પ્રેમને વશ છે, તેથી તમે પંચ મળીને કોઈ પ્રકારનો પ્રપંચ રચો, નહીંતર આપણું કામ બગડી જશે.” ॥ ૨૯૯ ॥

ચૌઠ-સુરન્દ મુમિરિ શારદા સરાહી । દેવિ દેવ શરણાગત પાહી ॥

ફેરિ ભરત મતિ કરિ નિજ માયા । પાલ વિબુષ કુલ કરિ છલ છાયા ॥ ૧ ॥

વિબુષ વિનય મુનિ દેવિ સયાની । બોલી સુર સ્વારથિ જહ જાની ॥

મોસન કહહુ ભરત મતિ ફેર । લોચન સહસ ન સૂઝ સુમેર ॥ ૨ ॥

વિધિ હરિ હર માયા બઢિ ભારી । સો ન ભરત મતિ શકૈ નિહારી ॥

સો મતિ મોહિ કહત કરુ બોરી । ચંદનિ કર કિ ચંદ્ર કરિ ચોરી ॥ ૩ ॥

ભરત હૃદય સિય રામ નિવાસુ । તહૈકિ તિમિર જહૈ તરણિ પ્રકાસુ ॥

અસ કહ શારદ ગઈ વિધિ લોકા । વિબુષ વિકલ નિશિ માનહુ કોકા ॥ ૪ ॥

દેવતાઓએ સરસ્વતીનું સ્મરણ કરીને તેની પ્રાર્થના કરી કે, “હે દેવી ! શરણાગત થયેલા દેવતાઓનું રક્ષણ કર, પોતાની માયાથી ભરતની બુદ્ધિને ફેરવી નાખ અને છળ રૂપી છાયા કરીને દેવકુલનું પાલન કર.” ॥ ૧ ॥ હાજર થયેલાં પ્રવીણ સરસ્વતી દેવી, દેવતાઓની વિનંતિ સાંભળી, તેઓને કેવળ સ્વાર્થી તથા જડ બાણીને બોલ્યાં કે, “હે ઇંદ્ર ! તમે અને ભરતની બુદ્ધિ ફેરવવાનું કહો છો, તેથી ધારૂં છું કે, તમને હજાર નેત્રો

૧ રામ હવે દેવતાઓનું કાર્ય કરવામાં ઉન્નત થયા છે તેથી અહીં આ વિશેષણ આપ્યું છે.

છતાં, યજ્ઞ મેરુ પર્વત^૧ એવામાં આવતો નથી. ॥ ૨ ॥ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા રુદ્ર, એઓની જે માયાઓ, મારી માયા કરતાં યજ્ઞ બહુ પ્રબલ છે, તે માયાઓ યજ્ઞ ભરતની યુદ્ધિની સામે એઈ શકે એમ નથી. એ યુદ્ધિને ફેરવી નાંખવાનું મને કહે છે, યજ્ઞ તમારે વિચારવું એઈએ કે, ‘ચાંદની ચંદ્રની ચોરી કરી શકે કે ?’ (જેમ ચાંદની ચંદ્રને આધીન હોવાથી, ચંદ્રની ચોરી કરી શકે નહીં, ॥૩॥ તેમ હું રામચંદ્રજીને આધીન હોવાથી ભરતના મનમાં રહેલા રામચંદ્રજીની ચોરી કરી શકું જ નહીં અને જ્યાંસૂધી એ ચોરી ન કરી શકું, ત્યાં સૂધી મારાથી ભરતની યુદ્ધિને ફેરવી શકાય જ નહીં.) ભરતના હૃદયમાં સીતા, રામનો નિવાસ છે, માટે તેમાં માયાની ગતિ ચાલી શકે જ નહીં. જ્યાં સૂર્યનો પ્રકાશ હોય, ત્યાં અન્ધકારની ગતિ ચાલી શકે કે ?” એટલું બોલીને સરસ્વતી પાછાં બ્રહ્મા લોકમાં ગયાં અને દેવતાઓ, જેમ રાત્રિમાં ચક્રવાક પક્ષીઓ વ્યાકુલ થાય, તેમ વ્યાકુલ થયા. ॥ ૪ ॥

દો—સુર સ્વારથી મલિન મન, કોન્હ કુમંત્ર કુઠાટ ॥

રત્નિ પ્રપંચ માયા પ્રબલ, મય ભ્રમ અરતિ ઉચાટ ॥ ૩૦૦ ॥

પછી સ્વાર્થી અને મલિન મનવાળા દેવતાઓએ શાખર મંત્રોના ખરાખર પ્રયોગો કરીને માયારૂપી પ્રબલ પ્રપંચ રચ્યો, કે જેથી લોકોને, ભય, ભ્રમ, અરુચિ તથા ધર વગેરેની ચિન્તા ઉત્પન્ન થાય. ॥ ૩૦૦ ॥

ચૌ—કરિ કુચાલિ સોચત સુર રાજૂ । ભરત હાથ સબ કાજ અકાજૂ ॥

ગયે જનક રઘુનાથ સમીપા । સન્માને સબ રઘુકુલ દીપા ॥ ૧ ॥

સમય સમાજ ધર્મ અવિરોધા । બોલે તબ રઘુવંશ પુરોધા ॥

જનક ભરત સંવાદ સુનઈ । ભરત કહાવતિ કહી સુહાઈ ॥ ૨ ॥

તાત રામ જસ આયસુ દેહ । સો સબ કૌરે મોર મત પહ ॥

મુનિ રઘુનાથ જોરિ યુગ પાની । બોલે સત્ય સરલ મૃદુ વાની ॥ ૩ ॥

વિદ્યમાન આપુનિ મિથિલેસુ । મોર કહા સબ માંતિ મદેસુ ॥

રાહર રાય રજાયસુ હોઈ । રાહરિ જપથ સહી શિર સોઈ ॥ ૪ ॥

ઈંદ્ર કુચાલ કરીને વિચાર કરવા લાગ્યો કે, “હવે આપણું કાર્ય સિદ્ધ થયું કે બગડ્યું, એ ભરતના હાથમાં છે.” જનક રાજા રામચંદ્રજીની પાસે ગયા અને રામચંદ્રજીએ તેમને સર્વ પ્રકારનું સન્માન આપ્યું. ॥ ૧ ॥ આ સમયમાં રઘુવંશના પુરોહિત વસિષ્ઠ મુનિ, સમયને, સમાજને તથા ધર્મને કશેા વિકૃત ન પડે એવો ભરતજીનો તથા જનક રાજાનો સંવાદ કહી સંભળાવી અને ભરતજીની માગણી યજ્ઞ સારી રીતે કહી સંભળાવીને બોલ્યા કે, ॥૨॥ “હે રામચંદ્રજી ! હવે આપ જેમ આજ્ઞા દો, તે પ્રમાણે સર્વ લોકો કરે, એ મારો મત છે.” વસિષ્ઠનાં વચનો સાંભળી, રામચંદ્રજી બંને હાથ જોડી, સત્ય, સરલ તથા કૈમળ વાણી બોલ્યા કે, ॥ ૩ ॥ “આપ અને જનક રાજા બીરાજતાં છતાં, મારે

બોલવું, એ સર્વ પ્રકારથી વિરુદ્ધ છે. હું આપના સોગંદ લઇને કહું છું કે, આપ અને જનક રાજ, જે આજ્ઞા કરશે, તે આજ્ઞાને માનીને હું માથે ચઢાવી લઇશ. ” ॥ ૪ ॥

દો-રામ શપથ મુનિ મુનિ જનક, સકુચે સભા સમેત ॥

સકલ વિલોકિહિં ભરત મુલ્લ, બૈને ન ઉત્તર દેત ॥ ૩૦૧ ॥

રામના શપથ સાંભળી, વસિષ્ઠ મુનિ અને જનક રાજ, સઘળી સભા સહિત સંકોચાયા. સર્વે લોકો, ભરતજીના મુખ સામે જોવા લાગ્યા. કોઇથી ઉત્તર દેવાનું બની શક્યું નહીં. ॥ ૩૦૧ ॥

ચૌ-સભા સકુચ વશ ભરત નિહારી । રામ બંધુ ધરિ ધીરજ ખારી ॥

કુસમય દેલિ સનેહ સંભારા । વઢત વિંધ્ય જિમિ ઘટજ નિવારા ॥ ૧ ॥

શોક કનક લોચન મતિ ક્ષોની । હરી વિમલ ગુણ ગણ જગ યોની ॥

ભરત વિવેક વરાહ વિશાલા । અનાયાસ ઉધરે તેહિ કાલા ॥ ૨ ॥

કરિ પ્રણામ સબ કહૈં કર જોરી । રામ રાઝ ગુરુ સાધુ નિહોરી ॥

સમય આજુ અતિ અનુચિત મોરા । કહણ વદન મૃદુ વચન કઠોરા ॥ ૩ ॥

હિયે મુમિરિ શારદા સરાઈ । માનસતે મુલ્લપંકજ આઈ ॥

વિરતિ વિવેક ધર્મ નય શાલી । ભરત ભારતી મંજુ મરાલી ॥ ૪ ॥

ભરતજીએ સભાને સંકોચીને વશ થયેલી જોઈ, ભારે ધીરજ ધરી અને કુસમય જોઇને જેમ અગત્ય મુનિએ વધવા લાગેલા વિન્ધ્યાચળને અટકાવ્યો હતો,^૧ તેમ વધવા લાગેલા સ્નેહને અટકાવ્યો. ॥ ૧ ॥ શોકરૂપી હિરણ્યાક્ષ બુદ્ધિરૂપી પૃથ્વીને હરી ગયો હતો, પણ નિર્મલ ગુણગણોવાળા ભરતજીરૂપ બ્રહ્માએ વિવેકરૂપી મોટા વરાહને પ્રકટ કરીને તુરત જ અનાયાસે તે વરાહદ્વારા તે પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર^૨ કર્યો. (ભરતજીએ શોકમાં ડૂબી ગયેલી પોતાની બુદ્ધિને વિવેકના સહાયથી શોકમુક્ત કરીને સ્થિર કરી.) ॥ ૨ ॥ પછી સર્વને પ્રણામ કરી, હાથ જોડી અને રામ, જનક રાજ, ગુરુ તથા સાધુજનો, એઓની ઉપર પ્રેમભાવ બતાવીને ભરતજી બોલ્યા કે, “ આજ હું કોમળ મુખથી કઠોર વચનો બોલું છું. (નહાને મોઢાઉ મોટી વાત કહું છું.) સર્વે લોકો મારી જિજ્ઞાસીની ક્ષમા કરજો. ” ॥ ૩ ॥ શરુ કર્યા પછી પણ શોકને લીધે બોલવાનો વિષય બરાબર નહીં

૧ વિન્ધ્યાચલે ચેરુની બરાબરી કરવાને સારૂ વધીને સૂર્યના રસ્તાને રોકી લેતાં, ગમરાયેલા દેવતાઓની વિશ્વમિ ઉપરથી અગત્ય મુનિએ જઈને વિન્ધ્યાચલને કહ્યું કે, ‘ તું હમણાં નીચો નથી જઈને મને રસ્તો દે અને હું પાછો આવું સાંસુધી નીચો જ રહેજે. ’ અગત્ય મુનિના કહેવાથી ઉચો વધેલો વિન્ધ્યાચલ, લાંબો થઈને સુધી ગયો અને અગત્ય દક્ષિણ દિશામાંથી ફરી જ નહીં, જેથી આજ દિવસ સુધી એ પ્રમાણે જ રહેશે છે. (કાશીખંડ.) આ પર્વત ગુજરાતથી રાજમહલસુધી લાંબો ચાલ્યો ગયો છે. ૨ હિરણ્યાક્ષ નામનો એક મોટો દેવ પૃથ્વીને હરી, પાતાલમાં લઇ જતાં, બ્રહ્માએ પોતાની નાસિકામાંથી વારાહ ભગવાનને પ્રકટ કરી, તેમના હાથથી પૃથ્વીને પાતાલમાંથી મેળવી લીધી અને હિરણ્યાક્ષને મરાવ્યો, એ કથા પુરાણોમાં પ્રસિદ્ધ છે.

સ્કુરતાં, ભરતજીએ હૃદયમાં સુંદર સરસ્વતીનું સ્મરણ કર્યું. સ્મરણના પ્રભાવને લીધે વૈશાખ, વિવેક, નીતિ અને ધર્મ, એઓથી શોભી રહેલી વાણીરૂપ મનોહર હંસી, ભરતજીના મનરૂપી માનસ સરોવરમાંથી સુખરૂપી કમળ ઉપર આવી. ॥ ૪ ॥

દો-નિરસ્થિ વિવેક ચિલોચનહિ, શિથિલ સનેહ સમાજ ॥

કરિ પ્રણામ બોલે ભરત, સુમિરિ સિય રઘુરાજ ॥ ૩૦૨ ॥

ભરતજી વિવેકરૂપી નેત્રોથી ભાષણના વિષયોને ઝેઈ લઈ, સ્નેહથી શિથિલ થયેલા બન્ને સમાજોને પ્રણામ કરી અને સીતાજીનું તથા રામચન્દ્રજીનું ધ્યાન ધરીને બોલ્યા કે, ॥ ૩૦૨ ॥

ચૌ-પ્રમુ પિતુ માતુ મુહદ ગુરુ સ્વામી । પૂજ્ય પરમ હિત અંતર્યામી ॥

સરલ મુસાહિવ શીલ નિષાનૂ । પ્રણતપાલ સર્વજ્ઞ મુજાનૂ ॥ ૧ ॥

સમરથ શરણાગત હિતકારી । ગુણ ગ્રાહક અવગુણ અઘાહરી ॥

સ્વામિ ગુસાઈ સરિસ ગુસાઈ । મોહિ સમાન મૈ સ્વામી દુહાઈ ॥ ૨ ॥

પ્રમુ પિતુ માતુ વચન મોહ વશ પેલી । આયડ યહાં સમાજ સકેલી ॥

જગ મલ પોચ ઝૂંચ અરુ નીચૂ । અમી અમરપદ માહુર મીચૂ ॥ ૩ ॥

રામ રજાય મેંટિ મનમાહીં । દેલા મુના કતહું કોડ નાહીં ॥

સો મૈ સબવિધિ કીન્હ દિઠાઈ । પ્રમુ માની સનેહ સેવકાઈ ॥ ૪ ॥

હે પ્રમુ ! આપ જ માતા, પિતા, સંબંધી, ગુરુ, સ્વામી, પૂજ્ય, પરમ હિત અને અંતર્યામી છો. આપ જ સરલ તથા સુશીલના ભંડારરૂપ ઉત્તમ માલિક છો. આપ ભક્ત લોકોને પાળનારા, સર્વજ્ઞ, સુબલ, ॥ ૧ ॥ સમર્થ, શરણાગતોનું હિત કરનારા, શુભોનું જ ગ્રહણ કરનારા અને અવશુભોને તથા દોષોને હરનારા છો. હે સ્વામી ! હું આપના શપથ લઈને કહું છું કે, ભલાઈમાં આપ સરખા આપ જ છો અને દુષ્ટપણમાં મારા સરખો હું જ છું. ॥ ૨ ॥ હું મોહને વશ થઈ, આપની તથા માતા પિતાની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરી, સર્વ સમાજને સાથે લઈને અહીં આંચો છું. જગતમાં ભલા પણુ હોય છે તથા બૂરા પણુ હોય છે અને ઉચ પણુ હોય છે તથા નીચ પણુ હોય છે. જેમ કે, અમરપદ આપનાઈ અમૃત પણુ જગતમાં છે અને મરણ આપનાઈ ઝેર પણુ જગતમાં છે. ॥ ૩ ॥ જગતમાં આપની આજ્ઞાને મનથી પણુ તોડી શકે એવો કોઈ પણુ જણ કે પદાર્થ મેં કયાંય દીઠો નથી. મેં તો આપની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરી, સર્વ પ્રકારથી ઘૃષ્ટતા કરી છે, પણુ આપે સ્નેહને લીધે એ મારી ઘૃષ્ટતાને સેવારૂપ માની લીધી છે. ॥ ૪ ॥

દો-કૃપા મલાઈ આપની, નાય કીન્હ મલ મોર ॥

દૂષણ મયે ભૂષણ સકલ, મુયશ ચારુ ચહું ઓર ॥ ૩૦૩ ॥

હે નાય ! આપની કૃપાસંયુક્ત ભલાઈએ મારું બહું કરી દીધું છે, કે જેથી મારાં સઘળાં દૂષણો ભૂષણરૂપ થયાં છે અને અપકીર્તિ સુકીર્તિરૂપ થઈને ચોમેર ફેલાઈ છે. ॥ ૩૦૩ ॥

चौ०—राजरि रीती सुबाणि बढाई । जगत विदित निगमागम गाई ॥
 क्रूर कुटिल खल कुमति कलंकी । नीच निशील निरीस निशंकी ॥ १ ॥
 ते सुनि शरण साझहे आये । सकृत् प्रणाम किये अपनाये ॥
 देखि दोष कबहुँ न उर आने । सुनि गुण साधु समाज बखाने ॥ २ ॥
 को साहिब सेवकहि निवाजी । आपु समान साज सब साजी ॥
 निज करतूति न समझिय सपने । सेवक सकुचि सोच उर अपने ॥ ३ ॥
 सो गुसाई नहि दूसर कोपी । मुजा उठाय कहाँ प्रण रोपी ॥

પશુ નાચત થુક પાઠ પ્રવીના । ગુણગતિ નટ પાઠક આધીના ॥ ૪ ॥

આપની અલૌકિક રીતિ, અલૌકિક હુંદર વાણી અને અલૌકિક મોટાઈ, જગતમાં પ્રસિદ્ધ છે અને વેદ શાસ્ત્રોએ પણ, ગાયેલ છે. જે લોકો ક્રૂર, કુટિલ, ખલ, કુબુદ્ધિવાળા, કલંકી, નીચ, સારા સ્વભાવ વગરના, ઇશ્વરને નહીં માનનારા તથા પાપોથી નિભીય રહેનારા હતા, ॥ ૧ ॥ તેઓએ, પણ આપનું શરણાગત વત્સલપણું સાંભળી, આપની સામે આવી, એક જ વાર પ્રણામ કરતાં, આપે તેઓને પોતાના કરી લીધા^૧ છે, અને તેઓના દેખીતા દોષોને પણ, કહી હૃદયમાં નહીં આણ્યતાં, જે કયાંય દોષો સાંભળવામાં આવે તોપણ, તે દોષોને શુભાર્પ માનીને સાધુઓના સમાજમાં વખાડ્યા છે, એમ વેદશાસ્ત્રો કહે છે અને જગતમાં પણ પ્રસિદ્ધ છે. ॥૨॥ આપ વિના એવો બીજો કયો સાહેબ છે ? કે જે, સેવકોપર નિવાળ, તેઓને સઘળું પોતાના જેવું જ ઐશ્વર્ય આપે,^૨ અને તેવું ઐશ્વર્ય આપ્યા છતાં, પોતા તરફના તે ઉપકારને સ્વપ્નમાં પણ હૃદયમાં નહીં લાવતાં, સેવકોના શરણાગતપણાર્પ એક શુભથી સંકોચાઇ, (હજી સેવકોને મારાથી કશો બદલો આપી શકાયો નથી,) એમ હૃદયમાં વિચાર કર્યા કરે. ॥ ૩ ॥ હું હાથ ઉંચા કરી પ્રતિજ્ઞા કરીને કહું છું કે, આપ સિવાય એવો સ્વામી બીજો કોઈ પણ નથી. જેમ વાનર આદિ પશુઓમાં નાચવાનો જે શુભ આવે છે, તે નચાવનાર નટનો પ્રભાવ છે, અને પોષ્ટ પક્ષીઓમાં, જે પઢવાનો શુભ આવે છે, તે પઢાવનારનો પ્રભાવ છે, તેમ સેવકોમાં જે શુભ આવે છે, તે પ્રભુનો જ પ્રભાવ છે. ॥ ૪ ॥

दो०—यों सुधारि सनमानि जन, किये साधु शिर मोर ॥

કો કૃપાલુ વિનુ પાલિ હૈ, બિરુદાવલિ વફ જોર ॥ ૩૦૪ ॥

જેમ નટ, વાનર વગેરે પશુઓને તથા પઢાવનાર માણસ, પોષ્ટ આદિ પક્ષીઓને સુધારી, માનીતાં કરી રાખે છે, તેમ આપ સેવકોને સુધારી, માનીતા કરી રાખીને સાધુઓના શિરોમણિરૂપ કરી દો છો. આપ કૃપાલુ વિના શરણાગતોની બાબતમાં પોતાની પ્રતિજ્ઞાને (ગમે તેવો પાપી પણ જે શરણાગત થાય, તો તેનો અવશ્ય ઉદ્ધાર કરવો એવી પ્રતિજ્ઞાને) વેદનું કહ્યું પણ નહીં માનતાં બીજો કોણ બલાકારથી પાળે એમ છે. ॥ ૩૦૪ ॥

૧ સત્ત્વેષ પ્રપન્નાય તવાસ્તીતિ વ ચાવતે ॥ બમયં સર્વભૂતેભ્યો દ્વામ્યેતદ્વતં મમ (વાસ્ત્વીકીય રામાયણ્યુદકાંડ.) ૨ હનુમદાદિ સર્વ વાનર વીરા, ધરે મનોહર મનુજ શરીરા ॥ (તુલસીદાસકૃત ઉત્તરકાંડ.)

ષૌં-શ્લોક સનેહ કિ વાલ સુભાયે । આયર્હે લાય રજાયમ્ પાયે ॥
 તથા કૃપાલુ હેરિ નિજ ઓરા । સર્વહિ માંતિ મલ માનેઝ મોરા ॥ ૧ ॥
 દેલેહે પાંચ મુમંગલ મૂલા । જાનેઝ સ્વામિ સહજ અનુકૂલા ॥
 વહે સમાજ વિલોકેહેં ભાગૂ । વડી વૂક સાહિવ અનુરાગૂ ॥ ૨ ॥
 કૃપા અનુગ્રહ અંબ અપાર્હે । કીન્હ કૃપા નિષિ સર્વ અધિકાર્હે ॥
 રાત્ના મોર દુલાર ગુસાર્હે । અપને શીલ સ્વભાવ મહાર્હે ॥ ૩ ॥
 નાથ નિપટ મૈં કીન્હ ઢિઠાર્હે । સ્વામિ સમાજ સકોચ વિહાર્હે ॥
 અવિનય વિનય યથા રુચિ વાની । ક્ષમિય દેવ અતિ આરતિ જાની ॥ ૪ ॥

હું શોકથી, સ્નેહથી કે બાલક ખુદ્ધિથી, આપની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરીને આવ્યો છું, તો પણ આપ કૃપાલુએ પોતા તરફ બેઠને સર્વ પ્રકારથી માફ સાફ માની લીધું છે. ॥ ૧ ॥ મને આપનાં સુમંગલના મૂળરૂપ ચરણારવિન્દનાં દર્શન મળ્યાં. હે સ્વામી ! આપ સર્વદા અનુકૂલ છે, એમ જાણવામાં આવ્યું અને મોટી ભૂલ થયા છતાં, સ્વામીને પ્રેમ રહેવારૂપી મહાભાગ્ય મોટી સભા વચ્ચે જોવામાં આવ્યું, ॥ ૨ ॥ તો એથી વધારે બીજું કયું સાફ હોય ? હે સ્વામી ! કૃપાના ભંડારરૂપ આપે મને કૃપારૂપી તથા અનુગ્રહરૂપી અમૃતથી તૃપ્ત કરીને સર્વથી શ્રેષ્ઠતા આપી અને પોતાના શીલ સ્વભાવની ભલામણથી માફ સર્વ પ્રકારનું લાઠ પાડ્યું. ॥ ૩ ॥ હે નાથ ! હું આપના તથા સમાજના સંકેતને છોડી દઈ, આ ભાષણનો આરંભ કરવારૂપી ધૃષ્ટતા કરી છે અને અવિનય ભરેલી કે વિનયવાળી ગમે તેવી વાણી બોલું છું, પણ આપ તેથી કશો ક્ષોભ નહોં ધરતાં મને અત્યંત આર્ત જાણીને ક્ષમા કરશે. ॥ ૪ ॥

દોં-મુદ્દહ મુજાન મુસાહિવહિ, બહુત કહત વડી સ્વોરિ ॥

આયમ્ દેઈય દેવ અવ, સર્વહિ મુષારિય મોરિ ॥ ૩૦૫ ॥

પ્રેમી તથા પ્રવીણ ઉત્તમ સ્વામીની પાસે બહુ બોલવું, એ મોટી બોલ છે. હે નાથ ! હવે મને આજ્ઞા આપો અને તેમ કરીને માફ સમજું સુધારો. ॥ ૩૦૫ ॥

ષૌં-પ્રશ્ન પદ પદ પરાગ દુહાર્હે । સત્ય મુકૂત મુલ સીમ મુહાર્હે ॥
 સો કરિ કહોં દિયે અપનેકી । રુચિ જાગત સોવત સપનેકી ॥ ૧ ॥
 સહજ સનેહ સ્વામિ સેવકાર્હે । સ્વારથ છલ ફલ ચારિ વિહાર્હે ॥
 આજ્ઞા સમ ન મુસાહિવ સેવા । સો પ્રસાદ જન પાવૈ દેવા ॥ ૨ ॥
 અસ કહિ પ્રેમ વિવશ મયે ભારી । પુલક શરીર વિલોચન વારી ॥
 પ્રશ્ન પદ કમલ ગહે અક્કુલાર્હે । સમય સનેહ ન સો કહિ જાર્હે ॥ ૩ ॥
 કૃપાસિન્ધુ સન્માનિ સુવાની । વૈઠાયે સમીપ ગહિ પાની ॥
 ભરત વિનય મુનિં દેશિ સ્વભાજ । શિથિલ સનેહ સમા રઘુરાજ ॥ ૪ ॥

આપનાં ચરણકમળોની રજ, કે જે સત્યના, પુણ્યના તથા સુખના સુંદર અવધિરૂપ છે, તેના સોગંદ લેધને, હું આપની પાસે આરા હૃદયની રુચિ કહું છું, કે જે રુચિ મને

જાત્રતમાં તથા સુવા પછી સ્વપ્નમાં પણ રહ્યા કરે છે. ॥૧॥ સ્વાર્થને, છળને તથા ધર્મ આદિ ચારે પુરુષાર્થોની કામનાને છોડી દઈ, સ્વાભાવિક સ્નેહથી આપની સેવા કરવામાં જ મારી રુચિ છે. આજ્ઞા પાળવા સમાન, થીજી કાંઈ પણ સારા સાહેબની સેવા નથી. માટે કે દેવ ! આ સેવક જનને (મને) આપનો તે આજ્ઞાપી પ્રસાદ મળવો જોઈએ.” ॥ ૨ ॥ ભરતજી એટલું જોલીને બહુ જ પ્રેમવશ થઈ ગયા. શરીરમાં રોમાંચો બડાં થયાં અને નેત્રોમાં જળ ભરાઈ આવ્યાં. ભરતજીએ, વ્યાકુલ થઈને રામચંદ્રજીનાં ચરણ પકડયાં. આ સમયના સ્નેહનું મારાથી વર્ણન કરી શકાતું નથી. ॥ ૩ ॥ કૃપાના સચ્ચદ્રૂપ રામચંદ્રજીએ ભરતજીને શુભ વાણીથી સન્માન આપી, હાથ પકડીને પોતાની પાસે બેસાડયા. ભરતજીનો વિનય સાંભળી તથા સ્વભાવ જોઈ, સઘળી સહા સહિત રામચન્દ્રજી સ્નેહથી શિથિલ થઈ ગયા. ॥ ૪ ॥

છં૦—રણરાવ શિથિલ સનેહ સાધુ સમાજ મુનિ મિથિલા ધનિ ॥

મનમહૈં સરાહત ભરત માયપ બક્તિકી મહિમા ધની ॥

ભરતહિં પ્રશંસિત વિવુષ વર્ષત મુમન માનસ મલિનસે ॥

તુલસી વિકલ સબ લોક મુનિ સકુચે નિશાગમ નલિનસે ॥ ૧૩ ॥

રામચંદ્રજી, સાધુ સમાજ, મુનિઓ તથા જનક રાજા, એઓ, મનમાં ભરતજીના જ્ઞાતસ્નેહની, ભક્તિની અને મહિમાની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. મલિન મનવાળા દેવતાઓ, ભરતજીની પ્રશંસા કરીને પુષ્પવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. ભરતજીનું ભાષણ સાંભળી, અયોધ્યાવાસી સર્વ લોકો, સાયંકાલ પ્રાપ્ત થતાં, કમળો સંકેતોઈ જાય, તેમ સંકેતોઈ ગયા. ॥૧૩॥

સો૦—દેલિ દુરવારી દીન, દુહૈં સમાજ નર નારિ સબ ॥

મઘવા મહા મલીન, મુયે મારિ મંગલ ચહત ॥ ૧૩ ॥

બન્ને સમાજોનાં સર્વ નર નારીઓને દુઃખીઆ તથા દીન જોતાં છતાં પણ, મહા મલીન મનવાળા ઇન્દ્રે એ સુવેલાંઓને મારીને (માયાના પ્રયોગથી તેઓનું ત્યાંથી ઉચ્ચાટન કરીને), પોતાનો સ્વાર્થ સિદ્ધ કરવાની ઇચ્છા કરી. ॥ ૧૩ ॥

ચૌ૦—કપટ કુચાલી સીમ સુર રાજૂ । પર અકાજ પ્રિય આપન કાજૂ ॥

કાક સમાન પાક રિપુ રીતી । છલી મલી ન નકતહૈં મતીતી ॥ ૧ ॥

મથમ કુમતિ કરિ કપટ સકેલા । સો ઉચાટ સબકે શિર મેલા ॥

સુર માયા વશ લોગ વિમોહે । રામ પ્રેમ અતિશય ન વિહોહે ॥ ૨ ॥

મય ઉચાટ સબ મન ચિર નાહી । ક્ષણ વન રુચિ ક્ષણ સદન મુશાહી ॥

દુષિધ મનો ગતિ પ્રજા દુરવારી । સરિત સિંધુ સંગમ જિમિ વારી ॥ ૩ ॥

દુચિત કતહૈં પરિતોષ ન લહી । એક એક સન મર્મ ન કહી ॥

લલિ હિય હૈંસિ કહ કૃપા નિધાનૂ । સરિસ જ્ઞાન મઘવાન ચુવાનૂ ॥ ૪ ॥

ઇન્દ્ર કે જે કપટના તથા કુચાલના અવધિરૂપ છે, પરાયું આકાર્ય કરવા ઉપર તથા પોતાનું કાર્ય કરવા ઉપર પ્રેમ રાખનાર છે અને છળવાળો, મલીન તથા કાંઈના ઉપર

પણ વિશ્વાસ નહીં રાખનારો હોવાથી, કમડાના જેવી રીતિવાળો છે, ॥ ૧ ॥ તેણે પ્રથમ કુમતિ કરીને જે કપટરૂપ ઉચ્ચાટન મંત્ર સિદ્ધ કરી રાખ્યો હતો, તેનો સર્વ માણસોની ઉપર ઉપયોગ કરી દીધો. સર્વે માણસો, દેવતાઓની માયાને લીધે, મોહ પામીને પોતા-પોતાને ઘેર જવા ઉતાવળાં થયાં, તોપણ રામ ઉપરનો અપાર પ્રેમ, તેઓને છોડતો નહીં હતો. ॥ ૨ ॥ સર્વનાં મન, બંગલી જાનવરોની કલ્પિત ધીકથી તથા ઘરના રક્ષણના ઉચ્ચાટથી અસ્થિર થઇ ગયાં, તેથી તેઓને ક્ષણમાત્રમાં ઘેર જવાની રુચિ થવા લાગી અને રામ ઉપરના પ્રેમને લીધે ક્ષણમાત્રમાં વનમાં રહેવાની રુચિ થવા લાગી. જેમ નદીના અને સમુદ્રના સમાગમમાં જળની સન્ન્યુષ અને વિસુષ, એમ બે પ્રકારની ગતિ થાય, ॥ ૩ ॥ તેમ આ કારણોથી દુઃખિત પ્રજાના મનની, ઘર તરફ અને રામ તરફ, એમ બે પ્રકારની ગતિ થઈ. સર્વે માણસો, પોતાનાં ચિત્તો અનવસ્થિત થઈ જવાને લીધે, કયાંય પરિતોષ નહીં પામતાં હતાં, પણ તે છતાં એક એકની પાસે મનના મર્મને ખુલ્લો નહીં કરતાં હતાં, કૃપાનિધાન રામચન્દ્રજી લોકોની આ સ્થિતિ જોઈ, હસીને સ્વગત બોલ્યા કે, “કુતરો, ઈંદ્ર અને બ્રુવાન, એઓ રીતભાતમાં સમાન જ ઉતરે છે” ॥ ૪ ॥

દોઢ-ભરત જનક મુનિ ગણ સચિવ, સાધુ સચેત વિહાય ॥

લગી દેવ માયા સવહિ, યથાયોગ્ય જન પાય ॥ ૩૦૬ ॥

ભરતજી, જનક રાજા, મુનિઓ, મંત્રીઓ અને સાધુ જનો, ઇત્યાદિ જ્ઞાની લોકોને છોડી દઈ, દેવતાઓની માયા બાકીના સર્વ માણસોમાં વ્યાપ્ત થઈ. માયાએ, પોતાના સંબંધને લાયક લોકો શોધી લીધા. ॥ ૩૦૬ ॥

ચૌ-કૃપા સિંધુ લલિ લોગ દુસ્વારે । નિજ સનેહ મુરપતિ છલ ભારે ॥

સભા રાજ ગુરુ મહિમુર મંત્રી । ભરત ભક્તિ સબકે મતિ યંત્રી ॥ ૧ ॥

રામીંદ્ર ચિતવત ચિત્ર લિલેસે । સકુચત બોલત વચન સિલેસે ॥

ભરત પ્રીતિ નિત વિનય વડાઈ । મુનત મુખદ વર્ણત કડિનાઈ ॥ ૨ ॥

જામ્ણ વિલોકિ ભક્તિ લવલેશુ । પ્રેમ મગન મુનિ ગણ મિથિલેશુ ॥

મહિમા તામ્ણ કહૈં કિમિ તુલસી । ભક્તિ પ્રભાવ મુમતિ હિય હુલસી ॥ ૩ ॥

આપ છોટ મહિમા વડ જાની । કવિ કુલ કાનિ માનિ સકુચાની ॥

કહિ ન સકત ગુણ રુચિ અધિકાઈ । મતિ ગતિ બાલ વચનકી નાઈ ॥ ૪ ॥

લોકોને પોતા ઉપરના રનેહમાં ઈંદ્રનેા ભારે છળ આવી પડેલો જોઈ, કૃપાના સન્નુ-રૂપ રામચન્દ્રજી ખેદ પામવા લાગ્યા. સભા, જનક રાજા, વસિષ્ઠ, વ્રાહ્મણો અને મંત્રીઓ, એ સર્વની ખુદ્ધિઓને ભરતજીની અપૂર્વ ભક્તિએ સ્તબ્ધ જેવી કરી નાખી હતી, ॥ ૧ ॥ તેથી તેઓ કશી વાતચિત નહીં કરતાં, ચિત્રમાં આળખેલાઓની પેઠે રામની સામે એમાં કરતા હતા અને વખતપર થોડુંઘણું બોલતા હતા, તે પણ જાણે કોઈની શીખા-

૧ બ્રાહ્મણ સૂત્રકાર પાણિનિએ, શ્રુત્યમગોનામતદિતે એ સૂત્રથી સંપ્રસારણુ કાર્ય કરવામાં ગ્રહીને એક પંક્તિમાં જ મળ્યા છે.

વેલી વાત કરતા હોય તેમ સંકોચાધને બોલતા હતા. ભરતજીની પ્રીતિ, નીતિ નમ્રતા અને મહાશયપણું, એઓ સાંભળવામાં સુખદાયી છે, પણ તેઓનું વર્ણન કરવું કઠણ છે. ॥ ૨ ॥ ભરતજી કે જેમની ભક્તિના લવલેશને બેઠને પણ મુનિઓ તથા જનક રાજા પ્રેમમગ્ન થઈ ગયા, તેમના મહિમાને હું (તુલસીદાસ) બે કે ભક્તિના પ્રભાવને લીધે મારા હૃદયમાં વર્ણન કરવાની ઉમંગ છે, તોપણ કેમ વર્ણવી શકું ? ॥ ૩ ॥ મારી યુદ્ધિની ગતિ ભરતજીના શુભોના વર્ણનમાં અધિક રુચિવાળી છતાં પણ, ચોતાને છોડી અને શુભોના મહિમાને મોટો બાણી તથા ‘કવિઓના મંડલમાં લખવું પડશે’ એમ માની, જેમ બાલક બોલવા બંધ પણ બોલી શકે નહીં, તેમ તે વર્ણવી શકતી નથી. ॥ ૪ ॥

દો-ભરત વિમલ યશ વિમલ વિદ્યુ, સુમતિ ચકોર કુમારિ ॥

ઉદિત વિમલ જન હૃદય નખ, ફકટક રહી નિહારિ ॥ ૨૦૭ ॥

ભરતજીના નિર્મલ યશસ્વી નિર્મલ ચંદ્ર, કે જે નિર્મલ લોકોનાં હૃદયરૂપી આકાશમાં સર્વદા ઉદય પામેલો જ રહે છે, તેની સામે મારી વર્ણન કરવાની ઈચ્છાવાળી યુદ્ધિ-રૂપ ચકોર કુમારી (નાની ચકોરી) એકાગ્ર દૃષ્ટિથી બેઠ રહી છે, પણ તેનો સ્પર્શ કરી શકતી નથી. ॥ ૩૦૭ ॥

ચો-ભરત સ્વભાવ ન સુગમ નિગમહૂ । લઘુ મતિ વાપલતા કવિ ક્ષમહૂ ॥

કહત સુનત સતિ ભાવ ભરતકો । સીય રામ પદ હોય ન રતિકો ॥ ૧ ॥

સુમિરત ભરતહિ પ્રેમ રામકો । જેહિ ન સુલભ તેહિ સરિસ વામકો ॥

દેસિ દયાલુ દશા સબ હીકી । રામ સુજાન જાનિ જન જીકી ॥ ૨ ॥

ધર્મ ધુરીણ ધીર નય નાગર । સત્ય સનેહ શીલ સુલ સાગર ॥

દેશ કાલ લલિ સમય સમાજૂ । નીતિ પ્રીતિ પાલક રઘુરાજૂ ॥ ૩ ॥

બોલે વચન વાણિ સરવસસે । હિત પરિણામ સુનત શશિ રસસે ॥

તાત ભરત તુમ ધર્મ ધુરીણા । લોક વેદ વિધિ પરમ પ્રવીણા ॥ ૪ ॥

ભરતજીના સ્વભાવનું વર્ણન કરવું, વેદને પણ સુગમ નથી, તે છતાં મારી લઘુ મતિ, તેનું વર્ણન કરવાની ચપલતા કરે છે, તેની કવિઓએ ક્ષમા કરવી. ભરતજીના સત્ય ભાવનું વર્ણન કરતાં અને શ્રવણ કરતાં, કેને સીતા રામનાં ચરણોમાં પ્રીતિ ઉત્પન્ન ન થાય ? ॥ ૧ ॥ જેને ભરતજીનું સ્મરણ કરતાં, રામમાં પ્રેમ, સહજ રીતે પ્રાપ્ત ન થાય, તેના જેવો બીજા કેને વિપરીત યુદ્ધિવાળો સમજવો ? દયાળુ, પ્રવીણ, ધર્મધુરંધર, ધીર, નીતિમાં વિચક્ષણ, સાચા સનેહવાળા, સ્વાભાવિક સુખના સમુદ્રરૂપ અને નીતિનું તથા પ્રીતિનું પાલન કરનારા રામચંદ્રજી, સર્વની દશા બેઠ, સર્વના મનની વાત બાણી લઈ, ॥૨ ॥ કેશનું તથા કાળનું અવલોકન કરી અને સભાના નિયમને અનુસરીને, બાણે સરસ્વતીનું સર્વસ્વ હોય એવાં, પરિણામમાં હિતકારી અને સાંભળતાં ચંદ્રના અમૃત રસની પેઠે ॥ ૩ ॥ આહલાહ આપનારાં વચનો બોલ્યા કે, “હે તાત ! હે ભરત ! તમે ધર્મધુરંધર છો, લોકની તથા વેદની પદ્ધતિમાં પરમ પ્રવીણ છો. ॥ ૪ ॥

૧ વર્ણન કરવું અશક્ય છતાં પણ, વર્ણન કરવામાં પ્રવર્તવાનું કારણ બતાવે છે.

દો-કર્મ વચન માનસ વિમલ, તુમ સમાન તુમ તાત ॥

શુરુ સમાજ લઘુ બંધુ ગુણ, કુસમય કિમિ કહિ જાત ॥ ૩૦૮ ॥

અને કર્મમાં, વચનમાં તથા મનમાં નિર્મળ છે. તમારા જેવા તમે જ છો. શુરુ-જનોના સમાજમાં અને વળી આવા કુસમયમાં નાના લાઈના શુભો ગાવા, એ અચોક્ક્ય છે, તે માટે આથી વધારે મારાથી કેમ બોલી શકાય ? ॥ ૩૦૮ ॥

ચૌ-જાનહુ તાત તરણિ કુલ રીતી । સત્ય સિંધુ પિતુ કીરતિ પ્રીતી ॥

સમય સમાજ લાજ શુરુ જનકી । ઉદાસીન હિત અનહિત મનકી ॥ ૧ ॥

તુમહિ વિદિત સવહી કર મરમૂ । આપન મોર પરમ હિત ધરમૂ ॥

મોહિ સબ માંતિ મરોસ તુમ્હારા । તદપિ કહૌં અવસર અનુસારા ॥ ૨ ॥

તાત, તાત વિનુ વાત હમારી । કેવલ કુલ શુરુ કૃપા સુધારી ॥

ન તરુ પ્રજા પુરજન પરિવાર । હમહિ સહિત સબ હોત સુઆર ॥ ૩ ॥

જો વિનુ અવસર અથવ દિનેશૂ । જગકો કહહુ ન હોય કલેશૂ ॥

તસ ઉત્પાત તાત વિધિ કીનહા । મુનિ મિથિલેશ રાશિ સબ લીનહા ॥ ૪ ॥

હે તાત ! તમે સૂર્યવંશની ‘પ્રાણી બંધુ પશુ વચન ન બંધુ,’ એ રીતિને બોલો છો, ‘સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા પિતાશ્રીને, કીર્તિ ઉપર કેટલી પ્રીતિ હતી, તે પશુ બોલો છો, સમયને બોલો છો, સમાજની તથા શુરુ જનની લાજને બોલો છો અને શત્રુ, મિત્ર તથા ઉદાસીન, એઓનાં મનની વાત પશુ બોલો છો. ॥૧॥ સર્વનો મર્મ અને તમારો તથા મારો પરમ હિતરૂપ ધર્મ પશુ તમારા બોલવામાં છે. મને સર્વ પ્રકારે તમારો ભરોસો છે, તોપણ સમયને અનુસરીને કહું છું ॥ ૨ ॥ હે હે તાત ! પિતાશ્રીનો સ્વર્ગવાસ થતાં, આપણી વાત કેવળ કુલશુરુ વસિષ્ઠશ્રીની કૃપાએ જ સુધારી છે. નહીં તર (જો રાજ્યમાં શત્રુઓ વગેરેની ગડબડ ઉઠી હોત તો) પ્રભુ, પુરજન, પરિવાર અને આપણે, એઓ સર્વ, પુવાર જ થઈ જાત. ॥ ૩ ॥ જો સમય વિના સૂર્યનો અસ્ત થાય, તો જગતમાં કોને કલેશ થયા વિના રહે ? તે કહે. હે તાત ! વિધાતાએ, અયોધ્યામાં અકસ્માત સૂચાસ્ત કર્યાં જેવો જ ઉત્પાત કર્યો, પરંતુ વસિષ્ઠ મુનિ તથા જનક રાજા, એઓએ સઘળું ખચાવી લીધું છે. ॥ ૪ ॥

દો-રાજ કાજ સબ લાજ પતિ, ધર્મ ધરણિ ધન ધામ ॥

શુરુ પ્રભાવ પાલહિ સવહિ, મલ હો રૂહિ પરિણામ ॥ ૩૦૯ ॥

રાજ કાર્યો, લાજ, પ્રતિષ્ઠા, ધર્મ, પૃથ્વી, ધન અને સ્થાન, એ સર્વજનું, શુરુનો પ્રતાપ જ પાલન કરશે અને પરિણામ સાફ જ આવશે. ॥ ૩૦૯ ॥

૧ મૂળના જાનહુ તાત તરણિ રીતિ. એ વચનના અર્થાન્તરો પશુ થાય છે કે, ‘તમે સૂર્યકુલની રીતિને, તાત એટલે તીવ્ર બોલો અથવા તમે પોતાને કુલના વહાણરૂપ કે સૂર્યરૂપ બોલો.’ પરંતુ એ અર્થો આપાદના અન્યમાં ખેસતા આવતા નથી.

જો-સહિત સમાજ હમાર તુમ્હારા । ગૃહ વન ગુરુ પ્રસાદ રત્નવારા ॥
 માતુ પિતા ગુરુ સ્વામિ નિદેશુ । સકલ ધર્મ ધરણી ધરુ શ્રેષ્ઠ ॥ ૧ ॥
 સો તુમ કરહુ કરાવહુ મોહુ । તાત તરણિ કુલ પાલક હોહુ ॥
 સાધન એક સકલ સિધિ દેની । કીરતિ મુગમિ ભૂતિ ભય વેની ॥ ૨ ॥
 સો વિચારિ સહિ સંકટ ભારી । કરહુ પ્રજા પરિવાર સુહારી ॥
 બાંટિ વિપતિ સવહી મિલ ભાઈ । તુમહિં અવધિ ભરિ અતિ કઠિનાઈ ॥ ૩ ॥
 જાનિ તુમ્હૈ મૃદુ કહૈ કઠોરા । કુસમય તાત ન અનુચિત મોરા ॥
 હોહિ કુઠાવ સુબંધુ સુહાયે । ઓહિ હાથ અસનિહુકે ઘાયે ॥ ૪ ॥

શુરુનો પ્રસાદ જ ધરમાં તમારા સમાજ સહિત તમારું અને વનમાં મારા સમાજ-
 સહિત મારું રક્ષણ કરનાર છે. માતા, પિતા, ગુરુ અને સ્વામી, એઓની આજ્ઞા પાળવી,
 એ જ સર્વ ધર્મરૂપી પૃથ્વીને ધરનારો શેષનાગ છે. (માતા પિતા વગેરેની આજ્ઞા પાળ-
 વાથી જ સર્વ ધર્મ જળવાય છે,) ॥ ૧ ॥ હે તાત ! એ સર્વ આમ છે, એટલા માટે તમે
 પણ, પિતાશ્રીની આજ્ઞા પ્રમાણે જ કરો અને મને પણ પિતાની આજ્ઞા પ્રમાણે જ કરાવો.
 તમે પિતાની આજ્ઞા પાળીને તથા મને પાળવા હધને, સૂર્ય વંશના પાલક થાઓ. પિતાની
 આજ્ઞા જ સઘળી સિદ્ધિઓ આપનારું સાધન છે અને કીર્તિ, સદ્ગતિ, તથા વિભૂતિ,
 (ઐશ્વર્ય), એઓ જ ત્રિવેણી સમાન છે. (જેમ પ્રયાગમાં ગંગા, યમુના અને સરસ્વતી
 એ જેમ ત્રિવેણી પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ પિતાની આજ્ઞા પાળવામાં કીર્તિ, સદ્ગતિ તથા
 વિભૂતિ, એ ત્રિવેણી પ્રાપ્ત થાય એમ છે.) ॥ ૨ ॥ તમે આ પ્રમાણે વિચાર રાખી, પ્રભુ-
 પાલનમાં મોટાં સંકટોને પણ સહન કરીને, પ્રભુને તથા પરિવારને સુખી કરો. આપણે
 સર્વ બાઇઓ મળીને વિપત્તિ વેચી લઇએ. વનની વિપત્તિ હું તથા લક્ષ્મણ લોગવીશું
 અને પ્રભુપાલનની વિપત્તિ તમે તથા શત્રુજ્ઞ લોગવો. ॥ ૩ ॥ તમને પણ ચૈાદ વર્ષસુધી
 પ્રભુઓનું પાલન કરવાની બહુ જ મોટી મેહેનત છે. હું તમને સુકોમળ બાણતાં પણ જે
 કઠોર કામ કરવાનું કહું છું, તે આ કુસમયને અનુસરીને કહું છું, માટે મારો કથો ડોષ
 નથી. જેમ તરવારનો ઘા પડતો હોય ત્યારે હાથ, આંડા પડીને સહાય કરે છે. તેમ
 કુસમય આપ્યો હોય, ત્યારે બાઇઓએ વચમાં આવીને સહાય દેવી જોઇએ. (આ કુસ-
 મયમાં તમે રાજ્યનું રક્ષણ કરીને મને સહાય આપો.) ॥ ૪ ॥

દો-સેવક કર પદ નૈનસે, મુખસે સાહિબ હોય ॥

તુલસી પ્રીતિકિ રીતિ લલિ, મુકાવિ સરાહિં સોય ॥ ૩૧૦ ॥

સેવકોએ, નેત્રો જેવા, પગ જેવા તથા હાથ જેવા રહેવું અને સ્વામીએ મુખની
 પેટે રહેવું, એટલી જ વાત રાજનીતિનું સર્વસ્વ છે,^૧ એ સેવકોની અને સ્વામીની પર-

૧ જેમ નેત્રો દ્વાદશ વસ્તુઓ દેખાડે છે, પગો તેઓની પાસે લઇ જાય છે અને હાથો તે
 દ્વાદશને ઉપાડીને મુખને સોંપી દે છે, તેમ સેવકોએ, તે તે વસ્તુઓની સગવડ તથા તેઓને સંપાદન
 કરીને સઘળી વસ્તુઓ, રાજાને સોંપી દેવી જોઇએ, એ સેવકોનો ધર્મ છે. જેમ મુખ પોતે ખાઇને
 નેત્ર તથા હાથ પગ વગેરે સર્વે અંગોને પ્રુષ્ટ કરે છે, તેમ રાજાએ તે વસ્તુઓના ઉપયોગથી તૃપ્ત થઈને

સ્પરના ઉપરની પ્રીતિની આ રીતિ જોવામાં આવે, તે વિદ્વાન્ લોકો તેઓની પ્રશંસા કરે છે." ॥ ૩૧૦ ॥

ચૌ—સમા સકલ મુનિ રઘુવર વાની । પ્રેમ પયોધિ અમિય જનુ સાની ॥

શિથિલ સમાજ સનેહ સમાધી । દેખિ દશા સુપ શારદ સાધી ॥ ૧ ॥

ભરતહિ ભયડ પરમ સંતોષુ । સન્મુલ સ્વામિ વિમુલ્લ દુલ્લ દોષુ ॥

મુલ્લ પ્રસન્ન મન મિટા વિષાદ્ । મા જનુ મૃગહિ મિરા પ્રસાદ્ ॥ ૨ ॥

કીન્હ સપ્રેમ પ્રણામ બહોરી । બોલે પાણિ પંકજહ જોરી ॥

નાથ મયો મુલ્લ સાય ગયેકો । લહેડ લાભ જગ જન્મ ભયેકો ॥ ૩ ॥

અવ કૃપાલુ જસ આયમુ હોઈ । કરૌ શીશવર સાદર સોઈ ॥

સો અવલમ્બ દેવ મોહિ દેઈ । અવધિ પાર પાવૌ જેહિ સેઈ ॥ ૪ ॥

જાણે પ્રેમરૂપી ક્ષીરસાગરમાંથી નીકળેલા અમૃતથી ભીંભયેલી હોય એવી રામચન્દ્રજીની વાણી સાંભળીને સઘળી સભા તથા બંને સમાજે, જાણે રનેહરૂપી સમાધિથી જડ થઈ ગઈ ગયા હોય એવા જણાવા લાગ્યા. એઓની દશા જોઈને જાણે સરસ્વતી પશુ મૈત્રા પકડીને રહી હોય એવું ડેખાવા લાગ્યું. (કેઈએ પશુ કશી વાતચિત કરી નહીં.) ॥૧॥ ભરતજીને પરમ સંતોષ થયો. સ્વામી અતુલ્લ થવાથી ભરતજીનાં હૃદય તથા હોષ જતા રહ્યાં, સુખ પ્રસન્ન થયું, મનની અંદરનો ખેદ ટળી ગયો અને જેવું મૂંગાને સરસ્વતીની કૃપા પ્રાપ્ત થવાથી સુખ થાય, તેવું રામની કૃપા પ્રાપ્ત થવાથી સુખ થયું. ॥૨॥ પછી ભરતજી પ્રેમપૂર્વક પ્રણામ કરી, હસ્તક્રમણે જોડીને બોલ્યા કે, “હે નાથ ! મને આશની સાથે આવ્યા જેટલું સુખ પ્રાપ્ત થયું છે અને જગતમાં જન્મ લેવાનો લાભ મળ્યો છે. ॥ ૩ ॥ હે કૃપાળુ ! હવે આપ જે આજ્ઞા કરો, તે આજ્ઞાને પ્રેમપૂર્વક માથે ચઢાવીને તે પ્રમાણે ચાલું. આપ મને કેઈ અવલંબન આપો. તેનું સેવન કરીને હું ચૈાદ વર્ષની અવધિનો પાર પામું. ॥ ૪ ॥

દો—દેવ દેવ અભિષેક હિત, ગુરુ અનુશાસન પાય ॥

આનેહુ સર્વ તીરથ સલિલ, તેહિ કહૈ કહા રજાય ॥ ૩૧૧ ॥

હે સ્વામી ! મેં આપના અભિષેકના વારતે શુરુની આજ્ઞા લઈને સઘળાં તીર્થોનાં જલો અહીં આવ્યાં છે, તે તેઓની બાબતમાં આપની શી આજ્ઞા છે ? ॥ ૩૧૧ ॥

ચૌ—એક મનોરથ વડ મન માંહીં । સપય સકોચ જાત કહિ નાહીં ॥

કહહુ તામુ પ્રમુ આયમુ પાઈ । બોલે વાણિ સનેહ મુહાઈ ॥ ૧ ॥

ચિત્રકૂટ મુનિ થલ તીરથ વન । સ્વગ મૃગ સરસરિ નિર્ઘર ગિરિગન ॥

પ્રમુપદ અંકિત અવનિ વિશેષી । આયમુ હોય તૌ આવહું દેલ્હી ॥ ૨ ॥

પછી સેવકોને તૃપ્ત કરવા જોઈએ, એ રાખતો ધર્મ છે. સેવકોનો ધર્મ એ છે કે, સ્વાર્થી ન રહેવું અને સઘળું સ્વામીને અર્પણ કરી દેવું. સ્વામીનો ધર્મ એ છે કે, પોતે સંતુષ્ટ થયું અને સેવકોને પણ સંતુષ્ટ કરવા.

અવશિ અત્રિ આપસુ શિર ધરહુ । તાત વિગત ભય કાનન ચરહુ ॥
મુનિમસાદ વન મંગલ દાતા । પાવન પરમ મુહાવન બ્રાતા ॥ ૩ ॥
ઋષિ નાયક જહૈં આપસુ દેહીં । રાખેહુ તીરથ જલ યલ તેહીં ॥

મુનિ પ્રમુ વચન ભરત મુખ પાવા । મુનિપદ કમલ મુદિત શિરનાવાં ॥ ૪ ॥

મારા મનમાં એક મોટો મનોરથ છે, પણ તે, ભયને લીધે અને સંકેતને લીધે મારાથી કહો જતો નથી. ” રામચન્દ્રજી બોલ્યા કે, “ હે ભાઈ ! કયો મનોરથ છે ? તે કહે. ” રામની આજ્ઞા મળતાં, ભરતજી સ્નેહ ભરેલી સુંદર વાણી બોલ્યા કે, ॥ ૧ ॥ “ જો આજ્ઞા હોય તો આ ચિત્રકૂટ પર્વતમાં મુનિઓના આશ્રમોને, તીર્થોને, વનોને, ધક્ષીઓને, યુગોને, તળાવોને, નદીઓને, ઝરાઓને, અનેક ટેકરીઓને અને વિશેષ કરી આપનાં પગલાંઓથી ચિહ્ન થયેલા પૃથ્વીના વિભાગોને જોઈ આવું. ” ॥ ૨ ॥ રામચન્દ્રજી બોલ્યા કે, “ હે ભાઈ ! બહુ સારું. આ અત્રિ મુનિની સાથે જાઓ અને તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલી, નિર્ભય રીતે વનમાં ફરી આવો. અત્રિની કૃપાથી, વન મંગળદાયક, ધનિષ્ઠ અને પરમ રમણીય થશે. ॥૩॥ આ મુનીશ્વર જે સ્થલમાં આજ્ઞા કરે તે સ્થળમાં જ તીર્થ જલ રાખજો. ” રામચન્દ્રજીનાં વચનો સાંભળીને ભરતજી મુખ પામ્યા અને તેમણે અત્રિ મુનિનાં ચરણકમળોમાં માથું નમાવ્યું. ॥ ૪ ॥

દોઁ—ભરત રામ સંવાદ મુનિ, સકલ સુમંગલ મૂલ ॥

મુર સ્વારથી સરાહિ સવ, હર્ષિત વર્ષહિં ફૂલ ॥ ૩૧૨ ॥

ભરતજીનો અને રામચન્દ્રજીનો સંવાદ, જો કે સઘળા સુમંગલોનાં મૂળરૂપ હોતો તેને સાંભળી, રાજ થયેલા સર્વે સ્વાર્થી દેવતાઓ, વખાણીને પુષ્પની વૃદ્ધિઓ કરવા લાગ્યા. ॥ ૩૧૨ ॥

જ્ઞા૦—ધન્ય ભરત જય રામ ગુસાઈ । કહત દેવ હર્ષિત વરિઆઈ ॥

મુનિ મિથિલેશ સભા સવ કાહુ । ભરત વચન મુનિ મયડ ડહાહુ ॥ ૧ ॥

ભરત રામ ગુણ ગ્રામ સનેહુ । પુલકિ પ્રશંસિત રાડ વિદેહુ ॥

સેવક સ્વામિ સ્વભાવ મુહાવન । નેમ પ્રેમ અતિ પાવન પાવન ॥ ૨ ॥

મતિ અનુસાર સરાહન લાગે । સચિવ સભાસદ સવ અનુરાગે ॥

મુનિ મુનિ રામ ભરત સંવાદ્ । દુહૈં સમાજ હિય હર્ષ વિષાદ્ ॥ ૩ ॥

રામ માત દુઃખ મુઃખ સમ જાની । કહિ ગુણ દોષ પ્રબોધી રાની ॥

એક કરાહિ રઘુવીર વડાઈ । એક સરાહત ભરત મહાઈ ॥ ૪ ॥

હર્ષ પામેલા દેવતાઓ વારંવાર ‘હે ભરત ! ધન્ય છે. હે સ્વામી રામચન્દ્રજી ! જય, જય,’ એમ વારંવાર બોલવા લાગ્યા. મુનિઓ, જનક રાજ અને સહાસકો, એ સર્વને ભરતજીનાં વચનો સાંભળવાથી આનંદ થયો. ॥ ૧ ॥ જનક રાજ રોમાંચિત થઈ થઈને ભરતજીના અને રામચન્દ્રજીના ગુણોના સમૂહની અને સ્નેહની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા કે, “ સેવક અને સ્વામી, એ બન્નેનો સ્વભાવ, બહુ સારો છે અને એઓના નિયમો તથા

પ્રેમ, પવિત્રતાથી પણ અતિ પવિત્ર છે.” ॥ ૨ ॥ સર્વે મંત્રીઓ તથા સભા સભાસદો પ્રેમથી પોતપોતાની યુદ્ધિ પ્રમાણે પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. રામના અને ભરતજીના સંવાદને સાંભળી સાંભળીને બન્ને સમાજના મનમાં હર્ષ તથા ખેદ ઉત્પન્ન થયા. ॥ ૩ ॥ કૌશલ્યાએ સુખને તથા દુઃખને સમાન જાણી, શુભાનું તથા દોષાનું વિવેચન કરીને સઘળી રાણીઓને સમજાવી. કેટલાંએક માણસો, રામના મહાશયપણાનાં અને કેટલાંએક માણસો ભરતજીની ભલાઈનાં વખાણ કરવા લાગ્યાં. ॥ ૪ ॥

દો-અત્રિ કહેડ તબ મરત સન, શૈલ સમીપ સુકૂપ ॥

રાશ્વિય તીરથ તોય તહે, પાવન અમલ અનૂપ ॥ ૩૧૩ ॥

આ સમયે અત્રિ મુનિએ, ભરતજીને કહ્યું કે, “ પર્વતના સમીપમાં એક કૂવો છે, તેમાં પવિત્ર નિર્મળ તથા અનુપમ તીર્થોનાં જળો પધારવી દેજો. ” ॥ ૩૧૩ ॥

ચૌ-મરત અત્રિ અનુશાસન પાઈ । જલભાજન સબ દિયે ચલાઈ ॥

સાનુજ આપુ અત્રિ મુનિ સાધૂ । સહિત ગયે જહૈ કૂપ અગાધૂ ॥ ૧ ॥

પાવન પાથ પુણ્ય થલ રાખા । પ્રસુદિત પ્રેમ અત્રિ અસમાધા ॥

તાત અનાદિ સિદ્ધ થલ પહૂ । લોપડ કાલ વિદિત નહિ કેહૂ ॥ ૨ ॥

તબ સેવકનહ સરસથલ દેશ્વા । કીનહ મુજલ હિત કૂપ વિશેષા ॥

વિધિવશ મયડ વિશ્વ ઉપકાર । સુગમ અગમ અતિ ધર્મે વિચાર ॥ ૩ ॥

મરતકૂપ અબ કહિહૈહિ લોગા । અતિપાવન તીરથજલ યોગા ॥

પ્રેમ સમેત નિમજ્જત પ્રાણી । હોઈહિ વિમલ કર્મ મન વાણી ॥ ૪ ॥

અત્રિની આજ્ઞા પામી, જળનાં સઘળાં પાત્રોને પ્રથમથી ચાલતાં કરી દઇને ભરતજી, શત્રુઘ્ન સહિત અત્રિ આદિ મુનિ સમાજની સાથે, જ્યાં એ અગાધ કૂવો હતો, ત્યાં ગયા. ॥ ૧ ॥ એ પવિત્ર કૂવામાં તીર્થોનાં પવિત્રોને દાખલ કરાવીને, રાજ થયેલા અત્રિ મુનિ બોલ્યા કે, “ હે તાત ! આ સ્થલ અનાદિ સિદ્ધ છે, પણ કાલથી હ્રિમ થઈ જવાને લીધે, કોઈના જાણવામાં ન હતું. ” ॥ ૨ ॥ પછી ભરતજીના સેવકોએ, એ ઉત્તમ સ્થળને જોઈ, સર્વ લોકોને સારા જળની સુગમતા કરી દેવાને વાસ્તે કૂવાની યોગ્ય મરામત તથા સ્વચ્છતા કરી ધર્મના વિચાર પ્રમાણે સર્વ તીર્થોનું જળ કે જે લોકોને અત્યંત હર્ષભલ છે, તે દેવની ઇચ્છાને લીધે, આ કૂવામાં સુગમ થયું અને એમ થવાથી લોકોનો મોટો ઉપકાર થયો. ॥૩॥ ‘ હવે આ કૂવાને સર્વ લોકો ભરત કૂપ કહેશે. આ કૂવો સર્વ તીર્થોના જળનો યોગ થવાથી અતિ પવિત્ર થયો છે. જે પ્રાણીઓ પ્રેમપૂર્વક આ જળથી આન કરશે, તેઓનાં કર્મો, અંતઃકરણો અને વચનો પવિત્ર થશે. ’ ॥ ૪ ॥

દો-કહત કૂપ મહિમા સકલ, ગયે જહૈ રઘુરાડ ॥

અત્રિ મુનાયડ રઘુવરહિ, તીરથ પુણ્ય પ્રમાજ ॥ ૩૧૪ ॥

એમ બોલતાં સર્વે લોકો રામચંદ્રજીની પાસે ગયા. અત્રિ મુનિએ રામચંદ્રજીને એ તીર્થનો પવિત્ર પ્રભાવ કહી સંભળાવ્યો. ॥ ૩૧૪ ॥

ચૌ૦—કહત ધર્મ ઇતિહાસ સમીતી । મયક મોર નિશિ સો મુખવીતી ॥
 નિત્ય નિવાહિ ભરત દોહ માઈ । રામ અત્રિ ગુરુ આયસુ પાઈ ॥ ૧ ॥
 સહિત સમાજ સાજ સબ સાદે । ચલે રામવન અટન પયાદે ॥
 કોમલ ચરણ ચલત વિતુ મનહીં । મહ મૃદુભૂમિ સકુચ મન મનહીં ॥ ૨ ॥
 કુશ કંટક કાંકરી કુરાઈ । કટુક કઠોર કુવસ્તુ દુરાઈ ॥
 મહિ મંજુલ મૃદુ મારગ કીન્હે । બહત સમીર ત્રિવિધ મુલ લીન્હે ॥ ૩ ॥
 સુમન વરણિ સુર ઘન કરિ છાહીં । વિટપ ફૂલ ફલ તૃણ મૃદુ તારીં ॥
 મૃગ વિલોકિ સ્વગ બોલી સુવાની । સેવહિં સકલ રામ મિય જાની ॥ ૪ ॥

પ્રેમપૂર્વક ધર્મની કથા અને ઇતિહાસો કહેતાં કહેતાં પ્રાતઃકાલ થયો. એ રાત્રિ સુષ્પથી વ્યતીત થઈ ગઈ. ભરતજી તથા શત્રુઘ્ન, એ બન્ને ભાઈઓ, નિત્ય કર્મેણે પહેાંચી લઈ, રામની, અત્રિની તથા ગુરુની આજ્ઞા લઈ, ॥૧॥ સર્વ સમાજ સહિત સાદા સાજથી પગે પાળા રામના વનમાં ફરવા નીકળ્યા. ભરતજી, પગરખાં પહેયાં વગર કોમળ પગથી આલતા હતા, તેથી પૃથ્વી મનમાં સંકોચાઈને કોમળ થઈ ગઈ. ॥ ૨ ॥ દહોં, કાંટા, કાંકરીઓ તથા ગોખરુઓ વગેરે ઉચ તથા કઠોર કુવસ્તુઓને છૂપાવી દઈને, પૃથ્વીએ સુંદર તથા કોમળ માર્ગ કરી આપ્યો. શીત, મંદ તથા સુગંધ પવન વાવા લાગવાથી સર્વને સુખ પ્રાપ્ત થવા લાગ્યું. ॥૩॥ દેવતાઓ, પુષ્પો વરસાવવા લાગ્યા. વાદળાંઓ, ઊંચા કરવા લાગ્યાં. વૃક્ષો, સુંદર પુષ્પો તથા ફળો દેવા લાગ્યા. તૃણો, કોમળ થઈ ગયાં. ઋણો તથા પક્ષિઓ, ભરતજીને જોઈ, સુંદર અવાજે કરવા લાગ્યાં. વનના સર્વ પદાર્થો, ભરતજીને રામના પચારા બાણીને સેવવા લાગ્યા. ॥ ૪ ॥

દો૦—સુલભ સિદ્ધિ સબ પ્રાકૃતહુ, રામ કહત જમુહાત ॥

રામ પ્રાણમિય ભરતકો, યહ ન હોય વડિવાત ॥ ૩૧૫ ॥

અગામું આવતાં પશુ રામનું નામ લેવામાં આવે, તો સાધારણ મનુષ્યને પશુ સર્વ સિદ્ધિઓ સુલભ થાય છે, ત્યારે ભરતજી કે જે રામને પ્રાણુથી પશુ વધારે પ્રિય હતા, તેમને સર્વ સિદ્ધિઓ સુલભ થાય, એ કાંઈ મોટી વાત નથી. ॥ ૩૧૫ ॥

ચૌ૦—યહિવિધિ ભરત ફિરત વનમાહીં । નેમ પ્રેમ લાલિ મુનિ સકુચારીં ॥

પુષ્પ જલાશય ભૂમિ વિભાગા । સ્વગ મૃગ તરુ તૃણ ગિરિ વન બાગા ॥ ૧ ॥

ચારુ વિચિત્ર પવિત્ર વિશેષી । બૃહત ભરત દિવ્ય સબ દેસી ॥

મુનિ મન મુદિત કહત ઋષિરાજ । હેતુ નામ ગુણ પુણ્ય પ્રમાજ ॥ ૨ ॥

કતહું નિમજ્જન કતહું પ્રણામા । કતહું વિલોકત મન અભિરામા ॥

કતહું વૈઠિ મુનિ આયસુ પાઈ । સુમિરત સીય સહિત દોહ માઈ ॥ ૩ ॥

દેસિ સ્વભાવ સનેહ સુસેવા । દેહિં અશીશ મુદિત મન દેવા ॥

ફિરહિં ગયે દિન પહર અઢાઈ । પ્રશુપદ કમલ વિલોકહિં આઈ ॥ ૪ ॥

ભરતજી, આ પ્રમાણે વનમાં ફરવા લાગ્યા. એમના નિયમને તથા પ્રેમને જોઈ, સુનિઓ પણ સંકોચાવા લાગ્યા. પવિત્ર જલાશયો, પૃથ્વીના વિભાગો, પક્ષીઓ, મૃગો, વૃક્ષો, તુલ્યો, પર્વતો, વનો, બાગો અને સુંદર દિવ્ય તથા વિચિત્ર અસુક પવિત્ર સ્થલો, ॥ ૧ ॥ એઓને જોઈ જોઈને ભરતજી પ્રસ્થા કરવા લાગતાં, તે પ્રસ્થા સાંભળીને રાજી થતા અત્રિ સુનિ, તે તે સ્થલ વગેરેનાં કારણો, નામો, ગુણો તથા પ્રભાવો, કહી સંભળાવવા લાગ્યા. ભરતજી, ॥ ૨ ॥ એ મનોહર સ્થળોમાં કયાંક સ્નાન કરવા લાગ્યા, કયાંક પ્રણામ કરવા લાગ્યા, કયાંક જોવા લાગ્યા અને કયાંક સુનિની આજ્ઞાથી બેસીને સીતાજી સહિત બન્ને ભાઈઓનું ધ્યાન કરવા લાગ્યા. ॥ ૩ ॥ ભરતજીના સ્વભાવને, સ્નેહને અને સેવનને જોઈ, મનમાં રાજી થતા દેવતાઓ આશિષો દેવા લાગ્યા. ફરતાં ફરતાં દિવસના અઢી પોહોર વ્યતીત થયા, ત્યારે પાછા આશ્રમમાં આવી, રામચંદ્રજીનાં ચરણકમળોનું દર્શન કરવા લાગ્યા. ॥ ૪ ॥

દો—દેસે થલ તીરથ સકલ, ભરત પાંચ દિન માંજ ॥

કહત સુનત હરિહર સુયશ, ગયડ દિવસ મહ સાંજ ॥ ૩૧૬ ॥

ભરતજીએ પાંચ દિવસોમાં સઘળાં તીર્થસ્થલો જોઈ લીધાં. વિષ્ણુના અને શિવના સુયશનું વર્ણન કરતાં, ભરતજીના દિવસો વ્યતીત થઈ જતા હતા અને સાંજ પડતો હતો. ॥ ૩૧૬ ॥

ચૌ—મોર નહા સવ જુરા સમાજૂ । ભરત ધૂમિ સુર તિરહુતિ રાજૂ ॥

મલ દિન આજુ જાનિ મન માહી । રામ કૃપાલુ કહત સકુચાહી ॥ ૧ ॥

ગુરુ વૃષ ભરત સમા અવલોકી । સકુચિ રામ ફિર અવનિ વિલોકી ॥

શીલ સરાહિ સમા સવ શોચી । કહું ન રામ સમ સ્વામિ સકોચી ॥ ૨ ॥

ભરત સુજાન રામરૂઝ દેખી । ઉઠિ સપ્રેમ ધરિ ધીર વિશેષી ॥

કારિ દંડવત કહત કર જોરી । રાક્ષી નાય સકલ રૂચિ મોરી ॥ ૩ ॥

મોહિ લગિ સવહિ સહેડ સંતાપૂ । બહુત માંતિ દુઃખ પાવા આપૂ ॥

અબ ગુસાઈ મોહિ દેહુ રજાઈ । સેવો અવધ અવધિ લગિ જાઈ ॥ ૪ ॥

છઠ્ઠા દિવસનું પ્રભાત થતાં, સઘળી સભા એકઠી થઈ. ભરતજી, બ્રાહ્મણો અને જનક રાજ સભામાં આવ્યા. રામચંદ્રજી ‘આજનો દિવસ સારો છે,’ એમ મનમાં ભણતા હતા, પણ વિદાય થવાનું કહેવામાં સંકોચાતા હતા. ॥૧ ॥ રામચંદ્રજીએ, ગુરુને, જનક રાજને, ભરતજીને તથા સભાને જોઈ, સંકોચાઇને વળી ધરતી તરફ દૃષ્ટિ કરી. સઘળી સભા મનમાં રામના સ્વભાવની પ્રશંસા કરીને ધારવા લાગી કે, ‘કયાંય પણ રામ જેવા સંકોચી સ્વામી હોય જ નહીં.’ ॥ ૨ ॥ પ્રવીણ ભરતજી, રામની મરજી જોઈ, પ્રેમ-પૂર્વક ઉભા થઈ, વિશેષ ધીરજ ધરી, દંડવત કરી હાથ જોડીને, બોલ્યા કે, “હે નાય ! આપે મારી રાજ્ય સર્વ પ્રકારથી રાખી છે. ॥ ૩ ॥ મારે સારૂ સર્વ લોકોએ દુઃખ વેઠ્યું છે અને આપ પણ ઘણા પ્રકારનાં દુઃખ પામ્યા છો. હે નાય ! હવે મને રજા આપો એટલે હું અયોધ્યામાં જઈ, યોદ્ધ વર્ષની અવધિ સુધી આપની સેવા બનાવું. ॥ ૪ ॥

દો-જેહિ ઉપાય પુનિ પાંચ જન, દેસૈ દીનદયાલુ ॥

સો સિલ્લ દેહ્ય અવધ લગિ, કૌશલપાલ કૃપાલુ ॥ ૩૧૭ ॥

હે દીનદયાળુ કૌસલાધીશ ! હે પરમ કૃપાળુ રામચંદ્રજી ! આ સેવકજન, જે ઉપાયથી પાછાં આપનાં ચરણોને દેખે, તે ઉપાયનો ઉપદેશ આપો, કે જે પ્રમાણે અવધિપર્યંત ચાલુ રાખવામાં આવે. ॥ ૩૧૭ ॥

ચૌ-પુરજન પરિજન પ્રજા ગુસાર્કે । સવ શુચિ સરસ સનેહ સગાર્કે ॥

રાસર વદિ મલ ભવદુઃખ દાહુ । પ્રમુ વિન વાદિ પરમપદ લાહુ ॥ ૧ ॥

સ્વામિ મુજાન જાન સવહીકી । રુચિ લાલસા રહનિ જનજીકી ॥

પ્રણત પાલ પાલહિ સવકાહુ । દેવ દુહુ દિશિ ઓર નિવાહુ ॥ ૨ ॥

અસ મોહિ સવ વિધિ ભૂરિ ભરોસો । કિયે વિચાર ન શોચ ત્વરોસો ॥

આરતિ મોરિ નાથકર હોહુ । દુહુ મિલિ કીન્હ ઢીક હટિ મોહુ ॥ ૩ ॥

યહ બદ દોષ દૂરિ કરિ સ્વામી । તજિ સકોચ સિલ્લહ્ય અનુગામી ॥

ભરત વિનય સુનિ સમા પ્રશંસી । ફીર નીર વિવરણ ગતિ હંસી ॥ ૪ ॥

હે સ્વામી ! સર્વ પુરજન, પરિજન અને પ્રજા, કે જેઓ આપની સાથે પવિત્ર તથા ઉત્તમ સ્નેહ સંબંધ ધરાવે છે, તેઓ આપને સાડે સંસારસંબંધી દુઃખોમાં બળી જવાને પણ સાડે માને છે અને આપ વિના પરમ પદના લાભને પણ નકામે માને છે. ॥ ૧ ॥ હે પ્રમુત્તપાલ ! હે દેવ ! આપ પ્રવીણ સ્વામી, સર્વ જનના મનની રુચિને, લાલસાને અને રહેણીને બાંધો છો, તેથી સર્વની રુચિ રાખશે અને લોકોની લાલસા તથા આપની પ્રતિષ્ઠા, જે બન્ને પક્ષનો નિર્વાહ કરશે, એવો મને સર્વ પ્રકારથી પૂર્ણ ભરોસો છે ॥ ૨ ॥ અને તે ભરોસાનો વિચાર કરવાથી, મને જરા પણ શોક રહેતો નથી. મારી પીડા અને આપની મારા પર હયા, જે બન્નેએ મળીને, મને ધીટ અને હઠી બનાવી દીધો છે, તો હવે એ મોટા દોષોને દૂર કરી, સંકોચને છોડી દઇને, આપ આ સેવકને શી-ખામણ આપો. ॥ ૩ ॥ શુભરૂપી દુષ્ટનું અને દોષરૂપી જળનું પૃથક્કરણ કરવામાં હંસીની ઉપમા ધરાવનારી સદા ભરતજીની વિશ્વસિ સાંભળીને તેમની પ્રશંસા કરવા લાગી. ॥ ૪ ॥

દો-દીનબંધુ મુનિ બંધુકે, વચન દીન છલહીન ॥

દેશ કાલ અવસર સરિસ, બોલે રામ પ્રવીન ॥ ૩૧૮ ॥

દીનબંધુ પ્રવીણ રામચંદ્રજી, બાઇનાં દીનતા ભરેલાં તથા છલ રહિત વચનો સાંભળીને, દેશને, કાળને તથા પ્રકરણને છાજે એવાં વચનો બોલ્યા કે, ॥ ૩૧૮ ॥

ચૌ-તાત તુમ્હાર મોર પરિજનકી । ચિન્તા મુરહિ તુપહિ ઘર બનકી ॥

માયેપર મુર મુનિ મિથિલેશુ । હપર્હિ તુમર્હિ સપનેહુ ન કલેશુ ॥ ૧ ॥

મોર તુમ્હાર પરમ પુરુષારથ । સ્વારથ મુયશ ધર્મ પરમારથ ॥

પિતુ આયમ્ પાલિય દોહ માર્કે । લોક વેદ મલ ભૂપ મહાર્કે ॥ ૨ ॥

ગુરુ પિતુ માતુ સ્વામિ સિખ પાલૈ । ચલત મુમયુ પગપરત ન ત્વાલૈ ॥
 અસ વિચારિ સર્વ સોચ વિહારૈ । પાલહુ અવધ અવધિ ભરિ જારૈ ॥ ૩ ॥
 દેશ કોશ પુરજન પરિવાર । ગુરુપદ રજહિ લાગ છરમાર ॥
 તુમ મુનિ માતુ સચિવ સિખ માની । પાલહુ પુહુમિ મજા રજધાની ॥ ૪ ॥

“હે તાત ! ઘરમાં તમારી તથા પરિજનની ચિન્તા અને વનમાં મારી ચિન્તા શુરુને તથા મહારાજ જનકને છે. આપને માથે વસિષ્ઠ ગુરુ અને જનક રાજા છે, તેથી તમને કે મને સ્વપ્નમાં પણ કલેશ નથી. ॥ ૧ ॥ આપણે બંને ભાઈઓએ મળી, પિતાની આજ્ઞા પાળવી, એ જ તમારો અને મારો પરમ પુરુષાર્થ છે, સ્વાર્થ છે, સુયશ છે, પરમાર્થ છે, લોકમાં તથા વેદમાં સાંડે ગણાય એમ છે અને મહારાજ દશરથને વાસ્તે પણ સાંડે છે. ॥ ૨ ॥ શુરુ, માતા, પિતા અને સ્વામી, એઓની આજ્ઞા પાળવારુપ સુમાર્ગમાં ચાલીએ, તો પગ કદી પણ ખાડામાં પડે નહીં આમ વિચારી સર્વ શોકનો ત્યાગ કરી, અયોધ્યામાં જઈને ચૌદ વર્ષ સૂધી તેનું પાલન કરો. ॥ ૩ ॥ દેશ, ખબના, પુરજન અને પરિવાર, એઓનો સઘળો બોલો, શુરુનાં ચરણોની રજમાં લાગ્યો છે, એમ સમજો. તમે મુનિની, માતાઓની તથા મંત્રીઓની સલાહ લઈ, તે પ્રમાણે પૃથ્વીનું પ્રબલોનું તથા રાજ્યાનીનું રક્ષણ કરજો. ॥ ૪ ॥

દો-મુલિયા મુલ્લ સો ચાહિયે, જ્ઞાન પાનકો એક ॥

પાલૈ પોસે સકલ ઐંગ, તુલસી સહિત વિવેક ॥ ૩૧૯ ॥

મુખી માણસ મુખ જેવો જોઇએ. કે જે પોતે એક જ ખાચ, પીએ અર્થાત્ સર્વ વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરે, પણ તેમ કરીને વિવેક પૂર્વક સઘળાં અંગોનું પાલન પોષણ કરે. ॥ ૩૧૯ ॥

ચૌ-રાજધર્મ સર્વસ ઇતનોઈ । જિમિ મનમાહ્ન મનોરથ ગોઈ ॥

બંધુ પ્રવોષ કીન્હ બહુ ભાંતી । વિનુ અધાર મન તોષ ન જાંતી ॥ ૧ ॥

ભરતશીલ ગુરુ સચિવ સમાજૂ । સકુચિ સનેહ વિવસ રઘુરાજૂ ॥

પ્રસુકર કૃપા પાવરી દીન્હી । સાદર ભરત શીશ ધરિ લીન્હી ॥ ૨ ॥

ચરણ પીઠ કરુણાનિધાનકે । જનુ યુગ યામિક મજા પ્રાણકે ॥

સંપુટ ભરત સનેહ રતનકે । આસર યુગ જનુ જીવ યતનકે ॥ ૩ ॥

કુલ કપાટ કર કુશલ કરમકે । વિમલ નયન સેવા મુધર્મકે ॥

ભરત મુદિત અવલંબ લહેતે । અસ મુલ્લ જસ સિય રામ રહેતે ॥ ૪ ॥

જેમ મનોરથોનું સર્વસ્વ મનમાં સમાયેલું છે, તેમ રાજ ધર્મોનું સર્વસ્વ, ઉપરના વાક્યમાં સમાયેલું છે.” આ પ્રમાણે રામચંદ્રજીએ, ઘણી ઘણી રીતે ભરતજીને સમજાવ્યા, પણ આધાર મળ્યા વિના ભરતજીના મનમાં સંતોષ કે શાંતિ પ્રાપ્ત થયાં નહીં. ॥ ૧ ॥ ભરતજીનું શીલ જોઈ, શુરુ, મંત્રીઓ તથા સભાસભા સંકેત પામ્યા અને રામચંદ્રજી, સ્નેહને લીધે પરવશ થઈ ગયા. રામચંદ્રજીએ, કૃપા કરીને પોતાની પાઠકાઓ

(ચાંખડીઓ), ભરતજીને આપી અને ભરતજીએ પ્રેમથી તે ચાંખડીઓને માથે ચઢાવી લીધી. ॥૨૧॥ એ રામચંદ્રજીની ચરણપાદુકાઓ બાંહે પ્રભાઓનાં પ્રાણોનું રક્ષણ કરનારા બે પેઢેરેગીરે હોય, બાંહે ભરતજીના સ્નેહરૂપી રત્નની રક્ષા કરનારા બે સંપુટ (ડાબલા) હોય, બાંહે સર્વ જીવોના ઉદ્ધાર કરનારા ‘રી’ તથા ‘મ’ એ બે અક્ષરો જ રૂપાંતરથી ગોઠવાયા હોય, ॥ ૩ ॥ બાંહે યુધ્ધ કરોનાં કમાડોની બે કુંચીઓ હોય અને બાંહે સેવા-રૂપી ઉત્તમ ધર્મનાં નેત્રો હોય એવી જણાતી હતી. ભરતજી, પાદુકાઓરૂપ અવલંબન મળવાથી પ્રસન્ન થયા અને તેમને, સીતાજીના તથા રામના અયોધ્યામાં રહેવાથી જેનું સુખ થાય તેનું જ સુખ થયું. ॥ ૪ ॥

દો-—માંગેડ વિદા પ્રણામ કરિ, રામ લિયે ઊરલાય ॥

લોગ ઉચાટે અમરપતિ, કુટિલ કુઅવસર પાય ॥ ૩૨૦ ॥

ભરતજીએ પ્રણામ કરીને વિદાય માગતાં, રામચંદ્રજીએ તેમને છાતીમાં લગાવી લીધા. કુટિલ ઈંદ્રે, આ ખરાબ અવસરનો લાભ લઈ, ચિત્રકૂટમાંથી લોકોને રવાના કરવાનું કરી, ઉચ્ચાટન પ્રયોગનું સાક્ષ્ય કર્યું. ॥ ૩૨૦ ॥

ચૌ-—સો કુચાલ સવકો મહી નીકી । અવધિઆશ સવ જીવનજીકી ॥

નતરૂ લષણ સિય રામ વિયોગા । હરિ મરત સવ લોગ કુરોગા ॥ ૧ ॥

રામ કૃપા અવરેવ સુધારી । વિબુધ ધાર મહી ગુણદ ગુહારી ॥

મૈંદત યુજ મરિ માહી મરતસો । રામ પ્રેમ રસ કહિ ન પરતસો ॥ ૨ ॥

તન મન વચન ડમૅંગિ અનુરાગા । ધર્મ ધુરંધર ધીરજ સાગા ॥

વારિ વિલોચન મોચત વારી । દેશિ દશા મુરસખા દુસારી ॥ ૩ ॥

મુનિ ગણ ગુરુ ધુરિ ધીર જનકસે । જ્ઞાન અનલ મન કસે કનકસે ॥

જે વિરંચિ નિરલેપ ઉપાયે । પદ્મપત્ર જિમિ જલ જગ જાયે ॥ ૪ ॥

ઈંદ્રની આ કુચાલ, સર્વ લોકોને વારતે સારી થઈ. કેમ કે, બે ઈંદ્રે સર્વના મનમાં ભય તથા ભ્રમ ઉત્પન્ન ન કરી દીધાં હોત, તો કોઈને ચૌદ વર્ષ પૂરાં થતાં સુધી પોતાના જીવતાં રહેવાની આશા ન હતી, તેથી સર્વ લોકો લક્ષ્મણજીના સીતાજીના અને રામના વિયોગરૂપી કુશોગથી ચિત્રકૂટમાં તરફડીને મરી જાત, પણ કોઈ અયોધ્યામાં પાછાં જાત નહીં. ॥ ૧ ॥ ઈંદ્રે ઉત્પન્ન કરેલા વિદ્યને પણ રામની કૃપાએ સુધારીને લોકોનું હિતકારક કરી દીધું. દેવતાઓની ધાર (માયા) રામને લોકોનું રક્ષણ કરવામાં સહાય આપવાથી, ગુણદાયક થઈ પડી. ભરતજીને, બન્ને હાથથી છાતીમાં ઢાળીને મળવાના સમયમાં રામના ચિત્તમાં જે પ્રેમ રસ થયો હતો, તેનું વર્ણન બની શકે એમ નથી. ॥ ૨ ॥ રામચંદ્રજીના શરીરમાં મનમાં અને વચનમાં પણ એવો પ્રેમ વ્યાપ્યો કે, તેથી રામચંદ્રજી, ધર્મધુરંધર છતાં પણ, ધીરજ રાખી શક્યા નહીં. પણ કમળ જેવાં નેત્રોમાંથી અશ્રુઓ ચલાવવા લાગ્યા. રામચંદ્રજીની આ દશા બોધ, ‘રખેને પાછા અયોધ્યામાં જાય’, એવી શંકાથી દેવતાઓની સજા દુઃખ પામી. ॥ ૩ ॥ આ સમયમાં ધૈર્યધુરંધર મુનિઓ, ગુરુ અને

જનક સભા જેવા પ્રહરવેતા પુરુષો, કે જેઓએ, પોતાનાં અંતઃકરણોરૂપી સુવશ્ણુને જ્ઞાન-રૂપી અગ્નિથી અત્યંત શુદ્ધ કરી રાખ્યાં હતાં અને જેઓ પ્રહારો ઉત્પન્ન કરેલા આ જગતમાં જન્મથી જ જેમ કમળપત્રો જળથી નિર્લેપ રહે છે, તેમ સુખદુઃખાદિકથી નિર્લેપ રહેનારા હતા. ॥ ૪ ॥

દો-તેવ વિલોકિ રઘુવર ભરત, પ્રીતિ અનૂપ અપાર ॥

મયે મગન તન મન વચન, સહિત વિરાગ વિચાર ॥ ૩૨૧ ॥

તેઓ પશુ રામચંદ્રજીની અને ભરતજીની અનુપમ તથા અપાર પ્રીતિને જોધને વૈરાગ્ય તથા પ્રહારવિચાર સહિત શરીરથી, મનથી તથા વચનથી, તે પ્રીતિમાં જ મગ્ન થઈ ગયા. ॥ ૩૨૧ ॥

ચૌ-જહાં જનક ગુરુ ગતિ મતિ મોરી । પ્રાકૃત પ્રીતિ કહત બહિ સ્વોરી ॥

વર્ણત રઘુવર ભરત વિયોગુ । મુનિ કઠોર કવિ જ્ઞાનહિં લોગુ ॥ ૧ ॥

સો સકોચ વશ અકથ સુવાની । સમય સનેહ મુમિર સકુચાની ॥

મૈંટિ ભરત રઘુવર સમુદ્ધાયે । પુનિ રિપુ દમન હર્ષિં હિય લાયે ॥ ૨ ॥

સેવક સચિવ ભરત રૂઝ પાઈ । નિજ નિજ કાજ લગે સબ જાઈ ॥

મુનિ દારુણ દુઃખ દુહૈં સમાજા । લગે ચલનકે સાજન સાજા ॥ ૩ ॥

પ્રશ્ન પદ પથ વૈંદિ દોડ માર્ગ । ચલે શીશ ધરિ રામ રજાર્ગ ॥

મુનિ તાપસ વન દેવ નિહોરી । સબ સન્માનિ બહોરી બહોરી ॥ ૪ ॥

જેમાં જનક રાજાની અને વસિષ્ઠ ગુરુની મતિની ગતિ પશુ કશું કામ કરી શકે નહીં, એવી થઈ ગઈ, તે પ્રીતિને પ્રાકૃત પ્રીતિ કહેવામાં કહેનારને મોટો દોષ લાગે એમ છે. હું આ રામચંદ્રજીના અને ભરતજીના વિયોગનું જે થોડુંક વર્ણન કરવા લાગ્યો છું, તે સાંભળીને લોકો અને પશુ કઠોર કવિ જ સમજશે. ॥૧॥ સંકોચને વશ થયેલા રામચંદ્રજીનો અને ભરતજીનો, તે સમયનો સ્નેહ અવર્ણનીય જ છે, એમ સ્મરણ કરીને મારી વાણી વર્ણન કરવામાં સંકોચાય છે. રામચંદ્રજીએ ભરતજીને મળીને સમજાવ્યા અને પછી રાજા થઈને શત્રુને છાતીમાં ઘાલ્યા. ॥ ૨ ॥ સેવકો, મંત્રીઓ તથા ભરતજી, એઓ સર્વે રામની આજ્ઞા લઈ, ત્યાંથી જઈને પોતપોતાનાં કામોમાં લાગ્યા. ચાલવાનું સાંભળી દારુણ દુઃખ પામેલા બન્ને સમાજે, ચાલવાની તૈયારીઓ કરવા લાગ્યા. ॥ ૩ ॥ ભરતજી તથા શત્રુક બન્ને ભાઈઓ, રામચંદ્રજીના ચરણારવિન્દોમાં પ્રણામ કરી, રામચંદ્રજીની આજ્ઞાને માથે ચઢાવી, મુનિઓને, તપસ્વિઓને તથા સર્વે વનદેવતાઓને વારંવાર સ્તુતિ-પૂર્વક સન્માન આપી, ॥ ૪ ॥

દો-લષણહિ મૈંટિ પ્રણામ કર, શિર ધરિ સિય પદ ધૂરિ ॥

ચલે સમેમ અક્ષીણ મુનિ, સકલ મુર્મંગલ મૂરિ ॥ ૩૨૨ ॥

લક્ષમણજીને મળી તથા પ્રણામ કરી, સીતાજીનાં ચરણોની રજને માથે ચઢાવી, અને સર્વ મંત્રણા દેનારી સીતાજીની પ્રેમ ભરેલી આંશિસોને સાંભળીને ત્યાંથી ચાલ્યા.

चौ०-सानुज राम नृपहि शिर नाई । कीन्ही बहुविधि विनय बढाई ॥

देव दया वश बढ दुख पायऊ । सहित समाज काननहि आयऊ ॥ १ ॥

पुर पशु धारिय देइ अशीशा । कीन्ह धीर धरि गमन महीशा ॥

मुनि महिदेव साधु सन्माने । विदा किये हरि हर सम जाने ॥ २ ॥

सामु समीप गये दोउ भाई । फिरे बंदि पद आशिष पाई ॥

कौशिक वामदेव जाबाली । परिजन पुरजन सचिव मुचाली ॥ ३ ॥

यथायोग्य करि विनय प्रणामा । विदा किये सब सानुज रामा ॥

नारि पुरुष लघु मध्य बढेरे । सब सन्मानि कृपानिधि फेरे ॥ ४ ॥

लक्ष्मण सहित रामचंद्रलक्ष्मण, जनक राजने प्रणाम करीने धृष्टा धृष्टा विनयशी मोटाई आपी के, “हे महाशय ! आपे अमारा उपरनी दयाने वश थर्ध सभाज सहित वनमां आवीने भहु दुःख वेकथुं छे, ॥ १ ॥ अभोने आशीर्वाद आपीने पुर तरङ्ग पधारो,” छे वयनां सांलणी, धीरज धरीने जनक राज त्यांथी यादया. रामचन्द्रलक्ष्मण आह्वाने तथा साधुओने विष्णु तथा सदाशिव सभान गणी, सन्मान आपीने विहाय कयां ॥ २ ॥ पछी, रामचन्द्रलक्ष्मण तथा लक्ष्मण, सासुनी पासे जध, तेभनां यरखोमां प्रणाम करी, आशिषो लधने त्यांथी पाछा कयां. लक्ष्मण सहित रामचंद्रलक्ष्मण, विन्हा-भित्र, वामदेव, जाबालि, परिजन, पुरजन, सदायरखवाणा भंत्रीओ, ॥ ३ ॥ ओओने पशु यथायोग्य विनयपूर्वक प्रणाम करीने विहाय कयां. कृपाना लंकारइय रामचंद्रलक्ष्मण, उत्तम, मध्यम तथा निकृष्ट, सर्व श्री पुरुषोने मान आपीने त्यांथी रवाना कयां. ॥ ४ ॥

दो०-भरत मातु पद बंदि प्रभु, शुचि सनेह मिलि भेंटि ॥

विदा कीन्ह सजि पालकी, सकुच शोच सब भेंटि ॥ ३२३ ॥

रामचंद्रलक्ष्मण, भरतनी माता कैकेयीनां यरखोमां प्रणाम करी, तेने, पवित्र स्नेहशी भणी तथा बेटी, पावणी तैयार करावी, सधणा संकेयने तथा चिन्ताने छोडावी हधने त्यांथी विहाय करी. ॥ ३२३ ॥

चौ०-परिजन मातु पितृहि मिलि सीता । फिरी प्राणमिय प्रेम पुनीता ॥

करि प्रणाम भेटी सब साम् । प्रीति कहत कवि हिय न हुलास ॥ १ ॥

मुनि शिख अभिमत आशिष पाई । रही सीय दुहुं प्रीति समाई ॥

रघुपति पद पालकी मैगाई । करि प्रबोध सब मातु चढाई ॥ २ ॥

बार बार हिलमिल दोउ भाई । सब सनेह जननी पहुँचाई ॥

साजि वाजि गज वाहन नाना । भूप भरत दल कीन्ह पयाना ॥ ३ ॥

हृदय राम सिय लषण समेता । चले जाहिं सब लोग अचेता ॥

बसह वाजि गज पशु हिय हरि । चले जाहिं परवश मन मारि ॥ ४ ॥

रामचन्द्रलक्ष्मण उपर पवित्र प्रेमवाणां सीताल, परिजनने तथा मातापिताने भणी त्यांथी पाछां आवी, सर्व सासुओने प्रणाम करीने भल्यां. आ सभयनी प्रीतिनु वहुन

કરતાં, મારા હૃદયમાં ઉદ્ધાસ પ્રાપ્ત થતો નથી. ॥ ૧ ॥ સીતાજી શીખામણે સાંભળી તથા આશિસે લઈ, બધું પીયર તરફની અને સાસરાં તરફની પ્રીતિમાં મગ્ન થઈ ગયાં હોય એવાં જણાવા લાગ્યાં. રામચન્દ્રજીએ, ઝુંદર પાલખી મંગાવી, સારી રીતે સમજાવીને સઘળી માતાઓને તેઓમાં બેસાડી. ॥ ૨ ॥ બન્ને લાઇઓએ તુલ્ય સ્નેહથી હળી મળીને માતાઓને વિદાય કરી. જનક રાજના અને ભરતજીના સૈન્યોએ, હાથીઓને, ઘોડાઓને તથા બીજાં પશુ અનેક વાહનોને સજ્જ કરીને પ્રયાણ કર્યું. ॥ ૩ ॥ રામચન્દ્રજી, લક્ષ્મણજી અને સીતાજી, મનમાં લાગી રહ્યાં હતાં, તેથી સર્વે લોકો, બધું ચેતવા રહિત હોય એવાં થઈને ચાલવા લાગ્યાં. ખચ્ચર, ઘોડા તથા હાથી વગેરે પશુઓ, પશુ હૃદયમાં હારી જવાથી પરવશ થઈ, મન મારી મારીને ચાલવા લાગ્યાં. ॥ ૪ ॥

દો—ગુરુ ગુરુ તિય પદ વંદિ પ્રમુ, સીતા લષણ સમેત ॥

ફિરે હર્ષ વિસ્મય સહિત, આયે પર્ણ નિકેત ॥ ૩૨૪ ॥

સીતાજી તથા લક્ષ્મણજી સમેત રામચન્દ્રજી, શુરનાં તથા શુરપત્નીનાં ચરણોમાં પ્રણામ કરી, હર્ષ તથા ખેદ સહિત પોતાની પશુશાળામાં આવ્યા. ॥ ૩૨૪ ॥

ચૌ—વિદા કીન્હ સન્માનિ નિષાદૂ । ચલેઝ હૃદય વઢ વિરહ વિષાદૂ ॥

કોલ કિરાત મિલ્લ વનચારી । ફેરે ફિરે જુહારી જુહારી ॥ ૧ ॥

પ્રમુ સિય લષણ વૈઠિ વટ છાहीं । પ્રિય પરિજન વિયોગ વિલ્લાहीं ॥

ભરત સનેહ સ્વભાવ મુવાની । પ્રિય અનુજ સન કહત વચાની ॥ ૨ ॥

પ્રીતિ પ્રતીતિ વચન મન કરણી । શ્રીમુલ્લ રામ પ્રેમ વશ વરણી ॥

તેહિ અવસર સ્વગ મૃગ જલ મીના । ચિત્રકૂટ ચર અચર મલીના ॥ ૩ ॥

વિબુધ વિલોકિ દશા રણુવરકી । વરણિ મુમન કહિ ગતિ ઘર ઘરકી ॥

પ્રમુ પ્રણામ કરિ દીન્હ મરોસો । ચલે મુદિત મન ઢર ન સ્વરોસો ॥ ૪ ॥

પછી પ્રભુએ શુદ્ધ રાજને વિદાય કરતાં, તે શુદ્ધ પશુ હૃદયમાં વિરહ સંબંધી મોટો ખેદ ધરીને ત્યાંથી ચાલ્યો. કેળીઓ, કિરાતો, બિલ્લો તથા બીજા પશુ વનચર લોકો રામચન્દ્રજીએ વિદાય કરવાથી બુદ્ધાર કરીને ત્યાંથી પાછા ફર્યા. ॥ ૧ ॥ પ્રિય કુટુંબીઓના વિરહથી ખેદ પામેલા રામચન્દ્રજી, લક્ષ્મણજી, અને સીતાજી એઓ વડની છાયામાં બેઠાં. રામચન્દ્રજી, સીતાજીનાં પાસે અને લક્ષ્મણજીની પાસે મધુર વચ્ચનોથી ભરતજીના સ્નેહના તથા સ્વભાવનાં વખાણ કરવા લાગ્યા. ॥૨॥ પ્રેમને વશ થયેલા રામચન્દ્રજીએ ભરતજીની પ્રીતિ, પ્રતીતિ (વિશ્વાસ), વાણી, મન અને કરણી, એનું શ્રીગુપ્તથી વર્ણન કરવા માંડ્યું, તે સમયમાં પશુઓ, પક્ષીઓ, જળમત્સ્યો, ચિત્રકૂટ અને બીજાં પશુ સઘળાં સ્થાવર જંગમો અત્યંત શિથિલ થઈ ગયાં. ॥૩॥ દેવતાઓએ, રામચન્દ્રજીની દશા જોઈ, પુંપની વૃદ્ધિ કરીને તેમની પાસે પોતાનાં ઘર ઘરની સ્થિતિનું નિવેદન કર્યું (પ્રત્યેકને રાક્ષસોથી જે જે દુઃખો થયાં હતાં, તેઓનું નિવેદન કર્યું). રામચન્દ્રજીએ પ્રણામ કરીને ભરોસે આપતાં, જેઓના મનમાં તૃણ જેટલો પશુ ડર રહ્યો નહીં એવા દેવતાઓ, રાજી થઈને ત્યાંથી પોતપોતાનાં સ્થાનકોપર ગયા. ॥ ૪ ॥

દો૦—સાનુજ સીય સમેત પ્રમુ, રાજત પર્ણ કુટીર ॥

શક્તિ જ્ઞાન વૈરાગ્ય જનુ, સોહૃત ઘરે શરીર ॥ ૩૨૫ ॥

સીતાજી રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજી, પર્ણશાળામાં બીરાજ્યાં હતાં, ત્યાં તેઓ બધો ભક્તિ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય, એઓ દેહ ધરીને એકાં હોય એવાં શોભતાં હતાં ॥ ૩૨૫ ॥

ચૌ૦—મુનિ મહિમુર ગુરુ ભરત મૂઆલૂ । રામ વિરહ સવ સાજ વિહાલૂ ॥

પ્રમુ ગુણ ગ્રામ ગુનત મનમાર્હી । સવ ચુપ ચાપ ચલે મગ જાહી ॥ ૧ ॥

યમુના ઉતરિ પાર સવ મયજ્ઞ । સો વાસર વિનુ મોજન ગયજ્ઞ ॥

ઉતરિ દેવસરિ દૂસર વાસુ । રામ સસ્વા સવ કીન્હ સુપાસુ ॥ ૨ ॥

સઈ ઉતરિ ગોમતી નહાયે । ચૌથે દિવસ અવધ પુર આયે ॥

જનક રહે પુર વાસર ચારી । રાજ કાજ સવ સાજ સંભારી ॥ ૩ ॥

સૌંપિ સચિવ ગુરુ ભરતહિ રાજૂ । તિરહુતિ ચલે સાજિ સવ સાજૂ ॥

નગર નારિ નર ગુરુ સિલ્લ માની । વસે મુલ્લેન રામ રજધાની ॥ ૪ ॥

મુનિઓ, બ્રાહ્મણો, વસિષ્ઠ મુનિ અને જનક રાજા, એઓના સર્વ સાથે, રામના વિરહને લીધે એહાલ થઈ રહ્યા હતા. સર્વે માણસો મનમાં રામચંદ્રજીના શુભોના સમૂહનું સ્મરણ કરતાં કરતાં ચૂપચાપ રસ્તામાં આવ્યાં જતાં હતાં. ॥ ૧ ॥ સર્વે લોકો યમુનાજીને ઉતરીને પાર થયાં. એઓનો એ દિવસ લોજન વિના જ વ્યતીત થયો. બીજે દિવસ ગંગાજી ઉતરીને રાત રહ્યાં. ત્યાં રામના મિત્ર શુદ્ધ રાજાએ સઘળી સરભરા કરી. ॥ ૨ ॥ ત્રીજે દિવસે સઘ નહીં ઉતરીને ગોમતીમાં નાહ્યાં અને ત્યાં જ ઉતાવળ કર્યો. ચોથે દિવસે અથોધ્યામાં આવ્યાં. જનક રાજા ચાર દિવસ અથોધ્યામાં રહી સઘળું રાજકાજ સંભાળી, ॥ ૩ ॥ ભરતજી, મંત્રીઓ તથા ગુરુ, એઓના હાથમાં સૌંપી, સર્વ સાજ સજીને ત્યાંથી જનકપુરમાં ગયા. શેહેરનાં સઘળાં શ્રી પુરુષો શુરની શીખામણ માનીને સુખથી અથોધ્યામાં રહ્યાં. ॥ ૪ ॥

દો૦—રામ દરશ હિત લોગ સવ, કરત નેમ ઉપવાસ ॥

તજિ તજિ શ્રૂપણ મોગ મુલ્લ, જિયત અવધિકી આસ ॥ ૩૨૬ ॥

સર્વે માણસો રામનાં દર્શનને વાસ્તે ભૂષણોને તથા લોગ સુખોને છોડી છોડીને નિયમો પ્રતો તથા ઉપવાસો કરવા લાગ્યાં અને ફક્ત અવધિની આશાથી જ જીવવા લાગ્યાં. ॥ ૩૨૬ ॥

ચૌ૦—સચિવ મુસેવક ભરત પ્રબોધે । નિજ નિજ કાજ પાય સિલ્લ સોધે ॥

મુનિ સિલ્લ દીન્હ બોલિ લણુ માર્હી । સૌંપી સકલ માતુ સેવકાર્હી ॥ ૧ ॥

શ્રુમુર બોલિ ભરત કર જોરે । કરિ પ્રણામ વર વિનય નિહોરે ॥

ઝંચ નીચ કારજ મલ પોચુ । આપમુ દેવ ન કરચ સંકોચુ ॥ ૨ ॥

પરિજન પુર જન પ્રજા બુલાયે । સમાધાન કરિ મુલ્લસ વસાયે ॥

સાનુજ ગમે ગુરુ મેહ વહોરી । કરિ દંઢવત કહત કર જોરી ॥ ૩ ॥

આયસુ હોય તૌ રહૌ સનેમા । બોલે મુનિ તનુ પુલકી સમેવા ॥

સમુદ્રવ કદવ કરવ તુમ સોઈ । ધર્મ સાર જગ હોઈહિ જોઈ ॥ ૪ ॥

મંત્રીઓ તથા સેવકો, ભરતજીના સમન્નવવાથી પોતપોતાનાં કામોમાં વળગી જઈને ભરતજીની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવા લાગ્યા. પછી ભરતજીએ, શત્રુદ્ધને બોલાવી શીખામણ દઈને, તેમને સઘળી માતાઓની સેવા કરવાનું કામ સોંપ્યું. ॥ ૧ ॥ ભરતજીએ, બ્રાહ્મણોને બોલાવી, પ્રણામ કરી, હાથ જોડી, પ્રેમપૂર્વક ઉત્તમ વિનંતિ કરી કે, “હે મહારાજો ! ઉંચું નીચું સાઈ કે નરહું, જે કાંઈ કામ હોય, તેના સંબંધમાં તમે મને આજ્ઞા કરવામાં કશેા સંકેત્ય કરશેા માં.” ॥ ૨ ॥ પરિજનને પુરજનોને અને પ્રજાને બોલાવી, સર્વનાં ચિંત્તાનું સંમાધાન કરીને, તેઓને સારી રીતે રાખ્યા. પછી શત્રુદ્ધની સાથે શુરુને ઘેર જઈ, ઠંકવત્ કરી, હાથ જોડીને બોલ્યા કે, ॥ ૩ ॥ આપની આજ્ઞા હોય તો હું અવધિ સમાપ્ત થતાં સૂધી નિયમોથી રહું.” મુનિ, શરીરમાં રામાંચિત થઈ, બોલ્યા કે, “તમે જે કાંઈ જગતમાં ધર્મના સારરુપ હશે, તે જ સમન્નવશે, તેજ કહેશેા અને તે જ કરશેા.” ॥ ૪ ॥

દો-મુનિ સિલ્પ પાય અશીશ બઢિ, મળક બોલિ દિન સાર્ધી ॥

સિંહાસન પ્રમુ પાદુકા, વૈઠારી નિરૂપાધી ॥ ૩૨૭ ॥

ભરતજીએ મુનિનો આજ્ઞા તથા મોટી આશિસ્ મેળવી, જોશીઓને બોલાવી, દિન-શુદ્ધિ ભેવરાવીને શુભ સુહૃત્માં સિંહાસનપર નિર્વિઘ્ન રીતે રામચંદ્રજીની પાદુકાઓને પધરાવી. ॥ ૩૨૭ ॥

ચૌ-રામ માતુ ગુરુ પદ શિર નાઈ । પ્રમુ પદ પીઠી રજાયસુ પાઈ ॥

નંદિ ગ્રામ કરિ પર્ણ કુટિરા । કીન્હ નિવાસ ધર્મ ધુર ધીરા ॥ ૧ ॥

જટા જૂટ શિર મુનિ પટ ધારી । મહિં ખનિ ક્રુશ સાથરી સૈંભારી ॥

અશન વસન વાસન વ્રત નેમા । કરત કઠિન ઋષિ ધર્મ સમેમા ॥ ૨ ॥

બ્રૂષણ વસન ભોગ મુલ્ખ મૂરી । મન તન બચન તજે તૃણ દૂરી ॥

અવધ રાજ મુરરાજ સિંહાર્હી । દશરથ ધન લલિત ધનદ લજાર્હી ॥ ૩ ॥

તેહિ પુર વસત ભરત વિન્નુ રામા । ચંચરીક જિમિ ચંપક વાગા ॥

રમા વિલાસ રામ અનુરાગી । તજત વમન ઇવ જન બઢ ભાગી ॥ ૪ ॥

ધીર અને ધર્મધુરન્ધર ભરતજી, રામનાં, માતાનાં તથા શુરુનાં ચરણોમાં માણું નમાવી, રામનાં ચરણની પાદુકાઓની આજ્ઞા લઈ, નંદી ગ્રામમાં પર્ણકુટી બનાવીને ત્યાં રહેવા લાગ્યા. ॥ ૧ ॥ મરતકપર જટાબૂટ રાખ્યો. વલ્કલ વસ્ત્રો પહેરી લીધાં. પૃથ્વીમાં ખાડો ખોદી, તેમાં દર્ભના બીજાનાપર સૂવા લાગ્યા. ખાવામાં પહેરવામાં, લોજનાદિકનાં પાત્રોમાં વ્રતોમાં અને નિયમોમાં ઋષિઓના કઠિન ધર્મો પ્રમાણે જ પ્રેમપૂર્વક પ્રવર્તવા લાગ્યા. ॥ ૨ ॥ ઘણાં ઘણાં ભૂષણોને, વસ્ત્રોને, લોગોને અને સુખોને, મનથી, શરીરથી, તથા વચનથી તરણીઓની પેઠે તણ લીધાં. ઇંદ્ર પણ જેની પ્રશંસા કરે એવા

અયોધ્યાના રાજ્યમાં અને જેને ભોઈ કુબેરજી પણ લભઈ બંધ એવા દશરથ રાજના ધનમાં જેમ ભરત ચંપકના બાગમાં કરો। રાજ ન રાખે, ॥૩૧॥ તેમ કરો રાજ નહીં રાખતાં, ભરતજી નંદીઆમમાં રહેવા લાગ્યા. રામમાં જ પ્રેમ રાખનારા મહા ભાગ્યશાળી ભક્ત લોકો પણ, ભક્તીના વિલાસ ધનાદિક પદાર્થોને વસન કરેલાં અન્નની પેઠે છોડી દે છે ત્યારે.

દો-રામ પ્રેમ ભાજન ભરત, બહી ન યહ કરતૂતિ ॥

ચાતક હંસ સરાહિયત, ટેક વિવેક વિભૂતિ ॥ ૩૨૮ ॥

ભરતજી કે જે પોતે રામના પ્રેમના પાત્રરૂપ હતા, તે ધનાદિક પદાર્થોને છોડી દે એમાં કશી મોટી વાત કે મોટું કામ નથી. જેમ અપૈયાઓ ટેકની વિભૂતિથી અને હંસો વિવેકની વિભૂતિથી વખણાય છે, તેમ ભક્ત જનો ટેક અને વિવેક, એ બંનેની વિભૂતિથી વખણાય છે. ॥ ૩૨૮ ॥

ચૌ-દેહ દિનર્હિ દિન દૂવરી હોઈ । ઘટ ન તેજ વલ મુલ છવિ સોઈ ॥

નિત નવ રામ પ્રેમ પળ પીના । વઢત ધર્મ દલ મન ન મલીના ॥ ૧ ॥

જિમિ જલ નિઘટત શરદ મકાશે । વિલસત ચેત મુવનજ વિકાશે ॥

શમ દમ સંયમ નેમ ઉપાસા । નચત ભરત હિય વિમલ અકાસા ॥ ૨ ॥

ધ્રુવ વિશ્વાસ અવધિ રાકાસી । સ્વામી મુરતિ મુર વીથિ વિકાસી ॥

રામ પ્રેમ વિદુ અચલ અદોષા । સહિત સમાજ સોહ નિત ચોસા ॥ ૩ ॥

ભરત રહનિ સમુદ્ધાન કરતૂતી । ભક્તિ વિરતિ ગુણ વિમલ વિભૂતિ ॥

વર્ણત સકલ મુકવિ સકુચાર્હી । શેષ ગણેશ ગિરા ગમ નાર્હી ॥ ૪ ॥

ભરતજીનું શરીર દિવસે દિવસે દ્રબળું થવા લાગ્યું, પણ તેમનાં તેજ અને બળ, જરા પણ ન્યૂન ન થવા લાગ્યાં, મુખની કાંતી એવી ને એવી દેખાવા લાગી. રામચંદ્રજી ઉપરનો પ્રેમરૂપી પણ નિત્ય પુષ્ટ અને નવીન નવીન થવા લાગ્યો, ધર્મનાં અંગો વધવા લાગ્યાં અને મન કદી પણ મલીન ન થવા લાગ્યું. ॥ ૧ ॥ જેમ શરદ્ ઋતુ ખુલતાં જળ ન્યૂન થવા લાગે છે, પણ આકાશ શોભવા લાગે છે અને કમળો પ્રકુલિત થવા લાગે છે, તેમ તત્ત્વો વૈભવ ખુલતાં ભરતજીનું શરીર હૃદય થવા લાગ્યું, પણ મુખ શોભવા લાગ્યું અને શ્રદ્ધા તથા ભક્તિ આદિ ધર્મનાં અંગો પ્રકુલિત થવા લાગ્યાં, તત્ત્વના વૈભવરૂપી શરદ્ ઋતુ ખુલતાં ભરતજીના હૃદયરૂપી નિર્મળ આકાશમાં શમ, દમ, સંયમો, નિયમો તથા ઉપવાસોરૂપી ક્ષેત્રો પ્રકાશવા લાગ્યાં, ॥૨॥ વિશ્વાસરૂપી ધ્રુવનો તારો ચળકવા લાગ્યો, શ્રદ્ધા વર્ષની અવધિરૂપી પૂનેમ દીપવા લાગી, રામના સ્મરણરૂપી દેવવીથી (આકાશમાં જે, સદૈવ સડક જેવું દેખાય છે, તે,) શોભી રહેવા લાગી, અને રામ ઉપરના પ્રેમરૂપી અવિચળ, નિષ્કલંક પૂર્ણ તથા નિર્મળ ચન્દ્ર, પોતાના સમાજ સહિત નિત્ય અખંડ પ્રકાશ કરવા લાગ્યો. ॥ ૩ ॥ ભરતજીની રહેણી, સમજણ, કરણી, ભક્તિ, વિરક્તિ અને નિર્મલ શુભોની વિભૂતિ, એઓનું વણેન કરવામાં સઘળા ઉત્તમ કવિઓ પણ સંકેતવાચ છે અને શેષનાગ, ગણપતિ તથા સરસ્વતી, એઓની યુદ્ધિ પણ પહોંચતી નથી. ॥ ૪ ॥

દો-નિત પૂજત મધુ પાવરી, મીતિ ન હૃદય સમાતિ ॥

માંગિ માંગિ આયમુ કરત, રાજ કાજ વહુ માંતિ ॥ ૩૨૯ ॥

ભરતજી નિત્ય રામચન્દ્રજીની પાહુકાઓનું પૂજન કરતા હતા, તે સમયે તેમના હૃદયમાં પ્રેમ સમાતો ન હતો એ પાહુકાઓની આજ્ઞા માગી માગીને અનેક પ્રકારનાં રાજકાર્યો કરતા હતા. ॥ ૩૨૯ ॥

૧૦-પુલકિ ગાત હિય સિય રધુવીર । જીહ નામ જપુ લોચન નીર ॥
 લષણ રામ સિય કાનન વસહીં । ભરત ભવન વસિ તન તપ કસહીં ॥ ૧ ॥
 દુહૈં દિશિ સમુક્ષિ કહત સબ લોગુ । સબ વિધિ ભરત સરાહન યોગુ ॥
 મુનિ વ્રત નેમ સાધુ સકુચાહીં । દેશિ દશા મુનિરાજ લજાહીં ॥ ૨ ॥
 પરમ પુનીત ભરત આચરણુ । મધુર મંત્રુ મુદ મંગલ કરણુ ॥
 હરણ કવિન કલિ કલુષ કલેશુ । મહા મોહ નિશિ દલન દિનેશુ ॥ ૩ ॥
 પાપપુંજ કુંજર મૃગ રાજુ । શમન સકલ સંતાપ સમાજુ ॥
 જન રંજન મંજન ભવ ભારુ । રામ સનેહ મુધાકર સારુ ॥ ૪ ॥

ભરતજીનાં ગાત્રોમાં રોમાંચ, હૃદયમાં સ્તીતા રામ, જિહ્વામાં નામનો જપ અને નેત્રોમાં અશ્રુઓ સર્વદા રહેતાં હતાં. રામચન્દ્રજી, સ્તીતાજી, તથા લક્ષ્મણજી વનમાં રહેતાં હતાં અને ભરતજી ઘરમાં રહીને તપથી શરીરનું કર્ષણ કરતા હતા. ॥૧॥ રામચન્દ્રજીની તરફનાં અને ભરતજીની તરફનાં વિચાર કરીને લોકો કહેતાં હતાં કે, “રામચન્દ્રજીના કરતાં પણ સર્વ પ્રકારે ભરતજી વખાણવા યોગ્ય છે.” ભરતજીનાં વ્રતોનું તથા નિયમોનું શ્રવણ કરી, સાધુ લોકો પણ, સંકોચાતા હતા અને ભરતજીની દશાને જોઈને મુનિરાજો પણ લજાતા હતા. ॥ ૨ ॥ ભરતજીનું પરમ પવિત્ર અને મધુર આચરણ, સુંદર આનંદ મંગળને કરનાર છે, કલિયુગનાં પાપોરૂપી કઠિન કલેશોને હરનાર છે, મહામોહરૂપી રાત્રિને નષ્ટ કરવામાં સૂર્ય સમાન છે, ॥ ૩ ॥ પાપોના સમૂહોરૂપી હાથીઓને તોડવામાં સિંહ સમાન છે, સઘળા સંતાપના સમાજને શાંત કરનાર છે, લોકોને પ્રસન્ન કરનાર છે, સંસારના ભારને ભાંગી નાખનાર છે, અને રામ ઉપરના સ્નેહરૂપી ચન્દ્રના સાર (અમૃત) રૂપ છે. ॥ ૪ ॥

છં-સિય રામ પ્રેમ મિયૂષ પૂરણ હોત જન્મ ન ભરતકો ॥
 મુનિ મન અગમ યમ નિયમ શમ દમ વિષમ વ્રત આચરતકો ॥
 દુઃખ દાહ દારિદ્ર દંભ દૂષણ મુચશ મિષ્ટુ અપહરતકો ॥
 કલિ કાલ તુલસીસે શઘહિ દટિ રામ સન્મુખ કરતકો ॥ ૧૪ ॥

સ્તીતા રામ ઉપરના પ્રેમરૂપી અમૃતથી પૂર્ણ ભરતજીનો જન્મ ન થયો હોત તો મુનિઓનાં અંતઃકરણોને પણ અગમ્ય લાગે એવા યમો, નિયમો, શમ, દમ અને વિષમ વ્રત, એઓને કેાણ પાળત ? મુચશના મિષ્ટથી દુઃખ, દાહ, દારિદ્ર્ય, દંભ અને દૂષણો એઓને કેાણ હરત ? અને આ કલિકાલમાં તુલસીદાસ જેવા (મારા જેવા) શઠ લોકોને, બલાત્કારથી રામચન્દ્રજીની સન્મુખ કેાણ કરત ? ॥ ૧૪ ॥

સો-ભરત ચરિત કરિ નેમ, તુલસી જે સાદર મુનિહીં ॥

સિય રામ પદ પ્રેમ, અવશિ હોય ભવરસ વિરતિ ॥ ૧ ॥

જેથી નિયમ રાખીને આદરથી ભરતજીનાં ચરિત્રનું શ્રવણ કરશે, તેઓને અવશ્ય સ્તીતા રામનાં ચરણોમાં પ્રેમ થશે અને સંસારના વિષયોમાં વૈરાગ્ય થશે. ॥ ૧ ॥

इति श्रीअयोध्याकाण्ड समाप्त.

॥ श्रीः ॥

❖ श्रीगोस्वामी ❖

तुलसीदासकृत रामायण ॥

गुजराती भाषांतर.

अरण्यकांड.

શિવપુરાણ.

કી. ર. ૫)

નીચેને ઠેકાણેથી મળશે.

પંડિત નારાયણ મૂલજી,
બુકસેલર.

ઠેકાણું:-કાલકાદેવી રોડ, મુંબઈ, નં. ૨.

દરેક જાતનાં હિંદી, સંસ્કૃત અને ગુજરાતી પુસ્તકો મળશે.

એન. ડી. મહેતાની કું.,
બુકસેલર્સ.

ઠેકાણું:-૩૬૭, કાલકાદેવી રોડ, મુંબઈ, નં. ૨.

દરેક જાતનાં ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી પુસ્તકો મળશે, જથ્થાબંધ લેનારને ચાંદ્ર
કમીશન મળશે.

શ્રીગણેશાય નમઃ ।

॥ શ્રીલસીદાસકૃત રામાયણ ॥

અણ્યકાંડ.

ગુજરાતી ભાષાંતર.

શ્લોક:-મૂલં ધર્મેતરોવિવેકજલધેઃ પૂર્ણેન્દુમાનન્દદમ્ ॥
વૈરાગ્યામ્બુજભાસ્કરં જ્ઞાપયનઞ્ચાન્તાપહં તાપહમ્ ॥
મોહામ્બોધરપુણ્ણપાટનવિધૌ રવેઃ શં ભવં શંકરમ્ ॥
વન્દે બ્રહ્મકુલં કલંકશમનં શ્રીરામભૂપમિયમ્ ॥ ૧ ॥

શ્રીરામ રાજને પ્યારા સદાશિવ કે જે ધર્મરૂપી વૃક્ષના મૂળરૂપ છે, વિવેકરૂપી સમુદ્રને વધારવામાં પૂર્ણચંદ્રરૂપ છે, આનંદ દેનારા છે, વૈરાગ્યરૂપી કમળને પ્રકુલિત કરવામાં સૂર્યરૂપ છે, પાપોરૂપી ઘાટા અંધકારને નષ્ટ કરનારા છે, તાપોને હલુનારા છે, મોહરૂપી વાદળાંઓના સમૂહને તોડી નાખવામાં પવનરૂપ છે. બ્રહ્માથી પ્રકટ થયેલા છે, અને દોષોને શાંત કરનાર છે, તેમને પ્રણામ કરું છું. ॥ ૧ ॥

સાન્દ્રાનન્દપયોદસૌભગતતું પીતામ્બરં સુન્દરમ્ ॥

પાળૌ જાણશરાસનં કટિલસત્તૂળીરભારં વરમ્ ॥

રાજીવાયતલોચનં ધૃતજટાજૂટેન સંશોભિતમ્ ॥

સીતાલક્ષ્મણસંયુતં પથિ ગતં રામભિરામં મજે ॥ ૨ ॥

ઘાટા તથા આનંદ આપનારા મેઘની પેઠે સ્થામ શરીરવાળા, પીળાં વસ્ત્રોવાળાં, સુંદર, હાથમાં ધનુષ્ય બાણવાળા, કટિ ઉપર શોભતા ભાથાના ભારવાળા, ઉત્તમ કમળો જેવાં વિસ્તીર્ણ મેઘોવાળા, શિરપર ધરેલાં જટાબૂટથી શોભતા અને સીતાજીની તથા લક્ષ્મણજીની સાથે વનના ભાગોમાં ચાલતા પ્રિય રામચન્દ્રજીને ભળું છું. ॥ ૨ ॥

સ્તો-હયા રામ મુળ ગૂઢ, પંદિત મુનિ પાર્વહિં વિરતિ ॥

પાર્વહિં મોહ વિમૂઢ, જે હરિ વિમુક્ત ન ધર્મ રતિ ॥ ૧ ॥

સદાશિવ કહે છે—હે પાર્વતી ! રામના શુભો અત્યંત ગૂઢ છે. એ શુભોનું શ્રવણ કરી, પંડિતો તથા મુનિઓ સંસારના વિષયોમાં વૈરાગ્ય પામે છે, પણ જેઓ મૂઢ, હારથી વિચુખ તથા ધર્મ ઉપર પ્રીતિ વગરના હોય છે, તેઓ એ શુભોનું શ્રવણ કરી, ‘જે રામ પરમેશ્વર હતા, તો વનવાસાદિકથી શામાટે દુઃખી થયા ?’ ઇત્યાદિક કૃતકેં કરવાથી મોહ પામે છે. અથવા હે પાર્વતી ! રામના શુભો અત્યંત ગૂઢ છે. એ શુભોનું શ્રવણ કરી, પંડિતો તથા મુનિઓ વૈરાગ્ય પામે છે. પણ કદાચ જો તેઓ દૈવયોગથી મોહ પામીને મૂઢ થઈ જાય, તો પણ હરિથી વિચુખ થતા નથી અને ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા-વાળા રહે છે. (જેમ કે સતી અને ગરુડજી વગેરે). અથવા હે પાર્વતી ! રામના શુભો અત્યંત ગૂઢ છે. એઓનું શ્રવણ કરી, પંડિતો તથા મુનિઓ, વૈરાગ્ય પામે છે, અને જેઓને મોહ હોય છે, તેઓ પણ વિમૂઢ એટલે મોહવગરના થઈ, હરિથી વિચુખ રહેતા નથી તથા ધર્મ ઉપર પ્રીતિને પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૧ ॥

ચૌ—પૂરણ ભરત પ્રીતિ મૈ ગાર્હૈ । મતિ અનુરૂપ અનૂપ મુહાર્હૈ ॥

અથ મધુ ચરિત મુનહુ અતિ પાવન । કરત જો વન સુર નર મુનિ ભાવન ॥ ૧ ॥

एक वार चुनि कुसुम मुहाये । निज कर भूषण राम बनाये ॥

सीतहि पहिराये मधु सादर । बैठे फटिक शिला परमा दर ॥ २ ॥

करहि प्रकाश सुभग मणि झारी । रही छिटक पूनो उजियारी ॥

तेहि निशि नारि जयन्ता केरी । आई संग ले सुमुखि घनेरी ॥ ३ ॥

रघुपाति रूप विलोकि जुहानी । अस्तुति कीन्ह मनोहर बानी ॥

मन भावत वर माँग सिधार्ह । सो मुधि कतहुँ जयन्तै पाई ॥ ४ ॥

सुरपति सुत धरि वायस वेषा । शठ चाहत रघुपाति बल देखा ॥

जिमि पिपीलिका सागर थाहा । महा मंद मति पावन चाहा ॥ ५ ॥

सीता चरण चोंच हति भागा । मूढ मन्द मति कारण कागा ॥

चला रुधिर रघुनायक जाना । सीक धनुष सायक संधाना ॥ ६ ॥

ભરતજીની રામચન્દ્રજી ઉપર જે સંપૂર્ણ, અનુપમ અને સુંદર પ્રીતિ હતી, તેનું મેં મારી ખુદ્ધિ પ્રમાણે વર્ણન કર્યું.^૧ હવે દેવતાઓનું, મનુષ્યોનું તથા મુનિઓનું પાલન કરનારા રામચન્દ્રજીએ, તે દેવતાઓ વગેરેની ભાવનાને અનુસરતાં અથવા તેઓને પ્રિય હોય એવાં જે અતિ પવિત્ર ચરિત્રો વનમાં કર્યા છે, તેઓનું શ્રવણ કરો. ॥ ૧ ॥ એક સમયે રામચન્દ્રજીએ, સુંદર પુષ્પો વીણી વીણીને પોતાના હાથે તે પુષ્પોનાં ઘરેણા બનાવ્યાં. એ ઘરેણાંઓ પ્રેમપૂર્વક સીતાજીનાં અંગોમાં પહેરાવીને^૨ ઉત્તમ કાંતિ ધર-

૧ જે ‘ભરતજીની પ્રીતિને મેં પૂર્ણ રીતે ગાધ,’ એવા અર્થ કરીએ તો અમમ સનેહ ભરત રાવણકે ઇત્યાદિ પૂર્વોક્ત વચનોને વિરોધ આવે છે. ૨ રાવણ શંકરનો અને જગદંબાનો ભક્ત હતો. રામ રાવણને મારવા ધારતા હતા, તેથી તેમણે ગંગાજીને કિનારે શંકરને પૂજીને વશ કરી લીધા છે અને અહીં સીતાજીને માન આપીને જગદંબાને વશ કરે છે, કે જેથી રાવણને મારવામાં તેઓ આસાં આવે નહીં. એમ કલ્પના કરવામાં આવે છે.

નારા રામચન્દ્રજી સ્ફાટિક મણિની શિલા ઉપર બેઠા. ॥ ૨ ॥ આ^૧ સમયમાં પૂનેમના ચંદ્રની ચાંદની ચોમેર વ્યાપી રહી હતી અને સ્ફાટિક મણિની શિલાઓ પણ અત્યંત સુંદર પ્રકાશ કરી રહી હતી. આ રાત્રિમાં ઇંદ્રના પુત્ર જયંતની સ્ત્રી પોતાની સાથે ઘણી સુંદર સગીઓને લઈને ત્યાં આવી. ॥ ૩ ॥ એ જયંતની સ્ત્રી, રામચન્દ્રજીનાં રૂપને જોઈ પ્રસન્ન થઈ, મનોહર વાણીથી રામચન્દ્રજીની સ્તુતિ કરી, મનભાવતું વરદાન માગીને ત્યાંથી ચાલી ગઈ. આ ખબર કાંઈની પાસેથી જયંતને મળતાં, તેને રામચન્દ્રજીની ઉપર ઈર્ષ્યા ઉત્પન્ન થઈ.^૨ રામચન્દ્રજીનું બળ જોવાને ઇચ્છતો અને જેમ કીડી સમુદ્રનો અંત પામવા ઇચ્છે, તેમ રામચન્દ્રજીનાં બળનો અંત પામવા ઇચ્છતો અત્યંત મંદ યુદ્ધિવાળો ઇંદ્રનો પુત્ર થઈ જયંત, કાગડાનું રૂપ ધરીને ત્યાં આવ્યો. કારણથી કાગડો બનેલો એ મહા મંદ યુદ્ધિવાળો જયંત, જે સમયે સીતાજીના ખોળામાં માથું ધરી, રામચન્દ્રજી પોદી ગયા હતા. ॥ ૫ ॥ તે સમયે સીતાજીના અંગમાં પોતાનાં પગથી તથા ચાંચથી પ્રહાર કરીને ત્યાંથી ભાગ્યો. સીતાજીએ રામચન્દ્રજીના નિદ્રા ભંગની બીકથી પોતાનું અંગ જરા પણ હલાવ્યું નહીં, પરંતુ પીઠમાં સીતાજીના રુધિરનો સ્પર્શ થતાં, રામચન્દ્રજી જાગ્યા. જાગતાં જ, બનેલી હકીકત જાણી લઈને રામચન્દ્રજીએ એક સગીને પ્રહારના મંત્રથી મંત્રી, બાબુરૂપ બનાવીને ઘનુષમાં સાંધી. ॥ ૬ ॥

દો—અતિ કૃપાળુ રઘુ નાયક, સદા દીન પર નેહ ॥

તાસન આય કીન છલ, મૂરખ અવગુણ ગેહ ॥ ૧ ॥

રામચન્દ્રજી કે જે અત્યંત કૃપાળુ હતા અને સર્વદા દીન જન ઉપર સ્નેહ રાખનારા હતા, તેમના ઉપર પણ અવશ્યજ્ઞાના ઘટરૂપ એ મૂર્ખ જયંતે આવીને છળ કર્યો.

ચૌ—વિન પરાધ પ્રશ્નુ હૈવે ન કાહુ । અવસર પરે ગ્રસૈ શશિ રાહુ ॥

જબ પ્રશ્નુ લીનહ ધનુષ સિક વાના । ક્રોધ જાનિ મા અનલ સમાના ॥ ૧ ॥

પ્રેરિત અસ્ત્ર બ્રહ્મ શર ધાવા । ચલા માજિ વાયસ ભય પાવા ॥

ધરિ નિજ રૂપ ગયડ પિતુ પાર્હી । રામ વિમુલ રાસા તિન નાર્હી ॥ ૨ ॥

મા નિરાસ ઉપજી હિય ત્રાસા । યથા ચક્ર ભય ઋષિદુર્વાસા ॥

બ્રહ્મ ધામ શિવ પુર સબ લોકા । ફિરા શ્રમિત વ્યાકુલ ભય શોકા ॥ ૩ ॥

કાહુ બૈઠન કહા ન ઓહી । રાલિ કો સકૈ રામ કર દ્રોહી ॥

માતુ શ્વસુ પિતુ શમન સમાના । સુવા હોઈ વિષ સુતુ હરિ યાના ॥ ૪ ॥

મિત્ર કરૈ શત રિપુકી કરણી । તા કહૈ વિબુધ નદી વૈતરણી ॥

સબ જગ તાહિ અનલ તે તાતા । જો રઘુવીર વિમુલ સુન શ્રાતા ॥ ૫ ॥

પ્રભુ^૩ રામચન્દ્રજી અપરાધ વિના કોઈને મારતા જ ન હતા. ચન્દ્ર પણ જ્યારે બૃહરથતિની સ્ત્રી તારાનું હરણ કરવાના અપરાધમાં આવ્યો, ત્યારે જ પ્રભુએ અમુક

પૂનેમમાં અન્દ્રનો આસ કરવાની રાહુને આજ્ઞા કરી છે. ૧ ॥ ૧ ॥ જ્યારે પ્રભુએ ધનુષમાં ઇંચિકા (સળીરૂપ) બાણ લીધું, ત્યારે તે બાણ પ્રભુને જયંતની ઉપર કોષાકાંત થયેલા બાણીને અગ્નિ સમાન થઈ ગયું. ૨ રામે પ્રેરેલું એ બ્રહ્માસ્ત્ર દોડતાં, બધા પામેલો એ કાગડો ત્યાંથી ભાગ્યો. એ દુષ્ટ પોતાનું રૂપ ધરીને પોતાના પિતા ઇંદ્રની પાસે ગયો, પણ ઇંદ્રે તેને રામથી વિશુષ્ણ બાણીને પોતાની પાસે રાખ્યો નહીં. ૨ ॥ ૨ ॥ જેમ અંબરીશ રાજાના પ્રસંગમાં ચક્રના બધથી દુર્વાસા બાગ્યા હતા તથા ઇંદ્રની પાસેથી નિરાશ થઈ બ્રહ્મલોકમાં તથા શિવલોકમાં ભગ્યા હતા, તેમ રામના અસ્ત્રથી ભાગેલો અને ઇંદ્રની પાસેથી નિરાશ થયેલો જયંત બધથી તથા શોકથી વ્યાકુલ થઈ, બ્રહ્મલોક તથા શિવલોક આદિ સર્વ લોકોમાં ફર્યો અને ફરતાં ફરતાં યાત્રી ગયો, ૩ ॥ ૩ ॥ પણ કોઈ લોકમાં કોઈએ પણ તેને યેસવાનું પણ નહીં કહ્યું. રામના દ્રોહીને કોણ રાખી શકે ? હે ગરુડલ ૩ ! જે પુરૂષ રામનો દ્રોહી હોય, તેને માતા મૃત્યુ સમાન, પિતા યમ સમાન અને અમૃત પણ ઝેર સમાન થઈ જાય છે. ૪ ॥ ૪ ॥ હે ભાઈ ૪ યાજ્ઞવલ્ક્ય ! સાંભળો. જે પુરૂષને રામ વિશુષ્ણ હોય તેને મિત્ર સો શત્રુઓના જેવું ફળ આપે છે, ગંગાજી વૈતરણી સમાન થઈ જાય છે અને સઘળું જગત્ અગ્નિ કરતાં પણ અધિક ઉષ્ણ બની જાય છે. ૫ ॥ ૫ ॥

દો-—જિમિ જિમિ ભાજત શ્રક મુત, વ્યાકુલ અતિ દુઃખ દીન ॥

તિમિ તિમિ ધાવત રામ શર, પાછે પરમ પ્રવીન ॥ ૨ ॥

વ્યાકુલ થયેલો અને અત્યંત દુઃખથી દીન થયેલો ઇંદ્રનો પુત્ર, જેમ જેમ વધારે ભાગવા લાગ્યો, તેમ તેમ પરમ પ્રવીણ રામઅન્દ્રજીનું બાણ તેની પછવાડે વધારે દોડવા લાગ્યું. ૨ ॥

બૌ-—બચહિ ઊરગ વરુ ગ્રસે સ્વગેશા । રઘુપતિ શર છૂટિ બચવ અંદેશા ॥

નારદ દેસા વિકલ જયન્તા । લાગિ દયા કોમલ ચિત સંતા ॥ ૧ ॥

દૂરહિતે કહિ પ્રમૂ પ્રમૂતાઈ । મજે જાત વહુ વિધિ સમુદાઈ ॥

પઠવા તુરત રામ પહૈં તાહી । કહેસિ પુકાર પ્રણત હિત પાહી ॥ ૨ ॥

આતુર સમય ગેહસિ પદ જાઈ । ત્રાહિ ત્રાહિ દયાલુ રઘુરાઈ ॥

અતુલિત વલ અતુલિત પ્રમૂતાઈ । મૈં મતિ મંદ જાન નહિ પાઈ ॥ ૩ ॥

નિજ કૃત કર્મ જનિત ફલ પાયઁ । અવ પ્રમૂ પાહી શરણ તકિ આયઁ ॥

મુનિ કૃપાલુ અતિ આરત વાની । એક નૈન કારિ તજા મવાની ॥ ૪ ॥

વખતપર ગરુડજીની ઝપાટમાંથી સર્પ બચી જાય પણ શત્રુને રામના બાણમાંથી બચ્યું તો બહુ જ અરુકેલ છે. જ્યારે નારદજીએ જયંતને વ્યાકુલ દીધો, ત્યારે તેમને

૧ રામને રાહુની ઉપમા આપવાથી હીનોપમા દોષ આવે છે, માટે બીજાઓએ કરેલા અર્થોપર ધ્યાન નહીં આપતાં અમેએ નવો જ અર્થ કર્યો છે. ૨ અહીં સૂધી ભેપક છે. ૩ કામજીસરૂડ કહે છે. ૪ ભરદ્વાજ કહે છે.

જ્યંત ઉપર દયા આવી. ॥ ૧ ॥ કેમ કે, સંતજનો હુમ્મેશ કોમળ ચિત્તવાળા જ હોય છે. નારદજીએ ભાળ્યા જતા જ્યંતને દૂરથી જ પ્રભુની પ્રભુતા વિષે ઘણી રીતે સમજાવીને તુરત રામની પાસે મોકલ્યો અને કહ્યું કે, “હે ભક્તજનોનું હિત કરનારા ! મારું રક્ષણ કરો, એમ ઉંચા સ્વરથી પોકારજે.” આતુર થયેલા જ્યંતે ભયભીતપણાથી જઈને રામનાં ચરણ પકડ્યાં અને કહ્યું કે, “હે દયાળુ રઘુનાથ ! રક્ષણ કરો, રક્ષણ કરો, હું કે જે મેં બુદ્ધિવાળો છું, તેણે આપનાં અતુલ બળ અને અતુલ પ્રભુતા નહીં બણ્યાં હતાં. ॥ ૩ ॥ મેં પોતે કરેલાં કર્મનું ફળ ભોગવ્યું. હે પ્રભુ ! હવે આપને જ શરણૂક જોઈને આપની પાસે આવ્યો છું.” હે પાર્વતી ! કૃપાળુ રામચન્દ્રજીએ, તેની અત્યંત આત્મ વાણી સાંભળી, તેને એક ચક્ષુવાળો કરીને છોડી દીધો. ॥ ૪ ॥

સોં—કીન્હ મોહ વશ દ્રોહ, યયપિ તેહિ કર વધ ઉચિત ॥

મધુ જાંઘેડ કરિ છોહ, કો કૃપાલુ રઘુવીર સમ ॥ ૨ ॥

જે કે તેણે મોહને વશ થઈને દ્રોહ કર્યો હતો, તેથી તેનો વધ કરવો જ ઉચિત હતો તોપણ પ્રભુએ દયા કરીને છોડી દીધો. રામચન્દ્રજી સમાન બીજે કોણ કૃપાળુ છે.

ચૌં—રઘુપતિ ચિત્રકૂટ વસ નાના । ચરિત કીન્હ શ્રુતિ સુધા સમાના ॥

બહારિ રામ અસ મન અનુમાના । હોયહિ ખીર સર્વહિ મોહિં જાના ॥ ૧ ॥

સકલ મુનિન સન વિદા કરાઈ । સીતા સહિત ચલે દોડ માર્દ ॥

અન્નિકે આશ્રમ પ્રમુ ગયઝ । મુનત મહા મુનિ હર્ષિત ભયઝ ॥ ૨ ॥

પુલકિત ગાત અત્રિ ઉઠિ ધાયે । દેલિ રામ આતુર ચલિ આયે ॥

કરત દંડવત મુનિ ડર લાયે । પ્રેમ વારિ દોડ જન અન્હવાયે ॥ ૩ ॥

દેલિ રામ છવિ નૈન જુઢાયે । સાદર નિજ આશ્રમ તલ આને ॥

કરિ પૂજા કહિ વચન સુઢાયે । દિયે મૂલ ફલ પ્રમુ મન ધાયે ॥ ૪ ॥

ચિત્રકૂટમાં વસતા રામચન્દ્રજીએ સાંભળનારાઓનાં કાનોને અમૃત સમાન લાગે એવાં અનેક ચરિત્રો કર્યાં. પછી રામચન્દ્રજીના મનમાં એવો તર્ક આવ્યો કે, “મને અહીં રહેતાં સઘળાં લોકોએ જાણ્યો છે, તેથી અહીં ઘણાં માણસોની ભીડ થાય છે.” ॥ ૧ ॥ આવા તર્કને લીધે, રામચન્દ્રજી તથા લક્ષ્મણજી, સર્વ મુનિઓની પાસેથી પોતાની વિદાય કરાવીને ત્યાંથી સીતા સહિત ચાલ્યા. રામચન્દ્રજી અત્રિ મુનિના આશ્રમમાં જતાં તે સાંભળી રાજી થયેલા મહા મુનિ અત્રિ, ॥ ૨ ॥ ગાત્રોમાં શોમાંચિત થઈ, ઉભા થઈને રામચન્દ્રજીને લેવા દોડ્યા. મુનિને જોઈ, રામચન્દ્રજી પણ વેગથી ચાલીને તેમની પાસે આવ્યા બન્ને ભાઈઓએ, ઠંડવત કરતાં મુનિએ તેઓને છાતીમાં લગાવ્યાં અને પ્રેમનાં અશ્રુઓથી નવરાવી દીધા. ॥ ૩ ॥ રામની છબીને જોઈ, જેનાં નેત્રો ઠંડા થયાં એવા અત્રિ મુનિએ તેઓને પ્રેમથી પોતાના આશ્રમમાં લાવી, ઊંઘર વચ્ચેના કહી, તેઓની પૂજા કરી અને મનભાવતાં મૂળે તથા ફળે આપ્યાં ॥ ૪ ॥

સોં—મધુ આસન આસીન, ખરિ છોચન શોભા નિરાલિ ॥

મુનિ વર પરમ પ્રવીન, જોરિ પાણિ અસ્તુતિ કરત ॥ ૩ ॥

પરમ પ્રવીણ અત્રિ મુનિએ આસનપર બીરાજેલા રામચન્દ્રની શોભાને નિમિષ
વગરનાં નેત્રોથી બેઈ હાથ બેડીને સ્તુતિ કરી કે, ॥ ૩ ॥

છં૦--નમામિ ભક્તવત્સલં, કૃપાલુ શીલકોમલં ॥

ભજામિ તે પદામ્બુજ, અકામિનાં સ્વધામદં ॥

નિકામશ્યામસુંદરં, ભવામ્બુનાથમન્દરં ॥

મફુલ્લકંજલોચનં, મદાદિદોષમોચનં ॥ ૧ ॥

આપ કે જે કૃપાળુ, ભક્તવત્સલ અને કૌમળ શીલવાળા છો, તેમને પ્રણામ કરું
હું. નિષ્કામ લોકોને પોતાનું ધામ આપનારા ચરણારવિન્દને બળું હું. હે પ્રભુ! આપ કે
જે અત્યંત શ્યામસુંદર, સંસારરૂપી સમુદ્રને મંથન કરવામાં મંદરાચળરૂપ, પ્રકુલિત
નેત્રકમળોવાળા, મદ વગેરે દોષોથી છોડાવનારા, ॥ ૧ ॥

છં૦--પ્રલમ્બવાહુવિક્રમં, મમોઽપમેયવૈભવં ॥

નિર્ણગચાપસાયકં, ધરં ત્રિલોક નાયકં ॥

દિનેશવંશમંડનં, મહેશચાપસંદનં ॥

મુનીન્દ્રસંતરંજનં, સુરારીઘંદમંજનં ॥ ૨ ॥

લાંબી તથા બલવત્તર ભુજઓવાળા, અપરિમિત શક્તિવાળા, ભાથા, બાણ તથા
ધનુષ ઝેઓને ધરનારા, ત્રેલોક્યના સ્વામી, સૂર્યવંશના શબ્દગારરૂપ, સદાશિવના ધનુષને
તોડનારા, મહા મુનિઓને તથા સંતજનોને રાજી રાખનારા, દૈત્યોના સમૂહોને નષ્ટ
કરનારા, ॥ ૨ ॥

છં૦--મનોજૈરિવંદિતં, અજાદિદેવસેવિતં ॥

વિશુદ્ધબોધવિગ્રહં, સમસ્તદુઃસ્વતાપહં ॥

નમામિ ઇન્દિરાપતિં, સુસ્થાકરં સતાંગતિં ॥

મજે સશક્તિસાનુજં, શ્ચીપતિ મિયાનુજં ॥ ૩ ॥

કામદેવના શત્રુ સદાશિવે વંદેલા, બ્રહ્મા આદિ દેવતાઓએ સેવેલા, શુદ્ધ જ્ઞાનમય
શરીરવાળા, સર્વ દુઃખોને તથા તાપોને હણનારા, લક્ષ્મીના પતિ, સુખના સમૂહરૂપ,
અત્યુચ્છોની ગતિરૂપ, સીતાજીરૂપ શક્તિવાળા, લક્ષ્મણજીરૂપી અંશવાળા અને ઈંદ્રના
ખ્યારા નાહાના ભાઈ ¹ છો, તેમને નમું હું તથા બળું હું. ॥ ૩ ॥

છં૦--ત્વદંધ્રીમૂલ યે નરા, ભજન્તિ હીનમત્સરાઃ ॥

પતન્તિ નો ભવાર્ણવે, વિતર્કવીચિસંકુલે ॥

વિવિક્તવાસિનઃ સદા, ભજન્તિ મુક્તયે મુદા ॥

નિરસ્ય ઇન્દ્રિયાદિકં, પ્રયાન્તિ તે ગતિં સ્વકં ॥ ૪ ॥

જે લોકો મત્સરનો ત્યાગ કરી, આપના ચરણનાં મૂળને સેવે છે, તેઓ દુઃખ વાસ-
નાઓરૂપી તરંગોથી સંકુલતાવાળા સંસારરૂપી સમુદ્રમાં પડતા નથી. જેઓ સર્વદા ઝોકાં-

તમાં રહી, ઇંદ્રિયાદિકના સ્વાદોને, છોડી દઇને પ્રેમથી મોક્ષને વાસ્તે આપનું ભજન કરે છે, તેઓ, પોતાના સ્વરૂપભૂત બ્રહ્મને પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૪ ॥

છં૦—સ્વમેકમદ્વૃતં પ્રયું, નિરીહમીશ્વરં વિશું ॥

જગદ્ગુરું ચ શાશ્વતં, તુરીયમેવ કેવલં ॥

મજામિ ભાવવલ્લભં, કુયોગિનાં મુદુર્લભં ॥

સ્વમક્તિકલ્પપાદપં, સમસ્તસેવ્યમન્વહં ॥ ૫ ॥

આપ કે જે એક અદ્ભુત પ્રભુ, ચેષ્ટાઓથી રહિત, ઇશ્વર, વ્યાપક, જગતના અધિષ્ઠાનરૂપ, અવિનાશી, ત્રણે અવસ્થાઓથી પર, કૃતસ્થરૂપ, અસંગ, સ્વગત આદિ સર્વ લેહોર્થી રહિત, ભક્તિ ભાવઉપર ખ્યાર રાખનારા, કુયોગીઓને અત્યંત દુર્લભ, પોતાના ભક્તોને કલ્પવૃક્ષરૂપ અને સઘળાઓએ સેવવા યોગ્ય છે, તેમનું નિરંતર ભજન કરું છું.

છં૦—અનૂપરૂપભૂપતિં, નતોઽહમુર્વિજાપતિમ્ ॥

પ્રસીદ હે નનામિ તે, પદાન્જમક્તિ દેહિ મે ॥

પઠંતિ યે સ્વર્ચસ્તિવદં નરાદરેણ તે પદં ॥

વ્રજન્તિ નાત્ર સંશય, સ્વદીયભાવસંયુતં ॥ ૬ ॥

આપ કે જે અનુપમ રૂપવાળા, રાજાધિરાજ અને સીતાલુના પતિ છે, તેમને નમું છું. મને પ્રસન્ન થાઓ, આપને પ્રણામ કરું છું. મને આપના ચરણાવિન્દોની ભક્તિ આપો. જે મનુષ્યે આપની ભક્તિથી સંયુક્ત થઈ, આદરથી આ સ્તોત્રનો પાઠ કરશે, તેઓ આપનાં પદને પામશે, એમાં કશો સંશય નથી ॥ ૬ ॥

દો૦—વિનતી કરિ મુનિ નાય શિર, કહ કર જોરિ બહોરિ ॥

ચરણ સરોરુહ નાય જનિ, કવહું તજૈ મતિ મોરિ ॥ ૩ ॥

અત્રિ મુનિએ આપ્રમાણે વિનતિ કરી, માથું નમાવી વારંવાર હાથ બેડીને કહ્યું કે, “હે નાય ! આપનું ચરણાવિન્દ મારી યુદ્ધિને કદી પણ ન છોડે એવી કૃપા કરો. ॥૩॥

ચૌ૦—જન્મ જન્મ તવ પદ મુલ્ક કંદા । બઢૈ પ્રેમ ચકોર જિમિ ચંદા ॥

દેલિ રામ મુનિં વિનય પ્રણામા । વિવિધ માંતિ પાયડ વિશ્રામા ॥ ૧ ॥

અનુસૂયાકે પદ ગહિ સીતા । મિલી બહોરિ મુશીલ વિનીતા ॥

જો સિય સકલ લોક મુલ્ક દાતા । અલિલ લોક વ્રહ્માન્દકિ માતા ॥ ૨ ॥

તે પાઈ સિય મુનિ વર મામિનિ । મુલ્લી મઈ કુમુદિનિ જ્યોં યામિનિ ॥

ઋષિપત્ની મન મુલ્ક અધિકાર્ઈ । આશિષ દેઈ નિકટ વૈઠાર્ઈ ॥ ૩ ॥

દિવ્ય વસન મૂષળ પહિરાયે । જે નિત નૂતન અમલ મુહાયે ॥

જાહિ નિરલિલ દુલ્ક દૂર પરાઈર્ઈ । ગરુડ જાનિ જિમિ પક્ષગ જાઈર્ઈ ॥ ૪ ॥

જેમ' ચક્રોરને ચન્દ્ર ઉપર પ્રેમ વધ્યા કરે છે, તેમ મને જન્મોજન્મમાં સુખના કંદરૂપ આપના ચરણાવિન્દમાં પ્રેમ વધ્યા કરે, એમ થવું બેઠ્યો. રામચન્દ્રલ અત્રિ

સુનિના વિનયને અને પ્રણામને જોઈ અનેક પ્રકારેથી વિશ્રામ પામ્યા.' ॥ ૧ ॥ પછી સુશીલ અને નમ્રતાવાળાં સીતાલ અત્રિની પત્ની અનસૂયાનાં ચરણ પકડીને તેમને મળ્યાં, સીતાલ^૧ કે જે સર્વ લોકોને સુખ આપનારાં અને સઘળાં પ્રજાંદાની માતા છે. ॥ ૨ ॥ તેમને પ્રાસ થયેને અત્રિની પત્ની જેમ રાત્રીને પ્રાસ થયેને કુસુદિની સુખી થાય, તેમ સુખી થયાં^૨ ઋષિ પત્નીએ મનમાં બહુ જ સુખ પામી, આશિસ દહને સીતાલને પોતાની પાસે બેસાડ્યાં. ॥ ૩ ॥ અને દિવ્ય વસ્ત્રો તથા આભૂષણો પહેરાવ્યાં કે જેઓ સર્વદા નવીન, નિર્મળ તથા સુશોભિત જ રહે એવાં હતાં. જેમ^૩ ગરુડને જોઈ, સર્પો દૂર ભાગી જાય, તેમ જે વસ્ત્રોને તથા આભૂષણોને જોઈ દુઃખો દૂર જ ભાગી જાય. ॥ ૪ ॥

દો०—એસે વસન વિચિત્ર શુચિ, દિયે સીય કહૈં આન ॥

સન્માની પ્રિય વચન કહિ, પ્રીતિ ન જાય વશાન ॥ ૪ ॥

એવાં પવિત્ર તથા વિચિત્ર વસ્ત્રો અને આભૂષણો લાવીને અનસૂયાએ સીતાલને આપ્યાં તથા પ્રિય વચનો કહી સીતાલને સન્માન આપ્યું. અનસૂયાની પ્રીતિનાં વખાણ કર્યાં જાય એમ નથી.' ॥ ૪ ॥

ચૌ०—કહ ઋષિ વધૂ સરલ મૃદુ વાની । નારિ ધર્મ કહુ વ્યાજ વશાની ॥

માતૃ પિતા પ્રાતા હિતકારી । મિત્ર મુલ પ્રદ મુન રાજકુમારી ॥ ૧ ॥

અમિત દાન મર્તા વૈદેહી । અધમ સો નારિ જો સેવ ન તેહી ॥

ધીરજ ધર્મ મિત્ર અરુ નારી । આપદ કાલ પરતિયે ચારી ॥

વૃદ્ધ રોગ વશ જહ ધન હીના । અંધ બધિર ક્રોધી અતિ દીના ॥

એસેહુ પતિ કર કિય અપમાના । નારિ પાવ યમપુર દુલ નાના ॥ ૨ ॥

એકે ધર્મ એક વ્રત નેમા । કાવ વચન મન પતિ પદ પ્રેમા ॥

જગ પતિવ્રતા ચાર વિધિ અહીં । વેદ પુરાણ સન્ત અસ કહીં ॥ ૪ ॥

અનસૂયાએ કોઈ પ્રસંગ લાવી સરલ તથા કોમળ વાણીથી સીતાલને વિસ્તારથી સ્તીઓના ધર્મો સંભળાવ્યા કે, “હે રાજકુમારી ! સાંભળો. માતા, પિતા, ભાઈ તથા બીજાં પણ હિતકારી સ્વજનો મારેલું સુખ જ આપે છે. ॥ ૧ ॥ પણ પતિ તો અપરિમિત સુખ આપે છે. હે બાનકી ! જે સ્ત્રી પતિનું સેવન ન કરે, તે અધમ જ ગણાય છે. ધીરજ, ધર્મ, મિત્ર અને સ્ત્રી, એ ચારની પરીક્ષા આપત્કાલમાં થાય છે. ॥ ૨ ॥ પતિ વૃદ્ધ, રોગવશ, જડ, નિર્ધન, આંધળો બેહેરો, ક્રોધી કે અતિ દીન હોય, તોપણ સ્ત્રીએ તેનું અપમાન નહીં કરવું જોઈએ. જે સ્ત્રી એવા પતિનું પણ અપમાન કરે, તે સ્ત્રી યમપુરીમાં અનેક દુઃખોને પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૩ ॥ સ્ત્રીઓને વાસ્તે એક જ ધર્મ, એક જ વ્રત અને એક જ નિયમ છે, તે એ કે, કાયાથી, વચનથી તથા મનથી, પતિના ચરણમાં જ પ્રેમ રાખવો. જગતમાં પતિવ્રતાઓ ચાર પ્રકારની હોય છે, એમ વેદ, પુરાણ તથા સંતજન કહે છે. ॥ ૪ ॥

દો-ઉત્તમ મધ્યમ નીચ લઘુ, સકલ કહઉં સમુદાય ॥

આગે મુનર્હિ તે ભવ તરર્હિ, મુનહુ સીય ચિત લાય ॥ ૫ ॥

ઉત્તમ, મધ્યમ, નિઘ્રુષ્ઠ અને લઘુ, એવા પતિવ્રતાઓના ચાર પ્રકાર છે. એ સર્વ પ્રકારો તમને સમજાવીને કહું છું. હે સીતાણી ! મન લગાવીને સાંભળો. ભવિષ્યમાં જે સ્ત્રીઓ આ ચાર પ્રકારો સાંભળશે, તેઓ સંસારને તરી જશે. ॥ ૫ ॥

ચૌ-ઉત્તમ કે અસ વસ મનમાર્હીં । સપનેહું આન પુરુષ જગ નાર્હીં ॥

મધ્યમ પર પતિ દેશ્વર્હિં કૈસે । પ્રાતા પિતા પુત્ર નિજ જૈસે ॥ ૧ ॥

ધર્મ વિચાર સમુશ્ચિ કુલ રહર્હીં । સો નિકૃષ્ટ તિય શ્રુતિ અસ કહર્હીં ॥

વિનુ અવસર ભયતે રહ જોર્હીં । જાનેહુ અધમ નારિ જગ સોર્હીં ॥ ૨ ॥

પતિ વંચક પર પતિ રતિ કરર્હીં । રૌરવ નર્ક કલ્પ શત પરર્હીં ॥

ક્ષણ મુલ્ક લાગિ જન્મ શત કોટી । દુલ્ક ન સમુક્ષ તેહિ સમ કો સ્તોટી ॥ ૩ ॥

વિનુ શ્રમ નારી પરમ ગતિ લહર્હીં । પતિવ્રત ધર્મ છાંડિ છલ ગહર્હીં ॥

પતિ પ્રતિકૂલ જનમિ જહૈં જર્હીં । વિષવા દ્યોય પાય તરુનાર્હીં ॥ ૪ ॥

જેના મનમાં એમ જ વસે કે, ‘જગતમાં સ્વપ્નમાં પણ બીજો કોઈ પુરુષ છે જ નહીં પણ સર્વ સ્ત્રીઓ જ છે, પુરુષ તો એક મારો પતિ જ છે.’ તે સ્ત્રી ઉત્તમ પતિવ્રતા ગણાય છે. જે સ્ત્રી, પર પુરુષોને પોતાના ભાઈ સમાન, પિતા સમાન અને પુત્ર સમાન ઢેખે, તે સ્ત્રી મધ્યમ પતિવ્રતા ગણાય છે. ॥ ૧ ॥ જે સ્ત્રી ધર્મનો તથા કુલનો વિચાર કરીને મર્યાદામાં રહે, તે સ્ત્રી નિકૃષ્ટ પતિવ્રતા ગણાય છે અને જે સ્ત્રી અવસર નહીં મળવાથી અથવા બીકને લીધે ધર્મમાં રહે, તે સ્ત્રી લઘુ પતિવ્રતા ગણાય છે. જગતમાં પતિવ્રતાઓના આવા ચાર ભેદ શ્રુતિએ કહેલા છે. ॥ ૨ ॥ જે સ્ત્રી પતિને ઠગે તથા પરપતિથી પ્રીતિ કરે, તે સ્ત્રી સો કલ્પસુધી રૌરવ નામના નરકમાં પડી રહે છે. ક્ષણિક સુખને વાસ્તે સેકડો કરોડ, જન્મો સુધીનાં દુઃખને ન સમજે, તેના જેવી કોણ અધમ કહેવાય ? કોઈ પણ તેના જેવી અધમ કહેવાય નહીં. જે સ્ત્રી છળને છોડી દધને પાતિવ્રત્ય ધર્મનું ગ્રહણ કરે, તે સ્ત્રી કશા પરિશ્રમ વગર પરમ પદને પામે છે. પતિથી પ્રતિકૂલ રહેનારી સ્ત્રી, જ્યાં જ્યાં જન્મે, ત્યાં ત્યાં ચૈવન દશામાં વિષવા થાય છે. ॥ ૪ ॥

સો-સહજ અપાવનિ નારી, પતિ સેવક શુભ ગતિ લહર્હીં ॥

યશ્ન ગાવત શ્રુતિ ચારિ, અજહું તુલસી હરિ હિ મિય ॥ ૪ ॥

‘સ્ત્રી ભતિ કે જે સ્વાભાવિક રીતે અપવિત્ર જ છે, પતિની સેવા કરવાથી શુભ ગતિને પામે છે.’ એમ ચારે વેદો ગાય છે. જુવો તુલસી પૂર્વ જન્મમાં પતિવ્રતા હોવાથી આજ સુધી પણ ભગવાનને પ્યારી છે. ॥ ૪ ॥

સો-મુન સીતા તવ નામ, મુમિરિ નારી પતિવ્રત કરર્હીં ॥

તોર્હિ પ્રાણ મિય રામ, કહેઉં કથા સંસાર હિત ॥ ૫ ॥

હે સીતાણી ! સાંભળો. “જગતમાં બીજી સ્ત્રીઓ તમારું નામ સાંભળીને જ

પતિવ્રતાપણું પામશે. તમને તો રામ પ્રાણ કરતાં પણ અધિક પ્રિય છે, માટે મેં તમારે વાસ્તે આ કથા કહી નથી, પણ સંસારનાં હિતને વાસ્તે કહી છે.” ॥ ૫ ॥

ચૌઠું—મુનિ જાનકી પરમ સુખ પાવા । સાદર તામ્ર ચરણ શિર નાવા ॥

તવ મુનિ સન કહ કૃપા નિધાના । આયમ્ હોય જાજં વન આના ॥ ૧ ॥

સન્તત મોપર કૃપા કરેહુ । સેવક જાનિ તજેહુ જનિ નેહુ ॥

ધર્મ દુરંધર પ્રજ્ઞુકી વાની । મુનિ સમેમ બોલે મુનિ જ્ઞાની ॥ ૨ ॥

જામ્રુ કૃપા શિવ અજ સનકાદી । વહત સકલ પરમારથ વાદી ॥

તે તુમ રામ અકામ પિયારે । દીન બંધુ મૃદુ વચન ઉચારે ॥ ૩ ॥

અવ જાની મેં શ્રીચતુર્દાઈ । મજિય તુમહિ સવ દેવ વિહાર્દાઈ ॥

જેહિ સમાન અતિશય નહિ કોઈ । તાકર શીલ કસ ન અસ હોઈ ॥ ૪ ॥

કેહિ વિધિ કહોં જાહુ અવ સ્વામી । અહહુ નાથ તુમ અંતરયામી ॥

અસ કહિ પ્રજ્ઞુ વિલોકિમુનિ ધીરા । લોચન જલ બહ પુલક શરીરા ॥ ૫ ॥

અનસૂયાનાં વચનો સાંભળી, સીતાજી પરમ સુખ પામ્યા અને પ્રેમથી તેમનાં ચરણોમાં નમ્યાં. પછી રામચન્દ્રજીએ અત્રિ મુનિને કહ્યું કે, “આજ્ઞા હોય તો બીજા વનમાં જાઉં. સર્વદા મારા ઉપર કૃપા રાખજો. ॥ ૧ ॥ મને સેવક બાંધીને મારાપરથી પ્રીતિને ત્યાગ કરશે નહીં.” આ પ્રમાણે ધર્મધુરન્ધર રામચન્દ્રજીની વાણી સાંભળીને જ્ઞાની અત્રિ મુનિ પ્રેમથી બોલ્યા કે, “હે રામચન્દ્રજી! આપ કે જે નિષ્કામ લોકોને ખ્યારા છો, નિષ્કામ લોકોની ઉપર પ્રેમ રાખનારા છો, દીનબંધુ છો, ॥ ૨ ॥ અને જેની કૃપાને શિવ, બ્રહ્મા તથા સનકાદિક સર્વ બ્રહ્મવેત્તાઓ પણ ઇચ્છે છે એવા છો, તે આપ આવાં કેમળ વચનો બોલો છો, એ આશ્ચર્ય છે. ॥ ૩ ॥ પણ હવે મેં આપની ચતુરાઈ બાંધી, કે આપ બહુલલોકોનાં ચિત્તાનું પોતા તરફ આકર્ષણ કરવાને વાસ્તે જ આમ બોલો છો. અમે સર્વ દેવતાઓને છોડી દઈને આપને જ બાંધીએ એવી કૃપા કરો. અથવા લક્ષ્મીજી સર્વ દેવતાઓને છોડી દઈને આપને જ બાંધે છે, તેમાં લક્ષ્મીની જે ચતુરાઈ છે, તે હવે મારા બાંધુવામાં આવી. આપ કે જેના બરાબર અથવા જેથી અધિક બીજા કોઈ પણ નથી, તેમનો સ્વભાવ આવો કેમ ન હોય ? ॥૪॥ હે સ્વામી ! હું આપને ‘બાંધો’ એમ શી રીતે કહી શકું ? કેમ કે, આપ સર્વના અંતર્યામી છો, તેથી આપને કયાંય પણ જવું કે આવવું સંભવતું જ નથી.” ધીર અત્રિ મુનિ એટલું બોલી, રામચન્દ્રજીને બોધને નેત્રોમાં અશ્રુઓથી તથા ગાત્રોમાં રોમાંચોથી ભરપૂર થઈ ગયા. ॥ ૫ ॥

છઠું—તનુ પુલકી નિર્ભર પ્રેમ પૂરણ નૈન મુલ પંકજ દિયે ॥

મન જ્ઞાન ગુણ ગોતીત પ્રમુ મૈં દીલ જપ તપ કા કિયે ॥

જપ યોગ ધર્મ સમૂહ તે નર ભક્તિ અનુપમ પાવર્દ ॥

રઘુવીર ચરિત પુનીત નિશ્ચિ દિન દાસ તુલસી માવર્દ ॥ ૭ ॥

પ્રભુના સુધાર્વિન્દમાં નેત્રોને એકાગ્ર કરતાં પ્રેમની અત્યંત પૂર્ણતાને લીધે થરી-
રમાં રોમાંચિત થયેલા અત્રિ મુનિ બોલ્યા કે, “જેને, મન આદિ તત્ત્વો કે જ્ઞાન શુભ-
વાળી ઇદ્રિયો પહોંચી શકતી નથી, એવા પ્રભુનું મને આજ દર્શન મળ્યું, તો એવાં મે
તે કયાં જપ તપ કર્યો હશે ?” તુલસીદાસ કહે છે કે, “જપ, યોગ તથા ધર્મોના સમૂહ
કરવાથી મનુષ્યને અનુપમ રામ ભક્તિ મળે છે અથવા રાત દિવસ રામચંદ્રજીનાં કેવળ
પવિત્ર ચરિત્રો ગાવાથી પણ અનુપમ રામભક્તિ મળે છે. ॥ ૭ ॥

દો-કલિ મલ શમન દમન મન, રામ સુયશ સુલ મૂલ ॥

સાદર મુનિહિં જે તિન પર, રામ રહિં અનુકૂલ ॥ ૬ ॥

રામનું સુયશ કે જે કલિયુગનાં પાપોને શાંત કરનારૂં છે, મનનું દમન કરનારૂં છે
અને સુખોના મૂળરૂપ છે, તેને જેઓ પ્રેમથી સાંભળે, તેઓના ઉપર રામ અનુકૂલ
રહે છે. ॥ ૬ ॥

સો-કટિન કાલ મલ કોશ, ધર્મ ન જ્ઞાન ન યોગ જપ ॥

પરિહરિ સકલ મરોંસ, રામ મજહિં તે ચતુર નર ॥ ૬ ॥

પાપોના ભંડારરૂપ આ કટિન કલિ કાલમાં ધર્મ, જ્ઞાન, યોગ કે જપ કર્યું નથી,
માટે સર્વ ભરોસાઓને છોડી દઇને જેઓ રામનું ભજન કરે છે, તેઓ જ ચતુર નર છે.

દો-મુનિહુકિ અસ્તુતિ કીન્હ મધુ, દીન સુમગ વરદાન ॥

મુમન દૃષ્ટિ નમ સંકુલ, જય જય કૃપાનિધાન ॥ ૭ ॥

રામચંદ્રજીએ, અત્રિની સ્તુતિ કરીને સુંદર વરદાનો આપ્યાં. પુંપની વૃષ્ટિ કરવા
આવેલા દેવતાઓની આકાશમાં મોટી ભીડ ભામી અને ત્યાં ‘જય જય કૃપાનિધાન’
એવા શબ્દો થવા લાગ્યા. ॥ ૭ ॥

ચૌ-મુનિ પદ કમલ નાદ કર શીશા । ચલે વનહિં સુર નર મુનિ રૈશા ॥

આગે રામ અનુજ પુનિ પાછે । મુનિ વર મેષ વને અતિ કાછે ॥ ૧ ॥

ઉમય વીચ સિય સોહત કૈસી । બ્રહ્મ જીવ વિચ માયા જૈસી ॥

સરિતા વન ગિરિ અવચટ ઘાટા । પતિ પહ્ચાન દેહિં વર વાટા ॥ ૨ ॥

જહૈં જહૈં જાહિં દેવ રણુરાયા । કરહિં મેષ નમ તહૈં તહૈં છાયા ॥

આશ્રમ વિપુલ દીલ મગમાહીં । દેવ સદન તેહિ પટતર નાહિં ॥ ૩ ॥

બહુ તઢાગ સુંદર અમરાઈ । માંતિ માંતિ સવ મુનિન લગાઈ ॥

દિવ્ય વિટપ વન ચહૈં દિશિ સોહૈં । દેલત સકલ સુરન મન મોહૈં ॥ ૪ ॥

તેહિ દિન તહૈં મધુ કીન્હ નિવાસા । સકલ મુનિન્હ કિન્હિ મિલ સુપાસા ॥

દેવતાઓના, મનુષ્યોના અને મુનિઓના સ્વામી રામચંદ્રજી, અત્રિ મુનિનાં
ચરણકમળોમાં માથું નમાવીને ત્યાંથી વનમાં ચાલ્યા. મુનિવરનો વેષ પહેરવાથી શોભતા
રામચંદ્રજી આગળ ચાલ્યા, વચમાં સીતાજી ચાલ્યાં અને પાછળ લક્ષ્મણજી ચાલ્યા.
॥ ૧ ॥ જેમ બ્રહ્મા અને જીવ, એઓની વચમાં માયા શોભે, તેમ રામ અને લક્ષ્મણ,

એઓની વચમાં સીતાજી શોભવા લાગ્યાં. નદીઓનાં, વનોનાં અને પર્વતોનાં અગવડ ભરેલાં સ્થલો પશુ રામચંદ્રજીને ‘આ જગતના સ્વામી છે’ એમ યોગીનીને ઉત્તમ માર્ગો આપવા લાગ્યાં. ॥૨॥ રામચંદ્રજી જ્યાં જ્યાં જવા લાગ્યા, ત્યાં ત્યાં આકાશ વાદળાંઓથી તેમનાપર છાયા કરવા લાગ્યું. માર્ગમાં^૧ એવા એવા મોટા આશ્રમો ભેવામાં આવવા લાગ્યા કે, જેઓને દેવતાઓના યગીચાઓની પશુ ઉપમાં ન આપી શકાય. ॥ ૩ ॥ અનેક તળાવોની આસપાસ સર્વ મુનિઓએ લગાવેલી લાતલાતની સુંદર આંખાઓની ઝાંડી ભેવામાં આવતી હતી. એમર વનમાં દિવ્ય વૃક્ષો એવાં શોભી રહ્યા હતાં કે, જેઓને ભેતાંજ દેવતાઓનાં મન પશુ મોહ પામે. ॥ ૪ ॥ તે દિવસે પ્રભુએ તેજ વનમાં નિવાસ કર્યો અને સઘળા મુનિઓએ મળીને તેમની સરભરા કરી.

દો-નિજ નિજ આશ્રમ વેદિકા, તેહિપર તુલસિ વિરાજ ॥

અનુજ જાનકી સહિત તહૈં રાજત મયે રણુરાજ ॥ ૮ ॥

મુનિઓનાં તે તે આશ્રમોની વેદિકાઓ કે, જેઓની ઉપર તુલસીઓ શોભી રહી હતી, તે વેદિકાઓની ઉપર સીતાજી તથા લક્ષ્મણજી સહિત રામચંદ્રજી વિરાજ્યા. ૮

દો-આન સુ આશ્રમ મુદિત મન, પૂજિ પહુનઈ કીન ॥

કંદ મૂલ ફલ અમિય સમ, આનિ રામ કહૈં દીન ॥ ૯ ॥

મુનિઓએ રામચંદ્રજીને આનંદથી પોતપોતાના આશ્રમોમાં લાવી, પૂજા કરીને મહેમાની કરી. અમૃત જેવાં કંદ, મૂળ તથા ફળો લાવી લાવીને રામચંદ્રજીને આપ્યાં.

ચૌ-અનુજ સીય સહ મોજન કીનહા । જો જેહિ ભાવ મુમગ વર દીનહા ॥

હોત પ્રભાત મુનિનહ શિર નાવા । આશિરવાદ સબહિ સન પાવા ॥ ૧ ॥

મુમિરિ ઉમા મુર સિદ્ધ ગણેશા । પુનિ પ્રમુ ચલે મુનહુ વિહૈંગેશા ॥

વન અનેક સુંદર ગિરિ નાના । લાંબત ચલે ચાહિં મગવાના ॥ ૨ ॥

મિલા અમુર વિરાધ મગ જાતા । ગર્જત ઘોર કઠોર રિસાતા ॥

રુપ મયંકર માનહુ કાલા । વેગવંત ધાવા જનુ વ્યાલા ॥ ૩ ॥

ગગન દેવ મુનિ કિન્નર નાના । તેહિ ક્ષણ હૃદય હારિ મય માના ॥

તુરતહિં સો સીતહિ કે ગયઝ । રામ હૃદય કહુ વિસ્મય મયઝ ॥ ૪ ॥

સમજા હૃદય કૈકયી કરણી । કહી અનુજ સન વહુ વિધિ વરણી ॥

વહુરિ લવણ રણુવરહિ પ્રવોધા । પાંચ વાળ છાંદે કર ક્રોધા ॥ ૫ ॥

ભાઈ તથા સીતા સહિત રામચંદ્રજીએ, તે કંદ મૂલાદિકનાં લોભન કર્યા અને જેને જેને જેવાં જેવાં ગમ્યાં, તેને તેને તેવાં તેવાં ઉત્તમ વસ્ત્રો આપ્યાં. ॥૧॥ કે ગરુડજી ! સાંભળો. પ્રભુ, પ્રભાત થતાં મુનિઓને મસ્તક નમાવી, સર્વની પાસેથી આશીર્વાચનો લઈ, પાર્વતીનું, દેવતાઓનું, તથા સિદ્ધ ગણેશનું સ્મરણ કરીને ત્યાંથી આવ્યા. પ્રભુ

અનેક સુંદર વનોને તથા અનેક પર્વતોને ઉલ્લંઘીને ચાલ્યા જતા હતા. ૧ ॥ ૨ ॥ ત્યાં માર્ગમાં ચોર ગર્જના કરતો, કઠોર અને કોપી વિરાધ નામનો અસુર મળ્યો. બાણે ૨ સાક્ષાત્ કાળ હોય એવા ભયંકર રૂપવાળો અને સર્પના જેવા વેગવાળો એ અસુર, પ્રભુની સામે ઠોડતાં, ૩ ॥ આ કાશમાં ઉભેલા અનેક દેવતાઓ, મુનિઓ તથા કિન્નરો, ભય માનીને તુરત જ હૃદયમાં હારી ગયા. વિરાધ આવીને તુરત જ સીતાજીને ઉપાડી લેતાં, રામના હૃદયમાં કાંઈક ખેદ ઉત્પન્ન થયો. ૪ ॥ રામ પોતાના હૃદયમાં કેટલીની કરુણીનું સ્મરણ કરીને, તે વિષે લક્ષ્મણજીની પાસે ઘણાક અફસોસ કરવા લાગતાં, લક્ષ્મણજીએ, તેમને સમજાવ્યા અને ક્રોધ કરીને વિરાધની ઉપર પાંચ બાણો ફેંક્યાં. ૫ ॥

છં-મયે ક્રોધ લવણ સંધાન શર ધનુ માર તેહિ વ્યાકુલ કિયો ॥

પુનિ ઉઠિ નિશાચર રાક્ષી સીતહિ શૂલ લે ધાવત મયો ॥

જનુ કાલ દંડ કરાલ ધાવા વિકલ સબ સ્વગ મૃગ મયે ॥

ધનુ તાનિ શ્રીરણવંશ મળી પુનિ કાટી તેહિ રજ સમ કિયે ॥ ૮ ॥

લક્ષ્મણજીએ ક્રોધ કરી, ધનુષમાં બાણો ચઢાવી, તે બાણોના પ્રહારથી વિરાધને વ્યાકુલ કરી નાખ્યો. આમ થતાં વિરાધ, સીતાજીને મૂકી દઈ, પાછો તૈયાર થઈ, ત્રિશૂલ લઈને રામની તથા લક્ષ્મણની સામે ઠોડ્યો. બાણે વિકરાલ કાલંકડ જ ઠોડ્યો આવતો હોય એવો એ વિરાધ બેવામાં આવતાં, સઘળાં પશુ તથા પક્ષીઓ ઘણાં વ્યાકુલ થઈ ગયાં. આ સમયમાં રામે, ધનુષ ખેંચી, બાણોથી વિરાધનાં ત્રિશૂલને કાપી નાખીને રજ સમાન કરી નાખ્યું. ૮ ॥

દો-ચહુરિ એક શર મારેહ, પરા ધરણિ ધુરિ માય ॥

હઠા પ્રબલ પુનિ ગર્જેહ, ચલા જહૌં રણનાય ॥ ૧૦ ॥

વળી રામે એવું એક બાણ માર્યું કે જેથી વિરાધ માર્યું ધુણાવીને ધરતીપર પડી ગયો. પશુ એ પ્રબલ અસુર, પાછો ઉઠીને ગર્જના કરવા લાગ્યો અને જે પ્રદેશમાં રામ ઉભા હતા, તે પ્રદેશ તરફ ચાલ્યો. ૧૦ ॥

ચૌ-પેસે કહત નિશાચર ધાવા । અવ નહિં વચહુ તુમહિં મૈં સ્વાવા ॥

આવ પ્રબલ હિહિ વિંધિ જનુ સૂધર । હોઈહિ કહા કહહિં વ્યાકુલ સુર ॥ ૧ ॥

તામુ તેજસત મરુત સમાના । ટૂટહિં તરુ વહુ હઠહિં પવાના ॥

જીવ જંતુ જહૈં લગિ રહે જેતે । વ્યાકુલ મારિ ચલે સવ તે તે ॥ ૨ ॥

હરગ સમાન જોરિ શર સાતા । આવતહી રણવીર નિપાતા ॥

તુરતહિ રુચિર રૂપ તેહિ પાવા । દેવ દુસ્ત્રી નિજ ધામ પઠાવા ॥ ૩ ॥

તામુ અસ્થિ ગાદે પ્રધુ ધરણી । દેવ મુદિત લલિ પ્રશુકી કરણી ॥

સીતા આય ચરણ લપટાની । અનુજ સહિત તવ ચલે મવાની ॥ ૪ ॥

હહૌં શ્રક જહૈં મુનિ શરમંગા । આયે સકલ દેવ મુનિ સંગા ॥

મયે કહન પ્રધુ દેન સિલાવન । દિશિ ચલ મેદ વસત જહૈં રાવન ॥ ૫ ॥

‘હવે તમે બચવાના નથી હું તમને ખાધ જ ચુકે એમ સમજો.’ આમ બોલતો એ પ્રબલ અસુર, બહુ રામ તરફ પર્વત દોડ્યો આવતો હોય, એવો દેખાવા લાગતાં, દેવતાઓ વ્યાકુલ થઇને કહેવા લાગ્યા કે, ‘આમાંથી શું થશે ?’ ॥૧૧॥ એ અસુરનો વેગ સો પવનોના જેવો હતો, કે જેથી વૃક્ષો તૂટવા લાગ્યાં, ઘણા ઘણા પંથરાઓ ઊડવા લાગ્યા અને જે જે જીવ જંતુઓ જ્યાં જ્યાં રહેતા હતા, તે તે સર્વે વ્યાકુલ થઇને ત્યાં ત્યાંથી ભાગવા લાગ્યા. ॥ ૨ ॥ આ સમયમાં સર્પ જેવાં સાત બાણો ભેડીને^૧ રામચન્દ્રજીએ, તે અસુરને આવતાં જ પાડી નાખ્યો. એ અસુરને રામચન્દ્રજીના સંસર્ગથી સુંદરરૂપ પ્રાપ્ત થયું. રામચન્દ્રજીએ, તેને બહુ દુઃખી થયેલો ભેઇને પોતાના લોકમાં મોકલી દીધો.^૨ ॥૩॥ તેનાં^૩ અસ્થિઓને ધરતીમાં દાટી દીધાં. રામચન્દ્રજીનાં એ કામને ભેઇને દેવતાઓ રાજ થયા. સીતાજી આવીને પ્રભુનાં ચરણોમાં લપટાયાં. હે પાર્વતી ! પછી પ્રભુ, સીતાજીની અને લક્ષ્મણજીની સાથે ત્યાંથી શરણંગ યુનિના આશ્રમ તરફ ચાલ્યા. ॥ ૪ ॥ ત્યાં શરણંગ યુનિના સુખથી રામને, રાવણનો વધ કરવાની શીખામણુ દેવરાવવા વાસ્તે અને રાવણની દિશા, બળ તથા ઠેકાણું વગેરે જણાવવાને વાસ્તે ઇંદ્ર, સઘળા દેવતાઓની અને દેવ યુનિઓની સાથે શરણંગ યુનિના આશ્રમમાં આવ્યો હતો. ॥ ૫ ॥

દો—મુરપતિ સંશય તિમિર સમ, રણુપતિ તેજ દિનેશ ॥

રાવળ જીતન નિશિ સમ, વીતે છુટહિ કલેશ ॥ ૧૧ ॥

રામચન્દ્રજી સૂર્યના તેજથી રાવણના જીવનરૂપ રાત્રિ વીતે ત્યારે જ ઇંદ્રને સંશયરૂપી સર્વ બંધકાર તથા કલેશ મટે એમ હતું, (ઇંદ્ર, રાવણનો વધ થયા પછી જ રામને પરમેશ્વર કરી સમજે એમ હતું. ઇંદ્ર રામને પરમેશ્વર કરી સમજતો ન હતો, તેથી શીખામણુ દેવરાવવા તથા રાવણના બળ વગેરેની હકીકત સમજાવવા આવ્યો હતો.) ॥ ૧૧ ॥

ત્રી—મુનાસીર પ્રભુ તેહિ સળ દેલા । તેજ નિધાન શુભ્ર અતિ વેલા ॥

તુરંગ ચાર વલ મરુત સમાના । રથ રવિ સમ નહિ જાય વલ્લાના ॥ ૧ ॥

સિતિ ન પરમ અંતર હિત રહૈ । શ્વેત છત્ર ચામર શિર ઢરૈ ॥

અનુજહિ મિયહિ કહા સમુદ્ધારૈ । મુરપતિ મહિમા ગુણ પ્રમુદ્ધારૈ ॥ ૨ ॥

જેહિ કારણ વાસવ તહૈ આયે । સો કહુ વચન કહૈ નહિ પાયે ॥

ઘીવહિ મુનિ આઘવ પ્રભુ કેરા । કહિ સારથી તુરત રથ ફેરા ॥ ૩ ॥

દૂરહિ તે કરિ પ્રમુહિ પ્રણામા । હરષિ મુરેશ ગયે નિજ ધામા ॥

પ્રભુ આયે જહૈ મુનિ શરર્ભંગા । સુંદર અનુજ જાનકી સંગા ॥ ૪ ॥

૧ અહીં ક્ષેપક સમાપ્ત થાય છે. ૨ આ વિરાધ પૂર્વ જન્મમાં કુમેરજીનો અનુચર ગંધર્વ હતો. એવાના સમયમાં હાજર ન થવાથી કુમેરજીએ, તેને રાક્ષસ થઈ જવાનો શાપ દીધો હતો અને પછી પ્રાથના કરવા ઉપરથી કહ્યું હતું કે, ‘તું રામની સાથે યુદ્ધ કરી, તેમના હાથથી મરણ પામીને સદ્ગતિ પામશે.’ ૩ અહીંથી ક્ષેપક અંત થાય છે.

આ સમયમાં રામચન્દ્રજીએ તેજના ભંડારરૂપ અને અતિ સુંદર વેષવાળાં ઇંદ્રને ઠીઠા. તેમાં પવન જેવા બળવાળા ચાર થેડા બેડ્યા હતા, જેનું તેજ સૂર્યસમાન હતું, અને જેની શોભા વર્ષુવી શકાય એવી ન હતી એવા રથમાં ઇંદ્ર બેઠો હતો. ॥ ૧ ॥ ઇંદ્રનો રથ પૃથ્વીનો સ્પર્શ નહીં કરતાં અધર જ રહ્યો હતો. ઇંદ્રને માથે ધોતું છત્ર હતું અને બન્ને તરફ ધોળાં ચામરો ઢળતાં હતાં. રામચન્દ્રજીએ ઇંદ્રને બેઠું, સીતાજીને તથા લક્ષ્મણજીને ઇંદ્રના મહિમાની, ગુણોની તથા પ્રભુતાની સઘળી હકીકત કહી સંભળાવી. ॥૨॥ ઇંદ્ર પોતે જે કારણથી ત્યાં આવ્યો હતો, તે વિષે કાંઈ પણ વાતચિત કરવાનો તેને લાગ મળ્યો નહીં. કારણ કે, વચમાં જ રામચન્દ્રજીના આવવાની ખબર મળતાં, સારથિને કહીને તુરત જ પોતાનો રથ ત્યાંથી પાછો ફેરાવવાની તેને જરૂર પડી. ॥ ૩ ॥ ઇંદ્ર પોતાના રથને પાછો ફેરાવી દૂરથી જ રામચન્દ્રજીને પ્રણામ કરી, તેટલાથી જ રાજી થઈને પોતાના લોકમાં ગયો.^૧ રામચન્દ્રજી લક્ષ્મણજીની અને સીતાજીની સાથે શરભંગ સુનિના આશ્રમમાં આવ્યા. ॥ ૪ ॥

દો-દેખિ રામ મુખ પંકજ, મુનિવર લોચન શૃંગ ॥

સાદર પાન કરત અતિ, ધન્ય જન્મ શરભંગ ॥ ૧૨ ॥

શરભંગનાં નેત્રારૂપી જામરો રામચન્દ્રજીનાં સુખકમળને બેઠું, પ્રેમથી તેના મકરંદનું અત્યંત પાન કરવા લાગ્યા. શરભંગ સુનિનાં જન્મને ધન્ય છે, કે જેને રામચન્દ્રજીનાં દર્શનના લાભ મળ્યો. ॥ ૧૨ ॥

ઘો-કહ મુનિ મુનુ રણુવીર કૃપાલા । શંકર પાનસ રાજ મરાલા ॥

જાત રહેઉં વિરંચિકે ધામા । મુનેઝ શ્રવણ વન આવત રામા ॥ ૧ ॥

ચિતવત પંથ રહેઉં દિન રાતી । અવ મમ્મુ દેખિ જુદાની છાતી ॥

નાથ સકલ સાધન મૈં હીના । કીન્હી કૃપા જાન જન દીના ॥ ૨ ॥

સો કહ્યુ દેવ ન મોર નિહોરા । નિજ પન રાલેઝ જન મન ચોરા ॥

તબ લગિ રહૌ દીન હિત લાગી । જબ લગિ મિલૌં તુમ્હૈં તનુ ત્યાગી ॥ ૩ ॥

યોગ યજ્ઞ જપ તપ વ્રત કીન્હા । મમ્મુ કહૈં દેઝ મક્તિ વર લીન્હા ॥

ઈહિ વિધિ સર રચિ મુનિ શરભંગા । બૈઠે હૃદય છાંડિ સબ સૈંગા ॥ ૪ ॥

શરભંગ સુનિ બોલ્યા કે, “હે શંકરના મનરૂપી માનસ સરોવરમાં રહેનારા રાજ-હંસરૂપ કૃપાહુ રામચન્દ્રજી ! સાંભળો. હું બ્રહ્માના લોકમાં જતો હતો, ત્યાં ‘રામચન્દ્રજી વનમાં આવે છે,’ એવું સાંભળવામાં આવતાં, ત્યાં, જવાથી અટકીને અહીં રહી ગયો છું. ॥૧॥ અને રાત ડિવસ આપની જ રાહ બોધા કરતો હતો, આજ આપનું દર્શન મળવાથી છાતી ઠંડી થઇ છે. હે નાથ ! હું સઘળાં સાધનોથી રહિત છું. આપે કેવળ દીન જન બાળીને મારાપર કૃપા કરી છે. ॥ ૨ ॥ હે ભક્ત લોકોનાં મનને ચોરનારા દેવ ! આપ જે અહીં પધાર્યા છો, તેમાં આપે મારા ઉપર કર્યો પાડ કર્યો નથી, પણ કેવળ પોતાનું પશુજ

રાખ્યું છે. હું કે જે હીન છું, તેના હિતને વાસ્તે ત્યાંસુધી આપ અહીં રહો કે, જ્યાંસુધીમાં હું આ શરીરનો ત્યાગ કરીને આપને મળું. ” ॥૩॥ શરભંગ મુનિએ પોતે જે કાંઈ યોગ, યજ્ઞ, તપ તથા વ્રત કર્યો હતો, તે સઘળાં રામચન્દ્રજીને આપી દઇને તેમની પાસેથી ભક્તિરૂપ વરદાન લીધું. શરભંગ મુનિ, આ પ્રમાણે કરી, હૃદયમાંથી સર્વ સંગોનો ત્યાગ કરી, ચિતા બદલીને તેમાં બેઠા. ॥ ૪ ॥

દો-સીતા અનુજ સમેત પ્રભુ, નીલ જલદ તનુ ક્યામ ॥

મમ હિય વસહુ નિરંતર, સગુણ રૂપ શ્રીરામ ॥ ૧૩ ॥

‘ સજળ મેઘ જેવા સ્થામચુંદર શરીરવાળા સચ્ચુ પ્રભુ શ્રીરામચન્દ્રજી, સીતાજીની અને લક્ષ્મણજીની સાથે મારા હૃદયમાં નિરંતર વસ્યો. ’ ॥ ૧૩ ॥

બૌ-અસ કહિ યોગ અધિ તનુ જારા । રામ કૃપા વૈકુંઠ સિધારા ॥

તાતે મુનિ હરિ હીન ન મયજ્ઞ । પ્રથમાહિ ભેદ ભક્તિ વર લયજ્ઞ ॥ ૧ ॥

ક્રાધિ નિકાય મુનિવર ગતિ દેસ્વી । મુક્તિ મયે નિજ હૃદય વિશેષી ॥

અસ્તુતિ કરાહિં સકલ મુનિ હૃદા । જયતિ પ્રણત હિત કરુણા કંદા ॥ ૨ ॥

મુનિ રઘુનાથ ચલે વન આગે । મુનિવર હૃદ પુલકિ સંગ લાગે ॥

અસ્થિ સમૂહ દેશ રઘુરાયા । પૂછા મુનિહિં લાગિ અતિ દાયા ॥ ૩ ॥

જાનત હહુ કા પૂછહુ સ્વામી । સમદર્શી ઊર અન્તરયામી ॥

નિશિચર નિકર સકલ મુનિ સ્વાયે । મુનિ રઘુનાથ નૈન જલ છાયે ॥ ૪ ॥

એમ બોલતાં બોલતાં શરભંગ મુનિએ યોગથી ઉત્પન્ન કરેલા અગ્નિથી પોતાનું શરીર બાળી નાખ્યું. શરભંગ મુનિ રામની કૃપાથી વૈકુંઠમાં ગયા. પ્રથમ લેદ ભક્તિનું વરદાન લીધું હતું, તેથી તે મુનિ, રામચન્દ્રજીના શરીરમાં હીન થયા નહીં. ॥ ૧ ॥ ત્યાંના રહેવાશી અનેક મુનિઓ શરભંગની ગતિને જોઈને પોતાનાં હૃદયોમાં બહુ આનંદ પામ્યા. જે સર્વ મુનિઓએ, ‘ હે ભક્ત લોકોનું હિત કરનારા કરુણાના કંદરૂપ શ્રીરામચન્દ્રજી ! જય જય. ’ એવા પ્રકારની સ્તુતિ કરી. ॥ ૨ ॥ પછી રામચન્દ્રજી, ત્યાંથી નીકળીને વનમાં આગળ વધતાં, મુનિવરોનાં ટોળાંઓ રોમાંચિત થઇ થઈને તેમની સાથે ચાલ્યાં. રામચન્દ્રજીએ વનમાં અસ્થિઓના સમૂહોને જોઈ, હયાથી અત્યંત ઘેરાઈને, ‘ આ અસ્થિઓ કોનાં છે ? ’ એમ મુનિઓને પૂછતાં, ॥ ૩ ॥ મુનિઓ બોલ્યા કે, “ હે સ્વામી ! આપ સર્વેસ તથા સર્વના હૃદયોના અંતરમાંથી હોવાથી સઘળું જાણો છો, માટે જાણતાં છતાં શા માટે પૂછો છો ? આ સઘળાં અસ્થિઓ, રાક્ષસોના સમૂહોએ ખાધેલા મુનિઓનાં છે. ” આ સાંભળી, રામચન્દ્રજીનાં નેત્રોમાં પાણી ભરાઇ આવ્યું. ॥ ૪ ॥

દો-નિશિચર હીન કરોં મહિ, મુજ ઊઠાય પળ કીન ॥

સકલ મુનિકે આશ્રમન, જાય જાય મુલ દીન ॥ ૧૪ ॥

આથી રામચન્દ્રજીએ ભુજ ઉઠી કરીને પ્રતિજ્ઞા કરી કે, ‘ હું પૃથ્વીને સઘળા રાક્ષસોથી રહિત કરી નાખીશ. ’ પછી પ્રભુએ સર્વ ઋષિઓના આશ્રમોમાં જઈ જઈને તે ઋષિઓને મુખ આપ્યાં ॥ ૧૪ ॥

ચૌ૦—મુનિ અગસ્ત્ય કર શિષ્ય મુજાના । નામ સુતીક્ષ્ણ રત ભગવાના ॥
 મન ક્રમ વચન રામ પદ સેવક । સપનેહુ આન ભરોસ ન દેવક ॥ ૧ ॥
 પ્રમુ આગમન શ્રવણ મુનિ પાવા । કરત મનોરથ બહુ વિધિ ધાવા ॥
 હે વિધિ દીનબંધુ રઘુરાયા । મોસે શઠ પર કરિહાઈ દાયા ॥ ૨ ॥
 સહિત અનુજ મોહિ રામ ગુસાઈ । મિલિહાઈ નિજ સેવકકી નાઈ ॥
 મોરે જિય ભરોસ દદ નાઈ । ભક્તિ ન વિરતિ જ્ઞાન મન માર્હી ॥ ૩ ॥
 નહિ સતસંગ યોગ જપ યાગા । નહિ દદ ચરણ કમલ અનુરાગા ॥
 એક બાનિ કરુણાનિધાનકી । સો પ્રિય જાકે ગતિ ન આનકી ॥ ૪ ॥

અગસ્ત્ય મુનિના એક શિષ્ય સુતીક્ષ્ણ નામના સુભણ મુનિ તે વનમાં રહેતા હતા. એ મુનિ રામચન્દ્રજીમાં પ્રેમી હતા. મનથી, કર્મથી તથા વચનથી, રામચન્દ્રજીનાં ચરણોના જ સેવક હતા. એમને સ્વપ્નમાં પણ બીજા દેવતાઓપર વિશ્વાસ ન હતો. ॥ ૧ ॥ એ મુનિ, વનમાં રામચન્દ્રજીનું આવતું સાંભળી, અનેક મનોરથો કરતાં ઉભા થઈને ઠોડયા અને કહેવા લાગ્યા કે, “હે દેવ ! દીનબંધુ રામચન્દ્રજી મારા જેવા શઠ ઉપર કયા કરશે ? ॥ ૨ ॥ લક્ષ્મણ સહિત સ્વામી રામચન્દ્રજી જેમ પોતાના સેવકને મળે, તેમ મને મળશે ? મારા મનમાં દૃઢ ભરોસો નથી અને ભક્તિ, જ્ઞાન કે વૈરાગ્ય પણ નથી. ॥ ૩ ॥ મને સત્સંગ નથી, યોગ નથી, જપ નથી, યજ્ઞ નથી અને રામનાં ચરણોમાં દૃઢ સ્નેહ પણ નથી. પણ કરુણાના નિધાનરૂપ રામચન્દ્રજીનો એક નિયમ છે કે, ‘તે પ્રભુ, જેની બીજી કોઈ પણ ગતિ ન હોય, તેના ઉપર ખ્યાર કરે છે. ॥ ૪ ॥

છં૦—સોઢ પરમ પ્રિય અતિ પાતકી, જિન કવહૂં પ્રમુ મુમિરણ કરો ॥
 તે આજ મૈં નિજ નૈન દેરહૌં, પૂરિ પુલકિત હિય ભરો ॥
 જે પદ સરોજ અનેક મુનિ, ડર ધ્યાન કવહૂંક આવહૌં ॥
 તે રામ શ્રીરઘુવંશ મણિ, પ્રમુ પ્રેમ તે મુલ પાવહૌં ॥ ૧ ॥

જે માણસ કદી પણ પ્રભુનું સ્મરણ કરે, તે માણસ મહા પાપી હોય તોપણ પ્રભુને બહુ ખ્યાલ લાગે છે. ‘તે પ્રભુને આજ હું મારા નેત્રોથી દેખીશ.’ એમ બોલતાં બોલતાં સુતીક્ષ્ણ મુનિનાં ગાત્રોમાં રુવાડાં ઉભાં થઈ ગયાં અને હૃદય ભરાઈ આવ્યું. જેનાં ચરણ-કમળો અનેક મુનિઓનાં હૃદયોમાં ધ્યાનથી પણ કોઈ સમયે જ આવે છે, તે રઘુવંશ-મણિ પ્રભુ શ્રીરામચન્દ્રજી, પ્રેમના બળથી અનાયાસે પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૮ ॥

દ્વ૦—પક્ષગારિ મુનિ પ્રેમ સમ, મજન ન દૂસર આન ॥

યહ વિચાર પુનિ પુનિ મુનિ, કરત રામ ગુણ ગાન ॥ ૧૫ ॥

હે ગરુડજી ! સાંભળો ! “બીજું કોઈ પણ ભજન પ્રેમ સમાન નથી. પ્રેમ જ ‘મોહું ભજન છે’ એમ વિચાર કરીને સુતીક્ષ્ણ મુનિ વારંવાર રામના ગુણો ગાવા લાગ્યા. ॥ ૧૫ ॥

ચૌ૦—હોઈ સફલ આજ મમ લોચન । દેલિ વદન પંકજ ભવ મોચન ॥
 નિર્મર પ્રેમ મગન મુનિ જ્ઞાની । કહિ ન જાય સો દશા ભવાની ॥ ૧ ॥
 દિશિ ઔ વિદિશિ પંથ નહિ સૂઝા । કો મૈં ચલેઉં કહાં નહીં જૂઝા ॥
 કબહૂંક ફિર પાછે પુનિ જાઈ । કબહૂંક નૃત્ય કૌરે ગુણ ગાઈ ॥ ૨ ॥
 અવિરલ પ્રેમ ભક્તિ મુનિ પાઈ । પ્રભુ દેલ્હિ તરુ ઓટ લુકાઈ ॥
 અતિશય પ્રીતિ દેલિ રઘુવીરા । પ્રગટે હૃદય હરણ ભવ પીરા ॥ ૩ ॥
 મુનિ મગ માંજ અચલ હોઈ વૈસા । પુલક શરીર પનસ ફલ જૈસા ॥
 તબ રઘુનાથ નિકટ ચલિ આયે । દેલિ દશા નિજ જન મન માયે ॥ ૪ ॥

હે પાર્વતી ! ‘આજ મારાં નેત્રો સંસારથી છોડાવનારા રામના સુખકમળનું દર્શન કરીને સફળ થયો,’ એમ બોલતા રાની સુતીક્ષ્ણ મુનિ, અત્યંત પ્રેમમાં એવા મમ થઈ ગયા કે, તેની દશાનું વર્ણન જ કરી શકાતું નથી. ॥૧॥ રામને જોવાને વાસ્તે આશ્રમમાંથી બહાર નીકળેલા એ મુનિને, ‘આ કઈ દિશા છે ? કે કયો સુણો છે ?’ એમ માર્ગ ન સૂઝવા લાગ્યો. હું કોણ છું ? અને કયાં બાઉં છું ? એવી ખબર જ ન રહી. જરાવારમાં પાછા ફરવા લાગ્યા, જરાવારમાં આગળ વધવા લાગ્યા. જઈને વળી પાછા વળવા લાગ્યા, કોઈ કોઈ સમયે સુણો ગાઈ ગાઈને નૃત્ય પણ કરવા લાગ્યા. ॥ ૨ ॥ મુનિની ઘાટી પ્રેમ-લક્ષણા ભક્તિ બળવામાં આવતાં, રામચન્દ્રજી વૃક્ષની યજ્ઞવાદે છૂપાઈને તે સઘળું જોતા હતા. સંસાર સંબંધી પીડાઓને હરનારા રામચન્દ્રજી મુનિની અત્યંત પ્રાંતિ જોઈને તેના હૃદયમાં પ્રગટ થયા. ॥ ૩ ॥ હૃદયમાં રામનાં દર્શન થતાં, સુતીક્ષ્ણ મુનિ માર્ગમાં જ અવિચળ થઈને બેસી ગયા. રામાંચોથી વ્યાપ્ત થયેલું એમનું શરીર, ફનસના ફળ જેવું કેળાવા લાગ્યું. રામચન્દ્રજી ચાલીને તેમની પાસે આવ્યા અને તે પોતાના ભક્તની દશા જોઈને પ્રસન્ન થયા. ॥ ૪ ॥

સો૦—રામ મુ સહજ મુભાવ, સેવક દુલ્હ દારિદ દમન ॥

મુનિ સન કહ પ્રભુ આવ, ઊઠ ઊઠ દિગ્ધ મમ પ્રાણ સમ ॥ ૭ ॥

સહજ^૧ સ્વભાવથી જ સેવકોનાં દુઃખ દારિદ્ર્યોનું દમણ કરનાર પ્રભુ રામચન્દ્રજી, મુનિને કહેવા લાગ્યા કે, “અને પ્રાણ સમાન પ્યારા હે સુતીક્ષ્ણ મુનિ ! આવો. ઉઠો, ઉઠો.” ॥ ૭ ॥

ચૌ૦—મુનિહિં રામ बहु भांति जगावा । जागन ध्यान जनित मुख पावा ॥
 भूप रूप तब राम दुरावा । हृदय चतुर्भुज रूप दिखावा ॥ ૧ ॥
 मुनि अकुलाय उठा तब कैसे । विकल हीन मणि फणि वर जैसे ॥
 आगे देख राम तनु श्यामा । सीता अनुज सहित मुख धामा ॥ ૨ ॥
 परेउ लकुट इव चरणन लागी । प्रेम मगन मुनिवर बढ भागी ॥
 मृज विशाल गहि लिये उठाई । परम प्रीति राखे उर लाई ॥ ૩ ॥

મુનિર્હિ મિલત અસ સોહ કૃપાલા । કનક તરુહિ જનુ મેંટ તમાલા ॥

રામ વદન વિલોકિ મુનિ ઠાઠા । માનહું ચિત્ર મૌંજ લિલ કાઠા ॥ ૪ ॥

રામ મુનિને ઘણી ઘણી રીતે જગાડવા લાગ્યા, પણ મુનિ તો ધ્યાનથી ઉત્પન્ન થયેલા સુખમાં મગ્ન થઈ ગયા હતા, તેથી જાગ્યા નહીં. પછી રામચન્દ્રજીએ, એ મુનિના હૃદયમાંથી પોતાનાં રાજરૂપને અંતર્હિત કરીને ચતુર્ભુજરૂપ દેખાડ્યું. ॥ ૧ ॥ હૃદયમાંથી મનોહર રાજરૂપ અદૃશ્ય થઈ જતાં, જેમ સર્પ મણિ વિના વ્યાકુલ થઈ જાય, તેમ વ્યાકુલ થયેલા સુતીક્ષ્ણ મુનિ ગભરાઈને જાગ્યો થયા, ત્યાં પોતાનાં નેત્રોની આગળ સીતાજીથી લથા લક્ષ્મણજીથી સંયુક્ત, સુખના ધામરૂપ અને સ્થામસુંદર શરીરવાળા રામચન્દ્રજી ઉભેલા જોવામાં આવ્યા. ॥૨॥ પ્રેમમાં મગ્ન થયેલા મહાભાગ્યશાળી સુતીક્ષ્ણ મુનિ લોક-
ડીની પેઠે પડીને રામને પગે લાગ્યા. રામચન્દ્રજીએ, વિશાલ ભુજથી તેમને ઉઠાવી લીધા અને પરમ પ્રેમથી છાતીમાં લગાવ્યા. ॥ ૩ ॥ રામચન્દ્રજી, મુનિને હેટતાં, જાણે સોનેરી રંગનાં વૃક્ષને તમાલ વૃક્ષ હેટયો હોય એવા શોભવા લાગ્યા. રામનાં સુખને જોઈ ઉભા રહેલા સુતીક્ષ્ણ મુનિ જાણે ચિત્રમાં આજખેલા હોય એવા દેખાવા લાગ્યા. ॥૪ ॥

દો-તબ મુનિ હૃદય ધીર ધરિ, ગહિ પદ વારહિં વાર વાર ॥

નિજ આશ્રમ પ્રમુ આનિ કર, પૂજા વિવિધ પ્રકાર ॥ ૧૬ ॥

પછી મુનિએ હૃદયમાં ધીરજ ધરી, વારંવાર ચરણ પકડી, પ્રભુને પોતાના આશ્ર-
મમાં લાવીને તેમની વિવિધ પ્રકારની પૂજા કરી. ॥ ૧૬ ॥

ચૌ-કહ મુનિ પ્રમુ મુન વિનતી મોરી । અસ્તુતિ કરં કવન વિધિ તોરી ॥

મહિમા અમિત મોરિ મતિ થોરી । રવિ સન્મુખ સ્વદ્યોત ઝજોરી ॥ ૧ ॥

શ્યામ તામ રસ દામ શરીરં । જટા મુકુટ પરિધન મુનિ ચીરં ॥

પાણિ ત્રાપ શર કટિ તૂળીરં । નૌમિ નિરંતર શ્રીરઘુવીરં ॥ ૨ ॥

મોહ વિપિન ઘન દહન કુશાનૂ । સંત સરોરુહ કાનન બાનૂ ॥

નિશિચર કરિ વરુથ મુગરાજં । ત્રાતુ સદા નો ભવ સ્વગ વાજં ॥ ૩ ॥

અરુણ નયન રાજીવ મુવેશં । સીતા નૈન ચકોર નિશેશં ॥

હર હૃદ માનસ રાજ મરાલં । નૌમિ રામ ઊર વાહુ વિશાલં ॥ ૪ ॥

સંશય સર્પ ગ્રસન ઊરગાદં । શમન સકલ સંતાપ વિષાદં ॥

ભવ મંજન રંજન મુર યુથં । ત્રાતુ સદા નો કૃપા વરુથં ॥ ૫ ॥

નિર્ગુણ સમુણ વિષમ સમ રૂપં । જ્ઞાન ગિરા ગોતીતમનૂપં ॥

અમલ મલિલ મનવદ્યમ પારં । નૌમિ રામ મંજન મહિ ભારં ॥ ૬ ॥

મક્ત કલ્પ પાદપ આરામં । તર્જન ક્રોધ લોભ મદ કામં ॥

અતિ નાગર ભવ સાગર સેતું । ત્રાતુ સદા દિનકર કુલ કેતું ॥ ૭ ॥

અતુલિત શુજ પ્રતાપ વલ્લ વામં । કલિમલ વિપુલ વિમંજન નામં ॥

ધર્મ વર્મ નર્મદ ગુણ ગ્રામં । સંતત સંતનોતુ મમ રામં ॥ ૮ ॥

યદપિ વિરજ વ્યાપક અવિનાશી । સર્વકે હૃદય નિરંતર વાસી ॥

તદપિ અનુજ સિય સહિત ચરારી । વસહુ મનસિ મમ કાનનચારી ॥ ૯ ॥

જે જાનર્હિ તે જાનહુ સ્વામી । સગુણ અગુણ હર અન્તરયામી ॥

જો કોશલ પતિ રાજિવ નયના । કરો સો રામ હૃદય મમ અયના ॥ ૧૦ ॥

અનિ યોલ્યા કે, “હે પ્રભુ! મારી વિનતિ સાંભળો. હું શી રીતે આપની સ્તુતિ કરું? આપનો મહિમા અપરિમિત છે અને મારી મતિ થોડી છે. સૂર્યની સામે પંતગીઓ અજવાળું કરી શકે કે? ॥ ૧ ॥ આપ શ્રીરામચંદ્રજી કે જે શ્યામ કમળોની માળા જેવા શરીરવાળા, જટાંરૂપી સુકુટવાળા, વલ્કલ વચ્ચેને પહેનારા, હાથમાં ધનુષ્ય બાણવાળા અને કટિપર બાધાવાળા છે, તેમની નિરંતર સ્તુતિ કરું છું. ॥ ૨ ॥ મોહરૂપી ઘાટાં વનને બાળી નાખવામાં અગ્નિરૂપ, સંતોરૂપી કમળનાં વનને પ્રકુલિત કરવામાં સૂર્યરૂપ, રાક્ષસોરૂપી હાથીઓનાં ટોળાંનો વધ કરવામાં સિંહરૂપ અને સંસારરૂપી પક્ષીને મારવામાં બાજરૂપ આપ સર્વદા અમારું રક્ષણ કરો. ॥ ૩ ॥ રાતાં નેત્રકમળોવાળા, સુંદર વેષવાળા, સીતાજીનાં નેત્રોરૂપી ચક્રોને તુલિ આપવામાં ચંદ્રરૂપ મહાદેવજીના હૃદયરૂપી માનસ સરોવરમાં હંસરૂપ, મોટી ભુજવાળા અને મોટાં વક્ષઃસ્થલવાળા રામચંદ્રજીને પ્રણામ કરું છું. ॥ ૪ ॥ આપ કે જે સંશયોરૂપી સપોને ગળી જવામાં ગરુડજી છે, હૃદયમાં ચાલ્યા કરતી કુતકેરૂપી ખેદની અટકને શાંત કરનારા છે, ભયને ભાગનારા છે, દેવતાઓના યુથને રાજી કરનારા છે અને કૃપાના સમૂહરૂપ છે, તે સર્વદા અમારું સંસાર પાશથી રક્ષણ કરજો. ॥ ૫ ॥ હે રામચંદ્રજી! આપ પ્રભુ, કે જે બ્રહ્મવેત્તાઓની દૃષ્ટિથી નિર્ણય છે, ભક્તલોકોની દૃષ્ટિથી સચુ છે, શત્રુઓની દૃષ્ટિથી વિષમ છે, વિચારવાળા લોકોની દૃષ્ટિથી સમ છે, મનથી, વાણીથી તથા ઇંદ્રિયોથી અગમ્ય છે, ઉપમાઓથી રહિત છે, નિર્મલ છે, સર્વરૂપ છે, નિર્દોષ છે, પારથી રહિત છે, અને પૃથ્વીના ભારને નષ્ટ કરનારા છે. ॥ ૬ ॥ સૂર્યવંશના ધ્વજરૂપ આપ કે જે ભક્તોને કલ્પવૃક્ષના બગીચારૂપ છે, ક્રોધ, લોભ, મદ તથા કામ, એઓનો તિરસ્કાર કરનારા છે અને સંસારરૂપી સમુદ્રનો પુલ બાંધવામાં અતિ ચતુર છે, તે સર્વદા મારું રક્ષણ કરો. ॥ ૭ ॥ અતુલ ભુજ પ્રતાપવાળા, બળના સ્થાનકરૂપ પોતાના નામથી જ કલિયુગનાં મોટાં પાપોને તોડનારા, ધર્મના યંગોનું બખ્તરની પેઠે રક્ષણ કરનારા અને સુખદાયી શુભોના સમૂહરૂપ રામચંદ્રજી સર્વદા મારું કલ્યાણ કરો. ॥ ૮ ॥ હે ભવિષ્યમાં ખર રાક્ષસને મારનારા રામચંદ્રજી! જો કે આપ નિર્મલ, વ્યાપક, અવિનાશી અને સર્વનાં હૃદયોમાં નિરંતર વસનારા સાક્ષાત્ નિરાકાર પરમાત્મા છે, તોપણ સીતાજીથી તથા લક્ષ્મણજીથી સંયુક્ત તથા વનમાં વિચરનારું જે આપનું આ રૂપ છે, તે રૂપ છે, તે રૂપ મારા મનમાં નિવાસ કરો. ॥ ૯ ॥ હે હયાના અંતર્યામી રામચંદ્રજી! આપના સચુ સ્વરૂપને (ઇશ્વરને) તથા નિર્ણય સ્વરૂપને (બ્રહ્મને), જેઓ બળતા હોય, તેઓ બળે. મારે જો બન્ને સ્વરૂપોનું પ્રયોજન નથી. મારા હૃદયમાં તો કમળો સરખાં નેત્રોવાળું જુએ જે આપનું કોસલાધીશ સ્વરૂપ છે, તે નિવાસ કરો. ॥ ૧૦ ॥

સો-માયા વશ જિમિ જીવ, રહિં સદા સંતત મગન ॥

તિમિ લાગહુ મોહિં મિય, કરુણાકર સુંદર મુલદ ॥ ૮ ॥

જેમ^૧ માયાને વશ રહેનારો જીવ, સર્વ કાલમાં અને સર્વ દેશમાં વિષયમુખ ઉપર પ્રેમ રાખે છે, તેમ માહિં મન કરુણાના સ્થાનકરૂપ અને મુખ આપનારા તમારા આ સ્વરૂપ ઉપર પ્રેમ રાખો. ॥ ૮ ॥

ચૌ-અસ અભિમાન જાય જનિ મોરે । મૈં સેવક રઘુપતિ પતિ મોરે ॥

રામ ભક્તિ તજ વહ કલ્યાના । સો નર અધમ શૃગાલ સમના ॥ ૧ ॥

મુનિ મુનિ વચન રામ મન માયે । બહુરિ હર્ષ મુનિ વર ઝર લાયે ॥

પરમ પ્રસન્ન જાનિ મુનિ મોહીં । જો વર માંગુ દેવું મૈં તોહીં ॥ ૨ ॥

મુનિ કહ વર મૈં કશહું ન યાંચા । સમુક્ષિ ન પરે હૂંટ કા સાંચા ॥

તુમહિં નીક લાગે રઘુરાઈ । સો મોહિં દેહુ દાસ મુલદાઈ ॥ ૩ ॥

અવિરલ ભક્તિ વિરતિ વિજ્ઞાના । હોહુ સકલ ગુણ જ્ઞાન નિધાના ॥

પ્રશ્ન જો દીન સો વર મૈં પાવા । અવ સો દેહુ મોહિં જો ભાવા ॥ ૪ ॥

‘હું રામનેા સેવક છું અને રામ મારા સ્વામી છે,’ એવું અભિમાન ભૂલથી પણ મારા હૃદયમાંથી ન જાય એવી કૃપા કરો. જે માણસ રામભક્તિને છોડી દઈને કલ્યાણને ઇન્દ્રે, તે માણસ શી આળ સમાન અધમ છે.^૨ ॥૧॥ આ પ્રમાણે સુતીક્ષ્ણ મુનિનાં વચનો સાંભળીને રાજા ધયેલા રામચન્દ્રજીએ, ફરીવાર પણ તે મુનિને છાતીમાં લગાવીને કહ્યું કે, “હે મુનિ ! તમે મને અત્યંત પ્રસન્ન બાળીને જે વર માગશો, તે હું આપીશ. ॥૨॥” મુનિ બોલ્યા કે, “મેં કદી પણ વરદાન માગ્યું નથી અને ‘કયું જુડું ? તથા કયું સાચું ?’ એની મને ખબર પણ પડતી નથી, એટલા માટે હે રામચન્દ્રજી ! આપને જે સાફ લાગે, તે વરદાન મને આપો, કે જેથી સર્વદા મુખ જ રહે.” ॥ ૩ ॥ રામચન્દ્રજી બોલ્યા કે, “તમને અખંડ ભક્તિ, અખંડ વૈરાગ્ય અને અખંડ વિજ્ઞાન થાયો, કે જેમાં સર્વ શુભોનેા અને સર્વ પ્રકારનાં જ્ઞાનેના સમાવેશ છે.” મુનિ બોલ્યા કે, “હે પ્રભુ ! જે વરદાન આપે આપ્યું, તે મને મળ્યું, હવે જે વરદાન મને સાફ લાગે છે, તે આપો. ॥ ૪ ॥

દો-અનુજ જાનકી સહિત પ્રશ્ન, ચાપ બાળ ધરી રામ ॥

મમ હિય મગન ઇન્દુ ઇવ, કરહુ સદા વિશ્રામ ॥ ૧૭ ॥

હે પ્રભુ ! જેમ ચન્દ્રમા આકાશમાં વિશ્રામ કરે છે (હૃદય પાત્રીને રહે છે,) તેમ સીતાજીથી તથા લક્ષ્મણજીથી સંયુક્ત, આપ ધનુષ બાણ ધરીને મારા હૃદયમાં સર્વદા વિશ્રામ કરો. ” ॥ ૧૭ ॥

ચૌ-एवमस्तु कहि रमा निवासा । हर्षि चले कुंभज ऋषि पासा ॥

मुनि प्रणाम करि युग कर जोरी । मुनहु नाथ कहु विनती मोरी ॥ ૧ ॥

૧ અહીંથી ક્ષેપક સદ્ બાય છે. ૨ અહીં ક્ષેપક સમાપ્ત બાય છે.

વહુત દિવસ ગુરુ દર્શન પાવે । મયે મોહિં હિહિ આશ્રમ આવે ॥
 અવ પ્રભુ સંગ જાઝં ગુરુ પાઈ । તુમ કહૈં નાથ નિહોરા નાઈ ॥ ૨ ॥
 ચલે જાત મગુ તવ પદ કંજા । દેસિ હૌં જો વિરાધ મદ ગંજા ॥
 દેસિ કૃપા નિધિ મુનિ ચતુરાર્હ । લિયે સંગ વિહૈંસે દોઢ માર્હ ॥ ૩ ॥
 પંથ કહત નિજ ભક્તિ અનૂપા । મુનિ આશ્રમ પહુંચે સુર ભૂપા ॥
 આશ્રમ દેસિ મહા શુચિ સુંદર । સરિત સરોવર કાનન ભૂવર ॥ ૪ ॥
 જલચર યલચર જીવ જહીતે । વૈર ન કરહિં પ્રીતિ સવહીતે ॥

લક્ષ્મીના નિવાસરૂપ રામચન્દ્રજી રાજી થઈ, ‘એવમસ્તુ તેમ થાઓ,’ એમ કહીને ત્યાંથી અગસ્ત્ય મુનિની પાસે જવા આવ્યા. આ સમયે સુતીક્ષ્ણ મુનિ પ્રણામ કરી, હાથ જોડીને બોલ્યા કે, “હે નાથ ! કાંઈક મારી વિનતિ સાંભળો. ॥ ૧ ॥ મને મારા ગુરુ અગસ્ત્ય મુનિનાં દર્શન કરી, આ આશ્રમમાં આવી રહ્યાને ઘણા દિવસો થયા છે, માટે હું હમણાં આપની સાથે ગુરુની પાસે આવીશ. હું આપની સાથે આવીશ, તેમાં આપની ઉપર મારો કશો પાડ નથી. ॥ ૨ ॥ કેમ કે, હું ગુરુનાં દર્શન કરવા આવું છું. એમાં મને જે લાભ છે, તે એ કે, જેણે વિરાધના મદનો નાશ કર્યો છે, એવા આપનાં ચરણાર્પણોં માર્ગમાં દર્શન કરતો આવ્યો આવીશ.” કૃપાના ભંડારરૂપ બ્રહ્મે ભાઈઓએ સુતીક્ષ્ણની ચતુરાઈ જોઈ, હસીને તેમને સાથે લીધા. ॥ ૩ ॥ દેવતાઓના અધિપતિ માર્ગમાં પોતાની અનુપમ ભક્તિનું નિરૂપણ કરતા કરતા અગસ્ત્ય મુનિના આશ્રમમાં પહોંચ્યા. એ^૧ મહાપવિત્ર સુંદર આશ્રમમાં નદીઓ, સરોવરો, વનો તથા પર્વતો જોવામાં આવ્યા. ॥ ૪ ॥ એ આશ્રમમાં જલચર તથા સ્થલચર જે કાંઈ જીવો હતા, તેઓ સર્વે પરસ્પરની સાથે કશું વૈર નહીં રાખતા હતા, પણ સર્વની સાથે પ્રીતિ રાખતા હતા. ॥

દો-તરુ પર વહુ વિધિ વિદેશ મૃગ, બોલત વિવિધ પ્રકાર ॥

વસહિં સિદ્ધ મુનિ તપ કરહિં, મહિમા ગુણ આગાર ॥ ૧૮ ॥

વૃક્ષોની ઉપર અનેક પ્રકારનાં પક્ષીઓ તથા આસપાસમાં અનેક પ્રકારનાં જીવો વિવિધ પ્રકારના અવાજો કરતાં હતાં. એ આશ્રમમાં મહિમાના તથા ગુણોના ઘરરૂપ સિદ્ધ લોકો વસતા હતા અને મુનિઓ તપ કરતા હતા.^૨ ॥ ૧૮ ॥

ચૌ-તુરત સુતીક્ષ્ણ ગુરુ પહૈં ગયઝ । કર દંઢવત કહત અસ ભયઝ ॥

નાથ કૌશલાધીશ કુમારા । આવે મિલન જગત આધારા ॥ ૧ ॥

રામ અનુજ સમેત વૈદેહી । નિશિ દિન દેવ જપત હ્રદુ જેહી ॥

મુનત અગસ્ત્ય તુરત ડઠિ ઘાયે । હરિહિ વિલોકિ નૈન જલ છાયે ॥ ૨ ॥

મુનિ પદ કમલ પરે દોઢ માર્હ । ક્રષિ અતિ પ્રીતિ લિયે ડર લાર્હ ॥

સાદર કુશલ પૂછિ મુનિ જ્ઞાની । આસન પર બૈઠારે આનિ ॥ ૩ ॥

પુનિ કર વહુ પ્રકાર પ્રભુ પૂજા । મોહિં સમ ભાગવંત નહિં દૂજા ॥

જહૈં લગિ રહે અપર મુનિ દંદા । હવેં સબ વિલોકિ મુલ કંદા ॥ ૪ ॥

આ સુતીક્ષ્ણે તુરત શુરુની પાસે જઈ ઠંડવત્ કરીને કહ્યું કે, “હે સ્વામી ! જગતના આધારરૂપ અયોધ્યાનાથના કુમારે રામ અને લક્ષ્મણ સીતાજી સહિત આપને મળવા આવ્યા છે. ॥ ૧ ॥ કે જેઓને આપ રાત દિવસ જાગ્યા કરો છો.” એ વચ્ચેના સાંભળતાં જ અગસ્ત્યમુનિ તુરત ઉભા થઈને ત્યાંથી ઠોક્યા. રામચન્દ્રજીને જોઈને એમનાં નેત્રોમાં જળ ભરાઈ આવ્યું. ॥ ૨ ॥ અને બાઈઓ અગસ્ત્યનાં ચરણારવિન્દોમાં પડતાં અગસ્ત્યે અત્યંત પ્રીતિથી તેઓને છાતીમાં લગાવ્યા. જ્ઞાની અગસ્ત્ય મુનિએ પ્રેમથી કુશલ પૂછી, તેઓને આશ્રમમાં લાવીને આસનપર બેસાડ્યા. ॥૩॥ વળી રામની લણા પ્રકારની પૂજા કરીને અગસ્ત્ય મુનિ બોલ્યા કે, “બીજો કેાઈ પણ મારા સમાન ભાવ્યશાળી નથી.” એ આશ્રમમાં જે કેાઈ બીજા અનેક મુનિઓ હતા, તેઓ સર્વે સુખના કંદરૂપ રામચન્દ્રજીને જોઈને રાજ થયા. ॥ ૪ ॥

દો-મુનિ સમૂહમેં बैठ પ્રભુ, સન્મુલ સવકી ઓર ॥

શરદ્ ઇન્દુ જનુ ચિતવત, માનહુ નિકર ચકોર ॥ ૧૨ ॥

પોતાનાં મુખને સર્વ કોઈ દેખે, એવી રીતે રામચન્દ્રજી, મુનિઓના સમૂહમાં બેઠા. જેમ ચક્રોર પક્ષીઓ શરદ્ ઋતુના ચન્દ્રને જુવે, તેમ સર્વે મુનિઓ, રામચન્દ્રજીને જોવા લાગ્યા. (ચારે તરફ મુનિઓ બેઠા હતા, તેમાં તે સર્વને રામનું મુખ સન્મુખ જોવામાં આવ્યું, એ રામને ચમત્કાર છે.) ॥ ૧૬ ॥

ચૌ-પાય મુલ જલ હર્ષિત મીના । પારસ પાય મુલ્લી જિમિ દીના ॥

પ્રભુહિ નિરલિ મુલ ભાઈહિ માંતી । ચાતક જિમિ પાઈ જલ સ્વાતી ॥ ૧ ॥

તબ રણુવીર કહા મુનિ પાઈ । તુમ સન પ્રભુ દુરાવ કહુ નાઈ ॥

તુમ જાનહુ જિહિ કારણ આયઉં । તાતે તાત ન કહિ સમજાયઉં ॥ ૨ ॥

અબ સો મંત્ર દેહુ પ્રભુ મોહી । જેહિ પ્રકાર મારોં મુનિ દ્રોહી ॥

મુનિ દ્રોહી ન વચહિ મુનિરાઈ । જિમિ પંકજ વન હિમ ઋતુ પાઈ ॥ ૩ ॥

મુનિ મુસકાને મુનિ પ્રભુ વાની । પૂછેહુ નાથ મોહિં કા જાની ॥

તુમ્હરે મજન મખાવ અઘારી । જાનોં મહિમા કહુક તુમ્હારી ॥ ૪ ॥

એમ માછલાંઓ જ્વાલશયને પામીને સુખી થાય, દીન લોકો પારસ મહિને પામીને સુખી થાય અને બપેલાઓ સ્વાતીનાં જળને પામીને સુખી થાય, તેમ સર્વે મુનિઓ રામને જોઈને સુખી થયા. ॥ ૧ ॥ પછી રામચન્દ્રજીએ અગસ્ત્ય મુનિને કહ્યું કે, “હે પ્રભુ ! મારું આપથી કયું અભાણું નથી. હું જે કારણથી અહીં આવ્યો છું, તે કારણ આપ જાણો છો, તેથી મારે કહી બતાવવાની જરૂર નથી. ॥ ૨ ॥ હે મુનિશ્વર ! હે સ્વામી ! હવે મને એવી સલાહ આપો કે, જે સલાહથી હું મુનિઓનો દ્રોહ કરનારા

રાક્ષસોને માફ અને જેમ હેમંત ઋતુના આવવાથી કમળવનો બચે નહીં, તેમ મારા આવવાથી પ્રહારોહીઓ બચે નહીં. ” ॥ ૩ ॥ પ્રભુની વાણી સાંભળી, હસીને અગત્ય ઝુનિ બોલ્યા કે, “હે નાથ ! આપ શું બાણીને મને પૂછો છો ? હે ચાપોને નષ્ટ કરનારા ! હું જે આપના મહિમાને કાંઈક બાણું છું, તે આપના જ ભજનના પ્રભાવથી બાણું છું. ॥

સો૦—શુક્રી નિરવત નાથ, રહત સદા પદ કમલ તર ॥

રવિ ઢારે નિજ હાથ, વિવિધ વિધાતા સિદ્ધ હર ॥ ૧ ॥

હે નાથ ! માયા આપની શુક્રીને (ભમરોના ચાળાને—મરણને) ભેટી ભેટી આપનાં ચરણકમળોની નીચે રહીને, પોતાના હાથથી અનેક વિધાતાઓને, સિદ્ધોને તથા શિવોને બનાવી નાખે છે. ॥ ૬ ॥

સૌ૦—અતિ કરાલ સર્વ પર જગ જાના । ઔરો કહૌં મુનિય ભગવાના ॥

ઝમરિ તરુ વિશાલ તવ માયા । ફલ બ્રહ્માણ્ડ અનેક નિકાયા ॥ ૧ ॥

જીવ જ્વરાચર જંતુ સમાના । મીતર વસહિં ન જાનહિં આના ॥

તે ફલ મક્ષક કવિન કરાલા । તવ મય દરત સદા સોડ કાલા ॥ ૨ ॥

તે તુમ સકલ લોક પતિ સાર્ । પૂછેહુ મોહિં મનુજકી નાર્ ॥

યહ વર મૌંગા કૃપા નિકેતા । વસહુ હૃદય સિય અનુજ સમેતા ॥ ૩ ॥

અવિરલ ભક્તિ વિરતિ સતસંગા । ચરણ સરોહ મીતિ અમંગા ॥

યદ્યપિ બ્રહ્મ અચ્છન્દ અનન્તા । અનુભવ ગમ્ય મજહિં જેહિ સંતા ॥ ૪ ॥

અસ તવ રૂપ વરનાનો જાનો । ફિર ફિર સગુણ બ્રહ્મ રતિ માનો ॥

કે જે માયાને સર્વ જગત અત્યંત વિકરાલ અને સર્વથી અગમ્ય સમજે છે, હે પ્રભુ ! હું કાંઈક બીજું કહું છું, તે સાંભળો.^૧ આપની માયારૂપી મોટા ઉંઝરાના વૃક્ષમાં અનેક પ્રહારોહીના સમૂહોરૂપી ફળો લાગેલાં છે, ॥ ૧ ॥ કે જેઓમાં ચરાચર પ્રાણીઓરૂપી છવડાઓ રહે છે અને તેઓ બહારનું કશું પણ બાણતા નથી. એ સર્વળાં ફળોને ખાઈ જનારા મહાકંઠશુ અને વિકરાલ કાળ પણ સર્વદાં તમારા ભયથી ડરતો રહે છે. ॥ ૨ ॥ તે આપ સર્વ લોકોના સ્વામી થઈને મનુષ્યની પેઠે મને પૂછો છો એ આશ્ચર્ય છે. ” હે કૃપાનિધાન ! હું વરદાન માણું છું કે “ આપ સીતાલની તથા લક્ષ્મણની સાથે મારા હૃદયમાં વસો. ॥ ૩ ॥ મને દૃઢ ભક્તિ, વૈરાગ્ય તથા સત્સંગ પ્રાપ્ત થાય અને આપનાં ચરણારવિન્દોમાં અખંડ પ્રાપ્તિ રહે એવી કૃપા કરો. ભે કે અખંડ, અનંત, અનુભવગમ્ય અને જેનું સત્પુરુષો અનુસંધાન કર્યા કરે છે એવું જે પ્રહાર છે, ॥૪॥ તે આપનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ છે, એમ કહું છું અને બાણું છું તોપણ મારી પ્રીતિ સગુણ પ્રહારમાં જ છે. ॥

દો૦—જાહિ જીવ પર તવ કૃપા, સંતત રહત હુલાસ ॥

તિનકી મહિમા કો કહૌં, જે અનન્ય મિય દાસ ॥ ૨૦ ॥

૧ અહીંથી લેપક શરૂ થાય છે. ૨ અહીં લેપક સમાપ્ત થાય છે.

જેઓની' ઉપર આપની કૃપા નિરંતર ઉદ્ધાસ પામેલી રહે છે અને જેઓ આપના આશા અનન્ય ભક્તો છે, તેઓના મહિમાનું કોણ વર્ણન કરી શકે એમ છે. ૧ ॥ ૨૦ ॥

૧૦-સંતત દાસન્દ્ર દેહુ વડાઈ । તાતે મોઈ પૂછેહુ રઘુરાઈ ॥

હૈ પ્રમુ પરમ મનોહર ઠાઝં । પાવન પંચવટી તેહિ નાઝં ॥ ૧ ॥

ગોદાવરી નદી તહૈં વહૈં । ચારહુ યુગ પ્રસિદ્ધ સો અહૈં ॥

દંડક વન પુનીત પ્રમુ કરહુ । ઉગ્ર શાપ મુનિવર કર હરહુ ॥ ૨ ॥

વાસ કરહુ તહૈં રઘુકુલ રાયા । કીજે સકલ મુનિન પર દાયા ॥

ચલે રામ તબ આયસુ પાઈ । તુરતહિ પંચવટી નિયરાઈ ॥ ૩ ॥

દિવ્ય લતા દ્રુપ પ્રમુ મન માયે । નિરખિ રામતે મયડ મુદાયે ॥

લવણ રામ સિય ચરણ નિહારી । કાનન અઘ ગા મા મુલ્લકારી ॥ ૪ ॥

હે રઘુનાથજી ! આપ આપના સંત હાસોને ઘોટાઘા આપો છે તેથી મને પૂછો છે. હે પ્રભુ ! એક પરમ મનોહર સ્થલ છે, કે જેનું નામ 'પંચવટી' છે. ૧ ॥ ૧ ॥ એ સ્થાનમાં ગોદાવરી વહે છે, કે જે ગોદાવરી ચારે યુગોમાં પ્રસિદ્ધ છે. હે પ્રભુ ! એ પંચવટીવાળા દંડકારણ્યમાં પધારીને આપ તેને પવિત્ર કરો અને ગૌતમનો તથા ભૃગુનો જે ઉગ્ર શાપ તે અરણ્યને લાગ્યો છે, તેનું હરણુ કરો. ૨ ॥ ૨ ॥ હે રઘુરાજ ! એ સ્થલમાં થોડા સમયસુધી નિવાસ કરીને સર્વ મુનિઓપર દયા કરો. ૩ ॥ આ પ્રમાણે અગત્યનાં વચનો સાંભળી, તેમની આજ્ઞા લઈને, રામચંદ્રજી ત્યાંથી ચાલ્યા; તે તુરત જ પંચવટીમાં પહોંચ્યા. ૪ ॥ ૩ ॥ રામનું દર્શન થતાં જ એ અરણ્યનાં વૃક્ષો તથા લતાઓ, પત્ર પુષ્પાદિકથી તથા ફલાદિકથી સુશોભિત થઈ રહ્યાં. દિવ્ય લતાઓને તથા વૃક્ષોને જોઈ, રામચંદ્રજી પ્રસન્ન થયા. લક્ષ્મણજી, રામચંદ્રજી અને સીતાજી, એઓના ચરણોના સંસર્ગથી સઘળાં પાપો ટળી જતાં વન સુખદાયી થયું. ૪ ॥

૧૦-ગિદ્ધરાજતે મેંટ મેંટ, વહુ વિધિ પ્રીતિ વદાય ॥

ગોદાવરી સમીપ પ્રમુ, રહે પર્ણ ગૃહ છાય ॥ ૨૧ ॥

ત્યાં રામચંદ્રજીને ગૃધ્ર પક્ષીઓના રાજા જટાયુની ભેટ થઈ. એ પક્ષી દશરથ રાજાનો મિત્ર છે, એમ તેના કહેવા ઉપરથી જણાતાં, રામચંદ્રજીએ તેની સાથે ઘણા

૧ અહીંથી ક્ષેપક શર થાય છે. ૨ અહીં ક્ષેપક સમાપ્ત થાય છે. ૩ ગૌતમની ઉપર ઇર્ષ્યાથી ઘેરાયેલા બ્રાહ્મણોએ, ગૌતમને પતિત દરાવવાને વાસ્તે ગણપતિની પ્રાર્થના કરતાં, ગણપતિ વૃદ્ધ અને દુર્બલ ગાયનું રૂપ ધરીને ગૌતમના ખેતરમાં પેડા. ગૌતમે આવીને તેને હાંકી કહાડવા વાસ્તે હાથનો સ્પર્શ કરતાં જ તે ગાય મરી ગઈ. આથી બ્રાહ્મણો ગૌતમને પતિત દરાવીને ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા. ગૌતમે, એ અરણ્યમાં પોતાનું અનિષ્ટ થયું જોઈને અરણ્યને સુકાઈ જવાનો શાપ આપ્યો હતો (ચિત્રપુરાણ.) દંડક રાજાએ, પોતાના યુરુ ભૃગુમુનિની પુત્રીના બલાત્કાર સંભોગ કરતાં, ભૃગુ મુનિએ ક્રોધ કરીને દંડક રાજાના આખા દેશને ઉજાડ તથા શુષ્ક થઈ જવાનો શાપ દીધો. તે ઉપરથી ધૂળની વૃષ્ટિ થવાથી, એ આખો દેશ વેરાન જંગલરૂપ થઈ ગયો. વૃક્ષાદિક પશુ સુકાઈ ગયાં. આથી એ દેશ દંડકારણ્યના નામથી ઓળખાવા લાગ્યો. (વાલ્મીકીય રામાયણ ઉત્તરકાંડ.)

ગો ગોચર જહૈં ભગિ મન જાઈ । સો સવ માયા જાનહુ ખાઈ ॥
 તેહિ કર ભેદ સુનહુ તુમ સોઝ । વિદ્યા અપર અવિદ્યા દોઝ ॥ ૨ ॥
 એક દુષ્ટ અતિશય દુઃખ રૂપા । જાવજી જીવ પરામવ કૂપા ॥
 એક રચૈ જગ ગુણ વજ્ર જાકે । પ્રમુ પ્રેરિત નહીં નિજ બલ તાકે ॥ ૩ ॥
 જ્ઞાન માન જહૈં એકૌ નાહીં । દેસત વ્રજ રૂપ સવમાહીં ॥
 કહિય તાત સો પરમ વિરાગી । તુળ સમ સિદ્ધ ત્રીન ગુણ ત્યાગી ॥ ૪ ॥

રામચન્દ્રજી બોલ્યા કે, “હે તાત ! હું સંક્ષેપમાં જ સઘળું સમજાવીને કહું છું, માટે ચિત્તને, મનને તથા બુદ્ધિને એકાગ્ર રાખીને શ્રવણ કરો. ‘હું (દેહમાં અહંભાવ) અને માઈ, તાઈ,’ એ માયા છે, કે જેને જીવોના સમૂહો વશ થઈ રહ્યા છે. ॥ ૧ ॥ જે જે ઇદ્રિયોના તથા મનના વિવંચરૂપ છે, તે સઘળું માયા છે, એમ જાણો, એ માયાના ભેદો કહું છું, તે સાંભળો. એક વિદ્યા, અને બીજા અવિદ્યા, એમ માયાના બે ભેદ છે, ॥ ૨ ॥ એઓમાં જે અવિદ્યા છે, તે મલિન સત્વાળી હોવાથી દુષ્ટ છે, અત્યંત દુઃખરૂપ છે અને જીવની ઉપાધિ છે, કે, જે ઉપાધિને લીધે જીવ સંસારરૂપી કૃતામાં પડયો છે. વિદ્યા નામની શુદ્ધ સત્વપ્રધાન માયા જગતને રચે છે અને તે સર્વ જગતને વશ રાખનારા ઇશ્વરની ઉપાધિ છે. એ જગતને ઉત્પન્ન કરનારી વિદ્યા નામની માયા જડ હોવાથી, કશું બળ ધરાવતી નથી, પણ ઇશ્વરની પ્રેરણાથી જગતની સૃષ્ટિ, સ્થિતિ તથા પ્રલય કરવા આદિ ભારે અમત્કાર કરે છે. ॥ ૩ ॥ કેઇ પ્રકારે વર્ણ તથા આશ્રમ વગેરેનું અભિમાન રહે અને સઘળું જગત્ બાધિત થઇને બ્રહ્મરૂપ જ જોવામાં આવે, એ જ્ઞાન કહેવાય છે. હે તાત ! શુશ્રૂત્યાત્મક વિષયોને તથા સિદ્ધિઓને પણ તૃષ્ણ સમાન ગણીને, છોડી દે, તે પુરુષ પરમ વૈરાગ્યવાન કહેવાય છે. ॥ ૪ ॥

દો-માયા ર્જ્ઞાન ન આપકો, જાનિ કહૈ સો જીવ ॥

બંધ મોક્ષ પ્રદ સર્વ પર, માયા પ્રેરક શિવ ॥ ૨૧ ॥

માયાના, ઇશ્વરના તથા પોતાનાં સ્વરૂપને ભિન્ન ભિન્ન ન જાણે, તે જીવ કહેવાય છે અને જે, બંધ મોક્ષ આપનાર, સર્વનો નિયંતા તથા માયાનો પ્રેરક છે, તે ઇશ્વર કહેવાય છે. ॥ ૨૩ ॥

પૌ-ધર્મતે વિરતિ યોગતે જ્ઞાના । જ્ઞાન મોક્ષ પ્રદ વેદ વલ્લાના ॥

જાતે વેગિ દ્રવૌ મૈ ખાઈ । સો મમ ભક્તિ ભક્ત મુલદાઈ ॥ ૧ ॥

સો સ્વતંત્ર અવલંબન આના । તેહિ આધીન જ્ઞાન વિજ્ઞાના ॥

ભક્તિ તાત અનુપમ મુલ મૂલા । મિલૈ જુ સંત હોય અનુકૂલા ॥ ૨ ॥

ભક્તિકે સાધન કહૌં વલ્લાની । મુગમ પંથ મોહિ પાલહિં માની ॥

પ્રથમહિ વિમ્ન ચરણ અતિ પ્રીતિ । નિજ નિજ ધર્મ નિરત શ્રુતિ રીતી ॥ ૩ ॥

હિં કર ફલ પુનિ વિષય વિરાગા । તવ મમ ચરણ ઉપજ અનુરાગા ॥

શ્રવણાદિક નવભક્તિ દદાઈ । મમ હીલા રતિ મતિ અધિકાઈ ॥ ૪ ॥

સંત ચરણ પંકજ અતિ પ્રેમા । મન ક્રમ વચન ભજન દદ નેમા ॥
 ગુરુ પિતૃ માતૃ બંધુ પતિ દેવા । સર્વ મોહક જાને દદ સેવા ॥ ૫ ॥
 મમ ગુણ ગાવત પુલક શરીરા । ગદગદ ગિરા નયન બદ નીરા ॥
 કામ આદિ મદ દંભ ન જાકે । તાત નિરંતર વશ મૈ તાકે ॥ ૬ ॥

ધર્મથી વૈરાગ્ય થાય છે અને યોગથી જ્ઞાન થાય છે. જ્ઞાનથી મોક્ષ થાય છે, એમ વેદે કહ્યું છે. હે ભાઈ! જે આચરણથી હું દ્રવીભૂત (દયાને વશ) થઈ જાઉં, તે આચરણ મારી ભક્તિ કહેવાય છે, કે જે ભક્તિ ભકતોને અલૌકિક સુખ આપે છે. ॥૧॥ એ ભક્તિ સ્વતંત્ર સાધનરૂપ છે, કારણ કે, તેને યોગનું કે જ્ઞાન વગેરે કોઈનું પણ અવલંબન નથી. જ્ઞાન તથા વિજ્ઞાન (પરોક્ષ તથા અપરોક્ષ અનુભવ) ભક્તિને આધીન છે. હે તાત! ભક્તિ અનુપમ સુખનું મૂળ છે, પણ તે ભક્તિ એ સંત જનો અનુકૂલ હોય, તો જ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૨ ॥ હવે ભક્તિ કે જે રૂપ સુગમ માર્ગથી પ્રાણીઓ અને પાત્રે છે, તેનાં સાધનો વર્ણવીને કહું છું. પ્રથમ બ્રાહ્મણોનાં ચરણોમાં પ્રેમ અને વેદની મર્યાદા પ્રમાણે પોતપોતાના ધર્મમાં અભિરુચિ, એ સાધનો છે. ॥ ૩ ॥ એ સાધનોથી વિષયોમાં વૈરાગ્ય થાય છે અને વૈરાગ્યથી મારાં ચરણોમાં પ્રેમ થાય છે, શ્રવણ આદિ નવ પ્રકારની ભક્તિની દૃઢતા કરવી, મારી લીલાઓમાં યુદ્ધિ લગાવીને પ્રેમ વધારવો. ॥ ૪ ॥ સંતજનનાં ચરણકમળોમાં અતિ પ્રેમ કરવો, મનથી, કર્મથી, તથા વચનથી, ભજનનો દૃઢ નિયમ રાખવો અને ગુરુ, પિતા, માતા, બંધુ, પતિ અને દેવ, એ સર્વને મારારૂપ સમજીને તેઓની દૃઢ સેવા કરવી, એ સર્વ પ્રેમલક્ષણા ભક્તિનાં સાધનો છે. ॥ ૫ ॥ મારા શુભોનું જ્ઞાન કરતાં, શરીરમાં રોમ ખડા થઈ જાય, વાણી ગદગદ થઈ જાય અને નેત્રોમાંથી જળ ચાલવા લાગે, એ પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ કહેવાય છે. હે તાત! જેને કામ, ક્રોધ, મદ કે દંભ, આદિ ન હોય, તે પુરુષને હું સર્વદા વશ રહું છું.

દો—વચન કર્મ મન મોરિ ગતિ, ભજન કરૈ નિઃકામ ॥

તિનકે હૃદય કમલમેં, કરૌ સદા વિશ્રામ ॥ ૨૪ ॥

જે માણસ વચનની, કર્મની તથા મનની મારામાં જ પ્રવૃત્તિ રાખે, અને નિષ્કામ-પણાથી મારું ભજન કરે, તેના હૃદયકમળમાં હું સર્વદા વિશ્રામ કરું છું.” ॥ ૨૪ ॥

ચૌ—મક્તિ યોગ મુનિ અતિ મુલ પાવા । લક્ષ્મણ પ્રશ્ન ચરણન શિર નાવા ॥

નાથ મુને મમ ગત સંદેહા । મયઝ જ્ઞાન ઉપજેઝ નવ નેહા ॥ ૧ ॥

અનુજ વચન મુનિ પ્રશ્ન મન ભાયે । હરણિ રામ નિજ હૃદય લગાયે ॥

હિહિ વિધિ ગયે કહુક દિન વીતી । કહત વિરાગ જ્ઞાન ગુણ નીતી ॥ ૨ ॥

શુર્પનખા રાવણકી વહિની । દુષ્ટ હૃદય દારુણ જિમિ અહિની ॥

પંચવટી સો ગૈ ઇક વારા । દેલિ વિકલ મૈ યુગલ કુમારા ॥ ૩ ॥

૧ શ્રવણ, કર્તવ્ય, ધ્યાન, ચરણસેવન, પૂજન, વંદન, દાસ્ય, સખ્ય અને આત્મનિવેદન, એ નવ પ્રકારની ભક્તિ કહેવાય છે. (શ્રીમદ્ભાગવત સપ્તમસ્કંધ.)

પ્રાતા પિતા પુત્ર ઇરગારી । પુરુષ મનોહર નિરસત્ત મારી ॥

હોય વિકલ મન સકહિં ન રોકી । જિમિ રાવિ મણિ દ્રવ રાવિંદ્ર વિકોકી ॥૪

એ પ્રમાણે રામચંદ્રજીના યુગ્મથી ભક્તિયોગ્યું લક્ષણ સાંભળી, અત્યંત ક્રુપા પા-
મીને લક્ષમણજીએ, રામચંદ્રજીનાં ચરણોમાં માથું નમાવ્યું અને કહ્યું કે, “હે નાથ !
શ્રવણમાત્રથી મારા સંદેહ ટળી ગયા, જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું અને તે દ્વારા આપમાં નવીન
સ્નેહ ઉત્પન્ન થયો.” ॥ ૧ ॥ લક્ષમણજીનાં વચનો પ્રિય લાગતાં રામચંદ્રજીએ, રાજ
થઈને તેમને પોતાની છાતીમાં લગાવ્યા. આ પ્રમાણે નિત્ય વૈરાગ્ય, જ્ઞાન, સદ્ગુણો અને
નીતિ, એઓની ચર્ચા કરતાં કેટલાએક દિવસો વ્યતીત થઈ ગયા. ॥ ૨ ॥ રાવણની એક
શૂર્યજીઆ નામની વિધવા બેઠેન હતી, કે જે સર્પિણીની પેઠે દુષ્ટ હૃદયવાળી તથા દારુણ
હતી. એ શૂર્યજીઆ એક સમયે પંચવટીમાં ગઈ, ત્યાં રામને અને લક્ષમણને બેઠેને કામ-
દેવથી વ્યાકુલ થઈ ગઈ. ॥ ૩ ॥ હે ગરુડજી ! બાઈ જેવો સમાન અવસ્થાવાળો, પિતા
જેવો અધિક અવસ્થાવાળો કે પુત્ર જેવો ન્યૂન અવસ્થાવાળો પણ મનોહર પુરુષ બેવામાં
આવે, તો સ્ત્રી તુરત જ કામાતુર થઈ બાંધ છે, મનને રોકી શકતી નથી અને જેમ સૂર્યને
બેઠેને સૂર્યકાંત મહિમામાં અગ્નિનો દ્રાવ થાય છે, તેમ તેવા પુરુષને બેઠેને સ્ત્રીના શરી-
રમાં જળનો સાવ થાય છે. ॥ ૪ ॥

દોં-અધમ નિશાચરિ કુટિલ અતિ, ચક્રી કરન ઉપહાસ ॥

સુન સ્વેચ્છા ભાવી પ્રબલ, મા વહ સવ કર નાશ ॥ ૨૫ ॥

હે ગરુડજી ! સાંભળો. એક તો અધમ, વળી રાક્ષસ ભતિની અને વળી અત્યંત
કુટિલતાવાળી એ શૂર્યજીઆ પોતે અયોગ્ય છતાં કામાતુર થઈને ગઈ, તેથી એ એક
ભતનો ઉપહાસ કરવાને વાસ્તે જવા જેવું જ થયું. ભાવી સર્વથી પ્રબલ છે. સર્વ રાક્ષ-
સોનો વિનાશ કાલ જ આવ્યો હતો, તેથી એવું થયા વિના કેમ રહે ? ॥ ૨૫ ॥

ચૌ-રુચિર રુપ ધરિ પ્રમુ પહૈં આઈ । ચોલી વચન મધુર મુસકાઈ ॥

તુમ સમ પુરુષ ન મોસમ નારી । યહ સંયોગ વિધિ રચા વિચારી ॥ ૧ ॥

મમ અનુરુપ પુરુષ જગ નારી । દેરુપડૈં સ્વોજ લોક તિહું મારી ॥

તોતે અવ લગ રહી કુમારી । મન માના કુલ તુમહિં નિહારી ॥ ૨ ॥

સીતહિં ચિત્તે કહી પ્રમુ વાતા । અહૈં કુમાર મોર લઘુ વ્રાતા ॥

ગહ લક્ષ્મણ રિપુ મમની જાની । પ્રમુ વિલોકિ ચોલે મૃદુ વાની ॥ ૩ ॥

મુન્દરિ મુન મૈં ઝનકર દાસા । પરાવીન નહિ તોર મુપાસા ॥

પ્રમુ સમર્થ કૌસલ પુર રાજા । જો કલુ કરહિં ઝનૈં સવ જાજી ॥ ૪ ॥

એ શૂર્યજીઆ સુંદર રૂપ ધરી, રામચંદ્રજીની પાસે જઈ, મધુર મંદ હાસ્ય કરીને
બોલી કે, “તમારા જેવો કોઈ પુરુષ નથી અને મારા જેવી કોઈ સ્ત્રી નથી. વિષાદાએ
આ તમારા અને મારા સમાગમ વિચારીને જ બેઠાવ્યો છે. ॥ ૧ ॥ હું ત્રણે લોકમાં

ગોધીને નહીં કરી ચૂકી હું કે, જગતમાં કોઈ પણ પુરુષ મને લાયક નથી. આ કારણથી હું આજ દિવસ સુધી કુંવારી રહી છું. આજ તમને જોઇને કાંઈક માઈ મન માન્યું છે.” ॥૨૫॥ આ સાંભળી, રામ સીતાજીના સાથે જોતાં જોતાં^૧ યોદ્ધા કે, “મારો આ નહાનો બાઈ કુંવારો છે.” રામનું વચન સાંભળીને શૂર્યજીખા લક્ષ્મણની પાસે ગઈ. લક્ષ્મણજીએ, જોને રાવણની જોન બાણી, રામની સુખસુદ્રા જોઈ, કૌમળ વાણીથી કહ્યું કે, ॥૩૦॥ “હે સુંદરી ! હું તો જોમનો દાસ હોવાથી પરાધીન છું, તેથી તને લાયક નથી. પ્રભુ સમર્થ છે અને વળી અયોધ્યાના રાજા છે, તેથી તે જ કાંઈ કરે, તે જોમને જાણે જોમ છે. (જોકે કરતાં વધારે સ્ત્રીઓ કરે તથા જાતભાત જોયા વિના ગમે તે સ્ત્રીના સ્વીકાર કરી લે તો પણ તે જોમને જાણે જોમ છે.) ॥ ૪ ॥

દો०—કેહરિ સમ નહિં કરિવર, લવા કિ વાજ સમાન ॥

પ્રભુ સેવક હમિ જાનહુ, માનહુ વચન પ્રમાન ॥ ૨૬ ॥

જેમ હાથી કેસરી સમાન હોય નહીં અને તેતર બાજ પક્ષી સમાન હોય નહીં, તેમ સેવક પ્રભુ સમાન હોય જ નહીં, જોમ સમજ અને તેથી ‘હું તને લાયક નથી’ એ મારાં વચનને પ્રમાણ માન. ॥ ૨૬ ॥

બૌ०—સેવક મુલ્લ વહ માન ખિસારી । વ્યસની ધન શુભ ગતિ વ્યભિચારી ॥

લોભી યજ્ઞ વહ ચારુ ગુમાની । નમ દુહિ દૂધ વહત યે પ્રાની ॥ ૧ ॥

મુનિ ફિર રામ નિકટ સો આઈ । પ્રજ્ઞ લક્ષ્મણ પહૈં વહુરિ પઢાઈ ॥

લક્ષ્મણ કહા તોહિં સો વરઈ । જો તૂળ તોરિ લાજ પરિહરઈ ॥ ૨ ॥

તવ સ્થિતિ યાનિ રામ પહૈં ગઈ । રૂપ મયંકર પ્રગટતિ મરઈ ॥

વિયુરે કેશ રદન વિકરાલા । મુકુટિ કુટિલ કર્ણ લગિ ગાઝા ॥ ૩ ॥

સીતહિ સમય દેસિ રઘુરાઈ । કહા અનુજ સન સૈન બુઝાઈ ॥

અનુજ રામ મનકી ગતિ જાની । ઉઠે રિસાય સો મુનહુ મવાની ॥ ૪ ॥

જે માણસ પોતે સેવક છતાં સુખની ઇચ્છા કરે, સ્ત્રીખારી છતાં માનની ઇચ્છા કરે, વ્યસની છતાં ધનની ઇચ્છા કરે, વ્યભિચારી છતાં શુભ ગતિની ઇચ્છા કરે અને લોભી તથા અભિમાની છતાં સારી કીર્તિની ઇચ્છા કરે, તે માણસ આકાશને ઢોલીને દૂધ મેળવવાની ઇચ્છા કરે છે જોમ સમજવું. (જેમ આકાશમાંથી દૂધ લેવાની ઇચ્છા કરવી વ્યર્થ છે, તેમ પોતે સેવક છતાં સુખની ઇચ્છા કરવી જો વ્યર્થ છે, ઇચ્છાદિ સમજવું.) ॥ ૧ ॥ લક્ષ્મણજીનાં વચનો સાંભળીને શૂર્યજીખા રામની પાસે આવતાં, રામે તેને પાછી લક્ષ્મણજીની પાસે મોકલી. લક્ષ્મણજીએ તેને કહ્યું કે, “તને તો તે પુરુષ વરે

૧ તારા ઉપર માઈ મન જરા પણ માનતું નથી, અથવા તું સીતાજી જેવી સુન્દર નથી, અથવા મારે તો સ્ત્રી છે અથવા સ્ત્રીની પ્રકૃતિ કેવી ચંચલ હોય છે ? જોમ જણાવવાને વાસ્તે સીતાજીની તરફ જોતાં જોતાં યોદ્ધા. ૨ લક્ષ્મણજીની સ્ત્રી લક્ષ્મણજીની પાસે હતી નહીં, તેથી અથવા હાંસી કરવાને વાસ્તે અથવા પૃથ્વીમાં કામદેવ સમાન કે દુષ્ટ લોકોને મારનાર એવા અર્ચવાણ કુમાર શંકરને લઈને લક્ષ્મણજીને કુંવારા કલા છે.

કે જે પોતાની લાજને તૃણ સમાન ગણીને છોડી દે.” ॥૨॥ શૂર્યજુષા આથી ખીભાઇને પાછી રામની પાસે ગઈ અને ત્યાં જઇને તેણે છૂટા કેશોવાળું, વિકરાળ હાંતોવાળું, વાંકી ભમરોવાળું અને કાનસૂધી ફાટેલા ગાલોવાળું પોતાનું ભયંકર રૂપ પ્રગટ કર્યું. ॥ ૩ ॥ આથી સીતાલને ભય પામેલાં ભેઈ રામચંદ્રજીએ લક્ષ્મણજીને સાનથી—ઈશાસથી સમજાવીને જે કાંઈ કહેવાનું હતું, તે બોલ્યા વગર કહી દીધું. હે પાર્વતી ! લક્ષ્મણજીએ રામનાં મનની મરજી બાણી, ક્રોધથી ઉભા થઈને, ॥ ૪ ॥

દો—લક્ષ્મણ અતિ લાઘવ તેહિ, નાક કાન વિનુ કીન્હ ॥

તાકે કર રાવળ કહૈ, મનહું ઝુનૌતી દીન્હ ॥ ૨૭ ॥

અત્યંત શીઘ્રતાથી શૂર્યજુષાના કાન તથા નાક કાપી નાખ્યાં અને તે દ્વારા બધું રાવણને એક ભતનો ધિક્કાર આપ્યો હોય એમ કહ્યું. ॥ ૨૭ ॥

ચૌ—નાક કાન વિનુ મહ વિકારારા । જનુ શ્રવ શૈલ ગેરુ કૈ ધારા ॥

સ્વર દૂષણપહૈ ગઈ બિલ્લાતા । ધિક્ક ધિક્ક તવ પૌરુષ બલ ધ્રાતા ॥ ૧ ॥

તેહિ પૂછા સબ કહેસિ બુઝાઈ । યાતુધાન સુનિ સૈન બુલાઈ ॥

ચૌદહ સહસ સુમટ સૈંગ લીન્હે । જિન સપનેહુ રણ પીઠ ન દીન્હે ॥ ૨ ॥

ધાયે નિશિચર નિકર વરથા । જનુ સપક્ષ કજ્જલ ગિરિ યુથા ॥

નાના વાહન નાના કારા । નાના આયુધ ધરે અપારા ॥ ૩ ॥

ક્યામ ઘટા દેલ્લત નમ કેરી । તહાં વાસવ ધનુ મનહુ ઉવેરી ॥

શૂર્યણસ્વહિ આગે કર લીન્હી । અશુભ રૂપ ઘૃતિ નાસા દીની ॥ ૪ ॥

શૂર્યજુષા વિકરાળ તો હતી જ પણ નાક તથા કાન વગરની થઈ જવાને લીધે, વધારે વિકરાળ થઈ. જેમ પર્વતમાંથી ગેરુની ધારા વહેતી હોય, તેમ જેના અવયવોમાંથી લોહીની ધારા વહેવા લાગી, એવી શૂર્યજુષા બ્યાકુલ થતી થતી ખર, દૂષણની પાસે જઇને બોલી કે, “હે ભાઈ ! તારા બળને ધિક્કાર છે, ધિક્કાર છે.” ॥ ૧ ॥ ખરે પૂછતાં શૂર્યજુષાએ તેને સઘળી હકીકત કહી સંભળાવી. એ સાંભળીને ખરે સેના બોલાવી. જેઓએ સ્વપ્નમાં પણ કહી રહ્યુંભૂમિમાં પીઠ દીધી ન હતી, એવા ચૌદ હજાર સુભટોને સાથે લઇને ખર ત્યાંથી રામના પ્રદેશ તરફ ચાલ્યો, ॥ ૨ ॥ બધે પાંખોવાળા આંબળુના પહાડો હોય એવા લાગતા, અનેક પ્રકારનાં વાહનોવાળા, અને પ્રકારના આકારોવાળા અને જેઓએ અનેક પ્રકારનાં અપાર આયુધો ધર્યાં હતાં એવા રાક્ષસોનાં ટોળેટોળાં ઢોડયાં. ॥ ૩ ॥ અનેક આયુધોવાળી એ સેના બધે આકાશમાં અનેક ઈંદ્ર-ધનુષોવાળી વાહણાંઓની શ્યામ ઘટા ચઢી હોય એવી દેખાવા લાગી. વિષવા હોવાથી અને વળી કાન નાક વગરની હોવાથી મોટાં અપશુકનરૂપ શૂર્યજુષાને તેઓએ આગળ કરી. ૪

દો—નિજ નિજ વલ સબ મિલ કહહિ, એકહિ એક સુનાય ॥

વાજન વાજ જુઝાઝ, હર્ષે ન હૃદય સમાય ॥ ૨૮ ॥

એ રાક્ષસો સર્વે મળીને એક એકની પાસે પોતપોતાનાં બળોની શ્રેષ્ઠતા કહેવા લાગ્યા અને લડાઈનાં વાળં વગાડવા લાગ્યા. એઓનાં હૃદયોમાંયુદ્ધને આનંદ વહી સમાતો હતો.

૧૦-અણ્ણન અમિત હોઈ મયકારી । ગનહિ ન મૃત્યુ વિવસ સવ શ્વારી ॥

ગર્જહિ તર્જહિ ગગન હઢાહી । દેસિ કટક મટ અતિ હર્ષાહી ॥ ૧ ॥

કોઝ કહ જિયત ધરહુ દોઝ માર્હ । ધરિ મારહુ તિય હેહુ હુદાર્હ ॥

કોઈ કહ મુનો સત્ય હમ કહર્હી । કાનન ફિરહિ વીર કોઝ અહર્હી ॥ ૨ ॥

૧ કૈ કહા મષ્ટ હૈ રહહુ । સરંકે આગે અસ જનિ કહહુ ॥

વહુ વિધિ કહત વચન રણધીરા । આયે સકલ જહાં રણુવીરા ॥ ૩ ॥

ધૂરિ પૂરિ નમ મંદલ રહેઝ । રામ હુલાય અનુજ સન કહેઝ ॥

હે જાનકિહિ જાહુ ગિરિકંદર । આવા નિશિચર કટક મયંકર ॥ ૪ ॥

રહેહુ સજગ મુનિ પ્રસુકી વાળી । વહે સહિ હીત સિય શર ધનુ પાળી ॥

દેસિ રામ ત્રિપુ દલ ચલિ આવા । વિહંસિ કઠિન કોદણ્ડ ચઢાવા ॥ ૫ ॥

માર્ગમાં અપરિમિત ભયંકર અપશકુનો થવા લાગ્યાં પણ મૃત્યુને વશ થયેલા એ અપાર રાક્ષસો, તેઓને નહીં ગણકારવા લાગ્યા. એ સેનામાં કોઈ ગર્જના કરવા લાગ્યા, કોઈ શત્રુઓને તુચ્છ જણાવવા લાગ્યા, કોઈ આકાશમાં ઉડવા લાગ્યા, કોઈ વિકટ સેનાને ભેધ રાણ થવા લાગ્યા, ॥ ૧ ॥ કોઈ કહેવા લાગ્યા કે, ‘ખત્રે ભાઈઓને જીવતા પકડી લેયો,’ કોઈ કહેવા લાગ્યા કે ‘ખત્રે ભાઈઓને પકડીને મારી નાખો,’ કોઈ કહેવા લાગ્યા કે, ‘એઓને મારીને તેઓની પાસેથી સીને લઈ લેયો,’ કોઈ કહેવા લાગ્યા કે, ‘એ ખત્રે ભાઈ વનમાં એકલા ફરે છે, માટે વીર છે, ॥ ૨ ॥ એ અત્રે સત્ય કહીએ છીએ ’ અને કેટલાએક કહેવા લાગ્યા કે, ‘ચૂપ થઈ રહો, આવી વાત ખરની પાસે બોલશે નહીં,’ રણમાં ધીરતા ધરાવનારા એ સર્વ રાક્ષસો, એ પ્રમાણે ઘણા પ્રકારનાં વચનો બોલતાં બોલતાં જ્યાં રામચન્દ્રજી હતા ત્યાં આવ્યા. ૨ ॥ ૩ ॥ આકાશમંડળ ધૂળથી પૂર્ણ થયેલું જેવામાં આવતાં રામચન્દ્રજીએ લક્ષ્મણજીને બોલાવીને કહ્યું કે, “રાક્ષસોનું ભયંકર કટક આવે છે, માટે તમે સીતાજીને લઈને પર્વતની શૂંકામાં ઉભા રહો અને સાવધાન રહેજો. ” ॥ ૪ ॥ રામચન્દ્રજીની વાણી સાંભળી, હાથમાં ધનુષ બાણ ધરી, સીતાજીને લઈને લક્ષ્મણજી પર્વતની શૂંકામાં ગયા. રામચન્દ્રજીએ શત્રુઓના સૈન્યને ચાલું આવતું ભેધ હસીને પોતાનું પ્રબલ ધનુષ ચઢાવ્યું. ॥ ૫ ॥

છં-કોદણ્ડ કઠિન ચઢાય પ્રમુ શિર જટા વાંચત સોહ ક્યો ॥

મરકત ક્ષેલપર છસત દામિનિ કોટિ સોયુમ મુજગ જ્યો ॥

કટિ કસિ નિર્વંગ વિશાલ મુજ ગહિ વાપ વિશિષ મુવારિકૈ ॥

ચિતવત મનહુ મુગરાજ પ્રમુ ગજરાજ ઘટા નિહારિકૈ ॥ ૧૦ ॥

કઠિન ધનુષ ચઢાવી, મસ્તક ઉપરની જટા બાંધવા લાગેલા રામચન્દ્રજીની જટામાં લપટાએલા બે હસ્તો બાણે નીલ વીના પર્વત ઉપર ચમકતી અનેક વીજળીઓની આસપાસ લપટાએલા બે સર્પો હોય એવા ચોલવા લાગ્યા. ૩ રામચન્દ્રજી પોતાની કટી-

૧ અહીંથી ક્ષેપક શરૂ થાય છે. ૨ અહીં ક્ષેપક સમાપ્ત થાય છે. ૩ રામના સ્થામણરૂંદ શરીરને, નીલ વિના પર્વતની, જટાના વાળોને, વીજળીઓની અને રામની શૂંકાઓને, સર્પોની ઉપમા બાળી છે.

પર ભાથા કરી, વિશાલ ભુજાઓમાં ધનુષનું પ્રહાર કરી, બાણો સુધારીને બાણે મોટા હાથીઓની ઘટા ઉપર કેસરી નજર કરતો હોય તેમ રાક્ષસોની સેનાપર નજર કરવા લાગ્યા. ॥ ૧૦ ॥

સો-આય ગયે વગમેલ, ધરહુ ધરહુ ધાયે મુખટ ॥

યથા વિલોકિ અકેલ, ચાલ રવિહિ ઘેરત દત્તજ ॥ ૧૦ ॥

હાં કરનારા રાક્ષસો આવી પહોંચ્યા. મુખટો, ‘પકડો, પકડો,’ એમ બોલતાં હોડવા લાગ્યા. જેમ પ્રભાતમાં એકલા બાહ્ય સૂર્યને બેઠને મન્દેહ નામના દેવો, તેમને ઘેરી લે છે, તેમ રાક્ષસોએ વનમાં રામચન્દ્રજીને એકલા બેઠને ઘેરી લીધા. ॥ ૧૦ ॥

ચૌ-ઘેરિ રહે નિશિચર સમુદાર્હ । દંડક સ્વગ મૃગ ચલે પરાઈ ॥

મશ્ત વિલોકિ શર સકાઈ ન ઢારી । યકિત મયે રજનીચર ક્ષારી ॥ ૧ ॥

સચિવ બોલિ બોલે સ્વર દૂષણ । યહ કોઈ તૃપ ચાલક નર બૂષણ ॥

મુર નર નાગ અમુર મુનિ જે તે । દેલે મુને હતે હમ તે તે ॥ ૨ ॥

હમ મરિ જન્મ મુનહુ સબ માર્હ । દેલી નહિ અસિ મુંદરતાર્હ ॥

યદ્યપિ મગિની કીન્હ કુરુપા । વધ લાયક નહિ પુરુષ અનૂપા ॥ ૩ ॥

દેહિ તુરત નિજ નારિ દુરાર્હ । જીવત મવન જાઈ દોડ માર્હ ॥

મોર કહા તુમ તાહિ મુનાવહુ । તામુ વચન મુનિ આતુર આપહુ ॥ ૪ ॥

રાક્ષસોનાર સમૂહોએ રામને ઘેરી લેતાં દંડકારણ્યનાં મૃગો તથા પક્ષીઓ ભાગી નીકળ્યાં.^૧ એ હજારો રાક્ષસો રામચન્દ્રજીનાં રૂપને બેઠ, બાણો ફેંકી શક્યા નહીં, પણ યજ્ઞિત થઈને ઉભા રહ્યા. ॥ ૧ ॥ અર તથા દૂષણ, એઓએ મંત્રિઓને બોલાવીને કહ્યું કે, “હે ભાઈઓ ! સાંભળો. આ કોઈ રાજકુમારો મનુષ્યોમાં આભરણો જેવા છે. અમોએ જેટલા દેવતાઓને, મનુષ્યોને, નાગોને, અસુરોને તથા મુનિઓને બોલેલા છે તથા આદેશ છે, ॥ ૨ ॥ તેઓમાં આજ દિવસ સૂધી કોઈની પણ આવી સુંદરતા દ્રીડી નથી. જો કે, આ બન્નેએ અમારી બેનને વિરૂપ કરી છે, તો પણ અમોને આ બે અનુપમ પુરુષો મારી નાખવા લાયક જણાતા નથી. ॥૩॥ એ બન્ને જણ છૂપાવી રાખેલી પોતાની સાથેની શ્રીને આપણા હાથમાં સોંપી દે તો બલે જીવતાં હોય ચાલ્યા બાંધ. તમો આ માટે કહેવું એઓને સંભળાવો અને એઓની પાસેથી જવાબ લઈને પાછા તુરત આવો. ॥ ૪ ॥

દો-મયે કાલ વશ મૂઠ સબ, નહિ જાનહિ રણુવીર ॥

મશ્ક ફૂક કિમિ મેરુ ઉડ, મુનહુ ગરુહ મતિ ધીર ॥ ૨૧ ॥

હે ગરુહજી ! હે ધીર બુદ્ધિવાળા ! સાંભળો. કળને વશ થએલા એ મૂઠ લોકો રામનાં બળને નહીં બાંધીને એવી કલ્પના કરવા લાગ્યા. રામ એઓથી કમ્પાયમાન થાય એ વાત જરા પણ સંભવે કે ? મન્દોરની કુંકથી મેરુ પર્વત કેમ ઉડે ? ॥ ૨૬ ॥

^૧ શ્રુતિમાં કહ્યું છે કે, પ્રભાતમાં ઉભતા સૂર્યનારાયણને સમુદ્રવાસી ચન્દેહ નામના અસુરો ઘેરી લે છે, પણ પાછળથી તેઓ, બાહ્યોએ આપેલા અર્પણનાં બળનાં બિંદુઓથી પ્રહાર પામીને વિખેરાઈ જાય છે. ૨ અહીંથી ક્ષેપક શર થાય છે. અહીં ક્ષેપક સમાપ્ત થાય છે.

ચૌ-દૂતન કહા રામ સન આઈ । મુનત રામ બોલે મુસુકાઈ ॥

આજુ મયડ વઢ માગ્ય હમારા । તુમ્હેરે પ્રમુ અસ કીન્હ વિચારા ॥ ૧ ॥

હમ ક્ષત્રિય મૃગયા વન કરહી । તુમસે સ્વમ મૃગ સ્વોજત ફિરહી ॥

રિપુ બલવંત દેસિ નહિ દરહી । એક વાર કાલહુ સન હરહી ॥ ૨ ॥

યદ્યપિ મનુજ દનુજ કુલ ઘાતક । મુનિ પાલક સ્વલ શાલક વાલક ॥

જો ન હોય લલ ઘર ફિરિ જાહુ । સમર વિમુક્ષ મૈં હતૌં ન કાહુ ॥ ૩ ॥

રણ ચઢિ કરિય કપટ ચતુરાઈ । રિપુ પર કૃપા પરમ કદરાઈ ॥

દૂતન જાય તુરત અસ કહાજ । મુનિં સ્વર દૂષણ ઊર અતિ દક્ષજ ॥ ૪ ॥

રાક્ષસોના દૂતોએ રામની પાસે જઈને એ વાત કહેતાં, તે સાંભળી રામ હસીને બોલ્યા કે, “આજ તો અમારાં ઘોડાં ભાગ્ય કે જેથી તમારા માલિકોએ આવો વિચાર કર્યો છે. ॥ ૧ ॥ પરંતુ અમે ક્ષત્રિયો જંગલમાં મૃગયા કરીએ છીએ અને તમારા જેવાં પશુ તથા પક્ષીઓને મારવાને વાસ્તે જ શોધતા ફરીએ છીએ, અમે બલવાન શત્રુઓને જોઈને ડરતા નથી અને એકવાર તો કાળની સામે પણ લડીએ છીએ. ॥ ૨ ॥ હે મૂર્ખ લોકો ! એ કે અમે માણસ છીએ, તો પણ અસુરોનાં કુલોનો નાશ કરનારા છીએ, મુનિઓને પાળનારા છીએ અને બલ લોકોને સાલનારા છીએ. એ તમારામાં બળ ન હોય તો પાછા વળીને ઘેર આવ્યા જાઓ. હું કોઈ પણ યુદ્ધમાં વિમુખ થએલા શત્રુને મારતો નથી. ॥ ૩ ॥ યુદ્ધમાં ચઢી કપટ ભરેલી ચતુરાઈ વાપરીને શત્રુની ઉપર દયા કેખાડવી, એ એક બતની હુન્ન્યાઈ અને નિર્ભયતા છે.” દૂતોએ તુરત પાછા જઈને રામચંદ્રભાઈને એ જવાબ સંજાળવતાં, ખર અને દૂષણ પોતાના હૃદયમાં બહુ જ બગ્યા.

છં-ઊર દહેડ કહેડ કિ ધરહુ ધાવહુ વિકટ મટ રજની જરા ॥

શર ચાપ તોમર શક્તિ શૂલ કૃપાણ પરિષ પરશુ ધરા ॥

પ્રમુ કીન્હ ધનુષ ટંકોર પ્રથમ કઠોર ધોર મયા મહા ॥

મયે વધીર વ્યાકુલ યાતુધાન ન જ્ઞાન તેહિ અવસર રહા ॥ ૧૧ ॥

હૃદયમાં બળતરા પામેલા એ લોકોએ, રાક્ષસોને આજ્ઞા કરી કે, ‘દોડો અને પકડી લ્યો.’ આ સાંભળી અત્યંત ભયંકર રાક્ષસ ચોદાઓ બાણ, ધનુષ, તોમર, સાંગ, ત્રિશૂલ, ખડ્ગ, લોગળ તથા કુહાડો આદિ શસ્ત્રો ધરીને રામની સામે દોડ્યા. પ્રભુએ એઓને આવતા જોઈને પ્રથમ ધનુષનો એવો તો મહા ભયંકર, કઠોર તથા ઘોર ટંકાર કર્યો કે, તેથી તે સમયે સર્વે રાક્ષસો ગેહેરા થઈ ગયા, વ્યાકુલ થઈ ગયા અને કોઈને કશું પણ બાન રહ્યું નહીં. ॥ ૧૧ ॥

દો-સાવધાન હોય ધાયે, જાનિ સબલ આરાતિ ॥

લાગે વર્ષણ રામપર, અક્ષ ક્ષક્ષ વહુ માંતિ ॥ ૩૦ ॥

પછી રાક્ષસો રામચંદ્રભાઈને પ્રબલ શત્રુ બાણી, સાવધાન થઈને દોડ્યા અને રામચંદ્રભાઈ ઉપર અનેક પ્રકારનાં શસ્ત્રોની તથા અગ્નિની વૃદ્ધિઓ કરવા લાગ્યા. ॥ ૩૦ ॥

દો-તિનકે આયુષ તિલ સમ, કરિ કાટે રઘુવીર ॥

તાનિ શરાસન શ્રવણ લગિ, પુનિ છોંડે નિજ તીર ॥ ૧૧ ॥

રામચંદ્રજી, એઓનાં આયુષીના તલ તલ જેવડા ટુકડા કરી નાંખવા લાગ્યા અને તે ઉપરાંત પોતાનાં ધનુષને કાન સુધી ખેંચીને તે રાક્ષસોની ઉપર બાણો ફેંકવા લાગ્યા.

છં-તથ ચલે बाण कराल फुंकरत जनु बहु व्याल ॥

कोपेउ समर श्रीराम चले विशिख निश्चित निकाम ॥

अवलोकित खर तर तीर, मुरि चले निखर वीर ॥

इक एक को न संभार, करें तात मात पुकार ॥ १२ ॥

આ સમયે રામચંદ્રજીનાં બાણો બાણે કુંડાટા મારતા સર્પો ચાલતા હોય તેમ ચાલવા લાગ્યાં. યુદ્ધમાં શ્રીરામચંદ્રજી ક્રુષિત થવાને લીધે અત્યંત તીક્ષ્ણ બાણો ચલાવવા લાગતાં, તે અતિ તીક્ષ્ણ બાણોને બેઇ, વીર રાક્ષસો પણ પાછા ફરી જવા લાગ્યા, માતા, પિતાઓને પોકારવા લાગ્યા અને કોઇને પણ કશી સંભાળ રહી નહીં. ॥ ૧૨ ॥

छं-कोउ कहै खर कह कीन्ह, जो युद्ध इन सन लीन्ह ॥

(जाको बाण अतिहि कराल, ग्रसे आय मानहु काल) ॥

भये क्रुद्ध तीनों भाई, जो भागि रणते जाई ॥

तेहि बचव हम निज पानि, फिरे मरण मन महुँ ठानि ॥ १३ ॥

કેટલાએક બોલવા લાગ્યા કે, “આ રામની સામે લડાઈ ઉઠાવી, એ તે ખરે શું કર્યું? રામનાં^૧ અતિ કરાલ બાણો, બાણે કાળ જ આપ્યા હોય, તેમ આપણને ગળી બીધ છે.” ખર, દ્રુપદ તથા ત્રિશિરા, એ ત્રણે ક્રોધાકાંત થઇને બોલ્યા કે, “જે કોઈ રાક્ષસ યુદ્ધમાંથી બાગશે, તેને અમે અમારા હાથથી મારી નાખીશું.” આમ થતાં સર્વે રાક્ષસો, મનમાં મરવાનો નિશ્ચય કરીને યુદ્ધ કરવાને વાસ્તે પાછા ફર્યા. ॥ ૧૩ ॥

दो-उमा एक निज प्रभुहि वश, पुनि इनके बढ भाग ॥

तरन चहहि प्रभु सर लगे, विना योग जप याग ॥ १२ ॥

હે' પાર્વતી ! એ રાક્ષસો એક તો પોતાના માલેકોનાં તંત્રમાં હતા અને વળી એઓનાં મોટાં બાળ્ય પ્રભાં થયાં કે, જેથી જપ, યોગ અને યજ્ઞ કર્યા વિના જ પ્રભુનાં બાણો વાગવાથી, એઓને સંસારમાંથી તરી જવાની સગવડ મળી. ^૨ ॥ ૩૨ ॥

छं-आयुष अनेक प्रकार सन्मुख ते करहि प्रहार ॥

रिपु परम कोपे जानि प्रभु धनुष सर संभानि ॥

छौंढ विपुल नाराच लगे कटन विकट पिशाच ॥

उर शीघ्र कर भुज चरण जाँह तहँ लगे महि परन ॥ १४ ॥

રાક્ષસો રામની સામે ઘઈ અનેક આયુષીવા પ્રહાર કરવા લાગ્યા. રામચન્દ્રજી યજુઓને અત્યંત કોપેલા બની, ધનુષમાં નાચત્ર નામનાં મોટાં મોટાં બાણો સાંધીને ફેંકવા લાગ્યા. આથી વિકટ રાક્ષસો કપાવા લાગ્યાં, તેઓનાં વક્ષઃસ્થલો, મસ્તકો, હાથો, બુઝાઓ તથા પગો, પૃથ્વીપર જ્યાં ત્યાં પડવા લાગ્યાં. ॥ ૧૪ ॥

છં૦-વિકરત લાગત બાન ધર પરત કુષર સમાન ॥

મટ કટત તનુ શત સ્વંદ પુનિ ઉઠત કરિ પાત્વણ્ડ ॥

નમ ઉઠત વહુ યુજ મુંડ વિનુ મૌલિ ધાવત રુંદ ॥

સ્વગ કંક કાક શૃગાલ કટ કટહિં કઠિન કરાલ ॥ ૧૫ ॥

રામનાં બાણો વાગતાં, રાક્ષસો ચિત્કાર કરવા લાગ્યા અને પર્વતોની પેઠે પૃથ્વીપર પડવા લાગ્યા. મોટી મોટી બુઝાઓ તથા માથાંઓ આકાશમાં ઉડવા લાગ્યાં અને માથાં વચરનાં ધડો (ઠભંધો) ઢોડવા લાગ્યાં. કંક તથા કાગડા આદિ પક્ષીઓ અને શીઆળીઓએ કઠિન તથા કરાળ ગંડપો તથા અવાજો કરીને માંસોનું ભક્ષણ કરવા લાગ્યા.

છં૦-કટ કટહિં જંબુક ચૂત પ્રેત પિશ્તાચ સ્વપ્નર સાજહી ॥

વેતાલ વીર કપાલ તાલ વજાય યોગિન નાચહિં ॥

રઘુવીર વાળ મચ્છન્ડ સ્વણહિં મટનકે યુજ ઊર સિરા ॥

જહૈં તહૈં પરહિં ઉઠિ ભરહિં ધરુ ધરુ કરહિં ભયકારિણિ ગિરા ॥ ૧૬ ॥

શીઆળીઓએ અસ્થિઓને તોડવાના કટ કટ અવાજો કરવા લાગ્યાં. ભૂતો પ્રેતો તથા પિશાચો, લોહીનાં અપરો ભરવા લાગ્યાં. વેતાલો તથા વીરો, યોગીઓગ્રંથી તાલો બજાવવા લાગ્યા અને બેગણીઓ નાચવા લાગી. રામચન્દ્રજીનાં પ્રચંડ બાણોથી ખંડ ખંડ થઈ જતા યોદ્ધાઓના, હસ્તો, વક્ષઃસ્થલો તથા મસ્તકો, જ્યાં ત્યાં પડવા લાગ્યાં. કપાઈ પડેલા યોદ્ધાઓ પશુ પાછા ઉઠી, ‘પકડો, પકડો,’ એવાં અર્થકર વચનો બોલતા બોલતા લડવા લાગ્યા. ॥ ૧૬ ॥

છં૦-અંજાવલી લે ઉઠત ગીધ પિશ્તાચ કર ગહિ ધાવહીં ॥

સંગ્રામ પુરવાસી મનહુ વહુ વાલ મુઢી ઉઢાવહીં ॥

મારે પહારે ઊર વિદારે વિપુલ મટ કહરત પરે ॥

અવલોકિ નિજ દલ વિકટ મટ ત્રિશરાદિ સ્વર દૂષણ ફિરે ॥ ૧૭ ॥

માંતરડાંઓની પંક્તિઓ લઇને ગ્રંથ પક્ષીઓ ઉડવા લાગતાં, તે પંક્તિઓને હાથમાં પકડીને ઢોડતા પિશાચો, બધે સંગ્રામગ્રંથી નગરનાં રહેવારી બાલકો વણા વણા પતંગો ઉડાવતા હોય એવા દેખાવા લાગ્યા. રામચન્દ્રજીએ મારેલા, પહાડેલા અને જેઓની છાતીઓ ફાટી નાખી હતી એવા અનેક યોદ્ધાઓ આંત નાદો કરીને પૃથ્વીપર પડવા લાગતાં, પેતાની સેનાની એવી સ્થિતિ જોઇને, ખર, દુષણ તથા ત્રિશિરા આદિ વિકટ યોદ્ધાઓ યુદ્ધ કરવાને વાસ્તે રામચન્દ્રજીની સામે આગ્યા. ॥ ૧૭ ॥

છં૦-શ્વર શક્તિ તોમર પરશુ શૂલ કૃપાળ દુષ્ટિ વારહીં ॥

કરિ કોમ શ્રીરઘુવીર શર અગ્નિજિત ત્રિશાપર કારહીં ॥

પ્રપુ નિષિષ મહૈં રિપુ શર નિવાર પ્રવાર હારે સાયકા ॥

દશ દશ વિષિષ વર મૌક્ષ મારે સકલ નિષિચર નાયકા ॥ ૧૮ ॥

એ રાક્ષસો રામચન્દ્રજીની ઉપર કોપ કરીને ઝેડી વખતે બાણ, સાંગ, બાલાં, કુંડાકા, નિશૂલ તથા ખડ્ગ આદિ અમણિત શસ્ત્રો નાખવા લાગ્યા. રામચન્દ્રજીએ નિષેષ માત્રમાં પોતાનાં બાણોથી શત્રુઓનાં બાણોના પ્રચારને અટકાવી દઈ, સ્વલગ્ના મોટા મોટા રાક્ષસોની છાતીઓમાં દશ દશ બાણો માર્યા. ॥ ૧૮ ॥

છં૦—મહિ પરત પુનિ ઉઠિ હરત મરત ન કરત માયા અતિ ધની ॥

સુર હરત ચૌદહ સહસ નિશ્વર દેસિ ફક કૌશલ ધની ॥

સુર શુનિ સમય પ્રપુ દેસિ માયા નાય અતિ કૌતુક કર્યો ॥

દેવહિં પરસ્પર રામ કરિ સંગ્રામ રિપુ દલ હરિ મર્યો ॥ ૧૯ ॥

રાક્ષસો પૃથ્વીપર પડતાં પશુ મરણ નહીં પામી, પાછા હડીને લડવા લાગ્યા અને અનેક માયાઓ કરવા લાગ્યા. રામચન્દ્રજીએ એકલા જોધ અને રાક્ષસોને ચૌદ હજારની સંખ્યાવાળા જોધને દેવતાઓ ડરવા લાગ્યા. માયાના અધિપતિ રામચન્દ્રજીએ, દેવતાઓને તથા મુનિઓને ભય પામેલા જોધને જોડું ભારે કૌતુક રચ્યું કે, જેથી રાક્ષસો પરસ્પર રામરૂપ દેખીને પરસ્પરની સામે લડવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે શત્રુઓનું સૈન્ય પોતામાં જ પરસ્પરની સામે લડીને કપાઈ ગયું. ॥ ૧૯ ॥

દો૦—રામ રામ કહિ તનુ તજહિં, પાવહિં પદ નિર્વાન ॥

કરિ ઉપાય રિપુ મારેડ, ક્ષણ મહૈં કૃપા નિશાન ॥ ૨૦ ॥

રાક્ષસો, “હે રામ ! હે રામ !” કહીને શરીરો છોડવા લાગ્યા અને તેથી મોક્ષ પદ પામવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે કૃપાનિશાન રામચન્દ્રજીએ, ઉપાય કરીને ક્ષણ માત્રમાં શત્રુઓને મારી નાખ્યા. ॥ ૨૦ ॥

દો૦—હર્ષિત વર્ષહિં સુમન સુર, વાજહિં ગગન નિશાન ॥

અસ્તુતિ કરિ કરિ સુર ચલે, શોભિત વિવિધ વિમાન ॥ ૨૧ ॥

રાજ થયેલા દેવતાઓ પુષ્પવૃષ્ટિઓ કરવા લાગ્યા અને આકાશમાં હુંદલિઓ બાગવા લાગ્યાં. દેવતાઓ રામની સ્તુતિઓ કરી કરી, હુંદર વિમાનોમાં બેસી બેસીને પોતપોતાના લોકોમાં ગયા. ॥ ૨૧ ॥

ચૌ૦—જાવ રણનાથ સમર રિપુ જીતે । સુર નર મુનિ સબકે મય કીતે ॥

તવ હક્ષમણ સીતહિ લે આયે । પ્રપુ પદ પરત હર્ષિ વર આયે ॥ ૨ ॥

સીતા નિરસ્થિ ક્યામ મદુ ગાતા । પરમ મેમ કોચન ન અપાતા ॥

પંચકટી વસિ શ્રીરણનાથક । કરત ધરિત સુર શુનિ મુલ્લદાથક ॥૨॥

જુઓ દેસિ સ્વર દુષ્ણ કેરા । જાવ શુર્યજસ્ટા રાવણ વેરા ॥

શોકી વચન કોષ કરિ મારી । દેશ કોષકી સુરતિ વિસારી ॥ ૩ ॥

કરસિ પામ સોવસિ દિન રાતી । મુખિ નહિં તવ શિર પર આરાતી ॥
 રાજ નીતિ વિતુ ધન વિતુ ધર્મા । હરિહિ સમર્પે વિન સત કર્મા ॥ ૪ ॥
 વિદ્યા વિતુ વિવેક ઉપજાયે । શ્રમ ફલ પદે કિયે અહ પાયે ॥
 સંગતે યતી કુર્મત્રસે રાજા । માનતે જ્ઞાન પાનતે લાજા ॥ ૫ ॥
 પ્રીતિ પ્રણય વિતુ મદસે મુની । નાશહિં વેગ નીતિ અસ મુની ॥

રામચન્દ્રજી યુદ્ધમાં વિજય પામતાં, દેવતાઓ, મનુષ્યો તથા મુનિઓ, જે સર્વના ગ્રાસ ટળી ગયા (સર્વે નિર્ભય થયા). લક્ષ્મણજી, સીતાજીને લઈને રામની પાસે આવ્યા અને પગમાં પડતાં જ રામચન્દ્રજીએ રાજ્ય ધર્મને તેમને છાતીમાં લગાવ્યા. ॥ ૧ ॥ સીતાજી, રામચન્દ્રજીનાં શ્યામચુંદર અને કોમળ શરીરને પરમ પ્રેમથી જોવા લાગતાં, તેમનાં નેત્રો તુલિ જ ન પામ્યાં. શ્રીરામચન્દ્રજીએ પંચવટીમાં રહીને આ પ્રમાણે દેવતાઓને તથા મુનિઓને સુખ આપે એવાં ચરિત્રો કર્યાં. ॥ ૨ ॥ ખર તથા દ્રુષણનું મરણ્ય જોઈ, શૂર્પણખાએ લંકામાં જઈને રાવણને પ્રેર્યો. શૂર્પણખા રાવણની પાસે જઈ, ભારે ક્રોધ કરીને વચનો બોલી કે, “તું ખજાનાની અને પંચવટી નામના દેશની ખખર વિચારી બેઠો છે, ॥ ૩ ॥ રાત દિવસ મધ પીધા કરે છે અને મસ્ત થઈને સૂતો રહે છે, તારે માથે થતુ બળ્યો છે, તેની તને ખખર નથી. રાજ્ય જો નીતિ વગરનું હોય, ધન જો ધર્મ વગરનું હોય, સત્કર્મ જો બ્રહ્માર્પણ કર્યા વગરનું હોય, ॥ ૪ ॥ અને વિદ્યા જો વિવેકની ઉત્પત્તિ વગરની હોય, તો રાજ્ય તથા ધન મેળવવાના, સત્કર્મ કરવાના અને વિદ્યા લાવવાના પરિશ્રમનું ફળ પરિશ્રમ જ થયો, જેમ સમજનું. સંગથી સંન્યાસીનો, દુષ્ટ વિચારથી રાજાનો, આનથી જ્ઞાનનો, ॥ ૫ ॥ મધપાનથી લાજનો, અનગ્રપણથી પ્રીતિનો અને મદથી મુખનો તુરત જ વિનાશ થાય છે, જેમ નીતિઅન્યોથી સાંભળ્યું છે.

સો-રિપુ રુજ પાવક પાપ, પ્રજા અહિં ગણિય ન છોટ કરિ ॥

અસ કહિ વિવિધ વિલાપ, કરિ લાગિ રોદન કરન ॥ ૧૧ ॥

થતુ, રોગ, અગ્નિ, પાપ, રાજા અને સર્પ, એઓને કહી પણ છોટા ગણવા નહીં બેઠ્યો.” એટલું બોલીને, શૂર્પણખા અનેક પ્રકારના વિલાપો કરવા લાગી તથા રોવા લાગી.

દો-સમા માંસ પરી વ્યાકુલ, बहु प्रकार कहि रोय ॥

તોહિં જિયત દશકંધર, મોરિ કિ અસ ગતિ હોય ॥ ૩૫ ॥

ધણ પ્રકારેથી રોઈ, વ્યાકુલ થઈ, સભાના મધ્યમાં પડીને બોલવા લાગી કે, “હે રાવણ ! તું જીવતાં છતાં મારી આવી દશા થવી બેઠ્યો કે ?” ॥ ૩૫ ॥

ચૌ-મુનત સમાસદ હટે અકુલાર્હ । સપમાર્હ ગઈં ચાંઈ વિઠાર્હ ॥

કહ લંકેશ કહસિ કિન વાતા । કિન તવ નાસા કાન નિપાસા ॥ ૧ ॥

અવધ નૃપતિ દશરથકે જાયે । પુરુષ સિંહ વન સેલન આયે ॥

સમુક્ષિ પરી મોહિં ઉન્નત્કી કરણી । રહિત નિશાચર કરિ હૈં ધરણી ॥ ૨ ॥

ખિનકર મુખવલ પાય દશાનન । અથય મયે મુનિ વિચરહિં કાનન ॥

દેસલ વાલક કાલ સમાના । પરમ ધીર ધન્વી યુગ જાના ॥ ૩ ॥

અતુલિત વલ પ્રતાપ દોડ બ્રાતા । સ્વલ વશ રત મુર મુનિ મુલ્ક દાતા ॥

શોભા ધામ રામ અસ નામા । તિનકે સંગ નારિ ફક ક્યામા ॥ ૪ ॥

આ સાંભળી વ્યાકુલ થઈને સભાસદો ઉભા થયા અને તેઓએ સમજાવી, હાથ પકડીને શૂર્યષ્ઠાને બેઠી કરી. રાવણુ બોલ્યો કે, “તું વાત કેમ કહેતી નથી ? તારાં નાક તથા કાન કેણે કાપ્યાં છે ?” ॥ ૧ ॥ શૂર્યષ્ઠા બોલી કે, “અયોધ્યાના રાજા દશરથના બે પુત્રો, કે જેઓ પુરુષોમાં સિંહ તુલ્ય છે, તેઓ વનમાં શિકાર ખેલવા આવ્યા છે. એઓનું કર્તવ્ય મારા બાણવામાં આવ્યું છે કે, તેઓ પૃથ્વીને રાક્ષસો વગરની કરવાના છે. ॥૨॥ હે રાવણુ ! મુનિઓ, એઓની ભુજાઓના બળને આશ્રય પામીને વનમાં નિર્ભય રીતે ફરવા લાગ્યા છે. એઓ દેખવામાં બાલક છતાં પણ કાલ સમાન છે, પરમ ધીર છે, મોટા ધનુષધારી છે અને અનેક ગુણોવાળા છે. એ બન્ને ભાઈઓ અતુલ બલવાળા, અતુલ પ્રતાપવાળા, ખલોના વધ કરવામાં લાગેલા અને મુનિઓને મુખ દેનારા છે. એઓમાં જે મોટો ભાઈ છે, તે શેલાના સ્થાનકરૂપ છે અને તેનું નામ ‘રામ’ છે. એની સાથે એક ભુવાન વયની સ્ત્રી છે. ॥ ૪ ॥

સો૦—અતિ મુકુમારિ પિયારિ, પટ્ટર યોગ ન આહિ કોડ ॥

મેં મન દીસ વિચારિ, જહૈં રહ તેહિ સમ આન નહિ ॥ ૧૨ ॥

એ^૧ સ્ત્રી તેને ખ્યારી છે, અત્યંત મુકુમાર અંગેવાળી છે અને એ સ્ત્રીને જગતમાં કોઈની ઉપમા લાગુ પડે એમ નથી, મેં મનમાં વિચાર કરી નિશ્ચય કર્યો છે કે, એ સ્ત્રી જેના ઘરમાં રહે, તેના જેવો બીજો કોઈ પણ થઈ શકે નહીં. ૨ ॥ ૧૨ ॥

ચૌ૦—રૂપ રાશિ વિધિ નારિ સૈવારી । રતિ શત કોટિ તામુ વલિહારી ॥

અજહું જાય તમ દેસલ જવહીં । હુફો વિકલ તામુ વશ તવહીં ॥ ૧ ॥

જીવન્મુક્ત લોક વશ તાકે । દશમુલ્ક મુન મુન્દરિ અસ જાકે ॥

તામુ અનુજ કાટી શ્રુતિ નાસા । મુનિ તવ ભગિની કર પરિહાસા ॥ ૨ ॥

બિન અપરાધ અસ દશા હમારી । અપરાધી કિમિ વચહિ મુરારી ॥

સર દૂષણ મુનિ લાગ પૂકારા । ક્ષણ મહૈં સકલ કટક ઝન મારા ॥ ૩ ॥

સર દૂષણ ત્રિશિરા કર ઘાતા । મુનિ દશશીશ જરા સવ ગાતા ॥

મયો શોચ વશ નહિ વિશ્રામા । વીતહિં પલ માનહુ શત યામા ॥ ૪ ॥

એ સ્ત્રીને વિષાતાએ રૂપના સમૂહરૂપ જ બનાવી છે. સો કરોડ રતિઓને પણ એના ઉપરથી વાળી કઢીએ એમ છે. હમણાં^૧ પણ તું જઈને એ સ્ત્રીને નજરે એ તો વિકલ થઈ બા અને તે સમયે જ તેને વશ થઈ બાવ્ય એમ છે. ॥ ૧ ॥ હે રાવણુ ! સાંભળ, એ સ્ત્રી જેના ઘરમાં હોય, તે જીવન્મુક્ત જ ગણાય અને તેને સર્વ લોકો વશ થઈ બાવ્ય^૨ એ શમના નાના ભાઈએ અને તારી બેન બાણી, મરકરી કરીને મારાં કાન તથા નાક

કાપી લીધાં છે. ॥ ૨ ॥ હે દેવતાઓના યજુ રાવણ ! કશા અપરાધ વગર પશુ મારી આ દશા થઈ, ત્યારે અપરાધી લોકો તો તેઓના હાથથી કેમ જ બચે ? મેં જાણે ખર તથા દૂષણની પાસે પોકાર કરતાં, તેઓ કટક લઈને ચઢી ગયા, પશુ રામે તેઓને તેઓના, સઘળા કટક સહિત ક્ષણ માત્રમાં મારી નાખ્યા. ” ॥ ૩ ॥ ખર, દૂષણ અને ત્રિશિરા, એઓના વધ થયો સાંભળીને, રાવણનાં સર્વ ગાત્રોમાં ઢાઢ ઉઠયો. રાવણ એવો તો શોકને વશ થઈ ગયો કે, તેને ક્ષણ માત્ર પશુ વિશ્રામ ન મળવા લાગ્યો અને એક પલ સો પોકાર જેવું જવા લાગ્યું. ” ॥ ૪ ॥

દો-શૂર્પણસ્વહિ સમુદ્રાય કર, વલ વોલેસિ વહુ માંતિ ॥

મવન ગયડ અતિ શોચ વશ, નીદ પરી નહિ રાતિ ॥ ૩૬ ॥

રાવણ શૂર્પણખાને સમજાવી, તેની પાસે ઘણી રીતે પોતાના બળનાં વખાણ કરીને પોતાના ઘરમાં ગયો પશુ અત્યંત શોકને લીધે તેને આખી રાત નિદ્રા આવી નહીં. ॥ ૩૬ ॥

ચૌ-સુર નર અમુર નાગ સ્વગ માર્હી । મોરે અનુચર સમ કોડ નાર્હી ॥

સ્વર દૂષણ મોસમ વલવન્તા । તિનહિ કો મારે વિન ભગવન્તા ॥ ૧ ॥

સુર રંજન મંજન મહિ મારા । જો જગદીશ કીન્હ અવતારા ॥

તૌ મેં જાય વૈર હઠ કરઉં । મહુ સ્વર માણ તજે મવ તરઉં ॥ ૨ ॥

હોય મજન નહિં તામસ દેશ । મન ક્રમ વચન મંત્ર દદ દશ ॥

જો નર રૂપ ભૂપ સુત કોજ । હરિહૌં નારિ જીત રણ દોજ ॥ ૩ ॥

વલા અકેલ યાન ચદિ તહૈવા । સસ મારીચ સિંધુ તટ જહૈવા ॥

રથ અનૂપ જોરે સ્વર ચારી । વેગવંત ઇમિ જિમિ ઝગમારી ॥ ૪ ॥

રાવણ વિચાર કરવા લાગ્યો કે, “સુર, નર, અમુર, નાગ અને પક્ષાઓ, એઓમાં કોઈ, મારા અનુચરો સમાન પશુ બળવાન નથી. ખર અને દૂષણ તો મારા જેવા જ બળવાન હતા, તેઓને બળવાન વિના ખીલો કોઈપણ મારી શકે નહીં. ॥ ૧ ॥ એ પ્રભુએ દેવતાઓને રાણ કરવા વાસ્તે તથા પૃથ્વીને ભાર ઉતારવા માટે અવતાર ધર્યો હોય તો હું જાણે વૈર તથા હઠ કરું અને પ્રભુના બાણથી પ્રાણ તણને સંસારને તરી જઈ. ॥ ૨ ॥ આ તામસી રાક્ષસ શરીરથી બળન બની શકવાનું નથી, માટે પ્રભુની સામે મનથી, કર્મથી તથા વચનથી વૈર કરી, તેમના હાથથી મરણ પામીને તરી જવું, એ જ હવે મારો દૃઢ નિશ્ચય છે. પશુ એ એ રામ કોઈ માણસ અને રાજકુમાર જ હશે, તો તેને તથા તેના ભાઈને રણમાં જિતીને એઓની સાથેની સીનું હરણ કરીશ.” રાવણ આ પ્રમાણે વિચાર કરી, એકલો જ રથમાં બેસીને સમુદ્રને કિનારે ગયો, કે જ્યાં મારીચ નામનો રાક્ષસ વસતો હતો. રાવણે જરૂરના જેવા વેગવાળા ચાર ખચ્ચર પોતાના અનુચર રથમાં બેઠ્યા. ॥ ૪ ॥

છં-ઝરવારિ સમ અતિ વેગ વરણત જાય નહિં ઉપમા કર્હી ॥

શિર છત્ર ક્રોમિત ત્યામ મન જનુ ચમર એત વિરાજર્હી ॥

૧ અહીંથી શ્લોક સરખાય છે. ૨ અહીં શ્લોક સમાપ્ત થાય છે.

इहि भांति लौघत सरित शैल अनेक बापी सोहर्ही ॥

वन बाग उपवन वाटिका भुवि नगर मुनि मन मोहर्ही ॥ २० ॥

જેમાં અરુઠના જેવા વેગવાળા ચાર અચ્ચર ભેઠ્યા હતા એવા એ રથનું વર્ણન કરી શકાય કે એ રથને કોઇ ઉપમા આપી શકાય એમ ન હતું. શવણને માથે વાઢળાં જેનું શ્યામ છત્ર શેભી રહ્યું હતું. સફેદ ચામરે શેભી રહ્યાં હતાં. આ રીતે નદીઓનું તથા પર્વતોનું ઉલ્લંઘન કરતો કરતો ચાલ્યો. જેઓમાં મુનિઓનાં અંતઃકરણો પણ મોઢ પામે એવાં અનેક વનો, ઉપવનો, વાડીઓ, વાખ્યો તથા સ્વચ્છ નગરો શેભી રહ્યાં હતાં અને

दो०—बहु तदाग भुवि विहंग मृग, बोलत विविध प्रकार ॥

यहि विधि आयउ सिंधु तट, शत योजन विस्तार ॥ ३७ ॥

ઘણાં ઘણાં સ્વચ્છ તળાવોમાં પક્ષીઓ તથા મૃગો વિવિધ પ્રકારના શબ્દો કરી રહ્યાં હતાં, એવા પ્રદેશોને ભેતો ભેતો સો યોજનના વિસ્તારવાળા સમુદ્રના કિનારા પર આવ્યો.

चौ०—सुंदर जीव विविध विधि जाती । करहिं कुलाहल दिन औ राती ॥

कूहहिं ते गर्जहिं घन नार्ई । महाबली बल वरण न जार्ई ॥ १ ॥

कनक बालु सुन्दर मुखदारई । बैठहिं सकल जीव तहई आई ॥

तेहि पर दिव्य लता तरु छागे । जेहि देखत मुनि मन अनुरागे ॥ २ ॥

गुहा विविध विध रहहिं बनाई । वर्णत शारद मति सकुचार्ई ॥

चहिये जहाँ ऋषिन कर वासा । तहाँ निशाचर करहिं निवासा ॥ ३ ॥

दक्षमुख देख सकल सकुचाने । जे जड़ जीव सजीव पराने ॥

इहां राम जस युक्ति बनाई । मुनहु उमा सो कथा सुहारई ॥ ४ ॥

એ કિનારા પર ભત ભતનાં અનેક પ્રાણીઓ શત દિવસ કોલાહલ મચાવી રહ્યાં હતાં, કેટલાંક પ્રાણીઓ કુદતાં હતાં, તથા મેઘની પેઠે ગાજતાં હતાં. એ બળવાન પ્રાણીઓના બળનું વર્ણન પણ કરી શકાય નહીં. ॥ ૧ ॥ એ કિનારાપર સુવર્ણની સુખદાયી રેતી પથરાયેલી હતી. ત્યાં સર્વ પ્રાણીઓ આવીને ભેસતાં હતાં. એ સ્થલ ઉપર દિવ્ય લતાઓ તથા વૃક્ષો લાગી રહ્યાં હતાં કે જેઓને ભેઠને મુનિઓનાં મન પણ તુરત જ મોહ પામી જાય, ॥ ૨ ॥ ત્યાં કેટલાંક પ્રાણીઓ વિવિધ પ્રકારની શુદ્ધિઓ બનાવીને રહેતાં હતાં, કે જે શુદ્ધિઓનું વર્ણન કરવામાં સરસ્વતીની યુદ્ધિ પણ સંકેતમાર્થ જાય. જ્યાં ઋષિઓના નિવાસો ભેઠએ ત્યાં રાક્ષસો નિવાસ કરી રહ્યા હતા. ॥ ૩ ॥ શવણને આવેલો ભેઠ સઘળા સ્થાવર જીવો સંકેતમાર્થ અને જંગમ જીવો તો ભાગી જ ગયા. હે પાર્વતી! હવે અહીં પંચવટીમાં રામચન્દ્રજીએ જે યુક્તિ બનાવી તે વિધેની સુંદર કથા કહું છું, તે સાંભળો. ॥ ૪ ॥

दो०—लक्ष्मण गये वनहिं जब, लेन मूल फल कंद ॥

जनकसुता सन बोले, विहंसि कृपा मुख हृद ॥ ३८ ॥

જ્યારે લક્ષ્મણજી મૂળ, રૂઢ તથા કંઠ લેવાને વાસ્તે તે વનમાંથી બીજા વનમાં ગયા ત્યારે કૃપાના અને સુખના સમૂહરૂપ રામચન્દ્રજીએ હસીને સીતાજીને કહ્યું કે, ૩૮

સૌન્દર્ય-મુનહુ મિયા વ્રત રુચિર મુશીલા । મૈં કહ્યુ કરબ લલિત નર લીલા ॥

તુમ પાવક મહં કરહુ નિવાસા । જબ લગ કરૌં નિશાચર નાસા ॥ ૧ ॥

જબહિં રામ સબ કહેડ બલ્લાની । મશ્ય પદ ધરિ સિય અનલ સમાની ॥

નિજ પ્રતિબિંબ રાખિ તહૈં સીતા । તૈસેહ શીલ સ્વરૂપ વિનીતા ॥ ૨ ॥

લલમન હૂ યહ મર્મ ન જાના । જો કુહ ચરિત રચેડ મગવાના ॥

દશમુલ ગયહ જહાં મારીચા । નાય માથ સ્વારથ રત નીચા ॥ ૩ ॥

નમન નીચકી અતિ દુલ્હદાઈ । જિમિ અંકુશ ધનૂ ડરગ ચિલાઈ ॥

મયદાયક સ્વલકી મિય વાની । જિમિ અકાલ કે કુસુમ ભવાની ॥ ૪ ॥

“હે ઉત્તમ પાતિવ્રત્ય પાળનારાં સુશીલ પ્રિયા ! સાંભળો. હું હવે કોઈક સુંદર મનુષ્યલીલા કરવાનો છું. હું જ્યાંસુધી રાક્ષસોનો વિનાશ કરું, ત્યાંસુધી તમે અગ્નિમાં નિવાસ કરો.” ॥૧॥ રામચન્દ્રજીએ પોતાને જે કંઈ કરવાનું હતું, તે સઘળું કહી સંભળાવતાં, સીતાજી પોતાના પ્રતિબિંબને આશ્રમમાં રાખી, હૃદયમાં રામચન્દ્રજીનાં ચરણો ધરીને અગ્નિમાં સમાઈ ગયાં. સીતાજીએ પોતાનાં પ્રતિબિંબરૂપ જે સ્વરૂપ રાખ્યું, તે શીલથી, રૂપથી તથા નમ્રતા વગેરે ગુણોથી સીતાજી સમાન જ હતું. ॥ ૨ ॥ રામચન્દ્રજીએ આ જે કંઈ ચરિત રચ્યું, તેનો લેહ લક્ષ્મણજીએ પણ બાક્યો નહોં. રાવણુ મારીચના આશ્રમમાં ગયો અને ત્યાં જઈને, સ્વાર્થમાં તત્પર તથા નીચ એવા તે રાવણુ મારીચને માથું નમાવ્યું. ॥ ૩ ॥ અંકુશ, ધનુષ, સર્પ અને બીલાડી, એઓની પેઠે નીચ લોકોનું નમતું અત્યંત દુઃખદાયી થાય છે. હે પાર્વતી ! જેમ આકાશમાં ઉત્પન્ન થયેલાં કૂંડો પ્રિય લાગે એવાં છતાં પણ ઉત્પાતરૂપ હોવાથી ભયદાયક થાય છે, તેમ જળની વાણી પ્રિય લાગે, એવી છતાં પણ ભયદાયક થાય છે.” ॥ ૪ ॥

દોન્કરિ પૂજા મારીચ તબ, સાદર પૂછી વત ॥

કવન હેનુ મન વ્યગ્ર અનિ, એકસર આયડ તાત ॥ ૩૯ ॥

૧ રામચન્દ્રજી અગ્નિએ આપેલા દૂધપાકથી જન્મ્યા હતા. તેથી અગ્નિ, રામચન્દ્રજીના પિતા જેવો જ ગણાય, મારે સીતાજીને અગ્નિમાં રાખ્યાં. ઋષિઓના કોપથી સીતાજીનો જન્મ થયો છે, અને અગ્નિ કોપનું સ્વરૂપ છે, તેથી સીતાજીનો પણ પિતા ગણાય, મારે સીતાજીને અગ્નિમાં રાખ્યાં. સૌ, પતિના કે પોતાના પિતાની પાસે રહે તો શુદ્ધ રહે એ સ્વાભવિક છે. હનુમાનજીદ્વારા લોકોનો દાહ કરાવવાની રામચન્દ્રજીના મનમાં ઇચ્છા હતી, પણ અગ્નિદેવ રાવણુથી બીતો હતો, તેથી તેમાં સીતાજીનો પ્રવેશ કરાવને તેને શક્તિમાન કર્યો કે જેથી નિર્ભયપણે દાહ કરે, રામચન્દ્રજી રાવણુનો વધ કર્યો પછી સીતાજીને પાછાં અગ્નિમાંથી જ કહાડી લેશે. ૨ ‘જિમિ અકાશકે કુસુમ ભવાની’ એવું અહીં પાંદંતર છે. તેનો અર્થ એવો થાય કે, જેમ આકાશમાંથી ખરતા તારા, અળકાટથી પ્રિય લાગે એવા છતાં પણ ઉત્પાતરૂપ હોવાને લીધે ભયદાયક છે, તેમ ખલની વાણી પ્રિય લાગે એવી છતાં પણ ભયદાયક છે.

મારીએ રાવણનેા સત્કાર કરીને આંદરપૂર્વક પૂછ્યું કે, “હે તાત ! તમારું મન અત્યંત વ્યથ જણાય છે, તેનું શું કારણ છે ? અને તમે એકલા થા કારણ માટે આવ્યા છો ?” ૩૯

ચૌ૦—દશમુલ્લ સકલ કથા તેહિ આગે । કહી સહિત અભિમાન અપાગે ॥

હોહુ કપટ મૃગ તુમ છલકારી । જેહિ સિધિ હરિ આનો તૃપ નારી ॥ ૧ ॥

તેહિ પુનિ કહા સુનહુ દશ શીશા । તે નર રૂપ ચરાચર રૂંચા ॥

તાસૌં તાત વૈર નહિં કીજૈ । મારે મરીય જિયાયે જીજૈ ॥ ૨ ॥

મુનિ મલ્લ રાલ્લન ગયડ કુમારા । વિનુ ફર શર રણપતિ મોહિં મારા ॥

શત યોજન આયવૈં ફલ માર્હી । તિન સન વૈર કિયે મલ્લ નાર્હી ॥ ૩ ॥

મરૂ મતિ કીટ મુંગકી નાર્હી । જહૈં તહૈં મૈં દેલૌં દોડ માર્હી ॥

જો નર તાત તદપિ અતિ શૂરા । તિનહિં વિરોધ ન આરહિ પૂરા ॥ ૪ ॥

અભાગીઆ રાવણે અભિમાન પૂર્વક સઘળી હકીકત સંભળાવીને તેને કહ્યું કે, “તું માયાથી છળ કરનારો મૃગ થા, કે જે ગોઠવણથી હું એ ક્ષત્રિયની ઓને હરી લાઉં.” ૧ ॥ આ સાંભળીને મારીએ બોલ્યો કે, “હે રાવણ ! સાંભળ. એ રામ મનુષ્ય નથી, પણ મનુષ્યના રૂપથી પરમેશ્વર અવતરેલા છે. હે તાત ! એમની સામે વૈર નહીં કરવું. કેમ કે, એમના માર્યા મરીએ અને જીવાડયા જીવિએ એમ છે. ૨ ॥ એ રામ બાલ્યાવસ્થામાં વિશ્વામિત્રના યજ્ઞનું રક્ષણ કરવા આવ્યા હતા, તે સમયે તેમણે મને કણ્ણાવગરનું જ બાણ માર્યું હતું, કે જેથી હું એક પલમાં સો યોજન દૂર આવી પડ્યો હતો. એમની સામે વૈર કરવામાં સાફ પરિણામ નહીં આવે. હે ભાઈ ! જેમ ભમરીએ પકડીને છોડી દીધેલો કીડો, જ્યાં ત્યાં ભમરીને જ ડેજે છે, તેમ રામે પરાસ્ત કરીને છોડી દીધેલો હું, જ્યાં ત્યાં રામને જ ડેખું છું, ૩ ॥ ભયના સંસ્કારને લીધે મારી બુદ્ધિ, ભમરીએ પકડીને છોડી દીધેલા કીડાની બુદ્ધિ જેવી થઈ ગઈ છે. હે તાત ! જો કદાચ એ રામ મનુષ્ય હે.ય, તોપણ તે અત્યંત શૂર છે. આપણે તેની સામે વિરોધ કરીને તેને પૂરા પડી શકીએ એમ નથી. ૪ ॥

દો૦—જેહિ તાઢકા સુવાહુ હતિ, સ્વંદેઝ હરતો દણ્ડ ॥

સ્વર દૂષણ ત્રિશિરા વધેઝ, મનુજ કિં અસ વલ્લંબ ॥ ૪૦ ॥

જેણે તાઢકાને તથા સુબાહુને માર્યા છે. સદાશિવનાં ધનુષને ભાંચું અને વળી અર, દૂષણ તથા ત્રિશિરા, એઓનો વધ કર્યો હતો એવો બળવાન તે રામ, મનુષ્ય હોય કે ? મનુષ્યમાં એવી બલવત્તરતા સંભવે જ નહીં. ૪૦ ॥

ચૌ૦—રા અસ નામ મુનત દશકંધર । રહત પ્રાણ નહિં મમ ઝર અંતર ॥

જાહુ મ્હવન કુલ કુશલ વિચારી । મુનત જાત દીન્દેસિ વહુ મારી ॥ ૧ ॥

શુક ત્રિમિ મૂઢ કરસિ મમ બોધા । કહુ જગ મોહિં સમાન કો બોધા ॥

તવ મારીચ દ્વદષ અનુમાના । નવહિં વિરોધ નહીં કલ્પાના ॥ ૨ ॥

શક્તી મર્મી પ્રજા જાત થની । વૈષ્ણવંદિ કવિ માનસ શુની ॥
 ઉભય માતિ દેશા નિજ મરણા । તવ તાકેસિ રઘુનાયક શરણા ॥ ૩ ॥
 ઉચ્ચર દેત મોહિ વધહિ અભાગે । કસ ન મરો રઘુપતિ શર લાગે ॥
 જસ જિય જાન દશાનન સંગા । ચલા રામ પદ પ્રેમ અર્પણા ॥ ૪ ॥
 મન અતિ હર્ષ જનાવ ન તેહી । આજુ દેલિહોં પરમ સનેહી ॥

હે રાવણ ! હું 'રાસ તથા રાજ' ઇત્યાદિ શબ્દોના પહેલા (રા) એ અક્ષરને સાંભળું છું, ત્યાં રામના સંશયને દીધે, મારા હૃદયમાં પ્રાણ સ્થિર રહેતા નથી. તું તારાં ભલાનો વિચાર કરીને પાછો તારે ઘેર જા." આ વાત સાંભળતાં જ રાવણને બળતરા ઉઠી અને તેથી તેણે મારીયને ગાળ જ દીધી. ॥ ૧ ॥ રાવણ બોલ્યો કે, "હે મૂઢ મારીય ! તું શુરુની પેઠે મને બોધ આપવા બેઠો છે ? કહે તો ખરો કે, સઘળાં જગતમાં મારા જેવો કયો યોદ્ધા છે ?" આ સાંભળીને મારીયે હૃદયમાં વિચાર કર્યો કે, ॥ ૨ ॥ "શત્રુધારી, રહસ્ય જાણનાર પાંડોરી વગેરે, રાજા, થક, ધનવાન, વૈદ્ય, ચારણ, ભાટ, કવિ અને પંડિત જન, એ નવમાંથી કોઈની સામે પણ વિરોધ કરવામાં કલ્યાણ નથી. ત્યારે રાવણમાં તો એ નવે શુણ્ઠ રહ્યા છે, તેથી તેની સામે વિરોધ કરવામાં મારું કલ્યાણ કેમ જ હોય ?" જો રાવણનું કહ્યું ન માનવામાં આવે તો રાવણના હાથથી અને માનવામાં આવે તો રામના હાથથી, એમ બન્ને પ્રકારથી પોતાનું મરણ જોવામાં આવતાં, ॥ ૩ ॥ મારીયે રામનું શરણ લેવાની (રામના હાથથી મરવાની જ) ધારણા રાખી. 'જો હું જવાબ દઈશ તો આ અભાગીઓ રાવણ અને મારી નાખશે, માટે હું રામનું બાણ વાગવાથી શા માટે મરણ ન પામું ?' એવો વિચાર કરી, અંતઃકરણથી રામનું ચરણોમાં અલંગ પ્રેમ ધરીને મારીય રાવણની સાથે આવ્યો. ॥ ૪ ॥ 'આજ હું સર્વ જીવોના પરમ સનેહી રામને દેખીશ' એમ ધારી, મારીય મનમાં અત્યંત હર્ષ પામ્યો, પણ તેણે રાવણને તે અભિપ્રાય જાણવા દીધો નહીં. ॥ ૫ ॥

છં-નિજ પરમ પ્રીતમ દેલિ લોચન સફલ કર મુલ પાઈહોં ॥

શ્રીસહિત અનુજ સમેત કૃપાનિકેત મન લાઈહોં ॥

નિર્વાણ દાયક ક્રોધ જાકર મક્તિ અવશહિ વશ કરી ॥

નિજ પાળિ શર સંધાનિ સો મોહિ વધહિ મુલસાગર હરી ॥ ૨૧ ॥

"મારા (જીવના) પરમ પ્યારા રામચન્દ્રજીને જોઈ, નેત્રોને સફળ કરીને સુખ પામીશ અને સીતાજીથી તથા લક્ષ્મણજીથી સંયુક્ત તે કૃપાનિધાનના ચરણોમાં મન લગાવીશ. જેનો ક્રોધ યોદ્ધાત્વક છે અને જેની ભક્તિ અવશ્ય તેમને જ વશ દેનારી છે. તે સુખના સસુદ્રવ્ય પ્રજા, પોતાના શ્રીહસ્તથી બાણ સાંધીને મને મારશે. અહો ! આજ મારાં જન્ય ભાગ્ય ! ॥ ૨૧ ॥

દ્વો-મમ પાછે ઘર જાવત, ઘરે શરાસન વાન ॥

ફિરિ ફિરિ પ્રજ્ઞહિ વિક્રોધિહોં, જન્ય ન મોસમ આન ॥ ૪૧ ॥

હાથમાં ધનુષ બાણ ધરીને વેગથી મારી પછવાડે દોડતા પ્રભુને હું વારંવાર ફરી ફરીને બેઠશ, તેથી મારા જેવો બીજો કોઈ પણ ભાગ્યશાળી નહીં.” એમ મારીએ વિચાર કરી લીધો. ॥ ૪૧ ॥

ચૌ૦—સીતા લષણ સહિત રઘુરાઈ । જોહિ વન વસહિં મુનિન્દ્ર સુખદાઈ ॥

તેહિ વન નિકટ દશાનન ગયઝ । તવ મારીચ કપટ મૃગ ભયઝ ॥ ૧ ॥

અતિ વિચિત્ર કલ્પ વરણિ ન જાઈ । કનક દેહ મણિ રચિત વનાઈ ॥

સીતા પરમ રુચિર મૃગ દેખા । અંગ અંગ મુમનોહર વેષા ॥ ૨ ॥

મુનહુ દેવ રઘુવીર કૃપાલા । હિ મૃગકર અતિ મુન્દર છાલા ॥

સત્યસિંધુ પ્રભુ વધકર પરી । આનહુ ચર્મ કહી વૈદેહી ॥ ૩ ॥

તવ રઘુપતિ જાનત સવ કારણ । હટે હર્ષિ મુર કાજ સંવારણ ॥

મૃગ વિલોકિકટિ પરિકર બાંધા । કરતલ ચાપ રુચિર શરસાંધા ॥ ૪ ॥

પ્રભુ લક્ષ્મણહિ કહા સમુદ્ધાઈ । ફિરત વિપિન નિશિચર સમુદાઈ ॥

સીતા કેરિ કરહુ રસવારી । બુદ્ધિ વિવેક બલ સમય વિચારી ॥ ૫ ॥

રાવણ, મુનિઓને સુખ દેનારા રામચન્દ્રજી, સીતાજીની અને લક્ષ્મણજીની સાથે જે વનમાં વસતા હતા, તે વનના સમીપમાં ગયો. આ સમયમાં મારીએ કપટથી મૃગ બન્યો. ॥ ૧ ॥ જેનું કશું વર્ણન જ કરી શકાય નહીં એવું અતિ વિચિત્ર સુવર્ણમય અને મણિમય મૃગ શરીર મારીએ બનાવી લીધું, પ્રત્યેક અંગમાં અતિ મનોહર રચનાવાળો એ અત્યંત સુંદર મૃગ બેવામાં આવતાં, સીતાજીએ રામને કહ્યું કે, ॥ ૨ ॥ “હે દેવ ! હે રઘુવીર ! હે કૃપાળુ ! હે સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા પ્રભુ ! આ મૃગની છાલ (ચામડી) અતિ સુંદર છે, માટે તેને મારીને તેની ચામડી લઈ આવો.” ॥ ૩ ॥ આ સાંભળી, સર્વ કારણોને બાણનારા રામચન્દ્રજી, દેવતાઓનું કાર્ય સુધારવા માટે આનંદ ધરીને ઉભા થયા. રામચન્દ્રજીએ મૃગને બોઈ, કમર બાંધી, હાથમાં સુંદર ધનુષ લઈ, તેમાં બાણ સાંધી, ॥ ૪ ॥ લક્ષ્મણજીને સમજાવીને કહ્યું કે, “વનમાં ઘણા ઘણા રાક્ષસો ફરે છે, માટે સમય વિચારી બુદ્ધિથી, વિવેકથી તથા બળથી સીતાની રખવારી કરજો.” ॥ ૫ ॥

દો૦—અસ કહિ ચલે તહાં પ્રભુ, જહાં કપટ મૃગ નીચ ॥

દેવ હર્ષિ વિસ્મય વિવસ, ચાતક વર્ષા બીચ ॥ ૪૨ ॥

એમ^૧ કહીને રામચન્દ્રજી જે તરફ એ નીચ માયામૃગ હતો, તે તરફ ચાલતાં એમ બપૈયાઓ વર્ષા ઋતુમાં જળની આશાથી તથા આશા ભંગના સંદેહથી હર્ષને અને ખેદને વશ થાય, તેમ દેવતાઓ પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ થવાની આશાથી અને આશા ભંગના સંદેહથી હર્ષને અને ખેદને વશ થયા.^૩ ॥ ૪૨ ॥

૧ ‘સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા’ એ વિશેષજી આપવાનો ભાવ એ છે. કે, આપે રાક્ષસોને મારવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે, અને તે પ્રતિજ્ઞા, આ મૃગનો વધ કરવાથી સફળ થશે માટે મૃગને અવશ્ય મારજો. ૨ અહીંથી શ્લોક સર થાય છે. ૩ અહીં શ્લોક સમાપ્ત થાય છે.

ચૌ૦-પ્રમુહિ વિલોકિ ચલા મૃગ ભાજી । ધાયે રામ શરાસન સાજી ॥

નિગમ નેતિ શિવ ધ્યાન ન પાવા । માયા મૃગ પાછે સો ધાવા ॥ ૧ ॥

કબહૂં નિકટ પુનિ દૂર પરાઈ । કબહૂંક પ્રગટે કબહૂં છિપાઈ ॥

પ્રગટત દુરત કરત છલ ભૂરી । એહિ વિધિ પ્રમુહિ ગયડ લે દૂરી ॥ ૨ ॥

તવ તકિ રામ કઠિન શર મારા । ધરણિ પરેડ કરિ ધોર પુકારા ॥

લક્ષ્મણ કર પ્રથમહિં લે નામા । પાછે સુમિરેસિ મન મહૈં રામા ॥ ૩ ॥

પ્રાણ તજત પ્રગટેસિ નિજ દેહા । સુમિરે રામ સમેત સનેહા ॥

અંતર પ્રેમ તામુ પહિચાના । મુનિ દુર્લભ ગતિ દીનહ સુજાના ॥ ૪ ॥

રામચન્દ્રજીને આવતા જોઇને મૃગ ત્યાંથી ભાગ્યો અને મૃગને ભાગતો જોઇ, ધનુષ ચઢાવીને રામચન્દ્રજી તેની પછવાડે દોડ્યા. જેને વેડ પશુ નહીં પહોંચી શકીને નેતિ નેતિ કહે છે અને સદાશિવ ધ્યાનથી પશુ પહોંચી શકતા નથી, તે પ્રભુ, માયા મૃગની પાછળ દોડ્યા. ॥ ૧ ॥ એ મૃગ, જરા વારમાં પાસે દેખાવા લાગ્યો, જરા વારમાં દૂર દેખાવા લાગ્યો. જરા વારમાં પ્રગટ થવા લાગ્યો અને જરા વારમાં છૂપાઈ જવા લાગ્યો. પ્રગટ થતો, છૂપાઈ જતો અને એવી રીતે ઘણાં છળ કરતો એ મૃગ, એમ કરી કરીને રામચન્દ્રજીને દૂર લઈ ગયો. ॥ ૨ ॥ પછી રામચન્દ્રજીએ શાકીને કઠોર બાણ ભારતાં, તે મૃગ ભયંકર પોકાર કરીને ધરતીપર પડ્યો. એ મૃગે પોકારમાં પ્રથમ ‘હા લક્ષ્મણ !’ એમ કહીને લક્ષ્મણજીનું નામ લીધું અને પછી રામના નામનું તો મનમાં જ સ્મરણ કર્યું. ॥ ૩ ॥ મારીએ પ્રાણ ત્યાગ કરતાં, પોતાનો રાક્ષસ દેહ પ્રગટ કર્યો અને સ્નેહ સહિત રામનું સ્મરણ કર્યું. પ્રવીણ રામચન્દ્રજીએ તેના મનની અંદરનો પ્રેમ જાણી લઇને તેને એવી ગતિ આપી કે, જે ગતિ મુનિઓને પણ દુર્લભ છે. ॥ ૪ ॥

દો૦-વિપુલ સુમન સુર વર્ષહિં, ગાવહિં પ્રભુ ગુણ ગાય ॥

નિજ પદ દીનહ અસુર કહૂં, દીનબંધુ રઘુનાથ ॥ ૪૩ ॥

દેવતાઓ ઘણાં પુણ્યે વરસાવવા લાગ્યા અને પ્રભુના શુભોની ગાથાઓ ગાવા લાગ્યા કે, “અહો ! રામચન્દ્રજી કેવા દીનબંધુ છે, કે તેમણે અસુરને પણ પોતાનું મામ આપ્યું.”

ચૌ૦-સ્વલ વશ તુરત ફિરે રઘુવીરા । સોહ ચાપકર કટિ તૂળીરા ॥

આરત ગિરા મુની જબ સીતા । કહ લક્ષ્મણ સન પરમ સમીતા ॥ ૧ ॥

જાહુ વેગ સંકટ તવ પ્રાતા । લક્ષ્મણ વિહૈંસિ કહા મુન માતા ॥

શુકુટિ વિલાસ છટિં લય હોઈ । સપનેહુ સંકટ પૈરે કિ સોઈ ॥ ૨ ॥

સૌપિ ગયે રઘુપતિ મોહિં થાતી । જો તજિ જાઈં તોષ નહિં છાતી ॥

યહ જિય જાન મુનહુ મમ માતા । પૂછવ કહવં કવન મૈં બાતા ॥ ૩ ॥

૧ દેખ્યા જતા એ મૃગનું, જે સ્થળમાં નુપુર (ઝાંઝર) પડ્યું હતું, ત્યાં નુપુર આમ થયું છે અને જ્યાં એ મૃગ ચપળતાથી પડ્યો હતો, ત્યાં આપણા આમ થયું છે. આ બન્ને ખામો ગોદાવરીના કિનારાપર છે.

મર્મે વચન જવ સીતા બોલી । હરિ પ્રેરિત લક્ષ્મણ મતિ ઢોલી ॥
 ચઢું દિશિ રેલ્લ સ્વંચાઈ અહીંશા । બાર બાર નાયડ પદ શીશા ॥ ૪ ॥
 વન દિશિ દેવ સૌંપિ સવ કાહૂ । ચલે જહાં રાવણ શશિ રાહૂ ॥
 ચિતવહિં લુપ્ત સિયહિ ફિરિ કૈસે । તજત વત્સ નિજ માતહિ જૈસે ॥ ૫ ॥

જેમના હાથમાં ધનુષ અને કમરપર ભાથા શેભી રહ્યા હતા એવા રામચન્દ્રજી મારીચનો વધ કરીને પાછા ફર્યા. સીતાજીએ જ્યારે ‘હા લક્ષ્મણ !’ એવો આત્મ નાદ સાંભળ્યો, ત્યારે અત્યંત ત્રાસ પામીને તેમણે લક્ષ્મણજીને કહ્યું કે, “તમારા બાઈપર સંકટ પડ્યું છે, ॥ ૧ ॥ માટે તમે જલદી ત્યાં જઈ પહોંચો.” લક્ષ્મણજી, સીતાજીનું અજ્ઞાન જોઈ, હસીને બોલ્યા કે, “હે માતાજી ! જેની ભમરોના ચાળા માત્રથી જ જગતમાં સૃષ્ટિ તથા લલિત થાય છે, તેને સ્વપ્નમાં પણ સંકટ પડે કે ? ॥ ૨ ॥ હે માતાજી ! માફ સાંભળો તમે કે જેને રામચન્દ્રજી પોતાની થાપણ તરીકે મારા હાથમાં સોંપી ગયા છે, તેનો ત્યાગ કરીને જવામાં મારા મનને ઠીક પડતું નથી, વિચાર કરો કે રામચન્દ્રજી મને તમારો ત્યાગ કરીને આવવાનું કારણ પૂછશે, ત્યારે હું તેમને કઈ વાતે ઉત્તર આપીશ,” ॥ ૩ ॥ આ સાંભળી સીતાજીએ કહ્યું કે, હે લક્ષ્મણજી જ્યારે ‘તમે મારા પર ખોટી લાલચ રાખીને રામનું અનિષ્ઠ ઇચ્છો છો,’ ઇત્યાદિ મર્મસેદક વચનો બોલ્યાં, ત્યારે સીતાજીનાં વચનોથી નહીં પણ પ્રભુની ઇચ્છાથી લક્ષ્મણજીની શુદ્ધિ સીતાજીને છોડીને રામની પાસે જવા ચલાયમાન થઈ. શેષનાગના^૧ અવતારરૂપ લક્ષ્મણજી ચારે દિશાઓમાં મંત્રોચ્ચારપૂર્વક રેખા ખેંચી (લીટી કઢાડી), વારંવાર સીતાજીનાં ચરણોમાં માણું નમાવી,^૨ ॥ ૪ ॥ વનના તથા દિશાઓના સર્વ દેવતાઓના હાથમાં સીતાજીને સોંપી દઈ (સર્વે દેવતાઓ સીતાજીનું રક્ષણ કરજો એવી પ્રાર્થના કરીને), તે દિશા તરફ ચાલ્યા, કે જે દિશામાં રાવણરૂપી ચંદ્રનો આસ કરવામાં રાહુની^૩ પેઠે તૈયાર થયેલા રામચન્દ્રજી પધાર્યા હતા. જેમ^૪ માતાને છોડી જવાના સમયમાં વાછડો વારંવાર પાછું વાળીને માતાને જોયા કરે, તેમ ચાલવા લાગેલા લક્ષ્મણજી, વારંવાર પાછું વાળી વાળીને સીતાજીને જોવા લાગ્યા.^૨ ॥ ૫ ॥

દો—એક ઢરત ઢર રામકે, દૂજે સિય અકેલિ ॥

લુપ્ત તેજ તનુ હત મયે, જિમિ ઢાઢી દવ વેલિ ॥ ૪૪ ॥

લક્ષ્મણજી એક તો રામના ડરથી ડરતા હતા અને વળી સીતાજી એકલાં હતાં તંના ડરથી પણ ડરતા હતા, તેથી લક્ષ્મણજીનું શરીર દાવાસિની ઝપાટ પામેલા વેલાની પેઠે નિસ્તેજ થઈ ગયું. ॥ ૪૪ ॥

૧ અહીંથી ક્ષેપક શરૂ થાય છે. ૨ અહીં ક્ષેપક સમાપ્ત થાય છે. ૩ રામને રાહુની ઉપમા આપી. એ ક્રૂર જેમ ચંદ્રને રાહુ દબાવે છે, તેમ રાવણને રામ દબાવશે, એટલા જ અર્થને વાસ્તે હોવાથી, એકદેથી ઉપમા છે. માટે અહીં હીનોપમાની શ્રેષ્ઠા કરવી નહીં.

૧૦-શૂન્ય થીંચ દક્ષકંધર દેશા । આવા નિકટ યતકે વેષા ॥
 જાકે ઢર મુર અમુર ઢરાહીં । નિશિ ન નિંદ દિન અમ્મ ન સ્વાહીં ॥ ૧ ॥
 સો દશાશીશ જ્ઞાનકી નાઈ । ઇત ઉત ચિતૈ ચલા મહિ આઈ ॥
 ઇમિ કુપંથ પગ દેત સ્વગેશા । રહત બુદ્ધિ બલ નહિં જલ્લેશા ॥ ૨ ॥
 કરિ અનેક વિધિં છલ ચતુરાઈ । માંગેડ મીશ દશાનન જાઈ ॥
 અતિયિ જાન સિય કંદ મૂલ ફલ । દેન લગી તેહિ કીન્હ બહુરિ છલ ॥ ૩ ॥
 કહ રાવણ મુન મુન્દરિ વાની । વાંધી મીલ ન લેડં સયાની ॥
 વિધિ ગતિ વામ કાલ કઠિનાઈ । રેલ લાંધિ સિય વાહર આઈ ॥ ૪ ॥

આ સમયમાં રાવણ રામના આશ્રમને શૂન્ય જોઈ, સંન્યાસીને વેષ ધરીને સીતા-
 જીની પાસે આવ્યો. જેના ડરથી હૃન્મેશ ડરતા દેવતાઓને તથા દેત્યોને શતની
 નિદ્રા નહીં આવતી હતી અને દિવસે અમ્મ નહીં આવતું હતું, ॥ ૧ ॥ તે રાવણ કુતરાની
 પેઠે આમતેમ નજર ફેરવીને ચોરી કરવા આવ્યો. હે ગરુડજી ! આ પ્રભાણે કોઈને પણ
 જ્યારે કુમાર્જમાં પગ દેવાતું મન થાય છે, ત્યારે તેનું બુદ્ધિભગ જરા પણ રહેતું નથી.
 ॥ ૨ ॥ રાવણે ત્યાં જઈ, અનેક પ્રકારની છળ ચતુરાઈ કરીને ભિક્ષા માગી. સીતાજી,
 અતિયિ બાણીને કંઠ, મૂળ તથા ફળ દેવા લાગ્યાં, ત્યારે રાવણે વળી પણ છળ કયે. ॥ ૩ ॥
 રાવણ જોઈએ કે, “હે પ્રવીણ કુંઠરી ! મારી વાત સાંભળ. હું ખાંધી ભિક્ષા (મેઠમાં
 રહીને આપવામાં આવતી ભિક્ષા) લેતો નથી.” આ સાંભળી દેવની ગતિથી અને કાળના
 કઠણપણથી સીતાજી લક્ષ્મણજીએ કરેલી રેખામાંથી બહાર આવ્યાં. ॥ ૪ ॥

૧૦-વિશ્વમરનિ અધ દલ દલનિ, કરનિ સકલ મુર કાજ ॥

જાના નહિં તેહિ સમય તહિં, દશ શિર કપટ કુસાજ ॥ ૪૫ ॥

સીતાજી કે જે સર્વ જગતનું પોષણ કરનારાં, પાપોના સમૂહને તોડનારાં અને
 સર્વ દેવતાઓનાં કાર્યને સિદ્ધ કરનારાં હતાં, તેમણે તે સમયે રાવણના કપટનો કુસાજ
 બધ્યો નહીં. ॥ ૪૫ ॥

૧૦-નાના વિધિ કહિ કયા મુનાઈ । રાજનીતિ મય પ્રીતિ દિસાઈ ॥

કહ સીતા મુન યતિ ગુસાઈ । બોલેડ વચન દુષ્ટકી નાઈ ॥ ૧ ॥

તથ રાવણ નિજ રુપ દિસાવા । મહ સમીત જવ નામ મુનાવા ॥

કહ સીતા ધરિ ધીરજ ગાઠા । આય ગયે પ્રમુ સ્વલ રહુ ઠાઠા ॥ ૨ ॥

જિમિહરિ વહુદિહુદ્રશચાહા । મયસિ કાલ વશ નિશિચર નાહા ॥

વાયસ કર વહ સ્વગપતિ સમતા । સિંધુ સમાન હોય કિમિ સરિતા ॥ ૩ ॥

સરિ કિ હોઈ મુર પેનુ સમાના । જાહુ મવન નિજ મુન અજ્ઞાના ॥

મુનત વચન દશ શીશ લજાના । મનમેં ચરણ વંદિ મુલ માના ॥ ૪ ॥

चित्र ८

सीता-हरण.

રાવણે અહુલ્યા તથા તારા વગેરેની અનેક કથાઓ સંભળાવતાં, સંન્યસુખ વગેરેની લાલચ આપતાં, મારી નાખવાનો ભય બતાવતાં અને ‘તને પ્રાણ સમાન ખ્યારી કરીને રાખીશ’, ઇત્યાદિ પ્રીતિ બતાવતાં, તે સાંભળીને સીતાણી બોલ્યાં કે, “હે મહારાજ ! આપ સંન્યાસી થઈને દુષ્ટ વચનો કેમ બોલો છો ?” ॥ ૧ ॥ આ સમયમાં રાવણે પોતાનું રૂપ દેખાડતાં અને પોતાનું નામ સંભળાવતાં, સીતાણી ભય પામ્યાં પણ દૃઢ ધીરજ ધરીને બોલ્યાં કે, “અરે ખજા ! ઉભો રહેજે. સમય-દ્રુણ આવી પહોંચ્યા છે. ॥ ૨ ॥ હે રાક્ષસોના રાજા ! જેમ ક્રુદ્ધ સસલો સિંહની ઝીની ઇચ્છા કરે, તેમ તું મારી ઇચ્છા કરે છે, માટે તું સસલાની પેઠે કાળને જ વશ થયો જણાય છે. કાગડો,^૧ ગરુડ સમાન થવા માગે, નદી સમુદ્ર સમાન થવા માગે, ॥૩॥ અને ગધેડી, કામધેનુ સમાન થવા માગે, તે કદી પણ થઈ શકે કે ? અરે અજ્ઞાન ! તું આ મારાં વચનો સાંભળીને ઘેર જતો રહે. (નહીંતર માર્યો જશે.)” આ વચનો સાંભળીને રાવણે ઉપરથી ક્રોધ દેખાડ્યો, પણ તે રાવણ મનથી સીતાણીનાં ચરણોમાં પ્રણામ કરીને સુખ માનવા લાગ્યો.

દો-૦-ક્રોધવંત તવ રાવણ, લીન્હેસિ રથ વૈઠાય ॥

ચલેડ ગગન પય આતુર, મય રથ હાંકિ ન જાય ॥ ૪૬ ॥

પછી ક્રોધવાળો રાવણ સીતાણીને ઉઠાવી લઈ, રથમાં બેસાડી, આકાશ માર્ગમાં ચાલ્યો, પણ એવો આતુર થઈ ગયો કે, રથ પણ તેનાથી બહુ ઝડપથી હાંકી શકાયો નહીં.

ચૌ-૦-હા જગત્કૈ વીર રઘુરાયા । કેહિ અપરાધ વિસારેહુ દાયા ॥

આરત હરણ શરણ મુલ્કદાયક । હા રઘુકુલ સરોજ દીન નાયક ॥ ૧ ॥

હા લક્ષ્મણ તુમ્હાર નહિ દોષા । સો ફલ પાયઈ કીન્હેડં રોષા ॥

કૈકેયી માન જો કહુ રહેજ । સો વિધિ આજુ મોહિં દુલ્ક દયજ ॥ ૨ ॥

પંચવટીકે લગ મૃગ જાતી । દુલ્કી મયે વનચર વહુ માંતી ॥

વિવિધ વિલાપ કરતિ વૈદેહી । મૂરિ કૃપા મશ્તુ દૂરિ સનેહી ॥ ૩ ॥

વિપતિ મોરિ કો મશ્તુ મુનાવા । પુરોહાસ વહ રાસમ લાવા ॥

સીતાકે વિલાપ મુનિ મારી । મયે ચરાચર જીવ દુલ્કારી ॥ ૪ ॥

સીતાણી વિલાપ કરવા લાગ્યાં કે, હાય ! ! “હે જગતમાં સુખ્ય વીર રઘુનાથજી ! આપે મારા ઉપરથી કયા અપરાધને લીધે કયા વિસારી દીધી છે ? હે પીડાનું હરણ કરનારા ! હે સુખહાય ! હે રઘુવીર ! હે કુલરૂપી કમળને પ્રકુલિત કરવામાં સૂર્યરૂપ ! હાય ! આપ કયાં છો. ॥ ૧ ॥ હાય ! હાય ! ! હે લક્ષ્મણ ! તમારો કશે દોષ નથી. મેં જે ક્રોધ કર્યો, તેનું મને રૂઝ મળ્યું છે. કૈકેયીના^૨ મનમાં મને જે દુઃખ દેવાનું હતું, તે દુઃખ આજ દેવે મને આપ્યું છે.” ॥ ૨ ॥ આ પ્રમાણે સીતાણી વિલાપ કરતાં હતાં, તે સાંભળીને પંચવટીનાં પશુ તથા પક્ષીઓ અને બીજાં પણ વનચર પ્રાણીઓ બહુ દુઃખ પામ્યાં.^૩ સીતાણી વિવિધ પ્રકારના વિલાપો કરતાં હતાં કે, “મારા સ્નેહી પ્રભુ મોટા

હયાણુ છે, પણ આ સમયમાં દૂર થઈ ગયા છે. ॥ ૩ ॥ પ્રભુને મારી વિપત્તિની કાણુ ખબર આપે ! જેમ ગધેડો યજ્ઞના પુરોહતને ખાવા ઇચ્છે, તેમ રાવણુ રામની સ્ત્રીને શ્વેદ કરવા ઇચ્છે છે.” સીતાજીના અત્યંત વિલાપો સાંભળી, સ્થાવર તથા જંગમ, સઘળા જીવો દુઃખ પામ્યા. ૧ ॥ ૪ ॥

દો-—બહુ વિધિ કરત વિલાપ નમ, લિયે જાત દશ શીશ ॥

દરત ન સ્વલ વર પાય મલ, જો દીનૈં અજ ઈશ ॥ ૭૭ ॥

સીતાજી^૨ ઘણા ઘણા પ્રકારના વિલાપો કરતાં હતાં, પણ ખલ રાવણુ પોતાને, બ્રહ્માજી તથા સદાશિવે આપેલાં ઉત્તમ વરદાનોના બળને લીધે, જરા પણ નહીં ડરતાં, આકાશમાં લઇ જતો હતો. ૩ ॥ ૪૭ ॥

ચૌ-—ગૃધ્રરાજ મુનિ આરત વાની । રઘુકુલ તિલક નારી પહિવાની ॥

અષમ નિશાચર લીન્હે જાઈ । જિમિ મ્લેચ્છ વજ્ર કપિલા ગાઈ ॥ ૧ ॥

અહહ પ્રથમ તનુ મમ બલ નાहीं । તદપિ જાય દેશ્વોં બલ તાર્हीं ॥

સીતાપુત્રિ કરસિ જાનિ ત્રાસા । કરિહોં યાતુધાન કર નાસા ॥ ૨ ॥

ઘાવા ક્રોધવંત સ્વમ કૈસે । છૂટૈ પવિ પવૈત કહૈં જૈસે ॥

રે રે દુષ્ટ ઠાઠ કિ ન હોહી । નિર્ભય ચલેસિ ન જાનસિ મોહી ॥ ૩ ॥

આવત દીક્ષ કૃતાંત સમાના । ફિરિ દશકંઠ કરત અનુમાના ॥

કી મૈનાક કિ સ્વગપતિ હોઈ । મમ બલ જાન સહિત પતિ સોઈ ॥ ૪ ॥

જાના જરઠ જટાયૂ પહા । મમ કર તીરથ છાંદહિં દેહા ॥

ગૃધ્રપક્ષીઓના રાજા જટાયુજી, સીતાજીની આર્ત વાણી સાંભળી, ‘આ રામની સ્ત્રી છે,’ એમ ઝાળખ્યાં અને બેસ્યું કે, ‘જેમ મ્લેચ્છ પોતાના કબજામાં આવેલી કપિલા ગાયને લઈ જાય, તેમ આ અધમ રાક્ષસ, આ સીતાને લઈ જાય છે.’ જટાયુજી^૨ વિચાર કર્યો કે ‘હાય ! હાય ! મારા શરીરમાં જેવું પ્રથમ બળ હતું, તેવું જો કે હાલ વૃદ્ધાવસ્થામાં નથી, તોપણ બળને આ રાક્ષસનું બળ જોઈ તો ખરો, ૩ આમ વિચાર કરી, હે દીકરી સીતાજી ! જરા પણ ત્રાસ રાખશો નહીં. હું રાક્ષસનો વિનાશ કરી, નાખીશ. ૧ ॥ ૨ ॥ એમ યોગલતો જટાયુ, કોષથી એવો ઢોડયો કે, બાણે ઇંદ્રના હાથથી છુટેલું વજ્ર પર્વત તરફ ઢોડયું હોય. જટાયુજી રાવણને પડકાર્યો કે, ‘અરે દુષ્ટ ! કેમ ઉભો રહેતો નથી ! મને બાણુતો નથી કે શું ? કે જેથી નિભયપણે ચાલ્યો જાય છે ? ॥ ૩ ॥ કાળ જેવા જટાયુને આવતો જોઈ, રાવણ પાછો ફરીને અનુમાન કરવા લાગ્યો કે, ‘આ તે મૈનાક પર્વત હશે ? કે ગરુડજી હશે ? પણ ચિન્તા નથી. મૈનાક અને મૈનાકનો સ્વામી સસુદ્ર, મારા બળને બાણુ છે અને ગરુડ તથા ગરુડનો સ્વામી વિષ્ણુ પણ મારાં બળને બાણુ છે’ ॥ ૪ ॥ થોડીવાર પછી ‘આ તો પુત્રો જટાયુ છે,’ એમ બાણુવામાં આવતાં, રાવણુ

૧ ‘મારા વધને માટે જ આવે છે,’ એમ રાવણુ ન બાણુ, એટલા વારતે સીતાજીએ વિશ્વાપક્યાં. ૨ અહીંથી ક્ષેપક શરૂ થાય છે, ૩ અહીં ક્ષેપક સમાપ્ત થાય છે.

ગોલ્થો કે, ‘આ જટાયુ મારા હાથરૂપી તીર્થક્ષેત્રમાં પોતાના શરીરનો ત્યાગ કરશે, (વૃદ્ધ મરવાને વાસ્તે તીર્થક્ષેત્રમાં જાય, એ વાત પ્રસિદ્ધ છે.) ॥

દો-મમ મુજબલ નહિં જાનત, આવત તપન્હ સહાય ॥

સમર ચઢે તૌ યહિં હતૌં, જિયત ન નિજ થલ જાય ॥ ૪૮ ॥

આ બુદ્ધો’ મારાં બળને બળુતો નથી, તેથી તપસીઓની સહાયતા કરવા આવે છે. બે યુદ્ધ કરશે, તો એને મારી જ નાખીશ. હવે એ જીવતો પોતાના સ્થલમાં જવાનો નથી.^૨

ચૌ-મુનત ગૃધ્ર ક્રોધાતુર ધાવા । કહ મુનુ રાવળ મોર સિલાવા ॥

તજિ જાનકિહિ કુશલ ગૃહ જાહુ । નાહિત અસ હોઈહિ વહુ વાહુ ॥ ૧ ॥

રામ રોષ પાવક અતિ ઘોરા । હોઈહિ સકલ શલમ કુલ તોરા ॥

ઉતર ન દેત દંશાનન યોધા । તવહિ ગૃધ્ર ધાવા કરિ ક્રોધા ॥ ૨ ॥

ધરિ કચ વિરથ કીન્હ મહિ ગિરા । સીતહિ રાવ ગૃધ્ર પુનિ ફિરા ॥

દશમુલ્ક ઉઠિ કૃત શર સંધાના । ગૃધ્ર આય કાટેઝ ધનુ વાના ॥ ૩ ॥

ચૌચન માર બિદારેસી દેહી । દંડ એક મહ મૂર્છા તેહી ॥

રાવણનાં વચનો સાંભળી, ક્રોધથી વ્યાપ્ત થયેલો જટાયુ દોડીને ગોલ્થો કે, “હે નીશ હાથવાળા રાવણ ! મારી શીખામણ સાંભળ. સીતાજીને છોડી દ્યને તું જીવતો ઘેર જા, ॥ ૧ ॥ નહીંતર એમ થશે કે, રામના ક્રોધરૂપી અત્યંત ઘોર અગ્નિમાં તારૂં સઘળું કુલ પતંગીઆરૂપ થઈ જશે.” રાવણે કંથો પણ ઉત્તર નહીં દેતાં, જટાયુ, ક્રોધ કરી દોડી, ॥ ૨ ॥ રાવણના કંથ પકડી, રથ તોડી નાખી, રાવણને ખેચી, ધરતીપર પાડી નાખી, સીતાજીને એક વૃક્ષની નીચે ઉભાં રાખીને લગાઇ કરવાને વાસ્તે પાછો ફર્યો.^૩ રાવણે ઉભો થઈને ધનુષમાં બાણ સાંધ્યું, પણ તેટલી વારમાં જટાયુએ આવીને તેના ધનુષ બાણને કાપી નાખ્યાં, ॥ ૩ ॥ અને ચાંચ મારીને તેનું શરીર પણ ફાડી નાખ્યું. રાવણ એક ઘડી સૂધી મૂર્છિત થઈ ગયો. ॥

દો-જેહિ રાવળ નિજ વશ કિયે, મુનિ ગળ સિદ્ધ સુરેશ ॥

તેહિ રાવળસન સમર અતિ, વીર વીર ગૃધ્રેશ ॥ ૪૯ ॥

જેણે’ મુનિઓના ગણોને, સિદ્ધ લોકોને તથા મોટા મોટા દેવતાઓને પણ વશ કર્યા હતા, તે રાવણની સામે ધીર તથા વીર જટાયુએ ભારે યુદ્ધ કર્યું. ॥ ૪૯ ॥

ચૌ-મુસ્ત મયે પુનિ ઉઠિ સો ધાવા । મારે ગૃધ્ર ન સન્મુલ્ક આવા ॥

કીન્હેસિ વહુ જવ યુદ્ધ સ્વગેશ । યકિત મયઝ તવ વૃદ્ધ ગૃધ્રેશ ॥ ૧ ॥

૧ અહીંથી ક્ષેપક શર થાય છે. ૨ અહીં ક્ષેપક સમાપ્ત થાય છે. ૩ રાવણના બળની પરીક્ષા કરી લીધી છે, તેથી અથવા ‘હું સીતાને લઈ જઈશ, તો રાવણ પાછળથી શસ્ત્ર ચલાવી મને કે સીતાને મારી નાખશે, એવી શંકાથી જટાયુ પાછો ફર્યો. રાવણને પૂરો ધાયલ કરીને અથવા મારી નાખીને જ સીતાજીને લઈ જવાની જટાયુની ધારણા હતી.

તથ સન્નોય નિશ્ચિત્તર સ્વિસિયાના । કાદેસિ પરમ કરાલ કૃપાના ॥
 કાદે પંશ્વ પરા સ્વગ ધરણી । સુમિરિ રામ કરિ અદ્ભુત કરણી ॥ ૨ ॥
 મનમે ગૃધ્ર પરમ સુલ્લ માના । રામ કાજ મમ લાગેલ માના ॥
 સીતહિ યાન ચઢાય બહોરી । ચલા ઉતાલ ત્રાસ ન થોરી ॥ ૩ ॥
 કરતિ વિલાપ જાતિ નમ સીતા । વ્યાથ વિવસ જનુ મૃગી સમીતા ॥
 ગિરિપર બેઠે કપિન નિહારી । કહિ હરિ નામ દીનહ પટ ઢારી ॥ ૪ ॥
 યહિ વિધિ સો સીતહિ લે મયજ । વન અશોક મહૈ રાસત મયજ ॥ ૦ ॥

રાવણ સ્વસ્થ થઈ, પાછો ઉડીને જટાયુની સામે દોડયો. પણ જટાયુએ પાછો એવો માર્યો કે, તે ફરીને સામે આવી શક્યો જ નહીં.^૧ જટાયુએ જ્યારે બહુ યુદ્ધ કર્યું, ત્યારે તે જટાયુ વૃદ્ધ હોવાને લીધે થાકી ગયો. ॥૧॥ આ સમયમાં કોષ્ઠથી ભરેલા રાવણે બહુ જ ખીજાઈ, અત્યંત વિકરાળ તરવાર કહાડીને જટાયુની પાંખોને કાપી નાખતાં, જટાયુ રામને વાસ્તે પ્રાણ દેવારૂપ અથવા રાવણની સામે લડવારૂપ અદ્ભુત કરણી કરી, રામનું સ્મરણ કરતો કરતો ધરતીપર પડ્યો. ॥૨॥ જટાયુ^૨ મનમાં પરમ આનંદ માનવા લાગ્યો કે, 'મારા પ્રાણ રામના કામને વાસ્તે ઉપયોગમાં આવ્યા છે.' પછી રાવણ સીતાજીને, ખીજ આકાશચારી વાહનમાં ચઢાવી બહુ જ ત્રાસને લીધે ઉતાવળથી ચાલ્યો. ॥ ૩ ॥ પાર્શ્વની કબળમાં આવી પડેલી મૃગલીની પેઠે ત્રાસ પામેલાં અને આકાશમાં વિલાપ કરતાં જતાં સીતાજીએ ઋષ્યમૂક પર્વત ઉપર જેઠેલા વાનરાઓને જોઈ 'હરિ^૩' નામ યોલીને પોતાનું કૂંચણ સહિત એક વચ્ચ નીચે નાખ્યું. ॥ ૪ ॥ રાવણ આ પ્રમાણે સીતાજીને લઈ ગયો અને લંકામાં લઈ જઈને તેણે તેમને આસોપાલવની વાડીમાં રાખ્યાં.^૪ ॥

દો—હાર પરા સ્વલ્લ બહુત વિધિ, મય અરૂ પ્રીતિ દિલ્લાય ॥

તથ અશોક પાદપ તરે, રાસેસિ યત્ન કરાય ॥ ૫૦ ॥

દુષ્ટ^૫ રાવણ ઘણા ઘણા પ્રકારેથી ભય તથા પ્રીતિ દેખાડી દેખાડીને હારી ગયો, પણ સીતાજીના મનમાં જરા પણ અસર ન થઈ, ત્યારે રાવણે તેમને ચોકી પહેરા વગેરેના બંદોબસ્તથી આસોપાલવના ઝાંડની નીચે રાખ્યાં.^૬ ॥ ૫૦ ॥

૧ અહીં ક્ષેપક સમાપ્ત થાય છે. ૨ અહીંથી ક્ષેપક શરૂ થાય છે. ૩ 'હરિ' એ વાનરનું નામ છે, તેથી એ નામ યોલીને, વાનરાઓને યોલાવ્યા અથવા 'હરિ' એ રામનું નામ છે, તેથી એ નામ યોલીને, 'હું રામની સ્ત્રી છું અને આ નિશ્ચિત્ત રામને આપજો,' એવી સૂચના આપી અથવા હરિ શબ્દનો અર્થ 'પૃથ્વીનો ભાર ઉતારનાર' એવો છે, તેથી 'પૃથ્વીનો ભાર ઉતારનાર અવતરી ચૂક્યા છે, તેથી હવે ભાર ઉતારવાને વિલંબ નથી, માટે તમે તૈયાર રહેજો' એવી સૂચના આપી, એમ સમજવું. ૪ આસોપાલવ કામોદીપક છે, માટે તેને જોઈને સીતાજીને કામોત્પત્તિ થાય, એટલા માટે અથવા રાવણને નલકૂપરનો શાપ છે કે, જો કોઈ સ્ત્રીની સાથે બલાત્કારથી સંબોગ કરે, તો ફાટી પડે, તેથી 'જો ધરમાં રાખીશ તો કોઈ વખતે બલાત્કાર સંબોગની પણ ઇચ્છા થઈ જશે, એમ ધારીને તેને વાડીમાં રાખ્યાં. ૫ અહીં કલ્પના કરવામાં આવે છે કે, સીતાજી રામચન્દ્રજીના શોકથી અત્યંત વ્યાકુલ થઈને મરી ન જાય એટલા માટે તેમને અશોક (આસોપાલવ) ની નીચે રાખ્યાં. આસોપાલવમાં કંઈ શોક મટાડવાનો ગુણ છે, એમ માનવામાં આવે છે.

૧૦-વહાં વિષાતા મન અનુમાના । મુરપતિ બોલ મંત્ર અસ ઠાના ॥
 તાત જનકતનયા પહૈં જાહૂ । મુધિ ન પાવ જેહિ નિશ્ચર નાહૂ ॥ ૧ ॥
 અસ કહિ વિધિ સુંદર હવિ આની । સૌપિ વહુરિ બોલે મૃદુ વાની ॥
 હહ મણ્ણ કૃત છુધા ન પ્યાસા । વર્ષ સહસ દશ સંશય નાસા ॥ ૨ ॥
 સો મસાદ લે આયમ્ પાઈ । ચલે હૃદય મુમિરત રધુરાઈ ॥
 કહુ વાસવ માયા નિજ મોઈ । રક્ષક રહે ગયે તહૈં સોઈ ॥ ૩ ॥
 તદપિ ઠરત સીતા પહૈં આયડ । કર પ્રણામ નિજ નામ મુનાયડ ॥
 નિશ્ચય જાન મુરેશ મુજાના । પિતા જનક દશરથ સમ માના ॥ ૪ ॥
 કરિ પરિતોષ દૂર કરિ શોકા । હૃવ્ય સ્વવાય ગયે નિજ લોકા ॥

બ્રહ્મલોકમાં બ્રહ્માએ મનમાં અનુમાનો કરી, ઇંદ્રને યોલાવી, તેની સાથે એક વિચાર દૃઢ કરીને તેને આજ્ઞા કરી કે, “હે ઇંદ્ર! તમે કોઈ રીતે રાવણને ખબર ન પડે એવી રીતે સીતાજીની પાસે જાઓ અને આ સુંદર દૂધપાક તેમને આપી આવો.” ॥૧॥ એમ કહીને વળી બ્રહ્માએ કોમળ વાણીથી કહ્યું કે, “આ દૂધપાકનું ભક્ષણ કરવાથી દશ હજાર વર્ષ સુધી ભૂખ કે તરશ લાગે નહીં, એ વાત નિઃસંશય છે.” ॥ ૨ ॥ ઇંદ્ર બ્રહ્માની આજ્ઞાથી, તે દૂધપાકરૂપ પ્રસાદ લઈ, હૃદયમાં રામનું સ્મરણ કરતા કરતા ત્યાંથી આવ્યો. એ સમય ઇંદ્રે પોતાની કાંઈ માયા એવી ફેલાવી કે, તેથી લોકના તથા વાડીના સર્વે રક્ષકો ત્યાં ઉઠી ગયા. ॥ ૩ ॥ આમ થયા છતાં પણ, ઇંદ્રે ડરતાં ડરતાં સીતાજીની પાસે આવી, પ્રણામ કરી, પોતાનું નામ કહી સંભળાવીને તથા હકીકત કહીને તેમને દૂધપાકનું નિવેદન કર્યું. સીતાજીએ ‘આ ખરેખર ઇંદ્ર જ છે,’ એવો નિશ્ચય કરીને તેને જનક રાજ સમાન તથા દશરથ રાજ સમાન માન્યો. ॥ ૪ ॥ પછી ઇંદ્ર સીતાજીને સારી પેઠે સમજાવી, તેમના શોકને દૂર કરી, દૂધપાક ખવરાવીને પાછો પોતાના લોકમાં ગયો. ॥

૧૦-જેહિ વિધિ કપટ કુરંગ સૈંગ, ધાય ચલે શ્રીરામ ॥

સો જીવિ સીતા રાસિ જર, રટતિ રહતિ હરિ નામ ॥ ૫૧ ॥

અમચન્દ્રજ, જે વેષવાળી છબીથી માયા મૃગની પછવાડે ઢોડયા હતા, તેવા વેષ-વાળી છબીને તેમણે હૃદયમાં ધ્યાનથી ધરી રાખી અને સીતાજી આસોપાલવની વાડીમાં રહ્યાં અને જીભથી હરિનાં નામોનું રટણ કરવા લાગ્યાં. ॥ ૫૧ ॥

૧૦-રઘુપતિ અનુજહિ આવત દેસી । મનમહૈં ચિન્તા કીન્દ વિશેસી ॥

જનકમુતા પરિહરેજ અકેલી । આયડ તાત વચન મમ પેલી ॥ ૧ ॥

નિશિચર નિકર ફિરહિં બન માર્હી । મમ મન સીતા આશ્રમ નાર્હી ॥

અહહ ! તાત ! મલ કીન્દેડ નાર્હી । સિય વિહીન મમ જીવન કાર્હી ॥ ૨ ॥

શહિતે કવન વિપતિ વડ માર્હી । સ્વોયડ સીય કાનનર્હી આર્હી ॥

ગર્હિ પદ કમલ અનુજ કર જોરી । કરેહ નાથ કહ્યુ મોરિ ન સ્ત્રી ॥ ૩ ॥

અનુજ સમેત ગયહ પ્રશ્ન તહૈવા । મોદાવરિ તટ આશ્રમ જહૈવા ॥

આશ્રમ દેસિ જાનકી હીના । મયે વિકલ જસ પ્રાકૃત દીના ॥ ૪ ॥

માયામૃગને મારીને પાછા વળેલા રામચન્દ્રજી, લક્ષ્મણજીને સામે આવતા જોઈ, મનમાં બહુ ચિન્તા કરવા લાગ્યા. લક્ષ્મણજી સમીપમાં આવતાં, રામચન્દ્રજીએ તેમને કહ્યું કે, “હે તાત ! મારી આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરી, સીતાજીને એકલાં મૂકીને તમે અહીં આવ્યા, એ સાફ કંઈ નથી. ॥ ૧ ॥ વનમાં અનેક રાક્ષસો ફરે છે, તેથી હું ધાઈ હું કે, સીતા આશ્રમમાં નહીં હોય. અરેરે’ લક્ષ્મણજી ! તમે સાફ કંઈ નહીં. સીતા વિના માફ જીવન રહેવાનું નથી. ॥ ૨ ॥ હે ભાઈ ! આપણે વનમાં આવીને સીતાને યોયાં, તો હવે આથી મોટી બીજી કંઈ વિપત્તિ હોય.” લક્ષ્મણજી ચરણ પકડી, હાથ જોડી, સીતાજીનાં દુર્વચનો કહી સંભળાવીને યોગ્યા કે, “હે નાથ ! આમાં મારો કશો અપરાધ નથી.” ॥૩॥ પછી લક્ષ્મણજી સહિત રામચન્દ્રજી જ્યાં ગોદાવરીને કિનારે પોતાનો આશ્રમ હતો, ત્યાં ગયા. આશ્રમને સીતાજીથી રહિત જોઈ, વ્યાકુલ થઈ ગયા અને પ્રાકૃત યુરુષની પેઠે દીન થઈ ગયા. ॥ ૪ ॥

દો०—કાનન રહેહ તદાગ ઇવ, ચક ચર્કઈ સિય રામ ॥

રાવણ નિશિ વિહરન કિયે, દુઃખ વીતે ચઢું યામ ॥ ૫૨ ॥

રામ^૧ અને સીતાડૂંધી ચકવા ચકવી કે જેઓ વનડૂંધી તળાવમાં રહ્યાં હતાં, તેઓને રાવણુડૂંધ રાત્રિએ બ્રૂદાં પાડી નાખ્યાં. તેઓનું આ વિયોગડૂંધી દુઃખ જ્યારે રાવણુડૂંધી રાત્રિ વ્યતીત થઈ જાય, ત્યારે ટળે એવું થયું. પરાયાં દુઃખોનું હરણુ કરનારા રામ કે જેમને શોક કે દુઃખ સંભવે જ નહીં, તેમના મનમાં એક ઉત્પન્ન થયો.^૨ ॥ ૫૨ ॥

ચૌ०—પરદુઃખ હરણ શોક દુઃખ નાહીં । ભાવિષાદ તિનકે મન માર્હીં ॥

હા ગુણસ્વાનિ જાનકી સીતા । રૂપ શીલ વ્રત નેમ પુનીતા ॥ ૧ ॥

લક્ષ્મણ સમુક્ષાયે બહુ માંતી । પૂછત ચલે જતા તર પાંતી ॥

હે સ્વર્ગ મૃગ હે મધુકર શ્રેની । તુમ દેસી સીતા મૃગનૈની ॥ ૨ ॥

સ્વંજન શુક કપોત મૃગ મીના । મધુપ નિકર કોકિલા પ્રવીના ॥

કુન્દકલી દાદિમ દામિની । શરદ કમલ શશિ અહિ મામિની ॥ ૩ ॥

વરુણ પાસ મનોજ ધનુ હંસા । ગજ કેહરિ નિજ સુનત પ્રશંસા ॥

શ્રીફલ કનક કદલિ હર્ષાહીં । નેકુ ન શંકુ સકુચ મન માર્હીં ॥ ૪ ॥

સુન જાનકી તોહિં વિન આજૂ । હવે સકલ પાય જનુ રાજૂ ॥

કિમિ સહિ જાત અનસ્વ તોહિં પાર્હીં । મિથા વેગ પ્રગટસિ કસ નાર્હીં ॥ ૫ ॥

ઈહિ વિધિ વિલપત સ્વોજત સ્વામી । માનૌ મહાવિરહી અતિ કામી ॥

“હે સીતા ! હે જનકી ! હે શુભોની આશુરૂપ ! હે પવિત્ર શીલ, વ્રત તથા નિયમ
એઓને ધરનારાં ! હે સર્વોત્તમ રૂપવાળાં !” એવી રીતે રામચન્દ્રજી વિલાપ કરવા
લાગ્યા. ॥ ૧ ॥ લક્ષ્મણજીએ તેમને ઘણી ઘણી રીતે સમજાવ્યા, તોપણ નહીં સમજતા,
ઉન્મત્તની પેઠે લતાઓની તથા વૃક્ષોની પંક્તિઓને સીતાજીની ખબર પૂછતા ચાલ્યા.
“હે પક્ષીઓ ! હે મૃગો ! હે જમરોની પંક્તિઓ ! તમેએ મૃગનાં જેવાં નેત્રોવાળાં
સીતાને ક્યાં છે ? ॥ ૨ ॥ હે પ્રવીણ સીતા ! સાંભળો. ખજન, પોષટ, કણ્થતર, મૃગ,
માછલાં, જમરોની પંક્તિ, કોકિલા, ડોલરની કળીઓ, દાડિમના દાણા, વીજળી, શરદ્
ઋતુનું કમળ, શરદ્ ઋતુનો ચન્દ્ર, નાગણી, ॥ ૩ ॥ વરુણ પાથ, કામદેવનું ધનુષ, હંસો,
હાથી, કેસરી, ખીલીઓ, અને સોનેરી કેળના થંભ, એઓ તમારાં નેત્ર તથા નાસિકા
આદિ અંગોથી ન્યૂન શુભોવાળાં હોવાને લીધે ઉપમાનોરૂપ નહીં બની શકવાથી કયાંય
પણ કવિઓનાં મોહોડાંથી પોતાની પ્રશંસા સાંભળતાં ન હતાં. ॥ ૪ ॥ અને કયાંક સાંભ-
ળતાં હતાં, તે પોતાના અયોગ્યપણાની શંકાને લીધે મનમાં સંકોચાતાં હતાં પણ આજ
તમે અદૃશ્ય થવાને લીધે, તેઓ હવે જ્યાં ત્યાં કવિઓનાં મોહોડાંથી પોતાની પ્રશંસા
સાંભળીને રાજ થાય છે, મનમાં જરા પણ શંકાથી સંકોચાતાં નથી અને જાણે સંપૂર્ણ
રાજ્ય પામ્યાં હોય તેમ કૂલાવા લાગ્યાં છે. હે ખ્યારી ! એ ખંજન તથા પોષટ વગેરેનું
તેની ઈર્ષ્યાથી કૂલાનું તમારાથી કેમ ખરી શકાય છે ? હે પ્રિયા ! જલદી કેમ પ્રકટ થતાં
નથી ? અને તેઓના ઉત્સાહને કેમ દબાવી દેતાં નથી ?” ॥ ૫ ॥ આ પ્રમાણે ત્રૈલોક્યના
સ્વામી રામચન્દ્રજી, જાણે કોઈ મહા વિરહી હોય અને અત્યંત કામી હોય, તેમ વિલાપ
કરવા લાગ્યા અને ચોમેર શોધ કરવા લાગ્યા. ॥

દો—મણિ બિહીન ફણિ દીન જિમિ, મીન હીન જિમિ વારી ॥

તિમિ વ્યાકુલ મયે લષણ તહૈ, રણુવર દશા નિહારી ॥ ૫૩ ॥

રામચન્દ્રજી^૩ મણિથી રહિત થવાથી, દીન થયેલા સર્પની પેઠે અને જળથી રહિત
થયેલાં મત્સ્યની પેઠે વ્યાકુલ થતાં, તેમની દશા જોઈને લક્ષ્મણજી પણ વ્યાકુલ થવા
લાગ્યા. ॥ ૫૩ ॥

૧ કવિઓ ખંજન, મૃગ, માછલાં તથા શરદ્ ઋતુનું કમળ, એઓને જાઓનાં નેત્રોનાં ઉપમા-
નરૂપ ઠરાવે છે. જમરોની પંક્તિને કેશપાશના ઉપમાનરૂપ ઠરાવે છે. કોકિલાના સ્વરને સ્વરના ઉપ-
માનરૂપ ઠરાવે છે. ડોલરની કળીઓને તથા દાડિમના દાણાઓને દાંતોના ઉપમાનરૂપ ઠરાવે છે.
વીજળીને દાંતોની અથવા સઘળા જરીરની ચમકના ઉપમાનરૂપ ઠરાવે છે, શરદ્ ઋતુના કમળને
તથા શરદ્ ઋતુના ચન્દ્રને મુખના ઉપમાનરૂપ ઠરાવે છે. નાગણીને ચોટલાના ઉપમાનરૂપ ઠરાવે છે,
વરુણ પાશને કંઠ રેખાના ઉપમાનરૂપ ઠરાવે છે, કામદેવનાં ધનુષને બ્રહ્માના ઉપમાનરૂપ ઠરાવે છે.
હંસને તથા હાથીની ગતિને ગતિના ઉપમાનરૂપ ઠરાવે છે. ખીલીને સ્તનોના ઉપમાનરૂપ ઠરાવે છે.
અને સોનેરી કેળના થંભોને સાથળના ઉપમાનરૂપ ઠરાવે છે. અધિક શુભુવાળાને ઉપમાન અને
ન્યૂન શુભુવાળાને ઉપમેષ કહે છે. ૨ શુંસાદિજીએ પોતાની ઉક્તિમાં જગદંબા સીતાજીનાં અંગોનું વર્ણન
કયાંય કર્યું નથી. અહીં પ્રસંગ મળવાથી રામચન્દ્રજીની ઉક્તિમાં તે વર્ણન કર્યું છે, પણ તેમાં ઉપમેષ
અંગોનાં નામે આપ્યાં નથી, એ કેવી ચાતુરી, વાપરી છે. ૩ અહીં ક્ષેપક શર થાય છે.

चौ०—उर धरि धीर बुझावहिं रामहिं । तजहिं शोक अधिक मुखधामहिं ॥
 पूरण काम राम सुखराशी । मनुज चरित कर अज अविनाशी ॥ १ ॥
 सरवर अमित नदी गिरि खोहा । बहुविधि राम लषण तहैं जोहा ॥
 शोच हृदय कछु कह नहिं आवा । टूट धनुष शर आगे पावा ॥ २ ॥
 कहत राम लक्ष्मणहिं बुझाई । काहु कीन्ह युद्ध यहि ठाई ॥
 आगे परा मृगपति देखा । सुमिरत राम चरणकी रेखा ॥ ३ ॥

लक्ष्मणलु हृदयमां धीरज धरीने, रामय-द्रलने समजवतां छतां पक्ष सुअना
 धामरूप रामय-द्रल पोताना हृदयना ते लारे शोकेने न छेडवा लाव्या. 'पूषिकाभ,
 आनंदना समुद्ररूप, अज-भा अने अविनाशी रामय-द्रल केवण कामी लोकेनी दीनता
 देखाडवाने वास्ते जे प्रभाखे मनुष्य चरित्र करवा लाव्या. ॥ १ ॥ रामय-द्रलजे^१ अने
 लक्ष्मणलुजे अनेक सरोवरेशमां, नदीज्योमां अने पर्वतोनी गुहाज्योमां बछी बछी रीते
 शोध करी, पक्ष कथांय सीतालुने पत्तो मज्ये नही, तेथी तेज्योना हृदयमां कांछ कछो
 न जाय ज्यो शोक व्याप्त थ्यो. आगण जतां रस्तामां नुयी पडेलो धनुष भाखु तेज्योना
 जेवामां आव्यां ॥ २ ॥ जे जेठ रामय-द्रलजे लक्ष्मणलुने समजवीने कछु के, "आ
 ठेकाखे कांछजे युद्ध करेछु छे." आगण जतां रस्तामां पडेलो जटायु, तेज्योना जेवामां
 आव्यो, के जे जटायु रामनां चरखुनी रेखाज्योनुं स्मरण कथां करतो छतो. ॥ ३ ॥

दो०—करसरोज शिर परसेउ, कृपासिंधु रघुवीर ॥

निरखि राम छवि धाम मुख, विगत भई सब पीर ॥ ५४ ॥

कृपाना समुद्ररूप रामय-द्रलजे जटायुना भस्तक उपर हाथ भूक्यो. शोषाना
 स्थानकरूप रामय-द्रलनुं सुअ जेवाथी जटायुने सघणी वेदना टणी गछ. ॥ ५४ ॥

चौ०—तब कह मृग वचन धरि धीरा । सुनहु राम भंजन भव भीरा ॥
 नाथ दशानन यह गति कीन्ही । तेहि खल जनकसुता हरि लीन्ही ॥ १ ॥
 छे दक्षिण दिश गयउ गुसाई । विलपत अति कुररीकी नाई ॥
 दश लागि प्रभु राखेउ प्राना । चलन चहत अब कृपानिधाना ॥ २ ॥
 राम कहा तनु राखहु ताता । मुख मुसकाय कही तेहि बाता ॥
 जाकर नाम मरत मुख आवा । अधमहुँ मुक्ति होइ श्रुति गावा ॥ ३ ॥
 सो मम लोचन गोचर आगे । राखौ नाथ देह कोहि लागे ॥
 जल भरि नैन कहा रघुराई । तात कर्म निज ते गति पाई ॥ ४ ॥
 परहित वसजिनके मन माहीं । तिन कहैं जग दुर्लभ कछु नाहीं ॥
 तनु तजि तात जाहु मम धामा । देउ कहा तुम पूरण कामा ॥ ५ ॥

આ સમયે જટાયુએ, ધીરજ ધરીને વચન કહ્યાં કે, “હે સંસારની બીડને ભાંગનારા રામ ! સાંભળો. હે નાથ ! રાવણે મારી આ દશા કરી છે અને એ જ દુષ્ટે સીતા-જીનું હરણ કર્યું છે. ॥ ૧ ॥ હે સ્વામી ! એ દુષ્ટ સીતાજીને લઈ દક્ષિણ દિશામાં ગયે છે. સીતાજી, ટીટોડીની પેઠે અત્યંત વિલાપ કરતાં હતાં. હે કૃપાનિધાન પ્રભુ ! મેં આપનાં દર્શનને વાસ્તે શરીરમાં પ્રાણ રાખ્યા છે, કે જે હવે નીકળી જવાની ઈચ્છા કરે છે. ” ॥ ૨ ॥ રામે કહ્યું કે, “હે તાત ! હજી પણ તમારું શરીર રાખો.” જટાયુ હસીને બોલ્યો કે, “મરવાના સમયમાં જેનું નામ મોહોડામાં આવે તો અધમ પણ સુક્રિત પામે છે, એમ વેદ કહે છે ? ॥ ૩ ॥ તે આપ મારા નેત્રના વિષયરૂપ થઈ આગળ ઉભા છો, તો હવે મારે કંઈ ખામી રહી છે ? કે જેથી હું શરીર રાખું.” રામચંદ્રજી નેત્રોમાં આંસુ લાવીને બોલ્યા કે, “હે તાત ! તમે તમારાં શુભ કર્મથી શુભ ગતિ પામ્યા છો, ॥ ૪ ॥ તેમાં મારો કશો પાઠ નથી. જેઓના મનમાં પરોપકાર કરવાનું વસતું હોય, તેઓને જાતમાં કંઈ દુર્લભ નથી, હે તાત ! તમે દેહનો ત્યાગ કરીને મારા ધામમાં બાંધો. તમે પૂર્ણ કામ છો તેથી તમને બીલું શું આપું ? ॥ ૫ ॥

દો-સીતાહરણ પિતા સન, કહ્યો તાત જનિ જાય ॥

જો મૈં રામ તૌ કુલ સહિત, કહિહિ દશાનન આય ॥ ૬૬ ॥

હે તાત ! તમે મારા ધામમાં જઈને મારા પિતાની પાસે આ સીતાનું હરણ થયાની વાત કહેશે નહિ, કેમ કે, એ સાંભળીને તેમને શોક ઉત્પન્ન થાય. એ હું ખરેખર રામ હોઈશ, તો રાવણને તેના કુલ સહિત મારીને ત્યાં મોકલીશ એટલે તેના કહેવાથી હકીકત સાંભળીને પિતા રાજ થશે.” ॥ ૫૫ ॥

ચૌ-ગુપ્ત દેહ તજિ ષરિ હરિ રૂપા । મૂષણ બહુ પટ પીત અનૂપા ॥

ક્યામ ગાત વિશાલ શુજ ચારી । અસ્તુતિ કરત નૈન ઘરિ બારી ॥ ૧ ॥

જટાયુએ દેહનો ત્યાગ કરીને હરિના જેનું રૂપ પારણ કર્યું. ઘણા આભરણોવાળો, અનુપમ પીળાં વસ્ત્રોવાળો, શ્યામ સુંદર શરીરવાળો અને ચાર વિશાળ ભુબાઓવાળો તે જટાયુ નેત્રોને અશ્રુઓથી ભરપૂર કરીને સ્તુતિ કરવા લાગ્યો કે, ॥ ૧ ॥

છં-જય રામ રૂપ અનૂપ નિર્ગુણ સગુણ ગુણ પ્રેરક સહી ॥

દશ શીશ બાહુ પ્રવંદ સ્વંદન ચાપ સ્થર મંદન મહી ॥

પાયાદ ગાત સરોજ મુલ્લ રાજીવ આયત લોચનમ્ ॥

નિત નૌમિ રામ કૃપાલુ બાહુ વિશાલ ભવ ભય મોચનમ્ ॥ ૨૨ ॥

“હે રામચંદ્રજી ! જય જય. આપ કે જે અનુપમ રૂપવાળા, પ્રભવેતાઓની દૃષ્ટિથી નિર્ગુણ, ભક્ત લોકોની દૃષ્ટિથી સગુણ, શુભોના પ્રેરક, પ્રયંત બાહુઓવાળા, રાવણનો વિનાશ કરવા વાસ્તે પૃથ્વીપર અવતરેલા, ધનુષ બાણથી શેષી રહેલા, મેઘ જેવાં શ્યામ સુંદર ગાત્રોવાળા, કમળ સમાન સુખવાળા, વિસ્તીર્ણ નેત્રોવાળા, કૃપાળુ, વિશાલ ભુબાઓવાળા અને ભક્ત લોકોને સંસારના ભયથી છોડાવનારા છો, તેમને પ્રણામ કરું છું. ॥ ૨૨ ॥

છં૦—~~અભયેવ~~ દેવજ, મવ્યક્તમેકમગોચરમ્ ॥

ગોવિંદ ગોપર દ્વંદ્વ દર વિજ્ઞાન ઘન ધરણી ધરમ્ ॥

જે રામ મંત્ર જર્પત સંત અનંત જન મન રંજનમ્ ॥

નિત નૌમિ રામ અકામ મિય કામાદિ સ્વલ દલ ગંજનમ્ ॥ ૨૩ ॥

હે રામચન્દ્રજી ! આપ કે જે અપ્રમેય બળવાળા, અનાદિ, અજન્મા, અલ્પરૂપથી અ-
પ્રકટ, અદ્વેતરૂપ, મનથી અગમ્ય, ઇન્દ્રિયોને પોતાની સત્તાથી સત્તા આપનારા, ઇન્દ્રિયોથી
અગમ્ય, સુખ-દુઃખાદિક ધંધાને હરનારા, વિજ્ઞાનરૂપ, પૃથ્વીને ધરનારા, અંતથી રહિત,
રામ નામરૂપ મંત્રનો જપ કરનારા, સંત જનોનાં મનને રાજી કરનારા, નિષ્કામ લોકો-
પર પ્રેમ રાખનારા, નિષ્કામ લોકોને પ્યાર અને કામ તથા ક્રોધ આદિ દુષ્ટ ભાવોનાં
સૈન્યનો વિનાશ કરનારા છે, તેમને સર્વદા નમું છું. ॥ ૨૩ ॥

છં૦—જેહિ શ્રુતિ નિરંતર બ્રહ્મ વ્યાપક વિરજ અજ કહિ ગાવર્હી ॥

કરિ જ્ઞાન ધ્યાન વિરાગ યોગ અનેક મુનિ જેહિ ધ્યાવર્હી ॥

સો મગટ કરુણાર્કંદ શોભારૂંદ અગ જગ મોહર્હી ॥

મમ હૃદય પંકજ યુગ અંગ અનંગ વહુ લલિ સોહર્હી ॥ ૨૪ ॥

જેને શ્રુતિઓ સર્વદા વ્યાપક, નિર્દોષ તથા જન્માદિ વિકારોથી રહિત બ્રહ્મ કહીને
ગાય છે અને અનેક મુનિઓ, જ્ઞાન, ધ્યાન, વૈરાગ્ય તથા યોગ કરીને જેનું ધ્યાન કરે
છે, તે સ્વયંપ્રકાશ, કરુણાના કંઠરૂપ, શોભાના સમૂહરૂપ, સ્થાવર, જંગમ જીવોને માયાથી
ચોદિત કરનારા અને સર્વ જંગોમાં અનંત કામદેવોના જેવી કાંતિથી શોભી રહેલા આપ
મારા હૃદયરૂપી કમળમાં ભરમની પેઠે રહો. ॥ ૨૪ ॥

છં૦—જો અગમ મુગમ સ્વભાવ નિર્મલ અસમ સમ શીતલ સદા ॥

પશ્યન્તિ ચં યોગી યતન કરિ કર્મ મન મો વસ મુદા ॥

સો રામ રમા નિવાસ સંતત દાસ વશ ત્રિશુવન ધની ॥

મમ ઊર વસહુ સો શમન સંસૃતિ જામુ કીરતિ પાવની ॥ ૨૫ ॥

હે રામચન્દ્રજી ! આપ જે કે અભક્ત લોકોને અગમ્ય, ભક્ત લોકોને સુગમ,
સ્વભાવથી નિર્મલ, અનુપમ, સર્વમાં સમાન તથા સર્વદા શીતલ છે અને યોગીઓ યતન
પૂર્વક કર્મોને, મનને તથા ઇન્દ્રિયોને વશ કરીને પ્રેમથી જેનું અવલોકન કરે છે એવા છે,
લક્ષ્મીના નિવાસરૂપ છે, સર્વદા હાસોને વશ રહો છે અને ત્રેલોકના ધણી છે તથા જેની
પવિત્ર કીર્તિ સંસારનું શમન કરનારી છે એવા છે, તે આપ મારા હૃદયમાં વસો. ” ॥ ૨૫ ॥

દો૦—અવિરલ ભક્તિ માંગિ વર, ગૃધ્ર ગયલ હરિ ધામ ॥

તેહીકી કિયા ચયોચિત, નિજ કર કીન્હી રામ ॥ ૫૬ ॥

જટાકુ, જે પ્રભાણે સ્તુતિ કરી અખંડ ભક્તિરૂપી વરદાન માગીને ભગવદ્દામમાં
ગયો. રામચન્દ્રજીએ પોતાના હાથથી તેની યથાયોગ્ય પારલૌકિક ક્રિયાઓ કરી. ॥ ૫૬ ॥

ઘૌ૦—કોમલ ચિત્ત અતિ દીનદયાલા । કારણ વિન રઘુનાથ કૃપાલા ॥

ગૃધ્ર અષમ સગ આમિષ યોગી । ગતિ તેહિ દીન જો ચાચત યોગી ॥ ૧ ॥

મુનહુ ડમા તે લોગ અભાગી । હરિ તજિ હોઈ વિષય અનુરાગી ॥
 પુનિ સીતહિ સ્વોજત દોઝ માઈ । ચલે વિકોકન વન बहुताई ॥ ૨ ॥
 સંકુલ લતા વિટપ ઘન કાનન । बहु खग मृग तहैं गज पंचानन ॥
 આવત પંથ કંઘર નિપાતા । તેહિં સવ કહી શાપકી વાતા ॥ ૩ ॥
 દુર્વાસા મોહિ દીનહો શાપા । પ્રસુ પદ દેલિ મિટા સો પાપા ॥
 મુન ગંધર્વ કહૌં મૈં તોહી । મોહિં ન મુદાય ત્રણ કુલ દ્રોહી ॥ ૪ ॥

અત્યંત ક્રોધળ ચિત્તવાળા, દીનદયાળુ અને સેવા વગેરેની અપેક્ષા રાખ્યાવગર કૃપા કરનારા રામચંદ્રજીએ, માંસનું ભક્ષણ કરનારા અધમ પક્ષી ગીધને પણ એવી ગતિ આપી કે, જે ગતિને યોગીઓ પણ માગે છે. ॥ ૧ ॥ હે પાર્વતી ! સાંભળો. તે લોકોને અભાગિયા જ સમજવા, કે જેવો હરિને છોડી દઇને વિષયોમાં પ્રેમવાળા હોય છે. પક્ષી રામ તથા લક્ષ્મણ બન્ને બાંધજો સીતાજીને શોધવા સારુ અનેક વનોને ભેતા ભેતા ચાલ્યા. ॥ ૨ ॥ કે, જે વનો લતાઓથી સંકુલ, ઘાટાં વૃક્ષોવાળાં, પશુ, પક્ષીઓવાળાં અને હાથીઓથી તથા સિંહોથી પણ યુક્ત હતાં.^૧ એ બન્ને બાંધજોએ માર્ગમાં ચાલતાં એક કંઘરને માર્યો.^૨ એ કંઘરે ગંધર્વનો દિવ્ય દેહ પામી, પોતાના શાપની સઘળી હકીકત કહી સંભળાવીને કહ્યું કે, ॥૩॥ “આ પ્રમાણે મને દુર્વાસા મુનિએ શાપ લીધો હતો, કે જે શાપરૂપી પાપ આપનાં ચરણોનું દર્શન મળવાથી ટળી ગયું.” રામચંદ્રજી બોલ્યા કે, “હે ગંધર્વ ! હું તને કહું છું, તે સાંભળ. મને બ્રાહ્મણ કુલનો દ્રોહ કરનારા લોકો અમતા નથી.

દો-મન ક્રમ વચન કપટ તજ, જો કર મૂરુર સેવ ॥

મોહિ સમેત ચિરંચી શિવ, વશ તાકે સવ દેવ ॥ ૫૭ ॥

જે પુરુષ કપટને છોડી દઈ, મનથી, ક્રિયાથી તથા વચનથી, બ્રાહ્મણની સેવા કરે, તે પુરુષને હું સહિત બ્રહ્મા, શિવ તથા બીજાં પણ સઘળાં દેવતાઓ વશ થાય છે. ॥ ૫૭ ॥

ચૌ-શાપત તાઢત પરુષ કહૈતા । વિષ પૂજ્ય અસ ગાવર્હિ સંતા ॥

પૂજિય વિષ શીલ ગુણ હીના । નહિન શૂદ્ર ગુણ જ્ઞાન પ્રવીના ॥ ૧ ॥

કહિ નિજ ધર્મ તાહિ સમુજાવા । નિજ પદ પ્રીતિ દેલિ મન માવા ॥

૧ આ વનમાં અજ્ઞમુખી નામની એક ભયંકર રાક્ષસી મળી, તેણે લક્ષ્મણજીને કહ્યું કે, “આલો આપણે વનમાં વિહાર કરીએ. આમ કહીને તેણે હાથ પકડતાં, લક્ષ્મણજીએ તેનાં કાન, નાક કાપી લીધાં. એ રાક્ષસી, આથી વીસ પાડીને તુરત લાંબી ભાગી ગઈ. (વાલ્મીકીય રામાયણ અરણ્યકાંડ.) ૨ કળન્ધ પૂર્વ જન્મમાં ગંધર્વ હતો, તે કાંઈ અપરાધને લીધે દુર્વાસાના શાપથી રાક્ષસ બની શેઠોને અતિ દુઃખ દેવા લાગતાં ઈદ્રે તેને વજ્રનો પ્રહાર કર્યો. વજ્રના પ્રહારથી તેનું માથું પેટમાં પેસી ગયું, પણ મરણ થયું નહીં. આ સમયથી તેનું (કળન્ધ) નામ પડ્યું. એ કળન્ધે જોજનને ઘસ્ટે પ્રાર્થના કરતાં, ઈદ્રે તેની યોજનબર લાંબી ભુજાઓ કરી આપી. આ ભુજાઓથી જે કાંઈ પ્રાણી હડફેટમાં આવતાં હતાં, તેઓને એથી લઈને તે ખાઈ જતો હતો. રામ તથા લક્ષ્મણ, હડફેટમાં આવી જતાં તેઓને પણ એથી લઈને તે ખાઈ જવાનું કરતો હતો, તેવામાં તેઓએ તેની બન્ને ભુજાઓ કાપી નાખીને માર્યો. ‘રામચંદ્રજી તારો ઉદ્ધાર કરશે,’ એમ દુર્વાસાએ તેને કહ્યું હતું.

રઘુપતિ ચરણ કમલ શિર નાઈ । ગયહ ગગન આપનિ ગતિ પાઈ ॥ ૨ ॥
 તાહિ દેહ ગતિ રામ ઉદારા । જશરીકે આશ્રમ પણ ધારા ॥
 જશરી દેસિ રામ ગૃહ આયે । મુનિકે વચન સમુશ્ચિ જિય માયે ॥ ૩ ॥
 સરસિચ લોચન બાહુ વિશાલા । જટા મુકુટ શિર ઊર વનમાલા ॥
 ક્યામ ગૌર સુંદર દોહ ભાઈ । જશરી પરી ચરણ લપટાઈ ॥ ૪ ॥
 પ્રેમ મગન મુલ્લ વચન ન આવા । પુનિ પુનિ પદસરોજ શિર નાવા ॥
 સાદર જલ કે ચરણ પથારે । પુનિ સુંદર આસન વૈઠારે ॥ ૫ ॥

બ્રાહ્મણો શાપ દેતા હોય, મારતા હોય અને કઠોર વચનો કહેતા હોય, તોપણ તેઓની પૂજા કરવી જ ચોખ્ખી છે, એમ સત્પુરુષો કહે છે. બ્રાહ્મણ શીલથી તથા ગુણોથી સંહિત હોય, તોપણ પૂજ્ય છે અને શૂદ્ર ગુણવાન, જ્ઞાની તથા પ્રવીણ હોય તોપણ પૂજ્ય નથી જ. ॥૧૧॥ રામચન્દ્રજીએ આ પ્રમાણે પોતાનો ધર્મ કહીને, તે ગંધર્વને સમજાવ્યો. એ ગંધર્વને પોતાના ચરણોમાં રૂચિવાળો ભેંધને, રામચન્દ્રજી રાજ થયા. પોતાની સ્વર્ગ લોકની ગતિને પ્રાપ્ત થયેલો એ ગંધર્વ, રામચન્દ્રજીના ચરણોમાં માથું નમાવી, આકાશ માર્ગથી ચાલ્યો ગયો. ॥ ૨ ॥ ઉદાર રામચન્દ્રજી, એ પ્રમાણે ગંધર્વને ગતિ આપીને શબરીના (એક બીલડીના) આશ્રમમાં પધાર્યા. એ શબરી રામચન્દ્રજીને પોતાના આશ્રમમાં આવેલા ભેંધ, મતંગ મુનિનાં વચનોનું સ્મરણ કરીને મનમાં પ્રસન્ન થઈ. ॥ ૩ ॥ કમળો જેવાં નેત્રોવાળા, વિશાલ બાહુઓવાળા, મસ્તકોમાં જટાંથી સુકુટોવાળા, વક્ષઃસ્થલોમાં વનમાળાઓથી શોભી રહેલા અને જેઓમાં એકનું શરીર શ્યામસુંદર અને બીજાનું શરીર ગૌર સુંદર હતું એવા એ બે ભાઈઓને ભેંધ, તેઓનાં ચરણોમાં પડીને પ્રેમમાં એવી તો મગ્ન થઈ ॥ ૪ ॥ કે, મોહોડામાંથી વચનો બોલવાને પણ અશક્ત થઈ ગઈ. એ બીલડીએ તેઓનાં ચરણકમળોમાં વારંવાર માથું નમાવી, પ્રેમપૂર્વક જળ લાવી, ચરણ પખાળીને તેઓને સુંદર આસનપર બેસાડયા. ॥ ૫ ॥

દો-કંદ મૂલ ફલ સરસ અતિ, દિયે રામ કહૈં આનિ ॥

પ્રેમ સહિત પ્રજ્ઞ સ્વાય, બારહિં બાર વરવાનિ ॥ ૫૮ ॥

તેણે અત્યંત મીઠાં કંદ, મૂળ તથા ફળો કે, જે પોતે રામચન્દ્રજીના ઉદ્દેશથી જ રાખી મૂક્યાં હતાં, તે લાવીને રામચન્દ્રજીને આપતાં, રામચન્દ્રજી વારંવાર વખાણી વખાણીને પ્રેમપૂર્વક ખાધાં. ॥ ૫૮ ॥

૧ નારદજીએ શાપ દીધો હતો, બૃથએ લાત મારી હતી અને પરશુરામે કઠોર વચનો કહ્યાં હતાં, તોપણ પ્રજ્ઞએ તેઓની પૂજા કરી હતી. ૨ રામચન્દ્રજી હમણાં સુધી માર્ગમાં જે કાઈ મળે, તેનો ઉદાર કરતા હતા પણ હવે તો ઘેર ઘેર જઈ જઈને ઉદાર કરવાના છે, તેથી અહીં ‘ઉદાર’ એ વિશેષણ આપ્યું છે. ૩ આ બીલડી, મતંગ ઋષિની સેવા કરતી હતી. એ ઋષિ જ્યારે પરમ ધામમાં જવા લાગ્યા, ત્યારે એ પણ તેની સાથે જવા તૈયાર થતાં ઋષિએ તેને કહ્યું કે, ‘તું અહીં રહે, તને રામચન્દ્રજીનું સર્વન પ્રાપ્ત થશે.’ આ ઉપરથી તે મતંગઋષિના આશ્રમમાં રહી, રામચન્દ્રજીના આગવાની રાહ ભેટી હતી. હજારો વર્ષ પછી રામચન્દ્રજી આં આંખા.

ચૌ૦—પાણિ જોરિ આગે મહ ઠાઠી । પ્રચ્છિ વિલોકિ પ્રીતિ અતિ વાઢી ॥
 કેહિ વિધિ અસ્તુતિ કરૌં તુમ્હારી । અધમ જાતિ મૈં જઢ મતિ ભારી ॥ ૧ ॥
 અધમ તે અધમ અધમ અતિ નારી । તિન મહૈં મૈં મતિમંદ ગૈવારી ॥
 કહ રણુપતિ સુન ભાષિનિ વાતા । માનો એક ભક્તિકર નાતા ॥ ૨ ॥
 જાતિ પાંતિ કુલ ધર્મ વઢાઈ । ધન વલ પરિજન ગુણ ચતુરાઈ ॥
 ભક્તિહીન નર સોહત કૈસે । વિતુ જલ વારિદ દેસિય જૈસે ॥ ૩ ॥
 નવધા ભક્તિ કહૌં તોહી પાહીં । સાવધાન સુન ધરુ મન મારીં ॥
 પ્રથમ ભક્તિ સંતન કર સંગા । દૂસર રત મમ કથા પ્રસંગા ॥ ૪ ॥

પ્રભુનાં દર્શનથી પ્રેમ અત્યંત વૃદ્ધિ પામતાં, તે બીલડી પ્રભુની સામે ઉભી રહી, હાથ ભેડીને બોલી કે, “હું કે જે અધમ જાતીવાળી અને અત્યંત જડ બુદ્ધિવાળી છું, તે કયા પ્રકારથી આપની સ્તુતિ કરું ? ॥ ૧ ॥ જેઓ અધમથી પણ અધમ હોય છે, તેઓથી પણ સ્ત્રીભતિ વધારે અધમ છે. હું તો સ્ત્રીઓમાં પણ મંદ બુદ્ધિવાળી અને ગભાર છું.” રામચન્દ્રજી બોલ્યા કે, “હે બાઈ ! મારી વાત સાંભળ. હું ક્રૂર ભક્તિના નાતાને જ માનું છું. ॥ ૨ ॥ જે માણસો ભત, પંક્તિ, કુલ, ધર્મ, મોટાઈ, ધન, બળ, પરિજન, ગુણ, અને આતુરાઈ, એઓથી સંયુક્ત હોય, પણ ભક્તિથી રહિત હોય, તો તેઓ જળ વગરના મેઘ જેવા ગણાય છે. ॥ ૩ ॥ હું તને નવ પ્રકારની ભક્તિ વિષે કહું છું, તે તું સાવધાન ધર્મને સાંભળ અને મનમાં ધરી લે. સત્પુરુષોનો સંગ એ ભક્તિનો પહેલો પ્રકાર છે. મારી કથાના પ્રસંગમાં રૂચિ કરવી, એ બીજો પ્રકાર છે. ॥ ૪ ॥

દો૦—ગુરુપદ પંકજ સેવા, તૈસરિ ભક્તિ અમાન ॥

ચૌથિ ભક્તિ મમ ગુણ ગણ, કરૈ કપટ તજિ ગાન ॥ ૫૯ ॥

અહંકારનો ત્યાગ કરી, ચરણકમળોની સેવા કરવી, એ ત્રીજો પ્રકાર છે. કપટ છોડી ધર્મને ગુણોના સમૂહ ગાવા, એ ચોથો પ્રકાર છે. ॥ ૫૯ ॥

ચૌ૦—મંત્ર જપ મમ દૃઢ વિશ્વાસા । પંચમ ભજન સો વેદ પ્રકાશા ॥
 છટ દમ શીલ વિરતિ વહુ કર્મ્મા । નિરત નિરંતર સજ્જન ધર્મા ॥ ૧ ॥
 સત્તમ સબ મોહિ મય જગ દેસે । મોતે સંત અધિક કર લેસે ॥
 આઠવિં યથા લાભ સંતોષા । સપનેહુ નહિ દેસે પરદોષા ॥ ૨ ॥
 નવમ સરલ સબ સો છલ હીના । મમ મરોસ જિય હર્ષ ન દીના ॥
 નવ મહૈં જિનકે ઈકો હોઈ । નારિ પુરુષ સચરાચર કોઈ ॥ ૩ ॥
 સો અવિષ્ણય મિય ભામિનિ મોરે । સકલ પ્રકાર ભક્તિ દૃઢ તોરે ॥
 યોગિ દૃંદ દુર્લભ ગતિ જોઈ । તોકહૈં આજ મુલમ મહ સોઈ ॥ ૪ ॥
 મમ દરશન ફલ પરમ અનૂપા । જીવ પાવ નિજ સહજ સ્વરૂપા ॥

દૃઢ વિશ્વાસથી મારા મેત્રોનો જળ કરવો, એ વેદસિદ્ધ પાંચમે પ્રકાર છે. (જિતેન્દ્રયપણું, સારો સ્વભાવ, ઘણાં કર્મો કરવામાં વૈરાગ્ય અને સર્વદા સંજ્ઞનોના ધર્મમાં રુચિ, એ છઠ્ઠો પ્રકાર છે. ॥ ૧ ॥ સર્વ જગતને મારા સ્વરૂપમય બોલું અને સંત જનોને મારાથી પણુ અધિક લેખવા, એ સાતમે પ્રકાર છે. જે કાંઈ પોતાથી મળે તેટલાથી સંતોષ રાખવો અને પરાયા દોષોને સ્વપ્નમાં પણુ ભેવા નહોં, એ આઠમે પ્રકાર છે. ॥૨॥ સર્વની સાથે છલ વગર વર્તવું, મારો જ ભરોસો રાખવો અને મનમાં હર્ષથી તથા શોકથી રહિત રહેવું, એ નવમે પ્રકાર છે. આ સચરાચર જગતમાં જે કાંઈ સ્ત્રીને કે પુરુષને, આ નવ પ્રકારોમાંથી એક પણુ પ્રકાર પ્રાપ્ત થયો હોય, ॥ ૩ ॥ તે સ્ત્રી અથવા પુરુષ મને અત્યંત પ્રિય લાગે છે, હે બાઈ! તારા અંતઃકરણમાં તો ભક્તિના એ સઘળા પ્રકારો દૃઢ છે, તેથી જે ગતિ યોગીઓના સમૂહને પણુ હુલેલ છે. તે ગતિ આજ તને સુલભ થઈ છે. ॥૪॥ મારા દર્શનના પરથ અનુપમ દ્વંધથી છુવ પોતાના સહજ સ્વરૂપને (બ્રહ્મભાવને) પ્રાપ્ત થાય છે. ॥

દોઁ—સવ પ્રકાર તવ ભાગ વઢ, મમ ચરણત અનુરાગ ॥

તવ મહિમા જેહિ ઝર વસહિ, તામુ પરમ વઢભાગ ॥ ૬૦ ॥

તને^૧ મારા ચરણોમાં પ્રેમ પ્રાપ્ત થયો છે, તેથી તારાં ભાગ્ય સર્વ પ્રકારે મોટાં છે. જેના હૃદયમાં તારો મહિમા વસશે, તેનાં પણુ મોટાં ભાગ્ય ગણાશે.^૨ ॥ ૬૦ ॥

ચૌઁ—સુનિ શુભ વચન હર્ષ કહૈં પાર્હિં । પુનિ બોલે પ્રથુ ગિરા મુહાર્હિં ॥

જનકમુતાકી મુધિ કહુ ભામિની । જાનહિ કહુ જો કરિવરગામિનિ ॥ ૧ ॥

રામચન્દ્રજીનાં શુભ વચનો સાંભળીને બીલડી બહુ જ રાજી થઈ. પછી રામચન્દ્રજીએ મધુર વાણીથી તેને પુછ્યું કે, “ઉત્તમ હાથીના જેવી ચાલવાળી હે ભામિની! સીતાજીની કશી ખબર તારા બાણુવામાં છે?” ॥ ૧ ॥

ચૌઁ—સુનિયે દેવ ચરાચર સ્વામી । રાવળ બંસી મહા અતિ કામી ॥

એક સમય સજિ પુષ્પક યાના । બૈઠ કિયો લંકેશ પયાના ॥ ૧ ॥

વિપિન મધ્ય દેસ્ત્રી ઇક બાલા । તાસે કહે વચન દશભાલા ॥

કયો ઇકલી વિચરહુ વિચ કાનન । બોલી સો તિય મુનહુ દશાનન ॥ ૨ ॥

કુશધ્વજ નામબ્રહ્મ ઝાપિ રુયાતા । સો મમ પિતા વેદ વર જ્ઞાતા ॥

વેદ પઢત મુલ તે પ્રગટાની । વેદવતી ઇમિ નામ બક્ષાની ॥ ૩ ॥

સો મમ તાત સત્ય પળ ધારા । વિષ્ણુ સંગ મુદ્ધિ વ્યાહ વિચારા ॥

યહ મુનિ શુંભ દૈત્યપતિ કોપ્યો । સ્વલ મલીન સવ ધર્માહિ હોપ્યો ॥ ૪ ॥

સોવત હનિ સો ગયો પરાઈ । સતી હુઈ મમ માત મુહાર્હિં ॥

તવસે મેં નિત હરિ આરાચૌં । પિતુ પળ સત્ય હેત તપ સાચૌં ॥ ૫ ॥

રાવણ કશો હોહ મમ નારી । કાહે કરહુ કઠિન તપ મારી ॥

હૌં લંકેશ સકલ જગનાથા । અસ કહિ ધર્મો તિયા કર હાથા ॥ ૬ ॥

અસિ સમ મયો નારી કરતેહિ છિન । બોલી મહા ક્રોધ કર તવ મન ॥

કરૌં શાપ દે જો તોહિ છારા । તૌ ન શાપ મમ તપ ફલ સારા ॥ ૭ ॥

લીલડી^૧ બોલી કે, “હે ચરાચરના સ્વામી દેવ ! લંકાનો અધિપતિ, મહાભગવાન અને અત્યંત કામી રાવણ, એક સમયે પુષ્પક વિમાનને તૈયાર કરી, જગતને છતવાને વાસ્તે નીકળ્યો હતો, ॥ ૧ ॥ ત્યાં કોઈ જંગલના મધ્યમાં, એક સુંદર કન્યા બેવામાં આવતાં, રાવણે તેને પૂછ્યું કે, ‘જંગલમાં તું એકલી કેમ ફરે છે?’ કન્યા બોલી કે, ‘હે રાવણ ! સાંભળ. ॥ ૨ ॥ વેદને સાંગોપાંગ બાળુનાર કુસધ્વજ નામના પ્રખ્યાત ધ્રુવ-ર્ષિની હું પુત્રી છું. વેદપાઠ કરવાના સમયમાં, હું તેના સુખમાંથી પ્રકટ થઈ છું, તેથી મારું નામ ‘વેદવતી’ છે. ॥ ૩ ॥ એ મારા પિતાએ મને વિષ્ણુની સાથે પરણાવવાના વિચારથી તે પ્રમાણે કરવાની સત્ય પ્રતિજ્ઞા લીધી. આ વાત સાંભળીને શુંલ નામનો દેત્યોનો અધિપતિ, કે જે ખલ તૈયા મલિન હતો, અને જેણે સર્વ ધર્મનો લોપ કર્યો હતો, તે કોપાકાંત થઈ, ॥ ૪ ॥ મારા પિતાને સૂતો મારી નાખીને ભાગી ગયો. મારી મા, મારા પિતાની પછવાડે સતી થઈ ગઈ. ત્યારથી હું પિતાની પ્રતિજ્ઞાને સત્ય કરવા માટે, નિત્ય વિષ્ણુનું આરાધન કરું છું અને તપશ્ચર્યા કરું છું.’ ॥ ૫ ॥ રાવણે કહ્યું કે, ‘તું મારી સ્ત્રી થા. તું આ ભારે કઠણ તપ શા માટે કરે છે ? હું ત્રૈલોક્યનો સ્વામી રાવણ છું,’ એમ કહીને રાવણે તે કન્યાનો હાથ પકડતાં, ॥ ૬ ॥ તે હાથ તુરત જ તરવાર સમાન થઈ ગયો. એ કન્યાએ, મનમાં અત્યંત ક્રોધ કરીને રાવણને કહ્યું કે, ‘હું શાપ દઈને તને ભસ્મ કરી નાખવા સમર્થ છું, પણ શાપ દેવાથી, મારા તપનું સારભૂત ફળ નષ્ટ થઈ જાય. ॥ ૭ ॥

દો—તાવે હૌં પુનિ જન્મ લે, કરૌં વેગ તવ નાશ ॥

યૌં કહિ વેદવતી તવૈ, કિયો અગ્નિમેં વાસ ॥ ૬૧ ॥

તામુ અંશ સિયમેં મિલો, સો પહૂંચો વન આય ॥

રાવણ અપને નિષન હિત, સો લે ગયો ચુરાય ॥ ૬૨ ॥

એટલા માટે હું શાપ નહીં દેતાં, પુનર્જન્મ લઈને જલદી તારો વિનાશ કરીશ. આમ બોલીને વેદવતીએ તે સમયે જ અગ્નિમાં પ્રવેશ કર્યો. એ વેદવતીનો અંશ સીતા-જામાં મિશ્રિત થયો છે. એ સીતાજી, વનમાં આવતાં રાવણ કેવળ પોતાનાં મરણને વાસ્તે જ તેને ચોરીને લઈ ગયો છે. ॥ ૬૧ ॥ ૬૨ ॥

ચૌ—તાવે મનમેં શોચ ન કીજૈ । જનક સુતહિ સ્વોજન મન દીજૈ ॥

યહ મૈં સુની ગુરુ મુલ્ક વાની । સો તુમસે રધુરાજ ક્ષવાની ॥ ૧ ॥

પંપાસરહિ જાહુ રધુરાઈ । મુનિ વર વિપુલ રહે જહૈં છાઈ ॥

ઋષિ મતંગ મહિમા ગુણ भारी । जीव चराचर रहत सुखारी ॥ २ ॥
 वैर न कर काहूसन कोई । जासन वैर प्रीति कर सोई ॥
 शिखर मुहावन कानन फूले । खग मुग जीव जंतु अनुकूले ॥ ३ ॥
 करहु सफल श्रम सबकर जाई । तहँ होईहि सुग्रीव मितાई ॥
 सो सब कहहि देव रघुवीरा । जानतहो पूछव मति धीरा ॥ ४ ॥
 बार बार प्रभु पद शिर नाई । प्रेम सहित सब कथा सुनाई ॥

હે રામચન્દ્રજી ! આમ છે એટલા માટે મનમાં શોક નહીં કરો અને સીતાજીની શોધ કરવામાં મન લગાવો. મેં મારા ગુરુ મતંગ ઋષિનાં સુખથી જે વાત સાંભળી હતી, તે વાત તમને કહી સંભળાવી. ^૧ ॥ ૧ ॥ હે રામચન્દ્રજી ! અહીંથી પંપાસરમાં પધારો. ત્યાં મોટા મોટા સુનિવરો આશ્રમે બાંધીને રહ્યા છે અને મતંગ ઋષિના મોટા શુણ્ણવાળા મહિમાને લીધે ત્યાં સ્થાવર તથા જંગમ સઘળા જીવો સુખથી રહે છે. ॥ ૨ ॥ ત્યાં કોઈ પ્રાણીએ કોઈની સાથે વૈર કરતાં નથી, પણ જેઓની સાથે વૈર હોય, તેઓની સાથે પણ પ્રીતિ કરે છે. ત્યાં સુંદર શિખરો છે, વનો પ્રકુલિત થઈ રહ્યાં છે અને પશુ, પક્ષીઓ તથા બીજા પણ જીવ, જંતુઓ સર્વને અનફલ રહીને વર્તે છે. ॥ ૩ ॥ ત્યાં પધારીને આપના સર્વ પરિશ્રમને સફળ કરો. ત્યાં આપને સુગ્રીવની સાથે મિત્રતા થશે અને તે સુગ્રીવ, આપને સઘળું કહેશે. હે ધીરમતિવાળા રઘુવીર ! આપ સઘળું બચ્ચો છો, તે છતાં મને શા માટે પૂછો છો ?” ॥ ૪ ॥ આ પ્રમાણે મતંગ સુનિની પાસેથી સાંભળેલી સર્વ હકીકત પ્રેમ ભરેલી રીતે સંભળાવીને બીલડીએ વારંવાર રામચન્દ્રજીનાં ચરણોમાં પ્રણામ કર્યાં. ॥

छं०—कहि कथा सकल विलोकि हरिमुख हृदय पद पंकज धरे ॥

तजि योग पावक देह धरि पद लीन भइ जहँ नहि फिरे ॥

नर विविध कर्म अघर्म बहु मत शोकप्रद सब त्यागहू ॥

विश्वास कर कह दासतुलसी रामपद अनुरागहू ॥ २६ ॥

એ બીલડી, સઘળી કથા કહી, રામચન્દ્રજીનાં સુખાર્વેન્દને બેઠી, તેમનાં ચરણ-વિંદોને હૃદયમાં ધરી, યોગાગ્નિથી શરીરનો ત્યાગ કરીને પ્રભુના પદમાં લીન થઈ ગઈ, કે જેમાં લીન થયેલા જીવને પાછું સંસારમાં આવવું પડતું નથી. તુલસીદાસ કહે છે કે, “હે મનુષ્યો ! વિવિધ કર્મોને, સર્વ અધર્મને તથા શોક આપનારા બહુ મતોને છોડી દો અને પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખીને રામના ચરણોમાં પ્રેમ ધરો. ॥ ૨૬ ॥

दो०—जाति हीन अघ जन्म महि, मुक्त कीन्ह अस नारि ॥

महा मंद मन मुख चहसि, ऐसे प्रभुहि विसारि ॥ ६३ ॥

હે મહામૂર્ખ મન ! જેણે નીચ જાતિવાળી તથા પૃથ્વીમાં પાપરૂપ જન્મવાળી બી-લડીને પણ સુકત કરી, તે પ્રભુને વિસારી મૂકીને તું સુખની ઈચ્છા કરે છે. ” ॥ ૬૩ ॥

જો-ચહેર રામ ત્યાગા વન સોઝ । અતુલિત બલ નર કેહરિ દોઝ ॥
 વિરહી ઇવ પ્રમુ કરત વિષાદા । કહત કથા અનેક સંવાદા ॥ ૧ ॥
 લક્ષ્મણ દેવહુ કાનન શોભા । દેવત કેહિ કર મન નહિ સોભા ॥
 નારિ સહિત સવ સ્વગ મૃગ વૃંદા । માનહુ મોરિ કરતહાઈ નિન્દા ॥ ૨ ॥
 હમહિ દેવિ મૃગ નિકર પરાહી । મૃગી કહાઈ તુમ કહૈં ભય નાહી ॥
 તુમ આનન્દ કરહુ મૃગ જાયે । કંચન મૃગ સ્વોજન યહ આયે ॥ ૩ ॥
 સંગ લાય કરિણી કરિ લેહી । માનહુ મોહિં શિશ્વાવન દેહી ॥
 શાસ્ત્ર મુચિન્તિત પુનિ પુનિ દેવિયા મૂપ મુસેવિત વસ નહિ લેવિય ॥ ૪ ॥
 રાસિય નારિ યદપિ ડર મારી । સુવતી શાસ્ત્ર તૃપતિ વશ નાહી ॥

દેવહુ તાત વસન્ત મુદાવા । મિયા હીન મોહિં ભય ઉપજાવા ॥ ૫ ॥

રામચન્દ્રજી, એ વનને છોડી દઇને ત્યાંથી આગળ ચાલ્યા. અતુલિત બળવાળા પુરુષસિદ્ધ રામ અને લક્ષ્મણ, વનનો રસ્તો કાપવા લાગ્યા. રામચન્દ્રજી અનેક સંવાદો-વાણી કથાઓ કહેતાં કહેતાં વિરહીની પેઠે કામદેવથી ખેદ પામીને લક્ષ્મણજીને કહેવા લાગ્યા કે, ॥ ૧ ॥ “હે લક્ષ્મણ ! આ વનની શોભા જુઓ. આ વસંત ઋતુથી થયેલી વનની શોભાને જોઈ કેાનું મન કામદેવથી ફોલ ન પામે ? પોતપોતાની સ્ત્રીઓની સાથે ફરતાં, આ સઘળાં પશુ, પક્ષીઓનાં ટોળાંઓ, અને પ્રિયાનો વિરહી છતાં પણ જીવતો રહેલો જોઇને, ધિક્કારતાં હોય એમ લાગે છે. ॥૨॥ મને જોઇને ઋગોના સમૂહો ભાગવા લાગતાં, મૃગીઓ જાણે તેઓને, ‘તમોને જરા પણ ભય નથી, તમે આનંદ કરો. આ તો માયાથી અનેકા સુવર્ણના ઋગને શોધવા સારૂ અહીં આવ્યા છે,’ એમ કહીને મારી હાંસી કરતી હોય એમ જણાય છે. ॥ ૩ ॥ હાથીઓ, હાથણીઓને સાથે રાખી, જાણે મને શીખામણ દેતાં હોય કે ‘જેમ શાસ્ત્ર સારી પેઠે વિચારી રાખેલું હોય, તોપણ તેને વારંવાર જોવું જોઈએ અને જેમ રાજા સારી પેઠે સેવેલો હોય, તોપણ વશ થયેલો નહીં ગણતાં, ॥ ૪॥ તેની પાસે હાજર જ રહેવું જોઈએ, તેમ સ્ત્રીને છાતીમાં રાખેલી (પ્રેમથી સાથે રાખેલી) હોય, તોપણ તેની ઉપર ઘણા લોકોની ટાંપ હોય છે, તેથી તેની વારંવાર સંભાળ લેવી જોઈએ અને તેની પાસે હાજર જ રહેવું જોઈએ. કેમ કે, સ્ત્રીએ, શાસ્ત્રો અને રાજાઓ, એઓના નહિ દૂર થવાનો ભરોસો રખાય જ નહીં,’ એવા દેખાય છે. હે તાત લક્ષ્મણ ! જુવો. આ વસંત શોભાયમાન છતાં પણ, હું કે જે પ્રિયાથી રહિત છું, તેને ભય ઉપજાવે છે. ॥ ૫ ॥

દો-વિરહ વિકલ બલ હીન મોહિં, જાનસિ નિપટ અકેલિ ॥

સહિત વિપન મધુકર સ્વગન, મદન કીન્દ્ બગમેલિ ॥ ૬૪ ॥

દો-દેવ ગયે પ્રાતા સહિત, તામુ દૂત મુનિ વાત ॥

દેરા દીન્દે મનહુ તિન્દ, કટક ન મટકહિ જાત ॥ ૬૫ ॥

કામદેવે મને વિરહથી વ્યાકુલ, બળથી રહિત તથા તમામ એકલો જાણી, વન-

જમરા તથા કૌકિલા આદિ પક્ષીઓ, એઓની સહાયતાથી, મારા ઉપર હુલાં કરવા ધારી હોય, પણ પાછળથી મને જોઇ ગયેલા પોતાના વાયુરૂપ દૂતના મોહિતાથી, ‘મારી સાથે તમે છો,’ એમ સાંભળી, મારાપર ધસારો કરતાં અટકીને, તેને બાજુએ ચામર ડેરા દીધા (તંબુઓ ઠોક્યા) હોય, એમ જણાય છે. કામદેવના સૈન્યનું અને તેના યોદ્ધાઓનું વર્ણન કર્યું બાકી એમ નથી, ॥ ૬૪ ॥ ૬૫ ॥

ચૌ-વિટપ વિશાલ હતા અરુ જ્ઞાની । વિવિધ વિતાન દિયે જનુ તાની ॥

કદલિ તાલ વર ધ્વજા પતાકા । દેવિ ન મોહ ધીરમન જાકા ॥ ૧ ॥

વિવિધ માંતિ ફૂલે તરુ નાના । જનુ બાનેત બને વહુ બાના ॥

કહું કહું સુંદર વિટપ મુહાયે । જનુ મટ વિલગ વિલગ હે છાયે ॥ ૨ ॥

કૂજત પિંક માનહુ ગજ માતે । દેક મહોલ જંટ વિસરાતે ॥

મોર ચકોર કીર વર વાજી । પારાવત મરાલ સવ તાજી ॥ ૩ ॥

તીતર લાવા પદચર યૂથા । વરણી ન જાય મનોજ વરુથા ॥

રય ગિરિ શિલા દુન્દુભી સ્ત્રના । ચાતક વંદી ગુણ ગણ વરના ॥ ૪ ॥

મધુકર મુલ્લર મેરિ સહનાઈ । ત્રિવિધ વયાવર બીસીડી આઈ ॥

ચતુરંગિની સૈન સવ લીન્હે । વિચરત સવહિ ચુનોતી દીન્હે ॥ ૫ ॥

લક્ષ્મણ દેવહુ કામ અનીકા । રહઈ ધીર તિન્હેકે જગ લીકા ॥

ઈહિકે એક પરમ વલ નારી । તેહિ તે ઉવર મુમટ સોઈ મારી ॥ ૬ ॥

જીવે આ લતાઓથી છવરાએલ, વિશાલ વૃક્ષો, બાજુ કામદેવે તાણી દીધેલા તંબુઓ હોય એવા જણાય છે, કેળોનાં વૃક્ષો બાજુ ધ્વજાઓ હોય એવાં દેખાય છે અને તાડનાં વૃક્ષો બાજુ ઉત્તમ પતાકાઓ હોય એવાં માલમ પડે છે. જેનું મન ધીર હોય તે પુરુષ જ આ સઘનું જોઈને મોહ ન પામે. ॥ ૧ ॥ રંગરંગના પુષ્પોથી પુટી રહેલાં બાત બાતનાં વૃક્ષો, બાજુ અનેક રંગોવાળા વેશેા ધરીને ઉભેલા યોદ્ધા હોય એમ દેખાય છે. કોઈ કોઈ સ્થલમાં અલગ ઉભેલાં સુંદર વૃક્ષો, બાજુ અલગ અલગ થઈને ઉભેલા યોદ્ધાઓ હોય એમ દેખાય છે. ॥ ૨ ॥ હોકારા કરતાં કૌકિલ પક્ષીઓ, બાજુ મદોનમત હાથીઓ ગાજતા હોય એવાં જણાય છે. પુલિંગ પક્ષીઓ, બાજુ મોટા બળદ, ઉટો અને ખચ્ચરો હોય, એવાં જણાય છે. મયૂરો, ચક્રોરો અને પોપટો, બાજુ ઉત્તમ ઘોડાઓ હોય એવા દેખાય છે. કબૂતર તથા હંસ આદિ પક્ષીઓ બાજુ વાણ ઘોડાઓ હોય એવાં પડે છે. ॥ ૩ ॥ તેતરો તથા લાવાં પક્ષીઓ બાજુ પ્યાહલોનાં યૂથો હોય એવાં દેખાય છે. આ કામદેવની સેનાનું વર્ણન બની શકે એમ નથી. આ સેનામાં પર્વતોરૂપી રથો છે, ઝરણોરૂપી દુંદુભિઓ ગાજે છે, બપૈયાઓરૂપી બંદિજનો કામદેવના અનેક શુભોની પ્રશંસા કરે છે, ॥૪॥ જમરાનાં શુંભરોરૂપી ભેરીઓના તથા ચરણાઈઓના શબ્દો થાય છે અને શીતલ, મંદ તથા મુગંધી પવનરૂપી દૂત તાજે કરવાની વિદ્યો લઈ આવતો હોય એમ જણાય છે. કામદેવ આ સઘળી ચતુરંગિણી સેનાને લઈને, બાજુ જ્ઞાનીઓને તથા મુનિઓને ધમકી દેતો ફરતો હોય એમ જણાય છે. ॥ ૫ ॥ હે લક્ષ્મણ ! આ કામ-

જેમ નિર્ઘુણ ક્ષણનું તત્ત્વ માયાના આઞ્છાદનને લીધે જણાતું નથી, તેમ પંપાના જળનું ભરમ, ધાટી કુસુદિનીઓના આઞ્છાદનને લીધે જણાતું ન હતું. ॥ ૨૬ ॥

દો—મુઘી મીન સબ એક રસ, અતિ અગાધ જલ માઈ ॥

યથા ધર્મ શીલન્દિકે, દિન સુખ સંયુત જાઈ ॥ ૬૮ ॥

જેમ સંસારમાં ધર્મતા માણસોના સર્વ દિવસો, એક રસ સુખમાં વ્યતીત થાય છે, તેમ પંપાના અતિ અગાધ જળમાં, માછલાંઓના સર્વ દિવસો એક રસ સુખમાં વ્યતીત થતા હતા. ॥ ૬૮ ॥

ચૌ—વિકસે સરસિજ નાના રંગા । મધુર સુખદ શુંજત બહુ મુંગા ॥

બોલત જલ કુક્કુટ કલહંસા । પ્રસુ વિલોકિ જનુ કરત પ્રશંસા ॥ ૧ ॥

ચક્રવાક વક્ર સ્વગ સમુદાર્ઝ । દેશ્વત્ર વનૈ વરણિ નહિ જાર્ઝ ॥

સુંદર સ્વગ ગણ ગિરા મુહાર્ઝ । જાત પથિક જનુ લેત મુહાર્ઝ ॥ ૨ ॥

તાલ સમીપ મુનિન્દ્ર યુદ્ધ લાયે । ચહું દિશિ કાનન વિટપ મુહાયે ॥

ચંપક વકુલ કદંબ તમાલા । પાટલ પનસ પલાસ રસાલા ॥ ૩ ॥

નવ પલ્લવ કુસુમિત તરુ નાના । ચંચરીક પટલીકર ગાના ॥

શીતલ મંદ મુગંધ મુહાર્ઝ । સન્તત વૈ મનોહર વાઝ ॥ ૪ ॥

કુહ કુહ કોકિલ ધુનિ કરહી । મુનિ રવ સરસ ધ્યાન મુનિ ટરહી ॥

એ સરોવરમાં રંગ રંગનાં કમળો પ્રકુલિત થઈ રહ્યા હતાં, જમરો મધુર તથા સુખદાયી મોટો શુંઝર મચાવી રહ્યા હતા અને જલકુકડીઓ તથા કલહંસો બાણે પ્રભુને જોઈને તેમની પ્રશંસા કરવા લાગ્યાં હોય તેમ બોલતાં હતાં. ॥૧॥ ચક્રવાક તથા બગલા વગેરે પક્ષીઓની જે શોભા હતી, તે જોવાથી જ હૃદયમાં આવે એવી હતી. વર્ણુવી શકાય એવી ન હતી. સુંદર પક્ષીઓના સમૂહો પોતાના મધુર અવાજોથી બાણે રસ્તામાં જતા પ્રવાસી લોકોને પંપાની શોભા જોવા બોલાવતા હોય એવા જણાતા હતા. ॥૨॥ પંપાના સમીપમાં મુનિઓના આશ્રમે છાઈ રહ્યા હતા. વનમાં ચોમેર વૃક્ષો શોભી રહ્યાં હતાં. ચંપક, બોલસરી, કદંબ, તમાલ, પાટલા, ફેનસ, આખરા તથા આંબા વગેરે વૃક્ષો ॥૩॥ નવપલ્લવોથી તથા પુષ્પોથી શોભી રહ્યા હતા અને તેઓમાં જમરોની મંડલીઓ ગાયન કરતી હતી. સુંદર તથા મનોહર, શીત, મંદ તથા મુગંધી પવન નિરંતર ચાલી રહ્યો હતો. ॥ ૪ ॥ કોકિલાઓ, 'કુહુ કુહુ' શબ્દોની સરસ ધૂન મચાવી રહી હતી, કે જે ધૂનને સાંભળીને મુનિઓનાં ધ્યાનો થણુ ટળી જાય. ॥

દો—ફલ ભર નમ્ર વિટપ સબ, રહે ભૂમિ નિયરાય ॥

પર વપકારી પુરુષ જિમિ, નમહિ મુસંપતિ પાય ॥ ૬૯ ॥

જેમ પરોપકારી પુરુષો સારી સંપત્તિ પામીને નમ્ર રહે, તેમ સર્વ વૃક્ષો, ફળોની સંપત્તિ પામીને પૃથ્વીપર જૂઠી રહ્યાં હતાં. ॥ ૬૯ ॥

ચૌ૦—દેલિ રામ અતિ રુચિર તલાવા । મજ્જન કીન્હ પરમ મુલ્લ પાવા ॥
 દેલ્હી સુંદર તરુવર છાયા । બૈઠે અનુજ સહિત રઘુરાયા ॥ ૧ ॥
 તહૈં પુનિ સકલ દેવ મુનિ આયે । અસ્તુતિ કર નિજ ધામ સિધાયે ॥
 બૈઠે પરમ પ્રસન્ન કૃપાલા । કહત અનુજ સન કયા રસાલા ॥ ૨ ॥
 વિરહવંત ભગવંતહિ દેલ્હી । નારદ મન મા શોચ વિશેષી ॥
 મોર શાપકર અંગીકારા । સહત રામ નાના દુલ્લ ભારા ॥ ૩ ॥
 એસે પ્રમુહિ વિલોકૌં જાઈ । પુનિ ન વનહિ અસ અવસર આઈ ॥
 યહ વિચાર નારદ કર વીના । ગયે જહૌં પ્રમુ મુલ્લ આસીના ॥ ૪ ॥
 ગાવત રામ ચરિત મૃદુ વાની । પ્રેમ સહિત વહુ મૌંતી બઘાની ॥
 કરત દંઢવત લિયે ડડાઈ । રાલ્લે બડી વાર ડર લાઈ ॥ ૫ ॥
 સ્વાગત પૂછિ નિકટ બૈઠારે । લક્ષ્મણ સાદર ચરણ પત્થારે ॥

રામચન્દ્રજી, એ અત્યંત સુંદર તળાવને બેઠા, તેમાં નાહીને પરમ સુખ પામ્યા અને તે પછી કોઈ ઉત્તમ વૃક્ષની સુંદર છાયાને બેઠા, લક્ષ્મણજી સહિત તે છાયામાં બેઠા. ॥૧॥ ત્યાં રામચન્દ્રજીની પાસે ફરીવાર સર્વ દેવતાઓ તથા મુનિઓ આવ્યા અને તેઓ સ્તુતિ કરી કરીને પાછા પોતાપોતાનાં સ્થાનકોમાં ગયા. બેઠેલા અને છાયાથી બહુ પ્રસન્ન થયેલા રામચન્દ્રજી, લક્ષ્મણજીની પાસે કોઈ રસિક કથા કહેવા લાગ્યા. ॥ ૨ ॥ “ રામચન્દ્રજીને વિરહવાળા બેઠા, નારદજીના મનમાં મોટો અફસોસ તથા વિચાર થયો કે, રામચન્દ્રજી મારા શાપને અંગીકાર કરીને અનેક દુઃખોના બોળનું સહન કરે છે. ” ॥ ૩ ॥ આવા સંકેતથી પ્રભુનાં તેમની પાસે જઈને દર્શન કરે. ફરીવાર આવેા અવસર નહીં બને. ” નારદજી આ પ્રમાણે વિચાર કરી, હાથમાં વીણા લઈને ત્યાં ગયા કે જ્યાં રામચન્દ્રજી સુખથી ખીરાળ્યા હતા. ॥૪॥ પ્રેમ ભરેલી કોમળ વાણીથી ઘણી ઘણી રીતે વખાણીને તે રામનું ચરિત્ર ગાતા એ નારદજી આવીને દંઢવત કરતાં, રામચન્દ્રજીએ તેમને ઉઠાવી લઈને ઘણીવાર સૂધી પોતાના હૃદયમાં લગાવી રાખ્યા ॥ ૫ ॥ અને પછી સ્વાગત પૂછીને, પોતાની પાસે બેસાડ્યા. લક્ષ્મણજીએ, આદરથી તેમનાં ચરણ પથાર્યાં. ॥

દો૦—નાના વિધિ વિનતી કરી, પ્રમુ પ્રસન્ન જિય જાનિ ॥

નારદ બોલે વચન તલ, જોરિ પંકરુહ પાનિ ॥ ૭૦ ॥

નારદજી, અનેક પ્રકારની વિનતી કરી, પ્રભુને પ્રસન્ન બાણી, કમળો સરખા બને હાથ બેડીને વચનો બોલ્યા કે, ॥ ૭૦ ॥

૧ બે કે નારદ શાપ વીન્હ એક વારા । એક કલ્પ તેહિ લહિ અવતારા, એ બાલકાંડનાં વચન પ્રમાણે રામચન્દ્રજીને આ અવતાર નારદજીના શાપથી નથી, પણ તે જ કાંડમાં કહ્યા પ્રમાણે, સ્વાયંભુવ મનુને વાસ્તે છે, તોપણ અહીં મારા શાપથી દુઃખ ભોગવે છે, એમ નારદજીએ બણ્યું, તે કવળ પ્રભુની આપાએ કરેલી બ્રાંતિથી જ બાણ્યું, એમ સમજવું.

ચૌ-સુનહુ ઉદાર પરમ રઘુનાયક । સુંદર અગમ મુગમ વરદાયક ॥
 દેહુ એક વર માંગો સ્વામી । યદ્યપિ જાનહુ અંતર્યામી ॥ ૧ ॥
 જાનહુ મુનિ તુમ મોર સુભાજ । જન સન કવહું કિ કરૌ દુરાજ ॥
 કવન વસ્તુ અસમોર્હિ પ્રિય લાગી । જો મુનિવર ન શકહુ તુમ માગી ॥ ૨ ॥
 જન કહૈં કહ્યુ અદેય નહિં મોરે । અસ વિશ્વાસ તજહુ જાનિ મોરે ॥
 તવ નારદ બોલે હર્ષાઈ । અસ વર માંગો કરૌ ઢિઠાઈ ॥ ૩ ॥
 યદ્યપિ પ્રમુકે નામ અનેકા । શ્રુતિ કહ અધિક એકતે એકા ॥
 રામ સકલ નામનતે અધિકા । હોડ નાય અથ સ્વગ ગણ વધિકા ॥૪॥

“હે પરમ ઉદાર, હે પરમ રમણીય, હે ભક્તોને અગમ્ય, હે ભક્તોને મુગમ ! અને હે વરદાન દેનારા રામચન્દ્રજી ! જો કે આપ અંતર્યામી હોવાથી સઘળું બાંધે છે, તોપણ મારાં મોઢાડાંથી એક વરદાન માગું છું.” ॥ ૧ ॥ રામચન્દ્રજી બોલ્યા કે, “હે મુનિ ! તમે મારા સ્વભાવને બાંધે છે. હું મારા ભક્તોથી કદી પણ કશો અંતર રાખું છું ? હે મુનિવર ! એવી કઈ વસ્તુ મને પ્રિય છે ? કે જેને તમે મારી પાસેથી માગી શકતા નથી ? ॥ ૨ ॥ હું મારા ભક્તોને કશું પણ નહીં દેવા જેવું સમજતો નથી, એ વિશ્વાસને તમે કદી ભૂલથી પણ છોડજો નહીં.” આ વચનોથી હર્ષ પામીને નારદજી બોલ્યા કે, “હું ધૃષ્ટતા કરીને વરદાન માગું છું, તે એ કે, હે નાય ! હે પ્રભુ ! ॥૩॥ જો કે આપનાં અનેક નામો છે, અને તેઓ એક એકથી અધિક છે, એમ વેદ કહે છે, તોપણ ‘રામ’ એ નામ બીજાં સર્વ નામોથી શ્રેષ્ઠ થાઓ કે જે નામ પાપોડ્ડી પક્ષીઓને મારવામાં પારખીડપ છે. ॥ ૪ ॥

દો-રાકા રજની ભક્તિ તવ, રામ નામ સોઈ સોમ ॥

અપર નામ હુગુગણ વિમલ, વસહુ ભક્ત ઝર વ્યોમ ॥ ૭૧ ॥

આપની ભક્તિરૂપી પૂનેમની રાત્રિને લીધે અત્યંત પ્રકાશી રહેતો ‘રામ’ એ નામ. રૂપી ચંદ્ર બીજાં નામોરૂપી નિર્મલ નક્ષત્રોના સમૂહની સાથે મારા હૃદયરૂપી આકાશમાં વસે. ॥ ૭૧ ॥

દો-એવમસ્તુ મુનિસન કહેડ, કૃપાસિંધુ રઘુનાથ ॥

તવ નારદ મન હર્ષ અતિ, પ્રમુ પદ નાયક માય ॥ ૭૨ ॥

કૃપાના સચ્ચરુપ રઘુનાથજીએ નારદજીને ‘ત્યાસ્તુ’ કહ્યું. આથી નારદજીએ મનમાં અત્યંત હર્ષ પામીને રઘુનાથજીનાં ચરણોમાં માથું નમાવ્યું. ॥ ૭૨ ॥

ચૌ-અતિ પ્રસન્ન રઘુનાથહિ જાની । પુનિ નારદ બોલે મુદુ વાની ॥

રામ જવહિ મેરહુ નિજ માયા । મોહેહુ મોર્હિ સુનહુ રઘુરાયા ॥ ૧ ॥

તવ વિવાહમેં ચાહૌ કાંન્યા । પ્રમુ કેહિ કારણ કરન ન દીન્યા ॥

મુનિ મુનિ તોર્હિ કરૌ સહરોસા । મજર્હિ મોર્હિ તજિ સકલ મરૌસા ॥ ૨ ॥

કરૌ સદા તિન્હકી રત્નવારી । જિમિ બાલકહિ રાત્ન મહતારી ॥
 ગહિ શિશુ વત્સ અનલ અદિધાર્દ ॥ તહૈ રાત્ને જનની અરગાર્દ ॥ ૩ ॥
 પ્રૌઢ મયે તેહિ મૃતપર માતા । પ્રીતિ કરે નહિ પાછિલ વાતા ॥
 મોરે પ્રૌઢ તનય સમ જ્ઞાની । બાલક મૃત સમ દાસ અમાની ॥ ૪ ॥
 જનહિ મોરબલ નિજ વલતાહી । દુહૈ કહૈ કામ ક્રોધ રિપુ આહી ॥

નારદજી, રામચંદ્રજીને અત્યંત પ્રસન્ન બાણી, ફરીવાર કામજન વચન બોલ્યા કે,
 “હે રઘુનાથજી ! સાંભળો. જ્યારે આપે પોતાની માયાને પ્રેરીને મને મોહયુક્ત કર્યો
 હતો ॥ ૧ ॥ અને તેથી હું વિવાહ કરવા ઇચ્છતો હતો, ત્યારે આપે શા કારણથી મને
 વિવાહ કરવા દીધો નહીં ?” રામચંદ્રજી બોલ્યા કે, “હે મુનિ તમને સાચું કહું છું, તે
 સાંભળો. જેઓ સર્વ દેવતાઓની ઉપરના ભરોસાને છોડી દઇને મને ભજે છે, ॥ ૨ ॥
 તેઓનું હું સર્વદા રક્ષણ કરું છું, કે જેમ માતા બાલકનું રક્ષણ કરે છે. જેમ માતા, પો-
 તાના નાના બાલકને અગ્નિ તરફ કે સર્પ તરફ ઝડપ કરતો બેઈ, પોતે દોડી તેને
 અળગો પાડીને પકડી શકે છે, તેમ હું મારા ભક્તને અયોગ્ય વિષય તરફ ઝડપ કરતો
 બેઈ, ત્યાં દોડી પહોંચી તેને અળગો પાડીને પકડી રાખું છું. ॥૩॥ જેમ એ બાલક, મોટો
 થયા પછી, માતા તેનાપર પ્રીતિ રાખે છે, પણ પ્રથમની પેઠે સંભાળ રાખવાની જરૂર
 બેતી નથી. તેમ હું મારા ભક્ત જ્ઞાની થયા પછી, તેનાપર પ્રીતિ રાખું છું, પણ પ્રથમની
 પેઠે સંભાળ રાખવાની જરૂર બેતી નથી. જ્ઞાની દાસોને હું મોટા પુત્રો સમાન સમજું છું
 અને ભાન વગરના દાસોને બાળક પુત્રો સમાન સમજું છું, ॥ ૪ ॥ જે સમયે કામ તથા
 ક્રોધરૂપી શત્રુઓ, આવે છે, તે સમયે, અજ્ઞાની દાસ જનોને માફ બળ છે અને જ્ઞાની
 દાસ જનોને પોતાના વિચારનું બળ છે. ॥

દો—કામ ક્રોધ લોભાદિ મદ, પ્રબલ મોહકી ધારિ ॥

તિન મહૌ અતિ દારુણ દુઃખદ, માયા રૂપી નારિ ॥ ૭૩ ॥

કામ, ક્રોધ, લોભ તથા મદ, ઇત્યાદિ સર્વ વિકારો મોહરૂપી પ્રબલ રાત્નની સેના
 છે, પણ તે સેનામાં માયારૂપી સ્ત્રીના સંબંધથી થતો જે કામ છે, તે અત્યંત દારૂણ દુઃખ
 દેનારો છે. ॥ ૭૩ ॥

ચૌ—મુન મુનિ કહ પુરાણ શ્રુતિ સંતા । મોહ વિપિન કહૈ નારિ વસન્તા ॥

જપતપ નિયમ જલાશય જ્ઞારી । હોઈ ગ્રીષ્મ શોષૈ સર્વ વારી ॥ ૧ ॥

કામ ક્રોધ મદ મત્સર મેકા । ઇન્દ્રિય હર્ષ મદ વર્ષા એકા ॥

દુર્વાસના કુસુદ સમુદાર્દ ॥ તિન્હ કહૈ શરદ સદા મુલદાર્દ ॥ ૨ ॥

ધર્મ સકલ સરસીરુદ્ધ ટંદા । હોઈ હિમ તિન્હિ દેતિ દુઃખ મંદા ॥

પુનિ મમતા જવાસ બહુતાર્દ ॥ પલ્હૈ નારિ શિશિર ક્રતુ પાર્દ ॥ ૩ ॥

પાપ જલૂક નિકર મુલકારી । નારિ નિવિઢ રજની ઐધિયારી ॥

બુદ્ધિબલશીલ સત્ય સર્વ મીના । બંસી સમ તિય કહૈ પ્રવીના ॥ ૪ ॥

હે મુનિ ! સાંભળો. શ્રુતિઓ તથા સંત જનો કહે છે કે, સ્ત્રી મોહરૂપી વનને પ્રકુલિત કરવામાં વસંત ઋતુરૂપ છે, જપ, તપ તથા નિયમોરૂપી સવળા મોટમોટા જલા-શયેને સૂકાવી નાખવામાં ગ્રીષ્મઋતુરૂપ છે, ॥ ૧ ॥ કામ, ક્રોધ, મદ તથા મત્સર આદિ દેહકાંઓને હર્ષ આપવામાં સુખ્ય વર્ષા ઋતુરૂપ છે, દુષ્ટ વાસનારૂપી કુસુમોના સમુદાયને સર્વદા સુખી રાખવામાં શરદ ઋતુરૂપ છે, ॥૨॥ સર્વ ધર્મોરૂપી કમળોના સમૂહને બાળી નાખવામાં હેમંત ઋતુરૂપ છે, મમતારૂપી જ્વાલાને અત્યંત પ્રકુલિત કરવામાં શિશિર ઋતુરૂપ છે, ॥ ૩ ॥ પાપોરૂપી ધુવડોના સમૂહને સુખ દેવામાં ઘાટી અંધારી રાત્રિરૂપ છે અને બુદ્ધિબળ, શીલ તથા સત્ય આદિ સર્વ સદ્ગુણોરૂપી માંછલાંઓને મારી પાડવામાં લોહોડાંની ગિલ (કુંદી) રૂપ છે. ॥ ૪ ॥

દો—અવ ગુણ મૂલ શૂલ પ્રદ, પ્રમદા સવ દુઃખ સ્થાનિ ॥

તાતે કૌન્દ્ર નિવારણ, મુનિ મૈં યહ જિય જાનિ ॥ ॥ ૭૪ ॥

હે મુનિ ! ‘સ્ત્રી, અવગુણોના મૂલરૂપ છે, ભારે ચિન્તા કરાવનારી છે અને સર્વ દુઃખોની બાબુરૂપ છે,’ એમ જાણીને મેં તમને વિવાહ કરતાં અટકાવ્યા હતા. ॥ ૭૪ ॥

ચૌ—મુનિ રઘુપતિકે વચન મુદાયે । મુનિ તનુ પુલકિ નયન ખીર આયે ॥

કહહુ કવન પ્રમુક્તી અસ રીતી । સેવક પર મમતા અતિ પ્રીતી ॥ ૧ ॥

જે ન મજહિ અસ પ્રમુદ્રમ ત્યાગી । જ્ઞાન રંક મતિમંદ અમાગી ॥

મુનિ સાદર બોલે મુનિ નારદ । મુનહુ રામ વિજ્ઞાન વિચારદ ॥ ૨ ॥

સંતનકે લક્ષણ રઘુવીરા । કહહુ રામ મંજન ભવભીરા ॥

મુન મુનિ સંતનકે ગુણ કહજં । જેહિતે મૈં उनके वश रहजं ॥ ૩ ॥

ષટ વિકાર તજે અનઘ અકામા । અચલ અકિંચન શુચિ મુખ ધામા ॥

અમિત બોધ પરમારથ મોગી । સત્ય સાર કવિ કોવિદ યોગી ॥ ૪ ॥

સાવધાન મમતા મદ હીના । ધીર ભક્તિ પથ પરમ પ્રવીના ॥

રામચન્દ્રજીનાં સુંદર વચનો સાંભળી, શરીરમાં રોમાંચિત થયેલા અને નેત્રોમાં જળથી વ્યાપ્ત થયેલા નારદજી બોલ્યા કે, “ સેવક ઉપર આવી અત્યંત મમતા અને અત્યંત પ્રીતિ રાખવાની બીજા કયા પ્રભુની પદ્ધતિ છે ? તે કહો, આવી પદ્ધતિ તો કેવળ આપની જ છે. ॥ ૧ ॥ જેઓ આવા પ્રભુને જામનો ત્યાગ કરીને ન ભજે, તેઓ જ્ઞાનના દારિદ્ર્યવાળા, મંદ બુદ્ધિવાળા અને અભાગિયા જ હોય. ” નારદમુનિ વળી પ્રેમથી બોલ્યા કે, “ હે વિજ્ઞાનમાં પરમ વિચક્ષણ રામચન્દ્રજી ! સાંભળો. ॥ ૨ ॥ હે રઘુવીર ! હે સં-સારરૂપી ભીડને ભાંગનારા રામચન્દ્રજી ! સંત જનોને લક્ષણો કહો. ” રામચન્દ્રજી બોલ્યા કે, “ હે નારદજી ! સાંભળો. હું સંત જનોના શુભો કહું છું, કે જે શુભોથી તેઓને વશ રહેવાની મને ફરજ પડે છે. ॥ ૩ ॥ જેઓ કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ તથા મત્સર, એ છ વિકારોને છોડી દેવાથી નિર્દોષ રહેતા હોય, નિષ્કામ હોય, ધર્મથી ચલિત ન થતા હોય, દેહાદિકના અભિમાન વગરના હોય, પવિત્ર હોય, આત્માનંદના સ્થાનકરૂપ હોય, અપાર મોધવાળા હોય, તૃષ્ણાથી રહિત હોય, જેટલાથી શરીર રહે તેટલો જ

ભોગ ભોગવતા હોય, સત્યની દૃઢતાવાળા હોય, વિચારમાં વિચક્ષણ હોય, જગતને સ્વપ્ન સમાન સમજતા હોય, જિતેન્દ્રિય રહેતા હોય, ॥ ૪ ॥ સ્વરૂપના અનુસંધાનમાં સાવધાન રહેતા હોય, મમતાથી તથા યૌવન આદિના મદથી રહિત હોય, ધીર હોય, ભક્તિમાર્ગમાં અત્યંત પ્રવીણ હોય, ॥

દો-ગુણાગાર સંસાર દુઃખ, રહિત વિગત સંદેહ ॥

તજિ મમ ચરણ સરોજ મિય, તિન કહૈં દેહ ન ગેહ ॥ ૭૫ ॥

સદ્ગુણોના ધરરૂપ હોય, સંસારનાં દુઃખોથી રહિત હોય, જીવની તથા બ્રહ્મની એકતામાં સંદેહ વગરના હોય, મારાં ચરણકમળો ઉપરની પ્રીતિને છોડી દધને દેહની ઉપર કે ધરની ઉપર પ્રીતિ ન રાખતા હોય, ॥ ૭૫ ॥

ચૌ-નિજ ગુણ શ્રવણ મુનત સકુચાર્હી । પર ગુણ મુનત અધિક હર્ષાર્હી ॥

સમ શીતલ નહિં ત્યાગર્હી નીતી । સરલ સુભાવ સર્વહિ સન પ્રીતી ॥ ૧ ॥

જપ તપ વ્રત અરુ સંયમ નેમા । ગુરુ ગોવિંદ વિમ પદ પ્રેમા ॥

શ્રદ્ધા ક્ષમા મયત્રી દાયા । મુદિતા મમ પદ પ્રીતિ અમાયા ॥ ૨ ॥

વિરતિ વિવેક વિનય વિજ્ઞાના । બોધ યયારથ વેદ પુરાના ॥

દંભ માન મદ કરર્હિ ન કાઝ । ભૂલિ ન દેર્હિ કુમારક પાઝ ॥ ૩ ॥

ગાવર્હિ મુનર્હિ સદા મમ લીલા । હેતુ રહિત પરહિત રત શીલા ॥

મુન મુનિ સાધુનકે ગુણ જે તે । કહિ ન શકર્હિ શારદ શ્રુતિ તે તે ॥ ૪ ॥

પોતાના ગુણોનું શ્રવણ કરવામાં લગતા હોય, પરાયા ગુણોનું શ્રવણ કરીને અત્યંત રાજી થતા હોય, સમતાવાળા હોય, શીતલ સ્વભાવવાળા હોય, નીતિના પરિત્યાગ કરતા ન હોય, સરલ સ્વભાવવાળા હોય, સર્વની સાથે પ્રીતિ રાખતા હોય, ॥ ૧ ॥ જપ, તપ, સંયમ, નિયમ, ગુરુનાં ચરણ, ગોવિન્દનાં ચરણ તથા બ્રાહ્મણોનાં ચરણ, એઓમાં પ્રેમ રાખતા હોય, શ્રદ્ધાવાળા હોય, ક્ષમાવાળા હોય, સમાન જનોની સાથે મૈત્રી રાખનારા હોય, નિકૃષ્ટ જનો ઉપર દયા રાખનારા હોય, ઉત્કૃષ્ટ જનોને જોઈને રાજી થતા હોય, મારા ચરણોમાં છળ રહિત પ્રીતિવાળા હોય, ॥૨॥ વેરાગ્ય, વિવેક, વિનય તથા વિજ્ઞાન, એઓથી સંયુક્ત હોય, વેદોના તથા પુરાણાદિકના યથાર્થ યોધવાળા હોય, કદી પણ દંભ, માન કે મદ ન કરતા હોય, ભૂલથી પણ કુમાર્ગમાં પગ ન ભૂકતા હોય, ॥ ૩ ॥ સર્વદા મારી લીલાઓનું ગાયન તથા શ્રવણ કરતા હોય અને પોતાના કયા સ્વાર્થવિના પરાયું હિત કરવામાં જ સ્વાભાવિક રુચિવાળા હોય, તેઓ સંતજનો કહેવાય છે. હે નારદજી ! આંભળો. મેં સંક્ષેપથી સાધુઓના ગુણો કહ્યા. સાધુઓના સઘળા ગુણો તો સરસ્વતીથી કે શ્રુતિઓથી પણ કહી શકાય તેમ નથી. ॥ ૪ ॥

છં-કહિ શક નં શારદ શેષ નારદ મુનત પદ પંકજ ગહે ॥

અસ દીનબંધુ કૃપાલુ અપને ભક્ત ગુણ નિજ મુલ્ય કહે ॥

શિર નાર્દિ બારર્હિ બાર ચરણન્હ બ્રહ્મપુર નારદ ગયે ॥

તે ધન્ય તુલસીદાસ આસ વિશાય જે હરિ રંગ રયે ॥ ૨૭ ॥

એ પ્રમાણે રામચંદ્રજીનાં વચનો સાંભળી, તેમનાં ચરણ પકડીને બોલ્યા કે, “આવો દીનબન્ધુ કૃપાળુ સ્વામી કૌણ હોય ? કે જે પોતાના ભક્તના શુભોર્તુ પોતાના શુભથી વર્ણન કરે ?” પછી નારદજી રામચંદ્રજીનાં ચરણોમાં ચારંચાર માથું નમાવીને પ્રણામો કર્યાં ગયા. તુલસીદાસજી કહે છે કે, “જેઓ દુષ્ટ આશાઓને છોડી દઈને હરિના રંગથી રંગાઈ રહે, તેઓ જ ભાગ્યશાળી ગણાય. ॥ ૨૭ ॥

દો—રાવણારિ યશ પાવન, ગાવર્હિ સુનર્હિ જે લોમ ॥

રામ ભક્તિ દદ પાવર્હી, વિનુ વિરાગ જપ યોગ ॥ ૭૬ ॥

જે લોકો રામચંદ્રજીના પવિત્ર યશને ગાશે અને સાંભળશે, તેઓ વૈરાગ્ય વિના, જપ વિના અને યોગ વિના પણ રામચંદ્રજીની દૃઢ ભક્તિ પામશે. ॥ ૭૬ ॥

દો—દીપ શિખા સમ યુવતિ જન, મન જન હોસિ પતંગ ॥

મજિય રામ તજ કામ મદ, કરિય સદા સત્સંગ ॥ ૭૭ ॥

હે મન ! તું સ્ત્રીના શરીરરૂપી દીવાની જ્વાલામાં પતંગીઆરૂપ થજે મા, કામને તથા મદને છોડી દઈને રામનું ભજન કરજે અને સર્વદા સત્સંગ કરજે. ” ॥ ૭૭ ॥

इति श्रीअरण्यकाण्ड संपूर्ण.

॥ श्रीः ॥

—ॐ श्रीगोस्वामीॐ—

तुलसीदासकृत रामायण ॥

शुद्ध गुजराती भाषांतर.

किष्किन्दावतं ड.

મહા શિવપુરાણ.

કી. રૂ. ૫)

નીચેને ઠેકાણેથી મળશે.

પંડિત નારાયણ મૂલજી,
બુકસેલર.

ઠેકાણું:-કાલકાદેવી રોડ, સુ'બઈ, નં. ૨.

દરેક જાતનાં હિંદી, સંસ્કૃત અને ગુજરાતી પુસ્તકો મળશે.

એન. ડી. મહેતાની કું.,
બુકસેલર્સ.

ઠેકાણું:-૩૬૭, કાલકાદેવી રોડ, સુ'બઈ, નં. ૨.

દરેક જાતનાં ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી પુસ્તકો મળશે, જથ્થાબંધ લેનારને સારું
કમીશન મળશે.

શ્રીગણેશાય નમઃ ।

॥ શ્રી હસીદાસકૃત રામાયણ ॥

કિષ્કિંધાકાંડ.

ગુજરાતી ભાષાંતર.

શ્લોકઃ—કુન્દેન્દીવરમુન્દરાવતિબલૌ વિજ્ઞાનધામાબુધૌ ।

શોભાઙ્ગ્યૌ વરધાન્વિનૌ શ્રુતિનુતૌ ગોવિપ્રવૃન્દપ્રિયૌ ॥

મયામાનુષરૂપિણૌ રઘુવરૌ સદ્ધર્મવન્તૌ હિ તૌ ।

સીતાન્વેષણતત્પરૌ પથિગતૌ મક્તિપદૌ તૌ હિ નઃ ॥ ૧ ॥

ડાલરના ફૂલના જેવી તથા ઇંદીવર કમળના જેવી સુંદર કાંતિવાળા, અત્યંત બળ-
વાળા, વિજ્ઞાનના સ્થાનકરૂપ, શોભાથી સંપન્ન, મોટા ધનુષારી, શ્રુતિઓએ વખાણેલા,
ગાયોના તથા બ્રાહ્મણોના સમૂહપર પ્રેમ રાખનારા, આચારી મનુષ્યરૂપ થયેલા રઘુકુલમાં
ઉત્તમ, ઉત્તમ ધર્મનું રક્ષણ કરવામાં બખતરૂપ, સીતાજીની શોધ કહાડવામાં તત્પર
રહેનારા અને એ કાર્યને વાસ્તે વિચરતા હે શ્રીરામચન્દ્રજી ! અને હે શ્રીલક્ષ્મણજી !
અમેને ભક્તિ આપો. ॥ ૧ ॥

બ્રહ્મા મ્મોધિસમુદ્ભવં કલિમલમધ્વસંનં ચાચ્યયં ।

શ્રીમચ્છંદ્રમુખેન્દુર્ધ્વદરવરં સંશોભિતં સર્વદા ॥

સંસારામયભેષજં સુમધુરં શ્રીજાનકીજીવનં ।

ધન્યાસ્તે કૃતિનઃ વિવંતિ સતતં શ્રીરામનામામૃતમ્ ॥ ૨ ॥

વેદરૂપી સમુદ્રમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા, કલિયુગના મેલોને નષ્ટ કરનારા, અવિનાશી
પદ આપનારા, શ્રીસદાશિવના સુખરૂપી ચન્દ્રને બહુ શોભા આપનારા, સર્વદા શોભી
રહેલા, સંસારરૂપી રોગને નષ્ટ કરવામાં આપધરૂપ, અત્યંત મધુર અને શ્રીસીતાજીના
જીવનરૂપ શ્રીરામ નામરૂપી અમૃતને જેઓ સર્વદા પીએ, તેઓ ભાગ્યશાળી અને પુણ્ય-
શાળી છે. ॥ ૨ ॥

૧ લક્ષ્મણજીનું શરીર ડાલરનાં ફૂલ જેવું કાંતિવાળું અને રામચન્દ્રજીનું શરીર ઇંદીવર કમળનાં
જેવું કાંતિવાળું છે.

સો૦-મુક્તિ જન્મ મહિ જાનિ, જ્ઞાન જ્ઞાનિ અથ હાનિ કર ॥

જહૈં વસ શંકુ મવાનિ, સો કાસી સેઝય કસન ॥ ૧ ॥

કાશી કે જે પ્રસિદ્ધ રીતે મુક્તિની જન્મભૂમિરૂપ બલેલી છે, જ્ઞાનની ખાણરૂપ છે, પાપોને નષ્ટ કરનારી છે અને સદાશિવના તથા પાર્વતીના નિવાસરૂપ છે, તેને શામાટે સેવીએ નહીં ? અથવા રામકથા કે જે મુક્તિની જન્મભૂમિ બલેલી છે, જ્ઞાનની ખાણરૂપ છે, પાપોને નષ્ટ કરનારી છે, અંતઃકરણથી સદાશિવના તથા પાર્વતીના નિવાસરૂપ છે અને શોકાસિ એટલે શોકને કાપી નાખવામાં ખડ્ગરૂપ છે, તેને શામાટે સેવીએ નહીં ? અથવા અયોધ્યા કે જે મુક્તિપુરી બલેલી છે, રામચન્દ્રજીની જન્મભૂમિ છે, જ્ઞાનની ખાણરૂપ છે, પાપોને નષ્ટ કરનારી છે, શોકનું છેદન કરનારી છે અને જેમાં રામ ભજનને વાસ્તે સદાશિવ તથા પાર્વતી રહે છે, એવી છે, તેને શા માટે સેવીએ નહીં ? અથવા અવજ્ઞાન-કર એટલે પાપોની હાનિ કરનારો અને મુક્તિજન્મ મહિ એટલે અવશ્ય મુક્તિને જન્મ આપનાર મ અર્થાત્ રામ નામ કે જે જ્ઞાનની ખાણરૂપ બલેલું છે, શોકનું છેદન કરવામાં ખડ્ગરૂપ છે અને જેમાં શિવ (પરમાત્મા) તથા પાર્વતી (બ્રહ્મવિદ્યા) નિવાસ કરી રહ્યાં છે, તેને શામાટે સેવીએ નહીં ? ॥ ૧ ॥

સો૦-જરત સકલ સુર હંદ, વિષમ ગરલ જોહિ પાન કિય ॥

તેહિ ન મજસિ મતિમંદ, કો કૃપાલુ શંકર સરિસ ॥ ૨ ॥

હે મંદબુદ્ધિવાળા જીવ ! શંકર કે જેણે સઘળા દેવતાઓના સમૂહો ભયંકર એરથી બળી જવા લાગતાં, તે એરનું પાન કર્યું હતું, તેમને શા માટે ભજતો નથી ? શંકર સમાન બીજો કોણ કૃપાળુ છે ? ॥ ૨ ॥

સૌ૦-આગે ચલેં બહુરિ રઘુરાઈ । રૂપ્યમૂક પર્વત નિયરાઈ ॥

તહૈં રહ સચિવ સહિત સુગ્રીવા । આવત દેસિ અતુલ બલ સીંવા ॥ ૧ ॥

અતિ સમીત કહ સુન હનુમાના । પુરુષ યુગલ બલ રૂપ નિધાના ॥

ધરિ વડુ રૂપ દેસ તૈં જાઈ । કહિ સુજાન જિય સૈન બુઝાઈ ॥ ૨ ॥

પઠવા વાલિ હોય મન મૈલા । ખાગોં તુરત તજોં યહ શૈલા ॥

વિષ રૂપ ધરિ કપિ તહૈં ગયઝ । માય નાય પૂછત અસ મયઝ ॥ ૩ ॥

કો તુમ શ્યામલ ગૌર શરીરા । સ્ત્રિય રૂપ ફિરહુ વન વીરા ॥

કઠિન ભૂમિં કોમલ પદ ગામી । કવન હેનુ વન વિચરહુ સ્વામી ॥ ૪ ॥

મૃદુલ મનોહર સુંદર ગાતા । સહત દુસહ વન આતપ વાતા ॥

કી તમ ત્રીન દેવ મહૈં કોઝ । નર નારાયણ કી તુમ દોઝ ॥ ૫ ॥

રામચન્દ્રજી, પંપાના તીરથી આગળ આલ્યા, અથવા લક્ષ્મણથી આગળ આલ્યા અથવા સીતાજીના હરણ જેવી વિષયિતા છતાં પણ પાછા નહીં ફરતાં આગળ જ આલ્યા.

૧ હવે વાકીને મારી, પોતાના મિત્ર સુગ્રીવનો પક્ષપાત કરવા વગેરે સબંધને સ્વીકારવાનો છે, તેથી મૂળમાં રામચન્દ્રજીનું 'રઘુરાય' નામ આપેલું છે.

10

11

12

13

અને ચાલતાં ચાલતાં જ્યમ્બૂક પર્વતને પાસે આવી પહોંચ્યા. એ પર્વતમાં સુગ્રીવ પોતાના મંત્રિઓ સહિત રહેતો હતો, તેણે આ અતુલ બળના સીમાકાંડને જોઈને આશ્ચર્ય પામ્યો, ॥ ૧ ॥ અત્યંત લાયક પાત્રીને હનુમાનજીને કહ્યું કે, “બળના અને રૂપના ભંડારરૂપ કોઈએ પુરુષો આપ્યા આવે છે, માટે તમે પ્રહાર્યર્થવાળા વિદ્યાર્થી” પ્રાદાણનું રૂપ ધરી, ત્યાં જઈને જીવો તથા વાતચિત કરો અને જે કાંઈ વૃત્તાંત જણાય તે મારા તરફ સાન કરીને મને સમજાવો. ॥ ૨ ॥ જો એઓ મેલા મનવાળા મારા ભાઈ વાલીએ મોકલેલા જણાય, તો હું તુરત જ આ પર્વતને છોડીને ભાગી જઈ.” હનુમાનજીએ પ્રાદાણનું રૂપ ધરી, ત્યાંથી તેઓની (રામ તથા લક્ષ્મણની) પાસે જઈ, માથું નમાવીને પૂછ્યું કે, ॥ ૩ ॥ “હે વીર પુરુષો ! શ્યામ અને ગૈર શરીરવાળા તમે ક્ષત્રિયોના જેવા વેષથી વનમાં ફરો છો, તે કણુ છો ? હે સ્વામી ! આ કણુ ભૂમીમાં પગરખાં વગરનાં કોમળ ચરણોથી ચાલો છો, તેનું શું કારણ છે ? અને નગર છોડીને વનમાં ફરો છો, તેનું શું કારણ છે ? ॥ ૪ ॥ તમે કોમળ, મનોહર અને સુંદર ગાત્રોવાળા છતાં, વનના દુસ્સહ તડકાને અને પવનને શા માટે સહો છો ? તમે પ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવ, એ ત્રણ દેવો-માંના કોઈએ દેવ છો ? કે નર-નારાયણ છો ? ॥ ૫ ॥

દો-—જગ કારણ તારણ ભવહિં, મંજન ઘરણી માર ॥

કી તુમ અશિલ ભુવનપતિ, લીન્હ મનુજ અવતાર ॥ ૧ ॥

અથવા જગતના કારણરૂપ અને લકતોનો સંસારમાંથી ઉદ્ધાર કરનારા, સર્વ પ્રદા-
ડના પતિ નારાયણે પૃથ્વીને ભાર ઉતારવા વાસ્તે મનુષ્યાવતાર ક્ષીણ કહેવાય છે,
તે તમે છો ? ॥ ૧ ॥

ચૌ-—હૈંસિ ચોલે રઘુવંશ કુમારા । વિધિકર લિખા સો મેટનહારા ॥

કૌશલેશ દશરથકે જાયે । હમ પિતુ વચન માનિ વન આયે ॥ ૧ ॥

નામ રામ લક્ષ્મણ દોડ માઈ । સંગ નારિ સુકુમારિ સુહાર્દ ॥

યહાં હરી નિશિચર બૈદેહી । સ્વોજત વિપ્ર ફિરહિં હમ તેહી ॥ ૨ ॥

આપન ચરિત કહા હમ ગાર્દ । કહહુ વિપ્ર નિજ કથા સુહાર્દ ॥

મ્મુ પહિચાનિ પર્યો ગહિ ચરણા । સો સુખ ઉમા જાય નહિં વરણા ॥ ૩ ॥

૧ પ્રાદાણ હોવાથી અવધ્ય ગણાય, પ્રહાર્યર્થવાળા હોવાથી મંગળરૂપ ગણાય અને વિદ્યાર્થી હોવાથી પ્રયોજન વિના પ્રશ્ન કરવાની દેવવાળા ગણાય, એટલા માટે તેનું રૂપ ધરવાનું કહ્યું. ૨ હનુ-
માનજીએ પોતે પ્રાદાણના વેષવાળા છતાં, માથું નમાવ્યું. તે એટલા માટે કે, પોતે ઉંચું મોહોડું
રાખીને ચાલે, તો રખેને નેત્રાદિકની ચેષ્ટા ઉપરથી કપટ ઉઘાડું થઈ જાય, એવી તેમના મનમાં શંકા
હતી. અથવા એઓને પ્રાદાણ જણીને અથવા મનમાં પોતાને વાનર માને છે, તેથી, અથવા તી-
ર્થોદિક સ્થલમાં જે કાંઈ અપૂર્વ રૂપવાળા જોવામાં આવે, તેઓને દેવરૂપ જણીને પ્રણામ કરવા, એમ
ધર્મશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે, તેથી, અથવા મહાત્માની સાથે વાત કરવાના સમયમાં નીચું મોહોડું રાખવાનો
જાસર પ્રદાય છે તેથી, અથવા રામચન્દ્રજીના તેજથી અંજાઈ ગયા તેથી, અથવા એઓમાં દેવબુદ્ધિ
ઉપજ થઈ, તેથી, હનુમાનજીએ માથું નમાવ્યું એમ સમજવું.

તાપર મેં રણુવીર દુહાર્હિ । જાનોં નહિં કહ્યુ મજન હપાર્હિ ॥
 સેવક સુત પિતૃ માતૃ મરોસે । રહૈ અશોચ વનૈ મમ્મ પોસે ॥ ૨ ॥
 અસ કહિ ચરણ પરેડ અકુલાર્હિ । નિજ તનુ પ્રગટ મીતિ ડર છાર્હિ ॥
 તથ રણુપતિ ડઠાય ડર લાયા । નિજ લોચન જલ સીંચિ જુઢાવા ॥ ૩ ॥
 મુન કપિ જિય જાનસિ જનિ ડના । તૈં મમ પ્રિય લક્ષ્મણતે દના ॥
 સમદર્શી મોહિં કહ સબ કોઝ । સેવક પ્રિય અનન્ય ગતિ હોઝ ॥ ૪ ॥

હે નાય ! જો કે મારા ઘણા અવશ્યુ છે, તોપણ પ્રભુએ આ સેવકને વિચારવો નહીં જોઈએ. હે સ્વામી ! તમારી માયાથી મોહિત થયેલા જીવ, જ્યારે તમારી કૃપાને પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે જ તેનો મોહમાંથી નિસ્તાર થાય છે. ‘હું મોહને વશ છું,’ ॥૧॥ જોટલું જણાવવા ઉપરાંત વળી આપના સોગંદ લઈને કહું છું કે, હું આપનાં ભગવનનો પણ કશો ઉપાય જણતો નથી. જેમ પુત્ર, માતા, પિતાના ભરોસા ઉપર રહી નિશ્ચિન્ત રહે છે અને માતા પિતા તેનું પોષણ કરે છે, તેમ સેવક પ્રભુના ભરોસા ઉપર રહે છે અને પ્રભુ તેનું પોષણ કરે છે. ॥૨॥” જોટલું જોલી વ્યાકુલ થઈને હનુમાનજી રામચંદ્રજીનાં ચરણોમાં પડ્યા અને હૃદયમાં પ્રીતિ છાઈ રહેવાથી તેમણે બ્રાહ્મણનું રૂપ છોડી દઈને પોતાનું સ્વાભાવિક રૂપ (વાનર રૂપ) પ્રકટ કર્યું. હનુમાનજીએ કપટ છોડી દીધું. ત્યારે રામચંદ્રજીએ તેમને ઉઠાવી લઈને છાતીમાં લગાવ્યા અને પોતાનાં નેત્રોમાં જોળાથી સીંચીને ઠંડા કરી દીધા. ॥૩॥ રામચંદ્રજી જોલ્યા કે, “હે વાનર ! સાંભળો, તમે તમારા મનમાં જોહું લગાડ્યો નહીં, તમે મને લક્ષમણ કરતાં બમણા પ્યારા છો (લક્ષમણ કેવળ પોતાના જ સેવક છે અને હનુમાનજી પોતાના તથા લક્ષમણજીના પણ સેવક છે, તેથી પ્રભુએ તેમને લક્ષમણ કરતાં બમણા પ્યારા કહ્યા). સર્વ લોકો મને સમદર્શી કહે છે, તોપણ હું મારા મનનો ખરો ભાવ બતાવું છું કે, જે અનન્યગતિ સેવક હોય, તે મને સર્વથી વિશેષ પ્રિય છે. ॥ ૪ ॥

દો—સોડ અનન્ય જાકી અસિ, મતિ ન ટરૈં હનુમંત ॥

મેં સેવક સચરાચર, રૂપ રાશિ મગવંત ॥ ૩ ॥

હે હનુમાન ! જેની બુદ્ધિમાંથી ‘હું સેવક છું અને આ જે સ્થાવર જંગમ પદ્ધતિના સમૂહરૂપ જગત છે, તે ભગવાન છે,’ એવી ભાવના કદી પણ ટળે નહીં તેને મારે! અનન્ય ગતિ સેવક સમજવો.” ॥ ૩ ॥

ચૌ—દેસિ પવનસુત પતિ અનુકૂલા । હૃદય હર્ષ વીતે સબ શૂલા ॥

નાય શૈલપર કપિપતિ રહૈ । સો મુગ્રીવ દાસ તથ અહૈ ॥ ૧ ॥

તેહિસન નાય મયત્રી કીજે । દીન જાન તેહિ અભય કરીજે ॥

સો સીતાકર યોજ કરાહિ । જહૈં તહૈં મર્કટ કોટિ પઠાહિ ॥ ૨ ॥

યહિ વિધિ સકલ કથા સમુદ્ધાર્હિ । લિયે દોડ જન પીઠ ચઢાહિ ॥

જય મુગ્રીવ રામ કહૈં દેસા । અતિશય ધન્ય જન્મ કરિ હેસા ॥ ૩ ॥

સાદર મિલેઝ નાય પદ માયા । મેટે અનુજ સહિત રઘુનાથા ॥

કપિકર મન વિચાર યહ નીતી । કરિહૈં વિધિ મોસન યહ પ્રીતિ ॥ ૪ ॥

સ્વામીને પ્રસન્ન બોધ, જેના હૃદયમાં હર્ષ ઉત્પન્ન થયો, અને સઘળી પીઠા ગઈ, એવા હનુમાનજી બોલ્યા કે, “હે નાથ ! આ પર્વત ઉપર સુગ્રીવ નામનો વાનર રહે છે તે પશુ આપનો હાસ છે. ॥ ૧ ॥ હે સ્વામી ! આપ એ સુગ્રીવની સાથે મિત્રતા કરો અને તેને દીન બાળીને અભય કરો. એ સુગ્રીવ સીતાજીની શોધ કરાવી દેવાને વાસ્તે કરોડો વાનરોને તે તે સ્થલોમાં મોકલશે. ” ॥ ૨ ॥ હનુમાનજી, આ પ્રમાણે સુગ્રીવની સાથે કરવાના કરારની સઘળી હકીકત સમજાવી, અને જ્યુને પોતાની પીઠપર ચઢાવીને સુગ્રીવની પાસે લઈ ગયા. જ્યારે રામને દીઠા, ત્યારે સુગ્રીવ પોતાના જન્મને અત્યંત ધન્ય માનવા લાગ્યો. ॥૩॥ અને લક્ષ્મણજી સહિત રામને માથું નમાવીને આદરથી મળ્યો. સુગ્રીવ મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે, “પરસ્પર ઉપકાર કરવાની જે નીતિ છે, તેને અનુસરીને રામ મારી સાથે પ્રીતિ કરશે. ” ॥ ૪ ॥

દો—તબ હનુમંત ઉભય દિશિ, કહિ સબ કથા વૃજાય ॥

પાવક સાચી દેઝ કર, જોરી પ્રીતિ દદાય ॥ ૪ ॥

પછી હનુમાનજીએ સુગ્રીવનું કામ કરી દેવાની રામને અને રામનું કામ કરી દેવાની સુગ્રીવને સઘળી વાત સમજાવી, અગ્નિદેવને સાક્ષી રાખી, અનેની પ્રીતિને મજબૂત કરીને બેઠી દીધી. ॥ ૪ ॥

ચૌ—કીન્હ પ્રીતિ કહુ બીચ ન રાખા । લક્ષ્મણ રામચરિત સબ માખા ॥

કહ સુગ્રીવ નયન મરિ વારી । મિલિહિ નાય મિથિલેશ કુમારી ॥ ૧ ॥

મંત્રિન સહિત યહાં ઇક વારા । બૈઠ રહેઉં કહુ કરત વિચારા ॥

ગગન પંથ દેહી મૈં જાતા । પરવશ પરી બહુત વિલખાતા ॥ ૨ ॥

રામ રામ હા રામ પુકારી । હમ દિશિ દેખ દીન્હ પટ ઢારી ॥

માંગા રામ તુરત સો દીન્હા । પટ ઝર લાય શોચ અતિ કીન્હા ॥ ૩ ॥

કહ મધુ લક્ષ્મણસો યૌં બાતા । પહ્ચાનત પટ ભૂષણ તાતા ॥

હાય જોરિ લક્ષ્મણ યે બોલે । રઘુનાયક સો વચન અમોલે ॥ ૪ ॥

પગભૂષણ મૈં સકત ચિન્હારી । ઊપર કબહૂં ન સીય નિહારી ॥

કહ સુગ્રીવ મુનહુ રઘુવીરા । તજહુ શોચ ઝર આનહુ ધીરા ॥ ૫ ॥

સબ પ્રકાર કરિહૌં સેવકાર્હ । જેહિ વિધિ મિલે જાનકી આર્હ ॥

અનેની પ્રીતિને એવી મજબૂત બાંધી દીધી કે, વચમાં જરા પશુ અન્તર રહેવા દીધો નહો. લક્ષ્મણજીએ રામની સઘળી હકીકત કહી સંજાણવતાં, સુગ્રીવ, નેત્રોમાં પાણી લાવીને બોલ્યા કે, “હે નાથ ! મિથિલેશકુમારી (સીતા) મળશે. ॥૧॥ હું એક

૧ ‘મિથિલેશકુમારી’ એ નામ કહેવાનો ભાવ એ છે કે, સીતાજી મંથનથી ઉત્પન્ન થયેલાઓના વૃક્ષમાં ઉત્પન્ન થયાં છે, માટે તેના શોધમાં બહુ મથન કરવું પડશે.

સમયે અહીં જ એસીને આ મારા મંત્રીઓની સાથે કોઈ વિચાર કરતો હતો, તે સમયમાં પરવશ પડેલાં અને અત્યંત વ્યાકુલ થતાં સીતાજીને આકાશ માર્ગમાં જતાં જોયાં છે. ॥ ૨ ॥ “રામ ! રામ ! હા રામ !” એમ પોકાર કરતાં એ સીતાજીએ અમારી તરફ જોઈને આભરણ સહિત એક વસ્ત્ર નાખ્યું, તે અમોએ રાખી મેલ્યું છે.” રામચંદ્રજીએ, “એ વસ્ત્ર લાવો, ” એમ માગ્યું, તે ઉપરથી સુગ્રીવે આપતાં, રામચંદ્રજીએ તે વસ્ત્રને છાતીમાં લગાવીને અત્યંત શોક કર્યો. ॥ ૩ ॥ રામચંદ્રજીએ “હે ભાઈ ! આ વસ્ત્રને તથા આભરણોને જોળખો છો ?” એમ પૂછતાં લક્ષ્મણજીએ હાથ જોડીને રામચંદ્રજીને અમૂલ્ય વસ્ત્રોના કલાં કે, ॥ ૪ ॥ “હું આ ચરણનાં ભૂષણોને (અંગરને) જોળખું છું, પણ બીજાં ભૂષણોને જોળખતો નથી. કેમ કે, ઉપરના ભાગમાં કદી પણ સીતાજીને જોયાં નથી.” સુગ્રીવ બોલ્યો કે, “હે રામ ! સાંભળો. શોકને છોડીને હૃદયમાં ધીરજ ધરો. ॥૫॥ હું સર્વ પ્રકારથી આપની એવી સેવા કરીશ કે, જેથી સીતા અવશ્ય હાથ આવશે.” ॥

દો-સલા વચન સુનિ હરષે, રણપતિ કરુણા સૌંવ ॥

કારણ કવન વસહુ વન, મો સન કહ સુગ્રીવ ॥ ૫ ॥

કરુણાના સીમાહારૂપ રામચંદ્રજીએ મિત્રનાં વસ્ત્રો સાંભળવાથી રાજી થઈને પૂછ્યું કે, “હે સુગ્રીવ ! તમે કયાં કારણથી વનમાં વસો છો ? એ હકીકત મને કહો.” પ

જૌ-પૂછહિ પ્રશ્ન હૈંસિ જાનહિં તાહી । મહાવીર મર્કટ કુલમાહી ॥

તવ સ્થાન પ્રથમ કેહિ ઠામા । કહુ નિજ માત પિતા કર નામા ॥ ૧ ॥

કહ સુગ્રીવ સુનહુ રણુરાઈ । કહહું આદિતે ઉત્પત્તિ માર્ગ ॥

બ્રહ્મા નયનન કીચ નિકારી । લે અંગુરિ ઘૂઈ ઉપર ઢારી ॥ ૨ ॥

વાનર એક પ્રગટ તહૈં હોઈ । ચંચલ બહુ વિરંચિ વલ સોઈ ॥

તેહિકર નામ ધરા વિધિ જાની । ઋક્ષરજા તેહિ સમ નહિ જ્ઞાની ॥ ૩ ॥

વિધિ પદ નાય કીશ્વ અસ કહૈં । આયસુ કહા મોહિં પ્રશ્ન અર્હૈં ॥

વિચરહુ વનગિરિ વનફલ સ્વાવહુ । મારહુ નિશિચર જે જહૈં પાવહુ ॥ ૪ ॥

સો બ્રહ્માકી આજ્ઞા પાઈ । દક્ષિણ દિશા ગયડ રણુરાઈ ॥

પ્રભુએ' જણુતાં છતાં પણ હસીને વાનરોના કુલોના મોટા વીર સુગ્રીવને પૂછ્યું કે, “તમારૂં સ્થાન પ્રથમ કયાં હતું; તે કહો અને તમારાં માતા પિતાના નામો કહો.” ॥ ૧ ॥ સુગ્રીવ બોલ્યો કે, “હે રણુનાથજી ! હું શરૂવાતથી હકીકત કહું છું, તે સાંભળો. બ્રહ્માએ પોતાની આંખમાંથી આંગળીવતી ચીપડો કાઢીને ધરતીપર નાખતાં, ॥ ૨ ॥ તેમાંથી ચંચલ અને બ્રહ્માના જેવા જ મોટા બળવાળો એક વાનર પ્રકટ થયો. બ્રહ્માએ વિચારીને તે વાનરનું ‘ઋક્ષરજ’ એવું નામ ધર્તું. ઋક્ષરજ કે જે સમાન બીજે કોઈ પણ જાની ન હતો, ॥ ૩ ॥ તેણે બ્રહ્માનાં ચરણોમાં માથું નમાવીને કહ્યું કે, ‘હે પ્રભુ ! મને આપની શી આજ્ઞા છે ?’ બ્રહ્માએ કહ્યું કે, ‘વનોમાં અને પર્વતોમાં ફરો, કળ

ખાઓ અને જે કોઈ શક્ષસ મળે, તેને મારો. ' ॥ ૪ ॥ હે રામ ! આ પ્રખાણે ક્ષણની આશા લઈને ઋક્ષરજા દક્ષિણ દિશામાં ગયો. ॥

દો-ઋક્ષરજા તહૈં વિચરઈ, મહાવીર બલવાન ॥

નિશિચર પાવતહી હને, શિરમેં કઢિન પવાન ॥ ૬ ॥

મહાવીર અને બલવાન ઋક્ષરજા વનમાં ફરવા લાગ્યો અને જે કોઈ શક્ષસ મળે, તેના માથામાં કઢણ પથરા મારવા લાગ્યો. ॥ ૬ ॥

ચૌ-ફિરત દીસ દક કુળદ અનૂપા । જલ પર છાંઈ દીસ નિંજ રૂપા ॥

તવ કપિ શોચ કરત મન માંहीं । કેહિ વિધિ રિપુ રહી જાં આहीं ॥ ૧ ॥

તાહિ દેસ કોપા કપિ વીરા । સબ દિશિ ફિરા કુળદકે તીરા ॥

જો જો ચરિત કીન્હ કપિ જૈસા । સો સો ચરિત દીસ તહૈં તૈસા ॥ ૨ ॥

ગરજા કીસ સોઈ સો બોલા । કૂદ પરા જલ માંहीं ઢોલા ॥

સો તનુ પલટ મઈ સો નારી । અતિ અનૂપ ગુણરૂપ અપારી ॥ ૩ ॥

સુનહુ ઉમા અતિ કૌતુક હોઈ । આઈં બહુરિ ઠાઠી મૈં સોઈ ॥

સુરપતિ દૃષ્ટિ પરી તેહિ કાલા । તેહિ તવ ચિંદુ પરા તેહિ વાલા ॥ ૪ ॥

મોહે ખાનુ દેલિ છવિ સીંવા । છૂટા ચિંદુ પરા તેહિ ગ્રીવા ॥

ફરતાં ફરતાં ઋક્ષરજાએ એક કુંડ દીઠો અને તેના જળમાં પોતાના શરીરનું પ્રતિબિંબ દીઠું. આ જોઈ ઋક્ષરજા વિચાર કરવા લાગ્યો કે, ' આ શત્રુ અહીં કયા પ્રકારથી રહે છે ? ' ॥ ૧ ॥ પ્રતિબિંબને જોઈ કોપેલો ઋક્ષરજા કુંડના તીર ઉપર ચોમેર ફરવા લાગ્યો. ઋક્ષરજા જે જે ચેષ્ટા કરવા લાગ્યો, તે તે સઘળી ચેષ્ટાઓને પ્રતિબિંબ પણ કરતું જોવામાં આવતાં ॥ ૨ ॥ ઋક્ષરજાએ ગર્જના કરી એટલે પ્રતિબિંબે પણ સામે પડઘાડપ ગર્જના કરી. ઋક્ષરજા જલમાં કૂદી પડીને અંદર ફરવા લાગતાં, તેનું શરીર બહલી જઈને અત્યંત અનુપમ અને અપાર શુભોવાળી તથા અપાર રૂપવાળી સ્ત્રી થઈ ગઈ. ॥ ૩ ॥ હે પાર્વતી ! જે અતિ કૌતુક થયું, તે સાંભળો. એ સ્ત્રી કુંડમાંથી બહાર આવીને ઉભો રહેતાં, તે સમયે તેના ઉપર ઇંદ્રની દૃષ્ટિ પડી. તે સમયે જ ઇંદ્રનું વીર્ય એ સ્ત્રીના વાળ ઉપર પડ્યું. ॥ ૪ ॥ તે સમયે જ કાંતિના સીમાડારૂપ એ સ્ત્રીને જોઈને સૂર્યેવ પણ ચોદ પામતાં, તેનું વીર્ય એ સ્ત્રીની ગ્રીવા (કંઠ) ઉપર પડ્યું. ॥

દો-ઈંદ્ર અંશતે વાલિ ખા, મહા વીર બલ ધામ ॥

દિનકર સુવ દૂસર મયો, તેહિ સુગ્રીવજ નામ ॥ ૭ ॥

ઇંદ્રના અંશથી મહાવીર અને બળના સ્થાનકરૂપ વાલી ઉત્પન્ન થયો અને સૂર્યના અંશથી તે સમયે જ સુગ્રીવ નામનો પીજો પુત્ર ઉત્પન્ન થયો તે હું હું. ॥ ૭ ॥

ચૌ-પુનિ તત્કાલ સુનહુ રઘુવીરા । નારી પલટ મયો સોઈ વીરા ॥

તવ ઋક્ષરજા મીલિ મન મયક । હમહિં સંગ લે વિધિ પઈં મયક ॥ ૧ ॥

करि प्रणाम सब चरित बखाना । कह अज हरि इच्छा बलवाना ॥
तबविधि हमहि कहा समुझाई । दक्षिण दिशा जाहु दोउ भाई ॥ २ ॥
किष्किन्धा तुम कर सुस्थाना । रंग भोग बहु विधि सुख नाना ॥
जो प्रभु लोक चराचर स्वामी । सो अवतरहि नाथ बहु नामी ॥ ३ ॥
रघुकुल मणि दशरथ सुत होई । पितु आज्ञा विचारि वन सोई ॥
नर लीला करिहैं विधि नाना । पैहो दशरथ होई कल्याणा ॥ ४ ॥

हे रामचन्द्र ! सांभलो। पत्नी ते समये ऋक्षरज्य आ भद्री अधिने पाछे
वानर भनी गये। तेथी मनभां प्रसन्न थे। ऋक्षरज्य आ भद्री अधिने पाछे
लक्ष, अक्षानी पासे अर्ध, ॥ १ ॥ प्रणाम करीने सधनी हुकीकत कही संभगावतां 'हुनिनी
धुनिछा भगवान् छे,' अम भोली, अभोने समझीने कहुं के, " तमो भद्री अधिने,
इक्षिषु दिशाभां अर्ध, ॥ २ ॥ त्यां किष्किन्धा नामनी नगरीभां निवास करीने रंगभोग
करे। तथा अनेक प्रकारनां सुभो लागये। सत्यरायर अगतना स्वामी अने धनुं नामो-
वाणा प्रभु रघुवंशभां भुनिनी पेठे दीपता दशरथ राजना पुत्ररूपे अवतरये, ॥ ३ ॥
पितानी आज्ञाथी वनभां विचरये अने अनेक प्रकारनी भनुष्यदीला करये। अभोनां
दशनथी तमाई कल्याण थये." ॥ ४ ॥

दो०-तब हर्षे हम बंधु दोउ, सुनिके विधिके वैन ॥

तप जप योग न पावहि, सो हम देखव नैन ॥ ८ ॥

अे प्रभाछे अक्षानां वचनो सांभली। अभो भद्री अधिने सल थया के 'अे
प्रभुने तपथी, अथी के योगथी ऋषिओ पछु पाभी शकता नथी, ते प्रभुने अभो
प्रत्यक्ष देणीथुं.' ॥ ८ ॥

चौ०-विधि पद बंदि चले दोउ भाई । किष्किन्धाभे आये धाई ॥

वाली राज कीन्ह सुरजाता । वन वसि दैत्य हने दोउ प्राता ॥ १ ॥
मय दानवके सुत दोउ वीरा । मायावी दुंदुभी रणधीरा ॥
कह सुग्रीव सुनहु रघुगार्ह । विधि गति अलख जानि नहिं जाई ॥ २ ॥
नाथ बालि अरु मैं दोउ भाई । प्रीति रही कछु वरणि न जाई ॥
मय सुत मायावी तेहि नाऊ । आवा सो प्रभु हपरे गाँऊ ॥ ३ ॥
अर्द्धरात्रि पुर द्वार पुकारा । बालिहु रिपुबल सहे न पारा ॥
बावा बालि देखि सो भागा । मैं पुनि गयउँ बंधु संग लागा ॥ ४ ॥
गिरिवर गुहा वैठि सो जाई । बालि मोहिं तब कहा बुझाई ॥
परखेहु मोहिं एक पलवारा । नहिं आवौं तौ जानेहु मारा ॥ ५ ॥
मास दिवस तहैं रहेउँ खरारी । निसरी रुधिर धार तहैं भारी ॥
तब मैं निज मन कीन्ह विचारा । जाना असुर बालि कहैं मारा ॥ ६ ॥
बालि हतेसि मोहिं मारेसि आई । शिला द्वार दे चलेउँ पराई ॥

અમો બન્ને ભાઇઓ બ્રહ્માનાં ચરણોમાં વંદન કરીને ત્યાંથી ચાલ્યા, તે તુરત કિષ્કિન્ધામાં આવ્યા. હે દેવતાઓના રક્ષક ! વાળી કિષ્કિન્ધામાં રાજ કરવા લાગ્યો. એ વાળી અને હું વનમાં વસીને હૈત્યોને મારવા લાગ્યા. ॥ ૧ ॥ મયદાનવના માયાવી અને હુંદુભિ નામના બે પુત્રો હતા અને તે બન્ને સંત્રામમાં ખીરતા ધરાવનારા હતા. સુગ્રીવ કહે છે કે, હે રામ ! સાંભળો. દેવની અલક્ષ્ય ગતિ કેઇથી બાણી જતી નથી. ॥ ૨ ॥ હે નાથ ! વાળી અને હું બન્ને ભાઇઓ છીએ. અમોને પરસ્પરમાં એવી પ્રીતિ હતી કે, જેનું મારાથી વર્ણન કરી શકાતું નથી. હે પ્રભુ ! એક દિવસે મયદાનવનો પુત્ર માયાવી, અધરાતે અમારે ગામ આવી, ॥ ૩ ॥ ઠરવાળા આગળ ઉભો રહી પોકારતાં, તેના બળને સહન નહીં કરી શકાયાથી, વાળી તેને મારવા દોડ્યો. વાળીને જોઇને તે હૈત્ય ત્યાંથી ભાગતાં, વાળી તેની પછવાડે દોડ્યો. હું પણ વાળીની સાથે ગયો હતો. ॥ ૪ ॥ એ હૈત્ય ભાગીને પર્વતની શુક્રામાં પેસી જતાં, વાલીએ મને સમજાવીને કહ્યું કે, 'હું આ શુક્રામાં જાઉં છું અને તું બહાર ઉભો રહેજે. તું અહીં એક પાખવાડિયું મારી રાહ જોજે. જો હું તેટલા સમયમાં ન આવું તો મને માર્યો ગયેલો બાણીજે.' ॥ ૫ ॥ હે ખરને મારનારા રામચંદ્રજી ! એમ કહીને વાળી શુક્રામાં જતાં, હું એક વર્ષ સૂધી શુક્રાની બહાર ઉભો રહ્યો, ત્યાં શુક્રામાંથી નીકળતી મોટી રુધિરની ધારા મારા જોવામાં આવી. આથી 'મેં મનમાં વિચાર કર્યો કે, 'અસુરે વાળીને તો મારી નાંખ્યો.' ॥ ૬ ॥ પણ જેમ વાળીને માર્યો તેમ હવે બહાર આવીને મને પણ મારી નાખશે.' આવા વિચારથી હું શુક્રાના દ્વાર ઉપર મોટી શિલા મૂકીને ત્યાંથી ભાગી નીકળ્યો. ॥

દો0-વાલિ મહાબલ અમિત અતિ, સમર ન જીતૈ કોય ॥

તેહિ મારેસિ જો નિશિચર, સો અબ મારહિ મોય ॥ ૧ ॥

વાળી^૨ કે જે અત્યંત અપરિમિત મોટા બળવાળો અને જેને યુદ્ધમાં કોઈ પણ ન જિતી શકે એવો હતો, તેને પણ જો રાક્ષસે માર્યો તો તે રાક્ષસ હવે મને પણ મારી નાખશે. ॥ ૬ ॥

ચૌ0-ગયડં ભવન મન શોચ અપારા । પૂછે વાલિ કહો જિમિ મારા ॥

પંપાપુરકે જન તેહિ કાલા । તનુ વ્યાકુલ મન બહુત વિહાલા ॥ ૧ ॥

મંત્રિન પુર દેખા બિન સાંઠ । દીન્હેડ રાજ્ય મોહિં વરિ આંઈ ॥

વાલિ તાંહિ મારી ગૃહ આવા । દેલિ મોહિં જિય ભેદ બદાવા ॥ ૨ ॥

રિપુ સમાન મોહિં મારેસિ મારી । હર હીન્હે સરવસ અરુ નારી ॥

તાકે ભય રણુવીર કૃપાલા । સકઠ ઝુવનમૈં ફિરોં વિહાલા ॥ ૩ ॥

હાં જ્ઞાપ વજ્ર આવત નાહીં । તદપિ સમીત રહોં મન મારીં ॥

સુનિ સેવક દુલ્લ દીનદયાલા । ફરકિં ડેદોડ ઝુજા વિજાલા ॥ ૪ ॥

હું અપાર શોક કરતાં ઘેર જઈ, લોકોના પૂછવા ઉપરથી વાળીના મરવાની હકીકત કહી સંભળાવી. આ સમયમાં કિષ્કિન્ધાપુરનાં રહેવાશીઓ શરીરોમાં અત્યંત વ્યાકુલ

अने अंतःकारणोंमां अहुं ज येढाल यध गयां. ॥ १ ॥ मंत्रीज्यो जे किष्किन्धाने धणी वयरणी जेधने भने अलात्कारशी राज्य आये. वाणी पेला दैत्यने भारीने बर आये, त्यां अने सिद्धासनपर जेठेला जेधने, तेना मनमां मोटो द्वेष उत्पन्न थये. ॥ २ ॥ वाणीज्ये भने शत्रु जेवो गळीने भार भार्यो, भाइं सर्वस्व डरी वीधुं अने भारी अी पक्ष डरी वीधी. डे कृपायु रामयन्द्रल ! हुं वाणीना अयथी येढाल यधने सधणी पृथ्वीमां हयें. ॥ ३ ॥ छेवट 'हुंहुंलि दैत्यने भार्यो ते समये मंतग ऋषिज्ये आपेला शापने वीधे वाणी आ स्थलमां आवी शके जेम नथी,' ज्ये वात लक्ष्मवामां आवतां, हुं अहो आवीने रछे। हुं. अहिं रछे। हुं तोपक्ष मनमां अय पाभ्या कइं हुं." आ प्रभाषे सेवकतुं दुःख सांभणवामां आवता, हीनदयायु रामयन्द्रलनी भन्ने विशाल लुब्धज्यो वीरपञ्चाना आवेशथी हरडी ठडी. ॥ ४ ॥

दो०—मुनत वचन बोले प्रभु, कहइ शापकी बात ॥

दुन्दुभी दैत्य सो कवन विधि, वालि हन्यो तेहि तात ॥ १० ॥

दो०—समदर्शी शीतल सदा, मुनिवर परम प्रवीन ॥

मोहिं बुझाय कहहु सब, शाप कौन हित दीन ॥ ११ ॥

सुश्रीवनी वात सांभणी, रामयन्द्रल ज्येला डे, "डे तात ! शापनी वात कडे। वाणीज्ये हुंहुंलि दैत्यने डेवी रीते भार्यो हतो ? मंतग मुनि डे जे समदृष्टिवाणा हता, सर्वदा शीतल स्वभाववाणा हता अने वेद शास्त्रादिकमां अत्यंत प्रवीण हता, तेमजे शा कारणथी वाणीने शाप आये ? ज्ये सधणी वात भारी पासे विस्तारशी कडे." ॥

चौ०—इमि बुझत भये कृपानिकेता । वालिहि शाप भयो कोहि हेता ॥

बोले तब कपीश मन लाई । दुन्दुभि दैत्य महाबल दाई ॥ १ ॥

मल्लयुद्धकी गति सब जानै । और बली नहीं कोउ मन मानै ॥

एक वार जलनिधि तट आयो । जायके जलनिधि मांश अथायो ॥ २ ॥

सबही कटि प्रमाण जल भयऊ । करि अभिमान मयन सो लयऊ ॥

मयत सिंधु व्याकुल सब गाता । जीव जंतु सब भये निपाता ॥ ३ ॥

तब अकुलाय सिंधु चलि आवा । वचन विचारिहि ताहि सुनावा ॥

तुम बलसरवर और न कोऊ । वचन विचारि कहौं मैं सोऊ ॥ ४ ॥

हिमगिरि बल वरणो नहिं जाई । तेहि जीवनकर करहु उपाई ॥

वचन सुनत ताहीं चलि आयां । देखि हिमाचल अति मन भायो ॥ ५ ॥

ताल ठोक हिम लीन्ह उठाई । तब हिमगिरि बहु विनती लाई ॥

तुझरे बल सरवरमैं नाहीं । ताते करौं न मान तुझाहीं ॥ ६ ॥

पंपापुर तुमही चलि जाहु । वालि महा बलनिधि अवगाहु ॥

मुनत वचन तहेंही चलि आवा । वालि वालि कहकै गुरारावा ॥ ७ ॥

કુપાના નિવાસરૂપ રામચન્દ્રજીએ, એ રીતે વાળીને લાગેલા શાપનું કારણ પૂછતાં સુગ્રીવ પોતાના ચિત્તને એકાગ્ર કરીને બોલ્યો કે, 'તે હુંદુભિ દૈત્ય મહાબળવાન હતો ॥ ૧ ॥ મહાયુદ્ધની સઘળી રીતો જાણતો હતો અને કોઇને પણ પોતાના જેવો બળવાન નહીં માનતો હતો. એ દૈત્યે એક સમયે સમુદ્રના કીનારાપર જઇ, સમુદ્રમાં પડીને જળમાં મોટો શેલ ઉત્પન્ન કર્યો. ॥ ૨ ॥ સમુદ્રનું સઘળું જળ તેને કમ્બર સુધી થતાં, તેણે અભિમાન ધરીને સમુદ્રનું મથન કરવા માંડ્યું. મથનથી જીવ જંતુ મરવા લાગ્યા. ॥ ૩ ॥ તે જોઈ વ્યાકુલ થયેલા સમુદ્રે દેહધારી થઈ, તે દૈત્યની પાસે જઈ, વિચારીને વચન કહ્યું કે, તમારા જેવો બીજો કોઈ પણ બલવાન નથી તેથી હું વિચાર કરીને કહું છું કે, ॥ ૪ ॥ તમે હિમાલયની પાસે જાઓ અને હિમાલયને જીતવાનો ઉપાય કરો. હિમાલયના બળનું મારથી વર્ણન કરી શકાતું નથી.' સમુદ્રનું વચન સાંભળી, તે દૈત્ય ત્યાંથી ચાલીને હિમાલયની પાસે ગયો અને હિમાલયને જોઈને મનમાં બહુ પ્રસન્ન થયો. ॥ ૫ ॥ તેણે પાણીનું રૂપ ધરી માથું ઠોડીને હિમાલયને ઉડાવી લેતાં, હિમાલયે ઘણી વિનંતિ કરીને કહ્યું કે, 'માફ બળ તમારી બરાબર નથી, મોટે હું તમારી સામે અભિમાન કરતો નથી. ॥ ૬ ॥ તમે અહીંથી પંપાપુર (કિષ્કિન્ધામાં) ચાલ્યા જાઓ. કેમ કે, ત્યાં મોટાં અપાર બળના ભંડારરૂપ વાળી રહે છે.' હિમાલયનાં વચનો સાંભળીને તે દૈત્ય કિષ્કિન્ધાના સમીપમાં આવ્યો અને 'વાળી ! વાળી !' કરીને પોકાર્યો. ॥ ૭ ॥

દો-વેષ કિયે સો મહિષ કર, ગર્વ વહુત મન માહિ ॥

આયો નિકટ સો ગર્જ કર, મનહુ તનક બય નાહિ ॥ ૧૨ ॥

જેના મનમાં જરા પણ બચ ન હતો એવા એ દૈત્યે, પાડાના વેષ ધરી, મનમાં ઘણો ગર્વ ધરી, કિષ્કિન્ધાની સમીપમાં આવી ગર્જના કરી. ॥ ૧૨ ॥

ઘૌ-મહી મર્દિ તરુ કરૈ નિપાતા । ગર્જેઝ ધોર ગિરા જનુ ઘાતા ॥

ઢોકેઝ તાલ વજ્ર જનુ પરહી । તેહિ કર મર્મ જાનિ સબ ઢરહી ॥ ૧ ॥

પંપાપુર વ્યાકુલ સબ કાહ । ચંદ્ર ગ્રસન જનુ આયો રાહ ॥

મુનત વાલિ ધાવા તત્કાલા । દેશિ અમુર મુજદંઢ કરાલા ॥ ૨ ॥

ભિરે યુગલ કરિવરકી નાઈ । મહાયુદ્ધ કહુ વરણિ ન જાઈ ॥

ચારિ યામ જબ કૌતુક બયઝ । મુષ્ટિ પ્રહાર તાસુ કપિ દયઝ ॥ ૩ ॥

ગિરા અવનિ તબ શૈલ સમાના । જીવ જંતુ તરુ દૂઢ્યઝ નાના ॥

પુનિ તેહિ વાલિ યુગલ કરિ ઢારા । ઉત્તર દક્ષિણ કીન્હ પ્રહારા ॥ ૪ ॥

તેહિ ગિરિ પર મુનિ કુટી મુહાર્હ । રુધિર પ્રવાહ ગયો તહૈ ઘાર્હ ॥

ઋષિ મર્તંગ કર તહાં નિવાસા । ગયો સો ઋષિ મજ્જન મુલ્લ રાસા ॥ ૫ ॥

મજ્જન કરિ મર્તંગ ઋષિ આયે । દેશ્વ કુટી અતિ ક્રોધ વઢાયે ॥

તબહિ વિચાર કીન્હ મન માહી । યક્ષ એક ચલિ આવા તાહી ॥ ૬ ॥

તિન તબ સકલ કહી રૂપિહાસા । મુનિ મર્તંગ મય ક્રોધ નિવાસા ॥

પૃથ્વીનું મર્દન કરીને વૃક્ષો પાડવા માંડ્યાં, બધે વજ્રપાત થતો હોય એવા સ્વરથી સિંહનાદ કરવા માંડ્યા અને બધે વજ્ર પડતું હોય તેમ પર્વતમાં માથું ઠોકવા માંડ્યું. એના લેહ બાણીને સર્વ લોકો ડરવા લાગ્યાં, ॥ ૧ ॥ કિષ્કિન્ધા વ્યાકુલ થઈ અને તે દેવ બધે વાળીરૂપી ચંદ્રનેા આસ કરવા ગાહુ આવ્યો. હોય એવા સર્વને જણાવા લાગ્યો. એની ગર્જનાને સાંભળીને વાળી તુરત ઠોકીને બહાર નીકળ્યો. અસુરે ભયંકર ભુજબદ્ધ-વાળા વાળીને જોયો ॥૨॥ બન્ને જણ મેઠા હાથાઓની પેઠે ભેટભેટ થઈને એનું મહાયુદ્ધ કરવા લાગ્યા કે, જેનું વર્ણન બની શકે નહીં. ચાર પહોર તુધી સર્વને કૌતુકરૂપ લાગે એનું મહાયુદ્ધ થયું. છેવટ વાલીએ તેને મુદ્ધિના પ્રહાર દેતાં, ॥ ૩ ॥ તે પહોડ જેવો દૈત્ય પૃથ્વીપર પડ્યો. એના પડવાથી અનેક જીવ, જંતુઓ તથા વૃક્ષો પણ તૂટી ગયાં. પછી વાળીએ તેના બે ટુકડા કરીને તેઓમાંથી એક ટુકડો ઉત્તર તરફ અને એક ટુકડો દક્ષિણ તરફ ફેંક્યો. ॥ ૪ ॥ એ ટુકડામાંના એક ટુકડો મતંગ ઋષિના આશ્રમ નજીક પડવાને લીધે પર્વત ઉપર જ્યાં મતંગ ઋષિની પશુકુટી હતી ત્યાં લોકોનો પ્રવાહ વ્યાપી ગયો. એ સમયે સુખના સ્થાનકરૂપ એ પશુકુટીમાં રહેનારા મતંગ ઋષિ નહાવા ગયા હતા. ॥ ૫ ॥ મતંગ ઋષિએ નાહીને જેવી પાતાની પશુકુટીની સ્થિતિ જોઈ કે તેમને બારે કોધ થઈયો. મતંગ ઋષિ, ‘આ કે.લે કર્યું?’ એમ વિચાર કરતા હતા, ત્યાં એકે યક્ષે આવ્યોને ॥ ૬ ॥ તેમને સઘળી હકીકત કહી સંભળાવી. કોપના નિવાસરૂપ મતંગ ઋષિએ એ હકીકત સાંભળી, ॥

દો-દીન્હ શાપ તબ ક્રોધ કરિ, નહિ મન કીન્હ વિચાર ॥

વાલિ નાશ ગિરિ દેસત, હૈઈ જાય તનુ છાર ॥ ૧૩ ॥

મનમાં કંથો વિચાર નહીં કરતાં, ક્રોધ કરીને શાપ દીધો કે, ‘વાળી આ પર્વત ઉપર આવશે તો, પર્વતનું દર્શન થતાં જ, વાળીનું શરીર ભસ્મ થઈ જશે.’ ॥ ૧૩ ॥

ચૌ-ત્યહિ ભય યહાં વાલિ નહીં આવત । ઋષિકે વચન માનિ ભય પાવત ॥

તેહિ ભરોસ હિહિ ગિરિપર રહજં । વાલિ ત્રાસ નહિ વિચરત કહજં ॥ ૧ ॥

યહિ દુષ્કતે પ્રમુ દિન અરુ રાતી । ચિંતા બહુત જરતિ અતિ છાતી ॥

જાનહુ મર્મ સકલ રઘુનાથા । ફહાં રહૌ હનુમત લે સાથા ॥ ૨ ॥

સો વૃત્તાન્ત વાલિ સબ જાના । યહાં ન આવત કૃપાનિધાના ॥

સુનિ સુગ્રીવ વચન ભગવાના । વોલે હરિ હૈંસ ધરિ ધનુ બાના ॥ ૩ ॥

હે રામચંદ્રજી ! એ બચને લીધે વાળી અહીં આવતો નથી. ઋષિના શાપનું સ્મરણ કરીને ભય પામે છે. એ બરોંસાથી હું આ પર્વત ઉપર રહ્યો છું અને વાળીના ત્રાસને લીધે બીજે કયાંય પશુ જતો નથી. ॥ ૧ ॥ હે પ્રભુ ! આ દુઃખથી ઉત્પન્ન થયેલી ઘણી ચિન્તાને લીધે મારી છાતી રાત દિવસ બળ્યા કરે છે. હે રામચંદ્રજી ! હું આ સઘળો મર્મ બાણી, હનુમાનજીને સાથે લઇને અહીં રહ્યો છું. ॥ ૨ ॥ હે કૃપાનિધાન ! મતંગ ઋષિના શાપના વૃત્તાંતને વાળી બાણે છે, તેથી આ પર્વત ઉપર આવતો નથી.” સુગ્રીવનાં વચન સાંભળી, રામચંદ્રજી ધનુષ બાણ ધરી, હસીને બોલ્યા કે, ॥ ૩ ॥

૧ અહીં ક્ષેપક સમાપ્ત થાય છે.

હો૦—મુન સુગ્રીવ મૈં મારિહોં, ત્રાલિહિં એકહિં બાણ ॥

બ્રહ્મ રુદ્ર સરણાગતહુ, ગયે ન ઉચરહિં પ્રાણ ॥ ૧૪ ॥

“હે સુગ્રીવ ! સાંભળો. હું એક જ બાણથી વાળીને મારીશ. વાળી બ્રહ્માની અને રુદ્રની શરણે જશે, તોપણ હવે તેના પ્રાણ બચવાના નથી. ॥ ૧૪ ॥

બૌ૦—જે ન મિત્ર દુઃખ હોઈ દુઃખારી । તિનહિં વિલોકત પાતક ભારી ॥

નિજ દુઃખ ગિરિ સમ રજકૈં જાના । મિત્રકે દુઃખ રજ યેરુ સમાના ॥ ૧ ॥

જિનકે અસ મતિ સહજ ન આઈ । તે શઠ હઠ કત કરત મિતાર્થ ॥

કુપથ નિશ્ચારિ મુપંચ ચલાવા । ગુણ પ્રગટે અવગુણહિં દુરાવા ॥ ૨ ॥

દેવ લેત મન શંક ન ધરહીં । બલ અનુમાન સદા હિત કરહીં ॥

વિપતિ કાલકર સત મુણ નેહા । શ્રુતિ કહ સંત મિત્ર ગુણ પ્રદા ॥ ૩ ॥

આગે કહ મૃદુ વચન બનાઈ । પાછે અનહિત મન કુટિલાર્થ ॥

જાકર ચિત્ત રૂઢિ ગતિ સમ ભાઈ । અસ કુમિત્ર પરિહરે ભલાઈ ॥ ૪ ॥

જે પુરુષ મિત્રનું દુઃખ જોઈને દુઃખ ન પામે, તેને જોવાથી પણ મોટું પાપ લાગે છે. પોતાનાં ચેરુ પર્વત જેવડાં મોટાં દુઃખને પણ રજ સમાન ગણવું અને મિત્રનાં રજ જેવડાં અદૃષ્ટ દુઃખને પણ ચેરુ સમાન ગણવું, ॥ ૧ ॥ એવો સહજ વિચાર જેઓની યુદ્ધિમાં આવે નહીં, તે શઠ પુરુષો બીજાઓની સાથે બલાત્કારથી શા માટે મિત્રતા કરતા હશે ? ॥ ૨ ॥ દેતાં લેતાં મનમાં જરા પણ શંકા ધરવી નહીં, પોતાની શક્તિ પ્રમાણે સર્વદા હિત કરવું અને વિપત્તિના સમયમાં તો સોગણો સ્નેહ કરવો, એ મિત્રના ગુણો છે, એમ શ્રુતિઓ અને સંત જનો કહે છે. ॥ ૩ ॥ હે ભાઈ ! મોહોડા આગળ તો બનાવી બનાવીને કામળ વચનો બોલવાં અને પછવાડે અહિત કરવું તથા કુટિલતા રાખવી, એવા પ્રકારની જેના ચિત્તની ગતિ હોય, તે મિત્રનો ત્યાગ કરવાથી જ કદયાણુ થાય છે. ॥ ૪ ॥

દો૦—મિત્ર મિત્ર સૌં મીતી કર, હૃદય આન મુલ આન ॥

જાકે મન વચ પ્રેમ નહિં, દુરે દુરાયે જાન ॥ ૧૫ ॥

કેટલાએક મિત્રો મિત્રોથી પ્રીતિ કરે છે, પણ હૃદયમાં અન્ય વાત રાખે છે અને મોહોડાથી અન્ય વાત બોલે છે. જેના મનમાં અને વચનમાં પ્રેમ ન હોય, તે માણસ પોતાના મનોભાવને ગમે તેટલો છૂપાવે તોપણ તે ભાવ છૂપાવ્યો જતો નથી. ॥ ૧૫ ॥

બૌ૦—સેવક શઠ વૃષ કૃપણ કુનારી । કપટી મિત્ર શૂલ સમ ચારી ॥

સરવા શોચ ત્યાગહુ બલ મોરે । સર્વ વિધિ કરવ કાજ મૈં તોરે ॥ ૧ ॥

કહ સુગ્રીવ મુનહુ રઘુવીરા । વાલિ મહાબલ અતિ રણધીરા ॥

સમ્પતાલ યહ કૃપાનિધાના । વેષે સર્વાહિ એકહિં વાના ॥ ૨ ॥

ચન્દ્ર પંડલાકાર મુહાર્થ । પરે એક બાણહિં મહિ આઈ ॥

તાકે કર વાલી પ્રહ્લ મરઈ । નાતો ભ્રમ મિથ્યા કોઝ કરઈ ॥ ૩ ॥

મુનિ બોલે પ્રમુદ શીતલ વાની । કપિ ચતુરાઈ તોરિ મૈં જામી ॥
 શરિ વિધિ વલકા કરહુ પરેલા । કહહુ તાલ કર ચરિત વિશેલા ॥ ૪ ॥
 મુનિ મુગ્રીવ હિયે હર્ષાના । તાલ વૃક્ષકર ચરિત વચાના ॥
 એક દિવસ કપીશ વન ગયજ । વૃક્ષ ફૂલ ફલ દેવત મયજ ॥ ૫ ॥
 મન હર્ષાત સાત ફલ લીનહા । જલ મજનતે શુચિ સો કીનહા ॥

થઈ સેવક, કૃપણ રાજ, દુષ્ટ ઓ અને કપટી મિત્ર, એ ચાર શુળી સમાન છે. હે મિત્ર સુગ્રીવ ! શોક છોડી દો. હું મારાં બળથી તમારું કાર્ય સર્વ પ્રકારે કરી આપીશ.” ॥ ૧ ॥ સુગ્રીવ બોલ્યો કે, “હે રામચન્દ્રજી ! સાંભળો. વાળી મહા બળવાન છે અને શુદ્ધમાં અત્યંત ધીર છે. હે કૃપાનિધાન ! જે પુરુષ આ ચંદ્રમંડલ જેવા આકારથી શોભી રહેલા સાત લારને એક વખતે એક જ બાણથી વીંધીને ધરતીપર પાડી નાખે, તેના હાથથી વાળી મરે એમ છે. નહીં તો કેઈ ગમે તેટલો પરિશ્રમ કરે, તોપણ તે નિષ્ફલ થાય છે. ॥ ૨ ॥ ૩ ॥” સુગ્રીવનું બોલવું સાંભળી, રામચન્દ્રજી શીતલ વાણી બોલ્યા કે, ‘હે વાનર ! મેં તમારી ચતુરાઈ બાળી. તમે આ પ્રકારથી મારી પરીક્ષા લેવા માગો છો. બહુ સાફ. આ સાત તાડની વિશેષ હકીકત કહી સંભળાવો.’ ॥ ૪ ॥ રામ. ચન્દ્રજીનું બોલવું સાંભળી, હૃદયમાં હર્ષ પામેલા સુગ્રીવે તાડ વૃક્ષોની હકીકત કહી કે, “એક દિવસે વાળી વનમાં ગયો હતો અને વૃક્ષોનાં પુષ્પોને તથા ફળોને ભેગો હતો. ॥ ૫ ॥ વાલીએ રાજ થતાં મનથી સાત ફળ લીધાં અને તેઓને જળમાં ધોઈને શુદ્ધ કર્યાં. ॥

દો—હે આતુર ચલિ આવજ, પંપાપુર જગદીશ ॥

કરિ અભાન ધ્યાન પુનિ, નાઈ રૂઢ કહે શીશ ॥ ૧૬ ॥

હે જગદીશ્વર ! વાળી તે ફળો લઈને તુરત કિષ્કિન્ધામાં આવ્યો. ત્યાં તે ફળોને એક ઠેકાણે મૂકીને તેણે સ્નાન કર્યું તથા ઈશ્વરનું ધ્યાન કર્યું અને પછી ઈશ્વરને આશું નમાવ્યું.

ચૌ—રાત્રે ફલ જે મગ કરિ દર્પા । પ્રમુ તાપર બૈઠા રૂઢ સર્પા ॥

શશિ મંદલ સમાન ફન કાઠી । દેવ કપીશ મહા રિસ બાઠી ॥ ૧ ॥

અરે દુષ્ટ પ્રલ મોર નસાવા । યમપુર આજ સદન તૈં છાવા ॥

તાહિત શીશ શાપ લે મોરા । વૃક્ષ ફૂટિ નિકસે તતુ તોરા ॥ ૨ ॥

તહાં જાય કર બૈઠા વેદી । નિકસૈં તાલ વૃક્ષ તતુ છેદી ॥

ક્રોધનિવારિ બાલિ ગૃહ આવા । સમાચાર યહ તક્ક પાવા ॥ ૩ ॥

હે પ્રમુ ! પછી વાળીએ અભિમાન ધરીને જે સ્થલમાં તે ફળો મૂક્યાં હતાં, તે સ્થલમાં તે ફળોની ઉપર ચંદ્રમંડલ જેવી ફેણ કહાડીને બેઠેલા એક સર્પ તેના ભેવામાં આવ્યો અને ભેતા જ તેને માટે ક્રોધ વધ્યો. ॥ ૧ ॥ આથી વાળી બોલ્યો કે, ‘અરે દુષ્ટ ! તૈં મારા ભક્ષ્યને ખરાબ કર્યું તેથી આજ તું યમ પુરીમાં જવા ઇચ્છે છે. આ કારણથી તને શાપ આપું છું કે, તાડ વૃક્ષો તારા શરીરનું છેદન કરીને નીકળશે,’ ॥ ૨ ॥ એમ કહી વાળીએ જંગલમાં જઈ, તે સર્પને મૂકી દીધો. એ સર્પ પોતાનાં શરીરને વેદીના

आकार लेनुं भंडल (गोण) करीने छेडा, त्यां तेना शरीरने छेदीने आ सात ताडा नीकल्या. वाली ओ रीते पोताना कोधने शांत करीने बेर आये. ओ रीते वाणीओ तक्षकना पुत्रनुं छुंनुं कछुं, ओ सभाचार तक्षक नागने भल्या. ॥ ३ ॥

दो०—पुत्र शाप सुनि क्रोध करि, मन दुख भयो अपार ॥

निश्चय मारै वालिको, जो यह वैथै तार ॥ १७ ॥

वाणीना शापथी पुत्रनुं अनिष्ट थयुं सावणी, लेना मनभां कोधथी अपार दुःख उत्पन्न थयुं ओयो तक्षक नाग ओढ्यो छे, 'ओ पुरुष आ ताडाने विधयो, ते पुरुष अवस्थ वाणीने मारयो.' ॥ १७ ॥

चौ०—पुनि ऋषिराज कही अस बाता । दुन्दुभि अस्थि केरि यह वाता ॥

एक बाण जो देइ उड़ाई । वाली मृत्यु तासु कर पाई ॥ १ ॥

सो सब समाचार मै जानऊ । अस तब कहब नाथ मै मानऊ ॥

दुन्दुभि अस्थि ताल दिखराये । विनु प्रयास रघुनाथ दहाये ॥ २ ॥

भये शतखण्ड वृक्षके जवही । निकस्यो सर्प ताल तर तवही ॥

करिअस्तुति जब सर्प सिधावा । निरखि हरीश प्रभुहि मुख पावा ॥ ३ ॥

देखि अभित बलवादी प्रीती । वालि बन कर भई परतीती ॥

बारहिं बार नाइ पद शशि । प्रभुहि जानि मन हर्ष कपीश ॥ ४ ॥

उपजा ज्ञान वचन तब बोला । नाथ कृपा मन भयउ अडोला ॥

मुख सम्पति परिवार बढाई । सब परिहरि करिहौं सेवकाई ॥ ५ ॥

यह सब राम भक्तिके वाचक । कहहिं सन्त तब पद अवराधक ॥

शत्रु मित्र दुख सुख जगमाहीं । मायाकृत परमारथ नाहीं ॥ ६ ॥

वालि परम हितु जासु प्रसादा । मिले राम तुम शमन विषादा ॥

सपनेहुं जेहि सन होय लराई । जागे समुझन मन सकुचाई ॥ ७ ॥

अब प्रभु कृपा करहु इहि भांती । सब तजि भजन करौं दिनराती ॥

सुनि विराग संयुत कपि वाणी । बोले विहँसि राम धनु पाणी ॥ ८ ॥

जो कुछ कहा सत्य सब सोई । सखा वचन मम मृषा न होई ॥

नट मर्कट इव सबहि नचावत । राम स्वगेश वेद अस गावत ॥ ९ ॥

ले सुग्रीव संग रघुनाथा । चले चाप सायक गहि हाथा ॥

तब रघुगति सुग्रीव पठावा । गर्जसि जाय निकट बल पावा ॥ १० ॥

सुनत वालि क्रोधातुर धारा । गहि कर चरण नारि समुझावा ॥

सुनपति जिनहि मिला सुग्रीवा । ते दोउ बंधु अतुल बल सीवा ॥ ११ ॥

कोशलेस सुत लक्ष्मण रामा । कालहुं जीति शकैं न संग्रामा ॥

सोई रघुबीर हृदयमें आनहु । छांदहु मोह कहा मम मानहु ॥ १२ ॥

વળી મતંગ ઋષિએ મારી પાસે કહ્યું છે કે, ‘આ હુંદુભિ દેવતાનાં અસ્થિઓના સમૂહો, જે પુરુષ એક બાણથી ઉડાવી દેશે, તે પુરુષના હાથથી વાળી મરણ પામશે.’ ૧૧ ॥ હે નાથ ! આ સઘળી હકીકત હું બાણું છું, તેથી મેં આપને આ પ્રમાણે કહેવું ઉચિત માન્યું.’ ૧૨ ॥ પછી સુગ્રીવે હુંદુભિનાં અસ્થિઓને તથા સાત તાડને દેખાડતાં, રામચંદ્રજીએ તે અસ્થિઓને ઉડાવી દીધાં, ॥ ૨ ॥ તથા સાત તાડને પણ એક જ બાણથી વીંધીને ધરતીપર પાડી નાખ્યા. ૧૩ ॥ જ્યારે તાડોનાં ૩ સો ટુકડા થઈ ગયા, ત્યારે તે વૃક્ષોની નીચેથી સર્પ નીકળ્યો અને તે રામચંદ્રજીની સ્તુતિ કરીને ચાલ્યો ગયો. સુગ્રીવ એવું પરાક્રમ કરનારા રામચંદ્રજીને જોઈ, સુખ પામ્યો. ૧૪ ॥ ૩ ॥ રામનું અપરિમિત બળ જોવામાં આવતાં, સુગ્રીવના મનમાં પ્રેમ વધ્યો અને રામ અવરણ વાળીનો વધ કરશે એવો વિશ્વાસ આવ્યો. સુગ્રીવે રામનાં ચરણોમાં વારંવાર માથું નમાવ્યું અને તેમને પ્રભુ બાણીને મનમાં હર્ષ પામ્યો. ॥ ૪ ॥ આ સમયે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થતાં સુગ્રીવ બોલ્યો કે, “હે નાથ ! આપની કૃપાથી મારું મન સ્થિર થયું છે. સુખ, સંપત્તિ, પરિવાર તથા મોટાઈ, એ સર્વને છોડી દઈને આપની સેવા જ કરીશ. ॥ ૫ ॥ તમારાં ચરણોનું આરાધન કરનારા સંત જનો કહે છે કે, સુખ તથા સંપત્તિ વગેરે સઘળું રામની ભક્તિમાં વિદ્ય પાડનાર છે. જગતમાં શત્રુ, મિત્ર, દુઃખ તથા સુખ વગેરે સઘળું માયાએ કરેલું છે. વાસ્તવિક છે જ નહીં. ॥ ૬ ॥ વાળી તો પરમ સ્નેહી છે કે જેની કૃપાથી જોદને શાંત કરનારા આપનો સમાગમ થયો. (મને વાળીની સાથે દ્રોહ ન હોત તો મને આપનું દર્શન કેમ પ્રાપ્ત થાત ?) જેમ સ્વપ્નમાં કોઈની સાથે લડાઈ થાય પણ પાછા જાગીએ ત્યારે તે લડાઈ ખોટી સમજવામાં આવવાથી, મનમાં સંકોચ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ હવે વાળીની સાથેનું વૈર તથા તે સંબંધથી મારા ઉપર પડેલું દુઃખ કેવળ માયાકૃત સમજવામાં આવવાથી મારા મનમાં સંકોચ ઉત્પન્ન થયો છે. ॥ ૭ ॥ હે પ્રભુ ! હવે તો એ કૃપા કરા, કે જેથી હું સઘળું છોડી દઈને રાત દિવસ આપનું બજન કરું.’ આ પ્રમાણે સુગ્રીવની વૈરાગ્યસંયુક્ત વાણી સાંભળી, રામચંદ્રજી હાથમાં ધનુષ બાણ ઉડાવી, હસીને બોલ્યા કે, ॥ ૮ ॥ “હે મિત્ર ! હે સુગ્રીવ ! તમે જે કાંઈ કહ્યું, તે સઘળું સત્ય છે, પણ મેં વાળીને મારવાની તથા તમને રાજ આપવાની જે પ્રતિજ્ઞા કરી છે, તે મિથ્યા થવાની નથી.” (એમ કહીને રામે સુગ્રીવના જ્ઞાનનું આકર્ષણ કરી લીધું.) હે ગરુડજી ! જેમ નટ વાનરોને નચાવે, તેમ રામ સર્વ જીવોને નચાવે છે, એમ વેદ કહે છે. ૧ ॥ ૯ ॥ રામચંદ્રજી સુગ્રીવને સાથે લઈ હાથમાં ધનુષ બાણને ગ્રહણ કરીને ત્યાંથી કિષ્કિન્ધા તરફ ચાલ્યા. પછી રામચંદ્રજીએ સુગ્રીવને આગળથી મોકલ્યો અને તે સુગ્રીવે બળ પામી, ‘કિષ્કિન્ધાના સમીપમાં જઈ, ગર્જના કરી, ॥ ૧૦ ॥ ગર્જના સાંભળતાં જ વાળી કોંધાતુર

૧ અહીં શ્લોક સમાપ્ત થાય છે. ૨ એક પુસ્તકમાં નીચે પ્રમાણે પાઠ છે. હિહિ વિવિ કપિ નિજોદ્યુ જનાયે । વૃક્ષકે નિકટ રામ વલિ બાયે । બહિ શિર પુચ્છ વરણ દોડ દીન્દે । તાકકે વૃક્ષ ધરલ સ્વ કીન્દે ॥ જવાઈ રામ પ્રમુ વાપ વજાયે । સાત તાક એક માળ ગિરાયે ॥ ૩ અહીંથી શ્લોક શરૂ થાય છે. ૪ આજ વિષય શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં પણ લખ્યો છે કે—ઈશ્વરઃ સર્વે જ્ઞાતાનાં હૃદયેષુ નિવૃત્તિ ॥ આમયન્ સર્વજ્ઞતાનિ વૈષ્ણવકાલિ માયવા ॥

થઇને દોડયો. આ સમયમાં તેની સ્ત્રી તારા હાથવતે વાલીનાં ચરણો પકડીને સમભવવા લાગી કે, “હે સ્વામી ! સાંભળો. જેઓથી સુગ્રીવ ભેટલ છે, તે બન્ને ભાઈઓ અતુલ બળના સીમાડારૂપ છે. ॥ ૧૧ ॥ એ દશરથ રાજાના પુત્રો છે. એકનું નામ ‘રામ’ છે અને બીજાનું નામ લક્ષ્મણ છે. એઓ સંગ્રામમાં કાળને પશુ જિતી શકે એવા છે. એ રામચંદ્રજીનું હૃદયમાં સ્થાપન કરો અને મોહને છોડી દો, મારું કહ્યું માનો.” ॥ ૧૨ ॥

દો—કહા વાલિ સુતુ ખીરુ પ્રિય, સપદર્શી રણનાથ ॥

જો કદાપિ મોહિ મારિહૈં, તૌ પુનિ હોવ સનાથ ॥ ૧૮ ॥

વાળી બોલ્યો કે, “હે બીરુ ! હે પ્યારી ! સાંભળ. રામચંદ્રજી સમ દૃષ્ટિવાળા છે, તેથી હું ધારું છું કે, મને મારશે નહીં. એમને જેવો સુગ્રીવ છે, તેવો જ હું છું, પશુ કદાચ મને મારશે, તો તો એમના હાથથી મરણ પામવાને લોધે હું સનાથ (જન્મ-મરણથી મુક્ત-કૃતાર્થ) થઇશ.” ॥ ૧૮ ॥

ચૌ—અસ કહિ ચલા મહા અભિમાની । તુળ સમાન સુગ્રીવહિ જાની ॥

વાલિ દેવિ સુગ્રીવહિ ઠાઠા । હૃદય ક્રોધ પુનિ વહુ વિધિ વાઢા ॥ ૧ ॥

ભિરે યુગલ વાલી અતિ તર્જા । મુષ્ટિક મારિ મહાવુનિ ગર્જા ॥

તવ સુગ્રીવ વિકલ હુદ માગા । મુષ્ટિપ્રહાર વજ્ર સમ લાગા ॥ ૨ ॥

મૈં જો કહા રણુવીર કૃપાલા । વંચુ ન હોય મોર યહ કાલા ॥

एक रूप तुम भ्राता दोऊ । तेहि भ्रमसे मारा नहिं सोऊ ॥ ૩ ॥

कर परसा सुग्रीव शरीरा । तनु भा कुलिश मिटि सब पीरा ॥

मेली कंठ कुमुमकी माला । पुनि पठवा बल देइ विशाला ॥ ૪ ॥

पुनि नाना विधि भई लराई । विटप ओटं देखहिं रघुराई ॥

મહા અભિમાની^૧ વાળી એ પ્રમાણે કહી, સુગ્રીવને તરણ સમાન ગણીને ચાલ્યો સુગ્રીવને^૨ સામે ઉભેલો ભેઠ, વાળીના હૃદયનો ક્રોધ, પ્રથમના કરતાં પશુ બહુ જ વૃદ્ધિ પામ્યો.^૩ ॥ ૧ ॥ બન્ને ભાઈઓ યુદ્ધમાં ભેટાભેટ થયા. વાળીએ અત્યંત તિરસ્કાર કરી, સુગ્રીવને સુડી મારીને મોટા અવાજથી ગર્જના કરી. સુડીનો પ્રહાર વજ્ર જેવો લાગતાં, અત્યંત વિકલ થયેલા સુગ્રીવે લાગીને ॥૨॥ રામચંદ્રજીને કહ્યું કે, “હે કૃપાળુ રણુવીર ! મેં આપને કહ્યું હતું કે, ‘એ મારો ભાઈ નથી, પણ મારો કાળ છે’, તે છતાં આપે તેને કેમ માર્યો નહીં ?” રામચંદ્રજી બોલ્યા કે, “તમો બન્ને ભાઈઓ પરસ્પરથી સમાન રૂપવાળા છો, તેથી ‘આ બે જણમાં સુગ્રીવ કયો છે ? અને વાળી કયો છે ?’ એવી જ્ઞાતિ થવાને લીધે મેં વાળીને માર્યો નહીં.” ॥ ૩ ॥ રામચંદ્રજીએ સુગ્રીવના શરીર પર

૧ રામચંદ્રજીને ધિર સમજતાં છતાં તથા સુગ્રીવના સહાય સમજતાં છતાં અને સ્ત્રીએ કહેલ નિષેધને અપહ્રુન્ધ સમજતાં છતાં પશુ, વાળી સુગ્રીવને મારવા દોડ્યો, તેથી તેને મહા અભિમાની કહ્યો છે. ૨ અહીંથી શ્લોક શરૂ થાય છે. ૩ અહીં શ્લોક સમાપ્ત થાય છે. ૪ ગૂઢ તાત્પર્ય એ છે કે, વાલિ પરમ કિત જાણુ પ્રસારા, તથા શત્રુ મિત્ર દુષ્ટ સુષ્ટ જગમાહી । માયાકૃત પરમારણ નાહી, ધસાદિ વચનોથી અદ્વૈતની રીતિ પ્રમાણે તું જણાવી ચૂક્યો છે કે અમે બન્ને ભાઈઓ એકરૂપ જ છીએ,

હાથ ફેરવ્યો, તેથી સુગ્રીવનું શરીર વળ જેવું કંઠણ થયું અને સઘળી પીડા મટી ગઈ. પછી રામચન્દ્રજીએ જોળખાણ રહેવાને વાસ્તે સુગ્રીવના ગળામાં પુષ્પોની માળા પહેરાવી, મોઢું બળ આપીને સુગ્રીવને પાછો લડાઈ કરવા મોકલ્યો. ॥ ૪ ॥ પછી પણ એ બે ભાઈઓને અનેક પ્રકારેથી લડાઈ થઈ અને રામચન્દ્રજી વૃક્ષની પાછળ છુપીને તે લડાઈ જોવા લાગ્યા. ૩ ॥

દો-વહુ છલ બલ સુગ્રીવ કરૂ, હૃદય હારિ ભય માન ॥

મારા વાલિહિ રામ તવ, હિયે માંજ શર તાન ॥ ૧૯ ॥

સુગ્રીવને જ્યાંસુધી પોતાના છળ બળનો ભરોસો હતો, ત્યાંસુધી રામચન્દ્રજીએ વાળીને માર્યો નહીં, પણ જ્યારે છળ બળના ભરોસાને છોડી દઈ, હૃદયમાં ત્રાસ પામીને હૃદયથી રામચન્દ્રજીનો શરણાગત થયો ત્યારે રામચન્દ્રજીએ બાણ ખેંચીને તે બાણ વાળીના હૃદયમાં માર્યું. ૪ ॥ ૧૯ ॥

ચૌ-પરા વિકલ મહિ શરકે લાગે । પુનિ ઉઠિ વૈટ દેસ પ્રમુ આગે ॥

શ્યામ ગાત શિર જટા બનાયે । અરુઢ નૈન શર ચાપ ચઢાયે ॥ ૧ ॥

પુનિ પુનિ ચિતે ચરણ ચિત દીન્હા । સફલ જન્મ માના પ્રમુ ચીન્હા ॥

હૃદય પ્રીતિ મુલ્ક વચન કઠોરા । ચોલા ચિતૈ રામકી ઓરા ॥ ૨ ॥

ધર્મહેતુ અવતરેડ ગુસાઈ । મારેડ મોહિ વ્યાધકી નાઈ ॥

મૈં વૈરી સુગ્રીવ પિયારા । કારઘ કવન નાથ મોહિ મારા ॥ ૩ ॥

અનુજ વધૂ મગિની સુત નારી । સુન શટ યે કન્યા સમ ચારી ॥

ઈન્હૈ કુદાષ્ટિ વિલોકે જોઈ । તાહિ વધે કહુ પાપ ન હોઈ ॥ ૪ ॥

તેથી મેં માર્યો નહીં, પણ હવે તું વાળીને કાળરૂપ જણાવે છે, તેથી હું તેને અવશ્ય મારીશ, એમ રામચન્દ્રજીએ જણાવ્યું અથવા પ્રગટ કુટુંબગલ રહુદાઈ ઇત્યાદિ વચનો પ્રમાણે રામચન્દ્રજીએ સુગ્રીવનાં કુટુંબને પણ પાળતું જ્ઞેષ્ઠએ, તેથી વાળીને માર્યો નહીં, પણ જ્યારે સુગ્રીવે જ વાળીને કાળરૂપ કહ્યો અને મારવાની વિનંતિ કરી ત્યારે રામચન્દ્રજી વાળીને મારવા કૃતસંકલ્પ થયા. અથવા વાલીના મરણનો સમય પણ આવ્યો ન હતો, તેથી પહેલે વખતે રામચન્દ્રજીએ વાળીને માર્યો નહીં એમ સમજવું.

૧ પ્રથમ બનને એકરૂપ કહીને વાળીના કહેવા પ્રમાણે પોતાનું સમદર્શિપણું બતાવી આપ્યું હવે સુગ્રીવને રામની સહાયતાવાળો બાણ્યા છતાં પણ અને ક્ષીએ સમજાવ્યા છતાં પણ, વાળીએ અવગત કરી છે, તે હવે સુગ્રીવને પોતાનો ભક્ત જણાવવા માટે તેના ગળામાં ફૂલની માળા પહેરાવી છે જેથી વાળીને સમજવું હોય તે હજી પણ સમજે. ૨ વાળીએ સમદર્શી કહ્યો છે, તે છતાં અહીં પોતે સુગ્રીવનો પક્ષ લીધો છે, માટે લાજથી છૂપાયા એમ સમજવું અથવા સન્નિપ્ત જવાથી કદાચ વાળી શરણાગત થાય, તે પોતાની પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થાય, તેથી છૂપાયા છે, એમ સમજવું. અરજી બળ વાળીમાં જવું રહેશે એમ ધારીને છૂપાયા, એ વાત ઇશ્વરપણાને જાણતી નથી. ૩ આ પુરૂષ ચેત્ર શુદ્ધિ ૧૪ ને દિવસે થયું છે. ૪ હૃદયમાં અહંકાર અધિક હતો, તેથી તેને દૂર કરવા હૃદયમાં બાણ માર્યું. અહંકારાદિને છોડીને શરણાગત થાય, ત્યારે જ પ્રભુ કૃપા કરે. સર્વ જ્ઞાન પરિણમ્ય માનેકં શરણં વ્રજ.

મૂઠ તોઈ અતિશય અભિમાના । નારિ સિલાવન કરસિ ન કાના ॥

મમ ઝુજવલ આશ્રિત તેઈ જાની । મારા ચહસિ અધમ અભિમાની ॥ ૫ ॥

વાળી, બાણ વાગતાં જ વ્યાકુલ થઇને ધરતીપર પડ્યો, પંજુ વીર હતો, તેથી પાછો ઉઠીને બેઠો, ત્યારે તે સમયમાં પાસે આવેલા રામચન્દ્રજી, તેના જોવામાં આવ્યા. શ્યામ શરીરવાળા, મસ્તકપર જટાથી શોભી રહેલા, લાલ નેત્રોવાળા તથા જેના ધનુષમાં બાણ ચઢેલું જ હતું^૧ એવા રામચન્દ્રજીને જોઇ, ॥ ૧ ॥ વારંવાર વિચાર કરી, ‘આ પ્રભુ છે’ એમ ઝાળાળીને વાળીએ રામચન્દ્રજીનાં ચરણોમાં^૨ ચિત્ત લગાવ્યું અને પોતાના જન્મને સફલ માન્યો. વાળી રામચન્દ્રજીની સામે જોઈ, હૃદયમાં પ્રીતિ છતાં પણ મોહોડાથી કંઠોર વચનો બોલ્યો કે, ॥ ૨ ॥ “હે સ્વામી! આપે ધર્મનું સ્થાપન કરવાને વાસ્તે અવતાર ધર્યો છે, તે છતાં, આપે પારાધીની પેઠે છૂપાઇને મને શા માટે માર્યો? હું આપને વેરી જણાયો અને સુગ્રીવ પ્યારો જણાયો તેનું કારણ શું? કે જેથી મને માર્યો.” ॥ ૩ ॥ રામચન્દ્રજી બોલ્યા કે, “અરે મૂર્ખ! સાંભળ. નહાના ભાઇની સ્ત્રી, બેહેન, પુત્રની સ્ત્રી અને પોતાની દીકરી, એ ચારે સમાન છે. જે પુરુષ એઓમાંથી કોઇની ઉપર કુદૃષ્ટિથી જીવે, તેનો વધ કરવામાં કશું પાપ નથી. (વાળીએ સુગ્રીવની સ્ત્રીને પોતાની સ્ત્રી કરી લીધી હતી, તેથી રામચન્દ્રજી આ વચન બોલ્યા છે). ॥ ૪ ॥ હે મૂઠ! તને મોટું અભિમાન હતું કે, જેથી તે, સ્ત્રીએ આવેલા શીખામણને પણ કાન દીધો નહીં. વળી તું સુગ્રીવને મારા ભુજબળનો આશ્રિત બાણતાં છતાં પણ મારવા ઇચ્છતો હતો, તેથી તને અધમ તથા અભિમાની જ કહેવો જોઇએ. ॥ ૫ ॥

દો-—મુનહુ રામ સ્વામી સુભગ, ચલ ન ચાતુરી મોરિ ॥

પ્રમુ અજહૂં મૈ પાતકી, અન્તકાલ ગતિ તોરિ ॥ ૨૦ ॥

વાળી બોલ્યો કે, “હે સુંદર સ્વામી રામચન્દ્રજી! આપની પાસે મારી કશી ચાતુરી ચાલ શકતી નથી, તોપણ હું પૂછું છું કે, ‘આ અંતના સમયમાં આપ મારી સામે ઉભા છો, તે છતાં પણ હજી હું પાતકી રહ્યો છું.’ ॥ ૨૦ ॥

ચૌ-—મુનત રામ અતિ કોમલ વાની । વાલિ શીશ પરસા નિજ પોની ॥

અચલ કરૌં તજુ રાઘહુ માના । વાલિ કહા મુન કૃપાનિધાના ॥ ૧ ॥

જન્મ જન્મ મુનિ યત્ન કરાहीं । અન્ત રામ કહિ આવત નાहीं ॥

૧ વાળીની છાતીને તોડીને તે બાણ પાછું ધનુષ્યમાં ચઢ્યું હતું અથવા વાળીના પ્રાણ ગયા ન હતા તેથી બીજી બાણ ચઢાવી રાખ્યું હતું અથવા વાળીની તરફથી કોઈ યુક્તિ કરવા આવે, તો તેને મારવા બાણ ચઢાવી રાખ્યું હતું. ૨ ‘આ ઇશ્વર છે, તે છતાં તેમણે વિષમતા કેમ કરી? એમણે મને કશું કહ્યું પણ નહીં, તેનું શું કારણ હશે? સુગ્રીવે એમનું એવડું બધું મોટું કામ શું કરી આપ્યું છે?’ એમ વારંવાર વિચાર કર્યો. પછી મનમાં આવ્યું કે, પ્રભુ છે, માટે ગમે તેમ કરવા સુખનાર છે અથવા આનાં સધળાં અંગો સુંદર છે, તો તેઓના કયા અંગમાં ચિત્ત લગાવવું? એમ વિચારીને અંતે પ્રભુનાં ચરણશરિરમાં ચિત્ત લગાવવું યોગ્ય છે, એમ ધારીને ચરણોમાં ચિત્ત લગાવ્યું.

જામુ નામ બલ સંકર કાશી । દેત સવહિ સમ ગતિ અવિનાશી ॥ ૨ ॥

મમ લોચન ગોચર સોહ આવા । બહુરિકિ પ્રશ્ન અસ વનહિ વનાવા ॥

રામચન્દ્રજીએ, એ કોમળ વાણી સાંભળતાં જ વાળીના માથા ઉપર પોતાનો હાથ મૂક્યો અને કહ્યું કે, ‘તું તારું શરીર રાખ. હું તારા પ્રાણોને તારા શરીરમાં અચળ કરી આપું.’ ॥ ૧ ॥ વાળી બોલ્યો કે, “હે કૃપાનિધાન ! સાંભળો. મુનિઓ જન્મોજન્મમાં ચલ કરે છે, તોપણ જેનું ‘રામ’ એ નામ અંત સમયમાં મોહોડાપર આવતું નથી અથવા મુનિઓ, જન્મોજન્મમાં ચલ કરી, છેવટના જન્મમાં અંત સમયે રામનાં ‘રામ’ એ નામનું ઉચ્ચારણ કરીને પાછા સંસારમાં આવતા નથી અથવા મુનિઓ જન્મોજન્મમાં ચલ કરતાં પણ જે રામનાં ‘રામ’ એ નામના મહિમાને અંત પામતા નથી અને જે રામનાં ‘રામ’ એ નામના બળથી જ સદાશિવ કાશીમાં મરનારાં સર્વ પ્રાણીઓને એક સરખી રીતે અવિનાશી ગતિ (સુક્રિત) આપે છે, ॥ ૨ ॥ તે આપ આજ અંત સમયે મારાં નેત્રોની આગળ ઉભા છો, તો હવે મારે શરીર રાખવાનું શું પ્રયોજન હોય ? હે પ્રભુ ! આવો બનાવ કાંઈ ફરીવાર કદી પણ બને ? ॥

છં-સો નયનગોચર જામુ ગુણ નિત નેતિ કહિ શ્રુતિ ગાવહીં ॥

જિતિ પવન મન ગો નિરસ કરિ મુનિ ધ્યાન કવહું કિ પાવહીં ॥

મોહિં જાનિ અતિ અભિમાન વશ પ્રમુ કહેડ રાસ શરીરહીં ॥

અસ કવન શટ હઠ કાટિ સુરતરુ વારિ કરહિં કરીરહીં ॥ ૧ ॥

શ્રુતિઓ પણ નેતિ નેતિ કરીને જેના ગુણોને ગાય છે અને મુનિઓ પવનને જિતી તથા મનને અને ઇન્દ્રિયોને વિષયોની ઇચ્છાથી રહિત કરી, ધ્યાન કરતાં છતાં પણ જેને કોઈ સમયે જ પામે છે, તે આપ મને અત્યંત અભિમાન વશ બાળીને, શરીર રાખવાનું કહો છો, પણ એવો કોણ મૂર્ખ હોય ? કે જે બલાત્કારથી કલ્પ વૃક્ષને કાપીને તેનાં કાષોથી ફેરડાંની આસપાસ વાડ બનાવે ? ॥ ૧ ॥

છં-અવ નાથ કરિ કરુણા વિલોકહુ દેહુ યહ વર માંગઁ ॥

જેહિ યોનિ જન્મઁ કર્મ વશ તહૈં રામપદ અનુરાગઁ ॥

યહ તનય મમ સમ વિનય બલ કલ્યાણ પદ પ્રશ્ન દીજિયે ॥

ગહિ બાંહ સુર નરનાહ અંગદ દાસ અપનો કીજિયે ॥ ૨ ॥

હે નાથ ! હવે કરુણા કરીને મારી સામે જીવો અને હું જે વરદાન માગું છું, તે આપો. હું ક્યોને વશ રહી, જે જે યોનિમાં જન્મ પામું, તે તે સર્વ યોનિમાં મને આપનાં ચરણોમાં પ્રેમ થાય એ વરદાન આપો. હે દેવતાઓના તથા મનુષ્યોના

૧ વાળીએ કર્માનુસાર જે જે યોનિ મળે, તેમાં આપનું ભજન મળે, એવું વરદાન માગ્યું તેથી પ્રથમ તેને વૈકુણ્ઠનો ભક્તિયુક્ત સુખભોગ મળ્યો. મારેહ મોહિ વ્યાધકી નાંદી એ રીતે રામને પારાધી જેવા કબ્જા હતા, તે પાપને ક્ષીપે તે વાળી વૈકુણ્ઠ લોકમાંથી પાછો દ્વાપર યુગમાં પારાધીનો અવતાર પામ્યો અને તે અવતારમાં શ્રીકૃષ્ણને બાણ મારી, દર્શનના પ્રભાવથી પરમ ભક્તિ પામીને, યુક્ત થઈ ગયો, એમ કહેવામાં આવે છે.

સ્વામી ! આ મારો પુત્ર અંગદ કે જે મારા જેવો જ વિનયથી તથા બળથી સંપન્ન છે, તેનો હાથ પકડીને ઉત્તમ પદવી આપજો અને આપનો દાસ કરી રાખજો. ॥ ૨ ॥

દોઠ-રામ ચરણ દૃઢ પ્રીતિ કર, બાલિ કીન્હ તનુ ત્યાગ ॥

મુમન માલ જિમિ કંઠતે, ગિરત ન જાનૈ નાગ ॥ ૨૧ ॥

વાળીએ રામનાં ચરણોમાં દૃઢ પ્રીતિ કરીને પોતાના દેહનો ત્યાગ કર્યો. જેમ હાથીના ગળામાંથી પુષ્પોની માળા પડી જાય, તેની હાથીને ખબર પછુ ન રહે, તેમ વાળીને પોતાના શરીરના ત્યાગની ખબર પછુ ન રહી. ॥ ૨૧ ॥

ચૌ-રામ બાલિ નિજ ધામ પઠાવા । નગર લોક સવ વ્યાકુલ ધાવા ॥

નાના વિધિ વિલાપકર તારા । છૂટૈ કેશન દેહ સંભારા ॥ ૧ ॥

પુનિ પુનિ તામુ શીશ ઝર ધરઈ । વદન વિલોકિ હૃદયમેં હૃતઈ ॥

મેં પતિ તુમહિં બહુત સમુજાવા । કાલ વિવશ પિય મનહિં ન આવા ॥ ૨ ॥

અંગદ કહૈ કહુ કહન ન પાયે । બીચહિ સુરપુર પ્રાણ પઠાયે ॥

તારા વિકલ દેશિ રઘુરાયા । દીન્હ જ્ઞાન હર લીન્હી માયા ॥ ૩ ॥

સિતિ જલ પાવક ગગન સમીરા । પંચ રચિત યહ અધમ શરીરા ॥

પ્રગટ સો તનુ તવ આગે સોવા । જીવ નિત્ય તુમ કેહિ લગ રોવા ॥ ૪ ॥

ઉપજા જ્ઞાન ચરણ તબ લાગી । લીન્હેસિ પરમ ભક્તિ વર માંગી ॥

ઉમા દારુ યોષિતકી નાઈ । સબહિ નચાવહિં રામ ગુસાઈ ॥ ૫ ॥

તબ સુગ્રીવહિ આયસુ દીન્હા । મૃતક કર્મ વિધિવત સવ કીન્હા ॥

રામ કહા અનુજહિ સમુજાઈ । રાજ્ય દેહુ સુગ્રીવહિ જાઈ ॥ ૬ ॥

રઘુપતિ ચરણ નાયકર માયા । ચલે સકલ પ્રેરિત રઘુનાથા ॥

રામે વાળીને પોતાના વૈકુણ્ઠ લોકમાં મોકલ્યો. વાળીને મરણ પામેલો જાણી, ક્રિષ્કિન્ધાનાં સર્વે માણસો વ્યાકુલ થઈને યુદ્ધના સ્થલમાં આવ્યાં. જેના કેશ છૂટી ગયા હતા તથા જેને દેહની પછુ કશી સંભાળ રહી ન હતી એવી તારા, અનેક પ્રકારના વિલાપો કરવા લાગી, ॥૧॥ વારંવાર વાળીના માથાને છાતીપર લેવા લાગી અને વાળીનું મોઢાડું ભેદને છાતી કૂટવા લાગી. તારા વિલાપ કરતી કરતી વચનો બોલવા લાગી કે, “હે ખ્યારા સ્વામી ! મેં તમને ઘણી રીતે સમજાવ્યા, પણ તમે કાળને વશ થઈ ગયા હતા તેથી મારું કહેલું તમારા મનમાં આવ્યું નહીં ॥ ૨ ॥ આપ અંગદને પણ કશી બલામણ નહીં કરી શક્યા અને વચમાં જ પ્રાણોને દેવલોકમાં મોકલી બેઠા.” રામ-ચન્દ્રજીએ, વિદુલ ભેદને તેને જ્ઞાન આપ્યું અને અજ્ઞાન હરી લીધું. ॥ ૩ ॥ રામચન્દ્રજીએ જ્ઞાન આપ્યું કે, “હે તારા ! પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ અને આકાશ એ પંચમહાભૂતોથી ગોઠવાયેલું જે અધમ શરીર છે, તે તો તારી આગળ પ્રત્યક્ષ રીતે સૂતું છે, મારે તેનો શોક કરવો યોગ્ય નથી અને તું જીવનો શોક કરતી હો, તો જીવ નિત્ય હોવાથી કદી પછુ મરતો નથી, તો તું કેાને વાસ્તે શોક કરે છે ?” ॥ ૪ ॥ આ વચનથી જ્ઞાન ઉત્પન્ન થતાં, તારાએ રામચન્દ્રજીનાં ચરણોમાં પડીને પરમ ભક્તિરૂપ વરદાન માગી લીધું. હે પાવેતી !

જેમ નટ લાકડાંની પુતળીઓને નચાવે છે, તેમ રામચન્દ્રજી સર્વને નચાવે છે, ॥ ૫ ॥ રામચન્દ્રજીએ વાળીની આર્ધવૈદિક ક્રિયા કરવાની આજ્ઞા કરી અને સુગ્રીવે વિધિ પ્રમાણે તે સર્વ ક્રિયા કરી. રામચન્દ્રજીએ, લક્ષ્મણજીને આજ્ઞા કરી કે, “તમે કિષ્કિન્ધામાં જઈને સુગ્રીવને રાજ્ય આપો.” ॥ ૬ ॥ રામે પ્રેરેલા લક્ષ્મણજી તથા હનુમાનજી આદિ સર્વે લોકો, રામનાં ચરણોમાં માથાં નમાવીને ત્યાંથી કિષ્કિન્ધામાં ગયા. ॥

દો-લક્ષ્મણ તુરત બુલાયક, પુરજન વિષ સમાજ ॥

રાજ્ય દીનહ સુગ્રીવ કહૈં, અંગદ કહૈં યુવરાજ ॥ ૨૨ ॥

લક્ષ્મણજીએ તુરત બ્રાહ્મણોના સમાજને તથા શેહેરના રહેવાશીઓને બોલાવી સુગ્રીવને રાજ્ય આપ્યું અને અંગદને યૌવરાજ્ય આપ્યું; ॥ ૨૨ ॥

ચૌ-હમા રામ સમ હિત જગ માहीं । ગુરુ પિતુ માતુ બંધુ કો નાहीं ॥

સુર નર મુનિ સવકી યહ રીતી । સ્વારથ લાગિ કરૈં સવ પ્રીતી ॥ ૧ ॥

બાલિ ત્રાસ બ્યાકુલ દિન રાતી । તનુ વિવરણ ચિન્તા જર છાતી ॥

સો સુગ્રીવ કીન્હ કપિરાજ । અતિ કોમલ રઘુવીર સ્વમાઝર ॥ ૨ ॥

જાનતહ અસ પ્રશ્ન પરિહરહીં । કાહિ ન વિપતિ જાલ નર પરહીં ॥

પુનિ સુગ્રીવહિ લીન્હ બુલાઈ । બહુ પ્રકાર તૃપ નીતિ સિચાઈ ॥ ૩ ॥

કહ પ્રશ્ન સુન સુગ્રીવ હરીશા । પુર ન જાઁ દશ ચારિ બરીશા ॥

ગત ગ્રીષ્મ વર્ષાઋતુ આઈ । રહિહીં નિકટ શૈલપર છાઈ ॥ ૪ ॥

અંગદ સહિત કરહુ તુમ ગજૂ । સંતત હૃદય રાલિ મમ કાજૂ ॥

તબ સુગ્રીવ ભવન ફિરિ આયે । રામ પ્રવર્ષણ ગિરિપર લાયે ॥ ૫ ॥

હે પાર્વતી ! જગતમાં શુરુ, પિતા, માતા કે બંધુ, કોઈ પણ રામ સમાન હિત-કારી નથી અથવા જગતમાં રામ સમાન કોઈ પણ સ્નેહી, શુરુ, પિતા, માતા કે બંધુ નથી. દેવતાઓ, મનુષ્યો અને મુનિઓ, એઓની તો એવી રીતિ છે કે, તેઓ સર્વે પોતાના સ્વાર્થને વાસ્તે પ્રીતિ કરે છે. ॥ ૧ ॥ રામચન્દ્રજીને, પોતે ઇશ્વર હોવાથી સુગ્રીવમાં કશે સ્વાર્થ નહીં હોતો, તોપણ તેમણે સુગ્રીવને વાળીના ત્રાસથી રાતદિવસ વ્યાકુલ થતો, શરીરમાં વિવર્ણ થઈ ગયેલો અને ચિન્તાથી બળતી છાતીવાળો જોઈ, કેવળ પોતાના કૌમળ સ્વભાવને લીધે જ વાનરોને રાજા બનાવી દીધો. ॥ ૨ ॥ જે લોકો જાણી શુર્જીને એવા પ્રભુને વિસારે, તેઓ વિપત્તિરૂપી જળમાં કેમ ન પડે ? પછી રામચન્દ્રજીએ સુગ્રીવને કિષ્કિન્ધામાંથી બોલાવી, ઘણા પ્રકારની રાજનીતિ શીખાવી. પછી સુગ્રીવે, કિષ્કિન્ધામાં પધારીને રહેવાની વિજ્ઞાપિત કરતાં, ॥ ૩ ॥ રામચન્દ્રજીએ કહ્યું કે, “મારાથી ચૌદ વર્ષ પૂરાં થતાં સૂધી કોઈ પણ પુરમાં પ્રવેશ કરી શકાય એમ નથી. હાલ ગ્રીષ્મ ઋતુ વ્યતીત થઈને વર્ષાઋતુ આવી છે, તો આ ઋતુમાં આ પાસેના પર્વત ઉપર નિવાસ કરીને રહીશ. ॥ ૪ ॥ તમે યુવરાજ અંગદસહિત રાજ્ય કરો અને આ ઋતુ વ્યતીત થાય ત્યાંસૂધી મારાં કામને સર્વદા હૃદયમાં રાખ્યા કરો, (શરદ્ ઋતુમાં મારાં કામને

વાસ્તે ઉલોગ કરે.)” રામચન્દ્રજીનાં વચન સાંભળી સુગ્રીવ પાછો ઘેર આવ્યો. રામ-ચન્દ્રજી પ્રવર્ષણ નામના પર્વત ઉપર રહ્યા. ॥ ૫ ॥

દો-પ્રથમદિ દેવન ગિરિ ગુહા, રાણી રુચિર બનાય ॥

રામ કૃપાનિધિ કહુક દિન, વાસ કરાંદિગે આય ॥ ૨૨ ॥

‘કૃપાનિધિ રામચન્દ્રજી અહીં આવીને કેટલાક દિવસ સુધી નિવાસ કરશે, એમ બાણીને દેવતાઓએ પ્રથમથી જ તે પર્વતમાં એક સુંદર ગુફા બનાવી રાખી હતી. ॥૨૩

ચૌ-સુંદર વન કુસુમિત તરુ શોભા । ગુંજત વંચરીક મધુ લોભા ॥

કંદ મૂલ ફલ પત્ર સુહાયે । મયે બહુત જવતે પ્રમુ આયે ॥ ૧ ॥

દેશિ મનોહર શૈલ અનૂપા । રહે તહૈં અનુજ સહિત સુર શૂપા ॥

મંગલરૂપ મયો વન તવતે । કીન્હ નિવાસ રમાપતિ જવતે ॥ ૨ ॥

મયુકર સ્વગ મૃગ તનુ ધરિ દેવા । કરહિં સિદ્ધ મુનિ પ્રશુકી સેવા ॥

પટિક શિલા અતિ શુભ્ર સુહાર્દ । સુલ આસીન તહાં દોડ માર્દ ॥ ૩ ॥

કહત અનુજ સન કયા અનેકા । મક્તિ વિરતિ તૃપ નીતિ વિવેકા ॥

વર્ષા કાલ મેઘ નમ છાયે । ગર્જત લાગત પરમ સુહાયે ॥ ૪ ॥

એ પર્વતમાં સુંદર વનો ફૂલી રહેલાં વૃક્ષોથી બહુ શોભી રહ્યાં હતાં. મકરંદના લોભવાળા જમરો પુષ્પોમાં ગુંબર કરી રહ્યા હતા. જ્યારથી રામચન્દ્રજી પધાર્યા, ત્યારથી કંદ, મૂળ, ફળ તથા પત્રો અત્યંત સુંદર ઉત્પન્ન થવા લાગ્યાં હતાં. ॥ ૧ ॥ મનનું આકર્ષણ કરનારા તે અનુપમ પર્વતને જોઈ, દેવતાઓના સ્વામી રામ, લક્ષ્મણજી સહિત ત્યાં રહ્યા. લક્ષ્મીના પતિ રામચન્દ્રજીએ જ્યારથી નિવાસ કર્યો, ત્યારથી સઘળું વન મંગળરૂપ થઈ ગયું. ॥ ૨ ॥ દેવતાઓ, સિદ્ધો અને મુનિઓ, જમરોનાં, પક્ષીઓનાં અને શૂળોનાં રૂપો ધરી ધરીને રામચન્દ્રજીની સેવા કરતા હતા. ત્યાં સુંદર અને અત્યંત સફેદ સ્ફટિક મણિની શિલા હતી, તે ઉપર બન્ને ભાઈઓ આનંદથી બેસતા હતા. રામચન્દ્રજી, લક્ષ્મણજીની પાસે ભક્તિસંબંધી, વૈરાગ્યસંબંધી, રાજનીતિસંબંધી તથા બ્રહ્મવિદ્યાસંબંધી અનેક કથાઓ કહેતા હતા. વર્ષા ઋતુને લીધે આકાશમાં છાઈ રહેલાં ગાજતાં વાદળાં બહુ જ સુંદર લાગતાં હતાં. ॥ ૪ ॥

દો-લક્ષ્મણ દેશહુ મોર ગળ, નાચત વારિદ પેશિ ॥

ગૃહી વિરતિ રતિ હર્ષ જસ, વિષ્ણુ મક્ત કહૈં દેશિ ॥ ૨૪ ॥

આ સમયમાં રામચન્દ્રજી બોલ્યા કે, “હે લક્ષ્મણ ! જેમ વૈરાગ્યમાં રુચિવાળા વૈષ્ણવોને જોઈને શુદ્ધસ્થ રાજ થાય, તેમ વાદળાંઓને જોઈને રાજ થતા જોરો નૃત્ય કરે છે, તે જુવો.” ॥ ૨૪ ॥

ચૌ-ઘન ઘમંડ નમ ગર્જત ઘોરા । મિયા હીન ઢરપત મન મોરા ॥

દામિનિ દમક રહત ઘન માર્દી । સ્વલકી પ્રીતિ યયા ચિર નાર્દી ॥ ૧ ॥

૧ આમાં નીતિ, વૈરાગ્ય તથા ભક્તિ, એ ત્રણ છે.

વર્ષહિ જલદ ભૂમિ નિયરાયે । યથા નવહિ બુધ વિદ્યા પાયે ॥
 હુન્દ અઘાત સૈહિ ગિરિ કૈસે । સ્વલકે વચન સંત સહ જૈસે ॥ ૨ ॥
 ક્ષુદ્ર નદી મરિ ચલિ ઉતરાઈ । જિમિ થોરે ધન સ્વલ ચૌરાઈ ॥
 ભૂમિ પરત મા ઢાબર પાની । જિમિ જીવહિ માયા લપટાની ॥ ૩ ॥
 સિમિટિ સિમિટિ જલ મરહિ તલાવા । જિમિ સદ્ગુણ સજ્જન પૈ આવા
 સરિતા જલ જલનિધિમે જાઈ । હોય અચલ જિમિ જિય હરિ પાઈ ॥ ૪ ॥

આકાશમાં ભારે ઘેરાવ કરીને ભયંકર રીતે ગાજતાં આ વાદળાંઓને જોઈ, ખ્યા-
 રીના વિચોગને લીધે માઈ મન કામદેવનાં બાણોથી ડરે છે. વાદળાંઓમાં ચમકતી
 વીજળી બળ પુરુષોની પ્રીતિની પેઠે સ્થિર રહેતી નથી.^૧ ॥ ૧ ॥ જેમ પંડિતો વિદ્યા
 પામીને નત્ર થાય, તેમ જલ પામીને નત્ર થયેલાં વાદળાંઓ પૃથ્વીના સગીપમાં આવીને
 વૃષ્ટિ કરે છે.^૨ જેમ સત્પુરુષો ખલ લોકોનાં દુર્વચનોના આઘાતનું અનાયાસથી સહન
 કરે, તેમ પર્વતો વરસાદની ધારાઓના આઘાતનું અનાયાસથી સહન કરે.^૩ ॥ ૨ ॥ જેમ
 ખલ પુરુષો ઘણા કાલ સૂધી નહીં ટકે એવું ધન પામીને પણ ઉન્મત્ત થઈ અમાર્ગે
 ચાલવા લાગે, તેમ ક્ષુદ્ર નદીઓ ઘણા કાલ સૂધી નહીં ટકે એવું જલ પામી, પૂર
 આવીને અમાર્ગે ચાલવા લાગી છે.^૪ જેમ જીવ માયાનો, સમ્બન્ધ પામીને મલિન થઈ
 ભાય છે, તેમ વરસાદનું પાણી પૃથ્વીનો સમ્બન્ધ પામીને મલિન થઈ ભાય છે.^૫ ॥ ૩ ॥
 જેમ સમ્બન્ધો ધીરે ધીરે પ્રાપ્ત થતા સદ્ગુણોથી ભરપૂર થઈ ભાય છે, તેમ તળાવો ધીરે
 ધીરે આવતાં જલોથી ભરપૂર થઈ જવા લાગ્યાં છે,^૬ જેમ જીવો પરમાત્માને પામીને
 ત્યાંથી પાછા ફરે નહીં, તેમ નદીઓનાં જલો સમુદ્રને પામીને ત્યાંથી પાછાં ફરતાં નથી.^૭ ॥ ૪

દો—હરિત ભૂમિ તૃણ સંકુલિત, સમુદ્ધિ પરે નહિ પંથ ॥

જિમિ પાસ્વળ વિવાદતે, હુમ્મ મયે સદ્ગુન્ય ॥ ૨૫ ॥

જેમ પાખંડી લોકોના વિવાદથી હુમ્મ થયેલા સારા ગ્રંથો સૂઝે નહીં, તેમ પૃથ્વીપર
 લીલાં ખડોના ઊગવાથી હુમ્મ થયેલા માર્ગો સૂઝતા નથી.^૮ ॥ ૨૫ ॥

ચૌ—દાદુર ધુનિ ચહુ ઓર સુહાર્દ । વેદ પઠે જનુ બદુ સમુદાર્દ ॥

નવ પલ્લવ મયે વિટપ અનેકા । સાધુકે મન જસ મિલે વિવેકા ॥ ૧ ॥

અર્કે જવાસ પાત વિનુ મયજ । જિમિ મુરાજ્ય સ્વલ ઉદયમ ગયજ ॥

સ્વોજત પંથ મિલૈ નહિ ધૂરી । કરૈ ક્રોધ જિમિ ધર્મહિ દૂરી ॥ ૨ ॥

શ્વશ સમ્પન્ન સોહ મહિ કૈસિ । ઉપકારીકી સંપત્તિ જૈસી ॥

નિશિ તમ ધન સ્વયોત વિરાજા । જિમિ દંભિનકા જુરા સમાજા ॥ ૩ ॥

મહાદૃષ્ટિ ચલિ ફૂટિ કિયારી । જિમિ સ્વતંત્ર હુદ વિગરહિ નારી ॥

કૃપી નિરાવહિ ચતુર કિસાના । જિમિ બુધ તર્જિ મોહ મદ માના ॥ ૪ ॥

૧ આમાં નીતિ કહી છે. ૨ આમાં જ્ઞાન તથા વૈરાગ્ય કહેલ છે. ૩ આમાં જ્ઞાન કહ્યું છે.
 ૪ આમાં બ્રહ્મવિદ્યા કહી છે.

દેશિય ચક્રવાક સ્વગ નહીં । કલિહિ પાય જિમિ ધર્મ પરાહીં ॥

ઝસર વરસૈ તૃણ નહિ જામા । સંત હૃદય જસ ઉપજ ન કામા ॥ ૫ ॥

વિવિધ જંતુ સંકુલ મહિ ભ્રાજા । વઢૈ પ્રજા જિમિ પાય સુરાજા ॥

જહૈ તહૈ પાયક રહે થકિ નાના । જિમિ ઇન્દ્રિય ગણ ઉપજૈ જ્ઞાના ॥ ૬ ॥

ચોમેર ભમી રહેલો દેડકાંઓનો અવાજ, એક ધ્વનિથી વેદપાઠ કરવા લાગેલા બ્રહ્મચારીઓના અવાજ જેવો મનોહર લાગે છે.^૧ જેમ સાધુઓનાં અંતઃકરણો વિવેકની પ્રાપ્તિથી પ્રકુલ્લિત થઈ રહે, તેમ અનેક વૃક્ષો જલની પ્રાપ્તિથી નવપલ્લવોવાળાં થઈ રહ્યા છે.^૨ ॥ ૧ ॥ જેમ સારું રાત્ર્ય થવાથી ખલ પુરુષો પોતાના ઉદમ વગર થઈ જાય, તેમ સુવૃષ્ટિ થવાથી આકાંક્ષાઓ તથા જવાસાઓ પાંદડાં વગરના થઈ થયા છે.^૩ જેમ કોષ ફેલાતાં શોધવાથી પણ ધર્મનો કયાંય પત્તો મળે નહીં, તેમ વરસાદનું જળ ફેલાતાં શોધવાથી પણ માર્ગની ધૂળને પત્તો મળતો નથી.^૪ ॥ ૨ ॥ જેમ સંપત્તિ, પરોપકારના ઉદયથી શોભે, તેમ પૃથ્વી, ધાન્યોના ઉગવાથી શોભી રહી છે.^૫ જેમ ઘાટા અજ્ઞાનવાળા લોકોની સભામાં પાખંડી શોભે, તેમ ઘાટા અધિકારવાળી રાત્રીમાં પતંગિયાઓ શોભે છે.^૬ ॥ ૩ ॥ જેમ સ્ત્રીઓ સ્વતંત્રતા મળવાથી બગડીને મરણ પ્રમાણે ચાલવા લાગે, તેમ કથારાઓની પાળો, ઘણું જળ મળવાથી બગડીને ચોમેરથી ફાટી જવા લાગી છે.^૭ જેમ વિદ્વાન્ લોકો મોહને, મદને તથા માનને કહાડી નાખીને અંતઃકરણોને સ્વચ્છ કરે, તેમ ચતુર ખેડુતો, ખડ વગેરેને કહાડી નાખીને ખેતીઓને સ્વચ્છ કરવા લાગ્યા છે.^૮ ॥ ૪ ॥ જેમ કલિયુગ પ્રાપ્ત થવાથી ભાગી ગયેલો ધર્મ કયાંય જોવામાં આવે નહીં, તેમ વર્ષા ઋતુ પ્રાપ્ત થવાથી ભાગી ગયેલો હંસોનો સમુદાય કયાંય જોવામાં આવતો નથી.^૯ જેમ સ્ત્રીઓની અનેક ચેષ્ટાઓથી પણ સંત લોકોના હૃદયમાં કામદેવ ઉત્પન્ન થાય નહીં, તેમ ભારે વરસાદ પડ્યા છતાં પણ, ખારી જગ્યાઓમાં ખડ ઉગતાં નથી.^{૧૦} ॥ ૫ ॥ જેમ સારો રાત્ર પ્રાપ્ત થવાથી પૃથ્વી પ્રભાઓની વૃદ્ધિથી શોભી રહે, તેમ સારો વરસાદ થવાથી પૃથ્વી અનેક જીવ જન્તુઓની વૃદ્ધિથી શોભી રહી છે.^{૧૧} જેમ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં, ઈંદ્રિયો શરીરમાં સ્થિર થઈ જાય, તેમ વર્ષા ઋતુ પ્રાપ્ત થવાથી અનેક પ્રવાસી લોકો જ્યાં ત્યાં સ્થિર ગયા છે.^{૧૨} ॥ ૬ ॥

દોઠ-કબહૂં પ્રબલ ચલ મારુત, જહૈ તહૈ મેઘ વિલાહિં ॥

જિમિ કુપૂતકે ઝપજે, કુલકર ધર્મ નશાહિં ॥ ૨૬ ॥

જેમ કોઈ વખતે કુપૂતના ઉત્પન્ન થવાથી કુલના ધર્મો નષ્ટ થઈ જાય, તેમ કોઈ વખતે પ્રબલ પવન ચાલવાથી વાદળાંઓ જ્યાં ત્યાં નષ્ટ થઈ જાય છે.^૩ ॥ ૨૬ ॥

દોઠ-કબહૂં દિવસ મહૈ નિંબિદ તમ, કબહૂંક પ્રગટ પતંગ ॥

ઉપજે વિનચૈ જ્ઞાન જિમિ, પાય મુસંગ કુસંગ ॥ ૨૭ ॥

૧ આમાં વેદપાઠ ઉપર ભક્તિ જણાવી છે. ૨ આમાં જ્ઞાન કહ્યું છે. ૩ આમાં નીતિ કહી છે. ૪ આમાં નીતિ તથા વેરાગ્ય કહેલ છે. ૫ આમાં વિવેક કહ્યો છે. ૬ આમાં નીતિ તથા કલિયુગનાં કૃત્યોથી વેરાગ્ય કહેલ છે. ૭ આમાં વેરાગ્ય કહેલ છે.

જેમ જ્ઞાન કોઈ સમયે સુસંગ મળવાથી પ્રકટે અને કોઈ સમયે કુસંગ મળવાથી નષ્ટ થઈ જાય, તેમ સૂર્ય કોઈ સમયે પ્રખલ પવન મળવાથી પ્રકટે છે અને કોઈ સમયે વાદળાંઓનો ઘાટો અંધકાર પ્રાપ્ત થવાથી તિરોહિત થઈ જાય છે.^૧ ॥ ૨૭ ॥

ચૌ૦—વર્ષા વિગત શરદ ઋતુ આઈ । દેવલ લક્ષ્મણ પરમ સુહાર્દ ॥
 ફૂલે કાસ સકલ મહિ છાર્દ । જનુ વર્ષાકૃતિ પ્રગટ ગુહાર્દ ॥ ૧ ॥
 ઉદિત અગસ્ત્ય પંથ જલ શોષા । જિમિ લોભહિ શોષૈ સંતોષા ॥
 સરિતા સરજલ નિર્મલ સોહા । સંત હૃદય જસ ગત મદ મોહા ॥ ૨ ॥
 રસ રસ શોષ સરિત સર પાની । મમતા સાગ કર્મહિ જિમિ જ્ઞાની ॥
 જાનિ શરદ ઋતુ સ્વંજન આયે । પાય સમય જિમિ સુકૃત સુહાર્દ ॥ ૩ ॥
 પંક ન રેણુ સોહ અસ ધરણી । નીતિ નિપુણ તૃપકી જસ કરણી ॥
 જલ સંકોચ વિકલ ભયે મીના । વિબુધ કુટુમ્બી જિમિ ધનહીના ॥ ૪ ॥
 વિનુ ધન નિર્મલ સોહ અકાશા । જિમિ હરિ જન પરિ હરિ સવ આશા ॥
 કહું કહું વૃષ્ટિ શારદી યોગી । કોઝ ઇક પાવ ભક્તિ જિમિ મોરી ॥ ૫ ॥

હે લક્ષ્મણ ! જુવો. હવે વર્ષા ઋતુ જતી રહી છે અને અત્યંત સુંદર શરદ ઋતુ આવી છે. ચોમેર પ્રકુલિત થયેલાં કાંસડાઓનાં સફેદ પુષ્પોથી છવાઈ રહેલી પૃથ્વી જાણે વર્ષા ઋતુના ઝુલ્લાપાની સ્પષ્ટ આકૃતિ હોય એવી દેખાય છે. ॥ ૧ ॥ જેમ લોભ, સંતોષનું શોષણ કરે, તેમ ઉદય પામેલો અગસ્ત્યનો તારો, માર્ગનાં જલનું શોષણ કરવા લાગ્યો છે.^૨ જેમ મહત્તી તથા મોહત્તી રહિત થયેલું સંત જનનું હૃદય શોભે, તેમ મેલત્તી રહિત થયેલું નદીઓનું તથા તળાવોનું જલ શોભે છે.^૩ ॥ ૨ ॥ જેમ જ્ઞાની જનનું મમત્વ ધીરે ધીરે ઓછું થતું જાય, તેમ નદીઓનું તથા તળાવનું જલ, ધીરે ધીરે ઓછું થતું જાય છે.^૪ જેમ પાકકાલ પ્રાપ્ત થતાં પુષ્પોનાં ફળો આવવા લાગે છે, તેમ શરદ ઋતુ પ્રાપ્ત થતાં ખંજન પક્ષીઓ આવવા લાગ્યાં છે.^૫ ॥ ૩ ॥ જેમ નીતિમાં નિપુણતા ધરાવનારા રાજાની કરણી અત્યંત કઠણપણું કે અત્યંત કોમળપણું પણ નહીં હોવાથી શોભે, તેમ પૃથ્વી અત્યંત કઠવ કે અત્યંત ધૂળ પણ નહીં હોવાથી શોભે છે.^૬ જેમ સમજી કુટુંબીઓ ધનનો સંકોચ થવા લાગતાં વ્યાકુલ થઈ જાય, તેમ માછલાંઓ જલનો સંકોચ થવા લાગતાં વ્યાકુલ થઈ જાય છે.^૭ ॥ ૪ ॥ જેમ આશાઓનો ત્યાગ કરવાથી નિર્મળ થયેલો હરિજન શોભે, તેમ વાદળાંઓનો ત્યાગ કરવાથી નિર્મળ થયેલું આકાશ શોભે છે.^૮ જેમ મારી ભક્તિ કોઈ કોઈ માણસમાં જ ભેવામાં આવે, તેમ શરદ ઋતુની વૃષ્ટિ કોઈ કોઈ સ્થલમાં જ ભેવામાં આવે છે.^૯ ॥ ૫ ॥

વૌ૦—ચલે હર્ષ તજિ નગર તૃપ, તાપસ વળિક મિલારિ ॥

જિમિ હરિભક્તિ પાય શ્રમ, તજિહિ આશ્રમી ચારિ ॥ ૨૮ ॥

૧ આમાં જ્ઞાન કહ્યું છે. ૨ આમાં નીતિ કહી છે. ૩ આમાં નીતિનું અંગભૂત ધૈર્ય કહેલ છે. ૪ આમાં રાજનીતિ કહી છે. ૫ આમાં ભક્તિ કહી છે. ૬ આમાં ભક્તિની દુર્લભતા કહી છે.

જેમ પ્રહારી, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસી, એ ચારે આશ્રમીઓ, હરિની ભક્તિને પ્રાપ્ત થઈ, કર્મો કરવાના પરિશ્રમને તથા હૃદયે આનંદથી પ્રહારિયાના માર્ગમાં ચાલે, તેમ રાજાઓ, તપસ્વીઓ, વ્યાપારીઓ અને ભીખારીઓ નગરોને છોડી હૃદયે આનંદથી પરદેશના, વનનાં, સસુદ્રના અને ખળાવાડોના માર્ગમાં ચાલવા લાગ્યા. ૧ ॥ ૨૮

ચૌ૦—મુલ્કી મીન જહૈં નીર અગાધા । જિમિ હરિ શરણ ન ઈકૌ વાધા ॥

ફૂલે કમલ સોહ સર કૈસે । નિર્ગુણ વ્રહ્મ સગુણ ભયે જૈસે ॥ ૧ ॥

શુંજત મધુકર નિકર અનૂપા । સુંદર સ્વર્ગ રવ નાના રૂપા ॥

ચક્રવાક મન દુઃખ નિશિ પેલી । જિમિ દુર્જન પર સંપતિ દેલી ॥ ૨ ॥

ચાતક રટત તૃષા અનિ વોહી । જિમિ મુલ્ક લહૈં ન શંકર દ્રોહી ॥

શરદાતપ નિશિ શશિ અપહરૈં । સંત દરશ જિમિ પાતક ટરૈં ॥ ૩ ॥

દેશહિં વિદુ ચકોર સમુદાઈ । ચિતવહિં હરિજન હરિ જિમિ પાઈ ॥

મશ્કક દંશ વીતે હિમ ત્રાસા । જિમિ દ્વિજ દ્રોહ કિયે કુલ નાશા ॥ ૪ ॥

જેમ સંસારી લોકો સઘળી અડચણોથી રહિત હરિભજનનો આશ્રય લઈને સુખી થાય, તેમ માછલાંઓ, સઘળી અડચણો વગરનાં અગાધ જળનો આશ્રય લઈને સુખી થાય છે. ૨ જેમ નિર્ગુણ પરબ્રહ્મ, પોતામાં જગતનો આવિર્ભાવ થવાથી શોભે તેમ તળાવ પોતામાં કમળોના સમૂહનો આવિર્ભાવ થવાથી શોભે છે. ૧ ॥ ૧ ॥ અનુપમ ભમરોના સમૂહો શુંબર કરે છે અને અનેક રૂપોવાળાં પક્ષીઓ સુંદર અવાજો કરે છે. જેમ દુર્જનો પરાઈ સંપત્તિને દેખીને મનમાં દુઃખ પામે, તેમ ચક્રવાક પક્ષીઓ રાત્રિને ભેળે મનમાં દુઃખ પામે છે. ૩ ॥ ૨ ॥ જેમ શંકરના દ્રોહીઓ સુખ નહીં મળવાથી પોકાર કર્યા કરે, તેમ ખપૈયાઓ જળ નહીં મળવાથી પોકાર કર્યા કરે છે. ૨ જેમ સંત જનોનું દર્શન પાપોનું હરણ કરે છે, તેમ રાતે ચંદ્રનું દર્શન શરદ્ ઋતુના તાપનું હરણ કરે છે. ૪ ॥ ૩ ॥ જેમ ભક્ત જનો નારાયણનું દર્શન થતાં, તેમની સામે ભેળ રહે, તેમ ચક્રવાક પક્ષીઓ ચંદ્રનું દર્શન થતાં તેની સામે ભેળ રહે છે. જેમ પ્રાહ્મણના દ્રોહથી કુલનો નાશ થાય, તેમ ઠંડીના ત્રાસથી મચ્છર તથા ડાંસ વગેરેનો નાશ થાય છે. ૪ ॥ ૪ ॥

દો૦—ભૂમિ જીવ સંકુલ રહે, ગયે શરદ ઋતુ પાપ ॥

સતગુરુ મિલે તે જાહિં જિમિ, સંશય શ્રમ સમુદાય ॥ ૨૯ ॥

જેમ મનમાં બંધાબંધ થઈ રહેલો સંશયોનો તથા ભયોનો સમુદાય સદ્ગુરુની પ્રાપ્તિથી નષ્ટ થઈ જાય છે, તેમ પૃથ્વીમાં બંધાબંધ થઈ રહેલો અનેક જીવ જંતુઓનો સમુદાય શરદ્ ઋતુની પ્રાપ્તિથી નષ્ટ થઈ જાય છે. ૧ ॥ ૨૬ ॥

ચૌ૦—વર્ષા વિગત શરદ્ઋતુ આઈ । મુધિ ન તાત સીતાકી પાઈ ॥

એક વાર કૈસહુ મુધિ જાનો । કાલહુ જીતિ નિમિષ મહૈં આનો ॥ ૧ ॥

૧ આમાં જ્ઞાન કહ્યું છે. ૨ આમાં ભક્તિ કહી છે. ૩ આમાં નીતિ કહી છે. ૪ આમાં જ્ઞાન તથા ભક્તિ કહેવા છે.

કતહું રહે જો જીવતિ હોઈ । તાત યત્ન કર આનો સોઈ ॥
 સુગ્રીવહુ સુધિ મોરિ વિસારી । પાવા રાજ્ય કોશ પુર નારી ॥ ૨ ॥
 જેહિ શાયક મારા મૈં વાલી । તેહિ શર હતૌં મૂઠ કહૈં કાલી ॥
 જાસુ કૃપા છૂટે મદ મોહા । તાકહૈં ઉમા કિ સપનેહુ કોહા ॥ ૩ ॥
 જાનહિં યહ ચરિત્ર ધુનિ જ્ઞાની । જિન રઘુવીર ચરણ રતિ માની ॥
 લક્ષ્મણ ક્રોધવંત પ્રસુ જાના । ધનુષ ચઢાય ગેહ કર વાના ॥ ૪ ॥

હે લક્ષ્મણ ! વર્ષા ઋતુ વીંતી જઈને યરુ ઋતુ આવી, તોપણ આપણને સીતાની કશી ખબર મળી નથી. જો કોઈ રીતે પણ એકવાર ખબર મળે, તો પછી કાળને પણ એક નિમેષ માત્રમાં જિતીને સીતાને લાવું. ॥૧॥ હે તાત ! સીતા ગમે ત્યાં રહ્યાં હોય, પણ જીવતાં હોય, તો યત્ન કરીને લઈ આવું. સુગ્રીવ તો રાજ્યને, ખજાનાને, નગરને તથા સ્ત્રીને પ્રાપ્ત થઈને, મારી સૂધ લેવી પણ ભૂલી ગયો છે. ॥ ૨ ॥ મૈં જે બાણથી વાળીને માર્યો છે, તે જ બાણથી, એ મૂઠ સુગ્રીવને કાલે જ મારી નાખું અથવા જે બાણથી વાળીને માર્યો છે, તે જ બાણથી હું સુગ્રીવને મારી શકું એમ હું પણ તેમ કરવાથી લોકો મને તે વખતે મૂઠ કહે અથવા જો સુગ્રીવ આજ મારી પાસે નહીં આવે તો, જે બાણથી વાળીને માર્યો છે, તે જ બાણથી કાલે એ મૂઠને મારી નાખીશ. ” ॥૩॥ હે પાર્વતી ! આ સઘળી રામચન્દ્રજીની નરલીલા છે, એમ સમજો. કેમ કે, જેમની કૃપાથી મદ તથા મોહ છૂટી જાય છે, તેમને પોતાને સ્વપ્નમાં પણ કોષ ઉત્પન્ન થાય કે ? જ્ઞાની મુનિઓ કે જેઓ રામચન્દ્રજીનાં ચરણોમાં પૂર્ણ રુચિ ધરાવે છે, તેઓ જાણે છે કે, રામચન્દ્રજીનું આ ચરિત્ર કેવળ મનુષ્ય લીલા માત્ર છે. રામચન્દ્રજીને કોષયુક્ત થયેલા જાણીને લક્ષ્મણજીએ ધનુષ ચઢાવીને હાથમાં બાણને ગ્રહણ કર્યું. ॥ ૪ ॥

દો—તવ અનુજહિં સમુદાયહુ, રઘુપતિ કરુણાર્સીવ ॥

મય દિશાય લે આવહુ, તાત સત્તા સુગ્રીવ ॥ ૩૦ ॥

આ સમયમાં કરુણાના સીમાડારૂપ રામચન્દ્રજીએ લક્ષ્મણજીને સમજાવ્યા કે, “ હે તાત ! સુગ્રીવ મારો મિત્ર છે, માટે તેનો વધ નહીં કરશો પણ કય દેખાડીને અહીં તેડી લાવજો. ” ॥ ૩૦ ॥

ચૌ—યહાં પવનમુત હૃદય વિચારા । રામ કાજ સુગ્રીવ વિસારા ॥

નિકટ જાય ચરણન્હ શિર નાવા । ચારહુ વિંધિ તેહિ કહિ સમુદાયા ॥ ૧ ॥

મુનિ સુગ્રીવ પરમ મય માના । વિષય મોર હર લીન્હેઝ જ્ઞાના ॥

અવ મારુતમુત દૂત સમૂહા । પટવહુ જહૈં તહૈં વાનર યૂદ્ધા ॥ ૨ ॥

કહહુ પક્ષ મહૈં આવ ન જોઈ । મોરે કર તાકર વધ હોઈ ॥

તવ હનુમંત બુલાયે દૂતા । સવકર કરી સન્માન વહૂતા ॥ ૩ ॥

મય અરૂ પ્રીતિ નીતિ દિશ્વરાઈ । ચલે સકલ ચરણન્હ શિર નાઈ ॥

મુનિ પિતૃ વચન બોલે યુવરાજ્ઞ । વિનુ હનુમંત હોઈ નહિં કાજૂ ॥ ૪ ॥

જાનૈહૈ ગિરિ કંદર સાગર । ચતુર વિચક્ષણ બુદ્ધિવલનાગર ॥
 કેશરિપુત્ર પવન કર અંશા । પઢવહુ નાથ કરહુ પરશંસા ॥ ૫ ॥
 તવ સુગ્રીવ મારૂતી હૈંકારા । રામ કાજ જનિ લાવહુ બારા ॥
 પતિ આજ્ઞા ધરિ શીશ સિધાયે । મારી ફલંગ પૂર્વ દિશિ આયે ॥ ૬ ॥
 સુનિ હનુમંત મિલન સબ આવહિં । માથ નાય દિત વચન સુનાવહિં ॥
 કારણ કવન કીન્દ શ્રમ ભારી । તુમ કિષ્કિન્ધાનાથ અધિકારી ॥ ૭ ॥
 હમ લાયક જો કારજ હોઈ । નાથ શીશ ધરિ માનવ સોઈ ॥
 સુનિ કપિ કહા ન લાવહુ વારા । તુમહિં વાલિ લઘુ બંધુ હૈંકારા ॥ ૮ ॥
 આતુર જાહુ ન વિલંબ કરેહુ । પરે કાજ ભારી મન દેહુ ॥
 સુનત વચન સબ ચલે તુરંતા । જય સુગ્રીવ કહિ ગગન ગહંતા ॥ ૯ ॥

ત્યાં કિષ્કિન્ધામાં હનુમાનજીએ હૃદયમાં વિચાર કર્યો કે, “સુગ્રીવે રામનું કામ વિસારી મૂક્યું છે, એ સાઈ થતું નથી.” હનુમાનજીએ આમ વિચાર કરી, સુગ્રીવની પાસે જઈ, ચરણોમાં માથું નમાવી, તેને સામ, દામ, ભેદ અને દંડ, એ ચારે પ્રકાર કહીને સમજાવ્યો.^૧ ૧૧૧ ॥ હનુમાનજીનું કહેલું સાંભળી, ભય પામીને સુગ્રીવ બોલ્યો કે, “હે હનુમાનજી ! વિષય સુએ મારાં જ્ઞાનને હરી લીધું, તેથી આજ દિવસ સૂધી હું કશો તજવીજ કરી શક્યો નથી, પણ હવે અનેક દૂતોને મોકલો, કે તેઓ તે તે સ્થલોમાં જઈ, વાનરોને બોલાવી લાવે. ૧૨ ॥ મારા તરફથી સર્વને કહેવડાવજો કે, જેઓ એક પખવાડીઆની અંદર નહીં હાજર થાય, તેના મારા હાથથી વધ કરવામાં આવશે.” સુગ્રીવની આજ્ઞાથી, હનુમાનજીએ દૂતોને બોલાવી, સર્વનું ઘણું ઘણું સન્માન કરી, તેઓને ભલામણ કરી કે, ૧૩ ॥ “તમે અહીંથી જઈ, પૃથ્વી ઉપરના સર્વ વાનરોને, ભય, પ્રીતિ તથા નીતિ, અમુક પ્રકારથી દેખાડીને, તેઓ પંદર દિવસની અંદર અહીં હાજર થાય, એમ કરો અને જલદી પાછા આવો.” હનુમાનજીનાં વચન સાંભળી, ચરણોમાં પ્રણામ કરીને સર્વે દૂતો ત્યાંથી ચાલ્યા. સુગ્રીવનાં^૨ વચન સાંભળી, અંગદ બોલ્યો કે, “હે નાથ ! હનુમાનજીને મોકલ્યા વિના આ કામ થવાનું નથી. ૧૪ ॥ કેસરીના પુત્ર અને વાસુના અંશરૂપ હનુમાનજી ચતુર છે, વિચક્ષણ છે. બુદ્ધિના તથા બળના સમુદ્ર-રૂપ છે અને પર્વતોની શુદ્ધ તથા સમુદ્ર આદિ સર્વ સ્થલોને જાણે છે, માટે તેને વખાણી, પોરસાવીને સર્વ સ્થલોમાં મોકલો.” ૧૫ ॥ અંગદનું કહેલું સાંભળીને સુગ્રીવે હનુ-

૧ “રામચન્દ્રજી તમારી સાથે મિત્રતા કરવારૂપ સામ અને રાખ્ય દેવારૂપ દામ તો કરી ચૂક્યા છે. હવે તેમને ભેદ કરવો હોય તો આ રાખ્યના ખરા વારણ અંગદદ્વારા તે બની શકે એમ છે અને દંડ કરવો હોય તો જે બાણથી વાળીને માર્યો તે બાણ તેમની પાસે તૈયાર છે, આમ છે માટે તમે તમારું શુભ ચક્રાત્ હો તો ચોમેરથી વાનરોને બોલવવા દૂતો મોકલો અને સીતાજીની શોધ કરવાના ઉપાયો મોકલો.” ઇત્યાદિક કહીને સુગ્રીવને સારી પેઠે સમજાવ્યો. ૨ અહીંથી શ્લોક ૬૨ થાય છે.

માનજીને યોલાવ્યા અને તે પ્રમાણે સર્વ સ્થલોમાંથી વાનરોને યોલાવી લાવવાની તથા તે રામનું કામ છે, માટે તેમાં વિલંબ નહીં કરવાની આજ્ઞા કરી. હનુમાનજી, રાજાની આજ્ઞાને માથે ચઢાવીને ત્યાંથી ચાલ્યા. તે પ્રથમ છલાંગ મારીને પૂર્વદિશામાં ગયા. ॥ ૬ ॥ હનુમાનજીને આવ્યા સાંભળી, તે દિશાના સર્વ વાનરો મળવા આવ્યા અને માથા નમાવીને સ્નેહયુક્ત વચ્ચનો યોલ્યા કે, “તમે કે જે કિષ્કિન્ધાના રાજાના અધિકારી છો, તેમણે કયા કારણથી આ ભારે પરિશ્રમ કર્યો છે ? ॥ ૭ ॥ અમારા લાયક જે કાંઈ કામ કરમાવે તે કામને અમે માથે ચઢાવી લઈએ.” એ સાંભળી હનુમાનજી યોલ્યા કે, “વાળીના નાહાના ભાઈ સુગ્રીવે તમોને યોલાવ્યા છે, ॥ ૮ ॥ માટે વિલંબ નહીં કરતાં જલદી જાવો. મોટું કામ પડ્યું છે, માટે મન લગાવીને કરજો.” હનુમાનજીનાં વચ્ચનો સાંભળીને તે સર્વ વાનરો, ‘જય સુગ્રીવ,’ એમ યોલતા યોલતા તુરત જ આકાશમાર્ગથી ચાલ્યા. ॥ ૯ ॥

દો०—અસી લાખ અરુ સાત જાત, કપિ દલ વર વલ વંદ ॥

નમ મારગ કૂદત ચલે, ગય ગવાક્ષ બલિ દંડ ॥ ૩૧ ॥

મહા પ્રભળ ગય તથા ગવાક્ષ નામના એ વાનરો, એંશી લાખ અને સાતસો વાનરોનું પ્રચંડ સૈન્ય લઈને આકાશ માર્ગમાં કૂદતા કૂદતા ચાલ્યા. ॥ ૩૧ ॥

ચૌ०—પઠે તિનહિં. તરકયો હનુપાના । રોહિત પર્વત જાય તુલાના ॥

દુર્ધર્ષણ સન બાત સુનાઈ । ચલા વીર કદલીવન આઈ ॥ ૧ ॥

ગજ સન કહ સુનુ વાનર ગજા । પરા કઠિન સુગ્રીવહિ કાજા ॥

નિજ દલ સંગ લાયક સબ લેહુ । ધીરજતા નિજપતિકો દેહુ ॥ ૨ ॥

મલેહિ નાથ કાહિ સબ ઝઠિ ચલે । વસુધા હલી શેષ કલમલે ॥

પદ્મ સાત દલ અસી કરોરી । ચલે દ્વિરદ ગજ ભઈ અંધેરી ॥ ૩ ॥

હનુમત વ્યાહર પર્વત આવા । જેઠ પુત્ર બલવીર બુલાવા ॥

તીસ લાખ દલ સાઠ હજારા । પવનપુત્ર સબ કીર જુહારા ॥ ૪ ॥

કારણ હોય સો આયસુ દિજે । ઇતના શ્રમ કેહિ કારણ કીજે ॥

કપિપતિ રણુપતિ કથા સુનાઈ । ચલા પવનસુત વિદા કરાઈ ॥ ૫ ॥

હુંધમાર પર્વત નિયરાના । કહ તેહિ શ્રીલંક કીન પયાના ॥

છપ્પન કોટિ લે કપીન સાયા । કરી પ્રણામ ચલે કપિનાયા ॥ ૬ ॥

તવ હનુમત અંજનગિરિ આવા । કુસુદ નામ કપિવીર બુલાવા ॥

પદ્મ સાત અરુ લાખ સત્યાસી । ધાયે વીર મહાબલ રાસી ॥ ૭ ॥

ગગન માર્ગ જય રામ કહંતા । આયો નીલ ગિરી હનુમંતા ॥

જઈ રહ નીલ નામ કપિ ભારી । અમિ પુત્ર બલ બુદ્ધિ અધિકારી ॥ ૮ ॥

મારુત સુત તેહિં મર્મ બુઝાવા । મેઘ સમાન ગર્જિ કપિં આવા ॥

અર્બુદ ચારિ ચારિ શત વારા । સમર ધીર સબ દુષ્ટદા જુહારા ॥ ૯ ॥

ગહે વૃક્ષ આયુષ વનચારી । ચલે સકલ જૈ રામ પુકારી ॥

પવન પુત્ર ઉત્તર દિશિ ગયજ । વદ્રિક આશ્રમ પરસત મયજ ॥ ૧૦ ॥

શીઘ્ર ગંધમાદનપર ગયજ । જલ તટાગ દેવત મુલ્લ લયજ ॥

હનુમાનજી, એઓને રવાના કરીને ત્યાંથી ઠેકથા, તે રોહિત પર્વત ઉપર જઈ પહોંચ્યા. ત્યાં રહેનારા દુર્ધૃષણ નામના યૂથપતિને સઘળી વાત સંભળાવીને ત્યાંથી ચાલ્યા, તે તુરત જ કહલી વનમાં આવી પહોંચ્યા. ॥ ૧ ॥ હનુમાનજીએ ત્યાંના રહેવાશી ગજ નામના યૂથપતિને કહ્યું કે, “હે યૂથપતિ ! સાંભળો. મહારાજ સુગ્રીવને કંઠુ કામ આવી પડ્યું છે, માટે તમારાં સઘળાં સૈન્યને સાથે લઈ, કિષ્કિન્ધામાં જઈ, મહારાજને ધીરજ આપો.” ॥૨॥ “હે નાથ ! બહુ સાફ, એમ કહી, પોતાના સૈન્યને સાથે લઈ, ગજ ત્યાંથી ચાલ્યો. આ સમયે પૃથ્વી કંપવા લાગી અને શેષનાગ પણ ગભરાવા લાગ્યા. દ્વિરદ અને ગજ નામના યૂથપતિઓ સાત પક્ષ અને એંશી કરોડ વાનરોને સાથે લઈ ચાલતાં બંધ-કાર થઈ ગયો. ॥ ૩ ॥ પછી હનુમાનજીએ વ્યાહર પર્વત ઉપર આવી, બલવીરના મોટા પુત્રને બોલાવતાં, તેણે ત્રીશ લાખ અને સાઠ હજાર વાનરોનાં સૈન્યની સાથે આવીને હનુમાનજીને બુહાર કર્યા. ॥ ૪ ॥ એઓએ કહ્યું કે, ‘જે કાંઈ કામ હોય તેની આજ્ઞા આપો. આપે આવડો શ્રમ શા કારણથી કર્યો છે ?’ હનુમાનજી, તેઓને રામચન્દ્રજીની હકીકત સંભળાવી, ત્યાંથી તેઓને રવાના કરીને ચાલ્યા, ॥ ૫ ॥ તે તુરત ધુન્ધમાર પર્વતની પાસે આવી પહોંચ્યા. ત્યાં શ્રીખંડ નામના યૂથપતિની પાસે સઘળી વાત કહી. તે સાંભળી છપ્પન કરોડ વાનરોનું સૈન્ય સાથે લઈ, હનુમાનજીને પ્રણામ કરીને તે શ્રીખંડ ત્યાંથી રવાના થયો. ॥ ૬ ॥ પછી હનુમાનજીએ, એજન પર્વતમાં આવીને કુસુદ નામના મોટા યૂથપતિને બોલાવ્યો. મોટા બળના સમૂહરૂપ એ વીર કુસુદ, હનુમાનજીનું કહેલું સાંભળી, સાત પક્ષ અને સત્યાશી લાખ વાનરોની સેનાને સાથે લઈ, ॥૭॥ ‘જય રામ,’ એમ બોલતો બોલતો આકાશ માર્ગમાં ચાલતો થયો. હનુમાનજી નીલગિરિમાં આવ્યા, કે જ્યાં અગ્નિનો પુત્ર, બળવાન, બુદ્ધિમાન અને યૂથપતિ નીલ નામનો મોટો વાનર રહેતો હતો. ॥ ૮ ॥ હનુમાનજીએ સઘળું કારણ સંભળાવતાં, તે નીલ, મેઘ સમાન ગર્જના કરી, ચાર અર્બુદ, ચારસો અને બાર વાનરોનું સૈન્ય લઈને તૈયાર થયો. ॥ ૯ ॥ યુદ્ધમાં ધીર, સુલટ અને મોટા લડવૈયા એ સર્વ વાનરો, વૃક્ષોટ્તરી આયુધોને લઈ, ‘જય રામ,’ એમ પોકારીને ત્યાંથી રવાના થયા. હનુમાનજી ઉત્તર દિશામાં ગયા અને ત્યાં બદ્રિકાશ્રમ પરસીને ॥૧૦॥ તુરત ગંધમાદન પર્વત ઉપર ગયા. એ પર્વતનાં જળ ભરેલાં તળાવોને બેઠને સુખ પામ્યા. ॥

દોઁ—ગજ ગવાક્ષ કહૈં મિલ્યો પુનિ, વહુ પ્રકાર સમજાય ॥

નાય માય અસ્તુતિ કરત, વલે વીર હર્ષાય ॥ ૩૨ ॥

હનુમાનજીએ ત્યાં ગજ અને ગવાક્ષ નામના એ યૂથપતિઓને મળી તેઓને ઘણા પ્રકારથી હકીકત સમજાવતાં, તે વીરો રાજી થઈ, માથાં નમાવી, સ્તુતિ કરતા કરતા ત્યાંથી ચાલ્યા. ॥ ૩૨ ॥

ચૌ૦—હનુમત અર્જુન ગિરિપર આવા । તારા તાત વીર તહૈં પાવા ॥
 નામ મુખેન મહાબલ ધીરા । બુદ્ધિ બલ તેજ સમર રણધીરા ॥ ૧ ॥
 સમાચાર પુનિ તાહિ સુનાવા । ચલિ હનુમંત મુમેરહિ આવા ॥
 કનક વરણ સમ દીપિત કાયા । નેત્ર લાલ અતિ વિપુલ મુહાયા ॥ ૨ ॥
 પવન પ્રસૂત ગગનપર ગરજે । રાક્ષસ દેશિ કાલ સમ તરજે ॥
 લૈંગુર ઉઠાય શીશપર લાયે । માનહુ મગવા ધનુષ મુહાયે ॥ ૩ ॥
 એક એક સન વચન સુનાવા । હનુમત ચરણન શિર તિન નાવા ॥
 કાયા કષ્ટ કીન્હ કેહી કાજા । કુશલ અહર્હિ કિષ્કિન્ધા રાજા ॥ ૪ ॥
 કપિ તહૈં સમાચાર સવ ભાષા । ચલે દરશ કારણ અભિલાષા ॥

પછી હનુમાનજી, અર્જુન ગિરી ઉપર આવીને તારાના પિતા મુષેષુ નામના યુધ-
 પતિને મળ્યા. બુદ્ધિબળથી તથા તેજથી સંયુક્ત, બુદ્ધમાં ધીર, વીર અને મહા બળવાન,
 તે મુષેષુને સઘળા સમાચાર સંભળાવીને ॥૧॥ ત્યાંથી મેરુ પર્વત ઉપર આવ્યા. સોનાના
 જેવા વર્ણવાળી પ્રદીપ કાયાવાળા, લાલ નેત્રોવાળા, અત્યંત કઠોર, ॥ ૨ ॥ આકાશમાં
 આવીને ગર્જના કરતા રાક્ષસોને જોઈને, તેઓને કાળની પેઠે ધુરકાવતા અને બાણે ધ્રુવ
 ધનુષ હોય જોવાં શોભતાં પૂંછડાંને માથાપર ધરીને આવેલા ॥ ૩ ॥ હનુમાનજીએ ત્યાં
 પ્રત્યેક વાનરોને વચન સંભળાવતાં, તેઓ હનુમાનજીનાં ચરણોમાં માથાં નમાવીને
 બોલ્યા કે, “આપે આવડું બધું કાયાને કષ્ટ શા માટે આપ્યું છે ? કિષ્કિન્ધાના મહારાજ
 કુશલ છે કે ?” ॥ ૪ ॥ હનુમાનજીએ સર્વ સમાચાર કહી સંભળાવ્યા, એટલે તેઓ,
 દર્શન કરવાને વાસ્તે અને કામ કરવાની અભિલાષાથી ત્યાંથી આવ્યા. ॥

દો૦—દશ કરોરિ નવ લાખ અરુ, વીસ સહસ્ર શત એક ॥

ચલે કેશરી સંગ લે, કરત ચરિત્ર અનેક ॥ ૩૨ ॥

એ મેરુ પર્વતમાં રહેનારા દશ કરોડ, નવ લાખ, વીસ હજાર અને એક સો
 વાનરાઓને સાથે લઈ, કેસરી નામનો યુધપતિ અનેક ચરિત્રો કરતો કરતો આવ્યો. ૩૩

ચૌ૦—તાહિહુ વિદા કીન્હ કપિ પવના । રુદ્ર ગિરી કૈલાસહિ ગવના ॥

કપિ બલપુરદ તાહિકર નાજં । રત્નવારી અલકાપુર ગાજં ॥ ૧ ॥

મહા તેજ વલ દુર્ગમ કાયા । મર્મ ચતુર જાનત સવ માયા ॥

મુનિ સો મારુતમુત પહૈં આવા । લે સૈંગ સૈન શીશ તેહિ નાવા ॥ ૨ ॥

પુછા કવન કાજ હૈ નાયા । દીન દરશ હમ ભયે સનાયા ॥

તુમ મુકંઠ ત્રપકે પરધાના । આજ્ઞા દેહુ વેગિ હનુમાના ॥ ૩ ॥

કહા પવનમુત વિલમ ન લાવહુ । લે નિજ સૈન પંપ પુર ધાવહુ ॥

જય રણવીર અતુજ લઘુ વાલી । સજિ દલ ચલે મેદિની હાલી ॥ ૪ ॥

સિંહનાદ કરિ પુંછ ઉઠાયે । દરશ ઉઠાહ સકલ હઠિ ધાયે ॥

રહા ન કોડ પવનમુત પ્રેરા । મૈના ગિરિહિ હિમાચલ હેરા ॥ ૬ ॥
 પ્રેમ સહિત કપિ સકલ બુલાયે । આસ વાસના કરત પઢાયે ॥
 અંદક નામ મહાબલ કીશા । ચલે કહત જય રામ અહીશા ॥ ૬ ॥
 તાહિ વિદાકર પવનકુમારા । વિંધ્યાચલ કહૈં તુરત સિધારા ॥
 નામ વસન્ત મહા બલવાના । લે નિજ દલ કપિ નિકટ તુલાના ॥૭॥
 ઇન્દ્રકેલિ વનકે કપિ જે તે । હનુમત ચરણ ગહે કપિ તે તે ॥
 આઠ પદ્ય અરુ સહસ અઠાશી । ચલે તહાં જહૈં હૈં અવિનાશી ॥ ૮ ॥
 રામ કાજ હનુમત હિય ધારે । કશ્યપ પર્વત જાય પુકારે ॥
 નામ મર્યંદ મહાબલ વીરા । તેજ પુંજ અતિ દુર્ગ શરીરા ॥ ૯ ॥
 ફકિસ કોટિ વનચર લે સાથા । પવનકુમારહિ નાયક માથા ॥
 કહા પવનમુત જાનહું તોહીં । ધન્ય ભાગ્ય દર્શન ભા મોહીં ॥ ૧૦ ॥
 કરહુ ન વેર સુનહુ બલસીંવા । તુમહિં બુલાયે વેગ સુગ્રીવા ॥

હનુમાનજી, જ્યોત્સ્નાને વિદાય કરીને ત્યાંથી મહાદેવજીના કૈલાસ પર્વત ઉપર
 આઠવા. ત્યાં બલપુરદ નામનો યૂથપતિ, કે જે કુષેરજીની અલકાપુરીનો રક્ષક, મહા
 તેજસ્વી, મહા બળવાન, ॥ ૧ ॥ મોટી કાયાવાળો, મર્મ બળવામાં ચતુર અને સઘળી
 માયાજ્યોને બળવાનો હોતો, તે હનુમાનજીને આઠવા સાંભળી, સૈન્ય સહિત તેમની પાસે
 આઠવા. ॥ ૨ ॥ તેણે માથું નમાવીને કહ્યું કે, “હે નાય ! શું કામ છે ? આપે દર્શન
 દીધાં, તેથી અમે સનાથ થયા છીએ. હે હનુમાનજી ! આપ સુગ્રીવ રાજાના પ્રધાન
 મંત્રી છો, માટે અમેને જલદી આજ્ઞા કરો.” ॥ ૩ ॥ હનુમાનજીએ કહ્યું કે, “તમે
 પોતાનાં સૈન્યને લઈ, કિષ્કિન્ધામાં જઈ પહોંચો, વિલંબ નહાં કરો.” આથી જો યૂથપતિ,
 રામનો, લક્ષ્મણનો અને સુગ્રીવનો જય પોકારી સૈન્યને સજ્જ કરીને ત્યાંથી ચાલતાં,
 ધરતી ધ્રુજવા લાગી. ॥ ૪ ॥ હનુમાનજીની પ્રેરણાથી સર્વે વાનરો સિંહનાક કરી, પૂંછડાં
 ઉઠાં કરી, દર્શનના ઉત્સાહથી ત્યાંથી ઉઠીને ઢોડ્યા. પછી હનુમાનજીએ મૈનાક પર્વતમાં
 તથા હિમાલય પર્વતમાં આવી, ત્યાંના રહેવાશી સર્વ વાનરોને યોદ્ધાની, ॥૫॥ આશ્વાસના
 કરીને કિષ્કિન્ધા તરફ મોકલ્યા. અંકુષ નામનો મહા બલવાન યૂથપતિ, જો સર્વ
 સૈન્યને લઈ, રામ, લક્ષ્મણનો જય પોકારીને ત્યાંથી ચાલ્યો. ॥૬॥ હનુમાનજી, જ્યોત્સ્નાને
 વિદાય કરીને તુરત વિન્ધ્યાચલમાં આઠવા. ત્યાંના રહેવાશી વસંત નામનો મહા બલ-
 વાન યૂથપતિ, પોતાનું સૈન્ય લઈને હનુમાનજીની પાસે આઠવા. ॥ ૭ ॥ ત્યાં ઇંદ્રકેલિ
 નામના વનમાં રહેનારા જેટલા વાનરો હતા, તેઓએ પણ આવીને હનુમાનજીનાં ચરણ
 પકડ્યાં. જો આઠ પદ્ય અને અઠ્યાશી હજાર વાનરો, હનુમાનજીના કહેવાથી કિષ્કિન્ધા
 તરફ ચાલ્યા, કે જ્યાં અવિનાશી પરમાત્મા રામચંદ્રજી રહ્યા હતા. ॥ ૮ ॥ પછી હનુ-
 માનજીએ રામના કામને હૃદયમાં ધરી, કશ્યપ પર્વત ઉપર જઈને પોકારતાં મહા બલ-
 વાન, વીર, તેજના સમૂહરૂપ અને અત્યંત લયંકર શરીરવાળો મર્યંદ નામનો યૂથપતિ
 ॥ ૯ ॥ એકવીશ કરોડ વાનરોને સાથે લઈ, પાસે જઈને હનુમાનજીને પગે લાગ્યો.

હનુમાનજી બોલ્યા કે, “હું તમને જાણું છું. હું આજ તમારાં દર્શનથી ધન્ય ભાગ્ય થયો છું. ॥ ૧૦ ॥ હે મહા બલવાન મયંદ ! તમને સુગ્રીવે જલદી બોલાવ્યા છે, માટે વિલંબ નહીં કરો.” ॥

દો-સુનત મયંદ ગયન્દ ગતિ, વચ્છલંત આકાશ ॥

અટ્ટહાસ ગંભીર કર, સૈન બુલાયસિ પાસ ॥ ૩૪ ॥

હનુમાનજીનું કહેલું સાંભળી, હાથીના જેવી ગતિવાળો મયંદ આકાશમાં ઉછળી, ગંભીર અટ્ટહાસ કરી, પોતાની સઘળી સેનાની બોલાવી લઇને ત્યાંથી ચાલ્યો. ॥ ૩૪ ॥

જૌ-ટીટી સમ સૈના ઉથલાની । ચલતે દિગ્પાલન મય માની ॥

આતુર ચલે ગગન કરિ છાંઈ । ડટે લંગૂર પતંગ છિપાર્હી ॥ ૧ ॥

एक नील दल तीस करोरा । धावत एक एक वरजोरा ॥

जय सिंहनाद करत बल दापा । देवन हाथ पेटमें चापा ॥ २ ॥

राम स्वरूप द्विये महीं आना । करि दल विदा चला हनुमाना ॥

रसना करै राम गुण गाना । बबलगिरि कहै कीन्ह पयाना ॥ ३ ॥

दुर्गंध नामक कपि बढ योधा । ताहि बुलाय दीन्ह वर बोधा ॥

आठ लाख शत बार गनाई । लै सँग सैन पंपपुर जाई ॥ ४ ॥

हनुमत उदयागिरीपर आवा । बंदर धाय परे तेहि पावा ॥

कुंद कुमुद बंदर जे गाये । जे जहँ रहे वनचर सब छाये ॥ ५ ॥

शब्द किलकिला नभपर करहीं । वन सर सैल धरव सब घरहीं ॥

એ સેના ટીટીનાં યૂથની પેઠે વેગથી આકાશમાં ચાલતાં, દિક્ષપાલો મય પામ્યા અને તે વાનરોએ ઉંચાં કરેલાં પૂંછડાંઓથી સૂર્યની પ્રભા ઢંકારી જતાં, આકાશમાં અન્ધ-કાર વ્યાપી રહ્યો ॥ ૧ ॥ એક એકથી બલવાન, સિંહનાદ કરતા, જય શબ્દ બોલતા અને બળના અભિમાનવાળા એ ત્રીશ કરોડ નીલ વાનરોની એક સેના ઢોડતાં, તેને જોઇને દેવતાઓએ પેટમાં હાથ દબાવ્યા. ॥ ૨ ॥ જેના હૃદયમાં રામનું સ્વરૂપ ખીરાજી રહ્યું હતું એવા હનુમાનજી, તેઓને રવાના કરી, જીભથી રામના ગુણોનું ગાયન કરતા કરતા ધવલ ગિરિ તરફ ચાલ્યા. ॥ ૩ ॥ ધવલ ગિરિમાં આવી, ત્યાંના રહેવાશી શોટા લડવૈયા દુર્ગન્ધ નામના યૂથપતિને બોલાવીને તેને સઘળી હકીકત સમજાવી. એ હકી-કત સાંભળી, દુર્ગન્ધ નામનો યૂથપતિ, આઠ કરોડ વાનરોની સેના લઇને કિષ્કિન્ધા તરફ ચાલ્યો. ॥ ૪ ॥ પછી હનુમાનજી ઉદયાચલ ઉપર આવ્યા. ત્યાંના રહેવાશી વાન-રાઓ, ઢોડીને હનુમાનજીનાં ચરણોમાં પડ્યા. હનુમાનજીના કહેવાથી ઉદયાચલના સર્વ વાનરાઓ કુંદ અને કુમુદ નામના બે યૂથપતિઓની સાથે ॥ ૫ ॥ કિલકિલ શબ્દો કરતા કરતા આકાશમાં ચાલ્યા અને ગર્જનાઓથી વનોને, તથા પર્વતોને કંપાયમાન કરવા લાગ્યા. ॥

દો—રામ કાજ કરિ પવનસુત, આયે જહૈં સુગ્રીવ ॥

મિલે હર્ષ સ્તુતિ કર, ધન્ય ધન્ય બલસીવ ॥ ૩૫ ॥

હનુમાનજી, આ પ્રમાણે રામનું કામ કરી, સુગ્રીવની પાસે આવતાં સુગ્રીવે હર્ષ-પૂર્વક તેમને મળી, (હે બળવાની સીમાડારૂપ હનુમાનજી ! તમને ધન્યવાદ છે, ધન્યવાદ છે,) એમ બોલીને સ્તુતિ કરી. ૧ ॥ ૩૫ ॥

ચૌ—તેહિ અવસર લક્ષ્મણ પુર આયે । ક્રોધ દેશિ જહૈં તહૈં કપિ ધાયે ॥

આ અવસરમાં લક્ષ્મણજી કિષ્કિન્ધામાં આંખ્યા, એમને ક્રોધથી ભરપૂર બેઠને વાનરાઓ જ્યાં ત્યાં ફોડવા લાગ્યા. ॥

દો—ધનુષ ચઢાય કહા તબ, જારિ કરૌં પુર છાર ॥

વ્યાકુલ નગર દેશિ તબ, આવા વાલિકુમાર ॥ ૩૬ ॥

લક્ષ્મણજીએ ધનુષ ચઢાવીને કહ્યું કે, “સઘળી કિષ્કિન્ધાને બાળીને ભસ્મ કરી નાખીશ.” આ સમયમાં નગરને વ્યાકુળ થયેલું બેઠ, વાળીનો પુત્ર અંગદ લક્ષ્મણજીની પાસે આંખ્યા. ૨ ॥ ૩૬ ॥

ચૌ—ચરણ નાય શિર વિનતી કીન્હી । લક્ષ્મણ અમય વાહૈં તેહિ દીન્હી ॥

ક્રોધવંત લક્ષ્મણ મુનિ કાના । કહ કપીશ અતિશય અકુલાના ॥ ૧ ॥

તુમ હનુમંત સંગ લે તારા । કરિ વિનતી સમજાવ કુમારા ॥

તારા સહિત જાય હનુમાના । ચરણ વંદિ પ્રધુ સુયશ વચ્ચાના ॥ ૨ ॥

કરિ વિનતી મંદિર લે આયે । ચરણ પચારિ પલંગ ચૈટાયે ॥

તબ કપીશ ચરણન શિર નાવા । ગ્રહિ ધુજ લક્ષ્મણ કંઠ લગાવા ॥ ૩ ॥

નાથ વિષય સમ મદ કહ્યુ નાહીં । મુનિ મન મોહ કર ક્ષણ માર્હીં ॥

મુનત વિનિત વચન મુલ પાવા । લક્ષ્મણ તેહિ વહુ વિધિ સમજાવા ॥ ૪ ॥

પવન તનય સબ કથા મુનાઈ । જોહિ વિધિ ગયે દૂત સમુદાઈ ॥

અંગદે માથું નમાવીને વિનતિ કરી અને લક્ષ્મણજીએ તેને અભય વચન આપ્યું. ‘લક્ષ્મણજીને બહુ ક્રોધ થઈયો છે,’ એમ વાત સાંભળીને સુગ્રીવ અત્યંત ગભરાયો. ગભરાયેલા સુગ્રીવે હનુમાનજીને કહ્યું કે, ॥ ૧ ॥ “હે હનુમાનજી ! તમે તારાને સાથે લઈ, વિનતિ કરીને લક્ષ્મણજીને સમજાવો.” હનુમાનજી તારાને સાથે લઈ, લક્ષ્મણજીની પાસે જઈ તેમનાં ચરણોમાં પ્રણામ કરી, યશસ્વી પ્રશંસાપૂર્વક ॥૨॥ ઘણી વિનતિ

૧ અહીં ક્ષેપક સમાપ્ત થાય છે. ૨ લક્ષ્મણજી મને પિતા વગરનો બાળીને અથવા વાળીએ મને રામના હાથમાં સોંપ્યો છે, તેથી મારાપર ક્ષમા તથા કૃપા કરશે,’ એમ બાળીને અંગદ લક્ષ્મણજીની પાસે ગયો. ૩ સ્ત્રીને બેઠને ક્રોધ શાંત થઈ જાય અથવા સ્ત્રીની વિનતીથી તુરત દયા ઉપજે અથવા એના પતિને રામે માર્યો છે, તેથી એના ઉપર દયા આવે અથવા રામે તારાને તત્વને ઉપદેશ કર્યો છે, તેથી શિષ્ય બાળીને ક્ષમા કરે એવાં એવાં કારણોથી તારાને સાથે મોકલી. ૪ આપ દીન જનોની ઉપર દયા કરતા આંખ્યા છે, માટે લક્ષ્મણ પાછુ દયા કરે ઇલાદિ વિનતિ કરીને.

કરીને તેમને સુગ્રીવના અવાસમાં લાવ્યા. ત્યાં હનુમાનજીએ જ તેમને, ચરણ ધોઈને પલંગપર બેસાડ્યા. પછી સુગ્રીવે ચરણોમાં માથું નમાવતાં લક્ષ્મણજીએ હાથ પકડીને તેને પોતાના ગળામાં લગાવ્યો. ॥ ૩ ॥ સુગ્રીવ બોલ્યો કે, “હે નાથ ! વિષય સમાન બીજો કોઈ પણ મદ નથી, કેમ કે વિષય મદ મુનિઓનાં અંતઃકરણોને પણ ક્ષણ માત્રમાં મોહિત કરી નાખે છે.” લક્ષ્મણજીએ સુગ્રીવનાં નમ્રતા ભરેલાં વચનથી રાજ થઈને તેને ઘણી ઘણી રીતે સમજાવ્યો ॥ ૪ ॥ પછી હનુમાનજીએ, જે પ્રકારથી દ્વેષને મોકલ્યા હતા, તે પ્રકાર સંબંધી સઘળી હકીકત લક્ષ્મણજીને કહી સંભળાવી. ॥

દો—હર્ષિં ચલે સુગ્રીવ તવ, અંગદાદિ કપિ સાથ ॥

રામાનુજ આગે કિયે, આય જહૈં રઘુનાથ ॥ ૩૭ ॥

પછી સુગ્રીવ રાજ થઈ, લક્ષ્મણજીને આગળ કરી, અંગદ આદિ વાનરોની સાથે કિષ્કિન્ધામાંથી નીકળીને રામચંદ્રજીની પાસે આવ્યો. ॥ ૩૭ ॥

ચૌ—નાય ચરણ શિર કહ કર જોરી । નાથ મોહિં કહુ નાહિન સ્વોરી ॥

અતિશય મવલ દેવ તવ માયા । છુટૈ જવહિ કરહુ તુમ દાયા ॥ ૧ ॥

વિષય વિવશ મુર નર મુનિ સ્વામી । મૈં પામર પશુ કપિ અતિં કામી ॥

નારિ નૈન શર જાહિ ન લાગા । ધોર ક્રોધ તમ નિશિ જો જાગા ॥ ૨ ॥

લોભ પાશ જેહિ ગર ન વંધાયા । સો નર તુમ સમાન રઘુરાયા ॥

યહ ગુણ સાધન તે નહિં હોઈ । તુમ્હરી કૃપા પાવ કોઈ કોઈ ॥ ૩ ॥

તવ રઘુપતિ બોલે મુસકાઈ । તુમ મિય મોહિં ભરત જિમિ ભાઈ ॥

અવ સોઈ યત્ન કરહુ મન લાઈ । જેહિ વિધિ સીતાકી મુધિ પાઈ ॥ ૪ ॥

સુગ્રીવ રામચંદ્રજીનાં ચરણોમાં માથું નમાવી, હાથ જોડીને બોલ્યો કે, “હે નાથ ! હે દેવ ! મેં આપના કામમાં વિલંબ કર્યો, તેમાં મારો કશો દોષ નથી, પણ તમારી માયાનો જ દોષ છે. જ્યારે તમે દયા કરો, ત્યારે જ તમારી અત્યંત પ્રબલ માયા છૂટે. ॥ ૧ ॥ હે સ્વામી ! મનુષ્યો, મુનિઓ અને દેવતાઓ પણ, વિષયોને વશ થઈ જાય છે, ત્યારે હું વાનર કે જે એક જાતનો પામર પશુ છું, તેની તો ગણતરી જ શી હોય ? હે રઘુનાથજી ! જેને સ્ત્રીનાં કટાક્ષોથી બાણો વાગે નહીં, જે કોષઠ્ઠી વોર અંધારી રાત્રિમાં જાગ્યા કરે ॥ ૨ ॥ અને જેના ગળામાં લોભઠ્ઠી ફાંસી ન બંધાઈ હોય, તે માણસ આપ સમાન જ ગણાય. આ શુભો સાધનોથી પ્રાપ્ત થતા નથી, પણ કોઈ કોઈ લોકો, આપની કૃપાથી તે શુભોને પ્રાપ્ત થાય છે.” ॥૩॥ સુગ્રીવનાં વચનો સાંભળી,

૧ આ વચનો સુગ્રીવે મિત્રતાની રીતે પ્રસાદી વ્યંજ્ય કહેલાં છે. તેથી એવો અભિપ્રાય સમજાય છે કે, ‘તમને સ્ત્રીનાં કટાક્ષોથી બાણો વાગ્યાં છે, તમે ક્રોધથી મિત્રતાનું જ્ઞાન પણ ભૂલી ગયા હતા, અને સુવર્ણના લોભથી યુગને મારવા પણ દોડ્યા હતા. વખાણવા લાયક તો લક્ષ્મણજી જ છે, કે જેને કામ ક્રોધ કે લોભ, જરા પણ દખાવી શકતા નથી.’ ૨ લક્ષ્મણજી અને હનુમાનજી.

રામચંદ્રજી હસીને' જોલ્યા કે, “મારા બાઇ ભરતજી મને જેવા પ્રિય છે, તેવાજ તમે પ્રિય છો.” હવે મન લગાવીને જોવો યત્ન કરો કે, જે યત્નથી સીતાની અબર મળે.”

દો-યહિ વિચિ હોત વતકહી આયે યૂથ પર યૂથ ॥

નાના વરણ અતુલ વલ, દેલિય કીજ વરુચ ॥ ૩૮ ॥

આ પ્રમાણે વાત ચાલી રહી હતી, તેટલામાં વાનરાના યૂથપતિઓનાં યૂથો ત્યાં આવી પહોંચ્યાં. અનેક વજોવાળા અને અતુલ બળવાળા વાનરાઓનાં ટોળાંઓ આલ્યાં આવતાં જોવામાં આવ્યાં. ॥ ૩૮ ॥

ચૌ-વાનર કટક ડમા મૈં દેલા । સો મૂરત્ત જો કિય વહ લેલા ॥

આય રામ પદ નાવહિ માયા । નિરલિ વદન સવ હોહિ સનાથા ॥ ૧ ॥

અસ કપિ એક ન સેના માર્હી । રામ કુશલ પૂછી જેહિ નાર્હી ॥

યહ નહિ કુલુ પ્રશ્નકી અધિકાર્હી । વિશ્વરૂપ વ્યાપક રઘુરાર્હી ॥ ૨ ॥

ઠાઠે જહૈં તહૈં આયસુ પાર્હી । કહ સુગ્રીવ સવહિ સમુદ્ધાર્હી ॥

રામ કાજ અરુ મોર નિહોરા । વાનર કટક જાહુ વહુ ઓરા ॥ ૩ ॥

જનકસુતા કહૈં સ્વોજહુ જાર્હી । માસ દિવસ મહૈં આયડ માર્હી ॥

તવ કપીશ દુહ દૂત બુલાયે । ગજ ગવાક્ષ આતુર ચલિ આયે ॥ ૪ ॥

મન બુદ્ધિ નિગમકેરિ ગતિ જાની । બોલેડ કીશ સુધા સમ વાની ॥

સિય સ્વોજન હિત પૂર્વ સિધાયડ । રામ કાજ કહૈં વિલંબ ન લાયડ ॥ ૫ ॥

ઉદવિ સોત સરિતા ગિરિ ક્ષરના । બ્રહ્મપુરી કામાવતિ વરના ॥

સર વાપી ગિરિ કંદર જે તે । દેવ નગર સ્વોહાદિક તે તે ॥ ૬ ॥

જો કોડ તુમ્હે મિલહિ મગ માર્હી । સીતા સુધિ પૂછેહુ તિન પાર્હી ॥

હે પાર્વતી ! જે વાનરાનું સૈન્ય મેં જોયું હતું, તેથી કહું છું કે, જે પુરુષ તેની સંખ્યા કરવા ઇચ્છે, તે મૂર્ખ જ ગણાય. સ્વધળા વાનરાઓ આવીને રામચંદ્રજીને પગે લાગ્યા અને તેમનાં મુખને જોઈ સનાથ થયા. ॥ ૧ ॥ સ્વધળી સેનામાં જોવો વાનર જોકે ન રહ્યો કે જેને રામચંદ્રજીએ કુશલ પૂછ્યું નહીં. રામચંદ્રજી કે જે સર્વ જગતરૂપ છે અને વળી સર્વમાં વ્યાપક છે, તે જોવી રીતે એક ક્ષણમાં પ્રત્યેક વાનરને કુશલ પૂછી શકે, તેમાં કશું આશ્ચર્ય માનવાનું નથી. ॥ ૨ ॥ વાનરાઓ આજ્ઞા પામીને તે તે સ્થલોમાં ઉભા રહેતાં, સુગ્રીવે સમજાવીને કહ્યું કે, “હે બાઇઓ ! રામચંદ્રજીનું કામ છે અને વળી મારા ઉપર ઉપકાર થાય એમ છે, માટે ચારે તરફ સેના લઇને જાઓ. ॥ ૩ ॥ અને સીતાજીની શોધ કરીને એક મહિનાની અંદર પાછા અહીં આવી પહોંચો.” આ^૩ સમયમાં સુગ્રીવે ગજ તથા ગવાક્ષ નામના બે યૂથપતિઓને બોલાવતાં, તેઓ તુરત

૧ સુગ્રીવની વ્યંગ્યાર્થવાળા જ્ઞાન વૈરાગ્ય સંબંધી વાતો સાંજળવાથી હસીને. ૨ નહાના બાઇઓમાં ભરતજી સર્વેથી મોટા છે, તે કારણથી સુગ્રીવને ભરતજી સમાન પ્યારો રહ્યો. હનુમાનજીને લક્ષ્મણજીથી જમણા પ્યાર કહી ચૂક્યા છે, તેથી અહીં લક્ષ્મણજીનું નામ લીધું નહીં.

૩ અહીંથી ક્ષેપક શરૂ થાય છે.

સુગ્રીવની પાસે આવ્યા. ॥ ૪ ॥ સુગ્રીવે જોગોની યુદ્ધિને, મનની સ્થિતિને તથા વેદ શાસ્ત્ર ઉપરની આસ્થાને જાણીને અમૃત સમાન મધુર વાણીથી કહ્યું કે, “તમે સીતા-
જીની શોધ કરવાને વાસ્તે પૂર્વ દિશામાં જાઓ અને રામનું કામ સમજીને તેમાં વિલંબ નહીં કરો. ॥ ૫ ॥ પ્રહ્લાની કામાવતી નામની નગરી સૂધીમાં જે જે સમુદ્રો, પ્રવાહો, પર્વતો, ઝરણાં, તળાવો, વાંઓ, પર્વતોની શુદ્ધિઓ, દેવતાઓનાં નગરો તથા યોધાશુ પ્રદેશો વગેરે આવે, તેઓમાં ફરી ફરીને સીતાજીની શોધ કરો. ॥ ૬ ॥ તમોને આર્જમાં જે કોઈ પશુ જણ મળે, તેને સીતાજીની ખબર પૂછતા જાઓ.” ॥

દો—રામ ચરણ પ્રણામ કર, ઊર ધરિ યુગલ સ્વરૂપ ॥

સાત કોટિ વાનર બલી, ચલે પૂર્વે કહૈં શૂપ ॥ ૧૧ ॥

આ પ્રમાણે સુગ્રીવે આજ્ઞા કરતાં, ગજ તથા ગવાક્ષ, મહારાજ રામચન્દ્રજીનાં ચ-
રણોમાં પ્રણામ કરી, રામચન્દ્રજીને તથા લક્ષ્મણજીને ધ્યાનથી હૃદયમાં ધરી લઈ, બલ-
વાન સાત કરોડ વાનરાઓની સેનાને સાથે લઈને પૂર્વદિશામાં ગયા. ॥ ૩૯ ॥

ચૌ—વાલી અનુજ મુલેન ગુલાવા । કરિ સનમાન નિકટ ચૈઠાવા ॥

તુમ મયંદ ઉત્તર દિશિ જાહુ । સીતા સુધિ પૂછેહુ સબ કાહુ ॥ ૧ ॥

માદન ગંધ સુમેરુ મહીધર । અર્જુન શૈલ નીલ ગિરિ કંદર ॥

શિવ કૈલાસ અલકપુર છાની । ગંધર્વે યજ્ઞ પૂલ મૃદુ વાની ॥ ૨ ॥

ઉનહિં પૂછ આગે ધરિ પાજૈં । જાયહુ દિવ્ય સરોવર ઠાજૈં ॥

પુષ્પભાર જહૈં વિટપ મુહાયે । પરસત હૈં ધરણી નિયરાયે ॥ ૩ ॥

શ્રમ નિવારિ કહુ કરહુ અહારા । પ્રશ્ન કારજ દિય ધરહુ કરારા

સવાહિ ઠૌર હૃદહુ મન લાઈ । જેહિ વિધિ મિલહિ જાનકી આઈ ॥ ૪ ॥

પછી સુગ્રીવે સુષેણને બોલાવી, માનપૂર્વક પાસે બેસાડીને કહ્યું કે, “તમે તથા
મયંદ ઉત્તર દિશામાં જાઓ અને સર્વ કોઈને સીતાજીની ખબર પૂછો. ॥ ૧ ॥ ગંધમાલ,
મેરુ, અર્જુન, નીલ અને કૈલાસ, જે પર્વતોની શુદ્ધિઓમાં તથા કુબેરજીની અલકાપુરીમાં
શોધો અને ગંધવેનિ તથા યક્ષોને કોમળ વાણીથી પૂછો. ॥ ૨ ॥ જોગોને પૂછી, આગળ વધીને
માનસ સરોવરના પ્રદેશમાં જાઓ, કે જ્યાં અત્યંત શોભી રહેલાં વૃક્ષો પુષ્પોના ભારથી
પૃથ્વીપર ઝુકી રહ્યાં છે. ॥ ૩ ॥ ત્યાં શ્રમનું નિવારણ કરવાને વાસ્તે કાંઈ આહાર કરજો
અને રામચન્દ્રજીના કામમાં હૃદયથી સાવધાન રહેજો. સર્વ સ્થલોમાં મન લગાવીને શોધ
કરજો કે જેમ કરવાથી સીતાજી મળી આવે. ॥ ૪ ॥

દો—ઋષિ તપસિનસૌં વૃક્ષીકૈ, કરહુ બલિષ્ઠ પયાન ॥

શ્વેત શ્રુમિ ઉત્તર દિશા, અન્ત ધરાકો જાન ॥ ૪૦ ॥

ઋષિઓને તથા તપસ્વીઓને પૂછીને બલવત્તર સમયમાં તે તે સ્થલમાંથી પ્રયાણ
કરજો. ઉત્તર દિશામાં શ્વેતભૂમિ (જેમાં જલ પશુ જમીને બરફ થઈ જાય છે એવા
ઉત્તર મહાસાગરની ભૂમિ) આવે, તે સ્થલમાં પૃથ્વીને અન્ત સમજજો, ॥ ૪૦ ॥

चौ०-शिवर सुमेरु महीं कैलास । काकभुशुण्डि केर बनवास ॥
 कुंड एक तहैं मोती चूरा । पानी अमृत कीच कपूरा ॥ १ ॥
 जमुनी बीच अहैं तेहि ठाऊं । जम्बूद्वीप जासु ते नाऊं ॥
 गज समान लगै फल ताहीं । अमृत रस कहि निगम सराहीं ॥ २ ॥
 पकत सो फल धरणीपर परई । तेहिके शाक कुंड बहु भरई ॥
 दिव्य रूप चढ देव विमाना । तेहिके नीर करहिं सुस्नाना ॥ ३ ॥
 सो शुभ नीर सरित होय बहई । अवध समीप प्रसिद्ध सो अहई ॥
 जहैं मज्जन कीन्हैसे वीरा । सकल पाप दुख हरै शरीरा ॥ ४ ॥
 फल भोजन जल पान करेहु । राम काज हित हिये धरेहु ॥
 शूरसेन कर मंडप जहां । सुमिर राम जायहु पुनि तहां ॥ ५ ॥
 लोमश ऋषिकर दर्शन करहु । पुनि शॉडिल्य जहां अनुसरहु ॥

મેરુ પર્વતનાં શિખરો તથા આસપાસની પૃથ્વી અને કૈલાસ પર્વત, કે જ્યાં કાક-
 બુશંડીને રહેવાનું વન છે, તેમાં શોધ કરજો. ત્યાં એક મોતીચૂર નામનો કુંડ તમારા
 ભોવામાં આવશે, કે જેમાં અમૃત સમાન જળ છે અને કપૂરનો કાદવ છે. ॥ ૧ ॥

ખૂનાં વૃક્ષોની વચમાં તે સ્થાનક છે, કે જે વૃક્ષો ઉપરથી આ દ્વીપ જંબૂદ્વીપ કહેવાય
 છે. એ વૃક્ષોમાં હાથી જેવડાં ફળો લાગે છે અને એ ફળોના અમૃત જેવા મધુર
 રસને વેદ પશુ વખાણે છે. ॥ ૨ ॥ એ ફળો પાકતાં, તેઓનો રસ ધરતીપર પડે છે કે
 જે રસથી ત્યાંના ઘણા ઘણા કુંડોનું જળ મિશ્રિત થઈ જાય છે. ॥ ૩ ॥ એ કુંડોનાં શુભ
 જલની એક સરયૂ નામની નદી વહે છે કે, જે અયોધ્યાની સમીપમાં પ્રસિદ્ધ છે અને
 જેમાં નહાયાથી પ્રાણીઓનાં સઘળાં પાપો નષ્ટ થઈ જાય છે. ॥ ૪ ॥ હે વીર વાનરાઓ !
 ત્યાં ફળ ખાજો, પાણી પીજો અને હૃદયમાં રામનાં કાર્યની ગોઠવણ કર્યા જ કરજો. એ
 સ્થલમાં સુરસેનનો એક મંડપ છે, તેમાં રામનું સ્મરણ કરીને જજો. ॥ ૫ ॥ લોમશ
 મુનિનાં દર્શન કરજો અને શાંડિલ્ય મુનિની પાસે જજો. ॥ ૦ ॥

दो०-रन वनि वन जन शौधिकै, सिया बतायहु राम ॥

मास दिवस महीं आतुर, फिरहु लहहु विश्राम ॥ ४१ ॥

સચ્ચદ્રોમાં, રણોમાં, વનોમાં અને ઘાટાં લોકોવાળી જગાઓમાં તુરત સીતાનો
 પાકો શોધ કરી, આજથી એક મહિનાની અંદર પાછા આવીને રામચન્દ્રજીએ ખબર
 દેજો અને પછી વિશ્રામ લેજો. ॥ ૪૧ ॥

आवर्तन' इषु जात, देश पुनि रोम पटच्चर ॥

इन्दु द्वीप पशु शील, कौंच सैनिक कुक्कुट वर ॥

अश्वक मलिया कुहक, देश तामस अरु मारका।

आरण्यकी तुरुष्क, कानिबल बर्बर चारक ॥ १ ॥

रथक्रान्त उपद्वीप, राक्षसा वास विचारो ॥
 वारुण विष्णुक्रान्त, हैख रुषमें पगु धारो ॥
 शक तुरुष्क अरु चीन, ताल तोषकमें जाई ॥
 पार्वत अरु आवर्त, देश पारस्य सुहाई ॥ २ ॥
 देश तुखारो शूद्र, यवन पहनव मन लाई ॥
 नर्दिनाश गान्धार, देव अपवाह सुहाई ॥
 ब्रह्मोत्तर उपमल्लक, सिंहलद्वीप कुमारी ॥
 स्वर्ण भूमि उत्तर कुमारि, दक्षिण पगु धारी ॥ ३ ॥
 रमणक तलह हिरण्य, पूर रमणक लख भारी ॥
 स्वर्णप्रस्थ अरु दुर्ग, द्वीप खोजो मन लाई ॥
 दरद पंचनद दरद, लिंग काश्मीर सुहावन ॥
 उत्तर कौशल इन्द्रप्रस्थ, कुरु जांगल पावन ॥ ४ ॥
 पुरी अवन्ती मुर्जरात, कांची पुनि कासी ॥
 केकय महिषक पाण्ड्य, देश उत्कल मुख राशी ॥
 मिथिला सिंधु सुराष्ट्र, महोदय मगध विचारी ॥
 अंग पाटली पुत्र, पुण्ड चम्पा लख भारी ॥ ५ ॥
 मत्स्य देश अरु बंग, गैड उपबंग सिधारो ॥
 प्राग्ज्योतिष अरु शूर,—सेन किलकिला पधारो ॥
 किष्किन्धा निज देश, सकल दूंदौ वसुधा तल ॥
 और बीचके देश, दूंदियो सबहीं जल थल ॥ ६ ॥

आवर्तन (श्रील), धनुजत (यूरोप), राभ-पट्टय्यर (घटाढी), धृष्टद्विप
 (धंगलंड), पशुशील (पोर्टुगल), डैय (जर्मनी) सैनिककुङ्कुट (डोलंड-मेल्लयम),
 अश्वक (आस्ट्रीया), प्रलियाकुटक (क्रान्स), तामस (स्पेन), भारक (डेनमार्क),
 आरुयकी तुरुष्क (यूरोपीयन तरकी), कानिवल (डेनवेल), अर्जर (आर्जरी) ॥ १ ॥
 रथकांत (आस्ट्रीया), राक्षसावास तथा वाङ्मय नामना उपद्वीपो (आस्ट्रीयाना उपद्वीपो),
 विष्णुकांत (जेथीया), डैय (सधणीरीया), रथ (रथीया अथवा रुस), शकतुरुष्क
 (जेथीयाटिक तरकी), चीन-तालशेषक (टिबेट), पार्वत (तार्तरी) आवर्त
 (अरब), पारस्य (ईरान), ॥ २ ॥ तुभारा (तुभारा), शूद्रयवन (भक्का), पहनव
 (कापुल), नर्दिनाश (भलीना), गान्धार (कंदहार), अपवाट (भस्कर), ब्रह्मातर
 (ब्रह्मदेश), उपमल्लक (मोल्लुक), सिंहलद्वीप (सीलोन), कुमारी (कन्याकुमारी
 अथवा डेप डोमोरिन), उत्तरकुमारी तथा दक्षिणकुमारी स्वर्णभूमि (नोर्थ अमेरिका
 तथा साउथ अमेरिका), ॥ ३ ॥ रमण्यक (आस्ट्रेलेशीया), तलह, (बालुल), द्वि-

શ્યપુર (પેરુ), સ્વર્ણપ્રસ્થ (પોલોનેશીયા), દુર્ગદ્વીપ (વિષમતા ભરેલા નાના મોટા દ્વીપો), દરદ (ભુતાન), પંચનદ (પંજાબ), દરદાલિંગ (દાર્જિલિંગ), કાશ્મીર, ઉત્તર-કાસલ (અયોધ્યાનો દેશ), ઇંદ્રપ્રસ્થ (દિલ્હી), કુરુબંગલ (કુરુક્ષેત્ર), ૥૪૫ ॥ અવંતી (ઉજ્જૈન), ગુજરાત, શિવકાંચી તથા વિષ્ણુકાંચી, કાશી, કેકય (હિરાત), મહિષક (માહિસુર), પાંડય (મલબાર), ઉત્કલ (ઓરીસા), મૈથિલદેશ, સિન્ધ, સોરઠ, મહોદય (કનોજ વગેરે), મગધ (ગયા પ્રાંત) એંગ (વૈદનાથ તથા રાજમહેલ વગેરે), પાટલિપુત્ર (પટણા), પુંડ્ર (મેદિનીપુર), ચંપા (બાગલપુર), ૥ ૫ ॥ મત્સ્ય (જયપુરની પાસે વૈરાટ વગેરે), બંગાગૈડ (બાકરગંજ તથા ઢાકા વગેરે), ઉપબંગ (માધ્યમેનસિંગ), પ્રાગ્જ્યોતિષ (કામરૂપ દેશ), શૂરસેન (મથુરા પ્રાંત), કિલકિલા (કલકત્તા) અને આપણા પોતાનો દેશ કિષ્કિન્ધા, ઇત્યાદિક પૃથ્વી ઉપરના સર્વ દેશોમાં, વચમાં, રહેલા દેશોમાં, જલમાં અને સ્થલોમાં સંપૂર્ણ રીતે ફરી ફરી, ચિત્તની એકાગ્રતા કરીને શોધ કરે. ૧ ॥ ૬ ॥

દો—ઉદય અસ્ત હોં સ્વોજકૈ, સિય મુધિ દેહુ બતાય ॥

વચન સુનત સબ કપિ ચલે, તબ બોલે રણુરાય ॥ ૪૨ ॥

ઉદયાચલથી અસ્તાચલ પર્યંત શોધ કરીને સીતાજીની ખબર લાવી આપો. ૧ એવાં સુગ્રીવનાં વચનો સાંભળી, સર્વે વાનરાઓ ચાલ્યા. આ સમયમાં રામચંદ્રજીએ સુગ્રીવને પૂછ્યું કે, ॥ ૪૨ ॥

દો—સર્વ ભૂમિકે દેશ તુમ, કેહિ વિધિ જાનહુ મિત્ર ॥

સો કહિયે સુનિ પ્રમુ વચન, બોલે વચન વિચિત્ર ॥ ૪૩ ॥

“હે મિત્ર ! તમે પૃથ્વી ઉપરના સઘળા દેશોને કેમ જાણો છો ? તે મને કહો. ૧ એવાં રામચંદ્રજીનાં વચન સાંભળીને સુગ્રીવ વિચિત્ર વચન બોલ્યો કે, ॥ ૪૩ ॥

દો—વાલી ભય ખાજત ફિરો, સકલ દેશ રણુરાજ ॥

તબ યહ દેલે દેશ સબ, અબ આયે સબ કાજ ॥ ૪૪ ॥

“હે રઘુનાથજી ! હું વાળીના ભયથી સર્વ દેશોમાં ભાગતો ફરતો હતો, ત્યારે એ સર્વ દેશો, મારા ભેવામાં આવ્યા છે. મારૂં તે સમયનું દેશાટન આજ કામે લાગ્યું છે. ૧” ૪૪

ચૌ—નિજ પ્રમુ કેરિ માન હિત બાનીં । શીશ ધરે પ્રમુ ચરણન આની ॥

નિદરિ પવન દોઝ ઉઠિ ચલે । પત્ર ઇકાદશ વનચર મલે ॥ ૧ ॥

પુનિ સુગ્રીવ મોર મુખ દેસી । વીર શતબલિ હિ કહા વિશેષી ॥

સુનહુ સુવીર પ્રાણ હિતકારી । રામ કાજ હિય ધરહુ સંભારી ॥ ૨ ॥

તુમ વસંત પશ્ચિમ દિશિ ગવની । સીતા મુધી પૂછેહુ સબ અવની ॥

પશ્ચિમ દેશ સૌલ સર જાયહુ । અમિ દેવ કર જોર મનાયહુ ॥ ૩ ॥

૧. કાઠિસો કરીને તે તે દેશોનાં આધુનિક નામો, ‘ભારતવર્ષવિચાર’ નામના ગ્રન્થ ઉપરથી આપ્યાં છે.

લોજો સઘ તહૈંકે અસ્થાના । રામ કાજ હિત કરહુ પયાના ॥
રંગ ભૂમિ જાયહુ પુનિ માર્હ । સીતા મુષિ પૂછેહુ સઘ ઠાર્હ ॥ ૪ ॥
સરિતા સૈલ મુગિરિ બન જે તે । લોજહુ સીતહિ ચિત ધરિ તે તે ॥
જો કોઢ મિલે મહા મુનિ જ્ઞાની । પૂછહુ સમાચાર મૃદુ બાની ॥ ૫ ॥
તુષારે વલ ગર્જત મૈં માર્હ । મિલવહુ વેગિ જાનકી આર્હ ॥

સુષેણ તથા મયંદ નામના એ એ વાનરાઓ, પોતાના સ્વામી સુગ્રીવની વાણીને હિતકારક માની, સુગ્રીવનાં ચરણોમાં પ્રણામ કરી, ત્યાંથી ઉઠી, પવનને પશુ તિરસ્કાર કરે એવા વેગથી ચાલ્યા. એઓની સાથે અગિયાર પદ્મ વાનરાઓ ચાલ્યા. ॥ ૧ ॥ પછી સુગ્રીવે મોહોડું ફેરવી, મહા વીર શતબલિ નામના યુધ્ધપતિને સાથે ભેઠ, આજ્ઞા કરી કે, “હે મારા પ્રાણુનું હિત કરનારા વીર શતબલિ ! સાંભળો અને રામનાં કાર્યોને હૃદયમાં પૂરી સંભાળથી ધરો. ॥૨॥ તમે અને વસંત વાનર, બન્ને મળી, પશ્ચિમ દિશામાં જાઓ અને તે દિશાની સર્વ પૃથ્વીમાં સીતાજીની ખબર પૂછો. ત્યાંનાં સર્વ સ્થાનકોમાં શોધ કરો. ॥ ૩ ॥ રામનાં કાર્યને વાસ્તે પ્રયાણુ કરો. એ દિશામાં રંગભૂમિ નામના નગરમાં જઈ, સર્વ સ્થલોમાં સીતાજીની ખબર પૂછો. ॥૪॥ જે જે નદીઓ, પર્વતો અને પર્વતોનાં વનો, તે દિશામાં છે, તે સર્વમાં ધ્યાન દઈને સીતાજીની શોધ કરો. જે કોઈ મહા મુનિ કે જ્ઞાની મળે, તેને કોમલ વાણીથી સમાચાર પૂછજો. ॥ ૫ ॥ હે ભાઈ ! હું તમારા બળથી ગર્જના કરું છું, માટે તમે જલદી રામને સીતાને સમાગમ કરાવી દો. ॥

દો—પશ્ચિમ દિશા વિશેષ સો, જહાં ધરાકો અન્ત ॥

એક માસમેં લેઈ મુષિ, ફિરો વેગિ વલવન્ત ॥ ૪૫ ॥

હે બળવાન વાનર ! જ્યાંસુધી પશ્ચિમ દિશામાં પૃથ્વીનો અંત આવે, ત્યાંસુધી પ્રયત્નપૂર્વક શોધ કરી, પાકી ખબર મેળવીને આજથી એક મહિનાની અંદર પાછા અહીં આવો. ॥ ૪૫ ॥

ચો—ચરણ કમલ સઘ કરહિ પ્રણામા । પશ્ચિમ દિશા ચલે વલ ધામા ॥

દશ પટ લાલ હરિહર ચોલત । ચલે જાહિં ગિરિ કંદર તોલત ॥ ૧ ॥

અવધિ મેટિ જો વિનુ મુષિ પાયે । અવધિ મરહિં સો મમ કર આયે ॥

બળના સ્થાનકરૂપ શતબલિ આદિ સર્વ વાનરાઓ સુગ્રીવનાં ચરણોમાં પ્રણામ કરીને પશ્ચિમ દિશામાં ચાલ્યા. એ શતબલિની સાથેના સોલ લાખ વાનરાઓ, ‘હરિહર,’ એમ બોલતા અને પર્વતોની શુદ્ધાઓ વગેરેને ભેટા ભેટા, તે તે પ્રદેશોમાં ફરવા લાગ્યા. ॥૧॥ સીતાજીની પાકી ખબર મેળવ્યા વિના જે કોઈ વાનર એક મહિનાની સુદત વીત્યા પછી આવશે, તે વાનરને અવશ્ય મારા હાથથી વધ કરવામાં આવશે.”

દો—વચન મુનત સઘ વાનર, જહૈં તહૈં ચલે તુરંત ॥

તઘ મુગ્રીવ બુલાયડ, અંગદાદિ હનુમંત ॥ ૪૬ ॥

સુગ્રીવનાં, વચનો સાંભળતાં જ સર્વે વાનરાઓ, તુરત તે તે દિશાઓમાં ચાલતા થયા. પછી સુગ્રીવે ઝંગઢ તથા હનુમાનજી વગેરે વાનરાઓને પોતાની પાસે બોલાવીને કહ્યું કે,

૧૦-મુનહુ નીલ અંગદ હનુમાના । જામ્બવન્ત મતિ ધીર મુજાના ॥

સકલ મુષટ મિલિ દક્ષિણજાહ । સીતા મુષિ પૂછહુ સવ કાહ ॥ ૧ ॥

મન વચ કર્મ સો યત્ન વિચારેહુ । રામચંદ્રકે કામ સંવારેહુ ॥

માનુ પીઠ સેડ્ય હર આગી । સ્વામી સેડ્ય સવ છલ ત્યાગી ॥ ૨ ॥

તજિ માયા સેડ્ય પરલોકા । મિટાહિ સકલ ભવ સંભવ શોકા ॥

દેહ ઘરે કર યહ ફલ ભાઈ । ભજિય રામ સવ કામ વિહાઈ ॥ ૩ ॥

સોડ ગુણજ સોઈ વઢ ભાગી । જો રઘુવીર ચરણ અતુરાગી ॥

આયમ્હુ માગી ચરણ શિર નાઈ । ચલે હૃદય મુમિરત રઘુરાઈ ॥ ૪ ॥

પાછે પવન તનય શિર નાવા । જાનિ કાજ પ્રમુ નિકટ બુઢાવા ॥

પરસા શીશ સરોરુહ પાની । કર મુદ્રિકા દીઢ જન જાની ॥ ૫ ॥

વહુ પ્રકાર સીતહિ સમુજાયહુ । કહિ વલ વિરહ વેગિ તુમ આયહુ ॥

હનુમત જન્મ સફલ કરિ જાના । ચલે હૃદય ધરિ કૃપાનિધાના ॥ ૬ ॥

યદ્યપિ પ્રમુ જાનત સવ ઘાતા । રાજનીતિ રાક્ષત મુરજાતા ॥

“હે ઝંગઢ ! હે હનુમાનજી ! હે નીલ ! હે બંધુવાન ! તમે યુદ્ધિમાન, ધીર અને પ્રવીણ સઘળા મુઠાટા મળીને દક્ષિણ દિશામાં જાઓ અને સર્વે દેાધને સીતાજીની ખબર પૂછો. ॥ ૧ ॥ મનથી, વચનથી તથા ક્રિયાથી એવા યત્નનો વિચાર કરજો કે, જેથી રામચન્દ્રજીનું કામ સુધરી જાય. સૂર્યનું પીઠથી જ સેવન કરવું જોઈએ, અગ્નિનું છાતીથી જ સેવન કરવું જોઈએ અને સ્વામીનું તો છળનો ત્યાગ કરીને સઘળા શરીરથી સેવન કરવું જોઈએ.” ॥૨॥ હે ભાઈઓ ! માથાનો (આ લોકનાં મુખોની ઈચ્છાનો) અને પરલોકનાં મુખોની ઈચ્છાનો પણ ત્યાગ કરીને રામનું સેવન કરવામાં આવશે, તો સંસારથી ઉત્પન્ન થતા સઘળા શોકો ટળી જશે, સર્વ કામનાઓને છોડી દધને રામનું સેવન કરવું, એ જ હેઠ ધર્માનું ફળ છે. ॥ ૩ ॥ જેને રામનાં ચરણોમાં પ્રેમ હોય, તે પ્રાણી જ ગુણોની પરીક્ષા કરનાર કહેવાય અને તે જ મહા ભાગ્યશાળી કહેવાય.” ઝંગઢ આદિ વાનરાઓ સુગ્રીવની આજ્ઞાને માથે ચઢાવી, રામનાં તથા સુગ્રીવનાં ચરણોમાં માથાં નમાવી, હૃદયોમાં રામનું સ્મરણ કરતા કરતા ત્યાંથી ચાલ્યા. ॥૪॥ ઝંગઢ આદિ સર્વ વાનરાઓ ચાલ્યા પછી, હનુમાનજીએ રામચન્દ્રજીનાં ચરણોમાં માથું નમાવ્યું. રામચન્દ્રજીએ, ‘હનુમાનજી પરમ ભક્ત છે, માટે તેમના જ હાથથી કાર્ત્તે શિલ્લ થવું છે,’ એમ જાણી, હનુમાનજીને પોતાની પાસે બોલાવી, તેમના મસ્તક ઉપર

૧ શરીરનું અર્પણ કરીને પણ. ૨ માનુ પીઠ સેડ્ય હર આગી, એ ચોપાઈના બીજા અનેક અર્થો કરવામાં આવે છે, પણ તે સઘળા અર્થો કિલ્લ કલ્પનાવાળા, મૂલના અવયવને નહીં લાગુ પડતા અને ચોસ્વામીજીની કવિત્વશક્તિને કલંક લગાડનારા જ હોવાથી અનાદરણીય છે.

પોતાનું હસ્તકમલ ધર્યું અને પોતાની આંગળીમાં પહેરવાની વીંટી તેમના હાથમાં આપીને કહ્યું કે, ॥ ૫ ॥ “આ વીંટી જોવાથી સીતાને તમારા ઉપર વિશ્વાસ આવશે. તમે મારા બળની તથા મને જે વિરહનો સંતાપ છે, તેની વાતો કરી, ઘણા ઘણા પ્રકારોથી સીતાની આશ્વાસના કરજો અને તે કરીને પાછા જલદી આવજો.” હનુમાનજી, આ પ્રમાણે રામની આજ્ઞા મળવાથી, પોતાના જન્મને સફલ થયો માની, હૃદયમાં રામચન્દ્રજીની છબીને ધરી લઇને ત્યાંથી ચાલ્યા. ॥ ૬ ॥ દેવતાઓના રક્ષક રામચન્દ્રજી, જો કે, ‘સીતા લંકામાં છે,’ ઇત્યાદિ સઘળી હકીકત બાજુતા હતા, તોપણ રાજનીતિને અનુસરવા સારૂ તેમણે આ દૂતો મોકલવા વગેરે ગોઠવણ કરી. ॥

દો—ચલે સકલ વન જોજત, સરિતા સર ગિરિ જોહ ॥

રામ કાજ લવલીન મન, વિસરા તનુકર જોહ ॥ ૪૭ ॥

એ વાનરાઓ, વનોમાં, નદીઓમાં, તળાઓમાં અને પર્વતોની શુદ્ધઓમાં સીતાજીની શોધ કરતા કરતા ચાલવા લાગ્યા. એઓનાં મનઃકરણો રામના કાર્યમાં એવાં લાગી ગયાં કે, જેથી તેઓ, પોતાનાં શરીર ઉપરની કયાને પણ છાંડી દઇને શોધના કામમાં જ તત્પર થયા. ॥ ૪૭ ॥

ચૌ—કતહૂં હોહ નિશ્ચર સન મેંટા । પ્રાણ લેહિં તેહિં એક ચપેટા ॥

વજ્રદંષ્ટ્ર એક રાક્ષસ આવા । દેશત કપિન પરમ દુઃસ્થ પાવા ॥ ૧ ॥

ભીમરૂપ યહ કો અવ આવા । લલિ અંગદ ક્રોધિત ઉઠિ ધાવા ॥

દેશત તાહિ કોપ યુવરાજા । સન્મુસ્થ જાય તાહિ સન બાજા ॥ ૨ ॥

મહ્યુદ્ધ અતિ ભય અપારા । સવ વાનર મિલ કીન્હ વિચારા ॥

પ્રથમ પયાન કાલ ચલિ આવા । કહ કપિ વિધિ કહ કીન બનાવા ॥૩॥

વાલ્મીમુતન તવ હૃદય વિચારા । મુષ્ટિક એક તામુ શિર મારા ॥

રામ સ્વરૂપ હૃદય મહં આની । ઝર્વ અર્ધ ધરિ ચીર ભવાની ॥ ૪ ॥

જય જય શબ્દ ભયો તેહિ વારા । પવન પુત્ર મન હર્ષ અપારા ॥

વીશ કોટિ સૈંગ સૈન મુહાર્હ । ચલે સકલ જય કહિ રઘુર્હાર્હ ॥ ૫ ॥

બહુ પ્રકાર ગિરિ કાનન હેરહિં । કોડ મુનિ મિલહિ તાહિ સવ ધેરહિં ॥

લામિ વૃષા અતિશય અકુલાને । મિલૈ ન જલ વન ગહન શુલાને ॥ ૬ ॥

તવ હનુમાન કીન્હ અનુમાના । મરણ ચહત સવ વિનુ જલપાના ॥

ચઢિ ગિરિ શિખરચહૂં દિશિ દેશ્વા । ભૂમિ વિવર એક કૌતુક પેશ્વા ॥ ૭ ॥

ચક્રવાક વક હંસ ઉડાર્હી । બહુતેક સ્વગ પ્રવિશ્હિ તા માર્હી ॥

ગિરિતે ઉતરિ પવનમુત આવા । સવ કહૈં લે સો વિવર દિશ્વાવા ॥ ૮ ॥

આગે કરિ હનુમતહિ કીન્હા । પૈટે વિવર વિલમ્બ ન કીન્હા ॥

યોજન ચરિ દુર્ગ અતિ ઢાંકી । મયદાનવ ગદ કીન્હા ઢાંકી ॥ ૯ ॥

કોઈ ઠેકાણે એ કોઈ રાક્ષસની ભેટ થાય, તો તેઓ, એક થપડથી જ તેના પ્રાણ લેવા લાગ્યા. એક^૧ વજ્રદંડ નામનો રાક્ષસ ભેટતાં, તેને ભેળને વાનરાઓને અહુ ઢુંખ થયું. ॥ ૧ ॥ અને તેથી તેઓ બોલવા લાગ્યા કે, “હમણાં આ ભયંકર રૂપવાળો તે કોણ આંચો છે ?” એને ભેટાં જ સુવરાજ અંગદ કોષાકાંત થઈ, તેની સામે જઈને બાઝી રહ્યો. ॥ ૨ ॥ એ બંનેને અપાર મહાયુદ્ધ ચાલવા લાગતાં, સર્વ વાનરાઓ મળી વિચાર કરવા લાગ્યા કે, ‘પહેલા પ્રયાણમાં જ કાલ ચાલીને સામે આંચો, આ તે વિધાતાએ શું કર્યું ?’ ॥ ૩ ॥ અંગદે વિચાર કરીને તે રાક્ષસના માથામાં ઝુંડી મારી અને પછી હૃદયમાં રામનાં સ્વરૂપનું ધ્યાન ધરી, તે રાક્ષસને ઉધે માથે પકડીને ચીરી નાખ્યો. ॥ ૪ ॥ તે સમયમાં ‘જય જય,’ શબ્દ થઈ રહ્યો. હનુમાનજીના મનમાં અપાર હર્ષ થયો. પછી અંગદ તથા હનુમાનજી આદિ યુધ્ધપતિઓ, રામચન્દ્રજીને જય પોકારી વીશ કરોડ વાનરાઓનાં સૈન્યને સાથે લઈને ત્યાંથી ચાલ્યા.^૨ ॥ ૫ ॥ ઘણા ઘણા પ્રકાશથી પર્વતોમાં અને વનોમાં, શોધ કરવા લાગ્યા, માર્ગમાં કોઈ સુનિ મળે તો, સઘળાઓ તેને ઘેરી લઈને પૂજવા લાગ્યા. આગળ જતાં તેઓ અત્યંત તરસ લાગવાથી વ્યાકુલ થઈ ગયા, પણ કયાંય જળ મળ્યું નહીં અને જળની શોધ કરતાં ભૂલા પડ્યા. ॥ ૬ ॥ પછી હનુમાનજીએ, ‘પાણી વિના સર્વે મરી જશે,’ એમ ધારી, પર્વતના શિખરપર ચઢીને ચોમેર ભ્રમ્યું, ત્યાં એક શુક્રમાં કૌતુક ભેવામાં આંચું. ॥ ૭ ॥ એ કૌતુક એ હતું કે, શુક્રાની આગળ ચક્રવાકો, બગલા, તથા હંસો ઉડતા હતા અને ઘણાંક પક્ષીઓ તે શુક્રમાં પેસતાં પણ હતાં. હનુમાનજીએ, એ ઉપરથી શુક્રમાં જલાશય હોવાનું અનુમાન કરી, પર્વત ઉપરથી ઉતરી આવી, સર્વ વાનરાઓને સાથે જઈને તે શુક્ર દેખાડી. ॥ ૮ ॥ સર્વ વાનરાઓ હનુમાનજીને આગળ કરી, જલદી તે શુક્રમાં પેડા. એ^૧ શુક્ર ચાર ચોજનની લાંબી ચોડી હતી અને મયદાનવે બનાવીને માયાથી શુભ રાખી હતી.^૨ ॥ ૯ ॥

દો—દીલ જાય ઉપવન સુખગ, સર વિકસે बहु कंज ॥

મંદિર એક રુચિર તહાં, બૈઠિ નારિ તપપુંજ ॥ ૪૮ ॥

વાનરાઓ અંદર ગયા ત્યાં જેમાં સુંદર કમળો ખીલી રહ્યાં હતાં એવું એક સુંદર ઉપવન ભેવામાં આંચું. એ ઉપવનમાં એક સુંદર ઘર હતું અને તે ઘરમાં એક તપના સમૂહ જેવી સ્ત્રી બેઠી હતી. ॥ ૪૮ ॥

चौ—द्रुहिते तेहि सब शिर नावा । पूछेसि मिज वृचान्त सुनावा ॥

તવ તેહિ કહા કરહુ जल पाना । खाहु सरस सुंदर फल नाना ॥ १ ॥

मज्जन कीन्ह मधुर फल खाये । तामु निकट पुनि सब चलि आये ॥

तेहि सब आपनि कथा सुनाई । मैं अब जाउँ जहां रघुराई ॥ २ ॥

देवांगना सुनाम हपारी । एक समय तप करन विचारी ॥

ब्रह्मसे मंगिज वरदाना । दर्शन मैं पाउँ भगवाना ॥ ३ ॥

બ્રહ્મા કક્ષો રહો યહિ થાના । આવહિં યહાં કીશ ચલવાના ॥
તિનસોં રામ સ્વર તુમ પાઈ । દર્શન પાવહુગી રઘુરાઈ ॥ ૪ ॥
સો વહ સસ્ય ભઈ અબ વાની । જાઝં દર્શ હિત સારંગપાની ॥
મુંદહુ નૈન વિવર તજિ જાહુ । પૈદહુ સીતહિ જનિ કદરાહુ ॥ ૫ ॥
નયન મુંદિ તબ દેશ્વાહિં વીરા । ઠાઠે સકલ સિંધુકે તીરા ॥
સો ધુનિ ગઈ જહાં રઘુનાથા । જાય કમલ પદ નાયસિ માથા ॥ ૬ ॥
નાના ભાંતિ વિનય તેહિ કીન્હી । અનપાયિનિ ભક્તિ પ્રથુ દીન્હી ॥

વાનરાઓએ દ્વરથી જ સ્ત્રીને પ્રણામ કર્યા અને તેના પૂછવાથી પોતાની હકીકત કહી સંભળાવી. એ સ્ત્રીએ કહ્યું કે, “જલપાન કરેા અને અનેક પ્રકારનાં રસ ભરેલાં ફલો ખાઓ.” ॥ ૧ ॥ વાનરાઓએ નાહી, મધુર ફળ ખાધાં અને પછી તે સર્વે, તે સ્ત્રીની પાસે આવીને બેઠા. એ સ્ત્રીએ પોતાની સઘળી હકીકત કહી સંભળાવીને^૧ કહ્યું કે, “હવે હું રામની પાસે જઈશ. ॥ ૨ ॥ માફ^૨ નામ દેવાંગના^૩ છે. મેં એક સમયે તપશ્ચર્યા કરીને બ્રહ્માની પાસે ‘હું ભગવાનનાં દર્શન પામું,’ એવું વરદાન માગતાં, ॥૩॥ બ્રહ્માએ કહ્યું હતું કે, ‘તું આ ઠેકાણે જ રહે. અહીં બળવાન વાનરાઓ આવશે. તેઓના કહેવાથી તને રામની ખબર મળશે અને તે પછી રામનાં દર્શન થશે.’ ॥૪॥ એ બ્રહ્માનું વચન આજ સત્ય થયું. હવે હું રામનાં દર્શન કરવાને વાસ્તે બાઉ છું.” તમે તમારાં મેત્રો વીંચી બાઓ એટલે આ ગુફાની બહાર જઈને ઉભા રહેશો. ॥ ૫ ॥ તમોને સીતા પ્રાપ્ત થશે, માટે ગજરાઓ મા.” વાનરાઓએ આંખ વીંચી, પાછી ઉઘાડીને જોયું ત્યાં પોતે સર્વે સમુદ્રના કીનારા ઉપર ઉભેલા જોવામાં આવ્યા. એ સ્ત્રીએ રામચન્દ્રજીની પાસે જઈ, તેમનાં ચરણકમળોમાં માથું નમાવ્યું. ॥ ૬ ॥ અને ઘણા ઘણા પ્રકારની સ્તુતિ કરી. રામચન્દ્રજીએ તેને અવિચળ ભક્તિ આપી. ॥

દો-બદરી વનકો સોઈ ગઈ, પ્રથુ આજ્ઞા ધરિ શીશ ॥

ઝર ધરિ રામ ચરણ યુગ, જો વંદત સુર રૂંશ ॥ ૪૯ ॥

એ સ્ત્રી રામચન્દ્રજીની આજ્ઞાને માથે ચઢાવી, જેને મોટા મોટા દેવતાઓ પણ નમે છે એવા રામચન્દ્રજીનાં ચરણવિન્દોને હૃદયમાં ધરીને બદ્રિકાશ્રમમાં ગઈ. ॥ ૪૯ ॥

ચૌ-ઈહાં વિચારહિં કપિ મન માર્હી । ચીતી અવધિ કાજ કહુ નાર્હી ॥

સબ મિલિ કહિં પરસ્પર વાતા । વિનુ સુધિ ળિયે કરવ કા પ્રાતા ॥ ૧ ॥

કહ અંગદ લોચન ભરી વારી । ડુહું પ્રકાર મરૂ સ્તુત્યુ હમારી ॥

યહાં ન સુધિ સીતાકી પાઈ । વહાં ગયે મારહિ કપિરાઈ ॥ ૨ ॥

૧ ‘હું ગન્ધર્વની કન્યા છું અને હેમા નામની અપ્સરાની સખી છું. મયદાનવે હેમાને અહીં છૂપાવી રાખી હતી, પણ ઇંદ્ર પાછળથી તેને લઈ ગયો અને હું અહીં રહી ગઈ છું.’ ઇલાહિ હકીકત સંભળાવીને. ૨ અહીંથી ક્ષેપક શર થાય છે. ૩ વાલ્મીકીય રામાયણમાં તો ‘સ્વયંબ્રમા’ નામ લખ્યું છે. ૪ અહીં ક્ષેપક સમાપ્ત થાય છે.

પિતા વધેપર મારત મોહી । રાક્ષા રામ નિહોરા ઓહી ॥
 પુનિ પુનિ અંગદ કહ સબ પાઈ । મરણ મયો અવ સંશય નાઈ ॥ ૩ ॥
 અંગદ વચન સુનત કપિ વીરા । બોલ ન શકાઈ નૈન વહ નીરા ॥
 ક્ષણ એક કીક્ષ મગન હો ગયે । પુનિ અસ વચન કહત સબ મયે ॥ ૪ ॥
 હમ સીતાકી વિનુ સુધિ લીન્હે । નહિ જૈહૈં યુવરાજ પ્રવીન્હે ॥
 અસ કહિ લવણ સિંધુ તટ જાઈ । બૈટે કપિ સબ દર્મ દસાઈ ॥ ૫ ॥
 જામ્બવંત અંગદ દુઃસ્વ દેસી । કહી કયા ઉપદેશ વિશેષી ॥
 તાત રામ કહૈં નર જનિ જાનહુ । નિર્ઘુણબ્રહ્મ અજિત અજ માનહુ ॥ ૬ ॥
 હમ સબ સેવક અતિ વડ઼ ભાગી । સન્તત સગુણ બ્રહ્મ અનુરાગી ॥

અહીં અંગદ આદિ સર્વે વાનરાઓ વિચાર કરવા લાગ્યા અને સર્વે મળીને પર-
 સ્પર વાતો કરવા લાગ્યા કે, “આજ આપણી મહિનાની સુદત વીતી ગઈ છે અને
 કામ કશું થયું નથી. હે ભાઈઓ! સીતાજીની ખબર મળી નહીં, તો હવે આપણે શું
 કરશું?” ॥ ૧ ॥ અંગદ નેત્રોમાં બહુ જ પાણી લાવીને બોલ્યો કે, “મારું તો બન્ને
 પ્રકારથી મોત આવી ચૂક્યું છે. અહીં સીતાજીની કશી ખબર મળી નહીં, તેથી અન્નો-
 દકનો ત્યાગ કરીને મરી જવું પડશે અને કિષ્કિન્ધામાં જઈશ, તો સુગ્રીવ મારી નાખશે.
 ॥ ૨ ॥ સુગ્રીવે, મારા પિતાને મરાવ્યા પછી મને પણ મારી જ નાખત, પણ મારાપર
 રામચંદ્રજીની કૃપા ભેધને તેણે જીવતો રાખ્યો છે.” ॥ ૩ ॥ અંગદ સર્વની પાસે વારંવાર
 કહેવા લાગ્યો કે, “હવે મોત આવી ચૂક્યું છે, તેમાં કશો સંદેહ નથી.” અંગદનાં વચનો
 સાંભળીને વાનરાઓ કશું બોલી શકતા નહીં હતા, પણ કેવળ નેત્રોમાંથી આંસુ
 ચલાવ્યા કરતા હતા. ક્ષણ માત્ર તો સર્વે વાનરાઓ શોકમાં મગ્ન થઈ ગયા, ॥૪॥ પણ
 પછી સર્વે મળીને બોલ્યા કે, “હે પ્રવીણ યુવરાજ! અમે આજે તો મરી જઈએ, તો પણ
 સીતાજીની ખબર મેળવ્યા વિના અહીંથી કિષ્કિન્ધામાં જઈશું નહીં.” સર્વે વાનરાઓ
 એ પ્રમાણે બોલી, ક્ષીર સમુદ્રના કિનારાપર જઈ, દર્ભની પથારીઓ કરીને બેઠા ॥ ૫ ॥
 ગંધુવાને અંગદને દુઃખી ભેધ તેને વિશેષ ઉપદેશોવાળાં વચનો કહ્યાં કે, “હે તાત !
 શમને મનુષ્ય નહીં સમજે, પણ નિર્ઘુણ, અજિત અને જન્મ રહિત સાક્ષાત્ પરમાત્મા
 જ માનો. ॥ ૬ ॥ અવતાર ધરીને સજીવ થયેલા એ પરમાત્માનું આપણે સેવકો નિરંતર
 આરાધન કરીએ છીએ, તેથી મોટા ભાગ્યશાળી છીએ. ॥

દો—નિજ ઇચ્છા અવતરેડ પ્રહુ, મુર દિજ ગો મહિ લાગિ ॥

સગુણ ઉપાસક રહિં સબ, મોક્ષ સકલ સુખ ત્યાગિ ॥ ૫૦ ॥

પ્રાણજો, દેવતાઓ, ગાયો અને પૃથ્વી, એઓનાં રક્ષણને વાસ્તે પ્રહુ પોતાની
 ઇચ્છાથી અવતર્યા છે. આપણે સમગ્રજાતિએ તો સર્વ સુખોની તથા ભોક્ષની પણ
 ઇચ્છાનો ત્યાગ કરીને એ સજીવ પરમાત્માના ઉપાસક જ રહેવું યોગ્ય છે.” ॥ ૫૦ ॥

ચૌ—ઈહિ વિંધિ કહત કથા વહુ માંતી । ગિરિ કંદરા મુના સંપાતી ॥

બાહર હોઈ દેસે સબ કીક્ષા । મોહિ અહાર દીન્હ જગદીક્ષા ॥ ૧ ॥

આજુ સબનકર મણ્ણ કરહું । દિન બહુગે અહાર વિન મરહું ॥
 કબહું ન મિલિ મર હદર અહારા । આજ દીન્હ વિંધિં એકહિં વારા ॥ ૨ ॥
 દરપે શુધ્ર વચન મુનિ કાના । અવ મા મરણ સત્ય હમ જાના ॥
 કપિ સવ હટે શુધ્ર કહું દેસી । જામ્બવંત મન શોચ વિશેસી ॥ ૩ ॥
 કહ વિચારિ અંગદ મનમાર્હી । ધન્ય જટાયૂ સમ કોહ નાર્હી ॥
 રામ કાજ કારન તનુ ત્યાગી । હરિપુર ગયહ પરમ વદ ભાગી ॥ ૪ ॥
 જો રણુવીર ચરણ ચિત હાવૈ । તેહિ સમ ધન્ય ન આન કહાવૈ ॥
 મુનિ સ્વગ હર્ષ શોક યુત વાની । આવા નિકટ કપિન ભય માની ॥
 તાહિ દેસિ કપિ ચલે પરાઈ । ઠાઠ કીન્હ તિન્હ શપથ દિવાઈ ॥
 તિન્હૈ અમય કર પૂછેસિ જાર્હ । કયા સકલ તિન તાહિ મુનાઈ ॥ ૬ ॥
 મુનિ સંપાતિ વન્ધુકી કરણી । રણુપતિં મહિમા બહુવિધિ વરણી ॥

વાનરાઓ આ પ્રમાણે અનેક પ્રકારની વાતો કરતા હતા, તે સઘળી વાતો પર્વતની ગુફામાં બેઠેલા ગુપ્તરાજ સંપાતિના સાંભળવામાં આવતાં, સંપાતિ બહાર નીકળી, સર્વ વાનરાઓને બોધને બોલ્યો કે, “આજ પરમેશ્વરે મને આહાર આપ્યો છે. ॥૧॥ આજ આ સર્વ વાનરાઓનું ભક્ષણ કરીશ. હું ઘણા દિવસો થયા આહાર વિના મરૂં છું અને મને કદી પણ પેટપૂરતો આહાર મળ્યો નથી, પરંતુ આજ વિષાતાએ એક વખતે જ સર્વ દિવસનો આહાર આપ્યો છે.” ॥ ૨ ॥ સંપાતિનાં વચનો કાને પડતાં, વાનરાઓ ભય પામ્યા અને બોલ્યા કે, “આજ ખરેખર મોત આવ્યું છે, એવો નિશ્ચય થયો.” સંપાતિને બોધને સર્વ વાનરાઓ ઉભા થયા. એઓને બોધ, બંધુવાનના મનમાં વિશેષ વિચાર થયો કે, ॥ ૩ ॥ ‘આ હોકા સંપાતિને બોધને આવી દશા પામે છે, તો રાવણની સામે કેમ લડી શકશે ?’ અંગદ મનમાં વિચાર કરીને બોલવા લાગ્યો કે, “જટાણુ સમાન કોઈ પણ ભાગ્યશાળી નહીં. જટાયુ રામના કામને વાસ્તે શરીરને ત્યાગ કરીને વૈકુંઠમાં ગયો, માટે તે અત્યંત મોટો ભાગ્યશાળી ગણાય. ॥ ૪ ॥ જે પ્રાણી રામનાં ચરણોમાં ચિત્ત લગાવે, તેના જેવો ખીલે કોઈ પણ ધન્ય કહેવાય નહીં.” સંપાતિ વાનરાઓની હર્વશોકવાળી^૧ વાણીને સાંભળીને, તેઓની પાસે આવ્યો ॥ ૫ ॥ ત્યારે તો તેઓ બહુ જ ડરવા લાગ્યા^૨ સંપાતિએ, પોતાને બોધને સર્વ વાનરાઓ ભાગવા લાગતાં, તેઓને સોગંદ હધને ઉભા રાખ્યા અને અભય આપીને તેઓની હકીકત પૂછી. વાનરાઓએ સઘળી હકીકત તેને કહી સંભળાવી. ॥ ૬ ॥ સંપાતિ પોતાના નહાના ભાઈ જટાણુની કશણી સાંભળી, રામના મહિમાને ઘણી રીતે વર્ણવીને બોલ્યો કે, ॥

દો-મોહિં લે વહેહુ સિંધુ તદ, દેહુ જહાંજલિ તાહિ ॥

વચન સહાય કરવ મૈં, પૈહુ સ્ત્રોજહુ જાહિ ॥ ૫૧ ॥

૧ અહીંથી શ્લોક શરૂ થાય છે. ૨ અહીં શ્લોક સમાપ્ત થાય છે. ૩ રામ ભક્તિના હર્વવાળું અને કર્ત્ત્વ સિદ્ધ ન થવાના શોકવાળું. ૪ સીતાજીની ખચર નહીં મળવાથી અને સુમીવના ભયથી અચર ધર્મભવા હતા. તેથી સંપાતિને બોધને પણ ડરવા લાગ્યા.

“મને સમુદ્રના કિનારાપર લઈ જાઓ એટલે હું મારા ભાઈ જટાયુને જલાંજલિ આપું. હું વચનથી તમારી સહાયતા કરીશ. શોષ કરવાથી તમોને સીતાજી મળશે.” ॥ ૫૧ ॥

૧૦—અનુજ ક્રિયા કરિ સાગર તીરા । કહ નિજ કયા સુનહુ મતિ ધીરા ॥
 હમ દોઢ બંધુ પ્રથમ તરુનાઈ । ગગન ગયે રવિ નિકટ ઉડાઈ ॥ ૧ ॥
 તેજ ન સહિ શક સોફિરિ આવા । મૈં અભિમાની રવિ નિયરાવા ॥
 જોરે પંચ રવિ તેજ અપારા । પરા ભૂમિં કરિ ધોર ચિકારા ॥ ૨ ॥
 મુનિ ઇક નામ ચંદ્રમા ઓહી । જાગી દયા દેસિ કર મોહી ॥
 બહુ પ્રકાર તિન્હ જ્ઞાન સિલાવા । દેહ જનિત અભિમાન છુડાવા ॥ ૩ ॥
 ત્રેતા બ્રહ્મ મનુજ તનુ ધરિહૈં । તામુ નારિ નિશ્ચર પતિ હરિહૈં ॥
 તામુ સ્વોજ પઠવહિં પ્રશ્ન દૂતા । તિનહિં મિલે તુમ હોવ પુનીતા ॥ ૪ ॥
 જમિહિં પંચકરસિ જનિ ચિંતા । તિનહિં દિસાય દેવ તૈં સીતા ॥
 યહ કહિ મુનિ નિજ આશ્રમ ગયઝ । તેહિ જ્ઞાન હૃદય જ્ઞાન કહુ મયઝ ॥ ૫ ॥
 પુનિ સંપાતી વચન ઉચારી । મુનો ગિરા પુનિ મમ હિતકારી ॥
 પુત્ર મોર મુપર્ણ તેહિ નાઝ । સેવત મોહિં સદા ઇહિ ઠાઝ ॥ ૬ ॥

પછી સમુદ્રને કિનારે જટાયુની ક્રિયા કરીને સંપાતિ પોતાની હકીકત કહેવા લાગ્યો, કે, “હે વાનરાઓ ! ભુદ્ધિને ધીર કરીને સાંભળો. હું અને જટાયુ બન્ને ભાઈઓ, પહેલી જુવાનીના સમયમાં પોતાના વેગની પરીક્ષા કરવા વાસ્તે આકાશમાં ઉડીને સૂર્યના સમીપમાં જવા લાગ્યા હતા. ॥ ૧ ॥ જટાયુ તો સૂર્યનાં તેજને સહન નહીં કરી શક્યાથી, પાછો પૃથ્વીપર આવ્યો ગયો, પણ હું તો અભિમાન ધરીને સૂર્યની પાસે પહોંચ્યો. હું પાસે જઈ પહોંચ્યો તેટલામાં સૂર્યના અપાર તેજથી મારી પાંખો બળી ગઈ. તેથી હું બચકર ચીથ પાડીને ધરતીપર પડ્યો. ॥ ૨ ॥ ત્યાં ચંદ્રમા નામના એક મુનિ હતા, તેમને મારી દશા જોઈને દયા આવતાં, તેમણે ઘણા ઘણા પ્રકારોથી મને જ્ઞાનનો ઉપદેશ આપી, દેહાભિમાન છોડાવી દઈને કહ્યું કે, ॥ ૩ ॥ ‘ત્રેતા યુગમાં પરમાત્મા મનુષ્યાવતાર ધરશે અને તેમની સ્ત્રીને રાક્ષસોનો રાજા રાવણ હરી જશે. એ સ્ત્રીને શોષવા વાસ્તે પ્રભુ દ્વિતોને એકલશે. તું ચિંતા નહીં કર. તું એ દ્વિતોને મળાને પવિત્ર થશે. ॥ ૪ ॥ તને પછી પાંખો આવશે અને તું તેઓને તે સ્ત્રીની ખબર આપીશ.’ એમ કહીને ચંદ્રમા મુનિ પોતાના આશ્રમમાં ગયા. તે સમયથી મારા હૃદયમાં કાંઈક જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું છે. ॥ ૫ ॥ વળી’ સંપાતિ વચન બોલ્યો કે, ‘મારી હિતકારી વાણી સાંભળો. મારો મુપર્ણ નામનો પુત્ર આ સ્થલમાં મારી સેવા કરતો હોય,’ ॥ ૬ ॥

દો—શુભાવન્ત ઇકદિન મયઝ, કહી પુત્ર સુન વાત ॥

વેગ મલ્લ લે આવહુ. ન તૌ પ્રાણ મમ જાત ॥ ૫૨ ॥

એ એક દિવસે ભૂખથી વ્યાકુલ થઇને પુત્રને કહ્યું કે, “હે દીકરા ! વાત સાંભળ
જલદી કાંઈક ભણ્ય લઈ આવ. નહીંતર મારા પ્રાણ જતા રહેશે.” ॥ ૫૨ ॥

૧૦-સુત શિર આઘા ધારિ સિધાવા । મોહિ ધીરજ દે વહુ સમજાવા ॥

નમ પથ હોય મહા વન ગયજ । ગજ સુગરાજ હનત વહુ મયજ ॥ ૧ ॥

અસ્ત પતંગ વહુરિ ઘર આવા । ક્ષુધાવન્ત મૈ ક્રોધ થઢાવા ॥

જ્ઞાન રંક મૈ અધમ અમાગા । સુતકો જાપ દેન તવ લાગા ॥ ૨ ॥

ગહિ મમ વાહુ કહો સમજાઈ । મુનહુ તાત મમ વચ ચિત લાઈ ॥

જવ આરણ્ય ગયઁ મે તાતા । તહૈ પુનિ એક મયજ ઉત્પાતા ॥ ૩ ॥

વીશ મુજા દશ મસ્તક તાહી । આતુર વહો જાત મયમાહી ॥

સંગ નારિ ફક દિવ્ય અનૂપા । કોઝ નહિ વર્ણિ જકૈ તેહિ રૂપા ॥ ૪ ॥

કોટિ મુષાકર નલ વલિહારી । રંભા રતિ મુશ્ચીસી નારી ॥

જંતુ જ્ઞાન તેહિ ધરા પહારી । દીનો છોડિ નિરલિ સોઈ નારી ॥ ૫ ॥

કરમોહિ વિનય દક્ષિણદક્ષિણયજ । યહિ કારણ વિલમ્બ મોહિ મયજ ॥

મુનત વચન મોહિ લાગિ ઝંગારા । આપનિ ગતિ વિચારિ હિય હારા ॥ ૬ ॥

મૈ તનુ પંચ હીન કા કરઁ । આતુર જાય ઓહિ અવ ધરજ ॥

મારા પુત્ર સુપર્ણ મારી આજ્ઞાને માથે ચઢાવી, મને ધીરજ દઇ, ઘણી રીતે સમ-
ભવીને અહીંયા ઉડ્યો. તેણે આકાશ માર્ગથી મોટા વનમાં જઈ, ઘણા ઘણા હાથીઓ
તથા સિંહો માર્યા. ॥ ૧ ॥ સૂર્ય અસ્ત થતાં, એ સુપર્ણ પાછો ઘેર આવ્યો, તે સમયે
જ્ઞાન વગરના, અધમ, અભાગિયો તથા ભૂખ લાગવાને લીધે બહુ જ કોપથી વ્યાસ
થયેલો હતું, એ પુત્રને શાપ દેવા તૈયાર થતાં, ॥ ૨ ॥ તેણે હાથ પકડીને મને સમજાવ્યો
કે, ‘હે પિતાજી ! ચિત્તને સ્થિર કરીને મારી વાત સાંભળો. હું અરણ્યમાં ગયો, ત્યાં
એક ઉત્પાત, મારા જોવામાં આવ્યો. એ ઉત્પાત, ॥ ૩ ॥ વીશ ભુજાઓવાળો તથા દશ
માથાઓવાળો હતો અને બહુ જ વ્યગ્રતાથી તથા વેગથી માર્ગમાં ચાલ્યો જતો હતો.
એની સાથે એક અનુપમ દિવ્ય સ્ત્રી હતી. એ સ્ત્રીનું રૂપ કોઈથી પણ ન વર્ણવી શકાય
એવું હતું. ॥ ૩ ॥ એ સ્ત્રીના નખો ઉપરથી કરોડ ચંદ્રોને પણ અલિહારી બંધએ એમ
હતું. એ સ્ત્રી, રંભા જેવી, રતિ જેવી અને ઈદ્રાણી જેવી હતી. એ એ ઉત્પાતને, પ્રાણી
જાણી, પક્ષીને ધરતી પર પછાડ્યો, પણ તેની સાથે જે સ્ત્રી હતી, તેને એમને પાછો
છોડી દીધો. ॥ ૫ ॥ એ ઉત્પાત, મારી પ્રાર્થના કરીને દક્ષિણ દિશામાં ગયો. હે પિતાજી !
આ કારણથી મને વિલંબ લાગ્યો છે.’ પુત્રનાં વચનો સાંભળીને મારા હૃદયમાં બળતર
ઊઠી, પણ હું પાંખો વગરના હોવાને લીધે મનમાં હારી ગયો કે, ॥ ૬ ॥ ‘હું પાંખો
વગરના શરીરવાળો હોવાથી, શું કરી શકું ? એ મને પાંખો હોય તો, હમણાં જ
વેગથી બંધને તે હુલને પકડી લઉં.’ ॥

૧૦-પંચહીન અવસર ગયે, સુત વલ કોઈ પિકાર ॥

ગહિ મમ નિકટ ન લાયજ, હતી રામકી નાર ॥ ૫૩ ॥

મેં મારા પુત્રને કહ્યું કે, 'હું પાંખો વગરનો છું. અવસર જતો રહેા. મધ્ય તારા બળને પિછાર છે કે, તું એને પકડીને મારી પાસે લાવ્યો નહીં. એ રામની સ્ત્રી હતી. ૫૭

ચૌ૦—તવ મુનિ વચન ધ્યાન હિય આવા । હિયમેં ધીરજ તવ કહ્યુ પાવા ॥

इहि मिस राम जो दूत पठावहिं । सिय सुधि लेन अरण्यहि आवहिं ॥ १ ॥

देखत दरस होव बढ भागी । तुव मग देखत मन अनुरागी ॥

सदा रामकर सुमिरण करजै । निशि दिन मग जोवत दिन भरजै ॥ २ ॥

मुनिकी गिरा सत्य भई आजू । मुनि मम वचन करहु मझ काजू ॥

गिरि त्रिकूट ऊपर बस लंका । तहँ रह रावण सहज अशंका ॥ ३ ॥

तहां अशोक वाटिका अहई । सीय बैठिं जहँ शोचति रहई ॥

એ સમયમાં મને મુનિનાં વચનનું સ્મરણ આવ્યું, તેથી હૃદયમાં કાંઈક ધેર્ય પામીને મેં વિચાર્યું કે, 'એ જ બહાનાંથી રામ ફરતોને ચોકલશે. ॥૧॥ એ ફરતો સીતા-જીને શોધતા શોધતા જા અરણ્યમાં આવશે અને તેઓનાં કર્ષન કરીને હું મોટો ભાગ્યશાળી થઈશ.' હે વાનરાઓ ! હું તે દિવસથી ત્રેમ ભરેલાં મનથી તમારી જ રાહ જોયા કરું છું.' સર્વદા રામનું સ્મરણ કર્યા કરું છું અને રાત દિવસ માર્ગ ઉપર નજર ફેરવ્યા કરું છું. ॥ ૨ ॥ મુનિની વાણી આજ સફલ થઈ છે. તમે મારાં વચન સાંભળીને પ્રભુનું કામ કરો. આ સમુદ્રને સામે કિનારે ત્રિકૂટ નામના પર્વતની ઉપર લંકા નગરી બસે છે અને તે નગરીમાં સ્વભાવથી જ નિર્ભય રહેનારો રાવણ રાજ્ય કરે છે. ॥૩॥ એ નગરીમાં આસોપાલવની વાડી છે, તેમાં સીતાજી બેઠાં છે અને શોક કર્યા કરે છે. ॥

દો૦—મૈં देखौं तुम नाहिन, गृद्धहि दृष्टि अपार ॥

बृढ भयजै न तु करतेज, कलुक सहाय तुझार ॥ ५४ ॥

ગ્રુધ પક્ષીઓની દૃષ્ટિ બહુ શક્તિવાળી હોય છે, તેથી હું અહીં બેઠો બેઠો સીતાજીને દેખું છું. તમે તેને અહીંથી બેઈ શકશો નહીં હું વૃદ્ધ થયો છું, નહીંતર તો તમારી કાંઈક સહાયતા પશુ કરત. ॥ ૫૪ ॥

ચૌ૦—जो लावे शत योजन सागर । करै सो राम काज अति आगर ॥

जो कोई करै राम कर काजू । तेहि सम घन्य आन नहि आजू ॥ १ ॥

मोहिं बिलोकि बरहु मन धीरा । रामकृपा कस भयउ शरीरा ॥

पापिउ जाकर नाम सुमिरहीं । अति अपार भव सागर तरहीं ॥ २ ॥

तासु दूत तुम तजि कदराई । राम हृदय धरि करहु उपर्राई ॥

अस कहि उमा गृद्ध जब गयऊ । सबके मन अति विस्मय भयऊ ॥ ३ ॥

निज निजबल सबकाहुभाखा । पार जानकर संशय राखा ॥

જરૂર મંચડે અથવા કહઈ કસેજા । નહિ તનુ રહા મયમ બલ લેજા ॥ ૪ ॥

જવાઈ ત્રિવિક્રમ મયડ સ્વરાસી । તથા મૈ તરુણ રહા બલ ભારી ॥

તમારામાં જે કોઈ પશુ વાનર સો યોજનના સસુદ્રને ઠંકી બન્યો એવો અત્યંત બળવાનુ હોય, તો તે રામનું કાર્ય કરી શકે. જે કોઈ રામનું કાર્ય કરી શકે. તેના જેવો બીજો કોઈ પશુ આજ ભાગ્યશાળી ન ગણાય. ॥ ૧ ॥ તમો મને જોઈને મનમાં ધીરજ ધરો. જીવે રામની કૃપાથી ફરીવાર પાંખો આવવાથી માફે શરીર કેવું થઈ ગયું છે ? રામચન્દ્રજી કે જેમનાં નામનું સ્મરણ કરવાથી લોકો અત્યંત અપાર સંસારરૂપી સસુદ્રને પશુ તરીકે બાંધે છે. ॥૨॥ તેમના તમો દૂત છે, માટે નિર્ભય રહી, હૃદયમાં રામનું સ્મરણ રાખીને ઉપાય કરો. ” હે પાર્વતી ! જે પ્રમાણે કહીને જે સંપાતિ જ્યારે ઉડી ગયો, ત્યારે તેની પાંખોને બાંધી ગયેલી જોઈને સર્વ વાનરાઓના મનમાં મોટો વિસ્મય થયો. ॥ ૩ ॥ પછી સઘળા વાનરાઓએ, પોતપોતાનું બળ કહ્યું, પશુ સસુદ્રને સામે કિનારે પહોંચવામાં કોઈનું પશુ બળ લાયક નહીં જણાયાથી સર્વનાં મનમાં દુઃખ એવું ને એવું રહ્યું. રીંછોના રાજ બંધુવાન બોલ્યા કે, “ હમણાં તો હું વૃદ્ધ થઈ ગયો છું, તેથી મારા શરીરમાં પ્રથમના બળનો લેશ પશુ રહ્યો નથી, ॥ ૪ ॥ ભગવાને જ્યારે વામનાવતાર લીધો હતો, ત્યારે હું જીવાન હતો અને મારા શરીરમાં ભારે બળ હતું. ” ॥

દો-ધેરિ અંગદ હિ કહા સવ, અથ કહ્યુ કરહુ ઉપાય ॥

હૈ કોડ સુમટ મવીન અસ, જલધિ લંધિ જો જાય ॥ ૫ ॥

સર્વ વાનરાઓ અંગદને ઘેરીને કહેવા લાગ્યા કે, “ હવે કોઈ ઉપાય કરો આપણામાં એવો કોઈ પ્રવીણ સુખદ છે ? કે જે સસુદ્રનું ઉલ્લંઘન કરી બાંધે. ” ॥ ૫ ॥

ચૌ-બોલા વિકટ સુનહુ યુવરાજુ । યોજન તીસ ઉલંઘહુ આજુ ॥

નીલ કહા ચાલિસ મૈ જાઝું । આગે પરત મોર નહિ પાઝું ॥ ૧ ॥

નીલ વચન સુનિ દુર્ધર કહઈ । પંચાશત યોજન બલ અહઈ ॥

બોલ્યો નલ દોડ મુજા ઉઠાઈ । યોજન સાઠિ મોરિ ગતિ માર્ઈ ॥ ૨ ॥

દધિમુલ્ક કહ અસ્તી ઉપરંતા । યોજન સાત જાન બલવંતા ॥

સુનહુ વચન મથ સુમટ મવીના । આગે હોઈ મોર બલહીના ॥ ૩ ॥

સુનિ અસ વચન બોલ યુવરાજુ । હિ બલતે બનિહૈ નહિ કાઝુ ॥

દુઃસ્થ કશ્ચિત અંગદ કહૈ દેસ્વી । જામ્બવંત પુનિ કહા વિશેસ્વી ॥ ૪ ॥

નિરલ સકલ મુલ્ક કહ કસેજા । નહિ રહ મયમક બલ લલલેજા ॥

વૃદ્ધ મયે બલ ઇસા માર્ઈ । નાંચત પલ્લેમ જલધિહિ ધાર્ઈ ॥ ૫ ॥

ઇન કહિ વાત સત્ય સન્માની । માની સત્ય કર્ય મન વાની ॥

ઇક દિન શત્રિક આશ્રમ ગયઝ । વિપિન વિલોકિ મહા મુલ્ક મયઝ ॥૬॥

૧ રામની કૃપાથી સંસારરૂપી અપાર સસુદ્રને પશુ તરીકે બાંધે, ત્યારે આ સસુદ્ર તો શી ગણ-તીમાં છે, જેમ જણાવવાને સાર આ વચન કહ્યું છે. ૨ અહીંથી શ્લોક શરૂ થાય છે.

વ્રજણ કરિ ફલ પીન્હેર પાની । વૈટેઈં એક શિક્ષા મુલ માની ॥
 વ્રજા જ્ઞાન એક વિમ્ મુજાના । વૈઠિ અરાધત શ્રીભગવાના ॥ ૭ ॥
 તાહિ વચન ફલ દાનવ આવા । દેવત નૈન ક્રોધ મોહિ છાવા ॥
 મુનિ મય દેલિ ગયલ તેહિ સામૂ । તેહિ દુતતર કીન્હ અસ કામૂ ॥ ૮ ॥
 વિષ્ણવ યોજન સૈલ ઉઠાઈ । મારેસિ મોર મોહમેં આઈ ॥
 કાગલ ગિરિ તન સહા પ્રહારા । મયો ક્રોધ તેહિ અવનિ પહારા ॥ ૯ ॥
 ચીરે દોઢ ચરણકર રીસા । મુલ પાયો દ્વિજ દીન્હ અશીસા ॥
 સો વલ નહિં અવ તુમહિં વલ્લાનૂ । મુનત વાત સવ અચરજ માનૂ ॥ ૧૦ ॥
 સૈલ પ્રહાર લગેઢ મમ પાર્જ । યોજન નવે પાંચમેં જાર્જ ॥

વિકટ નામનો યુધપતિ યોલ્યો કે, “હે યુવરાજ સાંભળો. હું ત્રીશ યોજન ઠેકી શકું છું.” નીલ યોલ્યો કે, હું સાલીશ યોજન ઠેકી શકું પણ તેથી આગળ મારો પગ પડે નહીં.” ॥ ૧ ॥ દુર્ધર યોલ્યો કે, “મારામાં પચાશ યોજન ઠેકવાનું બલ છે.” નલ બન્ને હાથ ઉઘાડીને યોલ્યો કે, “હે ભાઈઓ ! મારામાં સાઠ યોજન ઠેકવાની શક્તિ છે.” ॥ ૨ ॥ દધિસુખ યોલ્યો કે, “હે પ્રવીણ બ્રાહ્મણો મારી વાત સાંભળો. મારામાં સત્તાશી યોજન ઠેકવાની શક્તિ છે. એથી ઉપરાંત જનું પડે તો મારું બળ ક્ષીણ થઈ જાય એમ છે.” ॥ ૩ ॥ સર્વનાં વચનો સાંભળી, યુવરાજ અંગદ યોલ્યો કે, “એટલા બળથી આ કામ બની શકે એમ નથી.” અંગદને ચિન્તાથી દુર્બલ થયેલો જોઈ, વળી પણ રીંછોના રાજા બંબુવાન સઘળાઓનાં મોઢોડાં સામું જોઈને યોલ્યો કે, ॥ ૪ ॥ “મારામાં પ્રથમના બળનો લવલેશ પણ રહ્યો નથી. કારણ કે, હું વૃદ્ધ થયો છું. હે ભાઈઓ ! આગળ તો મારામાં એવું બળ હતું કે, હું એક પલમાં સમુદ્રનું ઉલ્લંઘન કરી જતો.” ॥ ૫ ॥ સર્વ વાનરાઓએ બંબુવાનની વાણીને મનથી, કર્મથી તથા વચનથી સારી માનીને સન્માન આપ્યું. વળી બંબુવાન યોલ્યો કે, “એક દિવસે હું બદરિકાશ્રમમાં ગયો હતો અને ત્યાં વન જોઈ, બહુ સુખ માની, ॥ ૬ ॥ ફેલોનું ભક્ષણ કરી, પાણી પીને આનંદથી એક શિલા ઉપર બેઠો હતો. એ સમયમાં એક બ્રહ્મસાની પ્રવીણ બ્રાહ્મણ બેઠો બેઠો ભગવાનનું આશયન કરતો હતો, ॥ ૭ ॥ તેને મારવાને વાસ્તે એક દાનવ આવતાં, તેને જોઈને મને બારે ક્રોધ ચઢ્યો. મુનિને ભયભીત થયેલો જોઈ, હું તે રાક્ષસની સામે ગયો, ત્યાં તેણે એવું કહ્યું કે, ॥ ૮ ॥ ત્રીશ યોજનની એક શિલા ઉપાડીને મારા ગોઠણ પર મારી. એ શિલાનો પ્રહાર વાગ્યા છતાં પણ મેં તે પ્રહારને સહન કરી, ક્રોધાકાંત થઈ, તે દાનવને ધરતી પર પછાડી, ॥ ૯ ॥ તેના બન્ને પગ પકડીને તેને ચીરી નાખ્યો. આથી પેલા બ્રાહ્મણે સુખ પામીને મને આશીર્વાદ દીધો. આજ તમારી પાસે એ સમયના બળનાં વખાણ નથી કરતો. કેમ કે, તમે સઘળા વાત સાંભળીને જ આશ્ચર્ય માનો, ॥ ૧૦ ॥ જો કે, એ પ્રમાણે મારા પગમાં પર્યંતનો પ્રહાર વાગ્યો છે અને આજ હું વૃદ્ધ થયો છું, તો પણ પંચાણ યોજન ઠેકી શકું એમ છું.” ॥

દો-બલિ બાંધત પ્રશ્ન થાહેજ, સો તનુ વરણિ ન જાય ॥

ઉભય ઘરી મહ દીન્હ મેં, સાત પ્રદક્ષિણ ધાય ॥ ૫૬ ॥

વામનજી ભગવાને બલિ રાજાને આંધવાના સમયમાં પોતાનું શરીર એવું વધારું હતું કે, તેનું વસ્ત્ર બે બની શકે નહીં. એ વખતે મેં દોડી દોડીને બે ઘડીમાં એ શરીરને સાત પ્રદક્ષિણા દીધી હતી.” ॥ ૫૬ ॥

ચૌ-અંગદ કહા જાઉ મેં પારા । જિય સંશય કહ્યું ફિરતી વારા ॥

જામ્બવંત કહ તુમ સવ લાયક । કિમિ પઝવૌં સબહીકર નાયક ॥ ૧ ॥

કહા ઋષપતિ મુનુ હનુમાના । કા ચુપ સાધિ રહા બલવાના ॥

પવન તનય બલ પવન સમાના । બુદ્ધિ વિવેક વિજ્ઞાન નિધાના ॥ ૨ ॥

કૌન સો કાજ કઠિન જગ માર્હીં । જો નહિં હોય તાત તુમ પાર્હીં ॥

તવ ઉત્પત્તિ અવ કહૌં સહેતા । મુનહુ સકલ વૈટે રહિ રેતા ॥ ૩ ॥

હિમચલ ઇક પર્વતકે પાસા । કસ્યપ ઋષિ તપ તેજ પ્રકાશા ॥

દિગ્ગજ ઇક પેરાવતકી સમ । આયો ઋષિ સન્મુખ દુર્ધર યમ ॥ ૪ ॥

નિરસિ તાહિ ઋષિ સકલ સકાને । ચલે ન ચરણ શિથિલ ભય માને ॥

તાત તોર તેહિ વન કર રાજા । કેશરિ નામ તેજ બલ હાજા ॥ ૫ ॥

સો ગજ દેસિ મુનીશ નિહોરા । હે કપિ સકલ શરણ હૈં તોરા ॥

ઋષિ દુઃખ દેસિ દયા મન માર્હીં । ધાયો તુરત તાત વલ વાર્હીં ॥ ૬ ॥

ભિયોં તાહિ ઇક મુષ્ટિક મારા । ઉભય દશન ગહિ ભૂમિ પહારા ॥

પર્યો ધરણિ કરિ ધોર ચિકારા । તવ મુનિ હોય પ્રસન્ન વિચારા ॥ ૭ ॥

અંગદ બોલ્યો કે, “હું સામે કીનારે જાઉં તો ખરો, પણ પરિશ્રમને લીધે પાછો આવી શકું કે નહીં, એ વાતનો મને સંશય રહે છે.” બંબુવાને બોલ્યા કે, “હે સુવરાજ ! તમે સઘળું કરવાને સમર્થ છો, પણ અમારાથી તમને કેમ મોકલી શકાય ? કેમ કે, ॥ ૧ ॥ તમે અમારા સર્વને નાયક છો.” પછી બંબુવાને હતુમાનજીને

૧ હાલ તો હું કક્તિની (સીતાજીની) સન્મુખ જાઉં, તેથી મારામાં બળ રહે, પણ પાછો વળી ત્યારે વિશુખ થાઉં એટલે સામર્થ્ય રહે કે ન રહે, એવો સંશય રહે છે, એમ અંગદે કહ્યું, એવી કલ્પના કરવામાં આવે છે. આ કલ્પના વિરૂદ્ધ નથી, કેટલાએક તો એમ કહે છે કે, “જે જાણે એાંધી જાય, તે જાણે પાછો ન એાંધી શકે, એવો અંગદને કાંઈ ઋષિનો શાપ હતો અથવા રાવણને અને વાણીને પ્રીતિ હતી, તેથી રખેને એ પ્રેમમાં ફસાઈ જાઉં, એવી અંગદને શંકા હતી અથવા । અંગદ અને રાવણનો પુત્ર અક્ષકુમાર એક ગુરુની પાસે બાણતા હતા, તે સમયે અંગદે અક્ષકુમારને બહુ મારતાં ગુસ્સે શાપ દીધો હતો કે, ‘ અંગદ અક્ષકુમારની એક મુઠીથી મરી જશે,’ એ વાતનું અંગદને સ્મરણ હતું, તેથી અંગદે પોતાનો સંશય બતાવ્યો.” પણ આ સઘળી કલ્પનાઓ વિરૂદ્ધ છે. કારણ કે, પહેલી કલ્પનામાં અંગદને નિશ્ચય હોવો જોઈએ પણ સંશય ન હોવો જોઈએ બીજી કલ્પનામાં ભક્તિની હાનિ થાય છે અને ત્રીજી કલ્પના પણ અસંભવ ભરેલી છે.

કહું કે, “હે હનુમાનજી ! સાંભળો, તમે બળવાન છતાં, પવનના પુત્ર છતાં, પવનના જેવા જ બલવાન છતાં અને શુદ્ધિના, વિવેકના તથા વિજ્ઞાનના ભંડારરૂપ છતાં ચૂપકી પકડીને કેમ બેઠા છો ? ॥ ૨ ॥ હે તાત ! જગતમાં એવું કયું કષ્ટ કામ છે ? કે જે તમારાથી ન બની શકે ! હું આજ, કારણ સહિત તમારી ઉત્પત્તિ કહું છું, તે આ રેતીમાં બેઠેલા સર્વે વાનરાઓ પણ બધે સાંભળે. ॥ ૩ ॥ હિમાલયની પાસે તપના તેજથી દીપી રહેલા કશ્યપ નામના એક ઋષિ બેઠા હતા તેમની સામે પૂર્વ દિશાના ઐરાવત નામના હાથીના જેવડા કકવાળો, બાજુ સાક્ષાત્ યમ જ હોય એવો અને કોઈથી પકડી શકાય નહીં એવો એક હાથી આવ્યો. ॥ ૪ ॥ એ હાથીને જોઈ, બધા પામેલા સર્વે ઋષિઓ ભાગવા લાગ્યા, પણ બચને લીધે સર્વના યગ શિથિલ થઈ ગયા. એ હાથીને જોઈ, પેલા કશ્યપ મુનિએ તમારા પિતા કેશરી વાનરને પ્રેમ દેખાડીને હાકલ કરી કે, ‘હે વાનરાના યુથપતિ ! અમે સર્વે તારે શરણે છીએ.’ તમારા પિતા કેશરી ઋષિઓનું દુઃખ જોઈ, મનમાં ઘ્યાથી ઘેરાઈને તુરત તે હાથીને સામે જઈ, ॥ ૬ ॥ બળ વાપરીને તેને ખાઝી રહ્યો. કેશરીએ તે હાથીને એક મુઠ્ઠી ખારી, બન્ને હંતાસળ પકડીને ધરતીપર પછાડતાં, તે હાથી બચંકર ચિત્કાર કરીને પડ્યો. આ સમયમાં મુનિએ પ્રસન્ન થઈ. ॥ ૭ ॥

દો—તવ પિતુ બહુ બલ દેલિ મન, મુનિવર દીનહ અશીશ ॥

માંથુ માંથુ વર ભાવ મન, હે દિગ્ગપાલ કપીશ ॥ ૫૭ ॥

તમારા પિતાનું બળ જોઈ, વિચાર કરી, આશીર્વાદ કહીને કહું કે, ‘હે બ્રાહ્મણોનું પાલન કરનારા કપીશ, ! મન ગમતું વરદાન માગ.’ ॥ ૫૭ ॥

ચૌ—સાનુકૂલ તપસી કહૈં જાની । બોલા તાત જોરિ યુગ પાની ॥

જો મસન્ન મોપર ભગવાના । પુત્ર દેહુ બલ મરુત સમાના ॥ ૧ ॥

પ્રવમસ્તુ કહિ ઋષિ તવ ગયજ । આગિલ ચરિત મુરહુ જસ ભયજ ॥

માતા તોરિ અંજની સતી । રૂપ અપાર નહીં હિય રતી ॥ ૨ ॥

નવસત સાજિ સિંગાર વનાઈ । બૈઠી શિખર શૈલપર આઈ ॥

ત્રિવિધ સમીર બૈ મુલદાઈ । નિરસ્ત વન શોભા અધિકાઈ ॥ ૩ ॥

ચીર ઉદાવન પવન મુ વરસા । મુજા દીર્ઘ કર ચાહત પરસા ॥ ૪ ॥

દેલિ માતુ તવ ક્રોધ કરેહી । લાગી શાપ દેન મુનિ તેહી ॥ ૫ ॥

મારુત મતુરે વચન કહેજ । શાપ ન દેઢ વચન મુનિ લેજ ॥

તવ પતિ ઋષિસન મુત વર માંગા । તાતે પરસિ અંગ તવ લાગા ॥ ૬ ॥

નિજ કાયા ધર મિલે ન તોહી । કાહે શાપ દેતિ હૈ મોહી ॥

અસ કહિ પવન ગુપ્ત જૈ રહ્નજ । સો તવ માતા પતિ સન કહ્નજ ॥ ૭ ॥

અવ તવ જન્મ કરવ મુલ માની । મુનહુ સકલ કુલ દીપક જાની ॥

શુભ નક્ષત્ર શુભ ઘરી આઈ । જન્મત ભયર દેવ વલ પાઈ ॥ ૮ ॥

પુનિ વરદાન પવન કર દરસા । ચીરજ તોહિ પિતા કર પરસા ॥

ઉદિત भये दंपति सुख माने । करहि केलि वनमें मन माने ॥ ૮ ॥

एक दिवस माताकी गोदा । करत रहेउ पय पान विनोदा ॥

देखेउ अरुण बंधु छवि जाला । तडकि अकाश गयउ तत्काला ॥ ९ ॥

सूर्य गहन कहैं श्रुजा पसारा । क्रोधित इन्द्र वज्र तब मारा ॥

કેથરી, કશ્યપ સુનિને સાનુકૂલ જાણી, બન્ને હાથ જોડીને બોલ્યો કે, “જો મારા ઉપર આપ પ્રસન્ન થયા હો તો, મને પવન જેવા બળવાળો પુત્ર આપો.” ॥ ૧ ॥ આ સાંભળી તથાસ્તુ કહીને કશ્યપ ઋષિ ત્યાંથી ગયા, પછી જે હકીકત બની તે સાંભળે. તમારી મા જન્મની કે જે સતી હતી અને અપાર રૂપવાળી હતી તથા હૃદયમાં અચોક્ષ્ય કામનાથી રહિત જ હતી, ॥ ૨ ॥ તે એક દિવસે સોલે શશુગાર સજી, બની ઠનીને પર્વતના શિખર ઉપર આવી બેઠી હતી, આ સમયમાં સુખદાયી, શીત, મંદ તથા સુગંધી પવન વાતો હતો. તમારી મા, વનની અતિ સુંદરતાને જોતી હતી, ॥ ૩ ॥ તે સમયમાં મોહિત થયેલા વાયુ દેવે, તેનું ચીર વસ્ત્ર ઉડાડ્યું અને સ્પર્શ કરવાને વાસ્તે જીભ લાંબી કરી. આ જોઇ તમારી માએ કંઠાકાંત થઈને તેને શાપ દેવાની તૈયારી કરતાં, ॥ ૪ ॥ વાયુ દેવ, મધુર વચન બોલ્યો કે, ‘શાપ આપો નહીં અને પ્રથમ મારાં વચન સાંભળી લ્યો. તમારા પતિએ ઋષિની પાસેથી મારા જેવો બળવાન પુત્ર પ્રાપ્ત થવાનું વરદાન માગી લીધું છે, તેથી હું તમારાં જંગમો સ્પર્શ કરવા લાગ્યો હતો, ॥ ૫ ॥ પણ જેમ સર્વ સ્ત્રીઓને મારો સ્પર્શ થાય છે. તેમ જ તમને મારો સ્પર્શ થયો છે. હું મારી દિવ્ય કાયાની જીભથી તમારો સ્પર્શ કરવા જતો હતો પણ મેં કર્યો નથી, માટે મને શામાટે શાપ આપો છો?’ એટલું બોલીને વાયુદેવ ગુસ્સ થઈ ગયો. તમારી માતાએ, જો સઘળી હકીકત પોતાના પતિની પાસે કહી. ॥ ૬ ॥ હવે આનંદ પામી, તમને કુલહીપક જાણીને, તમારા જન્મની સઘળી હકીકત કહું છું, તે સાંભળો. ઋષિનું વરદાન હતું અને વળી તમારી માતાએ રજસ્વલાપણુને થોથે ઢહાડે વાયુદેવનું દર્શન કર્યું હતું તથા મોહિત થયેલા વાયુદેવે તમારા પિતાનાં વીર્યમાં પ્રવેશ કર્યો હતો, તેથી તમે પવનકુમાર કહેવાયો છો. ॥ ૭ ॥ શુભ નક્ષત્રમાં અને શુભ ઘડીમાં તમારો જન્મ થયો છે અને જન્મતાં જ તમે દિવ્ય બળ પામ્યા છો. (કાર્તિક વદિ ૧૪ અને બુધવારને રોજ હનુમાનજીનો જન્મ માનવામાં આવે છે.) તમારા જન્મથી માતા, (પતા સુખ

૧ હનુમાનજીની જન્મ તિથિમાં મતભેદ છે. ઉત્સવ સિન્ધુમાં કર્જત્ય વાસિતે પક્ષે સ્વાત્વ્ય સૌમે કળીશ્વરઃ । મેઘભ્રમેજનીયર્મશિષ્ઠઃ પ્રાદુરમૂલ્લસ્યન્ એ રસોકથી સ્વાતી અને બૌમ વારવાળી કાર્તિક વદિ ૧૪ ને રોજ મેઘ લગ્નમાં હનુમાનજીનો જન્મ થવાનું કહ્યું છે. બીજાં પુરાણોમાં ચૈત્ર સુદી પૂનમને રોજ જન્મ થવાનું કહ્યું છે અને પંચાંગોમાં પણ તેમ જ લખવામાં આવે છે. જો કે કલ્પભેદથી બન્ને શ્લોક સંભવે છે, તોપણ પહેલો પક્ષ વધારે વજનદાર લાગે છે. કેમ કે વાલ્મીકીય રામાયણના ઉત્તર કાંઠમાં યમેષ વિષલં ત્વષ્ટ્ર પ્રાદીપ્તં માસ્કરં પ્લુતઃ । તમેષ વિષલં શુદ્ધિશ્લક્ષિતિ વિષાકરુ એ રસોક છે, તે પ્રમાણે સૂર્ય ચંદ્રશુદ્ધી આગમે દિવસે હનુમાનજીનો જન્મ થયો જણાય છે. માતા ક્ષોભા લેવા ગઈ હતી, તે સમયમાં જૂના થયેલા બાલક હનુમાનજી, ફક્તની પ્રાંતિથી સૂર્યને પકડવા જતાં, તે જ સમયે સૂર્યને પકડવા ગયેલા શકુએ બપ પામી, ઈંદ્રની પાસે જઈને, હકીકત કહેતાં, ઈંદ્રે હનુમાન-

માનવા લાગ્યાં અને બન્ને મળીને વનમાં મનમાનતી કીડા કરવા લાગ્યાં. ॥ ૮ ॥ એક દિવસે તમે તમારી માતાના ખોળામાં ખાવવાનો વિનોદ કરતા હતા, તે સમયે લાલ કાંતિવાળો સૂર્ય ઉગતો જોવામાં આવતાં, તમે, ફલની કાંતિથી તેને પકડવાને તુરત આકાશમાં ઠેકથા. ॥ ૯ ॥ તમે સૂર્ય સૂધી પહોંચી ગઈ, પકડવાને સારૂ હાથ લાગ્યા કરતાં, કોષ પામેલા ઇંદ્રે તમને વજ્ર માર્યું. ॥

દો-ભાગત વજ્ર મહા કાઠિન, મૂર્ચ્છિત થે તુમ તાત ॥

પવન દેવ તવ ક્રોધ કરી, રોકી સિગરિ વાત ॥ ૫૮ ॥

હે તાત! મહા કઠિન વજ્ર વાગવાથી મૂર્ચ્છિત થઈને તમે નીચે પડ્યા. આમ થતાં તમારા પિતા વાયુદેવે ક્રોધ કરીને સર્વ જગતમાંથી પોતાની ગતિને રોકી લીધી. ॥ ૫૮ ॥

બો-ક્રોધિત પવન વાયુ ગતિ રોકી । વ્યાકુલ તુરત મરે ત્રેલોકી ॥

અસ્તુતિ મુરહ કોઈ નિજ હેતા । બોલે શિવ ગુણ જ્ઞાન નિકેતા ॥ ૧ ॥

ઘરહુ ધીર જનિ હોહુ ડદાસા । સવ મિલ ચલહુ પવનકે પાસા ॥

શિવ વિરંચિ મુર ઇન્દ્ર સમેતા । વાયુકે ઢિગ ચલે સચેતા ॥ ૨ ॥

તવ સુત ગમન સૂર્ય ઢિગ કીન્હા । શ્વાસ સમીર રોકિ દુઃખ દીન્હા ॥

તજહુ પવન રહે પ્રાણ મલાઈ । તુમકો મુયશ હોય જગ મારે ॥ ૩ ॥

જો મનભાવ લેહુ વરદાના । તજહુ સમીર હોય કલ્યાના ॥

દેવગિરા મુનિ સુંદર વાની । બોલેહ તાત જોરિ યુગ પાની ॥ ૪ ॥

અમર અજીત સકલ બલ સાગર । મુતહિ દેહુ વર દેવ મુનાગર ॥

રામ ભક્ત અરુ નિકટ નિવાસી । યહ વરદાન દેવ ચલરાશી ॥ ૫ ॥

અમવસ્તુ સવ દેવન કીન્હા । પવન સમીર છાંદિ તવ દીન્હા ॥

દે વરદાન દેવ સવ ગયક । વિચરે વનહિ મહા મુલ્ય મયક ॥ ૬ ॥

જવ જવ જાય મુનિનકે તીરા । ઢારે ફોરિ કમળહુ નીરા ॥

વિટપ તોરિ ગિરિ શિખર દહાવે । બલ અતિ મૂરિ અંગ ધુનિ હાવે ॥ ૭ ॥

ઋષિન શાપ તવ દીન વિચારી । મૂલ જાહુ નિજ પૌરુષ મારી ॥

જવ જવ કોઝ મુરતિ કરાઈ । તવ તવ તુલારે બલ હૈ આઈ ॥ ૮ ॥

તાત માત કર પ્રાણ સમાના । ઇન્દ્ર હુ હની નામ હનુમાના ॥

સો મૈ તુમહિ મુનાયરે સવહી । બોલે મહાવીર મુનિ તવહી ॥ ૯ ॥

તજહુ શોક આનહુ મન ધીરા । મોહિ નિશ્ચય સેવક રઘુવીરા ॥

હનુમત વચન મુનત સવ કાના । જય જય જય સવ કરાઈ વસના ૧૦

છને વજ્ર મારીને ધસ્તીપર નાખી કીડા અને તેથી હનુમાનજીની એક તરફની ઝાડી માંગી ગઈ, આથી વાયુદેવે ક્રોધ કરીને પોતાની ગતિ અંધ કરતાં ઇલાહિક દેવતાઓએ હનુમાનજીને અનેક વરદાનો આપી, વાયુદેવને સન્તુષ્ટ કર્યો એમ વાલ્મીકીય રામાયણના ઉત્તર કાંડમાં કથા છે. કાર્તિક માસમાં એવલાસ રતે આવે છે. પ્રાતઃકાલમાં સૂર્યને જોઈને હનુમાનજી કૂવા અને તે સમયે સૂર્યમહાશય થતું હતું, એ સંધળી વાત કાર્તિક વહિ ૧૪ માં જન્મ માનવાથી ગોઠતી આવે છે. ચૈત્ર શુદ્ધ ૧૫ ને રાજ જન્મીને તે પછીની કોઈ આભાવાસ્થાને દિવસે હનુમાનજી સૂર્યને પકડવા વાસ્તે ઠોળ્યા હતા, એમ લાઈએ તો નીચે પક્ષ પક્ષ અસંભવિત નથી.

હોઈરે સિદ્ધ રામકર કાજા । અતિસુખ લહેડ હિયે યુવરાજા ॥
 જામ્બવંત ઔરો નલ નીલા । અંગદ આદિ મુખટ વલ સ્ત્રીલા ॥ ૧૧ ॥
 મિલે સર્વે હનુમંતહિ ધાર્દ । રામ કાજ લગ જાનુ મુખાર્દ ॥
 કહ હનુમંત સિંધુ તનુ દેસી । કરિહોં રણુપતિ કાજ વિસેપી ॥ ૧૨ ॥
 તવ ક્રમેસ અસ વચન ઉચારા । સાદર મુનહુ સમીરકુમારા ॥
 રામકાજ લગિ તવ અવતારા । મુનિ તેહિ મયડ પર્વતાકારા ॥ ૧૩ ॥
 કનક વરણ તન તેજ વિરાજા । માનહુ અપર ગિરિન કર રાજા ॥
 સિંહનાદ કરિ બારહિ બારા । લીલહિ લાંચી જલનિધિ સ્વારા ॥ ૧૪ ॥
 સહિત સહાય રાવણહિ મારી । આનોં યહાં ત્રિકૂટ ઉપારી ॥
 જામ્બવન્ત મેં પૂછોં તોહોં । ઉચિત સિલ્લાવન દીજૈ મોહોં ॥ ૧૫ ॥
 ઇતના કરહુ તાત તુમ જાઈ । સીતહિ દેલિ કહો મુધિ આઈ ॥
 તવ નિજ મુજવલ રાજિવ નૈના । કૌતુક લાગિ સંગ કપિ સૈના ॥ ૧૬ ॥

તેથી પુરત ત્રેલોક્ય વ્યાકુલ થઈ ગયું. દેવતાઓ પોતાના અધ્યવને વાસ્તે સદા-
 શિવની સ્તુતિ કરતાં, યજ્ઞોના અને જ્ઞાનના ભંડારરૂપ સદાશિવ યોલ્યા કે, ॥ ૧ ॥ “હે
 દેવતાઓ ! ધીરજ ધરો. ઉદાસ થાઓ નહીં, સર્વ મળીને વાયુદેવની પાસે ચાલો.” આ
 પ્રમાણે નિશ્ચય થતાં, શિવ, બ્રહ્મા તથા ઇંદ્ર આદિ, સર્વ દેવતાઓની સાથે વાયુદેવની
 પાસે ગયા. ॥ ૨ ॥ દેવતાઓએ વાયુદેવને કહ્યું કે, તમારા પુત્રે સૂર્યની પાસે ગતિ કરી
 અને વળી તમે તેનો પક્ષપાત કરી, ગતિ રોકી લઇને દુઃખ દીધું છે. એ કીક કર્યું કહે-
 વાય નહીં, તોપણ હવે તમારી ગતિને છૂટી કરો કે જેથી જગતના પ્રાણ રહે, તમારી
 ભલાઈ કહેવાય અને જગતમાં તમારી કીર્તિ થાય. ॥ ૩ ॥ ‘તમે મનમાનતાં વરદાન
 હ્યો પછુ તમારી ગતિને છૂટી કરો,’ દેવતાઓની સુંદર વાણી સાંભળીને તમારા પિતા
 વાયુદેવ, બન્ને હાથ ભેડીને યોલ્યા કે, ॥ ૪ ॥ ‘હે બળોના સમુદ્રરૂપ દેવતાઓ ! મારો
 પુત્ર અમર, કોઈથી પછુ જિતાય નહીં એવો, બળના સમુદ્રરૂપ, અત્યંત પ્રવીણ,
 રામનો ભક્ત અને રામની પાસે જ રહેનારો થાય, એ વરદાન આપો.’ ॥ ૫ ॥ સધળા
 દેવતાઓએ ‘તથાસ્તુ’ એમ કહ્યું. પછી વાયુદેવે પોતાની ગતિ છૂટી કરી, દેવતાઓ
 વરદાન દઇને ગયા અને તમે મહા સુખ પામી વનોમાં વિચરવા લાગ્યા. ॥ ૬ ॥ તમે
 જ્યારે જ્યારે મુનિઓના આશ્રમોમાં જવા લાગ્યા, ત્યારે ત્યારે અત્યંત બળના અભિ-
 માનથી તેઓનાં કમંદલુઓને ફેડીને જળ ઢોળી નાખવા લાગ્યા, પર્વતોનાં શિખરોને
 પાડી નાખવા લાગ્યા અને સમાધિમાં બેઠેલા મુનિઓનાં અંગોને પછુ હલાવવા લાગ્યા.
 ॥ ૭ ॥ આમ થતું જોઈ, વિચાર કરીને તમને ઋષિઓએ શાપ દીધો કે, ‘તું તારૂં ભારે
 બળ તથા પરાક્રમ ભૂલી બર્હશ. જ્યારે જ્યારે તને કોઈ પછુ રમરણ આપશે, ત્યારે
 ત્યારે તારામાં બળ તથા પુરુષાર્થ પ્રકટ થશે.’ ॥ ૮ ॥ હે હનુમાનજી ! તમને તમારાં
 માતા પિતાઓ, પ્રાણ સમાન રાખ્યા હતા, ઇંદ્રે તમારી હેડ (હાડી) બાંધી હતી, તં
 ઉપરથી તમારૂં ‘હનુમાનજી’ નામ પ્રસિદ્ધ થયું છે. આ તમારા જન્મની હકીકત મેં

૧ બ્રહ્માએ વજ્રગ હોવાતું વરદાન આપીને કહ્યું કે, બ્રહ્માએથી પછુ કંથી હરકત થશે નહીં.
 એવી રીતે જ સર્વ દેવતાઓએ પોતાના અઓથી તથા કંઓથી અવધપણું આપ્યું.

તમને કહી સંભળાવી.” બંધુવાનનાં વચનો સાંભળી, હનુમાનજી બોલ્યા કે, ॥ ૯ ॥ “શોક છોડી દો મનમાં ધીરજ ધરો. હું રામચન્દ્રજીની અવશ્ય આ સેવા કરીશ.” હનુમાનજીનું બોલવું સાંભળીને સર્વે વાનરાઓએ ‘જય જય’ કહીને વખાણ કર્યો. ॥ ૧૦ ॥ યુવરાજ અંગદ, ‘રામનું કાર્ય સિદ્ધ થશે,’ એમ બાણીને અત્યંત સુખ પામ્યા. અંગદ, બંધુવાન, નલ, નીલ તથા બીજા પાંચ બળવાન સુભટો દોડી દોડીને હનુમાનજીને મળવા લાગ્યા. ॥ ૧૧ ॥ સર્વને રામનાં કાર્યની સિદ્ધિ થવાનો પૂર્ણ ભરોસો થયો. હનુમાનજી, સસુદ્રની સામે જોઈને બોલ્યા કે, ‘હું અવશ્ય રામનું કાર્ય કરીશ.’ ॥ ૧૨ ॥ આ સમયમાં બંધુવાન બોલ્યા કે, “હે પવનકુમાર ! ધ્યાન રાખે સાંભળો.” તમારો અવતાર રામને વાસ્તે જ થયો છે,” આ સાંભળી પોતાનાં બલ તથા પરાક્રમનું સંપૂર્ણ સ્મરણ આવતાં, હનુમાનજીએ પર્વત જેવડું સ્વરૂપ ધર્યું. ॥ ૧૩ ॥ હનુમાનજીનું સુવર્ણ-વાળું શરીર, તેજથી દેહીપ્રમાણ બાણે બીજા પર્વત ખડો હોય એવું દેખાવા લાગ્યું. હનુમાનજી, વારંવાર સિંહનાદ કરીને બોલ્યા કે, “હે બંધુવાનજી ! કહો તો લીલા માત્રમાં સસુદ્રને ઉલ્લંઘીને સીતાજીની ખબર લાવું. ॥ ૧૪ ॥ અને કહો તો સઘળા સહાયો સહિત રાવણને મારી, ત્રિકુટ પર્વતને અહીં ઉપાડી લાવું. તમને પૂછું છું, માટે મને યોગ્ય થીઆમણ આપો.” બંધુવાન બોલ્યા કે, ॥ ૧૫ ॥ “તમે હમણાં તો એટલું જ કરો કે, સીતાજીને નજરે જોઈ અહીં આવીને તેમની ખબર આપો. પછી પોતાના જ ભુજ બળથી સઘળું કરવાની શક્તિવાળા રામચન્દ્રજી, ક્રૂર કેતુકને વાસ્તે વાનરાઓની સેનાને સાથે લઈને ચઢાઈ કરશે. ॥ ૧૬ ॥

છંડ—કપિ સેન સંગ સંહારિ નિશ્ચર રામ સીતહિ આનિહૈં ।

ત્રયલોક પાવન મુયશ્ચ મુર મુનિ નારદાદિ વજ્રાનિહૈં ॥

જો મુનત ગાવત કહત સમુદ્રત પરમ પદ નર પાવર્હી ।

રઘુવીર પદપાથોજ મધુકર દાસ તુલસી ગાવર્હી ॥ ૬ ॥

રામચન્દ્રજી, વાનરાઓની સેનાને સાથે લઈ, રાવણને મારીને સીતાજીને લાવશે અને તેમની ત્રૈલોક્યને પવિત્ર કરનારી, એ રાવણવધ સંબંધી ઉત્તમ કીર્તિને દેવતાઓ તથા નારદજી આદિ મુનિઓ વખાણશે, કે જે કીર્તિને સાંભળવાથી, ગાવાથી, કહેવાથી, અને સમજવાથી મનુષ્યો પરમપદ પામશે.” રામચન્દ્રજીનાં ચરણોરૂપી કમળોમાં ભ્રમરની પેઠે રહેનાર તુલસીદાસજી કહે છે કે :— ॥ ૬ ॥

દો—ભવ ભેષજ રઘુનાય યશ, મુનિર્હિ જે નર અરુ નારિ ॥

તિનકર સકલ મનોરથ, સિદ્ધ કરહિ ત્રિપુરારિ ॥ ૫૯ ॥

જે પુરુષો કે બીજા સંસારરૂપી રાગના બૌધ્ધરૂપ રામચન્દ્રજીના યશનું શ્રવણ કરશે, તેઓના સર્વ મનોરથોને સદાશિવ સફલ કરશે. ॥ ૫૯ ॥

સો—નીલોત્પલ તનુદયામ, કામ કોટિ શોભા અધિક ॥

મુનિય તામુ ગુણ ગ્રામ, જામુ નામ અઘ સ્વગ વધિક ॥ ૩ ॥

નીલ કમળ, શ્યામ સુંદર કાયાવાળા અને કરોડો કામદેવોથી પાંચ અધિક શોભાવાળા રામચન્દ્રજીના શુભોના સમૂહનું શ્રવણ કરો, કે જે રામચન્દ્રજીનું નામ જ પાપોરૂપી પક્ષીઓના વધ કરવામાં પારધીરૂપ છે. ॥ ૩ ॥

કિષ્કિન્ધાકાંડ. ગુજરાતી ભાષાંતર સમાપ્ત.

॥ श्रीः ॥

—ॐ श्रीगोस्वामीॐ—

तुलसीदासकृत रामायण ॥

शुद्ध गुजराती भाषांतर.

—
संदरकांड.

શ્રી
મહા શિવપુરાણ.

૨૪૦૦૦) હજાર શ્લોકનું શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર. પોસ્ટ ૧-૨-૦.

કી. રૂ. ૫)

નીચેને ઠેકાણેથી મળશે.

પંડિત નારાયણ મૂલજી.

બુકસેલર.

ઠેકાણું:-કાલકાદેવી રોડ, સુબર્ધ, નં. ૨.

દરેક ભાતનાં હિંદી, સંસ્કૃત અને ગુજરાતી પુસ્તકો મળશે

એન. ડી. મહેતાની કું.,

બુકસેલર્સ.

ઠેકાણું:-૩૬૭, કાલકાદેવી રોડ, સુબર્ધ, નં. ૨.

દરેક ભાતનાં ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી પુસ્તકો મળશે, જથ્થાબંધ લેનારને સોફ્ટ કમીશન મળશે.

શ્રીગણેશાય નમઃ ।

॥ શ્રોત્તલસીદાસકૃત રામાનંજન ॥

રૂંદરકાંડ.

શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર.

જ્ઞાન્તં જ્ઞાન્વતમપ્રમેયમનયં નિર્વાણજ્ઞાન્તિપદમ્ ।
બ્રહ્માશંખુફળીન્દ્રસેવ્યમનિશં વેદાન્તવેદ્યં વિમુમ્ ॥
રામાભ્યં જગદીશ્વરં મુરગુરં માયામનુષ્યં હરિમ્ ।
વંદેહં કરુણાકરં રઘુવરં ભૂપાલચૂડામણિમ્ ॥ ૧ ॥

શાંત, અનિનાશી. પ્રભાશ્લેષી અગમ્ય, નિર્દોષ, સુકૃતરૂપી પરમ શાંતિ આપનારા, બ્રહ્મા, સદાશિવ તથા શેષનાગ, એઓએ સેવવા યોગ્ય, વેદાંત અંશોથી બાણી શકાય એવા, વ્યાપક, જગતના ઉચ્ચર, દેવતાઓના ગુરુ, માયાથી મનુષ્ય થએલા, કરુણાળી આશ્વરૂપ, રઘુકુલમાં ઉત્તમ અને રાજાઓના શિરોમણિ 'રામ,' એ નામવાળા પ્રભુને હું સર્વદા વંદન કરું છું. ॥ ૧ ॥

નાન્યાં સ્પૃહા રઘુપતે દ્વિદ્યેસ્યદીયે, સત્યં વદામિ ચ ભવાનર્ચિત્તંતરાત્મા ॥
ભક્તિપ્રયચ્છ રઘુપુંગવનિર્ધરાંમે, કામાદિદોષરાહિતં કુરુ માનમથ ॥ ૨ ॥

હે રઘુપતિ ! હે રઘુકુલમાં શ્રેષ્ઠ ! હું સાચું કહું છું અને આપણા સર્વના અન્તર્યામી હોવાથી બાણો છો જ કે, મારા હૃદયમાં બીજ કોઈ ઇચ્છા નથી, હું એટલું જ માગું છું કે, મને પરિપૂર્ણ ભક્તિ આપો અને મારા મનને કામ આદિ દોષોથી રહિત કરો. ॥૨॥

અતુલિતવચ્ચધામં સ્વર્ણશૈભભદેહં, દનુજવનકુશાલું જ્ઞાનિનામપ્રતપ્તયમ્ ॥

સકલગુણનિધાનં વાનરાણામધીશં, રઘુપતિવરદત્તં વાનજાતભ્રમઃમિ ॥ ૩ ॥

અતુલ ભગના સ્થાનકરૂપ, મેરુ પર્વત જેવા શરીરવાળા, શક્તિસોરૂપી વનને બાળવામાં અસિરૂપ. જ્ઞાનિઓમાં પ્રથમ ગણવા યોગ્ય, સઘળા ગુણોના ભંડારરૂપ, વાનરાઓના અધિપતિ અને રામચંદ્રજીના ઉત્તમ દૂત હનુમાનજીને પ્રણામ કરું છું. ॥ ૩ ॥

ષૌ-જામ્બવંતકે વચન મુહાયે । મુનિ હનુમાન હૃદય અતિ ભાયે ॥
 તબ લગ મોહિ પરસ્થિયહુ માર્હૈ । સહ દુઃસ્ત્ર કંદ મૂલ ફલ ર્વાર્હૈ ॥ ૧ ॥
 જવ લગિ આવોં સીતહિ દેસ્વી । હોય કાજ મન હર્ષ વિશેષી ॥
 ખસ કહિ નાય સબન કહૈં માથા । ચલેહ હર્ષ હિય ધરિ રણનાથા ॥ ૨ ॥
 સિંધુ તીર ફક મુંદર મૂધર । કૌતુક કૂદિ ચહે તેહિ ઉપર ॥
 વાર વાર રઘુવીર સંભારી । તરકેહ પવન તનય બલ ભારી ॥ ૩ ॥
 જેહિ ગિરિ ચરણ દેર્હૈ હનુમંતા । સો ચલિં ગયહ પતાલ તુરંતા ॥
 જિમિ અમોઘ રણપતિકે બાના । તાહી ભાંતિ ચલા હનુમાના ॥ ૪ ॥
 જલનિધિ રણપતિ દૂત વિચારી । કહ મૈનાક હોહુ શ્રમહારી ॥

હનુમાનજી જામ્બુવાનનાં મધુર વચનો સાંભળી, હૃદયમાં અત્યંત પ્રસન્ન થઇને બોલ્યા કે, “હે બાઇજો ! કંદ, મૂલ તથા ફળ, એઓનું ભક્ષણ કરી અને દુઃખો આવી પડે તો તેઓનું પણ સહન કરીને ત્યાંસૂધી મારી વાટ જો જો કે, ॥ ૧ ॥ જ્યાંસૂધીમાં હું સીતાજીને જોઇને પાછો અહીં આવું. મારા મનમાં ભારે ઉત્સાહ છે, તેથી મારું કુંડે, કાર્ય સિદ્ધ થશે.” એટલું બોલી, સર્વ વાનરાઓને પ્રજ્ઞામ કરી, હૃદયમાં રામચંદ્રજીને ધરી લઇને હનુમાનજી આનંદથી ચાલ્યા. ॥ ૨ ॥ સમુદ્રના કિનારાપર રમણીય અથવા ‘મુંદર’ એ નામનો એક પર્વત છે, તેના ઉપર કૌતુકથી કૂદી, ઉપર ચઢી વારં-વાર રામનું સ્મરણ કરીને મહા બળવાન હનુમાનજીએ, તે પર્વત ઉપરથી લંકા તરફ છલાંગ મારી. ॥૩॥ હનુમાનજી, જે પર્વત ઉપર પગનો ભાર દઇને કૂદ્યા, તે પર્વત તુરત જ પૃથ્વીમાં પેસી ગયો. હનુમાનજી, જેમ રામચંદ્રજીનું અમોઘ બાણ ચાલે, તેમ ચાલ્યા. ॥ ૪ ॥ સમુદ્રે હનુમાનજીને રામના દૂત બાણી, પોતામાં રહેલા મૈનાક^૧ નામના પર્વતને કહ્યું કે, “તું બહાર નીકળી, હનુમાનજીને વિશ્રામ આપીને તેમના પરિશ્રમને શાંત કર. ॥

ષૌ-ઇન્દ્ર વજ્ર જા દિન કર કીન્હા । પર્વત સર્વે પંસવિન કીન્હા ॥
 તા દિન મારુત કીન્હ સહાર્હૈ । તામુ તનય લંકાકો જાર્હૈ ॥ ૧ ॥

જે દિવસે ઇન્દ્ર હાથમાં વજ્ર લઇને સર્વ પર્વતોની પાંખો કાપી હતી, તે દિવસે પવને તને સહાય આપી, ઉડાવી, મારામાં પ્રવેશ કરાવીને ઇન્દ્રથી બચાવ્યો છે, માટે તારે આજ લંકામાં જતા તેના પુત્રને જરા વાર વિશ્રામ દેવો ઉચિત છે.” ॥ ૧ ॥

૧ જો સમુદ્રને કિનારે મુંદર નામનો કોઈ પર્વત હોય, તો તે ઉપરથી આ કાંડનું ‘મુંદરકાંડ’ નામ પડેલું હોતું જોઇએ. વાલ્મીકીય રામાયણમાં તો મહેન્દ્રાચલ નામ આપ્યું છે. ૨ હનુમાનજી જે કાર્યને વાસ્તે જાય છે, તે કાર્યને સિદ્ધ કરીને પાછા ફરવાના છે, અત્યંત વેગથી જાય છે અને કોઈના રોકાણ રોકાવાના નથી, તેથી તેમને રામનાં અમોઘ બાણની ઉપમા દીધી છે. ૩ લંકા અને અરતબંધ, એઓના મધ્યમાં, સમુદ્રમાં મૈનાક નામની એક નહાની ટેકરી છે. ૪ આદીથી એપક સુર થાય છે.

સા-સિંધુ વચન જરૂર વારિ, તુરત હટે મૈનાક તથા ॥

કપિ કોઈ કીન્હ જુહારિ, વાર વાર કર જોરિકૈ ॥ ૧ ॥

મૈનાક પર્વતે, સમુદ્રનાં વચનને માન આપી, તુરત જ બહાર નીકળી, હનુમાનજીને જીહાર કરી, હાથ જોડીને, પોતાની ઉપર વિશ્રામ લેવાની વારંવાર પ્રાર્થના કરી. ॥ ૧ ॥

દો-હનુમાન તેહિ પરસિ કર, પુનિ પુનિ કીન્હ પ્રણામ ॥

રામકાજ કીન્હે વિના, મોહિ કહાં વિશ્રામ ॥ ૧ ॥

હનુમાનજીએ હાથવતી તે પર્વતનો સ્પર્શ કરી, વારંવાર પ્રણામ કરીને કહ્યું કે “રામનું કાર્ય કયાં વિના મારાથી વિશ્રામ લેવાય જ નહીં.” ॥ ૧ ॥

ચૌ-જાત પવનમુત દેવન દેસા । જાને કહેં બલ બુદિ વિશેસા ॥

સુરસા નામ અહિનકી માતા । પઠ્યહુ આઈ કહી તેહિ જાતા ॥ ૧ ॥

આજ સુરન્હ મોહિં દીન્હ અહારા । મુનિ હૈસ બોલા પવનકુમારા ॥

રામકાજ કરિ ફિરિ મૈં આવૌં । સીતાકી સુધિ પ્રશ્નહિ મુનાવૌં ॥ ૨ ॥

તથા તથા વદન પૈઠિહૌં આઈ । સત્ય કહૌં મોહિં જાન દે માઈ ॥

કવનેહુ યત્ન દેઝ નહિં જાના । ગ્રસસિ ન મોહિં કહા હનુમાના ॥ ૩ ॥

યોજન ભર તેહિ વદન પસારા । કપિ તનુ કીન્હ દુગુણ વિસ્તારા ॥

સોરહ યોજન મુલ્ત તેહિ ટપ્પ । તુરત પવનમુત વાંચિશ મયજ ॥ ૪ ॥

જસ જસ સુરસા વદન બદાવા । તામુ દુગુણ કપિરૂપ દિસાવા ॥

શત યોજન તેહિ આનન કીન્હા । અતિ લઘુ રૂપ પવનમુત લીન્હા ॥ ૫ ॥

વદન પૈઠિ પુનિ બાહર આવા । માંગી બિદા તાહિ શિર નાવા ॥

મોહિ સુરન જેહિ લાગિ પઠાવા । બુદિ બલ મર્મ તોર મૈં પાવા ॥ ૬ ॥

દેવતાઓએ, હનુમાનજીને જતા જોઈ, તેમના બળના અને બુદ્ધિના ચમત્કારની પરીક્ષા લેવાને વાસ્તે સર્પોની માતા સુરસાને હનુમાનજીની પાસે મોકલી. તેણે આવીને હનુમાનજીને કહ્યું કે, ॥ ૧ ॥ “આજ દેવતાઓએ મારા આહારને વાસ્તે તને આપેલો છે.” એ સાંભળી, હસીને હનુમાનજી બોલ્યા કે, “હું રામનું કામ કરી, લંકામાંથી પાછો આવી, રામને સીતાજીની અમર સંભળાવી, પછી ॥ ૨ ॥ પાછો આવીને તારા મોહોડામાં પ્રવેશ કરીશ. હે માતાજી ! હું સત્ય કહું છું. હાલ મને જવા દે.” અનેક યત્નો કર્યા છતાં પણ સુરસાએ જવા દીધા નહીં, ત્યારે હનુમાનજીએ કહ્યું કે, “તું શા માટે મને ગળી જતી નથી ?” ॥ ૩ ॥ આથી સુરસાએ, એક યોજનનું મોહોડું

૧ અહીં શ્લોક સમાપ્ત થાય છે. ૨ તે હનુમાનજી, બ્રહ્માચારી છે, તેથી સુરસાને માતા કરીને કહે છે. ૩ રામનું કાર્ય કરવાને વાસ્તે જાઉં છું એમ કહ્યું. ૪ વળી ‘આ સ્ત્રી છે, માટે સ્ત્રી જાતિને પક્ષ કરશે, એમ ધારીને સીતાજીનું નામ લીધું’ અને ૫ થી ઉપજાવવાને વાસ્તે હે માતાજી !’ એમ કહીને મોહાવી, ઇત્યાદિ અનેક યત્નો કર્યા છતાં પણ સુરસાએ માન્યું નહિં.

કરતાં હનુમાનજીએ, પોતાના શરીરને તેથી બમણો વિસ્તાર કર્યો. સુરસાએ સોલ યોજનનું મોઢોડું કંઈ કે, હનુમાનજી તુરત બત્રીશ યોજનના થઈ ગયા. ॥ ૪ ॥ સુરસા, જેમ જેમ મોઢોડાંને વધારતી ગઈ, તેમ તેમ હનુમાનજીએ, તેથી બમણું બમણું પોતાનું રૂપ દેખાડ્યું. છેવટ સુરસાએ સો યોજનનું મોઢોડું કંઈ ત્યારે હનુમાનજીએ અત્યંત નહાતું રૂપ કરી, ॥૫॥ તેના મોઢોડામાં પેસી, ઝડપથી બહાર^૧ નીકળી આવી, માથું નમાવીને રજા માગતાં સુરસા બોલી કે, “મને દેવતાઓએ તમારાં બળની અને બુદ્ધિની પરીક્ષા લેવાને વાસ્તે મોકલી હતી, તો તે સઘળું મારા જોવામાં આવ્યું.” ॥૬॥

દો-રામ કાજ સઘ કરિહહુ, તુપ વલ બુદ્ધિ નિધાન ॥

આશિષ દૈ સુરસા ચલી, હર્ષિ ચલે હનુમાન ॥ ૨ ॥

તમે બળના અને બુદ્ધિના ભંડારરૂપ છો, તેથી રામનું કાર્ય સંપૂર્ણ રીતે કરશો.” એમ આશિષ આપીને સુરસા આવી જતાં, હનુમાનજી રાજ થઈને સસુદ્રનું ઉલ્લંઘન કરવા લાગ્યા. ॥ ૨ ॥

ચૌ-નિશિચરિ એક સિંધુમહૈં રહૈં । કરિ માયા નમ્હે સ્વગ ગહૈં ॥

જીવ જન્તુ જો ગગન ઝડાહૈં । જલ વિલોકિ તિનકી પરિછાહી ॥ ૧ ॥

ગૈહ છાંહ શક સો ન ઝડાઈ । હિ વિધિ સદા ગગનચર સ્વાઈ ॥

સોઈ છલ હનુમાનતે કિન્હા । તામુ કપટ કપિ તુરતહિ ચિન્હા ॥ ૨ ॥

તાહિ મારિ મારુતસુત વીરા । વારિધિ પાર ગયઝ મતિ ધીરા ॥

તહાં જાય દેસી વન શોભા । ગુંજત ચંચરીક મધુ લોભા ॥ ૩ ॥

નાના તરુ ફલ ફૂલ સુહાયે । સ્વગ મૃગ વૃંદ દેસિ મન ભાયે ॥

શૈલ વિશાલ દેસિ ઇક આગે । તાપર કૂદિ ચંદે ભય ત્યાગે ॥ ૪ ॥

ઝમા ન કહુ કપિકી અધિકાર્ઠ । પ્રસુ પ્રતાપ જો કાલહિ સ્વાઈ ॥

ગિરિપર ચઢ લંકા તિહિ દેસી । કહિ ન જાય અતિ દુર્ગ વિશેસી ॥ ૫ ॥

અતિઝતંગજલનિધિચહૈં પાસા । કનક કોટ કર પરમ પ્રકાશા ॥

એક રાક્ષસી^૨ સસુદ્રમાં રહેતી હતી, તે માયા કરીને આકાશમાં ઉડતાં પક્ષીઓને પકડી લેતી હતી. જે કોઈ જીવ જંતુઓ આકાશમાં ઉડતાં હોય, તેઓના પડછાયાને જલમાં બેઈ, ॥ ૧ ॥ તે પડછાયાને જ પકડી લેતી હતી, કે જેથી તે જીવ જંતુઓ ઉડી શકે નહીં. આ પ્રમાણે તે રાક્ષસી, આકાશમાં ફરનારાં પ્રાણીઓને સર્વદા ખાઈ જતી હતી. એ રાક્ષસીએ, હનુમાનજીની ઉપર પણ એવો જ છલ કર્યો, પણ તેનું એ

૧ કોઈ કહે છે કે, ‘સુરસાના અન્ન દારથી નીકળી આવીને હનુમાનજીએ, તેનું માતાપણું સિદ્ધ કર્યું.’ પણ એ કલ્પના યોગ્ય જણાતી નથી. મોઢોડું બહુ વિસ્તીર્ણ હતું, તેથી તેને બંધ કરવાની વાર જાગી, તેટલામાં તો હનુમાનજી તેમાંથી બહાર નીકળી આવ્યા, એમ માનવું જ યોગ્ય છે. ૨ વચ-નોથી બુદ્ધિની અને ક્રિયાથી બળની પરીક્ષા થઈ. ૩ એ રાક્ષસી, રાહુની મા સિંહિલા હતી, એમ સાદમીકીય રામાયણમાં લખ્યું છે.

કપટ તુરત જ હનુમાનજીએ બાણી લીધું. ૧ ॥૨૧॥ ધીર બુદ્ધિવાળા મહા ધીર હનુમાનજી, એ રાક્ષસીને મારી નાખીને સમુદ્રને સામે કીનારે પહોંચ્યા અને ત્યાં તેમણે સુશોભિત વનો ઠીકાં, કે જે વનોમાં મકરંદના લોહવાળા ઘમરો ચુંગાર કરતા હતા, ॥ ૩ ॥ અને બલભતના વૃક્ષો પુષ્પોથી તથા ફલોથી શોભી રહ્યાં હતાં. એ વનોમાં પક્ષીઓના તથા મૃગોના સમૂહોને ભેઈ, હનુમાનજીનું મન પ્રસન્ન થયું, ત્યાં જતાં આગળ એક મોટો પર્વત ભોવામાં આવતાં, હનુમાનજી ક્ષયનો ત્યાગ કરી, ૨ કૂદીને તે પર્વત ઉપર ચઢ્યા. ॥ ૪ ॥ હે પાર્વતી ! આમાં હનુમાનજીની કરી મોટાઈ સમજવી નહીં, પણ પ્રભુના પ્રતાપની જ મોટાઈ સમજવી, કે જે પ્રતાપ કાળને ખાઈ જવાને પણ સમર્થ છે. હનુમાનજીએ, એ પર્વત ઉપર ચઢીને લંકાને ભેઈ, કે જેના અત્યંત ઉંચા કિલ્લાની વિશેષતા વર્ણવી શકાય એવી ન હતી. ॥ ૫ ॥ જેની ચોમેર સમુદ્ર શોભી રહ્યો હતો અને જેનાં કિલ્લાનું સુવર્ણ ભારે ચક્રચક્રાટ કરી રહ્યું હતું. ॥

છં૦—કનક કોટ વિચિત્ર મણિકૃત મુંદરાયત અતિ ઘના ।

ચૌહટ્ટ દાટ સુવટ વીથી ચારૂ પુર बहु विधि बना ॥

गज वाजि खरुचर निकर पदचर रथ वरूथनके गर्नै ।

बहुरूप निशिचर यूथ अति बल सैन वर्णत नहिं बनै ॥ १ ॥

એ લંકામાં વિચિત્ર મણિઓથી બનાવેલાં ઘણાં ઘણાં વિસ્તીર્ણ તથા મુંદર ઘરો શોભી રહ્યાં હતાં. ચોટાટાઓથી, ઘાટી બજારોથી અને રાજમાર્ગોથી અનેક પ્રકારની મુંદર છતા બની હતી. હાથીઓ, ઘોડાઓ, ખચ્ચરો, ખ્યાલો અને રથો, એઓનાં સમૂહોની ગણતરી કોઈથી નહીં કરી શકાય એમ હતું, અનેક રૂપો ધરનારા રાક્ષસોના યુધ્ધોથી બનેલી મહા પ્રબલ સેનાઓનું વર્ણન કરી શકાતું નથી. ॥ ૧ ॥

છં૦—वन बाग उपवन वाटिका सर कूप वापी सोहर्ही ।

नर नाग सुर गंधर्व कन्या रूप मुनि मन मोहर्ही ॥

कहुँ मल्ल देह विशाल शैल समान अति बल गर्जर्ही ।

नाना अस्वारन्ह भिरहिं बहु विधि एकते एकन्ह तर्जर्ही ॥ २ ॥

વનો, બાગો, બગીચાઓ, વાડીઓ, તળાવો, કૂવાઓ અને વાવો શોભી રહ્યા હતાં. રાક્ષસોએ હરી આણેલી મનુષ્યોની, નાગોની, દેવતાઓની તથા ગન્ધર્વોની કન્યાઓનાં રૂપો મુનિઓનાં ચિત્તોને પણ મોહિત કરે એવાં હતાં. અસુક અસુક સ્થલોમાં પહાડ જેવાં વિશાલ શરીરોવાળા અત્યંત બલવાન મહા ગર્જના કરતા હતા, અનેક

૧ એનું વૃત્તાંત સુમીવના કહેવાથી સાંભળ્યું હતું, તેથી હનુમાનજી તુરત બાણી મયા. ૨ કહે છે કે, “ સુરસા તથા સિંહિકાંડી બે વિગેનો થતાં, રખેને ત્રીજું પણ કાંઈક વિદ્ય થાય, એવો હનુમાનજીને ભય હતો, પણ તે ભય, સમુદ્રનો પાર આવી જવાથી ટળી ગયો અથવા તે જ ભય, હનુમાનજીનાં સાહસોની પરીક્ષાને વારતે અહીં સુધી હનુમાનજીની સાથે આવ્યો હતો, પણ અહીંથી હારીને પાછો વળી ગયો, તેથી ‘બયનો ત્યાગ કરી, એમ કહ્યું છે. હનુમાનજીએ પર્વત ઉપર ચઢી વખતે રાક્ષસોના કશો પણ ભય રાખ્યો નહીં, ’ એમ અર્થ કરવો પણ યોગ્ય છે.

પ્રકાશના આખાડાઓમાં પરસ્પરની સાથે અનેક પ્રકાશથી લડતા હતા અને લડવાને વાસ્તે પરસ્પરને લલકારતા હતા. ॥ ૨ ॥

છં૦-કરિ યતન મટ કોટિન્હ વિકટ તનુ નગર વહું દિશિ રક્ષહીં ।

કહું મહિષ માનુષ ધેનુ સ્વર અજ સ્વગ નિશાચર મક્ષહીં ॥

ઈહિ લાગિ તુલસીદાસ ઇનકી કથા સંક્ષેપહિ કહી ।

રઘુવીર શર તીરથ શરીર ન ત્યાગિ ગતિં પૈહૈં સહી ॥ ૩ ॥

વિકટ શરીરોવાળા કરોડો યોદ્ધાઓ અનેક પ્રકારનાં યત્નોથી ચારે દિશાઓમાં લંકાનું રક્ષણ કરતા હતા. લંકાના રહેવાશી રાક્ષસો પાડાઓનાં, માણસોનાં, આયોનાં, ગધેડાઓનાં અને પક્ષીઓનાં માંસોનું ભક્ષણ કરતા હતા, તેથી તુલસીદાસ કહે છે કે, 'મેં જોયોનું વર્ણન સંક્ષેપથી કર્યું છે.' જોયો મહા પાપી છતાં પણ, રામચન્દ્રજીનાં આશુરૂપી તીર્થોમાં શરીરોનો ત્યાગ કરીને સદ્ગતિને જ પ્રાપ્ત થયો. ॥ ૩ ॥

દો૦-પુર રસ્તવારે દેસ વહુ, કપિ મન કીન્હ વિચાર ॥

અતિ લઘુ રૂપ ધરૌં નિશિ, નગર કરૌં પૈસાર ॥ ૩ ॥

લંકાના અનેક રક્ષકોને ઉભેલા જોધને હનુમાનજીએ મનમાં વિચાર કર્યો કે, "અત્યંત નહાનું રૂપ ધરીને રાત્રે નગરમાં પ્રવેશ કરવો." ॥ ૩ ॥

ચૌ૦-મશક સમાન રૂપ કપિ ધરી । લંકા ચલે સુમરિ નરહરી ॥

નામ લંકિની એક નિશ્ચરી । સો કાહિ ચલેસિ મોહિ નિંદરી ॥ ૧ ॥

જાનસિ નાહિં મર્મે શટ મોરા । મોર અહાર લંક કર ચોરા ॥

મુષ્ટિક એક તાહિ કપિ હની । રૂઘિર વમન ધરણી ઠન મની ॥ ૨ ॥

પુનિ સંભારિ ઊઠી સો લંકા । જોરિ પાણિ કર વિનય સચંકા ॥

જબ રાવણાહિ બ્રહ્મ વર દીન્હા । ચલત વિરંચિ કહા મોહિ ચિન્હા ॥ ૩ ॥

વિકલ હોસિ જબ કપિકે મારે । તબ જાનસિ નિશ્ચર સંહારે ॥

તાત મોર અતિ પુણ્ય બહુતા । દેસેઝેં નૈન રામ કર દૂતા ॥ ૪ ॥

હનુમાનજી આવો વિચાર કરી, પહાડ જેવા કઢાવર રાક્ષસોની દૃષ્ટિમાં મચ્છર જેવડું જ જણાય એવડું પ્રાકૃત વાનરનું રૂપ ધરી, મનુષ્યોમાં સિંહતુલ્ય રામચન્દ્રજીનું અથવા મનુષ્ય તથા સિંહ એ, બન્ને રૂપવાળા નૃસિંહજીનું અથવા રામચન્દ્રજીનું તથા

૧ સૂર્યે વાસ્તંગેત રાત્રી, દેહં સંક્ષિપ્ત્ય મારુતિઃ । વૃષદંશકમાત્રોયં વમૂવાઙ્મુતદર્શનઃ । એ વાદમીડીયના નુંહર કાંડના બીબા સર્ગના ૪૭ મા રસોકથી તથા તેની વૃષાન્મૂષકાન્ દશતીતિ વૃષદંશકો માર્જારસ્તન્મા-વસ્તત્ત્રમાણઃ એ દીકા ઉપરથી રપટ જણાય છે કે, હનુમાનજીએ મીઠાં જેવડું વાનરનું રૂપ ધર્યું. મચ્છર-જેવું ઝીણું વાનરનું રૂપ ધર્યું હોય તો રામનું વાંટીનું શું થાય ? રામચન્દ્રજીનું રૂપ કયામય છે અને શ્રેષ્ઠમાં ઉચ્ચતાનું કામ છે, તેથી મહા હિમ-નૃસિંહજીનું રમરણ કર્યું એમ પણ સંભવ છે.

સુગ્રીવેનું^૧ અથવા મનુષ્યોનું તથા વાનરાઓનું^૨ સ્મરણ કરીને લંકામાં પ્રવેશ કરવા લાગ્યા, ત્યાં 'લંકિની' નામની એક રાક્ષસી (લંકાની અધિકારી દેવી), હાકલ કરીને બોલી કે, "અરે ! તું મારા તિરસ્કાર કરીને ક્યાં જાય છે ? ॥ ૧ ॥ હે મૂર્ખ ! લંકામાં જે કોઈ ચાર આવે, તે મારા આહારરૂપ થાય છે, એ મારા સર્મને તું બાણતો નથી ?" આ સાંભળી હનુમાનજીએ તેને એક ઝુડી મારી કે તેથી એ રાક્ષસી લોહીનું વસન કરવી કરતી ધરતીપર પડી ગઈ. ॥ ૨ ॥ પછી એ લંકિનીએ શરીરને સંભાળી કરી, ઉભી થઈ, હાથ બેડીને ખીતે ખીતે^૩ વિનતિ કરી કે, "જ્યારે રાવણને પ્રલ્યાએ વરદાન આપ્યું, તે સમયમાં તેમણે ચાલતે ચાલતે મને બેડને કહ્યું હતું કે, ॥ ૩ ॥ 'જ્યારે કોઈ વાનરના પ્રહારથી તું વ્યાકુલ થઈ જા, ત્યારે બાણજે કે, રાક્ષસો તુરત માર્યા જવાના છે. 'હે તાત ! મારાં ઘણાં ઘણાં મોટાં ભાગ્ય કે જેથી મને, મારાં નેત્રોથી, રામના દ્રુતનું દર્શન થયું. ॥ ૪ ॥

દો—તાત સ્વર્ગ અપવગ મુલ, ધરિય તુલા ફક અંગ ॥

તુલૈ ન તાહિ સકલ મિલિ, જો મુલ લવ સતસંગ ॥ ૪ ॥

હે તાત ! કાંટાના એક પદ્મામાં સ્વર્ગનાં તથા મોક્ષનાં સઘળાં સુખને મૂકીએ અને ખીબા પદ્મામાં ક્ષણ ભરનાં સત્સંગનાં સુખને મૂકીએ તો સ્વર્ગનાં તથા મોક્ષનાં સઘળાં સુખો મળીને પણ સત્સંગના સુખ બરાબર માત્ર એમ નથી.^૪ ॥ ૪ ॥

ચૌ—પવિશિ નગર કીજે સવ કાજા । હૃદય રાલિ કૌશલ્યુર રાજા ॥

ગરલ મુધા રિપુ કરૈ મિતાઈ । ગોપદ સિંધુ અનલ શિતલાઈ ॥ ૧ ॥

ગરુડ મુખેરુ રેણુ સમ તાહી । રામ કૃપા કર ચિતવૈ જાઈ ॥

અતિ લઘુ રૂપ ધરેડ હનુમાના । પૈઠેડ નગર મુમિરિ ભગવાના ॥ ૨ ॥

મંદિર મંદિર પ્રાતિ ઘર શોધા । દેલે જહૈ તહૈ અગણિત યોધા ॥

ગયડ દશાનન મંદિર માહી । અતિ વિચિત્ર કહિ જાત સો નાહી ॥ ૩ ॥

શ્યન કિયે દેસા કપિ તેહી । મંદિરમેં ન દીલ્લ બૈદેહી ॥

શોચૈ લાગ કહાં અવ જાઝં । કહાં દરશ સીતા કર પાઝં ॥ ૪ ॥

વિન દેલે જો સીતહિ જાઝં । કેસે બદન પ્રમુહિ દિલ્લરાઝં ॥

જામ્બવન્ત પૂછહિ કુશલાતા । નીકી અહિહિ જાનકી માતા ॥ ૫ ॥

૧ રામચન્દ્રજી અને સુગ્રીવ, એ બન્ને, હનુમાનજીના સ્વામી છે, તેથી તેઓનું સ્મરણ કર્યું, એમ પણ સંભવે છે, ૨ રાવણની ખરાબી માણસોના હાથથી તથા વાનરાઓના હાથથી થવાનું પ્રહારનું વચન હતું, તેથી માણસોનું અને વાનરાઓનું સ્મરણ કર્યું એમ પણ સંભવે છે. ૩ કહે છે કે, "રખેને હનુમાનજી ફરીવાર મારે," એવી શંકાથી ખીતે ખીતે વિનતિ કરી. હનુમાનજી, એ લંકિનીના ઉઠવા સુધી ઊભા રહ્યા, તેનું કારણ એ કે, કાં તો એ લંકિની મરી જાય અથવા મારે શરણે થાય, એમ હનુમાનજી વાટ જોતા હતા. નહીં તો કોણાહલ થવાથી પોકાર થઈ જશે,^૫ એમ હનુમાનજીના મનમાં શંકા હતી. ૪ કાંટાનું ભારે પલ્લું ધરતીપર ઝુકે છે અને હલકું^૬ પલ્લું ઉપર જાય છે, તે પ્રમાણે વગોહિકનાં સુખો ઊંચા લોકોમાં છે અને સત્સંગનું સુખ ધરતીપર છે.

કવન ઉત્તર દેહીં તિન જાર્હિ । પવનતનય મન મહૈં પહિતાર્હિ ॥
 નિશિચર ઘોર ભયંકર રહિં । સીતાકી મુષિ કોઝ ન કહર્હી ॥ ૬ ॥
 પૂછોં કાહિ કહોં કોહિ જાર્હિ । જનક મુતાકો દેહ બતાર્હિ ॥
 મવન એક પુનિ દીલ્લ મુહાવા । હરિ મંદિર તહૈં ભિન્ન બનાવા ॥ ૭ ॥

હૃદયમાં રામચન્દ્રજીને રાખી^૧ નગરમાં પ્રવેશ કરીને સર્વ કાર્ય કરે, "રામ, જેના ઉપર કૃપા દૃષ્ટિ કરે, તેને એર અમૃતરૂપ થઈ જાય છે, શત્રુ, મિત્ર થઈ જાય છે, સમુદ્ર, ગાયના પગલાંનાં ખાખોચિયાં જેવો થઈ જાય છે, અગ્નિ, શીતલ થઈ જાય છે ॥ ૧ ॥ અને મેરુ પર્વત જેવો ભારે પદાર્થ પણ, રજ સમાન થઈ જાય છે."^૨ હનુમાનજી, પોતાનું મીઠા જેવડું જે નહાતું વાનરરૂપ હતું, તેથી પણ વધારે નહાતું રૂપ ધરી, પ્રભુનું રમરણ કરીને લંકામાં પેઠા ॥ ૨ ॥ અને ઘેર ઘેર સીતાજીની શોધ કરવા લાગ્યા, ત્યાં લંકામાં જ્યાં ત્યાં અગણિત ચોદાઓ જેવામાં આવ્યા. ફરતાં ફરતાં રાવણના દરબારમાં ગયા, કે જે દરબારની અતિ વિચિત્ર શોભા કોઈથી વર્ણવી જાય એવી ન હતી. ॥ ૩ ॥ હનુમાનજીએ દરબારમાંના એક અવાસમાં રાવણને સૂતો ઢીઠો,^૩ પણ તે અવાસમાં સીતાજીને ઢીઠાં નહીં. આથી^૪ હનુમાનજી વિચાર કરવા લાગ્યા કે, "હવે ક્યાં જઈ ? અને સીતાજીને ક્યાં દેખું ? ॥ ૪ ॥" જે સીતાજીને જોયા વિના જઈ તો, રામચન્દ્રજીની પાસે મોઢોડું કેમ બતાવી શકાય ? અને જાણીવાન આદિ મારા સોખ-તીઓ, 'જનકી માતા કુશલ છે ?' એમ પૂછે, ॥ ૫ ॥ ત્યારે તેઓને ઉત્તર પણ શો આપી શકાય ? લંકામાં મહા ભયંકર દુષ્ટ રાક્ષસો રહે છે, માટે મને કોઈની પાસેથી પણ સીતાજીની ખબર મળવાનો સંભવ નથી. ॥ ૬ ॥ કોને પૂછું ? કોને જઈને કહું ? અને સીતાજીને કોણ બતાવે ?" આ પ્રમાણે હનુમાનજી ચિંતા કરતા હતા.^૫ ત્યાં એક એવું ઘર તેમના જેવામાં આવ્યું કે, જેમાં એક જુડું જ હરિમંદિર બનાવેલું હતું.

દો-રામ નામ અંકિત યુદ્ધ, શોભા વરણિ ન જાય ॥

નવ તુલસીકે દંદ વહુ, દેલી હરણિ કપિરાય ॥ ૫ ॥

જે હરિમંદિર રામનાં નામથી ચિહ્નિત હતું, જેની શોભા વર્ણવી ન જાય એવું હતું અને ત્યાં આસપાસ તુલસીના ઝીણા ઝીણા રોપા વાવેલા જેવામાં આવતા હતા, એ ઘરને જોઈ, હનુમાનજી રાજી થયા અને ॥ ૫ ॥

૧ સ્વર્ગવાસિની સુરસા, પાતાલવાસિની સિંહિકા અને જૂતલવાસિની લંકિની, એમ ત્રણે ભોકની, વિષ્ણુ કરનારી સ્ત્રીઓને જિતી લીધી છે, તેથી હનુમાનજીને અહંકાર ગ્રાસ થાય અને લંકામાં રાતે ઘેર ઘેર ફરતું છે, તેથી તે પ્રસંગે કોઈ પણ સુંદર સ્ત્રીમાં મોહ ન થાય, એટલા વાસ્તે હૃદયમાં રામચન્દ્રજીને રાખવાનો ઉપદેશ કર્યો છે, પોતે હનુમાનજીને, તાત અર્થાત્ પુત્ર કહી ચૂકી છે, તેથી પણ ઉપદેશ કરવો ઉચિત છે. ૨ આ સમયે હનુમાનજીને થયું છે, એર સમાન વજ્રથી મરણ નહીં પામતાં અમર થયા હતા, લંકિની કે જે શત્રુ હતી તે મિત્ર થઈ ગઈ. સમુદ્ર ગાયના પગલાં જેવડાં ખાખોચિયાં જેવો થઈ ગયો. પૂછડું સળગાવવાનાં સમયમાં અગ્નિ શીતલ થઈ ગઈ ગયો અને મેરુ પર્વત જેવો રાવણ રજ સમાન થઈ ગયો અને ઔષધિનો પર્વત પણ હલકો થઈ ગયો. ૩ શત્રુ સુતેલો જેવામાં આવે, એ એક બાતનું સાદું શકું ગણાય છે. ૪ અહીંથી હેપક શરૂ થાય છે.

ચૌ—લંકા નિશ્ચિત્તર નિકર નિવાસા । इकां कहां सज्जन कर वासा ॥
 मन मैं तर्क करन कपि लागे । ताही समय विभीषण जागे ॥ १ ॥
 राम नाम तेहि सुभिरण किन्हा । हृदय हर्षि कपि सज्जन चिन्हा ॥
 इहि सन हठ करिहौ पहिचानी । साधु ते होय न कारज हानी ॥ २ ॥
 विप्र रूप धरि वचन सुनाये । सुनत विभीषण उठि तहँ आये ॥
 करि प्रणाम पूछी कुशलाई । विप्र कहहु निज कथा बुझाई ॥ ३ ॥
 की तुम हरि दासनमें कोई । मोरे हृदय प्रीति अति होई ॥
 की तुम राम दीन अनुरागी । आयहु मोहिँ करन बढ भागी ॥ ४ ॥

મનમાં તર્ક કરવા લાગ્યા કે, “જેમાં અનેક રાક્ષસો રહે છે, એવી આ લંકા નગરીમાં સજ્જનનો નિવાસ કયાંથી ? રખેને કાંઈ છલ હોય ?” આમ તર્ક કરતા હતા, તે સમયમાં વિકીષણ જાગ્યો. ॥૧॥ અને રામ નામનું સ્મરણ કરવા લાગ્યો. હનુમાનજી, એને સજ્જન જાણીને પ્રસન્ન થયા. “આની સાથે અવશ્ય પિછાણ કરવી કારણ કે, સાધુથી કદી પણ કાર્યની હાનિ થાય નહીં.” ॥૨॥ એમ વિચારી, હનુમાનજીએ પ્રાર્થનાનું ૩૫ ધરીને વચ્ચેના સંભળાવતાં, વિકીષણે અંદરથી ઉઠી, બહાર આવી, પ્રણામ કરી, કુશલતા પૂછીને કહ્યું કે, “હે પ્રાર્થણ ! તમારી હકીકત મને સંભળવીને કહો. ॥૩॥ તમે પ્રભુના હાસેમાંના કેાઈ છો કે શું ? તમને જોઈ માફે હૃદય પ્રસન્ન થયું છે અથવા તમે દીન જનો ઉપર પ્રેમ રાખનારા રામચંદ્રજી અને મહા ભાગ્યશાળી કરવા માટે આવ્યા છો શું ?” ॥૪

દો—तब हनुमंत कही सब, राम कथा निज नाम ॥

सुनत युगल तन पुलक मन, मगन सुमिरि गुणग्राम ॥ ६ ॥

હનુમાનજીએ સઘળું રામનું વૃત્તાંત કહ્યું અને પોતાનું નામ પણ કહ્યું. બંનેનાં શરીરો રામાશિથી વ્યાપ્ત થયાં અને અન્તઃકરણો રામના અપાર ગુણોના સ્મરણમાં મગ્ન થયા. ૬

ચૌ—सुनहु पवनसुत रहनि हमारी । जिमि दशनन्हमें जीभ विचारी ॥
 तात कबहुँ मोहीं जानि अनाथा । करिहहि कृपा भानुकुल नाथा ॥ १ ॥
 तामस तनु कहु साधन नाहीं । प्रीति न पदसरोज मन माहीं ॥
 अब मोहिँ भा भरोस हनुमंता । बिनु हरि कृपा मिलहि नहीं संता ॥ २ ॥
 जो रघुवीर अनुग्रह कीन्हा । तौ तुम मोहिँ दरश हटि दीन्हा ॥
 सुनहु विभीषण प्रभुकी रीति । करहिँ सदा सेवकपर प्रीति ॥ ३ ॥
 कहहु कवन में परम कुलीना । कपि चंचल सबही विधि दीना ॥
 प्रात लेइ जो नाम हमारा । ता दिन ताहि न मिलै अहारा ॥ ४ ॥

વિકીષણ બોલ્યો કે, “હે પવનપુત્રાર ! જેમ હાંતોની વચમાં ખીચારી જીભની સ્થિતિ હોય છે, તેમ રાક્ષસોની વચમાં મારી સ્થિતિ છે. હે તાત ! રામચંદ્રજી કેાઈ દિવસે પણ મને અનાથ જાણીને મારાપર કૃપા કરશે ? ॥૧॥ હું તામસી કુલમાં અવતર્યો

હું. સાધનોથી રહિત છું અને મને રામનાં ચરણકમળોમાં પ્રીતિ પણ નથી, તોપણ મને હવે ભરેસો આવ્યો કે, મારાપર રામની કૃપા થઈ છે. રામની કૃપાવિના સંત જનોનો સમાગમ થાય નહીં. ॥ ૨ ॥ રામચન્દ્રજીએ મારાપર અનુગ્રહ કર્યો, તેથી જ તમે બહારથી પોકારીને મને ઠરીન ઢીધું.” હનુમાનજી બોલ્યા કે, “હે વિભીષણ ! પ્રભુની રીતી સાંભળો. પ્રભુ, સેવક ઉપર સર્વદા પ્રેમ કરે છે. ॥૩॥ તમે તામસી કુલમાં જન્મેલા છો, તો હું પણ કયાં પરમ કુલીન છું ! હું તો ચંચલ અને સર્વ સાધનોથી રહિત વાનરો છું. બે કોઈ માણસ પ્રભાતમાં અમારું નામ લે, તો તેને તે દિવસે આહાર મળે નહીં.” ॥ ૪ ॥

દો-અસ મૈ અધમ સત્તા સુનુ, મોહ પર રણુવીર ॥

કીનહી કૃપા સુમરિ ગુણ, ભરે વિલોચન નીર ॥ ૭ ॥

હે મિત્ર ! સાંભળો. હું કે જે, એવો અધમ છું, તેના ઉપર રામચન્દ્રજીએ કૃપા કરી છે. (આમ બોલતાં બોલતાં શુભોત્તું રમરણ આવવાથી હનુમાનજીનાં નેત્રો જલથી ભરાઇ ગયાં.) ॥ ૭ ॥

ચૌ-જાનતહુ અસ સ્વામી વિસારી । ફિરતે કોહે ન હોહિં દુસ્વારી ॥

इहि विधि कहत रामगुण ग्रामा । पावा अनिर्वाच्य विश्रामा ॥ १ ॥

पुनि सब कथा विभीषण कही । जेहि विधिं जनकमुता जहँ रही ॥

तब हनुमंत कहा सुन प्राता । देखा चहौं जानकी माता ॥ २ ॥

युक्ति विभीषण सकल सुनाई । चलेउ पवनसुत विदा कराई ॥

घरि सोइ रूप गयउ पुनि तहँवा । वन अशोक सीता रह जहँवा ॥ ३ ॥

देखि मनहि मन कीन्ह प्रणामा । बैठे नीत जात निशि यामा ॥

कृश तन शीश जटा इक वेणी । जपहि हृदय रघुपति गुण श्रेणी ॥ ४ ॥

જેઓ જાણી બૂઝીને એવા સ્વામીને ભૂઢી જાય, તે હોકો કેમ દુઃખી ન થાય ?”

આ પ્રમાણે રામના શુભોત્તા સમૂહનું પરસ્પર કથન કરતાં, તેઓને એવું સુખ મળ્યું કે, જે કહી શકાય નહીં. ॥૧॥ પછી વિભીષણે “ સીતાજી, જે રીતે રહ્યાં છે તથા જ્યાં રહ્યાં છે, તે કશું અને જેમ બાપને ઘેર ઢીકરી રહે, તેમ જ અહીં રહ્યાં છે,” એમ કહ્યું. હનુમાનજીએ વિભીષણને કહ્યું કે, “ હે ભાઈ ! સાંભળો. હું સીતા માતાને જોવા ઇચ્છું છું.” ॥૨॥ હનુમાનજીનું કહેવું સાંભળીને વિભીષણે સીતાજીને જોવાની તથા મળવાની સઘળી યુક્તિ બતાવી આપી. પછી હનુમાનજી, ત્યાંથી પોતાને વિદાય કરાવી,^૧ પાછું નહાના વાનરનું જ રૂપ ધરીને આસોપાલવની વાડીમાં ગયા, કે જ્યાં સીતાજી હતાં. ॥ ૩ ॥ હનુમાનજી, સીતાજીને ભેઠ, મનમાં ને મનમાં પગે લાગ્યા અને ઝોડી કરનારી રાક્ષસીઓ જાગતી હતી, તેથી શત્રુ વીંતવાને એક પોકાર આડો રહ્યો, ત્યાંસુધી વૃક્ષ

૧ ‘હનુમાનજી પોતાની પાસેથી જાય એ વિભીષણને ગમતું ન હતું તોપણ વિભીષણની પાસેથી બધાતરથી રજા લઇને, એવા અભિપ્રાય નીકળે છે.

ઉપર એસી રહ્યા. હુંબલ શરીરવાળાં અને જેમના કેશો જટાની પેઠે એક વેણીરૂપ થઈ ગયા હતા એવાં સીતાજી, હૃદયમાં રામના શુભોના સસુદાયતું સ્મરણ કર્યા કરતાં હતાં અને ॥ ૪ ॥

દો—નિજ પદ નયન દિયે મન, રામચરણ મહં લીન ॥

પરમ દુઃખી મા પવનમુત, નિરાશિ જાનકી દીન ॥ ૮ ॥

પોતાનાં નેત્રોને, પોતાના ચરણ તરફ રાખી, મનને રામનાં ચરણોમાં લગાવીને^૧ એકાં હતાં. સીતાજીની આવી દીન સ્થિતિ જોધને હનુમાનજી બહુ ખેદ પામ્યા. ॥ ૮ ॥

ચૌ—તરુ પલ્લવ મહં રહા લુકાઈ । કરૈ વિચાર કરૌ કા માર્ઘ ॥

તેહિ અવસર રાવણ તહૈ આવા । સંગ નારિ बहु કિયે બનાવા ॥ ૧ ॥

बहु विधि खल सीतहि समुझावा । साम दाम भय भेद दिखावा ॥

कह रावण सुत समुखि सयानी । मंदोदरी आदि सब रानी ॥ २ ॥

तव अनुचरी करौ पण मोरा । एक वार बिलोकुं मम ओरा ॥

तृण धरि ओट कहति बेदेही । सुमिरि अवधपति परम सनेही ॥ ३ ॥

सुन दशमुख खद्योत प्रकाश । कबहुं कि नलिनी करहि विकाश ॥

अस मन समुझि कहत जानकी । खल मुधि नहि रघुवीर बाणकी ॥ ४ ॥

शठ सूने हरि आनेसि मोहीं । अधम निर्लज्ज लाज नहि तोहीं ॥

હનુમાનજી વૃક્ષનાં પાંદડાંઓમાં છૂપાઈ રહીને, હવે શું કરવું? એમ વિચાર કરતા હતા, તે સમયમાં રાવણ સઘળા શબ્દગારાવાળી ઘણી ઘણી સ્ત્રીઓને સાથે લઈને ત્યાં આવ્યો. ॥૧॥ દુષ્ટ રાવણ, ઘણી ઘણી રીતે સીતાજીને સમજાવવા લાગ્યો અને સામ, દામ, ભેદ તથા ભય દેખાડવા લાગ્યો. રાવણ બોલ્યો કે, “હે પ્રવીણ સુંદરી! હું પ્રતિજ્ઞા કરીને કહું છું કે, જો તું એક વાર મારી સામે જો, તો, મારી મંદોદરી વગેરે જેટલી રાણીઓ છે, તે સર્વને તારી દાસી બનાવી દઉં.” ॥૨॥ સીતાજી ‘તૃણ ધરિ ઓટ’ અર્થાત એક તરફ આડું રાખીને^૨ અથવા પૃથ્વીયર દૃષ્ટિ રાખીને અથવા ઘૂંઘટો તાણીને^૩ અને

૧ રાવણની સામે નહીં જોવાને વાસ્તે નેત્રોને પોતાનાં ચરણ તરફ રાખ્યાં હતાં અથવા આ ચરણ ત્યાં જાય, કે તે ચરણ અહિં આવે, એમ ધારીને નેત્રોને પોતાના ચરણ તરફ અને મનને રામના ચરણ તરફ રાખ્યું હતું. ૨ અરણ્ય કાંડમાં કહેવાઈ ગયું છે કે, ‘મનમહં વરણ વંદિ સુઘ માણ રાવણે મનથી સીતાજીનાં ચરણોમાં વંદન કરીને મુખ આન્યું,’ તે ઉપરથી અહીં એવો પણ અર્થ કરવામાં આવે છે કે, તમે એક વાર કૃપા દૃષ્ટિથી મારી સામે જુઓ.’ ૩ પતિવ્રતા પરપુરુષની સામે બાંધણ કરવાના સમયમાં, કોઈ સ્ત્રીને આડી રાખે, એવી મનાઈ છે, તેથી અથવા પોતે પોતાનાં માથુને તણ સમાન ગણે છે, તેથી અથવા ‘તું રામની પાસે તણ સમાન છે.’ એમ રાવણને જણાવવાને વાસ્તે તરફ આડું રાખીને બોલ્યાં. ૪ ‘તણધર’ એ પૃથ્વીનું નામ બની શકે છે. ‘તણ’ એ ધુંધટાનું નામ પણ બાપા સ્ત્રીઓમાં આવે છે.

દશરથ રાજના પરમ સ્નેહી રામનું સ્મરણ કરીને” બોલ્યાં કે, ॥ ૩ ॥ “હે રાવણ ! સાંભળ. પતંગિયાના પ્રકાશથી કદી પણ કમલિની પ્રકુલિત થાય કે? (તારી બહેન-જલાલીથી મારાં મનની વૃત્તિ કદી પણ રીઝવાની નથી.) ” વળી ‘આ ખળને રામનાં બાણોની ખબર નથી,’ એમ મનમાં સમજીને સીતાજી બોલ્યાં કે, “હે શક ! રામની ગેરહાજરીમાં તું મને હરી આવ્યો છો, પણ રામને જિતીને હરી આવ્યો નથી. હે અધમ ! હે નિર્લજ્જ ! તેં મારી ચોરી કરી છે, તેની તને લાજ નથી ?” ॥ ૪ ॥

દો-આપુહિ મુનિ સ્વયોત સમ, રામર્હિ માનુ સમાન ॥

પરુષ વચન મુનિ કાઠિ અસિ, વોલા અતિ વિસિયાન ॥ ૧ ॥

જેઓમાં પોતા (રાવણ) ને પતંગિયાની ઉપમાં દેવામાં આવી અને રામને સૂર્યની ઉપમા દેવામાં આવી, એવાં સીતાજીનાં કઠોર વચનો સાંભળી બહુ ક્રોધાકંત થઈ, તરવાર કઢાડીને રાવણ બોલ્યો કે, * ॥ ૬ ॥

ચૌ-સીતા તૈ મમ કૃત અપમાના । કાઠૌ તવ શિર કઠિન કૃપાના ॥

નાહિત સપદિ માનુ મમ વાની । મુમુર્ચિ હોત નતુ જીવનહાની ॥ ૧ ॥

શ્યામ સરોજ દામ સમું સુંદર । પ્રમુ મુજ કરિ કર સમ દશકંધર ॥

સો મુજ કંઠ કિ તવ અસિ ઘોરા । મુન શઠ અસ પ્રમાણ પન મોરા ॥ ૨ ॥

ચંદ્રહાસ હરુ મમ પરિતાપં । રઘુપતિ વિરહ અનલ સંતાપં ॥

શીતલ નિશિ તવ અસિ વર ધારા । કહ સીતા હરુ મમ દુઃખ મારા ॥ ૩ ॥

મુનત વચન પુનિ મારન ધાવા । મય તનયા કહિ નીતિ બુઝાવા ॥

કહેસિ સકલ નિશિચરી બુલાઈ । સીતાહિ ત્રાસ દિશાવહુ જાઈ ॥ ૪ ॥

માસ દિવસ મૈં કહા ન માના । તો મૈં મારક કાઠિ કૃપાના ॥

“હે સીતા ! તેં મારું અપમાન કર્યું, તેથી આ કઠણ તરવારવડે તારું માથું કાપી નાખું છું, નહીંતર તું જલહી મારું વચન માન. હે મુંઠરિ ! તું નહીં માને તો તારાં જીવિ-

૧ રામને, ‘દશરથ રાજ પરમ સ્નેહી,’ એ વિશેષણ આપ્યું છે, તેનો ભાવ એ છે કે જન્મ દશરથ રાજાએ, રામના વિયોગથી શરીર છોડી દીધું, તેમ હું પણ રામના વિયોગથી શરીર છોડી દઈશ, એમ સીતાજી ધારતાં હતાં. ભક્તિપક્ષમાં મૂળનાં વાક્યોનાં એવો પણ અર્થ કરવામાં આવે છે કે, ‘હે રાવણ ! તું દશરથ રાજના પરમ સ્નેહી રામનું સ્મરણ કર. કેમ કે, હું એકલી તારાં કુલનો ઉદ્ધાર કરી શકું એમ નથી,’ એ રીતે સીતાજીએ રાવણને કહ્યું. ૨ ભક્તિ પક્ષમાં એવો પણ અર્થ કરવામાં આવે છે કે, ‘મારી શક્તિ કે જે પતંગિયા સમાન છે; તેથી તારા કુલરૂપ કમલિનીનો પ્રકાશ (વિસ્તાર) નહીં થાય. એ તો રામરૂપી સૂર્યના પ્રકાશથી જ થાય એમ છે. ૩ ભક્તિ પક્ષમાં એવો પણ અર્થ કરવામાં આવે છે કે, આ ખળ રાવણને રામની પ્રતિજ્ઞાની ખબર નથી કે, રામ દાસના દોષોની ઉપર દ્રષ્ટિ નહીં કરતાં શીઘ્ર દયાળુ થઈ જાય છે;’ એમ મનમાં સમજીને સીતાજી બોલ્યાં કે, ‘હે શક ! હે નિર્લજ્જ ! રામની ગરજ નહીં રાખતાં, મારી પાસે ઉધારની માગણી કરવામાં તું લજ્જિતો નથી ? ૪ ભક્તિ પક્ષમાં આનું અર્થાન્તર કરવામાં આવે છે કે, ‘સીતાજીએ પોતાને પતંગિયા સમાન કહ્યાં અને રામને સૂર્ય સમાન કહ્યા, તો એ કઠોર વચનો સાંભળીને સીતાજીનો મહા ભક્ત રાવણ અત્યંત ક્રોધાકંત થઈ, પોતાનું માથું કાપવા માટે તરવાર કઢાડીને બોલ્યો કે—’

તની હાનિ થશે.” ॥ ૧ ॥ સીતાજી બોલ્યાં કે, “અરે કપટી ! હે શક ! હે રાવણ ! સાંભળ, રામની ભુજા કે જે શ્યામ કમલોની માળા જેવી સુંદર અને હાથીની સુંઢ જેવી લાંબી છે, તે મારા કંઠમાં પડશે અથવા તારી ઘોર તરવાર મારા કંઠમાં પડશે, એ મારી ખરેખરી પ્રતિજ્ઞા છે. અથવા હે કપટી ! હે શક ! હે રાવણ ! સાંભળ, રામની ભુજા કે જે શ્યામ કમલોની માળા જેવી સુંદર અને હાથીની સુંઢ જેવી લાંબી છે, તેની અન્દર રહેલી ભયંકર તરવાર તારા કંઠમાં પડશે, એ મારી દૃઢ પ્રતિજ્ઞા છે. અથવા તારા દશ-કંઠો કે જેઓ, શ્યામ કમલોની માળા સરખા છે, તેઓને તોડવાને વાસ્તે રામની સુંદર ભુજા હાથીની સુંઢ સમાન થશે અને એજ ભુજાની અન્દર રહેલી ભયંકર તરવાર તારા કંઠમાં પડશે. ॥ ૨ ॥ હે^૨ ચંદ્રહાસ ! (હે ખડ્ગ !) મારો દુઃખદાયી પરિતાપ કે જે રામના વિરહરૂપી અગ્નિથી ઉત્પન્ન થયો છે, તેનું હરણુ કર. (‘ચંદ્રનો હાસ એટલે મોટો પ્રકાશ’ એવો તારાં નામનો જે બીજો અર્થ થાય છે, તે પ્રમાણે તારે પરિતાપનું હરણુ કરવું જ જોઈએ.) અથવા^૩ હે ચંદ્રહાસ ! (હે ખડ્ગ !) મારો દુઃખદાયી પરિ-તાપ કે જે રામના વિરહરૂપી અગ્નિથી ઉત્પન્ન થયો છે, તેનું, હું, રાવણના કંઠનું છેદન કરીને હરણુ કર. (‘ચંદ્રનો હાસ એટલે મોટો પ્રકાશ’ એવો જે તારાં નામનો બીજો અર્થ થાય છે, તેને અનુસરીને તારે પરિતાપનું હરણુ કરવું જોઈએ.)^૪ હે અસિવર ! (હે ખડ્ગોમાં ઉત્તમ !) તારી ધારારૂપી શીતલ રાત્રિ મારાં દુઃખોના સમૂહનું હરણુ કરો. (શીતલ રાત્રિ પ્રાણીઓને સુષુપ્તિનું સુખ આપીને તેઓનાં દુઃખોના સમૂહનું હરણુ કરે છે, એ વાત અનુભવ સિદ્ધ છે.) ॥ ૩ ॥ એ પ્રમાણે સીતાજીનાં બીજાવારનાં વચનો સાંભળીને રાવણુ સીતાજીને મારવા ઢોડયો, પણ તે સમયે મંદોદરીએ નીતિનાં વચનો કહી, સમજાવીને અટકાવ્યો.”^૫ પછી રાવણુ સર્વ રાક્ષસીઓને બોલાવીને કહ્યું કે, “તમે જઇને સીતાને ત્રાસ દેખાડો. ॥ ૪ ॥ સીતા જો એક મહિનાની અંદર માફે કહ્યું નહીં માને તો, હું તરવાર કહાડીને મારી નાખીશ.”^૬ ॥

દો—ભવન ગયડ દશકંધ તવ, ફહાં નિશાચરિ દંદ ॥

સીતાહિ ત્રાસ દિશાવર્હાં, ધરહિં રૂપ બહુ મંદ ॥ ૧૦ ॥

૧ ભક્તિ પક્ષમાં આતું અર્થાન્તર કરવામાં આવે છે કે, “હે સીતાજી ! તમે તમારા કરતા પણ રામનું આધિક્ષ જાણીને માફે અપમાન કરશો, (તબ) તો, આ કંઠજી તરવારથી માફે માથું કાપી નાખીશ, નહીંતર તમે શીઘ્ર માફે વચન માનો. જો નહીં માનો તો (મારા ઉપર કૃપાદષ્ટિ કરો, નહીં તો) મારાં જીવિતની હાનિ થશે.” ૨ સીતાજી, અત્યંત વ્યાકુલ થઈ જવાને લીધે, પોતાનું મરણુ ઇચ્છીને રાવણનાં ખડ્ગને કહે છે. ૩ સીતાજી રામનું સ્મરણુ કરીને રામનાં ખડ્ગની પ્રાર્થના કરે છે. ૪ રાવણનાં ખડ્ગને કહે છે અથવા રામનાં ખડ્ગને કહે છે. ૫ ભક્તિ પક્ષમાં આતું અર્થાન્તર કરવામાં આવે છે કે, સીતાજીનાં બીજા વારનાં વચનો સાંભળીને રાવણુ પોતાનું માથું કાપી નાંખવા ઉચુકત થયો, ત્યારે મંદોદરીએ નીતિનાં (સીતાજી, સેવા કરવાથી પ્રસન્ન થશે ઇત્યાદિ) વચનો કહી, સમજાવીને તેને અટકાવ્યો. ૬ ભક્તિ પક્ષમાં આતું અર્થાન્તર કરવામાં આવે છે કે, “પછી રાવણુ સર્વ રાક્ષસીઓને બોલાવીને કહ્યું કે, તમે સીતાજીની પાસે જઇને તેમને માફે દુઃખ નિવેરન કરો. જો એક મહિનાની અંદર મારા ઉપર કૃપા દષ્ટિ કરીને પોતે જ મારાં કુલનો ઉદ્ધાર નહો કરે, તો, ‘તમેજી તેમને યશાચર સમજાવ્યાં નહીં એમ ગણી, તરવાર કહાડીને તમેને મારી નાખીશ.’

पछी रावणु पोताने घेर आह्यो गयेो अने आई (आसोपासवणी वाडीभां) अनेक राक्षसीओ अत्यंत भेद (भयंकर) इपो धरी धरीने सीताछने त्रास देभाउवा लागी. ¹

चौ०—त्रिजटा नाम राक्षसी एका । रामचरणरत निपुण विवेका ॥

सबहि बुलाय सुनायसि सपना । सीतहि सेइ करो हित अपना ॥ १ ॥

सपने बानर लंका जारी । यातुधान सेना सब मारी ॥

खर आरुह नय दश शीशा । मुंडित शिर खंडित भुज वीशा ॥ २ ॥

इहि विधि सो दक्षिणदिशि जाई । लंका मनहु विभीषण पाई ॥

नगर फिरी रघुवीर दुहाई । तब प्रभु सीतहि बोल पठाई ॥ ३ ॥

यह सपना मैं कहौं विचारी । दुइहै सत्य गये दिन चारी ॥

तासु वचन सुनकै सब ढरी । जनक सुताके चरणन परी ॥ ४ ॥

ये राक्षसीओभां ओक त्रिजटा नामनी राक्षसी रामनां चरखोभां त्रेभवाणी अने ज्ञानवाणी हती, तेखे सर्व राक्षसीओने ओकांतभां ओलावीने कहुं के, “ हू तमोने भारां स्वप्ननी बात कही संलग्नाहुं हू. ओ सांभणीने तमो पोतानां छितने वारते सीताछनी सेवा क करे. ॥ १ ॥ हभखुं मैं ओतुं स्वप्न हीहुं के, के कोछ वानदे लंकाने भाणी नांभी अने राक्षसेणी सधणी सेनाने मारी नांभी. गधेडा उपर चढेले, नागो, मुंडेलां माथां-वाणो अने जेनी वीशे बुलओ पंडित यध गध हती ओवो रावणु, दक्षिण दिशाभां जतो हतो. ॥ २ ॥ लंकानु राज्य विभीषणने भयुं. लंकाभां रामनी दुवार्ह करी अने पछी रामे सीताछने ओलावी लीधां. आ प्रभाखे स्वप्न भारा जेवामां आयुं, ॥ ३ ॥ तेथी विचार करीने कहुं हू के, ओ स्वप्न चार दिवस जातां (थोडा दिवसभां) क सत्य थरो. ” आ प्रभाखे त्रिजटानां वचनो सांभणी, सर्वे राक्षसीओ लय पाभी, तेथी सीताछनां चरखोभां पडी. ॥ ४ ॥

दो०—जहँ तहँ गई सकल मिलि, सीताके मन शोच ॥

मास दिवस बीते मोहि, मारिहि निशिचर पोच ॥ ११ ॥

ये राक्षसीओ सधणी भणीने जथां त्थां जाती रही. सीताछ मनभां शोक करवा लाग्यां के, “ ओक भडिना पछी नीच राक्षस अने मारये, पखु हभखुं क शा भाटे मारी नांभतो नथी ? के जेथी भाई दुःख तुरत क मटी नय. ” ² ॥ ११ ॥

चौ०—त्रिजटासन बोलौं कर जोरी । मातु विपति संगति तैं मोरी ॥

तजौं देह करुं वेगि उपाई । दुस्सह विरह अब सहा न जाई ॥ १ ॥

१ भक्ति पक्षभां ओतुं अर्धांतर करवाभां आवे छे के, राक्षसीओ रावणुता त्रासने क्षीघे जेवां तो द्याभखुं इपो देभाउवा लागी के, जेथी सीताछने द्या आवे. ² २ भक्ति पक्षभां ओतुं अर्धांतर करवाभां आवे छे के, ‘ ओ ओक भडिना वीततां सुधीभां सीताछ कहुं नहो माने तो, नीच रावणु अमोने मारी नांभये, ओम सीताछनी भागतभां चिन्ता करती सर्व राक्षसीओ भणाने परादीओ जथां त्थां बाढी गध.

આનુ કાષ્ઠ રચ ચિતા બનાઈ । માનુ અનલ તુમ દેહુ લગાઈ ॥
 સત્ય કરહિ મમ પ્રીતિ સયાની । મુનૈ કો શ્રવણ શૂલ સમ વાની ॥ ૨ ॥
 મુનત વચન પદ ગર્હિ સમસાયસિ । પ્રશ્ન પ્રતાપ બલ મુયશ મુનાયસિ ॥
 નિશિ ન અનલ મિલિ રાજકુમારી । અસ કહિ સો નિજ ભવન સિધારી ॥૩॥
 કહ સીતા વિધિ મા પ્રતિકૂલા । મિલૈ ન પાવક મિટૈ ન શૂલા ॥
 દિસ્વિયત પ્રગટ ગગન અંગારા । અવનિ ન આવત પકૌ તારા ॥ ૪ ॥
 પાવક મય શશિ શ્રવત ન આગી । માનહુ મોર્હિ જાનિ હત માગી ॥
 મુનહુ વિનય મમ વિટપ અશોકા । સત્ય નામ કરં હરં મમ શોકા ॥ ૫ ॥
 નૂતન કિસલય અનલ સમાના । દેહુ અગિન તનુ કરહુ નિદાના ॥
 દેસિ પરમ વિરહાકુલ સીતા । સો ક્ષણ કપિહિ કલ્પ સમ વીતા ॥ ૬ ॥

સીતાજીએ હાથ ભેડીને ત્રિજટાને કહ્યું કે, “હે માતા ! તને મારી યોડી સર્વદા કરવી પડે છે, તો, મારે હીધે વિપત્તિ પડી જ કહેવાય, માટે હવે તુરત એવો ઉપાય કર કે, જેથી હું મારા દેહનો ત્યાગ કરી દઈ. હવે રામનો દુસ્સહ વિરહ મારાથી સહન કર્યો જતો નથી. ॥ ૧ ॥ હે પ્રવીણ માતા ! તું કાષ્ટો લાવીને મારે વાસ્તે ચિતા બનાવી દે અને તેમાં હું બેસું એટલે તુરત અગ્નિ લગાવી દે. તું રામની સાથેની મારી પ્રીતિને સત્ય કર અથવા લાંબા કાળના સમાગમને હીધે મને તારી સાથે જે પ્રીતિ થઈ છે, તેને સત્ય કર. કાનને સૂણ સમાન લાગે એવી રાવણની વાણીનું કોણ શ્રવણ કરે ?” ॥ ૨ ॥ ત્રિજટાએ સીતાજીનાં વચનો સાંભળી, ચરણ પકડી, તેમને, રામનો, પ્રતાપ, બળ તથા મુયશ સંભળાવી,^૧ સમભવીને કહ્યું કે, “હે રાજકુમારી ! હમણું રાત્રિનો સમય છે, તેથી ક્યાંયથી પણ અગ્નિ મળશે નહીં.” એટલું બોલીને ત્રિજટા પોતાને ઘેર ચાલી ગઈ. ॥ ૩ ॥ સીતાજી બેઠાં બેઠાં બોલવા લાગ્યાં કે, “મને દેવ જ પ્રતિકૂલ થયેલ છે, કે જેથી અગ્નિ મળતો નથી અને પીડા ટળતી નથી. આકાશમાં અંગારા જેવા અનેક તારાઓ ભેવામાં આવે છે, પણ તેઓમાંનો એકે તારો અહીં ધરતીપર આવતો નથી. ॥ ૪ ॥ ચન્દ્ર પણ અગ્નિમય જ હોય છે, પણ હું ધારું છું કે, તે ચન્દ્ર મને નિર્ભાગ્ય બાણીને પોતામાંથી અગ્નિનો સ્વાવ કરતો નથી.”^૨ હે આસોપાલવ ! મારી વિનતિ સાંભળ. તું મને અગ્નિ આપી, મારા શોકનું હરણ કરીને તારાં ‘અશોક,’ એ નામને સત્ય કર. ॥ ૫ ॥ તારાં નવાં નવાં પાંદડાંઓ અગ્નિ સમાન દેખાય છે, માટે તું તેઓમાંથી મને અગ્નિ દે એટલે તેથી હું મારાં શરીરનો નાશ કરી નાંખું.” સીતાજીને વિરહથી અત્યંત વ્યાકુલ થયેલાં ભેવામાં આવતાં, હનુમાનજીને તે સ્થળ કલ્પ સમાન થઈ પડ્યો. ॥ ૬ ॥

૧ રાવણ રામથી વિમુખ થઇને જે બોલે છે, તે કાણથી સંભળાય ? એવો અર્થ પણ કરવામાં આવે છે. ૨ જ્યંતને પરાસ્ત કરવાના સમયમાં કોઈ દેવતાઓથી પણ તેને સહાય કરી સહાય નહીં ઇલાદિ પ્રતપ, ધનુષને તોડવા આદિ કૃત્યોમાં પ્રખ્યાત થયેલું બળ અને એકપત્નીવ્રતરૂપ મુયશ સંભળાવીને. ૩ ચન્દ્ર તથા આસોપાલવ વગેરે ઉદ્દીપક વિભાવો વિરહીણીઓને અગ્નિસમાન લાગે, એ વાત સાહિત્ય શાસ્ત્રી તથા અનુભવથી પણ સિદ્ધ છે.

સો-કપિ કર હૃદય વિચાર, દીનહ મુદ્રિકા ઢારિ તબ ॥

જનુ અશોક અંગાર, દીનહ હર્ષિ ઉઠિ કર ગહેઠ ॥ ૨ ॥

આ સમયમાં હનુમાનજીએ હૃદયમાં વિચાર કરીને ઉપરથી રામચન્દ્રજીની મુદ્રિકા (વીંટી) નાંખી. ‘આસોપાલવે આ અંગારો નાખ્યો,’ એમ બહુ, રાજ થયેલાં સીતાજીએ ઉઠીને તે મુદ્રિકા પોતાના હાથમાં ઉપાડી લીધી. ॥ ૨ ॥

ચૌ-જબ દેખી મુદ્રિકા મનોહર ! રામ નામ અંકિત અતિ મુન્દર ॥

ચકિત ચિતય મુદ્રિક પહિચાની । હર્ષ વિષાદ હૃદય અકુલાની ॥ ૧ ॥

જીતિ કો શકૈ અજય રઘુરાઈ । માયાતે અસિ રચી ન જાઈ ॥

સીતા મન વિચાર કર નાના । મધુર વચન બોલા હનુમાના ॥ ૨ ॥

રામચદ્ર ગુણ વર્ણન લાગે । મુનતહિ સીતાકે દુઃખ ભાગે ॥

લાગીં મુનૈ શ્રવણ મન લાઈ । આદિહિતે સબ કથા મુનાઈ ॥ ૩ ॥

શ્રવણામૃત જેહિ કથા મુનાઈ । કહાં સો પ્રગટ હોત કિન ભાઈ ॥

તબ હનુમંત નિકટ ચલિ કયઝ । ફિરિ વૈઠી મન વિસ્મય ભયઝ ॥ ૪ ॥

રામદૂત મૈ માતુ જાનકી । સત્ય શપથ કરુણાનિધાનકી ॥

યહ મુદ્રિકા માતુ મૈ આની । દીનહ રામ તુમકો સાહિ દાની ॥ ૫ ॥

નર વાનરહિ સંગ કહુ કૈસે । કહી કથા સંગતિ મઝ જૈસે ॥

સીતાજી રામનાં નામથી ચિન્હિત અને મનનું આકર્ષણ કરનારી એ અતિ સુંદર વીંટીને ચકિત થઇને એવા લાગ્યાં અને બરાબર ઝોળખીને, હૃદયમાં, હર્ષથી તથા ખેદથી પણ બ્યાકુલ થયાં. (વીંટી મળવાથી હર્ષ થયો અને ‘રખેને રાક્ષસો રામને મારીને તેમની વીંટી અહીં લાવ્યા હોય,’ એવી શંકાથી ખેદ થયો.) ॥ ૧ ॥ રામચન્દ્રજી ક્રોધથી જિતાય એવા નથી, માટે તેમને કોણ જિતી શકે ? અને કોણ જિતીને તેમની વીંટીને અહીં લાવી શકે ? અથવા રાક્ષસોએ માયાથી બનાવી છે, એમ માનું તો માયાથી કહી પણ આવી વીંટી બનાવી શકાય નહીં, તેથી મારી એ કલ્પના ખોટી પડે છે.’ આ પ્રમાણે સીતાજી મનમાં અનેક પ્રકારના વિચાર કરતાં હતાં, તે સમયમાં વૃક્ષનાં પાંદ-હાંઓમાં છૂપાયેલા હનુમાનજી, રામચન્દ્રજીનાં ગુણોનું વર્ણન કરવા લાગ્યા કે, ॥ ૨ ॥ જે વર્ણન સાંભળતાં જ સીતાજીનું દુઃખ ભાગી ગયું. સીતાજી, કાન દર્ધ, મન લગાવીને તે વર્ણન સાંભળવા લાગતાં, હનુમાનજીએ રામચન્દ્રજીની જન્મથી માંડી, વનમાં આવવા સુધીની સઘળી કથા કહી સંભળાવી. ॥ ૩ ॥ સીતાજી ભયે દ્રષ્ટિ કરીને બોલ્યા કે, “હે ભાઈ ! તું કે જે કાનને અમૃત સમાન લાગે એવી કથા સંભળાવે છે, તે ક્યાં છો ? પ્રકટ કેમ થતો નથી ?” આ સમયે હનુમાનજી વૃક્ષ ઉપરથી ઉતરીને પાસે આવતાં, સીતાજી, ‘રખેને આ ક્રોધ રાવણની માયા હોય,’ એવી શંકાથી ભય પામી, પીઠ ફેરવીને બેઠાં. ॥ ૪ ॥ હનુમાનજી બોલ્યા કે, “હે માતા બનકી ! હું રામનો દૂત છું, કરુણાના નિધાનરૂપ રામના સોગદ બાંધને સત્ય કહું છું. હે માતાજી ! હું આ મુદ્રિકાં

લાંબો ધું. રામચન્દ્રજીએ તમને વિશ્વાસ આવવા માટે આ સુદ્રિકા મોકલી છે.” ॥ ૫ ॥ સીતાજીએ પૂછ્યું કે, “મનુષ્યોનો અને વાનરોનો સમાગમ શીરીતે થયો ? કહો.” હનુમાનજીએ, જે રીતે સમાગમ થયો, તે સંબંધી (રામને, સુગ્રીવની સાથે મિત્રતા થઈ, રામે વાણીને માર્યો અને તે પછી સુગ્રીવના મોકલવાથી વાનરાઓ તમારી શોધ કરવા નીકળ્યા છે ઇત્યાદિ) સઘળી હકીકત કહી સંભળાવી. ॥

દો—કપિકે વચન સપ્રેમ મુનિ, ઉપજા ડર વિશ્વાસ ॥

જાતા મન કપ વચન યદ્ય, કૃપાસિંધુ કર દાસ ॥ ૧૨ ॥

હનુમાનજીનાં પ્રેમ ભરેલાં વચનો સાંભળીને સીતાજીને હૃદયમાં વિશ્વાસ આવ્યો અને બળ્યું કે, ‘આ વાનર, મન, કર્મ તથા વચનથી રામનો દાસ જ છે.’ ॥ ૧૨ ॥

ત્રી—હરિ જન જાનિ પ્રીતિ અતિ વાદી । સજલ નૈન પુલકાવલી ઠાદી ॥

બૂદત વિરહ જલધિ હનુમાના । મયડ તાત મોકહૈં જલયાના ॥ ૧ ॥

અવ કહુ કુશલ જાઝૈં બલિહારી । અનુજ સહિત મુખ મવન સ્વરારી ॥

કોમલ ચિત્ત કૃપાલુ રઘુરાઈ । કપિ કોહિ હેતુ ધરી નિટુરાઈ ॥ ૨ ॥

સહજ વાનિ સેવક મુખદાયક । કવહુંકિ મુરતિ કરત રઘુનાયક ॥

કવહું નૈન મમ શીતલ તાતા । હોઈં નિરસિ શ્યામ મૃદુ ગાતા ॥ ૩ ॥

વચન ન આવ નૈન મરિ વારી । અહહ નાથ મોહિં નિપટ વિતારી ॥

દેસિ વિરહ વ્યાકુલ અતિ સીતા । બોલેડ કપિ મૃદુ વચન વિનીતા ॥ ૪ ॥

માતુ કુશલ પ્રમુ અનુજ સમેતા । તવ દુઃખ દુઃખી સો કૃપાનિકેતા ॥

જનની જની માનહુ મન ડના । તુમ તે પ્રેમ રામ કહૈં દૂના ॥ ૫ ॥

હનુમાનજીને હરિજન બાણીને સીતાજીને બહુ પ્રેમ વધ્યો, નેત્રોમાં જળ ભર આવ્યું અને શરીરમાં રોમાવળી ખડી થઈ ગઈ. સીતાજી બોલ્યાં કે, “હે તાત હનુમાન! હું કે જે વિરહરૂપી સમુદ્રમાં ડૂબી જતી હતી, તેને તમે વહાણરૂપ થયા છો. ॥ ૧ ॥ બલિહારી બાળો. સુખના સ્થાનક રામચન્દ્રજી અને લક્ષ્મણજી કુશલ છે ? તે, હે વાનર ! કહો. રામચન્દ્રજી કે જે કૌમલ ચિત્તવાળા અને કૃપાળુ છે, તેમને મારા સંબંધમાં શા માટે કઠોરતા ધરી છે ? ॥ ૨ ॥ સેવકોને સુખ દેવાનું સ્વાભાવિક બિરહ ધરાવનારા રઘુનાથજી કોઈ સમયે પશુ મારું સ્મરણ કરે છે ? હે તાત ! મારાં નેત્રો, એમનાં શ્યામ તથા સુંદર અંગોને બેઠને કોઈ દિવસે પશુ શીતલ થયો ? ॥ ૩ ॥ સીતાજી આથી વધારે નહીં બોલી શકતાં, નેત્રોમાં જળ ભરીને એટલું બોલ્યાં કે, “અહા ! હે સ્વામી ! મને બહુ જ વિસારી મૂકી.” સીતાજીને વિરહથી અત્યંત વ્યાકુલ બેઠને હનુમાનજી નમ્રતાથી કૌમલ વચનો બોલ્યા કે, ॥ ૪ ॥ હે માતાજી ! લક્ષ્મણજી સહિત રામચન્દ્રજી કુશલ છે અને એ કૃપાનિધાન, તમારા વિયોગથી દુઃખી છે. હે માતાજી ! મનમાં કશું આશ્ચર્ય નહીં. તમારા પ્રેમથી રામચન્દ્રજીનો તમારા ઉપરનો પ્રેમ બમણો છે ॥ ૫ ॥

દો-રઘુપતિકે સંદેશ અવ, મુન જનની ધરિ ધીર ॥

અસ કહિ કપિ ગદગદ મયહ, મરે બિલોચન નીર ॥ ૧૩ ॥

હે માતા! હવે ધીરજ ધરીને પ્રભુનો કહેલો સંદેશો સાંભળો. ” આટલું બોલતાં હનુમાનજી ગદગદ થઈ ગયા અને તેમનાં નેત્રોમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં. ॥ ૧૩ ॥

ચૌ-રામ કહા વિયોગ તવ સીતા । મો કહૈં સકલ મયે વિપરીતા ॥

નૂતન કિસલય મનહુ કુશાનુ । કાલ નિશા સમ નિશિ શશિ માનુ ॥૧॥

કુવલય વિપિન કુન્ત વન સરિસા । વારિદ તપ્ત તેલ જતુ વરિસા ॥

જેહિ તરુ રહૌં કરત સો પીરા । ડરગ શ્વાસ સમ ત્રિવિધ સમીરા ॥ ૨ ॥

કહહુ તે કહૂં દુઃખ ઘટિ હોઈ । કાહિ કહૌં યહ જાન ન કોઈ ॥

તત્ત્વ પ્રેમ કર મમ અરુ તોરા । જાનત મિયા એક મન મોરા ॥ ૩ ॥

સો મન રહત સદા તોહિં પાहीं । જાન પ્રીતિ રસ ઇતનેહિં માहीं ॥

મથ્થુ સંદેશ મુનત વૈદેહી । મગન પ્રેમ તનુ મુધિ નહિં તેહી ॥ ૪ ॥

કહ કપિ હૃદય ધીર ધરુ માતા । મુમિરિ રામ સેવક મુસ્વદાતા ॥

ડર આનહુ રઘુપતિ પ્રમુતાઈ । મુનિ મમ વચન તજહુ વિકલાઈ ॥ ૫ ॥

રામચન્દ્રજીએ કહ્યું છે કે, “હે સીતા! મને તમારા વિયોગને લીધે સઘળી વસ્તુઓ વિપરીત સ્વભાવવાળી(શીતલ વસ્તુઓ પશુ ઢાહ કરનારી) થઈ ગઈ છે. વૃક્ષોનાં નવાં કુંખણિયાંઓ, અગ્નિ જેવાં લાગે છે, રાત્રિઓ, કાલ રાત્રિઓ જેવી લાગે છે, ચંદ્ર, સૂર્ય જેવો લાગે છે, ॥૧॥ કુવલય નામનાં કમળોનું વન, ભાલાંઓનાં વન જેવું લાગે છે, વરસવા લાગેલો પ્રેમ, વરસવા લાગેલાં ઉનાં કંકડડતાં તેલ જેવો લાગે છે, જે વૃક્ષોની નીચે હું રહું છું, તે વૃક્ષ, પીડા કરે છે અને શીત, મંદ તથા મુગન્ધી પવન સર્પના કુત્કાર જેવો લાગે છે. ॥ ૨ ॥ કહ્યાથી કાંઈક પશુ દુઃખ યોછું થઈ જાય, પશુ કોની પાસે કહું ? આ દુઃખ જાણવાવાળો કોઈ પશુ નથી. (આતું દુઃખ કોઈની ઉપર પડતું નથી.) હે પ્રિયા ! તમારાં અને મારાં પ્રેમનાં તત્ત્વને તમારાં મનની સાથે મળેલું એક માફ મન જ જાણે છે. ॥ ૩ ॥ એ મન, સર્વદા તમારી પાસે જ રહે છે. આટલી વાતમાં જ પ્રીતિરસને જાણી લેજો, ” રામચન્દ્રજીનો સંદેશો સાંભળીને સીતાજીએવાં તે પ્રેમમાં મગ્ન થઈ ગયાં કે, તેમને દેહની પણ સૂધ રહી નહીં. ॥ ૪ ॥ હનુમાનજી બોલ્યા કે, “હે માતા! ધીરજ ધરો અને સેવકોને સુખ આપનારા રામચન્દ્રજીનું સ્મરણ કરી રામચન્દ્રજીની પ્રભુતાને હૃદયમાં આણો અને મારાં વચનો સાંભળીને વ્યાકુલપણુને છોડી દો. ॥ ૫ ॥

દો-નિશિચર નિકર પતંગ સમ, રઘુપતિ વાળ કુશાનુ ॥

જનની હૃદય ધીર ધરુ, જરે નિશાચર જાનુ ॥ ૧૪ ॥

રામચન્દ્રજીનાં બાણોડીની અગ્નિમાં રાક્ષસોનો સમૂહ પતંગિયા સમાન જ થઈ પડશે. હે માતા! હૃદયમાં ધીરજ ધરો અને રાક્ષસોને બળી ગયેલા જ જાણો. ॥૧૪॥

૧ આ ઉપરથી જણાય છે કે, હનુમાનજીએ લેહાને બાળવાનો નિશ્ચય કરી લીધો હતો.

ચૌ-જો રણુવીર હોત મુષિ પાઈ । કરતે નહિ વિલંબ રણુપાઈ ॥
 રામ શાળ રવિ હ્રદય જાનકી । તમ વચ્ચ કહૈં યાતુધાનકી ॥ ૧ ॥
 અબહિ માતૃ મૈં જાઉં લિવાઈ । પ્રશ્ન આયમુ નહિ રામ દુહાઈ ॥
 કહ્યુક દિવસ જનની ધર ધીરા । કપિન સહિત પેઠૈં રણુવીરા ॥ ૨ ॥
 નિશિચર મારિ તુઝૈ લે જૈઠૈં । તિહું પુર નારદાદિ યજ્ઞ ગૈઠૈં ॥
 હૈં મૃત કપિ સવ તુમહિં સમાના । યાતુધાન મટ અતિ બલવાના ॥ ૩ ॥
 મોરે હૃદય પરમ સંદેહા । મુનિ કપિ પ્રગટ કીન્હ નિજ દેહા ॥
 કનક ભૂષારાકાર શરીરા । સમર મયંકર અતિ રણધીરા ॥ ૪ ॥
 સીતા મન મરોસ તવ મયજ્ઞ । પુનિ લઘુ રૂપ પવનમૃત લયજ્ઞ ॥

જે રામચન્દ્રજીને તમારી, અહીં હોવાની ખબર હોત તો, રામચન્દ્રજી કહી પણ વિલંબ કરત જ નહીં. હે જાનકી ! રામચન્દ્રજીનાં બાણોરૂપી સૂર્યનો ઉદય થશે. ત્યારે રાક્ષસોરૂપી અંધકાર કયાંય પણ રહી શકશે કે ? ॥ ૧ ॥ હે માતાજી ! હું તમને હમણાં જ રામચન્દ્રજીની પાસે લઈ જાઉં, પણ રામચન્દ્રજીના સોગંદ લઈને કહું છું કે, તેમ કરવાની મને રામચન્દ્રજીની આજ્ઞા નથી. ॥ ૨ ॥ રામચન્દ્રજી રાક્ષસોને મારીને તમને અહીંથી લઈ જશે, કે જે સંબંધી ક્રીસ્તિને નારદ આદિ મુનિઓ ત્રૈલોક્યમાં ગાશે. ” સીતાજી બોલ્યાં કે, “હે પુત્ર ! વાનરાઓ તમારા જેવડા નહાના નહાના હશે અને રાક્ષસો તો કદાવર તથા અતિ બળવાન ચોદાઓ છે, મોટે વાનરાઓ શું કરી શકશે ? ॥ ૩ ॥” એ વાતનો મારા હૃદયમાં મોટો સંદેહ ઉત્પન્ન થયો છે. ” આ સાંભળીને હનુમાનજીએ શુદ્ધમાં શત્રુઓને ભયંકર અને મહા સંશ્રામમાં પણ ધીરતા ધરાવનારો પોતાનો ચેરુ પર્વત જેવડો દેહ પ્રકટ કર્યો, ॥ ૪ ॥ ત્યારે સીતાજીના મનમાં ભરોસો આવ્યો. હનુમાનજીએ પોતાનું ૩૫ પાછું નહાનું બનાવી લીધું. ॥

દો-મુન માતા શશ્વામુગહિ, નહિ બલ બુદ્ધિ વિશાલ ॥

પ્રશ્ન પ્રતાપતે ગરુડહી, સ્વૈય પરમ લઘુ વ્યાલ ॥ ૧૫ ॥

હનુમાનજી બોલ્યા કે, “હે માતાજી ! સાંભળો. અમે તો શાખામૃગ (વાનર) છીએ એટલે વૃક્ષની એક શાખા ઉપરથી બીજી શાખા ઉપર કુદી જવા જેટલું જ અમારામાં બળ છે. અમારામાં મોટું બળ કે મોટી બુદ્ધિ નથી, તોપણ પ્રભુના પ્રતાપથી સધળું કરી શકીશું. અત્યંત નહાનો સર્પ પણ, પ્રભુના પ્રતાપને લીધે ગરુડજીને ખાઈ જવાને પણ સમર્થ થાય છે.” ॥ ૧૫ ॥

૧ અહીં નીચે પ્રમાણે કથા છે. એક સમયે ગરુડજીએ એક નહાનાં સર્પનાં બચ્ચાને ખાઈ જવાની ઇચ્છા કરતાં, તે બચ્ચું પોતાના બચાવને વાસ્તે વિષ્ણુ ભગવાનના સિંહાસનની નીચે ધુસી ગયું. ગરુડજી સાથે જ એકા, કે ત્યારે એ નીકળશે, ત્યારે ખાઈ જઈશ. ભગવાને વિચાર કર્યો કે, “ગરુડ મારા શરણુગતોને પણ ખાવા ઇચ્છે છે અને ભક્તોનો પણ અનાદર કરે છે.” આથી વરદાન દીધું કે, તું ‘ગરુડને ખાઈ જવામાં સમર્થ થા.’ ત્યારે સર્પે બળવાન થઈને ગરુડજીની ઉપર ઝડપ કરી, ત્યારે ગરુડજી, પ્રાર્થના કરીને માંડ જુટ્યા હતા.

ચૌ૦—મન સંતોષ મુનત કપિ વાની । મક્તિ પ્રતાપ તેજ બલ સારી ॥

આશિષ દીનંદ્ર રામ મિય જાના । હોહુ તાત બલ બુદ્ધિ નિધાના ॥ ૧ ॥

અજર અમર ગુણનિધિ મુતહોહું । કરહુ સદા રહુનાયક હોહું ॥

કરહિ કૃપા પ્રમુ અસ મુનિ કાના । નિરભર પ્રેમ મગન હનુમાના ॥ ૨ ॥

બાર બાર નાયક પદ કીશા । બોલે વચન જોરિ કર કીશા ॥

અવ કૃતકૃત્ય ભયહું મૈ માતા । આશિષ તવ અમોઘ વિરુધાતા ॥ ૩ ॥

મુનિય માતુ મોહિ અતિશય શૂંચા । લાગિ દેશિ મુંદર ફલ રૂચા ॥

મુન મુત કરૈ વિપિન રસવારી । પરમ મુખટ રજનીચર મારી ॥ ૪ ॥

તિનકર ભય માતા મોહિ નાહી । જો તુમ મુલ્ય માનહુ મન મારી ॥

હનુમાનજીની ભક્તિ, પ્રતાપ, તેજ તથા બળ, એઓના સંયોગવાળી^૧ વાણી સાંભળી, મનમાં સંતોષ પામી, રામભક્ત બાણીને સીતાજીએ આશિસ દીધી કે, “હે તાત ! તમે બળના તથા બુદ્ધિના ભંડારરૂપ થાઓ. ॥ ૧ ॥ હે પુત્ર ! તમે જરાથી તથા મરણથી રહિત થાઓ. અને રામચન્દ્રજી સર્વદા તમારા ઉપર કૃપા કરતા રહેા.” ‘રામચન્દ્રજી સર્વદા કૃપા કરશે,’ એ સાંભળી, અત્યંત પ્રેમમાં મગ્ન થયેલા હનુમાનજી, ॥૨॥ વારંવાર સીતાજીનાં ચરણોમાં માથું નમાવી, હાથ બેડીને બોલ્યા કે, “હે માતાજી ! હવે હું કૃતાર્થ થયેા છું. કેમ કે, તમારી આશિસ અમોઘ છે, એ વાત જગતમાં પ્રખ્યાત છે. ॥૩॥ હે માતાજી ! સાંભળો. વૃક્ષોમાં આ સુંદર ફળો લાગી રહ્યાં છે. તેઓને ભેઈ, મને બહુ જ ભૂખ લાગી છે.” સીતાજી બોલ્યાં કે, “હે પુત્ર ! સાંભળો. ભારે ભડવેયા, મોટા મોટા રાક્ષસો, આ વાડીની રખેવાળી કરે છે.” ॥ ૪ ॥ હનુમાનજી બોલ્યા કે, “હે માતાજી ! એ તમે મનમાં રાજ હો તો મને એ રાક્ષસોની ધીક નથી.”

દો૦—દેશ બુદ્ધિ બલ નિપુણ કપિ, કહા જાનકી જાહ ॥

રઘુપતિ ચરણ હૃદય ધરિ, તાત મધુર ફલ સ્વાહ ॥ ૧૬ ॥

હનુમાનજીની ચાતુરીને, બુદ્ધિને તથા બળને બેઠને સીતાજી બોલ્યાં કે, “હે તાત ! ત્યારે ભલે બાણો અને હૃદયમાં રામચન્દ્રજીનાં ચરણોને ધરીને સુખેથી ફળોનું ભક્ષણ કરો.” ॥ ૧૬ ॥

ચૌ૦—ચલેઝ નાથ શિર પૈઠેઝ વાગા । ફલ સ્વાયે તરુ તોરન લાગા ॥

રહે તહાં બહુ મટ રસવારે । કહુ મારે કહુ જાય પુકારે ॥ ૧ ॥

નાથ એક આવા કપિ મારી । તેહિ અશોક વાટિકા ઝજારી ॥

સાયસિ ફલ અરુ વિટપ ઉપારે । રક્ષક મર્દિ મર્દિ મહિ ઢારે ॥ ૨ ॥

મુનિ રાવણ પઢયે મટ નાના । તિનહિ દેશિ ગરજા હનુમાના ॥

૧. કુમિરિ રામ સેવક મુલ્ય વાતા, એ વાક્યથી ભક્તિ દેખાઈ છે. પ્રમુ પ્રતાપને વરહ હી, જાવ વમ લઘુ બ્યાજ, એ વાક્યથી પ્રતાપ દેખાડ્યો છે. રામ વાળ રવિ ઉદય જાનકી, એ વાક્યમાં તેજ કહ્યું છે અને ઊર શ્યામહુ રઘુપતિ પ્રમુતાર્હ, એ વાક્યથી બળ દેખાડ્યું છે.

સઘ રજનીચર કપિ સંહારે । ગયે પુકારત કહુ અધમારે ॥ ૩ ॥

પુનિ પઠવા તેઈ અક્ષકુમારા । ચલા સંગ હે સુમટ અપારા ॥

આવત દેસિ વિટપ ગહિ તર્જા । તાહિ નિપાત મહા ધુનિ ગર્જા ॥ ૪ ॥

હતુમાનજી, સીતાજીનાં ચરણોમાં માથું નમાવીને બાબના મધ્યમાં પેઠા અને કુળોને ખાવા લાગ્યા તથા વૃક્ષોને ભાંગવા લાગ્યા. એ વાડીમાં જે ઘણા ઘણા રક્ષક યોદ્ધાઓ હતા, તેઓમાંથી કેટલાએક હતુમાનજીના હાથથી માર્યા ગયા. ॥ ૧ ॥ અને કેટલાએકે જઈને રાવણની પાસે પોકાર કર્યો કે, “હે નાથ ! એક મોટો વાનરો આવ્યો છે, તેણે અશોક વાટિકાને” ઉજાડ કરી છે, ફલો ખાઈ ગયો છે, વૃક્ષો ઉખેડી નાખ્યાં છે અને રક્ષક લોકોને મારી મારીને ધરતીપર નાખી દીધા છે.” ॥ ૨ ॥ આ સાંભળીને રાવણે અનેક યોદ્ધાઓ મોકલતાં, હતુમાનજીએ તે રાક્ષસોને જોઈ, ગર્જના કરીને સર્વને મારી નાખ્યા. કેટલાએક અધમુવેલા યોદ્ધાઓએ જઈને રાવણની પાસે પાછો પોકાર કર્યો ॥ ૩ ॥ પછી રાવણે પોતાના પુત્ર અક્ષકુમારને આજ્ઞા કરતાં, તે અક્ષકુમાર પોતાની સાથે અપાર સુભટોને લઈને વાડીમાં ગયો, હતુમાનજી, એને આવતો જોઈ, મોટું ઝાડ હાથમાં લઈને પડકાર્યો અને તે જ ઝાડથી તેને મારી નાખીને પછી મોટા ધ્વનિથી તેણે ગર્જના કરી. ॥ ૪ ॥

દોઁ—કહુ મારેડ કહુ મર્દેઝ, કહુક મિલાયડ ધુરિ ॥

કહુ પુનિ જાય પુકારેઝ, પ્રસુ મર્કંટ બલ મૂરિ ॥ ૧૭ ॥

એની સાથેના યોદ્ધાઓમાંથી કેટલાએકને મારી નાખ્યા, કેટલાએકને મર્ડી નાખ્યા અને કેટલાએકને ધૂળમાં મેળવી દીધા. કેટલાએકે જઈને રાવણની પાસે પોકાર કર્યો કે, “હે પ્રભુ ! એ વાનર બહુ બળવાન છે. (એણે અક્ષકુમારને પણ મારી નાખ્યો.)”

ચૌઁ—સુનિ સુતવધ લંકેશ રિસાના । પઠવા મેઘનાદ બલવાના ॥

મારેસિ જનિ સુત વાંધેસિ તાહી । દેસી કીશ કહાં કર આહી ॥ ૧ ॥

ચલા ઇંદ્રજિત અતુલિત યોધા । બંધુ વધન સુનિ ઉપજા ક્રોધા ॥

કપિ દેસા દારુણ મટ આવા । કટકટાય ગરજા અરુ ધાવા ॥ ૨ ॥

અતિ વિશાલ તરુ એક ઉપારા । વિરથ કીન્હ લંકેશકુમારા ॥

રહે મહા મટ તાકે સંગા । ગહિ ગહિ કપિ મર્દેસિ નિજ અંગા ॥ ૩ ॥

તિન્હેં નિપાત તાહિ સન વાજા । મિરે યુગલ માનહુ ગજરાજા ॥

મુષ્ટિક મારિ ચઢેડ તરુ જાઈ । તાહિ એક ક્ષણ મૂર્છા આઈ ॥ ૪ ॥

ઉઠિ બહોરિ કીન્હેસિ બહુ માયા । જીત ન જાય પ્રમંજન જાયા ॥

પુત્રનો વધ થયો સાંભળી, ક્રોધ પામેલા રાવણે પોતાના મોટા પુત્ર બળવાન મેઘનાદ

૧ આ શબ્દ રાવણને બહુ જ અશુભસૂચક સંભળાવ્યો. કેમ કે, અશોક વાટિકા ઉજાડ થઈ ત્યારે શોક વાટિકા જ લાગી રહી.

(ઇદ્રજિત) ને યુદ્ધ કરવા જવાનું કહીને આજ્ઞા કરી કે, “હિ પુત્ર ! જોને મારી નાખજે નહીં, પણ બાંધી લેજે. જો વાનર કયાંના છે ? જો મારે ભેડું છે. ” ॥ ૧ ॥ ભાઇને વધ થયો સાંભળીને, જેને કેધ ઉત્પન્ન થયો હતો એવો જો મોટો યોદ્ધા ઇદ્રજિત ત્યાંથી આવ્યો. હનુમાનજી, જો દારુણ યોદ્ધાને આવતો ભેઠ, દાંતોની કડકકાટી વગાડીને તેની સામે ગાબ્યા તથા ઢોઢ્યા. ॥ ૨ ॥ હનુમાનજીએ, જોકે મોટું ઝાડ ઉપાડી લઇને તેથી ઇદ્રજિતને રથ વગરનો કર્યો અને તેની સાથેના મોટા યોદ્ધાઓને પકડી પકડીને પોતાનાં અંગેથી ચગદી નાખ્યા. ॥ ૩ ॥ એઓને પાડીને હનુમાનજી, ઇદ્રજિતની સાથે બાઝ્યા. હનુમાનજી તથા ઇદ્રજિત મોટા હાથીઓની પેઠે લડવા લાગ્યા, હનુમાનજી તેને મુંડી મારીને ઝાડ ઉપર ચઢી ગયા. ઇદ્રજિતને ક્ષણ માત્ર મૂર્છા આવી ગઇ. ॥ ૪ ॥ પછી ઇદ્રજિત ઉઠીને ઘણા પ્રકારની માયાઓ કરવા લાગ્યો, પણ કોઇ રીતે ‘હનુમાનજી જિતી શકાય’ એમ તેને જણાયું નહીં. ॥

દો०—બ્રહ્મ અસ્ત્ર તેજ સાધેઝ, કપિ મત કીન્હ વિચાર ॥

જો ન બ્રહ્મ શર માનિહૌં, મહિમા મિઢૈ અપાર ॥ ૧૮ ॥

પછી ઇદ્રજિતે પ્રહ્લાદ સાંધ્યું, તે સમયે હનુમાનજીએ મનમાં વિચાર કર્યો કે “જે હું પ્રહ્લાદને માન નહીં આપું તો પ્રહ્લાદનો અપાર મહિમા સદી જશે અને પ્રહ્લાદને મનુષ્યોના તથા વાનરોના હાથથી રાવણની ખરાબી થવાનું કહ્યું છે, તે પણ ટળી જશે.”

ષ્ઠી०—બ્રહ્મવાણ તેહિ કપિ કહૈં મારા । પરતિહુ વાર કટક સંહારા ॥

તેહિ જાના કપિ મૂર્છિત મયઝ । નાગ ફાંસ બાંધસિ લે ગયઝ ॥ ૧ ॥

જામુ નામ જપિ મુનહુ ભવાની । ભવ વંધન કાર્દાઈ મુનિ જ્ઞાની ॥

તામુ દૂત વંધન તર આવા । પ્રમુ કારજ લાગિ આપુ વૈંધાવા ॥ ૨ ॥

કપિ વંધન મુનિ નિશ્વર ધાયે । કૌતુક લાગિ સમા લે આયે ॥

દશમુલ્લ સમા દીલ્લ કપિ જાઈ । કહિ ન જાય કહ્નુ અતિ પ્રમુતાઈ ॥ ૩ ॥

કર જોરે મુર દિશિપ વિનીતા । મુકુટિ બિલોકાઈ સકલ સખીતા ॥

દેલિ પ્રતાપ ન કપિ મન શંકા । જિમિ અહિગળ મૈં ગરુહ અશંકા ॥૪॥

ઇદ્રજિત હનુમાનજીને પ્રહ્લાદ મારતાં હનુમાનજી પડયા, પણ પડતાં પડતાં પણ તેમણે પોતાના ભારથી સેનાનો સંહાર કર્યો. ઇદ્રજિત, હનુમાનજીને મૂર્છિત થયેલા જાણી, નાગપાશથી બાંધીને લઇ ગયો. ॥ ૧ ॥ હે પાર્વતી ! સાંભળો. મુનિઓ અને જ્ઞાનીઓ, જે રામનાં નામનો જપ સંસારનાં બંધનો કાપી નાખે છે, તેના દૂતને બંધનમાં આવડું ઘટે ? જો કે બંધાવું ઘટતું જ નથી, તોપણ હનુમાનજી પ્રભુના કાર્યને વાસ્તે પોતાની ઇચ્છાથી બંધાયા. ॥૨॥ વાનરનું બંધાવું સાંભળીને રાક્ષસો ઢોઢ્યા અને કૌતુકને વાસ્તે તેમને રાવણની સભામાં લઇ ગયા. હનુમાનજીએ, રાવણની સભા ભેઠ. રાવણની પ્રભુતા એવી હતી કે, જેનું વર્ણન જ બની શકે નહીં. ॥ ૩ ॥ નમ્રતા ધરી, હાથ ભેડી, ઉભેલા સર્વે દિક્ષાલ તથા દેવતાઓ, બીતાં બીતાં રાવણની બકુટિઓ સામે ભેઠ રહ્યા

હતા. રાવણના પ્રતાપને બેઈ, હનુમાનજી મનમાં ડર્યા નહીં. પણ જેમ સર્પોના મધ્યમાં
ગરુડજી નિરંશંક રહે, તેમ રાક્ષસોના મધ્યમાં નિરંશંક જ રહ્યા. ॥ ૪ ॥

દો—કપિહિ વિલોકિ દશાનન વિહૈંસા કહિ દુર્વાદ ॥

મુત વધ મુરત કીન્હ પુનિ, ઉપજા હૃદય વિષાદ ॥ ૧૯ ॥

રાવણ હનુમાનજીને બેઈ, પ્રથમ તો દુર્વચનો બોલીને હસ્યો, પણ પછી પુત્રના
વધનું સ્મરણ આવવાથી, તેના મનમાં બેઈ ઉત્પન્ન થયો. ॥ ૧૯ ॥

ચૌ—કહ લંકેશ કવન તૈં કીસા । કેહિકે બલ કીન્હે વન સ્વીસા ॥

કીચૌ શ્રવણ મુનેસિ નહિં મોહીં । દેસૌં અતિ અશંક શઠ તોહિં ॥ ૧ ॥

મારેસિ નિશિચર કેહિ અપરાધા । કહુ શઠ તોહિં ન પ્રાણકી બાષા ॥

મુન રાવળ બ્રહ્માણ્ડ નિકાયા । પાય જામુ બલ વિરચતિ માયા ॥ ૨ ॥

જાકે બલ વિરંચી હરિ ર્શા । પાલત સ્વજત હરત દશશીશા ॥

જા બલ શીશ ધરૈં સહસાનાન । અંદકોશ સમેત ગિરિ કાનન ॥ ૩ ॥

ધરૈં જો વિવિધ દેહ મુર ત્રાતા । તુમસે શઠ ન સિખાવન દાતા ॥

હરકોદંડ કઠિન જેઈ મંજા । તોહિં સમેત તૃપ દલ મદ ગંજા ॥ ૪ ॥

સ્વર દૂષણ વિરાધ અરુ વાલી । વધ સકલ અતુલિત બલશાલી ॥

રાવણે પૂછ્યું કે, “અરે વાનર ! તું કોણ છે ? તે કોના બળથી વાડી ભાંગી છે ?
તે કાનથી માફ નામ સાંભળ્યું નથી કે શું ? હે શઠ ! હું તને અત્યંત નિરંશંક દેખું છું,
તેથી પૂછું છું. ॥૧॥ તે કયા અપરાધથી રાક્ષસોને માર્યા ? હે શઠ ! તને મરવાની ખાસ્તી
નથી કે શું ? તું સાચું બોલીશ, તો તારો વધ કરવામાં નહીં આવે.” હનુમાનજી બોલ્યા
કે, ॥ ૨ ॥ “હે રાવણ ! પ્રહ્મા,^૧ વિષ્ણુ અને શિવ, એઓ જેના બળથી જગતને ઉત્પન્ન
કરે છે, પાળે છે તથા સંહારે છે અને હજાર અખવાળા શેષનાજ^૨ પણ જેના બળથી
પર્વતો સહિત તથા વનો સહિત પ્રહ્માંડને મસ્તકપર ધરે છે. ॥ ૩ ॥ તેનો હું દૂત છું,
જે પોતે અનેક દેહોનું ધારણ કરીને દેવતાઓનું રક્ષણ કરે છે તથા તારા જેવા શઠ
લોકોને શિક્ષા આપે છે, જેણે^૩ સદાશિવનું કંઠેર ધનુષ ભાંગીને તમારા સહિત અનેક
રાજાઓનો મદ ઉતારી નાખ્યો છે, ॥ ૪ ॥ જેણે અતુલ બળવાળા ખર, દૂષણ, વિરાધ
તથા વાળી, એઓને માર્યા છે અને ॥

દો—જાકે બલ લવલેશતે, જિતેડ ચરાચર સ્મારિ ॥

તામુ દત્ત હૌં જહિકી, હરિ આનેહુ મિય નારિ ॥ ૨૦ ॥

૧ રાવણ પોતાના પરિવારને ઉત્પન્ન કરવાનું પાળવાનું અને શત્રુઓનો સંહાર કરવાનું તુલ્ય
અભિમાન ધરે છે, તે ઉપરથી હનુમાનજી કહે છે. ૨ રાવણ પોતાને દશ માર્યા હોવાનું અને કેલાસ
પર્વત ઉપાડવાનું અભિમાન ધરે છે, તે ઉપરથી હનુમાનજી કહે છે. ૩ ‘જે ધણી એવો હોય, તે
કદી અવતાર ધરે નહીં,’ એમ રાવણ બોલે, તો તે ઉપરથી હનુમાનજી કહે છે. ૪ ‘એ ધણી કોણ ?’
એમ રાવણ પૂછે, તે ઉપરથી હનુમાનજી કહે છે.

તમે પણ જેના બળના લેશરૂપ સદાશિવના બળથી સઘળા ચરાચર જગતને બિત્યો છે, તેનો હું દૂત છું. તમે જેની પ્યારી સ્ત્રી હરી આવેલા છે, તેનો હું દૂત છું. ॥ ૨૦ ॥

ચૌ-જાનો મੈં તુમ્હારિ પ્રમુતાઈ । સહસ્રવાહુ સન પરી છરાઈ ॥

સમર બાલિ સન કરિ યજ્ઞ પાવા । મુનિ કપિ વચન વિહૈસિ વહરાવા ॥ ૧ ॥

સ્વાયં ફલ મોહિં લાગી ખૂલા । કપિ સ્વભાવ તે તોરેઝેં રુલા ॥

સબકે દેહ પરમ મિય સ્વામી । મારહિં મોહિં કુમારગ ગામી ॥ ૨ ॥

જિન મોહિં મારા તેહિં મેં મારા । તેહિં પર વૌંધેઝ તનય તુષારા ॥

મોહિં ન કહુ વૌંધે કર લાજા । કીન્હ ચહૈં નિજ પ્રમુ કર કાજા ॥ ૩ ॥

વિન્તી કરૌં જોરિ કર રાવન । મુનહુ માન તજિ મોર સિલાવન ॥

દેસહુ તુપ નિજ કુલહિ વિચારી । ભ્રમ તજિ મજહુ ભક્ત મયહારી ॥ ૪ ॥

જાકે દર અતિકાલ દરાઈ । જો મુર અમુર ચરાચર રાઈ ॥

તાસો વૈર કવહુ નહિં કીજૈ । મોરે કહે જાનકી દીજૈ ॥ ૫ ॥

તમારા સામર્થ્યને હું બાણું છું, તમને^૧ સહઆર્ચુન નામના હજાર ભુબ્જોવાળા રાબાની સામે લડાઈ થઈ હતી અને તમે વાળીની સામે લડાઈ કરીને પણ મોટી કીર્તિ મેળવી છે. (પોતાનાં મર્મને તથા પરાજયને ખુલ્લો કરનારાં આ હનુમાનજીનાં વચનો સાંભળી, લજાયેલા રાવણે, હસીને તે વાતને સાંભળ્યા ન સાંભળ્યાં જેવી કરી ટીધી.) ॥ ૧ ॥ મને ભૂખ લાગી હતી, તેથી મેં કુળો ખાધાં છે અને અમારી વાનર ભતિના સ્વભાવ પ્રમાણે વૃક્ષોને ઉખેડી નાખ્યાં છે. હે રાજા ! પોતાના દેહ સર્વને પરમ પ્રિય હોય છે, તેથી હું મારા દેહનો બચાવ કરવાને વાસ્તે કુળો ખાતો હતો, ત્યાં તમારા કુમાર્ગી લોકો, મને મારવા લાગ્યા. ॥ ૨ ॥ જેઓ મને મારવા આવ્યા, તથા જેઓએ મારાપર ધા કયાં, તેઓને મેં માર્યાં છે, તેા એ ખાનગી બચાવ કરવાનો મારા હક્ક જ હતો. હું^૨ મારા ખાનગી બચાવ કરતો હતો, તે છતાં તમારા પુત્રે મને બાંધ્યો છે. મને બંધાવાથી જરા પણ લાજ નથી. કેમ કે, હું મારા સ્વામીનું કામ ધિક્કું છું. ॥ ૩ ॥ હે રાવણ ! હાથ બેડીને અરજ કરું છું. મારે અભિમાન છોડી દઇને મારી શીખામણ સાંભળો. તમે પોતાનાં કુલનો વિચાર કરી બુઝો. ^૩ જમને છોડી દઇને ભક્તોના બચનું હરણ કરનારા રામચન્દ્રજીનું ભજન કરો. ॥ ૪ ॥ સુરોને, અસુરોને તથા ચરાચર જગતને બાઈ જનારો કાળ પણ જેના ડરથી અત્યંત ડરે છે, તેની સાથે કદી પણ વૈર કરવું યોગ્ય નથી. મારા કહેવાથી સીતાજીને પાછાં આપી દો. ॥ ૫ ॥

દો-મળતપાલ રણુવંશ મણિ, કરુણાસિંહુ સ્વરામી ॥

ગયે શરણ પ્રમુ રાસિહૈ, તવ અપરાધ વિસારી ॥ ૨૧ ॥

૧ રાવણને પરાજિત કરનારાઓનું સ્મરણ આપીને ભેડો પાડવા વાસ્તે હનુમાનજી કહે છે. ૨ જે તમારો પુત્ર હોય, તેણે આતું કામ નહીં કરવું જોઇએ, એમ બચાવવાને વાસ્તે અથવા હું એને તમારો પુત્ર બાંધીને તેના હાથથી બંધાયો છું, એમ બચાવવાને વાસ્તે હનુમાનજી કહે છે. ૩ ભક્તોના પ્રસરત્ય, પુલસ્ત્યના વિશ્રવા અને વિશ્રવાનો પુત્ર રાવણ છે.

રામચન્દ્રજી શરણાગતોનું પાલન કરનારા, રમુવંશમાં શિક્ષેમણિ છે અને કરુણાના સમુદ્રરૂપ છે, માટે તમે તેમને શરણે જશો, તો તે પ્રભુ તમારા અપરાધોને વિચારી મૂકીને તમને બચાવશે. ॥ ૨૧ ॥

ચૌ—રામચરણ પંકજ ઊર ધરહુ । લંકા અચલ રાજ તુમ કરહુ ॥
 ઋષિ પુલસ્ત્ય યજ્ઞ વિમલ મયંકા । તેહિ કુલ મહૈં જનિ હોસિ કર્લંકા ॥૧॥
 રામ નામ વિનુ ગિરા ન સોહા । દેલ્હિ વિચાર ત્યાગિ મદ મોહા ॥
 વસન હીન નહિં સોહ સુરારી । સબ ભૂષણ ભૂષિત વર નારી ॥ ૨ ॥
 રામ વિમુક્ત સંપતિ પ્રમુતાઈ । જાંઈ રહી પાઈ વિનુ પાઈ ॥
 શૈલ મૂલ જેહિ સરિતા નાહીં । વરણિ ગયે પુનિ તબહિં મુત્વાહીં ॥ ૩ ॥
 મુનુ દશકંઠ કહૌં પળ રોપી । રામ વિમુક્ત જાતા નહિં કોપી ॥
 શંકર સહસ વિણ્ણ અજ તોહી । રાવ ન શકહિં રામ કર દ્રોહી ॥ ૪ ॥

રામચન્દ્રજીનાં ચરણકમળોને હૃદયમાં ધરી, લંકાનું અવિચલ રાજ્ય કરો અને ચન્દ્ર જેવા નિર્મલ યશવાળા પુલસ્ત્ય ઋષિના કુલમાં કલંકરૂપ ન થાઓ. ॥ ૧ ॥ હે રાવણ ! મદનો તથા મોહનો ત્યાગ કરીને વિચારી બુવો કે જેમ સ્ત્રી, સઘળાં આભરણોથી શણગારેલી છતાં પણ વસ્ત્રો વગર શોભતી નથી, તેમ વાણી અલંકારાદિકના ચમત્કારવાળી છતાં પણ રામના નામ વગરની હોય તો શોભતી નથી. ॥ ૨ ॥ તમે રામથી વિમુખ રહીને જે કાંઈ સંપત્તિ કે પ્રભુતા મેળવી છે તથા મેળવશો, તે સઘળી જતી રહેશે. અથવા તમે રામથી વિમુખ રહીને જે કાંઈ સંપત્તિ તથા પ્રભુતા મેળવી છે, તે જતી રહેશે અને તમને આજ સૂધીમાં જે મળી નથી, તે (વિપત્તિ) મળશે. અથવા તમે રામથી વિમુખ રહીને જે કાંઈ સંપત્તિ કે પ્રભુતા મેળવી છે, તે એકડા વગરના શૂન્યની પેઠે નકામી જ છે. જે નદીનું પર્વત, મૂળ ન હોય, તે નદી વરસાદ થઈ રહે કે તે વખતે જ સુકાઈ જાય છે, (આ પ્રમાણે જે સંપત્તિનું તથા પ્રભુતાનું રામ મૂળ ન હોય, તે સંપત્તિ તથા તે પ્રભુતા ચાર દિવસ રહીને તુરત જ નષ્ટ થઈ જાય છે.) ॥૩॥ હે દશ આઘાંજોવાળા રાવણ ! સાંભળો. હું પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહું છું કે, જે પુરુષ રામથી વિમુખ હોય, તેનો કોઈ પણ રક્ષક થતો નથી. તમને રામની સાથે વેર થશે, તો હજાર શંકરો, વિષ્ણુઓ તથા બ્રહ્માઓ પણ બચાવી શકશે નહીં. ॥ ૪ ॥

દો—મોહ મૂલ વહુ શૂલ મદ, ત્યાગહુ તુમ અભિમાન ॥

મજહુ રામ રઘુનાયકહિ, કૃપાસિંધુ ભગવાન ॥ ૨૨ ॥

અભિમાન કે જે મોહરૂપી મૂળવાળું તથા બહુ પીડા આપનારું છે, તેને છોડી દે અને કૃપાના સમુદ્રરૂપ મોટા ઐશ્વર્યવાળા રઘુનાયક રામચન્દ્રજીનું સેવન કરો, ॥૨૨॥

૧ મૂળમાં જગજ મૂલ એવો પણ પાઠ છે. તેનો એવો અર્થ કરવો કે, જે નદીનું મૂળ જળવાળું ન હોય, તે નદી વરસાદ થઈ રહે, કે તે વખતે જ સુકાઈ જાય છે

૧૦—યદપિ કહિ કપિ અતિ હિત વાની । ભક્તિ વિવેક વિરતિ નય સાની ॥
 બોલા વિહૈસિ મહા અભિમાની । મિલા હમહિ કપિ બડ ગુરુ જ્ઞાની ॥૧॥
 મૃત્યુ નિકટ આઈ સ્વલ તોહીં । લાગેસિ અબંમ સિલાવન મોહીં ॥
 સ્લટા હોઈ કહા હનુમાના । મતિ ભ્રમ તોરિ પ્રગટ મૈં જાના ॥ ૨ ॥
 સુનિ કપિ વચન વહુત રિસિયાના । વેગિ ન હરહુ મૂઢ કર પ્રાના ॥
 સુનત નિશાચર મારન ધાયે । સચિવન સહિત વિભીષણ આયે ॥ ૩ ॥
 નાય શીશ કરિ વિનય વહૂતા । નીતિ વિરોધ ન મારિય દૂતા ॥
 આન દંડ કહુ કરિય ગુસાઈ । સવહી કહા યંત્ર ખલ ખાઈ ॥ ૪ ॥
 સુનત વિહૈસિ બોલા દશકંધર । અંગ ભંગ કરિ પઠવહુ બંદર ॥

એ કે હનુમાનજીએ ભક્તિથી, વિવેકથી, વૈરાગ્યથી અને નીતિથી ભરેલી અત્યંત હિતકારક વાણી કહી, તેાપણુ, મહા અભિમાની રાવણુ, તે વાણીને સ્વીકાર નહીં કરતાં હસીને બોલ્યો કે, “ભુવે તો ખરા આજ મને આ વાનર મોટો જ્ઞાની ગુરુ મળ્યો છે. ॥૧॥ અરે મૂર્ખ વાનર ! તારૂં સમીપમાં મરણુ આવી ચૂક્યું જણાય છે, કે જેથી તું નીચ છતાં, મને શીખામણુ દેવા લાગ્યો છે.” હનુમાનજી બોલ્યા કે, “તમારી વાણી અવળી નીકળી છે. મરણુ તમારા સમીપમાં આવ્યું છે, તે છતાં તેને, મારા સમીપમાં આવેલું કહેા છો. મેં જાણી લીધું કે તમારી બુદ્ધિમાં જમ થઈ ગયો છે, જેનું સમીપમાં મરણુ આવ્યું હોય, તેની બુદ્ધિમાં જમ થાય જ અને તેથી તે ઉલટું જ બોલે, એ સ્વાભાવિક છે.” ॥ ૨ ॥ હનુમાનજીનાં વચ્ચેનાં સાંભળી, રાવણુ બહુ જ ક્રોધાક્રાંત થઈને બોલ્યો કે, “હે રાક્ષસો ! આ મૂર્ખના પ્રાણોને તમે જલદી શા માટે હરી લેતા નથી ?” રાવણુનું બોલતું સાંભળીને રાક્ષસો હનુમાનજીને મારવા દોડ્યા, તે સમયમાં વિભીષણ પોતાના મંત્રીઓ સહિત સભામાં આવ્યો. ॥ ૩ ॥ વિભીષણે માણું નમાવી, ઘણા વિનય કરીને કહ્યું કે, “સ્વામી ! હૂતને મારવો, એ નીતિથી વિરુદ્ધ છે, માટે તેવું કામ નહીં કરવું જોઈએ. હે મહારાજ ! આ વાનરને, વધ સિવાય બીજી કોઈ શિક્ષા કરો.” સર્વ સભાસદો બોલ્યા કે, “હે વિભીષણ ! તમે આ વિચાર બહુ સારો બતાવ્યો.” ॥ ૪ ॥ સર્વની એક સમ્મતિ સાંભળી, રાવણુ હસીને બોલ્યો કે, “આ વાનરને અંગલંગ કરીને પછી એને છોડી મૂકો.” ॥

૧૦—કપિકી મમતા પૂંછપર, સવહિ કહા સમુદ્ધાય ॥

તેલ બોરિ પટ વાંધિ પુનિ, પાવક દેહુ લગાય ॥ ૨૩ ॥

સર્વ લોકોએ, રાવણુને સમજાવીને કહ્યું કે, “વાનરાઓને પૂંછડાં ઉપર બહુ પ્રેમ હોય છે, માટે તેલમાં બોળેલાં કપડાં, પૂંછડાંપર બાંધીને, પછી તેમાં અગ્નિ મૂકી દેવો.”

૧ મજહુ રામ રુનાયકહિ એ ભક્તિ છે. જાકે ઘર બતિ કાલ ઘરાઈ એ વિવેક છે. ત્યાગહુ ગુપ્ત અભિમાન એ વૈરાગ્ય છે. નીતિનું તો આ પ્રકરણુ જ છે.

બૌ-પૂછ હીન વાનર જબ જાડહિ । તવ શઠ નિજ નાથહિ છે આડહિ ॥
 જિનહકી કીન્હેસિ અમિત વડાઈ । દેલ્હી મૈં તિનકી પ્રમુતાઈ ॥ ૧ ॥
 વચન સુનત કપિ મન મુસુકાના । મડ સહાય શારદ મૈં જાના ॥
 યાતુધાન સુનિ રાવણ વચના । લાગે રચન મૂઢ સોડ રચના ॥ ૨ ॥
 રહા ન નગર વસન ઘૃત તેલા । વાઢી પૂછ કીન્હ કપિ લેલા ॥
 કૌતુક કહૈં આયે પુરવાસી । મારહિં ચરણ કરહિં વહુ હૌસી ॥ ૩ ॥
 વાજહિં ઢોલ દેહિં સવ તારી । નગર ફેરિ પુનિ પૂછ પ્રજારી ॥
 પાવક જરત દેશિ હનુમંતા । મયડ પરમ લઘુ રુપ તુરંતા ॥ ૪ ॥
 નિબુકિં ચઢેડ કપિ કનક અટારી । મૈં સમીત નિશાચર નારી ॥

રાવણુ બોલ્યો કે, “જ્યારે આ વાનર પૂછડાં વગરનો થઇને બાશે, ત્યાર જ એ મૂર્ખ, પોતાના સ્વામીને અહીં લઇ આવશે. આ, વાનરે જેની બહુ મોટાઈ કહી છે તેની વીરતાને” હું જોઇ લઇશ.” ॥ ૧ ॥ હનુમાનજી આ વચન સાંભળી, હસીને મનમાં બોલ્યા કે, “સરસ્વતીએ મારી સહાયતા કરી, એમ જણાય છે.” પછી મૂઢ રાક્ષસો રાવણનાં વચન સાંભળી, તે પ્રમાણે જ ગોઠવણ કરવા લાગ્યા ॥૨॥ શહેરમાં ચીંથરાંઓને, ધીને કે તેલને કયાંય પણ અવશેષ નહીં રહેવા દેતાં, ત્યાં મંગાવી લીધા. ધીમાં તથા તેલમાં ભીંજેલાં અપાર ચીંથરા વીંટવાથી હનુમાનજીનું પૂંછડું વધું અને હનુમાનજી એ વાતને એક જાતના ખેલરૂપ માનવા લાગ્યા, અથવા હનુમાનજીએ તે સમય પોતાનું પૂંછડું વધારવા ખેલ પણ કર્યો. ॥ ૩ ॥ ઢોલો વાગવા લાગ્યા, સર્વ લોકો તાળીઓ પાડવા લાગ્યા અને એવી રીતે હનુમાનજીને આખા શહેરમાં ફેરવ્યા, શહેરમાં ફેરવી લીધા પછી તેમનાં પૂંછડામાં અગ્નિ લગાડવામાં આવ્યો. હનુમાનજીએ, અગ્નિને સળગેલો જોઇને તુરત જ પોતાનું રૂપ એવી યુક્તિથી અત્યંત નહાનું કરી નાખ્યું કે, જેથી પૂંછડાંનાં બંધનો એમ ને એમ રહ્યાં અને બાકીનાં સઘળાં શરીર ઉપરનાં બન્ધનો પોઆં પડી જઇને નીકળી પડ્યાં ॥ ૪ ॥ પછી હનુમાનજી ઠેકીને સોનાની અગાશીપર ચઢી ગયા અને તેથી રાક્ષસોની ઓંચો ભય પામવા લાગી. ॥

દો-હરિ મેરિત તેહિ અવસર, ચહેડ પવન ઉનચાસ ॥

અટ્ટહાસ કરિ ગર્જેડ, કપિ વઢિ લાગુ આકાસ ॥ ૨૪ ॥

આ અવસરમાં પ્રભુની ઇચ્છાને લીધે ઓગણ પચાસે પવનો ફૂંકવા લાગ્યા. હનુમાનજી ખડખડ હસીને ગાબ્યા અને વૃદ્ધિ પામીને આકાશ પર્યંત પહોંચી ગયા. ॥૨૪॥

૧ મૂળમાં મનુસાધને બદલે પ્રમુતાઈ એવો પણ પાઠ છે. ૨ પોતાના હાથથી જ હંકા સળમાવવાની રચના કરવા લાગ્યા, તેથી મૂઢ કહ્યા છે. ૩ અહ્યાજનું બંધન તો પહેલાંથી જ છૂટી ગયું હતું. કેમ કે, અહ્યાજથી બાંધ્યા ઉપરાંત બીજી વસ્તુઓથી બાંધવામાં આવે, તો અહ્યાજ રહે જ નહીં, એવી મર્યાદા છે, હનુમાનજીને અહ્યાનું વરદાન પણ હતું કે, તમને એ ધડીથી વધારે અહ્યાજ નહીં નહીં.

छं०—चढ्यो फलांगि धाम लुमकामको उठायउ ॥
 मनो आकाश ते नदी कृशालुकी बहायउ ॥
 कि लंक कील नेक काल जी हसी पसारहु ॥
 किषौं अनी महानशूर सैफ सी निकारहु ॥ ४ ॥
 फिराय लाय लाय अयन मयन से लगे वरै ॥
 गयंद छोर बाजि छोर ऊंट छोरिये खरै ॥
 अनेक बाल बालकी सुतात मात बोलहीं ॥
 बचाय लीजिये हमें समय समान डोलहीं ॥ ५ ॥
 अनेक नारि भारी डिंभ डिंभ काढि लावहीं ॥
 अनेक डारि डारि वस्तु बारि लेन धावहीं ॥
 अनेक कंत वीरतैं पुकार बैन यों कहैं ॥
 उठाय लेहु लाल माल जाल दें परोतहैं ॥ ६ ॥
 गिरैं कंगूर दूर ते तवै कहै मंदोदरी ॥
 विहाय लोक लाज कान भागती न क्यों अरि ॥
 अरे अकंपनाय केकि कंठ की महोदरं ॥
 लिवाय लेहु अध्वगाति पूतनाति सोदरं ॥ ७ ॥
 अनेक वार मैं कही बुझायहु बिभीषणम् ॥
 न मानि दाढि जार ने कुठार वंश तीक्ष्णम् ॥
 निकेत द्वार अर्द्ध ऊर्ध्व हाट बाट मैं जहां ॥
 लुकात जाय नीर कीश तीर देखिये तहां ॥ ८ ॥
 बधु जो कुंभकर्णकी पसारी हाथ भाखिये ॥
 दुहाइ रामचंद्र केर मोर कन्त राखिये ॥
 अनेक धाय धाय आय रावणे सुनायउ ॥
 विचार वीर मेघनादसे बली पठायउ ॥ ९ ॥
 अनेक अस्त्र शस्त्र लाय आय मारने लगे ॥
 घुमाय दीन्ह बालघी पुकार क्रूर से भगे ॥
 विशाल ज्वाल जानि कोप मेघ बोल यों कही ॥
 बुझाय देहु आगिरे बहाय कीश को सही ॥ १० ॥
 भले सुनाय मेघ आय पुंज पाथ छाडेउ ॥
 यथा सनेह पाय चौशुनी कृशालु बाडेउ ॥
 लगी लु अंग अंग बाण प्राण ले भगे सबै ॥

નિહાર રીતિ માલવાન સ્થાન ચોકિયો તૈવે ॥ ૧૧ ॥
 ન આહિ યાહિ અશિ આહિ ર્શ્વ કી જુ વામતા ॥
 સમીર શ્વાસ સીષ કી જુ રામ રોષ મામતા ॥
 બુઝાય કાલ તે કશો લૈગૂર લાહુ મારિકૈ ॥
 ઘટોર શૂત પ્રેત યજ્ઞ દંડ ચંદ ધારિકૈ ॥ ૧૨ ॥
 વિલોકિ વાત જાત ઘાત કીન સૈન તામુકો ॥
 ડઠાય ગાલ મેં ઘરો પરો લૈભાર તામુકો ॥
 સમેત શંશુ હન્દ્ર વાત જાત પાસ આયજ્ઞ ॥
 સમીત પંકજાસનાદિ વીનતી મુનાયજ્ઞ ॥ ૧૩ ॥

હનુમાનજીએ' હલાંગ મારી, ઘર ઉપર ચડીને લાંબું પૂંછડું ઉઠાવ્યું, તે સમયે રાક્ષસોને એવું બહુવામાં આવ્યું કે, “આ તે આકાશમાંથી અગ્નિની નદી ચલાવી દીધી છે? કે લંકાને ચાટી જવા સારૂ કાળે પોતાની લાંબી જીભ કઢાડી છે? કે સેનાના કોઈ મોટા શૂરાએ શૈફસી નામનું લાંબું તથા અગ્નિમય હથિયાર કઢાડ્યું છે?” હનુમાનજી પૂંછડું ફેરવી ફેરવીને ચોરેર અગ્નિ નાખવા લાગ્યા. કામદેવના ઘર જેવાં શેભાયમાન અનેક ઘરો બળવા લાગ્યાં. લોકો બેલવા લાગ્યાં કે, હાથીઓને, ઘોડાઓને તથા ઉંટ વગેરે બાનવરોને છોડી મૂકો. અનેક બાલકો અને બાલકીઓ, ‘અમેને બચાવો, બચાવો.’ એમ મા, બાપોને પોકારવા લાગ્યાં. ॥ ૫ ॥ એ સમયે લંકામાં આગ લાગવાથી ભારે ઠોડાઠોડ થઈ પડી. અનેક સ્ત્રીઓ પોતાનાં ભારે ભારે બાલકોને ઘરોથી બહાર કઢાડી લાવવા લાગી અને અનેક વસ્તુઓને છોડી છોડીને પાણી લેવા ઠોડવા લાગી. અનેક સ્ત્રીઓ, પોતાના સ્વામીને તથા બાઈઓને પોકારી પોકારીને કહેવા લાગી કે, “બાલકોને ઉઠાવી લ્યો અને બાકી માલમત્તાને બળી જવા દો,” ॥ ૬ ॥ દૂરથી ડુંગરા પડતા જોવામાં આવતાં, મંદોદરી રાક્ષસીઓને પોકારી પોકારીને કહેવા લાગી કે, “અરે! તમે લોકલાજને તથા સઘળા કાનુનોને છોડી દઈને બાગતી કેમ નથી? અરે અકંપન! અરે કેડીકંઠ! અરે મહોદર! અર્ધાં બળેલાં છોકરાંઓને, પોત્રોને તથા સહોદરોને બેલાવી લ્યો, કઢાડી લ્યો અને બચાવો. ॥ ૭ ॥ મેં તથા વિભીષણે રાવણને ઘણી ઘણી વાર કહીને સમજાવ્યો, પણ એ પોતાના વંશના તીવ્ર કુહાલરૂપ જોયાણીએ, અમારું માન્યું નહીં.” રાક્ષસો તથા રાક્ષસીઓ ઘરોમાં, દ્વારોમાં, ઉંચે, નીચે, હાટોમાં, રસ્તાઓમાં કે જળમાં, જ્યાં જ્યાં છૂપાવા લાગ્યાં, ત્યાં ત્યાં હનુમાનજીને દેખવા લાગ્યાં. ॥૮॥ કુંભકર્ણની સ્ત્રી હાથ લાંબા કરીને પોકારવા લાગી કે, “તમને રામ-ચંદ્રજીની દુવાઈ છે. મારું ઘર બાળને, પણ મારો પતિ કે જે સૂતો છે, તેને બચાવજો.” અનેક રાક્ષસો ઠોડી ઠોડીને રાવણને ખબર દેવા લાગ્યા ત્યારે રાવણે વિચાર કરીને બળવાન તથા મહાવીર મેઘનાદ (ઇંદ્રજિત) ને મોકલ્યો. ॥૯॥ અનેક રાક્ષસો આવી, અનેક

શસ્ત્રો તથા અસ્ત્રો લાવી લાવીને મારવા લાગતાં, હનુમાનજીએ એવું તો પૂંછડું ઘુંમાવ્યું કે, તેથી સર્વે રાક્ષસો બાલકોની પેઠે ચીસો પાડતા પાડતા ભાગી ગયા. રાવણે, અગ્નિની વિશાલ જ્વાલાઓને બેઈ, કોપ કરી મેઘોને યોલાવીને કહ્યું કે, “અરે ! અગ્નિને ઠારી નાખો અને જળની ધારાઓથી આ વાનરાને તાણી બાંધો.” ॥ ૧૦ ॥ “હે સ્વામી ! બહુ સાફ” એમ મેઘો કહી, આકાશ પર આવીને બહુ જ પાણી વરસાવવા લાગ્યા. પરંતુ જેમ તેલ પડવાથી અગ્નિ વધે, તેમ તે પાણી પડવાથી અગ્નિ યોગણું વધ્યો, રાક્ષસોના પ્રત્યેક અંગમાં બાણો જેવી અગ્નિની જ્વાલાઓ વળગવા લાગતાં, તે સઘળાઓ પ્રાણ લઈને ભાગવા લાગ્યા. આ દશા બેઈને, માલ્યવાન નામનો રાક્ષસ કે જે પ્રવીણ હતો અને રાવણનો માતામહ-નાનો થતો હતો, તે બોલ્યો કે, ॥ ૧૧ ॥ આ અગ્નિ નથી, પણ ઈશ્વરનો કોપ છે અથવા સીતાજીનો ગરમ નિઃશ્વાસ છે અથવા રામચન્દ્રજીનો કોપ છે.” આ સમયમાં રાવણે, કાળને યોલાવીને આજ્ઞા કરી કે, “તું હાથમાં પ્રચંડ ઢંડ લઈ, ભૂતોની, પ્રેતોની તથા યક્ષોની સેનાને સાથે લઈને ચઢી જા અને વાનરાને મારીને મારી પાસે લાવી દે.” ॥૧૨॥ કાળ, રાવણના કહ્યા પ્રમાણે ગોઠવણ કરીને આવેલો. બેવામાં આવતાં, હનુમાનજીએ તેની સઘળી સેનાને મારી નાખી અને તેને પોતાને ઊઠાવી લઈને પોતાના ગલોદ્ધમાં મૂકી દીધો. કાળને પોતાને પણ ચવાઈ જવાની ધીક લાગી. આ સમયમાં બ્રહ્મા, સદાશિવ તથા ઇન્દ્ર આદિ દેવતાઓએ ડરતાં ડરતાં હનુમાનજીની પાસે આવીને વિનંતિ કરી. ॥ ૧૩ ॥

દો—દેહુ છાંદિ યમરાજ કહૈં, યહી વિનય ઇક મોર ॥

પરવશ આયો ઝરન મુનિ, દીન્હ ગાલતે હોર ॥ ૨૫ ॥

યમરાજીએ કહ્યું છે કે, “હે હનુમાનજી ! મારી એક વિનંતિ છે, તે એ છે કે, કાળને છોડી દો. પોતે પરવશ હોવાને લીધે લઠવા આવ્યો, તેથી તેમાં એનો દોષ નહીં ગણવો જોઈએ.” આ સાંભળીને હનુમાનજીએ તે કાળને પોતાના ગલોદ્ધમાંથી છોડી દીધો. ૧૨૫

ચૌ—દેહ વિશાલ પરમ હરુઆઈ । મંદિરતેં મંદિર ચહિ જાઈ ॥

જરે નગર ભયે લોગ વેહાલા । લપટ જપટ बहु कोटि कराला ॥ ૧ ॥

તાત માતુ સવ કરહિ પુકારા । इहि अवसरको हमहि उवारा ॥

हम जो कहा यह कपि नहि होई । वानर रूप घरे मुर कोई ॥ ૨ ॥

साधु अवज्ञा कर फल ऐसा । जरै नगर अनाथ कर जैसा ॥

जारा नगर निमिष इक माहीं । एक विभीषणको गृह नाहीं ॥ ૩ ॥

जाकर भक्त अनल जेहैं सिरजा । जरा न सो तेहि कारण गिरिजा ॥

उलट पुलट लंका सब जारी । क्रुद परा तब सिंधु मझारी ॥ ૪ ॥

પોતાનો ઢંડ મોટો હતો, પણ તેમાં હલકાઈ બહુ જ હતી, તેથી હનુમાનજીએ એક ઘરથી બીજા ઘર પર અને બીજા ઘરથી ત્રીજા ઘર પર, એમ સર્વ ઘરો પર જઈને

સર્વત્ર અગ્નિ મુક્યો. લંકાનાં સઘળાં રહેવાસીઓ હાલમેહાલ થઈ ગયાં અને અગ્નિની કરોડો જ્વાલાઓ ઘણી ઘણી રીતે લપટ ઝપટ થવા લાગી. ॥ ૧૫ ॥ સર્વે લોકો માળાપોનાં નામ પોકારીને કહેવા લાગ્યાં કે, “આ અવસરમાં અમોને કોણ ઉગારે ? અમોએ તો કહ્યું હતું કે, આ વાનર નથી, પણ વાનરનું રૂપ ધરીને કોઈ દેવ આવ્યો છે.” ॥૨૦॥ મહાત્મા પુરુષોનાં વચનનું અપમાન કરવાથી આતું જ ફળ થાય. જેમ ઘણી વગરની નગરી બળે તેમ લંકા બળી. હનુમાનજીએ, એક નિમેષમાં લંકા બાળી, પણ તેમાં એક વિભી-પણું ઘર બચી ગયું. ૨ ॥૩૦॥ હે પાર્વતી ! વિભીષણ જેનો ભક્ત હતો, તેણે જ અગ્નિને ઉત્પન્ન કર્યો છે, એ કારણથી (એ નાતાથી) અગ્નિએ વિભીષણનું ઘર બચાવ્યું. હનુમાનજી, ઉલટી રીતે ફરી, સઘળી લંકાને સળગાવી દહાડે, પછી સમુદ્રમાં કૂદી પડ્યા. ॥૪૦॥

દો-પૂછ બુઝાઈ સ્વોય શ્રમ, ધરિ લઘુ રૂપ બહોરિ ॥

જનકમુતાકે આગે, ટાઢ મયજ કર જોરિ ॥ ૨૬ ॥

સમુદ્રમાં પૂંછડાંને ઠારી નાખી, પરિશ્રમને શાંત કરી, પાછું નહાતું રૂપ ધરી, સીતાજીની આગળ જઈ, હાથ જોડીને ઉભા રહ્યા. ॥ ૨૬ ॥

ચૌ-માતુ મોહિં દીજૈ કહુ ચીન્હા । જૈસે રઘુનાયક મોહિં દીન્હા ॥

ત્રુદામણિ ઉતારિ તવ દયજ । હર્ષ સમેત પવનમુત લયજ ॥ ૧ ॥

કહેવ તાત અસ મોર પ્રણામા । સવ પ્રકાર પ્રમુ પૂરણાકામા ॥

દીન દયાલુ વિરદ સંભારી । હરહુ નાથ મમ સંકટ ભારી ॥ ૨ ॥

તાત શક્તમુત કથા સુનાયહુ । વાળ પ્રતાપ પ્રમુહિ સમુદ્રાયહુ ॥

માસ દિવસ મહૈ નાથ ન આયે । તૌ પુનિ મોહિં જિયત નહિ પાયે ॥ ૩ ॥

કહુ કપિ કેહિ વિધિ રાલોં પ્રાણા । તુમહું તાત કહત હો જાના ॥

તુમહિં દેસિ શીતલ મહૈ છાતી । પુનિ મો કહૈ સોઈ દિન સોઈ રાતી ॥૪॥

પછી વિનતિ કરી કે, “હે માતાજી ! જેમ પ્રભુએ મને મુદ્રિકારૂપ ચિન્હ આપ્યું હતું, તેમ તમે પણ કાંઈક ચિન્હ આપો.” સીતાજીએ પોતાનો ચૂડામણિ મસ્તકપરથી ઉતારીને આપ્યો અને હનુમાનજીએ પ્રસન્ન થઈને તે લીધો. ॥ ૧ ॥ સીતાજી બોલ્યાં કે, “હે તાત ! મારા પ્રણામ કહીને પ્રભુને કહેજો કે, હે નાથ ! આપ સર્વ પ્રકારથી પૂર્ણકામ છો, તોપણ આપનું જે ‘હીનદયાળુ’ એ બિરદ છે, તેનું સ્મરણ કરીને મારાં દારણ્ય દુઃખનું હરણ કરો. ॥ ૨ ॥ હે હનુમાનજી ! જ્યંતની હકીકત પ્રભુને કહેજો કે, જે હકીકત અમો બે સિવાય ત્રીજા કોઈના પણ બાણવામાં નથી, તેથી તે, ચિન્હરૂપ જ છે, પછી તે સમયે પ્રભુએ જ્યંતને મારવાને વાસ્તે ચલાવેલાં બાણની પણ હકીકત

૧ મહાત્મા હનુમાનજીએ ‘મેરે કહે જાનકી દીજે’ એમ કહ્યું, પણ રાવણે તે માન્યું નહીં. ૨ કુંભકર્ણની અગ્નિ પ્રાર્થના કરી હતી, તેથી કુંભકર્ણને અગ્નિની કશી આંચ લાગી ન હતી, એમ કહેવાય છે. ૩ સીતાજીએ અગ્નિની પ્રાર્થના કરી કે, ‘હનુમાનજીને કશી અઘડણ્ય કરીશ મા.’ તે ઉપરથી હનુમાનજીને અગ્નિ શીતલ લાગતો હતો, એમ વાત્સીકીય રામાયણમાં લખ્યું છે.

કહીને કહેજો કે, આપે જ્યંતને વાસ્તે એટલું બધું કર્યું હતું અને રાવણને વાસ્તે કેમ કર્યું કરતા નથી ? ॥ ૩ ॥ હે હનુમાનજી ! કહો હવે મારે શી રીતે પ્રાણ રાખવા ? તમે પણ અહીંથી જવાનું કહો છો, તમને જોવાથી મારે હૃદય શીતલ થયું હતું. હવે તમારા જવાથી મને પાછા એવા જ દિવસો અને એવી જ રાત્રિઓ થઇ રહેશે. ॥ ૪ ॥

દો०—જિમિ મણિ વિન વ્યાકુલ શ્રુજંગ, જલ વિન વ્યાકુલ મીન ॥

તિમિ દેસે રઘુનાથ વિન, તલપત હૈં મૈં દીન ॥ ૧ ॥

કવથૌં વિધિ પહુંચાઈ, ફિર કૌશલપુર તાત ॥

ભરત શત્રુહન લોગ સબ, કબ લહિંહૈં મુદ માત ॥ ૨ ॥

હૈંહૈં મંગલ કાજ કબ, પુજિંહૈં યાચક કામ ॥

નસ શિશ્વ કબ અવલોકિહૌં, રઘુપાતિ છબિ અમિરામ ॥ ૩ ॥

શીશ મુકુટ મણિ ગણ જડિત, શ્રવણન કુણ્ડલ લોલ ॥

જગમગાત કબ દેસિહૌં, ટોપી દિયે અમોલ ॥ ૪ ॥

અલકૈં સીંચીં અંતર સૌં, નિકટ કપોલન મુક્ત ॥

મરિ લોચન કબ દેસિહૌં, કુમુમ કલિન સંયુક્ત ॥ ૫ ॥

માલ તિલક માસિત મુખગ, શુકુટી ધનુ અનુહારિ ॥

મૂરિ માગ્ય કબ દેસિહૌં, નયનન પલક વિસારિ ॥ ૬ ॥

ચંચલ ચારુ વિશાલ શુભં, લોચન મોચન માન ॥

ચિતવત દિશિ કબ દેસિહૌં, મનકો કરિ કુરબાન ॥ ૭ ॥

કીર તુણ્ડ સમ નાસિકા, લટકનકી છબિ મૂરિ ॥

કબ ચકોર સમ દેસિહૌં, મુખ મયંકર તુળ તૂરિ ॥ ૮ ॥

અરુણ અધર દાહિમ દશન, રસન ચારુ મૃદુ હાસ ॥

હે હરિ કબ અવલોકિહૌં, શશિ કર સરિસ પ્રકાશ ॥ ૯ ॥

મધુર વચન જન મન હરન, કબ મુનિહૌં નિજ કાન ॥

ચિતુક ચારુ કબ દેકિહૌં, ચિતવન અમી સમાન ॥ ૧૦ ॥

કમ્બુ કણ્ઠ તુલસી મુખગ, મણિ મોતિનકી માલ ॥

ઊર દીરઘ અવલોકિહૌં, કબ ત્રિવલી મુલ્ક જાલ ॥ ૧૧ ॥

શ્રુજ વિશાલ કરિ કર સરિસ, કર તલ કમલ સમાન ॥

સહિત વિશૂષણ દેસિહૌં, કબ લીન્હે ધનુ વાન ॥ ૧૨ ॥

શીન શ્યામ પહિરે લલિત, તા ઝપર પટ પીત ॥

કબ નિજ નયન સિરાઈહૌં, દેસિ ઝદર ઝપવીત ॥ ૧૩ ॥

જેમ' મણિ વિના સર્પ વ્યાકુલ થઇને તરફડે અને જલ વિના માછલું વ્યાકુલ

થઇને તરફ, તેમ હું રામચન્દ્રજીનાં હૃદયન વિના વ્યાકુલ થઇને તરફ હું ॥ ૧ ॥
હે તાત ! હૈય મને ફરી અયોધ્યામાં ક્યારે પહોંચાડશે ? માતાઓ સહિત ભરત, શત્રુજ
તથા સર્વ લોકો ક્યારે આનંદ પામશે ? ॥૨॥ મંગલ કાર્યો ક્યારે થશે ? યાચક લોકોના
મનોરથો ક્યારે પૂર્ણ કરવામાં આવશે ? હું રામચન્દ્રજીની, નખથી તે શિખાપર્યંત
મનોહર કાંતિનું ક્યારે અવલોકન કરીશ ? ॥ ૩ ॥ માથામાં પહેરેલાં મણિમય સુકુટથી
અથવા અમૂલ્ય ટોપીથી અને કાનેમાં પહેરેલાં ચપલ કુંડલોથી ઝગમગી રહેલા પ્રભુને
ક્યારે દેખીશ ? ॥ ૪ ॥ અત્તરથી સીંચેલા, ગાલોના સરીપમાં મૂકેલા અને પુષ્પોની
કળીઓથી સંયુક્ત કરેલા પ્રભુના કેશોને નેત્રો ભરીને ક્યારે દેખીશ ? ॥ ૫ ॥ પ્રભુનાં
લલાટમાં શોભી રહેલાં સુંદર તિલકને અને ધનુષ જેવી લાગતી ભકુટિઓને નિમેષ
વગરનાં નેત્રોથી જોઇને ક્યારે ભાગ્યશાળી બનીશ ? ॥ ૬ ॥ માનને છોડાવી દેનારાં
સુંદર, વિશાલ અને ચપળતાથી મારી તરફ વલણ કરતાં પ્રભુનાં નેત્રોની તરફ મનને
કુરબાન કરીને ક્યારે જોઇશ ? ॥૭॥ પોપટની ચાંચ જેવી નાસિકાથી અને તેમાં પહેરેલાં
લટકણિયાંથી અત્યંત શોભી રહેલા પ્રભુના સુખરૂપી ચન્દ્રને હું ચકોરીના જેવી આતુર
ચર્ધ, દૃષ્ટિ દોષ ન લાગવાને વાસ્તે ખડ તોડવાનો દયકો કરતી કરતી ક્યારે દેખીશ ?
॥ ૮ ॥ હે વાનર ! રાતા અધરવાળા, દાડિમનાં બી સરખા દાંતવાળા, સુંદર જીભવાળા,
કેમળ હાસ્યવાળા અને ચન્દ્રના કિરણો જેવા પ્રકાશવાળા પ્રભુના સુખાવિનંદને ક્યારે
દેખીશ ? ॥ ૯ ॥ હું લોકોનાં ચિત્તાનું આકર્ષણ કરનારાં પ્રભુનાં વચ્ચેનાં મારા કાનથી
ક્યારે સાંભળીશ ? પ્રભુની સુંદર હૃડપચીને અને અમૃત સમાન અવલોકનને ક્યારે
દેખીશ ? ॥ ૧૦ ॥ શંખ જેવા કંઠવાળા, સુંદર તુલસીની, મણિઓની તથા મોતીઓની
માળાને ધરનારા, વિશાલ વક્ષઃસ્થલવાળા, સુખના સમૂહ અને ઉદર પર ત્રણ ત્રિવલિ-
ઓવાળા પ્રભુને ક્યારે દેખીશ ? ॥૧૧॥ હાથીની સુંઢો જેવી વિશાલ પ્રભુની ભુજાઓને,
કમળ જેવી પ્રભુની હથેળીઓને, હસ્તમાં ગ્રહણ કરેલાં ધનુષ બાણોને અને ભુજ
વગેરેમાં ધરેલાં ભૂષણોને ક્યારે દેખીશ ? ॥૧૨॥ શરીરપર પીળા દુપટ્ટાવાળા, દુપટ્ટાની
નીચે ઝીણા તથા સુંદર જાંભાવાળા અને જાંભાની નીચે ચણેપવીતવાળાં પ્રભુનાં ઉદરને
જોઇને મારાં નેત્રોને ક્યારે તૃપ્ત કરીશ ? ॥ ૧૩ ॥

દોં-જનકમુતહિ સમુદાય કર, બહુ વિધિ ધીરજ દીનહ ॥

ચરણકમલ શિર નાય કર, ગમન રામ પહું કીનહ ॥ ૨૭ ॥

હનુમાનજી, સીતાજીને સમજાવી ઘણી ઘણી રીતે ધીરજ દઈ, તેમનાં ચરણકમ-
ળોમાં માથું નમાવીને ત્યાંથી રામચન્દ્રજી તરફ જવા આદ્યતા. ॥ ૨૭ ॥

ચૌ-ચલત મહા ધુનિ ગર્જેડ મારી । ગર્મ શ્રવેડ ધુનિ નિશિચર નારી ॥

લાંબ સિંધુ હિ પારહિ આવા । શબ્દ કિલકિલા કપિન મુનાવા ॥ ૧ ॥

હર્ષે સબ વિલોકિ હનુમાના । નૂતન જન્મ કપિન તબ જાના ॥

મુલ પ્રસન્ન તનુ તેજ વિરાજા । કીન્હોસિ રામચંદ્રકર કાજા ॥ ૨ ॥

મિલે સકલ અતિં મયે સુસ્વારી । તલપત મીન પાય જનુ વારી ॥
 ચલે હર્ષિ રઘુનાયક પાસા । પૂછત સુનત નવલ્લ ઇતિહાસા ॥ ૩ ॥
 તથ મધુવન મીતર સર્વ આયે । અંગદ સહિત મધુર ફલ સ્વાયે ॥
 રસવારે તથ વરજન લાગે । મુષ્ટિપ્રહાર કરત સર્વ ભાગે ॥ ૪ ॥

ચાલતી વખતે મોટા ધ્વનિથી એવી ગર્જના કરી કે, જે ગર્જનાને સાંભળીને રાક્ષસીઓના ગર્ભો ત્રવી ગયા. હનુમાનજી સમુદ્રનું ઉલ્લંઘન કરીને પાછા ઉત્તર કીનારે આવ્યા અને ત્યાં આવીને તેમણે અંગદ આદિ વાનરાઓને કિલકિલા શબ્દથી ચેતવણી આપી. ॥ ૧ ॥ સર્વે વાનરાઓ હનુમાનજીને જોઈને પ્રસન્ન થયા અને પોતાનો નવો અવતાર થયો ગણવા લાગ્યા, હનુમાનજીના સુખને પ્રસન્ન તથા તેજને પ્રદીપ્ત જોઈને, સર્વ વાનરાઓ બાળી ગયા કે, ‘રામચન્દ્રજીનાં કામને સિદ્ધ કરીને આવ્યા છે.’ ॥ ૨ ॥ દર્શનને વાસ્તે તરફડતા સર્વ વાનરાઓ હનુમાનજીને મળીને જેમ જલ મળવાથી માછલાં સુખ પામે, તેમ સુખ પામ્યા. હર્ષ પામેલા સર્વ વાનરાઓ, લંકાના નવીન ઇતિહાસને પૂછતા પૂછતા તથા સાંભળતાં સાંભળતાં રામચન્દ્રજીની પાસે જવા ચાલ્યા. ॥ ૩ ॥ માર્ગમાં સુગ્રીવનું મધુવન આવતાં તેમાં ઉતરીને અંગદ સહિત સર્વ વાનરાઓએ મધુર ફળો ખાધાં. એ વનના રક્ષકો, ના પાડવા લાગતાં તેઓને અંગદ આદિ વાનરાઓએ મુંઠીઓના પ્રહાર માર્યા એટલે તેઓ સઘળા બાગીને સુગ્રીવની પાસે ગયા. ॥ ૪ ॥

દો-જાય પુકારે સકલ તે, બન હજાર યુવરાજ ॥

મુનિ મુગ્રીવ હર્ષ કપિ, કરિ આયે પ્રશ્ન કાજ ॥ ૨૮ ॥

ત્યાં જઈને સઘળા રક્ષકોએ પોકાર કર્યો કે, “યુવરાજે મધુવન ઉજડ કરી નાખ્યું છે,” એ સાંભળતાં જ સુગ્રીવ રાજ થયો અને તેણે બાળી લીધું કે, ‘એ વાનરાઓ પ્રભુનું કામ સિદ્ધ કરીને આવ્યા છે. ॥ ૨૮ ॥

ચૌ-જો નહોત સીતા મુષિ પાઈ । મધુવનકે ફલ શકત ન સ્વાઈ ॥

હિ વિધિ મન વિચાર કર રાજા । આય ગયે કપિ સહિત સમાજા ॥ ૧ ॥

આય સર્વહિ નાવા પદ શીશા । મિલે સર્વન્દ અતિ પ્રેમ કપીશા ॥

પૂછેડ કુશલ કુશલ પદ દેલી । રામ કૃપા મા કાજ વિશેષી ॥ ૨ ॥

નાથ કાજ કીન્હેડ હનુમાના । રાખે સકલ કપિનકે પ્રાના ॥

મુનિ મુગ્રીવ બહુરિ ઉઠિ મિલેડ । કપિન્દ સહિત રઘુપતિ પહૈં ચલેડ ॥ ૩ ॥

રામ કપિન્દ કહૈં આવત દેસા । કીન્દ કાજ મન હર્ષ વિશેષા ॥

પટિક શિલા બૈટે દોડ માઈ । પરે સકલ કપિ ચરણન જાઈ ॥ ૪ ॥

જે એઓને સીતાજીની ખબર ન મળી હોત, તો, એઓ, ‘મધુ વનનાં ફળોને ખાઈ શકત ન હતાં.’ આ પ્રમાણે સુગ્રીવ વિચાર કરતો હતો, તેટલી વારમાં અંગદ, સર્વ વાનરાઓ સહિત ત્યાં આવી પહોંચ્યા. ॥ ૧ ॥ સઘળાઓએ આવી, સુગ્રીવનાં

ચરણોમાં માથાં નમોવ્યાં અને સુગ્રીવ તેઓને અત્યંત પ્રેમથી મળ્યો. સુગ્રીવે કુશલનાં ચિન્હો જોઈને કુશલ પૂછતાં એકદ આદિ વાનરાઓ બોલ્યા કે, “આપના ચરણોનાં દર્શનથી સઘળું કુશલ છે. રામની કૃપાથી કામ જેવું જોઈએ તેવું બની ગયું છે. ॥ ૨ ॥ હે નાથ ! હનુમાનજીએ એ કામ કર્યું છે અને સઘળા વાનરાઓના પ્રાણ રાખ્યા છે.” એ સાંભળી સુગ્રીવ ઉભો થઈને ખીલ વાર મળ્યો અને તે સર્વને સાથે લઈને રામની પાસે ગયો. ॥ ૩ ॥ રામ, વાનરાઓને આવતા જોઈ, તેઓના વિશેષ હર્ષ ઉપરથી જાણી ગયા કે, ‘કાર્ય સિદ્ધ થઈ ચૂક્યું છે.’ રામચન્દ્રજી અને લક્ષ્મણજી સ્કાટિકની શિલાપર બેઠા હતા, ત્યાં જઈને સર્વ વાનરાઓ તેઓના ચરણોમાં પડ્યા. ॥ ૪ ॥

દો-મીતિ સહિત મેંટે સકલ, રઘુપતિ કરુણા પુંજ ॥

પૂછેડ કુશલ નાથ અવ, કુશલ દેલિ પદ કંજ ॥ ૨૧ ॥

કરુણાના સમૂહરૂપ રામચન્દ્રજીએ પ્રેમ પૂર્વક સર્વને કુશલ પૂછતાં, વાનરાઓ બોલ્યા કે, “હે નાથ ! આપનાં ચરણોમાં બેઠાં દર્શન મળવાથી કુશલ છે.” ॥ ૨૮ ॥

સૌ-જામ્બવન્ત કહ સુન રઘુરાયા । જાપર નાથ કરહુ તુમ દાયા ॥

તાહિ સદા શુભ કુશલ નિરંતર । સુર નર મુનિ પ્રસન્ન તેહિ ઝપર ॥ ૧ ॥

સો વિજયી વિનયી ગુણસાગર । તામુ સુયશ તિહું લોક ઝજાગર ॥

પ્રમુક્તી કૃપા મયઝ સબ કાજ । જન્મ હમાર સફલ ભા આમુ ॥ ૨ ॥

નાથ પવનમુત કીન્હ જો કરણી । સો મુલ લાલહુ જાય ન વરણી ॥

પવનતનયકે ચરિત સુહાયે । જામ્બવન્ત રઘુપતિહિ સુનાયે ॥ ૩ ॥

મુનત કૃપાનિધિ મન અતિ ભાયે । પુનિ હનુમાન હરણિ ઝર લાયે ॥

કહહુ તાત કેહિ ભાંતિ જાનકી । રહતિ કરતિ રક્ષાં મુપ્રાનકી ॥ ૪ ॥

કૌન ભાંતિ લંકા વિસ્તારા । સો સબ વર્ણહુ પવનકુમારા ॥

મુનત વચન મારુતિ કહ વાની । મુનિયે દીનબંધુ સુખદાની ॥ ૫ ॥

ગિરિ ત્રિકૂટ પર લંક સુહાર્દ । વર્ણિ ન જાય મનોહરતાર્દ ॥

પાંચ લક્ષ હૈં પત્યરંકે ઘર । ઔ નવ લાલ કાઝકે સુંદર ॥ ૬ ॥

ભરુપુવાન બોલ્યા કે, “હે રઘુનાથજી ! સાંભળો. આપ જેના ઉપર દયા કરો, તેવું સર્વદા કુશલ જ હોય, નિરંતર શુભ હોય અને તેની ઉપર મનુષ્યો, મુનિઓ તથા દેવતાઓ પણ પ્રસન્ન જ રહે, ॥ ૧ ॥ તે જ વિજય પામે, તે જ વિનયવાળાં થાય, તે જ શુભોના સમુદ્રરૂપ થાય અને તેની જ કીર્તિ ત્રૈલોક્યમાં પ્રસિદ્ધ થાય. ॥૨॥ હે નાથ ! હનુમાનજીએ, જે કરણી કરી છે, તેવું વર્ણન લાખ મોહોડાંઓથી પણ કંઈ જાણ્યું એમ નથી.” એમ કહીને ભરુપુવાને રામચન્દ્રજીને હનુમાનજીનાં સઘળાં સુંદર ચરિત્રો કહી સંભળાવ્યાં. ॥૩॥ એ સાંભળીને મનમાં અત્યંત રાજ થયેલા રામચન્દ્રજીએ, આનંદથી હનુમાનજીને પોતાની છાતીમાં લગાવ્યા અને પૂછ્યું કે, “હે તાત ! સીતા, પોતાનાં

પ્રાણોની કેવી રીતે રક્ષા કરે છે? તે કહેા. ॥ ૪ ॥ હે પવનકુમાર! લોકાનો વિસ્તાર કેવા પ્રકારનો છે? તે સઘળું વર્ણવીને કહેા. ” રામચન્દ્રજીનું કહેવું સાંભળી, હનુમાનજી બોલ્યા કે, “ હે દીનબંધુ! હે સુખદાયક સાંભળો. ॥ ૫ ॥ લંકા ત્રિકૂટ પર્વત ઉપર શેલી રહી છે, તેની મનોહરતાનું વર્ણન કરું બાપ એમ નથી. એમાં પાંચ લાખ ઘર પથ્થરનાં, નવ લાખ ઘર કાષ્ઠનાં, ॥ ૬ ॥

દો-સાત કોટિહૈં તામ્રકે, ચાંદીકે શ્રુતિ કોટિ ॥

ચાર કોટિહૈં સુવર્ણકે, માળિક કોટિ છુ ઓટિ ॥ ૩૦ ॥

સાત કરોડ ત્રાંખાનાં, ચાર કરોડ ચાંદીનાં, ચાર કરોડ સોનાનાં, એક કરોડ માણેકનાં, ॥ ૩૦ ॥

ચૌ-તુણ નિમિષ પટકોટિ વિશાલા । વંશ છાલ શ્વતકોટિ દયાલા ॥

નવ કરોર સ્ફટિક સુહાવે । સહસ કોટિ મણિ નીલ મુછાયે ॥ ૧ ॥

શ્વત યોજનમેં પુરી સુહાવે । ઘની વસત અતિશય રમુરાયે ॥

રાજ્ય કરત રાવણ તહેંસ્વામી । સો તુમ જાનત અન્તર્યામી ॥ ૨ ॥

દશ શિર તાકે મુજ પ્રશ્ન વીશા । દેવ દનુજ નાવત સવ શીશા ॥

તાકી પ્રમુતાઈ તહેં મારી । રાજ્ય કરત મય ત્યાગી સ્વરાસી ॥ ૩ ॥

ચલિયે અવ પ્રશ્ન વિલ મન કીજે । જનકમુતાકો ધીરજ દીજે ॥

તુમ વિનસીય મહા દુઃખ પાવત । તુમ વિન તિનેં કહુ નહિં ભાવત ॥ ૪ ॥

છ કરોડ ઘાસનાં, સો કરોડ વાંસનાં તથા છાલનાં, નવ કરોડ સ્ફટિક મણિનાં અને હજાર કરોડ નીલ મણિનાં છે. ॥ ૧ ॥ સઘળાં ઘરો વિશાલ અને સુશોભિત છે. ” “હે રઘુનાથજી! એ સુંદર લંકા પુરી સો યોજનમાં સઘન વસે છે અને તેમાં રાવણ રાજ્ય કરે છે. આ વાત આપ અંતર્યામી હોવાથી બોલો જ છો. ॥ ૨ ॥ હે પ્રભુ રાવણને દશ આથાં છે અને વીશ હાથ છે. દેવતાઓ તથા દેત્યો પણ, રાવણને આથાં નમાવે છે. હે ખર શક્ષસને મારનારા પ્રભુ! ત્યાં રાવણની ભારે પ્રભુતા છે. એ રાવણ, કોઇને પણ બાંધ નહીં રાખતાં રાજ્ય કરે છે. ॥ ૩ ॥ હે પ્રભુ! હવે લંકા તરફ પધારો અને સીતાજીને ધીરજ આપો, વિલંબ નહીં કરો. સીતાજી આપ વિના મહા દુઃખ પામે છે. એમને આપ વિના કશું ગમતું નથી. ” ॥ ૧ ॥

દો-નામ પાહરુ દિવસ નિશિ, ધ્યાન તુમ્હાર કપાટ ॥

કોચન નિજ પદ યંત્રિકા, માળ જાહિં કહિ વાટ ॥ ૩૧ ॥

રાત દિવસ આપનાં નામનો જય પહેરેગીરનું કામ કરે છે, આપનું ધ્યાન કમાડનું કામ કરે છે અને સર્વદા ચરણોની ઉપર રહેતાં નેત્રો સાંકળનું કામ કરે છે, માટે સીતાજીના પ્રાણો કયા રસ્તાથી બચે? (આ પ્રમાણે સીતાજીના પ્રાણ જતા નથી, પણ પોતે અત્યંત દુઃખી છે.) ॥ ૩૧ ॥

પૌ૦-ચલ્ય મોહિં ચૂડામણિ દીન્હી । રણુપતિ હિચે કાપ તેહિ સીન્હી ॥
 નાથ યુગલ લોચન મરિ વારી । વચન કહેડ કલુ બનક કુવારી ॥ ૧ ॥
 અનુજ સમેત મહેડ મધુ ચરણા । દીનવંધુ મળતારતિ હરણા ॥
 મન ક્રમ વચન ચરણ અનુરાગી । કેહિ અપરાધ નાથ મોહિં ત્યાગી ॥ ૨ ॥
 અવગુણ એક મોર મેં જાના । વિહ્વરત પ્રાણ ન કીન્હ પયાના ॥
 નાથ સો નયનન્હ કર અપરાધા । નિસરત પ્રાણ કરાહિં હંતિ વાધા ॥ ૩ ॥
 વિરહ અનલ તનુ તૂલ સમીરા । સ્વાસ જરે ક્ષણ માંહ સરીરા ॥
 નૈન શ્રવેં જલ નિજ હિત લાગી । જરેં ન પાવ દેહ વિરહાગી ॥ ૪ ॥
 સીતાકી અતિ વિપતિ વિશાલા । વિનહિ કહે મલ દીન દયાલા ॥

ચાલતી વખતે મને તેમણે આ ચૂડામણિ આપ્યો છે. (રામચન્દ્રજીએ હનુમાનજીના હાથમાંથી લઇને તે ચૂડામણિને પોતાની છાતીમાં લગાવ્યો.) હે નાથ ! સીતાજીએ પોતાનાં બન્ને નેત્રોમાં પાણી લાવી, કાંઈક સમાચાર કહ્યા છે. ॥ ૧ ॥ સીતાજીએ કહ્યું છે કે, 'હે દીનવંધુ ! હે બક્ષાલોકોની પીડાને હરનારા ! હું આપના તથા લક્ષ્મણજીના ચરણોમાં પ્રણામ કરું' છું. હે નાથ ! હું કે જે મનથી, ક્રિયાથી અને વચનથી તમારાં ચરણોમાં પ્રેમવાળી છું, તેનો આપે કયા અપરાધથી ત્યાગ કર્યો છે ? ॥૨॥ હા એક મારો અવશુષ્ક મારા જલજવામાં આવ્યો, તે જો કે, આપથી છુટા પડવાના સમયમાં મેં મારા પ્રાણ છોડી દીધા નહીં, પરંતુ હે નાથ ! જો અપરાધ મારો નથી, પણ મારાં નેત્રોનો છે. આપનાં દર્શનને વાસ્તે આતુર રહેતાં જો નેત્રો પ્રાણોને નીકળવામાં બલાત્કારથી અડચણ કરે છે. ॥ ૩ ॥ મારા શરીરરૂપી રૂ (કપાસ) વિરહરૂપી અગ્નિને શ્વાસરૂપી પવનના સહાયથી ક્ષણમાત્રમાં જ બાળી નાખે, પણ મારાં નેત્રો આપનાં દર્શનરૂપી પોતાનાં હિતને વાસ્તે જળનો આવ કર્યા કરે છે, કે જેથી શરીરને વિરહરૂપી અગ્નિ બાળી શકતો નથી.' હે પ્રભુ ! સીતાજીની એવી તો વિશાલ અને પ્રબલ વિપતિ છે કે, તેની વાત આપ દીનહયાળુની પાસે ન કહેવામાં જ સાડું છે. જો કહું તો આપથી તેનું સહન ન જ કરી શકાય. ॥ ૪ ॥ અથવા સીતાજીની એવી તો વિશાલ અને પ્રબલ વિપતિ છે કે, જેથી આપને 'દીનહયાળુ' ન જ કહેવા, એ યોગ્ય છે. ॥

દો૦-નિમિષ નિમિષ કરુણાયતન, જાહિં કલ્પ સમ સીતિ ॥

વેગિ ચલહુ મધુ આનિયે, મુજવલ સલ દલ જીતિ ॥ ૨૨ ॥

હે કરુણાના નિવાસરૂપ રામચન્દ્રજી ! સીતાજીને એક એક નિમિષ, એક એક કલ્પ જેવો વીતે છે. હે પ્રભુ ! જલદી ચાલો અને જીવજીવના બળથી શત્રુઓના સમૂહને જિતીને સીતાજીને જલદી લાવો. ॥ ૨૨ ॥

૧ લક્ષ્મણજીનાં ચરણોમાં પ્રણામનું કારણ એ કે, 'હ્યા તન અસ્ત ચિત્ત વેત' એ નિયમ પ્રમાણે પાતે જે કઠોર વચનો કહ્યાં હતાં તેઓની ક્ષમા કરે.

૧૦-મુનિ સીતા દુઃખ-પ્રશ્ન મુલ અચળા । ખરિ આયે જલ રાજિવ નયના ॥
 વચન કાય મન મમ ગતિ જાહી । સંપનેહુ વિપતિ કિ બૂઝિય તાહી ॥ ૧ ॥
 કહ હનુમંત વિપતિ પ્રશ્ન સોઈ । જબ તવ મુમિરણ ધ્યાન ન હોઈ ॥
 કેતિક કાત પ્રશ્ન યાતુધાનકી । રિપુહિ જીતિ આનિયે જાનકી ॥ ૨ ॥
 મુનુ કપિ તોહિ સમાન ઉપકારી । નહિ કોડ મુર નંર મુનિ તનુ ધારી ॥
 પ્રતિઉપકાર કરૌં કા તોરા । સન્મુલ્ય હોઈ ન શકત મન મોરા ॥ ૩ ॥
 મુનુ કપિ તોહિ ઉત્તરણ મૈં નાહી । કરી દેલેકં વિચાર મન મારી ॥
 પુનિ પુનિ કપિહિ ચિતવ મુર ત્રાતા । લોચન નીર પુલક અતિ ગાતા ॥ ૪ ॥

સીતાજીનાં દુઃખની હકીકત સાંભળીને સુખના સ્થાનકરૂપ રામચન્દ્રજીનાં નેત્ર-કમળોમાં પાણી ભરાઈ આવ્યું. રામચન્દ્રજી યોદ્યા કે, “જેનાં મનની, વચનની અને શરીરની ગતિ મારામાં જ છે, એવાં સીતાને સ્વપ્નમાં પણ વિપત્તિ જોઈએ કે ? અને પૂછાય કે ?” હનુમાનજી યોદ્યા કે, “હે પ્રભુ ! જ્યારે આપનું સ્મરણ કે ધ્યાન ન હોય, ત્યારે જ વિપત્તિ હોય, એમ માનવું યોગ્ય છે. (સીતાજી સર્વદા આપનું સ્મરણ તથા ધ્યાન કર્યા કરે છે, તેથી હું તો જાણું છું કે, તેમને સર્વદા સુખ જ છે.) હે પ્રભુ ! રાક્ષસોને મારવા, એ શી યોદી વાત છે ? એ દુષ્ટ શત્રુઓને જીતીને સીતાજીને લાવો.” ॥ ૨ ॥ રામચન્દ્રજી યોદ્યા કે, “હે હનુમાનજી ! સાંભળો. દેવ, મનુષ્ય અને મુનિ ઇત્યાદિ દેહધારીઓમાં તમારા જેવો મારાપર ઉપકાર કરનારો કોઈ પણ નથી. હું તમારો પ્રત્યુપકાર (સામે ઉપકાર) કર્યો કરું ? માફ મન તમારો પ્રત્યુપકાર કરવામાં સન્મુખ થઈ શકતું નથી. ॥ ૩ ॥ હું મારા મનમાં વિચાર કરી જોઉં છું, ત્યાં, મને એમ લાગે છે કે, હું તમારા કરજમાંથી કદી પણ મુક્ત થાઉં એમ નથી,” આમ યોદી, દેવ-તાઓના રક્ષક રામચન્દ્રજી, વારંવાર હનુમાનજીને જોવા લાગ્યા અને નેત્રોમાં અશ્રુઓથી તથા આંત્રોમાં શેમાંથી વ્યાસ થઈ ગયા. ॥ ૪ ॥

૧૦-મુનિ પ્રશ્ન વચન વિલોકિ મુલ, હૃદય હર્ષિ હનુમંતે ॥

ચરણ પરેડ પ્રેમાકુલ, ત્રાહિ ત્રાહિ ભગવંત ॥ ૩૩ ॥

હનુમાનજી, પ્રભુનાં એ વચનો સાંભળી, તેમનું સુખ જોઈ, હૃદયમાં હર્ષ પામી, પ્રેમથી વ્યાકુલ થઈને તેમનાં ચરણોમાં પડ્યા અને ‘હે પ્રભુ ! સંસારમાંથી માફ રક્ષણ કરો, રક્ષણ કરો,’ એમ યોદ્યા. ॥ ૩૩ ॥

૧૦-વાર વાર પ્રશ્ન ચહત ઉઠાવા । પ્રેમ મગન તેહિ ઉઠત ન બાવા ॥

પ્રશ્ન પદ પંકજ કપિ કર શીશા । મુમિરિ પ્રેમ મમ ગૌરીશા ॥ ૧ ॥

સાવધાન મનકર પુનિ શંકર । લાગે કહન કથા અતિ સુંદર ॥

કપિ ઉઠાય પ્રશ્ન હૃદય લગાવા । કર ગહિ પરમ નિકટ વૈઠાવા ॥ ૨ ॥

કહુ કપિ રાવણ પાલિત લંકા । કેહિ વિધિ દહેડ દુર્ગ અતિ બંકા ॥

પ્રશ્ન મસંન જાના હનુમાના । બોલે વચન વિગત અભિમાના ॥ ૩ ॥

शास्त्रासुगकी बडि मनुसाई । शास्त्राते शास्त्रा पर जाई ॥

लांछि सिंधु हाटक पुर जारा । निशिचर गण बधि विपिन उजारा ॥४॥

सो सब तब प्रताप रघुराई । नाथ न कळुक मोरि मनुसाई ॥

रामचन्द्रल वारंवार हनुमानलने उठाडवा धंछवा लाग्या, पणु प्रेमभां मझ थयेला हनुमानलने उठतुं गम्युं नही, हे भरदाज सुनि ! हनुमानलनुं माथुं रामचन्द्रलनां यरघुकमणोभां हतुं अने रामचन्द्रलनो हाथ, हनुमानलना माथा उपर हतो, ओ समयनी स्थितिनुं स्मरण आवतां, सदाशिव प्रेमभां मझ थई गया. ॥ १ ॥ पछी सदाशिव पोतानां मनने सावधान करीने आत सुंदर कथा कडेवा लाग्या. रामचन्द्रलने, हनुमानलने उठाडीने छातीभां लगाव्या अने हाथ पकडीने जहुं न सगी-पभां वेसाडया ॥ २ ॥ रामचन्द्रल ओल्या के, “ हे हनुमानल ! वात करो. रावणु पाणेली अति दुर्गम लंकाने तजे शी रीते जाणी ? ” हनुमानल, प्रभुने असन्न जखी, अक्षिमान वगरनां वयने ओल्या के, ॥ ३ ॥ “ अमारी वानराज्योनी वीरता तो ओटली न होय के, ओक शाभा उपरथी थील शाभा उपर कुडी नथजे. में समुद्रतुं उल्लंघन करी, लंकाने जाणी, राक्षसोने मायां अने वाडीने उज्जड करी, ॥४॥ ओ सधणु आपना प्रतापथी थयुं छे. हे नाथ ! हे रघुनाथल ! ओभां मारी कशी वीरता नथी. (हुं आपनी सुद्रिकानी सहायथी समुद्रने उल्लंघी शक्यो, सीतालना मनभां आपना विरहइपी ने अग्नि हतो, तेने जेथी लघने तेथी न में लंकाने जाणी, आपना प्रताप जणथी न राक्षसोने मारी शक्यो, पाछे सीताओ आपेला यूकामखिना सहायथी न समुद्रने उल्लंघी शक्यो.) ॥

दा०-ताकहँ प्रभु कळु अगम नहिं, जापर तुम अनुकूल ॥

तब प्रताप बढवानलहिं, जारि शकै खल तूल ॥ ३४ ॥

हे प्रभु ! जेना उपर आपनी अनुकूलता होय, तेने कथुं अगम्य रहेतुं नथी, हवे पणु आपना प्रतापइपी वडावनिथी न राक्षसोइपी इना पुंजने जाणी शक्यो. ॥३४॥

चौ०-नाथ भक्ति तब सब सुखदायिनि । देहु कृपा करि सो अनपायिनि ॥

सुनि प्रभु परम सरल कपि वानी । एवमस्तु तब कहैउ भवानी ॥ १ ॥

उमा राम स्वभाव जिन जाना । ताहि भजन तजि भाव न आना ॥

यह संवाद जासु उर आवा । रघुपति चरण भक्ति तहँ पावा ॥ २ ॥

सुनि प्रभु बचन कहहि कपि वृंदा । जय जय कृपालु सुखकंदा ॥

तब रघुपति कपिपतिहि बुलावा । कहा चले कर करहु पयाना ॥ ३ ॥

अब विलंब केहि कारण कीजै । तुरत कपिन कहँ आयसु दीजै ॥

कौतुक देखि सुमन बहु वरषे । नभते भवन चले मुर हरषे ॥ ४ ॥

હે નાથ ! કૃપા કરીને મને આપની અવિચલ ભક્તિ આપો, કે જે સર્વ સુખો આપનારી છે.” હે પાર્વતી ! આ પ્રમાણે હનુમાનજીની અત્યંત સરલ વાણી સાંભળીને પ્રભુએ તે સમયે ઇવમસ્તુ એમ કહ્યું. ॥ ૧ ॥ હે પાર્વતી ! જેણે રામનો સ્વભાવ જાણ્યો હોય, તેને રામનું ભજન છોડીને બીજું કશું ગમે જ નહીં. આ સંવાદ જોના હૃદયમાં આવશે, તેને પણ રામચન્દ્રજીનાં ચરણોની ભક્તિ પ્રાપ્ત થશે. ॥ ૨ ॥ રામચન્દ્રજીનાં વચનો સાંભળી, સઘળા વાનરાઓ, “હે કૃપાળુ ! હે સુખના કંદરૂપ પ્રભુ ! જય, જય, જય,” એમ બોલ્યા. પછી રામચન્દ્રજીએ, સુગ્રીવને બોલાવીને કહ્યું કે, “હવે અહીંથી લંકા તરફ પ્રયાણ કરવાની તૈયારી કરો ॥૩॥ અને તુરત વાનરાઓને પ્રસ્થાનની આજ્ઞા આપો. વિલંબ થા માટે કરો છો ?” આ કૌતુક જોઈ, પ્રસન્ન થયેલા દેવતાઓ, આકાશમાંથી ઘણી ઘણી પુષ્પ વૃષ્ટિઓ કરીને પોતપોતાને ઘેર ગયા. ॥ ૪ ॥

દો-કપિપતિ વેગિ બુલાયડ, આયે યૂથપ યૂથ ॥

નાના વરણ અતુલ બલ, વાનર બાલુ વરુથ ॥ ૩૫ ॥

આ સમયમાં સુગ્રીવે શીઘ્રતાથી વાનરાઓને બોલાવ્યા અને તે ઉપરથી યૂથપતિ-ઓની સેનાઓ હાજર થઈ, કે જેઓમાં અનેક વર્ણોવાળા અને અતુલ બળોવાળા વાનરાઓનાં અને રીંછોનાં અપાર ટોળાંઓ હતાં. ॥ ૩૫ ॥

ચૌ-પ્રસુ પદ પંકજ નાવહિં શીશા । ગર્જહિં બાલુ મહાબલ કીશા ॥

દેશિ રામ સકલ કપિ સૈના । ચિત્તઃ કૃપા કર રાજિવ નૈના ॥ ૧ ॥

રામ કૃપા બલ પાય કપિન્દા । મયે પક્ષયુત મનહુ ગિરિન્દા ॥

હર્ષિં રામ તવ કીન્દ પયાના । શકુન મયે સુન્દર શુભ નાના ॥ ૨ ॥

જામ્લુ સકલ મંગલ મય કીર્તી । તામ્લુ પયાન શકુન યહ નીતી ॥

પ્રસુ પયાન જાના વૈદેહી । ફરહિં વામ અંગ જનુ કહિ દેહી ॥ ૩ ॥

જો જો શકુન જાનકિહિ હોઈ । અશ્વકુન મયડ રાવણહિ સોઈ ॥

ચલ્લા કટક કો વરણે પારા । ગર્જહિં વાનર બાલુ અપારા ॥ ૪ ॥

નસ આયુષ ગિરિ પાદપધારી । ચલે ગગન મહિ ઇચ્છાચારિ ॥

કેહરિ નાદ બાલુ સવ કરહીં । હગમગાહિ દિગ્ગજ ચિક્રહીં ॥ ૫ ॥

મહા બલવાન વાનરાઓ, અને રીંછો પ્રભુનાં ચરણકમળોમાં માથાં નમાવી, ગર્જના કરવા લાગ્યાં. કમળો સરખાં નેત્રોવાળા રામચન્દ્રજી, વાનરાઓની સઘળી સેનાને જોઈ, કૃપા દૃષ્ટિથી નિહાળવા લાગ્યા. ॥ ૧ ॥ વાનરાઓ રામની કૃપારૂપી બળને પ્રાપ્ત થવાથી, બાંહે પવંતો, પાંખોને પ્રાપ્ત થયા હોય એવા સમર્થ થયા. રામચન્દ્રજીએ હર્ષ પાત્રીને પ્રયાણ કર્યું. આ સમયમાં અનેક પ્રકારનાં સુંદર તથા શુભ શકુનો થયાં. ॥ ૨ ॥ જેમનું કીર્તન જ સર્વ મંગલમય છે, તેમને પ્રયાણમાં શુભ શકુન થયાનું વર્ણન કર્યું, એ મનુષ્ય લીલાના અલંકારરૂપ છે. (વાસ્તવિક રીતે તે એમ જ કહેવું જોઈએ કે, શકુનો પોતે સફળ થવાને વાસ્તે તે સમયમાં હાજર થયાં.) ડાળાં ઝંગો બાંહે

પ્રત્યક્ષ વાત કરતાં હોય એમ, ફરકવા લાગવાથી સીતાજીએ પ્રભુનું પ્રયાણ બાળી લીધું.
 ॥ ૩ ॥ સીતાજીને જે જે ડાળાં એંગો ફરકવાથી શકુનરૂપ થયાં, તે તે ડાળાં એંગો જ
 ફરકવાથી, રાવણને અપશકુનરૂપ થયાં. રામચન્દ્રજીની જે સેના ચાલી, તેના અંતરું
 ઠાણ વર્ણન કરી શકે? અપાર વાનરાઓ અને રીંછો ગર્જના કરવા લાગ્યાં. ॥ ૪ ॥
 નખોરૂપી સ્વાભાવિક આયુધોવાળા અને જેઓએ પર્વતો તથા વૃક્ષોરૂપી બીજાં આયુધો
 પણ ધારી લીધાં હતાં એવા એ યોદ્ધાઓ પોતપોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે આકાશમાં અને
 પૃથ્વીમાં ચાલવા લાગ્યા. સઘળાં વાનરાઓ અને રીંછો, સિંહનાદો કરવા લાગવાથી
 દિશાઓના હાથીઓ પણ ઠગમગીને ચિત્કાર કરવા લાગ્યા. ॥ ૫ ॥

છં૦—ચિકરહીં દિગ્ગજ ઢોલ મહિ ગિરિ લોલ સાગર સ્વરધરે ॥

મન હર્ષ દિનકર સોમ સુર મુનિ નામ કિચર દુલ્લ ટરે ॥

કટકટહીં મર્કટ વિકટ મટ વહુ કોટી કોટિન્હ ધાવહીં ॥

જય રામ પ્રબલ પ્રતાપ કૌશલનાથ ગુણ ગણ ગાવહીં ॥ ૧૪ ॥

દિગ્ગજો ચિત્કાર કરવા લાગ્યા, પૃથ્વી ઢાલવા લાગી, પર્વતો ધ્રુજવા લાગ્યા, સમુદ્રો
 ઉછળવા લાગ્યા, ચન્દ્ર તથા સૂર્ય જોદિ દેવતાઓ મનમાં રાજ થવા લાગ્યા, દેવતા-
 ઓનાં, મુનિઓનાં, નાગોનાં તથા કિર્તિદાનાં દુઃખો ટળી જવા લાગ્યાં, વાનરાઓ
 આનંદથી ઝીંઝીઆડીઓ કરવા લાગ્યા, ઘણા ઘણા વિકટ યોદ્ધાઓની કરોડો ટુકડીઓ
 ઢોડવા લાગી અને સર્વ યોદ્ધાઓ, ‘પ્રબલ પ્રતાપવાળા કૌશલપ્રીય રામચન્દ્રજીનો જય
 થાઓ,’ એમ પોકારીને તેમના ગુણોના સમૂહોને ગાવા લાગ્યા. ॥ ૧૪ ॥

છં૦—સહિ શક ન માર ઉદાર અહિપતિ વાર વાર વિમોહઈ ॥

મહિ દશન પુનિ પુનિ કમઠ પીઠ કઠોર સો કિમિ સોહઈ ॥

રઘુવીર રુચિર પયાન પ્રસ્થિત જાનિ પરમ મુહાવની ॥

જનુ કમઠ સ્વપર સર્પરાજ સો લિખિત અવિચલ પાવની ॥ ૧૫ ॥

મહા ગંભીર શેષનાગ, પોતાથી એ સેનાના ભારનું સહન નહીં કરી શકાયાથી
 ગભરાવા લાગ્યા અને તેથી વારંવાર પોતાના આધારભૂત કચ્છપની કઠોર પીઠમાં ઢાંતો
 ભરાવીને માંડ માંડ સ્થિર રહેવા લાગ્યા. કચ્છપની પીઠમાં શેષનાગના ઢાંતોની જે
 રેખાઓ પડી રહી, તેઓ, બાણે રામચન્દ્રજીના સુંદર પ્રસ્થાન સમયની પવિત્ર કુંડલી,
 શેષનાગે અવિચળ રાખવાને વાસ્તે કચ્છપની પીઠપર કોતરી રાખી હોય, તેમ અત્યંત
 શોભવા લાગી. ॥ ૧૫ ॥

દો૦—ઈહિ વિધિ જાય કૃપાનિધિ, ઉતરે સાગર તીર ॥

જહૈં તહૈં લાગે સ્નાન ફલ, માલુ વિપુલ કપિ વીર ॥ ૩૬ ॥

કૃપાનિધિ રામચન્દ્રજી, આ પ્રમાણે સેના સહિત ચાલીને સમુદ્રને કિનારે ઉતર્યાં.
 અસંખ્યાત વીર વાનરાઓ, અને રીંછો, સમુદ્રના કીનારાપર જ્યાં ત્યાં ફર્યા ખાવા લાગ્યાં.

ચૌ-વહાં નિશાચર રહિં સશંકા । જવતે જારિ ગયો કપિ લંકા ॥

નિજ નિજ ગૃહ સબ કરહિં વિચારા । નહિ નિશ્ચર કુલ કેર ઉચારા ॥ ૧ ॥

જામુ દૂત બલ વરણિ ન જાઈ । તેહિ આયે પુર કવન મલાઈ ॥

દૂતનિહ સો મુનિ પુર જન વાની । મંદોદરી હૃદય અકુલાની ॥ ૨ ॥

રહિ જોરી કર પતિ પદ લાગી । બોલી વંચન નીતિ રસ પાગી ॥

કન્ત કર્ષે હરિ સન પરિહરહુ । મોર કહા અતિ હિત હિય ધરહુ ॥ ૩ ॥

સમુદ્રત જામુ દૂતકી કરની । શ્રવહિં ગર્ભ રજનીચર ઘરની ॥

તામુ નારિ નિજ સચિવ બુલાઈ । પઠવહુ કન્ત જો ચહહુ મલાઈ ॥ ૪ ॥

તવ કુલ કમલ વિપિન દુઃખદાઈ । સીતા શીત નિશા સમ આઈ ॥

મુનહુ નાથ સીતા વિતુ દીન્હે । હિત ન તુમ્હાર શંકુ અજ કીન્હે ॥ ૫ ॥

જ્યારથી હનુમાનજી, લંકાને બાળી ગયા, ત્યારથી તે નગરીમાં રાક્ષસો ડચા કરતા હતા અને પોતપોતાનાં ઘરોમાં સર્વે વિચાર કરતા હતા કે, “હવે રાક્ષસોનાં કુલને ઉગરવાનો ઉપાય નથી. ॥ ૧ ॥ જેનો દૂત પણ એવા અવલુનીય બળવાળો હતો, તે પોતે લંકા ઉપર આવશે, ત્યારે આપણું બહું થવાની આશા જ શી રાખી શકાય ? દૂતીઓના કહેવાથી શહેરનાં લોકોની વાણી સાંભળીને હૃદયમાં ગભરાયેલી મંદોદરી ॥ ૨ ॥ એકાંતમાં પતિ (રાવણ) ની પાસે જઈ, હાથ ભેડીને ઉભી રહી અને તે સમયે રાવણ રાજસભામાં જવા તૈયાર થયો ત્યારે બલાત્કારથી તેના પગ પકડી રાખીને, નીતિના રસથી ભીંજાયેલાં વચનો બોલી કે, “હે નાથ ! ભગવાનની સામે શત્રુતા કરવાનું છોડી, મારાં આ બાષણને હૃદયમાં હિતરૂપ કરીને ધારી લ્યો. ॥ ૩ ॥ રામના દૂતની કરુણીની વાત નીકળતાં, પણ રાક્ષસોની ઓળખા ગર્ભો સ્ત્રી બન્યો છે, માટે જે તમે પોતાનાં કલ્યાણની ઇચ્છા રાખતા હો તો, તમારા મંત્રિઓને બોલાવી, તેઓની સાથે, રામની ઓળખ, રામની પાસે મોકલી દો. ॥ ૪ ॥ જે સીતા છે, તે તમારા કુલરૂપી કમળ વનને બાળી નાખવા વાસ્તે શીત કાલની રાત્રિ આવી છે, એમ સમજો. હે નાથ ! સાંભળો. સીતાને પાછી આપ્યા સિવાય જે સહાશિવ કે પ્રહ્લા પણ, તમારું કલ્યાણ કરવા ધારશે, તો તે બની શકશે નહીં અથવા સીતાને પાછી આપ્યા સિવાય સહાશિવ તથા પ્રહ્લા, કે જેઓએ, તમને આવા બનાવ્યા છે, તેઓ પણ, તમારા હિતકારી નહીં બની શકે. ॥ ૫ ॥

દ્વૌ-રામ વાળ અહિ ગણ સરિસ, નિકર નિશાચર મેક ॥

જવ લગિ ગ્રસત ન તવહિ લગિ, યતન કરહુ તજિ ટેક ॥ ૩૭ ॥

જ્યાંસુધી રામનાં બાણોરૂપી સર્પોના સમૂહો રાક્ષસોના સમૂહોરૂપી ડેડકાઓને બળી જવા લાગ્યા નથી, તેટલા સુધીમાં તમે અભિમાનનો ત્યાગ કરીને, રાક્ષસોને બચાવવાનું તથા પોતે બચવાનો યતન કરો. ॥ ૩૭ ॥

૧. સૂળમાં વંચન એમ એ શબ્દોને બૂદ્ધિ પાડીને કેટલાએક સાધુઓ અર્થ કરે છે કે, “હે સ્વામી ! તમે બચશો નહીં.” વળી એવો પણ અર્થ કરે છે કે, “પાગી એટલે તમારી પામગી બચશે નહીં,” આવા અર્થો કરવામાં ‘નિતિરસ’ એ શબ્દનાં અન્યથા કંઈ અડચણ આવે છે.

૧૦-શ્રવણ સુનત શઠ તાકર વાની । વિહૈસા જગત વિદિત અભિમાની ॥
 સમય સ્વભાવ નારિ કર સાંચા । મંગલ માહિ અમંગલ રાંચા ॥ ૧ ॥
 જો આવૈ મર્કટ કટકાર્હ । જિયહિં વિચારે નિશ્ચર ત્વાર્હ ॥
 કંપહિ લોકપ જાકે ત્રાસા । તામુ નારિ સખીત બદિ હાસા ॥ ૨ ॥
 અસ કાહિ વિહૈસિ તાહિ ઊર લાર્હ । ચલેડ સખા મમતા અધિકાર્હ ॥
 મન્દોદરી હૃદય કરિ ચિંતા । મયો કન્ત પર વિધિ વિપરીતા ॥ ૩ ॥
 વૈટેડ સખા સ્વચરિ અસ પાર્હ । સિંધુપાર સૈના સબ આર્હ ॥
 વૃક્ષેસિ સચિવ ડચિત મત કહહુ । તે સબ હંસે મૌન કરિ રહહુ ॥ ૪ ॥

જેનું અભિમાન જગતમાં પ્રખ્યાત હતું એવો શઠ રાવણ, મંદોદરીની વાણી સાંભળીને હચ્ચો અને બોલ્યો કે, “શ્રીઓને સ્વભાવ બીકણુ જ હોય છે” એ વાત સાચી છે. શ્રીઓને પોતાનાં બીકણુપણાંને લીધે મંગળમાં પણ અમંગળ જ સૂઝે. ॥૧॥ જો વાનરાઓનું સૈન્ય અહીં આવશે, તો બીચારા રાક્ષસો, તે વાનરાઓને ખાઈ ખાઈને જીવતા રહેશે. જેના ત્રાસથી લોકપાલ દેવતાઓ પણ કંપે છે, તેની શ્રી બીજા લોકોથી ભય પામે, એ મોટી હસવા જેવી વાત છે.” ॥ ૨ ॥ મોટા અહંકારવાળો રાવણ, એટલું બોલી, હાસ્ય કરી, મંદોદરીનું આલિંગન કરીને પછી સલામાં ગયો. મંદોદરીએ, હૃદયમાં વિચાર કર્યો કે, “વિષાતા મારા સ્વામી ઉપર વિપરીત થઈ ચૂક્યો” છે.” ॥ ૩ ॥ રાવણ સલામાં જઈને બેઠો, ત્યાં તેને એવી ખબર મળી કે, “સઘળી સેના સમુદ્રના કિનારા પર આવી ચૂકી છે.” રાવણે સલામાં બેઠેલા મંત્રીઓને, “હવે આ કામમાં તમને જે મત યોગ્ય લાગતો હોય, તે કહો” એમ પૂછતાં તે સર્વે હસીને પરસ્પરમાં બોલ્યા કે, ‘આ કામમાં ધણીને આગ્રહ ઠસી ગયો છે, માટે આપણે ચૂપ જ કહો.’ પણ તેઓમાંના કેટલાએક રાવણને બહું લગાડવા માટે નીચે પ્રમાણે બોલ્યા. ॥ ૪ ॥

૧૦-મુનિ ઘટશ્રુતિ બોલા અહંકારી । કોહૈ ત્રિમુવન સરિસ હમારી ॥
 જો સન્મુલ્લ શક નયન મિલાર્હ । અસ કહ ચલા વિવસ ઔઘાર્હ ॥ ૧ ॥
 તબ સન્નોધ બોલા અતિ કાયા । આયમુ મોહિં દેહુ કરિ દાયા ॥
 અબહીં સિતિ નર હરિ વિન કરહું । ઔર મંત્રકા બહુ ઉચારહું ॥ ૨ ॥
 કામરુપ બોલા ઘનનાદા । મમ પ્રભાવ જગ જાનત જાદા ॥
 વિધિ હરિ હર વશ કિયઉં જુશ્કારુ । નર વાનરન હિત કૌન વિચારુ ॥ ૩ ॥
 કુમ્ભ નિકુમ્ભ દોડ છલકારી । બોલે વિમુખતા વિદિત હમારી ॥
 કૃપા દષ્ટિ સબ દેવ નિહારૈ । દેસત ઉચાસન વૈઠારૈ ॥ ૪ ॥

૧ શીવનિર્વાણગંધં ચ સુહૃદ્વાક્યમરંધતીમ્ । ન જિગ્રંતિ ન શૃણ્વંતિ ન પચંતિ ગતાયુષઃ । જેઓને મરણ સમીપમાં આવ્યું હોય છે, તે લોકો, દીવો વધરાઈ જવાના અંધનું નાકથી ગ્રહણ કરી શકતા નથી, સ્નેહીઓના વાક્યને સાંભળતા નથી અને અર્ધજીવના તારાને કેળતા નથી.

ભોજન હિત કહિયત નિત પાहीं । હમ કાહૂ કર છુવા ન સ્વાहीं ॥
 ઢાટત બોલિ શકૈ નહિં પૂજૂ । કપિ માનુષ હમ મનૈં ન નેજૂ ॥ ૫ ॥
 મત્સરરૂપ અકમ્પન કહૈ । હમૈં જિયત અસકો સિય લહૈ ॥
 કહો ઉપાય કરૌં અવ સોઈ । નર વાનર જેહિ વચૈ ન કોઈ ॥ ૬ ॥
 અપર કયા કહિયે કા છોખી । તવ માં મનત મહોદર લોખી ॥
 જો આવૈ અનગિનત કરોરી । ઢારૌં સ્વાય મરૈં મમ ક્ષારી ॥ ૭ ॥
 તૌ કપિ સહસ લાલ્ય કેહિ લેલે । જેહ ભૂમિ નાગ હમ દેલે ॥
 બોલા તવ દુર્મત્સ પાલ્યણી । છલકર હરિ આનો દોષ દણી ॥ ૮ ॥
 જો ચાહ્યો સો કીન્હો પાછે । વદ મકરાલ્સ કપટ વપુકાછે ॥
 વિપુલ વિમજા મૈં વરિ આની । મૂસુર વનિ કોઈ શકૈ ન જાની ॥ ૯ ॥

આ 'દિવસે કુંભકર્ણુ પશુ જાગીને સભામાં આવ્યો હતો, તે બોલ્યો કે 'ત્રૈલોક્યમાં
 મારા જેવો અને મારી સામે આંખ પશુ મેળવી શકે એવો કોણ છે ? આમ બોલતાં
 બોલતાં તેને ઉંઘ આવવા લાગી એટલે ઉંઘને પરવશ થઇને તે આવ્યો ગયો. ॥ ૧ ॥
 પછી અતિક્રામ, કેધથી ભરપૂર થઇને બોલ્યો કે, "હું બીજા અઝી સલાહ શું આપું ?
 મારી તો એ જ વાત છે કે, દયા કરીને મને આશા આપો, એટલે હું હમણાં જ પૃથ્વીને
 માથાસો વગરની અને વાનરાઓ વગરની કરી નાંખું." ॥ ૨ ॥ યથેષ્ટરૂપે ધરનારો મેઘ-
 નાદ બોલ્યો કે, "મારો પ્રભાવ જગતમાં અધિક છે. મેં મોટા લડવૈયા પ્રજ્ઞા, વિજ્ઞા
 અને શિવ, એઓને પશુ વશ કર્યા છે, ત્યારે માથાસોને વાસ્તે અને વાનરાઓને વાસ્તે તો
 વિચાર જ શો કરવો હોય ?" ॥ ૩ ॥ છલ કરનારા કુંભ તથા નિકુંથ બન્ને બોલ્યા કે,
 "જગતમાં અમારું સામર્થ્ય પ્રખ્યાત છે. દેવતાઓ પશુ અમારી કૃપા દૃષ્ટિની ઇચ્છા
 કરે છે અને અમેને દેખતાં જ ઉંચા આસનોપર બેસાડે છે. ॥૪॥ અમેને નિત્ય જમ-
 વાનું કહે છે, પશુ અમે બીજાઓનું અડકેલું ખાતા નથી. અમારી બીકને લીધે કોઈ, દેવ-
 તાઓ પશુ બોલી શકતા નથી. અમે વાનરાઓને અને મનુષ્યોને કોઈ ગણતરીમાં જ
 લેખતા નથી." ॥ ૫ ॥ મહામત્સરી અકંપન બોલ્યો કે, "અમે જીવતાં, સીતાને લઈ
 જાય એવો કોણ છે ? હવે જે કહે, તે ઉપાય કરીએ, કે જેથી મનુષ્યો કે વાનરાઓ
 કોઈ બચે જ નહીં. ॥ ૬ ॥ જેથી બીકણુ જણાઇએ એવી બીજા વાત કોણ કરે ?"
 લોભી મહોદર બોલ્યો કે, "એ અનંત કરોડ વાનરાઓ આવે, તેપણુ ખાઈ જાઉં, ત્યારે
 મારી જોહરી ભરાય એમ કહે, ॥૭॥ ત્યારે હજાર કે લાખ વાનરાઓ કયા લેખામાં છે !
 હું વાનરાઓને તો અણુશય્યાં જેવા દેખું છું." પાંખડી દુર્મુખ બોલ્યો કે, "હું છળ
 કરીને એ બન્ને તપસ્વીઓ (રામ અને લક્ષ્મણ) ને હરીને લાવી આપું, ॥૮॥ એટલે
 પછી જેમ બાસે તેમ કરજો." કપટી મકરાલ્સ કમર ખાંધીને બોલ્યો કે, "મને કોઈ
 ન જાણી શકે એવું પ્રાદ્યક્ષનું રૂપ ધરી કરોડો પ્રાદ્યક્ષોને હું બરિયાનું જમાડું ॥ ૯ ॥

દો-તિનકે છલસે રામકો, પ્રશ્ન તહીં લેહિ બુલાય ॥

ધર વાંચે લાવેં યહાં, કૈસો કહો ઉપાય ॥ ૩૮ ॥

એટલે તે છળેથી આપ રામને બોલાવેા અને બાંધી લઇને અહીં લાવેા. કહો, આ કેવો ઉપાય છે ? ॥ ૩૮ ॥

ચૌ-જિતેડ મુરામુર તલ શ્રમ નાहीं । નર વાનર કહિ લેલે માર્હી ॥

દેવતાઓને અને દેવોને જિતી લેવામાં પણ અમોને કશો પરિશ્રમ પડ્યો નથી, ત્યારે માણસો અને વાનરાઓ કયા લેખામાં છે ? ॥ ૦ ॥

દો-સચિવ વૈદ્ય ગુરુ તીનિ જો, મિય બોલહિં મય આસ ॥

રાજધર્મ તનુ તીનિ કર, હોય વેગહી નાશ ॥ ૩૯ ॥

ભયથી કે આશાથી, જે મંત્રી, રાજને પ્રિય લાગે એવું બોલે તો, રાજ્યનો જલદી જ નાશ થાય છે, જે વૈદ્ય, ભયથી કે આશાથી રોગીને પ્રિય લાગે એવું બોલે તો જલદી જ રોગીનાં શરીરનો નાશ થાય છે અને જે ગુરુ, ભયથી કે આશાથી શિષ્યને પ્રિય લાગે એવું બોલે, તો જલદી જ ધર્મનો નાશ થાય છે. ॥ ૩૯ ॥

ચૌ-સોડ રાવળ કહૈં વની સહાઈ । અસ્તુતિ કરહિં મુનાઈ મુનાઈ ॥

અવસર જાનિ વિભીષણ આવા । પ્રાતા ચરણ શીશ તેહિ નાવા ॥ ૧ ॥

પુનિ શિર નાય વૈઠિ નિજ આસન । ચોલા વચન પાય અનુશાસન ॥

જો કૃપાલુ પૂછહુ મોહિં વાતા । મતિ અનુરૂપ કહવ મૈં તાતા ॥ ૨ ॥

જો આપન ચાહહુ કલ્યાના । મુયસ મુમતિ શુભ ગતિ મુલ નાના ॥

તૌ પરનારિ લિહાર ગુસાઈ । તજો ચૌથ ચંદાકી નાઈ ॥ ૩ ॥

ચૌદહ બુવન એક પતિ હોઈ । શ્રુત દ્રોહ તિથૈ નહિં સોઈ ॥

ગુણસાગર નાગર નર જોડ । અલપ લોભ મલ કહૈં ન કોડ ॥ ૪ ॥

રાવણને, સઘળા મંત્રીઓ એવા જ મળી આવ્યા હતા, તેથી તેઓ, સંભળાવી સંભળાવીને રાવણની સ્તુતિ જ કરતા હતા. એવામાં સમય બહીને વિભીષણ ત્યાં આવ્યો અને તેણે ભાઈનાં શરણેમાં માથું નમાવ્યું. ॥ ૧ ॥ વળી પણ વિભીષણ માથું નમાવીને પોતાનાં આસન ઉપર બેઠો. રાવણે અભિપ્રાય પૂછતાં વિભીષણ બોલ્યો કે, “હે કૃપાળુ ! હે તાત ! મને આપ પૂછો છો તો હું મારી બુદ્ધિ પ્રમાણે કહું છું. ॥ ૨ ॥ હે સ્વામિ ! જે આપ કલ્યાણને, સુચશને, સુમતિને, શુભ ગતિને અને અનેક પ્રકારનાં સુખોને ઈચ્છતા હો તો, પરસ્ત્રીના મોહોડાંનાં દર્શનને, ચોથના ચન્દ્રના દર્શનની પેઠે છોડી દો. (જેમ ચોથનો ચન્દ્ર, જેવાથી કલંક લાગે છે, તેમ પરસ્ત્રીનું મોહોડું જેવાથી પણ કલંક લાગે છે.) ॥ ૩ ॥ જે ચૌદે બુવનોનો એક સ્વામી હોય, તે પણ જે પ્રાણીઓને દ્રોહ કરવા લાગે તો લાંબા કાળસૂધી ટકે નહીં. જે પુરુષ શુભોના સમુદ્રરૂપ

અને ચતુર હોય, તે પણ જો જરા પણ ખરાબ વિષયમાં લોભ રાખે, તો કોઈ પણ તેને સારો ન કહે. ॥ ૪ ॥

દો०—કામ ક્રોધ મદ લોભ સર્વ, નાથ નરક કર પંથ ॥

સર્વ પરિહરિ રઘુવીર પદ, મજહુ કહરિં સદગ્રંથ ॥ ૪૦ ॥

હે નાથ ! કામ ક્રોધ, મદ અને લોભ, એઓ નરકના માર્ગરૂપ છે, માટે એ સર્વને છોડી દઇને રઘુનાથજીનાં ચરણોનું ભજન કરો. જેમ હું કહું છું, તેમ જ સારાં સારાં શાસ્ત્રો પણ કહે છે. ॥ ૪૦ ॥

ષો०—તાત રામ નરિં નર भूपाळा । भुवनेश्वर कालहु कर काला ॥

ब्रह्म अनामय अज भगवंता । व्यापक अजित अनादि अनंता ॥ १ ॥

गो द्विज धेनु देव हितकारी । कृपासिंधु मानुष तनु धारी ॥

जन रंजन भंजन खल व्राता । वेद धर्म रक्षक सुरत्राता ॥ २ ॥

ताहि वैर तजि नाइय माथा । प्रणतारति भंजन रघुनाथा ॥

देहु नाथ प्रभु कहँ वैदेही । भजहु राम विनु हेतु सनेही ॥ ३ ॥

शरण गये प्रभु ताहु न त्यागा । विष्व द्रोह कृत अघ जेहि लागा ॥

जासु नाम त्रय ताप नसावन । सोइ प्रभु प्रकट समुक्ति जिय रावन ॥ ૪ ॥

હે તાત ! રામ કાંઈ મનુષ્યના રાજ નથી, પણ સર્વ બ્રહ્માંડોના ઈશ્વર છે કાળના પણ કાળરૂપ છે, પરબ્રહ્મ છે, નિર્દોષ છે, અજન્મા છે, સર્વ ઐશ્વર્યવાળો છે, વ્યાપક છે, અજિત છે, અનાદિ છે, અનંત છે, કૃપાના સમુદ્રરૂપ ॥ ૧ ॥ પરમાત્માએ પૃથ્વી, બ્રાહ્મણો, ગાયો અને દેવતાઓ, એઓનું હિત કરવાને વાસ્તે જ મનુષ્ય શરીર ધણું છે. રામચન્દ્રજી કે જે ભકતોને રાજી કરનારા, ખલ લોકોના સમૂહને નષ્ટ કરનારા અને વેદધર્મનું તથા દેવતાઓનું રક્ષણ કરનારા છે, ॥ ૨ ॥ તેમની સાથે, વૈરનો ત્યાગ કરીને તેમને માથું નમાવો. રામચન્દ્રજી, ભક્ત લોકોની પીડાઓને ભાંગી નાખનારા છે. હે નાથ ! રામચન્દ્રજીને સીતાજી પાછાં આપી દો. એ રામચન્દ્રજી કશી પણ લાલચ વિના ભક્ત ઉપર સ્નેહ રાખે એવા છે, માટે તેમનું ભજન કરો. ॥ ૩ ॥ તમને તમારાં પાપોની ધારતી લાગતી હોય તો, હું કહું છું કે, જેને સર્વ જગતનો દ્રોહ કર્યાનું પાપ લાગ્યું હોય, તે પણ જો શરણાગત થાય, તો પ્રભુ, તેને પણ છોડતા નથી. હે ભાઈ રાવણ ! જેનું નામ ત્રણે તાપોને નષ્ટ કરે છે, તે જ પ્રભુ રામચન્દ્રજીરૂપે પ્રકટ થયા છે, એમ મનમાં સમજો. ॥ ૪ ॥

દો०—बार बार पद लागों, विनय करहुँ दक्ष शीश ॥

परिहरि मान मोह मद, भजहु कौशलाधीश ॥ ४१ ॥

હે રાવણ ! હું વારંવાર તમારા પગમાં પડીને વિનવતિ કરું છું કે, માન, મોહ તથા મદ, એઓને ત્યાગ કરીને રામચન્દ્રજીનું ભજન કરો. ॥ ૪૧ ॥

દો-મુનિ પુલસ્ત્ય નિજ શિષ્ય સન, કહિ પઠેં યહ વાત ॥

તુરત સો મૈં તુમ સન કહી, પાયસ અવસર તાત ॥ ૪૨ ॥

આ વાત આપણા હાઠા પુલસ્ત્ય મુનિએ, પોતાનો શિષ્ય મોકલીને મને હમણાં જ કહેવરાવી મૂકી છે અને તે વાત અવસર મળવાને લીધે, મેં તમને તુરત જ કહી છે. ૪૨

ચૌ-માલવન્ત અતિ સચિવ સયાના । તામુ વચન મુનિ અતિ મુલ્ય માના ॥

તાત અનુજ તવ નીતિ વિભૂષણ । સો ઊર ઘરહુ જો કહત વિભીષણ ॥૧॥

રિપુ ઉત્કર્ષ કરત શઠ દોઝ । દૂરિ ન કરહુ યહાંતે કોઝ ॥

માલવન્ત ગૃહ ગયઝ બહોરી । કહહિ વિભીષણ પુનિ કર જોરી ॥ ૨ ॥

મુમતિ કુમતિ સબકે ઊર રહૈ । નાથ પુરાણ નિગમ અસ કહૈ ॥

જહાં મુમતિ તહૈ સંપતિ નાના । જહાં કુમતિ તહૈ વિપતિ નિદાના ॥ ૩ ॥

તવ ઊર કુમતિ વસી વિપરીતી । હિત અનહિત જ્ઞાન ન રિપુ પ્રીતી ॥

કાલ રાત્રી નિશિચર કુલ કેરી । તેહિ સીતાપર પ્રીતિ ઘનેરી ॥ ૪ ॥

રાવણનો માલ્યવાન નામનો એક અતિ પ્રવીણ મંત્રી હતો, તેને, વિભીષણનાં આ વચનો બહુ જ સારાં લાગવાથી, તે બોલ્યો કે, “હે તાત ! હે રાવણ ! તમારો નહોનો ભાઈ વિભીષણ નીતીના શબ્દગાર જેવો છે, માટે તે, જે વાત કરે છે, તે વાતને હૃદયમાં ધરી લ્યો.” ॥ ૧ ॥ વિભીષણનું તથા માલ્યવાનનું બોલવું સાંભળી, રાવણ બોલ્યો કે, “હે રાક્ષસો ! આ બન્ને બુદ્ધિઓ, શત્રુની મોટાઈની વાત કરે છે, માટે એઓને તમે કોઈ અહીંથી શા માટે દૂર કરતા નથી ?” રાવણનું બોલવું સાંભળી, માલ્યવાન તો પોતાને ઘેર જતો રહ્યો, પણ વિભીષણ હાથ જોડીને ફરીવાર બોલ્યો કે, ॥ ૨ ॥ “હે નાથ ! મુમતિ અને કુમતિ, એ સર્વના હૃદયમાં હોય છે, તેઓમાં જ્યાં મુમતિ હોય, ત્યાં અનેક પ્રકારની સંપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે, અને જ્યાં કુમતિ હોય, ત્યાં પરિણામે અવશ્ય વિપત્તિઓ પ્રાપ્ત થાય છે, ॥ ૩ ॥ એમ વેદો તથા પુરાણો કહે છે. તમારા હૃદયમાં સઘળું વિપરીત કરાવનારી કુમતિ વસી છે, તેથી તમે મિત્રોને શત્રુ-રૂપ અને શત્રુને મિત્રરૂપ સમજો છો. સીતા કે જે રાક્ષસોનાં કુલની કાલ રાત્રિ છે, તેના ઉપર તમને બહુ આસક્તિ થઈ છે. ॥ ૪ ॥

દો-બાર બાર વર માંગો, રાલહુ મોર દુલાર ॥

સીતા દેહુ રામ કહૈ, અતિ હિત હોય તુહાર ॥ ૪૩ ॥

હું વારંવાર તમારી પાસે વર માગું છું કે, મારાપર પ્યાર રાખો અને રામને સીતા પાછી આપી દો. એમ કરવાથી તમારું મોટું કલ્યાણ થશે. ॥ ૪૩ ॥

ચૌ-બુધ પુરાણ શ્રુતિ સમ્પત વાની । કહી વિભીષણ નીતિ વલ્લાની ॥

મુનત દશાનન ઊઠા રિસાઈ । સ્વલ તોહિ મૃત્યુ નિકટ ચલિ આઈ ॥૧॥

જિયસિ સદા શઠ મોર જિયાવા । રિપુકર પક્ષ મૂઢ તોહી ભાવા ॥

કહસિ ન સ્વલ અસ કો જગ માર્હી । શૂન બલ મૈં જીતા બેહિ નાર્હી ॥ ૨ ॥

મમ પુરવસ તપસિન્હ સન પ્રીતી । શઠ મિલુ જાય તાહિ કહુ નીતી ॥
 અસ કહિ કીનેહસિ ચરણ પ્રહારા । અનુજ ગહે પદ વારહિં વારા ॥ ૩ ॥
 હમા સંતકી યહી વઢાઈ । મંદ કરત જો કરૈ મહાઈ ॥
 તુમ પિતુ સરિસ મહે મોહિં મારા । રામ મજૈ હિત હોય તુમ્હારા ॥ ૪ ॥
 સચિવ સંગ લે નમપય ગયહ । સવાહિ મુનાય કહત અસ મયહ ॥

વિભીષણે, જેને શ્રુતિઓ, પુરાણો અને પંડિતો સ્વીકારે એવી નીતીનું, વાણીથી નિરૂપણ કરતાં, રાવણ કોપાકાંત થઈ, ઉભો થઈને બોલ્યો કે, “હે બળ ! તને ચોત સમીપમાં આવ્યું આવ્યું છે. ॥ ૧ ॥ હે હુશ્યા ! હે મૂર્ખ ! તું સર્વદા મારો જીવાડ્યો જીવે છે, તે છતાં તને શત્રુનો પક્ષ પ્રિય લાગ્યો છે. અરે બલ ! જેને મેં મારી ભુજાઓના બળથી જિત્યો નથી એવો સર્વ જગતમાં કોણ છે ? ॥ ૨ ॥ કેમ બોલતો નથી ? હે શઠ ! તું મારા શહેરમાં રહીને તપસ્વીઓની સાથે પ્રીતિ કરે છે, માટે જતો રહે અને તેઓને મળીને આ તારી નીતિ સંભળાવ.” એમ બોલીને, રાવણે વિભીષણને લાત મારી, પછી વિભીષણ વારંવાર રાવણના પગ પકડવા લાગ્યો. ॥ ૩ ॥ હે પાર્વતી ! જેઓ ભૂનું કરતા હોય, તેઓની સાથે પછી સંત જનો લલાઈ કરે, એ જ સંત જનોની મોટાઈ છે. વિભીષણ બોલ્યો કે, “તમે પિતા સરખા છો, માટે મને ભલે માર્યો, પણ હું સ્પષ્ટ કરું છું કે, જો રામનું ભજન કરશો તો જ તમારે સાફ થશે,” ॥ ૪ ॥ એટલું બોલી, પોતાના મંત્રીઓને સાથે લઈ, આકાશ માર્ગમાં જઈ, ત્યાં ઉભો રહીને વિભીષણે સર્વ સાંભળે એવી રીતે રાવણને કહ્યું કે, ॥

દો—રામ સત્ય સંકલ્પ પ્રમુ, સમા કાલ વશ તોરિ ॥

મેં રઘુવીર શરણ અવ, જાઉં દેહ જનિ ચોરિ ॥ ૪૪ ॥

“પ્રભુ રામચન્દ્રજી, સત્ય સંકલ્પ છે, માટે તેમણે રાક્ષસોને મારવાનો જે સંકલ્પ કર્યો છે, તે સત્ય જ થશે. તારી સમા કાળને વશ થઈ છે. હું હવે રામને શરણે બીજો છું. અને કોઈ પણ દોષ દેશો નહીં.” ॥ ૪૪ ॥

ચૌ—અસ કહિ ચલા વિભીષણ જવહીં । આયુ હીન મયે નિશ્ચર તવહીં ॥

સાધુ અવજ્ઞા તુરત મવાની । કર કલ્યાણ અખિલ કર હાની ॥ ૧ ॥

રાવણ જવહિં વિભીષણ ત્યાગા । મયો વિમવ વિન તવહિં અભાગા ॥

ચલેહ હર્ષિ રઘુનાયક પાહીં । કરત મનોરથ વહુ મન માહીં ॥ ૨ ॥

દેશિહોં જાય ચરણ જલ જાતા । અરુણ મૃદુલ સેવક મુશ્વ દાતા ॥

જે પદ પરસિ તરી ઋષિ નારી । દંડક કાનન પાવન કારી ॥ ૩ ॥

જે પદ જનક મુતા ઊર લાયે । કપટકુરંગ સંગ ધરિ ધાયે ॥

હર ઊર સર સરોજ પદ જોઈ । અહો ભાગ્ય મૈં દેશ્વ સોઈ ॥ ૪ ॥

એમ બોલીને વિભીષણે જે સમયમાં ત્યાંથી આવ્યો, તે સમયમાં જ રાક્ષસો

આશ્ચર્ય હીન થઇ ગયા. હે પાર્વતી ! સાધુ લોકનું અપમાન તુરત જ સઘળાં કલ્યાણની હાનિ કરે છે. ॥ ૧ ॥ રાવણે જે સમયે વિભીષણને ત્યાગ કર્યો, તે સમયે જ અભાગિયો એવો તે ઐશ્વર્યહીન થઇ ગયો. વિભીષણ રાજ્ય ધર્મ, મનમાં અનેક મનોરથો કરતો કરતો રામચન્દ્રજીની પાસે જવા ચાલ્યો. ॥ ૨ ॥ “ રામચન્દ્રજીનાં લાલ, કોમળ અને સેવકોને સુખ દેનારાં ચરણકમળો, કે જેઓના સ્પર્શથી અહલ્યા તરી ગઇ છે અને જેઓએ, દંડકારણ્યને પવિત્ર કર્યું છે, તેઓનું મને દર્શન થશે. ॥૩॥ રામચન્દ્રજીનાં ચરણો કે જેઓને સીતાજી હૃદયમાં ધરી રહ્યાં છે,^૧ જેઓ કપટથી મૃગ બનેલા મારીચની પછવાડે પણ દોડ્યા હતા^૨ અને જેઓ સદાશિવના હૃદયરૂપી તળાવમાં કમળની પેઠે રહેલા છે,^૩ તેઓનું હું આજ દર્શન કરીશ, માટે મારાં અહોભાગ્ય છે. ॥૪॥

દો-૦-જિન પાંચનકી પાદુકા ભરત રહે મન લાય ॥

તે પદ આજ વિલોકિહૌં, ઇન નૈનન અબ જાય ॥ ૪૫ ॥

જે ચરણોની પાદુકાઓમાં ભરતજી મન લગાવી રહ્યા છે,^૪ તે ચરણોને હું આજ હમણાં જઇને આ નેત્રોથી જોઇશ.” ॥ ૪૫ ॥

ચૌ-૦-इहि विधि करत सभेम विचारा । आयउ सपदि सिंधुके पारा ॥

કપિન વિભીષણ આવત દેખા । જાના કોઝ રિપુદ્ત વિશેષા ॥ ૧ ॥

તાહિ રાલિ કપિ પતિ પહૈં આયે । સમાચાર સબ તિનૈં મુનાયે ॥

કહ સુગ્રીવ મુનિય રઘુરાઈ । આવા મિલન દશાનન ભાઈ ॥ ૨ ॥

કહ પ્રશ્ન સસ્તા વૃક્ષિયે કાહા । કહં કપીશ મુનિય નર નાહા ॥

જાનિ ન જાય નિશાચર માયા । કામરૂપ કેહિ કારણ આયા ॥ ૩ ॥

ભેદ હમાર લેન શટ આવા । રાલિય. વૌંધિ મોહિં અસ માવા ॥

સસ્તા નીતિ તુમ નીક વિચારી । મમ પળ શરણાગત મયહારી ॥ ૪ ॥

મુનિ પ્રશ્ન વચન હર્ષ હનુમાના । શરણાગત વત્સલ ભગવાના ॥

આ પ્રમાણે પ્રેમપૂર્વક વિચાર કરતો વિભીષણ, તુરત સમુદ્રના કિનારા પર આવી પહોંચ્યો.^૫ વાનરાઓએ વિભીષણને જોઇને બાણ્યું કે, “ આ કોઇ રાવણનો માનીતો દૂત આવ્યો છે. ” ॥ ૧ ॥ વાનરાઓએ વિભીષણને અટકાવી, સુગ્રીવની પાસે જઇને તે વાત કહી સંભળાવી. સુગ્રીવે રામચન્દ્રજીને કહ્યું કે, “ હે રઘુનાથજી ! રાવણનો ભાઇ વિભીષણ

૧ જો પ્રશ્ન મને પોતાની પાસે નહીં રાખે તો હું સીતાજીની પેઠે દૂર રહીને જ ધ્યાન કર્યો કરીશ એવા અભિપ્રાયથી વચન કહ્યું છે. ૨ જો હું કપટી હોઇશ તો પણ, જેમ મારીચીના કપટને વિચાર નહીં કર્યો હતો, તેમ મારા કપટનો પણ વિચાર નહીં કરે, એવા અભિપ્રાયથી આ વચન કહ્યું છે. ૩ સદાશિવ મારા ગુરુ છે, તો ગુરુ જેનું ધ્યાન કરે, તેનું શિષ્યે પણ ધ્યાન કરવું જોઇએ એવા અભિપ્રાયથી આ વચન કહ્યું છે. ૪ જેઓએ, ભરતજીને ઐશ્વર્યનો મદ ચઢવા દીધો નથી, તે ચરણો મને પણ કોઇ ભતનો મદ ચઢવા નહીં દે એવા અભિપ્રાયથી આ વચન કહ્યું છે, ૫ આનો બીજો અર્થ એવો પણ થાય છે કે, જે કોઇ આ પ્રમાણે પ્રેમપૂર્વક વિચાર કરે, તે પુરુષ જલદી સંસારરૂપી સમુદ્રના પારને પ્રાપ્ત થાય છે.

મળવા આન્વે છે.” ૥૨ ॥ રામચન્દ્રજી બોલ્યા કે, “હે સુગ્રીવ ! આ વિષયમાં તમારો શો અભિપ્રાય છે ?” સુગ્રીવ બોલ્યો કે, “હે મહારાજ ! સાંભળો. રાક્ષસોની માયા બહુ શકાતી નથી યથેષ્ટરૂપ ધરનારો આ રાક્ષસ, કેાણુ બંધે શા કારણથી અહીં આન્વે હશે ? ॥ ૩ ॥ પણ હું ધારું છું કે, મારો અને ઐગદનો લેદ લેવા આન્વે હશે. મારો મત તો એમ છે કે, એને બાંધી લઇએ.” રામચન્દ્રજી બોલ્યા, કે, “હે મિત્ર ! તમે આક્રિંતમ નીતિ વિચારી છે, પરંતુ મારી એક પ્રતિજ્ઞા એથી પ્રતિકૂલ છે. જે કેાઈ શરણે આવે, તેના બચને દૂર કર્યા વિના રહેવું નહીં, એ મારી પ્રતિજ્ઞા છે.” ૥ ૪ ॥ પ્રભુનાં વચનો સાંભળીને હનુમાનજી રાજ થયા કે, ‘પ્રભુ શરણાગત વત્સલ છે, માટે એમને આમ બોલવું જ ઘટે છે.’ વળી રામચન્દ્રજી બોલ્યા કે, ॥

દો-શરણાગત કહૈં જે તજહિં, નિજ અનહિત અનુમાનિ ॥

તે નર પામર પાપમય, તિનહિં વિલોકત હાનિ ॥ ૪૬ ॥

“જે પુરુષો શરણાગત લોકોને પોતાના શત્રુ ધારીને તજ દે છે, તે લોકો પાપમય છે, નકામા છે અને તેઓનું મોહોડું ભેવાથી પણ પાપ લાગે છે. ॥ ૪૬ ॥

ચૌ-કોટિ વિપ્ર વધ લાગહિં જાહુ । આયે શરણ તજૌં નહિં તાહુ ॥

સન્મુલ્લ હોય જીવ મોહિં જબહીં । જન્મ કોટિ અવ નાશો તવહીં ॥ ૧ ॥

પાપવંત કર સહજ સ્વભાઝ । મજન મોર તેહિ ભાવ ન કાઝ ॥

જોપૈ દુષ્ટ હૃદય સો હોઈ । મોરે સન્મુલ્લ આવ કિં સોઈ ॥ ૨ ॥

નિર્મલ્લ મન જન સો મોહિં પાવા । મોહિં કપટ છલ છિદ્ર ન ભાવા ॥

ભેદ લેન પઠવા દશશીશા । તદાપિ ન કહુ મય હાનિ કપીશા ॥ ૩ ॥

જગમેં સલા નિશાચર જે તે । લક્ષ્મણ હનહિં નિમિષ મહૈં તે તે ॥

જો સમીત આવા શરણાઈ । રચિહૌં તાહિ પ્રાણકી નાઈ ॥ ૪ ॥

જેને કરોડ પ્રલહત્યાઓ લાગી હોય, તે પણ એ મારે શરણે આવે, તો હું તેઓને કદી છોડું નહીં. જીવ જ્યારે મારી સન્મુખ થાય, તે સમયે જ તેનાં કરોડ જન્મોનાં પાપોને નષ્ટ કરી નાખું છું. ॥ ૧ ॥ પાપી લોકોનો સહજ સ્વભાવ જ એવો હોય છે કે, તેઓને માફ ભજન કદી પણ ગમે નહીં. એ આ વિભીષણ દુષ્ટ હૃદયવાળો હોય તો મારી સન્મુખ આવે જ કેમ ? ॥ ૨ ॥ જે લોકો નિર્મલ મનવાળા હોય છે, તેઓ જ મને પામે છે. મને કપટ, છળ કે છિદ્ર ગમતાં જ નથી. હે સુગ્રીવ ! એ કદાચ રાવણે આને લેદ-લેવા મોકલ્યો હશે, તો પણ તેથી મને કશો ભય કે હાનિ થવાનાં નથી. ॥ ૩ ॥ જગતમાં જેટલા રાક્ષસો છે, તે સઘળાઓને લક્ષ્મણજી એક નિમિષ માત્રમાં મારી નાખવાને સમર્થ છે. એ આ વિભીષણ કેાઈ પ્રકારનો ભય પામીને શરણે આન્વે હશે, તો હું તેને મારા પ્રાણની પેઠે રાખીશ. ॥ ૪ ॥

દો-ઉમય ખૈંતિ લે આવહુ, હૈંસ કંહ કૃપાનિધાન ॥

જય કૃપાલુ કહિ કપી વલે, ઐગદાદિ હનુમાન ॥ ૪૭ ॥

એ આ વિભીષણ ઠરથી આગ્યે હોય, અથવા કપટથી આગ્યે હોય, તેપણ એને મારી પાસે લઈ આવો. ” રામચન્દ્રજીએ હસીને આ પ્રમાણે આજ્ઞા કરતાં, કંગડ તથા હનુમાનજી આદિ સુખ્ય વાનરાઓ, ‘જય કૃપાળુ,’ એમ બોલીને વિભીષણને લેવા ગયા.

૧૦—સાદર તેહિ આગે કર વાનર । ચહે જહાં રણપતિ મુલસાગર ॥

દ્રહિતે देखे दोड़ भ्राता । नयनानंद दानके दाता ॥ १ ॥

बहुरि राम छवि धाम बिलोकि । रणो ठठकि इक टक पग रोकी ॥

मुज प्रलम्ब कंजारुण लोचन । श्यामल गात प्रणत भय मोचन ॥ २ ॥

सिंह कंध आयत उर सोहा । आनन अमित मदन मन मोहा ॥

नयन नीर पुलकित अति गाता । मन धरि धरि कही मृदु वाता ॥ ३ ॥

निश्चिचर वंश, जन्म मुर जाता । नाथ दस्त्रानन कर मैं आता ॥

सहज पाप भिय तामस देहा । यथा उलूकहि तमपर नेहा ॥ ४ ॥

એ વાનરાઓ વિભીષણને આગળ કરીને, જ્યાં સુખના સાગરરૂપ રામચન્દ્રજી બીરાજ્યા હતા, તે સ્થલ તરફ ચાલ્યા. વિભીષણને નેત્રોને આનંદનું ઢાન દેનારા બહે ભાઈઓ (રામચન્દ્રજી અને લક્ષ્મણજી) ને દ્વરથી ઠીકા. ॥ ૧ ॥ ફરી ચોભાના સ્થાનરૂપ, લાંબી ભુલજોવાળા,^૧ લાલ કમળો સરખાં નેત્રોવાળા,^૨ શ્યામલ શરીરવાળા, પ્રણામ કરનારાઓને બચથી સુકત કરનારા, ॥ ૨ ॥ સિંહના જેવી કાંધવાળા, સુંદર તથા વિસ્તીર્ણ વક્ષઃસ્થલવાળા અને અનેક કામદેવોને પણ મોહિત કરે એવા સુખવાળા રામચન્દ્રજીને બેઠા, વિભીષણ પગ રોકીને ઉભો રહ્યો, નિમેષ વગરનાં નેત્રોથી એવા લાગ્યે અને ગાત્રોમાં અત્યંત રોમાંચિત થઈ ગયેા. પછી મનમાં ધીરજ ધરીને કોમળ વાણી બોલ્યો કે, ॥ ૩ ॥ “હે દેવતાઓના રક્ષક ! હે નાથ ! હું બાતે રાક્ષસ છું,^૩ રાવણને ભાઈ છું,^૪ તામસી દેહવાળો છું અને જેમ વૃઠ અંધકાર ઉપર સ્વાભાવિક પ્રેમવાળો હોય છે, તેમ પાપ ઉપર સ્વાભાવિક પ્રેમવાળો છું. ॥ ૪ ॥

દો—શ્રવણ મુચસ મુનિ આયઝ, પ્રશ્ન મંજન મયમીર ॥

जहि जाहि आरत हरण, शरण मुखद रघुवीर ॥ ४८ ॥

આપ કે જે બચને તથા બીડને ભાંગનારા છે, તેમના સુચશને કાને સાંભળીને આગ્યે છું. હે પીઠાઓનું હરણ કરનારા અને શરણાગતોને સુખ દેનારા હે રઘુવીર ! માફ રક્ષણ કરો, રક્ષણ કરો, ॥ ૪૮ ॥

૧૦—अस कहि करत दंडवत देखा । तुरत उठे प्रभु हर्ष विषेवा ॥

दीन वचन मुनि प्रभु मन भावा । मुज विशाल गहि हृदय लगावा ॥ १ ॥

૧ લંકાનું રાજ્ય મેળવાના મનોરથ હતો, તેથી પ્રથમ ભુલજોને બેઠા. ૨ રાવણની ઉપર ક્રોધ કેવેલ છે ! એ નહીં કરવા સાફ નેત્રો બેઠાં. ૩ આપે પૃથ્વીને રાક્ષસોથી રહિત કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે, પણ હું ભત્રે રાક્ષસ છું, માટે ચોખ્ખો જણાય તેમ કરજો, એમ જણાવું છે. ૪ હું ભાઈ હોવાથી સખ્યનો દાવાદાર છું, તેથી ભાઈની સાથે વિરોધ કરી આગ્યે છું, એમ આ વચનથી જણાવું છે.

અનુજ સહિત મિલિ ઢિંગ બૈઠારી । બોલે વચન ભક્ત મય હારી ॥

કહુ છેકેસ સહિત પરિવારા । કુશલ કુઠાહર વાસ તુઝારા ॥ ૨ ॥

ચલ મંદલી વસહુ દિન રાતી । સલા ધર્મ નિર્બૈ કેહિ ભાંતિ ॥

મૈં જાનોં તુમ્હરિ સર્વ રીતી । અતિ નય નિપુણ નભાવ અનીતી ॥ ૩ ॥

વરુ મલ વાસ નરક કર તાતા । દુષ્ટ સંગ જનિ દેહ વિષાતા ॥

અવ પદ દેલિ કુશલ રઘુરાયા । જો તુમ કીન્હ જાનિ જનદાયા ॥ ૪ ॥

વિલીપણુને, એ પ્રમાણુ યોલી દંડવત્ કરતો એથો કે, તુરત અત્યંત હર્ષ ધરીને રામચન્દ્રજી ઉભા થયા. એનાં દીન વચનો સાંભળી, દયાર્દ્ર થએલા પ્રભુએ, વિલીપણુને લાંબી ભુઅથી પકડીને પોતાની છાતીમાં લગાવ્યો, ॥ ૧ ॥ ભકતોના ભયનું હરણ કરનારા રામચન્દ્રજી, લક્ષ્મણજી સહિત, એ વિલીપણુને મળી, પાસે બેસાડીને બોલ્યા કે, “હે લંકાના સ્વામી !” કહો તમે પરિવાર સહિત કુશલ છો ? ॥ ૨ ॥ તમારા વાસ તો મોટા સ્થાનમાં છે ના ? હે મિત્ર ! રાત દિવસ ખલ લોકોની મંડલીમાં રહેતાં છતાં, તમારા ધર્મ શી રીતે નહે છે ? હું તમારી સર્વ રીતિને અને નીતિના વિષયમાં અતિ નિપુણતાને જાણું છું. ॥ ૩ ॥ તમને અનીતિ ગમતી નથી. વિધાતા નરકમાં વાસ ભલે આપે. પણ દુષ્ટ લોકોનો સંગ ન આપે તો સાફ એમ સાધુ લોકો માને છે.” વિલીપણુ બોલ્યો કે, “હે રઘુનાથજી ! હમણાં આપનાં ચરણાર્વિન્દનાં દર્શન મળ્યાં અને આપે મને ભક્ત જાણીને મારા ઉપર દયા કરી, તેથી સઘળું કુશલ પ્રાપ્ત થયું છે. ॥ ૪ ॥

દો-તવ લગિ કુશલ ન જીવ કહૈં, સપનેહુ મન વિશ્રામ

જવ લગિ ભજન ન રામકે, શોક ધામ તજિ કામ ॥ ૭૯ ॥

જ્યાંસૂધી શોકોના સ્થાનરૂપ કામનાઓને છોડી દઈ, આપનું ભજન ન થાય, ત્યાંસૂધી જીવને કુશલ પ્રાપ્ત થતું નથી અને સ્વપ્નમાં પણ મનને વિશ્રામ મળતો નથી. ॥ ૪૯

ચૌ-તવ લગિ હૃદય વસત ચલ નાના । લોભ મોહ મત્સર મદ માના ॥

જવ લગિ ઊર ન વસત રઘુનાથા । ધરે ચાપ સાયક કટિ માથા ॥ ૧ ॥

મમતા તરુણ તિમિર અંધિયારી । રાગ દ્રેષ જલૂક મુલકારી ॥

તવ લગિ વસત જીવ ઊર માઈં । જવ લગિ પ્રસુ પ્રતાપ રવિ નાઈં ॥ ૨ ॥

અવ મૈં કુશલ મિટે મય મારે । દેલિ રામ પદ કમલ તુઝારે ॥

તુમ કૃપાલુ જાપર અનુકૂલા । તાહિ ન વ્યાપ ત્રિવિધ મય જૂલા ॥ ૩ ॥

મૈં નિશિચર અતિ અધમ સ્વભાજ । શુભ આચરણ કીન્હ નહિં કાજ ॥

જાસુ રૂપ મુનિ ધ્યાન ન પાવા । સો પ્રમ્દ હર્ષિ હૃદય મોહિં લાવા ॥ ૪ ॥

જ્યાંસૂધી હાથમાં ધનુષ બાણોને અને કમરપર ભાથાઓને ધારણ કરનારા રઘુનાથજી હૃદયમાં વસે નહીં, ત્યાંસૂધી હૃદયમાં લોભ, મોહ, મત્સર, મદ તથા માન આદિ

૧. વિલીપણુને આશ્રય જાણી, તેને લંકાનું રાજ્ય દેવાનો મનમાં નિશ્ચય કરી બંધને, રામચન્દ્રજીએ તુરત તેને લંકાનો રાજા કરી દીધો.

હુદય વિકારો નિવાસ કરી શકે છે. ॥ ૧ ॥ જ્યાંસુધી પ્રભુના પ્રતાપરૂપી સૂર્યનો હૃદય
જીવોના હૃદયમાં ન થાય, ત્યાંસુધી જ તે હૃદયમાં રાગ તથા દ્રેષરૂપી ઘૂડોને મુખ
આપનારી મમતારૂપી અંધારી મધ્ય રાત ટકી શકે છે, ॥ ૨ ॥ હે રામચન્દ્રજી ! હમણાં
આપના ચરણાર્વિન્દોના દર્શન મળવાથી માફે સર્વ પ્રકારનું કુશલ થયું છે અને સઘળો
ભય ટળી ગયો છે. આપ કૃપાળુ, જેના ઉપર અનુકૂલ થાઓ, તેને ત્રણ પ્રકારના
વિકટ તાપો વ્યાપે નહીં. ॥ ૩ ॥ હું અત્યંત અધમ સ્વભાવવાળો રાક્ષસ છું. મેં કદી
કાંઈ પણ શુભ આચરણ કર્યું નથી. જેના રૂપનાં ધ્યાનને પણ મુનિઓ પામી શકતા
નથી, તે સાક્ષાત્ પ્રભુએ આનંદથી મને છાતીમાં લગાવ્યો. ॥ ૪ ॥

દો-અહો ભાગ્ય મમ અમિત અતિ, રામ કૃપા મુલ્ય પુંજ ॥

દેસેઝે નયન વિરંચિ શિવ, સેવ્ય યુગલ પદ કંજ ॥ ૫૦ ॥

અહો ! કૃપાના તથા મુખના સમૂહરૂપ અને જેનાં ચરણાર્વિન્દોની જોડીનું પ્રદક્ષા
તથા શિવ પણ સેવન કરે છે એવા રામને મેં, આ નેત્રોથી દીઠા, માટે માફે ભાગ્ય
અત્યંત અપરિમિત છે. ॥ ૫૦ ॥

ચૌ-મુનો સત્તા નિજ કહૌં સ્વભાજ. જાન મુથુંદિ શંસુ ગિરિજાજ ॥

જો નર હોય ચરાચર દ્રોહી. આવૈ સમય શરણ તકિ મોહી ॥ ૧ ॥

તજિ મદ મોહ કપટ છલ નાના. કરૌં સય તેહિ સાધુ સમાના ॥

જનની જનક બંધુ મુત દારા. તન ધન ભવન મુદ્દ પરિવારા ॥ ૨ ॥

સવકી મમતા ત્યાગ બટોરી. મમ પદ મનહિં બાંધિ બટિ ઢોરી ॥

સમદર્શી ઇચ્છા કહુ નાહીં. હર્ષ શોક મય નહિં મનમાર્હી ॥ ૩ ॥

અસ સજ્જન મમ ઉર બસ કૈસે. છોખી હૃદય બસત ધન જૈસે ॥

તુમ સારિલે સંત મિય મોરે. ધરૌં દેહ નહિં આન નિહોરે ॥ ૪ ॥

રામચન્દ્રજી જોલ્યા કે, “હે મિત્ર ! મારો સ્વભાવ કહું છું, તે સાંભળો, કે જે
સ્વભાવને કાકજીશુંડિ, સદાશિવ અને પાર્વતી નાણે છે. જે પ્રાણી સચરાચર જગતને
દ્રોહી હોય, ॥ ૧ ॥ તે પણ જો અનેક પ્રકારના મદને, મોહને, કપટને તથા છળને છોડી
દઈ, સભય થઈ, મને જ ચરણરૂપ ધારીને મારી પાસે આવે, તેને તુરત જ સાધુ
સમાન કરી લઈ લઉં છું. ॥ ૨ ॥ માતા, પિતા, બંધુ, શરીર, ઘર, કુટુંબી, મિત્ર, સ્ત્રી, પુત્ર
તથા ધન આદિ સર્વની મમતાઓરૂપી (રૂના) તાગડાઓને એકઠા કરી, તેની ઢોરી
વણીને મારા ચરણમાં જ બાંધી દે, સમદર્શી રહે, કશી ઇચ્છા રાખે નહીં અને મનમાં
હર્ષને, શોકને કે ભયને અવકાશ જ આપે નહીં ॥ ૩ ॥ એવો સજ્જન, જેમ લોભીના
હૃદયમાં ધન વસે છે, તેમ મારા હૃદયમાં વસે છે. તમારા જેવા સંત જનો જ મને પ્રિય
છે અને એઓને વાસ્તે જ દેહ ધરું છું, બીજા કોઈના ઉપર પણ પ્રેમથી દેહ ધરતો નથી

૧. આધ્યાત્મિક (શરીરમાં થતા), આધિભૌતિક (સર્પ આદિ પ્રાણીઓથી થતા) અને આ-
ધિદૈવિક (અનાદૃષ્ટિ આદિથી થતા) તાપો.

દો-સગુણ ઉપાસક પરમ હિત, નિરત નીતિ દદ નેમ ॥

તે નર પ્રાણ સમાન મોહિ, જિનકે દિજ પદ પ્રેમ ॥ ૫૧ ॥

જે પુરુષ, પરમ હિતકારક સગુણ ઉપાસનામાં લાગેલો, નીતિમાં રુચિવાળો, ૬૬ નિયમવાળો અને બ્રાહ્મણોનાં ચરણોમાં પ્રેમવાળો હોય, તે પુરુષ અને પ્રાણ જેવો ખારો લાગે છે. ॥ ૫૧ ॥

ચૌ-મુન લંકેશ સકલ ગુણ તોરે । તાતે તુમ અતિશય પ્રિય મોરે ॥

રામ વચન મુનિ વાનર યૂથા । સકલ કહર્હિ જય કૃપા વરુથા ॥ ૧ ॥

મુનત વિષીષણ પ્રમુકી વાની । નહિ અઘાત શ્રવણામૃત જાની ॥

પદ અંબુજ ગહિ બારહિં બારા । હૃદય સમાત ન પ્રેમ અપારા ॥ ૨ ॥

મુમિયે દેવ ચરાચર સ્વામી । પ્રણતપાલ ઊર અંતર્યામી ॥

ઊર કહ્નુ પ્રથમ વાસના રહી । પ્રમુ પદ પ્રીતિ સરિત સો વહી ॥ ૩ ॥

અવ કૃપાલુ નિજ ભક્તિ મુપાવનિ । દેહુ દયા કરિ શિવ મન ભાવનિ ॥

एवमस्तુ કહિ પ્રમુ રણ ધીરા । માંગા તુરત સિંધુ કર નીરા ॥ ૪ ॥

यदपि सखा तोहिं इच्छा नाहीं । मम दर्शन अमोघ जग माहीं ॥

અસ કહિ રામ તિલક તેહિ સારા । મુમન દૃષ્ટિ નમ મર્દે અપારા ॥ ૫ ॥

હે લંકેશ ! સાંભળો. સઘળા ગુણો તમારામાં છે, તેથી તમે અને અત્યંત પ્રિય છો. ” રામનાં વચનો સાંભળી, સર્વ વાનરાઓનાં યૂથોએ, ‘હે કૃપાના સમુદ્રરૂપ ! જય, જય,’ એવો શબ્દ કર્યો. ॥ ૧ ॥ વિલીષણ પ્રભુની વાણીને સાંભળી, તે વાણીને કષ્ટાંશુતરૂપ બાણીને તેથી તૃપ્તિને નહીં પામતા, વારંવાર પ્રભુનાં ચરણાર્પિત પકડવા લાગ્યો. વિલીષણના હૃદયમાં અપાર પ્રેમ સમાતો જ નહીં હતો, ॥ ૨ ॥ વિલીષણ બોલ્યો કે, “હે દેવ ! હે ચરાચરના સ્વામી ! હે પ્રભુમ કરનારાઓનું પાલન કરનારા ! હે હૃદયના અંતર્યામી ! પ્રથમ મારા હૃદયમાં કાંઈક (રાજ્યની) વાસના રહી હતી, તે યજ્ઞ આપના ચરણોની પ્રીતિરૂપી નદીથી વહી ગઈ છે. ॥ ૩ ॥ હે કૃપાળુ ! હવે હયા કરીને મને આપની અતિ પવિત્ર ભક્તિ આપો, કે જે ભક્તિ, સદાશિવના મનને યજ્ઞ અત્યંત પ્રિય લાગે છે. ” રણધીર પ્રભુ રામચંદ્રજી, એવમસ્તુ કહી, તુરત જ રાજ્યાભિષેકને વાસ્તે સમુદ્રનું જળ મંગાવી લઈને બોલ્યા, ॥ ૪ ॥ “હે મિત્ર ! જો કે તમારા મનમાં કશી ઇચ્છા નથી, તોયજ્ઞ જગતમાં માફે દર્શન અર્થેષ કહેવાય છે, માટે તે પ્રમાણે જ થવું જોઈએ. ” આમ બોલીને રામચંદ્રજીએ વિલીષણને સમુદ્રના જળથી નવરાવીને તુરત રાજ્યતિલક કરી દીધું. આ સમયમાં આકાશમાંથી અપાર પુષ્પોની વૃષ્ટિ થઈ. ॥ ૫ ॥

દો-રાવણ ક્રોધ અનલ નિજ, શ્વાસ સપીર પ્રવંહ ॥

જરત વિષીષણ રાસેઝ, દીન્દેવ રાજ અસંદ ॥ ૫૨ ॥

૧ બ્યારે રાવણે, વિલીષણની ઉપર ચલાવેલી સાંજને, રામચંદ્રજીએ પોતાની ઉપર ચર્મ લીધી, તે સમયે, જાતિયા પૂર્ણરૂપે દેખાડી છે.

વિભીષણ કે જે રાવણના ક્રોધરૂપી અગ્નિથી અને તેમાં પોતાના નિઃશ્વાસરૂપી
અચંદ્ર પવનના યોગથી બળી જતો હતો, તેને બચાવીને પ્રભુએ લંકાનું અવિચળ
રાજ્ય આપ્યું. ॥ ૫૨ ॥

દો-જો સંપતિ શિવ રાવણહિં, દીનહ દિયે દશ માય ॥

સો સંપદા વિચીષણહિ, સકૃષિ દીનહ રઘુનાય ॥ ૫૩ ॥

જે સંપત્તિ, સદાશિવે રાવણને, દશ માયાં ચઢાવવાના બદલામાં આપી હતી,
તે સંપત્તિ રામચંદ્રજીએ, ‘આ તો મારાથી બહુ જ થોડું અપાય છે,’ એમ સંકેચાતાં
સંકેચાતાં વિભીષણને આપી. ॥ ૫૩ ॥

ચૌ-અસ પ્રશ્ન છાંદિ મજહિંજે આના । તે નર પથુ વિન પૂંછ વત્સાના ॥

નિજ જન જાન તાહિ અપનાવા । પ્રશ્ન સ્વભાવ કપિ કુલ મન ભાવા ॥૧॥

પુનિ સર્વેશ્વ સર્વે ઉર વાસી । સર્વે રૂપ સર્વ રહિત ઉદાસી ॥

બોલે વચન નીતિ પ્રતિપાલક । કારણ મનુજ દનુજ કુલવાલક ॥ ૨ ॥

મૃતુ કપીશ લંકાપતિ વીરા । કેહિ વિધિ ઉતરિય જલધિ ગંભીરા ॥

સંકુલ ઉરગ મકર શ્રવ જાતી । અતિ અગાધ દુસ્તર સર્વ મૌતી ॥ ૩ ॥

કહ લંકેશ મુનહુ રઘુનાયક । કોટિ સિંધુ શોષત તવ સાયક ॥

યદ્યપિ તદપિ નીતિ અસ ગાર્હ । વિનય કરિય સાગર સન ગાર્હ ॥ ૪ ॥

એવા પ્રભુને છેાડીને જેઓ અન્ય ભૂત પ્રેતાદિનું ભજન કરે, તેઓને પૂંછડાં
વગરના પશુઓ જ સમજવા. પ્રભુએ વિભીષણને ભક્ત બાણીને પોતાના કર્યો, એ
પ્રભુનો સ્વભાવ સર્વ વાનરાઓના મનને બહુ પ્રિય લાગ્યો. ॥ ૧ ॥ સર્વેશ્વ, સર્વનાં હૃદ-
યોમાં રહેનારા, સર્વરૂપ છતાં સર્વથી રહિત રહેનારા, નિર્લેપ, નીતિનું પાલન કરનારા,
કારણથી મનુષ્ય થયેલા અને રાક્ષસોનાં કુલને નષ્ટ કરનારા રામચંદ્રજી, ફરી વચન
બોલ્યા કે, ॥ ૨ ॥ “હે સુગ્રીવ ! હે લંકાપતિ વીર ! સાંભળો. આ ગંભીર સસુદ્ર કે જે
સર્પોની, મધરોની તથા તિમિગિલોની અનેક ભતિઓથી સંકુલ છે, અત્યંત અગાધ
છે અને સર્વ પ્રકારે દુસ્તર છે, તેને આપણે શી રીતે ઉતરી શકીશું ?” ॥ ૩ ॥ વિભી-
ષણ બોલ્યો કે, “હે રઘુનાથજી ! સાંભળો. જો કે આપનું બાણ જ કરોડો સસુદ્રોને
સુકાવી નાખવાને સમર્થ છે, તોપણ આપે નીતિને અનુસરી, સસુદ્રની પાસે જઈ, તેની
પ્રાર્થના કરવી યોગ્ય છે. ॥ ૪ ॥

દો-મશ્તુ મુમ્હાર કુલ ગુરુ જલધિ, કહહિ ઉપાય વિચાર ॥

વિનુ પ્રયાસ સાગર તરહિં, સકલ માલુ કપિચાર ॥ ૫૪ ॥

હે પ્રભુ ! સસુદ્ર આપના પૂર્વ જ સગર રાજાના પુત્રોએ કરેલો છે, તેથી આપને
કુલ ભુરુ હોવાને લીધે, વિચારીને આપને યોગ્ય પ્રયાસ પ્રસ્તાવશે, કે જેથી રીંછોથી
તથા વાનરાઓની સઘળી સેના, પ્રયાસ વગર સસુદ્રને તરી જશે. ” ॥ ૫૪ ॥

चौ०-सखा कही तुम नीक उपाई । करब दैव जो होइ सहई ॥
 मंत्र न यह लक्ष्मण मन भावा । राम वचन सुनि अति दुख पावा ॥ १ ॥
 नाथ दैवकर कवन भरोसा । शोषिय सिंधु करिय मन रोषा ॥
 कादर मन कर एक अधारा । दैव दैव आलसी पुकारा ॥ २ ॥
 सुनत विहँसि बोले रघुवीरा । ऐसेइ करब घरहु मन धीरा ॥
 अस कहि प्रभु अनुजहि समुझाई । सिंधु समीप गये रघुराई ॥ ३ ॥
 प्रथम प्रणाम कीन्ह प्रभु जाई । बैठे तट पुनि दर्भ डसाई ॥
 जबहिं विभीषण प्रभु पहुँ आये । पाछे रावण दूत पठाये ॥ ४ ॥

रामचंद्रलु गोएवा के, “डे भित्र ! तमे भहु सारे। उपाय कह्यो। जे दैव सहाय थये, तो ते प्रभावे ज करीशुं” आ विचार लक्ष्मणलुना मनने गये। नही हुतो, तेथी लक्ष्मणलु, रामचंद्रलुनां वचन सांभणी, भहु जेठ पागीने गोएवा के, ॥ १ ॥ “डे नाथ ! दैवतो शे भरोसा छै ? आप मनमां कोष करीने समुद्रने सुकावी नाज्यो। दैव तो कायर लोकानां मननो ज आधार छे। ज्यो आपु होय छे, तेज्यो ज “दैव, दैव” करीने पोकारे छे।” ॥ २ ॥ आ सांभणी, रामचंद्रलु गोएवा के, “मनमां धीरज धरे, जेभ ज करीशुं।” जेटहुं गोली लक्ष्मणलुने शांत करीने रामचंद्रलु समुद्रना समीपमां गया। ॥ ३ ॥ प्रभु प्रथम समुद्रने प्रणाम करी किनारापर दई पीछावीने ते उपर जेहां। विभीषण, जे समयमां लंकाभांथी रामचंद्रलुनी पासो आये। ते समय ज रावणु तेनी पाछण हुतो। जोकएवा हुता। ॥ ४ ॥

दो०-सकल चरित तिन्ह देखज, धरे कपट कपि देह ॥

प्रभु गुण हृदय सराहिं अति, शरणागत पर नेह ॥ ५५ ॥

वानराज्योनां रूप धरीने गुप्त रीते आवेला ते हुतोये, सधनुं यरित्र जेथुं अने रामचंद्रलुना शरणागत उपर स्नेह राखवाइप अह्लुत। गुण जेधने हृदयमां ते शुषुनी भहु ज प्रशंसा करी। ॥ ५५ ॥

चौ०-प्रगट बखानत राम स्वभाऊ । अति सप्रेम गा विसरि दुराऊ ॥

रिपुके दूत कपिन जब जाने । तिन्हें बाँधि कपीस पहुँ आने ॥ १ ॥

कह सुग्रीव सुनहु सब वनचर । अंग भंग कर पठवहु निशिचर ॥

सुगिं सुग्रीव वचन कपि धाये । बाँधि कटक चहुँ पास फिराये ॥ २ ॥

बहु प्रकार मारन कपि लागे । दीन पुकारत तदपि न त्यागे ॥

जो हमार हर नासा काना । तेहि कोशलाधीश कर आना ॥ ३ ॥

सुनि लक्ष्मण तेहि निकट बुलाये । दया लागि हँसि दीन्ह छुड़ाये ॥

रावण कर दीन्हेहु यह पाती । लक्ष्मण वचन बाँच कुलघाती ॥ ४ ॥

१ उद्योगिनं पुरुषसिंहमुपैति लक्ष्मीर्देवं हि दैवमिति कायुरुषा वदन्ति ॥ दैवं निदम्य कुरु पौद्वयमात्रमात्मन्या यत्ने कृते यदि न सिध्यति कोव दोषः ॥ १ ॥

રામચન્દ્રજીના પ્રસિદ્ધ સ્વભાવનાં પરસ્પરમાં વખાણ કરતાં કરતાં તેઓ, જોવા તે પ્રેમમાં મગ્ન થઈ ગયા કે, જેથી પોતાનું કપટ ભૂલી જવાતાં રાક્ષસ બની રહ્યા. વાનરાઓએ તેઓને શત્રુના હૃત બાણી, બાંધી લઈને સુગ્રીવની પાસે હાજર કર્યા. ॥૧॥ સુગ્રીવે આજ્ઞા કરી કે, “હે સર્વ વાનરાઓ ! સાંભળો, આ રાક્ષસોનાં અંગ લંગ કરીને પછી તેઓને જવા દો.” સુગ્રીવનું વચન સાંભળી, અનેક વાનરાઓએ ઢોડી, તેઓને અત્યંત દૃઢ બાંધીને સૈન્યમાં ચોંમેર ફેરવ્યા. ॥૨॥ વાનરાઓ, એઓને ધણા પ્રકારથી મારવા લાગ્યા. દીન વચનો પોકારતાં છતાં પણ, વાનરાઓએ નહીં છોકતાં, તેઓ બોલ્યા કે, જે કોઈ અમારાં કાન કે નાક કાપશે, તેઓને રઘુનાથજીની આજ્ઞા છે.” ॥૩॥ એઓનો પોકાર સાંભળી, લક્ષ્મણજીએ તેઓને પોતાની પાસે બોલાવી, હસીને, દયાને ખાતર છોકાવી દીધા. પછી લક્ષ્મણજીએ, એક ચીઠ્ઠી લખી, તે, તેઓના હાથમાં આપીને કહ્યું કે, “આ ચીઠ્ઠી રાવણને આપીને કહેજે કે, હે કુલઘાતક ! આ લક્ષ્મણજીનાં વચન વાંચ. ॥૪॥

દો०—કહેવ મુલાગર મૂઠ સન, મમ સંદેશ ઉદાર ॥

સીતા દેહુ મિલહુ ન તુ, આવા કાલ તુહાર ॥૫૬॥

એ ઉપરાંત એ મૂર્ખને સુખ જીભાનીથી પણ મારો ઉદાર સંદેશો કહેજે કે, સીતાજીને પાછાં આપી દઈને રામની સાથે સંધિ કરી લે, નહીંતર તારો મરણ કાલ આવ્યો છે, એમ સમજજે.” ॥૫૬॥

ચૌ०—તુરત નાય લક્ષ્મણ પદ માથા । ચલે દૂત વર્ણત ગુણ માથા ॥

કહત રામ યશ લંકા આયે । રાવણ ચરણ શીશ તિન નાયે ॥ ૧ ॥

વિહૈસિ દશાનન પૂછેસિ વાતા । કહસિ ન શુક આપનિ કુશલાતા ॥

પુનિ કહુ કુશલ વિભીષણ કેરિ । જાસુ મૃત્યુ આઈ અતિં નેરિ ॥ ૨ ॥

કરત રાજ્ય લંકા શઠ ત્યાગા । હોઈ નરક કર કીટ અભાગા ॥

પુનિ કહુ માલુ કીશ કટકાર્ફ । કઠિન કાલ પ્રેરિત ચલિ આઈ ॥ ૩ ॥

તિન્હકે જીવન કર રત્નવારા । મયો મૃદુલ ચિત સિંધુ વિચારા ॥

કહુ તપસિન્હ કર વાત બહોરી । જિનકે હૃદય ત્રાસ અતિ મોરી ॥ ૪ ॥

એ દૂતો, લક્ષ્મણજીના ચરણોમાં માથાં નમાવી, રામના ગુણોનું વર્ણન કરતા કરતા ત્યાંથી ચાલ્યા. તેઓએ, રામના યશનું જ કથન કરતાં કરતાં લંકામાં આવીને રાવણના ચરણોમાં માથાં નમાવ્યાં ॥૧॥ રાવણે, હસીને એઓમાંના એક શુક નામના દૂતને પૂછ્યું કે, “હે શુક ! તું પોતાની કુશળતા કેમ કહેતો નથી ? પછી વિભીષણની કુશળતાની વાત કર, કે જેને મરણ અત્યંત સમીપમાં આવેલ છે ॥૨॥ અને જે મૂર્ખ લંકામાં રાજ્ય કરવા જેવાં સુખને છોડીને ગયો છે. એ અભાગિયો નરકનો કીડો જ થવાનો છે. પછી રીંછિની અને વાનરાઓની સેનાની હઠીકત કહે કે, જે સેના કઠિન

કાશની પ્રેરણાથી અહીં આવી આવે છે. ॥ ૩ ॥ કૌમળ ચિત્તવાળો પીયારો સંસુદ્ર જ એ લોકોનાં છવનની રક્ષા કરે છે. (સંસુદ્ર દયા કરીને એઓને અહીં આવવા દેતો નથી, નહીં તો, ક્યારના મારાં ગયા હોત.) પછી એ તપસ્વીઓની (રામ અને લક્ષ્મણ) ની વાત કરે છે, જેઓનાં હૃદયોમાં મારો ભાર ત્રાસ વ્યાપી રહ્યો છે. ॥ ૪ ॥

દો-—મૈં મેંટકી ફિરિ ગયે, શ્રવણ મુયસ મુનિ મોર ॥

ફરસિ ન રિપુ દલ તેજ બલ, કશ ચક્રિત પિત તોર ॥ ૫૭ ॥

તારી, એઓની સાથે લેટ થઈ કે ? એઓ મારા પરાક્રમને સાંભળીને શું પાછા ફરી ગયા કે ? શત્રુના ચૈન્યના તેજની અને બળની વાતો કેમ કહેતો નથી ? તારૂં ચિત્ત ભયભોત કેમ થઈ રહ્યું છે ? ॥ ૫૭ ॥

ચૌ-—નાથ કૃપાકર પૂછહુ જૈસે । માનહુ વચન ક્રોધ તજિ તૈસે ॥

મિલા જાય જબ અનુજ તુષારા । જાતહિ રામ તિલક તેહિ સારા ॥ ૧ ॥

રાવળ દૂત હમહિ મુનિ કાના । કપિન્હ બૉષ દીન્હે દુલ્ખ નાના ॥

શ્રવણ નાસિકા કાટન લાગે । રામ શપથ દીન્હી તબ લાગે ॥ ૨ ॥

પૂછહુ નાથ કીશ કટકાર્હ । વદન કોટિ શત વરણિ ન જાર્હ ॥

નાના વરણ માલુ કપિધારી । વિકટાનન વિશાલ મયકારી ॥ ૩ ॥

જેહિ પુર દહેડ વધેડ મુત તોરા । સકલ કપિનમેં તેહિ બલ થોરા ॥

અમિત નામ મટ કઠિન કરાલા । વિપુલ નામ બલ તેજ વિશાલા ॥ ૪ ॥

શુક બોલ્યો કે, “હે નાથ ! જેવી કૃપા રાખીને પૂછો છો, તેવી જ કૃપા રાખી, કૌધને ત્યાગ કરીને મારાં વચન માનજો. તમારો ભાઈ વિશ્વિષ્ણુ રામને મળ્યો, કે તે સમયે જ રામે તેને રાજ્યતિલક કરી દીધું છો. ॥ ૧ ॥ ‘આ રાવણના દૂતો છે,’ એમ સાંભળતાં જ વાનરાઓએ અમોને બાંધીને અનેક દુઃખો દીધાં. એઓ અમારાં નાક અને કાન કાપવા લાગ્યા હતા, પણ અમોએ રામદુવાહી દીધી, તેથી તેઓએ અમોને છોડી દીધા. ॥ ૨ ॥ હે નાથ ! તમે વાનરાઓની સેના વિષે પૂછો છો, પણ તે સેનાનું વર્ણન તો સૌ કરેડ ચોહોડાંઓથી પણ કરી શકાય તેમ નથી. સેનાના વાનરાઓ અને રીંછો, અનેક વર્ણોવાળા, વિકરાલ મુખોવાળા, મોટા કદવાળા અને ભયંકર છે. ॥ ૩ ॥ જે વાનરાઓ, લંકા બાળી અને તમારા પુત્રને માર્યો તે વાનરો તો, સંઘળા વાનરાઓમાં થોડા બળવાળો ગણાય છે. ૧ અથવા જેણે લંકા બાળી અને તમારા પુત્રને માર્યો તેના કરતાં બીજા વાનરાઓમાં કાંઈ જોડું બળ નથી. જૂઠાં જૂઠાં નામોવાળા એ અપરિમિત ચોદાઓ, કઠિન છે, કરાળ છે, કદાવર છે, અસંખ્ય હાથીઓના બળવાળા છે અને મોટા તેજવાળા છે. ૪

દો-—દ્રિવિદ મયંદહ નીલ નલ, અંગદાદિ વિકટાસિ ॥

વધિમુલ્ક કેસરિ કુસુદ ગય, જામ્વવન્ત ચલરાશિ ॥ ૫૮ ॥

૧ આથી પ્રભુના પ્રતાપનો મહિમા દેખાડ્યો કે, એમની કૃપાને લીધે છોટા પણ મોટાં કાશો કરી શકે છે.

દ્વિવિદ, મયંદ, નીલ, નલ, ઝંઝડ, વિકટાસ્થ, દધિમુખ, કેસરી, કુસુમ, ગય અને અન્નુવાન ઇત્યાદિ સર્વ ચોદાઓ બળના સમૂહરૂપ છે. ॥ ૫૮ ॥

ચૌ૦—યહ કપિ સબ સુગ્રીવ સમાના । ઇન સમ કોટિ ગનૈકો આનાં ॥
 રામકૃપા અતુલિત બલ તિનહીં । તુળ સમાન ત્રૈલોકહિ ગિનહીં ॥ ૧ ॥
 અસ મૈં શ્રવણ સુના દશકંધર । પદ્ય અઠારહ યુયપ બંદર ॥
 નાય કટકર્મે સો કપિ નહીં । જો ન તુમ્હેં જીતૈ રણ મારીં ॥ ૨ ॥
 પરમ ક્રોધ મીંજિહિં સબ હાથા । આયસુ પૈ ન દેહિ રણુનાથા ॥
 શોષહિં સિંધુ સહિત શ્રષ વ્યાલા । પુરહિ ન તૌ ધરકુધર વિશાલા ॥ ૩ ॥
 મર્દ ગર્દ મિલવહિં દસશીશા । એસે વચન કહહિં સબ કોશા ॥
 ગર્જહિં તર્જહિં સહજ અશંકા । માનહુ ગ્રસન ચહત અવ લંકા ॥ ૪ ॥

એ સઘળા વાનરાઓ, સુગ્રીવ જેવાજ છે, અને એઓના જેવા બીજા કરોડો છે. એઓને કોણ ગણી શકે? એઓ રામની કૃપાથી અતુલ બલવાળા છે અને ત્રૈલોક્યને તુલ્ય સમાન ગણે છે. ॥૧॥ હે રાવણ ! મેં એવું કાને સાંભળ્યું છે કે, યુધપતિ વાનરાઓ અઠાર પદ્ય છે. હે નાથ ! એ સેનામાં એવો એક વાનરો નથી, કે જે યુદ્ધમાં તમને જિતે નહીં. ॥ ૨ ॥ એ સઘળા વાનરાઓ ક્રોધથી લંકામાં આવવાને વાસ્તે હાથ બીસે છે, પણ રામ તેઓને આજ્ઞા દેતા નથી. સર્વે વાનરાઓ બોલે છે કે, 'મધરે તથા સર્પો સહિત સમુદ્રને સુકાવી નાખીએ. સુકાવવાથી ઘાટ ન બને તો મોટા મોટા પર્વતો નાખીને પૂરી દઈએ, ॥ ૩ ॥ અને રાવણને મહીને મહીને ધૂળમાં મેળવી દઈએ.' એ સર્વ વાનરાઓ બોલે હમણાં જ લંકાને ગળી જવા ચઢાતા હોય, તેમ સ્વાભાવિક નિશંકપણાથી ગર્જના કરે છે અને તમારો તિરસ્કાર કરે છે. ॥ ૪ ॥

દો૦—સહજ શૂર કપિ બાલુ સબ, પુનિ શિરપર શ્રીરામ ॥

રાવળ કાલ કોટિ કહૈં, જીતિ શકૈં સંગ્રામ ॥ ૫૯ ॥

હે રાવણ ! સઘળા વાનરાઓ તથા રીંછો સ્વભાવથી શૂરા છે. અને વળી તેઓને માથે શ્રીરામ છે, તેથી તેઓ અંશામસાં કરોડો કાળોને પણ જિતી શકે એમ છે. ॥ ૫૯ ॥

ચૌ૦—રામતેજ બલ બુદ્ધિ વિપુલાર્હ । શ્રેષ્ઠ સહસ શત શકહિં ન ગર્હ ॥

શક શર એક શોષિ શત સાગર । તવ ભ્રાતરિ પૂછેહુ નયનાગર ॥ ૧ ॥

તાણુ વચન સુનિ સાગર પાર્હી । માગત પંથ કૃપા મન માર્હી ॥

સુનત વચન વિહૈંસા દસશીશા । જો અસ મતિ સહાય કૃત કીશા ॥ ૨ ॥

સહજ મીઠુ કર વચન દુદાર્હ । સાગર સન ઠાની ગરિષાર્હ ॥

મૃદુ શુષા કત કરસિ બદાર્હ । રિપુ બલ બુદ્ધિ યાહ મૈં પાર્હી ॥ ૩ ॥

સચિવ સમીત વિમીષળ જાકે । વિજય વિશ્રુતિ કર્હો ભગિ તાકે ॥

સુનિ સ્વલ વચન દૂત રિસ બાદી । સમય વિચારિ પશિકા કાદી ॥ ૪ ॥

રામ અનુજ દીનહી યહ પાતી । નાથ બચાય જુઢાવહુ છાતી ॥

વિહૈસિં વામકર લીન્હેસિ રાવણ । સચિવ કોલિ શ્રઠ લાણુ બચાવન ॥ ૫ ॥

રામનાં બળની અને બુદ્ધિની જે જે મોટાઈ છે, તેનું સો હબર શેષનાગો પણ વર્ણન કરી શકે એમ નથી. એ રામ જ બાણથી સો સસુદ્રને સુકાવી શકે, તોપણ પોતે નીતિમાં ચતુર હોવાથી, તમારા ભાઈને સસુદ્ર તરવાનો ઉપાય પૂછ્યો. ॥ ૧ ॥ એ રામ તમારા ભાઈના કહેવા ઉપરથી સસુદ્રની પાસે માર્ગની માગણી કરે છે. કેમ કે, જોના મનમાં સસુદ્રની ઉપર ઠવા છે. શુકનાં વચનો સાંભળી. રાવણ હાંસી કરીને બોલ્યો કે, “જેની બુદ્ધિ એવી કંગાલ છે અને વળી જેને વાનરાઓની સહાય છે, ॥ ૨ ॥ તેનાથી સઘળું થઈ રહ્યું, અર્થાત્ તેનાથી કશું થવાનું નથી. વિભીષણ કે જે જન્મથી જ બીકણ છે, તેનાં વચનને માનીને સસુદ્રની પાસે ગરીબાઈ કરે છે, તેનાથી શું થવાનું છે? હે મૂઠ! શા માટે શત્રુની ખોટી બંડાઈ કરે છે? શત્રુના બળનો અને બુદ્ધિનો અંત મેં બાણી લીધો. ॥ ૩ ॥ બીકણ વિભીષણ જેના મંત્રી થયો હોય તેને વિજય અને ઐશ્વર્ય ક્યાંસુધી રહે? તેઓને વિજય અને ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત જ થાય કે?” દુષ્ટ રાવણનાં વચનો સાંભળી, જેના મનમાં બહુ ક્રોધ ચઢ્યો એવા શુકે, સમય એધ, લક્ષ્મણની ચીઠ્ઠી કહાડીને કહ્યું કે, ॥ ૪ ॥ “હે નાથ! રામના નહાના ભાઈએ આ ચીઠ્ઠી આપી છે. આ ચીઠ્ઠી વંચાવીને તમારી છાતીને ઠંડી કરો.” શઠ રાવણે હસીને તે ચીઠ્ઠી ડાબા હાથથી લીધી અને મંત્રીને બોલાવીને તેની પાસે વંચાવી. ॥ ૫ ॥

દો-—વાતન મનહિ રિજાય શ્રઠ, જનિ ઘાલસિ કુલ સ્ત્રીશ ॥

રામ વિરોધ ન ઉવરિહહુ, શરણ વિષ્ણુ અજ ર્શ ॥ ૬૦ ॥

ચીઠ્ઠીમાં લખ્યું હતું કે, “હે મૂર્ખ! તું વાતોથી મનને રીઝાવીને કુલનો નાશ ન કર, તે રામની સાથે વિરોધ કર્યો છે, માટે વિષ્ણુ, બ્રહ્મા, કે સહાશિવ તારા રક્ષક થયો, તો પણ તું ઉગરવાનો નથી. ॥ ૬૦ ॥

દો-—હોઝ માન તજ અનુજ ઇવ, પ્રમુ પદ પંકજ મુંગ ॥

હોહિ રામ શર અનલ સ્વલ, જનિ કુલ સહિત પતંગ ॥ ૬૧ ॥

તું અભિમાનનો ત્યાગ કરી, તારા નહાના ભાઈની પેઠે પ્રભુનાં ચરણોરૂપી કમળોમાં ભમરરૂપ થા. હે મૂર્ખ! રામનાં બાણરૂપી અગ્નિમાં કુલ સહિત પતંગિયા (આગિયા જીવડા) રૂપ થા નહિ.” ॥ ૬૧ ॥

ચૌ-—મુનત સમય મન મુલ મુસુકાર્હિ । કહત દશાનન સવહિ મુનાર્હિ ॥

ભૂમિં પરા કર ગહત અકાશા । લગુ તાપસકર વાગવિલાસા ॥ ૧ ॥

કહ શુક નાથ સત્ય સવ વાની । સમશ્રહુ છૉંદિ પ્રકૃતિ અભિમાની ॥

મુનહુ વચન મમ પરિહરિ ક્રોધા । નાથ રામ સન તજહુ વિરોધા ॥ ૨ ॥

અતિ કોમલ રઘુવીર સ્વભાજ । યદ્યપિ અલિલ લોક કર રાજ ॥

મિલત કૃપા પ્રમુ તુમપર કરિહૈં । ઝર અપરાધ ન પૈઠી ધરિહૈં ॥ ૩ ॥

જનક મુતા રઘુનાથહિ દીજૈ । ઇતના કહા મોર પ્રમુ કાજૈ ॥

૧ ચીઠ્ઠી ડાબા હાથમાં લેવી અને પોતે નહીં વાંચતાં બીજાની પાસે વંચાવવી, એ એક બાતનો ચીઠ્ઠીમાં અનાદર છે.

જવ તેહિ દેન કહેઠ વૈદેહી । ચરણ મહાર કીન્હ સઠ તેહી ॥ ૪ ॥

ચરણ નાય શિર ચલા સો તહાં । કૃપાસિંધુ રઘુનાયક જહાં ॥

કરિ પ્રણામ નિજ કથા સુનાઈ । રામ કૃપા આપનિં ગતિ પાઈ ॥ ૫ ॥

ઋષિં અગસ્ત્ય કર શાપ મવાની । રાક્ષસ મયા રહા મુનિ જ્ઞાની ॥

વંદિ રામ પદ વારહિં વારા । પુનિ નિજ આશ્રમ કહૈં પશુ ધારા ॥ ૬ ॥

રાવણ, આ ચીટ્ટી સાંભળી મનમાં ભય પામ્યા છતાં પણ, મોઢાંડું હસતું રાખીને સર્વ સાંભળે એવી રીતે બોલ્યો કે, “એ નહાનો તપસ્વી (લક્ષ્મણ) ધરતીપર પડેલો છતાં, આકાશને પકડવા એવી વાત કરે છે, માટે તેનું આ લખાણ કેવળ વાણીના વિલાસ માત્ર જ છે. (આમાં કશો દમ નથી.)” ॥ ૧ ॥ શુક બોલ્યો કે, “હે નાથ ! આ ચીટ્ટીમાં જે કાંઈ લખ્યું છે, તે સત્ય છે, એમ સમજીને અભિમાની પ્રકૃતિને છોડી દો અને કોપનો ત્યાગ કરીને મારી વિનતિ સાંભળો. હે નાથ ! રામની સાથેના વિરોધને છોડી દો, ॥૨॥ રામ એ કે સર્વ બ્રહ્માંડના રાજા છે, તોપણ અત્યંત કોમળ સ્વભાવવાળા છે, તેથી, મળતાં વેંત જ તમારા ઉપર કૃપા કરશે અને તમારા એકે અપરાધને મનમાં નહીં ધરે. ॥૩॥ હે પ્રભુ ! માફ આટલું કહું માનો કે રામને સીતાજી પાછાં આપી દો.” શુકે સીતાજી પાછાં આપી દેવાની વાત કરી કે, તે વખતે જ નીચ રાવણે તેને લાત મારી. ॥ ૪ ॥ શુક, રાવણનાં ચરણોમાં પ્રણામ કરીને ત્યાંથી ચાલી નિકળ્યો તે પરભારે જ કૃપાના સમુદ્રરૂપ રામચન્દ્રજીની પાસે આવ્યો. શુક, રામચન્દ્રજીને પ્રણામ કરી, પોતાની સઘળી હકીકત કહી સંભળાવીને પછી રામની કૃપાથી પોતાના અસહ સ્વરૂપ (સુનિસ્વરૂપ) ને પ્રાપ્ત થયો. ॥ ૫ ॥ હે પાર્વતી ! એ શુક પૂર્વ કાળમાં જાની મુનિ હતો, તે અગસ્ત્ય મુનિના શાપથી રાક્ષસ થયો હતો. મુનિ થયેલો શુક, વારંવાર રામના ચરણોમાં પ્રણામ કરીને પાછો પોતાના આશ્રમમાં ગયો. ॥ ૬ ॥

દોઢ-વિનય ન માનત જલધિ જદ્, ગયે ત્રીન દિન વીતિ ॥

બોલે રામ સકોપ તબ, મય વિન હોય ન પ્રીતિ ॥ ૬૨ ॥

ઘણી ઘણી પ્રાર્થના કરતાં છતાં પણ, મૂર્ખ સમુદ્ર માન્યો નહીં અને ત્રણ દિવસ વીતી ગયા ત્યારે રામચન્દ્રજી કોપાકાંત ધર્મને બોલ્યા કે, “ભય વિના પ્રીતિ થતી જ નથી.

૧ શુક, પ્રથમ એક ઋષિ હતો, તેણે આસુર યજ્ઞને આરંભ કરીને અગસ્ત્યને નિમંત્રણ આપ્યું. અગસ્ત્યના સંધ્યા કરવા જવાના સમયમાં વજ્રદંટ રાક્ષસે પાછલું વૈર સંભારી, અગસ્ત્યના રૂપથી શુકને કહ્યું કે, મને માંસયુક્ત બોજન કરાવવું. શુકે એ વાતનો સ્વીકાર કરતાં, રાક્ષસે ત્યાંથી બધું રસોયાનું રૂપ ધરીને મનુષ્યનું માંસ પકાવ્યું. અગસ્ત્ય બોજન કરવા બેઠો, ત્યારે માણસનું માંસ પીરસેલું બેવામાં આવતાં, તેમણે શુકને શાપ દીધો કે, ‘રાક્ષસ થઇ જા.’ પછી ખરી હકીકત જાહેર થતાં, અગસ્ત્ય બોલ્યા કે, તું રાવણની પાસે જઇને રહે. ત્રેતાયુગના અતમાં, રામ રાવણ ઉપર ચઢાઈ લઈ આવશે, તે સમયે તું રાવણને સારી શિખામણ આપતાં, તિરસ્કાર પામીને રામની પાસે જશે અને ત્યાં રામના દર્શનથી તને રાક્ષસપણું છુટી જઇને પાછું ઋષિપણું પ્રાપ્ત થશે. (અધ્યાત્મ રામાયણ.) ૨ સમુદ્ર, રામની મનુષ્ય લીલા જોઈને તેમનાં ઇશ્વરવને ભૂલી ગયો હતો, તેથી અથવા પોતાની ઉત્તર તરફના રહેવાશી કિરાત લોકોને શિક્ષા કરાવવા આહતો હતો તેથી તેણે પ્રથમ રામને માન આપ્યું નહીં.

बौ०—लक्ष्मण बाण शरासन आनू । शोखों वारिधि विशिष कृषानू ॥
 शव सन विनय कुटिल सन प्रीती । सहज कृपण सन सुंदर नीति ॥ १ ॥
 मम तारक सन ज्ञान कहानी । अति लोभी सन विरति बखानी ॥
 कोधिहिं श्रम कामिहिं हरिकथा । ऊसर बीज बय फल यथा ॥ २ ॥
 अस कहि रघुपति चाप चढावा । यह मत लक्ष्मणके मन भावा ॥
 संबानेउ प्रभु विशिख कराला । उठी उदधि उर अंतर ज्वाला ॥ ३ ॥
 मकर उरग श्लेष गण अकुलाने । जरत जंतु जलनिधि जब जाने ॥
 कनक थार भरि मणि गण नाना । विम रूप आये तजि माना ॥ ४ ॥

हे लक्ष्मण ! धनुष भाष्य दावे। अटवे हुं अग्निना अन्नने। प्रयोग करी, समुद्रने सुखावी नाथुं। शठनी पासे विनय करवे। कुटिलनी साथे प्रीति करवी, स्वाभाविक कृपणने सारी नीतिने। उपदेश देवे। ॥ १ ॥ भारे भभतावाणाने ज्ञाननी कथा कहेवी, अत्यंत बोलीनी पासे वैराग्यनी व्यर्थ करवी, कोषनी पासे शांतिनी बात करवी अने कामीने हरिकथा संभणायवी, अे सर्व भारी धरतीमां भीष्म वाण्या भराभर छे। ॥ २ ॥ आभ घोड़ीने रामचन्द्रलखे, धनुष अढांयुं। आ मत लक्ष्मणलखे जग्गे। रामचन्द्रलखे विकराल भाष्य सांध्युं हे, ते समये समुद्रनी अंदर अग्निनी ज्वालाये। डडी, ॥ ३ ॥ अने भधरोना, सपौना तथा भत्तयेना समूडे। व्याकुल बध गथा। समुद्र पोतानी अंदरना सधना लवेने भणवा लागेला जाली, अलिमानने। त्याग करी, ब्राह्मणुं ३५ धरी, सोनाना थाणमां अनेक प्रकारनां भस्त्रिज्याना समूडेने भरी, ते लधने रामनी पासे आये।

दो०—काटिहि पै कदली फरै, कोटि यत्न कर सींच ॥

विनय न मान खगेश सुन, डाटोहि पै नबै नीच ॥ ६३ ॥

हे गरुडल ! सांभणो। जेम डेणने करेड यत्नो वडे पाणी सींचीये तोपणु ते डेण डेणे नहीं, पणु ज्यारे आपीये त्यारे ज डेणे, तेम नीचने जमे तेवे। विनय करीने समजवीये तोपणु तेनीये नमे नहीं, परंतु ज्यारे भरेभर लय हेभाडीये त्यारे ज नमे।

बौ०—सभय सिंधु गहि पद प्रभु केरे । क्षमहु नाथ सब अवगुण मेरे ॥

गगन समीर अनल जल धरणी । इनकी नाथ सहज जड़ करणी ॥ १ ॥

तब भेरित माया उपजाये । सृष्टि हेतु सब ग्रंथन गाये ॥

प्रभु आयसु जेहि कहँ जस अहँ । सो तेहि भांति रहँ मुख लहँ ॥ २ ॥

प्रभु भल कीन्ह मोहिं शिख दीन्ही । मर्यादा सब तुम्हरी कीन्ही ॥

दोल मैंवार शूद्र पशु नारी । यह सब ताढनके अधिकारी ॥ ३ ॥

प्रभु प्रताप मैं जाब सुलाई । उत्तरहि कदक न मोरि पढाई ॥

प्रभु आज्ञा अपेक्ष श्रुति गार्ह । सोइ करहु जो तुमहिं सुलाई ॥ ४ ॥

બય પામેલા સસુદ્રે, સમચન્દ્રજીનાં ચરણ પકડીને વિનતિ કરી કે, “હે નાથ ! આરા સઘળા અવશુષ્કોની ક્ષમા કરો. હે સ્વામી ! આકાશ, વાયુ, અગ્નિ, જલ અને પૃથ્વી, એ પાંચે મહાભૂતોની સ્થિતિ સ્વાભાવિક રીતે જડ જ છે. ॥ ૧ ॥ સર્વ ગ્રંથો પણ કહે છે કે, સૃષ્ટિને વાસ્તે તમારી પ્રેરેલી માયાએ, એ પાંચે ભૂત ઉપજાવ્યાં છે, જે માયિક હોય, તે જડ જ હોય, એવો નિયમ છે. જો કે, એ પાંચ ભૂતો અધિકતા દેવતા-રૂપે ચૈતન્ય છે, તોયણ જેને જેને આપની, જેવી જેવી આજ્ઞા છે, તે તે, તેવી તેવી આજ્ઞા પ્રમાણે રહેવાથી જ મુખ પામે છે. ॥૨॥ આપે મને શિક્ષા કરી, એ સાફ કર્યું છે. નહીં-તર હું તમારી સ્થાપેલી મર્યાદા પ્રમાણે જ વર્તતાં, સઘળી મર્યાદાઓ તમારી જ કરેલી છે. દોલ, ગમાર, શૂદ્ર, પશુ અને સ્ત્રી, એ સર્વે તાકનનાં (પ્રહારનાં) જ અધિકારી છે. ॥ ૩ ॥ હું આપના પ્રતાપથી સુકાઈ જાઉં, એટલે આપની સેના ઉતરી જાય, પણ તેમાં મારી મોટાઇ રહેશે નહીં. વેદ પણ કહે છે કે, આપની આજ્ઞા કદી પણ ફરે એવી નથી, માટે હવે જેમ આપને રુચે તે પ્રમાણે કરો. ॥ ૪ ॥

દો—મુનત વિનીત વચન અતિ, કહ કૃપાલુ મુમુકાય ॥

જેહિ વિધિ ઉતરે કપિ કટક, તાત સો કરહુ ઉપાય ॥ ૬૪ ॥

સસુદ્રનાં અતિ નમ્રતા બદલાં વચનો સાંભળી, કૃપાળુ સમચન્દ્રજી હસીને બોલ્યા કે, “હે તાત સસુદ્ર ! આ વાનરાઓનું કટક જે ઉપાયથી ઉતરે તે ઉપાય કરો.” ॥ ૬૪ ॥

ચૌ—નાથ નીલ નલ કપિ દોઢ માઈ । લરિકાઈ ઋષિ આશિષ પાઈ ॥

સરિતા નિકટ રહે મુનિ જાઈ । કરાઈ ઉપદ્રવ તહૈં દોઢ જાઈ ॥ ૧ ॥

ઔસ મુંદ મુનિ ધ્યાન લગાવે । તબ યહ ઠાકુર કો લે જાવે ॥

સો જલમે સબ દેહિ ડુકાઈ । તબ મુનિ શાપ દિયો રિસિયાઈ ॥ ૨ ॥

વસ્તુ તુમ્હારિ છુઈ જો હોઈ । પાની પૈ ઉતરાવે સોઈ ॥

અસ્થિર રહે ચલે સો નાહી । તબ યહ કહુ સમજે મન માહી ॥ ૩ ॥

તિનકે પરસ કિયે ગિરિ ભારે । તરિહૈં જલધિ પ્રતાપ તુમ્હારે ॥

મેં પુનિ ઝર ઘરિ પ્રમુ પ્રમુતાઈ । કરિહૌં બલ અનુમાન સહાઈ ॥ ૪ ॥

ઈહિ વિધિ નાય પયોધિ બૈંધાઈય । જેહિ અસ મુયસ કોક તિહું ગાઈય ॥

યહિ શર મમ ઉત્તર તટ વાસી । હતહુ નાય સ્વલ ગણ અઘરાશી ॥ ૫ ॥

મુનિ કૃપાલ સાગર મન પીરા । તુરતહિ હરી રામ રણ ધીરા ॥

દેસિ રામ બલ અતુક્તિ ભારી । હર્ષિ પયોનિધિ મયો મુસ્વારી ॥ ૬ ॥

સકલ ચરિત કહ પ્રમુહિ મુનાવા । ચરણ બંદિ પાયોધિ સિધાવા ॥

સસુદ્ર બોલ્યો કે, “હે નાથ ! આપની સેનામાંના નલ અને નીલ નામના બે વાનરાઓ, કે જેઓ, પરસ્પર બાઈ થાય છે, તેઓને, બાલકપણમાં ઋષિને શાપરૂપે આપીવાદ મળ્યો છે. એક ઋષિ નદીને કિનારે પર્ણકુટી બાંધીને રહ્યા હતા, ત્યાં જો બે બાળકો જાંબને ઉપદ્રવ કરતા હતા. ॥ ૧ ॥ મુનિ આંખો વીંચી ધ્યાન લગાવી બેઠા

હોય, ત્યારે એ એ વાનરાઓ તેમના ઠાકુરજીને લઈ જતા હતા અને તે ઠાકુરજીને જળમાં ડૂબાવી દેતા હતા. આથી ઋષિએ ક્રોધ કરીને તેઓને શાપ આપ્યો કે, ॥ ૨ ॥ “તમારી અડેલી કાંઈ પણ વસ્તુ પાણીમાં પડશે, તો તે જ્યાં પડશે ત્યાં સ્થિર જ રહેશે. જળના વેગથી ચલાયમાન પણ થશે નહીં.” આવો શાપ મળ્યો ત્યારે તેઓ મનમાં કાંઈક સમજ્યા. ॥૩॥ આ કારણથી એ નહે તથા નીલેં સ્પર્શ કરેલા, ભારે ભારે પર્વતો પણ આપના પ્રતાપથી મારા જળમાં તરશે. વળી હું પણ હૃદયમાં આપની પ્રભુતાનો વિચાર કરી, મારી શક્તિ પ્રમાણે સહાય આપીશ. ॥ ૪ ॥ હે નાથ ! આ પ્રમાણે મારામાં સેતુ (પુલ) બંધાવો, કે જેથી એ બાબતની આપની સુકીર્તિને ત્રૈલોક્ય પણ ગાય. આ બાણ કે જે આપે ધનુષમાં સાધેલું છે, તેથી મારા ઉત્તર તટમાં રહેનારા ખલ અને પાપીના સમૂહોરૂપ કિરાત લોકોનો વિનાશ કરો. ॥૫॥ કૃપાળુ રણધીર રામચંદ્રજીએ, સસુદ્રના મોહોડાંથી સસુદ્રની પીડાનું શ્રવણ કરી, ઉત્તર તરફના કિરાત લોકોને તે બાણથી મારીને તુરત જ તે પીડાને દૂર કરી. સસુદ્ર રામચંદ્રજીના અતુલિત અને અદ્ભુત બલથી પ્રસન્ન થયો અને સુખ પામ્યો. ॥૬॥ પછી તે સસુદ્ર, દેવ રામચંદ્રજીને રાવણના ઘરની હકીકત કહી સંભળાવી, તેમના ચરણોમાં પ્રણામ કરીને પોતાના જળમાં પેસી ગયો. ॥

છં૦—નિજ ભવન ગવન્યો સિંધુ શ્રીરઘુવીર યહ મત માયજ ॥

યહ ચરિત કલિમલ હરન જસ ગતિ દાસ તુલસી ગાયજ ॥

મુખ ભવન સંશય દમન શમન વિષાદ રઘુપતિ ગુણ ગના ॥

તજિ આશ સકલ ભરોસ ગાવહિં મુનહિં સજ્જન શૂચિ મના ॥ ૧૬ ॥

સસુદ્ર પોતાના સ્થાનકમાં ગયા અને સસુદ્રે બતાવેલો માર્ગ, રામચંદ્રજીના મનને સારો લાગ્યો, કલિયુગના મેલોને હરનારૂં આ ચરિત તુલસીદાસે પોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે ગાયું છે. રામચંદ્રજીના શુભોના સમૂહો કે જેઓ સુખના સ્થાનકરૂપ છે,^૧ સંશયોને નષ્ટ કરનાર^૨ છે અને ખેદને શાંત કરનારા છે,^૩ તેઓને જે સજ્જનો સઘળી વિષમ સંબંધી આશાઓનો તથા સંસારી લોકોના ભરોંસાઓનો ત્યાગ કરીને ગાશે અને સંભળશે તેઓનાં અંતઃકરણો પવિત્ર થશે. ॥ ૧૬ ॥

દો૦—સકલ સુમંગલ દાયક, રઘુનાયક ગુણ ગાન ॥

સાદર મુનહિં તે તરહિં ભવ, સિંધુ વિના જલ યાન ॥ ૬૫ ॥

આ રામચંદ્રજીના શુભોનું વર્ણન કે જે સઘળાં સુમંગળોને આપનારૂં છે, તેનું^૪ જેઓ શ્રવણ કરશે, તેઓ વહાણ વિના જ સંસારરૂપી સસુદ્રને તરી જશે. ॥ ૬૫ ॥

સુંદરકાંઠલું શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાન્તર સમાપ્ત.

૧ અહીં ક્ષેપક સમાપ્ત થાય છે. ૨ જળ શુદ્ધ થઈ જતાં, આ પ્રદેશનું ‘મહદેશ એવું નામ પડયું.’ એ દેશને રામચંદ્રજીએ વરદાન આપ્યું કે, તારામાં ડૂબો તથા પુષ્પો ધણાં થશે, દૂધ વગેરે પદાર્થો મારા થશે આરામ પણ અધિક રહેશે, (વાલ્મીકીય રામાયણ યુદ્ધકાંડ.) ૩ રામના શુભોથી જેમ સસુદ્રને સુખ થયું, તેમ લોકોને સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. ૪ રામના શુભોથી જેમ સસુદ્રનો મદ નષ્ટ થયો, તેમ લોકોનો ખેદ નષ્ટ થાય છે. ૬ જેમ વાનરાઓ વહાણ વિના સસુદ્રને તરી જશે તેમ.

॥ श्रीः ॥

—ॐ श्रीगोस्वामीॐ—

तुलसीदासकृत रामायण ॥

शुद्ध गुजराती भाषांतर.

लंकाकांड.

શ્રી

મહા શિવપુરાણ.

(૨૪૦૦૦) હબર શ્લોકનું શુદ્ધ શુભરાત્રી ભાષાંતર.

કી. રૂ. ૫) પોસ્ટ ૧-૨-૦.

ભાવપ્રકાશ.

પૂર્વ-મધ્ય-ઉત્તરખંડ.

શુદ્ધ શુભરાત્રી ભાષાંતર સહિત બે ભાગમાં.

મૂલ્ય રૂ. ૧૨. પોસ્ટ ૧-૮.

નીચેને ઠેકાણેથી મળશે.

પંડિત નારાયણ મૂલજી પુસ્તકાલય.

માલીક

રાજગુરુ પંડિત રવિશંકર જોષ્ઠારામ એન્ડ સન્સ.

ઠેકાણું:-કાલકાદેવી રોડ, સુબર્ધ, નં. ૨.

દરેક ભાતનાં હિંદી, સંસ્કૃત અને શુભરાત્રી પુસ્તકો મળશે.

એન. ડી. મહેતાની કું.,

બુકસેલર્સ.

ઠેકાણું:-૩૬૭, કાલકાદેવી રોડ, સુબર્ધ, નં. ૨.

દરેક ભાતનાં શુભરાત્રી તથા અંગ્રેજી પુસ્તકો મળશે, જથ્થાબંધ લેનારને સાફ કમીશન મળશે.

શ્રીગણેશાય નમઃ ।

॥ શ્રીતુલસીદાસકૃત રામાયણ ॥

લંકાકાંડ.

શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર.

રામં કામારિસેવ્યં ભવભયહરણં કાલમત્તેભર્તિહં ।
યોગીન્દ્રં જ્ઞાનગમ્યં ગુણનિધિમજિતં નિર્ગુણં નિર્વિકારમ્ ॥
માયાતીતં સુરેશં સ્વચ્છવધનિરતં બ્રહ્મદેવકદેવં ।
વંદે કંદાવદાતં સરસિજનયનં દેવમૂર્તિશરૂપમ્ ॥ ૧ ॥

સદાશિવના સેવ્ય, જન્મ-મરણના ભયને હરનારા, કાળરૂપી મહોન્મત્ત હાથીને
મારવામાં સિદ્ધરૂપ, યોગીઓના સ્વામી, ગુણોના ભંડારરૂપ, દેહથી પણ નહીં જિતા-
યેલા, નિર્ગુણ, નિર્વિકાર, માયાથી અલગ રહેલા, દેવતાઓના નિયંતા, ખલ લોકોના
વધમાં તત્પર રહેનારા, બ્રાહ્મણોના સમૂહને ઈષ્ટદેવરૂપ માનનારા અથવા બ્રાહ્મણોના
સમૂહો જેને ઈષ્ટદેવ માને છે એવા, મેઘસમાન શ્યામસુંદર કાંતિવાળા, કમળો સરખાં
નેત્રોવાળા અને રાબરૂપે રહેલા શ્રીરામચંદ્રજીને પ્રણામ કરું છું. ॥ ૧ ॥

શંખેન્દ્રાભમતીવ સુન્દરતત્તું શાર્દૂલચર્મામ્બરં ।
કાલવ્યાલકપાલભૂષણધરં ગંગાશશાંકમિયમ્ ॥
કાશીશં કાલિકલ્મષૌઘશમનં કલ્યાણકલ્પદ્રુમં ॥
નોમીઢ્યં ગિરિજાપતિં ગુણનિધિં શ્રીશંકરં કામહમ્ ॥ ૨ ॥

શંખ તથા ચંદ્ર, એઓના જેવી ઉજ્જવલ કાંતિવાળા, અત્યંત સુંદર શરીરવાળા,
વ્યાઘ્રચર્મરૂપી વસ્ત્રવાળા, કાળ જેવા સર્પોરૂપી તથા યોગપરીઓરૂપી ભૂષણોને ધરનારા,
ગંગાજી ઉપર તથા ચન્દ્ર ઉપર પ્યાર રાખનારા, કાશીના પતિ, કલિયુગસંબંધી પાપોના
સમૂહને શાંત કરનારા, કલ્યાણના કલ્પવૃક્ષરૂપ, સ્તુતિ કરવા યોગ્ય, પાર્વતીના પતિ,
ગુણોના ભંડારરૂપ અને કામદેવને હરનારા શ્રીસદાશિવની સ્તુતિ કરું છું. ॥ ૨ ॥

યો દદાતિ સતાં શંસુઃ કૈવલ્યમપિ દુર્લભમ્ ॥

સ્વલનાં દળકૃદ્યોસૌ શંકરશ્ચન્તનોતુ મે ॥ ૩ ॥

કલ્યાણ આપનારા સદાશિવ કે જે સત્પુરુષોને દુર્લભ કૈવલ્ય મોક્ષ પણ આપે છે અને ખળ પુરુષોને શિક્ષા કરે છે, તે મારા કલ્યાણને વિસ્તારે. ॥ ૩ ॥

દો-લવ નિમેષ પરિમાણ યુગ, વર્ષ કલ્પ શર ચંદ ॥

મજસિ ન મન તેહિ રામ કહૈં, કાલ જામુ કોદંડ ॥ ૧ ॥

હે મન ! રામચન્દ્રજી કે જેનું કાલરૂપ ધનુષ છે અને જેમાં પરમાણુ, લવ, નિમેષ, વર્ષ, યુગ અને કલ્પ, એઓરૂપી પ્રચંડ બાણો છે (અર્થાત્ જે પ્રભુ કાળના પરમાણુ તથા લવ આદિ અવયવોથી સર્વ પદાર્થોના આયુષ્યને ક્ષીણ કરતા જ બળ છે), તેને તું શા માટે ભજતું નથી ? ૧ ॥ ૧ ॥

સો-સિન્ધુ વચન મુનિ રામ, સચિવ બોલિ પ્રશ્નુ અસ કહેડ ॥

અવ વિલમ્બ કેહિ કામ, કરહુ સેતુ ઉતરે કટક ॥ ૧ ॥

રામચન્દ્રજીએ સમુદ્રનાં વચનો સાંભળી, સુગ્રીવ આદિ મંત્રિઓને બોલાવીને કહ્યું કે “ હવે વિલંબ કરવાનું શું પ્રયોજન છે ? જેથી સૈન્ય ઉતરે એવો સેતુ (પુલ) બનાવો. ”

સો-મુનહુ માનુ કુલકેતુ, જામ્બવન્ત કર જોરિ કહ ॥

નાથ નામ તવ સેતુ, નર વહિ ભવસાગર તરહિ ॥ ૨ ॥

ભગ્મુવાન હાથ બેઠીને બોલ્યા કે, “ હે સૂર્યવંશના ધ્વજરૂપ રામચન્દ્રજી ! સાંભળો. આપનું નામ જ સેતુરૂપ છે, કે જે ઉપર ચઢીને લોકો સંસારરૂપી સમુદ્રનો પાર પામે છે. ॥ ૨ ॥

ચૌ-યહ લઘુ જલધિ તરત કત વારા । અસ મુનિ પુનિ કહ પવનકુમારા ॥

પ્રશ્ન પ્રતાપ વડવાનલ ભારી । શોષેડ પ્રથમ પયોનિધિ વારી ॥ ૧ ॥

તવ રિપુ નારિ રુદન જલધારા । મર્યોં વહોરિ મયડ તેહિ સ્વારા ॥

મુનિ અસ યુક્તિ પવનમુત કેરી । વિહૈંસે રણપતિ કપિ તન હેરી ॥ ૨ ॥

જામ્બવન્ત બોલે દોડ માર્ગ । નલ નીલહિ સબ કથા મુનાર્ગ ॥

રામ પ્રતાપ મુમિરિ ઝરમાર્ગી । કરહુ સેતુ પ્રયાસ કહ્યુ નાર્ગી ॥ ૩ ॥

બોલિ લિયે કપિ નિકર વહોરી । સકલ મુનહુ ઇક વિન્તી મોરી ॥

રામચરણ પંકજ ઝર ધરહુ । કૌતુક એક માલુ કપિ કરહુ ॥ ૪ ॥

ધાવહુ મર્કટ વિકટ વરુથા । આનહુ વિટપ ગિરિનકે યૂથા ॥

મુનિ કપિ માલુ ચલે કરિ દ્રુહા । જય રણુવીર પ્રતાપ સમૂહા ॥ ૫ ॥

૧ આ કાંડમાં મુખતે વીરરસનું વર્ણન કરવાનું છે, તેથી આરંભમાં ધનુષબાણનો ચહિમા કહેલો છે. ૨ આથી જણાય છે કે, રામચન્દ્રજીને સીતાજીની પ્રાપ્તિમાં અત્યંત ઉત્કંઠા તથા ત્વરા છે.

આમ છે ત્યારે આ નહાના સમુદ્રનો પાર પામવામાં કેટલી વાર લાગશે ? કરી વાર લાગવાની નથી.” આ સાંભળીને હનુમાનજી બોલ્યા કે, “હે પ્રભુ ! આપના પ્રતાપરૂપી મોટા વડવાનલે પ્રથમ જ સમુદ્રનાં જળને સૂકાવી નાખ્યું હતું, ॥ ૧ ॥ પણ આ સમુદ્ર જે પાછો ભરાઈ ગયેલો જોવામાં આવે છે, તે તો આપના શત્રુઓની સ્ત્રીઓનાં રુદનનાં જળો (આંસુઓ) ની ધારાઓથી જ ભરાઈ ગયો છે, કે જેથી ખારો થઈ ગયો છે.” આ પ્રમાણે હનુમાનજીની ઉત્પ્રેક્ષા અલંકારવાળી યુક્તિને સાંભળી અને વાનરાઓનાં શરીરોનો ઉત્સાહમય જોધને, રામચન્દ્રજી હસ્યા. ॥ ૨ ॥ બમ્બુવાને, નલ તથા નીલ, એ બન્ને ભાઈઓને બોલાવી, જે કાંઈ સમુદ્રે વાત કરી હતી, તે સઘળી સંભળાવીને કહ્યું કે, “તમે હૃદયમાં રામના પ્રતાપનું સ્મરણ રાખીને સેતુ બનાવો. એમાં કશો પરિશ્રમ પડશે નહીં.” ॥ ૩ ॥ વળી તેમને સર્વ રીંછોના તથા વાનરાઓના સમૂહોને બોલાવીને કહ્યું કે, “હે રીંછો તથા હે વાનરાઓ ! તમે સર્વે ભારી એક વિનતિ સાંભળો અને રામચન્દ્રજીનાં ચરણારવિન્દોને હૃદયમાં ધરીને એક કૌતુક કરો. તમે મોટાં મોટાં ટોળાંઓ કરીને દોડો અને ચોમેરથી પર્વતોનાં તથા વૃક્ષોનાં સમૂહોને ઉઠાવી ઉઠાવી ઉપાડી લાવો.” ॥ ૪ ॥ આ સાંભળી, વાનરાઓનાં અને રીંછોનાં યુથો ‘હૂહા’ કરી, ‘રામચન્દ્રજીના પ્રતાપના સમૂહોને ઉત્કર્ષ થએ,’ એમ બોલતાં બોલતાં ત્યાંથી ચાલ્યાં ॥ ૫ ॥

દો—અતિ ઉતંગ તરુ શૈલ ગળ, લીલહિ લેહિં ઉઠાય ॥

આનિ દોહિં નલ નીલ કહૈં, વિરચિહિં સેતુ બનાય ॥ ૨ ॥

એ વાનરાઓ તથા રીંછો અત્યંત ઊંચા પર્વતોના અને વૃક્ષોના સમૂહોને લીલા-માત્રથી ઉઠાવી ઉઠાવીને આણી દેવા લાગ્યાં અને નલ તથા નીલ, એ પર્વતોથી તથા વૃક્ષોથી સેતુ બનાવવા લાગ્યા. ॥ ૨ ॥

ચૌ—ચહુંદિશિ કહૈં સવ બાનર ધાવહિં । કન્દુક ઇવ નગ કહૈં ધરિ લાવહિં ॥

ચૌદહ યોજન રચ્યો પ્રથમ દિન । દૂજે વીશ રચ્યો પ્રમુદિત મન ॥ ૧ ॥

તીજે દિન ઇકવીશ બનાયો । બાડસ ચૌથે દિવસે સુહાયો ॥

પચમ દિન યોજન તેઈશા । રચ્યો નીલ નલ પ્રાજ્ઞ હરીશા ॥ ૨ ॥

પૂર્ણ ભયો શત યોજન જબહીં । આજ્ઞા દી રઘુન્દન તબહીં ॥

અબ કોઈ પર્વત મત લાવો । જહાં તહાં તુરતહિ પધરાવો ॥ ૩ ॥

તેહિ ક્ષણ શૂંગ હિમાલય ભારી । લાવત હૈં હનુમાન ઉપારી ॥

હંદાવન ઢિંગ પહુંચે જાઈ । તહાં પ્રમુકી આજ્ઞા સુનિ પાર્શ્વ ॥ ૪ ॥

૧ કેટલાએક આવેો અર્થ કરે છે કે, “આપના ભક્ત અગસ્ત્ય મુનિએ પણ પ્રથમ આપના પ્રતાપરૂપી ભારે વડવામિથી સમુદ્રનાં જળને સૂકાવી નાખ્યું હતું, કે જે પાછું તેમણે જ ઉધાડા થઈ ગયેલા દેવોનાં રુદન ઉપરથી નાડીદ્વારા પોતાના શરીરમાંથી કઢાડીને ભરી દીધું છે અને તેમ થવાથી ખાઈ થઈ ગયું છે. આપના ભક્તે પણ એ પ્રમાણે કર્યું હતું, તો આપ પોતે સમુદ્રનાં જળને સૂકાવી નાંખો; તેમાં શી મોટી વાત છે !”

વાનરાઓ^૧ ચારે દિશાઓમાં દોડી દોડી, જેમ દડાઓને ઉપાડે, તેમ પર્વતોને ઉપાડી ઉપાડીને લાવવા લાગ્યા. પહેલે દિવસ ચૌદ યોજન બંધાયો, બીજે દિવસ વીશ યોજન બંધાયો, ॥ ૧ ॥ ત્રીજે દિવસ એકવીશ યોજન બંધાયો. ચોથે દિવસ બાવીશ યોજન બંધાયો અને પાંચમે દિવસ ત્રેવીશ યોજન બંધાયો. આવી રીતે ચતુર નહ તથા નીલ, એ બે વાનરાઓએ, પાંચ દિવસમાં સો યોજનનો સેતુ બાંધી દીધો. ॥ ૨ ॥ બરાબર સો યોજન પૂરાં થઈ રહ્યાં, ત્યારે રામચન્દ્રજીએ આજ્ઞા પ્રસિદ્ધ કરાવી દીધી કે, “હવે કોઈએ પર્વત લાવવો નહીં અને જેના હાથમાં હોય, તેણે જ્યાં પોતે હોય તે જ જગ્યાએ તુરત મૂકી દેવો.” આ સમયમાં હનુમાનજી હિમાલયના એક ભારે શિખર (ગોવર્દન) ને ઉપાડી લાવતા હતા, તે વૃન્દાવનના સમીપમાં પહોંચ્યા, ત્યાં પ્રભુની આજ્ઞા તેમના સાંભળવામાં આવી. ॥ ૪ ॥

દોઠ-સુનિ આજ્ઞા હનુમાન તબ, તહૈં ગિરિ ધર્યોં ઉતારિ ॥

ગિરિ ગોવર્દન વિમ તતુ, ધરિ તબ કહ્યોં ઉચારિ ॥ ૩ ॥

આજ્ઞા સાંભળવામાં આવતાં જ હનુમાનજીએ એ પર્વતને તે જ સ્થળમાં ઉતારીને મૂકી દીધો. આમ થતાં, એ ગોવર્દન પર્વત પ્રાક્ષણતું ૩૫ ધરીને બાદ્યો કે, ॥ ૩ ॥

ચૌઠ-રામદરશ ઈચ્છા મનમાંહીં । ત્યાગા હમહિં ઉચિત અસ નાહીં ॥

મહા વીર સુનિ પ્રમુ પહૈં આયે । તાકે સમાચાર સવ ગાયે ॥ ૧ ॥

રઘુપતિ કહ્યોં કહોં તુમ જાઈ । દ્રાપર અંત દરશ દે આઈ ॥

સાત દિવસ કર પર તેહિ ધરિહૌં । તીન લોક મહિમા વિસ્તારિહૌં ॥ ૨ ॥

મહા વીર પુનિ તેહિ પર આયે । પ્રમુકે સવ સંદેશ સુનાયે ॥

સુનિ ગોવર્દન હર્ષિત મારી । મગ્ર પ્રેમ સુમિરે અવહારી ॥ ૩ ॥

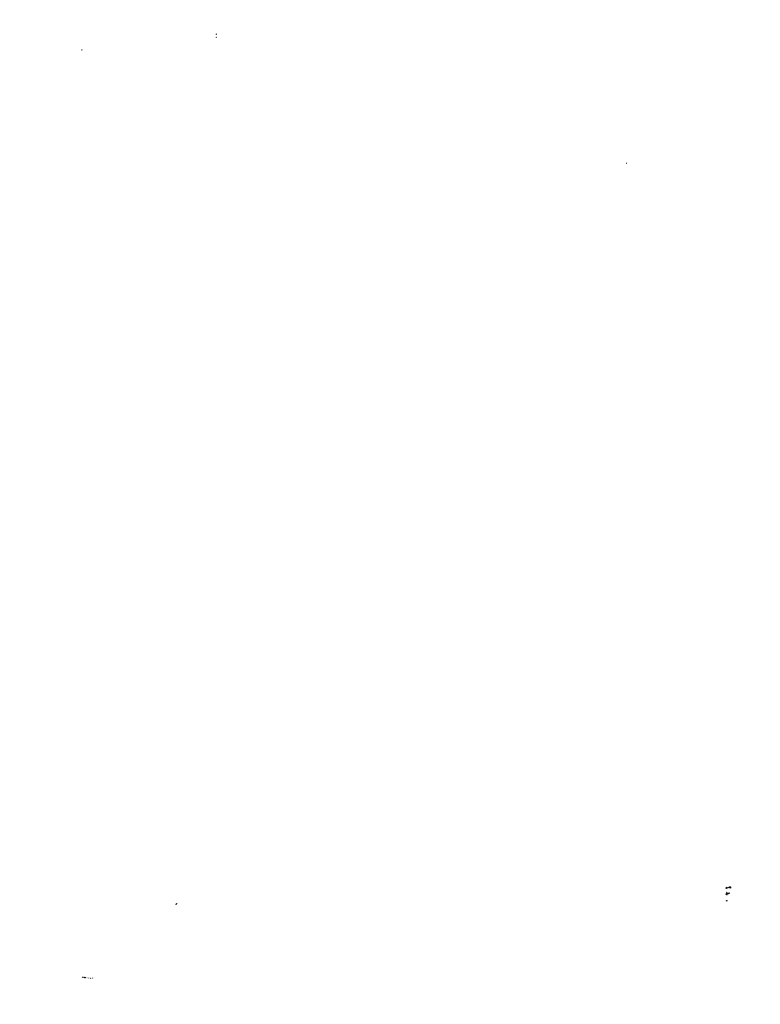
“હે હનુમાનજી ! મારા મનમાં રામનાં દર્શનથી ઇચ્છા હતી, તે છતાં તમે મને અહીં છોડી દો છો એ યોગ્ય થતું નથી.” એ સાંભળી, હનુમાનજીએ રામચન્દ્રજીની પાસે આવીને તેના સર્વ સમાચાર સંભળાવ્યા. ॥ ૧ ॥ રામચન્દ્રજીએ કહ્યું કે, હે હનુમાનજી, તમે ત્યાં જઈને ગોવર્દનને મારા તરફથી કહો કે, “દ્રાપર યુગના અંતમાં દર્શન આપીશ, ત્યારે તને સાત દિવસ હાથપર ધરી રાખીશ, અને તેથી તારા મહિમાને જગતમાં વિસ્તારીશ.” ॥૨॥ હનુમાનજીએ પાછા ગોવર્દનની પાસે આવીને તેને પ્રભુનો સંદેશો કહી સંભળાવ્યો, તે સાંભળીને ગોવર્દન બહુ જ રાજી થયો અને ત્યાંજ રહી, પ્રેમમાં મગ્ન થઈને નિરંતર પ્રભુનું સ્મરણ કરવા લાગ્યો.^૨ ॥ ૩ ॥

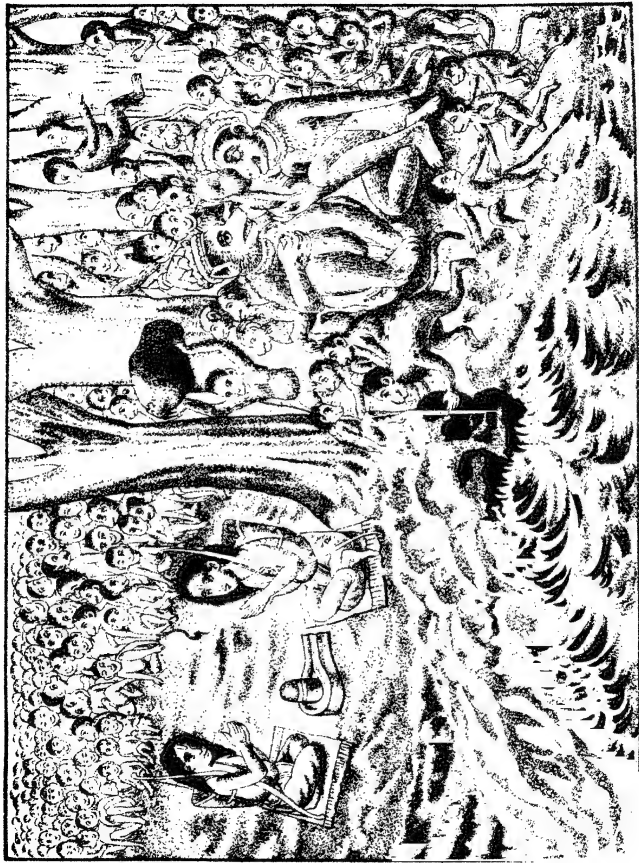
ચૌઠ-શૈલવિશાલ આનિ કપિ દેહીં । કંદુક ઇવ નલ નીલ સો લેહીં ॥

દેવિ સેતુ અતિ સુંદર રચના । વિહૈંસિ કૃપાનિધિં બોલે વચના ॥ ૧ ॥

પરમ રમ્ય. સુંદર યહ ધરણી । મહિમા અમિત જાય નહિં વરણી ॥

કરિહૌં યહાં શંસુ થાપના । મોર હૃદય પરમ કલ્પના ॥ ૨ ॥

મુનિ કપીશ દુહ દત્ત પઠાયે । મુનિવર નિકર બોલિ લે આયે ॥

લિંગ થાપ વિચિત્ર કરી પૂજા । શિવ સમાન પ્રિયં મોહિ ન દૂજા ॥ ૩ ॥

શિવદ્રોહી મમ દાસ કહાવે । સો નર સપૂનેહુ મોહિ ન પાવે ॥

શંકર વિમુક્ત ભક્તિ વહ મોરી । સો નર મૂઢ મંદ મતિ થોરી ॥ ૪ ॥

વાનરાઓ, મોટા મોટા પર્વતો લાવી લાવીને દેવા લાગ્યા અને નલ તથા નીલ એ પર્વતોને દહાઓને પેઠે ઝીલી લેવા લાગ્યા. રામચન્દ્રજી, સેતુની અતિ વિચિત્ર રચનાને જોઈ, હસીને બોલ્યા કે, ॥ ૧ ॥ “આ પૃથ્વી અત્યંત રમણીય છે અને આ પૃથ્વીનો મહિમા અપરિમિત છે, કે તેનું વર્ણન કરી શકાય એમ નથી.” અહીં હું સદાશિવની સ્થાપના કરીશ, એ મારાં હૃદયનો સર્વોપરી સંકલ્પ છે.” ॥ ૨ ॥ આ સાંભળીને સુગ્રીવે મુનિઓને બોલાવવાને વાસ્તે બે દ્રુતોને મોકલતાં, તેઓ અનેક મહા મુનિઓને તે સ્થલમાં બોલાવી લાગ્યા. રામચન્દ્રજીએ વિધિ પ્રમાણે શિવલિંગનું સ્થાપન કરીને પૂજા કર્યા પછી બાપણ કહ્યું કે, “મને શિવ સમાન બીજે કોઈ પણ પ્રિય નથી, ॥ ૩ ॥ જે પુરુષ શિવનો દ્રોહ કરતો હોય અને મારો દાસ કહેવાતો હોય, તે પુરુષ મને સ્વપ્નમાં પણ ગમતો નથી. જે માણસ શંકરથી વિમુખ રહીને મારી ભક્તિની ઈચ્છા કરે, તે માણસને, મૂઢ, મંદ બાળ્ય અને થોડી બુદ્ધિવાળો સમજવો. ॥ ૪ ॥

દો—શંકર મિય મમ દ્રોહી, શિવ દ્રોહી મમ દાસ ॥

તે નર કરહિ કલ્પ ભર, યોર નરકમેં વાસ ॥ ૪ ॥

જે પુરુષ શંકરનો ભક્ત હોય પણ મારો દ્રોહી હોય અથવા મારો ભક્ત હોય પણ શંકરનો દ્રોહી હોય, તે પુરુષ એક કલ્પ પર્યંત ઘોર નરકમાં વાસ કરે છે. ॥ ૪ ॥

ચૌ—જો રામેશ્વર દર્શન કરિહૈં । સો તનુ તજિં મમ ધામ સિધરિહૈં ॥

જો ગંગાજલ આન ચઢાઈહિ । સો સાયુજ મુક્તિ નર પાઈહિ ॥ ૧ ॥

હૈ અકામ જો છલતજ સેઈ । ભક્તિ મોરિ તેહિ શંકર દેઈ ॥

૧ દ્રાવિડ દેશ ભક્તિની જન્મભૂમિ છે. દેવતાઓનું આરાધન કરવાને વાસ્તે ઉત્તમ સ્થાનરૂપ પર્વતોનો પણ અહીં મોટો સમાગમ થયો છે, અને વળી સર્વ તીર્થોના સમુદાય સમુદ્રનું તીર છે, મારે આ પ્રદેશ પરમ ઉત્તમ છે. ૨ કેટલાએક આ પ્રકરણમાં ગપ મારે છે કે, ‘રામચન્દ્રજી શિવલિંગનું સ્થાપન કરાવવાને વાસ્તે રાવણને બોલાવ્યો હતો અને તે રાવણ સીતાજી સહિત ત્યાં આવી, યથાવિધિ સ્થાપના કરાવીને પાછો સીતાજી સહિત લંકામાં ગયો હતો.’ ૩ આ સ્થાપનનું કારણ એવું માનવામાં આવે છે કે, રાવણ સદાશિવનો પરમ ભક્ત હતો. અને લંકામાં વિજયને વાસ્તે સદાશિવનું સ્થાપન પણ કરી ચૂક્યો હતો, આમ છતાં પણ રામચન્દ્રજીને રાવણનો વધ કરવો હતો, તેથી તેમણે સદાશિવને પ્રસન્ન રાખવા વાસ્તે અહીં સ્થાપન કર્યું. કેટલાએક વૈષ્ણવો, સદાશિવના નિંદક હોય છે, તેઓને સમજાવવાને વાસ્તે પણ રામચન્દ્રજીએ શિવલિંગનું સ્થાપન કર્યું છે કે નથી તેઓ નિંદાને છોડીને શિવને પરમ પૂજ્ય જ માને. વાદ્મીકોણી રામાયણના બુદ્ધકાંડમાં કહ્યું છે કે, “સેતુબંધ ઇતિ ક્વચિત્ત્રૈલોક્યે ન વ પૂજિતમ્ ॥ એતત્પવિત્રં પરમં મહાપાતકનાશનમ્ બ્રહ્મ પૂર્વં મહાદેવઃ પ્રસાદમકરોદ્દિયુઃ ॥”

મમકૃત સેતુ જો દર્શન કરિહૈં । સો તતુ તજિ મમ ધામ સિધરિહૈં ॥ ૨ ॥
 રામ વચન સવકે મન ધાયે । મુનિવર નિજ નિજ આશ્રમ આયે ॥
 ગિરિજા રઘુપતિકી યહ રીતી । સંતત કરિહૈં પ્રણત પર પ્રીતી ॥ ૩ ॥
 બાંધેડ સેતુ નલ નીલ નાગર । રામ કૃપા યજ્ઞ ભયડ ઝજાગર ॥
 ચૂઢિહૈં આનહિં બોરહિં જેઈ । ભયે ઉપલ લોહિત સમ તેઈ ॥ ૪ ॥
 મહિમા યહ ન જલધિકી વરણી । પાહન ગુણન કપિનકી કરણી ॥

જે, આ રામેશ્વરનું^૧ દર્શન કરશે, તેઓ, મરણ પામ્યા પછી મારા ધામને પ્રાપ્ત થશે (સાલોક્ય સુક્રિત પામશે) અને જેઓ, ગંગાજલ લાવીને રામેશ્વરને ચઢાવશે, તેઓ, મારા સ્વરૂપમાં મળી જવારૂં પી સાયુજ્ય સુક્રિત પામશે. ॥ ૧ ॥ જેઓ છળને ભાગ કરી, નિષ્કામ થઈને રામેશ્વરનું સેવન કરશે, તેઓને રામેશ્વર મારી ભક્તિ આપશે. જેઓ મારા કરેલા આ સેતુનું દર્શન કરશે, તેઓ મરણ પામ્યા પછી, મારા ધામમાં જશે. ” ॥ ૨ ॥ રામચન્દ્રજીનું આ ભાષણ સર્વને પ્રિય લાગ્યું. લિંગસ્થાપન કરાવવાને વાસ્તે આવેલા મુનિવરો, પોતપોતાના આશ્રમોમાં ગયા. હે પાર્વતી ! સર્વદા ભક્ત જનોની ઉપર પ્રીતિ કરવી, એ જ રામચન્દ્રજીની રીતિ છે, (કે જેથી તેમણે મારા લિંગનું સ્થાપન કરીને મારો મહિમા વધાર્યો.) ચતુરતાવાળા નીલ અને નલ, એઓએ, સેતુ બાંધતાં, રામની કૃપાથી તેઓનો યજ્ઞ સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ થયો, ॥૩॥ પાપાણુ કે જેઓ, પોતે ડુંબે, બીજાઓને ડૂબાવે, તેઓ પણ વહાણુ જેવા થયા, એ કાંઈ સસુદ્રનો મહિમા ન હતો, પાપાણુને શુષ્ક ન હતો, કે વાનરાઓની કરણી પણ ન હતી, પરંતુ ॥ ૪ ॥

દો—શ્રીરઘુવીર પ્રતાપતે, સિંધુ તરે પાપાન ॥

તે મતિમંદ જો રામ તજિ, મજહિં જાય પ્રમુ આન ॥ ૫ ॥

એ શ્રીરામચન્દ્રજીનો જ પ્રતાપ હતો. જેના પ્રતાપથી પાપાણુ પણ સસુદ્રમાં તર્યા. તે રામચન્દ્રજીને છોડી દઈને, જેઓ બીજા સ્વામીઓનું ભજન કરે, તેઓને મંદ બુદ્ધિવાળા જ સમજવા. ॥ ૫ ॥

ચૌ—બાંધિ સેતુ અતિ સુદૃઢ બનાવા । દેલિ કૃપાનિધિકે મન ભાવા ॥

ચલી સેન કહુ વરણિ ન જાઈ । ગર્જાઈ મર્કટ મટ સમુદાઈ ॥ ૧ ॥

સેતુબંધ ઢિગ ચદિ રઘુરાઈ । ચિતવ કૃપાલુ સિંધુ બહુતાઈ ॥

દેલન કહૈં પ્રમુ કરુણા કંદા । પ્રગટ ભયે સબ જલચર હંદા ॥ ૨ ॥

નાના મકર નક્ર ઘણ વ્યાલા । શત યોજન તનુ પરમ વિશાલા ॥

૧ અહીં આ પ્રમાણુ કહેવામાં આવે છે. ‘ આ લિંગનું નામ શું પાડવું ? ’ એમ રામચન્દ્રજીએ પૂછતાં મુનિઓ બોલ્યા કે, ‘ રામેશ્વર ’ અર્થાત્ રામ અને ઈશ્વર બન્ને (આ સખાભાવ) છે. રામચન્દ્રજી બોલ્યા કે, ‘ રામના ઈશ્વર તે રામેશ્વર. ’ (આ સ્વામીભાવ) છે. લિંગમાંથી શબ્દ થયો કે, રામ જેના ઈશ્વર છે, તે રામેશ્વર (આ સેવકભાવ) છે. આ ઉપરથી ગુણાંકજીએ કહ્યું છે કે, સેવક સ્વામી સલા શિવ પિયકે.

ऐसे एक तिनहि धरि खार्हीं । एकन के डर एक परार्हीं ॥ ३ ॥
 मझुहि विलोकहि तरहि न टारे । मन हर्षित सब भये सुखारे ॥
 तिनकी ओट न देखिय वारी । मगन भये हरिरूप निहारी ॥ ४ ॥
 चला कटक कछु वरणि न जाई । को कहि शक कपि दल विपुलाई ॥

ये सेतु आंधीने पाछे तेने मज्जुत भनाव्यो, के जे जेवाथी रामचन्द्रलनुं मन प्रसन्न थयुं. ये सेतु उपर अटली सेना आली अने वानर योद्धाओ. अवी गर्जनाओ करवा लाग्या के, तेनुं वर्णन ज करी शकय नही. ॥ १ ॥ कृपायु रामचन्द्रल, सेतुअंधनी उपर अढीने समुद्रनी मोटाधने जेवा लाग्या, त्यां तेमना दर्शन करवाने वास्ते सर्व जल जंतुओना समूहो जलनी अंदरथी जल उपर आव्या. ॥ २ ॥ ये अनेक भद्रो, जुडो, माछलांओ तथा सर्पो, अयोमां कटलाओक तो अेवा हुता के, जेओनां शरीरो सो सो योजन विस्तीर्ण हुतां. जल जंतुओना समुदाय सो योजनमां गते तरङ्ग व्याप्त थय गयो. जल जंतुओमां कटलाओक परस्परने पकडीने भाँध जाय अेवां हुतां अने कटलाओक परस्परथी डरीने लागी जाय अेवां हुतां. ॥ ३ ॥ प्रभुने जेध, मनमां हर्षित थयेलां अने सुभ पायेलां अे जल जंतुओ, जल उपर, भसेडतां पणु नही भसे अेवी बीडथी जाभतां, तेओ आडां आववाने वीधे जल पणु न देखावा लाग्युं. जल जंतु ओनां रूपो जेधने वानराओ राख थावा लाग्या, ॥ ४ ॥ जेनुं कोइथी कशुं वर्णन करी शकय नही अेवी सेना सेतु उपर आलती थय. वानराओनां सैन्यनी मोटाधनुं डोण वर्णन डोणु करी शके ? ॥

दो०—सेतुबंध भइ भीर अति, कपि नभपथ उडाहिं ॥

अपर जलचरनि उपर चडि, विनुश्रम पारहि जाहिं ॥ ६ ॥

सेतुअंध उपर लारे बीड थतां कटलाओक वानराओ सेतु उपर, कटलाओक वानराओ जल जंतुओनां शरीरोपर अने कटलाओक वानराओ आकाशमागमां अढीने कशा पणु श्रम वगर साभे पार जवा लाग्या. ॥ ६ ॥

चौ०—यह कौतुक विलोकि दोउ भारी । विहंसि चले कृपालु रघुराई ॥

सैन सहित उत्तरे रघुवीरा । कहि न जाय कछु यूथप भीरा ॥ १ ॥

सिन्धुपार मझु डेरा कीन्हा । सकल कपिन कहँ आयसु दीन्हा ॥

खाहु जाय फल मूळ सुहाये । सुनत भालु कपि जहँ तहँ धाये ॥ २ ॥

सब तरु फले राम हित लागी । ऋतु अनऋतुहि काल गति त्यागी ॥

खार्हि मधुर फल विटप हिलावहिं । लंका सन्मुख शिखर चलावहिं ॥ ३ ॥

जहँ कहुँ फिरत निशाचर पावहिं । घेरि सकल मिलि नाच नचावहिं ॥

दशमन काट नासिका काना । कहि मझु सुयस देहिं सब जाना ॥ ४ ॥

१ जेम के, कभेकांड, उपासनाकांड अने ज्ञानकांड, अे मागोथी संसारीओ संसारपी समुद्रने आभे पार जवा लाये छे.

जिनकर नासा कान निपाता । तेहि रावणहि कही सब बाता ॥

सुनत श्रवण वारिधि बंधाना । दसमुख बोलि उठा अकुलाना ॥ ५ ॥

कृपाणु रामचंद्रलु अने लक्ष्मणलु, अने बाधयो आ केतुकु जेता हसता हसता आलवा लाग्या. रामचंद्रलु, सेना सहित सामे पार उतरतां, त्यां जे यूथपति-
ज्यानी लीक थध, ते वर्षुवी शकाथ तेवी न होती. ॥ १ ॥ रामचंद्रलुजे, समुद्रना कीनारा-
पर डेरा दध, सर्व वानराज्योने आशा करी के, “तमो अह्नीनां वनो वज्रेभ्यो नृपे
मनसावतां इव कूलेषु भाव्यो.” आ आशा सांभलीने रींछि तथा वानराज्यो इव कूले
भावने वास्ते ते ते स्थलेभां होडया. ॥ २ ॥ सर्व वृक्षो ऋतु तथा अनृततृष काणना
नियमने छोडी दधने रामनां हितने भाटे इलित थयां हतां. (जेज्योने कृणवानो समय
न हुतो, तेज्यो पणु इज्यां हतां.) रींछि अने वानराज्यो, मधुर इले भाधने वृक्षोने
हलाववा लाग्यां अने लंकाणी सामे हणीआज्यो ईकवा लाग्यां. ॥ ३ ॥ इरतां इरतां
ज्यां ज्यां राक्षसो जेवाभां आज्या, त्यां त्यां ते रींछि तथा वानराज्यो, सर्व मणी, राक्ष-
सोने पकडीने नाथ नथाववा लाग्या, हांतावती तेज्योनां नाक, कान कापी लेवा लाग्या
अने ज्यारे रामनी कीर्ति गाय, त्यारे तेज्योने छोडी देवा लाग्या. ॥ ४ ॥ जेज्योनां नाक
कान कपायां, तेज्योजे नधने रावणुनी पासे सधणी वात करी. रावणु समुद्र मंथायानी
वात सांभणतां न गलराथो. रावणु दश भुजवाणो हुतो, पणु वातथीत जेक न
भोडोडाथी करतो हुतो. परंतु ज्यारे रामचंद्रलु नजदीक आवी पडोयवाणी वात
सांभणी, त्यारे व्याकुल थधने दशे भोडोडांज्योथी जाल्यो के, ॥ ५ ॥

दो०—बांधेज जलनिधि नीरनिधि, जलधि सिंधु वारीश ॥

सत्य तोयनिधि कंपनिधि, उदधि पयोधि नदीश ॥ ७ ॥

जलनिधि आंध्यो, नीरनिधि आंध्यो, जलधि आंध्यो, सिंधु आंध्यो, वारीश
आंध्यो, तोयनिधि आंध्यो, कंपनिधि आंध्यो, उदधि आंध्यो, पयोधि आंध्यो, नदीश
आंध्यो. ॥ ७ ॥

चौ०—व्याकुलता निज समुझि बहोरी । विहँसि चला गृह करि भय थोरी ॥

मन्दोदरी सुना मधु आये । कौतुकही पाथोधि बँधाये ॥ १ ॥

कर गहि पतिहि भवन निज आनी । बोली परम मनोहर बानी ॥

चरण नाइ शिर अंचल रोपा । सुनहु वचन पिय परिहरि कोपा ॥ २ ॥

नाथ वैर काँजै ताही सों । बुद्धि बल जीति सकिय जाहीसों ॥

तुमहि रघुपतिहि अंतर कैसा । खलु खद्योत दिवाकर जैसा ॥ ३ ॥

अतिबल मधु कैटभ जिन मारा । महावीर दितिमुत संहारा ॥

जेइ बलि बांधि सहसभुज मारा । सोइ अवतरेउ हरण महिभारा ॥ ४ ॥

तासु विरोध न कीजिय नाथा । काल कर्म गुण जिनके हाथा ॥

अधी पोतानी व्याकुलता समलु, हसी, मनभां उत्पन्न थयेला जयने कंधेके

જોછો' કરીને ઘેર ગયો. મંદોદરીએ આ સમયે જ સાંભળ્યું કે, “રામ કોતુકથી (લીલા માત્રથી) જ સમુદ્રમાં સેતુ બાંધીને આવી પહોંચ્યા છે.” ॥૧॥ આથી મંદોદરી, કે જે અતિ મધુર બોલનારી હતી, તે રાવણનો હાથ પકડી, તેને પોતાના અવાસમાં લાવી, તેના પગમાં માથું નમાવી, છેડા પાથરીને બોલી^૧ કે, “હે નાથ ! કોપનો ત્યાગ કરીને મારાં વચન સાંભળો. ॥ ૨ ॥ હે સ્વામી ! વૈર તેનાથી કરવું બેધએ, કે જેને યુદ્ધિથી કે બળથી જિતી શકીએ એમ હોય. સૂર્ય અને આગીઓ જીવડો, એઓને જેટલો તક્ષવત છે, તેટલો જ રામને અને તમને તક્ષવત છે, ॥૩॥ જેણે મહા બળવાન મધુ તથા કેટલ નામના બે દૈત્યોને માર્યા હતા, જેણે મહાવીર હિરણ્યકશિપુ તથા હિરણ્યાક્ષ નામના બે દૈત્યોને સંહાર્યા હતા, જેણે બલિ રાજાને બાંધ્યો હતો અને જેણે હનર હાથવાળા^૩ અર્જુન રાજાને માર્યો હતો, તે જ પ્રભુ પૃથ્વીનો ભાર ઉતારવાને વાર્તે, રામરૂપે અવતર્યા છે. ॥ ૪ ॥ હે નાથ ! જગતને બાંધે જનારો કાળ, જગતને બાંધનારાં કર્મો અને બાંધવામાં રસીઓરૂપ થતા ગુણો પણ જેના હાથમાં છે, તેનાથી વિરોધ નહીં કરવો બેધએ. ॥

દો०—રામહિં સૌપદ્મ જાનકી, નાય કમલપદ માય ॥

મુત કહૈં રાજ્ય દેહ વન, જાય મજહુ રઘુનાથ ॥ ૮ ॥

રામનાં ચરણકમળોમાં માથું નમાવી, તેમને સીતાજી સોંપી દો અને પુત્રને રાજ આપી, વનમાં જઈને રઘુનાથજીનું ભજન કરો. ॥ ૮ ॥

ચૌ०—નાથ દીનદયાલુ રઘુરાઈ । વાચૌ સન્મુખ ગયે ન સ્વાઈ ॥

ચહિય કરન સો સવકર બીતે । તુમ સુર અસુર ચરાચર જીતે ॥ ૧ ॥

વેદ કહૈંહિ અસ નીતિ દશાનન । ચૌથે પળહિં જાય નૃપ કાનન ॥

તામુ મજન કીજૈ તહૈં મર્તી । જો કર્તા પાલન સંહર્તા ॥ ૨ ॥

સોઈ રઘુવીર મળત અનુરાગી । મજહુ નાય મમતા મદ ત્યાગી ॥

મુનિવર ચતન કરહિં જોહિ લાગી । મૂપરાજ તજિ હોહિં વિરાગી ॥ ૩ ॥

સોઈ કૌશલાધીશ રઘુરાયા । આયે કરન તોહિં પર દાયા ॥

જો પિય માનહુ મોર સિલાવન । હોઈહિ મુચશ તિહૈં પુર પાવન ॥ ૪ ॥

હે નાથ ! રામચંદ્રજી દીનદયાળુ છે, માટે જો તમે શરણાગત થશો, તો અવશ્ય તમારા અપરાધોની ક્ષમા કરીને તમને મારશે નહીં. જો દીન થઈને વાઘની પાસે જઈએ, તો વાઘ પણ ખાતો નથી. તમે દેવતાઓને, દૈત્યોને તથા સચરાચર જગતને જિતી

૧ ‘જ્યારે દરે મોહોડાંઓથી બોલશે, ત્યારે મરશે,’ એવો પોતાને શાપ હતો, તેથી રાવણ બીવા લાગ્યો, પણ પાછું ‘આ તો વ્યાકુલતાથી બોલાઈ ગયું છે,’ એમ સમજીને કાંઈક નિભેય થયો.
૨ મંદોદરી રાવણની ભયભીત દશા બોધી, ‘આ સમયમાં ઉપદેશ લાચુ પડશે,’ એમ ધારી, તેનો હાથ પકડી અંદર લઈ જઈને બોલી. ૩ તમને તો વીશ જ હાથ છે અને વળી તમને જેણે બાંધી લીધા હતા, તે હનર હાથવાળા રાજાને પણ પ્રભુએ માર્યો હતો, એમ સૂચવે છે.

ચુક્યા છે અને બીજું પણ જન્મ ધરીને જે કાંઈ કરવું જોઈએ, તે કરી ચુક્યા છે, ॥૧॥ માટે હવે હરિ ભજન જ અવશેષ રહ્યું છે. હે નાથ ! વેદે પણ એવી નીતિનું નિરૂપણ કર્યું છે કે, ચોથી અવસ્થામાં રાજાએ, વનમાં જ જવું જોઈએ. હે સ્વામી ! આમ છે, માટે વનમાં જઈને પ્રભુનું ભજન કરો, કે જે પ્રભુ, જગતના સજનાર, પાળનાર અને સંહાર કરનાર છે. ॥ ૨ ॥ ભક્તજનો ઉપર પ્રેમ રાખનારા જે પ્રભુ છે, તે જ રામ છે, માટે મમતાના અને મદનો ત્યાગ કરીને તેનું ભજન કરો. મુનિઓ જેની પ્રાપ્તિને વાસ્તે યત્નો કરે છે અને રાજાઓ જેની પ્રાપ્તિને વાસ્તે રાજ્યોને છોડી દેધને વૈરાગ્યવાન થાય છે, ॥ ૩ ॥ તે જ કૌસલાધીશ રામચન્દ્ર છે અને તે તમારા પર દયા કરીને ઘેર બેઠે દર્શન દેવા આન્યા છે. હે પ્રિય ! જે મારી શિખામણ માનશે તો ત્રૈલોક્યને પવિત્ર કરે એવી તમારી સુકૃતિ થશે.” ॥ ૪ ॥

દો०—અસ કહિ લોચન વારિ મરિ, ગહિ પદ કંપિત ગાત ॥

નાથ મજહુ રઘુવીર પદ, મમ અહિ વાત ન જાત ॥ ૧ ॥

મંદોદરી આટલું બોલી, નેત્રોમાં પાણી લાવી, ચરણ પકડી ધ્રુજતી ધ્રુજતી વળી બોલી કે, “હે નાથ ! રઘુનાથજીનાં ચરણોનું સેવન કરો કે જેથી મારું એવાતન (સૌભાગ્ય) નષ્ટ થાય નહીં.” ॥ ૬ ॥

ચૌ०—તવ રાવણ મયમુતા ઝઠાઈ । કહૈ લાગ સ્વલ નિજ મમુતાઈ ॥

મુન તૈ પ્રિયા મૃષા મય માના । જગ યોધા કો મોહિં સમાના ॥ ૧ ॥

વરુણ કુબેર પવન યમ કાલા । યુજવલ જિતે સકલ દિગ્પાલા ॥

દેવ દનુજ નર સર્વ વશ મોરે । કવન હેતુ ઉપજા મય તોરે ॥ ૨ ॥

નાના વિધિ તેહિ કહિ સમુદ્ઘાઈ । સમા બહોરિ વૈઠ સો જાઈ ॥

મંદોદરી હૃદય અસ જાના । કાલવિવસ ઉપજા અભિમાના ॥ ૩ ॥

સમા જાય મંત્રિનસૌં વૃક્ષા । કરિય કવન વિધિ રિપુ સન જૂક્ષા ॥

કહાઈ સચિવ મુન નિશિચરનાહા । વાર વાર પ્રમુ વૃક્ષવ કાહા ॥ ૪ ॥

કહહુ કવન મય કરિય વિચારા । નર કપિ માલુ અહાર હમારા ॥

આ સમયમાં ખલ, રાવણ, મંદોદરીને પોતાનાં ચરણોપરથી ઉઠાડીને પોતાની પ્રભુતા કહેવા લાગ્યો કે, “હે પ્યારી સાંભળ, તું તમામ પોટી ધારતી રાખે છે. જગતમાં મારા જેવા બીજા કયો પોદ્ધો છે ? ॥ ૧ ॥ વરુણ, કુબેર, પવન, યમ તથા નિરુતિ ઇત્યાદિ સર્વ દિક્પાલોને પણ હું મારી બુઝાવોના બળથી હુલોડું છું. દેવતાઓ, દેત્યો અને મનુષ્યો, એ સર્વ મને વશ છે, તે છતાં તને શા કારણથી ભય ઉત્પન્ન થયો છે ?” ॥ ૨ ॥ રાવણ, આ પ્રમાણે અનેક પ્રકારથી મંદોદરીને સમજાવી, પાછો સભામાં

૧ રાવણ મરણ પામ્યા પછી મંદોદરી વિભીષણની સ્ત્રી થઈ છે. એ વાત ઉપર લક્ષ્ય આપીને અહીં એવો અર્થ કરવામાં આવે છે કે, ‘મારું એવાતન તો કંઈ નષ્ટ થાય એમ નથી, પણ હું તમારા હિતને વાસ્તે કંઈ છું.’ ૨ પોતાને મોહાડે પોતાની બહાઈ કરવી, એ નીચતું કામ છે, તેથી અહીં રાવણને ‘ખલ,’ એ વિશેષણ આપ્યું છે.

જાધને બેઠો. મંદોદરીએ, હૃદયમાં બાંધ્યું કે, ‘રાવણ કાળને વશ થયો છે, તેથી જ, તેને એવડું બધું અભિમાન ઉત્પન્ન થયું છે.’ ॥ ૩ ॥ રાવણે, સભામાં જઈ, મંત્રીઓને પૂછ્યું કે, “શત્રુની સામે હવે કયા પ્રકારથી યુદ્ધ કરવું?” મંત્રીઓ બોલ્યા કે, “હે રાક્ષસાધીશ ! સાંભળો. આપ વારંવાર શું પૂછો છો ? ॥૪॥ કહો, એવો કયો ભય છે ? કે જેને વાસ્તે વિચાર કરવામાં આવે ? માણસો, વાનરાઓ અને રીંછો, તેો અમારો આહાર જ છે.” ॥

દો०—વચન સબનિકે શ્રવણ મુનિ, કહ પ્રહસ્ત કર જોરી ॥

નોતિ વિરોધ ન કરિય પ્રમુ, મંત્રિન મતિ અતિ ધોરી ॥ ૧૦ ॥

સર્વનાં વચનો સાંભળી, પ્રહસ્ત નામનો રાવણનો એક પુત્ર, હાથ બેડીને બોલ્યો કે, હે પ્રમુ ! નીતિવિરૂદ્ધ કાર્ય નહીં કરવું બેઠ્યો. આ સઘળા મંત્રીઓની ભુદ્ધિ, બહુ થોડી છે. ॥ ૧૦ ॥

ચૌ०—સચિવ કહહિં સવ ઠકુર મુદાતી । નાથ ન પુર આવહિં રૂપિ માંતી ॥

વારિધિ લાંધિં એક કપિ આવા । તાસુ ચરિત મન મહિં સવ ગાવા ॥ ૧ ॥

શુધા ન રહીં તુમહિં સવ કાહ । જારત નગર ન સક ધરિ સ્વાહ ॥

મુનત નીક આગે દુઃખ પાવા । મંત્રિન અસમત પ્રમુદિ મુનાવા ॥ ૨ ॥

જેહિ વારીશ બંધાયો હેલા । ઉતરે કપિદલ સહિત મુલેલા ॥

સો જનુ મનુજ સ્વાબ હમ માઈ । વચન કહવ સવ ગાલ ફુલાઈ ॥ ૩ ॥

મુન મમ વચન તાત અતિ આદર । જનિ મન ગુણહુ મોહિં કહિ કાદર ॥

મિય વાળી જે મુનહિં જે કહહીં । એસે જગ નિકાય નર અહીં ॥ ૪ ॥

વચન પરમ હિત મુનત કઠોરે । કહહીં મુનહિં તે નર પ્રમુ યોરે ॥

પ્રથમ વશીટ પઠવ મુન નીતી । સીતહિં દેઈ કરિય પુનિ પ્રીતી ॥ ૫ ॥

સઘળા મંત્રીઓ હાજી હા કરી, આપને રુએ એવું બોલે છે, પણ એ વાતથી અહીં પૂરું પડે એમ નથી. એક વાનર સસુદ્રનું ઉલ્લંઘન કરી આવ્યો હતો, કે જેનાં કર્તવ્યને સર્વ રાક્ષસો, આજ દિવસ સૂધી મનમાં ગાયા કરે છે. ॥ ૧ ॥ હે મંત્રીઓ ! તે સમયે તમોને કોઈને પણ ભૂખ લાગી નહીં હોય ? કે જેથી નગરને બાળતા એ વાનરાને પકડીને કોઈ પણ ખાઈ શક્યા નહીં. આ મંત્રીઓ તો રાજાને એવી વાત સંભળાવે છે કે, જે વાત સાંભળવામાં સારી લાગે, પણ પરિણામે દુઃખદાયી થઈ પડે. ॥૨॥ હે ભાઈઓ ! જેણે લીલામાત્રમાં સસુદ્રને બાંધ્યો અને વાનરાઓની સેના સહિત આવીને, સુવેલ પર્વત ઉપર ડેરા દીધા છે, તેઓને મનુષ્ય બાણીને, અમે ‘ખાઈ જશું’ એમ બોલો છો, પણ એ સઘળું ગાળ ફૂલાવી ફૂલાવીને બોલો છો. યુદ્ધમાં સામે જવાથી કશું થવાનું નથી. ॥ ૩ ॥ હે પિતાજી ! અત્યંત ધ્યાન આપીને માફે વચન સાંભળો. આથી આપના મનમાં મને બીકણ ગણ્યો નહીં. મિત્ર વાણી સાંભળે અને મિત્ર વાણી બોલે એવાં બોલો તો જગતમાં ઘણા છે, ॥૪॥ પણ જેઓ સાંભળવામાં કંઠજી લાગે એવાં

પણ પરિણામમાં પરમ હિત કરનારાં વચનોને કહે તથા સાંભળે, એવા લોકો બહુ જ થાકા છે. ખરી નીતિ સાંભળે. પ્રથમ વિદિ મોકલે અને પછી સીતાજી પાછી આપી કહને પ્રીતિ કરે. ॥ ૫ ॥

દો-નારિ પાઈ ફિરિ જાઈં જો, તૌ ન બઢાઇય રારિ ॥

નહિ તૌ સન્યુસવ સમર મહૈં, નાથ કરિય હઠ મારિ ॥ ૧૧ ॥

હે નાથ ! જે રામ સ્ત્રીને પાછી વળી જાય, તે લડાઈ વધારવાની કશી આવશ્યકતા નથી, પણ જે રામ સ્ત્રીને પ્રાપ્ત થઈને પણ ન માને, તે પછી યુદ્ધમાં સામે પગલે આલીને બલાત્કારથી મારફાડ મચાવી દેવી. ॥ ૧૧ ॥

ચૌ-યહ મત જો, માનહુ પ્રહુ મોરા । ઉભય પ્રકાર સુયશ જગ તોરા ॥

સુતસન કહ દશકંઠ રિસાઈ । અસ મતિ તોઈં શઠ કવન સિખાઈ ॥૧॥

અવહીં તે ઊર સંશય હોઈ । વેણુ વંશ સુત મયસિ ઘમોઈ ॥

સુનિં પિતુ ગિરા પરુષ અતિઘોરા । ચલા ભવન કહિ વચન કઠોરા ॥ ૨ ॥

હિત મત તોઈં ન લાગત કૈસે । કાલ વિવશ કહૈં મેષજ જૈસે ॥

સંધ્યા સમય જાનિ દશશીશા । ભવન ચલા નિરસ્ત મુજ વીશા ॥ ૩ ॥

લંકા શિશ્વર રુચિર આગારા । અતિં વિચિત્ર તહૈં હોઈ અસ્વારા ॥

બૈઠ જાય તેહિ મંદિર રાવણ । લાંગે કિન્નર ગંઘ્રવ ગાવન ॥ ૪ ॥

બાજૈં તાલ પશ્વાવજ વીના । નૃત્ય કરહિ અપ્સરા પ્રવીના ॥

હે પ્રહુ ! મારો તે આ અભિપ્રાય છે, જે મારો અભિપ્રાય માને તે બંને પ્રકારથી જગતમાં તમારી સુકીર્તિ થશે.” પુત્રનાં વચનો સાંભળી, રાવણ ક્રોધ કરી બોલ્યો કે, “મારા મનમાં હમણાંથી જ સંશય ઉત્પન્ન થયો છે ॥ ૧ ॥ કે, જેમ વાંસના વનમાં ઉત્પન્ન થયેલો અગ્નિ, વાંસનાં વનને બાળી નાખે છે, તેમ રાક્ષસોના કુલમાં ઉત્પન્ન થયેલો તું રખેને રાક્ષસોનાં કુલને બાળી નાખે અથવા જેમ વાંસનાં વનમાં ઉત્પન્ન થયેલો ઘણુ નામનો કીડો, વાંસનાં વનને ફેલી નાખે છે, તેમ રાક્ષસોના કુલમાં ઉત્પન્ન થયેલો તું રખેને રાક્ષસોનાં કુલને ફેલી નાખે અથવા જેમ વાંસનાં વનમાં ઉત્પન્ન થયેલું ધમાઈ નામનું ઘાંસ, વાસનાં વનને સૂકાવી નાખે છે, તેમ રાક્ષસોના કુલમાં ઉત્પન્ન થયેલો તું તું રખેને રાક્ષસોનાં કુલને સૂકાવી નાખ.” આ પ્રમાણે પિતાની કહણી અને અત્યંત ઘેર વાણી સાંભળી, પ્રહસ્ત પોતે પણ કઠોર વચનો કહીને ઘેર ચાલ્યો ગયો. ॥ ૨ ॥ પ્રહસ્તે ઘેર જતી વખતે કહ્યું કે, “હે પિતાજી ! જેમ કાળને વશ થયેલા માણસને ઔષધ હિતરૂપ લાગે નહીં, તેમ તમને મારો અભિપ્રાય હિતરૂપ લાગતો નથી.” રાવણ સંધ્યા સમય થયો બાણી, બળના અભિમાનથી પોતાની વીશે ભુજાઓને જોતો જોતો ઘેર ગયો. ॥ ૩ ॥ લંકામાં શિખરની ઉપર એક સુંદર અને અતિ વિચિત્ર ઘર હતું, કે જ્યાં હંમેશ નાચ રંગને અખાડો જામ્યો રહેતો હતો, તે ઘરમાં જઈને રાવણ બેઠો. કિન્નરો તથા ગંધર્વો ગાવા લાગ્યા, ॥ ૪ ॥ તાલ, પખવાળે તથા વીણાઓ વાગવા લાગ્યાં અને પ્રવીણ અપ્સરાઓ નાચ કરવા લાગી. ॥

દો-મુનાસીર શત સરિસ સો, સંતત કરૈ વિલાસ ॥

પરમ પ્રબલ રિપુ શીશપર, તદાપિ ન કહ્યુ મન ત્રાસ ॥ ૧૨ ॥

માથે અત્યંત પ્રબલ થયુ છતાં પણ જેના મનમાં જરા પણ ત્રાસ ન હતો એવો રાવણ તે ઘરમાં હંમેશની રીતિ પ્રમાણે સો ઇંદ્રોના જેવા વિલાસો કરવા લાગ્યો. ॥૧૨॥

ચૌ-હાં સુવેલ શૈલ રઘુવીરા । ઉતરે સૈન સહિત અતિ ખીરા ॥

શૈલ શૃંગ ઇક સુંદર દેહી । અતિ ઉતંગ સમ સુખગ વિશેહી ॥ ૧ ॥

તહૈ તરુ કિસલય સુમન મુહાયે । લક્ષ્મણ રવિ નિજ હાથ દસાયે ॥

તાપર રવિર મૃદુલ મૃગછાલા । તેહિ આસન આસીન કૃપાલા ॥ ૨ ॥

પ્રમુકૃત શીશ કપીશ હછંગા । વામ દહિન દિશિ ચાપ નિષંગા ॥

દુહૈકર કમલ સુધારત વાના । કહ લંકેશ મંત્ર લગિ કાના ॥ ૩ ॥

વડભાગી અંગદ હનુમાના । ચરણ કમલ ચાપત વિધિ નાના ॥

પ્રમુ પાછે લક્ષ્મણ વીરાસન । કાટિ નિષંગ કર વાળ શરાસન ॥ ૪ ॥

હવે અહીં^૧ રામચન્દ્રજી, અગણિત યોદ્ધાઓવાળી સેનાને સાથે લઇને સુવેલ નામના પર્વત ઉપર ઉતર્યા હતા, ત્યાં લક્ષ્મણજીએ એક અત્યંત ઉચું, સમાન, રમણીય તથા જેમાં અત્યંત સારી ગોઠવણ બની શકે એવું પર્વતનું શિખર જોઇ, ॥૧॥ તે શિખર ઉપર પોતાના હાથથી વૃક્ષોનાં સુંદર કોમળ પદ્મોવાની તથા પુષ્પોવાની શય્યા બીછાવી, તે ઉપર સુંદર તથા કોમલ મૃગછાલી બીછાવી દીધી. ॥ ૨ ॥ રામચન્દ્રજી, એ આસનપર બીરાજ્યા. પ્રભુ પોતાનાં મસ્તકને સુગ્રીવના બોળાપર રાખી, ડાબી તથા જમણી તરફ ધનુષ તથા ભાયાં રાખી, બન્ને હસ્તકમળોવતે બાણોને સુધારતા હતા અને વિભીષણ કાનમાં મોહોડું ઘાલીને કાંઈ શુભ સલાહ આપતો હતો. ॥ ૩ ॥ મહા ભાગ્યશાળી હનુમાનજી અને અંગદ, અનેક પ્રકારથી પ્રભુની પાછળ વીરાસનથી બેઠા હતા. ॥ ૪ ॥

દો-યહિંવિધિ કરુણા શીલ ગુણ, ધામ રામ આસીન ॥

ધન્ય સો નર જો ધ્યાન યહ, રહત સદા લગ્લીન ॥ ૧૩ ॥

કરુણાના, શીલના તથા શુણોના સ્થાનકરૂપ રામચન્દ્રજી, આ પ્રમાણે બીરાજ્યા હતા. જે પુરુષો, આ સ્વરૂપના ધ્યાનમાં સર્વદા લીન રહે, તે પુરુષો, મહા ભાગ્યશાળી ગણાય. ॥ ૧૩ ॥

૧ ગુસાંઈજી, ધ્યાનથી રામચન્દ્રજીની પાસે જ રહેતા હતા, તેથી લકાના પ્રસંગને (ત્યાં) એમ કરી લખે છે અને રામચન્દ્રજીની પાસેના પ્રસંગને (અહીં) એમ કરી લખે છે. ૨ રામ, સુગ્રીવના બોળામાં માથું રાખવાથી (આ માથું તમારા બોળામાં છે,) એમ કરુણા જણાવે છે, બાણોને સુધારવાથી, 'મેં તમારી ધણી દિવસ સુધી સેવા કરી છે, તો આ સમયે મારો કામમાં તૈયાર રહેજો,' એમ કરુણા જણાવે છે, વિભીષણને કાન દઇને, 'હવે મારો વિનય તારા હાથમાં છે,' એમ કરુણા જણાવે છે અને અંગદના તથા હનુમાનજીના બોળામાં ચરણ મૂકવાથી, 'હવે ત્યાં તમે લેઈ જાઓ ત્યાં જઈએ,' એમ કરુણા બતાવે છે.

દો-પૂર્વ દિશા વિલોકિ પ્રમુ, દેશ્વા ઉદિત મયંક ॥

કહેડ સવહિ દેશ્વ શશિહિ, મૃગપતિં સરિસ અશંક ॥ ૧૪ ॥

પ્રભુએ, પૂર્વ દિશાના સામે નજર કરતાં, તેમાં ચંદ્રને ઉદય પામેલો જોઈને સર્વને કહ્યું કે, “હે જીવો, આ ચંદ્ર સિંહ જેવો નિશંક જોવામાં આવે છે.” ॥ ૧૪ ॥

ચૌ-પૂર્વદિશિ ગિરિ ગુહા નિવાસી । પરમ પ્રતાપ તેજ ચલરાશી ॥

મત્ત નાગ તમ કુંભ વિદારી । શશિં કેશરી મગન વનચારી ॥ ૧ ॥

વિથુરે નમ મુકુતાહલ તારા । નિશિ મુન્દરી કેર શૃંગારા ॥

કહ પ્રમુ શશિ મહં મેચક તાર્ડ । કહહુ કહા નિજ નિજ મતિ માર્ડ ॥ ૨ ॥

કહ સુગ્રીવ સુનહુ રઘુરાર્ડ । શશિ મહં પ્રગટ ભૂમિકી છાર્ડ ॥

મારેડ રાહુ શશિહિ કહ કોર્ડ । ડર મહં પરી શ્યામતા સોર્ડ ॥ ૩ ॥

કોડ કહ વિધિ જવ રતિ મુલ્ક કીન્દા । સાર ભાગ રતિ કર હર લીન્દા ॥

છિદ્ર સો પ્રગટ ર્દુ ડર માર્ડી । તેહિ મગુ દેશ્વિય નમ પરિછાર્ડી ॥ ૪ ॥

કહ પ્રમુ ગરલ વંધુ શશિ કેરા । અતિ પ્રીતમ ડર દીન્દુ વસેરા ॥

વિષ સંયુત કર નિકર પસારી । જારત વિરહવત નર નારી ॥ ૫ ॥

પૂર્વ દિશા રૂપી પર્વતની શુક્રમાં રહેનારો, પરમ પ્રતાપના, તેજના તથા બળના સમૃદ્ધરૂપ, અને અંધકારરૂપી મહોન્મત્ત હાથીના કુંભસ્થળને ફાડી નાખનારો આ ચંદ્ર-રૂપ કેસરી, આકાશરૂપી વનમાં વિચરે છે. ॥ ૧ ॥ આ તારાએ, જાણે ચંદ્રરૂપી સિંહે, તોડી નાખેલા અંધકારરૂપી હાથીનાં કુંભસ્થલમાંથી આકાશમાં વિખરાયેલાં મોટી હોય અને તેઓને જાણે રાત્રિરૂપી મુંદરીએ શબ્દગારરૂપે ધર્યાં હોય એમ લાગે છે.” આટલું જાણીને પ્રભુએ, સર્વને કહ્યું કે, “હવે ચંદ્રમાં જે શ્યામતા છે, તે શી ચીજ છે ? તે વિષે તમે પોતપોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે ઉત્પ્રેક્ષાએ કરીને કહો.” ॥ ૨ ॥ સુગ્રીવ જાણ્યો કે, “હે રઘુનાથજી ! સાંભળો. ચંદ્રમાં જે શ્યામતા છે, તે તેમાં પૃથ્વીની છાયા પડી હોય, એમ જણાય છે.” કોઈ જાણ્યો કે, ચંદ્રને રાહુએ પ્રહાર માર્યો છે, તેથી તે પ્રહારથી થયેલી શ્યામતા, ચંદ્રના હૃદયમાં ફેખાઈ રહી હોય એમ લાગે છે.” ॥ ૩ ॥ કોઈ જાણ્યો કે, “પ્રહારો જ્યારે કામદેવની ઓ રતિનું સુખ બનાવ્યું, ત્યારે ચંદ્રમાંથી કેટલાએક સાર ભાગ કહાડી લઈને તેમાં દાખલ કરી દીધો છે, તેથી ચંદ્રના મધ્યમાં છિદ્ર પડી રહેલું છે અને તે છિદ્રરૂપ માર્ગમાંથી આકાશની શ્યામતા જોવામાં આવે છે.” ॥ ૪ ॥ સર્વના

૧ ચંદ્રને સિંહની ઉપમા દેવાથી, પોતામાં વીર રસનો પ્રાદુર્ભાવ જણાવે છે. ૨ આથી રાવણના વધરૂપી ભવિષ્યને અને રાવણની મોતીની માળાએ, સીતાજીના કંઠમાં પડવાના ભવિષ્યને બતાવે છે. ૩ બીજાએને પૂછવાથી, રામનું સુશીલપણ અને શુભવાનપણ જણાય છે. આ પૂછવાથી સર્વનાં મનનો ભાવ પણ પ્રગટ થશે. ૪ આ ઉત્તર ઉપરથી જણાય છે કે, સુમીવનું ધ્યાન, પૃથ્વીમાં એટલે રાવ્યસંબંધમાં વિશેષ છે. ૫ આ ઉપરથી જણાય છે કે, કહેનારનું ધ્યાન, યુદ્ધની તૈયારી ઉપર છે, કેટલાએક કહે છે કે, ‘આ વાક્ય અંગદનું છે અને તેથી સુમીવનાં કૃત્યને લીધે પોતાના હૃદયમાં રહેલો દોષ બતાવ્યો છે.’ ૬ આથી જીના શૃંગારનું સ્મરણ અને યુદ્ધથી કાંઈક વિશુદ્ધપણ જણાય છે.

ઉત્તરે સાંભળી, રામચન્દ્રજી પોતે બોલ્યા કે, “ચંદ્ર અને હેર, એ બન્ને સમુદ્રમાંથી નીકળેલાં હોવાને લીધે સહોદર છે. આ પ્રમાણે ચંદ્ર, પોતાના અતિ પ્રિય સહોદર હેરને પોતાના હૃદયમાં નિવાસ આપ્યો છે, તેથી ચંદ્રમાં શ્યામતા બેવામાં આવે છે. ચન્દ્ર હેરથી ભરેલો છે, તેથી હેરવાળા પોતાના અનેક કિરણોને પસારીને વિરહવાળાં સ્ત્રી પુરુષોને આળી નાખે છે.” ૧ ॥ ૫ ॥

દો—કહ મારુતમુત મુનહુ પ્રમુ, શશિ તુમ્હાર પ્રિય દાસ ॥

તવ મૂરતિ તહિ ઉર વસત, સોઈ શ્યામતા માસ ॥ ૧૫ ॥

હેલે હનુમાનજી બોલ્યા કે, “હે પ્રભુ ! સાંભળો, ચન્દ્ર આપનો આશ્ર દાસ છે, તેથી તેના હૃદયમાં જે આપની ભૂતિ વસે છે, તેની આ શ્યામતા બેવામાં આવે છે.” ૧૫

દો—પવન તનયકે વચન મુનિ, વિહંસે રામ મુજાન ॥

દક્ષિણ દિશા વિલોકિ પુનિ, બોલે કૃપાનિધાન ॥ ૧૬ ॥

પ્રવીણ રામચન્દ્રજી, હનુમાનજીનાં વચનો સાંભળી, તેમની ઉત્પ્રેક્ષા કરવાની આતુરીને સર્વથી અધિક ભેધને હરયા અને પછી દક્ષિણ દિશાની સામે ભેધ, બાવની પરીક્ષા કરવા વારતે વિભીષણની સામે દૃષ્ટિ કરીને બોલ્યા કે, ॥ ૧૬ ॥

ચૌ—દેસ વિભીષણ દક્ષિણ આસા । ઘન ઘમંડ દામિનિ વિલાસા ॥

મધુર મધુર ગર્જત ઘન ધોરા । હોઈ દૃષ્ટિ જનુ ઉપલ કઠોરા ॥ ૧ ॥

કંઠહિં વિભીષણ મુનહુ કૃપાલા । હોઈ ન તહિત ન વારિદ માલા ॥

લંકા શિલ્પર રુચિર આગારા । તહૈં દશકંધર કેર અત્વારા ॥ ૨ ॥

છત્ર મેઘ ડમ્બર શિર ધારી । સોઈ પ્રમુ જલદ ઘટા અતિ કારી ॥

મન્દોદરી શ્રવણ તવંકા । સોઈ પ્રમુ જનુ દામિની દર્મકા ॥ ૩ ॥

બાજિહિં તાલ મુદંગ અનૂપા । સોઈ રવ સરસ મુનહુ સુર ભૂપા ॥

પ્રમુ મુસકાને મુનિ અભિમાના । ચાપ ચઢાય વાળ સન્ધાના ॥ ૪ ॥

હે વિભીષણ ! દક્ષિણ દિશા તરફ જુવો. આ દિશામાં મેઘનો આડંબર થયેલો દેખાય છે, વીજળી ચમકી રહી છે અને વાદળાંઓ ઘેર પણ મધુર મધુર ગર્જના કરે છે, કે જેથી કઠોર કરાઓનો વરસાદ પડ્યો હોય, કે પડે, એમ જણાય છે.” ॥૧॥ વિભીષણ બોલ્યો કે, “હે દેવાધિદેવ ! હે કૃપાનિધાન ! સાંભળો. આ વીજળી કે મેઘમાળા કશું નથી. આ તો લંકાનાં શિખર ઉપરના અતિ સુંદર ઘરમાં રાવણનો અંખાડો હોવાથી, ॥૨॥ ત્યાં આવેલા રાવણના માથા ઉપર, જે મેઘાડંબર છત્ર ધરવામાં આવ્યું છે, તે અત્યંત કાળી વાદળાંઓની ઘટા જેવું લાગે છે, મંદોદરીએ કાનમાં જે કર્ણકૂલ પહેરેલાં છે, તેનો

૧ આથી સીતાજીના વિરહથી થયેલી આતુરતા જણાય છે. ૨ આથી ભક્તિ પ્રગટ થાય છે. વળી હનુમાનજીએ એમ પણ જણાવ્યું માલમ પડે છે કે, ‘ સીતા કે વાનરાઓ ચાહે તો સર હોય કે ચાહે તો ખીકણ હોય, પરંતુ સંધ્યાઓએ આપને હૃદયમાં ભર્તૃલીધા છે, તેથી તેઓનાં શરીરો ભેદાઈ ગયા પછી જ શત્રુઓ આપને ભેદી શકશે.’”

અકથકાટ વીજળીના ચમકારા જેવો જણાય છે ॥ ૩ ॥ અને તાલનો તથા મુંઝગો ઉપર ભારે થાપી પડવાનો જે અવાજ સંભળાય છે, તે વાદળાંઓના ગાજવાની ભાંતિ આપે છે.” વિશીષણનું ભાઈની સમુદ્ધિના અભિમાનવાળું વચન સાંભળી, રામચન્દ્રએ હસીને તુરત જ ધનુષમાં બાણ સાંધ્યું. ॥ ૪ ॥

દો—છત્ર મુકુટ તારંક સવ, હતે એકહી વાન ॥

સવકે દેસત મહિ ગિરે, મર્મ ન કાહુ જાન ॥ ૧૭ ॥

અને તે એક જ બાણથી રાવણનાં છત્રને, મુકુટને અને મંદોદરીનાં કર્ણકૂલને તોડીને, સર્વના કેખતાં ધરતીપર પાડી દીધાં. આ મર્મ, રાવણના અખાડામાં કોઈના પણ બાણવામાં ન આવ્યો. ॥ ૧૭ ॥

દો—યહ કૌતુક કર રામ શર, પ્રવિશ્યો આય નિષંગ ॥

રાવણ સભા સશંક સવ, દેલિ મહા રસ મંગ ॥ ૧૮ ॥

રામનું બાણ રાવણના અખાડામાં ઉપર પ્રમાણે કૌતુક કરીને પાહું ભાથામાં આવી પેહું. રાવણની સઘળી સભામાં મોટો રસ લંગ થયેલો ભેઈ બહુ ગભરાઈ ગઈ ॥ ૧૮ ॥

ઘૌ—કંપ ન ભૂમિ ન મરુત વિશેષા । અસ્ત્ર શસ્ત્ર કોઝ નૈન ન દેશા ॥

શોચર્હિ સવ નિજ હૃદય વિચારી । અશકુન યડમ રાવણર્હિ ભારી ॥ ૧ ॥

રાવણ દર્શિ સભા મય પાર્હિ । વિહૈસિ વચન કહ યુક્તિ બનાર્હિ ॥

શિરો ગિરે સન્તત શ્રુમ જાર્હિ । મુકુટ ગિરે કસ અશકુન તાર્હિ ॥ ૨ ॥

શયન કરહુ નિજ નિજ ગૃહ જાર્હિ । ગવને ભવન સકલ શિર નાર્હિ ॥

મન્દોદરી શોચ ઊર બસેઝ । જવતે શ્રવણ પૂલ મહિ લસેઝ ॥ ૩ ॥

સજલ નયન કહ દુહું કર જોરી । સુનો પ્રાણપાતિ વિન્તી મોરી ॥

કંત રામ વિરોધ પરિહરહ । જાનિ મનુજ જનિ હટ ઊર ધરહ ॥ ૪ ॥

રાવણના સર્વે સભાસદો પોતપોતાના હૃદયમાં વિચારીને અફસોસ કરવા લાગ્યા કે, “ભૂકમ્પ થયો નથી, પવન પણ પ્રચંડ વાયો નથી અને કોઈ અસ્ત્ર કે શસ્ત્ર પણ નજરે ભવામાં આવ્યું નથી, તે છતાં રાવણના છત્રનો, મુકુટનો અને મંદોદરીનાં કર્ણકૂલનો લંગ થયો, એ રાવણને મોટું અપશકુન થયું છે.” ॥ ૧ ॥ રાવણ, પોતાની સભાને ભય પામેલી ભેઈ, હાસ્ય કરી, યુક્તિ ગોઠવીને બોલ્યો કે, “હું કે જેને, સદાશિવની આગળ હોમમાં દશે માથાંઓ પડી જવાથી, હંમેશને વાસ્તે શુભ થયું હતું, તેને આ મુકુટ આદિ પડી જવાથી, કશું અપશકુન ગણાય કે? ॥૨॥ હવે તમે સઘળાઓ પોતપોતાને ઘેર જઈને સૂઈ રહો.” આ સાંભળી, રાવણને પ્રણામ કરીને સર્વે સભાસદો પોતપોતાને ઘેર ગયા. બ્યારથી કર્ણકૂલ પૃથ્વીપર પડી ગયું, ત્યારથી મંદોદરીના હૃદયમાં ચિન્તા બ્યાપી રહી હતી, ॥ ૩ ॥ તેથી મંદોદરીએ નેત્રોમાં પાણી લાવી, અને હાથ ભેંસીને રાવણને કહ્યું કે, “હે પ્રાણનાથ ! મારી વિનતિ સાંભળો. હે સ્વામી ! રામની સામેના વિરોધને છોડી દો. રામને મનુષ્ય બાણીને હઠ પકડે નહિ. ॥ ૪ ॥

દો-વિશ્વરૂપ રઘુવંશ મણિ, કરહુ વચન વિશ્વાસ ॥

લોક કલ્પના વેદ કહ, અંગ અંગ પ્રતિ જાસ ॥ ૧૯ ॥

મારાં વચનોપર વિશ્વાસ રાખો. જે વિરાટ પુરુષ કહેવાય છે, તે જ રામચન્દ્ર છે, કે જે વિરાટના પ્રત્યેક અંગમાં, વેદે લોકોની કલ્પના કહેલી છે. ॥ ૧૯ ॥

ચૌ-પગ પાતાલ શીશ અજ ધામા । અપર લોક અંગનહ વિશ્રામા ॥

ભુકુટિ વિલાસ ભયંકર કાલા । નયન દિવાકર કવ ઘન માલા ॥ ૧ ॥

જાસુ ધ્રાણ અશ્વિની કુમારા । નિશિ અરુ દિવસ નિમેષ અપારા ॥

શ્રવણ દિશા દશ વેદ વચ્ચાની । મારુત શ્વામ નિગમ નિજ વાની ॥ ૨ ॥

અપર લોભ યમ દશન કરાલા । માયા હાસ રાહુ દિગપાલા ॥

આનન અનલ અમ્બુપતિ જીહા । ઉત્પત્તિ પાલન પ્રલય સમીહા ॥ ૩ ॥

રોમાવલી અષ્ટ દશ ભારા । અસ્થિ શૈઠ સરિતા નસજારા ॥

હર હર ઉદધિ અઘ ગોજાતના । જગમય પ્રશુભી બહુ કલરના ॥ ૪ ॥

જે પાતાલ છે, તે એમના પગ છે. બ્રહ્મલોક મસ્તક છે, બીજા લોકો અંગોમાં રહ્યા છે, ભયંકર કાળ ભુકુટીના ચાળાડપ છે, સૂર્ય નેત્રડપ છે, વાદળાંબીની પંક્તિ કેશડપ છે, ॥ ૧ ॥ અશ્વિનીકુમારો ધ્રાણેન્દ્રિયડપ છે, અપાર રાત્રિઓ અને દિવસો, નિમેષોડપ છે, દશે દિશાઓ શ્રવણેન્દ્રિયડપ છે, પવન શ્વાસડપ છે, વેદ વાણીડપ છે, ॥ ૨ ॥ લોભ નીચલા હોહડપ છે, યમ વિકરાલ દાતોડપ છે, માયા હાસડપ છે, દિક્પાલ દેવતાઓ બાહુઓડપ છે, અગ્નિ મુખડપ છે, વરુણ જીહ્વાડપ છે, ઉત્પત્તિ, પાલન તથા પ્રલય. એઓ ઉદમડપ છે, ॥ ૩ ॥ અઠાર ભાર વનસ્પતિઓ રોમાવલીડપ છે, પર્વતો અસ્થિઓ, ડપ છે, નદીઓ નસોના સમૂહોડપ છે, સમુદ્ર ઉદરડપ છે, નરકો અધોદ્ધારડપ છે, સઘળી જગતની સ્થિતિ સંકલ્પરૂપ છે. ॥ ૪ ॥

દો-અહંકાર શિવ બુદ્ધિ અજ, મન શશિ ચિત્ત મહાન ॥

મનુજ વાસ ચર અચર મય, રૂપ રાશિ ભગવાન ॥ ૨૦ ॥

શિવ અહંકારડપ છે, બ્રહ્મા બુદ્ધિડપ છે, ચંદ્ર મનડપ છે, મહત્ત્વ ચિત્તરૂપ છે અને મનુષ્ય નિવાસડપ છે. આ જે સ્થાવર તથા જંગમ પદાર્થોના સમૂહ છે, તે રામચન્દ્રજીનું જ ડપ છે. ॥ ૨૦ ॥

દો-અસ વિચાર મુન પ્રાણપતિ, પ્રશુ સન વૈર વિહાર્દ ॥

પ્રીતિ કરહુ રઘુવીર પદ, મમ અહિવાત ન જાર્દ ॥ ૨૧ ॥

હે પ્રાણનાથ । સાંભળો. તમે આ પ્રમાણે વિચાર કરી, પ્રભુની સાથેના વૈરને છોડી દહને તેમના ચરણોમાં પ્રીતિ કરો, કે જેથી મારું સૌભાગ્ય નષ્ટ ન થાય. ” ॥ ૨૧ ॥

ચૌ-વિહંસા નારિ વચન મુનિ કાના । અહો મોહ મહિમા વલ્લવાના ॥

નારિ સ્વભાવ સત્ય કવિ કહર્દી । અવશુભ આઠ સદા હર રહર્દી ॥ ૧ ॥

સહસા અનૃત ચપલતા માયા । મય અવિવેક અશૌચ અદાયા ॥

રિપુકર રૂપ સકલ તૈ ગાવા । અતિ વિશાલ મય મોહિ દિલ્લાવા ॥ ૨ ॥

સો સબ મિયા સહજ વશ મોરે । સમુગ્ધિ પરા પ્રભાવ અબ તોરે ॥

જાનેઠે મિયા તોરિ ચતુરાઈ । રૂઢિ મિસિ કહેડ મોરિ પ્રમુતાઈ ॥ ૩ ॥

તબ વાત કહી ગૂઢ મૃગલોચનિ । સમુદ્ધત મુનત મયમોચનિ ॥

મન્દોદરિ મન મહ યહ ઠયજ । પિયહિ કાલવશ મતિ પ્રમ મયજ ॥ ૪ ॥

રાવણ, મંદોદરીનાં વચનો સાંભળી, હસીને બોલ્યો કે, “અહો ! મોહનો મહિમા બળવાન છે.” કવિએ સત્ય કહે છે કે, ‘શ્રીઓનો સ્વભાવ બીકણજ હોય છે તથા શ્રીઓનાં હૃદયોમાં સાહસ, જૂઠું, ચપલતા, છળ, ભય, અવિવેક, અપવિત્રતા અને નિર્દયપણું, એ આઠ અવશ્યજી સર્વદા વસે છે.’ ॥ ૧ ॥ હે ખ્યારી ! તે આ સઘળું જગત શત્રુનું રૂપ છે, એમ કહ્યું અને તેથી મને મોટો ભય દેખાડ્યો. ॥ ૨ ॥ પણ એ સઘળું જગત તો સ્વાભાવિક રીતે જ મને વશ છે. આ વાત હમણાં તારી કૃપાથી (તારા કહેવાથી) જ મારા સમજવામાં આવી કે, શત્રુનું શરીર તો મારા કબજામાં જ છે, તો હવે મને શી ચિન્તા છે ? હે ખ્યારી ! તારી ચતુરાઈ મારા જાણવામાં આવી કે, શત્રુની પ્રશંસા કરવાના મિષથી, મારી જ પ્રભુતા વખાણી છે. ॥ ૩ ॥ હે મૃગલોચની ! તારી વાત બહુ જ ગૂઢ અર્થવાળી છે પણ તે સાંભળીને તેનો અર્થ સમજવામાં આવવાથી મને સુખ પ્રાપ્ત થયું છે તથા ભય ટળી ગયો છે. કેમ કે, તેથી નિશ્ચય થયો કે, શત્રુનું શરીરરૂપ જગત તો મારા જ કબજામાં છે.” રાવણનાં વચનો સાંભળી, મંદોદરીએ નિશ્ચય કર્યો કે, “મારા સ્વામી કાળને વશ થઈ ગયા છે, તેથી તેની યુદ્ધિમાં ભ્રમ જ ઉત્પન્ન થયો છે.” ॥ ૪ ॥

દો—બહુ વિધિ જલ્પસિ સકલ નિશિ, પ્રાત મયે દશકંધ ॥

સહજ અશંક સો લંકાપતિ, સખા ગયડ મતિ અંધ ॥ ૨૨ ॥

રાવણે સૂતાં સૂતાં પણ આખી રાત એ વિષયનો જ બકવાદ કર્યો. પ્રાતઃકાલ થતાં નિરશંક અને અંધ યુદ્ધિવાળો એ લંકાપતિ સલામાં ગયો. ॥ ૨૨ ॥

સો—ફૂલે ફૂલે ન વેત, યદપિ સુધા વર્ષહિં જલદ ॥

મૂરખ હૃદય ન ચેત, જો ગુરુ મિલિહિં વિરંચી સમ ॥ ૩ ॥

એમ મેઘ, અનૃતની વૃદ્ધિ કરે, તોપણ આકાશ અથવા નેતરનું ઝાડ ફૂલે કે ફળે નહીં, તેમ પ્રજ્ઞા જેવો ગુરુ ઉપદેશ આપે, તોપણ મૂર્ખ પુરુષ હૃદયમાં સમજે જ નહીં. ૩

દો—મંત્રિન સહિત દશાનન, ચલ્યો ધવરહર જાય ॥

સારન કહ તબ રાજ સન, દેવહુ કપિ સમુદાય ॥ ૨૩ ॥

૧ યુદ્ધ કરવાથી દુરત મુક્તિ થશે અને ભક્તિ કરવાથી મોટી મોટી મુક્તિ થશે, એ વાતને મન્દોદરી જાણતી નથી, તેથી મન્દોદરીને મોહયુક્ત કહી છે, એવો અર્થ પણ લઈ શકાય છે.

રાવણુ' મંત્રીઓ સહિત લંકાના ઉચ્ચામાં ઉચ્ચ મહેલપર ચઢીને રામની સેનાને
એવા લાગ્યો, તે સમયે સારણુ નામનો રાક્ષસ, કે જે સવળી સેનાને શુભ રીતે બેઠ
આપ્યો હતો, તેણે રાવણને કહ્યું કે, “વાનરાઓના સમુદાયને જુવો.” ॥ ૨૩ ॥

ચૌ૦—યહ જો સિંહનાદ કિલકરહીં ! સમતાલ ઉત્ત સંચરહીં ॥

સહસ્રકોટિ અતુલિત બલવાના । इनके सँग वानर परिमाणा ॥ १ ॥

रण अजीत यह सहज अशंका । नाद सुने काँपे गढंका ॥

नभ निरखहु इनके लंगूरे । जनु ऋतु पावस युग धनु पूरे ॥ २ ॥

विश्वकर्माके सुत अभिमानી । इनपरसे पयसिल उतरानी ॥

बसहिं ताम्रगिरि कंदर माहीं । गोदावरी विमल जल पाहीं ॥ ३ ॥

अति बल आगे धावहिं वीरा । इनपर कृपा करहिं रघुवीरा ॥

करहिं यमहु कर संगर दीला । कज्जल वरण नाम नल नीला ॥ ४ ॥

આ જે સિંહનાદ તથા કિલકિલા શબ્દ કરે છે, સૈન્યમાં ર્થ્યાં કરે છે, સાત તાલ
ઉચ્ચા છે અને કાજળ જેવા વર્ણવાળા છે, તે નલ અને નીલ નામના બે વાનરાઓ છે. ॥૧॥
એઓની સાથે બળવાનું હાથર કરેડ વાનરાઓનું સૈન્ય છે. એ બે લાઇઓ કાઇથી પણ
રણમાં જીતાય એવા નથી, સ્વાભાવિક રીતે નિર્ભય છે, ॥ ૨ ॥ વિશ્વકર્માના પુત્રો છે,
અભિમાની છે, તામ્રગિરીની શુક્રમાં રહેનારા છે, ગોદાવરીનું નિર્મળ જળ પીનારા છે, ॥૩॥
અત્યંત બળવાન તથા વીર હોવાથી, સૈન્યની આગળ હોડે એવા છે અને સંચાર કરીને
યમ રાજાને દીવો કરી નાખે એવા છે. એઓના નાદને સાંભળીને લંકાના કિલ્લો કંપી
જાય છે એઓના સ્પર્શના પ્રભાવથી જ શિલાઓ પણ જલમાં તરી છે. એઓના ઉપર
રામની મોટી કૃપા છે. એઓનાં પૂછડાં જાણે આકાશમાં વર્ષા ઋતુથી પ્રકટ થયેલાં બે
પૂરેપૂરાં ઇંદ્રધનુષો હોય એવાં લાગે છે, તે જુવો. ॥ ૪ ॥

दो०—पक्ष अठारह कपि कटक, चल इनकी भुज छाँह ॥

निजकर सुरभी सुमन ले, रघुपति पूजी बाँह ॥ २४ ॥

અઠાર પક્ષ વાનરાઓનું સૈન્ય, એઓની ભુજાઓની છાયા નીચે ચાલે છે અને રાજે
પોતાના હાથથી સુગંધી યુષ્પો લઇને એઓની ભુજાઓને પૂજી છે. ॥ ૨૪ ॥

ચૌ૦—यह जो आवत अचल समाना । चौदह ताड उच्च परिमाणा ॥

वास पुलिन्दाके तट करई । अम्बुद निकर निरखि कर धरई ॥ १ ॥

रक्त कमल दल सम सब देहा । जनु विकसेउ संध्याकर मेहा ॥

हूतै मेदिनी पूछै भँवाई । लंका सौह चितव जनु खाई ॥ २ ॥

तारा सुवन बालिको जायो । अति जुझार रघुपति मन भायो ॥

हृदय गगन इहिके प्रभु भानू । पंच पदुम इनकर परिमानू ॥ ३ ॥

કરૈ વજ્ર વાસવકર બંગા । ઉદયાચલ કહૈ લેઈ ઉછંગા ॥

પરમ ચતુર સેનપ રૂહિ લાગી । રઘુપતિ કૃપા પરમ વહભાગી ॥ ૪ ॥

આ, જે પર્વતની પેઠે ચાલ્યો આવે છે, ચાલ તાડ ઉંચો છે, રાતાં કમળ જેવા વર્ણ-
વાળો હોવાથી જાણે સંઘ્યા સમયનો મેઘ ખુલ્યો હોય એવો દીસે છે, પૃથ્વું ફેરવી ફેર-
વીને ધરતીપર પછાડે છે અને જાણે આર્ધ જવા ધારતો હોય તેમ લંગા તરફ જીવે છે, તે
યુવરાજ અંગદ છે. એ અંગદ પુલિંદા નદીને કિનારે રહે છે, વાઢળાંઓના સમૂહને નજરે
જોતાં પકડી લે છે, ૧૧-૨૦ વાળીથી તારામાં ઉત્પન્ન થયેલો છે, ભારે લડવૈયો છે, રામને
પ્યારો છે, ઇંદ્રના વજ્રને પણ ભાંગી શકે તથા ઉડ્યાચલને પણ ખોળામાં ઉપાડી શકે
એવો છે, પરમ ચતુર છે, મોટી સેનાનો પતિ છે અને રામની કૃપાથી મહા ભાગ્યશાળી
થયો છે. એના હૃદયરૂપી આકાશમાં રામ, સૂર્યની પેઠે પ્રકાશી રહ્યા છે. એના હાથ નીચે
પાંચ પદ વાનરાઓની સેના છે. ॥ ૪ ॥

દો-પાંડ ધરા ધર ચાપૈ, પન્નગ હોઈ અકાજ ॥

સૈન અગ્રસર દેવહુ, યહ અંગદ યુવરાજ ॥ ૨૫ ॥

જીવો, આ યુવરાજ અંગદ સેનાનો અગ્રેસર છે અને પગની ભાંસથી પૃથ્વીને દબાવે
તો, શેષનાગને પણ બ્યાકુલ કરી નાખે એવો છે. ॥ ૨૫ ॥

ચૌ-યહ જો શ્વેત વરણ તનુરેલા । મનહુ રજત ગિરિ શૃંગ વિશેલા ॥

દીર્ઘ કેશ દારુણ મુજ દંડા । ચપલ ચલત વલ બુદ્ધિ મવંડા ॥ ૧ ॥

વાસ કરૈ જલનિધિકે તીરા । પાન કરૈ ગોમતી સુનીરા ॥

નૃપ સુગીવ કેર અધિકારી । સવલ વ્યૂહ યદ રવૈ સંવારી ॥ ૨ ॥

જન્મત ચંદ્રહિ ગ્રસન ઉઢાના । રૂહિ કર પુરુષારથ જગ જાના ॥

નિરલિ ગગન રાકા શશિ સોહા । શિશુ અજાન તેહિ લગિ મન મોહા ॥ ૩ ॥

ધરણી ધસકિ ધરન જબ ઉડેઝ । સત્તર યોજન તે પુનિ ફિરેઝ ॥

આ જે સફેદ વર્ણના શરીરવાળો છે, જાણે કૈલાસ પર્વતનું મોટું શિખર હોય એવો
લાગે છે, લાંબા વાળવાળો છે, દારુણ બુજદંડવાળો છે અને ચપળતાથી ચાલે છે, તે
સુગ્રીવ રાજાનો અધિકારી કુસુદ નામનો યુધ્ધપતિ છે. ॥ ૧ ॥ એ કુસુદ પ્રચંડ બળવાળો
છે. તીવ્ર બુદ્ધિવાળો છે, સમુદ્રને કિનારે રહેનારો છે, ગોમતી નદીનું જલ પીનારો છે
અને સઘળાં પ્રકારના વ્યૂહોની રચનાને બરાબર કરી જાણે એવો છે. ॥ ૨ ॥ એ કુસુદ
જન્મેથી કે તુરત જ ચન્દ્રને ગળી જવા આકાશમાં ઉડ્યો હતો. એના પુરુષાર્થ જગતમાં
પ્રખ્યાત છે. એ બાલ્યાવસ્થામાં અજ્ઞાન હતો, ત્યારે આકાશમાં પૂનેમના ચન્દ્રને જોઈ,
તેમાં મોહિત થઈ, તેને પકડવા વાસ્તે ધરતી ઉપરથી ઉડ્યો હતો ॥ ૩ ॥ અને આકાશમાં
સિતેર ચોળન ઉંચો જઈને પાછો ફર્યો હતો. એ જ્યારે પૃથ્વીપરથી ઉડ્યો હતો, ત્યારે
પૃથ્વી ધ્રુવ અર્ધ હતી. ॥

દો-કોટિ પંચશત મર્કટ, રહિં સર્વદા સાથ ॥

કાલહુ તે રણ ળરિ સકૈ, મુકુદ નામ કપિનાથ ॥ ૨૬ ॥

આ કુમુદ નામનો યુધપતિ કાળની સાથે લડી શકે એવો છે અને એની સાથે પાંચ સો કરોડ વાનરાઓ સર્વદા રહે છે. ॥ ૨૬ ॥

ચૌ-યે દેસહુ જે ચહું દિશિ ઘુમહે । મનહું લંક સાવન ઘન ઉમહે ॥

આગૂ પીછુ દશ દિશિ ધાર્વાહિ । શિલા ગ્રંથ તરુ તોરત આર્વાહિ ॥ ૧ ॥

સહસ નાગવલ સર્વાહિ સમાના । સપ્ત પદ્મ ઇનકર પરિમાના ॥

કાશીપુરી વાસ ઇન્હ કેરી । સમર કતહું જિન પીટ ન ફેરી ॥ ૨ ॥

તીક્ષ્ણ દન્ત નર્યાયુષ ધારી । દ્રુન્દ્ર યુદ્ધ યહ જાનાહિ મારી ॥

ધૂમકેતુ યુધપ ઇન્હ કેરા । લંકા નિકટ કાન્હ જેહિ ઢેરા ॥ ૩ ॥

ઈહિ કર જેઠ વંધુ જમવન્તા । તેહિકે વલ કર પાવ કો અંતા ॥

દેવ દનુજકો જૂઝે તાહી । ધરા હોહિ કર અમ્બુક જાહી ॥ ૪ ॥

વસૈ અશંક નર્મદા તીરા । અગ્નિ સમાન અમેદ શરીરા ॥

આ જે રંછિ આગળ તથા પાછળ દશે દિશાઓમાં ફોડે છે, શિલાઓને, શિખરોને તથા વૃક્ષોને તોડવા આવે છે, જાણે લકા ઉપર શ્રાવણ માસનાં વાદળાં ઘેરા ઘાલવા આવતાં હોય તેમ આરે દિશાઓમાં વ્યાપ્ત થઈને ચાલ્યા આવે છે. ॥ ૧ ॥ અને પ્રત્યેક હબર હબર હાથીઓના બળવાળાં છે, તેઓની સંખ્યા સાત પદ્મની છે. એઓ કાશીપુરીના સમીપમાં રહે છે, જેઓએ કદી પણ યુદ્ધમાં પીઠ ફેરવી નથી એવાં છે, ॥ ૨ ॥ તીક્ષ્ણ દાંતોવાળાં છે, નખોડપી આયુધોને ધરનારાં છે અને દ્રુન્દ્ર યુદ્ધના પ્રકારમાં બહુ પહોંચેલાં છે. એઓનો ધૂમકેતુ નામનો યુધપતિ છે, કે જેણે લંકાના સમીપમાં જ ડેરા ફીધા છે. ॥ ૩ ॥ એ ધૂમકેતુનો મોટો ભાઈ જામવન્ત છે, કે જેના બળના અંતને કોઈ પણ પાત્રી શકે એમ નથી. એ જામવન્તની સામે કોઈ દેવ કે દૈત્ય પણ લડી શકે એમ નથી અને તે પૃથ્વીને પોતાના હાથમાં ઢાળી પેઠે ઉપાડી શકે એમ છે. ॥ ૪ ॥ એ જામવન્ત નર્મદાને કિનારે નિર્ભયપણાથી રહે છે અને વજની પેઠે અભેદ શરીરવાળો છે.

દો-સચિવ સુકંઠ રાજકર, રઘુવર કર મિયદાસ ॥

સો જહ મંદ જો યાહિ રણ, ચહ જીતનકી આશ ॥ ૨૭ ॥

એ જામવન્ત સુગ્રીવ રાજાનો મંત્રી છે અને રામનો પ્રિય દાસ છે. જે પુરુષ એને યુદ્ધમાં જિતી લેવાની આશા કરે, તેને મૂર્ખ અને મંદ ભાગ્યવાળો સમજાવે. ॥ ૨૭ ॥

ચૌ-અબ દેસહુ યહ યુધ અપારા । પીતવરણ હોઈ ગયડ પહારા ॥

બાલ અરુણ મરીચ જસ ફુટી । નિશિચર નિકર તમી ચહ છુટી ॥ ૧ ॥

ચૌવિસ અર્બુદ ઇનકર જૂઝા । સહસ વિંદુ સપ કોટિ સમૂહા ॥

શિલા શૈલ જે આગે પરહીં । પાયન મર્દિ ગર્દ સમ કરહિ ॥ ૨ ॥

કંચન ગિરિ કંદરકે વાસી । ઇનકર યૂથ નાથ અવિનાશી ॥
 અતિબલ વાસવકર હિતકારી । સત્તા મુકંઠ કેર મુલકારી ॥ ૩ ॥
 પાન કૌં ગંગા કર નીરા । પર્વત ઈંગ સમા ન શરીરા ॥
 છિન છિન સિંહનાદ જો હોઈ । ગર્જત આવત હૈ કપિ સોઈ ॥ ૪ ॥

હવે આ બીજું અપાર યૂથ જીવે કે, જેના રંગથી આંખો પહાડ પીળો થઈ ગયો છે અને બાજુ રાક્ષસોના સમૂહરૂપી રાત્રિને નષ્ટ કરવા વાસ્તે બાલ સૂર્યને કિરણો ફૂટ્યા હોય એવું લાગે છે. ॥ ૧ ॥ આ યૂથ, ચોવીશ અર્જુનું છે અને એમાં એક એક કરોડને બરાબર હજાર હજાર બિન્દુ જેવો છે. આ યૂથના વાનરાઓની આગળ શિલા કે પર્વત જે કંઈ પડે, તેને પગેથી જ મહીંમદાંને ભૂકા કરી નાખે એવા છે. ॥૨॥ એઓના યૂથપતિ, મેરુપર્વતની શુક્રામાં રહેનારો છે, કેાઈને માર્યા મરે એવો નથી, અત્યંત બલવાન છે, ઇંદ્રનું હિત કરનારો છે, સુગ્રીવનો સુખદાયી મિત્ર છે, ॥ ૩ ॥ ગંગાનું જલ પીનારો છે, પર્વતના શિખર જેવડા શરીરવાળો છે અને તેનું નામ કેશરી છે, કે જે આ ક્ષણે ક્ષણે સિંહનાદ કરતો અને ગર્જના કરતો ચાલ્યો આવે છે. ॥ ૪ ॥

દો०—યશ તિહુ મંડલ ગલિત ગજ, બલ કર નાહિં ન અન્ત ॥

યહ કપિ રાજા કેશરી, મુતન જામુ હનુમન્ત ॥ ૨૮ ॥

આ યૂથપતિ કેશરી ત્રૈલોક્યમાં પ્રખ્યાત કીર્તિવાળો છે, જેણે અનેક હાથીઓને માર્યા છે એવો અને અનંત બળવાળો છે. આના પુત્રનું નામ હનુમાન છે. ॥ ૨૮ ॥

ચૌ०—ઉત્તર દિશિ દેશહુ રજધાની । જનુ દુકાલ લગિ શલભ ઉઢાની ॥

મર્કટ નિકર વિકટ બલ ટૂટે । આવત ઉદધિ કૂલ જનુ છૂટે ॥ ૧ ॥

ઈહિ દલ યૂથનાથ જો અહર્હ । અતિ બલવંત રાજ સૈંગ રહર્હ ॥

કપિકે રૂપ અનલ અવિનાશી । યે દોડ પારિપાત્રકે વાસી ॥ ૨ ॥

અતિ મુન્દર અરુ સમર વિપક્ષા । મહાવલી દોડ ગવય ગવક્ષા ॥

યે દોડ ગર્જત અતિ રણધીરા । પીવર્હિં તુંગમદ્રકર નીરા ॥ ૩ ॥

સત્તરિ સહસ નાગ બલ જાહી । ઇનમેં એક કહૌં મૈં તાહી ॥

અપર બલિ ગૈંધમાદન નામા । રણ અજેય પુનિ સવ ગુણ ધામા ॥ ૪ ॥

હવે આ રાજધાનીની ઉત્તર દિશા તરફ જીવે. જે આ વાનરાઓનું યૂથ બાજુ દુકાળ પાડવાને વાસ્તે ટીકાનું યૂથ ઉડયું આવતું હોય એવું દેખાય છે, બાજુ કિનારાનું ઉલ્લંઘન કરીને સમુદ્ર ચઢી આવતો હોય એવું લાગે છે. ॥ ૧ ॥ અને વિકટ બળવાળા ઓને પણ તોડી નાખે એવું છે, તે યૂથના અધિપતિ છે અને તેઓ અત્યંત બળવાન છે તથા રાજાની સાથે જ રહે છે. ॥ ૨ ॥ એઓમાં એકનું નામ ગવય છે અને બીજાનું નામ ગવક્ષ છે. એ બે યૂથપતિઓ, અગ્નિ જેવા રૂપવાળા છે અત્યંત રુષાળા છે, મહા બળવાન છે; શુદ્ધમાં તમારા મોટા શત્રુ છે. કેાઈના માર્યા મરે એવા નથી અને પારિ-

યાત્રના પર્વતમાં રહેનારા છે. આ બીજા વાનરાઓ કે જેઓ ગર્જના કરે છે, તેઓ, રણમાં અત્યંત ધીર છે, તુંગભદ્રા નદીનું જળ પીનારા છે ॥૩૩॥ અને સિન્તેર હબાર હાથીઓના જેટલા બળવાળા છે. એઓમાં એકનું નામ ગંધમાદન છે. એ ગંધમાદન, રણમાં ક્રોધથી ન જિતી શકાય એવો છે અને સઘળા ગુણોના સ્થાનકરૂપ છે. ॥ ૪ ॥

દો-વાસવ વિદુષ વૃન્દ મહૈ, તેજન મહૈ જસ ખાનુ ॥

પનસ નામ યહ વાનર, અતિ બલ નીતિ નિધાનુ ॥ ૨૧ ॥

બીજાનું નામ 'પનસ છે' એ પનસ, જેમ દેવતાઓમાં ઇંદ્ર શ્રેષ્ઠ છે, તેમ વાનરાઓમાં શ્રેષ્ઠ છે, તેજસ્વીઓમાં સૂર્ય જેવો છે અને અત્યંત બળના તથા નીતિના બંડાર-રૂપ છે. ॥ ૨૯ ॥

ચૌ-યહ જો કુમુદ પત્ર સમ દેહા । જસ કૈલાસ શરદ કર મેહા ॥

લોચન મધુ પિંગલ અતિ લોને । કામરૂપ ચિતવત ચહું કોને ॥ ૧ ॥

લંકા સૌહ લૅગૂર ફિરાઈ । ગર્જત પ્રલય મેઘકી નાઈ ॥

સુરપતિ સાથ યુદ્ધ કહૈ ગયઝ । તવસે કામરૂપ હૈ ગયઝ ॥ ૨ ॥

મઘવા રહિસન કીન્દ મિતાઈ । કરૈ સદા યહ દેવ સહાઈ ॥

સહસ કોટિ કપિ રહિકે સંગા । રાતે પીત શ્વેત બહુ રંગા ॥ ૩ ॥

વચન મૃગા મમ પ્રશુ યહ નાહી । અપર વાલિ જાનહુ મનમાહી ॥

દરદુરશૈલ સદન યહિ કેરા । મન વચ કર્મ રામ કર ચેરા ॥ ૪ ॥

આ જે કુમુદના પત્ર જેવા સફેદ શરીરવાળો, કૈલાસ જેવડા કદવાળો, શરદ્ ઋતુના મેઘની પેઠે શેષતો અત્યંત સુંદર ભૂરાં નેત્રોવાળો, ચારે તરફ જોયા કરતો, ॥ ૧ ॥ લંકા તરફ પૂછડું ધ્રુમાવતો અને પ્રલય કાળના મેઘની પેઠે ગાજતો જોવામાં આવે છે, તે સુષેણ નામનો યુધપતિ છે, એનામાં યથેષ્ટ રૂપો ધરવાની શક્તિ છે. એ સુષેણ જ્યારે દૈત્યોની સામે યુદ્ધ કરવાને વાસ્તે ઇંદ્રની સાથે ગયો હતો, ત્યારે એને યથેષ્ટ રૂપો ધરવાની શક્તિ મળી છે. ॥ ૨ ॥ ઇંદ્રે આની સાથે મિત્રતા કરેલી છે અને તે ઉપરથી આ સુષેણ, દેવતાઓને સહાય આપે છે. રાતા, પીળા તથા સફેદ આદિ અનેક વર્ણોવાળા એક હબાર કરોડ વાનરાઓ આની સાથે છે. ॥ ૩ ॥ હે નાથ રાવણ ! હું ખોટી વાત કરતો નથી. આ સુષેણને બીજો વાળી જ સમજો. એ પોતે હર્દુર નામના પર્વતમાં રહેનારો છે અને મનથી, વચનથી તથા કર્મથી રામનો દાસ છે. ॥ ૪ ॥

દો-ગિરિવર લાંઘત આવત, ચલત હડાવર રેણુ ॥

તરણિ તેજ ઇન રૂંધેડ, તાર તનય સુષેણુ ॥ ૩૦ ॥

આ સુષેણ, કે જે, મોટા પર્વતને પણ ઝાળંગતો ઝાળંગતો આવે છે, ચાલવાથી બારે રજ હડાડે છે અને કદથી સૂર્યને પણ રોકી દે છે, તેને ઝાળખી રાખો. પ્રથમ વાળીની અને પછી સુગ્રીવની આ થયેલી તારા આની દીકરી છે. ॥ ૩૦ ॥

ચૌ૦—યહ કાપિ હસત મનહુ ગિરિ ગેરુ । દિન મુલ્હ છવિ જસ લહય મુપેરુ ॥
 સોઢ કાપિ પ્રથમ લેક જેઁ જારી । પ્રમુ કેહિ લગિ આવત ઇહિ વારી ॥ ૧ ॥
 અંજનિ ગર્ભ જન્મ જવ ભયઝ । ક્ષુધિત જનનિસન અરતસ ઠયઝ ॥
 તેહિ કહ સુપક અરુણ ફલ સ્વાહુ । મુનત ચિતવ ઇત ઉત ચિત વાહુ ॥ ૨ ॥
 બાલ અરુણ લલિ ગગન ઉડાના । ગ્રસત તરણિ વાસવ તવ જાના ॥
 મારેડ વજ્ર ચિવુક ભઈ ટેઢી । કોપિ પવન સમીર સવ વેઢી ॥ ૩ ॥
 દેવ વિકલ હોઈ અસ્તુતિ કાંન્હા । કુલિશ હોઈ તનુ અસ વર દીન્હા ॥
 પવન વાયુને તવ તજિ દીન્હી । જય જયકાર દેવ સવ કીન્હી ॥ ૪ ॥
 વિદ્યા પઢત માનુકે પાહી । હલદી ગતિ રવિ આગે જાહી ॥
 વારિધિ લાંબેડ ગોપદ જૈસે । યહિ કપીશ સન જુઝવ કૈસે ॥ ૫ ॥

આ વાનર કે જે ગેરુના પહાડ જેવો છે અને જેવો દિવસના આરંભમાં મેરુ પર્વત દેખાય, એવો દેખાય છે, તેણે જ પ્રથમ લંકાને બાળી હતી. હે સ્વામી ! આ વાનર અહિં બીજી વાર શામાટે આવ્યો હશે ? ॥ ૧ ॥ એ જ્યારે અંજનીના ગર્ભમાંથી જન્મ્યો હતો, ત્યારે જ તેણે, ક્ષુધાથી પીડાઈને અંજનીને પૂછતાં અંજનીએ કહ્યું કે, “સારી રીતે પાકેલું રાતું ફળ ખાવું.” આ સાંભળતાં જ ફળની ઇચ્છાથી ચારે તરફ જોવા લાગેલો ॥૨॥ આ વાનર ઉગતા સૂર્યને જોઈ આકાશમાં ઉડ્યો હતો. ‘આ સૂર્યને ગળી જવા આવે છે,’ એમ બાણુવામાં આવતાં, ઇંદ્રે તેને વળ માથું કે જેથી આની ડાહી વાંકી થઈ ગઈ. આમ થયું જોઈ, આના પિતા પવને, સર્વ ઠેકાણાઓમાં પોતાની ગતિને બંધ કરી દીધી હતી. ॥ ૩ ॥ આથી દેવતાઓએ, વ્યાકુલ થઈ, સ્તુતિ કરીને આને વળ જેવું મજબૂત શરીર થવાનું વરદાન આપ્યું, ત્યારે પવને પોતાની ગતિને પાછી છૂટી કરી હતી. આ સમયમાં સર્વ દેવતાઓએ જય જયકાર કર્યો હતો. ॥ ૪ ॥ આ વાનર સૂર્યની પાસેથી સધળી વિદ્યાઓ ભણેલો છે અને સૂર્યની સામે ચાલીને સૂર્યની પાસે જવાની શક્તિવાળો છે. આ વાનરે જ, ગાયનાં પગલાં જેવડાં આળોચિયાંને ઓળંગવાની પેઠે, સસુદ્રને ઓળંગ્યો હતો, એવા એની સામે શી રીતે યુદ્ધ કરી શકશે ? ॥ ૫ ॥

દો૦—અંબક પીત વાલ રવિ, વદન તેજ અતિરાજ ॥

પવનને વેગ અધિક જન્ન, અનલ નિતંબ સુમ્રાજ ॥ ૩૧ ॥

અગ્નિ જેવા નિતંબોથી શોભી રહેલો, પીળી આંખોવાળો અને ઉગતા સૂર્યસમાન સુખના તેજથી અત્યંત દીપ્તો આ વાનર, પવનથી પણ અધિક વેગવાળો છે. ॥ ૩૧ ॥

ચૌ૦—અતસી કુસુમ વરણ તનુ રેલા । પુરુષ પુરાણ ઘરે નર વેષા ॥

મત્ત ગર્જેદ્ર શુન્દ શુજ દળ્હા । ધનુષ વાણ અસિ ઘરે પ્રવળ્હા ॥ ૧ ॥

ઉર વિશાલ અતિ ઉન્નત કંધર । કમ્બુ કળ્હ રેલા પ્રસન્ન વર ॥

મુલ્હ છવિકિ ઉપમા કવિ જોઈ । શશિ સરોજ સમ કહે ન સોઈ ॥ ૨ ॥

દશન પાંતિકી કાંતિ કહેકો । લલકત મન પટતરિય લહેકો ॥

દેલ્હત અધરનકી અરુણાઈ । ચિન્નાફલ બન્ધૂક લજાઈ ॥ ૩ ॥

શુક તુળ્હિ નાસિકા લજાવે । થકે મુકાવિ નહિ પટતર આવે ॥
શીશ જટાકે મુકુટ બનાયે । મારલ વિશાલ તિલક અતિ માયે ॥ ૪ ॥
દક્ષિણ દિશિ લક્ષ્મણ બલવીરા । રામ બાહુ સમ અતિ રણવીરા ॥

આ જે અળસીનાં ફૂલ જેવા શ્યામ વર્ણવાળા, મદોન્મત્ત હાથીની શૂંઢ જેવા ભુજ-
દંડોવાળા, પ્રચંડ ધનુષ, આણુ તથા ખડગ, એઓને ધરનારા, ॥૧॥ વિશાળ વક્ત્રસ્થલવાળા,
અત્યંત ઉચ્ચ કાંધવાળા, કંઠમાં શંખના જેવી રેખાઓવાળાં, જેના મુખની કાંતિને ઉપમા
દેતાં, કવિઓને ચન્દ્ર કે કમળ પણ ઉપમાનપણ્ણને યોગ્ય જણાતાં નથી એવા, ॥૨॥ જેની
દંત પંક્તિની કાંતિનું વર્ણન કરવામાં મન લલાચાતાં છતાં પણ, કોઈ પણ ઉપમાન નહીં
મળવાથી, સર્વ કવિઓનાં મન અટકી જાય એવા, જેના હેઠલા હોઠની રક્તતાને જોઈને
ઘોલા નામનાં ફળ તથા બપોરિયાનાં પુષ્પો પણ લગઈ જાય એવા, ॥૩॥ જેની નાસિકા
પોપટની ચાંચને લગવે એવી હોવાથી તથા ખીંગું કોઈ ઉપમાન નહીં મળવાથી કવિઓને
થાકી જવું પડે એવા, મસ્તકપર જટારૂપી મુકુટથી શોભી રહેલા અને વિશાલ લલાટમાં
તિલકથી દીપી રહેલા એવામાં આવે છે, તે પોતે રામચન્દ્રજી છે. જે પુરાણ પુરુષ વિષ્ણુ
છે, તેજ નર દેહ ધરીને રામચન્દ્રજી થયા છે. ॥૪॥ રામચન્દ્રજીની જમણી બાજુમાં જે
ઉભેલા છે, તે મહા બલવાન અને મહાવીર લક્ષ્મણજી છે. એ લક્ષ્મણજી, રામચન્દ્રજીના
બાહુ જેવા છે અને રણમાં અત્યંત ધીર છે. ॥

દો-વામ ભાગ ત્રિભીષણ, શિર અભિષેકા રાજ ॥

બીજ મંત્ર સર્વ જાનહિં, અકસર કરહિં મુકાજ ॥ ૩૨ ॥

રામચન્દ્રજીની ડાબી બાજુપર જે ઉભેલ છે, તે વિભીષણ છે, કે જેને રામચન્દ્ર-
જીએ રાજ્યાભિષેક કર્યો છે. એ વિભીષણ તમારૂં કામ બગાડવાના સઘળા ખીજમંત્રો
બાણ છે, તેથી અવશ્ય રામચન્દ્રજીનાં કાર્યને સુધારી દેશે. ॥ ૩૨ ॥

ચૌ-અવ દેવહુ યહ સૈન મુહાર્હિ । માર્દૌ મેષ ઘટા જતુ છાર્હિ ॥

કન્યા એક વ્રજા ઉપજાર્હિ । નયન મૂર અરુ રૂપ લુનાર્હિ ॥ ૧ ॥

બાલ ભાવ દિનકર બલ દીન્દા । ઋતુ જાની વાસવ રતિ કીન્દા ॥

જાતક જમલવીર દોડ જાયે । દેવ અંશ વાનર તનુ પાયે ॥ ૨ ॥

કિષ્કિંધાપર ઇનકર થાના । દેવ સર્ગિસ મધુવન ઉધાના ॥

ઋષ્યમૂક ઇનકર વિશ્રામા । ચાતુર્માસ્ય વસે જહૈં રામા ॥ ૩ ॥

વાલી જ્યેષ્ઠ રામ રણ મારા । યહિં કહૈં રાજ તિલક પ્રજુ સારા ॥

તારા તામુ મરિ પટરાની । જોહિકર મુત અંગદ અતિ જ્ઞાની ॥ ૪ ॥

સહસ શંકુકર અર્બુદ એકા । અર્બુદ સહમ કિ વિન્દુ વિવેકા ॥

સહસ વિન્દુ ગણિકન મનમાના । મહાપદ્મ તેહિકર પરિમાના ॥ ૫ ॥

એસે પદ્મ અટારહ સાજા । વિગ્રહ બદેડ રામકે કાજા ॥

વીર વેષ અરુ નયન વિશાલા । કમ્બુકણ્ઠ મોતિનકી માલા ॥ ૬ ॥

હવે આ સેના જીવો, કે જે ભાદરવાનાં વાહળાંઓની ઘટા છાઈ રહી હોય એવી શોભે છે. પ્રથમાએ પોતાનાં નેત્રમાંથી એક અત્યંત રૂપ લાવણ્યવાળી કન્યા ઉપજાવી હતી. ॥ ૧ ॥ એ કન્યાને રજસ્વલા થયેલી જાણી, કામાતુર થઈ, ઇંદ્રે તેના વાળ ઉપર અને સૂર્યે તેના કંઠ ઉપર બિન્દુ નાખ્યું, તેથી તે કન્યાને તે દેવોના અંશરૂપ અને વાનરના શરીરવાળું વીર પુત્રોનું જોડું અવતર્યું. ॥ ૨ ॥ એ જ વાનરાએ કિષ્કિન્ધાને પોતાની રાજધાની કરી, કે જ્યાં મધુવન નામની વાડી દેવતાઓનાં નંદન વન જેવી છે. એઓ ઋષ્યમૂક પર્વત ઉપર વિશ્રામ કરતા હતા, કે જ્યાં રામચન્દ્રજી હાલનું આતુર્ભાસ્ય રહ્યા હતા. ॥ ૩ ॥ રામચન્દ્રજીએ, એઓમાં મોટા વાળી નામના વાનરને મારીને હમણાં સુગ્રીવને રાજ્યતિલક કરીને રાજ્ય આપ્યું છે. તારા કે જેણે પ્રથમ વાળીના વીર્યથી મહા ચતુર અંગદ નામના પુત્રને જન્મ આપ્યો હતો, તે હાલ સુગ્રીવની પટરાણી થઈ છે. ॥ ૪ ॥ ગણિતવેત્તાઓએ સંખ્યા ઠરાવી છે કે, હજાર શંકુનું એક અર્બુદ થાય, હજાર અર્બુદનું એક બિન્દુ થાય અને હજાર બિન્દુનું એક મહાપક્ષ થાય. ॥ ૫ ॥ આવાં અઠાર મહાપક્ષની વાનરાઓની સેના છે અને તે રામચન્દ્રજીના કામને વાસ્તે યુદ્ધ કરવા સજ્જ થઈ છે. હે નાથ ! આ જે શૂરને છાજતા વેષવાળો, મોટાં નેત્રોવાળો, શંખ જેવા કંઠવાળો, કંઠમાં મોતીની માળાવાળો અને ॥ ૬ ॥

દો-હસ્તી સાઠિ સહસ્ર બલ, સદા ધર્મકીર્તિવ ॥

શ્વેત છત્ર શિર શોભિત, યદ રાજા સુગ્રીવ ॥ ૩૨ ॥

મસ્તકપર સફેદ છત્રથી શોભી રહેલો વાનર જોવામાં આવે છે, તે રાજા સુગ્રીવ છે. એ સુગ્રીવ, સાઠ હજાર હાથીઓના જેટલું બળ ધરાવે છે અને સવદા ધર્મની સીમારૂપ છે. ॥ ૩૩ ॥

દો-ઇહિ વિધિ સકલ દિશાયે, સરન કર્પીદલ જૂહ ॥

ગનૈ ન રાવણ કાલ વશ, અતિશય ગર્વે સમૂહ ॥ ૩૪ ॥

આ પ્રમાણે સારણે વાનરાઓની સેનાનાં સઘળાં યુધ્ધો રાવણને દેખાડ્યાં, પણ કાળને વશ થયેલા અને અત્યંત ગર્વોના સમૂહવાળા રાવણે, કશું પણ ગણતરીમાં લીધું નહીં. ॥ ૩૪ ॥

ત્રી-ઇહાં પ્રાત જાગે રઘુરાઈ । પૂજા મત સર્વ સચિવ બુલાઈ ॥

કહહુ વેગ કા કરિય ઉપાઈ । જામ્બવન્ત કહ પદ શિર નાઈ ॥ ૧ ॥

સુન સર્વજ્ઞ સકલ ઉર વાસી । સર્વ રૂપ સર્વ રહિત ઉદાસી ॥

મંત્ર કહવ નિજ મતિ અનુસારા । દૂત પઠાઇય વાલિકુમારા ॥ ૨ ॥

નીક મંત્ર સર્વકે મન માના । અંગદ સન કહ કૃપાનિધાના ॥

વાલિ તનય બુદ્ધિ બલ ગુણ ધામા । લંકા જાહુ તાત મમ કામા ॥ ૩ ॥

વહુત જુઝાય તુમહિં કા કહજં । પરમ ચતુર મૈં જાનત અહજં ॥

કાજ હમાર તામુ હિત હોઈ । રિપુ સન કરહુ વતકહી સોઈ ॥ ૪ ॥

અહીં રામચન્દ્રજીએ પ્રાતઃકાલમાં બાગી, સઘળા મંત્રીઓને બોલાવીને તેઓને અભિપ્રાય પૂછ્યો કે, “હવે કયો ઉપાય કરવો ? તે જલદી કહો.” આ સાંભળી બંધુવાન રામચન્દ્રજીનાં ચરણોમાં માથું નમાવીને બોલ્યા કે, ॥ ૧ ॥ “હે સર્વજ્ઞ, હે સર્વનાં હૃદયોમાં રહેનારા ! હે સર્વરૂપ છતાં પણ સર્વથી રહિત તથા નિર્લેપ રહેનારા પ્રભુ ! સાંભળો. મારી મતિ પ્રમાણે સલાહ બતાવું છું. અંગદને દ્રવ્ય કરીને રાવણની પાસે મોકલો.” ॥ ૨ ॥ આ સલાહ સર્વનાં મનને સારી લાગતાં, રામચન્દ્રજીએ અંગદને કહ્યું કે, “હે વાળી પુત્ર ! હે બુદ્ધિના, બળના તથા શુભોના સ્થાનરૂપ તાત અંગદ ! મારાં કાર્યને વારતે લંકામાં બાંધો, ॥ ૩ ॥ હું તમને વધારે સમભવીને શું કહું ! તમને પરમ ચતુર બાણું છે. રાવણની પાસે જઈ એવી વધી કરો કે, જેથી મારું કાર્ય થાય અને રાવણનું હિત થાય.” ॥ ૪ ॥

સોં—પ્રભુ આજ્ઞા ધરિ શીશ, ચરણ વંદિ અંગદ ડટેડ ॥

સોઈ ગુણસાગર ईश, રામ કૃપા જાપર કરેડ ॥ ૪ ॥

અંગદ પ્રભુની આજ્ઞાને માથે ચઢાવી, ચરણોમાં પ્રણામ કરી, ઉભો થઈને બોલ્યો કે, “હે રઘુનાથજી ! હે સ્વામી ! જેના ઉપર આપ કૃપા કરો, તે પોતાની મેળે જ શુભોના સમુદ્રરૂપ થઈ બાંધ.” ॥ ૪ ॥

સોં—સ્વયં સિદ્ધ સર્વ કાજ, નાથ મોહિં આદર દયડ ॥

અસ વિચારિ યુવરાજ, તનુ પુલકિત હર્ષિત મયડ ॥ ૫ ॥

‘પ્રભુનું કાર્ય તો પોતાની મેળે જ સિદ્ધ છે, તે છતાં પ્રભુ, કામ કરમાવીને કેવળ મારા ઉપર પ્રેમ જણાવે છે,’ એમ વિચારીને યુવરાજ અંગદ આનંદથી શરીરમાં શોમાંચિત થઈ ગયો. ॥ ૫ ॥

જોં—વંદિ ચરણ ડર ધરિ પ્રમુતાઈ । અંગદ ચલેડ સર્વહિ શિર નાઈ ॥

પ્રમુ પ્રતાપ ડર સહજ અશંકા । રણ વાકુરા વાલિમુત વંકા ॥ ૧ ॥

પુર પૈઠત રાવણકર બેઠા । ચેલત રહા સો હોઈ ગઈ મેઠા ॥

વાતહિ વાત કર્ષ વઢિ આઈ । યુગલ અતુલ બલ પુનિ તરુનાઈ ॥ ૨ ॥

તેહિ અંગદ કહૈં લાત ડઠાઈ । ગહિ પદ પટકેડ ભૂમિ અપાઈ ॥

નિશિચર નિકર દેલિ મટ મારી । જહૈં તહૈં ચલે ન શકહિં પુકારી ॥ ૩ ॥

એક એક સન મર્મ ન કહૈં । સમુશિ તામુ બલ ચુપ હોઈ રહૈં ॥

મયડ કોલાહલ નગર મશારી । આવા કાપિ લંકા જેહિં જારી ॥ ૪ ॥

૧ સુગ્રીવ, વિભીષણ અને બંધવાન એ ત્રણ મુખ્ય મંત્રીઓ છે, તેઓમાં સુગ્રીવની સલાહ વિભીષણની શરણાગતિમાં અને વિભીષણની સલાહ સમુદ્ર ઉતરવામાં લેવાઈ ગઈ છે, તેથી હવે બંધવાનનો વારો આવ્યો. ૨ રાવણને મારવો, એ રામનું હિત છે અને સુક્રિત મળવી, એ રાવણનું હિત છે.

અવ ધૌં કહા કરહિ કરતારા । અતિ સમીત સવ કરહિં વિચારા ॥
વિનુ પૂછે મગુ દેહિં વતાર્ઝે । જેહિ બિલોકિ સો જાહિ સુતાર્ઝે ॥ ૫ ॥

પ્રભુનાં ચરણોમાં પ્રણામ કરી, તેમની પ્રભુતાને હૃદયમાં ધરી, સર્વને માથું નમાવીને અંગદ ત્યાંથી ચાલ્યો. પ્રભુના પ્રતાપથી તથા સ્વાભાવિક રીતે પણ હૃદયમાં નિશ્ચય રહેનારો, યુદ્ધમાં મહા પરાક્રમી બંકો અંગદ, ॥ ૧ ॥ લંકામાં પેઠો, ત્યાં જ તેને રાવણના એક દીકરા (પ્રહસ્ત) ની ભેટ થઈ, જે એ પ્રહસ્ત માર્ગમાં રમતો હતો. બન્ને અતુલ બળવાન તથા બુવાન હોવાથી, વાતચિત કરતાં બન્નેને ચઢા ઉતરી થઈ ગઈ અને વાત વધી ગઈ, ॥ ૨ ॥ તેથી પ્રહસ્તે અંગદને મારવા લાત ઉઠાવતાં અંગદે તેન પગ પકડી, તેને માથાપર ફેરવીને ધરતી ઉપર પછાડ્યો, કે જેથી તેના પ્રાણ જ નીકળી ગયા. રાક્ષસોના સમૂહો અંગદને મોટો યોદ્ધો જોઈ, જ્યાં ત્યાં ચાલ્યા ગયા ॥ ૩ ॥ અંગદે કથો પોકાર પણ કરી શક્યા નહીં. અંગદને બળવાન જાણી, તેઓ પરસ્પરની પાસે કથે મર્મ નહીં કહેતાં ચૂપ જ થઈ રહ્યા. શહેરમાં મોટો કોલાહલ થઈ રહ્યો કે, “ જે હે લંકાને બાળી હતી, તે જ વાનર ફરીવાર લંકામાં આવ્યો છે. ॥ ૪ ॥ હે ઇશ્વર ! હવે શું કરવું ? ” અત્યંત ભય પામીને સર્વે રાક્ષસો વિચારમાં પડી ગયા અને અંગદને પગ પૂછે દરબારનો માર્ગ બતાવી દેવા લાગ્યા. અંગદ જેની સામે નજર કરવા લાગ્યો, તે રાક્ષસ સુકાર્ઝે જવા લાગ્યો. ॥ ૫ ॥

દો-ગયો સમા દરબાર રિપુ, સુમિરિ રામ પદ કંજ ॥

સિંહ ઠવનિ ઇત ઉત ચિતૈ, ધીર વીર બલ પુંજ ॥ ૩૫ ॥

ધીર, વીર અને બળના પુંજ ૩૫ અંગદ, રામનાં ચરણારવિન્દોનું સ્મરણ કરી સિંહના જેવી ચાલથી રાવણના દરબારમાં ગયો અને ત્યાં જઈને સિંહની પેઠે જ આરતી ભજવા લાગ્યો. ॥ ૩૫ ॥

ચૌ-તુરત નિશાચર એક પઠાવા । સમાચાર ગવણહિ સુનાવા ॥

સુનત વચન બોલેડ દશશીશા । આનડ વોલિ કહાંકર કીશા ॥ ૧ ॥

આયસુ પાય દૂત વહુ ધાયે । કપિ કુંજરહિ વોલિ લેઆયે ॥

અંગદ દીલ્લ દશાનન વૈસા । સહિત પ્રાણ કજ્જલ ગિરિ જૈસા ॥ ૨ ॥

મુજા વિટપ શિર શ્રુંગ સમાના । રોમાવલી ભતા તરુ નાના ॥

મુલ્લ નાસિકા નયન અરુ કાના । ગિરિ કંદરા સ્વોહ અનુમાના ॥ ૩ ॥

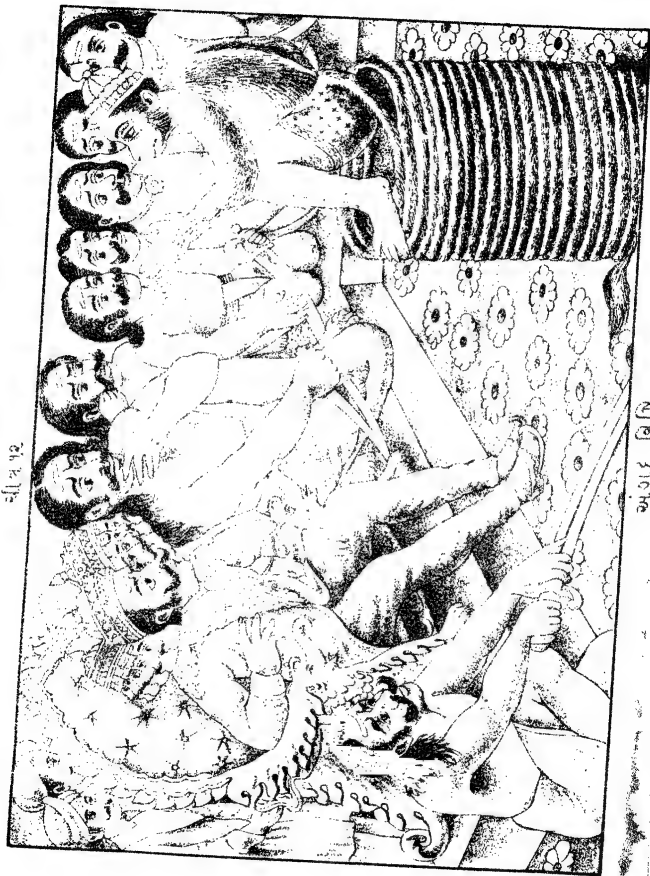
ગયડ સમા મન નેકુ ન મુરા । વાલિ તનય અતિ બલ બાંકુરા ॥

ઊઠી સમા સવ કપિ કહૈં દેલી । રાવણ ઊર મા શોભ વિશેલી ॥ ૪ ॥

૧ પ્રહસ્તે પૂછ્યું કે, ‘ હે વાનર ! તું કોણ છે ? ’ અંગદે કહ્યું કે, “ હું રામનો દૂત છું. ” પ્રહસ્તે કહ્યું કે, ‘ જેની પત્નીને મારો પિતા હરી લાવેલ છે, તે જ રામ કે ? ’ અંગદે બોલ્યો કે, “ જેણે તારા દોષનાં નાક તથા કાન કાપ્યાં છે, તે જ રામ. ” આ પ્રમાણે ચઢા ઉતરી થઈ, એમ કહેવાય છે.

અંગદે તુરત જ દ્વારમાંથી એક રાક્ષસને મોકલી, રાવણને પોતે આવ્યાના સમાચાર કહેવરાવ્યા. રાવણ, એ સમાચાર સાંભળતાં જ બોલ્યો કે, ભલે યોદ્ધાવી લાવો, એ કયાંનો વાનર છે ? ॥ ૧ ॥ રાવણની આજ્ઞાથી ઘણા દૂતો જઈ, અંગદને યોદ્ધાવીને રાવણની સભામાં લાવ્યા. બધે બુદ્ધઓરુપી વૃક્ષોવાળો, મસ્તકોરુપી શિખરોવાળો, રામાવલીરુપ અનેક લતાઓવાળો અને સુખ, નાસિકા, નેત્ર તથા કાનારુપી શુદ્ધાઓવાળો પ્રાણધારી કંજળનો પહાડ હોય એવા રાવણને અંગદે દીડો. ॥ ૨-૩ ॥ અત્યંત બળવાન વાળીનો પુત્ર બેંગે અંગદ, સભામાં જતા, જરા પણ ગભરાયો નહીં. એ વાનરને બેઈ, સઘળી સભા ઉભી થઈ અને રાવણના મનમાં પણ વિશેષ ક્ષોભ થઈ ગયો. ॥ ૪ ॥

દો—યથા મત્ત ગજ્યૂથ મહૈ, પંચાનન ચલિ જાય ॥

રામ પ્રતાપ સંભારિ ઝર, ચૈત્ર સવહિ શિર નાય ॥ ૨૬ ॥

જેમ સિંહ મદોન્મત્ત હાથીઓના યુદ્ધમાંબધ, તેમ અંગદ રાવણની સભામાં જઈ, હૃદયમાં રામના પ્રતાપનું સ્મરણ રાખી, સર્વને મસ્તક નમાવીને બેઠો. ॥ ૩૬ ॥

ચૌ—કહ દશકંધ કવન તૈં બંદર । મૈં રઘુવીર દૂત દશકંધર ॥

મમ જનકાહિ તોહિં રહી મિતરૈ । તવ હિત કારણ આયઝૈં મારૈ ॥ ૧ ॥

ઉત્તમ કુલ પુલસ્ત્ય કર નારી । શિવ ત્રિરંચિ પૂજેહુ બહુ માંતી ॥

વર પાયઝ કીન્હેઝ સવ કાજા । જીનેહુ લોકપાલ સુર રાજા ॥ ૨ ॥

નૃપ અભિમાન મોહ વશ કિમ્વા । હરિ આનેહુ સીતહિ જગદમ્બા ॥

અવ શુમ કહા કરહુ તુમ મોરા । સવ અપરાધ ક્ષમહિં પ્રશુ તોરા ॥ ૩ ॥

દશન ગદહુ તુળ વંટ કુઠારી । પુર જન સંગ સહિત નિજ નારી ॥

સાદર જનક સુતહિ કરિ આગે । ડહિ વિધિ ચલહુ સકલ ભય ત્યાગે ॥૪॥

રાવણ બોલ્યો કે, “હે વાનર ! તું કોણ છે ?” અંગદ બોલ્યો કે, “હે રાવણ ! હું રામચન્દ્રજીનો દૂત છું.” રાવણ બોલ્યો કે, “અહીં કેમ આવ્યો છે ?” અંગદ બોલ્યો કે, “તમારે અને મારા પિતાને મિત્રતા હતી, તેથી તમારું હિત કરવાને વાસ્તે આવ્યો છું. ॥ ૧ ॥ મારે મારી વાત સાંભળો. તમે ઉત્તમ કુલમાં જન્મ્યા છો, પુલસ્ત્ય સુનિના પૌત્ર છો, તમે ઘણી ઘણી રીતે શિવને તથા બ્રહ્માને પૂજ્યા છે તથા તેઓની પાસેથી વર મેળવીને સર્વ કાર્યો કર્યાં છે. લોકપાલ દેવતાઓને, સાધારણ દેવતાઓને અને સર્વ રાજાઓને જિત્યા છે. ॥ ૨ ॥ હે રાજા ! તમે હમણાં અભિમાનને અથવા મોહને વશ થઈને જગદંબા સીતાજીને હરી લાવ્યા છો, પણ હવે મારું શુભ વચન માનીને તે પ્રમાણે કરો. પ્રશુ તમારા સર્વ અપરાધોની ક્ષમા કરશે. ॥ ૩ ॥ હાંતોમાં ખડ હ્યો,^૧ ગળામાં કુહાડો ધરો,^૨ સાથે શેહેરના લોકોને તથા તમારી સ્ત્રીઓને પણ હ્યો,^૩ આદરપૂર્વક

૧ પોતાને બેઈ, સઘળી સભા ઉભી થઈ હતી, તેથી અંગદે સર્વને માથું નમાવ્યું અથવા પોતાના રૂબાજથી સર્વનાં માથાં નમાવી દઇને બેઠો, એવો અર્થ કરવો. ૨ હાંતોમાં ખડ લેવું, એ માથના જેવું ગરીમાપતું ચિહ્ન છે. ૩ કાંધપર કુહાડો લેવો, એ અપરાધીપણાનું ચિહ્ન છે. ૪ સ્ત્રીઓને સાથે લેવાથી, સામાના મનમાં વિશેષ દયા આવે.

સીતાજીને આગળ કરે અને એવી રીતે સર્વ લયનો ત્યાગ કરીને મારી સાથે સમચન્દ્ર-
જની પાસે ચાલેા. ॥ ૪ ॥

દો-મળત પાલ રઘુવંશ મણિ, ત્રાહિ ત્રાહિ અવ મોહિ ॥

મુનતહિ આરત વચન પ્રશુ, અમય કરહિંગે તોહિ ॥ ૩૭ ॥

ત્યાં આવીને પોકારે કે, ‘હે દીનોનું રક્ષણ કરનારા રઘુવંશ શિરોમણિ ! હવે માફ રક્ષણ કરે, રક્ષણ કરે.’ આવી રીતનાં તમારાં આરત વચનો સાંભળીને પ્રશુ તે જ સમયે તમને અલય કરી દેશે. ” ॥ ૩૭ ॥

ચૌ-રે કવિ પોચ બોલ સંભારી । મૂઠ ન જાનસિ મોહિ મુરારી ॥

કહુ નિજ નામ જનક કર માઈ । કેહિ નાતે માનિયે પ્રિતાઈ ॥ ૧ ॥

અંગદ નામ વાલિકર બેઠા । તોસોં કબહૂં ભઈ ધોં બેઠા ॥

અંગદ વચન મુનત સકુચાના । રહા વાલિ વાનર મૈં જાના ॥ ૨ ॥

અંગદ તાહિ વાલિકર વાલક । ઉપજેઝ વંશ અનલ કુલવાલક ॥

ગર્ભ ન રસેઝ દૃથા તુમ જાયે । નિજ મુખ તાપસ દૂત કહાયે ॥ ૩ ॥

અવ કહ કુશલ વાલિ કહૈં અહૈં । બિહૈંસિ વચન અંગદ અસ કહૈં ॥

દિન દશ ગયે વાલિપહૈં જાઈ । પૂછેહુ કુશલ સરવા ઝર લાઈ ॥ ૪ ॥

રામ બિગેષ કુશલ જસ હોઈ । સો સવ સકલ મુનાઈહિ સોઈ ॥

મુન શઠ ભેદ હોઈ મન તાકે । શ્રીરઘુવીર હૃદય નહિ જાકે ॥ ૫ ॥

રાવણ બોલ્યો કે, “અરે નીચ વાનર ! સાંભળીને બોલ. અરે મૂઠ ! હું કે જે દેવ-તાઓનો શત્રુ છું, તેને તું બાણતો નથી ? અરે ભાઈ ! તારા બાપનું નામ તો બતાવ, કે, જેથી હું નાતાને લઈ મિત્રતા માનું.” ॥ ૧ ॥ અંગદ બોલ્યો કે, “મૈં નામ અંગદ છે અને હું વાળીનો પુત્ર છું. તારે અને વાળીને કોઈ દિવસ ભેટ થઈ હતી કે ?” અંગદનું બોલતું સાંભળી, રાવણ સંકેચાઈને બોલ્યો કે, “એક વાળી નામનો વાનર હતો ખરો-હું તેને પણ બાણું છું. ॥ ૨ ॥ હે અંગદ ! તું એજ વાળીનો પુત્ર કે ? હે કુળનો ક્ષય કરનારા ! તું તારા કુલમાં અગ્નિરૂપ ઉત્પન્ન થયો જણાય છે. તારી માતાનો ગર્ભ કેમ ન પડી ગયો ? તું વૃથા જ જન્મ્યો છે, કે જેથી તું, પોતાનાં મે.હોડાંથી, પોતાને, તપસ્વીનો દૂત કહે છે. ॥ ૩ ॥ હવે વાત કર, વાળી કુશલ છે કે ? અને હાલ કયાં છે ?” અંગદ હસીને બોલ્યો કે, “તું દશોક દિવસો ગયા પછી” વાળીની પાસે જઈ, તે મિત્રને છાતીમાં ચાલીને તેને જ કુશલતા પૂછજે, ॥ ૪ ॥ કે રામની સાથે વિરોધ કરવાથી કેવી કુશલતા થઈ છે ? વાળી જ તને સઘળી હકીકત સંભળાવશે. હે મૂર્ખ !” સાંભળ. જેના મનમાં શ્રીરામચન્દ્રજી ન હોય, તેના મનમાં ભેદ લાગુ પડે છે. ॥ ૫ ॥

૧ દિન દશ ગયે, એટલા ભામતો કેટલાએક એવો અર્થ કરે છે કે, સારા દિવસો અને સારી દશા તો જતાં રહ્યાં છે. ૨ રાવણ ઉપર પ્રભાણે વાળીનાં વખાણ કરીને અને અંગદની નિંદા કરીને અંગદને પોતાના પક્ષમાં મેળવી લેવા પ્રયત્ન કરેલો હતો, તે ઉપરથી અંગદ કહે છે.

દો-હમ કુલપાલક સત્ય તુમ, કુલપાલક દશસૌશિ ॥

અંધો બધિર ન કહાંઈ અસ, શ્રવણ નયન તોહિ વીશિ ॥ ૩૮ ॥

હે રાવણ ! હું રામચન્દ્રજીનો દાસ છું, તેથી કુલને નષ્ટ કરનારો અને તું રામચન્દ્રજીનો દ્રોહી છે, તેથી કુલનો પાલક ખરો. તું જેવી વાત કરે છે, તેવી વાત તો આંધળો તથા બેહેરો હોય તે પણ ન કરે. તને તો વીશ નેત્ર તથા વીશ કાન છતાં પણ તું આવી વાત કરે છે, એ આશ્ચર્ય છે. ॥ ૩૮ ॥

જૌ-શિવ વિરંચિ સુરં મુનિ સમુદાઈ । ચાહત જાસુ ચરણ સેવકાઈ ॥

તાસુ દૂત હોઈ હમ કુલ બોરા । એસી મતિ ઝર વિહરુ ન તોરો ॥ ૧ ॥

મુનિ કઠોર વાણી કપિ કેરી । કહત દક્ષાનન નયન તરેરી ॥

સલ તવ વચન કઠિન પૈં સહજં । નીનિ ધર્મ સવ જાનત અહજં ॥ ૨ ॥

કહ કપિ ધર્મ શીલતા તોરી । હમહૂં મુની કૃત પરતિય જોરી ॥

દેલેઉં નયન દૂત રલ્લવારી । બુદિ ન મરહુ ધર્મ વ્રત ધારી ॥ ૩ ॥

નાક કાન વિનુ મગિની નિહારી । ક્ષમા કીન્હ તુમ ધર્મ વિચારી ॥

ધર્મ શીલતા તવ જગ જાગી । પાવા દર્શ હમહૂં વડ માગી ॥ ૪ ॥

શિવ, બ્રહ્મા, દેવતાઓ તથા મુનિઓના સમૂહો જેનાં ચરણોની સેવાને ઇચ્છે છે, તેનો દૂત થવાથી મેં (અંગદે) મારું કુલ ડુબાવ્યું એવી બુદ્ધિ હોવાથી તારી છાતી કેમ ક્ષતી પડતી નથી ? ॥ ૧ ॥ અંગદની કઠોર વાણી સાંભળી. રાવણ આંખોના ડોળા કઢાડી બોલ્યો કે, “ હે ખૂલ ! હું સઘળો નીતિધર્મ જાણું છું, તેથી તારા કઠોર વચનોને પણ સહન કરું છું. ” ॥ ૨ ॥ અંગદ બોલ્યો કે, “ તારું ધર્મભાષણું મેં જરાબર સાંભળ્યું છે કે જે તું ચોરી કરીને પરશ્વીને લાવ્યો છે. તું દૂતોનું કેતું રક્ષણ કરે છે ? એ તે હમણાં જ મારી નજરે જોવામાં આવ્યું છે. તું આવા ધર્મનું અને આવા વ્રતનું ધારણ કરનારો હોવાથી ખૂટી મરતો કેમ નથી ? ॥ ૩ ॥ તે તારી બેનને નાક કાન વગરની બેઈ, ધર્મનો નિચાર કરીને જ ક્ષમા કરી હશે ! તારું ધર્મભાષણું જગતમાં પ્રખ્યાત છે. તારા જેવા ધર્મભાષાનું મને દર્શન મળ્યું, માટે હું પણ મોટો ભાગ્યશાળી ! ॥ ૪ ॥

દો-જનિ જલપસિ જહ જન્તુ કપિ, સઠ વિલોકુ મમ બાહુ ॥

લોકપાલ બલ વિપુલ સશિ, ગ્રસન હેતુ જિમિ રાહુ ॥ ૩૯ ॥

રાવણ બોલ્યો કે, “ અરે મૂર્ખ પ્રાણી વાનર ! બકવાદ નહોં કર હે શંક ! આ મારા બાહુઓનું અવલોકન કર, કે જે બાહુઓ, લોકપાલ દેવતાઓનાં મોટાં બળોદ્ગ્રી ચંદ્રોને ગળી જવામાં રાહુઓદ્ગ્રી થયેલા છે. ॥ ૩૯ ॥

૧ દૂતને મારવો નહોં, એ નીતિધર્મ. ૨ અંગદ રાવણની સાથે વાત કરતો હતો, તે સમયમાં જ એક કુબેરજીના દૂતે રાવણને કહ્યું કે, તું રામચન્દ્રજી મિલાપ કરી લે, આ સાંભળતાં જ રાવણ તેને મારીને ખાઈ ગયો. તે ઉપરથી અંગદે આ વચન કહ્યું છે. કેટલાએક વેલ્લેડ વચન દૂત રલ્લવારી એવો એવો અર્થ કરે છે કે, “ તે તારી નજર આગળ જ દૂતતા પૂછકાને બાવડું એટલે અગ્નિ લગાવ્યો હતો, તેથી તારું ધર્મભાષણું જરાબર ખરું. ”

દો—પુનિ નમ સર મમ કર નિકર, કર કમલન પર વાસ ॥

શોખિત મયડ મરાલ ઇવ, સંશુ સહિત કૈલાસ ॥ ૪૦ ॥

વળી આકાશરૂપી સરોવરમાં મારા હાથરૂપી કમળની ઉપર સદાશિવ સહિત કૈલાસ પર્વત હંસની પેઠે નિવાસ કરીને શોભી રહેા હુતો. ૧ ॥ ૪૦ ॥

ચૌ—તુમ્હેરે કટક માઈં મુન અંગદ । મોસન મિગઈં કવન યોદ્ધા વદ ॥

તવ પ્રશુ નારિ વિરહ બલ હીના । અનુજ તામુ દુઃખ-દુઃખિન મલીના ॥ ૧ ॥

તુમ મુર્ચવ કૂલ દ્રુમ દોઝ । બંધુ હમાર મારુ અતિ સોડ ॥

જામ્બવન્ત મંત્રી અતિ વૂઢા । સો કિમિ હોય સમર આરૂઢા ॥ ૨ ॥

શિલ્પ કર્મ જાનત નલ નીલા । હૈ કપિ એક મહાબલ શીલા ॥

આવા પ્રથમ નગર જૈં જારા । મુનિ હૈંસિ બોલેડ વાલિકુમારા ॥ ૩ ॥

સત્ય વચન કહ નિશિચર નહા । સાંચિહુ કીશ કીન્હ પુર દાહા ॥

રાવળ નગર અલપ કપિ દહૈં । કો અસ મૂઢ મુનૈકો કર્હૈ ॥ ૪ ॥

જો અતિ મુખટ સરાહેડ રાવન । સો મુર્ચીવંક લઘુ ધાવન ॥

ચલૈં બહુત સો વીર ન હોઈ । પઠવા સ્વર લેન હમ સોઈ ॥ ૫ ॥

હે અંગદ, તમારા સૈન્યમાં મારી સામે લડી શકે એવા કેટલાએક યોદ્ધાઓ છે ? તે વાત કર. તારા સ્વામી રામ તો સ્ત્રીના વિયોગને લીધે બગડીન છે. એનો નહાનો બાઈ લક્ષ્મણ પણ એના જ દુઃખથી દુઃખિત અને મલિન થઈ ગયો, છે. ॥ ૧ ॥ તું અને સુગ્રીવ રાજ્યના સંબંધથી પરસ્પરના વિરોધી હોવાને લીધે નહીના કિનારાપરનાં વૃક્ષોની પેઠે નિર્બલ જ છે. બન્ધુવાન્ મંત્રી તો અત્યંત યુદ્ધો છે તેથી તે લડાઈમાં કેમ ચડી શકશે ? ॥ ૨ ॥ નલ અને નીલ તો કારીગરીનું કામ જ જાણે છે એટલે તેઓને લડાઈની રીતની પણ ખબર હોવાનો સંભવ નથી. તમારા સૈન્યમાં એક જ વાનર બળવાન છે, કે જે પ્રથમ અહીં આવીને નગર બાળી ગયો હતો. ૧ રાવણનાં વચ્ચેનાં સાંભળી, અંગદ હસીને બોલ્યો કે, ॥ ૩ ॥ “હે રાક્ષસોના સ્વામી ! તું આ વાત સાંચે સાચી કહે છે ? હે રાવણ ! જે વાનરાએ લંકાને ઢાહ કર્યો હતો, તે નહાનો સરખો વાનરો તો અમારા સૈન્યમાં કશી ગણતરીમાં જ નથી. તેણે લંકા બાળી, એ વાતને કયો હૈયાકુટો કહે અને કયો હૈયાકુટો કાન દે. ॥ ૪ ॥ હે રાવણ ! તું જેને મોટો યોદ્ધો કહીને વખાણે છે, તે તો સુગ્રીવનો એક નહાનો ખેપીઓ છે. જે બહુ ઢોડનારો હોય, તે વીર હોય નહીં. અમોએ તો એને ખબર લેવાને વારતે મોકલ્યો હતો. ॥ ૫ ॥

દો—અવ જાના પુર દહેડ કપિ, વિનુ પ્રશુ આયમ્ પાય ॥

ગયડ ન ફિરિ નિજ નાથ પહૈં, તેહિ મય રહેડ લુકાય ॥ ૪૧ ॥

૧ હાથને કમળની અને કૈલાસને હંસની ઉપમા આપવાથી સ્વયંબુંદે, કૈલાસ ઉઠાવવામાં મને જરા પણ પરિશ્રમ પડ્યો ન હતો.

એ વાનરે લંકા બાળી, એ વાત હમણાં જ મારા ભણુવામાં આવી. હું ધાઈ છું કે, તેણે પ્રભુની આજ્ઞા લીધા વિના લંકા બાળી, તેથી ધાર્મીને લીધે જ તે પાછો પોતાના સ્વામી પાસે ઘણા વખત સુધી આવ્યો નહીં હોય અને કે-ઈ ઠેકાણે છુપાઈ રહ્યો હશે. ॥

દો०-સત્ય કહસિ દશરંઠ તૈ, મોહિન સુનિ કહ્યુ કોહ ॥

કોઝ ન હમારે કટક અસ, તોસન લરત જો સોહ ॥ ૪૨ ॥

હે રાવણ ! તું સચું કહે છે એટલે તે સાંભળીને મને કશે કેષ પણ ચડતો નથી. અમારા સૈન્યમાં એવો કે-ઈ પણ નથી, કે જે તારી સામે લડતાં શેલે ! ॥ ૪૨ ॥

દો०-પ્રીતિ વિરોધિ સમાન સન, કરિય નીતિ અસ આહિ ॥

જો મૃગપતિ વધુ મેહુકાહિ, મલો કહે કો તાહિ ॥ ૪૩ ॥

કેમ કે, પ્રીતિ અને વિરોધ પોતાના અરોઅરીઆની સાથે જ કરવાં, એવી નીતિ છે. સિંહ બે દેડકાનો વધ કરે, તો તેમાં તેની મોટાઈ કાણ કહે ? ॥ ૪૩ ॥

દો०-યદ્યપિ લઘુવા રામ કહૈ, તોહિ વધે વડ દોષ ॥

તદપિ કઠિન દશકંઘ સુન, ક્ષત્રિં જાતિ કર રોષ ॥ ૪૪ ॥

હે રાવણ ! સાંભળ. બે કે તારા જેવા છુદ્દને મારવામાં રામચન્દ્રજીની હલકાઈ છે અને તું બ્રાહ્મણ હોવાને લીધે તને મારવામાં દોષ પણ છે, તોપણ ક્ષત્રિય જાતિને રોષ જ અત્યંત કઠણ હોય છે, તેથી માર્યા વિના છોડ્યો નહીં. ” ॥ ૪૪ ॥

દો०-હૈંસિ બોલેઝ દશમૌલિ તવ, કપિ કર ગુણ વડ એક ॥

જો પ્રતિપાલૈ તામુ હિત, કરૈ ઉપાય અનેક ॥ ૪૫ ॥

આ સાંભળી રાવણ હસીને બોલ્યો કે, “જે પાળે, તેનું અનેક ઉપાયથી હિત કરે, એ, એક, વાનરાઓમાં મોટો શુણ છે. ॥ ૪૫ ॥

ચૌ०-ધન્ય કીશ જે નિજ પ્રમુ કાજા । જહૈં તહૈં નાચહિં પરિહરિ લાજા ॥

નાચ કૂદ કર લોક રિઝાઈ । પતિ હિત કરત ધર્મ નિપુણાઈ ॥ ૧ ॥

અંગદ સ્વામિ ભક્ત તવ જાતી । પ્રમુ ગુણ કસન કહસિ હિહિ માંતી ॥

મૈં ગુણગાહક પરમ સુજાના । તવ કટુ વચન કરૌં નહિ કાના ॥ ૨ ॥

કહ કપિ તવ ગુણ ગાહકતાઈ । સત્ય પવન સુત મોહિં સુનાઈ ॥

વન વિધ્વંસ સુત વધ પુર જારા । તદપિ ન તેઈ કૃત કહ્યુ અપકારા ॥ ૩ ॥

સોઈ વિચારિત તવ પ્રકૃતિમુહાઈ । દશકંઘર મૈં કીન ઢિઠાઈ ॥

દેસેઁ આય જો કુહ કપિ માલા । તુઘરે લાજ ન રોષ ન માલા ॥ ૪ ॥

ધન્ય છે વાનરાઓને, કે જેઓ પોતાના માલિકને વાસ્તે લાજ મૂકીને જ્યાં ત્યાં નાચે છે અને નાચી ફૂલી, લોકોને રીઝાવી, ધણીને કમાઈ દેવારૂપ ભારે ધર્મમાં નિપુણતા રાખે છે, ॥ ૧ ॥ હે અંગદ ! આ પ્રમાણે તારી જાતિ સ્વામીભક્ત જ છે. તેથી તું આવી રીતે સ્વામીના શુભો આ માટે ન કહે ? હું શુણ્યાહક છું અને પ્રવીણ છું, તેથી તારાં

કહ્યાં વચ્ચનોપર કાન હેતો નથી,” ॥ ૨ ॥ અંગદ બોલ્યો કે, “ તારામાં જે શુણ્ણગ્રાહકતા છે, તે અરેખર હનુમાને મને સંભળાવી છે. તારી વાડી ભાંગી, તારા પુત્રનો વધ કર્યો અને તારું નગર બાળ્યું, તોપણ તે હનુમાનનો કશો અપકાર નહીં કર્યો હતો. ॥ ૩ ॥ હે રાવણ ! તારી એવી ભદી પ્રકૃતિનો વિચાર કરીને મેં તારી પાસે આવવાની ધૃષ્ટતા કરી છે. જે કાંઈ હનુમાને કહ્યું હતું, તે મેં આવીને બોલ્યું કે, તને, લાજ, ક્રોધ કે અહંકાર, એમાંનું કશું નથી.” ॥ ૪ ॥

દો—વ્રક ઉક્તિ ધનુ વચન શર, હૃદય દશો રિપુ કીશ ॥

પ્રતિઉત્તર સદાસિન મનો, કાદત મટ દશશીશ ॥ ૪૬ ॥

જે કે અંગદ, આ પ્રમાણે વક્રોક્તિરૂપી ધનુષમાંથી હૃવચ્ચનોરૂપી બાણો ફેંકી ફેંકીને રાવણનાં હૃદયને વિન્ધ્યો જતો હતો, તોપણ રાવણ એ બાણોને પ્રત્યુત્તરરૂપી સાણશી-ઓથી કહાડતા જતો હતો. ॥ ૪૬ ॥

ચૌ—જો અસ મતિ પિતુ સ્વાયં કીશા । કહિ અસ વચન હૈંસા દશશીશા ॥

પિતહિ સ્વાઈ સ્વાતેઝેં અવ તોહિં । અવહીં સમુક્ષિ પરા કહુ મોહીં ॥ ૧ ॥

વાલિ વિમલ યશ્ન ભાજન જાની । હૈંતૌં ન તોહિં અધમ અભિમાની ॥

કહુ રાવણ રાવણ જગ કેતે । મૈં નિજ શ્રવણ સુને સુન તે તે ॥ ૨ ॥

બલિ જીતન યક ગયડ પતાલા । રાલા બાંધિ શિશુન હ્યશાલા ॥

સ્વેલહિં વાલક મારહિં જાઈ । દયા લાગિ બલિ દીન્હ છુડાઈ ॥ ૩ ॥

एक बहोरि सहस्रयुज देखा । धाय धरा जनु जन्तु विशेषा ॥

कौतुक लागि भवन ले आवा । सो पुलस्त्य मुनि जाय छुडावा ॥ ४ ॥

રાવણ બોલ્યો કે, “ હે વાનર ! તારી મતિ એવી જ છે, તેથી તે તારા પિતાને ખાધો છે.” અંગદ બોલ્યો કે, “મેં જેમ મારા પિતાને ખાધો છે, તેમ તને પણ હમણાં જ ખાઈ જાશ, પરંતુ હમણાં એક વાતનું મને સ્મરણ આવ્યું છે, તેથી તને ખાધો નથી. ॥ ૧ ॥ હે અધમ ! હે અભિમાની ! તું મારા પિતા વાળીની નિર્મળ કીર્તિને બચાવી રાખનારો છે, એમ જાણીને હું તને મારતો નથી. હે રાવણ ! જગતમાં રાવણ કેટલા છે ? તે વાત કર. મેં જેટલા રાવણ મારે કાને સાંભળ્યા છે, તેટલા તને કહી સંભળાવું છું, તે સાંભળ. ॥ ૨ ॥ એક રાવણ તો બલિ રાજાને જિતવાને વાસ્તે પાતાલમાં ગયો હતો, કે જ્યાં તેને બાલકોએ ઘોડારમાં બાંધી રાખ્યો હતો અને તે બાલકો રમતાં રમતા તેને પ્રહાર કરતા હતા. આમ થવાથી દયાને ખાતર બલિ રાજાએ તેને છોડાવી દીધો હતો. ॥ ૩ ॥ એક રાવણ એ હતો કે, જેને, હજાર બુલબોવાળા અર્જુન રાજાએ, ક્રોધ જનાવરની માફક પકડી લીધો અને પોતાનો જલવિહાર પૂરો કરીને કૌતુકને વાસ્તે ઘેર પણ આવ્યો હતો, તેને પુલસ્ત્ય મુનિએ જળને તેની પાસેથી છોડાવ્યો હતો. ॥ ૪ ॥

દો—एक कहत मोहि सकुच अति, रहा वालिकि कांख ॥

तिन महुँ रावण कवन तुम, सत्य कहहु तजि माख ॥ ४७ ॥

એક રાવણનું વર્ણન કરતાં તો મને બહુ જ સંકેતક ઉત્પન્ન થાય છે, કે જે રાવણ,

ઘણા કાળ સૂધી વાળીની કાખમાં રહ્યો હતો, એ ત્રણ રાવણોમાંથી તું કયો રાવણ છે ? એ વાત અભિમાન છોડી હઈને સાચેસાચી કહે. ” ॥ ૪૭ ॥

ચૌ—મુન શઠ સોઈ રાવણ બલશીલા । હર ગિરિ જાતુ જાતુ યુજ લીલા ॥
જાતુ ડમાપતિ જાતુ થુર્ગઈ । પૂજે જેહિ શિર મુનન વહાઈ ॥ ૧ ॥
શિર સરોજ નિજ કરન ઉતારી । પૂજે અમિત વાર ત્રિપુરારી ॥
યુજ વિક્રમ જાનહિ દિગ્પાલા । શઠ અજહું જિનકે ડર શાલા ॥ ૨ ॥
જાનહિ દિગ્ગજ ડર કઠિનાઈ । જબ જબ મિરેડ જાય બરિ આઈ ॥
જિનકે દશન કરાલ ન ફૂટે । ડર લાગત મૂલક હવ ટૂટે ॥ ૩ ॥
જાતુ ચલત ઢોલત હમિ ધરણી । ચઢત મત્ત ગજ જિમિ લઘુ તરણી ॥
સોઈ રાવણ જગ વિદિત પ્રતાપી । મુને ન શ્રવણ અલીક અલાપી ॥ ૪ ॥

રાવણ બોલ્યો કે, “હે શઠ ! સાંભળ. આ મહા બળવાન રાવણ તે છે, કે જેના હાથની લીલાને કેલાસ પર્વત બાજે છે, જેની શરતાને સદાશિવ બાજે છે, જેણે માથાં-ઓડૂપી પુષ્પો ચઢાવીને સદાશિવને પૂજ્યા હતા, ॥ ૧ ॥ જેણે પોતાના હાથથી પોતાનાં માથાંઓડૂપી કમળો ઉતારીને ઘણીવાર સદાશિવનું પૂજન કર્યું હતું, જેની બુબ્બાઓનાં પરાક્રમને ઇન્દ્રાદિ લોકપાલો બાજે છે, જે હજી સૂધી એ લોકપાલોનાં હૃદયોમાં સાદ્યા કરે છે. ॥ ૨ ॥ જ્યારે જ્યારે બલાત્કારથી બાજ્યો છે, ત્યારે ત્યારે જેની છાતીની મજબૂતી દિગ્ગભેજે બાજેલી છે, જેની છાતીમાં વાગતાં મૂળાઓની પેઠે તૂટી ગયેલા દિગ્ગભેના વિકરાળ ઢાંતો હજી સૂધી પથ ફૂટ્યા નથી ॥ ૩ ॥ અને જેના ચાલવાથી, જેમ મદોન્મત્ત હાથીના ચઢવાથી નહાનું વહાણ ડાલે, તેમ પૃથ્વી ડાલે છે. અરે ખોટા બોલા ! તેં આ જગત્પ્રસિદ્ધ પરાક્રમવાળા રાવણને કાને સાંભળ્યો નથી શું ? ॥ ૪ ॥

દો—તેહિ રાવણ કહૈં લઘુ કહસિ, નર કર કરસિ વચ્ચાન ॥

રે કાપિ વર્બરે સર્વે સ્વલ, અવ જાના તવ જ્ઞાન ॥ ૪૮ ॥

તું રાવણને હલકો કહે છે અને માણસનાં વખાણ કરે છે ? અરે હે મૂર્ખ ! હે ખલ ! અને હે તુચ્છ વાનર ! હવે તારી સમજણ બાણી લીધી. ” ॥ ૪૮ ॥

ચૌ—મુનિ અંગદ સકોપ કહ વાળી । બોલુ સંખારિ અધમ અભિમાની ॥
સહસ બાહુ યુજ ગહન અપારા । દહન અનલ સમ જાતુ કુટારા ॥ ૧ ॥
જાતુ પરશુ સાગર સ્વર ધારા । બુઢે તૃપ અગણિત બહુ વારા ॥
તાણુ ગર્વ જેહિ દેશત ભાગા । સો નર કિમિ દશકંઠ અભાગા ॥ ૨ ॥
રામ મનુજ કસરે શઠ બંગા । ધન્વી કામ નદી પુનિ ગંગા ॥
પશુ મુરધેનુ કલ્પતરુ રૂપા । અન્ન દાન અરુ રસ પીયૂષા ॥ ૩ ॥
વૈનતેય સ્વર્ગ અહિ સહસાનન । ચિન્તામણિકી ડપલ દશાનન ॥
મુન મતિ મંદ લોક વૈકુંઠા । લાભકિ રણપતિ ભક્તિ જ્ઞકુંઠા ॥ ૪ ॥
એ સાંભળી, અંગદ ક્રોધ કરીને બોલ્યો કે, “હે અધમ ! હે અભિમાની ! સંભા-

ળીને ઓલ. સહસ્રાર્જુન રામની અપાર ભુજાઓડી વનને બાળવામાં જેનો કુહાડો અગ્નિરૂપ થયો હતો ॥ ૧ ॥ અને જેના કુહાડાડી સમુદ્રની તીક્ષ્ણ ધારામાં અગ્નિ રામજો ધણી ધણી વાર ડૂબી ગયા હતા ને પરશુરામનો ગર્વ જેને દેખતાં જ ભાંગી ગયો છે, તે સાધારણ મનુષ્ય કેમ હોય ? હે હુઆ ! હે શંક ! હે મન્દ બુદ્ધિવાળા રાવણ ! રામ સાધારણ મનુષ્ય કહેવાય કે ? ॥ ૨ ॥ કામદેવ સાધારણ ધનુર્ધારી, ગંગા સાધારણ નદી, કામધેનુ સાધારણ પશુ, કલ્પવૃક્ષ સાધારણ ઝાડ, અજ્ઞ સાધારણ દાન, અમૃત સાધારણ રસ, ॥ ૩ ॥ ગરુડ સાધારણ પક્ષી, શેષ સાધારણ નાગ, ચિન્તામણિ સાધારણ પથરો, વૈકુંઠ સાધારણ લોક અને રામની અકુંઠિત ભક્તિ સાધારણ લાભ ગણાય કે ? ॥ ૪ ॥

દો—સેન સહિત તવ માન મથિ, વન ઉજારિ પુર જારિ ॥

કસરે શઠ હનુમાન કપિ, ગયડ જો તવ મુત મારી ॥ ૪૧ ॥

અરે શંક ! હનુમાન કે જે તારા માનને તથા તારી સેનાને મથી નાંખી, વાડીને ઉજાડ કરી, લંકાને બાળી અને તારા દીકરાને મારીને અહીંથી ચાલ્યો ગયો, એ સાધારણ વાનર ગણાય કે ? ॥ ૪૯ ॥

ચૌ—મુન રાવણ પરિહરિ ચતુરાઈ । મજસિ ન કૃપાસિંધુ રણુરાઈ ॥

જો સ્વલ મયસિ રામકર દ્રોહી । બ્રહ્મ રુદ્ર શક રાસિ ન તોહી ॥ ૧ ॥

મૂઠ મૃષા જનિ મારસિ ગાલા । રામદ્રોહ હોઈ અસ હાલા ॥

તવ શિર નિકર કપિનકે આગે । પરિહૈં ધરણિ રામ શર લાગે ॥ ૨ ॥

તવ તવ શિર કુંડુક ઇવ નાના । સ્વેલિંદ્રિ બાલુ કીશ ચૌગાના ॥

જવિંદ્રિ સમર કોપિંદ્રિ રણુનાયક । છૂટિ અતિ કરાલ વહુ સાયક ॥ ૩ ॥

તવ કિ ચલિ અસ ગાલ તુમ્હારા । અસ ત્રિચારિ મજુ રામ ઉદારા ॥

મુનત વચન રાવણ પરજરા । જરત મહાનલ જતુ વૃત પરા ॥ ૪ ॥

હે રાવણ ! ચતુરાઈને છોડી દઈને સાંભળ. હે બળ ! તું કૃપાના સમુદ્રરૂપ રામચન્દ્રજીને નહીં ભજતાં ઉલટો તેમનો દ્રોહી થયો છે, તો હવે બ્રહ્મા કે ઈંદ્ર પણ તને બચાવી શકશે નહીં. ॥ ૧ ॥ હે મૂઠ ! તું વૃથા વૃથા ગાલ બળવ નહીં. રામનો દ્રોહ કરવાથી જોવા હાલ થયે કે, રામનાં બાણો વાગવાથી તારાં માથાંઓનો સમૂહ વાનરાઓના સમૂહોની આગળ ધરતીપર પડશે ॥ ૨ ॥ અને વાનરાઓ તથા રીંછો, તારાં એ અનેક દંડાઓ જેવાં માથાંઓથી, રણભૂમિના ચોકમાં ખેલશે. જ્યારે રામચન્દ્રજી કોપશે અને તેમના અસંખ્યાત અતિ કરાલ બાણો છૂટવા લાગશે, ॥ ૩ ॥ ત્યારે આ તારી ગાલ બળવણી ચાલશે કે? આમ વિચારીને ઉદાર રામચન્દ્રજીનું ભજન કર." અંગદનાં વચનો સાંભળીને રાવણ બાણો ધી પડવાથી પ્રભવજિત થયેલો અગ્નિ હોય તેવો દેખાવા લાગ્યો. ॥ ૪ ॥

ચૌ—કુંભકર્ણ સમ ચંદુ મમ, મુત પ્રસિદ્ધ શકારિ ॥

મોર મરાક્રમ મુનેસિ નદિ, ચિતેડેં ચરાચર ક્ષારિ ॥ ૫૦ ॥

રાવણ બોલ્યો કે, “કુંભકર્ણ જેવો મારો બાઈ અને ઇદ્રજિત જેવો જગત્રસિદ્ધ મારો પુત્ર છે, તેને તું બાણતો નથી. માફે પરાક્રમ કે જેથી મેં સમ્રાજા સ્થાવર જંગમ જગતને જિતી લીધું છે, તેને તે સાંભળ્યું નથી. ॥ ૫૦ ॥

ચૌ૦-શઠ શાસ્ત્રામૃગ જોરિ સહાઈ । બાંધેડ સિંહુ રૂઝે પ્રમુતાઈ ॥

લાંઘઈ સ્વગ અનેક બારીશ । શૂર ન હોઈ સુનહુ જદ કીશા ॥ ૧ ॥

મમ મુજ સાગર જલ બલ પૂરા । જહૂં વૂડે સુર નર વર શૂરા ॥

કીસ પયોધિ અગાધ અપારા । કો અસ વીર જો પાવહિ પારા ॥ ૨ ॥

દિગ્ગલન મૈં નીર ભગવા । મૂપ મુયશ સ્વલ મોઈ મુનાવા ॥

જોપૈ સમર મુખટ તવ નાથા । પુનિ પુનિ કહસિ જામુ ગુણ માયા ॥૩॥

તો વસીઠ પઠવા કેહિ કાજા । રિપુસન મીતિ કરન નહિ લાજા ॥

હર ગિરિમથન નિરલિ મમવાહુ । પુનિ શઠ કપિ નિજ સ્વામિ સરાહુ ॥૪॥

અરે મૂર્ખ ! વાનરાઓની સેના એકઠી કરીને સમુદ્રને બાંધ્યો. એટલી જ રામમાં પ્રભુતા છે. કે મૂર્ખ વાનર ! સાંભળ. અનેક પક્ષીઓ પણ સમુદ્રને ઉલ્લંઘે છે, પણ તેઓ શૂર હોતાં નથી. ॥ ૧ ॥ મારી ભુલઓડ્ડી સાગરમાં બળડ્ડી બોલું તો ગંભીર જ બન્યું છે કે, તેમાં મોટા મોટા દેવતાઓ અને શૂર પુરુષો ડૂબી ગયા છે. એવો કોણ વીર છે ? કે જે મારી વીશ ભુલઓડ્ડી અગાધ તથા અપાર સમુદ્રના પાર પામી બચ્યો ॥૨॥ મેં દિક્ષાલ દેવતાઓની પાસે પાણી ભરાવ્યું છે, તે છતાં તું અને એક ક્ષત્રિયની કીર્તિ સંભળાવે છે ? તું વારંવાર બેના શુભોત્તું વર્ણન કરે છે, ॥ ૩ ॥ તે તારા સ્વામી બે યુદ્ધ-વીર હોય તો તેણે આ વધી શામાટે મોકલી છે ? અને તેને શત્રુની સાથે પ્રીતિ કરવામાં લાજ કેમ આવતી નથી ? ॥ ૪ ॥

દો૦-શૂર કવળ રાવળ સરિસ, નિજ કર કોટે શીશ ॥

હુમે અનલમેં વાર વહુ, હર્ષિત સાલિ ગિરીશ ॥ ૫૧ ॥

રાવણ જેવો બીબે શૂરો કોણ હોય ? કે જે રાવણે હર્ષપૂર્વક પોતાના હાથથી પોતાનાં મસ્તકો કાપીને વારંવાર અગ્નિમાં હોમી દીધાં હતાં. આ વાતના સાક્ષી સદા શિવ છે. ॥ ૫૧ ॥

ચૌ૦-જરત વિલોકેડ જવહિ કપાલા । વિધિકે લિલે અંક નિજ માલા ॥

નરકે કર આપન વધ બાંચી । હૈસેડે જાનિ વિચિ ગિરા અસાંચી ॥ ૧ ॥

સો મન સમુદ્ધિ ત્રાસ નહિ મોરે । લિલ્લા વિરંચિ જરઠકે મોરે ॥

આન ધીરકો શઠ મમ આંગ । પુનિ પુનિ કહસિ લાજ પરિત્યાગે ॥ ૨ ॥

કહ અંગદ સલજ્જ જગમાઈ । રાવળ તોઈ સમાન કોડ નાઈ ॥

લાજવંત કર સહજ સ્વભાડ । નિજ મુલ નિજ મુળ કહસિ ન કાડ ॥૩॥

શિર અરુ શૈલ કથા ચિત રહી । તાંતે વાર કીસ તૈં કહી ॥

સો મુજ બલ રાસેડ ડર ઘાલી । જિતેડ ન સહસ વાહુ બલિ વાલી ॥ ૪ ॥

મુન મતિ મંદ દેહિ અવ પૂરા । કાઠે શીશ ન હોઈહિ શૂરા ॥

બાજીગર કહૈં કહિય ન વીરા । કાઠે નિજ કર સકલ શરીરા ॥ ૫ ॥

મેં જ્યારે મારી ખોપરીએ અશિનાં બળતી દીઠી, ત્યારે તેઓના લલાટોમાં વિ-
ધાતાએ લખેલા અક્ષરો મારા જોવામાં આવ્યા હતા. તેમાં ‘મનુષ્યના હાથથી વધ
થયે,’ ॥ ૧ ॥ એવું તે ખોપરીમાં વાંચવામાં આવતાં, હું પ્રહ્માની એ વાણીને ખોટી
બાણીને હસ્યો હતો. એ વાણી વાંચવામાં આવ્યા છતાં પણ, મારા મનમાં ત્રાસ થયે,
નથી. કેમ કે, પ્રહ્માએ તે અક્ષરો બહુપણમાં થતી સ્વાભાવિક ભૂલથી જ લખ્યા છે. તું
લાજને છોડી દઇને વારંવાર બોલ્યા કરે છે, પણ મારી સામે ઉભી શકે એવો બીજો કયો
વીર છે ? ॥ ૨ ॥ અંગદ બોલ્યો કે, “હે રાવણ ! સઘળા જગતમાં તારા જેવો કોઈ
લાજવાળો નથી. લાજવાળાનો તો એવો જ સહજ સ્વભાવ હોય છે કે, તે કદી પણ
પોતાના મુખથી પોતાના શુભોની પ્રશંસા કરે નહીં. ॥ ૩ ॥ માર્યા ચઢાવવાની અને પર્વત
ઉપાસવાની વાત જ તારા ચિત્તમાં રમી રહી છે, તેથી તેં એની એ વાત બીજા વાર મારી
પાસે કહી, પણ જ્યારે સહસ્રાર્જુન રાજાને તથા બલવાન વાળીને જિતી શક્યો ન હતો,
ત્યારે તે ભુલ્યોનું બળ છાતીમાં ઘાલી દીધું હતું કે શું ? ॥ ૪ ॥ અરે મંદ બુદ્ધિવાળા !
સંભળ. હવે પૂરેપૂરા જવાબ દે. માથું કાપી નાખવાથી શૂર ગણાવાતું નથી. બાહ્યગર
પોતાના હાથથી, પોતાનાં આખાં શરીરને કાપી નાખે છે, તો પણ તે વીર કહેવાતો નથી. ૫

દોઁ—જરહિ પતંગ વિમોહ વશ, માર વહર્હિ સ્વરવન્દ ॥

તે નહિં શૂર કહાવર્હી, સમુશ્ચિ દેશ મતિ મંદ ॥ ૫૨ ॥

અરે મંદ બુદ્ધિવાળા ! વિચાર કરી જો. પતંગીઆએ મોહને લીધે બળી મરે છે
અને ગધેડાએ ભાર ઉપાડે છે, તો પણ તેઓ શૂર કહેવાતા નથી. ॥ ૫૨ ॥

ચૌઁ—અવ જાનિ વતવદાવ સ્વલ કરહી । મુનિ મમ વચન માન પરિહરહી ॥

દશમુલ મૈં ન વસીઠી આયડ । અસ બિચારિ રણુવીર પઠાયડ ॥ ૧ ॥

બાર બાર શ્મિ કહ્યો કૃપાલા । નહિં ગજારિ યશ વધે શૃગાલા ॥

મનમેં સમુશ્ચિ વચન પ્રશુ કેર । સહેવં કઠોર વચન શઠ તેરે ॥ ૨ ॥

નાહિંત કર મુલ મંજન તોરા । લે જાતેઝં સીતહિ વરજોરા ॥

જાનેઝં તવ લલ અધમ સુરારી । સુને હરિ આની પરનારી ॥ ૩ ॥

તૈં નિશ્ચિચર પતિ ગર્વ વહુના । મૈં રણુપતિ સેવક કર દૂતા ॥

જો ન રામ અપમાનહિ ઠરઝં । તોહિં દેશત અસ કૌતુક કરઝં ॥ ૪ ॥

હે બળ ! હવે વધારે ચઢા ઉતરી કરવી રહેવા દે અને માન છોડી દઇને માફ
વચન માન. હે રાવણ ! હું વધી કરવા આવ્યો નથી. પણ રામચન્દ્રજીએ બીજા વિચારથી
જ મને મોકલ્યો છે. ॥ ૧ ॥ કૃપ જી રામચન્દ્રજી વારંવાર એમ બોલતા હતા કે, ‘શીયાળને
મારવાથી સિંહને કશી કિંતી મળતી નથી.’ એ પ્રભુનાં વચનનું મનમાં સ્મરણ કરીને
તારાં કઠોર વચનોને સહન કરે છું. ॥ ૨ ॥ નહોતર તો હું હમણું જ તારું મોહોડું તોડી

નાખી, બલાત્કારથી સીતાજીને લઈ જાત. હે નીચ રાક્ષસ ! હું તારાં બળને બાંધું છું કે, તું શૂન્ય સ્થાનમાંથી પરસ્મીને ચોરી લાવ્યો છે. ॥ ૩ ॥ તને - રાક્ષસોના રાજપણાને ઘણું ગર્વ છે અને હું તો રામચંદ્રજીના સેવકનો હૂત છું, તેથી પરતંત્ર છું. રામચંદ્રજીએ તને મારવાનો જે સંકલ્પ કર્યો છે, તે સંકલ્પનો ભંગ કરવારૂપ રામચંદ્રજીના અપમાનથી ન ડરું તો એવું કૌતુક કરું કે, ॥ ૪ ॥

દો-—તોહિં પટકિ મહિ સૈન હતિ, ચૌપટ કરિ તવ ગાउँ ॥

મન્દોદરિ સમેત શઠ, જનકમુતહિં હૈ જાउँ ॥ ૫૩ ॥

તારી નજર આગળ જ તારી સેનાને મારી, તને તોડી પાડી, લંકાને ચોપટ (તમામ ઉજ્જય) કરી નાખી, સીતાજીની સાથે મંદોદરીને પણ લઈ જાઉં. ॥ ૫૩ ॥

ચૌ-—જો અસ કરઉં ન તદપિ બઢાઈ. મુએ વધે કહુ નહિં મનુસાઈ ॥

કૌલ કામવશ કૃપણ વિમુઢા । અતિ દરિદ્ર અયશી અતિ વૃઢા ॥ ૧ ॥

સદા રોગવશ સંતત ક્રોધી । રામ વિમુઢ શ્રુતિ સંત વિગેથી ॥

તનુપોષક નિંદક અપલાની । જીવત શ્વ સમ ચૌદહ પાની ॥ ૨ ॥

અસ વિચારિ સ્વલ બધૌં ન તોહીં । અવ જનિ રિસ ઉપજાવસિ મોહીં ॥

પુનિ સર્કોપ કહ નિશિચર નાથા । અપર દશન ગહિ મૌંજહિ હાથા ॥ ૩ ॥

રે કપિ પોચ મરણ અવ ચહમી । છોટે વદન વાત વઢ કહસી ॥

કહુ જલપસિ જઢ કપિ બલ જાકે । બુદ્ધિ બલ તેજ પ્રતાપ ન તાકે ॥ ૪ ॥

જે કદાચ એમ કરે, તોપણ તેમાં મારી મોટાઈ નથી. કેમ કે, મુવેલાને મારવામાં કશી વીરતા ગણાતી નથી. વામમાર્ગી, કામી, કનૂસ. મૂર્ખ, અતિ દારિદ્ર્ય, અપ્રીતિવાળો, અત્યંત વૃદ્ધ, હંમેશનો રોગી, ॥ ૧ ॥ હંમેશનો કોપી, રામથી વિમુખ, શ્રુતિઓને તથા સંતોનો વિરોધી પાતાના શરીરનું જ પોષણ કરનારો, નિન્હા કરનારો અને પાપી એ ચોઈ પ્રાણીઓ જીવતાં છતાં પણ શબ જેવા જ છે. ॥ ૨ ॥ હે દુષ્ટ રાવણ ! આમ વિચારી, હું તને મારતો નથી. હવે તું મને કોષ નહીં ઉપભવ. ” અંગદનાં વચનો સાંભળી, કોપ પામેલા રાવણ દાંતોથી ઢોહ ડસી, હાથ ભીંસીને બાંધ્યો કે, ॥ ૩ ॥ “ અરે નીચ વાનર ! તને મરવાની ઇચ્છા થઈ છે, કે જેથી નહાને મોહોડે મોટી વાતો કહે છે. હે જડ વાનર ! તું જેના બળથી કડવા વચનો બકે છે, તેમાં બુદ્ધિ, બળ, તેજ કે પ્રતાપ કશુંએ નથી. ॥ ૪ ॥

દો-—અગુણ અમાન વિચાર તેહિ, દીન્હો પિતા વનવાસ ॥

સો દુઃસ્વ અરુ યુવતી વિરહ, પુનિ નિશિ દિન મમ ત્રાસ ॥ ૫૪ ॥

રામને શુભ વગરનો તથા માન વગરનો ધારીને, તેના પિતાએ વનમાં કહાડી મૂક્યો છે. વળી તે રામ, દુઃખથી, સ્ત્રીના વિરહથી અને રાત દિવસ મારા ત્રાસથી અત્યંત અશક્ત જ હોવો બોધ્યો. ॥ ૫૪ ॥

દો०-જિનકે ચલકો ગર્વ તોહિ, એસે મનુજ અનંક ॥

સ્વાહિ નિશાચર દિવસ નિશિ, મૂઢ સમુદ્ધિ તજિ ટેક ॥ ૫૫ ॥

જેના બળને તને ગર્વ છે, એવાં તો અનેક મણુસોને રાક્ષસો રાતે અને દિવસે પણ ખાઈ બાય છે. હે મૂઢ ! આમ સમજીને તું અભિમાન છોડી દે." ॥ ૫૫ ॥

ચો०-જવ તેહ કીન્હ રામ કર નિન્દા । ક્રોધંત તવ ભયડ કપિન્દા ॥

હરિ હર નિન્દા સુનહિ જે કાના । દોડ પાપ ગંધાત સમાના ॥ ૧ ॥

કટકટાય કપિકુંજર ભારી । દોડ ઘુજ ઢળ પટકિ મહિ મારી ॥

દોલત ધરણી સભાસદ રવસે । ચલે ભાગિ ભય મારૂત ગ્રસે ॥ ૨ ॥

ગિરત દશાનન ડઠા સંભારી । ભૂતલ પરેડ મુકુટ ષટ ચારી ॥

કહ્યુ નિજ કરલે શિરનિ સંભારે । કહ્યુ અંગદ પ્રશ્ન પાસ પંવારે ॥ ૩ ॥

આવત મુકુટ દેવ કપિ ભાગે । દિનદી લૂક પરન વિધિ લાગે ॥

કેં રાવણ કરિ કોપ ચલાયે । કુલિશ ચારિ આવત અતિ ધાયે ॥ ૪ ॥

કહ પ્રશ્ન હૈસિ જનિ હૃદય ઢરાહુ । લૂક ન અશનિ કેતુ નહિ રાહુ ॥

યે કિરીટ દશકુંધર કેરે । આવત બાલિ તનયકે મેરે ॥ ૫ ॥

રાવણે જ્યારથી રામની નિન્દા શરૂ કરી, ત્યારથી અંગદને ભારે ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો. કેમ કે, જે પુરુષ કાનથી વિષ્ણુની કે શિવની નિન્દા સાંભળે, તેને ગૌહત્યા જેવું પાપ લાગે છે. ॥ ૧ ॥ વાનરાઓમાં ઉત્તમ અંગદે, દાંતોની ભારે કડકડાટી કરી, બન્ને હાથ એવા તો ધરતીપર પછાડ્યા કે, જેથી ધરતી ધ્રુવ જતાં સભાસદો ઉધે મોહોડે પડી ગયા અને પછી ભયથી ભાગવા લાગ્યા પણ અંગદની ભુલજ્યોથી ઉત્પન્ન થયેલા પવનથી ઘેરાઈ જવાને લીધે ભાગી પણ શક્યા નહીં. ॥ ૨ ॥ રાવણ પડતો પડતો માંડ સંભાળીને ઉઠ્યો પણ તેના દશે મુકુટો ધરતીપર પડી ગયા, કે જેઓમાંથી છને રાવણે પોતાના હાથથી સંભાળી લઈને મસ્તકોમાં પહેર્યા અને ચારને અંગદે રામચન્દ્રજીની પાસે ફેંકી દીધા. ॥ ૩ ॥ રાવણના મુકુટોને આવતા જોઈ વાનરાઓ ભય પામ્યા કે, ‘આ તે દેવચોગથી દિવસે ઉલ્કાપાત થયો છે ? કે રાવણે કોપ કરીને ચલાવેલાં ચાર વળો વેગથી દોડ્યા આવે છે ?’ ॥ ૪ ॥ આવા ભયથી વાનરાઓ ભાગવા લાગતાં, રામચન્દ્રજીએ હસીને કહ્યું કે, “હૃદયમાં ડરો નહીં. આ ઉલ્કાપાત, વળો, કેતુઓ કે રાહુઓ, કશું નથી, પણ અંગદે ફેંકેલા રાવણના મુકુટો આવે છે,” ॥ ૫ ॥

દો०-કૂદિ ગહે કર પવન સુત, આનિ ઘરે પ્રમુ પાસ ॥

કૌતુક દેવહિં મણુ કપિ, દિનકર સરિસ પ્રકાશ ॥ ૫૬ ॥

હનુમાનજીએ કહીને હસ્તવતે તે મુકુટોને રામની પાસે લાવીને મૂકતાં સૂર્ય જેવા પ્રકાશવાળા તે મુકુટોને રાંછી તથા વાનરાઓ કૌતુકથી એવા લાગ્યા. ॥ ૫૬ ॥

ચૌ-વહાં કહત દશકંઠ રિસાઈ । ધરિ મારહુ કપિ ભાગ ન જાઈ ॥
 હિ વિધિ વેગિ સુખટ સબ ધાવહુ । રાહુ માલુ કપિ જઈ તહૈં પાવહુ ॥ ૧ ॥
 મહિ અકીશ કરિ ફેરિ દુહાઈ । જિયત ધરહુ તપસી દોઝ માઈ ॥
 પુનિ સકોપ બોલેઝ યુવરાજા । ગાલ વજાવત તોહિ ન લાજા ॥ ૨ ॥
 મર મર કાટિ નિલજ કુલધાતી । બલ વિલોકિ વિદરત નહિ છાતી ॥
 રે તિય ચોર કુમારગામી । રાલ મલ રાશિ મંદ મતિ કામી ॥ ૩ ॥
 સન્નિપાત જલ્પસિ દુર્વાદા । મયસિ કાલ વશ શટ મનુજાદા ॥
 યાકો ફલ પાવહુગે તુમ આગે । વાનર માલુ ચપેટન્હ લાગે ॥ ૪ ॥
 રામ મનુજ બોલત અસ વાની । ગિરહિ ન તવ રસના અભિમાની ॥
 ગિરિહૈ રસના સંશય નાહીં । શિરન સપેત સમર મહિ માર્હીં ॥ ૫ ॥

ત્યાં રાવણુ ક્રોધ કરીને બોલ્યો કે, “ આ વાનરને પકડી લ્યો કે જેથી બાળી ન
 બાય અને એવી જ રીતે સઘળા પ્રબળ યોદ્ધાઓ દોડીને જે જે વાનર કે રીંછ એવામાં
 આવે, તેને ખાઈ બાળ્યો. પૃથ્વીને વાનર વગરની કરી નાખીને ॥૧॥ મારી દુવાહી ફેરવી
 દો અને એ એ તપસ્વી ભાઈઓને જીવતા પકડી લ્યો. ” આ સાંભળી અંગદ અત્યંત
 ક્રોધથી બોલ્યો કે, “ તને ગાલ બબલતાં લાજ આવતી નથી ? ॥ ૨ ॥ અરે નિલંબજ !
 હે કુલધાતી ! તું તારૂં ગળું કાપીને મરી બ. અમારૂં બળ બેઠને તારી છાતી કેમ ફાટી
 પડતી નથી ? અરે સ્ત્રીના ચોર ! અરે કુમારો ચાલનારા ! અરે ખલ ! હે પાપોના સમૂ-
 હરૂં ! હે મંદ બુદ્ધિવાળા ! હે કામી ॥ ૩ ॥ તને સનેપાત થયો છે, કે જેથી આવા દુષ્ટ
 બકવાદો કરે છે. હે શઠ ! હે માણસોને ખાઈ જનારા ! તું કાળને વશ થયેલો છે. તને
 આગળ જતાં આવાં ભાષણતું ફળ મળશે, કે વાનરાઓની અને રીંછોની થપ્પડો વાગશે.
 ॥ ૪ ॥ હે અભિમાની ! ‘ રામ મનુષ્ય છે, ’ એમ બોલતાં તારી જીભો કેમ પડી જતી
 નથી ? તારી જીભો પડી જશે, એમાં કશો સંશય નથી, પણ તેઓ યુદ્ધ ભૂમિમાં
 માથાંઓની સાથે જ પડશે. ॥ ૫ ॥

સો-સો નર ક્યોં દશકંઠ, વાલિ વધેઝ જેહિ એક શર ॥

વીશહુ લોચન અંધ, ધિક તવ જન્મ કુજાતિ જહ ॥ ૪ ॥

હે રાવણુ ! જેણે વાળીને એક જ બાણથી મારી નાખ્યો, તેને મનુષ્ય કેમ કહી
 શકાય ? હે કુભતિ જડ ! તું વીશે આંખે આંધળો છે અને તારા જન્મને ધિક્કાર છે. ॥૪॥

સો-તવ શોણિતકી પ્યાસ, તૃપિત રામસાયક નિકર ॥

તજહું તોહિં તેહિ આશ, કદુ જલ્પસિ નિશર અષમ ॥ ૫ ॥

રામના બાણોના સમૂહો તારૂં લોહી પીવાની તરશથી બ્યાકુલ થઈ રહ્યા છે, માટે
 તેઓની આશાને પૂર્ણ કરવાને વાસ્તે હમણાં હું તને છોડી દઉં છું. અરે અધમ રાક્ષસ !
 તું કદોર વચનો શું બકે છે ? ॥ ૫ ॥

ચૌ૦-મૈ તવ દશન તોરિએ લાયક । આયસુપૈ ન દીન્હ રઘુનાયક ॥
 અસ રિસ હોત દશૌં મુલ તોરૌં । લંકા ગહિ સમુદ્રમેં બોરૌં ॥ ૧ ॥
 ગૂલર ફલ સમાન સવ લંકા । વસહિં મધ્ય જનુ જંતુ અચંકા ॥
 મૈં વાનર ફલ સ્વાત ન વારા । આયસુ દીન્હ ન રામ ઉદારા ॥ ૨ ॥
 શુક્તિ સુનત રાવણ મુસકાઈ । મૂઢ સિલેસિ કહૈં અધિક મુઠાઈ ॥
 વાલિ કવહું અસ ગાલ ન મારા । મિલિ તપસિનતે ભયસિ લવારા ॥ ૩ ॥
 સાંવહુ મૈં લવાર યુજવીહા । જો ન ઉપારૌં તવ દશ જીહા ॥
 રામ પ્રતાપ સુમિરિ કાપિ કોપા । સખા માંઝ પળ કરિ પળ રોપા ॥ ૪ ॥
 જો મમ ચરણ શકહિં શઠ ટારી । ફિરહિં રામ સીતા મૈં હારી ॥
 સુનહુ સુમટ સવ કહ દશશીશા । પદ ગહિ ધરણિ પહારહુ કીશા ॥ ૫ ॥
 ઇન્દ્રજિત આદિક બલવાના । હર્ષિં ઉઠે જહૈં તહૈં મટ નાના ॥
 ક્ષપટહિં કરિ બલ વિપુલ ઉપાઈ । પદ ન ટૈં બૈઠહિં શિર નાઈ ॥ ૬ ॥
 પુનિ ઉઠિ ક્ષપટહિં સુર આરાતી । ટૈં ન કીશ ચરણ ઇહિં ભાંતી ॥
 પુરુષ કુયોગી જિમિ ઉરગારી । મોહ વિટપ નહિં શકૈં ઉપારી ॥ ૭ ॥

મારે જ તારા હાંતો તોડી નાખવા ભેઈએ, પણ રામચન્દ્રજીએ આજ્ઞા દીધી નથી, તેથી શેા ઉપાય ? મને એવી રીસ થઈ છે કે, તારાં દશે મોહોડાંઓને તોડી નાખું અને લંકાને ઉપાડીને સમુદ્રમાં ડુબાવી દઉં. ॥૧॥ જેમાં અનેક રાક્ષસોડૂંથી ભવડાઓ નિર્ભય-પણાથી વસે છે, એવી આ સઘળી લંકા ઉંઘરાનાં ફળ જેવી છે અને હું વાનર છું તેથી મને લંકાડૂંથી ઉંઘરાના ફળને આઈ જતાં વાર લાગે એમ નથી, પરંતુ શું કરું કે મને રામચન્દ્રજીએ તેમ કરવાની ભયંકર આજ્ઞા આપી નથી. ॥૨॥ અંગદની યુક્તિ સાંભળી, રાવણ હસીને બોલ્યો કે, “હે મૂઢ ! તું આણું જૂઠું બોલવું કયાંથી શીખેલો છે ? તારો બાપ વાળી તો કહી પણ આવી રીતે ગાલ બનાવતો નહીં હતો. હું ધારું છું કે, તું એ તપસ્વી-ઓની સોબતથી લબાડ ચર્ધગયો છે.” ॥૩॥ અંગદ બોલ્યો કે, “હે વીશ ભુભઓવાળા ! જો હું ચુકમાં તારી દશે જીભોને ન ઉખેડી લઉં તો ખરેખર લબાડ જ કહેવાઉં.” પછી કોપ પામેલા અંગદે રામના પ્રતાપનું સ્મરણ કરી ‘સલાના મધ્યમાં પ્રતિજ્ઞા કરીને પોતાનો પય રાખ્યો. ॥ ૪ ॥ પ્રતિજ્ઞા એવી કરી કે, “જો કોઈ પણ રાક્ષસ મારા આ નિકૃષ્ટ અંગડૂં પગને પૃથ્વી ઉપરથી ઉઠાવી શકે, તો રામ અહીંથી પાછા ફરી જાય અને હું સીતાજીને હારી ચુક્યો.” રાવણે સર્વ યોદ્ધાઓને કહ્યું કે, “હે સુભટો ! સાંભળો

૧ “તુળતે કુલિશ કુલિશ તુળ કરહી” “શ્રીકૃષ્ણીર પ્રતાપતે સિંહુ તરે પાષાળ” “ગુર અમુ મેર રેણ સમતાહી” ઇત્યાદિ પ્રતાપનું સ્મરણ કરી. ૨ અંગદ રામ તરફથી પ્રતિનિધિ થઈને આવ્યો હતો અને પ્રતિનિધિને સઘળા અધિકાર હોય છે, તેથી અંગદે આવી પ્રતિજ્ઞા કરી એમ સમજવું. અથવા કિન્નિ હામ સીતા મૈં હારી, એ વચનનો એવો અર્થ કરવો કે, “રામ તો સીતાજીને અહીંથી લઈ જશે, પણ હું હાથેં એટલે હું એટલે હું ચુક નહીં કરું” અંગદને રામના પ્રતાપનો પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો,

આ વાનરને તેનો પગ પકડીને ધરતી પર પછાડી દો." ॥ ૫ ॥ આ સાંભળી રાજી થઇને ઇંદ્રજિત આદિ અનેક બળવાન યોદ્ધાઓ જ્યાં ત્યાંથી ઉભા થયા અને સઘળું બળ વાપરી તથા મોટા મોટા ઉપાયો કરીને અંગદના પગને ઉઠાવવા લાગ્યા, પણ કોઈ રીતે ન ઉઠાવી શકાયાથી તેઓને નીચાં માથાં કરીને પૃથ્વી પર બેસી જવાની ફરજ પડી. ॥ ૬ ॥ હે ગરુડજી ! વળી પણ રાક્ષસો ઉઠીને ઉઠીને પગને ઝડપવા લાગ્યા પણ જેમ કાચા યોગવાળા પુરુષો મોહરૂપી વૃક્ષને ખસેડી કે ઉપાડી શકે નહીં, તેમ તેઓ અંગદના પગને ખસેડી કે ઉપાડી શક્યા નહીં. ॥ ૭ ॥

દો-ભૂમિ ન છાંદે કપિ ચરણ, દેવત રિપુ મદ ભાગ ॥

કોટિ વિગ્ર જિમિ સંત કહે, તદપિ નીતિ નહિ ત્યાગ ॥ ૫૭ ॥

જેમ સંત પુરુષ કરોડો વિદ્યા આવી પડતાં છતાં પણ, નીતિને છોડે નહીં, તેમ અંગદના પગે અનેક રાક્ષસોના પ્રયત્નો પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ પૃથ્વીને છોડી નહીં. આમ થયું જોઈ, રાક્ષસોના અહંકારો નષ્ટ થઈ ગયા. ॥ ૫૭ ॥

ચૌ-કપિ બલ દેવિ સકલ હિય હારે । ડઠા આપ કપિકે પરચારે ॥

ગહત ચરણ કહ બાલિ કુમારા । મમ પદ ગહે ન તોર ઉવારા ॥ ૧ ॥

ગહસિ ન રામ ચરણ શઠ જાઈ । સુનત ફિરા મન અતિ સકુચાઈ ॥

મયો તેજ હત શ્રી સબ ગઈ । મધ્ય દિવસ જિમિ શશિ સો અહઈ ॥ ૨ ॥

સિંહાસન બેઠા શિર નાઈ । માનહુ સંપતિ સકલ ગૈવાઈ ॥

જગદાધાર પ્રાણપતિ રામા । તામુ વિમુઘ્ન કિમિ લહૈ વિશ્રામા ॥ ૩ ॥

ડમા રામ કર મુકુટિ વિલાસા । હોય વિશ્વ પુનિ પાવૈ નાસા ॥

વળેતે કુલિશ કુલિશ વળ કરહો । તામુ દૂત કહ કિમિ પદ ટરહો ॥ ૪ ॥

પુનિ કપિ કહી નીતિ વિધિ નાના । માનત નાહિ કાલ નિયરાના ॥

રિપુ મદ માથે પ્રમુ સુયશ સુનાયે । અસ કહિ ચલે બાલિ વૃષ જાયે ॥ ૫ ॥

અવહો મુઘ્ન કા કરો વઢાઈ । હતિહો તોહિ ચિલાય ચિલાઈ ॥

યાતુધાન અંગદ બલ દેવિ । મયે દુઃખી નિજ હૃદય વિશેલિ ॥ ૬ ॥

પ્રથમહિ તામુ તનય કપિ મારા । સો સુનિ રાવળ મયો દુઃખારા ॥

અંગદનું બળ જોઈને સર્વે રાક્ષસો હૃદયમાં હારી જતાં, એ એક વાનરના અમરકા-રથી રાવણ પોતે પણ તે પગને ઉઠાવવા વાસ્તે ઉભો થયો. રાવણ, પગને પકડવા લાગતાં અંગદ બોલ્યો કે, “ મારો પગ પકડવાથી તારો બચાવ થવાનો નથી. ॥ ૧ ॥ હે શઠ ! તું મારા પગને પકડવા લાગ્યો છે, તેમ ત્યાં જઈને રામના પગને શા મોટે પકડતો નથી !

તેથી મનમાં એમ ધારીને પ્રતિજ્ઞા કરી કે, જો મારો પગ કોઈથી નહીં ઉઠાવી શકાય, તો લંકા મારી યજ્ઞગ્ધિગણ્યો અને તેથી અહીં વાનરાઓના પગની જમાવટ થયાનું પણ શકુન મળશે.

કે જેથી તારો નિસ્તાર થાય.” અંગદનું બોલતું સાંભળી, મનમાં અત્યંત લજાઈને રાવણ પાછો ફર્યો પણ મધ્યાહ્ન કાળના ચંદ્રની પેઠે નિસ્તેજ થઈ ગયો. ॥ ૨ ॥ રાવણની સઘળી શોભા જતી જ રહી. રાવણ, જાણે સઘળી સંપત્તિને શુભાવી બેઠો હોય તેમ, માત્રું નમાવીને સિંહાસનપર બેઠો. જે પુરુષ જગતના આધારરૂપ અને જગતના પ્રાણપતિ રામચંદ્રજીથી વિરુધ્ધ હોય, તે પુરુષ કેમ વિશ્રામ લઈ શકે ? ન જ લઈ શકે. ॥૩॥ હે પાર્વતી ! રામચંદ્રજી કે જેની છુકુટિનો વિલાસ જગતને પણ ઉત્પન્ન કરે અને પાછું નષ્ટ કરે છે તથા ખડને પણ વજ્ર બનાવી શકે છે અને વજ્રને પણ ખડ બનાવી શકે છે, તેમના દ્વંતનો પગ કોઈથી પણ કેમ ઉપાડી શકાય ? ॥ ૪ ॥ વળી પણ અંગદે અનેક પ્રકારનાં નીતિવચનો કહ્યાં, પણ રાવણને મરણ સમીપમાં જ આવ્યું હતું તેથી તેણે તે વચનો માન્યાં નહીં. વાળી રાજાનો પુત્ર અંગદ, એ પ્રમાણે શત્રુઓના મહત્ત્વ મથન કરી, પ્રભુનો સુચશ સંભળાવી, છેઢી વાર ॥૫॥ “હવે મોહોડાથી શું બહાર કડે, પણ ભવિષ્ય કહું છું કે, તને રમાડી રમાડીને મારી નાખશું.” એટલું બોલીને ત્યાંથી ચાલતો થયો. રાક્ષસો અંગદનાં બળને જોઈ, હૃદયમાં બહુ જ દુઃખ પામ્યા. ॥ ૬ ॥ અંગદે પ્રથમ જ પ્રહસ્ત નામના રાવણના પુત્રને માર્યો હતો, તે વાત આ વખતે સાંભળવામાં આવતાં, રાવણ બહુ ખેદ પામ્યો. ॥

દો—રિપુ બલ ધર્ષિ હર્ષિ હિય, વાલિ તનય બલ પુંજ ॥

સજલ નયન તનુ પુલકિ અતિ, ગદે રામ પદ કંજ ॥ ૫૮ ॥

બળના પુંજરૂપ અંગદે શત્રુનાં બળને પરાસ્ત કરી, હૃદયમાં આનંદ પામી, રામની પાસે આવી, નેત્રોમાં અશ્રુઓથી તથા ગાત્રોમાં રામાંચોથી ભરપૂર થઈને રામનાં ચરણકમળ પકડ્યાં. ॥ ૫૮ ॥

દો—સાંજ જાનિ દશકંઠ તવ, ભવન ગયડ બિલચાય ॥

મન્દોદરી અનેક વિધિ, બહુરિ કહા સમુદાય ॥ ૫૯ ॥

પછી રાવણ સંધ્યાકાળ થયો જાણી, બહુ જ ગભરાઈને ઘરમાં ગયો, તે સમયમાં વળી પણ મંદોદરીએ તેને અનેક પ્રકારોથી સમજાવીને કહ્યું કે, ॥ ૫૯ ॥

જૌ—કંઠ સમુદિ મન તજહુ કુમતિહી ! સોહ ન સમર તુમહિં રણપતિહી ॥

રામ અનુજ ઘનુ રેલ્લ ચવાઈ ! સો નહિં લાંબેલ અસ મનુસાઈ ॥ ૧ ॥

૧ અંગદે રાવણને પગ પકડવાની ના પાડી, તેનું કારણ એ કે, “રાવણ રાજા છે તથા રામચંદ્રજીની સામે લડવાને યોગ્ય છે, મારે જે ઝેનાથી મારો પગ નહીં ઉડાવી શકાય, તો તેથી રામચંદ્રજીની હીનતા થશે. લોકો કહેશે કે, જેનાથી અંગદનો પગ પણ ઉડાવી શકાયો ન હતો, તેને રામચંદ્રજીએ માર્યો, તો તેમાં શી મોટી વાત થઈ.” અથવા “અંગદે રાવણને વાળાનો મિત્ર જાણી, પતા સમાન સમજીને પોતાના પગનો સ્પર્શ કરવા દીધો નહીં. અથવા રાવણ એ આટલાથી ઢારી જઈને સીતાજીને પાછાં આપી દેશે તો વિભીષણને રાજ્ય દેવાની રામચંદ્રજીની પ્રતિજ્ઞા કેમ પૂરી થશે ? એમ જાણીને અંગદે રાવણને પગ પકડવાની ના પાડી.”

પિય તેહિતે જીતવ સંગ્રામ । જાકે દૂતનકે અસ કામા ॥
 કૌતુક સિંધુ હાંધિ તવ લંકા । આયઝ કપિ કેહરિ અશંકા ॥ ૨ ॥
 રત્નવારે હતિ વિપિન ઉજારા । દેવત તુમહિં અક્ષ જિન મારા ॥
 જારિ નગર જેહિ કીન્હેસિ ક્ષારા । કહાં રહા બલ ગર્વ તુમ્હારા ॥ ૩ ॥
 અવ પતિ શૂષા ગાલ જનિમારહુ । મોર કહા કહ્યુ હૃદય વિચારહુ ॥
 પતિ રઘુપતિહીમતુજ જનિ જાનહુ । અગ જગનાથ અતુલ બલ માનહુ ॥ ૪ ॥
 વાળ પ્રતાપ જાન મારીંચા । તામુ કહા નહિં માનેહુ નીચા ॥
 જનક સભા અગણિત મહિ પાલા । રહેઝ તહાં બલ ગર્વ વિચ્છાલા ॥ ૫ ॥
 ભંજિ ધનુષ જાનકી વિવાહી । શક સંગ્રામ જીત કો તાહી ॥
 સુરપતિ મૃત જાના બલ થોરા । રાખા જિયત આંસ ઇક ફોરા ॥ ૬ ॥
 શૂર્પણખાકી ગતિ તુમ देखી । તદપિ હૃદય નહિં લાજ વિશેસી ॥

“હે નાથ ! તમે મનમાં વિચાર કરીને કુબુદ્ધિને છોડી દો. રામની સામે સંગ્રામ કરવો, એ તમને શોભતું નથી. રામના નહાના બાઇએ સીતાલુના આસપાસ ધનુષની જે રેખા ખેંચી હતી, તેનું પણ તમારાથી ઉલ્લંઘન કરી શકાતું ન હતું. ॥ ૧ ॥ એવી તમારામાં વીરતા છે, તે છતાં હે પ્રિય ! તેની સામેના સંગ્રામમાં જિતવાની ઇચ્છા કરો છો, કે જેના દ્વેતે પણ મોટાં મોટાં કામ કર્યા હતાં. એના દ્વેતે સિંહ જેવો વાનર કૌતુકથી સમુદ્રનું ઉલ્લંઘન કરી, ॥ ૨ ॥ તમારી લંકામાં નિશંક રીતે આવી, રક્ષકોને મારીને, વાડીને ઉત્તેજી કરી ગયો હતો, તમારા દેખતાં જ અક્ષકુમારને મારી ગયો હતો અને લંકાને બાળીને ભસ્મ કરી ગયો હતો, તો તે સમયે તમારો ગર્વ કયાં રહ્યો હતો ? ॥ ૩ ॥ હે સ્વામી ! હવે ખોટા ગાલ બજાવો નહીં અને કાંઈક મારા કહેવાનો હૃદયમાં વિચાર કરો. રામને મનુષ્ય નહીં બાણો પણ સ્થાવર જંગમના નાથ અને અતુલ બળવાળા બાણો. ॥ ૪ ॥ મારીએ રામનાં બાણોના પ્રતાપ બાણે હતો અને તે ઉપરથી તમારી પાસે કહેા પણ હતો, છતાં તમે નીચતાથી તેનું કહેવું નહીં માન્યું હતું, જનક રાજની સભામાં અગણિત રાજાઓ એકઠા થયા અને ત્યાં તમે પણ બળથી તથા ગર્વથી પૂર્ણ હથાત હતા, ॥ ૫ ॥ તોપણ રામ જ ધનુષ ભાંગીને સીતાને પરણ્યા હતા. એમને સંગ્રામમાં કોણ જિતી શકે ? ઈંદ્રના પુત્ર જયંતે રામને અદ્ય બળવાળા બાણીને સીતાલુની છેડ કરી, તેથી રામે જયંતની એક આંખ ફોડી નાખી હતી અને માંડ લાવતો રાખ્યો હતો. ॥ ૬ ॥ મારી નેણુંદ શૂર્પણખાની ગતિ તો તમે નજરે દીઠી હતી. તે છતાં પણ તમારા હૃદયમાં લાજ આવી નથી. ॥

દો०—વધિ ચિરાય ચર દૂષણહિ, લીલા હતેઝ કબંધ ॥

બાલિ એક ચર મારેઝ, તેહિ જાનહુ દશકંધ ॥ ૬૦ ॥

હે રાવણ ! જેણે વિરોધ, ખર તથા દૂષણ, એઓને માર્યા હતા, કબંધને લીલા-માત્રથી માર્યા હતા અને વાળીને એક બાણથી માર્યા હતા, તેને ઓળખવા બેઠ્યો. ॥ ૬૦ ॥

ચૌ૦—જેહિ જલનાથ બૈંધાયેડ હેલા । ઉતરે કપિ દલ સહિત સુવેલા ॥
 કારુણીક દીનકર કુલ કેતુ । સચિવ પઠાયડ તવ હિત હેતુ ॥ ૧ ॥
 સભા માંજ્ઞ જેઈ તવ બલ મથા । કરિ વરુચ મહૈ મૃગપતિ યથા ॥
 અંગદ હનુમત અનુવર જાકે । રણ બૌંકુરે વીર અતિ બૌંકે ॥ ૨ ॥
 તેહિ કહૈં પિય પુનિ પુનિ નર કહહુ । વૃથા માન મમતા મદ ગહહુ ॥
 અહહ કંત કૃત રામ વિરોધા । કાલ વિવસ મન ઉપજ ન બોધા ॥ ૩ ॥
 કાલ દંડ ગહ કાહુ ન મારા । હરૈ ધર્મ બલ બુદ્ધિ વિચારા ॥
 નિકટ કાલ જેહિ આવ ગુસાઈ । તેહિ ભ્રમ હોય તુલ્હારી નાઈ ॥ ૪ ॥

સૂર્યવંશના ધ્વજરૂપ રામ કે જે લીલા માત્રમાં સમુદ્ર ઓંધાવીને વાનરાઓના સૈન્ય સહિત સુવેલ પર્વતમાં ઉતર્યા છે, તેમણે કથા કરીને તમારા હિતને વાસ્તે જે દૂત મોકલ્યો હતો. ॥ ૧ ॥ એ દૂતે સભામાં આવીને જેમ સિંહ હાથીઓના યુધને મથી નાખે, તેમ તમારાં બળને મથી નાખ્યું છે. રણમાં અદ્ભુત કામ કરનારા, વીર અને અત્યંત બંકા બંગદ અને હનુમાન જેના અનુચરો છે. ॥ ૨ ॥ તેને વારંવાર ‘મનુષ્ય છે, મનુષ્ય છે,’ એમ કહો છો અને વૃથા માન, વૃથા મમતા તથા વૃથા મદ, એઓનું ગ્રહણ કરો છો. અરેરે સ્વામી ! તમે કાળને જે વશ થઈને રામની સામે વિરોધ કર્યો છે, તેથી તમારા મનમાં કશે યોગ ઉપજતો નથી. ॥ ૩ ॥ કાળ કોઈને ઘોકો લઈને મારતો નથી, પણ જેને મારવા ધારે, તેના ધર્મને, બળને, બુદ્ધિને તથા વિચારને હરી લે છે. હે સ્વામી ! કાળ જેના સમીપમાં આવ્યો હોય, તેને તમારી પેઠે જે ભ્રમ ઉત્પન્ન થાય છે. ॥ ૪ ॥

દો૦—દુર સુત મારેડ દહેડ પુર, અજહું પિય સિય દેહુ ॥

કૃપાસિંહુ રણુવીર ભજિ, નાથ વિમલ યશ લેહુ ॥ ૬૧ ॥

બે પુત્રો મરાયા અને શેઠેર પણ બળી ગયું. હે સ્વામી ! હજી પણ સીતા પાછી આપી દો અને કૃપાના સમુદ્રરૂપ રામને બાળને નિર્મલ યશ લેવો. ” ॥ ૬૧ ॥

ચૌ૦—નારિ વચન મુનિ વિશિષ્ઠ સમાના । સભા ગયડ ઉતિ હોત વિહાના ॥

બૈઠા જાય સિંહાસન ફૂલી । અતિ અભિમાન ત્રાસ સબ મૂલી ॥ ૧ ॥

આ પ્રમણે સ્ત્રીનાં વચનો સાંભળી, તે વચનોને બાણો જેવા ગણતો રાવણ પ્રભાત થતાં ઉઠી, સભામાં ગયો અને ત્યાં અત્યંત અભિમાનને લીધે સઘળા ત્રાસને ભૂલી જઈ, ફૂલીને સિંહાસન પર બેઠો. ॥ ૧ ॥

ચૌ૦—કર વિચાર દશકંષર भारी । વિશુજ્જિહ્વહિ લિયો હંકારી ॥

કહ્યો કિ માયા કૃત શિર ધનુર્હી । રામચંદ્ર કર લાભો અર્હી ॥ ૧ ॥

જેહિ લલિત દુસ્ત્રી હોય અતિ સીતા । સો ઉતિ ગયો તુરત મયમીતા ॥

માયા કર શિર ધનુષ બનાઈ । દશકંષરહિ દિલ્લાયો આઈ ॥ ૨ ॥

ખેદ નહીં કહ્યું પૈરે લસ્યાઈ । રાવણ દેવ ઉઠયો હરખાઈ ॥
 વન અશોક સિયકે ઢિંગ આયો । શિર ધનુ રવ અસ વચન મુનાયો ॥૩॥
 નિશિ દિન કરહુ જાણુ ગુણ ગાના । યહ તાકો શિર અરુ ધનુ બાના ॥
 સવ કપિ સેના માર ગિરાઈ । લષણ જીવ લે ગયે પરાઈ ॥ ૪ ॥

રાવણે બહુ જ વિચાર કરી, વિદ્યુન્નિજહ્નુ નામના રાક્ષસને બોલાવીને આજ્ઞા કરી કે, “ માયાથી રામનું માથું તથા ધનુષ બનાવીને હમણાં જ લાવ, ॥૧॥ કે જેને જોઈને સીતા અત્યંત દુઃખી થાય. ” આ સાંભળી, રાવણથી ત્રાસ પામતા વિદ્યુન્નિજહ્નુ તુરત જ ત્યાંથી ઉડી જઈ, માયાથી માથું અને ધનુષ બનાવી આવીને રાવણની નજરે કર્યો ॥૨॥ જેઓમાં રામના મસ્તકથી કરી જૂદાઈ માલમ પડે નહીં એવાં એ માથાંને તથા ધનુષને જોઈ, રાજ્ય થઈને રાવણ તુરત જ સલામાંથી ઉડ્યો અને આસોપાલવની વાડીમાં સીતાજીની પાસે આવ્યો, માથાંને તથા ધનુષને સીતાજીની પાસે રાખીને બોલ્યો કે, ॥ ૩ ॥ “ તું રાત દિવસ જેના ગુણોને ગાયા કરે છે, તેનું આ માથું અને ખાણુ સહિત આ ધનુષ છે. સઘળી વાનરાઓની સેનાને મારી પાડી દીધી છે અને લક્ષ્મણ જીવ લઈને નાસી ગયો છે. ॥ ૪ ॥

દો-મૈં તુહારી પતીતકો, લાયો શિર ધનુ રામ ॥

લખ સિય ધનુ શિર વિકલ હૈ, રોદન કરત નિકામ ॥ ૬૨ ॥

હું તને ખાતરી કરાવવાને વાસ્તે રામનાં આ માથાંને અને ધનુષને તારી પાસે લાવ્યો છું.” સીતાજી માથાંને તથા ધનુષને જોઈને વ્યાકુલ થઈને અત્યંત રડવા લાગ્યાં. ૬૨

ચૌ-સિય જિહિવિધિ તવ કિયો વિલાપા । કો કહિ શકે વિશાલ કલાપા ॥

બહુતે ગુણ ગણ પ્રશ્નકે ગાવત । મહિ લોટત તન શુદ્ધિ વિસરાવત ॥૧॥

હૈસત મોરિ મુલ અધમ મુરાપી । તિહિછિન જય ધ્વનિ દશ દિશિ વ્યાપી

જય રણુવીર કૌશલ્યાધીશ । ધાયે લંક સવ ઘેર કપીશ ॥ ૨ ॥

શબ્દ મુનત રાવણ ઉઠિ તવહીં । સમા ગયો સવ ત્યાગ વતકહીં ॥

તવ સરમા સિયકે ઢિંગ જાઈ । સિયકો સમુદ્ધાવત ગુણ ગાઈ ॥ ૩ ॥

યહ સવ માયા કૌતુક જાનો । મન અપને નિશ્ચય કર માનો ॥

મુનહુ શબ્દ કપિ લંકા ઘેરી । તેહિતે રાવણ ગયો સંવેરી ॥ ૪ ॥

આ સમયમાં સીતાજીએ જે પ્રકારેથી લાંબા લાંબા અનેક વિલાપો કર્યા, તેઓનું વર્ણન કોણ કરી શકે એમ છે ? સીતાજી પ્રભુના ઘણા ઘણા ગુણો ગાઈ ગાઈ થરીરનું ભાન ભૂલી જઈને ધરતીપર લોટવા લાગતાં, ॥ ૧ ॥ મધ પીનારો પાપી રાવણ મોહોડું ફેરવીને હસતો હતો, તે સમયમાં દશે દિશોઓમાં જયધ્વનિ વ્યાપી રહ્યા. ‘ કોસલ દેશના સ્વામી રામચન્દ્રજીને જય થાઓ, ’ એમ પોકારી સઘળા વાનરાઓએ દોડીને લંકાને ઘેરી લીધી. ॥ ૨ ॥ આ કોલાહલ સાંભળવામાં આવતાં જ રાવણ સઘળી વાત છોડી દઈને તે સમયે સલામાં ગયો. એ ગયા પછી, વિલીપણની સ્ત્રી સરમાએ, સીતા-

છની પાસે આવી, રામના શુભ ગાઇને સીતાજીને સમજાવ્યાં કે, ॥ ૩ ॥ “આ સઘળું માયાનું કૌતુક છે, એમ ખરી ખાતરીથી સમજાવે. આ કૌલાહલ સાંભળે. વાનરાઓએ લંકાને ઘેરી લીધી છે, તેથી જ રાવણ અહિંથી તુરત આવ્યો ગયો છે. ॥ ૪ ॥

દો—સઘ માયાકો મેદ મૈ, જાનૌં કહૌં વચાન ॥

કુશલ રામ સિય અનુજ યુત, આયડ દેસિ વિહાન ॥ ૬૨ ॥

આ માથું તથા ધનુષ, એ સઘળો માયાનો જ પ્રપંચ છે, એમ હું જાણું છું અને તેથી તમારી પાસે કહું છું. હે સીતાજી ! હું આજ સવારે જ રામ અને લક્ષ્મણ કુશલ છે, એમ જોઈ આવી છું. ” ॥ ૬૩ ॥

દો—વચન સુનત હર્ષિત સિયા, ધારયો મનમે ધીર ॥

રામ રામ મન મહૈં જપત, મિટી કઠિન ઝર પીર ॥ ૬૪ ॥

સરમાનાં વચનો સાંભળી, રાજ થઈ, ધીરજ ધરીને સીતાજી મનમાં ‘રામ, રામ’ જપવા લાગ્યાં અને તેમના મનની જે કંઠજી પીડા હતી તે ટળી ગઈ. ॥ ૬૪ ॥

ચૌ—યહાં રામ અંગદહિ બુલાવા । આય ચરણ પંકજ સિર નાવા ॥

અતિ આદર સમીપ બૈઠારી । બોલે વિહૈંસિ કૃપાલુ સ્વરારી ॥ ૧ ॥

વાલિ તનય અતિ કૌતુક મોહી । તાત સત્ય કહ પૂછૌં તોહી ॥

રાવણ યાતુધાન કુલટીકા । મુજબલ અતુલ જામુ જગલીકા ॥ ૨ ॥

તામુ મુકુટ તુમ ચારિ ચલાયે । કહો તાત કવની વિધિ પાયે ॥

સુન સર્વજ્ઞ પ્રણત સુસ્વકારી । મુકુટ ન હોઈ મૂળ ગુણ ચારી ॥ ૩ ॥

સામ દામ અરુ દંઢ વિમેદા । નૃપ ઝર વસહિં નાથ કહ વેદા ॥

નીતિ ધર્મકે ચરણ સુહાયે । અસ જિય જાનિ નાથ પહૈં આયે ॥ ૪ ॥

અહીં રામચન્દ્રજીએ અંગદને બોલાવતાં, તે અંગદે આવી ચરણારવિન્દોમાં માથું નમાવ્યું. કૃપાળુ રામચન્દ્રજી અંગદને પ્રેમથી પોતાની પાસે બેસાડી, હસીને બોલ્યા કે, ॥૧॥ “હે વાળીના પુત્ર ! મારા મનમાં મોટું કૌતુક ઉત્પન્ન થયું છે, તેથી તમને પૂછું છું, માટે સાચું કહેજો. રાવણ કે, જે, રાક્ષસોના કુલનો શિરોમણિ છે અને જેનું બુદ્ધિમાન જગતમાં પરમાવધિ છે, ॥ ૨ ॥ તેના ચાર મુકુટોને તમે આ તરફ ફેંકી લીધા, પણ તે મુકુટો તમને શી રીતે મળ્યા હતા ? ” અંગદે બોલ્યો કે, “હે સર્વજ્ઞ ! હે ભક્તજનોને સુખ આપનારા ! સાંભળો. એઓ મુકુટો ન હતા, ॥ ૩ ॥ પણ સામ, દામ, લેહ અને દંઢ, એ ચાર શુભો હતા કે જેઓ, રાક્ષસોના હૃદયમાં વસે છે, એમ વેદ કહે છે એ સામ આદિ ચાર શુભો, ‘અમે નીતિ ધર્મના ચાર પાયા છીએ’ એમ વિચારીને આપની પાસે આવ્યા આમ્યા છીએ. ॥ ૪ ॥

દો-ધર્મહીન પ્રમુપદ વિમુલ્લ, કાલ વિવસ દશશીશ ॥

આયે ગુણ તજિ રાવણહિં, સુનો કોશલાધીશ ॥ ૬૫ ॥

હે મહારાજ ! સાંભળો. રાવણુ ધર્મથી રહિત છે, આપનાં ચરણોથી વિમુખ છે અને કાળને વશ થયેલો છે, તેથી તે ગુણો, રાવણુને છોડી દઇને આપની પાસે આવ્યા છે.” ૬૫

દો-પરમ ચતુરતા શ્રવણ સુનિ, વિહૈસે રામ ઉદાર ॥

સમાચાર તવ સવ કહે, ગઢકે બાલિકુમાર ॥ ૬૬ ॥

પરમ ચાતુરીથી ભરેલાં અંગદનાં વચનો સાંભળીને ઉદાર ચિત્તવાળા રામચન્દ્રજી હસ્યા. આ સમયમાં અંગદે લંકાના સઘળા સમાચાર રામચન્દ્રજીને સંભળાવ્યા. ॥ ૬૬ ॥

ષો-રિપુકે સમાચાર જવ પાપે । રામ સચિવ તવ નિકટ બુલાયે ॥

લંકા વાંકે ચારિ દુઆરા । કેહિ વિધિ લાગિય કરહુ વિચારા ॥ ૧ ॥

તવ કપીશ ઋચ્છેશ વિભીષણ । સુમિરિ હૃદય દિનકર કુલભૂષણ ॥

કરિ વિચાર તિન મંત્ર દઢાવા । ચારિ અની કપિ કટક બનાવા ॥ ૨ ॥

યથાયોગ્ય સેનાપતિ કીન્હે । યુથપ સકલ બોલિ તિન લીન્હે ॥

પ્રમુ પ્રતાપ સવ કહિ સમુદ્ધાયે । સિંહ નાદ કરિ કપિ સવ ધાયે ॥ ૩ ॥

હર્ષિત રામ ચરણ શિર નાવૈ । ગહિ ગિરિ શિખર વીર સવ ધાવૈ ॥

ગર્જહિ તર્જાહિ ખાલુ કપીશા । જય રઘુવીર કૌશલાધીશા ॥ ૪ ॥

જાનત પામ દુર્ગ ગઢ લંકા । પ્રમુ પ્રતાપ કપિ ચલે અશંકા ॥

ઘટાટોપ કરિ ચઢું દિશિ ઘેરી । મુલ્લહિ નિશાન વજાવહિ મેરી ॥ ૫ ॥

શુભના સમાચાર જાણવામાં આવતાં, રામચન્દ્રજીએ મંત્રીઓને પોતાની પાસે બોલાવીને કહ્યું કે, “લંકાના ચાર દરવાજા બહુ મજબુત છે, તેઓને શી રીતે તોડી શકશું ? તેનો વિચાર કરો.” ॥ ૧ ॥ આ સમયમાં સુગ્રીવ, બંબવાન અને વિભીષણ, એ-એએ, હૃદયમાં રામનું અખંડ સ્મરણ રાખી, વિચારની સાથે દૃઢ નિશ્ચય કરીને, વાન-રાઓની એક સેનામાંથી, ચાર સેનાઓ બનાવી, ॥ ૨ ॥ યથાયોગ્ય સેનાપતિઓ ચુકકર કયાં અને પછી સઘળા યુથપતિઓને બોલાવી, સર્વને રામનો પ્રતાપ કહી સમજાવીને લંકાને પાકો ઘેરા ઘાલવાની આજ્ઞા કરી. ॥ ૩ ॥ સર્વે વાનરાઓ તથા રીંછો રાજ શબ્દ, સિંહનાદો કરી, રામનાં ચરણોમાં માથાં નમાવી, હસ્તોમાં પર્વતોનાં શિખરોને તથા વૃક્ષોને લઇને ઢોડયા. વાનરાઓ તથા રીંછો ગર્જના કરવા લાગ્યાં, રાક્ષસોને તિરસ્કાર કરવા લાગ્યાં અને (જય રઘુવીર કૌશલાધીશ) એમ પોકારવા લાગ્યાં. ॥ ૪ ॥ એઓ લંકાના કિલ્લાને અત્યંત વિષમ જાણતાં હતાં, તોપણ રામચન્દ્રજીના પ્રતાપથી નિર્ભય થઇને આવ્યાં. એઓ ચારે દિશાઓમાં ઘટાટોપ કરી, ઘેરા ઘાલીને મોઢોડાંઓથી શબ્દો કરવા લાગ્યાં તથા નિશાનો અને ભેરીઓને બજાવવા લાગ્યાં. ॥ ૫ ॥

૧ રાવણુ પૂર્વ દરવાજા અતિકાયને, દક્ષિણ દરવાજા મહોદરને અને પશ્ચિમ દરવાજા ઉદનિતને રાખીને, ઉત્તર દારમાં પોતે જ રહ્યો હતો. આથી રામચન્દ્રજીએ પૂર્વદાર તરફ નીકળે, દક્ષિણદાર તરફ અંગદને અને પશ્ચિમ દાર તરફ હનુમાનજીને મોકલીને ઉત્તર દાર પોતે જ રોક્યું.

દો—જયતિ રામ ખ્રાતા સહિત, જય કપીશ મુગ્રીવ ॥

ગર્જે કેહરિ નાદ કપિ, ખાલુ મહા બલ સીંવ ॥ ૬૭ ॥

ખોટા બળના પરમ અવધિરૂપ વાનરાઓ અને રીંછો, 'લક્ષ્મણ સહિત રામનો વિજય થાઓ, વાનરાઓના રાજા મુગ્રીવનો વિજય થાઓ,' એમ પોકારી સિંહનાદો કરીને ગાજવા લાગ્યાં ॥ ૬૭ ॥

ચૌ—લંકા મયડ કોલાહલ ભારી । મુનેડ દશાનન અતિ હંકારી ॥

દેવહુ વાનર કેરિ દિઠાઈ । વિહૈંસિ નિશાચર સૈન્ય બુલાઈ ॥ ૧ ॥

આયે કીશ કાલકે પ્રેરે । છુધાવન્ત રજનીચર મેરે ॥

અસ કહિ અટ્ટહાસ શટ કીન્હા । ઘર વૈટે અહાર વિધિ દીન્હા ॥ ૨ ॥

મુખડ સકલ ચારહુ દિશિ જાહુ । ધરિ ધરિ ખાલુ કીશ સવે રાહુ ॥

ઉમા રાવણહિં અસ અભિમાના । જિમિ દિટ્ઠિમ પગ મુતૈ ઉતાના ॥ ૩ ॥

ચલે નિશાચર આયમ માંગી । ગહિકર મિંદિપાલ વર સાંગી ॥

તોમર મુદ્ગર પરિધ મર્ચંડા । શૂલ કૃપાણ પરશુ ગિરિ સ્વખંડા ॥ ૪ ॥

જિમિ અરુણોપલ નિકર નિહારી । ધાયે સ્વગ શટ માંસ અહારી ॥

ચૌંચ ભંગ દુઃખ તિનહિં ન સૂઝા । તિમિ ધાયે મનુજાદ અવૂઝા ॥ ૫ ॥

વાનરાઓની ગર્જનાઓથી લંકામાં ભારે કોલાહલ મચી રહેતાં, તે સાંભળી અહંકારી રાવણે હસી, પોતાની સેનાને બોલાવી, સેનાપતિઓને કહ્યું કે, વાનરાઓની ધૂષતા જુઓ ॥ ૧ ॥ આ વાનરાઓ કાળની પ્રેરણાથી જ આવ્યા છે અને મારા રાક્ષસો ભૂખ્યા છે, એ બહુ અનુકૂલ થયું છે. વિધાતાએ, રાક્ષસોને ઘેર બેઠે આહારની સામગ્રી આપી છે" આમ બોલી, ખડખડ હસીને રાક્ષસોને આજ્ઞા કરી કે, ॥૨॥ "હે સઘળા સુભટો ! તમે ચારે દિશાઓમાં જાઓ અને સઘળા વાનરાઓને તથા રીંછોને પકડી પકડીને ખાઈ જાઓ." હે પાર્વતી ! રાવણને એવું અભિમાન હતું કે, જેવું ટીટોડા નામના પક્ષીને હોય છે. ટીટોડો, 'મારાં બચ્ચાઓની ઉપર આકાશ તૂટી પડવા લાગશે, તો હું મારા પગેવતી તેને બોલાવી રાખીશ,' એવું મિથ્યાભિમાન ધરી, પોતાના પગ ઉંચા રાખીને સુવે છે. ॥૩॥ રાક્ષસો રાવણની આજ્ઞા લઈ, હસ્તોમાં ઉત્તમ ઉત્તમ લાંબાં ખડગ, સાંગ, ભાલાં, મુદ્ગર, ભોગળ, ત્રિશૂલ, તરવાર, ફરશી અને પર્વતનાં શિખરો વગેરે આયુધોનું ગ્રહણ કરીને ચાલ્યાં. ॥૪॥ જેમ પક્ષીઓ, લાલ વર્ણના પથ્થરોના સમૂહોને બેઈ, માંસ ભણીને દોડે, તેમ માંસાહારી શક રાક્ષસો વાનરાઓને તથા રીંછોને પોતાના આહારરૂપ સમજીને દોડ્યા. જેમ પથ્થરો ઉપર ઝડપ કરવામાં આવેલાં ભાંગી જવાનું દુઃખ, પક્ષીઓને સહ્યું નથી. તેમ વાનરાઓની તથા રીંછોની ઉપર ઝડપ કરવામાં પોતાનો વિનાશ થવાનું દુઃખ મૂંઝે રાક્ષસોને સહ્યું નહીં. ॥ ૫ ॥

દો—નાનાયુધ શર ચાપ ધર, યાનુધાન બલ વીર ॥

કોટિ કૈંગૂરન ચઢિ ગયે, કોટિ કોટિ રણવીર ॥ ૬૮ ॥

अनेक प्रकारनां आसुषोने, आसुषोने, तथा धनुषोने धरनारा, भडा वीर अने रघु-
धीर करेडो राक्षसो, लंकाना किल्लाना करेडो कांगराओपर यदी गया. ॥ ६८ ॥

चौ०—कोटि कंगूरन सोहहि कैसे । मेरुके शृंगन जनु घन वैसे ॥

बाजहि ढोल निशान जुझाऊ । सुनि सुनि सुभटनके मन चाऊ ॥ १ ॥

बाजहि भेरि नफीरि अपारा । सुनि कादर उर होत दरारा ॥

देखि न जाय कपिनके उट्टा । अति विशाल तनु भालु सुभट्टा ॥ २ ॥

धावहि गनहि न औघट घाटा । पर्वत फोरि करहि गहि वाटा ॥

कटकटाय कोटिन्ह भट गर्जहि । दशदन्ह ओठ काट अति तर्जहि ॥ ३ ॥

उत रावण ईत राम दुहाई । जयति जयति करि परी लराई ॥

निशिचर शिखर समूह दहावहि । कूदि धरहि कपि फेरि चलावहि ॥ ४ ॥

जेम मेरु पर्वतनां शिखरोपर वाढणां शोले, तेम करेडो कांगराओपर राक्षसो
शोषवा लाग्या. लडाधना ढोल वागवा लाग्या, तथा निशाना इरकवा लाग्यां अने तेजोना
ध्वनिजोने सांभणी सांभणीने सुभटोनां बिसोभां उरसाहु वधवा लाग्यो. ॥ १ ॥ अपार
लेरीओ अने शरषुाधओ वागवा लागतां भीकणुांनां हुदयोभां कंप थवा लाग्यो. अत्यंत
मोटा कढवाणा अने सादे लडवैया वानराओ तथा रींछोना हाड ज्यो तो प्रभल हुतो हे,
जे ज्यो जय नहुई. ॥ २ ॥ करेडो वानराओ तथा रींछो निषम भागेनि पशु नहुई
गणुतां होडवा लाग्या, पर्वतने झेडी झेडीने रस्ताओ करी लेवा लाग्या, कटकटा शण्ड
करीने गाजवा लाग्या अने हांतोवती होडोने उरीने राक्षसोने अत्यंत तिरस्कार करवा
लाग्या. ॥ ३ ॥ त्यां रावणुनी हुडार्ध अने अहि रामनी हुडार्ध प्रवृत्त थवा लागी. सर्वे
योद्धाओ पोतपोताना स्वामीओना जय घोकारीने लडाधने आरंभ कर्चो. राक्षसो
किल्ला उपरथी शिखरो इरकवा लागतां, वानराओ कूदी, ते शिखरोने पकडी लधने पाछा
राक्षसोनी उपर थलाववा लाग्या. ॥ ४ ॥

छं०—धरि कुधर खण्ड प्रचण्ड मर्कट भालु गढपर डारहीं ॥

झपटहि चरण गहि पटकी महि महुँ बार बार प्रचारहीं ॥

अति तरुण तरल प्रताप तर्जहि तमकि गढपर चढ गये ॥

कपि भालु चढि मंदिरन जहुँ तहुँ राम यश गावत भये ॥ ४ ॥

प्रचंड वानराओ तथा रींछो पर्वतोनां प्रचंड शिखरो लध लधने गढ पर ईरकवा
लाग्यां अने राक्षसोने पग आली, धरतीपर पटकीने वारंवार छुडवा लाग्यां जे लुवान,
अपल अने प्रतापी वानराओ तथा रींछो, राक्षसोना तिरस्कार करी, कूदीने गढपर यदी
गयाअने अंदर जध, धरोनी उपर यदी यदीने ज्यां त्यां राभना यशने गावा लाग्या. ॥ ४ ॥

दो०—एक एक गहि रजनिचर, पुनि कपि चले पराय ॥

ऊपर आपन हेट भट, गिरहि धरणि पर आय ॥ ६९ ॥

वानराओ जेक जेक राक्षसने पकडी, लागी नीकणी, किल्लानां शिखरो उपरथी
राक्षसने धरतीपर ईंकी लधने पछी तेजोनी उपर पोते पडवा लाग्या. ॥ ६९ ॥

૧૦૦—રામ પ્રતાપ પ્રબલ કપિ યૂથા । મર્દહિં નિશ્વર નિકર વરુથા ॥

ચહે દુર્ગ પુનિ જહૈં તહૈં વાનર । જય રણુવીર પ્રતાપ દિવાકર ॥ ૧ ॥

ચલે તમીવર નિકર પરાઈ । પ્રબલ પવન જિમિ ઘન સમુદાઈ ॥

હાહાકાર મયેડ પુર ભારી । રોવહિં આરત બાલક નારી ॥ ૨ ॥

સબ મિલિ દેહિ રાવળહિં ગારી । રાજ્ય કરત જેહિ મૃત્યુ હૈંકારી ॥

નિજ દલ વિચલ સુના જબ કાના । ફિરે સુખટ લંકેશ રિસાના ॥ ૩ ॥

જો રણ વિમુલ્લ ફિરો મૈં જાના । તેહિ મારિહૈં કરાલ કૃપાના ॥

સર્વસ ત્વાય મોગકર નાના । સમર ભૂમિ મા વલ્લભ પ્રાના ॥ ૪ ॥

ઉગ્ર વચન સુનિ સકલ ઢરાને । ફિરે ક્રોધ કરિ સુખટ લજાને ॥

સન્મુલ્લ મરણ વીરકી શોભા । તવ તિન તજા પ્રાણકર શોભા ॥ ૫ ॥

વાનરાઓનાં યૂથો રામના પ્રતાપ બળથી રાક્ષસોનાં યૂથોનું મર્દન કરવા લાગ્યા. વાનરાઓ જ્યાં ત્યાં ફિલા ઉપર ચઢી ગયા અને રામચંદ્રના પ્રતાપરૂપી સૂર્યનો જય ઘોષારવા લાગ્યા. ॥ ૧ ॥ જેમ પ્રબલ પવનથી વાદળોં ભાગી જાય, તેમ વાનરાઓનાં તથા રીંછોનાં સૈન્યથી રાક્ષસો ભાગવા લાગ્યા. લંકામાં મોટો હાહાકાર વર્તી રહ્યો. પીડા-ચેલાં બાલકો તથા સ્ત્રીઓ રડવા લાગ્યા ॥ ૨ ॥ અને સર્વ રહેવાસીઓ રાવણને ગાળોં દેવા લાગ્યાં કે, 'રાવણે રાજ્ય કરતાં મૃત્યુને બોલાવી લીધેલ છે.' સૈન્યમાં બેંગાણુ પડ્યું છે અને યોદ્ધાઓ પાછા ફરવા લાગ્યા છે,' ॥ ૩ ॥ એ વાત જ્યારે રાવણને કાને પડી, ત્યારે રાવણે ક્રોધ કરીને આજ્ઞા કરી કે, 'જે કોઈ રણુમાંથી વિમુખ થાય તેને પાછો ફરેલો મારા બંધુવામાં આવશે, તેને હું કરાલ તરવારથી કાપી નાખીશ. મારું સર્વસ્વ આઈ, અનેક પ્રકારના ભોગો ભોગ્યા છે અને હાલ એઓને યુદ્ધ ભૂમિમાં પ્રાણ પ્યારા લાગે છે.' ॥ ૪ ॥ રાવણનાં ઉગ્ર વચનો સાંભળી, ડરેલા અને લબચેલા સુભટો પાછા લડાઈ કરવા તરફ વળ્યા. યુદ્ધમાં સામે પગલે મરતું, એ વીર લોકોની શોભા છે, એમ વિચારીને સર્વે રાક્ષસોએ તે સમયે પોતાના પ્રાણોની દયા છોડી દીધી. ॥ ૫ ॥

૧૦૦—બહુ આયુષ ધરિ સુખટ સબ, મિરહિં પ્રચારિ પ્રચારિ ॥

કીન્હે વ્યાકુલ બાલુ કપિ, પરિઘ પ્રચ્છન મારિ ॥ ૭૦ ॥

સર્વે સુખટ રાક્ષસો ઘણાં ઘણાં આયુષો ધરી, પડકારી પડકારીને રીંછોની તથા વાનરાઓની સામે લડવા લાગ્યા, એઓએ પ્રચંડ ભોગળો મારી મારીને વાનરાઓને તથા રીંછોને વ્યાકુલ કરી નાખ્યાં. ॥ ૭૦ ॥

૧૦૦—મપ આતુર કપિ ભાગન લાગે । યદ્યપિ ઉમા જીતિહૈં આગે ॥

કોઝ કહ કહૈં અંગદ હનુમંતા । કહૈં નલ નીલ દ્વિવિદ જમવંતા ॥ ૧ ॥

નિજ દલ વિચલ સુના હનુમાના । પશ્ચિમ દ્વાર રહા વલ્લવાના ॥

મેષનંદ તહૈં કૌરે લરાઈ । દૂટ ન દ્વાર પરમ કવિનાઈ ॥ ૨ ॥

પવન તનય પન મા અતિ ક્રોધા । ગર્જેઝ પ્રલય કાલ સમ યોધા ॥

કુદિ લંક ગઢ ઉપર આયે । ગહિ ગિરિ મેઘનાદ પર ઘાયે ॥ ૩ ॥

મંજેઝ રથ સારથી નિપાતા । તામ્ર હૃદયમે મારેહુ લાતા ॥

દૂસર સૂત વિકલ તેહિ જાના । સ્વંદન ધાલિ તુરત ઘર આના ॥ ૪ ॥

હે પાર્વતી ! વાનરાઓ એ કે પરિણામે જિતરાના છે, તોપણ આ સમયમાં વ્યાકુલ થઇને ભાગવા લાગ્યા અને કેટલાએક બોલવા લાગ્યા કે, “ અંગદ, હનુમાન, નલ, નીલ, દ્વિવિદ અને બાળુવાન, એઓ ક્યાં જતા રહ્યા છે ? કે જેઓ પ્રથમ બહાઈ મારતા હતા, તે છતાં હમણાં અમારૂં રક્ષણ કરવા આવતા નથી.” ॥ ૧ ॥ વાનરાઓની સેનામાં પૂર્વ દ્વારા તરફ જે કોલાહલ ઉઠ્યો તે હનુમાનજીને કાને પડ્યો, પણ તે બળવાન હનુમાનજી પશ્ચિમ દ્વારમાં હતા, ઇંદ્રજિતની સાથે લડતા હતા અને લડતાં છતાં પણ પશ્ચિમ દ્વાર તૂટતું ન હતું, એ ભારે ચુરકેલી હતી, ॥ ૨ ॥ તેને લીધે તેમના મનમાં ભારે ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો. ક્રોધકાંત થયેલા હનુમાનજી, પ્રલય કાળના મેઘના જેવી ગર્જના કરી, ક્ષીરે લંકાના ગઢ ઉપર આવ્યા અને હાથમાં પર્વત લઇને ઇંદ્રજિતની ઉપર ઠોડ્યા. ॥ ૩ ॥ એમણે ઇંદ્રજિતના રથને તોડી નાખીને સારથિને મારી નાખ્યો અને ઇંદ્રજિતની છાતીમાં લાત મારી. ઇંદ્રજિતને વિદુલ થયેલો બાણી, બીજો સારથી તેને રથમાં નાખીને ઘેર લઈ ગયો. ॥ ૪ ॥

દો—અંગદ સુનેહુ કિ પવન સુત, ગઢપર ગયઝ અકેલ ॥

સમર બૌકુરા વાલિ સુત, તર્કિં ચલેઝ કપિ સેલ ॥ ૭૧ ॥

‘હનુમાનજી એકલા જ ગઢ ઉપર ગયેલ છે,’ એમ સાંભળવામાં આવતાં, યુદ્ધમાં મહા પરાક્રમી વાળીનો પુત્ર અંગદ, વિચાર કરીને તુરત ત્યાંથી ગઢ તરફ આદ્યો. ॥ ૭૧ ॥

ચૌ—યુદ્ધ વિરુદ્ધ ક્રદ્દ દોઝ વંદર । રામ પ્રતાપ સુમિર ઝર અંતર ॥

રાવળ ભવન ચંદે દોઝ ઘાઈ । કરહિ કોશલાધીશ દુહાઈ ॥ ૧ ॥

કલશ સહિત સબ ભવન દહાવહિ । દેસિ નિશાચર અતિ ભય પાવહિ ॥

નારિ હંદ કર પીટહિ છાતી । અવ દોઝ કપિ આયે ઉત્પાતી ॥ ૨ ॥

કપિ લીલાકર તિનહિ ડરાવહિ । રામચંદ્રકર સુયશ સુનાવહિ ॥

પુનિ કર ગહિ કંચનકે સ્વમ્ભા । કરન લગે ઉત્પાત અરંભા ॥ ૩ ॥

કુદિ પરે રિપુ કટક મૈજારી । લાગે મર્દન રિપુ દલ મારી ॥

કાહુ લાત ચપેટન કેહુ । મજેહુ ન રામહિ સો ફલ લેહુ ॥ ૪ ॥

યુદ્ધમાં થોડી વીરતા ધરાવનારા એ બે વાનરાઓ, હૃદયમાં રામના પ્રતાપનું સ્મરણ કરી, ઠોડીને રાવણના ઘર ઉપર ચઢી ગયા અને રામચન્દ્રજીને જથ પોકારવા લાગ્યા. ॥ ૧ ॥ એઓયે, કલશ સહિત રાવણનાં ઘરને પાડવા માંડતાં, તે બેઠીને શક્તિ અત્યંત ભય પામ્યા અને સ્ત્રીઓ છાતી પીટવા લાગી કે, “ આગળ એક વાનર આવીને ભારે ઉત્પાત કરી ગયો હતો, પણ હવે તો બે ઉત્પાતી વાનરાઓ આવ્યા છે,

તેઓ કેણુ જાણે શુંએ કરશે ? ” ॥ ૨ ॥ હનુમાનજી તથા અંગદ, લીલા માત્રથી તેઓને ઠરાવવા લાગ્યા અને રામચન્દ્રજીને સુચશ સંભળાવવા લાગ્યા. પછી એ બે થોદાઓ, સોનાના થાંભલાઓને ઉખેડી ઉખેડીને ઉત્પાતને આરંભ કરવા લાગ્યા. ॥ ૩ ॥ એઓ શત્રુના સૈન્યમાં ફેલી પડ્યા, શત્રુના સૈન્યનું ભારે મર્દન કરવા લાગ્યા અને કેટલાએકને લાત તથા કેટલાએકને થપડો મારીને કહેવા લાગ્યા કે, “ તમે રામને ભજતા નથી. તેનું ક્ષણ લો. ” ॥ ૪ ॥

દો०—એક એક સન મર્દિ કર, તોરિ ચલાવહિં મુંડ ॥

રાવળ આગે પરહિં તે, જનુ ફૂઢહિં દણિ કુંડ ॥ ૭૨ ॥

એઓ એક એક રાક્ષસને મારી, તેઓનાં માથાં તોડી લઇને ફેંકી દેવા લાગ્યા અને તે માથાંઓ, રાવણની આગળ પડી પડીને દહીંનાં કુંડાંઓની પેઠે કુટવા લાગ્યાં. ॥ ૭૨ ॥

ચૌ०—મહા મહા મુતિવા જો પાવહિં । તે પદ ગહિ પ્રમુ પાસ ચલાવહિં ॥

કહહિં વિભીષણ તિનકે નામા । દેહિં રામ તાકો નિજ ધામા ॥ ૧ ॥

સ્વલ મનુજાદ જો આમિષ મોગી । પાવહિં ગતિ જો યાચત યોગી ॥

ઉમા રામ મૃદુ ચિત્ત કરુણાકર । વૈર ભાવ મોહિં મુમિરત નિશ્વર ॥ ૨ ॥

દેહિં પરમ ગતિ અસ જિય જાની । કો કૃપાલુ અસ મુનહુ ભવાની ॥

જો અસ પ્રમુ ન મજહિં ભ્રમ ત્યાગી । નર મતિ મંદ તે પરમ અભાગી ॥ ૩ ॥

અંગદ અરુ હનુમંત પ્રવેશા । કીન્હ દુર્ગ અસ કહ અવધેશા ॥

લંકા મહૈં કાપિ સોહૈં કૈસે । મયત સિંધુ દુઢ મંદિર જૈસે ॥ ૪ ॥

જે જે મોટા સરદારો હાથ પકડવા લાગ્યા, તેઓને મારી, પગ પકડીને રામ-ચન્દ્રજીની પાસે ફેંકી દેવા લાગ્યા. વિભીષણ રામચન્દ્રજીને તે સરદારોનાં નામો બતાવવા લાગ્યો અને રામચન્દ્રજી, તેઓને પોતાનું ધામ દેવા લાગ્યા. ॥ ૧ ॥ માંસનું ભક્ષણ કરનારા ખલ રાક્ષસો પણ એવી ગતિને પામવા લાગ્યા કે, જે ગતિને યોગીઓ પણ માગે છે. હે પાર્વતી ! કરુણાના નિધાનરૂપ અને કોમલ ચિત્તાવાળા રામચન્દ્રજી, “ રાક્ષસો વૈરભાવથી પણ માફે રમરણ તો કરતા હતા, ” ॥ ૨ ॥ એમ જાણીને તેઓને પણ પરમ ગતિ આપવા લાગ્યા, તો એ સમાન ખીજો કેણુ કૃપાળુ હોય ? જે માણસ ભમનો ત્યાગ કરીને એવા પ્રભુને ભજે નહીં, તેને મંદ બુદ્ધિવાળો અને પરમ અભાગીઓ જ જાણવો. રાક્ષસોનાં માથાંઓને પોતાની પાસે આવી પડતાં જોઈ, રામચન્દ્રજી બોલ્યા કે, ॥ ૩ ॥ “ અંગદ અને હનુમાનજીએ લંકામાં પ્રવેશ કર્યો છે. ” લંકાનું મથન કરવા લાગેલા અંગદ અને હનુમાનજી, સમુદ્રનું મથન કરવા લાગેલા બે મંદરાચલોની પેઠે થોભવા લાગ્યા. ॥ ૪ ॥

દો०—શુજવલ રિપુદલ લલમલેહ, દેવિ દિવસકર અંત ॥

રૂદે યુગલ મયાસ વિનુ, આયે જહૈં મગર્વત ॥ ૭૩ ॥

એ બન્ને યોદ્ધાઓ, હુલ્લઓનાં બળથી શત્રુઓના સૈન્યનું મથન કરી, સૂર્યને અસ્ત થયો બાણીને લીલા માત્રથી જ ત્યાંથી ફલા અને જ્યાં રામચન્દ્રજી હતા, ત્યાં આગ્યા.

ચૌ૦—પ્રશ્ન પદ કમલ શીશ તિન નાયે । દેશિ સુખટ રઘુપતિ મન માયે ॥

રામ કૃપા કરિ યુગલ નિહારે । મયે વિગત શ્રમ પરમ મુશ્વરે ॥ ૧ ॥

ગયે જાનિ અંગદ હનુમાના । ફિરે ખાલુ મર્કટ મટ નાના ॥

યાતુધાન પ્રદોષ બલ પાઈ । ધાયે કરિ દશશીશ દુહાઈ ॥ ૨ ॥

નિશિચર અની દેશિ મટ ફિરે । કટકટાય જહૈ તહૈ પુનિ મિરે ॥

દોઝ દલ પ્રબલ પ્રચારિ પ્રચારી । લરહિં સુખટ નહિ માનહિં હારી ॥ ૩ ॥

વીર તમીચર સબ અતિ કારે । નાના વર્ણ બલી મુશ્વ મારે ॥

સબલ યુગલ દલ સમ અતિયોધા । વિવિધ પ્રકાર લરહિં કરિ ક્રોધા ॥ ૪ ॥

પ્રાદ્દ શરદ પયોદ ધનેરે । લરત મનહુ મારુતકે મેરે ॥

અવનિ અર્કપન અરુ અતિકાયા । વિચલત સૈન કરી તિન માયા ॥ ૫ ॥

મયઝ નિમિષ મહૈ અતિ અંધિયારા । વૃષ્ટિ હોય રુધિરોપલ ક્ષારા ॥

એઓયે, રામચન્દ્રજીનાં ચરણકમળોમાં માથાં નમાવતાં, તેઓને પ્રબલ યોદ્ધા બાણીને રામચન્દ્રજી પ્રસન્ન થયા. રામચન્દ્રજીએ, કૃપા દૃષ્ટિથી એયા, તેથી તે બન્ને વાનરાઓ શ્રમ રહિત થઈ ગયા અને સુખી થયા. ॥ ૧ ॥ અંગદને અને હનુમાનજીને લંકામાંથી ગયા બાણી, બીજા અનેક વાનરાઓ તથા રીંછ પણ લંકામાંથી પાછાં ફર્યા. રાક્ષસો પ્રદોષ કાલ પ્રાપ્ત થવાથી વિશેષ બળ પામી, 'જય જય રાવણ,' એમ યોદ્ધાને ઝુલ્લ કરવા હોડયા. ॥૨॥ રાક્ષસોની સેનાને આવતી જોઈ, રામના યોદ્ધાઓ પણ ઉતારણ પર જતા હતા, ત્યાંથી પાછા ફરી, કડકડાટી મચાવીને પાછા જ્યાં ત્યાં લડવા લાગ્યા. બન્ને સૈન્યોના પ્રબલ યોદ્ધાઓ, પડકારી પડકારીને લડવા લાગ્યા અને કોઈ રીતે પોતાની હાર ન થવા દેવા લાગ્યા. ॥ ૩ ॥ રાક્ષસ યોદ્ધાઓ અત્યંત કાળા હતા અને વાનર યોદ્ધાઓ અનેક પ્રકારના જૂઠા જૂઠા વર્ણોવાળા હતા. સામસામા પક્ષના બન્ને સૈન્યોના સબલ અને પરસ્પરના વડિયા યોદ્ધાઓ ક્રોધ કરીને, ॥ ૪ ॥ જેમ વર્ષા ઋતુનાં અને શરદ ઋતુનાં અપાર વાદળાંઓ વાયુની પ્રેરણાથી પરસ્પરની સામે અનેક પ્રકારોથી લડે, તેમ પરસ્પરની સામે અનેક પ્રકારોથી લડવા લાગ્યા. રાક્ષસોનું સૈન્ય પરાભવ પામતું એવામાં આવતાં અવનિ, અર્કપન અને અતિકાય, એ નામના ત્રણ રાક્ષસોએ માયા ફેલાવી. ॥ ૫ ॥ માયા ફેલાયાથી નિમેષ માત્રમાં ભારે અધકાર વ્યાપી ગયો અને લોહીની, પથરાઓની તથા લસ્મની વૃષ્ટિ થવા લાગી. ॥

દો૦—દેશિં નિવિહંતમ દશહું દિશિ, કંપિ દલ મયઝ સ્થંભાર ॥

एकहि एक न देखत, हाहाकार पुकार ॥ ७४ ॥

દશે દિશાઓમાં અધકારને વ્યાપ્ત થયેલો જોઈ વાનરાઓના સૈન્યમાં ભારે ઉદ્વેગ વર્તી રહ્યો. એક એકને ન દેખવા લાગ્યા અને તેથી હાહાકાર પોકારવા લાગ્યા. ॥૭૪॥

શ્લોક-સકલ મર્મ રઘુનાયક જાના । લિયે બોલિ અંગદ હનુમાના ॥
 સમાચાર સર્વ કહિ સમુદાયે । સુનત કોપિ કપિ કુંજર ધાયે ॥ ૧ ॥
 પુનિ કૃપાલુ હૈંસિ ચાપ ચઢાવા । પાવક સાયક સપદિ ચલાવા ॥
 મયડ પ્રકાશ કતહું તમ નાहीं । જ્ઞાન ઉદય સંશય જિમિ જાहीं ॥ ૨ ॥
 ખાલુ બલી મુલ પાય પ્રકાશ । ધાયે હર્ષ વિગત શ્રમ ત્રાસા ॥
 હનુમાન અંગદ રણ ગાજે । હાંકિ સુનત રજનીચર માજે ॥ ૩ ॥
 માગત મટ પટકહિં ગહિ ધરણી । કરહિં ખાલુ કપિ અદ્ભુત કરણી ॥
 ગહિ પદ ઢારહિં સાગર માहीं । મકર ડરગ ક્ષપ ધરિ ધરિ સ્વાहीं ॥ ૪ ॥

રામચંદ્રજીએ રાક્ષસોના માયારૂપી સઘળો મર્મ બાણી લઈ, અંગદને તથા હનુ-
 માનજીને બોલાવી, માયાની સઘળી રીતભાત કહીને સમજાવ્યા અને તેઓ સાંભળતાં
 જ ત્યાંથી દોડ્યા. ॥ ૧ ॥ વળી કૃપાજી રામચંદ્રજીએ હસી, ધનુષ ચઢાવીને જલદી
 અગ્નિનું અગ્ન ચલાવ્યું, કે જેને પ્રકાશ થતાં, જેમ જ્ઞાનને પ્રકાશ થતાં સંશય કયાંય
 ન રહે, તેમ અન્ધકાર કયાંય પણ રહેતા નહીં. ॥ ૨ ॥ રીંછો તથા વાનરાઓ પ્રકાશ
 પામી, શ્રમથી તથા ત્રાસથી રહિત થઈ, રાજી થઈને રાક્ષસોપર દોડ્યા. હનુમાનજીએ
 તથા અંગદે રણમાં જઈ, એવી હાક મારી કે, જે સાંભળતાં જ રાક્ષસો ભાગવા
 લાગ્યા. ॥ ૩ ॥ રીંછો તથા વાનરાઓ, ભાગતા રાક્ષસોને પકડી પકડી ધરતીપર પછાડી
 પછાડીને અદ્ભુત કરણી કરવા લાગ્યા અને તેઓના પગે પકડી પકડીને સમુદ્રમાં ફેંકી
 દેવા લાગ્યા. સમુદ્રમાં પડતા રાક્ષસોને મધરે, સર્પો તથા ગુડો પકડી પકડીને ખાઈ
 જવા લાગ્યાં. ॥ ૪ ॥

શ્લોક-કહુ ધાયલ કહુ રણ પરે, કહુ ગદ ચલે પરાય ॥

ગર્જે મર્કટ ખાલુ મટ, રિપુ દલ બલ વિચ લાય ॥ ૭૫ ॥

રાક્ષસો કેટલાએક ધાયલ થઈ ગયા, કેટલાએક મરણ પામીને પડ્યા અને કેટ-
 લાએક ભાગીને લંકામાં જતા રહ્યા. વાનરાઓ તથા રીંછો, એ રીતે શત્રુઓનાં સૈન્યને
 પ્રાયમાલ કરીને ગર્જના કરવા લાગ્યાં. ॥ ૭૫ ॥

શ્લોક-નિશ્ચા જ્ઞાનિ કપિ ચારિડ અનો । આયે સર્વ જહૈં કૌશલ ધની ॥

રામ કૃપા કરિ ચિતવા જવहीं । મયે વિગત શ્રમ વાનર તવहीं ॥ ૧ ॥

વહાં દશાનન સચિવ હૈંકારે । સવસન કહેસિ સુમટ જે મારે ॥

આપા કટક કપિન સંહારા । કહહુ વેગિ કા કરિય વિચારા ॥ ૨ ॥

માલવંત યક જરઠ નિશાચર । રાવણ માનુ પિતા મંત્રીવર ॥

બોલા વચન નીતિ અતિ પાવન । તાત સુનહુ કહુ મોર સિલાવન ॥ ૩ ॥

જવતે તુમ સીતા હરિ આની । અશકુન હોહિં ન જાત ચલાની ॥

વેદ પુરાણ જાણુ ગુણ સાધા । તાહુ વિમુલ્લ સુલ કાહુ ન કાપા ॥ ૪ ॥

વાનરાઓની ચારે સેનાઓ રાત્રિ પડી જાણીને રામચન્દ્રજીની પાસે આવી. રામચન્દ્રજીએ તેઓની સામે કૃપા દૃષ્ટિથી જોયું કે, તે જ સમયે સઘળા યોદ્ધાઓ શ્રમ રૂઢિત થઈ ગયા. ॥ ૧ ॥ લંકામાં રાવણે મંત્રીઓને બોલાવીને કહ્યું કે, “આજ આપણા ધણા સુભટો માર્યા ગયા છે અને વાનરાઓએ આપણું અર્ધું સૈન્ય સંહારી નાખ્યું છે, તે હવે આપણે શો વિચાર કરવો ? જલદા કહો.” ॥ ૨ ॥ માલ્યવાન નામનો એક વૃદ્ધ રાક્ષસ કે જે રાવણની માનેા પિતા થતો હતો અને મંત્રીઓમાં ઉત્તમ હતો, તે અતિ પવિત્ર નીતિનાં વચનો બોલ્યો કે, “હે તાત ! હે રાવણ ! કાંઈક મારી શીખામણ સાંભળ. ॥ ૩ ॥ જ્યારથી તું સીતાને હરીને લંકામાં લઈ આવ્યો છે, ત્યારથી જોવાં અપશકુનો થયા કરે છે કે, જેઓનું વર્ણન કરી શકાય નહીં. જેના શુભોને વેદશાસ્ત્રો ગાય છે, તે (રામ) થી વિમુખ રહેનારા કોઈ પણ સુખ પામ્યો નથી. ॥ ૪ ॥

દોઁ-હિરણ્યાક્ષ ભ્રાતા સહિત, મધુ કૈટભ ચલવાન ॥

જેહિ મારેડ સોડ અવતરેડ, કૃપાસિંધુ ભગવાન ॥ ૭૬ ॥

જેણે મહાબલવાન મધુને તથા કૈટભને અને હિરણ્યાક્ષને તથા હિરણ્યકશિપુને માર્યા હતા, તે જ કર્ણાનિધાન ભગવાન રામચન્દ્રજીએ અવતર્યા છે. ॥ ૭૬ ॥

દોઁ-કાલરૂપ ચલ વન દહન, ગુણાગાર ઘનવોધ ॥

જેહિ સેવર્હિ શિવ કમલ ભવ, તેહિ સન કવન વિરોધ ॥ ૭૭ ॥

એ ભગવાન કે જે કાલરૂપ છે, દુષ્ટ લોકે રૂપી વનને બાળનારા છે, શુભોનાં ધરરૂપ છે, અખંડ બોધવાળા છે અને જેને શિવ તથા બ્રહ્મા પણ સેવે છે, તેની સામે વિરોધ કેવો ? ॥ ૭૭ ॥

ચૌઁ-પરિહરિ વૈર દેહુ વૈદેહી । મજ્જહુ કૃપાનિધિ પરમ સનેહી ॥

તાકે વચન વાળ સમ લાગે । કરિયા મુલ કર જાહુ અભાગે ॥ ૧ ॥

બૂઢ ભયસિ ન તુ મરતેઉં તોહીં । અવ નિજ વદન દિશાવસિ મોહીં ॥

તેહીં અપને મન અસ અનુમાના । વૈયે ચહત યહિ કૃપાનિધાના ॥ ૨ ॥

સો હટિ ગયડ કહત દુર્વાદા । તવ સકોપ બોલેડ ઘનનાદા ॥

કૌતુક પ્રાત દેલિહૌ મોરા । કરિહૌં બહુત કહતહૌં થોરા ॥ ૩ ॥

મુન મુત વચન મરોસા આવા । પ્રીતિ સમેત નિકટ વૈઠાવા ॥

કરત વિચાર ભયડ મિતુસારા । લગે ખાલુ કાપિ ચારિહુ દ્રારા ॥ ૪ ॥

કોપિ કપિન દુર્ગમ ગઢ ઘેરા । નગર કુલાહલ ભયડ વનેરા ॥

વિવિધઅસ્ત્રગહિનિશિચરધાયે । ગઢતે પર્વત શિખર દહાયે ॥ ૫ ॥

હે રાવણ ! તું વેરને છોડી દઇને સીતાજીને પાછાં આપી દે અને તે કૃપાના સમુદ્રરૂપ તથા સર્વ જીવોના પરમ સનેહી રામચન્દ્રજીનું ભજન કર. ” માલ્યવાનનાં વચનો બાણ સમાન લાગવાથી, રાવણ બોલ્યો કે, “હે અભાગિયા ! કાણું મોહોડું કરીને આવ્યો છે. ॥ ૧ ॥ તું બુદ્ધ થઈ ગયો છે, પણ કેને કરી મરતો જ નથી. હવે મને મોહોડું

ખતાવતો નહિ." આ સાંભળી માલ્યવાને મનમાં તર્ક કર્યો કે, 'રામચન્દ્રજી આને મારી નાખવા જ ઇચ્છે છે.' ॥ ૨ ॥ આવો વિચાર કરી, માલ્યવાન દુર્વચનો બોલતો બોલતો ચાલ્યો ગયો. પછી રામની ઉપર મોટા કોપવાળો મેઘનાદ (ઇન્દ્રજિત) બોલ્યો કે, "આવતી કાલે પ્રાતઃકાલમાં જ મારો ચમત્કાર જોઇ લેજો. હું ઘણું કરવાનો છું, પણ થોડું કરું છું." ॥ ૩ ॥ પુત્રનું બોલવું સાંભળી, જેને ભરોંસો આવ્યો એવા રાવણે, પ્રીતિ-પૂર્વક તેને પોતાની પાસે બેસાડી, વિચાર કરવા માંડ્યો. વિચાર કરતાં કરતાં પ્રાતઃકાલ થઇ ગયો અને વાનરાઓ યુદ્ધ કરવાને વાસ્તે ચારે દરવાજાઓ પર આવી ઉભા. ॥ ૪ ॥ કોપી વાનરાઓએ વિષમ ગઢ ઘેરતાં નગરમાં ભારે ઠોલાહલ ઉઠ્યો. રાક્ષસો વિવિધ યજ્ઞો લઇને દોડ્યા અને ગઢ ઉપરથી પર્વતનાં શિખરો પણ ફેંકવા લાગ્યા. ॥ ૫ ॥

છંડ—દાયે મહીધર શિખર કોટિન્હ વિવિધ વિધિ ગોલા ચલે ॥

પહરાત જિમિ પવિપાત ગર્જત પ્રલયકે જિમિ વાદલે ॥

મર્કટ વિકટ મટ જુટત સન્મુલ્લ લરત તનુ જર્જર મયે ॥

ગહિ શૈલતે ગઢ પર ચલાવહિ જૈહ સો તહૈ નિશિચર હયે ॥ ૫ ॥

પર્વતોના શિખરો ફેંકાવા લાગ્યાં, અનેક પ્રકારથી કરોડો ગોળાઓ ચાલવા લાગ્યાં, જેમ પ્રલય કાલનાં વાદળો ગાજવા લાગે અને વજ્રપાતના કડાકાઓ થવા લાગે, તેમ વીર લોકો ગાજવા લાગ્યા અને અજોના કડાકાઓ થવા લાગ્યા. ભારે લડવૈયા વાનરાઓ સામે થઈ યુદ્ધ કરવા લાગ્યાં, લડતાં લડતાં બજરાં શરીરોવાળા થઇ જવા લાગ્યા અને જેમ થતાં પણ શિખરોને ઉપાડી ઉપાડીને ગઢપર ફેંકવા લાગ્યા કે જેથી સર્વ સ્થલોમાં રાક્ષસો મરવા લાગ્યા. ॥ ૫ ॥

દો—મેઘનાદ મુનિ શ્રવણ અસ, ગઢ પુનિ હેકા આય ॥

ઉત્તરિ દુર્ગતે વીર વર, સન્મુલ્લ ચલા વજ્રાય ॥ ૭૮ ॥

વાનરાઓએ પાછો ગઢ ઘેરી લીધાની વાત સાંભળવામાં આવતાં, વીર પુરુષોમાં ઉત્તમ મેઘનાદ ગઢ ઉપરથી ઉતરી, વાજ વગડાવીને સામે ચાલ્યો. ॥ ૭૮ ॥

ચૌ—કહૈ કૌશલાધીશ દોષ પ્રાતા । ધન્વી સકલ લોક વિરુધાતા ॥

કહૈ નલ નીલ દ્વિવિદ સુગ્રીવા । કહૈ હનુમત અંગદ વલ સીવા ॥ ૧ ॥

કહાં વિમીષણ પ્રાતા દ્રોહી । આજુ શઠહિ હઠ મારહુ ઓહી ॥

અસ કહ કવિન વાળ સંધાને । અતિશય કોપિ શ્રવણ લગિ તાને ॥ ૨ ॥

શર સમૂહ સો છાંદન લાગા । જનુ સપક્ષ ધાયે વહુ નાગા ॥

જહૈ તહૈ પરત દેલિયે વાનર । સન્મુલ્લ હોઈ ન શકત તેહિ અવસર ॥ ૩ ॥

માગે મય વ્યાકુલ કપિ ક્રુચ્છા । વિસરી સવહિ યુદ્ધકી રીચ્છા ॥

સો કપિ ખાલુ ન રણમહૈ દેલ્યા । કાન્હેસિ જોહિ ન પ્રાણ અવશેષા ॥ ૪ ॥

"સર્વ લોકમાં પ્રખ્યાત મોટા ધનુર્ધરી રામ લક્ષ્મણ કયાં છે ? નલ, નીલ, દ્વિવિદ વગેરે સુગ્રીવ કયાં છે ? બળના સીમાદાર હનુમાન કયાં છે ? ॥ ૧ ॥ આપણે દ્રોહ

કરનારો વિભીષણ ક્યાં છે ? હુદ્ધ વિભીષણને તો આજ ને આજ બલાત્કારથી મારી નાખવો છે. ” એમ બોલી, અત્યંત ક્રોધવાળા મેઘનાદે, કઠણ બાણો સાંધી, કાન સૂધી ખેંચીને ॥ ૨ ॥ ફેંકવા માંડેલા બાણો બાણ પાંખોવાળા સર્પો દોડતા હોય તેમ દોડવા લાગ્યાં. વાનરાઓ, જ્યાં ત્યાં પડતા જ ભેવામાં આવવા લાગ્યા. ક્રોધ પણ વાનર કે રીંછ, તે સમયે તેની સામે થઈ શકતો ન હતો. ॥ ૩ ॥ ભયથી વ્યાકુલ થયેલા વાનરાઓ તથા રીંછો ભાગવા લાગ્યાં. સર્વને યુદ્ધની ઇચ્છા જતી રહી. જેને મેઘનાદે માત્ર પ્રાણાવશેષ ન કરી નાખ્યો હોય એવો ક્રોધ પણ વાનર કે રીંછ રણમાં ન દેખાવા લાગ્યો. ॥ ૪ ॥

દો०—મારેસિ દશ દશ વિશિષ્ઠ ઊર, પરે ભૂમિ સવ વીર ॥

સિંહનાદ કરિ ગર્જ તવ, મેઘનાદ રણધીર ॥ ૭૧ ॥

મેઘનાદે સર્વની છાતીમાં દથ દશ બાણો મારતાં, સર્વ વીરો ધરતીપર પડી ગયા. આ સમયમાં રણધીર મેઘનાદે સિંહનાદ કરીને ગર્જના કરી. ॥ ૭૬ ॥

ચૌ०—દેસિ પવનમુત કટક બેહાલા । ક્રોધવન્ત ધાવા જનુ કાલા ॥

મહા મહીધર તમકી ઉપારા । અતિ રિસ મેઘનાદપર દારા ॥ ૧ ॥

આવત દેસિ ગયડ નમ સોઈ । રથ સારથી તુરગ સવ સ્વોઈ ॥

બાર બાર પ્રચાર હનુમાના । નિકટ ન આવ મર્મ સો જાના ॥ ૨ ॥

રામ સમીપ ગયડ ધનનાદા । ના ના માંતિ કહેસિ દુર્વાદા ॥

અસ્ત્ર શસ્ત્ર બહુ આયુધ દારે । તિલ સમાન પ્રયુ કાટિ નિવારે ॥ ૩ ॥

દેસિ પ્રભાવ મૂઢ સ્વિસિયાના । કરૈ લાગ માયા વિધિ નાના ॥

જિમિ કોડ કરૈ ગરુડસન સેલા । ડરપાવૈ ગાહિ સ્વરૂપ સપેલા ॥ ૪ ॥

હનુમાનજીએ પોતાના કટકને બેહાલ થયેલું બેઈ, ક્રોધ કરી, કાળની પેઠે દોડી, કૂદી, મોટો પર્વત ઉપાડીને અત્યંત ક્રોધથી મેઘનાદની ઉપર ફેંક્યો. ॥ ૧ ॥ પર્વતને આવતો બેઈ, મેઘનાદ રથમાંથી કૂદીને આકાશમાં ચઢી ગયો અને તે પર્વતથી તેના રથનો, સારથિનો અને ઘોડાઓનો ભૂકો થઈ ગયો. હનુમાનજી તેને સમીપમાં આવવાને વાસ્તે વારંવાર પડકારવા લાગ્યા પણ મેઘનાદ તેમના પુરુષાર્થને બાણતો હતો, તેથી સમીપમાં નહીં આવતાં દૂર જ રહ્યા. ॥ ૨ ॥ મેઘનાદ રામના સમીપમાં ગયો અને અનેક પ્રકારના દુર્વચનો બોલી બોલીને ઘણાં ઘણાં શસ્ત્રો, અસ્ત્રો તથા આયુધો નાખવા લાગ્યો. રામઅન્દ્રજી, મેઘનાદનાં શસ્ત્રો વગેરેના તિલ તિલ જેવડા ટુકડા કરી નાખીને તેઓનું નિવારણ કરવા લાગ્યા. ॥ ૩ ॥ રામઅન્દ્રજીનો પ્રભાવ બેઈ, લબ્ધ ગયેલો મૂઢ મેઘનાદ, જેમ ક્રોધ માણસ, ગરુડની સાથે ખેલ કરનારા માણસને સ્વર્પને નહાનું બન્ધું પકડીને ડરાવવા ધારે. તેમ માયાના અધિપતિ રામઅન્દ્રજીને પોતાની અનેક પ્રકારની અદ્ય માયાથી ડરાવવાનું ધારી, માયા કરવા લાગ્યો. ॥ ૪ ॥

દો०—જાસુ પ્રબલ માયા વિવશ, શિવ વિરંચિ વડ છોટ ॥

તાહિ દિસાવૈ રજનિચર, નિજ માયા મતિ સ્વોટ ॥ ૮૦ ॥

શિવ તથા બ્રહ્મા આદિ નહાના મોટા સર્વ લોકો, જેની પ્રબલ મયાને વશ છે, તેને ખોટી યુદ્ધિવાળો ઇંદ્રજિત પોતાની માયા દેખાડવા લાગ્યો. ॥ ૮૦ ॥

ચૌ૦-નમ ચઢિ વૈષે વિપુલ અંગારા । મહિતે પ્રગટ હોય જલ ધારા ॥

નાના ભાંતિ પિશાચ પિશાચી । મારુ કાટુ ધુનિં બોલિં નાચી ॥ ૧ ॥

કિન્હેસિ વૃષ્ટિ રુધિર કવ હાડા । વૈષે કવહું ઉપલ વહુ હાંડા ॥

વૈષે ધુરિ કિન્હેસિ અંધિયારા । સૂત્ર ન આપન હાથ પસારા ॥ ૨ ॥

અકુલાને કપિ માયા દેખે । સવરુર મરણ વના રિહિ લેલે ॥

કૌતુક દેલિ રામ મુસકાને । મયે સમીત સકલ કપિ જાને ॥ ૩ ॥

પ્રકહિ વાળ કાટિ સવ માયા । જિમિ દિનકર હર તિમિર નિકાયા ॥

કૃપા દૃષ્ટિ કપિ માલુ વિલોકે । મયે મવલ રણ રહિં ન રોકે ॥ ૪ ॥

આકાશમાં ચઢી મોટા મોટા અંગારાઓની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો અને પૃથ્વીમાંથી જળથી ધારાઓ પ્રકટ કરવા લાગ્યો, કે જેથી વાનરાઓ આકાશમાં કે પૃથ્વીમાં કયાંય પણ ટકી શકે નહોતો. 'માયાથી પિશાચો તથા પિશાચણીઓ, 'મારો કાપો,' એવા અનેક પ્રકારના શબ્દો બોલવા લાગી તથા નાચવા લાગી. ॥૧॥ રુધિરની, હાડકાંઓની અને કેશોની વૃષ્ટિઓ થવા લાગી. કેઈ સમયે ઘણા ઘણા પથરાઓની પણ વૃષ્ટિ થવા લાગી. મેઘનાદે વળી ધૂળની વૃષ્ટિ કરીને એવો અંધકાર કરી નાખ્યો કે જેથી પોતાનો હાથ લાંબો કર્યો પણ દેખાય નહોતો. ॥ ૨ ॥ વાનરાઓ, 'આ સર્વના મરણનો સમય બની આવ્યો છે,' એમ ગણીને ગલરાવા લાગ્યા, માયારૂપી કૌતુકને જોઈ તથા સર્વ વાનરાઓને ભય પામેલા બાણી, ॥ ૩ ॥ રામચન્દ્રજીએ હસીને એક બાણથી જ એમ સૂર્ય અંધકારના સમૂહને કાપી નાખે, તેમ તે માયાને કાપી નાખી અને પછી કૃપા દૃષ્ટિથી વાનરાઓની અને રીંછોની સામે જોયું, કે જેથી તેઓ રણમાં કેઈથી શકયાં શોકી શકાય નહોતો એવાં પ્રબલ થયાં. ॥ ૪ ॥

દો૦-આયસુ માંગી રામ પહું, અંગદાદિ કપિ સાથ ॥

લક્ષ્મણ ચલે સકોપ તવ, વાળ શરાસન હાથ ॥ ૮૧ ॥

આ સમયમાં કોઈ પામેલા લક્ષ્મણજીએ, રામની આજ્ઞા માગી, અંગદ આદિ વાનરાઓને સાથે લઈ, હાથમાં ધનુષ બાણ ધરીને મેઘનાદની સામે યુદ્ધ કરવા ચાલ્યા. ૮૧

ચૌ૦-સતજ નયન રૂર વાહુ વિશાલા । હિમ ગિરિ નિમતન કહુ ઇક લાલા ॥

વહાં દશાનન સુમટ પઠાયે । નાના અસ્ત્ર શસ્ત્ર ગદિ ધાયે ॥ ૧ ॥

મૂવર નલ્લ વિટપાવુધ ધારી । ધાયે કપિ જય રામ પુકારી ॥

મિરે સકલ જોરીસન જોરી । રૂત રૂત જય રૂચ્છા નહિ થોરી ॥ ૨ ॥

૧ અહીં કેટલાએક એવા અર્થ કરે છે કે, "ધન્વન્તર આકાશમાંથી અગ્નિ વરસાવવા લાગ્યો અને રામચન્દ્રજી, તે અગ્નિને શાંત કરવા વારતે પૃથ્વીમાંથી જળની ધારાઓ પ્રકટ કરવા લાગ્યા." પણ આ અર્થ ધૂળના સંદર્પને અનુસરતો આવતો નથી.

મુઝિકન લાતન દાંતન કાટહિં । કપિ જય શીલ મારિં રિપુ ઢાટહિં ॥
મારુ મારુ ધરુ ધરુ ધરુ મારુ । શીશ તોરિ ગહિ મુજા ઉપાર ॥ ૩ ॥
અસ ધુનિ પૂરિ રહી નવ સંઢા । ધાવહિં જઈ તહૈં સંઢ પ્રચંઢા ॥
દેસહિં કૌતુક નમસુર ટંદા । કવહુંક વિસમય કવહું અનંદા ॥ ૪ ॥

લોહી જેવાં રાતાં નેત્રોવાળા, મોટી છાતીવાળા, મોટી ભુજાઓવાળા, હિમાલય જેવી કાયાવાળા અને કોષને લીધે કાયામાં કાંઈક લાલ દેખાતા લક્ષ્મણ, મેઘનાદની સાથે જતાં, રાવણે તે ખગર સાંભળીને અનેક સુભટોને ત્યાં મોકલ્યા. રાવણના સુભટો અનેક શસ્ત્રો તથા અસ્ત્રો લઈને હોડ્યા. ॥ ૧ ॥ વાનરાઓ પણ પર્વતો, નખો તથા વૃક્ષોરૂપી આયુધોને ધારણ કરી, રામચન્દ્રજીનો જય પોકારીને હોડ્યા. રણભૂમિમાં સરખે સરખી જોડીઓનાં યુદ્ધો થવા લાગ્યાં. ખત્રે પક્ષમાં જયની ધ્વજા બહુ જ હતી. ॥ ૨ ॥ જય મેળવનારા વાનરાઓ રાક્ષસોને મૂડીઓથી તથા લાતોથી મારવા લાગ્યા, ફાંતોથી કાપી નાખવા લાગ્યા અને એવી રીતે મારી મારીને શત્રુઓને ડાટી દેવા લાગ્યા. ‘મારો, મારો, મારો, પકડો, પકડો, પકડો, માથાં તોડી નાખો, હાથ પકડીને ઉખેડી દ્યો.’ ॥ ૩ ॥ એવા શબ્દો સર્વ ભૂમિમાં ભરપૂર થઈ ગયા અને પ્રચંડ કંબોધો એમરે હોડવા લાગ્યાં. આકાશમાં યુદ્ધરૂપી કૌતુક જેવા ઉસેલા દેવતાઓ, કોઈ સમયે ખેદ અને કોઈ સમયે આનંદ પામવા લાગ્યા. (રાક્ષસોની ચઢતીથી ખેદ અને વાનરાઓની ચઢતીથી આનંદ પામવા લાગ્યા.) ॥ ૪ ॥

દો—જમેડ ગાઢ ધરિ ધરિ રુધિર, ઉપર ધૂરિ ડહાય ॥

જિમિ અંગારન રાશિપર, મૃતક ધૂમ રાંહિ હાય ॥ ૮૨ ॥

જેઓમાં લોહી ભરાઈ ભરાઈને જામી ગયું હતું એવા ખાડાઓની ઉપર ઉડતી ધૂળ, જાણે ચિતાઓના અગારાઓના સમૂહોની ઉપર શયોનો ધૂમાડા છાઈ રહ્યા હોય એવી દેખાવા લાગી. ॥ ૮૨ ॥

બૌ—વાયલ વીર વિગાજહિં કૈસે । કુમુમિત કિંથુકકે તરુ જૈસે ॥

લક્ષ્મણ મેઘનાદ દોડ યોધા । ખિરહિં પરસ્પર કરિ અતિ ક્રોધા ॥ ૧ ॥

एकहि एक शकै नहिं जीती । निश्चर छल बल करै अनीती ॥

ક્રોધવંત તથા ભયડ અનંતા । મંજેડ રથ સારતી તુરંતા ॥ ૨ ॥

नानायुध प्रहार कर शेष । राक्षस भयड प्राण अवशेषा ॥

રાવણસુત નિજ મન અનુમાના । સંકટ મયે દરહિ મમ માના ॥ ૩ ॥

वीरघातिनी छांडेसि सांगी । तेजपुंज लक्ष्मण उर लागी ॥

मूर्च्छा भई शक्तिके लागे । तब चलि गयड निकट भय त्यागे ॥ ४ ॥

વાયલ થયેલા વીરો પુષ્પિત થયેલા ખાખરાઓની પેઠે ચોભવા લાગ્યા. લક્ષ્મણ તથા મેઘનાદ, એ બન્ને યોદ્ધાઓ અત્યંત ક્રોધ કરી, પરસ્પરની સાથે લડવા લાગ્યા. ॥ ૧ ॥ લક્ષ્મણ, મેઘનાદને જિતી શકતા ન હતા અને મેઘનાદ લક્ષ્મણને

જિત્વી શકતો ન હતો. મેઘનાદ રણમાં છળ, બળ અને અનીતિ કરવા લાગતાં, અત્યંત ક્રોધ પામેલા લક્ષ્મણજીએ, તુરત જ મેઘનાદના રથને ભાંગી નાખ્યો, સારથિને મારી નાખ્યો. ॥ ૨ ॥ અને મેઘનાદને પોતાને પશુ અનેક આયુધોના પ્રહારોથી જેના માત્ર પ્રાણ જ અવશેષ રહ્યો એવો કરી નાખ્યો. પ્રાણાવશેષ થયેલા મેઘનાદે, 'હવે ભારે સાંકડ આવી પડી છે અને લક્ષ્મણ મારા પ્રાણ લઇ લેશે,' એમ ધારી, ॥ ૩ ॥ પોતાને પ્રહારોએ આપેલી 'વીરધાતિની,' એવાં નામની તેજના પુંજરૂપ પ્રબલ સાંગ લક્ષ્મણની ઉપર ફેંકી અને તે સાંગ લક્ષ્મણની છાતીમાં વાગી. સાંગ વાગવાથી લક્ષ્મણ મૂર્છિત થઇ જતાં, મેઘનાદ નિર્ભય થઇ, તેમને ઉપાડી લેવાને વાસ્તે આલીને સમીપમાં ગયો. ॥ ૪ ॥

દો०-મેઘનાદ સમ કોટિ શત, યોધા રહે ઉઠાય ॥

જગદાધાર અનંત કિમિ, ઉઠિં ન ચલા રિસાય ॥ ૮૨ ॥

એક મેઘનાદ તો શા હિસાબમાં, પશુ મેઘનાદ જેવા સો કરોડ યોદ્ધાઓ ઉપાડવાનું પ્રયત્ન કરે,તો તે પ્રયત્ન પશુ નિષ્ફલ જ બન્યો એટલો અધો લક્ષ્મણમાં માર વધી પડવાથી, મેઘનાદ નિરાશ થઇ, લજબદે ચાલ્યો ગયો. લક્ષ્મણ કે જગતને ધરનારા શેષનાગનો અવતાર છે, તે કોઈ શત્રુના ઉપાડયા કેમ જ ઉપડે. ॥ ૮૩ ॥

ચૌ०-સુન ગિરિજા કોધાનલ જાસુ । જારૈ મુવન ચારિ દશ આસુ ॥

શક સંગ્રામ જીતિકો તાહી । સેવિં મુર નર અગ જગ જાહી ॥ ૧ ॥

યહ કૌતુક જાનિં જન સોઈ । જાપર કુપા રામકી હોઈ ॥

સંધ્યા મઈ ફિરી દોડ એની । લગે સંભારન નિજ નિજ સૈની ॥ ૨ ॥

વ્યાપક બ્રહ્મ અજિત મુવનેશ્વર । લક્ષ્મણકો પૂછા કરુણાકર ॥

તથ લગિ લે આયો હતુમાના । અનુજ દેલિ પ્રશ્ન અતિ દુઃખ માના ॥૩॥

જામ્બવંત કહ વૈદ મુષેના । લંકા રહ પડય કોડ લેના ॥

ધરિ લઘુ રુપ ગયડ હતુમંતા । આનેડ મવન સમેત તુરંતા ॥ ૪ ॥

હે પાર્વતી ! સાંભળો. શેષનાગ કે જેના ક્રોધથી ઉત્પન્ન થયેલા અગ્નિ, થોડી વારમાં જ ચૈાદે ભુવનોને બાળી નાખે છે તથા જેને કેવતાઓ, મનુષ્યો તથા બીજું પશુ સઘળું સ્થાવર જંગમ જગત સેવે છે, તેને ક્રોધ જિતી શકે ? કોઈ પશુ જિતી શકે નહીં, ॥ ૧ ॥ તો પશુ એમને શત્રુની સાંગના પ્રહારથી, જે મૂઠાં આવી, તે કેવળ રામચન્દ્રજીની મનુષ્ય લીલાનું નાટક હતું. જેના ઉપર રામચન્દ્રજીની કૃપા હોય, તે જ આ કૌતુકના કારણને બાળી શકે છે. આ સમયમાં બન્ને તરફના સેનાપતિઓ પોતપોતાની સેનાઓને સંભાળીને પાછા ફર્યા. ॥ ૨ ॥ ક્રોધથી પશુ નહીં જિતાયલા, ચૈાદ ભુવનોના સ્વામી કરુણાનિધાન, વ્યાપક બ્રહ્મ રામચન્દ્ર, સર્વ યોદ્ધાઓને આવેલા બેઈ, 'લક્ષ્મણ ક્યાં છે ?' એમ પૂછતા હતા, તેટલામાં હતુમાનજી લક્ષ્મણને પોતાના બે હાથથી ઉપાડીને લઈ આવ્યા. લક્ષ્મણની દશા બેઈને રામચન્દ્રજીએ બહુ દુઃખ માન્યું. ॥ ૩ ॥ બાંધુ.

પાને કહ્યું કે, “ સુષેષુ નામનો વૈધ લંકામાં રહે છે, તેને લઈ આવવાને વાસ્તે કાંઈને મોકલવો જોઈએ. ” આ સાંભળતાં જ હનુમાનજી નહાનું ૩૫^૧ ધરીને લંકામાં ગયા અને તરત જ સુષેષુને તેના ઘર સહિત ઉપાડી લાવ્યા.^૨ ॥ ૪ ॥

દો-રघुपति चरण सरोज शिर, नायड आय सुषेन ॥

કહા નામ ગિરિ ઔષધી, જાડ પવનમુત લેન ॥ ૮૪ ॥

સુષેષુ આવી, રામચન્દ્રજીનાં ચરણાધિદોમાં માથું નમાવી, પર્વતનું નામ તથા ઔષધિનું નામ બતાવી, હનુમાનજીને કહ્યું કે, “ હે પવનકુમાર ! તમે એ ઔષધિ લેવા બાંધો. ” ॥ ૮૪ ॥

चौ-रामचरण सरसिज उर राखी । चलेउ प्रभंजन मुत बल भाखी ॥

વહાં દૂત યક મર્મ જનાવા । રાવણ કાલનેમિ ગૃહ આવા ॥ ૧ ॥

दशमुख कहा मर्म तेहि मुना । पुनि पुनि कालनेमि शिर घुना ॥

देखत हमहि नगर जैई जारा । तामु पंथ को रोकनहारा ॥ २ ॥

भजि रघुपतिहि करो हित अपना । तजहु नाथ अब दृथा कल्पना ॥

नीलकंज तनु सुंदर श्यामा । हृदय राखु लोचन अभिरामा ॥ ३ ॥

अहंकार ममता मद त्यागू । महामोह निशि सोवत जागू ॥

काल व्यालकर भक्षक जोई । सपनेहु समर कि जीतिय सोई ॥ ४ ॥

હનુમાનજી, હૃદયમાં રામચન્દ્રજીનાં ચરણોને ધરી લઈ, પોતાનાં બળને પ્રકાશ કરીને^૩ ત્યાંથી ચાલ્યા. રાવણના એક દૂતે લંકામાં જઈ, રાવણને આ ખબર કહેતાં રાવણ કાલનેમિ નામના એક રાક્ષસને ઘેર ગયો. ॥ ૧ ॥ રાવણે, તેને પોતાના આવવાનું કારણ સંભળાવતાં, કાલનેમિ વારંવાર માથું હલાવીને બોલ્યો કે, “ જેણે તમારી નજર આગળ લંકાને બાળી નાખી, તેને ” માર્ગમાં અટકાવવાને કોણ સમર્થ છે ? કોઈ પણ સમર્થ નથી. ॥ ૨ ॥ હે નાથ ! તમે રામનું ભજન કરીને પોતાનું હિત કરો અને હવે જિતવાની વૃથા કલ્પનાને છોડી દો. નીલકમળ જેવા, શ્યામચુંદર શરીરવાળા અને નેત્રોને પ્રિય લાગે એવા રામચન્દ્રજીને. હૃદયમાં રાખો, ॥૩॥ અહંકારનો, મમતાનો તથા મદનો ત્યાગ કરો અને લાંબા કાળથી મહામોહરૂપી રાત્રિમાં સૂતેલા છો તેમાંથી બાગો. રામ. ચન્દ્રજી કે જે કાલરૂપી સર્પનું પણ ભક્ષણ કરનારા છે, તેમને કોઈ સ્વપ્નમાં પણ યુદ્ધમાં જિતી શકે કે ? ॥ ૪ ॥

૧ મોટા ૩૫થી લંકામાં પ્રવેશ કરવો કઠણ છે, એમ સમજીને અથવા એક પુરૂષને લાવવામાં મોટા ૩૫નું શું પ્રયોજન છે ? એમ સમજીને નહાનું ૩૫ થયું. ૨ જો આને જગાડીશ, તો એ કદાચ આવવાની ના પાડશે, એમ ધારીને અથવા હાં આંખા પછી ‘ ઔષધિ તો ઘેર રહી, ’ એમ કહી લંકામાં પાછો આવીને કદાચ કોણાહલ મચાવી દે. એમ ધારીને સુષેષુને તેના ઘર સહિત ઉપાડી લાવ્યા. ૩ શીતાવલીમાં કહ્યું છે કે, જોહૈં તવ બનશાસન પાડે ” ઇત્યાદિ.

દોઁ—મુનિ દશકંધ રિસાન તવ, તેઈ મન કીઠ વિચાર ॥

રામદૂત કર મરણ મલ, યહ સ્વલ નતુ મોહિ માર ॥ ૮૫ ॥

આ વચનો સાંભળતાં જ રાવણને રીસ થઈ. આ સમયે કાલનેમિએ મનમાં વિચાર કર્યો કે, “રામના દૂતના હાથથી મરવું એ સાફ છે. હું જો નહીં જાઉં તો, આ દુષ્ટ રાવણ મને અહિં જ મારી નાખશે.” ॥ ૮૫ ॥

ચૌઁ—અસ કહિ ચલા રવી મગ માયા । સર મંદિર વર વાગ વનાયા ॥

માલતમુત દેલા શુભ આશ્રમ । મુનિહિં વૃક્ષિ જલ પિચૌં જાય શ્રમ ॥

રાક્ષસ કપટ મેષ તહૈં સોહા । માયાપતિ દૂતહિં ચહ મોહા ॥

તુરત પવનમુત નાયક માથા । લાગસો કહૈ રામગુણ ગાથા ॥ ૨ ॥

હોત મહારણ રાવણ રામહિં । જીતહિં રામ ન સંશય યામહિં ॥

હ્યાં રહે મૈં દેસૌં માર્હ । જ્ઞાનદષ્ટિ વલ મોહિં અધિકાર્હ ॥ ૩ ॥

માંગા જલ તેઈં દીઠ કમંડલ । કહ કપિ નહિં અઘાઉં ચોરે જલ ॥

સર મજ્જન કરિ આતુર આવહુ । દીક્ષા દેઉં જ્ઞાન જેહિ પાવહુ ॥ ૪ ॥

આ પ્રમાણે સ્વગત યોદ્ધાને કાલનેમિ ત્યાંથી આવ્યો. તેણે હનુમાનજીના આવવાના માર્ગમાં જઈ, માયાથી એક રમ્ય સરોવર, સરોવરની પાસે રમણીય આશ્રમ અને આશ્રમની આસપાસ અતિ સુંદર બાગ બનાવ્યો. માયાના પતિ રામચન્દ્રજીના દૂતને પણ યોદ્ધા પમાડવાનું ધારી, એ કાલનેમિ રાક્ષસ કપટથી તપસ્વીના વેષ ધરીને તે આશ્રમમાં બેઠો. હનુમાનજીએ, માર્ગમાં એ સુંદર આશ્રમને જોઈ, ‘આમાં કોઈ મુનિ હશે, તેની આજ્ઞા લઈને પાણી પીવું કે જેથી મારો શ્રમ ટળી જાય,’ એમ ધારી તુરત તે આશ્રમમાં પેસીને પેલા મુનિને માથું નમાવ્યું. એ કપટ મુનિ રામચન્દ્રજીના ગુણોની કથા કહેવા લાગ્યો કે, ॥ ૧ ॥ ૨ ॥ “હાલ રાવણને અને રામને મોટું યુદ્ધ ચાલી રહ્યું છે, તેમાં રામનો જય થશે, એમાં કશો સંશય નથી. હે બાહ! હું અહિં બેઠો બેઠો સઘળું દેખું છું. મને જ્ઞાન દષ્ટિનું બળ અધિક છે.” ॥ ૩ ॥ હનુમાનજીએ જળ માગતાં, તેણે કચેડલ આપ્યું. હનુમાનજીએ કહ્યું કે, ‘મને આટલા થોડા જળથી તૃપ્તિ થશે નહીં.’ કપટ મુનિ બોલ્યો કે, ‘ત્યારે આ પાસેના તળાવમાં નાહી, જલ પાન કરીને તુરત અહિં આવો એટલે હું તમને દીક્ષા આપું’ કે જેથી જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થશે.” હનુમાનજી ‘બહુ સાફ’ એમ કહીને ત્યાંથી તળાવ તરફ ગયા. ॥ ૪ ॥

દોઁ—સર પૈઠલ કપિપદ ગહે, મકરી અતિ અકુલાન ॥

મારી સો ઘરિ દિવ્ય તનુ, ચલી ગગન ચઢિયાન ॥ ૮૬ ॥

હનુમાનજી તળાવમાં પેસતાં જ એક મધરી તેમના પગને વળગી રહી, પણ હનુમાનજીએ તુરત જ તેને પગથી દળાવી દઈને મારી નાખી. પછી એ મધરી તેમાંના નાનું રૂપ પામી, વિમાનમાં ચઢી આકાશમાં જવાના સમયમાં બોલી કે, ॥ ૮૬ ॥

૧૦—કપિ તવ દરશ મંદુરે નિષ્પાપા । મિટા તાત મુનિવરકર જાપા ॥

મુનિ ન હોય યહ નિશિચર ધોરા । માનહુ સત્ય વચન કપિ મોરા ॥ ૧ ॥

અસ કહિ ગઈ અપ્સરા જવહીં । નિશિચર નિકટ ગયો કપિ તવહીં ॥

કહ કપિ મુનિ ગુરુ દક્ષિણા લેહુ । પાછે હમહિં મંત્ર તુમ દેહુ ॥ ૨ ॥

“હે તાત ! હનુમાનજી ! હું તમારાં દર્શનથી નિષ્પાપ થઈ છું. મને દુર્વાસા મુનિનો શાપ મળી ગયો. આ આશ્રમમાં જે મુનિ બેઠા છે, તે મુનિ નથી, પણ ભયંકર રાક્ષસ છે. આ મારાં વચનને સત્ય માનજો.” એટલું કહીને અપ્સરા સ્વર્ગમાં જતાં, હનુમાનજીએ તુરંત જ કાલનેમિની પાસે જઈને કહ્યું કે, “હે મુનિ ! પ્રથમ શુદ્ધિક્ષિણા તો લ્યો, પછી આપ મને મંત્ર દેજો.” ॥ ૧ ॥ ૨ ॥

૧૦—ઈહાદેર હનુમતહિ નિહારી । કિય નિશિચર મનમાહિં વિચારી ॥

મકરીને મારયો હનુમાના । કરહુ લંક ગઢ શીઘ્ર પયાના ॥ ૧ ॥

રાવણસે યહ વચન મુનાઈ । અર્ધરાજ્યકી કરહું વટાઈ ॥

ઉત્તર દિશિકો સાગર રેતી । શૈંકા તહ વાઢકી તેતી ॥ ૨ ॥

રાવણકો દેહોં દિશિ સોઈ । દક્ષિણેં રહિહોં દિશિ જોઈ ॥

ગજ રય તુરગ સેન મટ भारी । સવકી અવ કરિહોં વટવારી ॥ ૩ ॥

જિહિ વિધિ મિલિહૈ પુષ્પક બાગા । સો સવમેં લેહહુ અનુરાગા ॥

મન મનમેં અસ કરત વિચારા । આય કલ્હો ઇમિ પવન કુમારા ॥ ૪ ॥

હનુમાનજીને તળાવમાં જરાક વિલંબ થયો, તેટલામાં કાલનેમિએ મનમાં વિચાર કર્યો કે, “મધરીએ હનુમાનને મારી નાખ્યો હશે, માટે હવે હું લંકામાં બહુ. ॥૧॥ અને રાવણને આ ખબર સંભળાવીને તેના રાજ્યનો અર્ધો ભાગ લઈ લઉં. લંકાની ઉત્તર દિશા તરફ તો સમુદ્રની રેતી છે અને તેમાં જેટલી રેતી છે, તેટલી જ બાઢની ખાસ્તી છે, ॥ ૨ ॥ માટે રાવણને તે દિશા આપી દઈને મારે દક્ષિણ તરફનો ભાગ લેવો. બારે બારે હાથી, રથો, ઘોડાઓ અને ચોદાઓ, ઝોઝોની સઘળી સેનામાંથી હવે મારે ભાગ પડાવવો. ॥ ૩ ॥ મારે એવો રસ્તો પકડવો કે, જેથી પુષ્પક વિમાનમાં થણુ ભાગ મળે. આમ કરવાથી ભારે પ્રસન્નતા થશે.” કાલનેમિ, આમ્રમાણે મનમાં ને મનમાં વિચાર કરતો હતો, તેટલામાં હનુમાનજી ત્યાં આવી પહોંચ્યા. ॥ ૪ ॥

૧ કાલનેમિ અને મધરી, એ બન્ને પૂર્વજન્મમાં ગન્ધર્વ હતાં. એઓ ઇન્દ્રની સભામાં ગાતાં હતાં, તે સમયમાં દુર્વાસા મુનિ ત્યાં આવતાં, તેઓ દુર્વાસાના રૂપને જોઈને હસ્યાં. આથી દુર્વાસાએ શાપ દીધો કે, ‘તમે રાક્ષસ થઈ જાઓ.’ પછી બચીત થઈને એઓએ બહુ પ્રાર્થના કરતાં, દુર્વાસા બોલ્યા કે, ‘હમણું તો બન્નેનો લંકામાં રાક્ષસ કુલમાં જન્મ થશે. બ્યારે ત્રેતા યુગના ચોથા ચરણમાં રામાવતાર થશે, ત્યારે આ ગન્ધર્વ મુનિનું રૂપ ધરી, હનુમાનજીનો સામે રોકશે અને ગંધર્વ (અપ્સરા) મધરીનું રૂપ ધરી માયાના તળાવમાં રહેશે. તે સમયે હનુમાનજી દ્વારા બન્નેનો ઉદ્ધાર થશે.’ ૨ અહીંથી ક્ષેપક શરૂ થાય છે. ૩ અહીં ક્ષેપક સમાપ્ત થાય છે.

चौ०-शिर लंगूर लपेटि पछारा । निज तनु प्रगटे मरतीबारा ॥

રામ રામ કહ છાહેસિ પ્રાના । મુનિ મન હર્ષિ ચલે હનુમાના ॥ ૧ ॥

देखा शैल न औषध चीन्हा । सहसा करि उपारि गिरि छीन्हा ॥

गहंगिरिनिनिशिनभ बावत भयऊ । अबध पुरी ऊपर कपि गयऊ ॥ २ ॥

હનુમાનજીએ કાલનેમિના ગળામાં પૂંછડું વીંટીને તેને એવો પછાડયો કે, તે મરી જ ગયો. તેણે મરતી વખતે પોતાના રાક્ષસ શરીરને પ્રકટ કરી, ‘રામ રામ’ બોલીને પ્રાણ છોડ્યા. એના મોહોડામાંથી ‘રામ રામ’ શબ્દ સાંભળી, રાજ થઈને હનુમાનજી ત્યાંથી ચાલ્યા. ॥ ૧ ॥ તે ઐષધિના પર્વતપર આવી પહોંચ્યા. અર્થાત્તે આવતો જોઈ અંતર્હિત થઈ જવાનો ઐષધિઓનો સ્વાભાવ હતો, તે પ્રમાણે ઐષધિઓ અંતર્હિત થઈ જતાં અને પ્રાર્થના કરવાથી પણ નહીં પ્રકટ થતાં, ઐષધિઓ નહીં ઓળખાવાને લીધે હનુમાનજીએ, સાહસ કરીને આખા પર્વતને ઉખેડીને ઉપાડી લીધો. હનુમાનજી એ પર્વતને લઈ, રાત્રિમાં આકાશ માર્ગમાં ઢોડતાં ઢોડતાં અયોધ્યા પુરીની ઉપર આવ્યા, (કે જ્યાં ભરતજી તપશ્ચર્યા કરતા હતા. રામચન્દ્રજી હંમેશા ભરતજીનાં વખાણ કરતા હતા, તેથી હનુમાનજીએ ભરતજીની પ્રીતિને અને ભક્તિને એવા વાસ્તે અયોધ્યા તરફ ગતિ કરી.) ॥ ૨ ॥

दो०-देखा भरत विशाल अति, निशिचर मन अनुमानि ॥

विनु फर शर तकि मारेऊँ, चाप श्रवण लगि तानि ॥ ८७ ॥

ભરતજીએ આકાશમાં ચાલ્યા આવતા અત્યંત મોટા સ્વરૂપવાળા હનુમાનજીને મનમાં રાક્ષસ ધારી, ફળાં વગરનાં એક બાણને ધનુષમાં સાંધી, ધનુષને કાન સૂધી ખેંચીને તે બાણ હનુમાનજીને માર્યું. ॥ ૮૭ ॥

चौ०-परेउ मुर्च्छि महि लागत सायक । सुमिरत राम राम रघुनायक ॥

मुनि प्रियवचन भरत उठि घाये । कपि समीप अति आतुर आये ॥ १ ॥

विकल विलोकि कीश उर लावा । जागत नहि बहु भांति जगावा ॥

मुख मयीन मन भयउ दुखारी । कहत वचन भरि लोचनबारी ॥ २ ॥

जेहि विधि राम विमुख मोहिकीन्हा । तेहि पुनि यह दारुण दुःख दीन्हा ॥

जो मोरे मन वच अरु काया । प्रीति राम पद कमल अमाया ॥ ३ ॥

तौ कपि होउ विगत श्रम शुला । जो मोपर रघुपति अनुकूला ॥

वचन सुनत उठि बैदु कपीशा । कहि जय जयति कौशल्याभीशा ॥ ४ ॥

૧ હનુમાન નાટકમાં લખ્યું છે કે, આ સમયે ભરતજી અયોધ્યાની પાસેના નર્મદા આમમાં બેઠા હતા અને દુઃસ્વપ્નની શાંતિને વાસ્તે અગ્નિમાં હોમ કરતા હતા. ૨ આ રાક્ષસ હોમમાં વિદ્ય કરવાને વાસ્તે અથવા અયોધ્યાની ઉપર પર્વત ફેંકવા વાસ્તે આવે છે, એમ ધારી, હોમ કરતી વખતે, અન્યની દિશા કરવી નહીં, એવો નિયમ છે, માટે ફળાં વગરનાં બાણ માર્યું.

હનુમાનજી બાણ લાગતાં જ 'રામ રામ, રઘુનાથક રઘુનાથક' એમ બોલતા બોલતા મૂર્છિત થઈને ધરતીપર પડ્યા.' ભરતજી, રામનું નામ સાંભળી, ઊભા થઈ અત્યંત આતુરતાથી ઠોડીને હનુમાનજીની પાસે આવ્યા. ॥ ૧ ॥ હનુમાનજીને વ્યાકુલ થયેલા એઈને તેમણે છાતીમાં લગાવ્યા. ભરતજીએ, હનુમાનજીને જગાડવાનો ઘણો પ્રયત્ન કર્યો પણ હનુમાનજી બચ્યા નહીં. આથી ભરતજીનું મુખ મલિન થઈ ગયું અને મન બહુ દુઃખ પામ્યું. ભરતજી આંખોમાં પાણી લાવીને બોલ્યા કે, ॥ ૨ ॥ "જે દેવે મને રામથી વિમુખ કર્યો છે, તે જ દેવે, પાકું મને આ દારુણ દુઃખ આપ્યું. જો મને મનથી, વચનથી તથા ક્રિયાથી, રામનાં ચરણાવિનંદોમાં છલ વગરની ભક્તિ હોય અને રામ મારાપર અનુકૂલ હોય તો, ॥ ૩ ॥ આ વાનર શ્રમથી તથા પીડાથી રહિલ થએ." આ સાંભળતાં જ હનુમાનજી 'જય જય કેસલાધીશ.' એમ બોલતા બોલતા ઊડીને ભેઠા થયા. ॥ ૪ ॥

સો-લીન્હ કપિહિ ઉર લાય, પુલકિ ગાત લોચન સજલ ॥

પ્રીતિ ન હૃદય સમાય, મુમિરિ રામ રઘુકુલ તિલક ॥ ૬ ॥

ભરતજીએ, હનુમાનજીને પોતાની છાતીમાં લગાવ્યા. રઘુકુલના તિલકરૂપ રામચન્દ્રજીનું, અત્યંત સ્મરણુ આવવાથી, ભરતજીનાં ગાત્રો રોમાંચિત થઈ ગયાં, નેત્રોમાં જળ ભરાઈ આવ્યું અને પ્રેમ હૃદયમાં સમાયો નહીં. ॥ ૬ ॥

ચૌ-તાત કુશલ કહુ મુશ નિધાનકી । સહિત અતુજ અરુ માતુ જાનકી ॥

કપિ સર્વ ચરિત સમાસ વચ્ચાને । મયે દુઃખિત મનમે પછિતાને ॥ ૧ ॥

અહહ દૈવ મેં કત જગ જાયડે । પ્રભુકે ઈકૌ કાજ ન આયડે ॥

જાન કુ અવસર મન ધારિ ધીરા । પુનિ કપિસન બોઝ વલ વીરા ॥ ૨ ॥

ભરતજીએ પૂછ્યું કે, "હે તાત ! મુખના નિધાનરૂપ રામચન્દ્રજી અને લક્ષ્મણજી કુશલ છે ? માતા સીતાજી કુશલ છે ?" હનુમાનજીએ સઘળી હકીકત સંક્ષેપથી કહી સંભળાવતાં, ભરતજી દુઃખ પામ્યા અને મનમાં પસ્તાઈને બોલવા લાગ્યા કે, ॥ ૧ ॥ "હાય દૈવ ! હું કે જે પ્રભુના એકે કામમાં આવ્યો નહીં, તેનો જગતમાં જન્મ થામાટે થયો હશે ?" પછી મહા બળવાન વીર ભરતજીએ ખરાબ અવસર ધારી, મનમાં ધીરજ ધરીને હનુમાનજીને કહ્યું કે ॥ ૨ ॥

ચૌ-મલે ભરત કહ બોલે તાતા । પાછે મુનિ દુઃખ પૈહેં માતા ॥

તેહિતે ચલ દીજે સમુદ્રાઈ । આય મવન સર્વ કયા મુનઈ ॥ ૧ ॥

મુત ઘાયલ મુનિ સાધુ મુમિત્રહિ । મયોં હર્ષ અરુ શોચ વિચિત્રહિ ॥

બોલી ઘન્ય મુતન મમ આહુ । જૂજેડ સમર સ્વામિકે કાજુ ॥ ૨ ॥

૧ ભરતજીની પરીક્ષાને વાસ્તે હનુમાનજીએ મૂઝાઈ ધરી હતી તેથી પર્વત પડી જવાને કશી હરકત આવી નહીં. કહે છે કે, આ સમયે પર્વતને હાથમાં રાખ્યો હતો, અંથવા કોઈને હરકત ન આવે, તેવા સ્થલમાં મુઠી દીધે હતો અથવા પૂછડામાં જ વીંટી રાખ્યો હતો. ૨ હનુમાનજીને મૂઝાઈ આવી જ ન હતી, પણ પરીક્ષાને વાસ્તે મૂઝાઈનો ડોળ કર્યો હતો.

પર ફક દુઃખ હોત જિય તાતા । કુ સમય મયે રામ વિનુ ખાતા ॥
 પુનિ સ્વભાય રિપુહન તે કહેજ । જાહુ તાત તુમ પ્રમુ પહૈં રહેજ ॥ ૩ ॥
 મુનત ડટે મુદ શહિત પ્રકાશા । વિધિ વશ મુઠર દરે જનુ પાસા ॥

“હે ‘તાત ! હે હનુમાનજી ! માતા સુમિત્રા, પાછળથી આ વાત સાંભળીને દુઃખ પામશે, માટે તમે મારી સાથે ચાલીને હમણાં જ એમને ખબર આપો અને સમજાવી બાંધો.” હનુમાનજીએ, ભરતજીની સાથે ઘરમાં આવીને તે ખબર માતા-એને સંભળાવી. ॥ ૧ ॥ પુત્રને ઘાયલ થયેલો સાંભળી, પવિત્ર મનવાળાં સુમિત્રાને અપૂર્વ હર્ષ અને અપૂર્વ શોક ઉત્પન્ન થયો, સુમિત્રા બોલ્યાં કે, “આજ મારો પુત્ર ભાગ્યશાળી થયો, કે, જે સ્વામીનાં કાર્યને વાસ્તે રણમાં પડ્યો.” ॥ ૨ ॥ પરંતુ માર મનમાં એક દુઃખ થાય છે, તે એ કે, ‘રામ ખરાબ સમયમાં ભાઈ વગરના થયા. વળી સુમિત્રાએ સ્વાભાવિક રીતે શત્રુને કહ્યું કે, “હે તાત ! તમે જીતે રામચંદ્રજીની સાથે રહો.” ॥ ૩ ॥ આ સાંભળતાં જ ‘દેવને લીધે અનુકૂલ પાસો પડ્યો,’ એમ ધારી પ્રસન્ન થઈ, બહેર આનંદ જણાવીને શત્રુ ઉભા થયા. ॥

દો-અમ્બ અનુજ ગતિ દેલિ મન, માની સવનિં ગલાનિ ॥

બોલી રણુપતિ માતુ તવ, કપિતે ધીરજ આનિ ॥ ૮૮ ॥

શત્રુની આ સ્થિતિ બોધને સઘળી માતાએના મનમાં ગ્લાનિ ઉત્પન્ન થઈ. આ સમયે રામચંદ્રજીનાં માતા કૌસલ્યાએ ધીરજ ધરીને હનુમાનજીને કહ્યું કે, ॥ ૮૮ ॥

દો-જેહિ સૌપેઝ મૈં લષણકો, તિનકી યહ ગતિ હોઈ ॥

અવકવ દેલૌં નયન મરિ, પુજ કમલ મુલ સોઈ ॥ ૮૯ ॥

“જે લક્ષ્મણને મેં રામના હાથમાં સોંપ્યા હતા, તેની આ સ્થિતિ થઈ છે. હવે એ લક્ષ્મણનાં મુખકમળને હું નેત્રો ભરીને ક્યારે દેખીશ ?” ॥ ૮૯ ॥

દો-બોલે મારુત મુતન તવ, સકલ ધરહુ મન ધીર ॥

કુશલ જાનકી લષણ યુત, પેહૈં શ્રીરણુવીર ॥ ૯૦ ॥

હનુમાનજી બોલ્યા કે, “તમે સર્વે હૃદયમાં ધીરજ ધરો, રામચંદ્રજી સીતાજીની સાથે અને લક્ષ્મણજીની સાથે ક્ષેમ કુશલે અહિં આવશે.” ॥ ૯૦ ॥

ચો-તાત ગહરુ હોઝૈ તોહિં જાતા । કાજ ન શાઈ હોત પ્રમાતા ॥

ચહુ મમ સાયક શૈલ સમેતા । પઠવૌં તોહિં જહૈં કૃપા નિકેતા ॥ ૧ ॥

મુનિ કપિ મન ડપજા અભિમાના । મોરે માર ચલહિં કિમિં બાના ॥

રામ પ્રતાપ વિચારિ બહોરી । વંદિ ચરણ બોલેહ કર જોરી ॥ ૨ ॥

તવ પ્રતાપ હર રાલિં ગુસાઈ । જૈહૌં નાય વાળકી નાઈ ॥

હર્ષિ મરત તવ આયમુ દીન્હા । પદ ચિર નાય ગમન તવ કીન્હા ॥ ૩ ॥

हे तात हनुमान् ! तमने त्यां पडोंयतां विलंब थरो अने प्रजात थतां ज
काम भगडी जशे, ' अटला माटे तसे पर्वत संहित मारा भाषु पर चढे अटवे तमने
तरत ज रामनी पासे पडोंयाडी हों. " ॥ १ ॥ आ सांजणी, प्रथम तो हनुमान् !
मनमां अलिमान उत्पन्न थयुं के, ' भाषु मारा कारथी शी रीते यावी शक्ये ? पक्षु
पछी रामय-द्रुलना प्रतापने विचार करी, भरतलुनां यरबोमां प्रबुध करी, हाथ
जेडीने हनुमान् ! जाल्या के, ॥ २ ॥ " हे स्वामी ! आपना प्रतापने हृदयमां राख-
वाथी हुं भाषुनी पेठे ज रामय-द्रुलनी पासे जधुंथ. " पछी भरतलुजे राल थधने
आज्ञा आपी, अटवे हनुमान् ! तेमनां यरबोमां भायुं नभावीने त्यांथी जाल्या. ॥ ३ ॥

दो०-भरत बाहु बल शील गुण, प्रभु पद प्रीति अपार ॥

जात सराहत मनहिं मन, पुनि पुनि पवन कुमार ॥ ११ ॥

भरतलुनां भाहुभजनां, शीलनां, गुणोनां अने प्रभुनां यरबो उपर अपार प्रीतिनां,
मनमांने मनमां वारंवार वभाषु करता हनुमान् ! आकाशने पंथ कापवा लाग्या. ॥ ११ ॥

चौ०-वहां राम लक्ष्मणहि निहारी । बोलै वचन मनुज अनुहारी ॥

अर्द्ध राति गई कपि नहिं आवा । राम उठाय अनुज उर लावा ॥ १ ॥

शकहु न दुःखित देखि मोहिं काऊ । बंधु सदा तव मृदुल स्वभाऊ ॥

मम हितलागि तजेउ पितुमाता । सहैऊ विपिन हिम आतप बाता ॥ २ ॥

सो अनुराग कहां अब भाई । उठहु न मुनि मम वच विकलाई ॥

जो जनितेऊ वन बंधु विछोहू । पिता वचन मानितेऊ नहिं ओहू ॥ ३ ॥

सुत वित नारि भवन परिवारा । होहिं जाहिं जग वारहिं बारा ॥

अस विचारी जिय जागहु ताता । मिछहि न जगत सहोदर आता ॥ ४ ॥

यथा पंख बिनु खगपति दीना । मणि बिनु फनि करिवर कर हीना ॥

अस मम जीवन बंधु बिनु तोहीं । जो जड दैव जिवावै मोहीं ॥ ५ ॥

जैहों अवध कवन मुहँ लाई । नारिं हेतु प्रिय बंधु गँवाई ॥

वरु अपयश सहतेहुँ जगमाहीं । नारि हानि विशेष सति नाहीं ॥ ६ ॥

अब अपलोक शोक यह तोरा । सहै कठोर निदुर मन मोरा ॥

निज जननीके एक कुमारा । तात तामु तुम प्राप्य अधारा ॥ ७ ॥

सौंपेहु मोहिं तुमहिं गहि पानी । सब विधि मुखद परम हित जानी ॥

उत्तर ताहि देहों कह जाई । उठि किन मोहिं सघुझावहु भाई ॥ ८ ॥

बहुविधि शोचत शोच विमोचन । श्रवत सलिल राजिव दल लोचन ॥

उमा अखण्ड एक रघुराई । नर गति भक्ति कृपालु दिखाई ॥ ९ ॥

१ सांभ वाआ पछी, जे पहेली ज रामिमां उपचार नहीं थाय, तो पछी, ते सांभ जेने वाओ
चरी, तेना प्राक्षु जयशे नहीं, अंतुं ईश्वरने अलाजे वचन आप्युं हंतुं.

રજુભિમાં રામચન્દ્રજી, લક્ષ્મણજીને જોઈ, મનુષ્ય જન્મને અનુસરતાં વચનો બોલ્યા કે, “અર્ધ રાત્રિ ગઈ, પશુ હજી સૂધી હનુમાનજી આવ્યા નહીં, તેનું શું કારણ હશે? એમ બોલી, લક્ષ્મણજીને ઉઠાવી, છાતીમાં ઘાલી, ॥ ૧ ॥ વળી બોલ્યા કે, “હે ભાઈ! તમે માફે દુઃખ કહી પશુ જોઈ ચક્રા નથી. કેમ કે, તમારો સ્વભાવ સર્વદા ક્રોધજનક છે. તમે મારાં હિતને વાસ્તે માતા પિતાને છોડ્યાં છે અને વનમાં, હિમ, તડકો તથા પવન, એઓનું સહન કર્યું છે. ॥૨॥ હે ભાઈ! હમણાં એ પ્રેમ ક્યાં ગયો છે? કે જેથી મારાં વ્યાકુલતા ભરેલાં વચનો સાંભળીને પશુ તમે ઉઠતા નથી? ‘વનમાં ભાઈને વિયોગ થશે, એ વાતની જો મને પ્રથમ ખબર પડી હોત તો હું પિતાની ચૈદ વર્ષ પર્યંત વનમાં રહેવાની આજ્ઞાને તો શું? પશુ રથ ચઢાવ દિશાવ વન, ફિરહુ ગયે દિન ચારિ’ એ આજ્ઞાને પશુ માનત નહીં.” ॥ ૩ ॥ હે તાત! ‘જગતમાં પુત્રો, ધનો, ઓળો, ઘરો અને પરિવારો વારંવાર થાય છે અને જાય છે, પરંતુ સહોદર ભાઈ જગતમાં ક્યાંય મળતો નથી,’ એમ મનમાં વિચાર કરીને જંગો. હે ભાઈ! જો જડ દેવ મને જીવાડશે, તો પશુ તમારા વગરનું માફે જીવન ॥ ૪ ॥ પાંખો વગરનાં રાંક પક્ષીનાં જીવન જેવું, મહિષ વગરનાં સર્પનાં જીવન જેવું અને શૂંઠ વગરનાં હાથીનાં જીવન જેવું થઈ પડશે. સ્ત્રીને વાસ્તે ખ્યારા ભાઈને જોઈને ॥ ૫ ॥ હવે હું શું મોહોડું લઈને અયોધ્યામાં જઈશ? મારી સ્ત્રીનું રાવણના હાથથી હરણ થયું, તેથી જે મારી અપકીર્તિ થઈ, તેને હું સહન કરી રહ્યા હોત તો સાફે હડતું, કેમ કે, સ્ત્રીની હાનિ થવાથી વિશેષ ક્ષતિ નથી. પશુ ભાઈની હાનિ થવાથી વિશેષ ક્ષતિ છે. ॥૬॥ હવે તો આ માફે કઠોર મન અપકીર્તિને અને વળી તે મારા આ શોકને પશુ સહન કરે છે. હે તાત! તમે તમારી માતાના એક(મુખ્ય મોટા) પુત્ર છો, તેથી તેમના પ્રાણના આધારરૂપ છે અથવા હું મારી માતાને એક જ પુત્ર છું, તેથી મારી માતા, તમને મારા રક્ષકરૂપ માનીને પોતાના પ્રાણના આધારરૂપ માને છે. અથવા હે કુમાર! તમે મારા નીકે એટલે ઉત્તમ અને એક એટલે મુખ્ય નિજ જન (બ્રહ્મ) છો, તેથી મારા પ્રાણના આધારરૂપ છો, ॥ ૭ ॥ તમારી

૧ ‘રહત ન આસકે જિત વેતુ’ એ નિઃશ્રમ પ્રમાણે રામ, મહા દુઃખ આવી પડવાને લીધે મનુષ્યાવતારરૂપ નાટકને અનુસરીને આ વચન બોલ્યા છે, તેથી આમાં કશો સન્દેહ કરવો ઉચિત નથી, તોપણ જો સન્દેહ થાય તો એવો અર્થ કરવો કે, “હું પિતાનું વચન તો માનત પણ ‘સ્ત્રિયે જવય જો જવયિ લગ, રહત જાનિયે પ્રાન’ એ સીતાનાં વચનને માનત નહીં, કે જેથી સીતાજી સાથે ન હોત તો આ દશા પ્રાપ્ત થાત નહીં.” અથવા “હું પિતાનું વચન તો માનત પણ ‘નાથ દાસ મૈં સ્વામિ તુમ, તજો તો કહાં બસાય’ એ તમારાં વચનને માનત નહીં કે જેથી તમે જ સાથે ન હોત તો આ દશા પ્રાપ્ત થાત નહીં અથવા પિતાનું “ફિરહિ ગયે દિન ચારિ એ વચન માનત પણ, ચૈદ વર્ષ સૂધી વનમાં રહેવાનું વચન માનત નહીં.” અથવા “પિતાનું વચન માનત નહીં પણ ‘જો કેવલ પિતુ બાયછ તાતા તો જિનિ જાહુ જાનિ બહિ માતા’ એ માતાનું વચન માનત.” ૨ એ કે, રામ લક્ષ્મણના વ્યવહારની રીતે સહોદર ભાઈ નથી, તોપણ સહોદરના જેવા જ પ્રેમ હતો તેથી સહોદર કહેલ છે: અથવા રામનો અને લક્ષ્મણજીનો જન્મ એક દ્વંષપાકરૂપ દિવસે થયેલ છે, તેથી ભાક્ષિક રીતે સહોદરપણું માન્યું છે. અથવા જેનું પેટ એક હોય અર્થાત મન, કલ કપટથી રહિત હોય અને તમામ વિચારો મળતા જ આવતા હોય, તેને પણ સહોદર કહી શકાય છે. અથવા ‘તમારા જેવા તો સહોદર ભાઈ પણ ન મળે.’ આ છેલ્લો અર્થ કોઈક કિલક છે.

માતાએ મને સર્વ પ્રકારે સુખદાયી તથા પરમ સ્નેહી બહુ, તમને હાથ પકડીને મારા હાથમાં સોંપ્યા છે અથવા મારી માતાએ તમને સર્વ પ્રકારે સુખદાયી તથા પરમ સ્નેહી બહુ, મને હાથ પકડીને તમારા હાથમાં સોંપ્યા છે. ૧ તો હવે હું અયોધ્યામાં જઈને તેમને શેા ઉત્તર આપીશ ? હે બાઈ ! ઉઠીને મને સમજાવતા કેમ નથી ? ॥ ૮ ॥ રામચન્દ્રજી સર્વ જનના શોકને નષ્ટ કરનાર છતાં પણ, પોતે આ પ્રમાણે ઘણી ઘણી રીતે શોક કરવા લાગ્યા અને કમળદળ સરખાં નેત્રોમાંથી જળનો આવ કરવા લાગ્યા. હે પાર્વતી ! કૃપાળુ રામચન્દ્રજીએ, પોતે એક પરમાત્મા છતાં પણ, આ પ્રમાણે મનુષ્ય-લીલા અને પોતાનો, ભક્તોની ઉપર ખ્યાર દેખાડ્યો. ॥ ૯ ॥

સો-પ્રશ્ન વિલાપ મુનિ કાન, વિકલ મયે બાનર નિકર ॥

આય ગયે હનુમાન, જિમિ કરુણામેં વીર રસ ॥ ૭ ॥

પ્રભુના વિલાપને સાંભળી, વાનરાઓની સઘળી સેના વ્યાકુલ થઇ ગઈ, તે સમયમાં હનુમાનજી ત્યાં આવી પહોંચ્યા. જેમ હનુમાનજી આવી પહોંચ્યા, તેમ સઘળી સેનાના કરુણા રસમાં વીર રસ પણ આવી પહોંચ્યો. (કરુણા રસ શાંત થયો અને વીર રસ પ્રકટયો.) ૨ ॥ ૭ ॥

ચૌ-હર્ષિ રામ મેટે હનુમાના । અતિ કૃતજ્ઞ પ્રશ્ન પરમ મુજાના ॥

તુરત વૈદ્ય તબ કીન્હ ઉપાઈ । ઉઠિં બૈઠે લક્ષ્મણ હરપાઈ ॥ ૧ ॥

હૃદય લાય મેટે પ્રશ્ન બ્રાતા । હર્ષે સકલ માલુ કપિ વ્રાતા ॥

પુનિ કપિ વૈદ્ય તહાં પહુંચાવા । જેહિ વિધિ તવહિ તાહિ લે આવા ॥ ૨ ॥

અત્યંત કૃતજ્ઞ પરમ સુભજી પ્રભુ રામચન્દ્રજી, હનુમાનજીને બાથમાં લઇને મળ્યા પછી સુષેણ વૈદ્ય, ઉપાય કીધો કે, તુરત જ લક્ષ્મણજી સઘળી પીડાયી સુકૃત થઇને બેઠા થયા. ૩ ॥ ૧ ॥ રામચન્દ્રજી, લક્ષ્મણજીને છાતીમાં લઇને મળ્યા. સઘળા વાનરાઓ

૧ ગુસાંઈજીએ આ કથા અયોધ્યાકાંડમાં કહી નથી, તે છતાં, અહિં પ્રસંગ આવ્યો જાણીને તે કથાને ખોળી દીધી છે. ૨ લક્ષ્મણજી મૂર્ચ્છિત થવાથી કાલનેમિનો વધ, મધરીના ઉદ્ધાર, બ્રહ્માની સાંજનું માન, હનુમાનજીની કીર્તિનો વિસ્તાર અને રામચન્દ્રજીનો રાક્ષસોની ઉપર મોટો ક્રોધ, ઇત્યાદિ ઘણાં ઘણાં કથોં થયાં છે. યુદ્ધમાં મરણ પામેલા, જખમી થયેલા, જેઓનો વર્ણુ ખગડી ગયો હતો એવા અને જેઓના અવયવો તૂટી ગયા હતા એવા વાનરાઓ તથા રીંછો પણ ઔપધિઓના ગંધથી પાછાં જીવતાં થયાં અને સઘળી રીતે સ્વસ્થ થયાં, એ પણ લક્ષ્મણજીની મૂર્છાના પ્રભાવથી જ થયું સમજવું, વળી રામચન્દ્રજીએ કરી દેખાડયું કે, ‘ મારા જેવા મહાનુભાવ પુરુષોને હર્ષે શોક થાય છે, માટે મારા ભક્ત લોકોએ દુઃખ પડવાથી વ્યાકુલ નહીં થયું. ’ ૩ વિશલ્યકરણી (શરીરમાંથી બાણ આદિ શસ્ત્રોને કહાડી નાખનારી), સંધાની (ત્રુષ્ટા અવયવોને તથા અસ્થિઓ વગેરેને સાંધનારી), સવર્ણકરણી (જે સ્થાનનો પ્રથમ જેવો વર્ણુ હોય તેવો જ પાછો બનાવી દેનારી) અને સંજીવની (ઝુલેલાઓને જીવાડનારી), એ રીતે ચાર ઔપધિઓ આવી હતી, કે જેથી મરણ પામેલા તથા જખમી થયેલા વાનરાઓ તથા રીંછો પણ લક્ષ્મણજીની પેઠે જ સ્વસ્થ થયા. રાક્ષસોને એઓ-માંનો કશો લાભ ન થયો, તેનું કારણ વાલ્મીકીય રામાયણમાં લખ્યું છે કે, જે કોઈ રાક્ષસો મરી જાય, તેઓને તુરત જ સમુદ્રમાં ફેંકી દેવા કે, જેથી યનુઓને મરણ પામેલાઓની સંખ્યા જાણવામાં ન આવે એવો રાવણે પ્રથમથી જ હુકમ કર્યો હતો.

તથા રંછિ રાણ થયાં. હનુમાનજી સુષેષ વેદને અને ઔષધિના પર્વતને જેવી રીતે
જ્યાંથી લાવ્યા હતા, તેવી રીતે જ પાછા ત્યાં મૂકી આવ્યા. ॥ ૨ ॥

ચૌ૦—હરિ દિન ધૂઆસ બલવાના । ચઢિ કીન્હો અતિ સમર મહાના ॥

મહા વીર તેહિ કિયો નિપાતા । ચલ્યો અકંપન પુનિ દુઃસ્વ દાતા ॥ ૧ ॥

સમર કીન્હ તાને અતિ ભારી । માર્યો તેહિ યુવરાજ મચારી ॥

પુનિ મહસ્ત ક્રોધાતુર આવા । નીલ માર તેહિ ધરણિ ગિરાવા ॥ ૨ ॥

ચલ્યો મહોદર કરિ અતિ ક્રોધા । મહા વીર માર્યો સો યોધા ॥

પુનિ અતિ કાય ભિરણો રિસિ આઈ । માર્યો આઠ દિન કીન્હ લરાઈ ॥ ૩ ॥

કુમ્ભ નિકુમ્ભ આય રણ ઠાના । મરે પાંચ દિન કરિ મૈદાના ॥

પુનિ મકરાસ મહા મટ આવા । લક્ષ્મણસે અતિ યુદ્ધ મચાવા ॥ ૪ ॥

અગ્નીઆરસને^૧ દિવસે બલવાન્ ધૂઆસ નામના રાક્ષસે ચઢીને અત્યંત મોટા
સંગ્રામ કર્યો. ધૂઆસને હનુમાનજીએ મારી નાખ્યો. તે પછી દુઃખદાયી અકંપન નામનો
રાક્ષસ ચઢી આવ્યો. ॥ ૧ ॥ અકંપે બહુ ભારે યુદ્ધ કર્યું, એને યુવરાજ અંગદે પદ-
કારીને તેરશને દિવસે મારી નાખ્યો. પછી ક્રોધથી વ્યાસ થયેલા પ્રહસ્ત નામનો
રાવણનો મંત્રી યુદ્ધમાં આવતાં, તેને પડવાને દિવસે નીલે મારીને ધરતી પર પાડી
દીધો. ॥ ૨ ॥ પછી મહોદર નામનો રાક્ષસ ભારે ક્રોધ કરીને આવતાં, તેને તે જ દિવસે
હનુમાનજીએ મારી નાખ્યો. પછી અતિકાય નામનો રાક્ષસ ક્રોધાક્રાંત થઇને લડ્યો
અને તે આઠ દિવસ સુધી લડીને મરણ પામ્યો. ॥ ૩ ॥ પછી કુંભ અને નિકુંભ નામના
કુંભકર્ણના બે પુત્રો લડાઇમાં આવ્યા, તેઓ પાંચ દિવસ સુધી લડીને મરણ પામ્યા. પછી
મકરાસ નામનો યોદ્ધા આવ્યો, તેણે લક્ષ્મણજીની સામે ભારે યુદ્ધ મચાવ્યું. ॥ ૪ ॥

દો૦—તવ લક્ષ્મણને ક્રોધ કર, તાકો ઢારો માર ॥

કપિ દલમેં આનંદ મયો, જૈ જૈકાર પુકાર ॥ ૧૨ ॥

લક્ષ્મણજીએ ક્રોધ કરીને મકરાસને મારી નાખ્યો, તેથી વાનજોના સૈન્યમાં
આનંદ વર્તી રહ્યો અને જય જયકારનો પોકાર વ્યાસ થઇ રહ્યો.^૨ ॥ ૯૨ ॥

ચૌ૦—યહ વૃત્તાન્ત દશાનન સુનેઝ । અતિ વિષાદ પુનિ પુનિ શિર ધુનેઝ ॥

વ્યાકુલ કુંભકર્ણ પહૈં ગયઝ । કરિ बहु यत्न जगावत भयङ्ग ॥ ૧ ॥

આ વૃત્તાંત સાંભળી, અત્યંત ખેદ પામેલા રાવણે, વારંવાર માયું ધૂલાવી વ્યાકુલ-
પણથી કુંભકર્ણની પાસે જઈ, ઘણું યત્નો કરીને કુંભકર્ણને જગાડ્યો. ॥ ૧ ॥

ચૌ૦—દશં સહસ્ર રાક્ષસ તવ ધાયે । દોલ દદામેં અધિક બજાયે ॥

કરન લગે કોઝ મુદ્દર મારી । તદપિ ઉઠ્યો ન સો અમુરારી ॥ ૧ ॥

કોઝ લાત ચપેટ લગાવે । પર તાકે કહ્નુ મનહિં ન આવે ॥

શૂંધર સમ તેહિ પરયો શરીરા । તાસોં તનમેં ગિનત ન પીરા ॥ ૨ ॥

શ્વાસ તજત આંધીસી આવત । સન્મુખ તેહિ કોઝ ટિકન ન પાવત ॥

તવ રાક્ષસ યહ કીન્હ વિચારી । કાટન લગે પ્રચારિ પ્રચારી ॥ ૩ ॥

ઉઠ્યા ન પુનિ તવ કિયો ઉપાઈ । દિયે નાકમેં મેષ ચલાઈ ॥

અરુ હાથિનકી દાંય ચલાઈ । છીંક મહા નિશિચરકો આઈ ॥ ૪ ॥

રાવણની આજ્ઞાથી ઇશ હજાર રાક્ષસો કુંભકર્ણને જગાડવા દોડ્યા. એઓ ઢાલ આદિ વાળંઓને અત્યંત વગાડવા લાગ્યા અને કેટલાએક સુદૃઢ પણ મારવા લાગ્યા, તોપણ કુંભકર્ણ જાગ્યો નહીં. ॥ ૧ ॥ કેટલાએક લાતો અને કેટલાએક થપ્પડો મારવા લાગ્યા, તોપણ કુંભકર્ણને જરા પણ અસર થઈ નહીં. એ કુંભકર્ણ પર્વત જેવડા શરીરથી સૂતો હતો, તેથી તેના શરીરને કશી પીડા ગણત્રીમાં જ ન હતી, ॥ ૨ ॥ એનાં નસકોરાંઓમાંથી આંધીના જેવો પવન નીકળતો હતો, તેથી કોઇ રાક્ષસો તેના સન્મુખમાં ટકી શકતા ન હતા. પછી રાક્ષસો વિચાર કરી, કોલાહલ કરી કરીને તેને કાપવા લાગ્યા. ॥ ૩ ॥ આમ કરતાં છતાં પણ ઉઠ્યો નહીં, ત્યારે રાક્ષસોએ તેના નાકમાં મેખા મારી અને શરીર ઉપર હાથીઓની પંક્તિ દોડાવી, આથી કુંભકર્ણને છીંક આવી. ॥ ૪ ॥

દો-કુંભકર્ણ પેઢાયકર, તવે ઉપારે નૈન ॥

રાક્ષસ લાગે ભાગને, રાવણ માન્યો ચૈન ॥ ૧૩ ॥

કુંભકર્ણે મરડાઈ શયનમાંથી ઉઠીને આળસ મરડ્યું તથા આંખો ઉઘાડી, તે સમયમાં રાક્ષસો ભાગવા લાગ્યા અને રાવણ પ્રસન્ન થયો. ॥ ૬૩ ॥

ચૌ-જાગા નિશિચર દેશિય કૈસા । માનહુ કાલ દેહ ધરિ વૈસા ॥

કુંભકર્ણ પૂછા સુન માઈ । કોહ તવ મુલ રહા મુલાઈ ॥ ૧ ॥

કયા કહીં તેહ સવ અભિમાની । જોહિ પ્રકાર સીતા હરિ આની ॥

તાત કપિન નિશિચર સંહરિ । મહા મહા યોદ્ધા સવ મોરે ॥ ૨ ॥

દુર્મુલ સુર રિપુ મનુજ અહારી । મટ અતિક્રાય અકંપન મારી ॥

અપર મહોદર આદિક વીરા । પરે સમરમહૈં સવ રણવીરા ॥ ૩ ॥

જાગેલો કુંભકર્ણ, જાણે દેહધારી કાળ હોય એવો દેખાવા લાગ્યો. કુંભકર્ણે રાવણને પૂછ્યું કે, “હે ભાઈ! સાંભળ. તારું મોઢોડું કેમ સૂકાઈ ગયું છે ?” ॥ ૧ ॥ અભિમાની રાવણે સીતાનું હરણ કર્યા વગેરેની સઘળી વાત સંભળાવીને કહ્યું કે, “હે તાત! વાનરાઓએ રાક્ષસોનો સંહાર કર્યો છે. સઘળા મોટા યોદ્ધાઓ માર્યા ગયા છે. ॥ ૨ ॥ દુર્મુખ, દેવશત્રુ, અતિક્રાય, અકંપન તથા મહોદર આદિ વીર અને રણવીર મોટા મોટા સેનાપતિઓ રણભૂમિમાં પડ્યા છે.” ॥ ૩ ॥

દો-દશકંધરકે વચન સુનિ, કુંભકર્ણ વિલસાન ॥

જગદમ્બા હરિ આનિકૈ, શ્રુટ વાહસિ કરુપાન ॥ ૧૪ ॥

કુંભકર્ણ, રાવણનાં વચનો સાંભળી, ક્રોધ કરીને બેઠ્યો કે, હે શઠ! તું, જમદગ્નને -હરી આણીને કલ્યાણની ઈચ્છા રાખે છે કે ? ॥ ૬૪ ॥

ચૌ૦—મલ ન કીન્દ તૈ નિશ્ચર નાહા । અબ મોઈ આનિ જગાયડ કાહા ॥

અજહું તાત ત્યાગહુ અભિમાના । મજહુ રામ હોઈહિ કલ્યાના ॥ ૧ ॥

હે રાક્ષસોના રાજા ! તે સાંડે કામ કર્યું નથી. વખત વીતી ગયા પછી મને શા માટે જગાડયો ? તું હજી પણ અભિમાનને છોડી દઇને રામની સેવા કરે, તો તારૂં કલ્યાણ થાય. ॥ ૧ ॥

ચૌ૦—વિન વિચાર તુમ કારજ ઠાના । તાતે નહિ હોઈહિ કલ્યાના ॥

તુમ્હરી સભા માંહિ દશકંધર । કાર્ય કુશલ નહિ કોડ મંત્રી વર ॥ ૧ ॥

સાગર પાર સિવિર સ્થાપન । કાહે તુમ નહિ કિયો દશાનન ॥

રક્ષિત હોતો સાગર પારા । વૈંધત સેતુ ફિર કૌન પ્રકારા ॥ ૨ ॥

જબ અસહાય રહે દોડ માઈ । તબ તિનકો નહિ મારયો જાઈ ॥

મિત્ર તુમ્હાર બાલિ અતિ ભારી । તાકી લે સહાય અમુરારી ॥ ૩ ॥

કરતે શત્રુન કર સંહારા । યહ સબ તજ ચોરી પરદારા ॥

શૂર્પણસ્વાકી દશા નિહારી । કરતે તેહિ ક્ષણ પ્રસુ સન રારી ॥ ૪ ॥

તે' વિચાર કર્યા વગર કાર્ય કર્યું છે, તેથી તારૂં કલ્યાણ થશે નહીં. હે રાવણ ! તારી સભામાં કેઈ પણ મંત્રી કાર્યમાં કુશલ કે ઉત્તમ નથી. ॥ ૧ ॥ તેં સમુદ્રના સામા કીનારા પર શામાટે છાવણી નાખી ન હતી ? જો એ કીનારાનું રક્ષણ કરવામાં આવ્યું હોત તો શત્રુઓ ત્યાં પુલ કેમ જ બાંધી શકત ? ॥ ૨ ॥ જ્યારે રામ અને લક્ષ્મણ, એ બંને ભાઈઓ, સહાય વગરના એકલા હતા, ત્યારે તેં જઈને તેઓને શામાટે માર્યા નહીં ? હે રાવણ ! વાળી તારા મોઠો મિત્ર હતો, તો તેની સહાય લઈ, ॥૩ ॥ સઘળા વાનરાઓની ફેજને તારા પક્ષમાં લઈને, તેં શામાટે શત્રુનો સંહાર કર્યો નહીં ? આ જો સઘળું કરવાનું હતું, તે ન કર્યું અને પરસ્ત્રીની ચોરી કરી. શૂર્પણખાની દશા જોઈને તે વખતે જ રામની સામે લડાઈ કરવી જોઈતી હતી. ॥ ૪ ॥

દો૦—ત્યાગ નીતિ પથ ધર્મ તજ, હરિ આની પરનારિ ॥

રાજ નીતિ પરમાર્થતા, તુમ સબ દીન વિસારિ ॥ ૧૫ ॥

તેં નીતિના માર્ગને તથા ધર્મના માર્ગને છોડી દઈ, પરસ્ત્રીને હરી લંકામાં દાખલ કરેલો છે અને રાજનીતિ તથા પરમાર્થની સમજણ, એ સર્વને વિસારી મૂક્યાં છે. ॥૬૫॥

ચૌ૦—તાત રામ પ્રાકૃત નર નાहीं । પૂરણ બ્રહ્મ લક્ષહુ મન માहीं ॥

મૂકે ભાર હરણ અવતારા । લિયો કલ્હો નારદ બહુ બારા ॥ ૧ ॥

હે તાત ! તારા મનમાં રામને પ્રાકૃત મનુષ્ય નહીં સમજ, પણ સાક્ષાત્ પૂર્ણ બ્રહ્મ જ સમજ. નારદજીએ મને ઘણીવાર કહ્યું છે કે, 'પૃથ્વીનો ભાર ઉતારવાને વાસ્તે પ્રભુએ અવતાર ધર્યો છે.' ॥ ૧ ॥

ચૌ૦—હેં દસશ્રીશ મનુજ રઘુનાયક । જાકે હનુમાનસે પાવક ॥

અહહ બંધુ તૈં કીન્હ છુટાઈ । પ્રથમહિં મોહિં ન જગાયહુ આઈ ॥ ૧ ॥

કીન્હેડ મમુ વિરોષ તેહિ દેવક । શિવ વિરંચિ મુર જાકે સેવક ॥

નારદ મુનિ મોહિં જ્ઞાન જો કહેઝ । કહતેઝ તોહિં સમય નહિં રહેઝ ॥ ૨ ॥

અવ મરિ અંક મેટ મોહિં માર્હ । લોચન સફલ કરૌ નિજ જાર્હ ॥

શ્યામ ગાત સરસીરુહ લોચન । દેઝૌં જાય તાપ ત્રય મોચન ॥ ૩ ॥

હે રાવણુ ! રામ કે જેના હનુમાન જેવા સેવકો છે, તેને મનુષ્ય કહેવાય કે ? અરે રે ભાઈ ! તે ભારે ભૂલ કરી કે, પ્રથમથી આવીને મને જગાડ્યો નહીં. ॥ ૧ ॥ તેં એવા સમર્થ દેવની સામે વિરોધ કર્યો છે કે, જેના શિવ તથા બ્રહ્મા આદિ સર્વે દેવતાઓ સેવક છે. નારદ મુનિએ મને જે જ્ઞાન કહ્યું છે, તે હું તારી પાસે કહેવાનો હતો, પણ બાંધની પીડાને લીધે, તે કહેવાનો સમય જ મળ્યો નથી. ॥૨॥ હે ભાઈ ! તું હવે મને, બાથમાં ઘાલીને છેવટ મળી લે એટલે પછી હું રણભૂમિમાં જઈ, શ્યામ ગાત્રોવાળા, કમળો સરખાં નેત્રોવાળા અને ત્રણે તાપોથી સુકત કરનારા રામચન્દ્રજીનાં દર્શન કરીને મારાં નેત્રોને સફળ કરું. ॥ ૩ ॥

દો૦—રામ રૂપ ગુણ સુમિરિ મન, મગ્ર મયડ સ્ત્રણ એક ॥

રાવળ માંગેડ કોટિ ઘટ, મદ અરુ મહિષ અનેક ॥ ૧૬ ॥

રામનાં રુપનું અને શુભોનું મનમાં સ્મરણ કરીને કુંભકર્ણ એક ક્ષણ સૂધી, તો શરીરનું ભાન પણ ભૂલી ગયો. આ સમયમાં રાવણે કુંભકર્ણને વાસ્તે મદિરાના કરોડ કલશો અને અનેક પાકાઓ મંગાળ્યા. ॥ ૧૬ ॥

ચૌ૦—મહિષ શ્વાય કરિ મદિરા પાના । ગર્જેડ વજ્રઘાત અનુમાના ॥

કુંભકર્ણ દુર્મદ રણરંગા । ચલેડ દુર્ગ તજિ સૈન ન સંગા ॥ ૧ ॥

દેલ્ખિ વિભીષણ આગે આયડ । પુનિ પદ ગહિ નિજ નામ મુનાયડ ॥

અનુજ ડઠાય હૃદય તેહિ લાવા । રઘુપતિ ભક્ત જાનિ મન માવા ॥ ૨ ॥

તાત લાત રાવળ મોહિં મારા । કહત પરમ હિત મંત્ર વિચારા ॥

તેહિ ગલાનિ રઘુપતિપહૈં આયડૈં । દાંન જાનિ પ્રશ્નકે મન ખાયડ ॥ ૩ ॥

મુન મુત મયડ કાલ વંશ રાવળ । સો કિમિ માને પરમ સિલાવન ॥

ધન્ય ધન્ય તૈં ધન્ય વિભીષણ । મયડ તાત નિશિચર કુલભૂષણ ॥ ૪ ॥

બંધુ વંશ તૈં કીન્હ ડજાગર । મજહુ રામ શોભા મુલસાગર ॥

પાકાઓનું ભક્ષણ કરી તથા મદિરા પાન કરી, રણ રંગમાં મદોન્મત્ત થયેલો કુંભકર્ણ વજ્રપાત જેવી ઝળંખા કરી પોતાની સાથે સેનાને પણ નહીં લેતાં કિલ્લાને ઉલ્લંઘીને

૧ નારદજીએ એક સમયે કુંભકર્ણની પાસે આવીને કહ્યું હતું કે, 'શ્વેત સાગરમાં પૃથ્વીની અને દેવતાઓની પ્રાર્થના ઉપરથી વિષ્ણુએ મનુષ્યાવતાર લઈ, રાવણુને વધ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે.'

એકલોચ રણભૂમિમાં ગયો. ॥ ૧ ॥ કુંભકર્ણને આવતો બેઈ, વિભીષણે તેની પાસે આવી, પણ પકડીને પોતાનું નામ સંભળાવ્યું. વિભીષણને રામનો ભક્ત બાણી, બહુ આદરથી ઉઠાવીને તેણે છાતીમાં લીધો. ॥૨॥ વિભીષણ બોલ્યો કે, “હે તાત ! હું જેથી રાવણનું પરમ હિત થાય એવી સલાહ બતાવતો હતો, ત્યાં રાવણે મને લાત મારી, તે ગ્લાનિને લીધે હું રામની પાસે આવ્યો છું અને રામે મને દીન બાણીને સ્વીકારી લીધો છે,” ॥ ૩ ॥ કુંભકર્ણ બોલ્યો કે, “હે પુત્ર ! રાવણ કાળને વશ થયો છે, તેથી તે ઉત્તમ શીખામણ કેમ માને ? હે તાત વિભીષણ ! તને વારંવાર ધન્યવાદ આપું છું. તું રાક્ષસોના કુલમાં ભૂષણરૂપ ઉત્પન્ન થયો છે. ॥ ૪ ॥ હે ભાઈ ! તેં આપણાં કુલને કુતાર્યું છે, કે જેથી તું સુખના સમુદ્રરૂપ રામચન્દ્રજીની સેવા કરે છે. ॥

દો-મન ક્રમ વચન કપટ તજિ, મજહુ તાત રઘુવીર ॥

જાહુ ન નિજ પર મૂઝ મોહિં, મયઉં કાલવશ વીર ॥ ૧૭ ॥

હે તાત ! તું નિષ્કપટ રહીને મનથી, કર્મથી તથા વચનથી રામની સેવા કરજે. હે વીર ! હવે તું અહીંથી બા. હું કાળને વશ થયો છું, તેથી મને પોતાનું કે પરાયાનું જ્ઞાન રહેલું નથી. ॥ ૯૭ ॥

ચૌ-બંધુ વચન સુનિ ફિરા વિમીષણ । આયડ જહું ત્રૈલોક વિભૂષણ ॥

નાથ ભૂધરાકાર શરીરા । કુંભકર્ણ આવત રણધીરા ॥ ૧ ॥

ઇતના કપિન સુના જબ કાના । કિલકિલાય ધાયે હનુમાના ॥

લિયે ઉપારિ વિટપ અરુ ભૂધર । કટકટાય દારહિં તા ડપર ॥ ૨ ॥

કોટિ કોટિ ગિરિ શિખર પ્રહારા । કરહિં ભાલુ કપિ ઇકહિં બારા ॥

મુરૈ ન મન તનુ ટરૈ ન ટારે । જિમિં ગજ આંક ફલનિકે મારે ॥ ૩ ॥

તવ મારુત સુત મુઠિકા હનેડ । પરેડ ધરાણ વ્યાકુલ શિર ધુનેડ ॥

પુનિ ડઠિ તેહિ મારેડ હનુમંતહિ । ધુમિંત ઘાયલ પરેડ તુરંતહિ ॥ ૪ ॥

પુનિ નલનીલહિ આનિ પહારિસિ । જહું તહૈં પટકિ પટકિ મટ મારેસિ ॥

ચલી બલી મુલ્લ સૈન પરાઈ । અતિ મય ત્રસિત ન કોડ સમુદાઈ ॥ ૫ ॥

વિભીષણે કુંભકર્ણનાં વચનો સાંભળી, ત્યાંથી પાછા ફરી, રામની પાસે આવીને કહ્યું કે, “હે નાથ ! પર્વત જેવડા શરીરવાળો રણધીર કુંભકર્ણ આવે છે.” ॥ ૧ ॥ આટલું વચન વાનરાઓને કાને પડતાં, તેઓ કિલકિલાટી કરીને દોડ્યા. હનુમાનજી, એઓના અગ્રણી થયા. હનુમાનજી વૃક્ષોને તથા પર્વતોને ઉપાડી, ઉપાડી, કડકડાટી કરીને કુંભકર્ણની ઉપર ફેંકવા લાગ્યા. ॥૨॥ વાનરાઓ તથા રીંછો પણ કરોડો પર્વતોનાં શિખરોથી એકી વખતે તેના ઉપર પ્રહાર કરવા લાગ્યાં. આમ થયા છતાં પણ જેમ હાથી, આકાંઠાનાં ફોના પ્રહારથી મનમાં મરડાય નહીં, કે શરીરથી ખસે પણ નહીં,

તેમ કુન્ભકર્ણ મનમાં મરડાયો નહીં, અને શરીરથી પણ ખસેડતાં ખસ્યો નહીં. ॥ ૩ ॥
 પછી હનુમાનજીએ સુઠી મારી, તેથી તે કુન્ભકર્ણ વ્યાકુલ થઈ, ધરતીપર પડ્યો અને
 માથું ધુણવવા લાગ્યો. પછી કુન્ભકર્ણે ઉઠીને, હનુમાનજીને સુઠી મારી, તેથી હનુમાનજી
 પણ તુરત ચકરી ખાઈ ધાયલ થઈને પડ્યા. ॥ ૪ ॥ પછી કુન્ભકર્ણે દોડીને નલને તથા
 નીલને પછાડ્યા અને જ્યાં ત્યાં બીજા પણ ફેટલાએક થોદાઓને પછાડી પછાડીને
 માર્યા. અત્યંત ભયથી ત્રાસ પામેલી વાનરાઓની સેના લાગી નીકળી અને કેાઈ પણ
 તેની સામે ઉભો રહ્યો નહીં. ॥ ૫ ॥

દો-અંગદાદિ કપિ મૂર્છિત, કરિ સમેત સુગ્રીવ ॥

કાંચ દાવિ કપિરાજ કહૈં, ચલા અમિત બલ સૌવ ॥ ૧૮ ॥

અમિત બળના સીમાડારૂં કુન્ભકર્ણ, અંગદ આદિ સર્વ વાનરાઓ તથા સુગ્રીવને
 પણ મૂર્છિત કરી, સુગ્રીવને ઉપાડી, પોતાની કાંખમાં દાબીને લંકા તરફ આલ્યો. ॥૯૮॥

શ્રી-ઉમા કરત રઘુપતિ નરલીલા । खेल गरुड जिमि अहि गण पीला ॥

મુકુટિ મંગ જેહિ કાલહિ સ્વાઈ । ताहि कि ऐसी सोह लराई ॥ ૧ ॥

जग पावन कीरति विस्तरहै । गाय गाय नर भव निधि तरिहै ॥

मूर्च्छा गई मारुत सुत जागे । सुग्रीवहि तब खोजन लागे ॥ ૨ ॥

कपिराजहुकी मूर्च्छा बीती । निबुकी गयउ तब मृतक प्रतीती ॥

काटे दशन नासिका काना । गर्जि अकाश चला तेहि जाना ॥ ૩ ॥

गहेसि चरण धर धरणि पछारा । अति लाघव पुनि उठि तेहि मारा ॥

पुनि आयउ प्रभु पहुँ बलवाना । जयति जयति जय कृपानिधाना ॥ ૪ ॥

नाक कान काटे तेहि जानी । फिरा क्रोध करि मानि गलानी ॥

सहज भीम पुनि विनु श्रुति नासा । देखत कपि दल उपजी त्रासा ॥ ૫ ॥

હે પાર્વતી ! રામચન્દ્રજી મનુષ્ય લીલા કરતા હતા, તેથી જેમ ગરુડજી સર્પોની
 સામે ખેલ કરે, તેમ રાક્ષસોની સામે ખેલ જ કરતા હતા. જે આમ ન હોય તો, જેની
 બુકુટિનો માત્ર ચાળો જ કાળને પણ ખાઈ જવા સમર્થ છે, તેમને એવી લડાઈ શોભે કે?
 ॥ ૧ ॥ ‘જગતમાં પવિત્ર કીર્તિનો વિસ્તાર થાય, કે જે કીર્તિને ગાઈ ગાઈને માણસો
 સંસારરૂપી સમુદ્રને તરી બાય,’ એવા ઉદ્દેશથી જ રામચન્દ્રજી મનુષ્ય લીલા કરતા
 હતા. મૂર્છા ઉતરી જતાં, હનુમાનજી ભગ્નત થયા, ત્યારે સુગ્રીવને શોધવા લાગ્યા. ॥૨॥
 સુગ્રીવની પણ મૂર્છા ઉતરી ગઈ, ત્યારે સુગ્રીવે પોતાને કુન્ભકર્ણની કાંખમાં દબાયેલો
 એઈ, ડાંડાધરી પોતાનો, શબ જેવો જ આકાર બતાવ્યો. આથી કુન્ભકર્ણે જરાક પોચું

૧ વાળીએ, રાવણને કાંખમાં દબાવ્યો હતો, તેનો બદલો લેવા અથવા વાનરાઓના રાજ્યને
 પકડવો એ જ વાનરાઓની સેનાનો પરાજય છે, એમ ધારી, સુગ્રીવને કાંખમાં દાબી લઈને
 લંકા તરફ આલ્યો.

મુકતાં સુગ્રીવ, તુરત કાષ્ઠમાંથી નીકળી, હાંતાથી કુમ્ભકર્ણનાં નાકને તથા કાનને કાપી લઈ, ગર્જના કરી, આકાશમાં ચાલતો થયો. ॥ ૩ ॥ કે, જે વાત તુરત જ કુમ્ભકર્ણના જાણવામાં આવી જતાં, કુમ્ભકર્ણે પગ પકડીને તેને ધરતીપર પછાડયો. સુગ્રીવ, બડી ચાલાકીથી ધરતી પરથી ઉઠી, કુમ્ભકર્ણને થપ્પડ મારી, જલદી પાછો રામની પાસે આવ્યો અને 'હે કૃપાનિધાન ! જય, જય, જય,' એવા શબ્દો બોલ્યો. ॥ ૪ ॥ કુમ્ભકર્ણ, પોતાનાં નાક, કાનને કપાઈ ગયાં જાણી, તેથી લજાઈ, ક્રોધ કરીને પાછો રણભૂમિમાં આવ્યો. એ કુમ્ભકર્ણ, કે જે એક તો સ્વાભાવિક ભયંકર જ હતો અને વળી નાકથી તથા કાનથી રહિત થયો હતો, તેને જોઇને વાનરાઓનાં સૈન્યને ત્રાસ ઉત્પન્ન થયો. ॥ ૫ ॥

દો—જય જય જય રણુવંશ મણિ, ધાયે કપિ કરિ હૂહ ॥

एकहिं बार जो ताहिपर, डारे गिरिवर जूह ॥ २९ ॥

વાનરાઓએ, 'જય, જય, જય, રામચન્દ્ર,' એમ બોલી, હૂં હૂં કરી, કુમ્ભકર્ણની સામે જઇને એકી વખતે તેના ઉપર અનેકાનેક પર્વતોનાં શિખરો નાખ્યાં. ॥ ૬૯ ॥

चौ—कुंभकर्ण रण रंग विरोधा । सन्मुख चला काल जनु क्रोधा ॥

कोटि कोटि कपि धरि धरि खाई । जनु टीढी गिरि गुहा समाई ॥ १ ॥

कोटिन गहि शरीर महुँ मर्दा । कोटिन मीज मिलायसि गर्दा ॥

मुख नासिका श्रवणकी बाटा । निकस पराहिं भालु कपि ठाटा ॥ २ ॥

रण मदमत्त निश्चाचर दर्पा । मानहुँ विश्व प्रसन कहूँ अर्पा ॥

मुखे सुभट रण फिरहिं न फेरे । मूझ न नैन मुनै नहिं टेरे ॥ ३ ॥

कुंभकर्ण कपि फौज बिहारी । मुनि धाये रजनीचर झारी ॥

देखी राम विकल कटकाई । रिपु अनीक नाना विधि आई ॥ ४ ॥

રણરંગથી ઉન્મત્ત થયેલો કુમ્ભકર્ણ ક્રોધી કાળને પેઠે સામે ચાલી, કરોડો વાનરાઓને પકડી પકડીને ખાવા લાગ્યો, જેમ ટીડો, પર્વતની શુક્રમાં સમાય, તેમ વાનરાઓ, કુમ્ભકર્ણના મોઢાકામાં સમાઈ જવા લાગ્યા. ॥ ૧ ॥ કુમ્ભકર્ણ, કરોડો વાનરાઓ પકડી પકડીને પોતાના શરીરમાં ચગદી નાખવા લાગ્યો અને કરોડોને હાથવતી ચોળી નાખીને ધરતીમાં મિલાવી દેવા લાગ્યો. વાનરાઓ તથા રીંછો કુમ્ભકર્ણના નાકમાંથી તથા કાનોમાંથી નીકળી નીકળી ભાગવા લાગ્યાં. ॥ ૨ ॥ રણમાં મદોન્મત્ત અભિમાની કુમ્ભકર્ણે જાણે જગતને ગળી જવાનો સંકલ્પ કર્યો હોય એવું જણાવા લાગ્યું. મોટા મોટા વાનરાઓ તથા રીંછો પણ કુમ્ભકર્ણથી એવાં મરડાયાં કે જેથી, પાછાં ફેરવ્યાં ફરવા ન લાગ્યાં. લડવાનું કહેનારાઓની સામે પણ ન જોવા લાગ્યાં, એઓનાં વચનોને કાન પણ ન દેવા લાગ્યાં અને બોલાવતાં છતાં પણ જવાબ દેવા ન લાગ્યાં. ॥ ૩ ॥ 'કુમ્ભકર્ણ વાનરાઓની ફેબને વીંધી નાખી છે,' એવું સાંમળવામાં આવતાં, બીજા પણ અનેક રાક્ષસો, વાનરાઓની ઉપર દોડ્યા. રામચન્દ્રજીએ, પોતાની સેનાને વ્યાકુલ થયેલી દીડી અને શત્રુની સેનાને અનેક પ્રકારથી આવી પહોંચેલી દીડી. ॥ ૪ ॥

દો-મુન સૌમિત્ર વિભીષણ, સકલ સંભારહુ સૈન ॥

મૈં દેસૌં સ્વલ બલ દલહિં, બોલે રાજિવ નૈન ॥ ૧૦૦ ॥

આથી કમળેા સરખાં નેત્રોવાળા રામચંદ્રજી બોલ્યા કે, “હે લક્ષ્મણ ! હે વિભી-
ષણ ! સાંભળો. તમે સ્વધની સેનાની સંભાળ રાખજો અને હવે હું રાક્ષસોનાં બળને
અને સૈન્યને જોઈ લઉં છું.” ॥ ૧૦૦ ॥

ચૌ-કર શાર્ફ વિશિષ્ઠ કટિ માયા । મૃગષતિ ઠવનિ ચલે રણનાથા ॥

પ્રથમ કીન્હ પ્રશ્ન ધનુ ટંકોરા । રિપુ દલ વધિર મયો મુનિ શોરા ॥ ૧ ॥

ધનુ સંધાનિ છાંડિ શર લક્ષ્મા । કાલ સર્પ જનુ ચલે સપક્ષા ॥

અતિ બલ ચલે નિકર નારાચા । ભગે વટન મટ વિકટ પિશાચા ॥ ૨ ॥

કટહિં ચરણ ત્રિર ઊર મુજ દંઢા । બહુતક વીર હોહિં શત સ્વષ્ટા ॥

ધુમિં ધુમિં ઘાયલ મહિ પરહીં । ઝહિં સંભારિ મુખટ ફિરિ લરહીં ॥ ૩ ॥

લાગત વાળ જલદ જિમિ ગાજૈં । બહુતક દેશિ કઠિન શર માજૈં ॥

રંડ પ્રવંડ મુંડ વિનુ ધાવહિં । ધરુ ધરુ મારુ મારુ મુહરાવહિં ॥ ૪ ॥

રામચંદ્રજીએ હાથમાં શાર્ફ નામનું^૧ ધનુષ ધરી, કમરપર બાથાંઓ કસી લઈ
સિંહના જેવી ચાલથી કુમ્ભકર્ણની સામે ચાલ્યા. રામચંદ્રજીએ, પ્રથમ ધનુષનેા એવો
ટંકાર કર્યો કે, જેને સાંભળવાથી શત્રુનું સૈન્ય બેહેરૂ જ થઈ ગયું. ॥ ૧ ॥ રામચંદ્રજીએ,
ધનુષ ચઢાવીને ફેંકવા માંડેલાં અતિ બલવત્તર લાગેા બાણો પાંખોવાળા કાલ સર્પની
પેટે ચાલવા લાગ્યાં અને રાક્ષસોની સેનાના મોટા મોટા યોદ્ધાઓને કાપવા લાગ્યાં. ॥૨॥
રાક્ષસોના પગો, માથાંઓ, છાતીઓ તથા ભુજદંડો આદિ કપાવા લાગ્યાં. કેટલાએક
વીરોના સો સો ટુકડા થઈ જવા લાગ્યા, સુલટો ઘાયલ થઈ, ચકરી ખાઈ ખાઈને
ધરતીપર પડવા લાગ્યા અને કેટલાએક પડવા પછી પણ પાછા ઉભા થઈ, શરીર સંભા-
ળીને લડવા લાગ્યા, ॥ ૩ ॥ રાક્ષસો, બાણો વાગવાથી મેઘની પેટે ગાજવા લાગ્યા. ઘણા
ખરા તો કઠિન બાણોને જોઈને ભાગતા જ લાગ્યા. માથાંઓ વગરનાં પ્રચંડ કળંધો,
ઢોડવા લાગ્યાં અને ‘ પકડો, પકડો, મારો, મારો, ’ એવાં ઉચ્ચારણો કરતા લાગ્યાં. ॥૪॥

દો-ક્ષણમહૈં પ્રશ્નકે સાયકન, કાટે વિકટ પિશાચ ॥

મુનિ રણપતિકે ત્રોણ મહૈં, પ્રવિશ્યો આય નરાચ ॥ ૧૦૧ ॥

રામચંદ્રજીનાં નારાય નામનાં બાણો, ક્ષણ માત્રમાં વિકટ રાક્ષસોને કાપી નાખીને
પાછાં બાથાંઓમાં પેસવા લાગ્યાં. ॥ ૧૦૧ ॥

ચૌ-કુંભકર્ણ મન દીલ વિચારી । ક્ષણમહૈં હતે નિશાચર શ્વારી ॥

મયો ક્રોધ દારુણ બલ વીરા । કરિ મૃગ નાયક નાદ મંબીરા ॥ ૧ ॥

૧ શાર્ફ ધનુષ વિષ્ણુ ભગવાનનું છે અને વિશ્વકર્માએ બનાવેલું છે, એ ધનુષ, વિષ્ણુ સિવાય
જીભ કાઢના પણ તન્નમાં રહેતું નથી.

कोपि महीधर लिये उपारी । दारेसि जहँ मर्कट भट भारी ॥
 आवत देखि शैल प्रभु भारे । शरनि काटि रज सम करि दारे ॥ २ ॥
 पुनि धनु तानि कोपि रघुनायक । छाँडे अति कराल बहु सायक ॥
 तनुमें प्रवेश निसरि शर जाहीं । जिमि दामिनि घनमाहिं समाहीं ॥ ३ ॥
 शोणित श्रवत सोह तनु कारे । जिमि कज्जल गिरि मेरु पनारे ॥
 विकल विलोकि भालु कपि धाये । विहँसा जवहि निकट चलि आये ॥ ४ ॥

महा भलवान् वीर कुंभकर्षु क्षुब्ध मात्रमां राक्षसोनी मोटी सेनाने नष्ट थयेही
 जेध, मनमां चित्तारी, लारे कोप करी, सिद्धना जेवो गंभीर नाह करी, ॥ १ ॥ पर्वतनां
 शिखरे उपाडी उपाडीने मोटा मोटा वानर योद्धाओंनी उपर हेंकवा लाग्यो। राम-
 चंद्रलये लारे लारे शिखरेने आवतां जेध, ते शिखरेने आबुधारी कापी कापीने
 रजसमान करी नाच्यो। ॥ २ ॥ अने वणी कोपथी धनुष अंथीने जेवां तो धनुं धनुं
 अति कराल आबुधारी हेंकवा मांडयां के, जेयो, कुंभकर्षुना शरीरमां प्रवेश करी, सोंसरवां
 नीकणीने जेम वीजणी जेक वाहणांमांथी सोंसरवी नीकणीने वीज वाहणांमां जेथ,
 तेम वीज राक्षसोनां शरीरमां जवा लाग्यो। ॥ ३ ॥ काणां शरीरवाणो अने जेना
 शरीरमांथी लोहीना प्रवाडो नीकल्या करता हुता जेवो कुंभकर्षु, जेरुनां अनेक
 अरुणांवाणो काजणना पडाडनी पेटे शोभवा लाग्यो। वानराओ कुंभकर्षुने व्याकुल
 थयेही जेध, तेना उपर होडी आओ, पछु तेओ ज्यारे समीपमां आओ, त्यादे
 कुंभकर्षु हुत्यो अने ॥ ४ ॥

दो०-गर्जत धायउ वेग अति, कोटि कोटि गहि कीश ॥

महि पटकै मृगराज इव, शपथ करै दशशीश ॥ १०२ ॥

गर्जना करी, मोटा वेगथी वानराओना सैन्यमां होड्यो। कुंभकर्षु सिंढनी पेटे
 कशेड कशेड वानराओने पकडी पकडीने धरतीपर पछाडवा लाग्यो अने रावणुनी दुहाई
 मनववा लाग्यो। ॥ १०२ ॥

चौ०-मागे भालु कपिनके यूया । दृक विलोकि जिमि मेष वरुथा ॥

चले भागि कपि भालु भवानी । निकल पुकारत आरत वानी ॥ १ ॥

यह निशाचर दुकाल सम अहई । कपि कुल देश परन अब चहई ॥

कृपा वारिधर राम खरारी । पाहि पाहि प्रणतारत हारी ॥ २ ॥

करुणा वचन सुनत भगवाना । चले सुधारि शरासन बाना ॥

राम सेन निज पाछे घाली । चले सकोप महा बलशाली ॥ ३ ॥

खैंवि धनुष शत शर संधाने । छूटे तीर शरीर समाने ॥

लागत शर संभारि सो फिरा । कुषर दगपगेड डोली घरा ॥ ४ ॥

कीन्हो तेहि एक शैल जपाटी । रघुकुल तिलक भुजा सोइ काटी ॥

ધાવા વામ બાહુ ગિરિધારી । મધુ સોડ મુજા કાટિ મહિ દારી ॥ ૫ ॥
કાટે મુજ સોઠે સ્વલ કૈસે । પદ્મ દીન મન્દર ગિરિ જૈસે ॥

ઉગ્ર વિલોકનિ પ્રમુદિ વિલોકા । માનહુ ગ્રસન ચહત ત્રૈલોકા ॥ ૬ ॥

જેમ નાહારને જોઈ, ઘેંટાઓનાં ટોળાં ભાગવા લાગે, તેમ કુન્ભકર્ણને જોઈ, વાન-
રાઓનાં ટોળાં ભાગવા લાગ્યાં. હે પાર્વતી ! ભાગેલા વાનરાઓ, વ્યાકુલ થઈને આર્ત
વાણીથી પોકરવા લાગ્યા કે, ॥ ૧ ॥ “આ રાક્ષસ દુકાળ સમાન છે અને તે હમણું
વાનરાઓનાં કુલરૂપી દેશ ઉપર પડવાની ઇચ્છા કરે છે, માટે હે કૃપારૂપી વૃષ્ટિના મિત્ર-
રૂપ ! હે ખર રાક્ષસને મારનારા ! હે ભક્ત જનોની પીડાઓને હરનારા ! હે રામચં-
દ્રજી ! રક્ષા કરો, રક્ષા કરો.” ॥૨॥ વાનરાઓનાં દીન વચનો સાંભળી, મહા બળવાન અને
મોટી શક્તિવાળા રામચંદ્રજી, ધનુષને તથા બાણોને સુધારી, પોતાની સેનાને પોતાની
પછવાડે રાખી, કોપ કરીને આગળ આઘ્યા. ॥ ૩ ॥ રામચંદ્રજીએ ધનુષ ખેંચીને સો
બાણ કુન્ભકર્ણ ઉપર ફેંક્યાં અને તે સઘળાં બાણો કુન્ભકર્ણના શરીરમાં સમાઈ ગયાં.
બાણો વાગતાં જ કુન્ભકર્ણ શરીરની સંભાળ કરીને રામ તરફ વળ્યો, તે સમયમાં પર્વતો
ડગમગવા લાગ્યા અને પૃથ્વી ડાલવા લાગી, ॥ ૪ ॥ કુન્ભકર્ણે એક પર્વત ઉપાડીને
હાથમાં લીધો, તેટલામાં રામચંદ્રજીએ કુન્ભકર્ણનો એ હાથ જ કાપી નાખ્યો. કુન્ભકર્ણ,
ડાબા હાથમાં પર્વત લઈને દોડતાં, પ્રભુએ તેના ડાબા હાથને પણ કાપીને ધરતીપર
નાખ્યો. ॥૫॥ જેના બન્ને હાથો કપાઈ ગયા એવો કુન્ભકર્ણ, પાંખો વગરના મંદરાચળ
જેવો ચોભવા લાગ્યો. કુન્ભકર્ણે જાણું ત્રૈલોક્યને ગળી જવા માગતો હોય એવી ઉગ્ર દૃષ્ટિ
પ્રભુની સામે કરી. ॥૬॥

દો-કરિ ચિકાર મુલ ધોર અતિ, ધાવા વદન પસાર ॥

ગગન સિદ્ધ સુર ત્રાસ અતિ, હાહાકાર પુકાર ॥ ૧૦૩ ॥

કુન્ભકર્ણ ચિત્કાર કરી, અત્યંત ભયંકર મોહોડું ફાડીને રામની સામે દોડતાં,
આકાશમાં અત્યંત ત્રાસ પામેલા સિદ્ધો અને દેવતાઓ હાહાકાર પોકારવા લાગ્યા. ૧૦૩

ચો-સમય દેવ કરુણાનિધિ જાને । શ્રવણ પ્રયત્ન શરાસન તાને ॥

નિશિલ નિકર નિશિલર ધરેઝ । તદ્ગિ મહા બલ ભૂમિ ન પરેઝ ॥ ૧ ॥

શરનિ ભરા મુલ સન્મુલ ધાવા । કાલ ત્રોણ સર્જીવ જનુ આવા ॥

તબ પ્રમુ કોપિ તીવ્ર શર લીન્હા । ધડસે મિલ્લ તાસુ શિર કીન્હા ॥ ૨ ॥

સૌ શિર પરા દશાનન આગે ! તિકઠ મયડ જિમિ ફગિ મળિત્યાગે ॥

ધરણિ ધસે ધર ધાવ પ્રચળડા । તબ પ્રમુ શર હતિ કૂત યુગ સ્લેડા ॥ ૩ ॥

પરે ભૂમિ જિમિ નમતે મૂધર । હૃઠ દાવી કપિ ખાલુ નિશાચર ॥

૧ વાનરાઓને બ્યાંસધી પોતાનાં બળનો ભરોસો હતો, ત્યાંસધી રામચંદ્રજીએ તેઓને
આગળ જ રાખ્યા. હવે બ્યારે એઓએ હારીને આર્ત વચનો પોકાર્યાં, ત્યારે રામચંદ્રજી, તેઓને
પાછળ રાખીને પોતે આગળ આઘ્યા.

જાણે તેજ પ્રજા વદન સમાના । સુર મુનિ સર્વહિ અચંબા માના ॥ ૪ ॥
 નમ દુંદુભી રજાવહિં હર્ષહિં । જય જય કહિ પ્રસન સુર વર્ષહિં ॥
 કરિ વિનતિ સુર સકલ સિધાયે । તથ તેહિ સમય દેવ ઋષિ આવે ॥ ૫ ॥
 ગગનોપરિ હરિ ગુણ ગણ ગાયે । રુચિર વીર રસ પ્રજા મન માયે ॥
 વેમ હતહુ જલ મુનિ કહિ ગયે । રામ સમરમેં સોમિત મયે ॥ ૬ ॥

રામચન્દ્રજીએ દેવતાઓને બધા પામેલા બાણી, ધનુષને કાન પર્થત ખેંચી, બાણોના સમૂહોથી કુમ્ભકર્ણના માથામાંને પૂરી નાખ્યું, તોપણ મહા બલવાન કુમ્ભકર્ણ પૃથ્વીપર પડ્યો નહીં ॥ ૧ ॥ બાણોથી પૂરાયેલાં મુખવાળો દોડ્યો આવતો કુમ્ભકર્ણ બાણે જીવતું કાળતું માથું હોય એવો દેખાવા લાગ્યો. આ સમયમાં રામચન્દ્રજીએ ક્રોધ કરી, તીમ બાણ ફેંકીને કુમ્ભકર્ણનાં માથાને ધડથી જૂઠું કરી નાખ્યું. ॥ ૨ ॥ એ માથું રાવણની આગળ જઇને પડતાં, રાવણ, જેમ મણિના વિનાશથી સર્પ વ્યાકુલ થઈ બધ, તેમ, વ્યાકુલ થઈ ગયો. કુમ્ભકર્ણનું પ્રયંત ધડ પણ, ધરતીને ધુબવતું ધુબવતું સામે દોડતાં, રામચન્દ્રજીએ બાણ મારીને તેના એ ટુકડા કરી નાખ્યા. ॥ ૩ ॥ જેમ આકાશમાંથી પર્વત પડે, તેમ કુમ્ભકર્ણના ટુકડાઓ પડતાં, તેની નીચે કેટલાંક વાનરાઓ, રીંછો અને રાક્ષસો પણ દબાઈ મુલા, કુમ્ભકર્ણનું તેજ, પ્રભુના મુખમાં સમાયું, કે જે જોઇને સઘળા દેવતાઓએ તથા મુનિઓએ આશ્ચર્ય માન્યું. ॥ ૪ ॥ પ્રસન્ન થયેલા સર્વ દેવ-તાઓએ આકાશમાં હુંદલિઓ બજાવી, જય જય શબ્દનું ઉચ્ચારણ કરી, પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરી, વિનતિ કરીને પાછા સ્વર્ગ લોકમાં જતા હતા, તે સમયે નારદજી આવ્યા. ॥ ૫ ॥ નારદજી આકાશમાં ઉભા રહી, પ્રભુનાં મનને ગમે એવું વીર રસથી ભરેલું પ્રભુના શુભગણોનું ગાયન કરી, ‘દુષ્ટ રાક્ષસોને જલદી મારો,’ એમ કહીને ત્યાંથી આવ્યા ગયા. પ્રજા રામચન્દ્રજી સુદ ભૂમિમાં શોભવા લાગ્યા. ॥ ૬ ॥

છં૦—સંગ્રામ ભૂમિ વિરાજ રઘુપતિ અતુલ બલ શોભા ધની ॥

શ્રમ વિન્દુ મુલ રાજીવ લોચન રુચિર તનુ શોણિત કની ॥

મુજ યુગલ ફેરત શર શરાસન ખાલુ કપિ ચહું દિશિ વને ॥

કહ દાસ તુલસી કહિ ન શક છવિ શેષ જેહિ આનન ધને ॥ ૬ ॥

અતુલ બલવાળા, મુખ ઉપર આવી રહેલા પસીનાનાં બિંદુઓથી તથા સુંદર શરીર ઉપર ઉડેલી રુધિરની કણીઓથી, બહુ જ દીપી રહેલા, કમળો સરખાં નેત્રો-વાળા, બન્ને હાથમાં ધનુષ બાણ ફેરવતા અને જેની ચોમેર રીંછો તથા વાનરાઓ ઉભા હતા એવા રામચન્દ્રજી રણભૂમિમાં શોભવા લાગ્યા. તુલસીદાસ કહે છે કે, હજાર સુખોવાળા શેષનાગ પણ, તે સમયની રામચન્દ્રજીની છબીનું વર્ણન કરી શકે નહીં ॥ ૬ ॥

દો૦—નિશિચર અયમ મલાયતન, તાહિ દીન નિજ ધામ ॥

ગિરિજા તે નર મંદ મતિ, જે ન મજહિં શ્રીરામ ॥ ૧૦૪ ॥

૧ કુમ્ભકર્ણ, જપ, તપ તથા યોગ આદિ કર્યા વિના જ મુક્ત થયો, તેથી.

હે પાર્વતી ! રામચન્દ્રજી, કે જેમણે, અધમ અને પાપોના નિવાસરૂપ સક્ષસોને
પણ પોતાનું ધામ આપ્યું, તેમને જે મનુષ્ય ન બને, તેને મંદ યુદ્ધિવાળો જ
બણવો. ॥ ૧૦૪ ॥

ચૌ-દિનકે અત ફિરી દોઝ અની । સમર મયો મુમટન સન ઘની ॥

રામ કૃપા કપિ દલ બલ વાઢા । જિમિ તુળ પાય લાગ અતિ ઢાઢા ॥ ૧ ॥

છીજહિં નિશિચર દિન અરુ રાતી । નિજ મુલ્લ કહે મુકુત જેહિ માંતી ॥

બહુ વિલાપ દશકંધર કરઈ । પુનિ પુનિ બંધુ શીશ ઊર ધરઈ ॥ ૨ ॥

રોવહિં નારિ હૃદય હતિ પાની । તામુ તેજ બલ વિપુલ લ્લાની ॥

મેઘનાદ તેહિ અવસર આવા । કહિ બહુ કયા પિતહિ સમુદ્ધાવા ॥ ૩ ॥

દેવહુ કાલિહ મોરિ મનુસાઈ । અવહિં બહુત કા કાઈં વઢાઈ ॥

ઈષ્ટ દેવસે બલ રથ પાયઝે । સો વર તાત ન તુમહિં મુનાયઝે ॥ ૪ ॥

ઈહિ વિધિ જલ પત મયો વિહાના । લગે ખાલુ કપિ ચહું દિશિ નાના ॥

ઇત કપિ ખાલુ કાલ સમ વીરા । ઊત રજનીચર અતિ રણધીરા ॥ ૫ ॥

છરહિં મુમટ નિજ નિજ જય હેતુ । વરણિ ન જાય સમર રંગકેતુ ॥

સુભટોનો પરસ્પરની સામે ભારે સંગ્રામ મચી રહેતાં જ્યારે દિવસનો અંત
(સાંચકાલ) થયો, ત્યારે બન્ને સેનાઓ યુદ્ધમાંથી પાછી ફરી. જેમ ખડ પ્રાસ અવાથી
અગ્નિની જ્વાલા વધે, તેમ રામની કૃપાથી વાનરાઓની સેનાનું બળ વૃદ્ધિ પામ્યું. ॥૧॥
જેમ પોતાનાં મોઢોડાંવતી કહી સંભળાવવાથી પોતાનું પુણ્ય ક્ષીણ થાય, તેમ રાક્ષસો
રાત દિવસ ક્ષીણ થવા લાગ્યા. રાવણ વારંવાર દુંભકર્ણનાં માથાને છાતીમાં લઇને બહુ
વિલાપ કરવા લાગ્યો ॥ ૨ ॥ અને સ્ત્રીઓ તેના અપાર તેજને તથા બળને વખાણી
વખાણી રડવા લાગી તથા છાતી કુટવા લાગી. આ સમયમાં મેઘનાદે ત્યાં આવી, ઘણી
ઘણી વાતો કરીને પિતાને સમજાવ્યો કે, ॥ ૩ ॥ “ હું આજ અઝી શી બઠાઈ કરું. કાલે
મારી વીરતાને જોઈ લેજો. હે તાત ! મેં ઈષ્ટ દેવની પાસેથી બળ તથા રથરૂપ વરદાન
મેળવ્યું છે, તે વાત તો તમને સંભળાવી પણ નથી.” ॥ ૪ ॥ આ પ્રમાણે બકવાદ કરતાં
કરતાં પ્રભાત થઈ ગયું. અનેક વાનરાઓ તથા રીંછો ચારે દિશાઓનાં દારોપર ઢાબર
થઈ ગયાં. એક તરફ કાલ જેવા પરાક્રમી વાનરાઓ તથા રીંછો તૈયાર થઈ ઉભા. ॥ ૫ ॥
હે ગરુડજી ! પોતપોતાના પક્ષના જથ્થને વારંવારે એવું યુદ્ધ કરવા લાગ્યા કે, તે વર્ણવ્યું
જતું નથી. ॥

વૌ-મેઘનાદ માયા મય, રથ ચહિ ગયડ અકાશ ॥

ગર્જેડ પ્રલય પયોદ જિમિ, ખા કપિ દલ અતિ ત્રાસ ॥ ૧૦૫ ॥

મેઘનાદે માયામય રથમાં ચઢી, આકાશમાં જઈ, પ્રલય કાળના મેઘના જેવી
ગર્જના કરી, આ ગર્જનાથી વાનરાઓના સૈન્યમાં ભારે ત્રાસ વર્તી રહ્યો. ॥ ૧૦૫ ॥

ચૌ૦-તેહિ છિન કર માયાકી સીતા । રથ ચઢાય કર ચલો અપીતા ॥
 પહુંચો જવ સંગ્રામ મગ્ગારી । લલ હનુમન્તહિં ગિરા ઉચારી ॥ ૧ ॥
 જેહિકે હિત ઠાની તુમ રારી । અવ સિયકો ઢારતહૌં મારી ॥
 યાહિ મરે સવ મિટહિ લરાઈ । કહિ અસ અસિ સન માર ગિરાઈ ॥ ૨ ॥
 તવ હનુમાન કહ્યો રિસિયાઈ । હનિ ઢાગહુ નિશ્ચર કહુ ધાઈ ॥
 કિલકિલાય કપિ કીન્હ મહારી । સહિ ન શકયો કિય લંક પસારી ॥ ૩ ॥
 તવ મારુત સુત તજી લઢાઈ । મમુ ઢિગ જા સવ વાત સુનાઈ ॥
 મૂર્છિત હો સુનિ શ્રીરઘુનાયક । કરત વિલાપ વિવિધ અઘચાયક ॥ ૪ ॥

મેલનાદે આ ક્ષણમાં માયાની સીતા બનાવી, તેને પોતાના રથમાં ચઢાવીને નિર્ભયપણાથી આદ્યો, તે રણભૂમિમાં જઈ પહોંચ્યો. એણે હનુમાનજીને એકાદ કહ્યું કે, “તમારો જેને વાસ્તે લડાઈ ઉભી કરી છે, તે સીતાજીને હું મારી નાખું છું. ॥ ૧ ॥ સીતા મરે તો સઘળી લડાઈ મટી જાય.” એમ કહી, તરવાર મારીને તેણે સીતાજીને પાડી દીધી. ॥૨॥ હનુમાનજીએ, આથી કેટલાકાંત યદને વાનરાઓને કહ્યું કે, “તમે ઢોડીને આ રાક્ષસને મારી નાખો.” વાનરાઓએ કીકીયાટી કરીને એવો પ્રહાર માંડ્યો કે, જેનું સહન નહીં કરી શકતાં ઈંદ્રજિત પાછો લંકામાં પેસી ગયો. ॥૩॥ આ સમયમાં હનુમાનજીએ લડાઈ છોડી, રામચન્દ્રજી પાસે જઈને સીતાના વધની વાત સંભળાવતાં રામચન્દ્રજી પોતે સર્વનાં દુઃખને નષ્ટ કરનારા છતાં દુઃખથી મૂર્ચ્છિત થઈ ગયા અને પછી વિલાપ કરવા લાગ્યા કે, ॥ ૪ ॥

દો૦-લક્ષ્મણ સિય વિન અવ નહીં, હમ કરિહૈં સંગ્રામ ॥

નારિ પતિવ્રત જગતમેં, જહૈં તહૈં મિલત ન વામ ॥ ૧૦૬ ॥

“હે લક્ષ્મણ ! હવે સીતા નષ્ટ થઈ ગયાં, તેથી આપણે સંગ્રામ નહીં કરીશું, સીતા જેવી પતિવ્રતા સ્ત્રી જગતમાં જ્યાં ત્યાં મળે જ નહીં. ॥ ૧૦૬ ॥

ચૌ૦-સીતા હમસે પતિકો પાઈ । મૃતક હુઈ અનાથકી નાઈ ॥

અવ મુલ્લ કવન અવધ પુર જૈહૌં । માતા કહૈં ઉત્તર કહ દેહૌં ॥ ૧ ॥

અસ કહિ મૂર્ચ્છિત પરે મમુ જવહૌં । આયો સપદિ વિખીવળ તવહૌં ॥

સમાચાર સુન બોલો વાતા । સવ યહ શ્રુટી હૈ જન ત્રાતા ॥ ૨ ॥

હનુમંતહિ તુમ લંક પઠાવહુ । સપદિ કુશલ સિયકી મૈંગવાવહુ ॥

સીતાહૈં રક્ષિક અતિ મારી । કોડ નહિં તાકો શકત નિહારી ॥ ૩ ॥

માયાકી સીતા તિન મારી । સુનિ યહ વચન ધીર મમુ મારી ॥

શુભ રૂપ મારુત સુત જાઈ । સિયકી કુશલ દેલ પુનિ આઈ ॥ ૪ ॥

સીતા મારા જેવા પતિને પ્રાપ્ત થઈને અનાથની પેઠે મરી ગઈ, તો હવે હું કયા

સુખને વાસ્તે અચોક્ષ્યામાં જઈશ ? અને માતાને શેા ઉત્તર આપીશ ? ” ॥૧૧॥ આમ બોલીને પ્રભુ મૂર્ચ્છિત થઈ પડ્યા, તે જ સમયમાં તુરત વિભીષણ ત્યાં આગ્યે. વિભી-
ષણ આ હકીકત સાંભળીને બોલ્યો કે, “હે ભક્ત જનોના રક્ષક રામચન્દ્રજી ! આ સઘળી જૂઠી વાત છે. ॥ ૨ ॥ આપ હનુમાનજીને લંકામાં મોકલો અને તુરત સીતાજીના કુશલ ખબર મંગાવો. સીતાજીને એવા પ્રકારથી રાખવામાં આવે છે, તેને રાવણ સિવાય બીજે કોઈ પણ ભેઈ શકે નહીં. ॥ ૩ ॥ ઇદ્રજિતે માયાની સીતા મારી છે. વિભીષણનાં વચ્ચેના સાંભળી પ્રભુએ ધીરજ ધરી, હનુમાનજીએ શુભ રૂપથી લંકામાં જઈ, સીતાને કુશલ ભેઈ, પાછા આવીને ॥ ૪ ॥

દો—રघुપતિસે સવ કુશલ કહિ, સુખ માનો હનુમાન ॥

ધરિ ધીરજ પુનિ યુદ્ધ કહૈ, સવહિન કીન્હ પયાન ॥ ૧૦૭ ॥

રામચન્દ્રજીને સર્વ કુશલ સંભળાંયું અને હનુમાનજીનાં એ કામથી સર્વેએ સુખ માન્યું. પછી સર્વે થોદાઓએ ધીરજ ધરી, યુદ્ધ કરવાને વાસ્તે પ્રયાણ કર્યું. ॥ ૧૦૭ ॥

ચૌ—મેघनाद पुनि आयो धाई । लाग्यो करन समर दुखदाई ॥

શક્તિ શૂલ શર પરિઘ કુપાના । અસ્ત્ર શસ્ત્ર કુલિશાયુધ નાના ॥ ૧ ॥

દોરે પરશૂ મચ્છંદ પપાના । લાગા વૃષ્ટિ કરન વિધિ નાના ॥

રહે દશહું દિશિ સાયક છાઈ । માનહુ મધા મેઘ ફરિ છાઈ ॥ ૨ ॥

ધરુ ધરુ મારુ મુનહિં કપિ કાના । જો મારૈ તેહિ કાહુ ન જાના ॥

ગહિ ગિરિ તરુ અકાશ કપિ ધાવહિં । દેખહિં તહિ ન દુઃખિત ફિરિ આવહિં ॥૩॥

અવઘટ વાટ ઘાટ ગિરિકંદર । માયાબલ કીન્હેસિ શર પંજર ॥

જાહિં કહાં વ્યાકુલ ભય વંદર । સુરપતિ વંદિ પરે જનુ મંદર ॥ ૪ ॥

મારુત મુત અંગદ નલ નીલા । કીન્હેસિ બિકલ સકલ બલશીલા ॥

પુનિ લક્ષ્મણ મુગ્રીવ વિભીષણ । શરન માર કીન્હેસિ જર્જર તન ॥ ૫ ॥

પુનિ રघुपતિ સન જૂઝૈ લાગા । શર છાંડત હોઈ લાગાહિં નાગા ॥

વ્યાલ ફાંસ વશ ભયે સ્વરાસી । સ્વવશ અનંત એક અવિકારી ॥ ૬ ॥

નટ દ્વ કપટ ચરિત કર નાના । સદા સ્વતંત્ર રામ ભગવાના ॥

રણ શોભા હિત આપુ વંધાવા । દેલ્હિ દશા દેવન દુઃખ પાવા ॥ ૭ ॥

મેઘનાદ (ઇદ્રજિત) પાછો દોડીને રણ ભૂમિમાં આગ્યે અને દુઃખદાયી યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. ૧ મેઘનાદ, સાંગ, ત્રીશૂલ, બાણ, પરિઘ અને ખડ્ગ ઇલાદિ અસ્ત્ર, શસ્ત્રોને તથા વળાદિ અનેક આયુધોને ફેંકવા લાગ્યો ॥ ૧ ॥ અને પ્રયંક કુદાડાઓની તથા પાષાણો વગેરેની અનેક પ્રકારની વૃષ્ટિઓ કરવા લાગ્યો. દશે દિશાઓમાં વ્યાપેલાં બાણોં બહુ મધા નક્ષત્રમાં વાદળાંઓની ભારે ઝડી બમી હોય એવાં ડેખાવા લાગ્યાં ॥ ૨ ॥ ‘પકડો, પકડો, અને મારો, મારો,’ એવા જ શબ્દો વાનરાઓને કાને પડતા હતા અને જે

ધણી મારતો હતો, તે કોઈના જોવામાં આવતો ન હતો. વાનરાઓ, પર્વતને અને વૃક્ષોને હાથમાં લઈ, આકાશમાં ઠોડવા લાગ્યા, પણ ત્યાં તે ધણી (ઇંદ્રજિત) નહીં જોવામાં આવતાં, ॥ ૩ ॥ દુઃખી થઈને પાછા આવવા લાગ્યા. ઇંદ્રજિતે માયાના બળથી વિષમ માર્ગોમાં, વિષમ સ્થલોમાં અને પર્વતોની શુક્રાઓમાં પણ જોતું બાણમય પંજર બનાવી દીધું કે, જેથી વાનરાઓ કયાંય પણ જઈ શકે નહીં. ભયથી વ્યાકુલ થયેલા વાનરાઓ કયાં જાય ? કયાંય પણ જવાની જગ્યા રહી નહીં, તેથી સર્વે વાનરાઓ ઇંદ્રના બંદીખાનામાં પડેલા પર્વતો જેવા દેખાવા લાગ્યા. ॥ ૪ ॥ બળવાન ઇંદ્રજિતે, હનુમાનજી, અંગદ, નલ તથા નીલ ઇત્યાદિ સર્વ વાનરાઓને વ્યાકુલ કરી નાખ્યા. ॥ ૫ ॥ પછી એ દુષ્ટ ઇંદ્રજિત, રામચન્દ્રજીની સામે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો અને એવાં બાણો મૂકવા લાગ્યો કે, જેઓ સર્પો બનીને રામચન્દ્રજીને વીંટાઈ રહેવા લાગ્યાં. રામચન્દ્રજી સ્વતંત્ર ભગવાન છતાં પણ, નાગપાશને વશ થઈ ગયા. ॥ ૬ ॥ હે પાર્વતી ! પ્રભુ સર્વદા સ્વતંત્ર, એક તથા અધિકારી છતાં પણ નરની પેઠે, માયાથી અનેક લીલાઓ કરે છે. એમણે રણની શેષાને વાસ્તે નાગપાશોથી પોતાનાં શરીરને બંધાવા દીધું. રામચન્દ્રજીની આ દશા જોઈને દેવતાઓ ખેદ પામ્યા. ॥ ૭ ॥

દો-૦-સ્વર્ગપતિ જાકર નામ જપિ, નર કાટર્હિ ભવ પાશ ॥

સો પ્રભુ આવ કિં બંધતર, વ્યાપક વિશ્વ નિવાસ ॥ ૧૦૮ ॥

હે ગરુડજી ! માણસો જેનાં નામનો જપ કરીને સંસારરૂપી મહા પાશને કાપી નાખે છે, તે વ્યાપક અને જગતના નિવાસરૂપ પ્રભુ, કોઈના બાંધ્યા બંધાય કે ॥ ૧૦૮ ॥

સૌ-૦-ચરિત રામકે સગુણ ભવાની । તરકિ ન જૌંય બુદ્ધિ થલ વાની ॥

અસ વિચારિ જો પરમ વિરાગી । રામર્હિ મર્જર્હિ તર્કે સબ ત્યાગી ॥ ૧ ॥

વ્યાકુલ કટક કીન્હ ધનનાદા । પુનિ ભા પ્રગટ કહત દુર્વાદા ॥

જામ્બવન્ત કહ સ્વલ રહ ઠાઠા । મુન કર તાહિ ક્રોધ અતિ વાદા ॥ ૨ ॥

બૂઠ જાનિ શઠ છાંડેડ તોર્હી । લાગેસિં અધમ પ્રચારન મોર્હી ॥

અસ કહિ તરલ ત્રિશૂલ ચલાવા । જામ્બવન્તસો કર ગહિ ધાવા ॥ ૩ ॥

મારેડ મેઘનાદકી છાતી । પરા ધરણિ ધુર્મિત મુર ધાતી ॥

પુનિ રિસાય ગહિ ચરણ ફિરાવા । મહિ પછારિ નિજ બલ દેસરાવા ॥ ૪ ॥

વર પ્રસાદ સો મરે ન મારા । તબ પદ ગહિ લંકા પર ઢારા ॥

ઈહાં દેવક્રપ્તિ ગરુડ પઢાયે । રામ સમીપ સપદિં ચલિ આયે ॥ ૫ ॥

હે પાર્વતી ! ‘ રામનાં સગુણ ચરિત્રો, બુદ્ધિના બળથી ધાર્યાં ન જાય અને વાણીથી કહ્યાં ન જાય એવાં છે, ’ એમ વિચારી, પરમ વૈરાગ્યવાળા લોકો, સર્વ તર્કોના ત્યાગ કરીને રામને બળે છે. ॥ ૧ ॥ મેઘનાદ, એવી રીતે સઘળા કટકને વ્યાકુલ કરી નાખી, પાછો પ્રગટ થઈને હર્વચનો બોલવા લાગતાં, બાળુવાને તેને કહ્યું કે, “ હે બળ ! ઉભો રહેજે. ” આ સાંભળી, અત્યંત ક્રોધ પામેલો ઇંદ્રજિત બોલ્યો કે, ॥ ૨ ॥ “ અરે નીચ !

અરે અધમ ! તને બુદ્ધો બાણીને છોડી દીધો છે; તે છતાં તું મને ધમકાવવા લાગ્યો છે ?” એટલું બોલીને તેને ત્રિશૂલ ફેંકતાં, બંબુવાને તે જ ત્રિશૂલ પકડી લઈ, દોડીને ॥ ૩ ॥ તેની છાતીમાં એવું માર્યું કે જેથી તે ઇંદ્રજિત ધુમરી આંધને ધરતી પર પડ્યો. વળી બંબુવાને ક્રોધ કરી, તેના બન્ને પગ પકડી, તેને ફેરવી, ધરતી પર પછાડીને ચોતાનું બળ દેખાડ્યું. ॥ ૪ ॥ ‘એ ઇંદ્રજિત વરદાનના પ્રભાવને લીધે મારો માર્યો મરશે નહીં,’ એમ બાણવામાં આવ્યું. ॥ ૫ ॥ રે તેને પગ પકડીને લંકામાં ફેંકી દીધો.’ અહીં નારદજીએ ગરુડજીને મોકલ્યા અને તે તુરત જ રામની પાસે ચાલ્યા આવ્યા. ॥ ૫ ॥

ચૌ૦—કહ્યો ભવાની તબ મુલ પાર્ષિ । શક્તિ મુલોચન કેહિ વિધિ પાર્ષિ ॥
તબ શિવ કહન લગે રૂપિહાસા । મન પ્રસંન કર મુરુલ નિવાસા ॥ ૧ ॥
મેઘનાદ તપ કીન્હ અપારા । તબ દેવી વર માંગ ઉવારા ॥
મેઘનાદ કહ મુનહુ ભવાની । યાન લોપ દીજૈ મુલદાની ॥ ૨ ॥
તેહિ પર ચદ સન્મુલ જોહિ ધાવૌ । વિના પ્રયાસ માર તેહિ લાવૌ ॥
રથ દીન્હો દેવી મુલ પાર્ષિ । કહ્યો સદા રલ યાહિ છિપાર્ષિ ॥ ૩ ॥
પરૈ કઠિન રણ જબ કહું આર્ષિ । તબ યહિ મહું ચદ કરહુ છાર્ષિ ॥
જાય અકાશ પહર દોમાર્ષિ । જિતિહૌ સમર વીર શક નાર્ષિ ॥ ૪ ॥

પાર્વતીએ^૧ કથાના પ્રસંગથી રાજી થઇને સદાશિવને પૂછ્યું કે, “ઇંદ્રજિતને સુલોચના નામની પતિવ્રતા સ્ત્રી અને બ્રહ્માની સાંગ કેવી રીતે મળી હતી ?” આ સાંભળી સુખના નિવાસરૂપ સદાશિવ, મન પ્રસન્ન કરી, ઇતિહાસ કહેવા લાગ્યા કે, ॥૧॥ “મેઘનાદે અપાર તપ કર્યું, તે સમયમાં દેવીએ, તેને કહ્યું કે, ‘વર માગ,’ મેઘનાદ બોલ્યો કે, ‘સુખ દેનારાં હો ભગવતી ! સાંભળો. મને કોઈના ભોવામાં ન આવે એવો રથ આપો, ॥૨॥ કે જે રથમાં ચડીને હું શત્રુની સામે જાઉં; તો તે શત્રુને વિના પ્રયાસે મારીને જ આવું.’ દેવીએ રાજી થઈ, રથ આપીને તેને કહ્યું કે, ‘આ રથને સર્વદા ગ્રાસ જ રાખજે. ॥૩॥ જ્યારે કોઈ કઠિન સંગ્રામ આવી પડે, ત્યારે આ રથમાં ચડીને લડાઈ કરજે. આ રથથી આકાશમાં જઈ, બે પહોરની અંદર મોટા વીરને પણ સંગ્રામમાં જિતી શકીશ, એમાં કશો સંશય નથી. ॥ ૪ ॥

દો૦—જો ત્યાગે દ્વાદશ વરસ, નીંદ અલ અરુ નારિ ॥

તાસોં મત કરિયે સમર, સો તોહિં હારૈ મારિ ॥ ૧૦૯ ॥

૧ વાલ્મીકીય રામાયણમાં લખ્યું છે કે, સીતાજીને રજુભૂમિ દેખાડવાને વાસ્તે, રાવણે, પુષ્પક વિમાનમાં બેસાડીને મોકલ્યાં અને સાથે ત્રિજટાને મોકલી. રામને તથા લક્ષ્મણજીને નાગપાશથી બન્ધાયેલા એઈ, પ્રાણ રહિત થયેલા બાણીને સીતાજી બહુ વિલાપ કરવા લાગતાં, ત્રિજટાએ તેમને સમજાવ્યાં કે, ‘રામ તથા લક્ષ્મણ જીવે છે. કેમ કે, એમનાં મુખોની શોભા જોવી એઈએ તેવી છે. વળી આ વિમાન વિધવા સ્ત્રીને ધારણ જ કરતું નથી, તેથી પણ રામને જીવતા સમજો.’ ઇત્યાદિ સમજાવીને વિમાન પાછું ફેરવ્યું. ૨ અહીંથી શ્લોક ૩૩ થાય છે.

જેણે બાર વર્ષ સૂધી નિદ્રા, અજ્ઞ અને જી, એઓનો ત્યાગ કર્યો હોય, તેની સામે કદી પણ લડીશ નહીં. જો છેડીશ, તો તે તને મારી નાખશે.' ॥ ૧૦૯ ॥

ચૌ૦—યહ કહ અંતર મરે મવાની । શિવકી કઠિન તપસ્યા ઠાની ॥

સમર કરત મય લગે ન તોહીં । યહ વરદાન દિયા શિવ ઓહીં ॥ ૧ ॥

एक दिवस ले सेन अपारा ! चढ्यो इन्द्रपर कियो महारा ॥

ठान्यो समर भयंकर भारी । वासवको पुनि घरचो प्रचारी ॥ २ ॥

ले आवा पुनि लंक मंझारी । रावणने मुख मानो भारी ॥

तुरत कमल भव लंक सिधाये । तजो इन्द्र यह वचन सुनाये ॥ ३ ॥

दियो छाँडि मुनि विधिके वचना । भये प्रसन्न तब अज मुख अयना ॥

तबहिं अमोघ शक्ति विधि दीन्ही । गये प्रसन्न मति हरि पद लीन्ही ॥ ૪ ॥

એટલું કહીને દેવી અંતર્ધાન થઈ જતાં, તે પછી મેઘનાદે સદાશિવ ઉપર ભારે તપશ્ચર્યા કરી. સદાશિવે પ્રસન્ન થઈને, તેને વરદાન આપ્યું કે, 'તને યુદ્ધ કરતાં ભયજ ઉત્પન્ન થશે નહીં,' ॥ ૧ ॥ પછી મેઘનાદે અપાર સૈન્યને પોતાની સાથે લઈ, ઇંદ્ર પર ચઢાઈ કરી, ભારે ભયંકર લડાઈ કરીને ઇંદ્રને ચાલાકીથી પકડી લીધો ॥૨॥ અને પકડીને લંકામાં આણ્યો. આ જોઈ, રાવણે ભારે આનંદ માન્યો. બ્રહ્માએ તુરતજ લંકામાં જઈને મેઘનાદને કહ્યું કે, 'ઇંદ્રને છોડી દે.' ॥૩॥ બ્રહ્માનું વચન રાખવાને વાસ્તે મેઘનાદે ઇંદ્રને છોડી દેતાં, સુખના નિવાસરૂપ બ્રહ્મા પ્રસન્ન થઈ, તે મેઘનાદને વીરધાતિની નામની અમેઘ સાંગ આપી, પોતાનાં ચિત્તને પ્રભુના ચરણોમાં લગાવીને ત્યાંથી ગયા. ॥ ૪ ॥

દો૦—નાગલોક ઘનનાદને, તુરતહીં કીન્હ પયાન ॥

તહાં વાસુકી નાગસે, કીન્હો યુદ્ધ મહાન ॥ ૧૧૦ ॥

પછી મેઘનાદે તુરતજ નાગલોક ઉપર ચઢાઈ કરીને ત્યાં વાસુકી નાગની સામે ભારે યુદ્ધ કર્યું. ॥ ૧૧૦ ॥

ચૌ૦—ચૌદહ દિવસ યુદ્ધ કરિ મારી । બાંધ લિયો અહિરાજ પ્રચારી ॥

લંકા લાય પિતહિ દિશ્વરાયો । બાંધ્યો બહુરિ મેહ લે આયો ॥ ૧ ॥

कह्यो वासुकी त्यागो हमको । कन्या व्याह देहुँ मैं तुमको ॥

छाँडि दियो मुनि वचन भवानी । दीन्ह वासुकी सुता सयानी ॥ २ ॥

यहि विधि मिली मुलोचनि नारि । इन्द्रजीत भा नाम सुरारी ॥

एहि विधि महाशक्ति खल पाई । सो सब तुमको दीन्ह सुनाई ॥ ૩ ॥

મેઘનાદે ચૌદ દિવસ સૂધી યુદ્ધ કરી, વાસુકિને ગભરાવી, બાંધી લઈ, લંકામાં આણીને રાવણની નજરે કર્યો અને પછી વધારે બાંધીને પોતાને ઘેર આણ્યો. ॥ ૧ ॥ વાસુકિએ પ્રાર્થના કરી કે, 'મને છોડી દો તો હું તમને મારી કન્યા પરણાવું.' વાસુકિનું કહેવું સાંભળીને મેઘનાદે વાસુકિને છોડી મૂક્યો અને વાસુકિએ તેને પોતાની મુલોચના

નામની પ્રવીણ કન્યા આપી. ॥ ૨ ॥ હે પાર્વતી ! આ પ્રમાણે તેણે સુલોચના નામની સ્ત્રી મળી અને ઇન્દ્રને જિતી લીધા ત્યારથી ‘ઇન્દ્રજિત’ એવું નામ પણ મળ્યું. એ ખજાને જે પ્રકારે બ્રહ્માની સાંગ મળી હતી, તે સઘળો પ્રકાર તમને કહી સંભળાવ્યો. ॥ ૩ ॥

દો-પન્નગારિ રાખે સકલ, ક્ષણમહં વ્યાલ વરુષ ॥

મર્દે વિગત માયા તુરત, હરપે વાનર યુથ ॥ ૧૧૧ ॥

ગરુડા આવીને ક્ષણ માત્રમાં સઘળા સર્પોના યુથને ખાઈ ગયા. નાગપાશરૂપી માયા તુરત જ જતી રહેતાં વાનરાઓની સેના રાજ થઈ. ॥ ૧૧૧ ॥

દો-ગહિ ગિરિ પાદપ ઉપલ નરવ, ધાયે કીશ રિસાય ॥

ચલે તમીચર વિકલ અતિ, ગઢપર ચઢે પરાય ॥ ૧૧૨ ॥

વાનરાઓ, પર્વતોને, વૃક્ષોને તથા પથરાઓને હસ્તોમાં લઈ, નખોને પણ સજ્જ કરીને યુદ્ધ કરવા દોડ્યા. આથી રાક્ષસો અત્યંત વ્યાકુલ થઈ, ભાગીને ગઢ પર ચઢી ગયા. ॥ ૧૧૨ ॥

ચૌ-મેઘનાદકી મૂર્છા જાગી । પિતહિ વિલોકિ લાજ અતિ લાગી ॥

તુરત ગયડ સો ગિરિવર કંદર । કરૌં અજય મલ્લ અસ નિજ મન ધરા ॥ ૧૧૩ ॥

સો સુધિ પાય વિભીષણ કહૈ । મુન પ્રમુ સમાચાર અસ અહૈ ॥

મેઘનાદ મલ્લ કૌં અપાવન । સ્વલ માયાવી દેવ સતાવન ॥ ૨ ॥

જો પ્રમુ સિદ્ધ હોઈ સો પાડિહિ । નાય વેગિ રિપુ જીતિ ન જાડિહિ ॥

મુનિ રઘુપતિ અતિશય સુખ માના । બોલિ લિયે અંગદ હનુમાના ॥ ૩ ॥

લક્ષ્મણ સંગ જાહુ સર્વ માર્દ । કરહુ વિધ્વંસ યજ્ઞ કર જાર્દ ॥

તુમ લક્ષ્મણ રણ મારેડ ઓહી । દેસિ સમય મુર દુઃખ અતિ મોહી ॥ ૪ ॥

જામ્બવંત કપિરાજ વિભીષણ । સેન સમેત રૂઢહુ તીનૌ જન ॥

જશ રઘુવીર દીન્દ અનુશાસન । કટિ નિષંગ કર વાળ શરાસન ॥ ૫ ॥

પ્રમુ પ્રતાપ ઊર ધરિ રણધીરા । ચોલેડ ઘન ઇવ ગિરા ગંધીરા ॥

જો તેહિ આજુ વધે વિનુ આવૌં । તૌ રઘુપતિ સેવક ન કહાવૌં ॥ ૬ ॥

જો જ્ઞત શંકર કરહિં સહૈ । તદપિ હતૌં રઘુવીર દુહૈ ॥

મેઘનાદની મૂર્છા ઉતરતાં, તે મેઘનાદ પોતાના પિતાને જોઈ, પોતાની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ નહીં થવાથી લજાધને ‘હવે હું અજય યજ્ઞ કરું કે જેથી, કોઈથી પણ જિતાઈ નહીં,’ એવી ઇચ્છા ધરી, મોટા પર્વતની શુક્રામાં ગયો. (આ શુક્રા લંકાના ઉપવનમાં જ હતી અને તે ‘નિકુલિલા’ એવા નામથી ઓળખાતી હતી. ઇન્દ્રજિતે, એ જ સ્થાનમાં યજ્ઞ કરીને અનેક વરદાનો મેળવ્યાં હતાં.) ॥૧૧૩॥ વિભીષણના ચાર મંત્રીઓ, કે જેઓ યુદ્ધપથે લંકામાં જઈને ક્ષણ ક્ષણની ખબર લાવતા હતા, તેઓના કહેવાથી

વિભીષણને આ ખબર મળતાં, વિભીષણે તુરત જ રામની પાસે આવીને કહ્યું કે, “હે પ્રભુ ! સાંભળો આ સમયમાં આવા સમાચાર મળ્યા છે કે, મેઘનાથ કે જે ખળ, માયાવી અને દેવતાઓને દુઃખ દેનારા છે, તે અપવિત્ર આભિચારિક યજ્ઞ કરવા લાગ્યો છે. ॥ ૨ ॥ હે પ્રભુ ! જો એ યજ્ઞ સિદ્ધ થઈ જશે, તો મેઘનાથ કદી પણ શીઘ્ર નિતી શકશે નહીં.” આ સાંભળી, બહુ જ રાજી થયેલા રામચન્દ્રજીએ, અંગદને તથા હનુમાનજીને યોદ્ધાવીને આજ્ઞા કરી કે, ॥ ૩ ॥ “તમે લક્ષ્મણની સાથે જાઓ અને જઈને યજ્ઞનો વિધ્વંસ કરી નાખો. હે લક્ષ્મણ ! તમે યુદ્ધમાં એ ઈંદ્રજિતને મારી જ નાખજો. કેમ કે, દેવતાઓ ઈંદ્રજિતથી બહુ ભય પામે છે અને દુઃખથી અત્યંત ગભરાઈ જાય છે. ॥ ૪ ॥ હે જમ્બુવાન ! હે સુગ્રીવ ! હે વિભીષણ ! તમે ત્રણે પોતપોતાની સેના સહિત લક્ષ્મણની સાથે રહો.” રામચન્દ્રજીએ, આજ્ઞા કરી કે, તુરત જ કમરમાં ભાથાં કરી, હાથમાં ધનુષ બાણ ધરી. ॥ ૫ ॥ અને હૃદયમાં રામચન્દ્રજીના પ્રતાપને ધરીને, રણધીર લક્ષ્મણજી, મેઘના નાથ જેવી ગંભીર વાણીથી બોલ્યા કે, “જો હું આજ એ મેઘનાથને માર્યા વિના આતું, તો રામચન્દ્રજીનો સેવક ન કહેવાઉં, હું રામચન્દ્રજીના સોગંદ લઈને કહું છું કે, ॥ ૬ ॥ જો કદાચ એક શંકર તો શું પણ સો શંકર ઈંદ્રજિતની સહાયતા કરશે, તોપણ હું ઈંદ્રજિતને મારી જ નાખીશ.” ॥

દો-વંદિ રામ પદ કમલ યુગ, ચલે તુરન્ત અનન્ત ॥

અંગદ નીલ મયંદ નલ, સંગ સુમટ હનુમન્ત ॥ ૧૧૩ ॥

આટલું બોલી, રામનાં ચરણાર્વિન્દમાં પ્રણામ કરી, અંગદ, નીલ, મયંદ, નલ તથા હનુમાનજી ઇત્યાદિ સુભટોને પોતાની સાથે લઈને, લક્ષ્મણજી ત્યાંથી તુરત ચાલ્યા. (વિભીષણ રસ્તા બતાવતો ચાલવા લાગ્યો.) ॥ ૧૧૩ ॥

ઘો-જાય કપિન દેસા સો વૈસા । આહુતિ દેત રુચિર અરુ મૈસા ॥

તવ કીશનકૃત યજ્ઞ વિધ્વંસા । જવ ન ઉઠહિં તવ કરહિં પ્રશંસા ॥ ૧ ॥

તદપિ ન ઉઠે ધરહિં કવ જાઈ । લાતન હતિ હતિ ચલહિં પરાઈ ॥

લે ત્રિશૂલ ધાવા કપિ ભાગે । આવા રામ અનુજકે આગે ॥ ૨ ॥

આવા પરમ ક્રોધકર મારા । મરજિ ધોર રવ વારહિં વારા ॥

કોપિ મરુત સુત અંગદ ધાયે । હતિ ત્રિશૂલ ઉર ધરણિ ગિરાયે ॥ ૩ ॥

૧ આ વચનથી સદાશિવનું કાંઈ અપમાન થાય છે, એમ લાગે તો, શંકર સ્વપ્નનો ‘શંકુર્વન્તીતિ શંકરાઃ’ એ વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે ‘યજ્ઞો અથવા સમ્યન્ધીઓ,’ એવો અર્થ લઈને આનો અર્થ કરવો કે, “જો કે એક યજ્ઞ તો શું પણ સો યજ્ઞો તેની સહાયતા કરશે અથવા સો સમ્યન્ધીઓ સહાયતા કરશે, તોપણ હું ઈંદ્રજિતને મારી જ નાખીશ.” યજ્ઞનું પ્રકરણ હોવાથી યજ્ઞનો અર્થ કરવો યોગ્ય છે. દેવીએ ઈન્દ્રજિતને પરદાન આપ્યું હતું કે, જો તું નિકુમ્ભિજ્ઞા સ્થાનમાં આવીને યજ્ઞ કરીશ અને તે યજ્ઞ પૂરો થશે, તો તું યુદ્ધમાં અમર તથા કાંઈથી પણ નહીં નિતાપ એવો થશે, પણ જો વિઘ્ન થશે, તો તારૂં મરણ થશે.”

મધુ પર છાંદેસિ શૂલ પ્રચંડા । શર હતિ કૃત અનંત યુગ સ્વંડા ॥
 હઠિ બહોરી મારુત યુવરાજા । હતેડ કોપિ તેહિ ઘાવ ન વાજા ॥ ૪ ॥
 ફિરે વીર પુનિ મરે ન મારા । પુનિ ઘાવા કરિ ધોર ચિકારા ॥
 આવત દેલિ ક્રોધ જનુ કાલા । લક્ષ્મણ છાંદે વાળ કરાલા ॥ ૫ ॥
 આવત દેલિ વજ્ર સમ વાના । તુરત મયડ સ્વલ અન્તર્ધાના ॥
 વિવિધ વેષ ધરિ કરે લરાઈ । કવહુંક પ્રગટ કવહું દુરિ જાઈ ॥ ૬ ॥
 તથ ત્રિશૂલ છાંદેસિ લક્ષ્મણ પર । કાઠિ કીન્હ શત સ્વંડ ધરિગધર ॥
 શિસ્તર એક લે પુનિ સો ઘાવા । રામ અનુજ સો કાઠિ સ્વસાવા ॥ ૭ ॥
 દેલિ અજય રિપુ ઢરપે કીશા । પરમ ક્રોધ તથ મયે અહીશા ॥
 લક્ષ્મણ મન અસ મંત્ર દ્વદાવા । હિ પાપિહિ મેં વહુત સ્વિલાવા ॥ ૮ ॥
 સુમિરિં કૌશલાધીશ પ્રતાપા । શર સંધાન કીન્હ અતિ દાપા ॥
 છાંદા વાળ તામ્ર ઝર લાગા । મરતી વાર કપટ સર્વ ત્યાગા ॥ ૯ ॥

વાનરાઓએ નિદુર્લભામાં જઇને જોયું, ત્યાં મેઘનાદ રુધિરની અને પાડાની આહુતિ દેતો જોવામાં આવ્યો. પછી વાનરાઓ, યજ્ઞનો વિધ્વંસ કરવા લાગ્યા છતાં પણ, અને કેટલીએક મશ્કરી ભરેલી પ્રશંસા કરવા લાગ્યા છતાં પણ, ॥ ૧ ॥ મેઘનાદ ઉઠ્યો નહીં ત્યારે વાનરાઓ, તેના ક્રેશોને પકડવા લાગ્યા અને લાતો મારી મારીને ભાગી જવા લાગ્યા. આમ થવાથી મેઘનાદ ત્રિશૂલ લઈ, ઉભો થઈને વાનરાઓની પછવાડે દોડતાં, વાનરાઓ, ભાગીને લક્ષ્મણની પાસે આવ્યાં. ॥ ૨ ॥ મેઘનાદ અત્યંત ક્રોધનો માર્યો ત્યાં આવીને વારંવાર મેઘના જેવી ગર્જના કરવા લાગતાં, હનુમાનજી તથા અંગદ, ક્રોધ કરીને તેની સામે દોડ્યા. મેઘનાદે, છાતીમાં ત્રિશૂલ મારીને જોએને ધરતીપર પાડી દીધા. ॥ ૩ ॥ પછી, મેઘનાદે લક્ષ્મણની ઉપર પ્રચંડ ત્રિશૂલ ફેંકતાં, લક્ષ્મણજીએ બાણોથી તે ત્રિશૂલના એ કટકા કરી નાખ્યા. આ સમયમાં મૂર્છા ઉતરતાં હનુમાનજીએ અને અંગદે, મેઘનાદ ઉપર પ્રહાર કર્યો, ॥ ૪ ॥ પણ તેથી મેઘનાદને કશો ઘાવ લાગ્યો નહીં. વળી પણ હનુમાનજી તથા અંગદ, મેઘનાદની ઉપર વળ્ય, પણ મેઘનાદ કોઈ રીતે તેઓનો, માર્યો નહીં મરતાં ધોર સિંહનાદ કરીને લક્ષ્મણજી તરફ દોડ્યો. મેઘનાદને આવતો જોઈ, લક્ષ્મણજીએ તેના ઉપર, કોપી કાળ જેવું વિકરાલ બાણ નાખ્યું. ॥ ૫ ॥ ખલ મેઘનાદ, વજ્ર જેવાં બાણોને આવતું જોઈ, તુરત અંતર્ધાન થઈ, અનેક વેષો ધરીને લડવા લાગ્યો. જરા વારમાં પ્રકટ થવા લાગ્યો, જરા વાર ધૂપાઈ જવા લાગ્યો, ॥ ૬ ॥ મેઘનાદે લક્ષ્મણની ઉપર ત્રિશૂલ ફેંકતાં, લક્ષ્મણજીએ તે ત્રિશૂલને કાપીને તેના સો કટકા કરી નાખ્યા. મેઘનાદ વળી એક શિખર લઈને સામે દોડતાં, લક્ષ્મણજીએ તે શિખરને પણ કાપીને ઢ્ર કરી નાખ્યું. ॥ ૭ ॥ મેઘનાદને ક્રોધથી પણ નહીં જિતાય જોવો જોઈ, વાનરાઓ ડરવા લાગ્યા. આ સમયમાં લક્ષ્મણજીએ, બહુ ક્રોધ કરીને મનમાં પાકો નિશ્ચય કર્યો, કે, ‘આ પાપીને મેં બહુ જ રમાડ્યો, ॥ ૮ ॥ પણ હવે તો તેના અંત જ આણવો.’ લક્ષ્મણજીએ, આવો નિશ્ચય કરી, રામચંદ્રજીના પ્રતાપનું

સ્મરણ કરીને એક બાણ સાંકળું. એ બાણ ફેંકાયું કે તરત જ મેઘનાદની છાતીમાં લાગ્યું, કે જેથી મેઘનાદના પ્રાણ નીકળી ગયા. મેઘનાદે મરતી વખત સર્વ કપટને ત્યાગ કરી. ॥ ૯ ॥

દો-રામ અનુજ કહિ રામ કહિ, અસ કહિ છાંદેસિ માન ॥

ધન્ય શક્તિજિત માતૃ તવ, કહિ અંગદ હનુમાન ॥ ૧૧૪ ॥

“લક્ષ્મણ કયાં છે? અને રામચન્દ્ર કયાં છે” એમ કહીને પ્રાણ છોડ્યા આથી અંગદ અને હનુમાનજી બોલ્યા કે, “હે ઇન્દ્રજિત ! તારી માતા મંદોદરીને ધન્ય છે.” ॥ ૧૧૪ ॥

ચૌ-વિનુ પ્રયાસ હનુમાન ઉઠાયે ! લંકા દ્વાર રાણિ પુનિ આયે ॥

તામ્ર મરણ મુનિ મુર ગંધર્વા । ચંદિ વિમાન આયે નમ સર્વા ॥ ૧ ॥

વરણિ મુમન દુંદુભી બજાવેહિ । શ્રીરણુવીર વિમલ યજ્ઞ ગાવેહિ ॥

અસ્તુતિ કરિ મુર સકલ સિધાયે । લક્ષ્મણ કૃપાસિંધુ પહેં આયે ॥ ૨ ॥

મુલ પ્રસન્નતા દેલિ પૂછિ જવ । રિપુ વધ કહા વિભીષણહૂં તવ ॥

પ્રશ્નિં વિલોકિ શીશ પદ નાયે । ઉઠિ પ્રસુ અનુજ હર્ષિ ઉર લાયે ॥ ૩ ॥

કૃપા દષ્ટિ કરિ અનુજહિ હેરા । વિગત મયો શ્રમ જવ કર ફેરા ॥

બાળ વેધિ તનુ દેલિયત કેસે । કનક તૂળ શર પૂરિત જૈસે ॥ ૪ ॥

હનુમાનજી પ્રયાસ વગર જ ઇન્દ્રજિતનાં શયને ઉપાડી, લંકાના દરવાજામાં મૂકી હાથે પાછા લક્ષ્મણજીની પાસે આવ્યા. સર્વ દેવતાઓ તથા ગંધર્વો ઇન્દ્રજિતનું મરણ થયું સાંભળી, વિમાનોમાં ચઢીને અંતરિક્ષમાં આવ્યા ॥ ૧ ॥ અને પુષ્પોની વૃષ્ટિઓ કરવા લાગ્યા, હુંદુભિઓ વગાડવા લાગ્યાં, અને રામચન્દ્રજીના વિમલ યજ્ઞને ગાવા લાગ્યા. સર્વ દેવતાઓ, સ્તુતિ કરીને પાછા સ્વર્ગ લોકમાં ગયા અને લક્ષ્મણજી રામચન્દ્રજીની પાસે ગયા. ॥ ૨ ॥ રામચન્દ્રજીએ મુખની પ્રસન્નતા જોઈને પૂછ્યું, ત્યારે વિભીષણે ઇન્દ્રજિતને વધ થયાનું કહ્યું. લક્ષ્મણજીએ, રામચન્દ્રજીને જોઈ, ચરણોમાં માણું નમાવતાં, રામચન્દ્રજીએ આનંદપૂર્વક ઉઠીને તેમને છાતીમાં લગાવ્યા ॥ ૩ ॥ રામચન્દ્રજીએ કૃપા દૃષ્ટિથી જોયું અને શરીર ઉપર હાથ ફેરવ્યા કે, તુરત જ લક્ષ્મણ-

૧ લક્ષ્મણને સાંગ મારીને બહુ દુઃખ લીધું હતું, તથા ક્ષમા માગવાને વાસ્તે અને રામચન્દ્રજીનું નામ લેવાને અધિકાર મળવાને વાસ્તે લક્ષ્મણજીનું નામ પ્રથમ લીધું. ઇન્દ્રજિતે, મરણ સમયમાં રામચન્દ્રજીનું નામ લીધું, એ મંદોદરીની ભક્તિના પ્રભાવ હતો, તેથી હનુમાનજીએ તથા અંગદે, મંદોદરીને ધન્યવાદ આપ્યો. ૨ લક્ષ્મણજી ઇન્દ્રજિતના ઉપાડવાથી પણુ ઉપજ્યા ન હતા, એ વાતનું સ્મરણ કરીને હનુમાનજીએ, ઇન્દ્રજિતની હલકાઈ જણાવવાને વાસ્તે ઇન્દ્રજિતના શયને ઉપાડીને લંકાના દારમાં મૂક્યું. શયને સહેરમાં લઈ જવાય નહીં, તેથી અને શિવભક્તના પુત્રના શયની દુર્દશા ન હોવી જોઈએ, એમ વિચારીને તથા રાવણ કદાચ આ દશા જોઈ, વિરકત થઈને સીતાજીને પાછાં આપે, એમ વિચારીને તથા એમ શત્રુનાં શયને પણુ શત્રુને ઘેર પહોંચાડીએ છીએ, એવી મહત્તા દેખાડવાને વાસ્તે પણુ હનુમાનજીએ આ પ્રમાણે કહ્યું એમ કદખી સ્પષ્ટ થાય છે.

છનો સઘળો પરિશ્રમ ટળી ગયો. બાણેથી વિંધાયેલું લક્ષ્મણનું શરીર, બાણેથી પૂરેલા મુવર્ણના બાથા જેવું દેખાતું હતું. ॥ ૪ ॥

ચૌ-મુલ પ્રસન્નતા દેખિ છેકે સવ । રિપુ વધ કહા વિષીવળ તવ ॥

ધરેડ સો શીશ આનિ પ્રમુખાગે । વાનર ખાલુ વલોકન છાગે ॥ ૧ ॥

પ્રમુ કૌતુકી નિરલિ સોઈ શીશા । રાસન કહેડ કૌશલાધીશા ॥

લક્ષ્મણનાં મુખની પ્રસન્નતા, બેઠને સર્વ રાજ થયા. વિભીષણે ઇંદ્રજિતને વધ થયાની વધામણી આપીને ઇંદ્રજિતનું માથું રામની પાસે મૂક્યું. વાનરાઓ તથા રીંછા, એ માથાને બેવા લાગ્યા. ॥ ૧ ॥ રામચંદ્રજીએ તે માથાને બેઠ, કૌતુક પામીને સુગ્રીવને આજ્ઞા કરી કે, “ આ માથાને યજ્ઞપૂર્વક રાખી મેલો. ” ॥

દો-પ્રમુ આયસુ મુનિ કીશપતિ, રાવેડ યજ્ઞ કરાય ॥

કટક સહિત રણુવંશ મળિ, શોભિત અતિ દોડ માય ॥ ૧૧૫ ॥

પ્રભુની આજ્ઞા સાંભળીને સુગ્રીવે યજ્ઞપૂર્વક તે માથાને રાખ્યું. રામચંદ્રજી તથા લક્ષ્મણજી, બન્ને બાઇઓ કટક સહિત મોટી શોભા પામ્યા. ॥ ૧૧૫ ॥

ચૌ-કૃપા દષ્ટિ સવ કટક નિહારે । મયે શ્રમ રહિત રામ વૈઠારે ॥

મુનહુ ઉમા ઇહિ વિષિ રિપુ મારે । મુર નર મુનિ સવ મયે મુત્તારે ॥ ૧ ॥

અવસો મુનહુ મુજા તેહિ કેરી । સ્વગ જિમિ ગઈ લંક શર મેરી ॥

મેઘનાદ આંગનમેં પરી । વાળવેધિ શોણિત સન મરી ॥ ૨ ॥

રાજતિ તહાં મુલોચનિ કૈસી । રતિતે સ્વચિર રૂપ ગુણ જૈસી ॥

નાગમુતા દશકંથ પતોહુ । વાસવ રિપુ તિય છવિ મય જોહુ ॥ ૩ ॥

હેમ સિંહાસન સોહતિ વાલા । સેવત વિદ્યાધર ત્રય કાલા ॥

પૂજત વિવિધ વિનય કરતાહી । મુલ પ્રમોદ કો શક્ત સરાહી ॥ ૪ ॥

તહેં પતિ મુજા પરી ઇહિ માંતી । મનહુ સકલ મુલ તરુકી કાંતી ॥

રામચંદ્રજીએ કૃપા દષ્ટિથી સર્વ સૈન્યને શ્રમ રહિત કરીને બેસાડ્યું. હે પાર્વતી ! સાંભળો. આ પ્રમાણે લક્ષ્મણજીએ, શત્રુને મારવાથી, સર્વ દેવતાઓ, મુનિઓ તથા મનુષ્યો સુખ પામ્યાં. ॥ ૧ ॥ હવે ઇંદ્રજિતની બુલ, લક્ષ્મણના બાણથી ત્રેશદ, પક્ષીની પેઠે લંકામાં ગઇ, તે કથા સાંભળો. બાણેથી વિન્ધેલી અને લોહીથી ભરેલી મેઘનાદની બુલ, લંકામાં મેઘનાદના આંગણમાં જઇ પડી. ॥ ૨ ॥ મેઘનાદના ઘરમાં રતિ કરતાં પણ અધિક રૂપવાળી તથા અધિક ગુણવાળી સુલોચના નામની સ્ત્રી હતી. એ સુલોચનાનો પિતા વાસુકિ નાગ હતો, સસરા રાવણ હતો અને પતિ ઇંદ્રજિત હતો, તેથી તે કાંતિમય જ હોય તેમાં શી નવાઈ ? ॥ ૩ ॥ સુવર્ણના સિંહાસનપર બેઠેલી એ સુલોચનાને વિદ્યાધરની સ્ત્રીઓ, સર્વદા સેવતી હતી અને વિવિધ પ્રકારની વિનતિઓ

કરીને પૂજતી હતી, એના સુખનાં અને આનંદનાં પૂરાં વખાણ કોણથી કહી શકાય ? ૪ ॥
જાણે સર્વ સુખોનાં વૃક્ષની કાંતિ હોય એવી ઇંદ્રજિતની ભુજ ત્યાં જઈ પડી. ॥

દો-તબ નિજ દાસિન્દ્ર દેસિ તહૈ, શોણિ શ્રવત મુજ દંદ ॥

મયડ સમર આશ્ચર્ય મય, મનહુ અસ્વંદન સ્વંદ ॥ ૧૧૬ ॥

આ સમયમાં સુલોચનાની દાસીઓ, જેમાંથી લોહી સ્રવતું હતું એવા એ ભુજ-
દંડને જોઈ, કહેવા લાગી કે, “આ યુદ્ધ તો કોઈ આશ્ચર્યમય થયું છે, કે જેમાં અખંડના
પણુ ખેડ થઈ ગયા દેખાય છે.” ॥ ૧૧૬ ॥

ચૌ-મુનકર સકલ સસ્ત્રી મુલ્લ વૈના । તજિ સિંહાસન ઉઠિ મુનૈના ॥

પ્રેમ સ્વભાવ ધુકધુકી ધરકી । સૂચક અશુભ દહિન મુજ ફરકી ॥ ૧ ॥

હોત મહા રણ રાવણ રામહિં । વીર ધુરીણ મોર પિય તામહિં ॥

સકલ મુરામુર શકહિં ન જૂઝી । વિધિ વામતા પરત નહિં બૂઝી ॥ ૨ ॥

ઇતના કહત ગઈ ચલિ આપૂ । પતિ મુજ લલિત કરિ કોટિ કલાપૂ ॥

કંચન મણિ ગણ ભૂષણ સોઈ । મહા વિટપ સમ આન ન હોઈ ॥ ૩ ॥

દેસત મનહિં ન આવત તેહી । જાસે પ્રભાવ મુના પહલેહી ॥

નીંદ નારિ ભોજન પરિહરહી । વારહ વર્ષ તામુ કર મરહી ॥ ૪ ॥

સખીઓનાં મુખથી વાત સાંભળી, સિંહાસનને છોડી દહને ઉભી થઈ. પ્રેમયુક્ત
સ્વભાવને લીધે તેની છાતી ધડકવા લાગી અને તેની જમણી ભુજાએ પણ ફરકીને
અશુભની સૂચના આપી. ॥ ૧ ॥ આથી સુલોચના વિચાર કરવા લાગી કે, “રાવણને
અને રામને મોટો સંગ્રામ છે અને વીર લોકોનો અગ્રણી મારો પતિ, તે સંગ્રામમાં છે.
મારા પતિને સર્વ દેવતાઓ તથા દૈત્યો પણ જિતી શકે એમ નથી, પરંતુ દૈવની પ્રતિ-
ફલતાની કશી ખબર પડતી નથી.” ॥ ૨ ॥ આમ યોદ્ધાને સુલોચના પોતે તે આંગણમાં
ગઈ અને ત્યાં પતિની ભુજા એવામાં આવતાં, અત્યંત વિલાપ કરવા લાગી. ‘મહિમાથી
જડેલાં સુવર્ણનાં આભરણોવાળી અને મોટી શાખા જેવી આ ભુજા, મારા પતિની જ
છે, બીજું કંઈ નથી,’ એમ નિશ્ચય થયો, ॥ ૩ ॥ પણ વળી તે નિશ્ચય ફરી જવા લાગ્યો,
કેમકે, પતિના પ્રભાવને તે પહેલાંથી જાણતી હતી કે, ‘જેણે બાર વર્ષ સૂધી નિદ્રા, સ્ત્રી
અને લોભન, એઓનો ત્યાગ કર્યો હોય, તેના હાથથી જ મારો પતિ મરે, એમ છે.’ ૪

દો-કરિ વિચાર મન ટેક દૈ, મૈ પતિદેવત નારિ ॥

મુજ લલિત મેદહુ દુચિતહી, મુનિ કર દીન પસારિ ॥ ૧૧૭ ॥

પછી વિચાર કરી, મનમાં દૃઢ રીતે યોદ્ધા કે, ‘હું પતિવ્રતા સ્ત્રી છું, મોટો આ ભુજ
અક્ષર લખીને મારા સંદેહને મટાડશે.’ આ સાંભળીને તે ભુજાએ હથેળી પોડોળી કરી.

ચૌ-લલિત રુલ તામુ સસ્ત્રી ઉઠિ ધાઈ । સો તેહિં સ્વોજ સ્વરી હૈ આઈ ॥

દીન હાય મણિમય અંગનાઈ । લલિત લષણ કીરતિ રુચિરાઈ ॥ ૧ ॥

નીંદ નારિ ભોજન શત કોટી । તજત તામુ મહિમા અતિ છોટી ॥
 અક્ષય અલંક અલલ અવિનાશી । અતુલ અમિત ઘટ ઘટકે વાસી ॥ ૨ ॥
 પ્રગટહિ પાલહિ પુનિ સંદરહીં । ત્રિગુણ રૂપ ત્રય મૂરતિ ધરહીં ॥
 જો કાલહુકર કાલ ભંપંકર । વર્ણત શેષ શારદા શંકર ॥ ૩ ॥
 લીલા તનુ સુર સેવક હેતુ । જામુ નામ ભવસાગર સેતુ ॥
 મુનિ મન પુંડરીક જાકે ઘર । વચન વિવેક વિચાર બુદ્ધિવર ॥ ૪ ॥

સુલૈચનાની મરણ એક, સખી ઉભી થઈને ઘરમાં દોડી અને ગાતી (ચોધી) ને શાહીને ખડીએ લઈ આવી. સુલૈચનાએ, તે ખડીએ હાથમાં આપતાં, તે ભુજાએ મણિમય આંગણમાં લક્ષ્મણની તથા રામની કીર્તિ લખી, ॥ ૧ ॥ કે, “જે પુરુષ સો કરોડ વર્ષો સૂધી પણ નિદ્રાનો, ઝીનો અને ભોજનનો ત્યાગ કરે, તેને મહિમા પણ લક્ષ્મણના મહિમાથી અત્યંત ઓછો જ હોય. અક્ષય, અમર, અલક્ષ્ય, અવિનાશી, અનુપમ, અપ્રમેય અને ઘટ ઘટમાં વ્યાપી રહેલા જે રામ, ॥ ૨ ॥ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા પાલન કરે છે. સત્વ આદિ ત્રણ ગુણોથી પ્રદાતા, વિષ્ણુ અને શિવ નામની ત્રણ મૂર્તિઓ ધરે છે, જે કાલના પણ ભયંકર કાલરૂપ છે, જેનું શેષ, સરસ્વતી તથા શંકર, એઓ પણ વર્ણન કરે છે, ॥ ૩ ॥ દેવતાઓને વારસે તથા સેવકોને વારસે લીલાથી શરીરોને ધારણ કરે છે, જેનું નામ સંસારરૂપી સમુદ્રમાં સેતુરૂપ છે, જેનો નિવાસ મુનિઓનાં અંતઃકરણરૂપી કમળોમાં છે, જે બુદ્ધિ, વિવેક, વિચાર તથા વચન, એઓથી પર છે. ॥ ૪ ॥

દો—કોટિ કલ્પ વર્ણત નિગમ, અગમ જામુ ગુણ ગાય ॥

તમ શરીર જડ જીવ વિનુ, કિમિ વર્ણહિ લિલિ હાય ॥ ૧૧૮ ॥

અને જેના ગુણોની ગાથા કરોડ કલ્પ સૂધી વર્ણન કરતાં છતાં પણ અગમ્ય છે, એમ વેદો કહે છે, તેના ગુણોનાં વર્ણનને તામસી શરીરવાળો અને વળી જીવ વગરનો હાથ શી રીતે લખી શકે ? ॥ ૧૧૮ ॥

ચૌ—મમ શિર ગયો દરશ રઘુરાઈ । તવ પ્રતીત લગિ શુજા પઠાઈ ॥

હિહિવિધિ લિલેડ સકલશુજા વાતા । પરી શ્રૂમિ તવ અતિ વિકલાતા ॥ ૧ ॥

બૌંધિ સકલ શુજ લિલિત યથારથ । લક્ષ્મણ રામ નામ પરમારથ ॥

નારિ સ્વભાવ તદપિ બહુ ભાંતી । વિલપહિ સકલ સલિન કર પાંતી ॥ ૨ ॥

ગુણ ગણ સાહસ શીલ નાહકો । કહિ રોવતિ બલ વિપુલ બાંહકો ॥

જેહિ શુજ બલ સુરનાથ વિગોવા । સો શુજ આજ સમરમહિ સોવા ॥ ૩ ॥

મણિગણ ભૂષણ વસન વિસારત । મહિ લોટત કર તલ શિર મારત ॥

મગન વિપતિ નિજ તનુસુધિ નાહીં । દારુણ વિપતિ કહિ ન કેહિ પાહીં ॥ ૪ ॥

હિનક પ્રવેશ સતી કોઝ કરહીં । બહુરિ શોક દાવાનલ જરહીં ॥

ક્ષણ ક્ષણ ઉઠત પરત ધરણીતલ । પુનિ પુનિ સવ સરાહ પતિકો વલ ॥ ૫ ॥

માઈ માયું રામચન્દ્રજીનું દર્શન કરવા ગયું છે. તારા વિચારને વાસ્તે આ ભુજ તારી પાસે મોકલી છે.” આ પ્રમાણે ભુજએ સઘળી વાત લખી ત્યારે સુલોચના અત્યંત વ્યાકુલ થઇને પૃથ્વી પર પડી. ॥ ૧ ॥ ભુજએ લખેલું સઘળું યથાર્થ વંચાયા છતાં પણ અને લક્ષ્મણજીનું તથા રામનું નામ યથાર્થ આપ્યા છતાં પણ સુલોચના આસ્વભાવને લીધે સઘળી સખીઓની પંક્તિમાં ઘણા ઘણા પ્રકારોથી વિલાપ કરવા લાગી. ॥૨॥ પતિના શુભોના સમૂહનું, સાહસનું શૌર્યનું અને મોટા બાહુબળનું વર્ણન કરીને રડવા લાગી કે, ‘જે ભુજએ, પોતાના બળથી ઇંદ્રને પણ કેદ કર્યો હતો, તે ભુજવાળો આજ યુદ્ધ ભૂમીમાં મૃતો છે,’ ॥ ૩ ॥ સુલોચના મણિઓના સમૂહોવાળાં આભરણોને અને વસ્ત્રોને છોડી દેવા લાગી. ધરતી પર હોટવા લાગી અને હાથવતી માયું કુટવા લાગી. વિપત્તિમાં ડૂબી જવાને લીધે તેને શરીરનું ભાન પણ રહ્યું નહોતું અને એ દારૂણ વિપત્તિની વાત કોઈની પાસે કહેવાની પણ શક્તિ રહી નહીં. ॥ ૪ ॥ સખીઓના સમન્નવવાથી જરા વાર જ્ઞાન રહેવા લાગ્યું પણ પાછો એવો ને એવો શોકરૂપી દાવાનલ પ્રજ્વલિત થવા લાગ્યો. ક્ષણે ક્ષણે ઉઠી ઉઠીને ધરતી પર પડવા લાગી અને વારંવાર પતિના બળનાં વખાણ કરવા લાગી. ॥ ૫ ॥

દો—તિનમેં સखी सयान इक, कहि समुझावत बैन ॥

शोक छांडि पति देवता, मुमति करौ मति ऐन ॥ ११९ ॥

સઘળી સખીઓમાં એક સખી ચતુર હતી, તેણે સુલોચનાને વાતથી સમજાવી કે, “હે પતિવ્રતા ! હવે શોકનો ત્યાગ કરીને આ સમયે જે કામ કરવું પ્રાપ્ત છે, તે કરો. તમે શુદ્ધિવાળાં છો, માટે વધારે શું કર્યું ? ॥ ૧૧૯ ॥

ચૌ—सुनकर सहसानन जल जाता । सत्य कहन तुम सखी सुमाता ॥

विधि निर्मित दुख मोकहैं लाहू । सुख परिपूर भवन सब काहू ॥ १ ॥

વિજય રામ લક્ષ્મણ કહૈં આવા । સુયશ સકલ મર્કટ કુલ પાવા ॥

કુલ કલંક બહુ લહેડ વિભીષણ । કુલ કુઠાર અસ મુનેડ ન દીશ્વન ॥ ૨ ॥

છૂટિ બંદિ અબ સુરગણ કેરી । નિજ નિજ પુરન દુહાઈ ફેરી ॥

મુનિ પુલસ્ત્ય કર મા કુલ નાશ । અબ રવિ શશિ મુલ્ક કરાઈ પ્રકાશ ॥ ૩ ॥

તેજવંત પાવક પરિહરિ દુશ્વ । બહવ સમીર આજ અપને મુશ્વ ॥

સલિલ ગંગ નિર્મલ જલ આજૂ । સ્વશશ વસાઈ સુર નાયક રાજૂ ॥ ૪ ॥

સખીનાં વચન સાંભળી, નાગકન્યા સુલોચના યોલી કે, “હે સખી ! તું મારી ઉત્તમ માતા જેવી છે, તેથી સાચી વાત કહે છે. મને પ્રારબ્ધે આપેલું આ દુઃખ પ્રાપ્ત થયું છે. કોઈના સઘળો જન્મારો સુખથી પરિપૂર્ણ હોતો જ નથી. ॥૧॥ રામ, લક્ષ્મણને વિજય પ્રાપ્ત થયો, સઘળા વાનરાઓને સુયશ પ્રાપ્ત થયું અને વિભીષણને કુલમાં કલંક જ પ્રાપ્ત થયું વિભીષણ જેવો કુલકુઠાર (કુલને કાપનારો કુહાડો) કોઈ હાથે નથી અને સાંભળ્યો પણ નથી. ॥ ૨ ॥ આજ દેવતાઓનું કેદપણ છૂટી ગયું, પોતપોતાના હોઠોમાં

તે તે દેવતાઓની દુવાહીઓ ફરી ચૂકી અને પુલસ્ત્ય મુનિના કુલનો નાશ થયો. હવે સ્વર્ગ તથા ચંદ્ર, સુખાશી પ્રકાશ કરશે, ॥ ૩ ॥ અગ્નિ દુઃખનો ત્યાગ કરીને પોતાનું તેજ દેખાડશે, પવન પોતાની મરણ પ્રમાણે વાશે, ગંગાનું જળ નિર્મળ થશે, ઇંદ્ર સ્વર્ગનું રાજ્ય કરશે, ॥ ૪ ॥

દો-યમ કુબેર દિગ્પાલ સહ, પ્રસુદિત મુર નર નામ ॥

સાર અવાય વિહાય દુઃખ, પાય મુચ્છ વિભાગ ॥ ૧૨૦ ॥

યમ તથા કુબેર આદિ સઘળા દિક્પાલો, અન્ય દેવતાઓ, મનુષ્યો તથા નામ-લોકો રાજ્ય થશે અને દેવતાઓ દુઃખોને છોડી દઇ યજ્ઞોના ઉત્તમ ભાગોને પ્રાપ્ત થઈ, તે ભાગોને ખાઈ તૃપ્ત થશે. ॥ ૧૨૦ ॥

ચૌ-ઇતના કહ મંદિર મહં આઈ. દેવત મણિ ગણ ધન बहुताई ॥

મુર પતિ મવન મુપટતર નહીં. જહં કદિ સિદ્ધિ તનુ ધરે કપાર્હી ॥ ૧ ॥

દેવત વિભવ ન મન અનુરાગા. પતિ પદ પ્રેમ નિપુણ મન પાગા ॥

દેત દાન મણિ ભૂષણ ચીરા. ધેનુ વસન મણિ હાટક હીરા ॥ ૨ ॥

મણિમય શિલિકા રુચિર મુહાર્હી. મુજ ચઢાઈ પહિરાઈ વનાઈ ॥

આપન ચઢત મહં મુનિ આઈ. મુર દુર્લભ મુલ્ક સદન વિહાર્હી ॥ ૩ ॥

વીતરામ જિમિ તજત વિષય ગન. તેહિં તસ મૌતિ દિયો પતિ પદ મન ॥

શુક શરિકા મુલોચન વ્યાયે. કનક પિંજરન રાલિ પઢાયે ॥ ૪ ॥

વ્યાકુલ કહ કહ જાત મુનયના. મુનિ ચીરજ પરિહરત મુવૈના ॥

મયે વિકલ સ્વગ મૃગ યહિ મૌતિ. અપર દશા કૈસે કહિ જાતિ ॥ ૫ ॥

મજા લોમ મૃદ તજિ સૈંગ લાગે. પ્રેમ ઉપૌંજિ લોચન જલ પાગે ॥

એટલું જોવાની સુલોચના ઘરમાં આવી કે જે ઘરમાં મણિઓના સમૂહો તથા ધનના અપાર ભેવામાં આવતાં હતાં, જે ઘરને ઇંદ્રના ઘરની ઉપમા પણ લાગુ પડે એમ ન હતું અને જે ઘરમાં શુદ્ધિઓ તથા સિદ્ધિઓ દેહધારી થઇને કામ કરતી હતી. ॥ ૧ ॥ વેલવ ભેદને પણ સુલોચનાનું મન, તેમાં લલચાણું નહીં, કેમ કે, પતિનાં ચરણો ઉપરના પ્રેમમાં જ તે મન, મગ્ન થઈ રહ્યું હતું. સુલોચના મણિમય ભૂષણોનાં, રેશમી વસ્ત્રોનાં, માથોનાં, સૂતરો વસ્ત્રોનાં, મણિઓનાં, સુવર્ણોનાં અને હીરાઓનાં હાને કરવા લાગી. ॥ ૨ ॥ એક સુંદર મણિમય પાદબીને તૈયાર કરાવી, તેમાં ઇંદ્રજિતની છબીને ચતુર્માર ધરાવીને ચઢાવી અને પછી સુલોચના પોતે પણ તે પાદબીમાં ચઢી. દેવતાઓને પણ ન મળે એવાં સુખોવાળા ઘરને સુલોચનાએ છોડી દીધું. ॥ ૩ ॥ જેમ વૈરાગ્યવાન માણસ વિષયોના પ્રભુદને છોડી દઈને હરિનાં ચરણોમાં ચિત્ત લગાવે, તેમ સુલોચનાએ સઘળું છોડી દઈને પતિનાં ચરણોમાં ચિત્ત લગાવ્યું. સુલોચનાએ પાગેલાં મેનાં, પોપટો કે જેઓને સોનાનાં પાંજરાઓમાં રાખીને ભાણવવામાં આવ્યાં હતાં, ॥ ૪ ॥ તેઓ વ્યાકુલ થઈને જોલણામાં કે, 'સુલોચના ક્યાં ગઈ છે?' પછીઓનું સુંદર જોલણું સાંભળીને સખીઓની

ધીરજ છૂટવા લાગી. પશુ, પક્ષીઓ પણ આ પ્રમાણે બ્યાકુલ થવા લાગ્યાં, ત્યારે બીજાઓની દશા તો કેમ જ વર્ણવી બય ? ॥ ૫ ॥ પ્રેમના ઉર્મંગને લીધે જેઓનાં નેત્રોમાં પાણી ભરાઇ આવ્યા હતાં એવાં પ્રભનાં લોકો પણ, ધરોને છોડી દઇને સુલોચનાની સાથે ચાલ્યાં. ॥ ૦ ॥

દો—વાજન લગે નિશાન વહુ, ઢોલ દુંદુમી મેરિ ॥

પુર જન પરિજન સંગ સઘ, ચલે પાલકી ઘેરિ ॥ ૧૨૧ ॥

ઘણાં ઘણાં નીશાનો, ઢોલો, દુંદુભિઓ તથા લેરીઓ વાગવા લાગ્યાં. સર્વ પુરજનો અને પરિજનો પાલખીને ઘેરીને ચાલવા લાગ્યાં. ॥ ૧૨૧ ॥

ચૌ—દેસિ ખીર દશકંધર દ્વારે । સજગ મયે સઘ વીર મચારે ॥

જાનેડ કટક રિપુનકર આવા । અસ્ત્ર શસ્ત્ર કર ગહી કર ધાવા ॥ ૧ ॥

ધનુ ચઢાઈ કટિ તરકસ વાંધે । કોડ અસિ ચર્મ શરાસન સાંધે ॥

તોમર પરશુ મચંદ ગદા ગહિ । રોલન ચોલે શૂલ શક્તિ લહિ ॥ ૨ ॥

મારુ મારુ ધરુ ધરુ કહ ધાયે । પ્રગટ દશાનન વિજય મુનાયે ॥

ગર્જત તર્જત ગિરા ગૈમીગ । સમર મયંકર નિશિચર વીરા ॥ ૩ ॥

નિપટહિ નિકટ પાલકી આઈ । ચીન્હ સકલ મટ રહે લજાઈ ॥

દેસિ જુહારિ નાગપતિ કન્યા । સતી શિરોમણિ ત્રિજુવન ધન્યા ॥ ૪ ॥

રાવણના દ્વારપર બીડ થયેલી જોઇ, ‘શનુઓનું કટક આવ્યું છે,’ એવી આંતરિકી વીરલોકો, સાવધાન થયા, પડકારવા લાગ્યા અને હસ્તોમાં અસ્ત્રો તથા શસ્ત્રો લઇને ઢોડયા. ॥ ૧ ॥ કોઇ યોદ્ધાઓ, ધનુષો ચઢાવવા લાગ્યા, કોઇ, ભાયાંઓ ભાંધવા લાગ્યા, કોઇ, ઢાલ, તરવારોને તથા ધનુષોને સંભાળવા લાગ્યા અને કોઇ, ભાલાં, ફરશીઓ, પ્રયંડ ગદાઓ, ત્રિશૂલો તથા સાંગો ઇત્યાદિ હાથીઆરોને લઇ, રેવથી ખડા થઇ ગયા. ॥ ૨ ॥ યુદ્ધમાં શનુઓને ત્રાસ આપનારા વીર રાક્ષસો, ‘મારો, મારો, પકડો, પકડો,’ કહીને ઢોડવા લાગ્યા, રાવણનો જય પોકારવા લાગ્યા, ગર્જના કરવા લાગ્યા, અને ગબીર વચનોથી તિરસ્કાર કરવા લાગ્યા. ॥ ૩ ॥ પણ જ્યારે પાલખી બહુ જ સચીપમાં આવી, ત્યારે સર્વે યોદ્ધાઓ પોતાનાં લોકોને જાળખીને લલઇ ગયા અને ત્રેલોક્યમાં ધન્ય તથા સતીઓમાં શિરોમણિ સુલોચનાને જોઇને જુહાર કરવા લાગ્યા. ॥ ૪ ॥

દો—દ્વારપાલ દશકંધ વહુ, સ્વર જનાઈ જાય ॥

મયડ રજાયસુ વેગિ તવ, વચન કહત બિલસાય ॥ ૧૨૨ ॥

દ્વારમાં બેઠેલા દ્વારપાલોએ અંદર જઇને રાવણને વહુની ખબર જણાવતાં રાવણે અંદર આવવાની આજ્ઞા દીધી. સુલોચના તુરત રાવણની પાસે જઇ, બ્યાકુલ થઇને બોલી કે, ॥ ૧૨૨ ॥

ચૌ—નુમહિ અછત અસ દશા હમારી । મુલ તણિ મૈં કોક અધિકારી ॥

નમ પથ હોયમુજ મમમૃદ પરી । વાળ વેધિ ષોનિત તનુ મરી ॥ ૧ ॥

દેસિ મુજા મનમેં આતિ ઢરી । સંશય જાનિ દીન્હ કર સ્વરી ॥
 લિસી રામ લક્ષ્મણ મહિમા ઇન । ક્રમ ક્રમસોં સબ કયા કહી તિન ॥૨॥
 ઠગિસી રહી વાંચિ મુજ ગાયા । જરહું સંગ જો પાર્કે માયા ॥
 રણ કંપંચ મુજ મમ મુહ આઈ । શિર તહું ગયડ જહાં રઘુરાઈ ॥ ૩ ॥
 કરહુ સો યજ મિહરિ સોઈ શીશા । તુમ સામર્થ નિશાચર રૈશા ॥
 મુનત કુલિશ સમ ગિરા વધૂકી । જીવન આશ દશાનન મૂકી ॥ ૪ ॥
 તદપિ ધીર ધરિ કરસિં મલોધા । કહ કોડ મોહિં સમાન જગં મોધા ॥

“ તમે હયાત છતાં, મારી આ દશા થઈ છે. હું સુખને ત્યાગ કરીને શોકના અધિકારવાળી થઈ છું. બાણેથી વીંધાયેલી અને લોહીથી લીંબાયેલી ભુજ, આકાશ માંમેમાં થઈને મારે ઘેર પડી. ॥ ૧ ॥ હું ભુજને બોધ, મનમાં અત્યંત ડરી ગઈ. મેં સંદેહ માનીને એના હાથમાં શાહીનો ખડકો આપતાં, તેણે રામ, લક્ષ્મણનો મહિમા લખ્યો અને અનુક્રમ પ્રમાણે સઘળી હરીકત પણ લખી. ॥ ૨ ॥ હું તો રામ, લક્ષ્મણના ગુણોનું વર્ણન વાંચીને દગાયેલી જેવી થઈ ગઈ. હવે જો મને માથું હાથ આવે તો તેની સાથે જળી મરું. ધડ રણભૂમિમાં છે, ભુજ મારે ઘેર આવી અને માથું રામની પાસે ગયું છે. ॥ ૩ ॥ હે રાક્ષસોના સ્વામી ! હવે માથું હાથ આવે એવું યત્ન કરો. તમે સમર્થ છો. ” પુત્રની વહુની વજ્ર જેવી વાણી સાંભળીને રાવણે જીવવાની આશા છોડી દીધી. ॥ ૪ ॥ તોપણ રાવણ ધીરજ ધરીને સમજાવવા લાગ્યો કે, “ કહો. જગતમાં મારા જેવો કોઈ મોઢો છે ? નથી જ. ॥ ૦ ॥

દો—રામ લષણ સુગ્રીવ નલ, નીલ દ્વિવિદ હનુમંત ॥

માય વિભીષણ ઋષભકર, આનંદ મારિ તુરંત ॥ ૧૨૩ ॥

રામ, લક્ષ્મણ, સુગ્રીવ, નલ, નીલ, દ્વિવિદ, હનુમાન, વિભીષણ અને ઋષભ, એઓને મારીને હમણાં એઓનાં માથાં લાવું છું. ॥ ૧૨૩ ॥

ચૌ—અવ લગિ રહેડ મરોંસા મારી । કુંભકર્ણ ઘનનાદ મુરારી ॥

મહં આજ લગિ કીન્હ ન જૂજા । ઇન સવકર પુરુષારથ તૂજા ॥ ૧ ॥

મરે સો નર વાનરકે મારે । વાત મુનત અતિ લાજ હમારે ॥

ગિનતી કવન વીરમેં તિનકી । અતિ દુર્દશા કીન્હ કપિ જિનકી ॥ ૨ ॥

તજહુ શોક કુલવધૂ પતોહુ । ડન સમાન જનિ માનસિ મોહુ ॥

પુત્રિ વિલંબ કરો ઘટિ ચારી । દેવહુ મોર મયંકરં મારી ॥ ૩ ॥

આનિ શીશ તવ શનુનકેરા । વિનુ પ્રયાસ નહિં લાવોં વેરા ॥

મોગત જન્તુ પુરાકૃત મોગા । ન તુ કિનુ નિશિચર વનચર યોગા ॥૪॥

હમણાં સૂધી મને મોટા ભરોંસો હતો કે કુંભકર્ણ અને મેઘનાદ, એઓ કોઈ પણ કામ કરી દેશે. આવા ભરોંસાથી જ હું આજ દિવસ સૂધી લડવા ગયો નથી, એ સઘ-ઓઓના પુરુષાર્થો આજ જાણી દીધા. ॥૧॥ એઓ માણસોના અને વાનરાઓના માથાં

મરી ગયા, એ વાત સાંભળતાં પશુ મને મોટી ચરમ થાય છે. જેઓની વાનરાઓએ દુર્દશા કરી, તેઓની વીર લોકોમાં અભુત્રી જ રી શોય ? ॥ ૨ ॥ હે કુલીન પુત્રપત્ની ! શોકને છોડી દે. મને એઓના જેવો સમજવો નહીં. હે પુત્રી ! હવે ચાર થી થોભી જાઓ. માફ ભારે ભયંકર પરાક્રમ ભેળવેલો. ॥ ૩ ॥ તમારા શત્રુઓનાં માથાંઓને હું પ્રયાસ વગર કાપી લાવીશ, એમાં કશો સંદેહ રાખો નહીં. પ્રાણીઓ, પૂર્વ જન્મમાં કરેલાં કર્મોનાં ફળોને આ જન્મમાં લોગવે છે, નહીંતર વાનરાઓ રાક્ષસોને મારે કે! ॥ ૪ ॥

દો-મેરુ ઉત્તારનહાર જે, ધરા ધરત કર વીંચ ॥

તે મટ સ્વાય મશક સિંધુ, કાલ કુટિલતા નીચ ॥ ૧૨૪ ॥

જે ચોદાઓ મેરુને ઉખેડી નાંખે એવા અને પૃથ્વીને હાથમાં ઉપાડી લે એવા હતા, તેઓને કુટિલ કાળની નીચતાને લીધે જ નહાનાં મનુષ્યો જેવા વાનરાઓએ ખાધા છે.

ચી-ક્રોધાવેશ પ્રગલ્ભહિ બોલી । હૃદય શ્લોક તનું અચલ ન ઢોલી ॥

સમાધાન નહિ માનત સોઈ । મુનિ પ્રતાપ પરિતોષ ન હોઈ ॥ ૧ ॥

નર વાનર પુરુષારથ દેશત । વડો મમાવ છોટ કરિ લેશત ॥

કૂદિ સિંધુ કપિ લંકા જારી । લઘુકર પાનત તાહિ મુરારી ॥ ૨ ॥

કુંભકર્ણ અતિ કાય મહોદર । મમ પતિ ગિરેઝ સમેત સહોદર ॥

તે રિપુ ચહન દશાનન જીતી । દેશહુ મહા મોહ કર રીતી ॥ ૩ ॥

ઉચ્ચર દેઉં તો પાતક હોઈ । કહ વિવાદ કર સર્વસ સ્વોઈ ॥

ફિરહિ રાજ્ય કહુ મોહિં ન કાજૂ । વિન પિય સકલ નરકકર સાજૂ ॥ ૪ ॥

રાવણનાં વચ્ચેનાં સાંભળવાથી, જેનાં મનનું સમાધાન ન થયું એવી, વૃથા પ્રતાપ સાંભળવાથી જેને સંતોષ ન થયો એવી અને હૃદયમાં શોક વ્યાપેલા છતાં પશુ શરીરથી અચલ અને અઢોલ રહેલી સુલોચના, ક્રોધના આવેશથી ધ્રુપતા ભરેલાં વચ્ચેનાં બોલી કે, ૧ ॥ “હે દેવતાઓના શત્રુ ! મનુષ્યોના અને વાનરાઓના પુરુષાર્થને નબરે દેખતાં છતાં પશુ, તે મોટા પ્રભાવવાળાઓને છોટા લેખો છો. જે વાનરે સમુદ્રને ઠેકી આવીને લંકાને ખાળી, તે વાનરાને હલકો કરી માનો છો. ॥ ૨ ॥ હે રાક્ષસો ! જેઓએ કુંભકર્ણને, અતિક્રાંધને, મહોદરને અને સહોદરે સહિત આરા પતિને પશુ રણમાં પાડ્યો, તે શત્રુઓને જ રાવણ જિતી લેવા માગે છે. આ મહા મોહનો પ્રકાર તો ભૂલો. ॥ ૩ ॥ હે રાવણ ! તમને ઉત્તર આપું તો મને પાપ લાગે. કેમ કે, વિવાદ કરવાથી સર્વસ્વ જાય છે. હવે રાજ્ય રહે કે ન રહે, તેનું મારે કશું કામ નથી. મને તો પતિ વિના સઘળાં સુખો નરકના સમાજરૂપ છે.” ॥ ૪ ॥

દો-તુરતહિ ઊઠી મુલોચના, ગઈ મય તનયા પાસ ॥

પદ ગહિ રોવત સકલ કહ, પ્રગટ શ્લોક ઇતિહાસ ॥ ૧૨૫ ॥

સુલોચના તુરત ઉઠીને મંદોદરીની આસે ગઈ. ત્યાં જઈને મંદોદરીનાં ચરણ પકડીને રક્તમાં રક્તમાં, તેણે પોતાના શોકની સઘળી હકીકત મંદોદરીને કહી સંભળાવી. ॥ ૧૨૫ ॥

૧૦-આદિહિ તે સવ કથા વલ્લાની । મુનિ મુનિ રોવત રાવણ રાની ॥
 કહિ નિજપતિ મુજલિલિતવ હોરી । રામ લવણ મહિમા નહિ યોરી ॥ ૧ ॥
 કલ્લો વહુરિ દશકંધર ક્રોધા । મુયે વિદંબ ન કીન્નેસિ વોધા ॥
 મુનિ નિજ પુત્રવધૂકી વાની । વોલી દુઃસ્થિત મૈદોદરિ રાની ॥ ૨ ॥
 કહત સો માનહુ સત્ય સયાની । મુનિ જો નારદ મુનિકી વાની ॥
 પાછિલ ઘાત મહિ સવ સૌંચી । અનુભવ કીન્દ ન ફરહુ વૌંચી ॥ ૩ ॥
 દેવિ ન હોય મૃષા ઋષિ ભાવત । અપને મહામોહ મન રાસત ॥
 અગલી કથા સમાસ સમેતા । મુન પુત્રી ઋષિ વર્ણેડ જેતા ॥ ૪ ॥
 વૈર ભાવ દશકંધર જૂઝાવ । પ્રાણહું ગયે નીતિ નહિ જૂઝાવ ॥
 સિયા શોક સંકટસે છૂટાઈ । વાનર માલુ રાજ્ય ઘર લૂટાઈ ॥ ૫ ॥
 મુરમણિ મૂષણ વસન વિમાના । મોગ કરાઈ વનચર કુલ નાના ॥

પ્રથમથી સઘળી હક્રીકત સાંભળી સાંભળીને મંદોદરી રડવા લાગી. પછી સુલોચનાએ પોતાના પતિના હાથે લખેલી વાત સાંભળાવી, કે જેમાં રામનો અને લક્ષ્મણનો મોટો મહિમા હતો. ॥ ૧ ॥ પછી રાવણના ક્રોધની હક્રીકત સાંભળાવીને કહ્યું કે, “રાવણે મને જે યોધ આપ્યો, તે વિડંબના માત્ર છે. કેમ કે, સુવા પછી જે સમજાવવું, તે વિડંબના માત્ર જ ગણાય.” મંદોદરી, પુત્રની વહુની વાત સાંભળી, બહુ દુઃખ પામીને બોલી કે, ॥ ૨ ॥ “હે પ્રવીણ વહૂ! માફ કરેલું સાચું માન્યો. નારદજીનાં મોહોડાંથી મેં જે કાંઈ ભવિષ્યની વાત સાંભળી હતી, તે સઘળી સાચી થઈ છે. એમાં એક વાત બાકી રહી નથી. મને સઘળી વાતનો અનુભવ થયો. ॥ ૩ ॥ હે વહૂ! આપણે મનમાં ગમે તેવો મહા મોહ રાખીએ, પણ ઋષિનું બોલવું કદી પણ ખોટું પડે નહીં. હે કીકરી! ઋષિએ મને જે કાંઈ કહ્યું છે, તે સઘળું સંક્ષેપથી તને કહી સાંભળાવું છું, તે સાંભળ, ॥ ૪ ॥ “રાવણ, વૈર ભાવથી, રામની સામે યુદ્ધ કરશે, પ્રાણ જતાં સુધી પણ નીતિપર ધ્યાન આપશે નહીં, સીતા શોક સંકટમાંથી છૂટશે, વાનરાઓ તથા રીંછો રાજ્યને તથા ઘરને લૂટશે, ॥ ૫ ॥ અનેક વાનરાઓનાં કુલો દિવ્ય મહિઓને, ભૂષણોને, વસ્ત્રોને તથા વિમાનને લોગવશે અને ॥

૧૦-રાજ્ય વિભીષણ પાડે, અમર કલ્પ નિરવાહ ॥

માવી વશ દુઃખસુખ જગત, ઉપદેશિય કહુ કાહ ॥ ૧૨૬ ॥

વિભીષણ રાજ્ય પામી, તે રાજ્યને, એક કદપ સુધી અમરપણથી લોગવશે જગત સુખ દુઃખની બાબતમાં બાવીને વચ્ચે છે. માટે કહે, ઉપદેશ કરીને શું કરીએ ? ॥

૧૦-મુનિવર વચન મોહિ પરતીતી । અનુભવ દોડ હાર અરુ જીતી ॥

અવ પુત્રી પરિહરિ સવ શોકા । પતિસૈગ વેગિ સાધુ પરલોકા ॥ ૧ ॥

જાહુ રામપદ પતિ શિર લાગી । તજિ સંકોચ આન કિ ન માગી ॥

આજ ન હોય છાજકર ભૂષણ । સમય હીન ગુણ ગણિય ન દૂષણ ॥ ૨ ॥
 હૈ પુનિ ખથુર વિમીષણ તોરા । બાલિતનય બાલક સમ મોરા ॥
 એક નારિવ્રત રઘુવર કેરા । લષણ સુવશ્ન તુમ સુનેઝ ઘનેરા ॥ ૩ ॥
 જામ્બવંત મંત્રી સુગ્રીવા । દ્વિવિદ મયંદ મહા બલ સીવા ॥
 જાનહુ બ્રહ્મચર્ય્ય હનુમંતા । શિવ સ્વરૂપ ભવહર ભગવંતા ॥ ૪ ॥
 સદા નીતિરત રામ નરેશ્વા । તહાં જાત કહુ કવન કલેશા ॥

આ પ્રમાણે મને નારદજીએ વચનો કહ્યાં છે. એ વચનો પર મને વિશ્વાસ છે. નારદજીના કહેવા પ્રમાણે જ જિતવાનો અને હારવાનો અને અનુભવ થાય છે. હે કીકરી ! હવે સઘળો શોક છોડી દહને તું જલદી પતિની સાથે ઉત્તમ પરલોકમાં જવાનું કર. ॥ ૧ ॥ પતિનું મસ્તક લેવાને વાસ્તે રામની પાસે બા. તું સંકેત્યનો ત્યાગ કરી, એ આશાને શામાટે માગી આવતી નથી ? આ સમયમાં લાજને ભૂષણરૂપ ગણવી જ નહીં, સમય વગરના શુભોને શુભોરૂપ નહીં પણ દ્રુષણોરૂપ ગણવા ભેદજો. ॥ ૨ ॥ વળી રામની સેનામાં જે વિહીષણ છે, તે તારો સસરો જ છે. વાળીનો પુત્ર અંગદ મારા પુત્ર જેવો જ છે^૧ રામચંદ્રજી, એક પત્નીવ્રતવાળા છે, લક્ષ્મણજીની કીર્તિ તો તારા સાંભળવામાં પણ બહુ જ આવી છે, ॥ ૩ ॥ મહાભળના સીમાકારૂપ બંજુવાન, સુગ્રીવ, દ્વિવિદ તથા મૈન્દ, એ મંત્રીઓ પવિત્ર મનવાળા છે. હનુમાનજી, બાલબ્રહ્મચારી છે તથા સંસારને હરનારા મોટા ઐશ્વર્યવાળા સદાશિવનું જ સ્વરૂપ છે, ॥ ૪ ॥ અને વળી મહારાજ રામચંદ્રજી, સર્વદા નીતિમાં જ રુચિ ધરાવનારા છે, માટે ત્યાં જવામાં તને શી હરકત છે. ॥

દો—વિદિત તોર પતિ મુજ લિલત, લક્ષ્મણ રામ પ્રભાવ ॥

હમહૂં ઋષિ માપિત કહેલ, અવ વિલંબ જનિ છાવ ॥ ૧૨૭ ॥

તારા પતિની લુબ્ધએ પણ રામ લક્ષ્મણનો પ્રભાવ લખી દીધો છે, કે જે તારા બહુવામાં જ છે. મને પણ નારદજીએ આ વાત આગળથી જ કહી રાખી છે, આમ છે, એટલા માટે હવે વિલંબ નહીં કર. ॥ ૧૨૭ ॥

ચૌ—મુનત સામુ મુલકર હિત વાની । જાહૂં રામપહૂં અસ જિય જાની ॥

બાર બાર ચરણન શિર નાઈ । ચલી જહાં લક્ષ્મણ રઘુરાઈ ॥ ૧ ॥

દેસત કટક માલુ કપિ કેરા । સિંહુ સુવેલ મહીષર ઘેરા ॥

ઉમંગેઝ મનો મહોદધિ દૂસર । હરિત પીત કપિ ધૂમર ધૂસર ॥ ૨ ॥

વ્યોમ લાલ ભાષત અનુહેરી । મનહુ લેત વદવાનલ ઘેરી ॥

ગિરિ તરુ ધર મુજ સહસ મયંકર । જહૂં તહૂં મગટ હોઈ જનુ જલ ધર ॥ ૩ ॥

લક્ષ્મણ શેષ મુર્ચક શીશધર । કટક જલધિ સોવત રામવ વર ॥

અક્ષય વટ તહૂં વૈટ વિમીષણ । અસ મુકૂતી કહૂં સુને ન દીલન ॥ ૪ ॥

સામુનાં સુખથી હિતકારી વાણી સાંભળી, ‘રામની પાસે જવું જ,’ એવો નિશ્ચય કરી, વારંવાર સામુનાં ચરણોમાં માથું નમાવીને સુલોચના, રામ, લક્ષ્મણના સમીપમાં જવા ચાલી. ॥ ૧ ॥ સુલોચનાએ લંકાથી બહાર નીકળીને ભેયું, ત્યાં સઘળો સસુદ્રનો કિનારો અને સુવેલ પર્વત, વાનરાઓનાં તથા રીંછોનાં સૈન્યે જ થેરી લીધેલો ભેવામાં આંચો, લીલા, પીળા ધૂસર તથા ધૂસર રંગના વાનરાઓનું સૈન્ય, બાણે પીળે સસુદ્ર ઉઠયો હોય એવું ભેવામાં આંચું. ॥ ૨ ॥ ઉત્પાતના યોગને લીધે તથા લોહીના પ્રવાહોની પ્રભાને લીધે આકાશ બાણે વડવાસિએ થેરી લીધેલું હોય એવું ભેવામાં આંચું અને પર્વતો, વૃક્ષો, હજારો ભયંકર ધડો તથા હજારો ભુબાણો, બાણે પૃથ્વીપર ભ્યાં ત્યાં વાહણાં પ્રકટ થયાં હોય એવાં ભેવામાં આંચ્યાં. ॥ ૩ ॥ એ સૈન્યરૂપી સસુદ્રમાં રામચંદ્રજી, લક્ષ્મણરૂપી શેષનાગના ખોળામાં માથું ધરીને સૂતા હતા અને વિભીષણ કે જેના જેવો કોઈ પુરુષાત્મા દીઠો નથી તથા સાંભળેલો પણ નથી, તે અક્ષય વટની પેઠે અવિચળ બેઠેલો હતો. ॥ ૪ ॥

દોઢ-દેસત હરત મુલોચના, ધીરજ ધરત મ્હોરિ ॥

મહારાજ રઘુવીર કહૈં, વિનય મુનાવો મોરિ ॥ ૧૨૮ ॥

સુલોચના પ્રથમ તો દેખતાં જ ડરી ગઈ, પણ પછી ધીરજ ધરીને યોલવા લાગી કે, ‘હે મહારાજ ! રામચંદ્રજીને મારી વિનતિ સંભળાવો.’ ॥ ૧૨૮ ॥

ચૌઢ-વાનર સકલ ઝટે અસ બોલી । અરિ પુરતે આવત ઇક ઢોલી ॥

જાનિ પરત રાવળ અવ વૃક્ષા । મડ મતિ મેઘનાદ જવ જૂક્ષા ॥ ૧ ॥

હટ તજિ સીતાઈ દીન્હ પઠાઈ । તજહુ શોચ અવ મિટી લઢાઈ ॥

જિહિ લગિ મગટ કીન્હ પુર આગી । બાંધેડ સેતુ હેતુ જિહિ લાગી ॥ ૨ ॥

સોડ સીતા અવ વિન શ્રમ પાઈ । જાનહુ વિષિ અનુકૂલ સહાઈ ॥

વિજય રામ મુગ્રીવાઈ આવા । સુયસ વીર વાનર કુલ પાવા ॥ ૩ ॥

વિરહ રામ લક્ષ્મણકર છૂટા । વિન કલેસ લંકા ગઢ દૂટા ॥

યુગ યુગ કીરતિ ચલબ હમારી । કહૈં રાક્ષસ કહૈં લઘુ વનચારી ॥ ૪ ॥

દૂર ઉભેલા સર્વ વાનરાઓ, તેની ડાહીને આવતી ભેઈ, ઉભા થઈને વાતો કરતા હતા કે, “લંકામાંથી એક ડાહી ચાલી આવે છે, તે ઉપરથી રાવણને કાંઈ સમજણ આવી હોય એમ જણાય છે. મેઘનાદના મરવાથી, રાવણને સમજણ આવી હશે. ॥ ૧ ॥ તેથી તેણે હઠ છોડી દઈને આ ડાહીમાં સીતાજીને મોકલી દીધાં છે. હવે શોક છોડી દો. લડાઈ મટી ગઈ. જેને વાસ્તે લંકાને બાળી અને જેને વાસ્તે પુલ બાંધ્યો, ॥ ૨ ॥ તે સીતાજી આ ડાહીમાં ચાલ્યાં આવે છે. હવે આપણને કશો શ્રમ નથી. દેવ, આપણને અનુકૂલ છે અને સહાયભૂત છે, એમ સમજો. રામને અને લક્ષ્મણને જે કાંઈ દુઃખ હતું, તે ટળી ગયું. ॥ ૩ ॥ લંકાનો ગઢ પ્રથાસ વગર જ તૂટી ગયો. હવે સુગે સુગમાં આપણી કીર્તિ જવાશે કે, “રાક્ષસો કયાં ? અને લણુ વાનરાઓ કયાં ? પણ ધન્ય છે, વાનરાઓને ? કે તેઓએ, રાક્ષસોને પણ હરાવ્યા.” ॥ ૪ ॥

દો-૦-હિ વિષિ ચાર વિચાર કરિ, નિશ્ચય કરિ મનપાઈ ॥

મયડ કાજ રઘુરાજકર, વાત દસરી નાઈ ॥ ૧૨૯ ॥

વાનશઓએ, આ પ્રમાણે વિચાર કરીને નિશ્ચય કર્યો કે, “ રામનું કામ સિદ્ધ થઈ ચૂક્યું, હવે કશી બીજી વાત છે જ નહીં. ” ॥ ૧૨૯ ॥

ચૌ-૦-પૈંઠત કટક અતિહિ સકુચાઈ । અનબિ નારી જનુ પર ઘર આઈ ॥

આગે જાય દેસિ રઘુનીરા । છાવિ ક્યામલમય ગૌર શરીરા ॥ ૧ ॥

મર્કટ કનક છવિહિ જનુ નિન્દતિ । ધન્ય મુજન મહિમા તે વિન્દતિ ॥

મત્ત ગયંદ શુંડ મુજ દંઢા । ધનુષ વાળ અસિ ઘેરે પ્રવંઢા ॥ ૨ ॥

ઝર વિશાલ અતિ ઝનત કંઘર । કંઠુ કંઠ રેસા ત્રય મુંદર ॥

દશન પાંતિકી કાંતિ કૈહકો । લાવત મન પટરહિ લહેકો ॥ ૩ ॥

દેસત અઘરનકી અરુણાઈ । વિંવા ફલ વંચુક લજાઈ ॥

શુક તુંદક નાસિકા લજાઈ । થાકેઝ કવિ પટરારિ ન પાઈ ॥ ૪ ॥

જેમ કોઈ નવી સ્ત્રી પરાયા ઘરમાં પેસતાં લબ્ધ, તેમ સુલોચના, સૈન્યમાં પેસતાં લબ્ધા લાગી. સુલોચના, આગળ વધીને જોવા લાગી, ત્યાં સ્થામ મુંદર શરીરવાળા રામચન્દ્રજી અને ગૌર શરીરવાળા લક્ષ્મણજી જોવામાં આવ્યા. ॥ ૧ ॥ રામચન્દ્રજીની કાંતિ, બાણે મરકત મણિની કાંતિને પિછારતી હોય અને લક્ષ્મણજીની કાંતિ, બાણે સુવર્ણની કાંતિને પિછારતી હોય એવી હતી. જે સુજનો, એ છબીઓના મહિમાને પામે (વર્ણવે), તેઓ પણ ધન્ય ગણાય. બન્ને બાઈઓની ભુજાઓ, મહોન્મત્ત હાથીની મુંઢા જેવી હતી. બન્નેએ પ્રચંડ ધનુષ, બાણ તથા ખડ્ગ ધર્યાં હતાં. ॥ ૨ ॥ બન્નેનાં વક્ષઃસ્થલો વિશાલ હતાં અને ગ્રીવાઓ ઉંચી હતી બન્નેનાં કંઠો શંખોની પેઠે ત્રણ ત્રણ રેખાઓથી શોભી રહ્યા હતા. બન્નેના કાંતોની પંક્તિઓની કાંતિ કોઈથી વર્ણવી શકાય એવી નહોતી. કેમ કે, એ કાંતિને કોઈની ઉપમા દેવાનું પણ મનમાં કોણ લાવી શકે ? ॥ ૩ ॥ બન્નેના અધરોની રતાશને જોઈને પાકેલાં ઘોલાં અને બપોરીયાનાં પુષ્પો પણ લબ્ધ બંધ એમ હતું. બન્નેની નાસિકાઓ, પોપટોની ચાંચોને લગતે જેવી હતી. કવિઓ શોધી શોધીને થાકી બંધ, તોપણ એ નાસિકાઓનાં ઉપમાન મળે એમ ન હતું.

દો-૦-છવિમય ગુણમય તેજમય, રામ ઉદાધિ અવગાહ ॥

જહૌં ન પાવત પાર સુર, કિમિ વરણે કવિં યાહ ॥ ૧૩૦ ॥

કાંતિમય, શુભમય અને તેજમય રામરૂપી સમુદ્ર તો એવો અગાધ હતો કે, દેવતાઓ પણ તેના પારને ન પામે, ત્યારે આ સમુદ્રનાં વર્ણનને અંત કવિઓને તો કેમ જ મળે ? ॥ ૧૩૦ ॥

ચૌ-૦-શુક્રી લલિત કપોલ મુદાવે । શીશ જટાકર મુકુટ વનાવે ॥

માલ વિશાલ તિલક યુત સર્પે । ધ્યાન સમય મુનિ માનસ મોહે ॥ ૧ ॥

ચલ્લલ વસન તૂળ કટિ વાંધે । કર સ્વર સુભગ સ્વરાસન કાંધે ॥
 વીરા સન આસીન કૂપાલા । નવ પલ્લવ મધૂન કર માલા ॥ ૨ ॥
 ચરણ સરોજ વરણિ નહિં જાઈ । જહૈં મુનિ મધુકર રહે લુખાઈ ॥
 મગટ મહિં જિહ ચલસે ગંગા । શ્રુતિ પુરાણ કહ કયા મસંગા ॥ ૩ ॥
 નમત મહેશ વિરંચિ જાહિકો । લોચન ગોચર હોત કાહિકો ॥
 જન આરત મંજન જો કોઈ । મવસાગર તારણ કેસોઈ ॥ ૪ ॥

સુંદર બુકુડીઓવાળા, સુંદર ગાલવાળા, મસ્તક ઉપર સુંદર જટાડૂં પી ચુકેલવાળા, વિશાલ લલાટમાં તિલકથી દીપી રહેતા, ધ્યાનના સમયમાં રૂપથી મુનિઓનાં અંતઃકરણોને પણ મોહિત કરનારા, ॥૧॥ વલ્લલ વસ્ત્રોવાળા, કમર પર આપેલાં બાધાંઓથી દીપતા, હાથમાં સુંદર બાણવાળા, કાંધપર સુંદર ધનુષવાળા અને જેમણે નવપલ્લવોની તથા પુષ્પોની માળાઓ પહેરી હતી એવા કૃપાળુ રામચન્દ્રજી, વીરને છાજતા આસનપર બીરાજ્યા હતા. ॥૨॥ એમનાં ચરણકમળોનું વર્ણન તો કેમ જ કર્યું જાય ? કે જેઓમાં, મુનિઓરૂપી ભ્રમરો લોભાયેલા જ રહે છે. જેઓમાંના એક ચરણમાંથી, ગંગાજી પ્રગટ થયાં છે. જેઓની કથાઓના પ્રસંગોને, શ્રુતિઓ તથા પુરાણો ગાય છે, ॥૩॥ જેઓને, શિવ તથા બ્રહ્મા પણ નમે છે, જેઓ, કોઈ ભાગ્યશાળીને નેત્રોના વિષયરૂપ થાય છે, જેઓ, ભક્તજનોની પીડાઓને બાંગનારા છે, જેઓ, સંસારરૂપી સમુદ્રમાંથી તારનારા છે. ॥૪॥

દો—પ્રણત પાલ બિરદાવલી, જિન ચરણનકી વાનિ ॥

શોક હરણ સંશય દલન, કરણ સુમંગલ સ્થાનિ ॥ ૧૩૧ ॥

જેઓની, સેવકોનું પાલન કરવા વિધેની તો બિરદાવલી તથા પ્રતિજ્ઞા જ છે, જેઓ, શોકને હરનારા છે, જેઓ, સંશયોને છેદનારા છે અને જેઓ સુમંગલનાં સાધનો-રૂપ તથા આણેરૂપ છે. ॥ ૧૩૧ ॥

ચૌ—કર જોરે અંગદ હનુમાના । દ્વિવિદ મયંદ કુમુદ વલવાના ॥

જામ્બવંત કપિ પતિ વલશીલા । ઋષભ સુષેણ સહિત નલ નીલા ॥ ૧ ॥

મહા વીર વાનર સર્વ રાજત । લપ્થ વિમીષણ દોડ દિશિ પ્રાજત ॥

મિત ભાષિત પ્રશ્ન ચરણ મુસેવક । ચિતવત રુસ્થ રધુનંદન દેવક ॥ ૨ ॥

સભા મધ્ય સોહત અઘમોચન । કીન્હેડ સફલ નિરશિ નિજ લોચન ॥

કરત દંડવત શિર ધરિ ધરણી । તિહિકર ચરિત વિમીષણ વરણી ॥ ૩ ॥

પુત્ર વધૂ દશકંધર કેરી । બહિ પતિવ્રતા જાનિ પ્રશુ હેરી ॥

મેઘનાદકી નારિ મુશીલા । અસ ગતિ તવ વિરોધ કર લીલા ॥ ૪ ॥

કરત પ્રણામ પ્રેમ નહિં ચોરે । કરુણા વચન કહત કર જોરે ॥

રામચન્દ્રજી પાસે અંગદ, હનુમાનજી, દ્વિવિદ, મૈન્દ, કુમુદ, બાંધુવાન, સુગ્રીવ, ઋષભ, સુષેણ, નલ તથા નીલ આદિ મહા બલવાન, તથા મહાવીર વાનરોએ હાથ

ભેડીને બેઠા હતા. ॥ ૧ ॥ રામચન્દ્રજીની એક તરફ વિલીયણ શોભી રહ્યા હતા. અને બીજી તરફ લક્ષ્મણજી શોભી રહ્યા હતા. એ સઘળા પ્રભુના ચરણોના સેવકો, મોહું બોલનારા હતા અને પ્રભુરૂપ ઇંદ્ર દેવની મરજીને જ બોલા કરતા હતા. સેવકોને પાપોથી મુક્ત કરનારા રામચન્દ્રજી, એ સભાના મધ્યમાં શોભતા હતા, ॥ ૨ ॥ તેમને નીરખીને સુલોચનાએ પોતાનાં નેત્રોને સફલ કર્યાં અને પછી મરતકને ધરતીપર ધસીને ઢંડવત કર્યાં. વિલીયણ સુલોચનાને બોઈ, રામચન્દ્રજીને કહ્યું કે, ॥ ૩ ॥ ‘આ રાવણના પુત્રની સ્ત્રી છે અને મોટી પતિવ્રતા છે.’ આ સાંભળીને રામચન્દ્રજીએ સુલોચનાની તરફ દૃષ્ટિ કરી. વળી વિલીયણ બોલ્યો કે, “આ મેઘનાદની સુશીલ સ્ત્રી છે અને મેઘનાદે આપની સામે વિરોધ કર્યો તેથી આવી દશા થઈ છે.” ॥ ૪ ॥ સુલોચના, ઘણા પ્રેમથી પ્રણામ કરી, હાથ ભેડીને કરુણાજનક વચનો બોલી કે, ॥ ૦ ॥

દો-મુયે જાન પતિ ઝુજહિં તવ, લિલ્લ સમુદ્ધાયી મોહિં ॥

મહારાજ રઘુવંશ મળિ, યાચન આઈ તોહિં ॥ ૧૩૨ ॥

“હે મહારાજ ! હે રઘુવંશ મહિ ! મારા પતિની ભુલએ, અને લખીને સમ-
જાવી, તેથી હું, મારા પતિને મરણ પામેલો બાણી, આપની પાસે કાંઈક માગવા આવી
હું.” ॥ ૧૩૨ ॥

છં-પરમે ચરણ કર પ્રેમ પૂરણ પ્રણતપાલ સ્વરારિકે ॥

જિહિ નમત શંકર શેષ મુર મુનિ ધરણિં મંજન મારકે ॥

પ્રજ્ઞ જાન સો વિનતી મુલોચનિ કરત કહિ વિનતી ધની ॥

જય શોક હરણ કૃપાલુ જય જય જયતિ જય રઘુકુલ મની ॥ ૧ ॥

એટલું બોલીને સુલોચનાએ ભક્ત જનોનું પાલન કરનારા અને પૃથ્વીના ભાર ઉતારનારા રામચન્દ્રજીનાં ચરણાર્વિન્દોનો પૂર્ણ પ્રેમથી સ્પર્શ કર્યો કે જે ચરણાર્વિન્દોને દેવતાઓ, મુનિઓ, શેષનાગ તથા શંકર પણ નમે છે. ‘હે પ્રભુ ! મારી વિનતિ પર ક્યાન આપો,’ એમ બોલીને સુલોચનાએ ઘણી ઘણી સ્તુતિ કરી કે, “હે શોકનું હરણ કરનારા ! હે કૃપાળુ ! જય જય. હે રઘુકુલ મહિ ! જય જય. ॥ ૧ ॥

છં-પ્રજ્ઞ બ્રહ્મરૂપ સ્વભાવ શીતલ અતુલ લલ ત્રિમુવન ધની ॥

જય હરણ ધરણી માર વાહુ વિશ્વાલ સ્વંદન સ્વલ અની ॥

તવ દીન વંધુ દયાલુ અપરમપાર સવ ગુણ આગરે ॥

કરુણાનિધાન મુજાન શીલ સનેહ રૂપ હજાગરે ॥ ૨ ॥

હે પ્રભુ ! હે બ્રહ્મસ્વરૂપ ! હે શાંત સ્વભાવવાળા ! હે અતુલ ભગવાળા ! હે ત્રૈલોક્યના સ્વામી ! જય જય. હે પૃથ્વીના ભારને ટાળનારા ! હે વિશાલ બાહુભાવાળા ! હે ખલ લોકોની સેનાનું મંડન કરનારા ! જય જય. હે દીનમન્દુ ! હે દયાળુ ! હે કરુણા-
નિધાન ! હે મુજાલુ ! આપના સર્વ ગુણો અપરંપાર છે અને સર્વોત્તમ છે. આપના શીલ, સનેહ અને રૂપ જગત્પ્રસિદ્ધ છે. ॥ ૨ ॥

છં૦—પટ અદ્ધ લોક જો રવત પાલત પ્રલય સો માયામુરી ॥

કેહિ મોંતિ વરણૌ નાય ગુણ ગણ નારિ જડ મતિ શાવરી ॥

જે ચરણ ઈશ્વ મહેશ શારદ શ્રુતિ નિરંતર ધ્યાવર્હિ ॥

હું શ્રી ભાગ્ય સરોજ પદ સોઈ હર્ષ શિરસિ લગાવર્હિ ॥ ૩ ॥

જે માયા યૌદે લોકને રાજે છે, પાલે છે તથા સંહારે છે, તે આપની દિવ્ય માયા છે. હે નાય ! હું કે જે જડ બુદ્ધિવાળી ઝેરાન સી છું, તે આપના ગુણોના સમૂહને કેમ વર્ણવી શકું ? હે સ્વામી ! આપનાં ચરણકમળો કે જેઓનું શિવ, સરસ્વતી તથા શ્રુતિઓ પશુ ધ્યાન કરે છે, તેઓને આજ હું મારા માથાપર લગાવું છું, માટે મોટા ભાગ્યવાળી છું. ॥ ૩ ॥

છં૦—નિરસ્ત યુગ ચરણં અશરણ શરણં તારણ તરણં મય હરણં ॥

જગ કારણ કરણં પોષણ ભરણં સ્વલ દલ દરણં દુઃખ ટરણં ॥

ઘનશ્યામ સ્વરૂપં અતિહિ અનૂપં સુરવર ભૂપં નર રૂપં ॥

જેહિ નિગમ નિરૂપં અકલ અરૂપં કીન્હ કુરૂપં નલ્લ શૂપં ॥ ૪ ॥

જેનાં ચરણોની જોડી અશરણોના ચરણરૂપ છે, ઠગારાઓને પશુ તારનાર છે, ભયને હરનાર છે, જગતનાં કારણરૂપ મહાભૂત વગેરેને પશુ બનાવનાર છે, જગતનું ભરણપોષણ કરનાર છે, દુષ્ટ લોકોનાં સૈન્યોનો નાશ કરનાર છે અને દુઃખોને ટાળનાર છે, તેનાં મને દર્શન મળ્યાં, તેથી મારાં મોટાં ભાગ્ય સમઘ્નું છું. આપ, કે જે ઘનશ્યામ સ્વરૂપવાળા, અત્યંત અનુપમ, મોટા મોટા દેવતાઓના રાજા છતાં પશુ મનુષ્યરૂપે અવતરેલા, વેદ પશુ જેને અગમ્ય તથા અરૂપ કહે છે એવા અને સૂર્યબુધોને કુરૂપ કરનારા છે, તેમનાં દર્શનથી આજ કૃતાર્થ થઈ છે. ॥ ૪ ॥

છં૦—પીતાંબર રાજત અતિ છાવિ છાજત તદિત મુલાજત મુલ્લ બ્રાજત ॥

સવકે શિર તાજત ગરિબ નિવાજત સંતન કાજત તનુ સાજત ॥

કટિ મુખમ મુખાવનિ સિંહ લજાવનિ મુનિ મન ભાવનિ લલ્લાવનિ ॥

નામિ શુભ ગાવનિ અતિશય પાવનિ ઉપમા નાવનિ છવિ છાવનિ ॥૫॥

આપ કે જે શેાભિતા પીતાંબરથી મોટી હીસિવાળી વીજળીને પશુ લબ્ધવનારા છે, સુંદર મુખવાળા છે, સર્વના શિરતાજ છે, ગરીબ નિવાજ છે, અને સંત લોકોને વાસ્તે શરીરધારી થયા છે, તેમનાં દર્શનથી કૃતાર્થ થઈ છે. આપ, કે જેની કર્મભર સ્વાભાવિક સુંદરતાથી સિંહને પશુ લબ્ધવનારી છે અને મુનિઓનાં મનને પ્રિય લાગનારી તથા લલ્લાવનારી છે અને જેની નાભી, સૌભાગ્યની પૃથ્વીરૂપ, અત્યંત પવિત્ર, ઉપમાનોના લાશુ પડવાને અચોગ્ય અને કાંતિની છાવણીરૂપ છે, તેમનાં દર્શનથી હું કૃતાર્થ થઈ છું. ૫

છં૦—અતિ હૃદય વિશાલા ગલ વન માલા તલ મમ્બાલા હૈ કાલા ॥

લોચન યુગ કાલા મુકુટિ વિશાલા દીન દયાલા જન પાલા ॥

કુંડલ યુગ કાના સૂર્ય સમાના કરતહિ ધ્યાના મન માના ॥

કર ધરિ ધનુ શાના કૃપાનિધાના કામ લજ્ઞાના લલિ શાના ॥ ૬ ॥

આપ કે જે વિશાલ વક્ષઃસ્થલવાળા, ગળામાં વનમાળાવાળા, કાળીઆર મુગનાં અર્ધનું ધારણ કરનારા, નેત્રોની લાલ ભેડીવાળા, વિશાલ જુકુટીઓવાળા, દીનદયાળુ, ભક્તજનોના પાલક, કાનોમાં કુંડલોની ભેડીવાળા, સૂર્ય સમાન તેજવાળા, ધ્યાન કરનારાઓનાં મનને અત્યંત ખ્યારા, હાથમાં ધનુષ બાણને ધરનારા, કૃપાના ભંડારરૂપ અને જેની શોભાને ભેળને કામદેવ પણ લબ્ધિ બંધ એવા છે, તેમનું દર્શન મળવાથી કૃતાર્થ થઈ શું. ॥ ૬ ॥

છં—મસ્તક દિય વંદન શિર જટ વંદન દશરથ નંદન સુર વંદન ॥

દ્વિજ સંત અનંદન દુષ્ટ નિકંદન હર દુલ્હ દ્રંદ્રન યમ પંદન ॥

સુનિ કીર્તિ મુહાઈ શરણહિં આઈ સુંદરતાઈ મન ખાઈ ॥

દીજૈ રઘુરાઈ ભક્તિ સદાઈ કરિય સહાઈ મુલ્હદાઈ ॥ ૭ ॥

આપ કે જે લલાટપર ચંદનનાં તિલકવાળા, મસ્તકપર બાંધેલી જટાવાળા, દશરથ રાજાના પુત્ર, દેવતાઓએ નમવા યોગ્ય, બ્રાહ્મણોને તથા સંત જનોને આનંદ આપનારા, દુષ્ટ લોકોનો નાશ કરનારા અને દુઃખરૂપ દ્રંદ્રોને તથા યમના પાશને હરનારા છે, તેમની શુભ કીર્તિ સાંભળીને હું શરણે આવેલી છું. હે મનભાવતી સુંદરતાવાળા ! હે સુખદાયી રઘુનાથજી ! મને સર્વદા ભક્તિ આપો અને સહાય થાઓ. ॥ ૭ ॥

છં—ગૃહ કર વાળી શારંગ પાની સવ ગુણ સ્વાની રામ બલી ॥

સુર સુરખી રક્ષક રાક્ષસ ભક્ષક ભક્તહિ રક્ષક માન બલી ॥

મૈં રિપુમૃત નારી જાન અઘારી અધિકારી નહિં દુલ્હ ખારી ॥

હરિ વિરહ દવારી અતિ ભયકારી સહ બહુ વારી દુલ્હકારી ॥ ૮ ॥

આપ કે જે પિતાની વાણીનું અહણ કરનારા, સર્વ શુભોની ખાણરૂપ, સુંદર બળવાલા, દેવતાઓના, ગાયોના તથા ભક્તોના રક્ષક અને રાક્ષસોના ભક્ષક છે, તેમને પાપોના શત્રુરૂપ બાણીને હું તમારા શત્રુના પુત્રની સ્ત્રી શરણે આવી છું. હું આપની સ્તુતિ કરવાની અધિકારી નથી. મારાપર મોટું દુઃખ પડ્યું છે. હે પ્રભુ ! અત્યંત લયંકર અને દુઃખ દેનારા પતિના વિરહરૂપી દાવાનલનું મેં ઘણીવાર સૂધી સહન કર્યું, પણ હવે તે સહન કરી શકાતું નથી. ॥ ૮ ॥

છં—તવ શરણહિ આઈ જન મુલ્હદાઈ રઘુરાઈ કરુણાસાગર ॥

પતિ મસ્તક પાઝં જરિ સંગ જાઝં શિર પાઝં શોખા આગર ॥

પતિ મમ તનુ ત્યાગી અતિ બદભાગી અનુરાગી જિન મુક્તિ લહી ॥

મમતા કિમિ તામ્હ વરણું આમ્હ જામ્હ અચલ ગજ પંક્તિ રહી ॥

યહિ વિધિ પદ પંકજ સેવ્ય રમા અજ શિર નમિ દ્વૌ કર જોરિ રહી ॥

સુનિ પંકજ લોચન વચન મુલોચન લોચનયેં જલ ધાર વહી ॥ ૯ ॥

હે ભક્ત જોને સુખ આપનારા ! અને હે કરુણાના સાગરરૂપ રઘુનાથ ! હું
આપને ચરણે આવી છું. અને પતિનું મસ્તક મળે, તે હું તેની સાથે બળી જવાની
ધૃષ્ટિ રાણું છું, માટે મને એ મસ્તક મળવું જોઈએ. હે ઉત્તમ શોભાવાળા ! મારા
પતિએ અંતકાળે આપમાં પ્રેમ રાખી, શરીરનો ત્યાગ કરીને સુક્રિત મેળવી, માટે મોટે
ભાગ્યશાળી ગણાય, મારા પતિ, કે જેની કીર્તિ, સુક્રિત મળવાને લીધે જગતમાં અવિ-
ચળ છાંઈ રહી છે, તેના ઉપર મમતા રાખવાનું અને તે મમતાનું વર્ણન કરવાનું, હવે
મારે શું પ્રયોજન છે ? કશું નથી.” જેઓને લક્ષ્મી તથા બ્રહ્મા પણ સેવે છે એવાં
રામનાં ચરણવિન્દોને નમી, ઉપર પ્રભાણે સ્તુતિ કરી, એ હાથ બેડીને સુલોચના ઉભી
રહી. સુલોચનાનાં વચનો સાંભળીને કમળો સરખાં નેત્રેવાળા રામચંદ્રજીનાં નેત્રોમાંથી
જળની ધાર વહેવા લાગી. ॥ ૯ ॥

દો-અસ પ્રમુદ્ધ દીન વંધુ કરિ, કારણ રહિત દયાલ ॥

તુલસિદાસ શ્રદ્ધ તાહિ મજ, હાંદ કપટ જંગલ ॥ ૧૩૩ ॥

તુલસીદાસ કહે છે કે, “હે યશ મન ! પ્રભુ રામચંદ્રજી કે જે એવા દીનબંધુ
છે અને પોતાના કથા સ્વાર્થ વિના દયા કરનારા છે, તેમનું, કપટ તથા જંગલને છોડી
દોને ભજન કર.” ૧૩૩ ॥

શ્લો-તુમ અંતર્યામી મગવાના । નહિ તોહિ આદિ મધ્ય અવસાના ॥

કરુણા વચન મુનત રઘુવીરા । પુલક રોમ મયે શિથિલ શરીરા ॥ ૧ ॥

દેહું જિયાય તોર પતિ આજૂ । કરહુ લંક કલ્પ શત રાજૂ ॥

હોંદિ શોચ અવ મન હર્ષાહ । તુરત મવન અપને ફિર જાહ ॥ ૨ ॥

મુનિ અસ સત્યાસિંધુ કર વાની । મનમે વનચર અતિ મય માની ॥

કહિ નશ્વકત કહુ પ્રમુદ્ધ રુલ દેહી । કહા કરવ કરતાર વિશેહી ॥ ૩ ॥

સવ દેવનકર શોચ ન જાઈ । જો કર કૃપા રામ હિહિ જ્યાર્હ ॥

વળી સુલોચના બોલી કે, “આપ અંતર્યામી ભગવાન છો. આપને, આદિ, મધ્ય
કે અંત, એમાંનું કશું નથી.” સુલોચનાનું બોલવું સાંભળી, રામચંદ્રજીનું શરીર
શિથિલ થઈ મથું અને રોમાવળી ખડી થઈ ગઈ. ॥૧॥ રામચંદ્રજી બોલ્યા કે, “આજ
તારા પતિને પાછો જીવતો કરી દઉં. તું સો કલ્પ સૂધી લંકામાં રાજ્ય કર. તું હવે
શોકનો ત્યાગ કરીને મનમાં રાજી થા અને તુરત પાછી પોતાને ઘેર જા.” ॥ ૨ ॥
રામચંદ્રજી આ વાણી સાંભળીને વાનરાઓ મનમાં ડરવા લાગ્યા અને પ્રભુની મરજી
બોધને કશું બોલી શકતા ન હતા પણ વિચાર કરવા લાગ્યા કે, “હવે તે ઇશ્વર શું
કરશે ? ॥ ૩ ॥ બે રામ કૃપા કરીને ઇંદ્રજિતને જીતાડશે,” તે કોઈ પણ દેવતાઓને
શોક મટશે નહીં. ॥

દો-રાજ્ય વિધીવળ લંક કર, કિહિ વિધિ કરિહિ જાઈ ॥

સમુદ્ધિ વેર ધનનાદ જવ, ગદાહિ શરાસન ધાર્હ ॥ ૧૩૪ ॥

એ મેઘનાદ, વેરનું સ્મરણ કરી, ધનુષ લઇને 'આમે અએ સધ' જશે, તો વિલીયણ લંકામાં જઇને શી રીતે રાજ્ય કરી શકશે ? ” ॥ ૧૩૪ ॥

ચૌ૦—મુલ રુલ દેલિ કપિન મય માના । પ્રણત પાલ મગવંત મુન્નાના ॥

દેલિ મહુત રઘુવર કર છોહ । વિનય કરતિ દશકંઠ પતોહ ॥ ૧ ॥

તુમ ઉદાર સવ દેવે લાયક । કરુણામય દેલે રઘુનાયક ॥

મમહું વિચારિ દીલ મન માઈ । જીવન તે અસ મરણ સરાઈ ॥ ૨ ॥

મુજ બલ જીતિ લોક વશ કીન્હે । ચૌદહ મુવન મોગ કરિ લીન્હે ॥

રણ તીરય યાચક મહ ચીન્હા । પ્રાણ મુઘન લક્ષ્મણ કહૈં દીન્હા ॥ ૩ ॥

અવ ન ઉચિત પતિ દૈ ઉપહારા । તેહિ પર અધિક સો દરશ તુમ્હારા ॥

મમહું જાઈ મરવ સત સાચી । મિલવ તુમહિં જસ મિલત સમાધી ॥ ૪ ॥

વાનરાઓ, રામનાં મુખને તથા મરણને જોઇને લય પામવા લાગ્યા, પણ તેમનું દયાળુપણું જોવાથી જોલવા લાગ્યા કે, ‘પ્રભુ ! દીન જનોનું પાલન કરનારા જ છે.’ રામચન્દ્રજીની અધિક કૃપાને જોઇ, સુલોચનાએ વિનવતિ કરી કે, ॥૧॥ “હે રઘુનાથજી ! આપને હું કરુણામય જ દેખું છું. આપ ઉદાર હોવાથી સઘળું આપી શકો છો, પણ મનમાં વિચાર કરી જોઈ છું ત્યાં મને એમ લાગે છે કે, જીવવા કરતાં આવી રીતનું મરું જ વખાણવા લાયક છે. ॥ ૨ ॥ જે પતિએ, જીવજીવનાં બળથી જિતીને લોકોને વશ કર્યાં, ચૌદે જીવજીવના લોગોને લોગવી લીધા, રણરૂપ તીર્થમાં લક્ષ્મણને મોટા ચાચક બાણીને પ્રાણરૂપ ધન પણ આપી દીધું, ॥ ૩ ॥ તેને, હું, હવે આપની પાસેથી કૃપાદાન તરીકે પાછો લઉં, એ ઉચિત નથી. મને છેવટ આ, આપનું દર્શન મળ્યું, એ પતિના લાલથી પણ અધિક છે. હું સત્ય સાધીને મરણ પામીશ અને જેમ યોગીઓ સમાધી સાધીને આપને પામે છે, તેમ હું પણ આપને પામીશ. ॥ ૪ ॥

દો૦—નિર્મલ ગતિ અવસર મયડ, મુનહુ સત્ય રઘુવીર ॥

તુમહિં મિલત નહિ હોય મવ, યયા સિંધુગત નીર ॥ ૧૩૫ ॥

હે રઘુનાથજી ! મારું સત્ય વચન સાંભળો. હવે તો મને સુખિનો સમય પ્રાપ્ત થયો છે. જેમ નદીનું જળ સમુદ્રને પ્રાપ્ત થયા પછી, પાણું ફરતું નથી, તેમ જીવ, તમને પ્રાપ્ત થયા પછી સંસારમાં પાછો ફરતો નથી. ॥ ૧૩૫ ॥

ચૌ૦—મનકી જાનનહાર મુદેવા । મવસાગર તારહુ યહ સેવા ॥

લીન્હેડ રામ કપીશ મુલાઈ । મેઘનાદ શિર દીલ મંગાઈ ॥ ૧ ॥

પાય કૃતારય માનેઝે આપૂ । પિયા વિરહ સંભવ પરિતાપૂ ॥

અંચલ પોલત મુલકી ધૂરી । કહી મમ પ્રાણ સજીવન મૂરી ॥ ૨ ॥

દેલિ સંદેહ કહત મુગ્રીવા । મુજ ગદિ લિલત જીહ વિન ગ્રીવા ॥

હૈંસિહિ વદન તોહૈ સાંચી । નાતર નિશિચર માયા કાંચી ॥ ૩ ॥

કિત અસ જ્ઞાન મૃતક મુજ માયા । જો મુનિવર સાધન નહિ પાવા ॥

મથુ અસ કહેડ હૈસવ યહ શીશા । કરત કુતહ ન ઉચિત કપીશા ॥ ૪ ॥

હે દેવ ! આપ મનના બાલુનારા છો, તો પણ વિનતિ કહે છું કે, મને આ એપમાં સંસારરૂપી સમુદ્રમાંથી તારીને પાર કરો. ” આ સાંભળી રામચન્દ્રભાઈ, સુગ્રીવને યોલાવી મેઘનાદનું માથું મંગાવીને સુલોચનાને આપ્યું. ॥ ૧ ॥ એ મળવાથી સુલોચના પોતાને કૃતાર્થ માનવા લાગી, પણ તેથી તેને પતિના વિરહનો સંતાપ નવીન થયો. સુલોચના, ‘હે મારા પ્રાણના જીવનની મૂઠી !’ એમ કહીને વચ્ચના છેડાવતી તે માથા ઉપરથી પણ લુછી નાખવા લાગી. ॥ ૨ ॥ સુગ્રીવ તે માથાને બેઈ, મનમાં સંદેહ લાવીને બોલ્યો કે, “જીવ વગરનો અને દંડ વગરનો હાથ, લેખણ પકડીને લખી શકે કે ? એ આ માથું હશે તો લખવાની વાત સાચી મનાય. નહીંતર તો એ લખણું રાક્ષસી માયાથી જ બનેલું ગણાય અને તેથી ખોટું જ ગણાય. ॥ ૩ ॥ જે જ્ઞાન મુનિવરને સાધનો કરતાં છતાં પણ મળતું નથી, તે જ્ઞાનને (રામનાં ઇશ્વરપણાંનાં જ્ઞાનને) શબ્દોના હાથથી રીતે લખી શકે ? ” રામચન્દ્રભાઈ બોલ્યો કે, “તમે કુતર્ક કરો છો, એ એવું નથી. આ માથું હસશે પણ ખરું. ” ॥ ૪ ॥

દો-શિરસોં કહતિ મુલોચના, હૈસહુ વેગિ મમ નાથ ॥

નાતર શત્ય ન માનિહૈં, લિખા જો તુમ્હેરે હાથ ॥ ૧૩૬ ॥

સુલોચનાએ માથાને કહ્યું કે, “હે નાથ ! જલદી હસો, નહીંતર તમારા હાથથી જે લખાયું હતું, તે સાચું મનાશે નહીં. ” ॥ ૧૩૬ ॥

ચૌ-ક્ષણક વિલંબ કીન્હ નહિં બોલા । મૃતક વદન મુંદત નહિં ચોલા ॥

પુનિ પુનિ કહત સો નાગકુમારી । શ્રમિત ભયડ રખેં કરિ રારી ॥ ૧ ॥

લગે લપણ શર શ્લોભ બઢાવા । મથુ સમીપ કસ મોહિં લજાવા ॥

જો મન વચન કર્મ યહ દેહિ । પતિ દેવતા ન આન સનેહિ ॥ ૨ ॥

તૌ મથુ સખા બીચ શિર બોલે । રહહિ છાય યશ મુયશ અમાલે ॥

જો જાનત તવ યહ ગતિ સોઈ । બોલ પઢાવતિ પિતઢિ સદાઈ ॥ ૩ ॥

મુનિ તિય વચન હૈસેડ તવ શીશા । ચૌંકે ચકિત ખાલુ મટ કીશા ॥

હૈસેડ ટઢાય વદન સવ દેલા । વિસ્મય મયડ સકલ જિહિ પેલા ॥ ૪ ॥

કુલિશ સમાન મુના નહિં જાઈ । રહેડ સો વદન બહુરિ અરગાઈ ॥

સકુચ કપીશહિ તોષેડ નારી । બઢ આશ્ચર્ય મયો વનચારી ॥ ૫ ॥

પૂછત કપિપતિ પદ શિર નાઈ । કારણ કવન હૈસા શિર સાઈ ॥

મથુ કહ મુન સુગ્રીવ કપીશા । શીશ હૈસેકર મુનહુ અહીશા ॥ ૬ ॥

મન કમ વચન પતિહિ સેવકાઈ । તિય હિત ઇહિ સમ અસ ન ઉપાઈ ॥

અસ જિય જાનિ કરાઈ પતિ સેવા । તિહ પર સાનુકૂલ મુનિ દેવા ॥ ૭ ॥

યહ સતવતિ અહિરાજકુમારી । તેહિ સતતે હૈસિ કીન્ન મુરારી ॥
 સુન પ્રશ્ન વચન કપિન મુલ્લ માના । પુનિ પુનિ ચરણ ગહેડ હનુમાના ॥ ૮ ॥
 મુનુ ગિરિજા અસ પ્રશ્ન પ્રશ્નનાઈ । કેવલ મત્ત હિ દેત વડાઈ ॥
 જામુ દૃષ્ટિ જગ ઉપજત નાશા । અસ કૌતુક કર કેતિક આશા ॥ ૯ ॥

જરા વાર વિલંબ થયો અને શબ્દનું મોહોડું કશું તહીં બોલતાં બંધ જ રહ્યું, પણ ખુલ્લું થયું નહીં, ત્યારે સુલોચના બોલી કે, “હે નાથ ! તમે રણમાં પ્રકાર કરીને થાકી રહ્યા છો કે શું ? ॥ ૧ ॥ અથવા લક્ષ્મણનાં બાણે વાગવાથી ક્ષોભ પામ્યા છો કે શું ? પ્રભુના સમીપમાં મને શા માટે લગાવેો છો ? જો આ મારા શરીરે, મનથી, વચનથી તથા ક્રિયાથી, પતિને જ ઇષ્ટદેવરૂપ માનેલ હોય અને બીજા કોઈને પણ સ્નેહી ન ગણેલ હોય ॥ ૨ ॥ તો, પ્રભુની સભાના મધ્યમાં આ માથું હસાજે, કે જેથી જગતમાં અમૂલ્ય સુવશ દેવાઈ જાય, હે સ્વામી ! જો હું, ‘તમારી આવી કશા થયે,’ એમ પ્રથમથી જાણતી હોત, તો તમારી સહાયના કરવાને વાસ્તે મારા પિતાને બોલાવીને તમારી પાસે મોકલત.” ॥ ૩ ॥ આ પ્રમાણે સુલોચના બોલી કે, તુરત તે માથું હસ્યું તેથી સર્વ વાનરાઓ તથા રીંછો ચોંકી ગયાં તથા ચક્રિત થઈ ગયાં. એ મોહોડું એવા તો ઉંચા સ્વરથી હસ્યું કે, તેથી એનારાં સર્વ લોકોને ભારે વિસ્મય થયો. ॥ ૪ ॥ એણે હસતી વખતે વજ્રના જેવો શબ્દ કર્યો, કે જે, સાંભળ્યો પણ ન જાય. હે ગરુડા ! પછી ઇન્દ્રજિતનું એ મોહોડું ચૂપ થઈ ગયું. સુગ્રીવે લગાઈને સુલોચનાનાં વખાણ કર્યાં અને સઘળાં વાનરાઓ તથા રીંછ ભારે આશ્ચર્ય પામ્યાં. ॥ ૫ ॥ સુગ્રીવે, રામચન્દ્રજીનાં ચરણોમાં માથું નમાવીને તેમને પૂછ્યું કે, “હે સ્વામી ! મારું શા કારણથી હસ્યું ?” રામચન્દ્રજી બોલ્યા કે, હે વાનરાઓના રાજા સુગ્રીવ ! હે લક્ષ્મણ ! હું માથું હસવાનું કારણ કહું છું, તે સાંભળો. ॥ ૬ ॥ મનથી, કર્મથી તથા વચનથી, પતિની જ સેવા કરવી, એ સમાન સ્ત્રીનાં કલ્યાણનો બીજો કોઈ ઉપાય નથી. આમ જાણીને જે સ્ત્રી પતિની સેવા કરે, તેના ઉપર મુનિઓ તથા દેવતાઓ અનુકૂલ રહે છે. ॥ ૭ ॥ આ નાગકન્યા સુલોચના સત્તવાળી છે. એના સત્ત્વથી જ ઇન્દ્રજિતનું મારું હસ્યું છે.” પ્રભુનાં વચનો સાંભળી, વાનરાઓએ સુખ માન્યું અને હનુમાનજીએ વારંવાર પ્રભુનાં ચરણો પકડ્યાં. ॥ ૮ ॥ હે પાર્વતી ! સાંભળો. પ્રભુની પ્રભુતા જોવી છે કે, પ્રભુ પોતે બહાઈ નહીં લેતાં કેવળ ભકતોને જ બહાઈ આપે છે, જેની દૃષ્ટિમાત્રથી સઘળું જગત ઉત્પન્ન થાય છે અને નષ્ટ થાય છે, તેને આ કૌતુક કરવું, એ કેટલીક મોટી વાત છે. ॥ ૯ ॥

દો-શીશ પાઈ પ્રશ્ન ચરણ ગહિ, વહુ વિષ વિનય મુનાય ॥

આજકો દિન રણ પહિરહુ, મમ હિત કૌશલરાય ॥ ૧૩૭ ॥

સુલોચનાએ પતિનું માથું લઈ, રામચન્દ્રજીનાં ચરણોને સ્પર્શ કરી, ઘણી ઘણી વિનવિતિ સંભળાવીને પ્રાર્થના કરી કે, “હે કૌશલધીશ ! આજનો દિવસ મારે વાસ્તે સુઝ બંધ રાખજો.” ॥ ૧૩૭ ॥

બૌ-—રઘુરિ વિભીષણ પગન પરી સો । રઘુપતિ ચરણ દિયે મન ધુનિસો ॥
 તુમ પિતૃ સમ દશકંબર ભાઈ । ર્હિ કુલકી તોહિ ઝાજ બઢાઈ ॥ ૧ ॥
 મુનિ પુલસ્ત્ય પરિવારક દીપા । પાયલ ફલ રઘુવીર સમીપા ॥
 મહા મોહ વશ અનમલ માના । જ્ઞાન મયો તવ ગુણ પહિવાના ॥ ૩ ॥
 યુગ યુગ કરહુ અકંટક રાજૂ । સહિત સુકીરતિ સુકૃત સમાજૂ ॥
 સુમિરત તુમહિ મુજન ગતિ પાવા । રઘુપતિ ચરિત સંગકર ગાવા ॥ ૩ ॥
 મુનત વિભીષણ મન કરુણાભર । પ્રગટ ન કહત સમય વિરહાકર ॥
 કાલ કર્મગતિ કહ સમુદ્ધાઈ । ચલી તુરત ગુરુ આયમુ પાઈ ॥ ૪ ॥

વળી સુલૌચના વિભીષણના પગમાં પડી, રામચન્દ્રજીનાં ચરણોમાં ચિત્ત લગાવીને બોલી કે, “હે વિભીષણ ! તમે રાવણના ભાઈ છો, તેથી મારા પિતા સમાન છે. હવે કુલની લાજ તથા મોટાઈ તમારે હાથ છે. ॥ ૧ ॥ તમે પુલસ્ત્યના કુલમાં દીપકરૂપ છો અને તમે રઘુનાથજીના સમીપમાં આવવાથી ઉત્તમ ક્ષણ મેળવ્યું છે. હું પ્રથમ મોટા અજ્ઞાનને વશ થઇને આ તમારાં કામને અયોગ્ય માનતી હતી, પણ હવે મને જ્ઞાન થયું, તેથી તમારા શુભ ઓળખવામાં આવ્યા છે. ॥ ૨ ॥ તમે યુગોયુગમાં નિષ્કંટક રાજ્ય કર્યો અને તમારી કીર્તિને તથા પુણ્યોના સમુદાય અખંડ બન્યો રહે. જે સુજનો તમારૂં સ્મરણ કરશે, તેઓ પણ ઉત્તમ ગતિ પામશે. તમારી કીર્તિ રામનાં ચરિત્રની સાથે ગવાશે.” ॥ ૩ ॥ આ વચ્ચેના સાંભળીને વિભીષણનું મન કરુણા રસથી ભરપૂર થઈ ગયું, પણ વિભીષણે ‘વિયોગ જણાવવાનો આ સમય નથી,’ એમ જાણી, તે કરુણા રસને મોહોડાથી પ્રકટ નહીં કરતાં, કાલની તથા કર્મની ગતિનું પ્રાણલ્ય કહીને સમજાવી. સુલૌચના વિભીષણની આજ્ઞા લઇને ત્યાંથી ચાલતાં ॥ ૪ ॥

દો-—બાહર કરિ કપિ કટકર્તે, ફિરેડ વિભીષણ આપ ॥

વિસરેડ દશમુલ્ક વૈરહી, હૃદય અધિક સંતાપ ॥ ૧૨૮ ॥

વિભીષણ સુલૌચનાને વાનરાઓના સૈન્યથી બહાર પહોંચાડીને પાછો રામની પાસે આવ્યો, તે વખતે, તેને, રાવણનું વૈર વિસરી જઇને હૃદયમાં અધિક સંતાપ થયો. ॥ ૧૩૮ ॥

બૌ-—શિર ચઢાઈ પાલકી ચઢી સો । રઘુપતિ કૃપા પ્રભાવ વઢી સો

હૃદય રાલિ મૂરતિ ઘનશ્યામા । રસના રટત નિરંતર નામા ॥ ૧ ॥

સરિત સિંધુ સંગમ જહૈ પાવન । અસ મુષિ પાય ગયો તહૈ રાવન ॥

સંગ મંદોદરિ સર્વ રનિવાસુ । મનો શોક રવિ કીન્હ પ્રકાસુ ॥ ૨ ॥

પાય રજાય મુસેવક ધાયે । ચંદન અગર મુગંધ બહુ લાયે ॥

રાચિ દહ દારુણ ચિતા બનાઈ । જનુ મુરલોક નિશેની લાઈ ॥ ૩ ॥

કરિ પ્રણામ સર્વ જન પરિતોષી । ધીરજ ધરસિ તામુ મતિ પોષી ॥

શિર મુજ ધરિ વૈઢી કર આસન । મહ જનુ યોગ સિદ્ધિ કર માજન ॥ ૪ ॥

સુલોચના પતિના માથાને ચાલખીમાં ચઢાવીને પોતે ચઢી, રામની કૃપાથી સુલોચનાનો પ્રભાવ વૃદ્ધિ પામ્યો. સુલોચના હૃદયમાં રામચન્દ્રજીની ઘનશ્યામ મૂર્તિને ધારણ કરી, જીભથી અખંડિત રામ નામ લેતી હતી, ॥ ૧ ॥ જ્યાં નદીનો અને સમુદ્રનો સંગમ હતો, ત્યાં ગર્ધ. આ ખંબર મધ્યાથી રાવણ, મંદોદરી આદિ સઘળા રાણીવાસને સાથે લઈને ત્યાં ગયો. આ સમયમાં શોક, બાળે મધ્યાહ્ન કાળનો સૂર્ય હોય એવો પરિતાપક દેખાવા લાગ્યો. ॥ ૨ ॥ રાવણની આજ્ઞાથી સેવકો દોડી દોડીને ઘણાં ઘણાં અગર તથા એકન આદિ સુગંધી કા લાવ્યા. એ કાષ્ટોથી બનાવવામાં આવેલી કારુણ્ય તથા ૬૬ ચિતા, બાળે સ્વર્ગ લોકની નીસરણી હોય એવી દેખાવા લાગી. ॥ ૩ ॥ સુલોચનાએ સર્વને પ્રભુમ કયાં તથા સર્વને સંતુષ્ટ કર્યાં. સખીઓએ ઘણી ઘણી ધીરજ ધરીને ચોગ્ય વચનોથી સુલોચનાનો ઉત્સાહ વધાર્યો. સુલોચના ઇન્દ્રજિતનાં માથાને તથા ભુજને ખોળામાં લઈને ચિતામાં બેઠી અને તે સમયે બાળે યોગસિદ્ધિને પ્રાપ્ત થઈ હોય એવી દેખાવા લાગી. ॥ ૪ ॥

દો—દેત અનલ જ્વાલા વધી, લપટ ગગન લગિ જાય ॥

લક્ષ્મી ન કાહૂ જાત તેહિ, સુરપુર પહુંચી આય ॥ ૧૩૯ ॥

અગ્નિસંસ્કાર દેતાં જ અગ્નિની ભવાલા વૃદ્ધિ પામીને છેક આકાશ પર્યંત પહોંચી. સુલોચના, એ ભવાલાની સાથે જ ગર્ધ, તે, કોઈના બેવામાં ન આવતાં, તુરંત જ સ્વર્ગ લોકમાં પહોંચી. ॥ ૧૩૯ ॥

ચૌ—મૃત વધ મુના દશનન જવહીં । સંભ્રમ મૂર્ચ્છિત પરા મહિ તવહીં ॥

દુસ્થિત મયડ લોચન ખરિ આવા । જતુ નિજ મણિ અહિરાગ મવાંવા ॥ ૧ ॥

હા મૃત સંતત આજ્ઞાકારી । કરિ વિલાપ દશકંઠ પુકારી ॥

શક્ર આદિ જીતેડ સવ દેવા । સુર મુનિ બંદિ કરાયહુ મેવા ॥ ૨ ॥

દૂસર રહા ન મુજ બલ દાપા । સ્વર્ગ ભૂમિતલ તપેડ પ્રતાપા ॥

ઈહિ વિધિકર વિલાપ લંકેશા । મયડ તેજ હત મુન ઝરગેશા ॥ ૩ ॥

મંદોદરી રુદન કરિ ભારી । ઝર તાહતિ વહુ માંતિ પુકારી ॥

નગર લોગ સવ વ્યાકુલ શોચા । સકલ કહહિં દશકંઠર પોચા ॥ ૪ ॥

પુત્રના વધની વાત સાંભળવામાં આવતાં જ રાવણ, સંભ્રમથી મૂર્ચ્છિત થઈને તુરંતજ ધરતીપર પડી ગયો. મણિ ખોઈ બેસવાથી, જેવી દશા મોટા નાગની થાય, તેવી દશાને પ્રાપ્ત થયેલો અને દુઃખને લીધે જેનાં નેત્રોમાં પાણી ભરાઈ આવ્યું ॥ ૧ ॥ એવે, રાવણ, પોકારીને વિલાપ કરવા લાગ્યો કે, “હે સર્વદા ભારી આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તનારા પુત્ર ! હાય, હાય, તેં ઇન્દ્ર આદિ સર્વ દેવતાઓને જિતી લીધા હતા, દેવતાઓને તથા મુનિઓને બંદીવાન કરીને તેઓની પ્રાપ્તે નોકરી કરાવી હતી, ॥ ૨ ॥ તારા જેવો ખીજે કોઈ પણ ભુજાઓના બળવાળો ત્રૈલોક્યમાં હતો જ નહીં અને તારે મૂલ્ય મૃત્યુમાં

તથા સ્વર્ગમાં પણ તપતો હતો. આમ છતાં પણ, તું આજ મારાં શબ્દને કહાડ્યા વિના પશ્ચિમ દશાને કેમ પ્રાપ્ત થયો ? ” હે ગરુડભ ! આ પ્રમાણે વિલાપ કરતો રાવણ, નિસ્તેજ થઈ ગયો. ॥ ૩ ॥ મંદોદરી અત્યંત રુદ્ધન કરી, ઘણી રીતે પોકારી પોકારીને વિલાપ કરવા લાગી. નગરનાં સર્વ લોકો, વ્યાકુળ થઈને શોક કરવા લાગ્યાં અને કહેવા લાગ્યાં કે, ‘ રાવણ નીચ છે. ’ ॥ ૪ ॥

દો—તબ દર્શકથ અનેક વિધિ, સમુદ્ધાઈ સઘ નારિ ॥

નશ્વર રૂપ પ્રપંચ સઘ, દેવહુ હૃદય વિચારિ ॥ ૧૪૦ ॥

પછી રાવણે, ‘ સઘળો સંસાર વિનાશી જ છે, માટે હૃદયમાં વિચારી બુદ્ધો. ’ ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારેથી બોધ આપીને સર્વ સ્ત્રીઓને શાંત કરી. ॥ ૧૪૦ ॥

ચૌ—તિનહિ જ્ઞાન ઉપદેશ રાવન । આપન મંદ કથા અતિ ભાવન ॥

પર ઉપદેશ કુશલ બહુતેરે । જે આચરિહિ તે નર ન ધનેરે ॥ ૧ ॥

તામુ ક્રિયા કરિ નિશિચર નાહા । મયડ શોચ વશ અતિ ઊર દાહા ॥

સાચિવ આઈ સઘ લંગે બુદ્ધાવન । વાદિ વિવાદ કરિય જનિ રાવન ॥ ૨ ॥

મુત વિત નારિ ત્રિવિધ મુલ્ય કેસે । ઉપજિહિ ઘટા જાહિ નમ જૈસે ॥

તહિત વિદિત દેલિય ધનમાહી । રહે ન થિર તહૈ તરત છિપાહી ॥ ૩ ॥

યહ જિય જાનિ મુનહુ દશમાલા । બચહિ ન કોડ જાગ આયે કાલા ॥

અવ પ્રમુ યતન વિચારહુ સોઈ । રિપુકર નાશ જવન વિધિ હોઈ ॥ ૪ ॥

રાવણે સ્ત્રીઓને જ્ઞાનનો ઉપદેશ આપ્યો, પણ પોતે તો અજ્ઞાનની વાત જ બહુ પ્યારી રાખી. જગતમાં બીજાઓને ઉપદેશ દેવામાં પાંડિત્ય ધરાવનારા લોકો ઘણા હોય છે, પણ પોતે તે પ્રમાણે આચરણ કરનારા થોડા જ હોય છે. ॥ ૧ ॥ મેઘનાદની ક્રિયાઓ કરીને, રાવણ શોકને અત્યંત વશ થતાં તથા હૃદયમાં અત્યંત દાહ પામવા લાગતાં, સર્વ મંત્રીઓ આવીને તેને સમજાવવા લાગ્યા કે, “ હે રાવણ વૃથા શોક કરો નહીં. ॥ ૨ ॥ પુત્રસુખ, સ્ત્રીસુખ અને ધનસુખ, એ ત્રણે પ્રકારનાં સુખો, જેમ આકાશમાં વાદળાંઓ ઉત્પન્ન થઈને પાછાં નહીં થઈ જાય છે, તેમ પ્રાપ્ત થઈને પાછાં જતાં રહે છે અને જેમ વીજળી વાદળાંઓમાં દેખાય છે, પણ સ્થિર નહીં રહેતાં તુરંત યુગ્મ થઈ જાય છે. તેમ તે સુખો પણ સ્થિર નહીં રહેતાં પાછાં યુગ્મ થઈ જાય છે. ॥ ૩ ॥ હે રાવણ ! આ વાતનો મનમાં નિશ્ચય કરો, કે જગતમાં કાળ પ્રાપ્ત થતાં, કોઈ પણ બચવાનું નથી. હે પ્રભુ ! હવે તો વિચારીને તે જ ચલ કરો, કે જેથી શત્રુઓનો વિનાશ થાય. ” ॥ ૪ ॥

દો—લાગેડ કરન વિચાર પુનિ, બહુ પ્રકાર દશશીશ ॥

સમુદ્ધિ હૃદય અહિરાવણિહિ, આયડ જહાં ગિરીશ ॥ ૧૪૧ ॥

પછી ઘણા ઘણા પ્રકારેથી વિચાર કરતાં કરતાં, રાવણને, અહિરાવણનું સ્મરણ આવ્યું અને સ્મરણ આવતાં, તુરંત જ તે રાવણ, સદાશિવના મંદિરમાં આવ્યો. ॥ ૧૪૧ ॥

ચૌ૦—દંડ ચારિ તવ તહૈં નિશિ વીતી । સન્ધ્યા વંદન કીન્હ સમીતી ॥

લગેડ કરન ધ્યાન દશશીશા । કરિ હર્ષિત સંપુટ મુજ વીશા ॥ ૧ ॥

શંકર સેવક અતિ અનુરાગી । મુન સ્વગેશ તેહિતે વડ ભાગી ॥

મંત્રાકર્ષણ જપિ દશમાલા । અહિરાવણ ચિત ઢોલ પતાલા ॥ ૨ ॥

લગેડ કરન સો મન અનુમાના । કેહિ કારણ દશમુલ્હ અકુલાના ॥

નિશિચર નાહ ભુવન વસ જાકે । જીત ન કહૈં ન વીર કોડ તાકે ॥ ૩ ॥

મન ક્રમ વચન આન નહિં સેવી । ઘરેડ ધ્યાન ડર કામદેવી ॥

ચલેડ વહુરિ આયડ સો તહૈંવા । શિવમંડપ રાવણ રહ જહૈંવા ॥ ૪ ॥

નિશિચર પતિ કહિ તેહિ શિર નાયો । કર ગાહિ નિજ આસન બૈઠાયો ॥

ચાર ઘડી રાત જતાં સૂધીમાં પ્રેમપૂર્વક સંધ્યાવંદન આદિ ક્રિયાઓને પહેંચી લઈ આનંદથી વીશે હાથોને બેડીને રાવણ સદાશિવનું ધ્યાન કરવા લાગ્યો. ॥ ૧ ॥ રાવણ શંકરનો પ્રેમી ભક્ત હતો, તેથી જ મહાભાગ્યશાળી થયો હતો. પછી રાવણે આકર્ષણના મંત્રની દશ માળા ફેરવી, તેટલામાં તે પાતાલમાં અહિરાવણનું ચિત ડોલવા લાગ્યું. ॥ ૨ ॥ આથી અહિરાવણ તર્ક કરવા લાગ્યો કે, “રાક્ષસોના અધિપતિ રાવણ, કે જેને ત્રિલોક્ય વશ છે અને જેને કોઈ પણ બિત્તી શકે નહીં એવો છે, ॥ ૩ ॥ તે આ સમયમાં શા કારણથી ગભરાયો હશે ?” જેણે, મનથી, કર્મથી, તથા વચનથી, કામદા દેવી શિવાય બીજા કોઈની પણ સેવા કરી ન હતી અને સર્વદા કામદા દેવીનું જ હૃદયમાં ધ્યાન કર્યા કરતો હતો એવો અહિરાવણ, પાતાલમાંથી ચાલીને શિવમંડપમાં આગ્યો કે જે મંડપમાં રાવણ બેઠો હતો ॥ ૪ ॥ તેણે આવીને રાવણને માથું નમાવતાં, રાવણે હાથ પકડીને તેને પાતાના આસન પર બેસાડ્યો. ॥

દો૦—અહિરાવણ તવ રાવણહિં, વૃક્ષી કુશલ સમીતિ ॥

પ્રથમ કહી તેહિં સવ કથા, જૈસે મગિની અનીતિ ॥ ૧૪૨ ॥

અહિરાવણે, રાવણને પ્રેમપૂર્વક કુશલ પૂછતાં, રાવણે પ્રથમ શૂર્ષણખાને અનીતિ કરી હતી તે કપટની સઘળી વાત કહી. ॥ ૧૪૨ ॥

ચૌ૦—વઘ સ્વર દૂષણ જિમિ સુધિ પાઈ । મૃગ મારીચ કપટકૃત માર્ઈ ॥

કહેસિ વહુરિ સીતાકર હરણા । લંક દહન હતુ મતકર વરણા ॥ ૧ ॥

સેતુ બાંધિ જિમિ પ્રમુ ચલિ આયડ । વાલિ કુમાર વિવાદ મુનાયડ ॥

અની અકંપન અરુ અતિકાયા । પરે સમર મહિ મુન અહિરાયા ॥ ૨ ॥

તાત કુશલ અવ સવૈ સિરાની । કટક નિશાચર સકલ નશાની ॥

કુંભકર્ણ ઘનનાદહુ મારે । રામ લવણ દુર્ઈ મનુજ વિચારે ॥ ૩ ॥

આનેહુ બોલિ તોહિ નિજ પાસા । કહહુ સો યત્ર હોય રિપુ નાસા ॥

મુનત ઝોવ માં અહિરાવણ મન । બોલા વચન મુદાવન પાવન ॥ ૪ ॥

મુન રાવણ જગ નીતિ પિયારિ । કરે અનીતિ હોય ભય ભારી ॥
 વિના વિચારિ રારિ તુમ ઠાની । કીન્હ સૈન કુલ સર્વસ હાની ॥ ૧ ॥
 મનુજ પ્રતાપ પ્રભાવ ન જાનેડ । સવતે વદ તેહિ લઘુકર માનેડ ॥
 યદપિ ન યોગ મોહિં અસ વાતા । તદપિ હરહું તવ લગ દોડ પ્રાતા ॥ ૬ ॥
 હૈ પતાલ દેવિહિં બલિ દેહૌ । યશ પૂરણ નિશિચર કુલ લેહૌ ॥
 હૈજૈ હૌં તુમ જાનેડ તવહૌ । રવિ સમ તેજ હોડ નિશિ જવહૌ ॥ ૭ ॥

પછી ખર તથા દ્રુષણના વધની ખબર મળ્યાની, પછી મારીચને માયાશ્રુજ બનાવવાની, પછી સીતાજીનાં હરણની, પછી હનુમાનજીએ કરેલા લંકાના ઘાહની, ॥ ૧ ॥ પછી સેતુ બાંધીને રામચન્દ્રજીના આવવાની, પછી અંગદની સાથે થયેલા વિવાહની અને તે પછી અકંપન આદિ યોદ્ધાઓનું યુદ્ધમાં મરણ થવાની હકીકત કહીને છેવટ કહ્યું કે, ॥ ૨ ॥ “હે અહિરાવણ ! હે તાત ! આ પ્રમાણે મારું સર્વ કુશલ જતું રહ્યું છે. વાનરાઓએ સઘળી રાક્ષસોની સેનાને નષ્ટ કરી નાખી છે અને રામ તથા લક્ષ્મણ કે જેઓ, અતિ તુન્ધ માણસ છે, તેઓએ કુંભકર્ણને તથા મેઘનાદને પણ મારી નાખ્યા છે. ॥ ૩ ॥ આ કારણથી મેં તને મારી પાસે બોલાવ્યો છે. હવે તું શત્રુઓનો વિનાશ કરવાનો યત્ન કર.” આ વાત સાંભળતાં જ અહિરાવણના મનમાં વિચાર થઈ પડ્યો. અહિરાવણ વિચાર કરીને સુંદર તથા પવિત્ર વચન બોલ્યો કે, “હે રાવણ ! સાંભળો. ॥ ૪ ॥ જાતમાં સર્વને નીતિ પ્યારી છે, જે અનીતિ કરે, તેને ભારે ભય થાય છે. તમે વિચાર કર્યા વગર લડાઈ ઉઠાવીને સેનાની, સર્વસ્વની તથા કુલની હાનિ કરી છે. ॥ ૫ ॥ તમે રામ, લક્ષ્મણનો પ્રતાપ જાણ્યો નહીં, પણ તેઓને માણસો જ જાણ્યા અને જેઓ સર્વશ્રી મોટા છે, તેઓને હલકા કરી માન્યા, એ તમારી થોડી ભૂલ ગણાય ? પણ ઠીક છે, જે થયું તે થયું, હવે જો કે મારે રામ, લક્ષ્મણથી વિરુદ્ધ થયું યોગ્ય નથી, તોપણ હું તમારા હિતને વાસ્તે એ બંને ભાઈઓને હરી, ॥ ૬ ॥ પાતાલમાં લઈ જઈ, દેવીના બલિદાનમાં વાપરી નાખીને રાક્ષસોના કુલમાં અચલ કીર્તિ મેલવીશ. ‘હું તેઓને લઈ ગયો,’ એમ તમારે ત્યારે જ જાણવું કે, જ્યારે રાત્રિમાં સૂર્યના જેવો પ્રકાશ જોવામાં આવે.” ॥ ૭ ॥

દોઠ—કહિ અસ વચન પ્રવોષ કરિ, શીશ નાહિ બલ ખાલિ ॥

આયડ રઘુપતિ કટકં તવ, નિજ દેવિહિં ઝર રાલિ ॥ ૧૪૨ ॥

અહિરાવણ, આ પ્રમાણે બોલી, રાવણને સમજાવી, માથું નમાવી, પોતાનાં બળની મોટાઈ કહી બતાવી અને હૃદયમાં પોતાની દેવીનું સ્મરણ રાખીને રામચન્દ્રજીની સેનામાં આવ્યો. ॥ ૧૪૩ ॥

ષોઠ—યહ મુનિ ડમા કહ્યો ત્રિપુરારી । અહિરાવણકો મા વિબુધારી ॥

કહ્યો સામુ જન્માદિ ચરિત્રા । શિવ બોલે મુન કથા વિચિત્રા ॥ ૧ ॥

અહિરાવણકી કથા મવાની । મુનહુ ચિત્ત દૈ કહા વલ્લાની ॥

એ રાવણકે મુત વહુવેરે । સવ વલ વિથા મુદ્ધિ વેરે ॥ ૨ ॥

एक समय मयजा सुत जायो । मुनि दशकंठ महा भय पायो ॥
 बीस व्याल युत मुनि विबुधारी । राखन योग न मनहिं विचारी ॥ ३ ॥
 श्वानाननते कबो बोलाई । आवहु याहि गाढि कहूँ जाई ॥
 दूत दाखि नैर्ऋत्य सिधावा । पृथ्वी खेदि तोपि तर आवा ॥ ४ ॥
 रघुपति चरित करन हित आगे । मरा न सो बालक तेहि लागे ॥
 खायसि खनि माटी इक मासा । पुनि गा निकरि नीरनिधि पासा ॥ ५ ॥
 त्यहिं लखि राहु जननि अनुरागी । भवन लाय निज पालन लागी ॥
 यक दिन तहाँ शुक चलि आये । बोले पुत्र कहाँ यह पाये ॥ ६ ॥
 छाया ग्रहणि कबो तब आई । ज्यहि बिधि उदधि तीरते लाई ॥
 दनुज पूज्य मुनि वचन उचारा । यह है रावण केर कुमारा ॥ ७ ॥
 आदिहित सब कथा सुनाये । अहिरावण धरि नाम सिन्धये ॥
 निज उत्पत्ति सुनी त्यहिं जबहीं । कूदि परा सागरमहँ तबहीं ॥ ८ ॥
 निकसा तुरत वितल महँ जाई । तहा रहै अहिपुरी मुहाई ॥
 सत्तर योजन बसत ललामा । चामीकरके अति सुठि धामा ॥ ९ ॥
 दर्वाँकर तहँ रहै सुवारा । सो वासुकी केर सँग सारा ॥
 ताम्र पुरी लखि कोतुक नाना । पुनिगाजहँ नित होत पुराना ॥ १० ॥
 तप प्रभाव तहँ मुनि अधिकाई । सपदि विपिन पहुँचा इर्षाई ॥
 वनमें लखी नदी यक बहई । नाम कामदा दवी रहई ॥ ११ ॥
 सुथल समक्षि तहँ ध्यान लगावा । संवत चौदह सहस बितावा ॥
 सब विधि देखि समाधि अडोली । वरं ब्राह्म तब दवी बोली ॥ १२ ॥
 इष्ट वचन मुनि दुहुँ कर जोरी । मांगिसि वर करि विनय बहोरी ॥
 अमरनते अधिकी सुख करहुँ । जीतहुँ त्यहि ज्यहिके सग लरहुँ ॥ १३ ॥

पार्वतीએ સદાશિવને પૂછ્યું કે, “એ અહિરાવણ રાક્ષસ કોણ હતો ? એનું જન્મ
 આદિ ચરિત્ર મને કહો.” સદાશિવ બોલ્યા કે, “હે પાર્વતી ! ॥ ૧ ॥ અહિરાવણની
 વિચિત્ર કથા એકાગ્ર ચિત્તથી સાંભળો. હું વિસ્તારથી કહી સંભળાવું છું. ॥ ૨ ॥ એક
 સમયે મંદોદરીના ઉદરમાંથી વીશ સર્પોથી વીંટાયેલા પુત્રનો જન્મ થતાં, તે વાત રાવણે
 સાંભળી, બહુ જ ભય પામી, “આ પુત્ર રાખવા યોગ્ય નથી,” એમ મનમાં વિચારીને,
 ॥ ૩ ॥ રાવણે, શ્વાનાનન નામના દૂતને બોલાવીને કહ્યું કે, ‘તું આ પુત્રને કયાંય જઈને
 ફાટી આવ.’ દૂત, એ પુત્રને લઈ, નૈર્ઋત્ય ખુણામાં ફાટી જઈને, પાછો રાવણની પાસે
 આવ્યો. એ રાવણનો પુત્ર, રામચન્દ્રજીના ચરિત્રમાં કામ આવવાનો હતો, તેથી ફાટ્યા
 છતાં પણ નહીં મરતાં પૃથ્વીને ખોદી ખોદી, માટી ખાઈ ખાઈને જીવતા રહ્યા અને
 ખોદતાં ખોદતાં એક મહીને સમુદ્રના કિનારા પર અર્ધ નીકળ્યા. ॥ ૪ ॥ તે પછી ત્યાં સમુદ્રમાં

રહેનારી રાહુની મા સિંહિકા, એ બાલકને જોઈ, તેના પર પ્રેમ કરી, પોતાને જે લાવીને તેને ઉછેરવા લાગી. એક દિવસે સિંહિકાની પાસે આવી નીકળેલા શુક્રાચાર્ય સિંહિકાને પૂછ્યું કે, ‘તને આ પુત્ર કયાંથી મળ્યો છે?’ ॥ ૬ ॥ છાયાનું પ્રહણ કરી અનેક જીવોને ખાઈ જનારી એ સિંહિકાએ, પોતે જે પ્રમાણે તે પુત્રને સસુદ્રના કિનારાપરથી લાવી હતી, તે હકીકત કહી સંભળાવતાં, શુક્રાચાર્ય, ‘આ રાવણને પુત્ર છે,’ ॥ ૭ ॥ એમ કહી, તેની જન્મથી સઘળી હકીકત કહી સંભળાવી, તે બાળકનું ‘અહિરાવણ’ એવું નામ રાખીને ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા. અહિરાવણ, પોતાની ઉત્પત્તિ સાંભળીને તુરત જ સસુદ્રમાં કૂદી પડ્યો, ॥ ૮ ॥ તે છેક વિતલ નામના ત્રીજા પાતાલમાં જઈ નીકળ્યો, કે જ્યાં સીતેર યોજનના ઘેરાવવાળી, સુવર્ણનાં અતિ સુંદર ઘરોવાળી અને વાસુકિ નાગના સાળા દર્વી-કર નામના નાગના રાજ્યવાળી ભોગપુરી નામની નાગ લોકોની નગરી હતી. ॥ ૯ ॥ અહિરાવણ એ નગરીમાં અનેક કૌતુકો જોતો જોતો જ્યાં પુરાણની કથા વંચાતી હતી ત્યાં ગયો. ॥ ૧૦ ॥ કથામાં તપના મહિમાનું ભારે વર્ણન આવ્યું, તે સાંભળી રાજ થઈને તપ કરવાને વાસ્તે તુરત વનમાં ગયો, વનમાં એક નદી વહેતી હતી અને તેના કિનારાપર કામદા દેવીનું સ્થાનક હતું, ॥ ૧૧ ॥ તેને જોઈ, તે સ્થલને સાડે બાણીને ત્યાં ધ્યાન લગાવી બેઠો. ધ્યાન કરતાં, ચૌદ હજાર વર્ષ વીતી ગયાં. અહિરાવણની સમાધિને સઘળી રીતે અવિચલ જોઈ, દેવીએ અહિરાવણને ‘વર માગ’ એમ કહ્યું. ॥ ૧૨ ॥ દેવીનું મધુર વચન સાંભળી, બન્ને હાથ જોડી, વિનતી કરીને અહિરાવણે વરદાન માગ્યું કે, “હું દેવતાઓથી પણ અધિક સુખ ભોગવું, જેની સામે લડાઈ કરું તેને જીતી જ લઉં. ॥ ૧૩ ॥

દો—શેષ મહેશ હિનેશં સુર, રૂંશ અજીશ અનંત ॥

મરોં ન કાહૂ હાયસે, હોઁ નિશાચર કંત ॥ ૧૪૪ ॥

જે શેષનાગ, શિવ, સૂર્ય તથા બ્રહ્મા આદિ મહા સમર્થ અનંત દેવતાઓ છે, તેઓમાં પણ કોઈના હાથથી ન મરું અને રાક્ષસોનો સ્વામી થાઉં. ॥ ૧૪૪ ॥

ચૌ—પિતર્હિ કીન અપમાન હમારા । સોઝ મોર્હિ યાચૈં યક વારા ॥

મુનિ દેવી બોલી સુન તાતા । કરિહોં તુમ સુત્ર વહુ વિધિ ગાતા ॥ ૧ ॥

ત્રેતા શેષ સમય દશશીશા । યાચૈં તોર્હિ જોરિ ભુજ વીશા ॥

મારૈં તુમ્હ ન કોઝ જગમાર્હોં । કરિં યક મમ વાચાવશ નાર્હોં ॥ ૨ ॥

તેર્હિ પ્રભુતે જનિ કિહેઝ કુચાલી । તૌ તૂ અજર અમર કહિ ચાલી ॥

રહન લાગ તર્હૈં દંતુજ કુમારા । અગણિત સ્વગ મૃગ કૌર અહારા ॥ ૩ ॥

યદિ વિધિ વર્ષ પાંચ શત વીતી । તવ સ્વલં કરન લાગ અનરીતી ॥

વિવિધ વેષ ઘરિ અહિપુર જાર્હિ । અજ ગજ હય સ્વર દાર્હિ સ્વાર્હિ ॥ ૪ ॥

૧ સર્પયુક્ત અવતર્યો હતો અને રાવણનો પુત્ર હતો, તેથી, અહિરાવણ નામ પડ્યું. ‘અહિ’ એ સર્પનું નામ છે.

एक दिवस दर्वाकिर राजा । धरन गये त्यहि सहित सम्राजा ॥
 अहिरावण करि कठिन लड़ाई । दीन्हें सकल नाग विचलाई ॥ ५ ॥
 तब दर्विक अनंत पहुँ गयऊ । सब वृत्तान्त सुनावत भयऊ ॥
 सुनि बोले करि शेष विचारा । अहिरावण तप बल अधिकारा ॥ ६ ॥
 तेहिते नहिं ऐहौ बरि आई । कन्या दे मिलिं रहियो जाई ॥
 तब दर्विक बुलवावा ताही । दनिही विधिवत सुता विवाही ॥ ७ ॥
 कुंदनि नाम पाय वर नारी । तब नागनते गिरा उचारी ॥
 अब सब होउ विगत संदेह । करिहौं मैं काननमें गेह ॥ ८ ॥
 पुनि कामदा देवि दिग आवा । योजन नव कर नगर बनावा ॥
 अमुरन सहित रहै त्यहि माहीं । करन लाग सुख वरणि न जाहीं ॥ ९ ॥
 यहि विधि शंभु उमा सन वर्णा । अहिरावणकी कथा सुपर्णा ॥
 अब सो कथा सुनहु उरगारी । ज्पाहि विधि यमपुर गा विबुधारी ॥ १० ॥

અને મારા પિતાએ માફે અપમાન કર્યું છે માટે એ મારા પિતા પશુ એકવાર
 મારી પાસે યાચના કરે, એ વરદાન આપે.” અહિરાવણનાં વચનો સાંભળી દેવી બ્રાહ્મ્યા
 કે, “હે તાત ! સાંભળ. તું અનેક પ્રકારનાં સુખો ભોગવીશ. ॥ ૧ ॥ તારો પિતા રાવણ,
 ત્રેતાયુગની સમાપ્તિના સમયમાં વીશે હાથ ભેડીને તારી પાસે યાચના કરશે તને જગ-
 તમાં કોઈ પશુ મારી શકશે નહીં, પશુ કેવળ એક વાનરો, મારી આ વાણીના કબજામાં
 નથી. ॥ ૨ ॥ જો તું, એ વાનરાના સ્વામીના સામે કશી કુચાલ નહોં કરે, તો અજર
 તથા અમર રહીશ.” એટલું કહીને દેવી બ્રાહ્મ્યા ગયાં. અહિરાવણ તો ત્યાં જ રહ્યો.
 અગણિત પશુ, પક્ષીઓનો આહાર કરવા લાગ્યો. ॥ ૩ ॥ આ પ્રમાણે પાંચ સો વર્ષ
 बीती ગયાં, તે પછી તેણે ભારે અનીતિ કરવા માંડી. અનેક પ્રકારના વેષો ધરી, સર્પોની
 નગરીમાં જઈને બકરાઓને, હાથીઓને, ઘોડાઓને તથા ગધેડાઓને ખાઈ જવા લાગ્યો.
 ॥ ૪ ॥ એક દિવસે એ નગરીનો રાજા દાર્વીકર નાગ પોતાની સેનાને સાથે લઈને અહિ-
 રાવણને પકડવા ગયો પશુ અહિરાવણે ભારે લડાઈ કરીને સઘળા નાગોને હરાવી દીધા.
 ॥ ૫ ॥ આમ થતાં દાર્વીકરે શેષનાગની પાસે જઈને સઘળી હરીકત કહી સંભળાવી. હરીકત
 સાંભળી, વિચાર કરીને શેષનાગે ઉત્તર આપ્યો કે, “અહિરાવણનું તપોભલ અધિક
 છે, ॥ ૬ ॥ માટે તેની સામે લડવામાં કહી પશુ છતશો નહોં. એમ કહે કે, તેને તમારી
 કન્યા પરણાવી તેને સાથે હળી મળીને રહો.” શેષનાગનાં વચનથી દાર્વીકરે અહિરાવણને
 બ્રાહ્મણીને તેને પોતાની ‘કુંદની, નામની કન્યા વિધિપ્રમાણે પરણાવી. ॥ ૭ ॥ આજી પ્રાપ્ત થવાથી
 અહિરાવણે નાગોને કહ્યું કે, “હવે તમે સઘળાં થઈને નિશંક રહો. હું માફે રહેઠાણ
 જંગલમાં બનાવીશ.” ॥ ૮ ॥ એમ કહી, કામદા દેવીના સગીપમાં આવી, નવ યોજનનું
 નગર બનાવીને અહિરાવણ તેમાં અસુરો સહિત રહ્યો અને વૃક્ષોમાં બસ નહોં એવાં
 સુખો ભોગવા લાગ્યો. ॥ ૯ ॥ આ પ્રમાણે સદાશિવે પાર્વતીને અહિરાવણની જન્મ કથા કહી
 સંભળાવી. હે ગરુડ ! હવે એ અહિરાવણ જે રીતે મરણ પામ્યો, તે કથા સાંભળો. ॥ ૧૦ ॥

સો૦—આય ગયો સોઈ યોગ, જો ત્રેતાકે શેષ મહૈ ॥

દેવિ કણ્ઠો સંયોગ, રચ્યો અંધતમ કટક જહૈ ॥ ૧ ॥

દેવીએ ત્રેતાયુગના શેષ ભાગમાં જે સંયોગ બનવાનું કહ્યું હતું તે સંયોગનો સમય આવી લાગ્યો. અહિરાવણે વાનરાઓની સેનામાં માયાથી અંધકાર ફેલાવી દીધો. ॥ ૧ ॥

ચૌ૦—સૂક્ષ્મ ન નિજકર અતિ આંધિયારી । મર્કટ મટ જાગહિં તહૈ ભારી ॥

કહહિં જયતિ જય જયતિ કુપાલા । અતિહિ અગમ જહૈ નહિં ગતિ કાલા ॥ ૧ ॥

તહૈ મારુતમુત રચેડ ઉપાઈ । કરિ લંગર કોટ કટિનાઈ ।

સો શોભા હિહિ ભાંતિ સુનાઈ । મુજગરાજ કુંડલી લગાઈ ॥ ૨ ॥

દેવિય ઉન્નત શૈલ સમાના । દ્વાર તહૈં જહૈં મુશ્ક હનુમાના ॥

દેવિ હૃદય અહિરાવળ હારા । કિમિ રવિ મુહુર તિમિર પસારા ॥ ૩ ॥

एको युक्ति न मन ठहरानी । कपट वेष तहँ कानि भवानी ॥

વેષ વિભીષણ સર્વ અનુહારી । પવન તનય પહૈં ગા છલકારી ॥ ૪ ॥

હાથ પસાર્યો પણ દેખાય નહીં એવો અંધકાર વ્યાપી ગયો, પણ મોટા મોટા વાનર યોદ્ધાઓ ભગતા અને રામચન્દ્રજીનો જય જયકાર મોલતા હતા. એ સેના એવી તો અગમ્ય હતી કે, તેમાં કાલનો પણ પ્રવેશ થાય નહીં. ॥ ૧ ॥ હનુમાનજીએ કોઈને પણ અંદર પ્રવેશ ન થવા દેવાને વારતે ફરતો પોતાના પૂછડાંને કઠણ કોટ બનાવી દેવારૂપ ઉપાય કરી રાખ્યો હતો. જેવી શેષનાગની કુંડલી હોય તેવી પૂછડાંની કુંડલી બનાવી હતી, કે જેની શોભા સંભળાવી કે વર્ણવી ભય નહીં. ॥ ૨ ॥ એ પૂછડાંને કોટ પહાડ જેવો ઉંચો દેખાતો હતો અને જ્યાં હનુમાનજી ઉભા હતા ત્યાં જ તે કોટનું દ્વાર હતું. એ કોટને ભેદી, અહિરાવણ મનમાં હારી ગયો. સૂર્યના ઘરમાં અંધકારથી કેમ જ પેસી શકાય. ॥ ૩ ॥ હે પાર્વતી ! અહિરાવણના મનમાં એકે યુક્તિ અનુકૂલ ન આવી, ત્યારે તે છલ-કપટી રાક્ષસ વિભીષણના જેવો જ વેષ ધરી, હનુમાનજીની પાસે ગયો. ॥ ૪ ॥

દો૦—સહજ પ્રતાપી પવન મુત, પુનિ મુરપતિ પતિદાસ ॥

તિનહિં નિદરિ ચલ રામપહૈ, મૂઠ હૃદય નહિ ત્રાસ ॥ ૧૪૫ ॥

હનુમાનજી કે જે સ્વાભાવિક પરાક્રમી અને વળી રામચન્દ્રજીના દાસ હતા, તેને પણ ઠગીને અંદર જવાનું કરવામાં મૂઠ અહિરાવણને ત્રાસ આવ્યો નહીં. ॥ ૧૪૫ ॥

ચૌ૦—મર્મ ન જાન પ્રમંજન જાતા । કીન્હેસિ ગમન વિભીષણ ભાતા ॥

ઠાડ હોડ બોલેડ મુન પ્રાતા । ચલેડ જહૈં કૃષાલુ જનપ્રાતા ॥ ૧ ॥

મૈં રઘુપતિ સન આયમુ પાઈ । સંધ્યા કરન ગયવૈં મુનુ માર્હ ॥

તેહિતે તુરત ચલેડૈં પ્રમુ પાર્હી । મહ વિલંબ જનિ રામ રિસાર્હી ॥ ૨ ॥

સત્ય વચન કપિ નિજ મન માના । મુન સ્વગેશ ખાવી ચલવાના ॥

કપટ ચતુર મતિ જાનિ ન જાર્હ ૧ । પર મન હરે હરહિ ધન માર્હ ॥ ૩ ॥

આયસુ પાય ગયહ સો તહૈવા । રહે ફળીશ પ્રમુ દોહ જહૈવા ॥

કપિપતિ જામ્બવન્ત નહ નીલા । વાલીસુત મુષેણ લલ્લીલા ॥ ૪ ॥

હનુમાનજીએ, અહિરાવણનો મર્મ જાણ્યો નહીં. અહિરાવણ વિભીષણ, જેવો યદ્ય, હનુમાનજીની પાસે ઉભો રહીને બોલ્યો કે, ॥ ૧ ॥ “હે ભાઈ! સાંભળો, રામચન્દ્રજીની આજ્ઞા લઈને સંધ્યાવંદન કરવા ગયો હતો, ત્યાં મને જરાક વિલંબ થઈ ગયો. હવે હું તુરત ભક્તજનના રક્ષક રામચન્દ્રજીની પાસે જાઉં છું. રામચન્દ્રજી મારા ઉપર ક્રોધ ન કરે તો ઠીક.” ॥૨॥ હે ગરુડજી ! સાંભળો. ભાવીના બલવત્તરપણાને લીધે હનુમાનજીએ, અહિરાવણનાં વચનોને સત્ય માન્યાં. જે પુરુષ કપટ કરવામાં ચતુર હોય, તેની ગતિ ક્રોધથી જાણી શકાતી નથી. કપટી લોકો, પરાયાં મનને અને ધનને પણ હરી લે છે. ॥૩॥ હનુમાનજીની આજ્ઞા મેળવીને અહિરાવણ અંદર ગયો, કે જ્યાં રામચન્દ્રજી અને લક્ષ્મણજી બેઠા હતા. સુગ્રીવ, બાળુવાન, નલ, નીલ, અંગદ, મુષેણ, ॥ ૪ ॥

દો-દ્વિવિદ મયંદર કીશ ગણ, ગય ગવાક્ષ કપિ વીર ॥

સહિત વિભીષણ અપર મટ, સોયે સવ રણધીર ॥ ૧૪૬ ॥

દ્વિવિદ, મેન્દ, ગય, ગવાક્ષ, વિભીષણ અને બીજા પણ સઘળાં, રણધીર વાનરાઓ તથા રીંછો સુતાં હતાં. ॥ ૧૪૬ ॥

ચૌ-તિનહિં મધ્ય રાવણ શશિ રાહુ । એક સંગ સોવત ફળિનાહુ ॥

દક્ષિણ દિશિ સોવત રઘુનાથા । અનુજ વામ દિશિ તેહિપર હાથા ॥ ૧ ॥

મધુકર કરપર રાજત કૈસે । જાતરૂપ વંકજ ફળિ જૈસે ॥

કપિ સમૂહ જનુ સાગર ક્ષીરા । તહૈં સોયે માનહુ દોહ વીરા ॥ ૨ ॥

મુંભગ વાળ ધનુ ઘરે બનાઈ । લક્ષ્મણ સહ સમીપ રઘુરાઈ ॥

અહિરાવણ મન કીન્હ પ્રણામા । દેલિ રામ મુંદર ઘનશ્યામા ॥ ૩ ॥

બ્રહ્માદિક જેહિ ધ્યાન ન પાવહિં । મુનિ મહેશ પૂજા મન લાવહિં ॥

કરહિં વિવિધ જપ યોગ વિરાગી । જપહિં નિરંતર નિશિ દિન જાગી ॥ ૪ ॥

સો મધુ તેહિ દેશા ભરિ લોચન । કૃપાસિંધુ સેવક ભય મોચન ॥

વહુરિ હૃદય તેહિં કીન્હ વિચારા । કરહું કાજ રાવણ અનુસારા ॥ ૫ ॥

કહુ નિજ માયા કૃત ગુણ આઈ । કવની ભૌંતિ જાહિ દોહ માઈ ॥

રાવણરૂપી ચન્દ્રને ગળી જવામાં રાહુની ઉપમા ધરાવતા રામચન્દ્રજી, એ પોતાના મધ્યમાં પોતા હતા. જમણી તરફ રામચન્દ્રજી અને ડાબી તરફ લક્ષ્મણજી પોતા હતા. રામચન્દ્રજીએ લક્ષ્મણજીના હાથપર રાખેલા પોતાનો હાથ ॥ ૧ ॥ બંને સુવર્ણના કમળ ઉપર સંપ્રે બેઠા હોય એવો શોભતો હતો. વાનરાઓના સૈન્યમાં સૂતેલા એ બંને ભાઈઓ, બંને નારાયણ અને શેષનાગ, ક્ષીરસાગરમાં હારાહાર સૂતેલા હોય એવા દેખાતા હતા. ॥ ૨ ॥ લક્ષ્મણજીએ, સુંદર ધનુષ બાણ સુધારીને રામચન્દ્રજીના સમીપમાં મૂકી શેષનાગ હતાં. અહિરાવણે, એક જેવા શ્યામસુંદર રામચન્દ્રજીને બોધ,

મનથી પ્રણામ કર્યા. ॥ ૩ ॥ જેણે બ્રહ્માદિ દેવતાઓ ક્યાનથી પણ પાત્રી શકતા નથી, મુનિઓ તથા શિવ પણ પૂજન કરીને જેમાં મન લગાવે છે અને વૈરાગ્યવાન લોકો, જેને પામવાને વાસ્તે રાત દિવસ નિરંતર જાગીને અનેક પ્રકારના જપ તથા યોગ કરે છે ॥ ૪ ॥ તે કૃપાસિન્ધુ અને સેવકોને સર્વ ભયોથી મુક્ત કરનારા પ્રભુને, અહિરાવણે નેત્રે. ભરીને જોયા. પછી અહિરાવણે હૃદયમાં વિચાર કર્યો કે, “રાવણની ઇચ્છા પ્રમાણે કાર્ય કરું. ॥ ૫ ॥ મારી માયા આટલા આટલા પ્રકારો કરી શકે છે, તો હવે તેઓમાં કયો પ્રકાર ગોઠવીને આ બંને ભાઈઓને લઈ જાઉં ? ॥ ૬ ॥

દો-મોહન તે મોહે સકલ, મંત્રનતે મુખ મૂદિ ॥

ભયડ અદૃશ્ય ડઠાઈ કરિ, પ્રમુદિ ચલેડ લૈ કૂદિ ॥ ૧૪૭ ॥

પછી અહિરાવણ મોહન મંત્રથી સર્વને મોહિત કરી, મુદ્રણ મંત્રથી સર્વનાં મુખોને બંધ કરી નાંખી, પોતે અદૃશ્ય થઈ, બંને ભાઈઓને ઉઠાવી, કૂદી, આકાશમાં ચઢીને લઈ ચાલ્યો. ॥ ૧૪૭ ॥

ચૌ-યહિ વિધિં ગયડ દુહૂન લૈ સોઈ । નમ મારગ પ્રકાશ અતિ હોઈ ॥

સો પ્રકાશ જબ રાવણ દેખા । કિય પ્રમાણ તેહિં વચન વિશેષા ॥ ૧ ॥

મન મહૈં હર્ષ કરહિ અતિ મારી । અહિરાવણ લૈગા અસુરારી ॥

લૈ નિજ લોક ગયડ પલ માર્હી । ભયડ શોર તવ કપિદલ માર્હી ॥ ૨ ॥

જાગે વાનર શ્રીહતમારી । દેસ્વિય જિમિ સરિતા વિનુ વારી ॥

પુનિ દેસ્વિય જિમિ નિશિ વિનુ ઈંદુ । મે વાનર જિમિ ડડ વિનુ ચંદુ ॥ ૩ ॥

રવિ વિનુ દિવસ જીવ વિનુ દેહા । જિમિ દેસ્વિય દીપક વિનુ ગેહા ॥

એકહિ એક લગે તવ વૃક્ષન । કહૌં ગયે ત્રૈલોક્ય વિમુષ્ણ ॥ ૪ ॥

આ પ્રમાણે અહિરાવણ બંને ભાઈઓને લઈ ગયો, તે સમયમાં આકાશમાં મોટો પ્રકાશ થઈ રહ્યો. આ પ્રકાશ જોવામાં આવતાં, ॥ ૧ ॥ રાવણે અહિરાવણનાં વચનો સત્ય માન્યાં. મનમાં બહુ જ હર્ષ ધરી, રામચન્દ્રજીને લઈ ગયેલો અહિરાવણ રાક્ષસ, એક પલમાં પોતાના નગરમાં પહોંચ્યો. આ સમયમાં વાનરાઓના સૈન્યમાં ભારે શોર મચી રહ્યો. ॥ ૨ ॥ વાનરાઓ ૦૦. ॥ પણ તેઓ, જેમ જલવગરની નદીઓ, ચંદ્રવગરની રાત્રિઓ, ચંદ્રવગરનાં નક્ષત્રો, સૂર્યવગરના દિવસો, પ્રાણુ વગરના ઢેહો અને હીવા વગરનાં ઘસો, નિસ્તેજ દેખાય, તેમ નિસ્તેજ દેખાવા લાગ્યા. એક એકને પૂછવા લાગ્યા કે, ત્રૈલોક્યના શબ્દગારરૂપ રામ અને લક્ષ્મણ કયાં ગયા ? ॥ ૪ ॥

દો-શોધેડ સવ મિલિ કટક તિન, નહિ પાયે દોડ વીર ॥

મય વ્યાકુલ સવ માલુ કપિ, જિમિ જલચર ગત નીર ॥ ૧૪૮ ॥

સઘળા સૈન્યમાં શોધ કર્યા છતાં પણ કયાંય એ બે ભાઈઓનો પત્તો નહીં મળતાં, સઘળાં, વાનરાંઓ તથા રીંછા જેમ જળ જતું, રહેવાથી માછલાં વ્યાકુલ થાય, તેમ વ્યાકુલ થયાં. ॥ ૧૪૮ ॥

શ્લોકો—સકલ કહર્હિં યહ વિધિ કહ કીન્હા । રઘુપતિ વિરહ માણ કત કીન્હા ॥
 શોક ગ્રસિત ધરિ શકર્હિં ન ધીરા । કહા રામ લક્ષ્મણ દોડ વીરા ॥ ૧ ॥
 કરુણા કરર્હિં કપીશ અપારા । બની બાત વિધિ કહા બિગારા ॥
 કટક નિશાચર સકલ સંહારી । રહા એક રિપુ રાવણ ભારી ॥ ૨ ॥
 સોડ ન રહત રામ શર લાગે । ભાઈ હમ સબ પરમ અભાગે ॥
 કબહુ જો દશશિર અરિરણ જીતર્હિં । ઉત્તર કવન દેવ હમ સીતર્હિં ॥ ૩ ॥
 અસ કહિ વિકલ મૂર્છિં મહિ પરે । લાગત વજ્ર શૈલ જિમિ મિરે ॥
 દશા વિભીષણ કહી જનાઈ । વિગત વત્સ જનુ ધેનુ લવાઈ ॥ ૪ ॥

સર્વ વાનરાઓ કહેવા લાગ્યા કે, “વિધાતાએ આ તે શું કર્યું ? રામચન્દ્રજીને વિરહ આપીને આપણા પ્રાણ લેવાનું વિધાતાએ ધાર્યું હશે કે શું ? રામ તથા લક્ષ્મણ, એ બન્ને બાઈઓ ક્યાં હશે ? ॥૧॥ શોકથી ગ્રસ્ત થયેલા અને ધીરજ નહીં ધરી શકતા સુગ્રીવ, અપાર ખેદથી બોલવા લાગ્યા કે, “વિધાતાએ આ બનેલી વાત કેમ બગાડી નાખી ? રાક્ષસોની સઘળી સેના તો મરાઈ ગઈ છે. કેવળ એક મોટો શત્રુ રાવણ રહ્યો છે. ॥ ૨ ॥ રામનાં બાણો વાગવાથી રાવણ પણ ન રહ્યો હોત, પણ હે બાઈઓ ! આપણે જ સઘળા મોટા અભાગિયા કે જેથી વચમાં આ બનાવ બન્યો. કદાચ આપણે રાવણને જીતી લઈએ, તો પણ સીતાજીને શો ઉત્તર દેશું ?” ॥ ૩ ॥ સુગ્રીવ, આમ બોલી વ્યાકુળ તથા મૂર્ચિત થઈને જેમ વજ્ર વાગવાથી પર્વત, પૃથ્વી પર પડે, તેમ પૃથ્વી પર પડ્યો. વિક્ષીપણી દશા તો કહી શકાય નહીં એવી થઈ ગઈ. જેમ તુરતની વિચાથેલી ગાય વાછડાં વિના તડકડે, તેમ વિક્ષીપણ રામ વિના તડકડવા લાગ્યા. ॥ ૪ ॥

દો—સહિત પવન મુત ક્રક્ષપતિ, દુઃખ મન માં વદિં ભાંતિ ॥

શ્વગપતિ મૂઢ ન કતહુ કહ્યું, તમ અપાર તિહિ રાતિ ॥ ૧૪૯ ॥

હે ગરુડજી ! હનુમાનજીને અને બાંધુવાનને પણ મનમાં બહુ બારે દુઃખ ઉત્પન્ન થયું. એ રાત પણ એવી બારે અંધારી હતી કે, તેમાં કયાંય કશું સૂએ જ નહીં. ॥૧૪૯॥

શ્લોકો—પવન તનય પુનિ કહ સબ પાર્હી । વિસ્મય એક હોત મન માર્હી ॥

કોડ ઇક આંબ વિભીષણ વેસા । પ્રશ્નકે નિકટ જાત હમ દેસા ॥ ૧ ॥

પૂછત વચન કહેસિ અતિ નીકા । કપટ ન જાનિયે નિશિચર જીકા ॥

વચન સુનત બોલેડ લંકેશા । અહિરાવણ લેગા અવધેશા ॥ ૨ ॥

પક્ષગ લોક નિવાસી સોઈ । મમ તનુ વેષ અવર નર્હિં કોઈ ॥

મહા વલી જાને સબ માયા । નિશ્ચય તેર્હિં દશગ્રીવ પઢાયા ॥ ૩ ॥

જાઈં વલ હોઈ તર્હીં સો જાઈ । તારિ જીત આને દોડ માર્હી ॥

કહહ બાલ પાત સુન હનુમાના । તવ વલ તાત સકલ જગ જાના ॥ ૪ ॥

વેગિ સો ચલ વિચારહુ તાવા । કૃપાસિંધુ આનહુ દોષ ભ્રાતા ॥

પછી હનુમાનજીએ સર્વને કહ્યું કે, “મનમાં એક સંશય તો પડે છે કે, કોઈ એક જણ વિભીષણનો વેષ લઇને આવ્યો હતો અને તેને પ્રભુની પાસે જતો મેં દીકો હતો. ॥ ૧ ॥ વળી એક જણ પૂછવાથી અત્યંત મધુર વચન બોલતો હતો, ‘પણ તે કોણ હતો ?’ એ કહી શકાતું નથી. રાક્ષસોનું કપટ કશું બાણી શકાતું નથી.” એ વચન સાંભળતાં જ વિભીષણ બોલ્યો કે, “એ તો અહિરાવણ પ્રભુને લઈ ગયો. ॥ ૨ ॥ એ અહિરાવણ પાતાળમાં રહે છે. અહિરાવણ વિના બીજો કોઈ પણ રાક્ષસ મારા વેષને ધરી શકતો નથી એ મહા બળવાન છે અને સઘળા પ્રકારની માયાઓને બાંધે છે. અવશ્ય એ નીચને રાવણે મોકલ્યો હશે. ॥ ૩ ॥ હવે આપણા શ્રોદ્ધાઓની અંદર જેમાં બળ હોય, તે પાતાળમાં જાય અને અહિરાવણને જિતીને બન્ને બાઈઓને અહીં લાવે.” જાણુવાન બોલ્યો કે, “હે હનુમાન ! સાંભળો. હે તાત ! તમારું બળ સર્વ જગતમાં પ્રખ્યાત છે. ॥ ૪ ॥ હે તાત ! હવે જલદી વિચાર કરીને ચત્ર કશે અને કૃપાના સમુદ્રરૂપ બન્ને બાઈઓને અહીં લાવો.” ॥

દો-ચિલ્લિ કહેડ કપિ પતિ બહુરિ, મુન મારુતમુત તાત ॥

વિનુ રઘુનાયક જન્મ ધિગ, પલ યુગ સરિસ વિહાત ॥ ૧૫૦ ॥

વળી સુગ્રીવે પણ વ્યાકુલ થઈને કહ્યું કે, “હે તાત ! હે પવનકુમાર ! સાંભળો. રામચન્દ્રજી વિના જન્મને ધિક્કાર છે. એક એક પલ યુગ સમાન જાય છે. ॥ ૧૫૦ ॥

ચૌ-યથા તૃપિત વિનુ વારિદ વારી । રવિ વિનુ જલજ મીન વિનુ વારી ॥

મટ અશસ્ત્ર રણ અની અનાથા । વન્દિ અર્નિ ધન ગાત ન માથા ॥ ૧ ॥

દીપ અવર્તિ સકલ ક્ષણ મંગી । તિમિ હમ સબ દેસિયિ બજરંગી ॥

જિમિ સીતા મુધિ મેષજ આની । તેહિ પ્રકાર આનહુ મુસદાની ॥ ૨ ॥

મુનત વચન મારુતમુત બોલા । રાલે ઉચિત ધિર કટક અડોલા ॥

મુવન ચારિ દશ તીનહુ લોકા । આનહુ પ્રમુ બલ પ્રમુ તજ શોકા ॥ ૨ ॥

અવ તુમ સજગ રહૌ સબ માર્હી । લરેડ કાલ સન જો ચઠિ આર્હી ॥

અસ કહિ સકુત ચલેડ હનુમાના । મર્જત પ્રલય પયોધિ સમાના ॥ ૪ ॥

ચલત વાટ ફક તરુ તર ગયડ । મીધિન મીધ કહત અસ મયડ ॥

હે વજ્ર જેવા કઠોર અંગેવાળા હનુમાનજી ! અમોને સર્વને વૃદ્ધિ વગરની વાડી જેવા, સૂર્ય વગરનાં કમળો જેવા, જળ વગરનાં મત્સ્યો જેવા, શસ્ત્ર વગરના શ્રોદ્ધાઓ જેવા, ધણી વગરની સેના જેવા, ॥ ૧ ॥ કાષ્ટ વિના અગ્નિ અને વાટ વગરના દીવા જેવા ક્ષણ-ભંગુર જાણો. તમે કે જે જેમ સીતાજીની ખબર લાવ્યા હતા અને લક્ષ્મણજીને વાસ્તે આપધી લાવ્યા હતા, તેમ જ સુખદાયી રામચન્દ્રજીને લાવો.” ॥ ૨ ॥ આ વચનો સાંભળતાં જ હનુમાનજી બોલ્યો કે, “તમે મારી ગેરહાજરીમાં આ સૈન્યને સ્થિર અને અડોલ રાખો. ચોદે ભુવનોમાં તથા ત્રણે લોકમાં ગમે ત્યાં પ્રભુ હશે, તોપણ તેમને હું લાવી આપીશ, એકને છેડી દે. ॥ ૩ ॥ હે બાઈઓ ! હવે તમે સઘળા સાવધાન રહેજો

અને યુદ્ધ કરવાને વાસ્તે સાક્ષાત્ કાલ આવે, તોપણ તેની સામે લડજો. ” એક વાર જ એટલું બોલી, પ્રલય કાલના સમુદ્રના જેવી ગર્જના કરીને હનુમાનજી ત્યાંથી ચાલ્યા. ॥ ૪ ॥ માર્ગમાં ચાલતાં ચાલતાં એક વૃક્ષની નીચે ગયા, ત્યાં એક ગીધણી, ગીધ પક્ષીને કંઠેતી હતી, તે વાત હનુમાનજીના સાંભળવામાં આવી. ॥ ૦ ॥

દો-નારિ ગર્ભિણી યુગ્મકર, બોલી પતિ સન વૈન ॥

આનહુ આમિપ મનુજ પિય, શ્વાઉં હોઈ જિય ચૈન ॥ ૧૫૧ ॥

ગર્ભવાળી ગીધણીએ પોતાના પતિ ગીધને કહ્યું કે, ‘ મને માણસનું માંસ લાવી આપ, કે જે ખાવાથી મારા જીવને ચૈન પડે. ’ ॥ ૧૫૧ ॥

ચૌ-તામુ વચન મુનિ સ્વર્ગ અસ કહેઝ । અહિરાવળ રામહિં લૈ ગયઝ ॥

દેઈહિં બલિ દેવિહિં સો જાઈ । સો આમિષ વડ ભાગન પાઈ ॥ ૧ ॥

કવનેઝ યતન દેવ મૈં આની । અસ કહિ વિહંગ વામ સનમાની ॥

જવહિ પવનમુત અસ મુધિ પાઈ । ચલેઝ તહાંં મુમિરત રઘુગર્હ ॥ ૨ ॥

અમય પ્લવંગ પતાલહિં ગયઝ । અહિરાવળ પુર પ્રવિશત મયઝ ॥

દ્વારપાલ મકરધ્વજ કીશા । કપિસન ઢાટિ કહત વહુ રીશા ॥ ૩ ॥

નિદરિ જાત મોહિં તોહિં ઢર નાહી । દીપહિં ત્રિમિ ન પતંગ ઢરાહી ॥

જાનેસિં મોહિન મરુત મુતબાલક । સ્વામિભક્ત મંજન મુલ્ક કાલક ॥ ૪ ॥

ગીધણીનું વચન સાંભળી, ગીધ બોલ્યો કે, “ આજ અહિરાવણ, રામને લઈ ગયો છે અને દેવીને રામનું બલિદાન દેશે, માટે હું ત્યાં જાઉં છું. જો તારાં માટાં ભાગ્ય હોય તો જ એ માંસ તુંને મળે. ॥ ૧ ॥ હું ગમે તે યત્ન કરીને પણ તે માંસ લાવી આપીશ. ” એમ કહીને ગીધે ગીધણીને સન્માન આપ્યું. આ ખબર મળતાં જ હનુમાનજી રામનું સ્મરણ કરતા કરતા, ॥ ૨ ॥ તે દિશા તરફ ચાલીને નિર્ભયપણે પાતાલમાં ગયા અને અહિરાવણના પુરમાં પેઠા, ત્યાં મકરધ્વજ નામનો એક વાનર દ્વારપાલ હતો, તેણે ઘણા ક્રોધથી હનુમાનજીને ધુરકાવીને કહ્યું કે, ॥ ૩ ॥ “ મારા તિરસ્કાર કરીને જતાં, તને ડર લાગતો નથી ? જેમ પતંગીએ કીવાને બેઈને ડર નહિ, તેમ તું મને બેઈને ડરતો નથી ? તું મને બાણતો નથી હું હનુમાનજીનો પુત્ર છું, સ્વામીભક્ત છું અને કાળનાં મુખને પણ ભાંગી નાખું એવો છું. ” ॥ ૪ ॥

સો-સુનત વચન હનુમાન, બોલત મે વિસ્મય વિવસ ॥

અરે મૂઢ અજ્ઞાન, મોરે મુત સપનેહુ નહોં ॥ ૨ ॥

મકરધ્વજનાં વચનો સાંભળતાં હનુમાનજી વિસ્મયને વશ થઈને બોલ્યા કે, “ અરે મૂઢ ! અરે અજ્ઞાન ! મને તો સ્વપ્નમાં પણ પુત્ર થયો નથી. ॥ ૨ ॥

ચૌ-કહત વચન શઠ સંયુત સ્વોરિ । કામ વિવશ કવ મહ મતિ મોરી ॥

મમ મુત વ્રજસિ મૂઢ હેઈ કાજા । રતના કહત મોહિં નહિં કાજા ॥ ૧ ॥

કેહિ પ્રકારતે મમ સુત મયંક । નિજ ઉત્પત્તિ મો સન કિ ન કહજ ॥

સુનત કહહિ મકરધ્વજ વચના । કિન્હેઝ દાહ રાવણપુર રચના ॥ ૨ ॥

જબ આયઝ ચલિ ઉદધિ સમીપા । વહેઝ સ્વેદ તવ તનુ કપિ દીપા ॥

સો મસ્વેદ સાગર મહં ગયજ । પિયઝ મીન તેહિતે મૈં મયજ ॥ ૩ ॥

યહિ પ્રકાર મૈં તવ સુત તાતા । ગોપહું નહિં નિજ પિતા ન માતા ॥

અહિરાવળ સેવા મૈં કરહું । રાવહું દ્વાર ન કવહું હરહું ॥ ૪ ॥

અરે મૂર્ખ ! તું ખોટી વાત કેમ કરે છે ? મારી બુદ્ધિ કામદેવને વશ ક્યારે થઈ હતી ? હે મૂઠ ! તું મારો દીકરો શા માટે બને છે ? આટલું કહેતાં તને લાજ આવતી નથી ? ॥ ૧ ॥ મને કયા પ્રકારની પુત્રની ઉત્પત્તિ થઈ છે ? તારી ઉત્પત્તિની વાત મને શામાટે કહેતો નથી ? ” એ સાંભળી મકરધ્વજ બોલ્યો કે, “ હે વાનરાઓમાં ઉત્તમ ! તમે બ્યારે લંકાને બાળીને ॥ ૨ ॥ સમુદ્રની પાસે ચાલી આવ્યા હતા, તે સમયમાં તમારા શરીરમાંથી પડેલા પસીનાના બિન્દુને એક માછલી પી ગઈ હતી. એ માછલીના ઉદરમાંથી મારો જન્મ થયો છે. ॥ ૩ ॥ હે તાત ! હું આ પ્રકારથી તમારો પુત્ર છું. હું મારાં માતા પિતાને છૂપાવતો નથી. હું અહિરાવણની સેવા કરું છું. હંમેશા આ દ્વારમાં રહું છું. કદી ગેરહાજર થતો નથી. ॥ ૪ ॥

દો—સત્ય વચન હનુમાન કહિ, પુનિ પૂછી સવ વાત ॥

લાવા લક્ષ્મણ રામ કહૈ, કહા કરત સો તાત ॥ ૧૫૨ ॥

હનુમાનજીએ, ‘ અરી વાત છે ’ એમ કહી, પ્રસંગ લાવીને સઘળી વાત પૂછી કે, “ હે તાત ! અહિરાવણ, રામને અને લક્ષ્મણને લઈને આવ્યો છે, તે શા માટે લઈ આવ્યો છે ? તથા હમણાં શું કરે છે ? ॥ ૧૫૨ ॥

ચૌ—કહહુ તાત તેહિ થઝકા નાઝં । જાન ચહૈં મૈં તવ પ્રમુ ઠાઝં ॥

યહ વૃત્તાંત અસ જાનેઝ તાતા । યહ મૈં શ્રવણ સુનેઝ કહુ વાતા ॥ ૧ ॥

સીતા પનિ અરુ ફણિ પતિ સાયા । સો લૈં આયઝ નિશિચિર નાયા ॥

કરત હોમ તેહિ કારણ આજૂ । દેવિહિં વલિ દેઈં વૃપ રાજૂ ॥ ૨ ॥

જો કહુ નિજ શ્રવણન સુનિ પાયઝં । તાત સકલ સો તુ મહિં સુનાયઝં ॥

નિજ પ્રમુ કાજ લાગિ દુઃખ સહજૈં । તુમ સન સત્ય વચન મૈં કહજૈં ॥ ૩ ॥

જાન કહહુ તુમ જાન ન દેજં । પ્રમુ આજ્ઞા તજિ અયશ ન લેજં ॥

સુનિ અસ પેલિ ચલેઝ હનુમાના । મયઝ ક્રોધ મકરધ્વજ જાના ॥ ૪ ॥

એ હાલ બધાં હોય તે સ્થાનકનું નામ તથા પત્તા બતાવ. હું તારા સ્વામીનું સ્થાન બહુવા ધરું છું. ” મકરધ્વજ બોલ્યો કે, “ મેં જે કાંઈ વાત કાને સાંભળેલી છે, તે આ પ્રમાણે છે. ॥ ૧ ॥ અહિરાવણ રામને અને લક્ષ્મણને મોતાની સાથે લઈ આવ્યો છે, અને તે ક્ષત્રિયોનું આજ દેવીને બલિદાન દેવા ધારું છે. ॥ ૨ ॥ તે બાબતનો હોમ કરે

છે. મેં જે કાંઈ કાને સાંભળ્યું હતું, તે સઘળું તમને કહી સંભળાવ્યું. હે તાત ! હું જો મારા સ્વામીને વાસ્તે દુઃખને સહન કરું છું અને ખરેખરે કરું છું કે, ॥ ૩ ॥ તમને જવાની મરજી છે, પણ હું અંદર જવા નહીં આપું. હું મારા સ્વામીની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરવારૂપ અપયશ લેવાનો નથી.” મકરધ્વજનું બોલતું સાંભળી, મકરધ્વજને ધકકેા દઇને હનુમાનજી અંદર જતાં, મકરધ્વજે કોષાકાંત થઇને હનુમાનજીને મુંડી મારી. ॥ ૪ ॥

દો०—તેહિં મુષ્ટિક કપિ કહૈં હનેઝ, પુનિ મારેઝ કપિ તાહિ ॥

હનહિં પરસ્પર એક ઇક, બલ સમાન ઘટ નાહિ ॥ ૧૫૩ ॥

હનુમાનજીએ પણ તેને સામે મુંડી મારી. બન્ને પરસ્પર લડવા લાગ્યા. બન્નેમાં બળ સમાન હતું, પણ કોઈમાં ન્યૂન નહીં હતું. ॥ ૧૫૩ ॥

ચૌ०—એકહિં એક શરૂહિં નહિં મારી । પિતા પુત્ર દોઝ મટ મારી ॥

મુતહિ પૂછસોં બાંધિ મવાની । ચલેઝ વાતમુત વિલંબ ન આની ॥ ૧ ॥

ઘરિ લગુ રૂપ હોમ ગૃહ દેલા । જીવ સજીવ પરે નહિં લેલા ॥

તહૈં દેવીકર મંદપ રહૈં । શોણિત ઘટ બહુ કો કહિ શકૈં ॥ ૨ ॥

વિવિધ મૌંતિ મેવા પકવાના । ધરે આનિ દેવી સુસ્થાના ॥

માલિની તહૈં પ્રમૂન લૈ આઈ । સુમન મધ્ય પ્રવિશેઝ કપિરાઈ ॥ ૩ ॥

સુમનહું તે કરિ અતિ હલકાઈ । લેત પાણિ જેહિં જાનિ ન જાઈ ॥

જવ દેવિહિં સો પુષ્પ ચઢાયઝ । વિકટ રૂપ તવ કપિ દિશ્વરાયઝ ॥ ૪ ॥

એ પિતા અને પુત્ર કે જેઓ મોટા યોદ્ધાઓ હતા, તેઓમાં કોઈ કોઈને પાકી શક્યો નહીં. હે પાર્વતી ! છેવટ હનુમાનજી, મકરધ્વજને પૂંછડાંથી બાંધી લઇને કશેા વિલંબ નહીં કરતાં અંદર ગયા. ॥ ૧ ॥ એમણે નહાનું રુપ ધરીને અહિરાવણનું હોમ કરવાનું ઘર બેઠું, કે જેમાં અસંખ્યાત જીવતાં પ્રાણીઓ પડ્યાં હતાં. ત્યાં દેવીનો મંડપ હતો, કોઈથી ગણી શકાય નહીં એટલા લોહીના કલશેા બરેલા હતા. ॥ ૨ ॥ વિવિધ મેવા અને પકવાન્નો લાવીને દેવીના સ્થાનમાં મૂકી રાખ્યાં હતાં. આ સમયમાં એક માલણ કૂલ લઇને આવતાં, હનુમાનજી કૂલની અંદર પેશી ગયા. ॥ ૩ ॥ હનુમાનજી કૂલથી પણ હલકા થઈ ગયા, કે જેથી કૂલને હાથમાં લીધા છતાં પણ કોઈને ખબર ન પડે. અહિરાવણે એ કૂલ બચાવે દેવીને ચઢાવ્યું ત્યારે હનુમાનજીએ પોતાનું વિકરાલ રૂપ દેખાડ્યું. ॥ ૪ ॥

દો०—હ્રુવત ચરણ દેવી તુરત, ધરણી રહી સમાઈ ॥

મુલ પસારિ ઠાઠે મયે, કપિ છાબિ લલત હરાઈ ॥ ૧૫૪ ॥

દેવી તો હનુમાનજીના યગનો સ્પર્શ થતાં જ તુરત ધરતીમાં સમાઈ ગઈ અને દેવીના સ્થાનમાં હનુમાનજી મોહોડું ફાડીને ઉભા રહ્યા. વાનરની મૂર્તિને બેઠે ને શક્યો કરવા લાગ્યા. ॥ ૧૫૪ ॥

ચૌ૦—દેવી પ્રગટ સમુદ્ર સ્વલ શારી । કરહિં વિચાર હૃદય અતિ ભારી ॥
 કર્હિં કિ દેવિ પ્રગટ મહ આજ્ઞ । વહ ભાગી મા નિશિચર રાજ્ઞ ॥ ૧ ॥
 કરિ પ્રણામ પુનિ પૂજા કરહીં । જો ચઢાય સો કપિ મુલ પરહીં ॥
 જો જૈં રહી વસ્તુ સમુદાઈ । વચી ન ઇકો સવ કપિ સ્વાઈ ॥ ૨ ॥
 કપિ સ્વિલારિ કૌતુક વિસ્તારા । મા વહ નિશિચર કુલ સંહારા ॥
 અહિરાવળ પુર મા મુલ કેસે । વહે કાંધપર બલિ પથુ જૈસે ॥ ૩ ॥
 જવહીં હોમ સિદ્ધ તેહિં જાના । લક્ષ્મણ રામ તુરત તહૈં આના ॥
 ટાઢ કોન્હ મધુ કર્હૈં તહૈં આની । નિશિચર વહુ આયુષ ધરિ પાની ॥ ૪ ॥
 કોઝ ગદા કોઝ ઘનુ બાળા । શક્તિ શૂલધરિ કોઝ કૃપાળા ॥

સર્વે રાક્ષસો, હૃદયમાં ભારે વિચારો કરી, દેવીને જ વાનરરૂપે પ્રકટ થયેલી સમ-
 જીને બોલવા લાગ્યા કે, ‘આજ તો દેવી સાક્ષાત્ પ્રકટ થયાં છે, તેથી જણાય છે કે,
 આપણા સ્વામીના ભાગ્ય બહુ મોટાં છે. ॥ ૧ ॥ સર્વે રાક્ષસો પ્રણામ કરી કરીને પૂજા
 કરવા લાગ્યા અને જે કાંઈ ચઢાવવામાં આવે, તે સર્વને હનુમાનજી મોઢોડામાં લેવા
 લાગ્યા. ત્યાં જે કાંઈ વસ્તુઓ જથાબંધ પડી હતી, તેઓમાંથી એકે બચી નહીં.
 હનુમાનજી સર્વ વસ્તુઓને ખાઈ ગયા. ॥ ૨ ॥ હનુમાનજી બેલાડી હતા, તેથી કૌતુકને
 વિસ્તાર કરવા લાગ્યા અને મનમાં રાક્ષસોનાં કુલનો સંહાર કરવાની ગોઠવણ કરવા
 લાગ્યા. તે વખતે બલિદાન દેવા લઈ જતા યજ્ઞમાનની કાંધ ઉપર ચઢેલાં પથુને જેવું
 સુખ થાય, તેવું જ સુખ અહિરાવળના મનમાં થયું. ॥ ૩ ॥ જ્યારે હોમને સિદ્ધ થયેલે
 બાણે, ત્યારે રાક્ષસો તુરત જ રામને અને લક્ષ્મણને ત્યાં લાવ્યા. એઓને ત્યાં લાવીને
 ઉભા રાખ્યા અને રાક્ષસો ઘણાં ઘણાં હથીઆરો લઈને તેઓની ફરતા ઉભા રહ્યા. ॥ ૪ ॥
 કોઈ રાક્ષસ ગદાને, કોઈ ધનુષ બાણને, કોઈ સાંગને, કોઈ ત્રિશૂલને, કોઈ તરવારને,

દો૦—તોગર મુદ્રર પરશુ અસિ, પાશ પરિધ અરુ વેત ॥

શૂલ મુશુંડી પટ્ટિ પરશુ, દેશ્વત વિસરત ચેત ॥ ૧૫૫ ॥

કોઈ ભાલને, કોઈ સુદરને, કોઈ ફરશીને, કોઈ બેધારાં ખડ્ગને, કોઈ પાશને,
 કોઈ ભોળને, કોઈ વેતને, કોઈ શૂળને, કોઈ ભુશુંડીને, કોઈ પરાને અને કોઈ બીજા
 પ્રકારના કુહાડાને લઈને ઉભા રહ્યા, કે એઓને દેખતાં જ માન ભૂલી જવાય. ॥ ૧૫૫ ॥

ચૌ૦—માયા બલતે સકલ વિચક્ષણ । અતિ વિકાર મયિ મૂઢ કુલક્ષણ ॥

યહિ વિવિ સકલ વીર તહૈં રહીં । અહિરાવળ આજ્ઞા દહ ગહીં ॥ ૧ ॥

આયમ્ પાઝ સ્વહ્ય તિન કાઢે । મારન કર્હૈં મધુ પર મે ટાઢે ॥

કોઝ કહ રાજનીતિ અનુસરહુ । મરિ ત્રય દંડ વિલંબ અવ કરહુ ॥ ૨ ॥

પુનિ અસ વચન મૂઢ મતિ કરહીં । સુમિરહુ જો તુમ્હરે હિતુ અહીં ॥

નાહિત કાલ આઈ નિયરાના । નિશા સ્વપ્ન સમ દોઝ જન પ્રાના ॥ ૩ ॥

ચોલ્હિં મૂઢ અસંભવ વાની । સકુચ લંગી સો કહત મવાની ॥

માયાના બળમાં અત્યંત વિચક્ષણતાવાળા, અત્યંત વિકારચુકત બુદ્ધિઓવાળા, મૂઠ અને દુર્લક્ષણોવાળા એ સર્વ રાક્ષસો, એ પ્રમાણે ત્યાં ઉભા રહ્યા હતા અને અહિરાવણની પાછી આજ્ઞા મળવાની રાહ ભેતા હતા. ॥ ૧ ॥ અહિરાવણે, આજ્ઞા લીધી કે, તુરત જ તેઓ, એ રામને તથા લક્ષ્મણને તરવારો કઢાડી મારવાનું કહી ઉભા રહ્યા. આ સમયમાં કોઈ વૃદ્ધ રાક્ષસો બોલ્યા કે, “રાજનીતિને અનુસરીને ત્રણ ઘડીવાર વિલંબ કરવો યોગ્ય છે.” ॥ ૨ ॥ વળી મૂઠ બુદ્ધિવાળા રાક્ષસો, રામને અને લક્ષ્મણને એમ કહેવા લાગ્યા કે, “તમારા જે સ્નેહીઓ હોય, તેઓને યાદ કરી લ્યો. કેમ કે, તમારા કાલ પાસે આવી ચુક્યો છે. તમારું બંને જણનું જીવિત હવે રાત્રિના સ્વપ્ન બરાબર છે.” ॥ ૩ ॥ હે પાર્વતી ! એ મૂઠ લોકો, જે જે અસંબદ્ધ વચનો બોલ્યા, તે તે વચનોને અનુવાદ કરતાં પણ મને સંકેત પ્રાપ્ત થાય છે. ॥

દો-**ફળપતિ ચિતવત રામ તન, રામ ચિતવ અહિરાજ ॥**

મથુરક કૌતુક કહિય કિમિ, મુનો દશા સ્વગરાજ ॥ ૧૫૬ ॥

રામચન્દ્રજીનાં શરીરને લક્ષ્મણજી બેવા લાગ્યા અને લક્ષ્મણનાં શરીરને રામ બેવા લાગ્યા. પ્રભુનાં કૌતુકનું વર્ણન પણ કેમ કહી શકાય ? હે ગરુડજી ! રાક્ષસોની જે દશા થઈ, તે સાંભળો. ॥ ૧૫૬ ॥

ચૌ-**વિહૈસિ કીન્હ પ્રમુ હૃદય વિચારા । જપે સકલ જગ નામ હમારા ॥**

જાના દેવિરૂપ હનુમાના । વિહૈસિ કહા તવ રામ મુજાના ॥ ૧ ॥

કાલ કૌર તુમ મુમિરહુ રક્ષક । મહે તુમ્હારિ દેવિ તુવ મક્ષક ॥

ગિરાં મુનત તિન મારન ઠયજ । ઘન સમાન કપિ ગર્જત મયજ ॥ ૨ ॥

નિશિચર સકલ તસિત મે ભારી । કહૈંહિં વચન જય હૃદય વિચારી ॥

અહિરાવણ મલ કીન્હ ન કાજૂ । આનેસિ કપટ વેષ મુરરાજૂ ॥ ૩ ॥

તોંહતે દેવિ કૃદ્ધ મહે આજૂ । અવ મા સવકર મરણ સમાજૂ ॥

સંશ્રમ વશ તવ નિશિચર જ્ઞારી । બહુરિ કીશિ ગર્જેઝ અતિ ભારી ॥ ૪ ॥

રામચન્દ્રજીએ હસીને હૃદયમાં વિચાર કર્યો કે, “સઘનું જગત મારા નામનો જપ કરે છે, પણ મારે કોનાં નામનો જપ કરવો ?” આ સમયમાં હનુમાનજીને દેવીને ઠેકાણે ઉભેલા ભેંષ, પ્રવીણ રામચન્દ્રજી હસીને બોલ્યા કે, ॥ ૧ ॥ “અરે રાક્ષસો ! તમે જ કાળના આસમાં પડી ચુક્યા છો, માટે તમારા રક્ષકોનું સ્મરણ કરો, કારણ કે, દેવી તમોને ખાઈ જવા તૈયાર થઈ છે.” આ વચન સાંભળતાં, રાક્ષસોએ શ્વા કરવા હાથ ઉપાડ્યો, કે તુરત જ તે સમયે હનુમાનજીએ એમ સમાન ગર્જના કરી, ॥ ૨ ॥ આથી સર્વ રાક્ષસો બહુ જ ત્રાસ પામી, હૃદયમાં વિચાર કરીને બોલવા લાગ્યા કે, “અહિરાવણ, કપટ ભરેલા વેપથી દેવતાઓના સ્વામીને લઈ આવ્યો, એ તેણે સાફ કહ્યું નથી. ॥ ૩ ॥ એ જ કારણથી દેવી ક્રોધચુકત થઈ છે, જેથી આપણા સર્વનાં ચોતરણુ લઈ ચુકી છે.” સર્વ રાક્ષસો, આ પ્રમાણે સંશ્રમને વશ થયા, તે સમયમાં હનુમાનજીએ વળી પણ બહુ ભારે બર્જના કરી. ॥ ૪ ॥

દો-મગદ રૂપ કરિ પવન મુત, અદ્રહાસ ગંધીર ॥

અતિ ભય ત્રાસિત રજનિચર, મુનહુ ડમા મતિ ધીર ॥ ૧૫૭ ॥

હે ધીર બુદ્ધિવાળાં પાવતી ! સાંભળો. હનુમાનજીએ, પોતાનાં રૂપને પ્રકટ કરીને એવો તો ગંધીર અદ્રાદ્ હાસ્ય કર્યો કે તેથી રાક્ષસો અત્યંત ત્રાસ પામ્યા. ॥ ૧૫૭ ॥

ચૌ-દગમગાન નિશિચર અભિમાની । મારુત વેગ યથા નદિ પાની ॥

તેહિ ક્ષણ કપિ લીન્હે દોડ માઈ । ધુનત વલ નિશિચર સમુદાઈ ॥ ૧ ॥

હીનિ કૃપાળ લીન્હ હનુમાના । કાટત મુજ શિર કૃષી સમાના ॥

સ્વંદ સ્વંદ તવ સ્વલ વલ કીન્હા । ગહિ પદ દારિ અનલમહૈં દીન્હા ॥ ૨ ॥

કરિ લંગૂર કોટ કપિરાઈ । તેહિ મહૈં ધિરિ કોડ ભાગ ન જાઈ ॥

ઈહિ વિધિ સવ નિશિચર સંહારે । અહિરાવળ લલ્લિ વચન ઉચારે ॥ ૩ ॥

રે કપિ ઢીટ ત્રાસ નહિ તોહીં । અહિરાવળ તૈં જાન ન મોહીં ॥

જમ્બુમાલિકહૈં જિમિ તૈ મારા । અરુ રાવળમુત હતેડ વિચારા ॥ ૪ ॥

જેમ પવનના વેગથી નદીનાં જળ ધ્રુજવા લાગે, તેમ અભિમાની રાક્ષસો, હનુમાનજીના અદ્રાદ્ હાસથી ધ્રુજવા લાગ્યા. રાક્ષસો, આકેડાના તુલની પેઠે ધ્રુજવા લાગતાં, હનુમાનજીએ, તે જ ક્ષણમાં બન્ને બાઈઓને ઉઠાવીને કાંધપર લઈ લીધા. ॥ ૧ ॥ હનુમાનજીએ, રાક્ષસોના હસ્તોમાંથી, ખડગોને છીનવી લઈને, તેઓથી, જેમ ખેડુત ખેતરોને વાટે, તેમ રાક્ષસોનાં માથાંઓને વાઢવા માંડ્યાં. રાક્ષસોની સેનાના ટુકડે ટુકડા કરી નાખ્યા અને કેટલાંએક રાક્ષસોને તો પગ પકડીને અગ્નિમાં જ હોતી લીધા. ॥ ૨ ॥ હનુમાનજીએ પૂંછડાનો કોટ કરી લઈને, તેમાં રાક્ષસોને એવા તો ઘેરી લીધા કે, જેથી કોઈ પણ રાક્ષસ તેમાંથી બાગી શક્યો નહીં. આ પ્રમાણે સઘળા રાક્ષસોને મારેલા બંધ, અહિરાવણ બોલ્યો કે, ॥ ૩ ॥ અરે ધીટ વાનર ! તને મારો ત્રાસ નથી ? હું અહિરાવણ છું, તેને તું ઝોળાખતો નથી ? તે જંબુમાળીને તથા અક્ષકુમારને મારેલ છે, તો તેથી તું મને પણ એવો જ સમજે છે ? ॥ ૪ ॥

દો-કાલનેમિ સમ નાહિ મૈં, કરં કપિ વચન પ્રમાન ॥

અસ કહિ સ્વદ્ગ મહાર કિય, કપિ તનુ વજ્ર સમાન ॥ ૧૫૮ ॥

માઈ વચન ખડ માનજે કે, હું જંબુમાલી જેવો નથી, ” એમ કહીને અહિરાવણે હનુમાનજીના શરીરપર ખડગનો પ્રહાર કર્યો પણ હનુમાનજીનું શરીર વજ્ર સમાન હતું, તેથી તેમાં છોર્ધવડ પણ ન થયો. ॥ ૧૫૮ ॥

ચૌ-ઠૈં અસિ તાહિ પવનમુત મારા । કાટિ શીશ પાવક મહૈં દારા ॥

આહુતિ પૂર્ણ દીન્હ તવ કીશા । ઠૈં પુનિ ચલેડ લવળ જગદીશ્વા ॥ ૧ ॥

મકરધ્વજ પ્રણામ તવ કીન્હા । ચંપન છોરિ રાજ્ય તેહિં દીન્હા ॥

ઈહૌં રાજ યોગહુ તુમ તાતા । મજહુ સદા મમ મશ્તુ દોડ ખાતા ॥ ૨ ॥

અસ કહિકપિ નિજ દલ સો આવા । હર્ષેડ કટક સવનિ સુલ પાવા ॥
 મૃતક શરીર પ્રાણ જિમિ આવર્હિ । મણિ ગણ પાય ફળી મુલ પાવર્હિ ॥૩॥
 વિહુરિ અલખ્ય મિલે જનુ આઈ । તિમિ હર્ષે સવ લલિ દોડ માર્હિ ॥
 મિલેડ કપીશ ચરણ ધરિ માથા । પુનિ પદ ગહે નિશાચર નાથા ॥ ૪ ॥

હનુમાનજીએ, તે જ ખડગ છીનવી લઇને, અહિરાવણનું માથું કાપી લીધું અને તે માથાને અગ્નિમાં ઢોમી લીધું. હનુમાનજી, અહિરાવણનાં માથાની પૂણ્ડ્રીતિ દર્શ, રામ, લક્ષ્મણને લઇને ત્યાંથી આવ્યા. ॥ ૧ ॥ આ સમયમાં મકરધ્વજે, પ્રણામ કરતાં હનુમાનજીએ, તેને ઇન્ધનમાંથી છોડી, અહિરાવણનું રાજ્ય આપીને કહ્યું કે, “હે પુત્ર ! તું અહીં રાજ્ય લોગવજે અને મારા પ્રભુ બન્ને ભાઈઓનું સર્વદા ભજન કરજે.” ॥ ૨ ॥ આમ કહીને, હનુમાનજી લંકા આગળ વાનરાઓની સેનામાં આવ્યા. સઘળી સેના પ્રસન્ન થઈ. જેમ શબનું શરીર (ખોળિયું), પ્રાણ આવવાથી અને સર્પ, મહિ મળવાથી, સુખ પામે, તેમ સેના, રામ, લક્ષ્મણ, મળવાથી સુખ પામી. ॥ ૩ ॥ જેમ જતી રહેલી અલખ્ય વસ્તુ, પાછી આવીને મળે, તેમ બન્ને ભાઈઓ, પાછા મળતાં, તેઓને જોઈ, સર્વ વાનરાઓ હર્ષ પામ્યા. સુગ્રીવ, પ્રથમ ચરણમાં માથું નમાવીને મળ્યો, તે પછી વિભાવણ, આવીને ચરણ પકડયાં અને તે પછી. ॥ ૪ ॥

દો-જામ્બવંત અંગદ સહિત, મિલે ભાલુ અરુ કીશ ॥

સન્માતે કહિ વચન મિય, લવણ કૌશલાધીશ ॥ ૧૫૯ ॥

બંધુવાન આદિ સર્વ રીંછો તથા અંગદ આદિ સર્વ વાનરાઓ આવીઆવીને મળ્યા. રામચન્દ્રજીએ અને લક્ષ્મણજીએ, મિય વચનો બોલી બોલીને સર્વને સન્માન આપ્યું.

શ્રી-વહુરિ સર્વર્હિ મેટે હનુમાના । કર્હિ તાત તુમ રાલે પ્રાના ॥

દેવન મુમન વૃષ્ટિ તવ કીન્હી । પ્રમુદિત હૃદય હુંદુમી દીન્હી ॥ ૧ ॥

અનુજ સહિત હર્ષિત રણુવીરા । કહેડ વચન મુનુ તનય સમીરા ॥

તવ સમાન નહિ કોડ હિતકારી । મુર મુનિ સિદ્ધ મનુજ તનુ ધારી ॥ ૨ ॥

યશ તુમ્હાર ત્રિશુવન મહિં મયક । મુન પ્રમુ વચન ચરણ કપિ નયક ॥

નાથ કીન્હ સબ મૈં કેહિ લેલે । તરણી ચલત અગમ જલ દેલે ॥ ૩ ॥

તૈસે સબ પ્રતાપ તવ નાથા । મુનિં અસ મિલે કપિહિ રણુનાથા ॥

કટક સહિત હર્ષે દોડ માર્હિ । તેહિ અવસર મુલ કિમિ કહિ જાર્હિ ॥

પછી સર્વેએ હનુમાનજીને મળીને કહ્યું કે, “હે તાત ! તમે જ અમારા પ્રાણ બચાવ્યા છે.” આ સમયમાં આનંદથી દેવતાઓએ પુષ્પવૃષ્ટિ કરી અને હુંદુલિઓ બળ્લવ્યાં. ॥ ૧ ॥ લક્ષ્મણજી સહિત રામચન્દ્રજી, પ્રસન્ન થઈને જોવા દે, “હે પવન-કુમાર ! દેવ, મુનિ, સિદ્ધ અને મનુષ્ય ઇત્યાદિ સર્વ લોકોમાં તમારા જેવો કોઈ પણ અમારો હિતકારી નથી. ॥ ૨ ॥ તમારી કીર્તિ ત્રૈલોક્યમાં ફેલાઈ ગઈ છે.” પ્રભુનાં વચને સાંભળી, ચરણમાં પ્રણામ કરીને હનુમાનજી જોવા દે, “હે નાથ ! મેં જે કોઈ

કર્ચું. તે સઘળું કોની શક્તિથી કર્યું છે? આપની શક્તિથી જ કર્યું છે. જેમ વહાણની ગતિ અગાધ જળના મહિમાથી જ થાય છે, ॥૩॥ તેમ મારાથી જે કાંઈ થયું, તે આપના પ્રતાપથી જ થયું છે.” આ વચન સાંભળીને રામચંદ્રજીએ હનુમાનજીને પોતાની છાતીમાં દાખ્યા. કંટક સહિત ખન્ને ભાઈઓ પ્રસન્ન થયા, તે સમયનું સુખ કેમ વર્ણવ્યું બાકી? ॥૪॥

છં૦—કહિ જાય મુખ કિમિ તેહિ સમયકર સુનહુ ગિરિજા ચિત્ત ધરે ॥

રઘુવીર રુઝ અવલોકિ હર્ષિત આરતી સુર ગણ કરે ॥

અતિ પ્રેમસોં મારુત સુવન વશ નાહ વિબુધન અસ કહા ॥

નર નારિ યહ કીરતિ સુનત ગાવત લહત મંગલ મહા ॥ ૭ ॥

હે પાર્વતી ! ચિત્ત દઈને સાંભળો. રામચંદ્રજીની પ્રસન્નતા જોઈને સર્વને અકથનીય સુખ થયું. દેવતાઓએ, આનંદથી રામચંદ્રજીની આરતિ કરીને તથા અત્યંત પ્રેમથી હનુમાનજીની કીર્તિને ગાઈને કહ્યું કહ્યું કે, “જે કોઈ પુરુષો કે સ્ત્રીઓ, આ કીર્તિને સાંભળશે તથા ગાશે, તેઓને મહા મંગળની પ્રાપ્તિ થશે.” ॥ ૭ ॥

દો૦—કહિ વહુ વિધિ હરિ આરતી, વાળી સત્ય સુનાય ॥

રામ ચરણ અનુરાગડ, અમર સુમન ફરિ લાય ॥ ૧૬૦ ॥

દેવતાઓ, ઘણા પ્રકારથી આરતિ કરી, સત્ય વાણી સંભળાવી તથા પુષ્પવૃષ્ટિ કરીને રામના ચરણોમાં અનુરાગી થયા. ॥ ૧૬૦ ॥

ચૌ૦—દેવ નિહર પ્રમુ ગુણ ગણ ગાવહિં । આરત હર કહૈં વિનય સુનાવહિં ॥

વિબુધ વિનય રઘુપતિ સુનિ કાના । કહ પ્રમુ સત્યસિંધુ ભગવાના ॥ ૧ ॥

ચતુરાનન વર દીન્હ અપેલા । તેહિ કારણ યહ વાદ્યો સેલા ॥

નાહિત લષણ એક પલ માર્હી । રાસત યાતુખાન કુલ નાર્હી ॥ ૨ ॥

અજહું હોય રણ કૌતુક મારી । નિરસહુ તુમ સબ શોચ વિસારી ॥

અવ જો રહેડ નિશાચર શેષ । મટમહૈં જાસુ મુજાકર રેલા ॥ ૩ ॥

તેહિ રણમહિ મૈં હતહું પ્રચારી । વિનુ શ્રમ સવસોં કહત સ્વરારી ॥

શમ્ભુ કૃપા અવ સંશય નાર્હી । સુનિ સુર અતિ હર્ષે મનમાર્હી ॥ ૪ ॥

દેવતાઓએ, નિર્ભય થઈને રામના ગુણો ગાયા અને પીડાનું હરણ કરનારા તે પ્રભુને, વિનય વચનો સંભળાવ્યાં. સત્યના સસુદ્રરૂપ મોટા ઐશ્વર્યવાળા રામચંદ્રજી, દેવતાઓનાં વિનય વચનોને સાંભળીને બોલ્યા કે, ॥ ૧ ॥ “ઘડાએ કોઈથી ટાળી પ્રકાય નહીં એવું રાવણને વરદાન આપ્યું છે, તેથી આ ખેલ વધી પડ્યો છે. નહીંતર તે રક્ષમણજી એક પળમાં રાક્ષસોનાં કુલનો વિધ્વંસ કરી નાખે, ॥૨॥ પણ હજી રજુમાં મારે કૌતુક થવાનું છે, તે તમે સર્વે કશી ચિન્તા નહીં કરતાં જોયા કરજો. હવે જેઓની હથુતરી મોટા ચોદાઓમાં થાય એવા રાક્ષસો અવશેષ રહ્યા છે, ॥ ૩ ॥ તેઓને પણ યુદ્ધમાં સદાશિવની કૃપાથી શ્રમ વગર જ મારી નાખીશ, એમાં કશો સંદેહ નથી.” આ વચન સાંભળી, દેવતાઓ મનમાં બહુ જ હર્ષ પામ્યા. ॥ ૪ ॥

દો-સત્ય વચન મુનિ રામકે, આનંદિત મુર યુદ્ધ ॥

ચલે કહત જય જયતિ મધુ, વર્ષે મુનમ સમૂહ ॥ ૧૬૧ ॥

રામનાં સત્ય વચનો સાંભળીને આનંદ પામેલા સર્વે દેવતાઓ, ‘જય, જય, હે પ્રભુ!’ એમ બોલતા બોલતા અને પુષ્પોના સમૂહોની વૃદ્ધિઓ કરતા કરતા પોતપોતાના કોઠામાં ગયા. ॥ ૧૬૧ ॥

ચૌ-યદ્દ ચરિત્ર શુચિ સુભગ મુદ્રાવા । સ્વગ પતિ રામ કૃપા મૈં ગાવા ॥

અવ હિય હર્ષિ મુનહું દ્વિજરાઈ । માનસ કહહું મુમિર રઘુરાઈ ॥ ૧ ॥

યાગ્નવલ્કય પદ વંદિ સર્પાતી । ભરદ્વાજ બોલે શુચિ નીતી ॥

યદ્દ ચરિત્ર અતિ રુચિર મુદ્રાવા । મુનિ મમ નાથ પરમ સુસ્ત પાવા ॥ ૨ ॥

અહિરાવળ વધાન્ત ભગવાના । ચરિત કિયે સો કરહુ વચ્ચાના ॥

મુનિ મુનિ વિનય ઋષય પુલકાર્ષ । બોલે હૃદય મુમિરિ ગિરિરાઈ ॥ ૩ ॥

મશ્ત તુમ્હાર તાત અતિ પાવન । સહજ સુભગ સજ્જન મન ભાવન ॥

માનસ હરિ ચરિત્ર મુઠિ નીકા । મુનત કરત જો કોઝ મન ફીકા ॥ ૪ ॥

હે પક્ષીઓના રાજા ગરુડભૂ ! મેં રામની કૃપાથી આ પવિત્ર તથા સુંદર માનસ ચરિત્ર કહ્યું. હવે રામનું સ્મરણ કરીને ધીલું માનસ ચરિત્ર કહું છું, તે સાંભળો. ॥ ૧ ॥ પવિત્ર ભરદ્વાજ મુનિ, પ્રેમથી યાગ્નવલ્કયનાં ચરણોમાં પ્રણામ કરીને બોલ્યા કે, “હે નાથ ! આ અત્યંત પ્રિય લાગે એવું સુંદર ચરિત્ર સાંભળીને મારું મન પરમ સુખ પામ્યું છે. ॥ ૨ ॥ હવે રામચન્દ્રભૂએ, અહિરાવળનો વધ થયા પછી, જે ચરિત્ર કથાં કોય તે કહો. ” યાગ્નવલ્કય, ભરદ્વાજની વિનતિ સાંભળી, રોમાંચિત થઈ, હૃદયમાં રામચન્દ્રભૂનું સ્મરણ કરીને બોલ્યા કે, ॥ ૩ ॥ “ હે તાત ! તમારું પૂછવું અત્યંત પવિત્ર છે. રામચન્દ્રભૂનું માનસ ચરિત્ર કે જે સ્વાભાવિક સુંદર છે, સજ્જનોનાં મનને પ્રિય લાગે એવું છે અને અતિ ઉત્તમ છે, તે સાંભળીને જેઓ મનને શીકડું કરે, તેઓને ॥ ૪ ॥

દો-સોઈ જગવૈંચક મુનહુ, જેહિં માનસ ન મુદ્રાઈ ॥

ભવસાગરમહું ભ્રમત સો, અમિત કલ્પ ચલિ જાર્ષ ॥ ૧૬૨ ॥

જગતના કગારા જ સમજવા, જેઓને માનસ ચરિત્ર પ્રિય ન લાગે, તેઓ, અજ્ઞિત કલ્પો સૂધી સંસારરૂપી સમુદ્રમાં ભમ્યા જ કરે છે. ॥ ૧૬૨ ॥

ચૌ-માનસ મુનત ન મનર્ષિ અઘાર્ષી । તા સમ ધન્ય અવર કોઝ નાર્ષી ॥

ધન્ય ધન્ય તુમસમ કો આના । લલિત ચરિત અતિ મુનહુ મુજાના ॥ ૧ ॥

રામ લષળ દલ સહિત વિરાજે । જયતિ રામ કહિ કાપિ ગળ માજે ॥

રામ સેન સુસ્તમા અધિકાર્ષ । નિગમાગમ જાનેઝ બુઝ માર્ષ ॥ ૨ ॥

બર્ષાં દશાનન સવ મુધિ માર્ષ । દૂત સંદેશ દીન્દ સવ માર્ષ ॥

અહિરાવળકર વધ મુનિ કાના । મયઝ તેજ હત અતિ દુસ્ત માના ॥ ૩ ॥

વચન વજ્ર સમ લાગે તાહી । સંપ્રય મૂર્ચ્છિત પરેડ મહિમાર્થી ॥

કટે પંલ્લ જિમિ વિહંગ વિહાલા । રંક ચીર ગત નિશ્ચિ દિશ કાલા ॥ ૪ ॥

મુલ્લ મુલ્લાન લોચન જલ વહૈ । વચન ન આવ ક્ષીણ ધુનિ રહૈ ॥

જે માણસ, માનસ ચરિત્રનું શ્રવણ કરતાં, મનમાં તૃપ્તિ જ પામે, તેના જેવો બીજો કોઈ પણ બાળ્યશાળી ન ગણાય. તમારા જેવો ધન્યથી પણ અતિ ધન્ય બીજો કોણ છે ? હે પ્રવીણ મુનિ ! આ સુંદર ચરિત્ર સાંભળો. ॥ ૧ ॥ રામ તથા લક્ષ્મણ, સેના સહિત બીરાજમાન થયા. વાનરાઓ, ‘જય, જય, હે પ્રભુ !’ એમ બોલીને ગાજવા લાગ્યા. આ સમયમાં રામના સૈન્યની શોભાની જે અધિકતા થઈ હતી, તેને વેદશાસ્ત્રો અને પંડિતો જ બોલે છે. ॥ ૨ ॥ એક દ્રુત પાતાલમાંથી લંકામાં જઈ, રાવણને સઘળા સમાચાર સંભળાવ્યા. રાવણ, અહિરાવણનો વધ થયાનું સાંભળી, નિસ્તેજ થયો તથા બહુ દુઃખ પામ્યો. ॥ ૩ ॥ દ્રુતનાં વચનો વજ્ર સમાન લાગવાથી, રાવણ, જેમ પાંખો વગરનો પક્ષી, બેઠાલ થઈને પડે અને શીત કાલની રાત્રિમાં, વજ્ર વગરનો રાંક, બેઠાલ થઈને પડે, તેમ સંભ્રમથી મૂર્ચ્છિત થઈ, બેઠાલ થઈને ધરતીપર પડ્યો. રાવણનું મોઢોડું સૂકાઈ ગયું, ॥ ૪ ॥ નેત્રોમાંથી જળ ચાલવા લાગ્યું અને વચન બોલવાની પણ સૂઝ રહી નહીં. રાવણ, ધરતીપર પડ્યો પડ્યો, દશે માથાં ધુણાવતો હતો, તે સમયે ॥ ૦ ॥

દો—મય તનયા તવ આહ મુનિ, વહુ પ્રકાર સમુદ્ધાર્ષિ ॥

માન ન મૂરલ કાલ વજ્ર, પરમ ક્રોધ કહ પાર્ષિ ॥ ૧૬૩ ॥

મંદોદરીએ આવીને વળી પણ તેને ઘણા ઘણા પ્રકારથી સમજાવ્યો, પણ કાળને વશ થયેલા અને પરમ ક્રોધને પ્રાપ્ત થયેલા તે મૂર્ખોએ, મંદોદરીનું માન્યું નહીં. ॥ ૧૬૩ ॥

ઘૌ—નારિ વચન મુનિ તેહિં રિસવાદી । ડાઠે બેઠેડ ધરિ ધીરજ ગાદી ॥

તેહિં અવસર મંત્રી ફક આવા । કરિ આદર દશમુલ્લ વૈઠાવા ॥ ૧ ॥

સિન્ધુરનાદ નામ વલવાના । વૃદ્ધ જ્ઞાનમય પરમ સુજાના ॥

સદા વિમીષણકર સૈંગ ઠયજ । કવહૂં દશમુલ્લ સભા ન ગયજ ॥ ૨ ॥

આવા સો મલ્લ અવસર પાર્ષિ । કહેસિ નીતિ રાવણહિં બુદ્ધાર્ષિ ॥

જ્ઞાન કયા દશમુલ્લ ન મુહાની । તવ બહિરાડ વાત કહ આની ॥ ૩ ॥

કરિ વર નાદ હૃદય અસ મુનેજ । પ્રશ્ન દુહૂં તાગ હૃદય પટ મુનેજ ॥

અવ યહિં કહૌં સો સહજ ઉપાર્ષિ । જેહિં યહ મૂલ સમૂલ નશાર્ષિ ॥ ૪ ॥

રાવણ મંદોદરીનાં વચનો સાંભળી, બહુ જ કોષાકાંત થઈ, દૃઢ ધીરજ ધરી, બેઠો થયો, તે સમયમાં એક બળવાન, વૃદ્ધ, જ્ઞાની અને પરમ ચતુર સિન્ધુરનાદ નામનો મંત્રી, રાવણની પાસે આવ્યો. રાવણે, આદર આપીને તેને પોતાની પાસે બેસાડ્યો. ॥ ૧ ॥ આ મંત્રી, સર્વદા વિભીષણ સાથે જ રહેતો હતો અને આ દિવસ સિવાય કોઈ દિવસે પણ રાવણની સભામાં ગયો ન હતો. ॥ ૨ ॥ એ મંત્રીએ, અવસર બાણી, રાવણની પાસે આવીને તેને કેટલીક નીતિની તથા જ્ઞાનની વાત સમજાવી, પણ તે વાત રાવણને ગ્રમી

દો-તામ્ર મંત્ર મુનિ દશવદન, હૃદય પ્રમોદ અમાન ॥

ધૂમકેતુ કહૈં બોલિ ઢિંગ; સમુદાયડ સનમાન ॥ ૧૬૫ ॥

સિન્ધુરનાદની સલાહ સાંભળીને રાવણના હૃદયમાં અપાર આનંદ ઉત્પન્ન થયો. રાવણે, ધૂમકેતુ નામના દુતને પોતાની પાસે બોલાવી, માન આપીને સમજાવ્યો કે, ૧૬૫

ચૌ-ધૂમકેતુ તુમ પરમ સયાના । લે મમ પાતી કરહુ પયાના ॥

વસત જહૌં નારાન્તક રાજા । તહૌં ન તાત અવરકર કાજા ॥ ૧ ॥

અવસર પાઈ હેતુ સમુદ્ધાઈ । સપદિ તાહિ લે આનૌ માર્ઈ ॥

આયસુ પાઈ ચાર તહૌં ગવના । યહ મુનિ વિહૈંસિ કલો અહિ દવના ॥ ૨ ॥

કાકનાથ યહ ગાય મુદાઈ । મોસન તાત કરહુ સમુદ્ધાઈ ॥

નારાન્તક ઉમ્મતિ યથાવિધિ । પુર વિદવાબલ ગા કવની સિધિ ॥ ૩ ॥

મુમિરિ કાકપતિ ઉર અવધેશા । મન પ્રસન્નકર કહ કાકેશા ॥

અતિ સુંદર શુચિ યહ સંવાદ । ચિત્ત થિર કરિ મુનિય ઉરગાદ ॥ ૪ ॥

“હે ધૂમકેતુ ! તું અત્યંત પ્રવીણ છે, માટે મારી ચીટ્ટી લઈને, જ્યાં નારાંતક રાજા રહે છે, ત્યાં જા. હે તાત ! ત્યાં તારા સિવાય બીજા કોઈનું કામ નથી. ॥ ૧ ॥ હે ભાઈ ! અવસર બોધ, નારાંતકને કારણ સમજાવીને તુરંત અહીં લઈ આવ.” આ પ્રમાણે રાવણે આજ્ઞા કરતાં ધૂમકેતુ ત્યાં ગયો. ॥ ૨ ॥ આ સાંભળી ગરુડજી એ હસીને પૂછ્યું કે, “હે કાકબુથુંડિ ! આ સુંદર કથા, મને વિસ્તારથી કહે. નારાંતકની ઉત્પત્તિ કેમ થઈ ? અને તેને વિદવાબલ પુર કેમ મળ્યું ?” ॥ ૩ ॥ કાકબુથુંડિ, હૃદયમાં રામચન્દ્રજીનું સ્મરણ કરી, પ્રસન્ન મનથી બોલ્યા કે, “હે ગરુડજી ! આ કથા અત્યંત સુંદર તથા પવિત્ર છે, માટે સ્થિર ચિત્ત કરીને સાંભળો. ॥ ૪ ॥

દો-નવ ચૌગુણ વસુ ઝન તહૈં, સપ્ત અકાશ મિલાઈ ॥

રતને નિશિચર એક દિન, મે રાવણપુર આઈ ॥ ૧૬૬ ॥

એક દિવસે, લંકામાં રાક્ષસોને ઘેર, એક સમયે જ બોન્તેર કરોડ બાલકોનો જન્મ થયો. (વીશને યોગજ્ઞા કરતાં જે સંખ્યા (૮૦) થાય, તેમાંથી આઠ કહાડી નાખતાં જે સંખ્યા (૭૨) અવશેષ રહે, તે સંખ્યા ઉપર, સાત શૂન્ય ચઢાવતાં બોન્તેર કરોડ (૭૨૦૦૦૦૦૦૦) ની સંખ્યા થાય.) ॥ ૧૬૬ ॥

ચૌ-પુરમહૈં ઉપજે સ્વલ ઇક સાયા । તવ મુનિ હર્ષ નિશાચર નાયા ॥

નિજ ગુરુ બોલિ ચરણ શિર નાઈ । વૃક્ષા મુદિત સો કલશ ધરાઈ ॥ ૧ ॥

મૃગ્યન્દન તવ તેહિ સન કહેઝ । આજુ બાલ સબ મૂલન ભયઝ ॥

સત્ય કહત દશમુલ તુમ પાર્હી । મયે આજ જે તવ પુર માર્હી ॥ ૨ ॥

વે મુત સબ નિજ નિજ પિતૃધાતી । મુલ્લ દેસત મુન મુર આરતી ॥

ધર રાલે ધન સહિત વિનાશ । હોઈ અવશિ નહિ ઉવરન આશા ॥ ૩ ॥

શુક વચન સુનિ ઢરે નિશાચર । કહા કરિય અતિ વાદ પરસ્પર ॥

નિશ્ચય કીનંદ પ્રસવ શિશુ આજૂ । સૌપિય સિંધુદિ અવર ન કાજૂ ॥ ૪ ॥

લંકા નગરીમાં એકી વખતે એટલા બધા રાક્ષસ બાલકોના જન્મ થયો સાંભળી, રાણ થયેલા રાવણે, પોતાના શુરુ શુક્રાચાર્યને બોલાવી, તેમનાં ચરણોમાં માથાં નમાવી, આનંદથી ઈષ્ટ ઘડીનેા નિશ્ચય કરાવીને શુભાશુભ કૃણ પૂછતાં, ॥૧॥ શુક્રાચાર્ય બોલ્યા કે, “હે રાવણ ! હું તમને સાચું કહું છું. તમારા નગરમાં આજ એટલા બાલકો ઉત્પન્ન થયા છે, તેઓ સઘળા, મૂળ નક્ષત્રમાં જન્મ્યા છે, તેથી તેઓ, મોઢાંડું એતાં જ પોતપોતાના પિતાનો વિનાશ કરે એવા છે. ॥ ૨ ॥ જેઓ, એ બાલકોને ઘરમાં રાખશે, તેઓનાં ધન સહિત સર્વ પદાર્થોના અવશ્ય નાશ થશે. અને તેઓએ, પોતે પણ ઉગરવાની આશા રાખવી નહીં. ” ॥ ૩ ॥ રાક્ષસોએ, શુક્રાચાર્યનાં વચનો સાંભળી, પરસ્પરમાં તે વિષેની ઘણી ઘણી ચર્ચા ચલાવીને નિશ્ચય કર્યો કે, “આજ એટલા બાલકો જન્મેલા છે, તે સર્વ બાલકોને સમુદ્રના હવાલામાં સોંપી દેવા સિવાય બીજું કશું કરવું નહીં. ” ॥ ૪ ॥

દો-સપદિ કરહુ સવ કાજ યહ, લાવહુ બાલ વટોરિ ॥

રાણે હોઈ હાનિ અતિ, કહ દશવદન વહોરિ ॥ ૧૬૭ ॥

રાવણે, પણ સેવકોને કહ્યું કે, “આજનાં જન્મેલાં સઘળાં બાલકોને એકઠાં કરી લાવો અને જલદી તેઓને સમુદ્રમાં નાખી દેવાનું કરો, કારણ કે, એ બાલકો રાખવાથી, મને હાનિ થાય એમ છે. ” ॥ ૧૬૭ ॥

ષો-સેવક દશમુલ્લ આયસુ પાઈ । ધાયે તુરત ચરણ શિર નાઈ ॥

રાવણ આયસુ નગર પુકારી । સુનહુ સકલ પુર નર અરુ નારી ॥ ૧ ॥

આજુ અશુક્ત મૂલ મયે બાલક । ઢારહુ સાગર સવ કુલઘાલક ॥

બોરો સબનિ બાલ ફક ઠાઈ । માવી વશ મયુમાલ્લી નાઈ ॥ ૨ ॥

પાય અધાર દક્ષવટ બૌરા । પીવન લગે ક્ષીર વહું ઓરા ॥

પીવત ક્ષીર અન્દ મર સાતી । પુષ્ટ મયે સ્વલ નિશિચર જાતી ॥ ૩ ॥

પુનિ સવ ફક સંગ તહૈં જાઈ । સુરસરિ સંગમ મા જેહિ ઠાઈ ॥

તહૈં શિવ મંદિર પરમ સુહાવા । સબનિ વિલોકિ મુદિત શિરનાવા ॥ ૪ ॥

આ પ્રમાણે રાવણની આજ્ઞા મળતાં, સેવકોએ રાવણનાં ચરણોમાં માથાં નમાવી, તુરત ઠોડી, નગરમાં રાવણની આજ્ઞા બહાર કરી કે, “શેઢરનાં સઘળાં હે સ્ત્રીઓ ! અને હે પુરુષો ! સાંભળો. ॥ ૧ ॥ આજ સર્વ બાલકો, અશુક્ત મૂલમાં ઉત્પન્ન થયેલાં હોવાને લીધે કુલનો ઘાત કરનારા નીવડશે, માટે સર્વને સમુદ્રમાં નાખી દો.” આ ઉપરથી સર્વ રાક્ષસોએ, તે સમયે ઉત્પન્ન થયેલા સર્વ બાલકોને, બાવીની પ્રખલતાને લીધે, મધ-માંખીઓની પેઠે એક જગપર જ નાખી દીધા. ॥ ૨ ॥ એ બાલકો, વઠનાં વૃક્ષોને વળગી રહી, આરે તરફથી વઠનાં છીર પીવા લાગ્યા. સાત વર્ષ સુધી છીર પીવાનું બાહુ રહેવાથી, એ સઘળા રાક્ષસ બાલકો પુષ્ટ થઈ ગયા. ॥ ૩ ॥ પછી એ સઘળા બાલકો,

સાથે ચાલીને ગંગાસાગરના સંભગની પાસે જઈ બેઠા. એ સ્થલમાં એક મુશોભિત તથા પવિત્ર શિવમંદિર હતું, તેને બેઠાને સઘળાઓએ આનંદથી ભાષાં નમાવ્યાં. ॥ ૪ ॥

છં૦—શિવ નાઈ મુદિત વિકોકિં શિવ મંદિર મુહાવન પાવનં ॥

કહ્યું દિન રહે તહૈં સકલ પુનિ ઉઠિ ચલે મુનિ અહિ દાવનં ॥

રાવળ પુરીતે દિશા પ્રાચી કોસ શત રસ ચલિ ગયે ॥

બેઠે જલધિ મહૈં પાઈ યજ્ઞ વર શંકુ ચરણન ચિત્ત દિયે ॥ ૮ ॥

હે ગરુડ ! સાંભળો. એ બાલકો, કેટલાક દિવસો સૂધી ત્યાં રહી, પાછા ત્યાંથી ચાલ્યા. ચાલતાં ચાલતાં લંકાથી પૂર્વ દિશામાં છસો ગાબી સૂધી પહોંચ્યા. ત્યાં સમુદ્રના કિનારાપર સુંદર સ્થલ પ્રાપ્ત થવાથી, તેઓ, સદાશિવના ચરણોમાં ચિત્ત ધરીને ત્યાં બેસી ગયા. ॥ ૮ ॥

દો૦—જાનત નહિં ઉત્પત્તિ નિજ, મન મહૈં કરત વિચાર ॥

મે તેહિ દિગ જાકર વિદિત, રવિતે છટર્વાં વાર ॥ ૧૬૮ ॥

એઓ પોતાની ઉત્પત્તિ નહીં જાણવામાં આવવાથી, મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા હતા, તે સમયમાં શુકાચાર્ય તેઓની પાસે ગયા. ॥ ૧૬૮ ॥

ચૌ૦—હરિ અરિ ગુરુ નિજ શિષ્યન કીન્હા । કરત પ્રણામ આશ્વિષા દીન્હા ॥

કહિ નિજ નામ સવાનિ સમુદ્રાવા । કુલ ગુરુ જાના વિનય મુનાવા ॥ ૧ ॥

નિજ ઉત્પત્તિ વૃક્ષી શિર નાઈ । મૃગુન્દન સો સકલ મુનાઈ ॥

મુન આપન વૃત્તાંત લજાને । લલિ રુલ મૃગુનાયક સન્માને ॥ ૩ ॥

કરિ પરિતોષ મંત્ર ગુરુ દીન્હા । શિક્ષા પાડિ ગમન તિન કીન્હા ॥

જ્ઞાન લહેડ સવ સંશય ત્યાગી । મે વિરંચિ પદ તવ અનુરાગી ॥ ૩ ॥

નિરાહાર બેઠે ઇક આસન । વર્ષ સહસ તપ કિય ઉરગાસન ॥

શ્વાસ ધાર કૃત વર્ષ હજારા । રહે ઊર્ધ્વ મુલ્ક વિના અહારા ॥ ૪ ॥

એઓએ પ્રજ્ઞામ કરતાં, હૈત્યોના યુરુ શુકાચાર્યે, તેઓને, ‘પોતાના શિષ્ય છે,’ એમ જાણીને આશીર્વાદ દીધા અને પોતાનું નામ કહીને, સર્વને સમજાવ્યા. ॥ ૧ ॥ એઓએ, શુકને, કુલશુરુ જાણી, વિનંતિ કરી, ભાષાં નમાવીને પોતાની ઉત્પત્તિ વિષે પૂછતાં, શુકે, સઘળી ઉત્પત્તિની તથા ત્યાગ થવાની હકીકત કહી સંભળાવી. એઓ, પોતાની હકીકત સાંભળીને લજાતાં, શુકે તેઓની ચેષ્ટા જાણીને, તેઓને માન આપ્યું. ॥ ૨ ॥ એ રીતે માનદ્વારા સંતુષ્ટ કરીને મન્ત્રોપદેશ પણ આપ્યો. એઓ, ઉપદેશ પ્રાપ્તિને ત્યાંથી પણ ચાલ્યા અને ઉપદેશના પ્રભાવથી નિરસંશય થઈને બ્રહ્માનાં ચરણ-કમળોનું આરાધન કરવા લાગ્યા. ॥ ૩ ॥ હે ગરુડ ! એઓએ, એક હજાર વર્ષ સૂધી એક આસનપર બેસી, નિરાહાર રહીને તપ કર્યું, તેમ કરી આહાર નહીં કરતાં ઉંચાં મુશો રાખીને શ્વાસને પણ ધારણ કર્યું. ॥ ૪ ॥

યહિ વિધિ સઘ કહૈં દૈ વરદાના । બ્રહ્મ લોક મે બ્રહ્મ મુજાના ॥

વિધિ તે હહિ વર તિન મુલ્ક વાદા । લાગે કરન બહુરિ તપ ગાદા ॥ ૪ ॥

પછી બીજા સર્વ રાક્ષસો, કે જેઓ, હૃદયમાં ધ્યાન ધરી રહ્યા હતા, તેઓને, બ્રહ્માએ, ‘વર માંગો,’ એમ કહેતાં, તેઓ હૃદયમાં આનંદ પામીને બોલ્યા કે, ॥ ૧ ॥ “હે અંતર્યામી સ્વામી ! હે દેવતાઓના નાથ ! દેવતાઓના અને અસુરોના સંઘમાં અમારો જય થાય, એ વરદાન માંગીએ છીએ.” ॥ ૨ ॥ બ્રહ્મા બોલ્યા કે, “વાનર અને રીંછ, એ બે ભતિઓ સિવાય, બીજા કોઈથી પણ તમે કોઈ પ્રકારે જિતાશે નહીં.” ॥ ૩ ॥ આ પ્રમાણે સર્વને વરદાન દધને બ્રહ્મા, બ્રહ્મલોકમાં ગયા. બ્રહ્માની પાસેથી વરદાન મળવાથી સુખ પામ્યા, તો પણ તેઓ, વળી શિવ, પાર્વતીની ઉપર મોટું તપ કરવા લાગ્યા. ॥ ૪ ॥

દો-ગિરા ગિરીશ સમેત સઘ, જપહિં નિરંતર નામ ॥

જોરિ યુગલ કર એક પદ, નિશિ દિન આઠોં ચામ ॥ ૧૭૧ ॥

રાતના તથા દિવસના આઠે પોહોરોમાં, એક પછે ઉભા રહી, બન્ને હાથ જોડીને નિરંતર શિવનાં અને પાર્વતીનાં નામોનો જપ કરવા લાગ્યા. ॥ ૧૭૧ ॥

ચૌ-વિનુ પ્રયાસ ઠાઢે સઘ ખાઈ । છુપા વૃષા નિદ્રા વિસરાઈ ॥

ગુણ સહસ્ર સંવત સઘ પેસે । ગયે વીત પ્રથમહિં તપ જૈસે ॥ ૧ ॥

સવનિ શીશ પુનિ અવની દીન્હા । ઉભય ચરણ ડરધ કહ કીન્હા ॥

જોરે કર નિરોધકર શ્વાસા । જપહિં મંત્ર શંકર વર આશા ॥ ૨ ॥

મુનિગણ તિનકર સાધન દેલ્ખી । મન મહૈં માનત સકુચ વિશેલ્ખી ॥

હરિ ઇચ્છા વલ્લ હૃદય વિચારી । નિરલિ ચલે મુનિ જપત પુરારી ॥ ૩ ॥

અયુત અબ્દ બીતે સ્વર્ગનાયક । મે પ્રસન્ન શિવ જન મુલ્કદાયક ॥

ચંદે વરદ હિમમુતા સમેતા । આયે તિન તટ કૃપાનિકેતા ॥ ૪ ॥

છુપા, વૃષા તથા નિદ્રા, એઓનો ત્યાગ કરી, કથા પ્રયાસ વિના ઉભા જ રહેલા તે સર્વ ભાઈઓને, પ્રથમની તપશ્ચર્યાની પેઠે, ત્રણ હજાર વર્ષ વીતી ગયાં. ॥ ૧ ॥ પછી સઘળાઓ, માથાંઓને ધરતીપર અને પગોને અંતરિક્ષમાં રાખી, શ્વાસનો નિરોધ કરી હાથ જોડીને વરદાનની આશાથી શિવમંત્રનો જપ કરવા લાગ્યા. ॥ ૨ ॥ એઓનાં સાધનોને જોઈ, મોટા મોટા મુનિઓ પણ મનમાં લજાવ્યા લાગ્યા અને મનમાં પ્રભુની ઇચ્છાના બળને વિચાર કરી, જોઈ જોઈને સદાશિવના નામોનો જપ કરતા કરતા બોલ્યા જવા લાગ્યા. ॥ ૩ ॥ હે ગરુડભાઈ ! આ પ્રમાણે તપ કરતાં કરતાં ઈશ હજાર વર્ષ વીતી ગયાં, ત્યારે પ્રસન્ન થઈ સુખ દેનારા કૃપાનિધાન સદાશિવ, પાર્વતીની સાથે નંદીપર બીરાજીને તેઓની પાસે આવ્યા. ॥ ૪ ॥

દો-બોલે તિનહિં પ્રશ્નસિ શિવ, માંગહુ વર મન ખાવ ॥

નારાન્તક કરિ દંડવત, બોલા મુન સુરરાવ ॥ ૧૭૨ ॥

એઓની પ્રશંસા કરીને સદાશિવ બોલ્યા કે, “મનભાવતું વરદાન માગો.” નારાંતકે હંડવત કરીને બોલ્યો કે, “હે દેવાધિદેવ ! સાંભળો. ॥ ૧૭૨ ॥

ચૌ—મैं तप किन्हैँ दरस तब लागी । नाथ दीन जन चित अनुरागी ॥

અવ માંગત આવત મોહિં લાજા । ઠાઠ રહા કહિ નિશ્ચિર રાજા ॥ ૧ ॥

માંગુ સકુચ તજિ અસ હર કહેઝ । નારાંતક તવ માંગત મયઝ ॥

મોહિં વિમવ અસ દેહુ ગુસાંઈ । મૂપ પ્રજા નહિં પરહું લસ્યાંઈ ॥ ૨ ॥

પુર અનયાસ બસહિં મમ નાથા । યહ કહિ રહા જોરિ યુગ હાથા ॥

एवमस्तु कहि हर सुर ईशा । गमने भवन सहित बागीशा ॥ ३ ॥

શિવમસાદ નારાંતક પાવા । અંતરિક્ષ પુર સપદિ વસાવા ॥

पुर विहवाबलकी रुचिराई । कहत कछु इक तुम सन गाई ॥ ४ ॥

હે નાથ ! આપ કે જે દીન બનેાની ઉપર પ્રેમ રાખનારા છો, તેમનાં દર્શનને વાસ્તે અમેએ તમશ્રેયાં કરી છે, પણ હવે વરદાન માગતાં મને લાજ આવે છે. ” એટલું બોલીને રાક્ષસોના રાજા નારાંતકે, ઉભો રહેતાં ॥ ૧ ॥ સદાશિવ બોલ્યા કે, “ સંકેશનેા ત્યાગ કરીને વરદાન માગી લે. ” નારાંતકે વરદાન માગ્યું કે “ મને એવું ઐશ્વર્ય આપો કે, જેમાં રાજા અને પ્રજાઓની વચ્ચે કશી બુદ્ધિ ભેદમાં ન આવે. ॥ ૨ ॥ હે નાથ ! માંડે નગર અનાયાસથી વસી જહું બેઠાં. ” એટલું બોલી, હાથ બેડીને નારાંતકે ઉભો રહ્યો. દેવતાઓના સ્વામી સદાશિવ, ‘એવમસ્તુ’ એમ બોલીને પાર્વતી સહિત ત્યાંથી પોતાના ધામમાં ગયા. ॥ ૩ ॥ નારાંતકે, શિવની કૃપાથી તુરત જ અંતરિક્ષમાં ‘વિહવાબલ’ નામનું નગર વસાવ્યું. તમને એ નગરની શોભાનું થોડુંક વર્ણન કહી સંભળાવું છું. ૪

दो—ऋतु रवि गूने कोटि सौ, भवन बसे इक ठौर ॥

જાત રૂપ મય નગ જટિત, અતિ શોભિત ચહું ઔર ॥ ૧૭૩ ॥

છને બારગણા કરતાં, જે સંખ્યા થાય, તેટલાં કરોડ ઘરો (બોતેર કરોડ ઘરો) એકે નગરમાં વસ્યાં. એ ઘરો સુવર્ણમય, જેઓમાં નંગો (મણિઓ) જ્યાં હતાં એવાં અને ચોમેર અત્યંત શોભે એવાં થયાં. ॥ ૧૭૩ ॥

चौ—योजन दार्ई शत चकलाई । चौसठ कोस उत्तंग मुहार्ई ॥

દુર્ગમ દુર્ગ જલાધિ ચહું ફેરા । વિસ્મય વિશ્વકર્મ મન ઘેરા ॥ ૧ ॥

ચારિં દુવાર કુલિશ પટ ફરે । ગઢ ખીતર ચૌહટ નિધિ પૂરે ॥

वणिक पद्म धन तुच्छ बखाना । वन उपवन सरिता सर नाना ॥ २ ॥

બસત પ્રજા પુર સઘન અપારા । નારાંતક ગઢ મધ્ય સંધારા ॥

षोडश कोश कोट चहुँ ओरा । मणि माणिक लागे नहिँ थोरा ॥ ३ ॥

હય ગજ રથ સ્વચ્છર સમુદાર્ઈ । કહિ ન જાય સ્વગ મૃગ વિપુલાર્ઈ ॥

कोटिँ बहत्तर एकै साधा । विद्या पढन कमे स्वग नाथा ॥ ४ ॥

નગરનો ઘેરાવ અદ્વીસો યોજનમાં થયો. કિલ્લો ચોસઠ યોજન ઉંચો થયો. ચોમેર અસુદૃષ્ય વિષમ ગઢ પણ શોભી રહ્યો. એ નગરને ભેતાં, વિશ્વકર્માનું મન પણ આશ્ચર્ય પામ્યું. ॥ ૧ ॥ આરે દરવાજાઓમાં હીરાઓથી જડેલાં સુવર્ણનાં પત્રાંઓવાળાં દૃઢ કમાડો હતાં. ગઢની અંદર સર્વે ચોક ધનોથી ભરપૂર હતા. એ શહેરમાં જેની પાસે એક પદ્મ ધન હોય, તે વેપારી તો અદ્ય ધનવાળો ગણવા લાગ્યો. અનેક પ્રકારનાં વનો, ઉપવનો, નદીઓ અને તળાવો શોભા દેવા લાગ્યાં. ॥ ૨ ॥ શહેરમાં અપાર પ્રભળી અત્યંત ઘાટી વસ્તી થઈ. નારાંતક, એ પુરનો રાજા થઈ, દરબારગઢમાં રહ્યો. મોટા કિલ્લાની ચોમેર બીજે સોળ ગાઉનો કિલ્લો હતો. સર્વત્ર મણિઓ, માણેકો, અને હીરાઓ ઘણા ઘણા લાગી રહ્યા હતા. ॥ ૩ ॥ હાથી, घोडा, રથ, ખચ્ચર, અને બીજાં પણ પશુ પક્ષીઓ, એઓના સસુદાયનું વર્ણન કરી શકાય એમ ન હતું. હે ગરુડ ! એ યોગેતર કરેડ રાક્ષસો એકી સાથે વિદ્યા ભણવા લાગ્યા. ॥ ૪ ॥

દો—હરિ પ્રેરિત તેહિ કાલ મહું, દધિવલ પહુંચા આય ॥

પુર વિહવાબલ નિરખિ સો, કહ્યુ દિન રહા લુભાય ॥ ૧૭૪ ॥

આ સમયમાં દધિબલ નામનો સુગ્રીવનો પુત્ર, પરમેશ્વરની ઇચ્છાથી ત્યાં આવી નીકળ્યો અને વિહવાબલ પુરને ભેઈ, તેની શોભાથી લલચાઈને ત્યાં રહી ગયો. ॥૧૭૪॥

ચો—માર્વા વશ નિશિચર સંગ કીશા । વર્ષે એક પદ સુનહુ સુનીશા ॥

ગુરુ ઇકવાર કહેઝ રિસિયાઈ । હતિ હસિતૈં આપન ગુરુ ભાઈ ॥ ૧ ॥

વિનુ અય સુનિ દધિવલ ગુરુ શાપા । વિદા માંગિ ગમના કરિ દાપા ॥

મારગ મિલે દેવક્રપિ તેહી । મહે સુકંઠ સુવન પગ નેહી ॥ ૨ ॥

લલિ આશિષ દૈ વૃક્ષા તેહી । દધિવલ કવન કાજમે જેહી ॥

તવ નારાન્તક પુર પ્રમુતાઈ । દધિવલ નારદ મુનિહિ સુનાઈ ॥ ૩ ॥

મુનિ નિશાચર સંપતિ ભારી । રહે બ્રહ્મમુત હૃદય વિચારી ॥

ક્ષણક દેવ ક્રપિ કીન્હુ ગુમાના । વાર વાર મુમિરે ભગવાના ॥ ૪ ॥

એ વાનર, બાવીસે લીધે ત્યાં એક વર્ષ સુધી રાક્ષસોની સાથે ભણ્યો. એક દિવસે દધિબલને, ગુરુએ કોપને લીધે કહ્યું કે, “તું હસતાં હસતાં પોતાના ગુરુ ભાધને મારનારો થયો.” ॥ ૧ ॥ ‘ગુરુએ, અપરાધ વગર જ કોપ કરીને શાપ દીધો,’ એમ સમજાયાથી દધિબલ વિદાય માગીને ત્યાંથી ચાલતાં, માર્ગમાં તેને નારદજી મળ્યા. દધિબલે, ચરણ પકડીને પ્રણામ કરતાં, ॥ ૨ ॥ નારદજીએ, તેને યોગબી આશીર્વાદ દઈને પૂછ્યું કે, ‘હે દધિબલ ! તું કયા કામને વાસ્તે ગયો હતો ?’ દધિબલે નારદજીને નારાંતકના નગરની મોટાઈ તથા અશ્ચર્ય કહી સંભળાવ્યાં. ॥૩॥ રાક્ષસની ભારે સંપત્તિ સાંભળવામાં આવતાં, નારદજી, હૃદયમાં વિચાર કરવા લાગ્યા. જરા વાર વિચાર કરી, નારાંતકને અભિમાની બાણી, વારંવાર ભગવાનનું સ્મરણ કરીને ॥ ૪ ॥

દો—દધિવલતે નારદ કહેઝ, સુનહું તાત ચિત્ત હાઈ ॥

તહુ પરિ જેહિ હરિભક્તિ નહિ, જન્મ વાદિ જગ જાઈ ॥ ૧૭૫ ॥

નારદજીએ દધિબલને કહ્યું કે, “હે તાત ! ચિત્ત લગાવીને સાંભળ. જે પુરુષ, દેહ ધરીને હરિની ભક્તિ ન કરે, તેનો, જગતમાં જન્મ વૃથા જાય છે. ॥ ૧૭૫ ॥

ચૌ—યહ વિચારિ ખજુ રામહિ તાતા । ઉપજેડ મુનત જ્ઞાન મુનિ બાતા ॥
 ક્રષિ પદ પરશિ આશિષા પાઈ । કપિ પતિ મુત ગમનેડ હર્ષાઈ ॥ ૧ ॥
 સપદિ કૌશ તવ પહુંચા જહૂંવાં । પયનિધિ મધ્ય રુચિર ગિરિ તહૂંવાં ॥
 ધવલ ગિરિ તેહિ નામ મુનાવા । મુખગ દેલિ કપિવર મન ભાવા ॥ ૨ ॥
 ગૌરી ગિરીશ મુમિર ગણરાઈ । કીન્હ નિવાસ વૈઠા હર્ષાઈ ॥
 નારદ તાહિ દેહિ ઉપદેશા । ગયે વિરંચિહિ ધામ સ્વગેશા ॥ ૩ ॥
 ઉત દસમુલ મુપ વિદ્યા પાઈ । જહાં તહાંકી વિવિધ લરાઈ ॥

વિંદુ નામ ફક નિશિચર આહા । સો સ્વલ રહા વિતલ થલ માહા ॥ ૪ ॥
 આમ વિચારીને તું રામનું ભજન કરજે. ” નારદજીની વાત સાંભળીને, દધિબલને જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. પછી એ સુગ્રીવનો પુત્ર દધિબલ, નારદજીનાં ચરણોનો સ્પર્શ કરી, આશીર્વાદ પામી, રાજ્ય ધર્મને ત્યાંથી ચાલ્યો, ॥ ૧ ॥ તે જલદી ધવલગિરિ નામના સુંદર પર્વતમાં ગયો, કે જે પર્વત, સમુદ્રના મધ્યમાં છે, એ પર્વતની શોભા, જોવાથી જેનું મન પ્રસન્ન થયું ॥૨॥ એવો દધિબલ, આનંદથી શિવનું, પાર્વતીનું તથા ગણેશનું સ્મરણ કરી, ત્યાં જ નિવાસ કરીને બેઠો. નારદજી, એને ઉપદેશ કરીને બ્રહ્મલોકમાં ગયા. ॥૩॥ વિહવાબલ પુરમાં નારાંતકે વિદ્યા ભણીને જ્યાં ત્યાં લક્ષ્યઓ કરી એક ‘બિન્દુ’ નામનો જે ખલ રાક્ષસ, વિતલ પાતાલમાં રહેતો હતો, ॥ ૪ ॥

સો—અતિ રણધીર હુસાર, ચહે શક્રપર બલિ વિપુલ ॥

કીન્હેડ સમર અપાર, અબ્દ એક શ્રુતિ સંત કહ ॥ ૪ ॥

તે પોતે, અતિ રણધીર તથા લડવૈયો હોવાથી, તેણે ધંદૂની ઉપર પોતાનાં સૈન્યની સાથે ચઢાઈ કરીને એક વર્ષ સુધી અપાર યુદ્ધ કર્યું હતું, એમ શ્રુતિઓ તથા સંત જનો કહે છે. ॥ ૪ ॥

ચૌ—સમ કોટિ નિશિચર સંગ તાકે । અસિત મેરુ સમ સ્વલ મટ વાંકે ॥
 મુનાસીર કોપેડ ફકવારા । સબ કહૂં સમર મધ્ય સંહારા ॥ ૧ ॥
 માજિ બિન્દુ કેવલ ગૃહ ગયઝ । વાસુ નારિ નિશિચર મુલ્લ દયઝ ॥
 સબ નિશિ મોગ કરા સ્વલ પાપી । ઉપજે બહુ બાલક પરતાપી ॥ ૨ ॥
 સમ કોટિ મુત નાના નામા । સુંદર વક્ત્ર સકલ લલ ઘાપા ॥
 કોટિ બહત્તર તનયા જાકે । લાજહિં મુગલોચનિ લલિ તાકે ॥ ૩ ॥
 તિન મહૂં વિંદુમતી ફક સુંદરિ । નમ જારિણિ રતિરૂપ નિરંતરિ ॥
 નિરલિ વિંદુ નિજ મન અનુમાના । નહિં નારાન્તક સમ કોડ આના ॥ ૪ ॥

એની સાથે બાણે કાળા ચેરુ પર્વતો હોય એવા ખલ અને ભારે લડવૈયા સાત કરોડ શક્તિ હતા. એકવાર ધંદૂરે કોપ કરીને શુદ્ધમાં એ સાત કરોડને મારી નાખતાં, ॥૧॥

બિન્દુ, એકલો જ ભાગીને પોતાને ઘેર ગયો હતો. એ સમયમાં તેની સ્ત્રીએ બહુ મુખ આપતાં, એ પાપી રાક્ષસે, આખી રાત્ર લોગ કર્યો હતો અને તે લોગથી, પાછા, બીજાઓને દુઃખ દેનારા, ॥ ૨ ॥ અનેક નામોવાળા, સુંદર સુખોવાળા તથા મહા બળવાન સાત કરોડ પુત્ર ઉત્પન્ન થયા હતા અને જેઓનાં નેત્રોને ભેઈ, મૃગીઓ પણ લગ્નઈ બળ્ય એવી બાન્તેર કરોડ પુત્રીઓ ઉત્પન્ન થઈ હતી. ॥ ૩ ॥ એ કન્યાઓમાં એક બિન્દુમતી નામની કન્યા આકાશમાં ફરનારી અને જેનું રૂપ રતિના રૂપ જેવું જ સુંદર હતું, તેને ભેઈને બિન્દુએ મનમાં વિચાર કર્યો કે, “હાલ નારાંતક જેવો બીજો કોઈ નથી, માટે તેને આ કન્યા દેવી યોગ્ય છે.” ॥ ૪ ॥

દો—યહ વિચારિ ચિત્ત બિંદુ તવ, નારાંતકહિ બુલાય ॥

બિંદુ મતિ આદિક સુતા, સુંદર સાજ સજાય ॥ ૧૭૬ ॥

આમ વિચારી, તેણે નારાંતકને બોલાવી, સઘળી કન્યાઓને સુંદર સાજો સજાવીને, બિન્દુમતી, નારાંતકને આપી અને બીજી કન્યાઓ નારાંતકની સાથેના બીજા રાક્ષસોને આપી. ॥ ૧૭૬ ॥

ચૌ—સકલ સુતા રૂક સંગ વિવાહી । યથાયોગ્ય જેહિ કહૈં જસ ચાહી ॥

નારાંતક સવ સેન સમેતા । કરિ વિવાહ ફિરિ ગયલ નિકેતા ॥ ૧ ॥

પુર વિહવાચલ કીન્હ બસેરા । પ્રજા સહિત મુલ્ક કરત ઘનેરા ॥

જો તિય ચહિય ત્રિબુધ ગૃહ ભાઈ । સો ભાઈ વસ નિશિચર પાઈ ॥ ૨ ॥

નારિ પતિવ્રત જેહિ ઘર માઈ । તેહિ પ્રતાપ નિત અમર દરાઈ ॥

બિંદુમતી વિદ્યા સમ તાતા । બુધ જન સભા ચરિત વિરુપાતા ॥ ૩ ॥

નારાંતક ઉત્પત્તિ મૈં ગાવા । મુનુ લગેશ પુનિ ચરિત મુદાવા ॥

પુનિ પુનિ હરિ હર પદ શિર નાઈ । શુરુ સન મુનેઝ સો કહેઁં બુઝાઈ ॥ ૪ ॥

જેને જેને, જે જે કન્યા, યોગ્ય હતી, તેને તેને, તે તે કન્યા, આપીને બાન્તેર કરોડનો એકી વખતે વિવાહ કર્યો. નારાંતક, વિવાહ કરીને સઘળા સૈન્ય સહિત પાછો વિહવાબલ પુરમાં પોતાને ઘેર આવીને, રાજ્ય કરવા લાગ્યો ॥ ૧ ॥ અને પ્રજા સહિત ધણાં ધણાં સુખો લોગવવા લાગ્યો. જે સ્ત્રીઓ, દેવતાઓના ઘરોમાં ભેઈએ, તે સ્ત્રીઓ, ભાવીના બળને લીધે, રાક્ષસોને મળી. ॥ ૨ ॥ જેના ઘરમાં પતિવ્રતા સ્ત્રી હોય, તેના પ્રતાપથી સર્વે દેવતાઓ પણ ડરે. સઘળી સ્ત્રીઓમાં બિન્દુમતી સરસ્વતી જેવી વિદુષી હતી અને તેનું ચરિત પંડિતોની સભામાં પણ ગવાતું હતું. ॥ ૩ ॥ હે ગરુડજી ! મેં નારાંતકની ઉત્પત્તિ કહી, હવે તે પછીનું સુંદર ચરિત સાંભળો. મેં શુરુની પાસેથી જેનું સાંભળ્યું છે, તે વારંવાર વિષ્ણુનાં તથા શિવનાં ચરણોમાં પ્રણામ કરીને તમને સંભળાવું છું. ॥ ૪ ॥

દો—ચારન દશમુલ્કો તુરત, મગ ચલિ પહુંચો જાય ॥

ગ્રામાન્તર યોજન યુગલ, ઠાઠ ભયલ રૂપાય ॥ ૧૭૭ ॥

રાવણનો દૂત ધૂમકેતુ, માર્ગમાં ચાલતો ચાલતો તુરત વિહવાબલ પુરના સમી-
પમાં પહોંચ્યો. જ્યારે નગર આઠ કોસ દૂર રહ્યું, ત્યારે પ્રસન્ન થઇને તે ઠેકાણે ઉભો
રહ્યો. ॥ ૧૭૭ ॥

શ્લોક—તેહિ મારુત દિશિ કાનન ખારી । પરન કેત દેસેઝ તહૈં ખારી ॥

સકુચિ સમી જાહ મા ઠાઠા । વૃક્ષેસિ તાહિ ધીર ધરિ ગાઠા ॥ ૧ ॥

કવન રીતિ યહિ પુર મહૈં ખાઈ । તરુ પર ચઢત મૂપ સુત આઈ ॥

ચાર વચન મુનિ સો મુસકાના । કવન નગર તુમ વસત અયાના ॥ ૨ ॥

નારાન્તક રૂપ કર જો વારી । તેહિકર સેવક મૈં લઘુચારી ॥

ધૂમકેતુ તેહિ ઉત્તર ન દીન્હા । કહ્યુ ઢરિ પુનિ નિજ મારગ લીન્હા ॥ ૩ ॥

લિયે કનક ઘટ મુલમા પૂરી । વારિ લેન આઈ તિય રૂરી ॥

દેલિ મયઝ તેહિ સંશય ખારી । વૃક્ષા સત્ય કહ્યુ મુકુમારી ॥ ૪ ॥

ત્યાં વાયવ્ય ખુણામાં એક ભારે વન હતું અને તે વનમાં એક બકાલી, આઠ ઉપર ચઢીને પાંદડાં તોડતો હતો, તે ધૂમકેતુના જોવામાં આવ્યો. ધૂમકેતુએ, સંકોચાતાં સંકોચાતાં, તેની પાસે જઈ, ઉભો રહી, ૯૬ ધીરજ ધરીને તેને પૂછ્યું કે, ॥ ૧ ॥ “હે ભાઈ! આ નગરમાં આ રીતિ તે કેવી છે કે, રાજકુમાર પણ આઠ ઉપર ચઢીને પાંદડાં તોડે.” એ સાંભળી, પેલો બકાલી, હસીને બોલ્યો કે, “અરે મૂર્ખ ! તું કયા ગામમાં રહે છે ? ॥ ૨ ॥ હું તો નારાંતક રાજાના વાડીવાળાનો એક હલકો નોકર છું.” આ સાંભળી, ધૂમકેતુએ ફરીવાર કશું નહીં બોલતાં ઠરી જઈને પોતાનો માર્ગ પકડ્યો, ॥ ૩ ॥ આગળ જતાં કોઈ પૂરી રૂપાળી સ્ત્રી સુવર્ણનું એકું લઈને પાણી ભરવા આવતી હતી, તે જોવામાં આવતાં, સંદેહ ઉત્પન્ન થવાથી, ધૂમકેતુએ પાસે જઈને તેને પૂછ્યું કે, “હે સુકુમારી ! સાચી વાત કહેજો. ॥ ૪ ॥

દો—તુમ્હારે પુર કહ ચેરિ નહિ, રાની કહ્યુ સ્વમાવ ॥

આજ તુમ જલ્લ ભરન કહૈં, બોલેઝ ત્યાગ ઢરાવ ॥ ૧૭૮ ॥

તમારા શહેરમાં કોઈ દાસી નથી કે શું ? કે જેથી તમે રાણી છતાં પાણી ભરવા આવ્યાં છો. અથવા પાણી ભરવા આવવાનું તમારે કોઈ સ્વાભાવિક કારણ છે કે શું ? એ સર્વ, ડરને ત્યાગ કરીને જેવું હોય તેવું કહો.” ॥ ૧૭૮ ॥

શ્લોક—દૂત વચન મુનિ નિશિચર ચેરી । બોલી હૈંસિકર ઇકાઈ ચેરી ॥

નારાંતક દાસિનકી દાસી । હમ તાકી દાસી વિશ્વાસી ॥ ૧ ॥

સદા ભરૈં યહિ સાગર પાની । રૂઠૈં આર્વહિં કેહિ કારણ રાની ॥

કહિ હઝ ઔર કાહુ અસ વાતા । પૈહુ માર મુષ્ટિકા લાતા ॥ ૨ ॥

અસ કહિ ગમની હૈં જલ્લ નારી । તિન સૈમ ધૂમકેતુ પગ ધારી ॥

ગઢમીતર કીન્હે પૈસારી । નિરલે વિપુલ કૂપ સર વારી ॥ ૩ ॥

નાના ગજ રથ સ્વચ્ચર ઘોરા । ફિરત વિલોકત પુર ચઢું ઘોરા ॥

અંતર ગદ્ તેહિ ચાર દુવારા । તહીં ન ચર પાવહિં પૈસારા ॥ ૪ ॥

એ સાંભળી પેલી દાસી, હસી પડીને બોલી કે, “હું તો નારાંતક રાજાની દાસીની જે દાસી છે તેની વિશ્વાસપાત્ર દાસી છું ॥ ૧ ॥ અને હંમેશ આ મોટા તળાવમાં પાણી ભરવા આવું છું. અહીં રાણી તો શા માટે આવે? તું બીજા કોઈને આવી વાત પૂછીશ, તો તને મુંડીઓનો અને લાતોનો માર ખાવો પડશે.” ॥ ૨ ॥ એટલું બોલી, પાણી ભરીને તે સ્ત્રી ચાલતી થતાં, ધૂમકેતુ, પણ તેની પછવાડે પછવાડે ચાલ્યો. એ ધૂમકેતુ, એવી રીતે ગઠની અંદર ગયો, ત્યાં મોટાં મોટાં સરોવરો, વાડીઓ અને ફૂવાઓ, તેના ભેવામાં આવ્યાં. ॥૩॥ હાથીઓ, રથો, ખચ્ચરો તથા ઘોડાઓ વગેરે વાહનોપર બેસીને ચોમેર શહેરમાં ફરતાં અનેક લોકો પણ તેના ભેવામાં આવ્યા. દરબારગઢમાં જવાના પણ ચાર દરવાજા હતા, તેઓમાંનાં એકમાં પણ ધૂમકેતુને પેસવાનો લાગ મળ્યો નહીં. ॥ ૪ ॥

છંડ—પાવત નહિં પૈસાર ચર ગતિ દ્વાર લગિ ફિરિં આયઝ ॥

યહિ માંતિ રાવણ દૂત ઘટિકા યુગલ દિવસ ગૈવાયઝ ॥

મનમહૈં વિસૂરત ઠાઠ ચૌહટ મધ્ય સો જબ રહિ ગયો ॥

નિશિચર નિકંદન હોન લગિ બિધિ તાહિ ઇક અવસર દયો ॥ ૪ ॥

ધૂમકેતુ, ફરી ફરીને દરવાજાઓની પાસે જવા લાગ્યો. પણ અંદર પેસવાનો લાગ નહીં ફાવતાં, દિવસની બે ઘડી તો ત્યાંજ વ્યતીત થઈ ગઈ. મનમાં મુંઝાયા કરતો એ ધૂમકેતુ ચોક્કમાં જ ઉભો રહ્યો, પણ તે સમયે દેવયોગને લીધે રાક્ષસોનો વિનાશ જ થવાનો હતો, તેથી તેને એક લાગ મળી ગયો. ॥ ૪ ॥

સો—ગમનેઝ ભૂપતિ દ્વાર, તૃત્ય કરન ઇક કૌતુકી ॥

લીન્હ ધાર તેહિ માર, ગઠ ર્હિ કીન્હ મવેશ ચર ॥ ૫ ॥

કોઈ એક બેલાડી નટ, બીજા ઘણા નટોની સાથે નૃત્ય કરવાને વાસ્તે રાજદ્વારમાં જતો હતો, તેની સાથે ધૂમકેતુ પણ નટનો વેષ ધરીને અંદર પેસી ગયો. ॥ ૫ ॥

ચૌ—બૈટેઝ સભા નરાંતક જાઈ । કોટિ બહત્તર સંયુત ખાઈ ॥

વ્યોમ તીનિ રસ ગુણ વસુ ઇકા । અંક રીતિ લિખિ ગુણી વિવેકા ॥ ૧ ॥

બંદીજન નટ કૌતુક કરહીં । પ્રતિદિન કવિં કોવિદ ઉચ્ચરહીં ॥

રાવણ દૂત સભામેં દેહી । મનમહૈં ચક્રત મયો વિશેહી ॥ ૨ ॥

તથ ચારણ મન અસ અનુમાના । કોટિ બહત્તર રૂપ ન આના ॥

ભૂષણ વસન સુઆસન જોહા । દેશિ સુસદ ચારણ મન મોહા ॥ ૩ ॥

યામ દિવસ ગત અવસર પાવા । નારાંતક કાઈ શ્રીશ નવાવા ॥

દીન્હ પત્રિકા પદ શિર નાઈ । કુશલ તામુ બુક્ષી હર્ષાઈ ॥ ૪ ॥

ધૂમકેતુ અંદર જઈને જોય છે ત્યાં સભામાં નારાંતક રાજા, યોગેશ્વર કરોડ લાઈ-
જોની સાથે બેઠા હતા. એ સભામાં નિત્ય અઢાર લાખ અને છત્રીસ હજાર બંદીઓના
તથા નદો તમાસા કરતા હતા. ॥ ૧ ॥ અને હજારો કવિઓ તથા પંડિતો, નારાંતકના
યશની પ્રશંસા કરતા હતા. રાવણનો દૂત ધૂમકેતુ, સભામાં આ અદ્ભુત વ્યાપારો
જોઈ, મનમાં અત્યંત ચકિત જ થઈ ગયો. ॥ ૨ ॥ પછી ધૂમકેતુ, વિચાર કરવા લાગ્યો
કે, ‘આ સભામાં યોગેશ્વર કરોડ જણ, સમાન રૂપવાળા, સમાન આભરણોવાળા અને
સમાન આસનોવાળા છે, તો એઓમાં નારાંતક કોણ હશે ?’ સભાની અદ્ભુત સ્થિતિ
જોઈને ધૂમકેતુ તો મોહ જ પામી ગયો. ॥ ૩ ॥ એક પહેાર દિવસ ચઢ્યા પછી નારાંતક
જોળખવામાં આવતાં અને અવસર મળતાં, ધૂમકેતુએ, નારાંતકના ચરણોમાં માથું ન-
માવીને તેના હાથમાં રાવણની ચિઠ્ઠી આપી અને રાજા થઈને રાવણ તરફથી કુશલ પૂછ્યું.

દો-નારાંતક નિજ કુશલ કહિ, વૃક્ષા દશમુખ હેતુ ॥

સમાચાર ગદલંકા, વરણેડ દત્ત સચેતુ ॥ ૧૭૧ ॥

નારાંતકે, પોતાનું કુશલ કહી, રાવણનું કુશલ પૂછીને આવવાનું કારણ પૂછતાં,
ધૂમકેતુએ લંકાના સઘળા સમાચાર સાંભળેલીથી કહી સંભળાવ્યા. ॥ ૧૭૮ ॥

ચૌ-ચર ભાષિત નારાંતક સુનેડુ । ક્ષણક માંહિ નિજ કારણ મુનેડુ ॥

પુનિ પત્રી નિશિચર પતિ વાંચી । માની ચાર વાત સવ સાંચી ॥ ૧ ॥

ઉઠેડ સમાતે દ્વદય રિસાઈ । ગા નિજ ભવન શોચ સરસાઈ ॥

વિંદુમતિ કહૈં વાંચ સુનાઈ । પિતુપર ખીર પત્રિકા આઈ ॥ ૪ ॥

સમાચાર સુનિ કહ તેહૈં નારી । તુમ જાનિકરહુ રામ સન રારી ॥

ગહહુ ચરણ પિય અકસર જાઈ । રસન સફલ કરિ વિનય સુનાઈ ॥ ૩ ॥

માંગિ ભક્તિ વર પ્રેમ દઢાઈ । નિર્ભય રાજ્ય કરહુ ગૃહ આઈ ॥

નારિ વચન તેહિ મનહિં ન ભાવા । તવ ઉઠિ કોટદ્વાર સ્થલ આવા ॥ ૪ ॥

નારાંતક ધૂમકેતુની વાત સાંભળીને જરા વાર ત્યાં પોતાની જરૂર પડવાનાં કારણોના
વિચાર કરવા લાગ્યો પણ જ્યારે રાવણની ચિઠ્ઠી વાંચી, ત્યારે ‘ધૂમકેતુની સઘળી વાત
અરી છે,’ એમ તેના જણવામાં આવ્યું. ॥ ૧ ॥ નારાંતક કોષથી ભરપૂર થઈને સભામાંથી
ઠક્યો અને મનમાં અત્યંત વિચાર કરતો કરતો, પોતાના ઘરમાં ગયો. નારાંતકે
પોતાની સ્ત્રી બિન્દુમતીને પેલી ચિઠ્ઠી વાંચી સંભળાવીને કહ્યું કે, “મારા પિતા ઉપર
મોટી ભીડ આવી પડી છે, તેથી તેમણે મને બોલાવ્યો છે.” ॥ ૨ ॥ આ સમાચાર
સાંભળીને બિન્દુમતિ બોલી કે, “હે પ્યારા ! તમે રામની સામે લડાઈ નહીં કરો, પણ
ત્યાં જઈને રામનાં ચરણ પકડી, વિનય વચનો સંભળાવીને તમારી જાતને સફલ કરો.
॥ ૩ ॥ રામની પાસેથી ભક્તિરૂપ વરદાન માગી, પ્રેમને દઢ કરી, પાછા ઘેર આવીને
નિર્ભયપણાથી રાજ્ય કરો.” ખલ નારાંતકને સ્ત્રીનાં એ વચનો ગમ્યાં નહોં, તેથી તેણે
ત્યાંથી ઉઠી, કોટના દરવાજા પર આવીને આજ્ઞા કરી કે, ॥ ૪ ॥

दो०—कहेउ बजाव निशान घन, सजहु सेन चतुरंग ॥

जन्मभूमि जावा चहहुँ, पितु चारनके संग ॥ १८० ॥

“वेशं नीशाने अलवे अने अतुरंगिणी सेनाने सज्ज करो. हुं भारा पितान. हुतनी साथे भारी जन्मभूमिमां जवा धंछु छुं.” ॥ १८० ॥

चौ०—आयसु दीन्ह नारांतक राजा । लगे निशाचर सजन समाजा ॥

आमत वाजि गज उष्टर नाना । रथ खच्चर खेचर बहु याना ॥ १ ॥

नाना अस्त्र शस्त्र गहि पानी । निशिचर अनी न जाइ बखानी ॥

ते सब संयुत साज सजाई । विविध निशान हने हर्षाई ॥ २ ॥

कंत जात निश्चय जिय जानी । बिंदुमती निज चित्त अनुमानी ॥

राम विरोध न यहि कल्याना । महुँ संग अब करहुँ पयाना ॥ ३ ॥

भूषण वसन सुअंग बनाई । कंत चरण गहि विनय मुनाई ॥

सासु श्वशुर दर्शन हित नाथा । हमहुँ चलब प्राणपति साथ ॥ ४ ॥

नारांतके आ प्रभाछे आत्मा करतां, राक्षसो अनेक सामानो सज्ज करवा लाय्थ अजस्रित घोडाओ, हाथीओ, जेठो, रथो, अश्वरथो तथा आकाशमां इरनारां विमान आदि वाहनो सज्ज करवामां आव्यां. ॥ १ ॥ वल्लुयी शकाय नहीं ओवी राक्षसोनी सेना हस्तोमां अनेक प्रकारनां शस्त्रोने तथा अस्त्रोने लधने नारांतक पासे हाजर थध. आ प्रभाछे सर्व साज सज्ज करावी, रथ थधने नारांतके निशानोपर डंका देवराज्या. ॥ २ ॥ बिन्दुमतीओ स्वामीनो युद्धमां जवानो निश्चय जाली, मनमां विचार कर्यो के “रामनी साथे विरोध करवामां कल्याण थवानुं नथी, माटे हुं पण स्वामीनी साथे ज जाई.” ॥ ३ ॥ बिन्दुमतीओ, पोताना शरीरपर आभरणोना तथा वस्त्रोना शृङ्गार सल्ल, नारांतकनां यरणो पकडीने विनति करी के, “हे प्रभुनाथ ! सासुनां तथा ससरानां दर्शन करवाने वास्ते हुं पण आपनी साथे आदीश.” ॥ ४ ॥

दो०—दशमुख मुत मुनि तिय वचन, हृदय परम मुख मानि ॥

कहेउ चलहु सब सखिन सह, प्रसुदित छांडि मलानि ॥ १८१ ॥

रावणुना पुत्र नारांतके, स्त्रीनां वचन सांभली, हृदयमां परम सुख मानीने कहुं के, “संकेत छेडी दध, सधणी सप्लीओनी साथे आनंदथी भारी साथे आदी.” ॥ १८१ ॥

चौ०—मुनि पति वचन नारि हर्षानी । चली संग लै सखी सयानी ॥

लै दल नारांतक पग धारा । अमित सेन को कहि शक पारा ॥ १ ॥

बुध जन कहत मुनहु खगराजा । अयुत सतावन बाजत बाजा ॥

धूमकेतु कहैं ढिग संग लीन्हे । अति आतुर गमना रिस कीन्हे ॥ २ ॥

चलत शकुन भल ताहि न होई । गनइ न मृत्यु विवश झट सोई ॥

तासु पयान जानि दिग्पाला । जियमहं संशय करत विशाला ॥ ३ ॥

કોલ કૂર્મ અહિપતિ અતિ ઢરહીં । પુનિ પુનિ રામ ચરણ ચિત ઘરહીં ॥

સમુદ્રિ રામ બલ સંશય ત્યાગી । સુર વિશેષ પ્રમુ પદ અનુરાગી ॥ ૪ ॥

પતિનાં વચન સાંભળી, રાણ થયેલી બિન્દુમતિ, પ્રવીણ સખીઓને સાથે લઈને ચાલી. નારાંતક જે સેનાને, સાથે લઈને ચાલ્યો, તે સેના, એવી તે અપરિમિત હતી કે, તેના પાર કોઈથી પણ કહી શકાય એમ હતું. ॥ ૧ ॥ હે ગરુડજી ! સાંભળો. પંડિત જનો કહે છે કે, એની સેનામાં પાંચ લાખ સીન્તેર હજાર વાળાં વાગતાં હતાં. નારાંતક, ધૂમ-કેતુને સાથે લઈ, ક્રોધયુક્ત થઈ, અત્યંત વેગથી ચાલ્યો, ॥ ૨ ॥ તે સમયે અપશકુને! થવા લાગ્યાં, તે છતાં પણ, મૃત્યુને વશ થયેલા નારાંતકે, તે અપશકુને! ગણકાર્યાં નહીં. એનું પ્રયાણ થયું જાણી, દિક્ષપાલ દેવતાઓ મનમાં મોટો સંશય કરવા લાગ્યા ॥૩॥ અને વરાહ, કચ્છપ તથા શેષનાગ પણ ડરવા લાગ્યા. પરંતુ વારંવાર રામનાં ચરણોને ચિત્તામાં ધરી, શાંત થવા લાગ્યા. રામનાં ચરણોમાં અત્યંત પ્રેમવાળા મોટા મોટા દેવતાઓ, રામચન્દ્રજીનાં અપાર બળને ધ્યાનમાં લઈ સંશય રહિત થયા. ॥ ૪ ॥

દો-નારાંતક લંકા તુરત, દલ સમેત નિયરાન ॥

દિગ યોજન દલ રહેઝ જબ, મુનુ મુનીશ સજ્ઞાન ॥ ૧૮૨ ॥

નારાંતક, પોતાની સેના સહિત તુરત લંકાના સમીપમાં આવ્યો. હે મુનિશ્વર ! બ્યારે નારાંતકનું સૈન્ય લંકાથી આલીશ કેાશ દૂર રહ્યું, ત્યારે જે થયું, તે સાંભળો. ॥૧૮૨॥

ચૌ-—ઈહાં કુપાલુ રમેશ સ્વરાસી । અસિત જલદ સમ સેન નિહારી ॥

પ્રમુ સર્વજ્ઞ નીતિ હિત સેતૂ । સચિવ બોલિ કહ રઘુકુલ કેતૂ ॥ ૧ ॥

સસ્વા વિલોકહુ દક્ષિણ ઓરા । ગર્જત ઘન આવત નહિ ધોરા ॥

ઉમા રામ સબ અંતર્યામી । ચરિત હેતુ તૂણા અસ સ્વામી ॥ ૨ ॥

રામ વચન મુનિં દશમુલ્ક બ્રાતા । કહ હાંસે ગહિ પ્રમુપદ જલ જાતા ॥

દેવ દેવ નહિં દલ જલ વાહા । અહાહિ નારાન્તક નિશિચર નાહા ॥ ૩ ॥

વિહવાબલ પુર વસત ગુસાઈ । પઠવા તેહિ દશકંધ બુલાઈ ॥

આવત ધૂમકેતુ ચર સંગા । કરત કુલાહલ નાદ ઉતંગા ॥ ૪ ॥

અહીં લક્ષ્મીના પતિ, કૃપાળુ, રઘુકુલ શિરોમણિ પ્રમુ રામચન્દ્રજીએ, પોતે સર્વજ્ઞ છતાં પણ, નીતિની મર્યાદાને અનુસરી, મંત્રીઓને બોલાવીને કહ્યું કે, ॥ ૧ ॥ “ હે મિત્રે ! દક્ષિણ દિશા તરફ જુવો. મોટો વાદળાંઓનો સમૂહ ગાજતો ગાજતો ચાલ્યો આવે છે.” હે પાર્વતી ! અંતર્યામી અને સર્વના સ્વામી રામચન્દ્રજીએ, કૈાતુકને વાસ્તે જ આ પ્રમાણે સર્વને પૂછ્યું. ॥ ૨ ॥ રામનાં વચનો સાંભળી, વિભીષણ રામનાં ચરણોને પકડી, હસીને બોલ્યા કે, “ હે દેવાધિદેવ ! આ વાદળાંઓની સેના નથી, પણ નારાંતક નામના રાક્ષસના રાજની સેના છે. ॥ ૩ ॥ હે સ્વામી ! વિહવાબલ પુરમાં રહેનારા એ પોતાના પુત્રને રાવણે બોલાવ્યો છે, તેથી રાવણના ધૂમકેતુ નામના દૂતની સાથે, ભારે, કોલાહલ તથા નાદ કરતો કરતો એ રાક્ષસ આવે છે. ॥ ૪ ॥

દો—તેહિ સંગ ગુણી અનેક પ્રભુ, ગાવત હનત નિશાન ॥

સેનસંગ ચતુરંગ સ્થલ, હોલત વિવિધ દિશાન ॥ ૧૮૨ ॥

હે પ્રભુ ! એની સાથે અનેક ગુણી જનો છે, તેઓ ગાય છે તથા નિશાનો બબે છે. એ બળ ચતુરંગિણી સેનાની સાથે અનેક દિશાઓમાં ફરે છે. ” ॥ ૧૮૩ ॥

ચૌ—યહ પ્રભાવ તેહિ મુનિ ભગવાના । વિહૈસે પ્રમુદ્ધ બલ બુદ્ધિ નિધાના ॥

પાઈ રામ રૂઝ પવનકુમારા । ઉઠે હર્ષિ હિય ગર્જિ પ્રચારા ॥ ૧ ॥

સહિત લષણ પ્રમુદ્ધ પદ શિર નાઈ । ધાયે કહિ જય જય રઘુરાઈ ॥

બાત જાતં નિશિચર સમુદાઈ । દેલિ સપાદિ ઢિંગ પહુંચે જાઈ ॥ ૨ ॥

કટકટાઈ ગરજે અતિ ભારી । દેલેડ ઇમિ આવત બનચારી ॥

બૂલેડ દૂતહિ નિશિચર ત્રાતા । યહ આવત ધાવતકો પ્રાતા ॥ ૩ ॥

સ્વર્ણ શૈલ વિકરાલ શરીરા । ગર્જત પ્રલય જલદ સમ વીરા ॥

તબ નારાન્તક સન કહ દૂતા । યહૈ પવન મુત વલી અકૂતા ॥ ૪ ॥

વિભીષણનાં મોહોડાંથી નારાંતકનો આવે પ્રભાવ સાંભળી, બળના તથા બુદ્ધિના ભંડારરૂપ રામચન્દ્રજી હર્યા. આ સમયમાં હનુમાનજી, રામની આજ્ઞા લઈ, હૃદયમાં રાજી થઈ, ઉભા થઈ, મારે ગર્જના કરી, ॥૧॥ રામનાં અને લક્ષ્મણનાં ચરણોમાં માથું નમાવી, ‘જય, જય, રઘુનાથજી,’ એમ બોલીને ઢોડયા અને તુરત જ એ રાક્ષસોની પાસે જઈ પહોંચ્યા. ॥ ૨ ॥ હનુમાનજીએ કંકડાટી કરીને ભારે ગર્જના કરતાં નારાંતકે એમને આવતા બેઈ, ધૂમકેતુને પૂછ્યું કે, ॥ ૩ ॥ “હે ભાઈ ! આ સુવર્ણના પહાડ જેવા ભયંકર શરીરવાળો અને પ્રલય કાળના બેધના જેવી ગર્જના કરતા ઢોલુ ઢોડયો આવે છે ?” ધૂમકેતુ બોલ્યો કે, “આ અદ્ભુત બળવાન પવનપુત્ર હનુમાન છે. ॥ ૪ ॥

દો—સિંધુ લાંચિ લંકાહિ દહેસિ, પુનિ હિતિ અક્ષકુમાર ॥

કાલનેમિ કહૈ માર મગ, લાવા મેરુ ઉપાર ॥ ૧૮૪ ॥

સમુદ્રનું ઉલ્લંઘન કરીને લંકાને બાળનાર, અક્ષકુમારને મારનાર, કાલનેમિને માર્ગમાં મારીને મેરુ જેવા દ્રોણાયલને ઉપાડી લાવનાર, ॥ ૧૮૪ ॥

ચૌ—પુનિ અહિરાવળ સહ પરિવારા । પૈટિ પતાલ સદલ સંહારા ॥

લૈ આવા તાપસ દોડ માઈ । આવત અબ તબ ઢિંગ સોડ ધાઈ ॥ ૧ ॥

યહિકર શુજ્જ બલ અહૈ અપારા । મુનિ રિસાન દશકંઠ કુમારા ॥

ચાપ ચઢાઈ મુધારેસિ બાના । તજન ન પાવ ગહેડ હનુમાના ॥ ૨ ॥

સો શર બનુષ તોરિ કપિ ઢારા । પુનિ રિસાય ઝર મુષ્ટિક મારા ॥

પરા દશાનન મુત મહિ કૈસે । મિશ્ર રસાતલ મે મિરિ જૈસે ॥ ૩ ॥

પવનપૂત્ત બલ લૂમ પસારા । કોટિન રથ ગહિ તા પર ઢારા ॥

રથ સારથી ચૂળે સમ ભયઝ । વિધિ વશ તેહિકર માળ ન ગયઝ ॥૪॥

પાતાળમાં પેસી અહિરાવણને તેનાં સૈન્ય તથા પરિવાર સહિત મારનાર અને પાતાલમાંથી બન્ને તપસ્વી બાઈઓને લાવનાર આ હનુમાન તારી સાથે દોડ્યા આવે છે, ॥ ૧ ॥ આની બુલઓનું બળ અપાર છે” ધૂમકેતુનું બોલવું સાંભળી, કોપ પામેલો નારાતક, ધનુષ ચઢાવીને બાણ સુધારવા લાગ્યો. પણ તે બાણનો ઘા કરી શક્યો નહીં તેટલી વારમાં હનુમાનજીએ, તેને પગ પકડી, ઉઠ્યો કરી, પાછો હેઠો નાખીને ॥ ૨ ॥ તેનાં ધનુષ બાણ તોડી નાખ્યાં અને ક્રોધથી તેની છાતીમાં ઝુંડી પણ મારી. જેમ આકાશમાંથી રસાતલમાં જતાં, મિશ્ર નામનો પર્વત, ધરતીપર પડ્યો હતો, તેમ નારાતક ધરતીપર પડ્યો. ॥ ૩ ॥ બળવાન હનુમાનજીએ, પોતાનું પૂંછડું લાંબું કરી, તે વખતે નારાતકના રથને પકડી લઈ, પૂંછડાંની અણીપર ચઢાવીને ધરતીપર પછાડ્યો. આથી રથ, ઘોડા તથા સારથી આદિ સઘળું ચૂર્ણ થઈ ગયું, પણ પ્રહ્માના વરદાનને લીધે નારાતકના પ્રાણ ગયા નહોં. ॥ ૪ ॥

દો-—એક દંડ અતિ વિકલ ચલ, રહ ભૂતલ ધુનિ માય ॥

ધુનિ શ્વ ઉઠા સૈભારિ તનુ, ધાયડ ધનુ ધરિ હાય ॥ ૧૮૨ ॥

શઠ અને દુષ્ટ નારાતક, એક ધડી સૂધી અત્યંત વ્યાકુલપણથી માયું ધુણાવતો ધુણાવતો ધરતીપર પડ્યો રહ્યો, પણ પાછો ઉઠી શરીરની સંભાળ કરી, હાથમાં ધનુષ ધરીને હનુમાનજીની સામે દોડ્યો. ॥ ૧૮૫ ॥

ચૌ-—હાંદિસ અગણિત સાયક કોપી । ક્ષણ ઇક કીશ કટક ગા તોપી ॥

રામ પ્રતાપ પ્રમંજન જાયા । કર ગહિ અરિ શર તોરિ વહાયા ॥ ૧ ॥

દેશિ પવન સુતકી પ્રમુતાઈ । વર્ષત મુમન વિવુષ સ્પરિ લાઈ ॥

જય જય પિંગ અક્ષ સુર ભાષા । મુનિ દશકંધ તનય મન માષા ॥ ૨ ॥

નારાતક અતિ હૃદય રિસાઈ । કપિ તટ પહુંવા આતુર થાઈ ॥

કહ મલ કીશ જો કહુ બલ ધરહ । મોસન મલ્લયુદ્ધ રણ કરહ ॥ ૩ ॥

ગાવહિ વિવુષ તોર મુજ જોરા । નિજ ઉર સહ ઇક મુષ્ટિક મોરા ॥

લાગત ઠાઠ રહૈ જો વાનર । તો જાનહું તવ મુજ બલ આગર ॥ ૪ ॥

તેણે, કોપથી એવાં તો અગણિત બાણો નાખવા માંડ્યાં કે, તેથી એક ક્ષણ ભર તો સૈન્યમાં હનુમાનજી ઠંકાઈ ગયા, પણ તે પછી હનુમાનજીએ, રામના પ્રતાપથી શત્રુનાં બાણોને હાથથી પકડી પકડીને તોડી નાંખ્યાં. ॥ ૧ ॥ હનુમાનજીની શક્તિને જોઈને દેવતાઓ પુષ્પાની અત્યંત વૃદ્ધિ કરવા લાગ્યા તથા ‘હે પીંગળી આંખોવાળા ! જય, જય,’ જેમ બોલવા લાગ્યા. દેવતાઓના શબ્દો સાંભળીને ॥ ૨ ॥ હૃદયમાં અત્યંત કોપ પામેલો નારાતક શીઘ્રતાથી હનુમાનજીની પાસે પહોંચીને બોલ્યો કે, “હે વાનર ! જો તું બળનું અભિમાન રાખતો હો તો મારી સાથે મહાયુદ્ધ કર. ॥ ૩ ॥ દેવતાઓ, તારી બુલઓનાં બળની શત્તિ કરે છે, પણ તું જો હૃદયમાં મારી એક ઝુંડીના પ્રહારનું સહન કરીને ઉભી થકે, તો હું તારા બુજબળને શ્રેષ્ઠ ગણું.” ॥ ૪ ॥

સો૦—હરિ મુનિ તાકર વાત, રામદૂત રિસિ રોકી ઝર ॥

અતિ સમીપ મુસક્વાત, ક્ષણક ઠાઠ સન્મુખ રહેડ ॥ ૬ ॥

હનુમાનજી, નારાંતકની વાત સાંભળી, હૃદયમાં ક્રોધને શેકીને હસતા હસતા તેના અતિ સમીપમાં જઈ, ધણુ માત્ર તેની સામે ઉભા રહ્યા. ॥ ૬ ॥

ચૌ૦—તવ તેહિ કપિકહેં મુષ્ટિક મારા । મયડ તહિતસમ શબ્દ અપારા ॥

ટરા ન તહેતે પગ હનુમાના । હૃદય ન નિશિચર નેકુ લજાના ॥ ૧ ॥

દુડ મુષ્ટિક તેહિ ફેરિ ચલાવા । તવ મારુતમુત કોપ વઢાવા ॥

કિલકિલાય લંગૂર લપેટા । ઢારિ ભૂમિ તિન દીન્હ ચપેટા ॥ ૨ ॥

વિકલ તાહિ કરિ કપિ અતિ ગાજે । મે વ્યાકુલ નિશિચર વહુ માજે ॥

કોટિન્હ નિશિચર કપિ કર ગઢહીં । રામ દૂતકર કૌતુક અહીં ॥ ૩ ॥

મર્દિ મર્દિ વહુ વારિધિ ઢારે । દેસિ દેવ જય જયતિ પુકારે ॥

એક દંડ ગત નિશિચર જાગા । વહુ વિધિ સમર કરન સો લાગા ॥ ૪ ॥

આ સમયમાં નારાંતકે, હનુમાનજીની છાતીમાં મુંડીનો પ્રહાર કરતાં, વીજળી પડવાના જેવો અપાર શબ્દ થયો, પણ તે પ્રહારથી, હનુમાનજીનો પગ જરા પણ ખસ્યો નહીં. આમ થયા છતાં પણ, નારાંતકે જરા પણ નહીં લજાઈને ॥ ૧ ॥ વળી ખીજી મુંડી મારી, ત્યારે હનુમાનજીનો કોપ વૃદ્ધિ પામ્યો. હનુમાનજીએ કીકીઆટી કરી, નારાંતકને પૂંછડાંમાં લપેટી લઈ, પૃથ્વીપર નાખ્યો અને તે ઉપરાંત થપ્પડ પણ મારી. ॥ ૨ ॥ નારાંતકને મૂર્ચ્છિત કરી, હનુમાનજીએ અત્યંત ગર્જના કરતાં, રાક્ષસો ભયથી વ્યાકુલ થઈને બહુજ ભાગવા લાગ્યા. આ સમયમાં હનુમાનજીએ, એવું કૌતુક કર્યું કે, ॥ ૩ ॥ કરોડો રાક્ષસોને હાથથી પકડી, પકડી, મર્દી મર્દીને સમુદ્રમાં ફેંકી દીધા. આ જોઈને દેવતાઓ, ‘જય, જય,’ એમ પોકારવા લાગ્યા. એક ઘડી ગયા પછી નારાંતક મૂર્છામાંથી જાગૃત થયો અને વળી પાછો ઘણા પ્રકારનાં યુદ્ધો કરવા લાગ્યો. ॥ ૪ ॥

છં૦—લાગેડ કરન પુનિ સમર વહુ વિધિ નિજ મુખટ વહુ વહુ ફેરિકે ॥

સલ કોટિ કોટિ પ્રવંહ સાયક કપીહિ રણમહૌ ઘેરિકૈ ॥

રણ રંગ રંજિત વીર મારુત પૂત પુનિ પુનિ ગર્જહીં ॥

ગહિ ગહિ વિપુલ દનુજન પહારત ઝર વિદારત તર્જહીં ॥ ૧૦ ॥

નારાંતક, પોતાના ભાગતા સુભટોને પાછા ફેરવી, ઘણા પ્રકારથી લડવા લાગ્યો. અને હનુમાનજીને, રણમાં ઘેરીને કરોડો પ્રવંહ ખાણો ફેંકવા લાગ્યો. રણના રંગથી રંગાયેલા મહાવીર હનુમાનજી, વારંવાર ગર્જના કરવા લાગ્યા, ઘણા ઘણા રાક્ષસોને પકડી પકડી, પછાડવા લાગ્યા, તેઓની છાતીઓને ફાડી નાખવા લાગ્યા અને વળી પડકારવા લાગ્યા. ॥ ૧૦ ॥

દો૦—સયન વાહિની જલજ વન, જિમિ કરિ કૃત ઉતપાત ॥

રિપુન હનત તિમિ વાયુમુત, વિનુ શ્રમ પ્રમુદિત ગાત ॥ ૧૮૬ ॥

એમ હાથી, પરિશ્રમ વગર જ કમળોનાં સઘન વનને કચરી નાખી, આનંદયુક્ત જ દેખાય, તેમ હનુમાનજી, પરિશ્રમ વગર જ શત્રુઓની સઘન સેનાને કચરી નાખી, આનંદયુક્ત જ દેખાવા લાગ્યા. ॥ ૧૮૬ ॥

ચૌ-કરત સમર આયડ તેહિ ઠામા । જહૈ નિત હોત રહા સંગ્રામા ॥

લરત અકેલ તહૌ હનુમાના । ધાયડ વાલિ તનય બલવાના ॥ ૧ ॥

તા પાલે કપિ ચમૂ અપારા । ચલે કહત જય કૃપા અગારા ॥

લીન્હે ગિરિવર તરુ પાષાના । જહૈ તહૈ કરન લગે મૈદાના ॥ ૨ ॥

અંગદ આઈ પવન સુત પાહા । કહિ જય રઘુવર સન દ્વિજ નાહા ॥

દોઝ મટ ઇક સંગ કરિ હૂહા । હનન લગે અરિસેન સમૂહા ॥ ૩ ॥

દેશ્વત માલુ કીશ કૃત મારી । માગિ ચલે નિશિચર ભય મારી ॥

દેશ્વિ અની નિજ ત્રસિત બહુતા । મા અતિ કુપિત દશાનન પૂતા ॥ ૪ ॥

હનુમાનજી, યુદ્ધ કરતાં કરતાં, તે સ્થલ ઉપર આવ્યા, કે જ્યાં નિત્ય સંગ્રામ થતો હતો. હનુમાનજીને, એકલા લડતા જોઈ, બળવાન અંગદ પણ દોડ્યો ॥ ૧ ॥ અને તેની પાછળ, ‘જય જય કૃપાનિધાન,’ એમ બોલતી, વાનરાઓની અપાર સેના પણ દોડી. વાનરાઓ, પર્વતોને, વૃક્ષોને તથા પાષાણોને લઈ લઈને જ્યાં ત્યાં મેદાન કરવા લાગ્યા. ॥ ૨ ॥ અંગદ, હનુમાનજીની પાસે આવી, ‘જય જય, રઘુવર’ એમ બોલ્યો. એ બન્ને સુભટો, એકી વખતે હુલા કરીને શત્રુઓની સેનાઓને મારવા લાગ્યા. ॥ ૩ ॥ રીંછોને તથા વાનરાઓને ભયંકર કર્મ કરતા જોઈ, અત્યંત ભય પામેલા રાક્ષસો, ભાગી નીકળવા લાગ્યા. પોતાની સેનાને બહુ જ ત્રાસ પામેલી જોઈ, રાવણુને પુત્ર નારાંતક બહુ કોપ પાડ્યો. ॥ ૪ ॥

છં-અતિ કુપિત મા દશમુશ્વ સુવન નિજ મટન શપથ દિવાઈકૈ ॥

ફેરેડ સવનિ કર કોપ બોલા જાત કહાં પરાઈકૈ ॥

વિવિધ દીન્હ વિવિધ અહાર કપિદલ સ્થાન કસ ન અઘાઈકૈ ॥

વિનુ માલુ કપિ મહિ કરહુ પુનિ ઇટ ધરહુ તાપસ ઘાઈકૈ ॥ ૧૧ ॥

અત્યંત કોપ પામેલા નારાંતક સોગંદો આપી આપી, પોતાના ભાગતા યોદ્ધાઓને પાછા ફેરવીને કહેવા લાગ્યો કે, “ક્યાં ભાગી જાઓ છો? હવે વાનરાઓની સેનારૂપી વિવિધ આહાર આપ્યો છે, તે છતાં તમે તેઓને ખાઈને કેમ પેટ ભરતા નથી? પૃથ્વીને રીંછ વગરની તથા વાનરાઓ વગરની કરી નાખો અને દોડીને બન્ને તપસ્વીઓને બલાત્કારથી પકડી દ્યો.” ॥ ૧૧ ॥

દો-મુનિ નારાંતક સરુષ વચ, રજનીચર સમુદાય ॥

લગે લરન સકોપ સબ, માયા કપટ કુમાય ॥ ૧૮૭ ॥

નારાંતકનાં કોપ ભરેલાં વચનો સાંભળી, સર્વે રાક્ષસો પાછા વળી, કોપ કરીને લડવા લાગ્યા અને દુષ્ટ ભાવથી કપટ ભરેલી માયાઓ કરવા લાગ્યા. ॥ ૧૮૭ ॥

चौ०—माया तिमिर पसार अपारा । अल्ल शल्ल बहु भांति प्रहारा ॥
 शक्ति शूल वर विशिख कराळा । डारहिं रज तरु शैल विशाळा ॥ १ ॥
 गिरत क्रक्ष कपि लागत सायक । उठहिं बहुरि कहि जय रघुनायक ॥
 निज दल विकल विलोकि खरारी । सत्य सिंधु इक शर संचारी ॥ २ ॥
 रिपु शर काटि तिमिर कर दूरी । प्रभु शर हते निशाचर भूरी ॥
 हरि निर्षंग महँ पुनि सो तीरा । प्रविशे आइ सुनहु मुनि धीरा ॥ ३ ॥
 निरखि प्रकाश भालु अरु कीशा । गहि गिरि तरु कहि जय जगदीशा ॥
 निशिचर अनी मध्यगे जबहीं । दिये डार गिरि रज तरु तबहीं ॥ ४ ॥

राक्षसो मायाथी अपार अंधकारने झेलावीने, अस्त्रोथी तथा शस्त्रोथी अनेक प्रकारना प्रहारो करवा लाग्या अने उत्तम सांगो, शूलो, विकाण आणो, रज, वृक्षो तथा मोटा मोटा पर्वतो, जेज्यानी वृष्टिज्यो करवा लाग्या. ॥ १ ॥ रीछो तथा वानराज्यो, आणो वागवाथी पडी जवा लाग्या, पणु याछा, 'जय, जय, रघुनायक,' जेम मोलीने ठकवा लाग्या. रामचन्द्रलज्ये, पोतानी सेनाने व्याकुल जेध, जेक आणु ईंक्युं, ॥ २ ॥ डे जे आणु शत्रुज्योनां आणोने कापी नांभी, अंधकारने दूर कर्यो, अने घण्टा घण्टा राक्षसोने पणु भार्या. जे आणु जेटहुं काम करी, पाहुं आवीने रामचन्द्रलज्ये भाथाभां पेटुं. ॥ ३ ॥ रीछो तथा वानराज्यो, प्रकाश थयेले जेध, हस्तोभां पर्वतोने तथा वृक्षाने, लघ 'जय, जय, जगदीश,' जेम मोलता मोलता ज्यारे राक्षसोनी सेनाना मध्यमां गया, ते सभजे ज राक्षसोज्ये, पोता तरङ्गनी पर्वतोनी, रजनी तथा वृक्षानी वृष्टिने अंध करी दीधी. ॥ ४ ॥

दो०—मरे तमीचर कोटि षट, जानि निशा परिवेश ॥

दलयुत अंगद पवन सुत, चले जहाँ अवधेश ॥ १८८ ॥

आ युद्धमां छ करोड राक्षसो मरी गया. आ सभयमां अंगद तथा हनुमानल, सायंकाल थये जण्णी, पोतानां सैन्य सहित रामचन्द्रलनी पासे जवा ग्याल्या. ॥ १८८ ॥

चौ०—अंगद हनुमदादि कपि भालू । आये जहँ रघुवीर कृपालू ॥

प्रभुहिं विलोकि चरण शिर धरे । भे श्रम रहित सकल सुख भरे ॥ १ ॥

अति आदर प्रभु किय सनमाना । सब कहँ बैठन कह भगवाना ॥

पुनि रजाइ ले थलनि सिधाये । छवि वारिधि प्रभु पद शिर नाये ॥ २ ॥

अंगद हनुमत निकट निवासी । राम चरण सुखमा गुण रासी ॥

दोउ भट कर परशत प्रभु पांऊ । देखि मुरन मन भा अति चाऊ ॥ ३ ॥

हमहुँ होत जग कीश स्वरूपा । पद गहि नित रहत नर भूपा ॥

हरि न सिहाहिं सुमन शरि लाये । निज निज आश्रम अमर सिधाये ॥ ४ ॥

અંગદ તથા હનુમાનજી આદિ વાનરાઓએ અને રાંછિઓ, રામચન્દ્રજીની પાસે આવી, રામચન્દ્રજીનાં દર્શન કરી, તેમનાં ચરણોમાં મસ્તકો ધર્યાં. મસ્તકો ધર્યાં કે તે જ સમયે સર્વે યોદ્ધાઓ શ્રમ રહિત થયા, ॥ ૧ ॥ અને સુખ પામ્યા. રામચન્દ્રજીએ, સર્વને સન્માન આપીને બેસવાનું કહ્યું. સર્વે યોદ્ધાઓ જરા વાર બેસી, રજા લઈ, કાંતિના સચુદ્રરૂપ રામચન્દ્રજીનાં ચરણોમાં માથાં નમાવીને પોતપોતાનાં ઠેકાણાંઓપર ગયા. ॥ ૨ ॥ અંગદ અને હનુમાનજી તો, રામચન્દ્રજીની પાસે જ રહેતા હતા; તેથી તે બન્ને યોદ્ધાઓ શોભાના તથા શુભોના સમૂહરૂપ રામચન્દ્રજીનાં ચરણોને ખોળામાં લઈને હસ્તોવડે દાબવા લાગ્યા. આ જોઈને, દેવતાઓના મનમાં એવી પ્રબલ ધ્રુજા થઈ કે, ॥૩॥ “અમે જો જગતમાં વાનરાઓનો અવતાર પામીએ, તો રામચન્દ્રજીનાં ચરણોને ખોળામાં લઈ, નિત્ય ચાંખ્યા કરીએ.” દેવતાઓ, વાનરાઓની પ્રશંસા કરી, પુષ્પોની વૃષ્ટિઓ કરીને પોતપોતાના લોકમાં ગયા. ॥ ૪ ॥

દો-બંધુ સચિવ સેના સહિત, શોભિત શ્રીમગવાન ॥

તુલસીદાસ તે ધન્ય નર, જે યહ ધ્યાન લુભાન ॥ ૧૮૯ ॥

તુલસીદાસ કહે છે કે, “શ્રીરામચન્દ્રજી, લક્ષ્મણજીની, મંત્રીઓની તથા સેનાની સાથે ખીરાજી અત્યંત શોભતા હતા, તે સમયના તેમના સ્વરૂપના ધ્યાનમાં જેઓ લલચાય, તે મનુષ્યો, મહા ભાગ્યશાળી ગણાય.” ॥ ૧૮૯ ॥

ચૌ-ઉત નારાંતક સેન સમેતા । ગયઝ જહાં દશકંધ નિકેતા ॥

સુતહિં મુરારિ મિલા પુલકાર્દ । કુશલ વૃજ્ઞ ચૈતેઝ હર્ષાર્દ ॥ ૧ ॥

દેશિ નરાંતકકૈ સમુદાર્દ । દશમુલ શઠ સબ શોચ દુરાર્દ ॥

જેહિ વિંધિ હરિ લાવા જગ માતા । તાહિ આદિ કૃતકૃત વિરુધાતા ॥ ૨ ॥

કુંભકર્ણ ઘનનાદ નિપાતા । કહિ વિલસા અહિરાવળ ઘાતા ॥

પિતૃ મન મલિન નરાંતક દેષા । બોલા સ્વલ ઝર ગર્વ વિશેષા ॥ ૩ ॥

તજહુ સકલ સંશય વિબુધારી । કરિહુ પ્રાત સમર અતિ મારી ॥

ચમૂ કીશ ચિતુ ક્ષિતિ કર તાતા । ધરિહૌ તાપસ હોત પ્રમાતા ॥ ૪ ॥

નારાંતક, ત્યાંથી પોતાની સેના સહિત રાવણને ઘેર ગયો. રાવણ, અત્યંત હર્ષથી પુત્રને મળી, રોમાંચિત થઈ, કુશલ પૂછીને, તેની પાસે બેઠો. ॥ ૧ ॥ નારાંતકના, સેના વગેરે સમાજને જોઈ, શઠ રાવણનો સઘળો શોક દૂર થઈ ગયો. રાવણ, સીતાજીનાં હરણથી, માંડીને, પોતે જે જે કૃત્યો કર્યા હતાં, તે સઘળાં પોતાના પ્રખ્યાત પુત્ર નારાંતકને કહી સંભળાવ્યાં. ॥ ૨ ॥ કુંભકર્ણના, મેઘનાદના તથા અહિરાવળના વધની વાત કહેતાં કહેતાં રાવણ ગભરાઈ ગયો. મહા અભિમાની ખલ નારાંતક, પિતાનાં મનને ગભરાયેલું જોઈને બોલ્યો કે, ॥ ૩ ॥ “હે દેવશત્રુ! હે તાત! સઘળો સંશય છોડી દો, હું પ્રભાતમાં અત્યંત ભારે સંગ્રામ કરીશ; પૃથ્વીને વાનરાઓની સેના વગરની કરી નાંખીશ અને બન્ને તપસ્વીઓને પકડી લાવીશ. ॥ ૪ ॥

छं०—धरि आनि तापस भ्रात दोउ परभात वार न लाइहौं ॥

धरि धरि विपुल कपि भालु दीन निशाचरन अघवाइहौं ॥

भुज बल कहहु निज नहिं बहुत करि रिपुन प्रगट दिखाइहौं ॥

बिनु श्रमहिं तातनको वयर लै तब चरण शिर नाइहौं ॥ १२ ॥

प्रभातभां भन्ने तपस्वीज्योने पकडी लेवाभां कशे बिलंब नहीं करीश अने मोटा वानराज्योने तथा रीछोने पकडी पकडी, राक्षसेना हाथभां भावा आपी दधने राक्षसेने तृप्त करीश. हुं भारी बुद्धज्योना भणनां आज्ञां वधाषु नहीं कइं, पणु शत्रुज्योने ते भण प्रकट देखाडी आपीश अने श्रम वगर न आपनुं वेर पूरे पूरे लधने आपनां थर-छोभां भायुं नभावीश. ” ॥ १२ ॥

दो०—सुनत वीर भुज सुत वचन, वार वार उर लाइ ॥

लाग करावन नृत्य जड, गुणी समूह बुलाइ ॥ १९० ॥

भूर्ध रावण, पोटाना पुत्र नारांतकनां वचने सांलग्नी, नारांतकने वारंवार छाती-भां लगावी, अनेक शुष्णी लोकांने गोलावीने नाथ कशववा लाग्यो. ॥ १८० ॥

चौ०—बिंदुमती आदिक रनिवास । सब चलि गई मंदोदरि पास ॥

सामुहिं मिलि बैठीं सब नारी । मयतनया करि आदर भारी ॥ १ ॥

वृश्चि परस्पर रावण घरणी । प्रभु यश ताहि सुनायउ वरणी ॥

देइ पतोहुन वास सुहावन । आपु लगी सुमिरन जग पावन ॥ २ ॥

शयन करहु कह सुतहि निशाचर । उठा आप मति मंद अघाकर ॥

गा तेहि भवन कुटिल दशग्रीवा । जहँ मयतनया सदृशुण सीवा ॥ ३ ॥

आयउ पिय मंदोदरि जानी । पाइसु अवसर गहि पग पानी ॥

पिय सुनाय अति कोमल वयना । लगी कहन जल भरि युग नयना ॥ ४ ॥

बिन्दुमती आदि सधणी स्त्रीज्यो, पोटानी सासु मंदोदरीनी पासो लध, तेनी पासो गेली. मंदोदरीज्यो, तेज्योने धख्यो आदर आय्यो. ॥ १ ॥ परस्परनुं कुशल पूछाया पछी, मंदोदरीज्यो तेज्योने प्रभुनुं यश वर्णवीने संभणावुं. मंदोदरी, पुत्रनी स्त्रीज्योने सारा अवासे आपीने पोते जगतने पवित्र करनारा रामचन्द्रज्योनुं स्मरण करवा लागी. ॥ २ ॥ मंद बुद्धिवाणो, कुटिल अने पापोनी आषुडप रावण, नारांतकने ‘हुवे सुध रहे,’ ज्येभ कहीने घरभां गयो, के जेभां सदृशुणानी सीमाडप मंदोदरी भजन करती હતી. ॥ ३ ॥ मंदोदरी, पतिने आय्यो लक्ष्मी, योग्य अवसर जेध, हस्तोवठे तेनां थरख्यो पकडी, भंने नेत्रोभां आंसु लावीने कोमल वचने गोली के, ॥ ४ ॥

दो०—नाथ निगम आगम विबुध, कहत प्रगट यह बात ॥

बुध जन सो जो आबहुँ, राखै सर्वस जात ॥ १९१ ॥

“હે નાથ ! વેદશાસ્ત્રો તથા પંડિતો, આ વાત સ્પષ્ટ રીતે કહે છે કે, જે સમજી જન હોય, તે સર્વસ્વ જતું રહેતું હોય એવા સમયમાં પણ અર્ધ બચાવી લે છે, પણ જે મૂર્ખ હોય, ॥ ૧૯૧ ॥

ચૌ૦—તજહિ ન હૃદ શટ સર્વસ સ્થોવૈ । યદ્યપિ અંત શીશ ધુનિ રોવૈ ॥
સો વિચારિ પ્રમુ પરમ મુજાના । મોર વચન મુનિ કીજિય કાના ॥ ૧ ॥
અજહુ કરહુ હૃદ દુરિ ગુસાર્હ । અનુજ ભૌતિ મિલિયે પ્રમુ જાર્હ ॥
પ્રથમાર્હ સીતહિ દેહુ પઠાર્હ । પુનિ તુમ ગમનહુ પુત્ર લઘાર્હ ॥ ૨ ॥
પ્રમુ પદ ગર્હ માંગહુ વર પહુ । પદ પંકજ રતિ વિમલ સનેહુ ॥
મિયા વચન તેહિ વિષ સમ લાગા । સો ગૃહ તજિ ગા અનત અધાગા ॥ ૩ ॥
નિજ નારી કહિ કટુ અભિમાની । કીન્હ શયન નિશિ ગઈ બદ જાની ॥
સો રજની ગત ભયલ પ્રમાતા । જામે રઘુવર ત્રય જગ જાતા ॥ ૪ ॥

તે, સર્વસ્વ જવા લાગતાં છતાં પણ પોતાની હઠ છોડતો નથી અને એને માથું ધુણાવીને રહે છે. હે પરમ પ્રવીણ પ્રભુ ! આમ વિચારીને મારા વચન પર લક્ષ આપો. ॥ ૧ ॥ હે સ્વામી ! હજી પણ હઠ છોડી દો, વિભીષણની પેઠે પ્રભુની પાસે જઇને, તેમને મળી બાંધો, પ્રથમ સીતાને ચોકલી આપો અને પછી નારાંતકની સાથે જઇ, ॥ ૨ ॥ રામચન્દ્રજીનાં ચરણો પકડી, તેમનાં ચરણકમળોમાં જ પ્રેમ તથા નિર્મળ સ્નેહ રહેવાનું વરદાન માગો. ” મન્દોદરીનાં આ વચનો ઝેર જેવાં લાગવાથી, અમાગીઓ, તથા અભિમાની રાવણ, મન્દોદરીને કડવાં વચનો કહી, ઘરને છોડી દઇ, ॥ ૩ ॥ બહુ સત ગયેલી બાણી, બીજા ઘરમાં જઇને સુધ રહેા. એ રાત્રિ વ્યતિત થઇને પ્રભાત થતાં ત્રૈલોક્યના રક્ષક રામચન્દ્રજી બાંધ્યા. ॥ ૪ ॥

દો૦—ઋષ કીશ જગદીશ પદ, શીશ નાઈ રુલ પાઈ ॥

ધરિ ગિરિ તરુ ધાવત ભયે, કહિ જય જય રઘુરાઈ ॥ ૧૯૨ ॥

સીંછા તથા વાનરાઓ, રામચન્દ્રજીનાં ચરણોમાં માથાં નમાવી, આજ્ઞા લઇ, પર્વતોને તથા વૃક્ષોને ઉપાડી, ‘જય, જય, રામચન્દ્રજી.’ એમ બોલતા બોલતા યુદ્ધ કરવા દોડ્યા.

ચૌ૦—કપિ ઘેરા ગઢ યહ મુનિ કાના । રાવણ મુત લલિ નિપટ રિસાના ॥
સાજિ વિપુલ દલ હનત નિશાના । ગઢતે ચલા નિકર બલવાના ॥ ૧ ॥
ચારિ દ્વાર કરિ કઠિન લરાઈ । વિશિલ વરષિ કપિ દલ વિચલાઈ ॥
નિકરે નિશિચર ગઢતે કૈસે । શલભ સમુહ શૈલતે જૈસે ॥ ૨ ॥
મારુત મુત દેસા કપિ ભાજે । કટકટાઈ મતિ વિક્રમ ગાજે ॥
કપિ લંગૂર ચઢ્ઢુ ઝોર મૈવાઈ । રોકે સ્વલ નિશિચર સમુદાઈ ॥ ૨ ॥
પટકત મહિ નિશિચર ફલ બેલૂ । કેતિન દેત વિદિશિ દિશિ મેલૂ ॥
ઈક દિશિ હમિ હરિકૃત સંગ્રામા । દિગ્ દૂજી અંગદ બલ ધામા ॥ ૪ ॥

‘વાનરાઓએ ગઢ ઘેર્યો,’ એમ સાંભળવામાં આવતાં, અત્યંત ક્રોધ પામેલો નારાંતક, મોટું બળવાન સૈન્ય તૈયાર કરી, નીશાનોપર ડંકા દેવરાવતો દેવરાવતો લંકાના કિલ્લામાંથી બહાર નીકળ્યો. ॥ ૧ ॥ નારાંતકે, ચારે દરવાજાઓ પર ભારે લડાઈ જમાવી. બાણોની વૃષ્ટિઓથી વાનરાઓની સેનાને ચલાયમાન કરી નાંખી. વાનરાઓ, ચલાયમાન થતાં જેમ પર્વતમાંથી ટીકો નીકળવા લાગે, તેમ ગઢમાંથી રાક્ષસો નીકળવા લાગ્યા. ॥૨॥ બુદ્ધિમાન અને મહા પરાક્રમી હનુમાનજીએ વાનરાઓને ભાગતા ભેધ, કડકડાટી પૂર્વક ગર્જના કરી ચોતરફ પૂછડું ભમાવીને ખલ રાક્ષસોને રોકી દીધા. ॥ ૩ ॥ હનુમાનજી, રાક્ષસોને બીલાંઓની પેઠે ધરતીપર પછાડવા લાગ્યા અને ફેટલાઓને તો દિશાઓમાં તથા બુણાઓમાં ફેંકી દેવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે એક તરફ હનુમાનજીએ લડાઈ જમાવી અને બીજી તરફ બળવાન અંગદે લડાઈ જમાવી. ॥ ૪ ॥

દો-નિશિચર સેના ઉદધિ સમ, મંદર ઇવ દોડ કીશ ॥

મયત દેલિ જય રતન લગિ, હૈસે વિબુધ સુર રૈશ ॥ ૧૯૩ ॥

બન્ને વાનરાઓને, જય રૂપી રત્ન મેળવવાને વાસ્તે રાક્ષસોના સૈન્યરૂપી સસુદ્રનું, એ મંદરાચળોની પેઠે મથન કરતા ભેધ, રામચન્દ્રજી હસ્થા. ॥ ૧૯૩ ॥

છં-ઈમિ નિરલિ પરાક્રમ કરત કીશ, બા ક્રોધ પરમ રજનીચરીશ ॥

કરિ પ્રલય કંદતે ધોર શોર, ધર કુધર ક્ષત્ર ધાયે કઠોર ॥ ૧ ॥

ઇક વાર માર કર શર સમૂહ, કિય વિકલ અસ્ત્ર હનિ કીશ જૂહ ॥

કોડ ટેરત કપિપતિ ચિત્ત ઉચોટ, કોડ સુરત કરત નિજ ધામ ઓટા ॥૨॥

બહુ ચલે કંદરા શૈલ તાક, કોડ દબકત ઇત ઉત પાત ક્ષાક ॥

કોડ દેત દુહાઈ લષણ રામ, કોડ કહત વિધાતા મયો વામ ॥ ૩ ॥

યહિ બીચ નરાન્તક કર પ્રધાન, તેહિ ધાય ગહેડ યુવરાજ પાન ॥

બહુ મટ લપટાને અંગ સંગ, સવ સંગ ઉહેડ અંગદ ઉતંગ ॥ ૪ ॥

નમ કીશ કોન્હ કૌતુક અબૂત, રવિ મંડલ પહુંચેડ વાલિ પૂત ॥

અંગારે જારે તપનિ ઑંચ, પુનિ આયડ જહૈ સંગ્રામ રાંચ ॥ ૫ ॥

યહ નિરલિ અપર યૂથપ પિશાચ, તુર આઈ ગયડ સેના સમાચ ॥

લૈ વિષમ શૂલ મારેસિ પ્રચંડ, ઊર લાગિ આનિ અતિ કઠિન દંડ ॥ ૬ ॥

મહિ પરેડ તનય તારા તુરંત, લલિ દૌરિ પરેડ હનુમંત સંત ॥

સ્પેઈ શૂલ લૈંચિ મારેડ પ્રચંડ, ઊર લાગિ યૂથપતિ સહસ સ્વંદ ॥ ૭ ॥

સવ ચરિત સુનેડ રવિકુલ દિનેશ, કહ જાહુ વેગિ અહિરાજ શેષ ॥

ચલે નાઈ માય શંકર મનાઈ, ધનુ બાંધિ વાંધિ વિકરાલ લાઈ ॥ ૮ ॥

ઊર અંગદ કર ધરિ સુમિરિ રામ, શ્રમ વિગત મયડ બલ અતુલ ધામ ॥

આ પ્રમાણે વાનરાઓને પરાક્રમ કરતા ભેધ, અત્યંત ક્રોધ પામેલો નારાંતક,

પ્રલય કાળના મેઘના જેવી ઘોર ગર્જના કરીને દોડયો અને બીજા રાક્ષસો પશુ ભયંકર પર્વતોને તથા શસ્ત્રોને ધરીને દોડયા. ॥ ૧ ॥ નારાંતકે, એકદમ જ બાણોના સમૂહોથી વાનરાઓને મારીને તથા અસ્ત્રોથી હણીને, વાનરાઓની સેનાને અત્યંત વ્યાકુલ કરી નાંખી. કેટલાએક વાનરાઓ, વ્યાકુલ થઈને સુગ્રીવને પોકારવા લાગ્યા, કેટલાએક, પોતાનાં ઘર બારાનું સ્મરણ કરવા લાગ્યા, ॥ ૨ ॥ કેટલાએક, પર્વતની શુદ્ધિ તરફ દોડવા લાગ્યા, કેટલાએક, ઢોંગથી ધવાયેલાઓની પેઠે આમતેમ તરફડવા લાગ્યા, કેટલાએક, રામ, લક્ષ્મણની દુવાહી દેવા લાગ્યા અને કેટલાએક, 'વિષાતા વિપરીત થઈ ચૂકયો' એમ બોલવા લાગ્યા. ॥ ૩ ॥ આ સમયમાં નારાંતકના એક મંત્રીએ દોડીને અંગદને હાથ પકડતાં અને તેની સાથે જ અનેક રાક્ષસો બાઝી રહેતાં, અંગદ, એ સઘળાઓને સાથે લઈને ઉંચો આકાશમાં ચડી ગયો. ॥ ૪ ॥ અંગદે આકાશમાં અપૂર્વ કૌતુક કર્યું કે, તે પોતે સૂર્યમંડલના સમીપમાં જઈ પહોંચ્યો. ત્યાં રાક્ષસોને સૂર્યના કિરણોરૂપી અગ્નિથી બાળી નાખીને અંગદ પાછો સંઘ્રામ ભૂમિમાં આવ્યો. ॥ ૫ ॥ આમ થયું બેઠું, રાક્ષસોના એક બીજા સેનાપતિએ, સેના સહિત આવી પહોંચીને અંગદની છાતીમાં અત્યંત કઠણ અને પ્રચંડ ત્રિશૂલ માર્યું. આ પ્રહારથી અંગદને પૃથ્વીપર પડેલો બેઠું, ॥ ૬ ॥ હનુમાનજીએ દોડી પહોંચી, અંગદની છાતીમાંથી ત્રિશૂલને ખેંચી લઈ, તેજ પ્રચંડ ત્રિશૂલ સેનાપતિની છાતીમાં માર્યું કે, જેથી તે સેનાપતિના હૃદય તુકડા થઈ ગયા. ॥ ૭ ॥ રામચન્દ્રજીએ આ સઘળી હડીકત સાંભળી, લક્ષ્મણજીને તુરત યુદ્ધમાં પહોંચી જવાની આજ્ઞા કરતાં, લક્ષ્મણજી માર્યું નમાવી, ચંકરનું સ્મરણ કરી, ભાથાં બાંધી, હાથમાં વિકરાલ ધનુષ લઈને યુદ્ધમાં ગયા. ॥ ૮ ॥ લક્ષ્મણજીએ, રામનું સ્મરણ કરી, અંગદની છાતી ઉપર હાથ મૂક્યો કે તુરત જ અતુલ બળના સ્થાનકરૂપ અંગદ શ્રમ રહિત થઈ ગયો. ॥

દો—વિગત મહેં મૂર્છાં તુરત, બહુરિ ચલેડ યુવરાજ ॥

લક્ષ્મણ ચાપ ટંકોર મુનિ, ફિરા કીશ દલ સાજ ॥ ૧૨૪ ॥

મૂર્છાં ઉતરી ગઈ કે અંગદ તુરત જ યુદ્ધ કરવા આવ્યો. ભાગતા વાનરાઓ પશુ લક્ષ્મણજીના ધનુષના ટંકારને સાંભળી, ઉત્સાહ પામીને પાછા ફર્યા અને ॥ ૧૬૪ ॥

ચૌ—મુપત ટંકોર શરાસન નિશિચર । બધિર મયે નહિં મુનત શ્વદપર ॥

વર્ષા વિશિલ કીન્હ અહિનાયા । કાટે પાનિ પાંચ વહુ માયા ॥ ૧ ॥

ઉદહિ અકાન્ન શીશ શુજ કૈસે । ઘુનકત તૂલ રોમ ગણ જૈસે ॥

રુન્હ અશ્વશિ ફિરહિ રણ ધરણી । યથા અકાલ છુધારત કરણી ॥ ૨ ॥

ઇત કપિ માલુ વિજય અભિલાષે । ઉતર્હિ નિશાચર જય હિત રાષે ॥

મારુતમુત અંગદ બલ વીરા । સમર બાંકુરે અતિ રણ ધીરા ॥ ૩ ॥

સિંહનાદ કીન્હા હરિ દોઝ । માર્જે કપિ રણ માર્જે સોઝ ॥

હોડ દલ યુદ્ધ પરસ્પર કરહીં । મમુદિત મટ કાયર હિય ઠરહીં ॥ ૪ ॥

राक्षसो, जे टंकर सांभणीने जेडेश ७ बड भया. लक्ष्मणलज्जे, भाबोनी वृष्टि
करवा मांडी तेथी राक्षसेना अनेक भस्तको. तथा हाथ पगो कपावा लाव्या, ॥ १ ॥
जेम पीजतां इंधनी इंधाडो आकाशमां उडे, तेम भस्तको अने हस्तो, आकाशमां उडवा
लाव्या. अने जेम दुष्काळमां लूभथी पीडयेलां कंगाल लोको, धरतीपर इरे, तेम भायां
वगरनां धडो (कम-धो), रघुलूमिमां इरवा लाव्या. ॥ २ ॥ आ तरु वानराज्यो,
ज्यनी धृष्टा राभववा लाव्या अने साभी तरुथी राक्षसो, ज्यनी धृष्टा राभववा
लाव्या. रघुधीर, युद्धमां भंका, भलवान् अने वीर हनुमानल तथा अंगद, जेज्जेजे,
॥ ३ ॥ सिंहनाड करतां, भागेला वानराज्यो पण पाछा रघुमां आवीने गर्जनाज्यो करवा
लाव्या. भजे सेनाज्योने पररपरथी युद्ध आलतां, वीर लोको राळ थवा लाव्या अने
कायर लोको हुदयमां उरवा लाव्या. ॥ ४ ॥

छं०—कायर दरहिं प्रमुदित मुभट, सब लरत हारि न मानहीं ॥

जहूँ तहूँ गिरै पुनि उठि भिरै, दुहुँ ओर जयति बखानहीं ॥

कौतुक विलोकत विबुध गण विस्मय हरष उर आनहीं ॥

रघुवीर सैननि पर मुमन झरि लाय विनतीं ठानहीं ॥ १४ ॥

कायर लोको उरतां उरतां तथा वीर लोको राळ थतां थतां युद्ध करवा लाव्या,
पण कोठ पोतानी हार न मानवा लाव्या अने ज्यां त्यां पडला योद्धाज्यो पण पाछा
ठोठी ठोठीने लडवा लाव्या तथा भजे पक्षाभां, 'जय, जय,' शब्दोना उज्यारे थवा
लाव्या. आ कौतुकने जेध विस्मय पाभेला देवताज्यो, हुदयमां आनंद पाभवा लाव्या.
रामचंद्रलुनी सेनापर पुष्पानी वृष्टिज्यो करवा लाव्या अने रामचंद्रलुनी स्तुति
करवा लाव्या. ॥ १४ ॥

दो०—अति अद्भुत करणी करहिं, ऋक्ष कीश बल भूरि ॥

कर पद विनु करि रैनचर, तिन मुख डारहिं घूरि ॥ १५ ॥

महा भजवान रीछी तथा वानराज्यो ज्येवी अद्भुत करणी करवा लाव्या के, राक्ष-
सेने हाथ, पग वगरना करी नाणीने तेज्यानां मोढोडांज्योपर धूण नाभववा लाव्या. १६५

चौ०—बहुतनके शिर तोरि चलावहिं । निज भुज बल रावणाहिं जनावहिं ॥

गये याम युग दिवस भवानी । नारान्तक अधसेन सिरानी ॥ १ ॥

मरे निशाचर अमित निहारी । रावण सुवन कोपं करि भारी ॥

रथ समेत ऊपर नभ जाई । भयल अहश्य अस्त्र झरि लाई ॥ २ ॥

क्षण मई करि मूर्च्छित कपि सेना । पुनि शठ गा जहूँ राजिवनयना ॥

गर्जा मनहुँ मेघ समुदाई । कहन लगा कटु वचन रिसाई ॥ ३ ॥

होसि सजग निश्वर कुल द्रोही । बंधु बैर लपि पारहुँ तोही ॥

प्रभु कहँ कटुक कहत मुनि काना । कोपल जाणवत बलवाना ॥ ४ ॥

जे रीछी तथा वानराज्यो, बळ्या बळ्या राक्षसेनां भावांज्योने ढंकाभां हेडी हेडीने

રાવણને પોતાની હુલ્લખોનું બળ જણાવવા લાગ્યા. 'હે પાર્વતી ! અપાર થતાં સુધીમાં નારાંતકની અરધી સેના મરાઈ ગઈ. ॥ ૧ ॥ રાવણનો પુત્ર નારાંતક, અંશરુપાત રાક્ષસોને મંરણ પામેલા બેઠ, બારે કોપ કરી, રથ સહિત આકાશમાં ચઢી જઈ, અદૃશ્ય રહીને અસ્ત્રોની ઝડી ચલાવવા લાગ્યો. ॥ ૨ ॥ શક નારાંતક, ક્ષણ માત્રમાં વાનરાઓની સેનાને મૂર્ચ્છિત કરી નાખી, રામચંદ્રજીના સમીપમાં જઈ અને અપાર મેઘોના જેવી ગર્જના કરીને ક્રોધ પૂર્વક કંઠાર વચનો બોલવા લાગ્યો કે, ॥ ૩ ॥ "હે રાક્ષસોના કુલના દ્રોહી ! સાહુચેત રહેજે. આજ મારા ભાઈઓનું વેર લેવાને વાસ્તે તને મારી નાખીશ." નારાંતકને, રામચંદ્રજી તરફ કટુક વચનો બોલતો સાંભળીને બળવાન બંધુવાન બહુ કોપ પામ્યા. ॥ ૪ ॥

દો—શૂલ એક તેહિ છાંદેક, સો કર ગહિ ક્રસેશ ॥

ધાય તામુ ઉર મારેક, માપિ જયતિ અવધેશ ॥ ૧૯૬ ॥

આ સમયમાં નારાંતકે, એક ત્રિશૂલ ફેંક્યું, તેને બંધુવાને હાથમાં પકડી લઈ, દોડી, 'જય રघुनाथ', એમ બોલીને નારાંતકની જ છાતીમાં માર્યું. ॥ ૧૯૬ ॥

ચૌ—લગત શૂલ સો મૂર્ચ્છિત મયક । જામ્બવન્ત તવ કર ગહિ લયક ॥

વાર અમિત મહિ માંહિ પહારા । બૌધિ ગાદિ બારૂ મહં દારા ॥ ૧ ॥

જાગે સકલ બલી મુલ ક્રચ્છા । લગે કરન રણ નિજ નિજ ઇચ્છા ॥

જામ્બવન્ત યહ હૃદય વિચારા । મરે નહીં યહ સ્વલ મમ મારા ॥ ૨ ॥

વિધિ ઇચ્છા પુનિ તાહિ ઉસ્વારી । મુષ્ટિ ચારિ ઉર માંહિ પ્રચારી ॥

ગહિ પદ સંચારા ગઠ માહા । સપદિ પરા જહં નિશિચર નાહા ॥ ૩ ॥

દર્શો વદન હાહા કરિ ધાવા । નારાન્તકાંહિ હૃદય તવ લાવા ॥

નિરસિ નિશ્ચાચર ગણ સમુદાર્ । ગઠ કહંગે સવ સપ્રમ ધાર્ ॥ ૪ ॥

નારાંતકે, ત્રિશૂલ વાગવાથી મૂર્ચ્છિત થઈ જતાં બંધુવાને તેને હાથેથી પકડી લઈને વારંવાર ધરતીપર પછાડ્યો અને બાંધીને રેતીને અંદર ડાટી દીધો. ॥ ૧ ॥ આ સમયમાં સહજા વાનરાઓ તથા રીંછા ઉઠ્યા અને યુદ્ધ કરવાને વાસ્તે પોત પોતાની ઇચ્છા પ્રકટ કરવા લાગ્યા. બંધુવાને, 'આ નારાંતક માર્યો મરવાનો નથી,' એમ હૃદયમાં વિચાર કરી, ॥ ૨ ॥ દેવની ઇચ્છાને લીધે, તેને પાછો આડામાંથી કહાડી છાતીમાં ચાર મૂકીએ મારી, પણ પકડીને એવા બળથી લંકામાં ફેંક્યો કે, તે જઈને રાવણની પાસે જ પડ્યો. ॥ ૩ ॥ રાવણે, હશે મોહોડાંઓથી હાહાકાર કરી, દોડી, નારાંતકને ઉપાડી લઈને પોતાની છાતીમાં લગાવ્યો. યુદ્ધમાં નારાંતક નહીં એવામાં આવતાં, સર્વ રાક્ષસો સંજ્ઞમથી ભાગીને લંકામાં પેશી ગયા. ॥ ૪ ॥

દો—કપિ ગણ સમય પ્રદોષ લલિ, રામ ચરણ ધરિ માય ॥

ઠાઠ મયે સવ તન ચિંતય, દયા દષ્ટિ રघुनाથ ॥ ૧૯૭ ॥

વાનરાઓ તથા રીંછો, પ્રદોષ કાલ થયેલો ભેઠ, રામચંદ્રજીની પાસે આવી, તેમનાં ચરણોમાં માથાં નમાવીને ઉભા રહેતાં, જગતના ઈશ્વર, રામચંદ્રજીએ કૃપાદ્રષ્ટી તેઓનાં શરીરોની સામે ભેળેને ॥ ૧૯૭ ॥

चौ०—बिनु श्रम कीन्ह सबनि जगदीश । गये सुवास भालु अरु कीश ॥
रुचिरासन आसीन रमेश । दिग वीरासन उरग नरेश ॥ १ ॥
अंगद मारुत सुत प्रभुचरणा । लाग पलोटन सुनहु अपरणा ॥
पुण्यपुंज अरु भाग्य निधाना । जिन पर नित प्रसन्न भगवाना ॥ २ ॥
वहाँ सुरारि सुतहि पौढाई । बिल खहिं तासु नारि समुदाई ॥
होत प्रभात नरांतक जागा । पितु विलोकि लज्जा रस पागा ॥ ३ ॥
रथ चढि तुरत इकाकी घावा । नभ पथ समर भूमि मई आवा ॥
कीश कटक यह मर्म न जाना । होइ लोप कीन्हैसि झरि बाना ॥ ४ ॥

સર્વને શ્રમ વગરના કરી દીધા. રીંછો તથા વાનરાઓ 'પોતપોતાના' ઉતારાઓમાં ગયા પછી, રામચંદ્રજી, સુંદર આસનપર બીરાજ્યા અને તેમના સમીપમાં લક્ષ્મણજી વીરાસનથી બેઠા. ॥ ૧ ॥ હે પાર્વતી ! સાંભળો. આ સમયમાં અંગદ અને હનુમાનજી, તેમનાં ચરણો દાબવા લાગ્યા. એઓ પુણ્યોના પુંનેરૂપ અને ભાગ્યોના ખળનાઓરૂપ જ ગણાય કે, જેઓની ઉપર રઘુનાથજી સર્વદા પ્રસન્ન રહે. ॥ ૨ ॥ લંકામાં રાવણે મૂર્છિત થયેલા નારાંતકને શય્યાપર સુવાડી દીધા. નારાંતકની એ દશાથી તેની સહળી સ્ત્રીઓ ગભરાવા લાગી. પ્રભાત થતાં નારાંતક જાગ્યો, ત્યાં પિતાનું ઘર ભેવામાં આવતાં લાજમાં જ ડૂબી ગયો. ॥ ૩ ॥ લલચેલો નારાંતક, એકલોજ રથમાં બેસી, દોડીને રણ-ભૂમિમાં આવ્યો. આ વાતની વાનરાઓનાં સૈન્યને ખબર ન રહી. નારાંતકે અદૃશ થઇને તુરત જ બાણોની અતિ વૃદ્ધિ કરવા માંડતાં ॥ ૪ ॥

दो०—धावहिं व्योमहिं भालु कपि, ताहि न हेरैं नैन ॥

घायल होई गिरहिं महि, भाषहिं आरत वैन ॥ १९८ ॥

વાનરાઓ તથા રીંછો, તેને પકડવા વાસ્તે આકાશમાં દોડવા લાગ્યાં પછી નારાંતકને નહીં ભેઠ શકતાં, નારાંતકનાં બાણોથી ઘાયલ થઇને પૃથ્વીપર પડવા લાગ્યાં અને આત્મ વચ્ચેને બોલવા લાગ્યાં. ॥ ૧૯૮ ॥

चौ०—बाण एक शत तद्वि समाना । छानेसि शठ जहँ कृपा निधाना ॥

लागत विपुल कीश सुरज्ञाने । बहुतक कायर देखि पराने ॥ १ ॥

भागि सेतु दिग एक अयाना । डेरें फिरहिं न सुन हरियाना ॥

मारुत सुत अंगद सुग्रीवा । क्रुमुद मयंद द्विविद बल सीबा ॥ २ ॥

ये सब वीर हाँक दें धावहिं । नभ पथ ताहि न खोजत पावहिं ॥

તવ સઘ વીર એક મત ઠાના । હૈ ગિરિ તરુ કિય હંક પયાના ॥ ૩ ॥
 દશમુખ ભવન તામુ કંગૂરા । વૈટે કાપિ પસારી હંગૂરા ॥
 કરતે ઢારિ દેહિ પાપાના । બહુત દતુજ મે વર્ણ સમાના ॥ ૪ ॥

જ્યાં રામચન્દ્રજી હતા, તે સ્થલ ઉપર નારાંતકે વીજળી જેવાં સો બાણો નાખતાં, તે બાણો વાગવાથી અનેક વાનરાઓ ગભરાઈ ગયા. એ બાણોને જોઈ, કેટલાએક વાનરાઓ, કાચર થઈને ભાગવા લાગ્યા ॥ ૧ ॥ અને કેટલાએક સેતુની પાસે જઈ છૂપાવા લાગ્યા. હે ગરુડજી ! સાંભળો. વીર યોદ્ધાઓ, તેઓને પાછા ફેરવવાને વારતે પોકારવા લાગ્યા, પણ તેઓ, તેઓના પોકારવાને કાન ન દેવા લાગ્યા. હનુમાનજી, અંગદ, સુગ્રીવ, કુસુદ, મયંદ અને દ્વિવિદ ઇત્યાદિ સર્વ પ્રબલ યોદ્ધાઓ, ॥ ૨ ॥ હાક મારીને આકાશ તરફ દોડ્યા પણ શોધ કરતાં છતાં પણ નારાંતકના પત્તા નહીં મળવાથી પાછા ફરી આવ્યા. પછી સઘળા વીરાઓ, એક મત કરી, પર્વતોને તથા વૃક્ષોને ઉપાડીને લંકા તરફ પ્રયાણ કર્યું. ॥ ૩ ॥ સર્વે વાનરાઓ લંકામાં જઈ, રાવણના ઘરના કાંગરાઓપર પૂંછડાં લાંબા કરીને બેઠા અને હાતોવતે પથરાઓ ફેંકવા લાગ્યા, કે જેથી ઘણા રાક્ષસો ચૂર્ણ સમાન થઈ ગયા. ॥ ૪ ॥

છં-મે વર્ણ નિશિચર યુય, મૈ નિશિચરી મય યુય ॥

મુલ વીન આરત દીન્હ, મહ ભવન રાવળ લીન્હ ॥ ૧ ॥

મુનિ બોલિ મટ દશ માલ, કહુ સ્વાહુ કીશ કરાલ ॥

કરિ યત્ન માગે કીશ, અસ કહેઝ વચ દશશીશ ॥ ૨ ॥

મમ લહુહુ આયમુ છોર, સોઈ જાનિહૌં રિપુ મોર ॥

સો શૂર મો કહૈં પ્યાર, જો સ્વાય મર્કટ ધાર ॥ ૩ ॥

રાક્ષસોનાં યુથો ચૂર્ણ થઈ જતાં, ભયથી વ્યાપ્ત થયેલી રાક્ષસીઓ, પોતપોતાનાં ઘરોમાંથી નીકળી નીકળી, સુખોથી દુઃખ ભરેલા શબ્દોનાં ઉચ્ચારણ કરતી કરતી, રાવણના દરબારમાં ઘુસી ગઈ. ॥ ૧ ॥ આ દશા જોઈ, રાવણે યોદ્ધાઓને ભાલાવીને કહ્યું કે, “હે વીર ! વિકરાલ વાનરાઓને ખાવાજ માંડો, કે જે યત્નથી વાનરાઓ ભાગી જાય. ॥ ૨ ॥ તમેમાંથી જે કોઈ રાક્ષસ મારી આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરશે, તેને હું મારો શત્રુ જ બાળીશ અને જે કોઈ દોડીને વાનરાઓને ખાશે, તે વીરને મારો ખાશે કરી રાખીશ,” ॥ ૩ ॥

દો-પેતુ પેતુ ગુણ રજાનિંચર, એક એક મુજ જોર ॥

રાવળ પાવન રાવિ શિર, ધાયે કરિ રવ ધોર ॥ ૧૯૯ ॥

આ પ્રમાણે રાવણે આજ્ઞા કરતાં પ્રત્યેક રાક્ષસો હાથ ભેડી, રાવણની આજ્ઞાને માથે ચઢાવી ‘ચાલો ચાલો,’ એવા ભયંકર શબ્દો કરીને દોડ્યા. ॥ ૧૯૯ ॥

ચૌ-દેલિ હૈંગુર સકલ હર્ષાને । મધુમાલ્લી સમ સઘ લપટાને ॥

કમિ ઝર મુમિરિ રમેશ મતાપા । ઢારે સઘનિ પટકિ કર દાપા ॥ ૧ ॥

કાચે ઘટ સમ દનુજ વિદારી । જયતિ રામ જય લવણ સ્વરારી ॥
 છુમટ હુહનિ પુનિ ફેરિ લંગુરા । શ્રુમિ ગિરાવર્હિ કોટિ કૅંગુરા ॥ ૨ ॥
 અતિ વિશાલ ગહિ કંચન સ્વંભા । જિમિ પ્રયાસ વિતુ કરુ આરંભા ॥
 હૈ ઢાહત અપક ઘટ જૂહા । કપિ તિમિ તોરન દનુજ સમૂહા ॥ ૩ ॥
 પુનિ વિચાર કરિ હરિ મટ ધાયે । નિશિચર નિકર મધ્ય ચલિ આયે ॥
 કરિ કોટિન વિતુ નાશા કાના । કર પદ હીન કીન્હ રિપુ નાના ॥ ૪ ॥

સર્વ વાનરાઓ રાક્ષસોને ભેઈ, રાજી થયા અને જેમ મધપુડાને મધમાખીઓ લપટાય, તેમ રાક્ષસોને લપટાયા. વાનરાઓએ, રામચન્દ્રજીના પ્રતાપનું સ્મરણ કરી, સઘળા રાક્ષસોને ધરતીપર પાડી દીધા. ॥ ૧ ॥ જેમ કાચા ઘડાઓને તોડી નાખે, તેમ રાક્ષસોને તોડી નાખી, રામનો તથા લક્ષ્મણનો જ્ય પોકારવા લાગેલા વાનરાઓ, પોતાનાં પૂંછડાંઓને જે જે કોઈ રાક્ષસો ફરીવાર અડકવા લાગ્યા, તેઓને પૂંછડાંમાં વીંટી લઈ, વારંવાર ફોટના કાંગરાઓમાં પછાડીને ધરતીપર ફેંકવા લાગ્યા. ॥ ૨ ॥ સુવર્ણના અત્યંત મોટા થાંભલાઓને ઉખેડી, ઉખેડીને તોડી નાખવા લાગ્યા અને હે કામ જાણે પરિશ્રમ વગર જ થતું હોય એમ તેઓને જણાવા લાગ્યું. જેમ કાચા ઘડાઓને ફોડી નાખે, તેમ વાનરાઓએ રાક્ષસોનાં યથોને તોડી નાખ્યાં. ॥૩॥ વાનરાઓએ, ફરીવાર વિચાર કરી, ઢોડી, રાક્ષસોની સેનાના મધ્યમાં આવી પહોંચી અનેક રાક્ષસોને નાક તથા કાન વગરના અને હાથ તથા પગ વગરના કરી નાખ્યા. ॥ ૪ ॥

છંં—રિપુ કીન કર પદ હીન અગણિત દીન વચન પુકારહીં ॥

ગદતે નિકર નિશિચર અશિલ સ્વલ વિપિન વાટ સિધારહીં ॥

પીપર પરણ સમ ધરણિ લંકા કપ ષટ કીશનિ કરા ॥

તોરે કપાટ નિપાટિ અરિ તિય કેસ સેવત ગહિ કરા ॥ ૧૫ ॥

વાનરાઓએ, હાથ તથા પગ આદિ અવયવો તોડી નાખવા માંડતાં, સઘળા હુહ રાક્ષસો અગણિત હીન વચનો પોકારતા પોકારતા લંકાના ગઢમાંથી નીકળી નીકળીને જંગલોના રસ્તાઓમાં ભાગવા લાગ્યા. છ વાનરાઓએ, લંકા નગરીને પીપળાનાં પાંદડાંના જેવી કંપાયમાન કરી નાખી, ઘરોનાં કમાડો તોડી નાખ્યાં અને રાક્ષસોની સ્ત્રીઓને પાડી પાડી, હસ્તોવતે ચોટલાઓ પકડી પકડીને ધરતીપર ખેંચવા માંડી. ॥ ૧૫ ॥

દોં—મયડ કુલાહલ લંક અતિ, નારાંતક મુનિ કાન ॥

નમતે સ્વંદન સહિત શ્વટ, પ્રગટિ પરમ રિસિયાન ॥ ૨૦૦ ॥

લંકામાં બારે કોલાહલ ઉઠતાં, તે કોલાહલને સાંભળી, અત્યંત ક્રોધ પામેલો હુહ નારાંતક, રથ સહિત આકાશમાંથી ઉતરીને લંકામાં પ્રગટ થયો. ॥ ૨૦૦ ॥

ચૌં—નિરસિ દશા નિજ નારીન કેરિ । કહન લાગ કહુ ગિરા ઘનેરી ॥

યટ આયડ સંગ્રામ વિહાર્ । હરત તિયન સંગ લાજ ન આઈ ॥ ૧ ॥

અબલનપૈ બલ મટ ન કરાહીં । છાંડહુ તિનચ હરહુ મમ પાહીં ॥
 મુનિ મરકટ મયડ મુખ મારી । તજી નિશાચરિ દીન પુકારી ॥ ૨ ॥
 માજિ મવન મયયુત ગહિ નારી । લીનહ કપિન કર શિલા ઉપારી ॥
 શિલ મહાર હય સ્પંદન મંજા । આયુષ તોર સારથી મંજા ॥ ૩ ॥
 ધરિ પછારિ રાવળ દગ દેખા । કૌતુક કીશનિ કીનહ વિશેષા ॥
 લાગે પદ ગહિ સ્વલન ફિરાવન । નાચહિં ગાય રામ યજ્ઞ પાવન ॥ ૪ ॥

નારાંતક પોતાની સ્ત્રીઓની દુર્દશા જોઈ, વાનરાઓને અત્યંત કડવાં વચનો કહેવા લાગ્યો કે, “હે નીચ લોકો ! સંગ્રામને છોડી દઇ, અહીં આવી, સ્ત્રીઓની સાથે લડતાં તમોને લાજ આવતી નથી ? ॥ ૧ ॥ જેઓ, વીર હોય, તેઓ તો, સ્ત્રીઓની ઉપર બળ વાપરે જ નહીં. હવે સ્ત્રીઓને છોડી દઇ, મારી સાથે આવીને લડો.” નારાંતકનાં વચનો સાંભળી, વાનરાઓ, બહુ રાજી થયા અને તેઓએ, દીન વચનો પોકારતી રાક્ષ-સ્ત્રીઓને છોડી દીધી. ॥ ૨ ॥ ભયભીત થયેલી રાક્ષસીઓ, પોતપોતાનાં ઘરોમાં ભાગી જતાં, વાનરાઓએ પોતાના હાથોમાં શિલાઓ ઉપાડીને તે શિલાઓના પ્રહારોથી નારાંતકનાં ઘોડાઓને ઘગદી નાખ્યા, રથને ભાંગી નાખ્યો, આયુધોને તોડી નાખ્યાં અને સ્થરથિને મારી નાખ્યો. ॥ ૩ ॥ પછી વાનરાઓએ, રાવણની નજર આગળ જ નારાંતકને પકડી, માર મારી, પછાડી, પગ પકડી, આકાશમાં ફેરવવા લાગીને ભારે કૌતુક કર્યું. આ પ્રસાણે કૌતુક કરતા વાનરાઓ નાચવા લાગ્યા અને રામચન્દ્રજીના ચવિત્ર યશને ગાવા લાગ્યા. ॥ ૪ ॥

દો०—તોરત તિન તનુ પટકી મહિ, કહત જયતિ રણુવીર ॥

કરત યુદ્ધ ગત યામ યુગ, કીશ છહીં રણધીર ॥ ૨૦૧ ॥

રાક્ષસોને ધરતીપર પછાડી, તેઓનાં શરીરોને તોડી તોડીને, અને ‘જય રણુવીર, જય રણુવીર’ એમ બોલી બોલીને યુદ્ધ કરતાં કરતાં, એ છએ રણુવીર વાનરાઓને એ પોહોર વ્યતીત થઈ ગયા. ॥ ૨૦૧ ॥

શ્લો०—અસ્તાચલ રવિ કીનહ પ્રવેશ । વંદે ચરણ જાઈ અવધેશ ॥

શ્યામ સરોરુહ પ્રમુ તનુ દેસ્તી । પદ ધરિ શિર મુખ લહેડ વિશેસ્તી ॥ ૧ ॥

રામ સવનિ સાદર સનમાના । કો દયાલુ રણુવીર સમાના ॥

કહ પ્રમુ હોહુ થલનિ આસીના । આયસુ પાદ મયે શ્રમ હીના ॥ ૨ ॥

મયે વિગત શ્રમ વાનર ભાલૂ । અનુજ સહિત મન મુદિત કૃપાલૂ ॥

મુનહુ ઉમા તા નિશિ રણુનાયક । ગાવત જન ગુણ સર્વ ગુણદાયક ॥ ૩ ॥

યામ તીનિ યામિનિ ગત જવહીં । ઉત નારાંતક જાગેડ તવહીં ॥

શોચ વિવશ મીંજત દોડ શ્યાયા । લજ્જિત હૃદય નિશાચર નાયા ॥ ૪ ॥

આ સમયમાં સૂર્યે અસ્તાચલમાં પ્રવેશ કરતાં, તે વાનરાઓએ જઈને રામચન્દ્ર-

છળ ચરણોમાં પ્રણામ કર્યા અને રામચંદ્રજીની શ્યામ કમળ સરંગી સુશોભિત મૂર્તિને, નિરખી નિરખી, વારંવાર તેમનાં ચરણોમાં આથાં ધરીને વિશેષ સુખ લીધું. ॥ ૧ ॥ રામચંદ્રજી, કે જેના સમાન બીજો કોઈ પણ દયાળુ નથી, તેમને આદરપૂર્વક સર્વને સન્માન આપીને, ‘હવે પોતપોતાની જગોપર બેસો.’ એમ આજ્ઞા કરતાં સર્વે વાનરાઓ પોતપોતાની જગોપર બેઠા અને શ્રમથી રહિત થયા. ॥ ૨ ॥ હે પાર્વતી ! સાંભળો. વાનરાઓ તથા રીંછો, શ્રમથી રહિત થતાં, લક્ષ્મણ સહિત રામચંદ્રજી મનમાં પ્રસન્ન થયા. સર્વ શુણેને આપનારા રામચંદ્રજી, એ રાત્રિમાં વાનરાઓના શુણેનાં વખાણ કરવા લાગ્યા. ॥ ૩ ॥ અને વાનરાઓ, રામચંદ્રજીના શુણેને ગાવા લાગ્યા. જ્યારે રાત્રિના ત્રણ પહોર વીત્યા ત્યારે લંકામાં પડેલા નારાંતકની મૂર્ચ્છાકિતરી. શેઠને વશ થયેલો અને હૃદયમાં લબ્ધયેલો નારાંતક હાથ પછાડવા લાગ્યો. ॥ ૪ ॥

છં૦-હાજકૈ રથે સંભારિ વાજિ સાંજિ દૃષ્ટ પુષ્ટ ॥

શંક છાંદિ શસ્ત્ર માંદિ ગાઢ ધીર સંગ દુષ્ટ ॥

મેરિ દુંદુભી નિશાન ગાન કઢાકૈત કર્તે ॥

ધીર વીર અગ્ર ગૌન માજિ ગાજિ શબ્દ ભર્તે ॥ ૧ ॥

જીવ આશ ત્રાસ નાશ વાજિ મોહ છડં છડં ॥

વંક શૂર શંક દૂર વીરતા સપૂર ચંદ ॥

વાજિ નાગ શોર ધોર પૂરિગે દશો દિશાન ॥

ધૂરિ પૂરિ મેઘ વોધ શોષના પરૌ અશાન ॥ ૨ ॥

કૂદિ કૂદિં વ્યોમ પંથ જાય આઈ જાઈ શ્રુમિ ॥

અસ્ત્ર સસ્ત્ર કાઠિ કાઠિ ક્રુદ્ધ ક્રુદ્ધ શ્રુમિ શ્રુમિ ॥ ૩ ॥

લાજથી ઘેરાયેલા નારાંતકે, પોતાના રથની સંભાળ કરીને તેમાં હૃદયુષ્ટ ઘોડાઓ બેઠયા, નિશંક થઈને હથીઆરો ધર્યા અને સાથે મહા દુષ્ટ વીર રાક્ષસોને લીધા. ઠાલ, દુંદુભિઓ તથા નિશાનો વાગવા લાગ્યાં અને વીર રસને ઉત્તેજન આપનારાં કંઠમાં નામનાં ગાયનો કરવા લાગેલા વીર વીર લોકો સેનાના સુખમાં આગળ વધી વધીને ઓઠા ધ્વનિઓથી ગર્જનાઓ કરવા લાગ્યા. ॥ ૧ ॥ બંકા વીર લોકોએ જીવવાની આશાને, ત્રાસને તથા શંકાને દૂર કરીને અને સ્ત્રી, પુત્રાદિ ઉપરના પ્રબલ મોહને છોડી છોડીને પોતામાં પ્રયંત્ર વીરતા ભરપૂર કરવા માંડી. હાથીઓની અને ઘોડાઓની પ્રયંત્ર ગર્જનાઓથી દશે દિશાઓ ભરપૂર થઈ ગઈ અને સેના ચાલતી થત્રાથી એવી ધ્રુણ ઉડી કે તેથી આકાશ બાણે મેઘમંડળથી ભરપૂર થયું હોય એવું થઈ ગયું અને કોઈને પોતાનું કે પરાયાનું બાન પણ રહ્યું નહીં. ॥ ૨ ॥ રાક્ષસો કૂદી કૂદીને વારંવાર આકાશમાં જવ લાગ્યા, પાછા ધરતીપર આવવા લાગ્યા અને ક્રોધથી ભરપૂર થઈ, અસ્ત્રોને તથા અસ્ત્રોને કઢાડી કઢાડીને પૃથ્વીપર ધૂમવા લાગ્યા. ॥ ૩ ॥

દો૦-પ્રલય મનહું વાહત કરન, અની તમીચર ચંદ ॥

સુન રાગેશ મર્કટ વિકટ, જિમિ ધાયે વરચંદ ॥ ૨૦૨ ॥

प्रयंठ राक्षसोनी सेना, लखे जयतने प्रलय करवा धारती होय जेवी देखावा
लागी. हे अरुडल ! हवे विकट वानराज्यो, जे रीते प्रयंठ होय करीने होठ्या, ते विषे
कहुं छु, ते सांभयो. ॥ २०२ ॥

छं०—निहारि हर्ष कीस ऋक्ष फूलि फूलि सैल भे ॥

बजाइ कटकटाइ हूह एक वार कै अभे ॥

उपारि भूधरा अपार वृक्ष अश्व गृगह ॥

मरे निसाचरानि रंड झुंड झुंड भंगह ॥ १ ॥

रदी हरी सुगावती सवार उष्ट्र मंडह ॥

मनौ विचित्र वाहिनी दई मनोज खंडह ॥

हलै धरा वलै विचारी भार धारिको शकै ॥

सुनै पुकारि जयति राम शत्रुसे नहीं धकै ॥ २ ॥

लैगुर शूलसे अकाश भीत उच्च औचटयो ॥

गिरि पयोद पौनते झपेट भेटते कटयो ॥ ३ ॥

वानराज्यो तथा रीछा, राक्षसोने आवता जेष्ठ, सुखना उत्साहथी दूढी दूढीने
पडाडो जेवा थध गया, जेरी वधते हांतोनी कडकडाटी वगाडीने हूहू शण्ड करवा लाग्या,
अपार शिभरोने, वृक्षोने, पथराज्योने तथा शिभरोने उपाडवा लाग्या अने ते शिभरो
वगेरेथी राक्षसोने भारीने तेजोनां इंड झुंडांनुं यूर्ये करी नाभवा लाग्या. ॥ १ ॥ जेभ
सिंडो, भृगोनी पंडितने तोडी नाभे, तेभ वानराज्यो, सवारोथी तथा उष्ट्रो वगेरेथी
शोबी रंडेथी राक्षसोनी सेनाने तोडी नाभतां, जे विचित्र सेना, लखे योगीज्यो, जे
अडित करी नाभेथी कामदेवनी सेना होय जेवी देखावा लागी. वानराज्योनां सैन्यथी
भीत्यारी पृथ्वी कंपवा लागी. जे मोटा सैन्यना भारने होखु सहन करी शकै? वानराज्यो
'जयति रामः, जयति रामः' जेवा पोकारो राक्षसोने संभणाववा लाग्या अने राक्षसोथी
जरा पखु नही डरवा लाग्या. ॥ २ ॥ वानराज्योनां त्रिशूळो जेवां पृष्ठडांज्योनां धवननी
अपाटथी वाहणांज्यो धरतीपर तुटी पडतां, आकाश लखे लय पाभीने उंचेथी नीचे
पडतुं होय जेनुं देखावा लाग्युं. नीचे पडतां वाहणांज्योने, वानराज्यो पोतानी अपाटोथी
कापी नाभवा लाग्या. ॥ ३ ॥

सो०—शब्द करत अति घोर, इमि पहुँच्यो दल भालु कपि ॥

आयुध झरि अति जोर, परै लागिं घन मलय सम ॥ ८ ॥

अत्यंत घोर गर्जना करती वानराज्योनी सेना, जे प्रभावे राक्षसोनी सेनाभां
पडोन्वतां, राक्षसोना हस्तेथी वानराज्योनी उपर आयुधोनी प्रलय कालना वरसाह जेवी
अति प्रचल जडी पडवा लागी. ॥ ८ ॥

सौ०—सजग होन कपि भालु न पाये । अतिशय निकट तपीचर आये ॥

असित निशाचर अति अधिचारी । तापर करै शत्रुकै मारी ॥ १ ॥

सुशर्हि कपिन न हाय पसारे । जहै तहै एकनि एक पुकारे ॥
 सन्मुख कोउ न करत लराई । कपिन मारि रणभूमि सुवाई ॥ २ ॥
 गे अनेक भजि सिंध समीपा । सेन विकल लखि रघुकुल दीपा ॥
 सजि झारंग तजा इक बाना । भा प्रकाश दिगतरणि समाना ॥ ३ ॥
 लखि तम विगत भालु कपि हर्षे । कटकटाइ धाये रिपु धरषे ॥
 भिरे एक सन एक प्रचारी । लागे करन कठिन हठ भारी ॥ ४ ॥

वानराज्यो तथा रीछो, हल सावधान थवा पात्र्यां न हतां, तेठलाभां तो राक्षसो तेज्योना अत्यंत समीपमां आवी पडोन्त्या. राक्षसो पक्षु काणा, रात्रि पक्षु अत्यंत अधारी अने तेमां वणी शत्रुज्यो तरङ्गेनो मार पडवा लाग्यो, ॥ १ ॥ तेथी वानराज्योने पोताना पसारवा हाथो पक्षु नजरे न पडवा लागतां, प्रत्येक वानराज्यो ज्यां त्यां जेक जेकने पोकारवा लाग्या, अने डोछ पक्षु सन्मुख लडाछ न करवा लाग्या. राक्षसो ज्यो भारी भारीने वानराज्योने रक्षुभूमिमां सुवाडी देवा मांडतां, ॥ २ ॥ अनेक वानराज्यो लागी लागीने समुद्रना डीनारा तरङ्ग जवा लाग्या. रामचन्द्रज्यो, पोतानी सेनाने गजरायेडी जेछ, धनुषने सज्ज करीने ते समये जेवुं जेक जाषु ई'कयुं के, तेथी दशे दिशाज्योमां सुयेना जेवो प्रकाश थछ ज्यो. ॥ ३ ॥ अधकारने नष्ट थयेवुं जेछ, राछ थयेवा वानराज्यो तथा रीछो, हांतोनी कडकडाटी वगाडी, शत्रुज्योनी उपर धसी पड्या, राक्षसोने हाकलो करी करीने तेज्योनी साजे द्र-द्र युद्ध करवा लाग्या अने अत्यंत कष्ट लोत्कार करवा लाग्या. ॥ ४ ॥

दां०—शीश शिला तरु करन धरि, काँखन भरि भरि धूरि ॥

गजें भालु बली वदन, धाय धाय नभ दूरि ॥ २०३ ॥

वानराज्यो तथा रीछो, शिर पर शिलाज्योने धरी, हस्तोमां वृक्षो उपाडी अने काज्योमां धूण भरी भरी, आकाशमां हर हर सुधी होडी पडोन्त्योने राक्षसोनी साजे गर्जना करवा लाग्यां. ॥ २०३ ॥

चौ०—हारहि गिरि तरु निशाचर शीशा । दधिघट सम फोरहि भट कीशा ॥

बहहि अनेक कंधपर जाई । काटहि कान दगनि रजनाई ॥ १ ॥

तोरहि झूल चाप नाराचा । अरि दल अख न एको वाचा ॥

शस्त्र हीन रिपु सेन पराई । देखि पवन सुत हँसेउ उठाई ॥ २ ॥

बैठि अबनि अति लूम फुलाई । अति उत्तंग दीरघ चौडाई ॥

तर्कित खसे निशाचर कैसे । पक्ष हीन नभते खग जैसे ॥ ३ ॥

गिरत कीश गहि चरण फिरावहि । पटक भूमि गाढहि बिहँसा वहि ॥

तुम्बरि सम अगणित भुज तोरत । अगणित हंड सिंधु मँह बोरत ॥ ४ ॥

राक्षसोनां भाषांज्योपर पर्वतोने तथा वृक्षोने दे'डी दे'डीने राक्षसोनां भाषांज्योने

હઠીના ઘડાઓની પેઠે ફેડવા લાગ્યાં, અનેક રાક્ષસોની કાંધેપર ચઢી જઈ, આંગેમાં ધૂળ નાખીને તેઓનાં કાન તથા નાક કાપી લેવા લાગ્યાં ॥ ૧ ॥ અને તે રાક્ષસોનાં ત્રિશૂલોને, ધનુષોને તથા બાણોને તોડી નાખવા લાગ્યા. રાક્ષસોનાં સૈન્યમાં કોઈની પાસે એક પણ શસ્ત્ર બચ્યું નહીં અને આયુધોથી રહિત થયેલી રાક્ષસોની સેના ભાગવા લાગી. રાક્ષસોની સેનાની આ સ્થિતિ જોઈ, હનુમાનજી ખડખડ હસી, ॥ ૨ ॥ પોતાનાં પૂંછડાંને ફૂલાવી, અત્યંત ઉંચું, લાંબું અને ચોડું કરીને ધરતીપર બેઠા. જેમ પાંખો વગરનાં પક્ષીઓ આકાશમાંથી ધરતીપર પડે, તેમ રાક્ષસો આકાશમાંથી હનુમાનજીનાં પૂંછડાંનાં ઘેરાવની ચંદ્રર પડવા લાગ્યા. ॥ ૩ ॥ આ પ્રમાણે પડતા રાક્ષસોને વાનરાઓ, પણ પકડી પકડી, ફેરવી, પછાડી, ધરતીમાં દાટી દઈને પોતાના મિત્રોને હસાવવા લાગ્યા, રાક્ષસોની અનેક બુબ્બાઓને તુંબડીઓની પેઠે તોડવા લાગ્યા અને અગણિત ફંડમુંડોને સમુદ્રમાં ફેંકી દેવા લાગ્યા. ॥ ૪ ॥

દો०—કોટિ વચાલિસ તમીચર, નારાંતકકર ઘાત ॥

રામ કૃપા બલ હતિ સ્વલનિ, કાપિન વિતાઈ રાત ॥ ૨૦૪ ॥

મૂર્ખ નારાંતકે, વાનરાઓના હાથથી આ પ્રમાણે પોતાની સાથના જેતાલીશ કરોડ રાક્ષસોને મરાવ્યા. વાનરાઓએ, રામચન્દ્રજીની કૃપાના બળથી ખલ રાક્ષસોને મારીને રાત્રિ વ્યતીત કરી. ॥ ૨૦૪ ॥

ષો०—મસુ તુળીરમહૈં હરિ શર જવહીં । પ્રવિશે કીન્હ ઉદય રવિ તવહીં ॥

દેસિ કટક નિજ પરમ વિહાલા । નારાંતક મટ કોટિ કરાલા ॥ ૧ ॥

કરિ બહુ શપથ લિયે સૈગ વીરા । વર્ષત શક્તિ ઉપલ ગણ તીરા ॥

શર અસ્તંભન વિપુલ પનારે । મયે અચલ કપિ ટરહીં ન ટારે ॥ ૨ ॥

લૈ લૈ પાશ નિશાચર ઘાઈ । બાંધત જિમિ હુંગલિ શુક પાઈ ॥

વ્યાધિ પીંજરા સમ બહુ જાના । મરે જાન પ્રતિ અયુત પ્રમાના ॥ ૩ ॥

જે કપિ લસૈં વિપુલ બલવંકા । તે મૂર્છિત ફેકૈં ગઢ લંકા ॥

રાવળ દેસિ તનયકી કરણી । બંદીજન જિમિ મુજ બલ વરણી ॥ ૪ ॥

રામચન્દ્રજીએ, પોતાનું પ્રકાશમય બાણ પાછું ખેંચીને ભાથામાં પેસાડયું, તે જ સમયે સૂર્યેના ઉદય થયો. નારાંતક પોતાનાં સૈન્યને અત્યંત બેહાલ થયેલું જોઈ, ખીબ કરોડ વિકરાલ યોદ્ધાઓને સાથે લઈ, ॥ ૧ ॥ તે યોદ્ધાઓને રણમાંથી પાછી પાત્રી ન દેવાના શપથ લેવરાવીને વાનરાઓની ઉપર સાંગોની, પથરાઓની તથા બાણોની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. નારાંતકે, મોટાં મોટાં સ્તંભન બાણો નાખીને વાનરાઓને એવા તો સ્તબ્ધ કરી દીધા કે, જેથી તેઓ ખસેડયા ખસે પણ નહીં ॥ ૨ ॥ ત્યારે ભાગી તો કયાંથી જ શકે? આ સમયમાં રાક્ષસો, કાંસીઓ લઈ, દોડી દોડીને, જેમ પારાધીઓ, નલિકાઓ પકડીને ભલવા લાગેલા પોપટોને બાંધી લે તેમ વાનરાઓને બાંધી લેવા લાગ્યા અને જેમ પારાધીઓ બાંધી બાંધીને પોપટોને પાંજરામાં નાખવા લાગે, તેમ ભાગે વાન-

રાઓને બાંધી બાંધીને એક ઝુકરે કરેલા સ્થલમાં નાખવા લાગ્યા. ॥ ૩ ॥ નારાંતક મૂર્ચિત થયેલા જે જે વાનરને, મોટો, બલવાન અને બંકો દેખવા લાગ્યો, તે તે વાનરને, લંકાના ગઢમાં ફેંકી દેવા લાગ્યો. રાવણ પોતાના પુત્ર નારાંતકની આ કશ્ચી જોઈ, રાહ થઈને બંદીજનની પેઠે નારાંતકની જીભના બળનાં વખાણ કરવા લાગ્યો. ॥ ૪ ॥

દો-હરિ ઇચ્છા જાને ન કસ, મુતહિ સરાહત મૂઢ ॥

કાલ વિવશ મતિ સંપ્રમિત, મુનહુ ક્રપય બુધિ ગૂઢ ॥ ૨૦૬ ॥

હે મોટી બુદ્ધિવાળા ભરદ્વાજ મુનિ! સાંભળો. કાળને વશ થયેલો મૂઢ રાવણ, અમિત બુદ્ધિવાળો હોવાને લીધે પ્રભુની ઈચ્છાને જરા પણ નહીં અણુતાં, પુત્રનાં વખાણ કરવા લાગ્યો. ॥ ૨૦૫ ॥

ચૌ-અંગદ હનૂમાન જબ જાગે । નારાંતક સન જૂઝન લાગે ॥

જ્ઞાન ફક કીશ ન પાયલ લરાઈ । પુનિ શર હતિ મૂર્છા વશ કરઈ ॥ ૧ ॥

યામ યુગલ તેહિર વરદાના । રાણે તેહિ કારણ ભગવાના ॥

રિપુહિ ચિલાવત રણુકલ કેતૂ । પાલક બુધ વાણી શ્રુતિસેતૂ ॥ ૨ ॥

સો યુગ યામ ગયે જબ ચીતી । તબ રણુવીર સજી જય રીતી ॥

હાંક દેઈ કપિ ભાલુ જગાયે । મયે વિગત મૂર્છા સબ ધાયે ॥ ૩ ॥

હનૂમાન અંગદ જબ જાગે । રામ લવણ ચરણન અનુરાગે ॥

મથ પદ શીશ રહે ધરિ કીશા । તબ હૈસિ બોલે શ્રીજગદીશા ॥ ૪ ॥

બ્યારે અંગદ અને હનુમાનજી, મૂર્છામાંથી બચત થયા, ત્યારે ફરીવાર નારાંતકની સામે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા, પણ અંગદથી કે હનુમાનજીથી, એક ક્ષણ માત્ર પણ લડી શકાયું નહીં. નારાંતકે, ફરી વાર બાણ મારીને તેઓને મૂર્ચિત કરી નાખ્યા. ॥૧॥ નારાંતકને યુદ્ધમાં, જે પોહાર સૂધી બળવાન રહેવાનું શ્રદ્ધાનું વરદાન હતું, તેથી રામચન્દ્રજીએ તેટલા વખત સૂધી તેને બળવાન રાખ્યો. શ્રુતિઓની મર્યાદાઓનું રક્ષણ કરનારા રામચન્દ્રજી, દેવતાઓની વરદાનની વાણીનું પાલન કરવાને વાસ્તે જ શત્રુઓને મારાઠતા હતા. ॥ ૨ ॥ એ જે પોહાર વીતી ગયા પછી વિજયને માટે પ્રકાર ગોઠવ્યો. એક હાકલ મારીને જ વાનરાઓને તથા રીંછોને બચત કર્યો. મૂર્છા ઉતરી જવાથી સર્વે યોદ્ધાઓ યુદ્ધ કરવાને વાસ્તે ઠોડયા. ॥ ૩ ॥ હનુમાનજીએ તથા અંગદે, બચત થઈ, પ્રેમને લીધે રામચન્દ્રજીનાં અને લક્ષ્મણજીનાં ચરણોમાં પ્રણામ કરી, રામચન્દ્રજીનાં ચરણોમાં લાંબા સમય સૂધી મસ્તકો ધરી રાખતાં, જગદીશ્વર રામચન્દ્રજી હસીને નીચે પ્રમાણે બોલ્યા. ॥ ૪ ॥

સો-વિધિ વાચા લગિ આજ, તાત તુમહિ મૂર્છા મઈ ॥

પુનિ કહ મથ રણુરાજ, અવ શ્રમ સ્વમેહું અનત નહિ ॥ ૧ ॥

“હે તાત! હે હનુમાન! અને હે અંગદ! શ્રદ્ધાનાં વરદાનને લીધે તમોને આજ

આટલા સમય સુધી મૂર્છા રહી, પશુ હવે ધીરજ ધરે. હવે પછી તમેને સ્વપ્નમાં
પશુ પરિશ્રમ પડવાનો નથી. ॥ ૯ ॥

ચૌ-તુમહિં સુમિરિ અંગદ હનુમાના । જિતિહૈં જગત મનુજ રણ નાના ॥
અસ વર જર્વાહિ રમાપતિ ખાલા । સુનત ગિરા હર્ષે મૃગ શાલા ॥ ૧ ॥
કહેલ બહોરિ વચન રણુવીરા । સુતુ અંગદ હનુમત રણધીરા ॥
તાત તુરત તુમ ઉમય સિધાવહુ । લંક ગયે કપિ તિનહિ છુટાવહુ ॥ ૨ ॥
સુનિ દોલ મટ ગહિ શૈલ વિશાલા । સુમિરિ કૌશલાધીશ કૃપાલા ॥
સપદિ કૌશ ગઢપર ચાદિ ગયે । દેલિ લંકમહૈં સ્વરમર મયે ॥ ૩ ॥
સકલ કપિનકૈ મૂર્છા વીતિ । તોરિ પાસ મજી રામ સમીતિ ॥
વાયુ સુતુ સુવરાજ નિહારી । હર્ષે કહિ જય જયતિ સ્વરાસી ॥ ૪ ॥

હે અંગદ ! હે હનુમાન ! જે મનુષ્યો, તમારું સ્મરણ કરશે, તેઓ, પશુ અનેક
સંશ્રામોમાં વિજય પામશે. ” આ પ્રમાણે રામચન્દ્રજીએ વરદાન આપતાં, એ બન્ને
વાનરાઓ પ્રસન્ન થયા. ॥ ૧ ॥ રામચન્દ્રજીએ પછી આજ્ઞા કરી કે, “ હે રણુમાં ધીરતા
ધરાવનારા અંગદ ! હે હનુમાન ! તમે મારું વચન સાંભળો. તમે બન્ને તુરત અહીંથી
લંકામાં જાઓ અને જે વાનરાઓ લંકામાં ફસાઈ ગયા છે, તેઓને છોડાવો. ” ॥ ૨ ॥
આ આજ્ઞા મને પડતાં જ હનુમાનજી તથા અંગદ, હસ્તોમાં મોટા પર્વતોને ઝડપ
કરી, કૃપાળુ રામચન્દ્રજીને ચિત્તમાં રાખી, તુરત જ લંકાના ગઢ પર ચઢી ગયા.
એઓને આવેલા એઈ, લંકામાં મોટો ખળભળાટ મચી રહ્યો. ॥૩॥ સઘળા વાનરાઓને
તથા રીંછોને મૂર્છા ઉતરી ગઈ. સઘળાઓએ, રામચન્દ્રજીનું સ્મરણ કરીને જ ફાંસીઓ
તોડી નાંખી. એ યોદ્ધાઓ, અંગદને તથા હનુમાનજીને એઈ, આનંદથી ‘ જયતિ જયતિ
રામઃ ’ એમ યોગારવા લાગ્યા. ॥ ૪ ॥

દો-મેષ વરુધહિં પાઠ્ઠિ જિમિ, વૃકગણ કરહિં સંહાર ॥

તિમિ મર્દહિં દનુજન સમુદ, કૌશ માલુ વરિયાર ॥ ૨૦૬ ॥

પછી એ અત્યંત ખળવાન વાનરાઓ તથા રીંછો, જેમ અનેક નાહારો, ઘેંટાઓનાં
ટોળાંઓનું મર્દન કરે, તેમ આનંદથી રાક્ષસોનું મર્દન કરવા લાગ્યા. ॥ ૨૦૬ ॥

ચૌ-યામ એક વાસર અવશેષા । કહ અંગદ કૌશનતન દેલા ॥

ચલિય તાત અવ જહૈં સુરમૂપા । દેલિય પદ પાથોજ અનુપા ॥ ૧ ॥
અંગદ વચન પવનસુત માયે । સપદિ સહિત દલ પ્રમુપહૈં ધાયે ॥
નિશિચર કોટિ નરાંતક સંગા । કરત રહે બહુ વિધિ રણરંગા ॥ ૨ ॥
માયા કરિ નિજ ગાત બચાવહિં । જહૈં તહૈં સ્વલ રાવણ યશ ગાવહિં ॥
અદિતિનંદ લલિત તિનકર માયા । સમય મયે જાના રણુરાયા ॥ ૩ ॥
દીનનાથ અનુજહિ અનુસાસન । હટે નમિત ગહિ વિશિષ્ઠ શરાસન ॥
અહિપતિ કહેલ તિષ્ઠ ધ્રુવ એકા । તૈં કીર્ણે રણસ્વેલ અનેકા ॥ ૪ ॥

એ દિવસે એક પોહોર અવશેષ રહ્યો ત્યારે સર્વ વાનરાઓની સાથે ભેંઈ અંગદે કહ્યું કે, “હવે રામચન્દ્રજીની પાસે ચાલો. રામચન્દ્રજીનાં અનુપમ અરણ્યકમળોનાં દર્શન કરો.” ॥ ૧ ॥ અંગદનાં વચનો હનુમાનજીને બહુ પ્રિય લાગ્યાં અને તેથી હનુમાનજી તુરત સઘળા સૈન્ય સહિત રામચન્દ્રજીની પાસે આગ્યા. નારાંતકની સાથેના કરોડો રાક્ષસો તો અનેક પ્રકારોથી યુદ્ધને રંગ મચાવી રહ્યા હતા. ॥૨॥ માયા કરીને પોતાનાં ગાત્રોના ભચાવ કરતા હતા અને જ્યાં ત્યાં દુષ્ટ રાવણની કીર્તિને ગાતા હતા અને રાક્ષસોની માયાને ભેંઈને દેવતાઓ ભય પામતા હતા. ॥૩॥ એ સઘળું રામચન્દ્રજીના બાણવામાં આવ્યું, તેથી દીનાનાથ રામચન્દ્રજીએ, લક્ષ્મણજીને યુદ્ધમાં જવાથી આજ્ઞા કરતાં, લક્ષ્મણજી, ધનુષ બાણ લઈને તુરત ઉભા થયા. લક્ષ્મણજીએ, રણભૂમિમાં જઈને નારાંતકને કહ્યું કે, “હવે એક ક્ષણ માત્ર મારી સાથે યુદ્ધમાં ઉભો રહેજે. ॥ ૪ ॥

છં૦—તૈં કીન્દ્ર સ્વેલ અનેક વિવિ અવતિષ્ઠ સ્વલ રણભૂયલા ॥

इमि कहि अहीन चढाइ धनु शर करन निशचिर दलमला ॥

निज अनी निरखि निदान हरि अरि सुवन धावा रिसिभरा ॥

डारत अनेक नराच प्रसुपर शिला तरुवर भूधरा ॥ १ ॥

रघुवीर अनुज प्रवीण खलबल दलन युति यश गावहीं ॥

तरु उपल गिरी अरि तीर उपरहि बाण लषण चलावहीं ॥

रिपु शस्त्र अस्त्र अनेक आयुध कनक करि करि डारहीं ॥

सुरगण प्रफुल्लित सुमन झरि करि जयति लषण पुकारहीं ॥ २ ॥

હે દુષ્ટ ! તેં યુદ્ધમાં અનેક પ્રકારના ખેલો કર્યા પણ મારી સામેના યુદ્ધમાં ઉભો રહીને મારો ચમત્કાર ભેંઈ લે.” લક્ષ્મણજીએ, એ પ્રમાણે બોલી ધનુષમાં બાણો ચઢાવીને તે બાણોથી રાક્ષસોનાં સૈન્યનો વિનાશ કરવા માંડ્યો. પોતાની સેનાનો વિનાશ થતો ભેંઈને કોઢથી ભરપૂર થયેલો નારાંતક, લક્ષ્મણજીની સાથે ઢોડી, તેમના ઉપર અનેક અનેક બાણો, શિલાઓ, વૃક્ષો તથા પર્વતો ફેંકવા લાગ્યો. ॥ ૧ ॥ રાક્ષસોને મારવામાં પ્રવીણતા ધરાવનારા અને જેના યશને વેદ પણ ગાય છે એવા લક્ષ્મણજી, શત્રુનાં, વૃક્ષોની ઉપર, પથરાઓની ઉપર, પર્વતોની ઉપર અને બાણોની ઉપર પોતાનાં બાણો ચલાવવા લાગ્યા. લક્ષ્મણજીનાં બાણોથી નારાંતકનાં અનેક શસ્ત્રો, અસ્ત્રો તથા આયુધો ચૂર્ણ ચૂર્ણ થઈ જવા લાગતાં, દેવતાઓ પ્રફુલ્લિત થઈને પુષ્પોની વૃદ્ધિ કરવા લાગ્યા અને લક્ષ્મણજીનો વિજય પોકારવા લાગ્યા. ॥ ૨ ॥

દો૦—માયાપતિકે અનુજસન, માયા કરત અયાન ॥

लागत न एको जान जिय, तब स्वल निकट तुलान ॥ २०७ ॥

રામચન્દ્રજી કે જે માયાના સ્વામી છે, તેમના ભાઈ લક્ષ્મણજીની ઉપર અજ્ઞાન નારાંતક, અનેક માયાઓ ચલાવવા લાગ્યો, પણ એકે માયા તેમને લાગુ નહીં પડતી બહીને, તુરત લક્ષ્મણજીના અત્યંત સમીપમાં આવ્યો. ॥ ૨૦૭ ॥

તુરત અહીંશ રામ પહેં આયે । સહીત અની પ્રહુ પદ શિર નાયે ॥

કૃપાઅયન નિરલે મુગશાસ્ત્રા । પ્રમુશ્રમ છીન દીન અમિલાષા ॥ ૪ ॥

એવી ભારે ભયંકર ગર્જના કરી કે જેથી રાક્ષસોની છાતીઓ અત્યંત ફટવા લાગી. આ સમયમાં લક્ષમણએ માથાને હરનારૂં એક બાણે ફેંક્યું, તેથી તુરત જ નારાંતકનું અપાર કષટ ખુદ્દું થઈ ગયું. ॥ ૧ ॥ પોતાની માથાને નષ્ટ થયેલી જોઈ, નારાંતક, મોટી કાળજીથી યજ્ઞશાળામાં ગયો અને ત્યાં જઈને તેણે, વિજય યજ્ઞને આરંભ કરીને તે યજ્ઞની સઘળી સામગ્રીઓ એકઠી કરી. ॥ ૨ ॥ એ આસુરી યજ્ઞમાં બલિદાન ડેવાને વાસ્તે નારાંતક અનેક પશુઓના સમૂહોને તે સ્થાનપર હાજર કર્યા, પરિશ્રમને વશ થયેલી રામચન્દ્રજીની સેના તો, સંકથા કાળને પ્રાપ્ત થયેલો બાણી, રામચન્દ્રજીનું સ્મરણ કરીને પાછી પોતાના મુકામ પર આવી. ॥ ૩ ॥ લક્ષમણએ સેના સહિત આવીને તુરત રામચન્દ્રજીનાં ચરણોમાં માથું નમાવ્યું. કૃપાનિધાન રામચન્દ્રજીએ, કૃપા દૃષ્ટિથી સર્વ યોદ્ધાઓની સામે જોયું કે, તુરત જ તેઓના સઘળો પરિશ્રમ ટળી ગયો અને મનમાં ઉત્સાહ પ્રાપ્ત થયો. ॥ ૪ ॥

દો—ટિકહુ થલનિ સવસન કહા, મુલસાગર રઘુનાથ ॥

પાય મુઆયમુ માલુ કપિ, ચલે મુમિરિ શ્રીનાથ ॥ ૨૦૯ ॥

મુખસાગર રામચન્દ્રજીએ, શ્રમ ટાળી તથા ઉત્સાહ આપીને સર્વને પોતપોતાની જગ્યાપર જવાની આજ્ઞા કરતાં, તેઓ, રામચન્દ્રજીનું સ્મરણ કરતા કરતા, એમની આજ્ઞા પ્રમાણે પોતપોતાનાં આસનોપર ગયા. ॥ ૨૦૯ ॥

ચૌ—તથ રઘુનાથ અનુજ ડર લાવા । નિજ આસન સમીપ વૈઠવા ॥

મધવામુત મુત અરુ હનુમાના । ઇન સમ ભાગ્યવંત નહિ આના ॥ ૧ ॥

અમલોબુજ પદ ગહિ નિજ પાની । પરસે સવનિ મુનેહ ભવાની ॥

જામ્બવંત લંકેશ હરીશા । પ્રહુ સમીપ સર્વ મુદિત મુનીશા ॥ ૨ ॥

અનુજસલા નારાન્તક કરણી । યુદ્ધ પ્રવલતા બહુ વિધિ વરણી ॥

શિવ પ્રતાપ તેહિ અમિત પ્રતાપા । મરન ન દીન્હે બહુ સંતાપા ॥ ૩ ॥

મુને વચન રઘુપતિ મુસકાને । અતિ સનેહ હરિ ચરિત વચાને ॥

મુનહુ સકલ હમ શંકુ ન આના । જિનહિં ભેદતે વશ અજ્ઞાના ॥ ૪ ॥

પછી રામચન્દ્રજીએ, લક્ષમણજીને છાતીમાં લગાવીને પોતાના આસનની પાસે બેસાડ્યા. હે પાર્વતી ! અંગદ અને હનુમાનજી, કે જેઓના જેવો બીજો કોઈ પશુ ભ્રાતૃશાળી હોતો નહીં, ॥ ૧ ॥ તેઓ, એ સમયમાં પોતાના હસ્તોથી રામચન્દ્રજીનાં નિર્મલ ચરણારવિન્દોને અહણ કરીને પૂર્ણ સ્નેહથી ઢાળવા લાગ્યા. હે ભરદ્વાજ ! બંધુવાન, વિલીપણ અને સુગ્રીવ, એઓ, આનંદથી રામચન્દ્રજીની પાસે બેઠા હતા. ॥ ૨ ॥ લક્ષમણજીએ અને વિલીપણે, નારાંતકની કરણીનું તથા તેની યુદ્ધમાં પ્રબળતાનું વર્ણન રામચન્દ્રજીની પાસે કર્યું અને જણાવ્યું કે, “શિવના પ્રભાવને લીધે, નારાંતકને પ્રભાવ

આપાર છે, કે જેથી તે મરતો નથી અને આપણને બહુ દુઃખ દે છે." ॥ ૩ ॥ એઓનાં વચનો સાંભળી, રામચંદ્રજી મનઃ હાસ્ય કરીને અત્યંત સ્નેહથી સદાશિવનાં ચરિત્રોની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. ॥ ૪ ॥

દો-જે સુમિરહિં શિવસહ ઉમા, તે જાનહુ મમ પીય ॥

શંકર મજહિં સો મોહિં મજહિં, મોહિંસો શંસુ અતીય ॥ ૨૧૦ ॥

રામચંદ્રજી બોલ્યા કે, “જેઓ પાર્વતીનું અને સદાશિવનું સ્મરણ કરે છે, તેઓ મને અત્યંત ખ્યાસ છે એમ સમજો. જેઓ સદાશિવને બળે છે, તેઓ માફ જ બળન કરે છે, સદાશિવ મારાથી અધિક છે. ॥ ૨૧૦ ॥

ચૌ-ચારિ પદારથ કરતલ તાકે । વસહિ મહેશ ઉમા ઉર જાકે ॥

જો મમ પળ શિવ સદા નિવાહા । સો જય દેવ ન સંશય આહા ॥ ૧ ॥

સુખ કલત્ર જય વિજય વિભૂતી । શંકર સુમિરત હોય અકૂતી ॥

મક્તિ મોરિ શંકર આધીના । જલાધીન જિમિ જીવન મીના ॥ ૨ ॥

કહ આશ્ચર્ય નરાંતક પહા । મોપર ગિરિપતિ પરમસનેહા ॥

સુમિરહુ સદા વિશ્વ ઇકનાથા । કપટ ત્યાગિ સવ નાવહુ માથા ॥ ૩ ॥

હોહિં વિજય ધીર મન ધરહુ । વેગિ ઉપાવ પાવ સુખ કરહુ ॥

શંસુ ઉપાસન કર મમ દાસા । તાત હૃદય ધરિ દૃઢ વિશ્વાસા ॥ ૪ ॥

જેના હૃદયમાં શિવ પાર્વતી વસે છે, તેને આરે પુરુષાર્થો હસ્તગત છે. જે સદાશિવે સર્વદા મારી પ્રતિજ્ઞાઓને પૂર્ણ કરી છે, તે જ સદાશિવ હમણાં પણ આપણને વિજય દેશે, એમાં કશો સંશય નથી. ॥ ૧ ॥ શંકરનું સ્મરણ કરવાથી, સુખ, સ્ત્રીઓ, જય, વિજય અને એશ્વર્ય, પોતાની મેળે જ પ્રાપ્ત થાય છે. જેમ માછલાંનું જીવન, જલને આધીન છે, તેમ મારી ભક્તિ, શંકરને આધીન છે. ॥ ૨ ॥ નારાંતક એવો પ્રબળ છે, તેમાં શી નવાઈ છે ? મારા ઉપર પણ સદાશિવ પરિપૂર્ણ સ્નેહ રાખે છે. તમો સર્વદા કપટનો ત્યાગ કરીને એ એક સદાશિવનું જ સ્મરણ કરો અને તેમને પ્રણામ કરો. ॥ ૩ ॥ એટલે આપણો વિજય થશે. મનમાં ધીરજ ધરીને પ્રસન્ન રહો. સુખને વાસ્તે ઉપાય થાય છે. હે લક્ષ્મણ ! હે વિભીષણ ! જેઓ સદાશિવની ઉપાસના કરે છે, તેઓ મારા દાસ છે. આ વાતનો હૃદયમાં દૃઢ વિશ્વાસ રાખો. ॥ ૪ ॥

દો-જો નર વાહત ભક્તિ મમ, સો છલ કપટ દુરાઈ ॥

શિવા સમેત ગિરીશ પદ, નિશિ દિન રહુ મન લાઈ ॥ ૨૧૧ ॥

જે લોકો મારી ભક્તિને ઈચ્છતા હોય, તેઓએ, છળ કપટનો ત્યાગ કરીને રાત્રિવસ શિવ પાર્વતીનાં ચરણોમાં જ મન લગાવીને રહેવું જોઈએ. ॥ ૨૧૧ ॥

ચૌ-મન ક્રમ વચન શંસુ પદ આસા । કરહિં તાહિ ઉર સવ ગુણ વાસા ॥

નિર્ભય કરિ જો હરિ પદ નેહુ । તા ઉર રમા સહિત મમ નેહુ ॥ ૧ ॥

મથ કારિષિ જૌપરિં વિનુ સ્વેરહિં ! યહ વિષારિ કુષ જન સ્થ સેવહિં ॥
મથ મંજન યહ હિત ઉપદેશા । અનુજહિં સત્વહિં બુઝાવ રમેશા ॥ ૨ ॥
ધ્રુવ વાળીં મુનિ અતિ મુલ્લ પાવા । અહિ પતિ રામચરણ શિર નાવા ॥
અંગદ હતુમાન નલ નીલા । કપિ પતિ અરુ ઋસેશ મુશીલા ॥ ૩ ॥
સહિત વિભીષણ રાજન સાતા । મુન શ્રીમુલ્લ હરયણ વિલ્ખ્યાતા ॥
રામરિં શિવરિં એક જે જાને । મય તજિ નામ જપત હર્ષાને ॥ ૪ ॥

જેઓ મનથી, કર્મથી તથા વચનથી સદાશિવનાં ચરણોનું જ ભજન કરે, તેઓનાં હૃદયોમાં સઘળા ગુણો નિવાસ કરે છે. જેઓ નિર્ભય રહીને સદાશિવનાં ચરણોમાં પ્રેમ ધરે, તેઓનાં હૃદયોમાં હું લક્ષ્મીજી સહિત નિવાસ કરું છું. ॥ ૧ ॥ સદાશિવનાં ભક્તો અનાયાસે સંસારરૂપી સમુદ્રનું ઉલ્લંઘન કરી બાંધ છે, એમ વિચારીને ચતુર લોકો સદાશિવની સેવા કરે છે.” રામચન્દ્રજીએ જન્મ મરણના ભયને ભાંગનારો આ હિતકારી ઉપદેશ લક્ષ્મણજીને અને વિભીષણજીને કહી સંભળાવ્યો. ॥ ૨ ॥ આ નિશ્ચયાત્મક વાણી સાંભળવાથી લક્ષ્મણજીએ અત્યંત સુખ પામીને રામચન્દ્રજીનાં ચરણોમાં માથું નમાવ્યું. અંગદ, હનુમાનજી, નલ, નીલ, સુગ્રીવ, લક્ષ્મણજી ॥ ૩ ॥ અને વિભીષણ, જે સાત જણાઓ, શ્રીરામચન્દ્રજીના સુખથી સદાશિવના પ્રખ્યાત યશનું શ્રવણ કરીને રામને અને સદાશિવને એક જ ભાણી, ભય છોડી દઇને આનંદથી તેમનાં નામનો જપ કરવા લાગ્યા. ॥ ૪ ॥

દો—કહત મુનત ઇતિહાસ શુચિ, નિશિ બીતી યુગ યામ ॥

સ્વર્ગ પતિ આયે દેવ ઋષિ, જિત શોભિત શ્રીરામ ॥ ૨૧૨ ॥

આ યવિત્ર ઉપદેશ કહેતાં અને સાંભળતાં, રાત્રિના જે પોહોર વ્યતીત થઈ ગયા હે ગરુડજી ! આ સમયમાં શ્રીરામચન્દ્રજી જ્યાં બીરાજ્યા હતા, ત્યાં નારદ મુનિ આવ્યા. ॥ ૨૧૨ ॥

ષો—રામ લષણ મુલ્લ સર્વિં વિરાજે । માર અપાર નિહારત લાજે ॥

નિરલિ માનિ મુનિ હૃદય સનાથા । ઉઠે હર્ષિં પ્રમુ રપુકુલ નાથા ॥ ૧ ॥

શિશ નાઈ પ્રમુ આસન દીન્હા । આશિષ પાઈ હર્ષિં હિત કીન્હા ॥

મુનિ નીકે હરિ રૂપ વિલોકા । યથા ઇન્દુ લલિ મુલ્લ લહ કોકા ॥ ૨ ॥

પુલકિ ગાત તથ કહ ઋષિ રાજા । મુનહુ નાથ આયહું જેહિ કાજા ॥

ચતુરાનન પઠવા મોહિં સ્વામી । યદપિ કૃપાનિધિ અન્તર્યામી ॥ ૩ ॥

સદા અનાથ નાથ મગવાના । વિનય વિરંચિ કરિય પરિમાના ॥

જવ લગિ હોન પ્રમાત ન પાવહિ । તથ લગિ હરિ હરિ મુત લૈં આવહિ ॥ ૪ ॥

સુખના સીમાહારૂપ અને જેઓની શોભાને ભેદને અનંત કામદેવો પણ લભઈ બાંધ એવા રામચન્દ્રજીને અને લક્ષ્મણજીને બીરાજેલા ભેદ, નારદજીએ પોતાના હૃદયમાં

પોતાના આત્માને કૃતાર્થ માન્યો. ॥૧॥ રામચન્દ્રજીએ, નારદજીને આવેલાં જોઈ, હર્ષથી ઉભા થઈ, માથું નમાવીને તેમને આસન આપ્યું અને તેમના આશીર્વાદ પામીને હૃદયમાં હર્ષપૂર્વક હિત થવાનો નિશ્ચય કર્યો. જેમ ચક્રવાક પક્ષી, ચન્દ્રને જોઈને સુખ પામે, તેમ રામચન્દ્રજીનાં સુંદર રૂપને જોઈને સુખ પામેલા નારદજીએ ॥ ૨ ॥ શરીરમાં રામાંચિત થઈને રામચન્દ્રજીને કહ્યું કે, “હે નાથ ! હું જે કાર્યને વાસ્તે આંચો છું, તે કાર્ય સાંભળો. જે કે કૃપાના બંડારૂપ આપ અંતર્યામી હોવાને લીધે સઘળું જાણો છો, તોપણ પ્રજ્ઞાએ આપને સ્મરણ આપવા માટે મને આપની પાસે મોકલ્યો છે. ॥ ૩ ॥ હે સર્વદા અનાથના નાથ પ્રભુ રામચન્દ્રજી ! પ્રજ્ઞાની વિનય ભરેલી વિશ્વમિત્રો સ્વીકાર કરો. ન્યાંસુધી પ્રભાત થવા ન પામે, ત્યાંસુધીમાં હનુમાનજી, સુગ્રીવના પુત્ર દધિબલને અહીં બોલાવી લાવે, એમ કરો. ॥ ૪ ॥

દો—જપત નિરંતર નામ તવ, સો જાનહુ ભગવાન ॥

વિધિ વર હિત ર્હત આનિયે, તેહિ કહૈ કૃપાનિધાન ॥ ૨૧૩ ॥

જો દધિબલ, નિરંતર આપના નામનો જપ કરે છે, એ આપ જાણો છો. હે કૃપાનિધાન ! પ્રજ્ઞાના વરદાનને પાળવા વાસ્તે દધિબલને અહીં બોલાવવા યોગ્ય છે. ૨૧૩

ત્રી—નારાંતક વધહૈ તેહિ હાયા । દધિબલ નામ ભક્ત તવ નાથા ॥

નાથ બહુત યહિ સ્વલહિ સિલાવા । રણ વિલોકિ દેવન દુઃખ પાવા ॥ ૧ ॥

અવ રણવીર કરહુ સોડ્ બાતા । વિનુ પ્રયાસ રિપુ મરૈ પ્રમાતા ॥

તેહિ સન તુમહિ ન સોહ લરાઈ । દધિબલ સન્મુલ્ક કરહુ બુલાર્હ ॥ ૨ ॥

સવિનય નાડ્ સ્ત્રીચ વર ભાર્ગવી । ગવને મુનિ પ્રશ્ન છવિ ઝર રાઘવી ॥

નારદ ગયે જર્બહિ વિધિ લોકા । વાયુ તનય તન રામ વિલોકા ॥ ૩ ॥

તાત તુરત તમ ગમનહુ તહૈવાં । વારિષિ મહૈ ધૌરાગિરિ જહૈવાં ॥

તહૈ દધિબલ, રહ ધ્યાન લગાયે । બહુત દિવસ ચલિ ગયે મુમાયે ॥ ૪ ॥

જો દધિબલ નામનો વાનર કે જે તમારો ભક્ત છે, તેના હાથથી જ નારાંતકનો વધ થાય એમ છે. હે નાથ ! જો ખજ નારાંતકને, આપે બહુ રમાડ્યો છે; પણ હવે તુરત મારી નાખો. કેમ કે, એનો સંગ્રામ જોઈને દેવતાઓ ડરી ગયા છે. ॥ ૧ ॥ હે રામચન્દ્રજી ! હવે દધિબલને અહીં લાવવાની જ જોઈવળુ કરો, કે જેથી નારાંતક અનાથાસે પ્રભાતમાં મરણ પામે. નીચ નારાંતકની સામે આપને લડાઈ કરવી શોભતી નથી, માટે દધિબલને બોલાવીને એની સામે કરી દો. ” ॥ ૨ ॥ ઉત્તમ બોલનારા નારદજી, આ પ્રમાણે બોલી, વિનય ભરેલી રીતે માથું નમાવી, રામચન્દ્રજીની છબીને હૃદયમાં રાખીને ત્યાંથી ગયા. નારદજી, ઉઠીને પ્રજ્ઞલોકમાં ગયા, કે તે જ સમયે ॥૩॥ રામચન્દ્રજીએ, હનુમાનજીની સામે જોઈને તેમને આજ્ઞા કરી કે, “તમે ત્યાં જાઓ, કે ત્યાં સમુદ્રની અંદર ધૌરાગિરિ નામનો પર્વત છે. જો પર્વતમાં દધિબલ માંડે ધ્યાન લગાવીને રહે છે, તે ધ્યાનને સેહેજમાં સેહેજ થણા દિવસો અતીત થઈ ગયા છે. ॥ ૪ ॥

દો૦-અહૈ તપોવલ્લ તેજસ્વી, તાત તામુ ઢિગ જાડ ॥

મન પ્રસન્ન કરિ ચતુર્ધિ, આનહુ, વેગિ ઝુલાડ ॥ ૨૧૪ ॥

એ દધિબલ કે જે તપોબલના પ્રભાવથી મહા તેજસ્વી થયો છે, તેની પાસે જઇ, ચતુર્ધથી તેનાં મનને પ્રસન્ન કરીને તેને જલદી અહીં બોલાવી લાવો. ” ॥ ૨૧૪ ॥

ચૌ૦-પવન કુમાર પાડ અનુશાસન । ચલે વંદિ પદ હર્ષિ ઉદાસન ॥

વેગવન્ત ધાવા કપિ કૈસે । વર નરાચ દધિમુત્તે જૈસે ॥ ૧ ॥

લોક અર્દ ઘટિકા તેહ ઠામા । પહુંચે વાયુપુત્ર ચલ ધામા ॥

દેશિ તરણિ સમ તામુ પ્રકાશા । ઠાઠ મયડ કપિ મંદિર પાસા ॥ ૨ ॥

દંડ યુગલ કપિ અસ્થિત રહેઝ । હિયમહૈ રામ રામ અસ કહેઝ ॥

ઝર રણ હોઝ હોત પ્રભાતા । ઇત ઇનકર ચિત હરિ પદ રાતા ॥ ૩ ॥

ક્ષણ ઇક કપિ મન કીન્હ વિચારા । પ્રમુપહૈ ચલિયે કવન પ્રકારા ॥

જો ગૃહ સહિત ચલહું લૈ પહી । નહિ અસ આયમુ ભક્ત સનેહી ॥ ૪ ॥

આ પ્રમાણે રામચન્દ્રજીની આજ્ઞા થતાં, હનુમાનજી, તેમાં જરા પણ ઉપેક્ષા નહીં રાખતાં, પ્રસન્ન થઈ, રામચન્દ્રજીના ચરણોમાં પ્રણામ કરીને ત્યાંથી, જેમ ઉત્તમ બાણુ ઢોઢે, તેમ, દધિબલને લેવાને વાસ્તે વેગથી ઢોડયા. ॥ ૧ ॥ બળના નિવાસરૂપ હનુમાનજી, સાડી ત્રણ ઘડીએ દધિબલના સ્થાનકમાં પહોંચ્યા પણ ત્યાં દધિબલનું સૂર્યના જેવું પ્રબલ તેજ જોઇને તેના સ્થાનકની પાસે બે ઘડીવાર ઉભા રહ્યા ॥ ૨ ॥ અને હૃદયમાં ‘રામ, રામ,’ એમ વારંવાર સ્મરણ કરવા લાગ્યા. હનુમાનજી, વિચાર કરવા લાગ્યા કે, “ત્યાં પ્રાતઃકાલ થતાં જ યુદ્ધ થશે અને અહીં આ દધિબલનું ચિત્ત રામચન્દ્રજીના ચરણોમાં સમાધિ ધરી રહ્યું છે, તો હવે અહીંથી કયો પ્રકાર ગોઠવીને રામચન્દ્રજીની પાસે જવું ? ” ॥ ૩ ॥ એ આ દધિબલને અહીંથી તેના સ્થાનક સહિત ઉપાડીને લઈ બહાર તો બની શકે એમ છે, પણ તેમ કરવાની અને રામચન્દ્રજીની આજ્ઞા નથી. રામચન્દ્રજી, ભક્તોની ઉપર સ્નેહ રાખનારા છે, તેથી એ આને તેના સ્થાનક સહિત લઈ બહાર તો વખત પર રામચન્દ્રજી કચવાય એવો પણ સંભવ છે.” ॥ ૪ ॥

દો૦-બુધ જન શીશ શિરો રતન, અતિ લજાત મુનિરાય ॥

તાહિ જગાવન હેત તવ, કીન્હ અમિત ઉપાય ॥ ૨૧૫ ॥

હે ભરદ્વાજ મુનિ ! એ પ્રમાણે એક ક્ષણ સૂધી વિચાર કરીને પંડિત લોકોના શિરોમણિ હનુમાનજીએ, લબ્ધતાં લબ્ધતાં દધિબલને જગાડવાને વાસ્તે ઘણા ઘણા ઉપાયો કર્યા. ॥ ૨૧૫ ॥

ચૌ૦-અચલ ધ્યાન કપિ તામુ પ્રમાના । તજિ પ્રવીણતા મજિ મગવાના ॥

રામ ચરણ ચિત કપિ વર દયઝ । દંડ એક ઔરૌ ચલિ ગયઝ ॥ ૧ ॥

વિધિ પ્રેરિત દધિબલ લપ્ત મંકા । કરન ઉઠેઝ દેસા મટ મંકા ॥

જય શ્રીરામ વાયુ મુત ચોલા । મુનિ દધિબલ નિજ લોચન ચોલા ॥ ૨ ॥

શુભિ હરિહિ કીઝહિ ઉર કાર્દ । કહી પરસ્પર દોહ કુષ્કાર્દ ॥
 પુનિ હનુમાન કરેહ મુન પ્રાતા । ચલહુ વિલોકન ત્રિમુવન ત્રાતા ॥ ૩ ॥
 સાનુજ રામ મુલ્લ પદ કંજા । નિજહિ પરાગ શિકા અવ ગંજા ॥
 જેહિ લાગિ તપ કીન્હેહ વહુ કાલા । સો તુપર અનુકૂલ કૃપાલા ॥ ૪ ॥

પણ કોઈ ઉપાય લાગૂ નહીં પડતાં, દધિબલની સમાધિને અવિચળ બાણી, સઘળી ચાતુરીને છોડી દઈને, હનુમાનજી કેવળ રામચન્દ્રજીનું સ્મરણ કરવા લાગ્યા. રામ-ચન્દ્રજીનાં ચરણોમાં ચિત્ત લગાવ્યું, ॥ ૧ ॥ તેટલામાં બીજી એક ઘડી પણ વ્યતીત થઈ ગઈ. આ સમયમાં દેવની પ્રેરણાને લીધે દધિબલને લઘુ (મૂન) કરવાની હાજત લાગતાં, તે બંકે દધિબલ સમાધિમાંથી બગ્યો. એ બગ્યે કે તુરત જ હનુમાનજીએ, 'જય શ્રીરામ,' એ શબ્દનું ઉચ્ચારણ કર્યું, તે સાંભળીને દધિબલે પોતાની આંખો ખોલી. ॥ ૨ ॥ દધિબલે, હનુમાનજીને છાતીમાં લગાવીને અને હનુમાનજીએ, દધિ-બલને છાતીમાં લગાવીને કુશલતા પૂછી. બન્ને જણાએ પરસ્પરની કુશલતા કહી. પછી હનુમાનજી બોલ્યા કે, "હે બાઈ! મારી વાત સાંભળો. ત્રેલોક્યના રક્ષક રામચન્દ્રજીનું દર્શન કરવા ચાલો. ॥ ૩ ॥ લક્ષ્મણજી સહિત બીરાજેલા રામચન્દ્રજીનું ચરણરૂપી કમળ કે જેણે પોતાના પરાગ (રજ) થી શિલાનો (અલ્પવાનો) પણ ઉદ્ધાર કર્યો છે, તેનાં દર્શન કરો. તમે જેની પ્રાપ્તિને વાસ્તે ઘણા કાળ સૂધી તપ કર્યું છે, તે કૃપાળુ પ્રભુ તમારા ઉપર પ્રસન્ન થયા છે. ॥ ૪ ॥

દો-ધૂર્જટિ હૃદ માન સર, વસત હંસ દવ જોઈ ॥

સાદર તુમકહેં લેન લગિ, પઠવા મોહિ મશ્તુ સોઈ ॥ ૨૧૬ ॥

પ્રભુ રામચન્દ્રજી કે જે સદાશિવના હૃદયરૂપી માનસ સરોવરમાં હંસની પેઠે વસે છે, તેમણે આદરપૂર્વક તમને લેવાને વાસ્તે મને અહીં મોકલ્યો છે. ॥ ૨૧૬ ॥

ઐ-મુનિ શુભ વચન મુકંઠકુમારા । હરિપહેં હરિ સૈગ તુરત સિધારા ॥

આયે નાથ નિકટ મૃગશાસ્ત્રા । દેલે પદ જે હર હિય રાસ્ત્રા ॥ ૧ ॥

રહેહ વરણ ગહિ પ્રીતિ સમેતા । દધિબલ નિરલેહ કૃપાનિકેતા ॥

સાનુજ હર્ષિ મિલે મુલ્લપુંજા । તામુ પાણિ ગહિ નિજ કર કંજા ॥ ૨ ॥

બૈઠ તાહિ નિકટ બૈઠાવા । તેહિ અવસર મુકંઠ તહેં આવા ॥

નિરસ્ત્રી તનય કપિપતિ હર્ષાના । મિલત પ્રેમ નહિ જાય બલ્લાના ॥ ૩ ॥

ગઈ મણિ પન્નગ જંતુ પુનિ પાર્દ । દેહી દેહ મીન જલ જાર્દ ॥

મુલ્લ મુઘીવ લહેહ મશ્તુ મેટે । અવશુન તીન તાહિ જ્ઞાન મેટે ॥ ૪ ॥

હનુમાનજીનાં શુભ વચનો સાંભળીને તુરત જ સુગ્રીવનો પુત્ર દધિબલ, હનુ-માનજીની સાથે રામચન્દ્રજીની પાસે જવા ત્યાંથી ચાલ્યો. બન્ને વાનરાઓએ, રામ-ચન્દ્રજીના સમીપમાં આવીને તેમનાં ચરણોનાં દર્શન કર્યા કે જે ચરણોને સદાશિવે પણ હૃદયમાં રાખ્યાં છે. ॥ ૧ ॥ દધિબલ અત્યંત પ્રીતિથી સુકૃત થઈને રામચન્દ્રજીનાં ચરણ

પકડી રહ્યો અને તે કુપાસાગર પ્રભુને નિરખવા લાગ્યો. લક્ષ્મણુ સહિત રામચંદ્રણ, પોતાના હસ્તકમલવતી દક્ષિણલના હાથને ખેંચીને તેની સાથે મળ્યા, ॥ ૨૧ ॥ અને પછી તેમણે પોતે બેસીને દક્ષિણલને પોતાની પાસે જ બેસાડ્યો. આ સમયમાં સુગ્રીવ ત્યાં આવ્યો અને પોતાના પુત્રને જોઈને પ્રસન્ન થયો. એ પિતા પુત્રના પરસ્પર મળવાના સમયના પ્રેમનું વણન કર્યું જાય એમ નથી. ॥ ૩ ॥ જેમ જતા રહેલાં મણિને પાછો પામીને સર્વ પ્રસન્ન થાય, જેમ જતા રહેલા પ્રાણને પાછો પામીને મત્સ્ય પ્રસન્ન થાય, તેમ ધણા દિવસથી જતા રહેલા દક્ષિણલને પાછો પામીને સુગ્રીવ પ્રસન્ન થયો. દક્ષિણ રામચંદ્રણને મળ્યો તે ક્ષણમાં જ તેના ત્રણે તાપો ટળી ગયા. ॥ ૪ ॥

સો-દક્ષિણ વાલિ કુમારા, મિલે પરસ્પર હર્ષિ હિય ॥

મયઝ આઈ મિનુસાર, ન્હાઈ સવનિ પ્રમુ પદ ગહે ॥ ૧૦ ॥

દક્ષિણ અને અંગદ, એઓ પશુ હૃદયમાં 'પૂરી' પ્રસન્નતાથી પરસ્પરને મળ્યા, આ સમયમાં પ્રાતઃકાલ થવા આવ્યો. સર્વે યોદ્ધાઓ એ નાહી ધોઈને રામચંદ્રણનાં ચરણોને સ્પર્શ કર્યો. ॥ ૧૦ ॥

ચૌ-જહૈં તહૈં સમર કરન વનચારી । ચલે કહત જય લષણ खरारी ॥

વાહૈં નરાન્તક પ્રાત પ્રવોધા । રથ ચઢિ ચલેઝ મયંકર યોધા ॥ ૧ ॥

નિશિચર હવી સુમટ સંગ તાકે । આયુષ અસ્થિલ ભયાનક વૌકે ॥

મહિ સંગ્રામ નિશાચર ઠાઠે । અસિત મેઘ સમ અતિ રિસ વાઠે ॥ ૨ ॥

કરિ માયા તેહિ ગાત છિપાવા । મયઝ પ્રકટ જવ પ્રમુ ઢિગ આવા ॥

દક્ષિણ લખા સખા ચલિ આયઝ । મુજા પસારિ હર્ષિ ઝટ ઘાયઝ ॥ ૩ ॥

નરાંતકહુ દીલ્લ ગુરુ માર્ઝ । મુદિત મિલે ઝર ઉમય અઘાર્ઝ ॥

મેટે સમેમ વૃક્ષિ કુશલાતા । નિજ નિજ દશા કીન્હ વિહ્યાતા ॥ ૪ ॥

વાનરાઓ ન્યાં ત્યાં યુદ્ધની તૈયારીઓ કરી, રામચંદ્રણનો તથા લક્ષ્મણુને વિજય પોકારીને ચાલવા લાગ્યા. લંકામાં રહેલા નારાંતક પશુ પ્રાતઃકાલ થયો જાણી, રથમાં બેસી, ભયંકર યોદ્ધાઓને સાથે લઈને રણભૂમિ તરફ ચાલ્યો. ॥ ૧ ॥ એની સાથેના મહા હડવાળા બંધા રાક્ષસો સઘળાં ભયંકર આયુધોને ગ્રહણ કરી, અત્યંત ક્રોધયુક્ત થઈ, ઝળાં વાહળાંઓની પેઠે રણભૂમિમાં આવીને ઉભા. નારાંતક, માથાથી પોતાના શરીરને છપાવીને વાનરાઓનાં સેનામાં ચાલ્યો આવ્યો, ॥ ૨ ॥ તે છેક રામચંદ્રણની પાસે આવીને પ્રકટ થયો. દક્ષિણ, પોતાના ગુરુભાઈ નારાંતકને ચાલ્યો આવતો જોઈ, રાજ થઈ, ઉભો થઈ, હાથ લાંબો કરીને તેને મળવા માટે દોડ્યો. ॥ ૩ ॥ નારાંતક પશુ ગુરુભાઈને જોઈ, રાજ થઈને મળ્યો. દક્ષિણ અને નારાંતક, એ બન્ને પરસ્પરને તુમિ પર્યંત મળ્યા. બન્નેએ, પ્રેમ ભરેલી રીતે મળીને, પરસ્પરની કુશલતા પૂછી અને પોતપોતાની હઠીકતો પરસ્પરને કહી સંભળાવી. ॥ ૪ ॥

દો०—હરિ પતિ પૂત પ્રવીન અતિ, સુનિ તેહિ મુલ્ક વિચ્છ્યાત ॥

લગે બુઝાવન મિત્ર કહૈં, સુનહુ વીયપાતિ શાત ॥ ૨૧૬ ॥

હે ગરુડભ ! અત્યંત પ્રવીણ હથિબલ નારાંતકનાં ઓહોડાંથી તેની હકીકત જાંભળીને તે મિત્રને (નારાંતકને) સમજાવવા લાગ્યો કે, ॥ ૨૧૬ ॥

ચૌ०—વંશ સ્વભાવ સત્ય કવિ કહૈં ॥ ફલ પિયૂષ વિષ વેલિ ન લહૈં ॥

સમુદ્રહુ તાત વિચારી નિદાના ॥ કિયે અનીતિ ન જગ કલ્યાના ॥ ૧ ॥

પિતૃ ચરિત્ર સમુદ્રહુ મનમાહીં ॥ રામ વિરોધ કતહું જય નાહીં ॥

તુમ પ્રવીણ મા મતિભ્રમ કૈસે ॥ કૂપ ધસત વિક વાટ અનૈસે ॥ ૨ ॥

તુમહુ કિન્હુ દિન ચારિ લઢાઈ ॥ જાનેઝ માલુ કીશ વલ માઈ ॥

તજિ કુમંત્ર સંભવ અજ્ઞાના ॥ કહહુ પાહિ રઘુવર ભગવાના ॥ ૩ ॥

સફલ કરહુ ભવ પ્રશ્ન પદ પરશી ॥ કરિહૈં અભય તોહિં સમદરશી ॥

માનહુ સીલ મોરિ મુલ્કકારી ॥ પ્રણતપાલ રઘુવીર સ્વરાશી ॥ ૪ ॥

“હે મિત્ર ! કવિઓ, વંશના સ્વભાવ વિષે જે કહે છે, તે સાચું જ છે. એરની વેલમાં કદી પણ અમૃત કળ પેદા થાય જ નહીં. હે બાપ ! તું પરિણામનો વિચાર કરીને સમજ કે જગતમાં અનીતિ કરવાથી કલ્યાણ થતું જ નથી. ॥ ૧ ॥ તું તારા પિતાની અનીતિ ભરેલી ચાલનો મનમાં વિચાર કર. રામચન્દ્રજી સામે વૈર કરવામાં વિજય મળશે જ નહીં. તું તો પ્રવીણ છે, તે છતાં તારી બુદ્ધિને આ ભ્રમ કેમ થયો છે? આ તો જેમ ગાંડરો, એકને પછવાડે એક જેમ કૂવામાં પડે છે, તે પ્રમાણે જ તેં કરવા ધાર્યું છે. ॥ ૨ ॥ તું ચાર દિવસ સૂધી લડ્યો, તેમાં વાનરાઓનું અને રીંછોનું બળ તારા બળવામાં આવેલું હોતું જોઈએ. હે ભાઈ ! હવે અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલા નીચ વિચારને છોડી દઈ, રામચન્દ્રજીની પાસે ‘પાહિ પાહિ, રક્ષા કરો, રક્ષા કરો’ ॥ ૩ ॥ એમ બોલીને તેમને શરણે જ અને તે પ્રભુનાં ચરણોનો સ્પર્શ કરીને તારા જન્મને સફલ કર. રામચન્દ્રજી, સમદૃષ્ટિવાળા હોવાને લીધે તને પણ અભય દાન દેશે. મારી મુખકારી શીખામણને સ્વીકારી લે. ખર રાક્ષસને મારનારા રામચન્દ્રજી પ્રજામ કરનારાઓનું પાલન કરનારા છે. ॥ ૪ ॥

દો०—સારંગી શર તરણિ સમ, દશમુલ્ક વપુ સ્વગ લેલ ॥

જરત રાસુ યહિ સમય તુવ, કરિ વિજ્ઞાન વિશેલ ॥ ૨૧૭ ॥

રામચન્દ્રજીનાં બ્રહ્મરૂપ સૂર્યથી, રાવણરૂપી પક્ષીનું શરીર બળી જવા લાગ્યું છે, એમ વિચારી, તું આ સમયમાં વિશેષ વિજ્ઞાન ધરીને, તે શરીરને બળતું બચાવ.” ૨૧૭

ચૌ०—સુનત વચન ગુરુબ્રાતા કેરા ॥ નારાંતક મા ક્રોધ ધનેરા ॥

કહનં લાગ સલ તાંહિ કુખાંતી ॥ સહજ સમીત કીશ દિન રાતી ॥ ૧ ॥

વાલિહિ હવેઝ જૌન તપધારી ॥ મા અંગદ તિન્હુ આજ્ઞાકારી ॥

દધિબલ યહ વાનર કુલ રીતિ । હમરે કરહિ ન અરિસન પ્રીતિ ॥ ૨ ॥

યહ કહિ પ્રમુ સન્મુલ્લ સો ધાવા । દધિબલ લૂપ લપેટિ ટિકાવા ॥

નારાંતક કહ રે સ્થ ધાનર । તવ તન નહીં મોર દર કાદર ॥ ૩ ॥

છાંદહુ મૂઢ સમુલ્લિ ગુરુ માર્હિ । કહિ અસ પેલિ ચલા કઠિનાઈ ॥

તવ મુકંઠ મુત ક્રોધિત મયજ । સપદિ જાય આગે ગહિ લયજ ॥ ૪ ॥

આ પ્રમાણે પોતાના ગુરુ ભાઈ દધિબલનાં વચનો સાંભળી, જેના મનમાં ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો એવો ખલ નારાંતક, દુર્વચનો બોલ્યો કે, “વાનરાઓની બાત તો સ્વભાવથી જ હમ્મેશની બીકણ છે. ॥ ૧ ॥ જે તપસ્વીએ, વાળીને માર્યો, તે તપસ્વીને અંગદે મારી જ નાખવો જોઈએ, તેને બદલે અંગદ તેનો તાઢેદાર બની રહ્યો છે. હે દધિબલ ! વાનરાઓનાં કુલની થયુઓની સાથે પ્રીતિ કરવાની રીત છે, પણ અમારાં કુલની તેવી રીત નથી.” ॥ ૨ ॥ આટલું બોલીને નારાંતક, રામચન્દ્રજીની સામે દોડતાં, દધિબલે તેને પોતાનાં પૂંછડાંમાં લપેટીને અટકાવી રાખ્યો. નારાંતક બોલ્યો કે, “અરે શક વાનર ! તારા મનમાં મારી જરા પણ ધાસ્તી નથી ? ॥ ૩ ॥ હે મૂઢ ! હું તને ગુરુભાઈ બોળીને છોડી દઉં છું.” આમ બોલી, નારાંતક ધકકો ઢઈને ચાલતો થતાં, ક્રોધથી વ્યાસ થયેલા દધિબલે, જલદી કૂદી, આગળ જઈને તેને પકડી લીધો. ॥ ૪ ॥

દોઁ-નારાંતક દધિબલ ભિરે, નિરલિ ખાલુ અરુ કીશ ॥

લગે લરન સંગ નિશિચરન, કહિ જય શ્રીજગદીશ ॥ ૨૧૮ ॥

નારાંતકને અને દધિબલને યુદ્ધ થવા લાગતાં, તે જોઇ, વાનરાઓ તથા રીંછો, રામચન્દ્રજીનો વિજય પોકારીને, રાક્ષસોની સામે લડવા લાગ્યાં ॥ ૨૧૮ ॥

છં-કપિ શૂર સૈહારે શિલન મારિ । બહુ મર્દિ કરે સિકતાપહારિ ॥

મટ વિહવાબલ વાસી જિતેક, । કપિ મારિ ગિરાયે વચ ન એક ॥ ૧ ॥

રહ એકાકી મનુજાદ ધીર । કિયે દ્રંદ્રયુદ્ધ ઝરગાદ ધીર ॥

દોડ લરત લહેં છવિ એક માંતિ । ગિરી કજ્જલ કંચન ઉમય ગાતિ ॥ ૨ ॥

યુગ ઘટિકા ડપર એક યામ । દોડ ભિરે સમર બલ યોગ ધામ ॥

પુનિમા અલક્ષ સો કરત યુદ્ધ । બલવંત ઉમય શ્રમગત સકુદ્ધ ॥ ૩ ॥

કહ ષટ પ્રકાર શ્રુતિ યુદ્ધ રીતિ । મુલ માનેઝ મુર દેવત સમીતિ ॥

લલિ પુત્ર ઇકાકી પુલકિ તાત । કહ વાલિ અનુજ અતિ હર્ષ વાત ॥ ૪ ॥

શૂર વાનરાઓએ, શિલાઓ ફેંકી ફેંકીને લણા લણા રાક્ષસોનું મર્દન કરી નાખ્યું. ફેટલાએકનું તો ફેટી જેવું ચૂર્ણ જ કરી નાખ્યું. જે રાક્ષસો વિહવાબલ પુરના રહેવા-સ્ત્રીઓ હતા, તેઓને વાનરાઓએ મારી જ નાખ્યા ॥ ૧ ॥ એઓમાંથી એકકે બચ્યો નહીં. હે ગરુડ ! ધીર નારાંતક, કે જે એકલો જ રહી ગયો, તેને દધિબલની સાથે દંડયુદ્ધ બચ્યું. લડવા લાગેલા એ બે યોદ્ધાઓ, તુલ્ય પ્રકારથી જ યુદ્ધ કરવા લાગ્યા અને બંને કાજળનો પર્વત અને સોનાનો પર્વત લડવા લાગ્યા હોય એવા દેખાતા લાગ્યા.

॥ ૨ ॥ બળના અને યુક્તિઓના સ્થાનકરૂપ એ બે યોદ્ધાઓએ, એક યોદ્ધાર ઉપરાંત પણ એ ઘડી સૂધી અર્થાત્ કશ ઘડી સૂધી બારે યુદ્ધ કર્યું. પછી બળવાન, કોષ પામેલા અને થાકી ગયેલા એ બે યોદ્ધાઓમાંથી નારાંતક યુદ્ધ કરતાં કરતાં અકસ્માત અંતર્હિત થઈ ગયો. ॥ ૩ ॥ શાસ્ત્રોમાં યુદ્ધની જે છ રીતિઓ કહી છે, તે સઘળી રીતિઓ પ્રમાણે થયેલા એ યુદ્ધને પ્રેમપૂર્વક બેઈને દેવતાઓ, સુખ માનવા લાગ્યા. સુગ્રીવે, પોતાના પુત્રને એકલો જ યુદ્ધ કરતો બેઈ, રોમાંચિત થઈ, અત્યંત હર્ષથી, ॥ ૪ ॥

દો-જામ્બવંત સન વચન મૃદુ, કહેડ મુકંડ પુકારિ ॥

કહહુ તાત દધિબલ કબહિ, દનુજહિ હારિહિ મારિ ॥ ૨૧૯ ॥

જમ્બુવાનને પોકારીને કામળ વચન કહ્યું કે, “હે તાત ! હે જમ્બુવાન ! હવે દધિબલ નારાંતકને ક્યારે મારી નાખશે ? તે કહો. ॥ ૨૧૯ ॥

ચૌ-સમર કરત લાગી અતિ વારા । यह मुनि बोलेउ कस सुवारा ॥

ક્ષણક હૃદય ધરિ ધીર કપીશ્ચા । દધિબલ ગુરુ સન લહી અશીશા ॥ ૧ ॥

સો અવસર અવ આન તુલાના । एक पलक मैं मरिहि अयाना ॥

મુનિ હરીશ મન મહં અતિ હર્ષે । तबहीं विबुध मुमन बहु वर्षे ॥ ૨ ॥

દધિબલ ધન્ય મુજા બલ તોરા । रणकौतूहल कीन्ह न थोरा ॥

हरिस्तुति मुनि हरि अरि कोपा । कपिहिसहित खल भयउ अलोपा ॥ ૩ ॥

યોજન અયુત અદ્ર નમ જાર્ડ । दधिबल मुमिरि हृदय रघुआई ॥

ગહિ મનુજાદ ભૂમિ પર હારા । करि चिकार तेहि मरती वारा ॥ ૪ ॥

યુદ્ધ કરતાં ઘણો વખત થયો છે.” આ વચન સાંભળી, જમ્બુવાન બોલ્યા કે, “હે વાનરાઓના રાજા ! હૃદયમાં ક્ષણ માત્ર ધીરજ ધરો. દધિબલે નારાંતકને મારવાને શુરૂની પાસેથી આશીર્વાદ જ મેળવ્યો છે ॥ ૧ ॥ અને આશીર્વાદ સફળ થવાનો સમય આવી ચૂક્યો છે. હવે એ દુષ્ટ શક્તિ, એક પલની અંદર મરી જશે.” જમ્બુવાનનાં વચનો સાંભળીને, સુગ્રીવ મનમાં બહુ જ રાજી થયો અને દેવતાઓ પણ ઘણાં પુષ્પો વરસાવીને કહેવા લાગ્યા કે, ॥ ૨ ॥ ‘હે દધિબલ ! તારી ભુલોઓનાં બળને ધન્ય છે. તે સંશ્રામમાં નારાંતકને હરાવ્યો, એ બારે કોતુક કર્યું છે.’ દધિબલની સ્તુતિ થતી સાંભળી, અત્યંત કોપ પામેલો વાનરાઓના શત્રુ બલ નારાંતક, આકાશમાંથી ઉતરી, દધિબળને ઉપાડી, તેને સાથે લઈને અંતર્ધાન થયો ॥ ૩ ॥ અને આકાશમાં એથી હજાર થોજન સૂધી ઉંચે ચઢી ગયો. આ સમયમાં દધિબલે હૃદયમાં રામચન્દ્રભુજ સ્મરણ કરી, નારાંતકને પકડીને ધરતીપર નાખ્યો. નારાંતકે, ધરતી પર પડતાં વાર મરવાના સમયમાં બારે ચીસ પાડી. ॥ ૪ ॥

છં-मरती समय अति शब्द करि दशमुख तनय हरि हरि कही ॥

તજિ અવધ તનુ ધરિ મુખગ વપુ દ્વિજ નાય મુનિ સો ગતિ લહી ॥

જોહિ હેતુ મુર મુનિ સિદ્ધ નાના મૌંતિ જપ તપ મલ્લ કિયે ॥

શ્રીરામ કરુણાસિંધુ સો ફલ સહજહી દનુજે દિયે ॥ ૧ ॥

મરવાના સમયમાં નારાંતકે, યોડી ચીસ નાખીને 'હરિ, હરિ,' એ શબ્દનું ઉચ્ચારણ કર્યું. હે ગરુડજી ! એ શબ્દના ઉચ્ચારણના આહ્વાત્યથી નારાંતકે પોતાના અધમ શરીરને ત્યાગ કરી, દિવ્ય શરીરને ધારણ કરીને એવી ગતિ મેળવી કે, જે ગતિને વાસ્તે દેવતાઓ, મુનિઓ તથા સિદ્ધ લોકો, અનેક પ્રકારથી જપ, તપ તથા યજ્ઞ કરે છે. નારાંતકે, જપાદિક કર્યું કર્યું ન હતું, તે છતાં કરુણાના સમુદ્રરૂપ રામચન્દ્રજીએ, કેવળ નામનાં ઉચ્ચારણથી પ્રસન્ન થઈને, તેને સેહેજ રીતે એવી ઉત્તમ ગતિરૂપ ફળ આપ્યું. ॥૧૧॥

દો०—દેલિ તામુ ગતિ વિવુધ ગણ, અમય મયે સ્વગરાઈ ॥

પ્રમુદિત વરષે પુષ્પ ફરિ, રામચરણ ચિત લાઈ ॥ ૨૨૦ ॥

હે ગરુડજી ! નારાંતકને શુભ ગતિ મળેલી જોઈ, નિર્ભય થયેલા દેવતાઓએ, રામચન્દ્રજીનાં ચરણોમાં ચિત્ત લગાવી, આનંદથી પુષ્પોની અતિ વૃદ્ધિ કરી. ॥ ૨૨૦ ॥

ચૌ०—મરા નરાંતક દધિબલ જાની । તોરિ તામુ શિર ગાહિ નિજ પાની ॥

હંડ તામુ ગાહિ લંક સચારી । આપુ ચલે જહૈં નાય સ્વરાસી ॥ ૧ ॥

નિશા પ્રવેશ મૂત વૈતાલા । ચઢિ ચઢિ વાહન વેષ કરાલા ॥

જાડ સમર મહિ મુલ્લદ સમેતા । હર અઘાઈ ગયે મુનિકેતા ॥ ૨ ॥

આયડ દધિબલ પ્રશુકે પાસા । દેલિ હર્ષિ હઠિ રમા નિવાસા ॥

સાનુજ રામ મિલે અતિ પ્રીતી । પરમ પ્રસાદ નાય નિત રીતિ ॥ ૩ ॥

બૈટે રણુકલ મણિ દોડ માર્હ । સક્ષા મુતહિ નિજ ઢિગ બૈઠાઈ ॥

હનુમદાદિ મર્કટ પ્રશુ પાર્હી । નાડ માય પ્રમુદિત મન માર્હી ॥ ૪ ॥

દધિબલે નારાંતકને મરણ પામેલો જાણી, તેનું માથું તોડીને પોતાનાં હાથમાં રાખ્યું અને માથા વગરનું ધડ ઉપાડીને લંકામાં ફેંકી દીધું. પછી દધિબલ પોતાના પ્રભુ રામચન્દ્રજીની પાસે આવ્યો. ॥ ૧ ॥ રાત્રિ પડતાં વિકરાલ વેષોવાળાં ભૂતો તથા વૈતાલો વાહનોપર ચઢી ચઢીને આનંદથી યુદ્ધ ભૂમિમાં એકઠાં થયાં અને ત્યાં માંસાદિકનાં આહારથી પેટ ભરીને પાછાં પોતપોતાનાં સ્થાનકોમાં ગયાં. ॥૨॥ રામચન્દ્રજી, દધિબલને આવેલો જોઈ, હર્ષથી ઉભા થયા અને અત્યંત પ્રેમથી મળ્યા. લક્ષ્મણજી પણ એવા જ પ્રેમથી દધિબલને મળ્યા. રામચન્દ્રજી, જ્યારે બહુ પ્રસન્ન થાય, ત્યારે ઉભા થઈને મળે, એ એમની રીતિ જ હતી. ॥ ૩ ॥ રામચન્દ્રજી, લક્ષ્મણજી સહિત ધીરાજ્યા અને તેમણે દધિબલને પોતાની પાસે બેસાડ્યો. રાજી થયેલા હનુમાનજી વગેરે વાનરાઓ પણ, માથાં નમાવીને રામચન્દ્રજીની પાસે બેઠા. ॥ ૪ ॥

દો०—રામ રજાયસુ પાય પુનિ, હોઈ વિગત શ્રમ કીજ ॥

તથ દધિબલ પ્રશુ ચરણ ગાહિ, આગે ધરિ અરિ શીજ ॥ ૨૨૧ ॥

સર્વે વાનરાઓ તથા રીંછો રામની આજ્ઞા પામી, શ્રમથી રહિત થઈને બેઠાં, તે સમયમાં દધિબલે રામચન્દ્રજીનાં ચરણ પકડીને તેઓની આગળ નારાંતકનું માથું ધર્યું.

૧૦૩૪
૧૦૦—સમૃદ્ધિ કૌતુકી રિપુમૃત શીશા । મુનહુ મુકંઠ કલ્પો જગદીશા ॥
 નારાતક કર શીશ ધરાવહુ । યતન સમેત ન સેત ચલાવહુ ॥ ૧ ॥
 નાથ રજાય પાય કપિરાઈ । રાલેડ સો શિર યતન કરાઈ ॥
 પુનિ દધિબલ હરિ કીન્હ બઢાઈ । શ્રીપતિ શ્રીમુલ્લ બહુવિધિ ગાઈ ॥ ૨ ॥
 જામુ બઢાઈ કિય બઢ ઈશા । સર્વહિં સરાહત સો જગદીશા ॥
 દધિબલ મશ્ચ અનુકૂલ વિલોકી । સફલ જન્મ લલિત મયડ વિલોકી ॥ ૩ ॥
 મેમ વારિ લોચન કર જોરી । ચોલેડ ગિરા ભક્તિસ ચોરી ॥
 જગદાત્મા તુમ્હાર યહ વાના । સંતત કરહુ દીન મન માના ॥ ૪ ॥

રામચન્દ્રજીએ, શત્રુનું માથું ભેઈ, કૌતુકથી યુક્ત થઈને સુગ્રીવને આજ્ઞા કરી કે, “આ નારાતકનું માથું યતનપૂર્વક સંભાળીને રાખજો, જે ક્ષી દેશે નહીં.” ॥૧॥ રામચન્દ્રજીની આજ્ઞા પ્રમાણે સુગ્રીવે, એ માથું ઘણા યતનથી રાખી મેલ્યું. પછી રામચન્દ્રજીએ, શ્રીસુખથી દધિબલની પ્રશંસા બહુ કરી. ॥ ૨ ॥ ઇદ્રાદિક દેવતાઓ પશુ જે પ્રભુની પ્રશંસા કરે છે, તે પ્રભુએ દધિબલની પ્રશંસા કરી, દધિબલ પ્રભુને પ્રસન્ન થયેલા ભેઈ, પોતાના જન્મને સફલ લેખીને શોક રહિત થયો. ॥ ૩ ॥ જેનાં નેત્રોમાં પ્રેમજલ ભરાઈ આવ્યાં એવો દધિબલ હાથ ભેડી, ભક્તિરસથી ભીંજાયેલી વાણી બોલ્યો કે, “હે જગદીશ્વર ! આપ દીન જનોનું મનમાનતું જ કરી આપો છો, એ આપની પ્રતિજ્ઞા જ છે.” ॥૪॥

૧૦૦—વનચર પામર સહજ જહ, બુદ્ધિ વિષમ અજ્ઞાન ॥

વિરદ સ્વભાવ કૃપાલુ મશ્ચ, સેવક સુયશ વલ્લાન ॥ ૨૨૨ ॥

અમે તો જંગલોમાં ફરનારા, પામર, સહજ જડ, વિષમ બુદ્ધિવાળા અને અજ્ઞાન છીએ, તોપણ આપ કૃપાળુ પ્રભુ, આપની પદ્ધતિને પાળવા વારતે જ અમે સેવક લોકોની કીર્તિનાં વખાણ કરે છો. ॥ ૨૨૨ ॥

૧૦૦—તવ યશ વિમલ વિદિત અવધેશા । કહત ન પાર પાવ શ્રુતિ શેષા ॥
 સો મૈં મશ્ચ કહિ શકહું ન કૈસે । પર્ણ વણિક ગજ મણિ ગુણ જૈસે ॥ ૧ ॥
 અસ કહિ હરિ હરિ પદ લપટાને । દેલિ મેમ કપિ વિબુધ સિદ્ધાને ॥
 અન અભિમાન તાહિ મશ્ચ જાના । દીનદયાલુ બહુરિ સનમાના ॥ ૨ ॥
 માંછુ વત્સ જો વર મન માવા । મુનિ દધિબલ કરિ વિનય મુનાવા ॥
 નાથ તુમ્હાર રૂપ ગુણ નામા । કરહિં નિરંતર મમ ડર ઘાપા ॥ ૩ ॥
 હો મોહિં મિય પદ પંકજ કૈસે । કામહિં વામ સૂપ ધન જૈસે ॥
 પવમસ્તુ તુમ કહૈં વર યેહુ । મમ ઇચ્છા કહુ ઔરૌ લેહુ ॥ ૪ ॥

હે અધોક્ષ્યાના નાથ ! આપનો પ્રખ્યાત વિમલ યશ કે જેનું વર્ણન કરવામાં શ્રુતિઓ તથા શેષનાગ પશુ પાર પામતાં નથી, તેનું વર્ણન હું શી રીતે કરી શકું ? જેમ પાંદડાં વેચનારો માણસ, અજોતીના શુભોને ભણી શકે નહીં, તેમ હું, આપના શુભોને

બાણી શુદ્ધ જ નહીં. ” ૧૧ ॥ એટલું બોલીને દક્ષિણ રામચન્દ્રજીનાં ચરણોમાં લપટાતાં, તેના પ્રેમને જોઈ, સર્વે વાનરાઓ તથા દેવતાઓ પણ તેની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. હીન-દયાળુ રામચન્દ્રજીએ, દક્ષિણલત્તું નિરક્ષીમાનપણું જોઈ, વળી પણ તેન વધારે માન આપીને કહ્યું કે, ૧૨ ॥ “હે પુત્ર ! તું મનભાવતું વરદાન માગી લે.” એ સાંભળી, દક્ષિણે વિસ્મય કરી કે, “હે નાથ ! આપનાં રૂપ, શુભ અને નામ, એઓ નિરંતર મારા હૃદયમાં નિવાસ કરી રહે ॥૩॥ અને જેમ કામી પુરુષને સ્ત્રી ઉપર અખંડિત પ્રેમ રહે છે તથા લીલીને ધન ઉપર અખંડ પ્રેમ રહે છે, તેમ મને આપનાં ચરણારવિન્દો પર અખંડ પ્રેમ રહે, એ વરદાન માગુ છું.” રામચન્દ્રજીએ, તથાસ્તુ કહી, એ વરદાન આપીને વળી પણ આજ્ઞા કરી કે, કાંઈક બીજું આપવાની મારી ઇચ્છા છે, માટે તે પણ લે. ૧૪ ॥

સૌ—વિહવાબલાર રાજ, કરહુ તાત તુમ મુદિત મન ॥

છાંદિ ઔર સવ કાજ, શિવા શંકુ પદ મક્તિ દદ ॥ ૧૧ ॥

હે તાત ! તું મનમાં આનંદ યુક્ત રહીને, નારાંતકના વિહવાબલ પુરતું રાજ્ય કર અને બીજા સઘળાં કાર્યો ઊંડી દૃષ્ટિને, શિવ પાર્વતીનાં ચરણારવિન્દોની દૃઢ ભક્તિ કર.

ઔ—યહૈ કાજ શુભ સંતત ચહી । જોઈ સોઈ પ્રાણી મમ મન રહૈ ॥

ડયા રામકર યહૈ સ્વભાજ । જનપર પ્રેમ ન કબહૂં દુરાજ ॥ ૧ ॥

મોહિં નિજ રૂપ રમા પતિ જાને । તાતે વારંવાર વસાને ॥

જાનેડ શ્રીરઘુવર સ્વભાવ જિન । સવ તજિ પ્રેમભક્તિ માંગી તિન ॥ ૨ ॥

રામભક્તિ વારીશ જામુ ડર । મહિમા તામુ કહત શ્રુતિ બુધવર ॥

સર સરિતા સવ મુખદ મુહાયે । સહજહિં આવત બિનહિં બુલાયે ॥ ૩ ॥

તાહિ શુદ્ધ શિષ દૈ રઘુનાથા । પુનિ પ્રશુ કીન્હ તિલક નિજ હાથા ॥

સારંગી રૂસ સવહી પાવા । અંગદાદિ તાકહૈં શિર નાવા ॥ ૪ ॥

જેઓ, શિવ પાર્વતીનાં ભજન કરવારૂપ શુભ ક્રિયાની જ ઇચ્છા રાખે, તે પ્રાણીઓ, મારા મનમાં નિવાસ કરે છે.” હે પાર્વતી ! રામચન્દ્રજીનો સ્વભાવ જ એવો છે કે, પોતે પોતાનાં ભક્તજનો ઉપરના પ્રેમને, કદી પણ દૂર કરતા નથી. ૧ ॥ રામચન્દ્રજી મને પોતાનું જ રૂપ સમજે છે, તેથી વારંવાર મારાં વખાણુ કરે છે. જેઓ રામચન્દ્રજીના સ્વભાવને જાણે, તેઓ તો સઘળું છોડી દૃષ્ટિને રામચન્દ્રજીની પ્રેમ ભક્તિ જ માગી લે. ૨ ॥ જેના હૃદયમાં રામભક્તિરૂપી સમુદ્ર ભર્યો હોય, તેના મહિમાને પંડિતો તથા શ્રુતિઓ, પણ જાણે છે. જેમ સઘળાં સરોવરો તથા નદીઓ, બોલાવ્યા વગર પોતાની મેળે જ સુખદાયી સમુદ્રને પ્રાપ્ત થાય છે, ૩ ॥ તેમ સઘળાં સુખો બોલાવ્યા વગર પોતાની મેળે જ રામભક્તને પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રભુ રામચન્દ્રજીએ, દક્ષિણને શુદ્ધ શીખામણુ આપીને પછી પોતાના હાથથી તેના લલાટમાં રાજ્યતિલક કર્યું. અંગદ આદિ સર્વ વાનરાઓએ રામચન્દ્રજીની મરજી જોઈને દક્ષિણને માથાં નમાવ્યાં. ૪ ॥

દૌ—પાઈ મક્તિવર રાજવર, પ્રશુ ચરણન શિર નાઈ ॥

દક્ષિણ પઠવડ તુરત દદ, મુનહુ ક્રપય શુભ માદ ॥ ૨૨૩ ॥

हे भरदाज आदि ऋषिज्यो ! इषिभल लक्षितरूप वरदानने तथा रामरूप वरदानने
पाथी, रामचन्द्रलता अत्यंत आग्रहने दीधे, विहवाभल पुर तरङ्ग विहाय थये ॥ २२३

श्री०—तन मन राम चरण अनुरागे । दधिबल राज्य करत भय त्यागे ॥

सेन सहित श्रीराजिव नयना । राजत देखि विबुध चित चयना ॥ १ ॥

हनत दुंदुभी विविध प्रकारा । पुष्प माल झरि करत अपारा ॥

करि अस्तुति वर विनय पुकारे । अदिति मनु निज गेह सिधारे ॥ २ ॥

उतहिं जहाँ बैठा दशभाला । विनु शिर वपु सो परा विशाला ॥

देखि विकल आपै उठि धावा । पहुँचानत तेहि अति दुःख पावा ॥ ३ ॥

हा नारांतक कहि खल परा । महा खंभार लंक गढ भरा ॥

मयतनया आदिक निशिचरी । शोक समाज विषादहिं भरी ॥ ४ ॥

इषिभल, विहवाभल पुरमां अर्ध रामचन्द्रलतां अरबुमां मन लगवी, निर्लेय
थधने राज्य करवा लाग्यो, अर्ध रामचन्द्रलता सेना सहित भीराव्यां हुता, तेभने जेध,
मनमां अत्यंत प्रसन्न थयेला देवताज्यो, ॥ १ ॥ विविध प्रकारेथी दुंदुभिय्यो भजववा
लाग्या अने अपार पुष्पमालाज्योनी वृष्टि करवा लाग्या. पछी देवताज्यो, रामचन्द्रलता
स्तुति करी, पोतानी विश्वसि संभगावीने पोतपोतानां स्थानकोपर गया. ॥ २ ॥ इषिभले
इहेकुं नारांतकनुं माथावगरनुं मोहुं शरीर लंकाभां ज्यां रावणु भेटा हुतो त्यां पठ्युं.
रावणु ज्ये धडने डेभतां अ व्याकुल थध, डडी, डोडीने ज्येयुं त्यां ते 'नारांतकनुं छे,' ज्येभ
ज्योभजववाभां आपतां रावणुने अत्यंत दुःख प्राप्त थयुं. ॥ ३ ॥ भल रावणु 'होय
नारांतक !' ज्येभ भोलीने धरतीपर पडतां, लंकाना गढमां पोटा भजलगाट भची रह्यो.
भंडोदरी वगेरे राक्षसीज्यो भेटथी व्यास थधने ज्ये शोकनी सभाज्यो अ होय नहुं ज्येवी
जनी अर्ध. ॥ ४ ॥

दो०—विन्दुमती आदिक सकल, नारांतककी नारि ॥

व्याकुल महि लोटहिं परी, निज तनु दशा विसारि ॥ २२४ ॥

नारांतकनी भिन्दुमती वगेरे सधणी ज्यो, व्याकुल थध, धरतीपर बोटी पडी
अने तेज्यो पोतानां शरीरानुं भान पणु विसरी गध. ॥ २२४ ॥

श्री०—करि विलाप जिमि निशिचर नारी । सो न जात कहि सुन नभ चारी ॥

शोक जलधि लंका लघु तरणी । चढीं सकल निशिचरकी घरणी ॥ १ ॥

बूढत जानि न कतहुं निवाहा । कहत मंदोदरि तब सब पाहा ॥

विन्दुमती कर महि बैठाई । नागसुताकी कथा सुनाई ॥ २ ॥

सुनत सुनयनाकी श्रुति करणी । धारि धीर नारांतक घरणी ॥

सबनि बुझाय सामु पग लागी । तजि धन धाम स्वामि अनुरागी ॥ ३ ॥

मात करहु सो यतन उतावल । मिलहुं जाइ जेहि पद निज राखल ॥

सुन सुतवधु न आन उपाक । जाव जहाँ राजत रघुराज ॥ ४ ॥

હે મરુડાળ । સાંભળો. નારાંતકની સ્ત્રીઓએ, જે જે વિલાપો કર્યા, તેઓનું વર્ણન કર્યું બધાએ જોયું નથી. શોકરૂપી સમુદ્રમાં લંકારૂપી નહાતું વહાણ કે જેમાં નારાંતકની સર્વ સ્ત્રીઓ ચડી હતી, ॥ ૧ ॥ તે વહાણ બૂડવા લાગ્યું અને તેના કયાંય નિર્વાહ રહ્યો નહીં. તે સમયે મંદોદરીએ સર્વની પાસે આવીને આશ્વાસનનાં વચનો કહ્યાં. પછી મંદોદરીએ બિન્દુમતીને હાથ પકડી, પોતાની પાસે બેસાડીને સુલોચનાની હકીકત કહી સંભળાવી. ॥ ૨ ॥ નારાંતકની સ્ત્રી બિન્દુમતી સુલોચનાની પવિત્ર કરણી સાંભળી, ધીરજ ધરી, સર્વને પોતાનો અભિપ્રાય સમજાવી, સાસુને પગે લાગી, ધન તથા ઘર વગેરેની સમતાને છોડી દઇને, સ્વામીની પછવાડે સતી થવામાં જ તત્પર થઈ. ॥ ૩ ॥ બિન્દુમતીએ, ‘ હે માતા ॥ હવે ઉતાવળથી તે જ ચલ કરો કે જેથી હું મારા સ્વામીનાં ચરણોને જઈ મળું ’ એમ વિવ્રસિ કરતાં મંદોદરી બોલી કે, “ સાંભળો. બીજાએ એકે ઉપાય નથી, માટે જ્યાં રામચન્દ્રજી બીરાજે છે ત્યાં જાઓ, ॥ ૪ ॥

દો-જેહિ વિધિ ગઈ મુલોચના, તેહિ ગતિ તુમ મય ત્યાગિ ॥

નિરખદુ રઘુપતિ પદકમલ, લાવદુ પતિ શિર મૌંગિ ॥ ૨૨૫ ॥

જે પ્રકારથી સુલોચના ગઈ હતી, તે જ પ્રકારથી તમે પણ નિર્ભય થઇને રામચન્દ્રજીની પાસે જાઓ અને તેમનાં ચરણોનાં દર્શન કરી, તેમની પાસેથી તમારા સ્વામીનું માથું માગી લાવો. ” ॥ ૨૨૫ ॥

ચૌ-સામુ વચન મુનિ જાનિ પ્રભાતા । ઝટિ નિશિચર તિય પુલકિત ગાતા ॥

જાત રૂપ મય યાન મૈંગાઈ । નિજ કર ગહિ પતિ દેઈ ચઢાઈ ॥ ૧ ॥

ચલી અકેલિ યાન ચઢિ જવહીં । તામુ સવતિ ઇક આઈ તવહીં ॥

નામ ચિત્રેલા અસ તામુ । શુભગણ મુખગ વસે તનુ જામુ ॥ ૨ ॥

સો કરિ વિનય ચઢી તેહિ સંગા । કીન પયાન રંગી સતરંગા ॥

રથ અકેલ આવત કપિ દેલા । કાયર દરપે હૃદય વિશેષા ॥ ૩ ॥

આવત માનિ સબલ રિપુ કોઝ । નલ અરુ નીલ મુખટ વર દોઝ ॥

આયે ધાય સંપદિ તવ આગે । યુગલ નારિ તનુ નિરખન લાગે ॥ ૪ ॥

સાસુનાં વચનો સાંભળી, ઉત્સાહને લીધે શરીરમાં રોમાંચિત થયેલી બિન્દુમતી પ્રભાત થયેલું જાણી, ઉભી થઈ, સુવર્ણની પાલખી મંગાવી, તે પાલખીમાં પોતાના હાથથી, પતિનાં શરીરને પકારાવી, પોતે પણ તે પાલખીમાં ચઢીને ॥૧॥ એકલી ચાલી, તે સમયમાં તેની ચિત્રરેખા નામથી એક શોક્ય, કે જે અનેક શુભો તથા સમૃદ્ધાના સ્થાનકરૂપ હતી, તેપણ ત્યાં આવી, ॥ ૨ ॥ વિનતિ કરીને તેની સાથે જ પાલખીમાં ચડી. સત્યતાથી રંગાયેલી એ બે સ્ત્રીઓએ, પાલખી ચાલતી કરી. એકલી પાલખીને આવતી જોઈ, જે વાનરાઓ બીકણુ હતા, તેઓ કોઈ પ્રબલ શત્રુને આવતો માનીને હૃદયમાં બહુ ડરવા લાગ્યા. ॥ ૩ ॥ સેનામાં ખળભળાટ થયેલો જાણી, નલ તથા નીલ નામનો બે યોદ્ધાઓ, ઢેરીને સેનાની આગળ આવ્યા, ત્યાં તેઓને બે સ્ત્રીઓ આવતી જોવામાં આવી. ॥ ૪ ॥

દો—સમક્ષિ વૃક્ષિં વૃત્તાંત દોહ, ફિર આયે પ્રશ્ન પાસ ॥

વંદિ કંજ પદ ઉભય કહ, મુનિયે રમાનિવાસ ॥ ૨૨૬ ॥

નલ તથા નીલ, ઝેઝેઝે, સઘળી હકીકત પૂછી, સમજી લઈ, પાછા રામચન્દ્રજીની પાસે આવી, ચરણાર્વિન્દોમાં માથાં નમાવીને વિજ્ઞાપિ કરી કે, “હે લક્ષ્મીના નિવાસરૂપ પ્રભુ ! સાંભળો. ॥ ૨૨૬ ॥

ચૌ—નાથ નરાંતકકી દોહ નારી । આવત શરણ પ્રજત ભયહારી ॥

મુનિ રઘુવીર હૃદય શ્વસકાને । ઉત્તરિ ટિકાવહુ સલા સયાને ॥ ૧ ॥

મુનિ પ્રશ્ન વચન બહુરિ સો ધાયે । કટક વિગત રથ દૂર ટિકાયે ॥

વિન્દુમતી ચિત રેલા દૂનો । વિનય હમારી કીજ અસ મૂનો ॥ ૨ ॥

કહહુ જાડ તુમ પ્રશ્નર્હિ બુઝાર્હિ । કેહિ કારણ હમ દરશ ન પાર્હિ ॥

હમ અવલાં કપિ વિનવૈં તોર્હિ । વૃક્ષિ નાથ સન કહવૈં મોર્હિ ॥ ૩ ॥

નારિ વિનય મુનિ કપિ દોહ મહે । નીતિ વિચારિ રામ પહેં ચલે ॥

વિનતી નારિ જાય નલ વરણી । મુનિ વિહૈંસે પ્રશ્ન તિનકૈં કરણી ॥ ૪ ॥

હે ભક્તજનોના ભયને હરનારા સ્વામી ! નારાંતકની જે સ્ત્રીઓ આપને શરણે આવે છે, ” જે સાંભળી રામચન્દ્રજી હૃદયમાં હસીને બોલ્યા કે, “હે સુસ મિત્રા ! જે જે સ્ત્રીઓને ત્યાં જ ઉભી રાખો. ” ॥ ૧ ॥ રામચન્દ્રજીનાં વચ્ચેનાં સાંભળીને નલ તથા નીલ, દોહીને પાછા તે સ્થળમાં ગયા અને તેઓએ, પાલખીને વાનરાઓના સૈન્ય અહીં-રથી જ અટકાવી. આમ થતાં બિન્દુમતી તથા ચિત્રરેખા, જે બંને બોલી કે, “હે વાનરાઓ ! રામચન્દ્રજીને અમારી વિજ્ઞાપિતું નિવેદન કરો. ॥ ૨ ॥ તમે જઈ, પ્રભુને સમજાવીને કહેા કે, અમેને આપનું દર્શન શા કારણથી મળતું નથી ? અમે અબળાઓ જે વિનતિ કરીએ છીએ, તે વિનતિ વિષે પ્રભુને પૂછીને અમેને ઉત્તર આપો. ” ॥ ૩ ॥ એ જે બહા સ્વભાવના વાનરાઓ સ્ત્રીઓની વિનતિ સાંભળી, નીતિનો વિચાર કરીને પાછા રામચન્દ્રજીની પાસે આવ્યા. નલે સ્ત્રીઓની વિનતિ કહી સંભળાવતાં, પ્રભુ રામચન્દ્રજી તેઓનું કર્તવ્ય બાણીને મનમાં હસ્તા. ॥ ૪ ॥

દો—પરમ મૃદુલ રઘુનાથ ચિત, કહત સંત બુધ વેદ ॥

તિન કહૈં દેત ન દરશ પ્રશ્ન, મુનિ સ્વગેશ સો મેદ ॥ ૨૨૭ ॥

હે ગરુડજી ! રામચન્દ્રજીને સંત જનો, પંડિતો તથા વેદો, અત્યંત કોમળ ચિત્ત-વાળા કહે છે, તેમપ્રભુ પ્રભુ, જે સ્ત્રીઓને દર્શન દેતા ન હતા, તેનો શેઠ સાંભળો. ॥ ૨૨૭ ॥

ચૌ—મેમ પરીક્ષા હિત રઘુનાયક । કૌતુક કરત સપર સુખદાયક ॥

નાથ સલા સવ બહુરિ બુઝાર્હિ । મુનિ નલ નારિન પાસ પઠાર્હિ ॥ ૧ ॥

કહ કપિ મુનહુ નારાંતક નારી । દરશન તુમર્હિ ન દેત સ્વરારી ॥

તુમ મૂઠ જાહુ વચન મમ માની । બોર્હી સો તિય વચન સયાની ॥ ૨ ॥

હમ અથલા દરશન હિત આઈ । નયન સફલ વિનુ કિમિ ગૃહ જાઈ ॥

યહિ વિધિ કરત વિનય દોષ નારી । કીશન કટક કીન્હ પૈસારી ॥ ૩ ॥

આવત નિકટ જાનિ રિપુરવની । યદ્યપિ પતિવ્રતૈ મુશ્ક ભવની ॥

તદ્પિ નાથ તેહિ દરશ ન દેહી । જાઈ નિકટ વિનતીકી તેહી ॥ ૪ ॥

સુખ આપનારા રામચન્દ્રજી, પ્રેમની પરીક્ષા કરવાને માટે જ રણભૂમિમાં કોતુક કરતા હતા. પછી રામચન્દ્રજીએ સઘળું સમજાવી નહને એ સ્ત્રીઓની પાસે પાછો ખેંચેલો. ॥ ૧ ॥ નહે ત્યાં જઈને કહ્યું કે, “હે નારાંતકની સ્ત્રીઓ ! રામચન્દ્રજી તમેને દર્શન દેવામાં રાજી નથી, માટે તમેા માઈ વચન માનીને પાછાં તમારે ઘેર જાઓ. ” એ સાંભળીને એ ચતુર સ્ત્રીઓ બોલી કે, ॥ ૨ ॥ “ અમેા અમળાઓ પ્રભુનાં દર્શનને વાસ્તે આવેલી છીએ, માટે દર્શનદ્વારા નેત્રોને સફલ કર્યા વિના શી રીતે રીતે પાછી ઘેર જઈએ ? ” આ પ્રમાણે વિનય કરતાં કરતાં, એ બન્ને સ્ત્રીઓએ, વાનરાઓનાં સેન્યમાં પ્રવેશ કર્યો. ॥ ૩ ॥ રામચન્દ્રજીએ, શત્રુની સ્ત્રીઓને પોતાની પાસે આવતી બાણી, એ કે એ પતિવ્રતાઓ હતી, તેપણુ પ્રેમની પરીક્ષાને વાસ્તે દર્શન નહીં દેતાં તેઓએ સમીપમાં જઈને વિનતિ કરી કે, ॥ ૪ ॥

દો-પ્રમુ સીતાપતિ જગતપતિ, સુરનરપતિ રઘુનાથ ॥

દેહ દરશ કરુણાયતન, દીનબંધુ શ્રુતિમાય ॥ ૨૨૮ ॥

“હે પ્રભુ ! હે સીતાજીના પતિ ! હે જગતના પતિ ! હે દેવતાઓના તથા મનુષ્યોના પતિ ! હે રઘુનાથ ! હે કરુણાના નિવાસરૂપ ! હે દીનબંધુ ! હે શ્રુતિઓના શિરોમણિરૂપ ! અમેાને દર્શન આપો. ” ॥ ૨૨૮ ॥

ચૌ-બોલે રામ ન સોતિય બોલી । વિમલજ્ઞાન પતિવ્રત અનુહોલી ॥

નાથ સત્ય યહ નીતિ બચાનૈ । પુરુષ ન પરતિય સપનેહુ જાનૈ ॥ ૧ ॥

પ્રાકૃત પુરુષનકી યહ રીતી । જિનકે હૃદય કપટ પર પ્રીતી ॥

સમદરશી કહ્યુ દોષ ન સ્વામી । સો વિચાર પ્રમુ અંતર્યામી ॥ ૨ ॥

આરત બંધુ વિલંબ ન કીજૈ । કરુણાકર વર દરશન દીજૈ ॥

નહિં બોલે પ્રમુ પુનિ સો કહહીં । તબ યથા અસ શ્રુતિ ગાવત અહીં ॥ ૩ ॥

ગૌતમ નારિ નાથ તુમ તારી । અધમજાતિ મિલની નિસ્તારી ॥

મુનિ મમ હૃદય પરી પરતીતી । અબ પ્રમુ કસ દેશિય વિપરીતી ॥ ૪ ॥

આ પ્રમાણે વિનતિ કરતાં છતાં પણ, રામચન્દ્રજી દૂર રહીને કંઈ બોલ્યા નહીં, ત્યારે નિર્ભળ જ્ઞાનવાળી અને અડોલ પાતિવ્રત્યવાળી તે સ્ત્રીઓ, વળી બોલી કે, “પુરુષોએ સ્વપ્રમાં પણ પરસ્ત્રીઓની સામે નહીં બેઠું બેઠક્યે એવા પ્રકારની જે નીતિ, શાસ્ત્રોમાં વખાણી છે, તે સત્ય છે, ॥ ૧ ॥ પરન્તુ એ નીતિ પ્રાકૃત પુરુષોને માટે છે, કે જેઓના હૃદયમાં કપટપર પ્રીતિ હોય છે. હે પ્રભુ ! જેઓ સમદર્શી હોય છે, તેઓને પરસ્ત્રીઓને સામે એવામાં પણ કશે દોષ નથી, એ વાતનો આપ વિચાર કરો. આપ

અંતર્યામી છે. ॥૨ ॥ હે આર્તબન્ધુ ! હે કરુણાનિધાન ! હવે વિલંબ નહીં કરે. અમેને આપનાં દર્શનરૂપ વરદાન આપો. ” આ પ્રમાણે આજીજી કર્યા છતાં પણ રામચંદ્રજીએ દૂર રહીને બોલ્યા નહીં ત્યારે ફરીવાર એ સ્ત્રીએ બોલી કે, “આપની પ્રભુતપાલપણાની કીર્તિને શ્રુતિએ ગાય છે. ॥ ૩ ॥ અને આપે ગૌતમની સોને તથા અધમ અતિવાળી ભીલડીને પણ તારી છે, એ સાંભળીને અમારા હૃદયમાં આપના પ્રભુતપાલપણાને વિશ્વાસ બેઠો છે, તો આજ એ વિશ્વાસથી ઉલટું કેમ બોવામાં આવે છે ? ॥ ૪ ॥

દો-તારિ તારિ અક્ષમનિ અમિત, બાર બાર શ્રમ જાન ॥

તાતે કરત અનાકની, મોરિ ઓર મગવાન ॥ ૨૨૯ ॥

હે પ્રભુ ! અનેક અધમ જનોનો ઉદ્ધાર કરી કરીને આપને પરિશ્રમ પડ્યો છે કે કે શું ? કે જેથી અમારી તરફ આ આનાકાની કરો છે ? ” ॥ ૨૨૯ ॥

ચૌ-પ્રશ્ન મુસકાહિં ન ઉત્તર દેહીં । તાકર પ્રેમ પરીક્ષા લેહીં ॥

વિકલ ઉભય નારાંતક બાલા । બાર બાર કરિ વિનય વિશાલા ॥ ૧ ॥

ધર્મધુરંધર પ્રશ્ન અવતારા । કેવલ પતિવ્રત ધર્મ હમારા ॥

જો હમ સત્ય સત્ય તુમ સ્વામી । દ્રવહુ વેગ ઉર અંતર્યામી ॥ ૨ ॥

વૃથા કરત કત પ્રશ્ન શ્રુતિ ભાષા । પૂજત નાથ ન મમ અભિલાષા ॥

હીન મયઉ પતિ પ્રાણ રામ મહં । અર્ધભાગ હમ કહહુ જાઈં કહૈં ॥ ૩ ॥

વૃંદા ચરિત નાથ સુધિ કરહુ । વિનય હમારિ વેગિ ઉર ધરહુ ॥

વિનય પ્રીતિ સત ધર્મ જનાઈં । પરી પ્રેમવશ મહિ અકુલાઈં ॥ ૪ ॥

આટલી આજીજીથી રામચંદ્રજીએ ફક્ત મંદ હાસ્ય કરતાં પણ પ્રેમની વિશેષ પરીક્ષાને વાસ્તે કશો ઉત્તર નહીં આપતાં, વિદુલ થયેલી નારાંતકની એ બન્ને સ્ત્રીઓ વળી પણ વારંવાર વિનય કરવા લાગી કે, ॥ ૧ ॥ “આપનો અવતાર, ધર્મની મર્યાદાનું સ્થાપન કરવાને વાસ્તે થયો છે અને અમે અરેખર પાતિવ્રત ધર્મ પાળનારી છીએ. તે છતાં પણ અમારો અનાદર કરો છે એ કેવું થાય છે ? હે અંતર્યામી ! બે અમે સાચી પતિવ્રતા હોઈએ અને આપ સાચા ઈશ્વર હો. તો શીઘ્ર દયા કરો. ॥૨ ॥ હે પ્રભુ ! અમારી ઇચ્છાને પૂર્ણ નહીં કરવાથી, વેદે ગાયેલા આપના પ્રભુતપાલપણાને શામાટે વૃથા કરો છે ? હે રામચંદ્રજી ! અમારા પતિના પ્રાણ તો આપમાં લીન થઈ ગયા છે, તો હવે પતિના અરધા ભાગરૂપ અમે આપને છોડીને ક્યાં જઈએ ? ॥૩ ॥ હે મહારાજ ! વૃન્દા નામની સતીએ, આપેલા શાપનું સ્મરણ કરીને હવે અમારી વિનતિને તુરત હૃદયમાં ધરો. ” આ પ્રમાણે બિન્દુમતી તથા ચિત્રદેખા, એઓ વિનયને, પ્રીતિને તથા સત્યધર્મને જણાવી, પ્રેમને વશ થઈ, વ્યાકુલ બની, ધરતીપર પડીને બોલી કે, ॥૪ ॥

દો-પાહિ પાહિ રણુવંશ મણિ, હતહુ ન ચિરદ પ્રતીતિ ॥

પ્રીતમ પ્રીતિ ન કરત દર, તુમ કહૈં તાથ અનીતિ ॥ ૨૩૦ ॥

“હે રઘુવંશમણિ ! રક્ષા કરો, રક્ષા કરો. પ્રહુતપાલપણના આપના પ્રખ્યાત બિરહનો નાશ નહીં કરો. હે પ્રિય પ્રભુ ! અમારી ખરી પ્રીતિનો અન્યાદર કરવાથી આપ ડરતા નથી, એ આપને મોટી અનીતિ પ્રાપ્ત થાય છે.” ॥ ૨૩૦ ॥

શ્લોક-સતી નિરાશ બિનય મુનિ વાની । પુલકે દીનદયાલુ મવાની ॥

દુહું ન લીન નિજ નિકટ બુલાઈ । પરીં યુગલ મધુપદતર આઈ ॥ ૧ ॥

તિન્નેં ડઠાય રામ વૈઠાવા । જગદીશ્વર મૃદુ વચન સુનાવા ॥

વિન્દુમતી તૈં પરમસયાની । પતિપદ રતિ દહ દ્વદય સમાની ॥ ૨ ॥

વહુત કરહું કા તવ ગુણ ગાના । માંશુ વેગિ વર જો મન માના ॥

મુનત વચન લોચન જલ વાઢીં । જોરિ યુગલ કર દોડ ઠાઢીં ॥ ૩ ॥

મસુ તુમ દાનિ દેવતરુવરસે । પદજલજાત દેલિ મુરસારિસે ॥

પરમપવિત્ર મઈં હમ દોડ । હમ સમ ધન્ય નારિ નહિં કોડ ॥ ૪ ॥

હે પાર્વતી ! એ પ્રમાણે સતીઓનો નિરાશપણથી ભરેલો વિનય સાંભળી, શરીરમાં રોમાંચિત થઈ ગયેલા રામચન્દ્રજીએ તેઓને પોતાની પાસે બેલાવી લીધી. બન્ને સતીઓ, રામચન્દ્રજીની પાસે જઈને તેમનાં ચરણોમાં પડી. ॥ ૧ ॥ જગદીશ્વર રામચન્દ્રજીએ, એઓને ઉભી કરી, બેસાડીને કોમળ વચનો કહ્યાં કે, “હે બિન્દુમતી ! હે ચિત્રદેખા ! તમે બન્ને પરમ ચતુર છો. તમારાં હૃદયોમાં પતિનાં ચરણો ઉપરનો દૃઢ પ્રેમ સમાઈ રહ્યો છે. ॥ ૨ ॥ હું તમારા ચણોનાં વખાણ કેટલાંક કરું ? તમારાં અંતઃકરણોને જે ભાવે તે વરદાન માગી લો.” રામચન્દ્રજીનાં વચનો સાંભળતાં જ જેઓનાં નેત્રોમાં પ્રેમજલ ભરાઈ આવ્યાં એવી એ બન્ને સતીઓ, હાથ ભેડી, ઉભી રહીને બેલી કે, ॥ ૩ ॥ “હે પ્રભુ ! આપ કદપવૃક્ષના જેવા જ મોટા ઢાતા છો, પણ અમે આપનાં ચરણારવિન્દોનું દર્શન મળવાથી ગંગાજલ સમાન પરમ પવિત્ર થયેલી છીએ અને હવે બીજી કોઈ પણ સ્ત્રી અમારા જેવી ભાગ્યશાળી નહીં હોય એમ સમજીએ છીએ, માટે હવે અમારે કયું વરદાન મેળવવાની ઉત્કંઠા હોય ? ॥ ૪ ॥

છં-કો ધન્ય હમ સમ નારિ જગમહું મુનહુ શ્રીરઘુનાયકં ॥

દૈ દરશ કીન્દી પતિપાવન નાય મુર અરિ વાયકં ॥

હે કૃપાસાગર યશઃજાગર દેહુ વર મુરપાવરં ॥

જેહિ મિલેં પતિકહું જાડ વિનુશ્રમ વનૈ તવ યશ શ્રીધરં ॥ ૧ ॥

હે શ્રીરઘુનાયક ! સાંભળો. હવે જગતમાં અમારા જેવી બીજી કઈ સ્ત્રી ભાગ્યશાળી ગણાય ? હે નાય ! દેવતાઓના શત્રુઓને હણનારા આપે દર્શન દહને અમે પતિતને પણ પાવન કરી છો. હે કૃપાના સમુદ્રરૂપ ! હે પ્રખ્યાત યશવાળા ! હે દેવતાઓના પ્યાસ ! તે છતાં પણ અમે માંગીએ છીએ કે, જેથી અમેને અનાયાસે અમારા સ્વામીની પ્રાપ્તિ થાય, એ વરદાન આપો. હે લક્ષ્મીપતિ ! અમેને એ વરદાન આપવાથી, આપની પ્રીતિ વધશે.” ॥ ૧ ॥

સોં—યહ કહિ વિન્દુકુમારિ, સહિત સૌતિ પ્રશ્ન પદ પરી ॥

તિનહૌં ઉઠાઈ સ્વરારિ, જગન્નાતા હમિ કહત પુનિ ॥ ૧૨ ॥

એટલું યોદ્ધીને બિન્દુમતી તથા ચિત્રરેખા ચરણોમાં પડતાં, જગતનું રક્ષણ કરનારા રામચન્દ્રજીએ, તેઓને ઉઠાડીને ફરી એમ કહ્યું કે, ॥ ૧૨ ॥

ચૌ—ધરહુ ધીર તુમ જનિ અબ દરહુ । નિજપતિ લેહુ ભવન મુલ્ક કરહુ ॥

કહેડ દેવ હમ કહૈં યહ નીકા । હમહું કહત અબ ભાવતજીકા ॥ ૧ ॥

ગિરિજા સહિત ગિરીશ વિરાગી । નાથ તુમ્હાર દરશ અનુરાગી ॥

નારદાદિ સનકાદિક જેતે । જપ તપ કરહિં વિવિધ વિધિ તેતે ॥ ૨ ॥

તેજ ન કબહુંં હમારી નાઈ । દેલ્હિં પદ જલજાત અઘાઈ ॥

હરિ દરશન લવલેશ પ્રમાના । જગકે સબ મુલ્ક નાહિં સમાના ॥ ૩ ॥

અમિય અઘાઈ ગરલકો સ્વાઈ । વિનય હમારિ યૌં મુરસાઈ ॥

દેહુ કંતશિર સપદિ મૈંગાઈ । દયાશીલ સાગર રઘુરાઈ ॥ ૪ ॥

“હે સતીઓ ! તમે ધીરજ ધરો. હવે ડરો નહીં. હું તમારા પતિને જીવતો કરીને આપું એટલે તમે, તેને લઈ, તમારે ઘેર જઈને સુખ ભોગવો.” સતીઓ યોદ્ધી કે, “આપ, અમોને ઠીક કહો છો,” પરન્તુ અમે પણ હવે અમારાં મનની વાતનું નિવેદન કરીએ છીએ. ॥ ૧ ॥ “હે નાથ ! પાર્વતી સહિત સદાશિવ પણ, કે જે વિરાગી બનીને આપનાં ચરણોનાં દર્શનમાં પ્રેમ રાખે છે અને નારદ તથા સનક વગેરે મુનિઓ કે જેઓ, અનેક પ્રકારથી જપ, તપ કર્યા કરે છે, તેઓ પણ, કદી અમારી પેઠે તૃપ્ત થવા પર્થત આપનાં ચરણારવિન્દોનું દર્શન કરવા પામ્યા નથી, ॥ ૨ ॥ કે જે દર્શનના સુખના એક લેશની બરાબરી કરવાને પણ જગતની અંદરનાં સઘળાં સુખો સમર્થ નથી. આ પ્રમાણે અમોને સર્વોપરિ સુખ મળ્યું, માટે હવે અમે સંસાર સંબંધી તુલ્લ સુખોની ઇચ્છા જ રાખતાં નથી. ॥ ૩ ॥ અમૃતથી તૃપ્ત થયા પછી, જેરને તે કોણુ આય ? હે દેવતાઓના સ્વામી ! હે ક્યાના તથા સુશીલના સમુદ્રપ ! હે રઘુનાથ ! આ પ્રમાણે છે, માટે હવે તો અમારી વિનતિ એ છે કે, અમોને સાંસારિક તુલ્લ સુખોની લાલચ નહીં આપતાં જલદી અમારાં પતિનું માથું જ મંગાવી દો.” ॥ ૪ ॥

દો—નારાંતક કર શીશ તબ, દીન્હ મૈંગાઈ રમેશ ॥

પાય સ્વામિ શિર મુદિત મૈં, વોર્લીં દોડ ડરમેશ ॥ ૨૩૧ ॥

સતીઓની એ વિનતિ સાંભળતાં જ રામચન્દ્રજીએ, તુરંત નારાંતકનું માથું મંગાવીને તેઓને આપ્યું. હે ગરુડજી ! પતિનું માથું મળવાથી, રાજ થયેલી એ બે સતીઓએ વિનતિ કરી કે, ॥ ૨૩૧ ॥

ચૌ—નાથ વિનય હમ ઔગૈં કરહીં । દાહ વિના હમ કેહિ વિધિ જરહીં ॥

મુલ્કસાગર મુનિ વચન પ્રમાના । હનુમત અંગદાદિ મટ નાના ॥ ૧ ॥

કહ મધુ લક્ષ્મી લંકામેં આવહુ । ચંદન અગર માર વહુ લાવહુ ॥
 પાદ રામ અનુશાસન ધાયે । લંકાગદ ગૃહ ગૃહ સત્તુ પાયે ॥ ૨ ॥
 કપિન શોધિ ચંદન વહુ મારા । લાયે જહૈં શ્રીનાથ ઉદારા ॥
 કહ રણુવીર મુનહુ લેકેશા । તાત યહૈં વદાહિત ઉપદેશા ॥ ૩ ॥
 વિન્દુમતી જહૈં ચાહત ઠાઝ । દાહ માર સૈગ તુમ તહૈં જાઝ ॥
 દશકંધર કર વૈર વિહાર્દ । ચિતા ચારુ શુચિ દેહુ બનાર્દ ॥ ૪ ॥

“હે નાથ ! અમે એક બીજી પણ વિરક્તિ કરીએ છીએ. અહીં કાળો નથી, તેથી અમે અમારા શરીરનો દાહ શી રીતે કરી શકીએ ?” રામચંદ્રજીએ એઓની વાસ્તવિક વિનંતિ સાંભળી, હનુમાનજી તથા અંગદ વગેરે અનેક યોદ્ધાઓને આજ્ઞા કરી કે, ॥ ૧ ॥ “હે મિત્રો ! તમે દોડીને તુરત લંકાના ગદમાં જાઓ અને ત્યાંથી ચંદનોના તથા અગરના ઘણા ઘણા ભારા લઈ આવો.” રામચંદ્રજીની આજ્ઞા થતાં હનુમાનજી વગેરે વાનરાઓ તુરત ચુપાચુપ લંકામાં જઈ, ઘેર ઘેર ફરી, શોધી શોધી, ॥ ૨ ॥ ચંદનના તથા અગરના ઘણા ઘણા ભારાઓ લઈને પાછા રામચંદ્રજીની પાસે આવ્યા. રામચંદ્રજીએ, વિભીષણને આજ્ઞા કરી કે, હે લંકાના રાજા ! સાંભળો. હે તાત ! હવે આ સમયમાં જે હિતકારી ઉપદેશ છે, તે કહું છું ॥ ૩ ॥ આ બિન્દુમતી તથા ચિત્રદેખા જે સ્થાનક બતાવે તે સ્થાનકમાં તમે આ કાળોના ભારો ઉપડાવીને સાથે જાઓ, રાવણની સાથેનું જે વૈર છે, તેને છોડી દઈને આ સતીઓને પવિત્ર તથા સુંદર ચિતા બનાવી આવો.” ॥ ૪ ॥

દો—રણુવીર આજ્ઞા ધારિ શિર, ઉઠે દશાનન માર્દ ॥

અયુત માર ચંદન અગર, તેહિ સૈગ ચહે લેવાર્દ ॥ ૨૩૨ ॥

વિભીષણ, રામચંદ્રજીની આજ્ઞાને માથે ચઢાવી, વાનરાઓની તથા રીંછોની પાસે ચંદનના તથા અગરના અનેક ભારાઓ ઉપડાવીને એ સતીઓની સાથે ગયો. ॥ ૨૩૨ ॥

ચૌ—જહૈં જરી મધવાજિત નારી । તેહિ ગહર શુચિ ચિતાસૈવારી ॥

ઉહવાં અપર સૌતિ મનુ નારી । વિન્દુમતી મનભાવ પિયારી ॥ ૧ ॥

મૂર્છિત પરિ પ્રથમ મુખિ નારી । ચલીં મુનત ગતિ દુઃખ મન મારી ॥

ચલીં ચતુર્દશ નિશિચરિ કૈસે । નિરખિ દવાસ મૃગીગણ જૈસે ॥ ૨ ॥

હાહા વિન્દુમતી પતિ પ્યારી । કહૌં ગર્દે તુમ હપહિં વિસારી ॥

પહુંચી સહ વિલાપ તહૈં સોઝ । હરપીં હૃદય ત્રિલોકત દોઝ ॥ ૩ ॥

પોદશ નિશિચરિ મારી સમાગી । મન વચ ક્રમ પતિપદ અનુરાગી ॥

સકલ અન્હાર્દ મુનક અન્હવાર્દ । મુમિરત હૃદય રામગતિ દાર્દ ॥ ૪ ॥

ઈંદ્રજીતની સ્ત્રી સુલોચના જે સ્થાનમાં સતી થઈ હતી, તે જ સ્થાનમાં બિન્દુ-મતીના તથા ચિત્રદેખાના કહેવાથી વિભીષણે ચિતા બનાવી દીધી. લંકામાં બિન્દુમતીની

ખીણ ચૈદ શોકયો કે જેઓ બિન્દુમતીને બહુ પ્યારી હતી ॥ ૧ ॥ અને પ્રથમ મૂર્ચ્છિત થઇને પડેલી હોવાથી બિન્દુમતીની હકીકતને જાણતી ન હતી, તેઓ પણ, બિન્દુમતીની હકીકત સાંભળી, મનમાં અત્યંત દુઃખ પામીને ત્યાંથી બિન્દુમતીની પાસે જવા વાસ્તે, જેમ દાવાનલને જોઇ, હરિણીઓ ભાગે તેમ લંકામાંથી ભાગીને રમશાન તરફ ચાલી. ॥ ૨ ॥ ‘હાય હાય ! પતિને પ્યારી હે બિન્દુમતી ! તું અમોને વિસારીને કયાં ગઈ ?’ એવી રીતના વિલાપો કરતી કરતી એ ચૈદે સ્ત્રીઓ, રમશાનમાં પહોંચી અને ત્યાં બિન્દુમતીને તથા ચિત્રરેખાને જોઇને મનમાં રાજ થઈ. ॥ ૩ ॥ બિન્દુમતી તથા ચિત્રરેખા સહિત એ સોલ સ્ત્રીઓ કે જેઓ, પતિનાં ચરણોમાં મનથી, કર્મથી તથા વચનથી પરમ પ્રેમવાળી હોવાને લીધે ભાગ્યશાળી ગણવામાં આવી, તેઓ સઘળી, નાહી, ઘોઈ, પતિના શબ્દને નવરાવી, સદ્ગતિ આપનારા રામચન્દ્રજીનું મનમાં રમરણ કરવા લાગી. ॥ ૪ ॥

દો—ઉત દશકંધર જગેઝ શઠ, સુનેઝ શ્રવણ સબ હેતુ ॥

સંગ મંદોદરિ આદિ તિય, ગમના હૈ સ્વર્ગકેતુ ॥ ૨૩૨ ॥

હે ગરુડજી ! આ સમયે લંકામાં શંક રાવણ જાગ્યો અને પુત્રની સ્ત્રીઓની સઘળી હકીકત સાંભળી, મંદોદરી વગેરે સ્ત્રીઓને સાથે લઇને ત્યાં ગયો કે જ્યાં સતીઓને માટે ચિતા બનાવવામાં આવી હતી. ॥ ૨૩૩ ॥

ચો—બાજત ઢોલ કપિન મુનિ કાના । અપને મન તિન અસ અનુમાના ॥

આવયુદ્ધ હિત ઉત કોઝ વીરા । હમકહૈ ઠાઢ કરતૈ યહિ તીરા ॥ ૧ ॥

કૌશ અયુત તવ પ્રભુ પહૈ આયે । પૂરણ પ્રેમ ચરણ શિર નાયે ॥

નાથ ઉતહિ દશકંધર જાતા । કૌશ એક કહ મુન જનજાતા ॥ ૨ ॥

પ્રભુ કહ કુમુદ તુરત તુમ ધાવહુ । વેગિ વિભીષણ કહૈ હૈ આવહુ ॥

રામ રજાઝ મુશિર ધરિ ધાયે । સપદિ વિભીષણ પહૈ સો આયે ॥ ૩ ॥

તાત તુમહિ રણુરાજ બુલાવા । મુનત લંક પતિ આતુર આવા ॥

હેતુ પતોહુન કહી સમુદ્રાવા । કુમુદ સહિત રણુ પતિ પહૈ આવા ॥ ૪ ॥

વાનરાઓ, ઢોલનો ધ્વનિ સાંભળીને મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે, ‘કાઈ વીર, યુદ્ધ કરવાને માટે આવે છે, માટે આપણે અહીં જલાશયના કીનારાપર ઉભું રહેવું યોગ્ય નથી.’ આવેા વિચાર કરી, ॥ ૧ ॥ હજારો વાનરાઓ રમશાનમાંથી રામચન્દ્રજીની પાસે આવી, તેમનાં ચરણોમાં પૂર્ણ પ્રેમથી માથાં નમાવીને ઉભા રહ્યા. એઓમાંથી એક વાનરાએ વિનંતિ કરી કે, ‘હે ભક્તજનોના રક્ષક ! હે નાથ ! રાવણ ત્યાં ચિતાના સમીપમાં આવવા ઇચ્છે છે,’ ॥ ૨ ॥ આ સાંભળી, રામચન્દ્રજીએ કુસુદ નામના એક વાનરાને આજ્ઞા કરી કે, તમે જલદી દોડી પહોંચો અને ત્યાંથી તુરત વિભીષણને અહીં બોલાવી લાવો.’ કુસુદે, રામચન્દ્રજીની આજ્ઞાને માથે ચઢાવી, દોડી, તુરત વિભીષણની પાસે જઈને તેને કહ્યું કે, ॥ ૩ ॥ ‘હે તાત ! તમને રામચન્દ્રજી બોલાવે છે.’ એ સાંભળી, પુત્રની એટલે નારાંતકની સ્ત્રીઓને કારણ સમજાવીને વિભીષણ ત્યાંથી તુરત કુસુદની સાથે રામચન્દ્રજીની પાસે આવ્યા. ॥ ૪ ॥

दो०—मोह निशा कहँ तरुणरवि, तिन चरणन श्रिर नाइ ॥

भाग्यवंत रावण अनुज, बैठेउ प्रभु रुख पाइ ॥ २३४ ॥

रावणुनो भाई, जे भाग्यशाणी विभीषणु, मोहइपी रात्रिनो नाथ करवाभां उगत।
सूर्यनी उपमा धरावनाश समथ-द्रष्टां थरखोभां भाथुं नभाची, समथ-द्रष्टानी आशा
पाभीने तेभनी पासे भेटा ॥ २३४ ॥

चौ०—दशमुख तियन सहित गा तहँवां । बिन्दुमती चितरेखा जहँवां ॥

देखत अति विलखा विबुधारी । कहुणाकरत निशाचरि झारी ॥ १ ॥

सासु ससुर कहँ देखि दुखारी । ज्ञान नवीन नरांतक नारी ॥

कहि शुचि गाय सबनि समुझाई । स्वामि समेत चिता पर आई ॥ २ ॥

यथायोग्य बैठीं सब तैसे । पतिगृह रहत रहीं नित जैसे ॥

अग्नि दीन्ह ज्वाला अति धाई । पहुँचीं सुर पुर सब तिय जाई ॥ ३ ॥

देखि दशा तिनकी सुर रवनी । तिनहि सराहि भवन निज गवनी ॥

रावण सहित युवति निज गेहा । गयउ भरोसा सति संदेहा ॥ ४ ॥

रावणु जे ठेकाखे भिन्दुमती वगेरे पुत्रपत्नीओ छली, ते ठेकाखे भंडोदरी वगेरे
श्रीओ सहित गयो अने त्यां ते बहुओनी तैथारी जेध, व्याकुल थधने रइवा लाग्यो-
॥ १ ॥ रावणुनी साथेनी श्रीओ पणु अत्यंत रइवा लागी। नवीन ज्ञानवाणी नारांतकनी
श्री भिन्दुमती, सासुने तथा ससुराने दुःख पासेलां जेध, तेओने डेटलीक पवित्र
ज्ञाननी पातो कही, पछी पोताना स्वाभीना शधने साथे लध, चिता उपर आवी ॥ २ ॥
अित्रदेवा सहित भीष्म पंडर श्रीओ पणु जेभ पतिना घरभां नित्य विवेकथी भेसती
छती, तेभ ज यथायोग्य रीते चिताभां भेठी। चिताभां अग्निनी ज्वाला लागतां, ते
सोले सतीओ तुरत स्वर्गलोकभां पहुँचीं गध ॥ ३ ॥ देवताओनी श्रीओ, जे सतीओनी
स्थिति जेध, तेओनी प्रशंसा करीने पोतपोताने घेर गध। अने सतीओना विधानभां
अरधा संदेहवाणो तथा अरधा भद्रांसावाणो रावणु पणु, भंडोदरी वगेरे श्रीओनी
साथे पोताने घेर गयो ॥ ४ ॥

छं०—संदेह सासत भरेउ रावण सहित दारनि गृह गयो ॥

इमि मयसुतादिक निशिचरिनि लखि विकल बल मूर्च्छित भयो ॥

दशमाथ गति देखत विपुल विलखै निशाचर निशिचरि ॥

संताप शोक विलाप भय भ्रम कटक लंका महीं परी ॥ १ ॥

घेर गयेलो रावणु, घेर जधने पणु विलाप करवा लागेली भंडोदरी वगेरे श्रीओने
व्याकुल जेध, पोते पणु अत्यंत मूर्च्छित थध गयो। रावणुनी जे दशा जेधने भीष्म
पणु अनेक राक्षसे तथा राक्षसीओ जेवी रीते व्याकुल थधने रइवा लाग्यो डे, जे
जेधने लोकोना मनभां पणु लंकाणी उपर संतापनुं, शोकनुं, विलापनुं भयनुं तथा अभनुं
आहुं कटक उतरी पडेहुं लायुं ॥ १ ॥

દો—રામ વિરોધહિ જસ ઉચિત, તસાદિન પહુવા આડ ॥

સો વિચાર કરિ લંકગદ્, ઉતરી વિપતિ બજાઈ ॥ ૨૩૫ ॥

રાવણને, રામચન્દ્રજીની સામે વિરોધ કરવાથી જેવા દિવસ આવવો જોઈએ, તેવા જ દિવસને આવી પહોંચેલો જોઈને, વિપત્તિ, જાણે લંકાના ગઢમાં ડંકા બજાવીને સાંગોપાંગ ઉતરી પડી હોય એવું દેખાવા લાગ્યું. ॥ ૨૩૫ ॥

ચો—ઈહાં દેવ દેવાયમ્ જાના । વર આસન શોભિત ભગવાના ॥

યથાયોગ્ય વૈટે મૃગશાસ્ત્રા । સર્વ કીન્હે પ્રમુ પદ અભિલાષા ॥ ૧ ॥

રિપુવદ્ મરેઝ હર્ષ સર્વક્રે મન । પુનિ પુનિ હેરત મુખમ શ્યામતન ॥

તિનકી રુચિ લલિત દીનદયાલા । શિવયશ ગાવહુ કહેહુ કૃપાલા ॥ ૨ ॥

મરદ્વાજ પ્રમુ આજ્ઞા પાઈ । ગાવહિ કપિ કલકંઠ લજાઈ ॥

હમરુ મૃગિ શૃંગી કરતારી । ધ્રાણ પાણિ મુલતે વનચારી ॥ ૩ ॥

ગોંડર તંતુ વેણુ મંજીરા । શંખ મૃદંગ નાદ ગંભીરા ॥

વૃત્યત કીશ ભાવ દિશ્વરાવત । શિવા સહિત શિવ કીરતિ ગાવત ॥ ૪ ॥

અહીં (વાનરાઓની સેનાના પડાવમાં) દેવાધિદેવ શ્રીરામચન્દ્રજી, ઉત્તમ આસન પર બીરાજ્યા હતા અને તેમની પાસે યથાયોગ્ય રીતે સઘળા વાનરાઓ તથા રીંછો તેમનાં ચરણોમાં જ ચિત્તો લગાવીને બેઠાં હતાં. ॥ ૧ ॥ મોટો શત્રુ મરવાથી મનમાં અત્યંત હર્ષ પામેલા એ વાનરાઓ તથા રીંછો, વારંવાર રામચન્દ્રજીના શ્યામ સુંદર શરીરને નિરખ્યા કરતાં હતાં. આ સમયમાં દીન દયાળુ રામચન્દ્રજીએ, એ ચોક્કાઓની રુચિ જોઈને સર્વને સદાશિવનો યશ ગાવાની આજ્ઞા કરી. ॥૨॥ હે ભરદ્વાજ મુનિ ! વાનરાઓ તથા રીંછો, પ્રભુની આજ્ઞા પામીને વનચારી છતાં પણ એવા મધુર સ્વરથી ગાવા લાગ્યાં કે, જે સ્વરને સાંભળીને કેાકિલાઓ પણ લગઈ જાય. વાનરાઓ તથા રીંછો, નાસિકાઓથી, હસ્તોથી તથા મુખોથી ડમરુ, લુંગી, શીંગડીઓ તથા કરતાલ ઇત્યાદિ વાજાઓના સ્વરો કરવા લાગ્યાં ॥૩॥ અને ગોંડર, તંતુ, વેણુ, શંખ તથા મૃદંગ, ઓળોના ગંભીર નાદો કરવા લાગ્યાં. કેટલાએક વાનરાઓ નાચીને જૂઠા જૂઠા ભાવો દેખાડવા લાગ્યા. ॥ ૪ ॥

છં—શિવ શિવા કીરતિ વિમલ ગાવત માલુ વાનર મુલ્લ મરે ॥

આહિનાથ યુત રઘુનાથ છર્વિ નિરલ્લ સકલ ચિત્ત પદ ધરે ॥

પ્રમુ દેશ્વિ કૌતુક અનુજ સહિત સર્વન ભવાનત શ્રીમુલ્લ ॥

તુલસી પગે વહિ ધ્યાન જે જન પાઈનિ નિત યશ મુલ્લ ॥ ૧ ॥

સદાશિવની અને પાર્વતીની કીર્તિને ગાવા લાગેલાં રીંછો તથા વાનરાઓ અત્યંત સુખ ભરેલી રીતે ચિત્ત દહને લક્ષ્મણની તથા રામચન્દ્રજીની છબીને નિરખવા લાગ્યાં. રામચન્દ્રજી અને લક્ષ્મણજી, એ કૌતુક જોઈને શ્રીમુખથી રીંછોના તથા વાનરાઓનાં વખાણો કરવા લાગ્યા. આ સમયમાં શ્રીરામચન્દ્રજીના સ્વરૂપનું ધ્યાન જે લોકોને પ્રાપ્ત થાય, તે લોકો સર્વદા યશને તથા સુખને પ્રાપ્ત થાય. ॥ ૧ ॥

सो०—गत रजनी युग याम, तव कश्चिन्न करुणाअयन ॥

करि पूरण मन काम, सबनि कहैउ राजहु थलन ॥ १३ ॥

जे पोछार रात्रि गछ, ते समयमां करुणाना निधानरुप रामचन्द्रल्लो, वानरा-
ओने तथा रीछिने सर्व प्रकाशेथी प्रसन्न करीने, पछी सर्वने पोतपोतानां आसनोपर
जवानी आज्ञा करी. ॥ १३ ॥

चौ०—बैठे निज निज यल रणधीरा । अनुज सहित राजत रघुवीरा ॥

सुखपार्सीव सेन युत राजें । जय जय धुनि कपि भालु समार्जें ॥ १ ॥

उमा चरित यह रुचिर सुहावा । नाथ कृपा में तुमहि सुनावा ॥

अपर चरित गिरिराज कुमारी । सुनहु कहत तव प्रीति निहारी ॥ २ ॥

वहाँ मध्य निशि रावण जागा । कोउ कोउ सचिव सिखावन लाग्गा ॥

उग्र सिखावन कहि बुध बाके । यके न कछु मन मानै ताके ॥ ३ ॥

रावन मन औरै कछु लसई । मेटि को शकै जो विधि उर वसई ॥

प्रभु विरोध करि चह कल्याना । मोह विवश सो शठ अज्ञाना ॥ ४ ॥

रघुमां धीरता धरावनारां रीछि, तथा वानराओ पोतपोताना आसनोपर जधने
जेठां. शैलानी सीमाद्विष लक्ष्मणल्ल तथा रामचन्द्रल्ल, सेनाना मध्यमां पोताना
आसनपर धीरान्या हुता. वानराओनां ओने रीछिनां मंडलोमां जय जय शब्द व्यापी
रह्यो हुतो. ॥ १ ॥ छे पार्वती ! आ रामचन्द्रल्लनुं मनोहर अरित्र रामचन्द्रल्लनी कृपाथी
ज में तमने कछी संभणायुं. छे डिभासयनां पुत्री ! तमारी प्रीतीने, जेधने हुवे ते
पछीनुं अरित्र कछु छुं ते सांभणो. ॥ २ ॥ लंकामां जरावर मध्य रात्रे रावणु जगतां, ते
समयमां कौछ कौछ मंत्रीओ तेने सारी शीआमणु देवा लाय्या, पणु ते रावणुने कौछ
शीआमणु कशी असर करी नही. केटलाओक पंडित मंत्रीओ पणु, ते उग्र रावणुने
शीआमणु छछ छधने थाडी गया. ॥ ३ ॥ रावणुना मनमां कंछ ओरज वात हुती के, जे
तेने दैवे ठसावी दीधी हुती. दैवे ठसावेला आग्रहने कौणु टाणी शके ? मोहने वश
थयेलो ओ थठ अज्ञानी रावणु, प्रभुनी सामे विरोध करीने ज पोतानुं ज भलुं छच्छतो
हुतो. ॥ ४ ॥

दो०—यहाँ दशानन दूनमुख, सुनि नारांतक नाश ॥

एकदिन निज सेन लखि, चढ़ा समर विन त्रास ॥ २३६ ॥

रावणु हुतोनां सुओथी नारांतकने नाश यथानी हुकीकत सांभणी, पडवाने दिवसे
पोतानी सेनानुं निरीक्षणु करीने कशो लय नही राभतां रामचन्द्रल्लनी सामे जते सुद्ध
करवाने वास्ते अठयो. ॥ २३६ ॥

चौ०—इहि विधि जलपत भाभिनुमारा । लगे भालु कपि चारहु द्वारा ॥

सुभट बुलाय दशानन बोला । रण सन्मुख जाकर मन डोला ॥ १ ॥

સો અઘીં વરુ જાઈ પરાઈ । રણ સન્મુલ મારો ન મહાઈ ॥
 નિજ મુજવલ મેં વૈર વદાવા । દેહોં ઉત્તર જો રિપુ વહિ આવા ॥ ૨ ॥
 અસ કહિ મરુત વેગિ રથ સાજા । વાજહિં સકલ હુશાક વાજા ॥
 વહે વીર સવ અતુલિત વહી । જનુ કજ્જલ ગિરિ આંધી વહી ॥ ૩ ॥
 અશકુન અમિત હોહિં તેહિ કાલા । ગનૈ ન મુજવલ ગર્વે વિશાલા ॥

એ પ્રમાણે બોલતાં બોલતાં પ્રભાત થયું. વાનરાઓ તથા રીંછો લંકાનાં ચારે દ્વારોપર આવીને યુદ્ધનો ઉદ્દેશ કરવા લાગ્યાં. રાવણે પોતાના સુભટોને બોલાવીને કહ્યું કે, “ તમામાંથી જેઓનું મન રણમાં ગયાં પછી ડોલે, ॥ ૧ ॥ તેઓએ અહીંથી જ જતું રહેવું જ સાફ છે. રણમાં શત્રુઓની સામે જઈને પછી ભાગવું એમાં સાફ નથી. મેં પોતાની ભુલના બળ ઉપર આધાર રાખીને વૈર વધાર્યું છે, માટે જે શત્રુ ચડી આવે છે, તેને હું પોતે જ યોગ્ય ઉત્તર આપીશ.” ॥ ૨ ॥ એમ કહીને રાવણે પવનના જેવા વેગ-વાળા પોતાનો રથ સજ્જ કરાવ્યો. સઘળાં લડાયક વાળાઓ વાગવા લાગ્યાં. અતુલ બળવાળા વીર રાક્ષસોની સેના ચાલતાં બાણે કાળજના પહાડમાંથી આંધી ચાલેલી હોય એવો દેખાવ થઈ રહ્યો. ॥ ૩ ॥ એ સમયમાં પરાજયની સૂચના આપનારાં અપરિમિત અપશકુનો થવા લાગ્યાં પણ ભુલ્યોનાં બળના અપાર ગર્વવાળા રાવણે કોઈ પણ અપશકુનને ગણ્યું નહીં. ॥

છં-અતિ ગર્વે ગિનત ન શકુન અશકુન શ્રવહિં આયુધ હાયતે ॥
 મટ ગિરહિં રથતે વાજિ ગજ ચિક્રાહિં ભાજીહિં સાયતે ॥
 ગોમાયુ ગૃધ્ર કરાલ સ્વર રવ શ્વાન બોલહિં અતિ ઘને ॥
 જનુ કાલ દૂત ઉલૂક બોલહિં વચન પરમ ભયાવને ॥ ૧ ॥

યોદ્ધાઓના હસ્તોમાંથી આયુધો પડી જવા લાગ્યાં, યોદ્ધાઓ રથોમાંથી પડી જવા લાગ્યા. ઘોડાઓ તથા હાથીઓ ચિત્કાર કરીને સેનામાંથી ભાગી જવા લાગ્યા. શીઆ-ળીઆં, વિકરાલ ગરજો અને કુતરાંઓ, અત્યંત ઘણા કંઠોર શબ્દો કરવા લાગ્યાં. બાણે બોલાવવા આવેલા કાળના દૂતોજ બોલતા હોય તેમ ધ્રુવડ પક્ષીઓ પરમ ભયંકર અવાજો કરવા લાગ્યાં.^૧ ॥ ૧ ॥

દો-તાહિ કિ સમ્પતિ શકુન શુભ, સ્વમેહુ મન વિશ્રામ ॥

શૂત દ્રોહ રત મોહ વશ, રામ વિમુલ રતકામ ॥ ૨૩૭ ॥

જે પુરુષ રામથી વિમુખ હોય, પ્રાણીઓનો દ્રોહ કરવામાં જ રુચિ ધરાવતો હોય, એકને વશ હોય તથા કામક્રીડામાં જ લંપટ હોય, તેને સ્વપ્નમાં પણ સંપત્તિઓ, સારાં શકુનો અને મનમાં વિશ્રામ હોય કે ? ॥ ૨૩૭ ॥

ચૌ૦—ચલી નિશાચરિ સેન અપારા । ચતુરંગિની અની बहुधारा ॥

વિવિધ ભૌતિ વાહન રથ યાના । વિપુલ વરણ પતાક ધ્વજ નાના ॥ ૧ ॥

ચલે મત્ત ગજ યુથ ધનેરે । મનહું જલદ મારુતકે ખેરે ॥

વરણ વરણ વર દૈત્ય નિકાયા । સમર શૂર જાનહિં बहु માયા ॥ ૨ ॥

અતિ વિચિત્ર વાહની વિરાજી । વીર વસન્ત સેન જનુ સાજી ॥

ચલત કટક દિક્ સિંધુર ઢગહીં । ક્ષુભિત પયોધિ કુધર ઢગમગહીં ॥ ૩ ॥

ઠઠી રેણુ રવિ ગયડ છિપાઈ । પવન થકિત વસુધા અકુલાઈ ॥

પળવ નિશ્ચાન ધોર રવ બાજહિં । મહા પ્રલયકે જનુ ધન ગાજહિં ॥ ૪ ॥

ખેરિ નફીરિ બાજ સહનાઈ । મારુ રાગ સુખટ સુખદાઈ ॥

કેહરિ નાદ વીર સબ કરહીં । નિજ નિજ બલ પૌરુષ ઉચ્ચરહીં ॥ ૫ ॥

કહૈ દશાનન સુનહું સુખટા । મર્દહું મારુ કપિનકે ઠટા ॥

હૌં મારિહૌં મૂપ દોડ માઈ । અસ કાહિ સન્મુખ ફૌજ ચલાઈ ॥ ૬ ॥

યહ સુધિ સકલ કપિન જવ પાઈ । ધાયે કરિ રઘુવીર દુવાઈ ॥

આરે અંગેવાળી રાક્ષસોની અપાર સેના, ઘણાં પ્રકારેથી ચાલવા લાગી. અનેક પ્રકારનાં વાહનો, રથો તથા પાલખી વગેરે ચાલે ચાલવા લાગ્યાં. બુઢાબુઢા વણેવાળી ધ્વજપતાકાએ ફરવા લાગી. ॥ ૧ ॥ જાણે પવનથી પ્રેરાઈને વાહનાંઓનાં યુથો ચાલતાં હોય એવાં દેખાતાં મદોન્મત્ત હાથીઓનાં ઘણાં ઘણાં યુથો ચાલવા લાગ્યાં. શરીરોમાં અનેક વણેવાળા, યુદ્ધમાં વીરતા ધરાવનારા અને ઘણી માયાઓને જાણનારા અપરિમિત રાક્ષસો ચાલવા લાગ્યા. ॥ ૨ ॥ રાવણની, એ અતિ વિચિત્ર વણેવાળી સેના, જાણે વસન્ત ઋતુની સેના સજ્જ થઈ હોય એવી દેખાવા લાગી. સેના ચાલતાં દિશાઓના હાથીઓ ડરવા લાગ્યા. સસુદ્રો ક્ષોભ પામવા લાગ્યા, પર્વતો થરથર પ્રજ્વળવા લાગ્યા, ॥ ૩ ॥ ડાહ્યાથી સૂર્ય ઠંકાઈ ગયો, પવન વાતો બંધ પડી ગયો, પૃથ્વી વ્યાકુલ થઈ ગઈ, ભયંકર અવાજોથી વાગતાં ઢોલો તથા નીશાનો, જાણે મહા પ્રલયના મેઘો ગાજતા હોય એવાં જણાવા લાગ્યા, ॥ ૪ ॥ ભેરીઓ, તૂરીઓ તથા શરણાઈઓ વાગવા લાગી, સુભટોના ઉત્સાહને વધારનારો મારુ રાગ ગવાવા લાગ્યો અને સર્વ વીર લોકો, સિંહનાદો કરવા લાગ્યા તથા પોતપોતાનાં બળોનાં અને પુરુષાર્થોનાં વર્ણનો કરવા લાગ્યા. ॥ ૫ ॥ રાવણે પોતાઓને કહ્યું કે, “હે સુભટો ! સાંભળો. તમે રીંછોનાં તથા વાનરાઓનાં યુથોનું મર્દન કરો અને હું રામને તથા લક્ષ્મણને મારી નાખું છું.” આમ કહીને પોતાની સેનાને વાનરાઓની સેનાની સામે ચલાવી. ॥ ૬ ॥ આ બળર ન્યારે વાનરાઓને મળી, ત્યારે વાનરાઓ પશુ શમચન્દ્રણની દુવાહી પોકારીને રાક્ષસોની સેનાને સામે ઢોડયા. ॥

છં૦—ધાયે વિશાલ કરાલ મર્કટ મારુ કાલ સમાનતે ॥

માનહુ સપક્ષ ડહાઈ મૂધર ઘુંદ નાના બાળતે ॥

નચ દશન શૈલ મહાદ્રુમાયુષ સંવલ શંક ન માનહીં ॥

જય રામ રાવણ મત્ત ગજ મુગરાજ સુવશ્ચ વસાનહી ॥ ૨ ॥

મોક્ષ કદોવાળા અને કાળના જેવા વિકરાલ એવા ઢોડવા લાગેલા વાનરાઓ તથા રીંછો, બળે ઇંદ્રનાં અનેક બાણોથી ઊડવા લાગેલા પાંખોવાળા પર્વતો હોય એવા દેખાવા લાગ્યા. નખો, દાંતો, પર્વતો તથા મોટાં મોટાં વૃક્ષોરૂપી આયુધોવાળા એ પ્રબલ યોદ્ધાઓ, રાવણની જરા પણ બીક નહીં ધરતાં, ‘રાવણરૂપી મહોન્મત્ હાથીનો વધ કરવામાં સિંહરૂપ રામચન્દ્રજીનો વિજય થાઓ,’ એમ રામચન્દ્રજીના સુચશને વખાણવા લાગ્યા. ॥૨૧॥

દો-દુહું દિશિ જય જય કાર કરિ, નિજ નિજ જોરી જાનિ ॥

ભિરે વીરે રત રણપતિહિ, ઉત રાવણહિં વલ્લાનિ ॥ ૨૩૮ ॥

એક તરફ રામચન્દ્રજીનાં વખાણ કરતા રીંછો તથા વાનરાઓ અને બીજી તરફ રાવણનાં વખાણ કરતા રાક્ષસો, દશે દિશાઓમાં પોતપોતાના સ્વામીઓનો જય જયકાર પોકારી, પોતપોતાની ભેડી શોધી લઇને દ્વંદ્વ યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. ॥ ૨૩૮ ॥

ચૌ-રાવણ રથી વિરથ રણુવીરા । દેવ વિભીષણ મયો અધીરા ॥

અધિક પ્રીતિ ઊરમા સંદેહા । વંદિ ચરણ કહ સહિત સનેહા ॥ ૧ ॥

નાથ ન રથ નહિં તનુ પદ ત્રાના । કેહિ નિધિ જીતવ રિપુ વલવાના ॥

મુનહુ સત્તા કહ કૃપાનિધાના । જેહિ જય હોય સો સ્વંદન આના ॥ ૨ ॥

શૌરજ ધીર જાહિ રથ ચાકા । સત્ય શીલ દૃઢ ધ્વજા પતાકા ॥

બલ વિવેક દમ પરહિત ધોરે । ક્ષમા દયા સમતા રજુ જોરે ॥ ૩ ॥

ઈશ મજન સારથી મુજાના । વિરતિ ચર્મ સંતોષ કૃપાના ॥

દાન પરશુ બુધિ શક્તિ પ્રવંદા । વર વિજ્ઞાન કઠિન કોદંડા ॥ ૪ ॥

સંયમ નિયમ શિલીમુખ નાના । અમલ અચલ મન ત્રાન સમાના ॥

કવચ અમેદ વિપ્રપદ પૂજા । હિંસા સમ વિજય ઉપાય ન દૂજા ॥ ૫ ॥

સત્તા ધર્મપય અસ રથ જાકે । જીતન કહૈં ન કતહું રિપુ તાકે ॥

રાવણને રથમાં બેઠેલો અને રામચન્દ્રજીને રથ પગરના ભેઠ, અધીર અનેલો, રામચન્દ્રજીની ઉપર અતિશયિત પ્રેમવાળો અને ‘રખેને રામચન્દ્રજીનો પરાજય થાય’ એવા સંશયથી ઘેરાયેલો વિલીષણ, રામચન્દ્રજીનાં ચરણોમાં પ્રણામ કરી, પ્રેમથી બોલે છે, ॥ ૧ ॥ “હે નાથ ! આપને રથ નથી, બખ્તર નથી અને પગરખાં પણ નથી, તો આપ આ બળવાન શત્રુને શી રીતે જીતી શકશો ?” રામચન્દ્રજી બોલ્યા કે, “હે મિત્ર વિલીષણ ! સાંભળો, જેથી વિજય પ્રાપ્ત થાય તે રથ જૂદો જ છે. ॥૨॥ એ રથમાં શૌર્ય તથા ધૈર્યરૂપી બે પદાર્થ છે. સત્ય તથા શીલરૂપી દૃઢ ધ્વજ, પતાકાઓ છે. બળ, વિવેક, જિતેન્દ્રિયપણ અને પરાપકાર, એ ચાર ઘોડાઓ છે. ક્ષમા, દયા અને સમતા, એ ત્રણ રેનોથી એ ઘોડાઓ બાંધેલા છે. ॥૩॥ સહાશિવના ભજનરૂપ પ્રવીણ સારથિ છે, વૈરાગ્યરૂપી ખડગ છે, દાનરૂપી ફરસી છે. બુદ્ધિરૂપી પ્રત્યંક સાંગ છે. ઉત્તમ વિજ્ઞાનરૂપી દૃઢ ધનુષ છે. ॥ ૪ ॥ યશો તથા નિયમોરૂપી અનેક પ્રકારનાં બાણો છે. નિર્મળ તથા અવિચળ મનરૂપી ભાથો છે અને શ્રાક્ષણોમાં ચરણોનાં પૂજનરૂપ કઠી પણ નહોં લેવાય

એવું ખખ્તર છે. એ રથ જેવો બીજો વિજયનો એકે ઉપાય નથી. ॥ ૫ ॥ હે મિત્ર વિભીષણ ! જે પુરુષની પાસે એવો ધર્મમય રથ હોય, તે પુરુષને કહી કોઈ પણ થતુ જિતી શકે નહીં. ॥

દો-પહાધોર સંસાર રિપુ, જીતિ શકે કો વીર ॥

જાકે અસ રથ હોય દૃઢ, મુનહુ સત્તા મતિ ધીર ॥ ૨૩૯ ॥

હે ધીર મતિવાળા મિત્ર ! સાંભળો. આ મહા ભયંકર સંસારરૂપી શત્રુને કયો વીર જિતી શકે એમ છે ? કોઈ પણ જિતી શકે એમ નથી, તોપણ જેની પાસે આવો દૃઢ રથ હોય, તે પુરુષ જ જિતી શકે છે. જ્યારે સંસારરૂપી શત્રુને પણ જિતી શકે, ત્યારે બીજા શત્રુ વિષે તો કહેવું જ શું હોય. ” ॥ ૨૩૯ ॥

દો-મુનત વિભીષણ પ્રભુવચન, મુદિત ગૃહે પદકંજ ॥

યહિ વિધિ મોહિં ઉપદેશ કિય, રામ કૃપામુલ્ય પુંજ ॥ ૨૪૦ ॥

વિભીષણે, રામચન્દ્રજીનાં વચનો સાંભળી, રાજ થઇને તેમનાં ચરણાર્વિન્દો પકડ્યાં અને બાણેયું કે, ‘કૃપાના તથા સુખના સમૂહરૂપ રામચન્દ્રજીએ આવા પ્રકારથી મને જ ઉપદેશ કર્યો.’ ॥ ૨૪૦ ॥

દો-ઉત પ્રચાર દશકંધર, ઇત અંગદ હનુમાન ॥

હરત નિશાચર ખાલુ કપિ, કરિ નિજ નિજ પ્રભુ આન ॥ ૨૪૧ ॥

સામી તરફથી આવણે પોતાના વીર લોકોને લડવાને વાસ્તે લલકાર્યા અને આ તરફથી અંગદે તથા હનુમાનજીએ, પોતાના વીર લોકોને લડવાને લલકાર્યા. રાક્ષસો, અને રીંછો તથા વાનરાઓ, પોતપોતાના સ્વામીઓનો વિજય તથા હુવાહી પોકારીને લડવા લાગ્યા. ॥ ૨૪૧ ॥

ચૌ-મુર બ્રહ્માદિ સિદ્ધ મુનિ નાના । દેશર્હિ રણ નમ ચંદે વિમાના ॥

મેહું હુમ્મા રહેડ તેહિ સંગા । દેશત રામચરિત રણરંગા ॥ ૧ ॥

મુખત સમર રસ દુહું દિશિ માતે । કપિ જય શીલ રામબલ તાતે ॥

એક એક સન મિરહિ પ્રચારહીં । એક એક મર્દહિ મહિ પારહિ ॥ ૨ ॥

મારહિ કાટહિ ધરણિ પહારહિ । શીશ તોરિ ગહિ શુજા ઉપારહિ ॥

ઉદર વિદારહિ શુજા ઉપારહિ । ગહિ પદ અવનિ પટકિ મટ ઢારહિ ॥ ૩ ॥

નિશિંચર મટ મહિ ગાડહિ ખાલૂ । ડપર ઢાર દેહિં બહુ વાલૂ ॥

વીરવલી મુલ્ય યુદ્ધ વિરુદ્ધા । દેશિય વિપુલ કાલ જનુ કુદ્ધા ॥ ૪ ॥

બ્રહ્માદિ દેવતાઓ, સિદ્ધો અનેક મુનિઓ, વિમાનોમાં ચઢી ચઢીને યુદ્ધ ભેવાને વાસ્તે આકાશમાં ઉભા. હે પાર્વતી ! હું પણ તે સમયે, એ દેવતાઓનાં મંડલની સાથે હતો અને રણભૂમિમાં રામચન્દ્રજીનું ચરિત્ર ભેતો હતો. ॥ ૧ ॥ બન્ને તરફમાંના મુલોટો વીર રક્ષી મદોન્મત્ત થયા હતા. વાનરાઓ તથા રીંછો, રામચન્દ્રજીના બળને લીધે

વધારે ઉત્સાહી દેખાતાં હતાં. વાનરાઓ તથા રાક્ષસો, પરસ્પરને લલકારી લલકારીને સામે થયા, પરસ્પરનું મર્દન કરવા લાગ્યા, ॥ ૨ ॥ પરસ્પરને ધરતીપર પાડવા લાગ્યા, પરસ્પરને મારવા લાગ્યા, પરસ્પરને કાપવા લાગ્યા, પરસ્પરનાં માથાંઓને તોડી, પકડીને પરસ્પરની ભુજાઓને ઉખેડી લેવા લાગ્યા, પરસ્પરનાં પેટ ફાડી નાખવા લાગ્યા અને પરસ્પરના પગ પકડીને પરસ્પરને ધરતીપર પછાડવા લાગ્યા. ॥ ૩ ॥ વાનરાઓ તથા રીંછી, રાક્ષસોને ધરતીના ખાડાઓમાં નાખીને ઉપર રેતી વાળી દેવા લાગ્યા. યુદ્ધમાં રાક્ષસોનો વિનાશ કરતા વીર વાનરાઓ, બાણે ક્રોધ પામેલા કાળો હોય એવા વિકટ દેખાવા લાગ્યા. ॥ ૪ ॥

છં૦-ક્રોધે કૃતાન્ત સમાન કપિ તનુ શ્રવત શોણિત રાજર્હી ॥

મર્દર્હિ નિશાચર કટક મટ બલવન્ત જિમિ ઘન ગાજર્હી ॥ ૧ ॥

મારર્હિ ચપેટન કાટિ દૌતન ઢાટિ લાતન મીજર્હી ॥

ચિકરર્હિ મર્કટ મ્હાલુ છલ બલ કરર્હિ જેહિ खल છીજર્હી ॥ ૨ ॥

ધરિ ગાલ ફારર્હિ ઊર વિદારર્હિ ગલ અંતાવરિ મેલર્હી ॥

મ્હાદપતિ જનુ વિવિધ તનુ ધરિ સમર અંગન खેલર્હી ॥ ૩ ॥

ધરુ મારુ કાટિ પછારિ ઘોર ગિરા ગગન મહિ મર રહી ॥

જયરામ જો તૂળતે કુલિશ કર કુલિશતે તૂળ કર સહી ॥ ૪ ॥

શરીરમાંથી ઝરવા લાગેલાં રુધિરોથી શોભી રહેલાં રીંછી તથા વાનરાઓ, કાળના જેવો કાંપ કરી, રાવણના સૈન્યના ચોદાઓનું મર્દન કરવા લાગ્યા, પ્રબળ વાહળાંઓની પેઠે ગાજવા લાગ્યા, ॥ ૧ ॥ રાક્ષસોને થપ્પડોથી મારવા લાગ્યા, હાંતોથી કાપવા લાગ્યા, લાતો મારીને ભીંસી નાખવા લાગ્યા, ચિત્કાર કરવા લાગ્યા, જે પ્રકારોથી રાક્ષસો ક્ષીણ થાય તેવા પ્રકારોથી છળબળ કરવા લાગ્યા, ॥ ૨ ॥ રાક્ષસોને પકડી પકડીને તેઓના ગાલોને ફાડી નાખવા લાગ્યા, છાતીઓને ચીરી નાખવા લાગ્યા, રાક્ષસોનાં આંતરડાંઓને ગળામાં પહેરી લેવાથી બાણે અનેક નૃસિંહાવતારો રણભૂમિમાં ખેલતાં હોય એવા દેખાવા લાગ્યા, ॥ ૩ ॥ પકડો, મારો તથા પછાડો, એવા પ્રકારના ભયંકર શબ્દોથી આકાશને તથા પૃથ્વીને ભરપૂર કરી મેલવા લાગ્યા અને પોકારવા લાગ્યા કે, ‘રામચન્દ્રજી કે જે તરણાનો વજ્ર બનાવી શકે છે, અને વજ્રને તરણું બનાવી શકે છે, તેમનો જય હોય.’ (રામચન્દ્રજીએ તરણું જેવા વાનરાઓને વજ્ર જેવા અને વજ્ર જેવા રાક્ષસોને તરણું જેવા બનાવી દીધા છે.) ॥ ૪ ॥

દો૦-નિજ દૂલ વિચલ વિલોકિ તથ, વીશ યુજા દશ ચાપ ॥

ચલા દશાનન કોપકર, ફિરહુ ફિરહુ કરિ દાપ ॥ ૨૪૨ ॥

રાવણ, પોતાના સૈન્યને ચલાયમાન થયેલું જોઈ, ક્રોધથી ભરપૂર થઈ, વીશ હસ્તોમાં હથ ધનુષોને ધારણ કરી, સાગવા લાગેલા રાક્ષસોને જોઈ, ‘પાછા ફરો પાછા ફરો,’ એમ કહેતો વાનરાઓની સામે આવ્યો. ॥ ૨૪૨ ॥

ચૌ૦—ધાવા પરમ ક્રોધ દશકંધર । સન્મુખ ચલે હ્રદ દે બન્દર ॥
 ગહિ કર પાદપ ઉપલ પહારા । હારહિ તેહિ પર ફકહિ વારા ॥ ૧ ॥
 લાગહિ શૈલ વજ્ર તનુ તામ્ । સ્વંડ સ્વંડ હોઈ પૂટહિ આશુ ॥
 ચલા ન અચલ રહા રથ રોપી । રણ દુર્મદ રાવણ અતિ ક્રોપી ॥ ૨ ॥
 ઇત ઉત ઇપટિ દપટિ કપિ યોધા । મદેં લાગુ ભયો અતિ ક્રોધા ॥
 ચલે પરાઈ માલુ કપિ નાના । ત્રાહિ ત્રાહિ અંગદ હનુમાના ॥ ૩ ॥
 પાહિ પાહિ રઘુવીર ગુસૈંઈ । યહ સ્વલ આવ કાલકી નૌંઈ ॥
 તેહિ દેસે કપિ સકલ પરાને । દશહુ ચાપ સાયક સંધાને ॥ ૪ ॥

રાવણ, અત્યંત ક્રોધથી હોડયો આવતો જોવામાં આવતાં, વાનરાઓ, વૃક્ષોને, પથ-
 રાઓને તથા પહાડોને હસ્તોમાં લઈ, હુલ્હા કરીને તેની સામે આવ્યા અને એકી વખતે
 રાવણની ઉપર તે વૃક્ષ વગેરેના પ્રહારો કરવા લાગ્યા. ॥૧॥ વાનરાઓએ ફેંકેલા પર્વતો,
 રાવણનાં, વજ્ર જેવાં શરીરપર વાગીને તુરત ટુકડે ટુકડા થઈ જવા લાગ્યા. રણમાં
 મદોન્મત્ત અને મહા ક્રોધવાળો રાવણ, વાનરાઓના પ્રહારથી ચલાયમાન નહોં થતાં,
 રથને સ્થિર રાખીને અડગ જ રહ્યો. ॥ ૨ ॥ રાવણ, અતિ ક્રોધથી આમ તેમ ઝપટ કરી
 વાનરાઓને સપાટીમાં લઈને, મદીં નાખવા લાગ્યો. અનેક રોંછો તથા વાનરાઓ ભાગીને
 ભાગીને અંગદને તથા હનુમાનજીને, ‘અમારૂં રક્ષણ કરો, રક્ષણ કરો,’ એમ પોકારવા
 લાગ્યા ॥ ૩ ॥ અને ‘હે સ્વામી રઘુનાથજી ! આ ખળ રાવણ, કાળની પેઠે આવે છે,
 માટે તેથી અમેને બચાવો,’ એમ પણ પોકારવા લાગ્યા. સઘળા વાનરાઓને તથા
 રોંછોને ભાગતાં જોઈ, રાવણે તે ભાગતાંઓને પણ મારવા માટે દશે ધનુષોમાં બાણો
 સાંધવા માંડ્યાં. ॥ ૪ ॥

છં૦—સંધાનિ ધનુ શર નિકર છાંડેસિ ઝરગ જિમિ ઉઠિ લાગહીં ॥

રહે પૂરિ શર ધરણી ગગન દિશિ વિદિશિ કહૈં કપિ ભાગહીં ॥

મા અતિ કુલાહલ વિકલ દલ કપિ માલુ બોલહિં આતુરે ॥

રઘુવીર કરુણાસિંધુ આરત બંધુ જન રક્ષક હરે ॥ ૫ ॥

રાવણે, ધનુષોમાં સાંધીને ફેંકવા માંડેલાં બાણોના સમૂહો, સર્પોની પેઠે ઊડી
 ઊડીને વાનરાઓનાં તથા રોંછોનાં શરીરોમાં ચોટવા લાગ્યા, કેટલાંએક બાણોથી પૃથ્વી,
 આકાશ તથા દશે દિશાઓ ભરપૂર થઈ ગઈ, વાનરાઓ ભાગવા લાગ્યા, વિદુલ થયેલા
 વાનરાઓનાં તથા રોંછોનાં સૈન્યોમાં અત્યંત કોલાહલ વ્યાપી રહ્યો અને આતુર થયેલા
 વાનરાઓ તથા રોંછો, “હે રઘુવીર ! હે કરુણાના સમુદ્રૃપ ! હે દીનબંધુ ! હે ભક્તરક્ષક !
 હે હરિ !” એમ પોકારવા લાગ્યાં. ॥ ૫ ॥

દો૦—વિચલત દેસા કપિ કટક, કટિ નિર્ભગ ધનુ હાય ॥

લક્ષ્મણ ચલે સર્કોપ તબ, નાય રામપદ માય ॥ ૨૪૩ ॥

વાનરાઓનાં સૈન્યને વ્યાકુલ થયેલું જોઈ, અત્યંત કષ્ટ પામેલા લક્ષ્મણ, કમ-
રમાં માથાંઓને તથા હાથમાં ધનુષને ધરી, રામચન્દ્રજીના ચરણોમાં માથું નમાવીને
રાવણની સામે શુદ્ધ કરવા ચાલ્યા. ॥ ૨૪૩ ॥

શ્લોક—રે સ્વલકા મારસિ કપિ બાલુ । મોહિં વિલોકુ તોર મૈં કાલુ ॥

સ્વોજત રહેઉં તોહિં મૃતપાતી । આજુ નિપાત જુડીવૈં છાતી ॥ ૧ ॥

અસ કહિ છાંદેસિ વાળ મચંડા । લક્ષ્મણ કિય શર હતિ શત સ્વળદા ॥

કોટિન આયુધ રાવણ દારે । તિલ સમાન પ્રશુ કાટિ નિવારે ॥ ૨ ॥

પુનિ નિજ વાળનહ કીનહ મહારા । સ્યંદન મંજિ સારથી મારા ॥

શત શત શર મારે દશભાલા । ગિરિ શૃંગન જનુ પ્રવિ શહિં વ્યાલા ॥૩॥

પુનિ શત શર મારે ઊર માર્હી । પરેઝ અવનિ તનુ શુધિ કહુ નાર્હી ॥

ઠઠા પ્રબલ પુનિ મૂઝી જાગી । છાંદેસિ બ્રહ્મદત્ત જો સાંગી ॥ ૪ ॥

લક્ષ્મણજીએ, ‘અરે બળ ! તું વાનરાઓને તથા રીંછોને શું મારે છે ? મારી
સામે નબર કર. હું તારો કાળ છું.’ એમ પડકારતાં, રાવણ બોલ્યો કે, “અરે મારા
પુત્રને મારનારા ! હું તને જ શોધું છું. આજ તને પાડીને મારી છાતીને કંડી કરીશ.” ॥૧॥
એમ બોલીને રાવણ ઘણાં ઘણાં પ્રયંડ બાણો ફેંક્યાં, પણ લક્ષ્મણજીએ, પોતાનાં
બાણોથી સઘળાં બાણોના સેંકડો ટુકડા કરી નાંખ્યા. તે પછી રાવણ બીજાં કંડોડા બાણો
ફેંકતાં, લક્ષ્મણજીએ તે બાણોના પણ તિલ તિલ જેવડા ટુકડા કરી નાખી, ॥ ૨ ॥
પોતાનાં બાણો ફેંકીને રાવણના રથને ભાંગી નાખ્યો, સારથિને મારી નાખ્યો તથા રાવ-
ણનાં પ્રત્યેક માથાંઓમાં પણ સો સો બાણો માર્યાં. જેમ સર્પો પર્વતનાં શિખરોમાં પેસે,
તેમ લક્ષ્મણનાં બાણો, રાવણનાં માથાંઓમાં પેડાં. ॥ ૩ ॥ વળી પણ લક્ષ્મણજીએ
રાવણની છાતીમાં સો બાણો માર્યાં, તેથી રાવણ ધરતીપર પડી ગયો અને તેને શરીરનું
કશું બાન રહ્યું નહીં. પ્રબલ રાવણે મૂઝી ઉતર્યા પછી ઉભો થઇને પોતાને બ્રહ્માજી
આપેલી સાંગ, લક્ષ્મણની ઉપર નાંખી. ॥ ૪ ॥

છંડ—જો બ્રહ્મદત્ત પ્રચ્છન્ન શક્તિ અનન્ત ઊર લાગી સહી ॥

પરયો વીર વિકલ ઊઠાવ દશમુલ્લ અનુલ લલ મહિમા રહી ॥

બ્રહ્માણ્ડ શુવન ચિરાજ જાકે એક શિર જિમિ રજ કની ॥

સો ચંદ્ર ઊઠાવન મૃદ રાવણ જાન નહિ ત્રિશુવન ધની ॥ ૬ ॥

એ પ્રયંડ સાંગ છાતીમાં લાગતાં લક્ષ્મણજી મૂર્ચ્છિત થઇને ધરતીપર પડી ગયા.
આ સમયમાં રાવણ, લક્ષ્મણજીને કપાડવા લગ્યો, પણ લક્ષ્મણજી, પોતામાં રહેલા
અત્યંત બળના મહિમાને લીધે, રાવણથી ઉઠાવી શકાયા નહીં. શેષનાગના અવતારરૂપ
લક્ષ્મણજી, કે જેના એક માથા ઉપર સઘળાં બ્રહ્માંડ રજની એક કણ્ઠીની પેઠે રહ્યું છે,
તેમને, રાવણે ઉપાડી લેવાની ઇચ્છા કરી, પણ બળશું નહીં કે, ‘ત્રેલોક્યને ધારણ કર-
નારા છે, તેને હું કેમ ઉઠાવી શકીશ ?’ ॥ ૬ ॥

દો-દેવત ધાવા પવનમુત, ચોલત વચન કઠોર ॥

આવત તેહિ ઊર મહૈં હનેડ, મુદ્ધિ પ્રહાર મજોર ॥ ૨૪૪ ॥

રાવણને, લક્ષ્મણના ઉઠાવવામાં પ્રયત્ન કરતો જોઈ, હનુમાનજી, કઠોર વચને બોલતા બોલતા, રાવણ તરફ દોડ્યા. હનુમાનજીને આવેલા દેખતાં જ, રાવણે, જોરથી તેમની છાતીમાં ખુંડી મારી. ॥ ૨૪૪ ॥

ચૌ-જાનુ દેક કપિ ભૂમિ ન પરેડ । ડઠા સંભારિ બહુરિ રિસ મરેડ ॥

મુદ્ધિકા એક તાહિ કપિ મારા । પરેડ શૈલ જિમિ વજ્ર પ્રહારા ॥ ૧ ॥

મૂર્છા ગઈ બહુરિ સો જાગા । કપિબલ વિપુલ સરાહન લાગા ॥

ધિક્ ધિક્ બલ પૌરુષ ધિક્ મોહી । જો તૈં જિયત ડઠા મુરદ્રોહી ॥ ૨ ॥

અસ કહિ કપિ લક્ષ્મણ કહૈં લ્યાયે । દેલિ દશાનન વિસ્મય પાયે ॥

કહ રણવીર સમુદ્ધિ જિય ખાતા । તુમ કૃતાંત મક્ષક મુરજાતા ॥ ૩ ॥

મુનત વચન ડઠિ વૈઠ કૃપાલા । ગગન ગઈ સો શક્તિ કરાલા ॥

પુનિ કોદંઢ બાળ ગહિ ધાયે । રિપુસન્મુલ અતિ આતુર આયે ॥ ૪ ॥

રાવણની ખુંડીના પ્રહારથી, હનુમાનજી ગોઠણિયા ભર થઈ ગયા પણ પડ્યા નહીં. પછી હનુમાનજીએ, પોતાનાં શરીરની સાંભળ કરી, ઉભા થઈને રાવણની છાતીમાં એક ખુંડી મારી, કે જેથી રાવણ, વજ્રનો પ્રહાર પામેલા પર્વતની પેઠે ધરતીપર પડી ગયો. ॥ ૧ ॥ રાવણ, મૂર્છા ઉતરી જતાં જાગીને હનુમાનજીના અદ્ભુત બલની પ્રશંસા કરવા લાગતાં, હનુમાનજી બોલ્યા કે, ‘હે દેવતાઓના દ્રોહી ! તું મારા હાથની ખુંડીના પ્રહાર વાગ્યા છતાં પણ, પાછો જવો ઉઠ્યો, તેથી મારાં બળને તથા પુરુષાર્થને પિછાર છે, અને મને પિછાર છે.’ ॥૨॥ એટલું કહી, હનુમાનજી, લક્ષ્મણજીને ઉઠાવીને સમચંદ્રજીની પાસે લઈ ગયા, કે જે જોઈને રાવણ વિસ્મય પામ્યો. આ સમયમાં સમચંદ્રજી, લક્ષ્મણજીના શરીરની સામે જોઈને બોલ્યા કે, ‘હે ભાઈ ! તમે હૃદયમાં સમજો. તમે કાળને પણ ખાઈ જાઓ એવા છો અને દેવતાઓના રક્ષક છો, માટે તમને આવી વ્યથા નહીં થવી જોઈએ.’ ॥ ૩ ॥ આ વચને સાંભળતાં જ લક્ષ્મણજી ઉઠીને બેઠા થયા અને લક્ષ્મણજીની છાતીમાં ચોટેલી તે સાંગ, છાતીમાંથી નીકળીને આકાશમાં ચાલી ગઈ. પછી લક્ષ્મણજી, હાથમાં ધનુષ, બાણ ધરીને અત્યંત શીઘ્રતાથી રાવણની સામે દોડ્યા. ॥૪॥

છં-આતુર વહોરિ વિમંજિ સ્વંદન માર તેહિ વ્યાકુલ કિયો ॥

ગિરચો ધરણિ દશકંધર વિકલતર બાળ શત વૈધ્યો હિયો ॥

સારથી રથ ઘાલિ દૂસર તાહિ લંકા લે ગયો ॥

રણુવીર બંધુ પ્રતાપ પુજ વહોરિ પ્રમુ ચરણન નયો ॥ ૭ ॥

લક્ષ્મણજીએ, ઝડપથી રથને તોડી નાખી, સો બાણોથી હૃદયને વિંધીને વ્યાકુલ કરી નાખતાં, રાવણ અત્યંત મૂર્ચિત થઈને ધરતીપર પડ્યો. આ સમયમાં, રાવણનો આરથિ, રાવણને બીજા રથમાં નાખીને લંકામાં લઈ ગયો અને એ પ્રમાણે રાવણ જતો

રહેતાં, રામચન્દ્રજીના મહા પ્રતાપી બાઈ લક્ષ્મણજી, પાછા આવીને રામચન્દ્રજીનાં ચરણોમાં પડ્યા. ॥ ૭ ॥

દો-વહાં દશાનન જાય કર, કરન લાગ કહુ યજ્ઞ ॥

જય ચાહત રણુપતિ વિમુલ, કાલ વિવશ શટ અજ્ઞ ॥ ૨૪૫ ॥

રાવણ, લંકામાં જઈ, ભગ્ન થયા પછી, વિજયને માટે કાંઈ યજ્ઞ કરવા લાગ્યો. એ રાવણ, રામથી વિમુખ હોવાને લીધે કાળને વશ થયેલો છતાં પણ શક અને અજ્ઞાન હોવાથી જયની ઇચ્છા રાખતો હતો. ॥ ૨૪૫ ॥

ચૌ-યહાં વિભીષણ સવ સુધિ પાઈ । સપદિ જાય રણુપતિહિ સુનાઈ ॥

નાથ કૌરે રાવણ ફક યાગા । સિદ્ધ મયે નહિ મરહિ અમાગા ॥ ૧ ॥

પટવહુ નાથ વેગિ મટ વંદર । કરહિ વિધ્વંસ આવ દશકંધર ॥

પ્રાત હોત પ્રમુદ સુમટ પટાયે । હનુમદાદિ વંદર સવ ધાયે ॥ ૨ ॥

કૌતુક કૂદિ ચંદે કપિ લંકા । પૈતે રાવણ ભવણ ભવન અશંકા ॥

જવહીં યજ્ઞ કરત તેહિ દેલા । સકલ કપિન મા ક્રોધ વિશેલા ॥ ૩ ॥

રણતે માજ નિર્લજ ગૃહ આવા । યહાં આય વક ધ્યાન લગાવા ॥

અસ કહિ અંગદ મારેડ લાતા । ચિતવ ન શટ સ્વારથ મન રાતા ॥ ૪ ॥

અહીં વિભીષણને, લંકામાં તપાસ કરવા શુભ રીતે મોકલેલા મંત્રીઓના કહેવાથી સઘળી ખબર મળતાં, તેણે તુરત રામચન્દ્રજીની પાસે જઈને કહ્યું કે, “હે નાથ ! રાવણે, એક યજ્ઞ કરવાનો આરંભ કર્યો છે. એ યજ્ઞ બે સિદ્ધ થશે, તે એ અભાગિયો મરશે નહીં, ॥ ૧ ॥ આમ છે, એટલા માટે તુરત પ્રબલ વાનરાઓને લંકામાં મોકલો, કે જેઓ, રાવણના યજ્ઞનો વિધ્વંસ કરીને અહીં આવતા રહે.” રામચન્દ્રજીએ, પ્રભાત થતાં જ યજ્ઞનો વિધ્વંસ કરવાની આજ્ઞા કરી અને તેથી હનુમાનજી તથા અંગદ વગેરે વાનરાઓ ત્યાંથી ઠોક્યા. ॥ ૨ ॥ એઓ, લીલા માતૃથી કુદી, લંકાના કિલ્લાપર ચડીને નિશંક રીતે રાવણના હરબારમાં પેઠા અને ત્યાં રાવણ યજ્ઞ કરતો જોવામાં આવતાં, તેઓને ભારે ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો. ॥ ૩ ॥ “અરે નિર્લજ રાવણ ! તું રણુભિમાંથી ભાગી, પોતાને ઘેર આંચો છે અને અહિં આવીને ખગલાતા જેવું ધ્યાન લગાવી બેઠો છે ?” એમ બોલીને અંગદ છાતીમાં લાત મારી, પણ શક રાવણનું ચિત્ત સ્વાર્થમાં જ લાગી રહ્યું હતું, તેથી તે રાવણે, એ પ્રહારને ગણકાર્યો પણ નહીં. ॥ ૪ ॥

છં-નહિ ચિતવ જવ કપિ કોપિ તવ ગહિ દશન લાતન મારહી ॥

ધરિ કેશ નારિ નિકારિ બાહર જવ સો દીન પુકારાહી ॥

તવ ડડા કોપિ કૃતાન્ત સમ ગહિ ચરણ વાનર દારહી ॥

ઈહિ ભાંતિ યજ્ઞ વિધ્વંસ કરિ કપિ નેકુ મનહિ ન હારહી ॥ ૮ ॥

જ્યારે રાવણે સામે પણ જોયું નહીં, ત્યારે ક્રોધ પામેલા વાનરાઓએ, તેને ઠાંતોથી ખટકા ભર્યાં, લાતો મારી અને તેની સ્ત્રીઓને એટલા પકડીને બહાર કાઢી; એ સ્ત્રીઓ,

દીન સ્વરોથી પોકારવા લાગી, ત્યારે રાવણ, કાળના જેવો ક્રોધ કરીને ઉભો થયો. પગો, પકડી પકડીને વાનરાઓને બહાર ફેંકવા લાગ્યો. આ પ્રમાણે યજ્ઞનો વિધ્વંસ કરી, મનમાં જરા પણ નહીં હારેલા વાનરાઓ, પાછા રામચન્દ્રજીની પાસે આવ્યા. ॥ ૮ ॥

દો-મથ વિધ્વંસ કરિ કવિ સકલ, આયે રઘુપતિ પાસ ॥

ચલા દશાનન ક્રોધકર, છાંદી જિયકી આશ ॥ ૨૪૬ ॥

લંકામાં રાવણના યજ્ઞને વિધ્વંસ કરીને વાનરાઓ, રામચન્દ્રજીની પાસે ગયા અને એઓ સઘળા, ગયા પછી, મનથી હારી ગયેલા રાવણ, અત્યંત ક્રોધ કરી, જીવવાની આશા છોડી કંઈને યુદ્ધ કરવા ચઢ્યો. (રાવણને પ્રહ્લાએ કહ્યું હતું કે, જ્યારે તારા યજ્ઞને ભંગ થાય, ત્યારે તારે જીવવાની આશા રાખવી નહીં.) ॥ ૨૪૬ ॥

ચૌ-ચલત હોઈ તેહિ અશુભ મયંકર । ચૈઠહિં ગુપ્ત ઉદ્ઘાઈ શિરન પર ॥

મયંક કાલવશ કાહુ ન માના । કહેસિ વજાવહુ યદ્દ નિશાના ॥ ૧ ॥

ચલી તમીચર અની અપારા । બહુ ગજ રથ પદચર અમવારા ॥

મશ્તુ સન્મુખ સ્વલ ધાવહિં કેસે । શલભ સમૂહ અનલ કહૈં જૈસે ॥ ૨ ॥

ઈહાં દેવ સર્વ વિનંતી કીન્હી । દારુણ વિપતિ હમહિં ઇન દીન્હી ॥

અવ જનિં નાય સિલાવહુ પહી । અતિશય દુઃખિત હોતિ વૈદેહી ॥ ૩ ॥

દેવ વચન સુનિ મશ્તુ મુસકાના । ઝટિ રઘુવીર સુધારેઝ બાના ॥

જટાજૂટ બાંધી દદ માથે । સોહત સુપન લીચ લીચ ગાયે ॥ ૪ ॥

અરુણ નયન વારિદ તનુ ક્યામા । અલ્પિલ લાંકા લોચન અભિરામા ॥

કટિ તટ પરિકર કસે નિર્વંગા । કર કોદણ્ડ કઠિન સારંગા ॥ ૫ ॥

રાવણ યુદ્ધ કરવા ચઢ્યો તે સમયમાં મરણની સૂચના આપનારાં ભયંકર અપશ-કુનો થવા લાગ્યાં. ગીધ પક્ષીઓ, રાવણનાં માથાઓની ઉપર બેસી બેસીને ઉડવા લાગ્યાં. કાળને વશ થયેલા રાવણે, કોઈ પણ અપશકુનને નહીં ગણકારતાં, રાક્ષસોને યુદ્ધનાં વાળંઓ વગાડવાની આજ્ઞા કરી. ॥ ૧ ॥ જેમાં હાથીઓ, રથો, સત્રારો અને પ્યાદલો અપાર હતા, એવી રાક્ષસોની મોટી સેના ચાલી. રાક્ષસો, લંકાથી બહાર આવીને જેમ પતંગીઆઓ લીવાની સામે દોડે, તેમ રામચન્દ્રજીની સામે દોડ્યા. ॥ ૨ ॥ અહીં સર્વ દેવતાઓએ, રામચન્દ્રજીની પાસે વિનંતિ કરી કે, “રાવણ અમોને બહુ દુઃખો લીધાં છે, માટે હવે આપ એ દુષ્ટને રમણો નહિ, સીતાજીપણ અત્યંત દુઃખી થાય છે,” ॥ ૩ ॥ દેવતાઓની વિનંતિ સાંભળી મંદ હાસ્ય કરી, ઉભા થઈને રામચન્દ્રજી પોતાનાં બાણો સુધારવા લાગ્યા. જેમાં વચમાં વચમાં પુષ્પોના ગુચ્છો શેલો રહ્યા હતા એવા જટાજૂટને મજબૂત કરીને બાંધ્યો. ॥ ૪ ॥ રાતાં નેત્રોવાળા, મેઘના સરખી શ્યામ સુંદર છબીવાળા અને સર્વ લોકોનાં નેત્રોને આરા લાગે એવા પ્રભુએ, કમરપર દુપટ્ટો બાંધીને, તે ઉપર ભાથાં બાંધી લીધાં અને હાથમાં શાર્ફ. નામનું કઠણ ધનુષ્ય ધરી લીધું. ॥ ૫ ॥

૧ દેવતાઓએ વધારે અસર કરવા માટે પોતાનાં દુઃખની સાથે સીતાજીના દુઃખનું પણ નિવેદન કર્યું, તેથી રામચન્દ્રજીએ મંદહાસ્ય કર્યું.

છં૦-સારંગ કર સુંદર નિષંગ શિલી મુલાકર કટિ કસ્યો ॥

મુજદંઢ પીન મનોહરાયતં વર ષરા મુરપદ લસ્યો ॥

કહ દાસ તુલસી જર્વાહિં પ્રમુ શર ચાપ કર ફેરન લગે ॥

બ્રહ્માણ્ડ દિગ્ગજ કમઠ અહિ મહિ સિંધુ મૂવર ઢગમગે ॥ ૧ ॥

હાથમાં સુંદર શાર્ફ ધનુષવાળા, કમરપર કસેલા અખટ ખાણોના ભાથાંઓવાળા, પુષ્પ ભુજદંડોવાળા અને મનોહર તથા વિસ્તીર્ણ વક્ષઃસ્થલમાં ભૂગુલાંછનથી શેભી રહેલા પ્રભુ, જ્યારે હસ્તોમાં ધનુષ ખાણુ ફેરવવા લાગ્યા, ત્યારે બ્રહ્માંડમાં દિશાઓના હાથીઓ, મહા કચ્છપ, શેષનાગ, પૃથ્વી, સસુદ્રો અને પર્વતો ડગમગવા લાગ્યા. ॥ ૯ ॥

દો૦-હર્ષે દેવ વિલોકિ હ્રિ, વરષહિં મુમન અપાર ॥

જય જય પ્રમુ ગુણ જ્ઞાન બલ, ધામ હરણ મહિ માર ॥ ૨૪૭ ॥

દેવતાઓ, રામચન્દ્રજીની છબી જોઈ, રાજ્ય થઈને અપાર પુષ્પોની વૃદ્ધિ કરવા લાગ્યા અને 'હે પ્રભુ ! હે શુભોના, જ્ઞાનના તથા બળના નિવાસરૂપ ! હે પૃથ્વીના ભારને હરનારા ! જય, જય,' એમ ઉચ્ચ સ્વરથી યોલવા લાગ્યા. ॥ ૨૪૭ ॥

ચૌ૦-રહિકે બીંચ નિશાચર અની ! કસમસાતિ આઈ અતિ ઘની ॥

દેવિ ચલે સન્મુસ કપિ મટા ! પ્રલય કાલકે જિમિ ઘનઘટા ॥ ૧ ॥

શક્તિ શૂલ તરવાર ચમકહિં ! જનુ દશ દિશિ દામિની દમકહિં ॥

ગજ રથ તુરગ ચિકાર કઠોરા ! ગર્જત મનહું બલાહક ઘોરા ॥ ૨ ॥

કપિ લંગૂર વિપુલ નખ છાયે ! મનહુ ઇન્દ્ર ધનુ ઝગેઝ મુહાયે ॥

ઊઠી રેણુ માનહુ જલ ધારા ! બાળ બુન્દ મહ વૃદ્ધિ અપારા ॥ ૩ ॥

દુહુ દિશિ પર્વત કરહિં પ્રહારા ! વજ્રપાત જનુ વારહિં વારા ॥

રઘુપતિ કોપિ બાળ જ્ઞારિ લાઈ ! ઘાયલ મે નિશ્વર સમુદાઈ ॥ ૪ ॥

હાગત બાળ વીર ચિરકરહીં ! ધુમિ ધુમિ અગણિત મહિ પરહીં ॥

શ્રવહિં શૈલ જનુ નિર્ઝર વારી ! શોણિત સરિ કાદર મયકારી ॥ ૫ ॥

આ સમયમાં મોટી ગરદીને લીધે ભીંસાભીસ કરતી રાક્ષસોની મોટી સેના આવી પહોંચતાં, પ્રબળ વાનરાઓ, પ્રલય કાળનાં વાહનાંઓની ઘટાની પેઠે, તે સેનાની સામે આઘ્યા. ॥ ૧ ॥ અમકવા લાગેલાં સંગો, તરવારો તથા ત્રિશૂલો, બધે દશે દિશાઓમાં વીજળીઓ અમકતી હોય એવા દેખાવા લાગ્યાં. હાથીઓ, રથો તથા ઘોડાઓ, એઓનો પ્રબલ શબ્દ, બધે ભયંકર વાહનાંઓની ગર્જના થતી હોય એવા જણાવા લાગ્યા. ॥ ૨ ॥ વાનરાઓનાં આકાશમાં છાઈ રહેલાં પૂંછડાંઓ, બધે સુંદર ઇન્દ્રનાં ધનુષો પ્રકટ થયાં હોય એવાં દીસવા લાગ્યાં. આકાશમાં ઉડેલી રજ, જલની ધારાઓ જેવી દેખાવા લાગી. અપાર ખાણોની વૃદ્ધિ બધે જલનાં અસંખ્યાત બિન્દુઓ પડતાં હોય એવી જણાવા લાગી. ॥૩॥ બને તરફથી પડવા લાગેલા પર્વતોના પ્રહારો, બધે વજ્રપાતો (વીજળીનાં

પતનો) થતાં હોય એવા દેખાવા લાગ્યા અને કોપેલા રામચન્દ્રજીએ કરેલી અવિચ્છિન્ન આશુની વૃદ્ધિ કે જેથી હજારો રાક્ષસો ઘાયલ થવા લાગ્યા. તે બાજુ છેવટ ઝડી પડવા લાગી હોય એવી દેખાવા લાગી. ॥૪૫॥ બાજુ વાજતાં જ અગણિત વીર યોદ્ધાઓ ચિત્કાર કરવા લાગ્યા અને ધ્રુમરીઓ ખાઈ ખાઈને પૃથ્વી પર પડવા લાગ્યા. વીર યોદ્ધાઓનાં શરીરોમાંથી, પર્વતોમાંથી જેમ ઝરણાં ઝરે, તેમ રુધિરો ઝરવા લાગ્યાં. બીકણુ લોકોને ત્રાસ આપનારી લોહીની નદીઓ ચાલવા લાગી. ॥ ૫ ॥

છં—કાદર ભયંકર રુધિર સરિતા બાદિ પરમ અપાવની ॥

દોડ કૂલ દલ રથ રેત ચક્ર આવર્ત વહતિ મયાવની ॥

જલજંતુ ગજ પદચર તુરગ રથ વિવિધ વાહન કો ગને ॥

શર શક્તિ તોમર પરશુ ચાપ તરંગ ચર્મ કમઠ ઘને ॥ ૧૦ ॥

બીકણુ લોકોને ભય આપનારી, બહે સેનાઓરૂપી કીનારાઓમાં ચાલતી અને અત્યંત વૃદ્ધિ પામેલી પરમ અપવિત્ર લોહીની નદીમાં રથોનાં ચુએર્ષી, રેતી જેવાં દેખાવા લાગ્યાં. પહાડોંઓ, ભયંકર ચકરીઓ જેવા દીસવા લાગ્યાં. હાથીઓ, ઘોડાઓ, રથો તથા બીજાં પણ અગણિત વાહનો અને પ્યાદલો, જલજંતુઓ જેવાં જણાવા લાગ્યાં. બાજુ, સાંગો, ભાલાંઓ, ફરસીઓ તથા ધનુષો, તરંગો જેવાં દેખાવા લાગ્યાં અને હાલો, અસંખ્યાત કાચબાઓ જેવી દીસવા લાગી. ॥ ૧૦ ॥

દો—વીર પરે જનુ તીર તરુ, મજ્જા વહ જનુ ફેન ॥

કાદર દેશત ડરહિં જિય, સુમટનકે મન ચૈન ॥ ૨૪૮ ॥

એ નદીમાં વીર પુરુષો કીનારાનાં ત્રૂટી ગયેલાં વૃક્ષોની પેઠે તણાવા લાગ્યા અને મજબૂ બાજુ શીણુ વહેતું હોય એવી દેખાવા લાગી. એ નદીને જોઈને બીકણુ લોકો ડરવા લાગ્યા અને વીર પુરુષો મનમાં રાજી થવા લાગ્યા. ॥ ૨૪૮ ॥

ચૌ—મજ્જહિં ભૂત પિશાચ વેતાલા । કેલિ કરહિં યોગિની કરાલા ॥

કાક કંક લે મુજા ઉઢાઈ । ફકતે ઇક છીનિ ધરિ સ્વાઈ ॥ ૧ ॥

ઇક કહાઈ ઇસી વહુતાઈ । શઠ તુમ્હાર દારિદ્ર ન જાઈ ॥

કહત મટ ઘાયલ તટમરે । જહૈં તહૈં મનહું અધે જલ પરે ॥ ૨ ॥

સૈંચહિં આંત મૃદ્ધ તટ મયે । જનુ વંશી સેલત ચિત દયે ॥

વહુ મટ વહે વહે સ્વગ જાઈ । જિમિ નાવરિ સેલહિં સરિ માર્હી ॥ ૩ ॥

યોગિનિ મરિ મરિ સ્વપ્પર સાંચહિં । ભૂત પિશાચ વિવિધવિધિ નાચહિં ॥

મટ કપાલ કરતાલ વજાવહિં । ચામુળ્હા નાનાવિધિ ગાવહિં ॥ ૪ ॥

જમ્બુક નિકર તહાં કટકટહીં । સ્વાઈ અવાઈ હુઆઈ દપટહિં ॥

કોટિન રુળ મુળ્હા બિનુ ઢોલહિં । શીશ પરે મહિ જય જય બોલહિં ॥ ૫ ॥

એ નદીમાં ભૂતો, પિશાચો તથા વેતાલો નહાવા લાગ્યાં અને વિકરાલ યોગિનીઓ, કીડા કરવા લાગી, કાગડાઓ તથા કંક પક્ષીઓ, બુઝાઓને ઉપાડી ઉપાડીને ઉડવા

લાગ્યાં. ॥ ૧ ॥ અને એક એકની પાસેથી ઝોટી ઝોટીને ખાઈ જવા લાગ્યાં. ભૂત, પિશા-
ચાદિ પ્રાણીઓ પરસ્પરને કહેવા લાગ્યાં કે, ‘અરે મૂર્ખો ! હજી સૂધી તમારી ભૂખ
ટળતી નથી ?’ કણકણુતા અને અર્ધાં શરીરોથી લોહીની નદીમાં ડુબેલા તથા અર્ધાં
શરીરોથી કીનારાઓપર પડેલા ચોદાઓ, જાણે મરણ સમયમાં અર્ધાં શરીરોથી ગંગા
જલમાં ડુબેલાં અને અર્ધાં શરીરોથી કીનારાઓપર પડેલા ધર્માત્મા પ્રાણીઓ હોય એવાં
દેખાવા લાગ્યાં. ॥ રામમરણ પામેલા ચોદાઓનાં શરીરોમાંથી આંતરડાંઓ ખેંચીને લોહીની
નદીના કીનારાપર ખેઠેલાં ગરજ પક્ષીઓ, જાણે માછલાં પકડવાને વાસ્તે કુંડીઓ નાખી,
તે કુંડીઓને લાંબી લાંબી દોરીઓથી પકડી ખેઠેલા મચ્છીમાર લોકો હોય એવા દેખાવા
લાગ્યા. લોહીની નદીમાં તણાતા જતા ચોદાઓનાં શરીરોની ઉપર ખેઠેલાં ગરજ વગેરે
પક્ષીઓ, જાણે નાવિક લોકો, વહાણો ચલાવવાનો ખેલ કરતા હોય એવાં દેખાવા લાગ્યાં.
॥ ૩ ॥ યોગિનીઓ, રુધિરને અપરેમાં ભરી ભરીને સંચય કરવા લાગી. ભૂતો તથા
પિશાચો, અનેક પ્રકારનાં નૃત્યો કરવા લાગ્યાં. વૈતાલો, ચોદાઓની ખોપરીઓથી કરતાલ
બજાવવા લાગ્યા, ચામુંડાઓ અનેક પ્રકારનાં ગાયનો કરવા લાગી. ॥ ૪ ॥ શીખાળી-
ઓના સમૂહો, કટ કટ શબ્દો કરી, શબોને ખાવા લાગ્યાં, ખાઇને તૃપ્ત થવા લાગ્યા તૃપ્ત
થઈને હુહા કરવા લાગ્યાં અને હુહા કરીને પરસ્પરને દબાવવા લાગ્યાં. માથાંઓ વગરનાં
ધડો (કંબધો), રણભૂમિમાં ડાલવા લાગ્યાં અને ધરતીપર પડેલાં માથાંઓ, જય
જય શબ્દ બોલવા લાગ્યાં. ॥ ૫ ॥

હું—બોલાર્હિ જો જય જય રંહ મુંડ મ્વચ્છ વિનુ શિર ધાવર્હી ॥

પરિણામ યુદ્ધ અગુહ જૂઝાર્હિ સુખટ સુરપુર પાવર્હી ॥

નિશ્વર વરુચ વિમર્દ ગર્જર્હિ ખાલુ કપિ દર્પિત મયે ॥

સંગ્રામ જંગન સુખટ સોવર્હિ રામ શર નિકરનિ હયે ॥ ૧૧ ॥

યુદ્ધને સામે પગલા મરવાથી ઉત્તમ ગતિની પ્રાપ્તિ થવારૂપ પરિણામ જાહેર જ છે,
એમ જાણીને યુદ્ધમાં પ્રાણ દેતા સુભટો, દેવલોકમાં જવા લાગ્યા. રાક્ષસોના સમૂહોનું
મર્દન કરીને ગર્વ પામેલાં રીંછો તથા વાનરાઓ ગર્જનાં કરવા લાગ્યાં. હજારો સુભટ
રાક્ષસો, રામચન્દ્રજીનાં બાણોના સમૂહોથી મરણ પામીને રણભૂમિમાં સૂવા લાગ્યા. ॥ ૧૧ ॥

સો—સપ્ત દિવસ દિન રાત, બાજેડ ઘંટા ધનુષ કર ॥

હરિ પૂજાકી મૌત, મયે સુખટ સંહાર સવ ॥ ૧૨ ॥

એમ વિષ્ણુની પૂજામાં ઘંટા વાગ્યા કરે, તેમ રણભૂમિમાં રામચન્દ્રજીના ધનુષની
ઘંટા, સાત દિવસ અને સાત રાત સૂધી અખંડ રીતે વાગ્યા જ કરી. આમ થવાથી સઘળા
રાક્ષસોના સંહાર થઈ ગયો. ॥ ૧૩ ॥

દો—ઘંટાકી પરમાવ અવ, મુનિયે સંગર ભીચ ॥

નામ અયુત દશ લાલ્લ હય, રયી દેહ શ્વત મીચ ॥ ૨૪૯ ॥

હવે યુદ્ધમાં ઘંટાનો એક અવાજ ક્યારે થાય ? તેનું પ્રમાણ કહું, તે સાંભળો.
દશ હબાર હાથી, લાખ ઘોડા, દોહસો રથી ॥ ૨૪૯ ॥

ચૌ-મરેં કોટિ દશ પૈદર જવહીં । નાચત ઇક કબંધ રણ તવહીં ॥
તૃત્ય કરહિં જવ કોટિ કબન્ધા । તવ ઇક સ્વેચર ઉતત નિવંધા ॥ ૧ ॥
સ્વેચર કોટિ નચહિં નિહકંડા । તક ઇક ધનુકર વાજત ઘંટા ॥

અને દશ કરોડ ખ્યાહલ મરે, ત્યારે રણભૂમિમાં એક કબંધ નાચે. જ્યારે કરોડ કબંધ નાચે, ત્યારે એક ખેચર ઉઠે, કે જે આકાશમાં માથાં વગરનો નાચે ત્યારે એવા કરોડ ખેચર નિઃકંટક રીતે નાચવા માંડતાં, ત્યારે રામચન્દ્રજીના ધનુષની ઘંટાનો એક અવાજ થતો હતો. ॥ ૧ ॥ ૦ ॥

શ્લોક-एवं सप्तदिनं ख्यातं स्वर्गे मर्त्ये रसातले ॥

आसीद्गूरि बलं नाशं रामरावणसंगरे ॥ १ ॥

રામચન્દ્રજીનું રાવણની સામેનું યુદ્ધ કે જે સ્વર્ગ લોકમાં, મર્ત્ય લોકમાં તથા પાતાલ લોકમાં પણ પ્રખ્યાત છે. તેમાં ઉપર પ્રમાણે સાત દિવસ સૂધી રામચન્દ્રજીનાં ધનુષ્યની ઘંટા વાગી અને રાક્ષસોનાં ઘણાં સૈન્યોના નાશ થયો. ॥ ૧ ॥

દો-हृदय विचारसि दशवदन, भा निशिचर संहार ॥

मैं अकेल कपि भालु बहु, माया करौ अपार ॥ २५० ॥

રાવણે હૃદયમાં વિચાર કર્યો કે, ‘રાક્ષસોનો સંહાર થઈ ગયો, અને હવે હું એકલો રહ્યો છું તેમ વાનરાઓ તથા રીંછો ઘણાં છે, માટે હવે મારે અપાર માયા કરવી જોઈ છે.’ ॥ ૨૫૦ ॥

ચૌ-देवन प्रभुहि पयादे देखा । उर उपजा अति शोभ विशेषा ॥

सुरपति निज रथ तुरत पठावा । हर्ष सहित मातलि ले आवा ॥ १ ॥

तेजगुंज रथ दिव्य अनूपा । विहंसि चढे कोशल पुर भूपा ॥

चंचल तुरग मनोहर चारी । अजर अमर मानस गति करी ॥ २ ॥

रथारूढ रघुनाथहि देखी । धाये कपि बल पाय विशेषी ॥

सही न जाय कपिनकी मारी । तब रावण माया विस्तारी ॥ ३ ॥

सो माया रघुवीरहि बाँची । सब काहु मानी करि साँची ॥

देखी कपिन्ह निशाचर अनी । अनुज सहित बहु कोशल घनी ॥ ४ ॥

રામચન્દ્રજીને પાળા ભેઈ, દેવતાઓના મનમાં અત્યંત ક્ષોભ થતાં, ઇંદ્રે રામચન્દ્રજીને માટે તુરત પોતાનો રથ મોકલ્યો. ઇંદ્રનો માતલિ નામનો સારથિ, રાજ્ય ધધને તે રથને રામચન્દ્રજીની પાસે લઈ આણ્યો. (જ્યારે જ્યારે ઇંદ્રનું અને રાવણનું યુદ્ધ થતું હતું, ત્યારે ત્યારે આ રથમાં બેઠેલા ઇંદ્રનો પરાજય જ થતો હતો, પણ હવે સૂર

शिरामखि रामयन्द्रल, आ रथमां भीराजशे, तेथी आ रथ जयप्रद यशे, जेभ
जखीने मातलि राखे थये हतो.) ॥ १ ॥ तेजना पुंजइय अने अनुपम जेवा दिव्य
रथमां रामयन्द्रल मंद हास्य करीने यत्था. (रावणुने ज्यारे सैन्यथी रहित थयेले
अने अधसुवा जेवो दीडे, त्यारे धुंरने रथ मोकलवानी हुंभत आवेली जेधने राम-
यन्द्रलजे, मंद हास्य कर्युं.) जे रथमां जेडेला यारे घोडाजो यंत्रल हता, मनोहर
हता, अजर हता, अमर हता अने मनना जेवी गतिवाणा हता. ॥ २ ॥ रामयन्द्रलने,
रथमां भीराजेलो जेध, वानराजो तथा रीछि विशेष उत्साह पाभीने, रावणु उपर भारो
यलाववा लाग्यां. वानराजोने भारो सहन नही करी सकाये, त्यारे रावणु माया
हेलावी. ॥ ३ ॥ जे माया जेक रामयन्द्रल सिवाय जीज सवणाजोने साथी जखुवा
लागी. जे मायाधी, वानराजो तथा रीछि, राक्षसोनी अपार सेनाने हेमवा लाग्यां अने
ते सेनामां रामयन्द्रलने तथा लक्ष्मणुने पणु असंख्यात हेमवा लाग्यां. ॥ ४ ॥

छं०—बहु राम लक्ष्मण देखि मर्कट भालु मन अति अपहरे ॥

जनु चित्र लिखित समेत लक्ष्मण जहँ सो तहँ चितवत खरे ॥

निज सेन चकित विलोकि हँसि शर चाप सजि कोशलधनी ॥

मायाहरी हरि निमिषमहँ हरषी सकल मर्कट अनी ॥ १२ ॥

वानराजो तथा रीछि, रामयन्द्रलने तथा लक्ष्मणुने, अनेक डोणीने मनमां
अत्यंत लय पाय्या. जखु रामयन्द्रलनी तथा लक्ष्मणुनी अनेक तसभीरो जेचीने
योमेर भडी करी देवामां आवी डोय जेवुं वानराजोने तथा रीछिने नजरे पडतुं हतुं.
रामयन्द्रलजे, पोतानी सेनाने यडित थयेली जेध, मंद हास्य करी, धनुष आणुने
सज्ज करीने जेक निमेष मात्रमां माथाने हरी वीधी, आभ थवाधी वानराजोनी तथा
रीछिनी सवणी सेना दुर्ध पाभी. ॥ १२ ॥

दो०—बहुरि राम सबतन चितय, बोले वचन गँभीर ॥

द्वंद्व युद्ध देखहु सकल, अमित भये सब वीर ॥ २५१ ॥

पछी रामयन्द्रल, पोताना सवणा घोडाजोनी सामे जेधने गंभीर वचन जाह्या
के, 'डे सुभटे! तजो सवणा थाडी गया छे, भाटे जेक स्थानमां ठेला रहने हवे
भाई अने रावणुतुं द्वंद्व युद्ध जेया करे. ' ॥ २५१ ॥

चौ०—अस कहि रथ रघुनाथ चलावा । विम चरण पंकज शिर नावा ॥

तब लंकेस क्रोध उर लावा । गर्ज गर्ज कर सन्मुख धावा ॥ १ ॥

जीतेउ जो भट संयुग माहीं । मुन तापस मैं तिन सम नाहीं ॥

रावण नाम जगत यज्ञ जाना । लोकपाल जेहि बंदीखाना ॥ २ ॥

खर दूषण विराध तुम मारा । हतेउ व्याध इष वालि विचारा ॥

निश्चिचर सुपट सकल संहारे । कुंभकर्ण घननादहि मारे ॥ ३ ॥

આજ વૈર સબ છેહું નિવાહી । જો રણભૂમિ ભાગિ નહિ જાહી ॥
 આજ કરૌં સ્વલ કાલ હવાલે । પરેડ કઠિન રાવણકે પાલે ॥ ૪ ॥
 મુનિ દુર્વચન કાલવશ જાના । વિહૈસિ વચન કહ કૃપાનિધાના ॥
 સત્ય સત્ય તવ સબ પ્રમુતાઈ । જનિ જલ્પસિ દેવલખ મનુસાઈ ॥ ૫ ॥

એમ કહી, મનથી શ્રાક્ષણોનાં ચરણોમાં પ્રણામ કરીને રામચન્દ્રજીએ, રાવણની સામે રથ ચલાવતાં, રાવણ અત્યંત ક્રોધ કરી, ગર્જના કરતો કરતો તથા તિરસ્કાર કરતો કરતો, રામચન્દ્રજીની સામે આવીને બોલ્યો કે, ॥ ૧ ॥ “હે તપસ્વી ! તું યુદ્ધમાં જેટલા યોદ્ધાઓને જિત્યા છે, તેઓના જેવો હું નથી. હું તો રાવણ હું. મારું નામ અને યશ જગતમાં પ્રખ્યાત છે. મેં વરુણ આદિ લોકપાલ દેવતાઓને પણ બંદીબાને નાખ્યા હતા. ॥ ૨ ॥ તું ખર, દૂષણ તથા વિરાધ, એઓને માર્યા છે. જેમ પારાધી મારે તેમ ખીચારા વાલીને માર્યો છે. સઘળા સુભટ રાક્ષસોને માર્યા છે અને કુંભકર્ણુને તથા મેઘનાદને પણ માર્યા છે. ॥ ૩ ॥ તું જે આજ રણભૂમિને છોડી દધને નહીં ભાગી જશે, તો હું એ સઘળા રાક્ષસોનું વૈર વાળીશ. અરે દુષ્ટ ! આજ તને કાલના હવાલામાં આપી દેવાનો છું. તું આજ મહા ઉચ રાવણના કબજામાં આવી પડેલો છે, માટે યાદ રાખજે.” રાવણનાં દુર્વચનો સાંભળી, તેને, કાલને વશ થયેલો બાણી ॥ ૪ ॥ રામચન્દ્રજી હસીને બોલ્યા કે, “તારી સઘળી પ્રભુતા સાચેસાચી હશે તો દેખાઈ રહેશે. તું વૃથા બકવાદ નહીં કરતાં તારામાં જે વીરતા હોય તે દેખાડ. ॥ ૫ ॥

છં૦—જનિ કલ્પના કર મુયશ નાશહિ નીતિ મુન શઠ કરુ સમા ॥

સંસાર મહૈં પૂરુષ ત્રિવીધ પાટલ રસાલ પનસઃ સમા ॥

ઇક મુમન પ્રદ ઇક મુમન ફલ ઇક ફલૈ કેવલ લાગર્હી ॥

ઇક કહર્હિ કરહિ ન કરહિ કહિ કર ઇક કરહિ ન ગાવર્હી ॥ ૧૨ ॥

હે શક ! બકવાદ છોડી દે. કેમ કે બકવાદ કરવાથી સુયશનો નાશ થાય છે. જરા ધીરજ રાખીને નીતિની વાત સાંભળ. સંસારમાં પાટલ જેવા, આંખા જેવા અને કણસ જેવા, એમ ત્રણ પ્રકારના પુરુષો થાય છે. જે પાટલનાં ઝાડો ફક્ત ફૂલો કાઢે છે પણ ફૂલો કાઢતાં નથી તેમ કેટલાએક પુરુષો ફક્ત વાતો કરે છે, પણ તે પ્રમાણે કામ કરી બતાવતા નથી. જેમ આંખાનાં ઝાડો ફૂલોને પણ પ્રકટ કરે છે તથા પુષ્પોને પણ પ્રકટ કરે છે, તેમ કેટલાએક પુરુષો વાતો કરે છે અને તે વાતો પ્રમાણે કરી પણ દેખાડે છે. જેમ કણસનાં ઝાડો, પુષ્પોને પ્રકટ નહીં કરતાં ફૂલોને જ પ્રકટ કરે છે, તેમ કેટલાએક પુરુષો બોલતા નથી, પણ કામ કરી બતાવે છે.” ॥ ૧૩ ॥

દો૦—રામ વચન મુનિ વિહૈસિ કહ, મોહિ સિલાવદુ જ્ઞાન ॥

વૈર કરત તવ નહિં દરેહુ, અવ લાગત મિય પ્રાન ॥ ૨૫૨ ॥

રામચન્દ્રજીનાં વચનો સાંભળી, રાવણ હાસ્ય કરીને બોલ્યો કે, “અને તું જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરવા લાગ્યો છે ? બ્યારે તો મારી સામે વૈર કર્યું ત્યારે તો તું ક્યો ન હતો અને હવે તને પ્રાણ આશ લાગે છે ?” ॥ ૨૫૨ ॥

ચૌ૦—કહિ દુર્વચન ક્રોધ દશકંધર । કુલિશ સમાન લાગ છાંડનશ્ચર ॥
 નાનાકાર શિલી મુલ ધાયે । દિશિ અરુ વિદિશિ ગગનમહિ છાયે ॥ ૧ ॥
 અનલ બાળ છાંડે રઘુવીરા । ક્ષણમહૈં જરે નિશાચર તીરા ॥
 છાંડેસિ તીવ્ર શક્તિ શિશિ આઈ । બાળસંગ પ્રમુ ફેરિ પઠાઈ ॥ ૨ ॥
 કોટિન ચક્ર ત્રિશૂલ પંવારે । તિલ સમાન પ્રમુ કાટિ નિવારે ॥
 વિફલ હોઈ રાવણશર કેસે । ચલકે સકલ મનોરથ જૈસે ॥ ૩ ॥
 તવ શતબાળ સારથિહિ મોસિ । પરેઝ ભૂમિ જય રામ પુકારેસિ ॥
 રામકૃપાકર સૂત ડઠાવા । તવ પ્રમુ પરમ ક્રોધ કહૈં પાવા ॥ ૪ ॥

રાવણ દુર્વચનો બોલીને ક્રોધથી વગ્ન જેવાં બાણો ફેંકવા લાગ્યો. રાવણનાં અનેક આકૃતિવાળાં બાણો એવાં ચાલવા લાગ્યાં કે, તેઓથી દિશાઓ, વિદિશાઓ, આકાશ તથા પૃથ્વી છવરાઈ ગયાં. ॥ ૧ ॥ રામચન્દ્રજીએ, અગ્નેયાશ્ર મુકીને ક્ષણ માત્રમાં રાવણનાં એ સઘળાં બાણોને ભસ્મ કરી નાખ્યાં. રાવણે, ક્રોધથી વ્યાપ્ત થઇને તીવ્ર સાંગ ફેંકતાં, રામચન્દ્રજીએ, તે સાંગને પોતાના બાણોની સાથે પાછી રાવણની પાસે મોકલી દીધી. ॥ ૨ ॥ રાવણે, કરોડો ચક્રો તથા કરોડો ત્રિશૂલો ફેંક્યા, તો તેઓને પણ રામચન્દ્રજીએ તિલ તિલ જેવાં કાપી નાખીને વ્યર્થ કરી નાખ્યાં, જેમ ખલ પુરુષના સઘળાં મનોરથો વિફલ થાય, તેમ રાવણનાં સઘળાં બાણો વિફલ થવા લાગ્યાં, ॥ ૩ ॥ ત્યારે રાવણે રામના સારથિ માતલિને સો બાણો માર્યાં કે જેથી માતલિ ‘જય રામ, જય રામ’ એમ પોકારીને ધરતીપર પડ્યો. રામચન્દ્રજીએ કૃપાથી તુરત માતલિને ઉભો કરી લઇને રાવણની ઉપર ભારે ક્રોધ કર્યો. ॥ ૪ ॥

છં૦—મયે ક્રુદ્ધ યુદ્ધ વિરુદ્ધ રઘુપતિ ત્રોણ સાયક કસમસે ॥

કોદણ્ડ ધુનિ મુનિ ચંદ અતિ મનુજાદ મય મારુત ગ્રસે ॥

મંદોદરી ઊર કંપ કંપિત કમઠ મૂઢર અતિ ગ્રસે ॥

ચિક્રરહિં દિગ્ગજ દશન ગહિ મહિ દેશિ કોતુક સુર હૈસે ॥ ૧૪ ॥

ક્રોધ પામેલા રામચન્દ્રજી, યુદ્ધમાં સૈદ્ધ રસથી ભરપૂર થઇને બાધાઓને તથા બાણોને સંભાળવાં લાગ્યા. રામચન્દ્રજીનાં ધનુષનો પ્રચંડ ધ્વનિ કાને પડતાં, રાક્ષસો ભયરૂપી પવનથી ઘેરાઈ ગયા, મંદોદરીની છાતી થરથરવા લાગી. મહા કમ્પપ્રમુખવા લાગ્યો, પર્વતો ખળભળવા લાગ્યા, દિગ્ગજો દાંતોથી પૃથ્વીને પકડી રાખીને ચિત્કાર કરવા લાગ્યા અને એ કોતુકને જોઈ, ‘રાવણનો વધ થશે,’ એવો નિશ્ચય થયાથી, દેવતાઓ હસવા લાગ્યા. ॥ ૧૪ ॥

દો૦—તાન્યો ચાપ જો શ્રવણલગિ, છાંડે વિશિશ્વ કરાલ ॥

રઘુનાયક સાયક ચલે, લહલહાત જનુ ક્યાલ ॥ ૨૫૨ ॥

રામચન્દ્રજીએ, ધનુષની દોરીને કાન સુધી ખેંચી ખેંચીને વિકરાલ બાણો ફેંકવા માંડ્યાં અને તે બાણો, સપોના જેવાં અત્યંત વેગથી ચાલવા લાગ્યાં. ॥ ૨૫૩ ॥

શ્રી૦-ચલે बाण सपक्ष जनु उरगा । प्रथमहि हते सारथी तुरगा ॥
 रथविभंजि हति केतु पताका । गर्जा अति अंतर बल थाका ॥ १ ॥
 तुरत आनि रथ चढि खिसियाना । छांडेसि अस्त्र शस्त्र विधिनाना ॥
 विफल होहि सब उद्यम ताके । जिमि परद्रोह निरत मन साके ॥ २ ॥
 तब रावण दश शूल चलाये । बाजि चारि महि मारि गिराये ॥
 तुरंग उठाय कोपि रघुनायक । छांडे अति कराल बहु सायक ॥ ३ ॥
 रावणशिर सरोज वनचारी । चले रघुनाथ शिली मुख धारी ॥
 दश दश बाण भाल दश मारे । निसरि गये चल रुधिर पनारे ॥ ४ ॥
 श्रवत रुधिर धावा बलवाना । प्रभु पुनि कृतशर धनु संवाना ॥
 तीस तीर रघुवीर पँवारे । भुजनि समेत शील महि डारे ॥ ५ ॥
 कटतहीं पुनि भये नवीने । राम बहोरि भुजा शिर छीने ॥
 कटत झटित पुनि नूतन भये । प्रभु बहुबार बाहु शिर हये ॥ ६ ॥
 पुनि पुनि प्रभु काटहि भुज शीशा । अति कौतुकी कौशलधारी ॥
 रह छाय नभ शिर अरु बाहु । मानहु अमित केतु अरु राहु ॥ ७ ॥

પાંખેવાળા સપેની પેઠે ચાલતાં રામચન્દ્રજીનાં બાણોએ, પહોંચતાં જ રાવણના સારથિને માર્યો, ઘોડાઓને માર્યા, રથને ભાંગી નાખ્યો અને ધ્વજને તથા પતાકાને પણ કાપી નાખ્યાં. રાવણે જે કે, આમ થવાને લીધે પોતે મનમાં થાકી ગયો હતો તોપણ ઉત્સાહ બતાવવાને વાસ્તે ભારે ગર્જના કરી. ॥ ૧ ॥ ક્રોધ પામેલો રાવણ, તુરત બીજો રથ મંગાવી, તેમાં ગેસ્ટીને અનેક પ્રકારનાં શસ્ત્રો તથા ઈશ્વરે દેવો લાગ્યો પણ જેમ પરદ્રોહમાં લાગેલા માણસના સઘળા મનોરથો વિક્ષેપ થાય, તેમ રાવણના, સઘળા ઉદ્દેશો વિક્ષેપ થયા. ॥૨॥ પછી રાવણે, દશ ત્રિશૂળો ફેંકી, રામચન્દ્રજીના ચારે ઘોડાઓને ધાંધલ કરીને ધરતીપર પાડી દીધા. કોપ પામેલા રામચન્દ્રજીએ તુરત ઘોડાઓને ઉભા કરીને ઘણાં ઘણાં અતિ વિકરાળ બાણો ફેંક્યાં. ॥ ૩ ॥ રાવણનાં મસ્તકોડૂપી કમળવન ઉપર, રામચન્દ્રજીનાં બાણોડૂપી જમરો ભારે ઝડપ કરવા લાગ્યા. રાવણનાં દશે લલાટોમાં દશ દશ બાણો વાગતાં, જેમ યરનાળાઓમાંથી પાણી પડે, તેમ લલાટોમાંથી લોહી પડવા લાગ્યું. ॥ ૪ ॥ લોહીના ધોધ ચાલતા જ હતા, પણ તેઓને નહોં ગણકારીને રાવણ રામચન્દ્રજીની સામે દોડતાં, રામચન્દ્રજીએ ફરીવાર ધનુષમાં ત્રીશ બાણો સાંધીને તે બાણોથી રાવણનાં દશે માથાં તથા વીશે હાથ ધરતીપર પાડી દીધા. ॥ ૫ ॥ કાખ્યા છતાં રાવણનાં દશે માથાં તથા વીશે હાથ, ફરીવાર એવાં ને એવાં ઉત્પન્ન થયાં, તેઓને પણ રામચન્દ્રજીએ કાપી નાખ્યાં. બીજી વારનાં માથાં તથા હાથો કપાય જતાં ત્રીજી વાર પણ એવાં ને એવાં જ નવાં ઉત્પન્ન થયાં, તો તેઓને પણ રામચન્દ્રજીએ કાપી નાખ્યાં. ॥ ૬ ॥ રાવણનાં માથાં તથા હાથો વારંવાર ઉગવા લાગ્યાં, તેમ તેમ રામચન્દ્રજી વારંવાર અત્યંત કૌતુકથી કાપી નાખવાને ખેલ કરવા લાગ્યા. આકાશ, રાવણનાં માથાંઓથી વ્યાપ્ત થવાને લીધે બહુ અસંખ્યાત રાહુઓથી વ્યાપ્ત થયું હોય અને બુલ્લઓથી વ્યાપ્ત થવાને લીધે બહુ અસંખ્યાત કેતુઓથી વ્યાપ્ત થયું હોય એવું દેખાવા લાગ્યું. ॥ ૭ ॥

છં૦—જનુ રાહુ કેતુ અનેક નમપથ શ્રવત શોણિત રાજહીં ॥
 રઘુવીર તીર પ્રચ્છન્દ લાગહિં શ્રુમિ ગિરન ન પાવહીં ॥
 ફક એક શર શિર નિકર છેદે નમ ઝડત ફમિ સોહીં ॥
 જનુ કોપિ દિનકર કર નિકર જહૈં તહૈં વિધુતુદ પોહીં ॥ ૧ ॥

લોહીનો સાવ કરતાં રાવણનાં માથાંઓ તથા બુલઓ, કે જેઓ આકાશમાં અગ-
 ભ્યુત રાહુઓ જેવાં તથા કેતુઓ જેવાં લાગતાં, તેઓમાં પણ રામચન્દ્રજીએ એવાં પ્રચંડ
 બાણો લગાવી દીધાં કે, જેથી તેઓ ધરતીપર પડવા પામે જ નહીં. આકાશમાં ઉડતાં
 એક એક બાણમાં લાગી રહેલાં માથાંઓનાં ઘણાં ઘણાં યુથો, જાણે સૂર્યના એક એક
 કિરણમાં જ્યાં ત્યાં અનેક રાહુઓ પડેવાઈ રહ્યા હોય એવાં શોભવા લાગ્યાં. ॥ ૧૫ ॥

દો૦—જિમિ જિમિ પ્રશ્ન હત તામુ શિર, તિમિ તિમિ હોહિં અપાર ॥
 સેવત વિષય વિવર્ધ જિમિ, નિત નિત નૂતન માર ॥ ૨૫૪ ॥

જેમ જેમ વિષયોનું અધિક અધિક સેવન કરવામાં આવે, તેમ તેમ નિત્ય નિત્ય
 અધિક વાસનાઓ વધતી આવે, એવી રીતે જેમ જેમ રામચન્દ્રજીનાં બાણોથી રાવણનાં
 મસ્તકો અધિક અધિક કપાતાં ગયાં, તેમ તેમ અધિક વધવા લાગ્યાં. ॥ ૨૫૪ ॥

ષો૦—દશમુલ દેસિ શિરનકી બાદી । વિસરા મરણ મહે રિસ માદી ॥

ગરજેઝ મૂઠ મહા અભિમાની । ધાયઝ દશહુ શ્રારાસન તાની ॥ ૧ ॥

સમરભૂમિ દશકંધર કોપા । વરપિ બાળ રઘુપતિ રથ તોપા ॥

દણ્ડ એક રથ દેસિ ન પરેઝ । જનુ નિહાર મહે દિનકર દુરેઝ ॥ ૨ ॥

હાહાકાર મુરન્હ સબ કીન્હા । તબ પ્રશ્ન કોપિ ધનુષ કર લીન્હા ॥

શ્રર નિવારિ રિપુકે શિર કાટે । તે દિશિ વિદિશિ ગગન મહે પાટે ॥ ૩ ॥

કાટે શિર નમ મારગ ધાવહિં । જય જય ધુનિ કહિ મય ઉપજાવહિં ॥

કહે લક્ષ્મણ હનુમંત કપીશા । કહે રઘુવીર કોશલાવીશા ॥ ૪ ॥

મૂઠ રાવણ, પોતાનાં મસ્તકોને વૃદ્ધિ પામેલાં જોઈ, મરણને વિચરી જઈને અત્યંત
 ક્રોધથી ભરપૂર થયો, ચોટા અભિમાનથી ગર્જના કરવા લાગ્યો અને હશે ધનુષો જેથીને
 રામચન્દ્રજીની સામે ઢોડયો. ॥ ૧ ॥ કોપ પામેલા રાવણે રણભૂમિમાં બાણોની વૃદ્ધિ
 કરીને રામચન્દ્રજીના આખા રથને ઢાંકી દીધો. જેમ ઝાડગથી ઢંકાયેલો સૂર્ય નજરે પડે
 નહીં, તેમ રાવણનાં બાણોથી ઢંકાયેલો રામચન્દ્રજીનો રથ એક ઘડી સૂધી કોઈની નજરે
 પડ્યો નહીં. ॥ ૨ ॥ આમ થવાથી સર્વ દેવતાઓ હાહાકાર કરવા લાગ્યાં, ક્રોધથી શુક્ર-
 થયેલા રામચન્દ્રજીએ, પોતાનાં બાણોથી રાવણનાં બાણોને કાપી નાખીને રાવણનાં
 મસ્તકો કાપી નાખ્યાં. એ મસ્તકોથી દિશાઓ, વિદિશાઓ, આકાશ તથા પૃથ્વી છવરાઈ
 ગયાં. ॥ ૩ ॥ રાવણનાં કપાયેલાં મસ્તકો આકાશના માર્ગમાં ઉડવા લાગ્યાં, ‘જય જય,
 જ્વનિ કરીને સર્વને ત્રાસ દેવા લાગ્યાં, અને ‘લક્ષ્મણ ક્યાં છે ? હનુમાન ક્યાં છે ?
 સુગ્રીવ ક્યાં છે ? તથા અયોધ્યાનો ક્ષત્રિ રામ ક્યાં છે ?’ એમ બોલવા લાગ્યાં. ॥ ૪ ॥

છં૦—કહૈં રામ કહિ શિર નિકર ઘાવહિ દેલિ મર્કટ મજિચલે ॥

સંધાનિ શર રધુવંશ મણિ તથ શરનિ શિર વેવે મલે ॥

શિર માલિકા ગહિ કાલિકા તહૈં દૃંદ દૃંદનસૌં મિલીં ॥

કરિ રુધિર સરિ મજ્જ મનહૈં સંગ્રામવટ પૂજનિ ચલીં ॥ ૧૬ ॥

રાવણનાં મસ્તકોને, 'રામ કયાં છે ? રામ કયાં છે ?' એમ બોલી બોલીને ઢોડતાં બેઠાં, વાનરાઓ તથા રીંછો ભાગવા લાગ્યાં. એઓને ભાગતાં બેઠાં, રામચન્દ્રજીએ બાણો ફેંકીને તે સઘળાં મસ્તકોમાં એવી રીતના વેધ કરી દીધા કે, બેથી કાલિકા દેવીએ અનેક યોગિનીઓની સાથે મળી, એ મસ્તકોની માળા બનાવીને પહેરી લીધી. આ સમયમાં કાલિકા બાણે વટસાવિત્રીનું મત કરી, લોહીની નદીમાં નાહીને સંગ્રામરૂપી વડનું પૂજન કરવા આવી હોય એવી દેખાવા લાગી. ॥ ૧૬ ॥

દો૦—પુનિ રાવણ અતિ ક્રોધકર, હાંદી શક્તિ મવળદ ॥

સન્મુલ ચલી વિભીષણહિ, મનહૈં કાલકો વળદ ॥ ૨૫૫ ॥

પછી રાવણે, અત્યંત ક્રોધ કરીને વિભીષણની ઉપર પ્રયંઠ સાંગ ફેંકી અને તે સાંગ સાક્ષાત્ કાળના ધનુષની પેઠે વિભીષણની સામે ચાલી. ॥ ૨૫૫ ॥

ચૌ૦—આવત દેલિ શક્તિવર ધારા । મળતારતિ હરિ વિરદ સંભારા ॥

તુરત વિભીષણ પાછે મેલા । સન્મુલ રામ સહો સો સેલા ॥ ૧ ॥

લગી શક્તિ મૂર્છા કલુ મઈ । મશ્કુત સ્વલ સુરન વિકલઈ ॥

દેલિ વિભીષણ મધુ શ્રમ પાયજ । ગહિ કર ગદા ક્રોધકર ધાયજ ॥ ૨ ॥

રે અભાગ્ય શઠ મંદ કુચુદે । તૈં સુર નર સુનિ નાગ વિકુદે ॥

સાદર શિવ કહૈં શીશ ચઢાયે । ઇક ઇકકે કોટિન પાયે ॥ ૩ ॥

તેહિ કારણ સલ અવ લગિ વાંચા । અવ તવ કાલ શીશપર નાચા ॥

રામવિમુલ શઠ ચહસિ સંપદા । અસ કહિ હનેસિ માંત્ર ઝર ગદા ॥ ૪ ॥

રામચન્દ્રજીએ, ઉત્તમ ધારવાળી સાંગને વિભીષણ ઉપર આવતી બેઠાં, પોતાની, શરણાગતનું રક્ષણ કરવાની પ્રતિજ્ઞાનું સ્મરણ કરી, વિભીષણને પાછલ ધકેલી લઈ, પોતે સન્મુખ ઉભા રહીને તે સાંગને સહન કરી. (જો સમીત આવા શરણાઈ, રલિ હૈં તાહિ પ્રાણકી નાંઈ) એ વચન રામચન્દ્રજીએ, વિભીષણને કહ્યું હતું. ॥ ૧ ॥ એ સાંગ વામતાં રામચન્દ્રજીને કંઈક મૂર્છા આવી. એ બે કે, રામચન્દ્રજીએ, તે એક બલનો ખેલ જ કયો, તેપણ તેથી દેવતાઓ આકુલ થઈ ગયા. વિભીષણ, રામચન્દ્રજીને પરિશ્રમ પડયો બાણી, હાથમાં ગદા લઈ, ક્રોધ કરીને રાવણની સામે ઢોડયો અને બોલ્યો કે, ॥ ૨ ॥ "હે અભાગીઆ ! હે શઠ ! હે મંદ ! હે કુલુહિવાળા ! તે દેવતાઓ, મનુષ્યો, સુનિઓ, તથા નાભલોકો, એ સર્વની સામે વિરોધી કયાં છે. દક્ષા ચઢાશિવની ઉપર પ્રેમ ધરીને તેમને મસ્તકો ચઢાવ્યાં છે, બેથી એક એક માથાને બદલે કશોડો માથાં તને મળ્યાં છે. ॥૩॥ હે દુષ્ટ ! એ જ કારણથી તું આટલા સમય સુધી બચ્યો છે, પણ હવે તારે માથે

કાળ નામ્યા કરે છે. તું રામથી વિમુખ રહીને સંપત્તિની ઇચ્છા કરે છે.” એમ કહીને વિભીષણે રાવણની છાતીમાં ગદા મારી. ॥ ૪ ॥

છં—ઉર માંજ ગદા મહાર ધોર કઠોર લાગત મહિ પરો ॥
 દશવદન શોણિત શ્રવત પુનિ સંભારિ ધાયો રિસ મરો ॥
 દોડ મિરે અહિ બલ મલ્લ યુદ્ધ વિલોકિ એકહિ ઇક હને ॥
 રણુવીર બલ ગર્વિત વિભીષણ ધાલિ નહિ તાકો ગને ॥ ૧૭ ॥

છાતીમાં ગદાને: ભયંકર તથા કઠોર પ્રહાર વાગતાં, રાવણ ધરતીપર પડી ગયો પણ લોહીના સાવ કરતો કરતો જ પાછો ક્રોધ ભર્યો ઉભો થઈ, શરીરની સંભાળ કરીને વિભીષણની સામે દોડ્યો. બન્ને ભાઈઓ, પરસ્પરથી સામે દૂર દૃષ્ટિથી જોઈને અત્યંત બળથી મલ્લયુદ્ધ કરવા લાગ્યા અને પરસ્પરને પ્રહાર દેવા લાગ્યા. રાવણ અત્યંત બળવાન હતો, તો પણ રામચન્દ્રજીના બળથી ગર્વિત થયેલો વિભીષણ, રાવણના પ્રહારને ગણકારતો ન હતો. ॥ ૧૭ ॥

દો—ઝમા વિભીષણ રાવણહિં, સન્મુલ્લ ચિતવ કિં કાઝ ॥
 હરત સો કાલ સમાન અવ, શ્રીરણુવીર પ્રભાઝ ॥ ૨૬ ॥

હે પાર્વતી ! વિભીષણ, રાવણની સામે જોઈ શકે એટલી પણ વિભીષણમાં શક્તિ હતી કે ? ન જ હતી. તો પણ આ સમયમાં વિભીષણ રાવણની સામે કાળની પેઠે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો, એ શ્રીરામચન્દ્રજીનો જ પ્રભાવ સમજવો. ॥ ૨૬ ॥

ચૌ—દેસા શ્રમિત વિભીષણ મારી । બાયે હનુમાન ગિરિધારી ॥
 રથ તુરંગ સારથી નિપાતા । હૃદય મોંજ મારેઝ તેહિ લાતા ॥ ૧ ॥
 ઠાઠ રહા અતિ કંપત ગાતા । મયઝ વિભીષણ જહૈં જનત્રાતા ॥
 પુનિ રાવણ તેહિ હતેઝ પ્રચારી । ચલે ગગન કપિ પૂંછ પસારી ॥ ૨ ॥
 ગહેસિ પૂંછ કપિ સહિત ઝડાના । પુનિ નમ મિરેઝ પ્રબલ હનુમાના ॥
 હરત અકાશ યુગલ સમ યોધા । હનત એક એકહિ કર ક્રોધા ॥ ૩ ॥
 શોભિત નમ હલ બલ બહુ કરહૈં । કજ્જલ ગિરિ સુમેરુ જનુ કરહૈં ॥
 બુધિ બલ નિશિચર પરે ન પારા । તવ મારુતસુત પ્રસ્યહિ સંભારા ॥ ૪ ॥

વિભીષણને, અત્યંત શ્રમિત થયેલો જોઈ, હનુમાનજી, હાથમાં પર્વત ઉપાડીને રાવણની સામે દોડ્યા. હનુમાનજીએ, પર્વતથી રાવણના રથને, ચોડાઓને અને સારથિને નષ્ટ કરીને રાવણની છાતીમાં લાત મારી. ॥૧॥ લાત વાગવાથી, શરીર કંપાયમાન

૧ એમ કહેવામાં આવે છે કે, વિભીષણના શરીરના સ્પર્શથી, પૌતાની શુદ્ધિ કરવા વાસ્તે રાવણે વિભીષણને કહ્યું કે, ‘તું તો વેરાગી છે.’ આથી વિભીષણે આયુધો કે’કો નાખીને કહ્યું કે, ‘હે રાવણ ! એ તને મારા વીરપણામાં સંદેહ હોય તો મારી સામે મલ્લયુદ્ધ કરી જા.’ આ વાતનો રાવણે ખુશીથી સ્વીકાર કરતાં, તે બન્ને ભાઈઓ મલ્લયુદ્ધ કરવા લાગ્યા.

થઈ ગયા છતાં, રાવણ ખડો રહ્યો. આ સમયમાં, વિભીષણ રામચન્દ્રજીની પાસે ગયો હતો. પછી રાવણે, પડકારીને હનુમાનજીના શરીરપર પ્રહાર કરતાં, હનુમાનજી પૂંછડું લાંબું રાખીને આકાશમાં ચઢ્યા. ॥ ૨ ॥ રાવણ, પાછળથી હનુમાનજીનું પૂંછડું પકડીને તંમની સાથે જ આકાશમાં ચઢી ગયો અને ત્યાં પાછો હનુમાનજીની સામે લડાઈ કરવા લાગ્યો. એ બન્ને પરસ્પરના વડિયા યોદ્ધાઓ આકાશમાં લડવા લાગ્યા અને ક્રોધ કરીને પરસ્પરને માર મારવા લાગ્યા. ॥ ૩ ॥ આકાશમાં પરસ્પરની સામે અત્યંત છલબલ કરીને લડવા લાગેલા એ બે યોદ્ધાઓ, ક્રોધ ધરીને પરસ્પરને માર મારવા લાગ્યા. હનુમાનજી, ક્રોધ રીતે બુદ્ધિબળથી રાવણનો પાર પામ્યા નહીં, બ્યારે તેમણે હૃદયમાં રામચન્દ્રજીનું ધ્યાન ધરી. ॥ ૪ ॥

છં૦—સંભારિ શ્રીરઘુવીર ધીર પ્રચારિ કપિ રાવણ હન્યો ॥

મહિ પરત પુનિ ઉઠિ લરત દેવન યુગલ કહૈં જય જય મન્યો ॥

હનુમન્ત સંકટ દેસિ મર્કટ માલુ ક્રોધાતુર ચલે ॥

રળમત્ત રાવણ સકલ સુમટ પ્રચળદ શુજબલ દલિમલે ॥ ૧૮ ॥

પડકારીને રાવણને એવો માર દીધો કે, જેથી રાવણ ધરતીપર પડી ગયો. રાવણ, ધરતીપર પડતાં જ તુરત જ પાછો ઉઠીને હનુમાનજીની સામે લડવા લાગ્યો. આ ભેઠને દેવતાઓએ, બન્ને વીરને જય જયકારથી ધન્યવાદ આપ્યો. (દેવતાઓ યથાર્થ ન બોલે તો સ્વર્ગમાંથી બ્રહ્મ થાય, એટલા માટે તેઓને યથાર્થ બોલવાની ફરજ છે.) હનુમાનજીને દબાણમાં આવી પડેલા ભેઠ, ક્રોધથી વ્યાસ થયેલા અનેક વાનરાઓ તથા રીંછો રાવણની સામે ગયાં, પણ રાવણ એવો તો રણમત્ત થઈ ગયો હતો કે, તેણે પોતાના પ્રયંત્ર બુજબલથી તે સઘળા યોદ્ધાઓને પરાજિત કરી નાખ્યા. ॥ ૧૮ ॥

દો૦—રામ પ્રચારે વીર સવ, ધાયે કીશ પ્રચળદ ॥

કપિ દલ વિપુલ વિલોકિ તેહિ, કીન્હ પ્રગટ પાસળદ ॥ ૨૫૭ ॥

આ સમયમાં રામચન્દ્રજીએ, પડકારો કરીને વાનરાઓને ઉત્તેજન આપતાં પ્રયંત્ર વાનરાઓ, રાવણની સામે ઠોડ્યા. વાનરાઓનાં સૈન્યને પ્રબલ તથા મોટું ભેઠને, રાવણે માથા પ્રકટ કરી. ॥ ૨૫૭ ॥

ચૌ૦—અંતર્દાન મયો ક્ષણ એકા । પુનિ પ્રગટેસિ સ્વલ રૂપ અનેકા ॥

રઘુપતિ કટક માલુ કપિ જે તે । જહૈં તહૈં પ્રગટ દશાનન તે તે ॥ ૧ ॥

દેસે કપિન અમિત દશશીશા । ભાગે માલુ વિકલ મટ કીશા ॥

ચલે વલીમુલ્લ ધરહિં ન ધીરા । ત્રાહિ ત્રાહિ લક્ષ્મણ રઘુવીરા ॥ ૨ ॥

દશ દિશિ કોટિન ધાવહિં રાવણ । ગર્જહિં ધોર કઠોર મયાવન ॥

દરે સકલ સુર ચલે પરાઈ । જયકી આશ તજહુરે માર્ઠ ॥ ૩ ॥

સવ સુર જિતે એક દશકંધર । અવ બહુ મયે તકહુ ગિરિકંદર ॥

રહે ચિરંચિ શંકુ મુનિ જ્ઞાની । જિન જિન પ્રમુકી મહિમા જામી ॥ ૪ ॥

રાવણ, ક્ષણમાત્ર અંતર્દાન થઇને પાછો અનેક રુપો ધરી પ્રકટ થયો. સમર્થદ્રુણાં
 સૈન્યમાં જેટલા વાનરાઓ અને જેટલા રીંછો હતાં તેઓની સામે તેટલા રાવણો પ્રકટ
 થયા. ॥ ૧ ॥ અસંખ્યાત રાવણો જોવામાં આવતાં, વિહ્વલ થયેલા વાનરાઓ અને રીંછો,
 ધીરજ નહીં રહેવાથી ભાગ્યાં અને 'હે લક્ષ્મણ ! હે રામચન્દ્ર ! બચાવો, બચાવો,
 એમ પોકારવા લાગ્યાં. ॥ ૨ ॥ દશે દિશાઓમાં કરોડો રાવણો, વેગ કરવા લાગ્યા અને
 અત્યંત ઘોર તથા કઠોર ગર્જનાઓ કરવા લાગ્યા. 'હે ભાઈઓ ! હવે જ્યની આશા છોડી
 દો. ॥ ૩ ॥ એક રાવણે, સઘળા દેવતાઓને જિતી લીધા હતા, પણ હવે તો આ ક્ષણ
 રાવણો થયા છે, તે કેાણુ બાણે કેવો ઉત્પાત કરશે ? માટે હવે પર્વતોની શુક્રાઓને
 શોધીને તેઓમાં જ ભરાઈ બેસો એમ બોલી બોલીને સર્વ દેવતાઓ પણ, આકાશમાંથી
 ભાગી નીકળ્યા. ક્રૂર પ્રહાર, સદાશિવ અને જ્ઞાની મુનિઓ, કે જ્યોત્યો, પ્રભુના મહિમાને
 બદ્ધ થઈ હતાં, તેઓ, આકાશમાં સ્થિર તથા નિર્ભય રહ્યા. ॥ ૪ ॥

છં-જાનેઝ પ્રતાપતે રહે નિર્ભય કપિન રિપુ માનેઝ ફુરે ॥

ચલ વિચલ મર્કટ માલુ સકલ કૃપાલુ પાહિં મયાતુરે ॥

હનુમન્ત અંગદ નીલ નલ બલવન્ત અતિ રણ બાંકુરે ॥

મર્દહિં દશાનન કોટિ કોટિન કપટ મૂ મટ આંકુરે ॥ ૧૨ ॥

સઘળા વાનરાઓએ તથા રીંછોએ, ખરેખર અનેક રાવણો જ બદ્ધ થયા. રીંછોની
 તથા વાનરાઓની સઘળી સેના ચલ વિચલ થઈ ગઈ અને બચાતુર થઇને 'હે કૃપાળુ !
 રક્ષા કરો, રક્ષા કરો,' એમ પોકારવા લાગી. હનુમાનજી, અંગદ, નીલ તથા નલ, એ
 અત્યંત બળવાન બંકા યોદ્ધાઓ તો, કપટરુપી ભૂમિમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા કરોડો રાવ-
 ણોનું મર્દન કરવા લાગ્યા. ॥ ૧૬ ॥

દો-સુર વાનર દેસે વિકલ, હૈસે કોશલાધીશ ॥

સાજિ શરાસન નિમિષ મહૈ, હરે સકલ દશગ્રીશ ॥ ૨૫૮ ॥

રામચન્દ્રજીએ, દેવતાઓને તથા વાનરાઓને વ્યાકુલ થઇલા જોઈ, મંદ હાસ્ય
 કરી, ધનુષ સજ્જ કરીને નિમેષમાત્રમાં સઘળા માયાજન્ય રાવણોને હરી લીધા. ॥ ૨૫૮ ॥

ચૌ-પ્રમુ ક્ષણમે માયા સબ કાટી । જિમિ રવિ ઉદય જાય તમ કાટી ॥

રાવળ એક દેલિ સુર હવૈ । વિપુલ મુમન પુનિ પ્રમુ પર વર્ષે ॥ ૧ ॥

શુજ ઝઠાય રણુપતિ કપિ ફેરે । ફિરે એક એકાનિકે દેરે ॥

પ્રમુબલ પાય માલુ કપિ ધાયે । તરલ તમકિ સંયુગ મહિ આયે ॥ ૨ ॥

કરત પ્રશંસા દેવન દેસે । મયઈ એક મૈ ઇનકે લેસે ॥

શંઠહુ સદા તુમ મોરે મરાયલ । અસકોહિ કોપિ ગગનપથ ધાયલ ॥ ૩ ॥

હાહાકાર કરત સુર ભાગે । શંઠહુ જાહુ કહૈ મોરે આગે ॥

દેલિ વિષ્ણુ સુર અંગદ ધાયે । કૂદિ ચરણ ગહિ મુમિ ગિરાયે ॥ ૪ ॥

જેમ સૂર્યને ઉદય સઘળા અંધકારને તોડી નાખે, તેમ રામચન્દ્રજીએ, સઘળી માયાને તોડી નાખતાં, રાવણુ એક જ દેખવામાં આવ્યો. એ જોઈ, દેવતાઓ, રાજા થયા અને રામચન્દ્રજીની ઉપર અપાર પુષ્પ વૃદ્ધિઓ કરવા લાગ્યા. ॥ ૧ ॥ રામચન્દ્રજીએ, જુલ ઉચી કરીને સર્વે યોદ્ધાઓને ભાગતા પાછા વાળવાની સૂચના આપી, તે ઉપરથી તે યોદ્ધાઓ, એક બીજાને બોલાવીને પાછા ફર્યા. વાનરાઓ તથા રીંછો રામચન્દ્રજીના બળથી બળ પામીને પ્રબલ વેગની રણભૂમિમાં આવ્યાં. ॥ ૨ ॥ દેવતાઓને રામચન્દ્રજીની પ્રશંસા કરતા જોઈ, અને ‘એ લોકો પણ મને એક લેખે છે’ એમ વિચારી, અરે નીચ લોકો ! તમા તો સર્વદા મારા હાથથી માર જ ખાતા આવ્યા છો,’ એમ બોલીને રાવણુ, કોપથી દેવતાઓને મારવા વાસ્તે આકાશમાં ઠોડયો. ॥ ૩ ॥ દેવતાઓ હાહાકાર કરીને ભાગવા લાગતાં, રાવણુ બોલ્યો કે, ‘હે હુઆઓ ! મારી આગળથી ક્યાં જઈ શકશે ?’ દેવતાઓને વિહ્વલ થયેલા જોઈ, અંગદે ઠોડી ફૂટી, પગ પકડીને તે રાવણુને આકાશમાંથી પૃથ્વીપર પછાડયો. ॥ ૪ ॥

છં૦—ગદિ શૂમિ પાર્યો લાત માર્યો બાલિમુત પ્રભુપદ ગયો ॥

સંભારિ ઉઠિ દશકંઠ ધોર કઠોર કરિ ગર્જત મયો ॥

કરિ દાપ ધનુષ ચઢાય દશ સંધાનિં શર બહુ વર્ષઈ ॥

કિયે સકલ મટ ઘાયલ મયાકુલ દેવિ નિજ લલ હર્ષઈ ॥ ૨૦ ॥

રાવણુને પૃથ્વીપર પછાડી, ઉપર લાત મારીને અંગદ પાછો રામચન્દ્રજીની પાસે ગયો. રાવણુ, પાછો ઉભો થઈ, શરીરની સંભાળ કરીને ભયંકર તથા કઠોર ગર્જના કરવા લાગ્યો; મોટા અભિમાનથી દશે ધનુષો ચઢાવીને અગણિત ખાણુની વૃદ્ધિ કરવા લાગ્યો અને રામચન્દ્રજીના સઘળા યોદ્ધાઓને ઘાયલ તથા ભયાતુર કરી, પોતાના બળના મહિમાથી રાજા થયો ॥ ૨૦ ॥

દો૦—તવ રણુપતિ લંકેશકે, શીશ મુજા શર ચાપ ॥

કોટ મયે બહોરિ જિમિ, કર્મ મૂઢકે પાપ ॥ ૨૫૯ ॥

આ સમયમાં, રામચન્દ્રજીએ, રાવણુનાં દશે માથાં, વીશે જુલજો તથા દશે ધનુષો ખાણુથી કાપી નાખ્યાં, પણ જેમ મૂઢ માણુસનાં પાપકર્મો પ્રાયશ્ચિત્તાદિ કર્યા છતાં પણ પાછાં જોવાં ને જોવાં થઈ બંધ, તેમ રાવણુનાં માથાં, જુલજો તથા ધનુષો પાછાં જોવાં ને જોવાં થઈ ગયાં. ॥ ૨૫૯ ॥

ચૌ૦—શિર મુજ વાઢિ દેલિ રિપુકેરી । મારુ કપિન રિસ મઈ ધનેરી ॥

મરત ન મૂઢ કંટે મુજ શીશા । ધાયે કોપિ મારુ અરુ કીશા ॥ ૧ ॥

વાલિ તનય મારુતિ નલ નીલા । દિવિદ મયંદ મહા લલ શીલા ॥

વીટપ મહિષર કરઈ મહારા । સોઈ મિરિ તરુ ગદિ કપિનસો મારા ॥ ૨ ॥

એક નલન રિપુ વપુષ વિદારી । મારગિ ચલઈ ઇક લાતન મારી ॥

તવ નલ નીલ શિરનિ વાઢિ મયક । નલમિ કલમંદ વિદારત મયજ ॥ ૩ ॥

રુધિર વિલોકેસિ કોપિ સુરારી । તિનર્હિ ગહનકો મુજા પસારી ॥
 ગહે ન જાઈ શિરનપર ફિરર્હી । જનુ યુગ મધુપ કમલ વન ચરર્હી ॥ ૪ ॥
 કોપિ કૂદિ દોડ ધરેસિ બહોરી । મહિ પટકત ગહિ મુજા મરોરી ॥
 પુનિ સકોપ દશ ધનુ કર લીન્હા । શરન મારિ વાયલ કપિ કીન્હા ॥ ૫ ॥
 હનુમદાદિ મૂર્ચ્છિત સબ બન્દર । પાય પ્રદોષ હર્ષ દશકંધર ॥
 મૂર્ચ્છિત દેસિ સકલ કપિ વીરા । જામ્બવન્ત ધાવા રણધીરા ॥ ૬ ॥
 સંગ ખાલુ મૂંધર તરુ ભારી । મારન લગે પ્રચારિ પ્રચારી ॥
 મયો ક્રોધ રાવણ બલવાના । ગહિ પદ મહિ પટકે મટ નાના ॥ ૭ ॥
 દેસિ ખાલુ પતિ નિજ દલઘાતા । તામુ હૃદય મહં મારેડ લાતા ॥

રાવણનાં મસ્તકોની તથા ભુજાઓની વૃદ્ધિ થતી જોઈને, ‘અરે આ મૂઠ રાવણ, માથાંઓ તથા ભુજાઓ કપાઈ જતાં પણ, કેમ મરતો નથી ?’ એમ બોલતાં રીંછા તથા વાનરાઓ, અત્યંત ક્રોધ કરીને રાવણ ઉપર દોડ્યાં. ॥ ૧ ॥ અંગદ, હનુમાનજી, નલ, નીલ, દ્વિવિદ અને મયંક, એ મહા બળવાન યોદ્ધાઓ, હસ્તોમાં વૃક્ષોને તથા પર્વતોને ઉપાડી ઉપાડીને રાવણને પ્રહાર દેવા લાગ્યા, પણ રાવણ તે જ વૃક્ષાથી તથા તે જ પર્વતોથી પાછા વાનરાઓને મારવા લાગ્યો. ॥ ૨ ॥ કેટલાંએક વાનરાઓ, નખોથી રાવણનાં શરીરને ફાડવા લાગ્યાં અને કેટલાંએક તે રાવણને લાતો મારી મારીને ભાગી જવા લાગ્યાં. આ સમયમાં નલે તથા નીલે, રાવણના માથા ઉપર ચઢી જઈને બાણે તેના લલાટની અંદરના ભાગ્યાક્ષરો જોઈને તેના પરાજયનો તથા મરણ સમયનો નિશ્ચય કરવા ધારતા હોય તેમ તેના લલાટને ફાડી નાખ્યું. ॥ ૩ ॥ લલાટમાંથી લોહી પડતું જોઈ, અત્યંત ક્રોધથી વ્યાસ થયેલા રાવણે, તેઓને પકડી લેવાને વાસ્તે ભુજાઓ લાંબી કરી, પણ કમળોના વનમાં ભ્રમરાઓ ફરે, તેમ માથાંઓના સમૂહમાં ફરવા લાગેલાં તેઓ કાંઈ રીતે પકડી શકાયાં નહીં. ॥ ૪ ॥ રાવણે, ક્રોધ કરી, કૂદી, ઘણો પરિશ્રમ કરીને છેવટે તેઓને પકડી લીધાં અને ધરતીપર પછાડીને તેઓની ભુજાઓ મરડી નાખી. પછી રાવણે, હસ્તોમાં દશ ધનુષો લઈ, બાણો મારીને સઘળા વાનરાઓને વ્યાકુલ તથા ઘાયલ કરી નાખ્યાં. ॥ ૫ ॥ રાવણે, હનુમાનજી વગેરે સઘળા વાનરાઓને મૂર્ચ્છિત કરી નાખ્યા, તેટલીવારમાં વળી રાક્ષસોના બળને વધારનારો પ્રદોષ કાલ પ્રાપ્ત થયો, તેથી રાવણને વધારે હર્ષ થયો. સઘળા વીર વાનરાઓને મૂર્ચ્છિત થયેલાં જોઈ, રણમાં મહાધીર બંધુવાન પોતાની સાથે મોટાં મોટાં રીંછોને લઈ, રાવણની સામે દોડી, ॥ ૬ ॥ પકડારી પકડારીને તેના પર મોટા મોટા પર્વતોથી તથા વૃક્ષોથી મારો ચલાવવા લાગ્યો. આ સમયમાં બળવાન રાવણે અત્યંત ક્રોધાકાંત થઈ, પગો પકડી પકડીને રીંછોને પૃથ્વીપર પછાડવા માંડ્યાં. ॥ ૭ ॥ બંધુવાને પોતાનાં સैन્યનો વિનાશ થતો જોઈ, રાવણની છાતીમાં લાત મારી. ॥

છં-ઉંર લાત ઘાત પ્રવળ લાગત વિકલ રથે મહિગિરા ॥

ગહિ ખાલુ વીસકુ કર મનહૂં કમલનિ વસે નિશિ મધુકરા ॥

મૂર્ચ્છિત વહોરિ વિલોકિ પદ હતિ બાલુપાતિ મધુ પહૈં ગયો ॥

નિશિ જાનિ સ્વંદન ઘાલિ તેહિ તથ સૂત યતન કરત મયો ॥ ૨૧ ॥

છાતીમાં બાંધુવાનની પ્રચંડ લાત વાગવાથી, રાવણુ વિહુલ થઇને રથમાંથી ધરતી-પર પડ્યો. પડેલા રાવણુ વિશે હાથમાં પકડેલાં રીંછો, બાણે રાત્રિના સમયમાં કમળોમાં ભરાઈ રહેલા ભ્રમરાઓ હોય એવાં દેખાવા લાગ્યાં, બાંધુવાન રાવણુને મૂર્ચ્છિત થયેલો જોઈ, વળી પથ્થુ તેને એક લાત મારીને સમય-દ્રુણી પાસે ગયો, રાવણુના સારથી રાત પડેલી બાણી, રાવણુને રથમાં નાખી, લંકામાં લઈ જઇને તેની મૂર્છા ઉતારવાના યત્નો કરવા લાગ્યો. ॥ ૨૧ ॥

દો०—મૂર્છા વિગત બાલુ કપિ, સઘ આયે મધુ પાસ ॥

સકલ નિશાચર રાવણહિં, ઘેરિ રહે અતિ ત્રાસ ॥ ૨૬૦ ॥

સઘળાં રીંછો તથા વાનરાઓ, પોતાની મૂર્છાઓ ઉતરી ગયા પછી, સમય-દ્રુણી પાસે આવ્યાં અને લંકામાં સર્વે રાક્ષસો, ‘રખેને રાવણુ મરી બંધ,’ એવા ત્રાસને લીધે રાવણુને ઘેરીને ઉભા રહ્યા તથા તેની મૂર્છા ઉતરવાના ઉપાયો કરવા લાગ્યા. ॥ ૨૬૦ ॥

ચૌ०—તેહિ નિશિ મહૈં સીતાપહૈં જાઈ । ત્રિજટા કહિ સઘ કથા બુઝાઈ ॥

શિર ધ્રુજ વાદિ સુનત રિપુ કેરી । સીતા ઊર ઐ ત્રાસ ઘનેરી ॥ ૧ ॥

મુલ મલીન ઉપજી મન ચિન્તા । ત્રિજટાસન બોલી તથ સીતા ॥

હોઈહિ કહા કહસિ કિન માતા । કેહિવિધિ મરાહિ વિશ્વ દુઃખદાતા ॥ ૨ ॥

રઘુપતિ શર શિર કટે ન મરઈ । વિધિ વિપરીત વરિત સઘ કરઈ ॥

મોર અભાગ્ય જિયાવત ઓહી । જેહિહૌં હરિપદ કમલ વિહોહી ॥ ૩ ॥

જેઈકૃત કનક કપટ મૃગ છૂટા । અજહું સો દેવ મોહિં પર રૂઠા ॥

જેહિ વિધિ મોહિં દુઃખદુસહ સહાવા । લક્ષ્મણ કહૈં કટુ વચન કહાવા ॥ ૪ ॥

રઘુપતિ વિરહ વિષમ શર ભારી । તકિ તકિ વાર વાર મોહિં મારી ॥

પેસેહુ દુઃખ જો રાહુ મમ પ્રાના । સોવિધિ તાહિ જિયાવ ન આના ॥ ૫ ॥

બહુવિધિ કરત વિલાપ જાનકી । કરિ કરિ સુરાતે કૃપાનિધાનકી ॥

કહ ત્રિજટા સુન રાજકુમારી । ઊર શર લાગત મરાહિ સુરારી ॥ ૬ ॥

તાતે મધુ ઊર હતિહિ ન તેહી । હિંકે હૃદય વસતિ વૈદેહી ॥

આ રાત્રિમાં ત્રિજટા નામની રાક્ષસીએ, સીતાજીની પાસે જઈ, તેમને સઘળી હકીકત કહી સંભળાવી, રાવણુનાં આચાર્યોની અને ભુજાઓની વૃદ્ધિ થતી આવતી સાંભળીને, સીતાજીના મનમાં બહુ ત્રાસ ઉત્પન્ન થયો. ॥ ૧ ॥ હૃદયમાં ત્રાસ વ્યાપવાને લીધે, જેનું મુખ મલીન થઈ ગયું એવાં સીતાજી, ત્રિજટાને કહેવા લાગ્યાં કે, “હુ માતા ! હવે શું થશે ? તું કેમ કહેતી નથી ? જગતને દુઃખ દેનારો રાવણુ, કયા પ્રકારથી મરશે ? ॥ ૨ ॥ સમય-દ્રુણનાં બાણોથી, રાવણુનાં આર્થાં કપાતાં છતાં પણ રાવણુ મરતો નથી, તો હું બાણું છું કે, આ સઘળું મારાથી વિપરીત થયેલા વિધાતાનું જ ચરિત્ર છે, કે

જે વિષાતા મને આવી અભાગ્ય સ્થિતિમાં જીવાડ્યા કરે છે, જેણે મને પ્રભુનાં ચરણ-
કમલોથી છૂટી પાડી છે, ॥ ૩ ॥ જેણે સુવર્ણમય ખોટો મુગ બનાવીને મને છેતરી હતી,
જે હજી સુધી પણ મારાપર રહેલો જ છે, જેણે મને દુઃસહ દુઃખોનું સહન કરાવ્યું છે,
જેણે મારાં મુખથી લક્ષ્મણને કડવાં વચનો કહેવરાવ્યાં હતાં ॥ ૪ ॥ અને જેણે,
રામચંદ્રજીના વિરહરૂપ અત્યંત વિષમ બાણથી તાકી તાકીને મને વારંવાર મારી છે.
જે દેવ, આવા દુઃખમાં પણ મને જીવાડે છે, તે જ દેવ, રાવણને જીવાડે છે, બીજે કોઈ
નહીં.” ॥ ૫ ॥ આ પ્રમાણે વારંવાર રામચંદ્રજીનું સ્મરણ કરી કરીને સીતાજી, અનેક
પ્રકારથી વિલાપ કરવા લાગતાં, ત્રિજટા બોલી કે, “હે રાજકુમારી ! સાંભળો. જ્યારે
રાવણના હૃદયમાં બાણ વાગશે, ત્યારે રાવણ મરશે. ॥ ૬ ॥ રામચંદ્રજી કોટલા માટે જ
રાવણના હૃદયમાં બાણ મારતા નથી, કે રાવણના હૃદયમાં સીતાજી વસે છે. ॥

છં-૦-ઈહિકે હૃદય વસ જાનકી ઊર જાનકી મમ વાસ હૈ ॥

મમ ડર મુવન અનેક લાગત વાળ સવકો નાશ હૈ ॥

અસ મુનત હર્ષ વિષાદ ઊર અતિ દેશિ પુનિ ત્રિજટા કહા ॥

અવ મરિહિ રિપુ ઇહિમૌંતિ સુંદરી તજહુ તુમ સંશય મહા ॥ ૨૨ ॥

સીતાજીના હૃદયમાં મારો વાસ છે અને મારા ઉદરમાં અનેક પ્રજાંડોનો વાસ છે
માટે રાવણના હૃદયમાં હું બાણ મારીશ, તો સર્વનો વિનાશ થઈ જશે, એમ રામચંદ્રજી
ધારે છે.” આ પ્રમાણે ત્રિજટાનાં વચનો સાંભળી, સીતાજીને અત્યંત હર્ષ ઉત્પન્ન થયો.
તેમ બેઠ પણ અત્યંત ઉત્પન્ન થયો, તે બેઠને ત્રિજટા વળી બોલી કે, ‘હે સુંદરી ! તમે
ખોટો સંશય છોડી દો. હવે જે પ્રકારથી રાવણ મરશે, તે પ્રકાર હું તમને કહી તમને
સંભળાવું છું. ॥ ૨૨ ॥

દો-૦-કાટત શિર હુઈ વિકલ, છૂટિ જાય જવ ધ્યાન ॥

તવ રાવણકે હૃદય શર, મારીહ કૃપાનિધાન ॥ ૨૬ १ ॥

રાવણનાં માથાં વારંવાર કપાતાં કપાતાં, જ્યારે રાવણ, બ્યાકુલ થઈ જવાથી તમારું
ધ્યાન છૂટી જશે, ત્યારે તમારા ઉપર પરમ કૃપાવાળા રામચંદ્રજી, રાવણના હૃદયમાં
બાણ મારશે. ॥ ૨૬ ૧ ॥

જૌ-૦-અસ કહિ बहुप्रकार समुझाई । पुनि त्रिजटा निज भवन सिधायी ॥

रामस्वभाव सुमिरि वैदेही । उपजी विरह व्यथा अति तेही ॥ १ ॥

निशिहि शशिहि निंदति बहु भौंती । भइ युग सरिस विहाति न राती ॥

करत विलाप मनहि मन भारी । राम विरह जानकी दुखारी ॥ २ ॥

जब अति भयो विरह उर दाह । फरकेउ वाम नयन उर बाह ॥

शकुन विचारि घरी उर धीरा । अब मिलिहहि कृपालु रघुवीरा ॥ ૩ ॥

इहाँ अर्धनिशि रावण जागा । निज सारथिसन खीजन लाग्गा ॥

झठ रणभूमि छुटायहु मोहीं । बिक् भिक् अचम मन्दमति तोहीं ॥ ૪ ॥

તેહિ પદ ગહિ बहु विधि समझावा । भोर भये रथचढ़ि पुनि आवा ॥
મુનિ આગમન દશાનન કેરા । કપિદલ સ્વરમર ખયડ ઘનેરા ॥ ૬ ॥
જહૈ તહૈ भूषर विटप उपारी । धायै कटकदाय भट भारी ॥

આ પ્રમાણે સીતાજીને ઘણી ઘણી રીતે સમજાવીને ત્રિજાટા, પોતાને ઘેર ગઈ અને સીતાજી વારંવાર રામચંદ્રજીના લલા સ્વભાવનું સ્મરણ કરી કરી, હૃદયમાં વિરહની વ્યથાથી પીડાવા લાગ્યાં. ॥ ૧ ॥ રામચંદ્રજીના વિરહથી, અત્યંત પીડાયેલાં સીતાજી કામદેવની વૃદ્ધિ કરનારી રાત્રિને તથા કામદેવના મોટા સહાયરૂપ ચન્દ્રને પણ ઘણી ઘણી રીતે ધિક્કારવા લાગ્યાં અને રાત્રિ યુગ જેવડી થઈ પડી તે કેમે કરી નહીં વીતતાં મનમાં ને મનમાં ભારે વિલાપ કરવા લાગ્યાં. ॥ ૨ ॥ સીતાજીના હૃદયમાં વિરહ સંબંધી અત્યંત ઠાઠ ઉત્પન્ન થયો, તે સમયમાં સીતાજીની ડાબી આંખ, ડાબી છાતી અને ડાબો હાથ ફરકવા લાગતાં, એ ઉત્તમ શકુનોના વિચાર કરીને સીતાજીએ હૃદયમાં ધીરજ ધરી કે, ‘હવે કૃપાળુ રઘુનાથજી મને અવશ્ય મળશે.’ ॥ ૩ ॥ અધરાતના સમયમાં રાવણની મૂર્ખા ઉતરતાં, રાવણે ચુરસે થઈને પોતાના સારથિને કહ્યું કે, ‘અરે હુહ ! મને રણભૂમિમાંથી અહીં પાછો લાવીને તેં મારી અપકીર્તિ કરાવી, માટે તારી અત્યંત મંદપણવાળી અધમ ભુદ્ધિને ધિક્કાર છે.’ ॥ ૪ ॥ સારથિએ, ચરણો પકડીને તેને વારંવાર સંમળાવ્યો કે, ‘માલેક મૂર્છિત થઈ જાય ત્યારે માલેકને રણભૂમિથી દૂર લઈ જવાનો સારથીને ધર્મ જ છે’ રાવણ સારથિનાં વચનથી સમજી, પ્રભાત થતાં, પાછો રથમાં ચડીને રણભૂમિમાં આવ્યો. રાવણને આવ્યો સાંભળીને વાનરાઓના સૈન્યમાં ભારે ખળભળાટ મચી રહ્યો. ॥ ૫ ॥ મોટા વીર વાનરાઓ અને રીંછો જ્યાં ત્યાંથી પર્વતોને તથા વૃક્ષોને ઉખેડી ઉપાડી લઈ, ઢાંતોની કડકડાટી બોલાવીને યુદ્ધ કરવા દોડ્યાં. ॥ ૬ ॥

छं०—धायै जो मर्कट विकट भालु कराल कर भूषर घरा ॥

अति कोप करहि महार मारत भजिचले रजनीचरा ॥

विचलाय दल बलवन्त कीशनि घेरी पुनि रावण लियो ॥

दक्ष दिशि चपेटनि मारि नखन विदारि तेहि व्याकुल कियो ॥ २३ ॥

હસ્તોમાં મોટા મોટા પર્વતો ઉપાડીને દોડેલા વિકટ વાનરાઓ તથા રીંછો અત્યંત ડોષ કરીને પ્રહાર કરવા લાગતાં, રાવણની સેનાના રાક્ષસો ભાગી નીકળ્યા અને વાનરાઓએ તથા રીંછોએ, એ રીતે રાક્ષસોને ભગાડી મૂકીને ભેરથી પાછો રાવણને ઘેરી લીધો. એ યોદ્ધાઓએ ઢશે દિશાઓમાં રાવણને ઘેરપડે મારી તથા નખોથી ફાડીને વ્યાકુલ કરી નાખ્યો. ॥ ૨૩ ॥

दो०—देखि महा मर्कट प्रबल, रावण कीन्ह विचार ॥

अंतरहित होइ निमिष भूँ, कृत माया विस्वार ॥ २६२ ॥

રાવણે, વાનરાઓને અત્યંત પ્રબળ ભેઈ, વિચાર કરી, અંતર્ધાન થઈને, નિમેષ-આત્રમાં માયાને વિસ્તાર કર્યો. ॥ ૨૬૨ ॥

छं०—जब कीन्ह तेहि पाखण्ड, भये प्रगट जंतु मचण्ड ॥
 बेताल भूत पिशाच, कर घरे धनु नाराच ॥ १ ॥
 योगिनि गहे करवाल, इक हाथ मनुज कपाल ॥
 करि सद्य शोणित पान, नाचहिं करहिं गुण गान ॥ २ ॥
 घरि मारु बोलहिं घोर, रहि पूरि धुनि चहुँ ओर ॥
 मुखबाय धावहिं खान, तब लगे कीश परान ॥ ३ ॥
 जहँ जाहिं मर्कट भागि तहँ बरत देखहिं आगि ॥
 भये विकल वानरु बालु, पुनि लागु वर्षण बालु ॥ ४ ॥
 जहँ तहँ थकित करि कीश, गर्जेउ बहुरि दशभीश ॥
 लक्ष्मण कपीश समेत, भये सकल वीर अचेत ॥ ५ ॥
 हा राम हा रघुनाथ, कहि सुभट मीजहिं हाथ ॥
 इहिविधि सकल बल तोरि, तेहि कीन्ह कपट बहोरि ॥ ६ ॥
 प्रगटे विपुल हनुमान, धाये गहे पाषाण ॥
 तिन घेरि रामहिं जाय, चहुँदिशि बरूय बनाय ॥ ७ ॥
 मागहु धरहु जनि जाय, कटकटहिं पूँछ उठाय ॥
 दशदिशि लँगूर विराज, तेहि मध्य कौशलराज ॥ ८ ॥

रावण, आशानो विस्तार करतां, अनेक अय्यंठ प्राणीओ प्रकट थयान्। वैताल, भूते तथा पिशाच, हस्तोभां धनुष आणु धरिने नाथवा लाग्यां। ॥१॥ योगिनीओ तरवार लध, ओक ओक हस्तोभां भाणुसोनी ओपरीओ लधने, तुरत लोढी पीवा लागी, नाची नाचीने रावणना शुणु गावा लागी। ॥२॥ भारे तथा पकडो जेवा प्रकटना घोर शब्दोथी सवणी दिशाओने लरपूर करी देवा लागी अने मोडोडां झडी झडीने आध जवाने भाटे दोडवा लागी। ॥३॥ आभ थयान्, वानराओ तथा रीछो लयलात थधने लागवा लाग्यां, पक्ष लागीने ज्यो ज्यो जवा लाग्यां, त्यां त्यां अग्निने वरसाह थयो देणवा लाग्यां। वानराओ तथा रीछो, अत्यंत व्याकुल थध गयान्, तेडलाभां वणी रीतीने वरसाह थवा लाग्यो। ॥४॥ रावण वानराओने तथा रीछोने, सवणा प्रदेशोभां परास्त करीने गर्जना करवा लाग्यो। लक्ष्मण तथा सुग्रीव सहित सवणा वीरो, जेलान थध गया। ॥५॥ अने 'हा राम, हा रघुनाथ,' ओभ जोढी जोढीने हाथ भीसवान् लाग्या। रावण, आ प्रभाणु वानराओनां सर्व गणने तोडीने वणी गील प्रकटनी भाया इलावी। ॥६॥ ओ भायाथी अनेक हनुमानो प्रकट थया अने तेओ पथराओ उपाडी उपाडी दोडया। ओ हनुमानोओ ओभेर पोताना समूहो गोठवीने रामचन्द्रओने घेरी लीधा। ॥७॥ अने पूछां उठावी उठावी उठावी, 'भारे, पकडो, जवा न पासे ओभ करो' जेवी रीतना शब्दो करीने कडकडाटी जेलववा भांडी। दश दिशाओभां हनुमानो व्याप्त थध जयान्, रामचन्द्रओ, तेओनी अभ्यभां आवी गया। ॥८॥

છં૦-તેહિ મધ્ય કૌશલરાજ સુંદર ક્યામતનુ શોભા ઠહી ॥

જનુ ઇન્દ્ર ધનુષ અનેક કિય વર વારિ તુંગ તમાલહી ॥

મશ્વ દેવિ હર્ષિ વિષાદ ઝર સુર વંદિ જય જય જય કરી ॥

રણુવીર એકાદિ તીર કોપિત નિમિષ મહૈ માયા હરી ॥ ૨૪ ॥

અસંખ્યાત હનુમાનોનાં પૂંછડાંઓના મધ્યમાં આવેલા શ્યામચુંદર શરીરવાળા રામચન્દ્રજી, જાણે, અનેક ઇન્દ્રધનુષોની વાડના મધ્યમાં આવેલો ઉંચો તમાલ વૃક્ષ હોય એવા શોભવા લાગ્યા. રામચન્દ્રજીને જોઈ, તેમના પરાક્રમનું સ્મરણ કરીને રાજ થતા અને સંકટ જોઈને જોઈ પામતા દેવતાઓ, પ્રજ્ઞામ કરીને જય જય શબ્દ કરવા લાગ્યા. કોય પામેલા રામચન્દ્રજીએ, એક બાજુ ફેંકી, એક નિમિષમાત્રમાં રાવણની તે માયા નષ્ટ કરી નાખી. ॥ ૨૪ ॥

છં૦-માયા વિગત કપિ ખાલુ હરખે વિટપ ગિરિ મહિ સર્વોફિરે ॥

શર નિકર જાંઘેર રામ રાવણ વાહુ શિર પુનિ મહિ ગિરે ॥

શ્રીરામ રાવણ સમર ચરિત અનેક કલ્પ જો ગાવહી ॥

શત શ્લેષ શારદ નિગમ કવનેઝ તદપિ પાર ન પાવહી ॥ ૨૫ ॥

માયા નષ્ટ થઈ જતાં, વાનરાઓ તથા રીંછો રાજ થઈ વૃક્ષોને તથા પર્વતોને ઉપાડીને પાછા રાવણની ચોમેર ફરી વળ્યાં. રામચન્દ્રજીએ વળી અનેક બાજો ફેંકીને રાવણનાં માથાંઓને તથા જીભઓને કાપી નાખ્યાં અને તે માથાંઓ તથા જીભઓ ધરતીપર પડ્યાં. શ્રીરામચન્દ્રજીનું રાવણની સામેના યુદ્ધનું ચરિત્ર અનેક કલ્પો સૂષી ગાવામાં આવે, તોપણ સેંકડો સરસ્વતીઓથી, સેંકડો શેષનાગોથી અને સેંકડો વેદોથી પણ તેના પાર પમાય એમ નથી. ॥ ૨૫ ॥

દો૦-કહે તામુ ગુણ ગણ કલુક, જહમતિ તુલસીદાસ ॥

નિજ પૌરુષ અનુસાર જિમિં, મશ્ક કહાઈ અકાશ ॥ ૨૬૨ ॥

આમ છે, એટલે જહમુદિવાળા તુલસીદાસે (મેં) રામચન્દ્રજીના અપાર શુભોમાંથી અહીં થોડાક જ શુભોનું વર્ણન આપ્યું છે જેમ મન્મથરો, પોતાની શક્તિના અનુસારથી આકાશમાં ઉડે છે, તેમ કવિઓ પણ, પોતાની શક્તિના અનુસારથી, રામચન્દ્રજીના શુભોનું વર્ણન કરી શકે છે. જેમ આકાશનો પાર આવે એમ નથી, તેમ રામચન્દ્રજીના શુભોનો પણ પાર આવે એમ નથી. ॥ ૨૬૩ ॥

દો૦-કાટે શ્રુજ શિર વાર વહુ, મરે ન મટ લંકેશ ॥

મશ્વ ક્રીડત સુર સિદ્ધ મુનિ, વ્યાકુલ દેવ કલેશ ॥ ૨૬૪ ॥

રાવણના બાહુઓ તથા જીભઓ, ઘણી ઘણીવાર કાપ્યાં, પણ રાવણ મરતો ન હતો, એ એક જાતનો જોલ જ પ્રભુએ કર્યો હતો, પણ તે જોઈને દેવતાઓ, સિદ્ધો તથા મુનિઓ, બહુ ગભરાવા લાગ્યા. ॥ ૨૬૪ ॥

પૌ-કાટત વઢહિં ક્ષીણ સમુદાર્હિ । જિમિ પ્રતિકામ લોમ અધિકાર્હિ ॥
 મરે ન રિપુ શ્રમ મયો વિશેસ્વા । રામ વિભીષણ તન તવ દેસ્વા ॥ ૧ ॥
 ઉમા કાલ મરુ જાકી ઇચ્છા । સો પ્રમુ જનકી લેત પરિચ્છા ॥
 મુન સર્વજ્ઞ ચરાચર નાયક । પ્રણતપાલ મુર મુનિ મુલદાયક ॥ ૨ ॥
 નામીકુંદ મુષા વસ વાકે । નાય જિયે રાવણ વલ તાકે ॥
 મુનત વિભીષણ વચન કૃપાલા । હર્ષ મહે કર વાળ કરાલા ॥ ૩ ॥
 અશ્વકુન હોન લગે વિધિનાના । રોવહિં વહુ શૃગાલ ત્વર શ્વાના ॥
 રોવહિં સ્વગ જગ આરત હેતુ । પ્રગટ મયે જહૈં તહૈં નમકેતુ ॥ ૪ ॥
 દક્ષદિશિ દાહ હોન તવ લાગા । મયઉપર્વે શિન રવિં-ઉપરાગા ॥
 મન્દોદરિ ઝર કંપિત ભારી । પ્રતિમા શ્રવહિં નયન મગ વારી ॥ ૫ ॥

જેમ માણસને, જેમ જેમ લાણે થતા જાય, તેમ તેમ લોભ વધતો જાય, તેમ રાવણનાં માથાં તથા હુલ્લખો, જેમ જેમ કપાવા લાગ્યાં, તેમ તેમ વધવા લાગ્યાં.^૧ (પુનઃમિથા મહિનાને હિસાબે કાગળ શુદ્ધ ૧૨ થી તે છેક ચૈત્ર વદિ ૧૪ સુધી આ રાવણનું મહાશુદ્ધ ચાલ્યું એમ કહેવામાં આવે છે.) ઘણા દિવસો વીત્યા છતાં પણ, શત્રુ મરણ નહીં પામતાં, રામચન્દ્રજીએ, પોતાને અતિ શ્રમ પડ્યા જેવો ભાવ બતાવીને, વિભીષણની સામે એવું. ॥ ૧ ॥ હે પાર્વતી ! જેની ઇચ્છાથી સાક્ષાત્ કાળ પણ મરી જાય છે, તે પ્રભુને વાસ્તવિક શ્રમ હોવાનો સંભવ જ નથી, તોપણ તે પ્રભુ, ભક્તજનોની પરીક્ષા લેવાને વારતે વિચિત્ર ચરિત્ર કરે છે, એમ સમજવું. રામચન્દ્રજીના અભિપ્રાયને જાણી લઇને, વિભીષણે જોયે કે, “ આપ સર્વજ્ઞ છો, તેથી ‘ રાવણનું મરણ શી રીતે થશે ? ’ એ જાણો જ છો, તોપણ ‘ આવા વીરને કેમ મારી નખાય ? ’ એમ ધારતા હો તો આપ ચરાચર જગતના સ્વામી છો અને આ રાવણ ચરાચર જગતને દુઃખ દેનારો છે, માટે આને મારો. જો કદાચ ‘ જીજ્ઞાસુ રાજાઓની પેઠે, આ ત્રૈલોક્યાધિપતિને કેમ મરાય ? ’ એમ ધારતા હો, તો આપ પ્રણતપાલ છો, માટે ભક્તજનોના રક્ષણને માટે આને મારવો ઉચિત છે. જો કદાચ ‘ આને મારવાથી આની આ દુઃખિત થશે, ’ એમ ધારતા હો તો સર્વ દેવતાઓને તથા મુનિઓને સુખી કરવા માટે એકને દુઃખિત કરવામાં કશો બાધ નથી. જો કદાચ મારા મોહોડાથી જ આના મરણનો ઉપાય કહેવરાવવા માગતા હો તો હું જણાવું છું કે, ॥ ૨ ॥ આની નાભિમાં અમૃતનો કુંભ છે, કે જેના બળથી આ મરતો નથી. માટે તે કુંભને તોડવાનું પ્રયત્ન કરો. ” વિભીષણને કૃપાથી નિષ્કંટક રાજ્ય આપવાની ઇચ્છાવાળા, દેવતાઓની તથા મુનિઓની ઉપર પરમ કૃપાથી યાત્ર થયેલા અને રાવણને પણ કૃપાથી પરમપદ આપવાને ઉત્સુક થયેલા રામચન્દ્રજીએ

૧ રામચન્દ્રજી અને રાવણના યુદ્ધનું નિરૂપણ જણાવવાને વારતે, વાલ્મીકીએ કહ્યું છે કે, ‘ મગનં ગમ્ભાકારં સાગરસ્સાગરોત્તમઃ । રામરાજયોર્નુંદેરામરાવણયોરિવ ॥ જેમ આકાશ-આકાશ એવું જ અને સમુદ્ર-સમુદ્ર જેવો જ છે, તેમ રામ—રાવણનું યુદ્ધ, રામ—રાવણના યુદ્ધ એવું જ હતું. ’

વિભીષણના વચનો સાંભળી, રાજ્ય થઇને શ્રીહસ્તમાં એકત્રીશ વિકસલ બાણો અહણ્ય કર્યા' ॥ ૩ ॥ આ સમયમાં રાવણને ઘણાં ઘણાં અપશકુનો થવા લાગ્યા. ઘણાં ઘણાં શીયાળીઆં, ગધેડાં તથા કુતરાં રડવા લાગ્યાં. જેઓના શબ્દોથી સઘળું જગત ઉદ્વેગ પામે, એવાં પક્ષીઓ રડવા લાગ્યાં. આકાશમાં જ્યાં ત્યાં પૂછડીઆ તારાઓ પ્રકટ થયા. ॥ ૪ ॥ હશે દિશાઓમાં દાહ (રાતડ) થવા લાગ્યો. અમાવાસ્યા નહીં છતાં સૂર્યઅહણ્ય થયું. મંદોદરીની છાતી અત્યંત ધડકવા લાગી. મૂર્તિઓનાં નેત્રોમાંથી આંસુઓ ઝરવા લાગ્યાં. ॥ ૫ ॥

છં-પ્રતિમા શ્રવહિં પવિ પાત નમ અતિ વાત વહ ઢોલત મહી ॥
વર્ષહિં વલાહક રુધિર કચ રજ અશુભ અતિ સકલો કહી ॥
ઉત્પાત અમિત વિલોકિ નમ સુર વિકલ વોલહિં જય જયે ॥
સુર સમય જાનિ કૃપાલુ રણપતિ વાપ શર જોરત મયે ॥ ૨૬ ॥

આકાશમાંથી વીજળીઓ પડવા લાગી. પ્રચંડ પવન ફુંકાવા લાગ્યો. પૃથ્વી ડાલવા લાગી. વાદળોંઓ રુધિરને, વાળોને તથા રજને વરસાવા લાગ્યાં. અનેક દુર્નિમિત્તો થવા લાગ્યાં, કે જેઓનું વર્ણન પણ કોઇથી કરી શકાય નહીં. અગણિત ઉત્પાતોને જોઇ વિહ્વલ થયેલા દેવતાઓ, આકાશમાં રામચન્દ્રજીને જ્ય જ્યકાર બોલવા લાગ્યા. દેવતાઓને ભય પામેલા બાણી, કૃપાળુ રામચન્દ્રજીએ, ધનુષમાં એકત્રીશ બાણો ચલાવ્યાં. ॥ ૨૬ ॥

દો-આકર્ષેડ ધનુ શ્રવણ લગિ, છાંદે શર ફકતીશ ॥

રણનાયક સાયક ચલે, માનહુ કાલ ફળીશ ॥ ૨૬૫ ॥

રામચન્દ્રજીએ, ધનુષ્યને કાનસુધી ઝેચીને ફેંકેલાં એકત્રીશ બાણો, કાલ સર્પોની પેઠે રાવણની સામે ચાલ્યા. ॥ ૨૬૫ ॥

જૌ-સાયક એક નાભિસર શોવા । અવર લમે શિર મુજ કરિ રોવા ॥

હે શિર વાહુ ચલે નારાચા । શિરમુજ હીન રંદ મહિ નાચા ॥ ૧ ॥

૧ હંતકયાથી કહેવામાં આવે છે કે, “જે સમયમાં રાવણ મરવાનો થયો, તે સમયમાં લક્ષ્મણજી, તેને રાજનીતિનું તત્ત્વ પૂછવા જતાં, રાવણે તેમની પાસે ત્રણ વાત કરી. પહેલી એકે, મેં નરકવાસીઓને દુઃખી થતાં જોઈ, તેઓને ઉદ્ધાર કરવાનું ધાર્યું હતું પણ આલસ્યથી રહી ગયું અને આજ મરવાને । સમય આવી પહોંચ્યો, માટે જે સુલ કર્મ કરવાનું ધાર્યું હોય, તે તત્કાળ જ કરી નાખવું જોઈએ. બીજી એ કે મેં દેવતાઓનું સ્વર્ગસુખ જોઈને માણસોને પણ વિના શ્રમે તે સુખ દેવાનો વસ્તે વિશ્વકર્માના હાથથી સ્વર્ગની નીસરથી બનાવવાનું ધાર્યું હતું, પણ તે કામ આલસ્યથી રહી ગયું અને આજ મરવાને । સમય આવી પહોંચ્યો, માટે જેથી યશ વધે એવું કામ કરવામાં જરા પણ વિલંબ નહીં જ કરવે । જોઈએ. ત્રીજી એ કે પાપ કર્મ કરવાની ઇચ્છા થાય, ત્યારે વચમાં ઘણો વખત કહાડી નાખવે જોઈએ । જે મને સીતાનું હરણ કરવાની ઇચ્છા થઈ, તે વખતે મેં લંબાણ નાખી દીધું હોત તો મારી આ દશા થાત નહીં.” વળી એમ પણ કહેવાય છે કે, રાવણને અંત સમયમાં રામચન્દ્રજીએ વિશ્વરૂપ દેખાડયું હતું.

ધરણિ ધસૈ ધર ધાવ પ્રચન્દા । તથ પ્રશ્ન શરહતિ કૃત યુગ સ્વંદા ॥
 ગર્જેઝ મરત ધોરરથ ભારી । કહૌં રામ રણ હૌતૌ પ્રચારી ॥ ૨ ॥
 ઢોલી ભૂમિ ગિરત દશધર્કર । ક્ષુભિત સિંધુ સર દિગ્ગજ ભૂષર ॥
 પરેઝ ભૂમિ યુગ સ્વંદ બઢાઈ । ચાપિ માલુ મર્કટ સમુદાઈ ॥ ૩ ॥
 મન્દોદરિ આગેં યુજ શીશા । ધરિ શર ચલે જહૌં જગદીશા ॥
 પ્રવિશે સર્વ નિર્ણયમે આઈ । દેસિ સુરન દુન્દુભી વજાઈ ॥ ૪ ॥
 તામુ તેજ સમાન પ્રશ્ન આનન । હર્ષે દેસિ શંભુ ચતુરાનન ॥
 જય ધ્વનિ પૂરિ રહી નવ સ્વંદા । જય રઘુવીર પ્રવલ યુજદંદા ॥ ૫ ॥
 વર્ષહિં સુમન દેવ મુનિવંદા । જયકૃપાલુ જય જયતિ મુકુન્દા ॥

એઓમાંથી, એક બાણે રાવણની નાભીમાં રહેલા અમૃતને સૂકાવી નાખ્યું અને બાકીનાં ત્રીશ બાણોએ અત્યંત વેગથી રાવણનાં દશ માથાં અને વીશ ભુજઓ કાપી. રાવણનાં માથાંઓને તથા ભુજઓને લઇને, બાણો ચાલતાં થયાં અને માથાંઓથી તથા ભુજઓથી રહિત થયેલું ધડ, ધરતીપર નાચવા લાગ્યું. ॥ ૧ ॥ રાવણનું ધડ, ધરતીપર ઢોડવા લાગતાં, ધરતી કંપવા લાગી. એ જોઇને, રામચન્દ્રજીએ બાણ મારીને તે ધડના એ કટકા કરી નાખ્યા. રાવણનું ધડ, ધરતીપર પડવાના સમયમાં, ભારે ભયંકર ધડાકે. થયો અને તે સમયમાં જ આકાશમાં રહેલાં રાવણનાં માથાંઓએ, ‘રામ કયાં ગયો ?’ એ નજરે પડે તો, પડકારીને મારી નાખીએ.’ એવું ઉચ્ચારણ કર્યું.^૧ ॥ ૨ ॥ રાવણનું ધડ પડતાં, પૃથ્વી ઢોલવા લાગી, સમુદ્રો તથા સરોવરો ઊછળવા લાગ્યાં, દિગ્ગજો ધ્રુજવા લાગ્યા અને પર્વતો કંપવા લાગ્યા. ધડના એ ટુકડા પડતી વખતે પણ વૃદ્ધિ પામીને પડ્યા, કે જેથી રીંછોનો તથા વાનરાઓનો કેટલોક સમુદાય ચગઢાઈ ગયો. ॥ ૩ ॥ રામચન્દ્રજીનાં બાણો, રાવણનાં માથાંઓને અને ભુજઓને, મંદોદરીની પાસે મૂકીને,^૨ રામચન્દ્રજીની પાસે ચાલ્યાં ગયાં. સઘળાં બાણો, પાછાં આવીને રામચન્દ્રજીના ભાથાઓમાં પેઠાં અને તે સમયે, દેવતાઓએ હુંદુભિઓ વગાડ્યાં. ॥ ૪ ॥ રાવણનું તેજ રામચન્દ્રજીના સુખમાં સમાઈ ગયું, કે જે જોઈ, સદાશિવ તથા બ્રહ્મા પોતાના શિષ્યને મુક્તિ મળી જાણીને રાજ થયા. ‘પ્રબલ ભુજદંડોવાળા રામચન્દ્રજીનો વિજય છે,’ એવી રીતનો જયધ્વનિ નવે ખંડોમાં ભરપૂર થઈ ગયો. ॥ ૫ ॥ દેવતાઓના તથા મુનિઓના સમૂહો, ‘હે કૃપાલો ! જય, જય, હે મુક્તિ આપનારા ભગવાન જય, જય, એમ બોલીને પુષ્પોની વૃષ્ટિઓ કરવા લાગ્યા. ॥

૧ મરતી વખતે રામ નામના ઉચ્ચારણના મહિમાથી રાવણની મુક્તિ થઈ. કોઈ અન્યમાં રામને, રાવણે ઉલ્લેખી વખતે તપસ્વી કહ્યા એમ પણ લખ્યું છે. ૨ મોટા પીરનું માથું ગરબે વચેરના પગોમાં લોટે નહીં તથા રાવણની સ્ત્રીઓમાંથી કોઈને સતી થવું હોય તોજણ તે માથાંની સાથે થાય, એવા ઉદ્દેશથી રામચન્દ્રજીએ, રાવણનાં મરતકો મંદોદરીની પાસે મોકલ્યાં.

છં૦—જય કૃપાકન્દ મુકુન્દ દ્વન્દ્વ હરણ શરણ સુલદ પ્રભો ॥

સલ દલ વિદારણ પરમકારણ કારુણીક સદા વિભો ॥

સુર સુમન વર્ષહિં હર્ષ સંકુલ બાજ દુન્દુભિ ગહગહી ॥

સંગ્રામ અંગન રામ અંગ અનંગ વહુ શોભા લહી ॥ ૨૭ ॥

હર્ષથી વ્યાપ્ત થયેલા દેવતાઓ, “હે કૃપાના કંઠરૂપ ! હે મુક્તિ આપનારા ! હે મરણાદિનું હરણ કરનારા ! હે શરણાગત જનોને સુખ દેનારા ! હે પ્રભુ ! હે ખળ લોકોનાં સૈન્યનો વિનાશ કરનારા ! હે જગતના પરમ કારણરૂપ ! હે સર્વદા દયાળુ ! હે વિભુ !” એમ બોલી બોલીને પુષ્પોની વૃદ્ધિ કરવા લાગ્યા, ઘેરાં હુંદભિઓ વાગવા લાગ્યાં અને સંગ્રામની ભૂમિમાં રામચન્દ્રજીનું શરીર કામદેવની પેઠે શોભવા લાગ્યું. ॥ ૨૭ ॥

છં૦—શિર જટા મુકુટ પ્રસૂન વિચ વિચ અતિ મનોહર રાજહીં ॥

જનુ નીલ ગિરિપર તટિત પટલ સમેત ઉદુગ્ગળ પ્રાજહીં ॥

શ્રુજદંઢ શર કોદણ્ઢ ફેરત રુધિર કળ તનુ અતિ બને ॥

જનુરાય મુની તમાલ પર વૈઠી વિપુલ સુલ આપને ॥ ૨૮ ॥

વચમાં વચમાં પુષ્પો લગાવી દેવાથી, અત્યંત મનોહર દેખાતી રામચન્દ્રજીના મસ્તક ઉપરની મુકુટ જેવી જટા, બાજુ નીલ પર્વત ઉપર તારાગણોથી સંયુક્ત વીજળીનું પટલ હોય એવી હીસતી હતી. રામચન્દ્રજીની પોતાની ભુજાઓને ધનુષ ઉપર તથા બાજુ ઉપર ફેરવ્યા કરતા હતા. રામચન્દ્રજીના શરીર પર લાગી રહેલી રુધીરની ઝીણી ઝીણી કણીઓ, તમાલવૃક્ષપર પોતાનાં મોટાં સુખને વાસ્તે બેઠેલી રામચંદ્રીના નામના પાંખોવાળા લાલ કીડાઓની યંક્તિઓ જેવી શોભતી હતી. ॥ ૨૮ ॥

દો૦—કૃપાદષ્ટિ કરિ દૃષ્ટિ પ્રસુ, અમય કિયે સુરવન્દ ॥

હર્ષે વાનર ખાલુ સવ, જય સુલધામ મુકુન્દ ॥ ૨૯ ॥

રામચન્દ્રજીએ, કૃપા દષ્ટિની વૃદ્ધિ કરીને, દેવતાઓના સમૂહોને નિર્ભય કર્યાં. સંઘળા વાનરાઓ તથા રીંછો પ્રસન્ન થયાં અને ‘હે સુખના ધામરૂપ ! હે મુકુન્દ ! જય, જય,’ એમ બોલવા લાગ્યાં. ॥ ૨૯ ॥

ષો૦—પતિ શિર દેશત મંદોદરી । મૂર્ચ્છિત વિકલ ધરણિ સ્વસિ પરી ॥

યુવતિ વન્દ રોચતિ ઝટિ ધાર્દ । તેહિ ઝઘાય રાવળપૈં હાર્દ ॥ ૧ ॥

પતિગતિ દેશ સો કરતિ પુકારા । છૂટે કેશ ન દેહ સંભારા ॥

ઝર તાડના કરે વિધિનાના । રોદતિ કરતિ પ્રતાપ વચ્ચાના ॥ ૨ ॥

તવ શલ નાય ઢોલ નિત ધરણી । તેજહીન પાવક શશિ તરણી ॥

શેષ કમઠ સહિ શકર્દિ ન ભારા । સો તનુ આલુ પરા ભરિ છારા ॥ ૩ ॥

વરુણ કુબેર સુરેશ સમીરા । રણસન્મુલ શ્વ કાહુ ન ધીરા ॥

શ્રુજવલ જિતેઝ કાલ યમ સાર્દ । આજ પેરેઝ અનાયકી નાર્દ ॥ ૪ ॥

જગત વિદિત તુમ્હારિ પ્રભુતાર્ક । મુત પરિજન બલ વરણિ ન જાઈ ॥
 રામવિમુખ અસ હાલ તુમ્હારા । રહા ન કુલ કોડ રોવનિહારા ॥ ૫ ॥
 તવવશ વિધિ પ્રપંચ સવ નાયા । સમય દિશા પતિ નાવર્હિ માયા ॥
 અવતણશિર મુજ જમ્બુક સ્વાર્હી । રામવિમુખ યહ અનુચિત નાર્હી ॥ ૬ ॥
 કાલ વિવસ પતિ કહા ન માના । અગ જગનાથ મનુજ કરિ જાના ॥

મંદોદરી, પતિનાં મસ્તકેને ઢેખતાં જ વ્યાકુલ તથા મૂર્ચિત થઇને ધરતીપર પડી ગઇ. રાવણની બીજી જાણી, રડતી રડતી તુરત ઉભી થઇ, મંદોદરીને ઉઠાડીને રણભૂમિમાં રાવણના શબની પાસે લઈ ગઈ. ॥ ૧ ॥ મંદોદરી, પોતાના પતિની દશા જોઈને, પોકાર કરવા લાગી. મંદોદરીના કેશ છૂટી ગયા અને તેને તેના ઢેહનું ભાન પણ રહ્યું નહીં. છાતી ફૂટતી મંદોદરી, અનેક પ્રકારથી રૂઢન કરતી કરતી રાવણના પ્રતાપનાં વખાણ અને રામચન્દ્રજીની સ્તુતિ કરવા લાગી કે, ॥ ૨ ॥ “હે નાથ ! તમારા જે શરીરના બળથી પૃથ્વી નિરન્તર ધ્રુવતી હતી, અગ્નિ, ચંદ્ર તથા સૂર્ય, જ્યોત્ષ્ણ તેજ રહિત થઈ ગયા હતા અને જે શરીરના ભારને શેષનાગ કે મહા કમ્બળ પણ સહન કરી શકતા ન હતા, તે શરીર આજ રજથી ખરડાઇને ધરતીપર પડ્યું છે. ॥ ૩ ॥ હે નાથ ! તમે કે જેની સામે, રણમાં વરુણ, કુબેર, ઈંદ્ર અને વાયુ, જ્યોત્ષ્ણ પણ કદી ધીરજ ધરી શકતા ન હતા અને જેણે ભુલજ્યોના બળથી, કાળને તથા યમને પણ જિતી લીધા હતા, તે તમે આજ અનાથની પેઠે પડ્યા છો. અહો ! શરીર કેવું નિસ્સાર છે ? ॥ ૪ ॥ તમે કે જેની પ્રભુતા સ્વર્ગના જગતમાં પ્રખ્યાત હતી અને જેના પુત્રોનું તથા પરિજનોનું બળ કોઈથી પણ પૂરેપૂરું વર્ણવી શકાતું ન હતું, તે તમે રામથી વિમુખ થવાને લીધે, આજ આવી સ્થિતિ પામ્યા છો અને કુલમાં પછવાડે રડનારો પણ કોઈ રહ્યો નથી. (પછવાડે રહેલો વિકીપણ તો, હસવાવાળો જ છે.) ॥ ૫ ॥ તમે કે જેને, બ્રહ્માએ બનાવેલો આ સઘળો સંસાર વશ હતો અને જેથી ભય પામીને દિક્પાલ દેવતાઓ પણ, માથાં નમાવતા હતા, તેનાં માથાંઓને આજ શીઘ્રાણીઓ આય છે. જે ઘણી, રામચન્દ્રજીથી વિમુખ હોય, તની આવી સ્થિતિ થવી અચોગ્ય ન જ ગણાય. ॥ ૬ ॥ હે સ્વામી ! તમે કાળને વશ થઈને મારું કહ્યું માન્યું નહીં અને સ્થાવર જંગમોના નાથને મનુષ્ય કરી માન્યા, તેનું આ દુઃખ થયું છે. ॥

છંદ-જાનેડ મનુજ કરિ દતુજ કાનન દહન પાવક હરિસ્વયં ॥

જેહિ નવત મુર બ્રહ્માદિ પિય તેહિ મજેડ ના કરુણામયં ॥

આ જન્યતે પરદ્રોહ રતિ પાપૌઘમય તથ તનુ અયં ॥

તુમહુ દિયો નિજધામ રામ નમામિ બ્રહ્મ નિરામયં ॥ ૨૧ ॥

હે પ્રાણનાથ ! દાનવોરૂપી વનોને બાળવામાં અગ્નિરૂપ સાક્ષાત્ પરમાત્મા કે જેને બ્રહ્માદિ દેવતાઓ પણ નમે છે, તેને તમે મનુષ્ય કરી માન્યા અને તે દયાળુનું કદી પણ ભાવન કર્યું નહીં, એટલું જ નહીં પણ જનમથી માંડીને તમે તમારાં આ શરીરને પર-

દ્રોહપ્રદ જ રાખ્યું તથા પાપોના સમૂહમય જ રાખ્યું. આમ છતાં પણ, જેણે તમને પોતાના ધામની પ્રાપ્તિ આપી, તે નિર્દોષ પરમાત્મા રામચન્દ્રજીને પ્રણામ કરું છું. ॥૨૬૫॥

દો—અહંનાથ રघુનાથ સમ, કૃપાસિંધુ કો આન ॥

મુનિદુર્લભ જો પરમગતિ, તુમહિં દીનહ ભગવાન ॥ ૨૬૭ ॥

અહો નાથ ! રામચન્દ્રજી જેવો કૃપાના સમુદ્રરૂપ અને મોટા ઐશ્વર્યવાળો ધીએ કોણ છે ? કે જેણે મુનિઓને પણ માંડ મળે એવી પરમ ગતિ તમને પણ આપી. ॥૨૬૭॥

ચૌ—મન્દોદરી રુદન મુનિ કાના । મુર મુનિ સિદ્ધ સર્વહિં મુલ માના ॥

અજ મહેશ નારદ સનકાદી । જે મુનિવર પરમારથ વાદી ॥ ૧ ॥

મરિ લોચન રघુપતિહિ નિહારી । પ્રેમમગન સર્વ મયે મુલારી ॥

રુદન કરત દેર્શી સર્વ નારી । મયો વિભીષણ મન દુઃખ ભારી ॥ ૨ ॥

વંધુ દંશા દેવત દુઃખ મયજ । તવ પ્રમુ અનુજહિ આયસુ દયજ ॥

લક્ષ્મણ તેહિ વહુવિધિ સમુદાયે । સહિત વિભીષણ પ્રમુ પહું આયે ॥ ૩ ॥

કૃપાદૃષ્ટિ પ્રમુ તાહિ વિલોકા । કરહુ ક્રિયા પરિહરિ સર્વ શોકા ॥

કીનહ ક્રિયા પ્રમુ આયસુ માની । વિધિવત દેશ કાલ જિય જાની ॥ ૪ ॥

મંદોદરીનાં રુદનને કાને સાંભળી, દેવતાઓ, મુનિઓ, તથા સિદ્ધો, જે સઘળાઓએ સુખ માન્યું. (કેમ કે, જે લોકોની ઈચ્છાને રાવણે રડાવી હતી.) ॥ ૧ ॥ બ્રહ્મા, સદાશિવ, નારદજી તથા સનકાદિક મુનિવરો, કે જેઓ મહા જ્ઞાની હતા, તેઓ નેત્રો ભરી રામચન્દ્રજીને નિહાળીને પ્રેમમગ્ન થયા તથા પરમ સુખ પામ્યા. સઘળી ઈચ્છાને રુદન કરતી બેઠી, વિભીષણ પણ મનમાં અત્યંત દુઃખિત થયો અને તે ઈચ્છાની પાસે ગયો. ॥ ૨ ॥ ભાઈની દશા બેઠને, વિભીષણ જેટ પામવા લાગતાં, રામચન્દ્રજીએ મોકલેલા લક્ષ્મણજી વિભીષણને ઘણી રીતે સમજાવી, વિભીષણને સાથે લઈને રામચન્દ્રજીની પાસે આવ્યા. ॥ ૩ ॥ રામચન્દ્રજીએ, કૃપા દૃષ્ટિથી વિભીષણની સામે બેઠને આજ્ઞા કરી કે, “ હે વિભીષણ ! હવે સઘળા શોકનો ત્યાગ કરીને રાવણની ક્રિયા કરો. ” વિભીષણે, જે આજ્ઞાને માથે ચઢાવી દેશ કાળને અનુસરીને રાવણની દાહાદિ ક્રિયાઓ કરી. ॥ ૪ ॥

દો—મયતનયાદિક નારિ સર્વ, દેહિ તિલાંજલિ તાહિ ॥

મવન ગઈ રघુવીર ગુણ, ગણ વર્ણેતિ મન માહિ ॥ ૨૬૮ ॥

મન્દોદરી વગેરે સઘળી ઈચ્છા, રાવણને તિલાંજલિ આપી, મનમાં રામચન્દ્રજીના શુભોના સમૂહનું વર્ણન કરતી કરતી ઘેર ગઈ. ॥ ૨૬૮ ॥

ચૌ—આય વિભીષણ પુનિ શિર નાવા । કૃપાસિંધુ તવ અનુજ બુલાવા ॥

તુમ કપીશ અંગદ નલ નીલા । જામ્બવંત મારુત જય શીલા ॥ ૧ ॥

સર્વ મિલ બ્રાહ્મ વિભીષણ સાથા । સારહુ તિલક કક્ષો રघુનાથા ॥

પિતા વચન મેં નગર ન જાકું । આપ્ત સરિસ કપિ અનુજ મઠાકું ॥ ૨ ॥

મુનત ચલે કપિ મુનિ પ્રશ્ન વચના । કીન્હી જાય તિલકકી રચના ॥

સાદર સિંહાસન બેઠારી । તિલક સારિ સ્તુતિ અનુસારી ॥ ૩ ॥

જોરિ પાણિ સબહી શિર નાયે । સહિત વિભીષણ પ્રશ્ન પહૈં આયે ॥

તવ રણુવીર બોલિ કપિ લીન્હે । કહિ મિય વચન મુલ્કી સબ કીન્હે ॥ ૪ ॥

વિભીષણે, ત્યાંથી પાછો આવીને મસ્તક નમાવતાં, કૃપાના સસુદ્રરૂપ રામચંદ્રજીએ લક્ષ્મણજીને યોલાવીને આજ્ઞા કરી કે, “તમે, સુગ્રીવ, અંગદ, નલ, નીલ, બંધુવાન તથા નીતિ વિચક્ષણ હનુમાનજી ॥ ૧ ॥ એએ સર્વ મળીને વિભીષણની સાથે લંકામાં જાઓ અને ત્યાં જઇને વિભીષણને રાજ્યતિલક કરો.” વિભીષણે રામચંદ્રજીને લંકામાં પધારવાનો આગ્રહ કરતાં, રામચંદ્રજીએ કહ્યું કે, મારાથી પિતાનાં વચન પ્રમાણે ચૌદ વર્ષ પૂરાં થતાં સૂઝી કોઈ પણ નગરમાં જઇ શકાય એમ નથી. આમ છે, એટલા માટે હું મારા જેવા જ વાનરાને તથા નહાના બાઈ લક્ષ્મણજીને તમારી સાથે લંકામાં ચોકલું છું.” ॥ ૨ ॥ રામચંદ્રજીની આજ્ઞા પ્રમાણે લક્ષ્મણજીએ તથા વાનરાઓએ વિભીષણની સાથે લંકામાં જઈ, રાજ્યતિલકની રચના કરી, પ્રેમપૂર્વક વિભીષણને સિંહાસનપર બેસાડી, તિલક કરીને તેની સ્તુતિ કરી તથા હાથ બેડીને માથાં નમાવ્યાં. ॥ ૩ ॥ પછી એ સર્વ લોકો, વિભીષણની સાથે રામચંદ્રજીની પાસે આવ્યા. રામચંદ્રજીએ સર્વે વાનરાઓને તથા રીંછોને યોલાવી, નીચે પ્રમાણે પ્રિય વચનો યોલીને અતિ પ્રસન્ન કર્યાં. ॥ ૪ ॥

છં૦-કિયે મુલ્કી કહિ વાળી મુલા સમ થલ તુમ્હારે રિપુ હયો ॥

પાયો વિભીષણ રાજ તિહુંપર યજ્ઞ તુમ્હારો નિત નયો ॥

મોહિ સહિત શુભ કીરતિ તુમ્હારી પરમ પ્રીતિ જો ગાર્હિ હૈં ॥

સંસાર સિંધુ અપાર પાર પ્રવાસ વિનુ તરજાઈૈં ॥ ૩૦ ॥

રામચંદ્રજી, અમૃત જેવી મધુર વાણી બોલ્યા કે, “હું તમારા બળથી જ શત્રુને મારી શક્યો છું અને વિભીષણને રાજ્ય પણ તમારા જ બળથી મળ્યું છે. આથી તમારી કીર્તિ સર્વદા નવીન જ રહેશે. જે કોઈ લોકો, પરમ પ્રેમથી મારી કીર્તિની સાથે તમારી કીર્તિને ગણે, તેઓ પ્રયાસ વગર જ આ સંસારરૂપી અપાર સસુદ્રને તરી જશે.” ॥ ૩૦ ॥

દો૦-પ્રશ્નકે વચન શ્રવણકર, નહિ અવાત કપિ પુજ્ઞ ॥

વાર વાર શિર નાવહિ, ગર્હાઈ સકલ પદકંજ ॥ ૨૬૯ ॥

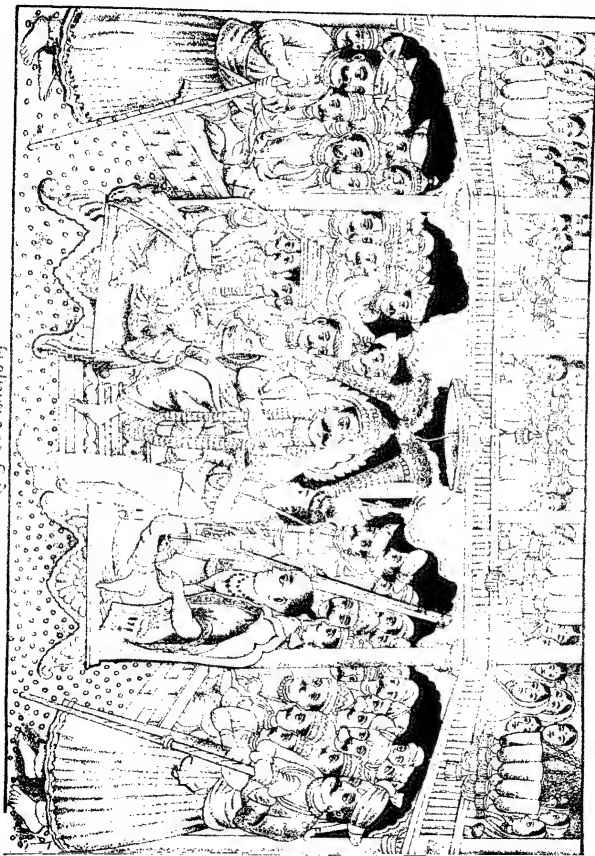
પ્રભુનાં વચનો સાંભળી, તે વચનોરૂપી અમૃતથી તૃપ્તિ નહીં પામતા સહજા વાનરાઓ તથા રીંછો, પ્રભુનાં ચરણકમલોને ગ્રહણ કરીને વારંવાર મસ્તકો નમાવવા લાગ્યાં. ॥ ૨૬૯ ॥

ષો૦-મુનિ પ્રશ્ન બોલિ હિયે હનુમાના । લંકા જાહુ કહ્યો મગવાના ॥

સમાચાર જાનકિહિ મુનાવહુ । તાણુ કુચલ છે તુમ વલિ આવહુ ॥ ૧ ॥

તવ હનુમન્ત નમર્યે આવે । મુનિ નિશ્ચરી નિશ્વાચર પાયે ॥

ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରନ୍ଥ ଅନୁସାରେ ।

୨୨୧

પૂજા ઘડુ મકાર તિન કીન્हीं । जनकमुताहि दिखाय पुनि दीन्हीं ॥ २ ॥

દ્રહિતે મળામ કપિ કીન્હા । रघुपति दूत जानकी चीन्हा ॥

કહહુ તાત મઘ કૃપાનિકેતા । कुशल अनुज कपि सैन समेता ॥ ३ ॥

સવ વિધિ કુશલ કૌશલાધીશા । मातु समर जीत्यो दशमीशा ॥

અવિચલ રાજ્ય વિભીષણ પાવા । मुनि कपि वचन हर्ष उर छावा ॥ ४ ॥

પછી રામચન્દ્રજીએ, હનુમાનજીને બોલાવીને આજ્ઞા કરી કે, “લંકામાં જઈ, સીતાજીને આ સઘળો વૃત્તાંત સંભળાવો અને સીતાજીના કુશલ સમાચાર લઈને પાછા અહીં આવ્યા આવો.” ॥૧॥ આ આજ્ઞાને માથે ચઢાવી, હનુમાનજી લંકામાં ગયા. એમને આવેલા સાંભળી, રાક્ષસીઓએ તથા રાક્ષસોએ ઢોડી પહોંચીને તેમનું ઘણું પ્રકારેથી સન્માન કર્યું અને સીતાજીને ઢેખાડી દીધાં. ॥ ૨ ॥ હનુમાનજીએ, દ્વરથી જ પ્રજ્વાલ કરતાં સીતાજીએ, તેમને ‘રામના દૂત છે,’ એમ જાણખી લઈને પૂછ્યું કે, “હે તાત ! કૃપાના નિધાનરૂપ પ્રભુ, લક્ષ્મણજીની સાથે તથા સેનાની સાથે કુશલ છે ? તે કહેા.” ॥૩॥ હનુમાનજી બોલ્યા કે, “હે માતાજી ! રામચન્દ્રજી, સર્વ પ્રકારે કુશલ છે. રાવણ, યુદ્ધમાં માર્યો ગયો છે અને વિલીષણને અવિચળ રાજ્ય મળ્યું છે.” હનુમાનજીનાં વચ્ચેનાં સાંભળીને સીતાજીના હૃદયમાં મોટો હર્ષ વ્યાપ્યો. ॥ ૪ ॥

छं०—अति हर्ष मन तनु पुलक लोचन सजल पुनि पुनि कह रमा ॥

કાદેઉં તોહિં ત્રૈલોક્ય મહૂં કપિ કિમપિ નહિં વાળી સમા ॥

सुनु मातु मैं पायउँ अखिल जगराज आज न संशय ॥

रणजीति रिपुदल बंधु युत पश्यामि राम निरामय ॥ ३१ ॥

અત્યંત હર્ષથી શરીરમાં શેમાંચિત થયેલાં અને નેત્રોમાં અશ્રુચુક્ત થયેલાં સીતાજી બોલ્યાં કે, “હે હનુમાનજી ! તમને આ વધામણીના બદલામાં શું આપું ? ત્રૈલોક્યમાં પણ કોઈ વસ્તુ તમારી વાણીની કીર્ત્તતને પૂરી પડે એવી બેવામાં આવતી નથી.” હનુમાનજી બોલ્યા કે, “હે માતાજી ! સાંભળો. રણમાં સઘળા શત્રુઓને જિતી બંધુઓ સહિત આબાદ રહેલા શ્રીરામચન્દ્રજીને મેં જોયા છે, તે એથી ઉપરાંત બીજું શું હોય ? રામચન્દ્રજીનાં એવાં દર્શન મળવાથી હું સમજી છું કે, મને સઘળા જંગતનું રાજ્ય મળી ચૂક્યું છે, એ નિસ્સંશય છે.” ॥ ૩૧ ॥

दो०—सुनु सुत सद्गुण सकल तव, हृदय बसहिं हनुमन्त ॥

સાનુકૂલ રઘુવંશ મળિ, રહિં સમેત અનન્ત ॥ ૨૭૦ ॥

સીતાજી બોલ્યાં કે, “હે પુત્ર હનુમાનજી ! સાંભળો. તમારા હૃદયમાં સઘળા સદ્ગુણો નિવાસ કરી રહેશે અને લક્ષ્મણજી સહિત શ્રીરઘુનાથજી તમારા ઉપર સાનુકૂલ રહેશે. ॥ ૨૭૦ ॥

चौ०—अब सोई यव करहु तुम ताता । देखौं नयन क्याय सुदुगाता ॥

તથ હનુમન્ત રામપરે આઈ । जनकमुताकी कुशल सुनाई ॥ १ ॥

ધુનિ વાળી પતંગ કુલ ભૂષણ । શોભિ લિયે યુવરાજ વિભીષણ ॥
 મારુતસુતકે સંગ સિધાવહુ । સાદર જનકસુતા હૈ આવહુ ॥ ૨ ॥
 તુરતહિ સકલ ગયે જહૈ સીતા । સેવહિ સબ નિશ્ચરી વિનીતા ॥
 દેલિ વિભીષણ તિનહિ સિસાધા । સાદર તિન્હ સીતહિ અન્હવાવા ॥ ૩ ॥
 દિવ્ય વસન ભૂષણ પહરાઈ । શિવિકા રુચિર સાગિ ધુનિ લાઈ ॥
 તેહિપર હર્ષિ ચઢી વૈદેહી । ધુમિરિ રામ મુલધામ સનેહી ॥ ૪ ॥
 વેતપાણિ રક્ષક ચહૈ પાસા । ચલે સકલ મન પરમહુલાસા ॥
 દેલન માલુ કીશ સબ આયે । રક્ષક કોટિ નિવારણ ધાયે ॥ ૫ ॥
 કહ રઘુવીર કહા મમ માનહુ । સીતહિ સસા પપાદે આનહુ ॥
 દેલ્હિ કપિ જનનીકી નાઈ । વિહૈસિ કહા રઘુવીર ગુસાઈ ॥ ૬ ॥
 ધુનિ પ્રમુ વચન માલુ કપિ હર્ષે । નમતે મુરન મુમન બહુ વર્ષે ॥

સીતા પ્રથમ અનલ મહૈ રાણી । પ્રગટ કીન્હ ચહ અંતર સાણી ॥ ૭ ॥

હે તાત ! હવે એવો યત્ન કરો કે, જેથી હું મારાં નેત્રોવતે શ્રીરામચન્દ્રજીનાં દર્શન
 કરું. ” સીતાજીનાં વચનો સાંભળી, હનુમાનજીએ રામચન્દ્રજી પાસે જઈને સીતાજીના
 કુશલ ખબર કહી સંભળાવ્યા. ॥ ૧ ॥ હનુમાનજીનાં વચનો સાંભળી, રામચન્દ્રજીએ,
 અંગદને તથા વિભીષણને યોદ્ધાવીને આજ્ઞા કરી કે, “ હનુમાનજીની સાથે જાઓ અને
 સીતાજીને અહીં લઈ આવો. ” હનુમાનજી, વિભીષણ તથા અંગદ, સીતાજીની પાસે
 ગયા કે જ્યાં સર્વ રાક્ષસીઓ અતિ નમ્ર થઈને સીતાજીની સેવા કરતી હતી. વિભીષણની
 આજ્ઞાથી, તે રાક્ષસીઓએ સીતાજીને નવરાવ્યાં ॥ ૩ ॥ અને દિવ્ય વસ્ત્રોથી તથા આભ-
 રણોથી શણગાર્યાં. પછી વિભીષણે, ભુંદર પાલખી સજ્જ કરીને અંગાવતાં, સીતાજી
 સુખના ધામરૂપ પરમ સ્નેહી રામચન્દ્રજીનું સ્મરણ કરી, પરમ હર્ષથી તે પાલખીમાં
 ચઢી બેઠાં. ॥ ૪ ॥ પાલખીની ચોમેર સઘળા છડીદારો પરમ ઉદ્ધાસથી ચાલ્યા. સીતા-
 જીનાં દર્શન કરવાને માટે સઘળા વાનરાઓ તથા રીંછો પાલખીની આસપાસ જતાં,
 તેઓને અનેક છડીદારોએ અટકાવ્યા. ॥ ૫ ॥ આ જોઈ, રામચન્દ્રજીએ, વિભીષણને
 કહેવરાવ્યું કે, “ માફ કરજી માને અને સીતાજીને પગેપાળાં અહીં લઈ આવો.
 સઘળા વાનરાઓ, રીંછો તથા રાક્ષસો, જેમ પોતપોતાની માતાનાં દર્શન કરે, તેમ
 સીતાજીનાં દર્શન કરશે, ” આ પ્રમાણે રામચન્દ્રજી, હસીને^૧ બોલતાં, ॥ ૬ ॥ તેથી
 સઘળા વાનરાઓ તથા રીંછો હર્ષ પામ્યાં અને દેવતાઓએ આકાશમાંથી ઘણાં પુષ્પોની
 વૃષ્ટિ કરી. સીતાજીનાં બિચ્છને પ્રથમ અગ્નિમાં રાખ્યું હતું અને પ્રતિબિચ્છને જ બહાર
 રાખ્યું હતું, તે પ્રતિબિચ્છને અગ્નિમાં પ્રવેશ કરાવીને પાકું બિચ્છને પ્રકટ કરવાની
 રામચન્દ્રજીની ઇચ્છા હતી અને રામચન્દ્રજીને પોતાને તે સીતાજીના શુદ્ધપણમાં કશે
 સંદેહ હતો જ નહીં, તેપણ લોકોની દૃષ્ટિમાં તેમને નિષ્કલંક સિદ્ધ કરી દેવાને વાસ્તે
 રામચન્દ્રજીએ મનમાં ધાર્યું હતું. ॥ ૭ ॥

૧ પોતાના મનમાં બીજું હતું, તે છતાં અને શુદ્ધિથી બોલ્યાં, એટલા માટે સંદેહરૂપ કર્યું.

દો-તેહી કારણ કરુણાયતન, કહે કલુક દુર્વાદ ॥

મુનત યાતુ ધાની સકલ, લાર્ગી કરન વિષાદ ॥ ૨૭૧ ॥

એ કારણને લીધે, રામચન્દ્રજીએ, પોતે, દયાળુ છતાં પણ સીતાજીને કેટલાંએક અપમાન ભરેલાં વચનો કહ્યાં કે, “તમારા શુદ્ધ હોવામાં શું પ્રમાણ છે? તે બતાવો. નહીંતર હું તમને રાખીશ નહીં.” ઇત્યાદિ, વચનો સાંભળીને સઘળી રાક્ષસીઓ એક કરવા લાગી. ॥ ૨૭૧ ॥

ચૌ-પ્રમુકે વચન શીશધરિ સીતા । બોલી મન ક્રમ વચન પુનીતા ॥

લક્ષ્મણ હોહુ ધર્મકે નેગી । પાવક પ્રગટ કરહુ તુમ વેગી ॥ ૧ ॥

મુનત લપણ સીતાકી વાની । વિરહ વિવેક ધર્મ નય સાની ॥

લોચન સજલ જોર કર દોઝ । પ્રમુસન કલુ કહિ શકત ન ઓઝ ॥ ૨ ॥

દેલિ રામરૂઝ લક્ષ્મણ ધાયે । પાવક પ્રગટ કાઠ બહુ લાયે ॥

પ્રબલ અનલ વિલોકિ વૈદેહી । હૃદય હર્ષ કલુ ભય નહિં તેહી ॥ ૩ ॥

જો મન ક્રમ વચ મમ ઝર માર્હી । તમિ રઘુવીર આન ગતિ નાર્હી ॥

તૌ કૃશાનુ સબકી ગતિ જાના । મોકહૈં હાંડ શ્રીચંડ સમાના ॥ ૪ ॥

મનથી, કર્મથી તથા વચનોથી પવિત્રતા ધરાવનારા સીતાજીએ પ્રભુનાં વચનોને માથે ચઢાવીને લક્ષ્મણજીને કહ્યું કે, “હે લક્ષ્મણજી ! તમે ધર્મના વિભાગી થાઓ અને મારે વાસ્તે જલદી અગ્નિ પ્રકટ કરો.” ॥ ૧ ॥ સીતાજીની, વિરહથી, વિવેકથી, ધર્મથી તથા નીતિથી ભરેલી વાણી સાંભળીને લક્ષ્મણજી, નેત્રોમાં આંસુ લાવી, બન્ને હાથ જોડીને ઉભા રહ્યા, પણ પ્રભુને કશું કહેવામાં સમર્થ થયા નહીં અને બીજો પણ કોઈ પ્રભુને કશું કહી શક્યો નહીં. ॥ ૨ ॥ છેવટ રામચન્દ્રજીની મરજી જોઈને, લક્ષ્મણજી સીતાજીના કહેવા પ્રમાણે કરવા તૈયાર થયા અને તેથી તેમણે ઘણાં કાષ્ઠો મંગાવી, એકઠાં ખડકીને તેમાં અગ્નિ પ્રકટ કર્યો. સીતાજી પ્રબલ અગ્નિને પ્રકટ થયેલો જોઈ, પોતે સંચારવાળાં હોવાને લીધે, અગ્નિથી કશો ભય નહીં પામતાં, ઉઠવું સત્ય શરીર પામી, રામચન્દ્રજીને મળવાનો આનંદ ધરીને બોલ્યાં કે, ॥ ૩ ॥ “હે અગ્નિદેવ ! હે સર્વના સાક્ષી ! જો મનથી, કર્મથી તથા વચનથી કહી પણ રામચન્દ્રજી સિવાય મારી બીજી ગતિ ન થઈ હોય, તો તું મને ચંદન સમાન શીતલ થજો.” ॥ ૪ ॥

૧ હે લક્ષ્મણ ! એ વચન આત્મ સુચક હોવાથી વિરહ ભરેલું છે. ‘ધર્મના વિભાગી થાઓ’ એ વચન વિવેકથી તથા ધર્મથી ભરેલું છે અને ‘જલદી અગ્નિ પ્રકટ કરો,’ આ વચન નીતિથી ભરેલું છે. ૨ એ હાથ જોડવાથી એમ સૂચ્યું છે કે, આપ પિતા છો અને સીતાજી માતા છે, માટે હું હવે શું કરું ? અથવા સીતાજીના હરણ સમયમાં પણ મારા ઉપર દોષ આવ્યો હતો અને હાલ સીતાજીને આળી નાખવાનો દોષ પણ મારા ઉપર આવે છે, તે વખતે પણ મેં સીતાજીનું વચન માન્યું હતું, તેથી આપે મને કષ્ટો દીધો હતો, તો હવે આ વખતે મારે સીતાજીનું વચન માનવું કે નહીં ? એમ જણાવવાને વાસ્તે અને સીતાજીની ઉપર કરુણા કરવાની પ્રાર્થના કરવા વાસ્તે એ હાથ જોડ્યા.

છં૦-શ્રીલ્ખન્ડ સમ પાવક પ્રવેશ કિયો મુમિરિ પ્રશ્ન મૈથિલી ॥

જય કૌશલેશ મહેશ વંદિત ચરણ રજ અતિ નિર્મલી ॥

પ્રતિષિંબ ઔ લૌકિક કલંક મચ્છન્ડ પાવનમહે જરે ॥

પ્રશ્ન ચરિત કાહુ ન લલેહ નમ સુર સિદ્ધ મુનિ દેહત લરે ॥ ૩૨ ॥

એટલું બોલી, રામચન્દ્રજીનું કથાન ધરી, જેનાં ચરણોની અતિ નિર્મળ રજને સદાશિવ પણ વંદન કરે છે, રઘુનાથજીનો જય હોએ, એમ ઉચ્ચારણ કરીને સીતાજીએ અગ્નિમાં પ્રવેશ કરતાં, અગ્નિ, ચંદન સમાન શીતલ થઈ ગયો. સીતાજીનું માયિક પ્રતિબિમ્બ તથા લૌકિક કલંક, એ બન્ને, અગ્નિમાં બળી ગયાં અને જે બિમ્બરૂપ સીતાજી આટલા દિવસ સુધી અગ્નિમાં જ હતાં, તે પ્રકટ થયાં, પણ આ પ્રભુનાં ચરિત્રની બખર આકાશમાં ઉભીને બેઠા કરતા કોઈ દેવતાઓને, સિદ્ધોને કે મુનિઓને પણ ન પડી. ૩૨

છં૦-તવ અનલ ધૂમુર રૂપ કરગહિ સત્ય શ્રીશ્રુતિ વિદિતજો ॥

જિમિ ક્ષીરસાગર ઇંદિરા રામહિં સમર્પી આનિઓ ॥

સોઈ રામ વામ વિભાગ રાજત રુચિર અતિ શોભા મલી ॥

નવનીલ નીરજ નિકટ માનહુ કનક પંકજકી કલી ॥ ૩૩ ॥

આ સમયમાં વેદમાં કહ્યા પ્રમાણે સત્યમાં સાક્ષીપણું ધરાવનારા અગ્નિદેવે બ્રાહ્મણનું રૂપ ધરી, સીતાજીનો હાથ પકડીને રામચન્દ્રજીની પાસે આવી, જેમ ક્ષીરસાગરે લક્ષ્મીજીને વિષ્ણુને અર્પણ કર્યો હતો, તેમ રામચન્દ્રજીના હાથમાં સીતાજીને અર્પણ કર્યો. રામચન્દ્રજીની કાળી તરફ આવીને ઉભેલાં સીતાજી, બધું નવીન શ્યામકમળના સ્ત્રીપદમાં સોનેરી રંગનાં કમળની કળી પ્રકટ થઈ હોય તેમ અત્યંત ઉત્તમ દીપ્તિથી શોભતું લાગ્યું. ॥ ૩૩ ॥

દો૦-હર્ષિ મુમન વર્ષહિં વિબુધ, વાજહિં ગગન નિશાન ॥

ગાવહિં કિમ્બર મુરવધૂ, નાચહિં ચઢી વિમાન ॥ ૨૭૨ ॥

શ્રીજાનકી સમેત પ્રશ્ન, શોભા અમિત અપાર ॥

દેશિ માહુ કપિ હર્ષેહ, જય રઘુપતિ મુલસાર ॥ ૨૭૩ ॥

દેવતાઓએ આકાશમાંથી પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરીને હુંદહિઓ વગાડ્યાં અને કિન્નરોની તથા દેવતાઓની સ્ત્રીઓ (અસરાઓ) વિમાનોમાં ચઢીને ગાવા લાગી તથા નાચવા લાગી. ॥ ૨૭૨ ॥ સીતાજી સમેત રામચન્દ્રજીની અમિત તથા અપાર શોભાને જોઈ, વાનસાઓ તથા રીંછો, રાજી થયાં અને પરમ સુખરૂપ રામચન્દ્રજીનો જય જયકાર બોલવા લાગ્યાં. ॥ ૨૭૩ ॥

ચૌ૦-તવ રઘુપતિ અનુશાસન પાઈ. માતલિ ચલે ચરણ શિર નાઈ ॥

આયે દેવ સદા સ્વારથી. વચન કહાઈ જનુ પરમારથી ॥ ૧ ॥

દીનબંધુ દયાહુ. રઘુરાયા. દેવ કીન દેવનપર દાયા ॥

વિશ્વમોહ રત યદ સલ કામી. નિજ અષ ગયો નારાગામાં ॥ ૨ ॥

તુમ સર્વે પ્રભુ અવિનાશી । સદા એકસ સહજ હતાસી ॥
 અકલ અગુણ અનંત અનામય । અમિત અમોઘ અચિત્ કરુણામય ॥ ૩ ॥
 માન કમલે શુકર નર હરી । વામન પરશુરામ વસુ ધરી ॥
 જવ જવ નાથ સુરન દુઃખ પાવા । નાના તનુ ધરે તુમહિ નશાવા ॥ ૪ ॥
 રાવણ પાપમૂલ સુરદ્રોહી । કામ લોભ મદ રતિ અતિ કોહી ॥
 સો કૃપાલુ તવ ધામ સિધાવા । યહ હમરે મન અચરજ આવા ॥ ૫ ॥
 હમ દેવતા પરમ અધિકારી । સ્વારથ રતિ તવ ભક્તિ વિસારી ॥
 મવ મવાહ સંતત હમ પરે । અવ મશુ પાહિ શરણ અનુસરે ॥ ૬ ॥

પછી માતલિ સારથિ, રામચંદ્રજીની આજ્ઞા પામી, તેમનાં ચરણોમાં પ્રણામ કરીને રથ સહિત સ્વર્ગ લોકમાં ગયો. આ સમયમાં દેવતાઓ, હ્રમેશના સ્વાર્થી છતાં પણ રામચંદ્રજીની પાસે આજ્ઞા અને બાણે પરમાર્થી હોય એવી ઢળથી બોલવા લાગ્યા કે, ॥ ૧ ॥ “હે દીનબંધુ ! હે ક્યાણુ ! હે રઘુનાથ ! આપે દેવતાઓની ઉપર મોટી ક્રૂપા કરી. રાવણ કે જે જગતનો દ્રોહ કરવામાં જ લાગેલો ખલ, કામી અને કુમાર્જીમાંની હતો, તે પોતાનાં પાપોથી જ મરણ પામ્યો. ॥ ૨ ॥ આપ સર્વે, અવિનાશી, અખંડ, એકરસ, સર્વદા નિર્લેપ વિભાગોથી રહિત, નિર્ગુણ, નિર્દોષ અને અવિદ્યાથી રહિત પરબ્રહ્મ છો. આપ નિરાકાર પરબ્રહ્મ છતાં પણ, દેવતાઓની ઉપર કરુણા કરીને પ્રસંગે પ્રસંગે અજિત અને અમોઘ શક્તિવાળા અવતારો ધરો છો. ॥ ૩ ॥ હે નાથ ! જ્યારે જ્યારે દેવતાઓને દુઃખો પડ્યાં ત્યારે ત્યારે આપે મત્સ્ય, કમ્બુપ, વરાહ, નૃસિંહ, વામન તથા પરશુરામ આદિ તે તે પ્રસંગને લગતા અવતારો ધરીને દેવતાઓનાં દુઃખોને નાશ કર્યાં છે. ॥ ૪ ॥ હે કૃપાણુ ! આ રાવણ કે જે પાપેનું મૂળ, દેવતાઓનો દ્રોહી, કામી, લોભી, મદપાનમાં જ રુચિ ધરાવનારો તથા અતિ કોપી હતો, તે પણ આપના ધામમાં ગયો, તેથી અમારા મનમાં મોટું આશ્ચર્ય પ્રાપ્ત થયું છે. ॥ ૫ ॥ અમે દિવ્ય શરીરોવાળા હોવાને લીધે આપનું ભજન કરવાના પરમ અધિકારી છીએ, તોપણ સ્વાર્થને વશ થઈ, આપની ભક્તિને વીસરી જઈને હ્રમેશ સંસારના પ્રવાહમાં પડ્યા રહીએ છીએ. હે પ્રભુ ! આમ છે, તોપણ અમેને શરણાગત બાણીને અમારું સંસારથી રક્ષણ કરજો. ॥ ૬ ॥

દો०—કરિ વિનતી સુર સિદ્ધ સર્વ, રહે જહૈ તહૈ કર જોર ॥

અતિશય પ્રેમ સરોજ મવ, સ્તુતિ કરત બહોર ॥ ૨૭૪ ॥

સઘળા દેવતાઓ તથા સિદ્ધો, વિનતિ કરી કરી, હાથ જોડીને જ્યાં ત્યાં ઉભા રહ્યા. પછી બ્રહ્માએ, અત્યંત પ્રેમથી નીચે પ્રમાણે રામચંદ્રજીની સ્તુતિ કરી. ॥ ૨૭૪ ॥

છં०—જય રામ સદા મુસ્વધામ હરે, રઘુનાયક જાયક ચાપ ધરે ॥

મવવારણ દારણ સિંહ મમો, ગુણસાગર નામર નાય વિમો ॥ ૧ ॥

તનુ કામ અનેક અનૂપ છવી, ગુણ ગાવત સિદ્ધ મુનીંદ્ર કવી ॥

યજ્ઞ પાવન રાવણ નાગ મહા, લગનાથ યથા કરિ ક્રોધ મહા ॥ ૨ ॥

જનરંજન મેનંદ્ર શ્લોકમયં, મતક્ષેપ સદા મહુ શોધમયં ॥
 અવતાર ઉદાર અપાર ગુનં, મહિમાર વિચંચન જ્ઞાન મનં ॥ ૩ ॥
 અજઘ્યાપકમેકમનાદિ સદા, કલ્પનાકર રામ નામમિ મુદા ॥
 રઘુવંશ વિશ્રૂષણ દૂષણહા, કૃત શ્રૂપ વિશ્રીષણ દીન રહા ॥ ૪ ॥
 ગુણ જ્ઞાન નિધાન અમાન અજં, નિત રામ નમામિ વિષં વિરજં ॥
 શુજદણ્ડ પ્રચણ્ડ પ્રતાપ બલં, સ્વલહંદ નિકંદ મહા કુશલં ॥ ૫ ॥
 વિનુકારણ દીનદયાલુ હિતમ્, છવિષામ નમામિ રમાસહિતમ્ ॥
 મવતારણ કારણ કાયપરં, મન સંભવ દારુણ દોષહરં ॥ ૬ ॥
 શર ચાપ મનોહર તૂળધરં જલજારુણ છોચન શ્રૂપ વરં ॥
 મુલ મંદિર મુંદર શ્રીરમનં, મદમાર મહા મમતા શયનં ॥ ૭ ॥
 અનવદ્ય અલંકન ગોચર ગો, સર્વ રૂપ સદા સર્વ હોડ ન સો ॥
 ઇતિ વેદ વદન્તિ ન દંત કથા, રવિ આતપ મિત્રમભિજ્ઞ યથા ॥ ૮ ॥
 કૃતકૃત્ય વિમો સર્વ વાનર યે, નિરલ્લેપ તવાનન સાદર યે ॥
 શ્વિક જીવન દેવ શરીર હરે, તવ ભક્તિવિના ભવ શ્રુતિ પરે ॥ ૯ ॥
 અવ દીનદયાલુ દયા કરિયે, મતિ મોરિ વિમેદ કરી હરિયે ॥
 જોહિતે વિપરીત-ક્રિયા કરિયે, દુઃખ સો મુલ પાન મુ વીચરિયે ॥ ૧૦ ॥
 સ્વલ સ્વંદન મંદન રમ્ય મયા, પદપંકજ સેવિત શંસુ ઉમા ॥
 નૃપનાયક દે વરદાનમિદં, ચરણામ્બુજ મેમ સદા શુભદં ॥ ૧૧ ॥

“હે રામ ! હે અખંડ સુખના સ્થાનકરૂપ ! હે દુઃખોર્તુ હરણ કરનારા ! હે રઘુ-
 કુલના નાયક ! હે ધનુષ આણુને ધરનારા ! હે સંસારરૂપી હાથીને ફાડી નાખવામાં સિંહ-
 રૂપ ! હે પ્રભુ ! હે શુભોના સસુદ્રરૂપ ! હે પ્રવીણ સ્વામી ! હે વ્યાપક ! જ્ય જ્ય ॥ ૧ ॥
 હે અનેક કામદેવો જેવી અનુપમ શોભાવાળી છબીવાળા ! સિદ્ધોએ, સુતીદ્રાએ તથા
 કવિઓએ આયેલી કીર્તિવાળા ! હે પવિત્ર યશઃવાળા ! જેમ ગરૂડે કાંપ કરીને મોટા
 સ્વર્પને મારી નાખે, તેમ આપે ભારે કાંપ કરી, રાવણને માર્યો છે, ॥ ૨ ॥ આપ કે જે
 ભક્તજનોને રાજ કરનારા, શોકને તથા ભયને ભાંગનારા, કોષથી રહિત, સર્વદા યોધમય,
 ઉદાર અવતારવાળા, અપાર શુભોવાળા, અને પૃથ્વીના ભારને ઉતારનારા જ્ઞાનધન એવ
 હે પ્રભુ ! તેમને પ્રણામ કરું છું. ॥ ૩ ॥ હે રામચન્દ્ર ! આપ કે જે અજ-મા, વ્યાપક,
 એક, અનાદિ, સર્વદા કરુણા કરનારા, રઘુવંશના ભૂષણરૂપ, દોષોને નષ્ટ કરનારા અને
 દીન વિશીષણને રાજ્ય આપનારા છે, તેમને પ્રેમથી પ્રણામ કરું છું. ॥ ૪ ॥ હે રામચ-
 ન્દ્ર ! આપ કે જે શુભોના તથા જ્ઞાનના ભંડારરૂપ, આનથી રહિત, અજ-મા, વિશુ,
 સર્વદા નિર્દોષ અને ભુજહંડોના પ્રચંડ પ્રતાપભળથી દુષ્ટ લોકોનો નાશ કરવામાં મહા
 પ્રવીણ છે, તેમને પ્રણામ કરું છું. ॥ ૫ ॥ હે રામચન્દ્ર ! આપ કે જે કરી અપેક્ષા
 વિના જ દીન લોકોની ઉપર કયાણુ છે, હિત કરનારા છે, કાંતિના સ્થાનકરૂપ છે,

લક્ષ્મીના નિવાસરૂપ છે, સંસારથી ઉદ્ધાર કરનારા છે, સર્વના કારણરૂપ છે, દેહથી પર છે અને મનથી ઉપર થયેલા કામ-ક્રોધાદિ હારણ દોષોને હરનારા છે, તેમને પ્રણામ કરું છું. ॥ ૬ ॥ હે રામચન્દ્રજી ! આપ કે જે મનોહર ધનુષ બાણને તથા બાથાને ધરનારા, કમળ સરખાં રાતાં નેત્રોવાળા, રાબાઓમાં ઉત્તમ, સુખના મંદિરરૂપ, સુંદર, લક્ષ્મીજીના પતિ અને મદને, કામદેવને તથા મોટી મમતાને શમાવનારા છે, તેમને પ્રણામ કરું છું. ॥ ૭ ॥ હે રામચન્દ્રજી ! જે આપ છે, તે નિર્દોષ, અખંડિત, ઇન્દ્રિયોથી જણાય નહીં એવું, સર્વરૂપ અને સર્વરૂપ છતાં સર્વથી ન્યાડું પરબ્રહ્મ જ છે, જેમ વેદો કહે છે. જેમ સૂર્ય અને તડકો, જેઓમાં પરસ્પરથી ભિન્નતા પણ છે અને અભિન્નતા પણ છે તેમ, આપમાં અને જગતમાં પરસ્પરથી ભિન્નતા પણ છે અને અભિન્નતા પણ છે, એવી જે હંતકથા ચાલે છે તે મિથ્યા છે. વાસ્તવિક એ છે કે, જેમ બડો માટીથી ન્યાસો નથી, પણ માટી બડાથી ન્યારી છે, તેમ જગત આપથી ન્યાડું નથી, પણ આપ જગતથી ન્યારા છે. ॥ ૮ ॥ હે પ્રભુ ! આ વાનરાઓ કે જેઓ, આપનાં સુખને સર્વદા નિરખે છે, તેઓ કુતાર્થ છે. દિવ્ય શરીરવાળાઓને પણ ધિક્કાર છે. કે જેઓ આપનું બળ નથી કરતા અને સંસારમાં ભૂલા પડ્યા છે. ॥ ૯ ॥ હે દીનદયાજી ! હવે દયા કરો અને માસી લેહ યુદ્ધિને હરી દ્યો. કે જે લેહ યુદ્ધિથી વિપરીત ક્રિયાઓ કરવામાં આવે છે અને હુઃખને સુખરૂપ માનીને કરવામાં આવે છે. ॥ ૧૦ ॥ હે ખલ લોકોનું ખંડન કરનાર હે પૃથ્વીના રમણીય આલ્મજીરૂપ ! અને જેનાં ચરણારવિન્દોને શિવ—પાર્વતી સેવે છે એવા હે રાબધિરાજ ! આપનાં ચરણારવિન્દોમાં મને સર્વદા શુભ પ્રેમ રહે, એ વરદાન આપો. ” ॥ ૧૧-૩૪ ॥

દો—વિનય કીન ચતુરાનન, પ્રેમ પ્રફુલ્લિત ગાત ॥

શોભાસિંધુ ચિલોકત, લોચન નાહિ અઘાત ॥ ૨૭૫ ॥

બ્રહ્મા, પ્રેમથી પ્રફુલ્લિત ગાત્રોવાળા થઈ, આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરીને શોભાના સસુદ્રૂપ રામચન્દ્રજીને નીરખવા લાગ્યા પણ, તેમનાં નેત્રો નીરખવાથી તૃપ્તિ જ પામ્યા નહીં. ॥ ૨૭૫ ॥

ચૌ—તેહિ અવસર દશરથ તહૈં આયે । તનય ત્રિલોકિ નયન જલ છાયે ॥

અનુજ સહિત પ્રણામ પ્રભુ કાંનહા । આશિર્વાદ પિતા તવ દીનહા ॥ ૧ ॥

તાત સકલ તવ પુણ્ય પ્રમાઝ । જીત્યઉં અજય નિશાચરરાઝ ॥

મુનિ સુત વચન પ્રીતિ અતિ બાદી । નયન નીર રોમાવલિ ટાદી ॥ ૨ ॥

રઘુપતિ પ્રથમ પ્રેમ અનુમાના । ચિત્તે પિતહિ દીનહો દહ જ્ઞાના ॥

તાતે ઉમા મોક્ષ નહિ પાવા । દશરથ મેદ ભક્તિ મન લાવા ॥ ૩ ॥

સગુણ ઉપાસક મોક્ષ ન લેહી । તિનકો રામ ભક્તિ નિજ દેહી ॥

બાર બાર કર પ્રભુહિ પ્રણામા । દશરથ હર્ષિ ગયે નિજ ઘાંમા ॥ ૪ ॥

આ આવસરમાં મહારાજ દશરથ સ્વર્ગલોકમાંથી ત્યાં આવ્યા. પોતાના પુત્ર રામચન્દ્રજીને બોધને, તેમનાં નેત્રોમાં પાણી બરાઈ આવ્યાં. રામચન્દ્રજી તથા લક્ષ્મણજી,

પિતાજીને પ્રણામ કર્યા અને તે પિતાજીએ, તેઓને આરણ્યવંદિ આપ્યા. ॥ ૧ ॥ રામચંદ્રજીએ, દશરથ રાજાને કહ્યું કે, 'હે તાત ! અમે આપના પુણ્ય પ્રભાવથી જ પ્રબલ શક્તિને જિત્યા છીએ.' રામચંદ્રજીનું બોલતું સાંભળી, દશરથ રાજાને બહુ જ પ્રીતિ વધી, નેત્રોમાં આસુ ભર્યાં આવ્યાં અને રામાવલી ખડી થઈ ઝડપી. ॥૨ ॥ રામચંદ્રજીએ, દશરથ રાજાના પેઢેલાં પ્રેમનું અનુમાન કરીને, (જેમ પ્રથમ મારા વિયોગથી મનુષ્ય શરીર છોડી દીધું હતું. તેમ હવે મારા વિયોગથી રાખેને આ દિવ્ય શરીરને પણ છોડી દે એમ ધારીને) કૃપા દૃષ્ટિથી તેમને સઘળા મોહનું નિવારણ કરનારું અદ્વૈત (અહં બ્રહ્માસ્મિ) જ્ઞાન આપ્યું. હે પાર્વતી ! દશરથ રાજાને આજ દિવસ સુધી સગુણ ભક્તિ જ મનમાં ઠસી રહી હતી તેથી તેમને મોક્ષ થયો ન હતો. ॥૩॥ સગુણની ઉપાસના કરનારા લોકો, ભક્તિના આનંદમાં આસક્ત હોવાને લીધે, કેવલ્યસુક્તિને ઇચ્છતા જ નથી અને રામચંદ્રજી પણ તેઓને ભક્તિ જ આપે છે, કે જે ભક્તિના પ્રભાવથી છેવટ પોતાની મેળે જ આત્મસાક્ષાત્કાર થવાથી વિદેહસુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. અદ્વૈત જ્ઞાનને લીધે જેનું પ્રેમબંધન તૂટી ગયું એવા દશરથ રાજા રામચંદ્રજીને વારંવાર પ્રણામ કરી, રાજા થઈને પાછા પોતાના સ્થાનકમાં ગયા. (યોગવાસિષ્ઠમાં રામચંદ્રજીની સાથે દશરથ રાજાએ પણ સંપૂર્ણ રીતે બ્રહ્મવિદ્યા સાંભળી હતી, પણ રામચંદ્રજી ઉપરના પ્રેમને લીધે તેમને આત્મસાક્ષાત્કાર થયો ન હતો. આ સમયમાં આત્મસાક્ષાત્કાર થવાથી, તે રાજા જીવન્મુક્ત થયા.) હવે રામચંદ્રજીના રાજ્યાભિષેકનો મહોત્સવ જોયા પછી, રામચંદ્રજીની સાથે જ તેમને વિદેહસુક્તિની પ્રાપ્તિ થશે. ॥ ૪ ॥

દો—અનુજ જાનકી સહિત પ્રમુ, કુશલ કોશલાવીશ ॥

છવિ વિલોકિ મન હર્ષિ અતિ, સ્તુતિ કર મુર ર્શ ॥ ૨૭૬ ॥

લક્ષ્મણજીની તથા સીતાજીની સાથે રામચંદ્રજી આનંદથી ખીરાજ્યા હતા, તે સમયે તેમની છબીને જોઈ, મનમાં અત્યંત પ્રસન્ન થયેલા ઇંદ્રમહારાજે તેમની નીચે પ્રમાણે સ્તુતિ કરી. ॥ ૨૭૬ ॥

છં—જય રામ શોભા ધામ, દાયક પ્રણત વિશ્રામ ॥

ધૃત જોણ વર શર ચાપ, યુજદંડ પ્રબલ પ્રતાપ ॥ ૧ ॥

જય દુષ્ણારિ સ્વરારિ, મર્દન નિશાચર જ્ઞારિ ॥

યહ દુષ્ટ મારેડ નાથ, મણ્દેવ સકલ સનાથ ॥ ૨ ॥

જય હરણ ધરણી માર, મહિમા ઉદાર અપાર ॥

જય રાવણારિ કુપાલ, કિયે યાતુ ધાન વિહાલ ॥ ૩ ॥

લંકેશ અતિ બલ ગર્વ, કિયે વશ્ય મુર ગંધર્વ ॥

મુનિવંદ નર સ્વગ નાગ, હઠિ પંથ સર્વકે લાગ ॥ ૪ ॥

પરદ્રોહરત અતિ દુષ્ટ, પાયો સો ફલ પાપિષ્ઠ ॥

અવ મુનહુ વીનદયાલ, રાજીવ નયન વિશાલ ॥ ૫ ॥

મોહિ રહા અતિ અધિમાન, નહિ કોઈ મોહિ સમાન ॥

અવ દેસિ મહાપદ કંજ, ગતમાન પ્રદ દુઃસ્વ પુંજ ॥ ૬ ॥

કોઈ વ્રજા નિર્ઘુણ ધ્યાવ, અવ્યક્ત જેહિ શ્રુતિ ગાવ ॥

મોહિ ભાવ કૌશલ્યરૂપ, શ્રીરામ સમુળ સ્વરૂપ ॥ ૭ ॥

વૈદેહિ અનુજ સમેત, મમ હૃદય કરહુ નિકેત ॥

મોહિ જાનિયે નિજ દાસ, દે ભક્તિ રમા નિવાસ ॥ ૮-૩૫ ॥

દે ભક્તિ રમા નિવાસ ત્રાસ, હરણ શરણ સુલ્લસાયક ॥

સુલ્લસાય રામ નમામિ કામ, અનેક છબિ રઘુનાયક ॥ ૯ ॥

મુરહંદ રંજન દંદ્ર મંજન મનુજ તનુ અતુલિત બલ ॥

વ્રજાદિ શંકર સેવ્ય રામ, નમામિ કરુણા કોમલ ॥ ૩૬ ॥

“હે રામ ! હે શેભાના સ્થાનકરૂપ ! હે ભક્તલોકોને વિશ્રામ દેનારા ! હે ઉત્તમ ધનુષ યાજ્ઞ તથા લાઘ્યાં, ઝોઝોને ધરનારા ! હે ભુજદંડના પ્રબલ પ્રભાવવાળા ! ॥ ૧ ॥ હે ખર, દ્રુપદના શત્રુ ! હે અગણિત રાક્ષસોનું મર્દન કરનારા ! હે નાથ ! આપે આ દુષ્ટ રાવણને માર્યો, તેથી સઘળા દેવતાઓ સનાથ થયા છે. ॥ ૨ ॥ હે પૃથ્વીના ભારને હરનાર ! હે ઉદાર તથા અપાર મહિમાવાળા ! જય જય. હે રાવણના શત્રુ ! હે કૃપાળુ આપે રાક્ષસોને બેહાલ કર્યાં. બળના અત્યંત ગર્વવાળો અને દેવતાઓને તથા ગંધર્વોને વશ કરનારો ॥ ૩ ॥ રાવણ, કે જે બલાત્કારથી મુનિઓ, મનુષ્યો, પક્ષીઓ તથા નાગો, એ સર્વની પછવાડે લાગ્યો હતો, ॥ ૪ ॥ પરદ્રોહમાં અત્યંત રુચિવાળો હતો અને અતિ દુષ્ટ તથા યાપિષ્ઠ હતો, તેને જેવું કૃણ મળતું જોઈએ, તેવું જ મળ્યું. હે દીનકથાળુ ! હે કમલસરમાં વિશાળ નેત્રોવાળા ! ॥ ૫ ॥ હવે મારી વિશ્વસિ સાંભળો. મને ઝોવો ઝોટો ગર્વ હતો કે, મારા જેવો બીજો કોઈ પણ નથી. દુઃખના સમૂહને દેનારો એ ગર્વ મને આપનાં ચરણારવિન્દોનું દર્શન મળવાથી જતો રહ્યો છે, ॥ ૬ ॥ કોઈ મહાત્માએ, નિર્ઘુણ તથા અવ્યક્ત કહીને વેદે ગાયેલા પરબ્રહ્મનું ધ્યાન કરે છે, પણ મને તો આ કૌશલ્યાધીશ શ્રીરામ એ નામનું આપનું સમુલ્લ સ્વરૂપ પ્રિય લાગે છે. ॥ ૭ ॥ હે ભક્તીના નિવાસ ! સીતાલની તથા લક્ષ્મણની સાથે મારા હૃદયમાં સર્વદા નિવાસ કરો મને પોતાનો દાસ બંધો અને અખંડ ભક્તિ આપો. ॥ ૮ ॥ હે રામચંદ્ર ! આપ કે જે ત્રાસને હરનારા, શરણાગતોને સુખ દેનારા, સુખના ધામરૂપ અને અનેક કામદેવોના જેવી શેભાવાળા છો, તેમને પ્રણામ કરું છું. ॥ ૯ ॥ હે રઘુનાયક ! હે રામચંદ્ર ! આપ કે જે દેવતાઓના સમૂહને રાજ કરનારા, સંસારના ભયને ભાંગનારા, મનુષ્યાવતાર, અનુલ્લભવાળા, કરુણાથી કેમળ અને વ્રજાદિકના તથા શંકરના પણ ઇષ્ટદેવ છો તેમને પ્રણામ કરું છું. ॥ ૩૫ ॥ ૩૬ ॥

સો-અવ કરિ કૃપા વિક્રોધિ મોહિ, આયધુ દેહુ કૃપાલુ ॥

વ્રજા કરો મુનિ પ્રિય સંચલ, બોલે દીન દયાલુ ॥ ૨૭૭ ॥

હે કૃપાણુ ! હવે કૃપા કરીને અને કાંઈક આજ્ઞા આપો. હું શું કરું ? આ પ્રમાણે ઇંદ્રમહારાજનાં વચ્ચેના સાંભળીને રામચન્દ્રજી બોલ્યા કે, ॥ ૨૭૭ ॥

શૌન્-મુહુ મુરપતિ કપિ બાહુ હમારે । પરે મુમિ નિશિચર જો મારે ॥
મમ હિત લાગિ તજે રન માના । સકલ જિયાવ મુરેશ મુજાના ॥ ૧ ॥
મુન સ્વગેશ મધુકી યહ વાના । અતિ અગાધ જાનહિં મુનિ જ્ઞાની ॥
મથુ વહ જિશુવન મારિ જિવાઈ । કેવલ શક્રહિ દીન્દ વદાઈ ॥ ૨ ॥
મુધા વરપિ કપિ બાહુ જિવાયે । ઝટે હસપિ સવ મથુ પહૈં આયે ॥
મુધાવૃષ્ટિ મહ દુહૈં દલ ઉપર । જિયે બાહુ કપિ નહિ રજનીચર ॥ ૩ ॥
રામાકાર મયે તિનકે મન । ગયે પરમ પદ તજિ શરીર રન ॥
દેવ અંજ સવ વાનર રિચ્છા । જિયે સકલ રઘુપતિકી રિચ્છા ॥ ૪ ॥
રામ સરિસકો દીન હિતકારી । કીન્દે મુક્ત નિશાચર જ્ઞારી ॥
સલ મલ ધામ કામરત રાવન । ગતિ પાઈ જો મુનિવર ભાવન ॥ ૫ ॥

“હે દેવતાઓના સ્વામી ! સાંભળો. હે મુખજી !” આ મારાં રીંછિ અને વાનરાઓ. કે જેઓ રાક્ષસોના મારથી ધરતીપર પડ્યાં છે તથા જેઓએ મારા હિતને વાસ્તે પ્રાણોનો ત્યાગ કર્યો છે, તે સઘળાંઓને સ્વસ્થ તથા જીવતાં કરો. ॥ ૧ ॥” હે ગરુડજી ! પ્રજુની આ વાણી અગાધ છે, કે જેનાં તત્ત્વને જ્ઞાની મુનિઓ જ બાણી શકે, પ્રજુ જો કે પોતે જ સઘળા ત્રેલોક્યને મારી તથા જીવાડી શકે એવા છે, તોપણ તેમણે ઇંદ્રને જે આજ્ઞા કરી, તે કેવળ ઇંદ્રને મોટાઈ દેવાને વાસ્તે જ કરી. ॥૨॥ ઇંદ્રે અમૃતની વૃષ્ટિ કરીને સઘળાં રીંછિને તથા વાનરાઓને જીવાડ્યાં અને જેઓ મૂર્છિત થયાં હતાં, તેઓને સ્વસ્થ કર્યાં. જેઓ સઘળાં બેઠી, રાજ થઈને રામચન્દ્રજીની પાસે આવ્યાં. જો કે અમૃતની વૃષ્ટિ મને સે-યોની ઉપર થઈ, તોપણ રીંછિ તથા વાનરાઓ જ જીવતાં થયાં, પણ રાક્ષસો જીવતા થયા નહીં. ॥૩॥ આતું કારણુ એ છે કે, રાક્ષસોનાં અંતઃકરણો રામાકાર જ થઈ ગયાં હતાં અને તેથી તેઓ, રજુમાં શરીરો છોડીને પરચ પડ્યાં બોલ્યા ગયા, કે બ્યાંથી પાછા લાવવાની અમૃતમાં પણ શક્તિ નથી. સઘળા વાનરાઓ તથા રીંછિ તો, દેવતાઓના અંશે હોવાથી કલ્પની સ્થિતિ પર્યંત અધિકારીઓ રહેવાનાં હતાં તેથી તેઓને મુક્તિ મળી ન હતી અને વળી તેઓને જીવાડવામાં રામચન્દ્રજીની ઇચ્છા જ સર્વોપરિ કારણુ-રૂપ હતી, તેથી તેઓ સઘળાં જીવતાં થયાં. ॥ ૪ ॥ રામચન્દ્રજી જેવા ખલ-લોકોનું પણ હિત કરનારા હયાળુ બીજા કોણ હોય ? રામચન્દ્રજીએ, અનંત રાક્ષસોને મુક્ત કર્યાં અને રાવણ, કે જે બળ, પાપોન્મ નિવાસરૂપ તથા મહા કામી હતો, તેને પણ એવી ગતિ આપી, કે જે ગતિને મુનિઓ પણ ઇચ્છે છે. ॥૫॥

૧ અમૃત વરસાવવાથી વાનરાઓ તથા રીંછિ જ જીવતા થયાં એમ છે, પણ રાક્ષસો જીવતા થયાં એમ નથી; એ વાતનાં ખરાં કારણુને ઇંદ્ર જણે છે, તેથી તેને ‘મુખજી’ કહ્યો છે.

ધૌં-મુમન થરથિ સથ મુર વલ્લે, વહિં વહિં સથિર વિમાન ॥

દેસિ મુખવસર રામ પહોં આયે ચંદુ મુજાન ॥ ૨૭૮ ॥

પરમ પ્રીતિ કરજોરિ યુગ, નયન નીલન ખરિ વારિ ॥

પુલકિ ગાત મદ્દદ ગિરા, વિનય કરત ત્રિપુરારિ ॥ ૨૭૯ ॥

સઘળા દેવતાઓ, પુષ્પોની વૃષ્ટિઓ કરી, સુન્દર વિમાનોમાં ચઢી ચઢીને પોતા-
પોતાનાં સ્થાનકોમાં ગયા. પછી એકાંતને સમય એધને દેવાધિદેવ મહાવિષ્ણુ સદા-
શિવ, તેમની પાસે આઠ્યા. સદાશિવ, પરમ પ્રીતિથી બને હાથ ભેડી, નેત્રકમળોને
અશ્રુઓથી ભરપૂર કરી દર્ધ, ગાત્રોમાં શેમાંચિત, થર્ધ, ગદગદ વાણીથી વિનય કરવા
લાગ્યા કે, ॥ ૨૭૮ ॥ ૨૭૯ ॥

ચૌં-મામખિ રક્ષય રઘુકુલનાયક । ઘૃત વર વાપ રુચિર કર શાયક ॥

મોહ મહા ઘનપટલ પ્રમંજન । સંશય વિપિન અનલ જન રંજન ॥ ૧ ॥

અગુણ સગુણ ગુણમંદિર સુન્દર । પ્રમ તમ પ્રવલ પ્રતાપ દિવાકર ॥

કામ ક્રોધ મદ ગજ પંચાનન । વસહુ નિરંતર જન મન કાનન ॥ ૨ ॥

વિષય મનોરથ પુંજ કંઞ વન । પ્રવલ તુષાર ઉદાર પાર મન ॥

ભવવારિધિ મંદર પરમંદર । વારય તારય સંસ્મૃતિ દુસ્તર ॥ ૩ ॥

શ્યામગાત રાજીવ વિકોચન । દીનવંધુ પ્રણતારતિ મોચન ॥

અનુજ જાનકી સહિત નિરંતર । વસહુ રામ તુપ મમ ઝર અંતર ॥ ૪ ॥

મુનિરંજન મહિમંદલ મંદન । તુલસિદાસ પ્રભુ ત્રાસ વિસ્ફંડન ॥

“હે રઘુકુલનાયક ! હે ઉત્તમ ધનુષને ધરનારા ! હે બાણથી શેભતા હસ્તવાળા !
હે મોહરૂપી મોટા મેઘમંડલને તોડી નાખવામાં પવનરૂપ ! સંશયોરૂપી જંગલને બાળી
નાખવામાં અગ્નિરૂપ ! હે ભક્તજનોને શાંત કરનારા ! માફ રક્ષણ કરો. ॥ ૧ ॥ હે
સગુણ તથા નિર્ગુણ સ્વરૂપોવાળા ! સર્વ પદાર્થોના અધિષ્ઠાનરૂપ ! હે સુંદર ! હે ભમરૂપી
અંધકારને નષ્ટ કરવામાં ગ્રીષ્મઋતુના મધ્યાહ્ન કાળના સૂર્યરૂપ ! હે કામ, ક્રોધ તથા
મદરૂપી હાથીઓનો વિનાશ કરવામાં સિંહરૂપ ! ભક્ત લોકોનાં અંતઃકરણોરૂપી જંગ-
લોમાં નિવાસ કરો. ॥ ૨ ॥ હે વિષયોના મનોરથોના સમૂહોરૂપી કમળવનને દગ્ધ કરી
નાખવામાં પ્રબળ હિમરૂપ ! હે મનથી પર ! હે સંસારરૂપી સમુદ્રનું મથન કરવામાં
મંદરાચલરૂપ ! અવિદ્યારૂપ મોટા ભયનું નિવારણ કરો અને દુસ્તર સંસારમાંથી તારો.
॥ ૩ ॥ હે શ્યામસુંદર ગાત્રોવાળા ! હે કમળસરખાં નેત્રોવાળા ! હે દીનજન્મુ ! હે
ભક્તજનોની પીડાને ટાળનારા ! હે રાખધિરાજ ! હે રામચન્દ્ર ! આપ લક્ષ્મણની
અને સીતાભૂતની સાથે મારાં હૃદયની અંદર નિરંતર નિવાસ કરો. ॥ ૪ ॥ હે મુનિજનોને

૧ મારા શિષ્ય રાવણથી પ્રભુને બહુ સંકટ થયું હતું, તેથી પ્રભુ રંગેને સહુ સાંભળતા કષ્ટો
આપે, એવી શક્તિ લીધે સદાશિવ એકાંતમાં આઠ્યા, તેથી તેમને ‘મહાવિષ્ણુ’ એ વિશેષ
આપ્યું છે.

શણ કરનારા ! હે પુષ્પીના મંડળવા શબ્ધધારક ! હે પ્રભુ ! અક્ષતજનોના સંચારકૃપી ત્રાસનું ખંડન કરો. ॥

દો—નાથ જવહિ કોશલપુરી, હુરૈ તિલક તુમ્હાર ॥

તવ મૈ આરવ મુનહુ પ્રમુ, દેશન ચરિત ઉદાર ॥ ૨૮૦ ॥

હે નાથ ! હે પ્રભુ ! જ્યારે અયોધ્યા નગરીમાં આપને શાન્ત્યતિલક થયે, ત્યારે આપનાં ઉદાર ચરિત્રને જોવા વાસ્તે હું ત્યાં આવીશ. ” ॥ ૨૮૦ ॥

ચૌ—કરિ વિનતી જવ શંકુ સિધાયે । તવ પ્રમુ નિકટ વિભીષણ આયે ॥

નાથ ચરણ શિર કહ મુદુ વાની । વિનય મુનિય મમ સારંગપાની ॥ ૧ ॥

સકુલ સદલ પ્રમુ રાવણ મારા । પાવન યથ ત્રિમુવન વિસ્તારા ॥

દીન મલીન હીન મતિ જાતી । મોપર કૃપા કીન્હ બહુ ભોંતી ॥ ૨ ॥

અવ જન ગૃહ પુનોત પ્રમુ કીજૈ । મજ્જન કરિય સમર શ્રમ છીજૈ ॥

દેશ કોશ મંદિર સમ્પદા । દેહુ કૃપાલુ કપિન્હ કહૈ મુદા ॥ ૩ ॥

સવ વિધિ નાથ મોહિં અપનાડ્ય । પુનિ મોહિં સહિત અવધ પુર જાડ્ય ॥

મુનત વચન મુદુ દીનદયાલા । સજલ નયન દોડ મયે વિશાલા ॥ ૪ ॥

એ પ્રમાણે વિનતિ કરીને સદાશિવ ઠેલાસમાં પધારી ગયા, તે સમયમાં વિભીષણે રામચન્દ્રજીની પાસે આવી ચરણોમાં માથું નમાવીને કેમળ વચનોથી વિનતિ કરી કે, “હે ભગવાન ! મારી વિનતિ સાંભળો. ॥ ૧ ॥ આપે કુલ સહિત તથા સૈન્ય સહિત રાવણને માર્યો, ત્રેલોક્યમાં પવિત્ર યશનો વિસ્તાર કર્યો અને હું કે જે દીન, મલિન, હીન યુદ્ધિવાળો તથા હીન ભતિવાળો છું, તેના ઉપર ઘણા ઘણા પ્રકારની કૃપા કરી. ॥૨॥ હે કૃપાળુ પ્રભુ ! હવે શુદ્ધતા પરિશ્રમને ટાળવા માટે આપ જ્ઞાન કરો અને મારાં ઘરને પવિત્ર કરવા માટે તેમાંથી મનમાનવી રીતે ધનેા મંગાવી લઇને આનંદથી વાનરાઓને તથા રીંછોને આપો દેશો, ॥ ૩ ॥ ખબનાઓ તથા ઘરો આપવાની મરજી હોય તો તે પણ આપો. હે નાથ ! મને સઘળી રીતે પોતાનો કરો અને વળી મને સાથે લઇને જ અયોધ્યામાં પધારો.” આ પ્રમાણે વિભીષણનાં કેમળ વચનો સાંભળીને રામચન્દ્રજી, પોતાનાં બન્ને વિશાળ નેત્રોમાં હર્ષાશ્રુઓથી વ્યાસ થયા. ॥ ૪ ॥

દો—તોર કોષ ગૃહ મોર સવ, સત્ય વચન મુન તાત ॥

દશા ધરતકી મુમિરિ મોહિં, પલક કલ્પ સમ જાત ॥ ૨૮૧ ॥

તાપસ વેષ જરીર કુશ, જપૈ નિરન્તર મોહિં ॥

દેશોં વેગિ સો યમકર, સલા નિહોરોં તોહિં ॥ ૨૮૨ ॥

જો જૈહાં વીતે અવધિ, જિયત ન પાઝૈં વીર ॥

મીતિ ધરતકી સમુક્ષિ પ્રમુ, પુનિ પુનિ પુલક જરીર ॥ ૨૮૩ ॥

કરહુ કલ્પ ધરિ રાજ્ય તુમ, મોહિં મુખિદેહુ સત્ર પ્રાપ્તિ ॥

પુનિ મમ ધામ સિધારેહુ, જહાં સંત સવ જાહિ ॥ ૨૮૪ ॥

રામચન્દ્રજી બોલ્યા કે, “હે તાત ! તમારા ખબરનાઓ લખે થશે, એ સઘળું માટે જ છે, પરંતુ આરી એક ખરી વાત સાંભળી, મારા ભાઈ ભરતજીની હથાળું મને સ્મરણ હોવાને લીધે, મને એક એક પળ કલ્પ સમાન વીતે છે. ॥ ૨૮૧ ॥ ભરતજી, તપસ્વીને વેષ ધરી, દુર્બલ શરીરથી નિરંતર મારો જ જપ કર્યા કરે છે, માટે હવે હું જે ઉપાયથી ભરતજીને તુરત હેંધું, તે ઉપાય તુરત કરો. હે મિત્ર ! એ ઉપાયને વાસ્તે હું તમને વિનવું છું એમ સમજો. ॥ ૨૮૨ ॥” એ ચૌદમા વર્ષનો છેલ્લો દિવસ વ્યતીત થયા પછી હું ત્યાં પહોંચીશ, તો ભરતજીને જીવતા નહીં હેંધું, એવી ચિંતા કરતા રામચન્દ્રજી, ભરતજીની પ્રીતિનું સ્મરણ કરીને, શરીરમાં વારંવાર રોમાંચિત થઈ જવા લાગ્યા. ॥ ૨૮૩ ॥ વળી રામચન્દ્રજીએ વિભીષણને કહ્યું કે, ‘તમે આ કલ્પ પૂરો થતાંસુધી લંકાનું રાજ્ય કરો, અને વારંવાર મનમાં માફ સ્મરણ કર્યા કરો. અંતે તમને મારા ધામની પ્રાપ્તિ થશે, કે જે ધામમાં સર્વ સંત જનો ભય છે.’ ॥ ૨૮૪ ॥

ચૌ-મુનત વિભીષણ વચન રામકે । હર્ષિ ગદ્યે પદ કૃપાધામકે ॥

વાનર માણુ સકલ હરણાને । પ્રભુ પદ ગદિ ગુણ વિમલ ભસાને ॥ ૧ ॥

બહુરિ વિભીષણ મવન સિધાયે । મણિગણ વસન વિમાન ભરાયે ॥

કે પુષ્પક પ્રભુ આગે રાખા । હૈંસિકૈ કૃપાસિંધુ અસ માત્રા ॥ ૨ ॥

ચદિ વિમાન મુનુ સત્વા વિભીષણ । ગગન જાય વર્ષદુ પટ મૂષળ ॥

નમપર જાય વિભીષણ તવહીં । વર્ષ દિયે પટ મૂષળ સબહીં ॥ ૩ ॥

જો જોહિ મન માવે સો લેહીં । મણિમુલ મેલિ દારિ કપિ દેહીં ॥

હૈંસત રામ સિય અનુજ સમેતા । પરમ કૌતુક કૃપાનિકેતા ॥ ૪ ॥

કૃપાના ધામરૂપ રામચન્દ્રજીનાં વચનો સાંભળી, વિભીષણે અત્યંત હર્ષથી રામચન્દ્રજીનાં ચરણો પકડ્યાં. સઘળા વાનરાઓ તથા રીંછો, રાજી થયાં અને રામચન્દ્રજીના ચરણો પકડી પકડીને તેમના નિર્મલ શુભોનાં વખાણ કરવા લાગ્યા. ॥ ૧ ॥ પછી વિભીષણે, લંકામાં જઈ, દરબારમાંથી અગણિત મંત્રિઓને, આભરણોને તથા વસ્ત્રોને, પુષ્પક વિમાનમાં ભરી, તે વિમાનને રામચન્દ્રજીની પાસે ધરતાં, કૃપાસિન્ધુ રામચન્દ્રજી, હસીને બોલ્યા કે, ॥ ૨ ॥ “હે મિત્ર વિભીષણ ! તમે વિમાનમાં ચઢી, આકાશમાં જઈને અં મંત્રિઓની, આભરણોની તથા વસ્ત્રોની વૃદ્ધિ કરો.” આ આજ્ઞા સાંભળતાં જ વિભીષણે વિમાનમાં ચઢી, આકાશમાં જઈને સઘળાં મંત્રિઓની, આભરણોની તથા વસ્ત્રોની વૃદ્ધિ કરી, ॥૩॥ વાનરાઓ તથા રીંછો, જેને જેને જે જે વસ્તુ ગમી, તે તે લેવા લાગ્યાં. વાનરાઓ મંત્રિઓને તો કુળો સમજી મોહોડાંઓમાં નાખી, કરો સ્વાદ નહીં આપવાથી પથ્થર બનીને પાછાં કહાડી નાખવા લાગ્યા. આ જોઈ, પરમ કૌતુકી રામચન્દ્રજી, હસમણજીની અને સીતાજીની સાથે હસવા લાગ્યા. ॥ ૪ ॥

દો-ધ્યાન ન પાવહિં જામુ મુનિ, નેત્રિ નેત્રિ કહ વેદ ॥

કૃપાસિંધુ સોહ કમિનસો, કરત અનેક વિચોદ ॥ ૨૮૫ ॥

હમા યોગ અપ દાનં તપ, નાના વ્રત મલ્લ મેમ ॥

રામકૃપા નહિં કરહિં તસ, જલ નિહ કેવલ મેમ ॥ ૨૮૬ ॥

કૃપાસિન્ધુ રામચન્દ્રજી, કે, જેમનાં કથાનને મૂનિઓ પણ પાર પામી શકતા નથી અને વેદો પણ નેતિ નેતિ કહીને જેનાં સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરે છે, તે પોતે વાનરાઓથી અનેક વિનોદ કરવા લાગ્યા. ॥૨૮૫॥ વાનરાઓનાં ભાગ્યેનું શું વર્ણન કરવું ? હે પાર્વતી ! રામચન્દ્રજી ચોખ્ખો પ્રેમ રાખવાથી, જેવી કૃપા કરે છે, તેવી કૃપા, યોગથી, જપથી, ધાનથી, તપથી, અનેક વ્રતોથી, અનેક યજ્ઞોથી કે અનેક નિયમોથી પણ કરતા નથી. ॥૨૮૬॥

ચૌ-માલુ કપિન પટ મૂષળ પાયે । પહિરિ પહિરિ રઘુપતિ પહૈં આયે ॥

નાના જિનસિ દેસિ મશ્વ કીશા । પુનિ પુનિ હૈંસત કોશલાષીશા ॥ ૧ ॥

ચિતૈ સવનિ પર કીન્હી દાયા । બોલે મધુર વચન રઘુરાયા ॥

તુમ્હરે વલ મૈ રાવળ મારા । તિલક વિમીષળકો પુનિ સારા ॥ ૨ ॥

નિજ નિજ મુદ્દ અવ તુમ સબ જાહુ । સુમિરેહુ મોહિં દરેહુ જનિ કાહુ ॥

વચન મુનત પ્રેમાકુલ વાનર । જોરિ પાણિ બોલે સબ સાદર ॥ ૩ ॥

મશ્વ જો કહહુ તુમહિં સબ સોહા । હમરે હોત વચન મુનિ મોહા ॥

દીન જાનિ કપિ કિયે સનાથા । તુમ ત્રૈલોક્યેશ રઘુનાયા ॥ ૪ ॥

મુનિ મશ્વ વચન લાજ હમ મરહીં । મનક કવહુ સંગ પતિ હિત કરહીં ॥

દેસિ રામ રુલ્લ વાનર ઋચ્છા । પ્રેમ મગન નહિં મુદ્દકી ઇચ્છા ॥ ૫ ॥

વચ્ચ તથા આભરણો મળતાં, તે પહેરી પહેરીને, સર્વે વાનરાઓ તથા રીંછો, રામચન્દ્રજીની પાસે આવ્યાં. અનેક પ્રકારની વચ્ચાદિ ઉત્તમ જ્યુસોને તથા તે જ્યુસોને ધરનારાં વાનરાઓને અને રીંછોને ભેઈ, રામચન્દ્રજી વારંવાર હસવા લાગ્યા. ॥ ૧ ॥ રામચન્દ્રજી કૃપા દષ્ટિથી સર્વની સામે ભેઈને બોલ્યા કે, “હું તમારાં બળથી જ રાવણને મારી શક્યો છું તથા વિભીષણને રાજ્યતિલક આપી શક્યો છું. ॥ ૨ ॥ હવે તમેા સર્વે પોતપોતાને ઘેર ભાઓ. ઘેર બઈ માફે સ્મરણ કર્યા કરો એટલે તમેાને કાંઈથી પણ બચ ઉત્પન્ન થશે નહીં.” રામચન્દ્રજીના વચ્ચેના સાંભળી, પ્રેમથી વિન્હલ થયેલા સર્વે વાનરાઓ તથા રીંછો આદરથી હાથ ભેડીને બોલ્યાં કે, ॥ ૩ ॥ “હે પ્રભુ ! આપ જે કાંઈ કહેા છે તે સહનું આપને શોભે છે, પણ આપનાં વચ્ચેના સાંભળીને અમેાને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થાય છે. વાસ્તવિક તો એ છે કે, આપ કે જે ત્રૈલોક્યના નાથ છે, તેમણે અમેાને દીન ભણીને જ સનાથ કર્યાં છે. ॥ ૪ ॥ આપનાં વચ્ચેના સાંભળવાથી અમેા લભઈએ છીએ. કાંઈ સમયે પણ મન્દ્રશે અઠડાનો ઉપકાર કરી શકે કે ?” વાનરાઓ તથા રીંછો, પ્રેમમાં મગ્ન હોવાને લીધે, ઘેર જવાની ઇચ્છા નહીં કરતાં હતાં. ॥ ૫ ॥

દો-મશ્વ પ્રેરિત કપિ માલુ સબ, રામરૂપ હર રાસિ ॥

હરે વિષાદ સમેત સબ, વલે વિનય વહુ માસિ ॥ ૨૮૭ ॥

जाम्बवन्त कपिराज नरु, अंगदादि हनुमान ॥

सहित विभीषण अपर जे, यूथप अति बलवान ॥ २८८ ॥

कहि न शकहि कछु प्रेमवश, मरि मरि लोचन धारि ॥

सन्मुख खितवहिं रामतन, नयन निमेष बिसारी ॥ २८९ ॥

परतु रामचंद्रलुनी भरल जेध, तेभनां स्वइपने हृदयोभां राभी लध, धधुं धधुं
विनयनां वधने। गोली, घेर जवानो सभय आववाथी राल यतां यतां अने रामचंद्रलुना
विशेगथी जेध पाभतां पाभतां त्यांथी याध्यां ॥ २८७ ॥ जम्भुवान्, सुग्रीव, नल, अंगद
अने हनुमानलु वगेरे यूथपतिज्यो तथा विभीषण वगेरे धीन पखु डेटलाज्येक अति
बलवान् योद्धाज्यो ॥ २८८ ॥ कछु गोली शकता न हुता, पखु प्रेभने वश यध नेत्रेभां
आंझु लावी लावी, नेत्रेभां निमेषने पखु लुली जध, सन्मुख उभा रहने रामचंद्रलुनी
छपीने निरभवा लाग्या ॥ २८९ ॥

चौ०-अतिशय प्रीति देखि रघुराई । लीन्हे सकल विमान चढाई ॥

मनमई विप्र चरण शिर नावा । उत्तर दिशहि विमान चलावा ॥ १ ॥

चलत विमान कोलाहल होई । जय रघुवीर कहिं सब कोई ॥

सिंहासन अति उच्च मनोहर । सिय समेत बैठे प्रभु तापर ॥ २ ॥

राजत राम सहित भामिनी । मेरु शृंग जनु घन दामिनी ॥

रुचिर विमान चला अति आतुर । कीन्ही सुमन टट्टि हरषे सुर ॥ ३ ॥

परम सुखद चलिं त्रिविध बयारी । सागर सुरसरि निर्मल वारी ॥

शकुन होहि सुंदर चहुँ पासा । मन प्रसन्न निर्मल नभ आसा ॥ ४ ॥

कह रघुवीर देखु रण सीता । लक्ष्मण हत्यो इहाँ इन्द्रजीता ॥

अंगद हनुमानके मारे । रणमें परे निशाचर भारे ॥ ५ ॥

कुंभकर्ण रावण दोउ भाई । इहाँ हतेवँ सुर मुनि दुखदाई ॥

रामचंद्रलुजे, अत्यंत प्रीति जेधने, ते सर्वने विमानभां यदानी लीधा अने पछी
मनथी प्राक्षयानां यरखोभां प्रखाम करीने उत्तर दिशा तरह विमान यदानी धीधु ॥ १ ॥
विमान आलती वधते, सर्वे कोध 'जय रघुवीर जय रघुवीर' जेभ जोलवा लागतां तेने
भोटो कोलाहल मयी रहो। जे विमानभां अत्यंत उंचा मनोहर सिंहासनपर सीतालु
सहित प्रभु धीराज्या ॥ २ ॥ प्रभु, अष्ट मेरु पर्वतना शिखर उपर वीजणी सहित
मेघ जेठो होय जेवा सीतालु सहित योववा लाग्या। सुंदर विमान भोटा वेगथी याधुं,
ते सभयभां देवताज्यो दुर्बधी पुष्पोनी वृष्टि करवा लाग्या, ॥ ३ ॥ परम सुभ देनारे शी-
तल, अंग तथा सुगंधी पवन आलवा लाग्यो, सञ्जुद्रनां तथा अंगालुनां जण अति निर्मल
यध मयां, जोमेर उत्तम शकुनो यवा लाग्यां, सर्वनां अंतःकश्योभां प्रसन्नता व्यापी रही
अने आकाश तथा दिशाज्यो निर्मल यध मयां ॥ ४ ॥ रामचंद्रलु, सीतालुने हलेवा
लाग्या हे, "हे जनकी! आ रघुसुमि ज्यो। अहाँ लक्ष्मणलुजे इंद्रजितने भागो हलेवा

અહીં, અંગદ અને હનુમાનજી, એઓના પ્રહારોથી મોટા મોટા શકસો રણમાં પડ્યા છે. ૧૬૬ ॥ કુંભકર્ણુ અને રાવણુ એ બન્ને બાધ્યો, કે જેઓ, દેવતાઓને તથા મુનિઓને બહુ દુઃખ દેતા, તેઓને મેં અહીં માયા છે. ॥

દો-૦-ઈહાં સેતુ વાંધેડ અરુ, થાપેડ શિવ સુત્ર પામ ॥

સીતા અનુજ સમેત પ્રશુ, સંશુહિ કીન્હ પ્રણામ ॥ ૨૯૦ ॥

જહૈ જહૈ કૃપાસિંધુ વન, કીન્હ વાસ વિશ્રામ ॥

સકલ દિશ્વાયે જાનકિહિ, કહિ કહિ સવકે નામ ॥ ૨૯૧ ॥

આ સ્થાન પર સેતુ બાંધ્યો છે અને અહીં સદાશિવનું સ્થાપન કર્યું છે.” આ સ્થલમાં સીતાજીએ, લક્ષ્મણજીએ તથા રામચન્દ્રજીએ રામેશ્વરને પ્રણામ કર્યા ॥ ૨૯૦ ॥ વનમાં જે જે સ્થલોમાં પોતે વિશ્રામ કર્યા હતા, તે તે સ્થલોનાં નામો કહી કહીને પ્રભુએ તે સઘળાં સ્થલો સીતાજીને દેખાડ્યાં. ॥ ૨૯૧ ॥

ચૌ-૦-સપદિ વિમાન તહાં ચલિ આવા । દંડક વન જહૈ પરમ મુહાવા ॥

કુમ્ભજાદિ મુનિ નાયક નાના । મયે રામ સવકે મુસ્થાના ॥ ૧ ॥

સકલ મુનિનસોં પાય અગ્નીશા । આયે ચિત્રકૂટ જગદીશા ॥

તહૈકર ઋષિન કેર સંતોષા । ચલા વિમાન તહૈતે ચેલા ॥ ૨ ॥

બંદુરિ રામ જાનકી દિશ્વાઈ । યમુના કલિમલ હરણિ મુહાઈ ॥

પુનિ દેસ્વી મુરસરી પુનીતા । રામ કહાં પ્રણામ કરુ સીતા ॥ ૩ ॥

તીરથ પતિ પુનિ દીક્ષ પ્રયાગા । નિરલત જન્મ કોટિ અષ ભાગા ॥

દેસ્વિ રામ પાવન પુનિ વેની । હરણ શોક મુર લોક નિસેની ॥ ૪ ॥

દેસ્વી અવધ પુરી અતિ પાવની । ત્રિવિષ તાપ ભવરોગ નશાવની ॥

એ વિમાન તુરત સુંદર દંડકારણ્ય ઉપર આવતાં, રામચન્દ્રજી, સીતાજીની તથા લક્ષ્મણજીની સાથે વિમાનમાંથી ઉતરીને અગસ્ત્ય આદિ સર્વ મુનિઓનાં તે તે સ્થાન-કોમાં પધાર્યાં. ॥ ૧ ॥ સર્વ મુનિઓને પ્રણામ કરી, તે મુનિઓના આશીર્વાદો લઈ, પાછા વિમાનમાં બીરાજીને પ્રભુ ચિત્રકૂટ પર આવ્યા. ત્યાં પણ વિમાનમાંથી ઉતરી, તે સ્થલના ઋષિઓને પ્રસન્ન કરી, પાછા વિમાનમાં બીરાજ્યા. ॥ ૨ ॥ ત્યાંથી પણ વિમાન મોટા વેગથી ચાલ્યું. રામચન્દ્રજીએ, સીતાજીને કલિયુગના મેલોને હરનારાં યમુનાજીનું દર્શન કરાવ્યું તથા પ્રણામ કરાવ્યા. પછી પવિત્ર ગંગાજીને ભેટ, રામચન્દ્રજીએ સીતાજીને કહ્યું કે, ‘હિ સીતા ! ગંગાજીને પ્રણામ કરો.’ સીતાજીએ ગંગાજીને પ્રણામ કર્યા, ॥ ૩ ॥ તેટલામાં જેનાં દર્શનથી કરોડો જન્મોનાં પાપો ભાગી બચ એવો તીર્થરાજ પ્રયાગ એવામાં આવ્યો અને ત્યાં શોકનું હરણ કરનારી અને સ્વર્ગ લોકની નીચરણી હોય એવી લાજલી ત્રિવેણીનાં દર્શન થયાં. ત્રિવેણીનાં દર્શન થતાં ॥ ૪ ॥ તુરત જ અત્યંત પવિત્ર, પ્રભુ તાપને હરનારી તથા લેસારેકી શાયરે નહ કરનારી અકોખા જમીનીમાં દર્શન થયાં. ॥

હો-તવ રઘુનંદન સિય સહિત, અવધાઈ કીન્હ મળામ ॥

સજલ વિલોચન પુલક તનુ, પુનિ પુનિ હર્ષિત રામ ॥ ૨૧૨ ॥

વહુરિ ત્રિવેળી આય પ્રમુ, હર્ષિત મજ્જન કીન્હ ॥

કપિન્હ સમેત મહીસુરન્હ, દાન વિવિધ વિધિ દીન્હ ॥ ૨૧૩ ॥

સીતાજી તથા લક્ષ્મણજી સહિત રઘુનાથજીએ, અયોધ્યા નગરીને પ્રણામ કર્યાં. એ નગરીનાં દર્શનના સમયમાં રામચન્દ્રજી વારંવાર અત્યંત હર્ષ પામ્યા. નેત્રોમાં અશ્રુ-ઓથી ભરપૂર થઈ ગયા અને શરીરમાં રોમાંચિત થઈ ગયા. ॥૨૬૨॥ પછી રામચન્દ્રજીએ, સર્વ પરિવાર સહિત વિમાનમાંથી ઉતરી, ત્રિવેળીમાં આવીને પરમ આનંદથી સ્નાન કર્યું તથા બ્રાહ્મણોને અનેક પ્રકારનાં દાનો આપ્યાં. વાનરાઓએ તથા રાંછિએ પોતપોતાને વિભીષણની પાસેથી જે રત્નાદિ મળ્યાં હતાં, તેઓનાં બ્રાહ્મણોને દાનો આપ્યાં, ॥૨૬૩॥

ષો-પ્રમુ હનુમન્તહિ કહા બુઝાઈ । ધરિ દ્વિજ રૂપ અવધ પુર જાઈ ॥

મરતહિ કુશલ હમારિ સુનાવહુ । સમાચાર લે પુનિ ચલિ આવહુ ॥ ૧ ॥

તુરત પવન સુત ગવનત મયજ । તવ પ્રમુ મરદ્વાજ પહૈં ગયજ ॥

નાના વિધિ પૂજા મુનિ કીન્હી । સ્તુતિ કરિ પુનિ વહુ આશિષ દીન્હી ॥૨॥

મુનિ પદ વંદિ યુગલ કર જોરી । ચઢિ વિમાન પ્રમુ ચલે વહોરી ॥

ઈહોં નિષાદ સુના પ્રમુ આયે । નાવ નાવ કરિ લોગ બુલાયે ॥ ૩ ॥

સુરસરિ લાંધિ યાન જવ આવા । ઉતરા તટ પ્રમુ આયસુ પાવા ॥

તવ સીતા પૂજી સુરસરી । વહુ પ્રકાર પુનિ ચરણન પરી ॥ ૪ ॥

દીન્હ અગ્નિ મુદિત મન ગંગા । હુંદરિ તવ અહિવાત અમંગા ॥

સુનતહિ ગુહ ધાયો પ્રેમાકુલ । આયો નિકટ પરમ સુલસંકુલ ॥ ૫ ॥

પ્રમુહિ વિલોકિ સહિત વૈદેહી । પરેડ અવનિ તનુ મુધિ નહિ તેહી ॥

પરમ પ્રીતિ વિલોકિ રઘુરાઈ । હરષિ ઉઠાય લીન્હ રર લાઈ ॥ ૬ ॥

ત્યાં પ્રભુએ હનુમાનજીને સમજાવીને આજ્ઞા કરી કે, “તમે બ્રાહ્મણનું રૂપ ધરી અયોધ્યામાં જઈ, ભરતજીને મારી કુશલતા સંભળાવી, તેમના સમાચાર લઈને પાછા આવ્યા આવો.” ॥ ૧ ॥ એ આજ્ઞા થતાં જ હનુમાનજી ત્યાંથી અયોધ્યા તરફ આવ્યા અને હનુમાનજીને તે તરફ મોકલી, વિમાનમાંથી ઉતરીને રામચન્દ્રજી, ભરદ્વાજ મુનિની પાસે ગયા. મુનિનાં ચરણોમાં પ્રણામ કરી, હાથ જોડી, તેમની આજ્ઞા લઈ, ॥ ૨ ॥ વિમાનમાં ચઢીને ત્યાંથી આવ્યા. અહીં શૂંગવેર પુરનેા શુદ્ધ રાજા ‘રામચન્દ્રજી આવે છે,’ એવી ખબર મળતાં જ ‘વહાણુ લાવો, વહાણુ લાવો’ એમ પોતાના ભિલ લોકોને બોલા-

૧ માંગલિક સમાચાર માંગલિક શરીરથી સંભળાવવા યોગ્ય છે, એટલા માટે બ્રાહ્મણનું રૂપ ધરવાનું કહ્યું. અથવા મને વાનરાઓનો સમાગમ થયાની વાત ભરતજી જાણે છે, માટે હનુમાનજીને એકલા દેખીને ભરતજી ધારશે કે, રામ પોતે ન આવ્યા પણ કોને મોકલ્યો, તેથી વાતચીત થયા પહેલાં જ રખેને પ્રાણુ છોડી દે એવી લેણી બ્રાહ્મણનું રૂપ ધરવાનું કહ્યું. વાલ્મીકીય રામાયણમાં તો એમ કહ્યું છે કે, ભરતજીને રામની ઈચ્છા છે કે નહીં? એ વાતનો વાતચિત ઉપરથી નિશ્ચય કરવાને વાસ્તે હનુમાનજીને મોકલ્યા, પણ એ વાત આ રામાયણના ‘મરતહિ હોયન રાજમદ’ એ વાક્યથી વિરૂદ્ધ થાય છે.

વવા લાગ્યો, ॥૩૩॥ તેટલામાં તો રામચંદ્રજીનું વિમાન ગંગાજીનું ઉદ્ભવન કરી આવ્યું અને રામચંદ્રજીની આજ્ઞાથી કીનારા પર ઉતર્યું, આ સમયમાં સીતાજીએ ઘણા પ્રકારથી ગંગાજીનું પૂજન કરીને તેમને પ્રણામ કર્યા. ॥ ૪ ॥ ગંગાજીએ પ્રસન્ન થઈને 'હે કુંઠરી ! તમારું જોડેવાતણુ અલંગ રહ્યો, ' એવા આશીર્વાદ આપ્યા. રામચંદ્રજીને કીનારાપર ઉતરેલા સાંભળી, પ્રેમથી વ્યાકુલ થયેલો અને પરમ સુખથી પૂરિત થયેલો શુદ્ધ રાજા, રામચંદ્રજીની પાસે આવી, ॥૫॥ સીતાજી સહિત રામચંદ્રજીને જોઈ, પરમ હર્ષથી ધરતી પર પડ્યો. તેને શરીરનું બાન પણ રહ્યું નહીં. (શુદ્ધ રાજાએ સીતાજીનું હરણ થયાની વાત સાંભળી હતી, પણ પાછાં વિજય પૂર્વક પ્રાપ્ત થયાની વાત સાંભળી ન હતી, તેથી સીતાજીને જોઈને તેના મનમાં પરમ હર્ષ થયો.) ॥ ૬ ॥

છં-છિયે હૃદય હાય કૃપાનિધાન મુજાન રાવ રમાપતી ॥

ઘૈદારિ પરમ સમીપ પૂછી કુશલ સૌં કરિ વીનતી ॥

અવ કુશલ પદપંકજ વિલોકિ વિરંચિ શંકર સેવ્ય જે ॥

મુલ્લ ધામ પૂરણ કામ રામ નમામિ રામ નમામિ તે ॥ ૨૮ ॥

સવ મૌતિ અધમ નિષાદ સૌં હરિ ભરત જ્યૌં ડર લાયક ॥

મતિ મંદ તુલસીદાસ સૌં પ્રશ્ન મોહવશ વિસરાયક ॥

યહ રાવનારિ ચરિત્ર પાવન રામ પદ રતિમદ સદા ॥

કામાદિ હર વિજ્ઞાન કર મુર સિદ્ધ મુનિ ગાવહિં મુદા ॥ ૩૧ ॥

કૃપાના ભંડારરૂપ મહા પ્રવીણ રામચંદ્રજીએ, તે શુદ્ધ રાજાને ઊઠાડી, છાતીમાં લગાવી, પોતાના અત્યંત સગીપમાં બેસાડીને કુશલ પ્રશ્ન પૂછતાં, શુદ્ધ રાજાએ વિનતિ કરી કે, હે સુખના ધામરૂપ પૂર્ણકામ રામચંદ્રજી ! બ્રહ્માના અને સદાશિવના ઇષ્ટદેવરૂપ આ ચરણોનું દર્શન મળવાથી આજ સઘળું કુશલ છે. હે પ્રભુ ! હું આપને વારંવાર પ્રણામ કરું છું. ॥૩૮॥ શુદ્ધ રાજા કે જે અત્યંત અધમ જાતવાળો ભિદ્ધ હતો, તેને જે પ્રભુએ ભરતજીની પેઠે છાતીમાં લગાવ્યો, તે પ્રભુને, જે માણસ મોહવશ થઈને વિસારી મૂકે તેને મંદ બુદ્ધિવાળો જ સમજવો. આ અતિ પવિત્ર, સર્વદા રામચંદ્રજીનાં ચરણોમા પ્રીતિ આપનારાં કામ કોંપાદિકને હરનારાં અને જ્ઞાન આપનારાં રામચંદ્રનાં ચરિત્રને દેવતાઓ, સિદ્ધો તથા મુનિઓ પ્રેમથી ગાયા કરે છે. ॥ ૩૯ ॥

દો-સમર વિજય રઘુવીરકે, ચરિત જો મુનિહિં મુજાન ॥

વિજય વિવેક વિમૂતિ નિત, તિનહિં દેહિં ભગવાન ॥ ૨૯૪ ॥

યહ કલિ કાલ મહાયતનુ, મન કરિ દેલિ વિચાર ॥

શ્રીરઘુનાયક નામ તજિ, નહિં કહુ આન અચાર ॥ ૨૯૫ ॥

જે સુર લોકો શુદ્ધમાં વિજય મેળવવારૂપ આ રામચંદ્રજીનાં ચરિત્રને (લંકાકાંડને) સાંભળશે, તેઓને ભગવાન રામચંદ્રજી, સર્વદા વિજય, વિવેક અને ઐશ્વર્ય આપશે. ॥ ૨૯૪ ॥ હે પ્રિય સજ્જનો ! ' આ કલિકાલ પાપોના જ સ્થાનકરૂપ છે, ' એમ મનમાં વિચાર કરી, પાકો નિશ્ચય રાખો, કે કલિયુગમાં શ્રીરઘુનાયકજીનાં નામ સિવાય બીજો કોઈ પણ આધાર નથી. ॥ ૨૯૫ ॥

इति लंकाकाण्डं शुद्ध गुजराती भाषांतर सम्पूर्ण ।

॥ श्रीः ॥

—ॐ श्रीगोस्वामी ॐ—

तुलसीदासकृत रामायण ॥

शुद्ध गुजराती भाषांतर.

उत्तरकांड.

શિવપુરાણ અરીઠ કરનારાઓ ભોઈ તપાસી પાંચમી આવૃત્તિ બોધને મુખઈ છાપનુંજ લેલો

શ્રી

મહા શિવપુરાણ.

(૨૪૦૦૦) હજાર શ્લોકનું શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર.

કી. રૂ. ૫) પોસ્ટ ૧-૨-૦.

વૈદ્યકનો અખ્ય ગ્રન્થ

ભાવપ્રકાશ.

પૂર્વ-મધ્ય-ઉત્તરખંડ.

શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર સહિત બે ભાગમાં.

મૂલ્ય રૂ. ૧૨. પોસ્ટ ૧-૮.

નીચેને ઠેકાણેથી મળશે.

પંડિત નારાયણ મૂલજી પુસ્તકાલય.

માલ્લીક

રાજગુરૂ પંડિત રવિશંકર જોષ્ઠારામ એન્ડ સન્સ.

ઠેકાણું:-કાલકાદેવી રોડ, સુંબઈ, નં. ૨.

દરેક જાતનાં હિંદી, સંસ્કૃત અને ગુજરાતી પુસ્તકો મળશે.

એન. ડી. મહેતાની કું૦.,

બુકસેલર્સ.

ઠેકાણું:-૩૬૭, કાલકાદેવી રોડ, સુંબઈ, નં. ૨.

દરેક જાતનાં ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી પુસ્તકો મળશે, જથ્થાબંધ લેનારને આફે
કમીશન મળશે.

શ્રીગણેશાય નમઃ ।

॥ શ્રીલસીદાસકૃત રાગાયણ ॥

ઉત્તરકાંડ.

શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર.

શ્લો०-કેકીકંઠામનીલં મુરવરવિલસદ્વિપાદાઙ્ગજચિન્દમ્ ।
શોભાદયં પીતવસ્ત્રં સરસિજનયનં સર્વદામુપસન્નમ્ ॥
પાળૌ નારાચચાપં કપિનિકરયુતં વંચુના સેવ્યમાનં ।
નોમીદયં જાનકીશં રઘુવરમનિશં પુષ્પકારુઢરામમ્ ॥ ૧ ॥

મોરના કંઠે જેવા શ્યામવસ્ત્રવાળા, દેવતાઓમાં ઉત્તમ, વક્ષઃસ્થલમાં શોભતા ભુશુ
લાંચિત્રનવાળા, અત્યંત સુશોભિત, પીળાં વસ્ત્રોવાળા, કમળો સરખાં નેત્રોવાળા, સર્વદા
અતિ પ્રસન્ન, હાથમાં ધનુષ બાણ ધરી રહેલા, વાનરાઓના સમૂહોથી વીંટાયેલા,
લક્ષ્મણજીએ સેવાતા, બનકીના સ્વામી, રઘુકુલમાં ઉત્તમ અને પુષ્પક વિમાનમાં બીરા-
જેલા રામચન્દ્રજીની નિરંતર સ્તુતિ કરે છે. ॥ ૧ ॥

નોમીદયં જાનકીશં રઘુવરમનિશં પુષ્પકારુઢરામમ્ ॥ ૧ ॥

જાનકીકરસરોજાલિતૌ ચિન્તકસ્ય મનમૃક્કસન્નિનૌ ॥ ૨ ॥

જેઓને બ્રહ્મા તથા સદાશિવ પણ પ્રણામ કરે છે એવાં સીતાજીએ હસ્તકમલોથી
લાડ લડાવેલાં, કોમલ અને ભક્ત જનોનાં હૃદયરૂપી ભમરોવાળાં પ્રભુનાં સુંદર ચરણ-
કમલોને પ્રણામ કરે છે. ॥ ૨ ॥

કુંવરંદુરનગરંકુંવરમખિન્નાપાતિમમીષ્ટસિદ્ધિદમ્ ।

કારુણીકલલકજ્જલોચનં નૌમિ શંકરમનંગમોચનમ્ ॥ ૩ ॥

પાર્વતીના પતિ સદાશિવ કે જે કોલરના પુષ્પ જેવી, ચન્દ્ર જેવી તથા શંખ જેવી
ઉન્નતિવાદ કાંતિથી શોભી રહેલા છે, મનોવાંચિત સિદ્ધિઓને આપનારા છે, કયાણુ છે,
કમળો જેવાં સુંદર નેત્રોવાળા છે અને કામદેવને નષ્ટ કરનારા છે, તેમને પ્રણામ કરે છે. ॥ ૩ ॥

દો૦—રહા એક દિન અવધિ કર, અતિ આરત પુર લોગ ॥

જાહેં તહે શોચાઈ નારિં નર, કુશ તનુ રામ-વિયોગ ॥ ૧ ॥

રામચન્દ્રજીના વિયોગના દિવસથી જ અત્યંત આત્મ અને કુશ થઈ ગયેલાં અયોધ્યાનાં રહેવાસી સઘળા સ્ત્રી પુરુષો જ્યારે રામચન્દ્રજીના આવવાની અવધિમાં (ચૈદમા વર્ષની સમાપ્તિમાં) એક દિવસ અવશેષ રહ્યો, ત્યારે અત્યંત આત્મ થઈ ગયાં અને આત્મને લીધે ઉઠવાની પણ શક્તિ નહીં રહેવાથી જ્યાં બેઠાં હોય ત્યાં જ બેઠાં બેઠાં કે જ્યાં સૂતા હોય ત્યાં જ સૂતાં સૂતાં શોક કર્યા કરતાં હતાં. અથવા રામચન્દ્રજીના વિયોગથી અત્યંત દુર્બળ થઈ ગયેલાં અયોધ્યાનાં રહેવાસી સઘળાં સ્ત્રી પુરુષોએ અત્યંત પીડા આપનારી ચૈદ વર્ષની અવધિનો એક દિવસ અવશેષ રહ્યો ત્યારે રામચન્દ્રજીના પાછા આવવાની સંપૂર્ણ આશા બંધાવાને લીધે શોકને જ્યાં ત્યાં કરી દીધો અર્થાત્ સર્વથા છોડી દીધો. ॥ ૧ ॥

દો૦—શકુન હોઈ સુંદર સકલ, મન પ્રસન્ન-સવ કેર ॥

પ્રમુ આગમન જનાવ જનુ, નગર રમ્ય ચહુ ફેર ॥ ૨ ॥

અયોધ્યામાં ચોમેર સઘળાં સુંદર શકુનો થવા લાગ્યાં, સર્વ લોકોનાં અંતઃકરણો પ્રસન્ન થઈ રહ્યાં અને સઘળી અયોધ્યા નગરી પ્રભુના તુરંત આવવાને જણાવતી હોય તેમ ચોમેર રમણીય દીસવા લાગી. ॥ ૨ ॥

દો૦—કૌશલ્યાદિક માતૃ સવ, મન અનંદ અસ હોઈ ॥

આયે પ્રમુ સિય અનુજ યુત, કહન ચહત અસ કોઈ ॥ ૩ ॥

કૌસલ્યા આદિ સઘળી માતાઓનાં અંતઃકરણોમાં એવો આનંદ વ્યાપી રહ્યો કે, જેથી તેઓ એમ જ ધારવા લાગી કે, જાણે કેઈ માણસ તુરંત જ આવીને રામચન્દ્રજીના સીતાજી સહિત તથા લક્ષ્મણજી સહિત પધારવાની વધામણી જ દેવા માગતું હોય. (સીતાજીનાં હરણની તથા લક્ષ્મણજીને પ્રહારની સાંગ વાગ્યાની સહુને ખબર હતી, તેથી માતાઓ, રામચન્દ્રજીને લક્ષ્મણજી સહિત તથા સીતાજી સહિત એવાને આતુર હતી.) ॥૩॥

દો૦—ભરત નયન સૂજ દક્ષિણ, ફરકાઈ બારહિ બાર ॥

જાનિ શકુન મન હર્ષ અતિ, લોગે કરન વિચાર ॥ ૪ ॥

ભરતજીની જમણી આંખ તથા જમણી બુજ વારંવાર ફરકવા લાગતાં, ‘એ ઉત્તમ શકુન થાય છે,’ એમ જાણીને ભરતજી મનમાં બહુ હર્ષ પામ્યા, પણ તે શકુનના ફળને કાંઈક વિલંબ લાગતાં, વળી સ્નેહને આધીન થઈને વિચાર કરવા લાગ્યા કે, ॥ ૪ ॥

ચૌ૦—રહા એક દિન અવધિ અધારા । સમુદ્રત મન દુલ્લ મયો અપારા ॥

કારણ કવન નાથ નહિં આયે । જાનિ કુટિલ પ્રમુ મોહિં બિસરાયે ॥ ૧ ॥

૧ ભરતજી વિયોગમાં અત્યંત દુઃખી હતા, તેથી તેમને એક વાર અંગ ફરકે તો તેની ખબર પડે એમ હતું જ નહીં માટે વારંવાર ફરકવાનું કહ્યું છે.

અહાં વન્ય લક્ષ્મણ વહ માગી । રામ પદારવિન્દ અનુરાગી ॥
 કપડી કુટિલ મોહિ પ્રભુ વીન્હા । તાતે નાથ સાથ નહિ લીન્હા ॥ ૨ ॥
 જો કરણી સમુદ્ધૈ પ્રભુ મોરી । નહિ નિસ્તારાં કલ્પ જ્ઞત કોરી ॥
 જન અવગુણ પ્રભુ માન ન કાઝ । દીન બંધુ અતી મૃદુલ સ્વખાઝ ॥ ૩ ॥
 મોરે જિય મરોસ દૃઢ સોઈ । મિલિહિં રામ શકુન અસ હોઈ ॥
 વીતે અવધિ રહે જો માના । કો પાપી જગ મોહિં સમાના ॥ ૪ ॥

“ ચૌદ વર્ષની અવધિ કે જે સર્વના પ્રાણાધારરૂપ હતી, તેમાં હવે એક દિવસ અવશેષ રહ્યો છે અથવા અયોધ્યાના આધારરૂપ રામચન્દ્રજીના આવવામાં એક દિવસ રહી ગયો છે, તે છતાં પણ કશા સમાચાર આવ્યા નથી, તેથી મારા મનમાં અપાર દુઃખ થાય છે, કયા કારણથી પ્રભુ નહીં આવ્યા હોય ? રખેને મને કુટિલ જાણીને પ્રભુએ વિસારી મૂક્યો હોય. ॥ ૧ ॥ અહો ! લક્ષ્મણજી બહુ ભાગ્યશાળી છે, કે જે, રામચન્દ્રજીના ચરણાર્વિન્દોની અખંડ સેવામાં લાગી રહ્યા છે. લક્ષ્મણજી, રામચન્દ્રજીને અહીં લાવવાનું ધારે, તો તે પ્રમાણે કરી શકે એમ છે, પણ તે અહીં શામાટે લાવે ? રામચન્દ્રજીના ચરણોની સેવારૂપ અલભ્ય લાભ એ એકલાજ લઈ બેઠા છે અને જો અહીં લાવે તો તે લાભમાં વાંટા પડી જાય, તેથી લક્ષ્મણજી રામચન્દ્રજીને અહીં લાવે, એ તો સંભવ જ નથી. ॥ ૨ ॥ પણ શ્રીકર નહીં, રામચન્દ્રજી મને દીન જાણીને મારા મનોરથને પૂરો કર્યા વગર રહેશે જ નહીં. અરે ! આ વિચાર કરવામાં હું ભૂલું જ છું. કેમ કે, રામચન્દ્રજીએ મને કપડી, કુટિલ એટલે મોહોડાંથી મીઠું બોલનારો પણ અંદરખાનેથી હુસ્થાઈ કરનારાઓનો અધિપતિ જાણ્યો હશે, કે જેથી પ્રથમથી જ મને સાથે લીધો નથી. જો પ્રભુ મારી કરણી (સંજીવની ઔષધિ લાવતી વખતે હનુમાનજીને મેં બાણ માર્યું હતું એ વાત) ઉપર દૃષ્ટિ આપે, તો સો કરોડ કલ્પો સુધી પણ મારો નિસ્તાર થાય એમ નથી, પણ ચિન્તા નથી. પ્રભુ એવા તો દીનબન્ધુ અને અત્યંત કૌમળ સ્વભાવવાળા છે કે, કદી પણ ભક્ત જનના કોઈ અવગુણને મનમાં લાવે જ નહીં, એવો મારાં મનને દૃઢ વિશ્વાસ છે. ॥ ૩ ॥ આ શકુનો ઉપર મને દૃઢ ભરોસો રહે છે કે, મને પ્રભુ અવશ્ય મળશે. અરેરે ! શકુનોના પણ શો ભરોસો ? નિર્ભાગ્ય લોકોને સારાં શકુનો પણ વિફળ થાય છે, એમ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે. જો અવધિ વીતી ગયા પછી પણ મારો પ્રાણ રહેશે તો પછી જગતમાં મારા જેવો પાપી કોણ ? કોઈ નહીં. ” ॥ ૪ ॥

દો-રામ વિરહ સાગર મહાં, ભરત મગન અસ હોત ॥

વિષ રૂપ ધરિ પવન સુત, આય ગયે જિમિ પોત ॥ ૫ ॥

બેઠે દેલિ કુશાસન, જટા મુકુટ કુશ માત ॥

રામ રામ રઘુપતિ જપત, શ્રવત નયન જલ જાત ॥ ૬ ॥

આ પ્રમાણે ભરતજીનું મન રામચન્દ્રજીના વિરહરૂપી સમુદ્રમાં ડૂબી જતું હતું,

તેટલી વારમાં પવનના પુત્ર^૧ હનુમાનજી બ્રાહ્મણનું રૂપ^૨ ધરીને, જેમ કોઈ વહાણુ આવી પહોંચે તેમ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. ॥ ૫ ॥ દર્શનાં આસનપર બેઠેલા, જટારૂપી સુક્રતવાળા, દુર્ભેળ આત્રેવાળા, રામ રામ શબ્દનું ઉચ્ચારણ કરી કરીને રણનાથજીને જપ કરતા અને જેનાં નેત્રારૂપી કમળોમાંથી જળની ધારા ઝળ્યા કરતી હતી એવા અર્થાત્ જેમાં પ્રેમનો અલૌકિક મહિમા ખીરાણ રહ્યો હતો એવા ભરતજીને ॥ ૬ ॥

૧૦-દેવત હનુમાન અતિ હર્ષે । પુલક ગાત લોચન જલ વર્ષે ॥

મન મહં વહુત ખૌંતિ મુલ્ક માની । ચોલે શ્રવણમુધા સમ વાની ॥ ૧ ॥

જામુ વિરહ સોચહુ દિન રાતી । રટહુ નિરંતર ગુણ ગણ પૌંતી ॥

રણુકલ તિલક મુજન મુલ્કદાતા । આયે કુશલ દેવ મુનિ ત્રાતા ॥ ૨ ॥

રિપુ રણજિતિ મુયશ મુર ગાવત । સીતા અનુજ સહિત મશુ આવત ॥

મુનત વચન વિસરે સબ દૂષા । દૂષાવન્ત જનુ પાવ પિયુષા ॥ ૩ ॥

કો તુમ તાત કહૌંતેં આયે । મોહિં પરમ મિય વચન મુનાયે ॥

મારુત મુત મેં કપિ હનુમાના । નામ મોર મુન કૃપા નિધાના ॥ ૪ ॥

દીનબંધુ રણુપતિકર કિંકર । મુનત મરત મેંટે ડ્રિટ સાદર ॥

મિલત પ્રેમ નાંહે હૃદય સમાતા । નયન શ્રવત જલ પુલકિત ગાતા ॥ ૫ ॥

કપિ તવ દરશ સકલ દુલ્ક બીતે । મિલે આજુ મોહિં રામ પિરીતે ॥

વાર વાર પૂછી કુશલાતા । તો કહેં કાહ દેઝ મુન બ્રાતા ॥ ૬ ॥

યહિ સંદેશ સરિસ જગમાહીં । કરિ વિચાર દેસા કહુ નાહીં ॥

નાહિન ડ્રકળ તાત મેં તોહીં । અવ મશુ ચરિત મુનાવહુ મોહીં ॥ ૭ ॥

તવ હનુમાન નાય પદ માથા । કહે સકલ રણુપતિ ગુણ ગાથા ॥

કહુ કપિ કબહુ કૃપાલુ ગુસાઈ । મુમિરત મોહિં દાસકી નાઈ ॥ ૮ ॥

દેખતાં જ હનુમાનજી અત્યંત હર્ષ પામ્યા, શરીરમાં શેમાંચિત થઈ ગયા અને નેત્રોમાંથી અશ્રુજળને વરસાવવા લાગ્યા.^૩ હનુમાનજી ઘણી ઘણી રીતે સુખ માનીને ભરતજીના કાનોને અમૃત સમાન લાગે એવી વાણી બોલ્યા કે, ॥ ૧ ॥ “હે ભરતજી ! સુખનોને સુખ દેનારા અને દેવતાઓનું તથા મુનિઓનું રક્ષણ કરનારા રણુકલતિલક રામચન્દ્રજી કે જેમના વિરહથી, તમે, રાત દિવસ શોક કર્યા કરો છો અને જેમના શુભ-અશુભી યંક્તિને નિરંતર ગાયા કરો છો, તે, કેમ કુશલથી આવી પહોંચ્યા છો. ॥ ૨ ॥ જેમણે

૧ પવન વહાણુને ચલાવવામાં અત્યંત મદદગાર થાય છે, તેથી હનુમાનજીને ‘પવનના પુત્ર,’ એ વિશેષણ આપ્યું છે. ૨ આરંભમાં વાનરનું દર્શન અશુભ છે, તેથી હનુમાનજીએ બ્રાહ્મણનું રૂપ ધર્યું હતું. ૩ વાકેશ્વીરીય રામાયણમાં રામચન્દ્રજીએ હનુમાનજીને કહ્યું છે કે, ‘જે ભરતજીને રામ્ય કરવાની ઇચ્છા હશે તો હું અશેષામાં નહીં આવું,’ એ સાંભળીને હનુમાનજીનું ચિત્ત મચિન થઈ ગયું હતું, પણ અહીં ભરતજીની આવી દશા બેઠીને પ્રસન્ન થયું, એમ અહીં યુક્તિ કહેવામાં આવે છે.

રણમાં શત્રુઓને જિતીને દેવતાઓનાં સુખોથી પણ પોતાની સુકીર્તિ ગવરાવી છે, એવા પ્રભુ, સીતાજી સહિત તથા લક્ષ્મણજી સહિત પધારે છે.” આ વચન કાને પડતાં જ જેમ તરશ્યાં માણસને અમૃત મળવાથી સઘળું દુઃખ વિસરી બાથ, તેમ ભરતજીને સઘળું દુઃખ વિસરી ગયું. ॥ ૩ ॥ ભરતજી યોદ્ધા કે, “હે તાત ! તમે કોણ છો ? ક્યાંથી આવ્યા છો ? તમે મને આ અતિપ્રિય વચન સંભળાવ્યું છે.” હનુમાનજી યોદ્ધા કે, “હે કૃપાનિધાન ! સાંભળો. હું પવનનો પુત્ર છું, હીનબંધુ રઘુનાથજીનો કંકર છું અને બાલક વાનર છું. મારું નામ હનુમાન છે.” ॥ ૪ ॥ આ વચન સાંભળી ભરતજી ઉભા થઈ, પરમ પ્રેમથી હનુમાનજીને મળ્યા. મળવાના સમયમાં, પ્રેમ હૃદયમાં સમાતો નહોતો, નેત્રોમાંથી અશ્રુજલ શ્રવતાં હતાં અને સઘળાં ગાત્રો રોમાંચિત થઈ ગયાં હતાં. ભરતજી યોદ્ધા કે, ॥ ૫ ॥ “હે હનુમાનજી ! તમારાં દર્શનથી મારાં સઘળાં દુઃખો ટળી ગયાં, તમે મળ્યા તે, આજ રામચન્દ્રજી જ પ્રેમથી મળ્યા, એમ સમજું છું.” વારંવાર કુશલતા પૂછીને ભરતજી યોદ્ધા કે, “હે ભાઈ ! સાંભળો, હું આજ તમને આ વધામણીને બદલે શું આપું ? ॥ ૬ ॥ હું વિચાર કરી જોઉં છું ત્યાં સઘળા જગતમાં પણ આ વધામણીનો બદલો વાળે એવી કશી ચીજ મારા જોવામાં આવતી નથી. હે તાત ! આમ છે, તેથી હું તમારા રૂણથી કહી પણ સુક્રત થાઉં એમ નથી. હવે મને પ્રભુનું વૃત્તાંત સંભળાવો.” ॥ ૭ ॥ હનુમાનજીએ ભરતજીનાં ચરણોમાં માથું નમાવીને રામચન્દ્રજીનું સઘળું ચરિત્ર કહી સંભળાવતાં તેથી પ્રસન્ન થઈને ભરતજી યોદ્ધા કે, “હે હનુમાનજી ! કૃપાળુ પ્રભુ કોઈ સમયે પણ જેમ ઠાસનું સ્મરણ કરે, તેમ મારું સ્મરણ કરતા હતા ? તે કહો.” ॥ ૮ ॥

છં૦—નિજ દાસ જ્યોં રણવંશ ભૂષણ કવહૂં મમ સુમિરન કર્યો ॥

સુનિ ભરત વચન વિનીત અતિ કતિ પુલક તનુ ચરણન પર્યો ॥

રણુવીર નિજ મુલ્ક જામુ ગુણ ગણ કહત અગ જગ નાથ જો ॥

કાહે ન હોહુ વિનીત પરમ પુનીત સદ્ગુણ ગાય સો ॥ ૧ ॥

ભરતજીનાં અત્યંત વિનય ભરેલાં વચનો સાંભળી, હનુમાનજી રોમાંચિત થઈ, તેમનાં ચરણોમાં પડીને યોદ્ધા કે, “સઘળાં સ્થાવર જંગમ જગતના સ્વામી રઘુનાથજી, શ્રીસુખથી જેના શુભોનું વર્ણન કર્યા કરે છે એવા તમે, વિનીત, પરમ પવિત્ર અને સદ્ગુણોથી પ્રખ્યાતિ પામેલા કેમ ન હો ? ॥ ૧ ॥

દ્વો૦—રામ પ્રાણપ્રિય નાથ તુમ, સત્ય વચન મમ તાત ॥

પુનિ પુનિ મિલત ભરત સન, પ્રેમ ન હૃદય સમાપ્ત ॥ ૭ ॥

હે નાથ ! તમે રામચન્દ્રજીને પ્રાણોથી પણ અધિક પ્યારા છો. આ મારાં વચનને સત્ય માનજો.” એમ યોદ્ધીને હનુમાનજી, વારંવાર ભરતજીની સાથે મળ્યા, બન્નેનાં હૃદયોમાં પ્રેમ સમાતો નહોતો. ॥ ૭ ॥

૧ આ વચનથી સંક્ષેપમાં સીતાજીનું તથા લક્ષ્મણજીનું કેશળ પણ સંભળાવી દીધું. ર ભરતજીને રામચન્દ્રજીના ન આવવાનું, શત્રુઓની લડાઈનું, સીતાજીનાં હરણનું અને લક્ષ્મણજીને સાંઘ વાગવાનું, એ ચાર દુઃખો હતાં, તે સઘળાં ટળી ગયા.

સો૦—મરત વ્રજ નિર નાય, તુરત ગયે કપિ રામ પદે ॥

કહી કુશલ સવ જાય, હર્ષિ વલે પ્રમુદ્યાન વહિ ॥ ૧ ॥

પછી હનુમાનજીએ, ભરતજીનાં ચરણોમાં માથું નમાવી, તુરત રામચન્દ્રજીની પાસે જઈ, સઘળી કુશલતાનું નિવેદન કરતાં, રામચન્દ્રજી પ્રસન્ન થઈ, વિમાનમાં ચઢીને ત્યાંથી આવ્યા. ॥ ૧ ॥

ચૌ૦—હર્ષિ ભરત કૌશલ પુર આવે । સમાચાર સવ ગુરુહિં મુનાયે ॥

પુનિ મંદિર મહં વાત જનાઈ । આવત કુશલ નગર રપુરાઈ ॥ ૧ ॥

મુનત સકલ જનની ઉઠિ ધાઈ । કહિ પ્રમુદ કુશલ મરત સમુદ્ધાઈ ॥

સમાચાર પુર વાસિન પાયે । નર અરુ નારિ હર્ષિ ઉઠિ ધાયે ॥ ૨ ॥

દધિ દૂર્વા રોચન ફલ ફૂલા । નવ તુલસી દલ મંગલ મૂલા ॥

ભરિ ભરિ હેમથાર વર ભામિનિ । ગાવત ચર્લી સિંધુર ગામિનિ ॥ ૩ ॥

જો જૈસહિં તૈસહિં ઉઠિ ધાવહિં । બાલ વૃદ્ધ કોવ સંગ ન છાવહિં ॥

एक एक सन पूछहिं धाई । तुम देखे दयालु रपुराई ॥ ४ ॥

अवध पुरी प्रसु आवत जानी । भई सकल शोभाकी खानी ॥

भा सरयू अति निर्मल नीरा । बहै मुहावन त्रिविध समीरा ॥ ५ ॥

ભરતજીએ પ્રસન્ન થઈ, અયોધ્યામાં આવીને વસિષ્ઠ મુનિને સઘળા સમાચાર સંભળાવ્યા અને પછી હરભારમાં જઈ, માતાજીને ખબર આપી કે, “રઘુનાથજી ક્ષેમકુશલ અયોધ્યામાં આવે છે, ” ॥ ૧ ॥ આ સમાચાર સાંભળતાં જ વિશેષ હસીકત સાંભળવાને વાસ્તે સઘળી માતાજી ઊભી થઈ, દોડીને ભરતજીની પાસે ગઈ. ભરતજીએ સર્વ માતાજીને રામચન્દ્રજીના કુશલ સમાચાર વિસ્તારથી સમજાવ્યા. અયોધ્યાનાં રહેવાસીજીએ આ સમાચાર મળ્યા કે, તુરત જ સઘળાં નર નારીજી હર્ષ પામી, ઉભાં થઈ થઈ ને સન્મુખ જવાની તૈયારી કરવા દોડ્યાં, ॥ ૨ ॥ હાથછીજીના જેવી ચાલવાળી ઉત્તમ સ્ત્રીજી, સોનાના થાળોમાં દહીં, દૂર્વા, ગોરોચન, ફળો, પુષ્પો તથા નવીન તુલસીદલો વગેરે માંગલિક પદાર્થો ભરી ભરીને ચાલી. ॥ ૩ ॥ જે લોકો, જેવી રીતે બેઠાં હતાં તેવી જ રીતે ઉઠી ઉઠીને ચાલતાં થયાં. બાલકો તથા વૃદ્ધો, સાથે આવવા વાસ્તે વિનવતાં હતાં, તેપણુ પોત્તવાની ઉતાવળને લીધે, તેજીને કેઈને પણ સાથે લીધાં નહીં. સર્વ લોકો દોડી દોડી પરસ્પરને, ‘તમે ક્યાણુ રામચન્દ્રજીને દીઠા ? તમે ક્યાણુ રામચન્દ્રજીને દીઠા ?’ એમ પૂછવા લાગ્યાં. ॥ ૪ ॥ રામચન્દ્રજીને પધારતા જાણી, સઘળી અયોધ્યા નગરી શોભાના સ્થાનકરૂપ બની ગઈ. સરયુમાં અતિ નિર્મળ જલ વેહેવા લાગ્યું અને ત્યાંથી લાગે એવો શીતલ, મન્દ તથા સુગંધી પવન વાવા લાગ્યો. ॥ ૫ ॥

૧ બાલકોને દોડી દેવાથી સ્વાર્થનો ત્યાગ થયો અને વૃદ્ધોને ઊડી દેવાથી પરમાર્થનો ત્યાગ થયો એટલે પ્રજાની ભક્તિમાં ભક્ત લોકોએ સ્વાર્થ તથા પરમાર્થ, એ બંનેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ, એમ આથી સૂચવવામાં આવ્યું છે.

દો-હર્ષિત શુરુ પુર જન અનુજ, મુસર વૃન્દ સમેત ॥

ચલે भरत अति प्रेम मन, सन्मुख कृपानिकेत ॥ ८ ॥

बहुतिक चढी अटारिन्ह, निरखहि गगन विमान ॥

देखि मधुर स्वर हर्षित, करहि सुमंगल गान ॥ ९ ॥

राका शशि रघुपति पुरी, सिंधु देखि हर्षान ॥

बढेउ कोलाहल करत जनु, नारि तरंग समान ॥ ૧૦ ॥

હર્ષ પામેલા ભરતજી, અત્યંત પ્રેમથી શુરુ જનોને, શેઢેરનાં માણસોને, શત્રુધ્વને અને પ્રાણીઓના સમૂહને પોતાની સાથે લઈ, રામચન્દ્રજીનું સામેયું કરવા આવ્યા ॥ ૮ ॥ અગારીઓની ઉપર ચઢેલી કેટલીએક શેઢેરની ઓઝો, આકાશમાં વિમાનને આવડું ભેઈ, આનંદ પામી, મધુર સ્વરોથી મંગળ ગીતો ગાવા લાગી. ॥૯॥ રામચન્દ્રજીનું રૂપ પૂનેમના ચન્દ્રને ભેઈ, હર્ષ પામેલાં અયોધ્યા નગરરૂપી સમુદ્રમાં ઓઝોરૂપી તરંગોનો ગીતોના સ્વરોરૂપી કોલાહલ વૃદ્ધિ પામ્યો. ॥ ૧૦ ॥

चौ-इहाँ भानु कुल कमल दिवाकर । कपिन देखावत नगर शुभाकर ॥

मुन कपीश अंगद लंकेश । पावन पुरी रुचिर यह देश ॥ १ ॥

यद्यपि सब वैकुण्ठ बखाना । वेद पुराण विदित जग जाना ॥

अवध सरिस प्रिय मोहिं न सोऊ । यह प्रसंग जाने कोउ कोऊ ॥ २ ॥

जन्म भूमि मम पुरी मुहावनि । उत्तर दिशि सरयू बह पावनि ॥

जा मज्जनते विनहिं प्रयासा । मम समीप नर पावहिं वासा ॥ ૩ ॥

अति प्रिय मोहिं इहाँके वासी । मम धामदा पुरी मुख रासी ॥

हर्षे कपि मुनि प्रभुकी वानी । धन्य अवध जेहि राम बखानी ॥ ૪ ॥

અહીં સૂર્યવંશરૂપી કમલને પ્રકૃષ્ટિત કરવામાં સૂર્યરૂપ શ્રીરામચંદ્રજી, વાનરાઓને મંગળોના સ્થાનકરૂપ અયોધ્યા નગરી દેખાડતાં, બોલ્યા કે, “હે સુગ્રીવ ! હે અંગદ ! હે વિભીષણ ! આ અયોધ્યા પુરી પવિત્ર છે અને આ દેશ પણ સુંદર છે. ॥૧॥ બે કે, વૈકુંઠ લોક સર્વત્ર વખણાયેલો છે, જગતમાં પ્રસિદ્ધ છે અને વેદ પુરાણોમાં પણ પ્રખ્યાત છે, તોપણ તે વૈકુંઠ લોક અને અયોધ્યા સમાન પ્યારો નથી. આ પ્રસંગને સંભળા લોકો.

૧ રામાયણ વાંચનારાઓ અહીં ઉપરોચો અને ઉપસાનોને વિશેષ રીતે સરખાવવા માટે સ્વકલ્પનાથી વધારે વ્યાખ્યાન આપે છે કે, જેમ ચન્દ્ર આકાશમાં હોય છે, તેમ રામચન્દ્રજી ઉચા કુપ્પક વિમાનમાં હતા. જેમ ચન્દ્ર રોહિણીથી તથા જુષથી સંયુક્ત હોય છે તેમ રામચન્દ્રજી સીતાજીથી તથા લક્ષ્મણજીથી યુક્ત હતા. જેમ ચન્દ્ર નક્ષત્રોથી યુક્ત હોય છે, તેમ રામચન્દ્રજી વાનરાઓથી તથા રીંછોથી યુક્ત હતા. જેમ ચન્દ્ર ચૌદ તિથિઓ પછી પૂર્ણિમા પામે છે, તેમ રામચન્દ્રજી ચૌદ વર્ષ પછી ભરતજીથી તથા શત્રુઘ્નથી મળીને પૂર્ણિમા પામ્યા છે. જેમ ચન્દ્ર રાહુથી છૂટ્યો હોય છે, તેમ રામચન્દ્રજી રાવણને ભારીને છૂટા થયા હતા. જેમ ચન્દ્ર અશ્વિને ઢાળે છે, તેમ રામચન્દ્રજી વિરહતાપને ઢાળે છે, ઇત્યાદિ.

બાણુતા નથી, પણ કોઈ કોઈ મહારાજાઓ જ બાણુ છે. ॥ ૨ ॥ આ સુંદર નગરી, મારી જન્મભૂમિ છે, કે જેની ઉત્તર દિશામાં પવિત્ર સરયૂ નદી વેહે છે. બાણુસો સરયૂ નદીમાં આન માત્ર કરવાથી વિના પ્રયાસે મારા સગીયમાં નિવાસ પામે છે. ॥૩॥ આ નગરીનાં રહેવાશીઓ મને અત્યંત પ્યારાં છે. આ નગરી માફે ધામ દેનારી છે અને સુખના સમુદર છે. ” રામચન્દ્રજીની વાણી સાંભળીને વાનરાઓ રાજી થયા અને કહેવા લાગ્યા કે ‘આ અયોધ્યા પુરી ધન્ય છે, કે જેને પ્રભુ શ્રીસુખથી વખાણુ છે.’ ॥ ૪ ॥

દો—આવત દેવે લોગ સવ, કૃપાસિંધુ ભગવાન ॥

નગર નિકટ પ્રશ્ન મેરે, ઉતરેડ ભૂમિ વિમાન ॥ ૧૧ ॥

બહુરિ કહેડ પ્રશ્ન પુષ્પકર્હિ, તુમ કુવેર પહૈં જાહુ ॥

મેરિત રામ ચલેડ સો, હર્ષ વિરહ અતિ તાહુ ॥ ૧૨ ॥

સર્વ લોકને આવતાં જોઈ, કૃપાથી વ્યાપ્ત થયેલા રામચન્દ્રજીએ, વિમાનને આજ્ઞા કરતાં, તે વિમાન અયોધ્યાના સગીયમાં પૃથ્વી ઉપર ઉતર્યું. રામચન્દ્રજીએ, સર્વ પરિજન સહિત વિમાનમાંથી ઉતરી, ॥૧૧॥ તે પુષ્પક વિમાનને આજ્ઞા કરી કે, ‘હવે તું કુબેરજીની પાસે જા’ રાવણની બંધીમાંથી છૂટવાને લીધે અતિ હર્ષ પામતું અને રામચન્દ્રજીના વિયોગથી અતિ ખેદ પામતું તે વિમાન, રામચન્દ્રજીની પ્રેરણાથી કુબેરજીની પાસે ગયું. ॥ ૧૨ ॥

ચૌ—આયે ભરત સંગ સવ લોગા । કુશ તનુ શ્રીરણુવીર વિયોગા ॥

વામદેવ વશિષ્ઠ મુની નાયક । દેલા પ્રશ્ન મહિષર ધનુ સાયક ॥ ૧ ॥

ધાય ઘરે ગુરુ ચરણ સરોરહ । અનુજ સહિત અતિપુલક તનોરહ

મેટે કુશલ પૂંછિ મુનિ રાયા । હમરે કુશલ તુઝારિહિ દાયા ॥ ૨ ॥

સકલ દ્વિજન કહૈં નાયક માયા । ધર્મે ધુરંધર રણુકુલ નાયા ॥

મહે ભરત પુનિ પ્રશ્ન પદ પંકજ । નમિત જિનર્હિ સંકર સુરમુનિ અજ ॥ ૩ ॥

પરે ભૂમિ નર્હિ જડત જડાયે । બલકર કૃપાસિંધુ જર લાયે ॥

શ્યામલ ગાત રોમ મયે ઠાઠે । નવ રાજિવ નયન જલ વાઠે ॥ ૪ ॥

શ્રીરામચન્દ્રજીના વિયોગથી કુશ થયેલા શરીરવાળા ભરતજી, વિયોગને લીધે તેવાંજ શરીરવાળા લોકોની સાથે, રામચન્દ્રજીની પાસે આવ્યા. રામચન્દ્રજીએ મહા મુનિ વસિષ્ઠને તથા વામદેવને જોઈ, સભ્યતાની પદ્ધતિ પ્રમાણે ધનુષ બાણુને ધરતીપર મૂકી દીધાં. ॥ ૧ ॥ લક્ષ્મણજી સહિત રામચન્દ્રજીએ શરીરમાં અત્યંત શેમાંચિત ઘર્ષ, શીઘ્રતાથી સામે જઈને, શુરનાં ચરણાર્વિન્દો પકડ્યાં. વસિષ્ઠ મુનિ, કુશલ પ્રશ્નપૂર્વક મળતાં, રામચન્દ્રજીએ કહ્યું કે, ‘આપની દયાથી અમારું કુશલ છે.’ ॥ ૨ ॥ પછી ધર્મધુરંધર રણુનાથજીએ, સર્વ પ્રાણીઓને માથું નમાવ્યું. પછી ભરતજીએ, રામચન્દ્રજીનાં

૧ કંદલાએક રામાયણીએ એમ પણ વ્યાખ્યાન આપે છે કે, પૃથ્વીનો આર ઉતરી ચૂકો છે, એમ જણાવવાને માટે ધનુષ બાણુ ધરતી પર મૂકી દીધાં.

અરણ્યવિન્દો પકડ્યાં કે, જેઓને સહાયિવ, પ્રભા, દેવતાઓ તથા મુનિઓ પશુ નમે છે.
॥ ૩ ॥ પૃથ્વી ઉપર ઠંડની પેઠે પડેલા ભરતજી ઉઠાડ્યા ઉઠતા ન હતા, પશુ કૃપાસિન્ધુ
રામચંદ્રજીએ, તેમને બલાહારથી ઉઠાડીને છાતીમાં લગાવ્યા. આ સમયમાં રામચંદ્રજીની
સામાવળી ઉભી થઈ ગઈ અને નવીન કમળો સરખાં નેત્રોમાં પાછી ભરાઈ આવ્યાં. ॥ ૪ ॥

છં-રાજિવ લોચન શ્રવત જલ તનુ લલિત પુલકાવાલિ બની ॥

અતિ પ્રેમ હૃદય લગાય અનુજાહિં મિલે પ્રમુ ત્રિશુવન ધની ॥

પ્રમુ મિલત અનુજાહિ સોહ મોપહૈં જાત નહિ ઉપમા કહી ॥

જનુ પ્રેમ અરુ શૂંગાર તનુ ધરિ વિમલ વર મુલમાં લહી ॥ ૨ ॥

પૂંછત કૃપાનિધિ કુશલ ભરતહિં વચન વેગી ન આવર્હ ॥

મુન શિવા સો મુલ વચન મનતે ભિન્ન જાન ન પાર્હ ॥

અવ કુશલ કૌશલનાથ આરત જાનિ જન દર્શન દિયો ॥

વૃદત વિરહ વારીસ કૃપાનિધાન મોહીં કર ગહિ લિયો ॥ ૩ ॥

કમળ સમાન નેત્રોમાંથી જળ વહેવા લાગ્યું, સુંદર શરીર સોમાંચિત થઈ ગયું.
ત્રિલોકના નાથ ભગવાન રામચંદ્રજી, ભરતજીને અતિ પ્રેમથી હૃદયમાં લગાવીને મળ્યા
અને ભરતજી, રામચંદ્રજીને આત પ્રેમથી મળ્યા, તે સમયમાં જે શોભા થઈ, તેને
લાયક કોઈ પશુ ઉપમા મને મળતી નથી. જો કહું કે, વાત્સલ્ય રસ અને શૂંગાર રસ
બંને, સુંદર શરીર ધરીને પરસ્પરને મળવા લાગ્યા હોય, તેઓના જેવી પરમ શોભા
થઈ, તોપશુ તે ઉપમા બરાબર જાણતી આવતી નથી. ॥ ૨ ॥ રામચંદ્રજીએ, ભરતજીને
કુશલ પૂછ્યું પશુ ગદ્ગદ કંઠ થઈ જવાને લીધે, ભરતજીથી થોડીક વાર સૂધી તો કશું
બોલી શકાયું જ નહીં. હે પાર્વતી ! સાંભળો. એ સમયે, જે સુખ થયું હતું, તે મનથી
તથા વચનથી જૂઠું જ હતું અર્થાત્ મનથી બાહ્યી શકાય નહીં તથા વચનથી કહી શકાય
નહીં એવું હતું. પછી ધૈર્ય ધરીને ભરતજી બોલ્યા કે, “હે કોશલાધીશ પ્રભુ ! મને
આત જન બાહ્યીને આપે દર્શન લીધું, તેથી હમણાં જ માફ કુશલ થયું છે. હે કૃપાનિધાન !
હું કે જો વિરહરૂપી સમુદ્રમાં ડૂબી જવા જ લાગ્યો હતો, તેને આપે હાથ પકડીને એ
સમુદ્રમાંથી બહાર કઢાડ્યો છે. ॥ ૩ ॥

દો-પુની પ્રમુ હર્ષિત શત્રુધન, મેંટે હૃદય લગાય ॥

લક્ષ્મણ ભરત મિલે પુનિ, પ્રેમ ન હૃદય સમાય ॥ ૧૩ ॥

પછી રામચંદ્રજી પરમ હર્ષથી શત્રુધને છાતીમાં લગાવીને મળ્યા. એ રીતે જ
લક્ષ્મણજીને છાતીમાં લગાવીને ભરતજી મળ્યા. સર્વના હૃદયોમાં પ્રેમ ઉભરાઈ જતો
હતો. ॥ ૧૩ ॥

ચૌ-ભરત અનુજ લક્ષ્મણ તવ મેંટે । દુસ્સહ વિરહ સંભવ દુલ્લ મેંટે ॥

સીતા ચરણ ભરત ચિર નાવા । અનુજ સંમેત પરમ મુલ પાવા ॥ ૧ ॥

પ્રમુ વિલોકિ હરવે પુર વાસી । જનિત વિયોગ ત્રિપતિ સવ નાસી ॥

પ્રેમાતુર સબ લોગ નિહારી । કૌતુક કિન્હ કૃપાલુ સ્વરારી ॥ ૨ ॥
 અમિત રૂપ પ્રગટે તેહિ કાલા । યથા યોગ્ય મિલિ સર્વહિ કૃપાલા ॥
 કૃપા દૃષ્ટિ સબ લોક વિલોકી । કિયે સકલ નર નારિ વિશોકી ॥ ૩ ॥
 ક્ષણમહૈ સકલ મિલે ભગવાના । ઝમા મર્મ યહ કાઠુ ન જાના ॥
 હિ વિધિ સર્વહિ સુસ્ત્રી કર રામા । આંગે ચલે શીલ ગુણ ધામા ॥ ૪ ॥
 કૌશલ્યાદિ માતુ સબ ધાઈ । નિરસિ વત્સ જનુ થેનુ લવાઈ ॥

લક્ષ્મણ પણુ એવી જ રીતે શત્રુધને મળ્યા. મળવાને લીધે વિરહ સંબંધી દુઃસહ દુઃખ ટળી ગયું. શત્રુધ સહિત ભરતભાઈ, સીતાભાઈનાં ચરણોમાં ભરતક નમાવીને પરમ સુખ સંપાદન કર્યું. ॥ ૧ ॥ રામચન્દ્રભાઈને જોઈ, અયોધ્યાવાસી લોકો દર્પ પામ્યાં. જોએને રામચન્દ્રભાઈના વિયોગથી થયેલી સઘળી વિપત્તિ નષ્ટ થઈ ગઈ. 'અર રાક્ષસને મારનારા' રામચન્દ્રભાઈ, સર્વ લોકોને પ્રેમાતુર જોઈ, કૃપાથી એક કૌતુક કર્યું, ॥ ૨ ॥ તે જો કે, પોતે તે સમયમાં પોતાનાં અનેક રૂપોને પ્રકટ કરીને એકી વખતે સર્વને યથા-યોગ્ય રીતે મળ્યા. રામચન્દ્રભાઈ, સઘળાં નર નારીઓને તથા બીજાં પ્રાણીઓને પણ કૃપાદૃષ્ટિથી જોઈને શોકરહિત કર્યા. ॥ ૩ ॥ હે પાર્વતી ! રામચન્દ્રભાઈ એક જ ક્ષણમાં સર્વને મળ્યા, પણ એ મર્મ કોઈના જાણવામાં આવ્યો નહીં. (રામચન્દ્રભાઈ અનેક રૂપો ધરી લીધાં છે, એ વાત કોઈને પણ જાણવામાં આવી નહીં.) સુશીલના તથા સદ્ગુણોના ધામરૂપ રામચન્દ્રભાઈ, આ પ્રમાણે સર્વ લોકોને સુખી કરીને આગળ ચાલ્યા. ॥ ૪ ॥ જેમ ગાયો, પોતાના નહાનાં વાછડાંઓને જોઈને તેઓને મળવા દોડે, તેમ રામચન્દ્રભાઈને, લક્ષ્મણભાઈને તથા સીતાભાઈને જોઈ, કૌસલ્યા આદિ સઘળી માતાઓ તેઓને મળવા દોડી. ॥

છં-જનુ થેનુ બાલક વત્સ ગૃહ તજિ ચરન વન પરવશ ગઈ ॥

દિન અંત પુરુષ શ્રવત થન હુંકાર કરિ ધાવતિ મઈ ॥

અતિ પ્રેમ પ્રમુ સબ માતુ મેંટે વચન મુદુ વહુ વિધિ કહે ॥

ગઈ વિષમ વિપતિ વિયોગ ભવ તિન્હ હર્ષ મુલ અગણિત લહે ॥ ૪ ॥

જેમ નહાનાં વાછડાંઓને ઘેર મૂકી ગોવાળને આધીન થઈ, વનમાં ચરવાને માટે ગયેલી ગાયો સાચંકાળે બહુ જ ઉત્કંઠાથી, સ્તનોમાંથી દૂધ ઝરતી ઝરતી અને હુંકાર કરતી કરતી વાછડાંઓને મળવા દોડે, તેમ માતાઓ, રામચન્દ્રભાઈને, સીતાભાઈને અને લક્ષ્મણભાઈને મળવા દોડી. (જો કે, અહીં વાછડાંઓ વનમાં ગયાં હોય અને ગાયો ઘેર રહી ગઈ હોય એવી ટબથી સાદૃશ્ય આપતું જોઈએ, તો પણ તેથી વિપરીત આપું છે, તેનું કારણ એ છે કે, જ્યાં રામચન્દ્રભાઈ રહ્યા હતા, તે વન પણ અયોધ્યા જેવું હતું અને જેને એલી

૧. અર રાક્ષસને મારવાના સમયમાં પણ રામચન્દ્રભાઈ એકી વખતે પશુનાં રૂપો કર્યાં હતાં, તેથી રામચન્દ્રભાઈને અહીં 'અર રાક્ષસને મારનારા' એ વિશેષ પણ આપું છે. ૨. તુલસીદાસભાઈના જાણવામાં એ વાત આવી એ તો સુસ્ત્રી કૃપાથી જ આવી, એમ સમજવું.

હર્ષને રામચન્દ્રજી તથા હતા તે અયોધ્યા પશુવનના જેવી જ હતી, એમ જણાવવાનું છે.) રામચન્દ્રજીએ અત્યંત પ્રેમથી, સઘળી માતાઓને મળીને ઘણી ઘણી રીતનાં કામજ વચનો કહ્યાં, કે જે વચનોથી માતાઓની, વિયોગથી ઉત્પન્ન થયેલી વિષમ વિપત્તિ જતી રહી અને અપરિમિત હર્ષની તથા સુખની પ્રાપ્તિ થઈ. ॥ ૪ ॥

દો-મંટે તનય મુમિત્રા, રામ ચરણ રતિ જાનિ ॥

રામહિં મિલત કૈકયી, હૃદય બહુત સકુચાનિ ॥ ૧૪ ॥

લક્ષ્મણ સબ માતન્હ મિલે, હર્ષે આશિષ પાવ ॥

કૈકયિ કહૈં પુનિ પુનિ મિલે, મન કર સ્તોમ ન જાય ॥ ૧૫ ॥

મુમિત્રા, લક્ષ્મણજીને રામચન્દ્રજીનાં ચરણોમાં અત્યંત રુચિવાળા બાણીને પરમ હર્ષથી મળ્યાં. કેટલી, પોતાનું કર્તવ્ય સંભારી, હૃદયમાં અત્યંત સંકેત્યાતી સંકેત્યાતી રામચન્દ્રજીને મળી. ॥ ૧૪ ॥ લક્ષ્મણજી, સઘળી, માતાઓને મળી, તેઓના આશીર્વાદો લઈને રાજી તથા અને કેટલીના મનમાંથી શોક જતો નહીં હોતો, તેથી કેટલીને તો વારંવાર મળ્યાં. ॥ ૧૫ ॥

ચૌ-સામુન સબહિં મિલી વૈદેહી । ચરણન લાગિ હર્ષ અતિ તેહી ॥

દેહિં અશીશ પૂંછિ કુશલાતા । હોઝ અચલ તુમ્હાર અહિવાતા ॥ ૧ ॥

સબ રઘુપતિ પદ કમલ વિલોકહિં । મંગલ જાનિ નયન જલ રોકહિં ॥

કનક ધાર આરતી ઉતારહિં । વાર વાર પ્રસુ ગાત નિહારહિં ॥ ૨ ॥

નાના મૌંતિ નિહાવરિ કરહીં । પરમાનંદ હર્ષે રર ધરહીં ॥

કૌશલ્યા પુનિ પુનિ રઘુવીરહિ । ચિત્તવહિં કૃપાસિન્ધુ રણધીરહિ ॥ ૩ ॥

હૃદય વિચારતિ વારહિં વારા । કવન મૌંતિ લંકાપતિ મારા ॥

આતિ સુકુમાર યુગલ મમ વારે । નિશચર મુમટ મહા બલ મારે ॥ ૪ ॥

સીતાજી, સઘળી સાસુઓને મળીને તેઓને પગે લાગ્યાં. સાસુઓએ, બહુ જ રાજી થઈ, કુશલ પૂછીને 'તમારૂં સૌભાગ્ય અખંડ રહ્યું,' એવી આશીસો આપી. ॥ ૧ ॥ રામચન્દ્રજીનાં ચરણકમળોને જોયા કરવી અને નેત્રોમાં આવતાં આંસુઓને, મંગળનો સમય બાણીને, નેત્રોમાંથી નહીં પડવા. કેટલી માતાઓ, સુવર્ણના થાળોમાં આરતીઓ ઉતારવા લાગી, વારંવાર રામચન્દ્રજીના શરીરને જોવા લાગી, ॥ ૨ ॥ અનેક પ્રકારની નોછાવરો કરવા લાગી અને હૃદયોમાં પરમ હર્ષ ધરવા લાગી. અને રઘુવીર અને કુષાસિન્ધુ રામચન્દ્રજીને જોઈજોઈને કોસલ્યા હૃદયમાં વિચાર કરવા લાગ્યાં કે, ॥ ૩ ॥ 'આ લાલજીએ, રાવણને શી રીતે માર્યો હશે ? મારા બહેન લાલજી, અત્યંત સુકુમાર છે અને શક્તિસભી તેમ મહા બળવાન બારે થોડાંજો હતા, તે છતાં આ લાલજીએ, તેઓને શી રીતે મારી શક્યા હશે ? ॥ ૪ ॥

દો-લક્ષ્મણ અર સંતિ સહિત, મહાહિં વિલોકહિં પાત ॥

પરમાનંદ મન બન, પુનિ પુનિ પુલકિત નાસ ॥ ૧૬ ॥

લક્ષ્મણ તથા સીતાજી સહિત રામચન્દ્રજીને, માતાજી વારંવાર જોવા લાગ્યા, મનથી પરમ આનંદમાં મગ્ન થયાં અને ગાત્રોમાં વારંવાર રોમાંચિત થવા લાગ્યાં. ॥૧૬॥

શ્લોકો—લંકાપતિ કપીશ નલ નીલા । જામ્બવન્ત અંગદ શુભ શ્રીલા ॥

હનુમદાદિ સર્વ વાનર વીરા । ધરે મનોહર મનુજ શરીરા ॥ ૧ ॥

ભરત સનેહ શીલ વ્રત નેમા । સાદર સર્વ વર્ણાહિં અતિ પ્રેમા ॥

દેશિ નગર વાસિનકૈ રીતી । સકલ સરાહિં પ્રશ્ન પદ પ્રીતી ॥ ૨ ॥

પુનિ રણુપતિ નિજ સંસ્થા બુલાયે । મુનિ પદ લાગહુ સર્વાહિં સિત્થાયે ॥

શુરુ વસિષ્ઠ કુલ પૂજ્ય હમારે । इनकी कृपा दनुज रण मारे ॥ ૩ ॥

યે સર્વ સત્તા મુનિય મુનિ મેરે । મયે સમર સાગર કહૈં વેરે ॥

મમ હિત લાગિ જન્મ ઇન હારે । भरतहु ते मोहि अधिक पियारे ॥ ૪ ॥

મુનિ પ્રશ્ન વચન મગન સર્વ મયે । निमिष निमिष उपजत मुख नये ॥

વિભીષણ, સુગ્રીવ, નલ, નીલ, જાંબુવાન, અંગદ, હનુમાન તથા બીજા પશુ સર્વે શુભ શીલવાળા વીર યોદ્ધાઓ, સુંદર મનુષ્ય શરીરો ધરીને ફરવા લાગ્યા, ॥ ૧ ॥ ભરતજીનાં શીલનું, વ્રતનું, સ્નેહનું તથા નિયમનું અત્યંત પ્રેમથી તથા આદરથી વર્ણન કરવા લાગ્યા અને નગરવાસીઓની રીતિને તથા રામચન્દ્રજીનાં ચરણો ઉપરના પ્રેમને વખાણવા લાગ્યા (વિભીષણ તથા સુગ્રીવ, કે જેઓને, ભાઈઓની સાથે કુંસંજ બે હતો, તેઓ, રામચન્દ્રજીનાં ભાઈઓના સંપત્તિને જોઈને, બહુજ વિરમય પામ્યા.) ॥ ૨ ॥ પછી રામચન્દ્રજીએ, પોતાના સર્વ મિત્રોને, (વાનરાઓને, રીંછોને તથા વિભીષણને પશુ) જોલાવીને આજ્ઞા કરી કે, ‘તમે સર્વ વસિષ્ઠ મુનિને પગે લાગો. શુરુ વસિષ્ઠ મુનિ અમારા કુલના પૂજ્ય છે અને એમની કૃપાથી જ મેં રણમાં રાક્ષસોને માર્યા છે.’ ॥ ૩ ॥ રામચન્દ્રજીએ વસિષ્ઠ મુનિને પશુ કહ્યું, “હે મુનિરાજ ! આ સઘળા મારા મિત્રો અને રણરૂપી સાગરમાં વહાણરૂપ થયા હતા. જેઓએ, મારા હિતને વાસ્તે, પોતાના પ્રાણની પશુ અપેક્ષા રાખી ન હતી, જેઓ, ભરતજીથી પશુ મને અધિક પ્યારા છે (ભરતજીએ મારાં રાજ્યની રક્ષા કરી અને આ લોકોએ તો મારા શરીરની રક્ષા કરી છે.)” ॥ ૪ ॥ રામચન્દ્રજીનાં વચનો સાંભળી, વાનર આદિ સર્વે મિત્રો પ્રેમમાં મગ્ન થયા અને તેઓને શણે શણે નવું નવું સુખ ઉપજવા લાગ્યું. ॥

દો—કૌસલ્યાકે ચરણન પુનિ, તિન્હ નાયહ માય ॥

આશિષ દીન્હ હર્ષ હિય, તુમ મિય જિમિ રણુનાય ॥ ૧૭ ॥

પછી એ સર્વે લોકોએ, કૌસલ્યાનાં ચરણોમાં માથાં નમાવ્યાં. કૌસલ્યાએ હૃદયમાં હર્ષ પામી, તેઓને આશીર્વાદો દઈને કહ્યું કે, ‘તમે મને, રામચન્દ્રજી જેવા જ પ્યારા છો.’ ॥ ૧૭ ॥

દો—મુમન વૃષ્ટિ નમ સંકુલ, મવન વછે મુલકંદ ॥

૥ જઈ અટારિન્હ દેશરી, નગર મારિ નર દેવ ॥ ૧૮ ॥

આકાશમાંથી પુષ્પોની ઘેરી વૃદ્ધિ થઈ રહી હતી, તે સમયમાં રામચન્દ્રજી ઘર તરફ આવ્યા. શેહેરના ઘણાં ઘણાં સ્ત્રી પુરુષો, આગાશીઓ ઉપર ચઢીને રામચન્દ્રજીનાં દર્શન કરવા લાગ્યાં (બબરમાં પણ લોકોની મોટી ભીડ ભરી.) ॥ ૧૮ ॥

બૌ-કંચન કલશ વિચિત્ર સૈવારે । સર્વહિં ધરે સજિ નિજ નિજ દ્વારે ॥
વંદન વાર પતાકા કેતુ । સર્વનિંદિ વનાયક મંગલ હેતુ ॥ ૧ ॥
વીથિન સકલ મુગંધ સિંચાયે । ગજ મણિ રવિ બહુ ચોક પુરાયે ॥
નાના ભૌંતિ મુમંગલ સાજે । હર્ષ નિશાન નગર બહુ વાજે ॥ ૨ ॥
જહૈ તહૈ નારિ નિહાવરિ કરહીં । દેહિ અશીશ હર્ષ ઝર મરહીં ॥
કંચન યાર આરતી નાના । યુવતી સાજી કરહિં કલગાના ॥ ૩ ॥
કરહિં આરતી આરત હરકે । રઘુકુલ કમલ વિપિન દિન કરકે ॥
પુર શોભા સમ્પતિ કલ્યાના । નિગમ શ્રેષ્ઠ શારદા લલાના ॥ ૪ ॥
તેજ ચરિત દેલિ ઠગિ રહીં । ઝમા તામ્ર યુગ નર કિમિ કહીં ॥

સર્વે લોકોએ મંગળને માટે સુવર્ણના વિચિત્ર કલશો શણગારી શણગારીને પોતા-પોતાનાં દ્વારોમાં ધર્યાં હતા અને ઘેર ઘેર તોરણો, પતાકાઓ તથા ધ્વજો ગોઠવ્યા હતા. ॥ ૧ ॥ સઘળા રાજાઓમાં તથા ગલીઓમાં સુગંધી જલોના છંટકાવ કરવામાં આવ્યા હતા. ગજમોતીઓની રથનાઓથી ઘણા ઘણા ચોકો પૂરાવવામાં આવ્યા હતા. અનેક પ્રકારના સુમંગલ સાજો સજવામાં આવ્યા હતા. સઘળા નગરમાં આનંદનાં ઘણાં ઘણાં વાજો વાગી રહ્યા હતાં. ॥ ૨ ॥ સ્ત્રીઓ જ્યાં ત્યાં નોહાવરો કરી આશીસો આપી આપીને હૃદયોમાં હર્ષથી ભરપૂર થવા લાગી. જુવાન સ્ત્રીઓ, સુવર્ણના થાળોમાં અનેક પ્રકારથી આરતીઓ સાલ સાલ સુંદર ગીતો ગાવા લાગી ॥ ૩ ॥ અને રઘુકુલરૂપી કમલવનને પ્રકુલિત કરવામાં સૂર્યની ઉપમા ધરાવનારા રામચન્દ્રજીની આરતીઓ ઉતારવા લાગી. શેહેરમાં શોભા, સંપત્તિ અને કલ્યાણ, એઓની વૃદ્ધિ એટલી બધી થઈ હતી કે, જે ચરિત્રને જોઈ, તેનું સંપૂર્ણ વર્ણન કરવામાં વેડો, શેષનાગ તથા સરસ્વતી ઉત્સુક થાય તો તેઓ પણ ઠગાઈ જાય એમ હતું. ॥ ૪ ॥ હે પાર્વતી ! જે શોભાદિના વર્ણનમાં એઓ પણ ઠગાઈ જાય, તેઓનું સંપૂર્ણ વર્ણન માણસોથી તો કેમ જ કહી શકાય. ॥

બૌ-નારિ કુમુદિની અવધ સર, રઘુપતિ વિરહ દિનેશ ॥

અસ્ત મયે વિકસિત મર્હ, નિરલિ રામ રાકેશ ॥ ૧૯ ॥

હોહિં શકુન શુભ વિવિધ વિધિ, વાજહિં ગગન નિશાન ॥

પુર નર નારિ સનાય કરિ, ભવન ચલે ભગવાન ॥ ૨૦ ॥

અયોધ્યારૂપી સરોવરમાં રહેલી સ્ત્રીઓરૂપી કુમુદિનીઓ કે જેઓ, રામચન્દ્રજીના વિરહરૂપી સૂર્યનો ઉદય થતાં સંકુચિત થઈ ગઈ હતી, તેઓ, તે સૂર્યનો અસ્ત થતાં, રામચન્દ્રજીરૂપી પૂર્ણ ચન્દ્રને જોઈને પ્રકુલિત થઈ. ॥ ૧૯ ॥ રામચન્દ્રજી દરબાર તરફ પધારતા હતા, તે સમયમાં અનેક પ્રકારનાં શુભ શકુનો થવા લાગ્યાં અને આકાશમાં

રૂપ હુંદુભિઓ વાગવા લાગ્યાં. શેહેરનાં સઘળાં નર નારીઓને કૃતાર્થ કરીને સમચંદ્રજી
દરબારમાં પધાર્યા. ॥ ૨૦ ॥

ચૌ૦-પ્રમુ જાની કૈકયી લજાની । પ્રથમ તામુ ગૃહ ગયે ભવાની ॥

તાહિ પ્રસોધિ વહુત સુખ દીન્યા । તવ નિજ ભવન ગવન પ્રમુ કીન્યા ॥ ૧ ॥

કૃપાસિંધુ નિજ મંદીર ગયે । પુર નર નારી સુખી સવ ભયે ॥

ગુરુ વશિષ્ઠ દ્વિજ લિયે બુલાઈ । આજુ સુધરી મુદિન સુખદાઈ ॥ ૨ ॥

સવ દ્વિજ દેહુ હર્ષિ અનુશાસન । રામચંદ્ર વૈઠહિ સિંહાસન ॥

મુનિ વશિષ્ઠકે વચન મુહાયે । મુનત સકલ વિપન મન માયે ॥ ૩ ॥

કહહિ વચન મૃદુ વિપ અનેકા । જગ અભિરામ રામ અભિષેકા ॥

અવ મુનિવર વિલંબ નહિ કીજે । મહારાજ કહૈ તિલક કરીજે ॥ ૪ ॥

‘હે પાર્વતી ! કૈકેયી લગ્ય છે,’ એમ રામચંદ્રજી બાણી ગયા હતા, તેથી પ્રથમ
કૈકેયીને ઘેર જ પધાર્યા. કૈકેયીને ઘણા ઘણા પ્રકારથી જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરી, સારી પેઠે
જ્ઞાત કરીને, પછી પોતાના દરબારમાં પધાર્યા. ॥ ૧ ॥ કૃપાસિંધુ રામચંદ્રજી, જ્યારે
કૈકેયીના ઘરમાંથી નીકળીને પોતાને ઘેર પધાર્યા, ત્યારે, શેહેરનાં સઘળાં નર નારીઓ
આનંદ પામ્યાં. કારણ કે, પ્રથમ કૈકેયીને ઘેર જવાથી વનવાસ થયો હતો, તેથી રખેને
પાછા પણ ત્યાં જવાથી કાંઈ ગડબડ ઉત્પન્ન થાય એવી લોકોને શંકા હતી. વસિષ્ઠ મુનિએ
સર્વે બ્રાહ્મણોને બોલાવીને કહ્યું કે, “આજ જ સારો દિવસ છે, સારાં નક્ષત્રાદિક છે અને
શુભ લક્ષ છે, ॥ ૨ ॥ માટે સર્વે બ્રાહ્મણો પ્રસન્ન થઈને આજા આપો કે, રામચંદ્રજી
સિંહાસનપર બેસે.” વસિષ્ઠ મુનિનાં શુભ વચનો સર્વે બ્રાહ્મણોને પ્રિય લાગ્યાં, ॥ ૩ ॥
તેથી તેઓ, કોમળ વચનો બોલ્યા કે, ‘હે મુનિવર ! રામચંદ્રજીનો રાજ્યાભિષેક સઘળા
જગતને પ્રિય છે, માટે હવે પ્રથમની પેઠે વિલંબ નહીં કરતાં, તુરત જ મહારાજ્યાભિ-
ષેક કરી આપો.” ॥ ૪ ॥

દો૦-તવ મુનિ કહેઝ મુમત સન, તુરત ચલે શિર નાઈ ॥

રથ અનેક ગજ વાજિ વહુ, સકલ સૈવારે જાઈ ॥ ૨૧ ॥

જહૈ તહૈ ધાવન પઠૈ મુનિ, મંગલ દ્રવ્ય મૈંગાઈ ॥

હર્ષ સમેત વશિષ્ઠ પદ, મુનિ શિર નાયઝ આઈ ॥ ૨૨ ॥

સર્વે બ્રાહ્મણોની સંમતિ મળતાં, વસિષ્ઠ મુનિએ મુમંત્રને આજ્ઞા કરી અને તે
આજ્ઞાથી મુમંત્રે માથું નમાવી તુરત ત્યાંથી જઈને અનેક હાથીઓ, ઘોડાઓ તથા રથો
આદિ સઘળી સામગ્રીઓ શબ્દગારીને સંજ્ઞા કરાવી ॥ ૨૧ ॥ અને જ્યાં ત્યાં
હોતો મોકલીને માંગલિક દ્રવ્યો મેળાવી લીધાં. પછી મુમંત્રે આનંદથી આવી, વસિષ્ઠ
મુનિનાં ચરણોમાં માથું નમાવીને સઘળી સામગ્રી તૈયાર હોવાનું નિવેદન કર્યું. ॥ ૨૨ ॥

ચૌ૦-અવથ પુરી અતિ રુચિર વનાઈ । દેવનહ મુમન વૃષ્ટિ ધ્રાર લાઈ ॥

રામ કહા સેવકનહ બુલાઈ । પ્રથમ સસન્હ અન્હવાવહુ જાઈ ॥ ૧ ॥

મુનત વચન સવ જહૈં તહૈં ધાયે । મુગ્રીવાદિ તુરત અન્હવાયે ॥
 પુનિ કરુણાનિધિ ભરત હૈંકારે । નિજ કર જટા રામ નિરવારે ॥ ૨ ॥
 અન્હવાયે પુનિ તીનહૈં માર્દૈં । ભક્ત વત્સલ કૃપાલુ રઘુરાઈ ॥
 ભરત ભાગ્ય પ્રમુ કોમલતાઈ । શેષ કોટિ શત શકહિં ન ગાર્દૈં ॥ ૩ ॥
 પુનિ નિજ જટા રામ વિવરાયે । મુનિ અનુશાસન પાર્દૈં અન્હાયે ॥
 કરિ મજજન ભૂષણ પ્રમુ સાજે । અંગ અનંગ કોટિ છબિ લાજે ॥ ૪ ॥

આ સમયમાં અયોધ્યાને બહુ જ સુંદર રીતે શબ્દગારવામાં આવી અને દેવતાઓએ પુષ્પ વૃષ્ટિની મોટી ઝડી લગાવી દીધી. રામચન્દ્રજીએ, સેવકોને બોલાવીને આજ્ઞા કરી કે, 'તમે જઇને પ્રથમ મારા મિત્રોને માંગલિક જ્ઞાન કરાવો.' ॥ ૧ ॥ રામચન્દ્રજીની આજ્ઞા થતાં જ, સેવકોએ, તુરત પહોંચીને સુગ્રીવાદિકોને માંગલિક જ્ઞાનો કરાવ્યાં. પછી રામચન્દ્રજીએ, ભરતજીને બોલાવીને પોતાના હાથથી જ તેમનું જટાનું નિવારણ કર્યું. ॥ ૨ ॥ પછી ભક્તવત્સલ કૃપાળુ રામચન્દ્રજીએ, ત્રણે ભાઈઓને માંગલિક સ્નાનો કરાવ્યા. હે પાર્વતી ! ભરતજીનાં ભાગ્યની અને રામચન્દ્રજીની કામળતાની પૂરેપૂરી પ્રશંસા સો કરોડ શેષનાગોથી પણ કરી શકાય એમ નથી. ॥ ૩ ॥ પછી રામચન્દ્રજી પોતાની જટાઓને દૂર કરાવી, વસિષ્ઠ મુનિની આજ્ઞા લઇને નાહ્યા અને નાહીને શ્રીઅંગેમાં શબ્દગારો ધરવા લાગ્યા, કે જે અંગેની શબ્દગાર વગરની છબીને બેઠીને પણ કરોડો કામદેવો લબ્ધ થાય એમ હતું. ॥ ૪ ॥

દોઢ-સામુન સાદર જાનકિહિ, મજ્જન તુરત કરાઈ ॥
 દિવ્ય વસન વર ભૂષણ, અંગ અંગ સજે બનાઈ ॥ ૨૩ ॥
 રામ વામ દિશિ શોભિત, રમારૂપ મુળ સ્થાનિ ॥
 દેશિ સાજ સવ હર્ષિત, જન્મ સફલ નિજ જાનિ ॥ ૨૪ ॥
 મુન સ્વગેશ તેહિ અવસર, બ્રહ્મા શિવ મુનિ વૃન્દ ॥
 ચઠિ વિમાન આયે સકલ, સુર દેશન મુલકંદ ॥ ૨૫ ॥

સામુઓએ તુરત પ્રેમપૂર્વક સીતાજીને માંગલિક જ્ઞાન કરાવી, સ્ત્રીઓની પદ્ધતિ પ્રમાણે સઘળાં અંગેમાં દિવ્ય વસ્ત્રો તથા સુંદર આભૂષણો બનાવી બનાવીને ધરાવ્યાં. ॥ ૨૩ ॥ રૂપના તથા સદ્ગુણોના ભંડારરૂપ સીતાજી, સઘળો શબ્દગાર ધરીને રામચન્દ્રજીની ડાબી તરફ બીરાજ્યાં. સઘળી માતાઓ સાજ બેઠે, આનંદ ધરીને પોતાના જન્મોને સદ્ગુણ માનવા લાગી (પણ કૌસલ્યા તે સમયમાં રામચન્દ્રજીના તથા સીતાજીના કાનની આગળ ચાંડલો કરવાને માટે કાજળ શોધવા લાગ્યાં, કે જેથી કોઈની પણ નજર ન લાગે). ॥ ૨૪ ॥ હે ગરુડજી ! સાંભળો. આ અવસરમાં બ્રહ્મા, સદાશિવ, અનેક મુનિઓ તથા સઘળા દેવતાઓ, રામચન્દ્રજીનાં દર્શન કરવાને માટે વિમાનોમાં ચઢી ચઢીને આગ્યા. ॥ ૨૫ ॥

૧૦-મમ્મુ વિલોકિ મુનિ મન અનુરાગા । તુરત દિવ્ય સિંહાસન માંગા ॥

રાવિ સમ તેજ વરણિ નહિ જાર્હિ । ચૈટે રામ દ્વિજન ચિર નાર્હિ ॥ ૧ ॥

જનક મુતા સમેત રઘુરાઈ । દેસિ પ્રહર્ષે મુનિ સમુદાર્હિ ॥

વેદ મંત્ર સર્વ દ્વિજન ડ્વારે । નમ મુર મુનિ જય જયતિ પુકારે ॥ ૨ ॥

મથમ તિલક વશિષ્ઠ મુનિ કીન્હા । પુનિ સર્વ વિમન આયમ્મુ દિન્હા ॥

મુત વિલોકિ હર્ષહિ મહતારી । બાર બાર આરતી ડ્વારતી ॥ ૩ ॥

વિમન દાન વિવિધ વિધિ દીન્હે । યાચક સકલ અયાચક કીન્હે ॥

સિંહાસન પર ત્રિશુવન સાર્હિ । દેસિ મુરન દુંદુભી બજાર્હિ ॥ ૪ ॥

રામચંદ્રજીને તૈયાર થયેલા બેઈ, વસિષ્ઠ મુનિજી પરમ પ્રેમથી તુરત દિવ્ય સિંહાસન માંગાવ્યું, કે જે સિંહાસનનું સૂર્ય સમાન તેજ વર્ણુવી શકાય એમ ન હતું. રામચંદ્રજી, બ્રાહ્મણોને પ્રણામ કરીને, ॥ ૧ ॥ સીતાજી સહિત તે સિંહાસન પર બીરાજતાં, તેમને બેઈ સર્વ મુનિજીઓ પ્રસન્ન થઈ, વેદમંત્રોનાં ઉચ્ચારણો કરવા લાગ્યા અને દેવતાઓ તથા દિવ્ય મુનિજીઓ આકાશમાં જય જય ધ્વનિ કરવા લાગ્યા. ॥ ૨ ॥ વસિષ્ઠ મુનિજી પ્રથમ પોતાના હસ્તથી રામચંદ્રજીને તિલક કરીને પછી સર્વ બ્રાહ્મણોને તેમ કરવાની આજ્ઞા કરી. કૌસલ્યાજી, પુત્રને બેઈ, પ્રસન્ન થઈને વારંવાર આરતી ઉતારી, ॥ ૩ ॥ બ્રાહ્મણોને અનેક અનેક દાનો આપ્યાં અને સઘળા ચાચક જનોને અગણિત ધન આપીને અચાચક જ કરી દીધા. ત્રૈલોક્યના નાથ રામચંદ્રજીને સિંહાસન પર બીરાજેલા બેઈને દેવતાઓએ હુંદુભિજીઓ વગડાવ્યાં. ॥ ૪ ॥

૬-નમ દુંદુભી બાજર્હિ વિપુલ ગંધર્વ કિન્નર ગાવર્હી ॥

નાચર્હિ અપ્સરા વૃન્દ પરમાનન્દ મુર મુનિ પાવર્હી ॥

ભરતાદિ અનુજ વિમીષણાંગદ હનુમદાદિ સમેત જે ॥

ગૌં છત્ર ચામર વ્યજન ધનુ અસિ ચર્મ શક્તિ વિરાજતે ॥ ૫ ॥

શ્રીસહિત દિનકર વંશ શ્રુવણ કામ મહુ છવિ સોહર્હી ॥

નવ અંબુધર વર ગાત અંબર પીત મુર મુનિ મોહર્હી ॥

મુકુટાંગદાદિ વિચિત્ર શ્રુવણ અંગ અંગન પ્રતિ સજે ॥

અંબોજ નયન વિશાલ ડર મુજ ધન્ય નર નિરવંત જે ॥ ૬ ॥

અનેક ગંધર્વો તથા કિન્નરો ગાવા લાગ્યા, અપ્સરાઓનાં ટોળે ટોળાં નાચવા લાગ્યાં અને દેવતાઓ તથા મુનિજીઓ પરમ આનંદ પામ્યા. ભરતજી, લક્ષ્મણજી, શત્રુઘ્ન, વિશ્વી-વક્ષ, અંગદ તથા હનુમાનજી આદિ બીજાઓ પણ કોઈ છત્રને, કોઈ ચામરને, કોઈ પંખાને, કોઈ ધનુષને, કેઈ અડગને, કોઈ ઢાલને અને કોઈ બરછીને લઈને રામચંદ્રજીની ચોમેર ઉભા રહ્યા હતા. ॥ ૫ ॥ સીતાજી સહિત બીરાજેલા રામચંદ્રજી, અનેક કામદેવોના જેવી છબીથી શોભવા લાગ્યા. રામચંદ્રજીનાં નવીન શેષ જેવા, શ્યામ મુંદર

ગાત્રોને, પીળાં વસ્ત્રોને, અંગઅંગમાં સજેલાં સુકટ તથા ખાલુખંધ આદિ વિચિત્ર આભ-
રણોને, કમળો સરખાં વિશાલ નેત્રોને અને વિસ્તીર્ણ વક્ષઃસ્થલને જોઈને દેવતાઓનાં
તથા મુનિઓનાં પણ અંતઃકરણો મોહિત થઈ જતાં હતાં. આ સમયમાં જે મનુષ્યોએ
શ્રીરામચન્દ્રજીને નીરખવાનો લાલ લીધો, તેઓને ધન્યવાદ છે. ॥ ૬ ॥

દો-વહ શોભા સુસમાજ સુખ, કહત ન વનૈ રવગેશ ॥

વરણે શારદ શેષ શ્રુતિ, સો રસ જાન મહેશ ॥ ૨૬ ॥

હે ગરુડજી ! એ શોભા અને એ સમાજનું સુખ સરસ્વતીથી, શેષનાગથી કે
શ્રુતિઓથી પણ વર્ણવ્યું વર્ણવી શકાય એમ ન હતું. એ સમયમાં જે આનંદ હતો, તેને
સદાશિવ બોલે છે. ॥ ૨૬ ॥

ચૌ-ઝટયો વિભીષણ તવ મુલ પાઈ. રત્ન માલ કર લઈ ઝટાઈ ॥

દીનહ જલધિ રાવણકો જોઈ. પુનઃ વિભીષણ પાઈ સોઈ ॥ ૧ ॥

સોઈ રત્નમાલ મુલકારી. દીન જાનકીકે ગલ ઢારી ॥

જામું જ્યોતિ અસ ભઈ વિશાલા. સન્મુલ લલ ન શકત મહિપાલા ॥ ૨ ॥

રાજ સમૂહ અધિક તહૈ સોહા. તેહિ વિલોકિ સચ કર મન મોહા ॥

તેહિ ક્ષણ જનક મુતા મહારાની. ચિતય રામ તન કહુ મુસકારી ॥ ૩ ॥

કહ્યો કૃપાલુ મિયા મુનિ લીજે. જો રૂચ્છા જોદિકો સો દીજે ॥

મુનત વચન તવ જનક દુલારી. સોઈ ગલસે માલ ઝટારી ॥ ૪ ॥

કાદિ દેઝૈં યહ દ્વદય વિચારી. મારુત મુતકી ઓર નિહારી ॥

‘આ સમયમાં પરમ આનંદ પામેલો વિભીષણ હાથમાં એક રત્નમાળાને લઈને
હલો થયો કે જે માળા સમુદ્રે રાવણને આપી હતી અને પાછળથી વિભીષણને મળી
હતી. ॥ ૧ ॥ એ સુખદાયી રત્ન (મોતી) ની માળા વિભીષણે સીતાજીના કંઠમાં નાખી
લીધી કે જે માળાનું અતિશયિત તેજ સભામાં ફેલાતાં રાજાઓ સન્મુખ દૃષ્ટિ કરીને જોઈ
શક્તા ન હતા. ॥ ૨ ॥ સભામાં જે જે અનેક રાજાઓ બીરાજ્યા હતા, તે સઘળાઓનાં
અંતઃકરણો એ માળાને જોઈને મોહિત થઈ ગયાં. આ ક્ષણમાં મહારાણી સીતાજીએ
રામચન્દ્રજીની સામે જોઈને કાંઈક મંદ હાસ્ય કરતાં. ॥ ૩ ॥ રામચન્દ્રજી તેમના અભિપ્રાયને
બોલી લઈને બોલ્યા કે, ‘હે પ્રિયા ! આ માળા જેને આપી દેવાની તમારી ઇચ્છા હોય,
તેને સુખેથી આપી દો.’ રામચન્દ્રજીનાં વચન સાંભળતાં જ સીતાજીએ તે માળા પોતાના
ગળામાંથી ઉતારી. ॥ ૪ ॥ ‘આ માળા કેને આપું ?’ એમ વિચાર કરીને હનુમાનજીની
સામે જોયું. ॥

દો-કૃપા દૃષ્ટિ લલિ પવન મુત, હરણિ દંડવત કીનહ ॥

રત્નમાલ સો જાનકી, ઢારિ ગલમેં દીનહ ॥ ૨૭ ॥

हुनुमानलुके सीतालुनी कृपा दृष्टि जेध, राल थध, उभा थधने हंसवत्प्रभुभ
करतां सीतालुके ते भाणा हुनुमानलुना गणाभां नाभी दीधी. ॥ २७ ॥

चौ०—महा वीर मनमार्हि विचारी । है कोइ गुण मालामें भारी ॥
परमानन्द प्रेम रस पागे । मणियें सकल विलोकन लागे ॥ १ ॥
विजु प्रकाश कछु और न तामें । मन लागे भक्तनको जामें ॥
मणि भितर कछु हुइहै सारा । मुक्ता एक तोरि तब डारा ॥ २ ॥
ताके मध्य विलोकन लागे । देखि लोग सब अचरज पागे ॥
पुनि दूजो तोर्यो हनुमाना । देखि निस्सार तज्यो बलवाना ॥ ३ ॥
इहि विधि तोरत क्रम क्रम मोती । पीर अधिक दर्शकगण होती ॥
कहन लगे निज निज मनमार्हि । जो कोई अधिकारी नाहीं ॥ ४ ॥
ताको ऐसी वस्तु न दीजै । नहिं तो यही दश लखि लिजै ॥

‘आ भाणाभां डोई भारे शुषु डोवे। जेधजे,’ जेम मनभां विचार करी, परम
आनंदभां अने प्रेम रसभां भग्न थयेला हुनुमानलु, ते भाणानां प्रत्येक भब्लिजोने,
अनुकमथी जेवा लाग्या.’ ॥ १ ॥ आ भाणाभां प्रकाश विना थीजे तो कथो शुषु नथी,
के जेभां भक्त बोडोनु चित्त लागे, परंतु अंदर डोई भारे शुषु डोवे। जेधजे.’ जेम
विचारिने ते सभथे ज हुनुमानलु, ते भाणानां जेक मोतीने हांतवते बांगीने ॥ २ ॥
जेवा लाग्या. आ जेधने, सर्व बोडोनां हुइयोभां मोटुं आश्चर्य व्याप्युं. हुनुमानलुके, ते
मोतीने ईंकी नाभीने वणी थीलु मोती बांगी जेथुं अने तेने पषु निस्सार जेधने
ईंकी दीधु. ॥ ३ ॥ आ प्रभाषु हुनुमानलु अनुकमे जेक जेक मोतीने बांगी, तपासी
तपासीने ईंकी नाथवा लागतां, जेनाराजोना मनभां मोठी पीडा थवा लागी. सर्व
बोडो, पोतपोताना मनभां कडेवा लाग्या के, “जे अधिकारी न डोय. ॥ ४ ॥ तेने आवी
वस्तु आपवी ज नहुं जेधजे, नहुंतर तेवी वस्तुनी आवी दशा थाय ते जेध डो.” ॥

दो०—बोल उठयो कोउ नृपति यह, कहा करह हनुमान ॥

कयों तोरत हो माल तुम, सुन्दर रत्न सुजान ॥ २८ ॥

जे सभभभां डोई राना मोदी उठयो के. “डे हुनुमानलु ! आ थुं करवा जाग्या
छा ! तमे थतुर थधने आ अति सुंदर मोतीनी भाणाने केम तोडी नाणो छा ?” ॥ २८ ॥

चौ०—वचन सुनत कहै मारुति बानी । देखहुं राम नाम सुखदानी ॥
नाम न यामें परत लखाई । ताते तोरत डारत भाई ॥ १ ॥
कह कोऊ सकल वस्तुके माहीं । राम नाम कहूँ सुनियत नाहीं ॥
कह मारुति न नाम जेहि माहीं । सो तौ काहु कामकी नाहीं ॥ २ ॥
बोला सोई सुनो बल धामा । तब तनु माहि रामको नामा ॥
सुनत वचन कह पवन कुमार । निश्चय तनु हरि नाम उदारा ॥ ३ ॥

અસ કહ કપિ નિજ હૃદય વિદારા । રોમ રોમ પ્રધુ નામ ઉદારા ॥

અંકિત રામ નામ સબ ઠાઠી । લખિ સબ ચકિત પ્રયે મનમાઠી ॥ ૪ ॥

પુષ્પ દૃષ્ટિ નમ જયતિ કુચારી । કૃપા દૃષ્ટિ રઘુનાથ નિહારી ॥

એ વચન સાંભળીને હનુમાનજી બોલ્યા કે, 'હે ભાઈ ! મોતીઓમાં રામચન્દ્રજીનું સુખદાયી નામ છે કે નહીં ? એ જોઈ હું પણ એ નામ આમાં કયાંય જોવામાં આવતું નથી, તેથી ભાંગી ભાંગીને ફેંકી દેતું છું.' ॥ ૧ ॥ આ સાંભળીને વળી બીજે કોઈ રાજા બોલ્યો કે, 'સઘળી વસ્તુઓમાં રામ નામ હોય એ તો કયાંય સાંભળવામાં આવ્યું નથી.' હનુમાનજી બોલ્યા કે, 'જેમાં રામનું નામ ન હોય, તે વસ્તુ તો કશા કામની જ નહીં.' ॥ ૨ ॥ રાજા બોલ્યો કે, 'હે બળના સ્થાનકરૂપ હનુમાનજી ! ત્યારે તો તમારા શરીરમાં પણ રામનું નામ છે કે શું ? એ સાંભળી, હનુમાનજીએ, 'મારા શરીરમાં રામચન્દ્રજીનું ઉદ્ધાર નામ અવશ્ય છે,' ॥ ૩ ॥ એમ બોલીને પોતાની છાતી ફાડી નાખતાં, તેના રોમ રોમ જેટલા પ્રદેશોમાં પણ, રામ નામો જ લખેલાં સર્વના જોવામાં આવ્યાં. કોઈ પણ પ્રદેશ, રામ નામ વગરનો હતો જ નહીં. આ જોઈને સર્વે લોકો, હૃદયોમાં ચકિત થઈ ગયા. ॥ ૪ ॥ અને દેવતાઓએ, આકાશમાંથી પુષ્પ વૃષ્ટિ કરી તથા જય જય ધ્વનિ કર્યો. પછી રામચન્દ્રજીએ કૃપા દૃષ્ટિથી હનુમાનજીનાં શરીરની સામું જોયું. ॥

દો—અંગ મયો પુનિ કુલિશ સમ, કૃતિ તુરંત મગવાન ॥

વારિ વિલોચન પુલકિ તનુ, હિય લાયે હનુમાન ॥ ૨૧ ॥

રામચન્દ્રજીની કૃપા દૃષ્ટિ પડતાં જ હનુમાનજીનું શરીર, પાહું વજ્ર સમાન થઈ મથું. રામચન્દ્રજીએ, તુરત ઉભા થઈ, નેત્રોમાં જલ લાવી તથા શરીરમાં રોમાંચિત થઈ, હનુમાનજીને છાતીમાં લગાવ્યા. ॥ ૨૬ ॥

ચૌ—મયો તહૌ અચરજ યહ મારી । દેવન જય જય જયતિ પુકારી ॥

હનુમાનનું શરીર પાહું વજ્રમય થઈ જતાં, સર્વને મોટું આશ્ચર્ય થયું અને દેવતાઓએ જય જય ધ્વનિ કર્યો. ॥

દો—મિત્ર મિત્ર સ્તુતિ કર, મેં સુર નિજ નિજ ધામ ॥

વંદિ વેષ ધરિ વેદ તહૌ, આયે જહૌ શ્રીરામ ॥ ૩૦ ॥

પ્રધુ સર્વજ્ઞ કીન્હ અતિ, આદર કૃપાનિધાન ॥

લખા ન કાહુ મર્મ કહુ, લગે કરન ગુણગાન ॥ ૩૧ ॥

દેવતાઓ જુદી જુદી સ્તુતિઓ કરીને પોતપોતાનાં સ્થાનકોમાં ગયા પછી, વેદો, બંદીજનોના વેષો ધરીને રામચન્દ્રજીની સલામાં આવ્યા. ॥ ૩૦ ॥ કૃપાનિધાન સર્વજ્ઞ રામચન્દ્રજીએ, એઓને ઘણો આદર આપ્યો. એ બંદીજનો નથી પણ વેદો છે અને તેથી રામચન્દ્રજી તેઓને વિશેષ આદર આપે છે, એ લોક જરા પણ કોઈના બાલુવામાં આવ્યો નહીં. વેદો નીચે પ્રમાણે રામચન્દ્રજીના શુભોને ગાવા લાગ્યા. ॥ ૩૧ ॥

છં-જય સગુણ નિર્ગુણ રૂપ રામ અનુપ ભૂપ શિરોમણે ॥
 દશકંધરાદિ પ્રચ્છન્ન નિશિચર પ્રવલ ચલ મુજ બલ હને ॥
 અવતાર નર સંસાર ભાર વિભંજી દારુણ દુઃખ દહે ॥
 જય પ્રણતપાલ દયાલ પ્રભુ સંયુક્ત શક્તિ નમામિ હે ॥ ૭ ॥
 તવ વિષમ માયા વશ મુરારી નામ નર અગ જગ હરે ॥
 ભવ પંથ ભ્રમિતમુશ્રમિત દિન નિશિ કાલ કર્મન ગુણ મરે ॥
 જો નાથ કરિ કરુણા વિલોકહુ ત્રિવિધ દુઃખ તેહિ નિર્વહે ॥
 ભવ સ્વેદ છેદન દક્ષ હમ કહૈં રક્ષ રામ નમામિ હે ॥ ૮ ॥
 જે ચરણ શિવ અજ પૂજ્ય રજ શુભ પરશિ મુનિ પતિન તરી ॥
 નચ નિર્ગતા સુર વંદિતા ત્રૈલોક્ય પાવનિ મુરસરી ॥
 ધ્વજ કુલિશ અંકુશ કંજ યુત વન ફિરત કંઠક જિન લહે ॥
 પદ કંજ દ્રવ્ય મુકુંદ રામ રમેશ નિત્ય ભજામહે ॥ ૯ ॥
 જો જ્ઞાન માન વિમત્ત તવ ભય હરણિ ભક્તિ ન આદરી ॥
 તે પાય મુર દુર્લભ પદાદિ પતત હમ દેસત હરી ॥
 વિશ્વાસ કરિ સર્વ આશ પરિહરિ દાસ તવ જે હૈ રહૈ ॥
 જપિ નામ તવ વિનુ શ્રમ તરહિ ભવ નાથ સો સ્મરામિ હે ॥ ૧૦ ॥
 અવ્યક્ત મૂલ મનાદિ તરુ ત્વક ચરિ નિગમાગમ મને ॥
 ષટ કંધ શાકા પંચવિંસ અનેક પર્ણ મુમન ઘને ॥
 ફલ યુગલ વિધિ કટુ મધુર વેલિ અકેલિ જેહિ આશ્રિત રહે ॥
 પલ્લવિત ફૂલતિ નવલ નિત સંસાર વિપટ નમામિ હે ॥ ૧૧ ॥
 જે બ્રહ્મ અજદ્વૈત અનુભવ ગમ્ય મન પર ધ્યાવહીં ॥
 તે કહહુ જ્ઞાનહુ નાથ હમ તવ સગુણ યશ નિત ગાવહીં ॥
 કરુણાયતન પ્રભુ સદ્ગુણાકર દેહુ યહ ષર માંગહીં ॥
 મન કર્મ વચન વિકાર તજિ તવ ચરણ હમ અનુરાગહીં ॥ ૧૨ ॥

“વ્યવહારિક રીતે સગુણ સ્વરૂપવાળા, પરમાર્થિક રીતે નિર્ગુણ સ્વરૂપવાળા, અનુપમ રૂપવાળા, રાજાધિરાજ, અત્યંત બળતાવાળા રાવણ આદિ પ્રત્યેક રાક્ષસોને ભુલ્લેખોના બળથી હણનારા, મનુષ્યાવતારથી પૃથ્વીનો ભાર ઉતારી, જગતનાં દારુણ દુઃખનું હલન કરનારા, પ્રભુ કરનારાઓનું પાલન કરનારા અને સીતાજીરૂપ શક્તિની સાથે રહેનારા હે પ્રભુ રામચંદ્રજી ! તમને પ્રણામ કરીએ છીએ ॥ ૭ ॥ હે હરિ ! સુરો, અસુરો, નાગો તથા નરો, તમારી વિષમ માયાને વશ થઇને રાત દિવસ સંસારરૂપી પંથમાં ભ્રમ્યા કરે છે અને કાળથી, કર્મથી તથા શુભેથી દુઃખાયેલા રહે છે. હે નાથ ! એ એ લોકોની ઉપર કરુણા દૃષ્ટિથી જુવો તો તેઓનાં આધિભૌતિક, આધ્યાત્મિક તથા

આધિદેવીક, એ ત્રણે પ્રકારનાં દુઃખો ટળી જાય છે સંસાર (જન્મ-મરણ) રૂપી ખેડનું છેદન કરવામાં આતુરી ધરાવનારા અને લક્ષ્મીના પતિ રામચંદ્રજી ! આપને પ્રજ્ઞામ કરીએ છીએ. ॥ ૮ ॥ હે મોક્ષ આપનારા રામચંદ્રજી ! આપનાં ચરણારવિન્દોની ભેડી કે જે સદાશિવને તથા બ્રહ્માને પણ પૂજ્ય છે, જેની શુભ રજાનો સ્પર્શ મળવાથી અહલ્યા તરી ગઈ છે, જેમાંથી ત્રૈલોક્યપાવની તથા દેવતાઓએ વંદેલી ભાગીરથી નીકળેલ છે, જેમાં ધ્વજ, વજ્ર, અંકુશ તથા કમળ, એઓની આકૃતિઓ રેખારૂપે રહેલ છે અને જેમાં, દંડકારણ્યમાં ફરવાથી કાંટાઓ વાગેલા છે, તેને, નિરંતર ભણીએ છીએ. ॥ ૯ ॥ હે હરિ ! જેઓ બ્રહ્મજ્ઞાનના અભિમાનથી મત્ત રહીને સંસારનું હરણ કરનારી તમારી ભક્તિપર પ્રેમ રાખતા નથી, તેઓ કદાચ દેવતાઓને પણ ન મળે એવાં પદ (બ્રહ્મલોક) ને પામે, તેપણ ત્યાંથી પાછા સંસારમાં પડે છે, એ અમોએ જોયેલું છે. હે નાથ ! પરંતુ જેઓ વિશ્વાસ ધરી, સઘળી આશાઓને છોડી દઈ, તમારા દાસ થઈને રહે છે, તેઓ તમારાં નામના જપના પ્રભાવથી, વિના પરશ્વમે સંસારને તરી જાય છે.^૧ આ પ્રમાણે આપ કે જે ભક્ત લોકોનું હિત કરનારા છો. તેમનું સ્મરણ કરીએ છીએ. ॥ ૧૦ ॥ આ સંસારૂપી અનાદિ વૃક્ષ, કે જેનું મૂળ વેદમાં કહ્યા પ્રમાણે અવ્યક્ત (ન દેખાય એવું અર્થાત્ માયા) છે, જાતર, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ અને મુર્ચ્છા એ ચાર છાંલો છે રુધિર, માંસ અસ્થિ, મેદ, મજ્જા તથા વીર્ય, એ છ ધાતુઓ યદમાંથી નીકળેલી મોટી શાખાઓરૂપ છે, પાંચ ભૂતો, પાંચ વિષયો, દશ ઇન્દ્રિયો, મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર તથા કાળ, એ પચ્ચીશ શાખાઓ છે, અનેક વાસનાઓરૂપી પાંદડાં છે, સંકલ્પોરૂપી અપાર પુષ્પો છે, સુખો તથા દુઃખોરૂપી મીઠાં તથા કડવાં, એ જાતનાં ફળો છે, અને જેના આશ્રયથી રહેલી એક (અવિદ્યારૂપી) વેલ નિરંતર ફૂલ્યા, તથા ફળ્યા કરે છે, તે વૃક્ષ જેના એક કલ્પિત પ્રદેશમાં રહે છે, તેવા આપને પ્રજ્ઞામ કરીએ છીએ. ॥ ૧૧ ॥ હે નાથ ! જેઓ જન્માદિક વિકારોથી રહિત, અદ્વૈત, અનુભવગમ્ય તથા મનથી પર પરબ્રહ્મનું ધ્યાન કરે છે, તેઓ ભલે બ્રહ્મની વાતો કયાં કરે તથા બ્રહ્મને જાણે, પરંતુ અમો તો તમારાં સચુલ્લ સ્વરૂપના યશને નિરંતર ગાઈએ છીએ. હે કરુણાનિધાન ! હે પ્રભુ ! હે શુભ શુભોના ઉત્પત્તિસ્થાનરૂપ ! અમોને વરદાન આપો, કે અમો મનના, કર્મના તથા વચનના વિકારોને તજીને તમારાં ચરણોમાં જ પ્રેમ રાખીએ. અમો, એ વરદાન જ માગીએ છીએ. ” ॥ ૧૨ ॥

દો-સબકે દેલત વેદન, વિનંતી કીન્હ ઉદાર ॥

અન્તર્દાન મયે પુનિ, ગયે બ્રહ્મ આગાર ॥ ૩૨ ॥

વૈનતેય સુન શંકુ તબ આયે જહૈં રઘુવીર ॥

વિનત કરત ગદ્ગદ ગિરા પૂરિત પુલક શરીર ॥ ૩૩ ॥

૧ શ્રીમદ્ભાગવતના દશમસ્કન્ધમાં બ્રહ્માએ શ્રીકૃષ્ણની રમ્પતિ કરતાં કહ્યું છે કે, સેવ્યસરવિન્દાન્ણિ મુક્તમાનિનસ્સ્વસ્તમાવાલ્મિજીજ્ઞુરુદયઃ ॥ આરુઢ્ય કુચ્છેળ પરં પદં તતઃ પતડન્યયોડનાદૃતયુષ્મદંધ્રયઃ ॥૧॥

એ પ્રમાણે સર્વ લોકોની નજર આગળ, ઉદાર વિરૂપિ કરીને ચારે વેદો અંતર્લિપ્ત થઇને પાછા પ્રલલોકમાં આદ્યા ગયા. ॥ ૩૨ ॥ હે ગરુડજી ! સાંભળો. આ સમયમાં સદાશિવે રામચંદ્રજીના સમીપમાં આવી, ગાત્રોમાં રોમાંચિત થઇને ગદ્ગદ વાણીથી નીચે પ્રમાણે વિરૂપિ કરી. ॥ ૩૩ ॥

છંદ-જય રામ રમ રમણં શમન, ભવ તાપ મયાકુલ પાહિ જનં ॥
 અવશેષ સુરેશ રમેશ વિમો, શરણાગત મૌગત પાહિ પ્રમો ॥
 દશ શીશ્વ વિનાશન વીશ મુજા, કૃત દૂરિ મહા મહિશૂરિ રુજા ॥
 રજનીચર દ્વન્દ પતંગ રહે, શર પાવક તેજ પ્રવણ્ડ દહે ॥ ૧૩ ॥
 મહિ મંડલ મંડન ચારુ તરં ઘૃત સાયક ચાપ નિષંગ વરં ॥
 મદ મોહ મહા મમતા રજની, તમ પુંજ દિવાકર તેજ અની ॥
 મન જાત કિરાત નિપાત કિયે, મૃગ લોગ કુભોગ શરેણ હિયે ॥
 હનિ નાથ અનાથનિ પાહિ હરે, વિષયા વન પામર મૂલ પરે ॥ ૧૪ ॥
 વહુ રોગ વિયોગન્હ લોગ હયે, ભવદંધિ નિરાદરકે ફલયે ॥
 ભવસિંધુ અગાધ પરે નરતે, પદ પંકજ પ્રેમ ન જે કરતે ॥
 આતે દીન મલીન દુસ્ત્રી નિતહી, જિનકે પદ પંકજ પ્રીતિ નહીં ॥
 અવલંબ ભવન્ત કથા જિનકે, પ્રિય સંત અનંત સદા તિનકે ॥ ૧૫ ॥
 નહિ રાગ ન રોષ ન માન મદા, તિનકે સમ વૈભવ વા વિપદા ॥
 રૂઢિતે તવ સેવક હોત મુદા, મુનિ ત્યાગત યોગ ભરોસ સદા ॥
 કરિ પ્રેમ નિરન્તર નેમ લિયે પદ પંકજ સેવત શુદ્ધ હિયે ॥
 સમ માન નિરાદર આદરહી, સોઈ સંત સુસ્ત્રી વિચરંત મહી ॥ ૧૬ ॥
 મુનિ માનસ પંકજ મુંગ મજૈ, રઘુવીર મહા રણધીર અજૈ ॥
 તથ નામ જપામિ નમામિ હરિ, ભવ રોગ મહામદ માન અરી ॥
 મુળ શીલ કૃપા પરમાયતનં, પ્રણમામિ નિરંતર શ્રીરમનં ॥
 રઘુનંદ નિર્કંડન દ્વન્દ ધનં, મહિપાલ વિલોક્ય દીન જનં ॥ ૧૭ ॥

“હે રામ ! હે લક્ષ્મીના પતિ ! જય જય. હે સંસારના તાપોને શાંત કરનારા ! સંસારના ભયથી વ્યાકુલ થયેલા ભક્તજનનું પાલન કરો. હે અયોધ્યાના નાથ ! હે દેવતાઓના સ્વામી ! લક્ષ્મીના પતિ ! હે વિભુ ! હે પ્રભુ ! આ શરણાગત જન આગે છે કે, સંસારના ભયથી રક્ષણ કરો. હે વીશ ભુજવાળા તથા દશ માથાવાળા રાવણનો વિનાશ કરનારા ! પૃથ્વીના મોટા ભારરૂપી પીડાને નષ્ટ કરનારા આપના બાણરૂપી અગ્નિના પ્રચંદ તેજમાં રાક્ષસોના સમૂહો પતંગીઓની પેઠે જ બળી મુવા છે. ॥ ૧૩ ॥ હે નાથ ! હે હરિ ! ભૂમંડલના અતિ સુંદર આભરણરૂપ, ઉત્તમ ધનુષ્યાલુ તથા ભાર્યા, એઓને ધરનારા, મદ, મોહ તથા મોટી મમતારૂપી રાત્રિના અંધકારના સમૂહને નષ્ટ કરવામાં

સુર્યના તેજના પુંજરૂપ આપ, વિષયોરૂપી વનમાં ભૂલા પડેલા અને કામનારૂપી પારા-
 ધીએ વિષયભોગરૂપી બાણથી હૃદયમાં વીંધીને પાડેલાં લોકોરૂપી અનાથ ઋણેનું પાલન
 કરો. ॥ ૧૪ ॥ લોકો ઘણા રોગોથી અને ધનાદિકના વિયોગોથી દુઃખી થયા કરે છે, એ
 કેવળ આપના ચરણોનો અનાદર કરવાનું કળ છે. જેઓ આપનાં ચરણાર્વિન્દોમાં પ્રેમ
 કરતા નથી, તે લોકો જ સંસારરૂપી અગાધ સમુદ્રમાં પડ્યા રહે છે. હે અનંત ! જેઓને
 આપનાં ચરણાર્વિન્દોમાં પ્રીતિ નથી, તેઓ જ સર્વદા દુઃખી, અતિ દીન અને મલિન
 રહે છે, પણ જેઓને આપની કથારૂપ અવલંબન હોય છે, તેઓને તો સર્વદા સંત લોકો
 જ ખ્યાસ હોય છે, તેથી તેઓની એવી હૃદયશા થતી નથી. ॥ ૧૫ ॥ આપના ભજનમાં
 તત્પર રહેનારાઓને રાગ, રોષ, માન કે મદ, એઓમાંનું કશું હોતું નથી અને તેઓ તે
 વૈભવને તથા વિપત્તિને પણ તુલ્ય જ ગણે છે. આ કારણને લીધે મુનિ લોકો યોગ ઉપ-
 રના ભરોસાને છોડી દઇને આનંદથી સર્વદા આપના જ સેવક થાય છે અને શુદ્ધ હૃદયથી
 અખંડિત પ્રેમ ધરી, પાકા નિયમપૂર્વક આપનાં ચરણાર્વિન્દોનું સેવન કરે છે એવી રીતે
 સેવન કરનારા સંત જનો જ સર્વદા માનને તથા અપમાનને સમાન ગણીને, પૃથ્વી પર
 પરમ સુખથી વિચરે છે. ॥ ૧૬ ॥ હે કોઇથી જિતાઓ નહીં એવા મહારણપ્રીર રણવીર !
 આપ મુનિઓનાં અંતઃકરણોરૂપી કમળોને ભ્રમરની પેઠે ભભે છો. હે હરિ ! આપનું
 નામ કે જે સંસારરૂપી રોગના, મોટા મદના અને માનના શત્રુરૂપ છે, તેને સર્વદા જપું
 છું અને નમું છું. આપ કે જે, શુભો, સુશીલ તથા કૃપા, એઓના પરમ સ્થાનકરૂપ છો
 અને લક્ષ્મીના પતિ છો, તેમને નિરન્તર પ્રણામ કરું છું. અત્યંત દૃઢ કામ, ક્રોધાદિકે
 દ્વન્દ્વોને નષ્ટ કરનારા રાજધિરાજ હે રઘુનંદન આ દીન જનની સામે ભુવો. ॥ ૧૭ ॥

દો-વાર વાર વર માંગીં, હર્ષિં દેહુ શ્રીરંગ ॥

પદસરોજ અનપાવની, મક્તિ સદા સત્સંગ ॥ ૨૪ ॥

હે લક્ષ્મીપતિ ! હું આપનાં ચરણાર્વિન્દોમાં, અખંડ ભક્તિ રહેવાનું અને સર્વદા
 સત્સંગમાં રહેવાનું વરદાન વારંવાર માગું છું, માટે પ્રસન્ન થઇને એ વરદાન આપો. ॥ ૨૪ ॥

દો-વાર્ણિ ઉમાપતિ રામ ગુણ, હર્ષિં ગયે કૈલાસ ॥

તવ પ્રમુદ્ધ કપિન દિવાયે, સર્વ વિધિ મુલમદ વાસ ॥ ૨૫ ॥

એ પ્રમાણે સદાશિવ રામચન્દ્રજીના શુભોનું વર્ણન કરી, રાજી થઇને કૈલાસમાં
 ગયા અને તે સમયમાં રામચન્દ્રજીએ વાનરાઓને સર્વ પ્રકારની સગવડોવાળા ઉતારાઓ
 અપાવ્યા. (આ ઉપરથી સમજાય છે કે, વેદો સ્તુતિ કરતા હતા, તે સમયમાં પહેલાંથી
 જ રામચન્દ્રજીનું ચિત્ત વાનરાઓને ઉતારા કેવામાં લાગ્યું હતું, તેથી તેમનું લક્ષ્ય સદા-
 શિવ તરફ નહીં રહેવાથી, ‘રખેને મારાથી કશી સહાયતા આપી શકાઈ નથી, તેથી
 મારી સામે ભેતા ન હોય,’ એમ ધારીને સદાશિવે દહ્યું કે, ‘આ દીન જનની સામે
 ભુવો.’) ॥ ૨૫ ॥

બી-મુન સ્વગપતિ યહ કથા મુહાવનિ । ત્રિવિધ તાપ મ્વદ્ દોષ નશીવનિ ॥

મહારાજ કર શુભ અભિવેકા । મુનત લહિં નરં વિશતિ વિવેકા ॥ ૧ ॥

જે સકામ નર મુનિહિં જે ગાવહિં । સુખ સંપતિ નાના વિધિ પાવહિં ॥
 મુર દુર્લભ મુખ કરિ જગ માર્દી । અન્ત કાલ રઘુમનિ પુર જાઈ ॥ ૨ ॥
 મુનિહિં વિમુક્ત વિરાતિ અતિ રિષર્દે । લહિંહિં ભક્તિ ગતિ સંપતિ નિતર્દે ॥
 સ્વગપતિ રામ કથા મૈં વરણી । મુમતિ વિલાસ ત્રાસ દુલ્હરણી ॥ ૩ ॥
 વિરતિ વિવેક ભક્તિ દદુ કરણી । મોહ નદી કહૈં મુન્દર તરણી ॥
 નિત નવ મંગલ કૌશલપુરી । હર્ષિત રહિંહિં લોગ સઘ કુરી ॥ ૪ ॥
 નિત નવ પ્રીતિ રામ પદ પંકજ । સેવત જેહિં શંકર મુર મુનિ અજ ॥
 મંગન વહુ મકાર પહિરાયે । દ્વિજન દાન નાના વિધિ પાયે ॥ ૫ ॥

હે ગરુડ ! સંસારના ત્રણે તાપોરૂપ દોષોને નષ્ટ કરનારી આ સુંદર કથા સાંભળવા યોગ્ય છે. મહારાજ રામચંદ્રજીના શુભ રાજ્યભિષેકની કથાનું શ્રવણ કરવાથી, નિષ્કામ લોકોને વૈરાગ્યની અને વિવેકની પ્રાપ્તિ થાય છે. ॥ ૧ ॥ જે લોકો, સાંસારિક સુખોની ઈચ્છા રાખીને આ કથાને સાંભળશે કે ગાશે, તેઓને, પણ સુખની તથા અનેક પ્રકારની સંપત્તિઓની પ્રાપ્તિ થશે અને જગતમાં દેવતાઓને પણ માંડ મળે એવાં સુખો ભોગવ્યા પછી, અંત કાલમાં રામચંદ્રજીના લોકોની પ્રાપ્તિ થશે. ॥ ૨ ॥ આ કથા સાંભળવાથી મુક્તલોકોને ભક્તિની, વિરક્ત લોકોને સદ્ગતિની અને વિષયી લોકોને સર્વદા સંપત્તિની પ્રાપ્તિ થશે. હે ગરુડ ! મૈં વર્ણવેલી રામકથા સુબુદ્ધિનો પ્રકાશ કરનારી છે, ત્રાસને તથા દુઃખને હરનારી છે, ॥ ૩ ॥ વૈરાગ્યને, વિવેકને, તથા ભક્તિને દૃઢ કરનારી છે અને મોહરૂપી નદીને તરવાનાં સુંદર પહાડરૂપ છે. રામચંદ્રજીનું રાજ્ય થતાં, અયોધ્યા પુરીમાં નિત્ય નવીન નવીન મંગળો વરતાવા લાગ્યાં, સર્વ જાતિનાં લોકો હર્ષયુક્ત રહેવા લાગ્યાં ॥ ૪ ॥ અને રામચંદ્રજીના ચરણો કે જોડોને દેવતાઓ, મુનિઓ, સદાશિવ અને બ્રહ્મા પણ સેવે છે, તેમ ! લોકોને નિત્ય નવીન નવીન પ્રીતિ વધવા લાગી. માગણુ લોકોને ઘણા ઘણા પ્રકારની પેહેરામણીઓ મળી અને બ્રાહ્મણોને અનેક પ્રકારનાં દાનો મળ્યાં. ॥ ૫ ॥

દો०-પરમાનંદ મગન કાપિ, સઘ કહૈં મધુ પદ પ્રીતિ ॥

જાત ન જાનેડ દિવસ નિશિ, ગયે માસ ષટ વીતિ ॥ ૬ ॥

રામચંદ્રજીના ચરણોમાં અલૌકિક પ્રીતિ પામી, પરમાનંદમાં મગ્ન રહેતા સર્વ વાનરાઓને, રાત જવાની કે દિવસ જવાની પણ ખબર નહીં પડતાં, છ માસ વ્યતીત થઈ ગયા. ॥ ૬ ॥

ષો०-વિસરે મૃદ સ્વપનેહું મુધિ નાહીં । જિમિ પરદ્રોહ સંત મન માર્દી ॥

તથ રઘુપતિ સઘ સત્તા બુલાયે । આય સઘહિં સાદર શિર નાયે ॥ ૧ ॥

પ્રેમ સંપત નિકટ વૈઠારે । ભક્ત મુલદ મૃદુ વચન ઉચારે ॥

તુમ અતિ કીન્હ મોરિ સેવકાર્દે । મુલપર કેહિં વિધિ કરોં વઢાર્દે ॥ ૨ ॥

સાતે મોર્દિ તુમ અતિ પ્રિય લાગે । મમ હિત લાગિ મવન મુજ ત્યાગે ॥

અનુજ રાજ્ય સમ્પત્તિ વૈદેહી । દેહ મેહ પરિવાર સનેહી ॥ ૩ ॥

સવમોહિં પ્રિય નહિં તુમહિં સમાના । મૃષા ન કહૌં મોર યહ વાના ॥

શબ કહૌં પ્રિય સેવક યહ નીતી । મોરે અધિક દાસપર પ્રીતી ॥ ૪ ॥

જેમ સંત જનોને પરદ્રોહ વીસરી જવાથી, તેનું સ્વપ્નમાં પણ સ્મરણ ન આવે તેમ વાનરાઓને તથા રીંછોને પોતપોતાનાં ઘરે વીસરી જતાં, તેઓનું સ્વપ્નમાં પણ સ્મરણ ન આવવા લાગ્યું. કેટલાક દિવસો પછી, રામચન્દ્રજીએ સઘળા મિત્રોને નિદાય-ગિરી દેવાને માટે યોજાવતાં તે સઘળાઓએ આવીને માથાં નમાવ્યાં. ॥ ૧ ॥ રામચન્દ્રજીએ તેઓને પ્રેમપૂર્વક પોતાની પાસે બેસાડી, ભક્ત લોકોને સુખ આપનારાં કેમજ વચનોથી ભાષણ કર્યું કે, “તમેાએ મારી જે અત્યંત સેવા કરી છે, તેની પ્રશંસા તમારાં યોહોડાં ઉપર મારાથી શી રીતે બની શકે ? ॥ ૨ ॥ એ સેવાને લીધે, તમેા મને અત્યંત પ્રિય છે. હજીસુધી પણ મારાં હિતને વાસ્તે જ તમેાએ ઘરનાં સુખોનો ત્યાગ કર્યો છે. હે ભાઈઓ, રાજ્ય, સંપત્તિઓ, સીતા, શરીર, ઘર, પરિવાર કે સ્નેહીઓ, ॥ ૩ ॥ એઓ કોઈ પણ, મને, તમારા જેવાં પ્રિય નથી. હું કદી પણ મિથ્યા ભાષણ કરું નહીં, એ મારી પ્રતિજ્ઞા જ છે. સર્વને સેવકેા પ્યારા હોય, એ નીતિ છે, પણ મને તો તન, મન તથા ધન, એઓનું અર્પણ કરીને સેવા કરનારા નિષ્કામ દાસજન ઉપર અધિક પ્રીતિ છે. ॥ ૪ ॥

દો—અબ યહ જાહુ સલા સબ, મજહુ મોહિં દહ નેમ ॥

સદા સર્વગત સર્વ હિત, જાનિ કરેહુ અતિ પ્રેમ ॥ ૩૭ ॥

હે મિત્રો ! હવે તમેા સઘળા પોતપોતાને ઘેર બાંધો, ઘેર જાંબને દહ નિયમથી મને બાંધે તથા મને સર્વવ્યાપક બાંધીને અત્યંત પ્રેમથી સર્વનું હિત કર્યાં કરો. ॥ ૩૭ ॥

ચૌ—મુનિ પ્રમુ વચન મગન સબ મયે । કો હમ કહૌં વિસરિ તહુ ગયે ॥

ફક ટક રહે જોરિ કર આગે । કહિ ન શકત કહુ અતિ અનુરામે ॥ ૧ ॥

પરમ પ્રીતિ તિન્હ કર પ્રમુ દેખી । કહા વિવિધ વિષ જ્ઞાન વિશેલી ॥

પ્રમુ સન્મુલ્ક કહુ કૌં ન પારહી । પુનિ પુનિ ચરણ સરોજ નિહારહી ॥ ૨ ॥

તબ પ્રમુ શ્રૂષણ વસન મૈંગાયે । નાના રંગ અનૂપ સુહાયે ॥

સુગ્રીવહિં પ્રથમહિ પહિરાયે । ભરત વસન નિજ હાથ બનાયે ॥ ૩ ॥

પ્રમુ પ્રેરિત લક્ષ્મણ પહિરાયે । લંકાપતિ રણુરતિ મન માયે ॥

અંગદ વૈઠિ રહે નહિં ઢોલે । પ્રીતિ જાનિ પ્રમુ તાહિ ન બોલે ॥ ૪ ॥

રામચન્દ્રજીનાં વચનો સાંભળીને સર્વે મિત્રો એવા તો પ્રેમમાં મગ્ન થઈ ગયા કે, કોઈને પણ, ‘આપણે કોણ છીએ ? તથા આપણું શરીર કયાં છે ?’ એનું ભાન રહ્યું નહીં. સર્વે વાનરાઓ તથા રીંછો હાથ ભેડી, નિમેષ વગરની દૃષ્ટિઓથી ભેતા ભેતા આગળ ઉભા રહ્યા અને અત્યંત પ્રેમને લીધે, કશું પણ યોજવાને અશક્ત થઈ ગયા ॥ ૧ ॥ રામચન્દ્રજીએ એઓના અત્યંત પ્રેમને ભેઈ, અનેક પ્રકારથી પ્રશંસાનને વિશેષ ઉપદેશ કર્યો કે, જેથી વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થતાં તથા આત્મસ્વરૂપ જાણખાતાં પ્રેમહિં

બંધનોનો તમામ ત્યાગ થઈ જાય. બ્રહ્મવિદ્યાનું શ્રવણ કર્યા છતાં પણ, વાનરાઓ તથા રીંછો, રામચન્દ્રજીની પાસે કશું પણ નહીં બોલી શકતાં વારંવાર તેમનાં ચરણોની સામે જ બેઠાં લાગ્યાં. (આથી એમ સૂચવ્યું કે, અમોને આપનાં ચરણોની સેવા શિવાય બ્રહ્મજ્ઞાનાદિક ખીલું કશું બેઠતું જ નથી.) ॥૨॥ આ સમયમાં રામચન્દ્રજીએ રંગરંગનાં, અતુપમ તથા સુશોભિત આભરણો અને વસ્ત્રો મંગાવ્યાં. રામચન્દ્રજીની આજ્ઞાથી, ભરતજીએ પોતાના હાથથી પ્રથમ સુગ્રીવને પહેરામણી પહેરાવી. ॥૩॥ પછી રામચન્દ્રજીની પ્રેરણાથી, લક્ષ્મણજીએ રામચન્દ્રજીના પ્યારા વિલીયણને પહેરામણી પહેરાવી. અંગઃક તેો પહેરામણીને માટે જરા પણ ઉત્કંઠિત નહીં થતાં, બેસી જ રહ્યો અને રામચન્દ્રજીએ પણ તેની પ્રીતિને બેઠને, તેને પહેરામણી દેવા માટે બોલાવ્યો જ નહીં. (આની પ્રીતિ બેઠને બીજા વાનરાઓ પણ વિદાય નહીં થાય, એમ બાણીને રામચન્દ્રજીએ અંગઠને બોલાવ્યો જ નહીં.) ॥ ૪ ॥

દો-જામ્બવંત નીલાદિ સર્વ, પહિરાયે રઘુનાથ ॥

હિય ધર રામ સ્વરૂપ સર્વ, ચલે નાય પદ માથ ॥ ૩૮ ॥

તવ અંગદ ઉઠિ નાય શિર, સજલ નયન કર જોરિ ॥

અતિ વિનીત બોલે વચન, મનહૂં પ્રેમ રસ બોરિ ॥ ૩૯ ॥

બાણુવાન તથા નીલ આદિ સર્વ મિત્રોને, રામચન્દ્રજીએ, પહેરામણીઓ પહેરાવી. સર્વે વાનરાઓ તથા રીંછો, રામચન્દ્રજીનાં ચરણોમાં માથાં નમાવી, તેમનાં સ્વરૂપને હૃદયોમાં ધરી લઇને ચાલવા લાગ્યા. ॥ ૩૮ ॥ આ સમયમાં અંગઠે ઊઠી, માથું નમાવી, મિત્રોમાં પાણી લાવી, હાથ બેઠીને બાણુ પ્રેમરૂપી રસમાં બોળેલાં હોય એવાં અતિ નમ્રતા ભરેલાં વચનો કહ્યાં કે, ॥ ૩૯ ॥

ચૌ-સુત સર્વજ્ઞ કૃપા સુખ સિન્ધો । દીન દયાકર આરત બંધો ॥

મરતી વાર નાથ મોહિ વાલી । ગયો તુમ્હારે કોણે ઘાલી ॥ ૧ ॥

અગ્ગરણ શરણ વિરદ સંભારી । મોહિ જનિ તજહુ ભક્ત ભયહારી ॥

મોરે પ્રશ્ન તુમ ગુરુ પિતુ માતા । જાઉં કહાં તજિ પદ જલ જાતા ॥ ૨ ॥

તુમહિ વિચારિ કહહુ નરનાહા । પ્રશ્ન તજિ ભવન કાજ મમ કાહા ॥

બાલક અબુષ જાન બલ હીના । રાઘવજી શરણ જાનિ જન દીના ॥ ૩ ॥

નીચ દહલ ગૃહકી સર્વ કરિહૌં । પદપંકજ વિલોકિ ભવ તરિહૌં ॥

અસ કહિ ચરણ પરે પ્રશ્ન પાર્હીં । અવ જનિ નાથ કહહુ ગૃહ જાર્હીં ॥ ૪ ॥

“હે સર્વજ્ઞ ! હે કૃપાના તથા સુખના સમુદ્રરૂપ ! હે દીન જનોની ઉપર કયા કરનારા ! હે આર્ત બંધુ ! હે નાથ ! મારો પિતા વાળી મરતી વખતે મને આપના યોગમાં નાખી ગયો છે. ॥૧॥ હે ભક્તજનોના ભયને હરનારા ! જેનું કોઈ પણ શરણ ન હોય, તેના શરણરૂપ થવા વિષે આપની જે પ્રતિજ્ઞા છે, તેનું સ્મરણ કરીને મને છોડી દેશો નહીં. હે પ્રશ્ન ! મારા તો શુરુ, પિતા તથા માતા આપ જ છો, હું આપનાં ચરણ-વિન્દાને છોડીને ક્યાં બઠીં ? (જેઓનાં શુરુ, પિતા તથા માતા પ્રભેરે ક્રોધ, તેઓ તો વિદાહ

થઈ ગયાં, પણ મારાં તો આપ સિવાય બીજાં કોઈ પણ શુરુ કે માતાં, પિતાં નથી, કારણ કે, મારા પિતા અને આપના ખોળામાં સોંપી ગયો છે.) ॥ ૨ ॥ હે રાજાધિરાજ ! આપ જ વિચારીને કહેા કે, મારે આપને છોડી દહને ઘરમાં શું કામ છે ? (આપ રાજાધિરાજ હોવાથી, રાજાઓના વ્યવહારને જાણો છો કે, જેનું રાજ્ય બીજાની પાસે હોય, તે ધણી ત્યાં જઈને શું કરે ?) અને બાલક, મૂર્ખ, જ્ઞાનવગરનો, બળવગરનો તથા ધીન જન જાણીને આપના શરણમાં જ રાખો. ॥૩॥ હું આપના ઘરની સઘળી હલકામાં હલકી નોકરી કરીશ અને આપના ચરણાર્વિન્દોનાં નિત્ય દર્શનથી સંસારને તરી જઈશ. ” એટલું બોલીને અંગદ રામચન્દ્રજીનાં ચરણોમાં પડ્યો અને વળી પણ તેણે, હમણાં મને ઘેર જવાનું કહેશે નહિ, ’ એમ વિનંતિ કરી. ॥ ૪ ॥

દો-અંગદ વચન વિનીત મુન, રઘુપતિ કરુણા સીંચ ॥

પ્રમુડ ઉઠાય રૂર લાયક, સજલ નયન રાજીવ ॥ ૪૦ ॥

નિજ રૂર મારા વસન મળિ, વાલિ તનય પહિરાઈ ॥

વિદા કિયે મગવાન તવ, વહુ પ્રકાર સમુદ્ધાઈ ॥ ૪૧ ॥

અંગદના નમ્રતા ભરેલાં વચનો સાંભળી, કૃપાની સીમારૂપ રામચન્દ્રજીએ, પોતાનાં નેત્રોમાં પાણી લાવી, અંગદને ઉભો કરીને પોતાની છાતીમાં લગાવ્યો ॥ ૪૦ ॥ અને પછી તેને પોતાના શ્રીઅંગમાં ધરવાની માળા, વસ્ત્રો તથા મણિઓ પહેરાવી, ઘણા ઘણા પ્રકારથી ચૈવરાજ્યનું તથા અંતે રાજ્યનું સુખ ભોગવવાનું સમજાવીને વિદાય કર્યો. (માળા કેવાથી સૂચવ્યું કે, જેને, અમે અમારી માળા પહેરાવીએ, તેને, સર્વદા સહાય જ રહીએ.) ॥ ૪૧ ॥

શ્લોક-ભરત અનુજ સૌમિત્ર સમેતા । પઠવન ચલે મન્ત્ર ચિત્ત ચેતા ॥

અંગદ હૃદય પ્રેમ નહિ થોરા । ફિરિ ફિરિ ચિત્તવત પ્રમુક્તી ઓરા ॥ ૧ ॥

બાર બાર કરિ દંડ પ્રણામા । મન અસ રહન કહિ મોહિ રામા ॥

રામ વિલોકનિ બોલનિ ચલની । મુમિરિ મુમિરિ શોચત હૌસિ મિલની ॥ ૨ ॥

પ્રમુદ રૂઝ દેસિ વિનય વહુ બાપી । ચલે હૃદય પદ પંકજ રાપી ॥

અતિ આદર સર્વ કપિ પહુંચાયે । માર્ગન સહિત ભરત ફિરિ આવે ॥ ૩ ॥

તવ મુગ્રીવ ચરણ ગહિ નાના । મૌતિ વિનય કીન્હી હનુમાના ॥

દિન દશ કરિ રઘુપતિ પદ સેવા । તવ ફિરિ ચરણ દેસિ હૌં દેવા ॥ ૪ ॥

પુણ્ય પુંજ તુમ પવનકુમારા । સેવહુ જાય કૃપાલુ અગારા ॥

અસ કહિ કપિ પતિ ચલે તુરંતા । અંગદ કહેઝ મુનહુ હનુમન્તા ॥ ૫ ॥

પછી રામચન્દ્રજીની આજ્ઞાથી ભરતજી, લક્ષ્મણજીને તથા શત્રુઘ્નને સાથે લઈ, ભક્તલોકોનાં ચિત્તોને સુખ દેવા માટે, વાનરાઓને તથા રીંછોને વળાવવા જવાને તૈયાર થયા. અંગદના હૃદયમાં અતિશયિત પ્રેમ હતો, તેથી અંગદ પાછું વળી વળીને રામચન્દ્રજીની સાથે ભેટા કરતો કે. ॥ ૧ ॥ ‘ હજી પણ પ્રભુ કૃપા કરીને મને આહી જ રહેવાનું કહે. ’ એજ આજ્ઞાથી વારંવાર હંડવત્રણામ કરતો અને પ્રભુનાં, ભેવાને,

બોલવાને, બાલવાને, હસવાને તથા મળવાને સંભારી સંભારીને વિરહથી વ્યાકુલ થતો ॥ ૨ ॥ અંગદ, પ્રભુની મરણ જોઈ ઘણી ઘણી રીતનાં નમ્ર વચનો બોલી, પ્રભુનાં અશ્વર્ણવિન્દોને હૃદયમાં રાખી લઈને વિદાય થયો. લક્ષ્મણજી સહિત તથા શત્રુઘ્ન સહિત ભરતજી, સર્વ વાનરાઓને તથા રીંછોને અત્યંત આદરથી વળાવી આવીને, પાછા રામચંદ્રજીની પાસે આવ્યાં. ભરતજી, સર્વને વળાવીને પાછા વળ્યા, ॥ ૩ ॥ તે સમયમાં હનુમાનજીએ, સુગ્રીવનાં ચરણો પકડી, અનેક પ્રકારની નમ્રતાપૂર્વક વિરમિ કરીને કહ્યું કે, “હે મહારાજ ! હું હજી દશેક દિવસો સુધી રામચંદ્રજીનાં ચરણોની સેવા કરીને પછી આપનાં ચરણોનાં દર્શન કરીશ, ॥ ૪ ॥ ” સુગ્રીવ બોલ્યો કે, “હે પવનકુમાર ! તમે તો પુષ્પોના સમૂહરૂપ જ છો. સુગ્રેથી જાઓ અને કૃપાના તથા સુખના સ્થાનકરૂપ રામચંદ્રજીની સેવા કરો.” એટલું બોલીને સુગ્રીવ તુરત ચાલતો થતાં, અંગદે હનુમાનજીને કહ્યું કે, “હે હનુમાનજી ! સાંભળો. ॥ ૫ ॥

શ્રી૦-ફોજ દંડવત પ્રશ્ન સન, તુમહિં કહૌં કર જોરિ ॥

બાર બાર રઘુનાયકહિ, મુરતિ કારાયહુ મોરિ ॥ ૪૨ ॥

અસ કહિ ચલેજ વાલિ મુત, ફિરિ આયે હનુમાન ॥

તામુ પ્રીતિ પ્રશ્ન સન કહી, મગન મયે ભગવાન ॥ ૪૩ ॥

કુલિશહુ ચાહિ કઠોર અતિ, કોમલ કુમુમહુ ચાહિ ॥

ચિત સ્વગેશ અસ રામ કર, સમુદ્ધિ પરૈ કહુ કાહિ ॥ ૪૪ ॥

હું તમને હાથ જોડીને કહું છું કે, રામચંદ્રજીને મારા દંડવતપ્રણામ કહેજો અને વારંવાર મારી બાબતમાં રામચંદ્રજીને સ્મરણ આપ્યા કરજો ॥ ૪૨ ॥ એટલું બોલીને અંગદ ચાલતો થતાં, હનુમાનજીએ પાછા રામચંદ્રજીની પાસે આવીને અંગદના પ્રેમની હકીકત કહી સંભળાવી. એ સાંભળીને રામચંદ્રજી પ્રસન્ન થયા. ॥ ૪૩ ॥ હે ગરુડજી ! રામચંદ્રજીનાં ચિત્તને વળ કરતાં પણ અત્યંત કઠણ કહીએ. તોપણ કહી શકાય એમ છે અને પુષ્પ કરતાં પણ અત્યંત કોમળ કહીએ તોપણ કહી શકાય એમ છે, પરંતુ એમનાં ચિત્તનો અભિપ્રાય કેમથી સમજી શકાય એમ નથી. (અંગદને વિદાય કરવાના સમયમાં રામચંદ્રજીનું ચિત્ત અત્યંત કઠણ જોવામાં આવ્યું અને હનુમાનજીના સુખથી અંગદના પ્રેમની હકીકત સાંભળવાના સમયમાં અત્યંત કોમળ જોવામાં આવ્યું.) ॥ ૪૪ ॥

શ્રી૦-પુનિ કૃપાલુ લિય બોલિ નિષાદા । દીનહેઝ ઔષણ વસન મસાદા ॥

જાહુ ભવન મમ સુમિરન કરહુ । મન ક્રમ વચન ધર્મ અનુસરહુ ॥ ૧ ॥

તુમ મમ સસા ભરત સમ પ્રાતા । સદા રહેઝ પુર આવત જાતા ॥

વચન મુનત ડપજા મુખ મારી । પરેઝ ચરણલોચન મરિ વારી ॥ ૨ ॥

ચરણ કમલ ડર ધરિ ગૃહ આંવા । પ્રશ્ન સ્વભાષ પરિજનહીં મુનાવા ॥

રઘુપતિ ચરિત દેલિ પુર વાસી । પુનિ પુનિ ધન્ય કહહિં મુખ રાસી ॥ ૩ ॥

રામ રાજ્ય બેઠે ત્રય લોકા । હર્ષિત મયઝ ગયઝ સર્વ શોકા ॥

વૈર ન કર કાહુ સન કોઈ । રામ મતાપ વિષમતા છોઈ ॥ ૪ ॥

પછી રામચંદ્રજીએ શુદ્ધ રાજાને બોલાવી, પ્રસાદી, ભૂષણો તથા વસ્ત્રો આપીને કહ્યું કે, “ધેર જાઓ. મારું સ્મરણ કર્યા કરજો અને મનથી, કર્મથી તથા વચનથી, ધર્મને અનુસર્યા કરજો. ॥ ૧ ॥ હે ભાઈ ! તમે મારા સખા છો અને ભરતજી સમાન ખ્યારા છો. આ નગરમાં સર્વદા આવતા જતા રહેજો. કેમ કે, તમારું શૃંગવેર પુર અહીંથી સમીપમાં છે.” આ વચનો સાંભળી, અત્યંત સુખ ઉપજતાં શુદ્ધ રાજા નેત્રોમાં પાણી લાવીને રામચંદ્રજીનાં ચરણોમાં પડ્યો. ॥ ૨ ॥ અને પછી તે ચરણોને હૃદયમાં રાખી લઈને, પોતાના શૃંગવેર પુરમાં, ગયો. શૃંગવેર પુરમાં, જઈને તેણે કુટુંબિઓની પાસે, રામચંદ્રજીના સ્વભાવનું વર્ણન કહી સંભળાવ્યું. અયોધ્યા વાસીઓ, રામચંદ્રજીના ચરિત્રને જોઈ, બહુ સુખ પામીને વારંવાર ‘ધન્ય’ ‘ધન્ય’ કહેવા લાગ્યાં. ॥ ૩ ॥ રામચંદ્રજી રાજ્યાસનપર બીરાજ્યા ત્યારથી ત્રૈલોક્ય હર્ષ પામ્યું. સઘળા શોક જતો રહ્યો. કોઈ પણ કોઈની સામે વૈર ન કરવા લાગ્યાં. રામચંદ્રજીના પ્રતાપથી સર્વની કુટિલતા જતી રહી. ॥ ૪ ॥

દો—વર્ણાશ્રમ નિજ નિજ ધરમ, નિરત વેદ પથ લોગ ॥

ચલહિં સદા પાવહિં મુસહિં, નહિં ભય શોક ન રોગ ॥ ૪૫ ॥

બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય વૈશ્ય તથા શૂદ્ર, એ ચાર વર્ણો અને બ્રહ્મચારી, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ તથા સંન્યાસી, એ ચાર આશ્રમવાળાઓ, વેદના માર્ગમાં રુચિ ધરીને પોતપોતાના ધર્મ પ્રમાણે ચાલવા લાગ્યા અને સુખ પામવા લાગ્યા. કોઈને ભય, શોક કે રોગ કશું રહ્યું નહીં. ॥ ૪૫ ॥

ચૌ—દૈહિક દૈવિક ભૌતિક તાપા । રામ રાજ્ય નહિં કાહુહિ વ્યાપા ॥

સબ નર કરહીં પરસ્પર પ્રીતિ । ચલહિં મુધર્મ નિરત શ્રુતિ રીતી ॥ ૧ ॥

ચારિજ ચરણ ધર્મ જગ માહિ । પૂરિ રહા સ્વપ્રહુ અપ નાહીં ॥

રામ ભક્ત રત નર અરુ નારી । સકલ પરમ ગતિકે અધિકારી ॥ ૨ ॥

અલ્પ મૃત્યુ નહિં કવતિજ પીરા । સબ મુન્દર સબ નિરુજ શરીરા ॥

નહિં દરિદ્ર કોઝ દુસ્ત્રી ન દીના । નહિં કોઝ અબુધ ન લક્ષણ હીના ॥ ૩ ॥

સબ નિર્દોષ ધર્મ રત ઘૃણી । નર અરુ નારિ ચતુર શુભ ગુણી ॥

સબ ગુણજ્ઞ સબ પંહિત જ્ઞાની । સબ કૃતજ્ઞ નહિં કપટ સયાની ॥ ૪ ॥

રામચંદ્રજીના રાજ્યમાં કોઈને પણ આધ્યાત્મિક, આધિદેવિક કે આધિભૌતિક તાપો રહ્યા નહીં. સર્વ માણસો પરસ્પરથી પ્રેમ કરવા લાગ્યાં અને વેદોક્ત માર્ગ પ્રમાણે સ્વધર્મ પાળવા લાગ્યાં. ॥ ૧ ॥ જગતમાં તપ, જ્ઞાન, યજ્ઞ અને દાન, એ ચારે ચરણોથી ધર્મ ભરપૂર રહ્યો. સ્વપ્નમાં પણ પાપ રહ્યું નહીં. સઘળાં નર નારીઓ રામચંદ્રજીની ભક્તિમાં રુચિ ધરવા લાગ્યાં કે, જેથી પરમ ગતિને અધિકાર પ્રાપ્ત થાય. ॥ ૨ ॥ કોઈ પણ માણસો, શેડી અવસ્થામાં મરણ પામવા ન લાગ્યાં. કોઈને પણ કશી પીડા રહી નહીં. સઘળા માણસો રુપવાળાં અને રોગ રહિત શરીરોવાળાં, થયા, કોઈ પણ દરિદ્ર,

દુઃખી, હીન, મૂર્ખ કે સુલક્ષણોથી રહિત રહ્યું નહીં. ॥ ૩ ॥ સર્વ માણસો, દંભથી રહિત, ધર્મમાં રુચિ રાખનારાં, દયાવાળાં, ચતુર, શુભ ગુણોવાળાં, પરાયા ગુણોને બાબુનારાં, પંડિત, શાન્તી, બીજાઓએ કરેલા ઉપકારોને નહીં વિસારનારાં અને કપટ ભરેલી ચાતુરીથી રહિત થયાં. ॥ ૪ ॥

દૌ—રામ રાજ્ય વિહંગેશ સુન, સચરાચર જગ મારિં ॥

કાલ કર્મ સ્વભાવ ગુણ, કૃત દુસ્ત્ર કાહુહિ નારિં ॥ ૪૬ ॥

હે ગરુડભ ! સાંભળો. રામચન્દ્રભૂતું રામન્ય થતાં સચરાચર જગતમાં ફેાઈને પશુ કાળે, કષ્ટોએ, સ્વભાવે કે ગુણોએ કરેલું કશું દુઃખ રહ્યું નહીં. (શીત, ઉષ્ણ આદિ દુઃખો કાળથી થાય છે, રોગાદિક દુઃખો કષ્ટોથી થાય છે, ક્ષુધા તથા જરા આદિ દુઃખો સ્વભાવથી થાય છે અને કામ, ક્રોધાદિક દુઃખો, ગુણોથી થાય છે, એમ માનવામાં આવે છે.) ॥૪૬॥

ચૌ—ભૂમિ સપ્ત સાગર મેસલા । એક ભૂપ રણપતિ કોશલા ॥

સુવન અનેક રોમ પ્રતિ જાસુ । યહ પ્રશ્નતા કહુ બહુત ન તાસુ ॥ ૧ ॥

સો મહિમા સમુદ્રગત પ્રશ્ન કેરી । યહ વર્ણત હીનતા ધનેરી ॥

યહ મહિમા સ્વંગેશ જિન્હ જાની । ફિરિ યહ ચરિત તિનહુ રતિ માની ॥ ૨ ॥

સો જાનેકર ફલ યહ લીલા । કહહિ મહા મુનિવર દમ શીલા ॥

રામ રાજ કરિ સુસ સંપદા । વરણિ ન શકહિં ફળીશ શારદા ॥ ૩ ॥

સબ ઉદાર સબ પર ઉપકારી । દ્વિજ સેવક સબ નર અરુ નારી ॥

એક નારિ વ્રત રત નર સ્વારી । તે મન વચ ક્રમ પતિ હિતકારી ॥ ૪ ॥

સાતે સમુદ્રોઢ્ધી મેખલાવાળી પૃથ્વીમાં રામચન્દ્રભૂતું જ એક છત્ર રામન્ય હતું એમ કહેવું પણ તેમના મહિમાની આગળ કશું અધિક નથી. જેમનાં પ્રત્યેક રોમરૂપોમાં અનેક પ્રશ્નો રહ્યાં છે, તેમને પૃથ્વીનું ચક્રવર્તી રામન્ય કોણ માત્ર છે ? ॥૧॥ પ્રભુના એ મહિમાનું સ્મરણ કરીએ છીએ, ત્યાં આ મહિમાનું વર્ણન કરવું, એ બહુ હીનતા ભરેલું જણાય છે. હે ગરુડભ ! પણ એમ તો છે કે, જેઓ પ્રભુના એ અલૌકિક મહિમાને બાંધે છે, તેઓ પણ, પ્રભુનું, આ રામન્યાદિકરૂપ ચરિત્ર ગાવામાં તથા સાંભળવામાં રુચિ ધરાવે છે. ॥૨॥ મોટા મોટા જિતેન્દ્રિય મુનિવરો કહે છે કે, આ લીલાનું વર્ણન કરવામાં આવે, એ જ પ્રભુનો અલૌકિક મહિમા બાંધવાનું ફળ છે. રામના રામન્યનાં સુખો અને સંપત્તિઓ, શેષનાગથી કે સરસ્વતીથી પણ સંપૂર્ણ વર્ણવી શકાય એમ નથી. ॥ ૩ ॥ એ રામન્યમાં સઘળાં નર નારીઓ ઉદાર, પરાયણારી અને બ્રાહ્મણોની સેવા કરવામાં તત્પર હતાં. સર્વે પુરુષો એકપત્નીવ્રતવાળા હતા અને સર્વે સ્ત્રીઓ, મનથી, વચનથી તથા ક્રિયાથી, પોતપોતાના સ્વામીનું જ હિત કરનારી જ હતી અર્થાત્ (પતિવ્રતા હતી.) ॥ ૪ ॥

દો—દંદ યતિન કર મેદ જહૈં, નર્તક નૃત્ય સમાજ ॥

જીતે મનહિં મુનિય અસ, રામચન્દ્રકે રાજ ॥ ૪૭ ॥

રામચન્દ્રજીના રાજ્યમાં દંડ, કેવળ સંન્યાસીઓના હાથમાં જ ભોવામાં આવતો હતો,^૧ ભેદ (તાલ વગેરેનો ભેદ) કેવળ નાચનારા લોકોના નૃત્ય સમાજમાં જ ભોવામાં આવતો હતો^૨ અને વિજય, કેવળ મનનો જ કરવો પડતો હતો,^૩ એમ વિદ્વાનોનાં મુખેથી સાંભળવામાં આવે છે. ॥ ૪૭ ॥

૧૧-ફૂલહિં ફલહિં સદા તરુ કાનન । ચરહિં એક સૈંઘ ગજ પંચાનન ॥

સ્વર્ગ મૃગ સહજ વૈર વિસરાઈ । સર્વાનિ પરસ્પર પ્રીતિ બઢાઈ ॥ ૧ ॥

કૂજહિં સ્વર્ગ મૃગ નાના વૃન્દા । અમય ચરહિં ઘન કરહિં અનંદા ॥

શીતલ મુરખિ પવન બહ મન્દા । ગુંજત અલિ હૈં ચલુ મકરંદા ॥ ૨ ॥

લતા વિટપ માંગૈં ફલ દ્રવહીં । મન ભાવતે ધેનુ પય શ્રવહીં ॥

સસ સંપન્ન સદા રહ ધરણી । ત્રેતા મહેં સતયુગકી કરણી ॥ ૩ ॥

પ્રગટે મિરિ નાના મણિ સ્વાની । જગદાત્મા શૂપ જગ જાની ॥

સરિતા સકલ વહે વર વારી । શીતલ અમલ સ્વાદ સુખકારી ॥ ૪ ॥

સાગર નિજ મર્યાદા રહહિં । ઢારહિં રત્ન તટનિ નર લહહીં ॥

સરસિજ સંકુલ સકલ તઢાગા । અતિ પ્રસન્ન દશ દિશા વિભાગા ॥ ૫ ॥

એ રાજ્યમાં વાડીઓનાં અને વનોનાં વૃક્ષો સર્વદા પુષ્પિત અને ફલિત રહેતાં હતાં, હાથીઓ અને સિંહો એક સ્થાનમાં મિત્રતાથી વિચરતા હતા અને પક્ષીઓ લાંબા મુઠો પોતપોતાની ભાતનાં સહજ વૈરને છોડી દઈ, પરસ્પરની સાથે પ્રીતિ વધારીને ફરતાં હતાં. ॥ ૧ ॥ ભાત ભાતનાં પક્ષીઓ તથા પશુઓ, મધુર શબ્દો કરતાં હતાં અને ધોનામાં નિર્ભયપણાથી આનંદ સહિત વિચરતાં હતાં. મંદ, સુગંધ તથા શીતલ પવન ધાવ્યા કરતો હતો, જમરો, સઘળાં પુષ્પોમાંથી ફૂટતા મકરંદનું પાન કરી, ગુંબર કરતા ઉડતા હતા. ॥ ૨ ॥ લતાઓ તથા વૃક્ષો, લોકોની માગણી પ્રમાણે ફળો દેતાં હતાં ગાયો, મનભાવતાં દ્રવ્યો દેતી હતી. પૃથ્વી સર્વદા ધાન્યાદિકથી સંપન્ન રહેતી હતી. એ ત્રૈતા યુગના સમયમાં પણ સત્ય યુગની કરણી ચાલી રહી હતી. ॥ ૩ ॥ જગત્પ્રસિદ્ધ મહારાજ રામચન્દ્રજીને, પરમાત્મા ભણીને પર્વતો, અનેક પ્રકારનાં મણિઓની ખાણોને પ્રકટ કરતા હતા. સઘળી નદીઓ, શીતલ, નિર્મળ, સ્વાદિષ્ટ તથા શુભ કરનારાં ઉત્તમ જળને ચલાવતી હતી. ॥ ૪ ॥ સસુદ્ર, પોતાની મર્યાદામાં રહેતો હતો અને લહરીઓથી ક્રીનાશાઓપર રત્નો ફેંકતો હતો કે જે રત્નોને માણસો, અનાયાસથી લેતાં હતાં. સઘળાં તળાવો, કમળોથી સંકુલ રહેતાં હતાં અને દશે દિશાઓના વિભાગો અતિ સ્વચ્છ રહેતા હતા. ॥ ૫ ॥

૧ આ દેહમાં પરિસંખ્યા અલંકાર છે, માટે એવો અર્થ થેવો કે, કોઈ લોકો અપરાધી થતાં જ નહો, તેથી કોઈનો પણ દંડ થતો નહો. નીચેનાં વાક્યોમાં પણ એ પ્રમાણે જ લેવું. ૨ ભેદ શબ્દમાં રસેપથી 'કુટકાટ' એવો બીજો અર્થ નીકળે છે, એટલે રામચન્દ્રજીના રાજ્યમાં ક્યાંય પણ કુટકાટ હતી નહો, એવો અર્થ થેવો. ૩ શુનુઓ કોઈ હતા જ નહો, તેથી તેઓના વિજય કરવો પડતો નહોતો, એવો અર્થ થેવો.

દો-વિધુ મહિ પૂર મયૂષન્દ્ર, રવિ તપ જિતનહિં કાજ ॥

મૌંમે વારિદ્દ દેહિં જલ, રામચંદ્રકે રાજ ॥ ૪૮ ॥

એ રામરાજ્યમાં ચંદ્ર, પોતાના કિરણોના અમૃતથી પૃથ્વીને તૃપ્ત રાખતો હતો, સૂર્ય જેટલું પ્રયોજન હોય તેટલું જ તપતો હતો અને વાદળો, ઢોઢોના માગ્યા પ્રમાણે જળની વૃદ્ધિ કરતાં હતાં. ॥ ૪૮ ॥

ચૌ-કોટિન વાજિ મેધ પ્રમુ કીન્દા । અમિત દાન વિપન કહૈં દીન્દા ॥

શ્રુતિ પથ પાલક ધર્મ ધુરંધર । ગુણાતીત અરુ ભોગ પુરન્દર ॥ ૧ ॥

પતિ અનુકૂલ સદા રહ સીતા । શોભા રાગિનિ સુશીલ વિનીતા ॥

જાનતિ કૃપાસિન્ધુ પ્રમુતાર્હ । સેવતિ ચરણ કમલ મન લાર્હ ॥ ૨ ॥

યદ્યપિ ગૃહ સેવક સેવકિની । સર્વ પ્રકાર સેવા વિધિ ગુની ॥

નિજ કર ગૃહ પરિચર્યા કરહીં । રામચંદ્ર આયસુ અનુસરહીં ॥ ૩ ॥

જેહિ વિધિકૃપાસિન્ધુ સુખમાનહિં । સોડ કર સિય સેવા વિધિ જાનહિં ॥

કૌશલ્યાદિ સાસુ ગૃહ માર્હીં । સેવર્હિ સર્વનિ માન મદ નાર્હીં ॥ ૪ ॥

ઉમા રમા બ્રહ્માણિ વંદિતા । જગદમ્બા સંતત અનિન્દિતા ॥

વેદમાર્ગના પાલક, ધર્મધુરંધર અને પોતે ગુણાતીત છતાં ઇંદ્રની પેઠે વેલવોને ભોગવતા રામચંદ્રજીએ, અનેક અશ્વમેધ યજ્ઞો કર્યા અને બ્રાહ્મણોને અપરિમિત દાનો આપ્યાં. ॥ ૧ ॥ શોભાના નિધાનરૂપ, સુશીલ, પરમ, નમ્રતાવાળાં અને રામચંદ્રજીની પ્રભુતાને સંપૂર્ણ રીતે જાણતાં સીતાજી, સર્વદા રામચંદ્રજીને અનુકૂલ રહી, મન લગાવીને તેમનાં ચરણકમળોની સેવા કરતાં હતાં. ॥ ૨ ॥ જે કે ઘરમાં દાસો તથા દાસીઓ અનેક હતાં એને તેઓ, સર્વ પ્રકારની સેવા કરવામાં અતુર હતાં, તેપણુ સીતાજી પોતાના હાથથી ઘરની પરિચર્યા કરતાં હતાં અને સર્વ પ્રકારથી રામચંદ્રજીની આજ્ઞાને અનુસરતાં હતાં. ॥ ૩ ॥ સેવાના પ્રકારને જાણનારાં સીતાજી, જે પ્રકારથી, રામચંદ્રજી, સુખ માને, તે પ્રકારથી જ, તેમની સેવા કરતાં હતાં અને દરબાર ગદમાં કૌસલ્યા વગેરે જેટલી સાસુઓ હતી, તે સર્વની પણ સમાન ભાવથી સેવા કરતાં હતાં. સીતાજીને માન કે મદ કશું પણ હતું નહીં. ॥ ૪ ॥ પાર્વતી, લક્ષ્મી તથા બ્રહ્માણી પણ જેને અભિવંદન કરતાં હતાં એવાં અને સર્વદા અનિન્દિત રહેનારાં જગદંબા સીતાજી ॥

દો-જાકી કૃપા કટાક્ષ સુર, ચાહત ચિતવનિ સોડ ॥

રામ પદારવિન્દ રત, રહત સ્વભાવહિં સોડ ॥ ૪૯ ॥

કે જેનાં કૃપા કટાક્ષને દેવતાઓ પણ ઇચ્છે છે, તે પોતે, પોતાનાં લક્ષ્મીપણને છાજતા અથવા સીમાતિ સંબંધી ચંચળ સ્વભાવને તમામ છોડી દઈને, રામચંદ્રજીનાં ચરણવિન્દોમાં જ અભિકૃતિ રાખતાં હતાં. ॥ ૪૯ ॥

ચૌ-સેવર્હિ સાનુકૂલ સર્વ માર્હિ । રામ ચરણ રતિ અતિ અધિકાર્હિ ॥

મમુ પદ કમલ વિલોકત રહર્હીં । કષર્હિ કૃપાજી હમર્હિ કહુ કર્હીં ॥ ૧ ॥

રામ કરહિં ભ્રાતન પર પ્રીતી । નાના ભૌતિ શિલાવહિં નીતી ॥
 હર્ષિત રહહિં નગરકે લોગા । કરહિં સકલ સુર દુર્લભ મોગા ॥ ૨ ॥
 અહનિશિ વિધિહિ મનાવત રહહીં । શ્રીરણુવીર ચરણ રતિ ચહીં ॥
 દુહ સુત સુંદર સીતા જાયે । લવ કુશ વેદ પુરાણન ગાયે ॥ ૩ ॥
 દોડ વિજયી વિનયી ગુણ મંદર । હરિ પ્રતિવિંબ મનહું અતિ સુંદર ॥
 દુહ દુહ સુત સબ ભ્રાતન કેરે । મયે રૂપ ગુણ શીલ ઘનેરે ॥ ૪ ॥

સર્વે ભાઈઓ સાનુકૂલ રહીને, રામચન્દ્રજીની સેવા કરતા હતા. રામચન્દ્રજીનાં ચરણોમાં અત્યંત પ્રીતિવાળા એ ભાઈઓ, ‘રામચન્દ્રજી અમોને કયારે કાંઈ પણ આજ્ઞા કરે ?’ એવી ઉત્કંઠાથી રામચન્દ્રજીનાં ચરણોનું અવલોકન કર્યા કરતા હતા. ॥ ૧ ॥ રામચન્દ્રજી, સર્વે ભાઈઓની ઉપર પ્રેમ રાખતા હતા અને તેઓને અનેક પ્રકારેના નીતિના ઉપદેશો કરતા હતા. એ રાજ્યમાં નગરનાં સર્વે લોકો, હર્ષયુક્ત રહેતાં હતાં, દેવતાઓને પણ માંડ મળે એવા સઘળા ઉત્તમ વૈભવોને ભોગવતાં હતાં. ॥ ૨ ॥ અને રાત દિવસ વિધાતાને મનાવ્યા કરતાં હતાં કે, ‘હે વિધાતા ! અમોને સર્વદા રામચન્દ્રજીનાં ચરણોમાં અખંડ પ્રીતિ આપજે.’ સીતાજીએ, લવ અને કુશ નામના એ પુત્રોને જન્મ આપ્યો, કે જેઓનું યશ પુરાણોએ તથા વેદોએ પણ ગાયું છે. ॥ ૩ ॥ એ બન્ને કુમારો, વિજયી, વિનયવાળા તથા શુભોના ધરરૂપ હતા અને બન્ને રામચન્દ્રજીનાં એ પ્રતિબિમ્બો જ હોય એવા અત્યંત રૂપાળા હતા. એ પ્રમાણે સર્વે ભાઈઓને પણ રૂપાળા, સદૃશ્યુભાવાળા અને સારા સ્વભાવોવાળા (ભરતજીને, તક્ષ અને પુષ્કલ નામના, લક્ષ્મણજીને અંગદ અને ચિત્રકેતુ નામના અને શત્રુઘ્ને, શ્રુતસેન અને સુબાહુ નામના) બન્ને પુત્રો પ્રાપ્ત થયા. ॥ ૪ ॥

દો—જ્ઞાન ગિરા ગોતીત અજ, મન માયા ગુણ પાર ॥

સોઈ સત્ચિદાનંદ ઘન, કરત ચરિત્ર અપાર ॥ ૫૦ ॥

જે સચ્ચિદાનંદઘન પરમાત્મા, બુદ્ધિથી, વાણીથી તથા ધ્વનિદ્રવ્યોથી અગમ્ય છે અને મનના તથા માયાના શુભોથી પર છે, તે જ પરમાત્મા, રામચન્દ્રજીના સ્વરૂપે અપાર ચરિત્રો કરતા હતા. ॥ ૫૦ ॥

ચૌ—પ્રાતઃકાલ સરયૂ કરિ મઝ્જન । બૈઠહિં સમા સંગ દ્વિજ સઝ્જન ॥

વેદ પુરાણ વશિષ્ઠ બ્રહ્માનહિં । મુનહિં રામ યદ્યપિ સબ જાનહિં ॥ ૧ ॥

અનુજન્મ સંયુત મોજન કરહિં । દેશિ સકલ જનની મુલ્લ મરહીં ॥

ભરત શત્રુહન દોનોં માર્હિ । સહિતપવન સુત ઉપવન જાર્હિ ॥ ૨ ॥

પૂછહિં બૈઠિ રામ ગુણ ગાહા । કહ હનુમાન મુમતિ અવગાહા ॥

મુનત વિમલ ગુણ અતિ મુલ્લ પાવહિં । બહુરિ બહુરિ કૈં વિનય કહાવહિં ॥ ૩ ॥

સબકે ગૃહ ગૃહ હોઈ પુરાના । રામ ચરિત મુન્દર વિધિ નાના ॥

નર અરુ નારિ રામ ગુણ માનહિં । કરહિં દિવસ નિશિ જાત ન જાનહિં ॥ ૪ ॥

રામચંદ્રજી, પ્રભાત કાળે સરયૂમાં સ્નાન કરી, બ્રાહ્મણોની અને સજ્જનોની સાથે સભામાં ખીરાજતા હતા એ સમયે વસિષ્ઠ મુનિ વેદોની તથા પુરાણોની કથા કરતા હતા અને રામચંદ્રજી એકે પોતે સર્વજ્ઞ હતા, તોપણ એ કથાનું શ્રવણ કરતા હતા. ॥૧॥ રામચંદ્રજી, નહાના ભાઈઓની સાથે ખીરાજીને લોજન કરતા હતા, કે જે જોધને સઘળી માતાઓ, અત્યંત પ્રસન્ન થતી હતી. ભરતજી અને શત્રુઘ્ન, એ બે ભાઈઓ, કોઈ કોઈ સમયે, હનુમાનજીને સાથે લઈને ॥ ૨ ॥ બગીચાઓમાં જ, હનુમાનજીને, રામચંદ્રજીના ગુણોની કથાઓ પૂછતા હતા અને અગાધ બુદ્ધિવાળા હનુમાનજી, તે કથાઓ કહી સંભળાવતા હતા. એ કથાઓ, સાંભળતાં બન્ને ભાઈઓ, અતિ સુખ પામતા હતા અને વળી પણ વારંવાર વિનય કરીને તે કથાઓ કહેવરાવતા હતા. ॥ ૩ ॥ સઘળાં અયોધ્યાવાસીઓને ઘેર, રામચંદ્રજીનાં સુંદર ચરિત્રો વિષેની અનેક પુરાણોની કથાઓ થતી હતી. અયોધ્યાનાં સઘળાં નર નારીઓ રામચંદ્રજીના ગુણોને ગાતાં હતાં અને ગાવાના આનંદમાં તેઓને રાત દિવસની પણ ખબર રહેતી ન હતી. ॥ ૪ ॥

દો-અવધ પુરી વાસિન કર, મુલ સંપદા સમાજ ॥

સહસ્ર શેષ નહિં કહ શકહિં, જહૈં ત્વ રામ વિરાજ ॥ ૫૧ ॥

અયોધ્યા નગરી કે જેમાં રામચંદ્રજી ખીરાજતા હતા, ત્યાંનાં રહેવાસીઓને જે સુખો અને જે સંપત્તિઓ હતાં, તેઓનું સંપૂર્ણ વર્ણન હજાર શેષ નાગોથી પણ કરી શકાય એમ ન હતું. ॥ ૫૧ ॥

ચૌ-નારદાદિ સનકાદિ મુનીશા । દરશન લાગિ કૌશલાધીશ ॥

દિનપ્રતિ સકલ અયોધ્યા આવહિં । દેશિ નગર વિરાગ વિસરાવહિ ॥ ૧ ॥

રત્ન જટિત મણિ કનક અટારી । નાના રંગ રુચિર ગચ દારી ॥

પુર ચઢું પાસ કોટ અતિ સુંદર । રવે કૈમુરા રંગ રંગ વર ॥ ૨ ॥

નવ ગૃહ નિકર અનીક બનાઈ । મનહુ ઘેરિ અમરાવતિ આઈ ॥

મહિ બહુ રુપ રુચિર ગચ કાંચા । જો વિલોકિ મુનિવર મન રાચા ॥ ૩ ॥

ધવલ ધામ ઉપર નમ ચુંવત । કલશ મનહૂં શશિ રવિ છુતિ નિંદત ॥

બહુ મણિ રચિત શ્લોસ્લા આજે । ગૃહ ગૃહ પ્રતિ મણિ દીપ વિરાજે ॥ ૪ ॥

નારદજી આદિ તથા સનક આદિ મુનિશ્વરો, રામચંદ્રજીનાં દર્શન કરવાને માટે પ્રતિદિન અયોધ્યામાં આવતા હતા અને અયોધ્યાની શોભાને જોધને વેરાગ્યને પણ ભૂલી જતા હતા. ॥ ૧ ॥ અયોધ્યામાં, રત્નોથી તથા મણિઓથી જડેલી સુવર્ણની એટારીઓમાં રંગરંગનું સુંદર પટ્ટી કામ કરવામાં આવ્યું હતું. શહેરને ફરતો અતિ સુંદર કોટ હતો, અને તે કોટમાં રંગ રંગના ઉત્તમ કાંચરાઓ બનાવવામાં આવ્યા હતા. ॥ ૨ ॥ અયોધ્યાને ફરતી ચોમેર સૈન્યોને રહેવાની જગ્યા પણ એવી બનાવવામાં આવી હતી કે, તેથી બહુ અયોધ્યાને, અમરાવતીએ આવીને ઘેરી લીધી હોય એવું જણાતું હતું. અયોધ્યામાંની પૃથ્વીને સુંદર રીતે ઢાળવામાં આવેલા રંગ રંગના કાંચોથી એવી તો

સુંદર બનાવી હતી કે, જેને બેઠને સુનિવરણનાં અંતઃકરણો પશુ મોહિત થઈ જાય. ॥૩॥
એ નગરીના ઊંચા ઉંચા સફેદ મેહેલો, બહુ આકાશનું સુંબન કરતા હોય એવા જણાતા
હતા. મેહેલો ઉપરના કળશો, બહુ સૂર્યની તથા ચંદ્રની કાતિને ધિક્કારતા હોય એવા
દીપ્તતા હતા. ઘણા ઘણા મહિઓથી રચેલા ઝરોખા શોભી રહ્યા હતા. પ્રત્યેક ઘરમાં,
મહિમય દીવાઓ દીપી રહ્યા હતા. ॥ ૪ ॥

છં-મણિ દીપ રાજહિં મવન બ્રાજહિં દેહરી વિદ્રુમ રચી ॥

મણિ સ્વંમ્ભ મીતિ વિરંચિ વિરચી કનક મણિ મરકત રચી ॥

સુંદર મનોહર મંદિરાયત અઝીર મણિ ફટિકન રચે ॥

મતિ દ્વાર દ્વાર કપાટ પુરટ બનાય વહુ વજન સ્વચે ॥ ૧૮ ॥

પરવાળાંઓથી બનાવેલા ઉંમરાઓ, પ્રત્યેક ઘરમાં દીપતા હતા. ઘરોમાં
મહિઓના સ્તંભો નાખીને સુવર્ણથી તથા નીલ મહિઓથી રચેલી ભીંતો બહુ પ્રજ્ઞાએ
પોતાના હાથથી જ બનાવેલી હોય એવી દીપ્તી હતી. અતિ સુંદર ઘરોનાં વિસ્તીર્ણ
આંગણાંઓ સ્ફટિક મહિઓથી ગોઠવેલાં હતાં અને પ્રત્યેક ઘરોનાં સુવર્ણમય કમાડોમાં
ઘણા ઘણા હીરાઓ જડેલા હતા. ॥ ૧૮ ॥

દો-ચારુ ચિત્રશાલા સુમગ, ગૃહ પ્રતિ રચે બનાઈ ॥

રામ ચરિત્ર જો નિરસત, સુનિ મન લેત ચુગાઈ ॥ ૫૨ ॥

પ્રત્યેક ઘરમાં રામચંદ્રજીનાં ચરિત્રોની સુંદર ચિત્રશાળાઓ બનાવી હતી, કે જેઓ,
પોતાને બેનારા સુનિવરણનાં ચિત્રોને પશુ ચોરી લેતી હતી. ॥ ૫૨ ॥

ચૌ-સુમન વાટિકા સર્વહિં લગાઈ. વિવિધ ભાંતિ કર યતન બનાઈ ॥

લતા લલિત વહુ ભાંતિ સુહાઈ. ફૂલહિં સદા વસંતકિ નાઈ ॥ ૧ ॥

ગુંજત મધુકહ સુખર મનોહર. મારુત ત્રિવિધ સદા વહ સુંદર ॥

નાના સ્વગ બાલકનહ જિ આયે. ચોલત મધુર હડાત સુહાયે ॥ ૨ ॥

મોર હંસ સારસ પારાવત. મવનનહ પર શોભા અતિ પાવત ॥

જહૈં તહૈં દેસહિં નિજ પરછાહૈં. વહુ વિધિ કૂજહિં તૃષ કરાહૈં ॥ ૩ ॥

શુક સારિકા પઢાવહિં બાલક. કહહુ રામ રઘુપતિ જન પાલક ॥

રાજદ્વાર સર્વહી વિધિ ચારુ. વીંથી ચૌહટ રુચિર બજારુ ॥ ૪ ॥

સર્વે લોકોએ, પોતપોતાનાં ઘરોમાં અનેક પ્રકારના યત્નો કરીને પુષ્પ વૃક્ષોના
બગીચાઓ લગાવી દીધા હતા. એ બગીચાઓમાં ઘણા ઘણા પ્રકારોની સુંદર લતાઓ
વસંત ઋતુની પેઠે જ સર્વ કાળમાં પુષ્પિત રહેતી હતી. ॥ ૧ ॥ લતાઓમાં જામરો
મધુર સ્વરોથી ગુંબર કરતા હતા. સર્વદા શીતલ, મંદ અને સુગંધી સુંદર પવન વાલ્યા
કરતા હતા. શહેરનાં બાહકોએ પાળેલાં અનેક પક્ષીઓ, મધુર બોલતાં હતાં અને
સુંદર રીતે ઉડતાં હતાં. ॥ ૨ ॥ મેહેલોપર મોરો, હંસો, સારસો તથા બીજાનાં કબૂતરો

અત્યંત શોભી રહ્યાં હતાં. એ પક્ષીઓ જ્યાં ત્યાં મણિમય પ્રદેશોમાં પોતાના પ્રતિબિંબોને જોઇ જોઇને અનેક પ્રકારના શબ્દો કરતાં હતાં તથા નાચતાં હતાં. ॥૩॥ બાલકે પોપટોને તથા ચેનાઓને પઠાવતા હતા, કે ‘લકતોનું પાલન કરનારા રઘુપતિ રામચંદ્રનાં નામો બોલો.’ દરબારગઢ પણ સર્વ પ્રકારથી સુંદર હતો. અયોધ્યામાંનાં રાજમાર્ગો, ગલીઓ, ચોકો અને બજારો અત્યંત સુંદર હતાં ॥ ૪ ॥

છં૦—બાજાર રુચિર ન બનૈ વર્ણન વસ્તુ વિનુ ગથ પાઈયે ॥

જહૈં મૂપ રમા નિવાસ તહૈં કી સંપદા કિમિ ગાઈયે ॥

બૈઠે બજાજ સરાફ વણિક અનેક મનહું કુવેરતે ॥

મુલ્કી સબ સંચરિત સુંદર નારિ નર શિશુ જરઠજે ॥ ૧૯ ॥

બજારોમાં એવી એવી તો અમૂલ્ય વસ્તુઓ મળતી હતી કે, જેઓનું વર્ણન જ કરી શકાતું નથી. લક્ષ્મીના નિવાસરૂપ રામચંદ્રના જ્યાં રાજ્ય કરતા હોય, તે નગરીની સંપત્તિઓનું વર્ણન શી રીતે કરી શકીએ ? બજારોમાં બેઠેલા શરાફ તથા માલ વેંચનારા અનેક વેપારીઓ, બહુ અનેક કુબેરો બેઠા હોય એવા દીસતા હતા. સઘળાં સ્ત્રીઓ, પુરુષો, બાલકો તથા વૃદ્ધો, સુખી હતાં, સુંદર હતાં અને સહાચરણવાળાં હતાં. ॥ ૧૯ ॥

દો૦—ઉચ્ચર દિશિ સરયૂં બહૈ, નિર્મલ જલ ગંભીર ॥

બાંધે ઘાટ મનોહર, સ્વલ્પ પંક નહિં તીર ॥ ૫૩ ॥

ઉત્તર દિશામાં નિર્મળ તથા ગંભીર જળનું વહન કરનારી સરયૂં નદીના કીનારાઓ પર મનોહર ઘાટો બાંધ્યા હતા. કીનારાઓમાં જરા પણ કાદવ હતો નહીં. ॥ ૫૩ ॥

ચૌ૦—દૂર ફરાક રુચિર સો ઘાટા । જહૈં જલ પિવહિં બાજિ ગજ ઠાટા ॥

પનિઘટ પરમ મનોહર નાના । તહાં ન પુરુષ કરહિં અસ્ત્રાના ॥ ૧ ॥

રાજ ઘાટ સબહી વિધિ સુંદર । મજ્જહિ તહાં વરણ ચારિઝ નર ॥

તીર તીર દેવન કર મંદિર । ચહું દિશિ તેહિકે ઉપવન સુંદર ॥ ૨ ॥

કહું કહું સરિતા તીર ઉદાસી । સવહિં જ્ઞાન રત મુનિ સંન્યાસી ॥

તીર તીર તુલસિકા સુહાર્દ । બહુ પ્રકાર સબ મુનિન લગાર્દ ॥ ૩ ॥

પુર શોભા કછુ વરણિ ન જાર્દ । બાહર નગર પરમ રુચિરાર્દ ॥

દેવત પુરી અચિલ અથ ભાગા । વન ઉપવન વાપિકા તહાગા ॥ ૪ ॥

એ ઘાટોથી જરા છેટે બીજા વિસ્તીર્ણ તથા સુંદર ઘાટો બનાવ્યા હતા, કે જેઓમાં અનેક લોકો તથા હાથીઓ જળ પીતા હતા, પનઘટો (સ્ત્રીઓને પાણી ભરવાની જગ્યાઓ) પણ પરમ મનોહર તથા અનેક પ્રકારની ગોઠવણોવાળી કરવામાં આવી હતી. એ સ્થલોમાં ઠાંઈ પણ પુરુષો જ્ઞાન કરે નહીં એવી તજવીજ રાખવામાં આવી હતી. ॥ ૧ ॥ રાજઘાટ સર્વ પ્રકારથી સુંદર હતો અને ત્યાં આદે વર્ણુના પુરુષો રનાન કરતા હતા. કિનારે કિનારે દેવતાઓનાં મંદિરો હતાં અને તે મંદિરોની આમેર સુંદર

બગીચાઓ હતા. ॥ ૨ ॥ સરયૂના કિનારાઓપર કોઈ કોઈ સ્થલોમાં ઉદાસીઓ, મુનિઓ તથા સંન્યાસીઓ રહેતા હતા અને તે સર્વે જ્ઞાનમાર્ગમાં જ રુચિવાળા હતા. મુનિ જનોએ કીનારે કીનારે સુંદર તુલસીના રોપાઓ ઘણા ઘણા પ્રકારેથી લગાવી દીધા હતા. ॥ ૩ ॥ નગરીની શોભા વર્ણવી શકાય એવી ન હતી. નગરીથી બહારના ભાગોમાં પણ અતિ સુંદરતા હતી. વનોથી, ઉપવનોથી, વાવોથી તથા તળાવોથી શોભી રહેલી એ અયોધ્યાપુરીનું દર્શન કરતાં જ લોકોનાં સઘળાં પાપો નષ્ટ થઈ જાય. ॥ ૪ ॥

છં—વાપી તડાગ અનૂપ કૂપ મનોહરાયત સોહર્દી ॥

સોપાન સુંદર નીર નિર્મલ દેશિ સુર મુનિ મોહર્દી ॥

વહુ રંગ કંજ અનેક સ્વગ કૂજર્દિ મધુર મૃંજારર્દી ॥

આરામ રમ્ય પિકાદિ સ્વગ માનહૂં પથિક હંકારર્દી ॥ ૨૦ ॥

અનુપમ, વિસ્તીર્ણ તથા મનોહર વાવો, તળાવો તથા કૂવાઓ શોભી રહ્યા હતા. એઓનાં સુંદર પગથીયાંઓને અને નિર્મળ જલોને જોઈને, દેવતાઓનાં તથા મુનિઓનાં ચિત્તો પણ મોહિત થઈ જતાં હતાં. એ વાવો વગેરેમાં રંગ રંગનાં અનેક કમળો ખીલી રહ્યાં હતાં, પક્ષીઓ મધુર સ્વરેથી બોલતાં હતાં અને ભ્રમરાઓ ગુંબાર કરતા હતા. રમ્ય બગીચાઓમાં બોલતાં કોયલ વગેરે પક્ષીઓ, બાજુ રસ્તાઓમાં ચાલ્યાં જતાં લોકોને બગીચાઓમાં આવવાને માટે બોલાવતાં હોય એવાં જણાતાં હતાં. ॥ ૨૦ ॥

દો—રમાનાથ જહૈં રાજા, સો પુર વરણિ કિ જાઈ ॥

અર્ણિમાદિક સુખ સંપદા, રહીં અવધપુર છાઈ ॥ ૫૪ ॥

એમાં લક્ષ્મીના પતિ રામચંદ્રજી રાજ્ય કરતા હતા, તે નગરીનું સંપૂર્ણ વર્ણન શી રીતે કરી શકાય ? એ અયોધ્યા નગરીમાં અણ્ણિમા આદિ આઠે સિદ્ધિઓ, સઘળાં સુખો અને સઘળી સંપત્તિઓ છાઈ રહ્યાં હતાં. ॥ ૫૪ ॥

ચો—જહૈં તહૈં નર રઘુપતિ મુળ ગાવર્દિ । બૈઠિ પરસ્પર રૈહૈં સિસ્તાવર્દિ ॥

મજહુ પ્રણત પ્રતિ પાલક રામર્દિ । શોભા શીલ રૂપ ગણ ધામર્દિ ॥ ૧ ॥

કમલ વિલોચન શ્યામલ ગાતર્દિ । પલક નયન રૈવ સેવક ત્રાતર્દિ ॥

ધૃત શર રુચિર ચાપ તૂળીરર્દિ । સંત કંજ વન રવિ રણધીરર્દિ ॥ ૨ ॥

કાલ કરાલ વ્યાલ સ્વગરાજર્દિ । નમત રામ અકામ મમતાજર્દિ ॥

લોભ મોહ મૃગયૂથ કિરાતર્દિ । મનસિજ કરિ હરિ જન સુખદાતર્દિ ॥ ૩ ॥

સંશય શોક નિવિઢ તમ માનુર્દિ । દનુજ ગહત વન દહન કૃશાનુર્દિ ॥

જનક મુતા સમેત રઘુવીરર્દિ । કસ ન મજહુ મંજન મવ મીરર્દિ ॥ ૪ ॥

વહુ વાસના મશક હિમ રાશિર્દિ । સદા એક રસ અજ અવિનાશિર્દિ ॥

મુનિ રંજન મંજન મહિ મારર્દિ । તુલાસિદાસકે પ્રમુહર્દિ ઉદારર્દિ ॥ ૫ ॥

સર્વે માણસો, જ્યાં ત્યાં બેસીને રામચંદ્રજીના શુભોને ગાતાં હતાં અને પરસ્પરને

ઉપદેશ કરતાં હતાં કે, “ શોભાના, શીલના, રૂપના તથા શુદ્ધોના સ્થાનકરૂપ, ભક્ત જનોનું પાલન કરનારા, ॥ ૧ ॥ કમળ સરખાં નેત્રોવાળા, શ્યામચંદ્ર શરીરવાળા, સુંદર ધનુષ બાણ તથા ભાથાને ધારણ કરનારા, સંતોડૂપી કમળ વનને ખીલાવવામાં સૂર્યની ઉપમા ધરાવનારા, રણમાં ધીરતાવાળા અને જેમ પાંપણો, નેત્રોનું સર્વ વિદ્યેથી રક્ષણ કરે છે, તેમ સેવક જનોનું સર્વ વિદ્યેથી રક્ષણ કરનારા રામચંદ્રજીને ભાગ્યે. ॥ ૨ ॥ સી-તાજી સમેત રામચંદ્રજી, કે જે કાલરૂપી વિકરાળ સર્પને ખાઈ જવામાં ગરુડજીરૂપ છે, પ્રણામ કરનારા નિષ્કામ જનોની ઉપર મમતા રાખનારા છે, લોભ તથા મોહાદિકરૂપી મૃગના યૂથને મારી નાખવામાં પારાધીરૂપ છે, કામદેવરૂપી હાથીને તોડવામાં સિંહરૂપ છે, ભક્ત જોને સુખ આપનારા છે, ॥ ૩ ॥ સંશય તથા શોકરૂપી ઘાટા ઐધકારને નષ્ટ કરવામાં સૂર્યરૂપ છે, રાક્ષસોરૂપી ઘાટા જંગલને બાળવામાં હાવાનલરૂપ છે, સંસારરૂપી બીડને ભાંગનારા છે, વાસનાઓરૂપી અનંત મચ્છરોને નષ્ટ કરવામાં હિમના સમૂહરૂપ છે, સર્વદા ઐકરસ છે, અજન્મા છે, અવિનાશી છે, સુનિઓને રાજી કરનારા છે, પૃથ્વીના ભારને ભાંગી નાખનારા છે અને ઉદાર પ્રભુ છે, તેમને શા માટે ભજતાં નથી ? ” ॥ ૪ ॥ ૫ ॥

દો-—હિ વિધિ નગર નારિ નર, કરહિ રામ ગુણગાન ॥

સાનુકૂલ સંતત રહત, સબ પર કૃપાનિધાન ॥ ૫૫ ॥

આ પ્રમાણે નગરનાં સઘળાં નર નારીઓ રામચંદ્રજીના શુદ્ધોને ગાતાં હતાં અને કૃપાના બંડારરૂપ રામચંદ્રજી, એ સર્વની ઉપર સર્વદા સાનુકૂલ રહેતા હતા. ॥ ૫૫ ॥

ચૌ-—જષતે રામ પ્રતાપ સ્વગેશ । ઉદિત મયડ અતિ પ્રબલ દિનેશ ॥

પૂરિ પ્રકાશ રહેડ તિહું લોકા । બહુ તન મુલ્લ બહુ તન મન શોકા ॥૧॥

જિનહિ શોક તેહિ કહૌં બલ્લાની । પ્રથમ અવિદ્યા નિશા નશાની ॥

અષ ડલૂક જહૌં તહૌં લુકાને । કામ ક્રોધ કૈરવ સકુવાને ॥ ૨ ॥

વિવિષ કર્મ ગુણ કાલ સ્વમાઝ । યે ચકોર મુલ્લ લહૌં ન કાઝ ॥

મત્સર માન મોહ મદ ચોરા । ઇન કર હુસાર ન કવનિહું ઓરા ॥ ૩ ॥

વર્મ તહાગ જ્ઞાન વિજ્ઞાના । યે પંકજ વિકસે વિધિ નાના ॥

મુલ્લ સંતોષ વિરાગ વિવેકા । વિગત શોક યે કોક અનેકા ॥ ૪ ॥

હે ગરુડજી ! જ્યારથી રામચંદ્રજીના પ્રતાપરૂપી અતિ પ્રબલ સૂર્ય ઉદય પામ્યો અને ઉદય પામીને ત્રેલોક્યમાં પૃથ્વી પ્રકાશી રહ્યો, ત્યારથી કેટલાંએકને બહુ આનંદ થયો અને કેટલાંએકને બહુ શોક થયો. ॥ ૧ ॥ જેઓને બહુ શોક થયો, તેઓનું વખાણીને વર્ણન કરું છું. અવિદ્યારૂપી રાત્રિ નષ્ટ થઈ ગઈ. પાપોરૂપી ધૂંટા જ્યાં ત્યાં છૂપાઈ ગયાં, કામ તથા ક્રોધરૂપી કેરવો (રાત્રિવિકાસી કમળો) સંકેત્યાઈ ગયાં. ॥ ૨ ॥ અનેક પ્રકારનાં કર્મો, શુદ્ધો, કાળ તથા સ્વભાવ, એઓરૂપી ચકોર પક્ષીઓ સામર્થ્ય હીન થઈ જવાને લીધે કયાંય પણ સુખ ન પામવા લાગ્યાં અને મત્સર, માન, મોહ તથા મદ,

એઓરૂપી ચોરાની ક્રિયા કયાંય પણ ન ફાવવા લાગી. ॥ ૩ ॥ હવે જેઓને બહુ આનંદ થયો, તેઓનું વર્ણન આપું છું. ધર્મરૂપી સરોવરામાં રહેનારાં જ્ઞાન તથા વિજ્ઞાનરૂપી કમલો, અનેક પ્રકારથી પ્રકુલિત થયાં અને સુખ, સંતોષ, વૈરાગ્ય તથા વિવેક, એઓરૂપ અનેક ચક્રવાક પક્ષીઓ સઘળી પીઠાઓથી રહિત થયાં. ॥ ૪ ॥

દો—યહ પ્રતાપ રવિ જાહિકે, ઊર જવ કરૈ પ્રકાશ ॥

પાછિલ વાઢિં પ્રથમ જે, કહે તે પાવહિં નાશ ॥ ૫૬ ॥

આ રામચંદ્રજીના પ્રતાપરૂપી સૂર્યે, જે માણસના હૃદયમાં જ્યારથી પ્રકાશે, તે માણસના હૃદયમાં ત્યારથી, પાછળ કહેલાંઓ (જ્ઞાન વગેરે) ની વૃદ્ધિ થાય છે અને પ્રથમ કહેલાંઓ (અવિદ્યા વગેરે) નો વિનાશ થાય છે. ॥ ૫૬ ॥

ચૌ—પ્રાતન સહિત રામ રૂંક વારા । સંગ પરમ પ્રિય પવન કુમારા ॥

સુન્દર ઉપવન દેશન ગયે । સવ તરુ કુસુમિત પલ્લવ નયે ॥ ૧ ॥

જાનિ સમય સનકાદિક આયે । તેજ પુંજ ગુણ શ્રીલ મુહાયે ॥

બ્રહ્માનંદ સદા લય લીના । દેશત બાલક બહુ કાલીના ॥ ૨ ॥

ધરે દેશ જનુ ચારિઝ વેદા । સમદર્શી મુનિ વિગત વિભેદા ॥

આશા વસન વ્યસન રૂંહિ તિનહીં । રઘુપતિ ચરિત હોઈ તહૈં મુનહીં ॥ ૩ ॥

તહાં રહે સનકાદિ ભવાની । જહૈ ઘટ સંભવ મુનિવર જ્ઞાની ॥

રામ કથા મુનિ બહુ વિધિ વરણી । જ્ઞાન યોનિ પાવક જિમિ અરણી ॥ ૪ ॥

એક સમયે રામચંદ્રજી, પોતાના ભાઈઓને અને પરમ પ્રિય સેવક હનુમાનજીને સાથે લઈ, સુંદર બગીચો ભેવા પધાર્યા કે જે બગીચામાં સઘળાં નવાં નવાં વૃક્ષો પલ્લવિત તથા પુષ્પિત થઈ રહ્યાં હતાં. ॥ ૧ ॥ રામચંદ્રજીના મિલાપને માટે, આ સમયને યોગ્ય બાણીને, ચાર સનકાદિક (સનક, સનન્દન, સનાતન અને સનતકુમાર) મુનિઓ, ત્યાં આવી, કે જેઓ, તેજના પુંજરૂપ હતા, યુજોથી તથા સુશીલથી ચોક્ષી રહ્યા હતા, સર્વદા બ્રહ્માનંદમાં જ લીન રહેનારા હતા. દેખવામાં બાળક છતાં પણ લાખો વર્ષોના વૃદ્ધ હતા, ॥ ૨ ॥ બાણે ચાર વેદ જ દેહ ધરીને આવી હોય એવા જણાતા હતા, સમ દષ્ટિવાળા હતા, લેહ યુદ્ધિથી રહિત હતા, દિશાઓરૂપી વજ્રોવાળા (દિગંબર-નમ્ર) હતા અને જ્યાં રામચંદ્રજીનાં ચરિત્રની કથા થતી હોય, ત્યાં અવશ્ય જઈને સાંભળવાના વ્યસની હતા. ॥૩॥ હે પાર્વતી ! જે ચાર સનકાદિક મુનિઓ, પ્રથમ મહા જ્ઞાની અગત્ય મુનિના આશ્રમમાં રહ્યા હતા, કે જે સમયે અગત્ય મુનિએ જ્ઞાનરૂપી અગ્નિને ઉત્પન્ન કરવામાં અગ્નિની ઉપમા ધરાવનારી રામચંદ્રજીની કથાનું ઘણું ઘણું પ્રકારથી વર્ણન કર્યું હતું. ॥ ૪ ॥

દો—દેશિ રામ મુનિ આવત, હર્ષિ દંડવત કીન્દ ॥

સ્વાગન પૂંછી પીત પટ, મસુ ચૈઠન કહૈં દીન્દ ॥ ૫૭ ॥

રામચંદ્રજીએ, જે સનકાદિક મુનિઓને આવતા બેઈ, હર્ષ પાત્રી, ઠંઠવતપ્રણામ કરી, કુશલ પૂછીને આસનને બદલે પોતાને ઝોલવાનું પિતાંબર ખીલાવી આપ્યું. આથી સૂચ્યું કે, હું મારા કાસજનોને પોતાથી પણ અધિક ગણું છું.) ॥ ૫૭ ॥

૧૦-કીન્હ દંડવત તીનિઝેં માઈ । સહિત પવન સુત સુલ્લ અધિકાઈ ॥
 મુનિ રઘુપતિ છવિ અનુલ વિલોકી । મયે મગન મન શકત ન રોકી ॥ ૧ ॥
 ક્યામલ ગાત સગેહ લોચન । સુંદરતા મંદિર ભવ મોચન ॥
 રૂંક ટક રહે નિમેષ ન લાવહિં । પ્રમુ કર જોરે શીશ નવાવહિં ॥ ૨ ॥
 તિનકી દશા દેરિય રઘુવીરા । શ્રવત નયન જલ પુલક શરીરા ॥
 કર ગહિ પ્રમુ મુનિવર વૈઠારે । પરમ મનોહર વચન ઝવારે ॥ ૩ ॥
 આજ ધન્ય મૈં સુનહુ મુનીશા । તુહારે દરશ જાહિં અપઘીસા ॥
 વહે માગ્ય પાઈય સતસંગા । વિનહિ પ્રયાસ હોહિ ભવ મંગા ॥ ૪ ॥

ભરતજી, લક્ષ્મણજી, શત્રુઘ્ન અને હનુમાનજી, ઝેઝેઝે પણ, ઠંકવતપ્રભુમ કરીને અધિક સુખ માન્યું. સનકાદિક મુનિઓ, રામચંદ્રજીની અતુલ છબિને જોઈને ઝેવા તે પ્રેમમગ્ન થઈ ગયા કે કોઈ રીતે પોતાનાં અંતઃકરણોને સ્નેહાધીન થતાં શકી શક્યા નહીં. ॥ ૧ ॥ શ્યામસુંદર ગાત્રોવાળા, કમળો સરખાં નેત્રોવાળા, સુંદરતાના ધરરૂપ અને ભક્તજનોને સંસારથી મુક્ત કરનારા રામચંદ્રજી, હાથ જોડી, માથું નમાવીને ઉભા રહ્યા. ॥ ૨ ॥ જેઓનાં નેત્રોમાં જળ લસાઈ આવ્યાં હતાં તથા શરીરોમાં શેમાવળીઓ ખડી થઈ ગઈ હતી એવા એ મુનિઓની એ દશા જોઈ. રામચંદ્રજી, તેઓને હાથ પકડી, આસનપર બેસાડીને અતિ મનોહર વચનો બોલ્યા કે, ॥ ૩ ॥ “હે મુનિશ્વર! આજ હું ભાગ્યશાળી થયો છું તમારાં દર્શન માત્રથી જ પાપો નષ્ટ થઈ જાય છે. મોટાં ભાગ્ય હોય તો જ સત્સંગ પ્રાપ્ત થાય છે કે જે સત્સંગથી વિના પરિશ્રમે જ સંસારના ફેરા ટળી જાય છે. ॥ ૪ ॥

૧૦-સન્ત પંથ અપવર્ગ કર, કામી ભવ કર પંથ ॥

કહાહિ સંત કવિ કોવિદ, શ્રુતિ પુરાણ સદ્ગ્રન્થ ॥ ૫૮ ॥

સંતો, કવિઓ, વિદ્વાનો અને શ્રુતિ પુરાણ આદિ સદ્ગ્રંથો કહે છે કે સંત જનો ભોક્ષના માર્ગરૂપ છે અને કામી નરકના માર્ગરૂપ છે. ॥ ૫૮ ॥

૧૦-મુનિ પ્રમુ વચન હર્ષ મુનિ ચારી । પુલક ગાત સ્તુતિ અનુસારી ॥

જય મગવંત અનંત અનામય । અનઘ અનેક એક કરુણામય ॥ ૧ ॥

જય નિર્ઘુણ જય જય ઘુણસાગર । સુલ્લ મંદિર સુંદર અતિ નાગર ॥

જય હિંદિરા રમણ જય મૂઘર । અનુપમ અજ અનાદિ શોભાકર ॥ ૨ ॥

જ્ઞાન નિધાન અમાન માનમદ । પાવન સુયશ પુરાણ વેદ વદ ॥

તજ્ઞ કૃતજ્ઞ અજ્ઞતા મંજન । નામ અનેક અનામ નિર્મંજન ॥ ૩ ॥

સર્વે સર્વે ગત સર્વે ઝરાલય । વસહુ સદા હમ કહૈં પ્રતિપાલય ॥

દ્વન્દ્વ વિપતિ ભવ ફંદ વિમંજન । હૃદ વસુ રામ કામ મદ ગંજન ॥ ૪ ॥

પ્રભુનાં વચનો સાંભળી, આનંદથી ગાત્રોમાં શેમાચિત થયેલા આરે સનકાદિક મુનિઓ સ્તુતિ કરવા લાગ્યા કે, “મોટા ઐશ્વર્યવાળા, અંત વગરના, કામ હોષાદિકથી

રહિત, પાપોથી રહિત, એક જ છતાં સર્વ વસ્તુઓમાં વ્યાપી રહેલા અને કરુણામય શ્રીરામચન્દ્ર ! જય જય. ॥ ૧ ॥ વાસ્તવિક રૂપે નિર્ગુણ છતાં ઔપાધિકરૂપે ગુણોના સમુદ્રરૂપ, સુખના મંદિરરૂપ અને અતિ ચતુર શ્રીરામચન્દ્ર ! જય જય. લક્ષ્મીના પતિ, પૃથ્વીનું પાલન કરનારા, નિરૂપમ, અજન્મા, અનાદિ અને શોભાના સ્થાનકરૂપ શ્રીરામચન્દ્ર ! જય જય. ॥ ૨ ॥ જ્ઞાનના ભંડારરૂપ, પોતે માનથી રહિત રહીને ભક્ત જનોને માન આપનારા અને જેના પવિત્ર યશને વેદ પુરાણો ગાયા કરે છે એવા શ્રીરામચન્દ્ર ! જય જય. તત્ત્વને બહુનારા, સેવકોએ કરેલી સેવાને નહીં વિસરનારા અજ્ઞાનને નષ્ટ કરનારા, નામથી રહિત છતાં અનેક નામોવાળા અને કર્માદિકના લેપવગરના, શ્રીરામચન્દ્ર ! જય જય. ॥ ૩ ॥ સર્વસ્વરૂપ, સર્વમાં વ્યાપી રહેલા અને સર્વના હૃદયોમાં શ્રીરામચન્દ્ર ! આપ સર્વદા અમારાં હૃદયોમાં વસો અને અમારું પાલન કરો. કામ, ક્રોધાદિક દુઃશેને, વિપત્તિઓને તથા સંસારરૂપી પાશને તોડનારા અને કામનાને તથા મદને નષ્ટ કરનારા શ્રીરામચન્દ્ર ! આપ અમારાં હૃદયોમાં નિવાસ કરો. ॥ ૪ ॥

દો—પરમાનન્દ કૃપાયતન, મન પરિ પૂરિત કામ ॥

પ્રેમ ભક્તિ અનપાયની, દેહુ હમહિં શ્રીરામ ॥ ૫૧ ॥

પરમાનંદ સ્વરૂપ, કૃપાનાં નિધાનરૂપ અને પૂર્ણ કામ હૃદયવાળા શ્રીરામચન્દ્ર ! અમોને આપમાં અખંડિત પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ આપો. ॥ ૫૯ ॥

ચૌ—દેહુ ભક્તિ રઘુપતિ અતિ પાવનિ । ત્રિવિધ તાપ ભવ રોગ નશાવાનિ ॥

મળતપાલ મુરઘેનુ કલ્પ તરુ । હોઈ પ્રસન્ન દીર્ઘ પ્રમુદ્ધ યદ્ વરુ ॥ ૧ ॥

ભવ વારિધિ કુંભજ રઘુનાયક । સેવક મુલભ સકલ મુલદાયક ॥

મન સંભવ દારુણ દુઃખ દારય । દીનબંન્ધુ સમતા વિસ્તારય ॥ ૨ ॥

આશ પાશ ર્ઘ્વિર્વાદિ નિવારક । વિનય વિવેક વિરતિ વિસ્તારક ॥

ભૂપ મૌલિ મળિમંડલ ધરણી । દેહુ ભક્તિ સંસૃતિ સરિ તરણી ॥ ૩ ॥

મુનિ મન માનસ રંસ નિરન્તર । ચરણકમલ વંદિત અજ શંકર ॥

રઘુકુલ કેતુ સેતુ શ્રુતિ રક્ષક । કાલ કર્મ સ્વભાવ ગુણ મક્ષક ॥ ૪ ॥

તારણ તરણ હરણ સવ દૂષણ । તુલસિદાસ પ્રમુ ત્રિમુવન ભૂષણ ॥

હે રઘુપતિ ! આપ પ્રસન્ન થઈને અમોને આપની ભક્તિ આપો, કે જે ભક્તિ અત્યંત પવિત્ર છે, ત્રણે પ્રકારના તાપોને તથા સંસારરૂપી રોગને નષ્ટ કરનારી છે, ભક્ત જનોનું પાલન કરનારી છે અને ભક્ત જનોના મનોરથને પૂર્ણ કરવામાં કામધેનુ સમાન તથા કલ્પવૃક્ષ સમાન છે. આપ અમોને આપની ભક્તિ આપો, એજ વરદાન માગીએ છીએ. ॥ ૧ ॥ હે રઘુનાયક ! આ સંસારરૂપી સમુદ્રનું પાન કરી જવામાં તમે અગત્ય સુનિરૂપ છો, સેવકોને સુલભ છો તથા સઘળા સુખો આપનારા છો. હે દીનબંધુ ! મનના વેગથી ઉત્પન્ન થયેલાં અમારાં દુઃખોનું નિવારણ કરો અને અમારાં અંતઃકરણોમાં જામવાનો વિસ્તાર કરો. ॥ ૨ ॥ હે આશારૂપી પાશનું તથા ઈર્ષ્યાદિક દોષોનું નિવારણ કરનારા ! હે વિનયનો, વિવેકનો તથા વૈરાગ્યનો વિસ્તાર કરનારા ! હે રાજાઓના શિરો-

મણિ ! હે પૃથ્વીના આભરણરૂપ ! અમોને આપની ભક્તિ આપો, કે જે ભક્તિ સંસાર-રૂપી મોટી નદીને તરવામાં વહાણરૂપ થાય છે. ॥ ૩ ॥ આપ મુનિઓનાં અંતઃકરણોરૂપી માનસ સરોવરમાં હંસની પેઠે નિરંતર રહેનારા છો. આપનાં ચરણકમળોને પ્રદક્ષા તથા સદાશિવ પથ નમે છે. આપ રઘુકુલના ક્વજરૂપ છો, વેદોક્ત ધર્માના રક્ષક છો, કાળને કમેને, સ્વભાવને તથા યુદ્ધોને સ્વરૂપજ્ઞાનથી આર્ધ જનારા છો, ॥ ૪ ॥ તરણ તારણ છો, સઘળાં દુષ્ણોને હરનારા છો, ત્રૈલોક્યના આભૂષણરૂપ છો અને પ્રભુ છો. ॥

દો-વાર વાર સ્તુતિ કરિ, પ્રેમ સહિત શિર નાઈ ॥

બ્રહ્મ મવન સનકાદિ ગે, અતિ અમિષ્ટ વર પાઈ ॥ ૬૦ ॥

સનકાદિક મુનિઓ, આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરી, પ્રેમપૂર્વક માથાં નમાવી અને અત્યંત . પ્રિય ભક્તિરૂપ વરદાન મેળવીને ત્યાંથી બ્રહ્મલોકમાં ગયા. ॥ ૬૦ ॥

ચૌ-સનકાદિક વિધિ લોક સિધાયે । શ્રાતન રામ ચરણ શિર નાયે ॥

પૂછત પ્રમુહિ સકલ સકુચાર્હી । ચિતવહિં સબ મારુત મુત પાર્હી ॥ ૧ ॥

મુના ચહરિં પ્રમુ મુલકી વાની । જો મુનિં હોઈ સકલ ભ્રમ હાની ॥

અન્તર્યામી પ્રમુ સબ જાના । પૂછત કહહ કહા હનુમાના ॥ ૨ ॥

જોરિ પાણિ તબ કહ હનુમંતા । મુનિયે દીનવન્ધુ ભગવન્તા ॥

નાથ ભરત કહુ પૂછન ચહરિં । પ્રશ્ન કરત મન સકુચત અહરિં ॥ ૩ ॥

તુમ જાનહુ કપિ પોર સ્વમાઝ । ભરત મોહિં નહિ અંતર કાઝ ॥

મુનિ પ્રમુવચન ભરત ગહિ ચરના । મુનિય નાથ પ્રણતારતિ હરણા ॥ ૪ ॥

સનકાદિક બ્રહ્મલોકમાં ગયા પછી, ત્રણે ભાઈઓ, રામચન્દ્રજીનાં ચરણોમાં માથાં નમાવી, કાંઈક પ્રશ્ન કરવાને ધારતા હતા, પણ લજ્જાને લીધે સંકેાય પ્રાપ્ત થતાં હનુમાનજીની સામે જોવા લાગ્યા. ॥ ૧ ॥ પ્રભુનાં મુખની વાણી સાંભળવાની તેઓને ઇચ્છા થઈ હતી, કે જે વાણી સાંભળવાથી, સઘળો બ્રમ ટળી જાય. અંતર્યામી રામચન્દ્રજીએ, ભાઈઓના અભિપ્રાય જાણી લઈ, હનુમાનજીને કહ્યું કે, “ કહે, તમને શું પૂછવાની ઇચ્છા થઈ છે ? ॥ ૨ ॥ ” આ સાંભળી, હનુમાનજી હાથ જોડીને બોલ્યા કે, “ હે હીન-બંધુ ભગવાન ! હે નાથ ! ભરતજી કાંઈક પ્રશ્ન કરવા ઇચ્છે છે, પણ પ્રશ્ન કરતાં મનમાં સંકેચાય છે. ॥ ૩ ॥ ” હે હનુમાનજી ! તમે મારા સ્વભાવને જાણો છો. ભરતજી વચ્ચે અને મારા વચ્ચે કશો અંતર છે જ નહીં. ” પ્રભુનાં વચન સાંભળી, તેમનાં ચરણ પકડીને ભરતજી બોલ્યા કે “ હે નાથ ! હે ભક્તજનોની પીડાને હરનારા સાંભળો. ॥ ૪ ॥

દો-નાથ ન મોહિ સન્દેહ કહુ, સ્વપ્રેહુ શોક ન મોહ ॥

કેવલ કૃપા તુહારિ પ્રમુ, ચિદાનંદ સંદોહ ॥ ૬૧ ॥

હે નાથ ! આપ કે જે ચિદાનંદના સમૂહરૂપ પ્રભુ છો, તેમની કેવળ કૃપાને લીધે મને સ્વપ્રેમમાં પણ કશો સંદેહ નથી, શોક પણ નથી અને મોહ પણ નથી. ॥ ૬૧ ॥

ચૌ૦-કરો કૃપાનિધિ એક ઢિઠાઈ । મૈં સેવક તુમ જન સુલદાઈ ॥
 સંતનકી મહિમા રઘુરાઈ । વહુ વિધિ વેદ પુરાણનહ ગાઈ ॥ ૧ ॥
 શ્રીમુલ તુમ પુનિ કીન્હ બડાઈ । તિન પર પ્રશ્નહિ પ્રીતિ અધિકાઈ ॥
 મુના ચઢહું પ્રશ્ન તિનકર લક્ષણ । કૃપાસિંધુ ગુણ જ્ઞાન વિચક્ષણ ॥ ૨ ॥
 સંત અસંત ભેદ વિલગાઈ । મળતપાલ મોહિ કહિય બુઝાઈ ॥
 સંતનકે લક્ષણ મુન આતા । અગણિત શ્રુતિ પુરાણ વિલ્યાતા ॥ ૩ ॥
 સંત અસંતનકી અસ કરણી । જિમિ કુઠાર ચંદન આચરણી ॥
 કાટે પરશુ મલય મુને ભાઈ । નિજ ગુણ દેહ મુગંધ બસાઈ ॥ ૪ ॥

હે કૃપાનિધિ । હું એક ધૃષ્ટતા કરું છું, તેની ક્ષમા કરજો. કેમ કે, હું સેવક છું અને આપ સેવક જનોને સુખ આપનારા છો. હે રઘુનાથજી ! સંત પુરુષોનો મહિમા કહો, કે જે મહિમા પુરાણોએ તથા વેદોએ પણ ઘણા પ્રકારથી ગાયેલા છે. ॥ ૧ ॥ આપે પણ શ્રીમુખથી સંતજનોની પ્રશંસા કરી છે, એટલું જ નહીં પણ આપને સંતજનો ઉપર અધિક પ્રીતિ છે, હે પ્રભુ । હે કૃપાસિન્ધુ ! હે શુભોના જ્ઞાનમાં વિચક્ષણ ! હું સંતજનોનાં લક્ષણો બાણવા ઇચ્છું છું. ॥ ૨ ॥ હે પ્રભુત જનોનું પાલન કરનારા ! મને સંતોનાં લક્ષણોના ભેદ, ભૂઠા ભૂઠા પાઠી સમજાવીને કહો. ” રામચંદ્રજી જોવાયા કે, “ હે ભાઈ ! સંતજનોનાં લક્ષણો સાંભળો, કે જે લક્ષણો પુરાણોમાં તથા શ્રુતિઓમાં વિખ્યાત છે. ॥ ૩ ॥ સંતજનોની કરણી, ચંદનની જેવી હોય છે અને અસંત જનોની કરણી, કુઢાડાની કરણી જેવી હોય છે. કુઢાડો ચંદનને કાપી નાખે છે. તોપણ ચંદન, પોતાનાં શરીરના મુગંધરૂપ શુભથી કુઢાડાને મુગંધિત કરી મેલે છે અર્થાત્ કુઢાડાનું કશું ભૂંડું નહીં કરતાં ઉલટો કુઢાડાના પર ઉપકાર કરે છે, તેમ સંત જનનું અસંત જન ભૂંડું કરે, તોપણ સંત જન અસંત જનનું ભૂંડું નહીં કરતાં, ઉલટું તેનું કાંઈક હિત કરે છે. કુઢાડો ચંદનને કાપી નાખવામાં જ તત્પર રહે છે, તેમ અસંત જન સંત જનનું ભૂંડું કરવામાં જ તત્પર રહે છે. ॥ ૪ ॥

દો૦-તાતે સુર શીશન ચઢત, જગવલ્લભ શ્રીચંદ ॥

અનલ દાહિ પીટત ઘનહીં, પરશુ વદન યહ દંદ ॥ ૬૨ ॥

ચંદન ભૂંડું કરનારનું પણ ભલું કરે છે, તેથી જગતને ખ્યાઈ થઈ પડ્યું છે અને દેવતાઓનાં પણ મસ્તકોની ઉપર ચઢે છે એ તેને ભલાઈનું ફળ થાય છે, તેમ સંત જન જગતમાં માનનીય થાય છે, અને દેવતાઓ પણ તેનો સત્કાર કરે છે, એ તેને ભલાઈનું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. કુઢાડો ભલું કરનારનું પણ ભૂંડું કરવામાં તત્પર રહે છે, તેથી તેને અગ્નિમાં ખૂબ તપાવીને તેનાં મોહાડાંને ઘણી પીટવામા આવે છે, એ તેને ભૂડાઈનું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. તેમ અસંત જન ભલું કરનારનું પણ ભૂંડું કરવામાં તત્પર રહે છે, તેથી તેને યમ લોકમાં નરકના અગ્નિમાં ખૂબ તપાવીને તેનાં મોહાડાંને સુદ્ગરોથી પીટવામાં આવે છે, એ તેને ભૂડાઈનું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૬૨ ॥

ચૌ૦-વિષય અલંપટ શીલ ગુણાકર । પરદુલ દુલ મુલ મુલ દેલે પર ॥

સમ અમૂત રિપુ વિમદ વિરાગી । લોભામર્ષ હર્ષ મય ત્યાગી ॥ ૧ ॥

કોમલ ચિત દીનન પર દાયા । મન વચ્ચ ક્રમ મમ ભક્ત અમાયા ॥
 સર્વહિં માન મદ આપુ અમાની । ભરત પ્રાણ સમ મમ તે પ્રાની ॥ ૨ ॥
 વિગત કામ મમ નામ પરાયન । શાન્તિ વિરતિં વિનીત મુદિતાયન ॥
 શીતલતા સરલતા મયત્રી । દ્વિજ પદ પ્રેમ ધર્મ જનયિત્રી ॥ ૩ ॥
 યહ સર્વ લક્ષણ સર્વહિં જામુ ઊર । જાનેહ તાત સન્ત સન્તત પુર ॥

શમ દમ નેમ નીતિ નહિં ઢોલહિં । પુરુષ વચન કવહૂ નહિં બોલહિં ॥ ૪ ॥

સંતજનો વિષયોમાં લંપટ હોતા નથી, શીલની તથા સદ્ગુણોની પ્રાણીરૂપ હોય છે, બીજાઓને દુઃખી બોધને પોતે દુઃખી થાય છે, બીજાઓને સુખી બોધને પોતે સુખ માને છે, સમ દૃષ્ટિવાળા હોય છે, ક્રોધને પણ પોતાના શત્રુરૂપ ગણતા નથી, મદથી તથા ધનાદિકમાં આસક્તિથી રહિત હોય છે અને લોભને, ક્રોધને, તથા ભયને છોડી દે છે. ॥૧॥ સંત જનો કામળ ચિત્તોવાળા હોય છે, દીન જનોની ઉપર દયા રાખે છે, મનથી, વચનથી તથા ક્રિયાથી નિઃકામ રીતે મારું ભજન કરે છે, સર્વને માન આપે છે અને પોતે કંઈ તરફનાં માનની ઇચ્છા રાખતા નથી. હે ભરતજી ! એવા સંત જનો મને પ્રાણીથી પણ વિશેષ પ્યારા છે, ॥ ૨ ॥ સંત જનો, કામનાઓથી રહિત હોય છે, મારાં નામનો જ્ઞ કરવામાં તત્પર રહે છે, શાંતિથી, વૈરાગ્યથી તથા વિનયથી સંપન્ન હોય છે, પોતાથી ઉત્કૃષ્ટને બોધને રાહ આપે છે, નિકૃષ્ટને બોધને દયા કરે છે, સમાનને બોધને તેની સાથે મિત્રતા કરે છે, હુદ્દને બોધને તેની ઉપેક્ષા કરે છે અને હુદ્દયમાં શીતલતા, સરલતા તથા પ્રાણીઓનાં ચરણોમાં પ્રીતિ, કે જેઓ ધર્મની માતાઓ છે, તેઓનું સેવન કર્યા કરે છે. ॥ ૩ ॥ હે ભરતજી ! હે તાત ! ઉપર કહેલાં સઘળા લક્ષણો, જેઓનાં હૃદયોમાં વસતાં હોય, તેઓને પૂરા સંતજન સમજો. સંતજનો ઉપશમમાંથી, જિતેન્દ્રિયપણામાંથી, નિયમોમાંથી અને નીતિમાંથી કદી પણ અલિપ્ત થતા નથી અને કદી પણ કઠોર વચનો બોલતા નથી. ॥ ૪ ॥

દોઢ-નિંદા અસ્તુતિ ઉભય સમ, મમતા મમ પદ કંજ ॥

તે સજ્જન મમ પ્રાણ પ્રિય, ગુણ મંદિર સુખ પુંજ ॥ ૬૩ ॥

સંત જનોને નિન્દા તથા સ્તુતિ, એ બન્ને સમાન હોય છે અર્થાત્ નિન્દાથી જોઈ પામતા નથી તથા સ્તુતિથી હર્ષ પામતા નથી અને મારાં ચરણોમાં મમતા રાખે છે. આવા સંત જનો, મને પ્રાણીથી અધિક પ્રિય લાગે છે. સદ્ગુણોનાં સ્થાનકોરૂપ હોય છે અને સુખોના સમૂહોરૂપ જ હોય છે. ॥ ૬૩ ॥

ચૌઠ-સુનહુ અસન્તન કેર સ્વભાજ । મૂલેહુ સગતિ કરિય ન કાજ ॥

તિન કર સંગ સદા દુઃખદાઈ । જિમિ કપિલહિ ધાલૈ હરદાઈ ॥ ૧ ॥

સલ્કન હૃદય અતિ તાપ વિશેષી । જરહિં સદા પર સંપતિ દેલી ॥

જહૈં કહૈં નિન્દા સુનહિં પરાઈ । હર્ષહિં મનહું પરી નિષિ પાઈ ॥ ૨ ॥

કામ ક્રોધ મદ લોભ પરાયણ । નિર્દય કપટી કુટિલ મલાયન ॥

વૈર અકારણ સર્વ કાહસોં । જો કરુ હિત અનહિત તાહસોં ॥ ૩ ॥

झुटे लेना झुटे देना । झुटे भोजन झुठ चबेना ॥

बोलहि वचन मझुर जिमि मोरा । खाहि महा अहि हृदय कठोरा ॥ ४ ॥

હવે અસંત જનોનો સ્વભાવ સાંભળો. ભૂલથી પણ કદી એ લોકોનો સંગ કરવો ચોગ્ય નથી. જેમ કપિલા ગાયને ગળામાં બાંધવામાં આવેલા લોકડાંને (ડેરાનો) સંગ દુઃખદાયી જ થાય છે, તેમ લોકોને અસંત જનોનો સંગ સર્વદા દુઃખદાયી જ થઈ પડે છે. ॥ ૧ ॥ ખળ લોકો (અસંત જનો) પોતાનાં હૃદયોમાં અત્યંત તપ્યા કરે છે, પરાઈ સંપત્તિને ખેંચેને સર્વદા ખળી જ મરે છે, ગમે ત્યાં પણ એ પરાઈ નિન્દા સાંભળે, તો તેથી, જેમ પૃથ્વીમાં પડેલો ખજાનો હાથ આવી જવાથી રાણ થાય, તેમ રાણ થાય છે, ॥ ૨ ॥ શગમાં, ક્રોધમાં, મદમાં તથા લોભમાં તત્પર રહે છે, નિર્દય હોય છે, કષ્ટી હોય છે, કુટિલ હોય છે, પાપોનાં સ્થાનકોરૂપ હોય છે, ચોગ્ય કારણ વગર પણ સર્વની સામે વૈર રાખે છે, જેઓ હિત કરે તેઓનું પણ અહિત કરે છે, ॥ ૩ ॥ ભૂડું લે છે, ભૂડું જ દે છે અને ભૂડી વાતને જ આહારની પેટે તથા ચવેણીની પેટે તૃપ્તિદાયક સમજે છે, જેમ મયૂર પક્ષીઓ મધુર ઘોલે છે પણ ઘોટા સર્પોને પણ ખાઈ જવામાં કઠોર હૃદયોવાળા અર્થાત્ અતિ નિર્દય રહે છે, તેમ અસંત જનો મીઠું મીઠું ઘોલે છે પણ મહાત્માઓનું પણ ભૂંડું કરવામાં અત્યંત કઠોર હૃદયોવાળા રહે છે. ॥ ૪ ॥

दो०—परद्रोही परदार रत, पर धन पर अपवाद ॥

ते नर पामर पाप मय, देह धरे मनुजाद ॥ ६४ ॥

પરનો દ્રોહ કરનારા, પર બીજોમાં લંપટ રહેનારા, પર ધનમાં આસક્ત રહેનારા અને પરાઈ નિન્દામાં તત્પર રહેનારા એ પામર પાપિષ્ઠ લોકોને મનુષ્ય શરીરોવાળા શક્ષ્સો જ સમજવા. ॥ ૬૪ ॥

चौ०—लोभ ओदन लोभै दासन । शिश्रोदर पर यमपुर त्रासन ॥

काहूकी जो मुनिहिं बढाई । श्वास लेहिं जनु जूड़ी आई ॥ १ ॥

जब काहूकी देखहिं विपती । सुखी होई मानहुँ जग नृपती ॥

स्वारथरत परिवार विरोधी । लंपट काम लोभ अति क्रोधी ॥ २ ॥

मातु पिता गुरु विम न मानिहि । आपु गये अरु घालहि आनहि ॥

करहि मोह वन द्रोह परवा । सतसंगति हरि कथा न भावा ॥ ३ ॥

अवगुण सिधु मंद मति कामी । वेद विदूषक पर धन स्वामी ॥

विम द्रोह पर द्रोह विशेषी । दंभ कपट जिय धरे सुवेपी ॥ ४ ॥

એ અસંત જનો લોભને પહેરે છે, લોભ જ બીછાવે છે, શિશ્રના વિષયમાં તથા પેટ ભરવામાં જ તત્પર રહે છે, યમ પુરીમાં જવાનો જરા પણ ત્રાસ રાખતા નથી, એ કાહની પણ સ્તુતિ કે મોટાઈ સાંભળે, તો બાણે ટાઢ ચઢી હોય એવા શ્વાસ લે છે, ॥ ૧ ॥ જ્યારે કાહને દુઃખી દેખે ત્યારે પોતાને સઘળા જગતનું રાજ્ય મળ્યા જેવું સુખ માને છે, સ્વાર્થ સાધવામાં જ તત્પર રહે છે, સ્વજનોથી વિરોધ જ હોય છે, કામ સુખમાં

તથા લોભમાં આસક્ત હોય છે, અતિ કોપી હોય છે, ॥ ૨ ॥ માતાને, પિતાને, શુરને કે બ્રાહ્મણને માનતા નથી, પોતે દુષ્ટ છે, બીજાઓનું પશુ સત્વનાશ કહાડે છે, મોહને વશ રહીને પરદ્રોહ કર્યા કરે છે, સત્સંગથી તથા ભગવત્કથાથી તો દૂર જ રહે છે, ॥ ૩ ॥ દુર્ગુણોના સમુદ્રોરૂપ હોય છે, મંદ બુદ્ધિવાળા હોય છે, કામી હોય છે, વેદનું ખંડન કરનારા હોય છે, પરાયાં ધનનો માલેક થઈ પડે છે, બ્રાહ્મણોના તથા બીજાઓના પશુ અતિ દ્રોહ કરે છે, અને હૃદયોમાં ઠંભી તથા કપટી છતાં સાધુઓના જેવો વેષ ધરે છે. ॥ ૪ ॥

દો-એસે અધમ મનુજ સ્વલ, કૃતયુગ ત્રેતા નાહિ ॥

દ્વાપર કલ્પક વૃન્દ વહુ, હુઈહૈં કલિયુગ માહિ ॥ ૬૫ ॥

આવાં અધમ માણસો સત્ય યુગમાં કે ત્રેતા યુગમાં હોતાં નથી. દ્વાપર યુગમાં કોઈ કોઈ સ્થલે હોય છે અને કલિ યુગમાં તો તેઓનાં ટોળેટોળાં ઉત્પન્ન થયો. ॥ ૬૫ ॥

ચૌ-પરહિત સરિસ ધર્મ નહિ માઈ । પર પઠિા સમ નહિ અધમાઈ ॥

નિર્ણય સકલ પુરાણ વેદકર । કહેઉં તાત જાનહિ કોવિદ નર ॥ ૧ ॥

નર શરીર ધરિ જો પર પીરા । કરહિં તે સહહિં મહા ભવ ખીરા ॥

કરહિં મોહ વશ નર અધ નાના । સ્વારથ રત પરલોક નશાના ॥ ૨ ॥

કાલ રૂપ મૈં તિન કહૈં તાતા । શુભ અરુ અશુભ કર્મ ફલ દાતા ॥

અસ વિચારિ જો પરમ સયાને । મજહિં મોહિં સંસૃતિ દુઃખ જાને ॥ ૩ ॥

ત્યાગહિં કર્મ શુભાશુભ દાયક । મજૈં મોહિં સુર નર મુનિનાયક ॥

સંત અસંતનકે ગુણ ભાસે । તે ન પરહિં ભવ નિજ લલિ રાસે ॥ ૪ ॥

હે ભાઈ ! પદોપકાર કરવા સમાન બીજો કોઈ પશુ ધર્મ નથી અને પારકાને પીડા કરવા સમાન બીજો કોઈ પશુ અધર્મ નથી, એમ સઘળાં વેદ પુરાણોએ નિર્ણય કરેલો છે અને પંડિત નરો, એ નિર્ણયને સંપૂર્ણ રીતે જાણે છે તથા બીજાઓને બતાવે છે. ॥ ૧ ॥ જે લોકો આ અતિ ઉત્તમ મનુષ્ય શરીરને પામીને બીજાઓને પીડા કરે છે, તેઓ નીચમાં નીચ ચોનીઓમાં અવતરવાની મોટી પીડાઓને પ્રાપ્ત થાય છે. જે માણસો મોહને વશ રહી, સ્વાર્થમાં લંપટ થઇને અનેક પાપો કરે છે, તેઓ પોતાનાં પુનર્જન્મને ખરાબ કરે છે. ॥ ૨ ॥ હે તાત ! હે ભરતભ ! હું કે જે શુભાશુભ કર્મોનાં ફળો આપનારો ધર્મર હું, તે, એ લોકોને, કાળરૂપે કરીને તેઓનાં અશુભ કર્મોનાં અશુભ ફળો આપું છું. સજ્જનપણાથી શુભ ફળ થાય છે અને દુષ્ટપણાથી અશુભ ફળ થાય છે, એમ વિચારી, સંસારને દુઃખરૂપ જાણીને, સુસ લોકો સંસારમાંથી સુક્ત થવા માટે માઈ ભજન કરે છે. ॥ ૩ ॥ ઉત્તમ દેવતાઓ, ઉત્તમ મનુષ્યો અને ઉત્તમ સુનિઓ, શુભાશુભ ફલોને આપનારાં કર્મોના ત્યાગ કરીને અથવા અહંતા મમતાના ત્યાગથી કર્મોના ફળોના ત્યાગ કરીને મને બળે છે. મેં આ સંત જનોના તથા અસંત જનોના જૂદા જૂદા શુભો કહ્યા. આ શુભોને જેઓ સંપૂર્ણ રીતે સમજીને અસંત જનોના સંગથી દૂર રહી, માઈ ભજન કરે, તેઓ સંસારમાં પડતા નથી. ॥ ૪ ॥

દો-સુનહુ તાત.માયાકૃત, ગુણ અરુ દોષ અનેક ॥

ગુણ વહ ઉભય ન દેસ્તિયે, દેસ્તિય સો અવિવેક ॥ ૬૬ ॥

હે ભાઈ! સાંભળે. માયાએ કરેલા શુભો પશુ અનેક છે અને દોષો પશુ અનેક છે, કે જેઓના કહેતાં પશુ કદી પાર આવે એમ નથી. આમ છે, એટલા માટે હવે તમને વાસ્તવિક શુભ દોષ કહી સમજાવું છું. શુભની કે દોષની દૃષ્ટિ ન જ રાખવી અર્થાત્ સમદૃષ્ટિ રાખવી એ શુભ છે અને શુભની તથા દોષની દૃષ્ટિ રાખવી અર્થાત્ ભેદ ભુલિ રાખવી, એ દોષ છે. ॥ ૬૬ ॥

ચૌ-શ્રીમુલ્ક વચન મુનત સર્વ માર્ગે । હર્ષે પ્રેમ ન હૃદય સમાર્પે ॥

કરહિ વિનય અતિ વારંવારા । હનૂમાન હિય હર્ષ અપારા ॥ ૧ ॥

પુનિ રઘુપતિ નિજ મન્દિર ગયે । ઇહિ વિધિ ચરિત કરત નિત નયે ॥

બાર બાર નારદ મુનિ આવહિ । ચરિત પુનીત રામ કર ગાવાહિ ॥ ૨ ॥

નિત નવ ચરિત દેસિ મુનિ જાહી । વ્રહ્મ લોક સર્વ કથા કહાહી ॥

મુનિ વિરંચિ અતિશય મુલ્ક માનહિ । પુનિ પુનિ તાત કરહુ ગુણગાનહિ ॥ ૩ ॥

સનકાદિક નારદહિ સરહી । યદ્યપિ વ્રહ્મ નિરત મુનિ અહીં ॥

મુનિ ગુણ ગાન સમાધિ વિસારી । સાદર મુનહિ પરમ અધિકારી ॥ ૪ ॥

રામચંદ્રજીના શ્રીમુખનાં વચનો સાંભળીને સર્વે ભાઈઓ એવા પ્રસન્ન થયા કે, કોઈના હૃદયમાં પશુ પ્રીતિ સમાણી જ નહીં. ત્રણે ભાઈઓ, વારંવાર અત્યંત વિનય કરવા લાગ્યા અને હનુમાનજીનાં હૃદયમાં પશુ અપાર હર્ષ થયો. ॥૧॥ પછી રામચંદ્રજી, ભાઈઓને તથા હનુમાનજીને લઈ બગીચામાંથી પોતાના દરબારમાં પધાર્યા. આપ્રમાણે રામચંદ્રજી નિત્ય નવાં નવાં ચરિત્રો કરતા હતા. નારદ મુનિ વારંવાર અયોધ્યામાં આવતા હતા, રામચંદ્રજીના પવિત્ર ચરિત્રોને ગાતા હતા. ॥ ૨ ॥ અને નિત્ય નવાં નવાં ચરિત્રો ભેઈ પ્રહ્લોકમાં જઈને ત્યાંના રહેવાસીઓને સઘળી કથા સંભળાવતા હતા. એ કથા સાંભળી, અત્યંત મુગ્ધ માનીને પ્રહ્લો નારદજીને કહેતા હતા કે, ‘હે તાત ! રામચંદ્રજીના શુભોનું ગાયન વારંવાર કરી સંભળાવો.’ ॥ ૩ ॥ સનકાદિક મુનિઓ ભે કે પર પ્રહ્લના અદ્વૈતાનુસંધાનમાંજ તત્પર હતા, તેપશુ નારદજીને વખાણતા હતા અને પરમ અધિકારી હોવાને લીધે શુભોનું ગાયન સાંભળી, સમાધિને વિસરી જઈને નારદજીના મુખથી રામચંદ્રજીનાં ચરિત્રોને જ સાંભળતા હતા. ॥ ૪ ॥

દો-જીવનમુક્ત વ્રહ્મ પર, ચરિત મુનહિં તજિ ધ્યાન ॥

જે હરિ કથા ન કરહિ રતિ, તિનકે હૃદય પથાન ॥ ૬૭ ॥

સનકાદિક મુનિઓ, પ્રહ્લજ્ઞાની અને જીવન-મુક્ત છતાં પશુ, સમાધિને છોડી દઈને રામચંદ્રજીનાં ચરિત્રોનું શ્રવણ કરતા હતા, તેથી સિદ્ધ થાય છે કે, જે માણસોને રામચંદ્રજીની કથામાં અભિરુચિ ઉત્પન્ન ન થાય, તે માણસોનાં હૃદયોને પાપાણુમય જ સમજવાં, ॥ ૬૭ ॥

ચૌ-પ્રક બાર રઘુનાથ બુલાયે । મુરુ દ્વિજ પુરવાસી સર્વ આયે ॥

વૈટે મુરુ દ્વિજનર મુનિ સજ્જન । બોલે વચન ભક્ત મય મંજન ॥ ૧ ॥

મુનહુ સકલ પુર જન મમ વાની । કહૌં ન કહુ મમતા ઊર આની ॥
 નહિં અનીતિ નહિં કહુ પ્રશ્નતાઈ । મુનહુ કરહુ જૈ તુપહિં મુહાઈ ॥ ૨ ॥
 સો સેવક પ્રીતિમ મમ સોઈ । મમ અનુશાસન માને જોઈ ॥
 જો અનીતિ કહુ ભાષૌં ભાઈ । તૌ મોહિં વરજેહુ મય વિસરાઈ ॥ ૩ ॥
 વહે ભાગ્ય માનુષ તનુ પાવા । છુર દુર્લભ સદ્ગ્રંથન ગાવા ॥
 સાધન ધામ મોક્ષ કર દ્વારા । પાઠન જે પરલોક સૈવારા ॥ ૪ ॥

એક સમયે, રામચન્દ્રજીના બેલાવવાથી ગુરુજી, બ્રાહ્મણો તથા સઘળા પુરવા-
 સીજી સભામાં આવ્યા. ગુરુજી, બ્રાહ્મણો, મુનીશ્વરો તથા સજ્જનો સભામાં બેઠા
 પછી, ભક્તોના બધને ભાંગનારા શ્રીરામચન્દ્રજીએ, બાષણ કર્યું કે, ॥ ૧ ॥ “સઘળા
 મહાત્માઓ અને અયોધ્યાના રહેવાસીઓ ! મારી વાણી સાંભળો. હું કોઈ પ્રકારના
 આગ્રહને કે અનીતિને હૃદયમાં રાખીને બોલતો નથી. તેમ જ હું રાજપણાનાં અભિમા-
 નથી પણ બોલતો નથી, માટે મારી કહેલી વાત, જે તમેાને સારી લાગે, તે તે ઉપર
 ધ્યાન દેજો અને તે પ્રમાણે કરજો. ॥ ૨ ॥ જે સેવક મારી આજ્ઞા માને, તે મને પ્રિય
 લાગે છે, માટે મારી આજ્ઞા ઉપર ધ્યાન આપજો, કે જે હું કોઈ પણ આ બાષણમાં
 અનીતિની વાત કહું તે તમે નિર્ભય રહીને મને અટકાવજો તથા મારી ભૂલને પ્રસિદ્ધ
 કરજો. ॥ ૩ ॥ આ મનુષ્ય જન્મ મોટાં ભાગ્યોના યોગથી જ મળે છે. અને દેવતાઓને પણ
 દુર્લભ છે, એમ વેદ પુરાણ આદિ સદગ્રંથો કહે છે. આ મનુષ્ય જન્મ કે જે સાધનોના,
 ધામરૂપ છે અને મોક્ષના દ્વારરૂપ છે, તેને પ્રાપ્ત થકે, જેઓ પોતાના પરલોકને
 સુધારતા નથી. ॥ ૪ ॥

દો-સો પરંતુ દુઃખ પાવૈ, શિર ધુનિ ધુનિ પહિતાય ॥

કાલહિ કર્મહિ ર્શ્વરહિ, મિથ્યા દોષ લગાય ॥ ૬૮ ॥

તેઓ પાછળથી દુઃખ પામે છે, આયું ધુણાવી ધુણાવીને પરતાય છે અને પોતાની
 જ ભૂલથી થયેલા ખરાબ ફળ માટે કાળ ઉપર, કર્મ ઉપર કે ઈશ્વર ઉપર મિથ્યા દોષ
 લગાવે છે. ॥ ૬૮ ॥

ચૌ-ઈહિ તનુ કર ફલ વિષય ન ભાઈ । સ્વર્ગહુ સ્વલ્પ અંત દુઃખદાઈ ॥

નર તનુ પાઈ વિષય મન દેહીં । પલટિ સુષા તે ષઠ વિષ લેહીં ॥ ૧ ॥

તાહિ કષ્ટહું મલ કહૈં ન કોઈ । શુંજા ગૈ પરશ્રમણિ સોઈ ॥

આકર ચાર લાલ ચૌરાસી । યોનિ શ્રમત યહ જીવ અવિનાશી ॥ ૨ ॥

ફિરત સદા માયાકે મેરે । કાલ કર્મ સ્વભાવ શુણ મેરે ॥

કષ્ટહુંક કરિ કરુણા નર દેહી । દેત ર્શ્વ વિનુ હેતુ સનેહી ॥ ૩ ॥

નર તનુ ભવ વારિષિ કહૈં વેરે । સન્મુલ મલત અનુગ્રહ મેરે ॥

કર્ણધાર સદ્ગુરુ દહ નાવા । દુર્લભ સાજ મુલમ કર પાવા ॥ ૪ ॥

હે ભાઈઓ ! આ સર્વોત્તમ મનુષ્ય શરીરની પ્રાપ્તિ થયાનું ફળ વિષય લોગનું સુખ
 નથી અને સ્વર્ગનું સુખ પણ નથી. કેમ કે આ લોકમાં વિષય લોગનું સુખ અને પરલોક-

ક્રમાં સ્વર્ગનું સુખ અદ્ય કાળ સુધી જ રહે છે અને પરિણામે દુઃખદાયી જ નીવડે છે. જે લોકો મનુષ્ય શરીર પામીને વિષયોમાં મન લગાવે, તેઓ મૂર્ખતાથી અમૃતને બદલે વિષનું ગ્રહણ કરે છે. ॥ ૧ ॥ જેઓ સ્પર્શ મણિને (લોકોને સોનું કરી દેનારાં પારથ મણિને) ગુમાવીને ચણેાઠી લે, તેઓને કદી કોઈ લોકો પછુ ડાઘા કહે નહીં. આ અવિનાશી જીવ, કાળને, કર્મોને, સ્વભાવને તથા ગુણોને વશ થઈને અવિદ્યાની પ્રેરણાથી ચોરાથી લાખ ચોનીઓમાં ભગ્યા કરે છે. ॥ ૨ ॥ એ અનેક ચોનીઓમાં આવતીને પામ્યા કરતા જીવને નિષ્કારણ સ્નેહી ઈશ્વર કોઈ વખતે કરુણા કરીને આ સર્વોત્તમ મનુષ્ય શરીર આપે છે. ॥ ૩ ॥ મારા અનુગ્રહરૂપી અનુકૂલ પવને પ્રેરેલું અને જેમાં સદ્ગુણરૂપી ખલાસી મળી શકે છે એવું આ સંસારરૂપી સમુદ્રને તરવાનું અતિ દુર્લભ મનુષ્ય શરીરરૂપી દૃઢ વહાણ સુલભ રીતે મળ્યા છતાં, ॥ ૪ ॥

દો—જો ન તરે ભવસાગરહિ, નર શરીર અસ પાઈ ॥

સો કૃત નિંદક મંદ મતિ, આતમ હનિ ગતિ જાઈ ॥ ૬૯ ॥

જે પુરુષ સંસારરૂપી સમુદ્રને તરે નહીં, તે પુરુષ મંદ બુદ્ધિવાળો છે, ઈશ્વરે કરેલા ઉપકારને રદ કરનારો છે અને પોતાને હાથે કરી પોતાના આત્માની ખરાબી કરનારા-ઓની ગતિને પ્રાપ્ત થાય છે, એમ સમજવું. ॥ ૬૯ ॥

ચૌ—જો પર લોક યહૈં સુખ ચહૈહુ । મુનિ મમ વચન હૃદય દહ ગહૈહુ ॥

સુલભ સુલ્લદ યહ મારગ ખાઈ । ભક્તિ મોરિ પુરાણ શ્રુતિ ગાઈ ॥ ૧ ॥

જ્ઞાન અગમ પ્રત્યૂહ અનેકા । સાધન કઠિન ન મન કહૈં ટેકા ॥

કરત કષ્ટ બહુ પાવત કોઈ । ભક્તિ હીન મિય મોહિં ન સોઈ ॥ ૨ ॥

ભક્તિ સ્વતંત્ર સકલ સુલ્લ ખાની । વિનુ સતસંગ ન પાવહિ પ્રાની ॥

પુણ્યપુંજ વિનુ મિલહિ ન સંતા । સતસંગતિ સંસ્કૃતિ કરિ અંતા ॥ ૩ ॥

પુણ્ય એક જગમેં નહિ દૂજા । મન ક્રમ વચન વિમ પદ પૂજા ॥

સાનુકૂલ તેહિ પર સબ દેવા । જો તજિ કપટ કૌરે દ્રિજ સેવા ॥ ૪ ॥

તેઓ જો આ લોકમાં તથા પરલોકમાં પણ સુખની ઇચ્છા રાખતા હો, તો આં મારાં વચનને સાંભળીને હૃદયમાં કોતરી રાખો. હે ભાઈઓ ! પુરાણોએ તથા વેદોએ કહેલી મારી ભક્તિ કરવારૂપ આ માર્ગ સુલભ છે અને સુખદાયી છે. ॥ ૧ ॥ જ્ઞાનમાર્ગ તો અગમ્ય છે, ઘણાં વિઘ્નોવાળો છે, કઠણ સાધનોવાળો છે, જેમાં મનને કોઈ અવલંબન મળતું નથી એવો છે અને અત્યંત પરિશ્રમ કરવાથી કોઈકને જ મળે એવો છે. એ માર્ગ પણ જો ભક્તિથી રહિત હોય, તો મને પણ પ્રિય લાગતો નથી, ॥૨॥ ભક્તિ જ્ઞાનની ગરજ વગરનો સ્વતંત્ર માર્ગ જ છે અને સઘળાં સુખોની ખાણરૂપ છે. ભક્તિ, સત્સંગ વગર મળતી નથી સત્પુરુષો પુણ્યોના સમૂહ વિના મળતા નથી. સત્સંગતિ મળે તો જ ભક્તિદ્વારા સંસારનો છેડો આવે છે. ॥ ૩ ॥ મનથી, કર્મથી તથા વચનથી બ્રાહ્મણોનાં ચરણોની પૂજા કરવી, એ જ જગતમાં સુખ્ય પુણ્ય છે. એ જેવું બીલું કોઈ પણ સુખ્ય પુણ્ય નથી. જેઓ કપટનો ત્યાગ કરીને બ્રાહ્મણોની સેવા કરે, તેઓની ઉપર સઘળાં દેવતાઓ પ્રસન્ન થાય છે. ॥ ૪ ॥

દો—અવરો એક ગુપ્ત મત, સર્વર્હિ કહૌં કર જોરિ ॥

શંકર ભજન વિના નર, ભક્તિ ન પાવૈ મોરિ ॥ ૭૦ ॥

હવે હું સર્વની સામે હાથ ભેડીને બીજે પશુ એક ગુપ્ત સિદ્ધાંત કહું છું, તે સિદ્ધાંત એ છે કે, મનુષ્ય શંકરનું ભજન કર્યાવિના મારી ભક્તિને પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી. ॥૭૦॥

ચૌ—કહહુ ભક્તિ પથ કવન પ્રયાસા । યોગ ન મલ્લ જપ તપ ઉપવાસા ॥

સરલ સ્વભાવ ન મન કુટિલાઈ । યથા લાભ સંતોષ સદાઈ ॥ ૧ ॥

મોર દાસ કહાય નર આસા । કરે તો કહહુ કહા વિશ્વાસા ॥

બહુત કહૌં કા કથા વઢાઈ । ર્હિ આચરણ વચ્ચ મૈ ભાઈ ॥ ૨ ॥

વૈર ન વિગ્રહ આશ ન ત્રાસા । મુખમય તાહિ સદા સબ આસા ॥

અનારંભ અનિકેત અમાની । અનથ અરોપ દક્ષ વિજ્ઞાની ॥ ૩ ॥

પ્રીતિ સદા સજ્જન સંસર્ગા । તૃણ સમ વિષય સ્વર્ગ અપવર્ગા ॥

ભક્તિ પક્ષ હૃઠ નહિ શઠતાઈ । દુષ્ટ તર્ક સબ દૂરિ વિહાઈ ॥ ૪ ॥

ભક્તિ માર્ગમાં કયો પ્રયાસ છે ? તે કહો. એ માર્ગમાં યોગની, યજ્ઞની, જપની, તપની કે ઉપવાસની પશુ જરૂર નથી. એ માર્ગમાં કેવળ સરલ સ્વભાવ રાખવાની. મનમાં કોઈ બાતની કુટિલતા નહીં રાખવાની અને જે કંઈ મળે, તેથી સર્વદા સંતોષ રાખવાની (કોઈની પશુ આશા નહીં રાખવાની) જરૂર છે. ॥ ૧ ॥ બે, પુરુષ મારો દાસ કેહેવાતાં છતાં, બીજા કોઈની પાસેથી ધનાદિકની આશા કરે, તો કહો કે તેને મારા ઉપર શો વિશ્વાસ રહ્યો ? ઘણું શું કહું ? વાત વધારવાની કશી જરૂર નથી. હે ભાઈઓ ! હું માણસોને ભક્તિરૂપ આચરણથી જ વશ થાઉં છું. ॥ ૨ ॥ જેને વૈર, વિરોધ, આશા કે ત્રાસ ન હોય, તે પુરુષને સર્વદા સઘળી દિશાઓ સુખમય જ ભોવામાં આવે છે. જે પુરુષ કોઈ પશુ ધંધા રોજગારની ચેષ્ટા ન કરતો હોય, કોઈ પશુ સ્થાનમાં મમતા બાંધતો ન હોય, માન મળવાની ઇચ્છા રાખતો ન હોય, નિપાપ હોય, ક્રોધથી રહિત હોય, મનને વશ રાખવા વગેરેમાં નિપુણતા ધરાવતો હોય, ॥ ૩ ॥ જ્ઞાની હોય, સર્વદા સંત જોનારા સમાગમમાં રુચિ ધરાવતો હોય, વિષય સુખને, સ્વર્ગ સુખને તથા મોક્ષ સુખને ભક્તિના સુખની આગળ તુલ્ય સમાન ગણતો હોય, ભક્તિ પક્ષમાં દૃઢ આગ્રહવાળો હોય, એવા દૃઢ આગ્રહવાળો છતાં પશુ બીજા માર્ગોવાળાઓની સામે શઠતા ન રાખતો હોય, સઘળા દુષ્ટ તકેને દૂર છોડી દઈને ॥ ૪ ॥

દો—મમ ગુણ ગ્રામ નામ રત, ગત મમતા મદ મોહ ॥

તાકર મુલ્લ સોઈ જાનઈ, વિદાનંદ સંદોહ ॥ ૭૧ ॥

મારા શુભોના સમૂહો ગાવામાં તથા મારું નામ જપવામાં પરમ રુચિવાળો હોય અને મમતાથી, મદથી તથા મોહથી રહિત હોય, તે પુરુષનાં સુખને બીજે કોઈ બાજુતો નથી, પશુ તે પુરુષ જ બાજુ છે. કેમ કે, એ સુખ વિદાનંદના સમૂહરૂપ હોવાથી બીજાઓના અનુભવમાં આવતું નથી. ॥ ૭૧ ॥

ચૌ૦—મુનત મુધા સમ વચન રામકે । સવન્હિ ગરે પદ કૃપાધાપકે ॥
 જનનિ જનક ગુરુ બંધુ હમારે । કૃપાનિધાન પ્રાણતે પ્યારે ॥ ૧ ॥
 તન ધન ધામ રામ હિતકારી । સર્વ વિધિ તુમ પ્રણતારતિહારી ॥
 અસ સિંચ તુમ વિન દેઈ ન કોઝ । માતુ પિતા સ્વારથરત ઓઝ ॥ ૨ ॥
 હેતુ રહિત જગ યુગ ઉપકારી । તુમ તુહાર સેવક અમુરારી ॥
 સ્વારથ મીત સકલ જગ માર્હી । સ્વપ્રેહુ પ્રમુ પરમારથ નાર્હી ॥ ૩ ॥
 સર્વકે વચન પ્રેમ રસ સાને । મુનિ રઘુનાથ હૃદય દર્શને ॥
 નિજ નિજ ગૃહ ગયે આયમ્મ પાર્હ । વર્ણત પ્રમુ વતકહી મુહાર્હ ॥ ૪ ॥

એ પ્રમાણે કરુણાના નિધાનરૂપ રામચંદ્રજીનાં અમૃતમય વચનો સાંભળી, તેમનાં ચરણો પકડીને સલાનાં સર્વે માણસો બોલ્યાં કે, “હે કૃપાનિધાન ! અમારાં માતા, પિતા, ગુરુ તથા બંધુ, આપ જ છે અને અમેને પ્રાણોથી પણ વિશેષ પ્યારા છે. ॥૧॥ હે ભક્ત જનોની પીડાને હરનારા ! સર્વ પ્રકારથી આપ જ અમારાં શરીરોનું, ધનેનું તથા ઘરોનું હિત કરનારા છે, આપ વિના બીજે કોઈ પણ આવી ઉત્તમ શિષ્યામણુ આપે નહીં. માતા, પિતા ઉત્તમ શિષ્યામણુ આપનારાં ગણાય છે, પરંતુ તેઓ પણ સ્વાર્થમાં રુચિવાળાં હોવાને લીધે આવી ઉત્તમ શિષ્યામણુ આપે નહીં. ॥૨॥ હે રાક્ષસોના શત્રુ રામચંદ્રજી ! આપ અને આપના સેવક, એ બન્ને જ જગતમાં ખરા ઉપકારક છે. જગતનાં બીજાં સઘળાં માણસો તો સ્વાર્થની જ સગાઈવાળાં છે. એઓથી સ્વપ્નમાં પણ પરમાર્થ થતો નથી.” ॥૩॥ આ પ્રમાણે પ્રેમરૂપી રસથી ભીંજાયેલાં સર્વ સલાસદોનાં વચનો સાંભળીને રામચંદ્રજી હૃદયમાં પ્રસન્ન થયા. પછી સર્વે માણસો, રામચંદ્રજીની આજ્ઞા લઈ, તેમની જ મુંઠર વાતોનું વર્ણન કરતા કરતા પોતપોતાને ઘેર ગયા. ॥૪॥

દો૦—ઉમા અવધવાસી નર, નારિ કૃતારથ રૂપ ॥

બ્રહ્મ સત્ત્વિદાનંદ ધન, રઘુનાયક જહૈં ભૂપ ॥ ૭૨ ॥

હે પાર્વતી ! અયોધ્યામાં રહેનારાં સઘળાં નર નારીઓ કૃતાર્થ જ હતાં. કે સત્ત્વિ-
 દાનંદધન પરબ્રહ્મરૂપ શ્રીરામચંદ્રજી એ નગરીમાં રાજ્ય કરતા હતા. ॥ ૭૨ ॥

ચૌ૦—એક વાર વશિષ્ઠ મુનિ આયે । જહૈં રામ મુખ ધામ મુહાયે ॥

અતિ આદર રઘુનાયક કીન્હા । પદ પસારિ ચરણોદક લીન્હા ॥ ૧ ॥

રામ મુનિહુ મુનિ કહ કર જોરી । કૃપાસિન્ધુ વિનતી રૂંક મોરી ॥

દેહી દેહી આચરણ તુહારા । હોત મોહ મમ હૃદય અપારા ॥ ૨ ॥

મહિમા અમિત વેદ નહિ જાના । મૈં કેહિ ખૌંતિ કહૌં ભગવાના ॥

ઉપરોહિતી કર્મ અતિ મંદા । વેદ પુરાણ સ્મૃતિ કર નિંદા ॥ ૩ ॥

જબ ન લેઉ તબહીં વિધિ મોહીં । કહા લાભ આગે મુત તોહીં ॥

પરમાત્મા બ્રહ્મ નર રૂપા । હુરૈં રઘુકુલ ભૂષણ ભૂપા ॥ ૪ ॥

સુખના ધામરૂપ રામચન્દ્રજી ખીરાબ્યા હતા, ત્યાં વસિષ્ઠ મુનિ એક સમયે આપ્યા. રામચન્દ્રજીએ, તેમને અત્યંત આદર આપી, તેમનાં ચરણ ધોઇને, તે ચરણનું જલ પોતે લીધું. ૧૧૧ ॥ વસિષ્ઠ મુનિ હાથ ભેડીને બોલ્યા કે, “હે કૃપાસિન્ધુ રામચન્દ્રજી ! મારી એક વિનંતિ સાંભળો. આપ પરમાત્મા જ છો, તે છતાં આપનાં મનુષ્યાચરણો ભેડને મારા હૃદયમાં અપાર મોહ થાય છે. ૧૨ ॥ હે પ્રભુ ! આપના મહિમાને વેદોએ પણ સંપૂર્ણ રીતે બાણ્યો નથી, ત્યારે હું તો તે મહિમાનું વર્ણન કેમ જ કરી શકું ? પુરોહિતપણાનું કામ, કે જે અત્યંત ખરાબ છે અને વેદોએ, પુરાણોએ તથા ધર્મશાસ્ત્રોએ પણ નિન્દેલું છે, ૧૩ ॥ તે કામ કરવાનો, હું પ્રથમ સ્વીકાર કરતો ન હતો ત્યારે બ્રહ્માએ મને કહ્યું હતું કે, ‘હે પુત્ર ! સૂર્યવંશી રાજાઓનું પુરોહિત કર્મ કરવાથી, આગળ જતાં તને મોટો લાભ થશે. કેમ કે, એ વંશમાં પરમાત્મા પરબ્રહ્મ રામચન્દ્રજી મનુષ્યરૂપે અવતરશે અને તે રઘુવંશના આલયરૂપ પ્રભુ રાજ્ય કરશે.’” ૧૪ ॥

દો-તબ મૈં હૃદય વિચાર કિય, યોગ યજ્ઞ જપ દાન ॥

જેહિ હિત કરિય સો પાર્હૌં, ધર્મ ન ર્હિ સમ આન ॥ ૭૩ ॥

એ વચનો સાંભળીને મૈં હૃદયમાં વિચાર કર્યો કે, જેને માટે યોગ, યજ્ઞો, જપો તથા દાનો કરવામાં આવે છે, તેને જે કામ કરવાથી પામીએ, તે કામ કરવા જેવો ખીજો કોઈ પણ ધર્મ નથી. આ વિચારથી જ મૈં તે સમયે પુરોહિત કર્મ સ્વીકારી લીધું ॥ ૭૩ ॥

ચૌ-જપ તપ નિયમ યોગ વ્રત ધર્મા । શ્રુતિ સંભવ નાના વિધિ કર્મા ॥

જ્ઞાન દયા દમ તીરથ મજ્જન । જહૈં લગિ ધર્મ કહે શ્રુતિ સજ્જન ॥ ૧ ॥

આગમ નિગમ પુરાણ અનેકા । પઢે લિખે કર ફલ પ્રમુદ્ધ એકા ॥

તવ પદ પંકજ પ્રીતિ નિરંતર । સબ સાધન કર ફલ યહ સુંદર ॥ ૨ ॥

હ્રુટે મલ કિ મલહીકે ધોયે । ઘૃત કિ પાવ કોઈ બારિ વિલોયે ॥

પ્રેમ ભક્તિ જલ વિનુ રઘુરાઈ । અર્ધ્યંતર મલ કબહૂં ન જાઈ ॥ ૩ ॥

સોઈ સર્વજ્ઞ તજ્ઞ સોઈ પંડિત । સોઈ ગુણજ્ઞ વિજ્ઞાન અલંકિત ॥

દક્ષ સકલ લક્ષણ યુત સોઈ । જાકે પદ સરોજ રતિ હોઈ ॥ ૪ ॥

હે પ્રભુ ! જપ કરવાનું, તપ કરવાનું, નિયમો પાળવાનું, યોગ સિદ્ધ કરવાનું, વ્રતો કરવાનું, ધર્મો કરવાનું, વેદમાં કહેલાં ખીજાં પણ અનેક પ્રકારનાં કર્મો. કરવાનું ॥ ૧ ॥ અને અનેક આગમો, વેદો તથા પુરાણો લખવાં, લખવાનું રૂઝ એક જ છે, તે એ કે, આપનાં ચરણોર્વિન્દોમાં અર્પણ ભક્તિ રહે. આપનાં ચરણોર્વિન્દોમાં અર્પણ ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય એ જ સધળાં સાધનોનું સુંદર રૂઝ છે. ૨ ॥ જેમ પાણી વલોવવાથી કોઇને પણ ધીની પ્રાપ્તિ થાય નહીં, તેમ આપના ચરણોમાં પ્રેમ ભક્તિવિના ખીજાં કર્મો કરવાથી કોઇને પણ અંતઃકરણની નિર્મળતા પ્રાપ્ત થાય જ નહીં. વસ્ત્રાદિકનો મેલ, મેલવતે જ ધોવાથી ટળે કે ? ન જ ટળે. તેમ અંતઃકરણનો મેલ, લેલ યુદ્ધિથી થયેલો હોવાને લીધે મલિનતાવાળાં યજ્ઞાદિક કર્મો કરવાથી ન જ ટળે, જેમ વસ્ત્રનો મેલ, જળ વિના કઢી

પણુ જાય નહીં, તેમ અંતઃકરણનો મેલ, આપનાં ચરણોમાં પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ વિના કદી
પણુ જાય નહીં. ॥૩૩॥ જે પુરુષને આપનાં ચરણાવિન્દોમાં પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ થઈ હોય,
તે પુરુષ જ સર્વસ છે, તે પુરુષ જ તત્ત્વસ છે, તે પુરુષ જ પંડિત છે, તે પુરુષ જ શુભસ
છે, તે પુરુષ જ અપંડિત વિજ્ઞાનવાળો છે, તે પુરુષ જ પ્રવીણ છે અને તે પુરુષ જ
સઘળાં સુલક્ષણોથી સુકૃત છે. ॥ ૪ ॥

દો-નાથ એક વર માગૌં, મોહિં કૃપાકર દેહુ ॥

જન્મ જન્મ પ્રમુ પદકમલ, કબહૂં ઘટે જનિ નેહુ ॥ ૭૪ ॥

હે નાથ ! જન્મ-મૌજ-મમાં કદી પણ ન્યૂન ન થાય એવી આપનાં ચરણાવિન્દોમાં
ભક્તિ રહે, એ એક જ વરદાન માગું છું. કૃપા કરીને મને એ વરદાન આપો. ” ॥૭૪॥

ચૌ-અસ કહિ મુનિ વશિષ્ઠ ઘર આયે । કૃપાસિંધુકે મન અતિ ખાયે ॥

હનુમાન ભરતાદિક ખાતા । સંગ લિયે સેવક મુલદાતા ॥ ૧ ॥

પુનિ કૃપાલુ પુર બાહર ગયઝ । ગજ રથ તુરંગ મંગાવત મયઝ ॥

દેલિ કૃપા કરિ સકલ સરાહે । દિયે ઉચિત જીન જીન જો ચાહે ॥ ૨ ॥

હરણ સકલ શ્રમ પ્રમુ શ્રમ પાર્ઈ । ગયે જહાં શીતલ અમરાર્ઈ ॥

ભરત દિનહ નિજ વસન ઢસાર્ઈ । વૈટે પ્રમુ સેવર્ઈ સબ માર્ઈ ॥ ૩ ॥

મારુત મુત તબ મારુત કર્ઈ । પુલક ગાત લોચન જલ મર્ઈ ॥

હનુમાન સમાન વડ માર્ગી । નહિ કોઝ રામ ચરણ અનુરાગી ॥ ૪ ॥

ગિરિજા જામુ પ્રીતિ સેવકાર્ઈ । વાર વાર પ્રમુ નિજ મુલ ગાર્ઈ ॥

એટલું બોલીને વસિષ્ઠ મુનિ પોતાને ઘેર ગયા. વસિષ્ઠ મુનિ, રામચન્દ્રજીના મનને
ખડું પ્રિય લાગ્યા. પછી સેવકોને સુખ દેનારા પ્રમુ રામચન્દ્રજી, હનુમાનજીને તથા
ભરતજી આદિ ભાઈઓને સાથે લઈ, ॥ ૧ ॥ અયોધ્યાથી બહાર પધાર્યા અને ત્યાં તેમણે
હાથીઓ, રથો તથા ઘોડાઓ મંગાવ્યા. હાથીઓ વગેરેને ભેઈ, તપાસીને રામચન્દ્રજીએ
સઘળા હાથીઓ વગેરેના રક્ષકોનાં વખાણુ કર્યા અને જેને જેને, જે જે વસ્તુની ધૃત્તિ
હતી, તેને તેને, તે તે વસ્તુઓ યોગ્ય રીતે આપી. ॥ ૨ ॥ સર્વના શ્રમને હરનારા પ્રમુ,
એ કામથી પરિશ્રમ પામીને, તે પરિશ્રમને ટાળવા માટે ત્યાં પધાર્યા, કે જ્યાં શીતલ
અમરાર્ધ (આંખાઓની ઘટા અને મરણુ આદિ વિકારોથી રહિત પરશ્વક્ષતા) ^૧ હતી,

૧ અહીં એમ કહેવામાં આવે છે કે, પાર્વતીજીએ સદાશિવને જે નવ પ્રશ્નો પૂછ્યાં હતાં, તેઓ-
માંથી ચાર પ્રશ્નોના ઉત્તરો, બાલ કાંડમાં, પાંચમા પ્રશ્નો ઉત્તર અયોધ્યા કાંડમાં, છઠા પ્રશ્નો
ઉત્તર અરણ્ય કાંડ, ડિલ્હી-ધા કાંડ તથા સુન્દર કાંડ એ ત્રણ કાંડમાં, સાતમા પ્રશ્નો ઉત્તર લંકા-
કાંડમાં અને આઠમા પ્રશ્નો ઉત્તર આ ઉત્તર કાંડમાં રાખ્યાભિષેકના પ્રકરણુ સૂધીમાં દેવાઈ ગયેલ છે,
હવે પ્રજા સહિત ચતુર્વંશ મળિ કિમિ ગવને નિજ ધામ એ નવમા પ્રશ્નો ઉત્તર જે બાકી રહ્યો છે, તે આ
યોપાધમાં સમાઈ થઈ જાય છે. અહીં શુસાંધીજીએ વિચાર કર્યો છે કે, “ જો રઘુનાથજીની પરમ
ધામ યાત્રા સપ્ત રીતે લખવામાં આવશે, તો તેથી ઉપાસક લોકોને વિપરીત પ્રતીતિ થશે. કેમ કે,
તેઓ તો સર્વદા અયોધ્યામાં બીરાજતા રામચન્દ્રજીનું જ ધ્યાન કરે છે. ” એ વિચારને લીધે અહીં

ભરતજીએ ત્યાં રામચન્દ્રજીને પોતાનું વસ્ત્ર ખીછાવી દીધું. રામચન્દ્રજી ખીરાળ્યા અને સર્વ ભાઈઓ તેમની સેવા કરવા લાગ્યા. ૥૩૥ હનુમાનજી, નેત્રામાં જળથી અને ગાત્રોમાં રોમાંચથી યુક્ત થઈને પ્રભુને પંખો કરવા લાગ્યા. હે પાર્વતી ! હનુમાનજી જેવો રામચન્દ્રજીનાં ચરણોમાં પ્રેમવાળો અને મોટાં ભાગ્યવાળો ખીજે કોઈ પણ ન જણાય, ૥૪૥ કે જે હનુમાનજીની પ્રીતિને તથા સેવકતાને રામચન્દ્રજી વારંવાર શ્રીમુખથી વખાણતા હતા. ૥

દો-તેહિ અવસર મુનિ નારદ, આયે કરતલ વીન ॥

ગાવન લાગે રામ કલ, કીરતિ સદા નવીન ॥ ૭૫ ॥

આ અવસરમાં નારદ મુનિ હાથમાં વીણા લઈને ત્યાં આગ્યા અને રામચન્દ્રજીની સુંદર તથા નિત્ય નવીન કીર્તિને મધુર સ્વરથી નીચે પ્રમાણે ગાવા લાગ્યા. ૥ ૭૫ ॥

ચૌ-માં વિલોકય પંકજ લોચન । કૃપા વિલોકનિ શોચ વિમોચન ॥

નીલ તામ રસ ક્યામ કામ અરિ । હૃદય કંજ મકરંદ મધુપ હરિ ॥ ૧ ॥

યાતુધાન વરૂય દલ ગંજન । મુનિ સજ્જન રંજન અથ મંજન ॥

ભ્રૂમુર કૃષિ નવ વૃન્દ બલાહક । અશરણ શરણ દીન જન ગાહક ॥ ૨ ॥

શુજબલ વિપુલભાર મહિ સ્વંદિત । સ્વર દૂષણ વિરાધ વધ પંદિત ॥

રાવણારિ સુસ્વરૂપ ભૂપ વર । જય દશરથ કુલ કુસુદ સુધાકર ॥ ૩ ॥

સુયશ્વપુરાણ વિદિત નિગમામય । ગાવત મુર મુનિ સંત સમાગમ ॥

કૌરુણીક વાલી મદ સ્વંદન । સર્વ વિધિ કુશલ કોશલા મંદન ॥ ૪ ॥

કલ્પિત મયન નામ મમતા હન । તુલસિદાસ પ્રમુ પાહિ પ્રણત જન ॥

“હે કમળો સરખાં નેત્રોવાળા ! હે કૃપા દૃષ્ટિથી સઘળા શોકને દૂર કરનારા ! હે નીલ કમલના જેવી સ્થામસુંદર છળીવાળા ! હે સદાશિવનાં હૃદયરૂપી કમળના મકરંદમાં ભરતરી પેઠે વિલાસ કરનારા ॥ ૧ ॥ ! હે ભકતોનાં હૃદયોને હરનારા ! હે રાક્ષસોનાં સૈન્યોના વિનાશ કરનારા ! હે મુનિઓને તથા સંત જનોને રાજ કરનારા ! હે પાપોને ભાંગી નાખનારા ! હે બ્રાહ્મણરૂપી ઉગતા છોડાની ઉપર નવીન મેધોના સમૂહરૂપ ! હે અનાથના નાથ ! હે દીન જનોના આહુક ! ॥ ૨ ॥ હે ભુલજ્ઞોના બળથી પૃથ્વીના મોટા ભારને ઉતારનારા ! હે ખર, દ્રુષ્ટ તથા વિરાધ, એઓના વધ કરવામાં પંડિત ! હે રાવણના શત્રુ ! હે સુખસ્વરૂપ ! હે રાજાઓમાં ઉત્તમ ! હે રામચન્દ્રજી ! મારી સામે કૃપાદૃષ્ટિ કરો. હે દશરથ રાજાનાં કુલરૂપી કુસુદ (રાત્રિવિકાસી કમળ) ને પ્રકુલિત કરવામાં

ગુસાંધજીએ ગુપ્ત રીતે રામચન્દ્રજીની પરમધામ યાત્રા લખી છે, કે જેથી ઉપાસક લોકોની ઉપાસના પણ બની રહે અને પાર્વતીજીના નવમા પ્રશ્નનો ઉત્તર પણ આવી જાય. આ ચોપાઇમાં દૃઢ આશ્વ છે કે, પ્રભુ રામચન્દ્રજીએ ભરતજી આદિ સર્વ સેવકોને તથા સઘળા અયોધ્યાવાસીઓના સંસારરૂપી પરિશ્રમને ટાળીને અર્થાત તેઓને દિવ્ય ધામમાં મોકલીને પોતે પણ નિર્વિકાર પરબ્રહ્મમાં એકરૂપ થઈ ગયા, ‘ભરતાર્દ’ એ શિષ્ટ શબ્દ મૂકવાનું કારણ એ જ છે કે, કથાનું શ્રવણ કરનારા લોકોને તથા ઉપાસક લોકોને વિયોગની કથાથી ખેદ ન થાય.

ચંદ્રરૂપ ! જ્ય, જ્ય. ॥ ૩ ॥ આપના, પુરાણોમાં, વેદોમાં તથા શાસ્ત્રોમાં વર્ણવેલા
યશને દેવતાઓ તથા મુનિઓ સંત લોકોના સમાગમોમાં ગાય છે. હે દયાળુ ! હે વાણીના
મહનું ખંડન કરનારા ! હે સર્વ પ્રકારેથી કુશલરૂપ ! હે અયોધ્યાના શબ્દગારરૂપ ! ॥ ૪ ॥
હે કલિયુગના શ્રેણીને નષ્ટ કરનારા ! હે નામ લેવામાત્રથી જ મમતાને હરનારા ! હે
પ્રભુ ! આ નમેલા ભક્તજનનું રક્ષણ કરો. ” ॥

દો-પ્રેમ સહિત મુનિ નારદ, વરણિ રામ ગુણ ગ્રામ ॥

શોભા સિંધૂ હૃદય ધરિ, ગયે જ્યાં વિધિ ધામ ॥ ૭૬ ॥

એ પ્રમાણે નારદ મુનિ પ્રેમભરેલી રીતે શ્રીરામચન્દ્રજીના ગુણોના સમૂહનું વર્ણન
કરી, શોભાના સમુદ્રરૂપ તે છબીને હૃદયમાં ધરી લઇને બ્રહ્મલોકમાં ગયા. ॥ ૭૬ ॥

ચૌ-ગિરિજા મુનહુ વિશદ યહ કથા । મૈં સવ કહી મોરિ મતિ યથા ॥

રામ ચરિત શત કોટિ અપારા । શ્રુતિ શારદા ન વરણૈ પારા ॥ ૧ ॥

રામ અનન્ત અનન્ત ગુણાની । જન્મ કર્મ અનન્ત નમાની ॥

જલસીકર મહિ રજ ગણ જાહીં । રઘુપતિ ચરિત ન વણિ સિરાહીં ॥ ૨ ॥

વિમલ કથા યહ હરિપદદાયિની । ભક્તિ હોઈ મુનિ અતિ અનપાયિનિ ॥

ઉમા કહિઉં સો કથા મુદાર્હ । જો મુશુંદ સ્વગપતિહ મુનાર્હ ॥ ૩ ॥

કહુક રામ ગુણ કહેઉં વચ્ચાની । અવ કા કહીં સો કહીં ભવાની ॥

મુનિ શુભ કથા ઉમા હર્ષાની । બોલીં અતિ વિનીત મૃદુ વાની ॥ ૪ ॥

ધન્ય ધન્ય મૈં ધન્ય પુરારી । મુનેઉં રામ ગુણ ભવ ભય હારી ॥

હે પાર્વતી ! મેં મારી યુદ્ધિ પ્રમાણે કહેલી આ ઉજ્જવલ કથા તમે સાંભળી.
શ્રીરામચન્દ્રજીનું ચરિત્ર સો કરોડ શ્લોકમાં રચાયેલું છે, તેથી તેનું વર્ણન કરવામાં શેષ
નાગને કે સરસ્વતીને પણ પાર મળે એમ નથી. ॥ ૧ ॥ શ્રીરામચન્દ્રજી અનંત છે, તેમના
ગુણો પણ અનંત છે અને જન્મો તથા તથા કર્મો પણ અનંત છે, કે જેઓના માપ જ
નથી. વૃષ્ટિનાં બિન્દુઓ તથા પૃથ્વીની રજની કણીઓ પણ ગણી શકાય, પરંતુ શ્રીરામ-
ચન્દ્રજીનાં ચરિત્રો ગણી શકાય એમ નથી. હે ॥ ૨ ॥ હે પાર્વતી ! આ નિર્મળ કથા, કે જે
હરિનું ધામ આપનાનારી છે, સુંદર છે અને સાંભળવાથી અખંડિત ભક્તિ દેનારી છે, તે
મેં તમને કહી સંભળાવી કે જે પ્રમાણે કાકલુશંડજીએ ગરુડજીને સંભળાવી હતી. ॥ ૩ ॥
હે પાર્વતી ! મેં શ્રીરામચન્દ્રજીના અનંત ગુણોમાંથી થોડાક ગુણોનું વર્ણન કહી સંભળાવ્યું.
હવે તમને શું કહું ? તે કહેા. આ પ્રમાણે સદાશિવના સુખથી સાંભળીને રાજ થયેલાં
પાર્વતી અતિ નમ્રતા ભરેલી કેમળ વાણીથી બોલ્યાં કે, ॥ ૪ ॥ “ હે ત્રિપુરના શત્રુ ! મેં
સંસારના ભયને હરનારી શ્રીરામચન્દ્રજીના ગુણોની કથા સાંભળી, તેથી હું ભાગ્યશાળી-
ઓમાં પણ વિશેષ ભાગ્યશાળી થઈ છું. ॥

દો-ગુહ્યરી કૃપા કૃપાયતન, અવ કૃતકૃત્ય ન મોહ ॥

જાનેજું રામ મધાવ પ્રમુ, ચિદાનન્દ સન્દોહ ॥ ૭૭ ॥

હે કૃપાનિધાન પ્રભુ ! હું આપની કૃપાથી કૃતાર્થ થઈ છું. હવે મને મોહ રહ્યો નથી. શ્રીરામચન્દ્રજી કે જે ચિદાનંદના સમૂહરૂપ પરબ્રહ્મ છે, તેમને પ્રભાવ મારા બાણવામાં આપ્યો. ॥ ૭૭ ॥

ચૌ-રામ ચરિત જે સુનત અઘાहीं । રસ વિશેષ જાના તિન નાहीं ॥
જિવનમુક્ત મહા મુનિ જેઝ । હરિ ગુણ સુનહિં નિરંતર તેઝ ॥ ૧ ॥
મવસાગર ચહ પાર જો પાવા । રામ કથા તા કહૈ દહ નાવા ॥
વિષયિન કહૈ પુનિ હરિ ગુણગ્રામા । શ્રવણ સુસદ અરુ મન વિશ્રામા ॥ ૨ ॥
શ્રવણવંત અસ કો જગ માર્હી ! જાહિ ન રણુપતિ કથા સુહાર્હી ॥
તે જહ જીવ નિજાતમઘાતી । જિનહિં ન રણુપતિ કથા સુહાર્હી ॥ ૩ ॥
હરિ ચરિત્ર માનસ તુમ ગાવા । સુન મૈ નાથ પરમ સુસ પાવા ॥
તુમ જો કહી યહ કથા સુહાર્હી । કાકમુથુંદિ ગરુહ પ્રતિ ગાર્હી ॥ ૪ ॥

શ્રીરામચન્દ્રજીનું ચરિત્ર સાંભળતાં, જેઓ તૃપ્ત થાય, તેઓ તે ચરિત્રના વિશેષ રસને બાણતા જ નથી, એમ સમજી શકે. કેમ કે, જે મહા મુનિઓ જીવનમુક્ત છે, તેઓ પણ રામચન્દ્રજીના શુભોને નિરંતર સાંભળ્યા કરે છે. ॥ ૧ ॥ જેઓ આ સંસારરૂપી સમુદ્રનો પાર પામવા ઇચ્છતા હોય તેઓને માટે આ રામ કથા દૃઢ વહાણરૂપ છે, વિષયી લોકોને પણ રામચન્દ્રજીના શુભોનો સમૂહ, મનની શાંતિ આપનાર છે અને કાનોને સુખ આપનાર છે. ॥ ૨ ॥ જગતમાં એવો કાનવાળો કયો જન છે ? કે જેને રામચન્દ્રજીની કથા પ્રિય લાગે નહીં ? જેને રામચન્દ્રજીની કથા પ્રિય લાગે નહીં, તે મૂર્ખ જીવને પોતાના જ આત્માની ખરાબી કરનારો સમજી શકે. ॥ ૩ ॥ હે નાથ ! આ શ્રીરામચરિત્ર માનસ, કે જે આપે કહી સંભળાવું, તે સાંભળીને હું પરમ સુખ પામી છું. આપે કહ્યું કે, 'આ સુંદર કથા કાકલુથુંડજીએ ગરુડજીને સંભળાવી, 'તો એ વિષયમાં મને એક મોટો સંદેહ ઉત્પન્ન થયો છે. ॥ ૪ ॥

દો-વિરતિ જ્ઞાન વિજ્ઞાન દહ, રામ ચરણ અતિ નેહ ॥

વાયસ તનુ રણુપતિ ભગતિ, મોહિ પરમ સન્દેહ ॥ ૭૮ ॥

કાકલુથુંડજી કે જે કાગડાના શરીરવાળા છે, તેમને વૈરાગ્ય, જ્ઞાન, દૃઢ વિજ્ઞાન, શ્રીરામચન્દ્રજીનાં ચરણોમાં અત્યંત સ્નેહ અને શ્રીરામચન્દ્રજીની ભક્તિ, એઓ હોવાં કેમ સંભવે ? આ વિષયમાં મને પરમ સંદેહ છે. ॥ ૭૮ ॥

ચૌ-નર સહસ્ર મહૈ સુનહુ પુરારી । કોઝ રૂંક હોય ધર્મવ્રત ધારી ॥
ધર્મશીલ કોટિહ મહૈ કોઈ । વિષય વિમુક્ત વિરાગરત હોઈ ॥ ૧ ॥
કોટિ વિરક્ત મધ્ય શ્રુતિ કહૈ । સમ્યક્ જ્ઞાન સકૃત કોઝ લહૈ ॥
જ્ઞાનવંત કોટિહ મહૈ કોઈ । જીવનમુક્ત મુક્ત જગ સોઈ ॥ ૨ ॥
તિન સહસ્ર મહૈ સબ સુલ્લ સ્વાની । દુર્લભ બ્રહ્મ લીન વિજ્ઞાની ॥
ધર્મશીલ વિરક્ત અરુ જ્ઞાની । જીવનમુક્ત બ્રહ્મપર પ્રાની ॥ ૩ ॥

સવતે સો દુર્લભ સુરરાયા । રામ ભક્તિ રત ગત મદ માયા ॥

સો હરિ ભક્તિ કાકકિમિ પાઈ । વિશ્વનાથ મોહિ કહહુ બુઝાઈ ॥ ૪ ॥

કેમ કે, હજારો માણસોમાં પણ એકાદ માણસ જ ધર્માત્મા હોય છે, કરોડો ધર્માત્માઓમાં પણ કોઈ એકાદ જ વિષયોથી વિમુખ તથા વૈરાગ્યમાં પ્રીતિવાળો હોય છે. ॥૧॥ એવા કરોડ વિરક્ત લોકોમાં પણ કોઈ એકાદ જ જ્ઞાની હોય છે. એમ વેદ કહે છે. કરોડો જ્ઞાનીઓમાં પણ જીવન્મુક્ત (દેહાભિમાન વગરનો) કોઈક જ હોય છે. હજારો જીવન્મુક્તોમાં પણ સર્વ સુખના નિધાનરૂપ પરબ્રહ્મમાં અખંડ સમાધિ પામેલો વિજ્ઞાની હુલ્લેલ હોય છે. ॥ ૨ ॥ ધર્માત્મા કરતાં વિરક્ત વિશેષ હુલ્લેલ છે, વિરક્ત કરતાં જ્ઞાની હુલ્લેલ છે, જ્ઞાની કરતાં જીવન્મુક્ત હુલ્લેલ છે અને જીવન્મુક્ત કરતાં અખંડ બ્રહ્મસમાધિવાળો પ્રાણી હુલ્લેલ છે. ॥ ૩ ॥ હે દેવાધિદેવ ! એ સર્વ કરતાં પણ મદથી તથા માયાથી મુક્ત થઈને શ્રીરામચન્દ્રજીની ભક્તિમાં જ તત્પર રહેનારો પ્રાણી ઉત્તમ છે. હે વિશ્વનાથ ! એવી સર્વોત્તમ અને હુલ્લેલ રામભક્તિ કાગડાને શી રીતે પ્રાપ્ત થઈ ? એ મને સમજાવીને કહેા. ॥ ૪ ॥

દો-રામ પરાયણ જ્ઞાન રતિ, ગુણાગાર મતિ ધીર ॥

નાથ કહહુ કેહિ કારણ, પાયડ કાક શરીર ॥ ૭૯ ॥

હે નાથ ! એ કાકજીશુંડળ, પહેલાંના અવતારથી જ રામભક્તિમાં તત્પર, જ્ઞાનમાં રુચિવાળો, શુષ્કોના ધરરૂપ અને ધીર બુદ્ધિવાળો હતા એમ આપ કહેા, તો મારે બજીવું બોધ્યે કે ત્યારે એવા મહાત્માને કાગડાનું શરીર કેમ પ્રાપ્ત થયું ? ॥ ૭૯ ॥

જો-યહ પ્રથુ ચરિત પવિત્ર સુહાવા । કહહુ કૃપાલુ કાક કિમિ પાવા ॥

તુમ કેહિ ભાંતિ સુના મદનારી । કહહુ મોહિ યહ કૌતુક ભારી ॥ ૧ ॥

ગરૂદ મહા જ્ઞાની ગુણ રાજી । હરિ સેવક અતિ નિકટ નિવાસી ॥

શો કેહિ હેતુ કાક સન જાઈ । સુની કથા મુનિ નિકર વિહાઈ ॥ ૨ ॥

કહહુ કવન વિધિ ભા સંવાદા । દોડ હરિ ભક્ત કાક ડરગાદા ॥

ગૌરિ ગિરા મુનિ સરલ સુહાઈ । બોલે શિવ સાદર સુખ પાઈ ॥ ૩ ॥

ધન્ય સતી પાવનિ મતિ તોરી । રઘુપતિ ચરણ પ્રીતિ નહિ યોરી ॥

મુનહુ પરમ પુનીત ર્દિતિહાસા । જો મુનિ હોઈ સકલ ભ્રમ નાસા ॥ ૪ ॥

ડપજહિ રામ ચરણ વિશ્વાસા । ભવનિધિ તારણ વિનહિ પ્રયાસા ॥

હે કૃપાળુ ! આ અતિ સુંદર રામચન્દ્રજીનું ચરિત્ર કાગડાના બજીવામાં શી રીતે આવ્યું ? હે કામદેવના શત્રુ ! વળી આપે આ ચરિત્ર શી રીતે સાંભળ્યું ? એ મને કહેા. આ વાત બજીવાનું મને બહુ કૌતુક છે. ॥ ૧ ॥ ગરૂડજી, કે જે મહાજ્ઞાની, શુષ્કોના સમૂહરૂપ હરિના સેવક અને હરિની પાસે જ રહેનારા છે, તેમજ હરિને તથા અનેક મહાત્મા મુનિઓને છોડી દઈ, કાગડાની પાસે જઈને સાંભળ્યું, તેનું કારણ શું ? ॥ ૨ ॥ કાકજીશુંડળને ગરૂડજી, કે જે બન્ને હરિભક્તો હતા, તેઓનો સંવાદ કયા પ્રકારથી થયો ?

તે કહો.” આ પ્રમાણે પાર્વતીની સરલ તથા સુંદર વાણી સાંભળી, સુખ પામેલા સદાશિવ પ્રેમપૂર્વક બોલ્યા કે, ॥ ૩ ॥ હે સતી ! તમે ધન્ય છો અને તમારી યુદ્ધિ અત્યંત પવિત્ર છે. કેમ કે, તમને શ્રીરામચન્દ્રજીનાં ચરણોમાં ઘણી પ્રીતી છે. હવે આ પરમ પવિત્ર ઇતિહાસ સાંભળો કે જે સાંભળવાથી સઘળો જામ નદ્ર થઈ જાય છે, ॥ ૪ ॥ શ્રીરામચન્દ્રજીના ચરણોમાં વિશેષ વિશ્વાસ ઉપજે છે અને વિના પ્રયાસે જ સંસારરૂપી સમુદ્ર તરી શકાય છે. ॥

દો-—જૈસિય પ્રશ્ન વિહંગપતિ, કીન્હ કાગ સન જાઈ ॥

સો સબ સાદર કહતહોં, સુનહુ ઉમા ચિત લાઈ ॥ ૮૦ ॥

ગરૂડજીએ કાકલુશુંડજીની પાસે જઈને જે કાંઈ પૂછ્યું હતું, તે સઘળું પ્રેમપૂર્વક કહી સંભળાવું છું. તે સર્વ હે પાર્વતી ! ચિત્ત લગાવીને શ્રવણ કરો. ॥ ૮૦ ॥

ચૌ-—મૈં જિમિ કથા સુની ભવમોચની । સો પ્રસંગ સુન સુમુલિ મુલોચની ॥

પ્રથમ દક્ષ ગૃહ તથા અવતારા । સતી નામ તથા રહા તુમ્હારા ॥ ૧ ॥

દક્ષ યજ્ઞ જથ મા અપમાના । તુમ અતિ ક્રોધ તજા તહૈં પાના ॥

મમ અનુચરણ કીન્હ મલ મંગા । જાનહુ સો તુમ સકલ પ્રસંગા ॥ ૨ ॥

તથ અતિ શોચ ભયઝ મન મોરે । દુઃખિત ભયજ્ઞ વિયોગ પ્રિય તોરે ॥

સુંદર વન ગિરિ સરિત તઢાગા । કૌતુક દેલત ફિરૌં વિભાગા ॥ ૩ ॥

ગિરિ સુમેરુ ઉચ્ચર દિશિ દૂરી । નીલ શૈલ ઇક સુન્દર શૂરી ॥

તામુ કનકમય શિખર સુહાયે । ચારિ ચારુ મોરે મન ભાયે ॥ ૪ ॥

તેહિ પર ઇક ઇક વિપટ વિશાલા । વટ પિપર પાકરી રસાલા ॥

શૈલોપરિ સુન્દર સર સોહા । મણિ સોપાન દેલિ મન મોહા ॥ ૫ ॥

હે સુંદર સુખવાળાં તથા સુંદર નેત્રવાળાં ! સંસારથી મુક્ત કરનારી આ કથા મેં જે પ્રકારથી સાંભળી હતી, તે સંબંધી પ્રસંગ પ્રથમ કહું છું, તે સાંભળો. ॥ ૧ ॥ દક્ષના યજ્ઞમાં તમારું અપમાન થયું, તે અપમાનથી અત્યંત ક્રોધ પામીને તમે પ્રાણત્યાગ કર્યો અને મેં તમારા પ્રાણત્યાગથી ક્રોધ પામીને દક્ષના યજ્ઞના લંગ કર્યો, તે સઘળો પ્રસંગ તમારા જાણવામાં જ છે. ॥ ૨ ॥ હે પ્રિયા ! જે સમયમાં મારા મનમાં અત્યંત શોક થયો હતો, અને તમારા વિયોગથી અતિ દુઃખિત થઈને હું સુંદર વનોના, પર્વતોના, નદીઓના અને તળાઓના પ્રદેશોમાં ફેરુંકેાં જોતો જોતો ફરતો હતો. ॥ ૩ ॥ ફરતાં ફરતાં મેરૂ પર્વતની ઉત્તર દિશા તરફ દૂર પ્રદેશમાં એક અતિ સુંદર નીલ પર્વત છે, તે મારા જોવામાં આવ્યો. એ પર્વતનાં સુંદર સુવર્ણમય ચાર શિખરો છે, તેઓ મારાં મનને સારાં લાગ્યાં. ॥ ૪ ॥ એ ચાર શિખરોની ઉપર અનુક્રમે વડ, પીપળો, પીપર અને આંબો, એ ચાર મોટાં વૃક્ષો છે, પર્વતના ઉપરના ભાગમાં તળાવ શોભી રહ્યું છે, કે જેનાં અભિમય પગથીઓં જોઈને મન મોહિત જ થઈ જાય. ॥ ૫ ॥

દો-—શીતલ અમલ મધૈર જલ, જલજ વિપુલ बहु रंग ॥

कूजत ककरव हंस गण, गुंजत मंजुल भुंग ॥ ૮૧ ॥

એ તળાવમાં શીતલ, નિર્મળ તથા મધુર જળ ભરેલું છે, રંગ રંગનાં અનેક કમળો ખીલી રહ્યાં છે, હંસ પક્ષીઓ મધુર સ્વરોથી કોલાહલ કરે છે અને સુંદર ભ્રમરો ગુંતર કરી રહ્યા છે. ॥ ૮૧ ॥

શ્લોક-તેહિ ગિરિ રુચિર વસૈ સ્વર્ગ સોઈ । તામુ નાશ કલ્પાંત ન હોઈ ॥
માયાકૃત ગુણ દોષ અનેકા । મોહ મનોજ આદિ અધિવેકા ॥ ૧ ॥
રહેઝ વ્યાપ સમસ્ત જગ માર્હી । તેહિ ગિરિ નિકટ કવહું નહિ માર્હી ॥
તહૈં વસિ હરિહિ મજૈ જિમિ કાગા । સો મુન ઉમા સહિત અનુરાગા ॥ ૨ ॥
પીપર તરુ તહૈં ધ્યાન સો ધરૈં । જાપ યોગ પાકરિ તર કરૈં ॥
આમ છાંહ કર માનસપૂજા । તજિ હરિભજન કાજ નહિ દૂજા ॥ ૩ ॥
વટ તર કહ હરિ કથા પ્રસંગા । આવહિં મુનન અનેક વિદેગા ॥
રામ ચરિત વિચિત્ર વિધિ નાના । પ્રેમ સહિત કરુ સાદર ગાના ॥ ૪ ॥
મુનહિં સકલ મતિ વિમલ મરાલા । વસહિ નિરંતર જો તેહિ લાલા ॥
જબ મૈં ચાહ સો કૌતુક દેલા । ઉર ઉપજા આનન્દ વિશેલા ॥ ૫ ॥

એ પર્વતમાં કાગડાના શરીરવાળા કાકભુશંડલ રહે છે અને એમનો વિનાશ કલ્પાંત સમયમાં પણ થતો નથી. માયાએ કરેલા અનેક શુભ-દોષો અને મોહ, કામદેવ તથા અધિવેકા આદિ દુષ્ટ વિકારો ॥૧॥ કે જેઓ, સઘળા જગતમાં વ્યાપી રહ્યા છે, તેઓ, એ પર્વતના સમીપમાં કદી પણ જતા નથી. ત્યાં રહીને એ પક્ષી કાકભુશંડલ જે પ્રકારથી હરિભજન કરે છે, તે પ્રકાર કહું છું, તે પ્રેમપૂર્વક સાંભળો. ॥ ૨ ॥ એ પક્ષી (કાકભુશંડલ), પીપળાના ઝાડની નીચે બેસી, સત્ય યુગની રીતિ પ્રમાણે ધ્યાન કરે છે, પીપરનાં ઝાડની નીચે બેસી, ત્રેતા યુગની રીતિ પ્રમાણે જપ તથા યોગ કરે છે, આંખાના ઝાડની નીચે બેસી, દ્વાપર યુગની રીતિ પ્રમાણે માનસિક પૂજા કરે છે ॥ ૩ ॥ અને વડનાં ઝાડની નીચે બેસી, કલિ યુગની રીતિ પ્રમાણે કેવળ હરિકથારૂપી ભજન જ કરે છે. હરિ ભજન વિના તેનું ખીલું કશું કામ નથી. એ કાકપક્ષી, જે સમયે વડની નીચે બેસીને હરિકથા કરે છે, તે સમયમાં સાંભળવા માટે અનેક પક્ષીઓ ત્યાં આવે છે. ॥ ૪ ॥ કાકભુશંડલ સમચન્દ્રલનાં અનેક પ્રકારનાં વિચિત્ર ચરિત્રોનું પ્રેમપૂર્વક ઘણા આદરથી વ્યાખ્યાન આપે છે. એ તળાવમાં રહેનારા ઉજ્જવલ સુદ્ધિવાળા સઘળા હંસો પણ, કાકભુશંડલનાં સુખથી કથાનું શ્રવણ કરે છે. હે પાર્વતી ! જ્યારે મેં આ કૌતુક કીડું, ત્યારે મારા મનમાં વિશેષ આનંદ ઉત્પન્ન થયો. ॥ ૫ ॥

શ્લોક-તથ કલ્પ કાલ મરાલ તનુ, ધરિ તહૈં કીહ નિવાસ ॥

સાદર મુનિ રઘુપતિ ચરિત, મુનિ આયજૈં કૈલાસ ॥ ૮૨ ॥

એ સમયમાં હંસનું રૂપ ધરી, એ તળાવમાં નિવાસ કરીને મેં કેટલાક કાળ સૂધી પ્રેમપૂર્વક સમચન્દ્રલનું ચરિત્ર સાંભળ્યું, તે પછી હું ત્યાંથી કેલાસમાં આવ્યો. ॥ ૮૨ ॥

ચૌ-ગિરિજા કહેજું સો સવ રૂપિણી । મૈં જેહિ સમય ગયજું સ્વર્ગ પાસા ॥
 અવ સો કથા સુનહુ જેહિ હેતુ । ગયજ કાગ પહૈં સ્વર્ગ કુલકેતુ ॥ ૧ ॥
 જવ રઘુનાથ કીન્હ રણ ક્રીડા । સમુદ્રત ચરિત હોત મોહિં બ્રીડા ॥
 ઇન્દ્રજિત કર આપુ બંધાવા । તવ નારદ મુનિ ગરુડ પઠાવા ॥ ૨ ॥
 વન્ધન કાટિ ગયજ ઝરગાદા । ઉપજા દ્વદય પ્રવળ વિષાદા ॥
 પ્રશ્ન બંધન સમુદ્રત વહુ માંતી । કરત વિચાર ઝરગ આરાતી ॥ ૩ ॥
 વ્યાપક વ્રહ્મા વિરજ વાગીશા । માયા મોહ પાર પરમીશા ॥
 સો અવતાર સુનહું જગમાર્હી । દેસા સો પ્રભાવ કહુ નાર્હી ॥ ૪ ॥

હે પાર્વતી ! મેં જે સમયમાં અને જે પ્રકારથી પક્ષીની પાસેથી રામકથાનું શ્રવણ કર્યું હતું, તે સમયે ઇતિહાસ તમને કહી સંભળાવ્યો. હવે ગરુડજી જે કારણથી એ પક્ષીની પાસે ગયા હતા, તે કારણ આદિ વિષેના ઇતિહાસ સાંભળો. ॥ ૧ ॥ જેના વિચાર કરી જોતાં મને લગ્ન ઉત્પન્ન થાય છે એવી પરાજ્યાત્મક રણક્રીડા કરીને જ્યારે રામચન્દ્રજીએ ઇન્દ્રજિતના હાથથી નાગપાશવતે પોતાના શરીરને બંધાવ્યું, ત્યારે નારદજીએ ગરુડજીને મોકલ્યા ॥ ૨ ॥ અને ગરુડજીએ આવીને તેમનું બંધન કાપ્યું કે જે વિષયની કથા મેં તમને કહી સંભળાવી છે. ગરુડજી, બંધન કાપીને ગયા, તે સમયમાં ગરુડજીના મનમાં પ્રયંત્ર ખેદ ઉત્પન્ન થયો. રામચન્દ્રજીને, બંધનમાં પડેલા જોઈ અને તે બંધનને પોતાના પ્રભાવથી નષ્ટ થયેલું જોઈ, ગરુડજી અનેક પ્રકારથી પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે, ॥ ૩ ॥ “ જે વ્યાપક, નિર્મલ, વાણીના અધિપતિ અને માયાના મોહથી અળગા પરબ્રહ્મ પરમશ્વર છે, તેમણે રામચન્દ્રજીએ જગતમાં અવતાર ધર્યો છે, એમ મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે, પરંતુ રામચન્દ્રજીમાં એવો કોઈ પ્રભાવ તો જોવામાં આવ્યો નહીં. જો એમાં ઇશ્વરપણાનો કોઈ પણ પ્રભાવ હોય, તો બંધનો કાપવા માટે મારે શા માટે આવવું પડે ? ॥ ૪ ॥

દ્વો-ભવબંધન તે છૂટહીં, નર જપિ જાકર નામ ॥

સ્વર્વ નિશાચર બાંધેજ, નાગ ફાંસ સોડ રામ ॥ ૮૨ ॥

જેનાં નામનો જપ કરવાથી, લોકો સંસારના બંધનમાંથી છૂટી જાય એમ કહેવામાં આવે છે, તે આ રામ, જો ઇશ્વર હોય, તો એક તુલ્ય રાક્ષસના હાથથી નાગપાશવતે બંધાય જ કેમ ? ” ॥ ૮૩ ॥

ચૌ-નાના માંતિ મનહિ સમુદ્રાવા । પ્રગટ ન જ્ઞાન દ્વદય ભ્રમ છાવા ॥

સ્વેદ સ્વિન્ન મન તર્ક વઢાર્હી । મયજ મોહ વશ તુમ્હરી નાર્હી ॥ ૧ ॥

વ્યાકુલ ગયજ દેવક્રપિ પાર્હી । કહેસિ જો સંશય નિજ મન માર્હી ॥

મુનિ નારદહિ છાગિ અતિ દાયા । સુન સ્વર્ગ પ્રવલ રામકી માયા ॥ ૨ ॥

જો જ્ઞાનિન્હ કર ચિત્ત અપહરર્હી । વરિ આર્હી વિમોહ વશ કરર્હી ॥

જેહિ વહુ વાર નચાવા મોર્હી । સો વ્યાપી વિદેહગપતિ તોર્હી ॥ ૩ ॥

મહા મોહ, ઉપજા મન તોરે । મિટિહિ ન વેગે કહે સ્વગ મોરે ॥

ચતુરાનન પહૈં જાઉં સ્વગેશા । સોઈ કોરેહુ જો હોઈ નિદેશા ॥ ૪ ॥

હે પાર્વતી ! આવો વિચાર આવતાં ગરૂડલએ અનેક પ્રકારેથી પોતાનાં મનને સમજાવ્યું, પણ કોઈ રીતે તેને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું નહીં. હૃદયમાં ભ્રમ જ વ્યાપી રહ્યો. ગરૂડલ, હૃદયમાં અનેક તર્કો કરી, કરી, ખેદથી ગભરાઈને તમારી પેઠે જ મોહને વશ થઈ ગયા. ॥ ૧ ॥ વ્યાકુલ થયેલા ગરૂડલ નારદલની પાસે ગયા અને ત્યાં જઈને તેમણે પોતાના મનનો સંશય કહી બતાવ્યો. એ સાંભળી અત્યંત દયાને વશ થયેલા નારદલએ, ગરૂડલને કહ્યું કે, “ હે પક્ષી ! સાંભળો. રામચન્દ્રલની માયા અત્યંત પ્રબલ છે, ॥ ૨ ॥ કે જે જ્ઞાની લોકોનાં ચિત્તોને પણ હરી લઈને બલાત્કારથી મોહને વશ કરી દે છે અને જેણે મને પણ ઘણી વાર નચાવ્યો છે. એ માયા હમણાં તમારામાં વ્યાપી છે, ॥ ૩ ॥ કે જેથી તમારા ચિત્તમાં મોટો મોહ ઉત્પન્ન થયો છે. હે પક્ષીઓના રાજા ! એ મોહ મારા કહેવાથી તુરત નહીં મટે, એટલા માટે તમે બ્રહ્માની પાસે જાઓ અને બ્રહ્મા જેમ આજ્ઞા કરે, તે પ્રમાણે કરો. ” ॥ ૪ ॥

દો-અસ કહિ ચલે દેવકૃષિ, કરત રામ ગુણ ગાન ॥

હરિ માયા બલ વર્ણત, પુનિ પુનિ પરમ સુજાન ॥ ૮૪ ॥

એટલું કહીને પરમ ચતુર નારદલ, રામચન્દ્રલના શુભોને ગાતા ગાતા અને રામચન્દ્રલની માયાના બળને વારંવાર વર્ણન કરતા કરતા ત્યાંથી ચાલતા થયા. ॥ ૮૪ ॥

ચો-તવ સ્વગપતિ વિરંચિ પહૈં ગયઝ । નિજ સંદેહ મુનાવત મયઝ ॥

સુનિ વિરંચિ રામહિ શિર નાવા । સમુર્ણિ પ્રતાપ પ્રેમ ઉર છાવા ॥ ૧ ॥

મન મહૈં કરત વિચાર વિષાતા । માયા વશ કવિ કોવિદ જ્ઞાતા ॥

હરિ માયાકર અમિત પ્રભાવા । વિપુલ વાર જો મોહિ નચાવા ॥ ૨ ॥

અગ જગમય સવ મમ ઉપજાયા । નહિ આશ્ચર્ય મોહી સ્વગરાયા ॥

પુનિ બોલે વિધિ ગિરા સુહાર્દ । જાન મહેશ રામ પ્રચુતાર્દ ॥ ૩ ॥

વૈનતેય શંકર પહૈં જાહ । તાત અનંત પૂંછહુ જાનિ કાહ ॥

તહ હોઈહિ તવ સંશય હાની । ચલે વિહંગ સુનત વિધિ વાની ॥ ૪ ॥

પછી ગરૂડલ, બ્રહ્માની પાસે ગયા અને ત્યાં જઈને તેમણે પોતાના સંદેહનું નિવેદન કર્યું. ગરૂડલની વાત સાંભળતાં જ બ્રહ્માએ રામચન્દ્રલને માથું નમાવ્યું. રામચન્દ્રલના પ્રભાવનું સ્મરણ આવવાથી બ્રહ્માના હૃદયમાં મોટો પ્રેમ છાઈ રહ્યો. ॥ ૧ ॥ બ્રહ્માએ મનમાં વિચાર કર્યો કે, “ કવિઓ, વિદ્વાનો તથા જ્ઞાનીઓ પણ માયાને વશ થઈ જાય છે. પ્રભુની માયાનો પ્રભાવ અપરિમિત છે, કે જેણે મને પણ ઘણી વાર નચાવ્યો છે. ॥ ૨ ॥ આ સ્થાવર જંગમાત્મક જગત માંડે બનાવેલું છે અને ગરૂડલ પણ જગતની અંદરના જ છે, માટે તેમને મોહ થાય તેમાં કશું આશ્ચર્ય નથી. ” આ પ્રમાણે વિચાર કરવા લાગેલા બ્રહ્માએ, ગરૂડલને સુંદર વાણીથી કહ્યું કે, ॥ ૩ ॥ “ હે તાત ગરૂડલ !

સદાશિવ, રામચન્દ્રજીની પ્રભુતાને જાણે છે, માટે તમે તેમની પાસે જઈને પૂછો. બીજા કોઈને પણ પૂછશો નહીં. સદાશિવને પૂછવાથી તમારા સંશયનો નાશ થશે.” આ પ્રમાણે બ્રહ્માનાં વચનો સાંભળીને ગરૂડજી ત્યાંથી ચાલ્યા. ॥ ૪ ॥

દો-પરમાત્મર મુવિહંગપતિ, તબ આયડ મમ પાસ ॥

જાત રહેઉં કુબેર ગૃહ, હમા રહેડ કૈલાસ ॥ ૮૫ ॥

હે પાર્વતી ! અત્યંત આતુર થયેલા ગરૂડજી, બ્રહ્મલોકમાંથી ભારી પાસે આવ્યા, પણ તે સમયમાં હું કુબેરજીને ઘેર જતો હતો, તેથી મને માર્ગમાં જ મળ્યા. તમે તો કૈલાસ ઉપર જ રહ્યાં હતાં. ॥ ૮૫ ॥

ચૌ-તેઈ મમ પદ સાદર શિર નાવા । પુનિ આપન સન્દેહ મુનાવા ॥

મુનિ તાકરિ વિનીત મૃદુ વાની । મેમ સહિત મૈં કહેઉં ભવાની ॥ ૧ ॥

મિલેડ ગરુડ મારગ મહૈં મોહીં । કવન ભૌંતિ સમુદ્ધાવૌં તોહીં ॥

જબ કહુ કાલ કરિય સત્સંગા । તબહિ હોઈ તવ સંશય મંગા ॥ ૨ ॥

મુનિય તહૌં હરિ કથા મુદાઈ । નાના ભૌંતિ મુનીશન ગાઈ ॥

જેહિ મહૈં આદિ મધ્ય અવસાના । પ્રમુ પ્રતિપાદ્ય રામ ભગવાના ॥ ૩ ॥

નિત હરિ કથા હોઈ જહૈં માર્ગ । પઢવૌં તોહિ મુનહુ તહૈં જાઈ ॥

જાહિ મુનત સકલ સન્દેહા । હોઈહિ રામચરણ દૃઢ નેહા ॥ ૪ ॥

ગરૂડજીએ, મારાં ચરણોમાં માથું નમાવીને મને પોતાનો સંદેહ સંભળાવતાં મેં તેમની વિનંતિ સાંભળીને પ્રેમ સહિત કોમળ વાણીથી કહ્યું કે, ॥ ૧ ॥ “ હે ગરૂડજી ! તમે મને માર્ગમાં મળ્યા છે, તેથી હું તમને શી રીતે સમજાવી શકું ? જ્યારે અમુક ક્ષણ સૂધી સત્સંગ કરશો, ત્યારે જ તમારા સંશયનો ભંગ થશે. ॥ ૨ ॥ તમે સત્સંગ કરી સંત જનોના સુખથી હરિકથા સાંભળો, કે જે કથા મુનીશ્વરોએ અનેક પ્રકારથી ગાયેલી છે અને જે કથાના આદિમાં, મધ્યમાં તથા અંતમાં પણ પ્રભુ રામચન્દ્રજી ભગવાનનું જ પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે. ॥ ૩ ॥ હે ભાઈ ! એવી કથા જ્યાં નિત્ય ધ્યાન કરે છે, ત્યાં તમને મોકલું છું. તમે ત્યાં જઈને તે કથા સાંભળો. એ કથા સાંભળતાં જ તમારા સઘળા સંદેહ દૂર થઈ જશે અને તમને રામચન્દ્રજીનાં ચરણોમાં દૃઢ સ્નેહ થશે. ॥ ૪ ॥

દો-વિનુ સતસંગ ન હરિ કથા, તેહિં વિનુ મોહ ન ભાગ ॥

મોહ ગયે વિનુ રામપદ, હોઈ ન દૃઢ અનુરાગ ॥ ૮૬ ॥

સત્સંગ વિના હરિકથા મળતી નથી, હરિકથા વિના મોહનો ભંગ થતો નથી, અને મોહનો ભંગ થયા વિના રામચન્દ્રજીનાં ચરણોમાં દૃઢ પ્રેમ થતો નથી. ॥ ૮૬ ॥

ચૌ-મિલહીં ન રણુપતિ વિનુ અનુરાગા । કિયે યોગ જપ જ્ઞાન વિરાગા ॥

ઉચ્ચર દિશિ મુન્દર ગિરિ નીલા । તહૈં રહ કાક મુશુંદ મુશીલા ॥ ૧ ॥

રામભક્તિ પય પરમ પ્રવીના । જ્ઞાની ગુણ મુહ વહુ કાલીના ॥

રામ કથા સોઈ કહૈં નિરંતર । સાદર મુનહિં વિવિષ વિહંગવર ॥ ૨ ॥

જાઈં છુનહુ તહૈં હરિ ગુણ ભૂરી । હોઈંહિ મોહજનિત દુઃખ દૂરી ॥
 મૈં જવ સવ તેહિ કહા બુઝાઈં । ચલેહ હર્ષિં મમ પદ સિર નાઈં ॥ ૩ ॥
 તાતે ઝમા ન મૈં સમુદ્ધાવા । રઘુપતિ કૃપા મર્મ મૈં પાવા ॥
 હોઈંહિ કીન્હ કવહું અભિમાના । સો સ્ત્રોવે ચહ કૃપાનિધાના ॥ ૪ ॥
 મૈં તિહિતે કહ્નુ બીચ નરાધા । સ્વગ જાને સ્વગદ્વીકી ભાષા ॥

• પ્રથુ માયા બલવન્ત ભવાની । જાહિ ન મોહ કવન અસ જ્ઞાની ॥ ૫ ॥

અને રામચન્દ્રજીનાં ચરણોમાં દૃઢ પ્રેમ વિના ગમે તેટલા યોગ, જપ, જ્ઞાન તથા
 વૈરાગ્ય કરવામાં આવે તો પણ રામચન્દ્રજી મળતા નથી. ઉત્તર દિશામાં સુંદર નીલપર્વત
 છે અને ત્યાં સુશીલ કાકભુશંડજી રહે છે, ॥૧॥ કે જે કાકભુશંડજી, રામભક્તિના માર્ગમાં
 પરમ પ્રવીણ છે, જ્ઞાની છે, સદ્ગુણોના ધરણ છે અને ઘણા કાળના બુના (વૃદ્ધ) છે.
 જે કાકભુશંડજી નિરંતર રામકથાનું વ્યાખ્યાન આપે છે અને અનેક અનેક ઉત્તમ
 પક્ષીઓ તે વ્યાખ્યાનને સાંભળે છે. ॥ ૨ ॥ તમે ત્યાં જઈને પ્રભુના ઘણા ગુણો
 સાંભળો. જે સાંભળવાથી તમારું મોહજન્ય દુઃખ દૂર થઈ જશે. ” મૈં આ પ્રમાણે બ્યારે
 સમજાવીને કહ્યું, ત્યારે ગરુડજી રાજ થઈ, મારા ચરણોમાં માથું નમાવીને ત્યાંથી ચાલતા
 થયા. ॥ ૩ ॥ હે પાર્વતી ! મૈં જાતે જેમને બોધ આપ્યો નહોં, તેનું કારણ જે હતું કે,
 રામચન્દ્રજીની કૃપાથી મૈં ગરુડજીને મોહ થયાનું મૂળ બાળી લીધું હતું. ગરુડજીએ, કોઈ
 સમયે કોઈ અભિમાન કર્યું હશે, તેથી પ્રભુ તેના જે અભિમાનનો ભંગ કરવા ઇચ્છતા
 હતા. મૈં વિચાર કર્યો કે, જે હું જ ગરુડજીને બોધ આપીશ, તો અભિમાન જશે નહોં,
 ॥ ૪ ॥ માટે આ પક્ષીઓના રાજને કાગડાના સુખથી ઉપદેશ કરાવવો, જે સાચું છે, કે
 જેથી અભિમાન જતું રહેશે. મૈં ગરુડજીને કાકભુશંડજીની પાસે મોહલવામાં કશી ડાંડાઈ
 રાખી ન હતી. કેમ કે, પક્ષી તો પક્ષીની ભાષાને ખબર સમજી શકે છે. હે પાર્વતી !
 પ્રભુની માયા, કે જે અત્યંત પ્રબલ છે, તેથી જેને કદી પણ મોહ ઉત્પન્ન થયો ન હોય,
 એવો કયો જ્ઞાની છે ? કોઈ પણ નથી. ॥ ૫ ॥

દો-જ્ઞાની ભક્ત શિરોમાળિ, ત્રિચુવન પતિ કર યાન ॥

તાહિ મોહ માયા પ્રબલ, પામર કરાઈં ગુમાન ॥ ૮૭ ॥

શિવ વિરંચિ કહૈં મોહઈં, કોઈં વપુરા આન ॥

અસ જિય જાનિ મજાઈં છુનિ, માયાપતિ ભગવાન ॥ ૮૮ ॥

ગરુડજી કે જે જ્ઞાની હતા, ભક્ત લોકોના શિરોમણિ હતા અને વળી પ્રભુના
 બાહનરૂપ હતા, તેમને પણ માયાએ પ્રબલ મોહ ઉપજાવ્યો હતો, ત્યારે બીજાઓની
 તો વાત જ શી કરવી હોય ? ‘અમેને માયા કદી પણ મોહિત ન કરી શકે’, એવું
 અભિમાન ધરનારાઓને તો પામર જ સમજવા. ॥ ૮૭ ॥ ‘માયા શક્તિને અને મને
 પણ મોહિત કરી નાખે છે, ત્યારે બીજા બાપડાઓ તો કોણ માત્ર છે ?’ જેમ હૃદયમાં
 સમજીને મુનિઓ માયાના અધિપતિ રામચન્દ્રજીનું ભજન કરે છે. ॥ ૮૮ ॥

चौ०-गयउ गरुड जहँ वसै सुशंडी । मति अकुंठ हरि भक्ति अखंडी ॥

देखि शैल प्रसन्न मन भयऊ । माया मोह शोक भ्रम गयऊ ॥ १ ॥

करि तडाग मज्जन जल पाना । बढ तर गयउ हृदय हर्षाना ॥

वृद्ध वृद्ध विहंग तहँ आये । सुनै रामके चरित सुहाये ॥ २ ॥

कथा अरंभ करै सो चाहा । ताही समय गयउ खग नाहा ॥

आवत देखि सकल खगराजा । हर्षેउ वायસ સહિત સમાજા ॥ ૩ ॥

अति सादर खगपति कर कीन्हा । स्वागत पूछि सुआसन दीन्हा ॥

करि पूजा समेत अनुरागा । મધુર વચન બોલેડ તબ કાગા ॥ ૪ ॥

પછી ગરુડજી, તે સ્થાનક પર ગયા, કે જ્યાં, અકુંઠિત બુદ્ધિવાળા અને અખંડિત હરિકૃષ્ણવાળા કાકભુશંડજી રહેતા હતા. નીલ પર્વતને બેઠાં જ ગરુડજીનું મન પ્રસન્ન થયું અને માયાથી થયેલા શોક, મોહ અને ભ્રમ, નષ્ટ થઈ ગયાં. ૧૧૧૥ તળાવમાં સ્નાન તથા જલપાન કરી, મનમાં હર્ષ પામતા ગરુડજી વડની નીચે ગયા. ત્યાં રામચન્દ્રજીનાં સુંદર ચરિત્રો સાંભળવા માટે, વૃદ્ધ વૃદ્ધ પક્ષીઓ આવ્યાં હતાં ॥ ૨ ॥ અને કાકભુશંડજી કથાનો આરંભ કરવા ધારતા હતા, તે સમયે ગરુડજી ત્યાં જઈ પહોંચ્યા. ગરુડજીને આવતા બેઈ, સર્વ સમાજ સહિત કાકભુશંડજી રાજ થયા. ॥ ૩ ॥ કાકભુશંડજી ગરુડજીને અતિ આદર આપી, કુશલ પૂછી, સાંઝે આસન આપી, પ્રેમપૂર્વક પૂછને મધુર વચન બોલ્યા, ॥ ૪ ॥

दो०-नाथ कृतारथ भयउँ मैं, तव दर्शन खगराज ॥

आयसु होई सो करौ अब, प्रभु आयउ केहि काज ॥ ८९ ॥

सदा कृतारथ रूप तुम, कह मुदु वचन खगेश ॥

जाकी स्तुती सादर, निज मुख कीन्ह महेश ॥ ९० ॥

“હે નાથ ! હે પક્ષીઓના રાજા ! હું આજ તમારાં દર્શનથી કૃતાર્થ થયો છું. આપ જે કાર્યને માટે પધાર્યા હો તે કાર્યની આજ્ઞા કરો, એટલે હવે હું તે પ્રમાણે કરું.” ॥ ૮૯ ॥ ગરુડજી કૌભળ વચનોથી બોલ્યા કે, “આપ કે જેની પ્રશંસા પ્રેમપૂર્વક સદાશિવજીએ શ્રીચુખથી કરી છે, તેથી આપ સર્વદા કૃતાર્થ જ છો.” ॥ ૯૦ ॥

चौ०-सुनहु तात जेहि कारण आयउँ । सो सब भयउ दरश तव पायउँ ॥

देखि परम पावन तव आश्रम । गयउ मोह संशय नाना भ्रम ॥ १ ॥

अब श्रीराम कथा अति पावनि । सदा सुखद दुख पुंज नशावनि ॥

सादर तात सुनावहु मोहीं । बार बार विनवौ प्रभु तोहीं ॥ २ ॥

सुनत गरुडकी गिरा विनीता । सरल सपेम सुखद सुपुनीता ॥

भयउ तामु मन परम उछाहा । कहै लागु रघुपति गुण गाहा ॥ ३ ॥

પ્રથમહિ અતિ અનુરાગ ભવાની । રામ ચરિત રસ કહેસિ બચાની ॥

पुनि नारद कर मोह अपारा । कहैसि बहुरि रावण अवतारा ॥ ४ ॥

મધુ અવતાર કથા પુનિ ગાઈ । પુનિ શિશુ ચરિત કહેસિ મન લાઈ ॥

હે તાત ! સાંભળો. હું જે કારણથી આંખો છું તે કારણ તો આપનું દર્શન મળવાથી જ સઘળું સિદ્ધ થઈ ચૂક્યું છે. આપના પરમ પવિત્ર આશ્રમનું દર્શન થતાં જ મોહ, સંશય અને અનેક પ્રકારના ભ્રમો નષ્ટ થઈ ગયા છે. ॥ ૧ ॥ હે તાત ! હે પ્રભુ ! હવે શ્રીરામચન્દ્રજીની કથા, જે અત્યંત પવિત્ર છે, સર્વદા સુખદાયી છે અને દુઃખોના સમૂહોને નષ્ટ કરનારી છે, તે, મને પ્રેમપૂર્વક સંભળાવો. હું આપને વારંવાર વિનંતિ કરું છું.” ॥ ૨ ॥ ગરૂડજીની નમ્રતા ભરેલી, સરલ, પ્રેમવાળી, સુખદાયી અને અત્યંત પવિત્ર વાણી સાંભળીને કાકભુશંડજી મનમાં પરમ ઉત્સાહ પામ્યા અને તેથી રામચન્દ્રજીના ગુણોની કથા કહેવા લાગ્યા કે, જે કથા હું તમારી પાસે કહી ગયો છું. ॥ ૩ ॥ હે પાર્વતી ! પ્રથમ અત્યંત સ્નેહથી રામચરિત્ર માનસનું વર્ણન કર્યું. પછી નારદજીને અપાર મોહ ઉત્પન્ન થયાની કથા કહી. પછી રાવણનો અવતાર થયાનું વૃત્તાંત કહ્યું. ॥ ૪ ॥ પછી પ્રભુના અવતારની કથા કહી. પછી મન લગાવીને પ્રભુનાં બાહ્યચરિત્રનું વર્ણન કર્યું. ॥

દો-બાલ ચરિત્ર કહિ વિવિધ વિધિ, મન મહૈ પરમ ઉછાહ ॥

ક્રપિ આગમન કહેસિ પુનિ, શ્રીરઘુવીર વિવાહ ॥ ૧ ॥

મનમાં અત્યંત ઉત્સાહ ધરીને બાહ્યચરિત્રનું વર્ણન કર્યા પછી વિદ્યામિત્ર મુનિના આવવાની કથા કહી. પછી શ્રીરામચન્દ્રજીના વિવાહોત્સવનું વર્ણન કર્યું. ॥ ૯૧ ॥

ચૌ-બહુરિ રામ અભિષેક પ્રસંગા । મુનિ ત્વ વચન રાજ રસ મંગા ॥

પુર વાસિન કર વિરહ વિષાદા । કહેસિ રામ લક્ષ્મણ સંવાદા ॥ ૧ ॥

વિપિન ગમન કેવટ અનુરાગા । સુરસરિ ઉતરિ નિવાસ પ્રયાગા ॥

વાલ્મીકિ પ્રશ્ન મિલન વલ્લાના । ચિત્રકૂટ જિમિ વસ ભગવાના ॥ ૨ ॥

સચિવાગમન નગર ત્વ મરણા । ભરતાગમન પ્રેમ વહુ વરણા ॥

કરિ ત્વ ક્રિયા સંગ પુરવાસી । ભરત ગયે જહૈ પ્રશ્ન સુત્રવાસી ॥ ૩ ॥

પુનિ રઘુપતિ વહુ વિધિ સમુજ્ઞાયે । લૈ પાદુકા અવધ ફિરિ આયે ॥

ભરત રહનિ સુરપતિ સુત કરણી । પ્રશ્ન અરુ અત્રિ મેટ પુનિ વરણી ॥ ૪ ॥

પછી રામચન્દ્રજીના રાજ્યાભિષેકની તૈયારીનું વર્ણન કર્યું. પછી દશરથ રાજાની આજ્ઞાથી રાજ્ય રસનો ભંગ થયાની કથા કહી. પછી અયોધ્યા વાસીઓને રામચન્દ્રજીના વિરહથી ખેદ થયાનું વર્ણન કર્યું. પછી રામચન્દ્રજીનો અને લક્ષ્મણજીનો સંવાદ કહેા. ॥ ૧ ॥ પછી રામચન્દ્રજીના વન ગમનની, ગુહ રાજા ઉપરના પ્રેમની અને ગંગાજીને ઉતરી પ્રયાગમાં નિવાસ કર્યાની કથા કહી. પછી રામચન્દ્રજીના અને વાલ્મીકિ મુનિના સમાગમની કથા કહી. પછી રામચન્દ્રજીનો ચિત્રકૂટમાં નિવાસ થયાનું વર્ણન કર્યું. ॥ ૨ ॥ પછી રામચન્દ્રજીને પહોંચાડીને અયોધ્યામાં સુમેત્રના આવવાની અને દશરથ રાજાના મરણની કથા કહી. પછી અયોધ્યામાં ભરતજીના આવવાનું અને તેમના બહુ પ્રેમનું વર્ણન કર્યું. પછી રાજાની ક્રિયા કરી, પુરવાસીઓને સાથે લઈ, રામચન્દ્રજીની પાસે ભરતજીના આવવાનું વર્ણન કર્યું. ॥ ૩ ॥ પછી ભરતજીને રામચન્દ્રજીએ, ઘણી

રીતે સ્થબળ્યાનું અને ચિત્રકૂટમાંથી રામચન્દ્રજીની પાહુકાઓને લઈ, ભરતજીના પાછા અયોધ્યામાં આગમનનું વર્ણન કર્યું. પછી ભરતજીની રહેણીતું, જયંતની કરણીતું અને રામચન્દ્રજીની તથા અત્રિ સુનિની ભેટ થયાનું વર્ણન કર્યું. ॥ ૪ ॥

દો—કહિ વિરાધ વધ જાહિ વિધિ, દેહ તજી શરભંગ ॥

વાર્ણે સુતીક્ષ્ણ પ્રેમ પુનિ, પ્રશ્ન અગસ્ય સત સંગ ॥ ૧૨ ॥

પછી વિરાધના વધની, શરભંગ સુનિના દેહત્યાગની, સુતીક્ષ્ણ સુનિના પ્રેમની અને રામચન્દ્રજીને તથા અગસ્ય સુનિનો સમાગમ થયાની કથા કહી. ॥ ૬૨ ॥

ચૌ—કહિ દંડક વન પાવન તાઈ । ગૃધ્રમયત્રી પુનિ તેઈ ગાઈ ॥

પુનિ પ્રશ્ન પંચવટી કૃત વાસા । મંજેડ સકલ મુનિન્દ્રકે ત્રાસા ॥ ૧ ॥

પુનિ લક્ષ્મણ ઉપદેશ અનૂપા । શૂર્પણખા જિમિ કીન્દ કુરૂપા ॥

સર દૂષણ વધ બહુરિ બચાના । જિમિ સર્વ મર્મ દશાનન જાના ॥ ૨ ॥

દશકંધર મારીચ વાત કહી । જેહિ વિધિ મર્દ સકલ તેઈ કહી ॥

પુનિ માયા સીતા કર હરણા । શ્રીરઘુવીર વિરહ કહ્નુ વરણા ॥ ૩ ॥

પુનિ પ્રશ્ન ગૃધ્ર ક્રિયા જિમિ કીન્દી । વધિ કર્બંધ શ્વરિહિ ગતિ દીન્દી ॥

બહુરી વિરહ વર્ણત રઘુવીરા । જેહિ વિધિ ગયડ સરોવર તીરા ॥ ૪ ॥

પછી દંડકારણ્યની પવિત્રતા કહીને, જટાયુની માથે મૈત્રી થયાની કથા કહી. પછી રામચન્દ્રજીના પંચવટીમાં વાસની અને સર્વ મુનિઓનાં દુઃખો દૂર કરવાની કથા કહી. ॥ ૧ ॥ પછી લક્ષ્મણજીને, પ્રશ્નજી ઉપદેશ કર્યાનું, લક્ષ્મણજીએ, શૂર્પણખાને કુરૂપ કર્યાનું, ખર દૂષણના વધનું અને સઘળો મર્મ રાવણના બાણવામાં આવવાનું વર્ણન કર્યું. ॥ ૨ ॥ પછી રાવણ તથા મારીચ એઓ વચ્ચેની સઘળી વાતચીતનું અને રાવણે આપાથી બનેલાં સીતાજીના પ્રતિબિંબનું હરણ કર્યાનું વર્ણન કર્યું. પછી રામચન્દ્રજીને વિરહ દુઃખ થયાનું કાંઈક વર્ણન કર્યું. ॥ ૩ ॥ પછી રામચન્દ્રજીએ, જટાયુની ક્રિયા કર્યાનું, રામચન્દ્રજીના હાથથી કબંધનો વધ થયાનું અને ભીલડીને રામચન્દ્રજીએ આપેલી સદ્ગતિનું વર્ણન કર્યું. પછી જે પ્રકારથી વિરહનું વર્ણન કરતાં કરતાં રામચન્દ્રજી પંચાના તીરપર પધાર્યા, તે પ્રકારનું વર્ણન કર્યું. ॥ ૪ ॥

દો—પ્રશ્ન નારદ સંવાદ કહિ, મારહિ મિલન પ્રસંગ ॥

પુનિ સુગ્રીવ મિતાઈ, બાલી પ્રાણ કર મંગ ॥ ૧૩ ॥

કપિહિ તિલક કરિ પ્રશ્ન કૃત, શૈલ મવર્ષણ વાસ ॥

વર્ણત વર્ષા શરદ ઋતુ, રામ રોષ કપિ ત્રાસ ॥ ૧૪ ॥

પછી રામચન્દ્રજીના અને નારદજીનાં સંવાદની, હનુમાનજીનો સમાગમ થયાની, સુગ્રીવની સાથે મૈત્રી થયાની અને વાળીનો વધ કર્યાની કથા કહી. ॥ ૬૩ ॥ પછી સુગ્રીવને રાન્યતિલક આપીને રામચન્દ્રજીએ પ્રવર્ષણ નામના પર્વતમાં નિવાસ કર્યાની, વર્ષા ઋતુનાં તથા શરદ ઋતુનાં વર્ણનની, સુગ્રીવ ઉપર રામચન્દ્રજીના ક્રુદ્ધ થવાની અને વાન-રાજાના ત્રાસની કથા કહી. ॥ ૬૪ ॥

સૌ૦-જિહિ વિધિ કપિપતિ કીશ પઠાયે । સીતા લોદ સકલ દિશિ ઘાયે ॥
 વિવર પ્રવેશ કીન્હ જેહિ માંતિ । કપિન્હ બહોરિ મિલા સંપાતી ॥ ૧ ॥
 મુનિ સવ કથા સમીર કુમારા । લાંઘત મયડ પયોધિ અપારા ॥
 લંકા કપિ પ્રવેશ જિમિ કીન્હા । પુનિ સીતહિં ધીરજ જિમિ દીન્હા ॥ ૨ ॥
 વન ઝજારિ રાવણહિ પ્રવોધી । પુર દહિ લાંઘેડ વહુરિ પયોધી ॥
 આયે કપિ સવ જહૈં રઘુરાઈ । વૈદેહિ કી કુશલ મુનાઈ ॥ ૩ ॥
 સેન સમેત યથા રઘુવીરા । ઉતરે જાઈ વારિનિધિ તીરા ॥

મિલા વિભીષણ જેહિ વિધિ આઈ । સાગર નિગ્રહ કથા મુનાઈ ॥ ૪ ॥

પછી સુગ્રીવે, સીતાજીના શોધને માટે વાનરાઓને મોકલવાની, સીતાજીના શોધને માટે સર્વ દિશાઓમાં વાનરાઓના ફરવાની, અંગદ આદિ વાનરાઓએ શુકામાં પ્રવેશ કર્યાની અને વાનરાઓને સંપાતિને સમાગમ થયાની કથા કહી. ॥ ૧ ॥ પછી સંપાતિનાં વચનો સાંભળી, હનુમાનજીએ અપાર સસુદ્રનું ઉલ્લંઘન કર્યું, તેનું વર્ણન કર્યું. પછી હનુમાનજીના લંકામાં પ્રવેશનું, હનુમાનજીએ સીતાજીને ધીરજ આપ્યાનું, ॥ ૨ ॥ હનુમાનજીએ વાહીને ઉજાડ કરી, રાવણને સંમળન્યાનું અને પછી સસુદ્ર ઉલ્લંઘન કરીને હનુમાનજીના પાછા આવવાનું વર્ણન કર્યું. ॥ ૩ ॥ પછી રામચન્દ્રજીની પાસે સર્વ વાનરાઓના આવવાની, સીતાજીની કુશલ ખબર આપવાની, સેના સહિત રામચન્દ્રજીએ સસુદ્રના કિનારાપર પડાવ કર્યાની, વિભીષણના મિલાપના પ્રકારની અને સસુદ્રના અભિમાનનો ભંગ થયાની કથા કહી. ॥ ૪ ॥

દો૦-સેતુ બાંધિ કપિ સેન જિમિ, ઉતરે સાગર પાર ॥

ગયો વશીઠી વીર વર, જેહિ વિધિ બાલિકુમાર ॥ ૧૫ ॥

નિશિચર કીશ લરાઈ, વરણેસિ વિવિધપ્રકાર ॥

કુમ્ભકર્ણ ઘનનાદ કર, બલ પૌરુષ સંહાર ॥ ૧૬ ॥

પછી સસુદ્રમાં સેતુ બાંધવાનું, સસુદ્રને સામે પાર સેનાના ઉતરવાનું અને મહા-વીર અંગદના વિદિ કરવા માટે જવાનું વર્ણન કર્યું. ॥ ૧૫ ॥ પછી રાક્ષસોની અને વાન-ઓની વિવિધ પ્રકારની લડાઈનું વર્ણન કર્યું. પછી કુંભકર્ણના તથા ઈન્દ્રજિતના બળનું, ધૌરુધનું અને તે બન્ને વીરોના વિનાશનું વર્ણન કર્યું. ॥ ૧૬ ॥

સૌ૦-નિશિચર નિકર મરણ વિધિ નાના । રઘુપતિ રાવણ સમર લખાના ॥

રાવણ વધ મન્દોદરિ શોકા । રાજ વિભીષણ દેવ અશોકા ॥ ૧ ॥

સીતા રઘુપતિ મિલન બહોરી । સુરન્હ કીન્હ સ્તુતિ કર જોરી ॥

પુનિ પુષ્પક ચહિ સીય સમેતા । અવધ ચલે પ્રશ્ન કૃપાનિકેતા ॥ ૨ ॥

જેહિ વિધિ રામ નગર નિજ આયે । વાયસ વિશદ ચરિત સવ ગાયે ॥

કહેસિ બહોરિ રામ અભિષેકા । પુર વર્ણન તૃપ નીતિ અનેકા ॥ ૩ ॥

કથા સમસ્ત મુશુંડ લખાની । જો મૈં તુમ સન કહી મવાની ॥

મુનિ શુભ રામ કથા સ્વગનાહા । કહત વચન મન પરમ ઉછાહા ॥ ૪ ॥

પછી અનેક પ્રકારથી રાક્ષસોના મરણનું, રામચન્દ્રજીના અને રાવણના યુદ્ધનું, રાવણના વધનું, મંદોદરીના શોકનું, વિભીષણને રાજ્યતિલક દેવાયાનું, દેવતાઓનો સમગ્રો શોક ટળી જવાનું, ॥ ૧ ॥ સીતાજીના અને રામચન્દ્રજીના સમાગમનું અને દેવતાઓએ હસ્તેા જોડી કરેલી શ્રીરામચન્દ્રજીની સ્તુતિનું વર્ણન કર્યું. પછી કાકભુશંડજીએ જે પ્રકારથી સીતાજી સહિત પુષ્પક વિમાનમાં ચઢીને અયોધ્યા તરફ પધાર્યા, તે પ્રકારનું, ॥ ૨ ॥ રામચન્દ્રજીના અયોધ્યામાં પધારવાનું, શ્રીરામચન્દ્રજીના રાજ્યાભિષેકનું, અયોધ્યાનું અને છેવટ અનેક પ્રકારની રાજનીતિનું વર્ણન ગરૂડજીની પાસે કર્યું. ॥ ૩ ॥ હે પાર્વતી ! કાકભુશંડજીએ ગરૂડજીની પાસે જે કથા કહી હતી, તે જ કથા મેં તમને કહી સંભળાવી છે. શ્રીરામચન્દ્રજીની શુભ કથા સાંભળીને મનમાં પરમ આનંદ પામેલા ગરૂડજીએ કાકભુશંડજીને કહ્યું કે, ॥ ૪ ॥

સો-ગયડ મોર સંદેહ, મુનેઉં સકલ રઘુપતિ ચરિત ॥

મયડ રામ પદ નેહ, તવ પ્રસાદ વાયસ તિલક ॥ ૨ ॥

મોહિં મયડ અતિ મોહ, પ્રશુ બંધન રળ મહિ નિરશિ ॥

ચિદાનન્દ સન્દોહ, રામ વિકલ કારણ કવન ॥ ૩ ॥

“ હે વાયસોમાં ઉત્તમ કાકભુશંડજી ? મેં શ્રીરામચન્દ્રજીનું સધળું ચરિત સાંભળ્યું, મારો સંદેહ ટળી ગયો અને મને શ્રીરામચન્દ્રજીના ચરણોમાં સ્નેહ થયો. ॥ ૨ ॥ યુદ્ધમાં શ્રીરામચન્દ્રજીને નાગપાશથી બંધાયેલા જોઈ, મને અત્યંત મોહ ઉત્પન્ન થયો હતો કે, ‘શ્રીરામચન્દ્રજી જો ચિદાનંદના સમૂહરૂપ પરમાત્મા હોય, તો તે આ પ્રમાણે વ્યાકુલ થવા કેમ ઘટે ?’ ॥ ૩ ॥

ચૌ-દેસિ ચરિત અતિ નર અનુહારી । મયડ હૃદય મમ સંશય ભારી ॥

સો ભ્રમ અવ મૈં હિત કર જાના । કીન્હ અનુગ્રહ કૃપાનિધાના ॥ ૧ ॥

જો અતિ આતપ વ્યાકુલ હોઈ । તરુ છાયા મુલ જાને સોઈ ॥

જો નહિ હોત મોહ અતિ મોહીં । મિલિતેઉં તાત કવન વિધિ તોહીં ૨

મુનેતેઉં કિમિ હરિ કથા મુહાઈ । અતિ વિચિત્ર બહુ વિધિ તુમ ગાઈ ॥

નિગમાગમ પુરાણ મત યેહા । કહાઈં સિદ્ધ મુનિ નહિં સન્દેહા ॥ ૩ ॥

સંત વિશુદ્ધ મિલિં પુનિ તેહી । ચિતવહિં રામ કૃપા કરિ જેહી ॥

રામ કૃપા તવ દરશન મયજ । તવ પ્રસાદ મમ સંશય ગયજ ॥ ૪ ॥

શ્રીરામચન્દ્રજીનું મનુષ્યાવતારને અનુસરતું ચરિત જોવાથી મારા હૃદયમાં જે માટે સંશય ઉત્પન્ન થયો હતો, તે જામને મેં આજ મારા હિતરૂપ જાણ્યો. શ્રીરામચન્દ્રજીએ મને જામ આપ્યો, એ એક જાતનો અનુગ્રહ જ કર્યો એમ સમજું છું. ॥૧॥ કેમ કે, જે માણસ તડકાથી અત્યંત વ્યાકુલ થયો હોય, તે જ, વૃક્ષની છાયાના સુખને જાણી શકે છે. જો મને અતિ મોહ ઉત્પન્ન થયો ન હોત તો મને આપનો સમાગમ શી રીતે થાત ॥ ૨ ॥ અને જે આ ઘણા ઘણા પ્રકારની અતિ વિચિત્ર હરિકથા આપે વર્ણવી, તે પણ કેમ સાંભળવામાં આવત ? શુદ્ધ ચિત્તવાળા સંત પુરૂષો તેને જ મળે, કે જેના ઉપર

શ્રીરામચન્દ્રજીએ કૃપાદૃષ્ટિથી જોયું હોય. વેદોનો, શાસ્ત્રોનો તથા પુરાણોનો એ જ સિદ્ધાંત છે અને સિદ્ધો તથા મુનિઓ પણ એમ જ કહે છે, એ વિષયમાં કશો સન્દેહ નથી. ॥ ૩ ॥ મને શ્રીરામચન્દ્રજીની કૃપાથી આપનાં દર્શનની પ્રાપ્તિ થઈ અને આપની કૃપાથી મારો સંદેહ ટળી ગયો. ” ॥ ૪ ॥

દો—મુનિ વિહંગપતિ બાળી, સહિત વિનય અનુરાગ ॥

પુલક ગાત લોચન સજલ-મન હર્ષે અતિ કાગ ॥ ૧૭ ॥

કાકભુશંડજી, એ પ્રભાણે વિનયથી તથા સ્નેહથી ભરેલી ગરૂડજીની વાણી સાંભળીને મનમાં હર્ષ પામ્યા, ગાત્રોમાં રોમાંચિત થયા અને નેત્રોમાં જલચુક્ત થયા. ॥ ૬૭ ॥

દો—શ્રોતા મુમાતિ મુશીલ શુચિ, કથા રસિક હરિદાસ ॥

પાઈ ઉમા યહ ગોપ્ય મત, સજ્જન કરહિ પ્રકાશ ॥ ૧૮ ॥

હે પાર્વતી ! જ્યારે સારી બુદ્ધિવાળો, મુશીલ, પવિત્ર, કથાનો રસિક અને પ્રભુનો દાસ શ્રોતા મળે, ત્યારે જ સજ્જનો આ ગોપ્ય (ગુપ્ત રાખવા યોગ્ય) સિદ્ધાંતનો પ્રકાશ કરે છે. ॥ ૬૮ ॥

ચૌ—બોલેડ કાગમુશુન્દ્ર બહોરી । નભગનાથ પર મીતિ ન થોરી ॥

સવ વિધિ નાથ પૂજ્ય તુમ મેરે । કૃપા પાત્ર રઘુનાયક કેરે ॥ ૧ ॥

તુમહિ ન સંશય મોહ ન માયા । મોપર નાથ કીન્હ તુમ દાયા ॥

પઠે મોહ મિસુ સ્વગપતિ તોહી । રઘુપતિ દીન્હ બઢાઈ મોહી ॥ ૨ ॥

તુમ નિજ મોહ કહા સ્વગ સાઈ । સો નહિં કહુ આશ્ચર્ય મુસાઈ ॥

નારદ શિવ વિરંચિ સનકાદી । જો મુનિનાયક આતમવાદી ॥ ૩ ॥

મોહ ન અંધ કીન્હ કેહિ કેહી । કો જગ કામ નચાવ ન જેહી ॥

તૃષ્ણા કેહી ન કીન્હ બૌરાદા । કેહિકે હૃદય ક્રોધ નહિં દાદા ॥ ૪ ॥

ગરૂડજીની ઉપર અત્યંત પ્રેમને લીધે વળી પણ કાકભુશંડજી બોલ્યા કે “ હે નાથ ! તમે શ્રીરામચન્દ્રજીના કૃપાપાત્ર છો, તેથી સર્વ પ્રકારે મારા પૂજ્ય છો. ॥ ૧ ॥ તમને સંશય, મોહ કે માયા હોય જ નહીં. તમે તો અહીં આવવાથી મારા ઉપર કયા જ કરી છે. હે ગરૂડ ! શ્રીરામચન્દ્રજીએ, તમને મોહનાં બહાનાંથી અહીં મોકલીને કેવળ મને મોટાઈ જ આપી છે. ॥ ૨ ॥ હે સ્વામી ગરૂડ ! તમે પોતાને મોહ થયાનું કહ્યું, તો એ કાંઈ આશ્ચર્યરૂપ નથી. કેમ કે, જે નારદ, શિવ, બ્રહ્મા, સનકાદિક તથા બીજા પણ આત્મવાદી મુનિશ્વરો છે, તેઓને પણ માયા મોહિત કરી નાખે છે. ॥ ૩ ॥ જગ-તમાં મોહ, કેને કેને અંધ કર્યા નથી ? કામદેવે કેને કેને નમાવ્યા નથી ? તૃષ્ણાએ કેને બાવરા બનાવ્યા નથી ? ક્રોધે કેને કેને બાવ્યા નથી ? ॥ ૪ ॥

દો—જ્ઞાની તાપસ શૂર કવિ, કોવિદ ગુણ આગાર ॥

કેહિકે લોભ વિદેવના, કીન્હ ન ર્હિ સંસાર ॥ ૧૯ ॥

આ સંસારમાં લોભ, જ્ઞાની, તપસ્વી, શૂર, કવિ, વિદ્વાન અને શુણ્ઠી, એઓમાંથી પણ કેને વિડેબના કરાવી નથી ? (આળા ચુધાવ્યા નથી ?) ॥ ૬૯ ॥

દો-શ્રીમદ વ્રત ન કીન્હ કેહિ, પ્રમુતા વધિર ન કાહિ ॥

મુગનયનીકે નયન શર, કો અસ લાગ ન જાહિ ॥ ૧૦૦ ॥

લક્ષ્મીના મહે કોને વકે કર્યો નથી ? ઐશ્વર્ય (અમલહારીએ) કોને બેહેરા કર્યા નથી ? હરિષ્ણીના બેવાં નેત્રોવાળી આંખોનાં કટાક્ષોએ કોને વિન્ધ્યા નથી ? ॥ ૧૦૦ ॥

ષો-ગુણકૃત સમિપાત નહિં કેહી । કો ન માન મદ તજો નિવેહી ॥

યૌવન જ્વર ન કાહિ બલકાવા । મમતા કેહિ કર યશ ન નશાવા ॥ ૧ ॥

મત્સર કાહિ કલંક ન લાવા । કાહિ ન શોક સમીર ઢોલાવા ॥

ચિંતા સાંપિનિ કાહિ ન સ્વાયા । કો જગ જાહિ ન વ્યાપી માયા ॥ ૨ ॥

કીટ મનોરથ દારુ શરીરા । જેહિ ન લાગુ ધુન કો અસ ધીરા ॥

મૃત વિત લોક રૂષણા તીની । કેહિ હી મતિ ર્ફન્હ કૃત ન મલીની ॥૩॥

યહ સવ માયા કર પરિવારા । પ્રબલ અમિત કો વરણે પારા ॥

શિવ ચતુરાનન જાહિ દરાહી । અપર જીવ કેહિ લેલે મારી ॥ ૪ ॥

શુભોએ કોને સંનિપાત ઉપજાવ્યો નથી ? માનનો તથા મહનો ત્યાગ કરીને કોણ બચી ગયા છે ? યૌવનરૂપી જ્વરે કોને ઉન્મત્ત કર્યા નથી ? મમતાએ કોના યશનો નાશ કર્યો નથી ? ॥ ૧ ॥ મત્સરે (અહેખાએ) કોને કલંક લગાડ્યું નથી ? શોકરૂપી પવને કોને ઢોલાવ્યા નથી ? ચિંતારૂપી સર્પિણીએ કોને ખાધા નથી ? જગતમાં માયા કોને વ્યાપી નથી ? ॥ ૨ ॥ જેને શરીરરૂપી લાકડામાં મનોરથરૂપી ઘણું (એક જાતનો કીટો) ન લાગ્યો હોય એવો ધીર કોણ છે ? પુત્રેષણા, વિતૈષણા, અને લોકેષણા એ ત્રણ ઈષ્ટાઓએ (પુત્રની, ધનની તથા પ્રતિષ્ઠાની તૃષ્ણાઓએ) કોની મતિને મલિન કરી નથી ? ॥ ૩ ॥ હે ગરુડ ! ઉપર કહેલું સઘળું માયાનું કુટુંબ પ્રબલ છે અને અસંખ્યાત છે. એનું સંપૂર્ણ વર્ણન કોનાથી બની શકે ? એ કુટુંબથી શિવ અને બ્રહ્મા પણ રહે છે, ત્યારે બીજા જીવો તો શા લેખામાં છે ? ॥ ૪ ॥

દો-વ્યાપ રહ્યો સંસાર મહૈ, માયા કટક પ્રવંહ ॥

સેનાપતિ કામાદિ મદ, દંભ કપટ પાવંહ ॥ ૧૦૧ ॥

આ માયાનું પ્રવંડ સૈન્ય સઘળા સંસારમાં વ્યાપી રહ્યું છે, કે જે સૈન્યમાં દંભ, કપટ, પાખંડ તથા કામ, ક્રોધ આદિ યોદ્ધાઓ સેનાપતિઓ છે. ॥ ૧૦૧ ॥

દો-સો દાસી રઘુવીર કી, સમુઝૈ મિથ્યા સોપિ ॥

છૂટે ન રામ કૃપા વિન્નુ, નાય કહૌ પ્રણરોપિ ॥ ૧૦૨ ॥

હે નાથ ! એ માયા કે જે રામચંદ્રજીની દાસી છે, તે 'મિથ્યા છે,' એમ સમજવામાં આવી હોય, તોપણ શ્રીરામચંદ્રજીની કૃપા વિના છૂટતી નથી, એ હું પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહું છું. ॥ ૧૦૨ ॥

ષો-જો માયા સર્વ જગદિ નચાવા । જામુ ચરિત લલિત કાહુ ન પાવા ॥
 સો પ્રમુદ્ધ ભૂવિકાસ લગરાજા । નાચ નટી રૂપ સહિત સમાજા ॥ ૧ ॥
 સોઈ સચ્ચિદાનંદ ધનશ્યામા । અજ વિજ્ઞાન રૂપ ગુણધામા ॥
 વ્યાપક બ્રહ્મ અલંકાર અનન્તા । અલિલ અમોઘ એક ભગવંતા ॥ ૨ ॥
 અગુણ અદેશ ગિરા ગોતીતા । સમદર્શી અનવદ્ય અજીતા ॥
 નિર્મલ નિરાકાર નિર્મોહા । નિત્ય નિરંજન મુલ સંદોહા ॥ ૩ ॥
 પ્રકૃતિ પાર પ્રમુદ્ધ સર્વ રૂપ વાસી । બ્રહ્મ નિરીહ નિરુજ અવિનાસી ॥
 રહ્યો મોહ કર કારણ નારી । રવિ સન્મુલ તમ કવચું કિ જારી ॥ ૪ ॥

એ માયા સદ્ગુણ જગતને નચાવે છે અને તેનાં ચરિત્રને ભેદ કોઈથી પણ સમજી શકાતો નથી. હે ગરુડ ! એ માયા પ્રભુની ભુકૃતિના વિલાસમાત્રથી નટીની જેમ પોતાના સમાજ સહિત નાચે છે. ॥૧॥ માયાને નચાવનારા ધનશ્યામ પ્રભુ શ્રીરામચંદ્ર સચ્ચિદાનંદ છે, અજ-મા છે, વિજ્ઞાનરૂપ છે, ગુણોના અધિષ્ઠાનરૂપ છે, વ્યાપક છે, પર-બ્રહ્મ છે, અખંડ છે, અંતથી રહિત છે, સર્વરૂપ છે, એક છે, અમોઘ એશ્વર્યવાળા છે, ॥૨॥ નિર્મલ છે, કંઠથી રહિત છે, વાણીથી તથા ઇન્દ્રિયોથી અગમ્ય છે, સમદર્શી છે, નિર્દોષ છે, અલિલ છે, અમતાથી રહિત છે, નિરાકાર છે, મોહથી રહિત છે, નિત્ય છે, નિર્લેપ છે, પરમાનંદના સમુદ્ભૂતરૂપ છે, ॥૩॥ માયાથી પર છે, સર્વનાં હૃદયોમાં અંતર્યામીપણથી રહે-નારા છે, ચેષ્ટાઓથી રહિત છે, વિકારોથી રહિત છે. અને અવિનાશી છે, એ પરમાત્માને માયાથી મોહ થાય એવું કશું કારણ નથી. અંધકાર કદી પણ સૂર્યની પાસે જઈ શકે કે? ॥૪॥

દો-મક્ત હેતુ ભગવાન પ્રમુદ્ધ, રામ ધરેહુ તનુ રૂપ ॥
 કિયે ચરિત પાવન પરમ, પ્રાકૃત નર અનુરૂપ ॥ ૧૦૩ ॥
 યયા અનેક વેશ ધરિ, નૃત્ય કરે નટ કોઈ ॥
 જોઈ જોઈ ભાવ દિલાવે, આપુ ન હોઈ ન સોઈ ॥ ૧૦૪ ॥

એ કે પ્રભુ શ્રીરામચંદ્ર આ પ્રમાણે અત્યંત અસંગ છે, તેાપણ તેમણે ભકતોને માટે નર શરીરને ધારણ કરીને પ્રાકૃત નરને છાજે એવાં પરમ પવિત્ર ચરિત્રો કર્યા હતાં. ॥ ૧૦૩ ॥ જેમ નટ અનેક પ્રકારના વેશોને ધરીને નૃત્ય કરતાં વેશને છાજતો ભાવ ભજવી બતાવે છે, પણ પોતે તે વેશમાં અર્હભાવ પામતો નથી, તેમ પ્રભુ ભકતોને માટે અનેક અવતારો ધરીને લીલા કરતાં, તે તે અવતારોને છાજતા ભાવો બતાવે છે, પણ પોતે તે અવતારાત્મક શરીરોમાં અર્હભાવ પામતા નથી. ॥ ૧૦૪ ॥

ષો-અસ રઘુપતિ લીલા રગારી । દનુજ વિમોહન જન મુલકારી ॥
 જે મતિ મલિન વિષય વશ કામી । પ્રમુદ્ધ પર મોહ ધરદિં રૂપિ સ્વામી ॥ ૧ ॥
 નયન દોષ જા કહું જવ હોઈ । પીત વરણ શશિ કહું કહ સોઈ ॥
 જવ જેઈ દિગ્ભ્રમ હોઈ સ્વગેશા । સો કહ પશ્ચિમ ઝગેડ દિનેશા ॥ ૨ ॥

નૌકારૂઢ ચલત જગ દેસા । અચલ મોહ વશ આપુહિ લેલા ॥
 બાલક પ્રપહિ ન પ્રપહિ ગૃહાદી । કહાંહિ પરસ્પર મિથ્યાવાદી ॥ ૩ ॥
 હરિ વિષયિક અસ મોહ વિહંગા । સપનેહું નહિ અજ્ઞાન પ્રસંગા ॥
 માયાવશ મતિમંદ અભાગી । હૃદય જવનિકા વહુ વિધિ લાગી ॥ ૪ ॥
 તે શઠ હઠ વશ સંશય કરહો । નિજ અજ્ઞાન રામ પર ધરહો ॥

હે સ્વામી ગરૂડ ! રામચન્દ્રજીની લીલા એવી છે. તેથી આસુરી લોકો મોહ પામે છે અને ભક્ત લોકો સુખ પામે છે. ॥ ૧ ॥ જેમ નેત્રોમાં કમળા આદિ દોષોવાળા લોકો ચંદ્રને પીળા વર્ણવાળો કહે છે. દિગ્બલ પામેલા લોકો સૂર્યને પશ્ચિમ દિશામાં ઉગેલો કહે છે, ॥ ૨ ॥ વહાણમાં ચઢેલા લોકો પોતાને અચળ લેખીને જગતને ચળ ગણે છે, અને ફેફડી ફરતાં બાલકો ઘર વગેરે અચળ પદાર્થોને ભ્રમણ કરતા માને છે તથા કહે છે તેમ મલિન યુદ્ધિવાળા, કામી અને વિષયોને તથા મોહને વશ થયેલા લોકો પ્રભુ ઉપર મોહરૂપ દોષ મૂકે છે ॥ ૩ ॥ અને પરસ્પરમાં, પ્રભુને, મોહ થયાની ખેડી વાતો કહે છે. હે ગરૂડ ! પ્રભુને અજ્ઞાન તથા મૂર્છા વગેરે મોહ થયાની જે જે વાતો છે, તે સઘળી એવી જ છે. પ્રભુને તો સ્વપ્નમાં પણ અજ્ઞાનાદિકનો સંભવ નથી. માયાને વશ થયેલા, મંદ યુદ્ધિવાળા અને અભાગિયા લોકોને હૃદયમાં ઘણા પ્રકારનો મોહરૂપી પડદો પડેલો હોય છે, તેથી તેઓ પ્રભુનાં તત્વને નહીં જાણી શકતાં, ॥ ૪ ॥ હઠને વશ થઈ, સંશય ધરીને પ્રભુની ઉપર મોહાદિક થયાના મિથ્યા આરોપો મૂકે છે, કે જે આરોપો પોતાની ઉપર જ લાગુ પડે છે. ॥

દોઁ—કામ ક્રોધ મદ લોભ રત, ગૃહાસક્ત દુઃખ રૂપ ॥

તે કિમિ જાનહિં રઘુપતિહિ, મૂઢ પરે તમ કૂપ ॥ ૧૦૫ ॥

નિર્ગુણ રૂપ સુલભ અતિ, સગુણ ન જાને કોઈ ॥

સુગમ અગમ નાના ચરિત, સુનિ સુનિ મન પ્રમ હોઈ ॥ ૧૦૬ ॥

કામ, ક્રોધ, મદ તથા લોભ, એઓમાં લાગેલા, દુઃખરૂપ ધરમાં આસક્ત થયેલા અને અજ્ઞાનરૂપી કૂવામાં પડેલા મૂઢ લોકો રામચન્દ્રજીને શી રીતે ઓળખી શકે ! ॥ ૧૦૫ ॥ રામચન્દ્રજીના નિર્ગુણ સ્વરૂપને તો અખંડ તથા એકરસ હોવાને લીધે અત્યંત સુગમ જાણવું છે, પરંતુ સગુણ સ્વરૂપને ઓળખવું બહુ કઠણ છે, તેથી તેને કોઈ જાણતા નથી. સગુણ સ્વરૂપનાં અનેક ચરિત્રોમાં કેટલાંએક સૈતુખંધનાદિક ચરિત્રો ધર્મસ્તવની પણ પ્રતીતિ કરાવનારાં છે અને કેટલાંએક જનકી વિરહાદિક ચરિત્રો અનિશ્વરસ્તવની પણ પ્રતીતિ કરાવનારાં છે, તેથી તે ચરિત્રો સાંભળી, સુનિઓના મનમાં પણ ભ્રમ થઈ જાય છે. ॥ ૧૦૬ ॥

ચૌઁ—સુન સ્વગપતિ રઘુપતિ પ્રમુતાઈ । કહોં યથા મતિ કથા સુહાઈ ॥

જેહિ વિધિ મોહ ભયડ પ્રમુ મોહોં । સો સવ ચરિત સુનાવો તોહોં ॥ ૧ ॥

રામ કૃપા ભાજન તુમ તાતા । હરિ ગુણ પ્રીતિ મોહિં સુલહાતા ॥

તાતે કહુ નહિ તુમહિં દુરાવોં । પરમ રહસ્ય મનોહર ગાવોં ॥ ૨ ॥

મુનહુ રામ કર સહજ સ્વભાજ । જન અભિમાન ન રાજહિં કાજ ॥
 સંસૃતિ મૂલ શૂલપદ નાના । સકલ શોકદાયક અભિમાના ॥ ૩ ॥
 તાતે કરહિં કૃપાનિધિ દૂરી । સેવક પર ભમતા અતિ ભૂરી ॥
 જિમિ શિશુ તનુ વ્રણ હોઈ ગુલાઈ । માતુ ચિરાવ કાઠિનકી નાઈ ॥ ૪ ॥

હે ગરૂડ ! હું યથામતિ શ્રીરામચન્દ્રજીની પ્રભુતાની સુંદર કથા કહું છું, તે સાંભળો. હે સ્વામી ! જે પ્રકારથી મને મોહ થયો હતો, તે પ્રકાર સંબંધી સઘળું વૃત્તાંત તમને કહી સંભળાવું છું. ॥ ૧ ॥ હે તાત ! તમે શ્રીરામચન્દ્રજીના કૃપાપાત્ર છો અને શ્રીરામચન્દ્રજીના ગુણોમાં પ્રીતિવાળા છો, તેથી મને આનંદ આપો છો. એ ઝરણુને લીધે જ હું તમારાથી કશું નહીં છૂપાવતાં તમારી આગળ પરમ રહસ્યને પણ પ્રગટ કરું છું. ॥ ૨ ॥ શ્રીરામચન્દ્રજીનો એવો સહજ સ્વભાવ જ છે, કે કોઈ પણ ભક્તાનું અભિમાન રહેવા ન આપે. અભિમાન, સંસારનું મૂળ છે, નાના પ્રકારની પીડાઓ દેનાઈ છે અને સર્વ પ્રકારના શોકો આપનાઈ છે, ॥ ૩ ॥ તેથી કૃપાના ભંડારરૂપ અને સેવકોની ઉપર અતિ મમતા રાખનારા શ્રીરામચન્દ્રજી, સેવકોના અભિમાનને દૂર કરે છે. જેમ માતા બાલકનાં શરીરમાં થયેલાં ગુમડાંને પોતે કઠણ હૃદયવાળી બનીને ચીરાવે છે. તેમ શ્રીરામચન્દ્રજી સેવકોને પ્રાપ્ત થયેલાં અભિમાનને પોતે કઠણ હૃદયવાળા બનીને નષ્ટ કરાવે છે. ॥ ૪ ॥

દો—યદ્યપિ પ્રથમ દુઃખ પાવૈ, રોવૈ ચાલ અધીર ॥

વ્યાધિ નાશ હિત જનની, ગનૈ ન સો શિશુ પીર ॥ ૧૦૭ ॥

તિમિ રઘુપતિ નિજ દાસ કર, હરહિં માન હિત લાગિ ॥

તુલસિદાસ એસે પ્રશ્નહિ, કસ ન મજહુ ભ્રમ ત્યાગિ ॥ ૧૦૮ ॥

જે કે ગુમડું ચીરાવવાના સમયમાં બાલક અધીર થઈને રૂવે છે અને પ્રથમ બહુ દુઃખ પામે છે, પણ માતા, તે બાલકના વ્યાધિના નાશને માટે બાલકની તે પીડાને ગણકારતી નથી, ॥ ૧૦૭ ॥ તેમ જો કે અભિમાનનો ભંગ થતો હોય, તે સમયમાં ભક્ત પ્રથમ બહુ દુઃખ પામે છે, તો પણ શ્રીરામચન્દ્રજી તે ભક્તાના હિતને માટે ભક્તાનાં તે દુઃખને ગણકારતા નથી. હે લોકો ! તમે આવા પ્રભુને, જામને ત્યાગ કરીને શામાટે ભજતા નથી ? ॥ ૧૦૮ ॥

ચૌ—રામ કૃપા આપાનિ જદતાઈ । કહૌં સ્વગેશ મુનહુ મન હાઈ ॥

જવ જવ રામ મનુજ તનુ ધરહીં । મક્ત હેતુ લીલા વહુ કરહીં ॥ ૧ ॥

તવ તવ અવધ પુરી મૈં જાઁ । શિશુ લીલા વિલોકિ હરવાઁ ॥

જન્મ મહોત્સવ દેસૌં જાઈ । વર્ષ પાંચ તહૈં રહૌં મુઝાઈ ॥ ૨ ॥

દૃષ્ટ દેવ મમ બાલક રામા । શોભા વપુષ કોટિ શત કામા ॥

૧ એકસો બત્રીસમાં દોહા પછીની સોરઠાની નોટ વાંચો.

નિજ પ્રસુ વદન નિહારી નિહારી । લોચન સફલ કરૌં ઝરગારી ॥ ૩ ॥

લઘુ વાયસ વપુ ધરિ પ્રસુ સંગા । દેખૌં બાલ ચરિત વહુ રંગા ॥

હે ગરુડજી ! રામચંદ્રજીની કૃપા વિષે અને મારી ભૂખતા વિષેની કથા કહું છું, તે એકાગ્ર ચિત્તાથી સાંભળો. જ્યારે જ્યારે રામચંદ્રજી, મનુષ્ય શરીર ધરે છે અને ભક્તોને માટે બહુ લીલા કરે છે, ॥ ૧ ॥ ત્યારે ત્યારે હું અયોધ્યા પુરીમાં જાઉં છું અને તે પ્રભુની બાલલીલા જોઈને રાજી થાઉં છું. જ્યારે પ્રભુનો જન્મ મહોત્સવ દેખું, ત્યારે પાંચ વર્ષ સુધી તેમાં જ આસક્ત થઈને બીજું સઘળું ભૂલી જાઉં છું. ॥ ૨ ॥ સો કરોડ કામદેવોના જેવી શરીરની શોભાવાળા બાલક રામચંદ્રજી, મારા ઇષ્ટદેવ છે. હું એ મારા ઇષ્ટદેવનાં સુખારવિન્દને જોઈ જોઈને મારાં નેત્રોને સફલ કરું છું. ॥ ૩ ॥ હું નહાના કાગડાનું રૂપ ધરી, પ્રભુની સાથે સાથે ફરીને તેમનાં બાલચરિત્રોના ઘણા ખેલ જોઉં છું. ॥

દો-લરિકાઈ જહૈં જહૈં ફિરહિં, તહૈં તહૈં સંગ ઝડાઉં ॥

જૂઠન પરે અજિર મહૈં, સો ઝડાય કર સ્વાડ ॥ ૧૦૧ ॥

રામચંદ્રજી બાલકપણામાં જ્યાં જ્યાં ફરે છે, ત્યાં ત્યાં હું ઉડી ઉડીને તેમની સાથે જ ફરું છું અને આંગણામાં એમના હાથથી જે જૂઠણ પડ્યું હોય, તેને ચાંચવતે ઉપાડી ઉપાડીને ખાઉં છું. ॥ ૧૦૬ ॥

દો-एकवार अतिशय प्रबल, चरित कीन्ह रघुवीर ॥

सुमिरत प्रभु लीला सोई, पुलकित भयउ शरीर ॥ ૧૧૦ ॥

રામચંદ્રજીએ, એકવાર તો એવું અત્યંત વિલક્ષણ ચરિત્ર કર્યું હતું કે, તે લીલાનું સ્મરણ કરતાં માફ શરીર રોમાંચિત થઈ જાય છે. ॥ ૧૧૦ ॥

चौ-कहै श्रुंढि सुनहु खगनायक । राम चरित सेवक सुखदायक ॥

नृप मंदिर सुंदर सब भाँती । खचित कनकमणि नाना जाती ॥ ૧ ॥

वरणि न जाई रुचिर अँगनाई । जहँ खेलाई नित चारों भाई ॥

बालविनोद करत रघुराई । विचरत अजिर जननि सुखदाई ॥ ૨ ॥

मरकत मुदुल कलेवर श्यामा । अंग अंग प्रति लखि बहु कामा ॥

नवराजीव अरुण मुदु चरणा । पदज रुचिर नख शशि छुति हरणा ॥ ૩ ॥

ललित अंग कुलिशादिक चारी । नूपुर चारु मधुर रवकारी ॥

चरु पुरट मणि रचित बनाई । कटि किंकिणि कल मुखर मुहाई ॥ ૪ ॥

હે ગરુડજી ! સેવકોને સુખ આપનારું તે રામચંદ્રજીનું ચરિત્ર સાંભળો. દશરથ રાજાનું ઘર સુવર્ણથી બનાવેલું અને જાતજાતના મણિઓથી જડેલું હોવાથી સર્વ પ્રકારે સુંદર હતું. ॥ ૧ ॥ જે આંગણામાં ચારે બાજુએ નિત્ય ખેલતા હતા તે આંગણાની શોભાનું તો વર્ણન જ કર્યું જાય એમ નથી. ભક્તોને સુખ દેનારા રામચંદ્રજી બાલલીલા કરતાં કશાં, એ આંગણામાં વિચરતા હતાં. ॥ ૨ ॥ એમનાં મરકતમણિ જેવાં શ્યામસુંદર

કામળ શરીરનાં પ્રત્યેક અંગેમાં અનેક કામદેવોની શોભા છાઈ રહી હતી. ચરણા-
ર્ચિન્દો નવીન કમળો સરખાં રાતાં તથા સુકોમલ હતાં. ચરણાર્ચિન્દોના સુન્દર નખે
ચંદ્રની કાંતિનું હરણ કરતા હતા. ॥ ૩ ॥ સુન્દર ચરણોમાં વજ્ર, ધ્વજ, અંકુશ તથા યવ,
એઓનાં રેખાત્મક ચિન્હો હતાં. સુંદર નૂપુરો મધુર શબ્દ કરતાં હતાં. ઉચ્ચ સુવ-
ર્ણથી બનાવેલી અને મણિઓથી જડેલી કટિમેખલાની ઘુમરીઓ મધુર શબ્દ કરી
રહી હતી. ॥ ૪ ॥

દો—રેલા ત્રય સુંદર હર, નાભિ રુચિર ગંભીર ॥

હર આયત બ્રાજત વિવિધ, પાલ વિભૂષણ ચીર ॥ ૧૧૧ ॥

ઉદર ત્રણ રેખાઓથી (વલીઓથી) શોભી રહ્યું હતું. નાભિ રુચિર તથા ગંભીર
હતી. વિસ્તીર્ણ વક્ષઃસ્થલ દીપી રહ્યું હતું. બાલકપણીને છાજતાં વિવિધ આભરણો તથા
વસ્ત્રો પહેયાં હતાં. ॥ ૧૧૧ ॥

ચૌ—અરુણ પાણિ નલ્લ કરજ મનોહર । બાહુ વિશાલ વિભૂષણ સોહર ॥

કંધ બાલકેશરિ દર ગ્રીવા । ચાસુ ચિત્રુક આનન છવિ સર્વા ॥ ૧ ॥

કલ્લ બલ વચન અધર અરુણારે । દુઃ દુઃ દશન વિશદ વર વારે ॥

લલિત કપોલ મનોહર નાસા । સકલ સુલદ શશિકરસમહાસા ॥ ૨ ॥

નીલ કંજ લોચન ભવ મોચન । બ્રાજત ભાલ તિલક ગોરોચન ॥

વિકટ ખુકુટિ સમ શ્રવણ સુહાયે । કુંચિત કચ મેચક છવિ છાયે ॥ ૩ ॥

પીત શ્રીન ક્ષિણુલી તનુ સોહી । કિલકનિ ચિતવનિ ભાવત મોહી ॥

રૂપ રાશિ નૃપ અજિર વિહારી । નાચર્હિ નિજ પ્રતિવિંધ નિહારી ॥ ૪ ॥

મોસન કરીર્હ વિવિધ વિધ ક્રીડા । વર્ણત ચરિત હોત મોર્હિ ત્રીડા ॥

કિલકત મોર્હિ ધરન જવ ધાર્વર્હિ । ચલૌં ભાજિ તવ પૂપ દેલાવર્હિ ॥ ૫ ॥

હસ્તોના તથા ચરણોના નખો અને અંગુલીઓ, લાલ તથા મનોહર હતાં. વિશાલ
બાહુઓ, આભરણોને પણ શોભા આપતા હતા. કંધ, સિંહના ખર્યાના જેવી અને
ઠંઠ, શંખના જેવો હતા. હૃડપચી, અતિ સુન્દર હતી. સુખ તો, શોભાની પરાકાષ્ટરૂપ
જ હતું ॥ ૧ ॥ તોતકાં વચનો, લોકોનાં ચંતઃકરણોનું હરણ કરતાં હતાં. ઢોઢ, લાલાસ-
વાળા હતા. અતિ ઉજ્જવલતાવાળા બે બે દાંતો, શોભી રહ્યા હતા. એ ઉત્તમ બાલકના
બે ગાલ તથા નાસિકા, મનોહર હતાં. ચંદ્ર જેવું ઉજ્જવલ મંદહારથ, સર્વ લોકોને સુખ
આપતું હતું. ॥ ૨ ॥ નેત્રો, નીલ કમલો જેવાં અને દૃષ્ટિમાત્રથી ભકતોને સંસારના
ભયથી મુક્ત કરે એવાં હતાં, લલાટમાં, ગોરોચનનું તિલક શોભી રહ્યું હતું. ભમરો
વાંકી હતી. કર્ણો, સુશોભિત તથા સમાન હતા. વાંકા ખીંતલીઆળા કેશોની શ્યામ કાંતિ-
છાઈ રહી હતી. ॥ ૩ ॥ ઝીણી પીળી અંગરખીથી શરીર, શોભી રહ્યું હતું. એમનું એવું
તથા કિલકારી મને બહુ પ્રિય લાગતાં હતાં. રૂપના સમૃદ્ધરૂપ અને દશરથ રાજાના
આંગણમાં વિહાર કરતા, એ બાલક સમચંદ્રલ, પોતાના પ્રતિબિમ્બોને ભેઠ ભેઠને,

નાચતા હતા ॥ ૪ ॥ અને મારી સાથે પશુ વિવિધ ક્રીડાઓ કરતા હતા, કે, જે ચરિત્રોનું વર્ણન કરતાં મને લક્ષ્મી ઉત્પન્ન થાય છે, અને પ્રભુ જ્યારે ક્રીડકારી કરીને મને પકડી લેવા દોડતા હતા, ત્યારે હું ભાગીને દૂર જતો રહેતો અને હું દૂર જતો રહેતાં પ્રભુ મને લલચાવવાને માટે માલપુવા બતાવતા હતા. ॥ ૫ ॥

દો०—આવત નિકટ હૈંસહિં પ્રમુ, ખાજત રુદન કરાહિં ॥

જાઉં સમીપ ગહન પદ, ફિરિ ફિરિ ચિતૈ પરાહિં ॥ ૧૧૨ ॥

હું જ્યારે સમીપમાં જતો હતો, ત્યારે પ્રભુ હસતા હતા જ્યારે ભાગી જતો હતો, ત્યારે રડતા હતા અને એમનાં ચરણોના સ્પર્શ કરવાને માટે જ્યારે બહુ જ સમીપમાં જતો હતો, ત્યારે તો મને જોઈ જોઈ ફરી ફરીને પોતે પશુ ભાગતા હતા. ॥ ૧૧૨ ॥

દો०—માકૃત શિશુ ઇવ લીલા, દેલિ મયડ મોહિં મોહ ॥

કવન ચરિત્ર કરત પ્રમુ, ચિદાનંદ સંદોહ ॥ ૧૧૩ ॥

પ્રભુની પ્રાકૃત ખાલકના જેવી લીલા જોઈને મને સંશય ઉત્પન્ન થયો કે, ‘આ પ્રભુ જો ચિદાનંદના સમૂહરૂપ સાક્ષાત્ પરમાત્મા જ છે, તો પછી આનું ચરિત્ર શામાટે કરતા હશે ? ॥ ૧૧૩ ॥

ષો०—ઇતના મન આનત યગરાયા । રઘુપતિ પ્રેરિત વ્યાપી માયા ॥

સો માયા ન દુલ્લદ મોહિં કાહીં । આન જીવ ઇવ સંસૃત નાહીં ॥ ૧ ॥

નાથ યહાં કહ્નુ કારણ આના । મુનહુ સો સાવધાન હરિયાના ॥

જ્ઞાન અલ્લંદ એક સીતાવર । માયા વશ જીવ સચરાચર ॥ ૨ ॥

જો સબકે રહ જ્ઞાન એક રસ । ઈશ્વર જીવહિં મેદ કહ્નુ કસ ॥

માયાવશ જીવ અભિમાની । ઈશ વશ માયા ગુણસ્વાની ॥ ૩ ॥

પરવશ જીવ સ્વવશ ભગવંતા । જીવ અનેક એક શ્રીકંતા ॥

દ્વિધા મેદ યદ્યપિ કૃતમાયા । વિનુ હરિ જાહ ન કોટિ ઉપાયા ॥ ૪ ॥

હે ગરુડજી ! મારા મનમાં આટલો સંશય આવતાં જ રામચંદ્રજીએ પ્રેરેલી માયા મારામાં વ્યાપી ગઈ. એ માયા જેમ બીજા જીવોને જન્મમરણના ફેદમાં નાખનારી થાય છે, તેમ મને જન્મમરણનાં ફેદમાં નાખનારી થઈ નહીં અને તેણે મને કાંઈ દુઃખ પણ આપ્યું નહીં. ॥ ૧ ॥ હે ગરુડજી ! આમ થવામાં કાંઈક બીજું જ કારણ છે, તે સાવધાન થઈને સાંભળો. માયાના પતિ રામચંદ્રજી અખંડ જ્ઞાન સ્વરૂપ છે અને સઘળા સ્થાવર જંગમ જીવો માયાને વશ હોવાથી અલ્પ તથા અનિત્ય જ્ઞાનવાળા છે. ॥ ૨ ॥ જો સઘળા જીવોનું જ્ઞાન પણ સર્વદા અખંડ અને એકરસ હોય, તો પછી ઈશ્વરમાં અને જીવમાં ભેદ જ શો રહે ? કહો. જીવ માયાને વશ છે તથા અભિમાની છે અને ઈશ્વર માયાને પોતાના તંત્રમાં રાખે છે અને નિરભિમાન છે. ॥ ૩ ॥ જીવ પરતંત્ર છે અને ઈશ્વર સ્વતંત્ર છે, જીવ અનેકમાં રહે છે અને ઈશ્વર એક જ છે. જો કે આ જીવ ઈશ્વરને,

લેહ પશુ બીજા અનેક લેહોની પેઠે માયાએ જ કરેલ છે, તોપણ તે લેહ ઈશ્વરની કૃપા વિના બીજા કરોડો ઉપાયોથી પણ ટળતો નથી. ॥ ૪ ॥

દો-રામચંદ્રકે ભજન વિનુ, જો ચહ પદ નિર્વાણ ॥

જ્ઞાનવંત અતિ સોપિ નર, પશુ વિનુ પૂંછ વત્તાન ॥ ૧૧૪ ॥

રાકાશશિ ષોઢશ ઊર્ગઈ, તારાગણ સમુદાય ॥

સકલ ગિરિન દવ લાઈયે, રવિ વિનુ રાતિ ન જાય ॥ ૧૧૫ ॥

જે માણસ રામચંદ્રજીના ભજન વિના મુક્તિપદને ઈચ્છતો હોય, તે માણસ જ્ઞાનવાળો હોય, તોપણ તેને પૂછડાં વગરનો પશુ જ સમજવો. ॥ ૧૧૪ ॥ જેમ પૂનેમનો ચન્દ્ર, સોળે કળાઓથી ઊગ્યો હોય, અગણિત તારાગણો પણ આકાશમાં ચક્રચકિત થઈ રહ્યા હોય અને સઘળા પર્વતોમાં ઢાવામિ લગાવી દીધા હોય, તોપણ સૂર્યવિના રાત્રિ ટળતી નથી. ॥ ૧૧૫ ॥

ચૌ-પસેહિં વિનુ હરિ ભજન રવેશા । મિટૈ ન જીવન કેર કલેશા ॥

પ્રમુ સેવકહિ ન વ્યાપ અવિદ્યા । પ્રમુ પ્રેરિત તેહિ વ્યાપૈ વિદ્યા ॥ ૧ ॥

તાતે તાશ ન હોઈ દાસ કર । મેદ ભક્તિ વાઢૈ વિહંગવર ॥

અમતે રામ ચકિત મોહિં દેશ્વા । વિહૈસે સો છુન ચરિત વિશેશ્વા ॥ ૨ ॥

તેહિ કૌતુક કર મર્મ ન કાહુ । જાના અનુજ ન માતુ પિતાહુ ॥

જાનુ પાણિ ધાયે મોહિં ધરણા । શ્યામલ ગાત અરુણ મૃદુ ચરણા ॥ ૩ ॥

તવ મૈં ભાગિ ચલેઈં ઊરગારી । રામ મહન કહૈં મુજા પસારી ॥

જિમિ જિમિ દૂરિ ડડાઈં અકાસા । તિમિ તિમિ મુજ દેશ્વૌં નિજ પાસા ॥ ૪ ॥

તેમ બીજાં કરોડો સાધનો કરવામાં આવે, તોપણ પ્રભુનાં ભજન વિના જીવોના અવિદ્યા આદિ કલેશો ટળતા નથી. પ્રભુના સેવકોના મનમાં અવિદ્યા વ્યાપતી જ નથી અને જે કદાચ પ્રભુની પ્રેરણાથી વ્યાપે, તોપણ પછી વિદ્યા (જ્ઞાન) રૂપે જ પરિણમે નાશ પામે છે, ॥ ૧ ॥ કે જે કારણને લીધે, બીજા જીવોની પેઠે ભક્તજનોની ખરાબી થતી નથી. હે ગરુડજી ! પ્રભુની પ્રેરણાથી ભક્તજનોના મનમાં અવિદ્યા વ્યાપે, તોપણ તેથી કેવળ સ્વામી-સેવક ભાવની વૃદ્ધિ થાય છે. જ્યારે રામચંદ્રજીએ, મને સંશયથી ચકિત થયેલો દીડો, ત્યારે રામચંદ્રજીએ કેવળ હાસ્ય જ કર્યું, ॥ ૨ ॥ હવે જે હાસ્યરૂપી માયાથી કેટલું બધું વિશેષ ચરિત થયું ? તે સાંભળે. આ હાસ્યરૂપ કૌતુકનો લેહ કોઈએ પણ જાણ્યો નહીં અને નહાના ભાઈઓએ, કે માતા પિતાએ પણ જાણ્યો નહીં. શ્યામ ગાત્રોવાળા અને રાતાં કોમલ ચરણોવાળા રામચંદ્રજી, રીખતા રીખતા મને પકડવાને માટે હોડ્યા ॥ ૩ ॥ અને તેમને આવતા જોઈને હું આકાશમાં ઉડી નિકળ્યો. મને ઉડી જતો જોઈ, રામચંદ્રજીએ, પોતાની ભુજ લાંબી કરતાં હું જેમ જેમ આકાશમાં ફર ફર ઉડતો ગયો તેમ તેમ તે ભુજને મારા અંગેથી પમાં જ દેખવા લાગ્યો, ॥ ૪ ॥

દો-—બ્રહ્મલોક છોં ગયવેં મેં, ચિતવત પાછ ડહાત ॥

યુગ અંગુલ કર વીચ રહ, રામ યુજિહં મોહિ તાત ॥ ૧૧૬ ॥

સસાવરણ મેદ કરિ, જહૈં લગિ રહિ ગતિ મોરિ ॥

ગયવેં તહોં પ્રમુ યુજ નિરલિ, વ્યાકુલ ભયવેં વહોરિ ॥ ૧૧૭ ॥

હે તાત ! હે ગરૂડ ! હું બ્રહ્મલોક સુધી ઉઘે ચઢી, પાછું વાળીને ભેવા ભલેં, ત્યાં રામચન્દ્રજીની ભુજા વચ્ચે અને મારા વચ્ચે કેવળ એ આંગળનો જ અંતર રહેલો મારા ભેવામાં આવ્યો. ॥ ૧૧૬ ॥ બ્રહ્માંડ ગોળની ઉપરનાં પૃથ્વી, જળ, તેજ, આકાશ, અહંકાર તથા મહત્ત્વ નામનાં સાત આવરણો કે જેઓ સુધી પહોંચવાની મારી ગતિ હતી, તેઓના લેદ કરીને હું ગયો, તો ત્યાં પણ પ્રભુની ભુજા મારી પાછળ ભેવામાં આવી. એ ભેદને હું તો વ્યાકુલ થઈ ગયો. ॥ ૧૧૭ ॥

ચૌ-—મુંદેવેં નયન ત્રસિત જવ ભયજં । પુનિ ચિતવત કોશલપુર ગયજં ॥

મોહિં વિલોકિ રામ મુસિકાર્હી । વિહંસત તુરત ગયજં મુલ માર્હી ॥ ૧ ॥

હર માંજ મુન અંહજ રાયા । દેલેહ વહુ બ્રહ્માણ્ડ નિકાયા ॥

અતિ વિચિત્ર તહૈં લોક અનેકા । રચના અમિત-અકતે એકા ॥ ૨ ॥

કોટિન ચતુરનન ગૌરીશા । અગણિત હડગણ રવિ રજનીશા ॥

અગણિત લોકપાલ યમ કાલા । અગણિત ભૂષર ભૂમિ વિશાલા ॥ ૩ ॥

સાગર સરિતા વિપિન અપારા । નાના ભાંતિ સૃષ્ટિ વિસ્તારા ॥

સુર મુનિ સિદ્ધ નાગ નર કિન્નર । ચારિ પ્રકાર જીવ સચરાચર ॥ ૪ ॥

અને હું ગભરાઈને આંખો વીંચી ગયો. મેં પાછું આંખો ઉઘાડીને જોયું, ત્યાં હું પાછો અયોધ્યામાં દાખલ થયેલો ભેવામાં આવ્યો. મને જોઈને રામચન્દ્રજી હસ્યા અને તે હસતાં જ માફે શરીર તુરત સુખમાં પેસી ગયેલું મારા ભેવામાં આવ્યું. ॥ ૧ ॥ હે પક્ષીઓના રાજા ! સાંભળો. રામચન્દ્રજીના ઉદરમાં અપરિમિત બ્રહ્માંડોના સમૂહો મારા ભેવામાં આવ્યા. એ બ્રહ્માંડોમાં મેં અતિ વિચિત્ર રચનાવાળા અને એક એકથી અધિક ગોઠવણવાળા અનેક લોકો દીઠા. ॥ ૨ ॥ કરોડો બ્રહ્માઓ, કરોડો સદાશિવો, અગણિત નક્ષત્રો, અગણિત સૂર્યો, અગણિત ચન્દ્રો, અગણિત લોકપાલો, અગણિત યમો, અગણિત કાળો, અગણિત પર્વતો અને અગણિત વિશાલ પૃથ્વીઓ મારા ભેવામાં આવ્યાં. ॥ ૩ ॥ સમુદ્રો, નદીઓ, વનો, વિવિધ પ્રકારની સૃષ્ટિઓના વિસ્તારો, દેવતાઓ, મુનિઓ, સિદ્ધો, નાગો, નરો, કિન્નરો અને જરાયુજ, અંડજ, સ્વેદજ તથા ઉદ્ભિન્નજ, એ ચાર પ્રકારના ચરાચર જીવો પણ અસંખ્યાત ભેવામાં આવ્યા. ॥ ૪ ॥

દો-—જો નહિં દેખા નહિં સુના, જા મન મહિં ન સમાઈ ॥

અસ અદ્ભુત તહૈં દેલેવેં, વરણિ કવન વિધિ જાઈ ॥ ૧૧૮ ॥

જે કથાંય દીકું ન હતું, કયાંય સાંભળ્યું ન હતું અને મનમાં પણ કદી આવ્યું ન હતું, તેવું સઘળું અદ્ભુત મારા ભેવામાં આવ્યું. એ સઘળાનું હું કથા પ્રકારથી વર્ણન કરી શકું ? ॥ ૧૧૮ ॥

दो०-एक एक ब्रह्मांड महँ, रहेउँ वर्ष अत एक ॥

इहि विधि मैं देखत फिरेउँ, अंड कटाह अनेक ॥ ११९ ॥

જોતો. જી એક બ્રહ્માંડમાં સો સો વર્ષ સુધી રહ્યો. એ પ્રમાણે અનેક બ્રહ્માંડોને જોતો
જોતો. જી ક્યો. ॥ ૧૧૯ ॥

श्री०—लोक लोक प्रति भिन्न विधाता । भिन्न विष्णु शिव मनु दिशि ज्ञाता ॥
नर गंधर्व भूत वैताला । किन्नर निशिचर पशु खग व्याला ॥ १ ॥
देव दनुज गण नाना जाती । सकल जीव तहँ आनहि भाँती ॥
महि सर सागर सरि गिरि नाना । सब प्रपंच तहँ आनहि आना ॥ २ ॥
अंडकोश प्रति प्रति निज रूपा । देखेउँ जिनिस अनेक अनूपा ॥
अवध पुरी प्रति भुवन निहारी । सरयू भिन्न भिन्न नर नारी ॥ ३ ॥
दशरथ कौशल्यादिक माता । विविध रूप भरतादिक भ्राता ॥
प्रति ब्रह्मांड राम अवतारा । देखेउ बाल विनोद अपारा ॥ ४ ॥

પ્રત્યેક લોકમાં ભિન્ન ભિન્ન ધર્માઓ, ભિન્ન ભિન્ન વિષ્ણુઓ, ભિન્ન ભિન્ન શિવો, ભિન્ન ભિન્ન મનુઓ, ભિન્ન ભિન્ન દિક્પાલો અને એવી રીતે જ ભિન્ન ભિન્ન મનુષ્યો, ગંધર્વો, ભૂતા, વૈતાલો, કિન્નરો, રાક્ષસો, પશુઓ, પક્ષીઓ, ॥ ૧ ॥ દેવતાઓ, દૈત્યો તથા અનેક જાતના પ્રથમ ગણો, મારા જોવામાં આવ્યા. પ્રત્યેક ધર્માદોમાં સર્વ જીવો, પૃથ્વીઓ, સસુદ્રો, નદીઓ અને ખીજ પશુ સઘળા પ્રપંચે જુદા જુદા પ્રકારના જ મારા જોવામાં આવ્યા. ॥ ૨ ॥ પ્રત્યેક ધર્માંડમાં મેં મારાં રૂપો પશુ અનેક દીઠાં અને મારા સંબંધના આ નીલપર્વત તથા તળાવ આદિ પહાઈ પહાઈ પશુ અનેક અને અનુપમ દીઠાં પ્રત્યેક ધર્માંડમાં અયોધ્યા નગરીઓ, સરયૂ નદીઓ, અયોધ્યાનાં રહેવાસી નર નારીઓ, ॥૩॥ હંશરથ રાજાઓ, કૌશલ્યા આદિ માતાઓ અને ભરતજી આદિ બાઈઓ પશુ મારા જોવામાં આવ્યા, કે જેઓનાં રૂપો વિવિધ પ્રકારનાં હતાં. પ્રત્યેક ધર્માંડમાં રામચંદ્રજીના અવતારો તથા તેમની અપાર ખાલલીલાઓ મારા જોવામાં આવી. ॥ ૪ ॥

दो०-भिन्न भिन्न सब देखेऊँ, अति विचित्र हरियान ॥

अगणित भुवन फिरेऊँ मैं, राम न देखा आन ॥ १२० ॥

सोई शिशुपन सोई शोभा, सोई कृपालु रघुवीर ॥

भुवन भुवन देखत फिरेड, प्रेरित मोह शरीर ॥ १२१ ॥

હે ભગવાનના વાહનરૂપ ગરુડભ ! હું અગણિત પ્રજાંડોમાં ક્યેઈ અને તે પ્રજાં-
 ડોમાં ભિન્ન તથા અતિ વિચિત્ર પદાર્થો હીંકા, પણ સર્વ પ્રજાંડોમાં રામચંદ્રભ એકના
 એક પ્રકારના જ ભોવામાં આન્યા. ॥ ૧૨૦ ॥ મોહથી પ્રેરાયેલા શરીરવાળો હું એજ
 કૃપાળુ રામચંદ્રભને એજ એમના બાલકપણાને અને એજ એમની શોભાને ભોતો
 ભોતો પ્રત્યેક પ્રજાંડોમાં ક્યેઈ. ॥ ૧૨૧ ॥

चौ०—भ्रमत मोहिं ब्रह्मांड अनेका । वीते मनहु कल्प शत एका ॥

फिरत फिरत निज आश्रम आयउ । तहं पुनि रह कछु काल गवायउ ॥ १ ॥

निज प्रभु जन्म अवध सुनि पायउं । निरभर प्रेम हर्षि उठ धायउं ।

देखेउ जन्म महोत्सव जाई । जेहि विधिं प्रथमकहा मैं गाई ॥ २ ॥

राम उदर देखेउ जग नांना । देखत बनै न जात बखाना ॥

तह पुनि देखेउ राम सुजाना । मायापति कृपालु भगवाना ॥ ३ ॥

करौं विचार बहोरि बहोरी । मोह विकल व्यापितमति मोरि ॥

उभय घरी महं मैं सब देखा । भयउ भ्रमित मन मोह विशेषा ॥ ४ ॥

અનેક બ્રહ્માંડોમાં ભ્રમતાં ભ્રમતાં જાણે એક સો કલ્પો વ્યતીત થઇ ગયા હોય
એનું મને જણાયું. ફરતાં ફરતાં હું મારા આશ્રમમાં આવ્યો અને ત્યાં રહીને પણ મેં
શોડોક કાળ વ્યતીત કર્યો. ॥ ૧ ॥ ત્યાં ‘અયોધ્યામાં રામચંદ્રજીનો જન્મ થયો છે,’ એમ
સાંભળવામાં આવતાં, હું રાજી થઈ, નિભર પ્રેમથી ઉઠી, દોડીને અયોધ્યામાં ગયો ત્યાં મેં
પ્રભુનો જન્મ મહોત્સવ જોયો કે જેનું વર્ણન મેં પ્રથમ તમને કહી સંભળાવ્યું છે. ॥ ૨ ॥
રામચંદ્રજીના ઉદરમાં મેં જો અનેક બ્રહ્માંડો જોયાં, તેઓનું વર્ણન કરીને સમજાવી
શકાય એમ નથી. કેમ કે એનું ખરૂં ચિત્ર તો જોવાથી જ માલમ પડે એમ છે. રામચં-
ન્દ્રજીના ઉદરમાં પણ માયાના પતિ, કૃપાળુ, પરમ વિચક્ષણ અને મોટા ઐશ્વર્યવાળા એ
જ રામચંદ્રજીને મેં દીકા ॥ ૩ ॥ હું વારંવાર વિચાર કરવા લાગ્યો અને મારી મતિ
મોહથી વ્યાપ્ત થવાને લીધે વિકલ જ થઈ ગઈ. હે ગરુડજી ! આ સઘળું મોહથી અત્યંત
અભિત થયેલા મનથી જોવામાં આવતાં, મને અનેક કલ્પો વીતી ગયાની જાંતિ થઈ.
વાસ્તવિક રીતે તો એ સઘળું એ ઘડીની અંદર જ જોવામાં આવ્યું હતું. ॥ ૪ ॥

दो०—देखि कृपालु विकल मोहिं, विहँसे तब रघुवीर ॥

विहँसतही मुख बाहर, आयउँ सुन मति धीर ॥ १२२ ॥

હે ધીર શુદ્ધિવાળા ! સાંભળો, પછી કૃપાળુ રામચંદ્રજી મને વિકળ થયેલો જોઈને
હસ્યા અને તે હસ્યા કે તુરત જ હું તેમનાં સુખમાંથી બહાર આવી ગયો. (વાસ્તવિક
જોતાં તો આ બ્રહ્માંડ પણ વિરાટ પુરુષના ઉદરમાં જ છે.) ॥ ૧૨૨ ॥

दो०—सोई लरिकाई मोहिं सन, लगे करन पुनि राम ॥

कोटि भाँति समझावों, मन न लहै विश्राम ॥ १२३ ॥

રામચંદ્રજી ફરીવાર પણ મારાથી એવી ને એવી બાહલીલા કરવા લાગ્યા. હું
અનેક પ્રકારથી મારાં મનને સમજાવવા લાગ્યો, પણ કેઈ રીતે મનને વિશ્રામ મળ્યો
જ નહીં. ॥ ૧૨૩ ॥

चौ०—देखि चरित यह सो प्रभुताई । समुझन देह दशा बिसराई ॥

धराणि परेउ मुख आव न बाता । त्राहि त्राहि आरत जन ज्ञाता ॥ १ ॥

परमाकुल प्रभु मोहिं बिलोकी । निज माया प्रभुता सब रोकी ॥

कर सरोज प्रभु मम शिर धरेऊ । दीनदयालु दुस्तह दुख हरेऊ ॥ २ ॥

કીન્હ રામ મોહિં વિગત વિપોહા । સેવક સુલદ કૃપા સંદોહા ॥

પ્રમુતા પ્રથમ વિચારિ વિચારી । મન મહૈં હર્ષ હોઈ અતિ ભારી ॥ ૩ ॥

મક્ત વત્સલતા પ્રમુકી દેલી । ઉપજા મમ ઊર હર્ષ વિશેષી ॥

સજલ નયન પુલકિત કર જોરી । કીન્હી બહુ વિધિ વિનય બહોરી ॥ ૪ ॥

રામચંદ્રજીના બાલચરિત્રને અને તેમની પ્રભુતાને જોઈને મને તો કશું દેહનું બાન જ રહ્યું નહીં. આથી હું ધરતીપર પડી ગયો અને ‘હે દીનબંધુ ! હે આર્યજનોનું રક્ષણ કરનારા ! માફ રક્ષણ કરો રક્ષણ કરો’ એમ બોલવા લાગ્યો. એ સિવાય બીજી કશી વાત મારા મોહોમાંથી નીકળતી ન હતી. ॥ ૧ ॥ દીન દયાળુ પ્રભુએ મને અત્યંત વ્યાકુળ થયેલો જોઈ, પોતાના સઘળા માયા વૈભવને તિરોહિત કરી નાખીને મારા માથા-પર પોતાનું હસ્તકમળ ધર્યું અને તે ધરીને માફ દસ્સહ દુઃખ હરી લીધું. ॥૨॥ કૃપાના સમૂહરૂપ અને સેવકોને સુખ આપનારા રામચંદ્રજીએ મને મોહ વગરનો કરતાં હું તેમની પ્રથમ દેખેલી પ્રભુતાનો વિચાર કરી કરીને ॥ ૩ ॥ અને તે પ્રભુની ભક્તવત્સલતા જોઈને હૃદયમાં ખડું જ પ્રસન્ન થયો. મારાં નેત્રોમાં જળ ભરાઈ આવ્યું અને ગાત્રોમાં રોમાવળી ખડી થઈ ગઈ. આ સમયમાં મેં હાથ જોડીને વિનંતિ પણ ઘણી ઘણી કરી. ॥ ૪ ॥

• દો-મુનિ સપ્તમ મમ વાળી, દેલિ દીન નિજ દાસ ॥

વચન સુલદ ગંભીર મૃદુ, બોલે રમા નિવાસ ॥ ૧૨૪ ॥

કાગમુશુંડી માંગુ વર, અતિ પ્રસન્ન મોહિં જાનિ ॥

અણિમાદિક સિધિ અપરનિધિ, મોક્ષ સકલ સુલ્લખાનિ ॥ ૧૨૫ ॥

મારી પ્રેમ ભરેલી વાણી સાંભળીને અને મને પોતાનો દીન દાસ જોઈને રામચંદ્રજી સુખ આપનારાં, કોમળ તથા ગંભીર વચનો બોલ્યા કે, ॥ ૧૨૪ ॥ “હે કાકભુશુંડજી ! મને અત્યંત પ્રસન્ન થયેલો જાણીને અણિમા આદિ સિદ્ધિઓ, બીજી ગૌણ સિદ્ધિઓ, ધનના ભંડારો અને નિરતિશય પરમાનંદરૂપ મોક્ષ, એઓમાંથી તારે જેની ઇચ્છા હોય, તે વરદાન માગી લે. ॥ ૧૨૫ ॥

જૌ-જ્ઞાન વિવેક વિરતિ વિજ્ઞાના । મુનિ દુર્લભ ગતિ જો જગ જાના ॥

આજુ દેવૈં સબ સંશય નાહીં । માયુ જુ તોહિં ભાવ મન માર્હી ॥ ૧ ॥

મુનિ પ્રમુ વચન બહુત અનુરાગેઝૈં । મન અનુમાન કરન તબ લાગેઝૈં ॥

પ્રમુ કહ દેન સકલ સુલ્લ સહી । મક્તિ આપની દેન ન કહી ॥

મક્તિ હીન ગુણ સુલ્લ સબ પેસે । લવણ વિના બહુ વ્યંજન જૈસે ॥

મક્તિ હીન સુલ્લ કૌને કાજા । અસ વિચારિ બોલેઝૈં સ્વગરાજા ॥ ૩ ॥

જો પ્રમુ હોઈ પ્રસન્ન વર દેહ । મોપર કૃપા કરિય અતિ નેહ ॥

મન ભાવત વર મૌગોં સ્વામી । તુમ ઉદાર ઊર અન્તર્યામી ॥ ૪ ॥

જ્ઞાન, વિવેક, વૈરાગ્ય, વિજ્ઞાન અને મુનિઓને પણ માંડ મળે એવી બીજી પણ જે જે અતિઓ જગત્પ્રસિદ્ધ છે, તે સઘળું દેવાને હું તૈયાર છું એમાં કશો સંશય નથી. તાર

મનને જે કાંઈ ગમે તે માગી લે.” ॥ ૧ ॥ પ્રભુનાં વચ્ચેના સાંભળી, અત્યંત પ્રેમ ધરીને હું તે સમયમાં તર્ક કરવા લાગ્યો કે, “પ્રભુએ મને સઘળા પ્રકારનું સુખ દેવાનું કહ્યું, પણ પોતાની ભક્તિ દેવાનું કહ્યું નહીં. ॥ ૨ ॥ ભક્તિ વગરના સઘળા શુભો તો એવા છે કે, જેવાં લૂણ વગરનાં ઘણાં શાક પત્રાદિક હોય. ભક્તિ વગરનું સુખ શા કામનું છે ?” એમ વિચારીને પછી હું બોલ્યો, ॥ ૩ ॥ “કે, જો આપ પ્રસન્ન થઈને મને વરદાન દેવા ઇચ્છતા હો, તો મારાપર આપ અતિ કૃપા તથા અતિ સ્નેહ કરીને મને મારા મનભાવનું વરદાન આપો. હે સ્વામી ! આપ ઉદાર છો, તેથી હું મનભાવનું વરદાન માગું છું. જો કે આપ સર્વના હૃદયના અંતર્યામી હોવાથી મારા મનની ઇચ્છા જાણો છો. તોપણ આપની આજ્ઞાથી માગું છું. ॥ ૪ ॥

દો-અવિરલ ભક્તિ વિશુદ્ધ તવ, શ્રુતિ પુરાણ જો ગાવ ॥

જેહિ સ્વોજત યોગીશ મુનિ, પ્રમુ પ્રસાદ કોઝ પાવ ॥ ૧૨૬ ॥

મક્ત કલ્પતરુ પ્રણત હિત, કૃપાસિંધુ સુખધામ ॥

સોઈ નિજ ભક્તિ મોહિં પ્રમુ, દેહુ દયાકર રામ ॥ ૧૨૭ ॥

મને આપની અખંડ શુદ્ધ ભક્તિ આપો કે જે ભક્તિને શ્રુતિઓ તથા પુરાણો ગાય છે, યોગેશ્વરો તથા મુનિઓ પણ શોધે છે અને તેઓમાંનો કોઈકે જ આપના પ્રસાદથી આપને પામી શકે છે. ॥ ૧૨૬ ॥ હે ભક્તજનોને કલ્પવૃક્ષરૂપ ! હે પ્રણામ કરનારાઓનું હિત કરનારા ! હે સુખના ધામરૂપ ! હે રામચંદ્રજી ! મારાપર દયા કરીને મને એ આપની ભક્તિ આપો.” ॥ ૧૨૭ ॥

ઘૌ-एवमस्तु कहि रघुकुल नायक । बोले वचन परम सुखदायक ॥

मुन बायस तैं परम सयाना । काहि न मांगसि अस वरदाना ॥ १ ॥

सब सुखखानि भक्ति तैं मांगी । नहिं कोउ तोहिं समान बड़भागी ॥

जो मुनि कोटि यत्र नहिं लहहीं । करि जप योग अनल तनु दहहीं ॥ २ ॥

रीझै देखि तोरि चतुराई । मांगै भक्ति मोहिं अति भाई ॥

मुन विहंग प्रसाद अब मोरे । सब शुभ गुण बसिहैं उर तोरे ॥ ३ ॥

भक्ति ज्ञान विज्ञान विरागा । योग चरित्र रहस्य विभागा ॥

जानब तैं सबही कर भेदा । मम प्रसाद नहिं साधन खेदा ॥ ૪ ॥

હે ગરુડજી ! મારાં વચ્ચેના સાંભળી, પરમ સુખ દેનારા રામચંદ્રજી, ‘તથાસ્તુ એમ કહીને બોલ્યા કે, “હે વાયસ ! સાંભળ, તું પરમ વિગ્રહસ્વરૂપ છે. તેથી એવું વરદાન કેમ ન માગી લે ! ॥ ૧ ॥ ભક્તિ, કે જે સર્વ સુખોની આશુરૂપ છે, તેની જ તે માગણી કરી, માટે તારા જેવો મહાભાગ્યશાળી બીજો કોઈ પણ નહીં. મુનિઓ, જપ તથા યોગ કરીને અગ્નિથી શરીરને બાળી નાખે છે તથા બીજા પણ કરોડો યત્નો કરે છે, તોપણ ભક્તિને મેળવી શકતા નથી. ॥ ૨ ॥ હે ભાઈ ! તે મારી ઉત્તમ ભક્તિ માગી, એ તારી ચતુરાઈને જોઈને હું બહુ પ્રસન્ન થયો છું. હે પક્ષી ! સાંભળ, હવે મારી કૃપાથી તારા

હૃદયમાં સઘળા શુભ શુભો નિવાસ કરશે. ॥ ૩ ॥ ભક્તિ, જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ચેત્ત્વપદ્ધતિ, એઓના જે જે વિભાગો છે, તેઓના સઘળા મનોને તું બાળી લઈશ. મારા પ્રસાદથી તને કોઈ પણ સાધનનું સંપાદન કરવાનો કલેશ રહેશે નહીં. ॥ ૪ ॥

દો-માયા સંભવ ભ્રમ સર્વ, અવ નહિં વ્યાપહિ તોહિં ॥

જાનસિ બ્રહ્મ અનાદિ અજ, અગુણ ગુણાકર મોહિં ॥ ૧૨૮ ॥

મોહિં ભક્તિ મિયસન્તત, અસચિચારિ મુનિ કામ ॥

કાય વચન મન મમ ચરણ, કરહુ અચલ અનુરામ ॥ ૧૨૯ ॥

હવે માયાથી ઉત્પન્ન થયેલા કોઈ પણ જામ તારા ચિત્તમાં વ્યાપશે નહીં. કેમ કે તું મને જે અનાદિ, જન્માદિક વિકારોથી રહિત, નિર્શુલ તથા સર્વ દેવતા અધિષ્ઠાનરૂપ બળે છે. ॥ ૧૨૮ ॥ હે કાક ! મને ભક્તિ સર્વદા પ્યારી છે. એમ વિચારીને કાયાથી, મનથી તથા વચનથી, મારા ચરણોમાં અવિચલ પ્રેમ કરજે. ॥ ૧૨૯ ॥

ચૌ-અવ મુન પરમ વિમલ મમ વાની । સસ મુગમ નિગમાદિ વસ્તાની ॥

નિજ સિદ્ધાંત મુનાવો તોહીં । મુનિ મન ધરિ સર્વ તજિ મજુ મોહીં ॥ ૧ ॥

મમ માયા સંભવ સંસારા । જીવ ચરાચર વિવિધ પ્રકારા ॥

સર્વ મમ મિય સર્વ મમ ઉપજાયે । સર્વે અધિક મનુજ મોહિં ભોય ॥ ૨ ॥

તેહિમેં દ્વિજ દ્વિજમેં શ્રુતિધારી । તિન મહ નિગમ નીતિ અનુસારી ॥

તેહિતે પુનિ મોહિં મિય નિજદાસા । જેહિ ગતિ મોહિં ન દૂસરિ આસા ॥ ૩ ॥

તિનમહ મિય વિરક્ત મુનિ જ્ઞાની । જ્ઞાનિહુતે અતિ મિય વિજ્ઞાની ॥

પુનિ પુનિ સત્ય કહોં તોહિં પારીં । મોહિં સેવક સમ મિય કોઝ નારીં ॥ ૪ ॥

ભક્તિહીન વિરંચિ કિન હોઈ । સર્વ જીવન સમ મિય મોહિં સોઈ ॥

ભક્તિવન્ત અતિ નીચૌ પ્રાણી । મોહિં પરમમિય યહ મમ વાળી ॥ ૫ ॥

હવે મારો અતિ નિર્મલ અભિપ્રાય સાંભળ, કે જે સત્ય છે, સુગમ છે અને વેદ આદિ અન્યોએ પણ વખાણેલ છે. હું તને મારો સિદ્ધાંત સંભળાવું છું. એ સિદ્ધાંત સાંભળી, મનમાં ધરી, બીલું સઘળું છોડી દઈને માફે ભજન કરજે. ॥૧૧॥ મારી માયાથી ઉત્પન્ન થયેલા આ સંસારમાં અનેક પ્રકારના જે જે સ્થાવર જંગમ જીવો છે તેઓ સઘળા મારા અંશોરૂપ હોવાને લીધે મને પ્યારા છે. સઘળા જીવોમાં પણ મનુષ્યો અને અધિક પ્યારાં છે, ॥ ૨ ॥ મનુષ્યોમાં બ્રાહ્મણો વિશેષ પ્યારા છે, બ્રાહ્મણોમાં વેદપાઠી બ્રાહ્મણો વિશેષ પ્યારા છે, અને વેદપાઠી બ્રાહ્મણોમાં વેદોક્ત નીતિને અનુસરનારા બ્રાહ્મણો વિશેષ પ્યારા છે, અને તેવા બ્રાહ્મણોથી પણ મને મારા હાસ પ્યારા છે, કે જેઓને મારા સિવાય બીજા કોઈની આશા હોતી નથી અને હું જે શરણરૂપ હોઉં છું. ॥ ૩ ॥ હાસોમાં પણ જેઓ વિરક્ત, મુનિ અને જ્ઞાની હોય, તેઓ વિશેષ પ્યારા છે. અને તેવાઓમાં પણ જેઓ આત્મજ્ઞાની હોય તેઓ વિશેષ પ્યારા છે. હું તારી પાસે વારંવાર સત્ય કહું છું કે, આત્મજ્ઞાનીઓમાં પણ મારા સેવક જેવો બીજો કોઈ પણ મને પ્રિય નથી. ॥ ૪ ॥ જે

બ્રહ્મા પશુ ભક્તિ વગરનો હોય તો તે મને સઘળા જીવો જેવો પ્યારો લાગે છે અને અતિ નીચ પ્રાણી પશુ ભક્તિવાળો હોય, તો મને પરમ પ્રિય લાગે છે, એ મારી સત્ય વાણી છે. ॥ ૫ ॥

દોઁ-શુચિ છુસીલ સેવક સુમતિ, કહુ મિય કાહિ ન લાગ ॥

શ્રુતિ પુરાણ કહ નીતિ અસ, સાવધાન સુન કાગ ॥ ૧૩૦ ॥

પવિત્ર, સારા સ્વભાવવાળો અને સારી બુદ્ધિવાળો સેવક કેને પ્રિય ન લાગે ? કહે. હે કાક ! સાવધાન થઈને સાંભળ. શ્રુતિઓ તથા પુરાણો નીચે પ્રમાણે નીતિ કહે છે. ॥ ૧૩૦ ॥

ચૌઁ-એક પિતાકે વિપુલ કુમારા । હોઈ પ્રયત્ન ગુણ શીલ અચારા ॥

કોડ પંડિત કોડ તાપસ જ્ઞાતા । કોડ ધનવંત શૂર કોડ દાતા ॥ ૧ ॥

કોડ સર્વજ્ઞ ધર્મરત કોઈ । સવ પર પિતહિ પ્રીતિ સમ હોઈ ॥

કોડ પિતૃ ભક્તિ વચન મન કર્મા । સ્વમેહુ જ્ઞાન ન દૂસર ધર્મા ॥ ૨ ॥

સો પ્રિય સુત પિતૃ પ્રાણ સમાના । યદ્યપિ સો સવ માંતિ અચાના ॥

ઈહિ વિધિ જીવ ચરાચર જેતે । ત્રિજગ દેવ નર અમુર સમેતે ॥ ૩ ॥

અશિલ વિશ્વ યદ મમ ઉપજાયા । સવ પર મોરિ બરાવર દાયા ॥

તિન મહં જો પરિહરિ મદ માયા । ભજહિં મોહિં મન વચ અરુ કાયા ॥ ૪ ॥

“એક પિતાને જૂદા જૂદા ગુણોવાળા, જૂદા જૂદા સ્વભાવોવાળા અને જૂદા જૂદા આચારોવાળા ઘણા પુત્રો હોય છે. એઓમાં કોઈ પંડિત હોય છે, કોઈ તપસ્વી હોય છે, કોઈ જ્ઞાની હોય છે, કોઈ ધનવાન હોય છે, કોઈ શૂર હોય છે, કોઈ દાતા હોય છે, ॥૧॥ કોઈ સર્વજ્ઞ હોય છે અને કોઈ ધર્માત્મા પણ હોય છે. એ સર્વની ઉપર એ કે પિતાને સમાન પ્રીતિ હોય છે, તોપણ તેઓમાં જે પુત્ર, મનથી, વચનથી તથા ક્રિયાથી, પિતાની ભક્તિમાં જ તત્પર હોય, તે પુત્ર સ્વપ્નમાં પણ બીજા ધર્મને ન ભણતો હોય તો પણ ॥૨॥ પિતાને પ્રાણ સમાન પ્યારો હોય છે, જેમ એ અતિ અગ્ર પુત્ર પણ કેવળ શુદ્ધભક્તિના પ્રભાવને લીધે જ પિતાને પ્રાણ સમાન પ્યારો લાગે છે, તેમ મારો આત્મ મૂર્ખ ભક્ત પણ, કેવળ શુદ્ધ ભક્તિના પ્રભાવને લીધે જ મને અત્યંત પ્રિય લાગે છે. મારા ઉપભવેલા આ સર્વ જગતમાં જે કોઈ દેવતાઓ, મનુષ્યો, અમુરો. ॥ ૩ ॥ તથા બીજા પણ સ્થાવર જંગમ શરીરોવાળા જીવો છે, તેઓની ઉપર મારી દયા સમાન છે, તોપણ તેઓમાં જે જીવ મદનો તથા કપટનો ત્યાગ કરી, મનથી, વચનથી તથા ક્રિયાથી મને જ ભજતો હોય. ॥ ૪ ॥

દોઁ-પુરુષ નપુંસક નારિ નર, જીવ ચરાચર કોઈ ॥

સર્વ માવ ભજ કપટ તજિ, મોહિં પરમ પ્રિય સોઈ ॥ ૧૩૧ ॥

તે જીવ, ચાહે તો પુરુષ હોય, ચાહે તો સ્ત્રી હોય, ચાહે તો નપુંસક હોય, ચાહે તો માણસ ભતનો હોય, કે ચાહે તો ચરાચરમાંની બીજી કોઈ ભતનો હોય, તોપણ

કપટનો (કામનાનો) ત્યાગ કરી, સર્વાત્મભાવથી મને ભજવાને લીધે જ મને પરમ પ્રિય લાગે છે. ॥ ૧૩૧ ॥

સોં-સત્ય કહોં સ્વર્ગ તોહિં, શુચિ સેવક મમ પ્રાણમિય ॥

અસ વિચારિ મજ મોહિં, પારહરિ આશ્ચ મરોંસ સવ ॥ ૪ ॥

હે પક્ષી ! તને સાચું કહું છું કે, પવિત્ર સેવક મને પ્રાણથી પણ વિશેષ પ્રિય છે. આમ વિચારીને તું બીજા કોઇની પણ આશા કે કોઇનો પણ ભરોસો નહીં રાખતાં કેવળ માફે જ ભજન કર. ॥ ૪ ॥

ચૌ-કવહું કાલ નહિં વ્યાપે તોહીં । મુપિરસિ મજસિ નિરંતર મોહીં ॥

મધુ વચનામૃત મુનિ ન અપાર્ક । તનુ પુલકિત મન અતિ હર્ષાંક ॥ ૧ ॥

સો મુલ્લ જાને મન અરુ કાના । નહિં રસના પ્રતિ જાઈ બસાના ॥

મધુ શોભા મુલ્લ જાનૈં નયના । કહિં કિમિ શકૈં તિનૈં નહિં વયના ॥ ૨ ॥

બહુ વિચિ રામ મોહિં સિંચ દેઈ । લગે કરન શિશુ કૌતુક તેઈ ॥

સજલ નયન કહુ મુલ્લ કરિ રૂચા । ચિતય માતુ લાગી અતિ ખૂલા ॥ ૩ ॥

દેલિ માતુ આતુર ડાઠિ ધાઈ । કહિં મૃદુ વચન લિયે ડર લાઈ ॥

ગોદ રાલિ કરાય પય પાના । રઘુપતિ ચરિત લલિત કરિ ગાના ॥ ૪ ॥

તું નિરંતર માફે જ સ્મરણ તથા ભજન કર્યા કરીશ એટલે તને કદી પણ કાળ (મૃત્યુ) પહોંચશે નહીં." હે ગરૂડજી ! આ પ્રમાણે પ્રભુનાં વચનો સાંભળતાં હું તુમ જ ન થયો, શરીરમાં રોમાંચિત થઈ ગયો તથા મનમાં અત્યંત હર્ષ પામ્યો. ॥ ૧ ॥

મને એ સમયે જે સુખ થયું, તેને માફે મન જ બાળે છે અને કાન જ બાળે છે. એ સુખ જીભથી વખાણી શકાતું નથી પ્રભુની શોભાના સુખને મારાં નેત્રો જ બાળે છે, માટે

તે સુખના વર્ણનને વાણી શી રીતે કહી શકે ? ॥ ૨ ॥ રામચન્દ્રજી મને એ પ્રમાણે ઘણી ઘણી શીખામણી દઈને પાછી એની એ બાલલીલા કરવા લાગ્યા. પ્રભુએ થોડી વાર પછી,

'અત્યંત ભૂખ લાગી છે' એમ સૂચવવા માટે પોતાનાં નેત્રોમાં જળ લાવી સુખને કાંધક રુક્ષ કરીને, માતાની સામે ભેંચે ॥ ૩ ॥ એટલે માતાએ એમને અત્યંત ભૂખ્યા થયેલા બાળી, તુરત ઉભાં થઈ, દોડી, કોમળ વચનો બોલી, છાતીમાં લગાવી, બોળામાં લઈને સ્તનપાન કરાવ્યું અને સ્તનપાન કરાવતાં માતા તે બાલકનાં સુંદર ચરિત્રો ગાવા

લાગ્યાં. ॥ ૪ ॥

સો-જેહિં મુલ્લ લાગિ પુરારિ, અશુભ વેષકૃત શિવ મુલ્લદ ॥

અવધપુરી નર નારિ, તેહિ મુલ્લ મહૈં સંતત મગન ॥ ૫ ॥

સોઈ મુલ્લ લલ્લેશ, જિન વારેક સ્વપ્નેહું લહેઝ ॥

તે નહિં ગણહિં સ્વર્ગેશ, બ્રહ્મ મુલ્લહિં સજ્જન સુમાતિ ॥ ૬ ॥

હે ગરૂડજી ! સુખ આપનારા સદાશિવ પણ જે સુખ મેળવવાને માટે ભોળી બંગમ વગેરેના અશુભ વેષ ધરીને અયોધ્યામાં જતા હતા, તે સુખમાં અયોધ્યાનાં નર

નારીએ હૃદયેશ નિમગ્ન રહેતાં હતાં, ॥૫૫॥ એ સુખને લવલેશ જેને સ્વપ્નમાં પણ એક-
વાર મળ્યો હોય, તે સુમતિ સજ્જન બ્રહ્મ સુખને પણ કશા હિસાબમાં ગણે નહીં. ॥ ૬ ॥

સૌં-મैं પુનિ अवध रहेउ कछु काला । देखेउ बालबिनोद रसाला ॥

રામમસાદ ભક્તિ વર પાવડું । પ્રશ્ન પદ વંદિ નિજાશ્રમ આપડું ॥ ૧ ॥

તવતે મોહિં ન વ્યાપી માયા । જવતે રઘુનાયક અપનાયા ॥

યે સવ શુભ ચરિત મૈં ગાવા । હરિ માયા જિમિં મોહિં નચાવા ॥ ૨ ॥

નિજ અનુભવ અવ કહોં સ્વગેશ । વિન હરિ ભજન ન જાહિં કલેશા ॥

રામ કૃપા વિનુ સુન સ્વગરાઈ । જાનિ ન જાય રામ પ્રશુતાઈ ॥ ૩ ॥

જાને વિનુ ન હોઈ પરતીતી । વિનુ પરતીત હોઈ નહિં પ્રીતિ ॥

પ્રીતિ વિના નહિં ભક્તિ દદાઈ । જિમિ સ્વગેશ જલકી ચિકનાઈ ॥ ૪ ॥

હું પણ રામચન્દ્રજીના પ્રસાદથી ભક્તિરૂપ વરદાન પાગી, થોડાક કાળસૂધી અયો-
ધ્યામાં રહી; અતિ સુંદર બાલચરિત્રો જોઈ, પછી પ્રભુનાં ચરણાવિન્દોમાં પ્રણામ કરીને
આ મારા આશ્રમમાં આવ્યો આવ્યો. ॥ ૧ ॥ જ્યારથી રામચન્દ્રજીએ મને પોતાનો
કર્યો છે, ત્યારથી કોઈ સમયે પણ મને માયાથી વ્યાપાહ થયો નથી. મને પ્રભુની
માયાએ ન્યાવ્યો હોતો, તે વિષયનું આ સઘળું શુભ ચરિત્ર મેં તમને કહી સંભળાવ્યું.
॥ ૨ ॥ હે પક્ષીઓના રાજા ! હું મારો પોતાનો અનુભવ કહી બતાવું છું કે હરિભજન
વિના કદી પંથુ કલેશ મટતા નથી. રામચન્દ્રજીની કૃપા વિના રામચન્દ્રજીની પ્રભુતા
બાજવામાં આવતી નથી. એ પ્રભુતા બધા વિના વિશ્વાસ પ્રાપ્ત થતો નથી, ॥ ૩ ॥
વિશ્વાસ પ્રાપ્ત થયા વિના પ્રીતિ પ્રાપ્ત થતી નથી અને પ્રીતિ પ્રાપ્ત થયા વિના ભક્તિની
દૃઢતા થતી નથી, હે ગરૂડજી ! જ્યાંસૂધી પ્રીતિ પ્રાપ્ત ન થઈ હોય, ત્યાંસૂધી, જેમ
જળને હૃદ પોતાના સૂકાઈ જવાના સ્વભાવને લીધે લાંબા કાળ સૂધી દૃઢ રહેતો નથી,
તેમ ભક્તિ પોતાના ન્યૂન થઈ જવારૂપ સ્વભાવને લીધે દૃઢ રહેતો નથી. ॥ ૪ ॥

સૌં-विनु गुरु होई कि ज्ञान, ज्ञान कि होई विराग विनु ॥

ગાવહિં વેદ પુરાણ, મુલ્લ કિ લહાઈ હરિભક્તિ વિનુ ॥ ૭ ॥

કોડ વિશ્રામ કિ પાવ, તાત સહજ સંતોષ વિનુ ॥

ચલૈકિ જલ વિનુ નાવ, કોટિ યજ્ઞ પચિ પચિ મરૈ ॥ ૮ ॥

વેદો તથા પુરાણો કહે છે કે, જેમ કરોડો યત્નોમાં મર્યા રહિને મરી જવા છતાં
પણ, શુરુ વિના જ્ઞાન મળે નહીં, વૈરાગ્ય વિના શાંતિ મળે નહીં, સહજ સંતોષ વિના
વિશ્રામ મળે નહીં અને જળ વિના વહાણ ચાલે નહીં, તેમ હરિભક્તિ વિના સુખ
મળે નહીં. ॥ ૭ ॥ ૮ ॥

સૌં-विनु संतोष न काम नसाहीं । काम अछत मुख स्वमेंहुं नाहीं ॥

રામ ભજન વિનુ મિટાઈ ન કામા । થલ વિહીન તર કવહુ કિ જામા ॥ ૧ ॥

વિનુ વિજ્ઞાન કિ સમતા આવૈ । કોડ અવકાશ કિ તમ વિનુ પાવૈ ॥

શ્રદ્ધા વિના ધર્મ નહિ હોઈ । વિનુ મહિ ગંધ કિ પાવે કોઈ ॥ ૨ ॥
 વિનુ તપ તેજ કિ કરુ વિસ્તારા । જલ વિનુ રસ કિ હોઈ સંસારા ॥
 શીલકિ મિલુ વિનુ બુધ સેવકાઈ । જિમિ વિનુ તેજ ન રૂપ શુસાઈ ॥ ૩ ॥
 નિજ મુખ વિનુ મન હોઈ કિ થીરા । પરસિ કિ હોઈ વિહીન સમીરા ॥
 કવનિજ સિદ્ધ કિ વિનુ વિશ્વાસા । વિનુ હરિ ભજન ન ખવ ભય નાસા ॥ ૪ ॥

સંતોષ વિના વાસના નષ્ટ થાય નહીં અને ત્યાંસૂધી વાસના હોય, ત્યાંસૂધી સ્વપ્નમાં પણ સુખ મળે નહીં. વાસ્તવિક તો એમ છે કે હૃદય રામચન્દ્રજીની ભક્તિથી સુક્રા ન થાય ત્યાંસૂધી વાસના મટે નહીં. કેાઈ સમયે પણ પૃથ્વી વિના ઝાડ જામે કે ? ॥ ૧ ॥ જેમ આકાશ વિના અવકાશ મળે જ નહીં, તેમ વિજ્ઞાન વિના સમતા આવે જ નહીં. જેમ ગંધના અભાવથી પૃથ્વીનો અભાવ જ હોય છે, તેમ શ્રદ્ધાના અભાવથી ધર્મનો અભાવ જ હોય છે. ॥ ૨ ॥ જેમ સંસારમાં તપ વિના તેજની પ્રાપ્તિ થતી નથી, જળ વિના ધાન્યાદિકની પ્રાપ્તિ થતી નથી અને તેજ વિના રૂપની પ્રાપ્તિ નથી, તેમ મહાત્માઓની સેવા વિના સુશીલની પ્રાપ્તિ થતી નથી, અને જેમ પવન વિના સ્પર્શ હોતો નથી, ॥ ૩ ॥ તેમ આત્મસુખ વિના મનની સ્થિરતા થતી નથી. જેમ વિશ્વાસ વિના સિદ્ધિ મળતી નથી, તેમ હરિભજન વિના જન્મમરણનો અભાવ (મોક્ષ) મળતો નથી. ॥ ૪ ॥

દો—વિન વિશ્વાસ ભક્તિ નહિ, તેહિ વિન દ્રવહિ ન રામ ॥

રામ કૃપા વિન સ્વપ્નેહું, મન કિ લહે વિશ્રામ ॥ ૧૩૨ ॥

વાસ્તવિક તો એમ છે કે, વિશ્વાસ વિના ભક્તિ મળતી નથી, ભક્તિ વિના રામચન્દ્રજીની કૃપા મળતી નથી અને રામચન્દ્રની કૃપા વિના મન, સ્વપ્નમાં પણ વિશ્રામ પામતું નથી. ॥ ૧૩૨ ॥

સો—અસ વિચારિ મતિ ધીર, તજિ કુતર્ક સંશય સકલ ॥

મજહુ રામ રણવીર, કરુણાકર મુન્દર મુખદ ॥ ૯ ॥

હે ધીર બુદ્ધિવાળા 'સુજનો ! આ પ્રમાણે વિચાર કરી, સઘળા કુતર્કોને તથા સંશયોને છોડી દઈ, કંઈજાના નિધાનરૂપ, સુંદર અને સુખ દેનારા રામચન્દ્રજીનું ભજન કરો. ॥ ૯ ॥

જો—નિજ મતિ સરિસ નાય મેં ગાઈ । પ્રમુ પ્રતાપ મહિમા સ્વગરાઈ ॥

કહેવેં ન કહ્યુ કરિ યુક્તિ વિશેષી । યહ સર્વ મેં નિજ નયનન દેસી ॥ ૧ ॥

મહિમા નામ રૂપ ગુણ ગાયા । સકલ અમિત અનંત રણુનાયા ॥

નિજ નિજ મતિ મુનિ હરિગુણ ગાવહિં નિગમ શેષ શિવ પાર ન પાવહિં ॥ ૨ ॥

૧. કાકેશુશુભ્ર મરડજીની સામે વાત કરતાં એકદમ ભજનના આનંદનો ઉભરો આવવાથી સર્વને ઉપદેશ કરે છે.

તુમ્હેં આદિ રવગ મસક પ્રયંતા । નમ ઉઢાહિં નહિં પાવહિં અંતા ॥

इमि रघुपति महिमा अवगाह्य । तात कबहुं कोउ पाव कि थाहा ॥ ३ ॥

રામ કામ શત કોટિ સુભગ તન । દુર્ગા કોટિ અમિત અરિ મર્દન ॥

शक्र कोटि शत सरिस विलासा । नम शत कोटि अमित अवकासा ॥ ४ ॥

હે સ્વામી ગરૂડજી ! મેં મારી યુદ્ધિ પ્રમાણે પ્રભુના પ્રતાપનો આ મહિમા કહી સંભળાવ્યો. આમાં મેં કશી પણ મારી કલ્પનાથી યુક્તિ ઉમેરી નથી. આ સઘળું મેં મારી નજરે જોયું હતું. ॥ ૧ ॥ રામચન્દ્રજીનાં મહિમા, નામો, રૂપો, શુભો તથા કથાઓ, એ સર્વે અપરિમિત છે તથા અનંત છે. યુનિઓ, પોતપોતાની મતિ પ્રમાણે રામચન્દ્રજીના શુભોને ગાય છે. એ શુભોનો પાર તો વેદને, શેષનાગને કે સરસ્વતીને પણ મળે જોમ નથી. ॥ ૨ ॥ હે ગરૂડજી ! જેમ તમારાથી માંડીને મન્દર પર્યંત સઘળાં પક્ષીઓ આકાશમાં ઉડે છે, પરંતુ તેઓમાંથી કોઈ પણ આકાશના અંતને પામી શકેલ નથી, તેમ યુનિઓ વગેરે સઘળા મહાત્માઓ, રામચન્દ્રજીનાં મહિમાનું વર્ણન કરે છે, પરંતુ તેઓમાંથી કોઈ પણ કદી એ અગાધ મહિમાના પારને પામી શક્યા નથી. ॥ ૩ ॥ રામચન્દ્રજીનું શરીર સૌહર્દ્ય સો કરોડ કામદેવોના જેવું છે, શત્રુઓનો વિનાશ કરવાની શક્તિ સો કરોડ દુર્ગાઓના જેવી અપરિમિત છે, વિલાસો સો કરોડ ઇન્દ્રોના જેવા છે અને અનંતપણું સો કરોડ આકાશોના જેવું છે, માટે તેમના મહિમાના અંતને કોણ પામી શકે ? ॥ ૪ ॥

दो०—मरुत कोटि शत विपुल बल, रवि शत कोटि प्रकाश ॥

શશિ શતકોટિ સુશીતલ, શમન સકલ ભવ ત્રાસ ॥ ૧૩૩ ॥

કાલ કોટિ શત સરિસ અતિ, દુસ્તર દુર્ગ દુરન્ત ॥

धूमकेतु शत कोटि सम, दुराधर्ष भगवन्त ॥ १३४ ॥

સંસાર સંબંધી સઘળા ત્રાસોનું શમન કરનારા ભગવાન રામચન્દ્રજીનું બળ સો કરોડ પવનોના જેવું છે, પ્રકાશ સો કરોડ સૂર્યોના જેવો છે, શીતલતા સો કરોડ ચંદ્રોના જેવી છે, ॥ ૧૩૩ ॥ અતિ દુસ્તરપણું, અતિ વિષયપણું તથા અતિ દુરંતપણું સો કરોડ કાળોના જેવું છે અને દુરાધર્ષપણું (પરાભવ કરવાને અશક્યપણું) સો કરોડ અગ્નિઓના જેવું છે, માટે તેમના મહિમાના અંતને કોણ પામી શકે ? ॥ ૧૩૪ ॥

चौ०—मधु अगाध शत कोटि पताला । शमन कोटि शत सरिस कराला ॥

તીરથ અમિત કોટિ શત પાવન । નામ અસ્થિલ અઘપુંજ નશાવન ॥ ૧ ॥

हिम गिरि कोटि अचल रघुवीरा । सिंधु कोटि शत सरिस गंभीरा ॥

કામધેનુ શત કોટિ સમાના । સકલ કામદાયક ભગવાના ॥ ૨ ॥

शारद कोटि अमित चतुरार्द्र । विधि शत कोटि सृष्टि निपुणार्द्र ॥

વિષ્ણુ કોટિ શત પાલનકર્તા । રુદ્ર કોટિ શત સમ સંહર્તા ॥ ૩ ॥

धनद कोटि शत सम धनवाना । माया कोटि प्रपंच निधाना ॥

ભાર ધરણ શત કોટિ અહીંના । નિરવધિ નિરુપમ મધુ જમવીના ॥ ૪ ॥

નામ આત્મથી સઘળાં પાપોનાં પુંજને નષ્ટ કરનારા, આદિ અન્ત વગરના, ઉપમા વગરના અને જગતના ઈશ્વર મહા સમર્થ રામચંદ્રજીની અગાધતા સો કરોડ પાતાળોના જેવી છે, ભયંકરતા સો કરોડ યમ રાજાઓના જેવી છે, પવિત્રતા, સો કરોડ તીર્થોના જેવી છે, ॥ ૧ ॥ અચળતા, સો કરોડ હિમાલયોના જેવી છે, ગંભીરતા સો કરોડ સમુદ્રોના જેવી છે, સઘળી કામનાઓને પૂર્ણ કરવાની શક્તિ સો કરોડ કામધેનુઓના જેવી છે, ॥ ૨ ॥ ચાતુરી સો કરોડ શારદાઓના જેવી છે, સફિ કરવામાં પ્રવીણતા સો કરોડ બ્રહ્માઓના જેવી છે, પાલન કરવાની શક્તિ સો કરોડ વિષ્ણુઓના જેવી છે, સંહાર કરવાની શક્તિ સો કરોડ રુદ્રોના જેવી છે, ॥ ૩ ॥ ધનાઢયતા સો કરોડ કુબેરોના જેવી છે, પ્રપંચમૂળતા સો કરોડ માયાઓના જેવી છે અને ભાર ધરવાની શક્તિ સો કરોડ શેષનાગોના જેવી છે, માટે તેમના મહિમાના અંતને કોણ પામી શકે ? ॥ ૪ ॥

છં૦—નિરુપમ ન ઉપમા આન રામ સમાન રામ નિગમ કહે ॥

જિમિ કોટિ શત સ્વયંત રાવિ સમ કહત અતિ લગુના હૈ ॥

ઈહિ માંતિ નિજ નિજ મતિ વિલાસ મુનીશ હરિહિં બંધાનહીં ॥

મમ્મુ ભાવ ગાહક અતિ કૃપાલુ સમેમ મુનિ સુખ માનહીં ॥ ૨૧ ॥

રામચંદ્રજી નિરુપમ (ઉપમાઓથી રહિત) જ છે. વેદ પણ કહે છે કે, રામચંદ્રજીના જેવો ખીજે કોઈ પણ ઉપમાન પદાર્થ નહીં હોવાથી રામચંદ્રજીને રામચંદ્રજી જ ઉપમા લાગુ પડે એમ છે. જેમ કોઈ પણ માણસ સૂર્યને સેકડો કરોડ પતંગીઆઓના સમુદાયની ઉપમા આપે, તોપણ તેથી તે માણસની જ લઘુતા (હલકાઈ) પ્રકટ થાય છે, તેમ કોઈ કવિ રામચંદ્રજીને ખીજ ગમે તેવા શ્રેષ્ઠની ઉપમા આપે, તોપણ તેથી તે કવિની જ લઘુતા પ્રકટ થાય એમ છે. રામચંદ્રજી, અન્ત મહિમાવાળા હોવાને લીધે તેમના મહિમાના અંતને નહીં પામી શકતા મુનિઓ પોતપોતાની યુદ્ધિના વિલાસ પ્રમાણે રામચંદ્રજીનું જે વર્ણન કરે છે, તે વર્ણન જો કે, રામચંદ્રજીના મહિમાને છાજતું હોતું નથી, તોપણ ભાવના આહુક અતિ કૃપાળુ પ્રભુ રામચંદ્રજી, એ મુનિઓનાં સપ્રેમ વચનો સાંભળીને પ્રસન્ન થાય છે. ॥ ૨૧ ॥

દો૦—રામ અમિત ગુણસાગર, યાહ કિ પાવૈ કોઈ ॥

સંતન સન જસ કહુ મુનેઝ, તુમહિં મુનાયઝ સોઈ ॥ ૧૩૫ ॥

રામચંદ્રજી અપરિમિત ગુણોના સમુદ્રરૂપ હોવાથી, કોઈ પણ તેમના ગુણોના અંતને પામી શકે એમ નથી, ત્યારે હું તો કેમ જ પામી શકું ? તોપણ મેં સંતજનોના કહેવાથી રામચંદ્રજીના મહિમા વિષે જેવું કાંઈ સાંભળ્યું છે, તેવું તેમને કહી સંભળાતું છું. ॥ ૧૩૫ ॥

સો૦—ભાવવચ્ચ ભગવાન, મુલનિધાન કરુણામવન ॥

તજ મમતા મદ માન, મજિય સદા સીતારમણ ॥ ૧૦ ॥

મુખના ભંડારરૂપ અને કરુણાના ધરરૂપ ભગવાન સીતાપતિ રામચંદ્રજી ભાવને જ વશ છે, એટલા માટે મમતાને, મદને તથા માનને છોડી દઇને એમનું જ ભજન કરતું જોય છે. ॥ ૧૦ ॥

ચૌ૦—મુનિ મુશંદકે વચન મુદાયે । હર્ષિત સ્વગપતિ પંત્ર ફુલાયે ॥
 નયન નીર મન અતિ દર્શના । શ્રીરઘુપતિ પ્રતાપ હર આના ॥ ૧ ॥
 પાછિલ મોહ સમુશ્નિ પછતાના । બ્રહ્મ અનાદિ મનુજ કરિ જાના ॥
 પુનિ પુનિ કાગ ચરણ શિર નાવા । જાનિ રામ સમ પ્રેમ બઢાવા ॥ ૨ ॥
 ગુરુ જિનુ ભવનિધિ તરે ન કોઈ । જો વિરંચિ શંકર સમ હોઈ ॥
 સંશય સર્પ ગ્રસેડ મોહિં તાતા । દુઃખ-દહ-હરિ કુતર્ક બહુ ઘાતા ॥ ૩ ॥
 તવ સ્વરૂપ ગારુડિ રઘુનાયક । મોહિં જિયાયહુ જન મુલ્લદાયક ॥
 તવ પ્રસાદ મમ મોહ નશાના । રામ રહસ્ય અનૂપમ જાના ॥ ૪ ॥

એ પ્રમાણે કાકભુશુંડળનાં સુંદર વચનો સાંભળીને રાજા થયેલા ગરુડળાએ હર્ષથી પોતાની પાંખો ફુલાવી શ્રીરામચંદ્રજીનો પ્રભાવ હૃદયમાં આવવાથી મનમાં અત્યંત હર્ષ ઉત્પન્ન થવાને લીધે, તેમનાં નેત્રોમાં જળ ભરાઈ આવ્યું. ॥ ૧ ॥ ‘અનાદિ પરબ્રહ્મરૂપ રામચંદ્રજીને પોતે મનુષ્ય કરી બાધ્યા હતા,’ એ પાછલા મોહનું રમરણ આવવાથી ગરુડળને પરતાવે પણ થયે. પછી કાકભુશુંડળનાં ચરણોમાં વારંવાર માથું નમાવી, કાકભુશુંડળને રામચંદ્રજીરૂપ જ બાણી, પ્રેમને અત્યંત વધારીને ગરુડળ યોલ્યા કે, ॥૨॥ “કોઈ પુરુષ બ્રહ્મા જેવો તથા સદાશિવ જેવો હોય, તોપણ ગુરુ વિના સંસારરૂપી સમુદ્રને તરે નહીં એ સિદ્ધાંત છે. હે તાત ! હું સંપોને ગળી જનાર છતાં પણ સંશયરૂપી મોટો સર્પ મને ગળી ગયો હતો, તેથી એનાં ઝેરની દુઃખદાયી લઠ્ઠરીઓ આવવાને લીધે હું કુતર્કરૂપી ડોલ બાધા કરતો હતો. ॥ ૩ ॥ પણ આપ કે જે ભક્તજનોને સુખ આપનારા સાક્ષાત્ રામચંદ્રજી જ છો, તેરૂપી ગારુડીએ મને બચાવી લીધો છે. આપની કૃપાથી મારો મોહ નષ્ટ થઈ ગયો અને રામચંદ્રજીનું અનુપમ રહસ્ય મારા બાણવામાં આવ્યું. ॥ ૪ ॥

દો૦—તાહિ પ્રશંસેડ વિવિધ વિધિ, શીશ નાઈ કર જોરિ ॥

વચન સપ્રેમ વિનિત મૃદુ, બોલેડ ગરુડ બહોરિ ॥ ૧૩૬ ॥

પ્રમુદ્ધ અપને અવિવેક તે, પૂછો સ્વામી તોહિં ॥

કૃપાસિંધુ સાદર કહહુ, જાનિ દાસ નિજ મોહિં ॥ ૧૩૭ ॥

એ પ્રમાણે ગરુડજી કાકભુશુંડળની ઘણી ઘણી પ્રશંસા કરી, માથું નમાવી, હાથ ઝેડી, વળી પણ પ્રેમથી તથા નમ્રતાથી ભરેલાં કોમલ વચનો યોલ્યા કે, ॥ ૧૩૬ ॥ “હે સ્વામી ! હે કૃપાસિંધુ ! હજી પણ મારા અવિવેકને લીધે જ આપને કોઈક પૂછું છું, તોપણ આપ મને પોતાનો દાસ બાણીને પ્રેમપૂર્વક તેના ઉત્તર આપો. ॥ ૧૩૭ ॥

ચૌ૦—તુમ સર્વજ્ઞ તજ્ઞ તમ પારા । મુમતિ મુશીલ સરલ આચારા ॥

જ્ઞાન વિરતી વિજ્ઞાન નિવાસા । રઘુનાયકકે પ્રિય તુમ દાસા ॥ ૧ ॥

કારણ કવન દેહ યહ પાઈ । તાત સકલ મોહિં કહહુ બુઝાઈ ॥

રામચરિત સર સુન્દર સ્વામી । પાયહુ કર્શો કહહુ નમગામી ॥ ૨ ॥

નાય મુના મૈં અસ શિવ પાहीं । મહા પ્રલયહુ નાશ તવ નાहीं ॥
મૃષા વચન ઈશ્વર નહિં કહहीं । સો મોરે મન સંશય અહहीं ॥ ૩ ॥
અગ જગ જીવ નાગ નર દેવા । નાય સકલ જગ કાલ કલેવા ॥
અંદકટાહ અમિત લય કારી । કાલ સદા દુરંત ક્રમ ભારી ॥ ૪ ॥

હે તાત ! આપ કે જે સર્વજ્ઞ, આત્મવેત્તા, અજ્ઞાનના પારને પામેલા, ઉત્તમ
પુદ્ગિલાળા, સુરીલ, સરલ પદ્ધતિવાળા, જ્ઞાનના, વૈરાગ્યના તથા અપરોક્ષ જ્ઞાનના
નિવાસરુપ અને શમચન્દ્રાળના પ્રિય દાસ છે, ॥ ૧ ॥ તેમને કયા કારણથી આ કાગ-
કાનું શરીર પ્રાપ્ત થયું છે ! એ મને સમજાવીને કહેા. હે સ્વામી ! હે પક્ષીઓમાં ઉત્તમ !
આપને આ શમચરિત્ર માનસ કયાંથી મળ્યું ? એ પણ મને સમજાવીને કહેા. ॥ ૨ ॥
હે નાથ ! આપનો પ્રલય કાલમાં પણ નાશ થતો નથી, એમ મૈં સદાશિવની પાસેથી
સાંભળ્યું છે અને તે સદાશિવ કદી પણ મિથ્યા બોલે નહીં, એમ જાણું છું, તેથી મારા
મનમાં બીજા પણ સંશય છે, તે કહું છું. ॥ ૩ ॥ હે નાથ ! આ સ્થાવર, જંગમ, નાગ,
નર તથા દેવતાઓ, એઓ સહિત સઘળું જગત્ જેના કોળીઆરુપ છે એવો અપરિ-
મિત બ્રહ્માંડનો પ્રલય કરનારો, સર્વદા ભારે દુરંત ગતિવાળો, ॥ ૪ ॥

સો—તુમહિં ન વ્યાપૈ કાલ, અતિ કરાલ કારણ કવન ॥

સો મોહિં કહહુ કૃપાલ, જ્ઞાન પ્રભાવ કિ યોગબલ ॥ ૧૧ ॥

અને અતિ વિકાલ કાળ, આપને પહોંચી શકતો નથી, તેનું કારણ શું છે ? હે
કૃપાળુ ! જેથી કાળ પહોંચી શકે નહીં એવો આપમાં કોઈ જ્ઞાનનો પ્રભાવ છે ? કે એવું
કોઈ યોગનું બલ છે ? તે કહેા. ॥ ૧૧ ॥

દો—પ્રશ્ન તવ આશ્રમ આયજૈ, મોર મોહ પ્રમ ભાગ ॥

કારણ કવન સો નાય અવ, કહહુ સહિત અનુરાગ ॥ ૧૩૮ ॥

હે પ્રશ્ન ! હું આપના આશ્રમમાં આવતાં જ મારો મોહરુપી ભ્રમ ભાંગી ગયો
હતો તેનું કારણ શું છે ? તે પણ મને પ્રીતિપૂર્વક કહેા. ” ॥ ૧૩૮ ॥

જૌ—ગરુડ ગિરા મુનિ હર્ષેડ કાગા । બોલેડ ડમા સહિત અનુરાગા ॥

ઘન્ય ઘન્ય તવ મતિ ડરગારી । પ્રશ્ન તુમ્હારિ મોહિં અતિ પ્યારી ॥ ૧ ॥

મુનિ તવ પ્રશ્ન સમેમ મુહાર્ક । વઙ્ગત જન્મકી મુષિ મોહિં આર્ક ॥

સવ નિજ કથા કહૈં મૈં ગાર્ક । તાત મુનહુ સાદર મન લાર્ક ॥ ૨ ॥

જપ તપ મલ્લ સંયમ વ્રત દાના । વિરતિ વિવેક યોગ વિજ્ઞાના ॥

સવ કર ફલ રપુપતિ પદ પ્રેમા । તેહિ વિનુ કોડ ન પાવૈ સેમા ॥ ૩ ॥

હિહિ તનુ રામ ભક્તિ મૈં પાર્ક । તાતે મોહિં મમતા અધિકાર્ક ॥

જેહિતે કહ્નુ નિજ સ્વારથ હોર્ક । તેહિ પર મમતા કર સવ કોર્ક ॥ ૪ ॥

હે પાર્વતી ! એ પ્રમાણે ગરુડાળનાં વચ્ચેનાં સાંભળી, કાકણશુંડાળ રાણ થઈને
પ્રીતિપૂર્વક બોલ્યા કે, હે સંયોના થતુ ! હે તાત ! તમારી પુદ્ગિને ધન્યવાદ આપું છું.
તમારાં પ્રશ્નો મને બહુ જ પ્રિય લાગે છે. ॥ ૧ ॥ તમારાં પ્રેમ ભરેલાં સુંદર પ્રશ્નો સાંભ-

ળવાથી મને મારા ઘણા ઘણા પૂર્વજ-મોનું સ્મરણ આવ્યું છે. હું મારા સઘનો ઇતિહાસ તમને કહી સંભળાવું છું, તે, એકાગ્ર ચિત્તથી આદરપૂર્વક સાંભળો. ॥ ૨ ॥ જપ, તપ, યજ્ઞો, સંયમો, વ્રતો, દાનો, વૈરાગ્ય, વિવેક, યોગ અને વિજ્ઞાન, એ સર્વનું, રામચંદ્રજીના ચરણોમાં પ્રીતિ થાય એ જ ફલ છે. રામચંદ્રજીના ચરણોમાં પ્રેમ વિના કોઇને વિજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય જ નહીં. ॥ ૩ ॥ આ કાગડાના શરીરમાં મને રામચંદ્રજીની ભક્તિ મળી છે. તેથી આ શરીર ઉપર મને વધારે મમતા છે. કેમ કે, જેથી પોતાનો કાંઇ સ્વાર્થ સંચો હોય તે ઉપર સર્વ કોઇ મમતા કરે. ॥ ૪ ॥

સો-પન્નગારિ અસ નીતિ, શ્રુત સંમત સજ્જન કહાંઈ ॥

અતિ નીચહુ સન પ્રીતિ, કરિય જાનિ નિજ પરમ હિત ॥ ૧૨ ॥

પાટ કીટ તે હોય, તાતે પાટંવર રુચિર ॥

કુમિ પાલે સવ કોય, પરમ અપાવન પ્રાણ સમ ॥ ૧૩ ॥

એવી નીતિ છે, એમ શ્રુતિઓમાં કહ્યું છે અને સંજ્ઞાનો પણ કહે છે, જે અત્યંત નીચ હોય, તે પણ જો પોતાનું પરમ હિત કરનારો બાણુવામાં આવે, તો તેના ઉપર પ્રીતિ કરવી, એ અનુચિત નથી. ॥ ૧૨ ॥ જુવો કે, જે ક્રીડાઓમાંથી ઉત્તમ પટવઓના કારણરૂપ રેશમ ઉત્પન્ન થાય છે, તે ક્રીડાઓ જો કે અત્યંત અપવિત્ર છે, તોપણ સર્વ કોઇ હોડો, તેઓને પોતાનાં પ્રાણુની પેઠે પાળે છે. ॥ ૧૩ ॥

ચૌ-સ્વારય સાંચ જીવ કહૈં યેહા । મન ક્રમ વચન રામ પદ નેહા ॥

સોહ પાવન સોહ સુમગ શરીરા । જો તનુ પાહ મનિય રઘુવીરા ॥ ૧ ॥

રામ વિમુલ્લ લહિ વિધિ સમ દેહી । કવિ કોવિદ ન પ્રશંસહિં તેહી ॥

રામ ભક્તિ યહિ તનુ મહૈં જામી । તાતે મોહિં પરમ મિય સ્વામી ॥ ૨ ॥

તર્જો ન તનુ નિજ ઇચ્છા મરણા । તનુ વિનુ વેદ મજન નહિં વરણા ॥

પ્રથમ મોહ મોહિં વહુત વિગોવા । રામ વિમુલ્લ સુલ્લ કચહૈં ન સોવા ॥ ૩ ॥

નાના જન્મ કર્મ પુનિ નાના । કિયે યોગ જપ તપ મલ્લ દાના ॥

કવન યોનિ જન્મેહૈં જહૈં નાહીં । મૈં સ્વગેશ ભ્રમિ ભ્રમિ જગ માર્હીં ॥ ૪ ॥

દેલેહૈં સચકર કર્મ ગુસાર્હીં । સુલ્લી ન મયરૈં અવહિકી નાર્હીં ॥

સુધિ મોહિં નાય જન્મ વહુ કેરી । શિવપ્રસાદ મતિ મોહ ન વેરી ॥ ૫ ॥

મનથી, કર્મથી તથા વચનથી રામચંદ્રજીના ચરણોમાં પ્રેમ થાય એ જ જીવનો સાચો સ્વાર્થ છે, જે શરીર પામીને રામચંદ્રજીનું ભજન થાય, તે જ શરીર પવિત્ર છે અને સુંદર છે, એમ માનવું યોગ્ય છે. ॥ ૧ ॥ જેમાં રામચંદ્રજીથી વિમુખતા રહે એવું શરીર વિધાતા (બ્રહ્મા) ના શરીર જેવું ઉત્તમ હોય તોપણ વિદ્વાનો તથા જ્ઞાનીઓ તે શરીરને વખાણતા નથી. હે સ્વામી ગરુડજી ! મને આ શરીરમાં રામચંદ્રજીની ભક્તિ ભરી છે, તેથી આ શરીર મને બહુ પ્યારું છે. ॥ ૨ ॥ જો કે, હું સ્વચ્છંદ મૃત્યુપણાની સિદ્ધિવાળો છું, તોપણ ઉપર કહેલાં કારણને કીધે અને ભજન કરવાને માટે આ શરીરને

છોડતો નથી. શરીર વિના ભજન અને જ નહીં એમ વેદમાં કહ્યું છે. પ્રથમ હું રામથી વિચુગ હતો તેથી મને મોઢે એવો દુઃખી કર્યો હતો કે, હું કયાંય પણ સુખે સુખ શક્યો ન હતો. ॥૩૩॥ મેં અનેક જન્મો ધર્યા હતા, અનેક કર્મો કર્યા હતાં અને યોગ, જપ, તપ તથા દાન પણ અનેક કર્યાં હતાં. હે પક્ષીઓના રાજ ! જગતમાં એવી એકે યોની નથી, કે જેમાં હું વારંવાર ભમતો ભમતો જન્મ્યો ન હતો. ॥ ૪ ॥ હે સ્વામી ! મેં સઘળાં કર્મો કરી એવાં છે, પરંતુ જેવો હું હમણાં સુખી છું, તેવો કહી સુખી થયો ન હતો. સદાશિવની કૃપાથી મારી યુદ્ધિ મોહથી ઘેરાયેલી નથી, તેની મને ઘણા ઘણા જન્મોનું સ્મરણ છે. ॥૫॥

દો-પ્રથમ જન્મકે ચરિત અવ, કહ્યોં મુનહુ વિહગેશ ॥

મુનિ પ્રશ્ન પદ રતિ ઉપજે, જાતે મિટૈ કલેશ ॥ ૧૩૧ ॥

હવે હું મારા પહેલા જન્મનું ચરિત્ર કહું છું, તે સાંભળો, કે જે સાંભળવાથી પ્રભુના ચરણોમાં વિશેષ પ્રીતિ થશે અને કલેશો મટી જશે. ॥ ૧૩૬ ॥

દો-પૂર્વ કલ્પમેં એક પ્રશ્ન, કલિયુગ મલ કર મૂલ ॥

નર અરુ નારિ અર્ધમ રત, સકલ નિગમ પ્રતિકૂલ ॥ ૧૪૦ ॥

પૂર્વ કલ્પમાં સઘળાં પાપોના મૂળરૂપ એક કલિયુગમાં મારો જન્મ થયો હતો. કલિયુગમાં સઘળાં નર નારીઓ, અધર્મમાં રુચિવાળાં થઈ ગયાં હતાં અને વેદથી વિરુદ્ધ રીતે વર્તતાં હતાં. ॥ ૧૪૦ ॥

ચૌ-તિહિ કલિયુગ કોશલપુર જાઈ. જન્મત મયઉં શૂદ્ર તનુ પાઈ ॥

શિવ સેવક મન ક્રમ અરુ વાની. આન દેવ નિન્દક અભિમાની ॥ ૧ ॥

ધન મદ મત્ત પરમ વાચાલા. ઉગ્ર બુદ્ધિ ઉર દંભ વિશાલા ॥

યદપિ રહેઉં રણુપતિ રજધાની. તદપિ નહીં મહિમા કહ્યું જાની ॥ ૨ ॥

અવ જાના મૈ અવધ પ્રભાવા. નિગમાગમ પુરાણ અસ ગાવા ॥

કવનેહુ જન્મ અવધ વસ જોઈ. રામ પરાયણ સો પરિ હોઈ ॥ ૩ ॥

અવધ પ્રભાવ જાન તવ પ્રાણી. જવ ઊર વસહિં રામ વનુ પાણી ॥

સો કલિકાલ કઠિન ઊરગારી. પાપ પરાયણ સવ નર નારી ॥ ૪ ॥

એ કલિયુગમાં હું અયોધ્યા પુરીમાં શૂદ્રની યોનિમાં અવતર્યો હતો, મનથી કર્મથી તથા વાણીથી સદાશિવનો ભક્ત હતો, બીજા દેવતાઓની નિન્દા કરતો હતો, ॥૧॥ અભિમાની હતો, ધનના મદથી મત્ત હતો, બહુ બોલનારો હતો, ઉગ્ર બુદ્ધિવાળો હતો અને હૃદયમાં મોટા દંભ (દાંગ) વાળો હતો. એ કે હું રામચંદ્રની રાજધાનીમાં રહેતો હતો, તોપણ મેં તે રાજધાનીનો મહિમા કશો બાણ્યો ન હતો. ॥ ૨ ॥ આ જન્મમાં અયોધ્યા પુરીનો મહિમા બાણ્યો છે, કે કોઈ પણ જન્મમાં જેનો અયોધ્યા પુરીમાં નિવાસ થયો હોય, તે માણસ પરિણામે રામભક્ત થાય છે. વેદોમાં, શાસ્ત્રોમાં, તથા પુરાણોમાં પણ એ પ્રમાણે જ કહ્યું છે. ॥ ૩ ॥ પ્રાણી ત્યારે અયોધ્યાના મહિમાને બાણ્યો છે, કે જ્યારે ધનુષને ધરનારા રામચંદ્ર હૃદયમાં વસે છે. હે સપોના શત્રુ ! કલ્પ કલિમલ આવવાથી સર્વ સ્ત્રીપુરુષો પાપો કરવામાં તત્પર થઈ ગયાં હતાં. ॥ ૪ ॥

દો-કલિમલ ગ્રસેડ ધર્મે સબ ગુપ્ત મયે સદગ્રન્થ ॥

દંભિન નિજ મત કલિપ કર, પ્રગટ કીહ વહુ પંથ ॥ ૧૪૧ ॥

મયડ લોક સબ મોહવશ, લોભ ગ્રસેડ થુમ કર્મ ॥

સુતુ હરિયાન જ્ઞાનનિધિ, કહૌં કલુક કલિ ધર્મ ॥ ૧૪૨ ॥

કલિયુગમાં પાપો સઘળા ધર્મેને ગળી ગયાં હતાં, સારા અથો ગુપ્ત થઈ ગયા હતા. ઢોંગી લોકો પોતપોતાના મતો કલ્પીને અનેક નવા નવા પંથો કહાડતા હતા, ॥ ૧૪૧ ॥ તથા સઘળા લોકો મોહને વશ થઈ ગયા હતા અને લોભ સઘળાં સત્કર્મેને ગળી ગયો હતો. હે ભગવાનના વાહનરૂપ ! હે જ્ઞાનના ભંડારરૂપ ગરુડ ! હવે પ્રસંગ આવવાને લીધે થોડાક કલિયુગના ધર્મો કુંડું કુંડું, તે સાંભળો. ॥ ૧૪૨ ॥

ચૌ-વર્ણ ધર્મ નહિ આશ્રમ ચારી । શ્રુતિ વિરોધ રત સબ નર નારી ॥

દ્વિજ શ્રુતિ વંચક શૂપ પ્રજાસન । કોડ નહિ માનુ નિગમ અનુજાસન ॥૧॥

મારગ સોઈ જાકહૈં જોઈ માવા । પંડિત સોઈ જોઈ ગાલ બજાવા ॥

મિથ્યા રંમ દંભ રત જોઈ । તાકહૈં સંત કહૈ સબ કોઈ ॥ ૨ ॥

સોઈ સયાન જો પરધન હારી । જો કરુ દંભ સો બડ આચારી ॥

જો કહ જુટ મસસ્તરી જાના । કલિયુગ સોઈ ગુણવંત વસ્તાના ॥ ૩ ॥

નિરાચાર જો શ્રુતિ પથ ત્યાગી । કલિયુગ સોઈ જ્ઞાની વૈરાગી ॥

જાકે નલ અરુ જટા વિશાલા । સોઈ તાપસ પ્રસિદ્ધ કલિકાલા ॥ ૪ ॥

કલિયુગમાં ચાર વર્ણોનો કે આશ્રમોનો ધર્મ રહેતો નથી, સઘળાં નર નારીઓ વેદવિરુદ્ધ આચરણોમાં રુચિ ધરાવે છે, બ્રાહ્મણો વેદને ઠગે છે, રાજાઓ પ્રજાનું ભક્ષણ કરનારા થાય છે; વેદની આજ્ઞાને કોઈ પણ માનતું નથી, ॥ ૧ ॥ લોકો જેને જે રુચે, તે માર્ગ પકડી લે છે, જે અત્યંત ચાપલ્યથી બોલતો હોય, તે પંડિત ગણાય છે, જે માણસ ખોટાં કામોમાં તથા દંભમાં તરપર હોય, તેને સર્વ લોકો સંત કહે છે, ॥ ૨ ॥ જે પરધનનું હરણ કરી ભણે, તે ચતુર ગણાય છે, જે દંભ કરે, તે મોટો આચારી ગણાય છે, જે ખોટું બોલી ભણતો હોય તથા મસ્કરી કરી ભણતો હોય, તે શુભવાન કહેવાય છે. ॥૩॥ જે આચાર રહિત હોય તથા વેદમાર્ગને છોડી દેનારો હોય, તે જ્ઞાની તથા વૈરાગ્યવાળો કહેવાય છે અને જેણે નખોને તથા જટાને વધાર્યાં હોય, તે તપસ્વી કહેવાય છે. ॥ ૪ ॥

દો-અશુભ વેષ શ્રવણ ધરૈ, મહ્યામહ્યા જે સ્વાર્હિ ॥

તે યોગી તે સિદ્ધ જન, પૂજિત કલિયુગ માર્હિ ॥ ૧૪૩ ॥

જે માણસ અશુભ વેષને તથા ખોપરી વગેરે અશુભ ભૂષણોને ધારણ કરે અને ખાવામાં ભક્ષ્યનો કે અભક્ષ્યનો કથો વિચાર રાખે નહીં. તે માણસ કલિયુગમાં યોગી તથા સિદ્ધજન કહેવાઈને પૂજાય છે. ॥ ૧૪૩ ॥

સો-જે અપકારી ચાર, તિન્હકર ગૌરવ માન્યતા ॥

મન ક્રમ વચન લવાર, તે વક્તા કલિકાલ માર્હ ॥ ૧૪ ॥

જે માણસ બીજાઓનું હુંડું કરવાના જ સ્વભાવાળો હોય, તેને ચોટાઈ તથા માન્યતા મળે છે. જે માણસ મનથી, કર્મથી અને વચનથી લગાડ છતાં સાંઝે બોલી બહુતો હોય, તે વક્તા કહેવાય છે. ॥ ૧૪ ॥

ષો-નારિ વિવસ નર સકલ ગુસાર્હી । નાચર્હિ નટ મર્કટ કી નાર્હી ॥

શૂદ્ર દ્વિજર્હિ ઉપદેશર્હિ જ્ઞાના । મેલિ જાનેઝે લેર્હિ કુ દાના ॥ ૧ ॥

સવ નર કામ લોભ રત ક્રોધી । દેવ વિમ્ન ગુરુ સન્ત વિરોધી ॥

ગુણ મંદિર સુંદર પતિ ત્યાગી । મજર્હિ નારિ પર પુરુષ અમાગી ॥ ૨ ॥

સૌમાગિની વિભૂષણ હીના । વિધવનકે ગુંગાર નવીના ॥

ગુરુ શિષ્ય અંધ વધિરકર લેસ્વા । એક ન સુને એક નર્હિ દેસ્વા ॥ ૩ ॥

હરૈ શિષ્યધન શોક ન હર્ઈ । સો ગુરુ ધોર નરક મર્હૈ પરર્હી ॥

માતુ પિતા વાલકનહ બોલાવર્હિ । ઉદર મરૈ સોઈ કર્મ સિસ્વાવર્હિ ॥ ૪ ॥

સર્વ પુરુષો સ્ત્રીઓને વશ થઈને તેઓની પાસે વાનરાઓની પેઠે નાચે છે. શૂદ્ર લોકો બ્રાહ્મણોને જ્ઞાનનો ઉપદેશ આપે છે અને જનોઈ પહેરી લઈને મહા દાનો લે છે. ॥ ૧ ॥ સર્વે લોકો, કામી, ક્રોધી, લોભી, દેવવિરોધી, બ્રાહ્મણ વિરોધી, ગુરુ વિરોધી અને સંત વિરોધી થાય છે. અભાગણી સ્ત્રીઓ ગુણોના ધરુપ અને રુપાળા પતિનો પણ ત્યાગ કરી ઈશને પરપુરુષોને ભજે છે. ॥ ૨ ॥ સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓ આભરણો ધરતી નથી, અને વિધવાઓ નવા નવા શબ્દગારો ધરે છે. શૂદ્રો, અંધ જેવા હોય છે અને શિષ્યો બેઠેરા જેવા હોય છે, તેથી શૂદ્રો પોતાનાં કે શિષ્યોનાં કુલક્ષણોને ભેટા નથી અને શિષ્યો શૂદ્રોને, ધન હેતાં છતાં તેઓના ઉપદેશોને સાંભળતાં નથી. ॥ ૩ ॥ જે શૂદ્ર શિષ્યોના ધનને હરે, પણ તેનાં અજ્ઞાનને હરે નહીં, તે ગુરુ ધોર નરકમાં પડે છે. માથાપો બાલકોને બોલાવતાં નથી અર્થાત્ છોડી દે છે અને ભે બોલાવે, તો ભક્તિ વગેરે કશું નહીં શીખવતાં જેઓથી પેટ ભરાય એવાં કામો જ શીખવે છે. ॥ ૪ ॥

દો-બ્રહ્મજ્ઞાન વિનુ નારિ નર, કહર્હિ ન દુસરિ વાત ॥

કોઈ લાગી લોભવશ, કરર્હિ વિમ્ન ગુરુ ઘાત ॥ ૧૪૪ ॥

કલિયુગમાં સઘળાં નર નારીઓ યુગોથી બ્રહ્મજ્ઞાન વિના બીજી વાતો કરતાં નથી પણ જ્યારે ધનનો પ્રસંગ આવે, ત્યારે એક કોડીને માટે પણ લોકોને વશ થઈને બ્રાહ્મણોનો અને શૂદ્રોનો ઘાત કરે છે. (કલિયુગમાં જ્યાં ત્યાં દોંગી બ્રહ્મજ્ઞાનીઓ નજરે આવે છે.) ॥ ૧૪૪ ॥

દો-વાર્દે શૂદ્ર દ્વિજનસે, હમ તુમતે કહુ ઘાટિ ॥

જાને બ્રહ્મ સો વિમ્ન વર, ઓલિ દેસ્વાવર્હિ ઢાટિ ॥ ૧૪૫ ॥

શૂદ્ર લોકો બ્રાહ્મણોની સામે વિવાહ કરે છે કે, ‘ અમારામાં તમારાથી થી ન્યૂનતા છે !’ જેઓ બ્રહ્મને ભણે, તેઓ જ સાચા બ્રાહ્મણો કહેવાય, એમ વિવાહ કરીને બ્રાહ્મણોને કળા કાઢી ધુરકાવે છે. ॥ ૧૪૫ ॥

શ્લોક-૦-પરત્રિય લંપટ કપટ સયાને । મોહ દ્રોહ મમતા લપટાને ॥

તેહિ અમેદવાદી જ્ઞાની નર । દેશા મૈં ચરિત્ર કલિયુગ કર ॥ ૧ ॥

આપુ ગયે અરુ આનહિ ધાલહિ । જો કોઝ શ્રુતિ મારગ પ્રતિપાલહિ ॥

કલ્પ કલ્પ ભર ચક્ર ચક્ર નર્કા ! પરહિં જે દૂષહિં શ્રુતિં કરી તર્કા ॥૨॥

જે વર્ણાશ્રમ તેલિ કુમ્હારા । શ્વપચ કિરાત કોલહ કલ્પવારા ॥

નારી મુદ્દે ગૃહ સંપતિ નાસી । મૂંઢ મુંઢાપ ભયે સંન્યાસી ॥ ૩ ॥

તે વિપ્રન સન પૌંવ પુજાવહિ । ઉભય લોક નિજ હાથ નજાવહિ ॥

વિપ્ર નિરક્ષર લોલુપ કામી । નિરાચાર શઠ વૃષલી સ્વામી ॥ ૪ ॥

શૂદ્ર કરહિં જપ તપ વ્રત દાના । વૈઠિ વરાસન કહિં પુરાના ॥

સવ નર કલ્પિત કરહિં અચારા । જાઈ ન વરણિ અનીતિ અપારા ॥ ૫ ॥

મેં કલિયુગમાં સઘળા અમેદવાદી બ્રહ્મજ્ઞાની માણસોને પરત્રીઓમાં લંપટ, કપટ કરવામાં પ્રવીણ અને મોહથી, દ્રોહથી તથા મમતાથી જ લપટાયેલા જોયા છે. કલિયુગનું ચરિત્ર એવું છે. ॥ ૧ ॥ કલિયુગના બ્રહ્મજ્ઞાનીઓ પોતે તો બ્રહ્મ જ હોય છે, પણ જે ખીજાઓ વેદના માર્ગનું પાલન કરતા હોય, તેઓને પણ બ્રહ્મ કહે છે. કુતર્કો ચંદ્રાવીને વેદ વિહિત વર્ણાશ્રમ ધર્મોને દૂષિત કરનારા લોકો, એક એક નરકમાં એક એક કલ્પ સૂધી વસે છે. ॥ ૨ ॥ જે શૂદ્ર, ધાંચી, કુંભાર, ચાંડાલ, ભીલ, કાળી કે વાઘરી હોય, તેઓ પણ પોતાની જાતો મરી જતાં અથવા ઘરની સંપત્તિનો નાશ થતાં લોભ-નનાં સુખને માટે મુંઢ મુંઢાવીને સંન્યાસી બની જાય છે. ॥ ૩ ॥ એવા સંન્યાસીઓ બ્રાહ્મણોના હાથથી પોતાના પગ પૂજાવે છે અને પોતાના હાથથી જ પોતાના આ લોકને તથા ધરલોકને બ્રહ્મ કહે છે. બ્રાહ્મણો નિરક્ષર (અભણ), વિષયોમાં અપણ, કામી, આચાર વગરના, શઠ અને રાજેલી જીવોના સ્વામી બની જાય છે. ॥ ૪ ॥ શૂદ્રો, જપ, તપ, વ્રત તથા દાનો કરે છે અને ઉત્તમ આસનોપર બેસીને પુરાણો વાંચે છે. સવ માણસો એવા તો કલ્પિત આચારો પાળે છે કે, જેઓની અપાર અનીતિ વર્ણવી બતી નથી. ॥ ૫ ॥

શ્લોક-૦-ભયે વર્ણસંકર કલિહિ, ભિન્નસેતુ સવ લોગ ॥

કરહિં પાપ દુલ પાવહીં, ભય રૂઝ શોક વિયોગ ॥ ૧૪૬ ॥

શ્રુતિ સમ્પત હરિ ભક્તિ પથ, સંયુત વિરતિ વિવેક ॥

તે ન ચલહિં નર મોહ વશ, કલ્પહિં પંથ અનેક ॥ ૧૪૭ ॥

કલિયુગમાં સર્વ લોકો વર્ણસંકર થઈ જાય છે, વેદોક્ત ધર્મની મર્યાદાઓને તોડી નાખે છે, પાપો કરે છે અને દુઃખ, ભય, રોગ, શોક તથા વિયોગ, જોઓને પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૧૪૬ ॥ કલિયુગમાં વૈરાગ્યથી તથા વિવેકથી સંયુક્ત હરિભક્તિનો માર્ગ કે જે શ્રુતિસંમત છે. તે પ્રમાણે નહીં વર્તતાં મોહને વશ થયેલા લોકો અનેક નવા નવા પંથો ગોઠવી દે છે. ॥ ૧૪૭ ॥

છં૦-બહુ દામ સંવારહિં ધામ યતી, વિષયા હરિ લીન રહી વિરતી ॥

તપસ્વી ધનવંત દરિદ્ર ગૃહી, કલિ કૌતુક તાત ન જાત કહી ॥

કુલવંતિ નિકારહિં નારિ સતી, ગૃહ આનહિં ચેરિ નિવેરિ ગતી ॥

સુત માનહિં માતુ પિતા તવલોં, અવ લાનન દીલ નહીં જવલોં ॥૨૨॥

કલિયુગમાં વિષયાસક્તિએ વૈરાગ્યથી રહિત કરેલાં સંન્યાસીઓ ધણાં ધણાં ધનોની તથા ઘરોની સંભાળ કર્યા કરે છે, તપસ્વી લોકો ધનાઢ્ય થઈ પડે છે અને ગૃહસ્થ લોકો નિર્ધન થઈ જાય છે. હે તાત ! કલિયુગનું કૌતુક મારાથી કહું જતું નથી. લોકો સારા કુલમાં જન્મેલી સતી સ્ત્રીઓને કહાડી મેલી, નીચ જાતની સ્ત્રીઓને ઘરમાં બેસાડે છે તથા કુલપરંપરાને દૂર કરી નાખે છે અને પુત્રો ત્યાંસૂધી માળાપોને માન આપે છે, કે ત્યાંસૂધી સ્ત્રીઓનું મોહોડું બેઠામાં આવ્યું ન હોય. ॥ ૨૨ ॥

છં૦-સમુરારિ પિયારિ લગી જવતે, રિપુ રૂપ કુટુંબ મયે તવતે ॥

ત્વપ પાપ પરાયણ ધર્મ નહીં, કર દંડ વિદંડ મજા નિતહીં ॥

ધનવંત કુલીન મલીન અપી, દ્વિજ ચિન્હ જનેડ ઉધાર તપી ॥

નહિં માન પુરાણહિં વેદહિં જાં, હરિ સેવક સંત સહી કલિસો ॥૨૩॥

કવિ વૃન્દ ઉદાર ધ્વની ન સુની, ગુણ દૂષક વાત ન કોપિ ગુની ॥

કલિ બારહિં વાર દુકાલ પરૈ, વિનુ અન્ન દુલ્હી સવ લોગ મૈરૈ ॥૨૪॥

લોકોને જ્યારથી, સાસરું ખાઈ લાગે છે, ત્યારથી સઘળું પોતાનું કુટુંબ શત્રુ જેવું લાગે છે, રાજાઓ ધર્મમાં નહીં પણ પાપમાં પરાયણ રહીને નિત્ય પ્રભાઓની ઉપર કરેલા વધાર્યા કરે છે તથા પ્રભાઓને અયોગ્ય દંડોથી દંડ્યા કરે છે, ધનવાન લોકો મલિન છતાં પણ કુલીન ગણાય છે, બ્રાહ્મણપણાનાં ચિન્હોમાં માત્ર જનોઈ જ રહે છે, તપસ્વીપણાનાં ચિન્હોમાં માત્ર ઉઘાડા રહેવું જ રહે છે અને જો એ વેદોને તથા પુરાણોને માનતા ન હોય, તેઓ હરિસેવક તથા સંત કહેવાય છે. ॥ ૨૩ ॥ કવિઓનાં ટોળેટોળાં કર્યા કરે છે, પણ તેઓને કોઈ ઉદાર, દાતા કે કવિતા સાંભળનારો મળતો નથી, સર્વે લોકો, શુણીઓની નિન્દા કરનારા હોય છે, શુણીઓની વાતો સંભળાતી નથી, શુણીઓ પણ કોઈ રહેતા નથી અને વારંવાર દુષ્ટાલો પડ્યા કરે છે તથા સર્વ લોકો ભૂખે મરે છે. ॥ ૨૪ ॥

દો૦-સુન સ્વગેશ કલિ કપટ હઠ, દંભ દ્વેષ પાશંડ ॥

કામ ક્રોધ લોભાદિ મદ, વ્યાપિ રહેં બ્રહ્માંડ ॥ ૧૪૮ ॥

તામસ ધર્મે કરાહિં નર, જપ તપ મલ વ્રત દાન ॥

દૈવ ન વરષૈ ધરણિ પર, બયે ન જામહિં ધાન ॥ ૧૪૯ ॥

હે ગરુડજી ! સાંભળો. કલિયુગમાં કપટ, હઠ, દંભ, દ્વેષ, પાપંડ, ક્રોધ, ક્રોધ, મદ તથા લોભ, ઇત્યાદિક દુષ્ટ વિકારો જગતમાં વ્યાપી રહે છે. ॥ ૧૪૮ ॥ લોકો જે કાંઈ જપ, તપ, યજ્ઞ, વ્રત કે દાન કરે છે, તે સઘળાં તામસી જ કરે છે, મેઘ, પૃથ્વી પર વરસતો નથી અને વરસે તોપણ વાવેલાં ધાન્યો બરાબર જામતાં નથી. ॥ ૧૪૯ ॥

છં૦—અવલા કચ ભૂષણ મૂરિ ક્રુધા, ધન હીન દુર્લ્ભી મમતા વહુધા ॥

મુલ્ક ચાહિં મૃદ ન ધર્મરતા, મતિ થોરિ કઠોરિ ન કોમલતા ॥

નર પીઢિત રોગ ન ભોગ કર્હી, અભિમાન વિરોધ અકારણી ॥

લઘુ જીવન સંવત પંચદશા, કર્ણાંત ન નાશ ગુમાન અજ્ઞા ॥ ૨૫ ॥

શ્રીઓ ક્રેકત કેશોર્પી જ ભૂષણોવાળી અને ઝાઝી ભૂખવાળી થઈ જાય છે. લોકો નિર્ધન, દુઃખી તથા ઘણી મમતાવાળા થઈ જાય છે. સર્વ લોકો સુખની ઇચ્છા રાખે છે, પણ મૂઢતાને લીધે ધર્મ ઉપર રુચિ રાખતા નથી. સર્વની બુદ્ધિઓ થોડી તથા કઠોર થઈ જાય છે, કોઈની બુદ્ધિમાં પણ ક્રોધમળતા રહેતી નથી. માણસો રોગોથી પીડાયા કરે છે. ભોગસુખ કયાંય પણ મળતું જ નથી, સર્વ લોકો કારણ વગર જ અભિમાન તથા વિરોધ કરે છે. માણસોનાં જીવનની સરાસરી બહુ જ હલકી એટલે માત્ર પંદર વર્ષની આવે છે, પણ તેમાં એટલો બધો અહંકાર થાય છે કે, બાણે કદપાંત સૂધી પણ મરતું ન હોય. ॥ ૨૫ ॥

છં૦—કલિકાલ વિહાલ કિયે મનુજા, નહિ માનત કોઢ અનુજા તનુજા ॥

નહિ તોષ વિવાર ન શીતલતા, સર્વ જાતિ કુજાતિ ખયે મૈંગતા ॥

ઈર્ષા પરુષા હલ લોહપતા, મરિ પૂરિ રહી સમતા વિગતા ॥

સર્વ લોગ વિયોગ વિશોક હયે, વર્ણાશ્રમ ધર્મ અચાર ગયે ॥

દમ દાન દયા નહિ જાન પની, જડતા પરપંચકતાતિ ધની ॥ ૨૬ ॥

કલિકાલ સર્વે માણસોને બેહાલ કરી નાખે છે. કોઈ પણ લોકો નાની બેનને કે દીકરીને પણ ગણતા નથી. સંતોષ, વિચાર કે શીતલતા કયાંય પણ રહેતાં નથી. સમગ્રની બંતો તથા કુબંતો માગતી જ ફરે છે. ઇર્ષ્યા, ક્રોધરતા, છળ તથા લોહપતા, સર્વમાં બરપર થઈને રહે છે. સમતા જતી જ રહે છે. સર્વે લોકો વિયોગથી તથા શોકથી માર્યા જાય છે. વધુશ્રમેના ધર્મો તથા આચારો જતા રહે છે. વેપારીઓ જિતેન્દ્રિયપણાને, દાનને કે દયાને બાણતા જ નથી. ચોરે જડતા તથા પ્રપંચ જ નજરે આવે છે. ॥ ૨૬ ॥

દો૦—મુન વ્યાલારિ કરાલ કલિ, મલ અવગુણ આગાર ॥

ગુણહુ વહુત કલિકાલ કર, વિનુ પ્રયાસ નિસ્તાર ॥ ૧૫૦ ॥

હે ગરુડ ! સાંભળો. આ પ્રમાણે કલિકાલ ને કે વિકરાળ છે અને પાપોના તથા દુર્ગુણોના ઘરરુપ છે, તે પણ તેમાં એક મોટો ગુણ છે, તે એ છે કે, તેમાં વિના પરિશ્રમે, એટલે પ્રભુનાં ભજન કીર્તન માત્રથી જ લોકોનો નિસ્તાર થઈ જાય છે. ॥ ૧૫૦ ॥

દો૦—કૃતયુગ ત્રેતા દ્વાપરહુ, પૂજા મલ અરુ યોગ ॥

જો ગતિ હોઈ સો કલિ હરિહિ, નામતે પાવહિ લોગ ॥ ૧૫૧ ॥

સત્ય યુગમાં યોગ કરવાથી, ત્રેતા યુગમાં યજ્ઞ કરવાથી અને દ્વાપર યુગમાં પૂજા કરવાથી જ ગતિ થાય છે, તે ગતિને, કલિયુગમાં લોકો કેવળ હરિનું નામ લેવાથી જ પામે છે. ॥ ૧૫૧ ॥

૧ કૃતે ચતુષ્પાદતો વિષ્ણુ ત્રેતાયાં યજતો મલેઃ । દ્વાપરે પરિચર્યાં કલો તદ્દરિકીર્તનાત્ ॥ ૧ ॥
(શ્રીમદ્ભાગવત એકાદશસ્કન્ધ.)

જૌ૦—કૃતયુગ સઘ યોગી વિજ્ઞાની । કરિ હરિ ધ્યાન તરહિં ભવ પ્રાની ॥
 ત્રેતા વિવિધ યજ્ઞ નર કરહીં । પ્રજુહિં સમર્પિં કર્મ ભવ તરહીં ॥ ૧ ॥
 દ્વાપર કરિ રઘુપતિ પદ પૂજા । નર ભવ તરહિં ઉપાય ન દ્વાજા ॥
 કલિયુગ કેવલ હરિ ગુણ ગાહા । સુમિરત નર પાવહિં ભવ યાહા ॥ ૨ ॥
 કલિયુગ યોગ યજ્ઞ નહિ જ્ઞાના । એક અધાર રામ ગુણ ગાના ॥
 સઘ મરોસ તજિ જો મજિ રામહિં । પ્રેમ સમેત ગાવ ગુણ ગ્રામહિં ॥ ૩ ॥
 સો ભવ તરુ કહુ સંશય નહીં । નામ પ્રતાપ પ્રગટ કલિં માર્હી ॥
 કલિકર એક પુનીત પ્રતાપા । માનસ પુણ્ય હોઈ નહિં પાપા ॥ ૪ ॥

સત્ય યુગમાં લોકો યોગી તથા જ્ઞાની બનીને પ્રભુનું ધ્યાન કરવાથી સંસારને તરે છે, ત્રેતા યુગમાં અનેક પ્રકારનાં યજ્ઞરૂપ કર્મો કરી, તે કર્મોને, પ્રભુને અર્પણ કરવાથી સંસારને તરે છે, ॥ ૧ ॥ દ્વાપર યુગમાં બીજા કોઈ ઉપાયથી નહીં પણ પ્રભુનાં ચરણોની પૂજા કરવાથી સંસારને તરે છે, પરંતુ કલિયુગમાં તો કેવળ પ્રભુના શુભોના કીર્તનથી તથા સ્મરણથી જ તરી જાય છે. ॥ ૨ ॥ કલિયુગમાં યોગ, યજ્ઞ કે જ્ઞાન કશું નથી, કેવળ રામચન્દ્રજીના શુભોનું કીર્તન જ આધાર છે, આમ છે, માટે જે માણસો બીજા સઘના ભરોસાઓને છોડી દઈને, રામચન્દ્રજીને ભજે તથા પ્રેમયુક્ત થઈને રામચન્દ્રજીના શુભોના સમૂહને ગાય, તેઓ, સંસારને તરી જાય છે, એમાં કશો સંશય નથી. ॥ ૩ ॥ કલિયુગમાં નામનો પ્રતાપ પ્રકટ છે. કલિયુગમાં એક બીજો પણ પવિત્ર પ્રભાવ છે, તે એ છે કે, મનથી કરવામાં આવેલાં પુણ્યો, ફળ આપે છે, પણ પાપો તો મનથી કરવામાં આવેલાં હોય તો નહીં પણ મનની પ્રેરણાપૂર્વક શરીરથી કરવામાં આવેલાં હોય તો જ ફળ આપે છે. ॥ ૪ ॥

દો૦—કલિયુગ સમ યુગ આન નહિં, જો નર કર વિશ્વાસ ॥

ગાઈ રામ ગુણગણ વિમલ, ભવ તરુ વિનહિં પ્રયાસ ॥ ૧૫૨ ॥

હે ગરૂડજી ! મારા સિદ્ધાંત પ્રમાણે તો કલિયુગ જેવો બીજો એકે યુગ ઉત્તમ નથી. કેમ કે, એ યુગમાં માણસ જો વિશ્વાસ ધરીને રામચન્દ્રજીના નિર્મળ શુભોના સમૂહને ગાય, તો વિના પ્રયાસે જ સંસારને તરી જાય છે. ॥ ૧૫૨ ॥

દો૦—પ્રગટ ચાર પદ ધર્મકે, કલિ મહીં એક પ્રધાન ॥

યેન કેન વિધિ દીન્હે, દાન કરે કલ્યાણ ॥ ૧૫૩ ॥

ધર્મના સત્ય, જ્ઞાન, તપ તથા દાન, એ ચાર પાયાઓ પ્રસિદ્ધ છે, તેઓમાંથી કલિયુગમાં દાનરૂપ એક પાથો જ મુખ્ય છે. કલિયુગમાં ગમે તે પ્રકારથી પણ કરવામાં આવેલું દાન કલ્યાણ કરે છે. ॥ ૧૫૩ ॥

જૌ૦—નિત યુગ ધર્મ હોઈ સઘ કરે । હૃદય રામ માયાકે મેરે ॥

શુદ્ધ સત્ય સમતા વિજ્ઞાના । કૃત પ્રભાવ પ્રસન્ન મન જાના ॥ ૧ ॥

સત્વ વહુત કહ્યુ રજ રતિ કર્મા । સવ વિધિ શુભ ત્રેતા કર ધર્મા ॥
 વહુ રજ સત્વ સ્વલ્પ કહ્યુ તામસ । દ્વાપર હર્ષ શોક ભય માનસ ॥ ૨ ॥
 તામસ વહુત રજોગુણ થોરા । કલિ પ્રભાવ વિરોધ ચહું ઓરા ॥
 બુધ યુગ ધર્મ જાનિ મન માહીં । તજિ અધર્મ રત ધર્મ કરાહીં ॥ ૩ ॥
 કલિ અધર્મ નહિં વ્યાપે તાહીં । રઘુપતિ વરણ પ્રીતિ અતિ જાહીં ॥
 નટ કૃત કપટ વિકટ સ્વગરાયા । નટ સેવક હિ ન વ્યાપે માયા ॥ ૪ ॥

હૃદયમાં રામચંદ્રજીની માયાની પ્રેરણાને લીધે, નિત્ય સઘળા યુગોના ધર્મો થયા કરે છે. હૃદયમાં શુદ્ધપણું, સત્ય, સમતા, વિજ્ઞાન અને પ્રસન્નતા જ્યારે હોય, ત્યારે સત્ય યુગના ધર્મો વર્તે છે, એમ જાણવું. ॥ ૧ ॥ હૃદયમાં જ્યારે સત્વગુણ અધિક હોય, રજોગુણ થોડોક હોય, કર્મો કરવામાં રુચિ હોય અને સઘળો શુભ જ પ્રકાર હોય, ત્યારે ત્રેતાયુગના ધર્મો વર્તે છે, એમ સમજવું. હૃદયમાં જ્યારે રજોગુણ અધિક હોય, સત્વગુણ થોડા હોય, કાંઈ તમોગુણ પશુ હોય અને હર્ષ, શોક તથા ભય હોય, ત્યારે દ્વાપર યુગના ધર્મો વર્તે છે, એમ સમજવું. ॥ ૨ ॥ જ્યારે હૃદયમાં તમોગુણ અધિક હોય, રજોગુણ થોડા હોય અને ચોમેર વિરોધ જ સૂજતો હોય, ત્યારે કલિયુગના ધર્મો વર્તે છે, એમ સમજવું. વિચક્ષણ પુરુષો મનમાં યુગોના ધર્મોને જાણી લઈ, અધર્મ ઉપરની રુચિને છોડી દઈને ધર્મ કરે છે. ॥ ૩ ॥ જેને રામચંદ્રજીના ચરણોમાં અતિશય પ્રીતિ હોય, તેના હૃદયમાં કલિયુગના અધર્મો વ્યાપ્ત થતા નથી, હે ગરુડજી ! જેમ નટે કરેલું જાડુના ખેલરૂપી વિકટ કપટ પશુ, નટના નોકરને મોહ ઉપજાવી શકતું નથી, તેમ પ્રભુની માયા પ્રભુના સેવકને મોહ ઉપજાવી શકતી નથી. ॥ ૪ ॥

દો-હરિ માયા કૃત દોષ ગુણ, ચિત્તુ હરિ ભજન ન જાહિં ॥

ભજિય રામ સવ કામ તજિ, અસ વિચારિ મન માહીં ॥ ૧૫૪ ॥

હરિની માયાએ કરેલા ગુણો અને દોષો હરિનાં ભજન વિના જતા નથી, એમ મનમાં વિચાર કરી, સઘળાં કર્મોને છોડી દઈને રામચંદ્રજીનું ભજન કરવું, એ જ ઉત્તમ છે. ॥ ૧૫૪ ॥

દો-તેહિ કલિકાલ વર્ષ વહુ, વસેઉં અવધ વિહગેશ ॥

પરેડ દુકાલ વિપત્તિ વશ, તવ મૈં ગયડ વિદેશ ॥ ૧૫૫ ॥

હે પક્ષીઓના રાજ ગરુડજી ! હું એ કલિકાલમાં ઘણાં વર્ષો સુધી અયોધ્યામાં રહ્યો હતો. પક્ષી જ્યારે દુષ્કાલ પડ્યો, ત્યારે વિપત્તિને વશ થઈને પરદેશમાં નીકળી ગયો. ॥ ૧૫૫ ॥

જો-ગયઉં ઝજૈન સુનહુ ઝરગારી । દીન મલીન દરિદ્ર દુસારી ॥

ગયે કાલ કહ્યુ સંપત્તિ પાઈ । તહૈં પુનિ કરો શશ્વ સેવકાઈ ॥ ૧ ॥

વિષ્ણુ એક વૈદિક શિવપૂજા । કરે સદા તેહિ કાજ ન દૂજા ॥

પરમ સાધુ પરમારથ વિંદક । શશ્વ ઉપાસક નહિં હરિ નિંદક ॥ ૨ ॥

સેવોં મેં તેહિ કપટ સમેતા । દ્વિજ દયાલુ અતિ નીતિ નિકેતા ॥
 બાહિર નમ્ર દેલ્હિ મોહિં સોઈ । વિમ પઢાવા પુત્રકી નાઈ ॥ ૩ ॥
 શંકુ મંત્ર મોહિં દ્વિજ વર દીના । શુભ ઉપદેશ વિવિધ વિધિ કીના ॥
 જપોં મંત્ર શિવ મંદિર જાઈ । હૃદય દંભ અહમિતિ અધિકાઈ ॥ ૪ ॥

દીન, મલિન, દરિદ્ર અને હુઃખિત થયેલો હું વિદેશમાં ભટકતાં ભટકતાં ઉજેલુમાં
 ગયો, ત્યાં કેટલોક કાળ વ્યતીત થયા પછી મને કાંઈક સંપત્તિ મળતાં, હું ત્યાં જ રહીને
 સદાશિવની સેવા કરવા લાગ્યો. ॥ ૧ ॥ ત્યાં એક વૈદિક બ્રાહ્મણ, કે જે સર્વદા શિવપૂજન
 કર્યા કરતો હતો, બીજું કશું કામ નહીં કરતો હતો, અત્યંત સાધુ હતો, પરમાર્થને
 પહોંચેલો હતો અને સદાશિવનો ઉપાસક છતાં, વિષ્ણુની નિન્દા નહીં કરતો હતો, ॥ ૨ ॥
 તેની મેં કપટ ભરેલી સેવા કરવા માંડી. અતિ દયાલુ અને નીતિના ઘરરૂપ એ બ્રાહ્મણ
 મારી બહારની નમ્રતા બોધ, તેથી ભોળવાઈને, મને પુત્રની પેઠે લણવાવા માંડ્યો. ॥ ૩ ॥
 એ બ્રાહ્મણ મને સદાશિવનો 'નમઃ શિવાય' એ મંત્ર આપવારૂપ વરદાન દીધું અને બીજા
 પશુ અનેક પ્રકારનો શુભ ઉપદેશ આપ્યો. હું સદાશિવના મન્દિરમાં જઈને એ મંત્રનો
 જપ કરતો હતો, પશુ મારા હૃદયમાં દંભ તથા અહંકાર બહુ જ હતો. ॥ ૪ ॥

દો-મેં સ્વલ મલ સંકુલ મતિ, નીચ જાતિ વશ મોહ ॥

દ્વિજ હરિ જન દેસત જરોં, કરોં વિષ્ણુ કર દ્રોહ ॥ ૧૫૬ ॥

બળ, પાપોથી ભરેલી બુદ્ધિવાળો, નીચ ભતિવાળો અને મોહને વશ થયેલો હું,
 બ્રાહ્મણને, તથા વિષ્ણુ ભક્તોને બોધ, મનમાં બળી મરતો હતો અને વિષ્ણુને દ્રોહ કરતો
 હતો. ॥ ૧૫૬ ॥

સો-ગુરુ નિત મોહિં પ્રબોધ, દુઃસ્થિત દેલ્હિ આચરણ મમ ॥

મોહિં ઉપજૈ અતિ ક્રોધ, દંભિહિ નીતિ કિ માવહી ॥ ૫૫ ॥

મારાં આચરણને બોધ એક પામતો એ બ્રાહ્મણ, મને નિત્ય સમભવતો હતો, પણ
 જેમ જેમ તે સમભવે, તેમ તેમ મને તેના ઉપર ક્રોધ થતો હતો. દંભી માણસને
 નીતિ ગમે કે ? ॥ ૫૫ ॥

ચૌ-એક વાર ગુરુ લીન્હ લુલૈઈ । મોહિં નીતિ વહુ ભૌતિ સિલાઈ ॥

શિવ સેવા કર ફલ સુત સોઈ । અવિરલ ભક્તિ રામપદ હોઈ ॥ ૧ ॥

રામહિં ભજહિ તાત શિવ ઘાતા । નર પામર કર કેતિક વાતા ॥

જામુ ચરણ શિવ અજ અનુરાગી । તામુ દ્રોહ સુલ્હ ચહસિ અમાગી ॥ ૨ ॥

હર ફહૈં હરિ સેવક ગુરુ કહેઝ । મુનિ સ્વગનાથ હૃદય મમ દહેઝ ॥

અધમ જાત મેં વિદ્યા પાયે । મયઝૈં યથા અહિ દુષ પિયાયે ॥ ૩ ॥

માની કુટિલ કુમાગ્ય કુજાતી । ગુરુ કર દ્રોહ કરોં દિન રાતી ॥

અતિ દયાલુ ગુરુ સ્વલ્પ ન ક્રોધા । પુનિ પુનિ મોહિં સિલાવ મુબોધા ॥ ૪ ॥

એકદિને નીચ વઢાઈ પાવા । સો પ્રથમહિ હઠિ તાહિ નશાવા ॥

ધૂમ અનલ સંમથ મુન માર્દે । તેહિ બુઝાવા ઘન પદવી પાર્દે ॥ ૬ ॥
 રજ મગુ પૈરી નિરાદર રહૈ । સઘ કર પદ મહાર નિત સહૈ ॥
 મહત ઉઢાઈ પ્રથમ સો મરદે । પુનિ તૃપ નયન કિરીટન્હ પરદે ॥ ૬ ॥
 મુન સ્વગપતિ અસ સમુશ્ચિ પ્રસંગા । બુધ નહિં કરહિં અધમ કર સંગા ॥
 કવિ કોવિદ ગાવહિં અસ નીતી । સ્વલ સન કલહ નહીં મલ મીતી ॥ ૭ ॥
 ઉદાસીન નિત રહિય ગુસાર્દે । સ્વલ પરિહરિય શ્વાનકી નાર્દે ॥
 મૈ સ્વલ હૃદય કપટ કુટિલાઈ । ગુરુ હિત કહેં ન મોહિં મુનાઈ ॥ ૮ ॥

એકવાર એ શુરુએ મને બોલાવીને ઘણી ઘણી રીતે નીતિને ઉપદેશ કર્યો કે, “હે ભાઈ ! હે પુત્ર ! રામચંદ્રજીનાં ચરણરમણોમાં અખંડ અને દૃઢ ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય, એ જ સદાશિવની સેવાનું ફળ છે. ॥ ૧ ॥ શિવ તથા બ્રહ્મા પશુ, રામચંદ્રજીને ભજે છે, ત્યારે ચામર મનુષ્ય તો શા લેખામાં છે ? હે અભાગીઆ ! જેમના ચરણોમાં શિવ તથા બ્રહ્મા પશુ પ્રેમ રાખે છે, તેમનો દ્રોહ કરીને, શું તું સુખની ધૃત્તિ કરે છે ? ” ॥ ૨ ॥ હે ગરુડજી ! એ પ્રમાણે જ્યારે શુરુએ સદાશિવને રામચંદ્રજીના સેવક કહ્યા, ત્યારે તે વચન સાંભળીને મારા હૃદયમાં દાહ ઉત્પન્ન થયો. હું જાતનો અધમ અને વળી વિદ્યા ભણેલો હોવાથી, દ્વંધ પીવરાવવાથી જેવો સર્પ ઉદ્ભવ થાય તેવો ઉદ્ભવ ઘટી ગયો હતો. ॥ ૩ ॥ હું અભિમાની, કુટિલ, હુલામ્ય તથા કુભતિ હતો, તેથી રાત દિવસ શુરુનો દ્રોહ કરવા લાગ્યો, તોપશુ શુરુ તો અત્યંત દયાળુ હોવાને લીધે, મારાપર જરા પશુ ક્રોધ નહીં કરતાં, વારંવાર મને સારા યોગ જ કરતા હતા. ॥ ૪ ॥ નીચ, જેથી યોગાર્થ પામે, તેનો જ પ્રથમ પૂરા આગ્રહથી વિનાશ કરે છે. જુવે કે અગ્નિથી સ્થિતિને પામેલો ધૂમાડો એઘરૂપ બનીને અગ્નિને જ ઠારીનાળે છે. ॥ ૫ ॥ રજ, માર્ગમાં લોકો તરફના અત્યંત અનાદરને પામીને પડી હોય છે, અને સર્વ લોકોના પગના પ્રહારોને સહન કર્યા કરે છે, પશુ જ્યારે પવન ઉઠાડીને તેને ઉપર લઈ જાય છે, ત્યારે તે રજ, પવનને જ મલિન કરી નાળે છે અને વળી રાજાઓનાં પશુ નેત્રોમાં તથા સુકુટોમાં પડે છે. ॥ ૬ ॥ મેં પશુ એ ધૂમાડાના તથા રજના જેવું આચરણ કરવા માંડ્યું. હે ગરુડજી ! સાંભળો. નીચ માણસ ભલું કરનારનું પશુ બૂંડું કરે છે, એમ સમજીને યંડિત જનો નીચ લોકોનો સંગ કરતા નથી. કવિજ્ઞો તથા વિદ્વાનો નીતિ બતાવે છે કે, ખલ લોકોની સાથે વિરોધ પશુ સારો નથી, અને પ્રીતિ પશુ સારી નથી. ॥ ૭ ॥ ખલ લોકોથી સર્વદા ઉદારીન રહેવું, એ જ સાફ છે. જેમ કુતરાઓને દૂરથી જ ઊંડી દૃષ્ટિએ, તેમ ખલ લોકોને દૂરથી જ ઊંડી ડેવા. કુતરાઓની સાથે પ્રેમ કરવામાં પશુ નુકસાન છે અને વિરોધ કરવામાં પશુ નુકસાન છે. હે ગરુડજી ! હું ખળ, હૃદયમાં કપટી તથા કુટિલ હતો તેથી મને શુરુએ કહેલાં હિત વચનો ગમ્યાં જ નહીં. ॥ ૮ ॥

દો—એક વાર હર મંદિર, જપત રહેઉં શિવ નામ ॥

ગુરુ આપે અધિમાનતે, ઉઠિ નહિં કીન્હ પ્રણામ ॥ ૧૫૭ ॥

સો દયાલુ નહિં કહેવ કહ્યું, હર ન રોષ લલલેષ ॥

અતિ અપ ગુરુ અપમાનતા, સહિ નહિં કલે મેલેષ ॥ ૧૫૮ ॥

એકવાર હું સદાશિવના મંદિરમાં શિવનાં નામોના જપ કરતો હતો, તે સમયે શુરુ મારી પાસે આવતાં, મેં અભિમાનને લીધે, તેમને ઉઠીને પ્રણામ પણ ન કર્યાં. મેં આમ કર્યાં છતાં પણ શુરુએ, મને કશું કહ્યું નહીં, અને તેમના હૃદયમાં પણ જરાએ ક્રોધ આંચો નહીં, પરંતુ સદાશિવ, એ શુરુનું અપમાન કરવારુપ મારા અપરાધને સહન કરી શક્યા નહીં ॥ ૧૫૭ ॥ ૧૫૮ ॥

ચૌ-મંદિર મૌન મૈં નમવાની । રે હૃતભાગ્ય અધમ અધિમાની ॥
 યદ્યપિ તવ શુરુ સ્વલ્પ ન ક્રોધા । અતિ કૃપાલુ ચિત સમ્પક્ બોધા ॥ ૧ ॥
 તદપિ શાપ દેહોં શઠ તોહીં । નીતિ વિરોધ મુદ્ધાત ન મોહીં ॥
 જો નહિં કરોં દંડ શઠ તોરા । પ્રષ્ટ હોઈ શ્રુતિ મારગ મોરા ॥ ૨ ॥
 જો શઠ શુરુસન ર્ષા કરહીં । રૌરવ નરક કલ્પ શત પરહીં ॥
 ત્રિજગ યોનિ પુનિ ધરાહ શરીરા । અવૃત જન્મ મરિ પાવહિં પીરા ॥ ૩ ॥
 વૈટિ રહેસિ અજગર ઇવ પાપી । હોઈ સર્પ સ્વલ મલ મતિ વ્યાપી ॥
 મહા વિટપ કોટરમૈં જાઈ । રહુ અધમાધમ અધ ગતિ પાઈ ॥ ૪ ॥

મંદિરમાં જ આકાશ વાણી થઈ કે, “અરે હૃત ભાગ્ય ! અરે અધમ ! અરે અભિમાની ! અરે શઠ ! જે કે અત્યંત કથાશુ અને ચિત્તામાં ઉત્તમ જ્ઞાનવાળા તારા શુરુને જરા પણ ક્રોધ આંચો નથી, ॥ ૧ ॥ તોપણ હું તને શાપ આપીશ. મારાથી નીતિવિરોધ સહન કરી શકાતો નથી. હે શઠ ! જે તને શિક્ષા ન કરે તો શુરુને ઉઠીને માન દેવાનો મારો જ સ્થાપેલો વેદમાર્ગ ભ્રષ્ટ થઈ જાય. ॥ ૨ ॥ જે શઠ પુરુષ શુરુની સામે ધૃત્યા કરે છે, તે પુરુષ સો કલ્પસૂધી રૌરવ નામના નરકમાં પડ્યો રહે છે, અને પછી જગતમાં સર્પાદિક યોનિઓમાં જન્મ પામે છે, એવા કથા હબાર જન્મો પર્યંત તેને પીડા જ લોગવવી પડે છે. ॥ ૩ ॥ હે પાપી ! હે ખળ ! તું મલિન બુદ્ધિ ધરી, અજગરની પેઠે બેસી રહ્યો, માટે નીચમાં નીચ અજગરરૂપ અધમ યોનિને પ્રાપ્ત થઈ, મોટા વૃક્ષની કેાતરમાં જાંબને રહે.” ॥ ૪ ॥

દો-હાહાકાર કીહ શુરુ, મુનિ દારુણ શિવ શાપ ॥

કંપિત મોહિં વિલોકિ અતિ, ઉર હપજા પરિતાપ ॥ ૧૫૯ ॥

કરિ દંડવત સમેમ શુરુ, શિવ સન્મુલ્ક કર જોરિ ॥

વિનય કરત ગદ્ગદ ગિરા, સમુક્ષિ ચોર ગતિ મોરિ ॥ ૧૬૦ ॥

મને સદાશિવનો જે હાર્દય શાપ થયો, તેને સાંભળીને શુરુએ હાહાકાર કર્યો, મારી ગતિને જોઈને શુરુ કમ્પવા લાગ્યા, અને તેમના હૃદયમાં પરિતાપ ઉત્પન્ન થયો. શુરુએ મારી ભયંકર ગતિનો વિચાર કરી, સદાશિવને પ્રેમ ભરેલી રીતે દંડવત કરી, સામે ઉભી, હાથ જોડી, ગદ્ગદ વાણીથી નીચે પ્રમાણે સ્તુતિ કરી. (આ સ્તુતિ, રૂદ્રાષ્ટક, એ નામથી પ્રસિદ્ધ છે.) ॥ ૧૫૯ ॥ ૧૬૦ ॥

છં-નમામીશમીશાન નિર્વાણ રૂપં, વિશ્વં વ્યાપકં બ્રહ્મ વેદ સ્વરૂપં ॥
 અજં નિર્ગુણં નિર્વિકલ્પં નિરીહં, ચિદાકાસમાકાશકવાસં મજેહં ॥
 નિરાકારમૌંકાર મૂલં તુરીયં, ગિરા જ્ઞાન ગોતીતમીશં ગિરીશં ॥
 કરાલં મહાકાલકાલં કૃપાલું, ગુણાગાર સંસાર સારં નતોહં ॥
 તુવારાદ્રિ સંકાશ ગૌરં ગમીરં, મનો ભૂત કોટિ પ્રમાશ્રી શરીરં ॥
 સ્ફુરન્મૌલિ કલ્લોલિની ચારુ ગંગા, લસદ્ગાલ વાલેંદુ કંટે શુજંગા ॥
 ચલત્કુંડલં શુભ્ર નેત્રં વિશાલં, પ્રસાન્નાનનં નીલકંઠં દયાલું ॥
 મૃગાધીશ ચર્મ્માવરં મુંદમાલં, મિયં શંકરં સર્વનાથં મજામિ ॥
 પ્રવંદં પ્રકૃષ્ઠં પ્રગલ્ભં પરેશં, અલ્લં અજં બાહુ કોટિ પ્રકાશં ॥
 ત્રિધા શૂલ નિર્મૂલનં શુલ્કપાણિ, મજેહં મવાની પતિ ભાવ ગમ્યં ॥
 કલાતીત કલ્યાણ કલ્પાંત કારી, સદા સજ્જનાનંદ દાતા પુરારી ॥
 ચિદાનંદ સંદોહ મોહાપહારી, પ્રસીદં પ્રસીદ પ્રમો મન્મથારી ॥
 ન યાવત્ ઉમાનાથ પાદારવિદં, મજંતીહ લોકે પરે વા નરાણાં ॥
 ન તાવત્સુલં શાંતિ સંતાપ નાશં, પ્રસીદ પ્રમો સર્વ ભૂતાધિવાસં ॥
 ન જાનામિ યોગં જપં નૈવ પૂજાં, નતોહં સદા સર્વદા શંકુ તુભ્યં ॥
 જરાજન્મ દુઃસ્વૌષ્ઠતાતપ્યમાનં, પ્રમો પાહિ શાપાન્નમામીશ શંભો ॥ ૨૭ ॥

• “ હે ઇશ્વર ! આપ કે જે સર્વના સ્વામી છે, મોક્ષસ્વરૂપ છે, સમર્થ છે, વ્યાપક છે, બ્રહ્મરૂપ છે અને વેદસ્વરૂપ છે, તેમને પ્રણામ કરું છું. આપ કે જે અજન્મ, નિર્ગુણ, દ્વૈતથી રહિત, ક્રિયાઓથી રહિત, ચિદાકાશરૂપ અને હૃદયાકાશમાં રહેનારા છે, તેમને ભયું છું. આપ કે જે નિરાકાર, ઝંકારના મૂળરૂપ, ત્રણે અવસ્થાઓના સાક્ષી, વાણીથી, મનથી તથા ઇન્દ્રિયોથી અગમ્ય, અપાર શક્તિવાળા, કેલાસના સ્વામી, મુંડ-માળા આદિથી કરાલરૂપવાળા, મહા કાળના પણ કાળરૂપ, કૃપાળુ, શાંતિ આદિ ગુણોના ઘરરૂપ અને સંસારમાં સારરૂપ છે, તેમને પ્રણામ કરું છું. આપ કે જે હિમાલયના જેવા ગૌર સ્વરૂપવાળા, ગંભીર, કરોડો કામદેવોની પેઠે શેષભતા શરીરવાળા, જેમના મસ્તકમાં મુંદર કલ્લોલોવાળી ગંગા શેષી રહી છે એવા, લલાટમાં ત્ર્યંબકતા બાહચંદ્રવાળા અને કંઠમાં સર્પોને ધરી રહેલા છે, તેમને પ્રણામ કરું છું. આપ કે જે ચલાયમાન થતાં કુંડલોવાળા, ઉજ્જવલ તથા વિશાલ નેત્રોવાળા, પ્રસન્ન મુખવાળા, સ્થામ કંઠવાળા, હયાળુ, સિંહનાં આમડાંરૂપી વજ્રવાળા, મુંડમાળાને ધરનારા, સર્વને પ્યારા, સર્વને સુખ આપનારા અને સર્વના સ્વામી છે, તેમને પ્રણામ કરું છું. આપ કે જે પ્રચંડ, સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ, કોઈથી ઇલાઓ નહીં એવા, પરમેશ્વર, અજન્મ, કરોડો સૂર્યોના જેવી હિમિવાળા, આધ્યાત્મિક આદિ ત્રણે તાપોને ઉખેડી નાખનારા, હસ્તમાં ત્રિશૂલ ધરનારા, પાર્વતીના પતિ અને ભાવથી પ્રાપ્ત થાઓ એવા છે, તેમને ભયું છું. આપ પ્રાણ આદિ સોળ કળાઓથી અળગા છે, કલ્યાણ કરનારા છે, કલ્પાંતમાં પ્રલય કરનારા છે, સર્વદા

સજ્જનોને આનંદ આપનારા છે, ત્રિપુરના શત્રુ છે, ચિદાનંદના સમુદ્ધરૂપ છે, અને
ગોહને હરનારા છે. હે પ્રભુ ! હે કામદેવના શત્રુ ! પ્રસન્ન થાઓ. પ્રસન્ન થાઓ. હે
ઉભાપતિ ! જ્યાંસુધી આપનાં ચરણાવિન્દનું ભજન કરવામાં આવે નહીં, ત્યાંસુધી
મનુષ્યોને આ લોકમાં કે પરલોકમાં પણ સુખ મળતું નથી, શાંતિ મળતી નથી અને
સંતાપનો નાશ થતો નથી. હે પ્રભુ ! હે સર્વ જગતના અધિષ્ઠાનરૂપ ! પ્રસન્ન થાઓ.
હું યોગને, જપને કે પૂજને બાણતો નથી, હે પ્રભુ ! સર્વદા આપને પ્રણામ કરું છું. હું કે
જે જરાથી, જનમથી અને હઃખોના સમુદોથી અત્યંત તપ્યા કરું છું, તેનું રક્ષણ કરો
અને આ મારા શિષ્યનું પણ શાપથી રક્ષણ કરો. હે ઇશ ! હે શંભુ ! આપને પ્રણામ
કરું છું.” ॥ ૨૭ ॥

શ્લોક—રુદ્રાષ્ટકમિદં મોક્તં વિમેળ હરતુષ્ટયે ॥

યે પઠંતિ નરા ભક્ત્યા તેષાં શંખુઃ પ્રસીદતિ ॥ ૧ ॥

મહાદેવજીને પ્રસન્ન કરવા માટે બ્રાહ્મણે કહેલાં આ પવિત્ર રુદ્રાષ્ટકનો જે માણસો
ભક્તિ પૂર્વક પાઠ કરે છે, તેઓને મહાદેવજી પ્રસન્ન થાય છે. ॥ ૧ ॥

દો—સુનિ વિનતી સર્વજ્ઞ શિવ, દેલિ વિમ અનુરાગ ॥

મંદિર નમ વાળી મરે, હે દ્વિજવર વર માંગ ॥ ૧૬૧ ॥

જો પ્રસન્ન પ્રભુ મોહિ પર, નાથ દીન પર નેહુ ॥

નિજ પદ ભક્તિ દેહુ પ્રશ્ન, પુનિ દૂસર વર દેહુ ॥ ૧૬૨ ॥

તવ માયા વશ્ન જીવ જહ, સંતત ફિરે મુલાન ॥

તિન્હ પર ક્રોધ ન કરિય પ્રશ્ન, કૃપાસિંધુ ભગવાન ॥ ૧૬૩ ॥

શંકર દીન દયાલુ અવ, યદિ પર હોહુ કૃપાલ ॥

શાપાનુગ્રહ હોઈ જોઈ, નાથ ધોરહી કાલ ॥ ૧૬૪ ॥

સર્વજ્ઞ સદાશિવ આ સ્તુતિને સાંભળી, બ્રાહ્મણના પ્રેમને જોઈને પ્રસન્ન થયા, તેથી
કરી એ મંદિરમાં આકાશ વાણી થઈ કે, ‘હે બ્રાહ્મણોમાં ઉત્તમ ! વરદાન માગ. ॥ ૧૬૧ ॥
બ્રાહ્મણ બોલ્યો કે, “હે નાથ ! હે દીન જનો ઉપર સ્નેહ રાખનારા ! જો આપ મારા
ઉપર પ્રસન્ન થયા હો તો, મને આપના ચરણોમાં ભક્તિ આપો, હે કૃપાસિંધુ ! હે
ભગવાન ! બીજું પણ વરદાન આપો કે ॥ ૧૬૨ ॥ આપની માયાને વશ થઈ, હુમ્મેશ
ભૂલો પડીને ક્યાં કરતા મૂર્ખ છવોની ઉપર આપે કોષ કરવો યોગ્ય નથી, ॥ ૧૬૩ ॥
એટલા માટે હે શંકર ! હે દીન હયાણુ ! હવે આ મારા શિષ્યની ઉપર કૃપા કરીને જેથી
તેનો થોડા કાળમાં જ શાપથી છૂટકારો થાય એવું કરો. ॥ ૧૬૪ ॥

ત્રી—ઈહિ કર હોઈ પરમ કલ્યાના । સોઈ કરહુ અવ કૃપાનિધાના ॥

વિમ ગિરા સુનિ પરહિત સાની । ઇવમસ્તુ કહિ મરે નમ વાની ॥ ૧ ॥

યદ્યપિ કીન્હ યહ દારુણ પાપા । મૈ પુનિ દીન્હ કોપ કરિ શાપા ॥

તદપિ તુહ્યારિ સાધુતા દેશિ । કરિહૌં રૂપિર કૃપા વિશેષી ॥ ૨ ॥
 ક્ષમા શીલ જે પર ઉપકારી । તે દિગ્ધ મિય મોહિં યથા સ્વરારી ॥
 મોર શાપ દિગ્ધ મૃષા ન હોઈ । જન્મ સહસ્ર પાવ યહ સોઈ ॥ ૩ ॥
 કૌનહુ જન્મ મિટિહિ નહિ જ્ઞાના । મુનહુ શૂદ્ર મમ વચન પ્રમાના ॥
 જન્મત મરત દુસહ દુઃખ હોઈ । રૂપિ કહૈં સ્વરૂપ ન વ્યાપૈ સોઈ ॥ ૪ ॥
 રઘુપતિ પુરી જન્મ તવ મયજ્ઞ । પુનિ તૈ મમ સેવા મન દયજ્ઞ ॥
 પુરી પ્રસાદ અનુગ્રહ મોરે । રામ ભક્તિ ઉપજહિ ઉર તોરે ॥ ૫ ॥
 મુન મમ વચન સત્ય અવ ભાઈ । હરિ તોષક વ્રત દિગ્ધ સેવકાઈ ॥
 અવજનિ કરસિ વિપ્ર અપમાના । જાનિ સ્વતંત્ર અનંત સમાના ॥ ૬ ॥
 રૂદ્ર કુલિશ મમ શૂલ વિશાલા । કાલ દંડ હરિ ચક્ર કરાલા ॥
 જો રૂનકર મારા નહિ મરઈ । વિપ્ર રોષ પાવક સો જરઈ ॥ ૭ ॥
 અસ વિવેક રાખેડ મન માર્હી । તુમ કહૈં જગ દુર્લભ કહુ નાર્હી ॥
 ઔરો એક આશિષા મોરી । અવ્યાહત ગતિ હોઈહિ તોરી ॥ ૮ ॥

હે કૃપાનિધાન ! હવે જોથી આનું પરમ કલ્યાણ થાય, તેજ કરો. એ પ્રમાણે એ
 બ્રાહ્મણની પરોપકાર ભરેલી વાણી સાંભળીને સદાશિવે આકાશ વાણીથી ‘તથાસ્તુ’ એમ
 બોલીને કહ્યું કે, ॥ ૧ ॥ “જે કે આ શૂદ્રે દારુણ પાપ કર્યું છે અને તેથી મેં કૌપ કરીને
 એને શાપ દીધો છે, તે પછી તમારી ભલામણે એમને હું એના ઉપર હવે વિશેષ કૃપા
 કરતો રહીશ. ॥ ૨ ॥ હે બ્રાહ્મણ ! જેઓ ક્ષમાશીલ અને પરોપકારી હોય છે, તેઓ મને
 રામચંદ્રજી જેવા જ પ્રિય છે. મારો શાપ મિથ્યા થતો જ નથી, તેથી આને હજાર
 જન્મો તો અવશ્ય થશે, ॥ ૩ ॥ પરંતુ કોઈ જન્મમાં પછી એનાં જ્ઞાનનો નાશ નહોં થશે.”
 વળી સદાશિવે આકાશ વાણીથી જ મને પછી કહ્યું કે, “હે શૂદ્ર ! મારો શાપ સત્ય જ
 હોય છે, તેથી તને હજાર જન્મોની પ્રાપ્તિ થશે, પછી લોકોને જન્મતાં તથા મરતાં જે
 દુઃસ્વહ દુઃખ થાય છે, તે દુઃખ સ્વરૂપ પછી તને થશે નહીં. ॥ ૪ ॥ રામચંદ્રજીની
 રાજધાનીમાં તારો જન્મ થયો છે અને વળી તે મારી સેવામાં મન દીધું છે, માટે એ
 રાજધાનીના પ્રભાવથી અને મારા અનુગ્રહથી તારા હૃદયમાં રામચંદ્રજીની ભક્તિ ઉત્પન્ન
 થશે. ॥ ૫ ॥ હે ભાઈ ! હવે મારું સત્ય વચન સાંભળ, કે તું હવેથી રામચંદ્રજીને પ્રસન્ન
 કરનારાં વ્રતો કર્યા કરજે, બ્રાહ્મણની સેવા કર્યા કરજે અને બ્રાહ્મણોને સ્વતંત્ર ઇન્દ્રિય
 સંપાન સમજીને કદી પછી તેઓનું અપમાન કરીશ નહીં. ॥ ૬ ॥ જે પુરુષ ઇંદ્રના વજ્રથી,
 મારા મોટા ત્રિશૂલથી, કાળના હંકથી અને વિષ્ણુના વિશાલ ચક્રથી પછી માર્યો મરે નહીં
 એવો હોય તે પછી બ્રાહ્મણના કોપરૂપી અગ્નિથી બળી નાશ છે, ॥ ૭ ॥ એવો વિચાર
 હૃદયમાં રાખ્યા કરજે. તને જગતમાં કર્યું પછી દુર્લભ રહેશે નહીં. હું તને એક ધીએ
 પછી આશીર્વાદ આપું છું કે, તારી મતિ કોઈ પછી લોકમાં કે કોઈ પછી પ્રદેશમાં અટકે
 નહીં એવી થશે. ” ॥ ૮ ॥

दो०—मुनि शिव वचन समेप गुरु, एवमस्तु इति भाषि ॥

मोहिं प्रबोधि गयउ गृह, शंख चरण उर राखि ॥ १६५ ॥

मेरित काल विध्या गिरि, जाइ भयउँ मैं व्याल ॥

बिनु प्रयास सो तनु तजेउ, नाथ थोरहीं काल ॥ १६६ ॥

जो तनु धरौ सो तजौ पुनि, अनायास हरियान ॥

जिमिं नूतन पट पहिरके, नर परिहरे पुरान ॥ १६७ ॥

शिव राखेउ श्रुति नाति अरु, मैं नहि पाव कलेश ॥

इहि विधि धरेउ विविध तनु, ज्ञान न गयउ खगेश ॥ १६८ ॥

हे अरु० ॥ भारा गुरु ओ रीते सदाशिवना प्रेम भरेखां वचने। सांभली, 'तथास्तु' प्रेम कछी, मने केटवोड उपदेश आपी, हृदयमां सदाशिवनां अरखे।ने राभी लछने पोताने धेर गया। ॥ १६५ ॥ पछी काणनी प्रेरणुथी भाई शरीर छूटी जतां, हुं विन्ध्याव्यगमां अजर थयो। ओ अजरनुं शरीर थोडा ज काणमां विना प्रयासे छूटी गयुं। ॥ १६६ ॥ पछी गीला मने अनेक अवतारे आव्या, परंतु जेम माधुस नवां वजे। पछेरीने ज्युनां वसे।ने छोडी दे छे, तेम में विना प्रयासे, थोडा थोडा समयमां ज ओ अवतारे छोडवा मांड्या। ॥ १६७ ॥ सदाशिवे, पोतानां वचननी सत्यताइ प वेडाकत नीति राभी, के जेथी हुं अनेक अवतारेमां पछु कलेश पाये। नहो। ओ रीते मने अनेक अवतारे आव्या पछु भाई ज्ञान अभाषित ज रह्युं। ॥ १६८ ॥

चौ०—त्रिजग योनि जोइ जोइ तनु धरेऊ। तहँ तहँ राम भक्ति अनुसरेऊँ ॥

एक शूल मोहिं विसर न काऊ। गुरु कर कोमल शील स्वभाऊ ॥ १ ॥

चर्म देह द्विज कर मैं पाई। सुर दुर्लभ पुराण श्रुति गाई ॥

खेळौ तहाँ बालकन मीला। करौ सकल रघुनायक लीला ॥ २ ॥

मौद भये मोहिं पिता पदावा। समझौं सुनो गुणों नहिं भावा ॥

मनते सकल वासना भागी। केवल रामचरण लय लागी ॥ ३ ॥

कहु खगेश अस कवन अभागी। खरी सेव सुरधेनुहि त्यागी ॥

प्रेम मगन मोहिं कछु न सुहाई। हारेउ पिता पदाइ पदाई ॥ ४ ॥

भयउ काल वश जब पितु माता। मैं वन गयउँ भजन जन जाता ॥

जहँ जहँ विपिन सुनीश्वर पावौ। आश्रम जाइ जाइ शिर नावौ ॥ ५ ॥

पूछौं तिनहिं राम गुण गाहा। कहहिं सुनो हर्षित खग नाहा ॥

सुनत फिरौं हरि गुण अनुवादा। अन्वाहत गति शंभु प्रसादा ॥ ६ ॥

छूटी त्रिविध ईषणा गादी। एक लालसा उर अति बादी ॥

रामचरण पंकज जब देखौ। तब निज जन्म सफल करि लेखौ ॥ ७ ॥

जेहि पूछौं सो मुनि अस कहई। ईश्वर सर्व भूत मय अई ॥

निर्युग मत नहिं मोहिं सुहाई। सगुण ब्रह्म रति उर अधिकाई ॥ ८ ॥

એક દિવસે મેરુ પર્વતના શિખર ઉપર, વડની છાયામાં ઝેડેલા લોમશ^૧ મુનિને એઈ, તેમના ચરણોમાં માથું નમાવીને મેં અતિ દીન વચન કહ્યું. ॥ ૧૭૦ ॥ હે ગરુડ ! માઈ નમ્રતા ભરેલું કોમળ વચન સાંભળી, તે કૃપાળુ લોમશ મુનિએ મને પ્રેમથી પૂછ્યું કે, 'હે પ્રાદ્યુષ ! તું કયા કારણથી અહીં આંચો છો ?' ॥ ૧૭૧ ॥ મેં કહ્યું કે, 'હે કૃપાનિધિ ! આપ સર્વશ, મહા પ્રવીણ અને મોટા ઐશ્વર્યવાળા છો, માટે અત્યંત કઠીને મને સચુણ પ્રશ્નનું આરાધન બતાવેલ.' ॥ ૧૭૨ ॥

ચૌ-તથ મુનીશ રઘુપતિ ગુણગાથા । કહે કલ્પક સાદર સ્વગનાથા ॥
 વ્રહ્મ જ્ઞાન રત મુનિ વિજ્ઞાની । મોહિ પરમ અધિકારી જાની ॥ ૧ ॥
 લાગે કરન વ્રહ્મ ઉપદેશ । અજ અદ્વૈત અગુણ હૃદયેશા ॥
 અકલ અનીહ અનામ અરુપા । અનુભવ ગમ્ય અસ્વંદ અનૂપા ॥ ૨ ॥
 મન ગોતીત અમલ અવિનાશી । નિર્વિકાર નિરવધિ મુલ રાશી ॥
 સોતૈં તાહિ તોહિ નહિ મેદા । વારિ વીચ ઇવ ગાવાહિં વેદા ॥ ૩ ॥
 વિવિધ ભૌતિ મોહિ મુનિ સમુદ્રાવા । નિર્ગુણ મત મમ હૃદય ન આવા ॥
 પુનિ મૈં કહેઝ નાહ પદ શીશા । સગુણ ઉપાસન કહહુ મુનીશા ॥ ૪ ॥
 રામ ભક્તિ જલ મમ મન મીના । કિમી વિલગાય મુનીશ પ્રવીના ॥
 સો ઉપદેશ કરહુ કરિ દાયા । નિજ નયનન્હ દેલૌં રઘુરાયા ॥ ૫ ॥
 મરિ લોચન ત્રિલોકિ અવધેશા । તથ મુનિહૌં નિર્ગુણ ઉપદેશા ॥
 મુનિ મુનિ કહ હરિ કયા અનૂપા । સ્વંદિ સગુણ મત અગુણ નિરુપા ॥ ૬ ॥
 તથ મૈં નિર્ગુણ મત કરિ દૂરી । સગુણ નિરુપૌં કરિ હઠ મૂરી ॥
 ઉત્તર મત્યુત્તર^૨ મૈં દીન્હા । મુનિ ઊર મયઝ ક્રોધ કર ચીન્હા ॥ ૭ ॥
 મુન મમુ બહુત અવજ્ઞા કિયે । ઉપજ ક્રોધ જ્ઞાનિદુકે હિયે ॥
 અતિ સંઘર્ષણ કૌરે જો કોઈ । અનલ પ્રગટ ચંદન મહૈં હોઈ ॥ ૮ ॥

આવી ભારી પ્રાર્થના ઉપરથી તે મુનીશ્વરે પ્રથમ પ્રેમપૂર્વક થોડીક રામચન્દ્રજીના શુણ્ણી કથા કહી, પછી પોતે પ્રદ્યુષવિદ્યામાં પરમ રૂચિવાળા તથા મહા વિજ્ઞાની હતા અને મને, પ્રદ્યુષઉપદેશ સારી રીતે સમજી શકું એવો ધારતા હતા, ॥ ૧ ॥ તેથી તેમણે, પાછળથી પ્રદ્યુષવિદ્યાનો ઉપદેશ કરવા માંડ્યો, કે પ્રદ્યુષ કે જે “જ-મથી રહિત, દ્વૈતથી રહિત, નિર્ગુણ, આયાના અધિષ્ઠાનરૂપ, પ્રાણ આદિ કાળોથી અથવા અંશેથી રહિત, ક્રિયાઓથી રહિત, નામરૂપથી રહિત, અનુભવરૂપે જ પ્રકાશતું, અખંડ નિરતીશય પરમાનંદરૂપ, ॥ ૨ ॥ મનથી તથા વાણીથી અગમ્ય, નિર્મલ, નિત્ય, વૃદ્ધિ તથા વિપરિણામ આદિ સઘળા વિકારોથી રહિત અને જેને કોઈની પણ ઉપમા લાગુ પડે નહીં

^૧ ત્યારે એક એક પ્રશ્ન પડે, ત્યારે એ મુનિનું એક એક રામ પડતું હતું, તેથી એ મુનિ ‘લોમશ’ એ નામથી ઓળખાતા હતા,

એવું છે, તે તું છે અને જે તું છે, તે તે છે. જેમ જળ અને તરંગ, એઓમાં કશો ભેદ નથી, તેમ જીવમાં અને પ્રાણમાં કશો ભેદ નથી એમ શ્રુતિઓ નિરૂપણ કરે છે.” ॥ ૩ ॥ આવી રીતના અનેક પ્રકારોથી લોભશ મુનિએ મને સમજાવવા માંડ્યો, પણ કોઈ રીતે એ નિર્જીણ મત, મારા મનમાં આવ્યો જ નહીં. પછી મેં એ મુનિના ચરણોમાં માથું નમાવીને કહ્યું કે, “હે મુનીશ્વર ! મને તો સચ્ચુનું ઉપાસન બતાવો, ॥ ૪ ॥ કેમ કે, રામચન્દ્રજીની ભક્તિરૂપી જળમાં માફ મન માછલાં જેવું થઈ રહ્યું છે, તે તેમાંથી કેમ કરી જૂદું પડે એમ નથી. દયા કરીને મને તો એવો ઉપદેશ કરો, કે જેથી હું મારાં નેત્રોવતે રામચન્દ્રજીને દેખું. ॥ ૫ ॥ પ્રથમ નેત્રો ભરીને રામચન્દ્રજીને નિરખી લઉં, તો પછી નિર્જીણ ઉપદેશ સાંભળું.” હે ગરૂડજી ! આ પ્રમાણે મારાં વચનો સાંભળીને તે મુનિએ મને અનુપમ હરિકથા સંભળાવી, પરંતુ તેમાં પણ છેવટ સચ્ચુ મતનું ખંડન કરીને નિર્જીણ મતનું નિરૂપણ કર્યું. ॥ ૬ ॥ આ સમયમાં હું, નિર્જીણ મતનું ખંડન કરી, ઘણા આચ્છંદથી સચ્ચુનું પ્રતિપાદન કરવા લાગ્યો અને મેં તે સંબંધી વિવાદમાં લોભશ મુનિને ઉત્તર પ્રત્યુત્તરો પણ ઘણા જ આપ્યા. આથી લોભશ મુનિના ચિત્તમાં કોષનાં ચિન્હો ઢેખાવા લાગ્યાં. ॥ ૭ ॥ હે ગરૂડજી સાભળો. અત્યંત તિરસ્કાર કરવાથી જ્ઞાનીઓનાં હૃદયોમાં પણ કોષ ઉપજે છે. જીવો કે ચંદન કે જે અત્યંત શીતલ છે, તેનું પણ જો કોઈ માણસ અત્યંત સંઘર્ષણ કરે, તો તે ચંદનમાંથી પણ અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય છે. ॥ ૮ ॥

દો-—વારહિં વાર સકોપિ મુનિ, કરહિં નિરુપણ જ્ઞાન ॥

મેં અપને મન બૈઠિ તવ, કરોં વિવિધ અનુમાન ॥ ૧૭૩ ॥

ક્રોધ કિ દૈત બુદ્ધિ વિનુ, દૈત કિ વિનુ અજ્ઞાન ॥

માયાવશ પરિચિન્ન જહ, જીવ કિ ર્શ સમાનુ ॥ ૧૭૪ ॥

લોભશ મુનિ, વારંવાર કોપ કરીને નિર્જીણ જ્ઞાનનું નિરૂપણ કરવા લાગતાં, તે સમયે હું ઊઠો ઊઠો પોતાના મનમાં વિવિધ તર્કો કરવા લાગ્યો કે, ॥૧૭૩॥ “દૈત બુદ્ધિ વિના કોષ હોય કે ? અને અજ્ઞાન વિના દૈત બુદ્ધિ હોય કે ? ન જ હોય. તો આ ઉપરથી લોભશ મુનિને પોતાને પણ દૈત બુદ્ધિ અને દૈત બુદ્ધિનું મૂળ અજ્ઞાન હોય, એમ સિદ્ધ થાય છે. જીવ કે જે માયાને વશ, દેશ, કાલ વગેરેના પરિચ્છેદવાળો અને અલપજ્ઞ છે, તે કદી પણ ઈશ્વર સમાન બની શકે કે ? ॥ ૧૭૪ ॥

ચૌ-—કબહૂંક દુઃખ સવ કર હિત તાકે । તેહિં કિ દરિદ્ર પરસ મણિ જાકે ॥

કામી પુનિ કિ રહેં નિકલંકા । પરદ્રોહી કિ હોઈ નિઃશંકા ॥ ૧ ॥

વંશ કિ રહ દિગ્ધ અનહિત કિન્હે । કર્મ કિ હોઈ સ્વરુપહિ ચિન્હે ॥

કાહૂ મુમાતિ કિ સ્વલ સંગ જામી । શ્રમ ગતિ પાવ કિ પર ત્રિય ગામી ॥૨॥

રાજ કિ રહેં નીતિ વિનુ જાને । અથ કિ રહેં હરિ ચરિત વચ્ચાને ॥

મથ કિ પરહિં પરમારથ વિદક । મુલ્લી કિ હોઈ કબહૂં પરનિદક ॥ ૩ ॥

પાવન યજ્ઞ કિ, પુણ્ય બિન હોઈ । વિનુ અથ અયજ્ઞ કિ પાવૈ કોઈ મ

લાભ કિ કહ્યુ હરિ ભક્તિ સમાના । જેહિ ગાવહિ શ્રુતિ સંત પુરાના ॥ ૪ ॥

હાનિ કિ, જગ્નિ સમ કહ્યુ ભાઈ । મજીય ન રામહિ નર તનુ પાઈ ॥

અથ કિ હોઈ તામસ સમ આના । ધર્મ કિ દયા સરિસ હરિયાના ॥ ૫ ॥

ઈહિ વિધિ અમિત યુક્તિ મન યુગેઉં । મુનિ ઉપદેશ ન સાદર મુનેઉં ॥

પુનિ પુનિ સગુણ પક્ષ મહીં રોપા । તવ મુનિ બોલે વચન સકોપા ॥ ૬ ॥

મૂઢ પરમ સિલ્લ દેવ ન માનેસિ । ઉત્તર પ્રત્યુત્તર વહુ આનેસિ ॥

સત્ય વચન વિશ્વાસ ન કરહી । વાયસ ઇવ સવહી સન દરહી ॥ ૭ ॥

શત સપક્ષ તવ હૃદય વિશાલા । સપદિ હોહિ પક્ષીં ચંદાલા ॥

લીન્દ શાપ મેં શીશ ચઢાઈ । નહિં કહ્યુ મય ન દીનતા આઈ ॥ ૮ ॥

જીવ જો નિરતિશય પરમાનંદાત્મક પરબ્રહ્મરૂપ જ હોય, તો તેને કદી પણ દુઃખ થતું સંભવે કે? જેની પાસે સ્પર્શ મણિ (પારસ મણિ) હોય, તે પુરુષ કદી પણ હરિદ્ર થાય કે? જેમ કામી પુરુષ કદી પણ નિષ્કલંક હોવો સંભવે જ નહીં અને પરદ્રોહી કદી પણ નિર્ભય હોવો સંભવે જ નહીં, ॥૧॥ તેમ દુઃખાદિકને વશ રહેનારો જીવ, કદી પણ પરબ્રહ્મ હોવો સંભવે જ નહીં. જેમ બ્રાહ્મણોનું ભુંડું કરવાથી વંશ રહે નહીં, સ્વરૂપજ્ઞાન થયાથી કર્મ રહે જ નહીં, ॥ ૨ ॥ નીતિ નહીં બ્રહ્મચારી રાજ્ય રહે જ નહીં, ભગવદ્ચરિત્ર ગાવાથી પાપ રહે જ નહીં, પરમાર્થ બ્રહ્મચારી સંસાર પાત રહે જ નહીં અને પરાઈ નિન્દા કરવાથી સુખ રહે જ નહીં ॥ ૩ ॥ તેમ પરબ્રહ્મને બ્રહ્મચારી કોષાદિક રહે જ નહીં. લોભશ મુનિના મનમાં કોષ ઉત્પન્ન થયેલો જોવામાં આવે છે, તેથી તેમને બ્રહ્મજ્ઞાન છે જ નહીં, જોમ સિદ્ધ થાય છે. જેમ પુણ્ય વિના સુખશ થાય નહીં, તેમ સચુલની ઉપાસના વિના પરમાનંદ થાય જ નહીં. જેમ પાપ વિના અપયશ થાય નહીં, તેમ અજ્ઞાન વિના કોષ થાય જ નહીં. હરિભક્તિ સમાન બીજો કયો લાભ છે? કોઈ પણ નથી. શ્રુતિઓ, પુરાણો તથા સંતો પણ, હરિભક્તિને જ મોટો લાભ કહે છે ॥ ૪ ॥ મનુષ્ય શરીરને પામીને, રામચન્દ્રજીને ભજીએ નહીં, એ સમાન આ જગતમાં બીજી કઈ હાનિ છે! કોષ સમાન બીજું કોઈ પણ પાપ હોય કે! અને કયા સમાન બીજો કોઈ પણ ધર્મ હોય કે! ॥ ૫ ॥ હે ગરૂડજી મેં આ પ્રમાણે અનેક શ્રુતિઓ ગોઠવ્યા કરી અને મુનિનો ઉપદેશ આદરપૂર્વક સાંભળ્યો નહીં, એટલું જ નહીં પણ વારંવાર નિર્ણય પક્ષનું ખેંડન કરીને: સચુલ પક્ષનું મેંડન કરવા માંડ્યું. આથી લોભશ મુનિ કોપયુક્ત થઈને બોલ્યા કે ॥ ૬ ॥ “ હે મૂઢ! હું ઉત્તમમાં ઉત્તમ ઉપદેશ આપું છું, તેને તું માનતો નથી અને ઉલટો સામા ઘણા ઘણા ઉત્તર પ્રત્યુત્તરો લાવે છે. તું સત્ય વચન ઉપર વિશ્વાસ કરતો નથી. પણ જેમ કાગડો, સર્વથી ડરે, તેમ તું ઉત્તમ ઉપદેશથી ડરે છે. ॥ ૭ ॥ હે શઠ! તારા હૃદયમાં ભારે ડાંડાઈ છે, માટે તું તુરત આંડાલ પક્ષિ (કામડો) ઘણા બધા ” હે ગરૂડજી! મેં લોભશ મુનિના જો શાચને માથે થકાવી લીધા. જો આપણો ભાષા મનમાં કરી પણ ભય મથો નહીં અને દીનતાપણ આવી નહીં. ॥ ૮ ॥

દો-તુરત મયડ મૈં કાક તવ, પુનિ મુનિ પદ શિર નાર્દ ॥

સુમિરિ રામ રઘુવંશ મણિ, હર્ષિત ચલેડ હડાઈ ॥ ૧૭૫ ॥

એ સમયમાં શાપના પ્રભાવથી હું તુરત જ કાગડો થઈ ગયો. એ સ્થિતિમાં પણ હું વારંવાર લોભશ મુનિના ચરણોમાં માથું નમાવી, રઘુવંશમાં મસ્તિષ્ક શ્રીરામચન્દ્રજીનું સ્મરણ કરી, રાજી જ થઈને ત્યાંથી ઉડી નીકળ્યો. ॥ ૧૭૫ ॥

દો-હમા જો રામ ચરણ રત, વિગત કામ મદ ક્રોધ ॥

નિજ પ્રમુમય દેસત જગત, કાસોં કરહિં વિરોધ ॥ ૧૭૬ ॥

હે પાર્વતી ! જેઓ, રામચન્દ્રજીના ચરણોમાં જ પ્રીતિવાળા હોય અને કામથી, ક્રોધથી તથા મદથી રહિત હોય, તેઓ, સર્વ જગતને પોતાના પ્રભુમય દેખતા હોય છે, આટે કેનાથી વિરોધ કરે ? ॥ ૧૭૬ ॥

ચો-મુન સ્વમેશ નહિં કહુ ક્રપિ દૂષણ । उर प्रेरक रघुवंश विभूषण ॥

કૃપાસિન્ધુ મુનિ મતિ કર મોરી । લીન્દી પ્રેમ પરીક્ષા મોરી ॥ ૧ ॥

મન ક્રમ વચન મોહિ જન જાના । મુનિ મતિ પુનિ ફેરી ભગવાના ॥

ક્રપિ મમ સહજ શીલતા દેરી । રામચરણ વિશ્વાસ વિશેષી ॥ ૨ ॥

અતિ વિસ્મય પુનિ પુનિ પછિતાર્દ । સાદર મુનિ મોહિં લીન્દ બુલાર્દ ॥

મમ પરિતોષ વિવિધ વિધિ કીન્દા । હર્ષિત રામ મંત્ર મોહિં દીન્દા ॥ ૩ ॥

બાલક રૂપ રામ કર ધ્યાના । કહેડ મોહિં મુનિ કૃપાનિધાના ॥

સુન્દર સુખદ મોહિં અતિ ભાવા । સો પ્રથમહિં મૈં તુમહિં સુનાવા ॥ ૪ ॥

મુનિ મોહિં કહુ કાલ તહૈં રાષા । રામ ચરિત મુનસ સવ ભાષા ॥

સાદર યહ મોહિં કથા સુનાઈ । પુનિ બોલે મુનિ ગિરા મુહાર્દ ॥ ૫ ॥

રામ ચરિત સર શુભ મુહાવા । શંકુ પ્રસાદ તાત મૈં પાવા ॥

તોહિં નિજ ભક્ત રામ કર જાની । તાતે મૈં સવ કહેડેં બસાની ॥ ૬ ॥

રામ ભક્તિ જિનકે ઉર નાહીં । કબહૂં ન તાત કહિય તેહિ પાહીં ॥

મુનિમોહિં વિવિધ ભૌતિ સમુદ્ધાવા । મૈં સપ્રેમ મુનિપદ શિર નાવા ॥ ૭ ॥

નિજ કર કમલ પ્રશિ મમ શીશા । હર્ષિત આશિષ દીન્દ મુનીશા ॥

રામ ભક્તિ અવિરલ ઉર તોરે । બસહિં સદા પ્રસાદ અવ મોરે ॥ ૮ ॥

હે ગરુડજી ! સાંભળો. મને શાપ આપ્યો, તેમાં મુનિનો કથો હોય ન હતો. કેમ કે, અંતર્યામી રામચન્દ્રજીએ જ તેમના હૃદયમાં એવી પ્રેરણા કરી હતી. કૃપાના સમુદ્રરૂપ રામચન્દ્રજીએ, મુનિની મતિને લોળી કરી નાખીને મારા પ્રેમની જ પરીક્ષા કરી. ॥ ૧ ॥ પ્રભુ રામચન્દ્રજીએ, મને મનથી તથા વચનથી, પોતાનો ખરો ભક્ત બાળીને પાછી તુરત જ મુનિની ભુક્ષિને ફેરવી દીધી. મુનિએ, મારી સ્વાભાવિક સંસ્કૃતિને તથા રામચન્દ્રજીના

ચરણોની ઉપર મારા વિશેષ વિશ્વાસને બેઠો. ॥ ૨ ॥ અત્યંત વિરમય પામી, વારંવાર હૃદયમાં પસ્તાઈ, પ્રેમપૂર્વક મને પાછો બોલાવી લઈ, ઘણી ઘણી રીતે રાજી કરીને પરમ હર્ષથી મને રામમંત્રનો ઉપદેશ આપ્યો. ॥ ૩ ॥ અને તેની સાથે રામચંદ્રજીનાં બાલક-સ્વરૂપનું ધ્યાન કરવાની પદ્ધતિ પણ બતાવી, કે જે પદ્ધતિ મેં તમને પ્રથમ જ સંભળાવી છે. ॥ ૪ ॥ મુનિએ થોડાક કાળસૂઝી મને પોતાના આશ્રમમાં જ રાખ્યો અને સઘળું રામ ચરિત્ર માનસ સંભળાવ્યું. મને પ્રેમપૂર્વક આ કથા સંભળાવીને એ મુનિ, સુંદર વાણી બોલ્યા કે, ॥ ૫ ॥ “રામ ચરિત્ર માનસ કે, જે અતિ ગોપ્ય તથા અતિ સુંદર છે, તે સદાશિવની કૃપાથી મને પ્રાપ્ત થયું છે. મેં તમને રામચંદ્રજીના નિજભક્ત બાણી, એ રામ ચરિત્ર માનસ વર્ણવીને કહી સંભળાવ્યું છે. ॥ ૬ ॥ હે પ્રાત ! જેના હૃદયમાં રામ ભક્તિ ન હોય, તેની પાસે આ કદી પણ કહેવું નહીં.” આ પ્રમાણે મુનિએ મને ઘણી ઘણી રીતે સમજાવ્યો. પછી મેં પ્રીતિપૂર્વક તેમનાં ચરણોમાં માથું નમાવતાં, ॥ ૭ ॥ તે મુનિશ્વરે પોતાનું હસ્તકમળ મારા માથાપર ધરી પ્રસન્નતાથી મને આશીર્વાદો દીધા કે “મારી કૃપાને લીધે તારા હૃદયમાં રામભક્તિ સંપૂર્ણ અને નિશ્ચલ રહેશે. ॥ ૮ ॥

દો—સદા રામ પ્રિય હોવ તુમ, શુભ ગુણ ભવન અમાન ॥

કામરૂપ ઇચ્છા મરણ, જ્ઞાન વિરાગ નિધાન ॥ ૧૭૭ ॥

જેહિ આશ્રમ તુમ વસવ પુનિ, મુવિરત શ્રોભગવંત ॥

વ્યાપિહિ તહૈં ન અવિદ્યા, યોજન એક પર્યન્ત ॥ ૧૭૮ ॥

તું સર્વદા રામને પ્રિય રહેશે, શુભ ગુણોના ઘરરૂપ થશે અને નિરભિમાન રહેશે, તને ઇચ્છા પ્રમાણે રૂપો ધરવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થશે. તારી ઇચ્છા વિના તને કદી પણ મરણ પ્રાપ્ત થશે નહીં. તું વૈરાગ્યના તથા જ્ઞાનના ભંડારરૂપ થશે. ॥ ૧૭૭ ॥ તું શ્રીરામચંદ્રજીનું સ્મરણ કરતો કરતો જે આશ્રમમાં રહીશ, તે આશ્રમથી એક ચોજન સૂઝીમાં કયાંય પણ અવિદ્યા વ્યાપી શકશે નહીં. ॥ ૧૭૮ ॥

ષો—કાલ કર્મ ગુણ દોષ સ્વભાવ । કહ્યું દુઃખ તુમહિં ન વ્યાપિહિ કાલ ॥

રામ રહસ્ય લલિત વિધિ નાના । મુક્ત મગટ ઇતિહાસ પુરાના ॥ ૧ ॥

વિદ્યુ શ્રમ તુમ સર્વ જાનવ સોજ । નિત નવ પ્રેમ રામ પદ હોજ ॥

જો ઇચ્છા કરિ હૌં મન માર્હી । હરિ પ્રસાદ કહ્યું દુર્લભ નાર્હી ॥ ૨ ॥

મુનિ મુનિ આશિષ મુન મતિ ધીરા । બ્રહ્મ મિરા મહ ગગન ગૌમીરા ॥

પવમસ્તુ તવ વચ મુનિ જ્ઞાની । યહ મમ ભક્ત કર્મ મન વાની ॥ ૩ ॥

મુનિ નમ મિરા હર્ષ મન મયજ । પ્રેમ મગન સર્વ સંશય મયજ ॥

કરિ વિનતી મુનિ આયમુ પાર્હી । પદ સરોજ પુનિ પુનિ શિર નાર્હી ॥ ૪ ॥

ઈર્ષ સહિત હિહિ આશ્રમ આયજૈં । મયુ પ્રસાદ દુર્લભ વર પાયજૈં ॥

ઈહૌં વસત મોહિ મુનિ સ્વગ ઈશા । વીતે કલ્પ સાત અરુ વીશા ॥ ૫ ॥

કારૌં સદા રમુપતિ ગુણ ગાના । સાદર મુનિહિ વિદેગ મુજાના ॥

જવ જવ અવધ પુરી રઘુવીરા । ધરહિં ભક્ત હિત મનુજ શરીરા ॥ ૬ ॥
 તવ તવ જાઈ અવધ પુર રહજં । શિશુ લીલા વિલોકિ મુલ્લ કહજં ॥
 પુનિ ડર રાલિ રામ શિશુ રૂપા । હિ આશ્રમ આવોં લગ ધૂપા ॥ ૭ ॥
 કથા સકલ મૈં તુમહિં સુનાઈ । કાક દેહ જેહિ કારણ પાઈ ॥
 કહેવૈં તાત સવ પ્રશ્ન તુમ્હારી । રામભક્તિ મહિમા અતિ ભારી ॥ ૮ ॥

કાલ, કર્મ, શુભ, દોષ તથા સ્વભાવ, એઓ સંબંધી કોઈ પણ દુઃખ તને પ્રાપ્ત થશે નહીં. ઇતિહાસોમાં તથા પુરાણોમાં રામચન્દ્રજીનું જે જે કાંઈ સુન્દર અનેક પ્રકારનું રહસ્ય શ્રુત કે પ્રકટ છે, ॥ ૧ ॥ તે સઘળું વિના પ્રયાસે તારા જાણવામાં આવશે. તને રામચન્દ્રજીના ચરણોમાં નિત્ય નવીન પ્રેમ રહેશે. તું મનમાં જે જે વસ્તુની ઇચ્છા કરશે, તે કોઈ પણ વસ્તુ પ્રભુની કૃપાથી તને દુર્લભ રહેશે નહીં. ॥ ૨ ॥ હે ગરૂડજી ! લોભશ મુનિએ, એ પ્રમાણે આશીસો આપી, તે સમયમાં આકાશમાંથી ગંભીર શ્રવણવાણી થઈ કે, “હે જ્ઞાની મુનિ ! તમારૂં વચન સત્ય થાઓ. આ બ્રાહ્મણ મનથી, કર્મથી તથા વચનથી મારો ભક્ત છે.” ॥ ૩ ॥ આકાશવાણી સાંભળવાથી, મારા મનમાં હર્ષ ઉત્પન્ન થયો. હું તો પ્રેમમાં મગ્ન જ થઈ ગયો અને મારો સઘળો સંશય જતો રહ્યો. પછી વિનંતિ કરી, મુનિની આજ્ઞા લઈ, તેમના ચરણોમાં વારંવાર માથું નમાવી, ॥ ૪ ॥ પરમ હર્ષ પામીને હું આશ્રમમાં આવ્યો. મને પ્રભુની કૃપાથી દુર્લભ વરદાનો મળ્યાં. હે ગરૂડજી ! મને આ આશ્રમમાં રહેતાં સત્યાવીર્ય કલ્પો વીતી ગયા છે. (ચૈદ મન્વન્તર થાય, ત્યારે એક કલ્પ થયો ગણાય છે. યુગોની એકોતર ચોકડીનો એક મન્વન્તર ગણાય છે.) ॥ ૫ ॥ હું અહીં સર્વદા રામચન્દ્રજીના શુભોને ગાયા કરું છું અને હંસ આદિ ચતુર પક્ષીઓ, પ્રેમપૂર્વક સાંભળે છે. રામચન્દ્રજી ભકતોના હિતને માટે, જ્યારે જ્યારે અયોધ્યામાં મનુષ્યાવતાર ધરે છે, ॥ ૬ ॥ ત્યારે ત્યારે હું અયોધ્યામાં રહું છું, તેમની બાલલીલાને જોઈ, સુખ પામું છું અને પછી બાલકરૂપવાળા રામચન્દ્રજીને હૃદયમાં રાખીને પાછો અહીં આવું છું ॥ ૭ ॥ મને જે કારણથી કાગડાનું શરીર પ્રાપ્ત થયું છે, તે કારણ સંબંધી સઘળી કથા મૈં તમને કહી સંભળાવી. હવે તમારા પ્રશ્નોના ઉત્તર દેવાઈ રહ્યા છે. સિદ્ધાંત એ છે કે, રામભક્તિનો મહિમા બહુ પ્રબળ છે. ॥ ૮ ॥

શ્લોક—તાતે યહ તનુ મોહિં મિય, મયલ રામ પદ નેહ ॥

નિજ પ્રમુદ્ધ દર્શન પાયવૈં, મયલ સકલ સંદેહ ॥ ૧૭૯ ॥

ભક્તિ પક્ષ હલ કરિ રહેવૈં, દીનહ મહા ઋષિ શાપ ॥

પુનિ દુર્લભ વર પાયવૈં, દેસહુ મજન પ્રતાપ ॥ ૧૮૦ ॥

કાગડાનાં શરીરથી મને રામચન્દ્રજીના ચરણોમાં સ્નેહ થયો છે, પોતાના પ્રભુનું દર્શન મળ્યું છે અને સઘળો સંદેહ ટળ્યો છે. તેથી આ કાગડાનું શરીર મને પ્રિય છે. ॥ ૧૭૯ ॥ હું ભક્તિપક્ષમાં હંઠ પકડી રહ્યો, તેથી મહા મુનિએ મને શાપ આપ્યો, પણ પાછાં એવાં તો ઉત્તમ વરદાનો મળ્યાં, કે જેઓ બીજાઓને દુર્લભ છે. ભજનનો મત્સ્ય તે જોઈ રહ્યો ॥ ૧૮૦ ॥

જો-જો અસ ભક્તિ જાનિ પરિહરહીં । કેવલ જ્ઞાન હેતુ શ્રમ કરહીં ॥
 તે જદ કામધેનુ ગૃહ ત્યાગી । સ્વોજત આક ફિરહીં પય લાગી ॥ ૧ ॥
 મુન સ્વગેશ હરિભક્તિ વિદ્યાઈ । જો મુલ્ક ચાહાઈં આન ઉપાઈં ॥
 તે શ્વટ મહાસિંધુ બિનુ તરણી । પૈરિ પાર ચાહત જદ કરણી ॥ ૨ ॥
 મુનિ મુથુંદકે વચન ભવાની । બોલેઝ ગરુડ હર્ષિ મૃદુ વાની ॥
 તવ પ્રસાદ પ્રમુ મમ ઝર માહીં । સંશય શોક મોહ ભ્રમ નાહીં ॥ ૩ ॥
 મુનેઝે પુનીત રામ ગુણ ગ્રામા । તુમ્હરી કૃપા લહેઝે વિશ્રામા ॥
 એક વાત પ્રમુ પૂછોં તોહીં । કહહુ બુઝાઈ કૃપાનિધિ મોહીં ॥ ૪ ॥
 કહાઈં સંત મુનિ વેદ પુરાના । નહિં કહુ દુર્લભ જ્ઞાન સમાના ॥
 સો મુનિ તુમ સન કહેઝેં ગુસાઈં । નહિં આદરેઝ ભક્તિ કી નાઈં ॥ ૫ ॥
 જ્ઞાનહિં ભક્તિહિં અંતર કેતા । સકલ કહહુ પ્રમુ કૃપાનિકેતા ॥
 મુનિ ઝરગારિ વચન મુલ્ક માના । સાદર બોલેઝ કાક મુજાના ॥ ૬ ॥
 જ્ઞાનહિં ભક્તિહિં નહિં કહુ મેદા । ઉભય હરહિં ભવસંભવ સ્વેદા ॥
 નાથ મુનીશ કહાઈં કહુ અંતર । સાવધાન સોઝ મુન વિહંગ વર ॥ ૭ ॥
 જ્ઞાન વિરાગ યોગ વિજ્ઞાના । ય સવ પુરુષ મુનહુ હરિયાના ॥
 પુરુષ પ્રતાપ પ્રબલ સવ માંતી । અબલા અબલ સહજ જદ જાતી ॥ ૮ ॥

હે ગરુડભ ! બેઝા આવી સર્વોત્તમ ભક્તિને છોડી ઈધને કેવળ જ્ઞાનને માટે પરિશ્રમ કરે છે, તેઝા, ઘરની કામધેનુને છોડી ઈધને દ્રુધને માટે આકાંક્ષાને શોધતા કરે છે. ॥ ૧ ॥ બે માણસ હરિ ભક્તિ વિના બીજા ઉપાયથી સુખની ઈચ્છા કરે છે, તે શક તથા જડ કરણીવાળા માણસ, મહા સમુદ્રને વહાણ વિના તરવાની ઈચ્છા કરે છે. ॥ ૨ ॥
 હે પાર્વતી ! આ પ્રમાણે કાકભુશંડભૂનાં વચનો સાંભળી, ગરુડભ હર્ષ પામીને કૌભળ વાણી બોલ્યા કે, “હે પ્રભુ ! આપની કૃપાથી હવે મારા હૃદયમાં સંશય, શોક, મોહ કે ભ્રમ કશું રહ્યું નથી. ॥ ૩ ॥ મેં આપની કૃપાથી, રામચન્દ્રભૂના પવિત્ર શુભોના સમૂહનું શ્રવણ કર્યું અને ચિત્તને વિશ્રામ મેળવ્યો. હે કૃપાનિધિ ! હવે હું આપને એક વાત પૂછું છું, તે મને સમજાવીને કહેા. ॥ ૪ ॥ સંતો, મુનિઝા, વેદો તથા પુરાણો કહે છે કે ‘બ્રહ્મજ્ઞાન સમાન બીજું કશું દુર્લભ નથી.’ એ જ્ઞાન લૌભય મુનિઝે આપને કહ્યું, પણ આપે ભક્તિના આદર જેવો તે જ્ઞાનનો આદર કર્યો નહીં. ॥ ૫ ॥ માટે બાણુવા માણું છું કે, ભક્તિમાં અને જ્ઞાનમાં કેટલો અંતર છે ? હે કૃપાનિધાન ! આ સઘળો વિષય મને કહેા.” ગરુડભનાં વચનો સાંભળી મહા પ્રવીણ કાકભુશંડભૂ, સુખ માનીને પ્રેમપૂર્વક બોલ્યા કે, ॥ ૬ ॥ “જ્ઞાન પણ સંસારથી ઉત્પન્ન થયેલા ખેડોનું ફરણ કરે છે અને ભક્તિ પણ સંસારથી ઉત્પન્ન થયેલા ખેડોનું ફરણ કરે છે અને ભક્તિ પણ સંસારથી ઉત્પન્ન થયેલા ખેડોનું ફરણ કરે છે અને ભક્તિ પણ સંસારથી ઉત્પન્ન થયેલા ખેડોનું ફરણ કરે છે, માટે એ વિષયમાં તો બન્નેને કરો. અંતર નથી. પરંતુ હે નાથ ગરુડભ ! મુનીશ્વરો, જે વિષયમાં જ્ઞાન અને ભક્તિ વચ્ચે અંતર કહે છે, તે વિષય, નીચે પ્રમાણે છે, તે સાવધાન થઈને શ્રવણ કરો. ॥ ૭ ॥ જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, વૈશય અને

યોગ, એ સધળા પુરૂષ ભતિ છે અને ભક્તિ સ્ત્રી ભતિ છે. સર્વ પ્રકારે પુરૂષ ભતિ પ્રબલ પ્રભાવવાળી હોય છે અને સ્ત્રી ભતિ સર્વ પ્રકારે નિર્બળ, કેમળ તથા જડ હોય છે, એ સ્વાભાવિક નિયમ પ્રમાણે એ કે ભક્તિને, જ્ઞાન કરતાં ઓછી શક્તિવાળી માનવી જોઈએ, તેાપણ સ્ત્રીઓમાં પુરૂષને વશ કરી લેવાનો અસાધારણ ગુણ હોય છે, તેથી ભક્તિ રામચંદ્રજીને તુરત વશ કરી લે છે, માટે જ્ઞાન કરતાં ભક્તિ ઉત્તમ છે. ॥ ૮ ॥

દો-પુરુષ ત્યાગ શક નારિહિં, જો વિરક્ત મતિ ધીર ॥

ન તુ કામી વિષય વિવસ, વિમુક્ત જો પદ રઘુવીર ॥ ૧૮૧ ॥

જે પુરૂષ, વિરક્ત તથા ધીર શુદ્ધિવાળા હોય, તેઓ, સ્ત્રીઓનો ત્યાગ કરી શકે છે, પણ જેઓ, કામી, વિષયોને વશ તથા રામચંદ્રજીના ચરણોથી વિમુગ્ધ હોય, તેઓ, સ્ત્રીઓનો ત્યાગ કરી શકતા નથી. (ભક્તિના વિષયમાં રામચંદ્રજીને, કામી પુરૂષની ઉપમા આપવામાં કશે ખાધ નથી. કેમ કે, જેમ કામી પુરૂષ પ્યારી સ્ત્રીનો અનાદર કરી શકે જ નહીં, તેમ રામચંદ્રજી, ભક્તિનો અનાદર કરી શકતા જ નથી.) ॥ ૧૮૧ ॥

સો-જો મુનિ જ્ઞાન નિધાન, મૃગ નયની વિદુ મુલ નિરલિ ॥

વિકલ હોઈ હરિયાન, નારિ વિન્ધ માયા મગટ ॥ ૧૬ ॥

જે મહા જ્ઞાની મુનિઓ હોય, તેઓ પણ, હરિશ્ચીનાં સરખાં નેત્રોવાળી અને ચંદ્રસરખાં મુખવાળી સ્ત્રીને જોઈને, વિકલ થઈ જાય છે. સ્ત્રીની આ માયા, જગતમાં પ્રસિદ્ધ છે. (આ પ્રમાણે કેટલાએક મહા જ્ઞાની મુનિઓ પણ ભક્તિના રસમાં લીપટ રહેતા જોવામાં આવે છે, તેથી પણ જ્ઞાન કરતાં ભક્તિની ઉત્તમતા સિદ્ધ થાય છે.) ॥ ૧૬ ॥

ચૌ-યહૌં ન પક્ષપાત કહુ રાસૌં । વેદ પુરાણ સંત મત ભાસૌં ॥

મોહ ન નારિ નારિક રૂપા । પક્ષગારિ યહ નીતિ અનુપા ॥ ૧ ॥

માયા ભક્તિ મુનહુ પ્રમુ દોઝ । નારિ વર્ગ જાનૈં સવ કોઝ ॥

પુનિ રઘુવીરહિ ભક્તિ પિયારી । માયા સલ નર્તકી વિચારી ॥ ૨ ॥

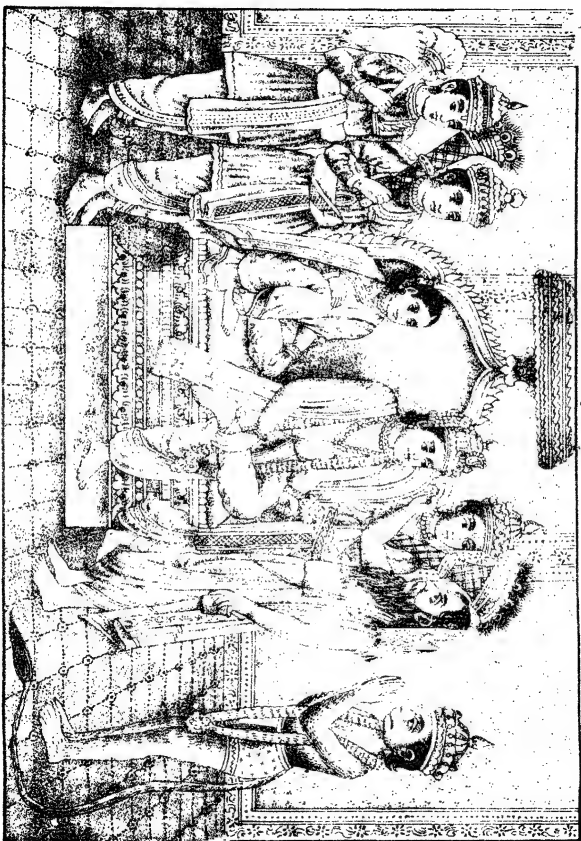
ભક્તિહિં સાનુકૂલ રઘુરાયા । તાવે તેહિં દરપતિ અતિ માયા ॥

રામભક્તિ નિરુપમ નિરુપાધી । વસૈં જામુ વર સદા અવાધી ॥ ૩ ॥

તેહિં વિલોકિ માયા સકુચાર્દ । કરિ ન શકૈં કહુ નિજ પ્રમુતાર્દ ॥

અસ વિચારિ જો મુનિ વિજ્ઞાની । યાચર્દિ ભક્તિ સકલ ગુણ સ્વાની ॥ ૪ ॥

હે ગરૂડજી ! હું આ વિષયમાં કશે પક્ષપાત ધરીને બોલતો નથી, પણ જે મતનું વેદોએ, પુરાણોએ તથા સંતોએ, પ્રતિપાદન કર્યું છે, તે જ મત કહું છું. સ્ત્રી, સ્ત્રીના રૂપમાં મોહ ન પામે, એ સ્વાભાવિક વાત છે, માટે માયાને ભક્તિમાં મોહ થતો નથી. ॥ ૧ ॥ માયા અને ભક્તિ એ બન્ને, રામચંદ્રજીની સ્ત્રીઓ છે, એમ સહુ કોઈ જાણે છે, પણ રામચંદ્રજીને તેઓમાં ભક્તિ જ પ્યારી છે. કેમ કે, માયા લોકોને ડગનારી છે. જ્ઞાની નાચનારી પણ છે. ॥ ૨ ॥ રામચંદ્રજી, ભક્તિને જ વશ છે, તે કારણને લીધે, જિજ્ઞાસી માયા ભક્તિથી અત્યંત ડર્યા કરે છે. રામચંદ્રજીની નિરૂપમ તથા નિષ્કામ ભક્તિ એના

હૃદયમાં સર્વદા અબાધિત રીતે વસે છે, ॥ ૩ ॥ તેને બોધને માયા સંકેતાર્થ બધ છે અને ત્યાં પોતાના કશે પ્રભાવ બતાવી શકતી નથી. જ્ઞાની મુનિઓ, આ પ્રમાણે વિચારીને જ સર્વ શુદ્ધિના નિધાનરૂપ ભક્તિની માગણી કરે છે. ॥ ૪ ॥

દો-—યહ રહસ્ય રઘુનાથ કર, વેગ ન જાને કોઈ ॥

જાનેતે રઘુવર કૃપા, સ્વપ્રેહુ મોહ ન હોઈ ॥ ૧૮૨ ॥

રામચંદ્રજીનું આ રહસ્ય તુસ્ત કાંઈના સમજવામાં આવતું નથી. જેના ઉપર રામચંદ્રજીની કૃપા થાય, તેના જ બાણવામાં આવે છે અને જેના બાણવામાં આવે, તેને સ્વપ્રમાં પશુ મોહ થતો નથી. ॥ ૧૮૨ ॥

દો-—અવરો જ્ઞાન ભક્તિ કર, ભેદ સો મુનહુ મવીન ॥

જો મુનિ હોઈ રામ પદ, પ્રીતિ સદા અવિછીન ॥ ૧૮૩ ॥

હે પ્રવીણ ગરૂડજી ! જ્ઞાન અને ભક્તિ, એઓ વચ્ચેનો બીજો પશુ અંતર કહું છું, તે સાંભળો, કે જે સાંભળવાથી રામચંદ્રજીના ચરણોમાં સર્વદા અખંડ પ્રીતિ રહેશે. ॥ ૧૮૩ ॥

દો-—મુનહુ તાત યહ અકથ કહાની । સમુદ્ધત બનૈ ન જાત બલાની ॥

ઈશ્વર અંશ જીવ અવિનાશી । ચેતન અમલ સહજ સુલ્કારાશી ॥ ૧ ॥

સો માયાવશ ભયડ ગુસાર્હ । બૈધ્યો કીર મર્કટ કી નાર્હ ॥

જહ ચેતનાર્હિ ગ્રંથિ પરિ ગર્હ । યદપિ મૃષા છૂટત કઠિનર્હ ॥ ૨ ॥

જબ તે જીવ ભયો સંસારી । ગ્રંથિ ન છૂટ ન હોઈ સુલ્કારી ॥

શ્રુતિ પુરાણ બહુ કહેડ ઉપાર્હ । છૂટ ન અધિક અધિક અરુદ્ધાહ ॥ ૩ ॥

જીવ હૃદય તમ મોહ વિશેષી । ગ્રંથિ છૂટૈ કિમિ પરૈ ન દેષી ॥

અસ સંયોગ ઈશ જબ કર્હ । તબહુ કદાચિત્ત સો નિરુઅર્હ ॥ ૪ ॥

સાત્વિક શ્રદ્ધા ધેનુ સુહાર્હ । જો હરિ કૃપા હૃદય વસ આર્હ ॥

જપ તપ સંયમ નિયમ અપારા । જો શ્રુતિ કહ શુભ ધર્મ અચારા ॥ ૫ ॥

તે તૃણ હરિત ચૈરૈ જબ ગાર્હ । ભાવ વત્સ શિશુ પાય પન્હાર્હ ॥

નોઈ નિવૃત્તિ પાત્ર વિશ્વાસા । નિર્મલ મન અહીર નિજ દાસા ॥ ૬ ॥

પરમ ધર્મ મય પય દુહિ માર્હ । અવટૈ અનલ અકામ બનાર્હ ॥

તોષ મરુત તબ ક્ષમા જુઠાવૈ । ધૃતિ સમ જામન દેડ જમાવૈ ॥ ૭ ॥

મુદિતા મયૈ વિચાર મથાની । દમ અધાર રજ સત્ય મુવાની ॥

તબ મયિ કાદિ લેડ નવનીતા । વિમલ વિરાગ મુખગ મુપુનીતા ॥ ૮ ॥

હે તાત ! આ અકથનીય વાત સાંભળો, કે જે સમજવાથી જ અને એમ છે, પશુ અંતર રીતે કહી શકાય એમ નથી. જીવ, ઈશ્વરના અંશરૂપ અવિનાશી, ચેતનરૂપ, નિર્મલ અને સફળ મુખરૂપ છતાં પશુ ॥ ૧ ॥ માયાને વશ થઈને પોપટની જેમ અને

વાનરાની પેઠે બંધાઈ રહ્યા છે. જડ અને ચૈતન્ય, એઓની (શરીર અને આત્મા, એઓની) ‘વેહોહમસિ દેહ હું છું.’ એવા પ્રકારની ગાંઠ પડી ગઈ છે, કે જે ગાંઠ મિથ્યા છતાં પણ છૂટવી કઠણ છે. ॥૨૨॥ એ ગાંઠ પડી જવાથી જીવ સંસારી બની ગયો છે. ગાંઠ છૂટે નહીં અને જીવ સુખી થાય નહીં એવું બન્યું છે. શ્રુતિઓ અને પુરાણો, એ ગાંઠને છોડી નાખવાના ઘણા ઘણા ઉપાયો બતાવ્યા કરે છે, પણ એ ગાંઠ નહીં છૂટતાં ઉલટી વધારે વધારે ભમતી જાય છે. (નિગઠ બેસતી જાય છે.) ॥૩૩॥ જીવોના હૃદયમાં મોહરૂપી અંધકાર વિશેષ હોવાને લીધે, તેઓને એ નિગઠ ગાંઠ નજરે પણ પડતી નથી, ત્યારે છૂટે તો ક્યાંથી જ. જે ઈશ્વર સાનુકૂલ થઈને નીચે પ્રમાણે સંયોગ બતાવી છે તો કહાય એ ગાંઠ છૂટે એવો સંભવ થાય છે. ॥ ૪ ॥ જે ઈશ્વરની કૃપાથી સાત્ત્વિક શ્રદ્ધારૂપી ગાય હૃદયરૂપી ગોશાળામાં આવીને વસે. એ ગાય, જે જપ, તપ તથા અપાર યમ, નિયમો આદિ વેદોક્ત શુભ કર્મો તથા ॥ ૫ ॥ શુભાચારોરૂપી લીલાં ખડોને ચરે તથા ભાવ (પ્રેમ) રૂપી વાછડાના યોગથી પ્રાસવો મૂકે, જે તાબેદાર કરી રાખેલો નિર્મળ મનરૂપી ગોવાળ નિવૃત્તિરૂપી નૌઝણાંથી તે ગાયને બાંધી, વિશ્વાસરૂપી પાત્રમાં ॥ ૬ ॥ પરમ ધર્મરૂપી દૂધ દ્રવે, જે એ દૂધને નિષ્કામપણાંરૂપી અગ્નિપર મૂકીને ઓટવામાં આવે, જે ઓટવા પછી ક્ષમા નામની દાસી, તે દૂધને સંતોષરૂપી પવનથી ઠંડું પાડી, ધીરજરૂપી મેળવણુ નાખીને જમાવે, ॥ ૭ ॥ પછી જે મુહિતાવૃત્તિ (અન્યનું સુખ જોઈને પ્રસન્નતા) નામની દાસી, કમ (ઇદ્રિયનિગ્રહ) રૂપી થાંભલીમાં સત્ય વાણીરૂપી દોરીથી વિચારરૂપી રવાઈ બાંધી, તે રવાઈથી મથન કરે (વલોવે) તથા મથન કરી, નિર્મલ વેરાગ્યરૂપી ઉત્તમ પવિત્ર માંખણને કાઢી લેયે, ॥ ૮ ॥

દો-યોગ અગ્નિ કરિ પ્રગટ તબ, કર્મ શુભાશુભ જાઈ ॥

બુદ્ધિ સિરાવૈ જ્ઞાન છૂત, મમતા મલ જર જાઈ ॥ ૧૮૪ ॥

તબ વિજ્ઞાન નિરુપિણી, બુદ્ધિ વિશદ છૂત પાઈ ॥

ચિત્ત દિયા મરિ ધૈર દૃઢ, સમતા દિઅટિ બનાઈ ॥ ૧૮૫ ॥

તીન અવસ્થા તીન ગુણ, તેહિ કપાસતે કાઢિ ॥

તુલ તુરીય સંવારિ પુનિ, વાતી કરૈ મુગાદિ ॥ ૧૮૬ ॥

પછી જે બુદ્ધિરૂપી સુખ્ય સ્ત્રી, યોગરૂપી અગ્નિને પ્રકટ કરી, શુભાશુભ કર્મોરૂપી કાછોને સળગાવી, તેમાંથી મમતારૂપી છાશ બળી જાય, એવી રીતે એ માંખણને તાવે તથા તાવી, ॥ ૧૮૪ ॥ વિજ્ઞાનરૂપી શુદ્ધ ધી લઈ લઈને ચિત્તરૂપી કોડિયામાં સારી પેઠે બેસે, તે પછી જે સમતારૂપી દાસી, ॥ ૧૮૫ ॥ ત્રણ અવસ્થાઓરૂપી કપાસમાંથી સત્ય આદિ ગુણોરૂપી કપાશીઆઓને કઢાડી નાખી, તુરિયાવસ્થારૂપ (સાક્ષી પણારૂપ) ચોખ્ખાં રૂપી દૃઢ વાટ બનાવે, ॥ ૧૮૬ ॥

૧ પૈપટ પૈતાની બૂલથી જ નળકીમાં બંધાઈ જાય છે. અને વાનરો સાકમ વાસણમાં લંચ નાખી, મુઠી વાળે લેવારૂપ પૈતાની બૂલથી જ ફસાઈ જાય છે.

સો—યહિ વિધિ લે સૌ દીપ, તેજરાશિ વિજ્ઞાનમય ॥

જાતર્હિ તામુ સમીપ, જરહિ મદાદિક શ્લભ સબ ॥ ૧૭ ॥

અને છેવટ બુદ્ધિરૂપી સુખ્ય સ્ત્રી બ્રહ્મજ્ઞાનરૂપી તેજોમય દીવાને પ્રકટે તે તે દીવાની પાસે જતાં જ મદ આદિ પતંગીઆઓ ભસ્મ થઈ જાય જ છે. ॥ ૧૭ ॥

બૌ—સોહમસિમ્મિમ્મિમ્મિમ્મિમ્મિ અર્થે અર્થે દીપ શિલા સોઈ પરમ પર્વંદા ॥

આતમ અનુભવ સુખ સુપ્રકાશા । તવ ભવ મૂલ ભેદ ભ્રમ નાશા ॥ ૧ ॥

મ્મલ અવિદ્યા કર પરિવારા । મોહ આદિ તમ મિટૈ અપારા ॥

તવ સોઈ બુદ્ધિ પાઈ ઝંજિયારી । ઝર મુહ બૈટિ પ્રતિથિ નિરુઝારી ॥ ૨ ॥

છોરન પ્રાંથિ પાવ જો સોઈ । તવ યહ જીવ કૃતારથ હોઈ ॥

છોરત પ્રાંથિ જાનિ સ્વગરાયા । વિપ્ર અનેક કરૈ તવ માયા ॥ ૩ ॥

ઋદ્ધિ સિદ્ધિ મેરે વહુ ભાઈ । બુદ્ધિહિ લોભ દિલાવૈ જાઈ ॥

કલ્મ લલ્મ છલ કરિ જાય સમીપા । અંચલ વાત બુઝાવૈ દીપા ॥ ૪ ॥

હોઈ બુદ્ધિ જો પરમ સપાની । તિન્હ તન ચિતવન અનહિત જાની ॥

જો તેહિ વિપ્ર બુદ્ધિ નહિ વાધી । તૌં વહોરિ સુર કરહિ ઉપાધી ॥ ૫ ॥

ઈન્દ્રિય દ્વાર શ્લોચા નાના । તૈહ તૈહ સુર બૈટે કરિ થાના ॥

આવત દેલહિ વિષય વગારી । તે હઠિ દેહિ કપાટ ઉવારી ॥ ૬ ॥

જવ સો મર્મજન ઝર મુહ જાઈ । તવહિ દીપ વિજ્ઞાન બુઝાઈ ॥

પ્રાંથિ ન છૂટ મિટા સો પ્રકાશા । બુદ્ધિ વિકલ મહ વિષય વતાસા ॥ ૭ ॥

ઈન્દ્રિય સુરન્હ ન જ્ઞાન મુહાઈ । વિષય મોગ પદ પ્રતિ સદાઈ ॥

વિષય સમીર બુદ્ધિકૃત મોરી । તેહિ વિધિ દીપકો વાર વહોરી ॥ ૮ ॥

‘સોહમસિમ્મિમ્મિમ્મિમ્મિમ્મિ’ એવા પ્રકારની જે અખંડ વૃત્તિ રાખવામાં આવે, એ જ એ દીવાની પ્રચંડ શિખા છે. આ શિખાથી જીવન-સુખના સુખ દેખાવારૂપ પ્રકાશ થાય, ત્યારે સંસારના મૂળરૂપ લેહભમ નષ્ટ થઈ જાય છે ॥ ૧ ॥ અને અવિદ્યાના પ્રભલ પરિવાર-અંધ મોહાદિ અંધકાર નષ્ટ થઈ જાય છે. આવા અજવાળાને મેળવી, હૃદયરૂપી ઘરમાં બેસીને તે બુદ્ધિરૂપ સુખ્ય સ્ત્રી જ પહેલી ‘વેહોહમસિમ્મિમ્મિમ્મિ’ એ ગાંઠને છોડવા માટે છે. ॥ ૨ ॥ એ ગાંઠ એ છૂટી જાય, તે તે સમયે જ જીવ કૃતાર્થ થઈ જાય છે, એ નિસ્સંશય વાત છે, પરંતુ હે ગર્હકજી ! એ ગાંઠને છોડવામાં આવતી બાબીને, તે સમયે માથા અનેક વિન્દોને પ્રેરે છે. ॥ ૩ ॥ માથાએ પ્રેરેલી ઘણી ઘણી પ્રકારની ઋદ્ધિ સિદ્ધિઓરૂપી સ્ત્રીઓ, બુદ્ધિને કેટલીએક લાલચો બતાવે છે અને કળાથી તથા છળ બળથી પાસે જઈ, પોતાના છોડાઓથી પેલા દીવાને બૂઝાવી નાખે છે. ॥ ૪ ॥ એ જીવની બુદ્ધિરૂપી સુખ્ય સ્ત્રી, પરમ ચતુર હોય, તે ઋદ્ધિ સિદ્ધિઓને અત્યંત અહિત-રૂપ બાબીને તેઓની સામે પશુ જીવે નહીં અર્થાત્ તેઓનો અત્યંત અનાદર જ કરે. એ બુદ્ધિ, એ ઋદ્ધિ સિદ્ધિઓરૂપી વિદ્વેષીઓને, તે પછી દેવતાઓ, તેને પોતપોતાના

લોકોના લોભો, લોભવા આવવા માટે લલચાવે છે. ॥ ૫ ॥ ઇન્દ્રિયોનાં દ્વારોથી ઝરાખાઓમાં, તે તે સ્થલોમાં, અનેક દેવતાઓ, કંઠાણાં કરી, ખેડેલા છે, તેઓ પશુ વિષયરૂપી પવનને આવતો ભોઈ, કંઠ વાપરીને કમાડોને ઉઘાડી નાખે છે ॥ ૬ ॥ અને એમ થવાથી વિષયરૂપી પવન, હૃદયરૂપી ધરની અંદર ભય છે કે તુરત જ પેલો જ્ઞાનરૂપી દીવો બૂઝાઈ જાય છે. આમ થાય તો ગાંઠ પશુ નહીં છૂટતાં અને પ્રકાશ પશુ ટળી જતાં, બુદ્ધિ, વિષયરૂપી પવનથી વ્યાકુલ થઈ જાય છે. ॥ ૭ ॥ ઇન્દ્રિયોના દેવતાઓને પ્રલસન ગમતું નથી. એઓને તો સર્વદા વિષયો ઉપર જ પ્રીતિ છે. વિષયરૂપી પવન બુદ્ધિને વ્યાકુલ કરી નાખે, તો પછી ફરીવાર એ દીવો કોણ બાળે ? ॥ ૮ ॥

દો०—તવ ફિર જીવ વિવિધ વિધિ, પાવૈ સંસૃતિ કલેશ ॥

હરિ માયા અતિ દુસ્તર, તરિ ન જાઈ વિહંગેશ ॥ ૧૮૭ ॥

હે પક્ષીઓના રાજ ગરૂડ ! જ્ઞાનરૂપી દીવો બુઝાઈ જતાં, જીવ પાછો સંસારના અનેક પ્રકારના કલેશોને પ્રાપ્ત થાય છે તેથી પ્રભુની માયા અત્યંત દુસ્તર છે માટે તેથી સેહેજ પશુ તરી શકાતી નથી. ॥ ૧૮૭ ॥

દો०—કહત કઠિન સમુક્ત કઠિન, સાધન કંઠિન વિવેક ॥

હોઈ છુણાક્ષર ન્યાય જો, પુનિ પ્રત્યૂહ અનેક ॥ ૧૮૮ ॥

પ્રલસન કહેવું કંઠણ છે, સમજવું કંઠણ છે અને તેનાં સાધનો કરવાં પશુ કંઠણ છે, તેથી તે ધણું કરીને યથાર્થ ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ જ થોડો છે, પરંતુ તે બે ધુણાક્ષર ન્યાયથી^૧ ઉત્પન્ન થાય, તોપણ પાછાં ઉપર કહ્યા પ્રમાણે અનેક વિદ્યો નડે છે. ॥ ૧૮૮ ॥

ચૌ०—જ્ઞાનકિ પંથ કૃપાળ કિ ધારા । પરત યગેશ હોઈ નહિ વારા ॥

જો નિર્વિગ્ન પંથ નિર્વહઈ । સો કૈવલ્ય પરમ પદ લહઈ ॥ ૧ ॥

અતિ દુર્લભ કૈવલ્ય પરમ પદ । સંત પુરાણ નિગમ આગમ વદ ॥

રામ ભજત સોઈ ભક્તિ ગુસાઈ । અન ફલિત આવૈ વરિ આઈ ॥ ૨ ॥

જિમિયલ વિનુ જલ રહિ ન શકાઈ । કોટિ ભૌંતિ કોઝ કરૈ ઉપાઈ ॥

તથા મોક્ષ સુખ સુન સ્વગરાઈ । રહિ ન શકૈ હરિ ભક્તિ વિહાઈ ॥ ૩ ॥

અસ વિચારિ હરિ ભક્તિ સવાને । મુક્તિ નિરાદરિ ભક્તિ હુમાને ॥

ભક્તિ કરત વિન યતન પ્રયાસા । સંસૃતિ મૂલ અવિદ્યા નાસા ॥ ૪ ॥

ખોજન કરિય તૃપ્તિ હિત લાગી । જિમિ સો અભ પચૈ જટરાગી ॥

અસ હરિ ભક્તિ સુગમ સુલદાઈ । કો અસ મૂઢ ન જાહિ સુદાઈ ॥ ૫ ॥

૧ મુખનો અગ્નિ, જીભનો વરુણ, ચક્ષુનો સૂર્ય, નાકનો અશ્વિનીકુમારો, કાનના દિશા, હાથનો ઇન્દ્ર, પગના વિષ્ણુ, મનનો ચંદ્ર, વચ્ચાનો વાયુ, શુદ્ધનો નિર્વૃત્તિ અને ઉપરથી પ્રલસે છે. ૨ પશુ નાખેલાં છોડા, લાકડાને ફેલે છે, તેમાં ફેલતાં ફેલતાં કાંઈ વખતે અંકરમાં એકાદ અક્ષર બની જાય છે. એ પ્રમાણે કાંઈવાર અંકરમાં બની જવું, એ ધુણાક્ષર ન્યાય કહેવલ છે.

પ્રહસનનો માર્ગ તરવારની ધાર જેવો છે, કે જેમાં ચાલનારને, પડી જઈ, કપાઈ-મરતાં વાર લાગે એમ નથી. એ એ માર્ગમાં જીવ નિર્વિઘ્ન રીતે પાર પડે, તો કેવલ્ય સુક્તિ નામના પરમ પદને પામે છે. ॥ ૧ ॥ આમ હોવાને લીધે, કેવલ્ય સુક્તિ નામનું પરમ પદ અતિ દુર્લભ છે, એમ વેદો, શાસ્ત્રો, પુરાણો અને સંતો કહે છે. આ પ્રમાણે કેવલ્ય સુક્તિ, કે જે જ્ઞાનના વિકટ માર્ગમાં ચાલવાથી બહુ પરિશ્રમે મળે છે, તે કેવલ્ય સુક્તિ રામના ભજનરૂપ ભક્તિની આગળ, નહીં ધુલેલી છતાં પણ બલોત્કારથી આવે છે. ॥ ૨ ॥ જેમ કરોડો ઉપાયો કરીએ તોપણ સ્થલ વિના જલ, રહી શકતું જ નથી, તેમ કેવલ્યસુક્તિરૂપ સુખ, હરિભક્તિ વિના રહી શકતું જ નથી. અતુર હરિભક્ત જનો, ॥ ૩ ॥ એમ વિચાર કરી, સુક્તિનો અનાદર કરીને, ભક્તિમાં જ લોકાયેલા રહે છે. ભક્તિ કરવાથી વિના ચને અને વિના પ્રયાસે સંસારનાં મૂળરૂપ અવિદ્યાનો નાશ થઈ જાય છે. જેમ આપણે તુસિને માટે ભોજન કરીએ છીએ, તેમાં જઠરાગ્નિ પોતાની મેળે જ અન્નનો પચાવ થાય છે, તેમ ભક્ત લોકો, રામચંદ્રજીના આરાધનને માટે, ભક્તિ કરે છે, તેમાં કેવલ્ય પદ પોતાની મેળે જ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. ॥ ૪ ॥ અથવા જેમ તુસિને માટે ભોજન કરતાં જઠરાગ્નિ, તે અન્નને પકાવી નાખે છે, તેમ રામચંદ્રજીના આરાધનને માટે, ભક્તિ કરતાં પોતાની મેળે પ્રાપ્ત થતો જ્ઞાનરૂપ અગ્નિ, પ્રારબ્ધ કર્મ વગરનાં સઘળાં કર્મોને, ભસ્મ કરી નાખે છે. (સ્વીયતે વાસ્ય કર્માણિ જ્ઞસ્મિન્ દષ્ટે પરાવરે.) હે ગરુડજી ! આ પ્રમાણે પ્રહસન કરતાં, હરિભક્તિ સુગમ છે અને સુખદાયી છે, એવો મૂઠ કાણ હોય ? કે જેને ભક્તિ પ્રિય ન લાગે ? ॥ ૫ ॥

દો-સેવક સેવ્યભાવ વિન, ભવ ન તરિય ડરગાર ॥

મજહુ રામ પદ પંકજ, અસ સિદ્ધાંત વિચારિ ॥ ૧૮૯ ॥

જો ચેતન કહૈં જડ કરૈં, જડહિં કરૈં ચૈતન્ય ॥

અસ સમર્થ રઘુનાયકહિં, મજહિં જીવ સો ઘન્ય ॥ ૧૯૦ ॥

હે સર્પોના શત્રુ ! સેવક-સેવ્યભાવ રાખ્યા વિના (રામચંદ્રજીને સ્વામી અને પોતાને સેવક સમજ્યા વિના) સંસાર તરી શકાતો નથી, એ સિદ્ધાંતનો વિચાર કરીને રામચંદ્રજીનાં ચરણાર્ચિ-દોનું ભજન કરો. રામચંદ્રજી, કે જે વિદ્વાનને મૂર્ખ બનાવી દેવા અને મૂર્ખને વિદ્વાન બનાવી દેવા સમર્થ છે. (જેમણે તમને મોહવશ બનાવી દીધા હતા અને મને નિર્મોહ બનાવી દીધો છે,) તેમનું જે જીવ ભજન કરે, તે જીવ અન્યભક્તિનું પાત્ર છે. ॥ ૧૮૯ ॥ અથવા રામચંદ્રજી કે જે ચૈતન્યને જડ બનાવી દેવા તેજા જડને ચૈતન્ય બનાવી દેવા સમર્થ છે, (જેમણે અહલ્યાને શિલારૂપ બનાવી દીધી હતી અને તે શિલાને પાછી અહલ્યારૂપ બનાવી દીધી,) તેમનું જે જીવ, ભજન કરે, તે જીવ પ્રત્યભાવનું પાત્ર છે. ॥ ૧૯૦ ॥

ચો-કહેઈ જ્ઞાન સિદ્ધાંત બુઝાઈ. મુનહુ ભક્તિ મણિકી મંમુતાઈ ॥

રામ-ભક્તિ ચિન્તામણિ સુન્દર. વસે ગરુડ જાકે ઝા અન્તર ॥ ૧ ॥

જો કલ્પ મારાચિંતા-સુત્યમ્ન-દુર્ગ પયે તત્ત-ફલમો વંતેતિ હિ. ૧૫૪

રામ પ્રકાશ રૂપ દિન રાતી । નહિ કલ્હુ ચહિય દિયા ઘૃત વાસી ॥
 મોહ દરિદ્ર નિકટ નહિ આવા । લોભ વાત નહિ તાહિ મુજાવા ॥ ૨ ॥
 પ્રબલ અવિદ્યા તમ મિટ જાઈ । દારહિ સકલ શલ્ય સમુદાઈ ॥
 સલ કામાદિ નિકટ નહિ જાઈ । વસે ભક્તિ મણિ જોહિ ઊર મારી ॥ ૩ ॥
 ગરલ મુઘા સમ અરિ હિત હોઈ । તેહિ મણિ વિનુ મુલ પાવ ન કોઈ ॥
 વ્યાપહિ માનસ રોગ ન ભારી । જોહિકે વશ સવ જીવ દુઃસ્વારી ॥ ૪ ॥
 રામભક્તિ મણિ ઊર વસ જાકે । દુઃખ લવલેશ ન સ્વપ્નેહુ તાકે ॥
 ચતુર શિરોમણિ તે જગમાર્હી । જે મણિ લાગિ મુયત્ન કરાઈ ॥ ૫ ॥
 સો મણિ યદપિ પ્રગટ જગ અહર । રામ કૃપા વિનુ નહિ કોલ લહર ॥
 મુગમ ઉપાય પાઝે કેરે । નર હત ભાગ્ય દેત મટ ભેરે ॥ ૬ ॥
 પાવન પર્વત વેદ પુરાના । રામ કથા રુચિરાકર નાના ॥
 મર્મી સજ્જન મુમતિ કુદારી । જ્ઞાન વિરાગ નયન ઊરગારી ॥ ૭ ॥
 ભાવ સહિત જો સ્વોદે પ્રાની । પાવ ભક્તિ મણિ સવ મુલ સ્વાની ॥
 મોરે મન પ્રમુ અસ વિશ્વાસા । રામતે અધિક રામ કર દાસા ॥ ૮ ॥
 રામ સિંધુ ઘન સજ્જન ધીરા । ચંદન તરુ હરિ સંત સમીરા ॥
 સવ કર ફલ હરિ ભક્તિ મુદાર્હી । સો વિનુ સંત ન કાહ પાર્હી ॥ ૯ ॥
 અસ વિચારિ જો કરુ સતસંગા । રામભક્તિ તેહિ મુલ્ય વિહંગા ॥

હે ગરુડલ ! આ જ્ઞાનનો સિદ્ધાંત મેં તમને સમજાવીને કહ્યો. હવે ભક્તિ-
 રૂપ ચિન્તામણિનો પ્રભાવ સાંભળો. રામભક્તિરૂપી સુંદર ચિન્તામણિ, જેના હૃદયમાં
 રહે, ॥ ૧ ॥ તેને રામચન્દ્રરૂપી પરમ પ્રકાશ કે જેને દીવો, ધી કે વાટ કશું જોઈતું
 નથી, તે રાત દિવસ પાસે ને પાસે રહે છે, મોહરૂપી દારિદ્ર્ય કદી પણ પાસે આવતું
 નથી, લોભરૂપી પવનથી પ્રકાશ બુઝાઈ જવાની ધાસ્તી રહેતી નથી, ॥ ૨ ॥ અવિદ્યારૂપી
 પ્રબલ અંધકાર ટળી જાય છે અને સર્વ કામ, ક્રોધ આદિ પતંગીઆઓનો સમૂહ હારી
 જઈને પાસે પણ જતો નથી. જેની પાસે એ ભક્તિરૂપ ચિન્તામણિ હોય, ॥ ૩ ॥ તેને
 જેર પણ અમૃતરૂપ થઈ જાય છે અને શત્રુ પણ મિત્રરૂપ થઈ જાય છે. (જીવો કે મને
 લોભશ મુનિના શાપરૂપી જેર, અમૃતરૂપ થઈ ગયું અને શાપ દેનારાં લોભશ મુનિએ
 શત્રુમાંથી મિત્ર બનીને ઉપદેશ કર્યો.) એ ભક્તિરૂપી મણિ વિના કોઈને પણ મુખની
 પ્રાપ્તિ થતી નથી. કામ, ક્રોધ આદિ મનના રોગો, કે જેઓને વશ કરીને સમજા લેવો
 દુઃખીઆ થાય છે, ॥ ૪ ॥ તે રોગો, રામભક્તિરૂપી મણિવાળા ચિત્તમાં કદી પણ વ્યાપ
 થતા નથી. જેના હૃદયમાં રામભક્તિરૂપી મણિ વસે છે, તેને સ્વપ્નમાં પણ લવલેશ આનંદ
 દુઃખ પ્રાપ્ત થતું નથી. જે પુરૂષ એ મણિને મેળવવા માટે યત્ન કરે, તેજ પુરૂષ જન્મતમાં
 અતુર હોકોનો શિરોમણિ છે, એમ સમજવું. ॥ ૫ ॥ એ મણિ એ કે જન્મતમાં પ્રસિદ્ધ
 છે, તેપણ રામચન્દ્રની કૃપા વિના કોઈને પ્રાપ્ત થતો નથી. એ મણિ મેળવવાના

ઉપાયો પશુ સુચમ છે, પરંતુ અભાગીયાં માણસો તો કામ, ક્રોધાદિકના મજ્જાઓને લીધે, તે ઉપાયોથી દૂર જ રહે છે. ॥ ૬ ॥ હે ગરૂડ ! જે માણસ પ્રેમથી યુક્ત થઈને, વેદો તથા પુરાણોરૂપી પવિત્ર પર્વતોમાં રહેલી રામચન્દ્રજીની કથાઓરૂપી અનેક સુંદર ખાણોને, તેઓના મંત્રોને બલુનારા રામભક્તોરૂપી પહાડી લોકોની મદદ લઈ, તથા સુલુહિરૂપી ક્રોધાળી લઈ, જ્ઞાન તથા વૈરાગ્યરૂપી નેત્રોથી જોઈને ખોદે છે. ॥ ૭ ॥ તેઓ, સુખના સ્થાનકભૂત રામભક્તરૂપ ચિન્તામણિને મેળવી શકે છે. હે ગરૂડ ! મારા મનમાં જોવો વિચારસ છે કે, રામચન્દ્રજીના ભક્તો રામચન્દ્રજીથી પશુ શ્રેષ્ઠ છે. ॥ ૮ ॥ કેમ કે, જેમ વાદળાંઓ સસુદ્રનાં જળને સર્વત્ર વરસાવે છે, તેમ રામચન્દ્રજીના ભક્તો રામચન્દ્રજીના યશને સર્વત્ર ફેલાવે છે અને જેમ પવનો ચંદનના સુગંધને સર્વત્ર ફેલાવે છે, તેમ રામચન્દ્રજીના ભક્તો, રામચન્દ્રજીના યશને સર્વત્ર ફેલાવે છે. (જે કામ સસુદ્રથી થતું નથી, તે કામ વાદળાંઓ કરી આપે છે, માટે વાદળાંઓને સસુદ્રથી અધિક ગણવાં જોઈએ અને જે કામ ચંદનથી થતું નથી, તે કામ પવનો કરી આપે છે, માટે પવનોને ચંદનથી અધિક ગણવા જોઈએ, જો ન્યાય સિદ્ધ છે.) રામચન્દ્રજીની ભક્તિ, કે જે સર્વ સાધનોના ક્ષણરૂપ છે, તે ભક્તિ, રામભક્તોનો સંગ કર્યા વિના ક્રોધને પ્રાપ્ત થતી નથી. ॥ ૯ ॥ હે ગરૂડ ! એમ વિચારીને જેઓ સત્સંગ કરે છે, તેઓને રામચન્દ્રજીની ભક્તિ સુલભ થાય છે. ॥

દો-—બ્રહ્મ પયોનિધિ મંદર, જ્ઞાન સંત સુર આદિ ॥

કયા સુવા મયિ કાદર્હી. ભક્તિ મધુરતા જાદિ ॥ ૧૧૧ ॥

સંત જનોરૂપી દેવતાઓ, વિચારરૂપી મંદરાચલથી વેદરૂપી ક્ષીરસાગરનું મધન કરીને તેમાંથી ભક્તિરૂપી મધુરતાથી ભરેલું કથારૂપી અમૃત કહાડી લે છે. ॥ ૧૧૧ ॥

દો-—વિરતિ ચર્મ અસિ જ્ઞાન મદ, લોભ મોહ રિપુ મારિ ॥

જય પાર્શ્વ સોદ્ધ હરિ ભગતિ, દેવ સ્વેશ વિચારિ ॥ ૧૧૨ ॥

હે ગરૂડ ! વિચારી જુવો કે, સંત જનોરૂપી દેવતાઓએ, વૈરાગ્યરૂપી હાલ અને જ્ઞાનરૂપી તરવારથી, લોભ, મોહ તથા મદરૂપી અસુરોને જિતી લઈને હરિભક્તિના લાભરૂપ વિજય મેળવ્યો છે. ” ॥ ૧૧૨ ॥

બો-—પુનિ સમેષ બોલેલ સ્વગરાજ. જો કૃપાલુ મોહિં ઉપર ખાજ ॥

નાય મોહિં નિજ સેવક જાની. સપ્ત પ્રશ્ન મમ કહહુ લ્લાની ॥ ૧ ॥

પ્રથમહિં કહહુ નાય મતિ ધીરા. સપ્તે દુર્લભ કવન જીરીરા ॥

બદ્ધ દુઃસ્વ કવન કવન મુલ્ય ભારી. સો સંસેપહિં કહહુ વિચારી ॥ ૨ ॥

સંત અસંત મર્મ તુમ જાનહુ. તિન્હ કર સહજ સ્વભાવ લ્લાનહુ ॥

કવન પુણ્ય શ્રુતિ વિદિત વિષ્ણુ. કહહુ કવન અપ પરમ કરાલા ॥ ૩ ॥

મનસ રોગ કહહુ સબ માર્દ. તુમ સર્વેજ્ઞ કૃપા અધિકાર્દ ॥

જાત-મુખહુ સદર અતિ પ્રીતી. મેં સંસેપ કહોં ચહ નીતી ॥ ૪ ॥

નર સમાન નહિ કવનડ દેહી । જીવ ચરાત્ર ચાવત જેહી ॥ ૧૩ ॥
 નરક સ્વર્ગ અપર્ગ મિશેની । જ્ઞાન પિરાંગ મક્તિ મુલ દેની ॥ ૧૪ ॥
 સો તનુ ધરિ હરિ મજહિ ન જે નર । હોઈ વિષય રતિ મંદ મંદતર ॥ ૧૫ ॥
 કાંચ કિરાચ બદલિ શઠ લેહી । કરતે દારિ પરસ મણિ દેહી ॥ ૧૬ ॥
 નહિ દરિદ્ર સમ દુઃખ જગ માહી । સંત મિલન સમ મુલ કહુ નાહી ॥ ૧૭ ॥
 પર ઉપકાર વચન મન કાયા । સંત સહજ સ્વભાવ ચગરાયા ॥ ૧૮ ॥
 સંત સહઈ દુઃખ પરં હિત લાગી । પર દુઃખ હેતુ અસન્ત અમાગી ॥ ૧૯ ॥
 મૂરજ તરુ સમ સન્ત કૂપાલા । પર હિત સહ નિત વિપતિ વિશાલા ॥ ૨૦ ॥
 સન ઇવ ચલ પરવંધન કરઈ । ચાલ કઠાઈ વિપતિ સહિ મરઈ ॥ ૨૧ ॥
 સલ વિનુ સ્વારથ પર અપકારી । અહિ મૂષક ઇવ સુન ઊરગારી ॥ ૨૨ ॥
 પરસંપદા નિનાશ નશાઈ । જિમિ કૃષિ હિતિ હિમ ઉપલ વિલાઈ ॥ ૨૩ ॥
 દુષ્ટ ઉદય જગ આરતિ હેતુ । યથા પ્રસિદ્ધ અધમ ગ્રહ કેતુ ॥ ૨૪ ॥
 સન્ત ઉદય સન્તત મુલકારી । વિશ્વ મુલદ જિમિ ઇન્દુ તમારી ॥ ૨૫ ॥
 પરમ ધર્મ શ્રુતિ વિદિત અહિંસા । પરનિંદા સમ અગ ન ગરિસા ॥ ૨૬ ॥
 હરિ ગુરુ નિન્દક દાદુર હોઈ । જન્મ સહસ્ર પાવ તનુ સોઈ ॥ ૨૭ ॥
 દ્વિજ નિન્દક બહુ નરક ભોગ કરિ । જગ જનમૈ વાયસ શરીર ધરિ ॥ ૨૮ ॥
 સુર શ્રુતિ નિન્દક જો અભિમાની । રૌરવ નરક પરહિ સો પ્રાની ॥ ૨૯ ॥
 હોઈ ઉલૂક સંત નિંદારતિ । મોહ નિશા મિય જ્ઞાન ખાનુ ગતિ ॥ ૩૦ ॥
 સવકી નિંદા જો જડ કરહી । તે ચમગાદર હોઈ અવતરહી ॥ ૩૧ ॥
 મુનહુ તાત અવ માનસ રોગા । જેહિ તે દુલ પાવહી સવ લોગા ॥ ૩૨ ॥
 મોહ સકલ વ્યાધિન કર મૂલા । તેહિ તે પુનિ ઉપજૈં બહુ શૂલા ॥ ૩૩ ॥
 કામ વાત કફ લોભ અપારા । ક્રોધ પિત્ત નિત છાતી જારા ॥ ૩૪ ॥
 પ્રીતિ કરાઈ જો તીનીં ખાઈ । ઉપજૈં સન્નિપાત દુલદાઈ ॥ ૩૫ ॥
 વિષય મનોરથ દુર્લભ નાના । તે સવ શૂન નામકો જાના ॥ ૩૬ ॥
 મમતા દંદુ કંદુ રૂપાઈ । કુષ્ટ દુષ્ટતા મન કુટિલાઈ ॥ ૩૭ ॥
 અંકાર અતિ દુઃખદ ઠમરુઆ । દંભ કપટ મદ માન નહરુઆ ॥ ૩૮ ॥
 તૃષ્ણા ઉદર વૃદ્ધિ અતિ મારી । ત્રિવિધ રૂપણા તરુણતિજારી ॥ ૩૯ ॥
 યુગ વિધિ જ્વર મત્સર અવિવેકા । કહૈં લગિ કહૈં કુરોગ અનેકા ॥ ૪૦ ॥

એ પ્રમાણે કાકલુશંડણનાં વચનો સાંભળીને વળી પછી ગરુડે પ્રેમપૂર્વક બોલ્યા કે, હે કૃપાળુ ! જો આપ મારા ઉપર પ્રેમ કરો છો, તો મને પોતાનો સેવક બાણીને નીચે પ્રમાણે મારાં સાત પ્રશ્નોના ઉત્તરો આપો. ॥ ૧ ॥ હે પ્રીતિ ભુલિવાળા જ્ઞાત્રી ! પ્રથમ એ કહે છે, અત્યાસંસદ્ધાં મુદ્ધીરો કરતાં કયું શરીર દુર્લભ છે ? બીજું એ પછી

એ કહે છે, જગતમાં સઘળાં હુએ કરતાં કયું હુએ મોટું છે ? ॥ ૨ ॥ ત્રીજું એ કહે છે, જગતમાં સઘળાં સુખે કરતાં કયું સુખ મોટું છે ? ચોથું એ કહે છે, સંત જનોનો સ્વભાવ કેવો હોય છે ? અને અસંત જનોનો સ્વભાવ કેવો હોય છે ? પાંચમું એ કહે છે, વેદમાં કંઈ પ્રમાણે કયું પુણ્ય સર્વ પુણ્યોથી અધિક છે ? છઠ્ઠું એ કહે છે, કયું પાપ સઘળાં પાપોથી પણ અધિક ભયંકર છે ? ॥ ૩ ॥ સાતમું એ કહે છે, માનવિક રોગો કયા કયા કહેવાય છે ? આપ સર્વજ્ઞ છે, અતિ કૃપાળુ છે અને ધીર બુદ્ધિવાળો છે માટે હું પૂછું છું.” કાકભુશંકર બોલ્યા કે, “હે તાત ! હે ગરૂડ ! હું આ સઘળા વિષયો સંક્ષેપથી કહું છું, તે ધ્યાન દઇને પ્રેમપૂર્વક સાંભળો. ॥ ૪ ॥ મનુષ્ય શરીર સમાન બીજું કોઈ પણ શરીર નથી. મનુષ્ય શરીર, નરકની, સ્વર્ગની તથા મોક્ષની પણ નીસરણી છે, જ્ઞાન આપનાર છે, વૈરાગ્ય આપનાર છે, ભક્તિ આપનાર છે, અને સુખ આપનાર પણ છે. સઘળા સ્થાવર જંગમ છોડો મનુષ્ય શરીરની માગણી કરે છે. ॥ ૫ ॥ જે પ્રાણી મનુષ્ય શરીર મળ્યા છતાં, હરિનું ભજન કરે નહીં અને વિષયોમાં લંપટ રહે, તે પ્રાણી નિર્ભાગ્ય કરતાં પણ વધારે નિર્ભાગ્ય છે. મનુષ્ય શરીરને પામી, મોક્ષને માટે યત્ન નહીં કરતાં, સ્વર્ગાદિકનાં સુખને માટે યત્નો કરવા, એ તો હાથમાંથી પારસ મણિને ફેંકી નાખીને મૂર્ખતાથી કાચની કરચોને મેળવવા માટે યત્નો કરવા જેવું છે.” ॥ ૬ ॥ જગતમાં દારિદ્ર્ય સમાન બીજું કોઈ પણ હુએ નથી, તેમ જ જગતમાં સંત જનોના સમાગમ સમાન બીજું કોઈ પણ સુખ નથી. મનથી, વચનથી તથા કાયાથી પરોપકાર કરવો, એ સંત જનોનો સહજ સ્વભાવ હોય છે. ॥ ૭ ॥ સંત જનો પરાયું હિત કરવાને માટે પોતે હુએને સહન કરે છે અને અભાગીઆ અસંત જનો (હુર્જનો) પોતે હુએ પોતા વેડીને પણ બીજાઓને હુએ દેવામાં જ તત્પર રહે છે. જેમ ભોજ્યપત્રનાં વૃક્ષે, બીજાઓને સુખ દેવા માટે પોતાની ખાલ (ચાંમડી-છાલ) ખેંચાવાનું પણ સહન કરે છે, તેમ સંત જનો બીજાઓના હિતને માટે સર્વદા મોટી મોટી વિપત્તિઓને પણ સહન કરે છે. ॥ ૮ ॥ જેમ શબ્દનાં વૃક્ષો, પોતાની ખાલ કહડાવીને પણ બીજાઓને બાંધવામાં કારણભૂત થાય છે, તેમ અસંત જનો પોતે અનેક વિપત્તિઓને સહન કરી તથા છેવટે મરી પૂરે દઈને પણ બીજાઓનું ભુંડું કરવામાં કારણભૂત થાય છે, જેમ સર્વો, પોતાને કશો લાભ નહીં છતાં પરાયના પ્રાણ લે છે અને ઉઠરો, પોતાનો કશો લાભ નહીં છતાં પરાયો વસ્ત્રો કાપી નાખે છે, તેમ હુર્જનો, પોતાને કશો લાભ નહીં છતાં, બીજાઓનું અનિદ કરે છે. ॥ ૯ ॥ જેમ બરફના કરાઓ, ખેતીનો વિનાશ કરીને પોતે પણ નષ્ટ થઈ જાય છે, તેમ હુર્જનો, બીજાઓની સંપત્તિનો વિનાશ કરીને પોતે પણ નષ્ટ થઈ જાય છે. જગતમાં જેમ હુદ્દ કેતુઓને (પુંછડીઆ તારાઓનો) ઉદય પીડાનું જ કારણ થઈ પડે, તેમ હુર્જનોનો ઉદય, પીડાનું જ કારણ થઈ પડે છે. ॥ ૧૦ ॥ જેમ સૂર્યનો અને ચંદ્રનો ઉદય જગતના સુખને માટે જ થાય છે, તેમ સંત જનોનો ઉદય સર્વદા જગતનાં સુખને માટે જ થાય છે. વેદમાં પ્રખ્યાત અહિં સાદૃષ પરમ ધર્મ સઘળાં પુણ્યોથી અધિક પુણ્યરૂપ છે, અને પરાઈ નિન્દા કરવી, એ સઘળાં પાપોથી અધિક પાપરૂપ છે. અહિં સા જેવું બીજું કોઈ પણ મોટું પુણ્ય નથી અને પરાનિંદા જેવું બીજું કોઈ પણ મોટું પાપ નથી. ॥ ૧૧ ॥ હરિની પ્રથમ શુભ્રી નિન્દા કરનારો, મુશ્કેલ હજાર જ-મો-સૂધી દેહકાંતુ અવતારને પ્રાપ્ત

રામ કૃપા નાશ્વરિ સર્વ રોગા । જો હિ ભૌતિ વનં સંયોગા ॥
 સદ્ગુરુ વૈષ્ણ વચન વિશ્વાસા । સંયમ યહ ન વિષય કર આસા ॥ ૩ ॥
 રઘુપતિ ભક્તિ સજીવન મૂરી । અનૂપાન શ્રદ્ધા અતિ રૂરી ॥
 હિ વિધિ મલે કુરોગ નશ્વરિ । નાહિત યતન કોટિ નહિ જારી ॥ ૪ ॥
 જાનિય તવ મન ચિરજ ગુસાર્ । જવ ઊર વલ વિરાગ અધિકાર્ ॥
 મુમતિ છુષા વાદૈ નિત નર્ । વિષય આશ્વ દુર્વલતા ગર્ ॥ ૫ ॥
 વિમલ જ્ઞાન જલ પાઈ અન્હાઈ । તવ રહુ રામ ભક્તિ ઊર છાઈ ॥
 શિવ અજ શુક સનકાદિક નારદ । જો મુનિ બ્રહ્મ વિચાર વિચારદ ॥ ૬ ॥
 સર્વ કર મત સ્વગનાયક યેહા । કરિય રામ પદપંકજ નેહા ॥
 શ્રુતિ પુરાણ સત ગ્રન્થ કહાર્ । રઘુપતિ ભક્તિ વિના મુલ્ક નાર્ ॥ ૭ ॥
 કમઠ પીઠ જામર્હિ વરુ વારા । વંધ્યા મુત વરુ કાહુર્હિ મારા ॥
 ફૂલહિ નમ વરુ વહુ વિધિ ફૂલા । જીવ ન લહ મુલ્ક હરિ પ્રતિકુલા ॥ ૮ ॥
 તૃષા જાઈ વરુ મૃગ જલ પાના । વરુ જામર્હિ શશ શીશ તૃષાના ॥
 અંધકાર વરુ રવિહિ નશ્વરિ । રામ વિમુલ્ક મુલ્ક જીવ ન પાવૈ ॥ ૯ ॥
 હિમતે અનલ પ્રગટ વરુ હોઈ । વિમુલ્ક રામ મુલ્ક પાવ ન કોઈ ॥

આ પ્રમાણે જગતમાં સઘળા જીવો, રોગોથી પીડાયેલા છે, કે જે રોગોની પછ-
 વાટે શોક, હર્ષ, બન્ધ, પ્રીતિ તથા વિયોગ, એઓ લાગ્યા જ પડ્યા છે. આ થોડાક
 માનસિક રોગો મેં કહ્યા. આ રોગો જે કે સર્વને છે, તોપણ તેઓને કાઢક જ ઓળખે
 છે. ॥ ૧ ॥ લોકોને પરિતાપ આપનારા એ દુષ્ટ રોગો, ઓળખાયાથી કાંઈક ઓછા થાય
 છે, પણ નિર્મળ તો થતા જ નથી. એ દુષ્ટ રોગો, વિષયોરૂપી કુપ્રત્યયના સંયોગને લીધે
 મુનિઓનાં હૃદયોમાં પણ અંકુરિત થાય છે, ત્યારે બીચારાં માણસોની તો વાત જ શી
 કરવી હોય ? ॥ ૨ ॥ જે નીચે લખેલા સંયોગ બને, તો રામચંદ્રજીની કૃપાથી, જે સઘળા
 રોગો નિર્મૂળ થઈ બન્ધ છે. સદ્ગુરુરૂપી વૈદનાં વચનો ઉપર પૂરે વિશ્વાસ રાખવામાં
 આવે, વિષયોની આશા ન રાખવ રૂપી પાકું પ્રત્ય પાળવામાં આવે ॥ ૩ ॥ અને રામચં-
 દ્રજીની ભક્તિરૂપી અતૃપ્તિપ્રતિ અતિ સુંદર શ્રદ્ધારૂપી અનુપાનની સાથે પીવામાં આવે,
 તો જ એ દુષ્ટ રોગો તમામ નિર્મૂળ થાય છે. એ વિના બીજા કંઈકો યત્નોથી પણ ટળતા
 નથી. ॥ ૪ ॥ જ્યારે મનમાં વૈરાગ્યરૂપી બળ, પરિપૂર્ણ થયેલું જોવામાં આવે, સુમતિરૂપી
 છુષા, નિત્ય નવી નવી વધવા લાગે અને વિષયોની આશારૂપી દુર્બળતા તમામ ટળી
 બન્ધ, ત્યારે બાણુનું કે, મન રોગશુદ્ધિ થયું છે. ॥ ૫ ॥ મન જ્યારે જે પ્રમાણે રોગથી
 શુદ્ધ થઈ, નિર્મળ જ્ઞાનરૂપી જલનું સંપાદન કરીને તેથી સ્નાન કરે, ત્યારે, તેમાં રામચં-
 દ્રજીની ભક્તિ છાઈ રહે છે. કે જગદ્ગુરુ ! શિવ, બ્રહ્મા, શુકદેવજી, નારદજી અને સનકા-
 દિક મુનિઓ, કે જેઓ બ્રહ્મવિચારમાં પરમ પ્રવીણ છે, ॥ ૬ ॥ તે સર્વનો સિદ્ધાંત એ છે
 કે, રામચંદ્રજીનાં ચરણોર્વિન્દોમાં સ્નેહ કરવો. શ્રુતિઓ, પુરાણો તથા બીજા સદ્ગ્રન્થો
 પણ જોમ જ કહે છે કે, રામચંદ્રજીની ભક્તિ વિના સુખ મળતું નથી, ॥ ૭ ॥ કહાય

કાચબાની પીઠપર રામાવલી બામે, વાંઝણીનેા યુવ કાઇને મારી નાખે અને આકાશમાં અનેક પ્રકારનાં યુધ્ધો ઉગીને પ્રકુલિત થાય, તોપણ રામચન્દ્રજીથી વિમુખ રહેનારને કદી સુખ મળે નહીં. ॥ ૮ ॥ કદાચ ઝાંઝવાના પાણીથી તરશ મટે, સસલાંના માથાપર શીંગડુ બામે અને અંધકાર સૂર્યનેા નાથ કરી નાખે, તોપણ રામચન્દ્રજીથી વિમુખ રહેનારો જીવ, કદી સુખ પામે નહીં. ॥ ૯ ॥ કદાચ હિમમાં અગ્નિ પ્રગટ થાય, તોપણ રામચન્દ્રજીથી વિમુખ રહેનારો કાઇ જીવ કદી સુખ પામે જ નહીં. ॥

દોઁ—વારિ મયે વરુ હીઈ છૂત, સિકતા તે વરુ તેલ ॥

વિનુ હરિ ભજન ન ભવ તરિય, યહ સિદ્ધાંત અપેલ ॥ ૧૯૫ ॥

મશકહિં કરીંહિ વિરંચિ પ્રમુ, અજહિં મશકને હીન ॥

અસ વિચાર તજ સંશય, રામહિં ભજહિં પ્રવીન ॥ ૧૯૬ ॥

કદાચ પાણીને વઢોવવાથી ધી મળે અને રેતીને પીડવાથી તેજ મળે, તોપણ હરિભજન વિના કદી સંસારને તરી શકાયજ નહીં, એ નિરપવાદ સિદ્ધાંત છે. 'પ્રભુ, મચ્છરને પણ બ્રહ્મા બનાવી શકે છે અને બ્રહ્માને પણ મચ્છરથી ન્યુન બનાવી શકે છે,' એમ વિચારી, સંશયને છોડી દઈને પ્રવીણ લોકો, રામચન્દ્રજીને ભજે છે. ॥૧૯૫॥૧૯૬॥

શ્લોક—વિનિશ્ચિતં વદામિ તે ન અન્યથા વચાંસિ મે ॥

હરિં નરા ભજન્તિ યેડતિ દુસ્તરં તરંતિ તે ॥ ૧ ॥

હું તમને પાકા નિશ્ચયથી, ભરેલી વાત કહું છું અને મારાં વચનો કદી પણ જૂઠાં પડવાનાં નથી, કે જે માણસો, હરિને ભજેછે, તેઓ જ આ અતિ દુસ્તર સંસારને તરી બાંધે છે. ॥ ૧ ॥

ઞોઁ—કહેઉં નાથ હરિ ચરિત અનૂપા । વ્યાસ સમાન સ્વમતિ અનુરૂપા ॥

શ્રુતિ સિદ્ધાંત રૂઠે ઝરગારી । રામ ભજિય સવકામ વિસારી ॥ ૧ ॥

પ્રમુ રઘુપતિ તજિ સેઝ્ય કાહીં । મોસે જાટ પર મમતા જાહીં ॥

તુમ વિજ્ઞાન રૂપ નહિં મોહા । કીન્હ નાથ મોપર અતિ છોહા ॥ ૨ ॥

પૂછેડ રામ કથા અતિ પાવનિ । શુક સનકાદિક શંકુ મનભાવનિ ॥

સતસંગતિ દુર્લભ સંસારા । નિમિષ દંડ મરિં પકો વારા ॥ ૩ ॥

દેવ ગરુડ નિજ હૃદય વિચારી । મૈં રઘુવીર ભજન અધિકારી ॥

જાકુનાથમ સવ માંતિ અપાવન । પ્રમુ મોહિં કીન્હ વિદિત જગપાવન ॥ ૪ ॥

હે સ્વામી ગરુડજી ! મેં રામચન્દ્રજીનું અનુપમ ચરિત મારી બુદ્ધિ મમાણું વિસ્તારથી તથા સંક્ષેપથી કહ્યું. (અયોધ્યા કાંડ પ્રાધી વિસ્તારથી અને પછી સંક્ષેપથી કહ્યું.) પેરેનો સિદ્ધાંત એ છે કે, સઘળી કામનાઓને વિસારી મેલીને રામચન્દ્રજીનું ભજન કરવું. ॥ ૧ ॥ પ્રભુ રામચન્દ્રજી કે જેને મારા જેવા શક સેવક ઉપર પણ મમતા છે, તેમને છોડી દઈને કેને બાળએ ? તમે સાક્ષાત્ વિજ્ઞાનરૂપ પરમાત્મા જ છો, મારે તમને મોહ લેવાને સંભવે જ નહીં. તમે તો મારા ઉપર કયા કરવાને, સડે જ અહોં. ॥૧૯૫॥૧૯૬॥ ॥ ૨ ॥ રામચન્દ્રજીની અતિ પવિત્ર કથા, કે જે શુકદેવજી, સનકાદિક-તથા અસંખ્ય,

એઓનાં અંતઃકરણોને પણ ખારી છે, તે અહીં તમે મને પૂછી. સંસારમાં એક દિવસ ભર, એક ઘડીભર કે છેવટ એક નિમેષ ભર પણ સત્સંગ મળવો, એ હુલેલ છે. ॥ ૩ ॥ હે ગરૂડજી ! તમે પોતાના હૃદયમાં વિચાર કરી જુઓ કે, “હું (કાકભુચંડજી) રામચન્દ્રજીનું ભજન કરવાને અધિકારી છું, ? નથી જ. ‘હું’ તો પક્ષીઓમાં અધમ અને સર્વ પ્રકારે અપવિત્ર કાગડો છું, તેને પણ પ્રભુએ પ્રસિદ્ધ રીતે જગત્પવિત્ર બનાવી દીધો છે.’ ॥ ૪ ॥

દો-આજ ધન્ય મੈં ધન્ય અતિ, યદ્યપિ સર્વ વિધિ હીન ॥

નિજ જન જાનિ રામ મોહિં, સંત સમાગમ દીન ॥ ૧૯૭ ॥

નાથ યથામતિ ભાવેઝેં, રાખેઝેં કહ્નુ નહિં ગોડ ॥

ચરિત સિંધુ રઘુનાથકે, યાહ કિ પાવૈ કોડ ॥ ૧૯૮ ॥

એ કે હું સર્વ પ્રકારથી હીન છું, તોપણ આજ ધન્ય થયો છું-અતિ ધન્ય થયો છું. કેમ કે, રામચન્દ્રજીએ મને પોતાનો હાસ બાણીને સંતનો સમાગમ આપ્યો. હે નાથ ! હે ગરૂડજી ! મેં રામચન્દ્રજીનું ચરિત્ર મારી બુદ્ધિ પ્રમાણે તમને કહી સંભળાવ્યું. મેં એમાં કશું ગુસ્સે રાખ્યું નથી. બાકી રામચન્દ્રજીનું ચરિત્ર તો સમુદ્ર જેવું અગાધ તથા અપાર છે, માટે કેાનું સામર્થ્ય છે ? કે તેનો અન્ત પામી શકે. ॥ ૧૯૭ ॥ ૧૯૮ ॥

ચૌ-સુમિરિ રામકે ગુણગન નાના । પુનિ પુનિ હર્ષ બુથંદિ સુજાના ॥

મહિમા નિગમ નેતિ કરિ ગાઈ । અતુલિત વલ પ્રતાપ પ્રમુતાઈ ॥ ૧ ॥

શિવ અજ પૂજ્ય ચરણ રઘુરાઈ । મોપર કૃપા પરમ મૃદુલાઈ ॥

અસ સ્વભાવ કહું સુનો ન દેખોં । કિહિ યગેશ રઘુપતિ સમ લેખોં ॥ ૨ ॥

સાધક સિદ્ધ વિમુક્ત ઉદાસી । કવિ કોવિદ વિરક્ત સંન્યાસી ॥

યોગી શૂર સુતાપસ જ્ઞાની । ધર્મ નિરત પંડિત વિજ્ઞાની ॥ ૩ ॥

તરહિં ન વિન સેયે મમ સ્વામી । રામ નમામિ નમામિ નમામિ ॥

શરણ ગયે મોસે અઘ રાશી । હોહિં શુદ્ધ નમામિ અવિનાશી ॥ ૪ ॥

રામચન્દ્રજીના અનેક ગુણગણોનું સ્મરણ કરીને પ્રવીણ કાકભુચંડજી મનમાં વારં-વાર હર્ષ પામ્યા અને બોલ્યા કે, “અતુલિત બળવાળા, અતુલિત પ્રભાવવાળા તથા અતુલિત પ્રભુતાવાળા રઘુનાથજી, કે જેમના મહિમાને વેઠો પણ નેતિ નેતિ કરી ગાય છે, ॥ ૧ ॥ અને જેમનાં ચરણોને શિવ તથા બ્રહ્મા પણ પૂજે છે, તેમણે મારાપર અતિ કૌમળતા તથા અતિ કૃપા કરી. આવો અતિ કૌમળ સ્વભાવ મેં કયાંય કોઇને પણ દીઠો કે સાંભળ્યો નથી. હું બીજા કેાને રામ સમાન લેખું ?” ॥ ૨ ॥ સાધકો, સિદ્ધો, બુદ્ધિ લોકો, ઉદાસીઓ, કવિઓ, પંડિતો, વિરક્ત લોકો, સંન્યાસીઓ, યોગીઓ, શૂરો, તપસ્વીઓ, જ્ઞાનીઓ, ધર્મત્માઓ, સારી બુદ્ધિવાળાઓ કે વિજ્ઞાનીઓ, કોઈ પણ, મારા સ્વામીનું સેવન કર્યા વિના સંસારને તરી શકતા નથી. ॥ ૩ ॥ એ મારા

સ્વામી રામચન્દ્રજીને પ્રણામ કરે છું, પ્રણામ કરે છું. જેમના શરણમાં ગયેલા મારા જેવા પાપાત્મક લોકો પણ શુદ્ધ થઈ જાય છે, તે અવિનાશી પ્રભુને પ્રણામ કરે છું. ॥૪॥

દો-જામુ નામ ભવ મેષજ, હરણ ધોર મયશૂલ ॥

સો કૃપાળુ મોહિં તોહિં પર, સદા રહિં અનૂકુલ ॥ ૧૯૧ ॥

જેમનું નામ જન્મમરણરૂપી રોગને ટાળવામાં ઐષધરૂપ છે અને અતિ ઘોર બળને તથા શૂળોને હરનારું છે, તે કૃપાળુ પ્રભુ, મારા ઉપર અને તમારા ઉપર સર્વદા અનુકૂલ રહેશે. ॥ ૧૯૧ ॥

દો-સુન ધ્રુવંડકે વચન વર, દેસિ રામપદ નેહ ॥

બોલે પ્રેમ સહિત ગિરા, ગરહ વિગત સન્દેહ ॥ ૨૦૦ ॥

હે પાર્વતી ! કાકભુશંડજીનાં ઉત્તમ વચનો સાંભળી તથા રામચન્દ્રજીના ચરણોમાં તેમનો અપૂર્વ સ્નેહ જોઈ, સર્વ સંદેહોથી રહિત થયેલા ગરહજી પ્રેમ સહિત વાણી જાણ્યા કે, ॥ ૨૦૦ ॥

ચૌ-મૈં કૃતકૃત્ય મયઝં તવ વાની । સુનિ રણુવીર ભક્તિ રસ સાની ॥

રામચરણ નૂતન રતિ મરે । માયા જનિત વિપતિ સર્વ ગરે ॥ ૧ ॥

મોહ જલધિ બોહિત તુમ મયજ । મોકહૈં નાથ વિવિધ મુલ્ય દયજ ॥

મોસન હોઈ કિ પ્રત્યુપકારા । વન્દોં તવ પદ વારહિં વારા ॥ ૨ ॥

પૂરણ કામ રામ અનુરાગી । તુમ સમ તાત ન કોડ બદમાળી ॥

સંત વિપટ સરિતા ગિરિ ધરણી । પરહિત હેતુ સવન્દકી કરણી ॥ ૩ ॥

સંત હૃદય નવનીત સમાના । કહા કવિનપૈં કહૈં ન જાના ॥

નિજ પરતાપ દ્રવે નવનીતા । પર દુઃખ દ્રવિં સુસન્ત પુનીતા ॥ ૪ ॥

જીવન જન્મ સફલ મમ મયજ । તવ પ્રસાદ સર્વ સંશય ગયજ ॥

જાનેહુ મોહિં સદા ત્રિજ કિંકર । પુનિ પુનિ ડમા કહૈં વિદગ્ધ વર ॥ ૫ ॥

“હું રામચન્દ્રજીના ભક્તિરસથી ભરેલી આપની વાણી સાંભળવાથી કૃતાર્થ થયો છું. આપની વાણીથી મને રામચન્દ્રજીના ચરણોમાં અભિનવ પ્રીતિ ઉત્પન્ન થઈ છે અને માયાએ કરેલી મારી સઘળી વિપત્તિઓ ટળી ગઈ છે. ॥ ૧ ॥ હે નાથ ! આપે મોહ સસુદ્રમાં વહાણરૂપ થઈને મને ઘણા પ્રકારનું સુખ આપ્યું છે. મારાથી આપનો શો પ્રત્યુપકાર બની શકે ? હું આપના ચરણોમાં વારંવાર પ્રણામ કરું એટલું જ મારાથી બની શકે એમ છે. ॥ ૨ ॥ હે તાત ! આપથી અધિક બીજો કોઈ પણ પૂર્ણકામ, રામચન્દ્રજીમાં પ્રેમવાળો અને મહાભાગ્યશાળી નથી. જેમ વૃક્ષો, નદીઓ, પર્વતો તથા પૃથ્વી, એઓની સઘળી વિભૂતિ પરોપકારને માટે જ છે, તેમ સંત જનોની સઘળી વિભૂતિ પણ પરોપકારને માટે જ હોય છે. ॥ ૩ ॥ સંત જનનું હૃદય માંખણ જેવું કોમળ હોય છે, એમ કવિઓએ કહ્યું છે, પણ એ કવિઓએ કદી જાણ્યું નથી. કેમ કે, માંખણ પોતાના તાપથી તપે છે અને સંત જનનું પવિત્ર ચિત્ત તો પરાયણ તાપથી તપે

છે, માટે સંત જનનું ચિત્ત માંખણથી પણ અધિક કોમળ છે. ॥ ૪ ॥ આપની કૃપાથી માફે જીવન સફળ થયું છે અને સઘળો સંશય ટળી ગયો છે, મને સર્વદા આપનો દાસ જ સમજાએ” હે પાર્વતી ! એ રીતે ગરુડજીએ વારંવાર કહ્યું. ॥ ૫ ॥

દો-તામ્ર ચરણ શિર નાઈ કરિ, પ્રેમ સહિત મતિ ધીર ॥

ગરુડ ગયજ વૈકુંઠ તત્ત્વ, હૃદય રાશિ રઘુવીર ॥ ૨૦૧ ॥

ગિરિજા સંત સમાગમ, સમ ન લાભ કહ્યુ આન ॥

વિન હરિ કૃપા સો હોઈ નહિ, ગાવહિં વેદ પુરાન ॥ ૨૦૨ ॥

પછી ધીર બુદ્ધિવાળા ગરુડજી પ્રેમપૂર્વક કાકજીશંકરજીના ચરણોમાં માથું નમાવી, હૃદયમાં રામચંદ્રજીને રાખી લઇને વૈકુંઠમાં ગયા. હે પાર્વતી ! જગતમાં સંત જનના સમાગમ જેવો કોઇ પણ લાભ નથી. એ લાભ, રામચંદ્રજીની કૃપા વિના મળતો નથી, એમ વેદો તથા પુરાણો કહે છે. ॥ ૨૦૧ ॥ ૨૦૨ ॥

ચૌ-કહેડ પરમ પુનીત ઇતિહાસા । મુનત શ્રવણ છૂટહિં ભવ પાસા ॥

મળત કલ્પતરુ કરુણા પુંજા । ઉપજૈ પ્રીતિ રામપદ કંજા ॥ ૧ ॥

મન વચન કર્મ જનિત અઘ જાઈ । મુનૈ જો કયા શ્રવણ મન લાઈ ॥

તીર્થ અટન સાધન સમુદાઈ । યોગ વિરાગ જ્ઞાન નિપુણાઈ ॥ ૨ ॥

નાના કર્મ ધર્મ વ્રત દાના । સંયમ નિયમ યજ્ઞ જપ નાના ॥

શ્રુત દયા દ્વિજ ગુરુ સેવકાઈ । વિદ્યા વિનય વિવેક બડાઈ ॥ ૩ ॥

જહૈં લગિ સાધન વેદ વશ્વાની । સવકર ફલ હરિ ભક્તિ ભવાની ॥

સોઈ રઘુનાથ ભક્તિ શ્રુતિ ગાઈ । રામ કૃપા કાહ્ ઇક પાઈ ॥ ૪ ॥

મેં તમને આ રામચંદ્રજીનો પરમ પવિત્ર ઇતિહાસ કહી સંભળાવ્યો, કે જેનું શ્રવણ થતાં જ સંસારરૂપી પાશ તુટી જાય અને ભક્તજનોના કલ્પવૃક્ષરૂપ તથા કરુણાના પુંજરૂપ રામચંદ્રજીનાં ચરણોમાં પ્રીતિ ઉપજે. ॥ ૧ ॥ જો કાનને તથા ચિત્તને બરાબર લગાવીને આ કથાનું શ્રવણ કરવામાં આવે, તો મનથી, કર્મથી તથા વચનથી થયેલાં પાપો નષ્ટ થઈ જાય. તીર્થયાત્રાઓ, આઠે એંગોવાળો યોગ, વૈરાગ્ય, બ્રહ્મવિદ્યા, ॥ ૨ ॥ અનેક પ્રકારનાં કર્મો, ધર્મો, વ્રતો, દાનો, સંયમો, નિયમો, પૂજનો, જપો, પ્રાણીઓની ઉપર દયા, બ્રાહ્મણોની તથા શુરની સેવા, વિદ્યા, વિનય અને મે ટો વિવેક, ઇત્યાદિ ॥ ૩ ॥ જે જે સાધનો વેદોએ કહેલા છે, તે સર્વ સાધનોનું ક્ષણ, પ્રભુની ભક્તિ જ છે. એ વેદોક્ત પદ્ધતિ પ્રમાણે રામચંદ્રજીની ભક્તિ કોઇકને જ રામચંદ્રજીની કૃપાથી મળે છે. ॥ ૪ ॥

દો-મુનિદુર્લભ હરિભક્તિ નર, પાવહિં વિનહિં પ્રયાસ ॥

જો યહ કથા નિરંતર, મુનહિં માનિ વિશ્વાસ ॥ ૨૦૩ ॥

માણસ એ વિશ્વાસ ધરીને નિરંતર આ કથાનું શ્રવણ કરે, તો તેને વિના પ્રયાસે જ પ્રભુની ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે, કે જે ભક્તિ મુનિઓને પણ દુર્લભ છે. ॥ ૨૦૩ ॥

ચૌ૦—સોઈ સર્વજ્ઞ ગુણી સોઈ જ્ઞાતા । સોઈ મહિ મંદન પંડિત દાતા ॥
 ધર્મ પરાયણ સોઈ કુલત્રાતા । રામચરણ જાકર મન રાતા ॥ ૧ ॥
 નીતિ નિપુણ સોઈ પરમ સયાના । શ્રુતિ સિદ્ધાંત નીક તેઈ જાના ॥
 સોઈ કવિ કોવિદ સોઈ નર ધીરા । જો છલ છાંડે મજૈ રણુવીરા ॥ ૨ ॥
 ધન્ય નારિ પતિવ્રત અનુમરી । ધન્ય સો દેશ જહાં સુરસરી ॥
 ધન્ય સો ધૂપ નીતિ જો કરઈ । ધન્ય સો દ્વિજ નિજ ધર્મ ન ટરઈ ॥ ૩ ॥
 સો ધન ધન્ય પ્રથમ ગતિ જાકી । ધન્ય પુણ્ય રતિ મતિ સોઈ પાકી ॥
 ધન્ય ધરી સોઈ જવ સતસંગા । ધન્ય જન્મ દ્વિજ ભક્તિ અર્ધંગા ॥ ૪ ॥

જગતમાં તે જ સર્વજ્ઞ છે, તે જ શુભી છે, તે જ જ્ઞાતા છે, તે જ પૃથ્વીના ચક્ષુ-
 ગારરૂપ છે, તે જ પંડિત છે, તે જ દાતા છે, તે જ ધર્માત્મા છે અને તે જ કુલનો રક્ષક
 છે, કે જે પુરૂષનું મન રામચંદ્રજીના ચરણોમાં રગાઈ રહ્યું હોય. ॥ ૧ ॥ તે પુરૂષ જ
 નીતિમાં નિપુણ છે, તે પુરૂષ જ પરમ ચતુર છે, તે પુરૂષ જ શ્રુતિઓના સિદ્ધાંતને
 સારી પેઠે બાણુનાર છે, તે પુરૂષ જ કવિ છે, તે પુરૂષ જ વિદ્વાન છે અને તે પુરૂષ જ
 ધીરજ છે, કે જે પુરૂષ છળને (કામનાને) છોડી દઈને રામચંદ્રજીનું ભજન કરે છે. ॥ ૨ ॥
 હે પાર્વતી ! તે સ્ત્રી ધન્ય છે, કે જે પાતિવ્રત્યધર્મને અનુસરે, તે દેશ ધન્ય છે, કે જ્યાં
 ગંગાજી હોય, તે રાજા ધન્ય છે, કે જે નીતિ પ્રમાણે જ વર્તેલો હોય, તે પ્રાદ્ધાણુ ધન્ય
 છે, કે જે પોતાના ધર્મથી ચલાયમાન ન થતો હોય, ॥ ૩ ॥ તે ધન ધન્ય છે, કે જેની
 દાન, ભોગ અને નાશ, એ ત્રણ ગતિઓમાં પહેલી ગતિ થાય, તે શુદ્ધિ ધન્ય છે, કે, જેને
 પુણ્યમાં જ પાછી અભિરુચિ હોય, તે ઘડી ધન્ય છે, કે જેમાં સત્સંગ થાય, તે જન્મ
 ધન્ય છે, કે જેમાં પ્રાદ્ધાણુની અભંગ સેવા બને. ॥ ૪ ॥

દો૦—સો કુલ ધન્ય ડમા મુન, જગત પૂજ્ય સુપુનીત ॥

શ્રી રણુવીર પરાયણ, જેહિ કુલ ઉપજ વિનીત ॥ ૨૦૪ ॥

અને તે જ કુલ ધન્ય, જગતપૂજ્ય તથા અતિ પવિત્ર છે, કે જેમાં સુશીલ રામચં-
 દ્રજીનો ઉપાસક જન્મે. ॥ ૨૦૪ ॥

ચૌ૦—મતિ અનુરૂપ કથા મૈં ભાષી । યથાપિ પ્રથમ ગુપ્ત કરિ રાષી ॥
 તવ મન પ્રીતિ દેલિ અધિકાઈ । તવ મૈં રણુપતિ કથા સુનાઈ ॥ ૧ ॥
 યહ નહિ કહિય શઠહિં હઠશીલહિં । જો મન લાઈ ન મુન હરિલીલહિં ॥
 કહિયે ન ભોભિહિં ક્રોધહિં કમિહિં । જો ન મજૈ સચરાચર સ્વામિહિં ॥ ૨ ॥
 દ્વિજ દ્રોહિહિં ન સુનાઈય કવહું । સુરપતિ સરિસ હોઈ નૃપ જવહું ॥
 રામ કથા કે તે અધિકારી । જિનકે સત્સંગતિ અતિ પ્યારી ॥ ૩ ॥
 ગુરુ પદ પ્રીતિ નીતિ રત જોઈ । દ્વિજ સેવક અધિકારી સોઈ ॥
 તા કહું યહ વિશેષ સુસ્વદાઈ । જાહિ પરમ મિય શ્રીરણુરાઈ ॥ ૪ ॥

આ કથા મેં મારી ભુદ્ધિ પ્રમાણે કહી છે, જો કે આ કથા શ્રુત કરીને રાખી હતી, તોપણ તમારી પ્રીતિની અધિકતા જોઇને તમને સંભળાવી છે. ॥ ૧ ॥ જે માણસ શક હોય, હકવાળો હોય, મન લગાવીને હરિલીલાનું શ્રવણ કરતા ન હોય, લોભી હોય, કોપી હોય, કામી હોય, સ્થાવર જંગમના સ્વામી રામચંદ્રજીનો અભક્ત હોય, તેની પાસે આ કથા કહેવી નહીં. ॥ ૨ ॥ જે માણસ પ્રાણભૂતો દ્રોહી હોય, તે માણસ જો કે ઇંદ્ર જેવો મોટો રાજા હોય તોપણ તેને કહી પણ આ કથા સંભળાવવી નહીં. જેઓને સત્સંગ અત્યંત પ્રિય હોય, ॥ ૩ ॥ અને શુરુના ચરણોમાં તથા નીતિમાં અભિકૃતિ હોય, તેઓ, આ કથાનું શ્રવણ કરવાના અધિકારી છે. જેને રામચંદ્રજી અત્યંત પ્રિય હોય છે, તેને, આ કથા વિશેષ સુખદાયી થાય છે. ॥ ૪ ॥

દો-રામચરણ રતિ જો ચહૈ, અથવા પદ નિર્વાન ॥

માવ સહિત સો યહ કથા, કરૈ શ્રવણ પુટ પાન ॥ ૨૦૫ ॥

જેને રામચંદ્રજીના ચરણોમાં પ્રીતિની ઇચ્છા હોય અથવા જેને સુક્તિ પદની ઇચ્છા હોય, તેણે, પ્રેમ પૂર્વક કાનોડૂપી પડીઆઓવડે આ કથાનું શ્રવણ કરવું. ॥ ૨૦૫ ॥

ચૌ-રામ કથા ગિરજા મૈં વરણી । કલિમલ શમન મનોમલ હરણી ॥

સંસૃતિ રોગ સજીવન મૂરી । રામ કથા ગાવહિં શ્રુતિ થૂરી ॥ ૧ ॥

ઈહિ મહૈં રુચિર સપ્ત સોપાના । રઘુપાતિ ભક્તિ કરે પંથાના ॥

આતિ હરિ કૃપા જાહિ પર હોઈ । પાંચ દેઈ યહિ મારગ સોઈ ॥ ૨ ॥

મન કામના સિદ્ધ નર પાવૈ । જો યહ કથા કપટ તજિ ગાવૈ ॥

કહહિં મુનહિં અનુમોદન કરહીં । તે ગોપદ ઇવ ભવનિધિ તરહીં ॥ ૩ ॥

મુનિ શુભ કથા હૃદય આતિ ભાઈ । ગિરિજા બોલી ગિરા મુહાઈ ॥

નાથકૃપા મમ ગત સન્દેહા । રામચરણ ઉપજા નવ નેહા ॥ ૪ ॥

હે પાર્વતી ! કલિયુગનાં મેલોને શાંત કરનારી, મનના મેલોને હરનારી, સંસારરૂપી રોગને ટાળવામાં અમૃતમૂળી નામની ઔષધિરૂપ અને વેદોએ અત્યંત ગાયેલી આ રામકથા મેં તમને કહી સંભળાવી. ॥ ૧ ॥ આ કથામાં કાષ્ઠોરૂપ સાત સુંદર પગથીયાં છે, કે જેઓ, રામચંદ્રજીની ભક્તિરૂપ અમૃતના જલાશયમાં ઉતરવાના માર્ગરૂપ છે. જેના ઉપર રામચંદ્રજીની અત્યંત કૃપા હોય, તે પ્રાણીજ આ માર્ગમાં પગ મૂકી શકે છે. ॥ ૨ ॥ જે માણસ કપટને છોડી દઇને આ કથાને ગાય, તે માણસના સધળા મનો-રથો સફલ થાય છે. જે માણસ આ કથાનું ંચાખ્યાન કરે, શ્રવણ કરે કે આ કથામાં અનુમોદન આપે, તે માણસ સંસારરૂપી સમુદ્રને ગાયના પગલાંના ખાખોલીયાંની પેઠે સુગમતાથી તરી; ભય છે. (હવે યાજ્ઞવલ્કય મુનિ ભરદ્વાજ મુનિને કહે છે.) ॥ ૩ ॥ હે ભરદ્વાજ મુનિ ! હૃદયને પ્રિય લાગે જોવી આ કથાનું શ્રવણ કરીને પાર્વતી સુંદર વાણીથી બોલ્યાં કે, “ હે નાથ ! આપની કૃપાથી મારો સવળો સંદેહ દૂર થઈ ગયો અને મને રામચંદ્રજીના ચરણોમાં અભિનવ સ્નેહ ઉત્પન્ન થયો. ॥ ૪ ॥

દો-મૈં કૃતકૃત્ય મયઉં અવ, તવ પ્રસાદ વિશ્વેશ ॥

ઉપગી રામમક્તિ દદ, બીતે સકલ કલેશ ॥ ૨૦૬ ॥

હે વિશ્વેશ્વર ! હું હવે આપના પ્રસાદથી કૃતાર્થ થઈ છું. અને રામચન્દ્રજીની દૃઢ ભક્તિ ઉત્પન્ન થઈ છે, અને સઘળા કલેશો ટળી ગયા છે” ॥ ૨૦૬ ॥

ચૌ-યહ શુભ શંભુ ઉમા સંવાદા । મુખ સંપાદન જ્ઞાન વિષાદા ॥

મવ મંજન ગંજન સન્દેહા । જન રંજન સહજન મિય યેહા ॥ ૧ ॥

રામ ઉપાસક જે જગમાર્હી । ઇહ સમ મિય તિન કહૈં કહુ નાર્હી ॥

રઘુપતિ કૃપા યથા મતિ ગાવા । મૈં યહ પાવન ચરિત મુહાવા ॥ ૨ ॥

ઈહિ કલિકાલ ન સાધન દૂજા ! યોગ યજ્ઞ જપ તપ વ્રત પૂજા ॥

રામહિ મુમિરિય ગાઈય રામહિં । સંતત મુનિય રામગુણ ગ્રામહિં ॥ ૩ ॥

જામુ પતિત પાવન બઢવાના । ગાવહિં કવિ શ્રુતિ સંત પુરાના ॥

તાહિ મજિય તજિ મન કુટિલાઈ । રામ મજે ગતિ કેહિ નહિ પાઈ ॥ ૪ ॥

હે ભરદ્વાજ મુનિ ! આ સદ્દાશિવનો તથા પાર્વતીનો શુભ સંવાદ સુખદાયી છે. ખેડોને શાંત કરનારો છે, જન્મ મરણાદિકને નષ્ટ કરનારો છે, સંદેહોને ભાંગનારો છે, લોકોને રાજી કરનારો છે અને સજ્જનોને તો અત્યંત પ્યારો છે. ॥ ૧ ॥ જગતમા જેઓ રામચન્દ્રજીના ઉપાસક છે, તેઓને આ સંવાદ જેવું બીજું કશું પ્રિય નથી. મેં આ મુંદર અને પવિત્ર ચરિત રામચન્દ્રજીની કૃપાથી ભારી બુદ્ધિ પ્રમાણે તમારી પાસે કહી સંભળાવું (આટલું બોલી, યોગ્ય પૂજનો સ્વીકાર કરીને યાજ્ઞવલ્કય મુનિ ભરદ્વાજ મુનિની પાસેથી વિદાય થયા.) ॥ ૨ ॥ આ કલિકાલમાં યોગ, યજ્ઞ, જપ, તપ, વ્રત કે પૂજા, ઇત્યાદિ બીજું કશું સાધન કામ કરે એમ નથી. આ કાળમાં તો રામચન્દ્રજીનું સ્મરણ કરીએ, રામચન્દ્રજીને ગાઈએ અને રામચન્દ્રજીના ગુણોના સમૂહનું જ નિરંતર શ્રવણ કરીએ, એ યોગ્ય છે. ॥ ૩ ॥ જેની પતિત લોકોને પણ પવિત્ર કરવાની પ્રતિજ્ઞાને કવિઓ, શ્રુતિઓ, સંતો તથા પુરાણો ગાય છે, તેનું જ મનની કુટિલતાનો ત્યાગ કરીને ભજન કરવું યોગ્ય છે. રામચન્દ્રજીનું ભજન કરવાથી કોને સદ્ગતિ મળી નથી ? સર્વને મળી છે. ॥ ૪ ॥

છં-પાઈ ન ગતિ કેહિ પતિત પાવન રામ મજ મુન શઠ મના ॥

ગણિકા અજામિલ ગૃધ્ર વ્યાધ ગજાદિં સ્વલ તારેડ ઘના ॥

આખીર યવન કિરાત સ્વસ અપચાદિ અતિ અવરૂપ જે ॥

કહિ નામ વારેક તોપ પાવન હોત રામ નમામિ તે ॥ ૨૮ ॥

હે મૂર્ખ મન ! સાંભળ. રામચન્દ્રજીનું ભજન કરવાથી કોને સદ્ગતિ મળી નથી ? તું પતિત પાવન રામચન્દ્રજીનું શા માટે ભજન કરતું નથી ? પિંચલા નામની વેશ્યાને કેવળ એક રાતમાં જ ભજન કરવાથી પ્રભુએ તારી છે. અજામિલ નામના બ્રાહ્મણને, ‘નારાયણ’ એવું પુત્રનું નામ લેવા માત્રથી જ પ્રભુએ તાર્યો છે. જદાણું કે જે ગૃધ્ર પક્ષી

હતો, તેને સમાગમ માત્રથી જ પ્રભુએ તાર્યો છે. ધર્મવ્યાધ નામના કસાઇને^૧ સ્મરણ માત્રથી જ તાર્યો છે, પગમાં બાણ મારનારા પારાધીને^૨ દર્શન માત્રથી જ તાર્યો છે અને ગર્જદ્રહાથીને કેવળ એક કમળ પુષ્પની ભેટ કરવાથી જ તાર્યો છે. આ પ્રમાણે ઘણા ઘણાઓને તાર્યા છે. આહેરો, યવનો, બિડલો, પુરાસાનીઓ તથા ચાંડાલો વગેરે જેઓ અત્યંત પાપરુપ હોય છે, તેઓ પણ એકવાર નામનું ઉચ્ચારણ કરવા માત્રથી, પાવન થઈ બચ છે. હે રામચન્દ્રજી! આપ કે જે એવા અધમોદારણ છો, તેમને પ્રભુામ કઈ છું. ॥ ૨૮ ॥

છં-રघुवंश भूषण चरित यह नर नारि सुनहिं जे गावहिं ॥

कलमल मनोमल धोई विनु श्रम राम धाम सिधावहीं ॥

सत पंच चौपाई मनोहर जानि जो नर उर धरैं ॥

दारुण अविद्या पंच जनित विकार श्रीरघुपति हूरैं ॥ २९ ॥

આ રામચન્દ્રજીનાં ચરિત્ર વર્ણનરુપ રામાયણને, જે નર નારીઓ સાંભળશે, કે ગાશે તેઓ પ્રયાસ વગર જ કલિયુગ સંબંધી મેલોને તથા મનના મેલોને ધોઇને, રામ-ચન્દ્રજીના ધામમાં સધાવશે. જે માણસ આ ગ્રંથની માત્ર પાંચ સાત ચોપાઇઓને પણ મનોહર બાણીને હૃદયમાં ધરશે અથવા મૂળ રામાયણની જે મનોહર પાંચસો ચોપાઇઓ^૩ છે, તેઓને અર્થ સહિત સમજીને હૃદયમાં ધરશે, તે માણસના અવિદ્યાથી ઉત્પન્ન થયેલા અસ્મિતા (હેઠ હું છું એવી ભુદિ), રાગ, દ્વેષ, મોહ અને અભિનિવેશ (ધનાદિકનો નાશ થયાથી મારો જ નાશ થયો એવી ભુદિ) એ પાંચે દારૂણ કલેશોને શ્રીરઘુનાથજી હરી લેશે. ॥ ૨૯ ॥

छं-सुंदर सुजान कृपानिधान अनाथ पर कर प्रीति जो ॥

सो एक राम अकाम हित निर्वाण प्रद सम आनको ॥

जाकी कृपा लवलेश ते मति मंद तुलसीदास हूं ॥

पायो परम विश्राम राम समान मछु नाहीं कहूं ॥ ૩૦ ॥

જેને સુંદર, સુબળ, કૃપાના ભંડારરૂપ અને અનાથ જનોની ઉપર પ્રીતિ રાખનાર કહીએ, તે તો એક રામચન્દ્રજી જ છે, રામચન્દ્રજી જેવો બીજો, કશા પણ સ્વાર્થવગર હિત કરે અને સુકૃતિ આપે એવો કોણ છે ? હું મંદ ભુદિવાળો તુલસીદાસ પણ જેમની

૧ ધર્મવ્યાધની વિસ્તીર્ણ કથા શ્રીમદ્દાભારતનાં વન પર્વમાં છે તે બેઈ લેવી. ૨ આ પારાધીની કથા શ્રીમદ્દાભારતનાં એકાદશસ્કંધનાં ૩૦ માં અધ્યાયમાં છે, તે બેઈ લેવી. ૩ રામાયણ વાંચનારાઓ મૂળના શતપંચ શબ્દના બીજા પણ અનેક અર્થો કરે છે. ભંકાનાં વામતો ગતિ: એ પદ્ધતિ પ્રમાણે પાંચના અંક પછી સોનો અંક મૂકીએ તો ૫૧૦૦ એકાવન સો ચોપાઈ જેવો અર્થ થાય છે. પણ ચોપાઈઓ ગણતાં, એ હીસાબ મળતો આવે, એમ જણાતું નથી. એમ પણ અર્થ કરવામાં આવે છે કે, આ ગ્રંથની ચોપાઈઓ શત પંચ એટલે ભક્ત જનોના વિવાદોનો નિર્ણય આપવા માટે સાચા પચશ્પ છે. બિન બિન જાતિના દોહા વગેરે દ્વિતીની વચ્ચે ચોપાઈઓના જે જથ્થા મૂકવામાં આવ્યા છે, તે પાંચશો છે. અર્થ એ બંધ બેસતો આવતો હોય તો સહુથી સારો છે.

કૃપાનાં હવલેશ માત્રથી પરમ વિશ્રામ પામ્યો છું, તે રામચન્દ્રજી સમાન કૃપાળુ સ્વામી
ક્યાંય મળે એમ નથી. ॥ ૩૦ ॥

દો०—મો સમ દીન ન દીન હિત, તુમ સમાન રઘુવીર ॥

અસ વિચારિ રઘુવંશ મણિ, હરહુ વિષમ ભવ પીર ॥ ૨૦૭ ॥

હે શ્રીરઘુવીર ! હે રઘુવંશમણિ ! 'મારા જેવો કોઈ દીન નથી અને આપના જેવો
કોઈ દીનદયાળુ નથી,' એમ વિચારીને મારી આ સંસારરૂપી વિષમ ભીડનું હરણ
કરો. ॥ ૨૦૭ ॥

દો०—કામિહિ નારિ પિયારિ જિમિ, હોમિહિ મિય જિમિ દામ ॥

તિમિ રઘુવીર નિરંતર, મિય લાગહુ મોહિં રામ ॥ ૨૦૮ ॥

જેમ કામી જનને સ્ત્રી જ નિરંતર પ્રિય લાગે છે, અને લોભી જનને ધન જ નિરંતર
પ્રિય લાગે છે, તેમ મને રઘુવીર રામચન્દ્રજી જ નિરંતર પ્રિય લાગે. ૧ ॥ ૨૦૮ ॥

* इति उत्तरकाण्डः सम्पूर्णः ।

સમાપ્તમિદં શ્રીતુલસીદાસકૃતરામાયણગુર્જર ભાષાંતરમ્ ॥

તુલસીદાસચરિતં રામાયણમિદં શુભમ્ ॥ ગોવિંદતનુજાતેન કાલિદાસાશ્રયશાસ્ત્રિણા ॥ ૧ ॥
વ્યાસ્યાતં ગુર્જરગિરા યથામતિ સતાંમુદે ॥ અમાદિજનિતં સત્ત્રિઃ ક્ષંતવ્યં સ્થલિતં મમ ॥૨॥

॥ श्रीः ॥

— श्रीगोस्वामी —

तुलसीदासकृत रामायण ॥

शुद्ध गुजराती भाषांतर.

लवकुराण्ड.

શિવપુરાણ ખરીદ કરનારાઓ ભેઈ તપાસી પાંચમી આવૃત્તિ ભેઈને સુખદ છાપનુંજ લેને

શ્રી

મહા શિવપુરાણ.

(૨૪૦૦૦) હજાર શ્લોકનું શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર.

કી. રૂ. ૫) પોસ્ટેજ ૧-૨-૦.

વૈદ્યકનો સુખ્ય ગ્રન્થ

ભાવપ્રકાશ.

પૂર્વ-મધ્ય-ઉત્તરખંડ.

શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાન્તર સહિત બે ભાગમાં.

મૂલ્ય રૂ. ૧૨. પોસ્ટ ૧-૮.

નીચેને ઠેકાણેથી મળશે.

પંડિત નારાયણ મૂલજી પુસ્તકાલય.

માલીક

રાજગુરૂ પંડિત રવિશંકર જોષારામ એન્ડ સન્સ.

ઠેકાણું:-કાલકાદેવી રોડ, સુંબઈ, પોસ્ટ નં. ૨.

દરેક ભાગનાં હિંદી, સંસ્કૃત અને ગુજરાતી પુસ્તકો મળશે.

એન. ડી. મહેતાની કું૦.,

બુકસેલર્સ.

ઠેકાણું:-૩૬૭, કાલકાદેવી રોડ, સુંબઈ, નં. ૨.

દરેક ભાગનાં ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી પુસ્તકો મળશે, જથ્થાબંધ લેનારને આફે
કમીશન મળશે.

શ્રીગણેશાય નમઃ ।

॥ શ્રી રામસોદરસૂક્ત રામાયણ ॥

રામાશ્વમેધ લવકુશકાંડ.

શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર.

શ્લોક-જયતિ રઘુવંશતિલકઃ કૌશલ્યાહ્વદયનંદનો રામઃ

દશવદનનિધનકારી દાશરથિ પુંઢરીકાક્ષઃ ॥ ૧ ॥

રઘુવંશના તિલકરૂપ, કૌશલ્યાના હૃદયને પ્રસન્ન કરનારા, રાવણનું મરણ કરનારા, દશરથ રાજાના પુત્ર અને કમળો સરખાં નેત્રોવાળા રામચન્દ્રજી વિજય પામે છે. ॥ ૧ ॥

દો-સુનિ મુશુંઢકે વચન મૃદુ, દેશ્વ રામ પદ નેહ ॥

બોલે પ્રેમ સહિત ગિરા, ગરુડ વિગત સંદેહ ॥ ૧ ॥

ગરુડજી, પોતે સંદેહથી રહિત છતાં પણ કાકજીશંકજીનાં કેમળ વચનો સાંભળી, રામચન્દ્રજીના ચરણોમાં તેમનો અપૂર્વ સ્નેહ ભેદને પ્રેમ ભરેલી વાણીથી બોલ્યા કે, ॥૧॥

શ્લોક-નમામીશયનજ્ઞાનરઘુવંશદાસં, સદાનંદદાતા સુવિદ્યામકાશમ્ ॥

વિશ્વદશૈલનીલં કૃપાલું નિવાસં, ચરણામ્બુજં સેવિતં પાપનાશમ્ ॥ ૧ ॥

ગતં મોહમારાદિ શૂલં વિશાલં, હરં તાપસંતાપખવશોકજાલમ્ ॥

નમો કાકપાદં મુવુર્દિં મુશીલં, સદા મક્તવાત્સલ્યવાસાદ્રિનીલમ્ ॥ ૨ ॥

પ્રસન્નાનનં નીલવદનં મુશ્યામં, નમો પાહિ શરણં સુરામાભિરામમ્ ॥

માખ્યો હમાનાથ યશ્ન નાથ નામં, દેશ્વો કૃપાસિંધુકો રામ ધામમ્ ॥ ૩ ॥

આપ કાકજીશંકજી કે જે મહાસમર્થ છે, જ્ઞાનથી ભરપૂર છે, રઘુવંશ શિરોમણિ રામચન્દ્રજીના દાસ છે, સર્વદા આનંદ આપનારા છે, ધક્ષાવિદ્યાનો પ્રકાશ કરનારા છે, સ્વચ્છ નીલ પર્વતમાં નિવાસ કરી રહ્યા છે, કૃપાળુ છે, આપનાં ચરણોર્વિન્દોનું સેવન કરનારાઓનાં પાપોને નષ્ટ કરનારા છે, ॥૧॥ મોહ તથા કામ આદિ મોટાં શૂળોથી રહિત છે, અધ્યાત્મિક આદિ તાપ સંતાપોથી ભરેલા સંસારથી ઉત્પન્ન થતા શોક ભાવને ધક્ષ-

નિવાથી હરનારા છે, સુધુર્ધ છે, સુશીલ છે, ભક્તવત્સલપણુને લીધે જ આ નીલપ-
ર્વતમાં સર્વદા બીરાજે છે, સુખસજ્જ નીલ મુખવાળા છે, શ્યામ કાંતિવાળા છે, ॥૨॥ અને
રામચંદ્રજીની ઉપર અત્યંત પ્રેમ ધરાવનારા છે તથા ભક્ત લોકોને રામચંદ્રજીના જેવા
જ પ્યારા છે, તેમને વારંવાર પ્રણામ કરે હું. હું કે જે શરણાગત છું, તેનું રક્ષણ કરો.
શ્રીસદાશિવે કહેલો રામ નામનો મહિમા આપે મને સંભળાવ્યો, કે જે સાંભળવાથી
કૃપાસિંધુ રામચંદ્રજીનું સ્વરૂપ મારા જાણવામાં આવ્યું. ॥ ૩ ॥

શ્લોક૦—ઈચ્છા વપુષ કાક કલ્યાણકારી । જિનૈ એક આશા અયોધ્યા વિહારી ॥
ભાગી સકલ વાસના ત્રાસ મારં । દયાનાથ કીનો અવિદ્યા મહારં ॥ ૧ ॥
સગુણ વ્રજા લીલા ધરા માર નાશં । સુનો રામ અવતાર મોહં વિનાશં ॥
જાન્યો દનુજનાશનં વિશ્વવાસં । ચિદાનંદસંદોહ મક્તિર્વિલાસં ॥ ૨ ॥
અચલ જ્ઞાન ગોતીત મંત્રં વિશાલં । પાયો કૃપાનાથ નિજભાગ્ય માર્લં ॥
વિગત ષષ્ઠરોગં અયોગં દયાલું । નમો પાહિ શરણં નમામી કૃપાલું ॥ ૩ ॥

હે કૃપાનાથ ! પોતાની ઈચ્છાથી જ કાગડાના શરીરનું ધારણ કરીને રહેલા, કલ્યાણ
કરનારા અને જેમને સર્વદા એક રામચંદ્રજીની જ આશા છે એવા આપે મારી અવિદ્યાને
નષ્ટ કરીને મારી સઘળી વાસનાઓનો ભાર ત્રાસ ભાંગી નાખ્યો છે. ॥ ૧ ॥ પૃથ્વીના
ભારને નષ્ટ કરવા માટે લીલાથી અવતરેલા સગુણ વ્રજા રામચંદ્રજીના અવતારનું ચરિત્ર
મેં આપની પાસેથી સાંભળ્યું. મારો મોહ નષ્ટ થઈ ગયો. રાવણાદિ અસુરોનો વિનાશ
કરનારા, જગતના નિવાસરૂપ, જગતમાં વ્યાપક અને સન્નિહાનંદરૂપ રામચંદ્રજીની ભ-
ક્તિનો મહિમા મારા જાણવામાં આવ્યો. ॥ ૨ ॥ હે કૃપાનાથ ! મેં મારાં ઉત્તમ ભાગ્યોના
સંયોગને લીધે આપનો સમાગમ પામી, જેને ઇંદ્રિયો પહોંચી શકતી નથી એવા રામ-
ચંદ્રજીનો જ્ઞાનને અવિચલ કરનારો મહા મંત્ર મેળવ્યો. આપ કે જે રાગ દ્વેષ આદિ છ
ભિંંઓરૂપી રોગોથી તથા ક્રુરોગોથી રહિત અને પરમ કથાળુ છે, તેમને વારંવાર પ્રણામ
કરે હું. હું કે જે શરણાગત છું, તેનું રક્ષણ કરો. ॥ ૩ ॥

દો૦—સુરસરિ સમ પાવન મયો, નાથ હૃદય અબ મોર ॥

જન્મ જન્મ છૂટ્ટે નહિ, નાથ પદાંબુજ તોર ॥ ૨ ॥

હે નાથ ! મારું હૃદય ગંગાજી જેવું પવિત્ર થયું છે. આપનાં ચરણાર્વિન્દો જન્મ-
જન્માંતરમાં પણ મારા હૃદયમાંથી છૂટશે નહીં. ॥ ૨ ॥

ચૌ૦—સુને સકલ ગુણ ગણ પ્રમુ કરે । પૂજે નાથ મનોરથ મેરે ॥

તવ પ્રસાદ વાયસ કુલનાથા । હૃદય વસો અબ પ્રમુ ગુણ ગાયા ॥ ૧ ॥

મન સંતોષ ન હૃદય અવાહીં । યયા ઉદયિ સરિતા સબ જાહીં ॥

પશુ પક્ષી જડ જંગમ જાતી । ચર અરુ અચર વરણ કિહિ મૌતી ॥૨॥

સકલ અવધિ વસ પ્રમુ મુલ ધામા । લિયે સંગ સાદર શ્રીરામા ॥

તજિ સબ અવધ ગયે સહ દેશ । યહ મોહિં નાથ પરમ સંદેશ ॥ ૩ ॥

અવ મધુ મોહિં કહૌ સમુદ્ધાઈ । જાનિ પિતા મૈં કરૌં ઢિઠાઈ ॥

યહ ઇતિહાસ પુનિત કૃપાલા । જિમિ મલ્લ કીહ રામ મહિપાલા ॥ ૪ ॥

મેં રામચન્દ્રજીના સઘળા શુભગુણો સાંભળ્યા. આપે મારા મનોરથો પૂર્ણ થયાં હે કાકકુલમાં શિરોમણિ ! આપની કૃપાથી રામચન્દ્રજીના શુભોની કથા મારા હૃદયમાં સર્વદા વસે એવી ઇચ્છા રાખું છું. માફ હૃદય પ્રસન્ન થયું છે, ॥ ૧ ॥ પણ જેમ સમુદ્ર સુઘળી નદીઓ પોતામાં પ્રાપ્ત થતાં છતાં પણ તૃપ્ત થતો નથી, તેમ માફ હૃદય રામચન્દ્રજીની કથાઓથી તૃપ્ત થતું નથી. પશુ પક્ષી આદિ અનંત સ્થાવર જંગમ જીવોની ભતિઓ ॥ ૨ ॥ કે જેઓ, અયોધ્યામાં વસતી હતી, તે સર્વને સુખના ધામરૂપ શ્રીરામચન્દ્રજીએ પ્રેમપૂર્વક પોતાની સાથે લીધી અને તેઓ, અયોધ્યાને તથા પોતાપોતાનાં શરીરોને છોડીને શ્રીરામચન્દ્રજીની સાથે ગઈ, એ વિષયના કારણમાં અને થોડો સંદેહ રહે છે. ॥ ૩ ॥ હે પ્રભુ ! આપને પિતા સમાન બાણી, ધૃષ્ટતા કરીને વિજ્ઞાપિત કરૂં છું કે, કૃપાળુ મહારાજ રામચન્દ્રજીએ જે પ્રકારથી અશ્વમેધ યજ્ઞ કર્યો હતો, તે પ્રકાર સંબંધી પવિત્ર ઇતિહાસ અને વિસ્તારથી કહી સંભળાવો, કે જેનાં શ્રવણથી પેલો સંદેહ પણ દૂર થઈ જાય. ॥ ૪ ॥

દો-અસ કહિ ગદ્ગદ કંઠ મૃદુ, પુલકાવલી શરીર ॥

મુનિ સમેમ હરિ વિશદ યજ્ઞ, વાયસ કુલ મતિ ધીર ॥ ૩ ॥

ગરૂડજી એટલાં કોમળ વચનો બોલીને ગદ્ગદ કંઠ થઈ ગયા અને શરીરમાં શેમાં-ઓથી વ્યાસ થઈ ગયા. ગરૂડજીની વિજ્ઞાપિત સાંભળી, ધીર મતિવાળા કાકકુલચંદ્રજી, પ્રેમપૂર્વક રામચન્દ્રજીની નિર્મળ કીર્તિનું વર્ણન કરવા લાગ્યા. ॥ ૩ ॥

જો-રામ કૃપા તુમ્હેરે મન માર્હી । સંશય શોક મોહ ભ્રમ નાર્હી ॥

ધન્ય ધન્ય ધનિ તુમ સ્વગરાયા । કીન્હી અમિત મોહિં પર દાયા ॥ ૧ ॥

અતિ પ્રિય વચન રહસ્ય તુમ્હેરે । લાગત નાય મોહિં અતિ પ્યારે ॥

તવ તન પ્રીતિ દેખ સ્વગરાયા । મિઠાઈ અમંગલ કોટિ અમાયા ॥ ૨ ॥

મુન અવ રામ રહસ્ય અનૂપા । ચરિત અનૂપ અવગુરુ મુખા ॥

અજ અદ્વિત વિગત અવિનાશી । રહિત સકલ કલિમલ ભવ પાઉંસી ॥ ૩ ॥

રુદ્ર સહસ્ર વર્ષ સ્વગ રૂંસા । કીન્હ ચરિત રહિ પુર જગદીશા ॥

સો સવ વિશદ કથા વિસ્તારી । કહૌં મુનો જગ હિત ઊરગારી ॥ ૪ ॥

હે પક્ષીઓના રાજ ! રામચન્દ્રજીની કૃપાને લીધે તમારા મનમાં સંશય, શોક, મોહ કે લાભ કશું પણ નથી, તોપણ કેવળ રામચન્દ્રજીના અખંડ અનુસંધાનને માટે જ મને પૂછે છે, માટે તમને ધન્ય છે, ધન્ય છે, અને વારંવાર ધન્ય છે. આ પૂછવાથી તમે મારા ઉપર પણ અમિત દયા કરી, જેમ સમજું છું. ॥ ૧ ॥ હે ગરૂડજી ! તમારાં આ રહસ્ય પ્રશ્નરૂપી રક્ષાભરિત વચનો મને અત્યંત ખ્યારાં લાગે છે. પ્રીતિથી તમારા શરીરનું અવલોકન કરીએ તોપણ કશોયે અમંગલો નહીં થઈ જાય, એ નિસ્સંશય છે, ત્યારે તમારી

સાથે સંભાષણ કરવાથી, સર્વ અમંગલો નષ્ટ થઈ જાય, તેમાં તો શું જ કહેતું ? ॥ ૨ ॥
હવે અયોધ્યાના અધિપતિ રામચન્દ્રજી, કે જે અજન્મા, દ્વૈતથી રહિત, અવિનાશી,
સર્વથી ન્યારા અને સંસારની કાંસીરૂપ સઘળા કલિયુગસંબંધી દોષોથી રહિત પરમા-
ત્માના અવતારરૂપ હતા, તેમનું અનુપમ ચક્રિતરૂપ રહસ્ય સાંભળો. ॥ ૩ ॥ રામચન્દ્ર-
જીએ અગ્નીઆર હજાર વર્ષ સૂધી અયોધ્યામાં રહીને જે જે ચરિત્રો કર્યા તેઓમાંનાં
કેટલાંએક તમને કહી સંભળાવ્યાં છે. હવે બીજાં ચરિત્રોની નિર્મળ કથા પણ વિસ્તારથી
જગતના કલ્યાણને માટે કહું છું તે શ્રવણ કરો, ॥ ૪ ॥

દો-વિધિવર વચન સંભારિ ઉર, રાજત કરુણા એન ॥

યુગ જોરિ શોભા નિરખિ, લજિત કોટિ શત મૈન ॥ ૪ ॥

કરુણાના નિવાસરૂપ રામચન્દ્રજી, હૃદયમાં પ્રહ્લાનાં ઉત્તમ વચનોનું સ્મરણ કરીને
અયોધ્યામાં સીતાજી સહિત બીરાજતા હતા. એ સીતા રામની બેડીની શોભા એવી
હતી કે, જેને બેઠને સો કરોડ કામદેવો પણ લભઈ જાય. ॥ ૪ ॥

ચૌ-અનુજ સચિવ પ્રશ્ન પ્રજા બુલાયે । ગુરુ ગૃહ સાદર મુનિ સૅંગ આવે ॥

મકર માસ રવિ પૂર્વ મુહાવા । વિદા માંગિ પ્રશ્ન પદ શિર નાવા ॥ ૧ ॥

કાશીક્ષેત્ર ધર્મે જગ જાના । ચલે સકલ સવ સજિ સજિ યાના ॥

ચતુરંગિની અની સવ સાથા । યહિ વિધિ મવન કીન્હ રણુનાથા ॥૨॥

બીચ વાસ કરિ શિવપુર આવે । સાદર પુરિહિ શીશ તિન્હ નાયે ॥

આયે મુરસરિ કીન્હ પ્રણામા । અમિત અમિત મુલ પાયો રામા ॥ ૩ ॥

મહિમુર દંદિ યતી સંન્યાસી । પૂજે કૃપાસિન્ધુ મુલરાસી ॥

દીન દાન કહ્નુ વરણિ ન જાઈ । ઘનદ કુબેર મુરેશ લજાઈ ॥ ૪ ॥

પ્રજા રામચન્દ્રજીએ, એક દિવસે મુનિઓને, ભાઈઓને, મંત્રીઓને તથા પ્રજાને
બોલાવી, તે સર્વની સાથે પ્રેમપૂર્વક વસિષ્ઠ મુનિને ઘેર આવી, મકર સંક્રાંતિમાં સૂર્ય
અહ્વણનું પર્વ સમીપમાં આવ્યું હતું, તેથી, કાશીયાત્રા કરવા જવાની અનુજ્ઞા માગીને,
તેમના ચરણોમાં પ્રણામ કર્યા. ॥ ૧ ॥ સર્વે લોકો વાહનો સહ સહને કાશી ક્ષેત્ર તરફ
ચાલતા થયા, કે જે ક્ષેત્ર ધર્મને માટે જગતમાં પ્રખ્યાત છે. રામચન્દ્રજીએ, એ પ્રમાણે
ચતુરંગિણી સેનાને સાથે લઈને કાશી પ્રયાણ કર્યું. ॥ ૨ ॥ વચમાં ઉતારાઓ કરતાં કરતા
કાશીના સમીપમાં પહોંચ્યા અને ત્યાં આવી, તેમણે પ્રેમપૂર્વક કાશીને તથા ગંગાજીને
પ્રણામ કરીને અપાર આનંદ મેળવ્યો. ॥૩॥ મુખોના સમૂહરૂપ કૃપાસિન્ધુ રામચન્દ્રજીએ
ત્યાં બ્રાહ્મણોને, ઠંડીઓને, ચતિઓને તથા સંન્યાસીઓને પૂજ્યા અને એટલાં દાનો
આપ્યાં કે, એઓનું વધુન કરી શકાય નહીં તથા જેઓને બેઠને ધનાધ્યક્ષ કુબેરજી તથા
ધંદ્ર પણ લભઈ જાય. ॥ ૪ ॥

દો-મહિ વિધિ રહિ પ્રશ્ન વિપુલ દિન, મુલ્કી કિયે મુનિ વન્દ ॥

આયે પુનિ નિજ નગર મહૈ, હર્ષિત કરુણાકન્દ ॥ ૫ ॥

પ્રભુએ એ પ્રમાણે ઠેટલાએક દિવસે સૂધી કાશીમાં રહીને મુનિ લોકોને સુખી કર્યા. પછી કરુણાના સમૂહરૂપ રામચંદ્રજી, કાશી ચાત્રાથી પ્રસન્ન થઇને પાછા પોતાની અયોધ્યા નગરીમાં પધાર્યા. ॥ ૫ ॥

ચૌ૦—પ્રતિ દિન અવશ અનન્દ ઉછાહુ । દાન દેહિં પ્રતિ દિન નરનાહુ ॥

હઠ પરપંચ ન દુઃખ દિન કાહુ । કુવચન કબહૂં ન મુન સ્વગ નાહુ ॥ ૧ ॥

મુનિહિં જહૌં તહૌં વેદ પુરાના । દૂસર ધર્મ ન કાહુ જાના ॥

દિન દિન પ્રીતિ દેલિ મગવાના । અતિ આનંદ સકલ પુર જાના ॥ ૨ ॥

શિવ સંવત પરમાનુ હમારી । મયે શોચ વશ રામ સ્વરાસી ॥

અશ્વમેધ મલ્લ કરૌં મુઠાઈ । ગાય તરહિં નર મલ્લ સમુદાઈ ॥ ૩ ॥

પુનિ નિજ ધામહિં તુરત સિધાવૌં । વિધિ વર વચન ન ચૂક લગાવૌં ॥

માત જાય ગુરુ મલ્લન સપ્રીતી । કહો કરૌં સવ મુન્દર નીતી ॥ ૪ ॥

અયોધ્યામાં આનંદ ઉત્સાહ દિવસે દિવસે વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યો. શ્રીરામચંદ્રજી પ્રત્યેક દિવસે અધિક અધિક દાનો દેવા લાગ્યા. હે ગરુડજી ! અયોધ્યામાં કોઇને, કોઈ દિવસે પણ હક, પ્રપંચ કે દુઃખ પ્રાપ્ત થતાં ન હતાં અને કુવચનો પણ સાંભળવામાં આવતાં ન હતાં. ॥ ૧ ॥ જ્યાં ત્યાં વેદોનાં અને પુરાણોનાં શ્રવણો થતાં હતાં. વેદોક્ત ધર્મ સિવાય બીજા ધર્મને કોઈ પણ બળજીતું ન હતું. દિવસે દિવસે રામચંદ્રજીની પ્રીતિને વધતી જતી જોઇને, સહયુગ અયોધ્યા નગર અત્યંત આનંદ માનતું હતું. ॥ ૨ ॥ ખરે સક્ષસને મારનારા રામચંદ્રજીના મનમાં એક દિવસે દૃઢ વિચાર ઉત્પન્ન થયો કે, “મારી અહીં રહેવાની અગીઆર હજાર વર્ષ સૂધીની જે અવધિ હતી, તે હવે પૂર્ણ થવા આવી છે, માટે ઉત્તમ અશ્વમેધ યજ્ઞ કરૂં કે જેનું ગાયન કરવાથી લોકો સંસારરૂપી સમુદ્રને તરી બચ. ॥૩॥ યજ્ઞને સંપૂર્ણ કર્યા પછી, તુરત સ્વધામમાં જવું, એ યોગ્ય છે. બ્રહ્માએ અગીઆર હજાર વર્ષ સૂધી પૃથ્વીમાં રહેવાનું જે જે કહ્યું છે, તેમાં ફેરફાર કરવો જ નહીં. પ્રભાતમાં પ્રેમપૂર્વક ગુરુને ઘેર જઈ, આ યજ્ઞ કરવાસંબંધી મારા સંકળા ઉત્તમ વિચારનું તેમની પાસે નિવેદન કરીશ. ” ॥ ૪ ॥

દો૦—અસ વિચાર ઉર રાલિ કર, કૃપાસિન્ધુ મતી ધીર ॥

કરત ચરિત નાના અમિત, હરન શોક મય ધીર ॥ ૬ ॥

કૃપાના સમૂદ્રરૂપ, ધીર મતિવાળા અને સંસારના શોકને તથા દુઃખને હરનારા રામચંદ્રજી પણ, એ પ્રમાણે જ નિરંતર બ્રહ્માનાં વચનો ઉપર ધ્યાન રાખીને અનેક પ્રકારનાં અપરિમિત અરિઓ કરતા હતા. ॥ ૬ ॥

ચૌ૦—કહૌં મુનહુ રણુપતિ પ્રમુતાઈ । જો પુરાણ ઋષિ નારદ ગાઈ ॥

રામ રાજ્ય જસ નિર્મલ મયજ । સો સવ વાલ્મીકિ મુનિ કહજ ॥ ૧ ॥

મૈં અતિ લણુ વરણૌં કેહિ માંતી । સૌહૈં હંસ કિ બગુલા પૌતી ॥

મુનિય ન પુહુમિ કતહું અઘ કાના । પદહિં ચતુર નર વેદ પુરાના ॥ ૨ ॥

ગાવર્હિ પ્રમુદ્ધ ગુણ ભવ ભયહારી । નિંદર્હિ અમર લોક નર નારી ॥
 આજ્ઞા માતૃ પિતા ગુરુ કરહીં । જપ તપ દાન સદા અનુસરહીં ॥ ૩ ॥
 પ્રજા અનંદ રાજ્ય પ્રમુદ્ધ કેરે । માનહું ઇન્દ્ર કુબેર ઘનેરે ॥
 રાજર્હિ સર્વ રનિવાસ અનંદા । મુલ્કી ચકોર શરદ લલિત ચંદા ॥ ૪ ॥

પુરાણોએ, ઋષિઓએ તથા દેવાર્ષિ નારદજીએ પણ ગાયેલી રામચન્દ્રજીની પ્રભુતા વિશે કહ્યું છે, તે સાંભળો. રામચન્દ્રજીના રાજ્યમાં જે નિર્મળતા થઈ હતી, તે સઘળી વાલ્મીકિ સુનિએ, વર્ણવેલી છે. ॥૧॥ હું કે જે અત્યંત લઘુ છાદવાળો છું, તેનાથી એનું વર્ણન શી રીતે બની શકે ? બગલો કદી પણ હંસની ચાલથી ચાલી શકે ? રામચન્દ્રજીનું રાજ્ય પ્રવર્તતાં પૃથ્વીમાં કયાંય પણ પાપનું નામ કાને પડતું ન હતું, ચતુર નરો, વેદોનું તથા પુરાણોનું પઠન પાઠન કરતા હતા અને સંસારના બંધને હરનારા પ્રભુના ગુણોને ગાતા હતા. સર્વળો નર નારીઓ એ રાજ્યમાં પરમ સુખ પામવાથી સ્વર્ગનાં સુખોને પણ ધિક્કારતાં હતાં. સર્વે માણસો માતાની, પિતાની તથા ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તતાં હતાં અને સર્વદા જપને, તપને તથા દાનને અનુસરતાં હતાં. ॥ ૩ ॥ રામચન્દ્રજીના રાજ્યમાં સર્વે લોકો એવા તો આનન્દમય થઈને રહેતા હતા કે, બધાં અનેક ઈન્દ્રો અને અનેક કુબેરો અયોધ્યામાં આવીને વસ્ત્યા હોય એવું જણાતું હતું. જેમ ચક્રોર પક્ષીઓ શરદઃ ઋતુના ચન્દ્રને જોઈને આનંદ પામે, તેમ રાણીવાસનાં સર્વે માણસો રામચન્દ્રજીના રાજ્યને જોઈને આનન્દ પામતાં હતાં. ॥ ૪ ॥

છન્દગીતિકા-જિમિ શરદ ચંદ્ર ચકોર દેશતિ માતૃ પ્રમુદ્ધ મુલ જોહર્હી ॥

તિમિ ભરત લક્ષ્મન શત્રુઘ્નદન વેષ લલિત મન મોહર્હી ॥

નિત જાત પ્રમુદ્ધ ચૌગાન લેલન સાથ લૈ ચતુરંગિની ॥

જબ ગયે મૂલ ભાર દારન સંગ મર્કટ લૈ અની ॥ ૧ ॥

જેમ ચક્રોર પક્ષીઓ શરદના ચન્દ્રને જોયા કરે, તેમ માતાઓ રામચન્દ્રજીના સુખને જોયા કરતી હતી. માતાઓ જેમ રામચન્દ્રજીની છબી જોઈને આનંદ પામતી હતી, તેમ જ ભરતજીની, લક્ષ્મણજીની તથા શત્રુઘ્નની છબીઓને જોઈને પણ આનંદ પામતી હતી. રામચન્દ્રજી કે જે વાનરાઓની સેનાને સાથે લઈને પૃથ્વીના ભાર ઉતારવા માટે રણમાં પધાર્યા હતા, તે પોતે આ સમયમાં ચતુરંગિણી સેનાને સાથે લઈને નિત્ય શિકાર ખેલવા પધારતા હતા. ॥ ૧ ॥

ચરિ વાજિ ગજરથ નગર દેશર્હિ શ્રમિત પુનિ મુદ્ધ આવર્હી ॥

સારંગ હેમ વિલોકિ સાદર ત્રાન વિન પ્રમુદ્ધ વાવર્હી ॥

કુમ્ભ કંટક અંગ લાગત મોર મુલ મુસકાવની ॥

સો શત્રુ સન્મુલ સહી લીલણ, શક્તિ અસિ રિપુદાવની ॥ ૨ ॥

રામચન્દ્રજી હાથી ઉપર, થોડા ઉપર કે રથ ઉપર બીરાજી નગર જોવા પધારતા હતા અને અમિત થઈ બધા ત્યારે ખાજા ચેર પધારતા હતા. શીકાર કરવા પધારતાં જ્યાં

अन्धां सुवर्षुना जेवां वर्षुवाणो कोधं भृगु ज्येष्ठाभां आवे, त्यां त्यां उवाडे पगे ते भृगुनी
पछवाडे प्रथमथी होइता हता. कोधं स्थलभां पधारतां अंगोभां कांटा वागी अथ, त्यारे
सुभाविन्द भरोडीने भंड हास्य करता हता, ते अमे स्मरषु करीने के, 'जे अंगोअ
शत्रुओनी साभेना युद्धभां हावानल जेवी तीक्ष्ण शक्तिनुं पषु (सांगनुं पषु) सहन
कथुं हतुं, ते अंगो आज मात्र कांटा वागवाथी जेह माने छे.' ॥ २ ॥

निशि नींद वासर भूख साधत वर्ष चौदह सारहीं ॥

पुर साथ संग लै करत क्रीडा खेलते ठल वाहीं ॥

व्यंजन बनत पटरस अमित घृत मधुर विन जेवत नहीं ॥

निज भक्त हेत समेत लक्ष्मण वैठि रिपु मार्यो सही ॥ ३ ॥

जेभळु रात दिवस निद्रानो तथा क्षुधानो त्याग करीने चौदह वर्ष कडाड्यां हतां,
ते प्रभु, आ समयभां शेडेरनां बोडाने साथे लधने ते ते स्थलीभां अनेक डीडाओ करवाने
पधारता हता अने छजे रसोवाणां अनेक प्रकारनां बोझाने गन्यां होय तो पषु ब्रह्मा
धी वगरनां के भीड वगरनां होय तो आशंगता न हता. जेभळु पोताना लकताना
छितने माटे, जेकला लक्ष्मणुला हाथथी जे भेघनाह नामना मोटा शत्रुने मराव्यो
हता, ते प्रभु, शिकारभां सिंहादिकने मारवाना काम माटे अनेक थोडाओने साथे लध
पधारता हता. ॥ ३ ॥

दो०-रघुवर राज विराज अति, सकल अवनि अय भाग ॥

विचरहि मुनिकानन विपुल, प्रीति सहित अनुराग ॥ ७ ॥

रामचन्द्रलुनुं राज्य अत्यंत प्रकाशवा भांडयुं, पृथ्वीभांथी सधणां पापो लागी
ज गथां अने सुनिओ के ज्यो, राक्षसोना त्रासने वीधे पोताना आश्रमोभां पषु
विचरी शक्ता न हता, तेज्यो, आ समयभां निजथ थधने प्रेमथी तीर्थयात्रादिने माटे
मोटां मोटां जंगलोभां पषु विचरवा लाग्या. ॥ ७ ॥

चौ०-अवनि मुहावनि कानन चारू । खग मृग इक सँग कर्हि विहारू ॥

बैर न सुनिय रामके राजा । रहैं बैर विन सुन खगराजा ॥ १ ॥

सुख संपति गृह गृह मगटाई । गाय न शर्किह राम प्रभुताई ॥

शारद चतुरानन गौरीशा । कोटि कोटि अनगणित अहीशा ॥ २ ॥

कवि कोविद जहैं लगि जग माहीं । राम राज्य गुण वरणि न जाहीं ॥

असित आदि कज्जलगिरि भूरी । पयनिधि पात्र सारता रूरी ॥ ३ ॥

करहि लेखनी सुरतरु भारी । सप्त द्वीप महि पत्र विचारी ॥

बाणी हरि हर विधि समुदाई । सहस कल्प शत लिखाहें बनाई ॥ ४ ॥

रामचन्द्रलुना राज्यभां सधणी पृथ्वी शोभवा लागी, सधणां वनो सुंदर थध
गयां, परस्परनी साथे वैर धरावनारां पशु पक्षी वगेरे प्राणीओ पषु भित्रोनी पेडे पर-
स्परनी साथे द्वेषां, वैर तो कथांय काने पषु पडवा न लाग्युं, सधणुं निवैर ज

અર્થ ગયું ॥ ૧ ॥ અને પ્રત્યેક ઘરમાં સુખ સંપત્તિ વધારે વધારે પ્રગટ થવા લાગી. સરસ્વતી, બ્રહ્મા તથા સદાશિવ, કરોડો લેખાં થાય અને શેષનાગ અગણિત લેખા થાય, તોપણ તેઓથી રામચન્દ્રજીની પ્રભુતાનું સંપૂર્ણ વર્ણન કરી શકાય એમ નથી ॥ ૨ ॥ જગતમાં જે કોઈ કવિઓ તથા પડિતો છે, તેઓમાંના કોઈથી પણ રામચન્દ્રજીના રાજ્યના ગુણો વર્ણવ્યા નથ એમ નથી. શ્યામ પર્વત જેવડો મોટો કાન્જળનો સમુદાય એકઠો કરવામાં આવે, સમુદ્રને પાત્રરૂપ બનાવીને તેમાં એ કાન્જળની શાહી ઘોળવામાં આવે, ॥ ૩ ॥ લખવાને માટે કદપ વૃક્ષની લેખણ બનાવવામાં આવે, સાતે દ્વીપોવાળી પૃથ્વીને કાગળરૂપ બનાવવામાં આવે અને સરસ્વતી, વિષ્ણુ, સદાશિવ તથા બ્રહ્મા એઓ સઘળા મળીને હજાર કદપસૂઢી લખ્યા કરે, તોપણ ॥ ૪ ॥

સો-તદપિ ન પાવર્હિ પાર, રામ રાજ્ય કૌતુક અમિત ॥

સુરુ અવ ચરિત અપાર, જસ રામગપતિ આગે મયો ॥ ૧ ॥

રામચન્દ્રજીનાં રાજ્યની અપાર લીલાઓ સંપૂર્ણ રીતે લખી શક્ય નહીં. હે ગરુડજી ! હવે રામચન્દ્રજીનાં અપાર ચરિત્રોમાંનાં અણુક ચરિત્રો જે રીતે થયા હતાં, તે કહું છું તે સાંભળો. ॥ ૧ ॥

૧૦-રાજત રાજસમા સવ ભ્રાતા । તહ્ આયો ઇક દ્વિજ વિલ્ખાતા ॥

કટુક કહત મુલ કરત પુકારા । હંસ વંશ વૃદ્ધો સંસારા ॥ ૧ ॥

રણુદિલીપ શિવિ સગર સુવારા । અમિત પ્રભાવ કો જાનનહારા ॥

પિતૃ જીવિત મુત ત્યાગે પ્રાણા । પ્રમુ અંતર્યામી મુન કાના ॥ ૨ ॥

નર લીલા કરિ રામ કૃપાલા । લગે વિચાર કરન તેહિ કાલા ॥

કારણ કવન મૃતક મુત મયઝ । દ્વિજકો દેલ્ વિકલ પ્રમુ મયઝ ॥ ૩ ॥

પ્રમુ ચિત દેલ્ ગગન મઝ બાની । શુદ્ર તપો મુનિ શાર્ફપાની ॥

વિધ્યાચલ ગૌંભીર વન માહા । દ્વિજ મુત હેત મરન નરનાહા ॥ ૪ ॥

રાજ્યસભામાં રામચન્દ્રજીની પાસે સઘળા ભાઈઓ ખીરાજ્યા હતા, તે સમયે એક બ્રાહ્મણ બાકુલ થતો અને પોકાર કરી કરીને કડવાં વચનો બોલતો આવ્યો. એ બ્રાહ્મણ સભાના સમક્ષમાં આવીને પોકાર કરવા લાગ્યો કે, “સંસારમાં સૂર્યનો વંશ તો ટૂંખી જ ગયો જણાય છે. ॥ ૧ ॥ રણુ, દિલીપ, શિવિ અને સગર આદિ અમિત પ્રભાવવાળા સૂર્યવંશી રાજાઓમાંના આજ એકે નથી, તેથી નિરૂપાય છું. એઓના અમિત પ્રભાવને નાણુનારો પણ આજ કોણુ છે ? કોઈ નથી. એ આજ કોઈ પણ સૂર્યવંશી રાજા જીવતો હોય તો પિતા જીવતાં છતાં પુત્રનું મરણુ થાય કે ? કહી ન થાય.” આ સઘળો પોકાર અંતર્યામી પ્રભુ રામચન્દ્રજીએ કાને સાંભળ્યો. ॥ ૨ ॥ કૃપાસિન્ધુ રામચન્દ્રજી એ પોકાર સાંભળી, મનુષ્યલીલાને અનુસરીને તે સમયમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે, ‘આ બ્રાહ્મણને પુત્ર શા કારણથી મરી ગયો હશે ?’ રામચન્દ્રજીને એ બ્રાહ્મણની દશા જોવાથી વિહ્વલ થયેલા અને ઉંડા વિચારમાં પડેલા જોઈ, ॥૩॥ તે સમયે આકાશ વાણી થઈ કે, ‘હે પ્રભુ ! આપના રાજ્યમાં એક શદ્ર તપશ્ચર્યા કરવા લાગ્યો છે, તેથી આ બ્રાહ્મણનો પુત્ર મરી

અયો છે. શૂદ્ર જાતિને તપશ્ચર્યા કરવાનો અધિકાર નહીં છતાં, શૂદ્ર હાલ વિન્ધ્યાચલના ગંભીર વનમાં તપશ્ચર્યા કરે છે, એ અધર્મ પ્રવર્તવાને લીધે આપના રાજ્યમાં પિતાના છવતાં છતાં પુત્રનું મરણ થયું છે, ” ॥ ૪ ॥

છન્દગીતિકા—યહિ હેત દિજ મુત મૃતક મુનિ રથ સાજિ પ્રમુ આતુર ચલે ॥

દ્વૈ પરમ શૈલ વિલોકિ પાવન મુદિત હો સન્મુખ મલે ॥

શુચિ રુચિર આશ્રમ વેદિકા તહૈં દેશિ મુનિ મન ભાવની ॥

બહુ વાગ સુભગ તઢાગ યંજત યંજ મયુકર સાવની ॥ ૧ ॥

પિક મોર હંસ ચકોર કિલકર્હિ કીર શોભા પાવહીં ॥

વન વૃદ્ધ કોલ કિરાત સાદર સર્વદા તહૈં આવહીં ॥

તકિ ક્રોધ શક્તિ વિશિષ્ઠ છાંદે માથ લૈ સુર પુર ગયો ॥

વર મક્તિ આરતિ જાનિ તિહિ તહૈં આપુ તીરથવ્રત કિયો ॥ ૨ ॥

આ આકાશ વાણીનું શ્રવણ કરી, વ્યાકુલ થયેલા રામચન્દ્રજી તુરત જ રથ તૈયાર કરાવી, તેમાં બીરાજીને ત્યાંથી વિન્ધ્યાચલમાં પધાર્યા. સામે પર્વતના અતિ સુંદર અને પવિત્ર એ વિભાગે જોવામાં આવતાં, રામચન્દ્રજી પ્રસન્ન થઈ, તેઓના મધ્યમાં પધાર્યા, ત્યાં મુનિઓનાં અંતઃકરણોને પ્રિય લાગે એવી એક પવિત્ર અને સુંદર આશ્રમવેદિકા જોવામાં આવી. એ સ્થલમાં ઘણા ઘણા બાગો તથા ઘણાં ઘણાં તળાવો અતિ સુંદર હતાં, વૃક્ષોમાં જામરો સુંદર યંબર મચાવી રહ્યા હતા. કોયલ, મોર, હંસ તથા ચકોર આદિ પક્ષિઓ, કોલાહલ મચાવી રહ્યાં હતાં. પોપટોના અતિ મધુર સ્વરો જામી રહ્યા હતા. એ વનમાં વૃદ્ધ વૃદ્ધ કોળીઓ તથા બિહો પ્રેમપૂર્વક સર્વદા આવતા હતા. રામચન્દ્રજીએ ત્યાં જઈ શૂદ્રને તપશ્ચર્યા કરતો જોઈ, તેના ઉપર મોટી શક્તિવાળું એક બાણ ફેંક્યું કે જે બાણ તે શૂદ્રના માથાને લઈને સ્વર્ગ લોકમાં ચાલ્યું ગયું. રામચન્દ્રજીએ પોતે એ શૂદ્રને ભક્તિવાળો તથા આર્ત જાણીને તીર્થ જેવો પવિત્ર કરી દીધો, કે જેથી તેને સ્વર્ગવાસ મળ્યો. ॥ ૧ ॥ ૨ ॥

દો—દ્વિજવરબાલક મૃતક જો, ઉઠિ વૈઠો હરપાય ॥

આયે પુર રણુપતિ ભગત, મય મંજન મુખદાય ॥ ૮ ॥

રામચન્દ્રજીએ, અહીં શૂદ્રને માર્યો તે જ સમયે અયોધ્યામાં પેલા બ્રાહ્મણનો મરણ પામેલો પુત્ર સુપ્રસન્નપણાથી ઉઠીને જોડો થયો. આ સમયમાં ભક્તોના ભયને ભાંગનારા અને સુખ આપનારા રામચન્દ્રજી પાછા અયોધ્યામાં પધાર્યા. ॥ ૮ ॥

ચૌ—તાહિ સમય ઇક શ્વાન પુકારી । પાહિ પાહિ મળતાર તહારી ॥

વિન અપરાધ કૃપાલુ સ્વરાશી । હૃત્યો મોહિં દિજ અતિ વલ ભારી ॥ ૧ ॥

મુનિ સો વચન દીન પ્રમુ કાના । સપદિ દૂત પઠયો મગવાના ॥

આન્યો વિમ તુરત તેહિ કાલા । કહે વચન તવ દીનદયાલા ॥ ૨ ॥

હન્યો શ્વાન કહુ કેહિ અપરાધા । મુન સર્વજ્ઞ ન કહુ વ્રતવાધા ॥

ક્રોધ વિવશ પ્રમુ વિનહિ વિચારા । નાથ પ્રવલ મૈં યા કહૈં મારા ॥ ૩ ॥

કહહુ દળદ દ્વિજ સકલ સમાજા । વિમ અદંદ દેવ રધુરાજા ॥

ઉચિત દળદ તસ દેવ બનાઈ । કહો શ્વાન જસ તુમહિં મુહાઈ ॥ ૪ ॥

એ સમયમાં જ એક કૂતરાએ ત્યાં આવીને પોકાર કર્યો કે, “હે ભક્ત લોકાની પીડાનું હરણ કરનારા રામચંદ્રજી ! માઈ રક્ષણ કરો, રક્ષણ કરો. હે દયાળુ ! એક મોટા બળવાળા બ્રાહ્મણે, અપરાધ વગર મને માર માર્યો છે.” ॥૧॥ એ દીન વચનો કાને પડતાં ભગવાન રામચંદ્રજીએ તુરત જ પેલા બ્રાહ્મણને બોલાવવા માટે હ્રત મોકલ્યો. હ્રત બ્રાહ્મણને સભામાં બેઠાં આનતાં, દીનદયાળુ રામચંદ્રજીએ, તે બ્રાહ્મણને પૂછ્યું કે, ॥૨॥ ‘તમે કયા અપરાધને લીધે કૂતરાને માર માર્યો ?’ બ્રાહ્મણ બોલ્યો કે, “હે સર્વજ્ઞ ! સાંભળો, આ કૂતરાએ મારો કરો પણ અપરાધ નહીં કરેલો, છતાં મેં કોષને વશ થઈ વિચાર કર્યા વગર જ આને પ્રભલ માર માર્યો છે.” ॥૩॥ આ સાંભળી રામચંદ્રજીએ બ્રહ્મસભાને પૂછ્યું કે, આ બ્રાહ્મણને કેવી શિક્ષા કરવી ? એ તમે સઘળા વિચાર કરીને કહો. બ્રહ્મસભા બોલી કે, ‘હે મહારાજ રધુરાજ ! બ્રાહ્મણનાં શારીર હંડને યોગ્ય નથી, માટે બીજા પ્રકારની જે કોઈ શિક્ષા યોગ્ય જણાય, તે આપો.’ રામચંદ્રજીએ કૂતરાને કહ્યું કે, ‘હે કૂતરા ! તું કહે, તે પ્રમાણે હું આ બ્રાહ્મણને શિક્ષા કરું.’ ॥૪॥

દો-કીજિય યાકો મટપતી, મન ભાવત મુખેન ॥

તુરત મૈંગાવા પીતપટ, ગજ કુળહ મુખદૈન ॥ ૧ ॥

કૂતરો બોલ્યો કે, ‘હે મનભાવતા સુખના સ્થાનકરૂપ રામચંદ્રજી ! આ બ્રાહ્મણને મઠનો અધિપતિ કરો.’ રામચંદ્રજીએ તુરત જ પીળાં વસ્ત્રો, હાથી તથા કુંડલો મંગાવ્યાં. ॥ ૮ ॥

ચૌ-પૂજિ ચરણ ગજ વિમ ચઢાયો । દુંદુભિ બાજત મઠ કહૈં આયો ॥

કહૈં પરસ્પર સવ નર નારી । દેસહુ શ્વાન દળદ અતિ ભારી ॥ ૧ ॥

કીન્હ રંકતે રાઝ કુપાલા । કીન્હ ચરિત યહ કૌન દયાલા ॥

વિનતી અધિક શ્વાન જબ કીન્હા । ઉચિત મુફલ પ્રમુ વૈસહિ દીન્હા ॥૨॥

તામુ અનંદ દેસિ નર નારી । કહૌં દળદ ફલ કુપા સ્વરાશી ॥

પૂછો તાહિ કહી સો બાતા । પૂરવ સવ પ્રસંગ મુસદાતા ॥ ૩ ॥

કાશી વાસ વિમ મૈં મયજ । શિવ સેવા સાદર ચિત દયજ ॥

હિમ ઋતુ હોમ સો કીન્હ સમીતિ । શ્રુત નસ રહેઝ નાથ જિમિ રીતી ॥ ૪ ॥

પેલા બ્રાહ્મણનું ચરણ પ્રસાદન કરી, વસ્ત્રોથી તથા કુંડલોથી પૂજન કરી, તે બ્રાહ્મણને હાથીપર બેસાડી, મઠાધિપતિ કરીને ગાજતે વાજતે મઠમાં મોકલ્યો. આ બેઠાં સઘળાં નર નારીઓ પરસ્પરમાં વાતો કરવા લાગ્યાં કે, ‘લુભો તો ખરાં, કૂતરાએ આ બ્રાહ્મણને કેવી ભારે શિક્ષા કરાવી ? ॥ ૧ ॥ કે જેથી કૃપાળુ રામચંદ્રજીએ આ બ્રાહ્મણને રાંકમાંથી રાજા બનાવી દીધો. દયાળુ રામચંદ્રજીએ, આ તે કેહું ચરિત કહું ? કૂતરાએ

પોતાની મૂર્ખતાને લીધે આ બ્રાહ્મણને રાજા જેવો બનાવવાની વિજ્ઞાપિત કરી, તે તે પ્રમાણે જ પ્રભુએ આ બ્રાહ્મણને ઉચિત કૃણ આપ્યું. ॥ ૨ ॥ પેલા બ્રાહ્મણને અધિક આનંદ પામેલો જોઇ, સઘળાં નર નારીઓએ રામચન્દ્રજીને પૂછ્યું કે, ‘મહાધિપતિપણું આપવામાં આ બ્રાહ્મણને શી શિક્ષા થઇ ? તે કૃપા કરીને કહો.’ રામચન્દ્રજીએ ઉત્તર આપ્યો કે, ‘એ વાત આ કૃતરાને જ પૂછો.’ હોડાએ કૃતરાને પૂછતાં, કૃતરાએ સર્વના મનનું સમાધાન થાય એવો પોતાનો પૂર્વજન્મનો પ્રસંગ કહી સંભળાવ્યો કે, ॥ ૩ ॥ “હું એક જન્મમાં કાશીવાસી બ્રાહ્મણ હતો અને મન લગાવીને પ્રેમપૂર્વક સદાશિવની સેવા કરતો હતો. શીઆળાની ઋતુમાં હું એક સમયે અગ્નિમાં ઘીનો હોમ કરી, હાથ સાફ કર્યા વગર એમને એમ જમવા ગયો. મારા નખોમાં સદાશિવના નિર્માલ્યરૂપ ઘી તે વળગી જ રહ્યું હતું. ॥ ૪ ॥

દો-તાતોદન મોજન કરત, સ્વાય ગયે સો ભાગ ॥

પ્રમત ફિરો યોનિન વિવિધ, મિટત ન સો અનુરાગ ॥ ૧૦ ॥

હું જધને ઉનો ઉનો ભાત જમવા લાગતાં, તે ઘી પીગળીને ભાતમાં લાગી ગયું. હું તે શિવનિર્માલ્યના સંયોગનો કશે ખ્યાલ નહીં રાખતાં ભાત જમી ગયો, એ પાપને લીધે અનેક અનેક દુષ્ટ યોનિઓમાં ભટકતાં હાલ આ યોનિને પ્રાપ્ત થયો છું. હજી પશુ માફ એ પાપ ટળતું નથી. ” ॥ ૧૦ ॥

ચૌ-રાજસમાધિ શિરનાઈ બહોરી । ચલા શ્વાન મન ત્રાસ ન યોરી ॥

ઉઠિ મધ્યાન્હ કીન્હ રઘુનંદન । પૂજિ પુરારિ ભક્ત ડર ચંદન ॥ ૧ ॥

મોજન શયન જગતપતિ કીન્હા । નિજ નિજ ધામ સબન પગ દીન્હા ॥

રહા દિવસ જબ ઘટિકા ચારી । જુરી સમા તવ આય સ્વરારી ॥ ૨ ॥

મુનિ પુરાણ સબ અનુજ સમેતા । સંધ્યા મયો દાન સબ દેતા ॥

સવહી સંધ્યા વંદન કીન્હા । ભવન ચલે પ્રભુ આયસુ લીન્હા ॥ ૩ ॥

નિત્ય કોટિ ચર અવધી સિધાવહિ । સૌંજ સમય સબ સ્વર મુનાવહિ ॥

પૃથક પૃથક મુનિ ચરચર વાની । બોલ ન એક સો મુનહુ મવાની ॥ ૪ ॥

શિવનિર્માલ્યથી અત્યંત ડરતો અને તેથી જેણે એ બ્રાહ્મણને જેમાં શિવનિર્માલ્યનું ભક્ષણ થયા વિના રહે જ નહીં એવી મહાધિપતિપણારૂપ શિક્ષા કરાવી એવો એ કૃતરા એટલી વાત કહી રાજસભાને માથું નમાવીને ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. પછી ભક્ત જોનાના હૃદયોમાં ચંદનના જેવી શીતલતા આપનારા રામચન્દ્રજીએ, સભામાંથી ઉઠી, મધ્યાન્હ સંધ્યા કરી, શિવપૂજન કરી, ॥૧॥ લોજન કરીને જરાવાર શયન કર્યું. સઘળા સભાસદો પશુ પોતપોતાને ઘેર ગયા. પાછલો ચાર ઘડી દિવસ રહેા, તે સમયમાં વળી સભા એકઠી થઈ. ॥ ૨ ॥ રામચન્દ્રજીએ, ભાઈઓ સહિત એ સભામાં પધારી, પુરાણની કથાનું શ્રવણ કર્યું. સંધ્યા કાળ થયો, તે સમયે સર્વે લોકો બ્રાહ્મણોને ઘાનો આપી, સંધ્યા વંદન કરી રામચન્દ્રજીની આજ્ઞા લઈને પોતપોતાને ઘેર ગયા. ॥ ૩ ॥ રામચન્દ્રજીએ એવો નિયમ રાખ્યો હતો કે, નિત્ય કરોડા શુભ જાત્રુસો અયોધ્યામાં તથા દેશાવરમાં ફરે અને સાંજ

સમયે આવીને સઘળી લોકચર્યાની ખબર સંભળાવે. આ પ્રમાણે અનેક જાસુસો સંખ્યા કાળે રામચન્દ્રજીની પાસે આવ્યા. રામચન્દ્રજીએ સર્વે જાસુસોની વાત જૂઠી જૂઠી સાંભળી. હે પાવેતી ! સઘળા જાસુસોએ વાતચિત કરી, પણ તેઓમાં એક જાસુસ કંઈ બોલ્યો નહીં ॥ ૪ ॥

છં-કહુ કહી નહીં સો પૂછિ સાદર વચન વેગ ન આવઈ ॥

एक रजक पन्निहि कहत डालत व्यंग्य कहि समुझावई ॥

मुनि वचन कृपानिधान चरके मध्य उर राखे हरी ॥

निशि स्वप्न देखत जगतपति पुनि जाग दारुण दुख करी ॥ ૧ ॥

જ્યારે એક જાસુસ કંઈ બોલ્યો નહીં, ત્યારે રામચન્દ્રજીએ તેને વધારે પ્રયત્નથી પૂછતાં, તે જાસુસે મોહોડામાંથી તુરત વચન પણ ન કહાડી શકતાં છેવટ ખેદથી ગદ્ગદ કંઠ થઈને વાત કરી કે, “હે મહારાજ ! આજ એક ધોળી પોતાની સ્ત્રીને ટુર્વચનો કહેતો હતો કે, ‘તું પરાયા ઘરમાં રહી આવી છે, તેથી તને હું મારા ઘરમાં રાખનાર નથી. પરાયા ઘરમાં રહી આવેલી સ્ત્રીને તો રામ જ રાખે, પણ હું રામના જેવો સ્ત્રીલોભી નથી, કે જેથી તને રાખું.’” રામચન્દ્રજી જાસુસનાં એ વચનોને હૃદયમાં ધરી લઈને પોઠવા પધાર્યા, એમને નિદ્રામાં પણ એવા જ પ્રકારનું દારૂણ સ્વપ્ન આવ્યું, એ સ્વપ્ન બેઠું, રામચન્દ્રજી જાગી ગયા અને મનમાં મહા દુઃખ પામવા લાગ્યા. ॥ ૧ ॥

દો-બીતી અવધિ પ્રમાણ યુગ, કીન્હ વિચાર કૃપાલ ॥

ग्यार सहस पितु राज शुचि, करौ सत्य यहि काल ॥ ૧૧ ॥

રામચન્દ્રજીએ વિચાર કર્યો કે, “મને પિતાનું પવિત્ર રાજ્ય કરતાં કરતાં અગી-આર હજાર વર્ષ પૂરાં થવા આવ્યાં છે, તો હવે મારે બ્રહ્માનું વચન સિદ્ધ કરવું. ॥ ૧૧ ॥

ચૌ-ત્યાગો जनकसुता मन माहीं । राखौ श्रुतिपथ धर्म न जाई ॥

दै मन ठीक सिया पहुँ आये । सादर बोले वचन मुहाये ॥ ૧ ॥

मुमुखि न कहु मांगो केहि काल । हँसि कह कृपानिकेत दयाला ॥

निजछाया महि राखिं विनीता । रहौ जाय निज धाम पुनीता ॥ ૨ ॥

प्रभु पद वंदि गई नभ सोई । जीव चराचर लख्यो न कोई ॥

ता सन प्रभु अस कह्यो बुझाई । मनभावत माँगो मुखदाई ॥ ૩ ॥

नाथ साथ मुनि धाम मुहाई । आई तजि गृह मन शकुचाई ॥

मुनि त्रिय भूषण सकल मुहाये । पहराये प्रभु जो मन भाये ॥ ૪ ॥

हँसि कह कृपानिकेत सकारे । पूजहिं मन अभिलाष तुझारे ॥

હવે હું સીતાને ત્યાગ જ કરી આવું અને મનમાં વેદમાર્ગ જ ધરી રાખું, કે જેથી ધર્મની હાનિ ન થાય.” આ વાતને મનમાં બરાબર દૃઢ કરી, તુરત જ સીતાજીની પાસે આવી, પ્રેમ દેખાડી, હસીને સુંદર વચન બોલ્યા કે, ॥ ૧ ॥ “હે સુમુખી ! તમે કેાઇ સમયે પણ મારી પાસેથી કંઈ માગ્યું નથી, તો હવે જે કાંઈ બેઠતું હોય, તે માગી લ્યો અને પછી પોતાની છાયાને પૃથ્વીપર રાખી, આપણા પવિત્ર ધામમાં જઈને રહો.” ॥ ૨ ॥

આ વચ્ચેના કાને પડતાં જ સીતાજી રામચન્દ્રજીનાં ચરણોમાં પ્રણામ કરી, રામચન્દ્રજીની પાસે પોતાની છાયા રાખીને તુરત જ આકાશ માર્ગમાં ચાલ્યાં ગયાં. આ વાત કોઈ પણ સ્થાવર જંગમ જીવના જાણવામાં ન આવી. પછી રામચન્દ્રજીએ છાયારૂપ સીતાજીને સમજાવીને કહ્યું કે, “ જેથી તમે સુખ માનતાં હો, એવું મનેવાંછિત વરદાન મારી પાસેથી માગી લ્યો. ” ॥ ૩ ॥ સીતાજી બોલ્યાં કે, “ હે નાથ ! હું મુનિઓના સુંદર આશ્રમોને (વનમાં) છોડીને, આપની સાથે અહીં આવી છું, ત્યારથી મારા મનમાં સંકેત રહ્યા કરે છે અને હું પાછી વનમાં જઈને મુનિપત્નીઓને સઘળા સુંદર ભૂષણાદિ પહેરાવું એવી ઇચ્છા થાય છે. પછી જેમ આપની ઇચ્છા હોય, તેમ કહું. ” ॥ ૪ ॥ રામચન્દ્રજીએ આ વચ્ચેના સાંભળી, હસીને કહ્યું કે, “ તમારી ઉત્કંઠા પ્રભાતમાં જ પૂર્ણ કરવામાં આવશે. ” ॥

દોઠ-હોત પ્રાત જબ જગતપતિ, જાગે રમા નિવાસ ॥

યાચક જન ગાવત મુદિત, શોભિત કંજ પ્રકાશ ॥ ૧૨ ॥

એટલું કહી રામચન્દ્રજી પાછા પોઢી રહ્યા. પ્રભાત થતાં યાચક જને આનંદથી ગાવા લાગ્યા અને કમળો પ્રકુલિત થયાં, તે સમયે રામચન્દ્રજી જાગ્યા. ॥ ૧૨ ॥

ષોઠ-મરત શેષ રિપુદમન સમેતા । આયે પ્રમુ જહૈ કૃપાનિકેતા ॥

ફીન્દ પ્રણામ માય મહિ લાઈ । બોલે કહુ નહીં શ્રીરઘુરાઈ ॥ ૧ ॥

વદન વિલોકિ સશંકિત અંગા । શ્રીહત દેશિ વપુષકર રંગા ॥

થર થર કાંપત તીનો માર્હ । જાનિ ન જાય ચરિત રઘુરાઈ ॥ ૨ ॥

લેઈ શ્વાસ તકિ સમય મુજાનિ । બોલે ગુઢ મનોહર વાની ॥

વચન મોર ઊર રાસડ પ્રાતા । લે વન જાઝ જાનકી તાતા ॥ ૩ ॥

મુશ્વિ સહમિ મુનિ વચન કરાલા । જરે ગાત ઉપજી ઊર જ્વાલા ॥

હૈસત કિ સત્ય કહત રઘુરાયા । અસમંજસ ડર મુનિ સ્વગરાયા ॥ ૪ ॥

પ્રભાતમાં લક્ષ્મણજીને અને શત્રુઘ્નને સાથે લઈને ભરતજી રામચન્દ્રજીની પાસે આવ્યા. ત્રણે ભાઈઓએ, પૃથ્વીપર મસ્તકો નમાવીને પ્રણામ કર્યા પછી રામચન્દ્રજી કહ્યું બોલ્યા નહીં. ॥ ૧ ॥ રામચન્દ્રજીના મુખાર્વિન્દને વિવર્ણ તથા ચિત્રાચસ્ત્ર જેઈ અને તેમનાં સઘળાં અંગોને પણ શોભા વગરનાં તથા વિવર્ણ જેઈ, ત્રણે ભાઈઓ થર-થર કંપવા લાગ્યા. રામચન્દ્રજીનું ચરિત્ર કોઈના પછી જાણવામાં ન આવ્યું. ॥ ૨ ॥ મહા પ્રવીણ રામચન્દ્રજી, સમય જેઈ નીસાસો મુકીને કેમજ અક્ષરોથી ગૂઢ અર્થવાળી વાણી બોલ્યા કે, “ હે ખ્યારા ભાઈઓ ! મારાં વચનને હૃદયમાં ધરી લ્યો. એ વચન એ છે કે, સીતાને વનમાં મૂકી આવો. ” ॥ ૩ ॥ રામચન્દ્રજીનું આ વિકરાલ વચન સાંભળી, ત્રણે ભાઈઓ ભયભીત થઈ સૂકાઈ ગયા. ત્રણે ભાઈઓનાં ગાત્રો ભળવા લાગ્યાં અને હૃદયોમાં જ્વાલા ઉત્પન્ન થઈ. હે ગરૂડ ! રામચન્દ્રજી ‘આ સાચેસાચું કહે છે, કે હાંસીની વાત કહે છે,’ એમ ત્રણે ભાઈઓનાં હૃદયો ઢોલોચમાન થવા લાગ્યાં અને ગભરાવા લાગ્યાં. ॥ ૪ ॥

દો—ખરત આદિ વ્યાકુલ અનુજ, નહિ આવત કહિ વૈન ॥

જોર યુગલ કર શત્રુહન, કહત નીર भरि नैन ॥ ૧૩ ॥

ભરતજી આદિ પ્રભુ ભાઈઓ એવા વ્યાકુલ થઈ ગયા કે, મોહોડામાંથી કશે અક્ષર કહાડવાને પણ અશક્ત થઈ ગયા. આ સમયમાં શત્રુઘ્ન, પોતાનાં બન્ને નેત્રોમાં પાણી લાવી, હાથ બેડીને બોલ્યા કે, ॥ ૧૩ ॥

ચૌ—મુનિ પ્રશ્ન વચન હૃદય વિલખાના । જગતજનનિ સિય સઘ જગ જાના ॥

જગતપિતા પ્રશ્ન સઘ ઝરવાસી । સત ચૈતન ઘન આનંદ રાસી ॥ ૧ ॥

કારણ કવન જાનકી ત્યાગી । મન વચ ક્રમ તવ પદ અનુરાગી ॥

મુન સર્વજ્ઞ સર્ગર્થનિ જાની । રિસ પરિહાસ કિ સત્ય સુવાની ॥ ૨ ॥

પંકજ નયન નીર भरि आये । કહે વચન મૃદુ દનુજ સતાયે ॥

આંચસુ મોર જુ ટારહિ તાતા । રહહિ ન પ્રાણ તાત મમ ગાતા ॥ ૩ ॥

હરિ ઇચ્છા ભાવી બલવાના । તુમ કહૈ તાત સદા કલ્યાના ॥

યહ મમ વચન પાલિ લણુ માર્ઝે । પ્રાત જાનકિહિ જાઝ લિવાર્ઝે ॥ ૪ ॥

“હે પ્રભુ ! આપનું વચન સાંભળી, અમારાં હૃદયો એક પામે છે. સઘળું જગત બાંધે છે કે, સીતાજી જગદંબા છે અને આપ જગતના પિતા, સર્વના અંતર્યામી તથા સચ્ચિદાનંદધન છે. ॥ ૧ ॥ સીતાજી, કે જે મનથી, વચ્ચતથી તથા કર્મથી, આપનાં ચરણોમાં જ પ્રેમ ધરાવનારાં છે, તેમનો કયા કારણથી ત્યાગ કરો છો ? હે સર્વજ્ઞ ! સીતાજી હમણાં સગલાં છે, તેનો પણ આપે વિચાર કરવો જોઈએ. આપનું આ વચન કોષપ્રયુક્ત છે ? હાંસીરૂપ છે ? કે સત્ય છે ?” ॥ ૨ ॥ આ સમયમાં રામચન્દ્રજીનાં કમળો સરખાં નેત્રોમાં પાણી ભરાઈ આવ્યાં. રામચન્દ્રજીએ, કોમળ વચનથી શત્રુઘ્નને કહ્યું કે, “હે ભાઈ ! જે મારી આજ્ઞાનો પ્રતિઘાત કરશે, તે મારા શરીરમાં પ્રાણ રહેશે નહીં. ॥ ૩ ॥ જેમ પ્રભુની ઇચ્છા હોય, તેમ થાય છે. ભાવી બળવાનું જે મારી આજ્ઞા પાળવાથી તમારું સર્વદા કલ્યાણ થશે. હે ભાઈ ! મારું આ વચન સ્વીકારી લઈને તુરત જ સીતાજીને વનમાં મૂકી આવો. ” ॥ ૪ ॥

સો—મુનિ પ્રશ્ન વચન કઠોર, ખરત જોરિ કર કહન લિય ॥

નાથ હમહિ મતિ મોર, મુન વિનતી સર્વજ્ઞ પ્રશ્ન ॥ ૨ ॥

રામચન્દ્રજીનાં કઠોર વચનો સાંભળી, ભરતજી હાથ બેડીને બોલ્યા કે, “હે નાથ ! હે સર્વજ્ઞ ! હે પ્રભુ ! અમારી યુદ્ધિ વ્યાકુલ થાય છે, માટે અમારી વિરસિ સાંભળો. ॥ ૨ ॥

ચૌ—હંસ વંશ જગમેં વિખ્યાતા । દશરથ પિતુ કૌશલ્યા માતા ॥

ત્રિમુચન પતિ પ્રશ્ન સઘ જગ જાના । ગાવહિ જાહિ શેષ શ્રુતિ નાના ॥ ૧ ॥

સત્ય શક્તિ તવ મગદ મુસાર્ઝે । વરણિ ન શકહિ વેદ અહિરાર્ઝે ॥

શોભા સ્થાનિ જનકકી જાતા । રહિત અમંગલ પંગલ દાતા ॥ ૨ ॥

છાયા જાણુ પતિવ્રત ધરહીં । તે નારી ભવ કૂપ ન પરહીં ॥
 સીતા વિપિન અફેલિ ન રહીં । તુલ્લે વિહાય છિનક કિમિ જિવહીં ॥૩॥
 જલ વિન મીન કિ જિયે કૃપાલા । હોય કૃષી વિતુ વારિદ માલા ॥
 અસ તુમ વિન છિન મિયે કિ સીતા । જ્ઞાનવંત અતિ નિપુણ વિનોતા ॥ ૪ ॥
 સુનિ કરુણામય વચન સમીતી । કહી ભરત તુમ સુન્દર નીતી ॥

સૂર્યવંશ જગતમાં પ્રખ્યાત છે અને તેમાં પણ વિશેષ પ્રખ્યાત દશરથ રાજા આપના પિતા છે અને કૌશલ્યા માતા છે, માટે આનું સાહસ કરવામાં વિચાર કરવો યોગ્ય છે. આપ ત્રૈલોક્યના સ્વામી છો અને આપના યશને શેષનાગ તથા શ્રુતિઓ પણ ગાય છે, એ વાત જગતપ્રસિદ્ધ છે. ॥ ૧ ॥ હે સ્વામી ! જેનું વેદ કે શેષનાગ પણ નિરુપણ કરી શકે નહીં એવી આપની માયાશક્તિ જ ખરેખર સીતાજીરૂપે પ્રકટ થયેલ છે. સીતાજી કે જે શોભાની જન્મભૂમીરૂપ છે, અમંગલોથી રહિત છે, મંગળ દેનારાં છે ॥૨॥ અને જેમનાં પાતિવ્રત્ય ધર્મની છાયાનું ધારણ કરવાથી પણ સ્ત્રીઓ કદી સંસારરૂપી કૂવામાં પડે નહીં એવાં છે, તેમનો ત્યાગ થા કારણથી કરવામાં આવે છે ? સીતાજી વનમાં એકલાં રહી શકશે નહીં, એટલું જ નહીં, પરંતુ આપ વિના ક્ષણ માત્ર પણ જીવી શકશે નહીં. ॥ ૩ ॥ હે કૃપાનાથ ! માછલી પાણી વિના જીવી શકે ? અને ખેડ ખેતી વૃદ્ધિ વિના જીવી શકે ? એ પ્રમાણે સીતાજી કે જે જ્ઞાનવાળાં છે, પરમ પ્રવીણ છે અને અત્યંત વિનયવાળાં છે, તે આપ વિના ક્ષણ માત્ર જીવશે કે ? ભરતજીનાં કર્ણભય વચનો સાંભળીને રામચન્દ્રજી પ્રેમપૂર્વક બોલ્યા કે, “ હે ભરતજી ! તમે નીતિથી ભરેલાં સુંદર વચનો કહ્યાં. ॥ ૪ ॥

દો—તદપિ ત્વહિ चाहिय सदा, राजनीत धन धर्म ॥

પ્રજાપાલને શોચ નહિં, વચન નીતિ શુચિ કર્મ ॥ ૧૪ ॥

તમે જે કહ્યું, તે, સત્ય છે, તેાપણ રાજ્યે પોતાનાં કે સંબંધીઓનાં દુઃખનો કશો વિચાર નહીં કરતાં, જેથી પ્રજાનું પાલન થાય અને પ્રજામાં કોઈ પ્રકારની નિન્દા ન થાય એવો રાજનીતિરૂપ ધર્મ જ સર્વદા પાળવો જોઈએ. મનથી, વચનથી તથા ક્રિયાથી રાજનીતિરૂપ પવિત્ર ધર્મ પાળવો, એ જ રાજાનું પવિત્ર કર્તવ્ય છે. ” ॥ ૧૪ ॥

चौ—दूत चरित जस सुन्यो सु कहेउ । कुल कलंक यह दारुण भयउ ॥

તરણિ વંશ ત્વ અમિત અપારા । એકતે એક જાન સંસારા ॥ ૧ ॥

રઘુ દિલીપ વૈવસ્વત જાના । સગર ભગીરથ વેદ વસનાના ॥

દશરથ વિદિત જાન જગ નીકે । વચન ન દીન્હો લાલચ જીકે ॥ ૨ ॥

તિહિ કુલ રંચક સુનિય કલંક । રહૈં જીવ જગ અષમ અશંક ॥

સુન સર્વજ્ઞ સકલ ભયહારી । રહિત કલંક વિદેહકુમારી ॥ ૩ ॥

વિષિ હરિ હર દિવિ દેવિ મુહાર્હ । પાવક અવટિ કનક સમ ભાર્હ ॥

જે મુર નર મુનિ સ્વપનેહુ નાર્હી । યદિ ચરિત્ર જગ કહિ હરપાર્હ ॥ ૪ ॥

એટલું બોલી, દૂતના મોહોડાંથી સાંભળેલી હકીકત યથાર્થ રીતે કહી સંભળાવીને રામચન્દ્રજી બોલ્યા કે, “આપણું કુલને આ કલંક લાગ્યું છે. ॥ ૧ ॥ સૂર્યવંશમાં રણુ, દિલીપ, વૈવસ્વત મનુ, સગર તથા ભગીરથ આદિ અનેક રાજાઓ, એકથી એક અધિક થઈ ગયા છે. કે જેઓનાં ચરિત્રોની વેદે પણ પ્રશંસા કરી છે. એઓમાં પણ આપણા પિતા મહારાજ દશરથ તો, જગત્પ્રસિદ્ધ હતા, કે જેમણે પોતાના પ્રાણ જવા દીધા, પણ જીવવાની લાલચથી વચન જવા દીધું ન હતું. ॥ ૨ ॥ એમના કુલમાં જરા પણ કલંક સાંભળવામાં આવે અને તે કલંકનું નિવારણ કયાં વિના આપણે જીવતા રહીએ, તો અવશ્ય જગતમાં અધમ જીવ જ કહેવાઈએ.” રામચન્દ્રજીનાં વચનો સાંભળી, ભરતજી બોલ્યા કે, “હે સર્વના ભયનું હરણ કરનારા સર્વેષ્ઠ પ્રભુ ! સાંભળો, સીતાજી કલંકથી રહિત જ છે. ॥ ૩ ॥ સીતાજી અગ્નિમાં પણ સુવર્ણની પેઠે અત્યંત શુદ્ધ થઈને પ્રજ્ઞા, વિશ્વ, સદાશિવ તથા બીજા દેવતાઓની સમક્ષમાં નિકળ્યાં છે, એ વાત જગત્પ્રસિદ્ધ છે. કોઈના સ્વપ્નમાં પણ ન આવે એવું સીતાજીનું એ ચરિત્ર, દેવતાઓની, મુનિઓની તથા બીજા પણ કેટલાએક લોકોની સમક્ષમાં થયું છે. જે માણસ સ્વપ્નમાં પણ સીતાજીનાં ચરિત્રને કલંકયુક્ત કહીને રાજી થાય, ॥ ૪ ॥

દો-તે હાઠિ રૌરવ નરક મહૈ, કોટિ કલ્પ ભરિ વાસ ॥

રહૈ કોટિ શત રોગ વશ, મોગહિ નગ્ન નિવાસ ॥ ૧૫ ॥

તે માણસ, કરોડ કલ્પો સૂધી નરકમાં વાસ કરે, કરોડ કલ્પો સૂધી સેંકડો રોગોને વશ રહે અને કરોડ કલ્પો સૂધી બીજાં પણ નરકવાસના જેવાં જ દુઃખો ભોગવે, એમ છે.”

ચો-રિસ રુલ દેશિ નયન વર તીછે । આયે ભરત લખણકે પીછે ॥

મુન સૌમિત્ર છાંડે હઠ શેચૂ । જગ મઝ કહૈ કહૈ કિ ન પોચૂ ॥ ૧ ॥

તજિ અજ્ઞા પ્રતિ ઉત્તર કરિહૌ । મોહિ વિન શોચ જન્મભર ભરિહૌ ॥

જનક મુતાહિ રથ તુરત ચઢાઈ । ગંગ સમીપ ફિરવ પહુંચાઈ ॥ ૨ ॥

અતિ ગહ્વર વન જહૌ ન કોઈ । છાંડેહુ તાત જાનિ જબ સોઈ ॥

ફેરી પ્રતિ કહિ વચન ઉદાસા । મરણ ટાનિ કર ચલે નિરાસા ॥ ૩ ॥

મુમગ વિમાન સીય બૈઠાઈ । પટ મોજન ભરિ ધરે બનાઈ ॥

અતિ આનંદ મન ચલી જાનકી । અતિશય મિય કરુણા નિવાનકી ॥ ૪ ॥

આ સમયમાં રામચન્દ્રજીનાં ક્રોધ તથા ઈર્ષ્યા, તીક્ષ્ણ બેવામાં આવતાં અને નેત્રો પણ અત્યંત તીરછાં બેવામાં આવતાં, ભરતજી ત્યાંથી ખસી, લક્ષ્મણજીની પછવાડે આવી ઉભા. રામચન્દ્રજીએ, લક્ષ્મણને આજ્ઞા કરી કે, “હે લક્ષ્મણજી ! શોકને તથા હઠને છોડી દઈને મારી આજ્ઞા સાંભળો. જગત્ ભલે સાડે કહે કે ખરાબ કહે, તેનો કશો વિચાર નહીં કરતાં ॥૧॥ સીતાજીને રથમાં ચઢાવી, ગંગાજીના સમીપમાં મૂકી દઈને પાછા ફરી આવો. જો મારી આજ્ઞાની સામે પ્રત્યુત્તર આપશો, તો મારા વિના જન્મભર સૂધી શોક કર્યાં કરશો, ॥૨॥ જ્યાં કોઈ પણ મનુષ્ય ન હોય એવું ગંધર્વ વન બેવામાં આવે, ત્યાં સીતાને મૂકી આવો. ત્યાંથી સીતાને પાછાં લાવશો નહીં.” એ પ્રમાણે રામચન્દ્રજીનાં ઉલટા વિ-

ચારવાળાં ઉઠાસ વચ્ચેના સાંભળી, લક્ષ્મણુ નિરાશ થઈ, મરવાનો નિશ્ચય કરી, ત્યાંથી નિકળી, સીતાજીની પાસે આવી. ॥ ૩ ॥ ત્યાં આવી, સીતાજીને સુંદર રથમાં બેસાડી, અન્નને, વસ્ત્રોને તથા અલંકારોને રથમાં ભરી, સીતાજીની સાથે ત્યાંથી ચાલ્યા. કૃપાળુ રામચંદ્રજીનાં અત્યંત પ્યારાં સીતાજી, મનમાં અત્યંત આનંદ ધરીને ત્યાંથી ચાલ્યા. ॥ ૪ ॥

દો-વિવરન શેષ નિહારિ સિય, ચકિત વિકલ મડે વાલ ॥

શ્વકત હૃદય નહિ કહ શક્ત, મણિ વિન વ્યાકુલ વ્યાલ ॥ ૧૬ ॥

પણ લક્ષ્મણુને વિવશ્નુ થયેલા બેઠને અત્યંત ચકિત તથા વિકલ થઈ ગયાં પૂછવાને માટે આતુર થયાં, પણ કશું બોલી શક્યાં નહીં અને જેમ મણિ વિના નાગણી વ્યાકુલ થઈ બંધ તેમ વ્યાકુલ થઈ ગયાં. ॥ ૧૬ ॥

ચૌ-ઉતરિ દેવસરિ યાન મુહાવા । અતિ ઉદ્યાન દેલિ મય પાવા ॥

કારણ અપર જાનિ મયમીતા । બોલી વચન મનોહર સીતા ॥ ૧ ॥

દિલ્લિયત નહીં મુનિનકે ધામા । જાત કહાં મધુ અનુજ સકામા ॥

સગ મૃગ જીવ વિવિધ હરિ વ્યાલા । કરિ કેહરિ વૃક વાધ શૃગાલા ॥ ૨ ॥

કોડ મુનિ મિલત ન આવત જાતા । નિકસત માળ તાત મમ ગાતા ॥

સીય વિકલ લલિ મનહિ અહીશા । કીન્હ કહા વિધિ હરિ ગૌરીશા ॥ ૩ ॥

મૂઝિત રથતે મય વિકારા । મૂમિ ગિરત તવ આપ સંભારા ॥

સિય વિલોકિ મન ધીરજ આના । સલિલ વિના અવ નિકસત માના ॥ ૪ ॥

રથ જ્યારે ગંગાજીને ઉતરીને સામે પાર ગયો, ત્યારે સીતાજી ભયંકર વનને બેઠ, બંધ પામ્યાં અને ‘આમાં કાંઈક બીજું કારણ છે,’ એમ બાણીને અત્યંત વ્યાકુલ થઈ ગયાં. ભયભીત થયેલાં સીતાજીએ, મનોહર વચનથી લક્ષ્મણુને કહ્યું કે, ॥ ૧ ॥ “હે લક્ષ્મણુ ! અહીં કોઈ પણ મુનિનાં આશ્રમો તો બેવામાં આવતાં નથી, તે છતાં તમે ક્યાં બેઓ છો ? અહીં તો અનેક જાતનાં કૂર પક્ષીઓ, કૂર મૃગો, કૂર પ્રાણીઓ, સિંહો, સર્પો, હાથીઓ, કેસરીઓ, નાહારો, વાઘો અને શીઆળીઆંઓ નજરે પડે છે. ॥ ૨ ॥ કોઈ પણ મુનિઓ જતા કે આવતા મળતા નથી. હે તાત લક્ષ્મણુ ! હવે મારા પ્રાણ નીકળી બંધ છે.” સીતાજીને વિદ્વલ થયેલાં બેઠ, લક્ષ્મણુ પણ અતિ વિદ્વલ થઈ ગયા. હે વિશ્વ ! હે સદાશિવ ! હવે આ તે શું કર્યું ? એમ બોલવા લાગ્યા, બોલતાં બોલતાં મૂર્ચિત થઈ ગયા, ॥ ૩ ॥ મૂર્ચ્છાથી વિકરાલ જેવા થઈ. રથમાંથી ધરતીપર પડવા લાગ્યા, તે સમયમાં તેમને પાછું શરીરનું ભાન પ્રાપ્ત થયું, એટલે પડ્યા નહીં. લક્ષ્મણુએ, સીતાજીને બેઠ, મનમાં ધીરજ લાવી, પોતાની મૂર્ચ્છાનું કારણ પ્રકાશંતરથી કહ્યું કે, “મને બહુ જ તરસ લાગી છે અને જલ વિના પ્રાણ નિકળી બંધ છે.” ॥ ૪ ॥

દો-ધરિણમુતા વ્યાકુલ નિરલિ, માળ કંડ ગતિ જાનિ ॥

તજન ચહત તનુ શેષ તવ, ધિક ધિક જીવન માનિ ॥ ૧૭ ॥

સીતાજી લક્ષ્મણુનું પ્રાણસંકટ બેઠ, અત્યંત વ્યાકુલ થઈ ગયાં અને લક્ષ્મણુની આવી કંઠપ્રાણ સ્થિતિ થઈ છે, તો હવે મારા જીવનને ધિકાર છે, એમ માનવા લાગ્યાં. ॥ ૧૭ ॥

चौ०—प्राण विना लक्ष्मण कहैं देखी । गगन गिरा तब भई विशेषी ॥

મુન સૌમિત્ર જાહુ સિય ત્યાગી । ગગન ગિરા જિહ્વિ સમાગી ॥ ૧ ॥

गगन गिरा मुनि धीरज कीन्हा । हाथ जोड परदक्षिण दीन्हा ॥

લૈ રથ ચરણ વંદિ સિય કેરે । હાથ અવધ ઊર ત્રાસ ધનેરે ॥ ૨ ॥

जागी सिया सकल दिशि देखा । नहिं रथ अश्व नहीं तहैं शेषा ॥

સહિ દુઃખ પ્રથમ રહેઠે પ્રાના । પુનિ સોઈ ચહત ન કરત પયાના ॥ ૩ ॥

करुणा करति विपिन अति भारी । वाल्मीकि आये वनचारी ॥

પુત્રી વાલ્મીકિ મુનિ જાના । વન આવન નિજ ચરિત વચ્ચાના ॥ ૪ ॥

લક્ષ્મણને કંઠપ્રાણસ્થિતિમાં આવી પડેલા બેઠ, તે સમયમાં આકાશ વાણી થઈ કે, “હે લક્ષ્મણ ! અહીં સીતાજીનો ત્યાગ કરીને આવ્યા બાળ્યો. આ બાળ્યશાલી સીતાજી જીવતાં રહેશે.” ॥ ૧ ॥ લક્ષ્મણ, આકાશવાણી સાંભળી, મનમાં ધીરજ ધરી, હાથ બેઠી, મૂર્છિત થયેલાં સીતાજીને પ્રદક્ષિણ કરી, તેમનાં ચરણોમાં વંદન કરી હૃદયમાં અત્યંત દુઃખ પામતા પામતા સીતાજીને ત્યાં જ છોડી દઈ, રથ લઈને અયોધ્યા તરફ આવ્યા. ॥ ૨ ॥ લક્ષ્મણ, અતિ દૂર સૂધી પહોંચ્યા, તે સમયમાં સીતાજીને બાન પ્રાપ્ત થયું. સીતાજી, મૂર્છામાંથી બાગીને, સઘળી દિશાઓમાં જોવા લાગ્યાં, ત્યાં લક્ષ્મણજી, રથ કે લેડાઓ, કશું જોવામાં ન આવ્યું. સીતાજી, વિલાપ કરવા લાગ્યાં કે, ‘આ મારાં કંઠાર પ્રાણોએ, પ્રથમ પછુ અનેક દુઃખોને સહન કર્યા છે અને ફરી પછુ અનેક દુઃખોને સહન કરવા ઈચ્છે છે, નહીંતર આવા સમયમાં નીકળી જ કેમ ન બાધ.’ ॥ ૩ ॥ સીતાજી વનમાં અનેક પ્રકારના અત્યંત વિલાપો કરતા હતાં, તે સમયમાં જ વાલ્મીકિ મુનિ વનમાં ફેરતા ફેરતા ત્યાં આવ્યા. સીતાજીએ, તેમને બાળ્યોને તેમની પાસે પોતાની વનમાં આવવાની સઘળી હકીકત કહી સંભળાવી કે:- ॥ ૪ ॥

दो०—पुत्री हौं मुनि जनककी, राममिया जन जान ॥

ત્યાગ ન જાનાૈં હેતુ કહ્યું, વિધિ ગતિ અતિ બલવાન ॥ ૧૮ ॥

“હે મુનિ ! હું જનક રાજની પુત્રી છું અને રામચન્દ્રજીની સ્ત્રી છું. રામચન્દ્રજીએ શા કારણથી મારો ત્યાગ કર્યો છે ? તે હું બાણ્યી નથી. દૈવની ગતિ અત્યંત બલવાન છે.

चौ०—देवर लषण यहाँ लै आये । हेत न कहु जानौं मुनिराये ॥

મુન કન્યા મિથિલાપતિ મોરા । પરમ શિષ્ય સર્વ વિધિ પિતૃ તોરા ॥ ૧ ॥

चिंता अब जनि कर मुकुमारी । मिलिहैं तोहिं शेष हितकारी ॥

સાદર પર્ણકુટી સિય આની । પુત્રી કરું મજ્જન અસ જાની ॥ ૨ ॥

विविध भाँति मुनि धीरज दीना । सिय मुरसरी तब मज्जन कीन्हा ॥

મુમિરિ રામ મૂરતિ ઊર રાખી । દીન્હે ફલ મુન્દર મુનિ માપી ॥ ૩ ॥

मुनिवर कथा अनेक प्रसंगा । कहहिं मुनिहिं सिय संग विहंगा ॥

જ્ઞાન અનેક પ્રકાર દેઢાયે । લહ્યન અવધપુરી તબ આયે ॥ ૪ ॥

હે સુનિરાજ ! મારા દેર લક્ષ્મણુજી, મને અહીં લઈ આવ્યા હતા. પણ ત્યાગનું કશું કારણ મારા જાણવામાં નથી.” વાલ્મીકિએ બોલ્યો કે, “હે પુત્રી ! માફ વચન સાંભળો. તમારા પિતા જનક રાજ, સર્વ પ્રકારથી મારો શિષ્ય છે. ॥ ૧ ॥ હે સુકુમારી ! હવે ચિન્તા નહીં કરો. તમને રામચન્દ્રજી મળશે.” વાલ્મીકિએ એટલું કહી, તેમને પ્રેમપૂર્વક પોતાની પશુશાળામાં લાવી, નહાવાની આજ્ઞા કરી ॥ ૨ ॥ અને ઘણા ઘણા પ્રકારથી ધીરજ આપી. સીતાજીએ ગંગાજીમાં સ્નાન કરી, રામચન્દ્રજીની મૂર્તિનું સ્મરણ કરીને, તે મૂર્તિને હૃદયમાં ધરી લીધી. વાલ્મીકિએ, સીતાજીને સુંદર ક્ષણો આપી, આહાર કરાવીને ॥ ૩ ॥ પછી શાંતિ આપનારી કથાઓના અનેક પ્રસંગો સંભળાવ્યા. સીતાજીએ, સુનિઓની સાથે એ પ્રસંગોનું શ્રવણ કરી, હૃદયમાં જ્ઞાનને અનેક પ્રકારથી દૃઢ કર્યું. આ સમયમાં લક્ષ્મણુજી અયોધ્યામાં પહોંચ્યા. ॥ ૪ ॥

છં૦—આયે સુ લછમન ત્યાગ સીતહિં વિકલ નિજ આશ્રમ ગયે ॥

બહુ ભાંતિ રોદન માતુ સન કહિ સીય દુઃખ દારુણ ભયે ॥

સુનિ સહમિ મૂર્ચ્છિત માતુ વાળી વિકલ જિમિ ફળિ મળિ ગયે ॥

તિમિ માતુ વિલપતિ જાન વ્યાકુલ કૌશલહિ સબ દુઃખ ભયે ॥ ૧ ॥

સીતાજીને ત્યાગ કરીને આવેલા લક્ષ્મણુજી વિન્હલ હોવાને લીધે રામચન્દ્રજીની પાસે નહીં જતાં, પોતાને ઘેર ગયા અને તેમણે ઘણા પ્રકારથી રુદન કરી કરી, પોતાની મા સુમિત્રાની પાસે સઘળી હકીકત કહી સંભળાવી. સીતાજીની ઉપર દારુણ દુઃખ પડેલું સાંભળી, સુમિત્રા મૂર્ચ્છિત જેવાં થઈ ગયાં, અતિ ખેદ પામ્યાં અને જેમ નાગણી પોતાનો મણિ ગયાથી વ્યાકુળ થઈ જાય, તેમ વ્યાકુલ થઈ ગયાં. સુમિત્રાને રુદન કરતાં જાણી, સઘળી અયોધ્યા નગરી વ્યાકુલ થઈ ગઈ અને અતિ દુઃખથી વિલાપ કરવા લાગી. ॥૧॥

છં૦—રોદતિ વદતિ કેહિ ભાંતિ કો કહ વિપતિ યહ દારુણ ભયે ॥

સુનિ સોર રાઝર સહિત લછમન રામ નિજ મંદિર ગયે ॥

નિજ જ્ઞાન દૈ સમુજાય માતનુ રુલે પટ અંતર નયે ॥

હમ જાનિ તુમ સુત માન પ્રજુ જગ ભૂલિ અમ ફંદન ભયે ॥ ૨ ॥

કોઈ માણસો, રોવાં લાગ્યાં અને કોઈ માણસો, ‘આ દારુણ વિપત્તિ શા કારણથી ઉત્પન્ન થઈ, એમ પરસ્પરને પૂછવા લાગ્યાં. રામચન્દ્રજી, એ કોલાહલ સાંભળી, ત્યાંથી લક્ષ્મણુજીને બોલાવી લઈ, તેમને સાથે લઈને પોતાના અવાસમાં પધાર્યા. ત્યાં તેમણે સઘળી માતાઓને પોતાની પાસે બોલાવી, તેઓને પોતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન દઈને સમજાવી. માતાઓનાં અજ્ઞાનરૂપી અંતરપટો ખૂલી જતાં તેઓ બોલી કે, “અમારો આજ દિવસ સુધી તમને પરબ્રહ્મરૂપ નહીં પણ પુત્ર જ જાણતાં હતાં અને જ્ઞાતિરૂપ અંધકારને લીધે ભૂલીને આ સંસારરૂપી દ્વંદ્વમાં પડ્યાં હતાં. ॥ ૨ ॥

છં૦—અબ કૃપા કરિ જગદીશ સ્વામી દેહુ ભક્તિ મુદ્દાવની ॥

જેહિ યોગીશ મુનિ યોગીશ તાપસ દેહુ અવિચલ પાવની ॥

વરુ ચહેહ સોઈ સોઈ લયો માતન દીન કરુનાકર તવૈ ॥

તનુ શોધિ કરિ શુભ યોગ અગ્નિ જાત મડિ સાદર તવૈ ॥ ૩ ॥

હે જગદીશ્વર ! હવે કૃપા કરી, અમોને આપની પવિત્ર તથા સુંદર અવિચલ ભક્તિ આપો, કે જે ભક્તિને સુનિઓ, યોગીશ્વરો તથા તપસ્વીઓ શોધ્યા કરે છે.” આ સમયમાં કરુણાનિધાન રામચન્દ્રજીએ, સઘળી માતાઓને ભક્તિ, જ્ઞાન તથા યોગરૂપી જે જે વરદાનો ઉચિત હતાં, તે તે આપ્યાં. સઘળી માતાઓએ પ્રાણાયામાદિકથી શરીરોને શુદ્ધ કરી, જ્ઞાનસહિત તથા ભક્તિસહિત પ્રેમથી યોગરૂપી અગ્નિનું સેવન કરવા માંડ્યું. ॥૩॥

દો०—યોગ અગ્નિ તનુ મસ્મ કરિ, સકલ ગર્હ પતિધામ ॥

મરત શત્રુમુદન લષણ, શોક મવન શ્રીરામ ॥ ૧૯ ॥

સઘળી માતાઓ યોગરૂપી અગ્નિથી પોતાનાં શરીરોને ભસ્મ કરીને પતિના લોકને પ્રાપ્ત થઈ. માતાઓ મરણ પામતાં રામચન્દ્રજીએ, ભરતજીએ, લક્ષ્મણજીએ તથા શત્રુધ્ને શોક કર્યો. ॥ ૧૯ ॥

ચૌ०—વિધિવત કર્મ સકલ શ્રુતિ ગાયે । મધુ શત ગુણ સાદર કરવાયે ॥

દીન્હ દાન તહૈં કોટિ પ્રકારા । કો અસ જગ જો વરગૈ પારા ॥ ૧ ॥

ધેનુ વસન મણિ હાટક હીરા । જહિ ગજ મોતિન કોટિક ચીરા ॥

રય ગજ વાજિ ભૂમિ ધન ધામા । દીન્હ કીન્હ પરિપૂરણ કામા ॥ ૨ ॥

રહી ન સાધ યાચકન કેરી । રંકન ધનદ વધાઈ ઘેરી ॥

વેદ પઢૈં દ્વિજ દેહિ અશીશા । ચિરંજીવ દશરથ મૃત રૂંશા ॥ ૩ ॥

ગૃહ દ્વિજ યાચક સકલ સિધાયે । અમિત પ્રકાર રામ મુલ પાયે ॥

વિમદન્હ તાપસવધ કીન્હા । મુરપુર વાસ માત કહૈં દીન્હા ॥ ૪ ॥

વેદમાં જે જે ઉત્તર ક્રિયાઓ કરવાનું કહ્યું છે, તે સઘળી ઉત્તર ક્રિયાઓ રામચન્દ્રજીએ પ્રેમથી વિધિપૂર્વક કરી અને કરાડો પ્રકારનાં એવાં એવાં મહા દાનો આપ્યાં કે, જેઓનું જગતમાં કોઈથી પણ સંપૂર્ણ વર્ણન કરી શકાય નહોં. ॥ ૧ ॥ રામચન્દ્રજીએ બ્રાહ્મણોને તથા યાચક લોકોને ગાયો, વઘો, મજ્જિઓ, સુવણ્ણો, હીરાઓ, જડિત પદાર્થો, ગજોમાતીઓ, રેશમી વસ્ત્રો, રથો, હાથીઓ, घोडाઓ, પૃથ્વી, ધનો તથા ઘરો આદિ કરાડો દાનો આપીને તેઓની કામનાઓને પૂર્ણ કરી. ॥૨॥ બ્રાહ્મણોને તથા યાચક લોકોને ફરી કશું માગવાની ઇચ્છા જ ન રહી. રાંક લોકો પણ કુબેરજી જેવા ધનાઢ્ય થઈ ગયા ॥ ૩ ॥ સઘળા બ્રાહ્મણો તથા યાચકો કૃતાર્થ થઈને પોતપોતાને ઘેર ગયા અને રામચન્દ્રજી પોતાની માતાઓની ક્રિયાઓ સંપૂર્ણ રીતે થવાથી, અમિત આનંદ પામ્યા. આ પ્રમાણે બ્રાહ્મણને મહાધ્યક્ષપણુરુપ શિક્ષા આપી, શુદ્ર જાતના તપસ્વીનો વધ કરી અને માતાઓને સ્વર્ગવાસ આપીને પછી રામચન્દ્રજીએ દૃઢ વિચાર કર્યો કે:— ॥ ૪ ॥

દો०—કરૌં અણય મલ્લ એક પુનિ, અશ્વમેધ જગ જાન ॥

કહુલ સકલ સંતાપ દહ, અંગદાદિ મુલ્લદાન ॥ ૨૦ ॥

‘હવે સધળાં પાપોને તથા સંતાપોને ટાળનારો એક જગત્પ્રસિદ્ધ અધ્યમેષ યજ્ઞ કઈ અને તેમાં અંગદ આદિ વાનરાઓને તથા બીજા મિત્રોને પણ બોલાવી સુખ આપું.’ ॥ ૨૦ ॥

ચૌ-૦-૧૬૫ વાર ગુરુ ગૃહ સુખદાર્ઠી । મે સૈંગ અનુજ સચિવ રઘુદાર્ઠી ॥

કીન્હ દણ્ડવત મહિ શિર નાર્ઠી । સાદર હર્ષિ મિલે મુનિરાર્ઠી ॥ ૧ ॥

પૂછિ કુશલ દેહી મૃદુ ગાતા । કુશલ દેહિ તવ પદ જલજાતા ॥

ગુરુપદ વંદિ જોરિ શિર નાર્ઠી । વૈટે પ્રભુ વર આશિષ પાર્ઠી ॥ ૨ ॥

કહત પુરાણ નવલ ઇતિહાસા । મુનત કૃપાનિધિ પરમ હુલાસા ॥

માહન અમિત પરમ સુખ દીન્હા । મુનિ તન ચિતૈ મેમકે ચીન્હા ॥ ૩ ॥

દોડ કર જોર સચ્ચિદાનંદા । બોલે વચન માનુકુલ ચન્દા ॥

નાથ સકલ તવ ચરણ પ્રસાદા । મહિ જગ વિપુલ મોરિ મર્યાદા ॥ ૪ ॥

રામચન્દ્રજી આવે વિચાર કરી, ભાઈઓને તથા મંત્રીઓને સાથે લઈ, એક વાર વસિષ્ઠ મુનિને ઘેર પધાર્યા. રામચન્દ્રજીએ પૃથ્વીપર માથું નમાવી, હંડવત્રણામ કરતાં ગુરુ વસિષ્ઠ મુનિ રાજી થઈ, પ્રેમપૂર્વક તેમને મળ્યા. ॥ ૧ ॥ રામચન્દ્રજીનું કામળ શરીર જોઈ, પ્રસન્ન થયેલા ગુરુએ કુશલ પ્રશ્ન પૂછતાં રામચન્દ્રજી બોલ્યા કે, ‘આપનાં ચરણાર્વિન્દોનાં દર્શન મળવાથી સધળું કુશલ છે. હાથ જોડી, ગુરૂના ચરણોમાં માથું નમાવી તેમનાં આશીર્વાચનો મેળવીને રામચન્દ્રજી, તેમની પાસે બીરાજ્યા, ॥ ૨ ॥ વસિષ્ઠ મુનિ અનેક અનેક પુરાણોના નવા નવા ઇતિહાસો કહેવા લાગ્યા અને કૃષ્ણસાગર રામચન્દ્રજી પરમ ઉદ્ધાસથી સાંભળવા લાગ્યા. ભાઈઓને અમિત સુખ આપનારા, ॥૩॥ સૂર્યવંશના ચંદ્રરૂપ સચ્ચિદાનંદ રામચન્દ્રજી ગુરૂના શરીરમાં પ્રેમનાં ચિન્હો જોઈ, બે હાથ જોડીને વચન બોલ્યા કે, “હે નાથ! આપના ચરણોના પ્રસાદથી જગતમાં મારાં મોટાં મોટાં કામો સારી રીતથી પાર પડ્યાં છે. ॥ ૪ ॥

દો-૦-સમો સમુદ્ધિ કરુણાયતન, સાદર વચન બહોરિ ॥

પ્રમુ અંતર્ધોમી કરહુ, સકલ મનોરથ મોરિ ॥ ૨૧ ॥

હે કૃષ્ણાનિધાન ! હવે સમય પ્રાપ્ત થયો સમજીને પ્રેમપૂર્વક એક વિસત્તિ કઈ છું. આપ કે જે અંતર્યામી પ્રભુ છો, તે મારા મનોરથને સફલ કરો. ॥ ૨૧ ॥

ચૌ-૦-તવ પ્રસાદ જગ યજ્ઞ અનેકા । કીન્હે અમિત એકતે એકા ॥

નાથ સકલ પુરજન મનમાર્હી । દેહ્યા અશ્વમેધ પ્રમુ ચાર્હી ॥ ૧ ॥

મગદ ભરત નહિં તુપાર્હિં સુનાવર્હિં । નિજ રાઝર મર્હિં મોર્હિં જનાવર્હિં ॥

જસ કહ્યુ આયમુ દીજે નાથા । સો સબ કરૌં નાય મહિ માથા ॥ ૨ ॥

મુનિ પુલકે મુનિ વચન સર્પીતી । કસ ન કરૌંં તુમ સુન્દર નીતી ॥

પૂજાહિ વિધિ અભિલાષ તુમ્હારા । ઉઠહુ ભરત અવ કરહુ વિચારા ॥ ૩ ॥

મુનિ મુનિ વચન ભરત રિપુ વદનૂ । હરાધિ સચિવ લછમન મન ચવનૂ ॥

વિવિધ પ્રકાર ચરણ કરિ સેવા । ચલે ભરત સંગ બહુ મહિદેવા ॥ ૪ ॥

મેં આપના પ્રસાદથી જગતમાં, જે અનેક યજ્ઞો કર્યા છે અને તેઓ, એકએકથી અધિક કર્યા છે. હે પ્રભુ ! હવે સઘળા અયોધ્યાવાસીઓ અશ્વમેધ યજ્ઞ જોવાની ઇચ્છા કરે છે. ॥ ૧ ॥ ભરતભાઈ સંકેતને લીધે આપની પાસે કશું જોડાતુ નથી, પણ પોતાના હૃદયમાં આવેલી એ વાત મારી પાસે કર્યા કરે છે. હે નાથ ! હવે આપ જે કાંઈ આજ્ઞા કરો, તે આજ્ઞાને માથે ચઢાવીને તે પ્રમાણે સઘળું કરું. ” ॥ ૨ ॥ રામચન્દ્રભાઈનાં વચનો સાંભળી, વસિષ્ઠ મુનિ રામાંચિત થઈને પ્રેમથી જોડ્યા કે, “ તમે આવાં નીતિ ભરેલાં વચનો જોલો, એ તમને ઘટે જ છે. પરમેશ્વર તમારા સઘળા મનોરથને સંપૂર્ણ કરશે. હે ભરતભાઈ ! ઉઠો અને હવે અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાની સઘળી જોડવણી કરો. ” ॥ ૩ ॥ મુનિનાં વચનો સાંભળી, ભરતભાઈ, લક્ષ્મણભાઈ, શત્રુઘ્ન, મંત્રીઓ અને ધીમા પણ સર્વે લોકો રાજ થઈને પરમ આનંદ માનવા લાગ્યા. ભરતભાઈ અનેક પ્રકારથી મુનિનાં ચરણોની સેવા કરી, ઘણા ઘણા બ્રાહ્મણોને સાથે લઈ, ત્યાંથી ઉઠી દરબારમાં આવ્યા. ॥ ૪ ॥

દો—સેવક પુરજન સચિવ સબ, સાદર તુરત બુલાય ॥

હાટ વાટ પુર દ્વાર ગૃહ, રચહુ વિતાન બનાય ॥ ૨૨ ॥

ત્યાં સઘળા મંત્રીઓને, સેવકોને તથા નગરનાં લોકોને પ્રેમપૂર્વક જોડાવીને ભરતભાઈએ આજ્ઞા કરી કે, “ અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાનો છે, માટે શેઠેરને, રાજમાર્ગોને, દ્વારોને તથા ઘરોને શણગારો અને સ્થળે સ્થળે મંડપો બનાવો. ” ॥ ૨૨ ॥

ચૌ—ચલે સકલ સેવક મુનિ વાની । મુનિ રાજર હરપીં સબ રાની ॥

રચિં વિતાન અનેક પ્રકારા । દેશિ અવધ નિજ મતિ વિધિ હારા ॥ ૧ ॥

લગે સંવારન રથ ગજ વાજી । મુનિ મલ્લ ગગન દુરંધી વાજી ॥

મુનત સચિવ ચર તુરત બુલાયે । કહિ જય જીવ માથ તિન નાયે ॥ ૨ ॥

જાહુ મુનિનકે થલ વન માર્હી । સાદર નિવત દેહુ સબ પાર્હી ॥

યહાં રામ પૂંછો ગુરુદવા । આજ્ઞા હોઈ કરૌં સોઈ સેવા ॥ ૩ ॥

પ્રમુ મનકી ગતિ મુનિવર જાની । બોલે અતિ સનેહમય વાની ॥

પઠવહુ દૂત જનકપુર આજુ । આર્વિં જનક સમેત સમાજુ ॥ ૪ ॥

આ આજ્ઞા સાંભળી, સર્વે લોકો રાજ થઈને ત્યાંથી ઉઠ્યા. સઘળી રાણીઓ આ ખબર સાંભળીને પ્રસન્ન થઈ. અયોધ્યામાં અનેક પ્રકારના શણગારો તથા મંડપો જોવા બનાવવામાં આવ્યા કે, જેઓને જોઈને બ્રાહ્મણ પણ ચક્રિત થઈ જાય અને જાણે કે મારાથી પણ આવી રચના કરી શકાય નહીં. ॥ ૧ ॥ લોકો હાથીઓને, ઘોડાઓને તથા રથોને સુશોભિત કરવા લાગ્યા. યજ્ઞના વિધાનની ખબર મળતાં, દેવતાઓનાં, હુંદુભિજો વાગવા લાગ્યાં. ભરતભાઈએ મંત્રીઓને તથા દૂતોને જોડાવતાં, તેઓએ તુરત હાજર થઈ, ‘ જય જય ચિરંજીવ, ’ એમ કહીને માથાં નમાવ્યાં. ॥ ૨ ॥ ભરતભાઈએ તેઓને આજ્ઞા કરી કે, “ તે તે વનોમાં મુનીશ્વરોના આશ્રમોમાં જાઓ અને આદરપૂર્વક સર્વ મુનિઓને યજ્ઞનું નિમંત્રણ આપી આવો. ” વસિષ્ઠ મુનિની પાસે ધીરાજેલા રામચન્દ્રભાઈએ વસિષ્ઠ મુનિને વિનંત્રિ કરી કે, ‘ હે ગુરુદેવ ! હવે જેમ આપની આજ્ઞા થાય તેમ કરું. ’ ॥ ૩ ॥ વસિષ્ઠ મુનિ

રામચન્દ્રજીના મનની ગતિ જાણીને અતિ સ્નેહમય વાણી બોલ્યા કે, “જનક રાજાને બોલાવવા માટે જનકપુરમાં દૂતો મોકલો કે, જેથી જનક રાજા પોતાના સમાજસહિત અહીં આવે. ॥ ૪ ॥

દો—સુનહુ રામ રઘુવંશ મણિ, ન્યોત સકલ સુરજાતિ ॥

વરુણ કુબેર સુ દ્રંદ્ર યમ, મુનિ મહિષુર ગુરુ જ્ઞાતિ ॥ ૨૩ ॥

હે રઘુવંશમણિ રામચન્દ્રજી ! ઇંદ્રને, કુબેરને, વરુણને, યમને, બીજી પણ સઘળી દેવજાતિઓને, બ્રાહ્મણોને, ગુરુઓને અને જ્ઞાતિઓને પણ નિમંત્રણો મોકલો.” ॥ ૨૩ ॥

ચૌ—ગુરુ સમેત મધ્યુ અવધાદિ આયે । દેશ દેશકે વૃપતિ બુલાયે ॥

મિથિલાપુર ચર તુરત સિધાયે । દેશ દેશકે વૃપતિ બુલાયે ॥ ૧ ॥

જાંબવંત સુગ્રીવ વિભીષણ । અરુ નલ નીલ દ્વિવિદ કુલધૂષણ ॥

આયે સબ જહૈ રામ કૃપાલા । વરુણ કુબેર દ્રંદ્ર યમ કાલા ॥ ૨ ॥

ચઢિ વિમાન સુરત્રિયા મુહાર્જી । કરત ગાન કલકંઠ લજાર્જી ॥

આવહિ મુનિ ગણ યૂથ ઘનેરે । દેહિ કૃપાનિધિ મુન્દર હેરે ॥ ૩ ॥

જશિ રવિ હરિ હર વિધિ સનકાદી । આયે સુર જે પરમ અનાદી ॥

વિશ્વામિત્ર સંગ મુનિ જ્ઞારી । સહસ્ર જ્ઞાત સબ ઇચ્છાચારી ॥ ૪ ॥

પછી રામચન્દ્રજી ગુરુને સાથે લઈ, અયોધ્યામાં પધાર્યા અને ત્યાં ભરતજીએ ગોઠવી મૂકેલી સઘળી તૈયારીઓ જોઈને બહુ પ્રસન્ન થયા. રામચન્દ્રજીની આજ્ઞાથી કેટલાં-એક દૂતો, જનકપુર તરફ સધાવ્યા. દેશોદેશના રાજાઓને પણ બોલાવવામાં આવ્યા. ॥૧॥ બાંબવાન, સુગ્રીવ, વિષીષણ, નલ, નીલ તથા દ્વિવિદ ઇત્યાદિક પણ, નિમંત્રણોને માથે ચઢાવી રામચન્દ્રજીની પાસે આવ્યા. વરુણ, કુબેર, ઇંદ્ર, યમ તથા કાલ, એ દેવતાઓ પણ આવ્યા. ॥૨॥ સઘળી દેવાંગનાઓ વિમાનોમાં ચઢી ચઢી, કેકિલાઓને પણ લબ્ધવે એવા મધુર સ્વદેથી ગાયનો કરતી કરતી ત્યાં આવી. મુનીશ્વરોનાં ઘણાં ઘણાં યૂથો પણ આવવા લાગ્યાં. રામચન્દ્રજી સઘળા મહેમાનોને મુંદર, ઉતારાઓ આપવા લાગ્યા, ॥૩॥ ચન્દ્ર, સૂર્ય, વિષ્ણુ, સદાશિવ તથા બ્રહ્મા આદિ દેવતાઓ અને સનકાદિક મુનિઓ, કે જેઓ અત્યંત અનાદિ કાળના છે, તેઓ પણ આવ્યા. વિશ્વામિત્ર મુનિ પોતાની સાથે થયેલ વિચરનાશ સાત હજાર મુનિઓને લઈને ત્યાં આવ્યા. ॥ ૪ ॥

દો—પારાશર મૃગુ અંગિરા, નારદ વ્યાસ અગસ્ત્ય ॥

આયે યૂથપ સકલ મુનિ, દેવલ સહિત પુલસ્ત્ય ॥ ૨૪ ॥

પરાશર, ભૃગુ, અંગિરા, નારદ, વેદવ્યાસ, અગસ્ત્ય, દેવલ અને પુલસ્ત્ય આદિ સઘળા મુનિઓ પોતપોતાનાં યૂથોને સાથે લઈને આવ્યા. ॥ ૨૪ ॥

ચૌ—મલ્લ મુસ્ત્યલ અતિ દેશિ મુહાવા । નાના ભાંતિ દેશિ મુલ પાવા ॥

મિથિલાપુર જો દૂત સિધાયે । દેશિ નગરવાસિન મુલ પાયે ॥ ૨ ॥

દ્વારપાલ સન લખૂરુ જનાર્જી । અવધ નગરતે પત્રી આર્જી ॥

સુનિ વિદેહ સહસા ઉઠિ ધાયે । તન મન પુલકિ નૈન જલ છાપે ॥ ૨ ॥

મયો ભૂપ મન આનંદ જેતા । કહિ ન શકૈ શારદ અહિ તેતા ॥

શિથિલ અંગ નૃપ દ્વારે આયે । દેલિ દૂત અતિશય સુલ પાયે ॥ ૩ ॥

કહહુ કુશલ રઘુપતિ સબ માર્હ । પત્રિ દેય સબ પ્રશ્ન સુનાઈ ॥

હૃદય રાલિ પુનિ નયન લગાર્હ । ગદ્ગદ કંઠ ન કહુ કહિ જાર્હ ॥ ૪ ॥

સર્વે લોકો યજ્ઞના અતિ મુંદર સ્થલને ભેળને અનેક પ્રકારોથી સુખ પામ્યા. રામ-અન્દ્રણી આજ્ઞાથી જે દૂતો મિથિલાપુરમાં ગયા, તેઓને ભેળને સઘળા પુરવાસીઓ આનંદ પામ્યા. ॥૧॥ દૂતોના કહેવાથી દ્વારપાલોએ અયોધ્યાથી પત્રિકા આવ્યાની જનક રાજાને ખબર આપતાં, જનક રાજા તુરત ઉઠીને તેઓને મળવા ચાલ્યા. જનક રાજાનું શરીર રોમાંચિત થઈ ગયું અને નેત્રોમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં. ॥૨॥ જનક રાજાના મનમાં જેટલો આનંદ ઉત્પન્ન થયો, તેટલા આનંદનું વર્ણન કરવામાં સરસ્વતી તથા શેષ નાગ પણ અશક્ત છે. જનક રાજાએ શિથિલ અંગોથી દ્વારપર આવી, દૂતોને ભેળ, અત્યંત સુખ પામી, ॥ ૩ ॥ દૂતોને પૂછ્યું કે, ‘રામઅન્દ્રણ તથા તેમના સર્વ ભાઈઓ કુશલ છે ?’ આ પત્રિકા આપને સઘળી કુશલ ખબર સંભળાવશે’ એમ દૂતોએ કહી પત્રિકા હાથમાં આપતાં, જનક રાજાએ તે પત્રિકાને પોતાની છાતીમાં લગાવી અને નેત્રોપર પણ લગાવી. જનક રાજા આ સમયમાં એવા ગદ્ગદ્ કંઠ થઈ ગયા કે, કશું કહું ન બાય. ॥ ૪ ॥

દો-ભૂપ સમય તેહિ અવસરહિ, કો વરણે મતિ ધીર ॥

તુલસી મવન ઉછાહ વઢ, જય જય જનક મૌમીર ॥ ૨૫ ॥

ધીર બુદ્ધિવાળો પણ કયો કવિ આ સમયની જનક રાજાની દશાનું વર્ણન કરી શકે ? જનક રાજાના દરબારમાં મોટો ઉત્સાહ અને ગંભીર જય જય શબ્દ વ્યાપી રહ્યા ॥૨૫॥

ચૌ-બાંચત પ્રેમ ન હૃદય સમાતા । ચરવર બોલિ કહ્યો હૈંસિ વાતા ॥

નગર ગાઉં પુર મંગલ સાજે । અમિત અપાર વાજને વાજે ॥ ૧ ॥

સચિવ બોલી નિજ પત્રી દીનહી । ઉઠિ કર જોર વિનય કરિ લીનહી ॥

પઠી સચિવ અતિ પ્રેમ અનંદા । સુમિરિ રામ કૌશલપુરચંદા ॥ ૨ ॥

ઘર ઘર સ્વર વ્યાપિ છિન માર્હી । મંગલ કલશ ધરે સબ ફાર્હી ॥

મયો અનંદ ન જાય વલ્લાના । કીન્હે વિવિધ મૌંતિ તૃપ દાના ॥ ૩ ॥

ધરિ તનુ દેવ અમિત નમવાસી । આયે ભૂપ નગર સુલરાસી ॥

કહાર્હિ વચન તૃપકે હિતકારી । ચલહુ અવધ સબ કાજ વિસારી ॥ ૪ ॥

પત્રિકા વાંચતાં હૃદયમાં પ્રેમ સમાયો નહીં, તેથી સઘળી પત્રિકા નહીં વાંચી શકતાં તે પત્રિકાનો અભિપ્રાય બાણી લઈ, એક ઉત્તમ સેવકને બોલાવી, હસીને જનક રાજાએ આજ્ઞા કરી કે, ‘નગરમાં, ગામોમાં તથા પુરોમાં, સર્વ ઠેકાણે મંગલ સભાવો અને અમિત તથા અપાર વાત્સલ્ય વગડાવો.’ ॥ ૧ ॥ પછી જનક રાજાએ મંત્રીને બોલાવી, પત્રિકા આપતાં મંત્રીએ ઉઠી, હાથ ભેડી, વિનયપૂર્વક, તે પત્રિકા પોતાના હાથમાં લીધી અને

अयोध्याना यन्द्रूप रामयन्द्रुजुं स्मरञ्च करी, अत्यंत प्रेमधी तथा आनंदधी वांछी
संभगानी. ॥ २ ॥ क्षुब्ध भावमां घेर घेर अमर पडोखी गछ. सर्व लोकामे पोतपोतानां
घरोमां भंगल कलशो धरी दीधा; जेतुं वल्लन करी शकाय नहीं ज्येवो आनंद उत्पन्न
थयो. राज्ञे, प्राद्वष्टो वज्रोने अनेक प्रकारनां दानो आयां. ॥ ३ ॥ स्वर्गमां रडेनारा
देवताओमे भनुष्य लोकमां जवा लायक शरीरो धरी, जनकपुरमां आवी जनक राजने
हितकारी वयने कहां के, 'हे राज ! हवे सधनां कायेनि छोडी छंने अयोध्यामां
धारा.' ॥ ४ ॥

दो०—कहि कहि सुर सादर चले, वाहन रुचिर बनाइ ॥

जोरि युगल कर मुकुट मणि, अस्तुति करत मुहाइ ॥ २६ ॥

देवताओमे प्रभाछे जनक राजने कही कही, सुंदर वाहनोपर यहीने प्रेमधी
अयोध्या तरङ्ग खालता थया. देवताओमे, खालता थया पछी, जनक राजने हाथ जोडीने
अंतःतकरञ्चमां रामयन्द्रुजुनी स्तुति करी के, ॥ २६ ॥

छं०—पद सुमिर करुणाकन्द श्री रघुचंद दशरथ नायकं ॥

सिय सहित अनुज वशिष्ठ पद रति वसो मम उर लायकं ॥

अंभोज नयन विशाल लाल कृपाल दशरथ नंदनं ॥

शत कोटि मार उदार शोभा अतुल बल महि मंडनं ॥ १ ॥

सजि तूण कटि कर शर शरासन कपट मृग मद गंजनं ॥

वैदेहि अनुज समेत कृपानिकेत जन मन रंजनं ॥

मम हृदय बास निवास करु करुणायतन करुणामयं ॥

महिमा न कोउ जन जान मुन हरियान ज्ञान विशालयं ॥ २ ॥

सो हेतु कर वृषकेतु प्रभु खर दूषणादि निकंदनं ॥

नर अधम पामर कामवश मति भजत नहिं रघुनंदनं ॥

तव ललित लीला वसहिं जेहि उर सगुण प्रभु धरणीधरं ॥

कहि शक न शारद शेष नारद जानि किमि जन बापुं ॥ ३ ॥

सोइ आनि तुलसीदास निज उर शरण अब काकी गहौं ॥

सुख पाय मन बच काय नहिं गति दूसरी सपने लहौं ॥

सब कुशल पूछि महीप सादर विहँसि आनंद उर छयो ॥

मन भाय पाय मुनाय विधि पद दान बहु विप्रन दियो ॥ ४ ॥

गज बाजि भूषण भूमि सुरभी वस्तु नाना को गनै

यकवार ले नृपद्वार दीन्ही कहहु कवि कैसे भनै ॥

सन्मान कै परतोष कीन्हो सबै आदर भावसों ॥

मन हर्ष पुलकित कहँहि जय जय मुनहु खगपति रावसों ॥ ५ ॥

“કરુણાના સમૂહરૂપ, દશરથના પુત્ર, રઘુવંશમાં ચંદ્રરૂપ, સીતાજી સહિત, બાઈઓ સહિત, વસિષ્ઠ મુનિનાં ચરણોમાં પ્રેમ ધરાવનારા, કમળો સરખાં વિશાલ તથા લાલ નેત્રોવાળા, સો કરોડ કામદેવોના જેવી ઉદાર તથા અતુલ શોભાવાળા, અતુલ બળવાળા, પૃથ્વીના શબ્દગારરૂપ. ॥ ૧ ॥ કમર પર ભાથાને સંજી તથા હાથમાં ધનુષ્ય બાણને ધરી, કપટ મૃગના (મારીચના) મંદને નષ્ટ કરનારા, કૃપાના ભંડારરૂપ, ભક્તોનાં અંતઃકરણોને રાજી કરનારા, કરુણાના ધરરૂપ અને કરુણામય રામચન્દ્રજી, મારા હૃદયમાં નિવાસ કરો. ” હે ગરૂડજી ! હે મોટા જ્ઞાનવાળા ! સાંભળો. પ્રભુના મહિમાને કોઈ પણ જીવ સંપૂર્ણ રીતે જાણતા નથી. સદાશિવનું હિત કરનારા અને ખર, દ્રુષણ આદિ રાક્ષસોને હણનારા રામચન્દ્રજીને અધમ અને વિષયલંપટ બુદ્ધિવાળા પામર લોકો ભજતા નથી. (તુલસીદાસજી કહે છે.) ‘ હે પૃથ્વીને ધરનારા સગુણ પ્રભુ ! તમારી લીલા જેઓનાં હૃદયોમાં વસે છે, તેઓ જ તમને ભજે છે. સરસ્વતી, શેષ તથા સનકાદિક પણ તમારી લીલામાં સંપૂર્ણ વર્ણન કરી શકતા નથી, ત્યારે બાપડાં માણસો તો ક્યાંથી જ જાણી શકે ? ॥ ૩ ॥ હૃદયમાં આ વાતને જાણતો હું, હવે બીજાં કેાનું શરણ લઉં ? હું તમારી લીલામાં જ મનથી, વચનથી તથા ક્રિયાથી સુખ પામ્યો છું, માટે સ્વપ્નમાં પણ બીજાનું શરણ લેવાનો નથી ’ હે ગરૂડજી ! જનક રાજા પ્રેમથી સર્વ પ્રકારનું કુશલ પૂછી હસીને મનમાં આનંદથી વ્યાસ થયા. મનભાવતું સુખ પ્રાપ્ત થયાથી રાજી થયેલા જનક રાજાએ લોકોને સઘળી હકીકત કહી સંભળાવીને બ્રાહ્મણોને ઘણાં ઘણાં દાનો આપ્યાં. ॥ ૪ ॥ હાથીઓ, ઘોડાઓ, ભૂષણો, પૃથ્વીઓ, ગાયો અને બીજી પણ અનેક વસ્તુઓ, કે જેઓની ગણતરી પણ બની શકે નહીં, તેઓને ઝોકી વખતે દરબારમાં મંગાવી લઈને જનક રાજાએ તેઓનાં દાનો આપ્યાં. એ વાતનું કવિથી સંપૂર્ણ વર્ણન કેમ કરી શકાય ? કહો. જનક રાજાએ, સર્વને આદરભાવથી માન આપીને સંતુષ્ટ કર્યાં. હે ગરૂડજી ! સર્વે લોકો મનમાં હર્ષ પામી તથા શરીરમાં શેમાંચિત થઈ, જનક રાજાને જય જય કહેવા લાગ્યા. ॥ ૫ ॥

દો०—પૂજે વિવિધ પ્રકાર તૃપ, સાદર દૂત હૈંકારિ ॥

શુરુ ગૃહ ગવને મુકુટમણિ, પાય પદારથ ચારિ ॥ ૨૭ ॥

જનક રાજાએ રામચન્દ્રજીના દ્રુતોને પ્રેમથી બોલાવીને તેઓનું ઘણી ઘણી રીતે સન્માન કર્યું. પછી ધર્મ આદિ ચારે પુરુષાર્થોને પ્રાપ્ત થયેલા એ રાજા, પોતાના શરૂ શતાનંદને ઘેર ગયા. ॥ ૨૭ ॥

ષો०—સકલ કયા મહિપાલ મુનાઈ । શતાનંદ આનંદ અધિકાર્ઈ ॥

ચલહુ તૃપતિ મલ દેલિય જાર્ઈ । સાજહુ જાય સકલ કટકાર્ઈ ॥ ૧ ॥

કરિ વિનતી તૃપ મંદિર આયે । સાદર સેવક સકલ બુલાયે ॥

સજહુ સેન ચતુરંગ મુહાર્ઈ । ભવન ગયે સહી સમુહાર્ઈ ॥ ૨ ॥

પત્રી સહિત નારિ ગૃહ આયે । ભૌંચ તૃપતિ પુનિ સકલ મુનાયે ॥

આનંદ સહ રનિવાસ બુલાર્ઈ । દિયે દાન મહિદેવન આઈ ॥ ૩ ॥

બહુ ધન દ્રવ્ય યાચકન દીનહે । સાદર બોલિ યુગલ ચર લીનહે ॥

વિલગિ વિલગિ સબ પૂછતિ વામા । મુનહિં રામકે પૂરણ કામા ॥ ૪ ॥

રાજાએ સઘળી હકીકત કહી સંભળાવતાં શતાનંદ બહુ આનંદ પામીને બોલ્યા કે, “હે રાજા ! ચાલો. મહારાજ રામચંદ્રજીનો અશ્વમેધ યજ્ઞ જોવાથી ભાગ્યશાલી થઈએ. હવે અહીંથી જઈને સઘળી સેના સજ્જ કરો.” ॥ ૧ ॥ જનક રાજાએ શતાનંદનાં વચનો સાંભળી, વિનતિ કરી, ઘેર આવી, પ્રેમપૂર્વક સર્વ સેવકોને બોલાવીને આજ્ઞા કરી કે, ‘જુદર ચતુરંગિણી સેના સજ્જ કરો.’ એ આજ્ઞા કરી, સર્વને સમજાવીને જનક રાજા પોતાના અવાસમાં પધાર્યા. ॥૨॥ રાજાએ હાથમાં પત્રિકા લઈ, મહારાણીની પાસે આવીને સઘળી પત્રિકા વાંચી સંભળાવી. સઘળી રાણીઓ એ પત્રિકા સાંભળવાથી બહુ આનંદ પામી, બ્રાહ્મણોને બોલાવીને ઠાને આપ્યાં ॥ ૩ ॥ તથા યાચકોને પણ ઘણાં ઘણાં ધનો અને વસ્ત્રાદિક દ્રવ્યો આપ્યાં. રાણીઓ પ્રેમપૂર્વક રામચંદ્રજીના બન્ને દુતોને પોતાની પાસે બોલાવી લઈ, જૂદી જૂદી પૂછવા લાગી અને રામચંદ્રજીના શુભોત્તુ શ્રવણ કરીને કુતાર્થ થવા લાગી. ॥ ૪ ॥

છં—શુભ કામ પૂરણ રામકે મુનિ વિપુલ વાજન વાજહીં ॥

પુર દ્વાર ઘર રસ્તવાર રાજે સેન મટ સબ સાજહીં ॥

દશ સહસ રથ સિંધૂર ષટ શત વાજિ પદચર કો ગનૈ ॥

જગમગતિ પાસ્તર જટિત જીન બિલોકિ કવિ કૈસે મનૈ ॥ ૧ ॥

ચઢિ શૂર નવલ પ્રવીન જે અસિ સબ ચલત સાદર મયે ॥

મુસ્તપાલ પરમ વિશાલ યુગ ચઢિ ગુરુહિ હૈ સાદર નયે ॥

મહિ ઢોલ ધસકત કમઠ અહિ દલ દેલિ અમિત વિદેહકો ॥

મટ યૂથ પદચર અમિત કહિ કો મૂઢ લેલા કરત સો ॥ ૨ ॥

રામચંદ્રજીના અશ્વમેધ યજ્ઞરૂપ શુભ કાર્યનો સમારંભ સાંભળવામાં આવતાં, સઘળા નગરમાં મોટાં મોટાં વાળંઓ વાગવા લાગ્યાં. જનક રાજાએ પુરમાં, દ્વારોમાં તથા દરબારમાં જોડતા રક્ષકો રાખીને બાકી સઘળી સેનાને તથા યોદ્ધાઓને પોતાની સાથે આવવાને સજ્જ કર્યાં. દશ હજાર રથો અને છસો હાથીઓ તૈયાર થયા. ઘોડાઓની અને ખ્યાદલોની તો ગણતરી પણ કરી શકાય એમ ન હતું. ઘોડાઓની ઉપર જડાઉ જીનોનો તથા પાખરોનો એવો ચલકાટ જોવામાં આવતો હતો કે, જેનું વર્ણન કવિથી બની શકે જ નહીં. ॥ ૧ ॥ ખડ્ગવિદ્યામાં પ્રવીણતા ધરાવનારા સઘળા નવલ શૂરવીરો, શૈર્ષ્ય ધરીને પ્રેમથી ચાલવા લાગ્યા. એક પરમ વિશાલ સુખપાલમાં શતાનંદ પ્રેમથી બેઠા અને બીજા વિશાલ સુખપાલમાં જનક રાજા બેઠા. જનક રાજાના અપાર સૈન્યને જોઈ, પૃથ્વી ધ્રુજવા લાગી. કચ્છપાવતાર ભગવાન અને શેષનાગ ભારથી નમી જવા લાગ્યા. યોદ્ધાઓનાં તથા બીજાં પણ કેટલાંએક ખ્યાદલ માણસોનાં ટોળાંઓ એટલાં બધાં અપાર હતાં કે, જે માણસ તેઓનું લેખું કરવા માંડે તે મૂર્ખ જ ગણાય. ॥ ૨ ॥

દો-૦-વલ્યો રાઝ મુનિ ગણ સહિત, વિપુલ વજાઈ નિસાન ॥

માત તીસરે પહરકો, અવધ નગર નિયરાન ॥ ૨૮ ॥

જનક રાજ નીશાનપર ડંકો દેવરાવીને મુનિઓની સાથે આલ્યા, તે બીજે દિવસે ત્રીજે પોહોર અયોધ્યાના સમીપમાં પહોંચ્યા. ॥ ૨૮ ॥

દો-૦-નૃપ આગમન વિચાર પ્રમુ, સાદર આયે લેન ॥

મિલે પરસ્પર પ્રીતિ અતિ, ચલે મુથલ થલ દેન ॥ ૨૯ ॥

જનક રાજના આવવાની ખબર સાંભળી, રામચંદ્રજી પ્રેમથી તેમને સામે લેવા પધાર્યા, અને અત્યંત પ્રેમથી પરસ્પર મળ્યા. પછી રામચંદ્રજી તેમને સાથે ઉતારો દેવા માટે લઈ આલ્યા. ॥ ૨૯ ॥

ચૌ-૦-પુર બાહર સરયૂ ગુચિ તીરા । વાસ દીનહ હર્ષિત રણુવીરા ॥

સૌપિ અનુજ કહૈં રાજસમાજ્ઞ । આયે પ્રમુ જહૈં વૃષ મન રાજ્ઞ ॥ ૧ ॥

મિલિ પુનિ વૃષતિ નિકટ બૈઠારે । ગદ્ગદ હૈં મૃદુ વચન ઉચારે ॥

વદન ચૂમિ નિરસે સબ ગાતા । આનંદ ઉમંગિ ન હૃદય સમાતા ॥ ૨ ॥

પ્રમુ વિનતી કરિ સબ સેવકાર્ઝ । સચિવ ભરત પુનિ લીનહ બુલાઈ ॥

નૃપસેવા સબ ભરત સંભારી । મુન સ્વગપતિ અનંદ હર ભારી ॥ ૩ ॥

આય ગુરુહિ સાદર શિર નાઈ । મન ભાવિત વર આશિષ પાઈ ॥

ફિર પ્રમુ સકલ દેવગુરુ વંદે । અમિત આશિષા પાઝ અનંદે ॥ ૪ ॥

જનક રાજને શેહેરથી બહાર સરયૂ નદીના પવિત્ર કીનારાપર ઉતારો આપી, અયોધ્યામાં પધારી, સઘળા રાજમંડલની સરભરા કરવાનું ભાઈઓને સોંપીને પાછા જનક રાજની પાસે પધાર્યા. ॥ ૧ ॥ જનક રાજએ રામચંદ્રજીને ફરીવાર મળીને, પોતાની પાસે બેસાડ્યા, ગદ્ગદ કંઠ થઈ, કોમળ વચનોનું ઉચ્ચારણ કર્યું; સુખનું ચુંબન કર્યું અને તેમનાં સર્વ આત્રોનું પ્રેમથી અવલોકન કર્યું. જનક રાજના હૃદયમાં પ્રેમ તો સમાતો જ નહોતો. ॥ ૨ ॥ રામચંદ્રજીએ વિનતિ તથા સઘળી સરભરા કરી, પછી મંત્રીઓને તથા ભરતજીને બોલાવી લઈ, તેઓને તેમની સરભરા કરવામાં રાખ્યા. ભરતજીએ, હૃદયમાં અત્યંત આનંદ ધરીને, તેમની સેવા સંભાળી લીધી. ॥ ૩ ॥ રામચંદ્રજીએ ત્યાંથી વસિષ્ઠ મુનિની પાસે આવી, માથું નમાવી, મનોવાંચિત આશીર્વાદ લઈ, સઘળા દેવતાઓને તથા ગુરુઓને વંદન કર્યું અને તેઓના અમિત આશીર્વચનો પાત્રીને આનંદ મેળવ્યા. ॥ ૪ ॥

દો-૦-દશ સહસ્ર મુનિવર સહિત, આયે પ્રમુ મલ્લ ધામ ॥

બોલે વજન વિચિત્ર ગુરુ, મંત્ર મુનહુ મમ રામ ॥ ૩૦ ॥

પછી વસિષ્ઠ મુનિની સાથે તથા બીજા દશ હજાર મુનિઓની સાથે, રામચંદ્રજી યજ્ઞમંડપમાં પધાર્યા. આ સમયમાં ગુરુ વસિષ્ઠ મુનિ વિચિત્ર વચન બોલ્યા કે, “હે રામચંદ્રજી ! મારી સલાહ સાંભળો.” ॥ ૩૦ ॥

ચૌ૦—ધર્મ સકલ જે વેદ વચ્ચાને । સંત પુરાણ લોક સર્વ જાને ॥

વિન ત્રિય સફલ ન હોય સ્વરાસી । અર્થ વાહિય મિથિલેશ કુમારી ॥ ૧ ॥

મુનિ મુનિ વચન મણ્ડ હૈ રહેજ । સત્ય અસત્ય ન ઈકો કહેજ ॥

મમ પણ વિરદ જાન મુનિરાયા । રહે મુકુત જેહિ કરુ સો દાયા ॥ ૨ ॥

દોડ ગુરુ મિલિ નારદ સનકાદી । વચન કહેડ મુન પુરુષ અનાદી ॥

કનક જટિત મણિમંદર વાલા । રચિ સિયરૂપ મુશીલ વિશાલા ॥ ૩ ॥

અંગ અંગ સર્વ ભૂષણ સાજે । તામુ રૂપ લલિત રતિ પતિ લાજે ॥

સહસા લલિત ન શકિંહ નર નારી । સિય દેસેડ સર્વ અચરજ ભારી ॥ ૪ ॥

“સંત જનોમાં, પુરાણોમાં તથા સર્વ લોકોમાં પ્રસિદ્ધ જે જે કોઈ વેદોક્ત ધર્મો છે, તેઓ, પતિના સાથે રહેવા વિના સફલ થતા નથી, માટે અહીં યજ્ઞકર્મમાં સીતાજી અવશ્ય હાજર હોવાં જોઈએ.” ॥ ૧ ॥ વસિષ્ઠ મુનિનાં વચનો સાંભળી, રામચંદ્રજી થોડીવાર તે ચૂપ જ થઈ રહ્યા અને સાચું કે જોડું કશું કહ્યું નહીં. થોડી વાર પછી બોલ્યા કે, “હે મુનિરાજ ! મારી પ્રતિજ્ઞા અને કુલની લાજ, જે રીતે જળવાય તથા મારો ધર્મ રહે, એવી રીતની કાંઈ કથા કરો,” ॥ ૨ ॥ આ સમયમાં વસિષ્ઠ મુનિ, શતાનંદ, નારદજી તથા સનકાદિક, એ સઘળાઓએ મળી, વિચાર કરીને રામચંદ્રજીને કહ્યું કે, “હે અનાદિ પુરુષ ! સાંભળો. મહિષાસુરની જડતરવાળી સુવર્ણની સીતા બનાવી મંગાવો.” ॥ ૩ ॥ રામચંદ્રજીએ તુરત જ કારીગરોને આજ્ઞા કરીને તેવા જ પ્રકારની સીતાજીની મૂર્તિ ઘડાવી. પ્રત્યેક અંગમાં સર્વ ભૂષણોથી શોભી રહેલી, અતિ ઉત્તમ શીલવાળી દેખાતી અને જેના રૂપને જોઈને કામદેવ પણ લગાઈ બાંધ એવી, એ મૂર્તિ તૈયાર થતાં, તેના તેજથી અંબઈ જવાને લીધે, નર નારીઓ સહસા તેની સામે જોવાને પણ અશક્ત થઈ ગયાં. સીતાજીને જોઈ, સર્વના મનમાં ભારે આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયું. ॥ ૪ ॥

દો૦—તેહિ અવસર શોભા અમિત, કો કવિ વરણે પાર ॥

જગદાધાર કુપાલુ પ્રભુ, કીન્હે ચરિત અપાર ॥ ૩૧ ॥

આ અવસરની શોભાનું કથો કવિ સંપૂર્ણ વર્ણન કરી શકે ? જગતના આધારભૂત કુપાસિન્ધુ રામચંદ્રજીએ સીતાજીનો ત્યાગ કર્યા છતાં યજ્ઞમંડપમાં સીતાજી સહિત બી-
રાજવાનું એ અપાર ચરિત્ર કહ્યું ॥ ૩૧ ॥

ચૌ૦—જટિત કનક મુન્દર મુગલાલા । તિહિ આસન આસીન કુપાલા ॥

સિયા સહિત લલિત મુર મુસકારી । કીન્હે પ્રણામ સર્વન હરવારી ॥ ૧ ॥

મીર અમીત દેસિ ગુરુ વિજ્ઞાની । સિદ્ધિન બોલિ સકલ સન્માની ॥

કહા કિ જાહુ ઉચિત સર્વ કરહ । જસ વાહિય કહ્યું સો અનુસરહ ॥ ૨ ॥

મુનિ રજાઈ રઘુપતિ રુચ પાઈ । રવે કોટ મુહ વિધિહિ લજાઈ ॥

મુર મુરમી મુરતરુ મુલ સાની । શારદ શેષ ન શકિંહિ સ્થાની ॥ ૩ ॥

પુર મુહ બાહર ગલી અટારી । મરિ મુગંધિ સર્વ મુકુત સંવારી ॥

રહે તહાં દિવ્યાપા અનેકા । જો પરમારય નિપુણ વિવેકા ॥ ૪ ॥

મણિઓથી જડેલા સુવર્ણના આસનપર, મૃગચર્મ બીછાવીને તે ઉપર સીતાજી સહિત રામચંદ્રજી બિરાજ્યા. રામચંદ્રજીને સીતાજીની સાથે બીરાજેલા જોઈ, સર્વ દેવતાઓ હસવા લાગ્યા અને હર્ષ પામીને મનથી પ્રણામ કરવા લાગ્યા. ॥ ૧ ॥ મહારાણી વસિષ્ઠ સુનિયે લોકોની ભારે બીડ જામેલી જોઈ, સિદ્ધિઓને બોલાવી, માન આપીને કહ્યું કે, 'હે સિદ્ધિઓ ! તમે આ સમારંભમાં યથાચોગ્ય કાર્યો કરો અને જે માણસને જે કાંઈ જોઈતું હોય, તે આપ્યા કરો.' ॥ ૨ ॥ સિદ્ધિઓએ સુનિની આજ્ઞા સાંભળી, અને રામચંદ્રજીની મરજી જોઈ, એવાં તો કરોડો ઘરો બનાવી દીધાં કે, જેઓને જોઈને બ્રહ્મા પણ લજ્જાઈ બળ્ય. પ્રત્યેક ઘરમાં કામધેનુઓની તથા કલ્પવૃક્ષોની સુખદાયક ગોઠવણ થઈ ગઈ કે જેનું વર્ણન સરસ્વતીથી કે શેષનાગથી પણ કરી શકાય નહીં. ॥ ૩ ॥ પુરમાં, ઘરોમાં, બહાર, ગલીઓમાં તથા અટારીઓમાં—સર્વત્ર સુગંધ, પુષ્પ અને શોભા ફેલાઈ રહ્યાં. પરમાર્થ કૃત્યમાં નિપુણતા ધરાવનારા અનેક દિકપાલ આદિ દેવતાઓ પણ ત્યાંના ઘરોમાં રહ્યા. ॥ ૪ ॥

છં૦—જે નિપુણ પરમ વિવેક પાવન ભરત હૈ રાखे तही ॥

निज भाग्य प्रबल सराहि निंदहि धनदकी पदवी कही ॥

आये त्रिलोकिक नाम खग सुर असुर जे विधिने रचे ॥

सनमानि सकल सनेह सादर राम सनको नहि बचे ॥ ૧ ॥

જે જે માણસો જે જે કાર્યોમાં નિપુણ હતાં, તે તે માણસોને ભરતજીએ, તે તે કાર્યોમાં રાખ્યાં. સર્વે માણસો, પોતાનાં ભાગ્યોની પ્રશંસા કરવા લાગ્યાં અને કુમેરજીની પદવીને પણ પોતાની પદવીથી નિકૃષ્ઠ ગણવા લાગ્યાં. ત્રૈલોક્યમાંથી બ્રહ્માની સૃષ્ટિમાંના જે જે કોઈ નાગો, પક્ષીઓ, દેવતાઓ કે અસુરો આવ્યા, તે સઘળાઓને રામચંદ્રજીએ સ્નેહથી તથા આદરથી સન્માનિત કર્યા,—રામચંદ્રજી તરફનું સન્માન પામ્યા વગર કોઈ પણ રહ્યો નહીં ॥ ૧ ॥

दो०—बाण सहस वर विम युग, सुन्दर परम प्रवीन ॥

जानहि श्रुति कः मत सकल, रहि मख संग अधिन ॥ ૨ ॥

સુંદર, પરમ પ્રવીણતાવાળા અને વેદોના સર્વ સિદ્ધાંતોને બળુનારા દશ હજાર બ્રાહ્મણોનું રામચંદ્રજીએ યજ્ઞમાં વરૂણ કર્યું. ॥ ૩ ॥

चौ०—मकर मास शुति घौल सुहाई । मख मण्डप बैठे रघुराई ॥

તથ ઘોળે ગુરુ વચન સુહાયે । આનહુ વાજિ જે વેદ બતાયે ॥ ૧ ॥

लछमन मुनि गुरु वचन अनंदे । बार बार पद बारिज बंदे ॥

हयशाला सादर चलि आये । विविध विभूषण तेहि पहिराये ॥ ૨ ॥

શ્વેત વર્ણ સુંદર શ્રુતિ કારે । રવિ હય લજિત મનોજ સૈવારે ॥

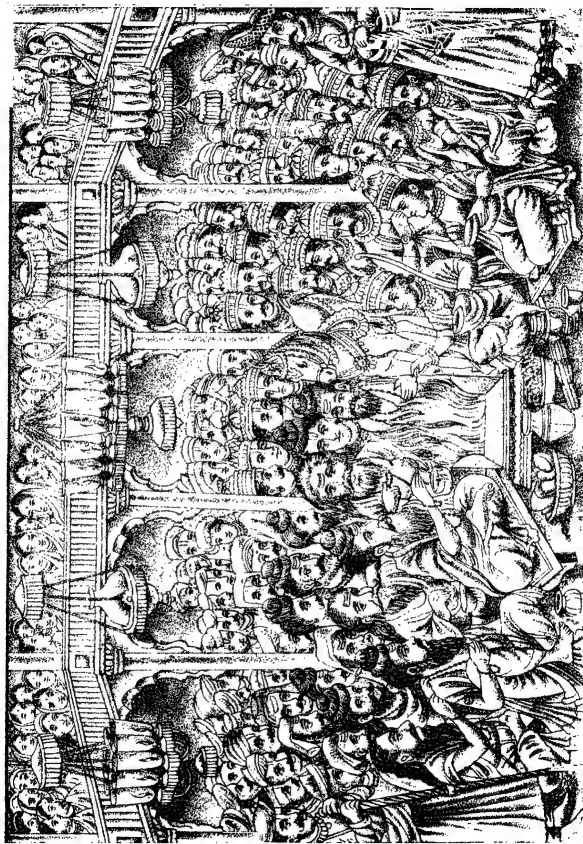
जिन जराव न जाइ वखाना । रवि चढ रथ आवत जग जाना ॥ ૩ ॥

માયે મોર પંજ મણિ લાગે । સો નખ નલત દેસિ અનુરાગે ॥

सेवक चतुर पाद मय डोरी । दामिनि दमन निपटि अति धोरी ॥ ૪ ॥

Pl. 86

મકર સંક્રાંતિના શુકલ પક્ષની દ્વિતીયાને દિવસે રામચંદ્રજી યજ્ઞમંડપમાં બીરાજ્યા. આ સમયમાં વસિષ્ઠ મુનિ બોલ્યા કે, ‘વેદમાં કહેલાં લક્ષણોવાળો’ થોડો અહીં લઈ આવે.’ ॥ ૧ ॥ શુરું વચન સાંભળી, આનંદ પામેલા લક્ષ્મણજી, વારંવાર તેમનાં ચર-ણોમાં પ્રણામ કરીને પરમ આદરથી થોડારમાં પધાર્યા અને ત્યાં વેદોક્ત લક્ષણોવાળા થોડાને તેમણે અનેક ભષણોથી શબ્દગાર્યો. ॥ ૨ ॥ સંકેદ વર્ણવાળો, સુંદર, કાળા કાનવાળો, જેને જોઈને સૂર્યના થોડાઓ પણુ લગઈ બચ એવો, બાણે કામદેવે જ બનાવેલો હોય એવો લાગતો, વર્ણુવી શકાય નહીં એવી ચળકતી જડાઉ જીનથી બાણે ઉપર બીરાજેલા સૂર્ય સહિત સૂર્યને જ થોડો હોય એવો જણાતો, ॥ ૩ ॥ માથાપર મયૂરપિન્ધવાળો, મણિઓથી શણગારેલો, આકાશમાં બેવા ઉલેલા દેવતાઓને પણુ દર્શનથી અતુરકત કરતો, ચતુર સેવકોવાળો, જેની પાસે વીજળીની ચમક પણુ અતિ પુન્છ જણાય એવી રેશમી રેનવાળો ॥ ૪ ॥

દો-૦-ષષ્ઠિ સહમ અતિ વીર વર, રામાનુજ રણ ધીર ॥

મધ્ય તાહિ રાજ્યો તહાં, જહાં રામ રઘુવીર ॥ ૩૩ ॥

અને સાડ હજાર પ્રબલ વીરો સહિત રણુધીર લક્ષ્મણજી, જેનું રક્ષણ કરતા હતા, એવો એ થોડો, યજ્ઞભૂમિમાં આવ્યો અને તેને રામચંદ્રજીના સમીપમાં રાખવામાં આવ્યો. ॥ ૩૩ ॥

ચૌ-૦-પૂજેડ પ્રશુ હય જય જગહેતૂ । જસ કહુ કશો ગાધિકુલકેતૂ ॥

દીનહ વિવિધ વિધિ દાન અનેકા । લિખ્યો પત્ર સો કરિ અભિષેકા ॥ ૧ ॥

એક વીર કોશલ પુર માર્હી । અરિ દલ્ દલન સુરેશ શકાર્હી ॥

જેહિ બલ હોય ગહે સો બાજી । દણ્દ દેહુ વન જાહુ કિ ભાજી ॥ ૨ ॥

લિલિ બૌંધ્યો હય શીશ સવાંરી । તહેં મુનિ ચરિત આવ મુનિ ચારી ॥

ભાર્ગવ આદિ સકલ મુનિ સંગા । આયે જહેં કુલ કમલ પતંગા ॥ ૩ ॥

કથા સકલ લવણામુર કેરી । મુનિન ત્રાસ જિન દીનહ ઘનેરી ॥

મુનિ ક્રાષિ વચન નૈન જલ છાયે । બહુરિ રામ નિજ ત્રોણ મૈંગાયે ॥ ૪ ॥

જગતના કલ્યાણને માટે રામચંદ્રજીએ તે થોડાનું તેવી રીતે પૂજન કર્યું કે જેવી રીતે વિશ્વામિત્ર મુનિએ વિધિ બતાવ્યો. પૂજન કરી, વિધિપૂર્વક અનેક દાનો કરી, અભિષેક કરીને તે થોડાના લલાટમાં સુવર્ણનું પત્ર બંધાવ્યું. ॥ ૧ ॥ એ પત્રમાં એવા અક્ષરો દેાતરવામાં આવ્યા હતા કે, “એક વીર, શત્રુઓના દળનો સંહાર કરનારા અને જેથી ઇંદ્ર પણુ ડરે છે એવા કોસલાધીશ રામચંદ્રજીનો આ થોડો છે. જેનામાં બળ હોય

૧ ગંગાજલસમાનેન વર્ણેન વપુષઃ કુમઃ । કર્ણે દયામો મુખે રક્તઃ પીતઃ પુષ્કે સુલક્ષિતઃ । મનોવેગઃ સર્વ-ગતિલ્ભેઃશ્રવસ્સમપ્રભઃ । વાજિમેષે હ્રયઃ પ્રીત્તો કુમલક્ષણલક્ષિતઃ । અશ્વમેધમાં ગંગાજળ જેવા સંકેદ વર્ણુ-વાળો, સુંદર શરીરવાળો, કાળા કાનવાળો, રાતા મુખવાળો, પીળા પુંછાંવાળો, મનના જેવા વેગવાળો, ઇન્દ્રના ઉચ્ચશ્રવા નામના થોડાના જેવી દીપ્તિવાળો અને સ્વર્ણનાં શુભ લક્ષણોવાળો થોડો જોઈએ.

તેણે આ ઘોડાને પકડવો એટલે લક્ષ્મણજી ઊડાવી લેશે. જેનામાં બળ ન હોય તેણે અમુક દંડ આપવો અથવા રાજ્ય છોડીને વનમાં જતું રહેવું. ” ॥ ૨ ॥ ઘોડાના લલાટમાં આવેલા અક્ષરોવાળું સુવર્ણનું પત્રું બંધાયેલું સાંભળવામાં આવતાં, ચારે દિશાઓમાંથી મુનિજનો ત્યાં આવવા લાગ્યા. સૂર્યવંશરૂપી કમળને ખીલાવનારા રામચંદ્રજી જ્યાં ખીરાજતા હતા ત્યાં અનેક મુનિઓની સાથે ભાર્ગવ આદિ મુનિઓ આવ્યા. ॥ ૩ ॥ એ મુનિઓએ લવણાસુરની સઘળી હકીકત રામચંદ્રજીને કહી સંભળાવી કે જે લવણાસુર મુનિઓને અપાર ત્રાસ આપતો હતો. મુનિઓનાં વચ્ચેનાં સાંભળી, રામચંદ્રજીનાં નેત્રોમાં પાણી ભરાઈ આવ્યું. પછી રામચંદ્રજીએ પોતાનો ભાથો મંગાવી, ॥ ૪ ॥

દો-દીન્હો રિપુસૂદનહિં સો, વાળ અમોઘ કરાલ ॥

મંત્ર મોર પદિ તાહિં હતિ, જીતેહુ સકલ યુપાલ ॥ ૩૪ ॥

તેમાંથી અમોઘ તથા વિકરાળ બાણ કઢાડી, શત્રુધના હાથમાં આપીને તેમને આજ્ઞા કરી કે, ‘તમે મારાં નામનો મંત્ર યોલીને આ બાણથી લવણાસુરને મારજો. ઘોડાના રક્ષણ સંબંધમાં જે બીજા પણ કેઈ રાજાઓ તમારી સામા થાય, તે તેઓને પણ આ બાણથી જિતી શકશે.’ ॥ ૩૪ ॥

ચૌ-બહુરિ વિભીષણ રામ બુલાયે । સાદર આય માથ તિન્હ નાયે ॥

લવણાસુરકે ચરિત અપારા । પૂછે દિનમણિ વંશ ઉદારા ॥ ૧ ॥

કર વર જોરિ નિશાચર નાહા । સત્ય કહૌં અવ મુન અવગાહા ॥

બહિનિ વિમાત્ર નાથ સો મોરી । કુંભનસી તે નામ બહોરી ॥ ૨ ॥

મધુ દાનવકો રાવળ દીન્હી । બહુ વિનતી કર તેહિ તબ લીન્હી ॥

તનય તામુ લવણાસુર મયજ્ઞ । શિવ સેવા સાદર જિન્હ કિયજ્ઞ ॥ ૩ ॥

અગમ તામુ તપ શંકર જાના । દીન્હ શૂલ મુન કૃપાનિધાના ॥

જેહિ કર રહે અન્ન સો મારી । ચૌદહ મુવન જીત સબ જ્ઞારી ॥ ૪ ॥

પછી રામચંદ્રજીએ વિભીષણને યોલાવતાં વિભીષણ ત્યાં આવી, પ્રેમથી માથું નમાવીને ઉભો રહ્યો. રામચંદ્રજીએ લવણાસુરનું સઘળું ચરિત્ર પૂછતાં, ॥ ૧ ॥ વિભીષણ હાથ યોડીને બોલ્યો કે, “હું સત્ય કહું છું, સાંભળો. મારી કુંભીનસી નામની એક સાવકી બેઢિન, ॥ ૨ ॥ રાવણે મધુ નામના દૈત્યને આપી હતી અને તે દૈત્યે વિનયપૂર્વક તેનો સ્વીકાર કર્યો હતો. એ કુંભીનસીમાં મધુ દૈત્યથી લવણાસુર ઉત્પન્ન થયેલો છે. એ લવણાસુરે પરમ આદરથી સદાશિવ ઉપર તપશ્ચર્યા કરતાં, ॥ ૩ ॥ કૃપાનિધાન સદાશિવે, તેનાં તપને મેહું બાણીને તેને ત્રિશૂલ આપ્યું છે અને કહ્યું છે કે, આ અન્ન જેના હાથમાં હશે, તે પુરુષ ચોદે ધક્કાંડાને જિતી શકશે. ॥ ૪ ॥

દો-તેહિ વલ પ્રમુ સો નહિં ગનૈ, અમર દત્તુજ નર નાગ ॥

જીતિ સકલ નિજ વશ કિયે, પથ સબહીકે લાગ ॥ ૩૫ ॥

હે પ્રભુ ! એ ત્રિશૂલના બળને લીધે લવણાસુર, દૈત્યોને, દેવતાઓને માણસોને કે નાગોને અણકારતો નથી અને સર્વને જિતી, પોતાને તાબે કરીને સર્વની પૂંઠે લાગ્યો છે.” ॥ ૩૫ ॥

૧૦-તામ્ર ચરિત મુનિ મન મુસકાને । રિપુહંતર્હિ બલ દૈ સનમાને ॥
 સેન સંગ ચતુરંગ બનાઈ । રહે સાથ દોડ તનય મુહાઈ ॥ ૧ ॥
 મુનિ પ્રમુ વચન નિશાન અપારા । તીનિ સહસ્ર હને ફક વારા ॥
 ઘસકૈ વમુધા કુંજર ગાજે । દશ સહસ્ર રથ રવિ રથ લાજે ॥ ૨ ॥
 પૂર્યો શંક ચલે દલ સાજી । અમિત અકાશ દુંદુભી બાજી ॥
 પુર બાહર સવ અની સૈભારી । તનય યુગલ લલિત પરમ મુખારી ॥ ૩ ॥
 દ્વાદશ દિને વાસ મગ માहीं । પહુંચે જાય યમુન તટ પાहीं ॥
 દિન પ્રતિ દાન દેહિં બહુ ભૌતિ । પૂજહિં હરિ પદ અતિ દિન રાતી ॥ ૪ ॥

વિભીષણનાં વચનેા સાંભળી, રામચંદ્રજીએ મનમાં હસી. શત્રુધને પોતાનું સામર્થ્ય આપી, સન્માનિત કર્યાં. એમની સાથે ચતુરંગિણી સેના મોકલવાની તથા તેમના બે કુમારોને પણ સાથે જવાની આજ્ઞા કરી. ॥ ૧ ॥ રામચંદ્રજીની આજ્ઞાથી અપાર સેના તૈયાર થઈ. એકી વખતે ત્રણ હજાર નગારાંઓ પર ડંકા પડ્યા. પૃથ્વી કંપવા લાગી, હાથીઓ ગાજવા લાગ્યા અને તે સેનામાં સૂર્યના રથને પણ લલિત કરી એવા દશ હજાર રથો શોભવા લાગ્યા. ॥ ૨ ॥ શત્રુધ સેનાને સંજ્ઞ કરી, શોખનાદ કરીને આવ્યા, તે સમયમાં આકાશમાં હુંદુભિઓ વાગ્યાં. મોટી સેના સજ્જ થઈ. શેઠેરથી બહાર ઉભા રહી. શત્રુધ પોતાની સાથે પોતાના બે પુત્રોને આવેલા જોઈ, પરમ આનંદ પામ્યા. ॥ ૩ ॥ શત્રુધ, એ સેનાને સાથે લઈ, માર્ગમાં ઉતાવળ કરતા કરતા આવ્યા, તે બાર દિવસે યમુનાને કિનારે પહોંચ્યા. પ્રત્યેક દિવસે વિવિધ પ્રકારનાં દાનો હેતા અને રાત્ર દિવસ પ્રભુના ચરણોના પૂજનમાં જ ચિત્ત રાખતા શત્રુધ, ત્યાં આવી. ॥ ૪ ॥

૧૦-રવિ તનયા મજ્જન કિયો, સાદર પૂજિ પુરારિ ॥

ચલ્યો શત્રુધન મુમિરિ, સાહવ રામ સ્વરારિ ॥ ૩૬ ॥

યમુનામાં આન કરી, પરમ ભક્તિથી શંકરનું પૂજન કરી, પોતાના સ્વામી રામચંદ્રજીનું સ્મરણ કરી. ॥ ૩૬ ॥

૧૦-વમૂ વપલ અતિ મુમટ જુજારા । ધેર્યો નગર વીર બરિયારા ॥

વિપુલ નિશાન હને તેહિ કાલા । મુનિ નિશિચર પતિ ગર્વે વિશાલા ॥ ૧ ॥

વહિ સહસ અતિ શૂર જુજારા । લવણામુર સંગ અની અપારા ॥

મુમટ મચારત ગર્જત આવા । દેલિ કટક નિજ અતિ મુલ પાવા ॥ ૨ ॥

મારહુ ધાય ધરહુ તૃપ બાંધહુ । જેહિ જય હોત યતન સોડ સાધહુ ॥

અસ કહિ સમુલ્લસ સેન ચલાઈ । કજ્જલ ગિરિ જનુ આંધી આઈ ॥ ૩ ॥

સિંધુ શઙ્ગ મુનઈ મટ ગાજહિં । વિપુલ વાજને હુંદું દિશિ વાજહિં ॥

નિજ પ્રમુ કહિ જય જોરી જાની । હરણિ ભિરે મટ હટ મન ઠાની ॥ ૪ ॥

ત્યાંથી ચપલ અને પ્રબલ યોદ્ધાઓવાળી તે સેનાની સાથે ચાલી, બલવત્તરપણાથી

લવણાસુરનાં નગરને ઘેરો ઘાલીને ઉઠા. શત્રુધ્ને, તે સમયમાં મોટું નિશાન વગડાવતાં મહા અભિમાની લવણાસુર એ નાદ સાંભળી, ॥૧॥ સાઠ હજાર પ્રબલ લડવૈયાઓવાળી અપાર સેનાને સાથે લઈ, યોદ્ધાઓને પડકારતો અને ગર્જના કરતો કરતો સામે આવ્યો અને પોતાની સેનાને જોઈ પરમ આનંદ પામ્યો. ॥ ૨ ॥ લવણાસુરે, 'મારો, ડોડો, પકડો, રાજાને બાંધી દ્યો અને જે પ્રકારથી આપણો જય થાય, તે પ્રકારથી ચલ કરો.' એમ બોલીને પોતાની સેના શત્રુધ્નની સામે ચલાવી અને તે, જેમ કાજળના પર્વતમાંથી આંધી આવતી હોય, તેમ શત્રુધ્નની સામે આવી. ॥ ૩ ॥ બન્ને પક્ષમાં યોદ્ધાઓ સિન્ધુ-રાગ સાંભળીને ગાજવા લાગ્યા, મોટાં મોટાં લડાઈના વાળંઓ વાગવા લાગ્યાં, બન્ને પક્ષના વીરો પોતપોતાના સ્વામીઓનો જ્યજ્યકાર પોકારવા લાગ્યા અને પોતાના વડીઓને જોઈ, હર્ષ પામી, મનમાં હઠ ધરીને યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. ॥ ૪ ॥

છં૦—હઠ ટાનિ શૂર મવીન જે અસિ ધિરે અતિ રિપુ પ્રવલયો ॥

યક મલ્લ યુદ્ધ સરાહિ શકહિ ન એક એકહિં કર્ષયો ॥

શર શક્તિ તોમર પરશુ પરહિં કૃપાળ શૂલ ચલાવહીં ॥

કર ચરણ શિર હેતિ તીવ્ર ધારણ ભૂમિ જાન ન પાવહીં ॥ ૧ ॥

બડા યુદ્ધમાં પ્રવીણતા ધરાવનારા યોદ્ધાઓ હઠ ધરી ધરીને પ્રબલ શત્રુઓની સામે લડવા લાગ્યા. કેટલાએક યોદ્ધાઓ કવિઓથી વર્ણવી પણ શકાય નહીં એવું મહા-યુદ્ધ કરવા લાગ્યા, એક એકને ખેંચવા લાગ્યા અને બાણો, સાંઘો, ભાલાંઓ, દરશીઓ તથા ત્રિશૂલો, એઓને ચલાવવા લાગ્યા. હસ્તો, પગો અને માથાંઓ શત્રુઓના પ્રહારોથી પડવા લાગ્યાં પણ ગીધ આદિ પક્ષીઓ તેઓને ધરતીપર પડવા ન દેવા લાગ્યાં. ॥ ૧ ॥

છં૦—મટ ગિરહિં પુનિ ઉઠિ લરહિં મરહિં ન કરહિં માયા અતિ ગની ॥

પ્રશ્ન તનય સુંદર વીર વૈકે હનહિં રિપુ નિશિચર અની ॥

દેવહિં પરસ્પર યુદ્ધ કૌતુક સુમટ ઇક એકહિં હનૈ ॥

સજિ કોટિ રથ સુર આય નમ પય સુમન શ્વરિ જય જય મનૈ ॥ ૨ ॥

લવણાસુરના યોદ્ધાઓ પડવા લાગ્યા, વળી ઉઠી ઉઠીને લડવા લાગ્યા અને શત્રુઓ, જે ન મરે તો તેઓના ઉપર માયાઓ કરવા લાગ્યા. આ તરફ બંકો વીર શત્રુધ્નને પુત્ર સુબાહુ રાક્ષસોની સેનાને મારવા લાગ્યો. એક એકને મારવા લાગેલા યોદ્ધાઓનાં દંદ યુદ્ધો જોવાને માટે કરોડો વિમાનોથી આકાશ ભાંગેમાં આવી ઉસેલા દેવતાઓ જ્યજ્યકાર બોલીને શત્રુધ્નના પુત્ર ઉપર પુષ્પોની વૃષ્ટિઓ કરવા લાગ્યા. ॥૨॥

દો૦—વિચલત અની વિલોકિ નિજ, લવણાસુર વલ્લ વંદ ॥

સંગ તનય માતંગ મટ, દૂસર કેતુ અલંદ ॥ ૩૭ ॥

મહા બલવાન લવણાસુર પોતાની સેનાને સુબાહુના બળથી ચલાયમાન થતી જોઈ, મહા પ્રબલ માતંગ અને કેતુ નામના પોતાના બે પુત્રોને સાથે લઈને આગળ વધ્યો. ॥ ૩૭ ॥

चौ०—प्रह मुत ज्येष्ठ मुबाहु विशाला । भिरयो मतंगहि जनु दुइ काला ॥
 यूपकेतु अरु केतु प्रचारी । लरहिं मुषेण न मानहिं हारी ॥ १ ॥
 लवणासुर रिपुहन बलभारी । कौतुक करहिं प्रचार प्रचारी ॥
 अनी समूह जानि निज जोरी । अस्त्र शस्त्र गहि भिरे बहोरी ॥ २ ॥
 विषम युद्ध लखि देव शकाने । पूछो सुरगुरु कहि सनमाने ॥
 जनि जिय हानि अमरपति करहु । राम प्रताप छिनक उर घरहु ॥ ३ ॥
 यूपकेतु करि कोप अपारा । हति रिपु केतु खंड महि डारा ॥
 उहाँ मुबाहु मतंगहि मारी । कर पद काटि अविनि महुँ हारी ॥ ४ ॥

भोटा भाहुआवाणो शत्रुघ्नो भोटा पुत्र सुभाहु, भातंगनी सामे अने नहानो
 पुत्र यूपकेतु, केतुनी सामे लडवा लाग्यो. जेभ काणोने काणोनी सामे युद्ध थाय, तेभ,
 तेजोने परस्पर युद्ध थवा लाग्युं. जे आरे योद्धाज्यो पोतानो विजय भानीने, आनंदथी
 युद्ध करता हुता. ॥ १ ॥ महा भलवान् लवणासुर अने महा भलवान् शत्रुघ्न, जेज्यो
 पञ्च पडकारी पडकारीने परस्परनी सामे आश्रयैदायक युद्ध करवा लाग्या. अने सेना-
 ज्योना योद्धाज्यो अस्त्रो तथा शस्त्रो लधने पोतपोताना वडीआज्योनी सामे घोर संश्राम
 करवा लाग्या. ॥ २ ॥ विषम युद्ध जेध शंका पामेला देवताज्यो ज्येष्ठरूपतिने पूछतां
 ज्येष्ठरूपति मान आपीने ज्योत्या के 'छे धंद्र ! तमे मनमां जरा पञ्च शंका नहो राणो.
 क्षुब्ध भात्र रामचन्द्रज्योना प्रतापनुं हृदयमां स्मरञ्च करो.' ॥ ३ ॥ यूपकेतुज्ये अपार
 कोप करी, लवणासुरना पुत्र केतुने, टुकडा टुकडारुप करी नापीने ते टुकडाज्यो धरतीपर
 नांज्या. तेभ ज सुभाहुज्ये पञ्च लवणासुरना पुत्र भातंगने भारी, तेना ह्वाथ पञ्च
 कापीने धरतीपर नांज्या. ॥ ४ ॥

छं०—महि डारि कर पद शीश आतुर ज्ञेय शर प्रविशत भये ॥

रवि वंशके अवतंस दोनों समर महुँ शोभित हये ॥

पुनि जानि शूल सँभारि प्रभुके समर सन्मुख सो भिरो ॥

मुनि मरण युग मुत विकल निशिचर भूमि विन मारे गिरो ॥ १ ॥

जे भोटुं कार्य करीने भाख्यो पाछां तुरत आवी साथांज्योमां पेसतां सूर्यवंशना
 शिशुभञ्जि ज्येष्ठमुभाहु अने यूपकेतु अने साधज्यो रञ्जुभमां शोभवा लाग्या. पोताना
 अने पुत्रोनुं भरञ्च थयुं जेध, प्रहारा वाज्या विना पञ्च भुविष्ठ थधने धरतीपर पडी
 गयेबो लवणासुर पोताने संश्राम प्राप्त थतां पोताना त्रिशूलनुं स्मरञ्च करीने पाछो
 युद्धमां शत्रुघ्ननी सामे गयो. ॥ १ ॥

छं०—दोउ प्रबल वीर प्रताप अगणित सेन दुहुँ दिशि भुरि चली ॥

शिर बाहु चरण उदात नभ पथ योगिनी आनंद भली ॥

करि रुधिर मज्जन करहिं सादर गुहहिं नर सिंगमालिका ॥

आनंदमें मन मुदित गावैहिं गीत खेचर कालिका ॥ २ ॥

અમિત પ્રતાપવાળા શત્રુઘ્ન અને લવણાસુર એ બન્ને વીરો યુદ્ધ કરવા લાગતાં તેઓનાં તેજોનું સહન નહીં કરી શકાયાથી બન્ને સેનાઓ મરડાઇને પાછી હટી. યોદ્ધાઓનાં મસ્તકો, બાહુઓ તથા પગો આકાશમાં ઉડવા લાગ્યાં. આનંદ પામેલી જોગણીઓ રુધિરમાં આન કરી કરીને પ્રીતથી માથાંઓની માળાઓ ઝુંથવા લાગી. મનમાં આનંદથી ભરપૂર થયેલી કાલિકાદેવી લોહીથી તુલ થઇ આકાશમાં ઉભીને ગીતો ગાવા લાગી. ॥ ૨ ॥

છં૦—ધુની બઢહિં શંઘ મુદંગકી મુનિ શૂર હર્ષ બઢાવર્હી ॥

ગતિ લેત નૃત્યત પ્રેત તિય શિર માલ હરહિં ચઢાવર્હી ॥

કહું કરતિ પાન પ્રમાણ રણ મહું ખરે શોણિત શાકિની ॥

સઘ મેદ માંસ અહાર કરિ નમ મુદિત ઢોલહિં ઢાકિની ॥ ૩ ॥

શંખોના તથા મૃદંગોના શબ્દો વૃદ્ધિ પામતાં શૂર લોકોનો હર્ષ વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યો. તાલ પ્રમાણે ગતિ લઇને નૃત્ય કરતી પ્રેતોની સ્ત્રીઓ સદાશિવને ઝુંડમાલાઓ ચઢાવવા લાગી. કેટલાંએક સ્થલોમાં શાકિનીઓ લોહીના મોટા મોટા ઘડા ભરીને પીવા લાગી. સઘળી ઢાકિનીઓ મેદનો તથા માંસનો આહાર કરી હર્ષ ધરીને આકાશમાં ઢોલવા લાગી. ॥ ૩ ॥

દો૦—મારે રણુવર વીર વહુ, પરે સમર રણધીર ॥

છિન મહું નિશિચર વધ નિરત્તિ, અંતર હે બલવીર ॥ ૩૮ ॥

શત્રુધને ઘણા ઘણા રણધીર યોદ્ધાઓને મારી નાખતાં મહા બલવાન લવણાસુર રાક્ષસોનો ક્ષય થયેલો જોઇ ક્ષણ માત્રમાં અંતર્ધાન થઇ ગયો. ॥ ૩૮ ॥

ચૌ૦—કરિ જલ પ્રગટેસિ વિબુધ વરૂથા । અસ્ત્ર શસ્ત્ર મહ સઘ સુરયૂથા ॥

ધાયે અજ હરિ શિવ સનકાદી । જે મુનિ અપર કહ શ્રુતિવાદી ॥ ૧ ॥

શક્તિ શૂલ સુર્ષમ સુહાયે । ગદા પરશુ ધનુષાણ બનાયે ॥

ધરુ ધરુ મારુ મારુ મુર કરહિં । ભરહિં સુખટ વિસ્મિત હૈ રહર્હી ॥ ૨ ॥

નિશિચર પ્રબલ પાઠ્ઠ બલ નાથા । કિતિકૌ વીર મલહિં નિજ હાથા ॥

સૈન વિકલ લલિત નારદ આયે । સમાચાર સઘ કહિ સમુદ્ધાયે ॥ ૩ ॥

રિપુસુદન પ્રહુ વિશિલ્લ સૈંભારી । ઢારેડ મુપિરિ સમર ત્રિપુરારી ॥

જિમિ તપ અચવૈ તરણિ ગુસાર્ઠ । સમર અમર નહિ દેલિય કાર્ઠ ॥ ૪ ॥

અંતર્દિત થયેલા લવણાસુરે માયાથી અનેક દેવતાઓના સમૂહો વગેરેને ઉત્પન્ન કર્યાં. દેવતાઓનાં યૂથો, પ્રહારા, વિષ્ણુ, શિવ, સનકાદિક અને વેદવાદી મુનિઓ, ॥ ૧ ॥ હસ્તોમાં શસ્ત્રોને તથા અઓને ગ્રહણ કરી, શત્રુઘ્નની સેનાને મારવા ઢોડયા એ સઘળાઓ, ‘મારો, મારો, પડકો,’ એવા શબ્દો બોલી બોલી, સાંગોને, ત્રિશૂલોને, ખડ્ગોને, ગદાઓને, કૃશ્ણીઓને, ઢાલોને તથા ધનુષબાણોને લઇ યુદ્ધ કરવા લાગતાં શત્રુઘ્નના યોદ્ધાઓ વિસ્મય પામી ઉભા રહ્યા. ॥ ૨ ॥ આથી લવણાસુર મોટું બલ પામ્યો

અને શત્રુના કેટલાએક યોદ્ધાઓ પોતાના હાથ ભીંસવા લાગ્યા. શત્રુની સેનાને વ્યાકુલ થયેલી બેઠ નારદજીએ ત્યાં આવીને શત્રુને સમભવ્યા કે, 'આ સઘળી લવણાસુરની માયા છે.' નારદજીનું વચન સાંભળી ॥ ૩ ॥ શત્રુ રામચન્દ્રજીનું બાણ લઈ, સદાશિવનું સ્મરણ કરીને તે બાણ ચલાવતાં તે બાણ જેમ સૂર્ય અંધકારને પી બળે, તેમ રાક્ષસની માયાને પી ગયું. યુદ્ધમાં કોઈ પણ દેવતાઓ ઉભેલા બેવામાં આવ્યા નહીં. ॥ ૪ ॥

દો—મંત્ર પ્રેરિ ચલ કોટિ શર, રહે નમ જઈ તહૈં છાય ॥

મનહુ બલાહક પ્રબલ બહુ, મારતુ દેલિ વિલાય ॥ ૩૯ ॥

શત્રુ મંત્રાચાર કરીને એ બાણ ચલાવતાં તેમાંથી કરોડો બાણો નીકળ્યાં અને તે બાણોથી સઘળું આકાશ વ્યાપ થઈ ગયું. જેમ પ્રચંડ વાયુ વાદળોને નષ્ટ કરી નાખે, તેમ એ બાણો લવણાસુરની માયાઓને નષ્ટ કરી નાખી. ॥ ૩૯ ॥

ષો—મુર સમાજ કતહ નહિ દેસા । ચલ્યો મુઘાહુ કાલ જનુ વેષા ॥

ખલ સંભારુ ગહુ શૂલ વિચારી । અસ કહિ ગદા ક્રોધ ઝર મારી ॥ ૧ ॥

સહિ ન શકયો સો તેજ અપારા । મૂર્છિત અવનિ પર્યો વિકરારા ॥

નિજ પતિ વિકલ દેલિ મટ મારી । ધાયે મટ અતિશય ઝરગારી ॥ ૨ ॥

કૈટભ નામ વીર બલવાના । મૂર્છિત લવણાસુર મન જાના ॥

તીનિ સહસ્ર વીર રણ ગાઢે । આઈ મુઘાહુ સામુઢે ઠાઢે ॥ ૩ ॥

કડક વચન કહિ છાંડેસિ બાના । કોટિ પ્રમુ મુત તીવ્ર કુપાના ॥

તવ સ્થિતિયાન શૂલ લૈ ઘાવા । યૂપકેતુકે સન્મુલ આવા ॥ ૪ ॥

યુદ્ધમાં દેવતાઓની મંડલી ક્યાંય પણ નહીં. બેવામાં આવતાં મુખાહુ ક્રોધથી કાળના જેવું રુપ કરીને યુદ્ધ કરવા દોડ્યો. તેણે, 'હે ખલ ! હવે તારા ત્રિશૂલનું સ્મરણ કરજે તથા ધારણ કરજે,' એમ કહી ક્રોધથી લવણાસુરની છાતીમાં ગદા મારી. ॥ ૧ ॥ લવણાસુર ગદાની પ્રબલ યોટનું સહન નહીં કરી શક્યાથી મૂર્છિત થઈને ધરતીપર પડી ગયો. હે ગરૂડજી ! લવણાસુરની સેના પોતાના સ્વામીને વ્યાકુલ થયેલો બેઠ, અત્યંત વેગથી શત્રુઓની સામે દોડી. ॥ ૨ ॥ કૈટભ નામનો એક બલવાન હૈત્ય પોતાના બાઈ લવણાસુરને મૂર્છિત થયેલો બાણી, ત્રણ હજાર યોદ્ધાઓની સાથે આવીને મુખાહુની સામે ઉભો. ॥ ૩ ॥ એ હૈત્ય દુર્વચનો બોલી બાણો મૂકવા લાગતાં શત્રુઓનો યુગ્મ મુખાહુ તે બાણોને તીવ્ર ખડગથી કાપવા લાગ્યો. આથી ક્રોધ પામેલા કૈટભે ત્રિશૂલ લઈ મુખાહુને કળવા માટે યૂપકેતુની સામે દોડી, ॥ ૪ ॥

સો—મારેસિ હૃદય સંભાર, ગિરે જપત કરુણાઅયન ॥

મૂર્છિત બેર પુકાર, રામચન્દ્ર દિનમણિતલક ॥ ૩ ॥

તે ત્રિશૂલ ઘણા પ્રયત્નથી મુખાહુની છાતીમાં માર્યું. મુખાહુ સૂર્યવંશના તિલકરૂપ રામચન્દ્રજીનું સ્મરણ કરતો કરતો અને ઉંચા સ્વરથી રામ નામનું જ ઉચ્ચારણ કરતો કરતો મૂર્છિત થઈને પડી ગયો. ॥ ૩ ॥

चौ०-मूर्च्छित बंधु सुबाहु विलोकी । भइ रिस अमित रहत नहिं रोकी ॥
 कठिन बाण करि क्रोध अपारा । छाँटेउ तीनि कोटि ईक बारा ॥ १ ॥
 ताहि विकल करि अनुज समीपा । आतुर आये निज कुलदीपा ॥
 लागे बाण तामु तनुमाहीं । पर्यो अवनि मानो पशु आहीं ॥ २ ॥
 खैंचि सांग तनु बाहर कीन्ही । राम नाम वर औषध दीन्ही ॥
 उठि भुचि अंग अनुजके संग । कीन्ह विहँसि धनु बाण निषंगा ॥ ३ ॥
 आय समर महुँ सुभट प्रचारे । बाणन विपुल देव अरि मारे ॥
 मूर्च्छागत कैटभ बलवाना । ताहि चढाई उपाइ विधाना ॥ ४ ॥

पोताना बाध सुभाहुने भूच्छित थयेवो जेध, अभित अने शकाय शकाय नहो
 जेवा कोषथी यूषकेतुजे जेकी वपते त्रष्टु कशोक भाषो। ईकीने केटभने व्याकुल करी नाज्यो।
 ॥१॥ केटभने व्याकुल थयेवो जेध कुलद्विपक यूषकेतु बष्पी उतावणथी सुभाहुनी संभाण
 लेवा आये। सुभाहुने प्रजल सांग पुंथी जवाथी धरतीपर पशुनी पेटे पडेवो जेधारा।
 यूषकेतुजे तेना शरीरभांथी सांगने जेथी कडाडी अने पछी राम नामरुप उत्तम
 औषधि कानभां आयी। आथी स्वस्थ थयेवो सुभाहु ठोसे थध, यूषकेतुने भणी, धनुष,
 भाषु तथा भाथां लध, हसीने रज्जुभूमिभां आय्यो। ॥ ३ ॥ सुभाहुजे रज्जुभूमिभां आवी
 अनेक हेत्योने पठकारी पठकारीने भाषोथी भारी नाज्यो अने भलवान केटभने पशु
 भूच्छित करी नाज्यो। केटभने भूच्छित थयेवो जेध लवणसुरे त्यां आवी तेने रथभां
 नाज्योने घेर भोकवी दीधो। ॥ ४ ॥

दो०-करि उपाय रथ राखि तेहि भवन पटै रणधीर ॥

आय समर गाजत भयो, संग महा भलवीर ॥ ४० ॥

महा भलवान् लवणसुर जे उपायथी केटभने घेर भोकवी दध गर्जना करतो
 करतो मोटा वीरने साथे लध पाछे रज्जुभूमिभां आय्यो। ॥ ४० ॥

चौ०-जाग्यो निशिचर देखि लडाई । पटै सु लाई संग निज भाई ॥

सुर वैरी तेहि काल शकाई । हार समर महुँ सुन खगराई ॥ १ ॥

जान्यो कैटभ जाग्यक आवा । समर धीर नहिं चळै चलावा ॥

नायो माय आनि कर जोरि । तात समर रुचि पूजी मोरी ॥ २ ॥

रावण रिपु लघु भ्राता जानू । तनय तामु बल झील निधानू ॥

कोटिन समर शूर हम मारे । बालक नृपति निरखि हिय हारे ॥ ३ ॥

रिपू बल मुनि कर हृदय कलापू । पठयसि मोहिं जानि जिय आपू ॥

रवितनया गहि सेना दारौ । तनय समेत अनुज रिपु मारौ ॥ ४ ॥

आ अवसरभां भूच्छाथी सुकृत थध भगृत थयेवो केटभ पशु लडाधनुं स्मरण
 करी, पोताना नहाना बाध अभ्यकने साथे लधने रज्जुभूमिभां आय्यो। 'डे अइल'।
 जे हेत्यो जेवा हता के, जेजोनी साभे सुद्धभां काण पशु द्विभक्त दारी जाय ॥ १-॥

રણધીર પુરુષોથી પણ ચલાયમાન કરી શકાય નહીં એવા એ કૈટભે અને ભચ્ચકે, રણભૂમિમાં આવી લવણાધુરને પ્રભામ કરી, હાથ જોડીને ‘યુદ્ધમાં અમારી પૂરી રૂચિ છે’ એમ જણાવી, શત્રુદ્ધના પુત્રોની સામે આવીને કહ્યું કે, ॥ ૨ ॥ “અમે રાવણને મારનારા રામના નહાના ભાઈ શત્રુદ્ધને જાણીએ છીએ, તેના પુત્રો બલના તથા શીલના નિધાનરૂપ હોય એમાં નવાઈ નથી. અમેએ અનેક યુદ્ધોમાં કરોડો વીર લોકોને મારેલા છે, પણ તમોને બાલરાજકુમાર જાણી હૃદયમાં સંકોચ આવતાં છોડી દીધા હતા. ॥ ૩ ॥ હવે અમારા સ્વામીએ તમારા બળની હકીકત સાંભળી, હૃદયમાં ક્રોધ ધરી, તમારો વધ કરવાને માટે અમેને મોકલ્યા છે એમ સમજો. અમે તમારી સેનાને યશુનામાં નાખી દઈ તમોને તથા તમારા પિતાને મારી નાખીશું ॥ ૪ ॥

છંદ ગીતિકા-રિપુ અનુજ મારહું સૈન યમુનહિં દારિ ત્વપ રણ રજ કરૌં ॥

તજિ સોચ સેન સંભારિ ચલુ મટ વેગિ જેહિ પ્રશ્ન પા પરૌં ॥

દોઢ મત્ત ગર્વ વિશાલ નિશિચર આરૂ રણ ગર્જત મયો ॥

સ્ત યૂપકેતુ સુબાહુ ધનુ શર હાય લે આતુર ગયો ॥ ૧ ॥

તમોને રણભૂમિમાં રજરૂપ કરી નાખી અહીંથી તુરત જઈને અમારા સ્વામીને પ્રભામ કરીશું. તમારે જીવતા રહેવાની ઇચ્છા હોય તો હારવાના શોકનો ત્યાગ કરી પોતાનાં સૈન્યને સંભાળી લઈને અહીંથી ચાલના થાઓ.” એ મોટા ગર્વવાળા રાક્ષસો આવીને આ પ્રમાણે ગર્જના કરવા લાગતાં એકની સામે સુબાહુ અને બીજાની સામે યૂપકેતુ ધનુષ બાણ ધરીને વેગથી ચાલ્યા. ॥ ૧ ॥

છં-મટ ખિરે નિજ નિજ જ્યતિ કહિ નિજ જાનિ જોરી સમરકી ॥

શિર કટત સ્વંદન ચરણ યોગિનિ સ્વપ્ત બાલક બાલકી ॥

ઝડિ ગીધ જંબુક કાક શોગિત પિયાર્હિ અતિ સુલ પાવર્હી ॥

બહુ દાન દેહિ અનેક વિધિ મન વિહૈસિ મંગલ ગાવર્હી ॥ ૨ ॥

લડાઈ શરૂ થઈ. યોદ્ધાઓ પોતપોતાના સ્વામીઓને જ્યજ્યકાર બોલી, પોતપોતાના વડીઆઓની સામે દ્વંદ્વ યુદ્ધો કરવા લાગ્યા. મરતકો છેદાવા લાગ્યા. ચરણાદિક અવયવો રણભૂમિમાં પડવા લાગતાં, જોગણીઓ અને તેઓનાં બાલક બાલકીઓ, તે અવયવોને ખાવા લાગ્યાં. ગીધો તથા કાગડાઓ, ઉડી ઉડીને માંસોની ઉપર ઝડપો દેવા લાગ્યા. શીઆળીઆંઓ લોહી પી પીને અત્યંત મુખ પામવા લાગ્યાં. પ્રેતોની સ્ત્રીઓ પોતાનાં ભક્ષ્યોમાંથી અનેક દાનો દઈ, અનેક પ્રકારોથી હસીને મંગલ ગીતો ગાવા લાગી. ॥૨॥

દો-ખિરે સમર સારોષ અતિ, ફિરે સકાને કૂર ॥

લાગે લોંહે હવિ રહે, સમર વીર બલપૂર ॥ ૪૧ ॥

બંને પક્ષના વીરો ક્રોધથી ભરપૂર થઈને લડવા લાગતાં કાયર લોકો ભાગવા લાગ્યા. વીર લોકો તો, પોતાને અનેક શસ્ત્રો વાગ્યા છતાં પણ, હઠ પકડીને પૂર્ણ બળથી યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. ॥ ૪૧ ॥

ચૌ૦—કહાં સુશૂર હોત કિન ઠાઠે । ફિરે લજાય ક્રોધ અતિ વાઢે ॥
 ખિરે પ્રચાર સુમટ સમુદાર્ । મયો યુદ્ધ અતિ વરણિ ન જાર્ ॥ ૧ ॥
 વરણિ સમર શૂર શર કૈસે । પ્રગટત જલદ પાવસહી જૈસે ॥
 હય પગ ડઠી ધૂરિ નમ છાર્ । મયો પ્રદોષ મનહુ નિશિ આર્ ॥ ૨ ॥
 સમર સ્વેત રિપુ પ્રબલ ચલાયે । પ્રમુ સમીપ સુત સાદર આવે ॥
 દેલ તનય બલ વિપુલ વિશાલા । રિપુહન હર્ષ મનહુ સુરપાલા ॥ ૩ ॥
 યાતુધાન બલ બુદ્ધિ ગૈવાર્ । નિશિ પુર ગયો પરાજય પાર્ ॥
 નિશિ નિશિચર સબ સમય વિચારિ । હોત પ્રાત સબ લાગ ગુહારી ॥ ૪ ॥

ભાગવા લાગેલા કાયરોને શૂર લોકો કહેવા લાગ્યા કે, તમે ઉભા કેમ રહેતા નથી ?' એ વચ્ચેના સાંભળી, કાયર લોકો પશુ લબાઈને પાછા ફરવા લાગ્યા. યોદ્ધાઓ પરસ્પરને પડકારીને યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. જેનું કોઈથી વર્ણન પશુ કરી શકાય નહીં એવું યુદ્ધ ભ્રમ્યું. ॥ ૧ ॥ જેમ વાદળાંઓ વર્ષા ઋતુમાં જળોની વૃદ્ધિઓ કરે, તેમ યોદ્ધાઓ રણમાં ભાણોની વૃદ્ધિઓ કરવા લાગ્યા. ઘોડાઓ વગેરે વાહનોના પગોથી ભારે ધૂળ ઊડવા લાગતાં અને તેથી આકાશ ઢંકાઈ જતાં, ' સંધ્યા કાલ થયો અને રાત્રિ પડવા આવી,' ॥ ૨ ॥ એમ ધારી સઘળા દૈત્યો રણભૂમિમાંથી ચાલ્યા ગયા અને બન્ને કુમારે શત્રુક્ષની પાસે આવ્યા. પુત્રોનું અપાર બળ જોઈને શત્રુક્ષ હર્ષ પામ્યા અને પોતાને ઇંદ્ર સમાન ગણવા લાગ્યા. ॥૩॥ લવણાસુર, પોતાનાં બળને તથા બુદ્ધિને ગુમાવી, પરાજય પામીને રાતે પોતાના નગરમાં ગયો. સઘળા રાક્ષસોએ રાત્રિમાં વિચાર કર્યો કે, "પ્રાતઃકાલ થતાં જ યુદ્ધનો આરંભ કરીશું અને લાગ જોઈ જોઈને શત્રુઓને મારીશું." ॥ ૪ ॥

દો૦—સાજિ વાજિ ગજ વાહિની, ગહિ ગહિ હને નિશાન ॥

આયો સમર સકોપ અતિ, લવણાસુર લલવાન ॥ ૪૨ ॥

પ્રાતઃકાલ થતાં, બલવાન લવણાસુર હાથીઓની તથા ઘોડાઓની સેનાને સજ્જ કરી, નિશાનોપર ધણા ધણા ડંકા દેવરાવીને કોપથી રણભૂમિમાં આવ્યો. ॥ ૪૨ ॥

ચૌ૦—સુમિરિ શિવહિ ગહિ શૂલ વિશાલા । રિપુ દલ પરો મનહુ યમ કાલા ॥
 છિનક માર્હિ મારેસિ બહુ યોધા । ચલયો સકોપ અનુજ કરિ ક્રોધા ॥૧॥
 આવત શૂલ હનેસિ પ્રમુ છાતી । ધુર્મિત ધરણિ પર્યો રિપુવાતી ॥
 મૂર્ચ્છિત દેલિ ગદા લે ધાવા । નિરલિ સુબાહુ ક્રોધ રર છાવા ॥ ૨ ॥
 પ્રબલ ગદા રથ સારથિ મંડયો । વિહૈસિ મહાબલ કરિ દલ મંડ્યો ॥
 રથ વિહીન વ્યાકુલ મહિ માર્હિ । મૂર્ચ્છિત અવનિ પરો સુધિ નાર્હિ ॥૩॥
 પુનિ ડાઠિ ગર્જિ સકોપ સુરારી । અસ્ત સંભારિ ક્રોધ અતિ મારી ॥
 વિસ્મિત વિકલ દેવ જબ જાન્યો । રામ વાળ અતિ સાદર તાન્યો ॥ ૪ ॥
 એ દેવ્ય સદાશિવનું સ્મરણ કરી, હાથમાં મોઢું ત્રિશૂલ લઈને થમની પેઠે તથા

કાળની પેઠે શત્રુજ્ઞના સૈન્યનો સંહાર કરવા લાગ્યો. લવણાસુરે ક્ષણભાતમાં ઘણા યોદ્ધાઓને મારી નાંખતાં, શત્રુજ્ઞ ક્રોધ કરીને તેની સામે ચાલ્યા. ॥ ૧ ॥ શત્રુજ્ઞ આવતાં જ લવણાસુરે તેમની છાતીમાં ત્રિશૂલ માર્યું કે જેથી શત્રુજ્ઞ ચકરી ખાઈને ધરતીપર પડી ગયા પિતાને મૂર્ચ્છિત થયેલા જોઈ, હૃદયમાં અત્યંત ક્રોધથી વ્યાપ્ત થયેલો. સુબાહુ ગદા લઈને દોડ્યો. ॥ ૨ ॥ સુબાહુએ હસતાં હસતાં જ પ્રબલ ગદાથી લવણાસુરના રથને, સારથીને તથા ઓટાં સૈન્યને તોડી નાંખી, લવણાસુરને પણ ગંભીરી નાખ્યો. રથથી સ્થિત થયેલો અને વ્યાકુલ થયેલો લવણાસુર મૂર્ચ્છિત થઈ, બેભાન થઈને ધરતીપર પડ્યો. ॥ ૩ ॥ પણ પાછો તુરંત ઉભો થઈ, ત્રિશૂલની સંભાળ કરી, અત્યંત ક્રોધ કરીને ગર્જના કરવા લાગ્યો. મૂર્છામાંથી જાગૃત થયેલા શત્રુજ્ઞ દેવતાઓને અત્યંત ચિન્તામાં પડેલા જોઈ, પ્રયત્નપૂર્વક રામનું બાણ ધનુષ્યમાં ચઢાવ્યું. ॥ ૪ ॥

દો-સુમિરિ અવધપતિ ચરણ યુગ, છાંદેડ તીવ્ર નરાચ ॥

પર્યો અવનિ તલ મિત્ર હૈ, વ્યાકુલ નિપટ પિશાચ ॥ ૫૨ ॥

શત્રુજ્ઞે રામચન્દ્રજીનાં ચરણોનું સ્પર્શ કરીને એ તીવ્રબાણ ફેંકતાં તેથી લવણાસુરની છાતી ફાટી ગઈ અને તે લવણાસુર અતિ વ્યાકુલ થઈ, મરણ પામીને ધરતીપર પડ્યો. ॥ ૪૩ ॥

ચૌ-તાસુ મરણ લલ સવ સુર યુથા । ચઢિ વિમાન નખ દેવ વરૂથા ॥

બાજિં દુંદુભી વરણિં ફૂલા । આજ નાથ ચીતે સવ શૂલા ॥ ૧ ॥

દેહિં અગ્નીશ દેવ ધુનિ કરહીં । જયતિ મંત્ર વર આપિશ પઢહીં ॥

યાતુધાન પતિ દીન વિલોકી । કૈટભ જામક નહિં રિસ રોકી ॥ ૨ ॥

કરિ કિલકાર ગર્જિ અતિ ધોરા । શિલા એક મેલા બહુ જોરા ॥

શ્વર હતિ શૈલ સુવાહુ પ્રચારી । કાટી દુષ્ટ શ્રુજા મહિ ઢારી ॥ ૩ ॥

વદન પસારિ તાકિ તકિ ધાવા । બાળ વેષિ મહિ માથ ગિરાવા ॥

મરત ધરણિ કર ઘોર ચિકારા । કઠિન કૃપાળ સ્વઘ્ન કર ઢારા ॥ ૪ ॥

લવણાસુરનું મરણ થયેલું જોઈ સર્વે દેવતાઓનાં યુથો વિમાનોમાં ચઢી ચઢી આકાશમાં દુંદુભિઓ વગાડવા લાગ્યાં અને પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યાં. ‘હે નાથ ! આજ અમારું દુઃખ ટળી ગયું’ ॥ ૧ ॥ એમ બોલી બોલીને દેવતાઓ જયધ્વનિ કરવા લાગ્યા અને ઉત્તમ મંત્રો બોલી બોલીને આશીર્વાદો દેવા લાગ્યા. લવણાસુરને મરણ પામેલો જોઈ, જેઓના ક્રોધ કેમ કરી રોકાતો ન હતો એવા કેટલા અને જામક, ॥ ૨ ॥ એ જોઈને, કીકીઆરી કરીને ઘોર ગર્જના કરવા લાગ્યા. જામકે ભારે જોરથી એક પર્વત ફેંકતાં સુબાહુએ બાણથી તે પર્વતનું ચૂર્ણ કરી નાખ્યું અને તે ઉપરાંત જામકને પડકારીને તેના હાથને પણ કાપી નાખ્યો. ॥ ૩ ॥ જામક, મોહોડું ફાડી, બરાબર તાકીને સામે દોડતાં સુબાહુએ બાણથી વાંધીને તેનાં મસ્તકને ધરતીપર પાડી નાખ્યું. જામક મરતી વખતે ભયંકર ચિત્કાર કરીને ધરતીપર પડતાં, સુબાહુએ કઠોર ખડ્ગથી તેના ઢુકડે ઢુકડા કરી નાખ્યા. ॥ ૪ ॥

दो०—यूपकेतु तब क्रोध करि, कैटभ हन्यो प्रचारि ॥

वरषि देव झरि सुमन अज, अति प्रसन्न त्रिपुरारि ॥ ४४ ॥

आ समयमां यूपकेतुको पछु कैटभने पडकारी, तेनी साथे युद्ध करीने तेने भारी नाच्यो, तेथी देवताको पुष्पेनी वृष्टि करवा लाग्या अने ध्वजा तथा सहाशिव अति प्रसन्न थया. ॥ ४४ ॥

चौ०—बाजहिं निकर निशान सुहाये । जय जय जय करि सुर सब गाये ॥

पढहिं वेद मुनि आशिष देहीं । वंदीजन निबछावर केहीं ॥ १ ॥

देहिं दान जो जेहि मन भायो । सुनासीर आतुर चलि आयो ॥

जोरि युगल कर अति अनुरागे । बोलें वचन प्रेम रस पागे ॥ २ ॥

स्तुति योग्य जीभ नहिं नाथा । अदिति तनय सब कीन्ह सनाथा ॥

सुर सुरपति लखि प्रभु लघु भाई । कीन्ह प्रणाम माथ महि काई ॥ ३ ॥

तब प्रताप हति खल समुदाई । राम कृपा हम जय जग पाई ॥

स्तुती विनय शक्र बहु कीन्ही । बार बार अति आशिष दीन्ही ॥ ४ ॥

देवताकोनां अनेक हुंडुभिओ वागवा लाग्यां, सर्व देवताओ जय जय शण्ड पोकारवा लाग्या, मुनिओ, वेदभंत्रो गोवी गोवीने आशीसो देवा लाग्या, भंहीभने नोछावरो भेजववा लाग्या ॥ १ ॥ अने शत्रुभ, सर्वे यायक वगेरेने भनभावतां दानो देवा लाग्या. आ समयमां इंद्र, शत्रुभनी प्रभुता जेछ, प्रेमथी तुरत पासे आवी, जे हाथ जेडी, माथु नभावी, प्रेमरसथी भाँज्योवी वाष्पी गोह्यो डे, ॥ २ ॥ “डे नाथ शत्रुभ ! भारी लल तभारी स्तुति करवाने समर्थ नथी. ॥ ३ ॥ तमे प्रतापथी हैत्येने भारी, राम कृपाथी अभोने सनाथ तथा विजयी कर्या छे.” आ प्रभाबे इंद्रे स्तुति तथा बहु विनति करीने वारंवार उत्तम आशीर्वादो आग्या. ॥ ४ ॥

दो०—देवन सहित सुदेव गुरु, आये जहँ सुखधाम ॥

समाचार सादर कहे, सकल सवनके नाम ॥ ४५ ॥

पछी इंद्र देवताओ सहित तथा गृहस्थति सहित त्यांथी यज्ञभंडपमां आवी, रामचन्द्रलुनी पासे सर्वनां नामो लछ लछने, प्रेमपूर्वक सधना समाचार कछी संभज्यो. ॥ ४५ ॥

चौ०—तहँ युग नगर रचे अति ररे । राखे तनय युगल बल पूरे ॥

मथुरा नाम जगत यश जाना । दूसर विदिश जु वेद बखाना ॥ १ ॥

ज्येष्ठ तनय बल बुद्धि विशाला । नाम सुबाहु विदित महिपाला ॥

राख्यो यमुना तट बल भूरि । विदिश नगर पश्चिम बहु दूरि ॥ २ ॥

यूपकेतु पुनि सो थळ पावा । राजनीति दोउ सुत समुझावा ॥

सौं पिनगर बहु आशिष दीन्ही । नृप मणि गवन विजय कहँ कीन्ही ॥ ३ ॥

ચિરંજીવ કહિ હને નિશાના । દક્ષિણ અથ્થ ચલા જવ જાના ॥

સચિવ તનય રાखે સુત સંગા । ઉતરો સવ દલ યમુન તરંગા ॥ ૪ ॥

શત્રુએ લવણાસુરના દેશમાં અતિ હુંદર બે થહેરો વસાવીને તેઓમાં પોતાના બે કુમારોને જૂઠાં જૂઠાં રાજ્યો આપ્યાં. એક નગરનું નામ ‘મથુરા’ રાખ્યું અને બીજા નગરનું નામ ‘વૈદિશ’ રાખ્યું, કે જે નામો જગતમાં તથા વેદશાસ્ત્રોમાં પણ પ્રખ્યાત છે. ॥ ૧ ॥ રાજાઓમાં પ્રખ્યાત અને વિશાલ બુદ્ધિવાળા મોટા કુમાર સુબાહુને યમુનાનાં કીનારાપર મથુરા નગરીમાં રાખ્યો અને તેવા જ ગુણોવાળા નહાના કુમાર યૂપકેતુને યમુનાના પશ્ચિમ કીનારાપર બહુ દૂર વૈદિશ નામના નગરમાં રાખ્યો. ॥ ૨ ॥ શત્રુએ, પોતાના એ બન્ને કુમારોને રાજનીતિ સમજાવી, નગરો સોંપી દઈ, આશીર્વાચનો આપીને ત્યાંથી પરભારા રામચન્દ્રજીના અશ્વમેધના ઘોડાનું રક્ષણ કરવા માટે આજ્ઞા. ॥ ૩ ॥ બ્રાહ્મણાદિકનાં મુખેથી ‘ચિરંજીવ’ શબ્દોનું શ્રવણ કરનાં, શત્રુએ નિશાનોપર ડંકા દેવ-રાવીને આજ્ઞા, તે સમયમાં ખબર મળી કે, ‘રામચન્દ્રજીને ઘોડો દક્ષિણ દિશામાં આજ્ઞા છે.’ શત્રુએ પોતાના કુમારોની પાસે મંત્રીઓના પુત્રોને રાખી, સઘળાં સૈન્યને સાથે લઈને યમુના નદીને ઉતર્યા. ॥ ૪ ॥

દો-રવિતનયા પદ બંદિ કરિ, ચલી સેન હય સંગ ॥

હર્ષહિં સુર વર્ષહિં સુમન, નિરલ્પિ સેન ચતુરંગ ॥ ૪૬ ॥

અને ત્યાં યમુનાને પ્રણામ કરી, ઘોડાની સાથેના સૈન્યમાં મળી ગયા. જેમાં શત્રુએ મુખ્ય થયા, એવી ઘોડાની સાથેની ચતુરગિણી સેનાને જોઈ, રાજા થયેલા દેવતા-ઓએ પુષ્પોની વૃદ્ધિ કરી. ॥ ૪૬ ॥

જૌ-વાલ્મીકિ થલ વાજિ સમેતા । કાનન સંઘન મુનીશ નિકેતા ॥

સિય સુત યુગલ વીર વર બંદા । શુભવલ વિપુલ દિનેશ પ્રવંદા ॥ ૧ ॥

વીર બલી હય દેખેડ આઈ । બાંધ્યો બાંચ સુપત્ર બનાઈ ॥

કસિ કટિ તૂળ હાય ધનુ તીરા । સમર હેત બેઠે બલવીરા ॥ ૨ ॥

શૂર સહસ્ર સહાયક સાથા । આય ગયે જઈ રણકુલનાથા ॥

તરુવર બાંધ્યો વાજિ વિલોકી । બાલક જાનિ સકલ રિસ રોકી ॥ ૩ ॥

દે તુરંગ ઘર જાહુ સુહાયે । ધન્ય માતુ પિતુ જિન્હ તુમ જાયે ॥

માંગહુ મીલિ સમર ચાઢે મારી । ક્ષત્રિય કુલહિ કલંક લગારી ॥ ૪ ॥

અશ્વમેધનો ઘોડો, સેના સહિત ચાલતાં ચાલતાં, વાલ્મીકિના આશ્રમવાળા સઘન વનમાં ગયો, કે જ્યાં બીજા મુનિઓના પણ અનેક આશ્રમો હતા. એ સ્થલમાં મોટા ભુજ બલવાળા અને સૂર્યના જેવી પ્રચંડતાવાળા સીતાજીના બે પુત્રો (લવ અને કુશ), ફરતા હતા. ॥ ૧ ॥ તેઓએ ઘોડાને જોઈ, તેના લલાટમાં બાંધેલું સુવર્ણનું પત્ર વાંચી, તે ઘોડાને બાંધ્યો. એ બન્ને મહા બલવાન કુમારો, ઘોડાને બાંધી, ચુલ્લે માટે કમરોમાં બાથાં કસી તથા હસ્તોમાં ધનુષ બાણ ધરી, ॥ ૨ ॥ ક્ષાણે બાણોને સજજ કરીને ઉભા

રક્ષા, તેટલામાં સેના સહિત શત્રુમ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. ઘોડાને ઝાડની નીચે બાંધેલા જોઈ અને બાંધનારા જે જણને બાલક અવસ્થાવાળા જોઈ, કોષને રાકીને ॥ ૩ ॥ સેનાવાળાઓએ તે બાલકોને કહ્યું કે, “ હે સુકુમાર બાલકો ! અમોને ઘોડો આપીને તમે તમારે ઘેર જાઓ. તમારી શોભા તથા ઉત્સુકતા જોઈને અમારે કંઠે પડે છે કે, તમારે જન્મ આપનારાં તમારાં માતા પિતાને ધન્ય છે. ” સેનાવાળાઓનાં વચન સાંભળી, એ કુમારો બોલ્યા કે, “ તમે યુદ્ધમાં ચઢીને આપ્રમાણે ભીખ માગો છો તેથી ક્ષત્રિય કુલને કલંક લાગે છે. ॥ ૪ ॥

છંદગીતિકા—જનિ ક્ષત્રિય કુલહિ કલંક લાવહુ સમર શૂર સુહાવને ॥

બલ હીન તુરંગ પ્રવીન છાંદો જાહુ નતુ ગૃહ આપને ॥

મુનિ વચન કઠિન કઠોર બાલક જાની મટ ધાવત મયે ॥

શર તાન એકહિ વાળ લવ હૈસિ હને તનુ જરજર કિયે ॥ ૧૩ ॥

યુદ્ધમાં શૂરતા ધરાવનારા રાજપુત્રો થઈને ક્ષત્રિય કુલને કલંક નહીં લગાડો. જો તમે બળવશરના હો તો ઘોડાને છોડી દઈને નિશ્ચે પોતાને ઘેર જતા રહો. ” આપ્રમાણે એઓનાં કઠણ વચનો સાંભળી, એ બાલકોને અતિ કઠોર ભણીને શત્રુમના ચોદાઓ તેઓની સામે ડોડતાં, લવે મંદ હાસ્ય કરી, એકકમ ધનુષ ખેંચી, બાણો મારીને તે સર્વના શરીરોને ભજરાં (ખોખરાં) કરી નાખ્યાં. ॥ ૧૩ ॥

મહિ ગિરે પુનિ ઊઠિ ફિરે યોધા જાય રિપુહનસોં કણો ॥

મુનિબાલ હતિ સંગ્રામ સેનહિ વાજિ લૈ રણમે રણો ॥

મન કોપ કરિ રિપુ શત્રુહંતા સેન લે ધાવત મયો ॥

રણમાહિ ગાજત વીર વાંકે વેષ લલિ લાજત નયો ॥ ૧૪ ॥

ધરતીપર પડ્યા પછી, માંડ માંડ ઉભા થયેલા એ ચોદાઓએ જઈને શત્રુમને કહ્યું કે, “ મુનિના કોઈ જે બાલકોએ ઘોડાને બાંધ્યો છે અને સંગ્રામમાં આપણી કેટલીક સેનાને મારી છે. ” આ સાંભળી, કૌપથી યુક્ત થયેલા શત્રુમ, સેના લઈને તે બાલકો ઉપર ગયા, પશુ બંધા વેષવાળા અને યુદ્ધને માટે ગર્જના કરતા એ બાલકોની અવસ્થાને જોઈ, તેઓની સામે યુદ્ધ કરવામાં લભ્યા. ॥ ૧૪ ॥

સોં—મુનિ મુનિબાલ મરાલ, દેહુ અશ્વ નિજ કોપ તજિ ॥

પૂજિ તુમૈ તતકાલ, કારિય સફલ નિજ જન્મ પ્રમુ ॥ ૪ ॥

શત્રુમે, એ બાલકોને કહ્યું કે, “ હે મુનિઓના ઉત્તમ બાલકો ! સાંભળો. તમે કોષને છોડી દઈને અમારો ઘોડો પાછો આપો. અમે તમારૂં પૂજન કરીને અમારો જન્મ સફળ કરીએ, એવી અમોને ઇચ્છા થાય છે. ” ॥ ૪ ॥

ચૌં—કૌન નામનૃપ કેહિ પુરવાસુ । ફિરહુ વિપિન સેન પ્રકાસુ ॥

છૌંદેઝ વાજિ હેતુ કિહિ તાતા । કિલો પત્ર વાંચો યદ ગાતા ॥ ૧ ॥

નહિ તવ તનુ બલ પૌરુષ માર્હી । છાંટેડ પત્ર વાજિ ગૃહ જાર્હી ॥
 મુનિ રિપુહન કટુ ગિરા લજાને । ગહહુ અસ્ત્ર અસ કહિ મુસકાને ॥ ૨ ॥
 હમર્હિ પ્રચારત નૃપ બલ મારી । ઢરપર્હિ સિંહ વજાયે તારી ॥
 અસ કહિ ધનુષ વાળ કર લીન્હે । મુનિવર ચરણ વિનય ચિત દીન્હે ॥ ૩ ॥
 મારયો રથ સારથિ તુરંગા । કોટિન વાળ હને સવ અંગા ॥
 કરિ મૂર્ચ્છિત સવ કટક સંહારા । ત્વાહિ અમિષ સ્વગ ગિદ્ધ કરારા ॥ ૪ ॥

એ બાલકો બોલ્યા કે, “ હે રાજા ! તમારું શું નામ છે ? તમે કયા નગરમાં વસો છો ? પોતાની સેના લઈને વનમાં શા માટે ફરો છો ? તમે આ ઘોડાને શા કારણથી ફેરવો છો ? અને આના લલાટમાં પત્તું શા માટે બાંધેલું છે ? ॥ ૧ ॥ હે રાજા ! તમારામાં બલ કે પુરુષાર્થ ન હોય તો આ પત્રાવાળા ઘોડાને અહીં છોડી દઈને પાછા ઘેર જાઓ. ” આ કડવાં વચનો સાંભળી, શત્રુજન લગઈ ગયા અને ‘ ત્યારે હવે હથીઆર થકડો ’ એમ પોતાના ચોદાઓને કહીને સંઘ હાસ્ય કરવા લાગ્યા. ॥ ૨ ॥ ‘ આ રાજા પોતાની સેનાનું ભારે બળ દેખાડીને આપણને પણ ડરાવવા માગે છે, પણ તાળી થકવાથી સિંહ ભય પામે, એ, સંભવે કે ? એમ પરસ્પરમાં બોલી ’ તે બાલકોએ હાથમાં ધનુષ બાણ લીધાં અને વાદમીકિ મુનિનાં ચરણોનું પ્રેમપૂર્વક ધ્યાન ધરી, બાણો ફેંકવા માંડયાં. ॥ ૩ ॥ કશેડો બાણોથી રથોને, સારથિઓને તથા ઘોડાઓને ઘાયલ કરીને સઘળા ચોદાઓનાં અંગેને જખમી કરી નાખ્યાં. શત્રુજન સહિત સઘળી સેના મૂર્ચ્છિત થઈ ગઈ. ગરજ વગેરે પક્ષીઓ તથા શીઆળીઆંઓ માસોનું ભક્ષણ કરવા લાગ્યાં. ॥ ૪ ॥

દો-—એકહિ એક પ્રચાર કર, હને સકલ રણગૂર ॥

આયે સવ રણવીર પર્હ, કાયર કરળી કૂર ॥ ૪૭ ॥

એ બાલકોએ પડકારી પડકારીને પ્રત્યેક વીર લોકોને પાડી નાખ્યા. કેટલાએક લોકો કાયર થઈ, રણ છોડી દઈને રામચંદ્રજીની પાસે સ્તમ્ભડપમાં આઠ્યા. ॥ ૪૭ ॥

જો-—પૂછેડ સવહિ માનુકુલ નાથા । રિપુકે સકલ કહે ગુણ ગાથા ॥
 મુનિ બાલક મુનિ વિકલ સ્વરારી । પુનિ સહસા કરિ કહ્યો હૈંકારી ॥ ૧ ॥
 લલમન સંગ જાહુ સવ માર્હી । મુનિ બાલક વૌંધહુ વરિયાર્હી ॥
 મારહુ જનિ આનેહુ પુરમાર્હી । ઋષિ મૃત વધવ ઉચિત મલ નાર્હી ॥ ૨ ॥
 વલી શ્વેષ સંગ સેન અપારા । આયે તુરત સમર જહૈં મારા ॥
 સમરભૂમિ દેસેડ મટ જાર્હી । પરે અવનિ સવ મૂર્ચ્છા આર્હી ॥ ૩ ॥
 હે ઘર જીવ જાહુ મુનિ બાલક । દિનકર વંશ દેવ દ્વિજપાલક ॥
 આંસિન ઓટ હોહુ અવ તાતા । આવત ક્રોધ વદત મમ ગાતા ॥ ૪ ॥

રામચંદ્રજીએ તેઓને સમાચાર પૂછતાં, તેઓએ એ બાલકોના ગુણોની સઘળી વાત કહી સંભાળાવીને કહ્યું કે, “ મહારાજ ! એ એ બાલકો અત્યંત પ્રબલ જણાય છે. ”

આ વાત સાંભળીને, રામચન્દ્રજી પ્રથમ તો વ્યાકુલ જ થઈ ગયા, પણ પાછળથી ધીરજ ધરી, અપરિમિત યોદ્ધાઓને બોલાવીને આજ્ઞા કરી કે, ॥ ૧ ॥ “ તમે સર્વે લક્ષ્મણજીની સાથે જાઓ. એ બાલકોને બલાત્કારથી બાંધી લઈને અહીં લાવજો, પણ મારી નાખશો નહિ. કેમ કે ઋષિકુમારોના વધ કરવો એ યોગ્ય અને કલ્યાણકારી નથી.” ॥ ૨ ॥ આ આજ્ઞા થતાં લક્ષ્મણજીની સાથે અપાર સેના ચાલી અને તે તુરત જ્યાં ભારે સંઘામ થયો હતો ત્યાં આવી. સેનાએ જઈને યુદ્ધભૂમિમાં ભેયું ત્યાં પહેલાંના સઘળા યોદ્ધાઓ મૃત્તિંત થઈને ધરતીપર પડેલા બેવામાં આવ્યા. ॥ ૩ ॥ દેવતાઓને તથા બ્રાહ્મણોને માન આપનારા સૂર્યવંશમણિ લક્ષ્મણજીએ એ બાલકોને કહ્યું કે, “ હે બાલકો! તમે હવે પોતાના જીવ લઈને ઘેર ભાગી જાઓ. મારી નજરથી તુરત દૂર થાઓ. તમોને ભેઈને મારા મનમાં ક્રોધ ચઢતો આવે છે.” ॥ ૪ ॥

દો-મુનિ લછ્મનકે વચન વર, વિહંસે બાલક વીર ॥

અનુજ વિલોકત જાઈ ઘર, જાહુ મહા રણધીર ॥ ૪૮ ॥

લક્ષ્મણજીનાં વચનો સાંભળી, એ વીર બાલકો હસીને બોલ્યા કે, “ હે મહારણધીર! તમે જ તમારા નહાના બાઈની દયા ભેઈને ઘેર જતા રહો.” ॥ ૪૮ ॥

ચો-અનુજ વિલોકિ વચન મુનિ કાના । ધનુષ ચઢાય ગૃહે કર વાના ॥

વેષ વિલોકિ બાલ મુનિ જાની । નિજ કુલ સમક્ષી કરહુ મન કાની ॥ ૧ ॥

નિજ સહાય શઠ આનિ બુલાઈ । કેવલ તોહિ ન હતે ખલાઈ ॥

મુનિ કુશ કઠિન વાળ સંધાના । કૌંપી પુટુમિ શેષ અકુલાના ॥ ૨ ॥

છૂટે વિશિષ્ઠ રહે નમ છાઈ । માનુ વાળ પ્રતિવિમ્બ છિપાઈ ॥

રિપુહિ મવલ લલિ ચલે સકોપી । મુરો ન મનહિ રહા રથ તોપી ॥ ૩ ॥

કાટઈ વિશિષ્ઠ વિશિષ્ઠ સન ખાઈ । કૌતુક કરાઈ વિવિધ વિધિ ખાઈ ॥

પટકિ ગદા લછ્મન તવ મારી । મૃત્તિંજિત કુશહિ વિલોકેઝ મારી ॥ ૪ ॥

આ વચનો કાને પડતાં જ લક્ષ્મણજીએ ધનુષ ચઢાવીને હાથમાં બાણો લીધાં, પરંતુ વેષ ઉપરથી તેઓને સુનિપુત્ર બાણી પોતાના કુલની મર્યાદાનો વિચાર આવનાથી પાછો તેમના મનમાં સંકેત્ય ઉત્પન્ન થયો. ॥ ૧ ॥ આથી લક્ષ્મણજીએ તેઓને કહ્યું કે, ‘ હે શઠો! તમારા જે સહાયો હોય, તેઓને પણ બોલાવી લાવો. કેમ કે, કેવળ તમોને જ મારવા એ ઠીક નહીં.’ આ વચન સાંભળતાં જ કુશે પોતાના ધનુષ્યમાં એક બાણ સાંકેયું. આ બાણ સંધાવાથી ધરતી ધ્રુબવા લાગી અને શેષનાગ પણ વ્યાકુલ થઈ ગયા. ॥ ૨ ॥ એ બાણ છૂટતાં તેમાંથી કરોડો બાણો પ્રકટ થયાં, કે જેઓથી આકાશ છવાઈ ગયું અને સૂર્યનું ખિંબ ઢંકાઈ ગયું. લક્ષ્મણજી, શત્રુઓને પ્રબલ ભેઈ, મનમાં વ્યાકુલ નહીં થતાં, સામા ચાલ્યા અને રથને સ્થિર કરીને ॥ ૩ ॥ પોતાનાં બાણોથી તેઓનાં બાણોને કાપવા લાગ્યા. તેઓ પણ પોતાનાં બાણોથી લક્ષ્મણજીનાં બાણોને કાપવા લાગ્યા અને યુદ્ધમાં ઠોડી ઠોડીને અનેક અમરકારી કેળાવવા લાગ્યા. લક્ષ્મણજીએ એક બારે ગદા ફેંકી કે, જેથી કુશને મૂર્છા પ્રાપ્ત થઈ. ॥ ૪ ॥

દો૦-મૂર્ચ્છિત કુશહિ નિહારિકૈ, ધાયે લવ કર શોર ॥

આવતહી શર ઊર હન્યો, પરયો મહિ ન લલજોર ॥ ૪૯ ॥

કુશને મૂર્ચ્છિત થયેલ જોઈ, લવે ગર્જના કરી, લક્ષ્મણની સામે જઈ, તુરત જ લક્ષ્મણની છાતીમાં બાણ માર્યું, પણ લક્ષ્મણ પોતાના બળને લીધે, એ બાણથી ધરતીપર પડ્યા નહીં. ॥ ૪૯ ॥

ચૌ૦-મલ્લ યુદ્ધ દોડ મિરે સુઘારી । લરહિં સુલેન ન પામહિં હારી ॥

લરહિં ઉપાય વિપુલ લલ કરહીં । મારહિં મિરહિં વિપુલ સોડ લરહી ॥ ૧ ॥

મુષ્ટિક એક વજ્રસમ મારી । વિકલ લવણ મન માનેડ મારી ॥

સુમિરિ કૌશલાધીશ સ્વરારી । મારયો બાળ વિકલ લવ ઢારી ॥ ૨ ॥

સુમિરિ સિયા મુનિ ચરણ સુહાયે । ગત મૂર્છા કુશ આતુર આવે ॥

ધનુષ બાળ લે આગે ધાયે । દેલિ ક્રોધ લલમન ઊર છાયે ॥ ૩ ॥

અતિશય કઠિન બાળ સન્ધાને । કરિ મિલ લવણ શ્રવણ લગિ તાને ॥

શક્રનીત અરિ જે શર મારે । તે સવ લાલ કાઠ મહિ ઢારે ॥ ૪ ॥

પછી લક્ષ્મણ અને લવ, એઓ હર્ષથી મલ્લયુદ્ધ કરવા લાગ્યા અને મલ્લયુદ્ધમાં પ્રવીણ હોવાને લીધે કોઈ કોઈથી હારી જવા ન લાગ્યા. અને યોદ્ધાઓ, ભારે બળ વાપરી વાપરીને ઉપાયો કરવા લાગ્યા. પરસ્પરને પ્રહાર દેવા લાગ્યા અને અત્યંત બળથી ભીંસવા લાગ્યા. ॥ ૧ ॥ લવે અત્યંત બળથી લક્ષ્મણને એક વજ્ર જેવી મૂંડી મારી, કે જેથી લક્ષ્મણ વ્યાકુલ થઈ ગયા અને એ પ્રહારને ભારે માનવા લાગ્યા. મલ્લયુદ્ધથી નહીં પહોંચી શકાતાં, લક્ષ્મણએ રામચન્દ્રજીનું સ્મરણ કરી, એક બાણ ફેંકીને લવને મૂર્ચ્છિત કરી નાખ્યો. ॥ ૨ ॥ આ સમયમાં કુશની મૂર્છા ઉતરી જતાં, કુશ સીતાજીનાં તથા વાલ્મીકિનાં ચરણોનું સ્મરણ કરી, ધનુષ બાણ ધરીને લક્ષ્મણની સામે આવતાં, તેને જોઈને લક્ષ્મણજીનું હૃદય કોપથી વ્યાપ્ત થઈ ગયું. ॥ ૩ ॥ લક્ષ્મણએ કોપને લીધે, જે બાણથી ઈંદ્રજિતને માર્યો હતો તે બાણ ધનુષમાં ચઢાવી કાન સૂધી ખેંચીને કુશની ઉપર ફેંક્યાં, પણ તે સઘળાં બાણોને કુશે કાપી નાખીને ધરતીપર પાડ્યાં. ॥ ૪ ॥

દો૦-રામ અનુજ વિસય વિકલ, દેલિ સવલ આરાતિ ॥

સિય ત્યાગે ઊર સોચ લહ, માણ દેહું કેહિ માંતિ ॥ ૫૦ ॥

આ પ્રમાણે, શત્રુઓની પ્રબલતા જોઈને, લક્ષ્મણ વિસ્મિત તથા વ્યાકુલ થઈ ગયા અને આ સંકટને સીતાજીના લાગના ક્ષણરૂપ સમજીને હૃદયમાં શોક કરવા લાગ્યા તથા હવે ‘કયા પ્રકારથી પ્રાણ છોડવા ?’ એમ વિચાર કરવા લાગ્યા. ॥ ૫૦ ॥

ચૌ૦-કુશ કરિ ક્રોધ વિશિલ સો લીન્હા । બ્રહ્મ મેરિ મુનિવર જો લીન્હા ॥

નાક રસાતલ ભૂતલ માર્હી । યહ શર છુટૈ લવે જગ નાર્હી ॥ ૧ ॥

મોહન બાળ જગત સવ જાને । વિષ્ણુ ચિરંચિ શંકુ તેહિ માને ॥

માર્યો તાક શેષ ઊર મારીં । પર્યો ધરણિતલ મુધિ કહ્યુ નારીં ॥૨॥

ચલી ભાજિ સબ અની અપારા । કૌશલપુર મહૈં પરી પુકારા ॥

વરણી સકલ યુદ્ધકી કરણી । લછ્મન વીર પરે જિમિ ધરણી ॥ ૧ ॥

જેહિ વિધિ સકલ કટક સંહારા । નિજ લોચન હમ નાથ નિહારા ॥

વય કિશોર દોડ બાલ અનૂપા । તવ પ્રતિવિંબ મનહુ સુરભૂપા ॥ ૪ ॥

કાક પક્ષ શિર ધરે બનાઈ । બાલક વીર વરણિ નહિં જાઈ ॥

આ અવસરમાં કુશે કોષ કરીને તે બાણ લીધું, કે જે બાણ બ્રહ્માની પ્રેરણાથી વાલ્મીકિએ આપ્યું હતું. એ બાણ, જે જગતનો સંહાર કરવાના ઉદ્દેશથી મૂકવામાં આવે તો તેથી સ્વર્ગમાં, પાતાલમાં કે પૃથ્વીમાં કોઈ પણ જગે એમ ન હતું. ॥ ૧ ॥ જગતમાં પ્રસિદ્ધ વિષ્ણુ, બ્રહ્મા તથા સદાશિવ પણ જેને પ્રબલ ગણતા હતા એવું મોહના-ચરુપી બાણ કુશે બરાબર તાકીને લક્ષ્મણની છાતીમાં માર્યું કે, જેથી લક્ષ્મણ મૂર્ચ્છિત થઈને ધરતીપર પડ્યા. કશી પણ સુધ રહી નહા ॥ ૨ ॥ આમ થતાં સઘળી સેના ભાગી ગઈ અને અયોધ્યામાં પોકાર પડ્યો. ભાગી આવેલા લોકોએ, રામચન્દ્રની પાસે યુદ્ધની સઘળી કરણી અને લક્ષ્મણની મૂર્ચ્છાની હકીકત કહી સંભળાવીને કહ્યું કે, “હે નાથ ! એ બાલકોએ જે પ્રકારથી સઘળાં સૈન્યને તોડયું છે, તે પ્રકાર અમેએ નજરે નેચેલો છે. ॥ ૩ ॥ એ જે બાલકો કિશોર અવસ્થાવાળા છે, અધિક બળવાળા છે, મસ્તકોમાં વાળોનાં જલકાંઓથી શોભી રહેલા છે અને જેઓની વીરતાનું વર્ણન જ કર્યું જાય નહીં એવા છે. ॥ ૪ ॥

દોં-મરત જોરિ કર કહેડ તવ, વચન અમિત વિલસ્વાઈ ॥

સિય ત્યાગી ફલ દીનહ વિધિ, બોલે શ્રીરણુરાઈ ॥ ૫૧ ॥

આ સમયમાં ભરતજી બહુ જ સંકેત્યાઈ, હાથ નેડીને બોલ્યા કે, “વિધાતાએ આપણને સીતાજીના ત્યાગનું આ ફળ આપ્યું છે.” રામચન્દ્રજી બોલ્યા કે, ॥ ૫૧ ॥

ચોં-અનુજ સમર મહૈં તુમ હિય હારે । સાજહુ હય ગજ રથ મતવારે ॥

રહૌ યજ્ઞ રિપુ દેશ્વોં જાઈ । બાલક રાવણતે દુસદાઈ ॥ ૧ ॥

તોત્ર વચન મુનિ ભરત લજાને । બહુ મોંતિ રણુપતિ સનમાને ॥

પ્રથમ સત્તા સબ લેહુ બુલાઈ । હનુમદાદિ અગંદ સમુદાઈ ॥ ૨ ॥

જામ્બવન્ત કપિરાજ વિભીષણ । દ્વિવિદ મયંદ નીલ કુલભૂષણ ॥

રિપુહિ માર કી સમર મગાઈ । તાત અનુજ દોડ આનહુ જાઈ ॥ ૩ ॥

માથ નાથ સૈંગ કટક વિશાલા । ચલે ભરત વપજી ઊર જ્વાલા ॥

શોણિત સરિતા સમર વિલોકી । ઢરપે વીર આશ રણ રોકી ॥ ૪ ॥

“હે ભરતજી ! તમારું મન યુદ્ધમાં હારી ગયું છે, માટે હવે હું જ યુદ્ધમાં બહી છું. ભારે ભારે મહોન્મત હાથીઓ, ઘોડાઓ તથા રથો સંજ્ઞ કરો. તમારે ભલે અધુરો રહેા. આપણને રાવણથી પણ અધિક દુઃખ દેનારા એ બાલકોને હું મારી નજરે નેપડશ”, ॥ ૧ ॥ રામચન્દ્રજીનાં તીવ્ર વચનો સાંભળી, ભરતજી બહુ જ લજાઈ ગયા અને પછી

રણમાં જવાને તૈયાર થયા. રામચન્દ્રજીએ તેમને ઘણું માન આપીને કહ્યું કે, “હનુમાન, અંગદ, ॥ ૨ ॥ બંબવાન, સુગ્રીવ, વિભીષણ, દ્વિવિદ, મૈદ તથા નીલ ધત્વાદિ આપણા સઘળા મિત્રોને સાથે લઈને યુદ્ધ કરવા બન્યો. એ જે બાલકોને મારી અથવા સૈન્યમાંથી ભગાડી લક્ષ્મણજીને તથા શત્રુઓને લઈને અહીં આવશે,” ॥ ૩ ॥ જેમના હૃદયમાં સીતાજીના ત્યાગની જ્વાલા બળતી હતી એવા ભરતજી, રામચન્દ્રજીને પ્રણામ કરી, મોટું કટક સાથે લઈ, ત્યાંથી ચાલીને રણભૂમિમાં આવ્યા. કેટલાએક યોદ્ધાઓએ રણભૂમિમાં ચાલેલી લોહીની નદીને જોઈ ભય પામીને જિતવાની આશા છોડી જ દીધી. ॥ ૪ ॥

દો-સમર સીય સુત વીર દોડ, આય ગયે બલવાન ॥

देखि डरे सब भालु कपि, तब पूछो हनुमान ॥ ५२ ॥

આ અવસરમાં મહા બલવાન અને મહા વીર સીતાજીના જે પુત્રો ત્યાં આવી પહોંચતાં, સઘળા રીંછિ તથા વાનરાઓ ડરવા લાગ્યા. હનુમાનજીએ, એ જે બાલકોને કહ્યું કે, ॥ ૫૨ ॥

चौ-धन्य मातु पितु जिन्ह तुम जाये । पुरुष युगल गृह जाहु मुहाये ॥

સમર વિમુલ્લ સુનિ મટ વિલસાના । કીન્હ ક્રોધ કહ મુન હનુમાના ॥ ૧ ॥

बल न होय जाहु घर भाई । हतौ न खेत जो रण कदराई ॥

भाषे भरत वचन सुनि काना । लेहु सँभारि बाल धनु बाना ॥ २ ॥

कटकटाय कपि भालु समूहा । लीह उपार शैल तरु जूहा ॥

एकहि बार सकल मिलि मार । सकल काटि लव रज करि डारा ॥ ३ ॥

रिपु शर काटि निमिष इक माहीं । यथा मनोरथ खल मिटि जाहीं ॥

कर लव क्रोध बाण फटकारे । मारे वीर निमिष महि डारे ॥ ४ ॥

“હે બાલકો, તમારાં માતા પિતા કે જેઓએ તમોને જન્મ આપ્યો છે, તેઓને ધન્ય છે. હવે તમે બન્ને ઘેર જતા રહો, તો તેમાં તમારું કલ્યાણ છે.” યુદ્ધથી વિમુખ થવાની વાત સાંભળી, અધીર થયેલા એ જે ભાઈઓએ, ક્રોધ કરીને હનુમાનજીને કહ્યું કે, “હે હનુમાન ॥ ૧ ॥ જે તમારામાં સામર્થ્ય ન હોય તો ઘેર ચાલ્યા બન્યો. અમે કાયર પુરુષોને કદી પણ યુદ્ધમાં મારતા નથી.” આ વચનો કાને પડતાં, ભરતજીએ સઘળા યોદ્ધાઓને શબ્દાદિક લઈ લકાઈ ચાલુ કરવાની આજ્ઞા કરી. ॥ ૨ ॥ વાનરાઓના તથા રીંછોના સમૂહોએ, હાંતોની કડકડાટી બોલાવી, વૃક્ષોને તથા પર્વતોને ઉપાડી લઈ, લવની ઉપર અને કુશની ઉપર એકી વખતે તેઓની વૃદ્ધિ કરી, પણ હવે ક્ષણમાત્રમાં એ સઘળાં વૃક્ષોને તથા પર્વતોને બાણોથી કાપી નાખીને રજ સમાન કરી નાખ્યાં. ॥ ૩ ॥ જેમ દેવ, ખલ લોકોના મનોરથોને નિમેષમાત્રમાં નષ્ટ કરી નાખે છે, તેમ હવે, શત્રુઓનાં આયુષોને નિમેષમાત્રમાં નષ્ટ કરી નાખી, ક્રોધ ધરીને એવાં બાણો ફેંક્યાં કે, જેઓથી અનેક વીરો મરણ પામીને ધરતીપર પડી ગયા. ॥ ૪ ॥

छं-गज बाजि घने रथ भूमि परे, तहँ शोणित वीर वरूथ भरे ॥

लव तानि शरासन बाण भळे, रिपु संगर वीर प्रचारि दळे ॥ १ ॥

કહું ક્યમહિં કુંજર પુંજ સ્વરે, મહિ લોટહિં શોણિત ભાર ભરે ॥
 શર લાગત ઘાયલ વીરે ગિરે, જહૈં હાક ઉઠે રણધીર ધરે ॥ ૨ ॥
 શર લાગત ઘાયલ વીર ગિરે, ક્ષણકહિં ડરી તહ ધીર ધરે ॥
 રણવીર વરુચન ખાલુ કટે, ગિરિસે જનુ મેદિનિ સ્વંડ પટે ॥ ૩ ॥
 રણ શોણિત કી સરિતા ઉમડી, અતિ તીક્ષ્ણ ધાર અપાર વડી ॥
 તહ યોગિન ભૂત પિશાચ ઘને, ભલપાલક કંક કરાલ વને ॥ ૪ ॥

હવે પડકારી પડકારી, ધનુષ ખેંચીને સંચામમાં શત્રુનાં સૈન્ય ઉપર એવાં પ્રબલ બાણો ફેંક્યાં કે, ॥ ૧ ॥ તેઓથી ઘણા ઘણા હાથીઓ, ઘોડાઓ તથા રથો ધરતીપર પડ્યા અને મહા મોટા વીરો લોહીથી ભરાઈ ગયા. રણમાં ઉભીને હુલતા કેટલાએક હાથીઓ ઘાયલ થઈ, લોહીના પ્રવાહથી ભરેલી પૃથ્વીમાં લોટવા લાગ્યા. ॥ ૨ ॥ બાણો વાગવાથી ઘાયલ થઈને પડેલા કેટલાએક રણધીર વીરો, હાક મારીને પાછા ઉઠવા લાગ્યા. કેઈ વીરો એક બાણ વાગતાં જ ઘાયલ થઈને પડી જવા લાગ્યા. કેઈ વીરો ધીરજ ધરી પાછા ઉઠીને લડાઈ કરવા લાગ્યા. કપાઈને પૃથ્વીપર પડેલા રણવીર રીંછો તથા વાનરાઓ બાણે પહોંચતા મોટા મોટા ખંડો પૃથ્વીપર પડ્યા હોય એવા દેખાવા લાગ્યા. ॥ ૩ ॥ અતિ તીવ્ર પ્રવાહવાળી અને પારવગરની લોહીની મોટી નદી, રણભૂમિમાં ચાલવા લાગી. અનેક વિકરાલ જંગલો, ભૂતો, પિશાચો અને કંક આદિ પક્ષીઓ, માંસ ભક્ષણ કરવા લાગ્યાં. ॥ ૪ ॥

છન્દગીતિકા—પલ ભલ્લહિં કંક કરાલ જહૈં તહૈં ગિદ્દ ગણ પ્રફુલિત મયે ॥

તહૈં પ્રેત ભૂત સમાજ સોહત વ્યાહ પ્રતિ મંગલ ડયે ॥

તહૈં ઢાકિની મન મુદિત ઢોલહિં શાકિની શોણિત મરી ॥

દોડ કરનિ સૈંચહિં કાલિકા શિવ પ્રેત પ્રતિ કીરાતિ કરી ॥ ૧ ॥

રણભૂમિમાં જ્યાં ત્યાં વિકરાલ કંક આદિ પક્ષીઓ, માંસોનું ભક્ષણ કરવા લાગ્યાં. ગરજ પક્ષીઓ સંપૂર્ણ આહાર મેળવવાથી પ્રકુલિત થવા લાગ્યાં, જેમ વિવાહમાં જાનૈયા માનૈયા એકઠા થયા હોય, તેમ એકઠા થયેલાં ભૂતો તથા પિશાચો આનંદના શબ્દો કરવા લાગ્યાં, ડાકિનીઓ અતિ પ્રસન્ન થઈને ઢોલવા લાગી. શાકિનીઓ ઘડાઓમાં લોહી ભરી ભરીને પીવા લાગી અને કાલિકા તથા સદાશિવના પ્રેતગણો, લવ, કુશની કીર્તિ ગાઈ ગાઈને પરસ્પરના હસ્તોમાંથી શયોને ખેંચવા લાગ્યાં. ॥ ૧ ॥

છં—અંતાવરી ગહિ સ્વેલ સ્વેલહિં પિયહિં શોણિત આતુરે ॥

ગજ સ્વાલ સૈંચહિં ભૂત શંકર પ્રેત સંગર ચાતુરે ॥

વૈતાલ વીર કરાલ કરવર કરી કર ચક્ર કર ધરે ॥

હે ભાર રુધિર પ્રવાહ પૂરણ પાન કરત હરે હરે ॥ ૨ ॥

પિશાચ વગેરે પ્રાણીઓ આંતરડાંઓની પંક્તિઓને ખેંચી ખેંચી, ખેલ કરવા લાગ્યાં તથા અતિ ઉત્ક્રુક થઈને લોહી પીવા લાગ્યાં. શંકરના ભૂતગણો તથા પ્રેતગણો

ચાતુરીથી હાથીઓનાં ચામડાંઓને ખેંચવા લાગ્યા અને વૈતાલગણે એક એક હાથમાં હાથીઓની મોટી મોટી શુદ્ધ લઈ, ખીબા હાથથી તેઓને મોહાડામાં ધરીને લોહીના પ્રવાહોનું પૂર્ણ પાન કરતા ‘હર હર’ શબ્દ બોલવા લાગ્યા. ॥ ૨ ॥

છં૦—રણુવંશ સમર સરાહિ દુહું દિશિ કરહિ નિજ મન પાવને ॥

ગજ વાજિ નર કપિ ખાલુ જહૈં તહૈં ગિરે મહિ શુભ પાવને ॥

દોડ રામ તનય પ્રવારિ बहु विधि निकट कोउ न आवही ॥

जे त्रसित व्याकुल चाहि चाहि सु वीर निज गुहरावही ॥ ૩ ॥

રામચન્દ્રજીના કુમાર લવ અને કુશ, એઓ પોતાના ધાર્યાપ્રમાણે દશે દિશાઓમાં વખણાય એવાં ચરિત્રો કરવા લાગ્યા. હાથીઓ, થોડાઓ, માણસો, રીંછો તથા વાનરાઓ રણની પવિત્ર ભૂમિમાં જ્યાં ત્યાં પડવા લાગ્યા. લવ અને કુશ ઘણા પ્રકારોથી પડકારી પડકારીને થોડાઓને પોતાની સામે આવવા બોલાવવા લાગ્યા, પરંતુ કેઈ પણ તેઓની સામે ન જવા લાગ્યા. ત્રાસથી વ્યાકુલ થયેલા વીર લોકો પોતાના રક્ષણને માટે એક ખીબાને ‘ત્રાહિ, ત્રાહિ, બચાવો, બચાવો,’ એમ ઉંચા સ્વરોથી પોકારવા લાગ્યા. ॥ ૩ ॥

દો૦—विषम युद्ध दोउ बंधु किय, जीते कपि संग्राम ॥

आये पुनि जहँ नृप भरत, समर विधाता वाम ॥ ૫૩ ॥

રામચન્દ્રજીના કુમારોએ વિષમ યુદ્ધ કરીને જિતી લીધેલા વાનરાઓ, દેવની પ્રતિકૂલતા સમજીને ભરતજીની પાસે આવ્યા. ॥ ૫૩ ॥

चौ०—कपि भालुहि व्याकुल सब आवहिं । बाण त्रास मन अति दुख पावहिं ॥

जाम्बवन्त कपिराज बुलाई । अंगद हनूमान सुखदाई ॥ ૧ ॥

सब मिलि सहित निशाचर राजा । धरि आनहु दोउ बाल समाजा ॥

आय जुरे कपि भालु भवानी । निज प्रभु महिमा कहु नहिं जानी ॥ ૨ ॥

बोले कुश सुन वालि कुमारा । तब बल विदित जान संसारा ॥

पितहि मराइ मातु पर हेली । सकल लाज आये तुम ठेली ॥ ૩ ॥

सो फल लेहु समर महि आजू । त्पागहु सकल कलंक समाजू ॥

सुनत क्रोध अंगद उर छावा । गहि गिरि एक ताहि पर घावा ॥ ૪ ॥

ખાણીના ત્રાસથી મનમાં અત્યંત દુઃખ પામેલા અને વ્યાકુલ થઈને આવતાં સર્વે રીંછોને તથા વાનરાઓને જોઈ, ભરતજીએ જાંબવાન, સુગ્રીવ, અંગદ અને હનુમાન, એઓને બોલાવીને આજ્ઞા કરી કે, ॥ ૧ ॥ “ તમે તથા વિભીષણ, જે સર્વે મળી, જે બન્ને બાલકોને પકડી લાવો. ” હે પાર્વતી ! આ પ્રમાણે આજ્ઞા થતાં, સર્વે વાનરાઓ તથા રીંછો, પ્રભુના કર્તવ્યનો કશે વિચાર મનમાં નહીં આણતાં યુદ્ધ ભૂમિમાં એકઠા થયા. ॥ ૨ ॥ કુશે અંગદને કહ્યું કે, “ હે વાલિપુત્ર ! તારે બળ જગતમાં પ્રખ્યાત છે. તું પિતાને મરાવી તથા માતાને કેઈની સ્ત્રી બનાવી દઈ, સઘળી લાજને ઠેલી મૂકીને અહીં યુદ્ધ કરવા આવ્યો છે, ॥ ૩ ॥ તો હવે આજ યુદ્ધમાં તેનું રૂબ લઈ લે, કે જેથી તારે

સહાઓમાં કલંકનું શ્રવણ કરવું ટળી જાય. ” આ સાંભળતાં જ અપાર ક્રોધથી વ્યાસ થયેલો અંગદ, એક પર્વત ઉપાડીને કુશની સામે ઢોડયા. ॥ ૪ ॥

દો-આવત શૈલ વિશાલ લલિત, તિલ સમ શર હતિ કીન્હ ॥

અંગદ ગર્વ અપાર અતિ, તસ પ્રમુદ્ધ ઉત્તર દીન્હ ॥ ૫૪ ॥

લવે મોટા પર્વતને આવતો જોઈ, બાણોથી તેના દુકડેદુકડા કરી નાખીને તેથી અંગદના અપાર ગર્વનો યોગ્ય ઉત્તર આપ્યો. ॥ ૫૪ ॥

ચૌ-તપકિ તાહિ કુશ બાળ ચલાવા । અંગદ નીલ અકાશ ઉડાવા ॥

આવત જાનિ પહુમિ કપિ ભારી । મારા બાળ પ્રચારિ પ્રચારી ॥ ૧ ॥

હત હત જાન કતહું નહિ પાવૈ । પવન બૈ જિમિ મહિ નહિ આવૈ ॥

છિન અકાશ છિન ભૂતલ માર્હી । બોલે શરણ શરણ પ્રમુદ્ધ પાર્હી ॥ ૨ ॥

રણો ગર્વ મુહિ કૃપાનિધાના । અગ જગ નાય ન મૈ પહિચાના ॥

પાંચ બાળ વેધે કપિ દોઝ । દીન જાનિ ત્યાગે હૈસિ સોઝ ॥ ૩ ॥

ભિરે ભરતકે સન્મુલ્લ જાઈ । દશા દેલિ કપિ દશા શુલાઈ ॥

જામ્બવન્ત હનુમાન કપીશા । ધાવ ગિરિ તરુ લૈ બહુ કીશા ॥ ૪ ॥

વળી કુશે બરાબર તાકીને એક એવું બાણ ચલાવ્યું કે, જેથી અંગદ તથા નીલ આકાશમાં ઉડયા. આકાશમાંથી પાછા પૃથ્વીપર આવતા હતા, તે સમયમાં વળી કુશે પડકારી પડકારીને બીજું બારે બાણ નાખ્યું. ॥ ૧ ॥ આથી અંગદ તથા નીલ, ક્રોધ પશુ સ્થલને નહીં પ્રાપ્ત થઈ શકતાં પવનની પેઠે આકાશમાં ધૂમવા લાગ્યા. પૃથ્વી ઉપર સ્થિર નહીં થઈ શકતાં ક્ષણ માત્રમાં આકાશમાં અને ક્ષણ માત્રમાં પૃથ્વીમાં જતા એ બન્ને યોદ્ધાઓ પોતાના રક્ષણને માટે રામચન્દ્રજીને પોકારવા લાગ્યા કે, ॥ ૨ ॥ “હે કૃપાનિધાન ! અમોને વીરપણાનો ગર્વ હતો અને અમોએ સ્થાવર જંગમના સ્વામી આપને નહીં ઓળખ્યા હતા તેની ક્ષમા કરો.” વળી કુશે, એ બન્નેને પાંચ બાણોથી વિંધ્યા, પણ પછી દીન બાણી હસીને છોડી દીધા. ॥ ૩ ॥ અંગદ તથા નીલ, હારી જઈ ભરતજીની પાસે આવ્યા અને તેઓની દશા જોઈને બીજા વાનરાઓ પણ સૂષ ભૂલી ગયા. પછી ભરતજીની આજ્ઞાથી અંબવાન, હનુમાનજી, સુગ્રીવ અને બીજા પણ ઘણા વાનરાઓ પર્વતોને તથા ઝાડોને ઉપાડીને લડાઈ કરવા ઢોડયા. ॥ ૪ ॥

દો-કુશ વર દેલિ હસે તવહિ, અનુજહિ કલ્પો બુક્ષાઈ ॥

આજ ભરત જીતેહુ સમર, માલુ કપિન ચિલમાઈ ॥ ૫૫ ॥

કુશે એઓને આવતા જોઈ, હસીને લવને કહ્યું કે, “આજ હવે રીંછોને તથા વાનરાઓને વ્યાકુલ કરી દઈને હું ભરતને યુદ્ધમાં જિતી લઈશ.” ॥ ૫૫ ॥

ચૌ-પ્રમુદ્ધ મુત સમર કીન્હ જો કરની । નિગમ શેષ શારદ નહિ વરની ॥

ચરિત નામ યન ગૌલ કપાની । યાગે યમન યન કૃતિ યાની ॥ ૧ ॥

સમરે વીર દોડ બાલ વિરાજે । નિરખિ માલુ કપિ મન સ્વતિ લાજે ॥
 સૈંધિ ધનુષ ગુણિ છોડેડ સાયક । કપિ પતિ આદિ હને કપિનાયક ॥ ૨ ॥
 મૂર્છિત સૈન પરી મહિ માહીં । નહિં કોલ કપિ ધાયલ જો નાહીં ॥
 દેલિ ભરત સવ સેન નિપાતી । કોપિ વાળ મારેડ લવ છાતી ॥ ૩ ॥
 પયોં મૂર્છિ કુશ દેલિ રિસાના । વાપ ચઢાય શરાસન તાના ॥
 મૂર્છિત દેલિ સાંગ લે ધાવા । ભરત હૃદય શત શૂલ ચલાવા ॥ ૪ ॥

રામચન્દ્રજીના પુત્રોએ યુદ્ધમાં જે કરણી કરી, તે વેદોથી, શેષનાગથી કે સરસ્વ-
 તીથી પણ વર્ણવી જાય એમ નથી. હે પાર્વતી ! એઓના વિશેષ ચરિત્રનું શ્રવણ કરો.
 એઓએ ભારે ભારે વીર વાનરાઓને પણ યુદ્ધમાં પાડી દીધા. ॥ ૧ ॥ યુદ્ધમાં ધીરતાથી
 શોભતા એ જે બાલકોને જોઈ, રીંછો તથા વાનરાઓ મનમાં બહુ જ લજ્યા. કુશે કરી-
 વાર ધનુષ ખેંચી, બાણો ફેંકીને તેઓથી સુગ્રીવ આદિ અનેક મુખ્ય વાનરાઓને મૂર્છિત
 કરી નાખ્યા. ॥ ૨ ॥ સઘળી સેના મૂર્છિત થઈને ધરતીપર પડી ગઈ. કોઈ પણ વાનર
 કે રીંછ ધાયલ થયા વિના રહ્યા નહીં. સઘળી સેનાને પાડી નાખેલી જોઈ, કોપ પામેલા
 ભરતજીએ, લવની છાતીમાં એક બાણ મારતાં, ॥ ૩ ॥ લવ મૂર્છિત થઈને ધરતીપર
 પડ્યો. લવની એ દશા જોઈ, કોપ પામેલા કુશે, ધનુષ ચઢાવી, બાણ ખેંચીને તે બાણ
 ભરતજી ઉપર ફેંક્યું. આથી ભરતજી મૂર્છિત બેવા થતા બેવામાં આવતાં, કુશે સાંગ
 લઈને ભરતજીની છાતીમાં મારી, કે જેથી ભરતજીના હૃદયમાં સેંકડો વ્યથાઓ
 ઉત્પન્ન થઈ. ॥ ૪ ॥

દોઁ—સમર भूमि सोये भरत, लवहि लीन्ह उर लाय ॥

सुमिर मात गुरुचरण युग, रहे समर जय पाय ॥ ५६ ॥

ભરતજી મૂર્છિત થઈને યુદ્ધ ભૂમિમાં પડતાં, કુશે લવની પાસે આવી, તેને
 છાતીમાં ધાકીને જાગ્રત કર્યો. એ બન્ને બાઈઓ, માતાના તથા ગુરુના ચરણોનું સ્મરણ
 કરી, વિજય મેળવીને યુદ્ધભૂમિમાં ઉભા રહ્યા. ॥ ૫૬ ॥

चौ०—आये खबर लेन चर चारी । भरत सैन तिन सकल निहारी ॥

शोणित सरिता देखि डराने । हय गज बड़े जात रथ जाने ॥ १ ॥

ग्राह नाक झप जंतु घनेरे । देखि दूरिते तिन मुँह फेरे ॥

लहर तरंग वीर सब जाहीं । घायल परे तीर लपटाहीं ॥ ૨ ॥

फिरेड दूत कौशलपुर आये । समाचार सब वरणि सुनाये ॥

चरचर वचन सुनत दुःख पावा । त्यागो मख निज कटक बनावा ॥ ૩ ॥

चले सकोप कृपालु उदारा । आये जहा कटक संहारा ॥

मुनि बालक वर देखि मुहाये । शर निवारि मझ निकट बुलाये ॥ ૪ ॥

યુદ્ધની ખબર જાણવાને માટે અયોધ્યામાંથી જે ચાર હોતો આવ્યા હતા, તેઓએ
 ભરતજીની સેનાની એ દશા જોઈ. લોકોની નદી કે જેમાં તણાતા જતા ઢાકીઓ,

ઘોડાઓ અને રથો, ॥ ૧ ॥ મધર જેવા, ઝુક જેવા તથા નક જેવા દેખાતા હતા. વીર લોકો લહરીઓમાં વેહેતા જતા હતા અને ઘાયલ થયેલા લોકો કીનારાઓમાં લપટાતા હતા, તેને જોઈ, ભય પામી, ॥ ૨ ॥ તુરત જ મોઢાંડાં ફેરવીને એ દૂતો અયોધ્યામાં ગયા. એઓએ યુદ્ધની સઘળી હકીકત કહી સંભળાવતાં રામચંદ્રજી બહુ જ ખેદ પામ્યા અને યજ્ઞને છોડી દઈ, સેનાને સજ્જ કરી, ॥ ૩ ॥ કોપ કરીને ત્યાં આગ્યા, કે જ્યાં ભરતજીનું સઘળું સૈન્ય પડયું હતું. ત્યાં ઉત્તમ રૂપવાળા એ મુનિબાલક જેવા જણાતા બાલકોને જોઈ, બાણ ફેંકવું બંધ રાખી, તેઓને પોતાની પાસે બોલાવીને ॥ ૪ ॥

દો०-પૂછેડ બાલ બુલાય દોડ, કહૌ માતૃ પિતૃ નામ ॥

દેશ નામ નિજ કહહુ સવ, વડ જીતેડ સંગ્રામ ॥ ૫ ॥

રામચંદ્રજીએ પૂછ્યું કે, “ તમે તમારાં માતાપિતાનાં નામ કહો, તમારા દેશનું નામ કહો અને તમારાં નામો પણ કહો. તમેાએ સંગ્રામમાં મોટો વિજય મેળવ્યો છે.” ૫૭

ચૌ०-ગદ્ગદ અસ જનિ કહહુ કહાની । પૂછેડ સ્વર્ગ લોક અસ જાની ॥

સમર વાત વહુ અતિ કદરાઈ । છાદિ શોચ અવ કરહુ ઝરાઈ ॥ ૧ ॥

વંશ નામ વિન પૂછે તાતા । હર્તો ન બાલ મનોહર ગાતા ॥

માતા સીય જનકકી જાતા । વાલ્મીકિ મુનિ પાલેડ તાતા ॥ ૨ ॥

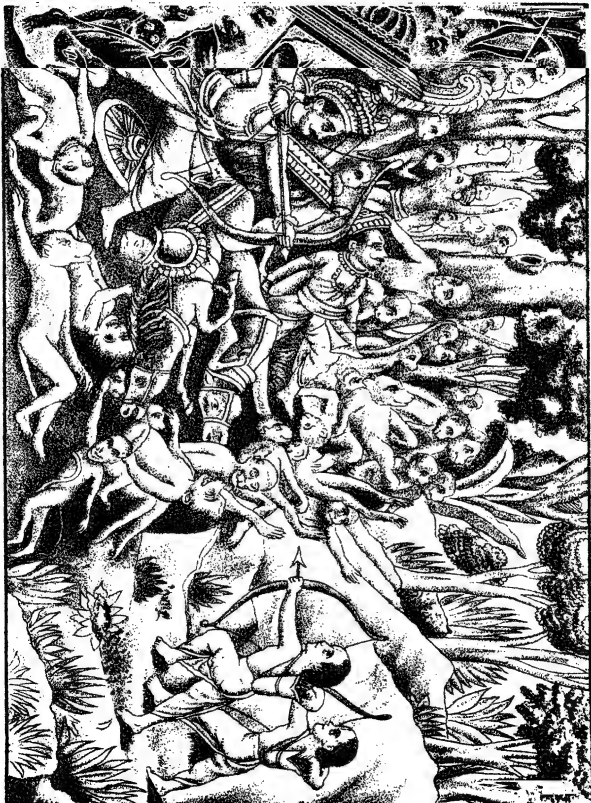
પિતા વંશ નહિં જાનહિં આજ । લવ કુશ નામ વિપિન કર કાજ ॥

મુનિ સવ કથા રાખિ મન માર્હી । બાલ વિલોકિ વધવ મલ નાર્હી ॥ ૩ ॥

આવત મુખડ સમૂહ હમારે । લરિહિં તુમ સન સમર મુઝારે ॥

અસ કહિ અંગદ નીલ ડઠાવા । જામ્બવંત કપિ પતિહિ બુલાવા ॥ ૪ ॥

એ સાંભળી લવ કુશ બોલ્યા કે, “ હથીઆર ધરો. અહીં કશી બીજી વાત કરો નહીં. અમારા વિષે તમારે જે કંઈ પૂછવાનું હોય, તે સ્વર્ગમાં જઈને દેવતાઓને પૂછજો. યુદ્ધમાં ઘણી વાતો કરવી, એ એક જાતનું મોટું કાર્યપણું જ કહેવાય. તમે સઘળો શોક છોડી દઈ ને લડાઈ કરો.” ॥ ૧ ॥ એ સાંભળી, રામચંદ્રજી બોલ્યા કે, “ હે મનોહર ગાત્રોવાળા બાલકો! તમારા વંશનું નામ જણ્યા વિના મારાથી તમારા ઉપર શરો નાંખી શકાય નહીં,” રામચંદ્રજીનાં વચનો સાંભળી, લવ કુશ બોલ્યા કે, “ જનક રાજની પુત્રી સીતાજી અમારી માતા છે, અને વાલ્મીકિ મુનિએ અમોને પિતાની પેઠે પાળેલા છે. ॥ ૨ ॥ અમે અમારા પિતાનું કે વંશનું નામ આજ સુધી જાણતા નથી. અમારાં પોતાનાં નામ લવ કુશ છે અને અમે વનમાં જ રહીએ છીએ.” એ વાત સાંભળી, સઘળું મનમાં રાખી લઈ, બાલકોની સામે જોઈ, રામચંદ્રજી બોલ્યા કે, “ મારે બાલકોનો વધ કરવો યોગ્ય નથી. ॥ ૩ ॥ અમારા અનેક પ્રબલ શૈલોઓ આવે છે, તેઓ તમારી સાથે યુદ્ધ કરશે.” પછી પીડાઓને નષ્ટ કરનારા રામચંદ્રજીએ અંગદ, નીલ, જંબવાન, સુગ્રીવ, વિભીષણ, હનુમાનજી, દિવિદ, મૈદ અને નીલ આદિ મોટા

રામ લલકૃષ્ણ ચુલ.

છં૦—કપિરાજ અંગદ જામ્બવન્તહિ બોલિ નિશ્ચિર નાયકં ॥

હનુમેત દિવિદ મયંદ નીલર્હિ સુખટ જે અસ લાયકં ॥

તવ હરણ શૂર્લર્હિ પાપ નાશન કહો હંસિ રઘુનેદનં ॥

ભરતાદિ રિપુહન સહિત લછમન પરે સ્વલ મદ ગંજનં ॥ ૧ ॥

લંકેશ આદિક સુખટ મારે વીર જે મહિમેઢનં ॥

તે આજ ચાલક વિપસોં રણ પરે રિપુ મદ ગંજનં ॥

કુલ કાનિ અવ નિજ જાનિ સુખટન શૈલ તરુ વહુ લૈ ભલે ॥

દૈ હૂહ વાનર વ્યૂહ પર્વત ઢારિ પુનિ રણ સુરિ ચલે ॥ ૨ ॥

હસીને કહ્યું કે, “ ભરત, શત્રુઘ્ન, લક્ષ્મણ, વિભીષણ, હનુમાન અને અંગદ આદિ ચોદ્ધાઓ, કે જેઓ, પૃથ્વીના શણગારરૂપ છે અને શત્રુઓના મદને નષ્ટ કરનારા છે, તેઓ પણ આજ બ્રાહ્મણના બાલકોના હાથથી હારી જઈને રણભૂમિમાં પડ્યા, એ મોટું આશ્ચર્ય છે. હવે તમે સધળા પોતપોતાનાં કુલોની રીતિઓનું સ્મરણ કરી, યુદ્ધ કરો.” આ સાંભળી વાનર આદિ અનેક સુખટો ઘણા ઘણા પર્વતોને તથા વૃક્ષોને ઉપાડી, કાલાહલ કરીને પાછા યુદ્ધ કરવા ગયા અને જે બાલકોની ઉપર આક્રુષ્ણોની વૃદ્ધિઓ કરવા લાગ્યા. ॥ ૧ ॥ ૨ ॥

દો૦—સાવધાન ધનુ વાણ લૈ, ધાયડ લવ વલવાન ॥

સન્મુખ આઈ વિભીષણર્હિ, બોલે વહુત રિસાન ॥ ૫૮ ॥

બલવાન્ લવ, ધનુષ બાણ લઈ, વિભીષણની સામે આવી, અત્યંત ક્રોધથી બોલ્યો કે, ॥ ૫૮ ॥

ત્રૌ૦—સુન શઠ સમરહિ વંધુ જુઝાર્હિ । શનુહિ મિલ્યો પરમ કદરાર્હિ ॥

પિતા સમાન વંધુ વડ તોરા । ત્રિયા તામુ લૈ ધરિ વર જોરા ॥ ૧ ॥

પાપી માતુ કહેડ કૈવારા । સો પત્ની યહ ધર્મ તુમ્હારા ॥

ઘૂઢિ મરહુ સાગર મહૈં જાર્હિ । મરુ ગરુ કાટિ અધર્મ અન્યાર્હિ ॥ ૨ ॥

સમર ભૂમિ મમ સન્મુખ આવા । લાજ હોત નર્હિ ગાલ વજાવા ॥

આંચિન આગે ટરિ જો જાર્હિ । નાહિત મૃત્યુ નિકટ સ્વલ આર્હિ ॥ ૩ ॥

સુનિ સ્વિસિયાન ગદા કર લીન્હી । શર હત સ્વંડ સ્વંડસો કીન્હી ॥

સત્ત વાણ મારે કરિ ક્રોધા । ઉછરત શર લાગત મટ યોધા ॥ ૪ ॥

ગિરત કોપ કરિ શૂલ ચલાવા । લવ તનુ તહિત સમાન સમાવા ॥

“ હે શઠ ! સાંભળ. તેં તો યુદ્ધમાં પોતાના ભાઈનો વધ કરાવી, શત્રુની સાથે મળી જઈને પોતાની મૂંબતા જ પ્રકટ કરી છે. મોટો ભાઈ, કે જે પિતા સમાન ગણાય, તેની સ્ત્રીને તું બલા કારથી લઈ બેઠો છે. ॥ ૧ ॥ હે પાપી ! જેને તેં કેટલીકવાર માતા કહેલી હશે, તે જ તારી પત્ની થઈ છે. તારો આવો ધર્મ છે, મોટે તું સમુદ્રમાં જઈને ખૂડી મર અથવા પોતાના હાથથી ગળું કાપીને મરી જા. ॥ ૨ ॥ હે અધર્મી ! હે અન્યાય

કરનારા ! આવો નીચ તું, યુદ્ધ ભૂમિમાં મારી સામે આવી ગાલ બનવે છે ? તને લાજ કેમ આવતી નથી ? હે બલ ! મારી નજર આગળથી દૂર થઈ બા. નહોં તો મૃત્યુને સમીપમાં આવેલું જ સમજાવે.” ॥ ૩ ॥ આ સાંભળી, કે. ધયુક્ત થયેલા વિભીષણે, હાથમાં ગદા લેતાં લવે પોતાનાં બાણથી, તે ગદાના ઢુઢડે કુકડા કરી નાખ્યા અને કોષ કરીને સાત બાણો પછી ફેંક્યાં, કે જેઓના વાગવાથી વિભીષણ આકાશમાં ઉછળીને નીચે પડ્યો. ॥ ૪ ॥ વિભીષણે પડતાં પડતાં પછી ત્રિશૂલ ફેંક્યું, કે જે ત્રિશૂલ વિજળીને પેઠે લવના શરીરમાં પેસી ગયું. ॥

દો—દુરિ શૂલ કરિ વંધુ યુગ, દેશ દૈત્યકર ઘાત ॥

જામ્બવન્ત કપિરાજ નલ, અંગદઝ વિલસાત ॥ ૫૨ ॥

લવે તથા કુશે પોતાની ક્રિયા યુક્તથી એ ત્રિશૂલને દૂર કર્યું. બંબવાન, સુગ્રીવ, નલ અને અંગદ, એઓ વિભીષણને વ્યાકુલ થયેલો જોઈ. ખેડ પામ્યા અને પછી લવ કુશની સાથે યુદ્ધ ચલાવવા લાગ્યા. ॥ ૫૬ ॥

ચૌ—જો ગિરિ તરુ કપિ ઢારહિં જાઈ । રજ સમ કરિ તેહિં દેહિં હડાઈ ॥

નિજ વાળન કપિ ઘાયલ કીન્હે । જેહિં જસ ઉચિત સો તસ ફલ દીન્હે ॥ ૧ ॥

રઘુકુલ તિલક મવારત પાછે । વીર ધુરીળ વને અતિ કાછે ॥

અંગદ હનૂમાન મટ મારી । તે ધાયે તરુ શૈલ ઉપારી ॥ ૨ ॥

દારિ શૈલ દુહિં મિરે રિસાઈ । સ્વદ્ગન હને વીર વરિ આઈ ॥

કવિન કોપ કરિ ર રહત તેહીં । જિમિ સ્વગ મશક ચોટિ ગજ દેહીં ॥ ૩ ॥

હતિ દોનોં કપિ ભૂમિ ગિરાયે । જામ્બવન્ત કપિ પતિ પહૈં આયે ॥

યહિં તજ્ઞ કોટિક સમર લડાઈ । જીતે રેરે વહુત હમ મારી ॥ ૪ ॥

વાનરાઓએ જે જે પર્વતો તથા વૃક્ષો નાખ્યાં, તેઓને લવે તથા કુશે, પોતાનાં બાણોથી ચૂર્ણરૂપ કરી નાખ્યાં અને સઘળા વાનરાઓને પોતાનાં બાણોથી ઘાયલ કરીને જેને જેને જે જે ક્ષણ યોગ્ય હતું, તે તે ક્ષણ આપ્યું. ॥ ૧ ॥ રઘુકુલમાં તિલકરૂપ અને વીરલોકોમાં અગ્રેસર એ બે બાઈઓએ, યુદ્ધમાં મજબૂત સંબળતા કરી, ચોદાઓને પડકારવા માંડતાં, અંગદ અને હનુમાનજી, એ બે મોટા ચોદાઓ વૃક્ષોને તથા પર્વતોને ઉપાડીને, તેઓની સાથે ગયા, ॥ ૨ ॥ એ બે વાનરાઓ, લવકુશની ઉપર વૃક્ષોને તથા પર્વતોને ફેંકી, પછી બલાતકારથી તેઓની સામે ખડ્ગયુદ્ધ કરવા લાગ્યા. અંગદે તથા હનુમાનજીએ લવકુશનાં શરીરોપર ઘણા ઘણા ખડ્ગપ્રહારો કર્યાં પણ તે સઘળા પ્રહારો, જેમ હાથીઓના શરીરોપર મચ્છરના પ્રહારો વિકૃળ થાય, તેમ વિકૃળ થયા. લવે તથા કુશે ખડ્ગોના પ્રહારોથી અંગદને તથા હનુમાનજીને ધરતીપર પાડી દીધા. ॥ ૩ ॥ આ જોઈ, બંબવાને સુગ્રીવની પાસે આવીને કહ્યું કે, “ મેં આ શરીરથી અનેક યુદ્ધો કર્યાં છે અને તેઓમાં અનેક ચોદાઓને માર્યા છે તથા હતેલા છે, પરંતુ આ બે બાલકોની સામે મારું કશું પરાક્રમ ચાલતું નથી. ॥ ૪ ॥

દો-૦-યહ બાલક ત્રિભુવન વલી, જીતિ સકે નહિ કોય ॥

ચલહુ માળ દીજિય સમર, અમર જગત નહિ હોય ॥ ૬૦ ॥

આ બે મુનિ બાલકો તો, ત્રેલોક્યમાં સર્વથી અધિક બલવાન જણાય છે અને યુદ્ધમાં કોઈથી ન જ જિતાય એવા જણાય છે. ત્રાલોક્યે હવે યુદ્ધમાં પ્રાણ આપીએ, જમ-તમાં કોઈ પણ અમર નથી. ” ॥ ૬૦ ॥

ચૌ-૦-આવત માલુ વલી મટ જાના । તાનિ શરાસન શર સંધાના ॥

હૃદય તાકિ લવ મારથો સાયક । યોજન સાત ગયડ કપિનાયક ॥ ૧ ॥

ઘાય માલુપતિ કોપ વઢાઈ । મહુ યુદ્ધ કુશ કીન્હ વનાઈ ॥

નિજ વલ માલુહિ અવનિ પછારા । દોડ કર ચરણ વાધિ વિકારારા ॥ ૨ ॥

હનુમંતહિ વાંધ્યો પુનિ જાઈ । રાત્ર્યો નિકટ અશ્વ થલ જાઈ ॥

રત્નવારી લવ છાંડ્યો વીરા । આપ ચલે રઘુનાયક તીરા ॥ ૩ ॥

દેસે રથપર શ્રીપતિ સાંચે । ફિરે વીર નિજ લાજ વિગોચે ॥

શુભગ અશ્વ પર શૂષણ નાના । લવ ધરિ અશ્વ ચલે હનુમાના ॥ ૪ ॥

પછી જા'બવાન તથા સુગ્રીવ, એઓ સામે જતાં, લવે ધનુષ ખેંચી, બાણ સાંધીને સુગ્રીવની છાતીમાં એવો પ્રહાર કર્યો કે, જેથી સુગ્રીવ સાત યોજન દૂર જઈ પડ્યો. ॥ ૧ ॥ જા'બવાને કોષ કરી, દોડીને કુશની સાથે મહાયુદ્ધ કરવા માંડ્યું. કુશે પોતાના બળથી જા'બવાનને ધરતીપર પછાડીને ભયંકર રીતે તેમના બન્ને હાથ તથા બન્ને પગ બાંધી લીધા. ॥ ૨ ॥ એવી રીતે જ હનુમાનજીને પણ બાંધી લીધા અને પછી તે બન્ને ચોદાઓને ઘોડાના સમીપમાં લાવીને રાખ્યા. કુશ, ઘોડાની ચોડી કરવાના કામમાં લવને રાખીને પોતે રામચન્દ્રજીની પાસે ગયો, ॥ ૩ ॥ પણ ત્યાં રામચન્દ્રજી રથમાં પોઢી ગયેલા જોવામાં આવતાં, લગાધને પાછો લવની પાસે આવ્યો. પછી એ બાંધ્યાં, સુંદર ઘોડાને, ચોદાઓનાં અનેક પ્રકારનાં ભૂષણોને, વસ્ત્રોને, હનુમાનજીને તથા જા'બવાનને સાથે લઈ ને સીતાજીની પાસે ગયા. ॥ ૪ ॥

છંદગીતિકા-શુભ વલ્લ શૂષણ માલુ કપિ સંગ અશ્વ લઈ સાદર ચલે ॥

સિય નિકટ નાયો માથ દોડ મુત મેટિ શૂષણ જે મલે ॥

પહિચાન કપિ સવ નિરલિ શૂષણ સહમિ મુનિ સિય અતિહરી ॥

યહિ વીચ મુનિ વર સહમિ આયે સિયા ઉઠિ વિનતી કરી ॥ ૧ ॥

હનુમંત નીલહિ છોરિ વંધન ત્યાગ વહુ સમજાઈયો ॥

રિપુદવન લલમન સહિત મરતહિ રામ રણ પૌઢાઈયો ॥

મુત કીન્હ કર્મ કલંક કુલ મહ મોહિં વિધિ વિધવા કરી ॥

તજિ સોચ વંદન અગર આનહુ જાડ પિય સંગ અવ જરી ॥ ૨ ॥

મુનિ ધીર દીન્હે તનય લીન્હો સંગ લઈ સાદર ચલે ॥

રણ દેલિ બાલક ચિન્હ આનંદ વિહસિ મુનિવર અતિ મહે ॥

રય દેલિ હય પરિચાન પ્રયુકે જાય મુનિ ચરણન પરે ॥

ઠઠિ ચૈઠ કૌશલનાથ આરત તનય તથ આગે રવરે ॥ ૩ ॥

એ બંને બાલકોએ, સીતાજીની પાસે આવી, માથાં નમાવી અથ તથા ભૂષણાદિક લેટ દેખાડતાં, સીતાજી હનુમાનજીને તથા જાંબવાનને જોળખી અને ભૂષણોને પણ જોળખી, બધ પામી, અત્યંત વ્યાકુલ થઈને પડી ગયાં. આ સમયમાં વાલ્મીકિ મુનિ પણ ત્યાં આવી નીકળ્યા. સીતાજીએ ઉઠી, કેટલીક વિગતો કરીને ॥ ૧ ॥ હનુમાનજીને તથા જાંબવાનને બંધનમાંથી છોડાવી, પોતાના પુત્રોને ઘણી ઘણી રીતે સમજાવ્યા કે “હે પુત્રો ! તમેજો તો શત્રુને, લક્ષ્મણજીને, ભરતજીને તથા રામને રણમાં પોઢાડી દીધા. આ તે શું કર્યું ? તમેજો કુલને મોટું કલંક લગાડ્યું. દેવે મને વિધવા કરી દીધી. હવે શોકને છોડી દઈ, ચંદનનાં તથા અગરુનાં કાળો લાવો એટલે હું પતિના શબને સાથે લઈ બળી મરીશ.” ॥ ૨ ॥ આ સમયમાં મુનિરાજ વાલ્મીકિ, સીતાજીને ધીરજ આપી, બંને કુમારોને સાથે લઈ, પ્રેમપૂર્વક ત્યાંથી ચાલ્યા. મુનિ રણભૂમિને દેખાવ જોઈ, બાલકોને પરાક્રમી જાણીને અત્યંત આનંદથી હસ્યા અને પછી રામચન્દ્રજીના રથને તથા ઘોડાઓને જોળખી, ‘રામચન્દ્રજીની પાસે જઈને તેમના ચરણોમાં પડ્યા. આ જોઈ વ્યાકુલ થયેલા રામચન્દ્રજી ઉઠીને બેઠા થયા, ત્યાં પોતાની પાસે બે કુમારો પણ ઉભેલા બેવામાં આવ્યા. ॥ ૩ ॥

સૌ—મુનિ પુનિ મુનિ વર વૈન, જાગે રઘુપતિ મય હરણ ॥

વિરેંસિ ઉપારિ નૈન, લીન્દે હૃદય લગાય મુનિ ॥ ૫ ॥

બધને હરનારા રામચન્દ્રજીએ, વાલ્મીકિનો સ્વર સાંભળી બહુત થઈ, હસી, નેત્રો ઉઘાડીને વાલ્મીકિને છાતીમાં લગાડ્યા. ॥ ૫ ॥

સૌ—મમુહિ દેલિ મુનિ અતિ હરવાને । બાર બાર નિજ ભાગ્ય બચાવે ॥

જેહિ વિધિ શેષ સીય ધન આની । મુનિવર સો સવ કથા બચાવે ॥ ૧ ॥

લવ કુશ કથા સકલ મુનિ માપી । શિવ વિરંચિ સુરજ કરિ સાચી ॥

મિલે તનય દોડ હૃદય લગાયે । મુવા વરણિ સુર સેન જિવાયે ॥ ૨ ॥

ભરત આદિ જાગે સવ આતા । લછ્મન ચલે જહાં સિય માતા ॥

બહુરિ રામ લછ્મનહિં બુઝાઈ । સુનહુ તાત અસ વચન સુહાઈ ॥ ૩ ॥

તાત વચન મમ માનહુ માર્હ । સિય સન દિવ્ય લેહુ તુપ જાઈ ॥

લછ્મન જાય શીશ પદ નાવા । લવ કુશ કહૈં બહુ વિધિ સમુદ્ધાવા ॥ ૪ ॥

હરિ ઇચ્છા સિય મન અસ આવા । શેષ સહસ ફણિ આન દિસાવા ॥

જાય સભામે જનક દુલારી । સત્ય રૂપ અસ ગિરા ઉચારી ॥ ૫ ॥

મન વચ કર્મ વિના ભગવાના । સપનેહુ પુરુષ નજાનોં આના ॥

તૌ ધરણી માતા સુન લીજે । નિર્જમે ઘૌર મોહિ અવ દીજે ॥ ૬ ॥

જવ સીતા અસ ગિરા હચારી । વિદરી ભૂમી ચઢ મયો મારી ॥
તેહિમેંસે અતિ શુભ્ર મુદાયો । નિર્મલ સિંહાસન પ્રગટાયો ॥ ૭ ॥
તાકો સર્પ રહે કરિ ધારણ । વૈઠી વસુધા સવ જગ તારણ ॥
તુરત ગોદ સીતા તેહી લીન્હી । સનધાન કર આશિષ દીન્હી ॥ ૮ ॥
પુત્રી સહે દુઃખ તુમ મારી । ચલો લોક મમ હોહુ મુત્સારી ॥

વાલ્મીકી રામચન્દ્રજીને જોઈ, બહુ જ રાજ થયા અને વારંવાર પોતાનાં ભાગ્યેને વખાણવા લાગ્યા. પછી વાલ્મીકીએ, જે રીતે લક્ષ્મણજી સીતાજીને વનમાં લાવ્યા હતા, તે રીતિ સંબંધી સઘળી વાત કહીને, ॥ ૧ ॥ લવ કુશની સઘળી હકીકત પણ કહી સંભળાવી અને શિવની, બ્રહ્માની તથા સુરજની સાક્ષી આપીને કહ્યું કે, “આ તમારા પુત્રો છે અને સીતાજી નિર્દોષ છે.” રામચન્દ્રજીએ, બન્ને કુમારોને છાતીમાં લગાવ્યા. દેવતાઓએ, અમૃતની વૃષ્ટિ કરીને સઘળી સેનાને જીવતી કરી. ॥ ૨ ॥ ભરતજી, લક્ષ્મણજી તથા શત્રુઘ્ન, એઓ ભણત થઈને, સીતાજીની પાસે જવા ચાલ્યા. રામચન્દ્રજીએ, લક્ષ્મણજીને યોલાવીને કહ્યું કે, “હે ભાઈ! માફ વચન માનીને તમે તે પ્રમાણે કરો. ॥ ૩ ॥ સીતાજીની પાસે જઈ, તેને સભા વચ્ચે શપથ લેવરાવવાની તજવીજ કરો.” લક્ષ્મણજીએ, સીતાજીની પાસે જઈ, ચરણોમાં માથું નમાવીને તેમને તથા તેમના એ પુત્રોને ઘણી ઘણી રીતે સમજાવતાં, ॥ ૪ ॥ પ્રભુની ઇચ્છાથી સીતાજીના મનમાં શપથ લેવાની વાત ઉતારી. લક્ષ્મણજીએ, સીતાજીને લાવીને સભામાં હાજર કર્યા. સીતાજી, સભામાં જઈને શપથરૂપ સત્ય વાણી બોલ્યાં કે, ॥ ૫ ॥ “હે પૃથ્વી માતા! મેં જો મનથી, વચનથી તથા ક્રિયાથી, રામચન્દ્રજી વિના બીજા પુરુષને સ્વપ્નમાં પણ ન બાંધ્યો હોય, તો તું હમણાં જ મને તારામાં રહેવાનું ઠેકાણું આપ.” ॥ ૬ ॥ સીતાજી આવાં વચનો બોલ્યાં કે, તે સમયે તુરત જ પૃથ્વી કાઠી, કાટવાનોં મોટો શબ્દ થયો અને પૃથ્વીમાંથી અત્યંત સુંદર તથા નિર્મલ એક સિંહાસન પ્રકટ થયું. ॥ ૭ ॥ જેને સર્વોએ ધર્તું હતું એવા એ સિંહાસનમાં ઠેકધારી થઈ, બીરાજેલાં સાક્ષાત્ પૃથ્વીદેવીએ, તુરત સીતાજીને પોતાની બોળામાં લઈ, સાવધાનપણથી આશીર્વાદ આપીને કહ્યું કે, ॥ ૮ ॥ “હે પુત્રી! તેં ઘણાં ઘણાં દુઃખોને સહન કર્યા છે, હવે મારા લોકમાં આવ અને સુખ ભોગવ.” ॥

દો०—જટિત મણિન સિંહાસન, સાદર સીય ચઢાઈ ॥

મયો અલોપ પતાલ કહૈં, મહિમા કિમિ કહિ જાઈ ॥ ૬૧ ॥

સીતાજીને પોતાના બોળામાં બેસાડી, પૃથ્વી દેવીએ એ પ્રમાણે બાપજી કહ્યું કે, તુરત જ મહિજટિત સિંહાસન પૃથ્વી દેવીસહિત તથા સીતાજીસહિત અદૃશ્ય થઈ ગયું. સીતાજીના આ મહિમાનું વર્ણન કેમ કરી શકાય ? ॥ ૬૧ ॥

ચૌ०—લહમન ચરિત દેસિ સવ ઠાઠે । નયન પ્રવાહ ચલત અતિ ગાઠે ॥

સકલ ચરિત મુનિ કૃપાનિધાના । ચલન હમાર સીય મન જાના ॥ ૧ ॥

તનય સહિત પ્રશ્ન નિજ પુર આવે । દાન દીન્હ શુભ યજ્ઞ કરાયે ॥

જેહિ જેહિ વિધિ સુર આયમ્મ દીન્હા । કોટિ કોટિ વિધિ પ્રશ્ન સોઈ કીન્હા ॥૨૧ ॥

કોટિન ધેનુ ધામ ધન ધરણી । દીનહ કૃપાનિધિ શુક કો વરણી ॥
 મોજન વિવિધ માંતિ કરવાઈ । વિદા કિયે મુનિ હૃદ બુલાઈ ॥ ૩ ॥
 જનકહિ પૂજિ વિદા મધુ કીન્હા । દોઝ ગુરુ પૂજિ પદોદક લીન્હા ॥
 આયે જનકહિ ગુરુ પહુંચાઈ । વૈટે મધુ મહિમુરન બુલાઈ ॥ ૪ ॥

લક્ષ્મણ વગેરે સર્વ લોકો, એ ચરિત્ર જોઈને ઉભા રહ્યા અને સર્વનાં નેત્રોમાં આંસુઓના પ્રવાહો અત્યંત ચાલવા લાગ્યા. કૃપાનિધિ રામચન્દ્રજીએ, એ ચરિત્ર જોઈ, વિચારી લીધું કે, “ મારી સ્વધામમાં જવાની જે ઇચ્છા છે, તે સીતાજીએ પારખી લીધી, એમાં કશો સંદેહ નથી.” ॥ ૧ ॥ પછી રામચન્દ્રજીએ, પુત્રો સહિત તથા સઘળાં સૈન્ય સહિત અયોધ્યામાં પધારી, યજ્ઞ પૂરો કરીને અનેક શુભ દાનો આપ્યાં. દેવતાઓએ જે જે આજ્ઞા કરી, તે તે આજ્ઞાઓથી રામચન્દ્રજીએ કરોડગણું કર્યું, ॥ ૨ ॥ ગાયો, ઘરો, ધનો અને પૃથ્વી, એઓનાં કરોડો દાનો આપ્યાં, તેનું વર્ણન પણ કોણ કરી શકે ? મુનિ-જનોનો વિવિધ પ્રકારનાં લોજનો કરાવી, પોતાની પાસે બોલાવી, દક્ષિણાઓ આપીને વિદાય કર્યાં. ॥ ૩ ॥ જનક રાજને પૂરું માન આપીને વિદાય કર્યાં. વસિષ્ઠ મુનિનું તથા શતાનંદ મુનિનું પૂજન કરીને તેઓનાં ચરણોદકો લીધાં. જનક રાજને તથા ગુરુઓને મળાવી આવી, પોતાના સ્થાનકમાં બીરાજી, બ્રાહ્મણોને બોલાવી, ॥ ૪ ॥

દો-લક્ષ લક્ષ વર ધેનુ ધન, પૂજિ પૂજિ દિજ પાય ॥

एक एक विभन दिये, हर्षित कौशलराय ॥ ६२ ॥

તેઓનાં ચરણોનું પૂજન કરી, રામચન્દ્રજીએ પ્રસન્નતાથી એક એક બ્રાહ્મણને લાખ લાખ ગોદાન આપ્યાં. ॥ ૬૨ ॥

चौ-गये सब मुनि सज्जन निज धामा । पाये अमित अमित मुख रामा ॥

પુરવાસી આવહિં સવ જ્ઞારી । મુનિ પુરાણ સો હોઈ મુસ્વારી ॥ ૧ ॥

જે જહ ચેતન જીવ ધનેરે । સચર અચર કૌશલપુર કરે ॥

તિન પટતર મુખ નહિ મુરરાયા । કરહિ વિનોદ વિહાય મુમાયા ॥ ૨ ॥

યહિ વિધિ વિપુલ કાલ પુનિ ગયઝ । નિજ પુર ગમન મુઅવસર મયઝ ॥

વીતી અવધિ બ્રહ્મ જવ જાની । નારદ મુનિ સન કહા વચ્ચાની ॥ ૩ ॥

નિજ પુર આવન ચહત ચરારી । ધર્મરાજ કો કહેહુ હૈંકારી ॥

વિનતી બહુ વિરંચિ તવ ખાસી । ચલેઝ ધર્મ રણુપતિ ઝર રાસી ॥ ૪ ॥

સર્વે મુનિઓ તથા સજ્જનો, પોતપોતાનાં સ્થાનકોમાં ગયાં. રામચન્દ્રજી, અમિત અમિત આનંદ પામ્યા. સંપૂર્ણ પુરવાસી લોકો રામચન્દ્રજીની પાસે આવી, પુરાણોની કથાઓનું શ્રવણ કરીને સુખ પામવા લાગ્યા. ॥ ૧ ॥ અયોધ્યામાં જહ, ચેતન, સ્થાવર કે જંગમ, જે જે જીવો હતા, તેઓ, ઇંદ્રના સુખને પણ પોતાના સુખ જેવું નહીં માનતા હતા અને નિષ્કપટ વિનોદો કરતા હતા. ॥ ૨ ॥ આ પ્રમાણે કરતાં, કેટલોક કાલ વીત્યો ત્યારે રામચન્દ્રજીને સ્વધામમાં પધારવાનો સમય પ્રાપ્ત થયો. બ્રાહ્મણો અવધિને વ્યતીત

થયેલો જાણી, નારદજીને કહ્યું કે, ॥ ૩ ॥ “હવે રામચન્દ્રજી સ્વધામમાં આવવા જોઈએ છીએ, યમ રાજાને જોલાવીને અયોધ્યામાં ચેતવણી આપવા મોકલો.” નારદજીએ, યમ રાજાને જોલાવી, તેમને પ્રહાની સઘળી ધારણા સારી પેઠે સમજાવી. યમ રાજા હૃદયમાં રામચન્દ્રજીનું સ્મરણ કરી, ॥ ૪ ॥

દો-આયો યમ રઘુવીર પુર, મુનિવર વેષ બનાઈ ॥

તેજ પુંજ સુન્દર તરુણ, કટિ મૃગ ચર્મ મુહાઈ ॥ ૬૨ ॥

મુનિવરનો વેષ ધરીને અયોધ્યામાં ગયા. તેજના પુંજરૂપ, સુંદર, જીવાન અને જેની કમર ઉપર મૃગચર્મ થોભી રહ્યું હતું એવા એ મુનિવરે ॥ ૬૩ ॥

ચૌ-દ્વારપાલ લલમન કહૈં જાની । બોલેડ તાપસ કહિ મૃદુવાની ॥

તુરત શેપ સો સ્વર જનાઈ । સુનત વચન આયે રઘુરાઈ ॥ ૧ ॥

મુનિહિ નિરસિ પ્રશ્ન કીન્હ પ્રણામ । સાદર ઓચિત કહેડ વિશ્રામ ॥

અર્ધ્ય દીન્હ આસન બૈઠારી । મુનિવર સાદર ગિરા ઉચારી ॥ ૨ ॥

મુનિ સર્વજ્ઞ કૃપાલુ દિનેશ । આપડૈં મૈં મુનિવરકે વેષા ॥

મૈં તુમ રહેડ અવર નહિં કોઈ । તિસરે સુનત નાશ તિહિ હોઈ ॥ ૩ ॥

મુનિહિં વચન તેહિં દેઝહૈં શાપૂ । શિર વિધિ હરિ જો આવહિં આપૂ ॥

મુનિહુ લષણ બૈઠહુ ચલ દ્વારે । નહિં કોડ આવ ન ગિરા ઉચારે ॥ ૪ ॥

મમ કર વધ આવે પુનિ કોઈ । મારિહિ સત્ય મૃષા નહિં હોઈ ॥

તે સમયે દ્વારપાલ ઘડને જોડેલા લક્ષ્મણજીને કહ્યું કે, ‘મારા આવવાની રામચન્દ્રજીને ખબર આપો.’ લક્ષ્મણજીએ ખબર જણાવતાં રામચન્દ્રજીએ તુરત જ બહાર આવી, ॥ ૧ ॥ મુનિને જોઈ, પ્રેમ સહિત વિશ્રામ લેવાનું કહીને અર્ધ દીપા અને તેમને આસન પર બેસાડ્યા. મુનિ જોડ્યા કે, “હે સર્વજ્ઞ ! હે કૃપાલુ ! હે સૂર્યવંશતિલક ! ॥૨॥ હું મુનિનો વેષ ધરીને કોઈ દેવ આવેલો છું. મારી વાંત સાંભળવા એકાંતમાં પધારો, કે જ્યાં બીજો કોઈ પણ ન હોય અને પ્રતિજ્ઞા કરો કે જે કોઈ ત્રીજો માણસ આપણી વાત સાંભળે તેનો વધ કરવો. ॥ ૩ ॥ શિવ, પ્રહ્લા કે વિષ્ણુ પોતે આવીને સાંભળશે, તોપણ હું તેને શાપ દઈશ.” રામચન્દ્રજીએ, લક્ષ્મણજીને, આજ્ઞા કરી કે, “તમે દ્વારપર બેસો અને કોઈ પણ માણસ વાત કરવા કે અંદર આવવા ન પામે, તેમ કરો. ॥ ૪ ॥ જે કોઈ અંદર આવશે, તેનો હું વધ કરીશ, આ માટે વચન મિથ્યા થવાનું નથી.”

દો-બોલે તાપસ વચન મૃદુ, પાહિ પાહિ રઘુનાથ ॥

કહ્યો સકલ ઇતિહાસ મુનિ, કહિ પુનિ નાયક માથ ॥ ૬૪ ॥

પછી રામચન્દ્રજી એકાંતમાં બીરાજ્યા એટલે મુનિએ (યમરાજાએ), કહ્યું કે, ‘હે રઘુનાથ ! મારા અપરાધની ક્ષમા કરજો, ક્ષમા કરજો,’ એમ કહી, રામચન્દ્રજીની પાસે પ્રહ્લાના અભિપ્રાયની સઘળી હકીકત કહીને માથું નમાવ્યું. ॥ ૬૪ ॥

૧૦-મધુ ઇચ્છા ભાવી બલવાના । દુર્વાસા મુનિ આર તુલાના ॥
 મુનિહિ દેલિ લછમન ચાલિ આગે । ગયે નિકટ વિનતી અનુરાગે ॥ ૧ ॥
 પૂછા મુનિ કહૈં રણુકુલ દશા । તહાં જાવ મૈ મુનહુ અહીંશા ॥
 જો મતિવચર કરિહો આજુ । ભસ્મ કરૌં તવ ધર પુર રાજુ ॥ ૨ ॥
 કાંપે લષણ મુનત મુનિ વાની । નિજ વધ જાનિ મુચકે ભવાની ॥
 દોઝ કર જોર કહી મધુ પાहीं । દુર્વાસા મુનિ આવન ચાहीं ॥ ૩ ॥
 તાત કીન્હ અતિ અવગુણ ભારી । કાલ કર્મે ગતિ ટરૈ ન ટારી ॥
 કીન્હ વચન દિનકર કુલકેતુ । મુનિ સ્વગ અપર કથા કર હેતુ ॥ ૪ ॥

આ વાત ચાલતી હતી, તેટલામાં પ્રભુની ધૃત્વાથી અને ભાવીના બલવત્તરપણાથી દુર્વાસા ઋષિ દ્વારપર આવી નીકળ્યા. દુર્વાસાને જોઈ, લક્ષ્મણએ તેમની આગળ જઈને પ્રેમપૂર્વક માન આપ્યું. ॥ ૧ ॥ દુર્વાસા બોલ્યા કે, “રામચન્દ્રજી હાલ કયાં છે ? તે કહેા, એટલે હું તેમની પાસે જાઉં. તમે જો આ સમયમાં મને કાંઈ પણ પ્રત્યુત્તર દેશો, તો હું તમારા ઘરને, પુરને અને રાજ્યને ભરમ કરી નાખીશ.” ॥ ૨ ॥ આ સાંભળી, લક્ષ્મણજી ધુનવા લાગ્યા. પછી લક્ષ્મણજીએ પોતાનું મરણ જ આવેલું જાણી, રામચન્દ્રજીની પાસે જઈ, હાથ જોડીને વિનતિ કરી કે, “દુર્વાસા મુનિ આપની પાસે આવવા ઇચ્છે છે.” ॥ ૩ ॥ રામચન્દ્રજી, પોતાની પ્રતિજ્ઞાને વિચાર કરી બોલ્યા કે, “હે લક્ષ્મણજી ! તમે અંદર આવ્યા, એ બહુ ભુંડું કર્યું. કાલની અને કર્મની ગતિ ટાળી ટળતી નથી.” હે ગરુડજી ! હવે તે પછીની કથા ચિત્ત દઈને સાંભળો. ॥ ૪ ॥

૧૦-તુરત કહેઝ મુનિ આનહુ, સાદર કૃપાનિધાન ॥

ચલિય વેગ મુનિ બોલિ અવ, કહા રામ મગવાન ॥ ૬૫ ॥

રામચન્દ્રજીએ લક્ષ્મણજીને આજ્ઞા કરી કે, ‘દુર્વાસાને તુરત અંદર બોલાવી લાવો. આ વચનથી લક્ષ્મણજી, “હે મુનિ ! તુરત અંદર પધારો, રામચન્દ્રજી બોલાવે છે.” એમ કહી, દુર્વાસાને લઈને રામચન્દ્રજીની પાસે જતાં, ॥ ૬૫ ॥

છંદગીતિકા-અતિ તેજ પુંજ વિલોકિ આવત યચિત ડટિ આસન દિયો ॥

જલ આનિ સાદર ચરણ ધોયે મુમગ પાદોદક ઢિયો ॥

જન જાનિ મુનિવર દેહુ આપમુ વેગિ સો સાદર કરૌં ॥

શહુ કાલ છુષિત કૃપાયતન વિન અશન દિનમણિ મૈ મરૌં ॥ ૧ ॥

મન ભાવ ભોજન દીન્હ રણુપતિ બહુત વિધિ વિનતી કરી ॥

સંતોષ પાય મુનીશ સ્તુતિ વિનય કર આશિષ ભરી ॥

કરિ વિદા મુનિવર દેલિ લક્ષ્મણ હૃદય દુલ દારુણ મયે ॥

થરતાદિ દનુજ સમેત પુરજન તાહિ છિન દેલન ગયે ॥ ૨ ॥

પદ વંદિ ઠાઢે જોરિ કર દોડ વદન લલિ અતિ કાંપહીં ॥
 મરિ નૈન પંકજ નીર આરત મરત સોં પ્રભુ માપહીં ॥
 અવ ગુરુહિ આનહુ વેગિ સાદર દુલિત અતિ આતુર ચલે ॥
 સવ કથા ગુરુહિ સુનાય આરત યાન વહિ આરત મલે ॥ ૩ ॥
 આયે વશિષ્ઠ વિલોકિ રઘુપતિ સકલ ઝટિ ચરણન પરે ॥
 સંવાદ સુનિ મુનિ સમય જાન્યો ત્યાગિહૈં અવ તનુ હરે ॥
 સુનિ વચન શેષ વિચારિ નિજ ઊર રામવિન ધિગ્ જીવનો ॥
 ગહિ ચરણ સરયૂ તીર આયે દેલિ જલ શુભ પીવનો ॥ ૪ ॥

રામચન્દ્રજીએ તેજના પુંજરૂપ મુનિને આવતા જોઈ, ઉઠીને આસન આપ્યું, જળ મગાવીને તેમનાં ચરણોનું પ્રક્ષાલન કર્યું, ચરણાશ્રુત લીધું અને પછી વિસાસિ કરી કે, “હે મુનિશ્વર ! મને આપનો હાસ જાણો. આપ જે કાંઈ કહો, તે પ્રેમથી તુરત જ કરી આપું.” દુર્વાસા જોડ્યા કે, “હે કૃપાનિધાન ! હે સૂર્યવંશમણિ ! હું મતને લીધે ઘણો કાળ થયા ભૂખ્યો છું. આજ મતની સમાપ્તિ થઈ છે અને અન્ન મળ્યું નથી, તેથી મરું છું.” ॥ ૧ ॥ આ સાંભળતાં જ રામચન્દ્રજીએ તેમને મનભાવતું ભોજન મગાવી આપ્યું અને ઘણા વિનય કર્યો. દુર્વાસા મુનિએ ભોજનથી સંતુષ્ટ થઈ, સ્તુતિ તથા વિનય કરી, ઘણાં ઘણાં આશીર્વાચનો આપ્યાં. પછી રામચન્દ્રજી, દુર્વાસાને વિદાય કરી, લક્ષ્મણને જોઈ, હૃદયમાં અતિ દારુણ દુઃખથી પીડાવા લાગતાં, ભરતજી તથા શત્રુઘ્ન, કેટલાએક પુરવાસી લોકોની સાથે, તે ક્ષણમાં જોવા ગયા. (રામચન્દ્રજીનો ખેદ સર્વના જાણવામાં આવી જાય એવું એ દિવસે જ થયું.) ॥ ૨ ॥ સર્વ લોકો ચરણોમાં પ્રણામ કરી, હાથ જોડીને ઉભા રહ્યા અને મુખની કાંતિ જોઈને અત્યંત કંપવા લાગ્યા. રામચન્દ્રજીએ, નેત્રોમાં આંસુ લાવી, ભરતજીને આજ્ઞા કરી કે, ‘હવે વસિષ્ઠ મુનિને તુરત જોલાવી લાવો.’ અત્યંત દુઃખ પામેલા ભરતજીએ, તુરત વસિષ્ઠ મુનિની પાસે જઈ, સઘળી હકીકત કહી સંભળાવતાં વસિષ્ઠ તુરત જ સારા વાહનપર બેસીને ત્યાં આવ્યા. ॥ ૩ ॥ રામચન્દ્રજીએ વસિષ્ઠ મુનિને આવ્યા જોઈ, સર્વ લોકો સહિત ઉઠી. પગમાં પડી આસન આપી, જે હકીકત બની હતી, તે સઘળી કહી સંભળાવીને પૂછ્યું કે, ‘હવે કેમ કરવું ?’ વસિષ્ઠ મુનિએ વાત સાંભળી, ‘હવે પ્રભુ અવશ્ય શરીર ત્યાગ કરશે,’ એમ સમજી ગયા અને જોડ્યા કે, ‘સ્વજનોનો ત્યાગ કરવો, એ વધ બરાબર જ છે.’ રામચન્દ્રજીના જોયા અંગરૂપ લક્ષ્મણજી વસિષ્ઠ મુનિનું વચન સાંભળી, ‘રામ વિના જીવવું, એ પિષ્કાર ભરેલું છે,’ એમ વિચારી, રામચન્દ્રજીનાં ચરણોનો સ્પર્શ કરી, ત્યાંથી સરયૂના કીનારાપર આવી, સરયૂનાં પવિત્ર જલનું આચમન લઈ, ॥ ૪ ॥

દોઢ-કટિ પર્યંત જલ મધ્યમે, કીન્હો ધ્યાન અલખડ ॥

યોગ રત્ન કારિ રામ કહિ, ફોદપ્યો નિજ જાણખડ ॥ ૬૬ ॥

રામ ધામ પહુંચે લક્ષ્મણ, તુરત ચતુર્થમ ભાગ ॥

સુનિ વ્યાકુલ રણુપતિ ભરત, મિટે સકલ અનુરાગ ॥ ૬૭ ॥

કમર પર્વત જલમાં ઉભા રહી, રામચન્દ્રજીનું આખંડ ધ્યાન ધરી, યોગ માર્ગનું અવલંબન કરી, 'રામ' શબ્દ યોલી, બ્રહ્માંડને ફેડીને તુરત રામચન્દ્રજીના ધામમાં પહોંચી ગયા. આ વાત સાંભળી, રામચન્દ્રજી તથા ભરતજી વગેરે સર્વ વ્યાકુલ થયા અને સર્વનો આનંદ ટળી ગયો. ॥ ૬૬ ॥ ૬૭ ॥

ચૌ—મૈં નહિં તજો તજો મુહિં તાતા । કરુ સો યતન જુ દેઝૌં પ્રાતા ॥

કરજુ ભરત પુર રાજ્ય સુસ્વારી । સુનત ગિરે મહિ વ્યાકુલ ભારી ॥ ૧ ॥

ચહત ચલન અવ માળ ગુસૌંદૈ । છિન લછ્મન વિન રહિ ન સકૌંદૈ ॥

તાત ચલજુ કહિ તનય તુલાયે । કીન્હ તિલક બહુ નીતિ સિલ્લાયે ॥ ૨ ॥

ભરત તનય સુતક્ષ વૈ નામા । દક્ષિણ નગર દીન્હ તેહિ રામા ॥

દૂસર પુષ્કલ જેહિ જગજાના । પુહકર નગર દીન્હ ભગવાના ॥ ૩ ॥

પ્રથમ દૈત્ય હાતિ તહૌં બસાયે । દીન કૃપાનિધિ જેહિ મન ભાયે ॥

શુચિ તન ચિત્રાંગદ રણધીરા । લછ્મન તનય સુભગ ગંભીરા ॥ ૪ ॥

રામચન્દ્રજી યોદ્ધા કે, “મેં લક્ષ્મણજીને ત્યાગ કર્યો નથી પણ લક્ષ્મણજીએ મારો ત્યાગ કર્યો છે. હવે જેથી એ ભાઈનું દર્શન થાય એવો યત્ન કરો. હે ભરતજી ! હવે તમે જ આનંદથી અયોધ્યાનું રાજ્ય કરો.” આ વચન સાંભળતાં જ ભરતજી અત્યંત વ્યાકુલ થઈ, પૃથ્વીપર પડીને યોદ્ધા કે, ॥ ૧ ॥ “હે સ્વામી ! હવે મારા પ્રાણ બચે. લક્ષ્મણજી વિના મારાથી ક્ષણ માત્ર પણ રહી શકાય એમ નથી.” “હે ભાઈ ! એમ હોય તો ચાલો.” એમ કહી, રામચન્દ્રજીએ કુશ અને લવ નામના પોતાના બે કુમારને યોદ્ધાવી, રાજ્યતિલક કર્ણ અને ઘણી ઘણી ‘રાજ્યનીતિ’નો ઉપદેશ કર્યો. ॥ ૨ ॥ પછી રામચન્દ્રજીએ ભરતજીના તક્ષ નામના કુમારને દક્ષિણ નગરનું રાજ્ય આપ્યું અને પુષ્કલ નામના બીજા કુમારને પુષ્કર નગરનું રાજ્ય આપ્યું. ॥૩॥ એ નગરો, પ્રથમ રામચન્દ્રજીએ ભરતજીના હાથથી ગંધર્વોને મરાવીને વસાવ્યાં હતાં અને ભરતજીની ઇચ્છાથી ભરતજીના પુત્રોને આપ્યાં. પછી લક્ષ્મણજીના ચિત્રકેતુ અને ચિત્રાંગદ નામના બે કુમારો કે જેઓ રણધીર, સુંદર અને ગંભીર હતા, તેઓને પશ્ચિમ દેશનાં રાજ્યો આપ્યાં. ॥ ૪ ॥

દો—પશ્ચિમ દેશ પિશાચ બહુ, જીત હતે સંધામ ॥

તહૌં રાજે સુત સરિસ દોહ, વિલગ વિલગ કહિ નામ ॥ ૬૮ ॥

પશ્ચિમ દેશમાં પ્રથમ પિશાચો રહેતા હતા, તેઓને સંઘામમાં મારી જીતીને રામચન્દ્રજીએ એ દેશને સ્વાધીન કર્યો હતો, તેમાં જુદાં જુદાં બે નગરો કરી, લક્ષ્મણજીના બે કુમારોને તે નગરોનાં જુદાં જુદાં રાજ્યો આપ્યાં. ॥ ૬૮ ॥

ચૌ૦—અવધ નૃપતિ કુચ કીન્હ વહોરી । સિલ્લે નીતિ પુનિ કલ્હો નિહોરી ॥
 ખ્રાતન પર સુત દયા કરેહુ । રાજ નીતિ ઝર સાદર ઘરેહુ ॥ ૧ ॥
 ઉત્તર નગર સુઉત્તર દૂરી । મુખ સમ્પદા જહાઉં અતિ ધૂરી ॥
 લવ કહૈં દીન્હ કૃપાનિધિ સોઈ । પટતરિ અવર નગર નહિં કોઈ ॥ ૨ ॥
 આઠ સહસ રથ તુરંગ પચાસા । દશ સહસ ગજ જે મદ આસા ॥
 લજહિં ઇન્દ્ર ગજ તિનહિં બિલોકિ । દિગપાલન જિન પ્રમુતા રોકી ॥ ૩ ॥
 ફક ફક સુતન દીન્હ રણુરાયા । વરણી કો શકૈં સુન સ્વગરાયા ॥
 ઘનદ કોટિ સમ ભરે મૈંદારા । યથાયોગ કર ભાગ ડદારા ॥ ૪ ॥

અયોધ્યામાં કુશને રાજ્ય આપી, પ્રેમથી ઘણી ઘણી નીતિને ઉપદેશ કર્યો કે,
 “હે પુત્ર ! ભાઈઓ ઉપર દયા રાખજો અને રાજનીતિને સર્વદા હૃદયમાં પ્રેમપૂર્વક ધરી
 રાખજો.” ॥ ૧ ॥ ઉત્તર નગર કે જે ઉત્તર દિશામાં ઘણું દૂર હતું, ઘણી ઘણી સુખ
 સંપત્તિઓથી ભરપૂર હતું, અને જેની ઉપમા બીજા કોઈ પણ નગરને આપી શકાય
 નહીં એવું હતું, તેમાં લવને રાજ્ય આપ્યું. ॥ ૨ ॥ હે ગજકંઠ ! રામચન્દ્રજીએ, એક
 એક કુમારને આઠ આઠ હજાર રથ, પચાસ પચાસ હજાર ઘોડા અને દશ દશ હજાર
 હાથીઓ વહેંચી આપ્યા. હાથીઓ એવા હતા કે, જેઓને બોઈ, ઇંદ્રને ભૈરાવત હાથી
 પણ લગાઈ નાથ અને દિગ્પાલ દેવતાઓ પણ પોતાની મોટાઈને હલકી માને. ॥૩॥ યથા-
 યોગ્ય વિભાગો કરીને કુબેરજીના કદોડ ભંડારો જેવા ભંડારો પણ આપ્યા, કે જેઓનું
 વર્ણન કોઈથી કરી શકાય નહીં. ॥ ૪ ॥

દો૦—સકલ તનય પરિતોષ કરિ, વિદા કીન્હ રણુવીર ॥

વિમ્મ દ્વંદ્વ યાચક સકલ, લિયે બોલિ મતિ ધીર ॥ ૬૧ ॥

રામચન્દ્રજીએ સઘળા કુમારોને સંતુષ્ટ કરી, વિદાય કર્યા અને પછી સર્વ પ્રાજ્ઞ-
 થોને તથા યાચકોને બોલાવી, ॥ ૬૯ ॥

ચૌ૦—ધેનુ વસન ધરણી ઘન ધામા । દીન્હ કીન્હ પરિપૂરણ કામા ॥

યાચક સબૈ અવધકે વાસી । બોલે પ્રમુ સુન અજ અવિનાશી ॥ ૧ ॥

હમ ભરી જન્મ ચરણ અનુરાગી । અંતકાલ સબ હોત અભાગી ॥

જો જન જાનિ લેહુ પ્રમુ સાથા । કરહુ કૃપાનિધિ સબહિ સનાથા ॥ ૨ ॥

સુનિ સનેહમય વચન મુહાયે । ચલો કલ્હો પ્રમુ અતિ સુલ પાયે ॥

સમય જાનિ કપિપતિ તહૈં આવા । અંગદ રાજ્ય દીન્હ મુખ પાવા ॥ ૩ ॥

જામ્બવન્ત લંકાપતિ વીરા । નલ અરુ નીલ દ્વિવિદ રણધીરા ॥

કોટિ કીશ જે સુર અવતારી । આયે જહાઉં કૃપાલુ સ્વરાગી ॥ ૪ ॥

આયો, વઓ, પૃથ્વી, ધનો તથા ઘરો વગેરે આપી આપીને સંતુષ્ટ કર્યા. યાચકો
 અને અયોધ્યાવાસી સર્વ લોકો બોલ્યા કે, “હે અજન્મા ! હે અવિનાશી પ્રમુ ! અમારી

વિરમિ સાંભળો. ॥ ૧ ॥ અચો કે જેઓ, જન્મભરથી આપના ચરણોના સેવક છીએ, તેઓ અંતકાલમાં અભાગીઆ થઈએ છીએ, માટે જો અચોને દાસ બહુતા હો, તે સર્વને સાથે લઈ જઈને સનાથ કરો. ” ॥ ૨ ॥ એ લોકોનાં સ્નેહમય વચનો સાંભળી, રામચન્દ્રજીએ પ્રસન્ન થઈને કહ્યું કે, ‘ત્યારે ચાલો.’ સુગ્રીવ પણ સમય બહુ, અંગદને કિંકિન્ધાનું રાજ્ય આપીને અયોધ્યામાં આવ્યો. ॥ ૩ ॥ જાંબવાન, વિભીષણ, નલ, નીલ અને દ્વિવિદ આદિ બીજા કરોડો સેવકો કે જેઓ, દેવતાઓના અંશાવતારોરૂપ હતા, તેઓ પણ રામચન્દ્રજીની પાસે આવ્યા. ॥ ૪ ॥

સો-કહ પ્રશ્ન સુનુ લંકેશ, રાજ્ય કરહુ ફક કલ્પ તુમ ॥

વચન અચલ મમ શેષ, અંત અમર પુર તાત તેહિ ॥ ૬ ॥

રામચન્દ્રજીએ વિભીષણને કહ્યું કે, “હે લંકાપતિ ! તમે મારાં પ્રથમનાં આપેલાં અવિચલ વચન પ્રમાણે એક કલ્પ સૂધી રાજ્ય કરો. પછી તમને દેવ લોકની પ્રાપ્તિ થશે ” ॥ ૬ ॥

ચૌ-જામ્બવન્ત સુન મમ મૃદુ વાની । રહુ દ્વાપર ભર અસ જિય જાની ॥

કૃષ્ણ રૂપ ધરિ મિલિહૌં તોહૌં । સમર ભૂમિ તવ જાનસિ મોહૌં ॥ ૧ ॥

સવ કહૌં સવ વિધિ ધીરજ દીન્હા । આપ ગમન સરયૂ તટ કીન્હા ॥

દક્ષિણ ભરત વામ રિપુદમનૂ । પુરવાસી સવ નિજ કુલ તરનૂ ॥ ૨ ॥

અગ્નિ વેદ ગાયત્રી છંદા । ધરિ નિજ રૂપ ચલે સુર ટુંદા ॥

પીતામ્બર પટ સુન્દરધારી । જહ ચેતન ચર અચર સુચારી ॥ ૩ ॥

પ્રથમ રૂપ ધરિ સુન્દર આઈ । જસ પ્રશુ કીન્હ સો સુન સ્વગરાઈ ॥

સમય જાનિ તવ પવન કુમારા । બોલે વચન કૃપાલુ હદારા ॥ ૪ ॥

જાંબવાનને કહ્યું કે, “દ્વાપર યુગ પૂરો થતાં સૂધી પૃથ્વીપર રહો, હું શ્રીકૃષ્ણાવતાર ધરીને સંશ્રામમાં તમને મળીશ, ત્યારે તમે મને જોગબશે. ” ॥ ૧ ॥ આ પ્રમાણે વિભીષણને તથા જાંબવાનને સર્વ પ્રકારથી ધીરજ આપીને રામચન્દ્રજી સરયૂના કીનાશ તરફ ચાલતા થયા. એમની જમણી બાજુએ, ભરતજી અને ડાબી બાજુએ શત્રુઘ્ન આવ્યા. સઘળાં અયોધ્યાવાસીઓ પણ કુલ સહિત ઉદ્ધારને માટે પછવાડે પછવાડે આવ્યાં. ॥ ૨ ॥ અગ્નિ, વેદો, ગાયત્રી, બીજા પણ સઘળા છંદો અને દેવતાઓ પણ સુંદર રૂપો ધરી, પીતામ્બરોને ધારણ કરીને આવ્યાં. અયોધ્યાનાં માણસો જ નહીં, પરન્તુ બીજા પણ જે જે કોઈ સ્થાવર જંગમ જીવો હતા, તેઓ પણ સરયૂ તરફ આવ્યાં. ॥ ૩ ॥ હે ગરુડજી ! હવે પ્રભુએ સુંદર રૂપ ધરી, સરયૂના કીનારાપર પધારીને પ્રથમ જે કહ્યું તે સાંભળો. કૃપાનિધિ પરમ ઉદાર રામચન્દ્રજીએ સમય બહુને હૃદયમાનજીને કહ્યું કે, ॥ ૪ ॥

दो०—चिरंजीव सुत रहहु तुम, जब लागि रवि भशि शेष ॥

तुहिं सेवत भिटिहहिं सकल, दुस्तर कठिन कलेश ॥ ७० ॥

“हे पुत्र ! ज्योत्स्नी सूर्य, चंद्र અને शेषनाग रहे, त्यांस्त्री तमे चिरंजीवी रहे।
जे लोक तमाई सेवन करे, तेज्जोना सधना दुस्तर અને कठण कलेश। पण
टणी जशे.” ॥ ७० ॥

चौ०—चतुरानन पहुँ धर्म सिधाये । सरहु तीर जगतपति आये ॥

चले देव अज भव सनकादी । जे मुनि अपर अलोक अनादी ॥ १ ॥

कोटिन रथ वाहन विधि नाना । अरुण अकाश न जाइ बखाना ॥

नाना मुर जय जय ध्वनि होई । पावहिं मुर जेहि चहिये जोई ॥ २ ॥

देखि नाक रथ मग परिछाही । जिमि गिरि कुमि नभ पंथ उडाही ॥

करहिं परस जल जो तनुधारी । पाय चतुर्भुज रूप मुखारी ॥ ३ ॥

चढि विमान प्रभु धाम सिधाये । सकल अमर पति कहैं सकुचाये ॥

सुमन दृष्टि नभ होय अपारा । होइ नाद विधि वेद उचारा ॥ ४ ॥

यम राजाज्ये, ब्रह्मानी पासे आवी, रामचन्द्रजीना सरयूपर महायात्रा निमित्त
पधारवाणी हकीकत कहेतां ब्रह्मा, महाशिव, सनकादिक અને जीज पणु ब्रह्मलोकवासी
अनादि मुनिथे सरयूपर आकाशमां आया. ॥ १ ॥ देवताज्जोनां અનેक प्रकारना रथे
वगेरे केशेडा वाहनोना रंगेथी सधणु आकाश अरुण धर्ध गयुं, हे जेतुं वरुन कथुं जय
नहीं. सधणा देवताज्जो जय जय शण्ड मोलवा लाग्या અને रामचन्द्रजीनी पासेथी
भनोवांछित वरदाने भेजववा लाग्या. ॥ २ ॥ देवताज्जोनां वाहनोनी बीडनी छाया जणु
पर्वतमांथी नीकणी आकाश भार्गमां उडतां टीशेनी छाया डोय जेवी देखावा लागी. आ
सभयमां जे जे केाई अयोध्यावासी वगेरे लोक सरयूनां जलने स्पर्श करवा लाग्या,
तेज्जो यतुर्भुज धर्ध, ॥ ३ ॥ विमानेपर जेसी, रामचन्द्रजीना धाममां सधाववा लाग्या,
हे, जेज्जोनां ज्यैश्वर्यने जेधने धरने पणु विस्मय थये. आकाशमांथी अपार पुष्प
वृष्टिज्जो पडवा लागी અને जेभेर वेदध्वनि व्यापी रहे। ॥ ४ ॥

छंदगीतिका—उच्चरत वेद भे चकित भरत कृपालु हैंसि सादर लयो ॥

जल परसि कर रिपुदवन सादर पद्मसम राजत मयो ॥

कपि आदि यूथप सखा प्रभुके सकल निज लौकन मये ॥

सुग्रीव प्रभु पद वंदि बारहिं बार रवि मण्डल भये ॥ १ ॥

वेदोना ध्वनिथी सर्व लोक व्यक्ति धर्ध गया. कृपानिधि रामचन्द्रजीने हसीने
भारतजीने पोताना स्वरूपमां बीन करी दीधा. शत्रु पणु सरयूनां जणने स्पर्श करी,

કમળના જેવી કાંતિવાળા થઇને, રામચન્દ્રજીના સ્વરૂપમાં મળી ગયા. વાનર આદિ સર્વ યુધ્ધપતિઓ, જેઓ રામચન્દ્રજીના મિત્ર હતા, તેઓ સઘળા, પોતપોતાના લોકોમાં ગયા. સુગ્રીવ, વારંવાર રામચન્દ્રજીના ચરણોમાં પ્રણામ કરીને સૂર્યમંડળમાં મળી ગયો. ॥ ૧ ॥

છં૦—સુર સહિત દિનકર વંશ ધ્રુવણ આનિ જલ આશ્રિત રહે ॥

તેહિ સમય બોલિ અનાદિ પ્રમુ જૂ વચન પાવન મય કહે ॥

ઇક માસ રહિ યહિ તીર તુમ મમ પુરી જિવ જે આવહીં ॥

તેહિ સુમગ દેહુ વિમાન પદ નિર્વાણ જો મમ પાવહીં ॥ ૨ ॥

સૂર્યવંશના ધ્રુવણરૂપ અનાદિ પ્રભુ રામચન્દ્રજીએ સરયૂના જળમાં આવી, બ્રહ્માને અને સઘળા દેવતાઓને પવિત્ર વચનો કહ્યાં કે, “આદરપૂર્વક મારી વાણી સાંભળો. તમે આ સરયૂના કિનારાપર એક માસ સૂધી રહેલો અને જે જે કોઈ અયોધ્યાવાસી કે ધીમે જીવ પશુ અહીં આવે, તેને હુંદર વિમાનમાં ઘેસાડીને મારા લોકમાં મોકલી દેલો. એક મહિનાની અંદર જે કોઈ અહીં આવશે, તેને મારું નિર્વાણ પદ મળશે. ॥ ૨ ॥

છં૦—યહ પરમ પાવન ધૂમિ સરયૂ ઇક પલ જે આવહીં ॥

તરિ જાત સુરપુર સકલ સાદર સર્વદા તેહિ પાવહીં ॥

યહ જન્મ ભરિ મમ સંગ વાસી રહે નિશિ વાસર સદા ॥

તે તુરત આનહુ સહિત સાદર મુનહુ મમ વાળી મુદા ॥ ૩ ॥

આ પરમ પવિત્ર ધૂમિમાં સરયૂના કિનારા ઉપર એક માસ પછી પશુ જે જે કોઈ આવીને એક પલ માત્ર પશુ રહી સ્નાન કરશે, તે પ્રાણી, અંતે સંસારમાંથી તરી દેવલોકને પ્રાપ્ત થશે. આ અયોધ્યાવાસીઓ તો જન્મભરથી રાત દિવસ સર્વદા મારી સાથે જ રહેલા છે, તેથી તે સર્વને તુરત જ પ્રેમપૂર્વક મારા લોકમાં લઈ આવલો.” ॥ ૩ ॥

છં૦—કહિ વચન અંતર્ધાન પ્રમુ જ્યોં દામિની ઘન સો લયો ॥

નમ જ્યતિ જય જય કાર જય મય જ્યતિ જયતા નમ હયો ॥

યહિ ભાંતિ રણપતિ જગ ચરાચર સકલ હૈ નિજ ધામકો ॥

સો કલ્હો ઝમહિ કૃપાયતન ઝર રાલિ સાદર રામકો ॥ ૪ ॥

એટલાં વચનો બોલીને સર્વ જગતના પ્રભુ રામચન્દ્રજી, જેમ વીજળી અદૃશ્ય થઈ જાય તેમ અદૃશ્ય થઈ ગયા. આકાશમાં એ સમયે ‘જય જય, જયતિ જયતિ નમો નમઃ’ એવા પ્રકારના માંગલિક શબ્દો બ્યાપી રહ્યા. આ પ્રમાણે રામચન્દ્રજી, સઘળાં ચરાચર પ્રાણીઓને લઈ સ્વધામમાં પધાર્યાં એ કથા સદાશિવે હૃદયમાં રામચન્દ્રજીનું ધ્યાન રાખીને પાર્વતીની પાસે કહી. ॥ ૪ ॥

દો-ગિરિજા સંત સમાગમ, સમ ન લાભ કહ્યુ આન ॥

બિન હરિ કૃપા ન હોઈ સો, ગાવર્હિ વેદ પુરાણ ॥ ૭૧ ॥

કથા સમાપ્ત કરીને સદાશિવ બોલ્યા કે, “હે પાર્વતી ! સંત લોકોના સમાગમ જેવો બીજો કોઈ પણ લાભ નથી. પરંતુ તે લાભ હરિની કૃપા વિના મળતો નથી એમ વેદો અને પુરાણો ગાય છે.” ॥ ૭૧ ॥

દો-યહિ વિધિં સબ સંવાદ મુનિ, પ્રફુલ્લિત ગરુડ શરીર ॥

બાર બાર તેહિ ચરણ ગહિ, જાનિ દાસ રઘુવીર ॥ ૭૨ ॥

ગરુડજીએ કાકભુશંડજીના મુખથી આ સંવાદ સાંભળી, આનંદને લીધે શરીરમાં પ્રફુલ્લિત થઈ, કાકભુશંડજીને રામચન્દ્રજીના દાસ બાણીને વારંવાર તેમના ચરણોમાં પ્રણામ કર્યા. ॥ ૭૨ ॥

ચૌ-કહેઉ પરમ પુનીત ઇતિહાસા । મુનત શ્રવણ છૂટે સબ ત્રાસા ॥

મળત કલ્પતરુ કરુણા પુંજા । ઉપજૈ પ્રીતિ રામ પદ કંજા ॥ ૧ ॥

મન ક્રમ વચન જનિત અવ જાઈ । મુનર્હિ જે કયા શ્રવણ મન લાઈ ॥

તીર્થ અવર સાધન સમુદાઈ । યોગ વિરાગ દાન નિપુણાઈ ॥ ૨ ॥

નાના કર્મ ધર્મ વ્રત દાના । સંયમ દમ જપ તપ મલ નાના ॥

ભૂત દયા દ્વિજ ગુરુ સેવકાઈ । વિદ્યા વિનય વિવેક બઢાઈ ॥ ૩ ॥

જાઈ લગિ સાધન વેદ બંતાની । સવકર ફલ હરિ ભક્તિ મવાની ॥

સો રઘુનાથ ભક્તિ શ્રુતિ ગાઈ । રામ કૃપા કાહ્યક પાઈ ॥ ૪ ॥

હે પાર્વતી ! મેં આ પવિત્ર ઇતિહાસ તમને કહી સંભળાવ્યો, કે જેના શ્રવણ-માત્રથી સંસારરૂપી સઘળો ત્રાસ ટળી જાય અને ભક્ત લોકોના કલ્પવૃક્ષરૂપ કરુણાનિધાન રામચન્દ્રજીનાં ચરણોમાં પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય. ॥ ૧ ॥ જેઓ મન લગાવીને આ કથાનું શ્રવણ કરશે, તેઓનાં કાયિક, માનસિક તથા વાચિક પાપો નષ્ટ થઈ જશે. તીર્થ-યાત્રા આદિ કૃત્યોનો સમૂહ, યોગ, વૈરાગ્ય, દાન, વિવેક, ॥ ૨ ॥ અનેક પૂજન આદિ કર્યો, વ્રતો, મહા દાનો, નિયમો, યમો, જપો, તપો, અનેક પ્રકારના યજ્ઞો, પ્રાણીઓ ઉપર દયા, પ્રાણીઓની તથા ગુરુઓની સેવા, વિદ્યા, વિનય અને વિસ્તીર્ણ શાસ્ત્ર વિવેચન ઇત્યાદિ ॥ ૩ ॥ જે જે કોઈ સાધનો વેદે કહેલાં છે, તે સર્વનું રૂપ રામચન્દ્રજીની ભક્તિ છે. વેદે ગાયેલી એ રામચન્દ્રજીની ભક્તિ રામચન્દ્રજીની કૃપાથી જ કેટલાંકને પ્રાપ્ત થઈ છે. ॥ ૪ ॥

દો-મુનિ દુર્લભ હરિ ભક્ત નર, પાવર્હિ બિનર્હિ પ્રયાસ ॥

જો યહ કયા નિરંતર, મુનૈ માન વિશ્વાસ ॥ ૭૩ ॥

જે મનુષ્ય વિશ્વાસ ધરીને નિરંતર આ કથાનું શ્રવણ કરશે, તેને પ્રયાસ વગર જ હરિભક્તિ પ્રાપ્ત થશે, જે હરિભક્તિ મુનિઓને પણ દુર્લભ છે. ॥ ૭૩ ॥

શ્લો०—યઃ પૃથ્વીભરવારણાયદિવિજૈઃ સંપાર્થિતશ્ચિન્મયઃ ।

સંજાતઃ પૃથિવીતલે રવિકુલે માયામનુષ્યોઽવ્યયઃ ॥

નિશ્ચક્રં હતરાક્ષસઃ પુનરગાઢ્વસ્ત્વમાર્થં સ્થિરામ્ ।

કીર્તિમ્પાપહરાં વિધાય જગતાં તં જાનકીશં ભજે ॥ ૧ ॥

જે અવ્યય સ્વરૂપ પરમાત્મા પૃથ્વીના ભારને દૂર કરવાને માટે દેવતાઓની પ્રાર્થનાથી, માયાથી મનુષ્યરૂપે પૃથ્વીપર સૂર્યકુલમાં પ્રગટ થયા. અને સંપૂર્ણ રાક્ષસોને મારી, જગતમાં કીર્તિની સ્થાપના કરી પછી પોતાના ધામમાં પધાર્યા. એવા જે રામચન્દ્રજી તેમને હું ભણું છું. ॥ ૧ ॥

દો०—ગયત્ત ગરુડ વૈકુંઠ ઇમિ, મયો સુભગ સંવાદ ॥

અશ્વમેધ ટીકા કરિ પण्डित कालिदास ॥ ૭૪ ॥

ગરુડજી વૈકુંઠમાં ગયા, આવી રીતે આ સુંદર સંવાદ થયો. અશ્વમેધકાંડનું શોધન કરી પંડિત કાલિદાસે આ રામાયણની સરળ ટીકા કરી છે. ॥ ૭૪ ॥

લવકુશકાંડનું શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર સમાપ્ત.

श्रीगणेशाय नमः ।

॥ श्रोतलसीदासकृत रामायण ॥

अथ श्रीरामचंद्रके चतुर्दश वर्ष वनवासका तिथिपत्र ।

शुद्ध गुजराती भाषांतर.

दो०—सुमिरि रामसिय चरण शुभ, सकल सुमंगलदानि ॥

अधिवेश मत कहौं कछु, लीला समय बखानी ॥ १ ॥

सधणां सुमंगलाने देनारां श्रीसीतारामनां शुभ व्यर्थकभणानुं स्मरण करी,
अधिवेशना मतप्रभाणु रामचंद्रलुनी वीराना समयेनुं संक्षिप्त तिथिपत्र आपुं छुं ॥ १ ॥

चौ०—चैत शुक्ल नवमी जगजानी । तेहि दिन जन्म लियो सुखदानी ॥

वर्ष चतुर्दश चारहु भाई । बालचरित्र किये सुखदाई ॥ १ ॥

वर्ष पंच दश माहिं सुहाये । विश्वामित्र बुलावन आये ॥

पंद्रह दिवस संग मुनिनाथा । काज संभारे श्रीरघुनाथा ॥ २ ॥

पुनि प्रभु मिथिलापुर जब आये । जनकरायेन दर्शन पाये ॥

धनुषभंग कर जय जिमि पाई । पन्द्रह दिवस रहे रघुराई ॥ ३ ॥

हिमक्रतु अगहन मास सुहावन । शुक्ल पक्ष पांचे तिथि पावन ॥

मीन लग्न वृश्चिकके भानू । भयो व्याह आनंदनिधानू ॥ ४ ॥

वर्ष पंचदशके भगवाना । सीय वर्ष छःकी जग जाना ॥

रामचंद्रलुके चैत्र शुद्ध नवमीने दिवसे जन्म लीयो. आरे भाष्येते ते पछी
चौद वर्ष सूधी सुप्रहाथी बालचरित्रो कर्यो. ॥ १ ॥ पंद्रहमें वर्षे विश्वामित्र भोलाववा
आया. रामचंद्रलुके पंद्रह दिवस सुधी विश्वामित्रनी साथे रहने तेमनुं कार्य
सुधाई. ॥ २ ॥ पछी रामचंद्रलु मिथिलापुरमां पधायो. त्यां जनक राजने दर्शननुं सुख
भयो. प्रभु धनुषने भंग करी, पंद्रह दिवस सूधी मिथिलामां ज रह्यो. ॥ ३ ॥ डेमेंत
रघुना वृश्चिक संक्रांतिवाणा भागसर भासना शुक्ल पक्षनी पांचयमेने दिवसे, रामचंद्र-
लुको विवाह थयो. ॥ ४ ॥ आ समयमां रामचंद्रलु पंद्रह वर्षना हुता अने सीतालु
७ वर्षनां हुता.

દો-કરિ વિવાહ આયે ઘરહિ, મંગલ મોદ અપાર ॥

દ્વાદશ વર્ષ વિલાસ યુત, રહે કૃપા આગાર ॥ ૨ ॥

રામચન્દ્રજી વિવાહ કરી, ઘેર આવી, બાર વર્ષસુધી મંગળથી, આનંદથી તથા વિલાસોથી સંયુક્ત થઇને અયોધ્યામાં રહ્યા. ॥ ૨ ॥

ચૌ-વર્ષ સતાઈસ મેં રઘુનાથા । કીન ગમન વન લક્ષ્મણ સાથા ॥

ત્રીન દિવસ વીતે જલપાના । કિયો રામ સીતા જગ જાના ॥ ૧ ॥

ચૌથે દિવસ લષણ રઘુરાઈ । શૃંગવેર પુર ફલ કહ્યું સ્વાઈ ॥

પંચમે દિન શ્રીકૃપાનિધાના । મુરસરિ ઉતરિ ચલે ભગવાના ॥ ૨ ॥

મરદ્વાજ આશ્રમ મુલ્કદાઈ । રહે તહાં ઇક દિન રઘુરાઈ ॥

વાલ્મીકિસે મિલ મુલ્ક પાઈ । ચિત્રકૂટમેં કુટી બનાઈ ॥ ૩ ॥

તહૈં જયન્ત સિલ્લ દીનહ રમેશા । વાસ કીનહ કહ્યું દિન અવશેષા ॥

સત્યાવીશમે વર્ષે, લક્ષ્મણજી સહિત અને સીતાજી સહિત વનવાસમાં પધાર્યા. પહેલા ત્રણ દિવસ તે બંને પાનથી જ વ્યતીત કર્યા. ॥ ૧ ॥ ચોથે દિવસ શૃંગવેર પુરમાં આવીને કાંઈક ક્ષણહાર કર્યો. પાંચમે દિવસે ગંગાજીને ઉતરી, સામે પાર પધાર્યા. ॥ ૨ ॥ એક દિવસ ભરદ્વાજ યુનિના સુંદર આશ્રમમાં રહી, પછી વાલ્મીકિથી મળી, ચિત્રકૂટમાં પહોંચી બનાવીને રહ્યા. ॥ ૩ ॥ ત્યાં જયંતને શિક્ષા લીધી અને કેટલાએક દિવસોસુધી નિવાસ કર્યો. ॥

દો-ચિત્રકૂટસે ચલ બહુરિ, વધ વિરાધ કર કીનહ ॥

મિલ સુતીક્ષ્ણ શરભંગસે, કૃષિ અગસ્ટ્ય મુલ્ક દીનહ ॥ ૩ ॥

ચિત્રકૂટથી ચાલી, વિરાધનો વધ કરી, શરભંગ યુનિને, સુતીક્ષ્ણ યુનિને તથા અગસ્ટ્ય યુનિને સુખ લીધું. ॥ ૩ ॥

ચૌ-ઈહિવિધે દ્વાદશ વર્ષ વિતાયે । પુનિ પ્રશ્ન પંચવટીમેં આયે ॥

વર્ષ ત્રયોદશ મયો પ્રવેશા । સ્વરૂપણ વધ કીનહ રમેશા ॥ ૧ ॥

માઘ શુક્લ આઠે જબ આઈ । દિન મધ્યાનહ દશાનન જાઈ ॥

છલ કરિ હરી સીય મહરાની । લે ગયો નિજ લંકા રજધાની ॥ ૨ ॥

પુનિ જટાયુકો કર ઉદ્ધારા । દુષ્ટ કવન્ધ નિશાચર મારા ॥

શવરિહિ ગતિ દે પંચમ માસા । મિલિ અપાઢ મુગ્રીવ હુલાસા ॥ ૩ ॥

બાલિહિ માર માસ તહૈં ચારી । રહે પ્રવર્ષણ પર અમુરારી ॥

પુનિ સહિત સ્વોજન કહૈં વાનર । જેહિ વિધિ ચલે બુદ્ધિ ચલ આગર ॥ ૪ ॥

આ પ્રમાણે બાર વર્ષ વીતાવી, પંચવટીમાં પધાર્યા, ત્યાં તેરમા વર્ષનો પ્રવેશ થયો. એ સમયમાં શૂંષણખાને વિરુપ કદી અને અર દ્રુપણનો વધ કર્યો. ॥ ૧ ॥ માઘ શુદ્ધિ ૮ ને દિવસે મધ્યાનહ સમયમાં સવણ પંચવટીમાં જઈ, છળ કરી, મહાશયી સીતાજીનું હરણ કરીને તેમને લંકામાં લઈ ગયો. ॥ ૨ ॥ રામચન્દ્રજીએ, જટાયુને

ઉદ્ધાર કરી, દુષ્ટ કબંધને માર્યો. અને શબરીને સદ્ગતિ આપી. પછી પાંચમે મહિને એટલે આષાઢ માસમાં સુગ્રીવથી મિત્રતા કરી, ॥ ૩ ॥ વાળીને વધ કરીને ત્યાં પ્રવર્ષણ પર્વત ઉપર ચાર માસ સૂધી રહ્યા. પછી સીતાજીની ખોળ કરવાને માટે બળવાન તથા અદ્વિષ્ટ બુદ્ધિવાળા વાનરાઓ આવ્યા. ॥ ૪ ॥

દો-માર્ગશીર્ષ કૃષ્ણા શુભગ, હરિવાસર હનુમાન ॥

સિંધુ લૌંચિ લંકાહિ ચલે, મહાવીર બલવાન ॥ ૪ ॥

માગશર વદિ એકાદશીને દિવસે મહાવીર હનુમાનજી સચુદ્રનું ઉદ્ધવન કરીને લંકામાં ગયા. ॥ ૪ ॥

ચૌ-ત્રયોદશી દ્વંદ્વે હનુમાના । પુનિ અશોક વન માર્હિ સમાના ॥

જનકસુતાકે દર્શન પાર્હ । મુદ્રી પ્રમુકી દીઠ ગર્હાર્હ ॥ ૧ ॥

પુનિ અશોકવન સકલ ઉજારા । ચૌદશકો અણ્ય કહૈં મારા ॥

લંક દાહ કર સિય તટ આર્હ । ચૂડામણિ લે ચલે મુર્હાર્હ ॥ ૨ ॥

વારિધિ લૌંચ સેન નિજ આયે । સમાચાર સુન સબ હર્ષાયે ॥

ચલે તર્હાંતે સબ મુલ્ખ પાર્હ । પૌંચ દિવસ મગ માર્હિ ચિતાર્હ ॥ ૩ ॥

અગહન શુક્લા છટ મુલ્ખદાર્હ । કિર્તિકથા સબ પઠુંચે આર્હ ॥

શુક્રવાર સપ્તમી મુર્હાર્હ । જનકસુતાકી મુષિ પ્રમુ પાર્હ ॥ ૪ ॥

તેરથને દિવસે આખી લંકામાં શોધ કરીને અશોક વનમાં ગયા; ત્યાં સીતાજીનું દર્શન મળતાં સીતાજીને મુદ્રિકા (વીંટી) આપી. ॥ ૧ ॥ ચૌદથને દિવસે અશોક વનને બાંગી નાખી, અક્ષય કુમારને મારી નાખી, લંકાને બાળી, સીતાજીની પાસેથી ચૂડામણિ લઈ, ત્યાંથી ચાલી, ॥ ૨ ॥ સચુદ્રનું ઉદ્ધવન કરી, પોતાની સેનામાં આવ્યા. સર્વ વાનરાઓ, સમાચાર સાંભળીને રાજ થયા. પછી સર્વ વાનરાઓ, સુખ પામીને ત્યાંથી આવ્યા, તે માર્ગમાં પાંચ દિવસ વીતાડીને ॥ ૩ ॥ માગશર શુદિ છઠ્ઠેને દિવસે (પુને-મિયા મહિનાના હિસાબથી પ્રથમ કૃષ્ણપક્ષ આવે અને પછી શુકલપક્ષ આવે.) કિર્તિ-ન્ધામાં આવી પહોંચ્યા. માગશર શુદિ સાતમને દિવસે સીતાજીની ખબર મળી. ॥ ૪ ॥

દો-અગહન શુક્લા અષ્ટમી, સેન સહિત ભગવાન ॥

ઉત્તરાફાલશુનિ નલતર્મે, લંકાહિ કીન પયાન ॥ ૫ ॥

માગશર શુદિ આઠમને દિવસે ઉત્તરાફાલશુની નક્ષત્રમાં રામચન્દ્રજીએ સેના સહિત લંકા તરફ કુચ કરી ॥ ૫ ॥

ચૌ-સાત દિવસ મગ માર્હિ ચિતાય । પૂનોકો વારિધિ તટ આયે ॥

પૌષ તૃતીયા તક મુલ્ખરાસા । ત્રીન દિવસ તર્હૈં કીન નિવાસા ॥ ૧ ॥

પૌષ ચતુર્થી કૃષ્ણ મુર્હાર્હ । આયે શરણ વિમીષણ ઘાર્હ ॥

પૌષ અષ્ટમી તક રઘુરાર્હ । વિનય કીન સાગર તટ આર્હ ॥ ૨ ॥

નવમી વિમ્બ રુપ ધરિ સાગર । આયે શરણ રામ નયનાગર ॥

દશમી પૌષ સેતુ દૃઢ ભારી । દશ યોજન કરિ રચ્યો વિચારી ॥ ૩ ॥

एकादशी कहैं योजन वीशा । बारस तीस बैँध्यो वारीशा ॥

ચાલિસ યોજન તેરસ વાસર । રચ્યો સેતુ નલ નીલ ઉજાગર ॥ ૪ ॥

दश योजन आयत रच दीन्हा । शत योजन विशाल कपि कीन्हा ॥

માર્ગમાં સાત દિવસ લાગ્યા. પુનેમને દિવસે પ્રભુ સમુદ્રને કિનારે પહોંચ્યા. પૌષ વદિ ત્રીજ સૂધી એટલે ત્રણ દિવસ સૂધી રામચન્દ્રજીએ ત્યાં નિવાસ કર્યો ॥ ૧ ॥ પૌષ વદિ ચોથને દિવસે વિલીપણુ રામને શરણે આંચ્યો, પૌષ વદિ આઠમ સૂધી પ્રભુએ સમુદ્રની પ્રાર્થના કરી ॥ ૨ ॥ પૌષ વદિ નવમીને દિવસે સમુદ્ર, દ્વાદશજનું રુપ ધરી, રામચન્દ્રજીને શરણે આંચ્યો. પૌષ વદિ દશમીને દિવસે, વાનરાઓએ દશ યોજન સેતુ બાંધ્યો. ॥ ૩ ॥ એકાદશીને દિવસે વીશ યોજન સેતુ બાંધ્યો. દ્વાદશીને દિવસે ત્રીશ યોજન સેતુ બાંધ્યો અને ત્રયોદશીને દિવસે ચાલીસ યોજન સેતુ બાંધ્યો. નલ અને નીલ એઓના ઉપરીપણા નીચે એ પ્રમાણે સેતુબંધન થયું. (બીજા અંથમાં તો પહેલે દિવસ ૧૪ યોજન, બીજે દિવસે ૨૦ યોજન, ત્રીજે દિવસે ૨૧ યોજન, ચોથે દિવસે ૨૨ યોજન અને પાંચમે દિવસે ૨૩ યોજન બંધાયા એટલે એ રીતે પાંચ દિવસે સેતુ બાંધવામાં આંચ્યો એમ લખ્યું છે.) ॥૪॥ એ સેતુ દશ યોજન પહોંચ્યો અને સો યોજન લાંબો બાંધવામાં આંચ્યો.

દોઢ-ચૌદસસે દ્વિતીયા તલક, ઉતરે સાગર પાર ॥

દશમી તક ગઢ લંકા કહૈં, ઘેર્યો સહિત વિચાર ॥ ૬ ॥

રામચન્દ્રજીએ પૌષ વદી ચૌદશથી પૌષ શુદ્ધ બીજ સૂધી સમુદ્રને ઉતરી, પછી પૌષ શુદ્ધ દશમી સૂધીમાં લંકાને ઘેરો ઘાલ્યો. ॥ ૬ ॥

ચૌઠ-પૌષ શુક્લ હરિવાસર આઈ । શુક સારણ કપિ સેન દિસાઈ ॥

द्वादशमे प्रभु यह मत भावा । चारि भाग निज कटक बनावा ॥ १ ॥

છત્ર મુકુટ રાવણકે જોઈ । કાટે પ્રભુ તાહી દિન સોઈ ॥

સેન દશાનનકી દિન તીની । મંડે સન્નદ્ધ યુદ્ધ રંગ મીની ॥ ૨ ॥

માઘ કૃષ્ણ પ્રતિપદ જબ આઈ । અંગદ ફિરિ આયે સમુદ્ધાઈ ॥

દ્વિતિયાસે નવમી તક આઈ । દોઝ દલ કીન્હ યુદ્ધ હરપાઈ ॥ ૩ ॥

નાગપાંસ ઘનનાદ ચલાઈ । દશમી ગરુડ કાટ ગયે આઈ ॥

द्वादशि तक कर युद्ध अपारा । मयों धुन्नलोचन बल भारा ॥ ४ ॥

પૌષ શુદ્ધ અગીઆરથને દિવસે શુકે અને સારણે, રાવણને વાનરાઓની સેના દેખાડી. રામચન્દ્રજીએ, આરસને દિવસે વિચાર કરી, પોતાની સેનાને ચાર ભાગોમાં ગોઠવી; ॥ ૧ ॥ અને તે જ દિવસે રાવણનાં છત્રને તથા મુકુટને કાપી નાખ્યા પછી ત્રણ દિવસ સૂધીમાં રાવણની સેના, યુદ્ધ કરવા તૈયાર થઈ. ॥ ૨ ॥ માઘ વદિ પ્રતિપદને દિવસે, અંગદ રાવણની પ્રાસે વાતચીત કરીને ફરી આંચ્યો. માઘ વદિ બીજથી નવમી

સૂધી બન્ને સેનાઓને પરસ્પર યુદ્ધ થયું, ॥ ૩ ॥ કે જેમાં ઇદ્રજિતે નાગ પાશથી રામ-ચન્દ્રજીને બાંધી લીધા. દશમીને દિવસે ગરૂડજી આવીને નાગ પાશોનું બંધન કાપી ગયા. પછી ધૃમ્ભલોચન બારસના દિવસ સૂધી અપાર યુદ્ધ કરીને મરણ પામ્યો, ॥ ૪ ॥

દો-માવસ તક કપિ સેનને, મારે દૈવ સુધીર ॥

માથ થુલ્લકી ચૌથતક, લરચો દશાનન વીર ॥ ૭ ॥

માથ વદિ અભાસ સૂધીમાં વાનરાઓની સેનાએ મોટા મોટા રાક્ષસોને માર્યા. માથ શુદિ ચોથ સૂધી રાવણે યુદ્ધ કર્યું, ॥ ૭ ॥

ચૌ-પંચમિસે આઠે તક આઈ । કુમ્ભકર્ણ કહૈં દિયો જગાઈ ॥

નવમીસે ચૌદશ તક આઈ । લરચો મૃત્યુ રઘુપતિસે પાઈ ॥ ૧ ॥

માથ થુલ્લ પૂનો દિન પાવન । લરચો ન શોક પ્રસિત રહ્યો રાવળ ॥

ફાલ્ગુન પાંચે તક ભગવાના । કિયો નરાન્તક વધ બલવાના ॥ ૨ ॥

પુનિ આઠે તક દૈત્ય અપારા । મારે શ્રીરઘુનાથ હદારા ॥

કુંભ નિકુંભ દૈત્ય બલવાના । તેરસ તક મારે ભગવાના ॥ ૩ ॥

પુનિ થુલ્લા દ્વિતિયા જબ આઈ । માર્યો જમ્બુક દૈત્ય રઘુરાઈ ॥

ફાલ્ગુણ શિવતેરસ ધનનાદા । મરો મયો દેવન અહલાદા ॥ ૪ ॥

ચૌદશમે શોકિત દશમાલા । યુદ્ધ કિયો નહિ દુઃખ વિશાલા ॥

પછી માથ શુદિ પાંચમથી આઠમ સૂધી કુંભકર્ણને જગાડવામાં આવ્યો. કુંભકર્ણ નોમથી ચૌદશ સૂધી યુદ્ધ કરીને રામચન્દ્રજીથી મૃત્યુ પામ્યો, ॥ ૧ ॥ માથ શુદિ પૂને-મને દિવસે રાવણ શોકઅસ્ત રહ્યો, તેથી લડયો નહીં. ફાગણ વદિ પાંચમ સૂધીમાં રામ-ચન્દ્રજીએ નરાન્તકને માર્યો, ॥ ૨ ॥ પછી આઠમ સૂધીમાં બીજા પક્ષ અપાર રાક્ષસોને માર્યા. તેરશ સૂધીમાં રામચન્દ્રજીએ કુંભને તથા નિકુંભને માર્યા, ॥ ૩ ॥ પછી ફાગણ શુદિ બીજ સૂધીમાં રામચન્દ્રજીએ જમ્બુકને માર્યો. ફાગણ શુદિ તેરશને દિવસે ઇદ્ર-જિત મરણ પામ્યો અને દેવતાઓને આનંદ થયો, ॥ ૪ ॥ ચૌદશને દિવસે રાવણ શોક-અસ્ત રહ્યો તેથી લડયો નહીં ॥

દો-ફાલ્ગુણ શુલ્કા પૂર્ણિમા, કરન ચલ્યો દશરીશ ॥

મારે સવ સેનાપતી, આઠે તક જગદીશ ॥ ૮ ॥

ફાગણ શુદિ પૂનેમને દિવસે, રાવણ યુદ્ધ કરવા નીકળ્યો. ચૈત્ર વદી આઠમ સૂધીમાં રામચન્દ્રજીએ રાવણના સઘળા સેનાપતિઓને મારી નાખ્યા, ॥ ૮ ॥

ચૌ-ચૈત્ર કૃષ્ણ નવમી જબ આઈ । મારી શક્તિ લવણકે જાઈ ॥

પુનિ હનુમાન સજીવન લાયે । સૂર્વિચ્છિત લવણ ચેત તબ પાયે ॥ ૧ ॥

દશમી દિવસ યુદ્ધ અતિ મારી । કીનો રાવળસે અમુરારી ॥

માતલિં હરિવાસર કહૈં આયો । મુરપતિકો રથ પ્રમ્થ હિત લાયો ॥ ૨ ॥

द्वादशि रथारूढ भगवाना । आये सेन सहित मैदाना ॥
 तेहि दिनसे अष्टादश वासर । रावणसे भयो युद्ध भयंकर ॥ ३ ॥
 चैत्र शुक्ल चौदश जब आई । मरयो दशानन जग दुखदाई ॥
 पूनोके दिन देह दशानन । दाह विभीषण कियो दुखित मन ॥ ४ ॥

चैत्रवदी नोभने दिवसे रावणु लक्ष्मणुलने सांग भारी अने हनुमानलुके संजवनी
 औषधी लावीने लक्ष्मणुलने, भूरेछाँ उतारी सयेत कथां ॥ १ ॥ चैत्र वदि दशमीने दिवसे
 रामचन्द्रलने रावणुनी साथे भडा भयंकर युद्ध थयुं. अगीयारसने दिवसे छंद्रेना सारथि
 भातवि रामचन्द्रलने भाटे रथ लधने आग्या ॥ २ ॥ पारसने दिवसे रामचन्द्रल, के
 रथमां पीराल, सेनासहित रणभूमिमां आग्या. ते दिवसथी जेठले चैत्र वदि पारसना
 दिवसथी अहार दिवस सूधी रावणु साथे भयंकर युद्ध थयुं ॥ ३ ॥ चैत्र सुदि द्वादशने
 दिवसे जगतने दुःख देनासे रावणु रामचन्द्रलना हाथथी भरषु पाग्यो अने पूनभने-
 दिवसे विभीषणु दुःखित मनथी रावणुनी दाहकिया करी ॥ ४ ॥

दो०-प्रतिपदकहँ वैशाखकी, इन्द्र अमिय वरषाय ॥

भालु कीश जे रण परे, तिनको दियो जिवाय ॥ ९ ॥

वैशाख वदि पीरने दिवसे, छंद्रे अभृतनी वृष्टि करीने वानराज्याने तथा शीछिने
 लवतां कथी के जेजो रणभूमिमां भरषु पाग्यां हतां ॥ ९ ॥

चौ०-पुनि द्वितियाके दिन भगवाना । राज्य विभीषण दीन मुजाना ॥

तृतियाको श्रीजनकदुलारी । आय अनलमें प्रविश सुखारी ॥ १ ॥

निकसि अनलते अर्चनि कुमारी । भयो कपिन मन अचरज भारी ॥

दिन दश और मास दश चारी । रही लंकमें सीय दुखारी ॥ २ ॥

चौथ कपिन संग बैठ विमाना । कीन्ह अवध कहँ राम पयाना ॥

पाँचै तिथि प्रयाग अन्हारि । छठको मिले भरत सन आई ॥ ३ ॥

यहि विधि वर्ष चतुर्दश बीते । आये राम भये मन चीते ॥

कृष्ण सप्तमी माघव मासा । सबके मन अति भयो ह्रुलासा ॥ ४ ॥

वैशाख वदि पीरने दिवसे ज रामचन्द्रलुके विभीषणुने लंकानु राज्य आग्युं.
 वैशाख वदि त्रीने दिवसे सीतालुके अग्निमां प्रवेश कयो ॥ १ ॥ अने ते अग्निमांषी
 सीतालुने अहार नीकजेलों जेधने, वानराज्याता मनमां जोहुं आश्चर्य थयुं. सीताल
 योह मास अने दश दिवस सूधी लंकामां दुःखितपणुथी रक्षां हतां ॥ २ ॥ वैशाख
 वदि योथने दिवसे वानराज्याने विमानमां साथे जेसाडीने रामचन्द्रलुके त्यांथी प्रयाग
 कर्जुं. प्रणु. वैशाख वदि पांचभने दिवसे प्रयागमां नहधने छडुने दिवसे भरतलने
 मग्या ॥ ३ ॥ आ प्रभाणु योह वर्ष वीततां रामचन्द्रल अयोध्यामां पधायो. वैशाख
 वदि सातभने दिवसे महेत्सवथी सर्वने आनंद थयो ॥ ४ ॥

દો૦—ફકતાલિસવે વર્ષમે, રામચંદ્ર ભગવાન ॥

આયુઃ વસિશ વર્ષકી, જનકસુતા ગુણસ્વાન ॥ ૧૦ ॥

રામચન્દ્રજી વનવાસમાંથી અયોધ્યામાં પધાર્યા, તે સમયે રામચન્દ્રજીની અવસ્થા બ્રહ્માલીસ વર્ષની હતી અને સીતાજીની અવસ્થા બત્રીસ વર્ષની હતી. ॥ ૧૦ ॥

ચૌ૦—તેહિ દિન સિંહાસન ભગવાના । વૈટે રાજતિલક જગ જાના ॥

ભાદૌંકી નવમી જવ આઈ । ગર્ભવતી મહ સીય મુહાઈ ॥ ૧ ॥

ચૈત્ર દ્વાદશી શુકલ દુલારી । આજ્ઞા લષણ રામ ઝર ધારી ॥

જનકસુતાકો ત્યાગો જાઈ । આશ્રમ વાલ્મીકિ મુનિરાઈ ॥ ૨ ॥

વાલ્મીકિ તહૈ રક્ષા કીન્હી । પુત્રી સમ સીતહિ તિન્હ લીન્હી ॥

નવમી માસ અષાઢ મનોહર । જન્મે લવ કુશ દોડ મુન્દરવર ॥ ૩ ॥

તાપસ વેષ વનાય દુલારી । રહીં વિપિન મહૈ જનકદુલારી ॥

ગ્યારહ સહસ્ર વર્ષ ભગવાના । કીન્હો રાજ ધર્મ વિધિ નાના ॥ ૪ ॥

પુનિ લવ કુશકો દીન્હો રાજૂ । ગયે લોક સાકેત સમાજૂ ॥

વૈશાખ વદિ સાતમને દિવસે રામચન્દ્રજી રાજ્યતિલક ધરીને સિંહાસનપર બીરાજ્યા. ભાદરવા મહિનાની નવમી આતી, ત્યારે સીતાજી ગર્ભવતી થયાં. ॥ ૧ ॥ ચૈત્ર શુદ્ધિ બારસને દિવસે લક્ષ્મણજી, રામચન્દ્રજીની આજ્ઞાને હૃદયમાં ધરી, વાલ્મીકિના આશ્રમના સમીપમાં સીતાજીને મૂકી આવ્યા. ॥ ૨ ॥ ત્યાં વાલ્મીકિએ સીતાજીની રક્ષા કરી અને પુત્રીની પેઠે પાલન કર્યું. આષાઢ માસની નવમીને દિવસે લવ, કુશને જન્મ થયો. ॥ ૩ ॥ સીતાજી તપસ્વિનીનેા વેષ ધરી, વનમાં દુઃખી સ્થિતિથી રહ્યાં હતાં. રામચન્દ્રજીએ અગીઆર હજાર વર્ષસૂધી ધર્મપૂર્વક રાજ્ય કર્યું. ॥ ૪ ॥ રામચન્દ્રજી છેવટ લવને તથા કુશને રાજ્ય આપીને પોતાના ધામરૂપ સાકેત લોકમાં સધળા સમાજની સાથે પધાર્યા. ॥

દો૦—અગ્નિવેશકો સાર લે, દિવજ જ્વાલાપ્રસાદ ॥

વર્ણેકુ રામચરિત્ર કહ્યું, જેહિ મુનિ મિટાઈં વિષાદ ॥ ૧૧ ॥

જ્વાલાપ્રસાદ મિત્રે અગ્નિવેશનાં ગ્રંથનેા સાર લઇને રામચરિત્રનું આ સંક્ષિપ્ત વર્ણન કર્યું છે. આ સાંભળવાથી સર્વ ખેદો નષ્ટ થઈ જાય છે. ॥ ૧૧ ॥

દો૦—શ્રીગુરુ જ્વાલાનાયકે, ચરણકમલ મન લાય ॥

વર્ણીં તિથિ વનવાસકી, મુનિ સંશય ભ્રમ જાય ॥ ૧૨ ॥

શ્રીજ્વાલાનાથ ગુરુનાં ચરણકમળોમાં ચિત્ત લગાવીને આ વનવાસાદિકની તિથિઓનું વર્ણન કર્યું છે, કે જે સાંભળવાથી સંશય તથા ભ્રમ નષ્ટ થઈ જાય છે. ॥ ૧૨ ॥

શ્રીરામચંદ્રજીની લીલાઓનું તિથિપત્ર સંપૂર્ણ.

શિવપુરાણ ખરીદ કરનારાઓ ભેઈ તપાસી ખાંચમી આવૃત્તિ ભેઈને ઝુળઈ છાપડુંજ લેભે

॥ શ્રી ॥

મહા શિવપુરાણ.

(૨૪૦૦૦) હજાર શ્લોકનું શુદ્ધ શુજરાતી ભાષાંતર.

કી. રૂ. ૫) પોસ્ટેજ ૧-૨-૦.

વૈદ્યકનો સુખ્ય અન્થ

ભાવપ્રકાશ.

પૂર્વ-મધ્ય-ઉત્તરખંડ.

શુદ્ધ શુજરાતી ભાષાંતર સહિત બે ભાગમાં.

મૂલ્ય રૂ. ૧૨. પોસ્ટ ૧-૮.

નીચેને ઠેકાણેથી મળશે.

પંડિત નારાયણ મૂલજી પુસ્તકાલય.

માલક

રાજશુર પંડિત રવિશંકર જ્ઞાપરામ એન્ડ સન્સ.

ઠેકાણું:-૨૨૬, કાલકાદેવી રોડ, ઝુંબઈ, પોસ્ટ નં. ૨.

દરેક ભાતનાં હિંદી, સંસ્કૃત અને શુજરાતી પુસ્તકો મળશે.

એન. ડી. મહેતાની કું૦.,

બુકસેલર્સ.

ઠેકાણું:-૩૬૭, કાલકાદેવી રોડ, ઝુંબઈ, નં. ૨.

દરેક ભાતનાં શુજરાતી તથા અંગ્રેજી પુસ્તકો મળશે, જથ્થાબંધ લેનારને ચાર ફરીયાન મળશે.

